

ਬੰਦੋਬਸਤੀ ਆਮ ਕੜੀ

25

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ੴ ਸ੍ਰੀ ਗਣੇਸ਼ਾਯ ਨਮਹ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚਰਣਕਮਲੇਭਯੋ ਨਮਹ ॥¹ ਅਥ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਲਿਖਯਤੇ ॥²
ਉਗਾਹਾ ਛੰਦ ॥ ਨੂਤਨ ਜਲਧਰ ਸੁੰਦਰ ਗੋਪ ਬਧੂਟੀ ਦੁਕੂਲ ਹਰ ਨਾਗਰ ॥ ਬੰਦੋ ਬੁਧ ਗੁਣ ਮੰਦਰ ਭਵ ਤਰੁਵਣ ਬੀਜ ਪੀਤ
ਬਾਸਾਹਰ ॥੧॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬੰਦੋ ਹਰਿ ਯਾਹੀ ਮੈ ਮੰਗਲ ਭਯੋ ॥ ਔਰ ਕਹਨ ਕੋ ਕਯਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ॥ ਉਤਰ ॥ ਹਰਿ ਨਾਮ
ਇੰਦੁ ਆਇਕੋ ਕਾ ਭੀ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਅਥਿਧਾਮੂਲ ਬਯੰਜਨਾ ਤੇ ॥ ਮੰਗਲ ਕੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੋ ਹੀ ਵਾਚਕ ਹੋ
ਤੇ ॥ ਉਤਰ ॥ ਪਾਪ ਨੂ ਜੋ ਨਾਸ ਕਰੇ ਸੋ ਹਰਿ ॥ ਐਸੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨ ਭੀ ਹੈ ਪੈ ਯਾਤੇ ਔਰ ਬਿਸੇਖ ॥ ਅਥਵਾ ਹ ਹਰਿ ਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ
ਪਾਰਬਰਮ ਜਾਨੇ ਜਾਤੇ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਕਹਯੋ ਸੋ ਨਵੀਨ ਮੇਘਨ ਸੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਵਹ ਸੀਘ੍ਰ ਜਲ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੈਸੇ ਏਹ ਵਾਂਛਤ
ਫਲ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਥਵਾ ਧਯਾਨ ਕੋ ਮੁਖਯ ਬਿਧਾਨ ਜਾਨ ਇਸਟੁ ਦੇਵ ਕੋ ਧਯਾਨ ਕੀਓ ॥ ਅਰੁ ਜਲਧਰ ਕਹੇ ਤੇ ਤੋ ਬਰਖਾ
ਕਰ ਚੁਕੇ ਹੂਏ ਭੀ ਆਵਤੇ ਸੋ ਸੀਘ੍ਰ ਜਲਦਾਤਾ ਨਹ ਹੋਤੇ ਯਾਤੇ ਨਵੀਨ ਕਹੇ ॥ ਐਸੇ ਤੋ ਰਾਮਚੰਦ ਜੂ ਭੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ
ਕਹਯੋ ਗੋਪੋ ਕੀ ਮੁਗਧਾ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਕੇ ਬਸਤ੍ਰਾ ਕੇ ਹਰਨ ਮੈ ਚਤੁਰ ਹੈ ॥ ਜਬ ਗੋਪਾਂ ਗਨਾ ਪ੍ਰਨਾਮ ਕਰੀ ਤਾਂ ਵਹੀ
ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ॥ ਯਾ ਮੈ ਪ੍ਰਣਾਮ ਤੇ ਸੀਘ੍ਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਮੇ ਕੋ ਧਯਾਨ ਧਰ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਸੀਘ੍ਰ ਸਮਾਪਤ
ਚਾਹੀ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਕਹਾ ਬਾਂਛਾ ਹੈ ॥ ਉਤਰ ॥ ਬੁੱਧ ਅਰੁ ਗੁਣ ਕੇ ਰਹੈ ॥ ਯਾ ਮੈ ਗੁਣਸਹਿਤ ਬੁੱਧ ਦੇਹ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਦੋਊ
ਮਾਂਗਨ ਕੋ ਕਹਾਂ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ॥ ਉਤਰ ॥ ਬਿਖੀਓ ਮੈ ਬੁੱਧ ਤੋ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਪਰ ਅਪਗੁਣੋ ਸਹਿਤ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਅਰੁ ਕਿਸੀ ਨੇ
ਸੰਜੀਵਨੀ ਪੜ੍ਹ ਕਰ ਸੇਰ ਜਿਵਾਯੋ ॥ ਸੇਰ ਨੇ ਸੋਈ ਖਾਯੋ ॥ ਤਹਾ ਗੁਨ ਹੈ ਪਰ ਬੁੱਧ ਨਹੀਂ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਦਾਤਾ
ਕੈਸੇ ਜਾਨੀਏ ॥ ਉਤਰ ॥ ਯਾ ਤੇ ਕਹਯੋ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਛ ਕੇ ਬੀਜ ਹੈ ॥ ਸਭ ਤੇ ਬਡੇ ਹੈ ॥ ਬਸਤ੍ਰ ਬਿਨਾ ਧਯਾਨ ਨਹੀਂ ਜੋਗ ॥
ਤਾਂ ਤੇ ਕਹਯੋ ਪੀਤ ਬਸਤ੍ਰ ਓਢੇ ਹੈਂ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਯਾ ਮੈ ਕਹਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ॥ ਉਤਰ (f. 1b) ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੋ ਪੀਤ ਰੰਗ
ਹੈ ॥ ਇਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੋ ਪਹਰਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਲਾਲ ਜੂ ਕੋ ਸਯਾਮ ਰੰਗ ਹੈ ॥ ਇਸੀ ਤੇ ਰਾਧਾ ਜੀ ਨੀਲੀ ਸਾਰੀ ਪਹਰਤ ਹੈਂ ॥
ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਔਰ ਦੇਵਨ ਕੋ ਕਯੋ ਨਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰੀ ॥ ਉਤਰ ॥ ਬ੍ਰਿਛ ਕੇ ਮੂਲ ਕੋ ਜਲ ਦੀਏ ਤੇ ਟਹਨੀ ਦਲ ਫਲ ਸਭ ਕੋ ਪਹੁੰਚਤ
ਹੈ ॥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੂ ਕੋ ਪੂਜੇ ਤੇ ਸਭ ਦੇਵ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਏਹ ਬਾਤ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਮੈ ਪ੍ਰਮਾਨ ਹੈ ॥ ਅਰੁ
ਪੀਤਬਾਸ ਸਬਦ ਮੈ ਆਠ ਰਸ ਕੋ ਨਿਵਾਸ ਹੈ ॥ ਪੀਤ ਕਯਾ ਹਰੇ ਹੈ ਬਸਤ੍ਰ ਜਿਸ ਨੇ ॥ ਬਸਤ੍ਰ ਹਰਨ ਮੈ ਹਾਸ ॥ ਕੰਚੁਕੀ
ਆਦਿ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਚਾਦਿਕ ਅੰਗਨ ਕੇ ਸੁਮਰਨ ਤੇ ਸਿੰਗਾਰ ॥ ਫੇਰ ਪੀਤ ਕਿਆ ਮ੍ਰਿਤਕ ਜੋ ਹੈ ਗੁਰਪੁਤ੍ਰ ਤਿਨਕੇ ਬਾਸਤੇ ਜੋਯਾ
ਕਯਾ ਗਮਨ ਕਰੇ ਸਾ ਕਹੀਏ ਸੁਦਰਸਨ ਚਕ੍ਰ ਕੇ ਸਹਿਤ ॥ ਈਹਾਂ ਮ੍ਰਿਤਕ ਕੇ ਲੈਨ ਵਾਸਤੇ ਚਲੇ ਏਹ ਅਦਭੁਤ ॥ ਤਹਾਂ ਜਮ
ਪੈ ਅਤਯੰਤ ਕੋਪ ਕੀਓ ਯਾਂ ਤੇ ਰੋਂਦੁ ॥ ਫੇਰ ਪੀਤ ਕਯਾ ਪਾਨ ਕਰੀ ਹੈ ਵਾ ਪੋਨ ਜਿਸ ਨੇ ॥ ਸੋ ਕੋਨ ਸਰਪ ਰੂਪ ਅਘਾਸੁਰ
ਤਿਸ ਕੋਂ ਜੋ ਸਾਕਯਾ ਮਾਰੇ ॥ ਈਹਾਂ ਬੀਰ ਰਸ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਅਘਾਸੁਰ ਹਰਨ ਕੋ ਅਰਥ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ॥ ਮੰਗਲ ਮੈ
ਕੈਸੇ ਕਹਯੋ ॥ ਉਤਰ ॥ ਬੀਰ ਰਸ ਕੇ ਦਯੋਤਨ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਅਨੇਕ ਮੁਨੀਸੁਰਾਂ ਤੇ ਭੀ ਜਿਸਕਾ ਨਾਮ ਅੰਤ ਸਮੇ
ਨਹੀਂ ਕਹਯਾ ਜਾਤਾ ॥ ਤਿਸ ਨੇ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਮੁਖ ਮੈ ਅੰਤ ਸਮੇ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੀ ਬਡਾਈ ਬ੍ਰਹਮਆਦਿਕ ਕਰਤ ਹੈ ॥
ਅਮੰਗਲ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਜਾ ਕੋ ਮਾਰਨ ਭੀ ਤਾਰਨ ਮੋ ਹੈ ਯਹ ਜਤਾਯੋ ॥ ਪੀਤ ਕਯਾ ਦਧਿ ਆਦਿ ਕੇ ਹਰਨਨ ਵਾਰੋ ॥
ਬਾਰਿਆ ਦੂਰ ਹੂਆ ਹੈ ਆਸ ਧੀਰਜ ਜਿਨ ਕਾ ਸੋ ਬਾਸ ॥ ਕੋਨ ਦੇਵਕੀ ਬਸੁਦੇਵ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਵੇ ॥ ਈਹਾਂ
ਦਧਿ ਆਦਿ ਕੇ ਹਰਨ ਤੇ ਭਯਾਨਕ ॥ ਅਧੀਰਜਵਾਨੋ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਸੋਕ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ॥ ਫੇਰ ਪੀਤ ਕਯਾ ਪਾਨ ਕੀਆ ਹੈ
ਬਾਸੁ ਰੁਧਰ ਪੂਤਨਾ ਕੋ ਜਿਨੋ ਨੇ ॥ ਈਹਾਂ ਬੀਭਤਸ ਰਸ ਭਯੋ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਮੰਗਲ ਕਰਨ ਕੋ ਕਹਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ॥ ਉਤਰ ॥
ਬਿਘਨ ਬਿਨਾਸ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਆਦਿ ਮੱਧ ਅੰਤ ਮੰਗਲ ਕਰਨੋ ਜੋਗ ਹੈ ॥ ਪਸਨ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗਣੇਸ਼ਾਯ ਨਮਹ ॥ (f. 2a) ਇਤਨੋ

¹ The author, following the tradition of litterateurs and historians of the time, starts the work with *mangalācharan* (ff. 1 a-11 b), invoking Ganesh, Radha and Krishna and other *avtārs*, for the success of his work. He believes that the work initiated without such invocation is doomed to suffer disruption and disarray.

² Although it is without the title page, *Sri Fateh Singh Pratāp Prabhākar* undoubtedly is the title of the work. It occurs here as well as in the Contents and at the end of nearly every chapter.

ਹੀ ਮੈ ਭਯੋ ॥ ਔਰ ਕਾਹੇ ਕੀਓ ॥ ਉਤਰ ॥ ਏਹ ਸਭ ਨੇ ਕੀਓ ਹੈ ਸੋਈ ਕਹਤੇ ॥ ਅਰ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰ ਕੇ ਇਸਟੁ ਦੇਵ ਨਾ
 ਜਾਨੇ ਜਾਤੇ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈ ਲਿਖਨ ਕੇ ਕਹਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ॥ ਉਤਰ ॥ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈ ਸਭ ਕਵਿ ਨਹੀਂ ਲਿਖਤੇ ਤੇ ਇਸ ਕੇ
 ਤੀਨ ਭੇਦ ਨਾ ਜਾਨੇ ਜਾਤੇ ॥ ਬੰਦੋ ਇਸ ਪਦ ਕਰਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰੀ ॥ ਸੋ ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ ॥ ਜਹਾ ਜੋ ਹੋਇ ਐਸੇ
 ਅਸੀਰਬਾਦ ਦੀਜੈ ਸੋ ਅਸੀਰਬਾਦਾਤਮਕ ॥ ਗੁਨ ਸਰੂਪ ਕਾ ਬਰਨਨ ਕੀਆ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਸੋ ਬਸੁਤ ਨਿਰਦੇਸਾਤਮਕ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥
 ਔਰ ਗ੍ਰੰਥੋਂ ਤੇ ਤੀਨੋ ਰੂਪ ਜਾਨੇ ਜਾਤੇ ॥ ਉਤਰ ॥ ਜੋ ਹਮ ਨਾ ਲਿਖਤੇ ਤੇ ਆਗੈ ਹਮਾਰੇ ਸਿੱਖ ਨਾ ਕਰਤੇ ਤਿਨ ਕੀ ਸਿੱਛਾ
 ਵਾਸਤੇ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਮੰਗਲ ਕੋ ਕਹਾ ਲੱਛਨ ਹੈ ॥ ਉਤਰ ॥ ਲਲਤਪਦ ਛੰਦ ॥ ਭਿੰਨ ਬਿਘਨ ਅਰੁ ਬਿਘਨ ਮੰਗਲ
 ਸੋਇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਿਨਾ ਕੇ ਨਾਸ ਕਾ ਜੋ ਕਾਰਨ ॥ ਸੋ ਕਹੀਏ ਮੰਗਲ ਤੇ ਐਸੇ ਕਾਲ ਆਇ ਭੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ
 ਕਯਾ ਮੁਖਯ ਹੋਇ ॥ ਐਸੇ ਜਗਯ ਆਇ ਭੀ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਕਹਯੋ ਬਾਂਛਤ ਹੋਇ ॥ ਜਗੋਂ ਮੈਂ ਬਾਂਛਤ ਬਿਘਨ ਨਾਸ ਨਾ ਹੀ ਹੋਤੇ
 ਹੈ ॥ ਸਵਰਗਾਦਿਕ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਬਿਘਨ ਭੀ ਹੈ ਕਯੋ ਜੋ ਬਿਘਨ ਹੋਵੇਗੇ ਤੇ ਨਾਸ ਹੋਵੇਗੇ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਬਿਘਨ ਭਿੰਨ ਕਹਯੋ ॥
 ਐਸੇ ਬਿਘਨ ਧਵੁੰਸ ਕੇ ਪ੍ਰਤਬੰਧਕ ਕੇ ਅਭਾਵ ਭੀ ਹੈ ॥ ਕਿਉ ਸਵਤਾਸਿੱਧ ਬਿਘਨ ਨਾਸ ਤੇ ਬਿਘਨਾਂ ਕਾ ਨਾਸ
 ਹੋਵੇ ਹੀ ਗਾ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਕਹਯੋ ਬਿਘਨ ਧਵੁੰਸ ਕੇ ਪ੍ਰਤਬੰਧਕ ਕੇ ਅਭਾਵ ਤੇ ਭਿੰਨ ਹੋਇ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਮੰਗਲ ਨਿਸਫਲ
 ਹੈ ॥ ਫਲ ਬਿਸੇਖ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਨੇ ਤੇ ॥ ਜੈਸੇ ਜਲ ਤਾੜਨ ॥ ਉਤਰ ॥ ਫਲ ਤੇ ਬਿਘਨ ਨਾਸ ਅਥਵਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮਾਪਤਿ
 ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਲਲਤ ਛੰਦ ਨਨੁ ਮੰਗਲ ਨਹਿ ਬਿਘਨ ਧਵੁੰਸ ਪ੍ਰਤਿਬਾ ਸਮਾਪਿਤ ਪ੍ਰੀਤ ਨਹ ਕਾਰਨ ਕਹੁ ॥ ਮੰਗਲ ਬਿਨ
 ਹੁੰ ਨਾਸਤਿਕਾਂਦਿਕੇ ਲਖ ਨਿਰਬਿਘਨ ਸਮਾਪਿਤ ਗਰੰਥ ਬਹੁ ॥੩॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨਾ ਤੋ ਮੰਗਲ ਬਿਘਨ ਧਵੁੰਸ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਕਰਣ
 ਹੈ ਨਾ ਸਮਾਪਿਤ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿ ਹੈ ॥ ਕਯੋ ਮੰਗਲ ਕਰੇ ਹੀ ਬਿਨਾ ਨਾਸਤਕੋ ਕੇ ਬਿਘਨ ਰਹਤ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮਾਪਿਤ (f. 2b) ਦੇਖੀ
 ਤੇ ਹੈ ॥ ਉਤਰ ॥ ਤਿਨੋ ਨੇ ਔਰ ਜਨਮੋ ਮੈ ਮੰਗਲ ਕਰਯਾ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਤੁਮ ਕਹੋਗੇ ਜਨਮਾਂਤਰ ਮੰਗਲ ਕੇ ਕਰਨੇ ਤੇ
 ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਸਮਾਪਤਿ ਹੋਈ ॥ ਅਰੁ ਹਮ ਕਹੋਗੇ ਨਾਸਤਕਾਂ ਕੇ ਸਰੀਰ ਮੈ ਬਿਘਨਾ ਕੇ ਭੋਗ ਲੈਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬਿਘਨ ਨਾਸ ਹੂਏ
 ਤੇ ਸਮਾਪਤਿ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਸੰਦੇਹ ਹੀ ਰਹਯੋ ॥ ਉਤਰ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਗਨ ਕੇ ਸੰਦੇਹ ਹੂਏ ਤੇ ਪਰਬਤ ਪੈ ਧੂਏਂ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ
 ਅਨੁਮਾਨ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ॥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਿ ਮੰਗਲ ਸਮਾਪਤ ਫਲਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ਸਮਾਪਤ ਤੇ ਹੋਰੁ ਫਲ ਨਹੀਂ ਅਰੁ ਸਹਿਤ ਫਲ ਕੇ ਹੋਨ
 ਤੇ ॥ ਕਯੋਂ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਸਮਾਪਤ ਤੇ ਹੋਰੁ ਫਲ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਸਫਲਤਾ ਹੈ ॥ ਤਹਾ ਤਹਾ ਸਮਾਪਤ ਹੀ ਫਲ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥
 ਬਿਘਨਾਂ ਕੇ ਭੋਗਣੇ ਤੇ ਜੋ ਨਾਸਤਕਾਂ ਕੇ ਸਰੀਰ ਮੈ ਬਿਘਨਾ ਕਾ ਨਾਸ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਸਮਾਪਤ ਫਲ ਵਾਲਾ ਹੂਆ ॥ ਕਯੋ
 ਸਮਾਪਤ ਤੇ ਹੋਰੁ ਫਲ ਨਾ ਹੋਨ ਤੇ ॥ ਉਤਰ ॥ ੩ ॥ ਉਧੋਰ ਛੰਦ ॥ ਸੰਕਾ ਨ ਯਹਿ ਚਿਤ ਧਾਰ ॥ ਅਬਗੀਤ ਬ੍ਰਿਸਟਾਚਾਰ ॥
 ਬਿਖਯੱਤੁ ਕਰ ਗੁਣਾ ਬਿੱਧ ॥ ਮੰਗਲ ਸਫਲਤਾ ਸਿੱਧ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੋ ਕਹੀਏ ਸੋ ਬਿਸੈ ਹੈ ਸੋਈ ਸਫਲ ਹੈ ॥ ਤੇ ਗਯਾਨ ਕਾ
 ਬਿਸੈ ਸੁਖ ਭੀ ਸਫਲ ਹੋਵੈ ॥ ਨਾ ਤੇ ਅਚਾਰ ਕੇ ਕਹਯੋ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਅਚਾਰ ਕਯਾ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਾ ਬਿਸੈ ਜੋ ਹੈ ਫਲ ਸੋ ਤਾਂ ਆਗੈ
 ਫਲ ਵਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਉਤਰ ॥ ਆਚਾਰ ਨਾਮ ਜਤਨ ਕਾ ਹੈ ॥ ਜਤਨ ਕਾ ਬਿਸੈ ਮੰਗਲ ਸੋ ਯਾ ਸਫਲ ਹੋਇ ॥ ਐਸੀ
 ਨਾਸਤਕਾਂ ਕੀ ਬਿਸੈਸ ਕ੍ਰਿਯਾ ਜੋ ਹੈ ਚੈਤ ਚੇਦਨ ਆਇ ਸੋ ਭੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਕੇ ਅਚਾਰ ਕਾ ਕਹਯਾ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਬੇਦ
 ਪ੍ਰਮਾਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰੈ ਸੋ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ॥ ਉਤਰ ॥ ਫਲ ਕੇ ਸਾਧਨ ਕੇ ਸਮੈ ਜੋ ਕ੍ਰਮ ਰਹਤ ਸੋ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਤਿਸਕਾ ਬਿਪਰੀਤ ਕ੍ਰਮ
 ਸੋਂ ਕਰਾ ਹੂਆ ਜੋਗ ਭੀ ਐਸਾ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਵਹ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਮਾਰਨ ਨਿਮਿੱਤ ਜੋ ਭਯੋ ਜੱਗ ਸੋ ਭੀ ਵੈਸੋ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਅਬਗੀਤ
 ਕਹਯੋ ॥ ਕਯਾ ਜੋ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੁਰਖ ਬਲਵਾਨ ਮੰਦਕਰਮਾ ਕਾ ਸੰਬੰਧੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਅਬਗੀਤ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੁਰਖਾ ਕੇ ਅਚਾਰ ਕੇ ਬਿਸੈ
 ਹੋਨ ਤੇ ਮੰਗਲ ਸਫਲ ਭਯੋ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ (f. 3a) ਜੈਸੇ ਮੰਗਲ ਕਾ ਦੇਖਨੇ ਮੈ ਫਲ ਆਉਤਾ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਈ ਗਗਾਸਨਾਨਾਦਿਕਾ
 ਕਾ ਭੀ ਹੋਵੇ ॥ ਉਤਰ ॥ ਪਾਦਾਕੁਲਕ ਛੰਦ ॥ ਤੱਤੁ ਬਹੁਤ ਫਲ ਕੀ ਜਗਯਾਸਾ ॥ ਭਏ ਬੁਧਨਿ ਯਹ ਮਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸਾ ॥
 ਸੰਭਵ ਜਹਾਂ ਦ੍ਰਿਸਟ ਫਲ ਆਹੀ ॥ ਤਹਾ ਅਦ੍ਰਿਸਟ ਕਲਪਨਾ ਨਾਹੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮੰਗਲ ਮੈ ਫਲ ਇੱਛਾ ਹੂਏ ਤੇ ॥ ਜਹਾ
 ਦ੍ਰਿਸਟ ਫਲ ਬਣਤਾ ਹੋਵੇ ਤਹਾ ਅਦ੍ਰਿਸਟ ਕੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ॥ ਮੰਗਲ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸਟ ਹੀ ਫਲ ਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਗੰਗਾ
 ਸਨ ਨਾਦਿਕਾ ਕਾ ਅਦ੍ਰਿਸਟ ਹੀ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਜਗਯ ਕਾ ਅਦ੍ਰਿਸਟ ਫਲ ਹੈ ॥ ਪਰ ਬਿਸਵ ਕੇ ਜੀਤਨੇ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕਰੈ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸਟ
 ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਮੰਗਲ ਅਦ੍ਰਿਸਟ ਹੈ ਪਰ ਅਦ੍ਰਿਸਟ ਸਵਰਗ ਰੂਪ ਭੀ ਹੋਵੇ ॥ ਉਤਰ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਯਹ ਅਨੁਰਿਤ ਚਿਤ
 ਜਾਨ ਅਪਰ ਉਪਸਥਿਤ ਤੇ ਸੁਮਤ ॥ ਫਲ ਸਮਾਪਤੀ ਆਨ ਕਵਿ ਕੋਬਿਦਿ ਕਲਪਤ ਸਕਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਦੇਖੀਤੇ ਹੂਏ
 ਫਲ ਤੇ ਔਰ ਫਲ ਕੀ ਕਲਪਨਾ ਅਜੋਗ ਜਾਨਕੇ ॥ ਅਰੁ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈ ਉਪਸਥਿਤ ਹੋਏ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮਾਪਤੀ ਹੀ ਫਲ ਹੈ ॥
 ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ ॥ ਮੰਗਲ ਸੁਜਾਨ ॥ ਲਖਿਯਤ ਜਹਾਨ ॥ ਜਨਮਾਂਤਰੀਯ ॥ ਤਹਾ ਕਲਪਨੀਯ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਹਾ ਮੰਗਲ ਨਹੀਂ

ਦੇਖੀਤਾ ਹੈ ॥ ਤਹਾਂ ਜਨਮਾਂਤਰੀਯ ਕਲਪਨਾ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਜਹਾ ਕਾਦੰਬਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈਂ ਮੰਗਲ ਹੈ ॥ ਅਰ
 ਗ੍ਰੰਥ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ॥ ਤਹਾਂ ਮੰਗਲ ਕੋ ਕਾਰਨਤਾ ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਉਤਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਿਹ ਮੰਗਲ ਹੂ ਕੇ ਕਰੇ ਨਹੀਂ ਸਮਾਪਤ
 ਸੋਧ ॥ ਤਹਾਂ ਬਿਘਨ ਬਲਵਾਨ ਕਾ ਬਿਪੁਲੁ ਬਿਘਨ ਬੁਧ ਬੋਧ ॥ ੬ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਹਾ ਮੰਗਲ ਕਰੇ ਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ॥
 ਤਹਾਂ ਬਿਘਨ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਬਹੁਤੇ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਕਾਦੰਬਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈ ਕਾਸ ਤੇ ਬਿਘਨ ਨਾਸ ਕਯੋ ਨਹੀਂ
 ਹੂਆ ॥ ਉਤਰ ॥ ਪਾਦਾਕੁਲਕ ਛੰਦ ॥ ਜਾਨ ਪ੍ਰਚੂਰ ਮੰਗਲ ਹੀ ਕਾਰਨ ॥ ਅਤ ਬਲਵੰਤ ਪ੍ਰਤਯੂਹ ਨਿਵਾਰਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਅਤਯੰਤ ਬਲਵਾਨ ਬਿਘਨੋ ਕੇ ਨਿਵਾਰਨੇ ਕੋ ਬਡੇਈ ਮੰਗਲ ਕੋ ਕਾਰਨਤਾ ਹੈ ॥ ਤਹਾ ਬਿਘਨ ਸਮ ਨਹੀਂ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ (f. 3b)
 ਇਸ ਸਮ ਕਾਰਨ ਭਯੋ ॥ ਤਾ ਅਧਕ ਮੰਗਲ ਕੇ ਕਰਨੇ ਤੇ ਭੀ ਬੋੜੇ ਬਿਘਨਾ ਕਾ ਨਾਸ ਹੂਆ ਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ਉਤਰ ॥ ਇਸੀ ਤੇ
 ਪੂਰਬਲੇ ਦੋਹਾ ਬਿਖੈ ਕਹਯਾ ਹੈ ॥ ਕਿ ਤਹਾਂ ਬਿਘਨ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਬਹੁਤ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਸਮ ਕਾ ਨੇਮ ਨਹੀਂ ॥ ਬਡਾ
 ਮੰਗਲ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਕਾਦੰਬਰੀ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈ ਬਿਘਨ ਨਾਸਨ ਹੀ ਹੂਏ ਤੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਕਾਰਨ
 ਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਰੂਪ ਕਾਰਜ ਹੋਇ ॥ ਉਤਰ ॥ ਚੌਪਈ ॥ ਬਿਘਨ ਧੰਵਸ ਮੰਗਲ ਕੋ ਦਵਾਰ ॥ ਬਰਨਤ ਬਹੁ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬਿਚਾਰ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਿਘਨ ਨਾਸ ਜੇ ਹੈ ਸੋ ਮੰਗਲ ਕਾ ਦਵਾਰ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਦਰਵਾਜੇ ਬਿਨਾ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਤੈਸੇ ਈ ਮੰਗਲ
 ਤੇ ਬਿਘਨ ਨਾਸ ਬਿਨਾ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਸਮਾਪਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ॥ ਏਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਨੈਯਾਯਕਾਂ ਕਾ ਮਤ ਹੈ ॥ ਚਰਣਾ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮੰਗਲ
 ਕੋ ਫਲ ਬਿਘਨ ਧੰਵਸ ਹੀ ਯਹ ਨਵੀਨ ਮਤ ਮਾਨ ॥ ਮਤ ਪ੍ਰਤਿਭਾਦਿ ਹੇਤੁਰਾਨ ਤੇ ਪੁਨ ਕਹਤ ਸਮਾਪਤ ਜਾਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਨਵੀਨਾ ਕੇ ਮਤ ਮੈ ਮੰਗਲ ਕੋ ਫਲ ਬਿਘਨ ਧੰਵਸ ਹੀ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਤੋ ਸਮਾਪਤੀ ਆਪਤੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥ ਮੰਗਲ ਕਾ ਫਲ ਤਾ
 ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ॥ ਉਤਰ ॥ ਇਸੀ ਤੇ ਕਹਯਾ ਹੈ ਬਿਘਨ ਨਾਸ ਹੂਏ ਤੇ ਬੁਧ ਅਰ ਬਿਸੇਖ ਸਫੁਰਤ ਇਤਆਦਿਕ ਕਾਰਨਾ ਕੇ ਸੰਬੂਹਾ
 ਤੇ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਬਰਖਾ ਕੇ ਨਿਮਿੱਤਕਾਰੀ ਜਗਯ ਕਾ ਫਲ ਤਾ ਬਰਖਾ ਕੇ ਅਭਾਵ ਕਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ॥
 ਅਰ ਬਰਖਾ ਤਾਂ ਮੇਘਾ ਤੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਐਸੇ ਈ ਏਹ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਆਪਹਿ ਤੇ ਜਿਨ ਜਨਨ ਕੇ ਲਖਿਯਤ ਬਿਘਨ
 ਬਿਯੋਗ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਮੰਗਲ ਕਰਨ ਮੈ ਨਿਸਫਲ ਤਾ ਸੰਜੋਗ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਬਿਘਨੋ ਕੋ ਬਿਯੋਗ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਮੰਗਲ ਕੋ
 ਨਿਸਫਲਤਾ ਹੋਵੇ ॥ ਉਤਰ ॥ ਸੋਰਨਾ ॥ ਯਾ ਮੈ ਇਸਟੁ ਹਮਾਰ ਸਿੱਧ ਹੋਤ ਨਏ ਯਹ ਕਹੋ ॥ ਬਿਘਨ ਰੰਕ ਉਰਧਾਰ ਕੀਯੋ ਕੀਯੋ ਮੰਗਲ
 ਬਰਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਯਾ ਮੈ ਹਮਾਰੇ ਇਸਟ ਹੈ ॥ ਕਯੋ ਬਿਘਨ ਹੋਵੇ ਤਾ ਮੰਗਲ ਤਿਨਾ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ (f. 4a) ਤੋ ਨਿਸਫਲ
 ਕੇ ਬਨਾਉਨ ਮੈ ਪ੍ਰਬ੍ਰਿਤ ਕੈਸੇ ॥ ਉਤਰ ॥ ਤਿਨਾ ਨੇ ਬਿਘਨਾ ਕੀ ਸੰਕਾ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਜੋ ਬਿਘਨੋ ਮੈ ਸੰਦੇਹ ਰਹਯਾ ਕਿ
 ਬਿਘਨ ਹੈ ਵਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੋ ਮੰਗਲ ਕਰਯਾ ਈ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਏ ॥ ਉਤਰ ॥ ਜੈਸੇ ਸ੍ਰੇਸਟ ਪੁਰਖਾ ਨੇ ਪਿਛੇ ਮੰਗਲ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤੈਸੇ
 ਈ ਤਿਨ ਕੇ ਅਚਾਰ ਤੇ ਸਭ ਕੋ ਬਨਤਾ ਹੈ ॥ ੧੩ ॥ ਲਲਤਪਦ ਛੰਦ ॥ ਸਦਾਚਾਰ ਅਨੁਮਿਤ ਤਤ ਬੋਧਕ ਬੇਦਨ ਰਹਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ॥
 ਮੰਗਲ ਕੋ ਨਿਸਫਲਤਾ ਆਯੇ ਯਹ ਸੰਕਾ ਨ ਬਖਾਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਸ੍ਰੇਸਟਨ ਕੇ ਕੀਏ ਮੰਗਲ ਕੋ ਨਿਸਫਲ ਹੂਏ ਤੇ
 ਸ੍ਰੇਸਟ ਪੁਰਖਾ ਕੇ ਅਚਾਰ ਕੇ ਅਨੁਮਾਨ ਤੇ ਮੰਗਲ ਕੀ ਕਾਰਨਤਾ ਕੇ ਜਨਾਉਨ ਵਾਲੇ ਬੇਦ ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਨਤਾ ਨਹੀ ਰਹੇਗੀ ॥ ੧੪ ॥
 ਉਤਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਿਘਨ ਭਏ ਤਿਹ ਸਿਧ ਨਹੀ ਨਿਗਮ ਪ੍ਰਬੋਧਤ ਜਾਨ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਹੋਤ ਨ ਨਿਗਮ ਕੋ ਅਪ੍ਰਮਾਨਤਾ ਮਾਨ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਿਘਨਾ ਕੇ ਹੂਏ ਤੇ ਹੀ ਤਿਨਾ ਕੇ ਨਾਸ ਕੋ ਬੇਦ ਜਨਾਉਤਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਬੇਦ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਮਾਨਤਾ ਨਹੀ ਹੋਤੀ ॥
 ਪਾਦਾਕੁਲਕ ਛੰਦ ॥ ਕਾਹੂ ਨਰ ਜੈਸੇ ਅਘ ਭ੍ਰਮ ਕਰ ॥ ਪ੍ਰਾਯਸਚਿਤਿ ਕਿਯੋ ਚਿਤ ਮੈ ਡਰ ॥ ਨਿਸਫਲ ਹੂੰ ਤਉ ਤਿਹ ਬੋਧਕ
 ਸੁਤ ॥ ਹੋਤ ਪ੍ਰਮਾਨ ਨ ਅਪ੍ਰਮਾਨ ਜੁਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੈਸੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਪਾਪ ਭ੍ਰਮ ਕਰ ਕੇ ਕਰਯਾ ਜੋ ਹੈ ਪ੍ਰਾਯਸਚਿਤ ॥ ਸੋ
 ਨਿਸਫਲ ਭੀ ਹੈ ॥ ਪਰ ਤਿਸਕਾ ਬੋਧਕ ਬੇਦ ਸੋ ਅਪ੍ਰਮਾਨ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਬਿਘਨ ਨਾਸਨ ਮੈ ਤੁਮ ਮੰਗਲ ਕੋ ਕਾਰਨ
 ਕਹਤੇ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਗਣੇਸ ਜੀ ਕੇ ਸਤੋਤ੍ਰ ਪਾਠ ਤੇ ਭੀ ਬਿਘਨ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ ॥ ਤੋ ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਾਰਨ ਕਹੋ ॥ ੧੬ ॥ ਉਤਰ ॥
 ਸੋਰਨਾ ॥ ਮੰਗਲ ਹੇਤੁ ਬਿਸੇਖ ਬਿਘਨ ਧੰਵਸ ਕੋ ਕਹਤ ਬੁਧ ॥ ਬਹੁਰ ਸੁਮਤ ਚਿਤ-ਲੇਖ ਬਿਮੁਖ ਸਤਵ ਪਾਠ ਆਦਿ ਸੁਭ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਿਘਨਾ ਕੇ ਨਾਸ ਕਾ ਬਿਸੇਖਤਾ ਕਰਕੇ ਤਾ ਮੰਗਲ ਕਾਰਨ ਹੈ ॥ ਅਰ ਫੇਰ ਗਣੇਸ ਜੀ ਕੇ ਸਤੋਤ੍ਰ ਪਾਠ ਆਦਿ ਭੀ
 ਕਾਰਨ ਹੈ ॥ ਕੋਟੀਕ ਬਿਘਨਾ ਕੇ ਅਤਯੰਤ ਅਭਾਵ ਕੋ ਸਮਾਪਤਿ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਕਯੋ ਸਮਾਪਤੀ (f. 4b) ਕੋ ਰੋਕਨੇ ਵਾਲਾ
 ਜੋ ਹੈ ਬਿਘਨਾ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾ ਅਭਾਵ ਹੀ ਸਮਾਪਤੀ ਰੂਪ ਕਾਰਜ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਮੰਗਲ ਈਸਵਰ ਕਾ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ॥
 ਸੋ ਪ੍ਰਿਥਮ ਈਸਵਰ ਹੈ ਯਾ ਮੈ ਕਹਾ ਪ੍ਰਮਾਨ ॥ ਉਤਰ ॥ ਏਸੀ ਤੇ ਕਹਯਾ ਹੈ ॥ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਛ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ
 ਜੀ ਬੀਜ ਕਯਾ ਨਿਮਿਤ ਕਾਰਨ ਹੈ ॥ ਕੈਸੇ ॥ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਕਰਤਕ ਹੈ ਕਯਾ ਕਰਤਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ਹੈ ॥ ਕਾਰਜ ਰੂਪ ਹੋਨੇ ਤੇ ॥
 ਕਯੋ ਜੋ ਜੋ ਕਾਰਜ ਹੈ ਸੋ ਸੋ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਘਟ ਆਦਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਤੇ ਬਨੇ ਹੈ ॥ ਤੈਸੇ ਈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ

ਰੂਪ ਕਰਤਾ ਤੇ ਹੋਏ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅੰਕੁਰਾਦਿਕਾਂ ਕੇ ਕਰਤਾ ਮਾਨੁਖ ਹੀ ਕਯੋ ਨ ਹੋਵੇ ॥ ਉਤਰ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਕਰਨੇ
 ਕੀ ਸਿੱਧ ਈਸਵਰ ਮੈ ਹੀ ਬਨਤੀ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਹਮ ਕਹੇਗੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅੰਕੁਰਾਦਿਕ ਕਰਤਾ ਨੇ ਨਹੀ ਉਪਜੇ ॥ ਸਰੀਰ ਤੇ ਨਾ
 ਉਪਜਨੇ ਕਰ ਕੈ ॥ ਕਯੋ ਜੋ ਜੋ ਸਰੀਰ ਤੇ ਨਹੀ ਉਪਜਤੇ ॥ ਤੇ ਤੇ ਕਰਤਾ ਤੇ ਨਹੀ ਬਨੇ ॥ ਉਤਰ ॥ ਇਸ ਅਨੁਮਾਨ
 ਕੇ ਸਿੱਧ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ॥ ਹਮਾਰੇ ਮਤ ਬਿਖੇ ਤਾਂ ਕਰਤਾ ਈਸਵਰ ਤੇ ਕਾਰਜ ਜਹਾਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤਰਕ
 ਪ੍ਰਮਾਨ ਹੈ ॥ ਕਯੋ ਇਸ ਮੈ ਬੇਦ ਪ੍ਰਮਾਨ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਗਤੀ ਬਯੋਮ ਜਨਕ ਹਰੀ ਦੇਵ ਏਕ ਜਗ ਪਾਲ ॥ ਭੁਵਨ ਕਰਨ ਕਲਮਲ
 ਹਰਨ ਪ੍ਰਣਵੋਂ ਪਦ ਗੋਪਾਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਗਤੀ ਕਯਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਇਸ ਬੇਦ ਕੇ ਬਚਨ ਤੇ ਏਹ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ ॥ ਕਿ ਜਹਾਨ ਕੇ ਪਾਲਨੇ
 ਵਾਲੇ ਅਰੁ ਉਪਜਾਵਨੇ ਵਾਲੇ ਈਸਵਰ ਹੀ ਹੈ ਔਰ ਨਹੀਂ ॥ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਇਤਿ ਮੰਗਲ ਬਾਦ
 ਸੰਪੂਰਨੰ ॥ ਅਬ ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸਾਰੀ ਮੋਰਵਾਰੀ ਮੋਰ ਚੰਦ੍ਰਕਾ ਸੁਧਾਰੀ ਸੀਸ ਭਾਲ ਨਾਲ
 ਕ੍ਰਿਕਮ ਤਿਲਕ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾ ਅਪਾਰ ॥ ਤਰਲ ਤਰੋਨੇ ਕਾਨਕੁੰਡਲ ਕਪੋਲਨ ਮੈ ਝਲਕੇ ਬਦਨ ਇੰਦੁ ਇੰਦੀਬਰ ਜੈਤਵਾਰ ॥ ਗੋਰ
 ਸਯਾਮ ਤਨ ਸਯਾਮ ਗੋਰ ਪਦ ਨਾਗਮਨ ਮਾਲਾ ਬਨਮਾਲਾ (f 5-a) ਉਰ ਕੇਜ ਪਾਨ ਤਰੁ ਡਾਰ ॥ ਬੰਦੋ ਦੁਲਹਨ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਕੀ ਕੁਮਾਰ
 ਰਤ ਦੂਲੋ ਬ੍ਰਿਜ ਨੰਦ ਕੋ ਕੁਮਾਰ ਸੁਕਮਾਰ ਮਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੋ ਰਤਿ ਕੇ ਸਮਾਨ ਦੁਲਹਨੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਤਿਨ ਕੋ ਮਾਰ ਕੇ
 ਸਮਾਨ ਕੋਮਲ ਦੂਲੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਤਿਨ ਕੋ ਮੈ ਬੰਦਤ ਹੋਂ ॥ ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਮੋਰ ਵਾਰੀ ਕਹਾ ਬਲਵਾਰੀ ਸਾੜੀ ਔਰ ਮੋਰਚੰਦ੍ਰਕਾ ਜਿਨਕੇ
 ਸੀਸ ਪੈ ਸੁਧਾਰੀ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਸੀਸ ਪੈ ਸਾੜੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਮੋਰਚੰਦ੍ਰਕਾ ਐਸੇ ਈ ਕ੍ਰਮ ਜਾਨਨਾ ॥ ਭਾਲ ਪੈ ਲਾਲ ਅਰੁ
 ਕੇਸਰ ਕੇ ਤਿਲਕ ਕੀ ਅਪਾਰ ਸੋਭਾ ਸੋਹਤ ਹੈਂ ॥ ਕਾਨੋ ਮੈਂ ਚੰਚਲ ਤਰੋਨੇ ਅਰੁ ਕੁੰਡਲ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕਪੋਲਨ ਪੈ ਝਲਕਤ ਹੈ ॥ ਮੁਖ
 ਜਿਨੋ ਕੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਰੁ ਇੰਦੀਬਰ ਕਮਲ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਜੀਤਨੇ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਗੋਰ ਸਯਾਮ ਜਿਨ ਕੇ ਸਰੀਰ ਹੈ ॥ ਸਯਾਮ ਅਰ ਗੋਰ
 ਜਿਨਕੇ ਬਸਤ੍ਰ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨਕੇ ਉਰ ਮੈ ਨਾਗਮਨਿ ਮੋਤੀਅਨ ਕੀ ਮਾਲਾ ਅਰੁ ਬਨਮਾਲਾ ਹੈ ॥ ਹਸਤੋ ਮੈ ਕਮਲ ਅਰੁ ਤਰੁ ਕੀ
 ਡਾਰ ਹੈ ॥ ਮੋਦਕ ਛੰਦ ॥ ਬੰਦੋ ਪਦਕੰਜ ਨਿਵਾਯ ਸਿਰੰ ॥ ਰੀਝੇ ਜਿਹ ਰੰਕ ਨਿਛੱਤ੍ਰ ਸਿਰੰ ॥ ਬੋਰੇ ਸੁਨੀਏ ਲਹਿ ਮੂਕ ਗਿਰੰ ॥ ਅੰਧੇ
 ਦਰਸੇ ਚੜ ਪਿੰਗੁ ਗਿਰੰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਗਿਰ ਕਯਾ ਪਰਬਤ ॥ ਕੁਕਭੁਛੰਦ ॥ ਮਨਮੋਹਨ ਮੋਹਨ ਪਦ ਪੰਕਜ ਬੰਦਤ ਹੋ ਨਿਰ
 ਦੂਖਨ ॥ ਸੁਜਸ ਪਿਯੂਖ ਲਸਤ ਬਰਮਾਨਸ ਮਾਨਸ ਮਾਨਸ ਭੂਖਨ ॥ ਰਜ ਪ੍ਰਯਾਗ ਨਿਰਮਲ ਨਖ ਸੀਕਰ ਅੰਗੁਰੀਪੱਲਵ ਸੀਬਰ ॥
 ਲਲਤ ਰੇਖ ਕਿੰਜਲਕਿ ਚਿਲਕਜੁਤ ਕੇਸਰ ਕੇਸਰ ਕੇ ਸਰ ॥ ਘਟਤ ਕਨਕ ਸੰਜੁਟਤ ਮਨ ਬਜਤ ਨੂਪਰ ਮਧੁਪ ਗੁੰਜਾਰੰ ॥
 ਪਾਵਨ ਪਦ ਪਰਮਾ ਪਦਮਾ ਕੇ ਪਾਸ ਮੰਗਲ ਕੁਮਾਰੰ ॥ ਨੰਦ ਦਿਨੇਸ ਸਰਦ ਰਿਤ ਜਸੁਮਤ ਬਿਗਸੈ ਸਰਮ ਨਿਹਾਰੰ ॥ ਗੋਪੀ ਗੋਪ
 ਸੰਭੁਸਿਰਮੰਡਨ ਭਗਤ ਬਿਰੰਚ ਅਧਾਰੰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸਨ ਕੇ ਨਿਰਦੂਖਨ ਚਰਨ ਕਮਲਨਿ ਕੋ ਮੈਂ ਬੰਦਤ ਹੋ ॥ ਕਯੋ
 ਕਮਲਨ ਮੈ ਕੰਟਕ ਆਦਿ ਦੁਖਨ ਹੈ ॥ ਸੁਜਸ ਰੂਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੋ ਭਰਯੋ ਹੂਯੋ ਲਸਤ ਜੋ ਹੈ ॥ ਬਰਮਾਨਸ ਕਯਾ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੁਰਸਨਿ ਕੋ
 ਮਨ ਸੋਈ ਭਯੋ ਮਾਨਸਰੋਵਰ (f 5b) ਤਾ ਕੋ ਭੂਖਨ ਸਿੰਗਾਰ ਹੈ ॥ ਰਜ ਜੋ ਹੈ ਸੋਈ ਤਾ ਮੈਂ ਪਰਾਗ ਹੈ ॥ ਨਿਰਮਲ ਜੋ ਨਖ ਸੋਈ ਤਾ
 ਪੈ ਜਲ ਕੇ ਕਨਕੇ ਹੈ ॥ ਅੰਗੁਰੀ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਕੋਮਲ ਪਤ੍ਰਨ ਸੀ ਹੈ ॥ ਸੁੰਦਰ ਜੋ ਰੇਖਾ ਹੈ ਸੋਈ ਕਿੰਜਲਕ ਕਯਾ ਤਰੀਯਾਂ ਹੈ ॥ ਚਿਲਕ
 ਕੇ ਸੰਜੁਗਤ ਜੋ ਕੇ ਸਰ ਲਗਯੋ ਸੋ ਸੋਈ ਕਮਲ ਕੇਸਰ ਕੇ ਸਰ ਕਯਾ ਸਮ ਹੈ ॥ ਸਵਰਨ ਕੇ ਘੜੇ ਹੂਏ ਔਰ ਮਣੀਓ ਸੋ ਜੜੇ ਹੂਏ
 ਜੋ ਨੂਪਰ ਬਾਜਤ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਭ੍ਰਮਰਨ ਕੀ ਗੁੰਜਾਰ ਹੈ ॥ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਚਰਨ ਜੋ ਲੱਛਮੀ ਕੇ ਤਿਨ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਪਾਸ ਕਯਾ ਪਰਮ
 ਸੋਭਾ ॥ ਸੋਈ ਹੰਸੋ ਕੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੈ ॥ ਨੰਦ ਜੋ ਹੈ ਸੋਈ ਸੂਰਜ ਹੈ ॥ ਜਸੋਧਾ ਜੀ ਸੋਈ ਸਰਦਰਿਤ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਰਸ ਸਹਿਤ
 ਬਿਗਸੇ ਹੈ ॥ ਗੋਪੀ ਅਰੁ ਗੋਪ ਐ ਸਿਵ ਜੀ ਇਨ ਕੇ ਸਿਰ ਕੇ ਮੰਡਨ ਹੈ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੋ ਭਗਤ ਹੈ ਤਾ ਕੋ ਅਧਾਰ ਹੈ ॥ ੨੭ ॥
 ਕੁਕਭ ਛੰਦ ॥ ਬੰਦੋ ਸਭ ਮੁਖ ਧਾਮ ਸਯਾਮ ਕੇ ਪਦਪੰਕਜ ਅਵਨੀਪੰ ॥ ਗਾਵਤ ਨਿਗਮ ਅਗਮ ਗੁਨ ਕੁੰਜਤ ਕਲਕਲਹੰਸ
 ਸਮੀਪੰ ॥ ਛੰਦ ਨਿਕੰਦਨ ਚੰਦ੍ਰੁੜ ਸਿਰ ਬੰਦਨੀਯ ਮਕਰੰਦੰ ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਸੇਖ ਪਰਾਗ ਬਲਤ ਨਿਤ ਚਹਿਤ ਮੁਨਿ ਮਧਪ ਬਿੰਦੰ ॥
 ਅੰਗੁਰੀ ਕੇ ਨਖ ਅਰੁਨ ਅਦਲ ਦਲ ਅਗ੍ਰ ਅਨੂਪ ਅਦੁਖਿਤ ॥ ਰਾਜਤ ਰੁਚਿਰਚਿਨ ਜਪੁ ਕੁੰਕਮ ਕਰਹਾਟਕ ਫਲ ਭੂਖਤ ॥
 ਆਨੰਦਿਤ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨਨੰਦਨੀ ਸਿੰਧੁਨੰਦਨਿ ਛਧਿਪਾਵਤ ॥ ਸੁਜਸ ਬਾਸ ਬਾਸਤ ਸੀਯਰਾਵਤ ਸਰਨਾਵਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸੁਭ ਕੇ
 ਅਰੁ ਸੁਖ ਕੇ ਘਰ ਜੋ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਕੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਚਰਣਕਮਲ ਜਿਨ ਕੇ ਗੁਨਾ ਕੋ ਬੇਦ ਅਰੁ ਸਾਸਤ੍ਰ ਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਕਲਹੰਸ
 ਜਾ ਕੇ ਸਮੀਪ ਸੁੰਦਰ ਕੰਜਤ ਹੈ ॥ ਸਿਵ ਜੀ ਕੇ ਸਿਰਪੈ ਜਿਨ ਕੋ ਮਕਰੰਦ ਬੰਦਨਾ ਕਰਨੇ ਯੋਗ ਹੈ ॥ ਪੂਰਣ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੋਈ
 ਜਿਨ ਮੈਂ ਪਰਾਗ ਹੈ ਤਾ ਕੋ ਮੁਨੀਸਵਰ ਜੋ ਭ੍ਰਮਰ ਹੈ ਸੋ ਚਾਹਤ ਹੈ ॥ ਅੰਗੁਰੀਯੋ ਕੇ ਜੋ ਨਖ ਸੋਈ ਨਾ ਦਲੇ ਹੂਏ ਦਲਨ ਕੇ ਅਗ੍ਰ
 ਭਾਗ ਹੈ ॥ ਸੁੰਦਰ ਚਿਨੋਹ ਬਿਖੇ ਜੋ ਕੇਸਰ ॥ ਸੋਈ ਕਮਲ ਕੇਸਰ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ (f 6a) ਦੇਖ ਕੇ ਅਨੰਦਿਤ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਲਛਮੀ
 ਜੀ ਜਿਨ ਤੇ ਛਬਿ ਪਾਵਤ ਹੈ ॥ ਸੁਜਸ ਰੂਪ ਸੁਗੰਧ ਸੋ ਸੁਗੰਧਤ ਹੈ ॥ ਜੋ ਪੁਰਖ ਸਿਰ ਕੋ ਨਿਵਾਵਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਰਣ ਆਵਤ

ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਸੀਤਲ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ੨੨ ॥ ਕੁਕਭ ਛੰਦ ॥ ਸੁਖਮਾ ਧਾਮ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਕੇ ਬੰਦੋ ਕਾਮਦ ਚਰਣੰ ॥ ਨੀਰਜਾਤ ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ਅਦਭੁਤ ਅਰੁਨ ਸਯਾਮ ਬਰ ਬਰਨੰ ॥ ਪੂਰਨ ਜਸ ਪਯੂਖ ਜਨ ਮਾਨਸ ਮਾਨਸ ਸੋਭਾ ਕਰਨੰ ॥ ਦਿਵਸ ਨਿਸਾ ਬਿਨ ਕਮਲ ਬਿਰਾਜਤ ਦਰਿਦ ਦੁਰਤ ਦੁਖ ਦਰਣੰ ॥ ੨੩ ॥ ਛੰਦ ॥ ਮੁਖ ਅਧ ਅਧਮਨਿਕੋ ਫਲ ਫਲਤੁੰ ਉਰਧ ਅਨੁਦਿਨ ਪਰਣੰ ॥ ਲਲਿਤ ਨਾਲ ਜੰਘ ਬਿਸਾਲ ਜਿਹ ਕੰਟਕ ਬਿਨੁ ਮ੍ਰਿਦ ਧਰਣੰ ॥ ਅਮਿਰ ਅਮਰ ਬਰ ਕਵਰ ਮੁਕਟ ਭਰ ਭ੍ਰਮ ਤੇ ਭ੍ਰਮਰ ਆਵਰਣੰ ॥ ਪਰਮ ਹੰਸ ਕਲਹੰਸ ਮੁਕਤ ਫਲ ਪਾਵਤ ਸੇਵਤ ਸਰਣੰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸੋਭਾ ਕੇ ਘਰ ਸਰਬ ਕਾਮਨਾ ਕੇ ਦੇਨ ਹਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲ ਹੈ ॥ ਲਾਲ ਅਰੁ ਸਯਾਮ ਬਰਨ ਹੈ ॥ ਜਸ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੋ ਪੂਰਨ ਜੋ ਹੈ ਭਗਤਨ ਕੇ ਮਨ ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਤਿਨ ਕੀ ਸੋਭਾ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਏ ਕਮਲ ਰਾਤੁ ਦਿਨ ਤੇ ਬਿਨਾ ਬਿਰਾਜਤ ਹੈ ॥ ਕਯੋ ਜਹਾ ਅੰਧਕਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀ ਹੋਤ ॥ ਦਰਿਦੁ ਅਰੁ ਪਾਪ ਐ ਦੁਖ ਇਨ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਮੁਖ ਤੋ ਜਿਨ ਕੋ ਅਧ ਕਯਾ ਹੇਠਾਹ ਹੈ ॥ ਪੈ ਪਾਪੀ ਜੀਵਨੋ ਕੋ ਉਚੇ ਫਲ ਕੋ ਫਲਤ ਹੈ ॥ ਦਿਨ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਐਸੋ ਜਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਨ ਹੈ ॥ ਬਿਸਾਲ ਜੰਘ ਸੋਈ ਨਾਲ ਹੈ ॥ ਕੰਡਿਆ ਤੇ ਬਿਨਾ ਹੈ ॥ ਕੋਮਲਤਾ ਕੇ ਧਾਰਣ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਆਗੇ ਜਥਾਸੰਖ ਸੋ ਅਰਥ ਕਰਨੋ ॥ ਦੇਵਾਂਗਨਾਂ ਅਰੁ ਦੇਵਤੇਆ ਕੀ ਕਵਰੀ ਤੇ ਮੁਕਟੋ ਕੋ ਜੋ ਹੈ ਭਰ ਕਯਾ ਸੁਗੰਧਤ ਭਾਰ ॥ ਤਿਨ ਪੈ ਭ੍ਰਮਤ ਜੋ ਹੈ ਭਾਮਰ ਤਿਨ ਕੇ ਸਬਦ ਕਰਕੇ ਆਛਾਦਿਤ ਹੈ ॥ ਪਰਮ ਹੰਸ ਸੋਈ ਭਏ ਕਲਹੰਸ ॥ ਸੋ ਜਿਨ ਕੀ ਸਰਨ ਕੋ ਸੇਵਤੇ ਹੁਏ ॥ ਮੁਕਤਨ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈ ॥ ੨੪ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਤਰਨਿ ਤਨੂਜਾ ਤੀਰ ਸੁਖਦ ਸਮੀਰ ਧੀਰ ਬਿਹਰਤ ਲਹਲਹੀ (f 6b) ਲਲਤ ਲਤਾਨ ਮੈ ॥ ਨੀਲ ਪੀਤ ਚੀਰਨ ਸਰੀਰਨ ਕੀ ਦਿਪੈ ਦੁਤ ਹਰੈ ਹੀਯ ਅਰਸ ਪਰਸ ਮੁਸਕਾਨ ਮੈ ॥ ਭਨਤ ਮ੍ਰਿਗੋਦੁ ਸਮ ਸੀਕਰ ਬਲਤ ਮੁਖ ਜਿਨ ਕੋ ਸਰਨ ਰੂਪ ਰਤ ਪੰਚਬਾਨ ਮੈ ॥ ਬ੍ਰਿਖ-ਭਾਨਨੰਦਨੀ ਸਮੇਤ ਨੰਦਨੰਦਨ ਕੇ ਬੰਦੋ ਸੁਕਮਾਰ ਪਦ ਜੋਰ ਜੁਗਪਾਨ ਮੈ ॥ ੨੫ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਨੀਲ ਨੀਰਧਰ ਸਯਾਮ ਨੀਰਜ ਦ੍ਰਿਗ ਨੀਰਜ ਬਦਨ ॥ ਕੋਟਿਕ ਕਾਮ ਅਭਿਰਾਮ ਬੰਦੋ ਪਦ ਨੀਰਜ ਅਮਲ ॥ ੨੬ ॥ ਕਹਿਨ ਭੇਦ ਨਹਿ ਭੇਦ ਬੀਚ ਬਾਰ ਬਾਨੀ ਅਰਥ ॥ ਹਰਤ ਤਾਪਤ੍ਰਯ ਖੇਦ ਬੰਦੋ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਪਦ ॥ ੨੭ ॥ ਅਥ ਬਸਤਨਿਰਦੇਸਾਤਮਕ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ॥ ਕਾਮਧੇਨ ਕੇ ਭੇਦ ਮੈ ਮਤਗਯੰਦ ਛੰਦ ॥ ਗੁ ॥ ਤਾਪ ਹਰੈ ਪਟਲੋਗਨ ਕੇ ਸਿਤ ਚਿਤ ਬਲੀ ਧਰ ਸੁਖ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਮੋਦਕਰੈ ਤਰ ਭੋਗਨ ਕੇ ਛਿਤ ਕਿੱਤ ਭਲੀ ਕਰ ਦੁੱਖ ਨਸਾਵੈ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਨਰਨਾਥ ਬਲੀ ਕਰ ਜਿੱਤ ਭਗਾਵੈ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਤਨ ਧਾਮ ਬੰਸ ਹਰਿ ਗਾਥ ਭਲੀ ਬਰ ਨਿੱਤਿਹ ਭਾਵੈ ॥ ਟੀਕਾ ॥ ਪਰ ਉਤਮ ਲੋਗਨ ਕੇ ਤਾਪ ਕੋ ਹਰਤ ਹੈ ॥ ਐ ਸਿਤ ਉੱਜਲ ਜੋ ਹੈ ਚਿਤ ਬਲੀ ਤਾਮੈ ਸੁਖ ਕੋ ਧਰ ਕੇ ਸਿਰਾਵੈ ਕਯਾ ਸੀਤਲ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਤਰ ਕਯਾ ਅਤਿਸੈ ਭੋਗਨ ਕੇ ਅਨੰਦ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੈ ਭਲੀ ਕੀਰਤ ਕੋ ਕਰਕੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਫਤੇ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਰਨ ਮੈ ਸਿੰਘ ਸੇਤ ਸੇ ਹੈ ॥ ਨਰ ਅਰਜੁਨ ਅਥਵਾ ਮਨੁੱਖ ਤਿਨਕੇ ਨਾਥ ਹੈ ॥ ਕਰ ਕੋਕਲ ਕੀ ਜੇ ਕਲ ਜੋ ਹੈ ਸੂਰਮੇ ਬਲੀ ਤਿਨ ਕੋ ਜਿਤ ਕੇ ਭਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਕਰ ਹਾਥ ਬੋ ਬਲਦੇਵ ਜੀ ਸੋ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਭਏ ਹੈ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਤਨ ਮੈ ਧਾਮ ਤੇਜ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਗਾਥ ਭਲੀ ਹੈ ॥ ਹੇ ਬਰ ਸ੍ਰੇਸਟਨ ਕੇ ॥ ਹਿ ਹਿਰਦੇ ਮੈ ਭਾਵਤ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਹਰਿ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਸੰਤਨ ਕੋ ਬਰਨਨ ਹੈ ॥ ਕੋਉ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਹੇ ਬਰਸ੍ਰੇਸਟ ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮੈ ਰਤੇ ਹੈ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਭਏ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਧਾਮ ਘਰ ਮੈ ਹਰਿ ਕੀ ਭਲੀ ਗਾਥ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਐ ਵਹੀ ਨਿੱਤ ਜਿਨ ਕੇ ਹੀਏ ਕੋ ਭਾਵਤ ਹੈ ॥ ਚਿਤ ਕੀ ਬਲੀ ਸਿਤ ਉੱਜਲ ਹੈ ॥ ਧਰ (f 7a) ਸਰੀਰ ਕੋ ਸੁਖ ਸੋ ਸੀਤਲ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰਿ ਛਿਤ ਕੋ ਅਨੰਦ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਕਿੱਤ ਭਲੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦੁਖ ਕੇ ਕਰ ਦੰਡ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਕਰ ਹਾਥ ਜਿਨ ਕੋ ਦੁਖ ਨਸਾਵਤ ਹੈ ॥ ਹਾਥ ਰਾਖੇ ਦੁਖ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਰਨ ਮੈ ਫਤੇ ਦੇਤ ਹੈ ਬਲੀ ਜੋ ਹੈ ਨਰਨਾਥ ਰਾਜਾ ਕਲਜੁਗ ॥ ਸਿੰਘ ਸਮਾਨ ਤਾ ਕੋ ਜਿੱਤ ਕੇ ਭਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਫਤੇ ਦੇਤੇ ਹੈ ਤੇ ਰਨ ਮੈ ਕਲਜੁਗ ਕੋ ਜੀਤ ਕੇ ਭਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਤਨ ਰੂਪੀ ਧਾਮ ਹਰਿ ਸਿਵਕੀ ਭਲੀ ਗਾਥ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੇਸਟ ਪੁਰਖ ਸੋ ਜਿਨ ਕੇ ਹੀਏ ਮੈ ਨਿਤ ਭਾਵਤ ਹੈ ॥ ਐ ਉਨ ਹੀ ਮੈ ਰਤੇ ਹੈ ॥ ਇਹਿ ਲੋਗਨ ਕੇ ਪਰ ਕਯਾ ਪਲ ਮੈ ਤਾਪ ਹਰਤ ਹੈ ॥ ਨਰ ਕਯਾ ਨਲ ਨਾਮ ਬਾਨਰ ਕੇ ਨਾਥ ਹੈ ॥ ਐਰ ਅਰਥ ਵਹੀ ਯਾਮੈ ਬਵੰਜਾ ਛੰਦ ਨਿਕਸਤ ਹੈ ॥¹ ਪ੍ਰਿਥਮ ਪਯੋਧਰ ਨਾਮ ਦੋਹਰਾ ਜਾ ਕੇ ਅਸੀਰਬਾਦ ਕੋ ॥ ਅ ॥ ਯਥਾ ॥ ਤਾਪ ਪਰਨ ਕੇ ਚਿਤ ਧਰ ਮੋਦ ਕਰੈ ਤਰਿ ਕਿੱਤ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨਰਨਾਥ ਕਰ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਬਰਨਿੱਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਰ ਸ੍ਰੇਸਟ ਜੋ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਹਰਿ

¹ In the following folios (ff 7a–10a) the author is apparently displaying his knowledge of *Chhand* (metre) when he derives 52 different *Chhands* from a Single sentence. For their list see appendix below.

ਸੋ ਪਰ ਸਤੁਨ ਕੇ ਚਿਤ ਮੈ ਸੰਤਾਪ ਕੋ ਧਰ ਕੇ ਨਿਤੰਪ੍ਰਤਿ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਕੋ ਕੀਰਤ ਕੋ ਮੋਦ ਕਰੈ ॥ ਗਾਥਾ ਛੰਦ ॥੫॥ ਲੋਗਨਿ
ਚਿਤ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਭੋਗਨ ਕੇ ਚਿੱਤ ਭਲੀ ਕਰ ਸਾਵੈ ॥ ਨਰ ਕਰ ਜਿੱਤ ਭਗਾਵੈ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਧਾਮ ਬਰ ਭਾਵੈ ॥ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੇ
ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮੈਂ ਰਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਧਾਮ ਸਰੀਰ ਅਥਵਾ ਤੇਜ ਬਰ ਸ੍ਰੇਸਟ ਹੈ ਔ ਭਾਵਤ ਹੈ ॥ ਲੋਗਨ ਕੇ ਚਿੱਤ ਕੋ
ਸੀਤਲ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਔ ਨੀਕੇ ਭੋਗ ਤੇ ਭਲੀ ਕੀਰਤ ਅਰੁ ਕਾਮ ਸੁਖ ਇਨਸੋ ਲਸਾਵੈ ਸੁਭਾਯਮਾਨ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਵੇ ਨਰ
ਕਲਜੁਗ ਕੋ ਜਿੱਤ ਕੇ ਭਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਗਾਥਾ ਕੋ ਨਾਮ ਹੰਸੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਜਾਕੇ ਚੌਥੇ ਚਰਨ ਮੈਂ ਬੀਸ ਮਤਾ ਕੀਜੇ ਰਾਤੇ ਤਨ ਧਾਮ
ਹਰਿ ਗਾਥ ਬਰਭਾਵੈ ॥ ਐਸੇ ਕਹੀਏ ਤੇ ਗਾਹਨੀ ਛੰਦ ਹੋਯਾ ॥ ਜੋ ਦਲੇ ਮੈ ਭੀ ਬੀਸ ਕੀਜੇ ॥ ਮੋਦ ਕਰੇ ਭੋਗ ਛਿਤ ਕਿੱਤ ਕਹਿ
ਸਾਵੈ ਤੋ ਰਡਕ ਛੰਦ ॥ ਜੋ ਗਾਹਨੀ ਕੋ ਉਲਟਾਯ ਪੜੀਏ ਤੇ ਸੰਘਨੀ ਛੰਦ ਹੋਇ ॥ ਗਾਹੂ ਛੰਦ ॥ ਲੋਗਨ ਚਿੱਤ ਸਿਰਾਵੈ ॥ (f 7b)
ਕਰੈ ਨਿਕੇ ਕਿੱਤ ਕਰ ਸਾਵੈ ॥ ਨਰ ਕਰ ਜਿੱਤ ਭਗਾਵੈ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਧਾਮ ਬਰ ਭਾਵੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੇ ਨਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮੈ ਰਤੇ
ਤਿਨ ਕੇ ਧਾਮ ਸਰੀਰ ਬਰ ਸ੍ਰੇਸਟ ਹੈ ॥ ਰਸਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਕੀਰਤ ਕੇ ॥ ਨਿਕੇ ॥ ਕਾ ॥ ਸੁਖ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਅਥ ਉਗਾਹਾ ਛੰਦ ॥ ਤਾਂ ਪਰ
ਲੋਗਨ ਕੇ ਭੋਗਨ ਕੇ ਕਿਤ ਭਲੀ ਕਰਸਾਵੈ ॥ ਤੇ ਨਰ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਰਨ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਗਾਥ ਭਲੀ ਬਰ ਗਾਵੈ ॥ ਬਿਰਗਾਹਾ ਛੰਦ ॥
ਲੋਗਨ ਚਿੱਤ ਸਿਰਾਵੈ ਕਰੈ ਨਿਕੇ ਕਿੱਤ ਕਰਸਾਵੈ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨਰ ਗਾਵੈ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਧਾਮ ਗਾਥ ਬਰ ਭਾਵੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨੀਕੇ
ਕੀਰਤ ਕੇ ਸੁਖ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਕੀ ਗਾਧਾ ਧਾਮ ਮੇ ਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਨਰਸੰਬੋਧਨਾ ॥ ਪਰ ਲੋਗਨ ਧਰ ਮੋਦ ਕਰੈ ਤਰ ਭੋਗਨ
ਕੇ ਕਰ ਦੁਖ ਨਸਾਵੈ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਨਰਨਾਥ ਬਲੀ ਕਰ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਬਰ ਨਿੱਤਹਿ ਭਾਵੈ ॥ ਸੁਗਮ ॥ ਰੋਲਾ ਛੰਦ ॥ ਤਾਪ ਹਰੈ
ਪਰਨ ਕੇ ਚਿੱਤ ਧਰਮ ਸੁਖ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਮੋਦ ਕਰੈ ਤਰਨ ਕੇ ਕਿੱਤ ਕਰ ਦੁੱਖ ਨਸਾਵੈ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਕਰ ਜਿੱਤ
ਭਗਾਵੈ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਤਨ ਧਾਮ ਬਸੈ ਬਰ ਨਿੱਤਹਿ ਭਾਵੈ ॥ ਰੁਚਰਾ ॥ ਚੌਕਲਾ ॥ ਗੁ ॥ ਤਾਪ ਹਰੈ ਪਰਲੋਗਨ ਕੇ ਸਿਤ ਮੋਦ ਕਰੈ
ਤਰ ਕਿੱਤ ਭਲੀ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਨ ਰ ਨਾਮ ਰਤੇ ਤਨ ਗਾਥ ਭਲੀ ॥ ਦੀਪਕ ਛੰਦ ॥ ਚੌਪਤਾ ॥ ਪਰ ਲੋਗ ਸਿਤ
ਚਿੱਤ ॥ ਤਰ ਭੋਗ ਛਿਤ ਕਿਤ ॥ ਨਰ ਸਿੰਘ ਨਰਨਾਥ ॥ ਤਨ ਧਾਮ ਹਰਿ ਗਾਥ ॥ ਚੁਲਯਾ ਛੰਦ ॥ ਤਾਪ ਹਰੈ ਪਰ ਲੋਗਨ ਕੇ ਚਿੱਤ
ਬਲੀਧਰ ਸੁਖ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਮੋਦ ਕਰੈ ਤਰਭੋਗਨ ਕੇ ਕਿੱਤ ਭਲੀ ਕਰ ਦੁੱਖ ਨਸਾਵੈ ॥ ਮਹੀ ਛੰਦ ॥ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ॥ ਲਸੈ ॥ ਬਸੈ ॥
ਬਾਰਤਾ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਨੀਕੇ ਜੇ ਤਿਨ ਮੈ ਨੀਕੇ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਸੋ ਤੇਰੇ ਬਸ ਹੈ ॥ ਸਾਰਛੰਦ ॥ ਚਿੱਤ ਕਿੱਤ ਨਾਥ ਗਾਥ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
ਨਾਇਕ ਕੀ ਗਾਥ ਕੀ ਕੀਰਤ ਤੇਰੇ ਚਿਤ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ਉਨ ਹੀ ਕੀ ਕੀਰਤ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਮਧ ਛੰਦ ॥ ਸਿਤ ॥ ਛਿਤ ॥ ਨਰਹਰਿ ॥
ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੇ ਨਰ ਉਜਲਿ ਹੈ (f 8a) ਅਗਯਾਨ ਮੈ ਮਲਨ ਨਹੀ ਤੇ ਹਰ ਕੇ ਸਮ ਹੈ ॥ ਕਾਮ ॥ ਛੰਦ ॥ ਰਾਵੈ ॥ ਸਾਵੈ ॥ ਗਾਵੈ
ਭਾਵੈ ॥ ਸੁਖ ਕੋ ਲਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਔ ਮੇਰੇ ਆਵਤ ਹੈ ॥ ਔ ਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਯਹੀ ਮੋ ਕੋ ਭਾਵਤ ਹੈ ॥ ਸਸੀ ਛੰਦ ॥ ਸਿਰਾਵੈ ॥
ਨਸਾਵੈ ॥ ਭਗਾਵੈ ॥ ਹਿਭਾਵੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੇ ਜਗਤ ਕੋ ਸੀਤਲ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਸੰਤਜਨ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਨਸਾਵਨ ਵਾਰੇ ਕੌਨ ਦੈਤ ਆਦਿਕ
ਤਿਨ ਕੋ ਭਗਵਾਨ ਭਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਔ ਮਨ ਕੋ ਭਾਵਤ ਹੈ ॥ ਮਿਗੋਂਦੁ ਛੰਦ ॥ ਰ ਸੁਖ ਰ ਦੁਖ ਰ ਜਿਤ ਰ ਨਿਤ ॥ ਰ ਦੁਖ ਕਯਾ ਦੁਖ
ਕੇ ਦੇਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਹੈ ਸ ਸਤ੍ਰ ਤਿਨਕੀ ॥ ਰ ਭੂਮਿ ਕੋ ਜਿੱਤਿ ਕੇ ਨਿੱਤ ਦੇਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਰ ਸੁਖ ਸੁਖਦਾਯਕ ਜੇ ਹੈ ਅਪਨੇ
ਤਿਨ ਕੋ ॥ ਪਾਧਰੀ ਛੰਦ ॥ ਲੋਗਚਿੱਤ ॥ ਭੋਗਕਿੱਤ ॥ ਦੇਤ ਨਾਥ ॥ ਰਾਮ ਗਾਥ ॥ ਨਾਥ ਸੰਬੋਧਨ ॥ ਹੰਸ ਛੰਦ ॥ ਸੁਖ ਸਿਰਾਵੈ ॥
ਦੁਖਸਾਵੈ ॥ ਜਿੱਤ ਭਗਾਵੈ ॥ ਨਿੱਤਹਭਾਵੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰਿਪੁਨ ਕੋ ਜਿੱਤ ਕੇ ਭਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਰਿਪੁਨ ਕੋ ਅ ਛੇਪ ਕੀਜੇ ॥ ਅਥਵਾ ॥
ਜੀਤ ਹੀ ਕੋ ਭਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਕਾਹੂ ਕੀ ਜੀਤ ਨਹੀ ਰਹਨ ਦੇਤ ॥ ਤਿਲਕ ਛੰਦ ॥ ਪਰਲੋਗਨ ਕੇ ॥ ਤਰਭੋਗਨ ਕੇ ॥ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ॥
ਤਨ ਧਾਮ ਬਸੈ ॥ ਸੁਗਮ ॥ ਮਾਲਨੀ ਛੰਦ ॥ ਨਿਕੇਸਿਤਚਿੱਤ ॥ ਨਿਕੇਛਿਤਕਿੱਤ ॥ ਲਸੈ ਨਰਨਾਥ ॥ ਬਸੈ ਹਰਿਗਾਥ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
ਜਿਨ ਮੈ ਹਰਿ ਕੀ ਗਾਥ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਲਸਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਵੇ ਉੱਜਲ ਚਿੱਤ ਕਰਕੇ ਨੀਕੇ ਕੇ ਹੈ ॥ ਔ ਕੀਰਤ ਕਰਕੇ
ਨੀਕੇ ਹੈ ॥ ਦਮਨਕ ਛੰਦ ॥ ਪਰਸਿਤਧਰ ॥ ਤਰਛਿੱਤਕਰ ॥ ਰਨਨਰਕਰ ॥ ਤਨਹਿਕਿਬਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪਰ ਉਤਮ ਰਾਜਾ
ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਸਿਤ ਹੈ ਧਰ ਸਰੀਰ ਜਿਨ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਅਤਿਸੈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੈ ਹੈ ਕਰ ਦੰਡ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਫੇਰ ਰਨ ਮੈ ਨਰ ਸੂਰ ਹੈ ॥ ਮਾਣਵਕੀ
ਛੰਦ ॥ ਤਾਪ ਹਰੈ ਲੋਗਨ ਕੇ ॥ ਮੋਦ ਕਰੈ ਭੋਗਨ ਕੇ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਧਾਮ ਬਸੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨੀਕੇ
ਭੋਗਨ ਕੋ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਚਿੱਤ੍ਰਪਦਾ ਛੰਦ ॥ ਲੀ ਧਰ ਸੁਖ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਲੀ ਕਰ ਦੁਖ ਨਸਾਵੈ ॥ ਲੀ ਕਰ ਜਿੱਤ ਭਗਾਵੈ
ਲੀ ਬਰ (f 8b) ਨਿਤਹ ਭਾਵੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਰਬ ਠੋਰ ਲੀ ਕੋ ਰੀ ਕੀਜੇ ਸੋ ਸੰਬੋਧਨ ਹੈ ॥ ਸਖੀ ਨਾਇਕਾ ਕੀ ਸੋਭਾ ਨਾਇਕਾ ਸੋਂ ਕਹਤ
ਹੈ ॥ ਰੀ ਏ ਤਨ ਕੋਂ ਸੀਤਲ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਿਨ ਕੋ ਹਾਥ ਦੁਖ ਕੋਂ ਹਰਤ ਹੈ ॥ ਕਰ ॥ ਕਲ ਕਲੇਸ ॥ ਬਰ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ॥
ਸਾਰਵਤੀ ਛੰਦ ॥ ਤਾਪ ਹਰੈ ਪਰਲੋਗਨ ਕੇ ॥ ਮੋਦ ਕਰੈ ਤਰਭੋਗਨ ਕੇ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਤਨ
ਧਾਮ ਬਸੈ ॥ ਲਲਤਪਦ ਛੰਦ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਨਰਨਾਥ ਬਲੀ ਕਰ ਗਾਵੈ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਤਨ ਧਾਮ ਬਸੈ ਹਰਿ

ਗਾਥ ਭਲੀ ਬਰ ਭਾਵੈ ॥ ਬੰਦ ਛੰਦ ॥ ਚਿੱਤ ਬਲੀ ਧਰਸੁਖ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਕਿੱਤ ਭਲੀ ਕਰਦੁੱਖ ਨਸਾਵੈ ॥ ਨਾਥ ਬਲੀ ਕਰ-
 ਜਿੱਤ ਭਗਾਵੈ ॥ ਗਾਥ ਭਲੀ ਬਰਨਿੱਤਹ ਭਾਵੈ ॥ ਸਵਾਗਤਾ ਛੰਦ ॥ ਲੋਗ ਚਿੱਤ ਧਰ ਸੁਖ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਭੋਗ ਕਰ ਕਿੱਤ ਦੁੱਖ
 ਨਸਾਵੈ ॥ ਸਿੰਘ ਨਾਥ ਕਰ ਜਿੱਤ ਭਗਾਵੈ ॥ ਧਾਮ ਗਾਥ ਬਰ ਨਿੱਤਹ ਭਾਵੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪਰਸਰਾਮ ਕੋ ਲਖਿਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ
 ਜੀ ਭਰਤ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਏ ਸਿੰਘ ਸਮ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਨਾਥ ਹੈ ॥ ਕਲ ਸੂਰ ਹੈ ॥ ਐਸੀ ਜਿਨ ਕੇ ਧਾਮ ਤਨੇ ਮੈ ਬਲ ਕੀ
 ਗਾਥ ਹੈ ॥ ਉਪਸਿਥਿਤ ਛੰਦ ॥ ਤਾਰੇ ਪਰਲੋਗਨ ਕੇ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਮੋਰੇ ਤਰ ਭੋਗਨ ਕੇ ਨਸਾਵੈ ॥ ਦੇਤੇ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ
 ਭਗਾਵੈ ॥ ਰਾਤੇ ਤਨ ਧਾਮ ਬਸੇਹਿ ਭਾਵੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਤਨ ਧਾਮ ਤੇਜ ਸੋ ਰਾਤੇ ਹੈ ਤੇ ਕੈਸੇ ਹੈ ਪਰੁ ਸਤ੍ਰੁਨ ਕੇ ਤਾੜਨਾ
 ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੇਸਟਨ ਕੋ ਸੀਤਲ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਔ ਜਿਨ ਕੇ ਭੋਗਨ ਕੋ ॥ ਸ ॥ ਜੋ ਸੁਖ ਸੋ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ ਹੈ ਤਿਨ ਬਿਨਾ ਜੋ
 ਦੁਖ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਮੋੜ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੋਟਕ ਛੰਦ ॥ ਸ ॥ ਪਰਲੋਗਨ ਕੇ ਸਿਤ ਚਿਤ ਬਲੀ ॥ ਤਰਭੋਗਨ ਕੇ
 ਛਿਤਕਿੱਤ ਬਲੀ ॥ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਨਰਨਾਥ ਬਲੀ ॥ ਤਨ ਧਾਮ ਬਸੈ ਹਰਿ ਗਾਥ ਭਲੀ ॥ ਤਨ ਧਾਮ ਮੈ ਰੂਪਕ ॥ ਮੋਤੀ-
 ਦਾਮ ਛੰਦ ॥ ਜੋ ॥ ਹਰੈ ਪਰਲੋਕਨ ਕੇ ਸਿਤਚਿੱਤ ॥ ਕਰੈ ਤਰਭੋਗਨ ਕੇ ਛਿਤਕਿੱਤ ॥ ਫਤੇ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਨਰ ਨਾਥ ॥
 ਰਤੇ ਤਨ ਧਾਮ ਬਸੈ (f 9a) ਹਰ ਗਾਥ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਤਨ ਧਾਮ ਮੈ ਹਰਿ ਗਾਥ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਨਰ ਨਾਥ ॥ ਭੂਮਿ ਮੈ
 ਅਥਵਾ ॥ ਰ ॥ ਅਗਨਿ ਰੂਪ ਤੇਜ ਸੀ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਮੋਦਕ ਛੰਦ ॥ ਤਾਪ ਹਰੈ ਪਰਲੋਗਨ ਕੇ ਸਿੱਤ ॥ ਮੋਦ ਕਰੈ ਤਰਭੋਗਨ
 ਕੇ ਛਿੱਤ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਨਰ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਤਨ ਧਾਮ ਬਸੈ ਹਰਿ ॥ ਤਾਮਰ ਛੰਦ ॥ ਪਰਸਿਤ ਚਿੱਤ ਬਲੀ ਰਸ
 ਰਾਵੈ ॥ ਤਰਗਨ ਕਿੱਤ ਭਲੀ ਰਨ ਸਾਵੈ ॥ ਰਨ ਨਰਨਾਥ ਬਲੀ ਕਰ ਗਾਵੈ ॥ ਤਨ ਹਰਿ ਗਾਥ ਭਲੀ ਬਰ ਭਾਵੈ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਰ ॥ ਭੂਮਿ ਕੋ ਸਿਰਾਵਤ ਹੈ ॥ ਗਨ ਸੰਬੂਹ ਮੈ ਜਿਨਕੀ ਅਤਯੰਤ ਭਲੀ ਕੀਰਤ ਹੈ ॥ ਰ ਅਗਨਿ ਸਮ ਕ੍ਰੋਧ ਦੂਰ
 ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਔ ਕਲ ਸੂਰ ਮੈ ਜਿਨ ਕੋ ਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਰਨ ਮੈ ਬਲੀ ਹੈ ਐਸੇ ਕਹਕੇ ॥ ਤਾਰਕ ਛੰਦ ॥ ਸਿਤ ਚਿੱਤ ਬਲੀ
 ਧਰਸੁਖ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਛਿਤਕਿੱਤ ਭਲੀ ਕਰਦੁੱਖ ਨਸਾਵੈ ॥ ਨਰ ਨਾਥ ਭਲੀ ਕਰ ਜਿੱਤ ਭਗਾਵੈ ॥ ਹਰਿ ਗਾਥ ਭਲੀ ਬਰ ਨਿੱਤਹ
 ਭਾਵੈ ॥ ਪੰਕ ਅਬਲ ਛੰਦ ॥ ਤਾਪ ਹਰਨ ਸਿਤ ਚਿੱਤ ਬਲੀ ਧਰ ॥ ਮੋਦ ਕਰਨ ਛਿਤ ਕਿੱਤ ਭਲੀ ਕਰ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਨਰ ਨਾਥ
 ਬਲੀ ਕਰ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਹਰਿ ਗਾਥ ਭਲੀ ਬਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਨ ਕੀ ਸਿਤ ਚਿੱਤ ਬਲੀ ਹੈ ਐਸੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੰਤ ਤਿਨ ਕੇ
 ਧਰ ਸਰੀਰ ਕੋ ਜੋ ਹੈ ਤਾਪ ਤਿਨ ਕੇ ਹਰਨਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਔ ਭਲੀ ਕੀਰਤ ਕੋ ਜੋ ਹੈ ਮੋਦ ਤਾਕੇ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ
 ਫਲਨ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਨਰ ਅਰਜਨ ॥ ਕਲਜੁੱਗ ਮੈ ਬਲ ਹੈ ॥ ਰਾਮ ਕਵਿ ॥ ਹਰਿ ਰਤਨ ਹੈ ॥ ਜਿਨਕੀ ਗਾਥ ਭਲੀ ਹੈ ॥
 ਬਰ ਸੰਬੋਧਨ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਰਤਨ ਹੈ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਹਰਿ ਸਿਵਕੀ ਗਾਥ ਭਲੀ ਹੈ ॥ ਭ੍ਰਮਰਾਵਲ ਛੰਦ ॥ ਸਾ ॥
 ਪਰਲੋਗਨ ਕੇ ਸਿਤ ਚਿੱਤ ਬਲੀ ਧਰ ਲੀ ॥ ਤਰ ਭੋਗਨ ਕੇ ਛਿੱਤ ਕਿੱਤ ਭਲੀ ਕਰ ਲੀ ॥ ਨਰ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਨਰਨਾਥ ਬਲੀ
 ਕਰ ਲੀ ॥ ਤਨਧਾਮ ਬਸੈ ਹਰਿ ਗਾਥ ਭਲੀ ਬਰ ਲੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪਰ ਉਤਮ ਹੈ ॥ ਲੋਗਨ ਮੈ ਨੀਕੇ ਹੈ ॥ ਔ ਜਿੱਤ ਬਲੀ
 ਜਿਨ ਕੀ ਉਜਲ ਹੈ ॥ ਸੋ ਤੈ ਪਕਰ ਲਈ ਹੈ ॥ ਭੋਗਨ ਕੇ ਤਰ ਕਹੀਏ ॥ ਬਿੱਛ ਹੈ ॥ ਕ ਸੁਖ ਸੋ ਤੋ ਸੋਰ ਲੀ ਹੈ (f. 9b) ਜਿਨ
 ਕੀ ॥ ਰਨ ਮੈ ਸਿੰਘ ਸਮ ਹੈ ॥ ਨਰ ਨਾਥ ਹੈ ਬਲੀ ਹੈ ਔ ਤੂੰ ਜਿਨੋ ਨੇ ਕਰ ਹਾਥ ਮੇ ਲੀ ਲੀਨੀ ਹੈ ॥ ਔ ਤੇਰੇ ਤਨ ਰੂਪੀ ਧਾਮ
 ਮੈ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਆਗੇ ਲੀ ਕੋ ਰੀ ਸੰਬੋਧਨ ॥ ਨੀਲ ਸਰੂਪ ਛੰਦ ॥ ਤਾਪ ਹਰੇ ਪਰ ਲੋਗਨ ਕੇ ਸਿਤ ਚਿੱਤ ਬਲੀ ॥ ਮੋਦ ਕਰੈ ਤਰ
 ਭੋਗਨ ਕੇ ਛਿਤ ਕਿੱਤ ਭਲੀ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਨਰਨਾਥ ਬਲੀ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਤਨ ਧਾਮ ਬਸੈ ਹਰਿ ਗਾਥ ਭਲੀ ॥
 ਦੁਤਪਦ ਛੰਦ ॥ ਪਰਨ ਚਿੱਤ ਧਰ ਸੁਖ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਤਰਨ ਕਿੱਤ ਕਰ ਦੁੱਖ ਨਸਾਵੈ ॥ ਰ ਨਰਨਾਥ ਕਰ ਜਿੱਤਭਗਾਵੈ ॥
 ਰ ਤਨਧਾਮ ਬਰ ਨਿੱਤਹ ਭਾਵੈ ॥ ਕੈਸੇ ਹੈ ਭਗਵਾਨ ਤਰਨ ਸੂਰਜ ਕੀ ਕਿੱਤ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਸੂਰਜ ਮੈ ਜਿਨ ਕੋ ਤੇਜ
 ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਮਿਥਲਾ ਮੈ ਕੋਈ ਟਿਸਤ੍ਰੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਕੀ ਉਸਤਤ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਨੀ ਸੰਬੋਧਨ ਹੈ ॥ ਤਰ ਅਤਿਸੈ ਕੀਰਤ ਹੈ
 ਜਿਨਕੀ ਹੈ ॥ ਕਲ ਸੂਰ ॥ ਰ ਅਗਨਿ ਕੇ ਸਮ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰੋਧ ਨਹੀ ॥ ਸੀਤਲ ਸਰੂਪ ਹੈ ॥ ਰ ਭੂਮ ਕੇ ਨਾਥ ਸਵਾਮੀ ਹੈ ॥ ਕਲੇਸ
 ਕੋ ਭਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਰ ਤਨਧਾਮ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਸੋ ਜਿਨ ਕੋ ਭਾਵਤ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਜਨਕ ਕੋ ਜੋ ਰਤਨੋ ਕੋ ਧਾਮ ਹੈ ॥ ਤਾ ਮੈ
 ਬਰ ਦੁਲਹੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਜੀ ਨਿਤ ਹੀ ਮੈ ਕੋ ਨੀਕੇ ਲਗੈ ॥ ਈਹਾਂ ਰਹੈ ॥ ਕਮਾਰਲਲਤ ਛੰਦ ॥ ਰ ਲੋਗਨ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਨਿਕੇ ਕਰ
 ਨਸਾਵੈ ॥ ਲਸੈ ਕਰ ਭਗਾਵੈ ॥ ਰਤੇ ਹਰਿਹਿ ਭਾਵੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੇ ਹਰਿ ਮੇ ਰਤੇ ਹੈ ਤੇ ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਰ ਭੂਮਿ ॥ ਕਰ ਦੰਡ ॥
 ਕਰ ਕਲੇਸ ॥ ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ ॥ ਮਾ ॥ ਜਾ ॥ ਪਰ ਲੋਗ ਚਿੱਤ ॥ ਤਰਭੋਗ ਕਿੱਤ ॥ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨਾਥ ॥ ਤਨ ਧਾਮ ਗਾਥ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਧਾਮ ਤੇਜ ॥ ਅਭੀਰ ਛੰਦ ॥ ਲੋਗਨ ਕੇ ਸਿੱਤ ਕਿੱਤ ॥ ਭੋਗਨ ਕੇ ਛਿੱਤ ਕਿੱਤ ॥ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਨਰ ਨਾਥ ॥ ਧਾਮ ਬਸੈ
 ਹਰਿ ਗਾਥ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਲੋਗੋ ਮੈ ਭੀ ਵੇਈ ਨੀਕੇ ਹੈ ॥ ਔਰ ਭੋਗੋ ਮੈ ਭੀ ਵੇਈ ਨੀਕੇ ਹੈ ॥ ਕੀਰਤ ਭੀ ਉਨ ਹੀ ਕੀ

ਹੈ ॥ ਔ ਸਿੰਘ ਸਮ ਭੀ ਵੇਈ ਹੈ ॥ ਰਾਜਾ ਭੀ ਵੇਈ ਹੈ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਧਾਮ ਤਨ ਮੈ ॥ ਹਰਿ ਕੀ ਗਾਥ
 ਬਸੈ ॥ ਅਰਲ ਛੰਦ ॥ ਤਾਪ ਹਰੇ ਪਰਲੋਗਨ ਕੇ ਸਿਤ ਚਿੱਤ ਬਲੀ ॥ ਮੋਦ ਕਰੈ ਤਰਭੋਗਨ ਕੇ
 ਛਿੱਤ ਕਿੱਤ ਭਲੀ ॥ (f. 10a) ਦੇਤ ਫਤੇ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ ਨਰਨਾਥ ਬਲੀ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਤਨ ਧਾਮ ਬਸੈ ਹਰਿ ਗਾਥ
 ਭਲੀ ॥ ਪੱਧੜੀ ਛੰਦ ॥ ਪਰਲੋਗਨ ਕੇ ਸਿਤ ਚਿੱਤ ਸੁਖ ॥ ਤਰਭੋਗਨ ਕੇ ਛਿੱਤ ਕਿੱਤ ਦੁੱਖ ॥ ਰਨ ਸਿੰਘ ਲਸੈ
 ਨਰਨਾਥ ਜਿੱਤ ॥ ਤਨ ਧਾਮ ਬਸੈ ਹਰਿ ਗਾਥ ਨਿੱਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪਰ ਸਤ੍ਰਲੋਗਨ ਕੇ ਜੋ ਹੈ ਸਿਤ ਤੀਛਨ ਚਿਤ ਤਿਨ ਤੇ ਸੁਖ
 ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਅਰਥ ਕਿ ਸਤ੍ਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਰਹਯੋ ॥ ਸੋ ਦੁਖ ਪਦ ਆਗੇ ਲਗਾਇ ਲੀਜੇ ॥ ਦੁਖ ॥ ਰਨ ॥ ਅਰਥ ॥
 ਰ ॥ ਅਗਨ ਸਮ ਜੋ ਤੇਜ ਹੈ ॥ ਸਤ੍ਰਨ ਕੋ ਤਾਂ ਕੋ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਕਯੋ ਵੇ ਰਾਜਾ ਤਿਨ ਕੋ ਜੀਤ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਮ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥
 ਕੋਨ ਸੈ ॥ ਕਮਲ ਛੰਦ ॥ ਲਾ ॥ ਪਰ ਨ ॥ ਹਰਨ ॥ ਦਰਨ ॥ ਕਰਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਔ ਕਲੇਸ ਕੇ ਦਲਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੋ
 ਅਰਥ ਕੀਜੇ ॥ ਚੌਰਸਾ ਛੰਦ ॥ ਨ ॥ ਯਾ ॥ ਪਰਨ ਸਿਰਾਵੈ ॥ ਕਰਨ ਨਸਾਵੈ ॥ ਨਰਕਰ ਗਾਵੈ ॥ ਹਰਿ ਬਰ ਭਾਵੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਜੇ ਨਰ ਕਲਜੁਗ ਮੈ ਹਰਿ ਕੋ ਗਾਵਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬਰ ਸ੍ਰੇਸਟ ਹੈ ॥ ਔ ਭਾਵਤੇ ਹੈ ॥ ਛੰਦ ॥ ਤਾਪ ਹਰੈ ॥ ਮੋਦ ਕਰੈ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ॥ ਰਾਮ
 ਰਤੇ ॥ ਯਹ ਭੀ ਚਾਰ ਬਰਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਮੈ ਛੰਦ ਹੈ ॥ ਪੁਨ: ਤਾਪ ਹਰੇ ਪਰ ॥ ਮੋਦ ਕਰੈਤਰ ॥ ਦੇਤ ਫਤੇ ਰਨ ॥ ਰਾਮ ਰਤੇ ਤਨ ॥ ਯਹ
 ਭੀ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਮੈ ਹੈ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਤਾਮਰਸ ਦਾਮ ਅਭਿਰਾਮ ਪਦਮਾਕਰ ਮੈਂ ਰੂਪ ਅਵਲੋਕ ਅਕਲਾਨੀ ਸਕੁਚਾਨੀ ਹੈ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ
 ਤਿਹ ਕਾਲ ਚੰਚਰੀਕਨ ਕੇ ਜਾਲ ਮੈ ਬਿਸਾਲ ਬਾਲ ਪੀਰ ਸਰਸਾਨੀ ਹੈ ॥ ਕੀਨੇ ਸੋਕ ਓਕਨ ਅਲੋਕ ਹੀਏ ਕੋਕਨ ਕੇ ਦੀਰਘ
 ਦਿਵਾਕਰ ਕੀ ਦੀਪਤ ਬਿਲਾਨੀ ਹੈ ॥ ਸੁਖਮਾ ਸਦਨ ਦੀਜੇ ਅੰਬਰ ਬਰਨ ਰਾਧੇ ਸਭਨ ਅਸੰਭਵ ਦਿਵਸਨਿਸ ਜਾਨੀ ਹੈ ॥੨੯॥
 ਕਬਿੱਤ ॥ ਸਯਾਮ ਘਨ ਬਰਨ ਪ੍ਰਿਯ ਬਰਨ ਸ੍ਰੁਤ ਬਰਨ ਪਦ ਹਰਨ ਅੰਬਰਨ ਹਿਤ ਬਰਨ ਤਰ ਬਰਨ ਪਰ ॥ ਤਾਮਰਸ
 ਚਰਨ ਖਟ ਚਰਨ ਬਨ ਚਰਨ ਬਿੱਤ ਕਰਨ ਜਲ ਚਰਨ ਥਲ ਚਰਨ ਨਭ ਚਰਨ ਬਰ ॥ ਮੰਦ ਆਚਰਨ ਪਲ ਚਰਨ ਸੰਘਰਨ
 ਬ੍ਰਿਜ ਘਰਨ ਸੰਚਰਨ (f. 10b) ਭਵ ਭਰਨ ਆਭਰਨ ਸਰ ॥ ਤਾਪ ਤਮ ਤਰਨ ਬਲ ਛਰਨ ਮੋਖਦ ਪਰਨ ਧਰਨ ਉਧਰਨ ਹਰਿ
 ਧਰਨ ਧਰ ਧਰਨ ਕਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਸਯਾਮ ਮੇਘ ਸਮ ਬਰਨ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਔ ਬਰਨ ਜੋ ਹੈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਦਿਕ
 ਚਾਰ ॥ ਸ੍ਰੁਤ ਬੇਦ ॥ ਬਰਨਪਦ ਕਹੀਏ ਉਸਤਤ ਕੇ ਪਦ ਸਰਬ ਜਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਿਯ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਬਰਨ ਕਹੀਏ ਚਾਰ ਜੋ ਬੇਦ ਹੈ ਸੋ
 ਪ੍ਰਿਯ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਬਰਨ ਕਯਾ ਉਸਤਤ ਕੇ ਜੋ ਪਦ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਜੋ ਹੈ ਬਰਨ ਅੱਛਰ ਸੋ ਜਿਨਕੇ ਸ੍ਰੁਤ ਕਯਾ ਕਾਨਨ ਕੋ ਪ੍ਰਿਯ
 ਹੈ ॥ ਅੰਬਰ ਜੋ ਹੈ ਬਸਤ੍ਰ ਤਿਨ ਕੇ ਹਰਨਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਬਰਨ ਪੈ ਜਿਨ ਕੋ ਹਿਤ ਹੈ ॥ ਨੰਦ ਕੇ ਲੈਵੇ ਕੇ ਨਿਮਿੱਤ ਬਰਨ ਕੇ ਗ੍ਰਹ
 ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਬੇਰ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨਾਰਦ ਕੇ ਸ੍ਰਾਪ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛ ਭਏ ਤਿਨ ਕੋ ਉਧਾਰ ਕੀਯੋ ਯਾਹੀ ਤੇ ਤਰਬਰਨ ਪੈ ਹਿਤ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ॥
 ਤਾਮਰਸ ਜੋ ਹੈ ਕਮਲ ਤਿਨ ਕੇ ਸਮ ਚਰਨ ਹੈ ॥ ਔ ਖਟਚਰਨ ਜੋ ਹੈ ਭ੍ਰਮਰ ਤਿਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਬਨਚਰ ਬਾਨਰੋਂ ਕੇ ਬਿੱਤ ਕਯਾ
 ਧਨ ਹੈ ॥ ਜਲ ਚਰ ॥ ਥਲ ਚਰ ॥ ਨਭ ਚਰ ॥ ਸਰਬ ਕੋ ਬਰ ਕਯਾ ਸ੍ਰੇਸਟ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਪਲਚਰ ਜੋ ਹੈ ਰਾਛਸ ॥ ਆਚਰਨ
 ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਔ ਬ੍ਰਿਜ ਕੇ ਘਰਨ ਮੈਂ ਗੋਰਸ ਕੇ ਅਰਥ ਬਿਚਰਨੇ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਜਗਤ ਕੇ ਪੋਖਨ
 ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਭਰਨ ਜੋ ਹੈ ਭੂਖਨ ਤਾ ਕੇ ਸਰ ਹੈ ਕਯਾ ਸਦ੍ਰਸ ਹੈ ॥ ਤਾਪ ਜੋ ਹੈ ਅਧਯਾਤਮਕ ॥ ਅਧਭੋਤਕ ॥
 ਅਧਦੇਵਕ ॥ ਸੋਈ ਭਏ ਤਮ ਤਾਂਕੇ ਤਰਨ ਸੂਰਜ ਹੈ ॥ ਔ ਬਲ ਰਾਜਾ ਕੇ ਛਲਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਪਰ ਜੋ ਹੈ ਸਤ੍ਰ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਮੁਕਤ
 ਕੇ ਦੈਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਿਰਾਹ ਹਵੈ ਕੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਲਜਾਯੇ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਧਰਨ ਕੇ ਉਧਾਰ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਔ ਧਰਨਧਰ
 ਜੋ ਹੈ ਗੋਵਰਧਨ ਪਰਬਤ ਕੋ ਕਰ ਹਾਥ ਪੈ ਧਾਰਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਮੇਘਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਜ ਕੀ ਰੱਛਾ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ੩੦ ॥ (f. 11a)
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਨੂਤਨਘਨਤਨ ਬੈਨ ਕਰ ਮੁਕਟ ਲਸੈ ਸਿਰ ਮੋਰ ॥ ਪੀਤਾਂਬਰ ਕਟਿ ਕਾਛਨੀ ਗੋਪ ਬਧੂ ਚਿਤਚੋਰ ॥ ੩੧ ॥
 ਸੋਰਠਾ ॥ ਟੂਕ ਟੂਕ ਦਵੈ ਚੰਦ ਪਗ ਨਖ ਮਿਸ ਕਰ ਪਗ ਪਰਯੋ ॥ ਪੀਯਤ ਸੁਧਾਂ ਨੰਦ ਨੰਦ ਖੇਚ ਦੁਹਨ ਕਰ ਪਾਲਨੇ ॥
 ਕਾਮਿਨ ਕਾਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕੰਦ ਕੰਜ ਕਰ ਕਮਲ ਦ੍ਰਿਗ ॥ ਕੇਸੀ ਕੰਸ ਕਰਾਲ ਕਮਲਾ ਕੰਤ ਕਰੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਗਧਰ
 ਦਰਸਨ ਅਘ ਹਰਨ ਜਲ ਚਰਨ ਜਗ ਕਰਨ ॥ ਅਕਰ ਅਜਰ ਅਜਸਦਨ ਜਸ ਘਨ ਤਨ ਅਸਹਨ ਸਰਨ ॥ ੩੪ ॥ ਅਸੀਰ-
 ਬਾਦ ਆਤਮਕ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਉਮਾ ਸੀ ਉਮਾ ਸੀ ਉਮਾ ਅੰਗਨ ਕੇ ਰੰਗਨ ਕੀ ਭਾਲ ਲਾਲ ਧਰਤ ਸਿਖੰਡਨ ਕੇ
 ਗਨ ਕੋ ॥ ਆਨਨ ਓਡਪ ਕੰਜ ਲੋਇਨ ਚਕੋਰ ਅਲ ਨੀਲ ਪੀਤਪਟ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਪ੍ਰੇਮ ਮਨ ਕੋ ॥ ਝਲਕੈ ਤਰੋਨੇ ਲੋਲ
 ਕੁੰਡਲ ਕਪੋਲਨ ਮੈ ਛਬਿ ਕਰ ਨਿੰਦਤ ਹੈ ਉਪਾ ਨਭ ਘਨ ਕੋ ॥ ਬ੍ਰਿਜ ਚਖ ਚੋਰ ਕਬਿ ਰਾਮ ਰੁਪ ਓਰ ਐਸੇ ਜੁਗਲ ਕਿਸੋਰ
 ਤਮਹਰੈ ਮੋਰ ਮਨ ਕੋ ॥ ੩੫ ॥ ਛੰਦ ॥ ਜੈ ਜੈ ਨੰਦ ਨੰਦਨ ਜਨ ਉਰਚੰਦਨ ਚੰਦਨ ਬੰਦਨੁ ਬਿੰਦੁ ਲਸੈ ॥ ਜੈ ਜੈ ਮੁਖ ਚੰਦੰ
 ਆਨੰਦ ਕੰਦੰ ਪਰਮਾਨੰਦੰ ਮੰਦ ਹਸੈ ॥ ਜੈ ਜੈ ਦ੍ਰਿਗਖੰਜਨ ਜਨ ਮਨਰੰਜਨ ਬਿਭੰਜਨ ਮਨਹਾਰੀ ॥ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਮੰਡਨ ਖਲਦਲਖੰਡਨ

ਸੁਰਪਤਿਦੰਡਨ ਗਿਰਧਾਰੀ ॥ ਚਤੁਸਪਦੀ ਛੰਦ ॥ ਜੈ ਜੈ ਭਾ ਮੰਦੇ ਕੀਨੀ ਚੰਦੇ ਮੁਖ ਚੰਦੇ ਸੁਖਕਾਰੀ ॥ ਜੈ ਜੈ ਦ੍ਰਿਗਖੰਜਨ
ਕੰਜਨਭੰਜਨ ਰੰਜਨਚਿੱਤ ਮੁਰਾਰੀ ॥ ਜੈ ਜੈ ਬਨਵਾਰੀ ਸੰਗ ਬਿਹਾਰੀ ਰੰਭਾਰਤਿ ਮਦ ਹਾਰੀ ॥ ਜੈ ਜੈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਪੂਰਨ ਸਾਧਾ
ਬਾਧਾ ਹਰੇ ਹਮਾਰੀ ॥ ੩੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬ੍ਰਿਜ ਅਨੰਤ ਰਾਕਾ ਰਵਨ ਬ੍ਰਿਜ ਬਨਿਤਾ ਚਿਤ ਚੋਰ ॥ ਬ੍ਰਿਜ ਰਾਨੀ ਕੇ ਨੇਹ ਬਸ ਜੈ
ਸ੍ਰੀ ਨਵਲ ਕਿਸੋਰ ॥ ੩੮ ॥ ਅਸਰਨਸਰਨ ਅਭਯਕਰਨ ਧਰਨਿਧਰਨ ਅਭਿਰਾਮ ॥ ਦੋਖਦਰਨ ਦਾਰਦਹਰਨ ਜੈਰਾਧਾ-
ਬਰ ਸਯਾਮ ॥ ੩੯ ॥ ਦਾਮਨ ਘਨ ਤਨ ਬਸਨ ਬਰ ਸੀਸ ਸੁਮਨ ਪਰ ਮੋਰ ॥ ਨਵਤਰਵਨ ਕੁੰਡਲ ਸੂਵਨ ਜੈ ਜੈ ਜੁਗਲ
ਕਿਸੋਰ ॥ ੪੦ ॥ ਬਿਧ ਛਬਿ ਲਖ ਅਚਰਜ ਭਯੋ ਬਰਸਲਜੈ ਸੁਰਇੰਦ ॥ ਜੁਗਲ ਰੂਪ ਨਵਰਸ ਭਰੇ ਜੈ ਰਾਧਾ ਗੋਬਿੰਦ ॥੪੧॥
(f. 11b) ਮੋਰਚੰਦ੍ਰਕਾ ਸੀਸ ਪਰ ਮੁਖ ਮੁਰਲੀ ਕੀ ਘੋਰ ॥ ਕੁੰਜਭਵਨ ਰਾਜਤ ਰਹੈ ਜੈ ਜੈ ਨੰਦ ਕਿਸੋਰ ॥ ੪੨ ॥ ਤਡਤਾ-
ਨਵਘਨ ਤਨ ਸੁਖਦ ਸਿਰਸਾਰੀ ਪਰ ਮੋਰ । ਭਾਲ ਲਾਲ ਕੁੰਮਕੁੰਮ ਤਿਲਕ ਜੈ ਜੈ ਜੁਗਲ ਕਿਸੋਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੁਗਲ ਕਿਸੋਰ ਜੀ
ਕੀ ਜੈ ਹੋਯ ਜੈ ਹੋਯ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਸਰੀਰ ਤੜਤ ਸੋ ਹੈ ਬਿਜੁਲੀ ਅਰ ਨਵੀਨ ਜੋ ਹੈ ਮੇਘ ॥ ਤਿੰਨ ਕੇ ਸਮ ਸੁਖ ਦਾਈ ਹੈ ॥ ਜਿਨ ਕੇ
ਸੀਸ ਪਰ ਸਾੜੀ ਅਰੁ ਮੋਰ ਪੰਖ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਮਸਤਕ ਪਰ ਜਿਨ ਕੇ ਲਾਲ ਅਰੁ ਕੇਸਰ ਕੋ ਤਿਲਕ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥
ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੁੱਤਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰੁ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਧਿਸਾਰਦ
ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ
ਕੁਮਾਰ ਗੁਨ ਗਨਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਨਿਰੂਪਣ ਨਾਮ ਪ੍ਰਿਥਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦਾਰਨਾਰ ਸਮ ਸਾਰਦਾ ਸੂ
ਤ੍ਰਿਧਾਰ ਬਨ ਬਾਰ ॥ ਕ੍ਰਿਪਾਗਾਰ ਜਨ ਉਰ ਅਜਰ ਫੇਰਹ ਸਰਨ ਬਿਚਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੇ ਬਯਾਨ ਵਾਸਤੇ ਸੂਚੀ ਕੇ
ਸ਼ਯਾਵ ਮੈ ਬੁਧਦਾਯਕ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਨਾਯਕ ਜੀ ਕੋ ਧਯਾਨ ਕੀਯਾ ਹੈ ॥ ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਦਾਰ ਨਾਰ ਕਯਾ ਕਾਠ ਕੀ ਪੂਤਰੀ ਕੇ ਸਮਾਨ
ਜੋ ਹੈ ਸਰਸਵਤੀ ਜੀ ਤਿਸ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਧਾਰ ਕਯਾ ਫੇਰਨੇ ਵਾਰੇ ਜੋ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਘਰ ॥ ਸੋ ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਰੂਪੀ
ਬੇਹੜੇ ਬਿਖੇ ਫੇਰਤੇ ਹੈ ॥ ਅਪਨੇ ਆਸਰੇ ਜਾਨ ਕੇ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਅਥ ਸੂਚਕਾਧਯਾਯ ॥ ² ਕੋ ਪ੍ਰਿਥਮਖੰਡ ॥ ³
ਪ੍ਰਿਥਮ ਅਧਯਾਯ ਮੈ ਮੰਗਲ ਵਿਚਾਰ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੂ ਕੋ ਤੀਨ ਤਰਹ ਕੋ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ⁴ ਦੂਸਰੇ
ਅਧਯਾਯ ਮੈ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ ਸੂਚੀ ਬਯਾਨ ਕਰਤ ਹੋ ॥ ੨ ॥ ਤੀਸਰੇ ਮੈ ਸੂਰਜ ਤੇ ਲੈ ਕਰ ਬੰਸ ਬਯਾਨ
ਕਹੋਗਾ ॥ ਚੌਥੇ ਮੈ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨਚੰਦ੍ਰ ਜੂ ਸੈ ਲੈ ਕਰ ਜੇ ਹੁੰਦੇ ਹੈ ਤਿਨ ਰਾਜਿਆਂ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ॥੪॥ ਪਾਂਚਵੇਂ ਮੈਂ ਬਾਦਸਾਹਾਂ (f.12a)

¹ The author generally ends a chapter with the following formula, containing a eulogy of his patron. Fateh Singh Ahluwalia:

*It-Srīma-Tulsi-kul-mandan-ar-dal-bal-khandan-mahimandala khandal-akhand-kala-kobid, sakal
bidyā-bisārad dharmāvatār-mahārājā-Srī-Rādha-RādhaRaman-pad-pankaj māḷind Srī Fateh
Singh bhupāl kārat Srī Fateh Singh Partāp Prabhākar-rāj Kumār-gun-ganan-prithmāne mangl-
ācharan nirūpan nām prithmo rawat ॥ 1 ॥*

In the last line of this formula, however, he changes a few words to indicate the contents and also the Section and the Chapter. He uses *prithmāne* (Sanskrit, *Prathāmanh*) for the First Section, *madhyāne* (Sanskrit, *madhyānah*) for the Second Section; and *aparāne* (Sanskrit, *aparānah*) for the Third Section. Similarly, he gives chapter numbers in both figures and words using *prithmo* (Sanskrit, *pratham*) *dutiyo* (Sanskrit, *dwitīya*) *tritiyo* (Sanskrit, *tritīya*), and so on.

² Chapter Two (ff 11 b — 13 b) contains the contents of the work.

³ The author has divided the work into three Sections and further into fifty-six chapters. Section One contains seventeen chapters, Section Two only seven and Section Three has thirty-two chapters.

⁴ It may be pointed out that Chapter One containing invocation (*mangalācharan*) has in fact been given in the preceding folios (ff. 1 a—11 b).

ਕੀ ਹਕੀਕਤ ॥੫॥ ਛੇਵੇਂ ਮੈ ਗੁਰਾਂ ਕੇ ਦਸ ਅਵਤਾਰ ॥੬॥ ਸਾਤਵੇਂ ਮੈ ਤੁਲਸੀ ਕੁਲ ਕੇ ਭੂਖਨ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ
 ਜੀ ਕੋ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤੇ ਲੈ ਕਰ ਬੰਸ ਬਰਨਨ ॥੭॥ ਆਠਵੇਂ ਮੈ ਤਬਾਰੀਖ ਬਣਾਵਣ ਕਾ ਹੁਕਮ ਜੈਸੇ ਦੁਆਤਾ ਕੋ ਬਯਾਨ
 ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੋ ਧਯਾਨ ਅਰੁ ਉਸਤਤ ਚੌਬੀਸ ਅਵਤਾਰ ਬਰਨਨ ॥੮॥ ਨਵਮੇ ਮੈ ਪਰਾਰੰਭ ਕੋ ਕਾਰਨ
 ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਗ੍ਰਹ ਮੈ ਸੁਭ ਉਮੈਦਗਾਰੀ ॥੯॥ ਦਸਮੇ ਮੈ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕੇ ਕੁਵਰ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ
 ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਜਨਮ ॥ ੧੧ ॥ ਗਯਾਰਮੇ ਮੈ ਇਕਤਾਲੀਏ ਤੇ ਛਿਤਾਲੀਏ ਤੀਕੁਰ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਬਰਨਨ ॥ ਅਰੁ ਸੰਮਤ
 ੧੮੪੭ ॥ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀ ਨਿਸਵਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ੧੮੪੯ ॥ ਜਵਾਲਾ ਮੁਖੀ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕੋ ਗਏ ਤੇ ਰਾਜਾ
 ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਖਾਹਸ ਸੈ ਟਿਕੇ ਸੈ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲਾਈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰੀ ॥
 ਫੇਰ ਸੰਮਤ ੧੮੫੨ ॥ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਪਾਹੁਲ ਦਿਵਾਈ ॥ ੧੧ ॥ ਧਯਾਯ ਬਾਰਵੇ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ
 ੧੮੫੩ ॥ ਸਾਦੀ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਜਮਾਂਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕਾ ਪੰਜਾਬ ਮੈ ਆਉਣਾ ॥ ੧੨ ॥ ਤੇਹਰਵੇਂ ਮੈ ॥
 ਸੰਮਤ ੧੮੫੪ ਮਯਾਣੀ ਤੇ ਵੇਗੋਵਾਲ ਕਾ ਹਗਾਮਾ ॥ ੧੩ ॥ ਚੌਧਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੫੫ ॥ ਬਯਾਨ ਬਾਦਸਾਹ ਜਮਾਂਸਾਹ
 ਜੀ ਕੇ ਆਉਣੇ ਕਾ ॥ ੧੪ ॥ ਪੰਧਰਮੇ ਮੈ ॥ ੧੮੫੬ ॥ ਸਤਲੁਦੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣੇ ਕਾ ॥ ਤੇ ਹਗਾਮਾ ਨਾਗੋਕਿਆ ਕਾ ॥
 ਅਰੁ ਧਰਮ ਦਾਸ ਟੋਪੀ ਕੀ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ॥ ੧੫ ॥ ਸੋਲਮੇ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੫੭ ॥ ਲਹੌਰੀ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰਨ
 ਕੀ ॥ ਤੇ ਸੰਗਤਪੁਰ ਕਿਲਾ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਨਪਾਲਾਂ ਤੇ ਡੋਗਰਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਜਾਣ ਕੀ ॥ ਤੇ ਗੜ
 ਕੇ ਹਗਾਮੇ ਕੀ ॥ ੧੬ ॥ ਸਤਾਰਮੇ ਮੈ ॥ ੧੮੫੮ ॥ ਸੁਰਗਬਾਸ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਤੇ ਬਡੇ ਸਰਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ
 ਥੋੜੇ ਮੈ ਹਕੀਕਤ ॥ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸੈ ਜਲੰਧਰ ਛੁਡਾਵਣ ਕਾ ਤੇ ਧਾੜਬੀਓਂ ਸੈ ਲੜਾਈ ॥ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਮੀਕਿਆ
 ਕੇ ਹਗਾਮੇ ਕੀ ॥ ੧੭ ॥ ਅਥ ਦੁਤੀਯ ਖੰਡ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ (f. 12b) ਅਧਯਾਯ ਮੈ ॥ ਨਿੱਤ ਨੇਮ ਬਰਨਨ ਬਿਖੇ ਸ੍ਰੀ
 ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੋ ਧਯਾਨ ॥ ਤੇ ਉਸਤਤ ॥ ੧ ॥ ਦੂਸਰੇ ਮੈ ॥ ਕਵਿ ਪੰਡਤੋਂ ਸੈ ਪ੍ਰਸਨ ਉੱਤਰ ॥ ਅਰੁ ਛੇਆਂ
 ਸਾਸਤ੍ਰਾ ਕਾ ਮਤ ॥ ੨ ॥ ਤੀਸਰੇ ਮੈ ਸਾਹਿੱਤ ਮਤ ਕੋ ਬਰਨਨ ॥ ੩ ॥ ਚੌਥੇ ਮੈ ਸੰਗੀਤ ਕੋ ਬਯਾਨ ॥ ੪ ॥ ਪੰਜਵੇਂ
 ਮੈ ਬਯਾਨ ਆਈਨਾ ਕਾ ॥ ੫ ॥ ਛੇਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੫੯ ਹਕੀਕਤ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈ ਦਸਤਾਰ
 ਬਦਲਾਉਣ ਕੀ ਫਤਿਆਵਾਦ ਮੈ ਆਪਸੈਂ ॥ ਅਰੁ ਚੌਥੇ ਤੇ ਸਰਹਾਲੀ ਕੋ ਤੰਬੀਹ ਕਰਨੀ ॥ ਅਰੁ ਜਾਮਕੀ ਤੇ ਕਠੂਹੇ
 ਜਾਣਾ ॥ ਤੇ ਖਡੂਰ ਕੇ ਛੁਡਾਉਣੇ ਕਾ ॥ ੬ ॥ ਸਾਤਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੬੦ ॥ ਹਕੀਕਤ ਨੁਰੰਗਾਵਾਦ ਕੇ ਲੈਣੇ ਕੀ ਤੇ
 ਸੁਜਾਨਪੁਰ ਕੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਫਤਯਾਵਾਦ ਆਏ ॥ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣੀ ॥ ਤੇ ਕਸੂਰ
 ਕੇ ਲੜਨੇ ਕੀ ॥ ੭ ॥ ਅਥ ਤ੍ਰਿਤੀਯ ਖੰਡ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਅਧਯਾਯ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੬੧ ॥ ਹਕੀਕਤ ਭੰਗਾ ਤੇ ਬਜਵਾੜਾ ਤੇ ਫਗਵਾੜਾ
 ਛੁਟਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਮੁਖਾਲੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਜਮਾਦਾਰੋਂ ਕੋ ਕੈਦ ਕਰਨਾ ॥ ਹਕੀਕਤ ਭੰਗੀਯਾਂ ਕੇ ਕਿਲਾ ਛੁਟਣੇ ਕੀ ॥
 ਤੇ ਡਰੋਲੀ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਸੈ ਲੜਾਈ ॥ ੧ ॥ ਦੂਸਰੇ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੬੨ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ
 ਸਿਕਾਰ ਸੇਰ ਕਾ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਝੰਗ ਮਾਰਨੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ॥ ੨ ॥ ਤੀਸਰੇ ਮੈ ॥
 ਸੰਮਤ ੧੮੬੩ ਹਕੀਕਤ ਦੁਰਾਹੇ ਕੀ ਸਰਾਇ ਤੇ ਕਿਹਾਲੇ ਕੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਕੀ ॥ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਕਸੂਰ ਫਤਾ ॥ ਤੇ
 ਪਾਰ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਕੇ ਛੁਟਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਸੇਰ ਕਾ ॥ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਸਾਲਕੋਟ ਕੇ
 ਛੁਟਣੇ ਕੀ ॥ ੩ ॥ ਚੌਥੇ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੬੪ ॥ ਜਗਰਾਵਾਂ ਤੇ ਨਰਾਯਣਗੜ ਕੇ ਲੈਣੇ ਕੀ ॥ ੪ ॥ ਪਾਂਚਵੇਂ ਮੈ ॥
 ਸੰਮਤ ੧੮੬੫ ॥ ਹਕੀਕਤ ਸਾਹਬ ਰਿਜ਼ੀਰੰਟਾ ਦੈਲੀ ਨਿਬਾਬ ਮਟਕਲਪ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਹਕੀਕਤ
 ਸਠਿਆਲੇ ਕੀ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਯਾਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਫਤਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ॥ ੫ ॥ ਛੇਵੇਂ ਮੈ ॥ (f. 13a) ਸੰਮਤ ੧੮੬੬ ॥
 ਹਕੀਕਤ ਗੋਤਖੀਆ ਕੇ ਹਗਾਮੇ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਮਾਮੂ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾ ਕੇ ਸੁਰਗਬਾਸ ਕੀ ॥ ਸਤਵੇਂ ਮੈ ॥
 ਸੰਮਤ ੧੮੬੭ ॥ ਹਕੀਕਤ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਕੇ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ੭ ॥ ਆਠਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੬੮ ॥ ਹਕੀਕਤ ਜਲੰਧਰ ਕੇ
 ਛੁਟਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਜਨਮ ਕੁਵਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ॥ ੮ ॥ ਨਵਮੇ ਮੈ ਸੰਮਤ ੧੮੬੯ ॥ ਹਕੀਕਤ ਨਦੌਣ ਤਸਰੀਫ
 ਲਿਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਨੂਰਮਹਲ ਮੈ ਠਾਣਾ ਬਦਲਨਾ ॥ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਰਜੌਰੀ ਛੁਟਣੇ ਕੀ ॥ ੯ ॥ ਦਸਮੇ ਮੈ ਸੰਮਤ ੧੮੭੦ ॥
 ਲੜਾਈ ਵਜ਼ੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਜੀ ਕੀ ॥ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਜੰਡਆਲਾ ਲੈਣੇ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਅਟਕ ਕੀ ਤਰਫ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ੧੦ ॥
 ਗਯਾਰਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੭੧ ॥ ਲੜਾਈ ਸਮਰਖੰਡ ਕੀ ॥ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਕਸਮੀਰ ਕੋ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਭੰਡਾਲੀ ਠਾਣਾ

ਬਦਲਨ ਕੀ ॥ ੧੧ ॥ ਬਾਰਮੇ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੭੨ ॥ ਹਕੀਕਤ ਕਾਂਗੜੀ ਵਗੈਰੇ ਮੁਲਖ ਛੂਟਣੇ ਕੀ ॥ ੧੨ ॥ ਤੇਰਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੭੩ ਮਨਕੋਰੇ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਜਾਣਾ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਓ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਭੜੋਗ ਮੈ ਹੋਰੁ ਠਾਣੇਦਾਰ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਜਨਮ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ॥ ਤੇ ਬਸੀ ਕੀ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ॥ ੧੩ ॥ ਚੌਦਮੇ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੭੪ ॥ ਹਕੀਕਤ ਲਹੌਰ ਕੇ ਰਹਣੇ ਕੀ ॥ ੧੪ ॥ ਪੰਧਰਮੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੭੫ ॥ ਹਕੀਕਤ ਮੁਲਤਾਨ ਛੂਟਣੇ ਕੀ ॥ ੧੫ ॥ ਸੋਲਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੭੬ ॥ ਹਕੀਕਤ ਕਸਮੀਰ ਫਤਾ ਹੋਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਕੁਸਾਲ ਸਿੰਘ ਕਾ ਜਨਮ ॥ ੧੬ ॥ ਸੰਤਾਰਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੭੭ ॥ ਲੜਾਈ ਸਮਰਖੰਡ ਕੀ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਸੇਰ ਕਾ ॥ ੧੭ ॥ ਅਠਾਰਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੭੮ ॥ ਹਕੀਕਤ ਧਯਾਨਪੁਰ ਠਾਣਾ ਭੇਜਣ ਕੀ ॥ ਤੇ ਜਾਣਾ ਮਲਕੋਰੇ ਕੀ ਤਰਫ ਕਾ ॥ ਤੇ ਜਨਮ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੭੯ ॥ ਹਕੀਕਤ ਅਟਕ ਕੀ ਤਰਫ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਠੇਰੀ ਲੜਾਈ ॥ ਬੀਸਵੇਂ ਮੈ ॥ ੧੮੮੦ ॥ ਹਕੀਕਤ ਲਹੌਰ ਰਹਣੇ ਕੀ ॥ ੨੦ ॥ ਇਕੀਸਵੇਂ ਮੈ ॥ ੧੮੮੧ ॥ ਰਾਜੇ ਅਨਰੁਧ ਚੰਦ ਕੇ ਬੇਟੇ ਕੀ ਸਾਦੀ ਮੈ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਜੁਆਲਾ ਜੀ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਈਸਬਜਈਆ ਕੀ ਤਰਫ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ੨੧ ॥ ਬਾਈਸਵੇਂ ਮੈ ॥ ੧੮੮੨ ॥ ਹਕੀਕਤ ਪਹਾੜ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਨਿਸਬਤ ਕੀ ॥ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੇ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ੨੨ ॥ ਤੇਈਸਵੇਂ ਮੈ ॥ ੧੮੮੩ ॥ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਹਨੂਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ੨੩ ॥ ਚੌਬੀਸਵੇਂ ਮੈ ॥ (f.13b) ਸੰਮਤ ੧੮੮੪ ॥ ਹਕੀਕਤ ਜਗਰਾਵਾਂ ਸੀ ਆਉਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਸਾਦੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ॥ ੨੪ ॥ ਪਚੀਸਵੇਂ ਮੈ ਸੰਮਤ ੧੮੮੫ ॥ ਹਕੀਕਤ ਪਹਾੜ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਭੜੋਗ ਕੇ ਫਤਾ ਕਰਨ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਪਹਾੜ ਕੋ ਗਏ ॥ ੨੫ ॥ ਛਬੀਸਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੮੬ ॥ ਡੱਲੇ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਵਗੈਰੇ ਮਕਾਨੋਂ ਮੈ ਸਿਕਾਰ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਗਏ ॥ ੨੬ ॥ ਸਤਾਈਸਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੮੭ ॥ ਹਕੀਕਤ ਪਸੋਰ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ੨੭ ॥ ਅਠਾਈਸਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੮੮ ॥ ਕਪਤਾਨ ਬੈਠ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੈਂ ਕਿਤਨੀ ਮਰਤਬੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਔਤ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਸਾਹਬਾਂ ਸੈ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੈ ਰੋਪੜ ਮੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ॥ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਮਹਫਲ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਜਨਮ ॥ ੨੮ ॥ ਉਣਤੀਸਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੮੯ ॥ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਅਪਣੇ ਕਿਲੇ ਮਹਫਲ ਖੁਸੀ ਕੀ ਹੁਈ ॥ ੨੯ ॥ ਤੀਸਵੇਂ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੯੦ ॥ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ॥ ੩੦ ॥ ਇਕਤੀਸਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੯੧ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਬਾ ਕੋ ਹਰਕਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਰੋਤਾਸ ਉਤਰੇ ॥ ੩੧ ॥ ਬਤੀਸਵੇਂ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੯੨ ॥ ਨੂਰਮਹਲ ਮੈ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਫੇਰ ਤਈਨਾਬ ਕਰਾ ॥ ੩੨ ॥ ਅਥ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਬੰਸ ਦੇ ਬਯਾਨ ਕਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਕਾ ਉਪਨਨਾ ਹੈ ॥ ¹ ਜਿਸ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਐਸੀ ਸੂਰਜ ਬੰਸਾਵਲੀ ਬਖਾਨ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਨਕ ਜਗਯ ਲਖਿ ਜਨਕ ਜਾ ਬਦਨ ਚੰਦ ਰਘੁ ਚੰਦ ॥ ਚੰਦੁ ਚੂੜ ਤਿਨ ਸਹਸ ਤੋਰਯੋ ਬਾਰਸ ਸੰਦ ॥ ਬਾਰਾਤਾ ॥ ਰਘੁ ਕੁਲ ਕੇ ਚੰਦੁਮਾ ਹੈ ॥ ਜਿਨਾ ਨੇ ਜਨਕ ਕੇ ਜਗਯ ਬਿਖੈ ਸ੍ਰੀ ਸੀਤਾ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ ਚੰਦਰਮਾ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਕੇ ਚੰਦੁ ਚੂੜ ਜੋ ਹੈ ਸਿਵ ਜੀ ਤਿਨਕੋ ਧਨੁਖ ਤਿਨ ਕੋ ਸਮਾਨ ਉਪਰ ਕੋ ਬਾਰ ਕਰਕੇ ਸਹਤ ਆਨੰਦ ਕੇ ਭੋਰ ਦੀਆ ਹੈ ॥ ਕਿ ਐਸੇ ਸੁੰਦਰ ਮੁਖ ਕੋ ਨਜਰ ਨਾ ਲਗ ਜਾਇ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ॥ ਏਕ ਸਮੇ ਨਾਲ ਕਮਲ ਅਰੁ ਨੀਲ ਮਣੀ ਇਨਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸਯਾਮ ਅਰੁ ਪਰਮ ਸੁੰਦਰ ॥ ਅਰੁ ਕਰੋਰ ਕਰੋਰ ਆਫਤਾਬ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਬੁਲੰਦ ਤੇਜ ਵਾਲੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਮੱ ਨਾਰਾਯਣ ਛੀਰ ਸਾਗਰ ਮੈ ਸੇਸਨਾਗ ਕੀ ਸੇਜਾ ਪਰ ਸੈਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸੇ ॥ (f. 14a) ਤਿਨਾ ਨੇ ਜਬ ਜਗਤ ਕੇ ਉਪਜਾਵਨੇ ਕੀ ਚਾਹਨਾ ਕਰੀ ॥ ਤਬ ਨਾਭ ਤੇ ਏਕ ਕਮਲ ਉਪਜਯੋ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਚਾਰ ਮੁਖ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਮਨ ਤੇ ਮਰੀਚ ਨਾਮ ਪੁਤ੍ਰ ਉਪਜਾ ॥ ਮਰੀਚ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕੱਸਪ ॥ ਤਿਸਕਾ ਸੂਰਜ ॥ ਤਿ ॥ ਸ੍ਰਾਧ ਦੇਵਮਨੁ ॥ ਤਿਸਕਾ ॥

¹ It is one of those few exceptions when the author has omitted the formula between two chapters. Obviously, he has finished with the outlining of Contents and is beginning with Chapter Three (ff. 13 b-15 b) and what he regards as the account of the family of 'the Maharaja' (Fateh Singh Ahluwalia). Following Ved Vyas in the Puranic tradition, he traces the lineage of the Ahluwalias to the Suryavansh.

ਏਕਪੁਤ੍ਰੁ ॥ ਸੁਦਯਮਨ ॥ ਤਿ ॥¹ ਉਤਕਲ ॥ ਗੈ ॥ ਬਿਮਲਾ ॥ ३ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰਾਧ ਦੇਵਮਨੁ ਕੇ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਔਰ ਹੁਏ ॥ ਅਨੁ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਇਖਵਾਕ
 ॥ ੧ ॥ ਨਿਗੁ ॥ ੨ ॥ ਸਰਯਾਤਿ ॥ ੩ ॥ ਅਤਿ ਦ੍ਰਿਸਟ ॥ ੪ ॥ ਧ੍ਰਿਸਟ ॥ ੫ ॥ ਕਰੁਖਕ ॥ ੬ ॥ ਨਰਿਖਯੰਤ ॥ ੭ ॥ ਪ੍ਰਿਖਯੁ ॥ ੮ ॥ ਨਭਗ
 ॥ ੯ ॥ ਕਵਿ ॥ ੧੦ ॥ ਕਰੁਖਕ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕਰੁਖਕ ॥ ਧ੍ਰਿਸਟ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਧ੍ਰਿਸਟ ॥ ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੁਏ ॥ ਨਿਗੁ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਮਤੀ ॥ ਤਿ ॥ ਭੂਤ-
 ਜੋਤ ॥ ਤਿ ॥ ਬਸੁ ॥ ਤਿਸਕਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ॥ ਤਿ ॥ ਓਘਵਾਨ ਅਰੁ ਓਘਵੰਤੀ ਕੰਨਯਾ ਉਪਜੀ ॥ ਨਿਖਯੰਤ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਚਿੱਤ੍ਰ ਸੇਨ ॥ ਤਿ ॥ ਦੱਛ
 ॥ ਤਿ ॥ ਮੀਡਵਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਕੁਰਬ ॥ ਤਿ ॥ ਇੰਦ੍ਰਸੇਨ ॥ ਤਿ ॥ ਬੀਤਹੋਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਤਯਸ੍ਰਵ ॥ ਤਿ ॥ ਦੇਵਦਤ ॥ ਤਿ ॥
 ਉਰਸ੍ਰਵ ॥ ਤਿ ॥ ਅਗਨਵੈਸ ॥ ਦ੍ਰਿਸਟ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਨਾਭਾਗ ॥ ਤਿ ॥ ਨਲੰਦਨ ॥ ਤਿ ॥ ਬਤਸਪ੍ਰੀਤ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਾਸ ॥ ਤਿ ॥
 ਪ੍ਰਮਤ ॥ ਤਿ ॥ ਦੁਬਿੰਦੁਅਰ ॥ ਨਿਖੇਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਚਾਛੁ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਵਿੰਸਤ ॥ ਤਿ ॥ ਰੰਭ ॥ ਤਿ ॥ ਖਨੀਨੇਤ੍ਰ ॥ ਕਰੰਧਮ
 ॥ ਤਿ ॥ ਨਿਪ ॥ ਤਿ ॥ ਅਵਿਛਤ ॥ ਤਿ ॥ ਮਰੁਤ ॥ ਤਿ ॥ ਦਮ ॥ ਤਿ ॥ ਰਾਜ ਵਰਧਨ ॥ ਤਿ ॥ ਅਧ੍ਰਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਧ੍ਰਿਤ ॥ ਤਿ ॥
 ਨਰਾਤਿ ॥ ਕੇਵਲ ॥ ਤਿ ॥ ਬੰਧੁਮਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਬੈਗਵਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਬੰਧੁ ॥ ਤਿ ॥ ਤ੍ਰਿਣਬਿੰਦ ॥ ਤਿਸਕੇ ॥ ਬਿਸਾਲ ॥ ੧ ॥ ਸੂਲਬੰਧੁ
 ॥ ੨ ॥ ਅਰਧੁਮਕੇਤੁ ॥ ੩ ॥ ਬਿਸਾਲ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੇਮ ਚੰਦ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਧੂਮ੍ਰਾਛਾ ॥ ਤਿ ॥ ਸਵੱਮ ॥ ਤਿਸਕੇ ਦ੍ਰਿਸਾਸਵ ॥ ੧ ॥ ਦੇਵਜ
 ॥ ੨ ॥ ਦ੍ਰਿਸਾਸਵ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸੋਮਦੱਤ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਮਤੀ ॥ ਤਿ ॥ ਜਲਮੇਜੈ ॥ ਇਤਨਾ ਬਿੰਸਾਲ ਕਾ ਬੰਸ ਹੁਆ ॥ ਅਥ
 ਸਰਯਾਤ ਬੰਸ ॥ ਸ੍ਰਾਧ ਦੇਵਮਨੁ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਯਾਤਿ ॥ ਤਿਸਕੇ ਉਤਾਨਵਕਿ ॥ ੧ ॥ ਆਨਰਤ ॥ ੨ ॥ ਕੂਰਖੇਣ ॥ ਆਨਰਤ
 ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰੇਵਤ ॥ ਤਿਸਕੇ ਸੋ ਪੁਤ੍ਰ ਹੁਆ ॥ ਤਿਨ ਬਿਖੇ ਕੁਕਦਮੀ ਸੇਸਟ ਹੁਆ ॥ ਨਭਗ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਨਾਭਾਗ ॥ ਤਿ ॥ ਅੰਬਰੀਖ ॥
 ਸੋ ਪਰਮੇਸਵਰ ਕਾ ਬਡਾ ਭਗਤ ਹੁਆ ॥ (f. 14b) ਅੰਬਰੀਖ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਬਿਰੂਪ ॥ ੧ ॥ ਕੇਤਮਾਨ ॥ ੨ ॥ ਸੰਭੂ ॥ ਬਿਰੂਪ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥
 ਪ੍ਰਿਖਦਸਵ ॥ ਤਿ ॥ ਰਥਾਤਰ ॥ ਤਿਸਕੇ ਮੰਗਰਾਰਿਖਿ ਕੇ ਬੀਰਜ ਕਰਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇਜ ਵਾਲੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਏ ॥ ਸ੍ਰਾਹਦੇਵ ॥ ਅਨੁ ਕੇ
 ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ਇਖਵਾਕ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੋ ਹੁਏ ॥ ਬਿਕੁਖਯਾ ॥ ੧ ॥ ਨਿਮੀ ॥ ੨ ॥ ਦੰਡਕਾ ॥ ੩ ॥ ਏਹ ਜੇਸਟ ਹੁਏ ॥ ਬਿਕੁਖਯ ਕਾ
 ਪੁਤ੍ਰ ਪੁਰੰਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਅਨੇਨਾਸਵ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਿਥੁ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਸਵਰੰਧਿ ॥ ਤਿ ॥ ਚੰਦ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਯੁਵਨਾਸਵ ॥
 ਤਿ ॥ ਸਾਵ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਿਹੇਦਸਵ ॥ ਤਿ ॥ ਕੁਬਲਯਾਸਵ ਤਿਸਕੇ ਏਕ ਸੋ ਪੁਤ੍ਰ ਮੈ ਸੇ ॥ ਦ੍ਰਿੜਾਸਵ ॥ ੧ ॥ ਤੇ ਕਪਲਾਸਵ ॥ ੨ ॥
 ਤੇ ਭੱਦ੍ਰਾਸਵ ਏਹ ਜੀਵਤੇ ਰਹੇ ॥ ਦ੍ਰਿੜਾਸਵ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹਰਯਸਵ ॥ ਤਿ ॥ ਨਿਕੁੰਭ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਹਣਾਸਵ ॥ ਤਿ ॥ ਕ੍ਰਿਸਮਵ
 ॥ ਤਿ ॥ ਸੇਨਜਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਯੁਵਨਾਸਵ ॥ ਤਿ ॥ ਮਾਨਧਾਤਾ ॥ ਤਿਸਕੇ ਤੀਨ ॥ ਪਰਕੁਤਸ ॥ ੧ ॥ ਅੰਬਰੀਖ ॥ ੨ ॥ ਮੁਚਕੰਦ ॥ ੩ ॥ ਅੰਬਰੀਖ
 ਕਾ ॥ ਜੋਬਨਾਸਵ ॥ ਤਿ ॥ ਹਾਰੀਤਾ ਅਰੁ ਪਰਕੁਤਸ ਕਾ ॥ ਤ੍ਰਿਸਦਸਯੁ ॥ ਤਿ ॥ ਅਨਰੰਨ ॥ ਤਿ ॥ ਰਯੱਸਯੁ ॥ ਤਿ ॥ ਅਰੁਣ
 ॥ ਤਿ ॥ ਤ੍ਰਿਬੰਧਨਾ ॥ ਤਿ ॥ ਤਿਸੰਤਯਬ੍ਰਤ ॥ ਤਿ ॥ ਹਰੀਚੰਦ ॥ ਤਿ ॥ ਰੋਹਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਹਰਤ ॥ ਤਿ ॥ ਚੰਪ ਸੋ ਤ੍ਰਿਸੰਕ
 ਨਾਮ ਭੀ ਹੈ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਦੇਵ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਮਰੁਕ ॥ ਤਿ ॥ ਵਕ ॥ ਤਿ ॥ ਵਾਹੁਕ ॥ ਤਿ ॥ ਸਗਰ ॥ ਤਿ ॥ ਅਸਮੰਜਸ ॥ ਤਿ ॥
 ਅੰਸੁਮਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਦਲੀਪ ॥ ਤਿ ॥ ਭਗੀਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਸ੍ਰੁਤ ॥ ਤਿ ॥ ਨਾਭ ॥ ਤਿ ॥ ਸਿੰਦੁਦੀਪ ॥ ਤਿ ॥ ਅਜੁਤਾਯੁ ॥ ਤਿ ॥ ਰਿਤੁਪਰਣ
 ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਦਾਸ ॥ ਤਿ ॥ ਰਾਜਾ ਨਲ ॥ ਤਿ ॥ ਅਸੁਮਕ ॥ ਤਿ ॥ ਮੂਲਕ ॥ ਤਿ ॥ ਦਸਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਅਈੜਬਿੜ
 ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਸਸੈਹ ॥ ਤਿ ॥ ਖਵਾਂਗ ॥ ਤਿ ॥ ਦੀਰਘਬਾਹੁ ॥ ਤਿ ॥ ਰਘੁ ॥ ਤਿ ॥ ਅਜ ॥ ਤਿ ॥ ਦਸਰਥ ॥ ਤਿਸਕੇ ਸ੍ਰੀ
 ਪਰਸਾਤਮ ਕੇ ਪੂਰਨ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ॥ ਲਛਮਣ ਜੀ ॥ ਭਰਤ ਜੀ ॥ ਸਤ੍ਰਘਨ ਜੀ ॥ ੪ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ
 ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਲਵ ॥ ੧ ॥ ਕੁਸ ॥ ੨ ॥ ਲਛਮਣ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਅੰਗਟ ॥ ਚੰਦ੍ਰਕੇਤ ॥ ੨ ॥ ਭਰਤ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਤੱਛ ॥ ੧ ॥
 ਪੁਸਕਲ ॥ ੨ ॥ ਸਤ੍ਰਘਨ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਵਾਹੂ ॥ ੧ ॥ ਸ੍ਰੁਤਸੇਨ ॥ ੨ ॥ ਕੁਸ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਅਤਿਥ ॥ ੧ ॥ ਤਿਸਕੇ
 ਨਿਖਿੰਧ ॥ ਤਿ ॥ ਨਭ ॥ ਤਿ ॥ ਪੁੰਡਰੀਕ ॥ ਤਿ ॥ ਛੇਮਧੰਨਵ ॥ ਤਿ ॥ ਦੇਵਾਨੀਕ ॥ ਤਿ ॥ ਅਨੀਹ ॥ ਤਿ ॥ ਪਾਰਯਾਤੁ ॥ ਤਿ ॥ ਅਨਲਸਥਲ
 ॥ ਤਿ ॥ ਬਜ੍ਰਨਾਭ (f. 15a) ਸੂਰਜ ਕਾ ਅਵਤਾਰ ॥ ਤਿ ॥ ਖਗਣ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਧਿੰਤ ॥ ਤਿ ॥ ਹਿਰਨਯਾਭ ॥ ਤਿ ॥ ਧ੍ਰੁਵਸੰਧ
 ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਦੱਤ ॥ ਤਿ ॥ ਅਗਨਵਰਣ ॥ ਤਿ ॥ ਸੀਘ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਮਰੁਤ ॥ ਤਿ ॥ ਪਸੁਸ੍ਰੁਤ ॥ ਤਿ ॥ ਸੰਧ ॥ ਤਿ ॥
 ਅਮਰਖਣ ॥ ਤਿ ॥ ਮਹਸਵਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਸੁਸਾਹਵਬਿ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਸੇਨਜਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਤਛਕ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਹਦਬਲ ॥ ਤਿ ॥
 ਬ੍ਰਿਹਦਬਣ ॥ ਤਿ ॥ ਉਰਕ੍ਰੋ ॥ ਤਿ ॥ ਬਤਸਬਿੰਧ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਿਤਿਬਯੋਮ ॥ ਤਿ ॥ ਭਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸਹਿਦੇਵ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਿਹਦਸਵ ॥ ਤਿ ॥

¹ *Ti* here is an abbreviation of *tiska*, meaning, his. It is used rather frequently in Chapters Three, Four and Seven.

ਭਾਨਮਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਤੀਕਾਸ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਪ੍ਰਤੀਕ ॥ ਤਿ ॥ ਸਮਰੁਦੇਵ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਨਖਯਤ ॥ ਤਿ ॥ ਪੁਖਕਰ ॥ ਤਿ ॥ ਅੰਤਰਿਛ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਤਪ ॥ ਤਿ ॥ ਅਮਿਤ੍ਰਜਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਿਹਦ੍ਰਾਜ ॥ ਤਿ ॥ ਵਹਰਖ ॥ ਤਿ ॥ ਕ੍ਰਿਤਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਰਣਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਅਸੰਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਸਾਕਯ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁੱਧੋਧ ॥ ਤਿ ॥ ਲਾਂਗਨ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਸੇਨਜਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਛੁਦ੍ਰਕ ॥ ਤਿ ॥ ਰੁਣਕ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਮਿਤ੍ਰ ॥ ਇਖਵਾਕ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ॥ ਨਿਮਿ ॥ ਤਿ ॥ ਜਨਕ ॥ ਤਿਸਕੇ ਤੀਨ ਨਾਮ ਹੋਏ ॥ ਵੈਦੇਹ ॥ ੨ ॥ ਮਿਥਲਾ ॥ ੩ ॥ ਤਿਸ ਜਨਕ ਜੀ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਉਦਾਵਸ ॥ ਤਿ ॥ ਨੰਦਬਰਧਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਕੋਤ ॥ ਤਿ ॥ ਦੇਵਰਾਤ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਹਦ੍ਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਮਹਾਬੀਰਜਾ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਧਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਧ੍ਰਿਸਟਕੇਤੁ ॥ ਹਰਯਾਸਯ ॥ ਤਿ ॥ ਮਰੁ ॥ ਤਿ ॥ ਪਰਤੀਪਕ ॥ ਤਿ ॥ ਕ੍ਰਿਤਰੈ ॥ ਤਿ ॥ ਦੇਵਮੀੜ ॥ ਤਿ ॥ ਵਿਸ੍ਰੁਤ ॥ ਤਿ ॥ ਮਹਾਧਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਕ੍ਰਿਡਰਾਤ ॥ ਤਿ ॥ ਮਹਾਰੋਮ ॥ ਤਿ ॥ ਸਵਰਨਰੋਮ ॥ ਤਿ ॥ ਰਹੱਸਰੋਮ ॥ ਤਿ ॥ ਸੀਰਧਵਜ ॥ ਤਿ ॥ ਕੁਸਧਵਜ ॥ ਤਿ ॥ ਧਰਮਧਵਜ ॥ ਤਿਸਕੇ ॥ ਕ੍ਰਿਤਧਵਜ ॥ ੧ ॥ ਮਿਤਧਵਜ ॥ ੨ ॥ ਕ੍ਰਿਤਧਵਜ ਕਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕੇਸਧਵਜ ॥ ਮਿਤਧਵਜ ਕਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਖਾਂਡਕ ॥ ਕੇਸਧਵਜ ਕਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ॥ ਦੁਤਿ ॥ ਤਿ ॥ ਭਾਨਮਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸਤਦੁਮਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਚੀ ॥ ਤਿ ॥ ਸੱਨੱਧਾਜ ॥ ਤਿ ॥ ਉਰਧਕੇਤ ॥ ਤਿ ॥ ਪੁਗਜਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਅਜ ॥ ਤਿ ॥ ਅਕਿਸਟਨੇਮੀ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਰਤਾਯੂ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਪਰਸੂਹਾਂ ਤਿਸਕਾ ਚਿਤ੍ਰਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਛੇਮਧੀ ॥ ਤਿ ॥ ਸਮਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਸਤਯਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਉਪਗੁਰ ॥ ਤਿ ॥ ਉਪਗੁਪਤ ॥ ਤਿ ॥ ਬਬੁਨੰਤ ॥ ਤਿ ॥ ਜੁਜਧਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਭਾਖਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸੂਤ ॥ ਤਿ ॥ ਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਅਸਮਦਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਮੁਨਕ ॥ ਤਿ ॥ ਬੀਤਹੱਭ ॥ ਤਿ ॥ ਧਿਰਤੀ ॥ ਤਿ ॥ ਬਹੁਲਾਸ ॥ ਤਿ ॥ ਕ੍ਰਿਤੀ ॥ ਏਹ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਕਾ ਬੰਸ ਗਯਾਨਵਾਨ (f. 15b) ਹੂਆ ॥ ਇਤਯਾਦਿਕ ਰਾਜਾ ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸੂਰਜ ਬੰਸ ਬਿਖੇ ਪੈਦਾ ਹੂਏ ਤਿਨ ਕਾ ਜਸੁ ਪੁਰਾਣਾ ਬਿਖੇ ਬੇਦ ਬਯਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ਤੇਸੇ ਈ ਈਹਾਂ ਬਯਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ॥ ਸੂਰਜ ਬੰਸ ਸਮਾਪਤ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਰਘੁ ਕੁਲ ਪੰਕਜ ਹੰਸ ਦਨੁਜ ਬਿਪਨ ਦਾਹਨ ਅਨਲ ॥ ਸੋ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਬੰਸ ਦੀਨਬੰਧ ਰੱਛਾ ਕਰਹੁ ॥ ਬਾਰਤਾ ਹੰਸ ਕਯਾ ਸੂਰਜ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਣ ਪਦ ਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਨਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਬੰਸ ਨਿਰੂਪਣੇ ਨਾਮ ਦੂਤੀਯੇ ਰੈਵਤ ॥ ੨ ॥¹ ਅਥ ਰਾਜਯ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨੇ ਕੀ ਬਿਵਸਥਾ ਬਰਨਨੰ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਅਥ ਅਜ ਅਜਰ ਅਭੇਵ ਕੇਵਲ ਚਾਹਨ ਜਨ ਚਰਿਤ ॥ ਰਚਿਤ ਜਗਤ ਨਰ ਦੇਵ ਦੇਵ ਦੇਵ ਹਰਿ ਦਯਾਨਿਧਿ ॥ ਬਾਰਤਾ ਜੋ ਅਥ ਕਯਾ ਰੱਛਕ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਜ ਹੈ ॥ ਅਰ ਅਜਰ ਹੈ ॥ ਅਭੇਵ ਹੈ ॥ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇਵਲ ਭਗਤਾਂ ਕੇ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਕੇ ਦੇਖਨੇ ਵਾਸਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਰਚਤੇ ਹੈ ॥ ਦਵਾਪਰ ਕੇ ਅੰਤ ਮੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਲਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਪੀਛੇ ਜਰਾਸਿੰਧ ਕੇ ਬੇਸ ਮੇਂ ਰਿਪੁੰਜ ਹੂਏ ॥² ਫੇਰ ਪ੍ਰਦਯੋਤ ਕਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਹੂਆ ॥ ਤਿਸਕਾ ਪਾਲਕ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਸਾਖਜੂਪ ॥ ਤਿ ॥ ਰਾਜਕ ॥ ਤਿ ॥ ਨੰਦਵਰਧਨ ॥ ਫੇਰ ਨੰਦਵਰਧਨ ਕਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸਿਸਨਾਗ ॥ ਰਾਜਾ ਹੂਆ ॥ ਤਿ ॥ ਕਾਕਵਰਣ ਛੇਮ ਧਰਮ ॥ ਤਿ ॥ ਛੇਤ੍ਰਗ ॥ ਤਿ ॥ ਵਿਧਸਾਰ ॥ ਤਿ ॥ ਅਯਾਤਸਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਦਰਪਕ ॥ ਤਿ ॥ ਅਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਨੰਦਵਰਧਨ ॥ ਮਹਾਨੰਦ ॥ ਮਹਾਨੰਦ ਕਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸੂਦ੍ਰੀ ਕੇ ਗਰਭ ਤੇ ਹੂਆ ॥ ਤਿ ॥ ਨੰਦ ॥ ਮਹਾ ਪਦਮਵਤੀ ਏਹ ਭੀ ਤਿਸਕਾ ਨਾਮ ਥਾ ॥ ਤਿਸਕੇ ਸੁਮਾਲ ਤੇ ਆਦ ਆਠ ਪੁਤ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਚੰਦ੍ਰ ਗੁਪਤ ਰਾਜਾ ਹੂਆ ॥ ਤਿ ॥ ਵਾਰਸਾਰ ॥ ਤਿ ॥ ਅਸ਼ੋਕਵਤਧਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਜਿਸ ॥ ਤਿ ॥ ਸੰਗਤ ॥ ਤਿ ॥ (f 16 a)

1. The figure '2' and even '*dutiyo rawat*' at the end of the chapter is misleading, because according to the Contents outlined by the author, Chapter Three should end here. This, in fact, is not the only instance of faulty numbering in the present work. For a corrected Table of Contents, see Appendix below.

2. In Chapter Four (ff. 15 b - 17 b) after Krishna and the Pandavas are given the names of 'all the *rajās* up to Rai Pithora' and also the five generations of the latter's descendants.

ਸਾਲਸੋਕ ॥ ਤਿ ॥ ਸੋਮਸਰਮ ॥ ਤਿ ॥ ਸਤਧਨਵ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਹਦਰਬ ॥ ਫੇਰ ਪੁਸਪਮਿਤ੍ਰ ਰਾਜਾ ਹੁਆ ॥ ਤਿ ॥ ਅਗਨਮਿੱਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਜੁਸਟ ॥ ਤਿ ॥ ਵਸੀਮਿੱਤ੍ਰ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਭੱਦ੍ਰਕ ॥ ਤਿ ॥ ਪੁਲਿੰਦ ॥ ਤਿ ॥ ਘੋਖ ॥ ਤਿ ॥ ਬਜ੍ਰਮਿੱਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਭਗਵਤ ॥ ਤਿ ॥ ਦੇਵਭੂਤੀ ॥ ਸੁੰਗ ਇਨ ਕੀ ਸੰਗਯਾ ਥੀ ॥ ਫੇਰ ਕੰਨ ਨਾਮਾ ਨੇ ਰਾਜ ਕਰਾ ॥ ਬਸੁਦੇਵ ਭੀ ਤਿਸਕਾ ਨਾਮ ਥਾ ॥ ਤਿ ॥ ਭੂਮਿਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਨਾਰਾਯਣ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਸਰਮਾ ॥ ਫੇਰ ਬਲਹਿਕ ਨਾਮ ਨੇ ਰਾਜ ਕਰਾ ॥ ਫਿਰ ਕਿਸਨ ਨਾਮਾ ਤਿਸਕਾ ਭ੍ਰਾਤਾ ਰਾਜਾ ਹੁਆ ॥ ਸ੍ਰੀ ਸਾਤਕਰਣ ॥ ਤਿ ॥ ਪਉਰਣਮਾਸ ॥ ਤਿ ॥ ਲੰਬੋਦਰ ॥ ਤਿ ॥ ਚਿਵਲਕ ॥ ਤਿ ॥ ਅਰਮਾਨ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ॥ ਅਨਿਸਟਕਰਮ ॥ ੧ ॥ ਹਾਲੇਯ ॥ ੨ ॥ ਤਲਿਕ ॥ ੩ ॥ ਤਿ ॥ ਪਰੀਖਭੀਰੂ ॥ ਤਿ ॥ ਮੇਘਸਵਾਤੀ ॥ ੧ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਨੰਦਨ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ॥ ਚਕਰਾ ॥ ੧ ॥ ਵਟਕ ॥ ੨ ॥ ਸਿਵਸਵਤੀ ॥ ੩ ॥ ਤਿ ॥ ਗੋਮਤੀ ॥ ਤਿ ॥ ਪੁਰੀਮਾਨਾ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ॥ ਮੇਦਸਰ ॥ ੧ ॥ ਸਿਵਅਸਕੰਧ ॥ ੨ ॥ ਯੱਗਸ੍ਰੀ ॥ ੩ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਜੇ ॥ ਤਿ ॥ ਚੰਦ੍ਰਵਿਗੋਯਾ ॥ ਤਿ ॥ ਸਲੋਮਧੀ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲਕ ਨਾਮ ਨਗਰੀ ਕੇ ਰਾਜਾ ਹੁਏ ॥ ਭੂਤਨੰਦ ॥ ੧ ॥ ਭ੍ਰਿਗਰੀ ॥ ੨ ॥ ਸਿਸਨੰਦੀ ॥ ੩ ॥ ਯਸੋਨੰਦੀ ॥ ੪ ॥ ਪ੍ਰਵੀਰਕ ॥ ੫ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਤੇਰਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੁਏ ॥ ਤਿਨ ਬਿਖੇ ਬਾਲਕ ਜੇਸਟ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਪੁਸਪ-ਮਿਤ੍ਰ ਨਾਮ ਰਾਜਾ ਹੁਆ ॥ ਤਿਸਕਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੁਰਮਿੱਤ੍ਰ ਨਾਮ ਰਾਜਾ ਹੁਆ ॥ ਆਂਧ ॥ ੧ ॥ ਕੋਸਲ ॥ ੨ ॥ ਤੇ ਵੰਦੁਰਪਤੀ ॥ ੩ ॥ ਏਹ ਖੰਡ ਮੰਡਲੋਂ ਕੇ ਰਾਜਾ ਹੁਏ ॥ ਮਗਧ ਬੰਸ ਬਿਖੇ ਬਿਸਵ ਸਫੁਰਤੀ ਨਾਮ ਹੁਆ ॥ ਪਦਮਾਵਤੀ ਨਗਰੀ ਕਾ ਰਾਜ ਕਰਾ ॥ ਪਾਂਡਵਾਂ ਕੀਆਂ ਤੀਹ ਪੀੜੀਆਂ ਰਾਜ ॥ ਰਾਜਾ ਜੁਧਿਸਟਰ ॥ ੧ ॥ ਪ੍ਰੀਛਤ ॥ ੨ ॥ ਜਨਮੇਜਾ ॥ ੩ ॥ ਅਭਮੰਨੁ ॥ ੪ ॥ ਅਧਿਨ ॥ ੫ ॥ ਮਜਲਸੀ ॥ ੬ ॥ ਨਸਰਥ ॥ ੭ ॥ ਬ੍ਰਿਵਾਨ ॥ ੮ ॥ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ॥ ੯ ॥ ਸੂਰਸੈਨ ॥ ੧੦ ॥ ਸੁਰਪਤਿ ॥ ੧੧ ॥ ਰੇਮਨਿ ॥ ੧੨ ॥ ਬ੍ਰਿਖਯਕ ॥ ੧੩ ॥ ਸੁਖਮਾਲ ॥ ੧੪ ॥ ਨਰ ॥ ਹਰਧੂ ॥ ੧੫ ॥ ਸੁਚਿਰੰਤ੍ਰ ॥ ੧੬ ॥ ਭੂਪਾ ॥ ੧੭ ॥ ਸੋਪਨ ॥ ੧੮ ॥ ਮੈਧਾਵ ॥ ੧੯ ॥ ਸ੍ਰਵਣਚਰ ॥ ੨੦ ॥ ਭੀਖਮ ॥ ੨੧ ॥ ਪਰਹਰਰਿਥ ॥ ੨੨ ॥ ਰਸਵਾਨ ॥ ੨੩ ॥ ਅਵਨੀਛੈਲ ॥ ੨੪ ॥ ਅਨਿਅਹਿ ॥ ੨੫ ॥ ਦੁੰਦਮਾਲ ॥ ੨੬ ॥ ਦੁਰਮੱਲ ॥ (f. 16 b) ੨੭ ॥ ਸੱਤਵਾਕ ॥ ੨੮ ॥ ਖੇਮ ॥ ੨੯ ॥ ਖੇਮਨ ॥ ੩੦ ॥ ਸੋ ਫੇਰ ਵਿਸਰਵਾ ਰਾਜਾ ਹੁਆ ॥ ਤਿਸਕੀਆਂ ਚੌਦਾਂ ਪੀੜੀਆਂ ਰਾਜ ॥ ਵਿਸਰਵ ॥ ੧ ॥ ਸਰਸੈਨ ॥ ੨ ॥ ਬੀਰਸਾਹਿ ॥ ੩ ॥ ਅਨੰਗਸਾਹ ॥ ੪ ॥ ਬੀਰਜਾਤ ॥ ੫ ॥ ਦੋਰਭ ॥ ੬ ॥ ਸੋਧਮਾਲ ॥ ੭ ॥ ਨਵਰੀਤ ॥ ੮ ॥ ਪੈਮੀਪਤ ॥ ੯ ॥ ਅਮਰਜੋਧ ॥ ੧੦ ॥ ਅਮੀਪਾਲ ॥ ੧੧ ॥ ਸੁਰਧਨੀ ॥ ੧੨ ॥ ਪਦਾਰਥ ॥ ੧੩ ॥ ਪਰੈਮਲ ॥ ੧੪ ॥ ਫੇਰ ਬੀਰਮਹਾ ਨਾਮ ਰਾਜਾ ਹੁਆ ॥ ਤਿਸਕੀਆਂ ਸੋਲਾਂ ਪੀੜੀਆਂ ਰਾਜ ਕਰਾ ॥ ਬੀਰਮਾਹਿ ॥ ੧ ॥ ਜਜਾਤ ਸਿੰਘ ॥ ੨ ॥ ਸਤੁਘਨ ॥ ੩ ॥ ਮਹੀਪਤ ॥ ੪ ॥ ਮਹਾਂਮੇਲ ॥ ੫ ॥ ਸਰਬਦੱਤ ॥ ੬ ॥ ਮਿੱਤ੍ਰਸੈਨ ॥ ੭ ॥ ਸੋਕਦਾਨ ॥ ੮ ॥ ਜੈਮਲ ॥ ੯ ॥ ਮੱਲਮੱਗ ॥ ੧੦ ॥ ਕੁਲਖੀਨ ॥ ੧੧ ॥ ਹਰੀਜੱਗ ॥ ੧੨ ॥ ਸੁਰਮਰਦਨ ॥ ੧੩ ॥ ਜੀਵਨਜਾਤ ॥ ੧੪ ॥ ਪਰੇਮੀ ॥ ੧੫ ॥ ਅਧਿਸਟ ॥ ੧੬ ॥ ਫੇਰ ਧੁੰਧਰ ਰਾਜਾ ਹੁਆ ॥ ਤਿਸਕੀਆਂ ਨੌ ਪੀੜੀਆਂ ਰਾਜ ॥ ਧੁੰਧਰ ॥ ੧ ॥ ਸੇਨਧੁਜ ॥ ੨ ॥ ਮਹੀਗੰਗ ॥ ੩ ॥ ਮਹਾਜੋਧ ॥ ੪ ॥ ਸਰਮਾ ॥ ੫ ॥ ਜੀਵਨਰਾਜ ॥ ੬ ॥ ਉਦੈਸੈਨ ॥ ੭ ॥ ਅਨੰਦ ਜਲ ॥ ੮ ॥ ਰਾਜਪਾਲ ॥ ੯ ॥ ਤਿਸਨੂੰ ਕਮਾਉ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸੁਖਵੰਤ ਨੇ ਵਜੀਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕਰ ਮਾਰਯਾ ॥ ਪਹਿਲੇ ਕਮਾਉ ਕਾ ਰਾਜਾ ਟੇਕ ਦੇਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਤਿਸ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕਾਰਬਾਰੀਓ ਨਾਲ ਨਾ ਮਾਫਕਤ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਕਾਰਬਾਰੀਓ ਕੇ ਨਾਲ ਫਟ ਕਰ ਉਠ ਗਏ ॥ ਏਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜਾ ਉਜੈਨ ਕਾ ਬਿਕ੍ਰਮਜੀਤ ਆਯਾ ॥ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਰਾਜ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਸਮੁੰਦਪਾਲ ਜੋਗੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਰਾਜ ਕਰਾ ॥ ਤਿਸਕੀਆਂ ਸੋਲਾਂ ਪੀੜੀਆਂ ਰਾਜ ॥ ਸਮੁੰਦਪਾਲ ॥ ੧ ॥ ਚੰਦ੍ਰਪਾਲ ॥ ੨ ॥ ਨੈਪਲ ॥ ੩ ॥ ਦੇਸਪਾਲ ॥ ੪ ॥ ਨੱਰਸਿੰਘ ਪਾਲ ॥ ੫ ॥ ਸੁਭਪਾਲ ॥ ੬ ॥ ਲਘੁਪਾਲ ॥ ੭ ॥ ਗੋਬਿੰਦਪਾਲ ॥ ੮ ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ॥ ੯ ॥ ਬਲੀਪਾਲ ॥ ੧੦ ॥ ਮਹੀਪਾਲ ॥ ੧੧ ॥ ਨਰਪਾਲ ॥ ੧੨ ॥ ਭੀਮਪਾਲ ॥ ੧੩ ॥ ਨਿੰਦਨਪਾਲ ॥ ੧੪ ॥ ਕ੍ਰਮਪਾਲ ॥ ੧੫ ॥ ਬਿਕ੍ਰਮਪਾਲ ॥ ੧੬ ॥ ਸੋ ਬਹਿੜਾਛ ਕੇ ਰਾਜੇ ਮੂਲਕ ਚੰਦ ਉਤੇ ਚੜ ਕੇ ਗਿਆ ॥ ਸੋ ਉਹਾ ਹੀ ਮਾਰਯਾ ਗਯਾ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਮਲੂਕ ਚੰਦ ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਆ ॥ ਤਿਸਕੀਆਂ ਦਸ ਪੀੜੀਆਂ ਰਾਜ ॥ (f 17 a) ਮਲੂਕਚੰਦ ॥ ੧ ॥ ਬਿਕ੍ਰਮਚੰਦ ॥ ੨ ॥ ਕਾਤਕਚੰਦ ॥ ੩ ॥ ਰਾਮਚੰਦ ॥ ੪ ॥ ਅਧਰਚੰਦ ॥ ੫ ॥ ਗੋਹਚੰਦ ॥ ੬ ॥ ਕਲਯਾਣਚੰਦ ॥ ੭ ॥ ਭੀਮਚੰਦ ॥ ੮ ॥ ਗੁਬਿੰਦਚੰਦ ॥ ੯ ॥ ਰਾਣੀ ਪੈਮਵਤੀ ॥ ੧੦ ॥ ਉਸ ਕੇ

ਉਲਾਦ ਨਾ ਸੀ ॥ ਵਜੀਰਾ ਤੇ ਉਮਰਾਵਾ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਬਿਨਾ ਸਰਦਾਰ ਥੀ ਮੁਲਖ ਕਾ ਬੰਦਬਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਹਮੀਰਪ੍ਰੇਮ ਨਾਮੇ ਸਾਧ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਅੰਬੀਰਾ ਨੇ ਬੈਠਾਇਆ ॥ ਤਿਸਕੀਆਂ ਚਾਰ ਪੀੜੀਆਂ ਰਾਜ ਹਮੀਰਪ੍ਰੇਮ ॥ ੧ ॥ ਗੋਬਿੰਦ ਨੇਮ ॥ ੨ ॥ ਗੁਪਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ॥ ੩ ॥ ਮਹਾਂਪਾਤ੍ਰ ॥ ੪ ॥ ਸੋ ਰਾਜ ਕੇ ਛੋੜ ਕੇ ਫੇਰ ਤਪ ਕੇ ਗਯਾ ॥ ਫੇਰ ਵਹੀਸੈਨ ਬੰਗਾਲੇ ਕਾ ਰਾਜਾ ਸੋ ਆਇ ਕਰ ਰਾਜ ਕਰਨੇ ਲਾਗਾ ॥ ਤਿਸਕੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਪੀੜੀਆਂ ਰਾਜ ॥ ਵਹੀਸੈਨਾ ॥ ੧ ॥ ਬਿਲਾਵਲ ॥ ੨ ॥ ਗਉਸੈਨ ॥ ੩ ॥ ਮਾਧੋਸੈਨ ॥ ੪ ॥ ਸੂਰਸੈਨ ॥ ਪ੍ਰਾਭੀਮ-ਸੈਨ ॥ ੫ ॥ ਕਾਤਕਸੈਨ ॥ ੬ ॥ ਹਰੀਸੈਨ ॥ ੭ ॥ ਘਨਸੈਨ ॥ ੮ ॥ ਨਾਰਾਯਣ ॥ ੯ ॥ ਲਖਮਨਸੈਨ ॥ ੧੦ ॥ ਦਮੋਦਰਸੈਨ ॥ ੧੧ ॥ ਫੇਰ ਪਹਾੜ ਕਾ ਰਾਜਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਹੁਆ ॥ ਇਸ ਕੀਆਂ ਛੇ ਪੀੜੀਆਂ ਰਾਜ ॥ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ॥ ੧ ॥ ਰਣ ਸਿੰਘ ॥ ੨ ॥ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ॥ ੩ ॥ ਹਰਿ ਸਿੰਘ ॥ ੪ ॥ ਨਰ ਸਿੰਘ ॥ ੫ ॥ ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ॥ ੬ ॥ ਫੇਰ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਛ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਪਹਾੜ ਕੀ ਤਰਫ ਬਣਿਆ ॥ ਫੌਜ ਉਸ ਤਰਫ ਭੇਜ ਦਈ ॥ ਏਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜ ਪਥੋਰਾ ਬੈਰਾਠ ਕਾ ਰਾਜਾ ਆਇ ਲੜਿਆ ॥ ਜੀਉਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਰਾਜਾ ਹੁਆ ॥ ਤਿਸਕੀਆਂ ਪੰਜ ਪੀੜੀਆਂ ਰਾਜ ॥ ਪਿਥੋਰਾ ॥ ੧ ॥ ਅਭੈਮੱਲ ॥ ੨ ॥ ਦੁਰਜਨਮੱਲ ॥ ੩ ॥ ਉਦੇਮੱਲ ॥ ੪ ॥ ਵਜੀਮੱਲ ॥ ੫ ॥ ਏਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਥੋ ਆਇ ਦਿਲੀ ਕੇ ਰਾਜਾ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਹੁਈ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਪੁਨਾ ਕੇ ਭੁਗਵਾਨ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੇਸ ਮਹੇਸ ਲੁਕੇਸ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਦੀਨ ਦਯਾਲ ॥ ਸਭ ਜਗ ਕਰਨ ਭਰਨ ਹਰਨ ਪ੍ਰਨਤ ਪਾਲ ਗੋਪਾਲ ॥ ੬ ॥ (f. 17 b) ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀ-ਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਨਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਰਾਜਯਾ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਕੀ ਬਿਵਸਥਾ ਵਰਨਨ ਨਾਮ ਤਿਤਯੋ ਰੈਵਤ ॥ ੩ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਦਤ ਅਧਰ ਮਧਰ ਨਿਜਬੈ ਧਰਮ ਹੋਤ ਨਿਰਮੂਲ ॥ ਅਸਰਨ-ਸਰਨ ਸਰਨਕਰਨ ਜੈਗਿਰਧਰ ਸੁਖ ਮੂਲ ॥ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਮੈ ਸੇ ਜੋਨਸੇ ਬਾਦਸਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਮੈ ਆਏ ਹੈਂ ਉਨਕੀ ਇਬਤਦਾਇ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ² ਖੁਰਾਸਾਨ ਕਾ ਬਾਤਸਾਹ ਨੂਹ ਸਮਾਨ ਹੋਸ ॥ ਉਸ ਕਾ ਬੇਟਾ ਅਮੀਰ ਮਨਸੂਰ ॥ ਤਿਸਕਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋਸਾ ਅਬੂ ਇਸਹਾਕ ॥ ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਭੇਜੇ ਹੁਏ ਬਾਤਸਾਹ ਕੇ ਬੁਖਾਰੇ ਮੈ ਆਏ ॥ ਅਮੀਰ ਮਨਸੂਰ ਤਖਤ ਉਪਰ ਬੈਠਾ ॥ ਅਬੂ ਇਸਹਾਕ ਵਜੀਰ ਹੁਆ ॥ ਗਜਨਵੀ ਏਸ ਵਜੀਰ ਕੀ ਜਗੀਰ ਹੁਈ ॥ ਵਜੀਰ ਨੇ ਅਮੀਰ ਨਾਸਰਦੀਨ ਕੋ ਹਾਕਮ ਗਜਨਵੀ ਕਾ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਮਨਸੂਰ ਤੇ ਅਬੂ ਇਸਹਾਕ ਮੁਏ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਦਸਾਹ ਹੁਆ ॥ ਏਹ ਪਹਿਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਮੈਂ ਸੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕੋ ਆਯਾ ॥ ਬੀਸ ਬਰਸ ਰਹਯਾ ॥ ਅਰੁ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕਾ ਰਾਜਾ ਜੈਪਾਲ ਹੈ ਸਾ ॥ ਸੋ ਜੰਗ ਮੈਂ ਮੁਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਾਦਸਾਹ ਗਜਨੀ ਜਾਇ ਮੁਆ ॥ ਇਸਮਾਈਲ ਕੋ ਮਾਰ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਮੂਦ ਗਜਨਵੀ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਨਾਸਰ-ਦੀਨ ਕਾ ਬਾਤਸਾਹ ਹੁਆ ॥ ਤੇਰਾ ਮਰਤਬੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕੋ ਆਯਾ ॥ ਪੈਂਤੀ ਬਰਸ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਤਿ ॥ ਅਮੀਰ ਮਹੰਮਦ ਬਾਦਸਾਹ ਹੁਆ ॥ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦਸਾਹ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਕਾ ਭਾਈ ਅਮੀਰ ਮਨਸੂਰ ਬਾਦਸਾਹ ਹੁਆ ॥ ਏਹ ਭੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਯਾ ॥ ਮੁਲਖ ਵੈਰਾਨ ਕਰਕੇ ਹਟ ਗਿਆ ॥ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰੀ ਹਾਂਸੀ ਹੰਸਾਰ ਤੀਕੁਰ ਆਇ ਕੇ ਹਟਿ ਕੇ ਜਾਇ ਕੇ ਮੁਯਾ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਕਾ ਬੇਟਾ ਸਹਾਬੁੱਦੀਨ ਅਬੁਲ-ਫਤਾ ਬਾਤਸਾਹ ਹੁਆ ॥ (f. 18 a) ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਮੈ ਆਇ ਕੇ ਹਟ ਗਯਾ ਤੇ ਰਜਾਇ ਹੁਯਾ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਕਾ ਭਾਈ ਅਮੀਰ ਅਲੀ ਬਾਦਸਾਹ ਹੁਆ ॥ ਤਿਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਕਾ ਭਾਈ ਅਬਦਲ ਰਸੀਦ ਬਾਦਸਾਹ ਹੁਆ ॥ ਚਾਰ ਬਰਸ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਏਸ ਕਾ ਭਾਈ ਬਾਦਸਾਹ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ

¹ Despite figure '3' and 'tritiyo rawat', Chapter Four should end here in accordance with the Contents detailed by the author himself.

² Chapter five (f. 17b—20a) contains information on the 'Muslim kings' from Amir Nasir-ud-din (Subuktgin) of Ghazni to the Mughal Emperor Aurangzeb.

ਤਮਾਮ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਮੈ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਕਰਯਾ ॥ ਤੀਹ ਬਰਸ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਕਾ ਬੇਟਾ ਸੁਲਤਾਨ ਮਸੂਦ
 ਬਾਦਸਾਹ ਹੂਆ ॥ ਸੋਲਾਂ ਬਰਸ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਕਾ ਬੇਟਾ ਅਰੁਸਲਾਂ ਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਹੂਆ ॥ ਤਿੰਨ ਬਰਸ
 ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਕਾ ਭਾਈ ਬਹਰਾਮ ਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਹੂਆ ਪੈਂਤੀ ਬਰਸ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਕਾ ਬੇਟਾ
 ਖਿਸਰੋ ਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਹੂਆ ॥ ਅੱਠ ਬਰਸ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਕਾ ਬੇਟਾ ਖਿਸਰੋ ਮਲਕ ਬਾਦਸਾਹ ਹੂਆ ॥
 ਅਠਾਈ ਬਰਸ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਸੋ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਆਸਦੀਨ ਗੋਰੀ ਕੇ ਹਾਥ ਸੇ ਮੂਯਾ ॥ ਏਸ ਸੇ ਬਾਦ ਬਾਦਸਾਹੀ
 ਗਜਨਵੀਯਾਂ ਸੋ ਮੋਕੂਫ ਹੂਈ ॥ ਅਰੋ ਗੋਰੀਆਂ ਕੇ ਘਰ ਮੈ ਆਈ ॥ ਤਿਸਕਾ ਬੇਟਾ ਸੁਲਤਾਨ ਸਹਾਬੁੱਦੀਨ ਗੋਰੀ ਹੂਆ ॥
 ਸੋ ਗਜਨ ਥੀ ॥ ਸੰਮਤ ੧੨੩੩ ॥ ਬਾਰਾਂ ਸੇ ਤੇਤੀਏ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੂਈਆਂ ॥
 ਨੌ ਮਰਤਬੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਮੈ ਆਇਆ ਦੋ ਵਾਰੀ ਸਕਿਸਤ ਹੂਈ ॥ ਸਾਤ ਮਰਤਬੇ ਫਤੇ ਹੂਈ ॥ ਓੜਕ ਰਾਜੇ ਰਾਯ ਪਥੋਰਾ
 ਨੂੰ ਹਾਂਸੀ ਕੇ ਕਿਲੇ ਥੀ ਪਕੜ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਲਗਾ ਤਾਂ ਛੱਤ ਬਨੂੜ ਮੈ ਓਸਨੇ ਸਹਾਬੁੱਦੀਨ ਕੋ ਸਬਦ ਬੇਧੀ ਬਾਨ ਨਾਲ ਮਾਰਯਾ ॥
 ਫੇਰ ਬਾਦਸਾਹ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਰਾਯ ਪਥੋਰਾ ਕੋ ਮਾਰਯਾ ॥ ਓਸ ਦਿਨ ਥੀ ਬਾਦਸਾਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਕੀ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਮੈ
 ਹੂਈ ॥ ਕਹੀਂ ਕਹੀਂ ਹਿੰਦੂ ਭੀ ਰਾਜਾ ਰਹੇ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਸਹਾਬੁੱਦੀਨ ਗੋਰੀ ਸੋਲਾਂ ਬਰਸ ਅਰੁ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਗਜਨੀ ਮੈ
 ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਪੰਦਰਾਂ ਬਰਸ ਅਰੁ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨ (f. 18 b) ਮੈ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਕੁਤਬਦੀਨ
 ਗੁਲਾਮ ਉਸ ਕਾ ਬਾਦਸਾਹ ਹੂਆ ॥ ਸੋਲਾਂ ਬਰਸ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਚਾਰ ਬਰਸ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨ ਅਰਾਮਸਾਹ
 ਪਾਲਕ ਉਸ ਕਾ ਬਾਦਸਾਹ ਹੂਆ ॥ ਏਕ ਬਰਸ ਰਹਿਆ ॥ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨ ਸੱਮਸਦੀਨ ਅਠਾਈ ਬਰਸ ॥ ਸੁਲਤਾਨ
 ਕੁਤਬਦੀਨ ਏਕ ਬਰਸ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਸਾਤ ਰੋਜ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਸਹਾਬੁੱਦੀਨ ਇੱਕੀ ਬਰਸਾਂ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਇੱਕੀ ਰੋਜ ॥ ਸੁਲਤਾਨ
 ਬੀਬੀ ਰਜੀਆ ਬੇਟੀ ਸਹਾਬੁੱਦੀਨ ਕੀ ॥ ਤਿਨ ਬਰਸ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਛੇ ਰੋਜ ॥ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨ ਬੈਰਾਮਸਾਹ ਹੂਆ ॥ ਦੋ ਬਰਸ
 ਪੰਜ ਰੋਜ ॥ ਫੇਰ ਮੌਜਦੀਨ ਬਲਬਨ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਅਲਾਵਦੀਨ ਕੋ ਕੈਦ ਮੈ ਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਦਸਾਹ
 ਕਰਾ ॥ ਚਾਰ ਬਰਸ ਏਕ ਮਹੀਨਾ ਏਕ ਰੋਜ ॥ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਸੁਰਦੀਨ ਤੀਨ ਮਹੀਨੇ ਸਾਤ ਰੋਜ ॥ ਫੇਰ ਗਿਆਸ-
 ਦੀਨ ਬੀਸ ਬਰਸ ਤੀਨ ਮਹੀਨੇ ॥ ਫੇਰ ਮੌਜਦੀਨ ਕੈਕੁਬਾਦ ਤੀਨ ਬਰਸ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ॥ ਸਾਹ ਜਲਾਲਦੀਨ
 ਪਿਸਰ ਮੌਜਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ॥ ਸਾਤ ਬਰਸ ਏਕ ਮਹੀਨਾ ਬੀਸ ਰੋਜ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਅਲਾਵਦੀਨ ਤੇਈ ਬਰਸ ਤੀਨ
 ਮਹੀਨੇ ॥ ਸਹਾਬੁੱਦੀਨ ਤੀਨ ਮਹੀਨੇ ॥ ਕੁਤਬਦੀਨ ਮੁਬਾਰਖਸਾਹ ਚਾਰ ਬਰਸ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ॥ ਸੁਲਤਾਨ
 ਨਾਸੁਰਦੀਨ ਖੁਸਰੋ ਖਾਂ ॥ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਆਸਦੀਨ ਤੁਗਲਕ ਸਾਹ ॥ ਚਾਰ ਬਰਸ ॥ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ॥
 ਸੁਲਤਾਨ ਮਹੰਮਦ ਸਾਹ ਫਕਰ ਦੀਨ ਚੋਪਾ ॥ ਛੱਬੀ ਬਰਸ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਫੈਰੋਜਸਾਹ ਬਾਰਬੁਕ ਅਠੱਤੀ
 ਬਰਸ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਆਸਦੀਨ ਬਿਨ ਤੁਗਲਕ ਸਾਹ ਤਿਵੰਜਾ ਰੋਜ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਅਬੂਬਕਰ ਸਾਹ
 ਏਕ ਬਰਸ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹੰਮਦ ਸਾਹ ਇਨਫੋਰੋਜ ਸਾਹ ਛੇ ਬਰਸ ਸਾਤ ਮਹੀਨੇ ॥ ਸੁਲਤਾਨ
 ਅਲਾਵਦੀਨ ਸਕੰਦਰ ਸਾਹ ਏਕ ਮਹੀਨਾ ਸੋਲਾਂ ਰੋਜ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਨਾਸੁਰਦੀਨ ਮਹਮੂਦ ਸਾਹ ਬਿਨ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹੰਮਦ
 ਸਾਹ ॥ ਬੀਸ ਬਰਸ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ॥ ਖਿਦਰ ਖਾਂ ਸਾਤ ਬਰਸ ਤੀਨ ਮਹੀਨੇ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਬਾਰਖਸਾਹ ਬਿਨੁ
 (f. 19 a) ਖਿਦਰ ਖਾਂ ਸੋਲਾਂ ਬਰਸ ਤੇਰਾ ਰੋਜ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹੰਮਦ ਸਾਹ ਬਿਨੁ ਮੁਬਾਰਖ ਸਾਹ ਪੰਦਰਾਂ ਬਰਸ ਏਕ ਮਹੀਨਾ ॥
 ਸੁਲਤਾਨ ਅਲਾਵਦੀਨ ਬਿਨ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹੰਮਦ ਸਾਹ ਆਠ ਬਰਸ ਤੀਨ ਮਹੀਨੇ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਦੀ
 ਖਾਨ ਖਾਨਾ ॥ ਅਠੱਤੀ ਬਰਸ ਸਾਤ ਮਹੀਨੇ ਆਠ ਰੋਜ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿਕੰਦਰ ਨਿਜਾਮ ਖਾਂ ਬਿਨ ਸੁਲਤਾਨ ਲੋਦੀ
 ਛੱਬੀ ਬਰਸ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ਬਿਨ ਸੁਲਤਾਨ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਤ ਬਰਸ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ
 ਚੋਗਤਯਾਂ ਕੀ ਬਾਦਸਾਹੀ ॥ ਸਾਹਿਨਸਾਹਿ ਆਲਮਪਨਾਹ ਗੋਤੀਸਾਨ ਫਲਕ ਦਸਤਗਾਹ ਸਾਹਬ ਕਿਰਾਨ
 ਤੇਮੂਰ ਬਾਦਸਾਹ ॥ ਸੱਤ ਬਰਸ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ॥ ਦਸ ਰੋਜ ॥ ਦਿੱਲੀ ਰਹਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹ ਖੁਸੈਨ ਨਬੀ ਨੂੰ ਛੋਡ ਕੇ
 ਆਪ ਗਜਨੀ ਨੂੰ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਦਿੱਲੀ ਦਰਮਯਾਨ ਪੰਦਰਾਂ ਬਰਸ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਆਠ ਰੋਜ ਰਹਿਆ ॥
 ਫੇਰ ਓਸ ਥੀ ਪੀਛੇ ਬਾਤਸਾਹੀ ਖੋਸ ਕਰ ਹੋਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਸਾਹ ਮਹੰਮਦ ਸਾਹ ਅਧਰੀ ॥ ਨੌ ਬਰਸ ਤਿੰਨ
 ਮਹੀਨੇ ਚੋਵੀ ਰੋਜ ॥ ਸਾਹ ਅਲਾਉਦੀਨ ਪੂਤ੍ਰ ਮਹੰਮਦ ਸਾਹ ਕਾ ॥ ਸੋਲਾਂ ਬਰਸ ਗਿਆਰਾ ਮਹੀਨੇ ਸਤਾਈ ਰੋਜ ॥
 ਸਾਹ ਬੈਲੋਲ ਲੋਦੀ ॥ ਬੈਤਾਲੀ ਬਰਸ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਦੋ ਰੋਜ ॥ ਸਾਹ ਸਿਕੰਦਰ ਪੂਤ੍ਰ ਬੈਲੋਲ ਕਾ ॥ ਉਨੱਤੀ

ਬਰਸ ਨੌ ਨਹੀਨੇ ॥ ਉਣੱਤੀ ਰੋਜ ॥ ਸਾਹ ਇਬਰਾਹੀਮ ਪੁਤ੍ਰ ਸਿਕੰਦਰਸਾਹ ਕਾ ॥ ਆਠ ਬਰਸ ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਨੌ
 ਰੋਜ ॥ ਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਕਾ ਬੇਟਾ ਮੀਰਾਂਸਾਹ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹੰਮਦ ॥ ਤਿ ॥ ਅਬੂਸੈਦ ॥ ਤਿ ॥ ਉਮਰਸੇਖ ॥ ਏਹ
 ਤੀਨੋ ਦਿੱਲੀ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਤਿਸਕਾ ਸਾਹ ਕੈਵਾਬਾਰਗਾਹ ਬਾਬਰ ਸਾਹ ॥ ਪਾਂਚ ਬਰਸ ॥ ਏਸ
 ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਮਿਆਨ ਆਨਕੇ ਬਾਤਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਏਹ ਤੈਮੂਰ ਬਾਤਸਾਹ ਕੀ ਪੰਜਵੀ ਪੁਸਤ ਫੇਰ ਦਿੱਲੀ
 ਕਾ ਬਾਦਸਾਹ ਹੂਆ ॥ ਸਾਹ ਜਮਜਾਹ ਹਮਾਉ ਬਾਦਸਾਹ ॥ ਦਸ ਬਰਸ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਉਨੀ ਰੋਜ ॥ ਸਾਹ
 ਸੇਰਸਾਹ ॥ ਪੰਜ ਬਰਸ ॥ ਸੰਨ ੯੪੯ ਹਿਜਰੀ ਅਕਬਰ ਸਾਹ ਪੈਦਾ ਹੂਆ ॥ ਸਲੇਮ ਸਾਹ ਸੇਰਸਾਹ ਕਾ (f. 19 b)
 ਬੇਟਾ ॥ ਅੱਠ ਬਰਸ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਅੱਠ ਰੋਜ ॥ ਫਿਰੋਜ ਸਾਹ ਪੁਤ੍ਰ ਸਲੇਮ ਸਾਹ ਕਾ ॥ ਤਿੰਨ ਰੋਜ ॥ ਸਾਹ ਮਹੰਮਦ
 ਅਦਲੀ ਖਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਮਮਰੇਜ ਖਾਂ ਕਾ ॥ ਦੋ ਬਰਸ ॥ ਬਾਦਸਾਹ ਜਮਜਾਹਿ ਹਿਮਾਯੂੰ ਬਾਦਸਾਹ ॥ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਫੇਰ
 ਦਿੱਲੀ ਮੈਂ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕਰੀ ॥ ਬਾਤਸਾਹ ਜਲਾਲੁੱਦੀਨ ਮਦ ਅਕਬਰ ਕਲਾਨੌਰ ਕੇ ਦਰਮਿਆਨ ਤਖਤ ਉਪਰ
 ਬੈਠਾ ॥ ਤਿਕਵੇਜਾ ਬਰਸ ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਨੌ ਰੋਜ ॥ ਬਾਤਸਾਹ ਗੰਜਬਖਸ ਨੂਰਦੀਨ ਮਹੰਮਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ॥ ਬਾਦੀ
 ਬਰਸ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ॥ ਬਾਰਾਂ ਰੋਜ ॥ ਬਾਤਸਾਹ ਦੀਨਪਨਾਹ ਤਾਰਕ ਤਖਤਵਾ ॥ ਦੇਹੀਮਸਾਨੀ ਇਬਰਾਹੀਮ
 ਸਹਾਬੁੱਦੀਨ ਮਹੰਮਦ ਸਾਹਜਹਾਂ ॥ ਇਕੱਤੀ ਬਰਸ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ॥ ਬਾਤਸਾਹ ਆਲਮਗੀਰ ਔਰੰਗਜੇਵ ॥
 ਪੰਜਾਹ ਬਰਸ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਛੱਬੀ ਰੋਜ ॥ ਬਹਾਦਰਸਾਹ ॥ ਪੰਜ ਬਰਸ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ॥ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸਾਹ ਮੋਜਦੀਨ ॥
 ਦਸ ਮਹੀਨੇ ॥ ਫਰੁਕਸੇਰ ॥ ਛੇ ਬਰਸ ॥ ਸਾਤ ਮਹੀਨੇ ॥ ਸਾਹ ਰਫੀਉਦੇਹਿਰ ਖਾਂ ॥ ਇਕ ਬਰਸ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ॥
 ਜਹਾਂਦਾਰ ਸਾਹ ॥ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ॥ ਮਹੰਮਦ ਸਾਹ ॥ ਤੀਹ ਬਰਸ ॥ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ॥ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹ ਸਜਾਦਾ ਮਹੰਮਦ
 ਸਾਹ ਕਾ ॥ ਛੇ ਬਰਸ ॥ ਆਲਮਗੀਰਸਾਨੀ ॥ ਛੇ ਬਰਸ ॥ ਸਾਹ ਆਲਮ ਆਲੀ ਗੋਹਰ ॥ ਉਣੱਜਾ ਬਰਸ ॥
 ਫੇਰ ਅਕਬਰ ਸਾਹ ਗਾਜੀ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਇਨ ਕੀਆਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕ ਪੁਸਤਾ ਪੀਛੇ ॥ ਨੂਰੰਗਜੇਵ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਜੋ ਹੂਏ
 ਸੇ ਤਾ ਓਨਾ ਮਜਬ ਕੀ ਜਿਦ ਸੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਪਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜੁਲਮ ਸੁਰੂ ਕਰਾ ॥ ਤਾ ਓਨਾ ਖਵਿੰਦ ਆਗੇ ਬੇਨਤੀ
 ਕਰੀ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦੁਖਤ ਨਿਕੰਦਨ ਨੰਦਸੁਤ ਸੁਖ ਦੀਜੀਏ ॥ ਬਿਸਾਲ ॥ ਰਾਖੇ ਅਸਰਨ ਕੋ ਸਰਨ ਅਸਰਨ ਸਰਨ ਗੋਪਾਲ ॥
 ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਲ ਅਰਿ ਦਿਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾ-
 ਬਿਸਾਰਦ ਪਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ
 ਸ੍ਰੀ (f. 20 a) ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਨਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਗੋਰੀ ਸਹਾਬੁੱਦੀਨਾਦਿ ਬੰਸ
 ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਚੁਤਰਥੇ ਰੈਵਤ ॥ ੪ ॥ ¹ ਅਥ ਗੁਰਾਂ ਕੇ ਦਸ ਅਵਤਾਰ ਕੀ ਕਥਾ ਲਿਖਯਤੇ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਰਸੁਖ-
 ਕਰਨ ਅਸੁਹਰਨ ਭਵਨਭਰਨ ਭਗਵੰਤ ॥ ਧਰਨ ਉਬਰਨ ਧਰਮ ਧਰਨ ਧਾਰਤ ਜਨਮ ਅਨੰ ॥ ਫੇਰ ਦਯਾ ਕੇ
 ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਦੀਨਾਨਾਥ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਕੀ ਰੱਛਾ ਵਾਸਤੇ ਦਸ ਅਵਤਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ॥ ਤਿਨਾ ਮੈ ਪ੍ਰਿਥਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
 ਸਾਹਬ ਜੀ ਹੂਏ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਜਾਹਿ ਕਹੇ ਅਲਖ ਅਖੰਡ ਅਬਨਾਸੀ ਅਜ ਜਾਇ ਕਹ ਅਮਲ ਅਨੰਤ
 ਅਵਕਾਰ ਹੈ ॥ ਜਾਹਿ ਕਹੇ ਅਚਯੁਤ ਅਨੰਦ ਅਨਭਵਗਮਯ ਜਾਹਿ ਕਹੇ ਅਮਿਤ ਅਗੋਚਰ ਅਪਾਰ ਹੈ ॥ ਜਾਹਿ
 ਕਹੇ ਅਗੁਨ ਅਭੇਦ ਔ ਅਨਘ ਅਬ ਜਾਹਿ ਕਹੇ ਅਕਲ ਅਨੀਹਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਸ੍ਰੀ ਉਦਾਰ ਨਿਰਾਧਾਰਨ ਅਧਾਰ
 ਮਨੋ ਧਰਯੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੂ ਕਲ ਅਵਤਾਰ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਜ ਕਯਾ ਜਿਸ ਕਾ ਜਨਮ ਨਹੀ ॥ ਅਨਭਵ
 ਰਮਯ ਕਯਾ ਅਨਭਵ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਮਿਤ ਕਯਾ ਜਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਮਾਨ ਨਹੀ ॥ ਅਗੋਚਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆ
 ਤੇ ਪਰੇ ਹੈ ॥ ਔ ਅਨਘ ਪਾਪ ਤੇ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਅਬ ਕਯਾ ਸਰਬ ਜਹਾਨ ਕਾ ਰੱਛਕ ॥ ਅਕਲ ਕਯਾ ਕਲੇਸ ਤੇ ਰਹਤ ਹੈ ॥

¹ According to the Contents, Chapter Five should end here.

² Chapter Six (ff. 20 a—28 a) is devoted to the ten Sikh Gurus with particular reference to their genealogy, parentage, family, date and place of birth and death, and the duration of their pontificate. This chapter also includes four page in practice of the *Har Handir*, the premier Sikh shrine at Amritsar.

ਅਨੀਹ ਇਛਾ ਤੇ ਰਹਤ ॥ ਸੋਈ ਜੋ ਬਡੇ ਉਦਾਰ ਨਿਰਧਾਰ ਕੇ ਅਧਾਰ ਹੈ ਤਿਨਾ ਨੇ ਹੀ ਮਾਨੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਾ ਕਲਜੁਗ
ਮੈ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰਯਾ ਹੈ ॥ ਰਾਇ ਭੋਏ ਭਟੀ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਬਾਰ ਮੈ ॥ ਕਾਲੂ ਬੇਦੀ ਕੇ ਘਰ ॥ ਮਾਤਾ ਤਿਪਰੋ¹ ਕੇ ਉਦਰ
ਤੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ॥ ਕੱਤਕ ਦੀ ਅਠਾਰਵੀਂ ॥ ੧੮ ॥ ਬੁੱਧਵਾਰ ॥ ਪਰਵਾ ਸਵਾ ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਰਾਧਾ ਨਿਛੱਤ੍ਰ
ਮੈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਬ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਵੀਆਹੁ ਕੀਆ ਸੰਮਤ ੧੫੪੪ ॥ ਜੇਠ ਕੀ ਚੋਵਮੀ ॥ ੨੪ ॥ ਪਖੋ ਕੇ ਰੰਧਾਵਯਾ
ਤੇ ਚੜੇ ਮੂਲੇ ਚੌਣੇ ਕੇ ਘਰ ਸਹਰਿ ਵਟਾਲੇ ਮੈ ਢੁਕੇ ॥ ਮਹਲ ਸੁਲਖਣੀ ਜੀ ਆਈ ॥ ਸਤਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਲੌਂਗ ਦੀਏ ॥
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦਿਵਾਏ ॥ ਇਹ ਲੌਂਗ ਖਾਏ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੫੧ ॥ ਫੇਰ ਦੂਏ ਲੌਂਗ ਖਾਏ ਤੇ ਸਾਵਣ
ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ॥ ੫ ॥ ਲਖਮੀਦਾਸ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ (f. 20 b) ਸੰਮਤ ੧੫੫੩ ॥ ਫਗਣ ਦੀ ਉਨਵੀਂ ॥ ੧੯ ॥ ਬਡੇ
ਜੋਗੀਸਵਰੋ ਕੇ ਸਿਰੋਮਣਿ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਇ ਕਰ ਜਗਤ ਕੋ ਆਪਣੇ ਬਸ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਬਹੁਤ
ਤਪ ਕਰ ਕਰ ਵੈਰਾਗ ਜੁਗਤ ਹੁਏ ॥ ਸਤਰ ਵਰੇ ਤੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਸੱਤ ਦਿਨ ਪਾਤਸਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਰੀ ॥
ਸੰਮਤ ੧੫੬੬ ॥ ਅਸੂ ਵਦੀ ਦਸਮੀ ਨੂੰ ॥ ੧੦ ॥ ਸਮਾਏ ॥ ਰਾਵੀ ਨਦੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ॥
ਫੇਰ ਸਿਰੀ ਚੰਦ ਥੀ ਪੰਥ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਾ ਚਲਾ ॥ ਪਰ ਦੋਨੋ ਬੇਟੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ ਗੱਦੀ ਪਰ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ ॥ ੨ ॥ ਦੂਸਰੇ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਹਰੀ ਕੇ ਗਿਰਾਇ ॥ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਕੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਾਮੋ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਸੰਮਤ ॥ ੧੫੬੧ ॥
ਵੈਸਾਖ ਕੀ ਯਾਰਵੀਂ ॥ ੧੧ ॥ ਚਾਰ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਰਹਤੀ ਭਰਣੀ ਨਿਛੱਤ੍ਰ ਮੈ ॥ ਨਾਉ ਲਹਿਣਾ ਰਾਖਾ ॥ ਫੇਰ ਬਡੇ ਹੁਏ
ਤਾਂ ਵੀਆਹੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੭੬ ॥ ਮਘਰ ਕੀ ਸੋਲਵੀਂ ॥ ੧੬ ॥ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਆਈ ਫੇਰ ਦਾਸੂ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੮੧ ॥
ਭਾਦਰੋਂ ਕੀ ਨੌਮੀ ॥ ੯ ॥ ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਜਨਮੀ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੮੯ ॥ ਪੋਹ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ॥ ੨ ॥ ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਅਣੋਖੀ
ਜਨਮੀ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੯੨ ॥ ਜੇਠ ਦੀ ਨੌਮੀ ॥ ੯ ॥ ਫੇਰ ਦਾਤੂ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੯੪ ॥ ਮਾਘ ਦੀ ਪਹਲੀ ॥
ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਕਾਂਗੜੇ ਸਦਾ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਏਕ ਸਮੇ ਰਸਤੇ ਮੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਿਲੇ ॥ ਤਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਆਂ
ਖਿਜਮਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜਿਆਦਾ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਲਾਯਕ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬਰਕਤ ਅਰ ਗੱਦੀ ਬਖਸੀ ॥ ਗੁਰੂ
ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲੇ ਸੰਧੂ ਥੀ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀਆਂ ਕਥਾ ਸੁਣ ਕਰ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਬਣਾਈ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਪਰਮ ਆਨੰਦ
ਪਰਮੇਸਵਰ ਕਹਤ ਜਾਂਹਿ ਪਰਹਿਤ ਪਰਕ੍ਰਿਤ ਜਗਤ ਅਧਾਰ ਹੈ ॥ ਪੂਜਿਤ ਪਰਮ ਪਦਪਦਮ ਪਰਮ ਜਾਂਹ ਪਰਮਪਵਿਤ੍ਰ
ਨਾਮਧਾਮ ਕੋ ਅਗਾਰ ਹੈ ॥ ਕਹੇ ਪਰਮ ਪਰਮਰਿਧ ਪਰਸਿਧ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਪਰਬ੍ਰਹਮ ਸੁਖਸਾਰ ਹੈ ॥ ਪਾਪਨ ਪਹਾਰ ਹਰ
ਅਗਮ ਅਪਾਰ ਤਿਹਕੀਨ ਗੁਰ ਅੰਗਦ ਸੰਸਾਰ ਮੈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪਰਕ੍ਰਿਤ ਕਯਾ ਉਤਮ ਜਿਨ ਕੇ ਕਰਮ
ਹੈ ॥ (f. 21 a) ਅਰੁ ਜਿਨਕੇ ਉੱਤਮ ਚਰਨ ਕਮਲ ਉਤਮ ਜਨਾਂ ਕਰਕੇ ਪੂਜਤ ਹੈ ॥ ਧਾਮ ਤੇਜ ਕੇ ਘਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਪਰਮਰਿਧ ਰੂਪ
ਹੈ ॥ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਅਗਮ ਤੇ ਅਪਾਰ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ॥ ਤਿਸਕਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੂ ਨੇ ਪਾਪਾ ਕੋ ਜੋ ਪਹਾਰ ਹੈ
ਤਿਨਾ ਕੋ ਹਰਿ ਕੇ ਜਗਤ ਮੈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਆ ਬਾਰਾਂ ਬਰੇ ਤੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਨੌ ਦਿਨ ਪਾਤਸਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰੀ ॥
ਸੰਮਤ ੧੬੦੯ ॥ ਚੇਤ੍ਰ ਸੁਦੀ ਚੌਥ ॥ ੪ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ਖਡੂਰ ਮੈ ॥ ਪਾਤਸਾਹੀ ॥ ੨ ॥ ਤੀਸਰੀ
ਪਾਤਸਾਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਬਾਸਰ ਕੀ ਤੇਜਭਾਨ ਭੋਲੇ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਲਖੋ ਕੇ ਉਤਰ ਤੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੬੬ ॥
ਵੈਸਾਖ ਦੀ ਬੀਸਵੀ ॥ ੨੦ ॥ ਸੁਕ੍ਰਵਾਰ ਚੋਦਸ ਸੁਦੀ ਡੂਢ ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹਤੀ ਕ੍ਰਿਤਕਾ ਨਿਛੱਤ੍ਰ ਮੈ ॥ ਫੇਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ
ਆਇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਉਲੀ ਤੀਰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਵੀਆਹੁ ਕੀਆ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੮੯ ॥ ਮਾਘ ਦੀ ਯਾਰਵੀਂ
॥ ੧੧ ॥ ਮਨਸਾਦੇਈ ਜੀ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਜਨਮੀ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੯੦ ॥ ਜੇਠ ਦਿਨ ॥ ੪ ॥ ਰਵਿਵਾਰ ॥
ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਦਮ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਕਾ ਕੀਆ ॥ ਪੁਨਰਬਸ ਨਿਛੱਤ੍ਰ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਚਰਨ ਮੈ ॥ ਮੰਗਲਵਾਰ
॥ ਸੰਮਤ ੧੫੯੧ ॥ ਮਾਘ ਦੀ ਇਕੀਸਵੀਂ ॥ ੨੧ ॥ ਪੰਜ ਘੜੀਆਂ ਦਿਨ ਚੜੇ ਮੋਹਨ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੯੩ ॥ ਚੇਤ੍ਰ
ਦਿਨ ॥ ੧੫ ॥ ਫੇਰ ਦੁਜਾ ਬੇਟਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਜਨਮਯਾ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ॥ ਫਗਣ ਦਿਨ ॥ ੫ ॥ ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ
ਖਿਵਾਹ ਹੁਆ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੯੯ ॥ ਫਗਣ ਦਿਨ ॥ ਸੋਲਵੇਂ ॥ ੧੬ ॥ ਫੇਰ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਕਾ ਵਿਆਹੁ ਕੀਆ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੦੩ ॥

¹ It appears to be a misreading of Guru Nanak's mother's name which was Mata Tripta and not Mata Tipro.

ਸਾਵਣ ਦਿਨ ॥ ੯ ॥ ਫੇਰ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਬੋਟਾ ਜਨਮਯਾ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੧੧ ॥ ਕੱਤਕ ਦਿਨ ॥ ੧੪ ॥ ਤਿਸਕਾ ਨਾਉ
ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਜੀ ਰਾਖਾ ॥ ਅਰੁ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਕੀ ਦੀਨਤਾ ਦੇਖ ਕਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ ਤਿਸ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ॥
ਅਰੁ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰ ਪਦ ਦੀਆ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਅਲਖ ਅਖਿਲ ਅਜ ਅਮਰ ਅਬ ਅਕਲ ਅਭੇਦ ਅਪਾਰ ॥
ਜਗ ਕਾਰਨ ਪਰਚਾਰ ਹਿਤ ਅਮਰਦਾਸ ਅਵਤਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਅਖਿਲ ਕਯਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ ॥ ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ॥ ਤਿਸਕੇ
ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ (f. 21b) ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਵਤਾਰ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਸੰਗਤ ਕੋ ਆਨੰਦ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਤੀਰਥ ਜਾਤ੍ਰਾ
ਕਰੀ ॥ ਅਕਬਰ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਕੋ ਆਪਣੇ ਤਾਬਯਾਦਾਰ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਮੁਰਦਯਾ ਕੋ ਸਜੀਵ ਕੀਆ ॥ ਐਸੀਆ ਬਹੁਤ
ਸਕਤਾਂ ਜਗਤ ਕੋ ਦਿਖਾਇ ਕਰ ॥ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਇਕੱਤੀਏ ॥ ੧੬੩੧ ॥ ਭਾਦੋ ਸੁਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਦਿਨ ਮੰਗਲਵਾਰ
ਬਯਾਸਾ ਕੇ ਤਿਨਾਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਮੈ ਸਰੀਰ ਛੋਡਯਾ ॥ ਬਾਈ ਬਰਸ ਅਰੁ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਅਰੁ ਗਿਆਰਾ ਦਿਨ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ॥
ਚੌਥੀ ਪਾਤਸਾਹੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਲਹੌਰ ਮੈ ॥ ਭਾਈ ਹਰਦਾਸ ਸੋਢੀ ਕੇ ਘਰ ॥ ਮਾਤਾ ਦੇਈ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ
॥ ਸੰਮਤ ੧੫੮੧ ॥ ਕੱਤਕ ਦਿਨ ॥ ੨੦ ॥ ਬਦੀ ੨ ॥ ਚਾਰ ਘੜੀਆਂ ਦਿਨ ਚੜੇ ਚਿਤ੍ਰਾਨਿਛੱਤ੍ਰ ॥ ਵੀਰਵਾਰ ॥ ਫੇਰ ਗੁਰੂ
ਜੀ ਨੇ ਬੇਟੀ ਕੇ ਬਰ ਦੁਡਨ ਵਾਸਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤਯਾਰ ਕਰਾ ॥ ਤਿਸ ਨੇ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫ ਹਾਥ ਕੀਆ ॥ ਐਸਾ
ਲੜਕਾ ਹੋਇ ॥ ਤਬ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਕੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸਮਝ ਕੇ ਪੂਛਯਾ ਏਹ ਕੌਣ ਹੈ ॥ ਤਬ ਸੋਢੀ ਜਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਤਿਸ ਕੋ
ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਵਿਵਾਹ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਅਪਣੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਗੁਰਆਈ ਕਾ ਮਾਲਕ ਕਰਾ ॥ ਸੰਮਤ ੧੫੯੯ ॥ ਫਗਣ ਦਿਨ ॥ ੧੧ ॥
ਫੇਰ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਜੀ ਜਨਮਯਾ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੦੫ ॥ ਅਸੂ ਦਿਨ ॥ ੧ ॥ ਫੇਰ ਮਹਾਂਦੇਉ ਜੀ ਜਨਮਯਾ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੦੮ ॥ ਹਾੜ ਦਿਨ
॥ ੪ ॥ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਜਨਮਯਾ ॥ ਫੇਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਆਏ ॥ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਨਗਰ ਕੀਆ ॥
ਸੰਮਤ ੧੬੩੪ ॥ ਹਾੜ ਦੀ ਤ੍ਰਿਯੋਦਸੀ ਪੁੱਖ ਨਿਛੱਤ੍ਰ ਵੀਰਵਾਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦੀਨਦਯਾਨਿਧ ਧਰਮਧੁਰੁ ਸੰਤਤ ਸੰਤਸਹਾਇ ॥
ਪ੍ਰਣਤ ਪਾਲ ਪ੍ਰਗਟੇ ਜਗਤ ਰਾਮਦਾਸ ਸੁਖਦਾਇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਰੁ ਚੌਰਾਸੀ ਸਿੱਧਾ ਕੇ ਨਾਲ ਬਾਕ ਬਿਲਾਸ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥
ਅਰੁ ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤੀਰਥ ਬਰਨਨੰ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸੁਨੇ ਤੇ ਸੁਤਨ ਤੇ ਕਹੇ ਤੇ
ਰਸਨਾ ਤੇ ਪਾਪ ਪੰਥ ਪਰੇ ਪਾਇਨਤੇ ਪਲਮੈ ਬਿਲਾਇਗੋ ॥ ਨਿਕਾਸਯੋ ਭੁਜ ਤੇ ਡਲਾਏ ਪਾਨ ਨੈਨਨ ਤੇ ਪੱਲਵ ਉਠਾਇ ਦਰਸਾਯੋ
ਤੇ ਖਿਸਾਇਗੋ ॥ ਤੀਰ ਤੀਰ ਆਏ ਹਹਿਰਾਇ (f. 22 a) ਹੀਏ ਪਾਨ ਕੀਏ ਸਿਮਟ ਸਟਪਾਇ ਤਵਚ ਮੈ ਬਿਲਾਇਗੋ ॥
ਬਾਰ ਛੁਹੈ ਅੰਗ ਜਬ ਬਾਰ ਭਏ ਠਾਢੇ ਤਬ ਬਾਰ ਮੈ ਤੇ ਭਾਜ ਬੀਚਨ ਬਿਲਾਇਗੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕਾ
ਨਾਮ ਸੁਨਤੇ ਹੈ ਤਬ ਕਾਨੋ ਤੇ ਪਾਪ ਦੁਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਹੇ ਤੇ ਜੁਬਾਨ ਤੇ ॥ ਅਰੁ ਰਸਤੇ ਪਏ ਤੇ ਚਰਣਾ ਤੇ ॥ ਅਰੁ ਤਹਾਂ ਜਾਇ
ਕੇ ਦੂਰ ਤੇ ਭੁਜਾ ਉਠਾਇ ਕੇ ਜਬ ਦੇਖਤ ਹੈਂ ਤਬ ਭੁਜਾਂ ਕੇ ਹਿਲਾਏ ਤੇ ਭੁਜਾਂ ਅਰੁ ਅੰਗੁਲੀ ਉਠਾਇ ਕੇ ਦਿਖਾਏ ਤੇ ਨੇਤ੍ਰ ਤੇ
ਹਾਥੋ ਮੈ ਤੇ ਦੂਰ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਤੀਰ ਆਏ ਤੇ ਹਹਿਰਾਏ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਬਿਖੇ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਪੀਏ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਇ ਕੇ
ਅਰਬ ਬਯਾਕੁਲ ਹੋਇ ਕੇ ਸਰੀਰ ਕੀ ਤਵਚਾ ਮੈ ਸਮਾਇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਜਲ ਮੈ ਅੰਗ ਮਿਲਤੇ ਹੈ ॥ ਤਬ ਜੋ ਬਾਲ ਖੜੇ
ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਬਾਲ ਬਾਲ ਮੈ ਤੇ ਭਾਜ ਕੇ ਜਲ ਕੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਮੈ ਦੂਰ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਕੇਤੇ ਕ ਆਵਨ ਲਾਗੇ ਪਾਪ ਕੇ
ਪ੍ਰਤਿ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਯਥਾ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਜਨਮ ਅਨੇਕਨ ਤੇ ਸੰਗ ਲਗਾਯੋ ਆਯੋ ਬਹੁ ਜੋਨ ਮੈ ਭ੍ਰਮਾਯੋ ਜਲ ਬਲਨਤ ਓਰ ਹੋ ॥
ਜੋ ਤੈ ਦੁਖ ਦੀਨ ਸੋ ਮੈ ਅੰਗੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕੀਨੋ ਅਘ ਭਯੋ ਬਜਹੋਯ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੂ ਕੋ ਚੋਰ ਹੋ ॥ ਗਰਜ ਗਰਜ ਅਬ ਕਾਹੇ ਡਰਪਾਵਤ ਹੈ
ਤੇਰੋ ਅਭਮਾਨ ਅਘ ਤਲ ਤ੍ਰਿਣ ਤੋਰ ਹੋ ॥ ਚਲਯੋ ਚਲੁ ਚਲਯੋ ਚਲੁ ਸਮਝ ਪਰੇਗੀ ਜਬ ਗਹਿਰੀ ਸੁਧਾਸਰ ਕੀ ਲਹਰੀ ਮੈ
ਬੋਰ ਹੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰੇ ਪਾਪ ਤੂੰ ਅਨੇਕ ਜਨਮ ਜਨਮਾ ਤੇ ਸੰਗ ਹਮਾਰੇ ਲਗਯਾ ਆਯਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਹੁਤੀਆਂ ਜੋਨਾ ਮੈ ਤੈਨੇ
ਹਮ ਕੋ ਭ੍ਰਮਾਯਾ ਹੈ ॥ ਜਲ ਤੇ ਥਲ ਅਰੁ ਅਕਾਸ ਕੀ ਤਰਫ ॥ ਜਿਤਨੇ ਦੁਖ ਦੀਏ ਸੋ ਸਭ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰੇ ॥ ਤੇਰੇ ਬਸ ਹੋਇ
ਕਰ ਮੈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਕਾ ਚੋਰ ਹੁਆ ॥ ਤੇਰੇ ਬਡੇ ਅਭਿਮਾਨ ਕੋ ਤੁਨਖੇ ਸੋ ਤੋਰਾਂਗਾ ॥ ਚਲਯਾ ਚਲੁ ਚਲਯਾ ਚਲੁ ਤਬ
ਸਮਝ ਪਰੇਗੀ ॥ ਜਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕੀ ਲਹਰ ਮੈ ਤੋਕੇ ਡਬਾਵੇਗਾ ॥ ਐਸੇ ਸੁਨ ਕਰਕੇ ਪਾਪ ਕਹਨ ਲਗਾ ॥ ਯਥਾ ॥
ਕਬਿੱਤ ॥ ਕਾਂਕੇ ਬਲ ਬਿਪੁਲ ਸਕੇਲ ਬਲ ਧਾਮ ਧਰੇ ਬਿਸੈ ਬਿਯਾਰ ਔਰ ਕੋਨ ਦਰਸਾਇ ਹੈ ॥ ਸਦਾ ਕੇ ਸੰਗਗਾਤੀ ਕੇ ਨਿਪਾਤੇ
(f. 22 b) ਅਪਵਾਦ ਬਢੇ ਪਾਹਿ ਪਾਹਿ ਪ੍ਰਭੁ ਤਾਪੁਮਾਨ ਸਰਸਾਇ ਹੈ ॥ ਮੋ ਸੇ ਅਘ ਮਿਤ੍ਰ ਕੀ ਬਿਨੈ ਜੋ ਮਾਨ ਹੈ ਤੋ ਭਲੀ
ਨਾਤਰ ਅਨੈਸੋ ਅਬ ਐਸੇ ਸਾਪ ਪਾਇ ਹੈ ॥ ਮੇਰੇ ਗੇਹ ਦੇਹ ਜੋ ਤੂੰ ਨਾ ਹਕ ਛਵਾਇ ਹੈ ਤੋ ਤੇਰੋ ਭਵ ਗੇਹ ਸੁਧਾ ਸਰਸੀ ਛੁਡਾਇ
ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਜੀਵ ਜੋ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਹੀ ਨਾਸ ਕਰਾਵੇਗਾ ॥ ਤੋ ਕਹੁ ਫੇਰ ਕਿਸ ਕੇ ਬਲ ਮੈ ਬਹੁਤੇ ਧਨ ਕੋ ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ

ਘਰ ਮੈ ਧਰੇਗਾ ॥ ਮੇਰੀ ਰੱਛਾ ਕਰ ॥ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਲੋਕੋ ਮੈ ਅਧਕ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੇਹ ਰੂਪੀ ਘਰ ਕੋ ਜੋ ਤੂੰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੇ ਬਿਨਾ ਛੁਡਾਵੇਗਾ ॥ ਤੋ ਤੇਰੇ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਘਰ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਹੀ ਛੁਡਾਵੇਗਾ ॥ ਬਯੰਗ ਕਿ ਫੇਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਮੈ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ ॥ ਔਰ ਬਚਨ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਤੋ ਕੋ ਮੈ ਬਿਰੰਚ ਕੇ ਪ੍ਰੰਚ ਕੇ ਬਿਲਾਸਨ ਮੈ ਰਾਖਯੋ ਵਹਿ ਨਯਾਰੋ ਕਰੇ ਗਯ ਕਯੋ ਅਜਾਨ ਕੋ ॥ ਹੋ ਤੋ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਕੇ ਕਰਾਏ ਪੈਪਾਨ ਵਾ ਕੋ ਹਰ ਪੈਪਾਨ ਮਾਤਹੂ ਕੇ ਪੈਮਾਨ ਕੋ ॥ ਮੁਕਤਨ ਕੇ ਬੀਚ ਹੀ ਦੁਰਾਇ ਰਹਯੋ ਤੋਹਿ ਵਾ ਪੈ ਚਾਰ ਹੀ ਮੁਕਤ ਕਹਾ ਲੈ ਹੈ ਜਾਇ ਮਾਨ ਕੋ ॥ ਤੇਰੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਮੈ ਕਿ ਸੁਧਾਸਰ ਭਾਰੀ ਜੋ ਬਿਚਾਰੀ ਅਘ ਬਾਤ ਤੋ ਨਿਵਾਰੀਏ ਪਯਾਨ ਕੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਰਚੇ ਹੂਏ ਸੰਸਾਰ ਕੇ ਬਿਲਾਸੋ ਮੈ ਜੋ ਕੋ ਰਾਖਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਜੁਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਮੈ ਤੋਕੋ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਦੁਗਧ ਪਾਨ ਕਰਾਏ ਹੈ ॥ ਉਸ ਪੈ ਜਲ ਕਾ ਪਾਨ ਮਾਤਾ ਕੇ ਦੁਗਧ ਕੇ ਪਾਨ ਕੋ ਭੀ ਦੂਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਨਮਤਾ ਨਹੀ ॥ ਅਰੁ ਮੈ ਤੇਰੇ ਕੋ ਮੋਤੀਆ ਮੈ ਹੀ ਛਪਇ ਰਹਯਾ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕੇ ਪਾਸ ਚਾਰ ਹੀ ਮੁਕਤਾ ਹੈ ॥ ਤਹਾ ਕਹਾ ਮਾਨ ਪਾਵੇਗਾ ॥ ਤੇਰਾ ਬਡਾ ਹਿਤਕਾਰੀ ਮੈ ਹਾਂ ॥ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਜੋ ਤੈਨੇ ਬਾਤ ਬਿਚਾਰੀ ਹੈ ਤੋ ਜਾਣੇ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰੀਏ ॥ ਯਥਾ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਜਗ ਜਲ ਜਾਲ ਕਲ ਕਾਲ ਜਲ ਕਾਲ ਬਯਾਲ ਭਾਰੇ ਭ੍ਰਮ ਭਮਰ ਦੁਰਤ ਭੀਮ ਜੰਤੁ ਹੈ ॥ ਜਪ ਤਪ ਜੋਗ ਜਗਯ ਬੋਹ ਤਨਰੋਹ ਤਨ ਮੀਨ ਕੇਤ ਬਾਤਕ੍ਰਿਤ ਛੁਭਤ ਦੁਰੇਤੁ ਹੈ ॥ ਮੋਹ ਕੀ ਨਿਗੜ ਮੋਦ ਮਿਥਯਾ ਕੀ ਪਗਨ ਜੀਸ ਕੋਉਨ ਉਬਾਰ ਹੋਤ ਅਗਮ ਅਨੰਤ ਹੈ ॥ ਰੀਤੇ ਭਏ ਨਰਕ ਗਰਕ ਗਏ ਪਾਪੀ ਕਹੁ ਪੂਛਤ (f. 23 a) ਅਰਕਜਾਤ ਕਹਾ ਬਿਰਤੰਤੁ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਏਹ ਜਗਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਮੈ ਕਲਜੁਗ ਕਾ ਸਮਾ ਸੋਈ ਜਲ ਹੈ ॥ ਛੇ ਹੋਨਾ ਸੋਈ ਭਾਰੇ ਸਰਪ ਹੈ ॥ ਭਾਰੇ ਜੋ ਭ੍ਰਮ ਸੋਈ ਭਮਰੀਆ ਹੈ ॥ ਪਾਪ ਸੋਈ ਜਲਜੀਵ ਹੈ ॥ ਜਪ ਅਰੁ ਤਪੁ ਅਰੁ ਜੋਗੁ ਅਰੁ ਜਗਯ ਏਈ ਜਹਾਜ ਹੈ ॥ ਤਿਨੋ ਪਰ ਕੋਈ ਚੜਤਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਕਾਮਰੂਪੀਂ ਪੋਨ ਕਰ ਛੁਭਾਇਮਾਨ ਹੂਆ ॥ ਲੋਕਨ ਕੇ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਬੇੜੀ ਪੈ ਮੈ ਅਰੁ ਝੁਠਕੀ ਪੰਡ ਸਿਰ ਪਰ ਧਰੀ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਬਚਾਉ ਕਾ ਕੋਈ ਭੀ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥ ਪਰ ਤੋ ਭੀ ਸਭੋ ਨਰਕ ਖਾਲੀ ਹੂਏ ॥ ਸੋ ਪਾਪੀ ਕਹੀਂ ਗਰਕ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਐਸੇ ਅਰ ਕਜਾਤ ਜੋ ਹੈ ਧਰਮ ਰਾਜ ਸੋ ਦੂਤੋਂ ਕੋ ਪੂਛਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਦੂਤ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸੁਨੋ ਸੂਰਜਾਤ ਹਮ ਹਾਰੇ ਪ੍ਰਾਤ ਰਾਤ ਜਾਤ ਕਛੁ ਨ ਬਸਾਤ ਅਕੁਲਾਤ ਔ ਪਗਾਤ ਕੀ ॥ ਪਾਸ ਨ ਕੋ ਭਾਰ ਭੋ ਪ੍ਰਯਾਸਹੋਤ ਪਾਨਨ ਕੋ ਮਾਨ ਬਿਨਾ ਕਾਨ ਘਟੀ ਜਮ ਕੀ ਜਮਾਤ ਕੀ ॥ ਸਭੇ ਹਰਿ ਚਰਿਤ ਸੁਧਾ ਰਸ ਸਨੇਹ ਨਾਇ ਉਧਰਤ ਬਾਤ ਕਹਾ ਜਾਤ ਕੀ ਕੁਜਾਤ ਕੀ ॥ ਰੰਕਪੁਰਹੂਤ ਹੋਤ ਭੂਤ ਸੀ ਅਭੂਤ ਹੋਤ ਅਰਕਨ ਕੇ ਨੂਤ ਹੋਤ ਪੂਤ ਹੋਤ ਪਾਤ ਕੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਧਰਮ ਰਾਜ ਹਮ ਤਾ ਪ੍ਰਾਤੈਕਾਲ ਅਰੁ ਰਾਤ ਕੋ ਜਾਤੇ ਜਾਤੇ ਹਾਰ ਗਏ ਹਾਂ ॥ ਕਛੁ ਬਸੁ ਨਹੀ ਸਰੀਰ ਕੀ ਸੋਭਾ ਬੀ ਬਿਆਕੁਲ ਭਈ ਹੈ ॥ ਅਰ ਫਾਹੀਆ ਕਾ ਭਾਰ ਹਾਥਨ ਕੇ ਖੈਦ ਵਾਸਤੇ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਆਦਰ ਤੇ ਬਿਨਾ ਜਮ ਕੀ ਜਮਾਤ ਕੀ ਕਾਨ ਘਟ ਗਈ ਹੈ ॥ ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਕਾਰ ਸਤਿ ਸਮੈ ਸਨੇਹ ਸੋਂ ਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਉਧਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਜਾਤ ਕੁਜਾਤ ਕੀ ਕਯਾ ਬਾਤ ਹੈ ॥ ਬਿਭੂਤ ਕੀ ਸੋਭਾ ਅਭੂਤ ਜੋ ਕਹੀ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ॥ ਐਸੀ ਹੋ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ਆਕੋਂ ਕੇ ਅੰਬ ॥ ਅਰੁ ਪਾਤ ਕੀ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਸੁਣ ਕੇ ਧਰਮਰਾਜ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਕਹੇ ਸੂਰਜਾਤ ਨੀਰਜਾਤ ਜਾਤਬਾਤ ਸੁਨੋ ਝੁਠੇ ਅਧਕਾਰ ਹਮ ਲੇ ਕਹਾ ਕਰੇਂ ਕਰੇਂ ॥ ਕੂਕਰ ਸੇ ਸੂਕਰ ਸੇ ਅਧਮ ਬਿਕਾਰੀ ਨਰਹਿਰ ਜਸੁ ਸੁਧਾਸਰ ਪਾਤਕ ਹਰੈਂ ਹਰੈ ॥ ਜਾਤ ਭਗਵਾਨ ਥਾਨ ਮਾਨ ਸੋ ਬਿਮਾਨ ਚੜੇ ਦੇਵਗਨ ਗਾਨ ਸੁਨੇ (f. 23 b) ਆਨੰਦ ਭਰੇਂ ਭਰੇਂ ॥ ਫਹਿਰਾਤ ਆਸਮਾਨ ਭਾਸਮਾਨ ਲੋ ਨਿਸਾਨ ਤਿਨ ਕੋ ਜਗਤ ਪ੍ਰਾਨ ਰਾਖਤ ਪਰੇਂ ਪਰੇਂ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਕਮਲ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਜੀ ਤੁਮ ਸੁਨੋ ॥ ਝੁਠੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕੋ ਲੈ ਕੇ ਹਮ ਕਯਾ ਕਰੇਂ ॥ ਜੇ ਕੂਕਰ ਤੇ ਸੂਰ ਕੇ ਸਮਾਨ ॥ ਬਿਕਾਰਵਾਲੇ ਹੈਂ ਤਿਨਾਂ ਕੇ ਹਰਜਸ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਪਾਪ ਦੂਰ ਕਰ ਦੀਏ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਸਬਾਨ ਕੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਬਿਮਾਨ ਪੈ ਚੜੇ ਹੂਏ ॥ ਦੇਵਤਯਾ ਕੇ ਗਾਨ ਸੁਨਤੇ ਹੂਏ ॥ ਤਿਨਾਂ ਕੇ ਨਿਸਾਨ ਆਸਮਾਨ ਮੈ ਭਾਸਮਾਨ ਜੋ ਹੈਂ ਆਫਤਾਬ ਤਿਸ ਤਾਈ ਫਹਿਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਵਨ ਸੂਤਜ ਤੇ ਪਰੇ ਈ ਪਰੇ ਰਖਤਾ ਹੈ ॥ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਅਵਾਦ ਕੀਆ ॥ ਅਰ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਕਰਮ ਤੇ ਧਰਮ ਮੈ ਸਾਬਤ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਛੇ ਬਰਸ ਤੇ ਗਾਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਅਠਾਰਾ ਦਿਨ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠੇ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਅਠੱਤੀ ॥ ੧੬੩੮ ॥ ਭਾਦ੍ਰੇ ਸੁਦੀ ਤੀਜ ਕੇ ਦਿਨ ਸਰੀਰ ਛੋਡਯਾ ਬਯਾਸਾ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ॥ ਪਾਤਸਾਹੀ ॥ ੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਲਮਲਹਰਨ ਅਭੈਕਰਨ ਅਭਮਤ ਫਲ ਦਾਤਾਰ ॥ ਪ੍ਰਣਤਪਾਲ ਪਾਤਕਹਰਨ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਅਵਤਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਭਮਤ ਕਯਾ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ॥ ਪੰਜਵੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸੋਢੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ੧੬੧੦ ॥ ਵੈਸਾਖ ਦਿਨ ॥ ੧੮ ॥
 ਮੰਗਲਵਾਰ ਤੋਂਦਸੀ ਸੁਦੀ । ਰੋਹਨੀ ਨਖਯਤ੍ਰ ॥ ਦੋ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਬਿਵਾਹ ਕੀਆ ॥ ਮਰੂਏ ਗਿਰਾਂਇ ਮੈ ॥
 ਚੰਦਨ ਦਾਸ ਸੂੜੀ ਕੇ ਘਰ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੨੨ ॥ ਵੈਸਾਖ ਦਿਨ ॥ ੧੯ ॥ ਰਾਮਦੇਈ ਜੀ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਸੇਖੜੀ ਜਾਤ
 ਕੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਡੋਲਾ ਦਿਆ ਵਿਵਾਹ ਦੂਜਾ ਕੀਆ ਸਾਹਬਾਂ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੪੬ ॥ ਹਾੜ ਦਿਨ ॥ ੨੨ ॥ ਗੰਗਾ ਜੀ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਗੁਰੂ
 ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਅਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਮਨੀ ਜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨਾ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੇ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ
 ਮਕਸੂਦ ਕੇ ਪਹੁਚੇ ॥ ਅਰੁ ਜਗਤ ਕੇ ਉਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੰਥ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮਿਸਲ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰੀ ॥ ਤਮਾਮ ਸਿੱਖਾਂ
 (f. 24 a) ਨੇ ਜਿਨ ਸੇ ਪ੍ਰਤਗਯਾ ਲਈ ॥ ਚੋਬੀ ਬਰਸ ਨੇ ਮਹੀਨੇ ਇਕ ਰੋਜ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਕੇ
 ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸੰਬਤ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਤਰੇਹਟੇ ॥ ੧੬੬੩ ॥ ਜੇਸਟ ਸੁਦੀ ਚੌਥ ਕੇ ਸੁਕ੍ਰਵਾਰ ਲਹੌਰ ਮੈ ਰਾਵੀ ਨਦੀ ਕੇ
 ਤਿਨ ਰੇ ਜਲਦਾਗ ਹੂਆ ॥ ਪਰਮ ਧਾਮ ਕੋ ਗਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦਾਰਦ ਦਵਾ ਗਨ ਜਲਦ ਜਨ ਮਨ ਬਨ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ॥ ਧਰਨ
 ਧਰਮ ਧੁਤ ਧਵਲ ਗੁਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਬਿਰਾਜ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਲਦ ਕਯਾ ਮੇਘ ॥ ਧਰਮ ਕੀ ਧੁਰ ਕੇ ਧਾਰਨ ਕੇ ਬੈਲ ਸਮ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੇ ਘਰ ॥ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕੇ ॥ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਗੁਰੂ ਕੀ ਵਡਾਲੀ
 ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੫੨ ॥ ਹਾੜ ਦਿਨ ਇੱਕੀ ॥ ੨੧ ॥ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਖ ॥ ਪੁੱਖ ਨਖਯਤ੍ਰ ॥ ਰਵਿਵਾਰ ॥
 ਫੇਰ ਵੀਆਹੁ ਕੀਆ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ॥ ਭਾਦੋ ਦਿਨ ॥ ੨੨ ॥ ਡੱਲੇ ਕੀ ਵਾਸੀ । ਸੂੜੀਆ ਸਿੱਖਾ ਕੇ ਘਰੇ ਮਦੋਦਰੀ¹
 ਜੀ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰ ਵਿਆਹੁ ਕੀਆ ॥ ਕਸਮੀਰੋ ਆਣ ਕੇ ॥ ੧੬੭੦ ॥ ਵੈਸਾਖ ਦਿਨ ਇਕ ॥ ੧ ॥ ਰਾਮਦਾਸ
 ਪੁਰ ਮੈ ॥ ਲੰਮਾ ਕੀ ਬੇਟੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਆਈ ॥ ੨ ॥ ਸੰਮਤ ॥ ੧੬੭੦ ॥ ਕੱਤਕ ਦਿਨ ॥ ੮ ॥ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ
 ਜਨਮੇ ॥ ਮਾਤਾ ਮਦੋਦਰੀ ਜੀ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਫੇਰ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕਾ ਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਆਏ ਤਾ ਸਿੱਖ ਹੋਰ ਡੋਲਾ ਲੈ
 ਆਏ ਸਾਹਬਾ ਵੀਆਹੁ ਕੀਆ ॥ ਮਰਵਾਹੀ ਬੇਟੀ ਮਰਵਾਹਿਆ ਕੀ ॥ ੩ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੭੧ ॥ ਸਾਵਣ ਦਿਨ ॥ ੧੧ ॥ ਫੇਰ
 ਬਿਆਸਾ ਨਦੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹੀਲਾਂ ਗਿਰਾਉ ਮੁਲ ਲੈ ਕੇ ਬੱਧਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰ ਜੀ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੭੨ ॥ ਪੋਹਿ
 ਦਿਨ ॥ ੫ ॥ ਦੂਸਰਾ ਬੇਟਾ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜੀ ਜਨਮਯਾ ॥ ਮਾਤਾ ਮਰਵਾਹੀ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੭੩ ॥ ਕੱਤਕ ਦਿਨ ॥
 ੨੩ ॥ ਤੀਜਾ ਬੇਟਾ ਅਣੀਰਾਏ ਜੀ ਜਨਮਯਾ ॥ ਫੇਰਿ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲਰਾਇ ਜੀ ਜਨਮਯਾ ॥ ਚੋਬਾ ॥ ੪ ॥ ਪੰਜਵੇ
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਲਹੌਰ ਗਏ ॥ ਉਥੇ ਕਾਜੀ ਕੀ ਬੇਟੀ ਆਈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੭੮ ॥
 ਜੇਠ ਦਿਨ ॥ ੩ ॥ ਕੋਲਾਂ ਜੀ ਆਈ ॥ ਬੇਟੀ ਕਾਜੀ ਕੀ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੮੩ ॥ ਸਾਵਣ ਦਿਨ ॥ ੯ ॥ ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿੱਤੇ
 ਜੀ ਵੀਆਹੁ ਕੀਆ ॥ ਮਹਲ ਮਾਤਾ ਕਰਮ ਭਰੀ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿੱਤੇ ਕੇ ਘਰ ਬੇਟਾ ਜਨਮਯਾ ਧੀਰ (f 24 b)
 ਮੱਲ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੮੩ ॥ ਮਾਘ ਦਿਨ ॥ ੧੩ ॥ ਫੇਰ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਦੇਈ ਜੀ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਦੂਜਾ ਬੇਟਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ-
 ਰਾਇ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜੀ ਫੇਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਅਸਵਾਰਾ ਕਰ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਏਨਾ ਨੇ ਬਾਦਸਾਹ
 ਜਹਾਂਗੀਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਾਮਤ ਗੁਵਾਲੀਏਰ ਕੇ ਕਿਲੇ ਮੈ ਜਿਤਨੇ ਰਾਜਾ ਕੈਦਹੁਤੇ ॥ ਸਭ ਫੁਡਾਏ ॥
 ਫੇਰ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸੇਵਕਾ ਕੇ ਦਰਸਨ ਦੇਨ ਵਾਸਤੇ ਬਾਦਸਾਹ ਕੇ ਸੰਗ ਕਸਮੀਰ ਗਏ ॥ ਅਰੁ
 ਸਭ ਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਬਾਦਸਾਹ ਕੇ ਪੀਰ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਕੋ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰ ਪਇੰਦੇ ਖਾਂ ਪਠਾਣ
 ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕਾਜੀ ਬਾਤਸਾਹੀ ਫੋਜ ਸੈ ਲੜਯਾ ॥ ਓਸ ਕੋ ਭਜਾਇਆ ॥
 ਫੇਰ ਬਾਤਸਾਹੀ ਕਿਲੇ ਸੇ ਸੁਫੈਦ ਬਾਜ ਤੇ ਘੋੜੇ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਕੋ ਭੇਜ ਕੇ ਮੰਗਵਾਏ ॥ ਤਾਂ ਬਾਤਸਾਹੀ ਫੋਜਾਂ
 ਆਈਆਂ ॥ ਉਨ ਕੋ ਲੜਕੇ ਭਜਾਇਆ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਅਨੇਕ ਜੰਗ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਿਖਾਂ ਕੇ ਬੰਧਨ ਦੂਰ ਕੀਏ ॥
 ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ॥ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ॥ ੫ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ॥ ਕੀਰਤਪੁਰ ਕੇ ਹੇਠ ਪਤਾਲਪਰੀ
 ਕੋਠੇ ਮੈ ॥ ਪਾਤਸਾਹੀ ॥ ੬ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਭ੍ਰਮਗਨ ਭੇਕ ਭੁਜੰਗ ਮਹਾ ਮੋਹ ਜਲਧਰ ਪਵਨ ॥ ਪਾਪ ਪਹਾਰਨ

¹ It should not read as Mandodari but Damodari who was the daughter of Narain Dass, resident of village Dalla. She was married to Arjun, the fifth Guru of the Sikhs.

ਗੰਗ ਗੁਰ ਹਰ ਰਾਯ ਅਖਾਯ ਭਵ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਯ ਜੀ ਸਪਤਮੀ ਪਾਤਸਾਹੀ ਪ੍ਰਗਟ
ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿੱਤੇ ਕੇ ਘਰ ॥ ਮਾਤਾ ਦਇਆ ਦੇਈ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਕੀਰਤਪੁਰ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੮੩ ॥
ਮਾਘ ਦਿਨ ॥ ੧੩ ॥ ਵੀਰਵਾਰ ਭਰਣੀ ਨਿਛੱਤ੍ਰ ਮੈ ॥ ਯਾਰਾਂ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਵੀਆਹੁ ਕੀਆ ॥
ਅਰੂਪ ਗਿਰਾਂਇ ਮੈ ॥ ਸੰਮਤ ॥ ੧੬੯੪ ॥ ਹਾੜ ਦਿਨ ॥ ੧੭ ॥ ਮਹਲ ਮਾਤਾ ਕੋਟ ਕਲਯਾਣੀ ਆਈ ॥ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੋ
ਟਹਲਣ ਆਈ ॥ ਉਸ ਪਰ ਭੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸਟ ਹੋਈ ॥ ਸੋ ਹਜ਼ੂਰ ਕਬੂਲ ਪਈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੭੦੩ ॥ ਚੇਤ੍ਰ ਦਿਨ ॥ ੧ ॥
ਸੋਮਵਾਰ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ ਜਨਮੇ ਮਾਤਾ ਪੰਜਾਬ ਕੋਰ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਕੀਰਤਪੁਰ ਮੈ ॥ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ
ਜਨਮੇ ॥ ਪਸ ਪੰਡੀ ਜੋ ਜੀਵ ਤਿਨ ਕੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਦਾਰਾ ਸਕੋਹ ਪੈ ਮੇਹਰਬਾਨ ਭਏ ॥ ਤੇ ਰਾਜੇ (f. 25 a)
ਕਹਲੂਰ ਕੇ ਅਰੁ ਹਡੂਰ ਕੇ ਨਿਰਮਦ ਕੀਏ ॥ ਆਪਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਦੇ ਕਰਕੇ ਭਵ ਕੇ ਫੰਧਨ ਤੇ ਮੁਕਤ
ਕੀਏ ॥ ਤੇਈ ਬਰਸ ॥ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ॥ ਚੌਦਾਂ ਰੋਜ ॥ ਅਨੇਕ ਲੀਲਾਂ ਰਚੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ॥ ਸਤਾਰਾਂ ਮੈ ਅਠਾਰਵੇਂ
ਕੱਤਕ ਵਦੀ ਨੌਮੀ ਐਤਵਾਰ ॥ ਛੇ ਘੜੀ ਦਿਨ ਰਹਤੇ ॥ ਕੀਰਤਪੁਰ ਮੈ ਪਰਮ ਧਾਮ ਕੋ ਗਏ ॥ ੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਜਗ ਜਲਨਿਧਿ ਦੁਸਤਰ ਤਰਤ ਜਾਸੁ ਨਾਮ ਕਰ ਨਾਂਵ ॥ ਗਹਿ ਸੁਕਪਤਿ ਵਾਰੀ ਭਗਤ ਗੁਰ ਹਰ ਕ੍ਰਿਸਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ॥
ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਠਵੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਯ ਜੀ ਕੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਕੋਟ ਕਲਯਾਣੀ
ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੭੧੩ ॥ ਸਾਵਣ ਦਿਨ ਨੋ ਗਏ ॥ ੯ ॥ ਬੁੱਧਵਾਰ ਕ੍ਰਿਸਨ ਪੱਖ ॥ ੩ ॥ ਪੁਨਰ ਬਸ ਨਿਛੱਤ੍ਰ ਸਾਢੇ
ਸੱਤ ਘੜੀਆਂ ਦਿਨ ਚੜੇ ॥ ਫੇਰ ਬਡੇ ਹੋਏ ॥ ਸੰਮਤ ੧੭੧੮ ॥ ਅੱਸੂ ਦੀ ਦਸਮੀਂ ॥ ੧੦ ॥ ਗੁਰਆਈ ਕੇ ਤਖਤ ਪਰ ਬੈਠੇ ॥
ਫੇਰ ਪ੍ਰਤਗਯਾ ਦਿੱਲੀ ਮੈ ਬਾਦਸਾਹ ਆਲਮਗੀਰ ਨੇ ਲਈ ॥ ਜਗਤ ਮੈ ਭਗਤ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਰ ਸੰਗਤ ਕੇ ਮਨ
ਮੈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਬਢਾਈ ॥ ਦੋ ਬਰਸ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਉੱਨੀ ਦਿਨ ॥ ੧੯ ॥ ਗੁਰਆਈ ਮੈ ਰਹੇ ॥ ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੈ ਇੱਕੀਵੇਂ ॥
ਚੌਤ੍ਰ ਸੁਦੀ ਚੌਦੇ ਬੁਧਵਾਰ ॥ ਦਵੈ ਪਹਿਰ ਦੋ ਘੜੀ ਰਾਤ ਗਈ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਮੈ ਸਰੀਰ ਤਜ ਕੇ ਪਰਮ ਪਦ ਕੋ ਗਏ ॥
ਦੋਹਰਾ ॥ ਭਗਵਤ ਜਨ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਸਮ ਕਨਕਕਸਪ ਕਲਕਾਲ ॥ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਪ੍ਰਗਟ ਭਯ ਨਰ ਹਰਿ
ਸਰਸ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਭਗਤ ਸੋਈ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਸਮ ॥ ਕਲਜੁਗ ਕਾ ਸਮਾ ਸੋ ਹਿਰਨ ਕੱਸਪ ॥ ਤਿਨਾ ਕੋ
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ਨਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ
ਮੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੁਬਿੰਦ ਜੀ ਕੇ ਘਰ ॥ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੭੮ ॥
ਮਘਰ ਦੀ ਉੱਨੀਸਵੀ ॥ ੧੯ ॥ ਸੁਕਰਵਾਰ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨਪੱਖ ॥ ਅਢਾਈ ਪਹਰ ਰਾਤ ਗਈ ॥ ਵਸਾਖਾ ਨਿਛੱਤ੍ਰ ਮੈ ॥ ਫੇਰ
ਵੀਆਹੁ ਕੀਆ ॥ ਕਰਤਾਰਪੁਰੇ ॥ ਸੰਮਤ ੧੬੮੬ ॥ ਅੱਸੂ ਦੀ ॥ ੫ ॥ ਸੁਭਯਾ ਕੇ ਘਰ ਮਹਲ ਗੁਜਰੀ ਜੀ (f. 25 b)
ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਤੀਰਥਾਂ ਕੋ ਗਏ ॥ ਸੰਮਤ ੧੭੧੩ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਨੇ ਸਹਰ ਮੇ ਜਨਮੇ ॥
ਅਰੁ ਸੰਗਤਾ ਕੋ ਅਰੁ ਮਸੰਦਾ ਕੋ ਪ੍ਰਤਗਯਾ ਦਿਖਾਇ ਕੇ ਤਿਨ ਕੇ ਭ੍ਰਮ ਦੂਰ ਕੀਏ ॥ ਤੀਰਥ ਜਾਤ੍ਰਾ ਕਰ ਜਹਾਂ
ਤਹਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕੀਯਾ ॥ ਅਰੁ ਪਟਨੇ ਮੈ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸੇਵਕ ਰਾਜਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਫਤਹੇ ਦੇਨੇ ਕੋ ਬੰਗਾਲੇ
ਅਰੁ ਢਾਕੇ ਮੈਂ ਗਏ ਤਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨਦੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬਡਾ ਦਮਦਮਾ ਪਵਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਕਾਮਰੂ ਦੇਸ ਕੇ ਰਾਜਾ ਕੋ ਪਰਚੇ
ਦਿਖਾਇ ਕੇ ਰਾਜਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਅਪਨੇ ਤੀਰ ਕੀ ਪੂਜਾ ਸਥਾਪਨ ਕਰੀ ॥
ਤੇ ਖੰਜਰਨਾਮੇ ਗਿਰਾਂਇ ਅਵਾਦ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸਹਰ ਪਟਨੇ ਮੈ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥
ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਕੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਮੈ ਆਏ ॥ ਐਸੇ ਹੀ ਦਸ ਬਰਸ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ॥ ਇੱਕੀ ਰੋਜ ਗੱਦੀ ਪੈ
ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਇ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੈ ਬੱਤੀਏ ਮੱਘਰ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਵੀਰਵਾਰ ਦੋ ਪਹਿਰ
ਇਕ ਘੜੀ ਦਿਨ ਚੜੇ ॥ ਦਿੱਲੀ ਮੈ ਸਰੀਰ ਤਜ ਕੇ ਪਰਮਧਾਮ ਕੋ ਗਏ ॥ ਸਵੈਯਾ ॥ ਜਗਦੀਸਵਰ
ਜੋਗਨ ਈਸਵਰ ਜੋਤਜਗੈ ਜਗ ਮੈ ਜਗਜੀਤ ਕਹਾਯੋ ॥ ਜਗ ਕਾਰਨ ਧਾਰਨ ਹੈ ਜਗ ਕੋ ਜਗਤਾਰਨ ਜਾ ਜਗ
ਬਾਸ ਸੁਹਾਯੋ ॥ ਜਗ ਬੰਧ ਪਿਤਾ ਜਗ ਕੋ ਜਗ ਕੀ ਨਿਧਿ ਜੋ ਜਗ ਮੰਡਨ ਖੰਡਨ ਗਾਯੋ ॥ ਜਗ ਪਾਵਨ ਪਾਪ ਨਸਾਵਨ
ਕੋ ਤਿਹ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਗਾਯੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਗਤ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ
ਤਿਨੋ ਨੇ ਜਗਤ ਕੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦਸਮੀ ਬਾਦਸਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਆ ॥ ਪਟਨੇ ਨਗਰ ਮੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਘਰ ॥ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਸੰਮਤ
 ੧੭੧੮ ॥ ਪੋਹ ਦੀ ਸਪਤਮੀ ॥ ੭ ॥ ਸੁਕਲ ਪੱਖ ਧਨੇਸਟਾ ਨਛੱਤ੍ਰ ॥ ਤੀਸਰੇ ਚਰਨ ਮੈ ॥ ਆਇਤਵਾਰ ਪਹਿਰ
 ਰਾਤ ਰਹਤੀ ॥ ਫੇਰ ਵੀਆਹੁ ਕੀਆ ॥ ਸੰਮਤ ੧੭੩੦ ॥ ਜੇਠ ਕੀ ਪੰਦਰਮੀ ॥ ੧੫ ॥ ਸੁਭਖੀਆਂ ਕੀ ਬੋਟੀ ।
 ਸ੍ਰੀ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਦੂਸਰਾ ਵੀਆਹੁ ॥ ਕੁਮਰਾਵਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਕੇ ਘਰੋ ਡੋਲਾ ਆਇਆ ॥ ਸੰਮਤ ੧੭੪੩ ॥ (f. 26 a)
 ਮਾਘ ਦਿਨ ॥ ੩੦ ॥ ਸੁਕਰਵਾਰ ਚੋਥ ਸੁਦੀ ॥ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਸੰਮਤ
 ੧੭੪੭ ॥ ਚੇਤ੍ਰ ਦਿਨ ॥ ੨ ॥ ਮੰਗਲਵਾਰ ਸਪਤਮੀ ਵਦੀ ॥ ਜਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥
 ਫੇਰ ਸੰਮਤ ੧੭੫੩ ॥ ਮਘਰ ਦਿਨ ॥ ੬ ॥ ਰਵਿਵਾਰ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਗਈ ਏਕਮ ਸੁਦੀ ॥ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ
 ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ੩ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ॥ ੧੭੫੫ ॥ ਫਗਣ ਦਿਨ ॥ ੨ ॥ ਬੁੱਧਵਾਰ ਇਕਾਦਸੀ ਕੇ ਅਨਰਾਧਾ ਨਛੱਤ੍ਰ ਮੈ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ
 ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਮਾਤਾ ਅਜੀਤੋ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ॥ ਕੋਈ ਕਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਅਸਵਾਰਾ ਕੀਆ ॥ ਸੰਮਤ ੧੭੫੭
 ਪੋਹ ਦਿਨ ॥ ੬ ॥ ਸੋਮਵਾਰ ਚੂਡ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜੇ ॥ ਫੇਰ ਰਵਤਾਸੋ ਰਿਖਰਾਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਡੋਲਾ ਆਂਦਾ ॥ ਸੰਮਤ
 ੧੭੫੮ ॥ ਸਾਹਬ ਦੇਈ ਜੀ ਆਈ ॥ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ॥ ਸਾਹਬਜਾਦੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਅਸਵਾਰਾ ਕੀਆ ॥ ਜੁੱਧ ਮੈ ਚਮਕੌਰ ਦੋ ਸੈ ਬਾਈ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਚੜੇ ॥ ਮਘਰ ਦਿਨ ॥ ੧੭ ॥ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਦਿਨ
 ਰਹਤੇ ਵੀਰਵਾਰ ॥ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਣੇ ॥ ਸਰੰਦ ਮੈ ॥ ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜੇ ॥ ਸ੍ਰੀ
 ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਨਾਲ ॥ ਪੋਹ ਦਿਨ ॥ ੩ ॥ ਮੰਗਲਵਾਰ ॥ ਫੇਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਬ ਦੇਈ ਜੀ ਅਸਵਾਰਾ ਕਰ ਗਏ ॥
 ਤਿਸਕਾ ਬੋਟਾ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਬਰਸ ਤੇ ਕੁਛਕ ਅਧਕ ਪਟਨੇ ਸਹਰ ਮੈ
 ਰਹ ਕੇ ਸੇਵਕਾ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪਾਪ ਦੂਰ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਮਦ੍ ਦੇਸ ਕੋ ਚਲੇ ॥ ਰਸਤੇ ਮੈ ਸਿੱਖਾ ਕੋ ਕਦਾਰਥ ਕਰਤੇ
 ਮਾਖੋਵਾਲ ਆਇ ਕੇ ਪਰਮ ਅਦਭੁਤ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕੀਏ ॥ ਦੇਹਰੇ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕੀਏ ॥ ਤਹਾਂ ਆਨੰਦ ਕੀ ਪੌੜੀ
 ਪਾਂਚ ਪੜੀ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਨਾਉ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਜੀ ਰਾਖਾ ॥ ਤਹਾਂ ਭਾਈ ਲਾਲੂ ਆਦਿ ਛੱਤ੍ਰੀ ਕੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸਟ
 ਕਰਕੇ ਆਨੰਦ ਮੈ ਮਗਨ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਸੰਗਤਾਂ ਕੋ ਮਨੋਰਥ ਸਿੱਧ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਹੌਲੀ ਕੀ ਲੀਲਾ ਰਚੀ ॥
 ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਬੇਦ ਬਿਦਯਾ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਕਾ ਸੰਕਲਪ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਚਿੱਤ ਮੈ ਹੂਯਾ ॥ ਕਾਸੀ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ (26b)
 ਕੇ ਦੇਸਾਂ ਦੇਸਾਂ ਤੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਕੇ ਸਿਰੋਮਣਾ ਕੋ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਬਹੁਤ ਧਨ ਦੇ ਕੇ ਮਾਨ ਸੋ ਰਾਖੇ ॥ ਤਿਨਾ ਨੇ ਚਾਰੋ ਬੇਦ
 ਅਠਾਰਾ ਪੁਰਾਨ ॥ ਛਹੋ ਸਾਤਤ੍ਰ ॥ ਇਤਯਾਦਿਕੋ ਕਾ ਸਾਰ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਕੇ ਚੌਬੀਸ ਅਵਤਾਰਾਂ ਕੀ ਲੀਲਾ ਰਚੀ ॥ ਚਾਰ
 ਸੈ ਚਾਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਰਚੇ ॥ ਸਾਹਬ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ॥ ਸਭ ਪੰਡਿਤਨ ਕੋ ਅਨੇਕ ਤਰਹਿ ਕੇ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਕੇ
 ਰੁਕਸਦ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸੋਂ ਕਹਯੋ ਯਹ ਭਾਖਾ ਹਮਨੇ ਸੁਗਮ ਰਤੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੇ ਪੜਨ
 ਮੈ ਅਰੁ ਸੁਣਨ ਮੈ ਖੇਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇਗੋ ॥ ਫੇਰ ਪੁਰਸੋਤਮਪੁਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਕੋ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਆਗਯਾ ਕਰੀ ॥
 ਮੈਨੇ ਈਸਤਗੁਰ ਕੇ ਸਰੀਰ ਕੋ ਧਾਰਯੋ ਹੈ ॥ ਤੁਮ ਇਨਾ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਹੁਕਮ ਮੈ ਰਹੋ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦਸਾਹ ਆਲਮਗੀਰ
 ਕਾ ਬਡਾ ਭਾਈ ਬਹਾਦਰਸਾਹ ਤਿਸ ਕੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰੀ ॥ ਸੰਗਤ
 ਕੇ ਆਵਣ ਕੀ ਮਰਯਾਦਾ ਰਚੀ ॥ ਅਰੁ ਕਾਸੀ ਜੀ ਤੇ ਬਿਸਵਨਾਥ ਨਾਮਾ ਪੰਡਿਤ ਮੰਗਵਾਇ ਕੇ ਬਹੁਤ ਦਰਬ
 ਦੇ ਕੇ ਬਡੀ ਬਿਧਿ ਮੈ ਨੈਨਾ ਦੇਵੀ ਕੇ ਟਿੱਲ ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਕੀ ਉਤਪੱਤ ਵਾਸਤੇ ॥ ਤੇ ਤੁਰਕਾ ਕੇ ਨਾਸ ਵਾਸਤੇ
 ਹਮਨ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਸੋ ਤਹਾ ਚੰਡੀ ਜੀ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੇ ਨਮਿੱਤਯ ਖੜਗ ਜਗਯ ਕੀਯੋ ॥ ਕੁੰਡ ਮਧਯਤੇ
 ਜੋ ਤੇਜਮਈ ਖੰਡਾ ਨਿਕਸਯੋ ॥ ਤਾਕੋ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਬ ਰਾਖਯੋ ॥ ਤਿਸ ਖੰਡੇ ਕੀ ਪਹੁਲ ਦੇ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਕਾ
 ਪੰਥ ਅਰੁ ਤਾਂ ਕੋ ਸਰੂਪ ਅਰੁ ਤੇਜ ਅਰੁ ਤਿਸ ਕੀ ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਯੱਗਯੋਪਵੀਤ ਕੋ ਉਤਾਰਨ
 ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਸੋ ਪਤ ਸਯਾਲਕੋਟੀਏ ਪੈ ਦਆਲ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਜਿਨੋ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸੇ ਬਿਚਿਤ੍ਰਨਾਟਕ
 ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਯੋ ॥ ਅਰੁ ਦਰਸਨ ਕੋ ਬਹੁਤ ਸੰਗਤਾਂ ਆਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਪੂਜਾ ਚੜੀ ॥ ਸਤਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪੂਜਾ ਕਾ
 ਹਬਯ ਜਾਨ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸਤਦ੍ਰਵ ਦਰੀਆਉ ਕੇ ਗਡਾਇ ਦੀਆ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਤਨੇ ਈ ਰਾਜਾ ਤਲਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ॥
 ਰਹੇ ॥ ਕਾਹੂ ਕੇ ਹਾਥ ਨਾ ਲਗਯੋ ॥ ਸੰਖਯਾ ਨੋ ਕਰੋੜ ਕੀ ਸੁਣੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਮਕਾਨ ਕਾ ਨਾਉ ਹਿਮਾਇਤੀ (f 27 a)

ਨਾਲਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸੋ ਕਹਯੋ ॥ ਜੋ ਸਤਦ੍ਰਵ ਕੇ ਪਾਸ ਯਹ ਮੈਨੇ ਅਪਨੀ ਅਮਾਨਤ ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਧਰੀ ਹੈ ॥ ਜਬ ਵਹ ਪੁਰਖ ਉਪਜੇਗਾ ਉਸ ਕੋ ਹਾਥ ਲਾਗੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾ ਸੋ ਬਡੇ ਜੰਗ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਫਤੇ ਪਾਈ ਅਰੁ ਬਾਤਸਾਹਾਂ ਕੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਭੀ ਅਮੀਰਾਂ ਬਹੁਤੀ ਮਰਤਬੇ ਲੈ ਕਰ ਬਡੇ ਜੰਗ ਕੀਏ ॥ ਤਿਨ ਸੋ ਫਤੇ ਪਾਈ ॥ ਏਕ ਮਰਤਬੇ ਵਾਫੁਰ ਫੌਜਾਂ ਬਾਤਸਾਹੀ ਜੋ ਆਈਆਂ । ਉਨਾ ਗਿਰਦੇ ਘੇਰਾ ਡਾਲਯਾ । ਸਾਹਬਾਂ ਐਸੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ਜੋ ਦੋ ਦੋ ਕੋਸ ਪਰ ਜਾਇ ਕੇ ਲਾਗੇ ॥ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜ ਕੇ ਸਾਹਬ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਕੋ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਤਹਾਂ ਹੀ ਫੌਜਾਂ ਗਈਆਂ ॥ ਉਹਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਬਡਾ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਬਡੇ ਅਮੀਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ॥ ਜਬ ਮਾਕੂਫ ਹੂਆ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਤਹਾਂ ਗਏ ॥ ਜੌਨ ਸੇ ਸਿੰਘ ਆਗੇ ਹੋਇ ਕਰ ਲੜੇ ਸੇ ਉਠ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਤਿਨ ਕੋ ਮਰਾਤਬੇ ਬਖਸੇ ॥ ਜੋ ਏਹ ਸਿੰਘ ਜਨਮ ਧਾਰ ਕਰ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਬੀਸ ਹਜ਼ਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਅਰੁ ਕਿਤਨਯਾ ਕੋ ਮੁਕਤ ਕੀ ਪਦਵੀ ਦਈ ॥ ਅਬ ਓਸ ਕਾ ਨਾਮ ਮੁਕਤਸਰ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਹੀ ਅਨੇਕ ਜੰਗ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਦੱਖਣ ਕੋ ਗਏ ॥ ਰਸਤੇ ਮੈ ਕਿਰਾਮਤਾਂ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਬੰਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਮੈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਇਸ ਕੇ ਪਲੰਗ ਕੀ ਚੌਕੀ ਚਾਰ ਮੁਵੱਕਲ ਰਹਤੇ ਹੈ ਸੇ ॥ ਉਸ ਪਰ ਬੈਠਣ ਕੀ ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਸਾਹਬ ਜਾਤੇ ਹੀ ਪਲੰਗ ਉਪਰ ਨਿਸਸਤ ਕਰੀ । ਮੁਵੱਕਲਾਂ ਕਾ ਜੋਰ ਕਛੁ ਚਲਯੋ ਨਹੀ ॥ ਫੇਰ ਸਤਗੁਰੂ ਜੀ ਬੰਦੇ ਕੋ ਰੁਕਸਦ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨਦੇੜ ਨਾਮਾ ਮਕਾਨ ਕੋ ਗਏ ॥ ਉਹਾਂ ਕੇ ਲੋਗ ਭਗਤ ਹੀਨ ਸੇ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਜਮੀਨ ਖੁਦਵਾਇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਕੇ ਪਾਤ੍ਰ ॥ ਅਰੁ ਹਮਨ ਕੁੰਡ ਦਿਖਾਇ ਕੇ ਸਰਬ ਕੋ ਚਰਨੀ ਲਾਯਾ ॥ ਤੇ ਅਪਨਾ ਸਥਾਨ ਬਣਵਾਇਆ ॥ ਤਾ ਕੋ ਅਵਚਲ ਨਗਰ ਜੀ ਨਾਮ ਧਰਯੋ ॥ ਐਸੀਆਂ ਅਨੇਕ ਲੀਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੀਆਂ ॥ ਬੱਤੀ ਬਰਸ ॥ ੩੨ ॥ ਗਯਾਰਾ ਮਹੀਨੇ ॥ ੧੧ ॥ ਗੁਰਆਈ (f. 27b) ਮੈ ਸਰੀਰ ਕੋ ਰਖਯਾ ॥ ਉਪਰੰਤ ਸੰਬਤ ਸਤਾਰਾਂ ਸੋ ਪੈਂਹਟੇ ॥ ੧੭੬੫ ॥ ਕੱਤਕ ਸੂਦੀ ਪੰਚਮੀ ॥ ੫ ॥ ਬੀਰਬਾਰ ਦੋ ਪਹਰ ਰਾਤ ਗਈ ਤੇ ਦੱਖਣ ਦੇਸ ਨਦੇੜ ਸਹਰ ਮੈ ਸਰੀਰ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕੇ ਪਰਮਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੂਏ ॥ ਕੋਈ ਕ ਕਾਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਅਮਵਾਰਾ ਪਿਛੇ ਕੀਆ ॥ ਆਗੇ ਬਖਸ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਜੋਗੁ ਹੂਈ ਫੇਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਬ ਦੇਵਾ ਜੀ ਅਰੁ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਾਮਾ ਹੋਰੁ ਸਰਬੱਤੁ ਸਿਖ ਸੰਗਤੀ ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਜੋਗੁ ਤਖਤ ਗੁਰਆਈ ਕਾ ਅਰੁ ਪਾਤਸਾਹੀ ਕਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਟਿਕਯਾ ॥ ਇਨਾ ਤੇ ਪੀਛੇ ਇਨ ਕੀ ਜੰਗਾ ਦਰਸਨ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਾ ਪ੍ਰਮਾਨ ਹੂਆ । ਇਸ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਬੰਦਾ ਹਜ਼ੂਰੋ ਰੁਖਸਦ ਹੋਇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ ਮੈ ਜੋ ਆਇਆ ਹੈਸ ॥ ਤਿਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਤੁਰਕ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਅਨੇਕ ਮਕਾਨ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਜੋ ਪਾਤਸਾਹ ਕੀ ਤਰਫ ਤੇ ਮੁਖਤਯਾਰ ਸੀ ॥ ਤਾਂਕੋ ਮਾਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਫਤੇ ਪਾਈ ॥ ਇਕੁ ਖੁਨਾਮੀ ਬੰਦੇ ਤੇ ਹੋਈ ॥ ਜੋ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਅਪਨੇ ਜਤ ਕੋ ਰਾਖੀ ॥ ਇਸ ਸੋ ਰਾਜ ਕੇ ਮਦ ਸੋਂ ਕਾਮ ਬਿਖੇ ਆਸਕਤ ਹੂਆ ॥ ਇਸ ਤੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖ ਪਾਇਆ ॥ ਇਸ ਤਨਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਲੀਲਾ ਕਰੀਆਂ ॥ ਛਪੈ ਛੰਦ ॥ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨਿਰਵੈਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਅਵਨਾਸੀ ॥ ਅਮਰ ਦਾਸ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਸੁਖਰਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸੀ ॥ ਅਰਜੁਨ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਬੰਦ ਜਗ ਫੰਦ ਨਿਗੰਜਨ ॥ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਯ ਅਮਾਯ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਯ ਅਮਾਯ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸਨ ਨਿਰੰਜਨ ॥ ਗੁਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦਰਿੰਦ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੁਲਖੁ ਹਰਹੁ ॥ ਭੁਵਪਾਲ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਦਾ ਪਲ ਪਲ ਪ੍ਰਤਿ ਰੱਛਾ ਕਰਹੁ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਵਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ (f.28a) ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਨਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬੰਸ ਬਰਣਨੰ ॥ ਨਾਮ ਪੰਚਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੫ ॥¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਜਸਮਤ ਰਾਕਾ

¹ Chapter Six and not Chapter Five, as given in the text, should end here.

ਰਜਨਿ ਨੰਦ ਸਰਦ ਸੁਖ ਕੰਦ ॥ ਖਲ ਮਤਮਦ ਤਿਮਰਦਲਨ ਜੈ ਜਦੁ ਕੁਲ ਨਭਨੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਜਸੋਧਾ
 ਜੀ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਕੀ ਰਾਤ੍ਰ ॥ ਨੰਦ ਜੀ ਸਰਦਰਿਤੁ ਤਿਨ ਕੋ ਅਨੰਦ ਕੇ ਮੂਲ ਹੈਂ ॥ ਨੰਦ ਮਤਵਾਰੇ ਜੋ ਦੁਸਟ ਜਨ ਸੋਈ
 ਅੰਧਕਾਰ ਤਾਕੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਜੈਸੇ ਜਦੁ ਕੁਲ ਅਕਾਸ ਕੇ ਜੋ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤਿਨ ਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ॥¹ ਜਬ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਯਣ
 ਜੀ ਕੇ ਨਾਭ ਕਮਲ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤਬ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਏਕ ਅਤ੍ਰ ਨਾਮ ਰਿਖੀਸਵਰ
 ਹੂਏ ॥ ਅੱਤ੍ਰ ਕੇ ਅਸੁਵਾਂ ਕਰਕੇ ਅੰਬ੍ਰਤ ਮੈ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੂਏ ॥ ਤਿ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕਾ ਬੁੱਧ ॥ ਤਿਸਕਾ ਪਰੂਰਵ ॥ ਤਿ ॥ ਪੁਤ੍ਰ ਛੈ
 ਆਯੂ ॥੧॥ ਸਤਾਯੂ ॥੨॥ ਸਤਯਾਯੂ ॥੩॥ ਰੈ ॥੪॥ ਬਿਜੈ ॥ ੫ ॥ ਜੈ ॥ ੬ ॥ ਸਤਾਯੂ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਬਸੁਮਾਨ ॥ ਸਤਯਾਯੂ ਕਾ
 ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਤਜੈ ॥ ਰੈ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਏਕ ॥ ਜੈ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਮਿਤਿ ॥ ਬਿਜੈ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਭੀਮ ਤਿਸਕੇ ॥ ਕਾਂਚਨ ॥੧॥ ਅਰੁ ਹੋਤ੍ਰਕ ॥੨॥
 ਹੋਤ੍ਰਕ ਕਾ ਪੁੱਤਰ ਜੱਨ ॥ਤਿ॥ ਪੁਰੂ ॥ਤਿ॥ ਬਾਲਾਕ ॥ਤਿ॥ ਅਜਕ ॥ਤਿ॥ ਕੁਸ ॥ ਕੁਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਚਾਰ ॥ ਕੁਸਾਂਬ ॥੧॥ ਮੂਰਤੈ ॥੨॥
 ਬਸਤ੍ਰ ॥ ੩ ॥ ਕੁਸਨਾਭ ॥ ੪ ॥ ਕੁਸਾਂਬ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਗਾਧ ॥ ਤਿਸ ਕੀ ਸਤਵਤੀ ਕੰਨਯਾ ਹੂਈ ॥ ਤਿਸ ਕੰਨਯਾ ਤੇ ਰਚੀਕ
 ਕਾ ਅੰਸ ਜਮਦਗਨ ਉਪਜਾ ॥ ਜਮਦਗਨ ਕੀ ਰੇਨੁਕਾ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੇ ਬਸੁਮਤ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਪੁਤ੍ਰ ਹੂਏ ॥
 ਤਿਨਕੇ ਬਿਖੇ ਨਾਰਾਯਣ ਕਾ ਅੰਸ ਅਵੱਤਾਰ ਪਰਸਰਾਮ ਜੀ ਸ੍ਰੇਸਟ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਤਿਸ ਗਾਧ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਿਸਵਾਮਿਤ੍ਰ ਜੀ
 ਹੂਏ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਇਕ ਸੌ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਤੇ ਭਏ ॥ ਮਧੁ ਛੰਦ ਆਦਿਕ ॥ ਫੇਰ ਪਰੂਰਵਾ ਕੇ ਛੇਆਂ ਮੈਂ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਜੋ
 ਆਯੂ ਤਿਸਕੇ ਪੰਚ ਪੁਤ੍ਰ ਭਏ ॥ ਨੋਹੁਖ ॥ ਛੱਤ੍ਰਬਿਧ ॥ ੨ ॥ ਰਜੀ ॥ ੩ ॥ ਰੰਭੁ ॥ ੪ ॥ ਅਨੇਨ ॥ ੫ ॥ ਛੱਤ੍ਰਬਿਧ ਕਾ
 ਸਹੋਤ੍ਰ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੀਨ ॥ ਕਾਸਯ ॥ ੧ ॥ ਕੁਸ ॥ ੨ ॥ ਗ੍ਰਿਤਸਮਦ ॥੩॥ ਤਿਸਕੇ ਸੁਨਕ ॥ ਤਿ ॥ ਸੋਨਕ ॥ ਕ੍ਰਾਂਸਕਾ
 ਪੁਤ੍ਰ ਕਾਸੀ ॥ ਤਿ ॥ ਰਾਸਟਰ ॥ ਤਿਸਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀਰਘਤਮ ॥ਤਿ॥ ਧੰਨਵਤਰ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੇ ਤੁਮਾਨੁ ॥ਤਿ॥ ਭੀਮ (f.28b)
 ਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਦਿਵੋਦਾਸ ॥ ਤਿ ॥ ਦੁਮਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਤਕਟਨ ॥ਤਿ॥ ਅਲਰਕ ॥ਤਿ॥ ਸੰਤਤੀ ॥ਤਿ॥ ਸੁਨੀਤ ॥ਤਿ॥ ਸੁਕੇ-
 ਤਨ ॥ਤਿ॥ ਧਰਮਕੇਤ ॥ਤਿ॥ ਸੱਤਕੇਤੁ ॥ਤਿ॥ ਧ੍ਰਿਸਟਕੇਤੁ ॥ਤਿ॥ ਸੁਕੁਮਾਰ ॥ਤਿ॥ ਬੀਤਹੋਤ੍ਰ ॥ਤਿ॥ ਭਰਗ ॥ਤਿ॥
 ਭਾਰਗਭੋਮੀ ॥ ਫੇਰ ਆਯੂ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ਸਾਰੰਭੁ ਤਿਸਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰਭਸ ॥ ਰਭਸ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਗੰਭੀਰ ॥ ਤਿ ॥ ਅਕ੍ਰੋ ॥
 ਅਕ੍ਰੋ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋਤੇ ਭਏ ॥ ਆਯੂ ਕਾ ਜੋ ਅਨੇਨ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ ॥ ਤਿਸ ਅਨੇਨ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸੁੱਧੁ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਦੁ ॥ ਤਿ ॥
 ਕੁਕਤਿ ॥ ਤਿ ॥ ਸਾਤਰੈ ॥ ਤਿਸਕੇ ਸੰਤਾਨ ਨਾ ਹੂਈ ॥ ਆਯੂ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਰਜੀ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੰਚ ਸੈ ਹੂਏ ॥
 ਆਯੂ ਕੇ ॥ ਛੱਤ੍ਰਬਿਧ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ॥ ਕੁਸ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਤੀ ॥ ਸੰਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਜੈ ॥ ਕ੍ਰਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਹਰਯਵਨ ॥ ਤਿ ॥
 ਸਹਦੇਵ ॥ਤਿ॥ ਹੀਨ ॥ ਤਿ॥ ਜੈਸੈਨ ॥ਤਿ॥ ਸੰਕ੍ਰਿਤਿ ॥ਤਿ॥ ਬਿਜੈ ॥ ਆਯੂ ਕੇ ਨੋਹੁਖ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਛੈ ॥ ਜਤੀ ॥ ਜਜਾਤਿ ॥੨॥
 ਸਰਜਾਤੀ ॥੩॥ ਆਜਤੀ ॥੪॥ ਬੰਜਤੀ ॥੫॥ ਕ੍ਰਿਤੀ ॥੬॥ ਅਰਜਤੀ ਕੇ ਨਾ ਸੰਤਾਨ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਜਜਾਤਿ ਕੀ ਦੇਵਯਾਨੀ
 ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ॥ ਦਵੈ ਭਏ ॥ ਯਦੁ ॥੧॥ ਤ੍ਰਵਸ ॥੨॥ ਤੇ ਸਰਮਿਸਟਾ ਨਾਮ ਦੂਸਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ॥ ਦ੍ਰਯ ॥੧॥ ਚਾਰ
 ॥੨॥ ਪੂਰੂ ॥੩॥ ਪੂਰੂ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜਨਮੇਜੈ ॥ਤਿ॥ ਪਰਚਿੰਨਵਾਨ ॥ਤਿ॥ ਪ੍ਰਵੀਰ ॥ਤਿ॥ ਨਮਸਯੂ ॥ਤਿ॥ ਚਾਹਪਦ ॥ਤਿ॥
 ਸੁਦਯੂ ॥ਤਿ॥ ਬਹੁਰਾਬ ॥ਤਿ॥ ਸਾਗਯਾਂਤੀ ॥ਤਿ॥ ਅਹੰਗਯਾਂਤੀ ॥ਤਿ॥ ਰਉਦ੍ਰਾਸਟ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦਸ ॥ ਰੁਤੇਯੂ ॥ ੧ ॥
 ਕੁਖੇਯੂ ॥੨॥ ਸਖੰਡਲੇਯੂ ॥੩॥ ਕ੍ਰਿਤੇਯੂਕ ॥੪॥ ਜਹੇਯੂ ॥੫॥ ਸਤਤੇਯੂ ॥੬॥ ਹਰਮੇਯੂ ॥੭॥ ਸਤੇਯੂ ॥੮॥ ਧ੍ਰਿਤੇਯੂ ॥੯॥ ਬਨੇਯੂ
 ॥੧੦॥ ਏਹ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਘਿਤਾਦੀ ਨਾਮਾ ਅਪਸਰਾ ਤੇ ਉਪਜੇ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ॥ ਰੁਤੇਯੂ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਰੇਤਭਾਰ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੀਨ ॥
 ਸੁਮਤੀ ॥ ੧ ॥ ਧੁਵ ॥ ੨ ॥ ਪ੍ਰਤਰਥ ॥ ੩ ॥ ਪ੍ਰਤਰਥ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕੰਨਵ ॥ ਤਿ ॥ ਮੇਧਾਤਿਥ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪ੍ਰਸਕੰਨਵ ਤੇ ਆਦਿ
 ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੂਏ ॥ ਸੁਮਤੀ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਰੈਭਯਾ ॥ ਤਿ ॥ ਦੁਖਪੰਤ ॥ ਤਿਸਕੇ ਸਕੁੰਤਲਾ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀ ॥ ਨਾਰਾਯਣ
 ਕਾ ਅੰਸ ਅਵੱਤਾਰ ਭਰਤ ਨਾਮ ਚਕ੍ਰ ਵਰਤੀ ਉਪਜਾ ॥ ਭਗਤ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਬਿਤਰ ॥ ਜੋ ਦੇਵਤਯਾ ਨੇ ਜਗਯ
 ਮੈ ਦੀਆ ॥ ਤਿ ॥ ਮਨਯੂ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪੰਚ ॥ ਬ੍ਰਿਹਤਛੱਤ੍ਰ ॥ ੧ ॥ (f 29 a)
 ਜੈ ॥ ੨ ॥ ਮਹਾਬੀਰਜ ॥ ੩ ॥ ਨਰ ॥ ੪ ॥ ਗਰਗ ॥ ੫ ॥ ਨਰ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਕ੍ਰਿਤੀ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ॥ ੧ ॥ ਰੰਤਦੇਵ

¹ Chapter Seven (ff. 28 a—38 b) places the Ahluwalias in the Yaduvansh and traces their lineage, among a host of names, to Rana Tulsi, Jaisal and Salbahan, and finally through Krishna to Bramha.

॥ २ ॥ ਜੋ ਮਹਾਂ ਭਗਤ ਹੂਆ ॥ ਗਰਗ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਿਤੀ ॥ ਤਿ ॥ ਗਾਰਗ ॥ ਮਨਯੁ ਕੇ, ਮਹਾਂਬੀਰਜ ॥ ਤੇ ਦੁਰਤਛੈ ॥
 ਤਾਂ ਕੇ ਤੀਨ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਤਿਯਾਰਲੀ ॥ ੧ ॥ ਕਵੀ ॥ ੨ ॥ ਪ੍ਰਕਰਾਰਨੀ ॥ ੩ ॥ ਬ੍ਰਿਹਤਛੱਤ੍ਰ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਹੱਸਤੀ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁੰਤ੍ਰ ॥
 ਅਜਮੀੜ ॥ ੧ ॥ ਦੁਮੀੜ ॥ ੨ ॥ ਪਰਮੀੜ ॥ ੩ ॥ ਅਜਮੀੜ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤੇ ਆਦਿ ਬ੍ਰਹਮਣ ਹੁਏ ॥ ਅਜਮੀੜ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ
 ਬ੍ਰਿਹਦੁਖੁ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਿਹਦਧਨੁ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਿਹਤਕਾਇ ॥ ਤਿ ॥ ਜਯਦਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਸਦ ॥ ਤਿ ॥ ਸੈਨਜਿਤ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ
 ਰੁਚਰਾਸ ॥ ੧ ॥ ਦ੍ਰਿੜਹਨ ॥ ੨ ॥ ਕਾਸਯ ॥ ੩ ॥ ਕਤਿਸ ॥ ੪ ॥ ਰੁਚਰਾਸ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਪਾਰੁ ॥ ਤਿਸ ਪਾਰ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥
 ਪ੍ਰਿਤਸੇਨ ਤੇ ਨੀਪ ॥ ਠੀਪ ਕੇ ਸੋਹੂਆ ॥ ਕ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਸੁਕ ਕੰਨਯਾ ਤੇ ਏਕ ਬ੍ਰਮਦੱਤ ਪੁਤ੍ਰ ਉਪਜਾ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਖਵਕਸੈਨ ॥
 ਤਿ ॥ ਉਦਕਸੈਨ ॥ ਤਿ ॥ ਭਲਾਂਦ ॥ ਏਹ ਬ੍ਰਿਹਦੁਖ ਕੀ ਵੰਸ ਮੈ ਹੁਏ ॥ ਹਸਤੀ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ਦੁਮੀੜ ਤਿਸ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥
 ਜੀਵਨਰ ॥ ਤਿ ॥ ਕ੍ਰਿਤਮਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸਤਧ੍ਰਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਦ੍ਰਿੜਨੇਮ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਪਾਰਸ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਮਤੀ ॥ ਤਿ ॥ ਸੰਤਮਾਨ ॥
 ਤਿ ॥ ਕ੍ਰਿਤੀ ॥ ਤਿ ॥ ਉਗ੍ਰਾਯੁ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਛੇ ਮਧਸੁਬੀਰ ॥ ਤਿ ॥ ਰਿਪੁਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਬਹੁਰਥ ॥ ਹਸਤੀ ਕਾ
 ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ॥ ਪੜਮੀੜ ॥ ਤਿਸਕੇ ਸੰਤਾਨ ਨਾ ਹੁਈ ॥ ਅਜਮੀੜ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਨੀਲ ॥ ਤਿ ॥ ਸਾਤੀ ॥ ਤਿ ॥
 ਸੁਸਾਂਤੀ ॥ ਤਿ ॥ ਪਰਜੋਕ ॥ ਤਿ ॥ ਭਰਮਯਾਸਵ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪਾਂਚ ॥ ਮੁਦਗਲ ॥ ੧ ॥ ਜਵੀਨਰ ॥ ੨ ॥ ਬ੍ਰਿਹਦਸੁਵ
 ॥ ੩ ॥ ਕਾਪਿਲਯ ॥ ੪ ॥ ਸੰਜੈ ॥ ੫ ॥ ਮੁਦਗਲ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਮਉਦਗਲ ॥ ਤਿਸਕੇ ਦਿਵਦਾਸ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਅਰੁ ਅਹਲਯਾ
 ਨਾਮ ਕੰਨਯਾ ਹੁਈ ॥ ਤਿਸ ਕੰਨਯਾ ਤੇ ਗਉਤਮ ਕੇ ਬੀਰਜ ਕਰਕੇ ॥ ਸਤਾਨੰਦ ਪੁਤ੍ਰ ਹੂਆ ॥ ਤਿ ॥ ਸਤਧ੍ਰਿਤਿ ॥ ਤਿ ॥
 ਸਰਦਵਾਂਨ ॥ ਤਿਸਕਾ ਬੀਰਜ ਕਾਨਯਾ ਪਰ ਗਿਰਤਾ ਭਯਾ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਏਕ ਕੰਨਯਾ ਅਰੁ ਏਕ ਬਾਲਕ ਹੂਆ ॥ ਤਿਸ
 ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਮ ਬਾਲਕ ਅਰੁ ਕ੍ਰਿਪੀ ਨਾਮ ਕੰਨਯਾ ਨੂੰ ਸੰਤਨ ਰਾਜਾ ਲੈ ਜਾਤਾ ਭਯਾ ॥ ਦਿਵਦਾਸ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥
 ਮ੍ਰਿਤ੍ਰਾਜੁ ॥ ਤਿ ॥ ਚਯਵਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਦਾਸ ॥ ਤਿ ॥ ਸਹਦੇਵ ॥ ਤਿ ॥ ਸੋਮੁਕ ॥ ਤਿਸਕੇ (f 29 b)
 ਸੌ ਪਤ੍ਰ ਹੂਆ ॥ ਤਿਨ ਬਿਖੇ ਜੰਤ੍ਰਜੇਸਟ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਪ੍ਰਖਦ ਛੋਟਾ ਹੂਆ ॥ ਤਿ ॥ ਦੁਪਦ ॥ ਤਿਸਕੇ ਧ੍ਰਿਸਟਦੁਮਨ ਪੁਤ੍ਰ
 ਤੇ ਦੋਪਦੀ ਕੰਨਯਾ ਹੁਈ ॥ ਧ੍ਰਿਸਟਦੁਮਨ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਬ੍ਰਿਸਟ ਕੇਤੂ ॥ ਅਜਮੀੜ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਰਿਖਯਤੇ ॥ ਸੰਬੰਨ ॥ ਤਿ ॥ ਕੁਰੁ ॥
 ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਆਠ ॥ ਪ੍ਰੀਛਦ ॥ ੧ ॥ ਸੁਧਨੁ ॥ ੨ ॥ ਜਠੁ ॥ ੩ ॥ ਨਿਖਯਾਸ ॥ ੪ ॥ ਕੁਸਾਬੁ ॥ ੫ ॥ ਮਤਸ ॥ ੬ ॥ ਪ੍ਰਤਯਗੁ ॥ ੭ ॥
 ਚੇਦਪ ॥ ੮ ॥ ਸੁਧਨ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਹੋਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਚਯਵਨ ॥ ਤਿ ॥ ਕ੍ਰਿਤੀ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਬਸੁ ॥ ੧ ॥ ਬ੍ਰਿਹਦਰਥ ॥ ੨ ॥ ਤਿ ॥
 ਕੁਸਾਗੁ ॥ ਤਿ ॥ ਰਿਖਭ ॥ ਤਿ ॥ ਸਤਯਹਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਪੁਸਪਵਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਯਨ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਿਹਦਰਥ ਕੀ ਦੂਸਰੀ ਇਸਤੀ ਤੈ
 ਜਰਾਸਿੰਧੁ ਉਪਜਯਾ ॥ ਤਿ ॥ ਸਹਿਦੇਵ ॥ ਤਿ ॥ ਸੋਮਾਪੀ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਤਸੂਵ ॥ ੨ ॥ ਤੇ ਪ੍ਰੀਛਤ ਸੁੰਤਾਨ ਹੀਨ ਹੂਆ ॥ ਜਨੁ ਕਾ
 ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਵਿਦੂਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਸਾਰਥਭੋਮਿ ॥ ਤਿ ॥ ਜੈਸੇਨ ॥ ਤਿ ਰਾਧਕ ॥ ਤਿ ॥ ਅਜੁਤ ॥ ਤਿ ॥ ਕ੍ਰੋਧਨ ॥
 ਤਿ ॥ ਦੇਵਾਤਿਥ ॥ ਤਿ ॥ ਰਿਖੀ ॥ ਤਿ ॥ ਦਿਲੀਪ ॥ ਤਿ ਪ੍ਰਤੀਪ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਦੇਵਾਪੀ ॥ ੧ ॥ ਸੰਤਨੁ ॥ ੨ ॥ ਬਾਲੀਕ ॥
 ੩ ॥ ਅਰੁ ਦੇਵਾਪੀ ਨੇ ਪਿਤਾ ਕਾ ਰਾਜ ਤਯਾਗਾ ॥ ਬਨ ਕੋ ਗਯਾ ਬਾਲੀਕ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੋਮਦੱਤ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੀਨ ॥
 ਭੂਰਿਸੁਵ ॥ ੧ ॥ ਭੂਰੀ ॥ ੨ ॥ ਸੱਲ ॥ ੩ ॥ ਪ੍ਰਤੀਪ ਕੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸੰਤਨੁ ਕੀ ਗੰਗਾ ਨਾਮ ਕੀ ਇਸਤੀ ਥੀ ॥ ਭੀਸਮ ਪਤਾਮਾ ਜੀ
 ਉਪਜੇ ॥ ਅਰੁ ਸਤਯਵਤੀ ਨਾਮ ਇਸਤੀ ਥੀ ॥ ਚਿਤ੍ਰਾਂਗਦ ॥ ੧ ॥ ਬਚਿਤ੍ਰਬੀਰਜ ॥ ੨ ॥ ਬਚਿਤ੍ਰਬੀਰਜ ਨੇ ॥ ਦੋ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ
 ਵਿਵਾਹੀਆਂ ॥ ਅੰਬਕਾ ॥ ੧ ॥ ਅੰਬਾਲਕਾ ॥ ੨ ॥ ਆਪ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਮੈ ਮ੍ਰਿਤ ਹੂਆ ॥ ਸਤਯਵਤੀ ਕੀ ਆਗਯਾ ਸੋ
 ਬਯਾਸ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨਤਾਨ ਹੀਨ ਜੋ ਬਚਿਤ੍ਰਬੀਰਜ ਤਿਸਕੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ॥ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸਟਰ ॥ ੧ ॥ ਪੰਡੁ ॥ ੨ ॥
 ਦਾਸੀ ਤੇ ਬਿਦੁਰ ॥ ੩ ॥ ਇਨਕੋ ਉਪਜਾਇਆ ॥ ਧ੍ਰਿਤਰਾਸਟਰ ਕੀ ਗੰਧਾਰੀ ਨਾਮ ਇਸਤੀ ਥੀ ॥ ਸੌ ਪੁਤ੍ਰ ਉਪਜਾ ॥ ਤਿਨ
 ਬਿਖੇ ਦਰਜੋਧਨ ਜੇਸਟ ਹੂਆ ॥ ਦੁਸਾਲਾ ਨਾਮ ਕੰਨਯਾ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਪੰਡੁ ਕੀ ਕੁੰਤੀ ਨਾਮ ਇਸਤੀ ਥੀ ॥ ਯੁਧਿਸਟਰ
 ਧਰਮ ਕਾ ਅਵਤਾਰ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਭੀਮਸੈਨ ॥ ੨ ॥ ਅਰਜੁਨ ॥ ੩ ॥ ਮਾਦ੍ਰੀ ਨਾਮ ਦੂਸਰੀ ਇਸਤੀ ਥੀ ॥
 (f 30 a) ਨਕੁਲ ॥ ੧ ॥ ਸਹਿਦੇਵ ॥ ੨ ॥ ਦੋਪਤੀ ਨਾਮ ਇਸਤੀ ਥੀ ਪੰਚ ਪੁਤ੍ਰ ਹੁਏ ॥ ਯੁਧਿਸਟਰ ਕਾ ॥ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧ ॥
 ਭੀਮਸੈਨ ਕਾ ॥ ਸੁਤਸੈਨ ॥ ੧ ॥ ਅਰਜੁਨ ਕਾ ॥ ਸੁਤਕੀਰਤ ॥ ਨਕੁਲ ਕਾ ॥ ਸਤਾਨੀਕ ॥ ਸਹਦੇਵ ਕਾ ॥ ਸੁਤਕਰਮ ॥
 ਯੁਧਿਸਟਰ ਕੀ ਪੋਰਬੀ ਨਾਮ ਦੂਸਰੀ ਇਸਤੀ ਥੀ ॥ ਦੇਵਕ ਉਪਜਾ ॥ ਭੀਮਸੈਨ ਕੀ ਹੜੰਬਾ ਨਾਮ ਇਸਤੀ ਥੀ ॥ ਘਟੋਤਕਚ
 ਉਪਜਾ ॥ ਦੂਸਰੀ ਭੀਮਸੈਨ ਕੀ ਕਾਲੀ ਨਾਮ ਇਸਤੀ ਥੀ ॥ ਸਰਬਗਤ ਪੁਤ੍ਰ ਉਪਜਾ ॥ ਸਹਦੇਵ ਕੀ ਬੀਜੀਆ ਨਾਮ

ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੈ ਸਹੋਤ੍ਰ ਉਪਜਾ ॥ ਨਕੁਲ ਕੀ ਕਰੇਨਮਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਨਿਰਮਨੁਭਯ ॥ ਅਰਜਨ ਕੇ ਉਲੂਜੀ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀਂ
 ਇਰਾਵਾਨ ਉਪਜਾ ॥ ਅਰ ਦੂਸਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀਂ ॥ ਵੱਭੁਬਾਹਨ ਉਪਜਾ ॥ ਅਰਜਨ ਕੀ ਸੁਤਦਾ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀਂ
 ਅਭਮੰਨ ਨਾਮ ਉਪਜਾ ॥ ਅਭਮੰਨ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਪ੍ਰੀਛਤ ॥ ਤਿਸਕੇ ਚਾਰ ਵਏ ॥ ਜਨਮੇਜਾ ॥ ੧ ॥ ਸੁਤਸੇਨ ॥ ੨ ॥ ਭੀਮਸੇਨ ॥ ੩ ॥
 ਉਗ੍ਰਸੇਨ ॥ ੪ ॥ ਜਨਮੇਜਾ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸਤਾਨੀਕ ॥ ਤਿ ॥ ਸਹਸਵਾਨੀਕ ॥ ਤਿ ॥ ਅਸਮੇਧਜ ॥ ਤਿ ॥ ਅਸੀਮ ਕ੍ਰਿਸਨ ॥
 ਤਿਸ ਤੇ ਨੈਮਚਕ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਉਕਨ ॥ ਤਿ ॥ ਚਿਤ੍ਰਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਕਵਿਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਸੁਨਮਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਖੈਨ ॥ ਤਿ ॥
 ਸੁਨੀਥ ॥ ਤਿ ॥ ਨਿਰੀਚਯੁਖ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਸੁਖੀਨਲ ॥ ਤਿ ॥ ਪਾਰਿਪਲਵ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਨੈ ॥ ਤਿ ॥ ਮੇਧਾਵੀ ॥ ਨਿਰਪਜੈ ॥
 ਤਿ ॥ ਧੂਰਵਾ ॥ ਤਿ ॥ ਤਿਮੀ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਹਦਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਸਤਾਨੀਕ ॥ ਤਿ ॥ ਉਰਦਮਨ ॥ ਤਿ ॥ ਵਹੀਨਰ ॥ ਤਿ ॥ ਦੇਡਪਾਨ ॥
 ਤਿ ॥ ਨਿਮੀ ॥ ਤਿ ॥ ਖੇਯਮਕ ॥ ਏਹ ਬ੍ਰਹਮਛੱਤ੍ਰ ਕੇ ਬੰਸ ਬਿਖੇ ਹੁਏ ॥ ਜਰਸੰਧ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ॥ ਸਹਿਦੇਵ ॥ ਤਿ ॥
 ਮਾਰਜਾਰੀ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਤਸੁਵਾ ॥ ਤਿ ॥ ਅਜਤਾਯੂ ॥ ਤਿ ॥ ਨਿਰਮਿਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਨਛੱਤ੍ਰ ॥ ਤਿਸਕਾ ਬਿਹਤਸੈ ॥ ਤਿ ॥
 ਕਰਮਜਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਸਿਰਤੰਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਪ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਚਿ ॥ ਤਿ ॥ ਖਯੇਮ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁੱਸੁਤ ॥ ਤਿ ॥ ਧਰਮਸੁਤ ॥ ਤਿ ॥
 ਸਮ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਹਤਸੈਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਮਤੀ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਨਵਾ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਨੀਥ ॥ ਤਿ ॥ ਸਤਜਿਤ ॥ ਵਿਸੁਜਿਤ ॥ ਰਿਪੁੰਜੈ ॥
 ਜਜਾਤ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ਅਨੁਤਾਂ ਕੇ ਪਤ੍ਰ ਤੀਨ ॥ ਸਭਾਨਰ ॥ ੧ ॥ ਚਖਸੂਨ ॥ ੨ ॥ ਪਰਾਛ ॥ ੩ ॥ ਸਭਾਨਰ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਾਨਰ ॥
 (f. 30 b) ॥ ਤਿ ॥ ਸਿੰਜੈ ॥ ਤਿਸਕਾ ਜਨਮੇਜਾ ॥ ਤਿ ॥ ਮਹਾਮਨ ॥ ਤਿ ॥ ਉਸੀਨਰ ॥ ੧ ॥ ਤੇ ਤਿਤੱਛੂ ॥ ੨ ॥ ਉਸੀ ਨਰ ਕੇ
 ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਿਵੀ ॥ ੧ ॥ ਬੇਨੁ ॥ ੨ ॥ ਸਮੀ ॥ ੩ ॥ ਦੱਛ ॥ ੪ ॥ ਸਿਵੀ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤ੍ਰਿਖਾਦਰਭ ॥ ੧ ॥ ਸੁਵੀਰ ॥ ੨ ॥ ਮੱਦਰ ॥ ੩ ॥
 ਕਈਕੇਯ ॥ ੪ ॥ ਤਿੱਤਛੂ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਉਸਦੁਥ ॥ ਤਿ ॥ ਹੇਮ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਤਪ ॥ ਤਿ ॥ ਬਲਿ ॥ ਤਿ ॥ ਅੰਗ ॥ ੧ ॥ ਬੰਗ ॥ ੨ ॥
 ਕਿਲੰਗ ਤੇ ਆਦਿ ਪੁਤ੍ਰ ਉਪਜੇ ॥ ਅੰਗ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਵਨਪਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਵਰਥੀ ॥ ਤਿ ॥ ਧਰਮਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਚਿਤ੍ਰਰਥ ॥
 ਤਿ ॥ ਚਤੁਰੰਗ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਿਤਲਾਛ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਿਹਦਥ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੋ ॥ ਬ੍ਰਿਹਤਕਰਤ ॥ ੧ ॥ ਬ੍ਰਿਹਤਭਾਨ ॥ ੨ ॥
 ਬ੍ਰਿਹਤਕਰਤ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਗ੍ਰਿਹਾਨਮਨ ॥ ਤਿ ॥ ਜੱਯਦਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਧ੍ਰਿਤਿ ॥ ਧ੍ਰਿਤਿਬ੍ਰਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਸਤਕਰਮ
 ॥ ਤਿ ॥ ਅਧਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਕਰਨ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਿਖਸੈਨ ॥ ਤਿ ॥ ਦੁਰਯੂ ॥ ਤਿ ॥ ਤੰਤੁ ॥ ਤਿ ॥ ਸੇਤੁ ॥ ਤਿ ॥ ਆਰਬਧ ॥
 ਤਿ ॥ ਗਾਂਧਾਰ ॥ ਤਿ ॥ ਸਰਮਾ ॥ ਤਿ ॥ ਧ੍ਰਿਤਿ ॥ ਤਿ ॥ ਦੁਰਮਦ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਚੇਤ ॥ ਤਿਸਕੇ ਸੌ ਪੁਤ੍ਰ ਹੂਆ ॥ ਯਯਾਤ ਕੇ
 ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ॥ ਤੁਰਬਸ ਤਿਸਕੇ ਬੰਨ੍ ਨਾਮ ਪੁਤ੍ਰ ਉਪਜਾ ॥ ਤਿ ॥ ਭਾਮ ॥ ਤਿ ॥ ਭਾਨੁਮਾਨੁ ॥ ਤਿ ॥ ਤ੍ਰਿਮਾਤੁ ॥ ਤਿ ॥ ਕਰੰਧਮ
 ॥ ਤਿ ॥ ਮਰੁਤ ॥ ਏਹ ਪੁਰਬੰਸ ਭਯਾ ਯਯਾਤ ਕਾ ਬੜਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ॥ ਯਦੁ ਹੂਆ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਚਾਰ ॥ ਸਹੱਸ੍ਰਜਿਤ ॥ ੧ ॥
 ਕ੍ਰੋਸਟ ॥ ੨ ॥ ਲੋਰਿ ॥ ੩ ॥ ਪ ॥ ੪ ॥ ਸਹੱਸ੍ਰਜਿਤ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਤਜਿਤ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਮਹਾਹਯ ॥ ੧ ॥ ਬੈਣਹਯ ॥ ੨ ॥
 ਹਈਹਯ ॥ ੩ ॥ ਹਈਹਯ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਧਰਮ ॥ ਤਿ ॥ ਨੇਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਕੰਤ ॥ ਤਿ ॥ ਸੋਹੰਜੀ ॥ ਤਿ ॥ ਮਹਖਮਾਨ ॥ ਤਿ ॥
 ਰੁੱਦ੍ਰਸੈਨ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਦੁਰਮਦ ॥ ੧ ॥ ਧਨਕ ॥ ੨ ॥ ਧਨਕ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਚਾਰ ॥ ਕ੍ਰਿਤਬੀਰਜ ॥ ੧ ॥ ਕ੍ਰਿਸਾਗਨੀ ॥ ੨ ॥
 ਕ੍ਰਿਤਵਰਮ ॥ ੩ ॥ ਕ੍ਰਿਤਾਂਜ ॥ ੪ ॥ ਕ੍ਰਿਤਬੀਰਜ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਰਜੁਨ ॥ ਤਿਸਕੇ ਹਜਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਹੂਆ ॥ ਤਿਨੋ ਬਿਖੇ ਤੇ
 ਪਰਸਰਾਮ ਕੇ ਜੁੱਧ ਬਿਖੇ ॥ ਜਯਧਵਜ ॥ ੧ ॥ ਸੁਰਸੈਨ ॥ ੨ ॥ ਬ੍ਰਿਖਭ ॥ ੩ ॥ ਮਧੁ ॥ ੪ ॥ ਉਰਜਿਤ ॥ ੫ ॥ ਏਹ ਪਾਂਚ
 ਜੀਵੇ ॥ ਜਯਾਧਵਜ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਤਾਲਜੰਘ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੌ ਹੂਆ ॥ ਤਿਨ ਮੈ ਮਧੁ ਦੇਸਟ ਹੂਆ ॥ ਤਿਸਕੇ ਸੌ ਪੁਤ੍ਰ ਹੂਆ ॥
 ਤਿਨ ਬਿਖੇ ਬਿਸਨੀ ਜੇਸਟ ਹੂਆ ॥ ਜਯਾਤ ॥ ਯਦੁ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ (f. 31 a) ਕ੍ਰੋਸਟਰ ॥ ਤਿ ॥ ਬ੍ਰਿਜਨਦ ॥ ਤਿ ॥ ਸਵਾਰਿਸ੍ਰਿਤ
 ॥ ੧ ॥ ਰੁਸੋਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਚਿਤ੍ਰਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਸਸਿਬਿੰਦ ॥ ਤਿਸ ਦੀ ਦਸ ਹਜਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ॥ ਏਕ ਏਕ ਸੈਂ ਲਾਖ ਲਾਖ ਪੁਤ੍ਰ
 ਉਪਜਾ ॥ ਸਭ ਦਸ ਹਜਾਰ ਲਾਖ ਹੁਏ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਿਥਸੁਵਾ ਥੀ ਆਦਿ ਛੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੁਏ ॥ ਪ੍ਰਿਥਸੁਵਾ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਧਰਮੁ ॥
 ॥ ਤਿ ॥ ਉਸਨ ॥ ਤਿ ॥ ਰੁਚਿਕਾ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਪਾਂਚ ॥ ਪੁਤਜਤ ॥ ੧ ॥ ਰੁਕਮ ॥ ੨ ॥ ਰੁਕਮੇਖੁ ॥ ੩ ॥ ਪ੍ਰਿਥੁ ॥ ੪ ॥ ਜਯਾਮਘ ॥ ੫ ॥
 ਤਿ ॥ ਬਿਦਰਭ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤੀਨ ॥ ਕ੍ਰੁਸ ॥ ੧ ॥ ਕ੍ਰੁਥ ॥ ੨ ॥ ਰੋਮਪਾਦ ॥ ੩ ॥ ਤਿ ॥ ਵਭੁ ॥ ਕ੍ਰਿਤਉਸਕ ॥ ਤਿ ॥
 ਚੇਦ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਦਸ ਮੱਘ ਥੀਂ ਆਦਿ ਪੁਤ੍ਰ ਉਪਜੇ ॥ ਕ੍ਰੁਥ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਕ੍ਰੁਤ ॥ ਤਿ ॥ ਪ੍ਰਿਸਟ ॥ ਨਿਗਬ੍ਰਿਤ ॥ ਤਿ ॥ ਦਾਸ-
 ਰਾਹਬਯੋਮ ॥ ਤਿਸਕਾ ਬਯੋਮ ॥ ਤਿ ॥ ਜੀਮੁਤ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਕ੍ਰਿਤਿ ॥ ਭੀਮਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਅਨਵਰਥ ॥ ਤਿ ॥ ਦਸਰਥ ॥ ਤਿ ॥
 ਕਟੰਭੀ ॥ ਤਿ ॥ ਸੁਨਿ ॥ ਤਿ ॥ ਦੇਵਰਾਤ ॥ ਤਿ ॥ ਦੇਵਖੇਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥ ਮਧੁ ॥ ਤਿ ॥ ਕੁਰਵਸ ॥ ਤਿ ॥ ਅਨੁ ॥ ਤਿ ॥ ਪੁਰਹੋਤ੍ਰ ॥ ਤਿ ॥

ਆਯੂ ॥ ਤਿ ॥ ਸਾਂਤਵਤ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਾਤ ॥ ਭਜਮਾਨ ੧ ਅੰਤਿਜਿਤ ੨ ਦਿੱਬ ੩ ਬ੍ਰਿਸਨੀ ੪ ਦੇਵਾਬ੍ਰਿਧ ੫
 ਅੰਧਕ ੬ ਮਹਾਂਭੋਜ ੭ ਭਜਮਾਨ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਨਿਮਲੋਚਿ ॥ ੧ ॥ ਕਿੰਕਨ ॥ ੨ ॥ ਧ੍ਰਿਸਟ ॥ ੩ ॥ ਦੂਸਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ॥
 ਸਤਜਿਤ ॥ ੧ ॥ ਸਹੱਸ੍ਰਜਿਤ ॥ ੨ ॥ ਅਯੁਤਜਿਤ ॥ ਦਿਵਾਬ੍ਰਿਧ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਵੱਭੂ ॥ ਬਿਸਨੀ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਮਿਤ੍ਰਯੁਧਾਜਿਤ ਤਿਸਕੇ
 ਦੋ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਿਨੀ ॥ ੧ ॥ ਅਲਮਿਤ੍ਰ ॥ ੨ ॥ ਤਿ ॥ ਨਿਮਨ ॥ ਤਿ ॥ ਸਤ੍ਰਿਜਿਤ ॥ ੧ ॥ ਪ੍ਰਸੈਨ ॥ ੨ ॥ ਸਿਨੀ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥
 ਸਤਯਕ ॥ ਤਿ ॥ ਯੁਯਥਾਨ ॥ ਤਿ ॥ ਜੈ ॥ ਤਿ ॥ ਕੁਣੀ ॥ ਤਿ ॥ ਜੁਗੰਧਰ ॥ ਅਲਮਿਤ੍ਰ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਏਕ ਔਰ ਹੂਆ ॥ ਬਿਸਨ ॥
 ਤਿਸਕੇ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਸਵਫਲਕ ॥ ੧ ॥ ਚਿਤ੍ਰਰਥ ॥ ੨ ॥ ਸਲਫਲਕ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਾਰਾਂ ॥ ਅਕੂਰ ॥ ਆਸੰਗ ॥ ੧ ॥ ਸਾਰਮੇਯ ॥
 ੨ ॥ ਮ੍ਰਿਦਰ ॥ ੩ ॥ ਮ੍ਰਿਦਵਦਗਿਰ ॥ ੪ ॥ ਧਰਮਬ੍ਰਿਧ ॥ ੫ ॥ ਸੁਕਰਮ ॥ ੬ ॥ ਛੇਤ੍ਰੇ ॥ ੭ ॥ ਪੇਛ ॥ ੮ ॥ ਅਰ-
 ਮਰਦਨ ॥ ੯ ॥ ਸਤ੍ਰਘਨ ॥ ੧੦ ॥ ਪ੍ਰਤੁਵਾਹੁ ॥ ੧੧ ॥ ਗੰਧਮਾਦ ॥ ੧੨ ॥ ਅਰੁ ਸੁਚਾਰਾ ਨਾਮ ਕੰਨਯਾ ਹੂਈ ॥ ਅਕੂਰ
 ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਦੇਵਥਾਨ ॥ ੧ ॥ ਉਪਦੇਵ ॥ ੨ ॥ ਬ੍ਰਿਸਨ ਕੇ ਚਿਤਰਥ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਪ੍ਰਿਥੂ ॥ ੧ ॥ ਬਿਦੁਰਥ ਤੇ ਆਦਿ ਬਹੁਤ
 ਹੁਏ ॥ ਸਾਂਤਵਤ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ਅੰਧਕੁ ਤਿਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਕੁਕੁਰੁ ॥ ੧ ॥ ਭਜਮਾਨ ॥ ੨ ॥ ਸੁਚਿ ॥ ੩ ॥ ਕੰਬਲਵਰਿ-
 ਰਿਖਿ ॥ ੪ ॥ ਕੁਕੁਰੁ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਬਾਨੰ ॥ ਤਿ ॥ ਬਿਲੋਮਾ ॥ ਤਿ ॥ ਕਪੋਤਰੋਮ (f. 31 b) ॥
 ਤਿ ॥ ਅਨੁ ॥ ਤਿ ॥ ਅੰਧਕ ॥ ਤਿ ॥ ਦੰਧਭਿ ॥ ਤਿ ॥ ਦਰਿੰਦਯੋਤਿ ॥ ਤਿ ॥ ਪੁਨਰਬਸੁ ॥ ਤਿ ॥ ਆਹੁਕ ॥ ਅਰੁ ਆਹੁਕੀ
 ਨਾਮ ਕੰਨਯਾ ਹੂਈ ॥ ਆਹੁਕ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਦੇਵਕਾ ॥ ੧ ॥ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ॥ ੨ ॥ ਦੇਵਕ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦਿਵਾਨ ॥ ੧ ॥ ਉਪਦੇਵ ॥ ੨ ॥ ਸੁਦੇਵ
 ॥ ੩ ॥ ਦੇਵਵਰਧਨ ॥ ੪ ॥ ਤਿਨਕੀਆਂ ਭੈਣਾ ਸਾਤ ॥ ਧਿਤਦੇਵਾ ॥ ੧ ॥ ਸਾਂਤਦੇਵਾ ॥ ੨ ॥ ਉਪਦੇਵਾ ॥ ੩ ॥ ਸ੍ਰੀ ਦੇਵਾ ॥ ੪ ॥
 ਦੇਵਰਥਯਤਾ ॥ ੫ ॥ ਸਹਿਦੇਵ ॥ ੬ ॥ ਦੇਵਕੀ ॥ ੭ ॥ ਇਨ ਕੋ ਬਸੁਦੇਵ ਨੇ ਬਿਵਾਹਯਾ ॥ ਆਹੁਕ ਕੇ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਕੰਸ
 ॥ ੧ ॥ ਸੁਨਾਮ ॥ ੨ ॥ ਨਯਗੋਧ ॥ ੩ ॥ ਕੰਕ ॥ ੪ ॥ ਸੰਕ ॥ ੫ ॥ ਮੁਹੂ ॥ ੬ ॥ ਰਾਸਟਰਪਾਲ ॥ ੭ ॥ ਸ੍ਰਿਸਿਟ ॥ ੮ ॥ ਮੁਸਟਮਾਨ ॥ ੯ ॥
 ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਕੀਆਂ ਕੰਨਯਾਂ ॥ ਕੰਸ ॥ ੧ ॥ ਕੰਸਵਤੀ ॥ ੨ ॥ ਕੰਕ ॥ ੩ ॥ ਸੂਰਭੂ ॥ ੪ ॥ ਰਾਸਟਰਪਾਲ ॥ ੫ ॥ ਏਹ ਪਾਂਚ ਹੂਈਆਂ ॥
 ਇਨਕੋ ਬਸੁਦੇਵ ਕੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ॥ ਦੇਵਭਾਗ ॥ ਤੇ ਆਦਿ ਬਿਵਾਹੁਤੇ ਭਏ ॥ ਸਾਂਤਵਤ ਕੇ ਭਜਮਾਨ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਬਿਦੁਰਥ
 ॥ ਤਿ ॥ ਸੂਰ ॥ ਤਿ ॥ ਤਿ ॥ ਸਿਨੀ ॥ ੧ ॥ ਭੋਜ ॥ ੨ ॥ ਤਿ ॥ ਰਿਦੀਕ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਦੇਵਭਾਹੁ ਸਤਧੰਨੁ ॥ ਕ੍ਰਿਤਵਰਮ
 ॥ ਦੇਵਮੀੜ ॥ ਤਿ ॥ ਸੂਰ ॥ ਤਿਸਕੀ ਮਾਰਥਾ ਨਾਮ ॥ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀ ॥ ਬਸੁਦੇਵ ੧ ਦੇਵਭਾਗ ੨ ਦੇਵਸ੍ਰਵ ੩ ਆਨਕ ੪
 ਸੰਜੈ ੫ ਸਯਾਮਕ ੬ ਕੰਕ ੭ ਸਮੀਕ ੮ ਵਤਸਕ ੯ ਦਿਕ ੧੦ ਤਿਨਕੀਆਂ ਭੈਣਾ ॥ ਪ੍ਰਿਥਾ ਜਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਕੁੰਤੀ
 ਹੈ ॥ ਸੁਤਦੇਵਾ ੨ ਸੁਤਕੀਰਤੀ ੩ ਸੁਤਸ੍ਰਵ ੪ ਰਾਜਾਧਦੇਵੀ ੫ ਪ੍ਰਿਥਾ ਕੇ ਕਾਨਥੀ ॥ ਕਰਨ ਉਪਜਾ ॥ ਦੇਵਭਾਗ
 ਕੀ ਕੰਸ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰਕੋਤ ਤੇ ਬਿਹਦਬਲ ਏਹ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰ ਹੁਏ ॥ ਦੇਵਸ੍ਰਵਾ ਕੀ ਕੰਸਵਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀ ॥ ਸੁਬੀਰ ॥
 ਇਖਮਾਨ ॥ ਆਨਕ ਕੀ ਕੰਕ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀ ॥ ਸਤਜਿਤ ॥ ਪੁਰਜਿਤ ॥ ਸ੍ਰੇਜੈ ਕੀ ਰਾਸਟਰਪਾਲੀ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀ ॥
 ਧ੍ਰਿਖੁ ॥ ੧ ॥ ਦੁਰਮਰਥਣ ॥ ਸਯਾਮਕ ਕੀ ਸੂਰਭੂਮੀ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀ ॥ ਹਰਿਕੇਸ ੧ ਹਿਰੰਨਯਾਛ ੨ ਕੰਕ ਕੀ ਕਰਣਕਾ
 ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀ ॥ ਰਿਤਧਾਮ ॥ ੧ ॥ ਜੈ ॥ ੨ ॥ ਪਉਰਵੀ ॥ ਰੋਹਿਣੀ ੩ ਭੱਦ੍ਰ ਮਦਰਾਲੋਚਨ ੪ ਇਲ ੫ ਦੇਵਕੀ ੬
 ਏਹ ਦੇਵਕੀ ਤੇ ਆਦਿ ਬਸੁਦੇਵ ਕੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਰੋਹਣੀ ਥੀ ਬਲਭੱਦ੍ਰ ॥ ੧ ॥ ਗਦ ॥ ੨ ॥ ਸਾਰਣਾ ॥ ੩ ॥
 ਪਉਰਵੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀ ਸੁਭੱਦ੍ਰ ॥ ੧ ॥ ਭੱਦ੍ਰਵਾਹ ੨ ਦੁਰਮਦ ੩ ਭੱਦ੍ਰ ੪ ਕੂਤ ੫ ਤੇ ਆਦਿ ਬਾਰਾਂ ਹੁਏ ॥ ਮਦਰਾਲੋਚਨਾ ਇਸਤ੍ਰੀ
 ਤੇ ॥ ਨੰਦਾ ॥ (f. 32a) ਉਪਨੰਦ ॥ ੨ ॥ ਕ੍ਰਿਤਕ ॥ ੩ ॥ ਸੂਰਆਦਿ ॥ ੪ ॥ ਭਿਦ੍ਰਾਬੀ ॥ ਕੇਸੀ ॥ ੧ ॥ ਇਲਾਬੀ ॥ ਉਰਬਲਕ ੨
 ਤੇ ਆਦਿ ਹੁਏ ॥ ਧਿਤਦੇਵਾ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ॥ ਵਿਪਿਸਟ ਨਾਮਾ ਏਕ ਪੁਤ੍ਰ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਸਾਂਤਦੇਵ ਤਿ ॥ ਸ੍ਰਮ ॥ ਪ੍ਰਿਤਿਸੁਤ
 ਤੇ ਆਦਿ ਪੁਤ੍ਰ ਉਪਜੇ ॥ ਉਪਦੇਵਾ ਤੇ ਕਲਪ ਬਰਥ ਤੇ ਆਦਿ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਹੁਏ ॥ ਸ੍ਰੀਦੇਵਾ ਤੇ ॥ ਬਸੁ ॥ ੧ ॥ ਹੰਸ ॥
 ੨ ॥ ਸੁਵੰਸ ॥ ੧ ॥ ਤੇ ਆਦਿ ਛੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੁਏ ॥ ਬਸੁਦੇਵ ਕੀ ਦੇਵਕੀ ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਥੀ ॥ ਕੀਰਤਮਾਨ ੧ ਸੁਖੇਣ ੨ ਭਦ੍ਰਸੈਨ
 ੩ ਰਿਜੁ ੪ ਸਮਰਦਨ ੫ ਭੱਦ੍ਰ ੬ ਸੰਕਰਥਣ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਦੇਵ ਸੋ ਸਾਛਯਾਤ ਨਾਰਾਯਣ ਕਾ ਪੂਰਣ ਅਵਤਾਰ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ
 ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸੋਲਾਂ ਹਜਾਰ ਇਕ ਸੌ ਅਰੁ ਆਠ ਰਾਣੀਆਂ ਵਿਵਾਹੀਆਂ ॥ ਏਕ ਏਕ ਰਾਣੀ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਸਮਾਨ ਹੈਂ ਗੁਣ
 ਤਿਨ ਮੈ ਐਸੇ ਦਸ ਦਸ ਪੁਤਰ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਏਕ ਕੰਨਯਾਂ ॥ ਤਿਨਾ ਵਿਚ ਆਠ ਜੋ ਪਟਰਾਣੀਆਂ ਹੈਨ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਕੇ
 ਨਾਮ ਕਹਤ ਹੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਦਯੁਮਨਜੀ ੧ ਚਾਰੁਦੇਸਨ ੨ ਸੁਦੇਸਨ ੩ ਚਾਰੁਦੇਹ ੪ ਸੁਦਾਰ ੫ ਚਾਰੁਗੁਪਤ ੬ ਚਾਰਭੱਦਰ ੭

ਚਾਰਚੰਦ ੮ ਬਿਚਾਰ ੯ ਚਾਰ ੧੦ ॥ ਏਹ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਰੁਕਮਨੀ ਜੀ ਕੇ ਹੁਏ ॥ ਭਾਨੂ ੧ ਸੁਭਾਨੂ ੨ ਸਵਰਭਾਨ ੩ ਪ੍ਰਭਾਨ ੪ ਭਾਨੁਮਾਨ ੫ ਚੰਦ੍ਰਭਾਨ ੬ ਬ੍ਰਿਹਦਭਾਨੂ ੭ ਅਤਿਭਾਨੂ ੮ ਸ੍ਰੀਭਾਨੂ ੯ ਪ੍ਰਤਿਭਾਨੂ ੧੦ ਏਹ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਸਤਯਭਾਮਾ ਕੇ ਹੁਏ ॥ ਸਾਂਬੁ ੧ ਸਮਿਤ੍ਰ ੨ ਪੁਰਜਿਤ ੩ ਸਤਜਿਤ ੪ ਸਹੱਸ੍ਰਜਿਤ ੫ ਬਿਜੈ ੬ ਚਿਤ੍ਰਕੇਤ ੭ ਬਸੁਮਾਨ ੮ ਦ੍ਰਵਣਿ ੯ ਕ੍ਰਤੂ ੧੦ ਏਹ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਜਾਂਵਵਤੀ ਕੇ ਹੋਤ ਭਏ ॥ ਚਾਰੁਕੰਦੂ ੧ ਸੁਸ਼ੇਨ ੨ ਚਿਤ੍ਰਗੂ ੩ ਬੇਗਵਾਨ ੪ ਬ੍ਰਿਖ ੫ ਆਮ ੬ ਸੰਕੂ ੭ ਬਸੂ ੮ ਸ੍ਰੀਮਾਨ ੯ ਕ੍ਰਿਤੂ ॥ ੧੦ ॥ ਏਹ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਨਾਗਨ-ਜਿਤੀ ਕੇ ਹੁਏ ॥ ਸੁਤ ੧ ਕਵੀ ੨ ਬ੍ਰਿਖ ੩ ਬੀਰ ੪ ਸੁਬਾਹ ੫ ਭੱਦ੍ਰ ੬ ਸਾਂਤ ੭ ॥ ਦਰਸ ੮ ਪੂਰਣਮਾਸ ੯ ਸੋਮਕਾ ੧੦ ॥ ਏਹ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਕਾਲਿੰਦੀ ਜੀ ਕੇ ਭਏ ॥ ੫ ॥ ਪ੍ਰਯੋਖ ੧ ਗਾਤ੍ਰਵਾਨ ੨ ਸਿੰਘ ੩ ਬਲ ੪ ਪ੍ਰਬਲ ੫ ਉਰਧਰ ੬ ਪਾਂਡਯ ੭ ਮਹਾਂਸਕਤਿ ੮ ਸਹਿਓਜ ੯ ਅਪਰਾਜਿਤ ੧੦ ਏਹ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਲਛਮਣਾ ਜੀ ਕੇ ਹੁਏ ॥ ੬ ॥ ਬ੍ਰਿਕ ੧ ਹਰਖ ੨ ਅਨਿਲ ੩ ਗ੍ਰਿਥ ੪ ਬਰਧਨ ੫ ਉਠਾਦ ੬ ਮਹੀਸ ੭ ਪਾਵਕ ੮ (f. 32 b) ਬਿਨੀ ੯ ਛੁਧੀ ੧੦ ॥ ਏਹ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਮਿਤ੍ਰਬਿੰਦਾ ਜੀ ਕੇ ਹੁਏ ॥ ੭ ॥ ਸੰਗ੍ਰਾਮਜੀਤ ੧ ਬ੍ਰਹਮਦਸੇਨ ੨ ਸੂਰ ੩ ਪ੍ਰਹਰਣ ੪ ਅਰਿਜਿਤ ੫ ਜੈ ੬ ਸੁਭੱਦ੍ਰ ੭ ਬਾਮੁ ੮ ਸਤਯਕ ੯ ਆਯੂ ੧੦ ॥ ਏਹ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਭੱਦ੍ਰਾ ਜੀ ਕੇ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਰੁਕਮਨੀ ਜੀ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ਹੇ ਪ੍ਰਦਯੁਮਨ ਜੀ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਅਨਰੁਧ ਜੀ ਹੁਏ ॥ ਤਿਨਕੇ ਬਜ੍ਜਨਾਭ ॥ ਫੇਰ ਅੰਸੇ ਹੀ ਏਕ ਏਕ ਕੇ ਘਰ ਜੋ ਏਕ ਏਕ ਏਕ ਰਾਜਾ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਇਨਾ ਰਾਜਯਾਂ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਤੇ ਜੇਹੜੇ ਕੁਲ ਚਲੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਬਿਸਤਾਰ ਤੇ ਨਹੀ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ॥ ਬਜ੍ਜਨਾਭ ਕੇ ॥ ਅਸੀਮਕੁਮਾਰ ੧ ਪ੍ਰਭੂ ੨ ਸਭਹੂ ੩ ਰੁਪਸੈਨ ੪ ਸੂਰਤਸੈਨ ੫ ਤਿਲੋਕਚੰਦ ੬ ਬਿਕ੍ਰਮਚੰਦ ੭ ਕੋਤਗਚੰਦ ੮ ਕਾਮਚੰਦ ੯ ਸੁਧਰਚੰਦ ੧੦ ਕਿਲਾਰਚੰਦ ੧੧ ਭੀਮਚੰਦ ੧੨ ਲਹਿਚੰਦ ੧੩ ਮਾਣਕਚੰਦ ੧੪ ਅਭੈਚੰਦ ੧੫ ਸਭੈਚੰਦ ੧੬ ਗੋਬਿੰਦਚੰਦ ੧੭ ਹਰਿਰਾਮਚੰਦ ੧੮ ਕਿਵਚੰਦ ੧੯ ਅਗ੍ਰਚੰਦ ੨੦ ਰਾਜਾ ਕ੍ਰਿਸਨਚੰਦ ੨੧ ਸੁਮੰਦਪਾਨ ੨੨ ਬਿਕ੍ਰਮਪਾਲ ੨੩ ਚੰਦ੍ਰਪਾਲ ੨੪ ਨਹਪਾਲ ੨੫ ਦੂਸੋਪਾਲ ੨੬ ਸੈਣਪਾਲ ੨੭ ਲਛਮਣਪਾਲ ੨੮ ਗਇੰਦਪਾਲ ੨੯ ਅਤ੍ਰਪਾਲ ੩੦ ਬਿਰਧਪਾਲ ੩੧ ਮਹਾਪਾਲ ੩੨ ਹਰਿਪਾਲ ੩੩ ਭੀਮਪਾਲ ੩੪ ਮਦਨਪਾਲ ੩੫ ਕਰਮਪਾਲ ੩੬ ਨੇਤ੍ਰਪਾਲ ੩੭ ਪਥਾਰਥ ੩੮ ਸੁਚਰਮਨ ੩੯ ਸਮਰੀਕ ੪੦ ਐਤਸੈਨ ੪੧ ਸਹਜਬਲ ੪੨ ਅਰਧਬੰਬ ੪੩ ਪ੍ਰਿਥਵੀਪਤ ੪੪ ਗੋਵਲਸੁਤ ੪੫ ਚੰਦ੍ਰਪਾਲ ੪੬ ਅਗ੍ਰਪਾਲ ੪੭ ਸੁਭੇਚੰਦ ੪੮ ਸਪੈਚੰਦ ੪੯ ਰਾਜ ੫੦ ਬ੍ਰਿਜਬਲ ੫੧ ਅਜੈ ੫੨ ਬਲਬੰਧ ੫੩ ॥ ਇਸ ਦੇ ਚੰਦਾਂ ਪੁਤ੍ਰ ਭਏ ॥ ਬਡਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਮੀਪਾਲ ॥ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜਾ ਕਰਨ ਕੀ ਕਰਨੀ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਦੁਸਰਾ ਤਿਸਕਾ ਨਾਉ ਭਟੀ ॥ ਜਿਸ ਨੇ ਲੋਲਗੜ ਰਾਜ ਕੀਆ ॥ ਬੀਰਪਾਲ ॥ ਜੈਪਾਲ ॥ ਸਲਬਾਹਨ ਜਿਸਨੇ ਸਯਾਲਕੋਟ ਰਾਜ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਾਕਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ॥ ਇਸਕੀ ਪੰਦਰਾਂ ਸੈ ਰਾਣੀ ਥੀਂ ॥ ਅਰੁ ਚੋਰਾਸੀ ਬੇਟੇ ਭਏ ॥ ਬਡਾ ਪੁਤ੍ਰ ਦੂਸਲ ॥ ਤਿੰਬਾਸ ॥ ਤਹਿਣਪਾਲ ॥ ਸਮੰਦਰ ॥ ਜਸਧਵਲ ॥ ਮਹਰਵਨ ॥ ਜਗਧਰ ॥ ਹਰਿਰਾਇ ॥ ਜਮਣਸਿੰਧ ਕਉਲਾਸ ॥ ਰੈਣਸੀ ॥ ਬਨੈਪਾਲ ॥ ਮਹਮਾਲ ॥ ਸੁੰਦਲਪਤ ॥ ਗਿਰਾਪਤ ॥ ਜਮਧਰ ॥ ਅਸੁਪਾਲ ॥ (f. 33 a) ਰਾਇਪਾਲ ॥ ਜੈਪਾਲ ॥ ਹਰਿਪਾਲ ॥ ਰਤਨਪਾਲ ॥ ਕੰਚਨਪਾਲ ॥ ਭੀਮਪਾਲ ॥ ਸਹੰਸਪਾਲ ॥ ਅਗਪਾਲ ॥ ਜਮਨਪਾਲ ॥ ਕਿਲਾਣਪਾਲ ॥ ਤੇਜਪਾਲ ॥ ਚਤੁਰਪਾਲ ॥ ਸਹਿਣਪਾਲ ॥ ਗੁਪਾਲਚੰਦ ॥ ਪ੍ਰਤਾਪਚੰਦ ॥ ਬਿਜੈ ਚੰਦ ॥ ਦੁਰਗਚੰਦ ॥ ਮੂਲਚੰਦ ॥ ਸਤਰਸਾਲ ॥ ਰਣਰਾਵ ॥ ਮੰਗਲਰਵ ॥ ਮਿਜਵਰਾਵ ॥ ਕੇਹਰ ॥ ਰਾਣਾਤਣੂ ॥ ਬਿਜੈਰਾਵ ॥ ਸਿਧਦੇਵਰਾਵ ॥ ਮੰਧ ॥ ਰਾਜਾ ਬਾਛੂ ॥ ਰਾਜਾ ਦੁਸਾਜ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਅਥ ਚੰਦ੍ਰ ਬੰਸ ਅਵਤੰਸ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਪਰਸੰਨਿਯ ¹ ॥ ਸੋ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਬੰਸ ਕੰਸ ਹਰਣ ਰੱਛਾ ਕਰਹੁ ॥ ਅਥ ਚੰਦ੍ਰ ਬੰਸ ਅੰਤਰਗਤ ਮਹਾਰਾਜ ਬੰਸ ਬਰਨਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕੀਰਤ ਨੰਦਨ. ਬੰਦ ਜਗ ਜਾ ਪੈ ਹੋਤ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥ ਤਾ ਪੈ ਨੰਦਨੰਦਨ ਫਰਤ ਤਬ ਸਤਸੰਗ

¹ The practice of tracing or linking the genealogy of new rulers to mythical heroes is not new and was particularly prevalent among the Sikh rulers. See, for example, Maulvi Wali-Ullah, *Ain-i-Barār-Bans*, 177 & 179; also 10 & 31; S. N. Banerjee *History of Patiala*, 24—28.

ਬਿਸਾਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੀਰਤ ਨੰਦਨੀ ਕਯਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਤਸੰਗਤ ਤੇ ਤਪ ਗਹਤ ਤਪ ਤੇ ਜਗਤੀ
 ਰਾਜ ॥ ਤਬ ਤਾਕਤ ਜੈ ਸਯਾਮ ਕੀ ਸਰਨ ਅਸਰਨ ਨਿਵਾਜ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਪੁਰਖ ਸਤ ਸੰਗਤ ਹੂਏ ਤੇ
 ਤਪ ਕੇ ਗੁਹੰਨ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤਪ ਤੇ ਰਾਜ ਪਾਉਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਅਸਰਨ ਕੇ ਨਿਵਾਜਨੇ ਵਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ
 ਜੇ ਸਰਨ ਤਾਕਤੇ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤੇ ਧਨ ਧਨ ਧਰਨੀ ਬਿਦਿਤ ਹਰਜਸ ਮਾਨਸਹੰਸ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਕੋ
 ਕਬਿ ਕਰ ਸਕੈ ਗਨਨਾ ਗੁਨ ਪਰਸੰਸਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤੇ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੈ ਧੰਨ ਹੈ ਅਰੁ ਬਿਦਿਤ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ
 ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਜਸਰੂਪੀ ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਕੇ ਹੰਸ ਹੈ ਤਿਨਾ ਕੀ ਕੋਨ ਕਵਿ ਗਿਨਤੀ ਕਰ ਸਕੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤਦਪ ਜਥਾਮਤ
 ਕਰਤ ਹੋ ਗਨਨਾ ਭੁਪਤ ਬੰਸ ॥ ਨੰਦਨੰਦਨ ਕੀਰਤਨੰਦ ਨਿ ਪਦ ਤਤਪਰ ਪਰਸੰਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ
 ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣਾ ਮੈ ਤਤਪਰ ਰਹਨ ਕੀ ਹੈ ਪਰਸੰਸਾ ਜਿਨਕੀ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭੂਪਦੁਸਾਜ ਸਦਨ ਭਏ ਰਾਜਾ ਜੈਸਲ
 ਬੀਰ ॥ ਜੈਸਲ ਗੜ ਮੈ ਜਿਨ ਕਰੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਣਧੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪੀਛੇ ਕਹਯਾ ਜੋ ਰਾਜਾ ਦੁਸਾਜ ਤਾ
 ਕੇ ਘਰ ਭੱਟੀ ਰਾਜਾ ਜੈਸਲ ਭਏ ॥ ਮਥੁਰਾ, ਦਵਾਰਕਾ ॥ ਗੜਸਿਰੋਹੀ ॥ ਕੁੰਭਾਇਤ ॥ ਸਿਰੀਬਟ ॥ ਲੋਲਗੜ ॥ (f. 33 b)
 ਗਜਨੀ ॥ ਸਯਾਲਕੋਟ ॥ ਦੂਸਲ ਨਗਰੀ ॥ ਕੇਹਰਗੜ ॥ ਤਨੋਟਗੜ ॥ ਬਿਜਨੋਟ ॥ ਦਿਲਾਵਰ ॥ ਲੁਦਵਾ ॥ ਜੈਸਲਮੇਰ
 ਹਾਂਸੀ ॥ ਹਿਸਾਰ ॥ ਭਟਨੇਰ ॥ ਅਭੋਰ ॥ ਮਲੋਟ ॥ ਅਮਰਹਰ ॥ ਇਤਨੇ ਮਕਾਨਾ ਕੇ ਦਰਮਿਯਾਨ ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ
 ਰਾਜਧਾਣੀ ਬੁਨਾਈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤਿਹ ਸੁਤ ਰਾਣਾ ਹੇਲ ਤਿਹ ਰਾਣਾ ਜੁੰਦਰ ਸੂਰ ॥ ਭੂਪ ਅਚਲ ਜਗਪਾਲ ਤਿਹ
 ਧੁੰਮਰਾਣਾ ਗੁਣ ਭੁੰਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਿਸ ਰਾਣਾ ਜੈਸਲ ਕੇ ਰਾਣਾ ਹੇਲ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਰਾਣਾ ਜੁੰਦਰ ॥ ਤਿਸਕੇ
 ਰਾਣਾ ਅਚਲ ॥ ਤਿਸਕੇ ਜਗਪਾਲ ॥ ਤਿਸਕੇ ਰਾਣਾ ਧੁੰਮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤਾਸੁ ਪਦਮਰਥ ਭੋਣਿ ਤਿਹ ਭਰੋਪਾਲ ਭੂਪਾਲ
 ਰਾਣਾ ਉਧਰਨ ਭੋਧਰਨਿ ਚੰਦਰਪਾਲ ਤਿਹਬਾਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਤਿਸਕੇ ਪਦਮਰਥ ॥ ਤਿਸਕੇ ਰਾਜਾ
 ਭੋਣਿ ਤਿਸਕੇ ਭਰੋਪਾਲ ॥ ਤਿਸਕੇ ਰਾਣਾ ਉਧਰਨ ॥ ਤਿਸਕੇ ਚੰਦਰਪਾਲ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨ੍ਰਿਪਤੁਲਸੀ ਤੁਲਸੀ ਸਕੈ
 ਪਦਧੰਕਜ ਮਨਓਕ ॥ ਖਲ ਦਲ ਬਲ ਦਲ ਸਮਰ ਬਲ ਜਿਨ ਪਾਯੋ ਪਰਲੋਕ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਚੰਦਪਾਲ ਕੇ
 ਰਾਣਾ ਤੁਲਸੀ ਭਏ ॥ ਜਿਨਾ ਕੇ ਮਨ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾ ਮੈ ਸਥਾਨ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਖਲੋਕੇ ਦਲਾਂ
 ਕੇ ਬਲ ਦਲ ਕੇ ॥ ਜੁੱਧ ਭੂਮਿ ਮੈ ਪਰਲੋਕ ਪਾਯਾ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਲਹਯੋ ਰਾਜਾ ਤਿਹ ਸਾਹਿ ਧੁਨਿ ਰੂਪਾ ਗਗੜਬੀਰ ॥
 ਤਿਹ ਨਗਰਾਜ ਭਯੋ ਸਲੋ ਸਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸਧੀਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭਏ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਸੁਤ ਕੰਦਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥
 ਇਨਿ ਕੀਨੀ ਨ੍ਰਿਪਨੋਕਰੀ ਨਿਮਕ ਪਾਲਪਤ ਪਾਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਬ ਤਿਨਾ ਕਾ ਰਾਜ ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਲੀਆ ॥
 ਅਰੁ ਤਿਨ ਕੇ ਘਰ ਪੁਤ੍ਰ ਰੂਪ ਰਾਣਾ ਭਏ ॥ ਤਿਨਕੇ ਗਗੜ ॥ ਤਿਨਕੇ ਨਗਰਾਜ ॥ ਤਿਸਕੇ ਸਲੋ ॥ ਤਿਸਕੇ
 ਸਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ॥ ਤਿਸਕੇ ਬਧਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਤਿਸ ਕੇ ਕੰਦਾ ਸਿੰਘ¹ ਇਨਾ ਨੇ ਰਾਣਾ ਤੁਲਸੀ ਤੇ ਪੀਛੇ ਰਾਜਿਆਂ
 ਕੀ ਨੋਕਰੀ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਨਿਮਕ ਹਲਲ ਭਏ ॥ ਪਤਿਪਾਲ ਕਰਕੇ ਕਯਾ ਹਮ ਆਦੀ ਬਡੇ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਤਿਹ ਸਦਾਦ ਸਿੰਘ ਭਯੋ ਨਿਜਰਾਜ ਸਦਾਦ ਬਿਚਾਰ ॥ ਪਰ ਦਲ ਦਲ ਮਲ ਸਮਰ ਬਲ ਲੂਟਯੋ ਮੁਲਖ ਅਪਾਰ ॥ (f. 34a)
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਸਦਾਦ ਸਿੰਘ ਭਏ ॥ ਤਿਨਾ ਨੇ ਆਪਨਾ ਰਾਜੁ ਸਦਾ ਆਦੀ ਬਿਚਾਰ ਕੇ ॥ ਰਣ ਭੂਮਿ ਮੈ ਅਨੇਕ ਦੁਸ-
 ਮਨ ਦਲ ਮਲ ਕੇ ਮੁਲਖ ਲੁਟਯਾ ਹੈ ॥ ਹਾਕਲਕ ਛੰਦ ॥ ਪੁਨ ਜੋਰ ਖਲ ਦਲ ਦੇਖ ਕੇ ॥ ਬਲ ਖਲ ਰਹੇ ਸਬਿਸੇਖ ਕੇ
 ਢਿਗ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਪੇਖ ਕੇ ॥ ਬਿਤਰਹੇ ਤਹ ਮਨ ਏਕ ਕੇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ ਦਲਾਂ ਦਾ ਜੋਰ
 ਦੇਖ ਕੇ ॥ ਜੈਸਲਮੇਰ ਤੇ ਚਲੇ ਆਏ ॥ ਸਥਾਨ ਸਥਾਨ ਮੈ ਰਹਾਇਸ ਕਰੀ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਤਾਗੜ ਵੱਠਿੰਡੇ ਮੈ ਆਣ ਰਹੇ ॥
 ਤਹਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸੁਨ ਕੇ ਬਹੁਤ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ॥ ਤਿਨਾ ਸੈ ਕੁਛ ਕੁ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਤਹਾਂ ਕੇ ਲਖੀ ਜੰਗਲ

¹ According to the genealogical table hung in the palace at Kapurthala, Ganda Singh and not Kanda Singh was the son of Badhawa Singh and father of Sadad Singh. See also, Giani Gian Singh, *Tawārikh Guru Khālsa*, 603.

ਮਕਾਨ ਮੈ ਆਨ ਰਹੇ ॥ ਤਹਾਂ ਕਜਾਕੀ¹ ਸੈ ਗੁਜਰਾਨ ਕਰਨ ਲਾਗੇ ॥ ਤਬ ਬਦਸਾਹੀ ਫੌਜ ਇਨ ਪਰ ਮੁਕਰਰ ਹੂਈ ॥ ਇਸ ਸਬੱਬ ਸੈ ਫੇਰ ਅੰਬਹਰ ਆਨ ਰਹੇ ॥ ਤਹਾ ਭੀ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਮਾਝੇ ਮੈ ਗੋਰਖ ਚੱਕ ਗਾਂਉ ਆਬਾਦ ਆਨ ਕਰਿਆ ॥ ਹੁਣ ਜਹਾਂ ਤਰਨਤਾਰਨ ਹੈ ਏਸ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਤਿਸ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਕੇ ਰਹਾਇਸ ਕਰੀ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਇਕ ਰਜਪੂਤਨ ਗਾਮ ਤਹਾਂ ਉਤਰੇ ਇਕ ਦਿਨ ਆਇ ॥ ਦੀਨ ਬੇਗ ਖਾਂ ਪੁਨ ਜਹਾਂ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਬਨਾਇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤਿਨਨ ਕਰੀ ਕਛੁ ਸੇਵਰਿਸ ਜੀਤ ਲੀਓ ਵਹਿਗਾਮ ॥ ਸੁਤਾ ਦਈ ਪਰ ਪਰੈ ਵਹ ਰਾਜਪੂਤ ਬਲਧਾਮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਕਾ ਏਕ ਗਾਮ ਸਾ ॥ ਤਹਾ ਸਦਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਂ ਜੋ ਨਬਾਬੂ ਹੈ ਸਾ ਤਿਨਾ ਨੇ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਨਾਮਾ ਮਕਾਨ ਆਬਾਦ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤਹਾ ਕੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਕਛੁ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕਰੀ ॥ ਤਬ ਕੱਪ ਕਰ ਕੇ ਵਹ ਗਾਮ ਜੀਤ ਲੀਯੋ ॥ ਫਿਰ ਪਿਸੇਮਾਨ ਹੋਕੇ ਉਹ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਅਪਨੀ ਬੇਟੀ ਕਾ ਨਾਤਾ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਜਹਾਂ ਗਾਂਉ ਆਬਾਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ਤਹਾਂ ਆਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤਿਹ ਲਘੁ ਭ੍ਰਾਤਾ ਕੀ ਭਈ ਪ੍ਰੀਤ ਕਲਾਲੀ ॥² ਤਾਹਿ ਪਿਤਾ ਤਿਨ ਹੂ ਦਈ ਨਾਯ ਨਾਯ ਪਦਮਾਬ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਿਸ ਸਦਾਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਅਈਆਸ ਸਾ ਤਿਸ ਕੀ ਏਕ ਸੁੰਦਰ ਕਲਾਲੀ ਕੇ ਸਾਬ ਮੁਹੱਬਤ ਹੋ ਗਈ ॥ ਤਿਸਕੇ ਮਾਪਯਾ ਨੇ (f 34 b) ਉਨਕੇ ਹੀ ਦੇ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਸਦਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁਨਿਆ ॥ ਤਬ ਭਾਈ ਕੀ ਖਾਤਰ ਕਰਕੇ ਕੁਛ ਨਾ ਕਹਯਾ³ ॥ ਫੇਰ ਸਦਾਦ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਪਾਤਸਾਹ ਜੀ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਬਿਚਾਰ ਕੇ ਬੁਲਾਏ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਕਜਾਕੀ ਛੋੜ ਦੋਹੋ ॥ ਅਰੁ ਤੁਮ ਨੌਕਰੀ ਕਰੋ ॥ ਸੋ ਏਨਾ ਨੌਕਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਬਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਕਬੂਲ ਕਰਾ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਹੱਲ ਸਾਧੋ ਜਾਇ ਕਰ ਸਧਰਮ ਕ੍ਰਿਤ ਬਯੋਹਾਰ ॥ ਤਹਾਂ ਰਹਾਇਸ ਪੁਨਿ ਕਰੀ ਪ੍ਰਗਟੇ ਸੁਤ ਤਿਹ ਚਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਹੱਲੋ ਸਾਧੋ ਜਾਇ ਕੇ ਧਰਮ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਬਯੋਹਾਰ ਕਰਨ ਲਾਗੇ ॥ ਤਿਸ ਮਕਾਨ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਫੇਰ ਰਹਾਇਸ ਕਰੀ ॥ ਤਿਸਕੇ ਘਰ ਚਾਰ ਪੁਤ ਹੂਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭਗਤ ਗੁਪਾਲ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹਮੂ ਸਿਕੰਦਰ ਚਾਹ ॥ ਨਾਨੋ ਸਿੰਘ ਅਰੁ ਖਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇਵੈ ਸੁਤ ਚਾਹਿ ਸਿਰਾਹ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਦਾਦ ਸਿੰਘ ਕੇ ਚਾਰ ਪੁਤ ਭਏ ॥ ਏਕ ਗੁਪਾਲ ਕਯਾ ਸੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਕੇ ਭਗਤ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ॥ ੧ ॥ ਅਰੁ ਹਮੂ ॥ ੨ ॥ ਸਿਕੰਦਰ ॥ ੩ ॥ ਚਾਹ ॥ ੪ ॥ ਫੇਰ ਚਾਹ ਕੇ ਨਾਨੋ ਸਿੰਘ ॥ ਅਰੁ ਖਾਨ ਸਿੰਘ ॥ ਏਹ ਦੋ ਪੁਤ ਹੂਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭੋ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸੁਵਨ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਬੀਨ ॥ ਕੀਨੇ ਸਦਨ ਲਹੋਰ ਮੈ ਸਹਰ ਰਹਾਇਸ ਚੀਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੁਭਾਗਤਾਲ ਬਾਪੀ ਬਿਪੁਲ ਕੂਪ ਬਾਗ ਰਹੁ ਧਾਮ ॥ ਰਚੇ ਤਾਸੁ ਗ੍ਰਹ ਭੈ ਪ੍ਰਗਟ ਕੁਵਰ ਤੀਨ ਸਮਕਾਮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਜੇਸਟ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਖ ਖਾਨ ॥ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿਹ ਬਿਬਧਿ ਜਸੁ ਬਰਨਤ ਬਿਬਧ ਅਮਾਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਅਰੁ ਚਤੁਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਏ ॥ ਜਿਸ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਹਰਿ ਕੀ ਰਹਾਇਸ ਬਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਲਹੋਰ ਮੈ ਘਰ ਬਨਾਏ ॥ ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਤਾਲ ॥ ਬੀਉੜੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕੂਏ ॥ ਬਾਗ ॥ ਉਮਦਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾਏ ॥ ਤਿਸਕੇ ਘਰ ਕਾਮ ਦੇਵ ਕੇ ਸਮਾਨ ਤੀਨ ਪੁਤ ਭਏ ॥ ਏਕ ਤੋ ਬਡੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ॥ ੧ ॥ ਸਦਰ ਸਿੰਘ ॥ ੨ ॥ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ॥ ੩ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਸਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਤ ਜਾਨ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਰੁ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ॥ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਘਰ ਜਾਨ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ (f. 35 a)

¹ *Qazzaq* is described as 'One who robs in a gang, and who sometimes plunders on horseback': H. H. Wilson, *A Glossary of Judicial and Revenue Terms*, 272.

² Ram Sukh Rao refers here to the daughter of a *kalal* or distiller.

³ The author is trying to gloss over the well-known antecedents of the family and the epithet *kalal* (literally, distiller) by explaining it merely in terms of the infatuation of one ancestor with the daughter of a *kalal*. For some detail of the association of the family with this 'cognomen', see, for example, Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 453.

ਮੋਹਨ ਜਗਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਸਦਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪੁਤਰ ਏਕ ਤਾ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ॥ ੧ ॥ ਅਰੁ ਦੂਸਰਾ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ॥ ੨ ॥
 ਫੇਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਭਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਤ ਭੋ ਬਿਦਤ ਸਬਲ ਦੇਸ ਪਰਦੇਸ ॥
 ਪਰਨ ਘਰਣ ਭੈ ਕਰਨ ਭੱਟ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨਰੇਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਲ ਕੇ ਸਹਿਤ ਦੇਸ ਅਰੁ
 ਪਰਦੇਸ ਮੈ ਬਿਦਤ ॥ ਅਰੁ ਸਤ੍ਰੁਆਂ ਕੇ ਘਰਾਂ ਮੈ ਭੈ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਬੁਲੰਦ ਬਹਾਰ ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ
 ਜੀ ਭਏ ॥ ਯਥਾ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਦਲ ਦਲ ਸਬਲ ਖਲਨ ਕੇ ਅਖਿਲ ਦਲ ਪਲ ਪਲ ਬਲ ਦੇ ਅਬਲ ਸਰਸਾਏ
 ਹੈ ॥ ਕਲ ਕਲ ਕੀਨੇ ਬਲ ਕਾਲ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਕਲ ਤਾ ਕਲਤ ਕਲ ਕਲਤ ਨਗਾਏ ਹੈ ॥ ਛਲ ਦਲ
 ਦੀਨੀ ਕੁਟਲ ਨਿਕਲ ਕੀ ਸੀਕਲ ਚਲ ਚਲ ਸਬਲ ਜਲ ਪਾਇ ਬਿਲਗਾਏ ਹੈ ॥ ਬਲ ਬਲ ਸਜਲ ਮਹੀਤਲ
 ਕੇ ਧੂਰ ਧੂਰ ਰਲ ਰਲ ਰਿਪੁਨ ਤੁਰੰਗ ਰਵਕਾਏ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕੈਸੇ ਭਏ ॥
 ਬਲਵਾਨ ਜੋ ਹੈ ਦੁਸਟ ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਦਲਨ ਕੋ ਦਲ ਦਲ ਕੇ ਅਬਲ ਜੇ ਹੈ ਨਿਰਬਲਨਿ ਕੋ ਪਲ ਪਲ
 ਪ੍ਰਿਤਿ ਬਲ ਦੇ ਕੇ ਅਧਿਕ ਕੀਏ ਹੈ ॥ ਔ ਕਲਜੁੱਧ ਮੈ ਕਲ ਜੋ ਹੈ ਸੁਭਟ ਸੋ ਜਿਨੋ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਕਾਲ ਕੋ
 ਬਲਿ ਭੋਜਨ ਕੀਏ ਹੈ ॥ ਔ ਤਿਨ ਕੇ ਤਨ ਜੋ ਹੈ ਸਰੀਰ ਸੋ ਕਲ ਜੋ ਹੈ ਕਲੇਸ ਤਿਨ ਸੋ ਕਲਤ ਜੁਗਤ ਹੈ ਔ ਕਲ ਸਾਂਤ
 ਤਾਂਸੋ ਅਕਲਤ ਅਜੁਗਤ ਸਾਂਤ ਸੇ ਰਹਤ ਗਾਏ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਤਿਨ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਐਸੇ ਗਏ ਹੈ ॥ ਔ ਕਲ ਕਹੀਏ
 ਕਲ ਜੁਗ ਮੈ ਜੇ ਕੁਟਲ ਕਯਾ ਟੇਢੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਛਲ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਜਿਨੋ ਨੇ ਕਲ ਕੀ ਜੋ ਸੀ ਸੋਭਾ ਸੋ ਦਈ ॥
 ਕਲਾ ਸੇ ਸੂਛਮ ਕੀਏ ॥ ਅਥਵਾ ਸਰਲ ਰੇਖਾ ਕੋ ਨਾਮ ਕਲ ਜੇ ਕੁਟਲ ਹੁਤੇ ਤੇ ਸੂਧੇ ਕੀਏ ॥ ਔ ਚਲਚਲ ਕਯਾ ਪਯਾਨ
 ਕਰਕੇ ਸਹਿਤ ਬਲ ਕੇਸੇ ਕੁਟਲ ਬਹਕਾਇਕ ਕਰਕੇ ਜੁਦੇ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਔ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਜਲ ਸਹਿਤ ਜੇ ਹੈ ਬਲ
 ਬਲ ਤੇ ਧੂਰ ਸੋ ਪੂਰਨ ਕਰਕੇ ਔ ਰਿਪ ਸਤੁ ਤਿਨ ਮੈ ਰਲ ਰਲ ਕੇ ਤੁਰੰਗ ਘੋਰੇ ਰਵਿਕਾਏ ਹੈ ਕਯਾ ਦੁੜਾਏ ਹੈ ॥
 ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਭਏ ॥ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ ॥ ਕਾਨ ਨਗਨ ਟੁੱਟਤ ਗਿਰਵਰ ਛੁੱਟਤ ਧਰਨੀ ਛੁੱਟਤ
 ਅਤਿ ਬਿਕਟੀ ॥ ਰਜ ਕਨ ਨਭ ਉਨਤ ਧੁਨੀਨ ਅੱਟਤ ਰਿਪਗਨ ਘੁੱਟਤ ਸਕਲ ਘਟੀ ॥ (f. 35 b) ਤਜ ਤਜ
 ਭਟ ਪੱਟਨ ਧਾਰਤ ਨਠੱਲ ਜੁੱਧਨ ਜੁੱਟਨ ਕਰਤ ਗਟੀ ॥ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬੀਰੰ ਚੜਤ ਸਗੀਰੰ ਤਬ ਖਲ ਭੀਰੰਗ
 ਗਿਰਤ ਠਟੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਬ ਸ੍ਰੀ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਚੜਤੇ ਹੈ ॥ ਸਹਿਤ ਧੀਰਜਤਾ ਕੇ ਤਬ ਦੁਸਟ
 ਜਨਾ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਭੀਰ ਠਟੀ ਹੁਈ ਸੋ ਗਿਰਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਫੋਜ ਕੇ ਚੜਨ ਤੇ ਬਨਾ ਕੇ ਸੰਬੁਹ ਟੁਟਤੇ ਹੈ ॥ ਪਰਬਤ
 ਫੁਟਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਬਿਕਟ ਜਿਮੀਨ ਹੈ ਸੋ ਛੁਟਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਧੂੜ ਕੇ ਕਨਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਆਸਮਾਨ ਕੇ ਉਠਤੇ ਹੈ ॥
 ਸੋ ਫੋਜ ਕੇ ਢੱਕ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਸੈ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ ਗਨਾ ਕੇ ਜੋ ਹੈ ਘਟ ॥ ਸੋ ਘੁਟਜਾਤੇ ਹੈ ਸਾਹੁ ਸਾਹੁ ਨਹੀਂ ਆਉਤਾ ॥
 ਅਰੁ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਨਗਰਾਂ ਕੋ ਛੋਡ ਛੋਡ ਕੇ ਨਠਨੇ ਕੋ ਧਾਰਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੁਧ ਮੈ ਜੁੜਨੇ ਕੀ ਬਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ॥
 ਕਰਤਾ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭਏ ਸਦਨ ਗੁਰਬਖਸ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ॥ ਤਿਹ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਗੁਣ ਰਤਨ ਰਤਨਾਕਰ
 ਗੰਭੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ਫੇਰ ਗੁਰਬਸ ਸਿੰਘ ਕੇ ਘਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਏ ॥ ਤਿਨਕੇ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਭਏ ॥ ਗੁਣ ਰੂਪੀ
 ਰਤਨੋ ਕੇ ਰਤਨਾਕਰ ਕਯਾ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤਿਨਕੇ ਸਯਾਮ ਭਗਤ ਭਏ ਤੁਲਸੀ ਕਲ ਦੀਪ ॥ ਭਾਗ
 ਸਿੰਘ ਅਰਿ ਕਰਿ ਹਰਨ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਅਵਨੀਪ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਘਰ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਭਗਤਬੰਸ
 ਕੇ ਦੀਪ ਕੇ ਦੀਪਕ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸਮਨ ਜੋ ਹੈ ਫੀਲ ਤਿਨਾ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਨੇ ਕੋ ਸੇਰ ਸੇ ਜਿਨਕੇ ਭਾਗ ਹੈ ਐਸੇ
 ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁਏ ॥ ਛਪੇ ਛੰਦ ॥ ਸਾਧਤ ਏਕ ਪਰੱਤ੍ਰ ਅੰਤ੍ਰ ਇਕ ਸਾਧ ਨ ਜਾਨੇ ॥
 ਏਕ ਪਰਤ੍ਰਨ ਅੰਤ੍ਰ ਅੰਤ੍ਰ ਅੰਤ੍ਰ ਰੂਪ ਰੱਤ੍ਰ ਸਯਾਨੇ ॥ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨਿਪ ਬੇਨੁ ਤ੍ਰਿਸੰਕੁ ਬਿਦੇਹ ਚਾਰ ਬਿਧਿ ॥ ਦੋਉਨ ਮੈ
 ਭੋ ਬਿਦਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਭੂਤ ਤੇਜ ਨਿਧਿ ॥ ਗੁਣ ਗੁਣ ਰਤਨ ਰਤਨਾਕਰੋ ਮਨਮਥਸੇਮ ਸੋਭਾ ਧਰਨ ਮਨ ਮਧ ਕਰ
 ਧਯਾਵਤ ਹਰੀ ਚਰਨ ਕਮਲ ਅਸਰਨ ਸਰਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਏਕ ਰਾਜਾ ਪਰਲੋਕ ਕੋ ਹੀ ਸਾਧਤੇ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਹਰੀ
 ਚੰਦ ॥ ਏਕ ਇਸ ਲੋਕ ਕੇ ਹੀ ਸਾਧਨ ਕੋ ਜਾਣਤੇ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਬੇਣੁ ॥ ਏਕ
 ਨਾ ਇਸ ਲੋਕ ਕੋ ਨ ਪੁਲੋਕ ਕੋ ਸਾਸਤੇ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਤ੍ਰਿਸੰਕ ॥ ਏਕ ਇਸ ਲੋਕ ਕੋ
 ਤੇ ਪਲੋਕ ਕੋ ਸਾਧਤੇ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਇਸ ਤਰਾ ਕੇ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਹੈ ॥

ਪ੍ਰਣਾਮ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਤ ਗੁਲਾਮ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਕੋ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਮੀਤ ਜੀਤ ਦਾਇਕ ਸ੍ਰੀ
 ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਈਸ ਬਲਧਮ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਕੋ ॥ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਦੇਵ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਹੀ ਕੀ
 ਸੇਵ ਸਦਾ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਪੂਜਤ ਜਪਤ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਕੋ ॥ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਕੰਠ ਉਪਕੰਠ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ (f. 39 a)
 ਹਰ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਪ੍ਰਿਸਟ ਪਰਿਸਟ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਕੋ ॥ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਬਾਸ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਹੀ ਕੀ
 ਆਸ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਸਵਾਸ ਸਵਾਰ ਭੂਪਦਾਸ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਕੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਧਮ ਘਰਤਾ ਮੈ ਬਲ ਕਯਾ ॥
 ਧਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਕੋ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਧਾਵ ਕਯਾ ਤਨ ਮੈ ਬਲ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ ॥ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੁ
 ਕੋ ਸਰੂਪ ਜਿਸ ਕੇ ਉਤਕੰਠ ਕਯਾ ਸਮੀਪ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਮਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਸਮੀਪ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਨੈਨਨ ਬੈਨਨ ਸ੍ਰਵਨ ਮੈ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਸੁਖਰਾਸ ॥ ਰੋਮ ਰੋਮ ਮੈ ਜੋਹਿਯਤ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਕੇ ਬਾਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਸਰੂਪ ਕਰਕੇ ਨੇਤ੍ਰ ਮੈ ॥ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਬਚਨਨ ਮੈ ॥ ਸੁਨਨੇ ਤੇ ਕਾਨਨ ਮੈ ਧਯਾਨ ਧਾਰਨੇ ਤੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਮੈ ਸ੍ਰੀ ਹਾਧਾ ॥
 ਕ੍ਰਿਸਨ ਕੋ ਬਾਸ ਹੈ ॥ ਛਪੈ ਛੰਦ ॥ ਬਲਹਾਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਸਯਾਮ ਸੁਭ ਮੋਰਪੱਛ ਧਰ ॥ ਬਲਹਾਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਸਯਾਮ ਬਰਬਿੰਦ
 ਭਾਲ ਪਰ ॥ ਬਲਹਾਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਸਯਾਮ ਬ੍ਰਿਜ ਜਨਮਨ ਮੋਹਤ ॥ ਬਲਹਾਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮਾ ਸੰਗ ਸੋਹਤ ॥
 ਬਲਹਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਹਰਿ ਪ੍ਰਣਪਾਲ ਪਾਤਕ ਹਰਨ ॥ ਬਲਹਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਜਨ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਰਾਖੋ ਸਰਨ ॥
 ਕਬਿੱਤ ॥ ਸੁਜਸ ਅਮੀਕਰ ਕੋ ਬਾਰਧ ਬਿਸਾਰਦ ਹੈ ਕਬਿ ਬੁਧਿਮੀਤ ਸਿਖੀ ਬਾਰਦ ਜਹਾਨ ਮੈ ॥ ਰਹੇ ਮਨ ਮੀਨ ਲੀਨ
 ਸਯਾਮ ਛਬਿ ਪੈ ਨਵੀਨ ਅਹੇ ਅਨੁਰਾਗ ਸਦਾ ਰਾਗ ਰਸ ਪਾਨ ਮੈ ॥ ਲੱਛ ਪਰਬੰਧ ਮੁੰਡ ਮਾਲ ਦੇਤ ਰੁੱਦ੍ਰ ਜੂ ਕੋ ਫਤੇ
 ਸਿੰਘ ਭੂਪਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਨਵਾਨ ਮੈ ॥ ਬਸੈ ਚਿਤਦਾਨ ਮੈ ਕਿ ਮਾਨ ਮੈ ਕਿ ਧਯਾਨ ਮੈ ਕਿ ਤਾਨ ਮੈ ਕਿ ਬਾਨ ਮੈ ਕਮਾਨ ਮੈ
 ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਮੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਸੁੰਦਰ ਜਸ ਰੂਪੀ ਜੋ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤਾਕੇ ਉਪਜਾਵਨ ਕੋ ਉਜੱਲ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਸਮ ਹੈ ॥ ਇਸਤੇ
 ਚਿੱਤਦਾਨ ਮੈ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕਬੀਸਵਰ ਔ ਪੰਡਤ ਔ ਮਿਤ੍ਰ ਏਈ ਭਏ ਸਿਖੀ ਯਾਨੇ ਮੋਰ ਤਿਨ ਕੇ ਮੇਘੋ ਸਮ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ
 ਆਦਰ ਕਰਨੇ ਮੈ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੂ ਕੀ ਜੋ ਨਵੀਨ ਸੋਭਾ ਹੈ ਸੋਈ ਪੈ ਕਯਾ ਜਲ ॥ ਤਾ ਮੈ ਮਨ ਮੀਨ ਸਮਲੀਨ
 ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਧਯਾਨ ਮੈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਗ ਕੇ ਰਸ ਕੇ ਪਾਨ ਮੈ ॥ ਸਨੇਹ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਤਾਨ ਮੈ ॥ ਫੇਰ ਨਸਨਿ ਸਮ
 ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ ਬੇਧ ਬੇਧ ਕੇ ਮੁੰਡਮਾਲ ਸਿਵ ਜੀ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਯਾਂਤੇ ਬਾਨ ਤੇ ਕਮਾਨ ਅਰੁ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਮੈ ਮਨ ਬਸਤਾ ਹੈ ॥
 (f 39 b) ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਗੁਨਵਾਨੇ ਮੈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ॥ ਏਕ ਰੋਜ ਬਤੋਰੇ ਜਸਨ ਕੇ ਬੀਰ ਮੋਸਮ ਬਹਾਰ ਕੇ
 ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈ ਹਰਦੋ ਨੌ ਨਿਹਾਲ ਰਿਆਸਤਯਾਨੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ॥¹
 ਦਰਬਾਰ ਅਰਾਈ ਬੀਚ ਬਾਗ ਗੁਲੋਜਾਰ ਕੇ ਫਰਮਾਈ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਨ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਹਿਲਕਾਰਾਨ ਕਾਰ ਪਰਦਾਜ ਭੀ
 ਹਾਜ਼ਰ ਹਜ਼ੂਰ ਕੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਵਾਸਤੇ ਖੁਸੀ ਤਾਬੀਅਤ ਕੇ ਚਰਚਾ ਰਾਗ ਰੰਗ ਕੀ ਭੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਮੈ ਰਾਮ ਸੁਖ ਰਾਉ
 ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾ ॥ ਸੋ ਮੋਕਯਾ ਵਖਤ ਕਾ ਪਾਇ ਕਰਕੇ ਮੈਨੇ ਏਹ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਅਗਰਚੇ ਮੁਝ ਕੋ ਤਾ ਐਸਾ ਸਉਰ
 ਨਹੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਏਸ ਮੁਕਦਮੇ ਮੈ ਸੁਖਨ ਕਰੂ ॥ ਮਗਰ ਓਹ ਜੋ ਏਕ ਨਜਰ ਇਨਾਇਤ ਅਰੁ ਖਾਵਿੰਦੀ ਆਪ ਕੀ ਕਿ
 ਮੇਰੇ ਉਪਰਹੈ ਸੋ ਓਸ ਕੀ ਤਵੱਕੋ ਪਰ ਦਿਲਾਵਰੀ ਕਰਤਾ ਹੁੰ ॥ ਅਗਰ ਹੁਕਮ ਹੋਇ ਤਾ ਓਹੁ ਬਾਜਾ ਬਾਜਾ ਅਹਿਵਾਲ
 ਹਜ਼ੂਰ ਕਾ ਈਹਾ ਲਿਖਿਆ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਾਕੀ ਕੇ ਤਈ ਤਹਕੀਕ ਪਹੁਚਾਇ ਕੇ ਮੈ ਬਤੋਰ ਤਵਾਰੀਖ ਕੇ ਕਲਮ ਬੰਦ
 ਕਰੂ ॥ ਅਰੁ ਨਤੀਜਾ ਇਸ ਖਿਜਮਤ ਕਾ ਪਾਉ ॥ ਅਰੁ ਹਮੇਸਾ ਸੇ ਯਹੀ ਮਮੂਲ ਚਲਾ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਕਿ ਜਿਨਕੋ ਰਬ
 ਨੇ ਅਬੀਰ ਯਾ ਰਾਜਾ ਯਾ ਬਾਦਸਾਹ ਕੀਆ ਹੈ ॥² ਸੋ ਉਨ ਕੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਅਹਿਵਾਲ ਉਨਕੀ
 ਹਿੰਮਤ ਕਾ ਅਰੁ ਸਖਾਵਤ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਦਿਲਾਵਰੀ ਕਾ ਜੋਨ ਸੈ ਖੈਰਖਾਹ ਦੌਲਤ ਕੇ ਹੂਏ ਹੈ ॥ ਓਹੁ ਲਿਖਤੇ ਆਏ ਹੈ ॥
 ਅਰੁ ਰੱਬ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਸਾਹਬਦਾਨਸ ਅਰੁ ਸਾਹਬਇਲਮ ਅਰੁ ਕਦਰਸਨਾਸ ਅਰੁ ਸਾਹਬ ਮਰਤਬਾ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬ

¹ For the date of birth of Kanwars Nihal Singh and Amar Singh, see ff. 281b & 306 a, below.

² Ram Sukh Rao had been the tutor of Fateh Singh Ahluwalia. Perhaps this long association with and dependence on the Ahluwalia family encouraged him to take up its history.

ਕਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਧਰਯਾ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਕੋ ਸੁਮਰਣ ਕਰਕੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪੁਤ੍ਰ
ਪੌਤ੍ਰ ਜਸੁ ਬਸੁ ਸ਼ਹਿਤ ਲਸਤ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ॥ ਧਯਾਵਤ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਪਦ ਕਥ ਕਥ ਪਤਤ ਨਿਵਾਜ ॥
ਬਾਰਤਾ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾ ਕੋ ਧਯਾਵਤੇ ਹੈ ॥ ਹੇ ਪਾਪੀਆਂ ਕੇ ਨਿਵਾਜਨੇ ਵਾਰੇ ਐਸੇ ਕਹ ਕਹ ਕੇ ॥
ਦੋਹਰਾ ॥ ਪਤਤ ਉਧਾਰਨ ਤੁਮ ਹਰੀ ਹੋ ਪਤਤਨ ਕੋ ਰਾਜ ॥ ਬਿਰਦ ਬਿਚਾਰ ਕਰੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪ੍ਰਣਤ ਪਾਲ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ॥
ਬਾਰਤਾ ॥ ਐਸੇ ਸਦਾ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਸੋ ਬੇਨਤੀ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਆਸੀਰਬਾਦ ਕੋ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤੁਲਸੀ ਦਲ
ਮਾਲਾ ਲਲਤ ਤੁਲਸੀ ਪ੍ਰਿਯ ਤੁਲਸੀਸ ॥ ਤੁਲਸੀ ਬੰਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਹੁ ਲਖਤੁਲਸੀ ਪ੍ਰਨਈਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕਬੀਸਵਰ
ਬੰਸ ਨੂੰ ਅਸੀਰਬਾਦ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਕਿ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਦਲਾ ਕੀ ਹੈ ਸੁੰਦਰ ਮਾਲਾ ਜਿਨ ਕੇ ਅਰੁ ਤੁਲਸੀ ਜੋ ਹੈ
ਬ੍ਰਿੰਦਾ ਨਾਮ ਸਖੀ ਸੋ ਹੈ ਪਯਾਰੀ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਬੰਸ
ਪਰ ਸਦਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨੂੰ ਕਰੇ ॥ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਪ੍ਰਣ ਨੂੰ ਬਿਚਾਰ ਕੇ ॥ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤੁਲਸੀ ਪੈ ਸਦਾ ਪ੍ਰਸਨ ਰਹਨ ਕੋ
ਸੁਭਾਵ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਲ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ
ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਿਲੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ
ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਨਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਰਾਜ ਬੰਸ ਬਰਣਨੰਨਾਮ ਖਸਟਮੋ ਰੈ-
ਵਤ : ॥ ੬ ॥ ¹ ਅਥ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ॥ ਬਯਾਨ ਇਸ ਤਵਾਰੀਖ ਕੇ ਬਨਾਉਨੇ ਕਾ ॥ ² ਦੋਹਰਾ
ਕਨਕ ਮੰਚ ਮਨਿ ਸਦਨ ਮਨ ਮੋਹਤ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ॥ ਉਰ ਮਨਿ ਮਨੁ ਮਨ ਪਰਸਪਰ ਨੇਹ ਰੰਗੇ ਮਨ ਧਾਮ ॥ (f. 38 b)
ਮਣੀਆਂ ਕੇ ਸਦਨ ਮੈ ਸਵਰਨ ਕੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਪੈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਅਰੁ ਰਾਧਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਰਸਪਰ ਮਨ ਕੋ ਮੋਹਤ
ਹੈ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਉਰ ਮੈ ਲਾਲ ਮਨਿ ਕੈਸੀ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਦੋਉਨ ਕੇ ਨੇਹ ਮੈ ਰੰਗੇ ਚਿਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਨ ਜੋ ਹੈ ਭਗਤ
ਜਨਾ ਕੇ ਚਿੱਤ ਤਿਨ ਕੇ ਘਰ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਬਿਲਾਸੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਜੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੇ
ਚਰਨ ਕਮਲੋ ਮੈ ਆਪ ਕੋ ਮਨੁ ਭਵਕ ਕੇ ਸਮਲੀਨ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਜੀ ਮੈ ਮਨ ਕੀ ਲਗਨ ਲਗੀ ਰਹਤੀ
ਹੈ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਜਾਨੇ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੀ ਕੋ ਮਾਨੇ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਉਰ ਆਨੈ ਔ ਬਖਾਨੈ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੋ
ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੀ ਕੋ ਗਾਨ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਨ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੀ ਪ੍ਰਯਾਨ ਧਯਾਨ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੋ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੀ ਸੋ ਪਯਾਰ ਬ੍ਰਿੰਦਾ-
ਬਨ ਹੀ ਅਧਾਰ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਸਾਰ ਹੈ ਬਿਚਾਰ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੋ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੀ ਕੋ ਕਾਮ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੋ ਪ੍ਰਣਾਮ ਫਤੇ ਸਿੰਘ
ਭੂਪਤ ਗੁਲਾਮ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੋ ॥ ੧ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਮੀਤ ਜੀਤ ਦਾਇਕ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਈ
ਸਬਲਧਾਮ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੋ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਦੇਵ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੀ ਕੀ ਸੇਵ ਸਦਾ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਪੁਜਤ ਜਪਤ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੋ
ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੰਠ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਉਪਕੰਠ ਰਹੇ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਪ੍ਰਿਸਟ ਪਰਇਸਟ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੋ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਬਾਸ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੀ
ਕੀ ਆਸ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਸਵਾਸ ਸਵਾਸ ਭੂਪਦਾਸ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੋ ॥ ³ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਜਾਨੇ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਹੀ ਕੋ
ਮਾਨੇ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਉਰ ਆਨੈ ਔ ਬਖਾਨੈ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਕੋ ॥ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਹੀ ਕੋ ਗਾਨ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਹੀ
ਪ੍ਰਮਾਨ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਹੀ ਮੈ ਪ੍ਰਾਨ ਧਯਾਨ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਕੋ ॥ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਹੀ ਸੋ ਪਯਾਰ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ
ਹੀ ਅਧਾਰ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਸਾਰ ਹੈ ਬਿਚਾਰ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਕੋ ॥ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਹੀ ਕੋ ਕਾਮ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਕੋ

¹ According to the Contents, Chapter Seven should end here.

² In Chapter Eight (ff. 40a-55a) the author gives an account of how he sought permission to write this history, and also his methods of verification. But most of the chapter is devoted to the religiosity of Fateh Singh Ahluwalia and to the praise of the twenty-four *avtārs* of Vishnu, particularly Ram and Krishan. The chapter also contains eulogies of Radha, Krishana's spouse, and Brindaban where Krishna spent his childhood.

³ Ram Sukh Rao's devotion to Krishna and Brindaban is particularly evident here.

ਸਮਸੇਰ ॥ ਸਮਾਨ ਸੇਰ ਕੇ ਤਿਸ ਨੇ ਜੁਧ ਮੈ ਜੋਰ ਕਰਦੀਏ ਹੈ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸਭੇ ਜੰਗ ਰੰਗ ਨਰਨਾਥ ਭਾਗ ਸਿੰਘ
ਸੁਤ ਦੇ ਦੇ ਗੁਰ ਤੇਜ ਕੀਨੋ ਪਾਵਕ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੇ ॥ ਚੰਦ ਚਤਿਰਾਇ ਔ ਚਮੁੰਡਾ ਕੇ ਪ੍ਰਮੋਦਕਾਇ ਜੋਗਨੀ ਰੁਹਰ ਮੇਦ
ਗੀਧਨ ਕਲਾਪ ਕੇ ॥ ਬਿਪੁਲ ਬਿਲਾਸਨ ਪਿਲਾਸਨ ਪਿਸਾਚ ਪ੍ਰਮਥਨ ਕਹੁ ਰੁਦ੍ਰ ਹੈ ਕਪਾਲ ਮਾਲ ਪ੍ਰੇਤਨ ਪ੍ਰਲਾਪ ਕੇ ॥ ਸੂਰ
ਸੂਰ ਮੰਡਲ ਪਰਾਜੈ ਪਰਮੰਡਲ ਕੁਪੱਟਨ ਕੁਮੰਡਲ ਕੁਮੰਡਨ ਦੇ ਆਪ ਕੇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਤੇਰੇ ਰਣ ਕੇ
ਰੰਗ ਅਖਾਰੇ ਮੈ ਸਰਬ ਕੇ ਮਨ ਭਾਵਤੇ ਪਦਾਰਥ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ॥ ਆਪ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਰੂਪ ਜੋ ਹੈ ਪਾਵਕ ਅਗਨਿ ਤਾਂ ਕੇ
ਤੇਜ ਕੇ ॥ ਗੁਰੂ ਜੋ ਹੈ ਦਸੋ ਅਵਤਾਰ ਤਿਨੋ ਨੇ ਅਧਕ ਕੀਓ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਨਰ ਅਰਜੁਨ ਜੀ ਕੇ ਨਾਥ ਸਵਾਮੀ ਜੋ ਹੈ
ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੀ ਤਿਨੋ ਨੇ ਆਪ ਕੇ ਪਾਵਕ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੇ ਤੇਜ ਕੇ ਗੁਰ ਕਯਾ ਭਾਰੀ ਕੀਓ ਹੈ ॥ ਤੇ ਚੰਡੀ ਜੀ ਕੇ
ਚਿਤ ਮੈ ਚਾਇ ਦੀਨੋ ॥ ਔ ਚਮੁੰਡਾ ਕੇ ਸਰੀਰ ਮੈ ਪ੍ਰਮੋਦ ਬਢਾਯੋ ॥ ਜੋਗਨੀਆਂ ਕੇ ਰੁਧਰ ਦੀਨੋ ॥ ਗਿਰਝਨ ਕੇ ਸੰਬੁਹੋ
ਕੋ ਮੇਦ ਚਰਬੀ ਕੋ ਭੋਜਨ ਦੀਯੋ ॥ ਤੇ ਪਿਸਾਚ ਅਰੁ ਪ੍ਰਮਥਨ ਕੋ ਬਹੁਤ ਮਾਸ ਕੋ ਭੋਜਨ ਦੀਨੋ ॥ ਸਿਵ ਕੋ ਮੰਡਨ ਕੀ
ਮਾਲਾ ਦਈ ॥ ਔ ਪ੍ਰੇਤਨ ਕੋ ਪ੍ਰਲਾਪ ਕਹਾ ਨਿਰਰਥਕ ਬਚਨ ਦੀਨੋ ॥ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤ ਬੋਲਤ ਹੈ ॥ ਔ ਬਹਾਦਰਾਂ ਕੋ
ਸੂਰਜ ਮੰਡਲ ਦੀਯੋ ॥ ਔ ਸਤ੍ਰ ਮੰਡਲ ਕੋ ਪਰਾਜੈ ਹਾਰ ਦਈ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਜੋ ਕੁਪੱਟਨ ਕਯਾ ਖੋਟੇ ਨਗਰ ਹੈ ਤਿਨ
ਕੋ ਮੰਡਲ ਦੀਯੋ ॥ ਕਯਾ ਸਰਬ ਫਕੀਰ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਕੁਮੰਡਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੰਡਲ ਦੀਯੋ ॥ ਯਾ ਭਾਤ ਏਹ
ਪਦਾਰਥ ਇਨ ਕੋ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਤੁਮਾਰੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਬਢਾਯੋ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨਰਪਾਲ ਕੀ ਦਵੈ
ਭੁਜ ਜੱਦਿਪ ਤੂਲ ॥ ਪੱਛਨ ਕੋ ਹੈ ਫੁਲ ਸੀ ਪ੍ਰਤ ਪੱਛਨ ਕੋ ਸੂਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ
ਕੀਆਂ ਜਦਯਪਿ ਦੋਨੋ ਭੂਜਾ ਬਰੋਬਰ ਹੈ ॥ ਪਰ ਤੋ ਭੀ ਅਪਨੇ ਪੱਖਯੀਆਂ ਕੋ ਫੁਲ ਕੇ ਸਮ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸਮਨਾ
ਕੋ ਸੂਲ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਾਜ ਰਾਜ ਗਜਰਾਜ ਸੁਖਰਾਜ ਸਾਜ ਸ੍ਰੀ ਸਾਜ ॥ ਰਾਜਤ ਘਰ (f. 37b)
ਬਿਜਰਾਜ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਫਤੇ ਮਿਗਰਾਜ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਤਿ ਛਿਨ ਛਿਤਿਪਤਿ ਤਦਪਿ ਹਰਿ ਪਦਨੀਰਜ ਤਿਬਕੀਨ ॥
ਨੀਰਜ ਨੀਰਦ ਨੀਲ ਛਬ ਨੀਰ ਲੀਨ ਮਨ ਮੀਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪਰ ਤੋ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ
ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਬਿਖੇ ਹੀ ਬਿਸਰਾਮ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੀ ਕੀ ਜੋ ਕਮਲ ਅਰੁ
ਮੇਘ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸਯਾਮ ਛਬ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਭਯੋ ਜਲ ਤਾਂ ਮੈ ਮੀਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜਿਨ ਕਾ ਮਸਲੀਨ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਭਜਨ ਸੁਨਤ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਪ੍ਰਣਾਮ ॥ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਹਿੰਦੈ ਧਰਤ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਪ੍ਰਿਯਨਾਮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਕੀ ਆਸਨਿਤ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਪਦ ਦਾਸ ॥ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਸੁਖਰਾਸ ਹੈ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਪ੍ਰਤਿਸਵਾਸ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਸੁਮਰ ਸੁਮਰ ਬਿਜਰਾਜ ਪਦ ਕਰਤ ਰਾਜ ਸਭ ਕਾਜ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਗੁਹ ਉਪਜੈ ਉਭੈ ਕੁਵਰ ਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਸਾਜ ॥
ਬਾਰਤਾ ॥ ਰਾਜ ਸਾਜ ਕਯਾ ਰਾਜ ਲੱਛਮੀ ਕੇ ਕੂਖਨ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇਜ ਨਿਧਿ ਅਮਰ ਸਿੰਘ
ਬਲਧਾਮ ॥ ਭੂਪ ਪੁੰਨ ਪਾਦਪ ਮਨੋ ਪ੍ਰਗਟੇ ਫਲ ਅਭਿਰਾਮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਡੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਜੀ ਕਾ ਨਾਮ
ਸ੍ਰੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਤੇਜ ਕੇ ਘਰ ਹੈ ॥ ਛੋਟੇ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਲ ਕੇ ਘਰ ਹੈ ॥ ਸੋ ਦੋਨੋ ਸ੍ਰੀ
ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਪੁੰਨ ਰੂਪੀ ਬਿੱਛ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਫਲ ਪ੍ਰਗਟੇ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਿਜਈ ਬਿਨਈ ਗੁਨ ਭਵਨ ਪਿਤ
ਪਦਪੰਕਸ ਪੀਤ ॥ ਰਿਪੋਰੋਖੀ ਦੋਖੀ ਤਿਨੋ ਪੋਖੀ ਜੇ ਨਿਜਮੀਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਿਜੇ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ॥ ਬਸੇਖ
ਨੀਤ ਵਾਲੇ ਹੈ ॥ ਗੁਣਾ ਕੇ ਘਰ ਹੈ ॥ ਪਿਤਾ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਮੈ ਜਿਨਾ ਕੀ ਪੀਤ ਹੈ ॥ ਕੋਧਵੰਤ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ
ਦੋਖੀ ਹੈ ਯਾਨੇ ਨਾਸ ਕਰਨਵਾਲੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਿਤ੍ਰੋ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬੰਸ ਭਵਨ ਦੀਪਕ
ਦਿਪਤ ਭਵਨਤ ਸਸਿ ਸੁਖਕੰਦ ॥ ਬਰਖਤ ਬਸੁ ਬਿੱਪੁਨ ਬਹੁਤ ਸੇਵਕ ਸ੍ਰੀ ਬਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਰੁ
ਬੰਸ ਰੂਪੀ ਜੋ ਹੈ ਭਵਨ ਘਰ ਤਿਸਕੇ ਦੀਪਕ ਸੇ ਸੋਭਤੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਹਾਨ ਰੂਪੀ ਜੋ ਆਸਮਾਨ ਕੇ ਚੰਦਰਮਾ ਹੈ ॥
ਅਰੁ ਬਾਰਮਨਾ ਕੋ ਬਹੁਤ ਦੰਲਤ ਕੋ ਬਰਖਾਉਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨਚੰਦ ਕੇ ਸੇਵਕ ਹੈ ॥ ਅਵਲ ਏਕ ਪੁਤ੍ਰ (f. 38 a)
ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਨਾਮੇ ਜਨਮ ਕੇ ਬੋੜੇ ਹੀ ਅਰਸੇ ਮੈ ਮਰ ਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਕੁਸਾਲ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਹੋ ਕਰ ਮਰ ਗਏ ਬੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸਦਨ ਪ੍ਰਗਟੇ ਸੁਤ ਅਭਿਰਾਮ ॥ ਨਾਮ ਧਰਯੋ
ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਸੁਮਰ ਸਯਾਮ ਸੁਖਧਾਮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਪੁਤ੍ਰ ਪ੍ਰਗਟੇ ॥ ਤਿਨ

ਦੋਨੋ ਲੋਕੋ ਮੈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇਜ ਕੀ ਨਿਧਿ ਬਿਦਤ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ (f. 36 a)
 ਗੁਣ ਰੂਪੀ ਰਤਨੋ ਕੇ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕਾਮ ਕੇ ਮੋਹਨ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਨਿਰਾਸਿਰਯਾਂ ਕਾ ਆਸਰਾ ਜੋ ਹੈਂ ਸ੍ਰੀ
 ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕੋ ਚਰਨ ਕਮਲ ਤਿਨ ਮੈ ਮਨ ਕੋ ਭ੍ਰਮਰ ਕਰ ਕੇ ਧਯਾਵਤ ਹੈਂ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਮਿਤ੍ਰ ਹੋਤ ਮੁੰਦਿਤ
 ਅਮੁਦਿਤ ਅਮਿਤ੍ਰ ਹੋਤ ਉਦਤ ਉਦਾਸੀ ਉਦਾਸੀ ਨਨਕੇ ਧਾਮ ਕੇ ॥ ਧਵਜਨੀ ਬਿਰਾਜੈ ਸੂਰ ਸਾਜੈ ਆਯੁਧਨ ਪੁਰ
 ਲੋਕ ਮੈ ਗਮਨ ਗਮਤ ਹੋਤ ਲੋਕ ਅਭਿਰਾਮ ਕੋ ॥ ਰੋਦਸੀ ਪਯੋਦਸੀ ਬਲਤ ਬਲ ਧੂਰ ਭੂਰ ਧਾਰਧਨ ਆਗਮ ਪ੍ਰਤਾਪ
 ਬਡੈ ਨਾਮ ਕੋ ॥ ਸੰਤਨ ਕੇ ਫੁਲ ਖਲ ਸੂਲ ਅਨੂ ਕੂਲ ਹੋਤ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਭੂਪਤਿ ਬਿਲੋਕ ਭੁਜ ਬਾਮ ਕੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਜਿਸ ਵਕਤ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਅਪਨੀ ਬਾਮ ਭੁਜਾਂ ਕੋ ਦੇਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਮਿਤ੍ਰ ਤਾ ਮੁੰਦਿਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ।
 ਅਰੁ ਦੁਸਮਨ ਅਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਨਾ ਮਿਤ੍ਰ ਹੈਂ ਨਾ ਦੁਸਮਨ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਧਾਮ ਸਰੀਰ ਕੋ ਉਦਾਸੀ ਉਦੈ
 ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਹਾਦਰ ਸਸਤ੍ਰੋ ਕੇ ਬੰਬੂਹਾਂ ਕੋ ਸਜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਸੁ ਕੋ ਜਗਤ
 ਮੈ ਗਮਨ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਧੂਰ ਖੁਰਤਾਰਨ ਕੀ ਭੂਰ ਕਯਾ ਬਹੁਤ ਸੋ ਮੇਘਨ ਸਮਰੋਦਸੀ ਜੋ ਹੈ ਜਿਮੀਨ ਆਸਮਾਨ ਕਾ
 ਬੀਚ ਤਾਕੋ ਛਾਇ ਲੇਤ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੈ ਧਨ ਕੋ ਆਗਮ ਅਰੁ ਨਾਮ ਕਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਬਧਤਾ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੇਸਟ ਪੁਰਖੋ
 ਕੋ ਫੁਲ ਕਯਾ ਆਨੰਦ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਦੁਸਟ ਦੁਖ ਕੇ ਆਸ੍ਰੇ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਛਪੈ ਜੰਦ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਸਦਨ ਅਨੂਪ ਮਦਨ
 ਅਨੁਰੂਪ ਭਏ ਸੁਤ ॥ ਹਰਿ ਜਸ ਮਾਨਸ ਹੰਸ ਬੰਸ ਅਵਤੰਮ ਤੇਜ ਜੁਤ ॥ ਛਬਿ ਸਮਿੱਧ ਧਰਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗੁਣਬਿਧ ਬੁੱਧ ਬਰ
 ਛਿਦੁਵਨ ਦੁਰਦਘਨ ਸਲਭ ਕੁਮਦ ਹਰਿਆਨਿਲ ਅਨਲਹਰ ॥ ਮੰਦ੍ਰ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਸੰਜਗ ਮਥਨ ਛਮਹਿਮ ਕਰ ਜਸ
 ਜਨ ਕਰਨ ਕਰਨ ॥ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਰਾਜਿਤ ਧਰਨਿ ਰੰਕਨ ਗਨ ਸੁਰ ਤਰ ਕਰਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਘਰ
 ਕਾਮ ਕੇ ਤੁਲਯ ਪੂਤ੍ਰ ਉਪਜੇ ॥ ਤਿਨਕੋ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੋ ਜਸੁ ਜੋ ਮਾਨਸਰੋਵਰ
 ਹੈ ॥ ਤਾਂਕੇ ਹੰਸ ਹੈਂ ॥ ਬੰਸ ਕੇ ਮੁਕਟ ਹੈਂ ॥ ਤੇਜ ਕੇ ਸੰਜੁਗਤ ਹੈਂ ॥ ਸੰਪੂਰਨ ਛਬਿ ਕੇ ਧਾਰਨਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ
 ਮੈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈਂ ॥ ਗੁਨ ਜਿਨ ਮੈ ਬਡੇ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੇਸਟ ਬੁੱਧੁ ਹੈਂ ॥ ਦੁਰਦਹਸਤੀ ॥ ਘਨਮੇਘ ॥ ਸਲਭਟਿੱਡੀ ॥ ਕੁਮੁਦ ਰਾਤ੍ਰ ਕਮਲ ਕੋ
 (f. 36 b) ਇਨਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਹੈਂ ਦੁਬਨ ਬੈਰੀ ਤਿਨ ਕੇ ਹਰ ਕਯਾ ਸਿੰਘ ॥ ਅਨਿਪਵਨ ॥ ਅਨਲਅ-
 ਗਨਿ ॥ ਹਰ ਸੂਰਯ ॥ ਇਨਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈਂ ॥ ਜੱਧ ਰੂਪੀ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਕੇ ਮਥਨ ਕੋ ਮੰਦ੍ਰਚਲ ਸਮ ਹੈਂ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸਮ ਜਸ ਕੀ ਜਨ
 ਕਯਾ ਉਤਪਤੀ ਕਰਨ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੈ ਰੰਕਨ ਕੋ ਕਲਪ ਬਿਛ ਸਮ ॥ ਔ ਕਰਨ ਸਮ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਹੈਂ ॥
 ਕਬਿੱਤ ॥ ਅੰਕੁਰਨ ਜਾਨੋ ਪੁਲਕਾਵਲੀ ਸਰੀਰ ਛਾਈ ਨਿਸਰਤ ਬਾਰਨ ਪਸੀਨੋ ਦਰਸਾਤ ਹੈ ॥ ਬੋਲਤ ਪਤੰਗਨ ਬਧਾਈ
 ਦੇਤ ਸੁਨ ਸੁਨ ਪਿਕਾਮਿਸ ਭੂਪ ਸੋ ਸੁਬਾ ਤੈ ਬਤਰਾਤ ਹੈ ॥ ਚਿਚਰੀਕ ਕਾਵਿ ਤਵ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਗਾਵਤ ਹੈ ਚਿਤ੍ਰਘਨ
 ਕਹੂੰ ਕਹੂੰ ਸਿਕਤਾ ਸੁਹਾਤ ਹੈ ॥ ਕੁਸਮ ਸਿੰਗਾਰ ਧਾਰ ਰਸ ਉਪਜਾਵੈ ਪਤਿਪਾਯੋ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮੋਦ ਛਿਤ ਨਾ ਸਮਾਤ ਹੈ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਤਿ ਪਾਇਓ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਸਰੀਰ ਮੈ ਅਨੰਦ ਸਮਾਤ ਨਹੀ ਹੈ ॥
 ਅੰਕੁਰ ਮਤ ਜਾਨੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਸਰੀਰ ਮੈ ਪੁਲਕਾਵਲੀ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ਔ ਜਲ ਨਹੀ ਨਿਕਸਤ ਯਹ ਪਸੀਨੋ ਦੇਖੀਅਤ ਹੈਂ ॥
 ਪੰਛੀ ਨਹੀ ਬੋਲਤ ॥ ਯਹ ਬਧਾਈ ਦੇਤ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਵਧਾਈ ਸੁਨ ਸੁਨ ਕੇ ਕੋਕਿਲ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਭੂਪ ਸੋ ਭਲੀ
 ਬਾਤੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ॥ ਭਵਰਨ ਕੋ ਛਲ ਸੋ ਮਘਰੁਰ ਸੁਰ ਸੋ ਗਾਵਤ ਹੈਂ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਪ੍ਰਗਟ ਝਟਤ ਹਵੈ ਸਰੋਸ ਕੋਸ
 ਬੀਬਕਾਤਗਹਨ ਅਨੀਨਘਨਘੋਰ ਘੋਰ ਲੀਨੇ ਹੈ ॥ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰੀ ਹੈ ਹੇਰ ਨਿਕਰ ਨਿਵੇਰਨ ਮੈ ਝਪਟ ਝਪਟ ਮਰਦ
 ਗਰਦ ਕਰਦੀਨੇ ਹੈਂ ॥ ਕੜਕਤ ਹਾਡ ਬਾਢ ਤਿਖਯ ਰਿਦ ਰਾਜੀ ਧਸੇ ਕਾਤਰ ਸਯਾਰ ਦਿਲ ਭੂਰ ਭੈ ਭੀਨੇ ਹੈ ॥
 ਚੁਵਨ ਦੁਰਦ ਜੁੱਧਜੀਤ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਭੂਪ ਤੇਰੀ ਸਮਸੇਰ ਸਮਸੇਰ ਜੇਰਕੀਨੇ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਮਸੇਰ ਰੂਪੀ ਸੇਰ
 ਨੇ ਰੋਸ ਕੇ ਸਹਿਤ ਸੀਘ੍ਰ ਕੋ ਸਰੂਪੀ ਬਨ ਕੀ ਗਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹਵੈ ਕੇ ਸੈਨਾ ਕੋ ਜੋ ਹੈ ਬਨ ਸਘਨ ॥ ਅਰੁ
 ਭਯਾਨਕਤਾ ਮੈ ਦੁਸਮਨ ਰੂਪੀ ਫੀਲ ਘੋਰ ਲੀਏ ॥ ਘੋਰ ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਬੂਹੋ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਨਬੇਰਨ ਮੈ ਦੇਰ ਨਹੀ ਕਰੀ ॥ ਅਪਨੀ
 ਝਪਟ ਸੋ ਝਪਟ ਕਰਕੇ ਅਰੁ ਮਸਲ ਕਰਕੇ ਗਰਦ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਬਾਢ ਜੋ ਹੈ ਸੋਈ ਜਾਕੇ ਰਦ ਚੰਤਨ ਕੀ ਰਾਜੀ ਪਗਤ
 ਹੈ ॥ ਸੋ ਜਬ ਤਿਨ ਕੇ ਸਰੀਰਨ ਮੈ ਧਸਤ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਹਾਡ ਕੜਕਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਾਇਰ ਸੋਈ ਗਿਦੜ (f 37 a)
 ਤਿਨ ਕੇ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਭੈ ਮਾਨ ਭਏ ਹੈ ॥ ਦੁਬਨ ਬੈਰੀ ਰੂਪ ਜੋ ਹੈ ਹਸਤੀ ਸੋ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੁਮਾਰੀ ਜੋ ਹੈ

ਤਤਬੀਰ ਐਸਾ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਜੋ ਕਛੁ ਕਰੀਨੇ ਰਿਆਸਤ ਕੇ ਆਪਨੇ ਮੁਕਰਰ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਸੈ ਨਹੀਂ ਬੇ ॥ ਉਨ ਕਾ ਭੀ ਲਿਖਣਾ ਨਿਹਾਇਤ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ॥ ਤਾ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਅਵੱਲ ਤਬਾਰੀਖ ਬੈਕੁੰਠਬਾਸੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਹਮਾਰੇ ਕਿਬਲਗਾਹ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ॥ ਸਾਬ ਤਹਕੀਕਾਤ ਖੂਬ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਬਿਨਾ ਲੱਬਜ ਕਮ ਜਿਆਦਾ ਕੇ ਤਯਾਰ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਮੈਨੇ ਇਸ ਮੈਂ ਕਲਮ ਭਲਾਈ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਕੀ ਸਮਝ ਕਰ ਉਪਰ ਲਿਖਨੇ ਕੇ ਕਲਮ ਹਿੱਮਤ ਕੀ ਪਕੜੀ ॥ ਅਰੁ ਸੁਰੂ ਤਬਾਰੀਖ ਕਾ (f 40 a) ਏਸ ਤਰਹ ਪਰ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਚੰਦਬੰਸੀਓ ਮੈ ਜਦਬੰਸੀ ਜੋ ਰਾਜਾ ਹੁਏ ਹੈਂ । ਤਿਨ ਮੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੇ ਸਾਲਵਾਹਨ ਕਾ ਬੇਟਾ ਦੁਸਾਜ ॥ ਤਿਸਕਾ ਬੇਟਾ ਜੋ ਰਾਜਾ ਜੈਸਲ ਹੁਆ ॥ ਜਿਸ ਸੈ ਏਸ ਖਾਨਦਾਨ ਕਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੈ ॥¹ ਸੋ ਇਬਤਦਾਇ ਇਨਕੀ ਉਨ ਸੈ ਪੀਛੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਕੇ ਅਹਿਵਾਲ ਮੁਲਖਗੀਰੀ ਕਰਨੇ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਲੜਾਈਓ ਕਾ ਜੋ ਕਛੁਕ ਮੈਂਨੇ ਇਸ ਤਬਾਰੀਖ ਮੈਂ ਦਰਜ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਸੋ ਨਿਹਾਇਤ ਤਹਕੀਕ ਪਹੁਚਆ ਹੈ ॥ ਅਰ ਕੋਈ ਮਰਤਬਾ ਤਹਕੀਕ ਕਰਨੇ ਕਾ ਨਹੀਂ ਛੋਡਾ ॥ ਅਰੁ ਬਲਕ ਜਿਸ ਬਾਤ ਮੈਂ ਕਛੁ ਸੁਬਾ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਜਗਾ ਕਾ ਅਰੁ ਜਿਸ ਸਹਰ ਕਾ ਉਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਾ ਉਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਕੋ ਭੇਜ ਕਰ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾ ਕੇ ਮੁਅਜਜੋ ਕੇ ਪਾਸ ਜੋ ਅਹਿਵਾਲ ਲਿਖਾ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ਉਨ ਸੇ ਸਨਦ ਪਹੁਚਾਇ ਕੇ ਸੁਬੇ ਕੋ ਦੂਰ ਕੀਆ² ॥ ਸੋ ਉਮੈਦਵਾਰ ਹੂ ਬੀਚ ਹਜੂਰ ਵਾਲਾ ਇਕਤਦਾਰ ਖੁਦਾਵੰਤ ਨਿਆਮਤਯਾਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਅਰੁ ਦਾਨਾਇਆਨ ਵਖਤ ਕੇ ॥ ਏਹ ਮਿਹਨਤ ਇਸ ਨਾਚੀਜ ਖਲਾਇਕ ਕੀ ਮਨਜੂਰ ਅਰੁ ਕਬੂਲ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਕਛੁਕ ਇਸ ਮੈਂ ਫਰੁਕੁ ਅਰੁ ਤਾਫਾਵਤ ਰਹਾ ਹੋਇ ਇਸਲਾਹ ਇਨਾਇਤ ਕੇ ਸੋ ਸਲਾਹ ਫਰਮਾਵੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਵੱਲ ਤਬਾਰੀਖ ਬੈਕੁੰਠਬਾਸੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਮੈਂ ਸਭ ਅਹਿਵਾਲ ਮੈਂਨੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਬੀਚ ਹਯਾਤੀ ਆਪਨੀ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਆਪਣੇ ਕੋ ਰਈਯਾਸਿਤ ਬਾਦਿ ਆਪਨੇ ਮੁਕਰਰ ਕਰੀ ਥੀ ॥ ਫੇਰ ਹਿਯਾਤੀ ਉਨਕੀ ਮੈਂ ਹੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ³ ਜੀ ਸੁਰਗਬਾਸ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਮੁਹਰ ਸਿੰਘ⁴ ਬੇਟੇ ਉਨਕੇ ਕੋ ਵਾਸਤੇ ਬਾਦਿ ਮਸਨੰਦ ਨਸੀਨੀ ਮਕਰਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਇਨਕੀ ਭੀ ਹਕੀਕਤ ਉਸੀ ਤਬਾਰੀਖ ਮੈਂ ਮੈਂਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਭੀ ਉਨਕੀ ਹਯਾਤੀ ਮੈਂ ਹੀ ਬੈਕੁੰਠਬਾਸ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਪੋਤੇ ਬੇ ਸੋ ਉਨਕੋ ਅਪਣੀ ਹਯਾਤੀ ਮੈਂ ਮਾਲਕ ਰਿਆਸਤ ਕਾ ਬਾਦ ਆਪਣੇ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ਅਰੁ ਏਹ ਸਭ ਹਕੀਕਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਸਾਹਿਬ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਤਬਾਰੀਖ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥⁵ ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਅਕਲ ਨਾਕਿਸਿ ਮੈਂ ਜੈਸੀ ਕੁ ਆਈ ॥ ਤੈਸੀ ਮੈ ਮਹਾਰਾਜੇ ਸਾਹਬ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਤਬਾਰੀਖ ਬਯਾਨ ਕਰੀ ॥⁶ ਅਰੁ ਅਬ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕਾ ਸੁਮਰਨ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ (f. 40 b) ਤਬਾਰੀਖ ਕਾ ਬਯਾਨ ਕਰਤਾ ਹੂ ॥ ਅਬ ਆਜਿਜੀ ਕੋ ਕਬਿੱਤ ॥ ਕੀਨੋ ਦਿਨਜਾਮਨੀ ਬਿਰਾਮ ਕਾਮ ਬਟਪਾਰ ਧਾਮ ਧਾਮ ਲੈ ਕਮਾਨ ਬਾਨ ਸੀਲ ਹਾਰੀ ਹੈ ॥ ਲੋਕ ਅਵਲੋਕ ਪਾਸ ਸਰਧਾਨ ਕਰੇ ਬਾਸ ਬਾਸ ਬਾਸੁਕੀ ਦੁਰਾਸ ਦੁਖਰਾਸ ਕਾਰੀ ਹੈ ॥ ਕੇਹਰ ਸਮਾਨ ਪਾਪਗਾਜਤ ਅਮਾਨ ਦੁਾਰਸੋਰ ਕਰਘੋਰ ਤਪ ਜਪਤਾ ਨਿਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ਏਕ ਹੀ

¹ For Ram Sukh Rao's genealogy of Fateh Singh Ahluwalia, see Appendix below.

² It is interesting to note the author's emphasis on the verification of evidence before compiling this work.

³ Lal Singh was the elder son of Sadar Singh, paternal uncle of Jassa Singh Ahluwalia.

⁴ Mohar Singh was the son of Lal Singh.

⁵ Ram Sukh Rao is referring to his history of Jassa Singh Ahluwalia entitled *Jassa Singh Binod*, MS, M/772, Punjab State Archives, Patiala.

⁶ The reference here is to his subsequent work *Bhag Singh Chandaruday*, MS, M/773, Punjab State Archives, Patiala.

ਭਰੋਸੇ ਭਯੋ ਭਰੋਸੇ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗੇਂਦ੍ਰ ਅਧਮੋ ਪੈ ਮਯਾਧਰ ਬਾਂਕੇ ਬਨਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਦਿਨਜਮਨੀ ਕਯਾ ਦਿਨਰਾਤ੍ਰ
ਕਾਮ ਦੇਵ ਜੋ ਹੈ ਰਸਤੇ ਦੇ ਖੋਹਨੇਵਾਲਾ ਤਿਸ ਨੇ ਤਾ ਧਾਮ ਕਯਾ ਸਰੀਰ ਬਿਖੇ ਧਾਮ ਘਰ ਕੀਓ ਹੈ ॥ ਬਾਸਕੀ
ਕਯਾ ਸਰਪਨੀ ॥ ਏਕ ਜੋ ਹੈ ਭਰੋਸਾ ਭਲਾ ਸਾ ਸੋ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭਯਾ ਹੈ ਕਯਾ ਪਾਪੀਓ ਪੈ ਦਯਾ ਕੇ ਕਰਨੇ
ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਜੂ ਹੈਂ ਇਸਤਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਜੀ ਸੋ ਅਪਨੀ ਆਜਜੀਆਂ ਚਿਤ ਮੈਂ ਕਰਤੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਤਿਨਾ
ਕੇ ਬੁਲੰਦ ਇਕਬਾਲ ਕੇ ਗੁਣਾਂ ਕਾ ਜੋ ਬਯਾਨ ਹੈ ਸੋ ਮਾਨਿੰਦ ਸਮੁਦ੍ਰ ਕੀ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਮੈਂ ਉਦਾਰਤਾ ॥ ਬਹਾਦਰੀ ਜਸੁ ॥
ਪ੍ਰਤਾਪ ॥ ਧੀਰਜਤਾ ਏਹੋ ਬੁਲੰਦ ਤਰੰਗਾ ਹੈਂ ॥ ਮੇਰੀ ਬੁਧ ਅਬਲਾ ਸੀ ਕੈਸੇ ਪਾਰ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਨਾਮ ਚਰਿਤ੍ਰ ਗੁਨ ਧਯਾਨ ਇਨਕੋ ਨਿੱਤ ਏਕ ਮਨ ਹੋਕੇ ਸੁਨਤੇ ਅਰੁ ਬਿਚਾਰਤੇ ਸਦਾ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥
ਤਿਨ ਕੇ ਸਾਰ ਕੋ ਬਯਾਨ ਰੂਪੀ ਪਲ ਪ੍ਰਿਥਮ ਬਾਂਧ ਕੇ ਏਹ ਬੁੱਧ ਪਾਰ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਇਸ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਹਰਿ ਚਰਿਤ੍ਰ
ਸਾਰ ਕਹਤਾ ਹੋ ॥ ਜਨਮ ਤੇ ਆਦਿ ਹਕੀਕਤਾ ਪੀਛੇ ਕਹੇਂਗੇ ॥ ਅਥ ਧਯਾਨ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧ੍ਰਾਤ
ਸਮੇਂ ਉਠ ਕਰਕੇ ਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਯਣ ਕਾ ਚਰਣਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੀਤ ਕੇ ਸਹਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ॥ ਧਯਾਨ ਕੇ
ਕਰਨੇ ਕਾ ਜੋ ਏਕ ਪਰਮਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਧਰਤੇ ਹੈ ॥¹ ਕਿ ਏਕ ਪਰਮਸੁੰਦਰ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੈ ॥
ਜਹਾਂ ਸਦਾ ਬਸੰਤ ਅਰੁ ਸਰਦ ਰਿਤਾਂ ਰਹਿਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤਹਾ ਹੀਰਯਾ ਕੀ ਪਰਮਸੁੰਦਰ ਕੁੰਜ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਕੀ ਜਾਮੀਨ
ਕਪੂਰ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੁੰਜ ਕੇ ਅੰਗਨ ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਚੰਬੇਲੀ ਅਰੁ ਮੋਤੀਆਂ ॥ ਰਾਇਬੇਲ ॥ ਜੂਹੀ ॥
ਮੱਲੀ ॥ ਕੁੰਦ ॥ ਮਦਾਰ ਆਦਿ ਦੁਖਤਾ ਕੇ ਫੂਲ ਫੂਲ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਸਰਦ ਰਿਤੁ ਕੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸਮ ਜਿਨ ਮੈਂ
ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦਲ ਦਰਪਨ ਸੈ ਨਿਰਮਲ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਕੀ ਆਪਸ ਮੇਂ ਛਾਯਾ ਪੈ ਕੇ ਝਿਲਮਲਾਇ ਰਹੀ ਹੈ ॥ (f 41 a)
ਕਈ ਨੀਲ ਮਣੀ ਕੇ ਰੰਗ ਕੇ ਤਮਾਲ ਬ੍ਰਿਛ ਸੋ ॥ ਸੋਨੇ ਕੇ ਰੰਗ ਕੀਆਂ ਬੇਲਾਂ ਲਪਟੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਵਰਨ ਕੇ
ਰੰਗ ਕੇ ਬ੍ਰਿਛ ਸੰਗ ਨੀਲ ਮਣੀਆਂ ਕੇ ਰੰਗ ਕੀਆਂ ਬੇਲਾਂ ਲਗ ਰਹੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਦੁਖਤਾਂ ਕੀਆਂ ਡਾਲੀਆਂ
ਕੰਚਨ ਕੇ ਰੰਗ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਸੋ ਪਤੇ ਪੰਨਯਾ ਕੇ ਰੰਗ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਨਾਲ ਜੋ ਮੋਤੀਆਂ ਕੇ ਗੁੱਛੇ ਲਟਕਤ ਹੈਂ ਸੋਈ
ਮਾਨੋ ਫੂਲ ਹੈਂ ॥ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਕੇ ਤਿਨਾ ਕੇ ਫਲ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨਾ ਕਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਸਵਾਦ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਦੁਖਤਾਂ ਕੇ
ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਰਤਨਾ ਕੀ ਬੱਦ ਬਧੀ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਮੈਂ ਨਿਰਮਲ ਸੁਗੰਧਾਂ ਕੇ ਜਲ ਭਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤਹਾ ਰੰਗ ਰੰਗ ਕੇ
ਕਮਲ ਫੂਲ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਮੈਂ ਫੁਹਾਰੇ ਛੁਟਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਲ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਦਰਖਤਾਂ ਕੀ ਸੋਭਾ ਝਿਲਮਲਾਇ ਰਹੀ ਹੈ ॥
ਫੂਲ ਫੂਲ ਕੇ ਉਪਰ ਭੋਰ ਗੁੰਜਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸਾਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਮੂਰਤ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਗਾਉਤੇ ॥
ਸੁੰਦਰ ਜੋ ਹੰਸ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਕਾਮਦੇਵ ਬੀਨਾ ਕੋ ਬਜਾਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਅਨੇਕ ਰੰਗਾਂ ਕੇ ਮਨੋਹਰ ਜੋ ਕਬੂਤਰ ਬੋਲਤੇ
ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਕਾਮ ਕੇ ਨਗਾਰੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੁੰਦਰ ਮੋਰਾਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਜੋ ਨ੍ਰਿਤ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕੋਕਲਾਂ ਅਰੁ ਤੋਤੇ
ਜੋ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਕੋਕ ਸਾਸਤ ਕੀਆਂ ਕਾਰਕਾਂ ਪੜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੋਭਾ ਬ੍ਰਿੰਦਬਿਪਨ ਕੀ ਬਰਨਸ ਕੋ ਅਸ ਕੇਨ ॥
ਸੇਸ ਮਹੇਸ ਗਣੇਸ ਬਿਧਿ ਪਾਰਨ ਪਾਛੇ ਭੋਨ ॥ ਤਿਸ ਫੁਲਵਾਰੀ ਮੈਂ ਮੋਤੀਆਂ ਕੀ ਗੋਲਜਾਲੀ ਕਾ ਏਕ ਸੁੰਦਰ ਬੰਗੁਲਾ ਹੈ ॥
ਤਿਸਕੀ ਝਰੋਖਿਅਨ ਮੈਂ ਹੁੰ ਕੇ ਛਇ ਐਸੀ ਝਿਲਮਲਾਇ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਮੰਡਲ ਕੇ ਸਹਿਤ ਅਨੇਕ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਆਇ ਕੇ
ਮਿਲੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਸਕੇ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਕੇ ਜੋ ਲਲਤਾਇਕ ਸਖੀਆਂ ਝਮਕ ਰਹੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਬੰਗੁਲੇ ਨੇ
ਉੱਜਲ ਰੂਪ ਕੀ ਹੀ ਮਾਲਾ ਪਹਰੀ ਹੈ ॥ ਚਾਰੋਂ ਦਰਵਜੇਓ ਮੈਂ ਸੋਨੇ ਕੇ ਸੂਤਾਂ ਕੀਆਂ ਕਨਾਤਾ ਜਗਮਗਾਇ ਰਹੀਆਂ
ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸਾ ਮੈਂ ਫੁਲਾਂ ਕੇ ਚੰਦੋਏ ਤਨ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਰਾਗਨੀਆਂ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਗਾਨ ਕੋ
ਕਰਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਬੀਨਾਂ ਮ੍ਰਿਦੰਗ । ਉਪੰਗ । ਸਾਰੰਗੀ । ਗਜਕ ਆਦਿਕ ਬਾਜੇ ਸੋ ਬਜਾਉਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤਿਸ ਬੰਗੁਲੇ ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ
ਸੇਜ ਬਿਛੀ ਹੈ ॥ (f 41 b) ਜਿਸ ਕੇ ਪਾਵੇ ਅਰੁ ਬਾਹੀਆਂ ਹੀਰਯਾਂ ਕੇ ਜੜਾਵ ਮੈਂ ਹੈਂ ॥ ਤਾ ਪੈ ਦੁਗਧ ਕੀ ਫੇਨ ਸਮ ॥

¹ Ram Sukh Rao presents Fateh Singh Ahluwalia almost as a devotee of Krishna. The following three folios also contain the praise of Brindaban, Radha and Krishna.

ਕੋਮਲ ਬਿਛਾਉਣਾ ਬਿਛਾਇਆ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਤਾ ਪੈ ਕਿਸੇਰੀ ਕਿਸੇਰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਲਾਡਲੀ ਜੀ ਲਾਲ ਜੁ ਹੈਂ ਸੋ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਲਾਡਲੀ ਜੁ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨਾ ਕੇ ਅੰਗਾਂ ਕੀ ਛਬਿ ਕੀ ਅਗਾੜੀ ਕੁੰਦਨ ਭੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ ॥ ਮਹਾਮਨੋਹਰ ਤਨ-ਸੁਖ ਬਸਤ੍ਰ ਕੀ ਘੋਰ ਦਾਰ ਸਾੜੀ ਪਹਰੇ ਹੈਂ ॥ ਮੁਖਮੰਦ ਮੰਦ ਮੁਸਕਾਨ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਡਹਡਹਾਇ ਰਹਿਆ ਹੈ ॥ ਤਾ ਪੈ ਘੁੰਘਰਵਾਰੀ ਅਲਕ ਛੁਟੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਨੈਨੋ ਮੈਂ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇ ਕੇ ਕਟਾਛਨ ਸੋ ਦੇਖਨਾ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਸਵਰਨ ਕਾ ਕਮਲ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਨਵੀਨ ਮਕਰੰਦ ਜਿਸ ਤੇ ਸੁਵਤਾ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਸੰਪੂਰਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਾ ਘਰ ਹੋਵੇ ॥ ਤਿਸ ਕਮਲ ਬਿਖੇ ਉਨਮੱਤ ਹੋ ਕੇ ਮਮੋਲਿਆਂ ਕਾ ਜੋੜਾ ਖੇਲਤਾ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ ਕੋਟ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੀ ਮਨਿੰਦ ਜਿਸ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੋਵੇ ॥ ਐਸਾ ਕਮਲ ਸ੍ਰੀ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀ ਦਾਸੀ ਕੇ ਮੁਖ ਕੇ ਬਰੋਬਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਹੀਏ ॥ ਤਿਸਤੇ ਉਸ ਮੁਖ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਵਹੀ ਮੁਖ ਹੈ ॥ ਨੀਲ ਮਣੀਆਂ ਕੇ ਸਾਬ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਜੋ ਹੈ ਕੰਚਨ ਕਾ ਲੋਂਗੁ ॥ ਸੋ ਜਿਨ ਕੀ ਨਾਸਕਾ ਮੈਂ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ਜੋ ਸੋਨੇ ਕੇ ਚੰਬੇ ਕੀ ਕਲੀ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਤਿਸ ਪਰ ਸੁੰਦਰ ਭੋਰ ਬੈਠਯਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਤਿਸ ਲੋਂਗੁ ਪਰ ਨੋਛਾਵਰ ਕਰੀਏ ॥ ਮਸਤਕ ਪਰ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਅੰਗੋਂ ਮੈਂ ਪਰਮਸੁੰਦਰ ਮੋਤੀਆਂ ਕੇ ਭੂਖਨ ਪਹਰੇ ਹੋਏ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹੀਰਿਆਂ ਕੇ ਭੂਖਨ ਪਹਰੇ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕਾ ਰੂਪ ॥ ਰੂਪ ਕਾ ਭੀ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ ਕੇ ਨਖਾਂ ਕੀ ਛੁਟਾ ਮੈਂ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕਰੋਰ ਕਰੋਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਅੰਗੋਂ ਮੈਂ ਨਿਰਮਲਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕੋਟ ਕੋਟ ਦਰਪਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਇਨ ਮੈਂ ਚੰਚਲਤਾ ਹੈ ਸੋ ਕੋਟ ਕੋਟ ਬਿਜੁਰੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਏਕ ਰੋਮ ਮੈਂ ਰੂਪ ਕੇ ਰਸ ਕਾ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਿਸ ਕੇ ਏਕ ਏਕ ਰੋਮ ਕੀ ਸੋਭਾ ਬਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਜੂ ਕੋ ਮਨ ਮੈਂ ਸੇ ਫੇਰਤਾ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੈਂ ਮੀਨ ਹੋਵੇ ॥ ਪਰੁ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਤਾ ॥ ਜੋ ਰੋਮ ਰੋਮ ਬਿਖੇ ਜਿਹਭਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੋ ਭੀ ਸ੍ਰੀ (f 42 a) ਕਿਸੇਰ ਜੀ ਕੇ ਰੂਪ ਕੀ ਛੁਟਾ ਨਹੀ ਬਰਨੀ ਜਾਇ ॥ ਤੋ ਏਕ ਜੀਭ ਸੋ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਕਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨਕੇ ਅੰਗਾ ਕੀ ਸੋਭਾ ਕੇ ਆਗੇ ਨੀਲ ਕਮਲ ॥ ਅਰੁ ਨੀਲ ਮਣਿ ॥ ਅਰੁ ਨੀਲ ਮੇਘ ॥ ਅਰੁ ਸੋ ਸੋ ਕਰੋੜ ਕਾਮ ਦੇਵ ਲਜਯਾਮਾਨ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਮਹਾਮਨੋਹਰ ਨਾਰੰਗੀ ਕੇ ਰੰਗ ਕੀ ਪਾਗ ਬਾਧੇ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਨੀਲ ਮਣੀ ਕੇ ਪਰਬਤ ਕੇ ਸਿਖਰ ਪਰ ਭੋਰ ਕੋ ਸੂਰਜ ਉਦੇ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਪਰਮਸੁੰਦਰ ਮੋਤੀਆਂ ਕੀ ਕਲਗੀ ਝਮਕ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਬਿਛ ਪਰ ਮੰਜੁਰੀ ਫੂਲੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਤਾ ਪੈ ਜੋ ਫੁਲੋ ਕੇ ਗੁੱਛੇ ਝੁਕ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਹੀਰਯਾਂ ਕੇ ਸਰ ਪੈਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਗਜਮੋਤੀ ਜਗਮਗਾਇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਸਨੇਹ ਕੇ ਅਕਾਸ ਮੈਂ ਸੁਕ੍ਰਤਾਰੇ ਉਦੇ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਮਸਤਕ ਪਰ ਚੰਦਨ ਕੋ ਬਿੰਦੁ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜੋ ਨੀਲ ਕਮਲ ਪਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤਿਸ ਕਾ ਭੀ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਤਾ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਪਰਮਸੁੰਦਰ ਜੋ ਹੈ ਭ੍ਰਿਕਟੀਆਂ ਸੋ ਕਟਾਛਾ ਕਰਕੇ ਚੰਚਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਮੁਖਚੰਦ੍ਰਮਾ ਪੈ ਨਿਤ ਕੇ ਕਰਨੇਵਾਰੀਆਂ ਜਿਦ ਜਿਦ ਕੇ ਨਿਤ ਕੋ ਕਰਤੀਆਂ ਹੈ ॥ ਕਾਨੋ ਤਾਂਈ ਬਿਸਾਲ ਜੋ ਨੇਤ੍ਰ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਗੋਲਕਾਂ ਕੇ ਆਸ ਪਾਸ ਨਾਲ ਡੋਰੇ ਛੁਟ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਨਿਰਮਲ ਕਮਲਨੀਆਂ ਕੇ ਦਲਾਂ ਪੈ ਲਾਲ ਭੋਰ ਆਇ ਬਸੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਪਰਮ-ਸੁੰਦਰ ਆਰਸੀ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋ ਨਿਰਮਲ ਕੋਪੋਲ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨੋ ਮੈਂ ਮਕਰਾਕ੍ਰਿਤ ਕੁੰਡਲ ਝਿਨਮਲਾਇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਰੂਪ ਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੈਂ ਕਾਮ ਕੇ ਮੀਨ ਪਰੇ ਹੈਂ ॥ ਅਤਰ ਕੇ ਸਾਬ ਭੀਜੀਆਂ ਹੁਈਆਂ ਅਲਕਾਂ ਛੁਟ ਰਹੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਨੀਲ ਕਮਲ ਕੇ ਭੋਰ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮੰਦ ਮੁਸਕਾਨ ਕੇ ਸਹਿਤ ਜੋ ਹੈ ਅਧਰੋਂ ਕੀ ਲਲਾਈ ਦੰਤੋ ਮੈ ਛਾਇ ਰਹੀ ਹੈ ਸੋ ਮਾਨੋ ਸਿੰਧੂਰ ਕੇ ਸਾਬ ਰੰਗੀ ਹੁਈ ਮੋਤੀਆਂ ਕੀ ਲੜੀ ਨੀਲ ਕਮਲ ਕੇ ਕੈਸੇ ਮ ਸੋਭ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਪਰਮਸੁੰਦਰ ਤਨਸੁਖ ਬਸਤ੍ਰ ਕਾ ਕੰਚੁਕ ਪਹਰੇ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਮੂਰਤਵਾਲੇ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸ ਕੇ ਉਪਰ ਹਾਸ ਰਸ ਸਨੇਹ ਕੇ ਸਹਿਤ ਛਾਇ ਰਹਿਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਪੀਤਾਂਬਰ ਮੈਂ ਮੁਖ ਕੈਸੇ ਲਸਤ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਕੰਚਨ ਕੇ ਅਕਾਸ ਮੈਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ (f 42b) ਉਦੇ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕੰਠ ਮੈਂ ਮਣੀਆਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਅਰੁ ਮੋਤੀਆਂ ਕੀ ਮਾਲਾ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਬਾਜੂ ਬੰਦ ਅਰੁ ਪਹੁਚੀਆਂ ॥ ਆਦਿਕ ਅਨੇਕ ਭੂਖਨ ਹੀਰਯਾ ਕੇ ਪਹਰੇ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਰੂਪ ਰਸ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਜੋ ਹੈਂ ਸ੍ਰੀ ਜੁਗਲ ਕਿਸੇਰ ਸੋ ਪਰਸਪਰ ਪਾਨਿ ਖਾਇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਦੂਲਹਨੰਦ ਕੁਮਾਰ ਦੁਲਹਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕੁਵਰ ॥ ਸੰਤਨ ਪ੍ਰਾਨ ਅਧਾਰ ਅਵਚਲ ਯਹ ਜੋਰੀ ਸਦ ॥ ਅਰੁ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਸੋ ਹਾਸ ਬਿਲਾਸ ਕੇ ਸਹਿਤ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਧਯਾਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਿਰ ਹਾਥ ਜੋਰ ਕਰਕੇ ਨਮੱਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਾਗੇ ॥ ਜਿਸ ਸਰੂਪ ਕੇ

ਜਾਨੇ ਬਿਨਾ ਏਹ ਝੂਠਾ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸਚੇ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਮਾਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਰੱਸੀ ਕੇ ਪਹਚਾਨੇ ਬਿਨਾ ਰੱਸੀ ਮੈਂ ਸਰਪ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਕੇ ਜਾਣੇ ਤੇ ਜਗਤ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਜਾਗੇ ਤੇ ਸੁਪਨੇ ਕਾ ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥ ਐਸਾ ਜੋ ਤੁਮਾਰਾ ਬਾਲਕ ਰੂਪਕ ਹੈ ॥ ਤਿਸਕੇ ਤਾਈਂ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜੋ ਜਾਗਤ ਪਾਏ ਨਹੀਂ ਮੁਨਿ ਸੰਕ ਨਰਦੇਵ ॥ ਸੋ ਸੋਵਤ ਜਸੁਮਤ ਲਹਯੋ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਭੇਵ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੋ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਜਾਗਤੇ ਹੋਏ ਕਯਾ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਮੁਨੀਸਵਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸੰਕਰ ਜੀ ਅਰੁ ਮਨੁਖ ਦੇਵਤਾ ਇਨਾ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪਾਏ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਜਸੋਧਾ ਜੀ ਨੇ ਸੋਵਤੇ ਹੁਏ ਪਾਏ ਹੈ ॥ ਤਿਨਕੋ ਮੇਰੀ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਰਸਬ੍ਰਮਾਦਿਕਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਭੀ ਨਹੀ ਪਾਇਆ ॥ ਸੋਈ ਰਸ ਜਿਨਾ ਨੇ ਗੋਕੁਲ ਕੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਬਿਖੇ ਬਹਾਇਆ ਹੈ ॥ ਤਿਸਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਜੋ ਅਬਨਾਸੀ ਹੈ ॥ ਅਰ ਘਟ ਘਟ ਬਿਖੇ ਸਦਾ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਜਿਸ ਕੋ ਦੇਵ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਰੁ ਸਿਵ ਜੀ ਭੀ ਜਿਸ ਕੇ ਅੰਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬੇਦ ਸਾਸਤ੍ਰ ਜਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾਂ ਗਾਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਜਸੋਧਾ ਜੀ ਕੀ ਗੋਦੀ ਮੈ ਖੇਲ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰੂਪ ਰੇਖ ਜਾਕੇ ਨਹੀ ਬਿਧਿ ਹਰਿ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇ ॥ ਹਾਉ ਸੋ ਡਰਪਾਇ ਤਿਹ ਜਨੁਮਤ ਰਾਖ ਸਵਾਇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਨਾ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਨਾ (f. 43a) ਰੇਖ ਹੈ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਰੁ ਸਿਵਜੀ ਨੇ ਭੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਹਾਉਆ ਤੇ ਡਰਾਇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜਸੋਧਾ ਜੀ ਸਵਾਇ ਰਾਖਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਮੇਰੀ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਕੋਟ ਕੋਟ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਇਕ ਇਕ ਰੋਮ ਬਰਾਟਤਨ ॥ ਸੋ ਅਪਨੇ ਭੁਜ ਦੰਡ ਲਿਯੇ ਉਛੰਗਜ ਸਮਤ ਹਰਖ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਏਕ ਰੋਮ ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੇ ਕੋਟ ਕੋਟ ਬ੍ਰਮਾਂਡ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਅਪਨੇ ਭੁਜ ਦੰਡਾ ਸੋ ਦੁਲਗਾਉਡੀ ਜੋ ਹੈਂ ਸ੍ਰੀ ਜਸੋਧਾ ਜੀ ॥ ਤਿਸ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਪਰਮ ਧਾਮ ਗੋਲੋਕ ਕੋ ਬਿਸਰਾਇ ਕੇ ਜੋ ਜਸੋਧਾ ਜੀ ਕਾ ਦੁਗਧਪਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਜੋ ਏਕ ਹੈ ਅਰੁ ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਰਖ ਹੈ ॥ ਸੁਕ ਸਨਕਾਦਿਕ ਜਿਸ ਕਾ ਧਯਾਨ ਧਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਪ ਤਪ ਸੰਜਮ ਧਯਾਨ ਇਨ ਮੈਂ ਜੋ ਨਹੀ ਆਉਤੇ ॥ ਸੋਈ ਜੋ ਨੰਦ ਕੇ ਆਂਗਨ ਮੈਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੌੜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਹਾਥ ॥ ਚਰਨ ॥ ਨੇਤ੍ਰ ॥ ਨਾਸਿਕ ॥ ਜਿੱਭ ॥ ਏਹ ਨਹੀ ਹੈ ॥ ਇਨਾ ਤੇ ਬਿਨਾ ਈ ਜੋ ਸਭ ਕਾਮ ਕੋ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਪ੍ਰਗਟ ਨਜਰ ਆਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਕਾ ਬਿਸਵੇਭਰ ਨਾਮ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਜੋ ਘਰ ਘਰ ਬਿਖੇ ਮਾਖਨ ਕੋ ਚੁਰਾਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਿਧਿ ਸੰਕਰ ਸੁਰਪਤਿ ਜਪਤ ਕਾਹੂ ਲਹਯੋ ਨ ਪਾਰ ॥ ਨਾਚ ਨਚਾਵਤ ਛਾਛ ਹਿਤ ਤਾ ਕੋ ਗੋਪ ਕੁਮਾਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੁਤ ਨਰ ਸੇਸ ਸਹੱਸ੍ਰ ਮੁਖ ਗਾਵਤ ਨਿਗਮ ਅਪਾਰ ॥ ਤਾਂ ਪੈ ਗੋਕੁਲ ਗੋਪਕਾ ਪਕਰ ਗੁਹਾਵਤ ਹਾਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਿਨ ਬਾਂਧਯੋ ਪਾਤਾਲ ਬਲ ਅਖਲ ਭਵਨ ਕੇ ਨਾਥ ॥ ਤਾਂ ਕੇ ਗੋਕੁਲ ਗਵਾਲਨੀ ਦਾਂਵ ਰਿਬਾਂਧਤ ਹਾਥ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੋ ਅਗਾਂਧ ਅਗਮ ਅਰੁ ਅਗੋਚਰ ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਜੋ ਬ੍ਰਿਜ ਕੇ ਬਾਲਕਾ ਕੇ ਸਾਥ ਖੇਲਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਕੀ ਮਾਯਾ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਕੋ ਮੋਹਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਾਰਨ ਕਰਨ ਹੈ ॥ ਨਿਰਗੁਣ ਅਰੁ ਸਰਗੁਣ ਦੋਨੋ ਸਰੂਪ ਕੋ ਧਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸਿਵ ਜੀ ਭੀ ਸਮਾਧ ਕੋ ਲਗਾਇ ਕੇ ਜਿਸ ਕੇ ਅੰਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪਾਇ ਸਕਤੇ ॥ ਸੋਈ ਜੋ ਗੋਪਾਂ ਕੀਆਂ ਗਊਆਂ ਕੋ ਚੁਰਾਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਸ ਸਰੂਪ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਿਨ ਕੇ ਗੁਣਾ ਕਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਜਸ ਜਿਨ ਕਾ ਅਪਾਰ ਹੈ ॥ ਬੇਦਾਂ (f. 43 b) ਨੇ ਭੀ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਨਿੱਤ ਲਛਮੀ ਜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਜੋ ਲੀਲਾ ਧਾਰੀ ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਸੰਗ ਕੁੰਜ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਜੋ ਪਤਮ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਰੁ ਸਿਵ ਜੀ ਕੇ ਸਰਵਸਵ ਚਰਨ ਕਮਲ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨੋ ਕੋ ਮੇਰੀ ਕੋਟ ਕੋਟ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਹੇ ਨਾਥ ਆਪ ਕੀ ਮਹਿਮਾਂ ਅਗਾਂਧ ਹੈ ॥ ਬੇਦ ਸਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਨ ॥ ਬ੍ਰਹਮ ॥ ਸਿਵ ॥ ਬਿਸਨੁ ॥ ਨਾਰਦ ॥ ਸਾਰਦਾ ॥ ਭਵਾਨੀ ॥ ਸੇਸਨਾਗ ॥ ਹੋਰਸਨਕਸ ਨੰਦਨ ਇਤਯਾਦਿ ਮੁਨੀਸਵਰ ਜਿਸ ਕੀ ਉਸਤਤ ਕੋ ਸਦਾ ਬਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰੁ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇ ਸਕਤੇ ॥ ਤਿਸਕੀ ਉਸਤਤ ਮੈਂ ਪਾਪਾ ਸੋ ਗ੍ਰੰਥਾ ਹੂਆ ਕਲਜੁਗ ਕਾ ਜੀਵ ਕੈਸੇ ਬਰਨਨ ਕਰੋ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਤੁਮ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਹੋ ॥ ਮੈ ਮਹਾਂ ਦੀਨ ਹੋ ॥ ਤੁਮ ਅਧਮ ਉਧਾਰਨ ਹੋ ॥ ਮੈ ਮਹਾਂ ਅਧਮ ਹੋ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਹੇ ਦਯਾ ਕੇ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਅਪਨੇ ਬਿਰਦ ਕੀ ਲਜਯਾ ਪਹਿਚਾਨ ਕੇ ਏਹ ਬਰ ਦੇਵੋ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਜੋ ਅਨੇਕ ਨਾਮ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਤਾਂ ਤਾਰਯਾਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਮੈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

ਏਹ ਨਾਮ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਹੈ ॥ ਸੋ ਤਾਰਯਾਂ ਕੇ ਸਹਿਤ ਏਹ ਨਾਮਰੂਪੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਅਕਾਸ ਬਿਖੇ ਸਦਾ ਨਿਵਾਸ ਕਰੇ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਧਯਾਨ ਅਰੁ ਬੇਨਤੀ ਸਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਤਿਸਤੇ ਉਪਰੰਤ ਰਾਜ ਕੇ ਕਾਮੋ ਕੋ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ¹ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਸੰਧਯਾ ਕੇ ਸਮੇਂ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਥ ਬੇਨਤੀ ਕੋ ਸਵੈਯਾ ॥ ਕੀਨਿਨ ਸੇਵ ਅਰਾਧਨ ਦੇਵਨ ਸਾਧ ਸਮਾਧਨ ਸਾਧ ਬਿਡਾਰੀ ॥ ਦੀਨ ਨ ਦਾਨਨ ਤੀਰਥ ਨਾਨ ਨ ਮਾਨ ਤਜਯੋ ਨ ਭਜਯੋ ਭਯਹਾਰੀ ॥ ਲੀਨ ਰਹਯੋ ਕਲ ਕੇ ਮਲ ਜਾਲ ਹਰੇ ਹਰਈ ਅਤਿ ਤਾਈ ਸੁਧਾਰੀ ॥ ਏਕ ਭਰੋਸ ਭਯੋ ਅਧਮੋ ਪਰ ਸੰਤਤ ਦੀਨਦਯਾਲ ਬਿਹਾਰੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨਾ ਮੈਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਨਾ ਕਿਸੀ ਦੇਵਤਾ ਕੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਨ ਸਮਾਧ ਹੀ ਸਾਧੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਾਧਨਾ ਦੂਰ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਨਾ ਕਛੁ ਦਾਨ ਹੀ ਦੀਏ ਹੈਂ ॥ ਨ ਤੀਰਥੋ ਕਾ ਸਨਾਨ ਹੀ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਨਾ ਅਹੰਕਾਰ ਹੀ ਤਯਾਗਯਾ ਹੈ ॥ ਨਾ ਭੈ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੀ ਕਾ ਭਜਨ ਹੀ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਕਲਜੁਗ ਕੇ ਪਾਪਾ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਬਿਖੇ ਮੈ ਲੀਨ ਰਹਯਾ ਹੋ ॥ ਹੋਲੇ ਹੋਲੇ ਮੈਨੇ ਏਕ ਆਤ ਤਾਈ (f.44 a) ਸੁਧਾਰੀ ਹੈ ॥ ਹੋਰੁ ਭਲਾ ਕਾਮ ਤਾ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੀਆ ॥ ਪਰ ਏਕ ਭਰੋਸਾ ਚਿਤ ਬਿਖੇ ਦਿੜ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਪਾਪੀਯੋ ਪਰ ਦਯਾ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਬਾਕੋ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਬਾਰੰਬਾਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਤ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭਗਤ ਵਛਲ ਯਹ ਨਾਮ ਤਵਤਾਸੋ ਕਾਮ ਨ ਹੋਯ ॥ ਅਧਮ ਉਧਾਰਨ ਜਾਨ ਕੇ ਧਯਾਵਤ ਹੋ ਹਰਿ ਤੇਯ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਹਾਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਹਿਤ ਹੈ ॥ ਹੇ ਦੀਨ ਦਯਾਲ ਭਗਤ ਵਤਸਲ ਜੋ ਏਹ ਤੁਮਾਰੋ ਨਾਮ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕਰਕੇ ਤਾ ਹਮਾਰਾ ਕਾਮ ਹੋਇ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ ॥ ਕਯੋ ਹਮ ਤੇ ਤਾਂ ਕੁਛ ਭੀ ਭਗਤ ਹੋਇ ਨਹੀਂ ਸਕਤੀ ॥ ਇਸ ਤੇ ਅਧਮ ਉਧਾਰਨ ਜੋ ਆਪ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜਾਨ ਕੇ ਮੈ ਧਯਾਵਤਾ ਹੋ ॥ ਕਯੋ ਮੈ ਅਧਮ ਹੋ ॥ ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਸੇ ਆਜਜੀ ਕਰਕੇ ॥ ਫੇਰ ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਿਤ੍ਰੋ ਕੋ ਪੜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬਿਚਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਪ੍ਰੇਮ ਸੋ ਸੁਨਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕੀ ਸੂਚਨਕਾ ਕਹਤਾ ਹੋ ॥ ਜਬ ਜਬ ਜਮੀਨ ਪਰ ਪਾਪੋ ਬਧਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਤਬ ਅਸਰੋ ਕੇ ਬਿਨਾਸ ਨਵਾਸ ਤੇ ਅਬਿਨਾਸੀ ਪੁਰਖ ਅਨੇਕ ਅਵਤਾਰ ਧਰਤੇ ਹੈਂ ਧਰਮ ਕੋ ਵਧਾਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਵਤਾਰ ਤੇ ਅਨੰਤ ਹੈਂ ॥ ਪਰ ਤੋ ਭੀ ਬੈਦ ਪੁਰਾਨੋ ਮੈਂ ਚੋਬੀਸ ਅਵਤਾਰ ਕਹੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਕਹਤ ਹੋ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਜੈ ਜੈ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਜਾ ਦੁਖ ਹਰਨ ਦੁਖ ਹਰਨ ਹੋਤ ਅਸਰਨ ਗਹੇ ਸਰਨ ਧਰਨ ਧਰਨ ਆਭਰਨ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸਤਕੋਟ ਕਾਮ ਕੇ ਸਮਾਨ ਅਭਿਰਾਮ ਸਯਾਮ ਸਤਕੋਟ ਦੁਰਗਾ ਸਰਸ ਅਰਿਨਾਸੀ ਹੈ ॥ ਸਤਕੋਟਿ ਸਰਪਤਿ ਬਿਭਵ ਬਿਲਾਸ ਰਾਸ ਸਤਕੋਟਿ ਅਮਿਤ ਅਕਾਸ ਅਵਿਕਾਸੀ ਹੈ ॥ ਸਤਕੋਟ ਬਾਤ ਕੋ ਸਮਾਨ ਭੂਰ ਬਲਵਾਨ ਸਤ ਕੋਟ ਸਸੀਤਾਨ ਸੀਤਲ ਪ੍ਰਕਾਸੀ ਹੈ ॥ ਸਤਕੋਟ ਕਾਲ ਸੇ ਦੁਰਗਦੁ ਸਤਰਦੇਵ ਸਤਕੋਟ ਧੂਮਕੇਤੁ ਦੁਰਾਧਰਖ ਭਾਸੀ ਹੈ ॥ ਦੁਮਲਾ ਸਵੈਯਾ ॥ ਸਤਕੋਟ ਪਤਾਲ ਅਗਾਧ ਅਮੰਗਲ ਘਾਇਕ ਕੋਟ ਬਨਾਇਕ ਹੈ ॥ ਸਤਕੋਟ ਸੁ ਤੀਰਥ ਸੋ ਅਤਿ ਪਾਵਨ ਪਾਪਨ ਸਾਵਨ ਨਾਮਕ ਹੈ ॥ ਸਤਕੋਟ ਮਹਮਾਚਲ ਸੋ ਅਚਲੋ ਸਤਕੋਟ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਗੰਭੀਰ ਰਹੈ ॥ ਸਭ ਕਾਮ ਪ੍ਰਪੂਰਨ ਪੂਰਨ ਕਾਮ ਦਗੋ ਸਤਕੋਟ ਸਮਾਨ ਅਹੈ ॥ (f. 44b) ਕਬਿੱਤ ॥ ਸਤਕੋਟ ਸਾਰ ਅਪਾਰ ਚਤੁਰਾਈ ਧਰੈ ਬਿਧਿ ਸਤਕੋਟ ਸੀ ਰਚਨ ਨਿਪੂ ਨਾਈ ਹੈ ॥ ਸਤਕੋਟ ਰਸਮ ਪਾਲਨ ਕਰਨਹਾਰ ਸਤਕੋਟ ਰੁੱਦ੍ਰ ਸੀ ਸਿੰਘਾਰ ਤਾਈ ਭਾਈ ਹੈ ॥ ਸਤਕੋਟ ਧਨਦ ਸਮਾਨ ਧਨਵਨ ਮਾਨ ਸਤਕੋਟ ਧਰਾ ਧਰ ਭਾਰ ਧਰਨਾਈ ਹੈ ॥ ਸਯਾਮ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸਯਾਮ ਉਪਮਾਨ ਆਨ ਜਬ ਕੋਟ ਸੋ ਖਦਯੋਤ ਭਾਨ ਕਹੈ ਲਘੁਤਾਈ ਹੈ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਜਗ ਕਰਤਾ ਕਰਤਾਰ ਜਗ ਪਾਲਕ ਕਮਲਾ ਰਵਨ ॥ ਸੰਕਚ ਜਗਤ ਸਿੰਘਾਰ

¹ For a detailed description of Fateh Singh Ahluwalia's daily routine, see ff., 164a-166b, below.

² In the following folios (44a-54b) Ram Sukh Rao is enumerating the twenty-four *avtārs* (incarnations) of Vishnu, particularly Rama and Krishna, and the latter's spouse, Radha. He also gives their attributes, and ends with the prayer that they may have their bounty on Fateh Singh Ahluwalia.

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਪਾਏ ਅਸਨਿਜ ॥ ੫ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਮਹਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਪਾਰ ਬਰਨਤ ਸੇਸ ਸਹਿਸ ਬਦਨ ॥ ਲਹੈ ਨ
ਕਬਹੁੰ ਪਾਰ ਅਵਰ ਕਹੇ ਅਸ ਕੋ ਜਗਤ ॥ ੬ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਰੋਮ ਰੋਮ ਪ੍ਰਤਿਬਾਸ ਕੋਟ ਕੋਟ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡਜਿਹਿ ॥
ਬੇਦ ਜਾਸ ਕੇ ਸਵਾਸ ਕੋ ਸਮਰਥ ਮਹਮਾ ਕਥਨ ॥ ੭ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਨਾਰਦ ਸਾਰਦ ਸੇਸ ਸੁਠ ਆਗਮ ਨਿਗਮ
ਪੁਰਾਨ ॥ ਨੇਤ ਨੇਤ ਬਚਨਤ ਤਦਿਪ ਲਹਤ ਨਗੁਨਿ ਪ੍ਰਮਾਨ ॥ ੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਪਾਤ ਗੁਨ ਰੂਪ ਜਸ
ਗਾਥਾ ਨਾਮ ਅਪਾਰ ॥ ਗਾਵਤ ਬਸ ਮਹੇਸ ਬਿਧਿ ਪਾਵਤ ਨਾਹਿਨਪਾਰ ॥ ੯ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਅਮਿਤ ਚਰਿਤ ਅਤਿ
ਜਗਤਪਤਿ ਸੋ ਮਤ ਰਤ ਸੰਸਾਰ ॥ ਮੋਰ ਉਡਤ ਜਿਹ ਪਵਨ ਕਿਹ ਗਿਨਤੀ ਤੂਲ ਬਿਚਾਰ ॥ ੧੦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਕਿਮ ਕਹਿ ਹੋ ਮੈ ਜੀਵ ਜੜ ਤਦਪ ਕਹਯੋ ਅਸਬੇਦ ॥ ਬਿਜਪਤਿ ਭਗਤ ਰਹਿਤ ਸਹੀ ਨਹੀ ਚਤੁਰਤਾਭੇਦ ॥ ੧੧ ॥
ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਭਤਾ ਸਭ ਪ੍ਰਗਟ ਬਿਨ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ਰਹਾਤ ॥ ਤਹਾਂ ਨਿਯਮ ਕਾਰਨ ਭਨਯੋ ਭਜਨ ਭਾਵ
ਬਹੁਭਾਤ ॥ ੧੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਿਜ ਨਿਜਮਤਿ ਮੁਨਿ ਹਰਿ ਚਰਿਤ ਯਾਂ ਤੇ ਕਰਤਬਖਾਨ ॥ ਭਗਤ ਭਾਵ ਗ੍ਰਾਹਕ
ਪ੍ਰਭੂ ਸੁਨ ਸਪ੍ਰੇਮ ਸੁਖਮਾਨ ॥ ੧੩ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਅਜਿਤ ਅਰੂਪ ਅਨੀਹਅਜ ਅਲੱਖ ਅਨਾਮ ਅਪਾਰ ॥ ਤਿਹ
ਧਰ ਦੇਹ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਿਯੋ ਭਗਤਨ ਹਿਤ ਸੰਸਾਰ ॥ ੧੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਅੰਬਰੀਕ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਗਜ ਗੋਪੀ ਗਾਂਠਿ ਸਮਾਜ ॥
ਕੋਨ ਕੋਨ ਰਾਖਯੋ ਨਹੀ ਭਗਤ ਜਾਨ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ॥ ੧੫ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਤ ਜਨੋ ਹਰਿ ਬਲ ਛਲਯੋ ਬਲਹਰਿ ਛਲੇ
ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥ ਤੀਨ ਪੈਂਡ ਛਿਤ ਦੈ ਕੀਏ ਦਵਾਰਪਾਲ ਜਗਪਾਲ ॥ ੧੬ ॥ ਨਰ ਹਰ ਹਰਿ ਨਗਧਰ ਕਮਠ (f. 45 a)
ਰਘੁਬਰ ਭ੍ਰਿਗੁ ਕੁਲਭਾਨੁ ॥ ਭਏ ਬਿਬਿਧ ਬਪੁ ਧਰ ਸੁਖਦ ਭਗਤਨ ਹਿਤ ਭਗਵਾਨ ॥ ੧੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਾਧੇ ਹਰਿ
ਬਿਨ ਭਵਨ ਮਿਟ ਸੇਵੈ ਸੁਰ ਕਿਨ ਕੋਰ ॥ ਰਵਿ ਬਿਨ ਰਾਤ ਬਿਲਾਤ ਨਹਿ ਬਹੁ ਜੀਗਨ ਕੇ ਜੋਰ ॥ ੧੮ ॥ ਸਮਦਮ
ਸੰਜਮ ਨੇਮ ਬ੍ਰਤ ਕੋਟ ਕਰੋ ਕਿਨ ਕੋਇ ॥ ਰਾਧੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰਟੇ ਬਿਨਾ ਕਟੇ ਨ ਭਵ ਦੁਖਦੋਇ ॥ ੧੯ ॥ ਜਬ ਸਭ
ਤੀਰਥਉ ਮਿਟੈ ਨਸ ਹੈ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ॥ ਤਬ ਰਾਧੇ ਹਰ ਕੋ ਸਿਮਰ ਪਾਵੈ ਨਰ ਨਿਰਬਾਨ ॥ ੨੦ ॥ ਜਪ ਤਪ ਤੀਰਥ ਜੋਗ
ਮਖ ਦਿਨ ਮੈ ਸੁਮ ਦਰਸਾਇ ਰਾਧੇ ਹਰਿ ਸੁਮਰਨ ਸੁਗਮ ਭਵ ਜਲ ਤਰਨ ਉਪਾਇ ॥ ੨੧ ॥ ਜੋਗ ਜਗਯ ਜਪ ਨੇਮ
ਬ੍ਰਤ ਕਿਏ ਨ ਫਲ ਅਸਹੋਤ ॥ ਬਾਗ ਕਿ ਰਾਧੇ ਹਰਿ ਕਹੇ ਜਸ ਫਲ ਹੋਤ ਉਦੋਤ ॥ ੨੨ ॥ ਐਸੋ ਬਿਰਤ ਨ ਹੋਤ ਸੁਖ
ਸੁਨੇ ਨ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ॥ ਰਾਧੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਹੇ ਲਹੇ ਜਨ ਜੈਸੇ ਸੁਖਮਾਨ ॥ ੨੩ ॥ ਕੋ ਜਨ ਕੋ ਪਤ ਝਟ ਕਹੈ ਨਿਕਟ
ਬਿਕਟ ਜਮਦਵਾਰ ॥ ਪਿਯਰੇ ਪਟਵਾਰੋ ਹਿਯੇ ਲਟਕਯੋ ਲਕਟ ਸੰਭਾਰ ॥ ੨੪ ॥ ਜੋ ਜਨ ਰਸਨਾ ਸੋ ਰਰੈ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ
ਉਚਾਰ ॥ ਤੋ ਜਪ ਜਾਗ ਨ ਚਾਹੀਏ ਗਿਯਾਨ ਬਿਰਾਗ ਬਿਚਾਰ ॥ ੨੫ ॥ ਜਿਹ ਮਾਯਾ ਬਾਂਧਯੋ ਜਗਤ ਬਲਿ ਬਾਂਧਯੋ ਜਿਹ
ਆਪ ॥ ਤਿਹ ਕੋ ਬਾਂਧਯੋ ਨੰਦਾ ਤਯ ਦੇਖਯੋ ਭਜਨ ਪ੍ਰਤਾਪ ॥ ੨੬ ॥ ਭਜਨ ਪ੍ਰਤਾਪ ਮਹਾਂ ਨਿਰਖ ਕਛੁ ਨਿਜਮਤ
ਅਨੁਸਾਰ ॥ ਧਾਰ ਮੁਹਾਰ ਚਰਨ ਹਿਦੈ ਕਹੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੁਨਸਾਰ ॥ ੨੭ ॥ ਜਿਨ ਮੈਂ ਜਸ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਕੇ ਤੇਈ ਬਚਨ
ਪ੍ਰਮਾਨ ॥ ਔਰ ਬਚਨ ਬਿਨਹੇ ਤਜਯੋ ਦਾਦਰ ਫੋਰਤਕਾਨ ॥ ੨੮ ॥ ਇਤਿ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪੰਡਤ
ਗੁਣ ਮੰਡਤ ਕਰਤ ਅਰਥ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬਖਾਨ ॥ ਸੁਨਿ ਕਹਿ ਨਿਪੁਮਨ ਬਚ ਕਰਮ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਭਗਵਾਨ ॥ ੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਤਾਂਤੇ ਚਰਿਤ ਜਯਾਵਲੀ ਸੁਚ ਰੁਚ ਰਚੀ ਬਿਚਾਰ ॥ ਸੁਨ ਸੁਨ ਗੁਨ ਗੁਨ ਨਾਰਿ ਨਰਪਾਵੈ ਭਗਤ ਮੁਰਾਰ ॥ ੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਹਰ ਧਰਣੀ ਹਿਰਣਾਛ ਨੇ ਗਯੋ ਰਸਾਤਲ ਮਾਹ ॥ ਸਾਨ ਸਹਸ ਕਲਪਨ ਹਤਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਾਰਾਹ ॥ ੩ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
ਸਾਠ ਹਜਾਰ ਕਲਪੋ ਮੈਂ ਜੁੱਧ ਕਰਕੇ ਮਾਰਯਾ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਗਤ ਤਟਵ ਆਤਮ (f. 45 b) ਹਤਯੋ
ਬਿਧਿ ਤਪ ਤਪਯੋ ਅਨਾਦ ॥ ਪ੍ਰਗਟੇ ਸੰਤਤ ਸੰਤ ਹਿਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸਨਕਾਦਿ ॥ ੪ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਨਕਾਦਿ ਕਯਾ
ਸਨਕ ॥ ਸਨੰਦਨ ॥ ਸਨਤਕੁਮਾਰ ॥ ਸਨਾਤਨ ॥ ਏ ਚਾਰ ਰੂਪ ਭਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਗਤ ਜੱਗਯ ਕ੍ਰਿਤ ਜਨ
ਕਹਿਤ ਪ੍ਰਗਟੇ ਸਤਯ ਪ੍ਰਤਗਯ ॥ ਆਕ੍ਰੁਤੀ ਉਰ ਤੇ ਸੁਮਤਿ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸ੍ਰੀ ਜਗਯ ॥ ੫ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਗਯ ਪੁਰਖ
ਆਕ੍ਰੁਤੀ ਕੇ ਉਰਤੇ ਭਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਧਰਮ ਪੁਤ੍ਰ ਮੂਰਤ ਉਦਰ ਨਰ ਨਾਰਾਯਨ ਨਾਮ ॥ ਬੱਦਕ ਆਸ੍ਰਮ ਤਪ ਕੀਯੋ

¹ Apparently, the invocation of twenty-four *avtārs* ends here with the phrase '*iti mangalācharan*', but the author dwells on this theme for a little longer.

ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਖਧਾਮ ॥ ੬ ॥ ¹ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤੀਸਰੇ ਨਰ ਨਾਰਾਯਨ ਅਵਤਾਰ ਭਏ ॥ ੩ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਦੇਵ
ਹੂਤ ਉਠਤੇ ਭਏ ਕਰ ਦਮ ਧਾਮ ਅਭੇਵ ॥ ਕਪਲ ਦੇਵ ਮਦ ਮਦਨ ਹਰ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਜਗਦੇਵ ॥ ੭ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
ਮਦਨ ਕਯਾ ਕਾਮ ਕੋ ਮਦ ਜਿਨੋ ਨੇ ਬੱਦਕ ਆਸ੍ਰਮ ਮੈਂ ਦੂਰ ਕੀਯੋ ਹੈ ॥ ੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚਾਰ
ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਅਨੁਸੂਯਾ ਸੁਖ ਦੇਯ ॥ ਕਿਯੋ ਰਾਗ ਬੈਰਾਗ ਸੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਫੱਤਾ ਤੇਯ ॥ ੯ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਨੁਸੂਯਾ ਜਿਨ ਕੀ
ਮਾਤਾ ਭਈ ਹੈ ॥ ੫ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਹਿੰਦ ਮੋਰ ਦੇਵੀ ਭਏ ਨਾਭ ਭਵਨ ਬਰਬੇਸ ॥ ਹਰਖਾਏ ਬਰਖਾ ਬਰਖ ਜੈ ਜੈ ਜੈ
ਰਿਖਿਭੇਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰਿਖਿ ਭੇਸ ਕਯਾ ਰਿਖਭ ਦੇਵ ਜੀ ॥ ਜੋਗ ਮਾਯਾ ਸੋ ਕਾਲ ਪਰੇ ਤੇ ਬਰਖਾ ਬਰਖਾਇ ਕੈ
ਜਿਨਾ ਨੇ ਸਭ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਏ ॥ ੫ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੁਨ ਸੁਨੀਤ ਸੁਤ ਸੁਰਚ ਬੰਦ ਕਿਤ ਤਪ ਬਲ ਜਗਦੀਸ ॥ ਬਰਦਾਯਕ
ਲਾਯਕ ਭਏ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਧ੍ਰੁਵਈਸ ॥ ੧੦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰਾਜਾ ਉਤਾਨਪਾਦ ਕੇ ਘਰ ਸੁਨੀਤ ਰਾਨੀ ਤੇ ਪੁਤ੍ਰ ਜੋ ਭਯੋ
ਹੈ ਧ੍ਰੁਵ ਜੀ ॥ ਤਿਨਾ ਨੇ ਬਿਮਾਤਾ ਸੁਰਚੀ ਕੇ ਕਟਬਚਨ ਸੁਨ ਕੇ ਬਨ ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਕੋ ਤਪ ਕੀਯੋ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਬਰ ਦੈਨ
ਵਾਰੇ ਲਾਯਕ ਕੇ ਧ੍ਰੁਵ ਬਰਦਾਨ ਅਵਤਾਰ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬੇਣਦਾਹਨੀ ਭੁਜ ਮਥਨ ਭਏ ਧਰਮਹਿਤ ਧੀਰ ॥ ਦੁਹੀ ਧਰਾ-
ਸੁਖ ਸਭਨ ਦਿਯ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਪ੍ਰਿਥਵੀਰ ॥ ੧੧ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੁਹਕੇ ਸਭ ਕੇ ਮਨੋਰਥ ਸਿੱਧ ਕੀਯੋ ॥ ਐਸੇ
ਪ੍ਰਿਥਅਵਤਾਰ ॥ ੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਿਥਿਧਿ ਜਲਧ ਜਲ ਫੇਨ ਭਵ ਅਸਾਨਨ ਅਘਸੀਵ ॥ ਹਰੇ ਬੇਦ ਹਰਿ (f 46 b)
ਹਯੋ ਰਣ ਜੇ ਜੈ ਜੈ ਹੈਗੀਵ ॥ ੧੨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪੁਲਯ ਕੈ ਸਮੈਂ ਮੈਂ ਬਧਯਾ ਜੋ ਹੈ ਸਮੁੰਦ੍ਰਾ ਕਾ ਜਲ ਤਿਸ ਕੀ
ਝੰਗਾ ਤੇ ਉਪਜਯਾ ਜੋ ਹੈ ਅਸਾਨਨ ਨਾਮਾ ਰਾਕਸ ॥ ਤਿਸ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਮੁਖ ਸੋ ਮੁਖ ਲਗਾਯ ਕੇ ਬੇਦ ਪਾਨ ਕਰੇ ॥
ਸੋ ਹਿੰਦੈ ਮੈਂ ਜਬ ਨਾ ਸਮਾਏ ਤਬ ਉਗਲ ਕੇ ਘਰ ਧੱਰ ਰਾਖੇ ॥ ਫੇਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਨਕੇ ਸੋ ਭਗਵਾਨ
ਨੇ ਹਯਗੀਵ ਰੂਪ ਧਰਕੇ ਮਾਰਯੋ ॥ ਬੇਦ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਆਨਦੀਯੇ ॥ ੯ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੁਰ ਸਹਾਯ ਸੁਰ ਭੋਗਹਿਤ ਜਲਧ
ਮਥਨ ਸੁਰ ਭੂਪ ॥ ਧਰਯੋ ਪੀਠ ਪਰਬਤ ਕਟਨ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਕਮਠ ਸਰੂਪ ॥ ੩ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਦੇਵਤਯਾਂ ਕੇ ਸਹਾਯਤਾ ਕੋ
ਸੁਰ ਭੋਗ ਜੋ ਹੈ ਅਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੇ ਮਥਨ ਮੈਂ ਸੋ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਠੋਰ ਪਰਬਤਰ ਕੋ ਪੀਠ ਪੈ ਧਾਰਣ
ਕੀਯੋ ॥ ੧੦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਛਯੋ ਸਤਯਬ੍ਰਤ ਪੁਲਯਭੂ ਨਾਉ ਸੇਸ ਦ੍ਰਿੜ ਕੀਨ ॥ ਸਿੰਖਾਸੁਰ ਜਲ ਮਧਤਯੋ
ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸ੍ਰੀ ਮੀਨ ॥ ੧੪ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪੁਲਯ ਮੈਂ ਸਤਯਬ੍ਰਤ ਨਾਮਾ ਰਾਜਾ ਕੀ ਰੱਛਾ ਕਰੀ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੀ ਨਾਉ
ਕਰਕੇ ਸੇਸ ਸੋ ਬਾਂਧ ਕੋ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰੀ ॥ ਸਿੰਖਾਸੁਰ ਕੇ ਜਲ ਮੈਂ ਮਾਰਯੋ ॥ ੧੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਖੰਭ ਫਾਰ ਪ੍ਰਗਟੇ ਝਟਤ
ਕਰੀ ਰੱਛ ਰਤਸੇਵ ॥ ਹਰਯੋ ਹਿਰਣਕਸਯਪ ਸਮਰ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਨਰ ਹਰਦੇਵ ॥ ੧੫ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰਤਿਸੇਵ ਕਯਾ ਸੇਵਾ ॥
ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਪੁਹਲਾਦ ਜੀ ॥ ੧੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਸਯਪ ਸੁਤ ਬਾਸਵ ਨਿਮਿਤਿ ਪ੍ਰਗਟੇ ਆਨੰਦ ਕੰਦ ॥ ਛਿਤਬਰ ਬਲਿ
ਬਾਮਨ ਛਲਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਜਗਬੰਦ ॥ ੧੬ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਬਰਸੋਂ ॥ ਤੀਨ ਪੈਂਡਮਾਂਗ ਕੇ ਰਾਜਾ ਬਲ ਕੋ ਪਾਤਾਲ ਮੈਂ
ਭੇਜਯਾ ॥ ਇੰਦ੍ਰਾਦਿਕ ਸੁਖੀ ਕੀਏ ॥ ੧੩ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਗ੍ਰਸਯੋ ਗ੍ਰਾਹ ਕਰਿ ਆਹ ਕਰ ਰਾਮ ਕਥਤ ਦੁਖ ਭੇਵ ॥ ਜਨਪਾਲਕ ਪਹੁਚੇ
ਤੁਰਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਹਰਿਦੇਵ ॥ ੧੭ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਗਸਤ ਮੁਨਿ ਕੋ ਸ੍ਰਾਪ ਸੋ ਇੰਦ੍ਰ ਦੁਮਨ ਰਾਜਾ ਜੋ ਹਾਥੀ ਹੂਆ ਸਾ ਸੋ
ਜਬ ਗ੍ਰਾਹ ਨੇ ਗ੍ਰਸਯਾ ॥ ੧੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਨਕਾਦਿਕ ਬਿਧਿਹੁਨ ਦਿਯੋ ਉਤਰ ਨਾਰਦਸੰਸ ॥ ਮਾਯਾ ਬ੍ਰਹਮ ਕਥਨ ਕਰਨ ਜੈ
ਜੈ ਜੈ ਸ੍ਰੀ ਹੰਸ ॥ ੧੮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਨਕਾਦਿਕ ਅਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਾਨੇ ਭੀ ਜਬ ਨਾਰਦ ਕੋ ਸੰਸ ਕਯਾ ਪ੍ਰਸੰਨ (f 46 b)

¹ It may be pointed out that the author here follows two sets of consecutive numbering : to indicate the vesre (*dohra*) in this case and in the following, to enumerate the twenty-four *avtars* of Vishnu.

² This is one of the many instances of faulty numbering in this work. The author is listing twenty-fourth *avtars* and yet to the fourth *avtār* he gives number three in both words and figures, whereas the first three *avtars* are not numbered at all. For a list of all the *avtars*, see f. 54 b, below.

ਕੋ ਉਤਰ ਨਹੀਂ ਦੀਯੋ ॥ ੧੫ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਗਤ ਖਾਨ ਲਾਗੈ ਜਬੈ ਰਚੇ ਭੂਤਗਣਸੰਭੁ ॥ ਬਿਧਿ ਤਪ ਅਨਬਿਧਤਨ
 ਭਏ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਤਿਸੁ ਅੰਭ ॥ ੧੬ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਤਪ ਕੀਏ ਤੇ ਅਕਾਸ ਬਾਨੀ ਭਈ ॥ ਤੁਮ ਔਰ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨ
 ਕਰੋ ॥ ਤਬ ਦੂਏ ਤਨ ਕੇ ਦਾਹਨੇ ਭਾਗ ਸਵੰਯ ਭੂ ਮਨੁ ਭਏ ॥ ਬਾਂਵੇ ਭਾਗ ਤੇ ਸਤਰੂਪਾ ਜੀ ਭਏ ॥ ੬ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਰੋਗ ਬਿਥਾਰ ਅਪਾਰ ਜਗ ਭੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਨਿਬਾਰ ॥ ਧੰਨਵੰਤਰ ਪ੍ਰਗਟੈ ਧਰਾ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਖਕਾਰ ॥ ੨੦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਅਨਿਬਾਰ ਕਯਾ ਜੋ ਕਿਸੀ ਤੇ ਨਹੀ ਨਿਵਾਰਯਾ ਜਾਤਾ ॥ ੧੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਨਕ ਬੈਰੁ ਸਹਸਾਰੁਜਨ ਹਤਯੋ ਰੇਣੁਕਾਨੰਦ
 ਛਿਤ ਇਕੀਸ ਬਿਨ ਛੱਤ੍ਰ ਕੀ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਜੰਗਬੰਦ ॥ ੨੧ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰੇਣੁਕਾਨੰਦ ਸ੍ਰੀ ਪਰਸਰਾਮ ਜੀ ॥ ਪਿਤਾ ਜੋ
 ਜਮਦਗਨ ਤਿਨ ਕੇ ਬੈਰ ਤੇ ਜਿਨਾ ਕੇ ਸਹੱਸਾਰੁਜਨ ਮਾਰਯੋ ਹੈ ॥ ੧੯ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪੁਤ੍ਰ ਪਰਾਸੁਰ ਉਦਰ ਕਰ ਜੋ
 ਜਨਗੰਧਾਬਾਸ ॥ ਭਏ ਪੁਰਾਨ ਰਚੇ ॥ ਸਕਲ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸ੍ਰੀ ਬਯਾਸ ॥ ੨੨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪਰਾਸੁਰ ਨਾਮ ਮੁਨਿ ਤਾਂ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ
 ਬਯਾਸ ॥ ੧੯ ॥ ਅਥ ਰਾਮ ਚਰਿੱਤਰ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁ ਕੁਲ ਤਿਲਕ ਦਸਰਥ ਨੰਦਨ ਰਾਮ ॥ ਤਰੁਣ
 ਅਰੁਣ ਪੰਕਜ ਚਰਣ ਨੂਤਨ ਜਲਧਰ ਸਯਾਮ ॥ ੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੁਰਨ ਬਿਨੈ ਹਰਿਪੁਰ ਕਰੀ ਰਾਵਣ ਅਤਿ ਭੈ ਭੀਰ ॥
 ਪ੍ਰਗਟੇ ਦਸਰਥ ਸੁਤ ਅਲਖ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੨ ॥ ਮਖਰੱਛਣ ਲੱਛਣ ਸਹਿਤ ਚਲੇ ਦੱਫਰਣਧੀਰ ॥ ਬਿਸਵਾਮਿੱਤ੍ਰ
 ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸਨ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੩ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਲੱਛਣ ਕਯਾ ਲਛਮਨ ਜੀ ॥ ਦੱਫਚਤੁਰ ॥ ੩ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਾਰਗ
 ਤਾਰੀ ਤਾਰਕਾ ਮਾਰ ਸੁਭੁਜ ਖਲ ਭੀਰ ॥ ਜਗ ਰੱਛਕ ਰੱਛਾ ਕਰੀ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੪ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਰਸਤੇ ਮੈ ਮਾਰ ਕੇ ਤਾਰਕਾ ਤਾਰੀ ॥ ਸੁਭੁਜ ਕਯਾ ਸੁਬਾਹੁ ਨਾਮਾ ਰਾਕਸ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਿਥੁਲਾਪੁਰੀ
 ਪਧਾਰ ਪੁਨਿ ਤੋਰ ਧਨੁਖ ਨਿਪ ਭੀਰ ॥ ਭ੍ਰਿਗੁਪਤਿ ਗਰਬ ਹਰਯੋ ਹਰਖ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਭ੍ਰਿਗੁਪਤਿ ਪਰਸਰਾਮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦਰਸਥ ਬੋਲੇ ਨਿਪ ਜਨਕ ਬਯਾਹੇ ਚਾਰੋ ਬੀਰ ॥ ਹਰਖੈ (f 47 a)
 ਬਰਖੈ ਸੁ ਮਨਸੁਰ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੬ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਆਏਅਵਧਾ ਹਰਖ ਅਤਿ ਬਾਜੇ ਬਜਤ ਗੰਭੀਰ ॥
 ਸੀਯਾ ਰਾਮ ਜੋਰੀ ਜੁਰੀ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਘੁ ਕੁਲ ਤਿਲਕਹਿ ਤਿਲਕ ਨਿਪ ਲਗਯੋ ਦੇਨ ਮਤ ॥
 ਧੀਰ ਲੈ ਬਰ ਕੇਕਈ ਬਨ ਪਠੈ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਚਲੇ ਰਾਮ ਲਛਮਨ ਸੀਯਾ ਉਤਰੇ ਸੁਰਸਰਿ
 ਤੀਰ ॥ ਬਾਲਮੀਕ ਮਿਲਗਿਰ ਰਹੈ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੯ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਗਿਰ ਜੋ ਪਰਬਤ ਚਿਤ੍ਰ ਕੂਟ ਤਾਪੈ ॥ ੯ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਾਮ ਸੋਕ ਦੁਖਓਕ ਨਿਪ ਗੋ ਪੁਲੋਕ ਅਧੀਰ ॥ ਭਰਤ ਆਯ ਹਰਿ ਪਗ ਪਰੈ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੧੦ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਦੁਖਓਕ ਕਯਾ ਦੁਖ ਕੇ ਅਸਥਾਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਲੀਨੋ ਰਾਜਨ ਧਰਮੁ ਧੁਜ ਪਠੈ ਭਰਤ ਦੇ ਧੀਰ ॥ ਹਤੇ ਬਿਰਾਧ
 ਅਸਾਧ ਮਗ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ੧੧ ॥ ਸਰਭੰਗ ਨਾਮਾ ਮੁਨਿ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਰ ਦੰਡਕ ਪਾਵਨ ਹਯੋ ॥
 ਸਰੂਪ ਨਖਾ ਨਕ ਤੀਰ ॥ ਖਰ ਦੂਖਨ ਤਿਸੁਰੂ ਬਧੈ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੧੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਹਤ ਸਰੂਪ ਨਖਾ ਕਯੋ ਸਰੂਪ
 ਨਖਾ ਨਿਜ ਬੀਰ ॥ ਕਰੀ ਨਾਕ ਬਿਨ ਤੁਵਜੀਯਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਰੂਪ ਨਖਾ ਰਾਕਸੀ ਸੋ ਅਪਨੇ
 ਭਾਈ ਕੋ ਯੋ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਤੇਰੇ ਸੂਰਪਨ ਕਯਾ ਸੂਰਮੰਤ ਕੋ ਖਾਕ ਹੈ ॥ ਕਯੋ ਤੇਰੇ ਹੋਤੇ ਦੇਖ ਮੈ ਨਾਸਕਾ ਬਿਨ ਕਰੀ
 ਹੈ ॥ ੧੩ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਛਲਛਾਯਾ ਸੀਤਾ ਹਰੀ ਲੈ ਮਰੀਚ ਖਲਭੀਰ ॥ ਰੁੱਧ ਜੁੱਧ ਕੀਯ ਮਗ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੧੪ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਵਰੀ ਤਾਰ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਸੋ ਕਰੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਧੀਰ ॥ ਬਾਲੀ ਹਤ ਕਪਿਰਾਜਕੀਯ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੧੪ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਗੈ ਮੁੰਦਰੀ ਲੇ ਹਤਯੋ ਬਨ ਜਾਰ ਲੰਕ ਹਨੁਬੀਰ ॥ ਦਈ ਕੁਸਲ ਸੀਯਾ ਆਯ ਹਰਿ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਰ ਕਟ ਕਟਕ ਸੁਧਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਉਤਰੇ ਸਾਗਰ ਤੀਰ ॥ ਭਏ ਪਾਰ ਪੁਲ ਬਾਧ ਗਿਰ ਜੈ ਜੈ ਜੈ
 ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੧੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕੁੰਭ ਕਾਨ ਘਨਨਾਦ ਹਤ ਅਗਨਤ ਅਸੁਰਨ ਭੀਰ ॥ ਮਾਰਯੋ ਰਾਵਨ ਪ੍ਰਬਲ ਖਲ
 ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੧੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਿਲੈ ਜਾਨਕੀ ਰਾਮ ਸੁਰ ਬਰਖੈ ਫੁਲਨਭੀਰ ॥ ਆਯੋ ਅਵਧਪੁਰੀ ਹਰਖ
 ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੧੯ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਿਲੇ ਸਭਨ ਇਕ ਬੇਰ ਕਰ ਰਘੁਬਰ ਬਿਪੁਲ (f 47 b)

¹ The author now begins with Ram's attributes and his praise.

ਸਰੀਰ ॥ ਹਰੀ ਪੀਰ ਅਤਿਸੁਖ ਦੀਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੨੦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਾਮ ਰਾਜ ਰਾਜਤ ਪੂਜਾ ਸਕਲਸੁਖੀ
ਮਤਿਧੀਰ ॥ ਅਸਰਨ ਸਰਨ ਸਦਾ ਭਜੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਰਘੁਬੀਰ ॥ ੨੧ ॥ ਅਥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਲਿਖਯਤੇ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥
ਬ੍ਰਿਜਪਤਿ ਬ੍ਰਿਜ ਪ੍ਰਿਯ ਬ੍ਰਿਜ ਸੁਖਦ ਬ੍ਰਿਜ ਬਨਿਤਾ ਚਿਤ ਚੋਰ ॥ ਬ੍ਰਿਜ ਰਾਨੀ ਕੇ ਨੇਹ ਬਸ ਜੈ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦ ਕਿਸੋਰ ॥ ੧ ॥
ਦੋਹਰਾ ॥ ਅਸੁਰ ਭਯਾ ਕੁਲ ਅਮਰਗਣ ਦੀਯੋ ਬਿਨਯ ਸੁਨਧੀਰ ॥ ਨਰ ਤਨ ਧਰ ਛਿਤਭਰ ਹਰੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ੨ ॥
ਬਾਰਤਾ ॥ ਛਿਤਭਰ ਕਯਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਭਾਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਆਏ ਜਬ ਦੇਵੀ ਉਦਰ ਆਏ ਅਮਰ
ਅਧੀਰ ॥ ਗਏ ਬਰਨ ਦਿਵ ਕੋ ਬਰਨ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ੩ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਰਨ ਜੋ ਉਸਤਤ ਤਾਂਕੋ
ਬਰਨਨ ਕਰ ਕੈ ਦਿਵ ਕਯਾ ਸਵਰਗ ਕੋ ਗਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਗਟੇ ਜਦੁਕੁਲ ਗਗਨ ਬਿਧੁ ਖਲ ਦਲ ਜਲ ਦਸਮੀਰ ॥
ਕੀਏ ਮੁਦਤ ਜਨਨੀ ਜਨਕ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਦੁਕੁਲ ਜੋ ਅਕਾਸ ਤਾਂਕੋ ਬਿਧੁ ਕਯਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸੇ
ਦੁਸਟਾਂ ਕੇ ਜੋ ਦਲ ਰੂਪੀ ਮੇਘ ਤਿਨ ਕੋ ਪਵਨ ਸੇ ॥ ੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਿਰਧਰ ਆਨਕ ਦੁੰਧੀ ਆਏ ਰਵਿਜਾਤੀਰ ॥
ਪਗ ਲਗ ਮਗ ਦੀਨੋ ਸੁਭਗ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਆਨਕ ਦੁੰਧੀ ਕਯਾ ਬਸੁਦੇਵ ਜੀ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਨੰਦ ਕਹਾਏ ਨੰਦ ਕੇ ਨੰਦਤ ਕੀਏ ਅਹੀਰ ॥ ਗੋਕਲੇ ਸਗੋਕੁਲ ਛਏ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
ਸਭ ਅਹੀਰ ਜਿਨਾ ਨੇ ਨੰਦਤ ਕਯਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਾਨ ਪੂਤਨਾ ਕੀ ਕੀਏ ਪਾਨ ਪਿਯਾਫਤ ਛੀਰ ॥
ਸਕਟ ਤ੍ਰਿਣਾਵ੍ਰਤ ਕਟਨ ਬੁਧ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਛੀਰ ਕਯਾ ਦੁਗਧ ॥ ੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਾਮ
ਕਰਣ ਕੀਨੋ ਗਰਗ ਰਜਖਾਈ ਸਿਸੁਭੀਰ ॥ ਮਾਤ ਦਿਖਾਏ ਮੁਖ ਜਗਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਪ੍ਰਿਤ ਪਦ ਚੋਰਯੋ ਦਯਜ ਦਧ ਕਰੀ ਕੇਲ ਸਿਸੁਭੀਰ ॥ ਚਰਿਤ ਕੀਏ ਬਹੁ ਧਾਨ ਬਲ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥
ਬਾਰਤਾ ॥ ਦਯਜ ਕਯਾ ਮਾਖਨ ॥ ੯ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਧਨਦ ਤਨੈ ਸਾਖਿਤ ਕੀਏ ਪਾਵਨ ਹਰ ਤਨ ਧੀਰ ॥
ਬਿਪਨ ਪਛਾਰੇ ਬੱਛ ਬਕ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਧਨਦ ਤਨੈ ਜੋ ਹੈ ਕੁੰਬੋਰ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਜੁਮਲਾ ਅਰਜੁਨ (f. 48 a)
ਸਾਪ ਜੁਗਤ ਹੁਏ ਸੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਤਨ ਜੇ ਹੈਂ ਬ੍ਰਿੱਛਾਂ ਕੇ ਤੇ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ॥ ੧੦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰੁੱਧ
ਸਵਾਸ ਅਘ ਅਧਮ ਕੇ ਬਧਯੋ ਮਹਾਨ ਸਰੀਰ ॥ ਰੇਬੱਛ ਬਿਧਿਨਵ ਕੀਏ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
ਅਘਾਸੁਰ ਕੇ ਸਵਾਸ ਰੁੱਧ ਕਯਾ ਰੋਕ ਕਰਕੇ ॥ ੧੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਧੇਨੁ ਚਰਾਵਤ ਬਨ ਹਤਯੋ ਧੇਨੁ ਕਖਲ ਰਣਧੀਰ ॥
ਰਾਖੇ ਬਾਲਕ ਕਾਲਝਰ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਧੇਨੁ ਕਾਸੁਰ ਗਊ ਚਰਾਵਤ ਮਾਰਯਾ ॥ ੧੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਾਲੀਨਥ
ਦਾਵਾ ਅਨਲ ਕਰੀ ਪਾਨ ਕਰਭੀਰ ॥ ਖੇਲਤ ਹਤਯੋ ਪੁਲਿੰਬ ਬਲ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕਰਭੀਰ ਕਯਾ ਭੈ
ਕੋ ਉਪਜਾਇ ਕੈ ॥ ਬਲ ਕਯਾ ਬਲਦੇਵ ਜੀਨੋ ॥ ੧੩ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬੇਨੁ ਅਧਰ ਧਰਮ ਧੁਰ ਧੁਨਿ ਕੀਨੀ ਤਰੁਨਿ ਅਧੀਰ ॥
ਕਰ ਬਿਹਾਰ ਬਰਖਾਸਰਦ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਰੁਨਿ ਕਯਾ ਇਸਤ੍ਰੀਯ ॥ ੧੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਕਲ
ਤਿਯਨ ਤਪ ਫਲ ਦੀਯੋ ਚੜੇ ਕਦਮ ਹਰਚੀਰ ॥ ਕਰੀ ਜਗਯੁ ਪਤਨੀ ਮੁਦਿਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਗਿਰਧਰ
ਬ੍ਰਿਜ ਰਾਖਯੋ ਗਯੋ ਬਿਨ ਮਦ ਹਵੈ ਸੁਨਾਸੀਰ ॥ ਬਰਨ ਬਰਨ ਪਰ ਚਰਨ ਕਹਿ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
ਸੁਨਾਸੀਰ ਇੰਦੁ ਬਰਨ ਉਸਤਤ ਤਾਂਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਕੇ ਚਰਣੋ ਮੈ ਪਰ ਕੈ ॥ ੧੬ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨੰਦ ਹਿਲਯਾਏ ਬਰਨ
ਤੇ ਹਰੀ ਸਕਲ ਬ੍ਰਿਜਪੀਰ ॥ ਰਾਸ ਬਿਲਾਸ ਹੁਲਾਸ ਕਿਯ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਰਨ ਦੇਵਤਾ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਰਸ ਕੀਨੋ ਕਿਹਿ ਬਿਬਿਧ ਬਚ ਆਏ ਰਵਜਾਤੀਰ ॥ ਜਲਜ ਨੈਨ ਜਲ ਕੇਲ ਕ੍ਰਿਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ੧੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਸਾਪ ਸੁਦਰਸਨ ਹਰ ਹਰਯੋ ਸੰਖ ਜੂੜ ਮਿਲਬੀਰ ॥ ਦਿਵਸ ਬਿਰਹਤਿਯ ਗੁਨ ਗੁਨਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
ਜਬ ਹਰਿ ਬਨ ਕੋ ਜਾਤੇ ਤਬ ਸਭ ਇਸਤ੍ਰੀਯਾਂ ਗੁਣਾ ਕੋ ਗੁਣਤੀਆਂ ਰਹਤੀਆਂ ॥ ੧੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦੁਸਟ ਅਰਿਸਟਹ ਨਸਟ
ਕਰਹਈ ਭੂਰ ਭਯ ਭੀਰ ॥ ਬ੍ਰਿਜਬਾਸੀ ਪ੍ਰਮੁਦਤ ਬਦਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬੈਲ ਕੋ ਰੂਪ ਜੋ ਅਰਿਸਟ
ਨਾਮਾ ਰਾਕਸ ਤਾ ਕੋ ਮਾਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਜੋ ਭਯ ਕੀ ਭੀੜ ਹੈ ਸੋ ਦੂਰ ਕਰੀ ॥ ੧੯ ॥
ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੁਨ ਬਿਧਿਸੁਤ ਤੇ ਮਰਮ ਬਲ ਭੋ ਨ੍ਰਿਪ ਕੰਸ ਅਧੀਰ ॥ ਲੈਨ ਪਟਯੋ ਸੁਫਲ ਕਸੁਵਨ (f. 48 b)

¹ The following folios upto 52b are devoted to Krishna's attributes and his sixteen names.

ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ੨੦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਿਧਿਸੂਤ ਕਯਾ ਨਾਰਦ ॥ ਸੁਫਲ ਕਸੁਵਨ ਕਯਾ ਅਕੂਰ ॥ ੨ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਧ ਕੇਸੀ ਬਯੋਮਾਸੁਰੈ ਅਗੁਜ ਨੰਦ ਅਧੀਰ ॥ ਰਬ ਚੜ ਚਲੇ ਅਕੂਰ ਸੰਗ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਕੇਸੀ ਅਰੁ ਬਯੋਮਾਸੁਰ ਕੋ ਬਧ ਕਰ ਕੇ ਅਗੁਜ ਕਯਾ ਬਲਦੇਵ ਕੇ ਸਹਿਤ ॥ ਨੰਦ ਕੋ ਆਧਾਰ ਕਰ ਕੇ ਰਬ
 ਪੈ ਚੜ ਕੇ ਅਕੂਰ ਕੇ ਸੰਗ ਚਲੇ ॥ ੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਿਜ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਰਸਾਯ ਕੈ ਤਰਨ ਤਨੂਜਾ ਤੀਰ ॥ ਦੁਮ
 ਟਾਰਯੋ ਅਕੂਰ ਕੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭੂਰ ਚੂਰ ਅਕੂਰ ਭ੍ਰਮ ਨਿਕਸ ਨੀਰ ਤੇ ਤੀਰ ॥ ਕਰੀ ਆਯ ॥
 ਬਹੁਤੇ ਬਿਨੈ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਕੂਰ ਕੇ ਭੂਰ ਕਯਾ ਬਡਭ੍ਰਮ ਤਾ ਕੋ ਜਬ ਚੂਰ ਭਯੋ ॥ ਤਬ ਜਲ ਤੇ
 ਨਿਕਸ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਯ ਕੇ ਬਹੁਤ ਬੇਨਤੀ ਕਰੀ ॥ ਨਮ੍ਰਤਾ ਸੋ ॥ ੨੩ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਜਕ ਪਛਾਰ ਭਵਾਰ ਕੇ
 ਪਹਰੇ ਰੁਚ ਰੁਚ ਚੀਰ ॥ ਅਪਰ ਦੀਏ ਸਬ ਸਖਨ ਕੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਭਵਾਰ
 ਕਯਾ ਕੰਸ ਕੋ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਰੇ ॥ ੨੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਲਖੀ ਛਬ ਮਧੁਪੁਰੀ ਕੁਬਜਾ ਪਾਯ ਪਟੀਰ ॥
 ਕੀਯੋ ਬਾਮ ਤੇ ਬਾਮ ਤਨ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮਧੁਪੁਰੀ ਕਯਾ ਮਥੁਰਾ ॥ ਪਟੀਰ ਕਯਾ ਚੰਦਨ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਆਏ ਨੰਦਤ ਨੰਦ ਪੈ ਧਨੁਖ ਤੋਰ ਰਣਧੀਰ ॥ ਕਿਯ ਨਿਸ ਉਪਬਨ ਅਸਨ ਬ੍ਰਿਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਧਨੁਖ ਤੋਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁਏ ਨੰਦ ਜੀ ਪੈ ਆਏ ॥ ਰਾਤ ਕੋ ਉਪਬਨ ਮੈਂ ਭੋਜਨ ਅਰੁ ਬਿਤਤਾ ਕਰੀ ॥ ੨੬ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਕੰਸ ਕੁਸੁਪਨ ਭ੍ਰਮਾਯ ਚਿਤ ਕੀਨੇ ਅਬਲ ਅਧੀਰ ॥ ਕਾਲ ਰੂਪ ਹੁੰ ਉਹ ਬਸੈ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਅਬਲ ਕਯਾ ਬਲ ਤੇ ਹੀਨ ਕੰਸ ਕੀਯੋ ॥ ੨੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਗਜ ਪਛਾਰ ਚਾਨੂਰ ਬਧ ਹਤਯੋ ਕੰਸ ਜੁਤ ਬੀਰ ॥ ਰੰਗ ਭੂਮਿ
 ਭੂਖਿਤ ਭਏ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬੀਰ ਕਯਾ ਭਾਈਓ ਕੇ ਸਹਿਤ ਕੰਸ ਮਾਰਯੋ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਾਤ ਪਿਤਹਿ ਸੁਖ ਕਰ
 ਹਰੀ ਉਗ੍ਰ ਸੈਨ ਕੀ ਪੀਰ ॥ ਬਿਦਾ ਕੀਏ ਨੰਦਾਦਿ ਬ੍ਰਿਜ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨੰਦਾਦਿਕ ਬ੍ਰਿਜ ਕੋ ਬਿਦਾ ਕੀਏ
 (f 49 a) ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਿਦਯਾ ਪੜ ਗੁਰਸੁਤ ਦੀਯੋ ਉਧਵ ਗਯਾਨ ਗੰਭੀਰ ॥ ਪਠਾਯੋ ਬ੍ਰਿਜ ਸੰਦੇਸ ਕਹ ਜੈ ਜੈ ਜੈ
 ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਿਦਯਾ ਪੜ ਕੇ ਗੁਰਾਂ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਲਯਾਯ ਦੀਏ ॥ ੩੦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਿਜ ਅਲਪ੍ਰਿਤਿ ਸੁਨਿ ਤਿਯਨ
 ਕੇ ਬਚਨ ਪਰੀ ਨਹਿ ਧੀਰ ॥ ਆਏ ਹਰਿ ਪੈ ਭਗਤ ਲਹਿ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬਲਬੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਆਪ ਕੋ ਭ੍ਰਮਰ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀ
 ਇਸਤੀਆਂ ਕੇ ਬਚਨ ਸੁਨ ਕੇ ॥ ੩੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੁਖਦੀਨੇ ਕੁਬਜਾ ਬਿਪੁਲ ਕੀਏ ਅਕੂਰ ਅਨੰਦ ॥ ਪਠਏ ਪੁਨਮਤਿ ਗਪੁਰ
 ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ੩੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਮਝਯੋ ਕੈਰਵ ਕੁਲ ਮਰਮ ਮਿਲਪ੍ਰਿਤਰਾਸਟ੍ਰ ਰਮਹਿੰਦ ॥ ਬਰਨਯੋ ਹਰਿ ਪ੍ਰਿਤਿ
 ਬਿਨਯ ਕਰ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਕੈਰਵਾਂ ਕੇ ਕੁਲ ਕਾ ਮਰਮ ਅਕੂਰ ਨੇ ਸਮਝਾਯਾ ॥ ਪ੍ਰਿਤਰਾਸਟ੍ਰ ਰਾਜਾ ਸੋ
 ਮਿਲ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਿਤਿ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਸਭ ਬਰਨਨ ਕੀਯਾ ॥ ੩੩ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਚਢ ਆਏ ਸੁਨ ਕੰਮ ਬਧ ਜਰਾਸੰਧ ਮਤਮੰਦ ॥
 ਬਾਰ ਸਪਤ ਦਲਬਲ ਹਰਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰ ਸਪਤ ਦਸ ਕਯਾ ਸਤਾਰਾ ਬਾਰ ਤਾਕੋ ਬਲਦੂਰ ਕੀਯੋ ॥ ੩੪ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਆਗਮ ਕਾਲ ਜਮਨ ਸੁਨਯੋ ਕਮਲ ਨੈਨ ਸਾਨੰਦ ॥ ਮੰਤ੍ਰ ਕਰਯੋ ਤਿਹ ਤਨ ਕੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਕਾਲ ਜਮਨ ਕਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੈ ਕਮਲ ਨੈਨ ਭਗਵਾਨ ਸਹਿਤ ਆਨੰਦ ਕੇ ਤਾਂਕੇ ਮਾਰਨ ਕਾ ਮੰਤ੍ਰ ਕੀਯਾ ॥ ੩੫ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਚੀ ਜਲਧ ਤਟ ਦਵਾਰਕਾ ਦੁਰਗਮ ਸੁਖਦ ਅਨੰਦ ॥ ਬਿਸਤ੍ਰਤ ਰਵਿ ਜੋ ਜਨਮ ਹੀ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਿਸਤਾਰ ਹੈ ਬਾਰਾ ਜੋਜਨ ਕਾ ਜਿਸ ਕੀ ਐਸੀ ਦਵਾਰਕਾ ਰਚੀ ॥ ੩੬ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪਠਯੋ ਬਸੁਦੇਵਾਦਿ
 ਤਿਹ ਬਲ ਸੰਗ ਜਾਦਵ ਬਿੰਦ ॥ ਆਪ ਰਹੇ ਤਿਹ ਬਧਨਿ ਮਿਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਿਹ ਕਯਾ ਤਿਸ
 ਦਵਾਰਕਾ ਮੈਂ ਬਲਦੇਵ ਕੇ ਸੰਗ ਜਾਦਵ ਭੇਜੇ ॥ ਆਪ ਤਿਸਕਾਲ ਜਮਨ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ਰਹੇ ॥ ੩੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਧਸੇ ਲਾਇ ਪੀਛੇ ਦਰੀ ਜਿਹ ਸੋਵਤ ਮੁਚਕੰਦ ॥ ਦੁਰੇਡਾਰਤਾਂ ਪਰ ਬਸਨ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ (f 49 b)
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਕਾਲ ਜਮਨ ਨੂੰ ਅ ਨੇ ਪਾਛੇ ਲਗਾਯ ਕਰਕੇ ॥ ਜਹਾ ਮੁਚਕੰਦਰਾ ਜਾ ਸੋਵਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪੈ ਬਸਤ੍ਰ ਗੋਰ
 ਕੈ ਛਿਪੈ ॥ ੩੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭ੍ਰਮ ਕਰ ਤਿਹਪਦ ਕਰਹਤਯੋ ਸਰੁਖਉਤਯੋ ਮੁਚਕੰਦ ॥ ਜਰਯੋ ਅਸੁਰ ਦ੍ਰਿਗ ਪਰ ਤਰੀ
 ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੇ ਭ੍ਰਮ ਕਰਕੇ ਮੁਚਕੰਦ ਕੇ ਕਾਲ ਜਮਨ ਨੇ ਲਾਤ ਮਾਰੀ ॥
 ਸੋ ਮੁਚਕੰਦ ਕੋਪ ਸੇ ਉਨਯੋ ॥ ਦ੍ਰਿਸਟ ਪਰਤੇ ਹੀ ਕਾਲ ਜਮਨ ਰਾਕਸ ਜਲ ਗਯੋ ॥ ੩੯ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਆਏ ਬਹੁਰੇ ਮਧੁਪੁਰੀ ਦੇ ਮੁਚਕੰਦ ਅਨੰਦ ॥ ਅਖਲ ਜਮਨ ਦਲ ਦਲ ਮਲੈ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥

ਜਵਨ ਕਯਾ ਰਾਕਸ ॥ ੪੦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਰ ਲੀਲਾ ਕਰ ਪੁਨ ਛਲਯੋ ਜਰਾਸੰਧ ਮਤਮੰਦ ਆਏ ਦਯੇ ਸੁਖਦਾਰ-
 ਕਾ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭੀਖਮਜਾ ਬਲ ਕਰ ਗ੍ਰਹੀ ਕੀਨੇ ਅਮਿਤ ਅਨੰਦ ॥ ਮਦਨਜੋਤ ਸ੍ਰੁਤ ਪ੍ਰਗਟ
 ਕਿਯ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਭੀਖਮਜਾ ਕਯਾ ਰੁਕਮਨੀ ॥ ਕਾਮ ਕੀ ਹੈ ਜੋਤ ਜਿਨ ਮੈਂ ਐਸੇ
 ਪ੍ਰਦਯਮਨ ਪੁਤ੍ਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਏ ॥ ੪੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੰਤਰ ਹਰਿ ਮਾਯਾਵਤੀ ਲੈ ਆਏ ਗ੍ਰਹਕੰਦ ॥ ਜਿਤ ਤਿਤ
 ਨਰ ਤਰੁਨੀ ਬਦਤਿ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸੰਬਰਨਾਮਾ ਰਾਕਸੋ ਕਾ ਮਾਰ ਕੈ ਰਤਿਕਾਮ ਅਵਤਾਰ
 ਜੋ ਮਾਯਾਵਤੀ ਤਾਕੋ ਘਰ ਮੈ ਪ੍ਰਦਯਮਣ ਜੀ ਲਯਾਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਾਮਵਤੀ ਪਰਣੀ ਮਣੀ ਸੱਤ੍ਰਾਜਿਤ ਮਤਮੰਦ ॥
 ਦਈ ਲਈ ਤਿਹ ਸੁਤਾ ਜੁਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਾਮਵਤੀ ਬਯਾਹੀ ॥ ਸੱਤ੍ਰਾਜਿਤ ਜੋ ਹੈ
 ਮਤਮੰਦ ॥ ਤਾ ਕੋ ਮਣੀ ਦਈ ਫੇਰ ਤਿਸ ਕੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਕੇ ਸਹਿਤ ਸੋਮਣੀ ਲਈ ॥ ਫੇਰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਮਣੀ ਤਾ ਕੋ
 ਮੋੜ ਦਈ ॥ ੪੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਧਯੋ ਛਿਪ ਚਲ ਚਕ ਕਰ ਸਤਧੰਨਵ ਮਤਮੰਦ ॥ ਦਿਨਮਣਿ ਮਣਿ ਅਕੂਰ
 ਦਿਯ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਤਿਸਮਣਿ ਕੋ ਲੋਭ ਕਰਕੈ ਸਤਧੰਨਾ ਨੇ ਅਕੂਰ ਸੋ ਮੰਤ੍ਰ ਕਰ ਕੈ
 ਸੱਤ੍ਰਾਜਿਤ ਕੋ ਮਾਰਯਾ ॥ ਸੋ ਸਤਭਾਮਾ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਸੋ ਕਹਯੋ ॥ ਤਬ ਤਾਕੇ ਮਾਰਨ ਕੋ ਚਲੇ ॥ (f 50 a)
 ਸੋ ਸੁਨ ਕੇ ਅਕੂਰ ਪਾਸ ਮਣਿ ਗੇਰ ਕੈ ਮਿਥੁਲਾਪੁਰ ਕੋ ਗਯੋ ॥ ਤਹਾ ਜਾਇ ਕੇ ਚੱਕ ਸੋ ਮਾਰਯੋ ॥ ਮਣਿ ਤਾਂ ਪੈਨ
 ਨਿਕਸੀ ਸੋ ਅਕੂਰ ਨੇ ਆਣ ਦਈ ॥ ੪੫ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰੁਚ ਲਖ ਕਾਲਿੰਦੀ ਬਰੀ ਪੁਨਿ ਬ੍ਰਿਦਾ ਜਗਬਿੰਦ ॥ ਸਤਯਾਨਥ
 ਮੁਨਿ ਬ੍ਰਿਖ ਬਰੀ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਾਕੀ ਚਾਹਨਾ ਜਾਨ ਕਰ ਕੈ ਜਮਨਾ ਜੀ ਬਿਵਾਹੀ ॥ ਫੇਰ
 ਬ੍ਰਿਦਾ ਨੇ ਧਯਾਏ ਸੋ ਬਰੀ ॥ ਫੇਰ ਮੁਨਿ ਕਯਾ ਸਾਤ ਬੈਲਨ ਕੋ ਨਾਥ ਕਰਕੈ ਤਿਸਕੇ ਪਿਤਾ ਕੀ ਪ੍ਰਤਗਯਾ ਪੂਰੀ ਕਰ
 ਕੈ ਸਤਯਾਵਰੀ ॥ ੪੬ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕੇਕੈ ਮਧ ਭ੍ਰਦ੍ਰਪਰੁਨਿ ਹਰੀ ਲਛਮਨਾਮੰਦ ॥ ਆਏ ਜੈ ਜੁਤ ਦਵਾਰਕਾ
 ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਕੇਕੈ ਦੇਸ ਮੈਂ ਭਦ੍ਰਵਰੀ ॥ ਲਛਮਨਾ ਕੋ ਸਵਯੰਬਰ ਤੇ ਹਰਲਯਾਏ ॥ ੪੭ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਖੋੜ ਸਹਸਰੁ ਏਕ ਸਤਕੰਨਯਾ ਰੂਪ ਅਮੰਦ ॥ ਆਨੀ ਹਰਿ ਮੁਰਨਰਕ ਖਲ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਸੋਲਾਂ ਹਜਾਰ ਏਕ ਸੋ ਕੰਨਯਾ ਲਯਾਏ ॥ ਮੁਰ ਕੋ ਭੋਮਾਸੁਰ ਕੋ ਅਰੁ ਨਰਕਾਸੁਰ ਕੋ ਮਾਰ ਕੈ ॥ ੪੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਸਤਯਾ ਰਿਸਵਾਰਨ ਲਿਏ ਜੀਤ ਸੁਰਨ ਕੇ ਬ੍ਰਿਦ ॥ ਆਨਯੋ ਸੁਰਤਰੁ ਗਰੁੜ ਧਰ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਸਤਯਾ ਕਯਾ ਸਤਭਾਮਾ ਕੋ ਕਲਪਬ੍ਰਿਛ ਲਯਾਯ ਦੀਯੋ ॥ ੪੯ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਏਕੈ ਦਿਨ ਛਿਨ ਲਗਨ ਮੈਂ ਬਰੇ
 ਕੰਨਕਾਬਿੰਦ ॥ ਧਰ ਅਨੰਤ ਸੁੰਦਰ ਬਪੁਖ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਏਕ ਹੀ ਦਿਨ ਅਰ ਛਿਨਾ ਅਰੁ
 ਲਗਨ ਮੈ ਕੰਨਯਾ ਵਰੀਆਂ ॥ ੫੦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰੀਛਾ ਰੁਕਮਨੀ ਕਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜਗਬੰਦ ॥ ਮਾਨ ਕੀਓ ਲਖ
 ਅਤਿ ਬਿਕਲ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ੫੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਧਨਪ੍ਰਤਿ ਸੁਤ ਦਸਦਸ ਜਦਪਿ ਤਦਪ ਪ੍ਰਭੂ ਜੋਗੇਂਦ੍ਰ ॥
 ਭੋਗਤ ਭੋਗ ਗ੍ਰਹੀ ਸਦ੍ਰਸ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਇਸਤ੍ਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਤਿ ਦਸ ਦਸ ਪੁਤ੍ਰ
 ਭਏ ॥ ਤੋ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੋਗੇਂਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ੫੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਲਯਾਏ ਗ੍ਰਹ ਅਨੁਰੁਧ ਕੋ ਛਿੱਧ ਬਾਣਭੁਜ ਬਿੰਦ ॥ ਹਰ
 ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਛੋਡਯੋ ਜਿਯਤੇ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਾਣਾ ਸੁਰ ਕੀਆਂ ਭੁਜਾਂ ਕੋ ਸੰਬੁਹ ਕਾਟ ਕੇ ਅਨੁਰੁਧ ਜੀ ਕੋ (f 50 b)
 ਤਹਾ ਤੇ ਲਯਾਏ ॥ ਸਿਵ ਜੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਤਾਂ ਕੋ ਜੀਵਤੇ ਹੀ ਛੋਡਯਾ ॥ ੫੩ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦਈ ਦਈ ਦ੍ਰਿਸ ਗੋ ਭਯੋ
 ਨਿਘ ਅਘ ਸਰਟ ਨਰਿੰਦ ॥ ਤਾਹਿ ਜਾਏ ਉਧਾਰ ਕਿਯ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰਾਜਾ ਨਿਘ ਕੋ ਸੰਕਲਪ
 ਕਰਕੈ ਦਈ ਹੁਈ ਗਊ ਫੇਰ ਸੰਕਲਪ ਕਰ ਦਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕੋ ॥ ਤਿਸ ਪਾਪ ਕਰਕੈ ਸਰਟ ਕਯਾ ਕਿਰਲਾ ਹੁਆ ॥
 ਤਾਂ ਕੋ ਜਾਇ ਕੇ ਉਧਾਰ ਕੀਯੋ ॥ ੫੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਹਨ ਪੌਂਡਕ ਹਰਿ ਚਿਨਧਰ ਬਾਰਾ ਨਹੀ ਨਰਿੰਦ ॥
 ਪੁਨ ਦਹਨ ਜਦਾਹਕਬ ਧਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਚਿਨਧਾਰਨਵਾਰਾ ਜੋ ਪੌਂਡਕ
 ਰਾਜਾ ॥ ਜਿਸ ਨੈ ਕਹਯਾ ਮੈ ਹੀ ਖਾਸੁਦੇਵ ਹੋ ॥ ਤੁਮ ਨਹੀ ॥ ਤਾਂ ਕੋ ਜੁਧ ਮੈਂ ਮਾਰਯਾ ॥ ਤਿਸਕਾ ਸਹਾਯਕ
 ਜੋ ਆਯਾ ਕਾਸੀ ਕਾ ਰਾਜਾ ਸੋ ਭੀ ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਤਿਸ ਰਾਜਾ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਤਪ ਕਰਣ ਤੇ ਦਹਨਜ ਕਯਾ ਅਗਨ ਤੇ
 ਉਪਜਯਾ ਹੈ ॥ ਦਾਹਕ ਕਯਾ ਦਾਹ ਕਰਨਵਾਰਾ ਸੋ ਭੀ ਚੱਦ੍ਰ ਸੋ ਨਾਸ ਕੀਯਾ ॥ ਅਰੁ ਤਿਸ ਰਾਜਾ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਦੱਛਨ ਕੋ
 ਭੀ ਮਾਰਯਾ ॥ ੫੫ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਿਸੁ ਲਾਲਤ ਖੇਲਤ ਹਸਤ ਲਖਤ ਕਹੂੰ ਬਿਧਨੰਦ ॥ ਪ੍ਰਤਿ ਪਦ ਲਖਿ ਬਿਸਮਤ

ਬਦਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਬ ਦਵਾਰਕਾ ਮੈਂ ਨਾਰਦ ਮੁਨਿ ਪਰੀਛਾ ਲੈਨ ਗਏ ॥ ਤਬ ਕਹੀਂ ਕਤਾਂ ਬਾਲ-
 ਕਾਂ ਕੋ ਲਡਾਵਤੇ ਦੇਖੇ ॥ ਕਹੀਂ ਖੇਲਤੇ ਦੇਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਥਾਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਤਬਿਲਾਸ ਕਰਤੇ ਦੇਖ ਕੇ
 ਮੁਨਿ ਨੇ ਉਸਤਤ ਕਰੀ ॥ ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਕੇ ॥ ੫੬ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਿਧ ਨਕਰਾਯੋ ਭੀਮ ਕਰ ਜਰਾਸੰਧੁ ਮਤਮੰਦ ॥
 ਨਿਪੁ ਛੋਰੇ ਕਰ ਅਭੈ ਸੁਤ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਕੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਭੀਮ ਕੇ ਹਾਥ ਸੋ ਜਰਾਸੰਧੁ ਕੋ ਨਾਸ ਕਰਾਯਾ ॥
 ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਕੈਦ ਤੇ ਛੁਡਾਏ ॥ ਤਿਸਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੋ ਭੈ ਤੇ ਰਹਤ ਕੀਆ ॥ ੫੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਖਧਰਮਜ ਪੂਰਨ
 ਕੀਯੋ ਨਿਪੁ ਸਿਸੁਪਾਲ ਨਿਕੰਦ ॥ ਬਧਯੋ ਸਾਲ ਰਣ ਛਦਮਬੁਧ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਧਰਮ-
 ਜ ਕਯਾ ਜੁਧਿਸਟਰ ਕੋ ਜਗਯ ਪੂਰਨ ਕੀਯੋ ॥ ਫਿਰ ਸਿਸੁਪਾਲ ਕੋ ਮਾਰਯਾ ॥ ਛਦਮ ਕਯਾ ਛਲ ਬਿਖੇ ਪੰਡਿਤ (f 51 a)
 ਸਾਲਨਾਮ ਰਾਕਸ ਕੋ ਮਾਰਯਾ ॥ ੫੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦੰਤ ਬਕੁ ਅਰੁ ਬਿਦਰੂਥ ਬਧੇ ਮਦਾਧਿਕਰਿੰਦ ॥ ਰੰਕਸੁਦਾਮਾਧਨਦ
 ਕਿਯ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਦੰਤ ਬਕੁ ਅਰੁ ਬਿਦਰੂਥ ਜੈਮਦ ਬਿਖੇ ਅੰਧ ਸੇ ਹਾਥੀ ਕੇ ਸਮਾਨ ਤੇ ਮਾਰੇ ॥ ਕੰਗਾਲ
 ਸੁਦਾਮਾ ਕੁ ਬੇਰ ਸਮਕੀਯੋ ॥ ੫੯ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਬ ਗੋਪਾ ਗੋਪੀਨ ਕਹੁ ਮਿਲੇ ਮਾਤ ਪਿਤੁਬੰਦ ॥ ਤਰੁਨ ਗ੍ਰਹਨ ਕੁਰਖੇਤੁ ਪਰ
 ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਰੁਨ ਗ੍ਰਹਨ ਕਯਾ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਨ ਮੈਂ ॥ ੬੦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਰਸ ਬਿਨੈ ਨਮ ਗੋਪ ਕਾ ਗੋਪ
 ਜਸੋਧਾ ਨੰਦ ॥ ਸਾਦਰ ਸਖਾ ਬਿਦਾ ਕੀਏ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਸੋਧਾਨੰਦ ਕਯਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ॥ ਸਰਸ ਕਯਾ ਰਸ
 ਕੇ ਸਹਿਤ ॥ ੬੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਿਸ ਗੁਰ ਸੁਤ ਤੁਸ ਆਨ ਦਿਯਾਤਿਮ ਹਮਰੈ ਹੂੰ ਨੰਦ ॥ ਕਹੀ ਦੇਵਕੀ ਆਨਦਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ
 ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਹਤੇਭ੍ਰਾਤ ਖਟ ਕੰਸ ਜੋ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਕਰ ਬੰਦ ॥ ਆਨ ਦਿਖਾਏ ਦੁਾਰਕਾ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ੬੨ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਧਰ ਜੁਗਤਨ ਮਿਥੁਲਾਪੁਰੀ ਅਸੁਨ ਕੀਯੋ ਸਾਨੰਦ ॥ ਬਹੁਲਾਸ ਰੁਸਤ ਦੇਵ ਗ੍ਰਹ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਦੁੈਸਰੀਰ ਧਾਰ ਕੋ ਮਿਥੁਲਾਪੁਰੀ ਮੈਂ ਭੋਜਨ ਕੀਯੋ ॥ ਬਹੁਲਾ ਨਾਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਅਰੁ ਸਰਸੁਤਦੇਵ ਬ੍ਰਹਪਣ ਕੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਮਦਤ ਕਿਯੋ ਪਲ ਹੋਮ ਕਰ ਜਿਹ ਬ੍ਰਿਕ ਸੇਖਰਚੰਦ ॥ ਸਿਵਾਰੂਪ ਧਰ ਹਿਤ ਬਧਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਮਾਂਸ ਕਾ ਹੋਮ ਕਰਕੇ ਬਿਕੁ ਨਾਮਾ ਰਾਕਸ ਨੇ ਸੇਖਰ ਚੰਦ ਸਿਵਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਏ ॥ ੬੫ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭ੍ਰਿਗੁਪਤਿ
 ਘਾਤਹਿਯੋ ਸਹਯੋ ਤਿਹ ਪਦ ਦੁਖਕਿਯਕੰਦ ॥ ਜਗਨਾਯਕ ਜਨ ਪ੍ਰਿਯ ਸਦਾ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਕੇ ਚਰਣ ਕਾ ਦੁਖਮਾਨਯਾ ॥ ਕਿ ਤੁਮ ਕੋ ਖੇਦ ਹੂਆ ਹੋਯ ਗਾ ॥ ੬੬ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਗਮਨੇ ਲੋਕਾਂ ਲੋਕ
 ਲਗ ਕੀਨੇ ਪੱਥ ਅਨੰਦ ॥ ਆਨ ਦਿਯੋ ਦ੍ਰਿਜ ਕੇਤਨੈ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਲੋਕਾ ਲੋਕਤਾਈ ਗਏ ॥ ਅਰਜੁਨ
 ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਰਹਤ ਕੀਯੋ ॥ ਕਯੋ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰਨਾ ਮਰਨ ਦੇਨ ਕੀ ਪ੍ਰਤਗਯਾ ਜਬ ਝੂਠ ਭਈ ਤਬ ਮਰਨ ਲਗੇ ਤੇ ਸੋ
 ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਆਨਦੀਏ ॥ ੬੬ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤੀਨ ਕੋਟਿ ਦਿੱਗ ਜਸ ਹਸ ਸਹਿਤ (f 51 b) ਅਸੀਸਤਇੰਦੁ ॥
 ਇਤੇ ਪੜਾਵਤ ਸਿਸੁਨਵਿਜ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤੀਨ ਕਰੋੜ ਆਠ ਹਜਾਰ ਏਕ ਸੌ ਅੱਸੀ ਇਤਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ
 ਜਾਦਵਾਂ ਕੇ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਇਤੋਸ੍ਰਬੰਸ ਬਢਾਯ ਭਵਭੋਗਤ ਬਿਪੁਲ ਅਨੰਦ ॥ ਹਰਯੋ ਧਰਾ ਭਰ ਖਲਨ
 ਦਲ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਭਵ ਕਯਾ ਸੰਸਾਰ ॥ ੬੯ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਨਕਰ ਬ੍ਰਿਜ ਬ੍ਰਿਜ ਬਧੁਨ ਕੇ ਫੰਦੇ ਰਹੇ
 ਰਸਫੰਦ ॥ ਤਨਕਰ ਸੁਰ ਕਾਰਜ ਕਰੇ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮਨ ਕਰ ਕੈ ਬ੍ਰਿਜ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਜ ਕੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਕੇ
 ਫੰਦ ਮੈਂ ਫਸ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਦੇਵਤਯਾਂ ਕੇ ਕਾਰਜ ਕਰੇ ॥ ੭੦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੁਧੋ ਧਨਿ ਉਰ ਇਦ੍ਰ ਹਿਤ ਸਦਨ
 ਅਜੇ ਬਸਬੋਧ ॥ ਹਰਨ ਜਗਯ ਮਤ ਹਰਿ ਭਏ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸ੍ਰੀ ਬੋਧ ॥ ੭੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਭਲ ਬਲ ਗ੍ਰਹ ਬਿਸਨ ਜੈ ਜਪਤਪ
 ਹਿਤ ਜਗਦੀਸ ॥ ਅਘ ਹਰ ਧਰਮ ਧਰੈ ਧਰਨ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਕਲਕੀਸ ॥ ੭੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਯਾ ਬਿਧਿ ਬਿਰ ਕਰਚਿੱਤ ਤਜ
 ਭਵਦਾਯਕ ਭਵਕਾਜ ॥ ਭਵਦਾਯਕ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਗੁਨਸੁਨ ਧਯਾਵਤ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਚਿੱਤ ਕੇ ਬਿਰ ਕਰਕੇ
 ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੇ ਦੇਨੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਜਗਤ ਕੇ ਕਾਰਜੋ ਕੋ ਤਜ ਕੈ ॥ ਭਵ ਕਯਾ ਕਲਯਾਨ ਕੇ ਦੇਨਵਾਰੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਕੇ ਗੁਨ
 ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਨ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਮੈਂ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੋ ਧਯਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸਬਦ ਕਰਕੇ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ
 ਅਨੇਕ ਨਾਮ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਬਿਖੇ ਸਾਰਜੋ ਸੋਲਾ ਨਾਮ ਹੈ ॥ ਜਿਨਕਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਭਜਨ ਕਰਤੇ
 ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤਿਨਕੋ ਜੇਹੜੇ ਪੁਰਖ ਪੜੇ ਪੜਾਵੇ ਤੇ ਕਰੋੜ ਹਜਾਰ ਜਨਮੋ ਕੇ ਪਾਪ ਦੂਰ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਮੈ ਪ੍ਰਿਥਮ ਰਾਮ ਨਾਮ ਕੋ
 ਅਰਥ ॥ ਰਾ ਕਹੀਏ ॥ ਬਿਸੂ ਕਾ ਜੋਮ ਕਯਾ ਈਸਵਰ ਹੋਵੇ ਸੋ ॥ ਰਾਮ ਅਥਵਾ ॥ ਰਮਾ ਜੋ ਲੱਛਮੀ ਤਿਸ ਕੇ ਸਾਥ ਜੋਰ ਮੈ ਸੋ

ਰਾਮ ॥ ਰਮਾ ਕੋ ਰਮਨਕਾ ਜੋ ਹੋਵੇ ਅਸਥਾਨ ਸੋ ਰਾਮ ॥ ਰਾ ਕਯਾ ਲੱਛਮੀ ਕਾ ਜੋ ਪਤਿ ਹੋਵੇ ॥ ਦਿੱਬ ਸਹੱਸ੍ਰਨਾਮ ਕੋ ਸੁਮਰਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਰਾਮ ਨਾਮ ਕੇ ਏਕਵਾਰ ਉਦਾਰਨ ਕਾ ਫਲ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਨਾਰਾਯਣ ॥ ੨ ॥ ਨਾਰ ਕਯਾ ਸਾਰੂਪ (f 52 a) ਮੁਕਤ ਕੋ ਅਯਨ ਘਰ ਹੋਵੇ ॥ ਅਥਵਾ ਨਾਰ ਜੋ ਹੈ ਕੀਏ ਹੋਏ ਪਾਪ ਤਿਨਕੋ ॥ ਜਿਸ ਤੇ ਗਮਨ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰਥ ਕਿ ਨਾਸ ਹੋਵੇ ਅਥਵਾ ਨਾਰ ਕਯਾ ਮੋਛ ਅਰੁ ਅਯਨ ਗਯਾਨ ਜਿਸ ਤੇ ਹੋਵੇ ॥ ਜਿਸ ਨੇ ਏਕ ਵਾਰ ਯਹਿ ਨਾਮ ਕਹਯਾ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਨੇ ਤੀਨ ਸੈ ਕਲਪ ਹੋਤਾ ॥ ਪ੍ਰਯੰਤ ਗੰਗਾਦਿਕ ਤੀਰਥਨ ਸੈ ਸਨਾਨ ਕੀਆ ॥ ਅਨੰਤ ॥ ੩ ॥ ਜਿਸ ਕਾ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਾਸਤ੍ਰੇ ਬਿਖੇ ਅੰਤ ਨਹੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਅਨੰਤ ॥ ਮੁਕੰਦ ॥੪॥ ਮੁਕੰ ਕਯਾ ਨਿਰਬਾਣ ਮੋਛ ਕੋ ਜੋਦ ਕਯਾ ਦੇਵੇ ॥ ਅਥਵਾ ਭਗਤ ਰਸ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ਜੋ ਦੇਵੇ ਸੋ ਮੁਕੰਦ ॥ ਮਧੁਸੂਦਨ ॥੫॥ ਮਧੁਨਾਮਾ ਦਈਤ ਕੋ ਜੋ ਨਾਸ ਕਰੈ ॥ ਅਥਵਾ ਮਧੁ ਕਯਾ ਕੀਏ ਹੁਏ ਸੁਭਾ ਸੁਭ ਕਰਮੋ ਕੋ ਜੋ ਸੂਦਨ ਕਯਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ਮਧੁ ਕਯਾ ਅੰਤ ਬਿਖੇ ਅਸੁਭ ਜੋ ਹੈ ਕਰਮ ਤਿਨ ਕੋ ਜੋ ਨਾਸ ਕਰੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ॥ ਕ੍ਰਿਖ ਕਯਾ ਬਡੀ ਜੋ ਹੈਨ ॥ ਭਗਤੀ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਦੇਵੇ ਸੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ॥ ਕ੍ਰਿਖ ਕਯਾ ਪਰਮਾਨੰਦ ਅਰੁਨਾ ਕਯਾ ਸਦ ਭਗਤੀ ਇਨਕੋ ਜੋ ਦੇਵੇ ਸੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ॥ ਅਥਵਾ ਕ੍ਰਿਖ ਕਯਾ ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਕੇ ਕੀਏ ਹੁਏ ਜੋ ਪਾਪ ਯਾ ਕਲੇਸ ਤਿਨ ਕੋ ਜੋ ਦੂਰ ਕਰੇ ਸੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ॥ ਦਿਬਯ ਸਹੱਸ੍ਰਨਾਮ ਕੇ ਤਿਨ ਵਾਰ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਏਕਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਨਾਮ ਕੋ ਉਚਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪੁਰਸਕਾਵਤ ਹੈ ॥ ਯਹ ਨਾਮ ਸਭ ਤੇ ਪਰੇ ਹੈ ॥ ਇਸਤੇ ਪਰੇ ਔਰ ਨਾਮ ਨਹੀ ॥ ਜੇੜੇ ਕ੍ਰਿਸਨ ਕ੍ਰਿਸਨ ਐਸੇ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਐਸੇ ਨਿਕਸਤੇ ਹੈ ॥ ਜੇਸੇ ਜਲਤੇ ਕਮਲ ਜਾਕੀਬਾਨੀ ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਸਨ ਯਹ ਮੰਗਲ ਰੂਪਮਾਨ ਹੈ ॥ ਤਾਕੇ ਕੋਟ ਜਨਮ ਕੇ ਪਾਪ ਭਸਮ ਭਏ ਹੈ ਅਰ ਹਜਾਰ ਅਸ੍ਰਮੇਧ ਕੇ ਫਲ ਤੇ ਅਧਕ ਫਲ ਹੈ ਕਯੋ ਇਸਕੇ ਜਪੇ ਤੇ ਫੇਰ ਜਨਮ ਨਹੀ ਹੋਤਾ ਅਰੁ ਸੰਪੂਰਨ ਜੋ ਲਖਯ ਜਗਯ ॥ ਅਰਬ੍ਰਿਤਿ ॥ ਅਰੁਸੰਪੂਰਨ ਤੀਰਥ ਸਨਾਨ ॥ ਅਰੁਤਪ ॥ ਉਪਵਾਸਬ੍ਰਤ ॥ ਅਰੁ ਹਜਾਰਾਂ ਬੇਦ ਪਾਠ ॥ ਅਰੁ ਸੈਕੜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੀਆਂ ਪ੍ਰਦਛਨਾ ॥ ਏ ਸੰਪੂਰਨ ਕ੍ਰਿਸਨ ਨਾਮ ਕੀ ਸੋਲਵੀਂ ਕਲਾ ਕੋ ਨਹੀ ਪਹੁਚਤੇ ॥ ਕਯੋ ਇਨ ਤੇ ਸਵਰ ਤਗਹ ਹੈ ॥ ਸਵਰਗ ਤੇ ਫੇਰ ਗਿਰਨਾ ਹੋਵੇ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਨਾਮ ਤੇ ਹਰਿਪਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਕੇਸਵਾ ॥ ੭ ॥ ਕ ਕਯਾ ਜਲ ਬਿਖੇ ਅਥਵਾ ਦੇਹ ਬਿਖੇ ਜਿਸ ਕਾ ਸੈਨ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਕੇਸਵ ॥ ਕੰਸਾਰੀ ॥ ੮ ॥ ਕੰਸ ਕਯਾ (f 52 b) ਪਾਤਕ ਅਥਵਾ ਝਿਘਨ ॥ ਅਥਵਾ ਸੋਕ ॥ ਅਥਵਾ ਕੰਸ ਨਾਮ ਰਾਛਸ ਇਨਕੋ ਜੋ ਅਰਿ ਕਯਾ ਨਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ॥ ਹਰਿ ॥ ੯ ॥ ਜੋ ਰੁੱਦ੍ਰਰੂਪ ਹੋ ਕਰਕੇ ਜਗਤ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ॥ ਅਥਵਾ ਭਗਤੋਂ ਕੇ ਪਾਪ ਹਰੈ ॥ ਸੋ ਹਰਿ ॥ ਬੈਕੁੰਠ ॥ ੧੦ ॥ ਕੁੰਠ ਨਾਮ ਜੜ ਕੇ ॥ ਬਿਸੇਖ ਕਰਕੇ ਜੜਤਾ ਤਾਕੇ ਜੋ ਕਰੇ ਸੋ ਬੈਕੁੰਠਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਬੈਕੁੰਠਾ ਬਿਖੇ ਗੁਣੇ ਕੇ ਆਸ੍ਰੈ ਹੋਇ ਕੈ ਜੋ ਉਤਪਤ ਹੋ ਜਗਤ ਕੋ ਨਮਿੱਤ ਸੋ ਬੈਕੁੰਠ ॥ ਬਾਮਨ ॥ ਬਾਮ ਜੋ ਹੈ ਬਿਪਦਾ ਦੇਵਤਨ ਕੀ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋਨ ਕਯਾ ਛੇਦਨ ਕਰੇ ॥ ਸੋ ਬਾਮਨ ॥ ਏਹ ਗਯਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਦੇਵ ਕੋ ਪਰਮ ਉਤਮ ਸਾਰਨਾਮ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ ॥ ਰਾਸੇਵਰੀ ॥ ਰਾਸਬਾਸਨੀ ॥ ੩ ॥ ਰਸਕੇਸਵਰੀ ॥ ੪ ॥ ਕਿਸਨ ਪ੍ਰਾਣਾਧਕਾ ॥ ੫ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨਪ੍ਰਿਯ ॥ ੬ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨਰੂਪਨੀ ॥ ੭ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਬਾਮਾ ਸਸੰਭੂਤ ॥ ੮ ॥ ਪਰਮਾਨੰਦ ਰੂਪਣੀ ॥ ੯ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ॥ ੧੦ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦੇਬਨੀ ॥ ੧੧ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦੇ ॥ ੧੨ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਬਿਨੋਦਨੀ ॥ ੧੩ ॥ ਚੰਦ੍ਰਾਵਲੀ ॥ ੧੪ ॥ ਚੰਦ੍ਰਕਾਂਤਾ ॥ ੧੫ ॥ ਸਤਚੰਦ੍ਰਨਿਭਾਨਨ ॥ ੧੬ ॥ ਏ ਸੋਲਾਂ ਨਾਮ ਸਹੱਸ੍ਰਨਾਮ ਸੈਸਾਰ ਹੈ ॥ ਜੋ ਆਪ ਨਿਰਬਾਣ ਪਦ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕਰੇ ਸੋ ਰਾਧਾ¹ ॥ ੧ ॥ ਅਥਵਾ ਰਾ ਕਯਾ ਰਾਸ ਮੰਡਲ ਬਿਖੇ ਜਿਸ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਦੇਵ ਧਾ ਕਯਾ ਧਾਰਨ ਕਰੋ ਅਲਿੰਗਨ ਕਰਕੇ ॥ ਅਥਵਾ ਰਾ ਕਯਾ ਅਨੇਕ ਜਨਮੋ ਕੇ ਕਰੇ ਹੋਏ ਕਰਮੋ ਕੇ ਸੁਭਾ ਸੁਭ ਫਲ ॥ ਆ ਕਯਾ ਗਰਭ ਬਾਸ ਔ ਰੋਗ ਅਰੁਮ੍ਰਿਤੁ ॥ ਧਾ ਕਯਾ ਉਮਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੋਨਾ ॥ ਆ ਕਯਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਰੂਪ ਬੰਧਨ ॥ ਇਨ ਸੰਪੂਰਨ ਕੋ ਨਾਸ ਜਿਸ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਔ ਸੁਨਵੇ ਤੇ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਰਾਧਾ ॥ ਅਥਯ ॥ ਰਾ ਕਯਾ ਨਿਸਚਲ ਭਗਤ ਕੋ ਅਰੁ ॥ ਧਾ ਕਯਾ ਸਹਬਾਸ ਕੇ ਦੇਨਵਾਰੀ ਜੋ ਹੋਵੇ ਸੋ ਰਾਧਾ ॥ ਰਾਸ ਕੇ ਈਸ੍ਰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਤਿਨ ਕੀ ਜੋ ਪਤਨੀ ਹੋਇ ਸੋ ਰਾਸੇਸ੍ਰੀ ॥ ੨ ॥ ਰਾਜ ਮੈਂ ਬਾਸ ਜਿਸ ਕਾ ॥ ਸੋ ਰਾਸਬਾਸੁਨੀ ॥ ੩ ॥ ਸਭ ਰਸ ਕੇ ਜਾਨਵੇ ਵਾਲੀਆ ਜੋ ਹੈ ॥ (f 53 a)

¹ The author Prays to Krishana's spouse Radha. He mentions her sixteen names along with their significance particularly that of the name 'Radha'.

ਦੇਵੀਆਂ ਤਿਨ ਕੀ ਜੋ ਈਸ਼੍ਵਰੀ ਹੋਇ ਸੋ ਰਸਕੇਸ਼੍ਵਰੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਕੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣਾ ਤੇ ਅਧਕ ਪਯਾਰੀ ਹੋਇ ॥
 ਸੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਣਾਧਕਾ ॥ ੫ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਕੋ ਬਹੁਤ ਪਯਾਰੀ ਹੋਇ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਜਾਂਕੋ ਪਯਾਰੇ ਹੋਇ ॥
 ਸੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਿਯ ॥ ੬ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੇ ਸ੍ਰੁਪ ਧਾਰਵੇ ਕੋ ਜੋ ਸਮਰਥ ਹੋਇ ਅਥਵਾ ਸੰਪੂਰਨ ਅੰਸੇ ਕਰਕੇ ਸੱਦ੍ਰੁਸ
 ਹੋਇ ਸੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਰੂਪਨੀ ॥ ੭ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੇ ਬਾਂਸ ਅੰਗ ਤੇ ਜੋ ਉਪੰਨ ਭਈ ਹੋਇ ਸੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਬਾਂਸ ਸੰਭੂਤ ॥ ੮ ॥
 ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਮੂਰਤਵਾਰੀ ਜੋ ਬੇਦੋ ਨੋ ਕਹੀ ਹੋਇ ਸੋ ਪਰਮਾਨੰਦ ਰੂਪਨੀ ॥ ੯ ॥ ਕ੍ਰਿਖ ਕਯਾ ਮੁਕਤ ਅਰੁਨ ਕਯਾ ਉਤਕਰਖ
 ਕੇ ਦੇਨਵਾਰੀ ਹੋਇ ਸੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ॥ ੧੦ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾ ਅਥਵਾ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੀ ਜੋ ਅਧ ਦੇਵੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨੀ
 ॥ ੧੧ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾ ਕਯਾ ਸਖੀਆਂ ਕਾ ਸੰਬੁਹ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਸੋ ਬ੍ਰਿੰਦਾ ॥ ੧੨ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੈ ਬਿਨੋਦ ਜਿਨ ਕੇ ਸੋ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ
 ਬਿਨੋਦਨੀ ॥ ੧੩ ॥ ਨਖ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤਿਨ ਕੀਆਵਲੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮੁਖ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਤੁੱਲ ਹੈ ਡਿਨਕੋ ਸੋ ਚੰਦ੍ਰਵਲੀ ॥ ੧੪ ॥
 ਦਿਨ ਰਾਤ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ਕਾਤਿ ਜਿਸਕੀ ਸੋ ਚੰਦ੍ਰਕਾਂਤਾ ॥ ੧੫ ॥ ਸੋ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ਪ੍ਰਭਾਜਿਨ ਕੇ ਮੁਖ ਕੀ
 ਦਿਨ ਰਾਤ ਸੋ ਸਤਚੰਦ੍ਰ ਭੁਭਾਨਨ ॥ ੧੬ ॥ ਏ ਸੋਲਾਂ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਨੇ ਨਾਰਦ ਮੁਨਿ ਕੋ ਸੁਨਾਏ ਹੈ ॥ ਸੋ ਇਨ ਕੇ
 ਤੀਨ ਕਾਲ ਪੜੇ ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲ ਮੈ ਦ੍ਰਿੜ ਭਗਤ ਕੇ ਪਾਵਤ ਹੈ ॥ ਅੰਤ ਬਿਖੈ ਦਾਸ ਭਾਵ ਕੋ
 ਪ੍ਰਾਤਿਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਬ੍ਰੁਤ ॥ ਦਾਨ ॥ ਉਪਵਾਸ ॥ ਨੇਮ ਕਰਕੇ ਚਾਰੋਂ ਬੇਦਨ ਕੇ ਪਾਠ ॥ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਯ ॥ ਤੀਰਥਾਂ ਕਾ
 ਕਰਨਾ ॥ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੀ ਸਾਤ ਵਾਰ ਪ੍ਰਦੱਛਨਾ ਕਾ ਕਰਨਾ ॥ ਸਰਨ ਆਏ ਕੀ ਹੱਛਾ ਕਾ ਕਰਨਾ ॥ ਅਗਯਾਨੀਯੋ
 ਕੋ ਗਯਾਨ ਦੇਣਾ ॥ ਦੇਵਤਾ ਵੈਸਨਵ ਇਨ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰਨਾ ॥ ਇਨ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਜੋ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਫਲ ਇਨ
 ਨਾਮਨ ਕੀ ਸੋਲਮੀ ਕਲਾ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀ ਪਾਵਤਾ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਯਾਮ ਨਾਮ ਮੰਗਲ ਕਰਨ ਹਰਨ ਅਮੰਗਲ ਧਾਮਾ ॥ ਕਲਿ
 ਕਰਾਲ ਕਲਯਾਨ ਪਦ ਜਨ ਮਨ ਪੂਰਨ ਕਾਮ ॥ ੩੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ (f 53 b) ਨਿਘਟਤ ਕਲ ਕਲ ਮਲ ਸਕਲ ਪ੍ਰਗਟਤ
 ਆਨੰਦ ਭੂਰ ॥ ਮਹਾ ਮਹਾਤਮ ਤੇਜ ਕੋ ਕਰਤ ਮਹਾਤਮ ਦੂਰ ॥ ੩੫ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਬ ਜਪ ਤਪ ਤੀਰਥ ਮਿਟੇ ਰਹੇ ਨਗੋ-
 ਦ੍ਰਿਜਮਾਨ ॥ ਨਸ ਹੈ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਤਬ ਨਾਮ ਕਰੋ ਕਲਯਾਨ ॥ ੩੬ ॥ ਪ੍ਰਾਣ ਬਿਰੰਚ ਪੁਰਾਨਿ ਕੋ ਨਿਗਮਾ ਗਮ ਕੋ ਸਾਰ ॥
 ਮੰਤ੍ਰ ਜੰਤ੍ਰ ਸਭ ਤੰਤ੍ਰ ਮਨਿ ਅਭਿਮਤ ਫਲਦਾਤਾਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਚਹੁ ਜੁਗ ਚਹੁ ਸ੍ਰੁਤਿ ਚਸੁ ਦਿਸਨ ਨਾਮ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਪਾਰ ॥
 ਚਹੁ ਆਸ੍ਰਮ ਚਹੁ ਬਹਨ ਕੋ ਨਿਤ ਨਿਰਧਾਰ ਅਪਾਰ ॥ ੩੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਪਯੋ ਨਾਮ ਸਗਲਾਨ ਧੁਵ ਪਾਯੋ ਅਚਲ
 ਨਿਵਾਸ ॥ ਬਾਲਮੀਕ ਬਿਪਰੀ ਪਰੀਤ ਜਪ ਭਏ ਸੁੱਧ ਅਨਆਸ ॥ ੩੯ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜੋ ਚਾਹੇ ਹਰਿਭਗਤ ਕੋ ਬਹੁਰੋਪਦ
 ਨਿਰਬਾਨ ॥ ਤੋ ਅਕਾਮ ਹੈ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਮਰੇ ਨਗ ਧਰ ਧਯਾਨ ॥ ੪੦ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕ੍ਰਿਤ ਤੇਤਾ ਦ੍ਰੁਪਰ ਜੁਗਨ ਧਯਾਨ
 ਜਗਯ ਬਲਸਾਰ ॥ ਯਾਕੇ ਬਲ ਕਲ ਕਾਲ ਮੈਂ ਨਾਮ ਜਪੇ ਉਧਾਰ ॥ ੪੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕੋਪੇ ਸਕਲ ਕ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸਮਕੁਟਲ
 ਅਸੁਰ ਜਨਕਾਦਿ ॥ ਗਿਰਗਜ ਪਾਵਕ ਤੇ ਬਚੋ ਨਾਮ ਜਪਤ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ॥ ੪੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਹਰ ਭਜਤ ਰਾਕੋ ਕਹਤ
 ਯਾਂ ਡਰਸੋ ਅਘਨੀਚ ॥ ਕਹੇ ਮਕਾਰ ਮਿਲੇ ਅਧਰ ਤੇ ਜਰ ਹੈ ਉਰਗੀਰ ॥ ੪੩ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਬੈ ਲਿਯੋ ਤਬ ਹੀ ਕੀਯੋ ਨਾਮ
 ਮੁਕਤ ਗਜਰਾਜ ॥ ਪਾਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟੇ ਕਿਯੋ ਬਾਨੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ॥ ੪੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਾਯੋ ਜਬ ਹੀ ਹਾਥ ਲੈ ਗਜ ਪੰਕਜ ਕੋ
 ਹਾਥ ॥ ਆਯੋ ਤਬ ਹੀ ਹਾਥ ਮੈ ਹਾਥ ਅਨਾਥਨ ਨਾਥ ॥ ੪੫ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਨਯੋ ਅਰਧ ਤਨਹ ਰਿਲਿਯੋ ਜਬ ਹੀ
 ਜਨ ਪ੍ਰਭਨਾਮ ॥ ਸਹਿ ਨ ਸਕੇ ਪ੍ਰਗਟੇ ਝਟਤ ਰਹਯੋ ਅਤਧ ਨਤ ਧਾਮ ॥ ੪੬ ॥ ਨਾਉ ਨਾਉ ਗੁਨ ਗੁਨ ਨਵਲ ਤਰ ਜਗ
 ਲੱਧ ਅਪਾਰ ॥ ਮਾਲਾ ਪਤਿਵਾਰੀ ਹਿੰਦਯ ਕਰਨ ਧਾਰ ਗੁਰਧਾਰ ॥ ੪੭ ॥ ਬਿਬਸ ਜਪਤ ਜੇ ਨਾਮ ਕੇ ਬਸੀ ਕਰਤ ਸੁਖ
 ਬ੍ਰੁਤ ॥ ਸਾਦਰ ਜਪ ਜਗ ਜਲਧ ਕੋ ਗੋਪਦ ਸਮਤਰਜਾਤ ॥ ੪੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਯਹੀ ਜੋਗ ਜਪਤਪ ਯਹੀ ਯਹੀ ਜਗਯ
 ਬ੍ਰਿਤਨੇਮ ॥ ਅਟਨ ਸਕਲ ਤੀਰਥ ਯਹੀ ਨਾਮ ਰਟਨ ਮੈਂ ਪੇਮ ॥ ੪੯ ॥ ਨਰ ਤਨ ਧਰ ਹਰਨਾਮ ਉਰ ਧਰ ਤਨ ਜੋ ਕਲ ਕਾਲ
 ਤਾਨ (f 54 a) ਰਤੇ ਪਰ ਪਰਮਏ ਸੁਕਰ ਸ੍ਰਾਨ ਸ੍ਰਿ ਗਾਲ ॥ ੫੦ ॥ ਸੁਰ ਦੇਹਲਭ ਤਨਪਾਇ ਜੋ ਕਹਯੋ ਸੁਨਯ ਨਹਿਨਾਮ ॥
 ਭੇਕ ਜੀ ਹਸਮ ਜੀਹ ਸ੍ਰੁਤ ਰੰਧ੍ਰਗਰਲ ਧਰਧਾਮ ॥ ੫੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਪਤ ਚਾਰ ਮੁਖ ਪੰਚ ਮੁਖ ਗਜ ਮੁਖ ਖਟ ਮੁਖ
 ਨਾਮ ॥ ਅੰਤ ਨ ਪਾਵਤ ਸਹਸ ਮੁਖ ਮੈ ਪਾਵਰ ਕਿਹਿ ਕਾਮ ॥ ੫੨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪਰਮ ਸੁਗਮ ਪੁਨ ਪਰਮ ਲਘੁ
 ਇਤੋ ਪ੍ਰਕਾਵ ਅਪਾਰ ॥ ਸਰਬ ਸਪਰਬ ਸੁਰੇਸ ਬਿਧਿ ਜਿਹਿ ਬਸ ਬਿਸੁਨੁ ਪੁਰਾਰਿ ॥ ੫੩ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਿਨ
 ਨ ਨਿਹਾਰੇ ਨਾਮ ਕੁੰਜੈ ਜਾਪਕ ਜਨ ਸੁਛ ॥ ਮੋਰ ਪੱਡਰੇ ਖਾਸ ਦ੍ਰੁਸ ਤਿਨਕੇ ਅੱਛ ਪ੍ਰਤੱਛ ॥ ੫੪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤੇ

ਸਿਰ ਤੂਬੇ ਨਹਿ ਨਿਮਤ ਸੁਨ ਹਰਿ ਨਾਮ ਬਖਾਨ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਹਰਖਨ ਹੋਤ ਹੈ ਤੇ ਉਰ ਕੁਲਸ ਸਮਾਨ ॥ ੫੫ ॥
 ਚਤੁਰਪਦੀ ਛੰਦ ॥ ਜਾਨਤ ਕਾਨ ਰਾਉ ਨਾਮ ਪ੍ਰਭਾਉ ਪੂਜਨ ਪ੍ਰਿਥਮ ਪ੍ਰਕਾਸੀ ॥ ਨਿਤ ਜਪਤ ਮਹੇਸੰ ਕਰ ਉਤਦੇਸੰ
 ਮੁਕਤ ਕਰਤ ਜਨਕਾਸੀ ॥ ਦੇਖੋ ਫਲਨੀ ਕੋ ਪੂਰਜਟੀ ਕੋ ਬਿਖ ਫਲ ਭਯੋ ਅਮੀਕੋ ॥ ਲਖ ਪਾਰਬਤੀ ਕੋ ਹਿਤ
 ਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਕੋ ਭੂਖਨ ਭੂਖਨ ਤੀਕੋ ॥ ੫੬ ॥ ਪੁਨ ॥ ਮੁਨਿਸੁਕ ਸਨਕਾਦਿਕ ਸਿਧ ਬੁਧਨਾਕਦ ਜਾਨਤ ਨਾਮ
 ਪ੍ਰਤਾਪੰ ਜਗ ਪ੍ਰਿਯ ਹਰ ਜੋਈ ਹਰਿ ਪ੍ਰਿਯ ਹੋਈ ਆਪ ਅਧਿਕਰ ਕਰਜਾਪੰ ॥ ਜਪ ਜਪ ਸੁਤ ਪਵਨੰਪਾਤ ਕਸਮਨੰ
 ਬਸਕਰ ਰਾਖੇ ਰਾਮੇ ॥ ਅਘ ਅਸੁਰ ਅਜਾਮਲ ਗਜ ਗਨਕਾ ਮਲ ਮੁਕਤ ਭਏ ਜਨ ਨਮੰ ॥ ੫੭ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਕਰਤ ਪੁਕਾਰੇ ਬਿਮਲ ਮਤਹਾਰੇ ਗਨ ਦਿਨ ਰਾਤ ॥ ਗਨੇ ਜਾਤ ਤਾਰੇ ਅਧਮ ਤਾਰੇ ਰਨੇ ਨ ਜਾਤ ॥ ੫੮ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਅਕਥ ਅਨਾਦ ਅਨੀਹ ਅਜਅਗੁਨ ਅਪਾਰ ਅਖੇਦ ॥ ਸੋ ਪ੍ਰਗਟਤ ਹਰਿ ਹਰ ਭਜਤ ਜਥਾ ਮੋਲ ਮਨਭੇਦ ॥ ੫੯ ॥
 ਸੋਰਠਾ ॥ ਸੁਰ ਸੁਰੇਸ ਬਿਧਿ ਬੇਦ ਸੇਸ ਗਣੇਸ ਮਹੇਸ ਨਿਤ ॥ ਬਰਨ ਬਰਨ ਨਹਿ ਭੇਦ ਲ ਹਿ ਤਕ ਹੋਕਿਮਿ ਮੈਂ ਪਤਤ ॥ ੬੦ ॥
 ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਆਪ ਕਹਿ ਨ ਸਮਰਥ ਨਹੀ ਸਹੀ ਸਯਾਯ ਜਗ ਧਾਮ ॥ ਬਰਨੇ ਬਰਨ ਸੁ ਕੋ ਧਰਨ ਨਾਮ ਅਮਿਤ ਰਵਿਧਾਮ ॥
 ੬੧ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਥਾ ਸਮਾਪਤੀ ॥ ਫੇਰਿ ਇੰਦ੍ਰ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਅਜੇਵ ਕੇ ਘਰ ਬਿਘੇ ਸੁਧੋਦਨ
 ਮਾਤਾ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਤੇ ਬੱਧਾ ਅਵਤਾਰ (f 54 b) ਹੋਇ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ॥ ਤਿਨਾ ਨੇ ਰਾਕਸਾ ਨੂੰ ਮੋਹ ਉਪਜਾਯਾ ॥ ਪਾਖੰਡ
 ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਆ ॥ ਜਗਯ ਕਰ ਕੇ ਜੋਰਾ ਕਾਮਦੇਵਤਯਾਂ ਨੂੰ ਜੀਤਯਾ ਚਾਹਤੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਬੇਦ ਕਾ ਮਤ ਖੰਡਨ ਕਰ ਕੇ ਤਿਨਾ ਨੂੰ
 ਜੱਗਾ ਕੇ ਕਰਨੇ ਤੇ ਹਟਾਇਆ ॥ ਏਕ ਅਹਿੰਸਾ ਧਰਮ ਸਾਧਨ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਧਰਮ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ
 ਕਲਜੁਗ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਸੰਭਨ ਨਾਮਾ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਬਿਸੁਨ ਜਯ ਬ੍ਰਹਮਨ ਕੇ ਘਰ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਕੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ
 ਕਾ ਭਾਰ ਦੂਰ ਕਰੇਗੇ ॥ ਬੇਦ ਮਰਯਾਦਾ ॥ ਧਰਮ ॥ ਗਯਾਨ ॥ ਬਿਗਯਾਨ ॥ ਸਤਯ ॥ ਬ੍ਰਤ ॥ ਤਪ ॥ ਜਪ ॥
 ਸੰਤੋਖ ॥ ਇਤਯਾਦਿਕ ਬਧਾਵੇਗੰ ॥ ਅਰੁ ਪਾਪਾ ਕਾ ਨਾਸ ਕੀਆ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਧਰਮ
 ਕੀ ਸਹਾਯਤਾ ਵਾਸਤੇ ਚੌਬੀਸ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥ ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਛਪੈ ਛੰਦ ॥
 ਭੋ ਬਰਾਹ ਸਨਕਾਦ ਜਗਯਨਰ ਨਾਰਾਯਨ ਸਤ ॥ ਕਪਲ ਸੁ ਦੁੱਤਤ੍ਰੇਯ ਰਿਖਭ ਯੂਵ ਪ੍ਰਥ ਪ੍ਰਥਵੀਪਤਿ ॥
 ਹਯਗ੍ਰੀਵ ਸੁਖਸੀਵ ਕਮਠ ਸਫਰੰ ਨਰ ਕੇ ਹਰ ॥ ਬਾਮਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਹੰਸ ਮਨੂ ਧਨੰਵੰਤਰ ਭ੍ਰਿਗੁਬਰ ॥ ਬੁਧ
 ਬਯਾਮ ਰਾਮ ਰਘੁਕੁਲ ਤਿਲਕ ਸਯਾਮ ਬੋਧ ਕਲਕੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ॥ ਚੌਬੀਸ ਈਸ ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ ਦ੍ਰਵਹੁ ਫਤੇ ਸਿੰਘ
 ਧਰਨੀਸ ਪਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਚੌਬੀਸ ਜੋ ਅਵਤਾਰ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੋ ਧਰਨੀਸ
 ਹੈ ॥ ਯਾਨੇ ਰਾਜਾ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਪਰ ਨਿਤਯ ਪ੍ਰਤ ਦ੍ਰਵੋ ਕਯਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇ ॥ ਬਰਾਹ ॥ ੧ ॥ ਸਨਕਾਦ ॥ ੨ ॥
 ਜਗਾ ॥ ੩ ॥ ਨਰ ਨਾਰਾਯਨ ॥ ੪ ॥ ਕਪਲ ॥ ੫ ॥ ਦੁੱਤਤ੍ਰੇਯ, ॥ ੬ ॥ ਰਿਖਭ ॥ ੭ ॥ ਯੂਵ ॥ ੮ ॥ ਪ੍ਰਿਥ ॥ ੯ ॥ ਹੈਗ੍ਰੀਵ ॥
 ੧੦ ॥ ਕਮਠ ॥ ੧੧ ॥ ਮੀਨ ॥ ੧੨ ॥ ਨਰਸਿੰਘ ॥ ੧੩ ॥ ਬਾਮਨ ॥ ੧੪ ॥ ਸ੍ਰੀਹਰ ॥ ੧੫ ॥ ਹੰਸ ॥ ੧੬ ॥ ਮਨੂ ॥ ੧੭ ॥
 ਧਨੰਵੰਤਰ ॥ ੧੮ ॥ ਪਰਸਰਾਮ ॥ ੧੯ ॥ ਬਯਾਸ ॥ ੨੦ ॥ ਰਘੁਕੁਲ ਕੇ ਤਿਲਕ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ॥ ੨੧ ॥ ਲਛਮਨ ਜੀ
 ਸੇਖਾਵਤਾਰ ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਕੇ ਗਰਭ ਤੇ ॥ ਕੇਕਈ ਕੇ ਉਦਰ ਤੇ ਪਾਂਚ ਜੰਨਯ ਸੰਖ ਕਾ ਅਵਤਾਰ ਸਤ੍ਰਘਨ ਜੀ ॥
 ਸੁਦਰਨ ਚੱਕ੍ਰ ਕਾ ਅਵਤਾਰ ਭਰਤ ਜੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ॥ ੨੨ ॥ ਬੋਧ ॥ ੨੩ ॥ ਕਲਕੀ ॥ ੨੪ ॥ (f 55 a)
 ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੁੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲ-
 ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ
 ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਨਗਨਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਯਣ ਧਯਾਨ ਚਤੁਰ ਕੰਸਤਾਰੈਵਤਾਰ ਚਰਿਤ ਬਰਣਨੰ ਨਾਮ
 ਸਪਤਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੭ ॥ ¹ ਅਥ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਕਥਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖਯਤੇ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਣਤਪਾਲ ਮੰਗਲ ਕਰਨ

¹ Following the Contents, Chapter Eight and not Chapter Seven should end here.

² Chapter Eight (ff 55a-57b) covers a variety of subjects such as the author's idea of the use of history, its origins and the irrevocable law of Brahma. It also extols the qualities of Bagh Singh, his religiosity, charity, bravery, justice and peace and order of his times. *Pandits* and astrologers appear to perform an important role in Bhag Singh's affairs.

ਹਰਨ ਅਮੰਗਲ ਪੂਰ ॥ ਸੁਮਰ ਸੁਲਭ ਲਭ ਚਾਰ ਫਲ ਜੈ ਗਿਰਧਰ ਗੁਨਭੂਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਣਤ
ਜੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨੇਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨੇਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨਾ ਕੇ ਸੁਮਰਤੇ ਹੁਏ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ
ਸੁਲਭ ਹੀ ਲਭਤੇ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਬਹੁਤ ਗੁਣਾਵਾਰੇ ਜੋ ਗਿਰਧਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਜੈ ਹੋਯ ॥ ੧ ॥
ਜਿਤਨੇ ਬਯੋਹਾਰ ਜਗਤ ਕੇ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਹੀ ਕੇ ਆਸ੍ਰੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਜਗਤ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ਐਸੇ
ਭਯਾ ਹੈ ॥ ਚੋਦਹ ਭਵਨ ਹੈਂ ਉਦਰ ਮੈਂ ਜਿਨਕੇ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੇਸਸਾਂਟੀ ਪਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਤਿਨ ਕੋ ਨਾਭ ਸਥਾਨ
ਮੈਂ ਪ੍ਰਿਥਮ ਕਮਲ ਭਯੋ ॥ ਤਾ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਭਯੋ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਜਗਤ ਕੋ ਰਚਯੋ ॥ ਸੋ ਦੈਵਭਾਂਤ ॥ ਸਥਾਵਰ ॥ ਰੂਪ ॥
ਜੰਗਮ ਰੂਪ ॥ ੨ ॥ ਜੈ ਜੰਗਮ ਜੀਵ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਮੈਂ ਮਨੁਖ ਕੋ ਜਨਮ ਉਤਮ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਮੈਂ ਜੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਜਾਨਣੇਵਾਰੇ
ਹੈ ॥ ਅਰੁਬੇਦ ਰੀਤ ਕੇ ਤੇ ਲੋਕਰੀਤ ਕੇ ਜਾਣਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਨੇਕ ਬਿਦਯਾ ਮੈਂ ਨਿਪੁਨ ਅਰੁ ਆਪਨੇ ਧਰਮ ਮੈਂ
ਤਤਪਰ ਇਤਯਾਦਿ ਔਰ ਹੂ ਅਨੇਕ ਗੁਨਕੇ ਸੰਜੁਗਤ ਜੋ ਹੈਂ ਤੇ ਉਤਮ ਹੈਂ ॥ ਕਯੋ ਤਿਨ ਕੀ ਬਾਨੀ ਰਿਦੇ ਤੇ ਉਪਜ
ਕੇ ਰਸਨਾ ਦਵਾਰੇ ਕੋ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਧਰਮ ॥ ਅਰਥ ॥ ਕਾਮ ॥ ਮੋਖਯ ॥ ਪਰਮਾਰਥ ॥ ਸਵਾਰਥ ॥
ਅਰੁ ਕਈ ਤਰਹਿ ਕੇ ਫਾਇਦੇ ॥ ਅਰੁ ਜਗਤ ਕੇ ਬਯੋਹਾਰ ॥ ਅਰੁ ਬੰਦੋਬਸਤ ਜਹਾਨ ਕੇ ਲੋਗਾ ਨੂ ਹਾਸਲ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥
ਫੇਰ ਤਿਸ ਬਾਨੀ ਕੇ ਸੁਨੇ ਤੇ ਗੁਨਨ ਕੋ ਸੰਗ੍ਰਹ ਅਰੁ ਦੋਖਨ ਕੋ ਤਯਾਗ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਇਹ
ਬਾਨੀ ਪਵਨ ਰੂਪ ਹੈ ਕਲਮ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਏ ਬਿਨਾ ਤਿਸੀ ਕੀ ਕਾਇਮੀ ਨਹੀ ਹੋਤੇ ॥ ਇਸੀ (f. 55 b)
ਤੇ ਦੇਵਤਾ ਅਰੁ ਦੈਤਯ ॥ ਅਰੁ ਮੁਨੀਸ਼ੂਰ ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਅਰੁ ਜੇ ਬਡੇ ਬਡੇ ਬੁਧਮਾਨ ਹੈਂ ॥ ਸਭਨਾ ਕੇ ਕਲਮ
ਕੇ ਬੀਚ ਲਯਾਯ ਕੇ ਤਿਸਕੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਪੁਰਾਨ । ਸਾਸਤ੍ਰ । ਕਾਬਯ ਕਸ । ਹੋਰ ਅਨਕ ਤਰਹਿ ਕੋ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇਵ
ਬਾਣੀ ਕੇ ਨਰਬਾਣੀ ਕੇ ॥ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਕੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨ ਮੈਂ ਅਵਤਾਰਨਿ ਕੇ ਅਰੁ ਦੇਵਤਾਨ ਕੇ ਚਰਿਤ੍ਰ
ਪਰਮ ਅਦਭੁੱਤ ਔ ਸੁੰਦਰ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨਕੋ ਸੁਨ ਕਰਕੇ ਪੜ ਕਰਕੇ ਬਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਮੁਕਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ
ਐਸੇ ਈ ਔਰ ਭੀ ਸਾਹਬ ਇਲਮੋ ਨੇ ਤੇ ਦਾਨਾਵਾਂ ਨੇ ਬਡੇ ਬਡੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਬਾਦਸਾਹਾਂ ਕੀਆਂ ਤਬਾਰੀਖਾਂ ਬਨਾਈਆਂ
ਹੈਂ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਪੜਨੇ ਅਰੁ ਸੁਨਨੇ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਬਾਤਾਂ ਦਾਨਾਈ ਕੀਆਂ ਹਾਸਲ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਨ ॥ ¹ ਕੋਨਸਿਆਂ ਕਿ ਆਬਾਦ
ਕਰਨ ਰੱਯਤ ਕਾ ਅਰੁ ਵਿਸਾਦ ਮਿਟਾਉਣਾ ਫਸਾਦੀਆਂ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸਰਕਸਾਂ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਫਤੇ ਕਰਣਾ ਕਿਲਯਾਂ
ਕਾ ॥ ਸਕਿਸਤ ਦੇਣੀ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੋ ॥ ਆਈਨ ਬਨਣੀ ਮੁਲਖਾਂ ਕੀ ॥ ਅਰਾਸਤਾ ਕਰਨਾ ਮਜਲਸਾਂ ਕਾ ॥ ਦਰਜੇ ਬਦਰਜੇ
ਰਖਣਾ ਗੋ ਹੋਗੋਹ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਅਪਨੇ ਸਾਯੇ ਕੀ ਰੋਸਨੀ ਕੇ ਸਾਥ ਰੋਸਨ ਕਰਨਾ ਫੋਜਾਂ ਕੋ ॥ ਐਸੀਆਂ ਕਿਤਨੀਆਂ
ਕੁ ਬਾਤਾਂ ਦਿਲ ਮੈ ਤਿਨਾ ਤਬਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ਮੁਹਕਮ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਇਸੀ ਤੇ ਬਾਦਸਾਹਾਂ ਨੂ ਅਰੁ ਸਿਰਦਾਰਾਂ ਨੂ ਤਬਾਰੀਖਾਂ ਕਾ
ਸੁਣਨਾ ਹਮੇਸਾ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਇਨਾ ਕਾ ਬਣਵਾਉਣਾ ਅਰੁ ਅਪਣੀ ਬਜੁਰਗੀ ਕਾ ਅਰੁ ਇਸਮ ਕਾ ਅਮਰ ਕਰਨਾ
ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ॥ ਕਯੋ ਦੁਨੀਆਂ ਮੈਂ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਆਬਹਯਾਤ ਕੀਆਂ ਨਹਰਾਂ ਮਲੂਮ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਨ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਤੇ ਜਗਤ ਕੀ
ਉਤਪੱਤ ਭਈ ਹੈ ॥ ਤਬ ਹੀ ਤੇ ਇਨ ਕੀ ਉਤਪੱਤ ਭਈ ਹੈ ॥ ² ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥਮ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਪਜਯਾ ਹੈ ॥

¹ According to Ram Sukh Rao, listening to and reading of history is extremely useful for kings and nobles. It adds to their wisdom and to the prosperity of their subjects; it helps them maintain peace and order, command forces, defeat enemies and conquer territory. It enables them to organise administration, shine in gatherings, and assign every one his proper place. Ram Sukh Rao further says that since this useful information is 'fluid like air and water' it is necessary to pen it down.

² It may be interesting to note that Ram Sukh Rao regards history as old as the world. However, as is evident from the following lines, he holds the traditional Hindu idea of the origin of the world.

ਫੇਰ ਤਿਸ ਨੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰਿਸਟ ਰਚ ਕੇ ਅਪਣੀ ਮਰਯਾਦਾ ਕੇ ਨਾਲ ਸਥਾਪਨ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਸਰਪ ਤੇ ਦੈਤਯ ਪਾਤਾਲ ਮੈ ॥ ਦੇਵਤਾ ਸਵਰਗ ਮੈ ॥ ਮਨੁਖਦਾਇਕ ਭੂਮ ਮੈ ॥ ਅੰ ਥਿਰ ਚਿਰਜੀਵਨ ਕੋ ਜੀਵਕਾ ॥ ਸੀਤ ਕੇ ਸਮੇਂ (f 56 a) ਸੀਤ ॥ ਬਰਖਾ ਕੇ ਸਮੇਂ ਬਰਖਾ ॥ ਤੇਜ ਕੇ ਸਮੇਂ ਤੇਜ ॥ ਤਿਸੀ ਤਰਾਂ ਮਰਯਾਦਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ਹੈ ॥ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੀ ਮਰਯਾਦਾ ਮੈ ਸੰਪੂਰਣ ਜਗਤ ਕੇ ਬਯੋਹਾਰ ਸਿੱਧ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਨੰਦ ਪੂਰਬਕ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਜਬ ਇਸ ਮੈਂ ਕਛੁ ਬਿਪਰੀਤ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਤਬ ਉਪਦ੍ਰਵ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਜੀਵਨ ਕੇ ਦੁਖ ਹੋਤ ਹੈ ਅਰੁ ਜਬ ਕੋਈ ਅਤਯੰਤ ਬਲ ਕੋ ਪਾਯ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਸਮੇਤ ਹੀ ਇਸ ਮਰਯਾਦਾ ਕੋ ਦੂਰ ਕੀਓ ਚਾਹਤ ਹੈ ॥ ਤਬ ਭਗਵਾਨ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਕੇ ਤਾ ਕੋ ਦੰਡ ਦੇਤਾ ਹੈ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਫੇਰ ਉਸੀ ਦਰਜੇ ਸਿਰ ਕਾਯਮ ਕਰ ਦੇਤੇ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਫੇਰ ਮਰਯਾਦਾ ਕੋ ਰਚ ਕੇ ਸਰਬ ਕੋ ਸੁਖ ਦੇਤੇ ਹੈ ॥ ਏਸ ਰਬ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਈ ਤਰਹ ਸੋ ਬਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਮੁਨੀਸਵਰਾਨਿ ਬਰਨਨ ਕੀਏ ਹੈਂਨ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਪੜੇ ਅਰੁ ਸੁਣੇ ਤੇ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਪਾਈਯਤ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਈ ਬਾਦਸਾਹਾਂ ਕੀਆਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਜੋਨਸੀਆਂ ਏਸ ਜਮਾਨੇ ਮੈਂ ਦਾਨਵਾਂ ਨੈ ਬਣਾਈਆਂ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਭੀ ਦੀਨੁ ਅਰੁ ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਕੰਮਾ ਕਾ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਨੇਕ ਨਾਮੀ ਬਾਦਸਾਹਾਂ ਕੀ ਜਮੀਨ ਕੇ ਪੜਦੇ ਉੱਤੇ ਰੋਸਨ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਐਸੇ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੇ ਫਾਇਦੇ ਸਮਝ ਕੇ ਅਰੁ ਮਹਾਰਾਜੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅੰਦਰ ਅਰਜ ਕਰਕੇ ਤਿਨਾ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ਪਾਇਕੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਭੀ ਯਹ ਬਾਤ ਗੁਜਰੀ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਕਾ ਬਯਾਨ ਅੱਬਲ ਤੋ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਕੁਛ ਕਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਅਪਨੇ ਰਿਦੇ ਕੋ ਇਸ ਅਜਾਇਬ ਰਸ ਕੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਕਰਾਂ ॥ ਇਨਕੀਆਂ ਦਨਾਈਆਂ ਅਰੁ ਮਰਦਾਨਗੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਬਖਸ਼ਸਾਂ ਅਰੁ ਮਿਹਰਬਾਨਗੀਆਂ ॥ ਤਮਾਮ ਜਾਹਨ ਮੈ ਮਸਾਹੂਰ ਹੈ ॥ ਜੇ ਮੈ ਐਸੇ ਕਹੋ ਕਿ ਇਨ ਕੋ ਮੈ ਮਸਾਹੂਰ ਕਰਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਮੈਂ ਮੇਰੀ ਦਾਨਾਈ ਦੂਰ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਚਰਾਗ ਕੀ ਰੋਸਨੀ ਨੇ ਆਫਤਾਬ ਕੋ ਰੋਸਨ ਕੀਆ ॥ ਯਹ ਹਕੀਕਤ ਕਿਸੀ ਕੋ ਸੁਨਨ ਅੰਦਰ ਕਬਹੂ ਨਹੀਂ ਆਈ ॥ ¹ ਇਸ ਤੇ ਜਬਾਨ ਆਪਣੀ ਕੋ ਵਾਸਤੇ ਜੇਬ ਦੇਣੇ ਕੋ ਮੈ ਭੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਬਯਾਨ (f 56 b) ਲਿਖਤਾ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਗੁਣ ਸੋ ਮਾਨਿੰਦ ਮੋਤੀਆਂ ਕੀ ਹੈਂਨ ॥ ਤਿਨਾ ਕੋ ਹੋਸ ਕੀ ਲੜੀ ਮੈ ਪਰੋਇ ਕੇ ਚਾਹਵੰਦ ਲੋਕਾਂ ਕੇ ਸੀਨਿਆਂ ਕੋ ਜੇਬ ਦੇਣੇ ਵਾਸਤੇ ਅਰੁ ਸੀਤਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਅਜਾਇਬ ਮਾਲਾ ਤਯਾਰ ਕਰਤਾ ਹਾਂ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਜਨਮ ਕਥਾ ਕਹਤ ਹੋ ॥ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਜੁਗ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਸਤਜੁਗ ਕੇ ਸਮਾਨ ਨੀਤ ਕੀ ਮਰਯਾਦਾ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਲ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ² ਅਰੁ ਦਿਲ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕਾ ਧਯਾਨ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸੁਨਤੇ ਅਰੁ ਬਿਚਾਰਤੇ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਇਸ ਸਬਬ ਮੈਂ ਤਮਾਮ ਰਿਆਸਤ ਮੈਂ ਬਡਾ ਸੁਖ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਨੌਕਰ ਭੀ ਤਮਾਮ ਅਦਨਾ ਅਰੁ ਆਲਾ ਸੁਕਰ ਗੁਜਾਰ ਸੇ ॥ ਏਹ ਜੋ ਖਲਕਤ ਰੱਬ ਨੇ ਪੈਦਾ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੇ ਕੰਮਾਂ ਕੇ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਬਡੇ ਬਡੇ ਰਾਜਾ ਅਰੁ ਬਾਦਸਾਹ ਪੈਦਾ ਕੀਏ ਹੈ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਦੱਬ ਦਬੇ ਮੈਂ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਸਿੱਦਤਾਂ ਅਰੁ ਸੋਰ ਨਹੀਂ ਉਠਤਾ ॥ ਅਰੁ ਆਦਮੀ ਹਿਰਸ ਤੇ ਗੁਸੇ ਮੈ ਅਰੁ ਖੁਦ ਅਰਾਈ ਮੈ ਗਾਂਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ ॥ ਤੇ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਮਜਬ ਮੈਂ ਸਭ ਕਾਇਮ ਰਹਤੇ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਜਹਾਨ ਕੀ ਰੋਣਕ ਬਣੀ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਰੈਯਤ ਕੀ ਹਰ ਸੂਰਤ ਮੈਂ ਖਵਰ ਰੱਖਣੀ ਇਸੀ ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਕੀ ਸੁਰਖਰੋਈ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਖੁਦ ਕਾਮ ਹੋਯ ਕੇ ਜੁਲਮ ਅਰੁ ਜਯਾਸਤੀ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਤੁਰਤ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਸੋਪੀ ਜਾਨ ਕੇ ਜਹਾਨ ਕੇ ਇਨਸਾਫ ਆਦਿਕ ਰਾਜ ਕਾਜ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਰਾਜ ਕੇ ਮਦ ਮੈਂ ਲੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ ਜੈਸੇ ਕਮਲ ਜਲ ਮੈਂ ਰਹ ਕੇ ਭੀ ਲੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ ॥ ਲੀਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾ ਬਿਖੇ ਹੀ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਉਨਾ ਪਰ ਨਾਰਾਯਨ ਜੀ ਕੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਸਦਾ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥

¹ It may be pointed out that equating himself with a *chtrāg* and his patron with the sun is quite characteristic of Ram Sukh Rao's general approach.

² It is interesting to note that the following description of Bhag Singh Ahluwalia might well have been that of his son Fateh Singh.

ਐਸੀਯਾ ਨੀਤ ਕੀਯਾਂ ਬਾਤਾਂ ਬਿਚਾਰਤੇ ਹੁਏ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜ ਪੈ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਤਿਨਾ ਕੇ ਰਾਜ ਦਰਮਯਾਨ ਜੋਨਸੇ ਨੇਕ ਹੈਂ ਸੋ ਇਨਸਾਫਾ ਕੋ ਅਰੁ ਮੇਹਰਬਾਨੀਯਾਂ ਕੋ ਅਰੁ ਬਖਸਸਾਂ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ (f 57 a) ਕੁਸਾਦਾ ਪੇਸਾਨੀ ਹਜ਼ੂਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਜੁਲਮਾਂ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਖੋਫ ਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਜੁਲਮਾਂ ਤੇ ਪਿਰੇਸਾਨ ਹੋਯ ਕੇ ਨੇਕ ਰਸਤੇ ਪਾਯਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕੇ ਭਗਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦਾਨਵਾਨ ਤੇ ਬਡੇ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਧਰਮਵਾਨ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਬਿਦਯਾ ਮੈਂ ਚਤੁਰ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਸੋਭਾ ਤੇ ਸਭ ਸੰਪਦਾ ਕੇ ਸਹਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕਾ ਮਨ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਸਰਨ ਮਾਨਿੰਦ ਭ੍ਰਮਰ ਕੀ ਅਸਟ ਪਹਰ ਪਰਮ ਲੋਭੀ ਹੂਯਾ ਰਹਤਾ ਥਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਘਰ ਬਿਖੇ ਤਿਨਾ ਕੇ ਪੁਨਰੂਪੀ ਬ੍ਰਿਛ ਕੇ ਫਲ ਅਰੁ ਅਪਣੀ ਕਲਾ ਕੇ ਅੰਸਰੂਪ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਭਗਤ ਬੁਧਵਾਨ ॥ ਗਯਾਨਵਾਨ ॥ ਪਰਮਸੁਜਾਨ ॥ ਸਮਾਨ ਆਫਤਾਬ ਕੀ ਬੁਲੰਦ ਪ੍ਰਤਾਪਵਾਨ ॥ ਐਸੇ ਸਕਲਗੁਨਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਕੇ ਉਪਜਾਵਣੇ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਉਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸਟ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਿਸਨ ਪੂਜਨ ॥ ਜਪ ॥ ਹੋਮ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਸਭ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਜਨਮ ਕੇ ਸਮੇਂ ਕੇ ਸਾਧਨੇ ਕੋ ਜੋਤਸੀ ਜੋਨਸੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਿਖੈ ਸਿਰੋਮਣੀ ਅਰੁ ਗਿਣਨ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਗਣਤ ਬਿਦਯਾ ਤਿਸ ਬਿਖੈ ਮੁਖਤਾ ਕਰਕੇ ਗਿਣੇ ਹੁਏ ਸੋ ਬੈਠਾਏ ॥ ਤੇ ਗਣਤ ਬਿਦਯਾ ॥ ਹੋਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ॥ ਅਰਸੰਘਤ ॥ ਅਰੁ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੇ ਜੋ ਹੈਂ ਯੰਤ੍ਰ ॥ ਉਸਤਰਲਾਬ ॥ ਤੁਰੀਯ ॥ ਨਾੜੀਬਲਯ ਧਨੁਖ ॥ ਯਸਟੀ ॥ ਸੰਕ੍ਰ ॥ ਘਟੀ ॥ ਸਿਕਤਾ ॥ ਜਲਜੰਤ੍ਰ ਇਤਯਾਦਿਕਾਂ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਮੈ ਬਡੇ ਚਤੁਰ ॥ ਸੋ ਗਿਣਨੇ ਕਰਕੇ ਜਿਨਾ ਤੇ ਲਗਨ ਜਾਨਯਾ ਜਾਵੇ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸਗਨ ਤਖਯੇਤ੍ਰ ॥ ਅਰਬਿਨਾ ਗਿਣੇ ਹੀ ਜਿਨਾ ਤੇ ਜਾਨਯਾ ਜਾਯ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਹੈ ਅਗਣਤਖਯੇਤ੍ਰ ॥ ਤਿਨਾ ਯੰਤ੍ਰਾ ਨੂੰ ਅਪਨੇ ਪਾਸ ਜਿਨਾ ਨੇ ਸੁਧਾਰ ਕੇ ਰਾਖਯਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਜੋ ਹੈ ॥ ਸਯਾਨੇ ਮਹੀਨਾ ॥ ਏਕ ਸੋ ਰਕਯਾ ਜਿਸ ਕੀ ਸੂਰਜ ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਹੋਵੇ ॥ ਸਕਾਂਤਕ ॥ ਐਸੇ ਈ ਦੂਸਰੋਸਾਵਨ ॥ ਤੀਸਰੋ ਚੰਦ੍ਰ ॥ ੩ ॥ ਚੌਥਾ ਨਾਖਯਤ ੪ ਪੰਚਵੈ ਦੈਵ ॥੫॥ ਛੇਵਾਂ ਜੈਵ ॥੬॥ ਅਰੁ ਇਨਾਂ ਕਾ ਅੰਤਰ ਜੋ ਹੈ ਅਧਮਾਸ ॥ ਅਥਮਮਾਸ ॥ ਬ੍ਰਿਧਮਾਸ ॥ ਕਾਰਣਮਾਸ ॥ (f 57b) ਸੂਰਜ ਕਾ ਜੋ ਹੈ ਦੱਛਣਾ ਧਨ ਤੇ ਉਤਰਾਯਣ ਬਿਚਾਰ ॥ ਅਰੁਤਮਸ ॥ ਕੀਲਕ ॥ ਚੰਦ੍ਰਸੰਸਥਾ ॥ ਗ੍ਰਹਨ ॥ ਬਕ੍ਰ ॥ ਉਦੈ ਅਸਤ ॥ ਸੰਬਤਸਰ ਬੀਬੀ ॥ ਸੰਚਾਰਾਦਿ ਫਲਾ ਦੇਸ ॥ ਵਲਨ ॥ ਪਰਲੇਖ ॥ ਫਲ ॥ ਫਲਾਦਿ ॥ ਇਤਯਾਦਿਕ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਕੇ ਬਿਚਾਰਾਂ ਕੋ ਬਿਚਾਰਤੇ ਹੁਏ ਮਾਨਿੰਦ ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕੀ ਸੋਭਾਯਮਨ ਹੋਇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਮਾਨਿੰਦ ਇੰਦ੍ਰ ਕੀ ਪ੍ਰਜਾ ਕੇ ਪਾਲਨੇ ਵਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਬੁਲੰਦ ਬਲ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਕੁਵਰ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਨ ਕੋ ਅਪਨੀ ਜੋਤਸ ਬਿਦਯਾਂ ਕੇ ਬਲ ਸੋਂ ਨਿਸਰੈ ਬਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਅਗੇ ਹੀ ਸੁਨਾਯ ਕਰ ਕੈ ॥ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਕੇ ਸਾਥ ਤਿਸ ਅਨੰਦ ਦਾਯਕ ਸਮੇਂ ਕੋ ਉਡੀਕਨ ਲਾਗੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਿਹ ਜਿਹ ਬਿਧ ਸੁਮਰਤ ਭਗਤ ਪਵਤ ਤਿਹ ਤਿਹ ਭਾਂਤ ॥ ਸੰਤਤ ਸੰਤਨ ਹੀ ਨਿਮਿਤ ਹਰਿ ਧਰ ਧਰ ਪ੍ਰਗਟਾਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਸ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਗਤ ਜਨ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੋ ਸੁਮਰਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਸਤਿ ਸਤਿਰਾਹੀ ਤਿਨ ਕੋ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੇ ਹੀ ਨਿਮਿਤ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਧਰ ਜੋ ਹੈਂ ਸਰੀਰ ਤਿਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਲ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਨਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਬਰਣਨਾਮ ॥ ਅਥ ¹ ਕੁਵਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਜਨਮ ਕਥਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖਯਤੇ ॥ ² ਸੋਰਠਾ ॥ ਕਬਹੁ ਨ ਆਵਤ ਧਯਾਨ ਜੋਗ

¹ As is evident from the chapter ending with the usual formula, Chapter Nine ends here, although the number is missing.

² With Chapter Ten (ff.57b-62a) begins the chronological account of Fateh Singh Ahluwalia. The chapter largely covers his birth and the events immediately preceding and following, including his kundali (astronomical table) and horoscope and the celebrations marking his birth.

ਜਗਯ ਜਪ ਤਪ ਕਰਤ ॥ ਸੋ ਜਸੁਮਤਿ ਪੈ ਪਾਨ ਕਰਤ ਜਗਤ ਪਤਿ ਭਗਤਬਸ ॥ ਫਿਰ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਬੁਲੰਦਇਕਬਾਲ ਸਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਜੋਤਸੀਆਂ ਨੂੰ ਲਗਨ ਕੇ ਬਿਚਾਰਨ ਕੀ ਬਡੀ ਤਾਕੀਦ ਕਰਕੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਤਰਫ ਮਾਝੇ ¹ ਕੀ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਸਰਖਪੁਰ ² ਜੋ ਮਕਾਨ ਸਾ ॥ ਤਹਾਂ ਕੇ ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੇ (f 58 a) ਨਕਈਆਂ ³ ਦਾ ਠਾਣਾ ⁴ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਕਰਵਾਇ ਦੀਆ ਹੈਸ ॥ ਤਹਾਂ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਅਰੁ ਲਹਣਾ ਸਿੰਘ ਵਗੈਰੇ ⁵ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਯ ਕੇ ਮੱਦਤ ਨੂ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਸਾਥ ਲਹੌਰ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਡੀ ਲੜਾਈ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਭਜਾਏ ॥ ਤਬ ਫੇਰ ਏਹ ਆਨ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਬਰਸਾਤ ਨਜਦੀਕ ਆਈ ਜਾਨ ਕੇ ਹਟ ਕੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ⁶ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਤਰਨਤਾਰਨ ⁷ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤਬ ਜੇ ਸਿੰਘ ਘੰਨਈਆ ⁸ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੀ

¹ Majha means middle. The region situated between the rivers Ravi and Beas is called Majha. The width of this Doab according to Ganesh Das, is about 30 kos : J. S. Grewal & Indu Banga, *Early Nineteenth Century Panjab*, 113.

² Saraqpur (Sharaqpur) is a town situated near Lahore about three miles north of the river Ravi : *Gazetteer of the Lahore District (1892-94)*, 33. Its zamindārs Hafiz Jamal and Malik had submitted to Jassa Singh Ahluwalia in Sammat 1822 : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 173 b.

³ The reference here is to Wazir Singh Nakai, whose thāna was 'set up' in the fort of Saraqpur (Saharanpur) by the Arian zamidārs Hafiz Jamal and Malik who had expelled the thāna of the Ahluwalia chief : Ram Sukh Rao, *Bhagh Singh Chandaruday*, MS, f. 120 b.

⁴ In Sikh times, as in Mughals, a thāna was more in the nature of a military post than a police station and formed the most visible indication of the fact that the territory was in the occupation of the ruler on whose behalf the thāna was established.

⁵ Sobha Singh Kanhiya, Lehna Singh Bhangi and Gujjar Singh Bhangi were the three rulers of Lahore. Sobha Singh established himself in the garden of Zebinda Begam, which he turned into a fort, later known as Nawakot ; Lehna Singh was in the citadel and Gujjar Singh's headquarters were in the brick fort between Shalimar and Lahore : H. R. Goulding, *Old Lahore*. 76

⁶ Fatehabad, a town in Amritsar district, situated 20 miles south-west of Amritsar and two miles west of the river Beas, was founded during the time of Shah Jahan. Jassa Singh Ahluwalia took possession of the place which was then lying deserted and repopulated the town and made it his headquarters : *Revenue Records of Tehsil and District Amritsar*, Hudbust No : 326 (1892-93).

⁷ Tarn Taran is a town situated about 12 miles to the south-west of Amritsar. It was founded in 1590 by Guru Arjun, the fifth Guru of the Sikhs. He also dug a big tank which was called Tarn Taran : *Gezetteer of the Amritsar District (1883-84)*, 76.

⁸ According to Ram Sukh Rao, Jai Singh, the Kanhiya chief, was a friend of Bhag Singh Ahluwalia and came to Tarn Taran specifically to meet him. After Jai Singh's defeat at the hands of Maha Singh Sukarchakia and his allies in 1786, he mostly remained with the Ahluwalia chief : *Bhag Singh Chaandruday*, Ms, f. 122 b. See also, Giani Gian Singh, *Tawārikh Guru Khālsā*, 622.

ਤਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ॥ ਇਰਾਦਾ ਮੁਲਤਾਨ ¹ ਤੇ ਕਸੂਰ ² ਕੀ ਮੁਹਿੰਮ ਕਾ ਕਰਿਆ ॥ ਤਬ ਤਹਾਂ ਤੇ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਭਾਂਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀ ਰਵਾ ਰਵਾ ਕਸੂਰ ਮੇਂ ਆਨ ਦਾਖਲ ਭਏ ॥ ਅਰੁ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ॥ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਨ ਲਗੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਤਰਫ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਾ ਜਨਮ ਫਤਿਆਵਾਦ ਹੂਯਾ ॥ ਅਰੁ ਘਰ ਘਰ ਬਿਖੇ ਮੰਗਲ ਹੋਯ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਛੰਦ ॥ ਸਸਿ ਜੁਗਦਿਸ ਸਸਿ ਸਾਲਸੂਰ ਦੱਛਣ ਦਿਸ ਬਾਸੀ ॥ ਪੱਖ ਮਾਸ ਸੁਖਰਾਸ ਸੁਭ ਰਹੇ ਮੰਤ ਪ੍ਰਕਾਸੀ ॥ ਬੁਧਵਾਰ ਪਾਵਨ ਇਕਾਦਸੀ ਤਿਬ ਅਘਨਾਸੀ ॥ ਚਿੱਤ੍ਰਾ ਚਿਤ੍ਰਨਛੱਤ੍ਰ ਜੋਗ ਸੋਭਨ ਸੁਖ ਰਾਸੀ ਸੁਭ ਬਾਲਵਕਰਨ ਲਗਨ ਸੁਧਨ ਕ੍ਰਿਸਨ ਪੱਖਯ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜਨ ॥ ਨਿਪ ਭਾਂਗ ਸਿੰਘ ਘਰ ਭੈ ਪ੍ਰਗਟ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਉਦਾਰਮਨ ॥ ³ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਬ ਐਸੇ ਸਮੇਂ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਰਾਜਾ ਬਿੱਕ੍ਰਮਜੀਤ ਕੇ ਸੰਬਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਇਕਤਾਲੀਯੇ ॥ ੧੮੪੧ ॥ ਅੰਕਾਂ ਕੀ ਉਲਟੀਗਤ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਸੋ ਉਲਟੀ ਰੀਤ ਸੋ ਧਰਨੇ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਤੇ ਸਸਿ ਕਯਾ ਏਕ ॥ ਫੇਰ ਜੁਗ ਕਯਾ ਚਾਰ ॥ ਦਿਸ ਕਯਾ ਆਠ ॥ ਫੇਰ ਸਸਿ ਕਯਾ ਏਕ ॥ ਐਸੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਇਕਤਾਲੀ ਹੂਏ ॥ ਤਬ ਸੂਰਜ ਦੱਛਣ ਦਿਸਾ ਬਿਖੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਦਛਨਾਯਨ ਸੇ ॥ ਸੁਖ ਕਾ ਘਰ ਜੋ ਹੈ ਪੋਹ ਕਾ ਮਹੀਨਾ ਜਿਸ ਮੈ ਹੇਮੰਤ ਰੁਤ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਬਿਖੇ ॥ ਬਾਰ ਬੁੱਧ ॥ ਅਰੁ ਪਾਪਾ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਏਕਾਸੀ ⁴ ਤਿੱਥ ॥ ਅਰੁ ਚਿੱਤ੍ਰਨਛੱਤ੍ਰ ॥ ਅਰੁ ਸੁਖ ਕੀ ਰਾਸ ਸੋਭਨ ਜੋਗ ॥ ਅਰੁ ਸੁਭ ਬਾਲਵ ਨਾਮਾ ਕਰਨ ॥ ਅਰੁ ਕ੍ਰਿਸਨ ਪੱਖ ॥ ਇਨਾ ਬਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕੇ ਭਗਤ ਸ੍ਰੀ ਭਾਂਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ (f 58 b) ਕੇ ਗ੍ਰਹ ਬਿਖੇ ਚਿਰੰਜੀਵ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜੀ ਉਦਾਰਮਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ਕੌਨ ਕਬਿ ਹੈ ਜਹਾਨ ਮੈਂ ਜੋਤਿਸ ਸਮੇਂ ਕੀ ਸੋਭਾ ਅਰੁ ਆਨੰਦ ਅਰੁ ਬੁਲੰਦ ਖੁਸ਼ੀ ਕੋ ਬਯਾਨ ਕਰ ਸਕੈ ॥ ਤੁਲਸੀ ਜੋ ਬੰਸ ਹੈ ॥ ਸੋਭਾ ਮਾਨਿੰਦ ਆਸਮਾਨ ਕੀ ਸੋਭਾਯਮਾਨ ਹੈ ॥ ਜਨਮ ਕਾ ਜੋ ਸੋਮਾ ਹੈ ਸੋ ਅਰੁਣ ਕਾ ਉਦੈ ਹੂਯਾ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਆਫਤਾਬ ਦੀ ਮਾਨਿੰਦ ਚਿਰੰਜੀਵ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਕੁਵਾਰ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਅੰਧਕਾਰ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋ ਬਦ ਅਸਲ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਭੈ ਕੇ ਸਹਤ ਦੂਰ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਤੇਜ ਕੀ ਜੋ ਬੁਲੰਦ ਜੋਤ ਹੈ ਸੋਈ ਕਿਰਣਾ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਦਸੋ ਦਿਸਾ ਬਿਖੇ ਕੀਰਤ ਰੂਪੀ ਕਿਰਣਾ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਦੁਸਟਜਨ ਜੋ ਕੰਮੀਆਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਹੈਂ ਸੋ ਸਕੁਚਾਏ ਹੈਂ ॥ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ ਦਲ ਬਧਾਈ ਕੋ ਸੁਨਤੇ ਈ ਸਮਾਨ ਸਤਾਰਿਆਂ ਕੇ ਤੇਜਹੀਨ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਕਬੀਸੂਰ

¹ The city of Multan is situated between the rivers Satlej and Ravi. It had been the capital of the Mughal Province of the same name and also a flourishing trading centre. It was later conquered by the Afghans. The Sikhs under the Bhangi chiefs had wrested the city and its environ in 1774 but lost it to the Afghans in 1778. The present attempt was one of the many made subsequently to collect tribute until its annexation by Ranjit Singh in 1818. For detail, see Munshi Hukam Chand, *Tawārīkh-i-Multan*, 49-50. See also, Giani Gian Singh, *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 619.

² The Pathan stronghold of Qasur was situated 34 mile south-east of Lahore. When the Sikhs rose to power they experienced great opposition from its rulers, who held their own against repeated Sikh attacks until 1807 when Ranjit Singh, along with Fateh Ahluwalia, conquered the territory: *Gazetteer of the Lahore District (1883-84)*, 191.

³ Ram Sukh Rao is using a chronogram to give the date of Fateh Singh's birth which according to him was the *ekādashi* in the month of Poh, Sammat 1841, (corresponding to December 1784 A.D.). However, according to a collection of the letters of the Ahluwalias chiefs, Fateh Singh was born on 27 Poh 1842 Sammat: Nawab Sher Ali & Inayat Ali, *Zia-us-Shams*, MS, M/361, Punjab State Archives, Patiala, 51.

⁴ *Ekādashi* is the eleventh day of a Hindu month counted from the day following the evening on which the moon makes its appearance.

ਪੰਡਤ ਜੋਤਿਸੀ ਇਤਯਾਦਿਕ ਮਾਨਿੰਦ ਚਕਵਿਆਂ ਕੀ ਆਨੰਦ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਨਜਦੀਕੀਆਂ ਕੇ ਦਿਲਖਸਤਾਂ ਕੋ ਕੁੱਬਤ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਜਨਮ ਸਮਾਂ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਹੈ ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਅਰੁ ਹੋਰ ਬੁੱਧਵਾਨ ਇਤਯਾਦਿ ਜੋ ਖੁਸੀ ਮੈਂ ਬਡੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਬਸੰਤ ਰਿਤ ਕੇ ਆਗਮ ਮੈਂ ਫੁਲਨ ਕੇ ਬਨ ਫੁਲੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਦਰਿਦ੍ਰ ਰੂਪੀ ਜੋ ਕੰਡੇ ਸੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਝਰ ਝਰ ਕੇ ਦੂਰ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਸੀਤ ਅਰੁ ਤਪਤ ਏ ਦੋਉ ਦੂਰ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋ ਹੈਂ ਸੇਸਟ ਪੁਰਖ ਤੇ ਬਿਗਸੇ ਹੈਂ ॥ ਕੋਕਿਲਾਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਹੈਂ ਕਬੀਸ਼ਰ ਤੇ ਕੀਰਤਿ ਕਾ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਉਤਮ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਬੇਦ ਧਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਭੋਰੇਆਂ ਕੇ ਸੰਬੁਹ ਗੁਜਾਰ ਕਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬੇਦ ਅਰੁ ਸਾਸਤ੍ਰ ਅਰੁ ਨੀਤ ਕੀਯਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਾ ਜੋ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੁਯਾ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਸੀਤਲ ਮੰਦ ਸੁਗੰਧਤ ਪਵਨ ਕਾ ਗਮਨ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਮੈ ਸੰਪੂਰਨ ਰਿਤਾਂ ਕਾ ਰਾਜਾ ਜੋ ਹੈ ਰਿਤੁਈਸ ਤਿਸ ਕੇ ਸਮਾਨ ਚਿਰੰਜੀਵ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜ ਕੁਵਰ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਸੰਪੂਰਨ ਸਥਾਨੋ ਮੈਂ ਜੋ ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਤਸਵ ਤੇ ਬਡੇ ਅਨੰਦ ਭਏਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੈਂ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਸੁਗੰਧ ਫੈਲੀ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਰੈਯਤ ਕੇ ਪਾਲਨ ਵਾਸਤੇ ਮੇਘਾਂ (f. 59 a) ਕੇ ਆਗਮਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਨਾ ਭਯਾ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਜਨਮ ਕੀ ਜੋ ਆਸਾ ਹੈਸੀ ਸੋਈ ਸੰਘਨੀ ਘਟਾ ਭਈ ॥ ਤਹਾਂ ਅਨੇਕ ਤਰਾਂ ਕੇ ਮਨੋਰਥ ਰੂਪੀ ਮੇਘਾਂ ਕਾ ਮਿਲਨਾ ਹੁਯਾ ॥ ਅਰੁ ਅਨੇਕ ਤਰਾਂ ਕੇ ਬਾਜਯਾਂ ਕੀ ਜੋ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਮੇਘਾਂ ਕਾ ਗਰਜਨਾ ਹੈ ॥ ਜਾਚਕ ਜਨ ਜੋ ਜਸ ਕਾ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਚਾਤ੍ਰਕ ਯਾਂ ਨੇ ਪਪੀਹੇਆਂ ਕੀ ਰਟਨ ਹੋਇ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਕਬੀਸ਼ਰ ਪੰਡਤ ਇਤਯਾਦਿਕ ਮਾਨਿੰਦ ਮੋਰਾਂ ਕੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀ ਜੋ ਬੁਲੰਦ ਜੋਤ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਬਿਜੁਲੀ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਸੂਰਨ ਕੀਆਂ ਜੋ ਬਹੁਤ ਬਖਸੀਸਾਂ ਹੁਈਯਾਂ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਬੁਲੰਦ ਬਰਖਾ ਭਈ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਬਰਖਾ ਤੇ ਕੀਰਤ ਰੂਪੀ ਨਦੀ ਕਾ ਬੁਲੰਦ ਬਿਸਤਾਰ ਬਯਯਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜਹਾਨ ਮੈ ਛਾਇ ਕਰ ਕੈ ਕਬੀਸ਼ਰਾਂ ਕੇ ਮੁਖ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੈਂ ਸੋਭਾਯਮਾਨ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਵਾਸੇ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਦੁਸਮਨੋ ਕੇ ਮੁਖ ਸੂਕ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਘਰ ਘਰ ਬਿਖੇ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਅਰੁ ਪਰਮ ਉਤਸਵ ਛਾਇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਜੋਤਸੀਆਂ ਕੋ ਖਵਰ ਕਰੀ ॥ ਤਿਨਾ ਨੇ ਸੁਨ ਕੇ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਸੈ ਸੋਧ ਕਰਕੇ ਟੇਵਾ ਬਨਾਯਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਹਜੂਰ ਮੈ ਸਾਦੀ ਕੀ ਪਤ੍ਰਕਾ ਲਿਖ ਕੈ ਕੇਸਰ ਸੋ ਛਿਰਕ ਕੈ ਜੋਨਸੇ ਸਿਤਾਬੀ ਜਾਨਵਾਰੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਇਧਰ ਕਸੂਰ ਮੈਂ ਨਿੱਤ ਲੜਾਈ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਜਬ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਹੁਆ ਤਬ ਏਕ ਰੋਜ ਦੇ ਕਿਲੇ ਫਤੇ ਹੁਏ ॥ ¹ ਤਿਸ ਦਿਨ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਕੇ ਸਾਬ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਿਵਾਨ ਦਰਮਯਾਨ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸੀ ॥ ਤਿਸੀ ਵਖਤ ਸਾਦੀ ਕੀ ਖਵਰ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਪਹੁਚੀ ॥ ਤਬ ਅਧਕ ਤੇ ਅਧਕ ਖੁਸੀ ਭਈ ॥ ਤਿਨਾ ਬਹੁਤ ਬਖਸੀਸਾਂ ਦਈਆਂ ॥ ਅਵਾਜ ਧੋਸਿਆਂ ਕੀ ਨਗਾਰਿਆਂ ਕੀ ਬੁਲੰਦ ਹੋਈ ॥ ਅਰੁ ਬੜੀ ਬਧਾਈ ਭਈ ॥ ਬਾਫਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੜੇ ਤੇ ਮੁਹਰਾਂ ਅਰੁ ਰੁਪੈਏ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਕੀਆਂ ਪੋਸਾਕਾ ਇਤਆਦਿਕ ਬਹੁਤ ਧਨ ਵੰਡਯਾ ॥ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਮੈਂ ਅਨੰਦ ਕੇ ਤਰੰਗ ਸਮਾਤਨ ਹੀ ਅਧਕ ਤੇ ਅਧਕ ਹੈ ॥ ਤਿਸੀ ਵਖਤ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨੱਈਯੇ ਨੇ ਕਹਯਾ ॥ ਕਿਲਯਾਂ ਕੇ ਫਤੇ ਕੇ ਵਖਤ (f. 59 b) ਹੀ ਸਾਦੀ ਕੀ ਖਵਰ ਆਈ ਹੈ ॥ ਇਸਤੇ ਇਨਾ ਕਾ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਖੀਏ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਕੁਵਰ ਜੀ ਬੁਲੰਦ ਇਕਵਾਲ ਵਾਲੇ ਹੋਮੇਗੇ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸੁਨਕੇ ਬਡੇ ਖੁਸੀ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਜਾਚਕ ਜਨਾ ਨੂ ਵਾਫਰ ਧਨ ਵੰਡਯਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾੜੇ ² ਬਹੁਤ ਦੀਏ ॥ ਤਹਾਂ ਕਿਲਯਾਂ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਦਾਖਲ ਕਰਕੇ ਤੇ ਹੋ ਰੁਬੇਦੋਬਸਤ ਕਰਕੇ ਤਰਫ ਮੁਲਤਾਨ ਕੀ

¹ Ram Sukh Rao does not give the names of these forts, nor has it been possible to identify them. According to Giani Gian Singh, however, only one fort was captured : *Tawārīkh-Gurū-Khālsā*, 621.

² *Bārā or wārā* literally an enclosure, here refers to the distribution of money, generally one rupee perhead, among the people collected within. The *bhāts* and *brāhmans*, however, got more. See also, f. 380 a, below.

ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਨਕਈਯਾਂ ਕਾ ਮੁਲਖ ਵੈਰਾਨ ਕਰਯਾ ॥ ¹ ਤਬ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ² ਤਿਨਾ ਨੇ ਸੁਰਖੰਪਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਮੇਤ ਫੌਜ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਏ ॥ ³ ਫੇਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੁਲੋ ਆਇਆ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਮੁਲਤਾਨ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕੈ ਲੜਾਈਯਾਂ ਹੋਨ ਲਗੀਆਂ ॥ ਤਹਾਂ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਆਦਿ ਹਥਯਾਰ ਚਲਾਏ ॥ ਤਹਾਂ ਨਵਾਬ ⁵ ਕਾ ਚਾਚਾ ⁶ ਮਾਰਯਾ ਗਯਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਫਤੇ ਹੂਈ ॥ ਤਬ ਮੁਲਤਾਨ ਅਰੁ ਹੋਰ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਰੁਪਈਏ ਲੈ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੂਚ ਕੀਯਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਲਹੌਰ ਆਏ ਤਬ ਲਹੌਰ ਵਾਲੇ ਇਸਤਕਵਾਲ ਕੋ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕਹਯਾ ਏਹ ਮਕਾਨ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਕੇ ਬੜੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ⁷ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਮਰਜੀ ਸੈ ਹਾਥ ਆਇਆ ਥਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ⁸ ਨੇ ਡੇਰਾ ਆਪ ਕਾ ਕਿਲੇ ਦਰਮਯਾਨ ਕਰਾਯਾ ॥ ਉਹਾਂ ਛੇ ਰੋਜ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਦੋਇ ਉਮਦਾ ਘੋੜੇ ਬਿਮੈਇ ਜੀਨ ਕੇ ਅਰੁ ਅਸਬਾਬ ਪੁਸਾਕੀ ਕਾ ਆਪ ਕੀ ਤਵਾਜਾ ਕੀਆ ॥ ⁹ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਲੋਹਣਾ ਸਿੰਘ ਏਹ ਖਬਰ ਸੁਨ ਕਰ ਲਹੌਰ ਮੈਂ ਆਣ ਕੇ ਆਪ ਕੋ ਮਿਲੇ ॥ ਬਡੀ ਖਾਹਸ ਸੈਂ ਦੋਇ ਰੋਜ ਡੇਰਾ ਉਹਾਂ ਰਾਖਯਾ ॥

¹ 'Nakai territory' comprised the country lying to the south-west of Lahore, bordering Multan Chuniya, and parts of the *parganas* of Qasur, Sharqpur and Gogaira : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, II, 70.

² The reference here is to Wazir Singh Nakai, the brother of Karam Singh Chima of Sayyidwala. Elsewhere, however, Ram Sukh Rao makes it clear that it was Wazir Singh Nakai whose territory was overrun and who presented himself before Bhag Singh Ahluwalia : *Bhag Singh Chandarūday*, MS, ff. 121 a-b.

³ Among those who accompanied Bhag Singh were the Nakai chiefs Lehna Singh, Ran Singh and Qamar Singh : Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 20.

⁴ Karam Singh Bhangi Dulu, son of Desa Singh Bhangi, was the chief of Chiniot. He held eight forts yielding 14 *lākhs* of rupees annually : Giani Gian Singh, *Tawārikh Gurū Khālsā*, 6. He was with Bhag Singh during the Multan expedition : Ram Sukh Rao, *Bhag Singh Chandarūday*, MS, f. 121 a-b.

⁵ The reference here is to Nawab Muzaffar Khan, son of Nawab Shuja Khan. He was appointed governor of Multan by Timur Shah Abdali in 1779 and remained as such until 1818 when Multan was occupied by Ranjit Singh : Lepel Griffin, *The Punjab Chiefs*, 482.

⁶ It has not been possible to identify this uncle (*chāchā*) of Nawab Muzaffar Khan. Nawab Shakar Khan, the only one mentioned in the available genealogical tables had died long before the event alluded to here : see, for example, Lepel Griffin, *The Punjab Chiefs*, 475 ; Munshi Hukam Chand, *Tawārikh-i-Zila-i-Multan*, 454—57.

⁷ It may be pointed out that Ram Sukh Rao generally uses *badī sarkār* and *badī singh sāhib jī* for Jassa Singh Ahluwalia ; and *sarkār* and *singh sāhib jī* for his successor and grand nephew, Bhag Singh ; and for Fateh Singh, however, he uses *āap*. Occasionally, the epithet Maharaja is also used for all of them.

⁸ The reference is to Sobha Singh Kanhiya, one of the three rulers of Lahore.

⁹ Exchange of gifts and even of horses was customary, but in this context it is difficult to say whether it was an exchange of presents between two equals or payment of tribute to the overlord. Very likely, it was the former.

ਫੇਰ ਘੋੜੇ ਔਰ ਪੁਸਾਕਾਂ ਓਨਾਂ ਭੀ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਦੀਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਕਿ ਹਮ ਹਮੇਸਾ ਥੀਂ ਆਪਕੇ ਹਾਂ ¹ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ² ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰਨੀ ਮਕਾਨੀ ³ ਜਰ ਨਜਰ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਵਾਫਰ ⁴ ਬਖਸਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਫਤਿਆਵਾਦਿ ਰੋਣਕ ਬਖਸ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਕਾਰਦਾਰ ⁵ ਅਰੁ ਦੀਵਾਨ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ⁶ ਕੇ ਸਾਬ ਆਗੇ ਇਸਤਕਵਾਲ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਲਾਮੀ ਕੀਆਂ ਛਲਕਾਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਨੇ ਕੁਵਰ ⁷ ਜੀ ਕੀ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਬਾਂ ਰੁਪੈਏ ਵਾਫਰ ਸੂਟਤੇ ਆਏ (f. 60 a) ਫੇਰ ਸਾਮ ਕੋ ਆਪ ਦੀਵਾਨਖਾਨੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰ ਮੈਂ ਰੋਸਨੀਆਂ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀਯਾਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਕਚਹਰੀ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਯਾ ਜੋ ਮੰਗਤਿਯਾਂ ਕੋ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਕਰਕੇ ਰੁਪੈਏ ਦੇਓ ॥ ਤਾਂ ਰੁਪਈਯਾ ਜੀ ਵਾੜਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਰਾਗ ਕਰਨਵਾਹਯਾਂ ⁸ ਥੀਂ ਆਦਿ ਜੋਨਸੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਵਾਫਰ ਰੁਪੈਏ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਜੋਨਸੇ ਅਧਕਾਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ⁹ ਸੇ ਤਿਨਾ ਨੇ ਆਇ ਕੇ ਅਸੀਰਬਾਦ ਦੀਏ ਅਰੁ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਨ ਕਰਵਾਏ ॥ ਅਰੁ ਬਖਸੀਸਾਂ ਕਰਨ ਲਾਗੇ ॥ ਤਹਾਂ ਲੋਕ ਹਰੇ ਹਰੇ ਅੰਕੁਰ ਕੋ

¹ The phrase that 'we have always been yours' (ਹਮ ਹਮੇਸਾ ਥੀ ਆਪਕੇ ਹਾਂ) signifies submission and has been frequently used in this work in different contexts. But it is unlikely that Lehna Singh Bhangi of Lahore was really subject to the Ahluwalias.

² The city of Amritsar remained the nerve-centre of the Sikhs throughout the late eighteenth and early nineteenth century. It was frequently visited by the rulers as well as the ruled. Most of the leading Sikh *sardars* had their houses and quarters in the vicinity of Hari Mandir. According to Ram Sukh Rao, the Katra-Ahluwalia was founded in Sammat 1831 (A.D. 1774): *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 209 b & 211 a.

³ The reference here is to the Hari Mandir and to the other shrines in the town, such as Akal Bunga, Jhanda Bunga, Shahid Bunga, Ber Baba Sahib, Dera Baba Atal, etc. Elsewhere, Ram Sukh Rao mentions that Bhag Singh Ahluwalia gave ten thousand rupees to Chopra Singh, one of his courtiers, for covering some portion of the temple with gold plates: *Bhag Singh Chandarūday*, MS, f. 136a.

⁴ The word *wāfar* (*bāfar*), meaning, 'in plenty' has been used rather frequently in this work.

⁵ The term *kārdār* generally signified a revenue official but was sometimes indifferently used for any official. For the specific position and functions of *kārdār*s in the administration, see Indu Banga, "Sikh Revenue Administration: The Framework", *Studies in Local and Regional History* (ed. J.S. Grewal), 70-76.

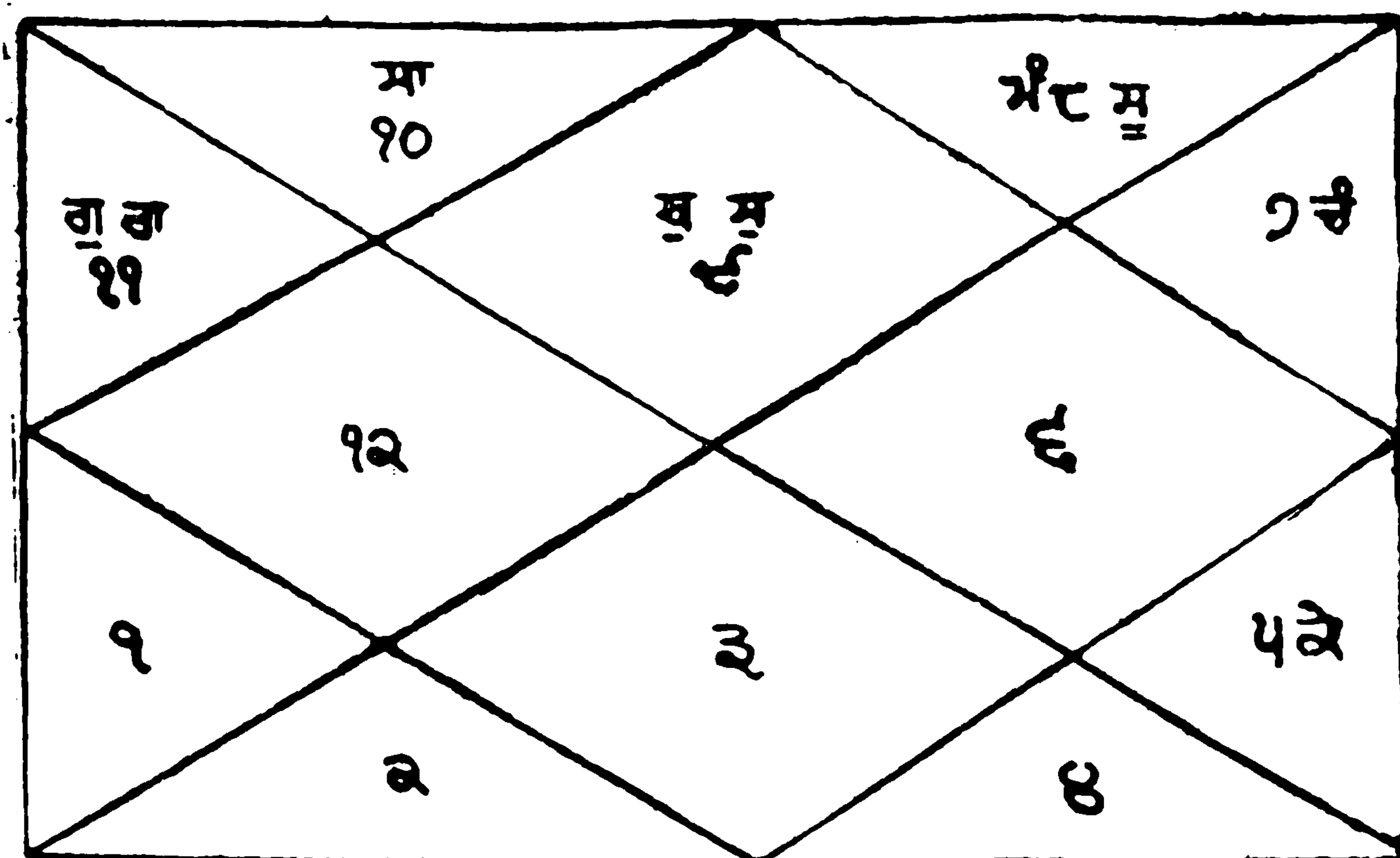
⁶ Diwan Hamir Singh, whose sister was married to Bhag Singh, was an influential official of the Ahluwalias.

⁷ The reference here is to the birth of Fateh Singh Ahluwalia.

⁸ It may be noted that a large number of musicians were patronised by the Ahluwalia chiefs, particularly Fateh Singh, who was regarded as a connoisseur of music. See also, ff. 178a, 198b & 356a, below.

⁹ The phrase '*adhikārī*' is used by Ram Sukh Rao perhaps for those *brāhmans* who, on account of their learning and social position, particularly deserved the charity of the rulers.

ਬਧਾਈ ਦੇਕੇ ਦੇਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮਨ ਭਾਈ ਮੋਜ ਲੇਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕਹਤ ਹੈਂ ਆਜ ਸ੍ਰੀ ਭੂਪ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਪੁੰਨ ਕੀ ਬੇਲ ਫਲੀ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਹੀ ਰਾਜ ਸੁਖ ਸੰਪਦਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ਸਦਾ ਤੁਲਸੀ ਬੰਸ ਬਧੋ ॥ ਹਮ ਆਸੀਰਬਾਦ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜੁਗਲ ਕਿਸੋਰ ਜੂ ਸੋ ਇਹੀ ਬਰ ਮਾਂਗਤ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਦਰਿਦ੍ਰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਬਿਦਾ ਕਰੀਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਜੇਵਰ ਅਰੁ ਨਗਦੀ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਬਖਸੀਤੀਯਾਂ ਹੈਂ ॥ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਦਾਨ ਸੋ ਸਮਾਨ ਮੇਘਾਂ ਕੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਕੀਰਤ ਰੂਪੀ ਜੋ ਨਿਰਮਲ ਸੁੰਦਰ ਬੇਲ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਦੁਲੰਦ ਬਧਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰ ਚਾਤ੍ਰਕਾਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋ ਹੈ ਜਾਚਕ ਜਨ ॥ ਤਿਨਕੋ ਹਰਖਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦਾਂਦਰਾਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋ ਹੈ ਦੀਨ ਜਨ ਤਿਨਾ ਕੇ ਦਰਿਦ੍ਰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਆਨੰਦ ਦੇਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ ਕੁਲ ਸੁਨ ਸੁਨ ਕਰਕੇ ਜਵਾਸੈ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜਾਹਰ ਜਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਗਰਜਨਾ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋ ਹੋਇ ਰਹੀ ਹੈ ਬਾਜਯੋਂ ਕੀ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਨ ਸੁਨ ਕੇ ਮੋਰਾਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋ ਹੈ ਮੁਲਾਜਮਾਂ ਕੇ ਮਨ ਸੋ ਮੁਦਿਤ ਹੋਤ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਮੇਘਾਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਹੈਂ ॥ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਮੰਗਲਾਂ ਕੇ ਗੀਤਾਂ ਕੇ ਗਾਨ ਹੋਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦਰਮਯਾਨ ਆਸਮਾਨ ਕੇ ਫਹਰਾਨ ਸੋ ਨਿਸਾਨ ਸੋਭਾਵਾਨ ਹੋਯ ਰਹੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਬਿਰਦ ਕੇ ਬਯਾਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਬਿਰਦ ਕੇ ਗੁਣਾਂ ਕਾ ਗਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਗਾਯਕਨ ਕੋ ਨਾਯਕ ਸੋ ਸੰਗੀਤ ਕੇ ਬਿਧਾਨ ਸੋ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ (f. 60 b) ਤਨ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਮਨਮੋਹਤ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਸੁਖ ਕਾ ਕਯਾ ਬਯਾਨ ਕੀਜੇ ॥ ਫੇਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਨੇ ਵਾਫੁਰ ਦਾਨ ਕਰਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਨਾਮ ਤਾਂ ਜਬ ਕਸੂਰ ਕੇ ਕਿਲੇ ਫਤੇ ਹੁਏ ਥੇ ਤਬ ਹੀ ਕੁਵਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਰਾ ਹੂਯਾ ਥਾ ॥ ਪਰੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁੰਥ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਆਗਯਾ ਲੇ ਕਰ ਈਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰਾ ॥ ¹ ਅਰੁ ਫੀਲਾਂ ਕੇ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋ ਉਨਮੱਤ ਦੁਸਮਨਾ ਕੇ ਦਲ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਫਤੇ ਕਰਨੇ ਜੋ ਸੇਰ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਕਹੀਯੇ ਸੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ॥ ਫੇਰ ਮਿਸਰ ਰਾਮਨਾਥ ਥੀਂ ਆਦਿ ਜੋਤਿਸੀ ਕੋ ਵਾਫੁਰ ਦਾਨ ਦੀਯਾ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਚਿਰੰਜੀਵ ਰਾਜਕੁਵਰ ਜੀ ਕੇ ਜਨਮ ਕੇ ਟੇਵੇ ਕਾ ਫਲ ਸੁਨਾਇਆ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੪੧ ॥ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਇਕਤਾਲੀ ਰਾਜਾ ਬਿਕ੍ਰਮਾਜੀਤ ਕੇ ਰਾਜ ਥੀਂ ॥ ਸਾਕਾ ਸਾਲਵਾਹਨ ² ਕਾ ॥ ੧੭੦੬ ॥ ਸਤਾਰਾਂ ਸੇ ਛੇ ॥ ਦੱਛਣਾਇਣ ਤੇ ਦੱਛਣ ਗੋਲ ॥ ਤੇ ਹੇਮੰਤ ਰਿਤੁ ॥ ਪਉਖ ਮਾਸ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੱਛ ॥ ਏਕਾਦਸੀ ॥ ਤੇ ਬੁੱਧਵਾਰ ॥ ਚਾਰ ਘੜੀਆਂ ਦਿਨ ਚੜੇ ॥ ਚਿਤ੍ਰਾ ਨਛੱਤ੍ਰ ਸੋਭਨ ਯੋਗ ॥ ਤੇ ਬਾਲਵ ਕਰਣ ॥ ਤੇ ਧਨ ਲਗਨ ॥ ਤਿਸ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਤੇ ਸੁਕਰ ॥ ਦੂਸਰੇ ਛਨਿੱਛਰ ॥ ਤੀਸਰੇ ਬੁਹਸਪਤਿ ਤੇਰਾਹ ॥ ਚੋਥੇ ਪੰਜਵੇ ਛੇਵੇਂ ਸੱਤਵੇਂ ਅੱਠਵੇਂ ਗ੍ਰਾਹਾਂ ਕਾ ਅਭਾਵ ॥ ਨਾਮੇ ਕੇਤੁ ॥ ਦਸਮੇ ਗ੍ਰਾਹਾ ਭਾਵ ॥

¹ Although the *kunwar* had already been called Fateh Singh to commemorate the victory (*fateh*) over the Nawab of Qasur, he was formally named as such in the presence of the *Granth Sahib*. Incidentally, this is the first reference to the *Granth* in this work.

² It may be interesting to note that the *kundali* (horoscope) of Kunwar Fateh Singh contains both Bikrami and Saka Eras.

ਗਯਾਰਵੇਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ॥ ਬਾਰਮੇਂ ਮੰਗਲ ਤੇ ਸੂਰਜ ॥ ਅਰਥ ਜਨਮ ਲਗਨ ॥ ਅਬ ਲਗਨਾਇ
ਗ੍ਰਾਹਾ ਕਾ ਸਪਤ ਵਰਗ ਲਿਖਯਤੇ ਲਗਨ ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕੀ ਰਾਸ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀ ਹੋਰਾ ॥ ਅਰੁ
ਰਾਸ ਕੇ ਅਰਥ ਭਾਗ ਕਾ ਨਾਮ ਹੋਰਾ ਹੈ । ਮੰਗਲ ਕਾ ਦੇਖਕਾਣ ॥ ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕਾ ਸਪਤਾਂਸ ॥ ਸਨਿਚਰ ਕਾ ਨਵਾਂਸ ॥
ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦ੍ਰਾਦਸਾਂਸਿ ॥ ਬੁੱਧ ਕਾ ਤ੍ਰਿਸਾਂਸਿ ॥ ਸੂਰਜ ਕਾ ਖਟਵਰਗ ॥ ਮੰਗਲ ਕੀ ਰਾਸ ॥ ਸੂਰਜ ਦੀ ਹੋਰਾ ॥ (f. 61 a)
ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕਾ ਦੇਖਕਾਣ ॥ ਮੰਗਲ ਕਾ ਸਪਤਾਂਸਿ ॥ ਛਨਿਛਰ ਕਾ ਨਵਾਂਸ ॥ ਬੁੱਧ ਕਾ ਦ੍ਰਾਦਸਾਂਸਿ ॥ ਸੁੱਕ ਕਾ
ਤ੍ਰਿਸਾਂਸਿ ॥ ੨ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕਾ ਖਟਵਰਗ ॥ ਸੁੱਕ ਦੀ ਰਾਸ ॥ ੧ ॥ ਸੂਰਜ ਦੀ ਹੋਰਾਂ ॥ ੨ ॥ ਸੁੱਕ ਕਾ ਦੇਖਕਾਣ ॥ ੩ ॥
ਸੁੱਕ ਕਾ ਸਪਤਾਂਸ ॥ ੪ ॥ ਮੰਗਲ ਕਾ ਨਵਾਂਸ ॥ ੫ ॥ ਮੰਗਲ ਕਾ ਦ੍ਰਾਦਸਾਂਸਿ ॥ ੬ ॥ ਮੰਗਲ ਕਾ ਤ੍ਰਿਸਾਂਸ ॥ ੭ ॥
ਮੰਗਲ ਕਾ ਖਟਵਰਗ ॥ ਮੰਗਲ ਕੀ ਰਾਸ ॥ ੧ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀ ਹੋਰਾਂ ॥ ੨ ॥ ਮੰਗਲ ਕਾ ਦੇਖਕਾਣ ॥ ੩ ॥
ਸੁੱਕ ਕਾ ਸਪਤਾਂਸ ॥ ੪ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕਾ ਨਵਾਂਸ ॥ ੫ ॥ ਮੰਗਲ ਕਾ ਦ੍ਰਾਦਸਾਂਸਿ ॥ ੬ ॥ ਸੁੱਕ ਕਾ ਤ੍ਰਿਸਾਂਸ ॥ ੭ ॥ ੪ ॥
ਬੁੱਧ ਕਾ ਖਟਵਰਗ ॥ ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕੀ ਰਾਸ ॥ ੧ ॥ ਸੂਰਜ ਕੀ ਹੋਰਾਂ ॥ ੨ ॥ ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕਾ ਦੇਖਕਾਣ ॥ ੩ ॥
ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕਾ ਸਪਤਾਂਸ ॥ ੪ ॥ ਸੁੱਕ ਕਾ ਨਵਾਂਸ ॥ ੫ ॥ ਛਨਿਛਰ ਕਾ ਦ੍ਰਾਦਸਾਂਸਿ ॥ ੬ ॥ ਮੰਗਲ ਕਾ ਤ੍ਰਿਸਾਂਸ ॥
੭ ॥ ੫ ॥ ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕਾ ਖਟਵਰਗ ॥ ਛਨਿਛਰ ਕੀ ਰਾਸ ॥ ੧ ॥ ਸੂਰਜ ਕੀ ਹੋਰਾਂ ॥ ੨ ॥ ਬੁੱਧ ਕਾ
ਦੇਖਕਾਣ ॥ ੩ ॥ ਮੰਗਲ ਕਾ ਸਪਤਾਂਸ ॥ ੪ ॥ ਛਨਿਛਰ ਕਾ ਨਵਾਂਸ ॥ ੫ ॥ ਬੁੱਧ ਕਾ ਦ੍ਰਾਦਸਾਂਸਿ ॥ ੬ ॥
ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕਾ ਤ੍ਰਿਸਾਂਸ ॥ ੭ ॥ ੬ ॥ ਸੁੱਕ ਕਾ ਖਟਵਰਗ ॥ ੪ ॥ ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕੀ ਰਾਸ ॥ ੫ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ
ਕੀ ਹੋਰਾਂ ॥ ੨ ॥ ਸੂਰਜ ਕੀ ਦੇਖਕਾਣ ॥ ੩ ॥ ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕਾ ਸਪਤਾਂਸਿ ॥ ੪ ॥ ਬ੍ਰਹਸਪਤਿ ਕਾ ਨਵਾਂਸ ॥ ੫ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ
ਕਾ ਦ੍ਰਾਦਸਾਂਸਿ ॥ ੬ ॥ ਸੁੱਕ ਕਾ ਤ੍ਰਿਸਾਂਸ ॥ ੭ ॥ ੭ ॥ ਛਨਿਛਰ ਕਾ ਖਟਵਰਗ ॥ ਛਨਿਛਰ ਕੀ ਰਾਸ ॥ ੧ ॥
ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੀ ਹੋਰਾਂ ॥ ੨ ॥ ਛਨਿਛਰ ਕਾ ਦੇਖਕਾਣ ॥ ੩ ॥ ਸੂਰਜ ਕਾ ਸਪਤਾਂਸ ॥ ੪ ॥ ਛਨਿਛਰ ਕਾ ਨਵਾਂਸ ॥ ੫ ॥
ਛਨਿਛਰ ਕਾ ਦ੍ਰਾਦਸਾਂਸਿ ॥ ੬ ॥ ਸੁੱਕ ਕਾ ਤ੍ਰਿਸਾਂਸ ॥ ੭ ॥ ੮ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਸਪਤ ਵਰਗ ਥਾ ॥
ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੱਧਮ ਸਪਸਟ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸਥਾਨ ਬਲ ॥ ੧ ॥ ਦਿਗਬਲ ॥ ੨ ॥ ਦਿਗਬਲ ॥ ੩ ॥ ਕਾਲਬਲ ॥ ੪ ॥
ਨਿਸਰਗਬਲ ॥ ੫ ॥ ਦਿਸਟਾਬਲ ॥ ੬ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਬਲ ਗ੍ਰਾਹਾ ਕਾ ਤੇ ਭਾਵਾ ਕਾ ਮਾਲੂਮ
ਕਰਕੇ ਤੇ ਅਸਟਕਵਰਗ ॥ ਸਾਤਕ ਥੀ ਫਲ ਮਾਲੂਮ ਕਰਕੇ ਤੇ ਰਸਮ ਜਾਤਕ ਥੀ ਮਾਲੂਮ ਕਰਕੇ ॥ (f. 61 b)
ਤੇਜ ਮਨ ਮਤ ਸੇ ਸਹਮਾ ਥੀ ਬਿਵਸਥਾ ਜਾਣ ਕਰ ਤੇ ਕੇਰਲ ਥੀ ਕਾਰਕ ਗ੍ਰਾਹਾਂ ਕੀ ਬਿਵਸਥਾ ਜਾਣ ਕਰ
ਤੇ ਦਪਿਤ ॥ ੧ ॥ ਸਾਤ ॥ ੨ ॥ ਮੁਦਿਤ ॥ ੩ ॥ ਦੀਨ ॥ ੪ ॥ ਸੂਸਥਾ ॥ ੫ ॥ ਸਕਤ ॥ ੬ ॥ ਪੀੜਤ ॥ ੭ ॥ ਭੀਤ ॥ ੮ ॥
ਵਿਕਲ ॥ ੯ ॥ ਖਲ ॥ ੧੦ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਸ ਗ੍ਰਾਹਾਂ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਸੇ ਫਲ ਮਾਲੂਮ ਕਰ ਕਰ ਅਰੁ ਸੂਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਥੀ ਚੱਕ੍ਰ
ਵੇਧ ॥ ਹੋਰ ਭੀ ਸਮੁੱਦਕਾਦਿਕਾ ਕੇ ਬਹੁਤੇ ਮਤ ਜਾਣ ਕਰ ਕਰ ਮਿਸ੍ਰ ਰਾਮ ਨਾਥ ¹ ਜੋਤਿਸੀ ਨੇ ਬਡੀ ਬਧਾਈ ਦੇ
ਕਰ ਤੇ ਵਡੀ ਪੱਤੀ ਸੂਰਨ ਕੇ ਅੱਖਰੋਂ ਸੇ ਲਿਖੀ ਹੁਈ ਦੇ ਕਰ ਏਹ ਫਲਾਂ ਦੇ ਰਸ ਸੁਣਾਏ ॥ ² ਜੋ ਯਹ ਕੁਵਰ

¹ It is not clear whether Misr Ram Nath Jyotishi (the astrologer) was also the family *purohit* of the Ahluwalias.

² The following lines in the text contain a prediction of the qualities of Kunwar Fateh Singh as suggested in his horoscope. These include benevolence, bravery, justice, patronage of learning, devotion to Radha-Krishna, and protection of *brāhmans*. It is more than likely that these qualities project Ram Sukh Rao's own ideal of kingship.

ਜੀ ਬਡੇ ਭਾਗਯ ਵਾਰੇ ਤੇ ਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਕੇ ਸ੍ਰਾਮੀ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਕੀ ਨਿਧ ਤੇ ਸਭ ਵਿਦਯਾ ਕਾ ਗਾਹਕ ਤੇ ਸਭ ਵਿਦਯਾਵਾਨਾ ਕਾ ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਛ ॥ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਪਤਿ ॥ ਅਰੁ ਸੂਰਤਾ ਬੀਰਤਾ ਕਾ ਧੁਰੰਧਰ ॥ ਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਕਾ ਪਾਲਕ ॥ ਦੌਲਤ ਤੇ ਇਕਵਾਲ ਕਾ ਉਮਦਾ ਮਕਾਨ ॥ ਬੰਸ ਕੀ ਬ੍ਰਿਧ ਕਾ ਕਾਰਨ ॥ ਅਰੁ ਸੇਨਾ ਕੇ ਸ੍ਰਾਮੀ ਅਰੁ ਅਨਯਾਇ ਰੂਪੀ ਅੰਧਕਾਰ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਨਵਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਚੋਰ ਤੇ ਰਾਹਜਣ ॥ ਮੁਫਸਦ ॥ ਏਨਾ ਕੇ ਮੁਨਾਸਬ ਗੁਨਾਹ ਕੋ ਦੰਡ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਯਾਦਾ ਕੋ ਦਿੜ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਨੀਤ ਕੀ ਰੀਤ ਮੈਂ ਚਲਨੇ ਵਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਪ੍ਰਜਾ ਕੇ ਪਾਲਨਵਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਅਰਾਧਨੇ ਵਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੈਂ ਬੰਸ ਕੇ ਬਧਾਉਣੇ ਵਾਰੇ ਹੋਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਯੇਹ ਕੁਵਰ ਜੀ ਚਿਰੰਜੀਵ ਦੇਵਤਯਾਂ ਅਰੁ ਪਿਤਰਾਂ ਕੇ ਰਿਣਾ ਬੀਂ ਫਾਰਗ ਹੋਵੇਂਗੇ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਮੈਂ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਲਗਾਯ ਕਰ ਅਰੁ ਤਿਨ ਕੇ ਮੰਦਰ ਬਨਵਾਯ ਕਰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੈਂ ਸੇਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੇ ਜਨਮ ਸੇ ਤੁਮਾਰਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਜਯਾਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਐਸੇ ਗ੍ਰਹੋਂ ਕੇ ਫਲ ਜੋਤਿਸੀਆਂ ਨੇ ਸੁਨਾਏ ॥ ਅਬ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਬਰਨਨੰ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਕੇ (f. 62 a) ਟੇਵੇ ਕੇ ਗ੍ਰਹ ਸੁਣ ਕਰ ਪਰਮ ਸੁਭਲੱਛਨ ਜਾਨ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕੀ ਬਡੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਜਾਣੀ ॥ ਬਾਰੰਬਾਰ ਸ੍ਰੀ ਵਾਸਦੇਵ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕਾ ਧਯਾਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਕੋ ਦਾਨ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਔਰ ਕੁਲ ਕੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਸਭ ਕਰੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਹਰ ਰੋਜ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਫਤਿਆਵਾਦ ਮੈਂ ਅਨੰਦ ਹੋਤ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਖਲੋਨਾ ਹੈਂ ॥ ਫੀਲ ॥ ਘੋੜੇ ॥ ਪਾਲਕੀਆਂ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਸੂਰਨ ਕੇ ਅਰੁ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ॥ ਸੋ ਕਾਰੀਗਰ ਬਨਾਇ ਬਨਾਇ ਕਰ ਕੇ ਲਯਾਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ¹ ਸੋ ਇਨਾਮ ਪਾਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਅਲਖ ਅਨੰਤ ਅਮਰ ਅਮਲ ਜਨ ਹਿਤ ਧਾਰ ਸਰੀਰ ॥ ਛੀਰ ਛੀਰ ਨਿਧ ਤਜ ਪਿਯਤ ਅਰੁ ਅਰ ਜਸੁਮਤ ਛੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੋ ਅਲਖ ਹੈ ॥ ਕਯਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੇਖਯਾ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਕਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਮ੍ਰਿਤਯੁ ਤੇ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਨਿਰਮਲ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ॥ ਅਰੁ ਛੀਰ ਸਾਗਰ ਕੇ ਦੁਗਧ ਨੂੰ ਤਯਾਗ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜਸੋਧਾ ਜੀ ਕੇ ਸਤਨ ਕੇ ਦੁਗਧ ਕੋ ਅਰ ਅਰ ਕੇ ਪਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਭਗਤ ਵਤਸਲ ਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮਤੁਲਸੀਕੁਲਮੇਡਨ ਅਰਿ ਦਲ-ਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਨ ਗਨਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਜਨਮ ਕਥਾ ਨਿਰੂਪਣੰ ਨਾਮ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਾਰਦ ਨਰਦ ਬਿਬੁਧ ਬਿਦ ਗਾਵਤ ਵੇਦ ਪੁਰਾਨ ਭੇਦ ਨ ਪਾਵਤ ਖੇਲਤਿਹ ਭਵਤ ਸੰਗ ਸਥਾਨ ॥ ³ ਸੰਬਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਛਿਤਾਲੀਏ ਤਕਰ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਕੇ ਸਾਗੁਨ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ਤੇ ਬਡੀਆਂ ਸਾਦੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ⁴ ਅਬ ਹਕੀਕਤ ਸੰਬਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਸਤਾਲੀਏ ਮੈਂ ਟੈਹਲੁ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀ ਜੋ ਖਾਨਦਾਨ ਸੇ ਤਿਨ ਕੇ ਨਿਸਵਤ

¹ It may be interesting to note that the toys especially prepared for the (*kunwar*) were made of gold and silver and were the replicas of elephants, horses and *pālks* (palanquins).

² Chapter Ten ends with the usual formula but the number is missing.

³ Chapter Eleven (ff. 62a - 65a) covers the period upto Sammat 1852 (A.D. 1795).

⁴ The first five years of Fateh Singh's life have been disposed of in one sentence. According to the author, this period was full of celebrations connected with the birth and early childhood of the *kunwar*.

ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀ ਹੋਈ ॥ ¹ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਮਾਤਾ ਹੂਈ ॥ ਤਾ ਆਪਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਦੇਵੀ ਜੀ ਕੋ ਦਰਬਾਰ ਲਿਜਾਇ ਕਰ (f. 62 b) ਦਰਸਨ ਕਰੀਏਗਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਸੀ ਬਾਦ ਸੇਹਤ ਹੂਈ ॥ ਤਬ ਪੂਜਨ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਜਰ ਬਖਸੀ ॥ ² ਫੇਰ ਫਾਰਸੀ ਕੇ ਪੜਾਵਨ ਵਾਸਤੇ ਉਮਦਾ ਇਲਮ ਕਾ ਕਾਮਲ ਉਸਤਾਦ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਵਿਦਯਾ ਕੇ ਸੌਕ ਕਰਨੇ ਲਾਗੇ ॥ ³ ਹਕੀਕਤ ਸੰਬਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਅਠਤਾਲੀਏ ਕੀ ॥ ੧੮੪੮ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਆਪ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਭੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸੈਂ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਚਿਰੰਜੀਵ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਡੇ ਪ੍ਰਤਾਪਵਾਰੇ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਕਯੋ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ⁴ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ⁵ ਇਤਯਾਦਿ ਜੇਤੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਹੈਂ ਸੋ ਤਿਨਾ ਕੋ ਬਡੀ ਤੰਬੀਹ ਮਿਲੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ

¹ At the age of six, Fateh Singh was betrothed to the daughter of Tehal Singh. Ram Sukh Rao does not give her name but she was married to Fateh Singh in Sammat 18⁵³ (A. D. 1796) : see ff. 65b-67a, below. According to the inscription on the *samādh* of Fateh Singh's first *rānī*, her name was Sada Kaur. Nor has it been possible to positively identify Tehal Singh, but he apparently belonged to a well-established family and had been associated with the Ahluwalias for some time past. See also, ff. 65 a-b, below.

² Fateh Singh suffered from smallpox in Sammat 1847 (A.D. 1790). From other sources also it seems fairly certain that smallpox was a common disease at this time. It was also common to worship goddess Shitala for recovery as well as for thanks-giving after the recovery : W. Crooke, *Popular Religion And Folk-Lore of Northern India*, II, 104; B. N. Goswami & J. S. Grewal, *The Mughal and Sikh Rulers and the Vaishnavas of Pindori*, 92, n., 13.

³ Fateh Singh begins to learn Persian at the age of six. The name of his *ustād*, however, is not known. For information on Fateh Singh's educational accomplishments, see ff. 177 b & 178 a, below.

⁴ Mangal Singh was the son of Haqiqat Singh, the *thānadār* of Nadala under Jassa Singh Ahluwalia. Mangal Singh appears to have built a small *havelī* in Nadala without the permission of the Ahluwalia *sardār*. When Bhag Singh Ahluwalia learnt about Mangal Singh's 'perfidy' he turned him out of that place : Ram Sukh Rao, *Bhag Singh Chandarūday*, MS, ff. 147 a-b.

⁵ Mohar Singh was married to Karam Kaur, the daughter of Jassa Singh Ahluwalia. Being the son-in-law of Jassa Singh he could never get reconciled to the succession of Bhag Singh who was comparatively a distant relation. Mohar Singh even tried to get Bhag Singh murdered : *ibid.*, ff 154a-b.

It may also be added that upto the time of Bhag Singh's nomination as his successor by Jassa Singh, both Mohar Singh and Bhag Singh had been treated as equals, the former getting the '*sardārī*', and the latter looking after the administration : see ff. 80 a - b, below.

ਮਕਾਨ ਲੇ ਲੀਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਬੁੜਾ ਮੁੱਲ ਦਿਵਾਨ ਕੈਦ ਹੂਯਾ ॥ ¹ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਪਰਲੋਕ ਪਧਾਰੇ ਤੇ ਪੀਛੇ ਜੋਨਸੇਆਂ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਥੀਆਂ ॥ ਸੋ ਸਭ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਰੂਪੀ ਆਫਤਾਬ ਨੇ ਮਾਨਿੰਦ ਅੰਧਕਾਰ ਕੀ ਬਿਨਾਸ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਤਿਨਾ ਤੇ ਸੁਨ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਸਰਨ ਹੂਏ ॥ ਤਿਨਕੇ ਧਯਾਨ ਪਰਾਇਨ ਭਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਸੰਬਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈਂ ਉਣਜਵੇ ਮੈਂ ਮੱਦਤ ਕਰਨੀ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ² ਕੀ ॥ ਆਪਨੇ ਜੁਆਲਾ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ³ ਵਾਸਤੇ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਭੀ ਸਾਬ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਡੇਰਾ ਅੰਬ ⁴ ਹੂਯਾ ਤਾਂ ਕੁਟਲਹਰ ⁵ ਕਾ ਰਾਜਾ ⁶ ਉਹਾਂ ਮਿਲਾ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਤੇ ਮਾਮਲੇ ਕੇ ਰੁਪਈਏ ⁷ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਜਬ ਹਮ ਅਵਲ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਮਿਲੇ ਥੇ ਤਾਂ ਹਮਾਰੇ ਪਰ ਮਾਮਲਾ ਮੁਕਰਰ ਕਰਕੇ ਏਹ ਮੁਲਖ ਹਮਾਰੇ ਹੀ ਸਪੁਰਦ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ਸੋ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਜੁਆਲਾ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਰਾਜੇ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਹੋਰਾਂ ਉਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਕਾਂਗੜੇ ਕੋ ਕੂਚ ਹੂਯਾ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਭੀ ਸਾਬ ਹੀ ਕੂਚ ਕਰਿਆ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੇ

¹ Bura Mal was a trusted *dīwān* of Jassa Singh Ahluwalia and subsequently served Bhag Singh. He was imprisoned by Bhag Singh for misappropriating the revenues of Begowal. He managed to secure his freedom through the intercession of some well-wishers, but again incurred the wrath of his master for his unauthorised occupation of Chakoki. Bhag Singh ordered him to beheaded but he escaped death through the intercession of Chiragh Shah Sultanpuri, a much venerated *sayyid*. He was later encaged and sent to Fatehabad : Diwan Ram Jas, *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 310, 314, 317 & 318.

² Sansar Chand was the grand-son of Raja Ghamand Chand of Kangra. He succeeded to the *gaddī* after the death of his father in A. D. 1775 : Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, I, 176.

³ Jawalamukhi town is a place of Hindu pilgrimage, situated on the road from Kangra to Nadaun, about 10 miles north-east of Nadaun. It is famous for its temple dedicated to goddess Durga, symbolised by volcanic gases which issue from fissures in the rock : Ram Rakha Mal, *A Guide to the Kangra District*, 68-69.

⁴ Amb is situated at a distance of 15 miles from Hoshiarpur on the road to Kangra.

⁵ Kutlehr was a small principality on the borders of Kangra and Hoshiarpur. It was founded about the 11th century by a *brāhman* family from Sambhal across the Ganga : Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, I, 52.

⁶ The reference here is to Amrit Pal, son of Dharam Pal who was in possession of Kutlehr at that time : Hakim Paras Ram, *Tawārīkh-i-Kutlehr*, 148. Cf. Griffin & Massy, *Revised Pedigree Tables*, 23.

⁷ Presentation of horses, and particularly payment of tribute (*mu'amla* or *nazrāna*), were the essentials of vassalage. Jassa Singh Ahluwalia and a number of other *sardārs* had been receiving tribute from the hill chiefs. For a detailed discussion of the vassals under Sikh rule, see Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter III.

ਦਸਰਨ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਚਾਹਿਆ ਜੋ ਕੁਵਰ ¹ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਤੇ ਟਿੱਕੇ ² ਕੀ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਹੋਵੇ ॥ ³ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਿਆ ਜੋ ਫੇਰ ਕਬੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਬਡੀ ਖਾਹਸ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਸਹਜ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਹਬ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਕੋ ਕਹਿਆ ਜੋ ਜਰੂਰ ਏਹ ਬਾਤ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ ਅਰਜ ਕਰਕੇ ਏਹ ਬਾਤ ਮਨਾਈ ॥ ਫੇਰ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਚਾਹਿਆ ਜੋ ਰਿੱਲੂ ਚੰਬੇ ਕੀ ਸਰਹੱਦ ਉਪਰ ਤੇ ਹੋਰ ਮਕਾਨੀ ਭੀ ਹਮਾਰੇ ਕਿਲੇ ਪੈ ਜਾਵਨ ॥ ਤਾਂ ਹਮਾਰੇ ਸਭ ਕਾਮ ਦਰੁਸਤ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ ॥ ⁴ ਤੇ ਚੰਬੇ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ⁵ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰਨਾ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਓਨ ਕੀ ਖਾਹਸ ਜੋ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਮੱਦਤ ਨਾ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਖਾਤਰ ਮੁਜਬ ਕਿਸੀ ਕੀ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਕੋ ਰੁਖਿਸਤ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਕੂਚ ਫਰਮਾਯਾ ॥ ਫੇਰ ਰਿੱਲੂ ਅਰੁ ਹੋਰ ਜਾਗਾ ਭੀ ਕਿਲੇ ਡਲਵਾਇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਕਾਮ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਦਰੁਸਤ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਯਾ ॥ ਫੇਰ ਜੱਸਵਾਂ ਕਾ ਰਾਜਾ ਮਿਲਾ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਉਸ ਨੇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਗੜ ਤੇ ਭੁੰਗੇਵਾਲੇ ਜੋ ਜਗੀਰਦਾਰ ਸੇ ॥ ⁷ ਏਨਾ ਆਪਸ ਮੈਂ ਹਗਾਮਾ ਕਰਾ ॥ ਤਾ ਇਨ ਕੀ ਅਦਾਲਤ ਕਰ ਦੀ ॥ ⁸ ਤੇ ਹੰਗਾਮੇ ਸੀ ਮਨਾ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਟੈਹਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਸੁਭ ਮਹੂਰਤ ਮੈਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਾ ਲਗਨ ਭੇਜਯਾ ॥ ਉਮਦਾ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਆ ਉਮਦਾ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ॥

¹ The reference is to Fateh Singh Ahluwalia.

² It was customary to use the epithet *tikkā* for the heir-apparent of a principality in the Panjab. Anirudh Chand, son of Raja Sansar Chand of Kangra, is referred to here as the *tikkā*.

³ Exchange of turban as the mark of perpetual friendship and brotherhood was quite common among the rulers of the day. Through the exchange of turban between Anirudh Chand and Fateh Singh, Sansar Chand wanted to secure the help of Bhag Singh Ahluwalia against his adversaries in the hills.

⁴ Rihlu, situated about 11 miles north of Kangra, had earlier been a dependency of Kangra but was now in possession of the Raja of Chamba. Despite his repeated attempts, Sansar Chand could only secure a few villages: Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, Lahore 1933, I, 42. Now taking advantage of the Ahluwalia *sardār's* presence he wanted to construct some forts there so that he could complete his control over the *'ilāqa* of Rihlu.

⁵ The reference is to Raj Singh of Chamba (1764—1794): *ibid.*, I, 314 & 319.

⁶ The Raja of Jaswan at this time was Umed Singh (1782—1854): Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 121.

⁷ Lal Singh and Tara Singh, the sons of Mansa Singh Dallewalia, held Bhunga and Garhdiwala respectively. Their father, who had earlier been an associate of the Ramgarhias, had later joined Jassa Singh and since then the family had been subject to the Ahluwalias: *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 55—57.

⁸ It may be pointed out that feuds between the neighbouring *jāgīrdārs* even if they happened to be blood relations were fairly common during this period.

ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਜਰ ਵਾਫਰ ਬਖਸੀ ॥ ਫੇਰ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਬਖਸਸ ਕਰਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰਯਾ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਖੁਸੀ ਕੇ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਸੰਬਤ ਪੂਰਨ ਭਯਾ ॥ ਹਕੀਕਤ ਸੰਬਤ ॥ ੧੮੫੦ ॥ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਪਚਾਸ ਮੈਂ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰਨੀ ਮਕਾਨੀ ਭੀ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਆਪ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਸਾਬ ਹੀ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਲਿਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪਨੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਜੀ ਕੇ ਸਨਾਨ ਵਾਸਤੇ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ (f. 63 b) ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਭੀ ਸਾਬ ਹੀ ਹੁਕਮ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਪਿੰਡੋਰੀ¹ ਡੇਰਾ ਹੂਯਾ ॥ ਫੇਰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਜੀ ਕਾ ਜਹਾਨ ਕੋ ਤਾਰਨ ਵਾਰਾ ਜੋ ਦਰਸਨ ਹੈ ਸੋ ਕੀਯਾ ॥² ਤਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ³ ਭੀ ਆਏ ਥੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਆਪ ਸੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅਰੁ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਮੈਂ ਹੀ ਐਸੀ ਹੋਸ ਸਮਝ ਕਰ ਤਅਜਬ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਕਹਨ ਲਾਗੇ ਜੋ ਕੁਵਰ ਜੀ ਤੁਮਾਨੂੰ ਕਿਸ ਕਿਸ ਬਾਤ ਕਾ ਸੌਕ ਹੈ ॥ ਤਬ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਫੌਜ ॥ ਫੀਲ ॥ ਘੋੜੇ ॥ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ਜਾਨਵਰ ॥ ਤੇ ਇਲਮ ਵਾਲੇ ਉਮਦਾ ਆਦਮੀ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੋ ਨਾਮ ॥ ਅਰੁ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰੁ ਭੀ ਜੋ ਜੋ ਬਾਤ ਪੁਛੀ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਕੇ ਦਰਜਬਾਬ ਸੁਨ ਸੁਨ ਕਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਆਂ ਕੀ ਲੀਲਾ ਕੇ ਖੇਲ ਨਿਤ ਖੇਲਆ ਕਰੇ ॥ ਬਾਹਰ ਜਾਇ ਕਰ ਕਿਲੇ ਬਨਾਵਨੇ ॥ ਤਿਨਾ ਬਿਖੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਬਾਲਕਾਂ ਕੋ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਬਾਲਕਾਂ ਕਾ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾਉਣਾ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸੇ ਖੂਬ ਲੜੇ ਤਿਨ ਕੋ ਇਨਾਮ ਬਖਸਣੇ ॥ ਤੇ ਕਬੀ ਤਿਨ ਕੀ ਕਵਾਇਤ ਦੇਖਣੀ ॥⁴ ਅਰੁ ਆਪ ਅਗਮ ਅਗਾਧ ਮਹਮਾ ਵਾਰਾ ਜੋ ਸਭ ਸਾਧਨਾਂ ਕੋ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਹਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਮਨ ਨਾਮ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੇ ਸੁਭ ਸਾਧਨ ਕੇ ਅਰਾਧਨ ਮੈਂ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਲਗਾਵਤੇ ਭਏ ਅਬ ਹਕੀਕਤ ਗਯਾਰਵੇਂ ਬਰਖ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਸੁਭ ਦਿਨ ਪੰਡਤਾਂ ਥੀਂ ਸਧਾਇ ਕੇ ਭਾਈ

¹ There are six villages in *tehsil* Tarn Taran bearing the name Pindori. These are Pindori Gola, Pindori Hasan, Pindori Ran Singh, Pindori Rehman, Pindori Sidhwan and Pindori Takhat Mal. They are all situated within a radius of about six miles. Ram Sukh Rao simply mentions the name of the village in question as Pindori. It has therefore not been possible to identify this Pindori but it could be Pindori Rehman, situated about 4 miles in the east of Tarn Taran.

² According to Diwan Ram Jas, Bhag Singh Ahluwalia went to Tarn Taran on the request of Bhagel Singh Chabhalla whose *kārdār* had been murdered by the men of Gulab Singh Bhangi who had also captured the fort of Tarn Taran. After a brief fight, Bhag Singh took possession of the fort and handed it over to Bhagel Singh: *Tawārīkh-i-Khāndān-i-Alishān Ahluwalian*, MS, 73.

³ Gulab Singh Bhangi, son of Desu Singh Bhangi, held the town of Amritsar and the *parganas* of Kahali, Satra and Sarhali: Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 81 & 82. See also, Giani Gian Singh, *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 6; Griffin & Massy, *The Panjab Chiefs*, I, 331 & 336.

⁴ The young Fateh Singh and his companions were playfully imitating the construction and conquest of forts and the drill (*qawāid*) of soldiers. It is quite possible that Ram Sukh Rao's use of the word *qawāid* here is anachronistic.

with?

ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੀਏ ¹ ਥੀਂ ਪਾਹੁਲ ² ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਦਿਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਗਾਂਉ ਉਨ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜਰ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਦਸਵੰਧ ³ ਕੇ ਰੁਪਈਯਾਂ ਕਾ ਦਰਬਾਰ ਜੀ ਕੀ ਤੀਸਰੀ ਮੰਜਲ ਕਾ ਬੁੰਗਾ ਬਣਵਾਇਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਕਾਰ ਦਰਬਾਰ ਕੀ ਕਰਵਾਈ ॥ ਸੁਇਨਾ ਚੜਾਵਨ ਥੀਂ ਆਦਿ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਗਾਂਉ ਗੁੰਥੀਆਂ ਕੋ ਦੀਆਂ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ⁵ ਕੇ ਆਗੇ ਦੀਵਾਨ ⁶ ਕਰਾ ॥ ਅਰ ਸਰਦਾਰ ਘਨਈਏ ਅਰੁ ਭੰਗੀ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ⁷ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਥੇ ॥ ਤਾਂ ਗੁਫਤਗੋ ਗਯਾਨ ਕੀ ਅਰੁ ਪਿਛਿਲਿਆਂ ਬਾਦਸਾਹਾਂ ਕੇ ਬਾਤਾਂ ਕੀ ਹੋਤੀ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਭਾਈ ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ ⁸ ਹੋਰਾਂ ਤੇ (f. 64 a) ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ⁹ ਹੋਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਸਖਾਵਤ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਤੋ ਮਸਾਹੂਰ ਹੈ ॥ ¹⁰ ਅਰ ਜਬ ਓਨਾ

¹ It has not been possible to positively identify Sadhu Singh Akal Bungia. Probably, he was the same Sadhu Singh who figured prominently in the conquests of Multan and Kashmir by Ranjit Singh. See, for example, G. L. Chopra, *The Panjab as a Sovereign State*, Vishveshvaranand Vedic Research Institute, Hoshiarpur 1960 (2nd ed.), 12 & 67.

² *Pahul* signifies the ceremony of baptism, when the initiate drinks the water sanctified by the recital of the *shabad* and stirred by a double-edged (*kharda*)

³ It is reasonably certain that nearly all Sikh chiefs including the Ahluwalias regularly offered money to the Sikh shrines particularly the Hari Mandir : Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter VII. It is not certain, however, whether they actually paid a tenth of their revenues *daswandh* or even a fixed proportion thereof.

⁴ The term *granthi* generally stands for the professional reader of the *Granth Sāhib*, the Sikh scripture. *Granthis* were generally granted revenue-free lands, as in the case.

⁵ The foundation of the Akal Bunga was laid by Guru Hargobind, the sixth Guru, in Sammat 1665 (A.D. 1608) in front of the Hari Mandir. Initially a raised platform, known as the Akal Takhat (the Throne of the Immortal) where Guru Hargobind held his court, it was later converted into a five-storey building. The first storey was raised in Sammat 1831 (A.D. 1774) by the offerings of the Sikhs and the other four were built during Maharaja Ranjit Singh's time : *Sodhi Hazara Singh, The Golden Temple*, 29-30 & 133.

⁶ The word *dīwān* is used here in the sense of a large gathering open to all. The matters concerning the Panth were discussed before the Akal Takhat and resolutions passed. Also, such *dīwāns* attended by a large number of Sikh rulers were the special features of the Diwali and Baisakhi celebrations at the Hari Mandir. See also, Kahn Singh, *Mahān Kosh*, 27.

⁷ The author probably refers to Tara Singh Ghaiba Dallewalia who was one of the leading chiefs of the Bist Jalandhar Doab and also held territory across the Satlej. See also, f. 68 b, n, below.

⁸ Bhai Chanchal Singh was the *granthi* of the Hari Mandir : *Sodhi Hazara Singh, The Golden Temple*, 114.

⁹ Akali Darbara Singh appears to be a man of some importance in Jassa Singh Ahluwalia's time. He rendered prayers on the occasion of the nomination of Bhag Singh as Jassa Singh's successor at a *dīwān* held at the Akal Bunga : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 226 a.

¹⁰ Bhai Chanchal Singh now narrates Jassa Singh Ahluwalia's contribution towards the re-building of the Hari Mandir after its demolition by the Afghans.

ਮੁਲਖ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕੀਯਾ ॥ ਅਰੁ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ¹ ਜੀ ਅਹਮਦਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਮਿਸਮਾਰ ਕੀਯਾ ਬਾ ॥ ² ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਇਮਾਰਤ ਏਸ ਮਕਾਨ ਕੀ ਨਏ ਸਿਰੇ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਭਾਈ ਦੇਸਰਾਜ ³ ਕੋ ਦਰੋਗਾ ⁴ ਛੋਡਾ ॥ ਅਰੁ ਇਮਾਰਤ ਸੁਰੂ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਬਮੈ ਗਾਂਉ ਕੀ ਜਿਮੀਨ ਕੇ ਗਿਰਵੀ ਪੜਾ ਹੂਯਾ ਹੈ ॥ ਸਾਹਬ ਰਾਇ ਨੁਸਹਰੀਏ ਪਾਸ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਪਈਏ ਦੇ ਕਰ ਏਹ ਮਕਾਨ ਛੁਡਾਇਆ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਮਕਾਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜਮੀਨ ਬਾਂਟ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਕਟੜਾ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਕੇ ਪੀਛੇ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਯਾ ॥ ਅਰੁ ਗੁਰੂ ਕਾ ਕਟੜਾ ⁶ ਓਸ ਕਾ ਨਾਉਂ ਰਖ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਜੀ ਕੀ ਭੇਟ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਕਟੜੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਮਕਾਨ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਏ ॥ ⁷ ਫੇਰ ਦਰਬਾਰ ਜੀ ਮੁਸੱਦੀ ⁸ ਤੇ ਅਰੁਦਾਸੀਏ ⁹ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਇਤਯਾਦਿ ਤਈਨਾਥ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤੇ ਹੋਰਨੀ ਮਕਾਨੀ ਭੀ ਪੁਜਾਰੀ ¹⁰ ਤਈਨਾਥ ਕੀਏ ॥ ਹੁਕਮ ਅਰੁ ਅਦਾਲਤ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਹੀ ਰਹੀ ॥

¹ This is obviously the scribe's mistake and should be read as Darbar Sahib and not Darbara Singh.

² On April 10, 1762 Ahmed Shah Abdali destroyed the Hari Mandir with gun-powder and filled the tank with earth : Sohan Lal Suri, *Umadat-ut-Tawārīkh*, I, 155 ; Diwan Ram Jas, *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 180 ; Sodhi Hazara Singh, *The Golden Temple*, 74.

³ Bhai Des Raj, also called Bidhichandia, was a *khatrī sāhukār* of village Sur Singh, in district Amritsar. He was well known for his honesty and goodness : Sodhi Hazara Singh, *The Golden Temple*, 123 ; Giani Gian Singh, *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 618 ; Ganda Singh, *Jassa Singh Ahluwalia*, 209.

Dāroghz, literally a superintendent, is used here in the sense of the man in-charge of an organization.

⁵ Chaudhari Sahib Rai has been identified as a resident of village Naushahra Pannuan in *tehsil* Tarn Taran of district Amritsar : Giani Gian Singh, *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 101. After the great massacre of the Sikhs in February 1762, Ahmed Shad Abdali mortgaged the site of the shrine and the land attached to it to Chaudhri Sahib Rai for 3 *lākhs* of rupees. Sahib Rai was authorised to collect the offerings until he received back the amount : *ibid.*, 213; Ganda Singh, *Jassa Singh Ahluwalia*, 209.

⁶ Guru-ka-Katra, founded by Jassa Singh near the Hari Mandir and dedicated to it, is also known as Guru-Bazar.

⁷ The reference is to Katra-Ahluwalia which was constructed in 1774. See also, *f.* 59 b, n., above.

⁸ The term *mutasaddī* was generally used for an accountant or a clerk.

⁹ The person who renders *ardās* (prayer) or leads in prayer is called *ardāsia*.

¹⁰ *Pujārī*, literally, one who performs *pūjā* (worship), has been used here in a sense which might cover the *granthīs* and other attendants.

ਅਰੁ ਅਸਾਂ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਏਹ ਬਾਤ ਕਹੀ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸੀ ਭੀ ਅਰੁ ਏਹ ਕੁਵਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਏਹ ਬਾਤ ਸਮਝਣ ॥ ਜੋ ਏਹ ਭੀ ਸਭ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਸਾਡੇ ਹੈਂ ॥ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਰਹਣੇ ਵਾਲੇ ਜਈਫ ਕਹਣ ਲਾਗੇ ॥ ਜੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਭਾਈ ਚੈਂਚਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਸਭ ਦਾਰੁਸਤ ਹੈ ॥ ¹ ਫੇਰ ਜਬ ਉਹ ਮੁਹਿੰਮਾ ਸਰ ਕਰਕੇ ਆਉਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾ ਵਾਫੁਰ ਰੁਪਈਏ ਇਮਾਰਤ ਕੇ ਖਰਚ ਵਾਸਤੇ ਪੁਚਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਏਕ ਮਰਤਬੇ ਜੋ ਆਏ ਤਾਂ ਕਾਗਦ ਸੁਣਿਆ ਇਮਾਰਤ ਕਾ ॥ ਤਾਂ ਭਾਈ ਦੇਸੁਕਾਜ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਚੌਦਾਂ ਲਾਖ ਰੁਪਈਆ ਆਪ ਕੀ ਤਰਫੋ ਆਜੁ ਤੀਕੁਰੁ ਈਹਾਂ ਪਹੁਚਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਇਮਾਰਤ ਕਾ ਮਸਾਲਾ ਹੋਰ ਜੁਦਾ ਪਹੁਚਤਾ ਰਹਾ ਹੈ ॥ ² ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਆਣ ਕਰ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਰੋਜ ਰੂਪ ਗੁਣਾਂ ਕੇ ਨਿਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜੀ ਚੋਗਾਨ ³ ਮੈਂ ਖੁਦੋ ਕੀ ਖੇਲ ⁴ ਕਰਨੇ ਲਗੇ ॥ ਕਯੋ ਇਸ ਮੈਂ ਸਸਤ੍ਰ ਬਿਦਯਾ ਕਾ ਅਭਿਆਸ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਖੇਲ ਅਸਵਾਰ ਹੋਇ ਕੇ ਖੇਲੀਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਜਬ ਜਿਸ ਜਿਸ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਤਬ ਸੋ ਸੋ ਘੋੜਿਆਂ ਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਏਕ ਤਰਫ ਕੁਵਰ ਜੀ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕਰ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਤੀਨੋਂ ਤਰਫ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਬੇਟੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇ ਕੇ ਖੜੇ ਭਏ ਤੇ ਹਾਥਨ ਮੈਂ ਸਭ ਕੇ ਛਟੀਆ ਸੋਭਤ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੈਂ ਗੋਂਦ ਡਾਰ ਦਈ ਤੇ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ (f. 64 b) ਗੋਂਦ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਸਭ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਸੈਂ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਆਗੇ ਮਾਰ ਕੇ ਲੇ ਚਲਤੇ ਹੈਂ ॥ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਗੋਂਦ ਫਿਰਤਾ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਆਗੇ ਹੈ ਸੋ ਅਪਨਾ ਕਰਕੇ ਲੇ ਚਲਤਾ ਹੈ ॥ ਕਹੀ ਭੀ ਠਹਰਨਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਤਾ ॥ ਫੇਰ ਘਰੀ ਘਰੀ ਮੈਂ ਜਬ ਜਬ ਸ੍ਰੀ ਕੁਵਰ ਜੀ ਲਕੀਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਗੋਂਦ ਲੈ ਜਾਇ ਕਰਕੇ ਜੀਤਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ⁵ ਜਬ ਖੇਲਤੇ ਖੇਲਤੇ ਰਾਤ ਪੈਣ ਲਗੀ ॥ ਤਬ ਬਿਸਾਲ ਬੁਧਵਾਲੇ ਕਬੀਸਵਰਾਂ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਬਿਚਾਰਾ ॥ ਖੇਲ ਕਾ ਜਮਾਵ ਖੂਬ ਜਮ ਰਹਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਾ ਮਨ ਲਾਗ ਰਹਾ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਹਟਾਵਨੇ ਵਾਸਤੇ ਅਵੇਰ ਹੋਈ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ॥ ਸੋ ਏਕ ਜੁਗਤ ਸੋ ਬਚਨ ਕਹਾ ॥ ਯਥਾ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਪੁਰੀ ਪੁਰੀ ਪੂਰਬ ਕੀ ਪਰੀ ਸੇ ਸਰੀਰ ਸਭ ਪਾਸ ਜਾਪਾ ਪਰੀਵੇ ਬਾਪੁਰੀ ਹੂੰ ਪਾਪਰੀ ਹੈ ॥ ਕਹੇ ਦੱਛਨੀ ਦੱਛਣੀ ਗੱਛ ਗੱਛ ਅੰਤਰਿੱਛ ਪੱਛੀ ਪੱਛ ਛੀਨ ਸਮ ਪੱਛਮ ਕੀ ਡਰੀ ਹੈ ॥ ਉਤਰ ਉਤਰੀ ਉਤਾਇਲੀ ਉਤਰ ਦੇਤ ਉਤਰ ਕੀ ਦੇਖ ਖਰੀ ਪਰੀ ਥਰ ਹਰੀ ਹੈ ॥ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੇ ਕੁਮਾਰ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮ੍ਰਿਗਾਰ ਕਹਾ ਜਾ ਰਹੇ ਤੁਮਾਰ ਮਾਰ ਗੋਂਦ ਬਿਨੈ ਭਰੀ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਜੀ ਕੇ ਕੁਮਾਰ ਏਹ ਗੋਂਦ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸਾ ਕੀ ਤਰਫ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਮਾਰ ਸੋ ਬਯਾਕੁਲ ਹੋਯ ਕੇ ਸਭਨਾ ਦਿਸਾ ਕੀ ਸਰਨ ਗਈ ਹੈ ॥ ਸੋ ਪ੍ਰਿਥਮ ਤਾਂ ਪੂਰਬ ਦਿਸਾ ਕੀਆਂ ਜੋ ਪਰੀਆਂ ਪਰੀਆਂ ਹੈ ॥ ਜਿਨਾ ਕੇ ਸਰੀਰ ਪਰੀ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸੁੰਦਰ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਪਾਸ ਜਾਇ ਕੇ ਤਿਨਾ ਕੇ ਚਰਨਾ ਮੈਂ ਪਰੀ ਹੈ ॥ ਕਯੋਂ ਤਿਨਾ ਨੇ ਕਹਯਾ ਹਮਾ ਤੇ ਤੇਰੀ ਰੱਛਾ ਨਹੀ ਹੋਇ ਸਕਤੀ ॥ ਫੇਰ ਦੱਛਨੀ ਜੋ ਹੈ ਦੱਛਨ ਦਿਸਾ ਕੀਆਂ ਪਰੀਆਂ

¹ According to Ram Sukh Rao, the *sardārs* and the old residents of Amritsar present on this occasion, testified to the truthfulness of Bhai Chanchal Singh's narration.

² Bhai Chanchal Singh's lengthi account of Jassa Singh Ahluwalia's connection with, and control of, the affairs of the Darbar Sahib comes to an end here.

³ *Chaugān*, literally, a plain, has been used here in the sense of a playground. Its other meaning is the game of polo, a game resembling hockey, using a stick with one end bent and played on horseback.

⁴ *Khiddo*, stands for a ball made of rags, tightly tied. However, the following description clearly refers to the game of polo being played by the *kunwar* and his playmates, although the ball in this game was generally made of a special kind of light wood.

⁵ The description of the game ends here. The following lines till the end of the chapter are given to literary flourish having a bearing on the movements of the ball and the praise of Krishna !

ਦੱਛਨੀ ਯਾਨੇ ਚਤੁਰ ਤੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ॥ ਤੂੰ ਅੰਤਰਿਛ ਜੋ ਆਸਮਾਨ ਹੈ ਤਿਸ ਨੂੰ ਜਾਹ ਜਾਰ ॥ ਸਾਤੇ ਨਹੀਂ
 ਰੱਛਾ ਹੋਤੀ ॥ ਫੇਰ ਪੰਖਾ ਤੇ ਰਹਤ ਪੱਛੀ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਪੱਛਮ ਕੀ ਭੀ ਡਰੀ ਹੈ ॥ ਅਰਥ ਕਿ ਤਿਸ
 ਦਿਸਾ ਕੀ ਤਰਫ ਭੀ ਠਹਰ ਨਹੀਂ ਸਕਤੀ ॥ ਫੇਰ ਉਤਾਇਲੀ ਯਾਨੇ ਸਿਤਾਬੀ ਉਤਰ ਕੀਆਂ ਪਰੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਐਸੇ
 ਉਤਰ ਦੇਤ ਹੈਂ ॥ ਗੋਂਦ ਈਹਾਂ ਤੇ ਤੂ ਉਤਰ ਜਾਹ ਉਤਰ ਜਾਹ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਏਹ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸਾ ਕੀ ਤਰਫ ਨਹੀਂ
 ਠਹਰਤੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਇਸਤੇ ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਜਬ ਆਪ ਇਸ ਨੂੰ ਤਾੜਨ ਲਾਗੇ ॥ ਤਬ
 ਤੁਮਾਰੀ ਮਾਰ ਸੈ ਕਹਾਂ ਜਾਇ ਕੇ ਰਹੇ ॥ ਏਹ ਬੇਨਤੀ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਇਸ ਪਰ ਆਪ ਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ॥
 ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਵੀ ਕੀ ਅਰਜ ਸੁਨ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਰੀ ਕੁਮਾਰ ਜੀ ਸਹਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਅਥ ਅਸੀਰ ਬਾਦ ਕੋ ਕਬਿੱਤ ॥ (f. 65 a)
 ਪਰ ਹਰ ਪਇ ਪਯੋ ਰਾਸ ਸੁਖ ਕੋ ਨਿਵਾਸ ਰਮਾਪਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕੀਨ ਦੇਵ ਕੀ ਹੀ ਬਾਸ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਗੋਂਦ ਗੋਂਦ
 ਤਾਤ ਸੀਸ ਸੀਸ ਜਸੁਧਾ ਕੀ ਗੋਂਦ ਮੈਂ ਪ੍ਰਮੋਦ ਪਾਇ ਕੀਨ ਬਾਸ ਜਗ ਬਾਸ ॥ ਤਾਤੇ ਤਾਪ ਭੰਜਨ ਰੰਜਨ ਜਨ
 ਬ੍ਰਿਜ ਰਜ ਧਾਰਤ ਅੰਜਨ ਨੈਨ ਨਿਰੰਜਨ ਪੀਤਬਾਸ ॥ ਧਾਇ ਧਾਇ ਕਾਇ ਲਾਇ ਲਾਇ ਖੇਲੇ ਚਾਇ ਚਾਇ
 ਕਰੋ ਬ੍ਰਿਜ ਰਾਇ ਸੋ ਮਗਾਇ ਮਿਗਰਾਇ ਦਾਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੋ ਪਰਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮੁਦ੍ਰ ਕੇ ਦੁਗਧ ਕੋ
 ਤਜ ਕੇ ਸੁਖ ਕੋ ਅਸਥਾਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਲੱਛਮੀ ਜੀ ਕੋ ਪਾਸ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਆਇ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਦੇਵਕੀ ਕੇ
 ਹੀਏ ਮੈਂ ਬਾਸ ਕੀਯੋ ॥ ਫੇਰ ਹੀਏ ਤੇ ਗੋਂਦੀ ਮੈਂ ਗੋਂਦੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੋ ਬਾਸਦੇਵਤਾ ਕੇ ਸੀਸ ਪੈ ॥ ਸੀਸ ਤੇ ਫੇਰ
 ਜਸੋਧਾ ਜੀ ਕੀ ਗੋਂਦੀ ਮੈਂ ਆਨੰਦ ਪਾਇ ਕੇ ਨਿਵਾਸ ਕੀਯੋ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਭੀ ਉਤਰ ਕੇ ਦੁਖੋ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਨੇਵਾਰੀ
 ਭਗਤੋ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨੇਵਾਰੀ ਜੋ ਬ੍ਰਿਜ ਕੀ ਰਜ ਹੈ ॥ ਤਾਕੋ ਨੈਨਿ ਮੈਂ ਅੰਜਨ ਕਰ ਧਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਨਿਰੰਜਨ
 ਕਯਾ ਮਾਧਾ ਤੇ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦੌਰ ਦੌਰ ਕੇ ਸਰੀਰ ਸੋ ਲਗਾਇ ਲਗਾਇ ਕੇ ਚਾਇ ਚਾਇ ਸੋ ਜੋ ਖੇਲਤੇ ਹੈਂ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਸੇਵਕ ਕੀ ਸਹਾਯਤਾ ਕੋ ਕਰੋ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ
 ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਿਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ
 ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ
 ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਣਨ ਪ੍ਰਥਮਾਨੇ ਬਾਲ ਕੇਲਕ ਬਨੰਨਾਮ ਬਾਰਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧੨ ॥ ¹ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ
 ਸੈ ਤਿਵੰਝਵੇ ਮੈਂ ਬਯਾਨ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੇ ਬਯਾਹ ਕਾ ² ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤੜਘਨ ਤਨ ਮਨ ਮੰਚ ਬਿਤਿ ਸਿਰ ਚੰਦ੍ਰਕ
 ਪਰ ਮੋਰ ॥ ਨੀਲ ਪੀਤ ਪਟਪੀਤ ਨਿਧਿ ਜੈ ਜੈ ਜੁਗਲ ਕਿਸੋਰ ॥ ਅਰੁ ਹਕੀਕਤ ਇਸ ਕੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ॥
 ਟੈਹਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਜੋ ਉਮਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਹੈਸੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਬਜੁਰਗੋਂ ਸੈ ਬੀਚ ਮੁਲਾਜਮੀ ਬਾਦਸਾਹੀ ਕੇ ਇਲਾਕਾ ਫੌਜ
 ਕਾ ਰਖਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਸਬੱਬ ਸੇ ਜਮਾਂਦਰੀ ਕਾ ਮਨਸਬ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਜਗੀਰ ਮੁਕਕਰ ਥੀ ॥ ਅਰੁ (f. 65 b)
 ਮਗਦੂਰੋਂ ਕੇ ਬਾਇਸ ਅਖਸਰ ਗਾਂਊ ਮਾਲਕੀਯਤ ਜਿਮੀਦਾਰੀ ਕੇ ਭੀ ਖਰੀਦ ਕੀਏ ਥੇ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੀ
 ਭੀ ਫਰਮਾਬਰਦਾਰੀ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਾ ਸਗੁਨ ਕਰਯਾ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਓਨਾ

¹ Chapter Eleven and not Chapter Twelve, as indicated by the figures, ends here.

² Chapter Twelve (ff. 65 a—68 b) largely covers the marriage of Fateh Singh and the second invasion of Shah Zaman.

³ Tehal Singh's ancestors had been the *jāgirdārs* in the imperial service (*mulāzamī bādshāhī*) but it is not clear whether they served the Afghans or the Mughals, or both. Very likely, they rose into prominence during the Afghan interlude in the Panjab.

⁴ Tehal Singh's ancestors had also acquired the *zāmīndārī* of some villages by purchase.

⁵ Kunwar Fateh Singh was betrothed in Sammat 1847 (A.D. 1790), at the age of six. See also, f. 62 a, above.

ਲਾਗੀ ਭੇਜੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਰੁਪਏ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬਖਸ ਕੇ ਰੁਖਸਦ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਪੰਡਤਾਂ ਸੇ ਸਾਹਾ ਸੁਧਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੋ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੋ ਭਾਜੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਰਦਾਰ ਤਾਂ ਆਪ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਨੇ ਖੇਸ ਤੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ਸਾਦੀ ਕੀਆਂ ਰਸੂਮਾਂ ਦੇਕਰ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਕੀ ਖਾਤਰ ਦਰਜੇ ਬਦਰਜੇ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਮੰਗਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਾਧ ਅਰੁ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਸੈ ਜੋ ਆਏ ॥ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਕੋ ਦੇਹਿਲਾ ਸਹਿਰਾਂ ਮੈ ਦਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਹਮ ਭੋਜ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੋ ਅਰੁ ਔਰ ਜੋਨਸੇ ਆਏ ਸੇ ਸਭ ਕੇ ਨਕਦੀ ਅਰੁ ਸੀਰਨੀ ਬੀ ਆਦਿ ਰੋਜ ਪਹੁਚਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸਾ ਜੋ ਆਜਜਾਂ ਕੀ ਭੀ ਗੋਰ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਮੋਦੀ ਖਾਨੇ ² ਭੀ ਹਰਿ ਇਕ ਸੈਇ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਜਾਰੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਅਰੁ ਅਸਿਤਿਬਾਜੀ ਸਾਦੀ ਸੈ ਆਗੇ ਹੀ ਰੋਜੁ ਹਰਿ ਇਕ ਜਾਗਾ ਜਾਰੀ ਰਹਤੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਾਂਇਤ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ਸੇਹਰੇ ਸਾਗੂਨ ਕੇ ਸਾਥ ਲਗਾਏ ॥ ਤਿਨਾ ਸੇਹਰਯਾਂ ਕੀ ਸੁੰਦਰ ਸੋਭਾ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਸਭ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਕੁਮਾਰ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦੂਲੋ ਹੋ ਕੇ ਬਿਰਾਜੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਾਫੁਰ ਦੌਲਤ ਬਖਸੀ ॥ ਫੇਰ ਬਰਾਤ ਕੋ ਸਜ ਕਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਬਾਜਯੋਂ ਕੀ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ ਹੂਈ ॥ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਤਖਤ ਰਮਾ ਤਿਆਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਕਈ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੇ ਤਿਲਸਮ ਉਸ ਮੈਂ ਰਾਖੇ ਫੇਰ ਤਖਤਰਵਾਂ ਕੇ ਉਪਰ ਦੂਲੋ ਜੀ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਕੀ ਸੋਭਾ ਕੈਸੀ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਤੇਜ ਰੂਪ ਜੋ ਹੈ ਸੂਰਜ ਕਾ ਮੰਡਲ ਸੋਈ ਸਾਦੀ ਕੀ ਸੋਭਾ ਦੇਖਨੇ ਕੋ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦੂਲੋ ਕੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਮੈਂ ਰਤਨਾ ਕੇ ਭੂਖਨਾ ਕੀ ਸੋਭਾ ਸੋਭਿਤ ਹੈ ॥ (f. 66 a)

¹ Ram Sukh Rao gives a fairly detailed description of the stages and ceremonies involved in the wedding of the *kunwar*. The messengers (*lāgīs*) mostly *brāhmans* or *nāīs* came from the father of the bride-to-be with the request to fix the date, and were dismissed with money and clothing. The *pandits* were then called to suggest some auspicious day and time for the ceremony. Invitations accompanied by sweetmeats (*bhājiān*) were sent to the neighbouring rulers and *sardārs* who either came personally or sent their relations or responsible officials to represent them. The guests were well looked after and provided with sweetmeats (*sīrnī*) and money (*naqdī*) according to their status and position. They were also entertained by music and dancing (*mujra*) and fireworks (*ātishbāzī*). Feeding the *brāhmans* (*brahmbhoj*) and charities to them (*dehlā*) and to *sādhs*, *faqīrs*, *bhāīs mirāsīs* and the poor, were the other important features of this occasion. After the ceremony of *sehrabandī* the bridegroom's party, accompanied by the band, left for the place appointed for their reception by the bride's father. The marriage ceremony, performed after worshipping *Ganesh*, and in accordance with the Vedic rites, was followed by further charities. At the end, the bride's father presented the dowry (*khat*) which contained, among other things, jewellery, dresses, horses with gold and silver trappings, camels and buffaloes, etc. On return, the guests were allowed to depart after receiving presents according to their status. Money was lavishly distributed among all the dependents and the servants of the household.

² *Modī-khāna* seems to be the official designation for the 'royal' stores which were full of all kinds of things and delicacies that may have been required by the guests and others assembled on the occasion. For some detail on the *modī-khāna*, see f. 228 b, below.

ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਸਾਜੋ ਸੋ ਸਜੇ ਹੁਏ ਅਸਪਾਂ ਕੇ ਸਮਾਜ ਚਲੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਪੋਨ ਕੇ ਗੋਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਤਿਸ ਬਿਰਾਤ ਬਿਖੇ ਫੀਲਾਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਸਜੇ ਹੁਏ ਮੇਘਾਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਗਰਜਨਾ ਕੋ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਬਰਾਤੀਆਂ ਕੀ ਪਰਮ ਸੋਭਾ ਬਨੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਾਜਯਾਂ ਕੀ ਅਵਾਜ ਬੁਲੰਦ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਬਡੀ ਆਮਦਨੀ ਕਰੀ ॥ ਰੁਪਏ ਤੇ ਮੁਹਰਾਂ ਕੀ ਬਡੀ ਬਰਖਾ ਬਰਖਾਈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਮ ਕੋ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ਅਸਤਬਾਜੀ ਵਾਫੁਰ ਛੂਟੀ ॥ ਅਰੁ ਟੈਹਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਮਿਲਨੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਨਕਦੀ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਅਸੀਆਇ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਲਾਗੀਆਂ ਤੇ ਲਵਾਹਿਕਾਂ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਬਖਸਿਸ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਸੁਭ ਲਗਨ ਕਾ ਵਖਤ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਉਹਾਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਫੇਰ ਬੇਦ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗਣੇਸ ਜੀ ਕਾ ਪੂਜਨ ਅਰੁ ਸੰਪੂਰਨ ਸਗਨ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਰਵਾਏ ॥ ਫੇਰ ਦੂਲੋ ਤੇ ਦਾਨ ਕਰਵਾਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਜਰ ਬਖਸੀ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਅਨੇਕ ਤਰਾਂ ਕੀ ਸੀਰਨੀ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਮੇਵਿਆਂ ਕੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਦਈਆਂ ॥ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਸਭਾ ਕੇ ਬਰਨਨ ਕਾ ਕਬਿੱਤ ਜਵਾਲਾ ਰਾਯ ਨੇ ਪੜਯਾ ॥ ਕਬਿੱਤ ਨਾਚਤ ਨਵੀਨ ਪਰਬੀਨ ਬਾਰ ਬਧੂ ਬਨੀ ਸੋਭਾ ਬਨ ਬੇਲੀ ਬਹੁਰੰਗਨ ਸਮਾਜ ਕੀ ॥ ਤੰਤ੍ਰ ਆਦੀ ਬਾਜਨ ਕੀ ਛਾਈ ਹੈ ਅਪਾਰ ਧੁਨਿ ਸਮਤਾਈ ਕੀਰਅਲ ਕੋਕਲ ਅਵਾਜ ਕੀ ॥ ਸਯਾਮੁ ਸਿਤ ਪੀਲੇ ਹਰੇ ਲਾਲ ਜਗਮੰਗਨ ਗੁ ਸੋਈ ਲਸੈਂ ਸੋਭਾ ਘਨੇ ਫੂਲਨ ਕੇ ਸਾਜ ਕੀ ॥ ਸਾਦੀ ਕੇ ਸਮਾਜ ਸ੍ਰੀ ਟੈਹਲ ਸਿੰਘ ਧਾਮ ਮਜਲਸ ਕੀ ਜਲੂਸ ਕੇ ਜਲੂਸ ਰਿਤਰਾਜ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਹੁਆ ॥ ਜੋ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਖਿਲਕਤ ਜਾਵੇ ਅਰੁ ਖਿਲਕਤ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜਮਾ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਵਾੜਾ ਭੀ ਬਡਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਦਾਖਲ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਉਸੀ ਵਖਤ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਦਰਵਾਜੇ ਵਾੜੇ ਕੇ ਕਰਕੇ ਰੁਪਈਆ ਜੀਉ ਲਾਗੇ ਦੇਣੇ ਤੇ ਹੁਕਮ ਹੁਆ ਜੋ ਰੁਪਏ ਬੇਸ ਦੇਣਾ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਤੇ ਭਾਟ ਤੇ ਫਕੀਰ ਤੇ ਮਿਰਾਸੀ ਅਰੁ ਦੀਵਾਨੇ ॥ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਖੁਸ ਹੋਵੇਂ ਸੇ ਦੇਣਾ ॥ ਅਰੁ ਇਕ (f. 66 b) ਮਿਰਾਸੀ ਭਾਂਡਾ ਕੀੜਯਾਂ ਕਾ ਭਰ ਕਰ ਲੈ ਗਯਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੇਤੇ ਜੀਵ ਹੈਨ ਮੈਂ ਓਤਨੇ ਰੁਪਈਏ ਲਵਾਂਗਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਜਾਦਾ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰ ਖੁਸ ਕਰਾ ॥ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਚੁਪਾਇਆਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਜੋ ਲਯਾਏ ਥੇ ਉਨ ਕੋ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਖੁਸ ਹੁਏ ਉਸੀ ਵਜਾ ਦੇ ਕਰ ਤੋਰੇ ॥ ਫੇਰ ਟੈਹਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਖਟਰਾਖੀ ॥ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਤਿਲਾਈ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾ ਉਮਦਾ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ਸਾਜਾਂ ਸਾਥ ਅਰੁ ਉਠ ਤੇ ਮਹੀਆਂ ਸੁਇਨੇ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ਹੱਸਾ ਸੈਂ ਦਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਟੈਹਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਕੇ ਲਾਇਕ ਏਹ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਤਾਰੀਫ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਉਹਾਂ ਸੈ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਤਾਂ ਜਰ ਸੂਟਣੇ ਮੈਂ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਜੋਨਸੇ ਆਏ ਉਨ ਕੋ ਦਰਜੇ ਬਾਦਰਜੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਦੇਇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲਯਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰਖਾਨਯਾਂ ਵਾਲੇ ਅਸਿਤਬਾਜਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ॥ ਰੋਜੁ ਅਰੁ ਇਨਾਮੁ ਭੀ ਲੇਤੇ ਸੇ । ¹ ਫੇਰ ਰੁਪਈਏ ਅਰੁ ਸਿਰੋਪਾਇ ਸਭ ਕੋ ਬਖਸੇ ॥ ² ਫੇਰ ਆਪ ਰਾਜ ਕੇ ਕਾਮੋ ਮੈਂ ਮਸਗੂਲ ਹੁਏ ॥ ਅਥ ਕਬਿ ਕੋ ਅਸੀਰਬਾਦ ਕੋ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸੁਖਦ ਅਸੇਖ ਰੇਖਸ ਸੀਸ ਬਸੇਖ ਪਰਬੇਖ ਤਯੋ ਸਬੇਖ ਰਾਸ ਬਾਸ ਮੈ ਸੁਹਾਵੈ ਜੂ ॥ ਪਿਕ ਸੁਕ ਗਾਵੈ ਮੋਰ ਨਾਚ ਕੇ ਰਿਝਾਵੈ ਦੇਵ ਦੁੰਦ ਭੀ ਬਿਜਾਵੈ ਫੂਲ ਫੂਲ ਬਰਖਾਵੈ ਜੂ ॥ ਸਰਦ ਬਿਭਾਵਰੀ ਮੈ ਭਾਵਰੀ ਫਿਰਤ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਸੰਗ ਸਖੀਯਨ ਸੁਖ ਸਰਸਾਵੈ ਜੂ ॥ ਕੰਕਨ ਨਿਸੰਕ ਖੋਲੈ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਬੋਲ ਬੋਲੈ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਬੰਸ ਸਦਾ

¹ Servants of the household, artisans employed in workshops, musicians and those in-charge of fireworks, etc. were rewarded by the Ahluwalia *sardār* on his return. Apparently, they were paid daily wages and these rewards were in addition to the *rozina* received by them.

² *Siropa*, literally a dress from head to foot, has been used here in the sense of a *khil'at* or dress of honour. It generally consisted of three to eleven pieces given in accordance with the rank and position of the recipient. In exceptional situations this number could even go up to twenty-one. See also, Kahn Singh, *Mahān Kosh*, 149; Khushwaqt Rai, *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 145, 148, 153 & 157.

ਸਾਦੀ ਸੋ ਬਧਾਵੈ ਜੂ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸੋ ਕਯਾ ਸੋਈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਬੰਸ
 ਬਿਖੇ ਸਦਾ ਸਾਦੀ ਕੋ ਬਧਾਵੈ ॥ ਸੋ ਕੋਨਸੇ ॥ ਸੁਖਦਾਯਕ ਜੋ ਹੈ ਪੂਰਨ ਕਲਾ ਵਾਲਾ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਬਿਸੇਖਤਾ
 ਕੇ ਸਹਿਤ ਅਰਥ ਕਿ ਸਰਦ ਰਿਤੁ ਕਾ ॥ ਪਰਬੇਖ ਕੇ ਬਿਖੇ ਤਿਸ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋਨਸੇ ਰਾਸ ਕੇ ਅਸਥਾਨ
 ਬਿਖੇ ਸੋਭਤੇ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਤਾਂ ਏਕ ਅੰਗ ਹੁਏ ਹੁਏ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਹੈ ॥ ਸਖੀਆਂ (f. 67 a)
 ਚਾਰੋਂ ਓਰ ਪਰਬੇਖ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਸ ਕਰਕੇ ਜਿਨਾ ਕੇ ਬਿਵਾਹ ਕੇ ਸਮੇਂ ਬਿਖੇ ਕੋਕਲਾਂ ਅਰੁ ਤੋਤੇ
 ਗੀਤ ਗਾਉਤੇ ਹੈ ॥ ਮੋਰ ਨਾਚ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਦੇਵਤਾ ਨਗਾਰੇ ਬਜਾਉਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਕੇ
 ਫੁਲ ਬਰਖਾਵਤੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਤਿਸ ਸਰਦ ਰਿਤੁ ਕੀ ਰਾਤੁ ਬਿਖੇ ਜੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੋ ਭਾਮਰੀ ਮੈਂ ਫਿਰਤੇ
 ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਖੀਆਂ ਕੇ ਸੰਗ ਅਨੰਦ ਕੋ ਅਧਕ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕੰਗਨਾ ਨਿਸੰਕ ਹੋ ਕੇ ਖੇਲਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ
 ਪ੍ਰੇਮ ਸੋ ਭਰੇ ਬਚਨ ਬੋਲਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸਦਾ ਸਾਦੀ ਕੋ ਕਰੇ ॥ ਹਕੀਕਤ ਜਮਾਨਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕੇ
 ਆਵਣੇ ਕੀ ॥ ¹ ਫੇਰ ਜਮਾਨਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਯਾਏ ॥ ਅਰੁ ਵਾਫਰ ਫੋਜਾ ਵਿਲਾਇਤ ²
 ਕੀਆਂ ਤੇ ਮੁਲਖਈਆਂ ³ ਭੀ ਸਾਥ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਰੋਤਾਸ ⁴ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਫੋਜ ਜੁਲਮ
 ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਰਤੀ ਸੀ ॥ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਲਖ ਪੰਜਾਬ ਕੇ ਮੈਂ ਸੀ ਰਹਣੇ ਵਾਲੇ ਭਾਗੇ ॥ ਤੇ ਲਹੌਰ ਤਬ
 ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਬੇਟੇ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਬੇਟੇ ਮੋ ⁵ ਤੇ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਬੇਟੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
 ਇਨ ਮੈਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਏਨਾ ਭੀ ਪਹਾੜ ਕੋ ਤੇ ਜੰਗਲ ਕੋ ਕਬਾਇਲ ਤੋਰ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ
 ਰੋਤਾਸੋ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਝਨਾਉ ਪਰ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਫਤਿਆਵਾਦ ਸੇ ॥ ਤਬ ਮੁਸਾਹਬਾਂ
 ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਾ ਜਨੇਰ ⁶ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਰਹਿਣਾ ਮੁਨਾਸਬੁ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਹੂਆ ਜੋ ਜਾਵੇ ॥
 ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮਾਰੀ ਖੁਸੀ ਹੈ ਜੋ ਹਮ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਹਾਜੂਰ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਮੌਕਿਆ ਹਜੂਰ ਹੀ
 ਰਹਣੇ ਕਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਭੀ ਦਿਲਾਵਰੀ ਕੀਆਂ ਅਰਜਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਸੁਣ ਕਰ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ

¹ Shah Zaman, the grandson of Ahmad Shah Abdali and son of Taimur Shah, left Kabul in November 1795. At this time Rohtas was in the hands of Ranjit Singh's men. But on hearing of Shah Zaman's approach, they abandoned the fort which fell in to the hands of the Afghans later in January 1796 : Khushwant Singh, *Ranjit Singh*, 30.

² By *vilāit* here Ram Sukh Rao means Afghanistan.

³ The word *mulkhīā*, literally of the country, is used for those indigenous people and rulers who welcomed Shah Zaman and joined his forces. Nizamuddin Khan of Qasur and Jalal Khan Bhatti and the tribal chiefs were among them. See also, Hari Ram Gupta, *History of the Sikhs*, III, 64.

⁴ The fort of Rohtas was situated about 11 miles to the north-west of Jehlam town.

⁵ The author has left the word beginning with the letter 'ਮੋ' (*mo*) incomplete. The context makes it clear that he intended to write Mohar Singh who was the son of Sobha Singh, and one of the three rulers of Lahore at this time.

⁶ Perhaps it was because of its comparative inaccessibility that the *kunwar* was sent to Janer which was once a large town, but now desolated into a small village situated on a high mound. It was about four miles from the high-way, half way between Ludhiana and Ferozepur: Alexander Cunningham, *Archaeological Survey of India Reports*, XIV, 67. Janer had been in the possession of the Ahluwalias since Jassa Singh's time : see, f. 379 a, below.

ਜੀ ਡੋਰੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਏਹ ਜਨੇਰ ਕੋ ਜਾਤੇ ਨਹੀਂ ਨਿਗਾ ਆਵਤੇ ॥ ਤਾਂ ਤੁਮ ਜਾਇ ਕਰ ਉਨ ਕੋ ਸਮਝਾਯ ਕਰ ਤੋਰੋ ॥ ਜੋ ਜਾਇ ਕਰ ਉਸ ਮਕਾਨ ਕੀ ਕਾਦਿਮੀ ਕਰਵਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਬੁਲਾਇ ਲੇਵਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਏਹ ਬਾਤ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦਿਲੋ ਖੁਸ ਨਾ ਹੂਏ ॥ (f. 67 b) ਪਰ ਹੁਕਮ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਮੋੜਤੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਕਯੋ ਧਰਮ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਕੋ ਸਦਾ ਸੁਨਤੇ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤਹਾਂ ਐਸਾ ਲਿਖਯਾ ਹੈ ॥ ਕਿ ਜੋ ਪਿਤਾ ਹੁਕਮ ਕਰੇ ਤਿਸ ਬਿਖੇ ਜੋਗ ਤੇ ਅਜੋਗ ਕੇ ਬਿਚਾਰ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰਕੇ ਤਿਸ ਹੁਕਮ ਕੋ ਬਜਾਇ ਲਯਾਵਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾ ਮੈਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕਵਰ ਜੀ ਕਾਪੂਰਬਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਬੁੜਾ ਮੱਲ ਜੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਦੀਵਾਨ ਸਾ ॥ ਜਬ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਸੂਰਗਬਾਸ ਹੂਏ ਬੇ ॥ ਤਾਂ ਮੰਗੁਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਵਗੈਰੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾ ਸੈ ਮਿਲ ਕਰ ਇਸ ਨੇ ਫਿਸਾਦ ਕਰਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੋ ਕੋ ਤੰਬੀਹ ਕਰੀ ਬੀ ॥ ਤੇ ਏਸ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਭੀ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁੱਦਤ ਸੇ ਕੈਦ ਕਰਯਾ ਹੂਆ ਬਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਕੀਤੀ ਕਾ ਬਦਲਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ॥ ਅਬ ਇਸ ਕੀ ਤਕਸੀਰ ਮਾਫ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਹ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਹੈ ॥ ਏਸ ਸੀ ਨੇਕ ਨਹੀ ਹੋਣੀ ॥ ਪਰ ਸਭਨਾ ਜੋ ਅਰਜਾਂ ਕਰੀਆਂ ਤਾਂ ਓਸ ਨੂੰ ਛੋਡਯਾ ਤਾਂ ਓਹ ਛੂਟਤਾ ਹੀ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾ ਕੁਛ ਕ ਲਾਗਾ ਕਰਨੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਜਨੇਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਆਪਨੇ ਹੁਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀ ਫੌਜ ਮੈਂ ਸਿਰਕਰਦਾ ਰਣੁ ਸਿੰਘ ਬਾ ॥ ਉਸ ਕੋ ਕਾਪੂਰਬਲੇ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਵਲ ਨਿਗਾਹ ਰਾਖ ਕੇ ਬੁੜੇ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਹਰਿ ਕੇ ਤੇ ਕਿਲੇ ਕਾ ਕਾਇਮ ਕਰਾ ॥ ਜਬ ਏਹ ਸਹਰ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਬੁੜਾ ਭਾਗ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫੋ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪਨੇ ਵੈਰੋਵਾਲ ¹ ਡੇਰਾ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਬਾਤਸਾਹੀ ਫੌਜ ਕੇ ਗਲਬੇ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੇ ਮਵਾਸ ਮਕਾਨਾ ਮੈਂ ਜਾਣੇ ਕੀ ਅਰੁਜ ਕਰੀ ਤਾਂ ਆਪ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਕਛੁ ਨਾ ਲਯਾਵਤੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਖਵਿੰਦ ਕਰੇਗਾ ਸੋ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ (f. 68 a) ਤਾਂ ਬਡੇ ਹਗਾਮੇ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ਪਰੁ ਹਮਾਰਾ ਭੀ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਖੂਬ ਨਹੀ ॥ ਅਰੁ ਵੈਰੋਵਾਲ ਥੀ ਆਦਿ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੈਯਤ ਸੇ ॥ ਸੋ ਕਈ ਸੂਰਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਲਾਗੇ ਕਰਨੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਉਹਾਂ ਤਸਰੀਫ ਲਯਾਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਖੋਫ ਭੀ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਰੈਯਤ ਭੀ ਕਦੀਮੀ ਤੇ ਸੁਕਰਗੁਜਾਰੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰਿ ਕਤਨਯਾਂ ਕੁ ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰੀ ॥ ² ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਅਬ ਬਾਦਸਾਹੀ ਅਮੁਲੁ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾਂ ਵੈਰੋਵਾਲ ³ ਤੇ ਮਯਾਣੀ ⁴ ਏਹ ਮਕਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਤਰਫ ਜਨੇਰ ਮੈਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਪਹੁਚੇ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਤੇ ਔਰ ਮਕਾਨੋ ਕੇ ਸਾਹੂਕਾਰ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਆਇ ਜਮਾ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਪਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਰਾਮਾਨੰਦ ⁵ ਵਗੈਰੇ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ

¹ Vairoval is situated on the right bank of the river Beas, 26 miles to the south-east of Amritsar. It was mostly inhabited by the Pathans.

² The Pathan *zamindārs* of Vairoval had been loyal to the Ahluwalias. But on hearing of Zaman Shah's approach and the general confusion and anxiety caused by it, they felt encouraged to become independent. They established themselves in Miani and Begowal.

³ Begowal is a village in the *tehsil* Bhalath of the Kapurthala district, situated about 5 miles north of Bhalath.

⁴ Miani is a town in the *Dasuya tehsil* of the Hoshiarpur district, situated 23 miles from Hoshiarpur.

⁵ Seth Rama Nand was a *sāhukār* of prominence in Amritsar and enjoyed the confidence of the Sikh chiefs of the time, and also of Ranjit Singh, later on : *Catalogue of Khalsa Darbar Records*, II, 15.

ਅਰੁ ਔਰਾਂ ਭੀ ਕੁਰੁ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਹੀਰਕਸਾਂ ਕੇ ਪੱਤਣ ਸੀ ਲਹੌਰ ਨਿਜਦੀਕ ਹੈ ਈਹਾਂ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਹਮ ਖੋਫ ਸੀ ਆਗੇ ਕੋ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ਜੰਗਲ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਫਰਮਾਈ ਅਰੁ ਨਾ ਜਾਣੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਸਿਕਾਰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕਾ ਉਹਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਅਹਿਵਾਲ ਕੀਆਂ ਅਰਜੀਆਂ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਲਿਖਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਹਮਾਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਬੁਲਾਏ ਲਈਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਏਹ ਲਿਖਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਜਬ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਾਂਗੇ ਤਬ ਆਉਣਾ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਆਈ ਜੋ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਪੀਛੇ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ਹੈਂ ॥ ² ਤਾਂ ਏਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕਰ ਓਹ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਨਾਬਕਾਰ ਬੇਕਰਾਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨਾਂ ਕੋ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਨਾ ਰਹਤਾ ਸਮਝ ਕੇ ਠਾਣਾ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕਾ ਲਿਆਏ ॥ ³ ਅਰੁ ਰਾਮਗੜੀਏ ਰਾਜ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਕੀ ਮੱਦਤ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਯਾ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਭੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰ ਮੈਂ ਰੋਸਨੀ ਹੂਈ ॥ ⁵ ਦੋਹਰਾ ਬਾਲ ਬਧਯੋ ਜਿਹ ਅਘ ਕਰੀ ਸੁ ਬਿਭੀਖਨ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ॥ ਸੋ ਨਹਿ ਏਹੇਰੀ ਹਰੀ ਕੇਵਲ ਜਨਹਿਤ ਸੀਵ ॥ (f. 68 b) ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਸ ਅਘ ਕਯਾ ਪਾਪ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲੀ ਮਾਰਯਾ ਸੀ ॥ ਸੋਈ ਫੇਰ ਬਿਭੀਖਨ ਤੇ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਨੇ ਕਰੀ ॥ ਕਯੋ ਅਪਣੇ ਬਡੇ ਭਾਈ ਕੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਿਭੀਖਨਿ ਨੇ ਮੰਦੰਦਰੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਨੇ ਤਾਰਾ ਕਰੀ ॥ ਸੋ ਦੋਨੋ ਭਗਤ ਸੇ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਤਿਨਾ ਕੀ ਕਰਨੀ ਹਿੰਦੈ ਮੈਂ ਦੇਖੀ ਨਹੀ ॥ ਐਸੇ ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੇ ਹਿਤ ਕੀ ਸੀਵ ਕਯਾ ਹਦ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸਦਾ ਭਗਤਾਂ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਤੇ ਈ ਹੈਂ ਅਪਣੇ ਬਿਰਦ ਕੀ ਲਾਜ ਕਰਕੇ ॥ ਇਤੀ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਮੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲ-ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਣਨ ਪ੍ਰਥਮਾਨੇ ਜਮਾਨਸਾਹ ਆਗਮਨ ਨਾਮ ਤ੍ਰਯੋਦਸਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧੩ ॥ ⁶ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਚੁਰੰਝਵੇ ਮੈਂ ॥ ੧੮੫੪ ॥ ⁷ ਹਕੀਕਤ ਮਯਾਣੀ ਤੇ ਵੇਗੋਵਾਲ ਕੇ

¹ Harike Pattan, situated three miles below the confluence of the rivers Satlej and Beas, is about 54 miles from Lahore

² Shah Zaman was compelled to return to Afghanistan because of the disturbances in Herat caused by his half brother Mahmud, and also because Agha Muhammad Khan Kajar, the king of Iran, had invaded the western parts of Afghanistan : Hari Ram Gupta, *History of the Sikhs*, III, 100.

³ For the long standing rivalry between the Ahluwalias and the Ramgarhias and their frequent encounters, see, for example, Hari Ram Gupta, *History of the Sikhs*, III. In this case the *zamindars* of the Ahluwalia chief thought of inviting his rival Jassa Singh Ramgarhia to take possession of Begowal and Miani where they had established themselves.

⁴ Now that Sansar Chand had consolidated his position in the hills and was advancing towards the plains of the Jalandhar Doab, it was understandable that he would be keen on finding allies in the Ramgarhias particularly against their common rivals, the Ahluwalias and the Kanhiyas.

⁵ The town of Kapurthala was illuminated to celebrate the return of Sardar Bhag Singh and the *kunwar*, particularly the latter, from the self-imposed exile caused by Shah Zaman's presence in Lahore.

⁶ Chapter Twelve, not Thirteen as mentioned here in words as well as in figures, ends here.

⁷ Chapter Thirteen (ff. 68 b—62 R b), covering the events of Sammat 1854 (A.D. 1797), almost entirely narrates the siege of Miani and Begowal by Bhag Singh and his allies.

ਹਗਾਮੇ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮਗੜੀਯਾਂ ਕੇ ਵਕੀਲ ¹ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕਾ ਮੁਲਖ ² ਫੁਡਾਇ ਲਈਏ ॥ ਤਾ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਹ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪਨੇ ਕ੍ਰੂਰ ਫਰਮਾਇਆ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੋਇਰ ॥ ³ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ⁴ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ⁵ ਭੀ ਸਾਬ ਹੀ ਸੇ ॥ ⁶ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ⁷ ਫੋੜ ਕਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਭ ਫੋੜ ਟਾਂਡੀ ⁸ ਉਤਾਰੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਲੜਾਈ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੋਤਾ ਹਥਆਰ ਹੁਏ ॥ ⁹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੱਮਲਾ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਹਥਯਾਰ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਐਸੇ ਭਾਗੇ ॥ ਜੈਸੇ ਵਡੀ ਪਵਨ

¹ Generally the Sikh chieftains in the Panjab had their *vakils* (agents) stationed at the courts of the principal Sikh *sardārs*. It is not clear, however, whether the *vakil* of the Ramgarhias mentioned here represented his master's interests at the Ahluwalia court in a permanent capacity or not.

² Baghel Singh was one of the principal chiefs of the Karorsinghias. His headquarters were at Chilonchi, 20 miles from Karnal on the Jagadhari road. He held territory on both sides of the river Satlej. In the Jalandhar Doab his possessions included Haryana, Sham Chaurasi and some other *parganas* : Giani Gian Singh, *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 255-56.

³ Sada Kaur, the widow of Gurbakhsh Singh Kanhiya and mother-in-law of Ranjit Singh, became the head of the Kanhiyas after Jai Singh's death: Lepel Griffin, *The Punjab Chiefs*, 162. She accompanied Bhag Singh Ahluwalia in the attack of Miani most probably because of the longstanding rivalry between the Kanhiyas and the Ramgarhias. See also, Hari Ram Gupta, *History of the Sikhs*, III, 36—39 & 43-44.

⁴ Budh Singh Singhpuria was the second son of Khushal Singh and a grand nephew of Nawab Kapur Singh. In 1795, Budh Singh succeeded to the territory comprising of Jalandhar, Nurpur, Behrampur, Bharatgarh, Patti, and north-west of Ambala: Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 46 & 57. It may be added that Budh Singh's eldest son Amar Singh was married in the family of Tara Singh : See, *f.* 83b, below. This may perhaps explain Budh Singh's participation in this venture.

⁵ Tara Singh Ghaiba was the chief of the Dallewalias. He took possession of Rahon, Mahatpur, Nawanshahr, Sarai Dakhni and Nakodar in the Jalandhar Doab. He also held territories in districts Ambala, Ludhiana and Ferozepur. According to Ram Sukh Rao, Tara Singh was related to Baghel Singh Karorsinghia and this may explain Tara Singh's presence on this occasion : *Bhag Singh Chandarūday*, MS, *f.* 167 a.

⁶ Sohan Lal Suri mentions that Fateh Singh Dhari, Jodh Singh Wazirabadia and Dal Singh were also present at the time of the siege of Miani : *Umdat-ut-Tawārīkh*; II, 138.

⁷ It is interesting to note the very clear use of the term *misl* here for troops. It is reasonably certain by now that the term *misl* was used by the contemporaries invariably for groups of soldiers, and *misldar* was 'the commandant of such a group' : Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter II, n. 91; also, nn. 89, 90 & 92.

⁸ Tanda is a small town in *tehsil* Dasuya of the Hoshiarpur district and is situated 19 miles from Hoshiarpur on the Mukerian road. It was held by the Ramgarhias at this time.

⁹ The expression *kotā hathiār* frequently occurs in this work in the sense of a pitched battle.

ਕਰਕੇ ਬਦਲਾਂ ਕੇ ਦਲ ਭਾਗੇ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਨਕਾ ਲੂਟ ਲੀਆ ਤਹਾਂ ਲੋਹੂ ਕਰਕੇ ਲਾਲ ਲਾਲ ਜਮੀਨ ਜੋ ਹੋਈ ਹੈ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਪਸਾਰਾਂ ਕੇ ਗਣਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਭੋਜਨ ਦੇਖ ਕੇ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ਹੋਇ ਕੇ ਨਾਚ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ਬਨਾਤੀ ਫੇਰ ਸਥਿਰ ਛਾਯਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ¹ ਜੀ ਚੱਕ ਸਕੂਰ ² ਸੋ ਭਾਗ ਕਰਿ (f. 61 Ra)³ ਹਰਿਗੁਬਿੰਦਪੁਰੇ ⁴ ਕੋ ਗਯੇ ॥ ਫੇਰ ਮਯਾਣੀ ਤੇ ਵੇਗੋਵਾਲ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਇ ਕਰ ਛੁਡਾਏ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਭੀ ਸਾਬ ਸੇ ॥ ਇਨ ਕੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾ ਸੁਣ ਕਰ ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ਼ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਏ ਆਪਣੇ ਖੇਸਾਂ ⁵ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਸਾਬ ਸਲਾਹ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਨੇ ਕਹਾਯਾ ॥ ਜੋ ਦੁਆਬੇ ਕਾ ਮੁਲਖ ਅਬ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਹਤਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਆਗੇ ਭੀ ਕਹ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਜੱਧ ਸਿੰਘ ਕੋ ਜੋ ਸਰਦਾਰਨੀਆਂ ⁶ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਨਾ ਹਰਕਤ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਗਮਨਾਕ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੋਇਰ ਕੀ ਬੇਟੀ ⁷ ਸੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਸਾਦੀ ਹੂਈ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਓਹ ਭੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਓਹਨਾ ਖਬਰ ਭੇਜੀ ਜੋ ਕਲ ਕੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਆਵਾਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਸਾਬ ਭੀ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਸਾਂਝ ⁸ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਆਪ ਮਯਾਣੀ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਸ ਤਰਫੋਂ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀ ਭੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਲਾਇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਜੋ ਉਨਕਾ ਬਹਾਦਰ ਸਾ ਸੋ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਹੈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਏਨਾ ਬਡੀ ਉਲਫਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਚੌਥੇ ਪੰਜਵੇ ਰੋਜ ਆਪ ਪਾਸ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਅਵਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ਜੋ ਇਹ ਦਿਲੀ ਉਲਫਤ ਕਰਤੇ

¹ Jassa Singh Ramgarhia was the chief of the Ramgarhias. Among its principal possessions were Riyarki, Qadian, Kalanaur and Sri Hargobindpur in the Bari Doab and Miani, Urmur, Tanda and Zahura in Jalandhar Doab : Hari Ram Gupta, *History of the Sikhs*, III, 3 & 4.

² Chak Shakur, a small village, about 10 miles in the north-east of Jalandhar.

³ The folio next to 68b should have been numbered 69a, but for some inexplicable reason, the author repeats the numbering of the following 8 folios (61 a—68 b). Despite this renumbering, however, the continuity of the narrative does not break. To preserve the integrity of the work, we have retained the numbering given in the manuscript only adding the letter 'R' to denote the repetition of the folio numbers.

⁴ Hargobindpur, the headquarters of the Ramgarhias, is situated on the Beas, 18 miles south-east of Batala. It is named after Guru Hargobind who founded the present town : *Gazetteer of the Gurdaspur District (1883—84)*, 34.

⁵ Ram Sukh Rao frequently uses the phrase *khesān musāhibān*, *khes* (Persian, *khes*), meaning, relations who were distinct from the *musāhibs* (officials).

⁶ The reference here is to Raj Kaur and Ram Kaur, widows of Baghel Singh Karorsinghia.

⁷ Ram Sukh Rao refers to Mehtab Kaur, the daughter of Sada Kaur Kanhiya, and the first *rānī* of Maharaja Ranjit Singh.

⁸ Ram Sukh Rao alludes to the cooperation (*sānjh*) between the Ahluwalias and the Sukarchakias even before the well-known exchange of turbans between Ranjit Singh and Fateh Singh (see ff. 89 a-b below). It is not clear, however, as to what was the nature of this alliance, or was it in any way different from the 'usual *ad hoc* alliance' for offence and defence that marked the last quarter of the eighteenth century. It is probable that the author is using hind-sight and giving more importance to this political relationship than it actually had.

ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਭਲਾ ਨਹੀ ਮਾਨਤੇ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਉਤਰਯਾ ਹੁਆ ਸਾ ਓਸਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਕੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੀਸਰੇ ਚੌਥ ਸੇ ਰੋਜ ਗੋਲੇ ਮਾਰਤੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਡੇਰੇ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਖਾਈ ਅਰੁ ਛਹੀਆਂ ਕਰ ਲੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ¹ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਕੇ ਲੁਟਣੇ ਕੀ ਭੀ ਸਲਾਹ ਕਰਤੇ ਹੈ ਸੇ ॥ ਪਰ ਫੇਰ ਏਹ ਗਿਣਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਏਹ ਬੜੀ ਉਮਰ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਮਰਨੇ ਕੋ ਬੈਠੇ ਹੈਂ ॥ ਏਨਾ ਕਾ ਮਾਰਨਾ ਮੁਨਾਸਬ (f. 61 R b) ਨਹੀਂ ॥ ਕਿਯੋਕਿ ਜੋ ਸੇਰ ਨੇ ਇਕ ਬੁੱਡਾ ਫੀਲ ² ਮਾਰ ਲੀਆ ਤੇ ਕਯਾ ਬਡਿਆਈ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮੋਰਚੇ ਨਜਦੀਕ ਕਿਲੇ ਕੇ ਹੋ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਤੋਪਾਂ ਸੇ ਕਿਲੇ ਕੀਆਂ ਦਵਾਰਾਂ ਭੀ ਗੈਰ ਦਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਮੋਰਚੇ ਦੇਖਣੇ ਕੋ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਕੁਵਰ ਜੀ ਜਾਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਏਕ ਰੋਜ ਜੋ ਕੁਵਰ ਜੀ ਗਏ ਤਾਂ ਸਭ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਦੇਖ ਆਈਏ ॥ ਫੇਰ ਸਲਾਬਤ ਕੂਚੇ ³ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਖਾਈ ਕੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ⁴ ਮੈਂ ਰਾਖ ਕੇ ਬੰਦੂਖ ਅੰਦਰਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਕੋ ਚਲਾਈ ॥ ਜਬ ਬੰਦੂਖ ਚਲਾਇ ਕੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਉਸੀ ਮੋਰਚੇ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਇਸ ਤਰਫ ਕੇ ਜਵਾਨ ਕੋ ਬੰਦੂਖ ਲਾਗੀ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਹੱਮਲੇ ਕੀ ਤਯਾਰੀ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੈ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਕਿਲਾ ਫਤਾ ਹੋ ਰਹਯਾ ਹੈ ॥ ਏਕ ਰੋਜ ਕੇ ਬਦਲੇ ਹੱਮਲਾ ਕਯਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਕਿਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਭੀ ਸਵਾਲ ਮਿਲਣੇ ਕਾ ਕਰਾ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਏਹ ਠਹਰੀ ਜੋ ਆਜੁ ਤਾਂ ਬਡੀ ਰਾਤ ਗਈ ਹੈ ॥ ਕੱਲ ਕੋ ਇਨ ਕੋ ਨਿਕਾਲਯਾ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਤਹਾਂ ਡੇਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਇਕੁ ਨਲਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਆਗੇ ਹੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਨਲੇ ਮੈਂ ਦਰੀਆਉ ⁶ ਕਾ ਪਾਣੀ ਆਇ ਪੜਤਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਬ ਬਹਾਰ ਭੀ ਬਰਸਾਤ ਕੀ ਨਜਦੀਕ ਆਈ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਏਹ ਅਰਜ ਸੁਣ ਕਰ ਆਦਮੀ ਖਬਰ ਵਾਸਤੇ ਨਲੇ ਸੀ ਆਗੇ ਬੈਠਾਏ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਖਬਰ ਦਈ ਜੋ ਕੁਸ ਕ ਪਾਣੀ ਨਲੇ ਮੈਂ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਵਖਤ ਸਾਮ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤਬ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਨੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਪਾਣੀ ਨਲੇ ਨਲੇ ਪੈ ਕਰ ਨਿਕਸ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਮੋਰਚੀਂ ਤਸਰੀਫ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਓਸ ਰੋਜ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਸੇ ॥ ਜਬ ਆਧੀ ਰਾਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਐਸੀ ਪਾਣੀ ਕੀ ਵਾਫੂਰੀ ਆਈ ਜੋ ਓਹੁ ਨਲਾ ਕਿਨਾਰਿਆ ਥੀਂ ਬਾਹਰਿ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਪੀਛੇ ਸੇ (f. 62 R a) ਐਸਾ ਗਲਬਾ ਪਾਣੀ ਕਾ ਹੁਆ ਜੋ ਸਾਰੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਪਲੰਘ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਜਬ

¹ Apparently, the Ramgarhias had dug up trenches (*khāi*) and erected barricades (*chhahiān*) around their encampment outside the fort of Miani which was being defended by their men from inside.

² Interestingly, the besiegers, including Bhag Singh, Ranjit Singh and Sada Kaur were concentrating their efforts on capturing the fort of Miani and not on the camp (*derah*) of Jassa Singh Ramgarhia, on the argument that it did not behove a lion to kill a doddering elephant (*'budhā fīl'*).

³ Although the phrase *salābat kūcha* should stand for a narrow street paved with baked bricks, but the context clearly suggests that Ram Sukh Rao intended to use it in the sense of *kūcha-i-salāmat*, meaning, a subterranean passage for attacking a fortress or a trench.

⁴ Ram Sukh Rao perhaps uses the word *morchā* here to indicate an embrasure. At places it has also been used in the sense of an intrenchment for besieging a fortified place.

⁵ The siege of Miani town dragged on for six months: Khushwaqt Rai, *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 138. Jassa Singh Ramgarhia had sent his *vakīl* to Baba Sahib Singh Bedi seeking his intercession. Baba Sahib Singh Bedi's failure in persuading the ally to lift the siege seems to have at last obliged the besieged to open negotiations: Aliuddin, *Ibratnāma*, 327-28.

⁶ The reference is to the river Beas.

ਪਲੰਘ ਕੇ ਭੀ ਉਪਰ ਪਾਣੀ ਆਇਆ ਤਾਂ ਖੇਮੇ ਸੀ ਬਾਹਰਿ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਮੇਂ ਮਨੇ ¹ ਭੀ ਐਸੇ ਐਸੇ ਬਣਾਏ ਹੁਏ ਹੈ ਸੇ ॥ ਜੋ ਸੋ ਸੋ ਆਦਮੀ ਬੈਠ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਿਆਂ ਮੇਂ ਖੂਹੀਆਂ ² ਭੀ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਵਾਫੁਰ ਹੈ ਸੀਆਂ ਹਰਿ ਇਕ ਨੇ ਨਿਕਾਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖਾਂਮ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਡੇਰੇ ਸੀ ਆਦਮੀ ਅਸਬਾਬੁ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰਿ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਖੂਹੀਆਂ ਮੈਂ ਗਿਰ ਗਿਰ ਪੜਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮੂਹ ਖੂਹੀਆਂ ਕੇ ਤੰਗ ਹੈ ਸੇ ॥ ਏਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਗਿਰੇ ਸੋ ਬਗਲਾਂ ਤੀਕੁਰ ਦਰਮਯਾਨ ਜਾਇ ਪਵੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਬਡੀ ਅਹਿਸਤਗੀ ਸਾਬ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਰਸ ਭੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਰਾਤ ਭੀ ਅਨੇਰੀ ॥ ਤੇ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਕੋਸ ਤੀਕੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਜਗਾ ਖੁਸਕ ਦੇਖੀ ॥ ਤਹਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭੀ ਅਸਬਾਬ ਭੀਜਾ ਹੂਆ ਉਹਾ ਲਯਾਇ ਲਯਾਯ ਰਾਖਯਾ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਮਨੇ ਤੇ ਛਪਰ ³ ਗਿਰੇ ਓਨਾ ਉਪਰ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਸਬਾਬ ਪਾਇਆ ਤੇ ਕਈ ਆਪ ਭੀ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਪਾਣੀ ਕੇ ਲੋਟ ਰੁੜਤੇ ਫਿਰੇ ॥ ਤੇ ਕਈ ਕਿਨਾਰੇ ਲਾਗ ਪਵੇ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਤਰਫ ਜਹਾਂ ਮੋਰਚੇ ਹੈ ਸੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਤਮਾਮ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਸਰਨਾਹੀਯਾਵਾਲੇ ⁴ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫ ਖਬਰ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਬਡੀ ਦੁਸਵਾਰੀ ਸੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਅਪਨੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਪਚਾਵਾ ⁵ ਉਚਾ ਥਾ ਉਸ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਉਤਰੇ ॥ ਇਸੀ ਵਜਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੋਰ ਤੇ ਔਰ ਸਭ ਉਚੀ ਜਾਗਾ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਏਹ ਸਲਾਹ ਠਹਰੀ ਜੋ ਜੇ ਕਰ ਏਸ ਕਿਲੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਉਤੇ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮੋਰਚੇ ਤੇ ਸਿਲਾਵਤ ਕੂਚਯਾਂ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਤਾਰੂ ਫਿਰਤਾ ਹੈ ॥ ਜੇ ਕਰ ਉਤਰ ਗਿਆ ਤੋ ਭੀ ਏਹ ਨੀਵੇ ਮਕਾਨ ਹੈ ॥ ਇਨ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਰਹੇ ਹੀਗਾ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਬਾਤ ਕਰੀ ਜੋ (f. 62 R b) ਜੋ ਹੋਰ ਮੁਲਖ ਓਨਾ ਕਾ ਛੁਡਾਇ ਲੇਈਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯਾ ॥ ਜੇ ਪੀਛੇ ਸਾਡਾ ਲੱਖੁ ਦੀਵਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ⁶ ਤੇ ਔਰ ਕੋਈ ਐਸਾ ਕਾਰਕਰਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ॥ ਓਹ ਤਾਂ ਏਹ ਬਾਤ ਕਹਿ ਕਰ ਕਰ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਆਪ ਓਹਾਂ ਸੀ ਢੰਮਕੀ ਅਮਾਣੀ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਰੁਖਸਦ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਾ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਰਖਤੇ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਪੀਛੇ ਜੋ ਕਾਮ ਰੋਪਕਾਰ ਸੇ ਸੋ ਉਨਕਾ ਬੰਦੁਬਸਤ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਹਤ ਪੂਤਨਾ ਪੂਤਨਾ ਪੂਤ ਨਾਕ ਦਿਯ ਨਾਮ ॥ ਪਤਤ ਪੂਤ ਕਰ ਅਸੁਰ ਹਰ ਨੰਦ ਪੂਤ ਘਨ ਸ਼ਯਾਮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪਾਪੀਆਂ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਅਰੁ ਰਾਕਸਾ ਕੇ ਰਚਨਵਾਰੇ ਮੇਘਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸਯਾਮ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦ ਕੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕਯੋ ਹੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨਾ ਐਸੇ ਕਹਤੀ ਜੋ ਹੈ ਪੂਤਨਾ ਤਿਸ ਨੂ ਜਿਨਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਜੋ ਹੈ ਨਾਕ ਸਵਰਗਤਾ ਮੈਂ ਨਿਵਾਸ ਦੀਯੋ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀ-ਕੁਲਮੰਡਲ ਅਰ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਮੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ

¹ *Mane* or *machān*, signifies a raised platform generally made of wood, and accommodating a number of persons, a hundred in this case. It was mostly used by the besiegers to bombard the ramparts of the fort. See also, Kahn Singh, *Mahān Kosh*, 711.

² *Khuhān* is the plural of *khuhā*, literally, a small well. In all likelihood, Ram Sukh Rao uses the word *khuhān* for small *kachcha* pits or trenches which were dug probably to provide protection to the individual or even a small group of soldiers.

³ From the use of the word *chhappar* (thatched) here it appears that the platform (*manē*) was covered.

⁴ *Sarnāhiānwālē* apparently refers to some persons belonging to the village of Sarna, situated 6 miles to the east of Jalanadhar.

⁵ *Pachāwa* is a corrupted form of the Parsian word *pajāwah*, meaning a brick-kiln.

⁶ *Lakhpāt Rai*, a *khatrī* of Naushahra was the *dīwān* of Mahan Singh Sukarchakia and also remained the *dīwān* of Ranjit Singh for some time. He was assassinated by the *zamīndārs* of Dhanni while collecting the revenues of that area : Sita Ram Kohli, *Maharaja Ranjit Singh*, 42.

ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਣਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਵੇਗੋਵਾਲ ਮਯਾਣੀ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਚਤੁਰਮ ਦਸਮੇ ਰੈਵਤ ॥੧੪॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਰਕਤ ਕਨਕ ਸਰੀਰ ਦੁਤ ਹਰਤ ਮਦ ਸਰਤ ਕਾਮ ॥ ਰਵਜਾ ਤੀਰ ਲਲਤ ਲਤਾ ਬਿਹਰਤ ਰਾਧਾ ਸਯਾਮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨੀਲ ਮਣੀ ਅਰੁ ਸੂਰਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜਿਨ ਕੇ ਸਰੀਰਨ ਕੀ ਸੋਭ ਹੈ ॥ ਰਤ ਕੇ ਸਹਿਤ ਜੋ ਕਾਮਦੇਵ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੇ ਮਦ ਕੋਹਰਤ ਹੈ ॥ ਜਮੁਨਾ ਜੂ ਕੇ ਤੀਰ ਸੁੰਦਰ ਲਤਾਨ ਮੈਂ ਫਿਰਤ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੋ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ (f. 63 R a) ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੌ ਪਚਵੰਝਵੇ ਮੇਂ ਜਮਾਨਸਾਹ ਜੀ ਕਾ ਆਵਣਾ ਪੰਜਾਬ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਵਲਾਇਤ ਥੀਂ ਜਮਾਨਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਪਸੋਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ² ਅਰੁ ਫੌਜ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਕੀ ਤੇ ਮੁਲਖੇਯਾ ਭੀ ਵਾਫਰ ਸਾਥ ਹੈ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਪੰਜਾਬ ਮੇਂ ਅਵਾਈ ਹੂਈ ਜੋ ਇਨ ਕੀ ਫੌਜ ਜੁਲਮ ਜਿਆਦਾ ਕਰਤੀ ਹੈ ਸੀ ॥ ਇਸ ਸੈ ਰਿਹੀਸ ਪਹਾੜ ਮੇਂ ਅਰੁ ਜੰਗਲ ਮੇਂ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ³ ਤੇ ਜਮਾਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਭੀ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਲਹੋਰ ਆਏ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਤਰਫ ਦੁਆਬੇ ਕੀ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਬਡੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜੰਗ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਹਮਾਨੂ ਭੀ ਅੰਬੁਤਸਰ ਰਹਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਜੇ ਕਰ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਜਾਇ ਉਤਰਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਾਡਾ ਉਹਾਂ ਰਹਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਮੁਲਖ ਮੇਂ ਰਹੋ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਫਰਮਾਉਣਾ ਹਟਾਵਤੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹੁਕਮੁ ਬਿਜਾਇ ਲਯਾਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਔਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਰਦਾਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਮੇਂ ਸਿੰਘਾ ਕੀ ਫੌਜ ਵਾਫਰ ਜਮਾ ਹੂਈ ॥ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕੋ ਜੋ ਪੀਛੇ ਵਿਲਾਇਤ ਮੇਂ ਕੁਛ ਕਾਮ ਜਰੂਰ ਕਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਆਪ ਫਤਿਆਬਾਦ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾਰਮਨ ਜੂ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕਾ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪਤਤ ਨਰੇਸ ਮ੍ਰਿਗੇਸ ਹੋ ਪਾਵਨ ਪਤਤ ਰਮੇਸ ॥ ਪਾਵਨ ਪਤਤ ਤੁਪਤ ਕਨ ਕਰਹੁ ਨਿਪਾਤ ਨਿਸੇਖ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ

¹ According to the Contents, Chapter Thirteen should end here.

² Chapter Fourteen is rather short (f. 63 R a) and only covers Shah Zaman's last invasion. Shah Zaman left Kabul early in September 1798, and reached Peshawar by the end of the month : Hari Ram Gupta, *History of the Sikhs*, III, 100.

³ On hearing about Zaman Shah's approach a number of *sardārs* fled towards the hills. Bhag Singh Ahluwalia also sent fifty camels laden with valuables to a place of safety across the river Satlej. The Bist Jalandhar Doab lay almost deserted as most of the people fled to the hills and jungles : *Loc. cit.*

⁴ Shah Zaman encamped at Lahore in the month of *Poh* 1855 Sammat (Dec.-Jan. 1798) : Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 28.

⁵ According to Hari Ram Gupta, on hearing that Shah Zaman had again invaded the country, the Sikh *sardārs*, such as Ranjit Singh, Milkha Singh, Budh Singh, Gulab Singh, Bhag Singh, Jaimal Singh, and Sada Kaur, assembled at Amritsar. They also invited Tara Singh, Jassa Singh Ramgarhia, Gurdit Singh, Bhanga Singh, Mehtab Singh and Rai Singh to join in the fight against the Shah : *History of the Sikhs*, III, 100.

⁶ On 3 January 1799, Shah Zaman received the news that the king of Iran had invaded Khorasan, and also that Mehdi Ali Khan was inciting Prince Mahmud of Herat to raise the standard of rebellion. The Shah at once decided to return and left Lahore on the day following : *ibid.*, 118-19.

ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ (f. 63 R b) ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਣਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਜਮਾਨਸਾਹ ਆਵਨ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਪੰਚ ਦਸਮੇ ਰੈਵਤ ॥ ੧੫ ॥ ¹ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਛਿਪੰਝਵੇਂ ਮੇਂ ਹਕੀਕਤ ਪਾਰ ਸਤਲੁਦੋ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਆਪ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁਯਾਲੀ ² ਨਾਮੇ ਗਾਮ ਡੇਰਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਪੁਰੀਏ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜਗੀਰਦਾਰ ਪਾਰਲੇ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ॥ ³ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਡੇਜਾ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ ਫਗਵਾੜੇ ⁴ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਜੋ ਰਜਾਇ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਔਰ ਜੋਨਸੇ ਪੀਛੇ ਸੇ ਸੋ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕਰ ਆਗੇ ਆਇ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਚੂਹੜ ਮੱਲ ਕਾ ਅਫਸੋਸ ਕਰਾ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਹ ਮਕਾਨ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ॥ ਸਹਿਰ ਕੇ ਯਾ ਕਿਲੇ ਕੇ ਅੰਦਰ ਉਤਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀ ਅਰਜ ਮੁਜਬ ॥ ਰਜਿੰਦ ਵਾਲੀ ਹਵੇਲੀ ⁶ ਮੈਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸਿਰੇਪਾਉ ਉਸ ਕੋ ਬਖਸਯਾ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਹਾਜ਼ਰ ਮੇਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੇ ਉਲਫਤ ਕਰੀ ਫੇਰ ਰਾਇ ਕਾ ਗੈਂਡਾ ⁷ ਲਲਤੋਂ ਵਾਲਾ ਵਕੀਲ ਉਮਦਾ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕਰਿ ਮਿਲਾ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਆਪ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਹੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੈਂ ਇਨ ਪਾਸ ਰਹਾ ਥਾ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਕਾਨ ਔਰ ਭੀ ਛੁਡਾਇ ਕਰ ਇਨ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਦੋ ਤੀਨ ਮਕਾਨਾਂ ਮੇਂ ਬੇਦੀ ਸਾਹਬ ⁸ ਨੇ ਫਸਾਦੁ ਕਰਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖੁ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਬ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਕੋ ਭੀ

¹ Following the Contents, Chapter Fourteen and not Chapter Fifteen, should end here.

² Ayali Kalan is a small village, 6 miles to the west of Ludhiana.

³ Some of the important *jāgirdārs* of the Ahluwalias across the river Satlej (*pārle jāgirdārs*) were Mirza Singh of Bharog, Diwan Singh Bassiwala, Bhikhan Khan of Kotila, Mana Khan Bhudriwala Rai of Jagraon, Fateh Singh of Lutheri, Nand Singh of Butahri, Mir Zaffar Ali Khan of Garhi Kotaha, Gopal Singh of Mani Majra, Kochar Singh of Ajner, Khushal Singh of Ramgarh, Ram Singh of Baidwan & Qadir Bhakhsh of Kot Isa Khan : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 113b-114 b; also, 159 b, 161 b & 231 b : *Gazetteer of the Ambala District (1892-93)*, 42-43; also, 73 & 76 ; *Gazetteer of the Ludhiana District*, 76; *Gazetteer of the Ferozepur District (1883-84)*, 22 & 85.

⁴ Phagwara, situated 13 miles south-east of Jalandhar, was founded by the ancestors of Chaudhari Chur Mal during the regime of Shahjahan : *Gazetteer of the Jullundur District and Kapurthala State 1904*, 44.

⁵ Chur Mal was the *chaudharī* of Phagwara. His ancestor Dharam Chand had been granted 27 villages in the *pargana* of Phagwara by Aurangzeb. After the murder of Chur Mal by one Budh Singh, his widow Bibi Raj succeeded to the estate : *Rāṁsa-i-Panjab* (anon.), MS, 81.

⁶ This *havelī* named after Bibi Rajinder Kaur, who was the grand daughter of Raja Ala Singh of Patiala, and married to Trilok Chand, the elder brother of Chaudhari Chur Mal, was located in the centre of the town of Phagwara : *ibid.*, 82; Giani Gian Singh, *Tawārīkh Raj Khālsā*, III, Part II, 39.

⁷ Gainda...(?) was the *vakīl* of the Rai of Raikot. He apparently belonged to the village of Lalton, near Ludhiana.

⁸ Bedi Sahib Singh (1756-1834), a descendant of Guru Nanak, and venerated by nearly all the Sikh *sardārs* came to possess large *jāgīrs* and even became the master of many forts. His 'war-like' character is noticed by many British administrators : see, for example, Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 128: See also, Ishar Singh Nara, *Rājā Jogī Arthāt Jīwan Ithās Srī Baba Sahib Singh Bedi*, 634.

ਸਮਝਾਇਆ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਭੀ ਤੀਆਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਮਕਾਨ ਛੋਡ ਗਏ ॥ ਤੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਉਰਾਰ ਹੋ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਮਾਮੂ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੇਜਾ ਜੋ ਰਹਿਜਨਾ ਕੋ ਤੰਬੀਹ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਜਬਰ ¹ ਨਾਮੇ ਮਕਾਨ ਜਪਤ ਕਰਾ ॥ (f. 64 Ra) ਤੇ ਚਦੇੜੇ ² ਨਾਮੇ ਮਕਾਨ ਕੋ ਕਤਲ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਭਗਤਿ ³ ਨਾਮ ਮਕਾਨ ਡੇਰਾ ਮੁਕਾਮ ਰਹਾ ॥ ਮੱਲਵਾਲ ਤੇ ਵਜੀਦਪੁਰੀਏ ਜੋ ਪਠਾਣ ⁴ ਖਾਸ ਰੈਯਤ ਸੇ ਸੋ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਇਸੀ ਵਜਾ ਔਰ ਭੀ ਮਕਾਨਾ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਨਜਰਾਨੇ ਲੈ ਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਡੋਗਰਾਂ ⁵ ਤੇ ਵਟੂਆਂ ⁶ ਕੇ ਮਕਾਨਾਂ ਕੋ ਭੀ ਤੰਬੀਹ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਰੁਕਸਦ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਮਲੌਦ ⁷ ਥੀਂ ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਥੇ ਮਾਮਲੇ ⁸ ਤੇ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕਰ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਰਾਇ ਕਿਆਂ ⁹ ਭੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਮਾਮਲੇ ਕੇ ਰੁਪਈਏ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ¹⁰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਈਹਾਂ ਵਾਫੁਰ ਆਦਮੀ ਏਕ ਸੂਰ ਨੇ ਜਖਮੀ ਕਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਜ਼ਿਰਾਪੋਸ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਹਥੀਆਰ ਕਮੁ ਕਾਟ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਉਸ ਕੀ ਤਿਲਾਇਸ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਤਾਂ ਨਾ ਨਿਕਲਯਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਸਿਕਾਰ ਵਾਫੁਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਆਪਣੀ ਦਸਤ ਮੁਬਾਰਖ ਥੀਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਅਰੁ ਸਮਸੇਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿਕਾਰ

¹ Jabar is a small village, about 20 miles to the south of Lahore.

² Chander is a small village, situated at a distance of about 15 miles in the south-east of Moga.

³ Bhagta, a small village in Ferozepur district, is named after the grandson of Bhai Bahilo, a devoted disciple of Guru Arjun, the fifth Guru of the Sikhs : Surinder Singh Johar, *The Sikh Gurus and Their Shrines*, 277-78.

⁴ The small villages of Malwal and Wazidpur are situated at about 7 miles to the east of Ferozepur. These were in the possession of Rahmat Khan : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 211a.

⁵ The Dogars are said to have been a 'wild and lawless' pastoral tribe of Rajput origin, owning no permanent habitation : *Gazetteer of the Ferozepur District (1883-84)*, 14.

⁶ The Wattus are said to be one of the clans of the Bhatti Rajputs who had now taken to agriculture : Denzil Ibbetson, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North West Frontier Province*, III, 491-92. See also, *Gazetteer of the Ferozepur District (1888-89)*, 64-65.

The Dogars and Wattus had been the subjects of the Ahluwalias since the time of Jassa Singh and held villages in the Makhu 'ilāqa. Since they frequently indulged in cattle-lifting and theft, Bhag Singh Ahluwalia sent Hamir Singh to administer a warning to them.

⁷ Malaudh is situated on the road from Ludhiana to Malerkotla.

⁸ It is not clear whether the term *muā'mla* has been used here in the sense of payment of revenues. The context as well as our information from other sources, however, suggest that it has been used for *nazrāna* or tribute.

⁹ The reference here is to Rai Iliyas who succeeded his father Rai Ahmad in 1799 : *Gazetteer of the Ludhiana District (1904)*, XV, 4, 79.

It seems that the chiefs of Raikot had been subject to the Ahluwalias since Jassa Singh's time : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 125 b-126 a.

¹⁰ Sultanpur, an old town of considerable importance, is situated about 16 miles south of Kapurthala : *Punjab Gazetteer of the Jullundur District and Kapurthala State (1904)*, 45.

ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਨੇ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਓਹ ਨਿਕਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਠ ਬਾਦੂਖਾਂ ਤੇ ਏਕ ਖਰਡੀ ਉਸ ਕੋ ਲਾਗੀ ॥ ਪਰੁ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਸ ਮੈਂ ਹੀ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਜਵਾਨ ਜਖਮੀ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੀ ਬਾਦੂਖ ਉਸ ਕੇ ਸਿਰ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ਤੇ ਓਹੁ ਗਿਰਿਆ ॥ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਸਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਨਾਗੋਕਸਾਂ ¹ ਕੇ ਹਰਾਮੇ ਕੀ ॥ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਆਵਣੇ ਮੈਂ ॥ ਏਹ ਜਾਣ ਭੀ ਨਿਮਕਹਰਾਮਾਂ² ਕੀ ਬਦਰਾਹੀ ਸੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੋ ਮਿਲ ਆਏ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੀ ਤੇ ਭੰਗੀਆਂ ਕੀ ਬਾਤ ਏਕ ਸੀ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਉਨ ਕੀ ਮੱਦਤ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਹਾਂ ਗਾਂਵ ਕੋ ਤੇ ਕਿਲੇ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰ ਗਾਂਵ ਕੇ ਪੁਸੀਦਾ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੀ ਫੌਜ ਸੀ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ³ ਭੀ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਬੈਰਾ ⁴ (f. 64 R b) ਤੇ ਭੰਗੀਆਂ ਕੀ ਭੀ ਫੌਜ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਆਮੀਨ ਭੇਜ ਕਰ ਨੇਮ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਮੋਰਚੇ ਉਠਾਇ ਲਹੋ ॥ ਤੇ ਮਕਾਨ ਹਮ ਦੇ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਮੋਰਚੇ ਉਠਾਇ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਮੋਤਬਿਰ ਬੁਲਾਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੇਜੇ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਓਨਾ ਦਗੇ ਸੈ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਰਾਮਚੰਦ ⁶ ਜੋਧਾਨਗਰੀ ਵਾਲਾ ਜਖਮੀ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਜੰਬੂਰੇ ⁷ ਸੁਰੂ ਕਰੇ ॥ ਉਹਾਂ ਬਡਾ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸੈ ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ਼ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਬਹਾਦਰ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਭਾਗ ਕੇ ਕਰੁ ਗਾਂਵ ਕੇ ਨਿਜਦੀਕ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਮਕਾਨ ਦੇ ਕਰ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ

¹ It should be read as Nagoke, a village in Amritsar district, situated on the road from Jandiala to Vairawal. Nagoke was in possession of Ram Singh, a vassal of the Ahluwalias. Taking advantage of the news of Zaman Shah's invasion he tried to become independent. But when Zaman Shah left, and the Ahluwalias reasserted their supremacy, he sought the help of the Ramgarhias who were inimical towards the Ahluwalias.

² The epithet *nimak harām*, literally, untrue to salt, has most probably been used for Mohar Singh and Mangal Singh, the relations of Jassa Singh Ahluwalia. See also, ff. 62 b, 67 b, above & 95 a, below. Elsewhere Ram Sukh Rao writes that Mangal Singh had been sent by Bhag Singh to bring along Ram Singh the rebellious *jāgirdār* of Nagoke, but Mangal Singh instigated him into seeking the help of the Ramgarhias: *Bhag Singh Chandarūday*, MS, ff. 173b-175a.

³ Jodh Singh was the eldest son of Jassa Singh Ramgarhia and became the chief of the Ramgarhias on the death of his father in 1803: Griffin & Massy, *Punjab Chiefs*, I, 358.

⁴ Gulab Singh Khera who was in possession of Dina Nagar, was the son of Jhanda Singh: Ahmad Shah Batalvi, *Tārīkh-i-Hind* (tr. Gurbakhs Singh), 26.

⁵ Elsewhere, Ram Sukh Rao mentions the names of Mangal Singh, Mehtab Singh and Kishan Chand Jodhanagriwala who were sent by Bhag Singh Ahluwalia as his *vakils* to the opponents in the present contest: *Bhag Singh Chandarūday*, MS, f. 174 a.

⁶ In his other work, Ram Sukh Rao mentions that Kishan Chand Jodhanagriwala the brother of Ram Chand had been wounded in the battle: *loc. cit.*

⁷ It is interesting to note the use of guns (*topes*) and swivels (*zamburaks*) in a well-contested battle. The context at least clearly suggests that the use of guns before the rise of Ranjit Singh was not all that rare as is generally believed. See also, f. 67 Rb, & 92b below. Cf. Fauja Singh, *Military System of the Sikhs*, 8; Sita Ram Kohli, "The Organization of the Khalsa Army", *Maharaja Ranjit Singh: First Death Centenary Memorial*, (ed. Ganda Singh), 71.

ਵੈਰੋਵਾਲ ਤਸਰੀਫ ਲਯਾਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਮ ਚੰਦ ਜੋਧਾਨਗਰੀ ਵਾਲੇ ਕਾ ਜਖਮ ਹੱਛਾ ਹੂਆ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸਯਾ ॥ ਇਨ ਕੀ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ॥ ਧਰਮ ਦਾਸ ਟੋਪੀ ¹ ਜੋਧਾਨਗਰੀ ² ਕਾ ਜਿਮੀਦਾਰ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਲਖ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਾ ਤਾਂ ਏਹ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਮਕਾਨ ਇਸ ਕੀ ਸਪੁਰਦ ਹੀ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਖਿਜਮਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਹਿੰਦਅਸਤਾਨ ³ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ॥ ਰਾਜਵਾੜਯਾਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਸੈ ਰੁਪਏ ਲੇ ਕਰ ॥ ਫੇਰ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ⁴ ਸੇ ਜੰਗ ਹੂਆ ਤੇ ਟਕੇ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਬਾਦਸਾਹ ਅਹਿਮੰਦ ਸਾਹ ਜੀ ਜੋ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦਾਸ ਸਿੰਘੋਂ ਕੋ ਦਰੋ ਸੇ ਫਿੜਾਇ ਦੇਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਮਾਰ ਡਾਲਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਬੜਾ ਬੇਟਾ ਭੀ ਇਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਰਾਇ ਦੀਆ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਆਪ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਲਸਕਰ ਸੇ ਜੰਗ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਏਹ ਹਕੀਕਤ ਮੁਫਸਿਲਿ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਵਾਰੀਖ ਮੈਂ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਜਬ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਧਰਮ ਦਾਸ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਜਾਹਰੁ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਕੋ ਬਿਮੈਇ ਬੇਟਯਾਂ ਕੇ ਕੈਦ (f. 65 R a) ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਜੋਧਾਨਗਰੀ ਭੀ ਲੈ ਲਈ ॥ ਫੇਰ ਛੋਡ ਦੀਆ ਤੇ ਮਕਾਨ ਭੀ ਉਸ ਕੀ ਸਪੁਰਦ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾ ਸੈ ਮਿਲ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਮਕਾਨ ਇਸ ਸੀ ਲੇ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁੱਦਤ ਸੀ ਬਾਦ ਮਿਕਾਨ ਇਸ ਕੋ ਸਪੁਰਦ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਧਰਮ ਦਾਸ ਮਰ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਬੇਟਾ ਇਸ ਕਾ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਨਿਡਾਲੇ ਮਾਰਯਾ ॥ ⁶ ਤੇ ਬੇਟਾ ਉਸ ਕਾ ਲਛਮਣ ਦਾਸ ਨਿਦਾਨ ਰਹਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਮਕਾਨ ਕੀ ਇਦਾਲਤ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਸਰਕਾਰੇ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਸੀ ਰਾਧਾ ਬੱਲਭਜੂ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਸਰਣ ਹੂਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਅੰਬਰੀਕ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਗਜ ਗੋਪੀ ਗਾਇ ਸਮਾਜ ॥ ਕੌਨ ਕੌਨ ਰਾਖਯੋ ਨਹੀ ਸਰਨ ਗਏ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ॥

¹ Dharam Das Topi, a *jat*, had gathered round himself a large following and occupied Jodhanagri and the neighbouring villages. In order to win the favour of Adina Beg, Dharam Das got one of his sons converted to Islam. However, to cope with the new factors arising out of the death of Adina Beg and the decline of the Afghan power, and to seek the favour of the Sikhs, he got another of his sons converted to Sikhism and called him Mohar Singh: *Khushwaqt Rai, Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, ff. 90-91. *Rāusa-i-Panjab*, (anon), MS, 39-40; *Revenue Records of Tehsīl and District Amritsar*, Hadbust No. 101 (1852-53).

² Jodhanagri, a small village near Amritsar, got its name from one Jodha Khatrani who had constructed a masonry boundary wall round the *thākurdwāra* of the village: *Revenue Records of Tehsīl and District Amritsar*, Hadbust No. 101 (1892-93).

³ Ram Sukh Rao uses the term *Hindustan* for the territory across the Jamuna and quite clearly distinguishes it from the Malwa (Panjab) and Delhi regions as well as from Rajputana. See also f. 79a, below.

⁴ Najib-uddula was the *amīr-ul-umara* and pleni-potentiary of Ahmad Shah Abdali at Delhi after the battle of Panipat. His own possessions, however, lay on the other side of the river Jamuna. According to Giani Gian Singh, he was attacked by Jassa Singh Ahluwalia and other Sikhs in Sammat 1822: *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 729. Cf. Ganda Singh, *Ahmad Shah Durrani*, 317.

⁵ Ganga Ram was the name of Dharam Das's son who got converted to Islam and received 40 villages from Adina Beg Khan, the then *faujdar* of the Jalandhar Doab: *Rāusa-i-Panjab*, (anon.), MS, 39 & 40: *Revenue Records of Tehsīl and District Amritsar*, Hadbust No. 101 (1852-53).

⁶ According to the village records, Ram Chand, the second son of Dharam Das Topi, and Kishan Chand got killed in the battle of Nadala: *Revenue Records of Tehsīl and District Amritsar*, Hadbust No. 101 (1852-53).

ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਣਨ ਪ੍ਰਥਮਾਨੇ ਪਾਰ ਜਾਵਣ ਆਦਿ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਖੋੜਸੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧੬ ॥ ¹ ਜੋਧਾ ਨਗਰੀ ਅਰੁ ਤਿਸੱਕੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ, ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾ ਸੈ ਛਿਪੰਜਾ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੁਮਰਤ ਸਿਧਿ ਨਿਧਿ ਸੁਭ ਸੁਲਭ ਹੋਤ ਅਸੁਭਤਾ ਨਾਸ ॥ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਚਰਨ ਕਮਲ ਕੋਮਲ ਸਰਸ ਸੁਬਾਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਧਯਾਨ ਹੈ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਸੁਮਰਣ ਕੀਏ ਤੇ ਸਿਧਿ ਅਰੁ ਨਿਧਿ ਅਰੁ ਸੁਭਤਾ ਏਹ ਸੁਲਭ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਸੁਭਤਾ ਕੋ ਛਾਸ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲ ਹੈ ॥ ਕੋਮਲ ਅਰੁ ਰਸ ਕੇ ਸਹਿਤ ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਸੁਗੰਧ ਕੇ ਸਹਿਤ ਤਿਨ ਕੋ ਬੰਦਤ ਹੋ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈਂ ਸਤਵੰਝਵੇ ਮੈਂ ॥ ੧੮੫੭ ॥ (f. 65 Rb) ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਫਰਮਾਏ ਮੁਜਬ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਰਣ ਸਿੰਘ ਕੋ ਬਮੈ ਫੌਜ ਕੇ ਭੇਜਾ ॥ ਸਹੌੜ ਤੇ ਖਾਨਪੁਰ ਤੇ ਦਾਉ ਮਾਜਰਾ ਤੇ ਪੀਰ ਸੁਹਾਣੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾ ॥ ਹਸਨਪੁਰ ਤੇ ਭਜੌਲੀ ਤੇ ਸੁਕਰੁਲਾਂਪੁਰ ਤੇ ਰੁੜਕੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਸਾ ॥ ² ਤੇ ਇਨਕਾ ਘੜੁਏ ਵਾਲਯਾਂ ਸੋ ਹਗਾਮਾ ਸਾ ॥ ਈਸੜੁ ਵਾਲੇ ਤੇ ਜਬੋਮਾਜਰੀਏ ³ ਤੇ ਕੋਟਲੇ ਕਾ ਭੀਖਨ ਖਾਂ ਪਠਾਣ ⁴ ਤੇ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਆਲੂਵਾਲੀਆ ਇਤਯਾਦਿ ਹੋਰ ਭੀ ਹਾਜੁਰ ਹੁਏ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਲੜਾਈ ਉਨਕੀ ਸਕਿਸਤ ਖਾਇ ਗਈ ॥ ਰੁੜਕੀ ਤੇ ਸੁਕਰੁਲਾਂਪੁਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਰਹਾ ਤੇ ਭੂਖੜੀ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਰਹਾ ॥ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ⁵ ਜੀ ਨੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਬੇਟੇ ਆਪਣੇ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੁ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕੇ ਕਬੀਲਯਾਂ ⁶ ਕਾ ਦੰਗਾ ਹੈ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਦੁਆਬੇ ਮੇਂ ਕਾਮ ਹੈ ਆਪ ਉਸ ਤਰਫ ਕਾ ਈ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰੀਏ ॥ ⁷ ਫੇਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਜਲਧਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੀਸਰੇ ਪਹਿਰ ⁸ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਫੇਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਇਸਤਕਬਾਲ ਅਰੁ ਮਿਜਮਾਨੀ ⁹ ਥੀਂ ਆਦਿ ਬਡੀ ਤਵਾਜਾ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾ ਲਯਾਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਖਾਨਪੁਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ

¹ According to the Contents, Chapter Fifteen and not Chapter Sixteen, should end here.

² Sahauran, Khanpur, Daomajra and Pirsohana were under the *thānadārī* of Dharm. Singh, and Prem Singh was the *thānadār* of Hasanpur, Panjola, Sukrullahpur and Rurki. All these are small villages situated within a radius of 3 to 8 miles from Morinda.

³ Gharuwan, Isru and Jabomajra had been occupied by Jassa Singh Ahluwalia in 1765 and given to his associates : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f.

⁴ Bhikhan Khan, son of Mahabat Khan of Kotila, was different from Bikhhan Khan of Malerkotla. Kotila was a small fort situated at a distance of 2 miles from Ropar. For some detail, see ff. 372 b-373a, below.

⁵ The reference here is to Budh Singh Singhpuria whose territories also lay in the Jalandhar Doab. Amar Singh was the eldest son of Budh Singh.

⁶ The expression '*qabile* of Baghel Singh' very likely refers to Sardarnis Ram Kaur and Raj Kaur, the wives of Sardar Baghel Singh Karorasinghia whose territories in the Jalandhar Doab were contiguous to those of the Ahluwalias. See also, ff. 68 b, n. 3 & 61 Rb, n. 4, above.

⁷ It seems, it was fairly common to use the hunting excursions (*sair-shikār*) for periodic tours. Sometimes these excursions were purposely arranged to chastise the turbulent subjects and to reassure the loyal ones. See also, ff. 67 Rb, 68 R a-b, & f. 102b, below, for example.

⁸ *Pahar*, a division of time consisting of eight *gharīs* (of 24 minutes each) or three hours. The third *pahar* of the day denoted the afternoon from 12 to 3 p.m.

⁹ It was customary to send money and sweetmeats etc. for the entertainment (*ziyāfat* or *mezbānī*) of the guest in accordance with his station : see, for example, Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh* III, (tr. V. S. Suri), 3, 8, 11, *et passim*.

ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਲਾਹੌਰੀ ¹ ਉਪਰ ਖਫਾ ਹੀ ਰਹਨ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਵਨ ਜੋ ਤੂ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾ ਸਾਬ ਰਿਸਤੇ ਕਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਸਾਬ ਬਾਛਾਂ ਰਖਤਾ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਤੈਨੂੰ ਅਦਨੇ ਥੀਂ ਆਲਾ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਪਰ ਨਿਗਾ ਨਾ ਰਾਖੀ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਨੇ ਮਾਸੂਰਵਾਲ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ² ਡਾਲੀ ਸੀ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀ ਕਤਾ ਤਾਂ ਹਵੇਲੀ ਕੀ ਤਰਾਂ ਸੀ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਰਾਖੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਡੇਹੁਢੀ ਭੀ ਕਿਲੇ ਕੀ ਤਰਾਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਯੂੜਕੋਟ ਤੇ ਖਾਈ ਭੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਿਨਯਾਂ ਕੁ ਕਿਲਯਾਂ ਕੀ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਭੀ ਇਸ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਸੀ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖ ਕੇ ਮਾਮਲੇ ਲੈਣੇ ਮੈਂ ਭੀ ਮੁਖਤਯਾਰ ਸਾ ॥ ³ ਤੇ ਜਬ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫਰਮਾਵਨ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਭੀ ਸੁਣੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਸਮਝੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਵਤੇ ਹੈਂਨ (*f. 66 Ra*) ਜੋ ਏਨੁ ਸਜਾਇ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਇਕ ਰੋਜ਼ ਟਿਸਾਰਾ ਕੀਆ ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਸਜਾਇ ਦੇਹੋ ॥ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹੋਤਿਆਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਈਸਤੂ ਸਹੋੜਾ ਕੋ ਭੇਜੋ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾ ਤੱਲਕਯਾਂ ਕੀ ਭੀ ਤਰਫ ॥ ਅਰੁ ਹਾਜ਼ਰ ਅਸਵਾਰ ਭੀ ਕਦਰੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕਿਸੀ ਭਾਰੀ ਕਾਮ ਕੋ ਤਾਂ ਨਹੀ ਸੇ ਚੜੇ ॥ ਫੇਰ ਲਹੌਰੀ ਕੋ ਫਕੜ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਜਬ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ਤਾਂ ਪੰਜ ਸਵਾਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਔਰਾਂ ਕੇ ਘੋੜੇ ਰਹਿ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਕੈਦੀਆਂ ਸਾਬ ਭੀ ਛੋਡ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਸਕੁਰ ਆਪ ਕਾ ਮਿਰਾਸੀ ਓਹ ਸਸਤੀ ਸਾ ॥ ਓਹੁ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾ ॥ ਜਬ ਸਹਰ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਨੇ ਕਹਯਾ ਕਿਲਾ ਉਨਕਾ ਕਾਇਮ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰਿ ਚਲ ਕੇ ਜਲਦੀ ਉਹਾਂ ਫੌਜ ਭੇਜੀਏ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਅਬ ਹੀ ਚਲੀਏ ॥ ਜਬ ਉਹਾਂ ਗਏ ਤਾਂ ਯੂੜ ਕੀ ਡੇਹੁਢੀ ਮੈਂ ਸਿਪਾਹੀ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਅੱਵਲ ਆਪ ਘੋੜਾ ਆਗੇ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਘਬਰਾਇ ਕੇ ਉਠੇ ॥ ਤੇ ਕਹਣ ਲਾਗੇ ਖੜੇ ਹੋਇ ਜਾਹੋ ॥ ਕੋਣ ਹੋ ਅਰੁ ਕਤਰਾਤ ਭੀ ਪੜਤੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਪਾਹੀ ਹਥਿਆਰ ਫੜਨ ਵਾਸਤੇ ਜਲਦੀ ਉਠੇ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਹਾਥ ਉਤੇ ਬਾਦੂਖ ਰਾਖੀ ॥ ਬਾਦੂਖ ਤਾਂ ਉਠੀ ਨਾ ॥ ਪਯਾਲਾ ਸਲਾਬਯਾ ਹੂਆ ਸੀ ॥ ⁴ ਪਰੁ ਪਯਾਂਦੇ ਡੇਹੁਡੀਓ ਬਾਹਰ ਭਾਜ ਕੇ ਅੰਦਰਲੀ ਤਰਫ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਾਬ ਜੋਨਸੇ ਦੋਇ ਅਸਵਾਰ ਹਥਯਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੇ ॥ ਓਹ ਯੂੜਵਾਲੀ ਡੇਹੁਡੀ ਕਾ ਕੁੰਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਤੇ ਚੜ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਅੰਦਰਲੇ ਕਿਲੇ ਕੋ ਗਏ ॥ ਏਕ ਸਾਬ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰਲਾ ਦਰਵਾਜਾ ਦੀਆ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਜਬ ਸੌਰ ਪੜਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋ ਉਨ ਕੇ ਆਦਮੀ ਦੋੜੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਤਾਕੀ ਥੋੜੀ ਖੋਲ ਕੇ ਓਨਾ ਦੇਖਿਆ ॥ ਫੇਰ ਜਬ (*f. 66 R b*) ਓਨਾ ਦੇਖਾ ਜੋ ਬਾਹਰ ਇਕੱਲੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਥੋੜਾ ਦਰਵਾਜਾ ਖੋਲਕੇ ॥ ਤਰਵਾਰ ਕੀ ਹੂਲ ਚਲਾਈ ॥ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋ ਆਪਨੇ ਭੀ ਤਰਵਾਰ ਕੀ ਹੂਲ ਚਲਾਈ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਦਰਵਾਜਾ ਖੋਲ ਦੀਆ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ॥ ਤਾਂ ਖੈਰ ਬਚੀ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਪਰੇ ਕੋ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਥੋੜਾ ਜੈਸਾ ਪਿਪਲਾ ਓਸ ਕੇ ਬਾਜੂ ਕੋ ਲਾਗਾ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਕੀ ਤਲਵਾਰ ਹਾਥ ਸੈ ਗਿਰ ਪੜੀ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਭਾਜ ਕੇ ਡੇਉਡੀ ਕੇ ਦਿਲਾਨ ਮੈਂ ਜਾਇ ਖਲਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸਾਬ ਉਸ ਕੇ ਦੋਇ ਤਿੰਨ ਔਰ ਸੇ ॥ ਓਹੁ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ

¹ Bhai Lahori Mal, also known as Lahori Mansurwalia, was a resident of Mansurwal near Kapurthala. He was a courtier of Bhag Singh Ahluwalia and was created a *dīwan* in Sammat 1847 in place of Diwan Bura Mal and Shaikh Karimullah. The latter too was known as Lahori Diwan : Diwan Ramjas, *Tawārikh-i-Kapurthala*, I, 318.

² It may be noted that the *haveli* or the mansion constructed by the Lahori Diwan had all the appearance of a fortress with a lofty porch (*diyohri*), embrasures (*morchā*), an outer mud wall (*dhūrkot*) and a ditch (*khāz*).

³ It is interesting to note that Ram Sukh Rao separately mentions the two capacities in which the Lahori Diwan was serving the Ahluwalia *sardār*. Apparently, he was the *thānadār* of some places and revenue collector of some others.

⁴ The Persian word *piyāla* is used for the powder-cavity of a musket-lock. It seems to have got dampened in the rain.

ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਦਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਡੇਹੁਢੀ ਸੇ ਬਾਹਰ ਭਾਜ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪਨੇ ਉਪਰ ਚੜ ਕੇ ਧੂੜ ਵਾਲਯਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਚਲਾਈ ॥ ਤੇ ਏਕ ਕੀ ਲਾਤ ਮੇਂ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇਆ ਧੂੜ ਕੀ ਡੇਹੁਢੀ ਵਾਲਯਾਂ ਨੇ ਭੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਦੋਹਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਭਾਜ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਗਾਂਵ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਲੇ ਕਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਨਾ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਦੇਖਯਾ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਵਡਾ ਸੋਰ ਹੂਆ ॥ ਜੋ ਕਿਸ ਨੇ ਜਾਗਾ ਰੋਕੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜਾਗਾ ਮਾਸੂਰਵਾਲ ਸਹਰੋਂ ਕੋਸ ਸੀ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੇ ਮਾਮੂ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸਹਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਭੀ ਸਹਿਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਜਬ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਦੇਖਯਾ ਤਾਂ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਬੇਟੇ ਭੀ ਉਸ ਕੇ ਫਕੜ ਲੀਯੇ ॥ ਤੇ ਜਪਤੀ ਵਾਫੂਰ ਆਈ ॥ ਬਮੈਂ ਘੋੜਿਆ ਕੇ ॥ ॥ ਇਕ ਘੋੜਾ ਚੀਨਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਭੀ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਹੀਲਾ ਕਰਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਰੂਬਰੂ ਆਇਆ ਫੇਰ ਏਨਾ ਉਪਰ ਟਕੇ ਚੁਕਾ ਕੇ ਛੋਡ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਤੇ ਕੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬ ਜੋ ਨਿਕਲਯਾ ਸੀ ਸੋ ਭੀ ਬਖਸ ਦੀਆ ॥ ਹਜ਼ੂਰ ਦਰਮਯਾਨ ਰਹਣ ਵਾਲਯਾ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਰੁਪਈਆਂ ਕੀਆਂ ਹੁੰਡਿਆਂ ¹ (f. 67 R a) ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਪੁਚਾਇਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਜੌਨਸੇ ਉਨ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਸੇ ਸੋ ਲੇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਏਕ ਰੋਜ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸੋਦਾਗਰਾਂ ਕੇ ਫੀਲਵਾਨ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਏਹ ਫੀਲ ਘੋੜੇ ਕੋ ਚੋਟ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੀ ਤਰਫ ਘੋੜਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਜਬ ਏਡੀ ਕਾ ਅਸਾਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਨੇ ਐਸਾ ਕਾਟਾ ॥ ਜੋ ਫੀਲ ਕਾ ਗੋਸਤ ਲਾਹਿ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਫੀਲੁ ਭਾਗਿਆ ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕਾਟਤਾ ਜਾਏ ॥ ਏਹ ਘੋੜਾ ਆਗੇ ਭੀ ਇਸੀ ਤਰਾ ਕਾਟਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲੇ ਤਅੱਜਬ ਰਹੇ ॥ ਹੜੀਕਤ ਸੰਗਤਪੁਰ ² ਕਿਲੇ ਡਾਲਣੇ ਕੀ ਤੇ ਮਾਝੇ ਕੋ ਤੰਬੀਹ ਪਹੁਚਾਵਣੇ ਕੀ ॥ ਫੌਜ ਤਾਂ ਆਗੇ ਹੀ ਪਾਰ ਭੇਜੀ ਹੋਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਔਰ ਫੌਜ ਜਿਸ ਤਰਫ ਸਰਕਾਰ ਸੇ ਉਹਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਹਾਜ਼ਰ ਕਦਰੇ ਹੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਫਤਿਆਬਾਦ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੇ ਚਰਵੇਦਾਰ ³ ਗਾਂਵਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਗਾਵੇਂ ਕੇ ਜਮੀਦਾਰੋਂ ਨੇ ਚਰਬੇਦਾਰੋਂ ਸੇ

¹ The Lahori *Diwan's confiscated property* was conveyed to Bhag Singh by *hundis*. *Hundi* (a bill of exchange, money order, draft or bond) was generally of two types: *hundi darsānī* to be payable on sight, or *hundi miādī*, payable at the end of a particular period after its presentation to the drawee. It may be added that the business in *hundis* was "quite brisk" during the Mughal period. For a discussion of their working during the Mughal period, see Irfan Habib, "The System of Bills of Exchange (*hundis*) in the Mughal Empire", *Proceedings Indian History Congress*, Muzaffarpur 1972, 290-303. For frequent references to the use of *hundis* in our period of study, see, for example, *Events at the Court of Ranjit Singh (1810 - 1817)*, 9, 11, 17, *et passim*; Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh*, III, (tr. V. S. Suri), 6, 9, 16, 19, *et passim*.

² Sangatpur, a village about 16 miles north of Amritsar, is said to have been founded in the middle of the 18th century by Hardit Singh, Maluk Singh, Haqiqat Singh and Hakumat Singh, all migrants from the *pargana* of Qasur: *Revenue Records of Tehsil and District Amritsar*, Hadbust No 276 (1893).

³ The word *charvedār* (*charbedār*), also meaning pastures, has been used here for the stablemen of Bhag Singh Ahluwalia.

ਦੇਗਾ ਕੀਆ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਬ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਸੂਰਗਬਾਸ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਹੂਏ ॥ ¹ ਤੇ ਕਿਲੇ ਭੀ ਓਨਾ ਕਾਇਮ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਭੀ ਆਪ ਰਾਖੀ ॥ ਤੇ ਨੌਕਰ ਜੌਨਸੇ ਜਮਾਤਦਾਰ ਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿ ਏਹ ਸਭ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਰਲਾਇ ਲੀਏ ਤੇ ਜੌਨਸੇ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ² ਥੀਂ ਆਦਿ ਭੀ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸੂਰਗਬਾਸ ਹੋਇਆ ਇਸ ਹਰਾਮੇਂ ਮੈਂ ਨਾ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ-ਨੇ ਏਨਾ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾ ਥੋਂ ਠਾਣੇਦਾਰੀਆਂ ਛੁਡਾਇ ਲਈਆਂ ॥ ਜਿਨਾ ਮੈਂ ਕਾਇਮ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਕੈਦ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਛੋਡੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਇਨਿ ਕੀ ਨੀਤ ਓਵੈਂ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਭੀ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਪਰ ਇਨ ਕੀ ਬਡੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਆਦਿਤ ਸੀ ॥ (f. 67 Rb) ਤੇ ਜਬ ਓਹ ਆਜਜੀਆਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀ ਆਜਜੀ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਮਾਈ ਸਾਹਬ ਰਾਜ ਕੋਇਰ ਜੀ ਕੀ ਖਾਤਰ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ॥ ³ ਅਰੁ ਰਾਮਗੜੀਏ ਭੀ ਉਨਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰੇ ॥ ਪਰੁ ਤੋ ਭੀ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾ ਸੈ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਛੁਡਾਇ ਲੀਏ ਸੇ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਾਝੇ ਕਾ ਮੁਲਕ ਬਾਗੀ ਹੋਇ ਗਿਆ ਏਹ ਮਾਝੇ ਕਾ ਮੁਲਖ ਬਡਾ ਹਰਾਮਜਾਦਾ ਹੈ ⁴ ਇਨ ਕੋ ਤੰਬੀਹ ਹੋਤੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਾਮ ਕੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਕਜਾਕੀਆਂ ਲਾਗੇ ਜਾਹਰ ਕਰਨੇ ॥ ਚਾਰ ਚਾਰ ਸੈ ਅਸਵਾਰ ਦੌੜੇ ॥ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਤੇ ਜਮੁਨਾ ਜੀ ਕੇ ਪਾਰ ਤੀਕੁਰ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਕਾ ਮਾਲ ਲੂਟੇਂ ॥ ਤੇ ਸਹਿਰੋਂ ਕੀਆ ਦੁਕਾਨਾ ਜਿਗਾਦਰੀ ਤੀਕੁਰ ਪਟਆਲੇ ਤੇ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਭੀ ਲੁਟਨ ॥ ਤੇ ਮਾਝੇ ਕੀ ਤੇ ਕਯਾ ਗਿਣਤੀ ਸੀ ॥ ਓਹ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਸੇ ॥ ਤੇ ਗਾਂਵ ਬਡੇ ਬਡੇ ਭੀ ਉਨ ਕੀ ਤਾਬਯਾਦਾਰੀ ⁵ ਕਰੇਂ ਤੇ ਨਜਰਾਨੇ ਦੇਵੇਂ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹੂਕਾਰ ਭੀ ਨਜਰਾਨੇ ਲਾਗੇ ਦੇਣ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਬਮੈ ਤੋਪਾਂ ਕੇ ਤੇ ਜਮੂਰਯਾ ⁶ ਕੇ ਤੰਬੀਹ ਦੇਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਭੀ ਬਹਾਦਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਾਥ ਫੌਜ ਭੀ ਸਾਇਸਿਤਾਂ ਸੀ ॥ ਪਰ ਤੋ ਭੀ ਡੇਰਾ ਉਨ ਕਾ ਇਨਾ ਲੂਟਿ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਓਹ ਅੰਬਤੁਸਰ ਜੀ ਕੋ ਗਏ ॥ ਇਕ ਸਰਹਾਲੀ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਵਾਫੁਰ ਜਵਾਨ ਸੇ ॥ ਜੋ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਰਨਾ ਗਾਵਾਂ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਵਨ ਤਾਂ ਕਈ ਹਜਾਰ ਹੋ ਜਾਤਾ ਸੀ ॥ ਪੀਛੇ ਭੀ ਜਬ ਬਡੀ ਬਾਦਸਾਹੀ ⁷ ਮੈਂ ਸੁਸਤੀ ਪੜਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜਿਮੀਦਾਰ ਆਵਾਰਾ ਹੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਓਨਾਂ ਜਾਟੋ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਸੁਣੀ ॥ ਤਬ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਕਲ ਕੋ ਉਨਾ ਕੋ

¹ The reference here is to Diwan Bura Mal and Shaikh Karimullah who had revolted against the Ahluwalia chief and captured the forts of Chakoki, Begowal, Tanda and Sultanpur, etc. : Diwan Ramjas, *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 309 & 310

² It has not been possible to identify this Tara Singh. But it is reasonably certain that he was one of the *thānadārs* of the Ahluwalia chief.

³ Mai Raj Kaur was the wife of Jassa Singh Ahluwalia. Her son-in-law Mohar Singh, and the latter's relative Thakur Singh, were inimical towards Bhag Singh. But Bhag Singh was generally considerate towards them because of their relationship with Mai Raj Kaur.

⁴ Ram Sukh Rao's comment on the people of the Majha who rebelled against Bhag Singh is very interesting. According to him, these scoundrels (*harāmzādas*) had organised themselves into plundering bands consisting sometimes of as many as four hundred men, raiding and looting the country across the rivers Satlej and Jamuna. Incidentally, it is also suggestive of the regional prejudices entertained by the people.

⁵ The word *tābadārī* seems to have been used here in the ordinary sense of submissiveness.

⁶ The use of guns and swivels by Gulab Singh Bhangi against the marauding bands of the Majha *jats* may be noted here.

⁷ The expression *Baddī-Bādshāhī* has been used by Ram Sukh Rao to denote the Mughal period which is distinguished from the Afghan interlude for which he generally uses the word *Bādshāhī*.

ਤੇਬੀਹ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਕਰੀਏਗਾ ॥ ਮੁਸਾਹਬੋਂ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਫੌਜ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀ ॥ ਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਅਫਤਰ ਹੈਂ ॥ ਇਨ ਕੋ ਫੇਰ ਹੀ ਸਜਾਇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਖਾਮੋਸ ਹੋ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜਮਾਂਦਾਰ ਮੇਂ ਪੰਜਾਂ ਛੇਆਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈਂ ॥ ਸੋ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਸੇ ਏਹ ਫਤੇ ਹੋਈ ਨਹੀ ਸੇ ਚਾਹਤੇ ॥ ਖੋਫ ਸੀ (f. 68 R a) ਸਾਥ ਫਿਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਸੀ ਸੋ ਆਦਮੀ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਸੀ ਸਾਥ ਲੀਆ ॥ ਪਰ ਓਹ ਭੀ ਜਾਟੋ ਕੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਹੀ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲਤੇ ਖੇਲਤੇ ਗਾਂਵ ਕੇ ਦਰਵਾਜੇ ਆਗੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਓਹ ਸਭ ਧਾੜੇ ¹ ਕੋ ਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਜਾਇ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਗਾਂਉ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਡੇਰਾ ਕਰ ਦੀਆ ਤੇ ਰਾਤ ਕੋ ਔਰ ਕਦਰੇ ਪਯਾਦੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ਸੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਗੁੱਜਰਪੁਰ ² ਉਤਰੇ ॥ ਏਹ ਗਾਂਵ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਉਨ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਯਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਘੋੜਾ ਲੋਕਰ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਔਰ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਬੁਰਜ ਉਹਾਂ ਸਾ ਉਸ ਮੈਂ ਸਿਪਾਹੀ ਬਿਠਾਲੇ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ ³ ਕਦੀਮੀ ਰਈਯਤ ⁴ ਖਾਸ ਜੋ ਹੈ ॥ ਇਸ ਪਾਸ ਆਦਮੀ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਜਵਾਨ ਜਲਦੀ ਲਯਾਉ ॥ ਹਥੀਆਰਾਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਰਸਤ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਲਯਾਉ ॥ ਜੋ ਏਨਾ ਗਾਂਵਾਂ ਸੀ ਗੱਲਾ ਨਹੀ ਪਹੁਚਤਾ ॥ ⁵ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਢਾਹੇ ⁶ ਕੇ ਉਪਰ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤਰੇ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਰੋਜ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਸੀ ਵਾਫੁਰ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਤਲਵੰਡੀ ਬੇਟ ਮੈਂ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੀ ॥ ਜਿਸ ਵਖਤ ਹੁਕਮ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਆਣ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕਰ ਮਿਲਾ ॥ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਸ ਤਰਫ ਆਵਣ ਕੀ ਐਸੀ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨੀ ॥ ਤੇ ਮੁੰਡੇਵਾਲੀਏ ⁷ ਕਦੀਮੀ ਰਈਯਤ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਆਪਣੇ ॥ ਖੁਆਰਕਾ ਕੇ ਖੋਫ ਸੀ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀ ਸੇ ਹੋਤੇ ॥ ਅਰੁ ਗਾਂਵ ਸੀ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਓਸ ਤਰਫ ਕੋ ਹੀ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਓਹ ਵਾਫੁਰ ਆਦਮੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਫੌਜ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੇ ਰਈਯਤ ਕੇ ਲੋਗ ਆਗੇ ਖਲੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਟਿ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਵਣਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਜੇ ਲੜੇ ਤਾਂ ਲੜਨਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਲੜਨ ਨੂ ਤੀਆਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲੜੇ ਤਾਂ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਹੋਵੇਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਅਬ ਲੜੇ ਤਾਂ ਤੋ ਭੀ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਭੀ ਬੁਲਾਈਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਆਜ (f. 68 R b) ਵਖਤ ਹੈ ਤੁਮ ਆਪਣੀਆਂ ਤਕਸੀਰਾਂ ਮਾਫ ਕਰਵਾਇ ਲੇਵੋ ॥ ਤੇ ਏਹ ਖਾਤਰ ਜਮਾ ਰਖੋ ॥ ਜੌਨਸੀ ਬਾਤ ਫਰਮਾਵਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਬਦਲਤੀ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਸੰਗਤਪੁਰ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲਤੇ ਖੇਲਤੇ

¹ As has been pointed out above, *dhārā* or plundering in bands, was not uncommon in the period of our study. When Fateh Singh came to chastise the *jat* inhabitants of the recalcitrant villages, he found them away on their plundering raid (*dhārā*). He 'looted' their villages!

² It may be pointed out that the village of Gujarpur near Amritsar was held by its *zamīndārs* (peasant proprietors) in service-*jāgīr* (*naukarī*) since the time of Jassa Singh Ahluwalia.

³ Chaudhari Qadir Bakhsh, Rajput by caste, was the son of Shadi Khan, a resident of Talwandi Chaudharian near Kapurthala. For detail, see, f. 161b, below.

⁴ The phrase *qadīmī rayyat* has been used in this work in the ordinary sense of the old subjects of the Ahluwalias.

⁵ The allusion to the grain (*ghalla*) not coming from these villages suggests that they were probably in a state of rebellion and had not been paying the land revenue, which presumably was paid in kind.

⁶ The high bank of the river, flanking the floodplain is generally called *dhāhā*.

⁷ In all probability, these *Mundewālias* were the residents of village Munde, situated about 24 miles south-east of Amritsar towards the river Beas. Elsewhere, Ram Sukh Rao mentions that Gurbaksh Singh Mundewalia was the *sarkarda* of the Mājha forces that fought on the side of the Ahluwalias against Baghel Singh Chhilondiwala at Nurmahal in Sammat 1838: *Jassa Singh Binod*, MS, f. 236 a.

ਮੁੰਡੇ ਗਾਂਵ ਕੇ ਅੰਦਰ ਗਏ ॥ ਕਦਰੇ ਹੀ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ॥ ਤੇ ਸਭ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਅਜੇ ਇਨ ਕਾ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਖਬਰ ਹੂਈ ਤਾਂ ਗਾਂਊ ਕੇ ਲੋਗ ਹਥਯਾਰ ਪਕੜ ਕੇ ਆਏ ॥ ¹ ਤੇ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਲੜਾਈ ਕੋ ਤੀਆਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ² ਕੋ ਖਬਰ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਹਾਜ਼ਰ ਆਇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਹੀ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਦੁਪਹਿਰਿ ਰਹ ਕੇ ਫੇਰ ਸੰਗਤਪੁਰੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸਸਾਂ ਕਰੀਆਂ ਤੇ ਜਵਾਨ ਰਾਖੇ ॥ ³ ਤੇ ਮਕਾਨ ਛੁਡਾਏ ਤਾਂ ਏਹ ਬਾਤ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮਗੜੀਏ ਹੋਰਾਂ ਸੁਣੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਬੇਟੇ ਆਪਣੇ ਕੋ ਕਹਯਾ ॥ ਜੇ ਤੁਮ ਨਸੇ ਪੀਤੇ ਹੋਤੇ ਗਾਫਲ ਰਹਤੇ ਹੋ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫ ਫੌਜ ਕੀ ਇਰਾਸਤਗੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਏਹ ਸਭ ਕਾਮ ਤੁਮਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆਂ ਜੋ ਈਹਾਂ ਕਿਲਾ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਬੇਲਦਾਰ ਤੇ ਵਿਗਾਰੀ ਨਹੀਂ ॥ ⁴ ਫੌਜ ਤੇ ਲਵਾਹਿਕਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਤੁਮ ਸਭ ਬਣਾਵੋ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਈਟਾਂ ਲਯਾਇ ਲਯਾਇ ਕੇ ਲਾਗੇ ਬਣਾਵਣੇ ॥ ਫੇਰ ਵੇਲਦਾਰ ਤੇ ਵਿਗਾਰੀ ਭੀ ਵਾਫਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਏਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਔਰ ਫੌਜ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਕਦਰੇ ਹੀ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਜਬ ਰੰਜ ਮੈਂ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਵਾਂਗੀਆਂ ਬਤਾਇਆਂ ਜੋ ਧਾੜਬੀ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਪਰੁ ਨਾ ਮਾਨੀ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਪੀਛੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਐਡੀਆਂ ਰੰਜਾਂ ⁵ ਹੋਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ਜੋ ਆਦਮੀ ਪਾਸ ਖਲਾ ਨਾ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਧਾੜਬੀ ਨਿਗਾ ਪੜੇ ਸੋ ਪਕੜਨੇ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ⁶ (f. 69a) ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਰਜਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਜੋ ਲਾਹੌਰੀ ਦੀਵਾਨ ⁷ ਨੇ ਹਮਾਰਾ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੋਡਯਾ ॥ ਹੁਰਮਤ ਭੀ ਤੇ ਰਿਜੁਕ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੇ ਨੌਕਰ ਭੀ ਬਿਇਜਤੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੀ ਗੁਮਾਸਤਗੀਰੀ ਮੈਂ ਹਮਾਰਾ ਏਹ ਹਾਲ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਲਚਾਰ ਕੋ ਵਤਣ ਛੋਡਣਾ ਇਖਤਯਾਰ ਕਰਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਦ ਓਹ ਕੈਦ ਹੂਆ ਤਾਂ ਹਮਾਰੀ ਤਸੱਲੀ ਹੂਈ ॥ ਜੋ ਅਬ ਖਵਿੰਦ ਅਰਜਾਂ ਸੁਣੇਗੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਫਰਮਾਈ ॥ ਕੜੇ ਤੇ ਘੋੜਾ ਖਾਸ ਤੇ ਸਿਰੋਪਾਉ ਬਖਸਯਾ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ ਰਹਾ ਕਰੁ ॥ ਫੇਰ ਸੰਗਤਪੁਰ ਆਏ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਹਰ ਵਖਤ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਮੈਂ ਰਹਣੇ ਲਾਗਾ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਭੀ ਕੁਸਕ ਤਯਾਰ ਹੋਇ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਗਾਂਵ ਭੀ ਉਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸਭਨਾ ਲਿਖਿ ਦੀਆ ॥ ਜੇ ਫਰਮਾਬਰਦਾਰੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਰਹਜਨੀ ਭੀ ॥ ਨਾ ਕਰਨੀ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਮਾਮੂ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਉਹਾਂ ਛੋਡ ਕਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰੂਬਰੂ ਹੋ ਕਰ ਕਦਮ ਬੋਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਬਡੀ ਮੇਹਰਿਬਾਨੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਏਹ ਘੋੜਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੋਸ ਹੈ ॥ ਅਰ ਆਪ ਕੀ ਲਾਯਕ ਹੈ ॥

¹ It is interesting to note the determination and courage shown by the inhabitants of a village who came prepared to fight with the *kunwar*.

² It may be pointed out that the reference here seems to be to more than one *muqaddam* in the village in question.

³ The *kunwar* is recruiting men while apparently on a hunting excursion.

⁴ It appears that the construction work of the rulers was done ordinarily with forced labour (*begār*), but in this case the soldiers and other dependents (*lawāhiqān*) were made to go ahead with the work on the fortress until the masons and *begārīs* could be arranged.

⁵ The word *ranjān* stands for thick bushes, high enough to enable a high-wayman (*dhārwi*) to hide in them.

⁶ The eight folios with repeated numbering indicated by the letter 'R' end here.

⁷ Ram Sukh Rao refers here to the event which took place in Sammat 1846 (A.D. 1789) when Diwan Shaikh Karimullah, also known as Lahori Diwan, had revolted against his master and taken possession of Sultanpur after expelling Shadi Khan, the father of Chaudhari Qadir Bakhsh : Diwan Ramjas, *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 318.

ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਐਸਾ ਘੋੜਾ ਕਹਾਂ ਸੇ ਲੀਯਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਲਹੌਰੀ ਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਮੈਂ ਸੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਫੀਲ ਨਜਰ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਸਭ ਸਿਫਤਾਂ ਮੈਂ ਬੇਸ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਮ ਭੀ ਆਪ ਸੰਤੋਂ ਕੀਆਂ ਖਿਜਮਤਾਂ ਕਰੋ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਅਸੀਂ ਕਰਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਰੋਜ ਸੰਤਾਂ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਕੋ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਖੁਲਾਇ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਨਗਦ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਕਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਦੇ ਕਰ ਖੁਸ ਕਰਨੇ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਖਿਜਮਤ ਆਪ ਹੀ ਕਰਨੀ ॥ ਤੇ ਏਕ ਦਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਗਾਫਲ ਹੋਤੇ ॥ ¹ ਅਰੁ ਸਭ ਵਖਤ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਬੰਦਗੀ ਕੇ ਠਹਰੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤਮਾਮ ਰਾਤ ਮੈਂ ਕਦਰੇ ਹੀ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ ॥ ਅਰ ਪਲੰਘ ਪਰ ਭੀ ਨਾ ਅਰਾਮ ਕਰਨਾ ॥ (f. 69 b) ਫੇਰਿ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਫਰਮਾਇਆ ਉਸ ਵਜਾ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਖਿਜਮਤ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਕਾਮਾਂ ਸੀ ਏਹ ਬਾਤ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਏਹ ਖਿਜਮਤ ਖਾਵਿੰਦ ਕੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਮਾਮੂ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਸੰਗਤਪੁਰੋਂ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਫੌਜ ਕੀ ਤਲਬ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਜਿਆਦਾ ਕਰ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਮਨੋਹਰ ਜੂ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਜਨੇਰ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਉਸ ਤਰਫ ਆਪਸ ਮੈਂ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕਾ ਨਿਫਾਕੁ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਤਬ ਲੋਈ ਸਾਹਬ ² ਭੀ ਆਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਿਰਦਾਰ ਲਿਖੇਂ ਜੋ ਇਸ ਤਰਫ ਆਈਏ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀ ਭੀ ਮਰਜੀ ਯੇਹੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਜੋ ਈਹਾਂ ਕਾਮ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਹਟ ਆਵੋ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਹਾਜ਼ਰ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਨਾਥ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਧਾਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਹਾ ਘੋਰ ਅਘ ਹੋ ਕਰੇ ਸੁਨੋ ਗਰੀਬ ਨਵਾਜ ॥ ਬਿਰਦਲਾਜ ਉਰਸਾਜ ਕਰ ਸਰਣ ਕਰੋ ਬਿਜਰਾਜ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲ-ਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਧਿਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਣਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਸੰਗਤਪੁਰ ਆਦਿ ਬਰਣਨੰ ॥ ਨਾਮ ਸਪਤਦਸਮੋਂ ਰੈਵਤ ॥ ੧੭ ॥ ³ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕੇਸਵ ਕਾਮਦ ਕਮਲ ਕਰ ਕਮਲਾ ਰਮਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥ ਕਮਲ ਨੈਨ ਕਲ ਕਲਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕੰਸ ਕਰਾਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੇਸਵ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ਸਭ ਕਾਮਨਾ ਕੇ ਦੇਨ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਕਮਲ ਸੇ ਜਿਨ ਕੇ ਹਾਥ ਹੈਂ ॥ ਲੱਛਮੀ ਸੋ ਜਿਨ ਕੇ ਰਮਨ ਹੈਂ ॥ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਘਰ ਹੈਂ ॥ ਕਮਲ ਤੇ ਕਲ ਕਯਾ ਸੁੰਦਰ ਜਿਨ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰ ਹੈਂ ॥ ਕਲਾ ਜੋ ਚਤੁਰਾਈਆਂ ਤਿਨੋ ਕੀ ਖਾਨ ਹੈਂ ॥ ਕੇਸੀ ਅਰੁ ਕੰਸ ਕੋ ਕਰਾਲ ਕਯਾ ਭਯਾਨਕ (f. 70 a) ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ ॥ ⁴ ਹਕੀਕਤ ਗੜ ⁵ ਕੇ ਹਗਾਮੇ ਕੀ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਤਸਰੀਫ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥

¹ Bhag Singh's regard for the pious has already been noted (f. 35b, above) Personally distributing *parshād*, alms and clothes among the men of piety (*sants*) appears to be a daily feature of Bhag Singh's life. He, in fact, asked Fateh Singh to follow in his foot-steps. See also, Diwan Ramjas, *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 342-46.

² Ram Sukh Rao is perhaps referring to Louis Bourquin, the lieutenant of General Perron who served Daulat Rao Sindhia in the Delhi region for some time. For their dealings with the cis-Satlej Sikh chiefs, see N. K. Sinha, *Rise of the Sikh Power*, 94, 95 & 97-98.

³ Following the Contents listed above (ff. 11b-13b), Chapter Sixteen and not Chapter Seventeen, should end here.

⁴ Chapter Seventeen largely deals with the tumult of Garh, the *kunwar's* tour towards Naipalan and Dogran, the death of Bhag Singh, a brief account of Jassa Singh's career, and the *gaddīnīshīnī* of Kunwar Fateh Singh. According to the Contents listed above the account of Garh and *kunwar's* visit to Naipalan and Dogran should have formed part of the previous chapter.

⁵ The reference here is to Garhdiwala, situated 18 miles from Hoshiarpur, towards Dasuya.

ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਪਾਰਲੇ ਗਾਵਾਂ ਕੇ ਨਿਪਾਲ ¹ ਆਏ ਤੇ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀ ਰੈਯਤ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਮਾਝੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਲਿਖੀ ਸੀ ॥ ਇਸੀ ਵਜਾ ਨਿਮਕਹਰਾਮਾ ਕੇ ਫਸਾਦ ਮੇਂ ਇਨ ਕੀ ਤਰਫ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਕਾਰਦਾਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਏਹ ਧਾੜੇ ਭੀ ਉਰਾਰ ਪਾਰ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਬਰਸਾਤ ਮੈਂ ਜਬ ਵਾਫੂਰ ਪਾਣੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤਬ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਚੜ ਕਰ ਗਾਵਾਂ ਕੋ ਆਇ ਪੜਤੇ ਸੇ ॥ ਲੂਟੇ ਤੇ ਕਤਲ ਭੀ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਫੇਰ ਭੀ ਯੇਹੀ ਤਰਾਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਰਵਾਨਾ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਨਿਦਾਨ ਸੇ ਤੇ ਕਾਂਗੜਿ ਜੀ ਤੁਸਾਡੀ ਸੁਖ ਦੇਣੇ ਗਏ ਸੇ ॥ ² ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਹੋਰਾਂ ਬਡੀ ਖਾਹਸ ਸੈ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਕਰੀ ਸੀ ਤੁਸਾਡੀ ॥ ਅਣਰੁੱਧ ਚੰਦ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਤਬ ਹੀ ਰਿੱਲੂ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਕਿਲਾ ਡਲਵਾਇ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਔਰ ਕਾਮ ਭੀ ਦਾਰਸਤ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਔਰ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਾ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਸਾਬ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਬਮੈਇ ਸਭਨਾ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਕੋ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੰਨਸੇ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਤਾਬਯਾਦਾਰ ਸੇ ਉਹੁ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਜਾਇ ਸਾਮਲ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਅਬ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਉਹ ਬਾਤ ਸਭ ਫਰਔਸੁ ਹੋਇ ਗਈ ਹੈ ॥ ³ ਫਿਸਾਦ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੇ ਮਾਮੂ ਕੋ ਅਸਾਂ ਤੋਰਿਆ ਹੈ ॥ ਗੜਵਾਲੇ ਜੋ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਪਣੇ ਹੈਂ ॥ ਉਨ ਸਾਬ ਹਗਾਮਾ ਕੀਆ ਰਾਜਾ ਕੇ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਪਰਵਾਨੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਸਮਝ ਕਰ ॥ ਫੌਜ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਭੇਜ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ਸਠਾਰਾਂ ਸੈ ਅਠਵੰਝਵਾਂ ਸੁਰੂ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਕੀ ਸਰਾਂਇ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਤੇ ਏਕ ਜਾਗਾ ਏਕ ਰੋਜ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਅਰਾਮ ਕੀਆ ॥ ⁴ ਤੇ ਜਬ ਆਧੀ ਰਾਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਬਡਾ ਬੋਝ ਸੀਨੇ ਉਤੇ ਮਾਲੂਮ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਗਲੇ ਉਪਰ ਭੀ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਐਸਾ ਹੂਆ ਜੋ ਬੋਲਯਾ ਭੀ ਨ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕਾ ਨਾਮ ਲੈਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਬ ਉਹੁ ਬੋਝ ਹਟ ਲਯਾ ॥ ਫੇਰ ਬੈਠ ਕਰ ਜਾਚਨ ਲਾਗੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੀ ਬਾਂਈ ਬਾਂਹ ਪਕੜ ਕੇ ॥ ਦਬਾਇ ਕੇ ਪਲੰਘ ਕੀ ਪਾਟ ਤਲੇ ਦਈ ਉਸਨੇ ॥ ਤਾਂ ਦਾਂਏ ਹਾਥ ਸੇ ਤੁਮਾਚੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਜਜਿਬੇ ਸੈ ਕਹਾ ਜੋ ਪਲੀਤ ਬਾਂਝ ਛੋਡਿ (f.70b) ਦੇਹ ॥ ਅਰ ਮਾਲੂਮ ਤਾਂ ਕੁਸ ਨਹੀਂ ਸਾ ਹੋਤਾ ॥ ਪਰੁ ਤੁਮਾਚਾ ਲਗੇ ਤਾਂ ਐਸਾ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਜੈਸਾ ਕੁਰੂਇ ਮੈ ਲਗਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਬਾਂਹ ਓਸ ਨੇ ਛੋਡ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਾ ਕਹਾ ॥ ਤੇ ਦਿਰਾਜ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਚਾਰ ਘੜੀ ਕੇ ਬਾਦ ਫੇਰਿ ਪਲੰਘ ਓਸ ਨੇ ਖੈਂਚਯਾ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਹ ਕਯਾ ਕਾਮ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਅਰਾਮ ਕਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਾ ਕਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਹੀ ਇਰਾਮ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਕੁਸ ਨਾ ਇਸਾਰਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ

¹ The Naipals are a clan of the Bhattis, called after Naipal, the son of Bhuni.

They were found on the Satlej above Ferozepur, near Makhu and Fatehgarh. Although Jassa Singh established a *thāna* at Makhu, they remained poor agriculturists and notorious thieves : Denzil Ibbetson, *Punjab Castes, A Glossary of the Tribes and Castes of Punjab and North West Frontier Province* 139. See also, *Gazetteer of the Ferozepur District (1883-84)*, 21.

² *Sukhnā* is a Panjabi word denoting the making of an offering at a religious place by way of thanks-giving on the fulfilment of a wish. In this case, Bhag Singh had taken the vow for a pilgrimage to the Jawalamukhi temple if the child Fateh Singh recovered from the smallpox. See also, ff. 62a-b, above.

³ In his *parwāna* addressed to the *kunwar*, Bhag Singh informs him about Raja Sansar Chand's attack on Garhdiwala and alludes to his once friendly relations with the ruler of Kangra which were now forgotten. For some detail of their amiable relations in the past, see ff. 62b-63a, above.

⁴ In the following folios (70a-71a) Ram Sukh Rao gives what he regards as an account of Fateh Singh's encounter with a phantom (*sāya*) in the *sarāi* at Sultanpur. He also underlines the *kunwar's* fearlessness and nerve in tackling the situation.

ਚੌਧਰੀ ¹ ਕੋ ਏਹ ਸਾਰੀ ਬਾਤ ਫਰਮਾਈ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ਼ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਭੀ ਰੁਬਰੂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲੀਆ ² ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਕੰਛਾਵਾਲਯਾ ³ ਕੀਆਂ ਅਰਜਾਂ ਲਾਗਾ ਕਰਨੇ ॥ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਚਮਕ ਕਰ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਮੇਰੀ ਲਾਤ ਟੁਟਣੇ ਲਾਗੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਕਾਸ ਕਾ ਬੋਝ ਪੜਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਸੈਇ ਰਾਂਦਿ ਉਪਰ ਸੇ ਉਠ ਕਰ ਪੀਲਸੋਜ ⁴ ਕੋ ਦੋਨਾਂ ਮੂਠਾ ਮੈਂ ਪਕੜ ਕਰ ਦੌੜ ਕੇ ਮਕਾਨ ਕੇ ਅੰਦਰ ਛੋਟੀ ਜੈਸੀ ਬੁਰਜੀ ਸੀ ॥ ਉਸ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਵੱਤੀ ਬੁਝ ਗਈ ਤੇ ਜਬ ਉਠਾਇ ਕਰ ਲੇ ਚਲਿਯਾ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਸਾਬ ਪਰਛਾਂਵੇ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤੁਰਯਾ ਜਾਤਾ ॥ ਤੇ ਕੱਦੁਲੜ ਕੇ ਜੈਸਾ ਸਾ ਤੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਕੋਤਾ ਵਾਲ ਮਲੂਮ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਉਸ ਕੇ ਪੀਛੇ ਦੌੜੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੁਰਜ ਮੈ ਜਾਇ ਕਰ ਫੀਲਸੋਜ ਸੁਟ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਅਨੇਰਾ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਅੰਦਰ ਸੇ ਸੋ ਘਬਰਾਏ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਡਰੋ ਨਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਬੁਰਜੀ ਮੈਂ ਸਿਰਾਬ ਸੀ ॥ ਜਬ ਬਰਤਨ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਓਸ ਮੈਂ ਕਮ ਨਿਗਾ ਆਈ ॥ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਕੀਆ ਜੋ ਏਸ ਨੇ ਸਿਰਾਬ ਪੀਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰੁ ਸਰਾਬ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਅੰਦਰ ਰਾਖੀ ॥ ਤੇ ਕਸਮਾਂ ਪਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਫੇਰ ਵੇਖਾ ਤਾਂ ਬਾਸਨ ਖਾਲੀ ਦੇਖੇ ॥ ਫੇਰ ਕਸਮਾਂ ਪਾਈਆਂ ਜੋ ਤੂੰ (f. 71a) ਦਿਖਾਈ ਦੇਹਿ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸੀ ਵਜਾ ਪਰਛਾਂਵੇ ਕੀ ਤਰਾਂ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ॥ ਫੇਰ ਚਰਾਗ ਗੁਲ ਕਰ ਗਯਾ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਹ ਤਮਾਸਾ ਤਅੱਜਬ ਕਾ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੇਤੇ ਸਰਾਇ ਮੈਂ ਹੈਂ ਸਭ ਕੋ ਦਿਖਾਵੋ ॥ ਫੇਰ ਕਦਰੇ ਆਦਮੀ ਬੁਲਾਵਣੇ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਕਸਮਾਂ ਡਾਲਣੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਇ ਕੇ ॥ ਕਬੀ ਚਰਾਗ ਗੁਲ ਕਰ ਜਾਣਾ ॥ ਕਬੀ ਕੋਈ ਸੈਇੰ ਪਕੜ ਲਿਜਾਣੀ ॥ ਇਸੀ ਵਜਾ ਸਭਨਾ ਨੇ ਦੇਖਾ ॥ ਅਰੁ ਸਭਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਸ ਵਜਾ ਬੁਲਾਇਆਂ ਆਇ ਜਾਣਾ ਤੇ ਏਤਿਆਂ ਕੋ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣੀ ॥ ਇਸ ਵਜਾ ਸੈਇ ਨੇ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਕੀਆ ॥ ਏਹ ਬਡਾ ਤਅੱਜਬ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਫਤੁੱਲਾ ਸਾਹ ⁵ ਹੋਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਇਸ ਜਾਗਾ ਕੋ ਆਗੇ ਭੀ ਸਾਏਵਾਲੀ ⁶ ਕਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹਮ ਭੀ ਇਕ ਰੋਜ਼ ਦੁਪਹਰਿ ਸੋਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਹਮਾਂਨੂ ਮੁਕੀਆਂ ਲਾਵਤਯਾਂ ਇਕ ਵਡੇ ਜੋਰ ਕੀ ਮੁਕੀ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਚੋਟ ਲਾਗੀ ਤੇ ਹਮਾਂਨੇ ਜਾਨਯਾ ਜੋ ਨਫੁਰ ਮੁਕੀਆਂ ਲਾਵਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਹਮਾਂਨੇ ਖਫਗੀ ਸੇ ਕਹਾ ਏਹ ਕਯਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੁਹਿ ਉਤੋਂ ਪੱਲਾ ਲਾਹਿ ਕੇ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਹਮ ਜਲਦੀ ਸੈ ਬਾਹਰਿ ਆਏ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਉਹਾਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਇਰਾਮ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਪਰੁ ਫੇਰ ਨਾ ਦਿਖਾਈ ਦਈ ॥ ਤੇ ਇਸ ਬਾਤ ਥੀਂ ਪੀਛੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਬਰਸ ॥ ਗੁਲਾਮ ਮਹੰਮਦ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਭਾਈ ⁷ ਏਕੱਲਾ ਹੀ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਕੋ ਅਵਾਜਾਂ ਕਰੀਆਂ ਤਾਂ ਆਗੇ ਸੀ ਅਵਾਜ ਹਰਿ ਫੇਰੀ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਆਵੇ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਏਹ ਖਫਾ ਹੋ ਕਰ ਹੇਠ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਅਵਾਜਾਂ ਅੰਦਰ ਦਿਲਾਨ ਮੈਂ ਲਾਗਾ ਦੇਣੇ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ॥

¹ Ram Sukh Rao generally refer to Qadir Bakhsh as the 'Chaudhari'.

² This Charat Singh obviously belonged to village Datewal, but it has not been possible to identify him further.

³ In all probability, these *Kangānwāliās* were the Kang *sardārs* who held territories on both sides of the river Satlej. According to Ram Sukh Rao, they had been subject to the Ahluwalias since Jassa Singh's time : see ff. 290a-b, below. Cf. R. R. Sethi, *The Lahore Darbar*, 37-40.

⁴ By *pīlsoj* or *phīlsoj* Ram Sukh Rao actually means a four-cornered metal lamp (*fatīlsoz*), which according to him, had been carried away by the phantom.

⁵ It has not been possible to identify Fatehullah Shah.

⁶ It is said that the *sarāi* in Sultanpur was also known as a haunted place (*sāyēwalī*).

⁷ Ghulam Muhammad was Chaudhari Qadir Bakhsh's brother. He was one of the many persons who were said to have experienced something queer in this 'haunted' *sarāi*.

ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਾ ॥ ਤਬ ਇਸ ਨੇ ਖੋਫ ਖਾਇਆ ॥ ਤੇ ਦੌੜ ਕੇ ਤਲੇ ਕੋ ਚਲਿਆ ਆਇਆ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਥੀਂ ਆਗੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਇਸਾਰਾ ਮਲੂਮ ਹੂਆ ਸੀ ॥ ਪਰੁ ਇਸ ਵਜਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣੀ ਤੇ ਕਹੇ ਲਾਗਣਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਰਹਿਜਨ ਅਸਵਾਰ ਤੀਹ ਚਾਲੀ ਉਤਰੇ ਹੂਏ (*f.* 71b) ਕੜਹਲਾ ¹ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਮੈਂ ਦੇਖ ਆਇਆ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਓਹ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਓਹ ਯਾਗੀ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਦੋਨੀ ਤਰਫੀਂ ਕੁਸ ਕ ਜਖਮੀਂ ਭੀ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੋ ਫਕੜ ਕਰਿ ਲੈ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਪਾਰ ਤਲਵੰਡੀ ² ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਮੌਜੇ ਨਿਪਾਲ ਕੋ ਅਵਾਦ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮੱਲਾਂਵਾਲੇ ³ ਕੇ ਤੇ ਹਾਰਫਕਯਾਂ ⁴ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਖਾਸ ਰੈਯਤ ਹਾਂ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਕੱਲ ਕੋ ਆਗੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰੀਏ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਜੋ ਖਾਸ ਰੈਯਤ ਹੈ ॥ ਸਭ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਸਾਂਮ ਕੋ ਆਪ ਕਾ ਪਰਵਾਨਾ ਆਇਆ ॥ ⁶ ਜੋ ਤੁਸਾਡਾ ਮਾਮੂ ਗੜ ਜਾਇ ਉਤਰਯਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਗੜਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਕਦੀਮੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀ ਉਨ ਸੈ ਦੁਸਮਣੀ ਰਖਤੇ ਸੇ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਤੁਸਾਡੇ ਮਾਮੂ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਰਾਜੇ ⁷ ਹੋਰਾਂ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਔਰ ਤਰਫ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਨੇਮ ਭੀ ਕਰ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਕੋ ਇਤਬਾਰ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਤਿ ਗਾਫਲ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੀ ਫੌਜ ਤੇ ਸਿਰਦਾਰ ਰਾਤ ਕੋ ਗਾਮ ਮੈਂ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਏਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਸੇ ॥ ⁸ ਤੇ ਤੁਸਾਡਾ ਮਾਮੂ ਕਦਰੇ ਹੀ ਫੌਜ ਸੈ ਭੇਜਾ ਸਾ ॥ ਵਾਸਤੇ ਖਬਰ ਗੀਰੀ ਕੇ ਜਬ ਏਹ ਸੋਏ ਉਠੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਖੂਬ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਜਖਮੀ ਭੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਔਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਜਖਮਾਂ

¹ The village Karahal is about 8 miles to the north of Sultanpur in district Kapurthala.

² There are many places known by the name Talwandi. It appears that Ram Sukh Rao refers here to Talwandi Naipalan which is situated on the left bank of the river Satlej, about four miles to the north of Makhu.

³ The village Mallanwala is situated on the road from Makhu to Ferozepur, about 8 miles south of Makhu.

⁴ Harfkian, a small village situated about 8 miles south-west of Makhu.

⁵ Apparently, these villages had been subject to the Ahluwalias since Jassa Singh's time and were shown special consideration by Fateh Singh. Ram Sukh Rao writes both *khās rayyat* and *qadīmī rayyat* for such villages.

⁶ At this stage Fateh Singh received a *parwāna* from his father asking him to come immediately as Raja Sansar Chand had attacked Garh (Garhdiwala).

⁷ Raja Sansar Chand had sent his messenger to Diwan Hamir Singh who was encamped at Garhdiwala promising to go away in the opposite direction. Having thus beguiled the *diwān*, his small detachment was attacked by Sansar Chand in the night.

⁸ Sansar Chand was in fact accompanied by Jassa Singh Ramgarhia, who, it is said, wanted to avenge the loss of Miani (*ff.* 68b-62Rb, above) caused at least partly by Bhag Singh's help to Ranjit Singh: Prithipal Singh Kapur, *Sardar Jassa Singh Ramgarhia*, 122. See also, Diwan Ramjas, *Tawārikh-i-Kapurthala*, I, 337-38.

ਨੇ ਲਚਾਰ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਉਹਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਗੜਵਾਲਾ ¹ ਤੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਹਥਿਆਰ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਅਬ ਉਨ ਕਾ ਡੇਰਾ ਇਸ ਤਰਫ ਕੋ ਕੂਚ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਸਾਂ ਭੀ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਕੂਚ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਤੁਮ ਭੀ ਜਲਦੀ ਪਹੁੰਚੋ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਭੀ ਨਾ ਠਹਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸੇ ॥ ਉਹਾਂ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕਾ ਡੇਰਾ ਹਟਿ ਕੇ ਸਿਰਦਾਰ (f. 72a) ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ² ਕੀਆਂ ਬਗਵਾਵੋ ³ ਕੋ ਕੂਚ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਸਾਬ ਬਾ ॥ ਤੇ ਮਾਂ ਓਸ ਕੀ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਸੀ ॥ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਪੀਛੇ ਕੋ ਜਾਵੋ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ ਰਹਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਰਹਣਾ ਭੀ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਮੁਲਖ ਕੀ ਤਰਫ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਬਮੈ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ⁴ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਫਗਵਾੜੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਫਗਵਾੜੇ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਪੈਰ ਉਪਰ ਕੁਸੁ ਬੁਖਾਰ ਉਠਯਾ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਆਪ ਸਹਰ ਕੋ ਕੂਚ ਫਰਮਾਈਏ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਡੇਰਾ ਆਗੇ ਕੋ ਹੀ ਕਰਨਾ ਨੇਕ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਹਰਕਤ ਮਲੂਮ ਹੂਈ ਤਾਂ ਹਟ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਫਤੇਕੋਟ ਮਾਝੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਸੁਣਿਆ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਬਾ ਕੋ ਹਰਕਤ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਉਸੀ ਵਖਤ ਆਣ ਕਦਮਬੋਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਦੇਖ ਕੇ ਏਨਾ ਕਾ ਦਿਲੁ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਗਮ ਮੈਂ ਹੂਆ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਇਕੁ ਤੇ ਪਿਤਾ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਬਿਜਾਇ ॥ ਦੂਜਾ ਮਹੱਬਤ ਅਰੁ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਖਿਜਮਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀਆਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਾਨੂ ਤਲੇ ਲੈ ਚਲੋ ॥ ਤੇ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਕਬ ਹੈ ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਨੇ ਕਹਯਾ ਸੁਕਰਵਾਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਦਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸਾ ਨਿਤ ਕਾ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਤੇ ਭਜਨ ਕਾ ਨੇਮ ਓਸ ਮੈਂ ਨਾਗਾ ਨਾ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਇਬਾਦਿਤ ਇਸ ਵਜਾ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਆਠਾਂ ਪੈਹਰਾਂ ਮੈਂ ॥ ਬਿਨਾ ਖਵਿੰਦ ਕੀ ਯਾਦਿ ਥੀਂ ਕਿਸੀ ਤਰਫ ਨਹੀਂ ਸੀ ਧਯਾਨ ਹੋਤਾ ਤੇ ਅਲੂਣਾ ਖਾਣਾ ॥ ਤੇ ਜਮੀਨ ਉਪਰ ਸਵਣਾ ॥ ਤੇ ਵਰਤ ਬਡੇ ਕਠਨ ਰਾਖਣੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਤ ਕੋ ਜਾਗਣਾ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜਾਂ ਕੀ ਗੋਰ ਕਰਵਾਣੀ ॥ ਸੋ ਮੁਤਾਂਦਾ ਪੀਛੇ ਨਿਤਨੇਮ ਮੈਂ ਲਿਖੀਆ ਹੈ ॥ ⁶ ਬਡੇ ਬਡੇ ਉਮਦਾ ਫਕੀਰ ॥ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ॥ ਜੋਨਸੇ ਦੁਨੀਆਂ ਕਾ ਇਲਾਕਾ ਨਹੀਂ ਸੇ ਰਖਤੇ ॥ ਜਬ ਏਹ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਤੇ (f. 72 b)

¹ Mehtab Singh was the son of Lal Singh and grandson of Mansa Singh of Garhdiwala who had been an associate of Tara Singh Dallewalia before submitting to Jassa Singh Ahluwalia. After the loss of Garhdiwala, Mehtab Singh sought shelter with Fateh Singh who granted him Dharamkot, Hasanpura and Man Talwandi near Kartarpur for his subsistence : *Raṁsa-i-Panjab* (anon.), 55.

² Dewa Singh was the second son of Hari Singh Sialba, who took possession of Garhshankar and 400 neighbouring villages in addition to Sialba, Ropar, Khizarabad and Kurali. Dewa Singh succeeded to half of his father's possessions, including Sialba : Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 33.

³ Bagwain was a stronghold of Dewa Singh. Bhag Singh Ahluwalia marched towards Bagwain obviously with the idea of punishing Dewa Singh for siding with Raja Sansar Chand.

⁴ Budh Singh mentioned here was Budh Singh Singhpuria, a neighbour of the Ahluwalias. It appears that the Singhpurias remained on very good terms with the Ahluwalias.

⁵ Bhag Singh fell ill at Phagwara. The following folios upto 73-b contain a description of his last illness and the last rites, including the rites just before death, at Kapurthala.

⁶ According to Ram Sukh Rao, Bhag Singh did not break his routine even during his last illness. He spent his time in remembering God, giving alms, keeping fasts, eating salt-free food and meeting the pious. He was also sleeping on the floor. See also, f. 68 R b, above.

ਓਹ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਵਣ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਯਾ ਹਾਜ਼ਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਏਕ ਆਕਬਤ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ ॥ ਤੁਸਾਂ ਦੋਵੇਂ ਲੋਕ ਸਾਧੇ ਹੈਂ ॥ ਤੁਸਾਂ ਰਾਜ ਮੈਂ ਜੋਗ ਸਾਧਯਾ ਹੈ ॥ ¹ ਇਸ ਜੁਗ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸਕੁਲ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਹੁਕਮ ਕੀਆ ਜੋ ਦਿਲਾਨ ਮੈਂ ਬਿਸਤਰਾ ਕਰੋ ਕੁਸਾ ਵਿਛਾਇ ਕੇ ॥ ² ਫੇਰ ਬਿਸਤਰੇ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕਰ ਜੋਨਸੀਆਂ ਰਸੂਮਾਂ ਓਸ ਵਖਤ ਕੇ ਪੁੰਨ ਕਰਨੇ ਕੀਆਂ ਹੈਂ ਸੋ ਸਭ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਔਰ ਗਾਵਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦਾਨ ਕੀਏ ॥ ³ ਤੇ ਸਭ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਅਜੇ ਦੀਵੇ ਆਦਿ ⁴ ਨਾ ਕਰੋ ਤੁਸਾਡੀ ਤਬਾ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਦਰਾਜ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਕ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਰੋਵੇ ਕੋਈ ਨਾ ॥ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਪਣਿਆਂ ਮੈਂ ਸੀ ਕੋਈ ਨਾ ਬੈਠੇ ⁵ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਬੁਲਾਵੇ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਰੋਣ ਜਾਰੀ ਲਾਗੇ ਕਰਨ ॥ ਸੁਖਮਨੀ ਕਾ ਪਾਠ ⁶ ਪਾਸ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕਾ ਆਪ ਨਾਮ ਲਾਗੇ ਉਚਾਰਨੇ ॥ ਫੇਰ ਸਭ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਮ ਬਾਹਰਿ ਹੋਇ ਬੈਠੋ ॥ ਅਸੀਂ ਖੁਸ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜਰੂਰੀ ਹਾਜ਼ਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਸਭ ਬਾਹਰਿ ਹੂਏ ਤਾਂ ਚਿਹਰੇ ਉਪਰ ਕਪੜਾ ਡਾਲ ਕਰ ਦਿਰਾਜ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਪਾਸ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਜਗਾਵਣਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਬੁਲਾਵਣਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕਾ ਨਾਮ ਲਾਗੇ ਕਹਣੇ ਅਹਿਸਤਾ ਅਹਿਸਤਾ ॥ ⁷ ਅਰੁ ਤਿਨ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲੋਂ ਮੈਂ ਆਪਨੇ ਮਨਰੂਪੀ ਭਮਰ ਕੋ ਪ੍ਰੀਤ ਕੇ ਸਹਿਤ ਲੀਨ ਕਰਕੇ ॥ ਅਰੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਸੁੰਦਰ ਮੁਖ ਬਿਖੇ ਅਪ ਨੇ ਚਸਮ ਰੂਪੀ ਚਕੋਰਾਂ ਕੋ ਲਗਾਇ ਕਰਕੇ ॥ ਅਰੁ ਨਵੀਨ ਬੱਦਲਾਂ ਕੇ ਮਨਿੰਦ ਸੁੰਦਰ ਜੋਗੀ ਜਨਾ ਕੋ ਮਨ ਕੇ ਚਰਾਵਨ ਵਾਰੀ ਸਯਾਮ ਸੋਭਾ ਕੋ ਧਯਾਨ ਮੈ ਧਾਰ ਕਰ ਕੇ ॥ ਪਪੀਹੇ ਕੇ ਸਬਦ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਰਾਮ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਐਸੇ ਸਬਦ ਕੋ ਕਹਤੇ ਹੂਏ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਉਨਮੱਤ ਸੇਰ ਕੋ ਪਹਰੀ ਹੂਈ ਫੁਲੋਂ ਕੀ ਮਾਲਾ ॥ ਗਲੇ ਤੇ ਗਿਰਤੀ ਹੂਈ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ॥ ਤਿਸ ਵਜਾ ਬੇ ਮਾਲੂਮ ਸੁਖ ਸੈ ਸਰੀਰ ਕੋ ਛੋਡ (f. 73a)

¹ Bhag Singh is mentioned here as a ruler who had successfully combined kingship (*rāj*) and spirituality (*yog*). In fact, Raja Janak, the ruler of Mithila, also called a *rājriṣhī*, seems to be Ram Sukh Rao's ideal of kingship : see, for example, ff. 35b-36a, above.

² *Kushā* or *dūb*, a sort of 'sacrificial grass', is used in the various *brāhmanical* rituals and also in the rites immediately preceding death. Obviously, Bhag Singh sensed his end to be near when he ordered to be laid on a bed made of *kushā*.

³ Bhag Singh insisted on performing the *gāo-dān* and other rituals, customary in the last moments. These ceremonies also include placing a sprig of the *tulsī* plant and a few drops of the Ganges water in the mouth of the dying person. For some detail of these 'ceremonies relating to death', see, A. H. Bingley, *Sikhs*, 104-07.

⁴ The reference here is to one of the last ceremonies in which a light (*dīwā*) is placed in the dying person's hand, 'to light his way on his gloomy journey through the world of shades' : *ibid.*, 104.

⁵ According to Ram Sukh Rao, Bhag Singh now banished all relatives and others including Kunwar Fateh Singh. In Diwan Ramjas's account, however, only the *kunwar* was permitted to stay with Bhag Singh : *Tāwārīkh-i-Kapurthala*, I, 339.

⁶ *Sukhmanī* is a composition of Guru Arjun. It is composed in *rāg* Gauri and has 24 *ashtpadīs* (verses of eight lines each). According to Diwan Ramjas, its recital was also a regular feature of Bhag Singh's daily religious observance : *ibid.*, 344.

⁷ Bhag Singh died peacefully, repeating God's Name ('*Narain*'). According to Diwan Ramjas, however, listening to the singing of the hymns (*shabad kīrtan*) from the *Granth Sāhib* and repeating '*Wāha Gurū*' marked his last moments : *ibid.*, 338-39.

ਕਰ ਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਰੂਪ ਮੈਂ ਹੀ ਮਿਲ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਮਾਮੂ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਅਬ ਤਾਂ ਚਾਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਕੋ ਪੂਛਯਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਰਾਮ ਕਰ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਕੁਸਾ ਕੇ ਬਿਸਤਰੇ ਉਪਰ ਹੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਆਏ ਅਰੁ ਮਾਮੂ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਹਯਾ ਜੋ ਤੁਮ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਨਬਜ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਦਮ ਨਾ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਬੈਕੁੰਠਬਾਸ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ¹ ਤਾਂ ਸਭ ਗਮ ਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੈਂ ਪੜ ਗਏ ॥ ² ਅਰੁ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਗਣਾਂ ਕੇ ਸੰਬੁਹਾਂ ਕੋ ਅਰੁ ਧੀਰਜਤਾ ਤੇ ਸੀਲਤਾ ਅਰੁ ਬਹਾਦਰੀ ਕੋ ਬਾਰੰਬਾਰ ਸਰਾਹ ਸਰਾਹ ਕਰ ਕੇ ਬਡੇ ਰੁਦਨ ਕੋ ਕਰਨੇ ਲਾਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜੈਸੇ ਮਣੀ ਤੇ ਬਿਨਾ ਸਰਪ ॥ ਤੇ ਪੰਖ ਤੇ ਬਿਨਾ ਜਾਨਵਰ ॥ ਜਲ ਤੇ ਬਿਨਾ ਮੀਨ ਹੋਵੇ ॥ ਐਸੇ ਸਭ ਹੋ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਕੋਈ ਕੁ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਕਯਾ ਸੋਕ ਹੈ ॥ ਵੋ ਤੋ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕੇ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਸੇ ॥ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕੇ ਲੋਕ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਾਡੇ ਜੋ ਮਨੋਰਥ ਰੂਪੀ ਬਿਛ ਸੇ ਤੇ ਸੁਖ ਰੂਪੀ ਫਲਾਂ ਸੇ ਫਲ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਅਪਨਾ ਖੋਟਾ ਕਰਮ ਜੋ ਏਕ ਬਿਧਾਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਉਪਰ ਤੇ ਸੋਕ ਰੂਪੀ ਪਹਾੜ ਕੋ ਗੇਰ ਕਰਕੇ ਤਿਨੋ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਅਪਣੇ ਖੋਟੇ ਦਿਨਾਂ ਕਾ ਜੋ ਏਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਬਰਖਾ ਰਿਤੁ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਮੈਂ ਸੋਕ ਰੂਪੀ ਬੀਜ ਕੋ ਬੀਜ ਦੀਆ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਬੀਜ ਕੇ ਬਿਨਾ ਪਕੇ ਬਚਨ ਰੂਪੀ ਬਹੁਤੇ ਜਲ ਕੋ ਦਿਵਾਇ ਦਿਵਾਇ ਕੇ ਦੁਖਤ ਕਰ ਦੀਆ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਜੀ ਕੇ ਗੁਣ ਅਰੁ ਰੂਪ ਅਰੁ ਚਤੁਰਾਈ ਅਰੁ ਬਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ॥ ਤੇ ਸੀਲਤਾ ਤੇ ਧੀਰਜਤਾ ਇਤਯਾਦਿਕਾਂ ਕੋ ਜੋ ਸਭ ਯਾਦਿ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਤਿਸ ਦੁਖਤ ਕੋ ਪਤੇ ਲਗੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਜੋ ਬਡੀ ਬਯਾਕੁਲਤਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਮੈਂ ਸਰੀਰ ਕੋ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਰਹਤੀ ॥ ਸੋਈ ਤਿਸ ਦੁਖਤ ਕੇ ਫੂਲ ਨਿਕਸੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾਂ ਫੂਲਾਂ ਤੇ ਮਹਾ ਦੁਖ ਰੂਪੀ ਫਲ ਉਪਜੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਫਲ ਖੋਟੇ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਬਿਧਾਤਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਭੁਗਾਈਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਿਸ ਦੁਖਤ ਕੇ ਕਟਣ ਵਾਸਤੇ ਧੀਰਜ ਰੂਪ ਜੋ ਹੈ ਤ੍ਰਿਖਾਣ ਸੇ ਭੀ ਗਯਾਨ ਰੂਪੀ ਤੀਛਣ ਕੁਹਾੜੇ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਸਨਮੁਖ ਨਹੀਂ ਆਉਤਾ ਕਯੋ ਤਿਸ(f. 73b) ਕਾ ਦਿਲ ਭੀ ਦਿਲੇਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਾ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਬਯਾਕੁਲ ਦੇਖ ਕਰ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਸੋਕ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਤੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ॥ ਪਰੁ ਤਿਸ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਨੇ ਵਾਲੇ ਅਬ ਆਸਰਾ ਰੂਪ ਆਪੁ ਹੋ ॥ ਅਬ ਧੀਰਜ ਧਰ ਕੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੇ ਜੋਗ ਜੋ ਕਾਰਜ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰੀਏ ॥ ਫੇਰ ਐਸੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ ਕੋ ਬੇਦ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾਜਲ ਸੇ ਸਨਾਨ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ³ ਸੁਗੰਧ ਕਾ ਲੇਪਨ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਬਿਬਾਨ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰਕੇ ਦੇਵੀ ਤਾਲ ⁴ ਕੋ ਚਲੇ ॥ ਫੇਰ ਤਿਸ ਦੇਵੀ ਕੇ ਮੰਦਰ ਕੇ ਸਮੀਪ ਜਾ ਕਰ ਅਗਰ ਚੰਦਨ ਕੀ ਚਿਖਾ ਬਨਾਈ ॥ ਤੇ ਔਰ ਅਨੇਕ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਅਪਾਰ ਸੁਗੰਧਾਂ ਮਿਲਾਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਬੇਦ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਦਾਹ

¹ Bhag Singh ruled for 18 years and died at the age of 54 on 28th Har 1853 Sammat (10th July, 1810) : Nawab Sher Ali & Inayat Ali, *Zia-ul-Shamas*, 51; Diwan Ramjas, *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 340.

² The rest of the folio is given to lamentations after the death of Bhag Singh.

³ It may be noted that before it was taken for cremation, Bhag Singh's body was washed in the Ganges water in accordance with the Vedic rites.

⁴ According to Diwan Ramjas, the Devi Tal (tank of the Goddess) was constructed by Bhag Singh in Sammat 1854 (1797 A. D.) near the temple of the *devī*. He had even expressed his wish to be cremated alongside the Devi Tal : *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 329 & 338.

ਕ੍ਰਿਯਾ ਕ੍ਰਵਰ ਜੀ ਨੇ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ¹ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਚਉਥੇ ਕੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਮਰਜਾਦਾ ਸੈ ਫੂਲ ਚੁਗੇ ॥ ਸੋ ਪਾਲਕੀ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕੋ ਤੇਰੇ ॥ ² ਫੀਲ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਔਰ ਅਸਬਾਬ ਸਾਬ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਨਾਮ ਕਾ ਗਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਭਾਟ ਬਲ ਕਾ ਤੇ ਜਸ ਕਾ ਤੇ ਦਾਨ ਕਾ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਕੇ ਰਾਜੇ ਇਦਾਬ ਸੋ ਲਿਜਾ ਕਰ ਉਤਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਗਮ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਇਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਏਈ ਸੇ ॥ ਤੇ ਗੁਣੋ ਕਾ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਗੰਗਾ ਜੀ ਜਾਇ ਕਰ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤਰਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਕੋ ਜਰ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਔਰ ਅਸਬਾਬ ਦੀਆ ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਨੇ ਬੇਦ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਜੋ ਕਹਾ ਸੋ ਸੋ ਦਸਗਾਤ੍ਰ ³ ਅਰੁ ਕ੍ਰਿਯਾ ⁴ ਥੀਂ ਆਇ ਔਰੁ ਸਭ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੋ ਕੋ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਦਾਨ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਗਯਾ ਜੀ ॥ ⁵ ਤੇ ਹੋਰ ਤੀਰਥ ਜੋ ਬਡੇ ਸੇ ਉਹਾ ਰਾਇ ਜੁਵਾਲਾ ⁶ ਕੇ ਭੇਜਯਾ ਜਰ ਦੇਕਰਾ ॥ ਤੇ ਉਨ ਜਾ ਕਰ ਪਿੰਡ ਭਰਵਾਏ'

¹ The word *tilānjālī* is derived from *til* (sesame) and *anjālī* (a handful of water). After the cremation all men present go to the nearby river and bathe. The deceased's relations then take a handful of water mixed with sesame and facing southwards, cast it on the ground saying his name and *got* : Denzil Ibbetson, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North West Frontier Province*, I, 846. In this case, Fateh Singh offered the *tilānjālī*.

² Bhag Singh's *phūl* (ashes or unburnt bones) were taken for immersion in the Ganges at Hardwar, where the Ahluwalias still have their establishment and the *pandās*. It may be added that the ashes were carried in a palanquin (*pālki*), escorted by elephants and cavalry, and were well-received on the way by the chiefs across the Satlej.

³ According to the *brāhmanical* rites, *dasgātar* stands for the ceremonies for the first ten days after death, when as many *pinds* (see n. 7, below) as the number of days elapsed since the death, and a vessel of water, are offered to the soul of the deceased : Kahan Singh, *Mahān Kosh*, 615. It may be added that these obsequial ceremonies varied from region to region and people to people : see, for example, Denzil Ibbetson, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North West Frontier Province*, I, 839-74; particularly, 851 & 857-58.

⁴ The ceremony of *kiryā* is generally the last day of the obsequies. *Brāhmans* are fed on this day and it ends with the installation of the heir symbolised by the *dastār-bandī* or tying of the turban (*pagrī*) : *ibid*, 860-61.

⁵ It is interesting to note that a place as distant as Gaya was visited by the relations and representatives of the deceased in connection with the last rites.

⁶ Jawala Rai, obviously a *brāhman*, was also a poet of some distinction. It may be recalled that he was the one who composed a *kabit* describing the assembly at the time of Fateh Singh's marriage : see, *f.* 66 a, above.

⁷ On the eleventh day after death, the *pinds* (the obsequial cakes), made of flour of rice, mixed up with *ghī*, sugar, milk, curds, flowers etc., are offered to the soul of the deceased for its use until its final departure for the next world which is supposed to take place on the thirteenth day : A. H. Bingley, *Sikhs*, 106, See also, John T. Palts, *A Dictionary of Urdū, Classical Hindi and English*, 272 - 73.

ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸੈ ਸਿਰੋਪਾਉ ਆਇਆ ॥ ¹ ਸੋ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਪਹਰਾਇਆ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਪੁਰੀਆ ਅਰੁ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਥੀ ਆਦਿ ਔਰ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਘੋੜੇ ਤੇ ਔਰੁ ਲੁਆਜਮਾ ਮਾਤਮ ਪੁਰਸੀ ਕਾ ਦੀਆ ॥ ² ਫੇਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕਹਯਾ ਜੋ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀਆਂ (f. 74a) ਹਕੀਕਤਾਂ ਤਾਂ ਵਾਫਰ ਹੈਂ ਪਰੁ ਕੁਸ ਕੁ ਉਨ ਮੇਂ ਸੀ ਸੁਣੀਆਂ ਅਰੁ ਦੇਖੀਆਂ ਕਹਤਾ ਹਾਂ ॥ ਸੋ ਸੁਣੀਏ ॥ ³ ਲਖਪਤ ਰਾਇ ਦੀਵਾਨ ਕਾ ਭਾਈ ਜਸਪਤ ਰਾਇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਰਯਾ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਅਰੁ ਕਸੂਰ ਕੀ ਗਿਰਦਾ ਅਰੁ ਚੂਹਣੀਆਂ ਵਗੈਰੇ ਮਕਾਨ ਲੂਟੇ ਅਰੁ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਇਪੁਰ ਮੇਂ ਲਛਮੀ ਨਾਰਾਯਣ ਦੀਵਾਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਭਗਾਈ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਕਸੂਰ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕੇ ਅਬੀਰਾਂ ਸੈ ਜੰਗ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਪਹਾੜ ਕੀ ਕੰਡੀ ਕੰਡੀ ਸਯਾਲਕੋਟ ਥੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਜੀ ਤੀਕੁਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਜੋ ਯਾਗੀ ਹੂਆ ਉਸ ਕੋ ਲੂਟਾ ਅਰੁ ਮਾਰਾ ॥ ਜੋਨਸਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ਉਸ ਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾ ਮੇਂ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਬਡੇ ਬਡੇ ਮਕਾਨਾਂ ਸੇ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਨਜਰਾਨੇ ਅਰੁ ਮਾਮਲੇ ਲੀਏ ॥ ਅਬ ਜਹਾਂ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਸਰਹਿ ਹੈ ਤਹਾਂ ਏਕ ਛੋਟਾ ਸਾ ਗਾਉ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਈਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕੇ ਅਬੀਰਾਂ ਸੇ ਬਡਾ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂਰਪੁਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਚਿਰੁ ਉਤਰੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਤਰਫ ਲਹੌਰ ਕਾ ਸੂਬਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਰਜਾਇ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਂ ਨੇ ਏਹ ਕਹਿ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਹਮ ਤੁਮ ਮਿਲ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕਾ ਬੰਦੁਬਸਤ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਕੋ ਖਾਂ ਭੀ ਕਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਿ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਹਮ ਸਤਗੁਰੂ ਕੇ ਇਕਬਾਲ ਸੇ ਮੁਲਖ-ਗੀਰੀ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਹੋਰੁ ਸਰਦਾਰ ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਂ ਕੇ ਸਾਬ ਨੌਕਰ ਆਏ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਪਠਾਨਕੋਟ ਕੇ ਰਸਤੇ ਤਰਫ ਮਾਝੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਗੁਰਦਿੱਤ ਮੱਲ ਲਹੌਰ ਸੇ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਸੇ ਲੜਾ ॥ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਓਸ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਲਹੌਰ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕਰ ਨੁਰੰਗਾਵਾਦ ਘੇਰਾ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਉਨ ਕੇ ਉਠਾਏ ਅਰੁ ਲੜਾਈ ਉਨ ਕੀ ਭਜਾਈ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁੱਦਿਤ ਬਾਦ ਖਾਂ ਹੋਰੀਂ ਤੇ ਸਦੀਗ ਬੇਗ ਖਾਂ ਕੇ ਸਾਬ (f. 74b) ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਬਡਾ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਫਤਾ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਤਾਲ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕਾ ਕਿਲਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਲਾਬਤ ਖਾਂ ਰਜਪੂਤ ਉਹਾਂ ਕਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਸਾ ॥ ਜਬ ਸਿੰਘ

¹ To mark the end of the obsequies the *kunwar* donned the *siropā* sent by the Darbar Sahib in Amritsar. It was customary for the superior to send the *siropā* or *khil'at* of condolence (*mātam pursī*). In case of the Sikh *sardārs*, however, it came from the Darbar Sahib, their premier shrine. See also, f. 66 b, n. 2, above.

² It may be noted that the *sardārs* who had come for condolence, presented horses and accompaniments to the *kunwar*.

³ In the following folios (ff. 74a-81a) Ram Sukh Rao gives what he calls Tara Singh's account of Jassa Singh's eventful career narrated at the time of Fateh Singh's succession to the *gaddi*. According to the author, Tara Singh himself admitted that his information was not based on any written record, and that he narrated it from his memory, or as he said, from hearsay. It is chronologically and factually inaccurate and does not even tally with Ram Sukh Rao's detailed history of Jassa Singh, entitled *Jassa Singh Binod*. Also, the presentation of Jassa Singh almost as the ruler of the Sikhs and the overlord of the region between the Jamuna and the Indus is not borne out by the available evidence.

ਸਨਾਨ ਕੋ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤੇ ਕਿਲੇ ਵਾਲੇ ਬੰਦੂਖਾਂ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਮਕਾਨ ਕੋ ਕਤਲ ਕਰਾ ਅਰੁ ਕਿਲਾ ਮਿਸਮਾਰ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਤਰਫ ਜੰਗਲ ਕੀ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਜਨਮ ਕੀ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਨੂਰ ਦੀਂ ਕੀ ਸਰਾਇ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਸਾਬ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਭੰਗੀਆਂ ਕੇ ਤੇ ਘਨੀਯਾ ਕੇ ਤੇ ਫੁਰਜ਼ੁਲਾ-ਪੁਰੀਏ ਇਤਯਾਦਿ ਹੋਰੁ ਭੀ ਸਰਦਾਰ ਜੰਗ ਮੈਂ ਸਾਮੁਲੁ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਵਾਫੁਰ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਵੈਰੋਵਾਲ ਕੇ ਰਸਤੇ ਦੁਆਬੇ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਬਮੈ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਆਗੇ ਪੀਛੇ ਲੜਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਹਟ ਕੇ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਕਬੀ ਸਬਖੂਨ ਕਰੇ ਕਬੀ ਆਗੇ ਕਬੀ ਪੀਛੇ ਸੈ ਲੜੇ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਝਨਾਂ ਤੀਕੁਰ ਗਏ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਫਰਜੰਦ ਹੂਆ ਫੇਰ ਕੋੜਾ ਮੱਲ ਦੀਵਾਨ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੱਦਤ ਕਰੀ ॥ ਮੁਲਤਾਨ ਮੈਂ ਸਾਹਨਵਾਜ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਕਾ ਬੇਟਾ ਮਾਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਦਸਤਮੁਬਾਰਖ ਸੈਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋੜਾ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਅਰੁ ਠਾਣਾ ਮੁਲਤਾਨ ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਕੋੜਾ ਮੱਲ ਕਾ ਦਾਖਲ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਕੋੜਾ ਮੱਲ ਕੋ ਮਿਠਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਖਤਾਬ ਬਖਸਯਾ ॥ ਜਬ ਕੋੜਾ ਮੱਲ ਲਹੌਰ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕੋ ਏਹ ਬਾਤ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਮ ਜਾਕਰ ਆਪ ਕੋ ਕਹੋ ਜੋ ਜਗੀਰ ਹਮਾਰੇ ਤੇ ਵਾਫੁਰ ਲਵੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰੇ ਤੇ ਵੈਰਾਨ ਨ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਕੋੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਜੰਗਲ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕਰ ਏਹ ਬਾਤ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋੜਾ ਮੱਲ ਕੋ ਕਹਾ (f. 75a) ਜੋ ਤੁਮਾਰੀ ਅਕਲ ਮੈਂ ਫਰੁਕ ਪੜਾ ਹੈ ॥ ਤੁਮ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਯਹ ਬਾਤ ਕਹਣੀ ਥੀ ਜੋ ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਗੁਜਾਰੇ ਜੋਗੀ ਜਗੀਰ ਬਖਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕੋੜਾ ਮੱਲ ਚਲਯਾ ਗਯਾ ॥ ਫੇਰ ਖਵਾਸ ਖਾਂ ਕਾ ਕਿਲਾ ਤੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤੇ ਖੁਆਸ ਪੁਰਾ ਭੀ ਹਮਲੇ ਸੇ ਮਾਰ ਕਰ ਠਾਣਾ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਬਮੈ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੇ ਲਹੌਰ ਕਾ ਕਿਸਾਪੁਰਾ ਕਤਲ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕੀ ਫੌਜ ਅੰਦਰ ਸੋ ਨਿਕਸ ਕਰ ਲੜੀ ॥ ਤਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਹਥਿਆਰ ਹੂਏ ਅਰੁ ਉਨਾ ਕੋ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮਹਰ ਮਿਠੇ ਕਾ ਮਕਾਨ ਰਣਸੀਹ ਕਾ ਜੋ ਹੈ ਉਨ ਕੇ ਹਾਜਰ ਹੋਣੇ ਮੈਂ ਦੇਰ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਹਮਲੇ ਸੇ ਉਸ ਮਕਾਨ ਕੋ ਮਾਰਾ ਅਰੁ ਲੂਟਾ ਤੇ ਵਾਫੁਰ ਜਵਾਨ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਸਰਕਾਰ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਨਬਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਈਹਾਂ ਹੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤਪ ਕੀ ਬਿਮਾਰੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਰੁ ਸਰਕਰਦਯਾਂ ਕੋ ਜਯਾਦਾ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕੇ ਬਖਸਿੰਦਾ ਬੇਗ ਨੇ ਆਨ ਕਰ ਘੇਰਾ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਲੋਹਗੜ ਮੈਂ ਬਡਾ ਜੰਗ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਖੂਬ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਅੰਬੀਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਭਾਗ ਕੇ ਲਹੌਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬਮੈ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਲਤੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਂ ਹੋਰਾਂ ਲਗਾਏ ॥ ਅਰੁ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਉਹਾਂ ਕਾ ਆਪ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਰਹਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਖਾਂ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਉਠਾਇ ਦੀਏ ॥ ਕੋੜਾ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਉਸ ਕੀ ਭਗਾਇ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਂ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਤੋਫੇ ਤੇ ਰੁਪਏ ਆਪ ਕੋ ਦੀਏ ਫੇਰ ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਂ ਹੋਰੀਂ ਪਹਾੜ ਕੰਢੀ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਜੰਗਲ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕੇ ਮਾਮੂ ਸੈ ਲਹੌਰ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਕਰੀਬ ਸੇ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਲੜਾਈ ਉਸ ਕੀ ਭਗਾਈ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਪਹਾੜ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕੇ ਅੰਬੀਰ ਨਦੋਣ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੀ ਮੱਦਤ ਜਾ ਕਰੀ (f. 75b) ਅਰੁ ਉਨਾ ਅੰਬੀਰਾਂ ਕੇ ਸਾਬ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੋ ਭਗਾਇਆ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਨ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਤੇ ਰਾਜਯਾਂ ਨੇ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਖਾਂ ਹੋਰਾਂ ਸੈ ਦੁਆਬੇ ਬਡੀ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਖਾਂ ਹੋਰਾਂ ਤੋਫੇ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਖਾਂ ਹੋਰੀਂ ਚਾਹਿ ਰਹੇ ਜੋ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਵੇ ॥ ਪਰੁ ਆਪ ਕੇ ਮਾਨਣੇ ਮੈਂ ਨਾ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਬਾਦਸਾਹ ਅਹਮਦ ਸਾਹ ਜੀ ਸੈ ਲੜੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਆਗੇ ਸੈ ਹਟੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਹਟਨੋ ਕੀ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਥੀ ॥ ਤਾਂ ਕਦਰੇ ਹੀ ਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤਾਂ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕਾ ਲਸਕਰ

ਫਤਿਯਾਵਾਦ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਲਸਕਰ ਕੁਛ ਬਾਹਰ ਬਾਹਰ ਸਰਾਂ ਕੇ ਅਰੁ ਕੁਛ ਬੀਚ ਬੀਚ ਚਲਯਾ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਦਰਵਾਜੇ ਮੈਂ ਬੈਠ ਕਰ ਲਸਕਰ ਕਾ ਸੈਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਖੂਬ ਲਵਾਸ ਵਾਲਾ ਅੰਬੀਰ ਪੀਛੇ ਸੇ ਚਲਯਾ ਆਉਤਾ ਥਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹੀਂ ਦੇਖਾ ਥਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਖਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਤੀਰ ਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੇਰ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਲਸਕਰ ਕਾ ਆਗਾ ਪੀਛਾ ਮਾਰਤੇ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁ ਮਜਲਾਂ ਆਗੇ ਕੋ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਖਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਖਡੂਰ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅੰਬੀਰ ਕੋ ਤੀਰ ਔਰ ਸਮਸੇਰ ਮਾਰੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਫਤਾ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜਨੌੜੀ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਆਨ ਕਰ ਖਲਸ ਕਰੀ ਥੀ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਕੀ ਆਪ ਨੇ ਮੱਦਤ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਭਜਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡਯਾ ॥ ਫੇਰ ਬਮੈ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੇ ॥ ਆਪ ਨੇ ਝੰਗ ਸਯਾਲਾਂ ਕੇ ਤੇ ਮਲਕੋਰੇ ਕੇ ਤੇ ਬਿਜਰਾਂ ਕੇ ਉਰਲੇ ਮੁਲਕ ਕੇ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਕੇ ਤੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਕੇ ॥ ਰੁਪਈਏ ਅਰੁ ਤੋਫੇ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਖੋਜੇ ਉਮੈਦ ਖਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਬਡਾ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰੁ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਸਾਮਲ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਕਰੀਬ ਸੈਂ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਉਮੈਦ ਖਾਂ ਕੋ ਮਾਰਯਾ ਤੇ ਡੇਰਾ ਲੂਟਾ ॥ ਫੇਰ ਨੁਰੰਗਾਵਾਦ ਕੀ ਸਰਾਂ ਕੋ ਖਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ॥ (f. 76a) ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਖਾਸ ਰਹਣ ਵਾਲਾ ਪੈਜਗੜੀਆ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਸਰਾਂ ਮੈਂ ਥਾ ਸੋ ਖੂਬ ਲੜਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਮੋਰਚਯਾਂ ਉਪਰ ਲੜੇ ॥ ਅਰੁ ਕੋਤਾ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਭਾਗੇ ਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ਜੁਵਾਨ ਉਨ ਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਭੀ ਉਨ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਬਲੰਦ ਖਾਂ ਹਾਕਮ ਦੁਆਬੇ ਕਾ ਮਾਹਲਪੁਰ ਉਤਰਿਆ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਦੀਨਾ ਬੇਗ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਉਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਥੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਖਾਂ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਰਤਬੇ ਲੜਾਈਆਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਏਕ ਰੋਜ ਹੱਮਲਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਉਨ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹੋ ਕਰ ਕਰੀਬ ਸੈਂ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਰੁਪਈਏ ਔਰ ਤੋਫੇ ਔਰ ਘੋੜੇ ਬੇਸ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਸੇ ਲੜੇ ॥ ਅਰੁ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਤੀਰ ਕਾ ਜਖਮ ਪਹੁਚਾ ॥ ਫੇਰ ਬਖਸਿੰਦਾ ਬੇਗ ਪੱਟੀ ਕੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਮੈਂ ਆਣ ਕੇ ਪਲੰਗ ਉਪਰ ਨਿਸਸਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਓਤਾਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਆਣ ਕਰ ਖੂਬ ਜੰਗ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਬਖਸਿੰਦਾ ਬੇਗ ਕੋ ਸਮਸੇਰਾਂ ਸੇ ਮਾਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਉਸ ਕੀ ਭੀ ਲੜੀ ॥ ਉਨ ਕੋ ਕੋਤਾ ਹਥਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਡੇਰਾ ਉਨ ਕਾ ਲੂਟਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਬਿਰਾਦਰਜਾਦੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਜਨਮ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਖਾਂ ਕੀ ਆਪ ਨੇ ਲੜਾਈ ਭਗਾਈ ॥ ਫੇਰ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਬਡਾ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਲੜਾਈ ਉਸ ਕੀ ਭਾਗੀ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਾ ॥ ਫੇਰ ਧੋੜੇ ਕਾਂਗੜ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਅੰਬੀਰਾਂ ਸਾਥ ਬਡਾ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਰੋਡੇ ਨਾਮੇ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਅੰਬੀਰਾਂ ਕਾ ਤੇ ਖਾਂ ਕਾ ਹਗਾਮਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਖਾਂ ਕੀ ਕੁਮੁਕ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਕੋਤਾ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਖਾਂ ਜੀ ਨੇ ਸੇਖ ਲਹੌਰੀ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਜਿੰਦਗਾਨੀ ਤਲਕ ਇੱਜਤ ਰਹੇ ਸੋ ਬਾਤ ਕਰੀਏ (f. 76b) ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪ ਸੈਂ ਰਾਹ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜਾ ਸਮੁੰਦ ਤੇ ਸਮਸੇਰ ਇਸਫਹਾਨੀ ਤੇ ਹੋਰ ਤੋਫੇ ਸੇਖ ਲਹੌਰੀ ਕੇ ਪਾਸ ਖਾਂ ਹੋਰਾਂ ਆਪ ਕੋ ਭੇਜੇ ॥ ਸੇਖ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਖਾਂ ਹੋਰੀ ਆਪ ਸੋ ਕਿਸੀ ਬਾਤ ਸੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਯਾ ਜੋ ਹਮਾਰੀ ਤਰਫ ਸੇ ਖਾਂ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਖੁਸ ਕਹਨਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਦੁੱਲੇ ਕੀ ਬਾਰ ਮੈਂ ਲਹੌਰ ਕੇ ਅੰਬੀਰਾਂ ਸੇ ਲੜੇ ॥ ਤੇ ਕੋਤਾ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ਤੇ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਾਲਾ ਆਪ ਕਾ ਉਹਾਂ ਮਾਰਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈਂ ਇਨ ਕੀ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਨੇ ਵਡਾ ਗਮ ਕਰਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਅਫਸੋਸ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਬਿਸੰਭਰਦਾਸ ਦੀਵਾਨ ਸੈਂ ਅਹੀਆਪੁਰ ਕੇ ਪੁਲਾਂ ਉਪਰ ਜੰਗ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਤੀਰ ਤੇ ਸਮਸੇਰਾਂ ਆਪ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਮਾਰਯਾ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਸਿਰੰਦ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ॥ ਤੇ ਕੁਮੁਕ ਕੋ ਹੋਰ ਫੌਜਾਂ ਭੀ ਵਾਫਰ ਮਗਵਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਜਾਗਾ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਲਾਗੇ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪ ਪਾਸ ਸਦੀਗ ਬੇਗ ਕੋ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਰਵਾ ਰੋ ਆਇ ਕਰ ਹੱਮਲਾ ਕਰਕੇ ਸਹਰਿ ਮਾਰ

ਲੀਯਾ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲਾ ਭੀ ਮਿਲ ਪੜਾ ॥ ਫੇਰ ਖਾਂ ਕੋ ਦੇ ਕਰ ਆਪ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਪੀਛੇ ਤੇ ਨਿਬਾਬ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਉਮਦਾ ਹਥਿਆਰ ਅਰੁ ਰੁਪਈਏ ਅਰੁ ਹੋਰ ਤੋਫੇ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਗੁਲਸੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕਾ ਬਡਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਘਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਏਕ ਬਾਤ ਜਾਹਰ ਕਰ ਭੇਜੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਆਏ ॥ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਮਜੀਠੇ ਤੇ ਸੌਂਹੀਆਂ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਉਨ ਸੇ ਬਡਾ ਜੰਗ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਖੂਬ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਹੱਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਨ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਨਿਬਾਬ ਕੋ ਮਾਰਯਾ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਖਾਂ ਰਜਾਇ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਹੁਸਿਆਰਪੁਰ ਤੇ ਰਾਹੋਂ ਤੇ ਬਲਾਚੌਰ ਤੇ ਕਾਠਗੜ ਤੇ ਅਹੀਆਪੁਰ ॥ (f. 77a) ਟਾਂਡਾ ਇਤਯਾਦਿ ਮਕਾਨੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਠਾਣੇ ਦਾਖਲ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਮੁਲਖ ਜਗੀਰਦਾਰੋਂ ਕੀ ਸਪੁਰਦ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਜੋ ਮੁਲਖ ਰੋਕਯਾ ਸਾ ਸੋ ਉਨ ਕੇ ਹੀ ਪਾਸ ਰਹਣੇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਕਪੁਰਥਲੀਆ ਰਾਉ ਤੇ ਫਗਵਾੜੀਏ ਅਰੁ ਅਲਾਉਲਪੁਰੀਏ ਤੇ ਸੌਢੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀਏ ਬੀ ਆਦਿ ਹੋਰੁ ਭੀ ਜੋ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੁਆ ਜੋ ਹਮਾਰੀ ਤਰਫ ਸੇ ਤੁਮ ਹੀ ਰਹੋ ॥ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਣਾ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਭੀ ਦੇਆ ਕਰੋ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕੇ ਅੰਬੀਰ ਆਪ ਸੇ ਦੁਆਬੇ ਮੈਂ ਲੜੇ ॥ ਅਰੁ ਕੌਤਾ ਹਥਿਆਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਪੀਛੇ ਹਟ ਹਟ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰਤੇ ਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਸਿੰਘ ਤਰਫ ਦਰੀਆਉ ਕੀ ਚਲੇ ॥ ਤਾਂ ਦੋ ਬਾਤਸਾਹੀ ਅੰਬੀਰ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਦੋ ਜਖਮ ਤਲਵਾਰਾਂ ਕੇ ਸਖਤ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਸਿੰਘ ਲੇ ਕਰ ਦਰੀਆਉ ਸੇ ਪੇਆਬ ਲੰਘ ਕਰ ਕਾਨੂਵਾਨ ਕੋ ਚਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਅੰਬੀਰੋਂ ਨੇ ਪੀਛਾ ਨਾ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਪਹਾੜੋਂ ਤੇ ਝੰਗ ਸਯਾਲਾਂ ਸੇ ਤੇ ਮਲਕੋਰੇ ਅਰੁ ਬਹਾਉਲਪੁਰ ਸੇ ਟਕੇ ਲੀਏ ॥ ਅਰੁ ਲਹੌਰ ਕੇ ਗੁਜਰ ਵੈਰਾਨ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਖੇਮਕਰਨ ਤੇ ਰੋਹੋਵਾਲ ਜਪਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨਈਆ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਭੰਗੀਆਂ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ॥ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਸੈਂ ਸਾਲਾਬਾਗ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਵਡਾ ਜੰਗ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਕਰੀਬ ਸੇ ਹਥਿਆਰ ਆਪ ਨੇ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਕੀਏ ॥ ਤਾਂ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਲਹੌਰ ਕੇ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਮਾਝੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਖੋਜੇ ਸਈ ਕੇ ਸਾਬ ਜੰਗ ਕਰਯਾ ਲਹੌਰ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਅਰੁ ਕਰੀਬ ਸੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕੋ ਭਜਾਇ ਕਰ ਲਹੌਰ ਮੈਂ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਾ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਘੁਮੰਡ ਚੰਦ ਕੋ ਭਜਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਮੁਲਖਾਂ ਸੀ ਮਾਮਲੇ ਲੇ ਕਰ ਬਮੈ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਵੈਰੋਵਾਲ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਈਹਾਂ ਪਠਾਣੋ ਕੀ ਮੱਦਤ ਵਾਫੁਰ ਆਈ ਹੂਈ ਥੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੱਮਲਾ (f. 77b) ਕੀਆ ਅਰੁ ਤੀਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਮਕਾਨ ਮਾਰ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮੱਲਵਾਲ ਤੇ ਵਜੀਦਪੁਰ ਮਾਰ ਕਰ ਈਹਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡਯਾ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬਾਬ ਨਜੀਮ ਖਾਂ ਸੇ ਲੜ ਕੇ ਫਤੇ ਪਾਈ ਅਰੁ ਰੁਪਈਏ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਮੀਰਾਂਪੁਰ ਵਗੈਰੇ ਲੂਟੇ ਅਰੁ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਭਰਤਪੁਰੀਆਂ ਕੀ ਕੁਮੁਕ ਕੋ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਸੇ ਕਿਸੀ ਬਾਤ ਪਰ ਬਦਮਜਗੀ ਹੋਇ ਪੜੀ ॥ ਅਰੁ ਬਡਾ ਜੰਗ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਤਰਵਾਰ ਕਾ ਜਖਮ ਸਖਤ ਪਹੁਚਾ ਸਾ ਫੇਰ ਭਰਤਪੁਰੀਆਂ ਨੇ ਸੁਲਾ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਕੁਛ ਕ ਰੁਪਏ ਤੇ ਤੋਫੇ ਓਨਾ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬਾਬ ਜਾਨੀ ਖਾਂ ਸੇ ਹੁਸਿਆਰਪੁਰ ਜੰਗ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਨਿਬਾਬ ਕੋ ਦਸਤ ਮੁਬਾਰਖ ਸੇ ਮਾਰਾ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਮੈਂ ਮੁਗਲਾਂ ਸੇ ਜੰਗ ਕਰਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪਨੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ॥ ਅਰੁ ਖੂਬ ਵਜਾ ਹਥਿਆਰ ਕਰਤੇ ਚਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਬਮੈ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਜਡਿਆਲੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ਅਰੁ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਜੰਗਲ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਸੇ ਕੁਰੜਛਾਪੇ ਨਾਮੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸੇ ਜੰਗ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬਮੈ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਖੂਬ ਲੜੇ ॥ ਅਰੁ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੇ ਹੱਮਲੇ ਹੂਏ ਤੇ ਕਰੀਬ ਸੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਤਕਦੀਰ ਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਭਾਗੀ ਅਰੁ ਵਾਫੁਰ ਸਿੰਘ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬਡੀ ਕਾਇਮੀ ਸੇ ਜੰਗਲ ਕੋ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਅਹਿਮਦ

ਸਾਹ ਜੀ ਸੇ ਬਰਨਾਲੇ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਰੀਬ ਸੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਸਿਰੰਦ ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਕਾ ਗਿਰਦਾ ਅਰ ਕਸੂਰ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਕਾਨ ਵਿਰਾਨ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਲੂਟੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਝਨਾਇ ਕੀ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲੇ ਗਏ ॥ ਪੀਰ ਖਾਂ ਚੱਠਾ ਰਾਮ ਨਗਰ ਵਾਲਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਜਮੂ ਸੀ ਆਦਿ ਰਾਜਯਾਂ ਸੇ ਟਕੇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਜੀ ਪਹੁਚੇ ॥ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਕਾਠਗੜ ਕੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਤੇ ਸਾਂਕਰ ਕੇ ਜਿਮੀਦਾਰੋਂ ਨੇ ਸੰਗਤ ਕੋ ਲੂਟਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ (f. 78a) ਦੋਨੋ ਮਕਾਨ ਮਾਰ ਲੀਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਜਖਮ ਸਖਤ ਪਹੁਚਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜਖਮੀ ਹੋਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨਿਬਾਬ ਜੈਨ ਖਾਂ ਕਾ ਡੇਰਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਉਸਾਰੀ ਲਾਈ ਅਰੁ ਗਿਰਵੀ ਪੜਾ ਹੂਆ ਥਾ ਸਾਹਬ ਰਾਏ ਨੁਸਹਰੀਏ ਪਾਸ ॥ ਸੌ ਰੁਪਈਏ ਦੇ ਕਰ ਛੁਡਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਰਾਜਾ ਘਮੰਡ ਚੰਦ ਕਟੋਚ ਕੋ ਜਲੰਧਰ ਸੇ ਭਜਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਸਾਬ ਨਿਵਾਬ ਨੂਰ ਦੀਨ ਨੇ ਕੁੱਝਰਾਂਵਾਲੇ ਹਗਾਮਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੁਮੁਕ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਨਿਬਾਬ ਸੇ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਕਰੀਬ ਸੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਨਿਬਾਬ ਕੀ ਲੜਾਈ ਭਜਾਈ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬਾਬ ਜੈਨ ਖਾਂ ਸੇ ਆਪ ਸਿਰੰਦ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਲੜੇ ॥ ਤਾਂ ਕਰੀਬ ਸੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਤੀਰ ਮਾਰ ਕਰ ਆਪ ਨੇ ਨਿਬਾਬ ਕੋ ਗੇਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਬਾਬ ਕਾ ਸਿਰ ਕਾਟ ਲੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਨਿਬਾਬ ਕਾ ਲੂਟਯਾ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਹਾਦਤ ਖਾਂ ਜਲੰਧਰ ਹਾਕਮੁ ਸੋਢੀਆਂ ਕੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸੇ ਨਿਕਾਸਨੇ ਲਾਗਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸੋਢੀਆਂ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਸਹਾਦਤ ਖਾਂ ਸੇ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁ ਲੜਾਈਆਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਕੀ ਤਾਬ ਨਾ ਲਿਆਇ ਕਰ ਭਾਗ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਲੂਟ ਲੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਾਰੇ ਦੁਆਬੇ ਸੇ ਮਾਮਲਾ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਸੂਰ ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਘਮੰਡ ਚੰਦ ਰਾਜਾ ਕਾ ਡੇਰਾ ਜਲੰਧਰ ਸੇ ਲੂਟਾ ॥ ਫੇਰ ਬਮੈ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਆਪ ਬੀਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਸੈਂ ਸਯਾਲਕੋਟ ਨਿਬਾਬ ਜੈਨ ਖਾਂ ਸੇ ਲੜੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਖੂਬ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਨਿਬਾਬ ਭਾਗ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਲੂਟ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਅਕਾਲ ਬਖਸ ਫੀਲ ਉਨ ਕੀ ਸਵਾਰੀ ਕਾ ਆਪ ਕੇ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਮਾਝੇ ਸੀ ਆਦਿ ਇਸ ਤਰਫ ਮੁਲਖ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਕੋ ਸਾਬ ਨਹੀਂ ਸੇ ਲਿਜਾਤੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੋ ॥ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਤੇ (f. 78b) ਸਤਲੁਜੋ ਪਾਰ ਕੇ ਤੇ ਮਲਵੱਯਾਂ ਕੇ ਸਾਬ ਲਿਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਜਗਰਾਂਵਾਂ ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਸੇ ਮਾਮਲੇ ਕੇ ਟਕੇ ਲੀਏ ॥ ਬੀਕਾਨੇਰੀਏ ਰਾਜੇ ਸੇ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜੇ ਮੂਲਰਾਜ ਜੀ ਜੈਸਲਮੇਰੀਏ ਜੋ ਆਪ ਕੀ ਜੱਦ ਮੇਂ ਸੀ ਥੇ ਉਨ ਕਾ ਬਰਾਦਰੀ ਮੈਂ ਸੀ ਭਤੀਜਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪ ਕੋ ਮਿਲਾ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੀ ਕੁਲ ਕਾ ਭਾਟ ਜੋ ਉਮੈਦ ਰਾਉ ਸਾ ॥ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਕੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆ ਮਿਲਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਵਾਫੂਰ ਦਾਨ ਦੀਆ ॥ ਫਰ ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੇ ਜੈਪੁਰ ਕੇ ਮੁੱਲਖ ਸੀ ਰੁਪਏ ਲੇ ਕਰ ਨਿਬਾਬ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਭਜਾ ਕਰ ਅਰੁ ਉਸ ਸੇ ਰੁਪਈਏ ਲੀਝੇ ॥ ਫੇਰ ਵਜੀਰ ਅਬਦਲ ਅਹਦ ਖਾਂ ਕੀ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਇਲਮਾਖ ਖੋਜੇ ਹੋਰਾਂ ਸੇ ਲੜਾਈਆਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਸੇ ਭੀ ਰੁਪਏ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੁਆਹਰ ਮੱਲ ਭਰਤਪੁਰੀਏ ਨੇ ਆਪ ਸੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਰੋਜ ਦੇਣੇ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਮਰੱਟੇ ਬੀ ਆਪ ਕੀ ਸਲਾਹ ਸੇ ਰਾਜਾ ਨੇ ਬੁਲਾਏ ॥ ਤੇ ਬਮੈਇ ਰਾਜਾ ਕੇ ਨਿਬਾਬ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ਸੇ ਲੜੇ ॥ ਨਿਬਾਬ ਕੀ ਬਾਹਰਲੀ ਲੜਾਈ ਭਾਗ ਕਰ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਠਹਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਿਮੈਇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ॥ ਤੇ ਵਾਫੂਰ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬਾਬ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ਹੋਰੀਂ ਆਪ ਕੋ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਪੀਛੇ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਬਮੈਇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕ ਅਹਮਦ ਸਾਹ ਜੀ ਸੈਂ ਬਡਾ ਜੰਗ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਤਰਫ ਵਿਲਾਇਤ ਕੀ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਮੁਲਖਗੀਰੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ॥

ਪਟਿਆਲੇ ਆਦਿਕਾਂ ਕਾ ਮਾਮਲਾ ਲੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜਰਗ ਪਾਇਲ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਦਾਖਲ ਕਰਯਾ ॥ ਸੁਨਾਮ ਤੇ ਮੁੰਣਕ ਇਤਯਾਦਿਕ ਮਕਾਨ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਕਰਨਾਲ ਤੇ ਜੀਂਦ ਤੇ ਸਫੀਦੋਂ ਗਜਪਤਿ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਕੁੰਜਪੁਰ ਸੈ ਅਰੁ ਅਟੇਚੁਰਾਸੀ ਸੈ ਮਾਮਲੇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਦਿੱਲੀ (f. 79a) ਕੇ ਨਿਬਾਬੋਂ ਸੈ ਲੜ ਕਰ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ਅਰੁ ਫਤੇ ਪਾਈ ॥ ਫੇਰ ਬਾਂਗਰ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ਰਾਇ ਧਿਗਾਣੇ ਸੈ ਤੇ ਹਾਂਸੀ ਮੋਰਲਾ ਤੇ ਮਹਦੀਪੁਰ ਤੇ ਸੁਹਾਣੀ ਭੁਆਣੀ ਇਤਯਾਦਿ ਮਕਾਨਾਂ ਸੈ ਮਾਮਲੇ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੇ ਜੈਪੁਰੀਆਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਵੈਰਾਨ ਕਰਾ ਤੇ ਟਕੇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾੜੀ ਤੇ ਝੱਝਰ ਵਗੈਰੇ ਮਕਾਨ ਲੂਟੇ ॥ ਫੇਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ਕੇ ਅੰਬੀਰ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਖਾਂ ਸੇ ਬੜਾ ਜੰਗ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਲੜਾਈ ਉਸ ਕੀ ਭਾਗੀ ਤੇ ਡੇਰਾ ਉਸ ਕਾ ਲੂਟਾ ਫੇਰ ਆਪ ਬਮੈਇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਲਹੌਰ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਲਹੌਰ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਦਾਖਲ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਤਮਾਮ ਮੁਲਖ ਗਿਰਦੇ ਕਾ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਈਹਾਂ ਰਹੇ ਤੇ ਆਪ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਸਤੀਆ ਸਿੰਘ ਚੁਗਾਵੀਆ ਸਹਾਲਮੀ ਦਰਵਾਜੇ ਆਪ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਕਲਾਨੌਰ ਸੈ ਤੇ ਵਟਾਲੇ ਸੈ ਤੇ ਰਧਾਂਵਿਆ ਸੈਂ ਇਤਯਾਦਿ ਹੋਰਨਾਂ ਮਕਾਨਾਂ ਸੇ ਟਕੇ ਲੈ ਕਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕੋ ਮੁਹਿੰਮ ਕਰੀ ॥ ਰਾਇ ਕਪੂਰਥਲੀਏ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਮਾਮਲੇ ਲੈ ਕਰ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਤੇ ਪਾਰ ਕੇ ਸਾਬ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਗਰਾਂਵਾਂ ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ॥ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਨਾਭਾ ॥ ਤੇ ਗਜਪਤਿ ਸਿੰਘ ਕੇ ॥ ਤੇ ਕੈਥਲਿ ॥ ਤੇ ਮਨੂਮਾਜਰੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਕੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਇਨ ਕੇ ਵਕੀਲ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਤਹਸੀਲੀਏ ਇਨ ਕੇ ਪਾਸ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਸਰਕਾਰੇ ਪਹੁਚਤਾ ਸਾ ਹਿਮੇਸਾ ॥ ਫੇਰ ਪਾਨੀਪਤਿ ਤੇ ਬਾਘਪਤਿ ਥੀਂ ਆਦਿ ਟਕੇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੈਪੁਰੀਆ ਤੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਕੀ ਫੌਜ ਸੈਂ ਜੰਗ ਹਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਖੂਬ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ (f. 79 b) ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਫਤਾ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਏਨਾ ਕੇ ਮੁਲਖ ਸੇ ਰੁਪਈਏ ਲੇ ਕਰ ਫਰੀਦਾਵਾਦ ਅਰੁ ਆਗਰੇ ਕੀ ਤਰਫ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬਾਬ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ਸੈ ਤੇ ਬਲਮਗੜੀਆਂ ਸੈ ਟਕੇ ਲੇ ਕਰ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਮੁਨਾ ਜੀ ਲੰਘ ਕਰ ਪਟਪਟਗੰਜ ਕੋ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦਸਾਹ ਅਹਮਦ ਸਾਹ ਜੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁੰਣਕ ਮੈਂ ਆਪ ਨੇ ਬੜਾ ਜੰਗ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬਾਬ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਸੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਮਾਝੇ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਸੈ ਲੜੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਕਰੀਬ ਸੈ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕੋ ਮੁਹਿੰਮ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਮੇਹਰਟ ਕਾ ਗਿਰਦਾ ਤੇ ਲੋਨੀ ਤੇ ਗਾਜੀਆ ਨਗੁਰ ਤੇ ਸਾਹਦਰਾ ਤੇ ਪਟਪਟਗੰਜ ਇਤਯਾਦਿ ਹੋਰ ਮਕਾਨ ਲੂਟ ਕਰ ਅਨੂਪ ਸਹਰ ਕੋ ਜਾਇ ਲੂਟਾ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬਾਬ ਮਹੰਮਦ ਸਫੀ ਦਿੱਲੀ ਸੇ ਨਿਕਸ ਕਰ ਲੜਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੱਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਖੂਬ ਹਥਿਆਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕੋ ਸਹਿਰ ਮੈਂ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਨਖਾਸ ਤੇ ਸਬਜੀ ਮੰਡੀ ਅਰੁ ਪਹਾੜਗੰਜ ਤੇ ਚੱਬੀਣੇ ਕੀ ਮੰਡੀ ॥ ਅਰੁ ਤੇਲੀਵਾੜੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਮੱਹਲੇ ਲੂਟ ਕਰ ਪੀਛੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਅਨੰਦਪੁਰੀਆਂ ਸੋਢੀਆਂ ਕੋ ਮੁਲਖ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਰਾਇ ਬ੍ਰਹਮ ਕਪੂਰਥਲੀਆ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬ ਰਾਏ ਨੁਸਹਿਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾਸ ਟੋਪੀ ਤੇ ਸਾਹਬ ਖਾਂ ਵਗੋਵਾਲੀਆ ॥ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਭੇਜੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਜਾਹਰਿ ਕਰਾ ॥ ਜੇ ਪੰਜਾਬ ਕੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕੀ ਖਿੱਲਤ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਤੁਮਾਨੂੰ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਭੀ ਹਮਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਾਖੋ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਸੇ ਬਮੈ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਸੈਂ ਜਡਿਆਲੇ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਲੜੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਓਸ ਤਰਫ ਸੀ ਹਮਲੇ ਕਰੇ ਅਰੁ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘੋਂ ਨੇ ਭੀ ਹਮਲੇ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਕਰੀਬ ਹੋ ਕਰ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਨੇ ਤੰਗ ਪੈ ਕਰ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਕੂਚ (f. 80a)

ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਸੇ ਰਾਵੀ ਕੇ ਪੱਤਣ ਉਪਰ ਜੰਗ ਕਰਾ ॥
 ਅਰੁ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹ ਜੀ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਮਤਾਬ ਕਾ ਕੋਟ
 ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਕਸੂਰ ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਭੰਗੀਆਂ ਨੇ ਬਮੈ ਹੋਰ ਸਿਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਤੇ ਜੰਮੂ ਥੀਂ ਆਇ
 ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ਪਠਾਣਕੋਟ ਪਰ ਹਗਾਮਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਪਠਾਣਕੋਟੀਏ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਘੱਨਈਏ ਸਰਕਾਰ
 ਕੇ ਸਾਬ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਬਰਾਦਰਜਾਦੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੂਬ ਹਥਿਆਰ ਕੀਏ ॥
 ਫੇਰ ਭੰਗੀਆਂ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਹੀ ਰਜਾਇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਬਡੀ
 ਤੋਪ ਅਰੁ ਹੋਰ ਉਨ ਕਾ ਅਸਬਾਬ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ਪੁਚਾਇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲੇ
 ਮੋਰਚੇ ਲਿਗਾਏ ॥ ਤੇ ਰਾਇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਉਸ ਕੋ ਕਪੂਰਥਲਾ ਬਮੈ ਸਤਾਈਸ ਗਾਂਵ ਕੇ ਸੁਪੁਰਦ ਕਰਕੇ
 ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਲਖ ਲੈ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਕਿਲਾ ਅਰੁ ਕਟੜਾ ਡਾਲਯਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾਂ ਸਰਦਾਰੋਂ
 ਕੋ ਭੀ ਮਕਾਨ ਕਟੜਿਆਂ ਅਰੁ ਬੁੰਗਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਬਾਂਟ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਪਹਾੜ ਕੀ ਕੰਢੀ ਕੰਢੀ ਜੰਮੂ ਸੇ ਅਨੰਦਪੁਰ
 ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮਾਮਲੇ ਅਰੁ ਤੋਫੇ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਫਤਿਆਵਾਦ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪ
 ਕੋ ਮੁਲਤਾਨ ਕੋ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਪੀਛੇ ਉਨ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੀ ਹਿਫਾਜਤ ਰਾਖੀ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ
 ਆਪਕੇਯਾਂ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਸੈ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਸਰਦਾਰ
 ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਕਾ ਉਜਰ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲਾ ਡਾਲਣੇ ਕੀ ਇਲਤਜਾਇ ਕਰੀ ॥
 ਤੇ ਕਿਲਾ ਡਲਵਾਇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੁਦਿਆਣਾ ਮਾਰਯਾ ਅਰੁ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ॥
 ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀ ਸਰਖਪੁਰ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਹੀਨ ਹਯਾਤੀ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਰਦਾਰੀ ਉਨ ਕੋ (f. 80 b)
 ਦਈ ਹੂਈ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਕਾ ਕਾਮ ਕੁਵਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਗਾਤਰੇ
 ਤਲਵਾਰ ਡਾਲੀ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰੀ ਇਨ ਕੋ ਬਖਸੀ ॥ ਅਰੁ ਮਤਾਬ ਕਾ ਕੋਟ ਬਮੈਇ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਤਅੱਲਕਯਾਂ
 ਕੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਵਾਸਤੇ ਖਰਚ ਕੇ ਬਖਸਯਾ ॥ ਫੇਰ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਸੀ ਅਬਦਲ ਅਹਦ ਖਾਂ ਵਜੀਰ
 ਪੰਜਾਬ ਕੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਬਮੈ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਤਸਰੀਫ
 ਲੈ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਉਹ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਪਹਾੜ ਕੇ ਸੈਰ ਕੋ ਗਏ ਅਰੁ ਮਾਮਲੇ ਤੇ ਟਕੇ ਰਾਜਿਓ
 ਸੇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਉ ਆਪਣੀ ਆਦਿਤ ਸੇ ਨਾ ਬਾਜ ਆਵੇ ॥ ਤਾਂ ਕਪੂਰਥਲਾ ਉਸ ਸੇ ਲੈ ਲੀਆ ॥ ਅਰੁ
 ਕੁਵਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਉਸੀ ਵਖਤ ਬਖਸਯਾ ॥ ਬਮੈ ਤਅੱਲਕਯਾਂ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ
 ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਆਗੇ ਦੀਵਾਨ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ
 ਜੀ ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭੰਗੀਆਂ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਫਹਜ਼ੁਲਾਪੁਰੀਏ ਇਤਯਾਦਿ
 ਵਾਫੂਰ ਉਹਾਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹਮਾਰੇ ਪੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਹਮਾਰੀ ਹਿਯਾਤੀ ਮੈਂ ਭੀ
 ਅਰੁ ਹਮਾਰੇ ਪੀਛੇ ਭੀ ਰਾਜ ਕੇ ਮਾਲਕ ਏਹ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਗਾਤਰੇ ਕੀ ਸਮਸੇਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ
 ਗਾਤਰੇ ਡਾਲ ਕਰ ਹੋਰੁ ਜੋ ਜੋ ਰਸੂਮਾਂ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਕੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ਸੋ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਸੇ
 ਅਰੁ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਸੈ ਸਿਰਪਾਉ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਕੋ ਸਤਲੁਦੋਂ ਪਾਰ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੇ ਕੁਵਰ ਧਨਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਮੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਡੀ
 ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਇ ਕਰ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਵਾਫਰ ਜਰ ਬਖਸੀ ਫੇਰ
 ਘੱਨਈਆਂ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕੋ ਆਪ ਦੀਨਪੁਰ ਗਏ ॥ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਰਾਜੇ ਜੰਮੂਵਾਲੇ ਨੇ ਮੋਰਚੇ (f. 81 a)
 ਲਾਏ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਬਡੀ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਮੋਰਚੇ ਉਨ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਦਿੱਲੀ ਸੇ ਨਿਬਾਬ
 ਆਗਾ ਸਫੀ ਇਸ ਤਰਫ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਜੀ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨਿਬਾਬ
 ਨੇ ਜੋਨਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕਾ ਮੁਲਖ ਰੋਕਾ ਸਾ ॥ ਸੋ ਛੋਡ ਕਰ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਨਿਬਾਬ ਗੁਲਾਮ
 ਕਾਦਰ ਖਾਂ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਕੇ ਦੁਸਮਣਾਂ ਸੇ ਬਡੇ ਜੰਗ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ ॥

ਫੇਰ ਉਨ ਕੀ ਸੁਲਾ ਕਰਾ ਦਈ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਤੋਫੇ ਲੈ ਕਰ ਹਟਿ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੋ ਮੁਲਖ ਸੇ ਨਿਕਾਲ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਓਹ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਏ ਉਪਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਸੀ ਲਖਪੁਰ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਆਲੇ ਵਾਲੇ ਭੰਗੀਆਂ ਕੇ ਵਿਆਹੁਣੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਪਾਹੁਲ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਪੂਛਯਾ ਜੋ ਆਪ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਿਸ ਉਪਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਮਾਲਕ ਕੁਵਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਘੋੜੇ ਲੇ ਕਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ¹ ਫੇਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮਨੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਤੁਮਾਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਤੁਮਾਰਾ ਭੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਡਾ ਇਕਬਾਲ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਸਮਝੋ ਜੋ ਏਹ ਹਮਾਰੇ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਹੈ ॥ ² ਫੇਰ ਸਭ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰੁ ਪੰਡਤ ਜਨੋ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਇਸ ਜਗਤ ਮੈਂ ਬਿਧਾਤਾ ਕੇ ਲਿਖੇ ਹੁਏ ਅੱਖਰ ਸਭ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਬਲਵਾਨ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕਿਸੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹਟਤੇ ॥ ਜਿਨੋ ਨੇ ਜੰਗ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬੇਦ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਨ ਦੀਏ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜ ਮੈਂ ਜਿਨੋ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋਗ ਸਾਧਯਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਬਚਨ ਮੁਖ ਤੇ ਕਹਯਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਲੋਭ ਤੇ ਮਦ ਤੇ ਮੋਹ ਤੇ ਕਾਮ ॥ ਇਨਾ ਕੇ (f. 81 b) ਅਧੀਨ ਜਿਨਾ ਕਾ ਮਨ ਨਹੀ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕੀ ਭਗਤੀ ਬਿਖੇ ਲੀਨ ਰਹਯਾ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਭਗਤ ਜਨੋਂ ਕੀ ਸੋਚ ਕਰਨੀ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ॥ ਕਯੋ ਜਿਨ ਕਾ ਜਸ ਰਹਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹਤੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਪੰਡਤ ਜਨੋਂ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਸਾਰ ਥਿਰ ਨਹੀਂ ॥ ਸਭ ਨਾਸ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਕਮਲ ਕੇ ਪਤ੍ਰ ਉਪਰ ਜਲ ਕੀਆਂ ਬੁੰਦਾਂ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜਲ ਵਿਖੇ ਪਵਨ ਕਰਕੇ ਤਰੰਗ ਹੋਵੇ ॥ ਤਿਸੀ ਤਰਾਂ ਸੰਸਾਰ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਹੈ ॥ ਇਸ ਬਿਖੇ ਸੋਚ ਕਰਨੀ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਭਨਾ ਨੇ ਉਪਦੇਸ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸੋਕ ਦੂਰ ਕਰਯਾ ॥ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਸੁਭ ਮਹੁਰਤ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਕਾ ਬਤਾਇਆ ॥ ³ ਫੇਰ ਜੋ ਰਸੂਮਾਂ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਕੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ਸੋ ਸਭ ਕਰੀਆਂ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਦਾਨ ਕਰਵਾਏ ॥ ਤਬ ਬ੍ਰਾਹਮਨਾਂ ਨੇ ਕਹਯਾ ਜੋ ਅਬ ਰਾਜ ਕੀ ਮਸਨੰਦ ਉਪਰ ਬੈਠੋ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਨਾਂ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਅਰੁ ਗੁਰਾਂ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕਾ ਧਯਾਨ ਕਰ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੀ ਜੋ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਛਬਿ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨਰੂਪੀ ਮੀਨ ਕੋ ਲੀਨ ਕਰ ਕੇ ॥ ਮੁਖ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਐਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਾਮ ਕੋ ਕਹਤੇ ਹੂਯੇ ॥ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਨੰਦ ਉਪਰ ਬੈਠਤੇ ਹੂਏ ॥ ⁵ ਤਬ ਬ੍ਰਾਹਮਨਾਂ ਨੇ ਬੇਦ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਕਾ ਉਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਤਿਲਕ ਕਰਯਾ

¹ Tara Singh's narration of the important events relating to Jassa Singh Ahluwalia ends with a reference to Jassa Singh's nomination of Bhag Singh as his successor.

² In the end of his narrative, Tara Singh gave his reason for relating the achievement of Jassa Singh to Fateh Singh. He hoped that Fateh Singh not only remembered his illustrious ancestor but also preserved and enhanced his legacy.

³ The *pandits* and other wisemen assembled consoled Fateh Singh by once again dilating on Bhag Singh's 'saintly' character and 'everlasting fame'. Fateh Singh was eventually persuaded to go through the ceremony of coronation.

⁴ These customs (*rasūm*) of coronation included bathing with water from the Ganges and other sacred rivers, worshipping Ganesh and the *nav-graha* and the application of the saffron mark (*tilak*) by the leading religious personages. For some detail of the ceremonies generally involved see, Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārikh*, IV, (tr. V. S. Suri), 43-44.

⁵ The coronation of Fateh Singh took place on the 11th Har 1858 Sammat : Diwan Ram Jas, *Tawārikh-i-Kapurthala*, I, 340 - 341.

ਤੇ ਅਸੀਰਵਾਦ ਕਥਿ ॥ ਅਰੁ ਸਦਆਨੇ ਥੋਂ ਆਦਿ ਕੀ ਬੁਲੰਦ ਅਵਾਜ਼ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਕੋ ਖੁਸੀ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਾਜਮੋਂ ਅਰੁ ਮੁਕਰਬੋਂ ਹਰਿ ਇਕ ਨੇ ਬਾਮੁਜਬ ਮਰਾਤਬੇ ਕੇ ਨਜਰ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦ ਕੀ ਗੁਜਰਾਨੀ ¹ ਅਰੁ ਓਹੁ ਖੱਲਤ ਸੈ ਸਰਫਾਜ਼ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਕਬੀਸਵਰੋਂ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਹੇ ਮਹਾਰਾਜ ਸੂਰਜ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੇ ॥ ² ਅਰ ਮਕਾਨ ਜੋ ਮਾਨਿੰਦ ਤਾਲੋਂ ਕੀ ਸੈ ॥ ਤਿਨੇ ਮੈ ਪੂਰਖ ਸੋਈ ਕਮਲ ਸੈ ॥ ਤਿਨਾ ਕੋ ਸੋ ਸੂਰਜ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਸੋ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਫਰ ਐਸੇ ਸੂਰਜ ਕੇ ਅਥ ਗਏ ਤੇ ਸਭ ਕੁਮਲਾਇ ਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤਿਸ (f. 82 a) ਬਿਯੋਗ ਤੇ ਏਕ ਸੋਕ ਕਾ ਸਮੁਦ੍ਰ ਤੇ ਏਕ ਦੁਖ ਰੂਪੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਸਭ ਪੁਰਖ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਮੂਰਛਾ ਹੋਇ ਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸੋਕ ਰੂਪੀ ਸਮੁਦ੍ਰ ਕੀਆਂ ਤਰੰਗਾ ਉਛਲਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਪਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ॥ ਅਥ ਸੋਕ ਰੂਪੀ ਸਮੁਦ੍ਰ ਤਾਂ ਗਯਾਨ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਰੂਪੀ ਅਗਸਤ ਨੇ ਪਾਨ ਕਰ ਲੀਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜ ਜੋ ਵੈਸੇ ਈ ਸੂਰਜ ਕੀ ਮਨਿੰਦ ਹੋ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਦੁਖ ਰੂਪੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਮਲ ਆਨੰਦ ਸੋ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋ ਗਏ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਫੋਜਾਂ ਰਸਮਾਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਫੈਲੀਆਂ ਹੈਂ ਅਰੁ ਅੰਧਕਾਰ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਦੁਸਮਨ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਬਦ ਅਸਲਾਂ ਕੀ ਜੋ ਆਸਾ ਰੂਪੀ ਖੋਟੀ ਰਾਤ੍ਰ ਸੀ ॥ ਸੋ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ॥ ਤੇ ਉਲੂਆਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜੋ ਨਿੰਦਕ ਹੈ ॥ ਸੋ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਨੀਤ ਕੀ ਮਰਯਾਦਾ ਪਰ ਚਲਨੇ ਵਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋਈ ਚਕਵਿਆਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਆਨੰਦ ਹੂਏ ਹੈ ॥ ਅਥ ਅਸੀਰਬਾਦ ਕਾ ਕਥਿੰਤ ॥ ਪਰਨ ਪੈ ਕਰ ਪ੍ਰਬਲਨਿ ਪੈ ਪਰਮ ਡਰ ਸਦਿਸਨਿ ਪੈ ਤੇਜ ਅਬਲਨਿ ਪਰ ਹਾਥ ਕੋ ॥ ਮੀਤਨ ਪੈ ਪ੍ਰੇਮ ਬਰ ਦਾਸਨ ਸੁਦ੍ਰਿਗ ਪਰ ਚਮੂ ਪੈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦ੍ਰਿਜਪਾਇਨ ਪੈ ਮਾਥ ਕੋ ॥ ਰੰਕਨ ਪੈ ਕਰੁਨਾਕਰ ਸਰਸਾ ਪੈ ਹੁਕਮ ਘੋਰ ॥ ਘੋਰ ਚੋਰ ਬੋਰਨਿ ਪੈ ਜੋਰ ਦਾਨ ਪਾਥ ਕੋ ॥ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਸੁਖਧਾਮ ਮੈਂ ਸਰੁਚ ਸਦਾ ਰਾਖੋ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨਿਪਨਾਥ ਕੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਦੁਸਮਨਾਂ ਪੈ ਦੰਡ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਪ੍ਰਬਲੋਂ ਪਰ ਡਰ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਬਰੋਬਰ ਕੇਆਂ ਪੈ ਤੇਜ ਕੋ ॥ ਨਿਰਬਲੋ ਪੈ ਹਾਥ ਕੋ ॥ ਮਿਤ੍ਰੋ ਪੈ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ॥ ਸ਼ੇਸਟ ਦਾਸਨ ਪੈ ਭਲੀ ਦ੍ਰਿਸਟ ਕੋ ॥ ਫੋਜ ਪਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਕੇ ਚਰਨਾਂ ਪੈ ਮਸਤਕ ਕੋ ॥ ਗਰੀਬੋ ਪੈ ਦਯਾ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਰ ਅਧਕ ਹੁਕਮ ਕੋ ॥ ਘੋਰ ਜੋ ਹੈ ਚੋਰ ਕਯਾ ॥ ਦਰਿਦ੍ਰ ਤਿਸ ਕੋ ਡਬੋਉਨ ਕੋ ਦਾਨ ਕੇ ਜਲ ਕੇ ਜੋਰ ਕੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਜੋ ਯਹਿ ਸੁਖ ਕੋ ਘਰ ਨਾਮ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਭਲੀ ਚਾਹਨਾ ਕੋ ॥ ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੀ ਇਨ ਮੈਂ ਐਸੇ ਸੇਵਕ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸਦਾ ਰਾਖੋ ॥ ਛਪੈ ਛੰਦ ॥ ਦੇਸ ਬਿਦੇਸ ਦਿਨੇਸ ਸੈ (f. 82 b) ਸੇਸ ਨਖਤੇਸ ਬੇਸ ਬਰ ॥ ਹਰ ਸੁਰੇਸ ਅਮਰੇਸ ਸਿੱਧ ਸਿਧੇਸ ਜੀਵ ਨਰ ॥ ਕਵਿ ਜਲੇਸ ਸ੍ਰਾਹੇਸ ਲੋਕ ਲੋਕੇਸ ਮਹਾਮਤ ॥ ਬਿਹੰਗੇਸ ਅਵਧੇਸ ਅਮਰ ਅਲਕੇਸ ਧੁਨੀਪਤਿ ॥ ਕਥਿ ਰਾਮ ਮਹੇਸ ਗਨੇਸ ਮਿਲ ਕਲ ਕਲੇਸ ਦੀਰਘਹ ਰਹੁ ॥ ਨਿੱਤ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਰੂਪਾਲ ਕੀ ਪਲ ਪਲ ਪਲ ਰੱਛਾ ਕਰਹੁ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਇਤਨੇ ਦੇਵਤਾ ਸਦਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕੀ ਪਲ ਪਲ ਬਿਖੇ ਦੇਸ ਤੇ ਬਿਦੇਸ ਬਿਖੇ ਰੱਛਾ ਕੋ ਕਰੋ ॥ ਸੂਰਜ ॥ ਸੇਸਨਾਗ ਜੀ ਨਖਤੇਸ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ॥ ਸੁੰਦਰ ਜੋ ਹੈਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਦੇਵ ਜੀ ॥ ਅਮਰੇਸ ਯਾਨੇ ਇੰਦ੍ਰ ॥ ਸਿੱਧ ਅਰੁ ਸਿੱਧਾ ਕੇ ਰਾਜਾ ॥ ਅਰੁ ਜੀਵ ਯਾਨੇ ਬ੍ਰਹਸਪਤ ॥ ਅਰੁ ਨਰ ਕਯਾ ਅਰਜੁਨ ॥ ਕਵਿ ਕਯਾ ਸੁੱਕ ॥ ਜਲੇਸ ਕਯਾ ਬਰਨ ॥ ਸਵਾਹੇਸ ਕਯਾ ਅਗਨਿ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਹਮਾ ॥ ਗਰੜ ਜੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ॥ ਦੇਵਤਾ ॥ ਅਲਕੇਸ ਕਯਾ ਕੁਬੇਰ ॥ ਸਵਾਮੀ ਕਾਰਤਕ ਜੀ ॥ ਕਵਿ ਰਾਮ ਜੋ ਰਾਇ ਰਾਮ ਸੁਖ ਕਬੀਸਵਰ ਜੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ॥ ਸਿਵ ਜੀ ਅਰੁ ਗਣੇਸ ਜੀ ਏ ਸਭੋ ਮਿਲ ਕਰਕੇ ਕਲਜੁਗ ਕੇ ਕਲੇਸਾਂ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰੋ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਬੀਸਵਰਾਂ ਨੇ ਆਸੀਰਬਾਦ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਰਿਆਸਤ

¹ It was customary to give a certain amount of money (*nazar*) to the chief, in accordance with one's standing in administrative hierarchy. It is more than probable that these *nazars* were given on all important occasions including births, marriages and deaths in the ruler's family, and the important festivals of the year.

² The following lines, till the end of the chapter, are given to poetical flourish, and contain a eulogy of Fateh Singh and prayers for the prosperity of his ensuing reign.

ਕੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਮੈਂ ਮਸ਼ਗੂਲ ਹੂਏ ॥ ਮੁਖ ਤੇ ਮਨ ਮੋਹਨ ਕੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਾਮਾ ਕੋ ਸੁਮਰਣ ਕਰਤੇ ਭਏ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿਤ ॥ ਬ੍ਰਿਜਧਰ ਬੰਸੀਧਰ ਮੌਰਧਰ ਸੀਸਧਰ ਪੀਤਪਟਧਰ ਗੋਪ ਬੇਖ ਬੇਸਧਾਰੀ ਹੈ ॥ ਸੰਖਧਰ ਚਕ੍ਰਧਰ ਗਦਾਧਰ ਧਨੁਰਧਰ ਬਦਨ ਸੁਧਾਧਰ ਸੁਧਾਬਚਨ ਧਾਰੀ ਹੈ ॥ ਉਰ ਬਰਮਾਲਾਧਰ ਸੀਪਜਾਤ ਮਾਲਧਰ ਕਾਲੀ ਫਨ ਪਰ ਪਦ ਸਰਸਿਜਧਾਰੀ ਹੈ ॥ ਗਿਰਧਰ ਸੋਭਾਧਰ ਕੋਪ ਕੰਸ ਕੰਸਧਰ ਧਰਾਧਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜਾਸੁ ਬਨਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦੀਨਬੰਧ ਜਾਪੈ ਢਰੈ ਸੋਈ ਕੁਲੀਨ ਅਨੂਪ ॥ ਰਾਵਨ ਮਦ ਹੀ ਮੈ ਗਹਯੋ ਭਯੋ ਸੁਦਾਮਾ ਭੂਪ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬ੍ਰਿਸਪਤਿ ਮ੍ਰਿਗਪਤਿ ਤੇ ਦੁਗਨ ਭ੍ਰਿਗੂ ਕੋ ਬਦਲੋ ਲੇਹੁ ॥ ਉਨਤੁ ਮਉਰ ਏਕੈ ਦਈ ਤੁਮ ਮਉਰ ਦਵੈ ਦੇਹੁ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਐਸੇ ਨਾਮ ਅਰੁ ਸੁਭਾਵ ਵਰਨਨ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸੋ ਬਯੰਗ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਕੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਹੇ ਬ੍ਰਿਜ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਤੁਮਾਰੇ ਰਿਦੈ ਮੈਂ ਭ੍ਰਿਗੂ ਜੀ ਨੇ ਏਕ ਲਾਤ ਦਈ ਹੈ ॥ ਸੋ ਆਪ ਮ੍ਰਿਗਪਤਿ ਕਯਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਿਸਕਾ ਦੂਨਾ ਬਦਲਾ ਲੇਵੋ ॥ ਕਯੋ ਭ੍ਰਿਗੂ ਜੀ ਨੇ ਤੁਮਾਰੇ ਏਕ ਹੀ ਲਾਤ ਦਈ ਹੈ ॥ ਤੁਮ ਮੇਰੇ ਰਿਦੈ ਮੈਂ ਦੋਇ ਦੇਵੋ ॥ ਅਰਥ ਕਿ ਬਾਸ ਕਰੋ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਠਿਧਿ ਸਕਲ-ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਧੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੁਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਗੁਣ ਗਣਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਗੜ ਕਾ ਹਗਾਮਾ ਆਦਿ ਬਰਨਨੰ ॥ ਅਸਟ ਦਸਮੋ ਰੋਵਤ ॥੧੮॥ ¹ ਸਵੈਯਾ ॥ ਧੀਰ ਸਮੀਰ ਬਿਲੋਲ ਸਰੋਜ ਸਰੋਵਰ ਸੋਭਤ ਸੋਭ ਅਪਾਰੀ ॥ ਪੱਲਵ ਫੂਲਨ ਫੂਲਤ ਡਾਰ ਲਤਾ ਲਪਟੀ ਤਰੁ ਸੇ ਮਨੁਹਾਰੀ ॥ ਮੰਦਹਿ ਮੰਦ ਹੰਸੈ ਨੰਦਨੰਦਨ ਸੰਗ ਲੀਏ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਦੁਲਾਰੀ ॥ ਕੋਰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰੋ ਕਰ ਜੋਰ ਮੈ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਮੋ ਹਰਹੋ ਤਮ ਭਾਰੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੈਸੋ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਹੈ ॥ ਮੰਦ ਪਵਨੋ ਕਰਕੇ ਲੋਲ ਕਯਾ ਚੇਚਲ ਜੋ ਹੂਏ ਕਮਲਾਂ ॥ ਤਿਨ ਸੋ ਤਾਲ ਕੀ ਜਹਾਂ ਅਪਾਰ ਸੋਭਾ ਸੋਭਤੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਪੱਲਵ ਕਯਾ ਨਵੀਨ ਪੱਤ੍ਰ ਅਰੁ ਫੂਲਨ ਸੋ ਫੂਲੀ ਹੂਈ ਜਹਾਂ ਡਾਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਨ ਕੇ ਹਰਨ ਵਾਰੀ ਲਤਾ ਬ੍ਰਿਛ ਸੇ ਲਿਪਟੀ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਸੰਗ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦਨੰਦਨ ਜੂ ਜਹਾਂ ਮੰਦ ਮੰਦ ਹਸਤ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਕੋ ਮੈਂ ਹਾਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਰੋਰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਤਾ ਹੋਂ ॥ ਸੋ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੇ ਅਧਕਾਰ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰੋ ॥ ² ਹਕੀਕਤ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ³ ਕੋ ਜਲੰਧਰ ਕਾ ਕਿਲਾ ਲੈ ਦੇਣੇ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲਤੇ ਆਪ ਜਲੰਧਰ ਬਾਗ ਮੈਂ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਮਿਲਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਏਹ ਸਭ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਅਥ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ⁴ ਬੇਟੇ ਮੇਰੇ ਨੇ ਫਿਸਾਦ

¹ According to the Contents listed above (ff. 11b - 13b), Chapter Seventeen and not Eighteen should end here.

² According to the Contents Chapter Eighteen (ff. 83a - 94a) beginning now should have been Chapter Six of Section Two. It largely deals with the exchange of turbans between Ranjit Singh and Fateh Singh, and Fateh Singh's dealings with Budh Singh Singhpuria and other *sardārs* of the *doāba*, including Sodhi Gulab Singh. It may also be mentioned that some of the events such as the conquests of Jalandhar and Mikian and the encounter with highwaymen included in this chapter were originally to have been taken up in the previous one.

³ Budh Singh Singhpuria sought Fateh Singh's help in a dispute with his son Amar Singh over the fort of Jalandhar.

⁴ Amar Singh was the eldest of the seven sons of Budh Singh Singhpuria : Giani Gian Singh, *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 270.

ਕਰਯਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬੇਟੇ ਮੇਰੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਹੈਂ ॥ ਏਹ ਅਦਾਲਤ ¹ ਨਾ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਘਰ ਬਰੁਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਮਿਜਮਾਨੀ ² ਬੋ ਆਦਿ ਓਨਾ ਭੇਜਯਾ ॥ ਫੇਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਮਿਲਯਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ³ ਕੇ ਘਰ ਏਹ ਬਿਆਹਿਆ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ਓਸ ਦੇ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ਅਰੁ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਆਪ ਹਮੇਸਾ ਸੀ ਹੀ ਰਖਤੇ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਮੈਂ ਆਪ ਕਾ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਜਲੰਧਰ ਭੀ ਏਨਾ ਨੂੰ ਸੁਪੁਰਦ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੀ ਕਰਯਾ ਸਾ ⁴ ਅਰੁ ਏਹ ਤੁਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ॥ ਏਸ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਰਾਖਣੀ ॥ ਫੇਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮਕਾਨ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ॥ ਕਿਲਾ ਮੇਰੇ ਹੀ ਪਾਸ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਜਿਤਨਾ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਦੇਹੋਗੇ ਸੋ ਓਸ ਮੈਂ ਗੁਜਰ ਕਰਾਂਗਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਜੇ ਕਰ ਮਰਜੀ ਬਾਪ ਕੀ ਸੈਂ ਮੁਲਖ ਲੇਤਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਉਨ ਸੇ ਕਛੁ ਹੋਰੁ ਦੁਆਤੇ ॥ ਅਬ ਮਕਾਨ ਉਨ ਕੋ ਦੇ ਦੇਣਾ ਹੀ ਖੁਬ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਫਰਮਾਏ ਮੁਜਬ ਕਿਲਾ ਉਸ ਨੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪ ਨਾ ਫਰਮਾਵਤੇ ਤੇ ਮੈ ਕਿਸੀ ਸੂਰਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਦੇਣਾ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰਨਾਂ ਬੇਟਯਾਂ ਨਾਲੋਂ ਓਸ ਨੂੰ ਹਿਸਾ ਜਿਆਦਾ ਦਿਵਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਨਾਥ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਹਕੀਕਤ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਰਾਸੂਮ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਚੜਾਵਣ ਕੀ ॥ ⁵ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸੈ ਜਲੰਧਰ ਕੇ ਕਿਲੇ ਛੁਡਾਵਣ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਬਿਸੰਭਰ ਦਾਸ ⁶ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਮਿਲਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸੂਰਗਬਾਸ ਹੋਣੇ ਕੀ ਜੋ ਰਾਸੂਮ ਸੀ ਸੋ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਨਜ਼ਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਵਾਫਰ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ⁷ ਆਇਆ ॥ ਸਰਦਾਰ (f. 84 a)

¹ It seems, Fateh Singh was requested to arbitrate (*'adālat*) in the quarrel between the father and son, not only because of their personal regard for him but also because of the antecedents (see, n. 4, below). It may be added that Bhag Singh had also been invited to arbitrate in a similar dispute between Tara Singh Dallewalia and his son Dasaundha Singh over Sarai Dakhni : Ram Sukh Rao, *Bhag Singh Chandarūday*, MS, f. 149 b - 151 b.

² It was customary to send some money and sweetmeats etc. for the entertainment (*ziyāfat* or *mezmānī*) of the guest in accordance with his station : see, for example, Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh*, III, (tr. V. S. Suri), 3, 8, 11, *et passim*.

³ Tara Singh Dallewalia also interceded on behalf of Amar Singh because Amar Singh had been married into his family.

⁴ In Sammat 1823 (A. D. 1766), Jassa Singh had allowed Budh Singh's father Khushal Singh to occupy Jalandhar which had been conquered by the Ahluwalia *sardār* in Sammat 1821 : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 173a-b ; Giani Gian Singh, *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 614.

⁵ Apparently, *rasūm* (usages, customary dues, perquisites) in this context implies a customary offering made by the heir on his father's death.

⁶ Bishambar Das was the son of Saran Das of the Niranjania family of Jandiala : *Raūsa-i-Panjab* (anon.) MS, 35. See also, f. 90a, n. 8, below.

⁷ Goindwal, a town about 16 miles from Tarn Tarn on the right bank of the river Beas. It was founded by Guru Amar Das, the third Guru of the Sikhs, on the request of Gonda Mal, a *khatrī* of the Subcaste Maruwaha, in Sammat 1603 (A.D. 1546) : Giani Gian Singh, *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 315; Surinder Singh Johar, *The Sikh Gurus and Their Shrines*, 154 & 158.

ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸਾਥ ਸੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਆਪ ਗੁਰੂ ਕੀ ਜਾਗਾ ² ਕਾ ਦਰਸਨ ਕਰ ਕੇ ॥ ਸਿਕਾਰ ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਪਾਰ ਕੇ ॥ ³ ਤੇ ਫੌਜ ਕੇ ਹੁਕਮ ਹੂਆ ਜੋ ਸਭ ਈਹਾਂ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਸੌਕ ਸਾ ਜੋ ਸਿਕਾਰ ਮੈਂ ਆਪ ਹਥਿਆਰ ਕਰਨੇ ॥ ਤੇ ਵਾਫੂਰ ਫੌਜ ਸੈ ਸੋਰ ਪੜ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਬੀਸ ਅਸਵਾਰ ਸਾਥ ਸੇ ਜਬ ਸਿਕਾਰ ਦੇਖਣੇ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਏਕ ਰਾਹੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਉਨਾ ਗਾਵਾਂ ਕੇ ਰਸਤੇ ਤੀਸ ਅਸਵਾਰ ਧਾੜਬੀ ⁴ ਖੋਸਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਏ ॥ ਅਰੁ ਉਹੁ ਉਹਾਂ ਸੇ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਉਹਾਂ ਆਏ ਤਾਂ ਓਨਾ ਦੇਖਾ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ ਗਾਵਾਂ ਮੈਂ ਦਸ ਪੜਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਖੋਜ ਭੀ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਅੱਵਲ ਮਜਲ ਭੀ ਬਡੀ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਬਡੀ ਦੂਰ ਦੇ ਅਰਸੇ ਸੀ ਆਏ ਏਕ ਦਮ ॥ ਤਾਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੇ ਘੋੜੇ ਮਿਟ ਗਏ ॥ ਤੇ ਛੇ ਅਸਵਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਉਹੁ ਧਾੜਵੀ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਜੋਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਉਹੁ ਭੀ ਦੁੜਾਇ ਚਾਲੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨ ਕੇ ਆਗੇ ਏਕ ਗਾਂਵ ਆਇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਉਹੁ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਗਾਂਉ ਮੈਂ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਗਲੀ ਮੈਂ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਨਾਲ ਦੇ ਅਸਵਾਰ ਉਤਰ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਏਕ ਧਾੜਵੀ ਕੋਠੇ ਪਰ ਨਿਗਾ ਪੜਾ ਤੇ ਹਾਥ ਓਸ ਕੇ ਨੇਜਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਤਰ ਕਰ ਓਸੇ ਕੋਠੇ ਪਰ ਚੜੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਤਲਵਾਰ ਖੈਂਚ ਕਰ ਓਸ ਕੀ ਤਰਫ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਉਹੁ ਟੱਪ ਕੇ ਭਾਜ ਚਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਮਗਰ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਉਹੁ ਹਟ ਕੇ ਨੇਜਾ ਉਠਾ ਕੇ ਸਾਮਣੇ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਗਲੀ ਉਹਾਂ ਸੋ ਤੰਗ ਸੀ ॥ ਆਪ ਭੀ ਸਾਮਣੇ ਤਲਵਾਰ ਫੜੀ ਗਏ ॥ ਓਸ ਨੇ ਨੇਜਾ ਆਣ ਮਾਰਯਾ ॥ ਤੇ ਸਲਵਾਰ ਪੋਠੇਆਰੀ ਸੀ ॥ ⁵ ਨੇਜਾ ਸਲਵਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦਸਤ ਮੁਬਾਰਖ ਸੀ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਈ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕਾ ਬਾਜੂ ਅਲਮ ⁶ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਭੀ ਤਕੜਾ ਹੋਇ ਕੇ ਹਥੀਂ ਪੈ ਗਯਾ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਈ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀ ਲਾਤ ਉਪਰ ਲਾਗੀ ॥ ਫੇਰ ਡਿਗ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫੋਂ ਅਸਵਾਰ ਭੀ ਦੋਹ ਕੋ ਫਕੜ ਲਿਆਏ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਬਤਾਇਆ ਜੋ ਜਿਸ ਧਾੜਬੀ ਕੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਏਨਾ ਕਾ ਸਰਦਾਰੁ ਏਹੋ ਸੀ ॥ ਤੇ ਬਡਾ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ॥ ⁷ ਯਥਾ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ⁸

¹ Darbara Singh Akalbungia, also called Nihang, had been a close associate of the Ahluwalias since Jassa Singh's time : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 226a & 239b. See also, f. 64a, n. 9. above.

² The reference here appears to be to Gurdwara Chubara Sahib where Guru Amar Das meditated after assuming Guruship : Giani Gian Singh *Tawārīkh Gurdwārīān*, 44.

³ The river Beas was probably crossed near Goindwal by Fateh Singh and Budh Singh.

⁴ The rest of the folio is given to Fateh Singh's pursuit of, and encounter with, a band of highway men (*dhārwi*).

⁵ *Pothohārī salwār* denotes the rather loose trousers worn by both men and women in the Pothohar *ilāqa*, to the north of the Salt Range in the Rawalpindi district.

⁶ The actual word seems to be *qalam* meaning, chopping off. In fact, the author makes it quite clear in the lines following that the highwayman in question lost one of his arms in the clash with Fateh Singh.

⁷ According to Diwan Ramjas, Sujan Singh Nihang was the *sardār* of this band of highwaymen : *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 335.

⁸ The following lines almost till the end of the folio are given to a *kabit* and its exposition, condemning banditry and praising God's inescapable justice, which was meted out incidently through Fateh Singh.

ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਮ੍ਰਿਗਯਾ ਕੇ ਰਸ ਰਸੇ ਰਸਾ ਰਸ ਰਾਸਸ ਘਨ ਘਨਾਘਨ ਸੇ ਬਨਮੈਂ ॥ ਸੁਨਤ ਖਲਨ ਧਨ ਲੂਟਯੋ ਨਿਰਬਲ ਗੋਲ ਧਾਇ ਬੀਰ ਤਬੈ ਭਰ ਕੋਪੁਓ ਪਤਨਮੈ ॥ ਏਕਲ ਭੂਪਤ ਖਲਪਤੀ ਲੀਨੋ ਘੇਰ ਤਿਨ ਦੀਨੀ ਬਰਛੀ ਸੋਂ ਰਛ ਕੀਨੀ ਸਯਾਮ ਜਨਮੈ ॥ ਕਰ ਕਰ ਵਾਰ ਬਾਰ ਦੀਨੇ ਕਰ ਪਗਡਾਰ ਦੀਨਦੰਡ ਭੂਪ ਧਾਰ ਨੀਤ ਮਨੋ ਮਨ ਮੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕਬਿ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਕਿ ਜਬ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਕਯਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਕਾਰ ਕੇ ਰਸ ਮੈਂ ਰਹੇ ॥ ਕਯਾ ਰਸਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੈਂ ਜੇਰਸ ਕਯਾ ਜਲ ਕੀ ਰਾਸ ਹੈ ॥ ਔਸਘਨ ਹੈ ॥ ਘਨਾਘਨ ਮੇਘ ਤਿਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੇ ਬਨ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ॥ ਤਬ ਦੁਸਟ ਜੋ ਹੈਂ ਧਾੜਬੀ ਤਿਨਾ ਨੇ ਗਰੀਬਾਂ ਕਾ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਧਨੁ ਲੂਟ ਲੀਆ ॥ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਸੁਨਤੇ ਈ ॥ ਤਬ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਕੋਪ ਕੀ ਸੋਭਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਭਰ ਕੇ ਦੌਰੇ ॥ ਤਹਾਂ ਜਾਇ ਕੇ ਏਕਲਯਾ ਈ ਨੇ ਏਕ ਜੋ ਹੈ ਦੁਸਟਾਂ ਕਾ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਦੇਖ ਕੇ ਘੇਰ ਲੀਨੋ ॥ ਤਿਸ ਨੇ ਚਲਾਈ ਜੋ ਬਰਛੀ ਤਾਂ ਸੋ ਭਗਤ ਬਿਖੇ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਰੱਛਾ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਰ ਕੇ ਤਰਵਾਰ ਕੇ ਬਾਰ ਨੂੰ ਤਾਕੇ ਹਾਥ ਅਰੁ ਚਰਣ ਡਾਰ ਦੀਏ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਰਾਜਾ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤ ਕੋ ਮਨ ਮੈਂ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਏਕ ਏਕ ਦੰਡ ਦੀਆ ਹੈ ॥ ਇਸੀ ਤੇ ਮਾਰਯਾ ਨਹੀਂ ॥ ¹ ਕਯੋ ਇਸ ਨੇ ਹਾਥਨ ਤੇ ਪਰਾਇਆ ਮਾਲ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਚਰਣੋ ਸੋ ਭਾਗਯਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਨੇ ਬਤਾਇਆ ਜੋ ਇਨ ਕੇ ਸਾਥ ਕੇ ਭਾਜ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਨ ਕਾ ਪੀਛਾ ਕਰਯਾ ॥ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ॥ ² ਤਾਂ ਫੇਰਿ ਸਾਮ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਤਾਂ ਹਟ ਕੇ ਸਿੱਧਵੀ ਆਇ ਰਹੇ ॥ ਸਵੇਰੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪਣੀ (f. 85 a) ਤਾਂ ਫੌਜ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੋ ਆਈ ॥ ਤੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਕੋ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਜਲੰਧਰ ਕਾ ਕਿਲਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਕ ਲੀਆ ॥ ਤਾਂ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਲਿਖਯਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਫੈਸਲੇ ਕੀਏ ਉਪਰ ਏਨਾ ਹਗਾਮਾ ਕਰਯਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੀ ਆਪ ਨਿਗਾ ਰਾਖੀਏ ॥ ਤੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਜਮਸੇਰ ⁴ ਸੇ ॥ ਤਬ ਆਪ ਭੀ ਜਮਸੇਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਛੜੀ ਅਸਵਾਰੀ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ॥ ਮੇਰੀ ਸਫੇਦ ਦਾੜੀ ਕੀ ਕੁਸ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ॥ ਮੈਂ ਤੂੰਬਾ ⁶ ਫਕੜ ਕੇ ਫਕੀਰ ਹੋਤਾਂ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਕਾਮ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਤੀਰਥੀਂ ਜਾਵੇ ॥ ਜੋ ਹੁਣ ਜਾਵੋਗੇ ਤਾਂ ਖਿਲਕਤ ਕਹੇਗੀ ॥ ਡਰਦੇ ਗਏ ਹੈਂਨ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕਹਾ ॥ ਨਹੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਹੁਰਮਤ ਜਿਸ ਮੈਂ ਰਹੇ ਸੋ ਕਾਮ ਕਰੋ ॥ ਅਰੁ ਆਸੂ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿਸ ਮੈਂ ਤੁਮਾਰੀ ਹੁਰਮਤ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜਲੰਧਰ ਕਾ ਕਿਲਾ ਛੂਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਜਮਸੇਰ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ॥ ⁷ ਤੇ ਹੋਰ ਮਿਸਲਾਂ ॥ ⁸ ਅਰੁ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਫੌਜ ॥ ਤੇ

¹ Amputation of limbs for robbery and theft seems to have been a recognised practice in the administration of justice during the period of our study. However, most of the crimes of this nature were 'atoned for by money': H. T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 154. See also, Fauja Singh, *Military System of the Sikhs*, 153:

² *Kos*, a measure of distance varying in accordance with the length of the *gaz*, was close to two miles in northern India: H. H. Wilson, *A Glossary of Judicial and Revenue Terms*, 294-95.

³ Sidhwan, a village in *tehsil* Amritsar, was founded some 500 years ago by one Amarjit, a Sidhu jat: *Revenue Records of Tehsil and District Amritsar*, Hadbust No. 198 (1892-93).

⁴ Jamsher, a small village about six miles to the east of Jalandhar.

⁵ On receiving the desperate message from Budh Singh, Fateh Singh immediately left for Jamsher.

⁶ *Tumbā*, a small hollowed gourd in which mendicants carry water, etc. It is used also as a begging bowl, and is generally regarded as a symbol of mendicancy (*faqīrī*).

⁷ Bhup Singh in question probably was holding Hoshiarpur at this time.

⁸ It may be pointed out again that the term *misl* is being used here in the clear sense of a group of soldiers. See also, f. 68b, n.7, above.

ਦੁਸੰਧਾ ਸਿੰਘ ¹ ਕੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਭੀ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਜੇ ਜਲੰਧਰ ਨੂੰ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਇ ਪੜਤੇ ਹੈਨਿ ॥ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਠਹਰਨੇ ਦੇਤੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਏਕ ਤਰਫ ਫੌਜ ਭੇਜ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਰਫ ਡੇਰਾ ਉਤਾਰ ਛੋਡਤੇ ਹਾਂ ॥ ਯਾਂ ਜੋਨਸਾ ਦੋਹਾਂ ਸੀ ਮੁਸਕਲ ਕਾਮ ਹੈ ॥ ਉਹਾਂ ਰਹਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਜਲੰਧਰ ਮੋਰਚੇ ਲਾਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਉਹਾਂ ਤਾਂ ਮੋਰਚੇ ਲਾਕਰ ਬੈਠ ਹੀ ਰਹਣਾ ਹੈ ॥ ਲੜਾਈ ਕਾ ਕਾਮ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਹੀ ਹੈ ॥ ਜੇ ਇਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਸਿਕਿਸਤ ਖਾਇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਓਵੇ ਛੂਟ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਜਲੰਧਰ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ਤੇ ਕੁਛ ਕ ਫੌਜ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਕਰ ਦਈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਨਾ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਕੀ ਤਰਫ ਹੁਏ ॥ ਏਕ ਗਾਂਵ ਸਾ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ॥ ਓਸ ਕੋ ਲੂਟਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ² ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੀ ਫੌਜ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਤਲੀ ਤਰਫ (f. 85 b) ਤਰਫ ਸੀ ਓਸ ਗਾਂਵ ਨੂੰ ਆਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਜਬ ਓਨਾ ਫੌਜ ਆਵਤੀ ਦੇਖੀ ॥ ਤਾਂ ਗਾਂਵ ਸੀ ਬਾਹਰਿ ਹੋਇ ਕੇ ਲੜੇ ॥ ਇਸ ਤਰਫ ਸੀ ਬਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਕਰ ਕੇ ਹੱਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸਮਸੇਰ ਕੇ ਹਾਥ ਹੱਦੀ ਖਾਂ ਨੇ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕੇ ਭਾਈ ਨਸਰਦੀਨ ³ ਨੇ ਭੀ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਈ ॥ ਦੋਇ ਤਿਨ ਫੇਰੀ ॥ ਫੇਰ ਤਲਵਾਰ ਟੂਟ ਪੜੀ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਕੇ ਸਿਰ ਮੈਂ ਬਾਦੂਖ ਲਾਠੀ ਕੀ ਤਰਾਂ ਮਾਰੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਢਹਿ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਰੁ ਬਹੁਤਯਾਂ ਨੇ ਹਿੰਮਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਹੋਇ ਚਲੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਤਰਫ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਏਧਰੋਂ ਹਮਲਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਹ ਬੇ ਤਹਾਸਾ ਭਾਗੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਤੀਕੁਰ ਪੀਛੇ ਗਏ ॥ ਦਰਮਯਾਨ ਉਨ ਕੇ ਰਲੇ ਹੀ ॥ ਅਰੁ ਹਥਿਆਰ ਉਨ ਕੋ ਵਾਫਰ ਲਾਗਤੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮਾਰੇ ਭੀ ਵਾਫਰ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਨਾਂ ਆਗੋਂ ਤੋਪਾਂ ⁴ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਸੀ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਵਾੜੇ ⁵ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਾਗੇ ਚਲਾਵਨੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਮ ਹੋਇ ਗਈ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਹਟ ਆਏ ॥ ਹੱਦੀ ਖਾਂ ਕੋ ਕੜੇ ਤੇ ਜਗੀਰ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਜੈਸੀ ਜੈਸੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰੀ ਹੈਸੀ ਤੈਸੀ ਬਖਸ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਫੌਜ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਖਲੀ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਸਿਕਾਰ ਉਨ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਖੇਲਯਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਬਾਹਰਿ ਨਾ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਜਾਨਵਰ ਉਡ ਕੇ ਓਨਾ ਕੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੇ ਪੀਛੇ ਅਸਵਾਰ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜਾਨਵਰ ਭੀ ਭੇਜ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੋਤਬਿਰ ਭੀ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮਾਨੂੰ ਏਹ ਉਮੈਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ⁶ ਨੇ ਕਹਯਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਕਲ ਗਾਂਵ ਸੈ ਲੜੇ ॥ ਤਾਂ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਲੜਾਈ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਅਬ ਡੇਰੇ ਸੇ ਬਾਹਰਿ ਨਾ ਕੋਈ ਆਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਕਈ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਜਿਮੈਯਤ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਦੇਖਯਾ ॥ ਜੋ ਆਪ ਓਸ ਤਰਫ ਹਗਾਮੇ ਮੈਂ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਮਾਝੇ ਹਗਾਮਾ ਸੁਰੁ

¹ Dasaundha Singh was the son of Tara Singh Dallewalia.

² It is not clear whether the forces of the *sardārs* of the *doāba* sacked this village belonging to Budh Singh for the sake of loot, or that it was a part of their deliberate tactics to divert the attention and resources of their opponents, Budh Singh and Fateh Singh.

³ Haddi Khan and Nasirdin, the two brothers fighting in Fateh Singh's forces, showed exceptional bravery in this battle. It has not been possible to find any further information about them except that Haddi Khan again distinguished himself by his reckless courage in the expedition against Bhunga, Bajwara and Phagwara, undertaken in 1804 : see ff. 100b - 101a, below.

⁴ It may be noted that the *derah* of Amar Singh and other *sardārs* of the *doāba* was defended by guns.

⁵ *Wārā* in this case seems to be a barrier or fortification made by strong timbers set in the ground.

⁶ The reference here is to Chaudhari Qadir Bakhsh. The author frequently refers to him as the *Chaudhari* only. See also, f. 68 Ra & n. 3, above.

ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਓਨ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੁਆਬੇ ਕੇ (f. 86 a) ਸਿਰਦਾਰਾਂ ਕੋ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਡਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰਫ ਭੀ ਹਗਾਮਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਡੇਰੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਆਇ ਕਰੇ ਤੇ ਆਪ ਪਾਸ ਵਕੀਲ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ॥ ਜੇ ਅਸੀਂ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਥੀਂ ਖਿਜਮਤਾਂ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੇ ਸੈ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਮਜਾਲ ਨਹੀਂ ਲੜੀਏ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਕਰੋ ਤਾਂ ਹਮ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਸੇ ਸਮਝ ਲੇਵਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਨਾਲੇ ਤੁਮ ਆਪਣੀ ਤਾਬਯਾਦਾਰੀ ਜਾਹਰ ਕਰਤੇ ਹੋ ॥ ਤੇ ਏਹ ਤੁਸਾਡੇ ਇਖਤਯਾਰ ਨਹੀਂ ॥ ਏਹ ਜਮਾਨੇ ਕੀ ਹਵਾਇ ਮੂਜਬ ਹੈ ॥ ¹ ਫੇਰ ਜਬ ਮਾਝੇ ਫੌਜ ਗਈ ਤਾਂ ਓਹੁ ਹਟ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਲਿਖਯਾ ਜੋ ਈਹਾਂ ਸਾਡੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਸਰਦਾਰ ਆਇ ਉਤਰੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖ ਸਾਡੇ ਮੈਂ ਹਗਾਮਾਂ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਪਰ ਏਹ ਖਾਤਰ ਜਾਮਾ ਰਾਖੋ ਤੁਸਾਡੇ ਤਲਕ ਕਿਸੀ ਕੋ ਆਵਣੇ ਨਹੀਂ ਦੇਤੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲਾ ਛੂਟ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕਹਿ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਰਾਖਯਾ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕੋ ਆਏ ਸੇ ॥ ਓਨਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ² ਕੋ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਘੁੰਗ ਛੋਹਿਰੀ ³ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਕਾਨ ਕਾ ਕਿਲਾ ਛੁਡਾਇ ਲਿਆ ॥ ਫੇਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਯਾ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਪਹੁਚੇ ਪਰ ਆਏ ਨਾ ॥ ਤੇ ਦਰੋਗਾ ਦਸਵੰਧੀ ⁴ ਬਾਹਰਿ ਘੋੜਾ ਫੇਰਨ ਗਿਆ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਅਸਵਾਰ ਭੀ ਸਾਥ ਸੇ ॥ ਤ ਆਗੇ ਸੋਢੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀਏ ⁵ ਕੀ ਫੌਜ ਆਵਤੀ ਸੀ ॥ ਕਮ ਅਸਵਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਓਹ ਲੜ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਏਹ ਸਾਮਣੇ ਹੂਏ ਤਬ ਭਾਜ ਚਲੇ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਘੋੜੇ ਵਾਫੁਰ ਢਾਹੇ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਉਪਰ ਸੇ ਗਿਰਗਿਰ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਜਖਮੀ ਭੀ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਦਰੋਗੇ ਕੇ ਸਾਥ ਚਰਵੇਦਾਰ ਭੀ ਕਹੀ ⁶ ਕੋ ਗਏ ਸੇ ॥ ਓਹ ਘੋੜੇ ਉਨ ਕੇ ਫੜਤੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸੋਢੀ ਨੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜਯਾ ॥ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਵਡੀ (f. 86 b)

¹ Interestingly, Fateh Singh is reported blaming the present times (*zamāne kī hawā*) for the contradictory attitude of Amar Singh and his associates who, on the one hand expressed their loyalty and submission, and on the other, asked him to desist from helping Budh Singh.

² Kartarpur is situated on the Grand Trunk Road, 9 miles in the north-west of Jalandhar. It is said that Guru Ram Das, the fourth Sikh Guru had obtained the site from Emperor Akbar. The town was founded in Sammat 1655 (A.D. 1598) by Guru Arjun. It, however, remained with those of his descendants who were in direct descent from Dhir Māl, his grand son: *Gazetteer of the Jullundur District and Kapurthala State (1904)*, XIV, 290.

³ The villages Ghug and Chhohar are situated at a distance of about five miles from each other in the south-west of Kapurthala.

⁴ Darogha Daswandhi, apparently the superintendent of Fateh Singh's stables, went out with some horse-men and ostlers (*charvedārs*) for foraging and exercising the horses.

⁵ Not much information is available on Sodhi Gulab Singh who was the grandson of Dhirmal and a direct descendant of Guru Arjun. The Sodhi appears to have been a man of consequence with substantial territorial possessions and armed retainers. He died in 1806. His son Sadhu Singh was noted for his 'war-like character'. This family claimed to have the original copy of the *Adi Granth* in their possession. See also, Griffin & Massy, *Revised Pedigree-Tables*, 46.

⁶ *Kahī* denoted a foraging party.

ਸਰਕਾਰ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਥੀਂ ਤਾਬਯਾਦਾਰ ਹਾਂ ॥ ¹ ਤੇ ਤੁਸਾਡੇ ਆਗੇ ਭੀ ਕਦੀ ਉਜਰ ਨਹੀ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਥੀਂ ਲੈ ਕੇ ਅਬ ਤੀਕੁਰੁ ਤੁਸਾਡੀ ਤਾਬਯਾ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਇਸ ਡੇਰੇ ਕਾ ਏਹ ਕੀ ਤੇ ਹੋਰ ਪੰਥ ਅਦਬ ਭੀ ਬਜਾਇ ਲਿਆਵਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ² ਅਬ ਏਹ ਸਿਰਦਾਰ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਅਸਾਨੂੰ ਏਨਾ ਕਾ ਤਾਅਦਬ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਸਾਂ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਾਥ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰੇ ਅਸਵਾਰ ਦਰੋਗਾ ਸਮਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਗੇ ਹੁਏ ॥ ³ ਤੇ ਏਨਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕਾ ਮੇਰਾ ਜੁਮਾ ਨਹੀਂ ॥ ਜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਾਣ ਕੇ ਆਏ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਮੈ ਕੀ ਕਹਾਂ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕਾ ਡੇਰਾ ਭੀ ਉਠਾਇ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ ॥ ⁴ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਘੋੜੇ ਮੁੜਾਇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਦਕਾਂ ⁵ ਭੀ ਛੁਡਾਇ ਦਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਦੋਹ ਰੋਜਾਂ ਓਨਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਯਾ ॥ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ॥ ਤਾਂ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਆਦਮੀ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਜਲਦੀ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੁਸਾਲਾ ਲਈ ਆਵਣਾ ॥ ਜੋ ਮੁਇਆਂ ਉਪਰ ਪਾਵਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਉਨ ਕੇ ਹੀ ਕਾਮੋ ਵਾਸਤੇ ਹਗਾਮਾ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਆਵਣ ਮੈਂ ਦੇਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਕਲ ਕੋ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੇ ਓਨਾ ਜਲੰਧਰ ਛੁਡਾਇ ਲਯਾ ਤੇ ਓਹੁ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤਾਂ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਕਹਾ ਹਮਾਰਾ ਤਾਂ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਥ ਕਿਸਾ ਹੈ ॥ ਅਬ ਤੁਸੀਂ ਈਹਾਂ ਭੀ ਆਏ ॥ ਜੇ ਤੁਸਾਡੀ ਏਸੇ ਮੈਂ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹਮ ਆਪਣਿਆਂ ਮਕਾਨਾਂ ਕੇ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ ॥ ⁶ ਤੇ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਰਾਜ ਕੇ ਕਾਮੋ ਮੈਂ ਮੁਤਵੱਜਾ ਹੁਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਮੀਕਯਾਂ ਕੇ ਹਗਾਮੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ⁷ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਸੈਂ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲਨੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਸਰਹਾਲੀ ⁸ ਕੋ ਤਾਬੀਹ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ⁹ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ (f. 87 a)

¹ Sodhi Gulab Singh's men had attacked Fateh Singh's foraging party. On hearing that the Sodhi immediately sent a messenger apologising for the misconduct of his men and professing his loyalty *tabā'darī* since Jassa Singh's time. See also, ff. 136b-137a, below.

² According to Sodhi Gulab Singh, the *derah* of the Ahluwalias had always been held in high esteem by the entire Sikh Panth.

³ The Sodhi insisted that his men did not deliberately attack the *dārogha* of Fateh Singh.

⁴ At the same time, Gulab Singh expressed his inability in obliging Amar Singh and his allies, who had encamped near Gurdwara Thamb Sahib, to go away. His argument was that they had come to a religious establishment and were thus within rights to stay there.

⁵ The word *dhakān* seems to have been used here for, Gulab Singh's men who had been taken captive in the skirmish. See also, Kahn Singh, *Mahān Kosh*, 564.

⁶ Fateh Singh's persistence in protecting Budh Singh eventually dissuaded his determined enemies and they went away to their respective places. Fateh Singh also returned to Kapurthala.

⁷ Ranjit Singh had already assumed the title of 'Maharaja' on the first of Baisakh 1858 Sammat (12 April 1801) : Khushwant Singh, *Ranjit Singh*, 47. It may be pointed out that the actual description of the exchange of turbans is given on ff. 89 a - b, below.

⁸ Village Sarhali, situated 12 miles south of Tarn Taran, near the junction of the rivers Beas and Satlej : *Gazetteer of the Ameritsar District (1883-84)*, 75.

⁹ Sultanpur, situated 16 miles south of Kapurthala, remained a town of considerable importance till Nadir Shah's invasion in 1739 : *Gazetteer of the Jullundur District and Kapurthala State*, XIV-A, 42. For some detail see Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod MS*, ff. 207b-208a.

ਫੇਰ ਜਬ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਸੂਰ ਨਿਕਸੇ ॥ ¹ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਰਾਂਦ ਸੈ ਪਕੜਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਉਤਰ ਕੇ ਸਮਸੇਰ ਸੇ ਮਾਰਾ ॥ ਤੇ ਔਰ ਸੂਰ ਜੋ ਨਿਕਸਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜਲਦੀ ਸੇ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਸਮਸੇਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹੀ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਫੇਰ ਔਰ ਸੂਰ ਕੋ ਮੁਹੁ ਡਾਲਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਗਏ ॥ ਜਬ ਉਤਰ ਕਰ ਨਜਦੀਕ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਦੇਖਾ ਜੋ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸੂਰ ਕੀ ਰਾਂਦ ਕੋ ਹਾਥ ਡਾਲਾ ॥ ਤਾਂ ਸੂਰ ਨੇ ਹਟ ਕੇ ਏਕ ਉਂਗਲ ਮੁਹੁ ਮੈਂ ਦਵਾਈ ॥ ਤੇ ਜਰਬ ਸਖਤ ਪਹੁਚੀ ॥ ਫੇਰ ਸੂਰ ਹਟ ਕੇ ਪੀਛੇ ਕੋ ਤੁਰਯਾ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਸਿਪਾਹੀ ਕੀ ਤਲਵਾਰ ਲੇ ਕਰ ਉਸ ਕੀ ਤਰਫ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸੂਰ ਸਾਮਣੇ ਹੀ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ॥ ਅਰੁ ਕਾਟਨਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਸੂਰ ਆਪ ਕਯਾਂ ਦੋਨਾਂ ਰਾਂਦ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਨਿਕਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਪਿਠ ਉਸ ਕੀ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਪਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਹੁ ਸੂਰ ਕੇ ਵਲ ਆਪ ਕੀ ਕਮਰ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਕਮਰ ਉਸ ਕੀ ਕੋ ਆਪ ਕੇ ਹਾਥ ਪੈ ਗਏ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁ ਕਰਮਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਅਖਸਰ ਨੂੰ ਸੂਰ ਤਲੇ ਸੀ ਨਿਕਸ ਗਯਾ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਜਲਦੀ ਸੈ ਉਠ ਕਰ ਉਹੀ ਉਹੀ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ॥ ਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਕਾਟ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਸੂਰ ਮਾਰ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਸੂਰ ਪਾੜੇ ² ਵਾਫੁਰ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸੂਰ ਨਿਕਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਪੀਛੇ ਸੈ ਪਕੜਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ॥ ਤਾਂ ਕੁਤਈਆਂ ਨੇ ਸੂਰ ਉਤੇ ਲੋਈਆਂ ³ ਡਾਲੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਉਸ ਕੋ ਦਬ ਕੇ ਪਕੜ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਰਸਯਾਂ ਸਾਥ ਬਾਂਧ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਭੇਜ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਹੋਰ ਸੂਰ ਬਾਦੁਖਾਂ ਤੇ ਕੁਤਯਾਂ ਸੈ ਵਾਫੁਰ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਾਂਇ ਮੈਂ ਸੂਰ ਛੋਡਯਾ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਉਸ ਸੈ ਲੜਾਏ ਅਰੁ ਆਪ ਸਭ ਤਰਾਂ ਕਾ ਹਿਮੇਸਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਸਭ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਅਰੁ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਉਣਾਹਿਟ ਸੂਰੁ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਤਾਂ ਥਾਂਇ ਬਰ ਥਾਂਇ ਤੋਰੀ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਹਾਜ਼ਰ (*f.* 87 b) ਭੀ ਸੀ ਫੇਰ ਆਪ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਫਤੇ ਕੋਟ ⁴ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੋਇਰ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਉਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਰਾਮਗੜੀਏ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਕੀ ਫੌਜ ਲਿਆਇ ਕੇ ਹਗਾਮਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਦੁਆਬੇ ਵਲ ਰਹੇ ਇਨ ਕਾ ਤਿਦਾਰਕ ਕਰੋ ॥ ਤੇ ਬਰਖੁਦਾਰ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਸਾਥ ਦੋਸਤੀ ਕਰਨੇ ਕੋ ਕਹਤੇ ਸੈ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਏਹ ਬਾਤ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਉਨਾ ਕੀ ਮਰਜੀ ॥ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫ ਕਾ ਭੀ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਮਿਕਿਆ ⁷ ਕੋ ਛੁਡਾਇ ਲੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਉਨਾ ਕਿਲੇ ਕੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰੀ ॥ ਜਬ ਫੌਜ ਕਿਲੇ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਕੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਮੁਲਖ ਕੀਆਂ ਛੇੜਾਂ ⁸ ਮੱਦਤ ਕੋ ਆਈਆਂ

¹ This folio is almost entirely given to a graphic description of Fateh Singh hunting hog-deer.

² *Sūr pārā* is a variety of hog-deer, light brown in colour and about two feet in height.

³ It may be interesting to note that the kennel-keepers (*kutiān*) who were helping in the hunt used blankets (*loṛ*) for overcoming hog-deer.

⁴ It has not been possible to find the exact situation of this Fateh Kot which was an ancestral possession of Fateh Singh and said to have been renamed after him : see, *f.* 93a, below.

⁵ According to Ram Sukh Rao, it was Sardarni Sada Kaur who took the initiative in bringing her son-in-law, Ranjit Singh and Fateh Singh together.

⁶ Fateh Singh also responded favourably to the suggestion of aligning with Ranjit Singh and Sada Kaur, particularly with the idea of dealing with their common enemies, the Ramgarhias and Raja Sansar Chand.

⁷ Mikian, a small village, about 6 miles of Amritsar. The fort of Mikian had been captured by the Ramgarhias with the help of Sansar Chand.

⁸ *Chherān*, or forced levies, were called up from the surrounding countryside by the Ramgarhias in their efforts to defend the fort of Mikian against the Ahluwalias.

ਏਹ ਕਿਲਾ ਉਨ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਸਾ ॥ ਤੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਸੀ ਨਜਦੀਕ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਓਸ ਤਰਫ ਮੁੱਤਵਜਾ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਆਗੇ ਨਾ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਫੌਜ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਹੋਰੁ ਭੀ ਪਾਵਣਾ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਉਨਾ ਕਾ ਕੁਛ ਨਾ ਪੇਸ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਗਾਂਵ ਭੀ ਆਇ ਮਿਲੇ ॥ ¹ ਤੇ ਕਿਲਾ ਭੀ ਤਿਆਰ ਹੋਇ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ਸੇ ਓਹ ਭੀ ਛੂਟ ਗਯਾ ॥ ਫੇਰ ਕੁਸ ਕੁ ਅਸਵਾਰ ਛੋਡ ਕੇ ॥ ਡੇਰਾ ਬੁਤਾਲੇ ² ਆਪ ਨੇ ਕੀਆ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਵਡਾ ਫਿਕਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸੁਲਾ ਚਾਹਿ ਰਹੇ ॥ ਪਰੁ ਆਪ ਨੇ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਦਸਾਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੇ ਵਾਸਤੇ ਸਿਕਾਰ ਕੇ ਵੈਰੋਵਾਲ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸਠਿਆਲੇ ³ ਸੇ ਫਰਕ ਸੀ ਚਲੀਏ ॥ ਏਹ ਗਾਂਵ ਬਡਾ ਨਿਮਕਹਰਾਮ ਹੈ ॥ ਏਸ ਮੈਂ ਹਥੀਆਰ ਫੜਨੇ ਵਾਲਾ ਦੋ ਹਜਾਰ ਆਦਮੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਹਜੂਰ ਅਵੱਲ ਏਹ ਅਦਨਾ ਨੌਕਰ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਫੌਜ ਮੈਂ ਕੀਏ ॥ ਜਬ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੀ ਥੀ ਏਸ ਦਰਜੇ ਕੋ ਪਹੁਚੇ ਥੇ ॥ ⁴ ਤੇ ਓਨਾ ਕੇ ਸੂਗਬਾਸ ਹੋਇਆ ॥ ਏਨਾ ਨਿਮਕਹਰਾਮੀ ਕਰੀ ਬੀ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਿੰਘ (f. 88 a) ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਸੁਰਗਬਾਸੀ ਨੇ ਏਨਾ ਕੋ ਸਜਾਇ ਦਈ ॥ ਤੇ ਅਬ ਜਲੰਧਰ ਹਗਾਮਾ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਅਵਲ ਮਾਝੇ ਏਹ ਫਿਰ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ⁵ ਤੇ ਅਬ ਭੀ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ ਆਦਿਮੀ ਕੁਸ ਕੁ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਤੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੇ ਇਸ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਮਨਜੂਰ ਨਾ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ ਲੰਡਾ ਪੈਚੁ ⁶ ਬੈਠਾ ਸਾ ਅਰੁ ਓਹੋ ਬਡਾ ਨਿਮਕਹਰਾਮ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓ ਪਿਛਾਣ ਕੇ ਆਇ ਮਿਲਯਾ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਨਜਰ ਕਾ ਗੁਜਰਾਨਿਆਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕੇ ਮੁੱਕਦਮ ਭੀ ਆਇ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਵੈਰੋਵਾਲ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲੀਏ ਬਾਵੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ⁷ ਨੇ ਹਥਨੀ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਉਨ ਕੋ ਵਾਫਰ

¹ While besieging the fort of Mikian, Fateh Singh had started constructing another fort in the neighbourhood with the help of the inhabitants of the nearby villages.

² Butala, a village near Amritsar, founded by one Wanna about 400 years ago, received its name from a small local shrine having a statue (*but*) of Mahadev : *Revenue Records of Tehsil and District Amritsar*, Hadbust No. 52 (1892-93).

³ Sathiala, a village about 25 miles south-east of Amritsar, was founded about 600 year ago by the *khattris* of the sub-caste Seth : *Revenue Records of Tehsil and District Amritsar* Hadbust No. 46, (1891-92).

According to Ram Sukh Rao, it claimed two thousand residents capable of bearing arms.

⁴ According to this account, Sathiala had been subject to Jassa Singh's rule. Its *zamindars* began as the retainers of the Ahluwalia chief and later became soldiers in his forces.

⁵ As in this case, the death of a chief or disturbance in some parts of his territory, gave a signal for rebellion to those who had been looking for such an opportunity.

⁶ The *panch*, or presumably the *chaudharī* of Sathiala finally came to submit and presented a horse to Fateh Singh. The leading men (*muqaddamān*) of other places followed suit.

⁷ The Bawa residents of Goindwal were the direct descendants of Guru Amar Das and Bhallas by caste. They were in-charge of the shrine and held the land attached to it. Bawa Bahadur Singh was obviously of some consequence as he could afford to present a female elephant to Fateh Singh. It may added that they had been the recipients of Fateh Singh's charities.

ਦੇਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਬੁਤਾਲੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਠਆਲੇ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਓਸ ਰੋਜ ਕੀ ਬਾਤ ਦਿਲ ਮੈਂ ਸੀ ॥ ਜਬ ਉਹਾਂ ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਨਿਮਕਹਰਾਮ ਸੇ ॥ ਓਹੁ ਤਾਂ ਆਗੇ ਹੀ ਭਾਜ ਗਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਮਿਲ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਉਹਾਂ ਡਾਲਯਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਠਟੀ ¹ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੀ ਮਜਾਜ ਕੋ ਕੁਛ ਕੁ ਹਰਕਤ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਫੌਜ ਮਾਝੇ ਭੇਜੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਹਾਲੀ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਲੜੇ ॥ ਤਾਂ ਗਾਂਵ ਕੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਮਾਰੇ ਭੀ ਤੇ ਪਕੜੇ ਭੀ ਤੇ ਮਾਲ ਭੀ ਲੇ ਲਿਆ ॥ ਤੇ ਔਰ ਗਾਵੋਂ ਕੋ ਭੀ ਤੰਬੀਹ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਤਬਾ ਆਪ ਕੀ ਕੋ ਖੈਰ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਇਕ ਜਲਾਲਉਸਮੇਂ ² ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕਾ ਕਿਲਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਰਾਤ ਕੋ ਫੌਜ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜੁਆਰ ਕੇ ਅੜਤਲੇ ³ ਜਾਇ ਖਲੀ ਹੂਈ ॥ ਸਵੇਰੇ ਜਬ ਦਰਵਾਜਾ ਖੁਲਾ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਹੱਮਲਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਦਰਵਾਜੇ ਮੈਂ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਛ ਕੁ ਏਧਰੋਂ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲਾ ਲੇ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਠਟੀਆਂ ਥੋਂ ਕੋਟ ⁴ ਆਏ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਠਟੀ ਹੀ ਛੋਡਯਾ ॥ ਤੇ ਕੋਟੋਂ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਵੈਰੋਵਾਲ ਕਿਸਤੀਆਂ ਆਇ ਲਗੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਘੜੀ ਦਿਨ ⁵ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ (f. 88b) ਕਿਸਤੀਆਂ ਆਗੇ ਕੋ ਤੋਰੋ ॥ ਪਾਣੀ ਤੇਜ ਸਾ ਤੇ ਰਾਤ ਹਨੇਰੀ ਸੀ ॥ ਮਲਾਹ ਭੀ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਪਰੁ ਤੁਰਾਇ ਦੀਆਂ ॥ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਰਾਤ ਰਹਤੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਥੋਂ ਪਰੇ ਜਾਇ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਬਡੇ ਢਾਹੇ ਕੇ ਤਲੇ ॥ ਉਹਾਂ ਘੋੜੇ ਕਾ ਰਾਹੁ ਨਹੀਂ ਸਾ ਖੈਂਚੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਸਖਸ ਬੈਠਾ ਦੇਖਯਾ ਢਾਹੇ ਕੀ ਖੋਹ ⁶ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਨੇ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਫਕੀਰ ਹੈ ॥ ਬਹੁਤ ਅੱਦਬ ਬਜਾਇ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰੀ ਤੇ ਸਾਬ ਨਾ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਫਤਿਆਬਾਦ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਠਟੀਆਂ ਕੋ ਚਲੇ ਤਾਂ ਏਕ ਗਾਂਉ ਮੈਂ ਛਾਵੇ ਉਤਰੇ ॥ ਢਾਹੇ ਉਤੇ ॥ ਤੇ ਦਰੀਆਉ ਚੜਿਆ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਪਾਰਲਾ ਕਿਨਾਰਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕੋਈ ਏਸ ਕੋ ਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਜੁ ਨਹੀਂ ਤਰਨ ਕਾ ਕਾਮ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜਿਨਾ ਕੋ ਖਾਵਿੰਦ ਰੱਖੇ ਉਨ ਕੋ ਕਯਾ ਖੰਫ ਹੈ ॥ ਚਲੋ ਕੁਜਰਤ ਕਾ ਖਯਾਲ ਦੇਖੀਏ ॥ ਤੇ ਹਥੀਂ ਆਪ ਥੋੜਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਤਰ ਜਾਣ ਤੇ ॥ ਤੂੰਬਯਾਂ ⁷ ਉਤੇ ਤਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਜਬ ਤਰਨੇ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਪੰਜ ਜੁਵਾਨ ਹੋਰ ਸਾਥ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਭ ਪਾਸ ਤੁੰਬੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੋਸ ਦਰਆਉ ਮੈਂ ਹੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਦਰੀਆਉ ਮੈਂ ਬਡੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਤੇ ਸੱਪ ਤੇ ਹੋਰੁ ਬੂਟੇ ਰੁੜੇ ਆਵਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਲਗਤੇ

¹ Thatti, a small village in Amritsar district about three miles north of the river Beas.

² Jalal and Usman, two adjoining villages in *tehsil* Amritsar, were founded by Jalal, a *Randhawa jat*, and his son Usman, nearly 500 years back : *Revenue Records of Tehsil and District Amritsar*, Hadbust No. 102 & 103 (1892-93).

Jalal-Usman had a fort of the Ramgarhias.

³ Fateh Singh's men hid themselves in the vicinity of the fort so that they could attack it in the morning as soon as the gates opened.

⁴ It has not been possible to identify Kot. But the context suggests that it was situated close to the river Beas.

⁵ "Ghari" is a unit of time of 24 minutes duration.

⁶ *Kho* seems to be a narrow recess or a cave in the high bank (*dhāhā*) of the river.

⁷ *Tumbā*, literally a hallow gourd, which was used as a life-buoy while crossing the river. Sometimes more than one gourd were tied together for this purpose. People living about Paonta (Himachal) still use this method for crossing the river Jamuna.

ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਪਾਰਲੇ ਕੰਢੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਗਾਂਵ ਕੇ ਪੈਚਾਂ ਕੋ ਖਬਰ ਹੂਈ ਤਾਂ ਓਹੁ ਘੋੜੀਆਂ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਫਤੇ ਕੋਟ ਕੋ ਆਏ ਅਗੇ ਮਲਾਹ ਬੇੜੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਪਾਵਤੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਬੇੜੀ ਛਡਵਾਇ ਦਈ ॥ ਜਬ ਦੂਰ ਬੇੜੀ ਗਈ ਤਾਂ ਮਲਾਹ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਬੇੜੀ ਦੂਰ ਲਾਗੇਗੀ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਤਰਨ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਰਾਤ ਭੀ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਪਰੁ ਚਾਨਣੀ ਸੀ ॥ ਜਬ ਕੰਢੇ ਜਾਇ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤਾਂ ਆਗੇ ਮਾਮੇ ਹੋਰੀਂ ਬਹੁਤ ਬੇਦਿਲ ਖੜੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਖਬਰ ਵਾਸਤੇ ਸਭਨਾ ਪਤਨਾਂ ¹ ਵਲ ਭੇਜੇ ਸੇ ॥ ਜਦ ਏਨਾ ਨੂੰ ਦੇਖਯਾ (f. 89 a) ਤਾਂ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਰੱਬ ਕੀਆਂ ਕੁਦਰਤਾਂ ਦੇਖਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲਤੇ ਵੈਰੋਵਾਲ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਉਣਾਹਠੇ ਮੈਂ ॥ ਹਕੀਕਤ ਦਸਤਾਰ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਸੈ ਬਦਲਾਵਣੇ ਕੀ ॥ ² ਫੇਰ ਮਾਈ ਸਾਹਬ ³ ਜੀ ਕਾ ਲਿਖਾ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਦਰੇ ਹੀ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ਸਹਰ ਕੇ ਦਰਵਾਜੇ ਆਗੇ ਆਏ ਖਲੇ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡਾ ਪੁਛਯਾ ਜੋ ਕਹਾ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਕਹ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਆਪ ਅੰਦਰ ਆਇ ਉਤਰੋ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਭੀ ਆਇ ਜਾਤੇ ਹੈਨਿ ॥ ਵੈਰੋਵਾਲ ਹੈਨਿ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਓਨਾ ਕੇ ਮਿਲਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਜੇ ਈਹਾਂ ਆਵਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਵੇਰੇ ਈਹਾਂ ਹੀ ਆ ਜਾਵਾਂਗੇ ॥ ਜੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਉਨਾ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀ ਸਿਲਾਹ ਹੂਈ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਜੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਆਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਫਤਿਆਵਾਦੁ ਰਾਧਜਾਨੀ ਕਾ ਮਕਾਨ ਹੈ ॥ ਉਹਾਂ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀਏ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਜਲਦ ਫਤਿਆਵਾਦ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਓਹ ਸੈਹਰ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਬਗਲਗੀਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕਹਾ ਸਾਡਾ ਦਿਲੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੋ ਬਹੁਤ ਕਰਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਭੀ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕਹਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਬਾਤਾਂ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਆਪਸ ਮੈਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਵਾਸਤੇ ਮੁਲਾਜਮਤ ⁵ ਮਾਈ ਸਾਹਬ ਕੇ ਸਾਮਲ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਉਨ ਕਾ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਤੇ ਸਿਜਮਾਨੀਆਂ ਬੀਂ ਆਦਿ ਭੇਜਯਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਹਮ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਦੁਨੀਆਂ ਮੈਂ ਬਡੀ ਪੁਖਤਗੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਏਸ ਜੈਸਾ ਨੇਮ ਹੋਰੁ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ॥ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਸਭਨਾਂ ਕੀ ਖੁਸੀ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਏਹ

¹ *Pattan* stands for a ferry.

² This and the following folio contain an account of the exchange of turbans (*dastār badlī*) between Fateh Singh and Ranjit Singh. *Dastār badlī* was often resorted to for cementing and perpetuating friendship between two persons. Some of the other well-known instances of the exchange of turbans in the Panjab were those between Maha Singh Sukarchackia and Brij Raj Dev of Jammu and Fateh Singh and Anirudh Chand of Kangra. See also, f. 63a, n. 3, above.

³ Raj Kaur, the widow of Jassa Singh addressed as Mai Sahiba was held in high esteem by Fateh Singh.

⁴ There is some controversy with regard to the time and place where the ceremony of *dastār badlī* took place. Most probably it was Fatehabad as Sohan Lal Suri, the court chronicler of Ranjit Singh, also corroborates Ram Sukh Rao's account: *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 50-51. See also, Bute Shah, *Tārīkh-i-Panjab*, MS, V, 7. All these sources place the event in Sammat 1859 (A.D. 1802). Diwan Amar Nath, however, gives Amritsar as the venue of the ceremony and the Ist Baisakh 1858 Sammat (13th April, 1802) as the date: *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 19. It may be added that Henry Prinsep, writing in the 1830s, mentions Tarn Taran as the place: *Origin of the Sikh Power in the Panjab*, 42.

⁵ Ranjit Singh and Fateh Singh came to pay their respects to Mai Sahiba Raj Kaur.

ਬਾਤਾਂ ਠਹਰੀਆਂ ॥ ¹ ਜੇ ਕਰ ਤੁਮਾਰੇ ਤਾਈਂ ਜਰੂਰਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਮ ਤੁਸਾਡੇ ਕਾਮ ਕੋ ਆਈਏ ਤਾਂ ਅਸਾਂ (f. 89 b) ਖਰਚ ਕੋ ਨਾ ਲੈਣਾ ॥ ਜੇ ਤੁਮ ਸਾਡੇ ਕਾਮ ਕੋ ਆਵੋ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਨਾ ਲੈਣਾ ॥ ਆਪਣੇ ਤੇ ਹਮਾਰੇ ਦੋਸਤ ਕੋ ਦੋਸਤ ਜਾਨਣਾ ॥ ਦੁਸਮਨ ਕੋ ਦੁਸਮਨ ਜਾਨਣਾ ॥ ਅਰੁ ਕਦੀ ਨਾ ਫਰਕ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਕਾਇਮ ਦਾਮ ਹਮੇਸਾ ਰਹੇਗੀ ਅਰੁ ਵਖਤ ਹੋਣੇ ਜਿਆਦਾ ਇਕਬਾਲ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਨਯਾ ਲੈਣੇ ਕੇ, ਆਪਸ ਅੰਦਰ ਮੁਜਾਇਕਾ ਨਾ ਰਾਖੇਂਗੇ ॥ ਰਸਮ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀ ਦਿਨ ਬਾ ਦਿਨ ਰੋਣਕ ਪਕੜੇਗੀ ॥ ਉਸੀ ਵਖਤ ਹਜ਼ੂਰ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ॥ ਅਹਿਦ ਪਕੇ ਨੇਮ ਧਰਮ ਸੈ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਬ ਜੀ ਪਾਸ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਕਰੀ ॥ ² ਉਸੀ ਵਖਤ ਨੇਕ ਮੈਂ ਸਦਆਨੇ ਖੁਸੀ ਕੇ ਵਾਜੇ ॥ ਤੇ ਲਿਖਤ ਭੀ ਅਹਿਦ ਨਾਮੇ ਕੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਹੂਈ ॥ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕੀ ॥ ਨਸਲਨ ਬਾਦ ਨਸਲਨ ॥ ਬਤਨਨ ਬਾਦ ਬਤਨਨ ॥ ਖਾਲਦਨ ਵਾ ਮੁਖਲਦਨ ॥ ਅਬਦਨਵ ਮੋ ਅਬਦਨ ॥ ³ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਨਾਲ ਹਮੇਸਾ ਰਹੇਗੀ ॥ ਦੁਨੀਆਵੀਂ ਕਾਮੋਂ ਮੇ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਮੈਂ ਕਬੀ ਫਰਕ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸਾ ਮੁਲਖ ਮਲੀਏ ਸੋ ਤਕਸੀਮ ਕਰ ਲੈਣਾ ॥ ਫੇਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੇ ਉਪਰ ਰਾਖ ਕੇ ਉਠਾਇ ਲਈ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਲਖਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸੇਰਮਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਏ ॥ ਏਧਰੋਂ ਕੱਕਾ ਘੋੜਾ ਤੇ ਹੋਰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਹੋਰ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਬਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਨਾਰੋਜ ⁵ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜਾਂ ਤੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਵਾਫੂਰ ਬਖਸਿਆ ॥ ਫੇਰ ਬਾਹਰ ਗਏ ॥ ਉਹਾਂ ਕਿਵਾਇਤਾਂ ⁶ ਕਰੀਆਂ ॥ ਝਾਦੂਖਾਂ ਤੇ ਸਮਸੇਰਾਂ ਤੇ ਨੇਜਯਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਤਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ⁷ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਹਕੀਕਤ ਚੰਬੇ ਤੇ ਸਰਹਾਲੀ ਕੋ ਤੰਬੀਹ ਕਰਨ ਕੀ ॥ ਚੰਬਾ ⁸ ਗਾਂਵ ਕਦੀਮੀ ਰੈਯਤ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਨੌਕਰ ਜੋ ਸੇ ਓਨਾ ਨੇ ਘਰਾਂ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਕਿਲਾ ਭੀ ਡਾਲ ਲੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਰਹਜਨੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ⁹ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ (f. 90 a)

¹ It was decided that both Ranjit Singh and Fateh Singh would join in defence and offence, regarding each other's friends and foes as their own.

² The agreement (*ahadnāma*) and the exchange of turbans took place in the presence of the *Granth Sahib*.

³ These synonyms have been used here to underline the 'eternal' friendship now established between Ranjit Singh and Fateh Singh.

⁴ The agreement was followed by the exchange of presents which also included horses. Ram Sukh Rao even gives a brief description of some of the horses thus exchanged.

⁵ *Nauroz*, the New Year Day of the Persians, was celebrated with great eclat by them. The Mughal rulers also emulated them. Here Ram Sukh Rao seems to associate celebrations and festivities in festival with the word *nauroz* itself.

⁶ The word *qawaid* has been given here probably in the sense of display of skill in the use of muskets, swords and spears.

⁷ As it was customary to give presents while sending off an important guest, Ranjit Singh was also presented things suitable to his station.

⁸ Chamba is a small village in *tehsil* Tarn Taran of district Amritsar.

⁹ It may be noted that inhabitants of Chamba who had been the 'old subjects' of the Ahluwalias, had fortified their village and taken to banditry.

ਕਰਤੇ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਭੀ ਸਾਥ ਕਦਰੇ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਜਾਗਾ ਮਾਰ ਲਹੋ ॥ ਤਾਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹੱਮਲਾ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੈਂ ਖੂਬ ਸਮਝੋਰੋਂ ਕੇ ਹਾਥ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਜਵਾਨ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਏ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰ ਅੰਦਰ ਹੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਜਵਾਨ ਵਾਫ਼ਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਗਾਂਵ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਰਾਤ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਜੌਨਸੇ ਮਾਰੇ ਸੇ ਗਾਂਵ ਕੇ ਉਨ ਕੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਰੋਤੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਰਾਤ ਕੋ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਜਮੀਨ ਬਖਸੀ ॥ ¹ ਤੇ ਉਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਬਹੁਤ ਮਕਾਨ ਸਰਕਸ ² ਸੇ ਸੋ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਵੈਰੋਵਾਲ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ਸੀ ਉਨਾ ਕੋ ਬਖਸਸਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ³ ਫੇਰ ਆਪ ਤਾਂ ਵੈਰੋਵਾਲ ਸਿਕਾਰ ਤੇ ਦਰੀਆਉ ਕਾ ਸੈਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਮਾਝੇ ਕੇ ਜਾਵਣ ਕਾ ॥ ਫੌਜ ਹੋਰਨਾਂ ਕੋ ਤੰਬੀਹ ਕਰਕੇ ਸਰਹਾਲੀ ਜਾਇ ਉਤਰੀ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਪਟੀ ⁴ ਹੈ ਸੇ ਉਤਰੇ ਹੂਏ ॥ ਉਨਾ ਕੋ ਲਿਖਯਾ ਤਾਂ ਉਹੁ ਭੀ ਸਰਹਾਲੀ ਆਏ ॥ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਤੇ ਗਾਂਵਾਂ ਕੇ ਭੀ ਬੇਸ ਬੇਸ ਜੁਆਨ ਸਰਹਾਲੀ ਜਮਾ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਸਰਹਾਲੀ ਆਦਮੀ ਵਾਫ਼ਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜਾਗਾ ਦਰਮਯਾਨ ਆਸੂਦਗੀ ਤੇ ਅਬੋਹੀ ਵਾਫ਼ਰ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਸਿਕਾਰ ਖੇਡਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ⁵ ਉਹਾਂ ਏਹ ਤਾਂ ਬਾਤ ਸੀ ਪਰੁ ਹੋਰ ਮੁਕਦਮੇ ਭੀ ਸੇ । ਤੇ ਭੰਗੀ ਭੀ ਦਬੇ ਰਹਨ ਏਸ ਤਰਫ ਕੇ ਜਾਣੇ ਸੈ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਸਿਕਾਰ ਗਏ ॥ ਜਾਂ ਚਾਰ ਕੋਹ ਗਏ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਹਟੇ ॥ ਜਬ ਆਏ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਲੜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਫੋਂ ਆਪ ਆਏ ਓਧਰੋਂ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਹੱਮਲਾ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਜਿਮੀਦਾਰ ਅੰਦਰ ਹੋ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਪ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ⁷ ਸੈ ਭੀ ਓਹ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਅਮਰਦਾਸ ਨਿਰੰਜਨੀਆ ⁸ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਕਾਮ (f. 90 b)

¹ Fateh Singh granted land (or revenue-free land) to the widows of those highwaymen who had been killed in the engagement with his soldiers.

² The treatment meted out to the village of Chamba had the salutary effect and all the recalcitrant villages in the neighbourhood submitted to the Ahluwalia *sardār*.

³ It seems to have been Fateh Singh's practice to immediately reward those soldiers who showed exceptional valour in an engagement.

⁴ Patti is an old town situated 30 miles south-west of Lahore and 27 miles from Amritsar : *Gazetteer of the Amritsar District, (1893-94)*, 324. It was then held by Sardar Budh Singh Singhpuria.

⁵ As usual, a punitive expedition was launched in the guise of a hunting excursion. See also, f. 65 Rb, n. 7, above.

⁶ Ram Sukh Rao explains the various reasons which induced Fateh Singh to come towards sarhali. The exceptional fertility of the land around Sarhali had encouraged its inhabitants not only to become turbulent, but also provide lead to the neighbouring villages in this regard. Fateh Singh even hoped that his presence would subdue the Bhangis in the neighbouring Amritsar.

⁷ The use of guns in this action may be noted.

⁸ Amar Das was the son of Dayal Das and the elder brother of the better known Saran Das of Jandiala. Jandiala had been subject to the Ahluwalias since Jassa Singh's time. For some detail, see ff. 220 a - b, below.

It may be added that Amar Das's family were called *Niranjania* after their ancestor Handal (1573-1648), who used the epithet *Niranjan* (Faultless) for repeating God's name.

ਆਏ ॥ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗਾਂਵ ਛੋਡ ਕੇ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਰਾਂਹੀ ਆਇ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਤਕਸੀਰਾਂ
 ਓਨਾ ਕੀਆਂ ਮਾਫ ਕਰੀਆਂ ॥ ਨਜਰਾਨਾ ਤੇ ਘੋੜੇ ਲੀਏ ॥ ¹ ਤੇ ਕਿਲਾ ਪੁਖਤਾ ਡਾਲਣੇ ਕਾ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ²
 ਅਰੁ ਏਹ ਜੋ ਸਰਹਾਲੀ ਮਕਾਨ ਹੈ ॥ ਸੋ ਬਡੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਥੀਂ ਆਪ ਕਾ
 ਹੀ ਹੋਸਾ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੇ ਸੂਰਗਬਾਸ ਹੋਇਆ ਕੇ ਪੀਛੇ ॥ ਨੌਕਰਾਂ ਜਬ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀਆਂ
 ਕਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤਬ ਭੰਗੀਆਂ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਯਾ ਸਾ ॥ ³ ਅਰੁ ਭੰਗੀਆਂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਕਮ ਹੀ ਮਾਨਤੇ
 ਰਹੇ ॥ ਹਕੀਕਤ ਜਾਮਕੀ ਤੇ ਕਠੂਹੇ ਜਾਨੇ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਹਾਲੀ ਉਤਰਯਾਂ ਹੀ ॥ ਦੀਵਾਨ
 ਰਾਮ ਦਯਾਲ ⁴ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਆਯਾ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ॥ ਜੋ ਸਾਨੂੰ
 ਕੰਮ ਜਰੂਰੀ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਸ ਤਰਫ ਆਵੋ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ
 ਭੀ ਸਾਥ ਹੀ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾ ਰਵੀ ਅਵਾਣੀ ⁵ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਨ
 ਕੇ ਆਵਣ ਥੀਂ ਆਗੇ ਹੀ ਜਾਮਕੀ ⁶ ਜਾਇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਲਿਖਯਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਅੱਵਲ ਹੀ
 ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਾਡੀ ਖੁਸੀ ਸੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਲਹੌਰ ਹੋਤੇ ਪਰੁ ਜਹਾਂ ਬੇਤਕਲੀਫੀ ⁷ ਹੋਤੀ ਹੈ ਉਹਾਂ
 ਮੁਜਾਇਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਤੀਆ ⁸ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੰਗੀਆਂ

¹ It may be noted that Fateh Singh received tribute (*nazarāna*) and horses from the people of Sarhali.

² To control Sarhali and its environs more effectively Fateh Singh ordered the construction of a brick fort there. In fact, one gets the impression that the construction of forts was fairly frequently undertaken during this period : see for example, ff. 68Rb & 87b, above; also, f. 252b, below.

³ In fact, change of allegiance was a prominent feature of the political scene in the last quarter of the eighteenth century : see, for example, ff. 57b-58a, 68a, & 64Ra, above. See also, Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs (1759-1849)*, Ph.D. Thesis, Guru Nanak (Dev) University, Amritsar 1974, 79 - 81.

⁴ It has not been possible to identify this Diwan Ram Dayal. He could not possibly be Diwan Moti Ram's son Ram Dayal, who was killed in Hazara in 1820, at the age of twenty-one. It may now be added that both Sohan Lal Suri and Bute Shah mention only a fast rider who was sent to call in Fateh Singh's help : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 51; *Tārīkh-i-Panjab*, MS, V, 6, respectively.

⁵ Awan, a small village, about 8 miles from Lahore in the north-east.

⁶ Jamke, said to have been founded by one Jam, a Cheema *jat*, is 16 miles to the east of Wazirabad. It was held by Sudh Singh Dodia at this time : *Gazetteer of the Sialkot District, (1883-84)*, 106 & 119.

⁷ Ram Sukh Rao obviously intended to convey the idea of informality or spontaneousness (*betakallufī*) between Ranjit Singh and Fateh Singh and not *betaklīfī* ('without trouble').

⁸ Sahib Singh Bhangi was the son of Gujjar Singh, and held Gujrat and part of Lahore, besides Jalalpur, Islamgarh, Bajwat, etc. : N. K. Sinha, *Ranjit Singh*, 2 & 64. Ranjit Singh's anxiety is understandable as the tussle for supremacy between the Sukarchakias and the Bhangis had been almost as old as the history of territorial occupation by the Sikh *sardārs* : see, for example, N.K. Sinha, *Rise of the Sikh Power*, 164.

ਕੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ¹ ਆਇ ਉਤਰੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਲਹੌਰ ਮੈਂ ਸੀ
 ਹੋ ਕੇ ਜਲਦੀ ਆਵੋ ॥ ਅਰੁ ਤੁਹਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਯਾ ॥
 ਤੇ ਆਪ ਕੁਸ ਕੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਸੈਂ ਹੀ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਲਹੌਰ ਕੇ ਅਹਲਕਾਰ ਮਿਲੇ ॥
 ਅਰੁ ਕਾਰਦਾਰ ਸਭ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਖਪੁਰ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ (f. 91a)
 ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ² ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਖਾਸ ਰੈਯਤ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆਂ ਓਨਾਂ
 ਦੀਆ ॥ ਏਹ ਰੁਪਈਏ ਤੇ ਹੋਰੁ ਤੋਸੇ ਖਾਨੇ ³ ਸੀ ॥ ਦੁਸਾਲੇ ਤੇ ਕੜੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਤਵਾਇਫਾਂ ਕੇ ਤੇ ਕਿਲਾਵਤਾਂ
 ਕੇ ਅਰੁ ਆਜਜਾਂ ਕੇ ਬਖਸੇ ⁴ ਫੇਰ ਜਾਮਕੀ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਾਰ ਕੋਸ ਆਗੇ ਲੈਨ ਆਏ ॥ ⁵
 ਅਰੁ ਦੋਨੋਂ ਤਰਫੋਂ ਕੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰੋਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਆਗੇ ਰਾਖਾ ॥ ਫੇਰ ਕਠੇ ਹੀ ਫੀਲ ਉਪਰ
 ਚੜ ਆਏ ॥ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਡੇਰਾ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੀਸਰੇ
 ਪਹਿਰ ਮੁਸਾਹਬ ਭੇਜੇ ॥ ਜੋ ਕੁਸ ਬਾਤਾਂ ਭੀ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਨਾਰੋਜ ⁶ ਭੀ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਜਬ ਆਪ ਗਏ ਤਾਂ
 ਆਗੇ ਸਰਕਾਰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਖੇਮੇਂ ਮੇਂ ਬੈਠੇ ॥ ਘੋੜਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੁਕਰਾ ⁷ ਦੀਆ ॥
 ਤੇ ਕਹਾ ਏਹਿ ਅਮੋਲਾ ਕੀ ਨਸਲ ਹੈ ॥ ਤੁਸੀਂ ਈਹਾਂ ਚੜ ਕੇ ਦੇਖੋ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਚਲਾਕੁ ਹੈ ॥ ਫੇਰ
 ਆਪ ਚੜੇ ਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਮੁਜਰੇ ਸੁਣੇ ਤੇ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੋਤੀਆਂ
 ਕਾ ਕੰਠਾ ਦੀਆ ਬੇਸ ॥ ਫੇਰ ਮਿਸਮਾਨੀ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕਹਾ ਕਿਲਾ ਤਾਂ ਫਤੇ ਹੋਇ ਗਯਾ ਹੈ ॥
 ਪਰੁ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਤੀਏ ਤੇ ਹੋਰੁ ਮਿਲ ਕੇ ਉਤਰੇ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਜੇ ਇਹ ਚਲੇ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਖੁਬੁ ਹੈ ॥ ਤੇ
 ਓਨਾ ਭੀ ਵਕੀਲ ⁸ ਆਪ ਪਾਸ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਹਮਾਰੀ ਤੇ ਉਨ ਕੀ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਦੁਸਮਣੀ ਹੈ ॥ ਤੁਸਾਡਾ

¹ The use of the word *misl* in the sense of the troops of the Bhangis may be noted here.

² The *muqaddams* of Sarqpur, who came to see Fateh Singh with ten thousand rupees, presumably as revenues, referred to Jassa Singh as *badī sarkār*.

³ *Tosha-khāna*, literally a store-room, where provisions and other necessary things were stored. It seems to have been used for Fateh Singh's stores which he had along and he distributed the various articles listed here out of that.

⁴ It may be interesting to note that in Ranjit Singh's absence Fateh Singh was attended upon by the dancing girls (*tawāifān*) and musicians (*kalāwatān*), and others in Ranjit Singh's service. The Ahluwalia *sardār* rewarded them generously with money, shawls gold bangles and horses.

⁵ According to this account, Ranjit Singh came four *kos* out of Jamke to meet Fateh Singh who was very well received and presented with a number of precious articles. Sohan Lal Suri and Bute Shah, however, do not mention Ranjit Singh coming out of Jamke to receive Fateh Singh: *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 51; *Tārīkh-i-Panjab*, MS, V, 6, respectively.

⁶ *Nauroz* has again been used in the sense of celebrations in general.

⁷ A horse of silvery whiteness (*nuqra*) and of a rare variety was presented to Fateh Singh by Ranjit Singh.

⁸ Sahib Singh Bhangi sent his agent (*vakīl*) to Fateh Singh to dissuade him from intervening in the traditional conflict between the Bhangis and the Sukarchackias.

ਦਾਦਾ ਸਾਹਬ ਜੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਬਾਪ ਉਪਰ ਬਡੀ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ¹ ਅਰੁ ਜਬ ਮਲਿਵੈਯਾਂ ਕੇ ਸਾਦੀ ਕੋ ਗਏ ਸੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ² ਅਰੁ ਹਮਾਰਾ ਇਨ ਕਾ ਤਾਂ ਹਮੇਸਾ ਕਿਸਾ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਤੁਸਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਗਾਮਾ ਕਰਨਾ ਸਾਨੂੰ ਬਡਾ ਹਮਸੋਸ ਹੈ ॥ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰਿ ਭੇਜੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਏਸ ਡੇਰੇ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਆਵਣਾ ਨਹੀਂ (f. 91b) ਹੋਰ ਜਹਾਂ ਬੁਲਾਵੇ ਤਹਾਂ ਹੀ ਆਇ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਘਰ ਕੀ ਹਮੇਸਾਂ ਪਨਾਹ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ॥ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਤੁਮਾਰੀ ਮਰਜੀ ਹੈ ਉਹੀ ਮਨਜੂਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਤੁਮ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਵੋ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਕੂਚ ਕਰਵਾਇ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ³ ਫੇਰ ਘੋੜਾ ਉਮਦਾ ਓਨਾ ਦੀਆ ॥ ⁴ ਜਬ ਈਹਾਂ ਆਏ ਤਾਂ ਆਗੇ ਸਰਕਾਰ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਸੁਨਤੇ ਹੀ ਕਹਾ ਅਬ ਚਲੀਏ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਅੱਵਲ ਉਨ ਕਾ ਕੂਚ ਹੋ ਲੈਣੇ ਦੇਹੋ ਪਤਾ ਕਹਣ ਲਾਗੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸੁਗੰਦ ਹੈ ਅਬ ਹੀ ਚਲੋ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਹਮ ਉਹਾਂ ਕਯਾ ਕਹੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਹ ਡੇਰਾ ਅਬ ਹੀ ਕੂਚ ਕਰਾਇ ਦੀਆ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਤ ਕੁੱਝਰਾਂਵਾਲੇ ⁵ ਆਇ ਰਹੇ ਤੀਹਾਂ ਕੁ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈਂ ॥ ਫੇਰ ਕਾਲੇ ਖਤਾਈ ⁶ ਉਤਰ ਕੇ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕਟੜੇ ਕਾਇਮ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਕਿਲਾ ਰਿਹਾਇਸ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਕਟੜਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਹੀ ਕਿਲੇ ਉਤਰੇ ॥ ⁷ ਉਹਾਂ ਨਾਰੋਜ ਤੇ ਖੁਸੀ ਵਡੀ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਹੋਲੀ ਖੋਲੀ ⁸

¹ Sahib Singh also made an appeal to the good relations in the past between Fateh Singh's 'grand-father' Jassa Singh and his own father Gujjar Singh.

² Sahib Singh was married to the daughter of Raja Hamir Singh of Nabha. Jassa Singh had not only arranged this connection but also given an elephant and some ornaments in order to enhance the splendour of Sahib Singh's marriage party : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 222 b - 23 a.

³ Fateh Singh mediated between Ranjit Singh and Sahib Singh Bhangi persuading both of them to break up camp and return to their respective places.

⁴ Fateh Singh received the gift of a horse from Sahib Singh also.

⁵ Gujranwala is situated about 40 miles north of Lahore on the Grand Trunk Road. It had been the headquarters of the Sukarchackias since 1765 upto the occupation of Lahore by Ranjit Singh in 1799 : *Gazetteer of the Lahore District*, (1883-84) 83 - 84.

⁶ Kala Khatai, a village about 17 miles from Shahdara in the north-east.

⁷ It may be pointed out that although the Sukarchackias had their *katra* (quarter) and residence in Amritsar, it was 'not fit for use' at this time. Perhaps on account of the Bhangis of Gujrat and Amritsar, Ranjit Singh had not been in a position to visit Amritsar frequently. In this context, his visit to Amritsar in the company of Fateh Singh and stay with Fateh Singh appear to be significant, or even calculated.

⁸ *Holi* an important spring festival of the Hindus, held at the approach of the vernal equinox and observed by sprinkling one another coloured powder or water.

ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕੁਠੂਹੇ ਕੋ ਕੂਚ ਹੂਆ ॥ ¹ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਖਰਚੁ ਲੈ ਲਿਆ ਕਰੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਬਾਤ ਠਹਰੀ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਸੇ ਰਹੇ ॥ ਹਮ ਨਹੀਂ ਲੇਤੇ ॥ ² ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੌ ਰੁਪਈਯਾ ਰੋਜ ਲੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਬਾਸਣ ਗਿਰਵੀ ਰਾਖ ਕਰ ਦੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ³ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਦਰੀਆ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਪਾਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਨ ਕਾ ਡੇਰਾ ਨਿਗਾ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ⁴ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਹੋਰਾਂ ਕੁਠੂਹੇ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਡੇਰਾ ਸੀ ਉਹਾਂ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਬਗਲੀ ਆਵਤਾ ਸੀ ॥ ਪਰੁ ਪਹਾੜ ਕਾ ਪਾਣੀ ਤੇਜ ਸਾ ਤੇ ਪੱਥਰ (f. 92 a) ਸੇ ਆਦਿਮੀ ਠਹਰ ਨਹੀਂ ਸਾ ਸਕਤਾ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਮੋਰਚਾ ਬਣਾਇ ਕੇ ਬੰਦੂਕੀ ਬਿਠਾਲੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਤੀਹ ਕੋਹਾਂ ਉਤੇ ਪੈਆਬ ਸਾ ਤੇ ਪਾਰ ਆਦਿਮੀ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਈਹਾਂ ਸੈਂ ਹੀ ਲੰਘੋਗੇ ॥ ਪਾਰ ਜੇ ਲੜਾਈ ਕੋ ਚਲੀਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਹਾ ਈਹਾਂ ਸੈਂ ਹੀ ਪਾਰ ਹੋਵਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਹਮ ਉਹਾਂ ਸੈਂ ਲਾਘੋਗੇ ॥ ਫੇਰ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਗੜਵਾਲੇ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਈਹਾਂ ਸੇ ਲਾਘਣ ਕਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ਕਹਣਾ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ॥ ਈਹਾਂ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਥੀਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਕਾਮ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਘੋੜੇ ਕੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਠਹਰਤੇ ॥ ਤੇ ਪਾਰਲੇ ਜੇ ਬਾਦੂਕ ਚਲਾਵੇ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਲਾਗੇ ਯਾ ਐਵੇ ਈਹਾਂ ਗਿਰੇ ਤਾਂ ਨਿਕਲਨਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਭਾਵੇ ਕੁਸ ਹੋਵੇ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹ ਭੇਜਣਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਦੂਈ ਤਰਫੋਂ ਲਾਘੋਗੇ ॥ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਹੋਵੇ ਜੋ ਅਸੀਂ ਮਰਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਅੱਵਲ ਘੋੜਾ ਹਮ ਡਾਲੋਗੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਰਾਤ ਕੋ ਹੀ ਪੀਛੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਨੁਸਹਰੇ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੋ ਹੱਮਲਾ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਵਾਫੁਰ ਜਵਾਨ ਦੋਨੀਂ ਤਰਫੀਂ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਖਾਈ ਉਪਰ ਆਪ ਜਹਾਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਖੜੋਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਹਾ ਜੋ ਹਟਣਾ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲਾ ਫਤੇ ਹੂਆ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ⁶ ਕੋ ਸਾਬ ਲੈ ਗਏ ॥ ਤੇ

¹ Raja Sansar Chand of Kangra had attacked Kathua, about 9 miles to the north-west of Pathankot, and plundered some villages in the territory of Sada Kaur. She sought the help of her son-in-law, Ranjit Singh, who immediately marched towards Kathua taking Fateh Singh and Budh Singh Singhpuria along: Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 139 - 40. See also, Henry Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 43.

² According to the agreement concluded between Fateh Singh and Ranjit Singh, they were not to receive monetary compensation for helping each other out in any situation: see, f. 89 b, above. In this context, Ranjit Singh's offer to make some payment to Fateh Singh and the latter's refusal to accept anything is interesting.

³ Ram Sukh Rao seems to be the first writer to allude to the delicate financial position of Ranjit Singh as late as Sammat 1859 (A. D. 1802). In order to reimburse Budh Singh for his services at the rate of hundred rupes a day, Ranjit Singh had to obtain money by pawning his utensils (*bāsan*), presumably made of precious metals.

⁴ From here Ranjit Singh could see the forces of Raja Sansar Chand encamped on the other side of the river Ravi.

⁵ The fort of Naushara in the principality of Nurpur had been in the possession of Chanpal who had helped Sansar Chand in his Kathua expedition against Sada Kaur. After the conquest of the fort it was perhaps returned to the *rājā* on condition of paying the stipulated *nazarāna* to Sada Kaur: Ahmad Shah Batalvi, *Tārīkh-i-Hind*, 39.

⁶ The reference here is to Chaudhari Qadir Bakhsh of Talwandi who acted as Fateh Singh's *vakīl* at the court of Ranjit Singh. For detail, see f. 68 Ra, above.

ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਜੀ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਤੁਮ ਰਹੋ ॥ ਨਹੀ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਫੇਰ ਆਇ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡੀਵਾਲਾ ¹ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕਰ ਮਿਲਯਾ ॥ ਤੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ² ਕੋ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋੜਯਾ ਸਾ ॥ ਅਟਕ ਕੇ ਆਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਏਸ ਤਰਫ ਕੋਈ ਖੱਲਸ ਭੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੱਦਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਆਪਣੇ ਕਦੀਮੀ ਜਾਣ ਕੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਰੱਖੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ ਖੇਡਤੇ ਪਠਾਣਕੋਟ ³ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਤਾਰਾਂ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਨੀ ਕਾ ਵਿਆਹੁ ਨਹੀ ਸਾ ਕਰਤਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਕੋ (f. 92 b) ਸੁਣਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਆਣ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਸਭਨਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਜਾਣਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਇਸ ਕਿਲੇ ⁴ ਕਾ ਇਸਮ ਸੁਣਤੇ ਸੇ ਅਬ ਦੇਖੀਏ ॥ ਜਬ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਗਏ ਤਾਂ ਜੌਨਸੀ ਦਰਮਯਾਨ ਇਟਾਰੀ ⁵ ਸੀ ॥ ਉਹਾਂ ਆਪ ਕੋ ਉਤਾਰਾ ॥ ਫੇਰ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰ ਘੋੜਾ ਤੇ ਤੋਫੇ ਨਜਰ ਕਰੇ ਤੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਮੈ ਅਰੁ ਮੇਰੀ ਉਲਾਦ ਜੋ ਕੋਈ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਆਪ ਕਾ ਰਹੇਗਾ ॥ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪ ਕਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਲਾਗਾ ਕਰਨੇ ॥ ਜੋ ਭੰਗੀ ਬਡੇ ਜੋਰ ਮੈਂ ਸੇ ਤੇ ਹੋਰੁ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜੇ ਪਠਾਣਕੋਟ ਉਪਰ ਹਗਾਮਾ ਕਰ ਆਏ ਸੇ ॥ ⁶ ਤਬ ਤੁਸਾਡੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਈਹਾਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਡੇ ਦਾਦੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ⁷ ਜੀ ਖੂਬ ਹਾਥ ਕਰੇ ॥ ਤਲਵਾਰੋਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਤੀਰ

¹ Much information about Jiwan Singh of Rawalpindi is not available excepting that he was the son of Milkha Singh (see n. 2, below) and fought in Ranjit Singh's Kashmir campaign of 1814, and died in the following year : Lepel Griffin, *The Panjab Chiefs*, 135.

² Milkha Singh Pindiwala, originally a resident of village Kaleki near Qasur become a powerful *sardār*. He founded the village Thehpur near Lahore and seized Narwar, Jandhir, Dalen and many other villages, some in the vicinity of Thehpur and others in Gujranwala and Gujrat districts. He also seized Rawalpindi in 1765 and settled there and came to be known as Milkha Singh Pindiwala. He was also known as Thehpuria. He died in 1804 and his possessions were confirmed by Ranjit Singh on his son Jiwan Singh : *ibid.*, 134; *Gazetteer of the Rawalpindi District (1883 - 84)*, 37, 118 & 120.

³ Pathankot, an old town, situated on the left bank of the river Ravi at a distance of 9 miles south-east of Kathua.

⁴ The reference here is to the strong fort of Pathankot which is about 15 miles from Nurpur on the route to Kashmir. It was built by Emperor Shah Jahan during his attack on Nurpur : *Gazetteer of the Territory Under East India Company, (1854) IV*, 89.

⁵ *Atārī*, a small room with a balcony built on the roof of a house.

⁶ The reference is to the battle over Pathankot which was fought at Dina Nagar between the Bhangis and their allies: the Ramgarhias, the Chathas and the Raja of Jammu, on the one hand, and the Kanhiyas and their allies: the Ahluwalias and the Sukarchakias, on the other. Pathankot had been given by Jhanda Singh Bhangi to Nand Singh who died shortly afterwards leaving behind his widow and a young daughter. Nand Singh's widow married her daughter to Tara Singh Kanhiya and gave Pathankot in dowry. Tara Singh, however, murdered both his wife and mother-in-law and appropriated the territory. This led to the battle between the Bhangis and the Kanhiyas : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, 200 a - b.

⁷ Mohar Singh, son of Lal Singh, was Jassa Singh's nephew and Bhāg Singh's uncle. See also ff. 34 a - 35 a, above.

ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਘੋੜਯਾਂ ਥੀਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਰਾਜੇ ਕਹੇ ਐਸਾ ਜਵਾਨ ਜਿਸ ਨੇ ਐਸੇ ਤੀਰ ਮਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਬਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਈਹਾਂ ਹੀ ਭੰਗੀ ਰਜਾਇ [ਹੁਏ ਦੋਵੇ ¹ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਰੋਜਾ ਮੈਂ ॥ ਹੋਰੁ ਸਭ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਵਡੀ ਤੋਪ ² ਉਨ ਕੀ ਜਾਣੇ ਨਾ ਦੇਵੇ ॥ ਤਾਂ ਤੁਸਾਡੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਲੈਣੀ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਸਾਬ ਫੌਜ ਦੇ ਕਰ ਵਡੀ ਤੋਪ ਤੇ ਹੋਰੁ ਅਸਬਾਬ ਤੇ ਹੋਰੁ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਜੰਬੂਰੇ ਓਨਾ ਕੇ ਪੁਚਾਏ ॥ ³ ਤੇ ਏਤਾ ਹਿਗਾਮਾ ਤੇ ਖਰਚ ਤੇ ਆਪ ਹਥਿਆਰ ਕਰਨੇ ॥ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਮੇਰੇ ਹੀ ਵਾਸਤੇ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਮੇਰੀ ਆਜਜੀ ਉਪਰ ਨਿਗਾ ਰਾਖੀ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕੀ ਸਰਦਾਰੀ ⁴ ਕੀ ਖਾਤਰ ਨਾ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਏ ਜਾਗਾ ਮੈਨੂੰ ਫੇਰ ਆਪ ਬਖਸੀ ॥ ਅਬ ਜਾਗਾ ਭਾਵੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਬਖਸੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਉਸ ਕੀ ਤਿਸਲਾ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਹਕੀਕਤ ਮਫਸਿਲ ਬਡੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਤਬਾਰੀਖ ਮੈਂ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਘੋੜਾ ਤੇ ਹੋਰ ਤੋਫੇ ਨਜਰ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ (f. 93 a) ਫੇਰ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੀ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਕਾਮ ਤਾਂ ਸਭ ਹੋਇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਅਬ ਕੂਚ ਕਰਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਆਵਣ ਨਾ ਦੇਵੇ ॥ ਪਰੁ ਫੇਰ ਕੂਚ ਕੀ ਬਾਤ ਠਹਰੀ ॥ ਤੇ ਰੁਖਸਤ ਦੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਵਟਾਲੇ ⁵ ਮੈਂ ਸੀ ਫਤੇ ਕੋਟ ਆਏ ॥ ਏਹ ਮਕਾਨ ਮਾਰੂਸੀ ਹੈ ॥ ⁶ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਏਸ ਜਾਗਾ ਕਾ ਨਾਮ ਭੀ ਇਨਕੇ ਨਾਮ ਉਪਰਿ ਹੀ ਰਾਖਯਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਆ ਕੇ ਇਸਨਾਨ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸੀ ਵਖਤ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਘੋੜੇ ਜੰਨਸੇ ਖਾਸ ਸੇ ਉਨਾਂ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਕੁਸ ਕੁ ਸਾਬ ਪਹੁਚੇ ॥ ਫੇਰ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਦਾਖਲ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਮਨੋਹਰ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕਾ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਾ ਜੋ ਡੇਰਾ ਆਪ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਫੇਰ ਆਏ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੀ ਨੇ ਬਾਵੇ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਪਾਸ ਅਰਜ

¹ The Bhangi *sardārs* killed in the clash over Pathankot were Ganda Singh and his brother Charat Singh: S. M. Latif, *History of the Panjab*, 298. Cf. Giani Gian Singh, *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 230.

² The reference is to the Zam Zama gun. It was made of copper and brass and was cast by the orders of Ahmed Shah Abdali. It had caused havoc in the Maratha army in the battle of Panipat. It had passed from the Afghans to the Sukarchakias and from the Sukarchakias through various hands to the Bhangis.

³ It may be noted that when the hostilities ceased on account of the sudden death of the Bhangi leaders in quick succession, their enemies did not try to take advantage of their low morale and absence of competent leadership. Jassa Singh, in fact, is said to have provided an escort for their baggage and artillery, including the Zam Zama gun.

⁴ The *sardārī* in the present context would stand for the overlordship of the Bhangis over Nand Singh of Pathankot. In all likelihood, Jassa Singh disregarded the obviously better claims of the Bhangi *sardārs* because the Ramgarhias, his traditional rivals, happened to be fighting on their side.

⁵ Watala (Batala), the headquarter of Sardarni Sada Kaur was an old town of Gurdaspur district, situated about 40 miles west of Pathankot.

⁶ Fatehkot had been an ancestral (*maurūsī*) possession of Fateh Singh which was perhaps renamed after him.

ਕਰੀ ॥ ¹ ਤਾਂ ਬਾਵੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਤਿਸੱਲਾ ਕਰੀ ॥ ਜਬ ਰਾਜਾ ਜੀ ਆਇ ਲੜੇ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਏਸ ਤਰਫ ਕੀ ਹਟੀ ॥ ² ਤੇ ਡੇਰਾ ਭੀ ਓਨਾ ਲੂਟ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਜਬ ਬਾਵੇ ਬੇਦੀ ਜੀ ਹੋਰੀ ਘੋੜਾ ਭਿਜਾਇ ਚਲੇ ਤਾਂ ॥ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੀ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾ ਥੀਂ ਤਾਂ ਦੀਨ ਕੇ ਕਾਮੋ ਕੀ ਉਮੈਦ ਸੀ ॥ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਮੈਂ ਹੀ ਛੋਡ ਚਲੇ ॥ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੇ ਜੀਵਤੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਤੁਸਾਡੇ ਭੀ ਕਾਮ ਬਣਾਵਾਂਗੇ ॥ ਏਹ ਕਹਕੇ ਬਾਵੇ ਹੋਰੀ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੀ ਫੀਲ ਆਗੇ ਕੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫੀਲ ਕੋ ਦੋਇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਜਵਾਨ ਭੀ ਹਟੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਉਹਾਂ ਠਹਿਰ ਗਈ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਤੋਫੇ ਆਪ ਵਾਸਤੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਦ ਕਰਾ ॥ ਹਕੀਕਤ ਖੜੂਰ ³ ਕੇ ਛੁਡਾਵਣ ਕੀ ॥ ਤੇ ਜਬ ਜਮਾਨਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਆਏ ਸੇ ਤਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ⁴ ਏਸ ਮਕਾਨ ਦਯਾ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਖਹਰੇ ਕੋ ਖੜੂਰ ਦੇ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ ਲਿਖੀ ਜੋ ਏਸ ਮਕਾਨ ਮੇਰੀ ਕੌਮ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਹੈ ॥ ⁵ ਏਹ ਜਾਗਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰੀ ⁶ ਮੈਂ (f. 93b) ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਹਗਾਮੇ ⁷ ਮੈਂ ਸੇ ਏਸ ਕਰਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਮਾਝੇ ਆਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੀਂ ॥ ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਸਵਰਗਬਾਸ ਹੋ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲਣੇ ਵਾਸਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਫਤਿਆਵਾਦ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕੀ ਅਰਜੀ ਆਈ ॥ ਜੋ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਖੜੂਰ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੀ ਕਾਇਮੀ ਰਾਖਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੂਆ ਜੋ ਜਾਗਾ ਛੁਡਾਇ ਲਹੋ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜਾਇ ਕਰ ਹੱਮਲੇ ਸੇ ਜਾਗਾ ਫਤਾ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਜਵਾਨ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਰੂਬਰੂ ਆਏ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਕੋ ਬਖਸਸ ਹਈ ॥ ਫੇਰ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲਤੇ ਮੱਲਾਂਵਾਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਉਹਾਂ ਵਾਫੁਰ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ

¹ It is not clear whether Bedi Sahib Singh was already present in the vicinity or that he was especially called to help against Sansar Chand. It is known, however, that Dera Baba Nanak in Gurdaspur district was the ancestral possession of Bedi Sahib Singh and one of his uncles, had settled there. It may also explain Bedi Sahib Singh's presence in the vicinity: Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 148-49.

² The phrase *larāi hatī* suggests that this time the battle took a favourable turn for Sansar Chand and Sada Kaur's camp was plundered.

³ Khadur is an old village situated ten miles to the north-east of Tarn Taran. It became important because of Guru Angad's residence during the period of his Guruship from 1539 to 1552. There are more than half a dozen historic *gurdwaras* in Khadur: *Jamabandi of 1865*, Office of the Saddar Qanungo, Amritsar. See also, Surinder Singh Johar, *The Sikh Gurus and their shrines*, 151-53 & 58.

⁴ Khadur was inhabited by the *jats* of the Khera clan. Its leading men (*muqaddamān*) gave its *zamīndārī*, which in this case would perhaps mean the right to collect the land revenue, to Gulab Singh Khera.

⁵ *Zamīndārī* in the present context appears to have been used for superior *zamīndārī* right (*milkīyat*) and not for peasant proprietorship. It is more than probable though that the Khera *zamīndārs* of Khadur also constituted the bulk of its peasant proprietors.

⁶ *Naukrī* clearly stands for service and, as the context makes it clear, Gulab Singh Khera, who already held the *zamīndārī* of Khadur, also wanted its revenues in lieu of service (*jāgīr*).

⁷ In all probability, the author refers to Bhag Singh's dealings with Mangal Singh and Mohar Singh, who had joined hands with Diwan Budha Mal and Shaikh Karimullah and risen in rebellion against the Ahluwalia chief.

ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੋ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਦੋਇ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਗਈ ਕਾਇਮ ਖਾਂ ਕੋ ਕੋਟ ¹ ਆਏ ਤੇ ਉਹਾਂ ਟੂਟੀ ਹੂਈ ਕਿਸਤੀ ਮੈਂ ਅਸਵਾਰ ਚੜੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਬੈਠ ਗਈ ਕਿਨਾਰੇ ਹੀ ॥ ਫੇਰ ਕਿਸਤੀ ਨਿਕਾਲ ਕੇ ਓਸ ਕੇ ਛੇਦ ਬੰਦ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ਆਪ ਚੜੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਅਸਵਾਰ ਭੀ ਸਾਥ ਸਾ ॥ ਕਿਸਤੀ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਪੈ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਮਲਾਹ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਮਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਦਰਮਯਾਨ ਜਾਕੇ ਓਸ ਕੇ ਹੋਸ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੋ ਦਲੇਰੀ ਦਈ ॥ ਤੇ ਕਿਸਤੀ ਕਿਵੇ ਕਿਵੇਂ ਬੈਠਣੋ ਬਚੀ ॥ ਫੇਰ ਕਿਸਤੀ ਦੁਬਾਰਾ ਜਾਣੇ ਕੇ ਕਾਮ ਕੀ ਨਾ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਅਸਵਾਰ ਪਾਰ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਅਨੇਰੀ ਰਾਤ ਤੇ ਬੇਲਾ ਵਡਾ ਸਾ ਏਕ ਰਸਤੇ ਕੀ ਲਕੀਰ ਨਿਗਾ ਆਈ ॥ ਉਸ ਮੈਂ ਸੀ ਹੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਬੇਲਾ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਗ ਕੀ ਸਿਵਾ ਨਿਗਾ ਆਈ ॥ ਅਬਲ ਉਹਾਂ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਗਾਂਵ ਸੀ ॥ ਉਹਾਂ ਕਾ ਪੈਂਚ ਸਾਥ ਲੀਆ ਰਸਤੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਭੀ ਨਾ ਠਹਰੇ ॥ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨੋਂ ਕਮਲੋਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਪਤਿਪੰਕਜ ਕੀ ਪਰਾਗ ਮੈਂ ਅਨੁਰਾਗ ਕੀਤੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤਨ ਆਨੰਦ ਰਸ ਸਾਰ ਮੁਖ ਸਸਿ (f. 94a) ਰਸਿ ਜਛ ਬਿਹਾਰ ॥ ਲੋਚਨ ਮੋਰਨ ਤਾਂ ਪਹਰ ਬੰਦੇ ਭਾਨ ਕੁਮਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਨ ਜਿਨ ਕੋ ਆਨੰਦ ਕੇ ਰਸ ਕੋ ਸਾਰ ਹੈ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਰੁ ਕਮਲੋਂ ਕੀ ਛਬ ਕੋ ਹਰਨਵਾਰੋ ਜਿਨ ਕੋ ਮੁਖ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਕੇ ਤਾਪ ਕੇ ਮੋਰਨ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਜਿਨ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀ ਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾ-ਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਨਿਤਨੇਮ ਆਦਿ ਕਥਨ ਪ੍ਰਿਥਮਾਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲਨ ਆਦਿ ਬਰਨਨੰ ਉਨੀਸ ਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧੯ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਮੋਰ ਮੁਕਟ ਮੁਰਲੀ ਲਕੁਟ ਲਲਤ ਪ੍ਰੀਤ ਪਟਮਾਲ ॥ ਲਹ ਲਹ ਲਸਤ ਲਤਾਰ ਮਤ ਰਵਜਾਤਟ ਨੰਦ ਲਾਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਧਯਾਨ ਹੈ ॥ ਮੋਰ ਕੋ ਮੁਕਟ ॥ ਮੁਰਲੀ ਲਕੁਟ ਕਯਾ ਛਟੀ ॥ ਪੀਤਾਂਬਰ ॥ ਮਾਲਾ ॥ ਇਨ ਕਰਕੇ ਜੋਨਸੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ॥ ਲਹਿ ਲਹੀ ਜੋ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਬੇਲਾਂ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਮੈ ਰਹਤ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਜਮੁਨਾ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ ॥ ³ ਸੰਮਤ ੧੮੬੦ ॥ ਨੁਰੰਗਾ-ਵਾਦ ਕੇ ਲੈਣੇ ਕੀ ਤੇ ਸੁਜਾਨਪੁਰ ਕੇ ਮੋਰਚਯਾਂ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਬੀਂ ਬਾਦ ਆਪ ਮਾਝੇ ਕੇ .. ਝੀ ਨਾਮੇ ਗਾਂਵ ਆਏ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਭੇਜ ਕੇ ਨੁਰੰਗਾਵਾਦ ਕੀ ਸਰਾਇ ⁴ ਲੀਈ ਬਮੈ ਤਅੱਲਕੇ ⁵ ਕੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ

¹ Kot Qayam Khan, situated on the left bank of the river Satlej, about 4 miles to the north-east of Harike.

² Figure 19 given at the end of the chapter is misleading. It should either have been Chapter Eighteen according to the serial order, or Chapter Six of Section Two, according to the Contents listed above.

³ Beginning the invocation, Chapter Nineteen (ff. 94a-100b) largely deals with the siege of Sujampur and Qasur, conducted jointly by Ranjit Singh and Fateh Singh, and the latter's relations with some of the *sardārs* across the the Satlej.

⁴ 'Sarai of Naurangabad' is situated on the road from Tarn Taran to Goindwal. Fateh Singh occupied Naurangabad in Sammat 1860 (A.D. 1803). According to Khushwaqt Rai, however, Naurangabad was 'bestowed' upon Fateh Singh by Ranjit Singh after the conquest of Amritsar: *Tawārīkh-i-Sikhān* MS, 143.

⁵ The term *ta'alluqa* has been used in the sense of the environs of the 'Sarai of Naurangabad', which was founded during Aurangzeb's reign.

ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਆਪ ਕੇ ਕਦੀਮੀ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਅਰੁ ਆਪ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਸੁਜਾਨਪੁਰ ¹ ਕੋ ਕੂਚ ਹੁਆ ॥ ਜਦ ਉਹਾਂ ਗਏ ਤਾਂ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਬੱਘਾ ² ਕਾਇਮ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਏਕੁ ਅੰਬੁ ਬਡਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਉਸ ਕੇ ਓਟੇ ਸਰਕਾਰ ਜਾਇ ਖੜੇ ਹੁਏ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਇ ਬੈਠਾ ॥ ਤੇ ਗੋਲਾ ਅੰਦਰੋਂ (f. 94 b) ਚਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਬੇਲਦਾਰ ³ ਦਾ ਸਿਰ ਉਡ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਉਪਰ ਜਾਇ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਏਕ ਮੁਨਸੀ ⁴ ਕੋ ਓਹੀ ਗੋਲਾ ਸਿਰ ਮੈਂ ਲਾਗਾ ਤੇ ਓਹ ਆਪ ਕੇ ਉਪਰ ਗਿਰਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਪਰੇ ਕੋ ਸੁਟਯਾ ॥ ਤੇ ਖੂਨ ਉਸ ਕਾ ਵਾਫੁਰ ਉਪਰ ਪੜਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹੀ ਗੋਲਾ ਏਕ ਘੋੜੇ ਕੋ ਮਾਰ ਕੇ ਆਗੇ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਰਾਤ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਸਭ ਨਿਜਦੀਕ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਗੋਲੇ ਉਹਾਂ ਰਜਾਇ ⁵ ਕੇ ਐਸੇ ਚਲੇ ॥ ਜੋ ਇਕ ਇਕ ਗੋਲਾ ਬਹੁਤਯਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਖਾਲੀ ਭੀ ਕਦੇ ਹੀ ਜਾਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਗੋਲਨਦਾਜ ਭੀ ਬੇਸ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਮੋਰਚੇ ਕੁਸ ਕੁ ਰਾਤ ਰਹਤੀ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਦਿਨੇ ਔਰਾਂ ਜਾਣਾ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਗਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਨੇ ਬਤਾਇਆ ॥ ਜੋ ਮੋਰਚੇ ਸਰਕਾਰ ਹੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਮੋਰਚਾ ਦੇਖ ਕੇ ਤੇ ਓਨਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮੋਰਚੇ ਕੋ ਚਾਲਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਚਾਲ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਆਧੀ ਚਾਲ ਤੋਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਗੋਲੇ ਤੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਚਾਲਨ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਸੇ ਭੀ ਆਖੇ ਜੋ ਜੋਨਸੇ ਜੋ ਈਹਾਂ ਆਵਤਾ ਹੈ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਹੀ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਹੀ ਆਵੋ ॥ ਪਰ ਆਪ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਆਹਿਸਤਗੀ ਸੈ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਆਪਣੇ ਮੋਰਚੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਜਹਾ ਬੇ ਤਕਾਲਿਫੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਹਾਂ ਹੀ ਕਹੀਤਾ ਹੈ ॥ ਏਹ ਘੋੜਾ ਹਮਾਰੀ ਅਸਵਾਰੀ ਕੋ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭਿਜਾਇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਹਾ ਤੂੰ ਮਿਲੁ ॥ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਕਹਾ ॥ ਮੈਂ ਆਪ ਕੇ ਰਸਤੇ ਹੀ ਮਿਲਤਾ ਹਾਂ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਏਹ ਠਹਰੀ ਆਪ ਕੇ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਵਾਲੇ ⁷ ਕੇ ਰਸਤੇ

¹ Sujampur, situated about 5 miles above Pathankot was held by the Bagha *sardārs*. Khushwaqt Rai and Prinsep, however, place the siege of Sujampur in Sammat 1859 (A.D. 1802) when Ranjit Singh was returning from Kathua (ff. 91t-92 a, above): *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 140 - 141; *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 43, respectively.

² Budh Singh was the second son of Amar Singh Bagha, a *Manjat zamīndār* of village Bagha in Amritsar district. He was in possession of Sujampur, Dharamkot, Sukalgarh and Behrampur. Griffin & Massy, *The Panjab Chiefs*, II, 47.

³ The *beldārs* (sappers) apparently were a regular feature of the army.

⁴ The *munshīs* (scribes) also seemed to have been in regular attendance on the *sardārs* while marching,

⁵ It may be noted that the besieged were bombarding the joint forces of Fateh Singh and Ranjit Singh with a deadly effect.

⁶ Instead of meeting Ranjit Singh directly Budh Singh asked for Fateh Singh's mediation to which the latter agreed. It may not be too much to say that in his early conquests Ranjit Singh found the prestige associated with the house of Jassa Singh to his considerable advantage.

⁷ Fateh Singh Kalianwala was a Sandhu *jat* who joined Ranjit Singh very early in his career and was with him in the capture of Lahore. He served Ranjit Singh with distinction in many a campaign and fell fighting at Naraingarh on October 25, 1807: Khushwant Singh, *History of the Sikhs*, I, 204.

ਮਿਲਣਾ ॥ ਤੋਪ ਅੰਦਰਲੀ ਸਰਕਾਰੇ ਦੇਣੀ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰੋਂ ਤੋਪ ਲੈ ਕੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਬਘੇ ਕੋ ਦੇਣੀ ¹ ਫੇਰ ਓਹੁ ਆਪ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਆਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਨੇਮ ਭੀ ਨਾ ਚਾਹਿਆ ॥ ਤੇ ਉਸਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ (f. 95 a) ਆਗੇ ਤੁਸਾਡੇ ਬਡੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕਾ ਹੁਕਮ ਸਾਡੇ ਬਡੇ ਬਿਜਾਇ ਲਿਆਵਤੇ ਰਹੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਮਾਨੂੰ ਜੋ ਆਪ ਫਰਮਾਵੇ ਸੋ ਮਨਜੂਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਮਰਜੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੇਖੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਪੇਚ ਸੈ ਮਕਾਨ ਆਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਤੂੰ ਜਾਹਿ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਠਹਿਰੂ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਕਹਾਇ ਭੇਜਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰਲੀ ਤੋਪ ਤਾਂ ਇਨ ਕੋ ਦਈ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕਾ ਬਦਲੁ ਅੰਦਰ ਭੇਜ ਦਈ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਲਹੋਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਪਾਸ ਭੀ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਆਇ ਨਿਮਕਹਰਾਮ ਸੇ ॥ ਓਹੁ ਏਹੋ ਚਾਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਮਜਾ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ² ਏਨਾ ਭੀ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਓਨਾ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਕੋ ਕਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਦੀਆ ॥ ਤੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਜਾਗਾ ਰਹੀ ॥ ³ ਫੇਰ ਆਪ ਫਤਿਆਵਾਦ ਆਏ ॥ ਤੇ ਥੋੜਾ ਹੀ ਅਰਸਾ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਮਾਈ ਸਾਹਬ ਸੈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਤੇ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ॥ ਕਈ ਕਈ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਈ ਨਮਕਹਰਾਮ ਐਸੇ ਹੈ ਜੋ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕੀ ਬਨੀ ਰਹੀ ॥ ਬਾਤ ਕੋ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ ਪਰੁ ਅਸੀਂ ਹਮੇਸਾਂ ਏਕ ਹੀ ਹਾਂ ॥ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰੋਕਰੂ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਰਾਜੀ ਕਰਵਾਇ ਦੇਹੋ ॥ ⁴ ਤੇ ਆਪ ਸਿਕਾਰ ਸੇ ਚੜੇ ਹੁਏ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਨੇ ਜਾਇ ਕਰ ਖਬਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮਾਈ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਬਾਤਾਂ ਨਸੀਹਤ ਕੀਆਂ ਫਰਮਾਈਆਂ ॥ ਜੋ ਕਿਸੀ ਕੇ ਕਹੇ ਆਪਸ ਮੈਂ ਦਿਲ ਮੈਂ ਨਾ ਕੁਸ ਲਯਾਇਆ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਖੁਸ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਕਬੀ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਾਤ ਕੀ ਤਫਾਵਤ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੀ ਮਰਜੀ ਅਸਵਾਰ

¹ The efficacy of the gun in the possession of Budh Singh has already been noticed. It may be interesting to point out that although Budh Singh was made to part with that gun, he was given another and presumably a smaller one in return. This concession had perhaps to be given to secure his submission.

² It was very likely that the alliance between Fateh Singh and Ranjit Singh would excite jealousy among their rivals. Here it is suggested that Mangal Singh and Mohar Singh who had disputed Bhag Singh's succession to the *gaddi* (f. 62 b, n. 4 above) also tried to bring about mis-understanding between the allies.

³ It seems, Budh Singh accepted the vassalage of Ranjit Singh and retained his territories and autonomy. According to Ahmad Shah Batalvi, however, Ranjit Singh seized Sujampur and some other villages of the Baghas held for the last sixty years, but allowed Budh Singh to retain Dharamkot, situated at about three *kos* from Batala : *Tārīkh-i-Hind*, MS, 26. Prinsep says that Ranjit Singh took some ready money, a large piece of ordnance and the three 'districts' of Behrampur, Dharamkot and Sukalgarh from Budh Singh Bagha : *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 43. Giani Kartar Singh Kalaswalia, however, says that Ranjit Singh took over all the possessions of Budh Singh as well as of Sangat Singh and gave them some land in *jāgūr*: *Sarkār Khālsā*, 33.

⁴ The relations between Fateh Singh and Ranjit Singh had become a bit strained perhaps on account of Ranjit Singh's insistence on occupying Sujampur and Fateh Singh's resistance to that because he had given his assurance to Budh Singh. Probably some interested persons also contributed to the misunderstanding thus caused. Ranjit Singh, however, sought the intercession of Mai Raj Kaur, Jassa Singh's widow, in bringing about their reconciliation.

ਹੋਣੇ ਕੀ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ॥ ¹ ਫੇਰ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਓਨਾਂ ਕਹਾ ਏਸ ਕੱਕੇ ² ਘੋੜੇ ਜੈਸਾ ਚਲਾਕੁ ਤੇ ਬਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ਜਬ ਅਸਵਾਰ ਏਸ ਉਪਰ ਚੜ ਕੇ ਤੋਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਲੈ ਉਡਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਨੇਜੇ ਜਿਡਾ ਉਚਾ ਜਾਇ ਕੇ ਕਮਰ (*f.* 95 b) ਝਾੜਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਪੁਸਤਿ ਕਾ ਮਾਰਤਾ ਹੈ ॥ ਜੇ ਨਾ ਡਿਗੇ ਤਾਂ ਦੋਹ ਚਹੁ ਕੋਹੀ ਜਾਕੇ ॥ ਦੁਖਤ ਸੈ ਯਾ ਮੁਸਕਲ ਜਾਗਾ ਸੇ ਜਾਇ ਕੇ ਟਿਕਰਾਵਤਾ ਹੈ ॥ ਗਿਰ ਭੀ ਪੜਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਤੰਗ ਚੁਰਾਇ ਪਰ ਕਾਠੀ ਗੇਰ ਦੇਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਾਟਤਾ ਭੀ ਹੈ ॥ ਏਹ ਘੋੜਾ ਬਡੇ ਤਮਾਸੇ ਕਾ ਹੈ ॥ ਮੁਹ ਕਾ ਤਾਂ ਮੁਲਾਇਮੁ ਹੈ ॥ ਪਰ ਜਦ ਅਸਵਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਉਡਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਸ ॥ ਨਹੀਂ ਰਹਣੇ ਦੇਤਾ ॥ ਕਲ ਅਸਵਾਰ ਪੁਖਤਾ ਹਸਰੀ ³ ਮੈਂ ਗਿਰਯਾ ॥ ਤੇ ਏਕ ਸਵਾਰ ਕੀ ਲਾਤ ਟੂਟ ਗਈ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਮਦਾਨ ਮੈਂ ਵਾਫੁਰ ਅਸਵਾਰ ਗੇਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਘੋੜਾ ਤੁਸੀ ਰਾਖੋ ॥ ਪਰੁ ਆਪ ਨਾ ਅਸਵਾਰ ਹੋਣਾ ॥ ਤੇ ਅਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ॥ ਜੋ ਬਦਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਸੈ ਤੁਸੀਂ ਲੜ ਕੇ ਬਣਾਵਤੇ ਹੋ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਰਸਾ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਖਲਾਰ ਖਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਉਸ ਕੇ ਸਾਥ ਉਲਫਤ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਇ ਕਰ ਆਪ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਏਹ ਆਦਿਤ ਸੀ ਜੋ ਖੋਟਿਆਂ ਤੇ ਉਡੰਤਾਂ ਘੋੜਯਾਂ ਕੋ ਬਣਾਵਣਾ ॥ ਤੇ ਮੀਰ ਖਾਂ ਚਾਬਕ ਅਸਵਾਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਸੀ ॥ ਉਸ ਸੈ ਸੀਖਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਡੀਆਂ ਮੇਹਨਤਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਸੇ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਜੇ ਘੋੜਾ ਮੱਠਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਡੰਤ ਹੋਇ ਜਾਏ ॥ ਜੇ ਉਡੰਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਇਸਤਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਕਵਾਇਤਾਂ ਭੀ ਮੁਸਕਲ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਵਾਰਿ ਤਅਜੁਬ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਜਬ ਘੋੜਾ ਤੋਰਯਾ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਨੇ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਬੁਰਆਈਆਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਸਾਂਭਿ ਕੇ ਦਾਰੁਸਤ ਰਾਖਯਾ ਤੇ ਮਾਰਯਾ ਨਾ ॥ ਜਬ ਬੁਰਆਈਓ ਮਾਕੂਫ ਹੁਆ ਤਾਂ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਰੋਜਾ ਮੈਂ ਘੋੜੇ ਨੇ ਬੁਰਆਈ ਛੋਡ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਫਤਿਆਵਾਦ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲਹੋਰ ਜਾਇ ਕੇ ਥੋੜਿਆਂ ਰੋਜਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਫੇਰ ਫਤਯਾਵਾਦ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਬਾਮੁਜਬ ਰਸਮ ਕਾਦੀਮ ਕੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ⁵ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਪੁਚਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕਹਾ ॥ ਤੁਸਾਡੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਕੇ ਜਾਨਵਰ ਬਡੀਆਂ ਬਡੀਆਂ

¹ The *musāhibs* (associates) of Ranjit Singh were also given presents (*rukhsatāna*) while taking leave of Fateh Singh.

² Fateh Singh had given a brown (*kakka*) horse as one of the gifts exchanged at the time of the *dastār-badlī* (*ff.* 89 a - b, above). Ranjit Singh now asked Fateh Singh to take it back because it was too difficult to control.

³ In all probability, the reference is to a branch of the Shah Nahr or the Hasli canal which passed by Amritsar and supplied water to the Hari Mandir : Gurdit Singh, "Irrigation in the Punjab During Maharaja's Time", *Maharaja Ranjit Singh : Death Centenary Memorial Volume* (ed. Ganda Singh), 149. See also, "Report on the Shah Nahr or Husli Canal", *Foreign/Secret Consultation*, 28 April 1848, No. 58 (seen in typescript through Dr. Banga's courtesy).

⁴ Fateh Singh's skill in taming a wild horse was rather well known : see, for example, *f.* 225b, below.

⁵ The meeting between Ranjit Singh and Fateh Singh was invariably held in accordance with the customary protocol (*bamūjab rasam qadīm*) which, besides reception and infolding in the arms (*bagalgīr*), consisted of the exchange of propitious food (*parshād*) and of gifts, the grant of charities to ward off the evil eye (*sarwārna*), and of riding an elephant together : see for example, *ff.* 91a, above ; also, 117a & 122b, below.

ਸੈਦਾ ਮਾਰਤੇ ਹੈ॥ ¹ ਕਲ ਕੋ ਬਾਜ ਸੀ ਕੁਲੰਗ ਫਕੜਾਵੇ ॥ ² ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸੇ ਕੱਕੇ ਘੋੜੇ (f. 96a) ਉਪਰ ਹੀ ਸੇ ਤੇ ਹਾਥ ਮੈਂ ਨੇਜਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਘੋੜਾ ਛੇੜ ਕਰ ਦਿਖਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਛੇੜਯਾ ਕੇਤੀ ਹੀ ਫੇਰੀ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਠਹਰੇ ਨੂੰ ਭੀ ਥੋੜਾ ਹੀ ਅਰਸਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਬਾਜ ਕੁਲੰਗ ਕੋ ਚਲਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਕੇ ਨਾਲ ਖੁਰੀ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਕੁਲੰਗ ਮਾਰ ਲਈ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਅਏ ਸਭ ਇਕਠੇ ਦੁੜਾਈਏ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਭੀ ਕੁਛ ਨਾ ਬੁਆਈ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਤਾਰੀਫ ਲਾਗੇ ਕਰਨੇ ॥ ਤੇ ਕਹਣ ਜੋ ਏਸ ਕੇ ਬਣਨੇ ਕੀ ਉਮੈਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਕਈ ਬਣਾਵਨ ਕੋ ਚਾਹੇ ਸੇ ਅਰੁ ਏਸ ਨੇ ਮਾਰੇ ਹੀ ॥ ਫੇਰ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਗੰਗਾ ਜੀ ³ ਨੂੰ ਜਾਇ ਕੇ ਜਲਦੀ ਹਟ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ॥ ਅਸੀ ਭੀ ਚਲਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਪੀਛੇ ਸਾਡੇ ਦੁਸਮਣ ਵਾਫਰ ਹੈ ॥ ਤੁਸੀਂ ਰਹੋ ਤਾਂ ਲਹੌਰ ਕੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਕੀ ਭੀ ਖਬਰ ਰਾਖਣੀ ॥ ⁴ ਹਕੀਕਤ ਕਾਸੂਰ ⁵ ਲੜਨੇ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਟ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਮਾਝੇ ਮੈਂ ਸਿਕਾਰ ਖੇਡਤੇ ਹਰੇ ਕੀ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਉਹਾਂ ਅਰਜੀ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਨੂਰਮਹਲੀਏ ⁶ ਕੀ ਆਈ ॥ ਜੋ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ⁷ ਬਮੈ ਸਭ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਨੂਰਮਹਲ ⁸ ਨਾਲ ਜਿਆਸਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮਕਾਨ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ॥ ਹਮ ਨੇ ਖਬਰ ਕਰ ਦਈ ਹੈ ॥ ਉਸੀ ਵਖਤ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤੇ ਡੇਰਾ ਤੇ ਫੌਜ ਹੋਰੁ ਹਰੀ ਕੀ ਹੀ ਛੋਡਾ ॥ ਜਬ ਨੂਰਮਹਲ ਗਏ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆਂ ਓਹ ਉਹਾਂ ਹੀ ਸੀ ਹਟ ਗਏ ॥ ਆਪ ਉਹਾਂ ਸੈ ਏਕ ਰਾਤ ਹੀ ਰਹ ਕੇ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ

¹ Ranjit Singh here commented on the beasts of pray maintained by Fateh Singh. These specially trained animals, such as hounds, tigers, deers, falcons, hawks, etc. were particularly good in capturing game (*saidān*). For detail, see ff. 233 a - 237 a, below. See also, Kahan Singh, *Mahān Kosh*, 191.

² Ranjit Singh expressed a wish to see the hunting of the wild geese (*kulang*) by Fateh Singh's falcons (*bāz*).

³ It may be pointed out that Ranjit Singh's visit to the 'Ganga Ji' was, in fact, a visit to Hardwar : see, for example, Khushwaqt Rai, *Tavārīkh-i-Sikhān*, MS, 139.

⁴ Fateh Singh wanted to accompany Ranjit Singh to Hardwar but was dissuaded from doing so on the plea that he had to take care of Lahore and Ranjit Singh's other territories besides his own.

⁵ Qasur had already been attacked by the Sikhs a number of times. According to N. K. Sinha, this was the second attempt of Ranjit Singh against Qasur : *Ranjit Singh*, 14 & 15, G. L. Chopra, however, mentions this as the fourth expedition against Qasur : *Panjab as a Sovereign State*, 9, n. 4.

⁶ Charat Singh Nurmahalia was the son of Kapur Singh and belonged to Bhakana, a village in Amritsar district. He became the *thānadār* of Nurmahal after the death of his paternal uncle, Diwan Singh, and had been in the service of the Ahluwalias since Bhag Singh's time : Bute Shah, *Tārīkh-i-Panjab*, MS, 271.

⁷ Bhangra Singh of Thanesar was one of the nephews of Bhai Mit Singh Dallewalia of Sarhali Near Amritsar. He and his brothers, Bhag Singh and Budh Singh, seized Pehowa and the suburbs of Thanesar and built a strong fort at Kahod where they established their headquarters : Hari Ram Gupta, *History of the Sikhs*, I, 32 - 33.

⁸ Nurmahal is an old town situated 16 miles south of Jalandhar. It is known for an old *sarāi* named after Nur Jahan Begam and constructed in 1621. Almost immediately after the discomfiture of the Afghans Nurmahal fell to the Ahluwalias : Bute Shah, *Tārīkh-i-Panjab*, MS, 272; *Gazetteer of the Jullundur District and Kapurthala State (1904)*, XV - A, 298.

ਛੋਡ ਕੇ ਦਸਾਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਓਸੀ ਰੋਜ਼ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਜੋ ਓਹ ਈਸੇ ਖਾਂ ਕੇ ਕੋਟਾਂ ¹ ਕੋ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਬਡੀਆਂ ਥੋਹ ਹੈਂ ॥ ² ਤੇ ਖੱਲਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸੀ ਵਖਤ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਫੌਜ ਆ ਲਵੇ ਤਾਂ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਅਸੀਂ ਈਹਾਂ ਤੇ ਓਹ ਮੁਲਖ ਕੋ ਵੈਰਾਨ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਤ ਬਡੀ ਗਈ ਚੜੇ ਤਾਂ ਡਲੇ ³ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਪੁਰਾਣੇ (f. 96 b) ਦਰੀਆਉ ਕਾ ਨਲਾ ਖੁਸਕ ਸਾ ॥ ਓਸ ਮੈਂ ਰਸਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਬੇਲਾ ਭੀ ਸਾ ॥ ਜਬ ਉਹਾਂ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਕੀ ਫੌਜ ॥ ਜੋਨਸੀ ਲੂਟਣ ਵਾਲੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸੋ ਦੁੜਾਈ ਘੋੜੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਅਸੀਂ ਦਸ ਸਵਾਰ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਸੀ ਬਚਾਇ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਅਬ ਬਿਚਾਇ ਕੇ ਕਹਾਂ ਜਾਣਾ ਹੈ ॥ ਚਲੇ ਚਲੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਆਗੇ ਕੋ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸਦਰ ਖਾਂ ਕੇ ਕੋਟ ⁴ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਚਾਰ ਘੜੀ ਦਿਨ ਰਹਤੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਕੋਟ ਦੇ ਕੋਸ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੁਣਿਆ ਕੋਟ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਓਨਾ ਘੇਰਾ ਡਾਲਯਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਅਰਜ਼ ਭੀ ਕਰੀ ਪਰੁ ਆਪ ਉਹਾਂ ਹੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਰਾਤ ਕੋ ਸਹਰ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਫੌਜ ਫਿਰਤੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਏਕ ਤਰਫ ਸੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ਼ ਮਾਰੂ ਖਿਫਾ ਕੋ ਪੂਛਾ ਜੋ ਈਹਾਂ ਲੜਾਈ ਕਾ ਸਮਾਨੁ ਕੈਸਾ ਕੁ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮਕਾਨ ਲੜਨੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਸਿਪਾਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਆਪ ਬਾਹਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਆਗੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਖਬਰ ਹੂਈ ਜੋ ਆਪ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਪਰੁ ਸਾਚੁ ਨਾ ਮਾਨਯਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਤੂੰ ਆਪ ਵੇਖ ਆ ਉਤੇ ਲਿਖਯਾ ਭੀ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਕੇ ਆਵਣੇ ਕੀ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਨਿਹਾਇਤ ਖੁਸੀ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਅਰਜ਼ਾਂ ਕਰ ਕੇ ਗਿਆ ਜਬ ਉਹਾਂ ਪੁਖਤਾ ਖਬਰ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਜੋਨਸੇ ਸੇ ਸੋ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਆਇ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਡੇਰਾ ਈਹਾਂ ਹੀ ਆਣ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਜੋ ਕੋਟੀਂ ⁵ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਹਰੀਕਯਾਂ ਥੀ ਛੜੀ ਅਸਵਾਰੀ ਫੌਜ ⁶ ਅਗਲੇ ਰੋਜ਼ ਆਇ ਗਈ ॥ ਤੇ ਦਲੁ ⁷ ਏਹ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕਾ ਸੀ ॥ ਜੋ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਘਰੋਂ ਚੜਯਾ ਜਬ ਦੂਜੇ ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਗਾਵਾਂ ਸੀ ਰੁਪਈਏ ਤੇ ਲੂਟ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਕਾ ਸਰਦਾਰੁ ਭੀ ਰਲ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਕਈ ਲੂਟਣੇ ਕੋ ਰਲ ਪੜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ⁸ ਐਸੇ ਬਾਤ ਥੀਂ ਬਹੁਤੁ ਦਬਾਉ ਭੀ (f. 97 a)

¹ Isa Khan Ka Kot is a village with a small fort, on the route from Ludhiana to Ferozepur, and 46 miles west of the former town : *Gazetteer of the Territories Under the Government of the East India Company (1854)*, II, 238. Jassa Singh wrested it in 1760 from Qadir Bakhsh, grandson of Nawab Isa Khan : *Gazetteer of the Ferozepur District (1883 - 84)*, 20 & 22.

² The word *thau* here is perhaps intended to be used in the sense of the Persian word *tahū*, meaning, commotion.

³ Village Dalla, situated about 4 miles from Sultanpur towards the river Satlej.

⁴ Kot Sadr Khan, a village situated at a distance of about 2 *kos* from Kot Isa Khan.

⁵ Koti in all probability denoted Kot Isa Khan and Kot Sadr Khan together as they were almost adjoining.

⁶ The phrase '*chharī aswārī fauj*' suggests that the troops came fast without any baggage etc. See also, Kahn Singh, *Mahān Kosh*, 488.

⁷ *Dal*, meaning a force or a fighting band, has been used here in the sense of a combination of the forces of more than one *sardār* for a specific purpose.

⁸ It may be noted that Rai Singh, Bhanga Singh and Gurdit Singh, the Sikh *sardārs* mentioned here, did not acknowledge any superior, but occasionally united in a joint enterprise strictly on equal terms.

ਨਹੀਂ ਸੇ ਮਾਨਤੇ ਆਪਸ ਮੈਂ ॥ ਤੇ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਤਰਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਰਖਤਾ ॥ ਪੁਸਾਕ ਲਿਬਾਸ ਤੇ ਡੇਰੇ ਕਾ ¹
 ਤੇ ਪੁਸਾਦਿ ² ਭੀ ਹੋਰਨਾਂ ਡੇਰਯਾਂ ਥੀਂ ਆਵਣਾ ॥ ਤੇ ਲੂਟ ਕੇ ਵਖਤ ਆਪ ਲੂਟਣਾ ॥ ਤੇ ਭੈਸੋਂ ਕੇ ਲੂਟ ਕੇ ਵਖਤ ਆਪ
 ਪਕੜਨਾ ॥ ³ ਪਰੁ ਬਹਾਦਰ ਖੂਬ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ॥ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ॥ ⁴ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ॥ ⁵ ਏਨਾ
 ਸਰਦਾਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰੁ ਭੀ ਸੇ ॥ ⁶ ਸੋ ਸਭ ਆਇ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕਹਯਾ ਅਸਾ ਸਮਝ ਕੇ
 ਨਹੀਂ ॥ ਏਸ ਮੁਲਖ ਖੇਚਲ ਕਰੀ ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਜਿਤਨੇ ਰੁਪਈਏ ਗਾਵਾਂ ਸੈਂ ਲਏ ਸੇ ਸਭ ਮੋੜ ਦੀਏ ॥ ⁷ ਤੇ ਕਹਾ
 ਵਡੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਭੀ ਤਾਬਯਾਦਾਰੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਅਬ ਆਪ ਡੇਰੇ ਕੇ
 ਮਾਲਕ ਆਏ ਹੋ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਫਰਮਾਓ ਸੋ ਕਰੀਏ ॥ ਪਰੁ ਏਹ ਡੇਰਾ ਇਕ ਜਾਗਾ ਰਹਤਾ ਨਹੀਂ ॥ ਏਸ ਨੂੰ ਸੈਰ
 ਕਰਵਾਵਣਾ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜੋ ਆਪ ਫਰਮਾਵਨ ॥ ਸੋ ਓਹ ਕਰਨ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕੀ ਮਰਜੀਸੀ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ⁸
 ਕਾ ਡੇਰਾ ਲੂਟ ਲਈਏ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਵਕੀਲ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਆਪ ਬੁਲਾਵੇ ਤਾਂ ਆਇ ਜਾਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਬੁਲਾਇ ਲੀਆ ॥
 ਫੇਰ ਓਨਾ ਕੁਛ ਦੰਗਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਨਾ ਕੀਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਅਬ ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ਜੋ ਕੋਈ ਦੰਗਾ ਕਰੇ ॥
 ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੋੜਾ ਲੇਕਰ ਮਿਲਯਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਜੰਗਲ ਕੋ ਹੂਆ ॥ ਜੋ ਤਲਕਾ ⁹ ਤੇ ਗਾਂਵ ਰਸਤੇ ਮੈਂ

¹ According to Ram Sukh Rao, Bhanga Singh did not live in the style of a ruler (*sardār*) in respect of his dress and appearance and even his camp (*derah*).

² Bhanga Singh's food (*parshād*) also came from the (*derah*) of other *sardārs*.

³ Interestingly, Bhanga Singh himself participated in the loot and even personally captured the animals including buffaloes.

⁴ Rai Singh Bhangi was the son of Lakhmir Singh, a *jat* of village Chaumak, 28 miles southward of Amritsar. Rai Singh and his two brothers joined Nanu Singh and seized Buriya, Jagadhari, Damla and the neighbouring territory consisting of 204 villages. They built a fort near Buriya which they named Dayalgarh and made it their headquarters: Khushwaqt Rai, *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 129; Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 46.

⁵ Gurdit Singh Dallewalia was a Sansi *jat* of the village Veyee Pooeen in Amritsar district. He and his brother Sahib Singh Khondah seized Ladwa, Indri, Babain and Shamgarh, consisting of 117 villages, all in the vicinity of Karnal. Babain was the seat of Sahib Singh Khondah, and Ladwa of Gurdit Singh: Hari Ram Gupta, *History of the Sikhs*, I, 32-33.

⁶ Khushwaqt Rai also mentions Jodh Singh Kalsia among the *sardārs* who presented horses to Fateh Singh: *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 139. Sohan Lal Suri, however, adds the name of Karam Singh Nirmala in the list of the *sardārs* who made this combination: *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 53.

⁷ It may be noted that the plunder from Fateh Singh's territory was returned by these *sardārs* who also apologised for that.

⁸ The reference here is to Tara Singh Dallewalia.

⁹ The word *ta'alluqua* seems to have been used here in the sense of the territories belonging to different persons.

ਆਵੇ ॥ ਓਹੁ ਘੋੜੇ ਤੇ ਮਾਮਲੇ ਲੇਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇ ॥ ¹ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੋ ਤਫਰੀਕ ਸੈ ਆਪ ਦਿਵਾਵਨ ॥ ² ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਰਖਾਵਨ ॥ ਇਕੁ ਭਟੀਆਂ ਕੀ ਹਦ ਕਾ ਗਾਂਵ ਸੀ ਓਹੁ ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਦਭਿੜੀਖਾਣੇ ਤੇ ਢੀਮਾਵਾਲੇ ³ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਪਾਣੀ ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤੰਗੀ ਹੂਈ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਪਾਣੀ ਕੀ ਤੰਗੀ ਸੈ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੀ ਡੇਰਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਸਵੇ ਸੈ ਭੀ ਪਾਣੀ ਮੰਗਵਾਇਆ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਦਰੀਆਵ ਸੈ ਭੀ ਸੱਕੇ ਤੇ ਸੁਤਰਾਂਓ ਪਰ ਆਇਆ ॥ ⁵ ਤੇ ਵਹੀਰ ਮੈਂ ਕਈ ਪਯਾਸ ਸੈਂ ਬਿਹੋਸ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਤੇ ਔਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦਵਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਡੇਰੇ (*f. 97 b*) ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰ ਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਗਏ ਤੇ ਆਗੇ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਦੇਖੇ ਤੇ ਭੈਂਸ ਓਨਾ ਸੀ ਛੂਟ ਗਈ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਦੁਸਵਾਰੀ ਸੈ ਓਨਾ ਫਕੜੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਰਸਾ ਪਾਇ ਕੇ ਦੋਹਿ ਚਹੁ ਆਦਮੀਓ ਸੈਂ ਡੇਰੇ ਕੋ ਤੁਰੇ ॥ ਹੋਰੁ ਭੀ ਪੰਝੀ ਕੁ ਭੈਂਸਾਂ ਸਾਥ ਸੀਆਂ ॥ ⁶ ਤੇ ਆਪ ਸਿਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਆਗੇ ਹੀ ਲਿਖਯਾ ਸਾ ਜੋ ਫੌਜਾਂ ਵਾਫੁਰ ਲਿਆਏ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਡੀ ਕਸੂਰ ਮਾਰਨੇ ਕੀ ਆਗੇ ਬਡੀ ਖਾਹਿਸ ਸੀ ਅਬ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਜਲਦੀ ਆਵੋ ॥ ⁷ ਤੇ ਓਨਾ ਚਿਣੀਓਟ ⁸ ਮੌਰਚੇ ਲਗਾਏ ਹੁਏ ਸੇ । ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਤਾਂ ਛੜੀ

¹ It seems that the villages on the route to Qasur presented horses and money to the combination now led by Fateh Singh. It is likely that the *sardārs* were not passing through the territories belonging to any one of them and they were presented with *mu'amlā* so that they would not plunder the villages which fell on their route.

² It is possible that the *mu'amlā* thus collected was distributed among the *sardārs* present, in accordance with the number of soldiers commanded.

³ These small villages are in the Faridkot territory, situated about 5 miles south-west of Faridkot.

⁴ The *'ilāqa* of Faridkot was nearly a desert and there was great scarcity of water in this region.

⁵ The water carriers (*saqqe*) and camels (*saturān*) brought water from the Satlej to the camp.

⁶ It may be interesting to point out that one of the 25 buffaloes with Bhangra Singh had gone wild and Bhangra Singh could control it with great difficulty.

⁷ Ram Sukh Rao suggests that Fateh Singh took the initiative in this expedition against Qasur. It is also likely that he brought the joint forces of the *sardārs* across the Satlej with a view to channelising their restless energies and also safeguarding his own territories and those of Tara Singh Dallewalia against whom they wanted to proceed. It may nevertheless be pointed out that the immediate background of this expedition is not very clear. According to one account, Nizamuddin of Qasur had plundered some villages belonging to Ranjit Singh : Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 53. Khushwaqt Rai, however, gives the assassination of Nizamuddin as the immediate reason for this attack: *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 139.

It may be added that the two historians of Ranjit Singh, N. K. Sinha and G.L. Chopra, follow Sohan Lal and Khushwaqt Rai's versions respectively : *Ranjit Singh*, 15 & *Panjab as a Sovereign State* 9, n. 4.

⁸ Chiniot is a small town situated 2 miles from the left bank of the river Chenab, and was at this time in the possession of Jassa Singh, son of Karam Singh, Dulu : *Gazetteer of the Jhang District*, (1883 - 84), 166 - 67.

ਅਸਵਾਰੀ ਆਏ ਤੇ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਪਾਰ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪ ਅੱਵਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀਏ ਅਰੁ ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ ਮੇਲਣਾ ॥ ਜਿਸ ਮੈਂ ਸਾਡੀ ਖੂਬੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਸਭ ਡੇਰੇ ਕੇ ਸਾਬ ਛੋਡੀ ਤੇ ਪਚਾਸ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ਆਗੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਭੀ ਕੂਚ ਹੀ ਹੂਆ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਆਪ ਕੇ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਉਤਰ ਕਰ ਬਗਲਗੀਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਸਭ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੀ ਖਾਤਰ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕਰਨੀ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਕਸੂਰ ਕੀ ਤਰਫ ਜਲਦੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਢਾਹੇ ਕੀ ਐਡੀ ਉਚਿਆਇ ਸੀ ਜੋ ਘਾਟੀ ਕੀ ਤਰਾਂ ਚੜੀਤਾ ਸਾ ॥ ¹ ਤੇ ਉਹਾਂ ਉਨ ਪਠਾਣੋ ² ਕੇ ਜਵਾਨ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਉਨ ਕੀ ਪੀਛੇ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਖਲੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਜਬ ਘਾਟੀ ਪਾਸ ਗਏ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੌਨਸੇ ਅਸਵਾਰ ਚੜੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕੋ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਤਿਨ ਅਸਵਾਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ॥ ਘਾਟੀ ਮੈਂ ਹੀ ਗਿਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਘਾਟੀ ਮੈਂ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜਾ ਆਗੇ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਜਮਾਦਾਰ ³ ਨੇ ਵਾਗ ਪਕੜੀ ॥ ਜੋ ਆਪ ਜਲਦੀ ਨਾ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਚੁਪ ਕਰ ਰਹੋ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਗੇ ਕੋ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਭੀ ਚੜੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਫੇਰ ਬਾਦੂਖਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੀ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਭੀ (f. 98 a) ਕਤਨਯਾਂ ਕੁ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਪਰ ਚੜ ਗਏ ॥ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫੋਂ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਆਏ ॥ ਸਭ ਸੋ ਕੁ ਅਸਵਾਰ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜੇ ਸੀਧੇ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਪਠਾਣ ਕੀ ਫੌਜ ਵਾਫੂਰ ਸੀ ਤੇ ਤਕੜੇ ਭੀ ਸੇ ਪਰ ਭਾਗ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਗੰਜਿਆਂ ਕਾ ਕਿਲਾ ⁴ ਖੋਲਯਾਂ ਮੈਂ ਸਾ ਓਹੁ ਭੀ ਛੋੜ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਸੀ ਆਗੇ ਇਕ ਦਰਵਾਜਾ ਹੀ ਖੜਾ ਸਾ ਛੋਟਾ ਜੈਸਾ ਖੋਲੇ ਕਾ ॥ ਓਸ ਪਾਸ ਜਾਇ ਕੇ ਉਤਰ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕੀ ਸਿਪਾਹ ਓਸ ਦਰਵਾਜੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਓਸ ਦਰਵਾਜੇ ਪਾਸ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਲਾਗਨ ॥ ਤੇ ਪਠਾਣਾ ਕਾ ਏਕ ਜਵਾਨ ਕੁਮੈਤ ਘੋੜੇ ⁵ ਵਾਲਾ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਆਇ ਖਲਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ⁶ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜਮਾਦਾਰ ਕਾ ਬੋਟਾ ਫਰਕ ਸੇ ਪੀਛੇ ਖਲਾ ਸੀ ॥ ਓਸ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਬਾਦੂਖ ਸਾਨੂੰ ਦੇਹਿ ॥ ਓਹ ਆਗੇ ਨਾ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਤੂੰਹੀ ਚਲਾਉ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਸੀ ਚਲੀ ਭੀ ਨਾ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਓਹ ਚਲਯਾ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਪਠਾਣਾ ਕੀ ਨੇ ਹੱਮਲਾ ਕੀਆ ॥ ਥੋੜੀ ਫੌਜ ਸਮਝ ਕੇ ॥ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕੀਆਂ ਕੰਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਲੜਾਈ ਹਿਲਾਇ ਦਈ ॥ ⁷ ਤੇ ਪਯਾਦ ⁸ ਉਨ ਕੀ ਨਜਦੀਕ ਹੈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ

¹ The high bank on the other side of the river was steep like a hill (*ghāṭī*).

² The reference here is to the troops of the Pathan ruler of Qasur.

³ *Jama'dār* or *sarkardah* was generally placed at the head of a small group of soldiers : see, for example, f. 222 a, below. Later, the officer in charge of one section of the artillery was also called *jama'dār* : see f. 222 b, below. In the regular army of Ranjit Singh the *jama'dār* was placed above the *haval-dār* : Fauja Singh, *Military System of the Sikhs*, 111, 114 & 116.

⁴ Kila Ganja, is situated, about 18 miles south-west of *Qasur*.

⁵ *Kumait* horse, dark with a reddish tinge, denoted a chest-nut.

⁶ Jhanda Singh was the son of Mohar Singh, the erstwhile rival of Bhag Singh who had also been the *jama'dār* or *sarkardah* (leader) of a detachment of soldiers.

⁷ The expression '*larāi halāi dai*' has been used here in the sense of opening the attack.

⁸ *Piyāda* denoted a foot soldier.

ਨਿਗਾ ਪਯਾਦਿ ਵਲ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਪੀਛੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਖਲਾ ॥ ਸਭ ਚੜ ਕੇ ਦੁੜਾਇ ¹ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਘੋੜਾ ਭੀ ਸਾਥ ਹੀ ਘੋੜਯਾਂ ਕੇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਗਰਦ ਬਡੀ ਉਠੀ ਮਾਲੂਮ ਨਾ ਹੁਏ ਅਸਵਾਰ ਕਿਸ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਸਵਾਰ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜੋ ਆਪ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਤੇ ਪਿਆਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਦਿਲ ਮੇਂ ਏਹ ਸਮਝਿਆ ਜੋ ਅਬ ਪੀਛੇ ਹਟਣਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਏਕ ਸਵਾਰ ਆਪਣਾ ਭਿਜਾਈ ਜਾਤਾ ਸੀ ॥ ਓਸ ਨੇ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਆ ॥ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਜਾਣਾ ਜੌਨਸੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸੋ ਚੜ ਗਏ ਸੇ ॥ ਓਹ ਕਹੀ ਲੜਾਈ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਵੇਗੇ ॥ (f. 98 b) ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜੇ ਕੇ ਮੋੜਯਾ ਤੇ ਓਸ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਅਸੀਂ ਉਹਾਂ ਚਲਤੇ ਹਾਂ ਜਹਾਂ ਸਭ ਗਏ ਹੈਂ ਲੜਨੇ ਕੇ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਉਹ ਤਾਂ ਦੂਰ ਪੀਛੇ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਪਠਾਣਾ ਕੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਸਾਖੀ ਦੂਰ ਆਗੇ ਲੰਘ ਗਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਘੋੜੇ ਕੇ ਬਾਦੂਖ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਅਹਿਸਤਾ ਚਾਲੀਏ ॥ ਜੋ ਕੋਈ ਸਾਇਤ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਕਾ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਪੀਛੇ ਹੋਵੇ ॥ ਪਰੁ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਚਾਲ ਚਾਲ ਤੋਰੀ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕੁ ਬਾਦੂਕ ਘੋੜੇ ਕੇ ਹੋਰ ਲਾਗੀ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ ਢਾਹੇ ਕੀ ਘਾਟੀ ਮੈਂ ਘੋੜੇ ਮਾਰੇ ਪੜੇ ਸੈ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਲੰਘ ਕੇ ਆਗੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖੜੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਰਹਿ ਗਏ ਸੇ ਤੇ ਸਾਡੀ ਨਿਗਾ ਤੁਸਾਡੀ ਵਲ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਾਤ ਖੂਬ ਨਾ ਹੋਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਅਬ ਆਇ ਗਏ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਖੂਬ ਹੋਵੇ ਸੋ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਸਾਨੂੰ ਐਸੇ ਤਰਾਂ ਉਮੈਦ ਹੈ ਪਰ ਤੁਸੀ ਓਹੁ ਜੋ ਢਾਂਹਾ ਹੈ ਉਹਾਂ ਟਪੋ ਜੋ ਪਠਾਣ ਲੜਾਈ ਕੇ ਉਠਾਈ ਲਈ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ² ਫੌਜ ਉਹਾਂ ਹੋਰੁ ਭੀ ਆਇ ਗਈ ॥ ਜੌਨਸੀ ਪੀਛੇ ਵਹੀਰ ³ ਮੈਂ ਛੋਡ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਕਹਾਇ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਪਠਾਣ ਬਡੀ ਜਮੈਯਤ ਸੈ ਢਾਹੇ ਉਪਰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਹਮ ਹੱਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਪਰ ਪੜਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਉਤਲੇ ਪਾਸੇ ਕੁਸਕੁ ਫੌਜ ਮੈਣ ਦੁਆਬੀਆਂ ⁴ ਕੀ ਭੀ ਆਇ ਗਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪਨੇ ਹੱਮਲਾ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਢਾਹੇ ਉਪਰ ਚੜੇ ॥ ਤੇ ਉਨਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੋ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਥਿਆਰ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਜਵਾਨ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ਜੋ ਏਹ ਵਖਤ ਹਥਿਆਰਾਂ ਮਾਰਨ ਕਾ ਤੇ ਇਜਤ ਕਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਲੜਾਈ ਪਠਾਣਾਂ ਕੀ ਭਾਗ ਕਰ ਕੇ ਜਾਇ ਠਹਰੀ ॥ ਵਸਦੀਆਂ ਕੇ ਪਾਸ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਤੀਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਮਾਰੇ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਫੌਜ ਭੀ ਸਭ ਆਇ ਲੜੀ ॥ ਤੇ ਮੈਣ ਦੁਆਬ ਕੀ ਭੀ ॥ ਜਬ ਕੁਸ ਕ ਦਿਨ ਰਹਯਾਂ ਤਾਂ ਮੈਣ ਦੁਆਬੇ ਕੋ

¹ Ram Sukh Rao does not say so clearly, but it seems that the allies had to flee from the first encounter with the Pathans.

² It is not very clear as to what were the arrangements regarding the command of the joint forces in the initial stages of this alliance. However, it is likely that Fateh Singh and Ranjit Singh agreed on a general course of action while each retained the command of his own forces.

³ *Vahir* has been used in the specific sense of the retreating army turned into a disorganised multitude.

⁴ *Miyān doab*, literally the land between two rivers, is also used specifically for the region between the Jamuna and the Ghaggar : Kahan Singh, *Mahān Kosh*, 995. See also, Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 172 & 282. The *Miyān Doābias* referred to here were Rai Singh Bhangi, Bhangra Singh and Gurdit Singh, the rulers respectively of Buria, Thanesar and Ladwa.

⁵ Bows and arrows were occasionally used during the period of our study. Fateh Singh's archery is particularly extolled by Ram Sukh Rao : see, for example, f. 225 b, below.

(f. 99 a) ਤਾਂ ਡੇਰਯਾ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਗੰਜਯਾਵਾਲੇ ਕਿਲੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਆਗੇ ਸੈ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਉਹਾਂ ਲੜਾਈ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਦੁਖਾਂ ਉਹਾਂ ਭੀ ਕਈਯਾਂ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਖੁਸਕ ਨਲੇ ਕੇ ਰਸਤੇ ਜੋ ਉਨ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਮੋਰਚਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਕਲ ਕੋ ਤਕੀਏ ਵਾਲਾ ਮੋਰਚਾ ¹ ਉਨਕਾ ਲੀਆ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਤੁਮ ਠਾ ਜਾਹੋ ਜੋ ਸਵੇਰ ਕੋ ਲੜਤੇ ਹੋ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੁਕਰੇ ਘੋੜੇ ਅਮੋਲ ਉਤੇ ਚੜ ਕੇ ਉਸ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਤਾਂ ਫੌਜ ਲੜਾਈ ਮੈ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਬੈਠੇ ਸੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰੁਕੇ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਪੰਜਾਹਾ ਕਾ ਜੁਵਾਨਾ ਸੈ ਗਏ ॥ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਓਨਾ ਬਾਦੁਖਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਜਿਸ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਆਪ ਸੇ ਉਸ ਕੀ ਰਿਕਾਬ ਕੋ ਬਾਦੁਕ ਮਾਰ ਕੇ ਘੋੜਾ ਜਖਮੀ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਜਾਗਾ ਜਾਇ ਲਈ ਤੇ ਪਠਾਣ ਭੀ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਮਿਰਜੇ ² ਉਪਰ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਉਨ ਮੈਂ ਜਾਇ ਰਲਯਾ ॥ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੀ ਦੀਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ³ ਜਾਣ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਉਹਾਂ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦੁਖਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਚਲਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪਣੇ ਦਸਤ ਮੁਬਾਰਖ ਸੋਂ ਭੀ ਬਾਦੁਖ ਮਾਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੁਲਾਏ ॥ ਤੇ ਗੰਜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਕਿਲੇ ਰਾਤ ਰਹੇ ॥ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਫੇਰ ਲੜੇ ॥ ਤਾਂ ਪਠਾਣਾ ਕੀ ਲੜਾਈ ਅੰਦਰ ਜਾਇ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਦੋਹ ਕਿਲਯਾਂ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਲਾਇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਲਾਂਭੀ ਹੋਰੁ ਕਿਲੇ ਬਿਨਾ ਮੋਰਯਾਂ ਥੋ ਭੀ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜੌਨਸੀਆਂ ਵਸਤੀਆਂ ਪਠਾਣਾ ਕੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਓਨਾ ਕੋ ਖਾਈ ਧੂੜ ਕਰ ਕੇ ਓਹ ਕਿਲੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ⁴ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਮੋਰਚਾ ਇਕ ਤਾਂ ਜਿਸ ਕਿਲੇ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਣੇ ਸੇ ਓਸ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਮੋਰਚੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਓਹ ਕਿਲਾ ਲਾਂਭ ਸੀ ਪਰੁ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਮੈਂ ਪੀਛੇ ਫੌਜ ਪਠਾਣਾ ਕੀ ਆਇ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਆਪ ਕੇ ਦੀ ਤਰਫ ਵਾਫਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਮੋਰਚੇ ਉਪਰ ਕੁਸ ਜੋਰ ਉਨ ਕਾ ਨਾ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਬਾਦੁਖਾਂ ਤੇ ਜਾਮੂਰਯਾਂ ⁵ ਕੀ ਲੜਾਈ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ (f. 99 b) ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਉਪਰ ਕਈ ਰਾਤ ਕੋ ਨਜਦੀਕ ਭੀ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ⁶ ਤੇ ਫੇਰ ਮੋਰਚਯਾਂ ਉਪਰ ਪੜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਲੜਾਈ ਹੋਤੀ ਸੀ ਕਦੀ ਮਾਰ ਜਾਤੇ ਸੇ ਮੋਰਚਾ ॥ ਕਭੀ ਪਠਾਣ ਕੇ ਜਵਾਨ ਭੀ ਮਾਰੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਤ ਤਾਂ ਆਪ ਮੋਰਚੇ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਸੁਚੇਤਾ ਕਰਤੇ ਸੇ ਉਰੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਬਡੇ ਬਡੇ ਮਕਾਨ ਪਰੁ ਮੁਦਤ ਕੇ ਖਸਤੇ ਹਾਲ ਹੂਏ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਨਿਜਦੀਕ ਕੋਈ ਵਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਭਾਈ ਮਕਾਨੋਂ ਕੀਆਂ ਸੀੜੀਆਂ ਜੋ ਬੰਦੁ ਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ

¹ *Takya*, literally a pillow, denotes the resting place of a Mohammadan saint (*pīr*). Perhaps the building of the *takya* in this case was used by the Pathans for their intrenchment (*morchā*).

² The Mirza who went over to the Pathans, in all probability, was Mirza Mohammad Bakhsh of Alawalpur in the Jalandhar Doab. He had been a vassal of Fateh Singh Ahluwalia : see f. 129b, below. See also, Bute Shah, *Tārīkh-i-Panjab*, MS, 275.

³ Ram Sukh Rao implies that the Pathans of Qasur regarded this conflict as a religious war (*dīn-kī-larāī*). It may be surprising to find the Sikhs also treating it in a similar vein. It is said that the other *sardārs* joined in the fight at least partly because Ranjit Singh had made it out as a fight for the defence of their religion. The other inducement, of course, was the monetary compensation to be provided by Ranjit Singh : Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 139.

⁴ It may be pointed that there was a mud-wall (*dhūrkot*) and a ditch (*khāī*) around the habitations (*bastiān*) of the Pathans.

⁵ It may be noted that only the swivels (*zamburaks*) and not guns were used in the siege of Qasur.

⁶ It seems that the night attack was a regular feature in the siege of Qasur.

ਖੁਲਾਇ ਕਰ ਦੇਖੇ ॥ ਤਾਂ ਤਮਾਮ ਮਕਾਨ ਕੇ ਤਲੇ ਤਹਿਖਾਨੇ ਅਰੁ ਸਰਦ ਖਾਨੇ ਭੀ ਬੇਸ ਦੇਖੇ ॥ ¹ ਅਰੁ ਏਕ ਡੇਹੁਡੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕਾ ਰਸਤਾ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਉਪ ਜਾਇ ਕੇ ਦੇਖੀ ॥ ਤਾਂ ਐਸੀ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇ ਜੋ ਅਬ ਹੀ ਬਨੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੈਰ ਉਸ ਮੈਂ ਉਮਦਾ ਉਮਦਾ ਲਿਖੇ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ² ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਵਾਫੂਰ ਮਕਾਨਾਂ ਕਾ ਸੈਰੁ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਬੀ ਦਿਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਕੀ ਤਰਾਂ ਹੋਣੀ ॥ ਤਾਂ ਦਿਨੇ ਭੀ ਮੋਰਚੀਂ ਰਹਣਾ ॥ ਤੇ ਕਈ ਫੇਰੀ ਜਬ ਚਾਰ ਘੜੀਆਂ ਦਿਨ ਰਹੇ ਤੇ ਜਾਣਾ ॥ ਤੇ ਅੱਗੇ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਦੋਹਾਂ ਕਿਲਯਾਂ ਸੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਓਨਾ ਚਲਾਵਣੀਆਂ ॥ ਆਪ ਕਾਲ ਵਾਸ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ ਨੇੜ ਭੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਅਹਿਸਤਾ ਅਹਿਸਤਾ ਜਾਵਣਾ ॥ ਤੇ ਸਿਲਾਮਤ ਕੂਚਾ ਭੀ ਓਤਨੇ ਮਕਾਨ ਨਹੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਨਾਲ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਰਜਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਪਰੁ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਤੁਰਨਾ ॥ ਪਰੁ ਆਪ ਕਾ ਨਿਸਚਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁਰਾਰੀ ਜੂ ਕੀ ਰਜਾ ਕੀ ਤਰਫ ਸਾ ॥ ਸਭ ਕੋ ਏਹੋ ਉਤਰ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਚ ਨਖਿ ਸੈ ਤਾ ਕੋ ਕਰੈ ਮਗ ਜਾ ਕੋ ਬਲਬੀਰ ॥ ਕਰਤ ਰਾਜ ਧੁਵ ਆਜੁ ਲੋਂ ਬਢੈ ਦੁਪਤ ਜਾਚੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਸ ਕੋ ਭਗਵਾਨ ਅਪਨਾ ਅੰਗ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕਾ ਕੇਸ ਭੀ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਹੀ ਖਿਸਤਾ ॥ ਜੈਸੇ ਧੁਵ ਜੀ ਆਜੁ ਤਾਈ ਰਾਜੁ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਦੁਪਤੀ ਕੇ ਬਸਤੂ ਬਧੇ ਹੈ ॥ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਇਛਾ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਪਾਸ ਪਾਸ ਲੱਗਨ ਤੇ ਇਕ ਫੇਰੀ ਚਾਦਰ ਮੈਂ ਭੀ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਏਕ ਰੋਜ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਡੇਰੇ ਸੇ ਹੋਇ ਕੇ ਹੀ ਚਲੀਏਗਾ ਮੋਰਚੇ (f. 100 a) ਕੋ ਅਰੁ ਆਪ ਹੀ ਸੇ ਤਾਂ ਪਠਾਣਾ ਸੱਲਕ ਆਇ ਮਾਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਓਸ ਤਰਫ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਪਠਾਣਾ ਤਾਂ ਦੁੜਾਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮੋਰਚਯਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਸੋਰ ਪੜਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਮਝਾ ਜੋ ਸਾਡੇ ਹੀ ਮੋਰਚੇ ਪਏ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੋਰਚਾ ਭੀ ਡੇਰਯੋਂ ਡੂਢ ਕੋਹਿ ਕੇ ਅਰਸੇ ਸਾ ॥ ਕਿਸੇ ਕੀ ਘੋੜੀ ਸੀ ਉਸ ਉਪਰ ਚੜ ਕੇ ਦੁੜਾਇ ਚਲੇ ॥ ਜਾ ਮੋਰਚੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਘੋੜੀ ਕਬਰ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜੀ ॥ ਘੋੜੀ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹੀ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੋਟਾਂ ਸਖਤ ਲਗੀਆਂ ਪਰੁ ਤੋ ਭੀ ਆਪ ਪਿਆਦੇ ਹੀ ਮੋਰਚੇ ਵਲ ਦੌੜੇ ਗਏ ॥ ਜਬ ਆਪਣੇ ਮੋਰਚੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਤਾਂ ਸੁਖ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਕੀ ਤਰਫ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਠਹਰੇ ਨਾ ਜਲਦੀ ਉਹਾਂ ਕੋ ਗਏ ॥ ਸਿਲਾਮਤ ਕੂਚੇ ਕੇ ਰਸਤੇ ॥ ³ ਰਾਹ ਮੈਂ ਭੀੜ ਬਡੀ ਸੀ ॥ ⁴ ਮੋਰਚਯੋਂ ਜਖਮੀਆਂ ਕੋ ਉਠਾਈ ਲਈ ਆਵਨ ॥ ਗੁਪਾਲ ਦਾਸ ਬਿਰਾਗੀ ⁵ ਤੇ ਹੋਰ ਵਾਫੂਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ॥ ਜਬ ਆਗੇ ਸੇ ਹਟ ਕੇ ਆਪ ਗਏ ਤਾਂ ਉਰੇ ਸਰਕਾਰ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਬੁਲਾਇ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਮੋਰਚਯਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਕਹਾ ਇਕ ਘੋੜਾ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ॥ ਐਪਰੁ ਵਾਗ ਕੀ ਕਸਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਦੇਤਾ ॥ ਇਸ ਕੋ ਤੁਮ ਰਖਾਵੋ ਪਰੁ ਉਮੈਦ ਹੈ ਜੋ ਦਾਰੁਸਤ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਕੱਕੇ ਜੈਸਾ ਭੀ ਦਰੁਸਤ ਹੋਇ ਗਿਆ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਮੋਰਚਯਾਂ

¹ Some of the houses lying deserted in the vicinity of the intrenchment were very large and had underground chambers (*tahkhāna*) and also those specially constructed for summers (*sardkhāna*).

² One of the upper rooms in the house had a number of good verses (ਸੈਰ) written on its walls.

³ A subterranean passage (*salāmat kuchā*) had been made between the intrenchments of Ranjit Singh and Fateh Singh.

⁴ The *salāmat kūcha* was used also for conveying the wounded. Fateh Singh passing through it found it rather crowded because of this reason.

⁵ It has not been possible to identify Gopal Das Bairagi who got killed in the siege of Qasur. It may, however be mentioned that one Gopal Das Bairagi lived in the village Kanhiya-Tarar in the *ilāqa* of Gujrat : J. S. Grewal & Indu Banga, *Early Nineteenth Century Panjab*, 72.

ਸੈ ਘੋੜਾ ਫੇਰਨ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਥੋੜੇ ਹੀ ਅਰਸੇ ਸੈ ਘੋੜਾ ਦਾਰੁਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਐਸੇ ਤਰਾਂ ਹਗਾਮਾ ਹੋਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਦੋਵੇ ¹ ਫਤਾ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਪਠਾਣਾ ਪਾਸ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਦੋਹਾਂ ਕੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ² ਕੋ ਛੋਡ ਕੇ ॥ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਪਾਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਤਾਂ ਰੁਕਸਦ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲਹੌਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਧਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲੋਂ ਮੈਂ ਮਨ ਕੋ ਲੁਭਾਇ ਮਾਨ ਕਰਤੇ ਭਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ (f. 100 b) ਤਜ ਬਿੰਦਾਰਕ ਬਿੰਦ ਹਿਤ ਬਿੰਦਾਬਨ ਮਨ ਮਾਨ ॥ ਤਾਰਨ ਭਾਵ ਸੁਧਾ ਭਵਨ ਰਾਧਾ ਦਿਬਯ ਨਿਧਾਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਿੰਦਾਰਕ ਕਯਾ ਦੇਵਤੇਯਾਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹਾਂ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕੇ ॥ ਹੇ ਮਨ ਤੂੰ ਬਿੰਦਾਬਨ ਮੈਂ ਸਨੇਹ ਕੋ ਮਾਨ ॥ ਕਯੋ ਜਹਾਂ ਤਾਰਨੇ ਕਾ ਜੋ ਸੁਝਾਵ ਸੋਏ ਭਯਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਸਕਾ ਘਰਾ ਜੋ ਹੈ ਰਾਧਾ ਨਾਮ ਸੋਈ ਦਿਬਯ ਕਯਾ ਸਵਰਗ ਕੋ ਸੁਖਾਂ ਕਾ ਨਿਧਾਨ ਹੈ ॥ ਇਤੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁੱਤਲਸੀਕੁਲਮੰਡਲ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾ ਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਵਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦ ਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਵਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਤ ਸ੍ਰੀ ਵਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਨਿਤਨੇਮ ਆਦਿ ਨਰੂਪਣ ਮਧਯਾਨੇ ਨੁਰੰਗਾਵਾਦ ਲੈਨ ਆਦਿ ਵਰਨਨੰ ਰਾਮ ਬਿਸਤਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੨੦ ॥ ³ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪਦਪੰਕਜ ਨਖ ਚੰਦ੍ਰਮਣਿ ਛਾਜਤ ਛਟਾ ਅਨੂਪ ॥ ਰਾਧਾ ਪੂਰਨ ਰਾਗ ਰਸ ਸਾਗਰ ਸਾਰ ਸਰੂਪ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਬਸਤੁਨਿਰਦੇਸਮੰਗਲ ਹੈ ਜਿਨ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੇ ਨਖਾਂ ਕੀ ਚੰਦ੍ਰਮਣ ਕਯਾ ਮੋਤੀਆਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸੁੰਦਰ ਛਟਾ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਪੂਰਨ ਜੋ ਸਨੇਹ ਕੇ ਰਸ ਕਾ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਤਿਸਕਾ ਸਾਰ ਹੈ ਸਰੂਪ ਜਿਨ ਕਾ ॥ ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ⁴ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਣਵੇਂ ਮੈਂ ॥ ਭੁੰਗਾਂ ਤੇ ਬਜਵਾੜਾ ਤੇ ਫਗਵਾੜਾ ਫਤਾ ਕਰਨਾ ॥ ⁵ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਦੁਆਬੇ ਕੋ ਚਲੀਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੁਸੁ ਖਯਾਲ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਉਸ ਤਰਫ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਤ ਵਾਲੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੈ ॥ ⁶ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫ ਭੀ ਹਰਕਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨੇਕ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ

¹ According to Ram Sukh Rao, the allies eventually conquered the two forts that had been besieged. See also, Giani Gian Singh, *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 624. The contemporary accounts, however, mention the conquest only of one fort: Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 139; Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 53.

² According to Giani Gian Singh, Amar Singh Majithia was appointed as the *thānadār* of the two conquered fortresses of Qasur: *Tawārīkh Gurū Khālsā*, 624. Sohan Lal Suri, however, says that Qutubuddin Khan, the brother of Nizamuddin of Qasur, was given the conquered fortress (one only) to hold it on behalf of the allies.

³ The chapter ending here should either be Chapter Nineteen according to the serial order, or Chapter Seven of Section Two, according to the Contents listed above.

⁴ Chapter Twenty (ff. 100b-117b), beginning now covers, among other things, the dealings of Ranjit Singh and Fateh Singh with Sansar Chand of Kangra, the battle of Drauli and the conquest of Amritsar.

⁵ There is some difference of opinion with regard to the year when Ranjit Singh and Fateh Singh conquered Bhunga, Bajwara and Phgawara. Diwan Amar Nath places the event in Maghar 1859 Sammat (Oct.-Nov. 1802), while Sohan Lal and Khushwaqt Rai place it in Maghar 1860 Sammat: *Zafarnāmah-i-Ranjit Singh*, MS, 26; *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 55; *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 144, respectively.

⁶ As already noted (f. 89b-91b, above) enmity between Sahib Singh Bhangi and the Sukarchackias had been of a fairly long standing.

ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਜੇਤੇ ਸਰਦਾਰ ਹੈਂ ਜੋ ਸਾਬੀਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡਾ ਚਲਣਾ ਹੀ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਬਾਘਯਾਂ ਕਾ ਪੱਤਣ ¹ ਬਿਆਸ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਓਤਰ ਕੇ ਆਗੇ ਕੋ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਏਕ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਛਾਂਵੇ ਸੇ ਓਤਰੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਹੱਦੀ ਖਾਂ ਅਸਵਾਰ ਖੁਆਸਪੁਰੀਆ ਆਪ ਕਾ ਆਵਤਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਬਡਾ (f. 101 a) ਬਹਾਦਰ ਹੈ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਫੇਰੀ ਉਸ ਨੇ ਆਗੇ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ² ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਏਹ ਜੋ ਕਿਲਾ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਸ ਕੇ ਅੜਤਲੇ ਜੋ ਦੋ ਕੁ ਸੈ ਅਸਵਾਰ ਉਨ ਕਾ ਖਲਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਅਸੀ ਉਨ ਕੋ ਕਹਿ ਭੇਜਤੇ ਹਾਂ ਜੋ ਉਰੇ ਹੋਇ ਖਲੇ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰ ਤੂੰ ਭੀ ਅਸਵਾਰ ਓਤਨੇ ਕੁ ਲੈ ਆਉ ॥ ਅਰੁ ਉਹੁ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਲੜੋ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਦੇਖਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਹੱਦੀ ਖਾਂ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਰੁਪਕਾਰੀ ³ ਕੋ ਵਖਤ ਹੋਰ ਫੌਜ ਕੋ ਲੈਣੇ ਜਾਣਾ ਏਹਿ ਸਿਪਾਹੀ ਕਾ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਕਯਾ ਹੂਆ ਜੋ ਉਹ ਵਾਫੁਰ ਹੈਂ ॥ ਮੇਰਾ ਏਕਲੇ ਕਾ ਹੀ ਤਮਾਸਾ ਦੇਖੀਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਘੋੜਾ ਹਿਲਾਇ ਕੇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਅਸਵਾਰ ਭੇਜ ਕੇ ਬੁਲਾਇ ਲੀਆ ॥ ਉਹੁ ਹਟਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਪਰੁ ਬਹੁਤ ਫੇਰੀਂ ਫਰਮਾਇ ਭੇਜਯਾ ਤਾਂ ਹਟਿਆ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੇ ਇਸ ਕੋ ਕੁਸੁ ਹੂਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਕਹਨਗੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਐਸੇ ਬਹਾਦਰ ਕਾ ਐਵੇਂ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਉਪਰ ਆਗੇ ਭੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਮਰਤਬਾ ਜਿਆਦਾ ਕਰ ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਗਿਰਦੇ ਮੁਲਖ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕਾ ਹੈ ਸਾ ਸੋ ਸਭ ਵੈਰਾਨ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਡੇਰਾ ਭੁੰਗੇ ⁴ ਹੂਆ ਅਰੁ ਏਹ ਭੁੰਗਾ ਮਕਾਨ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਆਪਕਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਗੜ ਕੇ ਹਰਾਮੇ ਮੈਂ ਏਹ ਭੀ ਸਾਥ ਫਿਰੇਬ ਕੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨੇ ਲੈ ਲੀਆ ਸਾ ॥ ⁵ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਹਯਾਤੀ ਮੈਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਬਜਵਾੜੇ ⁶ ਕੋ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਏਹ ਮਕਾਨਿ ਛੁਡਾਇ ਲਹੋ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਬੇਸ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ॥ ਅਰੁ ਤੋਪਾਂ ਲਗੀਆਂ ਚਲਣੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸੀ ਰਾਤ ਖਾਈ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਆਪ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਫ ਸੀ ਮੋਰਚੇ ਵਧੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਮੋਰਚਯਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਜਾਤੇ ਸੇ ਦਸਾਂ ਕੁ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ॥ ਤਾਂ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਸੌਰ ਪੜਾ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੱਦਤ ਕੋ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਓਸ ਤਰਫ ਕੋ ਹਏ ॥ ਤੇ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਸੀ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਮਲੂਮ ਹੂਏ ਦੁੜਾਈ ਆਵਤੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਬੁਲਾਇ ਰਹੇ ਤੇ ਬੋਲਿਆ (f. 101 b) ਨਾ ਜੋਨਸਾ ਜੋ ਆਗੇ ਆਵਤਾ ਸਾ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਾਦੁਖ ਰਾਖੀ ਹਾਥ ਉਪਰ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਬਾਦੁਖ ਮਾਰਾਂਗੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜਲਦੀ ਸੈ ਜੋ ਮੈ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ⁷ ਹਾਂ ॥

¹ Village Bhagian is situated on the right bank of the river Beas, about 28 miles east of Kapurthala. It also had a ferry (*pattan*).

² Haddi Khan had already distinguished himself for his bravery : see, for example, f. 85b, above.

³ *Rūbakārī*, literally a warrant, has been used here in the sense of the 'proceeding of a cause' : F. Steingass, *Persian English Dictionary*, 591.

⁴ Village Bhunga, situated about 11 miles south of Dasuya, on the road from Hoshiarpur to Dasuya, had a strong fort.

⁵ For the detail of Sansar Chand's surprise attack on Garh (Garhdiwal) referred to here, see ff. 70a & 71b, above.

⁶ Bajwara, situated about 2 miles south-east of Hoshiarpur, is said to have been founded by the famous singer Baiju Bawra. It was held by the Singhpurias until they lost it to Sansar Chand in 1801. Sansar Chand later built a fort there : *Gazetteer of the Hoshiarpur District (1883-84)*, 148.

⁷ It has not been possible to identify this Diwan Singh. He could be Diwan Singh Bassiwala (f. 277b - 278a below) but the date of his death is not certain.

ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਾਦੂਖ ਉਠਾਇ ਲਈ ॥ ਅਰੁ ਇਹ ਅਸਵਾਰ ਭੀ ਖਬਰ ਗੀਰੀ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਫਿਰਤੇ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਖਾਈ ਮੈਂ ਮੌਰਚੇ ਪਾਵਣ ਕੀ ਤਯਾਰੀ ਹੂਈ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਸਿਪਾਹ ਇਮਾਨ ¹ ਚਾਹੀ ॥ ਫੇਰ ਸਿਪਾਹ ਨਿਕਾਲ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਬਜਵਾੜੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਕਿਲੇ ਕੇ ਗਿਰਦ ਮੈਦਾਨ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਐਸੀ ਬਾਤ ਹੋਵੇ ਜੋ ਜਲਦੀ ਮੌਰਚੇ ਖਾਈ ਉਪਰ ਪਹੁਚਨ ॥ ਤਾਂ ਮੌਰਚੇ ਬਾਣ ਦੀਏ ॥ ² ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਮੌਰਚੇ ਸਹਰਿ ਕੇ ਬੇਹ ³ ਕੀ ਤਰਫ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਨੀਆਂ ਰੇਖਤੇ ⁴ ਕੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਔਰੋ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਲਾਬਤ ਕੂਚੇ ਨਿਕਾਲ ਕੇ ਮੌਰਚੇ ਵਧਾਏ ਅਰੁ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਐਸੀਆਂ ਸਖਤ ਨੀਆਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਜੋ ਬਦਾਣਾ ⁵ ਸੈ ਭੀ ਖੋਦੀਆਂ ਨਾ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫੀਲ ਕਮਾਦ ਕੋ ਭੇਜੇ ⁶ ਤਾਂ ਹੋਰੁ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਲੈ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਜੁਵਾਨੋ ਨੇ ਉਠਾਇ ਕਰ ਖਾਈ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਰਾਖਿ ਕੇ ਤੇ ਉਪਰ ਮਿਟੀ ਡਾਲ ਕੇ ਮੌਰਚਾ ਬਣਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਮੈਦਾਨ ਕੇ ਰਸਤੇ ਰਾਤ ਕੋ ਬਹਾਦਰ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਮਾਰੇ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਜਖਮੀ ਭੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਪਾਣੀ ਅਰੁ ਖਾਣਾ ਆਠ ਪਹਰ ਕਾ ਉਹਾਂ ਪਹੁਚਾਇਆ ॥ ⁷ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕੇ ਮੌਰਚੇ ਅਜੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਖਾਈ ਉਪਰ ਮੌਰਚੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਅਸੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਜੀ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ⁸ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਬਜਵਾੜੇ ਰਹੋ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਕੋਸਸ ਸੇ ਛੁਡਾਵਣਾ ॥ ⁹ ਫੇਰ ਜਬ ਅਸੀਂ ਉਹਾਂ ਸੇ ਹਟਾਂਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਬਰ ਭੇਜਾਂਗੇ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਫਗਵਾੜੇ ਆਉਣਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕੋਸਸ ਕਰੀ ਤੇ ਸੁਰਗਾਂ ¹⁰ ਕੀ ਵੀ ਤਯਾਰੀ

¹ *Imān* here has been used in the sense of *amān*, literally, protection or quarter.

² It may be noted that Ranjit Singh distributed the area around the fort for digging intrenchment (*morchā*) and the most difficult terrain fell to Fateh Singh's lot.

³ *Theh* denotes the site of a deserted town or village which is generally higher than the surrounding area. The reference here is to the mound or *theh* with in Bajwara which had once been a flourishing town.

⁴ It seems that the deserted site (*theh*) of the town through which the subterranean passage (*salāmat kūcha*) had to pass was difficult to dig because the foundation of the erstwhile structures had been laid in mortar (*rekhta*).

⁵ *Badān* is heavy hammer specially used for breaking hard stone or beating hot iron.

⁶ It may be interesting to note that Fateh Singh had to improvise for the *salāmat kūcha* by digging trenches wherever possible, and covering those with sugarcane (*kamād*) and mud.

⁷ It seems that Fateh Singh sent food and water for twenty-four hours to his men in the trenches. It is probable that the trenches not connected through the *salāmat kūcha*, as in this case, were provided with cooked food for a day or more from the base which was generally outside the range of the firing from within the fort.

⁸ Anandpur is situated about 48 miles from Hoshiarpur and 8 miles from Naina Devi. The town was founded by Guru Tegh Bahadur, the ninth Guru, and enlarged by Guru Gobind Singh, the tenth Guru. The Sodhis of Anandpur were subject to Ranjit Singh's authority although the exact date of the establishment of his *thāna* there is not certain : R. R. Sethi, *The Lahore Darbar*, 42.

⁹ Considering that Ranjit Singh came to the Jalandhar Doab with the express purpose of helping Fateh Singh, it is not clear as to why he left the siege of Bajwara in the middle and went to Anandpur.

¹⁰ The tunnel (*surang*) was usually dug till the foundations of the outer wall of the fort were reached so that the explosive mines could be placed underneath and charged. See also, *f.* 138a, below.

ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਯਾਂ ਨਿਕਲਨੇ ਕਾ ਸਵਾਲ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਨਿਕਾਲ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਉਹਾਂ ਸੇ ਹਟੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਹਮਰੋਜੇ ਫਗਵਾੜੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਓਸੇ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਤੇ (f. 102 a) ਏਸ ਮਕਾਨ ਕਾ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਜਬ ਬਡੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੋ ਮਿਲਾ ਤਾਂ ਇਸੀ ਕੋ ਮਕਾਨ ਸੁਪੁਰਦ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਦੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਚੁਹੜ ਮੱਲੁ ਰਜਾਇ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਉਲਾਦ ਉਸ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕਬੀਲੇ ਅਬ ਈਹਾਂ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਔਰਤਾਂ ਭੀ ਆਪ ਕੋ ਹਮੇਸਾ ਇਸ ਤਰਾਂ ਅਰਜੀ ਲਿਖਤੀਆਂ ਹੈਸਨ ॥ ਜੋ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹੈਂ ॥ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਚਾਹੀਏ ਸੋ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਇਨ ਕੇ ਉਲਾਦ ਭੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਸੀ ਕਾਮ ਖਰਾਬ ਹੁਆ ਹੈ ਜਾਗਾ ਛੁਡਾਇ ਲੈਣੀ ਨੇਕ ਹੈ ॥ ¹ ਅਰੁ ਜਾਗਾ ਭੀ ਇਹ ਤੁਸਾਡੀ ਹੈ ਤੁਮਾਰੇ ਹੀ ਕਬਜੇ ਮੈਂ ਆਵੇਗੀ ॥ ² ਫੇਰ ਸਹਰਿ ਤਾਂ ਓਸੀ ਵਖਤ ਦਾਖਲ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਪੁਖਤਾ ਕਿਲਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਫ ਕਿਲੇ ਕੀ ਡੇਹੁਡੀ ਹੈ ਸੀ ਉਹਾਂ ਹਟਾਂ ³ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੈ ਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਖਾਈ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਪਹੁਚੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦੁਕਾਂ ਭੀ ਲਾਗੀਯਾਂ ॥ ਫੇਰ ਅੰਦਰਲਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਮਿਲਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਮਾਲਕ ਹੋ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਹੁਕਮ ਕਰੋ ਸੋ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਸਾਬ ਲਿਜਾਇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਭੀ ਮੇਲੇ ॥ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਆਪ ਨੇ ਸੰਗਤਪੁਰ ⁴ ਤੇ ਭਾਖਿੜੀ-ਕੀ ਆਣਾ ਤੇ ਹੋਰੁ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਕਾਨ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਖਪੁਰੀਏ ਕੋ ਭੀ ਛੁਡਾਇ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਏਸ ਲਖਪੁਰੀਏ ⁵ ਹਕੀਕਤ ਬਡੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਤਬਾਰੀਖ ਮੈਂ ਮੁਫੱਸਿਲਿ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ⁶ ਤੇ ਅਤ ਏਹ ਰਾਹਜਨੀਆਂ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਕਰਵਾਵਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਲਾਹੌਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਚਹੇੜੂ ⁷ ਗਾਂਵ

¹ After Chaudhari Chur Mal's death, his wife Bibi Raj and the only child Khem Kaur held his estate until Sammat 1861 (A.D. 1804) when Phagwara was wrested from them by Ranjit Singh and Fateh Singh : *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 82. See also, f. 63 b, above.

² The text implies that immediately after its occupation, Phagwara was handed over to Fateh Singh because it had always been subject to the Ahluwalias. However, Khushwaqt Rai states that Phagwara and Drauli, worth one *lākh* of rupees, were taken over by Ranjit Singh himself and that it was after a year that Phagwara was exchanged by Fateh Singh for the *pargana* of Sharaqpur near Lahore and fifty thousand rupees : *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 144. Sohan Lal, however, regards this amount paid as the *nazrāna* presumably for the grant of Phagwara by Ranjit Singh to Fateh Singh : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 55.

³ The word *hattān* stands for shops.

⁴ Sangatpur is a small village situated about 9 miles north-east of Phagwara.

⁵ Bhakriana from *bhākra*, horny seed of a wild-weed, is a small village situated about 8 miles to the north-east of Phagwara.

⁶ Ranjit Singh Lakhpuria is said to be the brother of Jodh Singh Ramgarhia and was in possession of Lakhpur and thirty other villages about 5 miles to the north of Phagwara. After capturing Phagwara, Ranjit Singh annexed his possessions comprising Lakhpur and thirty other villages and gave these to Fateh Singh : Ram Sukh Rao, Jassa Singh Binod, MS, f. Ahmad Shah Batalvi, *Tārikh-i-Hind*, MS, 30. Cf. Prithipal Singh Kapur, *Jassa Singh Ramgarhia*, 136a (Genealogical Table).

⁷ Chaheru, a small village, about 5 miles to the west of Phagwara was founded by one Chiheru 'ten generations back' : *Revenue Records of Tehsil Phagwara*, Hadbust No. 83, (1891-92). This village was fortified.

ਮੈਂ ਬੁਰਜ ਸਾ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਭੀ ਚਲੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਹਮਲੇ ਸੈ ਮਾਰ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ¹ ਕੇ ਛੁਡਾਵਣ ਕੀ ॥ ਸਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੇ ਇੰਦਰੀਸੇ ² ਤੇ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰਾ ॥ ਹੋਰੁ ਤਾਂ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕਾ ਸਮਾਨ ਸਿਕਾਰ (*f.* 102b) ਕਾ ਸਾਥ ਸਾ ॥ ਪਰੁ ਆਪ ਕੋ ਏਹ ਬਡਾ ਸੋਕੁ ਥਾ ਜੋ ਅਟਕੇ ਹੋਏ ਸੂਰਾਂ ³ ਕੋ ਸਮਸੇਰਾਂ ਸੇ ਮਾਰਨਾ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕੇ ਭੀ ਸਿਕਾਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਮਾਝੇ ਭੈਣੀ ⁴ ਤੇ ਬੂਹ ⁵ ਆਏ ॥ ਤੇ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਢਾਹਿਆ ਕੀ ਆਗਾਰਾਂ ⁶ ਮੈਂ ਸੀ ਬਾਵਿਰੀਏ ⁷ ਤਰਕਿ ⁸ ਤੇ ਹੋਰੁ ਨਈ ਤਰਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਫੜ ਕਰ ਲਯਾਏ ॥ ਤੇ ਦੇਖ ਕਰ ਛੋਡ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਿਰਹਾਲੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਕਿਲੇ ਪੁਖਤੇ ਕਾ ਜੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਸਾ ਸੋ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤੀਆਰ ਹੂਆ ॥ ⁹ ਤੇ ਉਸ ਕਾ ਮੁਲਾਹਜਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਇਸ ਮੈਂ ਨਿਰਾ ਸਿਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ॥ ਰੈਯਤ ਆਬਾਦ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ¹⁰ ਤੇ ਰੋਜ ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਫੌਜ ਚੁਸਤ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹਥੀਆਰਾਂ ਕੀ ਕਸਰਤਿ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਿਨ ਸੀ ਹਥੀਆਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਬਖਸਸ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਮਾਝੇ ਕੇ ਜੋ ਗਾਂਵ ਸੇ ਓਨਾ ਸਭਨਾਂ ਕੇ ਜੋ ਨੌਕਰ ਸੇ ॥ ਓ ਤਾਂ ਏਹ ਸਬ ਬਹਾਦਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਏਸ ਮੁਲਖ ਕੇ ॥ ਪਰੁ ਜੋਨਸੇ ਓਨਾ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਬਹਾਦਰ ਸੇ ॥ ਉਨ ਕੋ ਓਨਾ ਮੈਂ ਹੀ ਸਿਰਕਰਦੇ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ¹¹ ਤੇ ਏਹ ਗਾਂਵ ਭੀ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਕੇ ਬਿਸਰਤ ਨੌਕਰੀ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਸੇ ॥ ¹² ਤੇ ਹੋਰ ਤਲਬਾ ¹³ ਭੀ ਪਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ

¹ Dina Nagar founded by Adina Beg Khan is situated on the road from Amritsar to Pathankot, about 8 miles from Gurdaspur town : *Gazetteer of the Gurdaspur District, (1914), 34.* It seems to have been in the possession of Gulab Singh Khera at this time : see *f.* 102b, below.

² Indrisa, a small village, situated about 8 miles south west of Sultanpur.

³ The phrase '*atke hue*' has been used for the hog-deer clustered at one place.

⁴ Bhaini, a village in the Majha, about 15 miles south-east of Lahore. Ram Sukh Rao seems to distinguish it from another village of the same name, situated to the south of the Satlej, near Ludhiana.

⁵ Village Buh, situated at a distance of 8 miles to the south of Patti in Amritsar district.

⁶ The word *angār* stands for the clefts in the high bank (*dhāhā*) of the river.

⁷ The professional hunters who use a net (*bāoor*) for catching game are called *bānwarias*. They are treated as low-castes. See also, Kahn Singh, *Mahān Kosh*, 846.

⁸ *Tarq* seems to be a variety of ouzel or blackbird.

⁹ The construction of a fort at Sarhali had been ordered to controll the turbulent *zamīndārs* in the neighbourhood. See also, *f.* 92 b, above.

¹⁰ It is interesting to note that according to Ram Sukh Rao, these hunting excursions which seem to be a regular feature were undertaken to tour the country and maintain peace and order. These excursions also provided to the soldiers the much needed exercise in horsemanship and the use of arms.

¹¹ Ram Sukh Rao praises the bravery of the people of the Majha villages and says that the bravest among them were appointed their leaders (*sarkardahs*) by the Ahluwalia *sardār*.

¹² The revenues from these villages had been granted to many of their inhabitants on condition of service (*naukarī*).

¹³ The *jāgirdārs* received part of their salaries in cash.

ਰੋਯਤ ਭੀ ਸੇ ॥ ਓਹ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਕਾਮਦਾਰ ¹ ਤੇ ਜਿਮੀਦਾਰ ਭੀ ਘੋੜੇ ਲੇ ਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਚੋਰਾਂ ਤੇ ਰਾਹਜਨਾਂ ਕੋ ਸਜਾਇ ਸਖਤ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਬਾਦਸਤੂਰ ਕੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਜਾਇ ਕਰ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਛੁਡਾਇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਜੀ ਆਈ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਨੇ ਬੀਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆ ਦੇ ਕਰ ਮਕਾਨੁ ਖੈਹਰੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕੀ ਹੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ² ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਮੁਖਾਲੇ ³ ਕੀ ਲੜਾਈ ॥ ਆਪ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਹੋਰੀਂ ਪਹਾੜ ਸੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਖਬਰ ਸਰਕਾਰੇ ਭੀ ਪਹੁੰਚੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਲਿਖਯਾ (*f.* 103 a) ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਭੇਜੋ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਉਹਾਂ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਸਲਾਹ ਪੂਛੀ ॥ ਤਾਂ ਏਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਕੀ ਭੀ ਏਹੋ ਮਰਜੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਦੁਆਬੇ ਕੋ ਚਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਵੈਰੋਵਾਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ਏਸਤਿਕਿਬਾਲੁ ਅਰੁ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਾਬ ਖੂਬ ਵਜਾ ਦੇ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਡੇਰਾ ਮੁਕਾਮ ਰਾਖੋ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਜੋ ਕਾਮ ਜਰੂਰ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਆਜੁ ਹੀ ਚੜੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਲੁਆਜਮੇ ਬੇਸ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪਾਏ ਦਰ ਪਾਏ ⁴ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਨਡਾਲੋਂ ⁵ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਸਰਦਾਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਮਕਾਨ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਕਹੇ ਮੁਜਬ ਏਹ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਸੌਢੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾ ॥ ⁶ ਅਰੁ

¹ The word *kāmdar* seems to have been used for *kārdār*. See also, *f.* 59 b, n. 15, above.

² It seems that Gulab Singh Khera The best among these *jāgīrdars* received emoluments in addition to the revenues from their own villages. who was in possession of Dina Nagar had given some offence to the allies (*ff.* 64 Ra & 93a - b, above) for which he was now punished and Dina Nagar was wrested from him. On the intervention of Sada Kaur, however, it was returned to him on condition of the payment of twenty thousand rupees as *nazrāna*. It may be noted that Ranjit Singh was dealing directly with a vassal of the Kanhiyas at so early a stage in his career.

³ Village Mukhala, situated about 7 miles to the north-east of Hoshiarpur, fell on the route between Kangra and the plains of the Jalandhar Doab.

⁴ The associates of Ranjit Singh were given leave (*rukhsatāna*) in accordance with their rank (*tayagī*).

⁵ Village Nadalon, situated at about 18 miles from Nawanshahr, is said to have been founded by one Melu nicknamed Nadhe, a *jat* of the sub-caste Waraich : *Revenue Records of District Hoshiarpur*, Hadbust No. 53, (1884).

⁶ According to the Revenue Records, however, Dewa Singh (*f.* 72 a, nn. 1 - 2, above) was allowed to retain half of *Nadalon* and other half was given to Sodhi Gulab Singh : *ibid.*, Hadbust No. 53, (1884).

ਏਹ ਸੋਚੀ ਆਪ ਕੀ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਹਮੇਸਾਂ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਸਾਥ ਹੋਨੇ ਵਾਸਤੇ ਚਾਲੇ ਸੇ ॥ ¹ ਅਰੁ ਢਾਡੇ ਦੁਹਾਣੇ ² ਉਤਰੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਜੀ ਵਜਵਾੜੇ ਥੋਂ ਪਰੇ ਮੁਖਾਲੇ ਆਇ ਉਤਰੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਦੇਖਯਾ ਜੋ ਬਚਤੇ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਪਾਸ ਸਵਾਲ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ ਕੋ ਸਰਕਾਰੇ ਮੇਲਯਾ ॥ ਫੇਰ ਬਜਵਾੜੇ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਮੁਖਾਲੇ ਕੋ ਚੜੇ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਆਪ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਵਤਾ ਹੋਤਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਤਾਂ ਦੂਰ ਪੀਛੇ ਹੀ ਰਹਾ ॥ ਬਿਮੈ ਭਿਰਾਵਾਂ ਕੇ ॥ ³ ਤੇ ਹੋਰਾਂ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਰਾਜੇ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਕੁਸ ਕੁ ਉਰੇ ਹੋਇ ਖੜੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕਦਰੇ ਕੁ ਖੱਡਾਂ ਭੀ ਸੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਤੋਪਾਂ ਚਲਣੇ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਚਲਣੇ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜੋਰ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾਈਂ ਤਰਫ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬਾਈਂ ਤਰਫ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੱਮਲਾ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਤਮਾਮ ਫੌਜ ਕਾ ਹੀ ਹਮਲਾ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਉਨਾ ਕੀ ਲੜਾਈ ਪੀਛੇ ਹਟੀ ॥ ਤੇ ਇਕ ਖੱਡ ਸੀ ਓਸ ਮੈਂ ਉਹੁ ਠਹਿਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਓਸ ਖੱਡ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾਇ ਕੇ ਘੋੜਯਾਂ ਉਤੋਂ ਉਤਰ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਮਾਮੂ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾ ॥ (f. 103 b) ਤੇ ਲੜਾਈ ਹੋਤੀ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਭੀ ਬਾਈਂ ਤਰਫ ਲੜਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਹਵਾਇ ਓਸ ਤਰਫੋਂ ਸਖਤ ਚਲੀ ॥ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਜਵਾਨ ਜੋ ਲਸਕਰ ਕੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਘਬਰਾਇ ਕੇ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਕਈ ਖਲੇ ਭੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਨ ਕੋ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟਾਵਨੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਆਗੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਘੋੜੇ ਕੀ ਤਰਫ ਮੁਤਵਜਾ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਆਪ ਕਿਸ ਤਰਫ ਮੁਤਵਜਾ ਹੋਵੋਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣੋਗੇ ਜਹਾਂ ਹੋਵਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਜਿਸ ਤਰਫੋਂ ਹਟੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ਓਸ ਤਰਫ ਕੋ ਘੋੜਾ ਸੀਧਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਸੀ ਏਕ ਉਮਦੇ ਲਿਬਾਸ ਵਾਲਾ ਕਿਸੀ ਡੇਰੇ ਕਾ ਪੀਛੇ ਕੋ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੋ ਖਫਗੀ ਸੈ ਕਹਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੇ ਮੁਹਿ ਉਪਰ ਤੀਰੁ ਛਿਟੀ ਕੀ ਤਰਾਂ ਮਾਰਯਾ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟੁ ॥ ਤੇ ਤੀਰ ਟੂਟ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਆਗੇ ਹੁਏ ਤੇ ਤਰਗਸ ਵਾਲੇ ਕੋ ਯਾਦ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੋ ਘੋੜਾ ਲੇਤੇ ਕੋ ਦੇਰ ਲਾਗੀ ॥ ਫੇਰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸਸਤ੍ਰੀਏ ⁴ ਨੇ ਬਾਦੂਖ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਓਸ ਪਾਸੇ ਆਪ ਕੇ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਲੜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਪਾਸ ਤਰਗਸ ਸਾ ਓਹ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਜੋਨਸੀ ਬਾਦੂਖ ਆਪ ਚਲਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਉਸ ਕੀ

¹ Tara Singh Dallewalia who had only recently been saved from the raid of the *sardārs* across the Satlej (*Miyān Doābias*) by Fateh Singh (f. 97 a, above) had now joined Sansar Chand against Fateh Singh and Ranjit Singh.

According to Khushwaqt Rai, Tara Singh and the other *sardārs* of the Jalandhar Doab had turned against Fateh Singh because of his association with Ranjit Singh and the fact that they had to pay *nazrāna* to the latter during his visit to the *doāba*: *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 144.

² Dhadde and Tohane, small villages, situated about 21 miles south-east of Hoshiarpur on the Grahshankar road.

³ The reference here is to Man Chand and Fateh Chand, the two brothers of Raja Sansar Chand of Kangra.

⁴ It may be noted that Fateh Singh had a quiverbearer (*tarkash wāla*) distinct from the man incharge of his fireman (*shastaria*).

ਮੋਹਰੀ ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਲਾਗੀ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਸਾਕਿਸਤਾ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਤਰਗਸ ਬਾਂਧਯਾ ॥ ਅਰੁ ਹੱਮਲਾ ਕਰਾ ਤੇ ਓਹ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰਫ ਸੈ ਭੀ ਹੱਮਲਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਆਗੇ ਨਲਾ ਸਾ ॥ ਓਸ ਮੈਂ ਓਹ ਅਟਕੇ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨਲੇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੇ ਉਪਰ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜੇ ਜਾਇ ਫੇਰੇ ਤੇ ਓਨਾ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਨਿਰੰਜਨੀਆਂ ¹ ਸਿਰਕਦਾ ਸਾ ਉਸ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਲਾਗੀ ਤੇ ਓਹ ਮਾਰਯਾ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਓਸ ਲਾਸ ਉਪਰ ਜੋਰ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਬਡੀਆਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਉਹਾਂ ਤੀਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਉਹਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਨੇੜ ਕੀ ਹੂਈ ॥ ਦੋਨੋ (f. 104 a) ਤਰਫਾਂ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਸੈ ਕੋਤਾ ਹਥਿਆਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਮਾਨੋ ਉਤਸਾਹ ਸੋ ਭਰੇ ਹੂਏ ਬੀਰ ਰਸ ਹੀ ਸਰੀਰ ਕੋ ਧਾਰੇ ਹੂਏ ਫਿਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਉਪਰ ਹੱਮਲਾ ਕਰਾ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਭੀ ਓਹੁ ਹਟ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਪਾਸ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨੀਂ ਤਰਫੀਂ ਜੋ ਫੌਜ ਲੜਤੀ ਸੀ ॥ ਓਨਾ ਭੀ ਬਡੀਆਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਕਰਕੇ ਲੜਾਈ ਉਨਕੀ ਹਟਾਇ ਦਈ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਭਗਾਵਣਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੁਸਕਲ ਸਾ ॥ ਜੋ ਹਟੇ ਜਾਤੇ ਨਲਯਾਂ ਤੇ ਖੱਡਾਂ ਮੈਂ ਬੈਠ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੇ ਭੀ ਹਟਾਇ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਮ ਕਾ ਵਖਤ ਹੂਆ ਤਾਂ ਸਭ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਕੋ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਪੀਛੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਖਾਨਪੁਰ ² ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਏਨਾ ਨਿਮਕਹਰਾਮਾ ॥ ³ ਕੋ ਕੈਦ ਕਰੋ ਅਰੁ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਮਰਤਬੇ ਆਗੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਨ ਕੀ ਤਕਸੀਰ ਮਾਫ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ⁴ ਪਰੁ ਇਨਕੀ ਆਪਣੇ ਤਾਲਯਾਂ ਕੀ ਕੁਬਖਤੀ ਸੈ ਆਦਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਤੀ ॥ ਅਰੁ ਇਕ ਮਰਤਬੇ ਆਗੇ ਭੀ ਜ਼ਿਕੁਰੁ ਏਨਾ ਨਿਮਕਹਰਾਮਾਂ ਕਾ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਚਲਯਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਜੋਨਸਾ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕਾ ਨਿਮਕਹਰਾਮ ਹੈ ਸੋ ਸਾਡਾ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਇਨ ਕੋ ਤਬੀਹ ਕਰੇਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਬੁਲਾਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਦੁਸ਼ਹੀਂ ਦਾਰੋਗਾ ⁵ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਓਹ ਕੈਦ ਕਰੇ ॥ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ॥ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ॥ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ॥ ਅਰੁ ਬਿਰਾੜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲ ਸਿੰਘ ਵਿਗੈਰੇ ਹੋਰ ਪੀਛੇ ਸੇ ਮਕਾਨਾਂ ਮੈਂ ॥ ਕਿਹੀ ਸੇ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਓਸ ਵਖਤ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੇ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਕੋ ਮਾਲੁਮ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਜੋ ਕਯਾ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸੋਰ ਜੋ ਪੜਤਾ ਤਾਂ ਸਭ ਹਥਿਆਰ ਪਕੜ ਕੇ ਆਏ ॥

¹ The Niranjaniyas of Jandiala were subject to the Ahluwalias. One branch of the family held 60 villages near Hoshiarpur. It is possible that Dayal Das, son of Vahiman Das, was the leader (*sarkardah*) of the Niranjania contingent serving Fateh Singh at this time: *Raṁsa-i-Panjab* (anon.), 80. See also, ff. 90a, n.8, above & 251a-b, below.

² According to the *Village Directory of the Hoshiarpur District (1905)*, there are six villages of the name of Khanpur in *tehsil* Hoshiarpur. The Village in question seems to be the one situated 4 miles north-west of Hoshiarpur.

³ Ram Sukh Rao's other work *Bhag Singh Chandarūday* contains numerous references to Bhag Singh's dealings with Mohar Singh and Mangal Singh who happened to be his relations: see, for example, ff. 117 b, 143 b, 156 a & 173 b, *et passim*.

⁴ The epithet *nimak harām* has been used for those *jāgirdārs* of the Ahluwalias who had gone over to the Ramgarhias: See also, ff. 68 a, 64 Ra above; Khushwaqt Rai. *Tawārīkh-i-Sikhān*, Ms, 144

⁵ Daswandhi was the *dārogha* of Fateh Singh's stables: see, f. 86a, n. 4, above.

ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਨੇ ਫਰਮਾਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਕੋ ਲਿਖਾ ਜੋ ਮਕਾਨ ਇਨ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਸੇ ਸੋ ਛੁਡਾਇ ਲੈਣੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨਡਾਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਬਾਦੁਖਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫੌਜ ਨੇ ਗਾਂਵ ਭੀ ਛੁਡਾਇ ਲੀਆ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਕੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ (f. 104 b) ਜੋ ਦੁਖਤ ਸੋ ਆਪ ਉਹਾ ਹੀ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਬਾਦੁਖਾਂ ਲਾਗਨ ॥ ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਉਤਰ ਬੈਠੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਚੜੇ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਕਿਲਾ ਫਤੇ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਧਾਲੀਵਾਲੀ ¹ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਭੀ ਕਿਲਾ ਬੇਸ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕੁ ਬੇਟਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਉਹਾਂ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਉਹ ਖਿਲਾਫ ਹੀ ਲੜਾਈ ਕੀਆਂ ਲਾਫਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਵਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਕਾਸੂਰ ਕੀਲੜਾਈ ² ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਲੜਾਈਆਂ ਮੈਂ ਦੇਖਯਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਮਦਿਲ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਿਲੇ ਕੇ ਗਾਂਵ ਨਜਦੀਕ ਸਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਪਾਸਯੋਂ ਤੋਪਾਂ ਨਜਦੀਕ ਕਰਕੇ ਲਾਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਭੀ ਚਵਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਨਜਦੀਕ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਉਦਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਪਾਣੀ ਹੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਮੰਗੇ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਦੀ ਵਾਲਦਾ ³ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਡੀਆਂ ਲਾਫਾਂ ਮਾਰਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਜਾਨ ਕਾ ਖੋਫ ਭੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਦੋਇ ਰੋਜ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਰਹਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਅਮਾਨ ਚਾਹਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਨਿਕਲਾਨ ਦੇਨਗੇ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਨਿਕਾਲੋ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਹੈ ॥ ਨਹੀਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਅਮਾਨ ਚਾਹੀ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਨਿਕਾਲ ਦੇਹੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਸੀ ਮਕਾਨਾਂ ਕੇ ਛੁਡਾਵਣੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਸੋ ਸਭ ਮਕਾਨ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਆਇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਜੋਨਸੇ ਏਹ ਕੈਦੀ ਸੇ ਸੋ ਛੋਡ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਚਿਤ ਚੋਰ ਜੁ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਕਿਲਾ ਭੰਗੀਆਂ ਕਾ ਫਤੇ ਕਰਨੇ ਕੀ ॥ ⁵ ਆਪ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਮਾਝੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਸਰਕਰਦੇ ਗਾਂਵ ਕੇ ਮੁਕਦਮ ਮਿਲਨ ਵਾਸਤੇ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਪਰੁ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਭਾਂਵੇ ਜੈਸੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਇਨਾ ਸਾਥ ਕਰੀਏ ॥ ਪਰੁ ਪੀਛੇ ਫੇਰ ਚੋਰੀ ਤੇ ਧਾੜੇ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਗਾਂਵ ਲੁਟ ਕੇ ਜਿਲਾਇ ਦੀਏ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਭੈਣੀ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਏਹ ਗਾਂਵ ਸਰਹਾਲੀ ਜੈਸਾ ਸੀ ॥ ਪਰ ਜਵਾਨ ਓਸ ਜਾਗਾ ਸੈ ਈਹਾਂ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸੇ ॥ (f. 105 a)

¹ Dhaliwal, situated about 6 miles north-east of Kapurthala, was inhabited by the *jats* of the subcaste Dhaliwal : *Revenue Records of District Kapurthala*, Hadbust No. , (1905).

² For Jhanda Singh's cowardice during the siege of Qasur, see f. 88 a, above.

³ Jhanda Singh's mother Karam Kaur was the younger daughter of Jassa Singh Ahluwalia : *Tawārīkh-i-Khāndān-i-'Alīshān Sardārān-i-Ahluwalian*, MS, 12.

⁴ The context suggests that it was customary to grant protection (*amān*) whenever the enemy asked for it.

⁵ There is some controversy with regard to the date and year of the conquest of Amritsar which is placed in 1804 in our manuscript. Sohan Lal who is more definite, mentions 14 Phagun, 1861 Sammat (February-March 1804) : *Umdat-ut-Talwārīkh*, II, 56. However, Khushwaqt Rai and Prinsep give 1802 as the year but their months do not tally : see, *Tawārīkh-i-Sikhān* MS, 143; *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 43, respectively.

It may be mentioned that the account of taking Amritsar actually begins from the following folio.

⁶ It may be noted that Fateh Singh was relentless in his anger and the turbulent villages in the Majha which also indulged in robbery were sacked and burnt down.

ਤੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਅਵਾਈ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਾਗਾ ਜਲਾਇ ਦਈ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ਸੇ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਕਰ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਆਦਮੀ ਵਾਫਰ ਉਨ ਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਕੇ ਅਵਾਦ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਡਾਲਣੇ ਕਾ ਉਹਾਂ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਡੁਢ ਸੈ ਅਸਵਾਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਕਾ ਬੇਸ ਨੌਕਰੁ ਰਾਖਯਾ ॥ ¹ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਕਾ ਮੋਤਬਿਰ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਵੋ ॥ ² ਫੇਰ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਮੁਜਬ ਰਸਮ ਕਦੀਮੀ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ਜੋ ਭੰਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕਿਲਾ ਲੇਈਏ ॥ ³ ਫੇਰ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰਿ ਰਾਮਗੜ ⁴ ਕੀ ਤਰਫ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਕਰ ਆਏ ॥ ਉਹਾਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਚਾਲੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਛੋਡ ਕੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਕਿਲੇ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹਤੀ ॥ ਆਪ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤੇ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਸਾਥ ਥਾ ॥ ਤਾਂ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਕਾ ਕਿਲਾ ਲਹੌਰ ਕੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਹੈ ਸਾ ਅੱਵਲ ਉਸ ਪਰ ਕਬਜਾ ਕਰਾ ਤੇ ਭੰਗੀਆਂ ਕੇ ਜਵਾਨ ਭਾਗ ਕੇ ਸਹਰਿ ਕੋ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਦਿਨ ਚੜੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਫੇਰ ਸਹਰਿ ਕੋ ਹੱਮਲਾ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਦਰਵਾਜੇ ਕੇ ਆਗੇ ਅਵਲ ਹੀ ਜਾਇ ਟੱਪੇ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਓਨਾ ਵਾਫਰ ਲਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਅਸਵਾਰ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਦਰਵਾਜਾ ਓਨਾ ਸਹਰਿ ਕਾ ਦੇ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਤਾਕੀ ਕੋ ਅੰਦਰਲੇ ਦੋਵੇਂ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫੋ ਜੋਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਅਵਲ ਅਸੀਂ ਲੰਘਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਜਵਾਨਾਂ ਜੋਰ ਕਰ ਕੇ ਤਾਕੀ ਖੋਲੀ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਦੋਇ ਜਵਾਨ ਅਵਲ ਲਾਘੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਬਜਾਰ ਮੈਂ ਓਹ ਭਾਗ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸਾਥ ਭੀ ਬੀਸ ਕੁ ਜਵਾਨ ਆਇ ਰਲੇ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਤਾਕੀ ਮੈਂ ਸੀ ॥ ਏਕ ਏਕ ਜਵਾਨ ਲੰਘਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਦਰਵਾਜੇ ਕਾ ਜੰਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਾਟਯਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਹਟ ਕਰ ਆਏ (f. 105 b) ਤੇ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ਤਾਂ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਕੀ ਦਹਿਸਿਤ ਸੈ ਨਠ ਕੇ ਅਗਲੀਆਂ ਹਾਟੀਆਂ ਮੈਂ ਜਾਇ ਅਟਕੇ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਸੈ ਵਾਫਰ ਫੌਜ ਆਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਜਾਇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਦਰਵਾਜੇ ਆਗੇ ਜੋ ਦੋਕਾਨ ਸੀ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫੋਂ ਦੂਸਰੇ ਰਸਤੇ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲਾ ਭੀ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਤਾ ਡਾਲੀਆ ॥ ⁶ ਤੇ ਦੋਇ ਚਾਰ ਫੇਰੀਂ ਮੋਤਬਿਰ ਗਏ ਬਾਤਾ ਕੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਕਿਲੇ ਕੀ ਡੇਹੁਡੀ ਮੈਂ ਤਸਰੀਫ

¹ It seems likely that Fateh Singh used the mixture of firmness and conciliation at Bhaini by constructing a fortress there and at the same time recruiting the bravest among its inhabitants. This was also likely to channelise their restless energies.

² Although referred to in the previous folio, Ram Sukh Rao now gives the description of the conquest of Amritsar by Ranjit Singh and Fateh Singh.

³ The reference is to the strong fortress of Lohgarh originally fortified by Guru Hargobind, and now held by the Bhangis. It is still situated outside the city of Amritsar, in the north-west.

⁴ Ramrauni fort (later called Ramgarh) was constructed in 1747 at Amritsar with a view to resist the Mughal punitive expeditions. The fort was first commanded by Jassa Singh Ramgarhia and was the scene of a fierce battle against Mir Mannu, the Mughal governor of Lahore : Hari Ram Gupta, *History of the Sikhs*, I, 35.

⁵ The assailants entered the town through the small window (*tākī*) in the gate.

⁶ It seems, the surrender of the fort was preceded by negotiations, but names of those who participated in these are not given.

ਲੈ ਗਏ ॥ ਤੇ ਪਹਲਾਂ ਬਡੀ ਤੋਪ ¹ ਦੇਖੀ ॥ ਫੇਰ ਦੂਸਰੀ ਤੋਪ ਫਤੇ ਜੰਗ ਸੀ ਓਹ ਲਈ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰ ਸੁਖਾਂ ਹੈ ਸੀ ਸਰਦਾਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਕੀ ਔਰਤ ਤੇ ਓਸ ਕਾ ਬੇਟਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ॥ ² ਫੇਰ ਉਨ ਕੋ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਕਰਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕਹਾ ਤੋਪ ਆਪ ਨੇ ਬੇਸ ਲਈ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕਹਾ ਕਯਾ ਹੂਆ ਜੋ ਇਨਾ ਕਾ ਹਿਸਾ ਭੀ ਸਭ ਸੈਇ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ³ ਤੇ ਹਮਾਰੇ ਅਰੁ ਇਨੁ ਮੈਂ ਕਯਾ ਫਰਕ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਏ ਖੋਫ ਸੈ ਰਾਮਗੜ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਮਿਸਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਯਾਲ ⁴ ਕੋ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੋ ਮੂੜੇ ਬੈਠਣੇ ਕੋ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਉਹਾਂ ਹੋਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਏਹ ਅਦਬ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ਬੈਠਤੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਜੁਦੇ ਸਰਕਾਰੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਅਖਸਰ ਮੂੜੇ ਕੁਰਸੀ ਮਿਲਤੇ ਸੇ ਆਪ ਕੇ ਮੁਲਾਹਜੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆਵੋ ॥ ਤੇ ਆਜ ਖੁਸੀ ਕਾ ਰੋਜ ਹੈ ॥ ਨਾਰੋਜ ਕਰੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਗਏ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਝੀਤਿਆਂ ⁶ ਕੀ ਤਰਫ ਰਾਤ ਹੀ ਭੇਜੀ ਸੀ ॥ ਸੋ ਓਨਾ ਓਸ ਵਖਤ ਅਰਜ ਆਇ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਠਾਣਾ ਬਿਠਾਲ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਬਤਸਰ ਜੀ ਗਿਰਵੀ ਸੈ ਛੁਡਾਇ ⁷ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕੀ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤਬ ਏਹ ਮਕਾਨ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਤੇ ਨਾਰੋਜ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਦ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਾਪੂਰਬਲੇ ਆਏ ॥ (f. 106 a)

¹ The reference is to the big gun called the Zamzama. See also, f. 92b, n. 6, above.

² Gulab Singh Bhangi, the chief of Amritsar had died in 1800. After him his widow Sukhan had been managing his possessions as her son Gurdit Singh was a minor then. See also, f. 63b, n. 3, above.

³ In saying that Fateh Singh had 'a share in everything' Ranjit Singh actually referred to the terms of the treaty between them : see f. 89b, above. According to Khushwaqt Rai, after the conquest of Amritsar, Fateh Singh received a gun (presumably the Fateh Jang) and Sarai Naurangabad : *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 143.

⁴ Prabh Dayal was the *thānadār* of Fatehabad and other places and on many an occasion also served as the *vakīl* of Fateh Singh in the court of Ranjit Singh. He, however, became so haughty that he at times disobeyed even the Ahluwalia chief. Because of the numerous complaints of [oppression and disobedience of orders against him he was hanged by Fateh Singh at Fatehabad : *Kapurthala Records*, Misc. No. 203, f. 19 b, Punjab State Archives Patiala. See also, f. 161 b, below.

⁵ The offer of a seat (*murāh* or caned chair) was perhaps one of the ways in which the ruler showed special consideration towards someone. 'Out of regard for Fateh Singh', Prabh Dayal was 'often' offered a chair in the court of Ranjit Singh but he did not sit while his master was present.

⁶ Jhite, a small village situated 4 miles in the east of Amritsar, was founded nearly 430 years ago by one Jhita *jat* who had migrated from Malwa. It is said to have been under Fateh Singh but according to the *Revenue Records*, it was given in charity by Ranjit Singh to one Mian Samad : *Revenue Records of Tehsil and Disirict Amritsar*, Hadbust No: 261 (1892-93).

⁷ For some detail of Jassa Singh freeing the Hari Mandir and the adjoining land from mortgage, see f. 64a n. 5, above.

ਹਕੀਕਤ ਭੁੰਗੇ ਫੌਜ ਸੈ ਲੜਾਈ ਹੋਣੇ ਕੀ ॥ ¹ ਮਾਰੂਫ ਖਾਂ ² ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਭਾਈ ਕੇ ਸਾਬ ਬੀਸਾਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ॥ ਤੇ ਭੁੰਗੇ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਰਾਮਗੜੀਆ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੀ ਫੌਜ ਫਿਰਤੀ ਸੀ ॥ ਜਦ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਨਜਦੀਕ ਹੁਏ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਕਹਾ ਅਸੀ ਕਮ ਹਾਂ ਅਬ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈ ਨਹੀਂ ਕਾਮੁ ਹੋਤਾ ॥ ਫੇਰ ਜੈਸੇ ਫੀਲਾਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹਾਂ ਕੋ ਦੇਖ ਕੈ ਸੇਰ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਦੌਰੇ ॥ ਤੈਸੇ ਉਤਸਾਹ ਸੋ ਭਰੇ ਹੁਏ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਖੂਬ ਨਜਦੀਕ ਸੈ ਏਨਾ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਮਾਰੂਫ ਖਾਂ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਲਾਗੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਓਸ ਜਖਮੀ ਕੇ ਉਪਰ ਜੋਰ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਉਤਰ ਕੇ ਓਸ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਹੁਈ ਇਨ ਸੈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਭੁੰਗੇ ਸੀ ਅੱਸੀ ਕੁ ਬਹਾਦਰ ਉਹਾਂ ਪਹੁਚੇ ॥ ਪਰ ਉਨ ਸੇ ਤੋ ਭੀ ਕਮ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮਾਰੂਫ ਖਾਂ ਕੇ ਪਾਸ ਭੀ ਨਾ ਅਟਕੇ ॥ ਓਨਾ ਉਪਰ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕੀ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਆਗੇ ਥੋ ਇਤਿਨਿਆਂ ਹੀ ਤੋਲ ਛੋਡੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਮਾਰੇ ਭੀ ਸੈ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਏਹ ਓਨਾ ਮੈਂ ਰਲੇ ਤਾਂ ਓਹ ਬੇਤਹਾਸਾ ਭਾਗੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਭੀ ਓਨਾ ਕੇ ਜੁਵਾਨ ਮਾਰੇ ਅਰੁ ਜਖਮੀ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਮਾਰੂਫ ਖਾਂ ਸਾਬ ਜੋਨ ਸੇ ਅਸਵਾਰ ਸੇ ॥ ਓਨਾ ਮੈਂ ਸੀ ਸਾਹਬੁ ਡੋਗੁਰ ॥ ਤੇ ਆਜੀਮ ਖਾਂ ॥ ਤੇ ਚਾਰ ਹੋਰ ਮਾਰੇ ॥ ਮਿਸਰੀ ਖਾਂ ਤੇ ਕਾਦਾਦਿ ਰਾਜ ਕਾ ਏਹ ਬਡੇ ਬਹਾਦਰ ਸੇ ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਬਚੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਸਭ ਜਖਮੀ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਭੁੰਗੇ ਸੀ ਫੌਜ ਰੋਜ ਉਨਕੇ ਕਿਲਯਾਂ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਜਾਇ ਖਲੀ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਵੇ ॥ ਹਕੀਕਤ ਭੁੰਦੜੀ ³ ਕਿਲਾ ਪਾਵਣੇ ਕੀ ॥ ਕਾਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਕੁਛ ਹਰਾਮਜਾਦਗੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਮਾਮੂ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਮ ਭੁੰਦੜੀ ਕਿਲਾ ਲਵਾਵੋ ॥ ਅਰੁ ਵਲੀਪੁਰ ⁴ ਹੋਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਕਾਨ ਪਾਰ ਤੇ ਉਰਾਰ ਭੀ ਓਨ ਕੋ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਸਾਪੁਰਦ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਜਮੀਤ ਸਿੰਘ ਖਿਜਮਤਗਾਰੁ ਆਪਣਾ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ (f. 106 b) ਨੇ ਉਹਾਂ ਕਾ ਬੰਦਬਸਤੁ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਭੁੰਦੜੀ ਕਿਲਾ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤੇ ਦਾਖਾ ⁵ ਵਗੈਰੇ ਹੋਰੁ ਗਾਂਵ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਦੀਮੀ ਰੈਯਤ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਜੋ ਉਹਾਂ ਸੈਂ ਲਿਆਇਆ ਸਾ ਸੋ ਨਜਰ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਜੋਨਸਾ ਉਨਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਸੀ ਓਸ ਮੈਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁ ਮੁਦਿਤਾਂ ਜਿਮੀਤ ਸਿੰਘ ਹੀ ਮੁਖਤਯਾਰ ਰਹਾ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਮਾਮਲੇ ਕੀ ਉਸ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਦੁਜਦੀ ⁷ ਕਰੀ ॥

¹ Nearly the whole of this folio is given to the defence of the recently reconquered (f. 101 b, above) fort of Bhunga by the Ahluwalia garrison against the Ramgarhias.

² Maruf Khan, the brother of Chaudhari Qadir Bakhsh, was the commandant of the garrison at Bhunga.

³ Bhundri is an old village, about 19 miles north-west of Ludhiana. Founded by one Bhunder, it was repopulated 'eleven generations back' by one Rana Ladha, a Rajput: *Revenue Records of District Ludhiana*, Hadbust No. L-16 (1892). In order to curb the turbulence of its inhabitants, Fateh Singh ordered Diwan Hamir Singh to construct a fortress there.

⁴ Village Walipur, situated about 12 miles in the north-west of Ludhiana, was founded nearly 500 years ago by some *jats*: *Revenue Records of District Ludhiana*, Hadbust No. J-1 (1892).

⁵ Dakha, a village situated about 10 miles north-west of Ludhiana.

⁶ Jamiat Singh was the deputy (*mukhtār*) of Hamir Singh in the latter's *jāgīr* as well as the *derah*, while Hamir Singh himself stayed in Kapurthala as Fateh Singh would not relieve him of his duties despite his old age.

⁷ *Dūjadī*, literally stealing, has been used probably in the sense of the embezzlement of revenues.

ਅਰੁ ਫੌਜ ਕਾ ਭੀ ਕਾਮੁ ਅਫਤਰ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਬਡੇ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸਖੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਪਾਸ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ॥ ਜੇ ਅਬ ਆਕਬਿਤ ¹ ਕੀ ਦਾਰੁਸਤੀ ਕੋ ਦਿਲੁ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਉਲਾਦ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਨਹੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਤੇ ਫੌਜ ਕਾ ਆਪ ਹੀ ਬੰਦੁਬਸਤੁ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਮੁਲਖ ਏਹ ਤੁਸਾਡੀ ਹੀ ਸਾਪੁਰਦ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕਾਪੂਰਬਲੇ ਹੀ ਰਹਾ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਪਾਸ ਅਰਜ ਹੂਈ ॥ ਜੋ ਜਿਮੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੈਯਤ ਉਪਰ ਬਡਾ ਜੁਲਮ ਕਰਯਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦੁਜਦੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਭੀ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਦੌਲਤ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬੁ ਵਾਫੂਰ ਲੇ ਯਰ ਚਲਯਾ ਗਿਆ ॥ ² ਹਕੀਕਤ ਡਰੌਲੀ ³ ਕੀ ਲੜਾਈ ਕੀ ॥ ⁴ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਕੋ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਸੇ ਖਾਂਵਿੰਦੁ ਆਪਣੇ ਸਾਏ ਕੀ ਰੋਸਨੀ ਬਖਸ਼ਤਾ ਹੈ ॥ ਉਸ ਕੇ ਸਭ ਕਾਮ ਦੀਨ ਅਰੁ ਦੀਆ ਕੇ ਦਾਰੁਸਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਮੁਲਖ ਸੇ ਹੋਇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਕੋ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਸਾਬ ਮੁਹੱਬਤ ਕੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੇ ਹੀ ਹਟਣਾ ॥ ਜਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤਾਂ ਖਬਰ ਸੁਨੀ ਜੋ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਦੁਆਬੇ ਕੋ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜੇ ⁵ ਤੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਭੀ ਸਾਬ ਹੈ ਤੇ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਕਬੀਲੇ ॥ ਅਰੁ (f. 107 a) ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰੁ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ⁶ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ⁷ ਸਭ ਖੋਫ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕੇ ਸਾਬ ਹੋਇ ਕਰ ਕੇ ਵਜਵਾੜੇ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੋਇਰ ਸਿਲਾਹ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਨੀ

¹ The Arabic word *aqbat* has been used here in the sense of the life hereafter. Hamir Singh requested Fateh Singh for retirement so that he could spend his last days in the service of God. As noted already, he was relieved of active duty, although he continued to enjoy his *jāgīr* and maintain the *derah*.

² It may be added that Jamiat Singh, who had proved to be oppressive and dishonest in the management of Hamir Singh's *jāgīr*, later ran away with horses, money and other goods.

³ The fortified village of Drauli (Kalan), situated about 15 miles to the north of Phagwara, had also been the headquarters of the *pargana* of the same name: *Revenue Records of Jalandhar District*, Hadbust No. 223 (1885).

⁴ The rest of the chapter upto folio 117 b is given to the battle of Darauli which was fought between Fateh Singh on the one hand and the combined forces of Raja Sansar Chand and the other *sardārs* of the *doāba*, on the other. The fort of Darauli is said to have been garrisoned by Ranjit Singh's men at this time: *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 55; Khushwaqt Rai, *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 143.

⁵ By now Sansar Chand had established his 'paramountcy' over the *rājās* of the Kangra hills. In all probability, the '*pahāri rājās*' referred to were the chiefs of those principalities that lay in the submontane region, such as, Jaswan, Haripur and Kutlehr.

⁶ According to Khushwaqt Rai, the *sardārs* of the Jalandhar Doab, such as Tara Singh Ghaiba, Budh Singh Singhpuria and Dharam Singh Amritsaria, who had joined Sansar Chand in this expedition, had turned against Fateh Singh because they held him responsible for inviting Ranjit Singh twice to the *doāba* and for the fact that they had to pay *nazrāna* to the Maharaja: *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 144.

⁷ The term *misl* has again been used in the sense of the troops of the *sardārs* of the *doāba*.

ਕਹਾ ਤੁਮਾਰੇ ਦੁਆਬੇ ਜਾਣ ਥੀਂ ਹਮਾਰੇ ਸਾਥ ਦੁਸਮਨੀ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜੇ ਸੈ ਜਾਇ ਮਿਲੇ ਹੈਂ ॥ ¹ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਕਾ ਬੰਦੁਬਸਤ ਕਰਯਾ ਚਾਹਿਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਤੁਮਾਰਾ ਚਲਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਅਬ ਤੋ ਸਾਡਾ ਜਾਣਾ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਭਾਈਏ ਹੋਰੀਂ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ² ਫੇਰ ਓਹ ਤਾਂ ਰਾਮਨਗਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ³ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਤਰਫ ਦੁਆਬੇ ਕੀ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਵੈਗੋਵਾਲ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਮੈਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਸੇ ॥ ਉਹਾਂ ਬਮੈ ਫੌਜ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਤੋਰੇ ॥ ਸਭ ਮਕਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਸਭ ਤਰਫ ਕੀ ਖਬਰ ਰਾਖੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਜਾ ਕਰ ਸਭ ਮਕਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ⁴ ਜੋ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕਾ ਕੂਚ ਤਰਫ ਫਗਵਾੜੇ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸੀ ਵਖਤ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਓਹ ਲਖਪੁਰ ਕੋ ਆਵੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਲਖਪੁਰ ਹੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਕਮਾਲ ਹਿੱਮਤ ਸੈ ਅਰੁ ਦਿਲਾਵਰੀ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਗੜਵਾਲੇ ਥੀਂ ਆਦਿਕੋ ਸੈ ਸਿਲਾਹ ਪੂਛੀ ॥ ⁵ ਤੇ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਜਾਗਾ ਬਿਜਾਗਾ ਕਿਲਯਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਭੇਜੇ ਹੂਏਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਜੋ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਹੈ ਉਹਾਂ ਭੀ ਫੌਜ ਹੈ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਏਹ ਤਾਂ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਏਤੀ ਜਲਦੀ ਲੜਾਈ ਕੀ ਰੋਬਕਾਰੀ ⁶ ਹੋ ਜਾਣੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਬਾਦੂਕ ਹੈ ॥ ⁷ ਰਾਜੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ॥ ਤੇ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਨੌਕਰ ਤੇ ਮੁਲਖੀਆ ਵਾਫੁਰ ਹੈ ॥ ਆਪ ਸਾਥ ਫੌਜ ਕਮ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਹੋਰ ਭੀ ਐਸੀਆਂ ਵੈਸੀਆਂ

¹ It may be interesting to note that Sada Kaur held Ranjit Singh responsible for the animosity of the *doāba sardārs* towards herself and Fateh Singh.

² It is not clear why Ranjit Singh left the defence of the *doāba*, against Raja Sansar Chand and his allies, entirely to Fateh Singh. Several explanations may be hazarded. One obvious possibility is that he had more pressing business in the Rachna Doab for which he left soon afterwards. It is also possible that Ranjit Singh wanted Fateh Singh to vindicate his position and defend his territories without any help from him. The third explanation is more far-fetched but agrees with Ranjit Singh's well-known ways, that he might have wanted Fateh Singh to be overcome by the allies whose loose combination in any case would soon have broken up.

³ Ramnagar is situated in the Rachna Doab on the left bank of the river Chenab. Originally called Rasulnagar, it had been founded by Nur Muhammad Chahtha. Ranjit Singh had captured it in 1795 and renamed it as Ramnagar : *Gazetteer of the Gujranwala District (1883-84)*, 89.

It is likely that the irrepressible Sahib Singh Bhangi whose territories lay on the other side of the Chenab, may have been threatening Ranjit Singh's position near Ramnagar. Sohan Lal Suri, however, is silent the Maharaja about repairing to Ramnagar at this time.

⁴ It may be noted that Fateh Singh kept himself informed of the movements and intentions of Raja Sansar Chand and adjusted his own plans accordingly.

⁵ It seems to have been Fateh Singh's practice to consult his courtiers about the course of action to be adopted. In this case, Mehtab Singh Garhwala was particularly consulted because he had had some experience of fighting with Sansar Chand : see, *f. 71 b, & n. 1, (P. 95)*, above.

⁶ *Rūbakārī* has been used here in the simple sense of the beginning of the proceedings of the battle.

⁷ The expression 'forty-thousand muskets' (*bandūq*) included both the cavalry and foot soldiers.

ਅਰਜਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੇ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਲਿੜਾਈ ਮੈਂ ਕਬੀ ਆਏ ਨਹੀਂ ॥ ¹ ਤੇ ਹੋਰੁ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਆਗੇ ਤੋਰੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਸਾਡੀ ਇਹ ਸਿਲਾਹ ਹੈ ਜੋ ਜਬ ਲਗ ਕਰੀਬ ਹੋ ਕਰ ਹਥਿਆਰ (f. 107 b) ਨਾ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਈਹਾ ਆਵਣੇ ਕਾ ਕਯਾ ਫਾਇਦਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਹੋਰੀਂ ਵਿਲਾਇਤੀਆਂ ॥ ² ਸਾਬ ਲੜਤੇ ਰਹੇ ਤੇ ਜੇ ਕਬੀ ਇਤਫਾਕ ਸੈ ਕਮ ਫੌਜ ਭੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭੀ ਹਥਿਆਰ ਕਰਨੇ ਤੇ ਲੜਨਾ ॥ ਤੇ ਕਮ ਜਿਆਦਾ ਕਾ ਖਾਵਿੰਦੁ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਹਜ ਸਿੰਘ ³ ਬਡੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਖਾਸ ਫੌਜ ਮੈਂ ਸੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਭਕਨੇ ਮੈਂ ਤੇ ਭੁਲਾਣਾ ਜਾਗੀਰ ਭੀ ਸਾਪੁਰਦ ਸੀ ॥ ਬਿਸਰਤ ਨੌਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਸੈ ਪੁਛਯਾ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਲੜਨਾ ਹੀ ਦਾਰੁਸਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਈਹਾਂ ਸਿਰ ਸਿਰ ਬਾਜੀ ਲਾਗੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀ ਬਾਤ ⁴ ਇਸ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਕੀ ਖਾਵਿੰਦ ਫਤਾ ਕਰੇਗਾ ਉਸੀ ਕੋ ਰਾਜ ਕਾ ਮਾਲਕ ਕਰੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਮਾਝੇ ਕਯਾਂ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਆਦਮੀ ਜਾਚ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਜੇ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਪਰ ਰਾਤ ਕੋ ਪੜੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਫਰੇਬ ਕੀ ਲੜਾਈ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕਾ ਹੌਸਲਾ ਸਮਝ ਕਰ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਤਾਗੀਦ ਕਰੀ ਜੋ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰੁ ਖਾਵਿੰਦ ਕੀ ਤਕਦੀਰ ਸੈ ਹਾਥ ਆਵੈ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਹਰਕਤ ਨਾ ਕਰਨੀ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਮਾਝੇ ਕੀ ਫੌਜ ਜੋ ਬਹਾਦਰ ਮਸਾਹੂਰ ਹੈ ॥ ਸੇ ਵੈਂਈ ⁶ ਸੈ ਪਾਰ ਹੋਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਫੇਰ ਵੈਈਂ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਆਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਜੋ ਤੇ ਪਾਰ ਹੂਏ ਸੇ ਓਹੀ ਗਏ ॥ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਪੈਹਰ ਰਾਤ ਗਈ ਤਬ ਇਕ ਦਿਲ ਹੋ ਕਰ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਉਪਰ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਉਸਾਨ ਭੂਲ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਭਾਜ ਪੜ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਹਲਜਲੀ ਪੜ ਗਈ ॥ ਤੇ ਓਹ ਕਹੇ ਹਮਾਰੇ ਉਪਰ ਪੜਤੇ ਹੈਂ ਓਹ ਕਹੇ ਹਮਾਰੀ ਤਰਫ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਛੋੜ ਕੇ ਜਿਸ ਵਖਤ ਬੇਹੋਸੀ ਮੈਂ ਚਲੇ ਤਾਂ ਉਨ ਸੈ ਭਾਗਯਾ ਨਾ ਜਾਵੇ ॥ ਜਾਈਫੁ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਕੁਛੁ ਨਾ ਕਹਾ ॥ ⁷ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸਾ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਕਿਸੀ ਸਰਦਾਰ ਉਪਰ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀ ਕਰਨਾ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਬਡੀ ਫਤੇ ਪਾਈ ॥ ਤੇ ਜਵਾਨ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਜਖਮੀ ਭੀ ਹੂਏ ਤੇ ਉਮਦਾ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹੋਰੁ ਵਾਫੁਰ ਅਸਬਾਬ ਲੂਟ (f. 108 a) ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ

¹ It was well-known that Raja Sansar Chand stayed much behind the field of battle and issued general directions from a distance. It is not clear if Sansar Chand followed this course while fighting in the plains only. See also, f. 108 a, below.

² The expression *vilāitiān* denotes the Afghan invaders of the Panjab.

³ Sehaj Singh had been in the service of the Ahluwalias since Jassa Singh's time. He served Jassa Singh as a retainer in his personal troops (*khās fauj*) and was promoted to the status of a courtier (*musāhib*) by Bhag Singh presumably in Sammat 1845 (A.D. 1788) when he received Bhakna and Bhulana in *jāgīr* in lieu of service : Diwan Ramjas, *Tawārīkh-i-Khāndan 'Alīshān Sardārān Ahluwaliān*, MS, 71-72.

⁴ It may be pointed out that Fateh Singh and his associates were quite aware of the stakes involved (*rāj kī bāt*). The battle of Darauli was to be the last desperate effort on the part of Raja Sansar Chand and his Sikh allies to dislodge the Fateh Singh-Ranjit Singh combination.

⁵ Fateh Singh's strict injunction to his men not to hurt any *sardār* who chanced to fall in their hands was quite characteristic of the norms observed by the Sikh *sardārs* in what has been generally described as the 'internecine warfare'. See also, f. 61 Rb & n. 2, above; *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 221-22.

⁶ The reference is to the Dhauli Vaeen (White Bein), a small seasonal rivulet in the Jalandhar Doab. The village Darauli is situated on the right bank of this rivulet.

⁷ In accordance with Fateh Singh's injunction, Jodh Singh Ramgarhia who was an 'old man' and unable to run for safety, was allowed to escape unhurt.

ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਲੜਾਈ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਸੁਣ ਕੇ ਜਿਨਾ ਜਿਨਾ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਉਸ ਕੋ ਇਨਾਮ ਹੁਏ ਤੇ ਮਰਤਬੇ ਜਿਆਦਾ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ¹ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ ਜਿਸ ਉਪਰ ਖਾਵਿੰਦੁ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਉਸ ਕੇ ਸਭ ਕਾਮ ਅਸਾਨ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਬੰਦੇ ਮੈਂ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕੀ ਭੀ ਕੁਬਤ ਨਹੀਂ ॥ ² ਅਰੁ ਉਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਖੋਫ ਰਹਾ ॥ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਭ ਸਰਦਾਰੋਂ ਨੇ ਰਾਤ ਕੀ ਲੜਾਈ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੋ ਲਿਖੀ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਪੀਛੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਫਿਕਰ ਮੈਂ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਏਹ ਬਾਤ ਸਮਝੀ ॥ ਜੋ ਇਨ ਸੇ ਦਾਰੁਸਤੀ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਭ ਫੌਜ ਤੇ ਰਾਜੇ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਆਗੇ ਉਤਾਰੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਓਨਾ ਕੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਡਰੋਲੀ ਛੁਡਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਮੋਰਚੇ ਲਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਪਾਸ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜਯਾ ॥ ³ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਰਾਜਾ ਕੀ ਕਹਤੇ ਸੇ ਸਾਨੂੰ ਬਡੀ ਉਮੀਦ ਹੈ ਓਨਾ ਉਪਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੋ ਜੋ ਅਸਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਨੁਰੰਗ ਸਿੰਘ ⁴ ਕੋ ਭੇਜਾ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀ ਬਾਤਾਂ ਇਖਲਾਸ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਤੁਸਾਡਾਂ ਘਰੁ ਬਜੁਰਗ ਸਮਝ ਕੇ ਅਸਾਂ ਬਡੀ ਖਾਹਸ ਸੈ ਸਾਂਝ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਇਖਲਾਸ ਬਹਾਦਰੀ ਕਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਤੁਸਾਡਾ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਹੈ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਥ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬਦਲਨਾ ਦਸਤਾਰ ਕਾ ਤੁਸਾਡਾ ਅੱਵਲ ਟਿਕੇ ਸੈ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦਰਜਾ ਮੁਹੱਬਤ ਕਾ ਸਾਡੇ ਸੈ ਜਿਆਦਾ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਕਦੀ ਤਕਦੀਰ ਸੈ ਸਾਥੀਂ ਕਾਸੂਰ ਹੁਏ ਹੋਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨਾ ਉਪਰ ਨਿਗਾ ਨਾ ਰਾਖੋਗੇ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੇ ਬੁਲੰਦ ਮਰਾਤਬੇ ਕੇ ਹੋਣੇ ਮੈਂ ਸਾਡੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸੀ ਹੈ ॥ ਜਿਤਨੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜੇ ਹੈਂ ਬਿਮੈਇ ਫੌਜਾਂ ਟਿੱਕੇ ਕੇ ਅਰੁ ਮੇਰੀ ਫੌਜ ਤੇ ਦੁਆਬੋ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਇਨ ਕੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥ ਲੈ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਕਾ ਬੰਦੁਬਸਤੁ ਕਰੋ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਕਦੀਮ ਤੁਸਾਡੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਸੀ ਮੁਲਖ ਛੁਡਾਵਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੋਵੇ ਛੁਡਾਇ ਲਹੋ ॥ ⁷ (f. 108 b)

¹ As usual, Fateh Singh raised the ranks (*murātab*) of those who had shown exceptional gallantry in the night attack on the *derah* of the Ramgarhias.

² The idea of God's Grace (*Khāwind kī Meharbānī*) and the utter helplessness of man before It, has been expressed a number of times in this work.

³ It was quite characteristic of Sansar Chand to beguile the enemy by opening negotiations while making preparations for an attack. See also, f. 71 b, above. In this case, however, it is possible that while seriously trying to wean Fateh Singh away from Ranjit Singh, he might have wanted to support his argument by force.

⁴ Naurang Singh, an old associate of the Ahluwalias, was entrusted with the negotiations with Raja Sansar Chand. See also, Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 175 b.

⁵ The reference is to the exchange of turbans between Sansar Chand's son Anirudh Chand and Fateh Singh in Sammat 1849 (A.D. 1792) : see f. 63a, above.

⁶ Referring to the exchange of turbans between his son and the boy Fateh Singh, Sansar Chand asserted that since that alliance was established before the *dastār badlī* with Ranjit Singh, he had better claims on Fateh Singh's friendship.

⁷ Sansar Chand even offered to place his entire resources and those of the hill *rājās* and the *sardārs* of the *doāba* at the disposal of Fateh Singh if only he would break up his alliance with Ranjit Singh.

ਹੋਰ ਨਾਸੀਤਾਂ ਬਯਾਦਾਰੀ ¹ ਕਰਵਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਬਮੈਇ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਟਿੱਕੇ ਕੇ ਅੰਬੂਤਸਰ ਸੀ ਉਤਰੋ ॥ ਤੇ ਤਮਾਮ ਸਹਰ ਮੈਂ ਲਾਇਕ ਤਰੀਫ ਕੀ ਕਟੜਾ ਤੁਸਾਡਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਸਾਥ ਹੂਏ ਤਾਂ ਸਭ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਹੀ ਬੰਦੋਬਸਤੁ ਤੁਮਾਰਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਹਮ ਭੀ ਦੁਆਬੇ ਮੈਂ ਉਤਰਾਂਗੇ ॥ ² ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਉਸ ਤਰਫ ³ ਕੇ ਹੈ ॥ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ⁴ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰਾਂਵਾਦੀਆ ॥ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਹੱਲੋਵਾਲੀਆ ॥ ਤੇ ਮਿਰਾਲੀ ਵਾਲੇ ॥ ਚਣੋਟੀਏ ॥ ⁵ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਰਦਾਰ ॥ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਵਾਫੂਰ ਹੈ ॥ ਓਹ ਭੀ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਹੋਵੇਂਗੇ ॥ ⁶ ਏਹ ਸਭ ਕੁਝਰਾਂਵਾਲੇ ਉਤਰੇਂਗੇ ॥ ਜੇ ਤਾਂ ਓਹ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਹੋਵੇਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀ ਲਾਹੌਰ ਕੋ ਜੋਰ ਦੇਣਾ ॥ ਜੇ ਤੁਸਾਡੀ ਤਰਫ ਆਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਉਸ ਤਰਫੋਂ ਲਹੌਰ ਕੀ ਤਰਫ ਆਵੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਕਾਸੂਰੀਆ ਭੀ ਮਾਝੇ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਵੈਰਾਨੁ ਕਰੇ ॥ ⁷ ਤੇ ਜੇ ਕਰ ਓਹ ਚੜਨੇ ਕਾ ਦਾਈਆ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਮੁਲਖ ਵੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਕੋ ਛੂਟਨੇ ਮੇ ਦੇਰ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਜੇ ਓਹ ਲਹੌਰ ਹੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਪਾਸ ਜਮਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਖਰਚ ਸੀ ਬੇਦਿਲ ਹੋਇ ਕੋ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ⁸ ਅਰੁ ਡਰੌਲੀ ਕੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਉਨਕੇ ਆਦਮੀ ਸੇ ਅਸੀਂ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ਹੈ ॥ ⁹ ਅਰੁ ਜੇ ਇਨਾ ਬਾਤਾਂ ਮੈਂ ਖਿਲਾਫ ਸਮਝੋ

¹ The expression *nasihat bidārī* perhaps means that Fateh Singh could even order the *sardārs* of the *doāba* to remain in attendance upon him. See also, F. Steingass, *Persian - English Dictionary*, 217-18.

² Sansar Chand also made the suggestion that Anirudh Chand and Fateh Singh could attack Amritsar where the Ahluwalias had the 'best *katra*', and the other *sardārs* would follow them into the city. As for himself, he would 'descend' on the *doāba* !

³ The phrase 'the other side' (*us taraf*) has been used for the Sikh *sardārs* on the other side of the river Ravi. According to Sansar Chand, they would join them against Ranjit Singh and attack Gujranwala while Fateh Singh conquered Lahore. It is doubtful, however, if Sansar Chand had really got in touch with them and worked it out in the manner suggested by him.

⁴ Sahib Singh Bhangi's irreconcilable hostility towards Ranjit Singh has already been noted : see, *f.* 90b, above.

⁵ According to Diwan Amar Nath, Jodh Singh Wazirabadia, Bhag Singh Hallowalia, (Bhag Singh Virk) Muraliwala, and (Jassa Singh Dulu) Chiniotia, had submitted to Ranjit Singh by this time : *Zafarnāmah-i-Ranjit Singh*, (ed. Sita Ram Kohli), 32. See also, Lepel Griffin, *The Panjab Chiefs (1865)*, 439; also, Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 212 & 331. It is probable, however, that they had not yet got reconciled to the loss of their independence and would welcome any opportunity to regain their lost position and power.

⁶ Sansar Chand further added that so many other '*sardārs* and *misl's*' would also join them against Ranjit Singh.

⁷ Qutubuddin Khan of Qasur, also a party to this plan, was to sack the Majha region.

⁸ According to the plan thus outlined by Sansar Chand, even if Ranjit Singh was able to defend Lahore, the destruction of the countryside would soon deprive him of the revenues (*jama'*) and his troops would then desert him.

⁹ Finally, the garrisoning of the fort of Darauli by Ranjit Singh's men was put forth by Sansar Chand as his explanation for besieging the fort.

ਤਾਂ ਮੈਂ ਥੀਂ ਜਵਾਲਾ ਜੀ ਕੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਉਪਰ ਹਾਥ ਰਖਾਇ ਲਹੋ ॥ ¹ ਫੇਰ ਨੁਰੰਗ ਸਿੰਘ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ਤੇ ਕਹਾ ਜਲਦੀ ਆਵਣਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਸਭ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਬਾਤਾਂ ਕੇ ਦਰਜੁਬਾਬ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਏ ² ਜਬ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਤਬ ਭੀ ਤੁਸਾਂ ਨੇਮ ਪੁਖਤਾ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਤੁਮਾਰੇ ਵਿਗੜੇ ਹੂਏ ਕਾਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਂ ਥੀਂ ਏਕ ਬਾਤ ਭੀ ਜਾਹਰ ਮੈਂ ਨਾ ਆਈ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਕਾ ਸੁਖਨ ਰਹਾ ਹੈ ਖਾਵਿੰਦ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਮੈਂ ਸੁਰਖਰੂ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕਮ ਹੋਵੇ ਯਾਂ ਯਾਦਾ ਹੋਵੇ ਫਤੇ ਅਖਤਯਾਰ ਖਾਵਿੰਦ ਕੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਰੋਜ ਸੀ ਬਦਲਨਾ ਦਸਤਾਰ ਕਾ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਾਬ ਸਾਡਾ ਹੂਆ ਹੈ ਉਸੀ ਰੋਜ ਸੈ ਮੁਹੱਬਤ ਕਾ ਹੋਣਾ ਜਹਾਨ ਮੈਂ ਰੋਸਨ ਹੂਯਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸਾ ਮੁਲਖ ਕਬਜੇ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤਕਸੀਮ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਤੁਮਾਰੇ ਕਹੇ ਅਸੀਂ 'ਏਹ (f. 109 a) ਸੂਰਤ ਕਰੀਏ ਏਹ ਕਯਾ ਮੁਨਾਸਬੂ ਹੈ ॥ ਅਬ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਕਾਇਮੀ ਸੈ ਹਮਾਰੀ ਕਾਇਮੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਡਰੋਲੀ ਕੇ ਮੌਰਚੇ ਉਠਾਇ ਲਹੋ ਤੇ ਇਸੀ ਜਾਗਾ ਸੈ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟ ਜਾਵੋ ॥ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਤੁਸਾਡੀ ਸਭ ਬਾਤ ਬਣੀ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਯੇਹਿ ਨਾ ਮਾਨੋ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰੁ ਨੁਰੰਗ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਤੋਰਯਾ ਫੇਰ ਨੁਰੰਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਕਰ ਸਭ ਹਕੀਕਤ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਜੋਸ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਬ ਹੀ ਲਿਖੋ ਜੋ ਡਰੋਲੀ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੋ ਜਲਦੀ ਫਤਾ ਕਰ ਕੇ ਹੋਰ ਮੁਲਖ ਭੀ ਛੁਡਾਇ ਲੇਵੋ ॥ ਤੇ ਆਜੁ ਬਹਾਦਰੀ ਉਨ ਕੀ ਦੇਖੀ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਨੇ ਜਾਹਰੀਯਤ ਕੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਤੇ ਮਗਰੂਰੀ ਕਰ ਕੇ ਤਕੱਵਰ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਵਾਫੂਰ ਕਹੀਆਂ ॥ ³ ਫੇਰ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਓਨਾ ਡਰੋਲੀ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੋ ਮੌਰਚੇ ਲਗਾਏਂ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਬ ਹੀ ਕੂਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜਾਂ ਕਾ ਤਵੱਕਫੁ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫੌਜ ਆਇ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਅਰਜ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਡਿਰੋਲੀ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਦੁਮੁੱਢੇ ⁴ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਉਸ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਸੀ ਅਰਜ ਕਰ ਭੇਜੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫ ਫੌਜਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੂਰ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਜਦੀਕ ਹੋਇ ਰਹਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਦਿਲ ਸੀਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਇਕਬਾਲ ਕੀ ਬਿਲੰਦੀ ਚਾਹਿਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕੀ ਬੁਤਾਇਤ ਸੈ ਹਿਦੇਸਾ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਖਾਵਿੰਦੁ ਨੇ ਕਹੀ ਕਰੇਗਾ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ॥ ਜਿਸ ਉਪਰ ਸਾਇਆ ਸਾਹਬ ਕਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਓਹੁ ਮਾਨਿੰਦ ਚਰਾਗ ਕੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥

¹ To convince Fateh Singh of the truth in his assertion Sansar Chand even offered to swear by the flames of the Jawala Mukhi temple (*Jawālā Jī kiān lātān*).

² Naurang Singh went back with Fateh Singh's reply which clearly stated that Sansar Chand had not reciprocated the help extended by Bhag Singh, and that Fateh Singh no longer believed his promises which had been violated in the past, and that he now shared in the victories of Ranjit Singh whose ascendancy ensured his own ascendancy. In the end, Fateh Singh plainly told Sansar Chand that raising the siege of Darauli was the only way in which a recourse to arms could be avoided.

³ Sansar Chand flew into a rage over Fateh Singh's reply. Confident of his numerical superiority (*zāhariat kiān faujān*), Sansar Chand wrote to his men on the spot not only to push the siege of Darauli but also to conquer other places belonging to Fateh Singh.

⁴ Village Damuda situated at a distance of 2 miles from Darauli, was founded by one Piru who, originally a resident proprietor of Darauli, had got two-fifth share of the land of the new village. Hence, the name (*da*=two, *mūda*=fifth): *Revenue Records of Jullundur District*, Hadbust. No. 640 (1884-85).

ਤੇ ਅੰਧਕਾਰੁ ਏਤਾ ਫਿਲਾਇ ਮੈਂ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਚਰਾਗ ਕੀ ਰੁਸਨਾਈ ਮੈਂ ਫਿਲਫੋਰ ਦੂਰ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਤਨਹਾਇ ਹੋਇ ਕੇ ਖਾਵਿੰਦ ਕੀ ਤਰਫ ਲਾਗੇ ਧਯਾਨ ਕਰਨੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੀ ਪਨਾਹ ਉਪਰ ਅਪਨੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰੀ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਾਸ ਕ੍ਰਿਪਾਨਵ ਲੇਸ ਕਨਹੋਤ ਕੁਲਸਤ੍ਰਿਨ ਤੂਲ ॥ ਖਲ ਬਲ ਬਲਦਾਹਨ ਦਹਨ ਜੈ ਗਿਰਧਰ ਸੁਖ ਮੂਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਨ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਕਰਕੇ ਲੇਸ ਤੇ ਬਜ੍ਞ ਭੀ ਤ੍ਰਿਣ ਸਮ ਹਵੈ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸਮਨੋਂ ਕੀ ਸੇਨਾ ਰੂਪ ਜੋ ਬਨਤਾ ਕੇ ਦਾਹਨ ਕੋ ਅਗਨ ਸਮ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗਿਰਧਾਰੀ ਜੀ ਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ॥ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਫੌਜ ਉਨ ਕੀ ਕਹੀ ਕੋ ਚੜੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਦਸਵੰਧੀ ਦਾਰੋਗੇ ਕੋ (f. 109 b) ਹੁਕਮ ਹੂਯਾ ॥ ¹ ਜੋ ਤੂੰ ਬਮੈ ਫੌਜ ਕੇ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਪਹੁਚੇਗਾ ਅਰੁ ਜੇ ਤੇਰੀ ਤਰਫ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜੋਰ ਪੜਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਾਂ ਪਹੁਚਾਂਗੇ ॥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਫ ਲੜਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਬਡੀ ਦਲੇਰੀ ਸੈ ਚੜਯਾ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਫ ਫੌਜ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੀ ਆਈ ਸੀ ॥ ਉਹਾਂ ਕੋ ਹੀ ਏਹ ਹੂਏ ਨਲੇ ਖੁਸਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਉਨਾ ਫੌਜ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਨਲੇ ਕੇ ਪਾਰ ਉਤਰਨੇ ਦੇਵੋ ॥ ਅਰੁ ਹਮ ਲੜਨੇ ਕੋ ਨਹੀਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਦਰੋਗੇ ਕਹਾ ਯੇਹ ਫੌਜ ਹਜ਼ੂਰ ਕੀ ਹੈ ਸੋ ਮਾਨਿੰਦ ਦਰਆਯੁ ਕੇ ਉਮੰਡੀ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੇ ਤਰਨੇ ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੀ ਜਿੰਦਗਾਨੀ ਕਾਯਮ ਰਹੇਗੀ ਸੋ ਨਲੇ ਕੇ ਉਤਰਨੇ ਕਾ ਦਾਈਯਾ ਕਰੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹੁ ਜੋਸ ਮੈਂ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਵਾਸਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੇ ਆਗੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਯਕਦਿਲ ਹੋਇ ਕਰ ਬਡੀ ਸਾਬਤੀ ਸੈ ਘੋੜਯਾਂ ਕੋ ਤੇਜ ਕਰਕੇ ਉਨ ਕੇ ਉਪਰ ਹੱਮਲਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਨਿਗਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਕੇ ਨਿਮਕ ਉਪਰ ਰਾਖੀ ॥ ਤਿਸ ਵਖਤ ਜੋ ਧੂੜ ਉਠੀ ਹੈ ਜੋ ਦਰਮਯਾਨ ਆਸਮਾਨ ਕੇ ਛਾਇ ਗਈ ਹੈ ॥ ਸੋ ਧੂਰ ਨਹੀਂ ਮਾਨੋ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕਾ ਦਲ ਜੋ ਏਕ ਬਡਾ ਬਨ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਦਾਹਨੇ ਕੋ ਜੋ ਆਪ ਕਾ ਅਗਨ ਕੇ ਮਾਨਿੰਦ ਤੇਜੁ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕਾ ਯਹ ਧੂਮ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਅਵਲ ਤਾਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਨਜਦੀਕੋਂ ਚਲੀਆਂ ਤੇ ਘੋੜਯਾਂ ਤੇ ਜੁਵਾਨਾ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸਮਸੇਰਾਂ ਖੈਂਚ ਕੇ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਰਣ ਰੰਗ ਮੈਂ ਉਨਮੱਤ ਫੀਲੋਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਬਹਾਦਰ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੋ ਅਪਨੀ ਅਪਨੀ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀ ਲਾਜ ਰੂਪੀ ਜੰਜੀਰਨ ਸੋਂ ਜੁਗਤ ਹੂਏ ਏਕ ਪਗ ਭੀ ਪੀਛੇ ਕੋ ਨਹੀਂ ਧਰਤੇ ॥ ਤੇ ਬਹੁਤਯਾਂ ਕੋ ਸਮਸੇਰਾਂ ਤੇ ਨੇਜਯਾਂ ਕੇ ਬਾਰ ਕੀਏ ॥ ਤਬ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਤਨੋਂ ਤੇ ਰੁਧਰ ਚਲਤਾ ਕੈਸਾ ਸੋਭਤਾ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਲਾਖ ਕੇ ਰੰਗ ਕੇ ਭਰੇ ਹੂਏ ਮਾਟੋ ਸੈਂ ਧਾਰਾ ਚਲਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਰੰਗ ਮੈਂ ਰੰਗੇ ਹੂਏ ਅੰਗ ਐਸੇ ਸੋਭਤੇ ਹੈਂ ॥ ਮਾਨੋ ਰਣ ਰੂਪੀ ਬਨ ਮੈਂ ਕੇਸੂ (f. 110 a) ਫੂਲੇ ਹੈਂ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਬੇਤਹਾਸਾ ਭਾਗ ਚਲੇ ॥ ਤੋ ਉਨ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਰਕਰਦੇ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਉਨਕੇ ਪੀਛੇ ਅਟਕੇਂ ਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਉਨ ਉਪਰ ਹੱਮਲਾ ਕਰਾ ਤੇ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਹੂਏ ਤਾਂ ਉਨਾ ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਕੁਸ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਜਾਇ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਬੇਸ ਬੇਸ ਜੁਵਾਨ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹੁ ਬੇਤਹਾਸਾ ਭਾਗੇ ॥ ਤੇ ਡਰੋਲੀ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੇ ਬਾਂਈ ਤਰਫ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਕੇ ਠਹਰੇ ਤੇ ਉਹਾਂ ਲੜਾਈ ਲਾਗੀ ਹੋਣੇ ॥ ਤੇ ਉਹ ਲਾਸਾਂ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਹੀ ਛੋਡ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਲੜਾਈ ਹੋਤੀ ਹੈ ਦਾਰੋਗੇ ਕੀ ਤਰਫ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਜਲਦੀ ਸੈ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਫੌਜ ਭੀ ਰਲਤੀ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਗਾਉਂ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਇਕੁ ਖੁਸਕ ਨਲਾ ਸਾ ਜਦ ਉਹੁ ਲੰਘੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਤੇ ਪਿਆਦੇ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੂਰ ਪਰਾ ਕਰਕੇ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਂਈ ਤਰਫ ਕਿਲਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋ ਉਨਾ ਮੋਰਥੇ

¹ It may be interesting to note that Darogha Daswandhi, who was perhaps the superintendent of Fateh Singh's stables (f. 86a & n.4, above), was now asked to lead the attack. In fact, it is likely that the services of a person could be utilised in different ways on different occasions. See also, Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter VI.

ਲਾਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦਾਂਈ ਤਰਫ ਗਾਂਉ ਬਡਾ ਸੀ ਅਰੁ ਗਾਂਉ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਖਾਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਰ ਮੈਂ ਮੋਰਚੇ ਸੇ ॥ ¹
 ਤੇ ਜਬ ਲੜਾਈ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਗਾਂਵ ਕੋ ਭੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਉਨਕੀ ਤਰਫ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ
 ਪੂਛਿਆ ਜੋ ਅੱਵਲ ਏਨਾ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰੀਏ ਕੇ ਮੋਰਚਯਾਂ ਉਪਰ ॥ ² ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਤਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਮੋਰਚਯਾਂ ਪਾਸ
 ਚਲ ਕੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਛੋੜ ਕੇ ਪਿਆਦੇ ਹੋਇ ਕਰ ਮੋਰਚੇ ਮਾਰੀਏ ॥ ॥ ³ ਜਦ ਮੋਰਚੇ ਉਠ ਜਾਵੇਂਗੇ ਤਾਂ ਫਤੇ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗੀ ॥
 ਤੇ ਸਹਜ ਸਿੰਘ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋਨਸੇ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ ਹੈਂ ਜਬ ਅਸੀਂ ਮੋਰਚੀਂ ਲੜੇਂਗੇ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਸਾਡੇ ਸਾਬ
 ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਇ ਲੜੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਜੇਤਾ ਚਿਰੁ ਏਨਾ ਕੋ ਨਾ ਭਗਾਈਏ ਓਤਨਾ ਚਿਰੁ ਕਿਲੇ ਕੀ ਖਲਾਸੀ ਹੋਤੀ ਨਿਗਾ ਨਹੀਂ
 ਆਵਤੀ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਆਪ ਆਗੇ ਹੁਏ ਤੇ ਬਾਦੁਖਾਂ ਆਪ ਭੀ ਚਲਾਵਤੇ ਜਾਵੇਂ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ॥
 ਤੇ ਓਨਾ ਕੀ ਤਰਫ ਤੁਰੇ ਭੀ ਜਾਵੇਂ ਤੇ ਅਗਲੀ ਤਰਫੋਂ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਚੱਲਨ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਏਕ ਕਾਲੇ
 ਖਾਂ ਅਰੁ ਇਕੁ ਸਸਤੀਆਂ ਕਸ ਕਸ ਦੇਵੇਂ ॥ ⁵ ਤੇ ਆਪ ਚਲਾਵਨ ॥ (f. 110 b) ਤੇ ਆਪ ਭੀ
 ਕਸ ਕਸ ਕੇ ਚਲਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਨਾ ਸੈ ਬਾਦੁਖਾਂ ਸੇ ਤਾਂ ਬਰਸਰ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ ॥
 ਏਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਐਸ ਤਰਾਂ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਬਹੁਤਯਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦੁਖਾਂ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਤਾਂ ਲੜਨ ਵਾਲੇ
 ਥੋੜੇ ਰਹ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਯੇਹੀ ਨੇਕ ਹੈ ਜੋ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਆਸ ਉਪਰ ਸਮਸੇਰਾਂ ਖੈਂਚ ਕਰ
 ਉਨ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹੋਇ ਜਾਈਏ ॥ ਜੋ ਕਛੁ ਨਾਰਾਯਣ ਚਾਹੇਂਗਾ ਸੋ ਹੋਇਗਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਆਪ ਬਚ ਰਹੇ ਤਾਂ ਲੜਾਈ
 ਇਨਾ ਕੀ ਚਲ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਹਿਮੇਸਾਂ ਅਗੇ ਹਿੰਮਤਾਂ ਕਰਤੇ
 ਰਹੇ ਹੋ ॥ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰਤੇ ਸੇ ਜੋ ਏਸ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਸਾਡੀਆਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਦੇਖਣੀਆਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਕਿਸੀ ਨੇ ਮੁੜਨਾ ਨਹੀਂ
 ਸਮਸੇਰ ਮਯਾਨ ਸੈਂ ਬਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਦੁੜਾਂਇ ਕੇ ਉਨ ਕੇ ਉਪਰ ਜਾ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਿਤਨੇ
 ਕੁ ਫਰਕ ਸੇ ਸਭਨਾਂ ਸੀ ਆਗੇ ਸੇ ॥ ⁶ ਜਬ ਉਨ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਓਨਾ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਾਦੁਖਾਂ
 ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਐਸਾ ਧੁੰਆਂ ਹੁਯਾ ਤੇ ਗਰਦ ਉਠੀ ਜੋ ਕੁਛ ਮਾਲੂਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਵਖਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੇ ॥ ਤਬ ਬਹਾਦਰਾਂ
 ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕੰਸਨਕੰਦਨ ਨੰਦਨੰਦਨ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਅਰੁ ਹਜ਼ੂਰ ਕੇ ਨਿਮਕ ਕੇ ਜੋਰ ਸੈਂ ॥ ਏਹ ਦੁਸਮਨਾਂ
 ਕਾ ਸੰਪੂਰਨ ਦਲ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਸੀ ਬਿਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਜੀਵਤੇ ਹੁਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭੀ ਚਰਣ ਪੀਛੇ ਕੋ ਨਹੀਂ ਧਰੇਗਾ ॥
 ਹੁੰਡ ਅਰੁ ਮੁੰਡ ਮੈਂ ਆਜ ਹਮ ਇਸ ਜਮੀਨ ਕੋ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਰੁਧਰ ਸੋਂ ਲਾਲ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਅਪਨੇ ਖਾਵਿੰਦ ਕੇ ਕਾਜ
 ਆਜ ਰਣ ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਾਨ ਜਾਮੇਂਗੇ ॥ ਸੋ ਪਰਮ ਪਦ ਪਾਵੇਂਗੇ ॥ ਜੋ ਬਚੇਂਗੇ ਸੋ ਮਰਾਤਬੇ ਅਰੁ ਬਡਿਆਈ ਪਾਵੇਂਗੇ ॥
 ਇਸ ਤੇ ਆਜੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ⁷ ਨੇ ਹਮ ਕੋ ਦੋਉ ਤਰਾਂ ਪਰਮ ਨਿਧ ਬਖਸੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਐਸੇ ਤਿਨਾ

¹ The reference is to the fortified 'village' of Darauli which also had a moat around. It was held by Sansar Chand's men at this time.

² Fateh Singh again consulted his associates as to whether they should attack the besiegers or those inside the fortified village.

³ It may be noted that in order to take the intrenched positions of the besiegers, it was preferred to fight on foot.

⁴ It was eventually decided to first take the fortified village which was nearer than the fort, lest the enemy should attack from the rear.

⁵ Fateh Singh's weapon-keeper (*shastaria*) and another person were loading the muskets while Fateh Singh fired at the enemy.

⁶ The numerical superiority of the enemy ultimately obliged Fateh Singh and his men to leave the muskets and resort to a desperate charge with swords in hand.

⁷ It may be pointed out that it is the first reference to Guru Gobind Singh in this work.

ਕੇ ਦਿਲ ਕਾ ਹੁਲਾਸਾ ਜਾਨ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਵਰਧਨ ਧਾਰੀ ਜੀ ¹ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ ਕੋ ਸੁਮਰਣ ਕਰਕੇ ॥
 ਤੇ ਓਨਾ ਜੋ ਘਬਰਾਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਐਸਾ ਖਾਵਿੰਦ ਕਾ ਕਰਮ ਹੂਆ ਜੋ
 ਮਾਲੂਮ ਨਾ ਕਿਸ ਤਰਫ ਗਈਆਂ ॥ ਤੇ ਜਿਨ ਕੋ ਖਾਵਿੰਦ ਨੇ ਫਤਾ ਦੇਣੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਉਸ ਤਰਫ ਹਥਿਆਰ
 ਭੀ ਕਮ ਲਗਤੇ ਹੈਂ ॥ ਐ ਪਰੁ ਤੋ ਭੀ ਘੋੜੇ ਜਵਾਨ ਵਾਫੁਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਖਮੀ ਭੀ ਵਾਫੁਰ (f. 111 a)
 ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਦੋਇ ਦੋਇ ਭੀ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਪਾਂਚ ਪਾਂਚ ਛੇ ਛੇ ਭੀ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਇਸ
 ਵਾਸਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮਾਲੂਮ ਨਾ ਹੂਈਆਂ ॥ ਜੋ ਜੇਤੀਆਂ ਚਾਲੀਆਂ ਸੀਆਂ ਜੇ ਕਦਰੇ ਭੀ ਲਾਗਤੀਆਂ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਕੋ
 ਕਬ ਓਮੈਦ ਸੀ ਬਚਣੇ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਕਰੀਬ ਹੋਕਰ ਹਥਿਆਰ ਹੂਏ ॥ ਤਬ ਬਹਾਦਰ ਜੋ ਦੋਉ ਤਰਫ
 ਤੇ ਉਤਸਾਹ ਸੋ ਉਮੰਡ ਉਮੰਡ ਕੇ ਬਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਸਘਨ ਘਨੋ ਕੀ ਘਟਾ ਹੈ ॥ ਸਮਸੇਰਾਂ ਕੀ
 ਚਮਕ ਸੋਈ ਦਾਮਨੀਆਂ ਕੀ ਦਮਕ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦੂਖਾਂ ਜੋ ਚਲਤੀਆਂ ਹੈਂ ਸੋਈ ਕੜਕ ਸੋ ਬੀਜੁਰੀਆਂ
 ਕੇ ਪਾਖਾਨ ਪਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੀਲ ਅਰੁ ਘੋਰਯੋਂ ਕੇ ਜੋ ਸਬਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਘਨੋ ਕੀ ਘੋਰ ਗਰਜਨਾ ਹੈ ॥
 ਰੰਗ ਰੰਗ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੋ ਜੋ ਠਹਰਾਨ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਇੰਦ੍ਰ ਕੇ ਧਨੁਖ ਚੜੇ ਹੈਂ ॥ ਧੂਰ ਕੋ ਜੋ ਪੂਰ ਛਾਯੋ ਹੈ ॥
 ਜਿਸ ਨੇ ਸੂਰ ਕੋ ਭੀ ਨੂਰ ਵਕ ਲੀਯੋ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਜਲ ਧਾਰਾ ਸੀ ਹੈ ॥ ਤੀਛਨ ਜੋ ਤੀਰ ਅਰੁ ਨੇਜੇ ਆਦਿ
 ਚਲਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਬਰਖਾ ਕੀ ਬੂੰਦੇਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਜੋ ਕੋਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕਾ ਬਾਰ ਬਿਨਾ ਬਾਰ ਸੈ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥
 ਸੋਈ ਝਰੀ ਸੀ ਲਗ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਐਸੋ ਘੋਰ ਬਰਖਾ ਸਮ ਕਠੋਰ ਰਣ ਰੰਗ ਕੋ ਜੋਰ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ
 ਸਰਦਾਰ ਅਰੁ ਬਹਾਦਰ ਮਾਨਿੰਦ ਰਾਜਹੰਸ ਤੇ ਹੰਸੇ ਕੀ ॥ ਜਬ ਓਹੁ ਭਾਗ ਚਲੇ ਤੇ ਏਹ ਉਨ ਮੇਂ
 ਰਲੇ ਹੀ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਹੋਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਗਾਂਵ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਸੈ ਉਨਕੀਆਂ ਦੋਇ ਤੋਪਾਂ
 ਚਲਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਜਬ ਓਹੁ ਦੂਰ ਸੀ ਭਾਗੇ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਸੇ ॥ ਓਨਾ ਤੋਪਾਂ ਗਾਂਵ ਕੇ ਅੰਦਰ ਕਰ
 ਲਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਹੁ ਨੱਠ ਕੇ ਗਾਂਉ ਕੀ ਜੋ ਖਾਈ ਸੀ ਓਸ ਮੈਂ ਟੱਪ ਕੇ ਜਾਇ ਖੜੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ
 ਆਗੇ ਗਾਂਉ ਮੈਂ ਸੇ ਓਨਾ ਤੇ ਏਨਾ ਭੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਐਸਾ ਗੁਬਾਰ ਉਹਾਂ ਭੀ ਹੂਆ ॥
 ਜੋ ਕੁਛੁ ਮਾਲੂਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਉਹਾਂ ਭੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸਭਨਾਂ ਸੀ ਜੋ (f. 111b) ਆਗੇ
 ਜਾਤੇ ਸੇ ਤੇ ਜਿਸ ਖਾਈ ਗਾਂਉ ਕੀ ਮੈਂ ਓਹੁ ਟੱਪ ਕੇ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਓਸ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੇ ਉਪਰ ਦੀ ਘੋੜਾ
 ਆਪ ਨੇ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਦੂਖਾਂ ਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਚਲਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਪਿਛਲੀ
 ਰਾਂਦ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ॥ ਪਰੁ ਮਾਸ ਮਾਸ ਹੀ ਨਿਕਸ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਇਕ ਬਾਦੂਖ ਹੰਨੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਗਈ ਤੇ ਸੁਖ
 ਬਚੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਬਡੇ ਬਡੇ ਟਾਹਣ ਪਿੱਪਲ ਕੇ ਕਾਟੇ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਮੈਂ ਘੋੜੇ ਕੀ ਲਾਤ ਫਸ ਗਈ ॥ ²
 ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਬੈਠ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੇ ਤਾਂ ਓਹ ਦੌੜ ਕੇ ਆਪ ਕੀ ਤਰਫ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ
 ਕੇ ਦਸਤ ਦਰਮਯਾਨ ਜੋ ਸਮਸੇਰ ਖੈਂਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ਸੋ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਸੈਫ ਕੋਟੜੇ ³ ਕੀ ਤਰਾਂ ਹਾਥ ਕਰੇ ॥ ਤੇ
 ਘੋੜਾ ਖੜਾ ਹੋਇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਫੇਰ ਘੋੜਾ ਚੁਸਤ ਕਰ ਕੇ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਤਲਵਾਰ
 ਚਲਾਵਣ ਉਪਰ ਜਬ ਆਏ ਤਾਂ ਓਹੁ ਜਿਤਨੇ ਕੁ ਖਾਈ ਮੈਂ ਸੀ ਨਿਕਲੇ ਸੇ ਫੇਰ ਓਹਾਂ ਖਾਈ ਮੈਂ ਹੀ
 ਟੱਪ ਪਏ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕਾ ਡੇਰਾ ਗਾਂਵ ਸੀ ਪੀਛੇ ਦੂਰ ਸੀ ਤੇ ਡੇਰੇ ਉਨ ਕੇ ਕਾ ਝੰਡਾ ⁴ ਆਪ ਕੀ ਨਿਗਾ ਪੜਾ ਤਾਂ

¹ This juxtaposition of Guru Gobind Singh with Govardhan Dhari or Krishna is interesting.

² It may be noted that Sansar Chand's forces had cut the trunks und branches of the *pīpal* trees perhaps to cause obstruction in the way of the charging enemy.

³ The phrase *saif-kotra* seems to refer to a particular skill in swordsmanship. For some detail, see ff. 137a - b, below.

⁴ It seems that every *derah* had a flag of its own.

ਆਪ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਆਈ ॥ ਜੋ ਏਹ ਤਾਂ ਭਾਗ ਕੇ ਖਾਈ ਮੈਂ ਹੋ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਜਲਦੀ ਸੈ ਡੇਰੇ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਾਬ ਪਾਂਚ ਅਸਵਾਰ ਪਹੁਚੇ ॥ ਜਮਈਯਤ ਸਿੰਘ ਜਮਾਦਾਰ ॥ ਤੇ ਮਿਰਜਾ ਵਿਗੈਰੇ ਚਾਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਰੁ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਜੋ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਮਾਲੂਮ ਨਾ ਹੂਆ ਜੋ ਆਪ ਉਸ ਤਰਫ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ਜਬ ਜਾਇ ਕੇ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਕੋਈ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਆਦਮੀ ਨਿਗਾ ਆਏ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਸਭ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਸੇ ਤੇ ਕਹੀ ¹ ਭੀ ਉਨਾ ਕੀ ਬਾਹਰ ਗਈ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਓਨਾ ਵਡਾ ਬਾੜਾ ² ਕੀਆ ਹੂਯਾ ਸਾ ॥ ਆਗੇ ਕੇ ਸਬ ਖੂਨ ਕੇ ਖੌਫ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਵਾੜੇ ਕਾ ਫਲਾ ³ ਦੇ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਵਾੜੇ ਕੋ ਆਗ ਲਗਾਇ ਦੇਹੋ ਤਾਂ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਵਾੜਾ (*f. 112 a*) ਗਿੱਲਾ ਹੈ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਫਲਾ ਖੋਲੋ ਤੇ ਫੌਜ ਭੀ ਆਵਤੀ ਹੈ ਤੇ ਡੇਰਾ ਐਨਾ ਕਾ ਲੂਟ ਲਈਏ ॥ ਤਾਂ ਕਿਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਪੀਛੇ ਸੀ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਤਹਾਂ ਫੇਰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਮਕਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜੋ ਲੜਾਈ ਕਾ ਸਾਡੇ ਪੀਛੇ ਫੇਰ ਜੋਰ ਪੜਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਈਹਾਂ ਅਸੀਂ ਲੜਾਈ ਹੀ ਵਾਸਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹਾਂ ਜਹਾਂ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜੋਰ ਹੋਵੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਚਲੀਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਸੀ ਆਪ ਗਾਂਉ ਕੀ ਖਾਈ ਕੇ ਉਪਰ ਸੀ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਪੀਛੇ ਹੋਰ ਭੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਉਸੀ ਰਸਤੇ ਸੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਗੜਵਾਲਾ ਭੀ ਉਸੀ ਰਸਤੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੋ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਭੀ ਬਾਦੂਖ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਏਸ ਕਾ ਗਿਰਾ ਤੇ ਏਹ ਘੋੜੇ ਕੇ ਤਲੇ ਆਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਖਾਈ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਆਇ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਮਰਤਾ ਬਾਦੂਕ ਹੀ ਸੈ ਰਹਾ ਸਾ ॥ ਪਰੁ ਓਨਾ ਭੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਨੂਰਮਹਲੀਏ ਨੇ ਏਸ ਕੇ ਪਾਸ ਆਇ ਕੇ ਤੀਰ ਮਾਰੇ ਤੇ ਇਸ ਕੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਭੀ ਬਾਦੂਖ ਲਾਗੀ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਘੋੜਾ ਗਿਰਾ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਹੋਰੁ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਚੜਿਆ ਤਾਂ ਓਹ ਘੋੜਾ ਭੀ ਓਹਾਂ ਹੀ ਬਾਦੂਖ ਸੈ ਮਾਰਾ ॥ ਤੇ ਸਹਜ ਸਿੰਘ ਭਕਨੀਏ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਤੀਰ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਜੋ ਆਪ ਕੇ ਮਾਮੂ ਸੇ ਸੋ ਕੁਸ ਕੁ ਅਸਵਾਰ ਸੈਂ ਉਹਾਂ ਆਇ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਓਨਾ ਕੇ ਡੇਰੇ ਸੇ ਹਟ ਕੇ ਆਏ ਉਹਾਂ ਹੀ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਸੈਂ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੀ ਪਿਆਦ ਭੀ ਬਾਹਰਿ ਵਾਫਰ ਨਿਕਲੀ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਭੀ ਵਾਫਰ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਆਇ ਕੇ ਉਹਾਂ ਬਡਾ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜੋਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਨੇੜ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸਵਾਜ ਖਾਂ ਪਠਾਣ ਅਲਾਉਲਖੁਰ ⁵ ਕਾ ਓਹੁ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅਵਾਜ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਚੁਪ ਹੋ ਰਹਾ ਤੇ ਓਹ ਗਸ ਮੈਂ ਸਾ ਫੇਰ ਜਬ ਓਸ ਕੋ ਹੱਸ ਆਈ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬਾਦੂਖ ਲਾਗੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਖੂਨ ਨਹੀਂ ਜਾਰੀ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਆਇ ਕੇ ਦੋਇ

¹ Foraging (*kahī*) seems to have been a regular feature of the military activity of the period.

² The heavy baggage and other equipment of Sansar Chand's men was kept in an enclosed *derah*, away from the field of operations.

³ *Phalā*, or the wicker gate of the *wārā*, was shut by those inside on the approach of Fateh Singh.

⁴ It seems that the wood used for enclosing the encampment was deliberately dampened so that it would not catch fire even if the enemy attempted to burn it down.

⁵ It has not been possible to identify this Sawaj Khan of Alawalpur. The detailed description of the Pathans of Alawalpur given by Bute Shah, however, does not contain any name even remotely resembling the one in question : see, Bute Shah, *Tārīkh-i-Panjab*, MS, III, 145.

(f. 112 b) ਬਾਦੁਖਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਕੇਤੇ ਕੁ ਜੁਵਾਨ ਆਪਸ ਦਰਮਯਾਨ ਬੀਚ ਮਦਾਨ ਕੇ ਬਾਤਾਂ ਕਰੇ ਜੋ ਜਹਾਂ ਹਮ ਬਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਸੈ ਜਾਣਾ ਸਾ ਉਹਾਂ ਆਪ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਭੀ ਮੁਸਕਲ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਮੈਂ ਹਮਾਰੀ ਖੂਬੀ ਕਯਾ ਰਹੀਂ ॥ ਤੇ ਖੰਦਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਹਮ ਭੀ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਦੀਵਾਰ ਹੈ ਜੋ ਲਚਾਰ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹੱਮਲਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਤਹਾਂ ਤਲਵਾਰ ਕੇ ਅਪਾਰ ਬਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਕੈਸੀ ਉਪਮਾ ਭਈ ਹੈ ॥ ਕਬਿਤ ॥ ਪ੍ਰਗਟ ਝਟਤ ਜੋਸ ਰੋਸ ਕੋਸ ਬੀਬਕਾ ਤੇ ਕਾਨਨ ਅਨੀਨ ਘਨਘੋਰ ਘੋਰ ਲੇਤ ਹੈਂ ॥ ਦੇਰਨ ਕਰਤ ਹੇਰਨਿ ਕਰਨਿ ਵੈਰਨ ਮੈਂ ਝਪਟ ਝਪਟ ਮਰਦ ਗਰਦ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈਂ ॥ ਕੜਕਤ ਹਾਡ ਬਾਢ ਉਛਰ ਦਰਾਜੀ ਧਸੇ ਕਾਤਰ ਸਿਯਾਰ ਦਿਲ ਭੂਰ ਭਯ ਭੇਤ ਹੈ ॥ ਦੁਵਨ ਅਬੁੱਧ ਜੁੱਧ ਉੱਧਤ ਦੁਰਦ ਭੂਪ ਸਮਸੇਰ ਸਸਸੇਰ ਜੋਰ ਕੇ ਬਿਜੇਤ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਬੁੱਧ ਜੋ ਬੈਰੀ ਹੈ ਜੁੱਧ ਮੈਂ ਉਧਤ ਹੁਏ ਸੋਈ ਦੁਰਦ ਫੀਲ ਹੈ ॥ ਆਪ ਕੀ ਜੋ ਸਮਸੇਰ ਹੈ ਸਮਾਨ ਸੇਰ ਕੇ ਸੋ ਤਿਨ ਕੇ ਜੋਰ ਕਰਕੇ ਜੀਤਤ ਹੈ ॥ ਕੈਸੇ ॥ ਰੋਸ ਕੇ ਜੋਸ ਸੈ ਮਯਾਨ ਰੂਪੀ ਗਲੀ ਤੇ ਸੀਘ੍ਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਕੇ ਸੈਨਾ ਰੂਪੀ ਜੋਬਨ ਹੈ ॥ ਸਘਨ ਤੇ ਘੋਰਤਾ ਮੈਂ ਘੋਰ ਲੇਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਬੁਹੋਂ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਨਿਵੇਰਨੇ ਮੈਂ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ॥ ਝਪਟ ਸੋ ਝਪਟ ਕਰਕੇ ਮਸਲ ਕੇ ਗਰਦ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਸੋ ਤਿਸ ਕੀ ਬਾਢ ਰੂਪੀ ਜੋ ਦੰਤੋਂ ਕੀ ਪੰਗਤ ਹੈ ਤੀਛਨ ਸੋ ਜਬ ਤਿਨ ਕੇ ਸਰੀਰੋ ਮੈਂ ਧਸਤ ਹੈ ਤਬ ਹਾਡ ਕੜਕਤ ਹੈ ॥ ਤਬ ਕਾਇਰੋ ਕੇ ਦਿਲ ਜੋ ਸਯਾਰ ਕਯਾ ਗਿੜ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਬਡੇ ਭੈ ਮੈਂ ਭੇਦਤ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਭਾਗ ਕੇ ਖਾਈ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਮਾਮੂ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਆਪ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੀ ਵਾਗ ਫਕੜੀ ਤੇ ਕਹਾ ॥ ਅਬ ਤਾਂ ਖੜੇ ਹੋਵੋ ॥ ਤੇ ਹਮ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਖਫਾ ਹੁਏ ਤੇ ਵਾਗ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਗਾਂਉ ਕੀ ਤਰਫ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਅਰਜ ਕੋਈ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਆਜੁ ਕੀ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਜੋ ਹੋਣਾ ਹੈ ਸੋ (f. 113 a) ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਨੈਨਨ ਮੈਂ ਜੋ ਰੋਸ ਕੀ ਅਰੁਣਾਈ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕੈਸੀ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਯਥਾ ਸਵੈਯਾ ॥ ਬਲਸਾਰ ਰਪੂਤ ਮਨੋ ਮਨ ਸਯੋ ਨਿਜਿ ਪਾਸ ਨਿਵਾਸ ਸਰੋਜ ਸੁਹਾਵੈ ॥ ਕੁਮਤੀ ਮਤਰਾਤ ਬਿਤੀਤ ਭਈ ਉਤਸਾਹ ਬਿਦਾ ਕਰ ਭਾ ਸਰਸਾਵੈ ॥ ਗਨ ਦੁਸਟ ਕਮੋਦ ਅਮੋਦ ਭਯੋ ਕਵਿ ਕੋਵਿਦ ਕੋਕ ਪੁਮੋਦ ਬਧਾਵੈ ॥ ਰਣ ਰੰਗ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਪ੍ਰਵੇਸਤ ਨੈਨਨ ਮੈਂ ਅਰੁਣੇ ਦੈਛਾਵੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੰਗ ਮੈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ ਹੋਤੇ ਹੁਏ ਸੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਕੇ ਨੈਨੋਂ ਮੈਂ ਅਰੁਣ ਕੇ ਉਦੈ ਛਾਯੋ ਹੈ ॥ ਸੂਰਜ ਤੇ ਆਗੇ ਅਰੁਣ ਉਦੈ ਹੋਤੁ ਹੈ ॥ ਤਬ ਬਲ ਕੀ ਰਾਸ ਜੋ ਬੈਰੀਓ ਕੋ ਸੰਬੁਹ ਰੂਪੀ ਅੰਧਕਾਰ ਸੋ ਨਾਸ ਭਯੋ ॥ ਅਰੁ ਸਮੀਪ ਰਹਨੇ ਵਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋਈ ਕਮਲ ਸੋਭਤੇ ਭਏ ॥ ਖੋਟੀ ਬੁੱਧਵਾਰਯੋਂ ਕੀ ਜੋ ਮਤ ਰੂਪੀ ਰਾਤ ਸੋ ਬਿਤੀਤ ਭਈ ॥ ਉਤਸਾਹ ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਕੀ ਸੋਭਾ ਸਰਸ ਹੋਤੀ ਭਈ ॥ ਦੁਸਟੋਂ ਕੇ ਗਨ ਜੋ ਕੱਮੀਆਂ ਤਿਨ ਕੇ ਦੁਖ ਭਯੋ ॥ ਚਤੁਰ ਜੋ ਕਬੀਸੂਰ ਸੋਈ ਚਕਵੇ ਹੈ ਸੋ ਆਨੰਦ ਕੋ ਬਧਾਵਤੇ ਭਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਕੋ ਜੋ ਮੋਰਚੇ ਸੇ ਉਨ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਾ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਭੀ ਬਡੀ ਲੜਾਈ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਮੋਰਚੇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਓਹੁ ਭੀ ਭਾਗ ਕੇ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਉਠ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਗਾਂਵ ਕੀ ਤਰਫ ਆਏ ਤੇ ਖੰਦਕ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਸੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਬਾਦੁਖਾਂ ਚਾਲੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੋ ਬਾਦੁਖ ਲਾਗੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਹੋਰ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕਰ ਫੇਰ ਨਜਦੀਕ ਗਾਂਉ ਕੇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਫੇਰੀ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕੀਆ ਜੋ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਖਾਈ ਕੇ ਉਪਰ ਜਾਨ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵਾਫੁਰ ਬਾਦੁਖਾਂ ਚੱਲਣ ॥ ਫੇਰ ਜਿਨਾ ਕੋ ਤਾਂ ਲਾਗੇ ਉਨ ਕੋ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਹਟਾਇ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਲੜੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦਰਮਯਾਨ ਭੀ ਗੋਲੀ ਲਾਗੀ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਕੀ ਖਾਵਿੰਦ ਹਿਫਾਜਤ ਕਰੇ ਉਸ ਕੋ ਕਯਾ ਗਮ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਾਰਨ ਵਾਰਕ ਵਾਰ ਚੁੰਹੋ ਤਨ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ॥ ਦੁੰਭੁਜ ਵਾਰ ਕਹਾ ਕਰੈ ਰਖਵਾਰੋ ਭੁਜ ਚਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਵਾਰਕ ਕਯਾ ਰਤੀ ਕੁ ਬਾਰ (f. 113 b) ਕਾ ਭੀ ਹਟਾਵਨਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਕਯੋ ਦੁੰ ਭੁਜਵਾਰੋ ਕਹਾ ਕਰੇਗੇ ॥ ਜਾਕੇ ਚਾਰ ਭੁਜਵਾਰੇ ਰਖਵਾਰੋ

ਵਾਰੇ ਭਏ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਮੁਜਾਹਬਾਂ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕੀ ਦੂਰ ਹੋਇ ਗਈ ਹੈ ॥ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਇਕਬਾਲ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਭੀ ਉਠ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਗਾਂਉ ਕੀ ਦੀਵਾਰ ਅਰੁ ਖਾਈ ਮਾਨਿੰਦ ਕਿਲੇ ਕੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਮਦਾਨ ਮੈਂ ਜਾਇ ਖੜੇ ਹੋਤੇ ਹੋ ਤੇ ਓਹੁ ਦੀਵਾਰ ਮੈਂ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਆਪ ਜੋਖੋਖਾਣੀ ਤੇ ਜੁਵਾਨਾਂ ਕਾ ਲੁਆਵਣਾ ਬੇਮੂਜਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਾਮ ਭੀ ਹੋਣੇ ਲਾਗੀ ਹੈ ॥ ਸਵੇਰੇ ਜੋ ਮਰਜੀ ਹੋਉ ਸੋ ਕਰਨਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਫਰਮਾਵਨ ਜੋ ਰਾਤ ਕੋ ਇਨ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਹੀ ਰਹੀਏ ॥ ਫੇਰ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਡੇਰੇ ਆਵਣੇ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਡੇਰੇ ਕੋ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਰੇ ਆਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਜਖਮੀ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸੇ ਹੋਰ ਤਾਂ ਅੱਵਲ ਹੀ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਇ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾ ਕੋ ਹਥਿਆਰ ਪੀਛੇ ਲਾਗੇ ਸੇ ਓਨਾ ਕੋ ਭੀ ਡੇਰੇ ਕੋ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਸਵਾਜ ਖਾਂ ਕੋ ਜਖਮ ਸਾ ਓਹ ਭੀ ਮੂਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜੋ ਲੜਾਈ ਬਰਖਾ ਸੀ ਹੂਈ ਹੈ ਤਹਾਂ ਭੂਮ ਮੈਂ ਘੂਮ ਘੂਮ ਕੇ ਜੋ ਘਾਯਲ ਏਕ ਏਕ ਪਰ ਏਕ ਏਕ ਹੋ ਕੇ ਗਿਰੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਮਾਨੋ ਪਰਬਤ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਤੇ ਜੋ ਰੁਧਰ ਨਿਕਸਤਾ ਹੈ ਸੋਈ ਝਰਨਯਾਂ ਸੈ ਝਰ ਝਰ ਕੇ ਜਲ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੀ ਨਦੀ ਬਧੀ ਹੈ ॥ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਤੇਈ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਉਨ ਕੇ ਭਾਗੇ ਤੇ ਜੋ ਆਗੇ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਜਾਇ ਜਾਇ ਕੇ ਲਗਾਈ ਸੈ ਰੁਧਰ ਕਰ ਸਥਾਨ ਭਰੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਏਕ ਕਿਨਾਰੇ ਕੋ ਤੋਰ ਕੇ ਨਦੀ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਉਮਗ ਕੇ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਪਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਜੋ ਗਿਰੇ ਹੂਏ ਭ੍ਰਮਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਜਲ ਕੇ ਭੋਰ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਘੋਰੇ ਤੇ ਕਟੇ ਹੂਏ ਜੋ ਮਾਨੁਖੋ ਕੇ ਅੰਗ ਹੈਂ ॥ ਤੇਈ ਜਲ ਕੇ ਜੀਵ ਹੈਂ ॥ ਤੀਰ ਨੇਜੇ ਬਰਛੀ ਆਦਿ ਜੋ ਬੀਚ ਮੈਂ ਵਹਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਸਰਪ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਧਨੁਖ ਜੋ ਤਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇਈ ਤਰੰਗਾਂ ਹੈਂ ॥ ਢਾਲਾਂ ਸੋਈ ਕੱਛੂ ਹੈਂ ॥ ਬਹਾਦਰੋਂ ਕੀ ਮਿੱਝ ਸੋਈ ਝੰਗ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਨਦੀ ਐਸੀ ਚੜੀ ਹੈ ॥ ਜਾਂ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਕਾਯਰ ਕਾਪਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬਹਾਦਰੋਂ ਕੇ ਆਨੰਦ ਕੇ ਤਰੇਗ ਬੁਲੰਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ (f. 114 a) ਤਹਾਂ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਪਸਾਚ ਜੋਗਨੀ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਆਨੰਦ ਮੈਂ ਮਗਨ ਹੂਏ ਖੇਲ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਤੋਪਨ ਧਮਕ ਰੋਪ ਧੋਪਨ ਦਮਕ ਕੁੰਤ ਚਮਕਤ ਚਮਕ ਕੀਰ ਮਕਦਲ ਮਲ ਕੈ ॥ ਬਾਜ ਬਾਜ ਰਾਜ ਰਾਜਿ ਗਜਰਾਜ ਰਾਜ ਰਾਜ ਰਾਜਿ ਸਾਜਸ ਸਮਾਜ ਜਮਰਾਜ ਬਲ ਕੈ ॥ ਰਾਜਨ ਕੇ ਰਾਜ ਮਹਾਰਾਜ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਰਿਪੁਨ ਰੁਧਰ ਆਜੁ ਧਰਾ ਲਾਲ ਥਲ ਕੈ ॥ ਅਮਿਖ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਡਾਰ ਚਾਮੁੰਡਾ ਕੇ ਆਵਨ ਕੋ ਪਾਵੜਾ ਬਿਛਾਏ ਰੁਚ ਮਨੋ ਮਖਮਲ ਕੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤੋਪਾਂ ਕੀ ਧਮਕ ਕੋ ਕਰਕੈ ॥ ਅਰੁ ਰੋਪ ਕਯਾ ਤੀਰ ਅਰ ਧੋਪ ਕਯਾ ਖੰਡੇ ਤਿਨੋ ਕੀ ਦਮਕ ਕਰਕੈ ॥ ਅਰੁ ਨੇਜੇਓ ਕੀ ਚਮਕ ਕਰਕੈ ॥ ਦੁਸਮਨੋਂ ਕੀ ਤਮਕ ਸੋ ਜੋ ਰਮਕ ਹੈ ॥ ਕਯਾ ਆਵਨ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੋ ਦਲਮਲ ਕਰਕੈ ॥ ਅਰੁ ਘੋਰੇ ਤੇ ਉਮਦਾ ਘੋਰੇਆਂ ਕੀ ਜੋ ਪਾਂਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਫੀਲ ਅਰੁ ਉਮਦਾ ਫੀਲਨ ਕੀ ਪਾਂਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਮਾਜਨ ਕੇ ਸਹਤ ਜੋ ਰਾਜ ਕੇ ਸਾਜ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਕੋ ਜਮਰਾਜ ਕਾ ਭੋਜਨ ਕਰਕੈ ॥ ਰਾਜਨ ਕੇ ਰਾਜਾ ਜੋ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੇ ਰੁਧਰ ਸੋ ਆਜ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਲਾਲ ਲਾਲ ਥਲ ਕਰਕੈ ਮਾਨੋ ਚਾਮੁੰਡਾ ਕੇ ਆਵਨ ਕੋ ਪਾਵੜਾ ਭਯਾ ਪਾਂਯਦਾਜ ਮਖਮਲ ਕੇ ਬਿਛਾਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਕੇ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਵਾਸਤੇ ਮਾਸ ਗੋਰ ਕਰਕੈ ॥ ਤੇ ਓਧਰ ਦਾਰੋਗੇ ਸਾਥ ਜੋਨਸੇ ਸੇ ਓਹ ਭੀ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸਾਮ ਕਾ ਵਖਤ ਹੂਆ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਜੋਨਸੇ ਸਰਕਰਦੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹੈਂ ਹਿੰਦੂ ਅਰੁ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਨਾ ਉਪਰ ਦੁਸਾਲੇ ਡਲਵਾਇ ਕੇ ਹਰ ਏਕ ਕੇ ਮਜਬ ਕੀ ਮਾਫਕ ਅੱਵਲ ਮਜਲ ਪਹੁਚਾਓ ॥ ¹ ਤੇ ਕਈ ਬਹਾਦਰ ਖਾਸ ਘੋੜਿਆਂ ਉਪਰ ਗਏ ਸੇ ਤੇ ਹੋਰੁ ਫੌਜ ਦਾਰੋਗੇ ਕੇ ਸਾਥ ਸੀ ਪਚਵੰਜਾ ਘੋੜੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਹੋਰੁ ਡੇਰੇ ਕੇ ਵਾਫਰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਜਵਾਨ ਮਾਰੇ ਤੇ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ॥ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਭਾਈ ² ਕੋ ਦੋ ਬਾਦੂਖਾਂ

¹ It may be noted that the bodies of *sarkardas* killed in action were covered with *dushālās* and cremated or buried with due honours.

² The reference is to Maruf Khan who too was wounded in the battle.

ਕੇ ਜਖਮ ਆਏ ॥ ਤੇ ਤਿੰਨ ਬਾਦੂਖਾਂ ਆਪ ਕੀ ਪੁਸਕੀ ਮੈਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਚਾਰ ਬਾਦੂਖਾਂ ਘੋੜੇ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ॥ (f. 114 b)
 ਤੇ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਕਈਆਂ ਕੋ ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਬਹੁਤੇ ਜਖਮ ਲਾਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸਭਨਾਂ ਕੀ ਗੋਰ ਕਰਵਾਈ ॥
 ਤੇ ਬਖਸਸ ਕਰੀ ਤੇ ਜਰਾਹ ਹਰ ਇਕ ਕੇ ਡੇਰੇ ਭੇਜੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਆਪ ਨਲੇ ਸੀ ਆਗੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥
 ਤੇ ਲੜਨੇ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਉਨਾ ਰਾਤ ਕੋ ਆਧੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਭੇਜੀ ਤੇ ਆਧੀ ਗਾਂਉ ਮੈਂ ਰਾਖੀ ਸੀ ॥
 ਤੇ ਉਨਾ ਉਸੀ ਵਖਤ ਆਦਮੀ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਆਪ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਲੜਤੇ ਹੋ ॥ ਸਾਡੇ ਮੋਰਚੇ ਤਾਂ ਕਲ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਹੀ ਉਠ ਗਏ
 ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਗਾਂਉ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਡੇਰੇ ਕੋ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ² ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਯਹ ਖੋਫ ਸਾ ਜੇਕਰ ਗਾਂਵ ਸੀ ਬਾਹਰਿ ਹੋਈਏ
 ਤੇ ਏਹ ਆਏ ਲੜੇ ॥ ਤਾਂ ਮਦਾਨ ਮੈਂ ਮੁਸਕਲ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਤਾਂ ਮੁਜਾਹਬਾਂ ਉਸ ਕੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਕੇ ਤੋਰ ਦੀਆ ਤੇ
 ਆਪ ਕੀ ਤਾਂ ਸਲਾਹ ਸੀ ਜੇ ਆਜੁ ਫੇਰ ਲੜੀਏ ॥ ਪਰੁ ਮੁਜਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰ ਕੇ ਮਾਕੂਫ ਰਖਾਈ ॥ ³ ਫੇਰ ਉਹੁ
 ਗਾਂਵ ਥੀ ਡੇਰੇ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਡੇਰੇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਨੁਰੰਗ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੇ ਪਾਸ ਸਾ ॥ ਤੇ ਹਲਕਾਰੇ ਨੇ
 ਖਲਾਫ ਹੀ ਜਾਇ ਕੇ ਖਬਰ ਦਈ ॥ ਜੋ ਲੜਾਈ ਫਤੇ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ⁴ ਤੇ ਮੁਜਾਹਬ ਤੇ ਹੋਰ ਜਵਾਨ ਉਸ ਤਰਫ ਕੇ
 ਵਾਫਰ ਮਾਰੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੋ ਮੁਬਾਰਖ ਕਹੀ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਕੁਰਸੀ ਸੈ ਉਠ ਕਰ ਹਾਥ ਪਰ ਹਾਥ
 ਮਾਰੇ ਤੇ ਕਹੇ ਟਿੱਕੇ ਸੈ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਹੁਈ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਮ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦੇਤੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਰੁਬਰੂ
 ਹੋਵੇਗੇ ਤਾਂ ਪੂਛਾਂਗਾ ਜੋ ਅਬ ਤੁਸਾਡੇ ਕੌਨਸੇ ਕਾਮ ਆਈ ਹੈ ॥ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਦੋਸਤੀ ॥ ਤੇ ਕਹੇ ਨੁਰੰਗ
 ਸਿੰਘ ਹਮ ਕਹ ਰਹੇ ਸੇ ਜੋ ਹਮਾਰਾ ਕਹਾ ਮਾਨੋ ਅਬ ਖੁਸ ਹੁਏ ਹੋ ॥ ਤੇ ਅਬ ਮੁਲਖ ਕਾ ਕਯਾ ਕਰੋਗੇ ਤੇ ਕਦੀ
 ਉਸ ਤਰਫ ਜਾਵੇ ਕਦੀ ਉਸ ਤਰਫ ॥ ਤੇ ਕਹੇ ਅਬ ਲਹੌਰ ਲੈਣ ਕੀ ਉਮੈਦ ਹੁਈ ॥ ਜੋ ਏਹ ਲੜਾਈ ਰਸਤੇ ਮੈਂ
 ਬਡੀ ਸੀ ॥ ਜਬ ਏਹ ਫਤੇ ਹੋਇ ਗਈ ਤਾਂ ਅਬ ਮੁਲਖ ਲੈਣੇ ਕੀ ਉਮੈਦ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਤੇ ਉਸੀ ਵਖਤ ਹੋਰੁ
 ਹਲਕਾਰਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੁਸੀਦਾ ਹੀ ਕਹਾ ਜੋ ਲੜਾਈ ਸਿਕਿਸਤ ਖਾਇ ਗਈ ਤੇ ਮੋਰਚੇ (f. 115 a)
 ਉਠ ਖੜੇ ਹੁਏ ॥ ⁵ ਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਗਾਂਉ ਮੈਂ ਘੇਰੀ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਭੀ ਬਚਿਯਾ ਨਾ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਲੜਾਈ
 ਹੁਈ ਸੀ ਓਸੇ ਤਰਾਂ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਉਸੀ ਵਖਤ ਗਮਰੂਪੀ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਮੈਂ ਪੜ ਗਏ ॥ ਤੇ ਨੁਰੰਗ
 ਸਿੰਘ ਦੇਖਯਾ ਜੋ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਕਯਾ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਮ ਰੁਖਸਤ ਹੋਵੋ ॥ ਤੇ ਸਾਡਾ ਭੀ
 ਕੋਈ ਮੋਤਬਰ ਆਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਸਾਡੀ ਤਰਫੋਂ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਹਣੀਆਂ ॥ ⁶ ਤੇ ਲਿਖ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਨੁਰੰਗ
 ਸਿੰਘ ਆਇ ਕਰ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕਹ ਭੇਜਾ ॥ ⁷ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਡੇਰਾ

¹ Fateh Singh got the wounded properly cared for. He also sent surgeons (*jarrāh*) to every *derah*.

² Messengers came from the fortified village held by Sansar Chand's men who now sought peace.

³ It may be noted that the *musāhibs* prevailed upon Fateh Singh and dissuaded him from prolonging the battle.

⁴ Sansar Chand, who had been wrongly informed that his men had been victorious, was jubilant and told Naurang Singh who was still with him, that Ranjit Singh's friendship had proved useless for his master, and that Lahore would soon be enquired now.

⁵ Soon afterwards, Sansar Chand came to know the correct position and was consequently 'drowned in sorrow'.

⁶ It may be noted that Sansar Chand now opened peace talks.

⁷ Fateh Singh sent a message to Sansar Chand's men in the *derah* that they should immediately evacuate their fortified position and retreat.

ਪੀਛੇ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਲੈ ਜਾਹੋ ਤਾਂ ਖੂਬ ॥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਲੜਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਅੱਜੁ ਐਸ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਲੜੇ
ਜੋ ਕੱਲ ਤੁਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਆਇ ਕੇ ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਜੁ ਆਪ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਣ ਕੀ ਖਬਰ
ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ ਜੋਨਸੀ ਕਿਲਿਆਂ ਕੀ ਤਰਫ ਭੇਜੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਭੀ ਪਰਵਾਨੇ ਬੁਲਾਵਣੇ ਕੇ
ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਫੌਜ ਭੀ ਆਇ ਗਈ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਫੌਜ ਚੌਧਰੀ ਸਾਬ ਸੀ ਓਹੁ ਭੀ ਲੈਇ ਕੇ ਆਇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥
ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਵਾਲਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰ ਭੇਜੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਲੇਕਨ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੋ ਪੂਛ ਲਈਏ ॥
ਤੇ ਜਲਦੀ ਖਬਰ ਆਇ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਕੀ ਜੋ ਸਿਕਿਸਤ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਏਸ ਥੀਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਸਾਡੇ
ਉਪਰ ਆਗੇ ਹੀ ਖਫਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਕ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਬ
ਖੂਨ ¹ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਬੈਠੇ ਹਾਂ ਜਬ ਕੂਚ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਲੜੋ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ
ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਤਿਸੱਲਾ ਭੀ ਕਰ ਦੇਈਂ ਤੇ ਸਾਬ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਜਾਵੀਂ ॥ ² ਫੇਰ ਕੁਸ ਕੁ ਰਾਤ ਗਈ ਕੂਚ ਕਰਾ ਖੌਫ ਸੀ ॥
ਤੇ ਓਨਾ ਏਹ ਜਾਤਾ ਜੋ ਸਵੇਰੇ ਕੂਚ ਕਰਾਂ ਗੇ ਤਾਂ ਏਹ ਲੜਨਾ ਪਵੇ ॥ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਝੇ ਕੀ ਫੌਜ ਮੈਂ ਸੀ ਪੀਛੇ ਸੇ ਆਈ
ਸੀ ॥ ³ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਏਹ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਐਸ ਤਰਾਂ ਬਾਤ ਠਹਰੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਏਹ (ਬਾਤ) ਗਿਣੀ ॥ (f. 115 b)
ਜੋ ਅਸੀਂ ਲੜਾਈ ਕੇ ਵਖਤ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਉਪਰ ਪੜਕੇ ਲੂਟ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ
ਖੂਬੀ ਸੈਂ ਚਲੀਏ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਜਬ ਓਹ ਡੇਰੇ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ਤਾਂ ਆਗੇ ਉਨਾ ਕਾ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਹੂਆ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ
ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਸੀ ਤੇ ਓਨਾ ਜਾਣਾ ਜੋ ਆਪ ਆਇ ਪੜੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਕਹੀ ਕੋਈ ਕਹੀ ਜਾਤੇ ਸੇ
ਜਬ ਸੌਰ ਪੜਾ ਤਾਂ ਓਹ ਭਾਗ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਅਸਵਾਰਾਂ ਉਨ ਕੀ ਵਾਫਰ ਇਸੀ ਆਇ ਲੂਟੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਜੋਨਸੇ
ਮੋਤਬਿਰ ਉਨ ਕੋ ਪੁਚਾਵਣੇ ਗਏ ਸੇ ਬਮੈਇ ਅਸਵਾਰਾਂ ॥ ਓਹੁ ਓਸ ਤਰਫ ਹੁਏ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਵਾਜਾਂ ਕਰ ਕੇ
ਪੂਛਯਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਨਾ ਆਪਸ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਮਨਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਾਤ ਹਜ਼ੂਰ
ਮੈਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸਮਨ ਬਲ ਤੇ ਹੀਨ ਹੁਏ ਮਹਾਂ ਭੈ ਦਰਮਯਾਨ ਲੀਨ ਭਏ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥
ਪ੍ਰਬਲ ਪ੍ਰਕੰਡ ਭੁਜਦੰਡ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੁ ਕੇ ਦੇਖ ਸਦਰਦ ਬੈਰੀ ਦਿਲ ਦਲਕਤ ਹੈ ॥ ਦੌਰ ਦੌਰ ਦੀਹ ਦੀਹ ਦੁਰਤ
ਦਰੀ ਦਰੀ ਨ ਭਰੈ ਦੁਖ ਭਰੈ ਸ੍ਰਾਸ ਚੌਕ ਚਮਕਤ ਹੈ ॥ ਬਾਜ ਗਜਰਾਜ ਰਾਜ ਰਾਜ ਕੇ ਸਭੇ ਸਮਾਜ ਹੀਰ ਚੀਰ
ਆਇ ਛਾਡ ਧੀਰਨ ਧਰਤ ਹੈ ॥ ਦੇਖ ਕੇ ਪਯੋਦ ਕਾਰੇ ਹੀਏ ਭਾਰੇ ਬਯਾਲ ਧਾਰੈ ਕਾਟੈ ਕਾਲ ਬਯਾਲ ਕੈਸੇ ਭੂਮ
ਘੁਮਗਤ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਬਲ ਅਰੁ ਪ੍ਰਚੰਡ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੁ ਕੇ ਭੁਜਦੰਡ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਸਹਿਤ
ਦਰਦ ਕੇ ਬੈਰੀਯੋ ਕੇ ਦਿਲ ਦਲਕ ਜਾਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਦੇਰ ਦੌਰ ਕੇ ਬਡੀ ਬਡੀ ਦਰੀਯੋ ਮੈਂ ਛਿਪਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦੁਖ ਸੈ
ਭਰੇ ਹੁਏ ਸ੍ਰਾਸਨ ਕੋ ਭਰਤ ਹੈ ॥ ਕਬੀ ਚਕ੍ਰਤ ਹੋਇ ਕੇ ਚਮਕਤ ਹੈ ॥ ਬਾਜ ਕਯਾ ਘੋਰੇ ਅਰੁ ਸ੍ਰੇਸਟ ਫੀਲੋ ਕੀਆਂ
ਪੰਗਤਾਂ ॥ ਔਰ ਰਾਜ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸਮਾਜ ॥ ਤੇ ਹੀਰੋ ਅਰੁ ਬਸਤੁ ਟਿਨਾ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰ ਕੇ ਭੀ ਧੀਰਜ ਕੋ ਨਹੀਂ ਧਾਰਤੇ
ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਾਰੇ ਮੇਘਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਕੇ ॥ ਹੀਏ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਬਯਾਲ ਕਯਾ ਫੀਲ ਜਾਨਤੇ ਹੈ ॥ ਤਬ
ਭਯਾਨਕ ਸਰਪ ਕੇ ਕਾਟੇ ਹੁਏ ਜੈਸੇ ਹੋਇ ਕੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੈਂ ਘੁਮ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ (f. 116 a)

¹ Sansar Chand's men responded favourably to Fateh Singh's message and requested that they may be allowed to go away without molestation in the night (*shab-khūn*).

² It may be pointed out that Fateh Singh sent his agent to reassure the besieged and even instructed him to escort them safely through his territories.

³ The contingents from the Majha, who had got late in joining the main force under Fateh Singh, reached now.

⁴ Unaware of the assurance given by their master, and to win laurels, the Majha, contingents attacked the retreating enemy. The rest of the folio is given to the confusion caused by their attack and the efforts of the escort provided by Fateh Singh to control the situation.

ਡੇਰਾ ਆਗੇ ਕੋ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਕਿਲੇ ਓਨਾ ਛੁਡਾਏ ਸੇ ਡਰੌਲੀ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਵਣ ਥੀਂ ਅੱਵਲ ਹੀ ਤਾਂ ਓਨਾ ਮੈਂ ਸੀ ਏਕ ਕਿਲੇ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ॥ ¹ ਤੇ ਖੰਦਕ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਤਕੀਆ ਸਾ ॥ ਆਪ ਰਾਤ ਕੋ ਉਹਾਂ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਵੇਰੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰ ਮੋਰਚੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਸਾਥ ਤੀਸ ਕੁ ਸੇ ॥ ਜਬ ਕਿਲੇ ਕੀ ਬਰਾਬਰ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਖਾਈ ਕੇਤੀ ਕੁ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਰਾਤ ਕੋ ਦੇਖੀ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਖੰਦਕ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਸੀ ਚਲੀਏ ਤਾਂ ਏਹ ਭੀ ਮਾਲੁਮ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਇਸਤਤਿਕਾਮਤਿ ਸੈ ਕੌਣ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਕ ਕਿਲੇ ਕੋ ਅਸਾਂ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਆਪਣਾ ਅਸਵਾਰ ਕਿਲੇ ਕੋ ਚਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਮਨੇ ਕਰੇ ॥ ਜੋ ਤੂੰ ਕਿਉ ਜਾਨ ਬਰਬਾਦ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਪਰ ਉਹੁ ਨਾ ਹਟਿਆ ॥ ਤੇ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਦੇ ਕਿਤੀ ਜਾਇ ਖਲਾ ਹੋਵੇ ਕਦੇ ਕਿਤੀ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਸੀ ਓਸ ਨੂੰ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲੀਆਂ ॥ ਤੇ ਕਈ ਖਤਾ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਲੀੜਿਆਂ ਮੈਂ ਭੀ ਲਾਗੀ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਕੋ ਘੋੜੇ ਕੋ ਲਾਗੀ ਪਰ ਜਾਨ ਸੀ ਉਹੁ ਭੀ ਬਚਾ ॥ ਤੇ ਏਕੁ ਸਿਰਕਰਦਾ ਸਰਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਕਾ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਬਡਾ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੂਛਾ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਵਾਫੁਰ ਜਖਮ ਲਾਗੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਕ ਜੁਵਾਨ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈ ਸਾ ॥ ਤੇ ਮਕਾਨਾਂ ਕੋ ਹਮਲੇ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਮਦਾਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਭੀ ਅੱਵਲ ਹਥਿਆਰ ਉਸ ਨੇ ਕਰਨੇ ॥ ਹਰਿ ਫੇਰੀ ਤੇ ਉਸ ਕੀ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀ ਤਾਰੀਫ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਕਬੀ ਜਖਮ ਕਦਰੇ ਭੀ ਨਾ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਜੋ ਖਾਵਿੰਦ ਕੇ ਹੁਕਮ ਸੈ ਹੀ ਸਭ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਬਹਾਦਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਖੰਦਕ ਦੇਖਿ ਆਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਚਲੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਦੇਖੇਂਗੇ ਤੇ ਐਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਮੈਂ ਰੱਬ ਕੀ ਕੁਬਰਤ ਨਿਗਾ ਆਵਤੀ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਖੰਦਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਿਆਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਈਆਂ (f. 116 b) ਇਕ ਅਸਵਾਰ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੀ ਬਗਲੀ ਲਾਗੀ ਤੇ ਘੋੜਾ ਗਿਰਾ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਤਲੇ ਆਇ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਦੋਇ ਅਸਵਾਰਾ ਟੱਪ ਕੇ ਉਸ ਕੋ ਉਠਾ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੇ ਤਲੇ ਕੇ ਹੇਠ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਚਾਟ ਗਈ ਤੇ ਘੋੜੇ ਕੁਸ ਕੁ ਜਖਮ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਖਲਾ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਕਬੂਲ ਮੈਂ ਸੀ ਤਮੰਚਾ ² ਗਿਰ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਏਕੁ ਉਤਰ ਕੇ ਫੜਾਵਨ ਲਾਗਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਰਾਨਾਂ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਮਾਰ ਗਈ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਹੋਰ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਇਕ ਨੇ ਤਮੰਚਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹੁ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਕੋ ਉਠਾਵਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਜਬ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸੋਰ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਮੋਰਚਯਾਂ ਸੈ ਤੇ ਡੇਰੇ ਵਾਲਯਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜੋ ਹਮਲਾ ਹੀ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕਿਲੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਖੰਦਕ ਉਪਰ ਜਬ ਗਏ ਤਾਂ ਬਡੀ ਗਰਦ ਉਠੀ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਆਗੇ ਮੋਰਚੀਂ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਉਹੁ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਪਹੁਚੇ ਤੇ ਖੰਦਕ ਅੰਦਰਲਿਆਂ ਥੀਂ ਛੂਟ ਗਈ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਅੰਦਰਲਯਾਂ ਪੱਲਾ ਫੇਰਯਾ ॥ ³ ਤੇ ਇਮਾਨ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਨਿਕਾਲ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨਾ ਡਰੌਲੀ ਕੀ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਤੇ ਇਸ ਹੱਮਲੇ ਮੈਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਦਰਜੇ ਬਦਰਜੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਕੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਬਖਸ਼ਾਸ਼ਾਂ ਵਾਫੁਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਏਹ ਬਖਸ਼ਸ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਕੀ ਹੈ ॥ ਜੇ ਕਵੀ ਕਦਰੇ ਹੀ ਫਰਕ

¹ It has not been possible to identify this fort but it was one of those forts that had been captured by Sansar Chand's forces before besieging Darauli. A detailed description of Fateh Singh's reconnoissance of the situation is given upto the middle of the next folio.

² It seems Fateh Singh atleast carried a pistol (*tamancha*) on his person.

³ The expression *pallā pheriā* (ਪੱਲਾ ਫੇਰਯਾ) had been used for the flag of truce raised by the besieged garrison.

⁴ It may be noted that those who had distinguished themselves in the battle of Darauli and in the recovery of this fort were rewarded with *jāagīrs*, gold bangles and other things, in accordance with their rank.

ਸੈ ਆਪ ਪੀਛੇ ਦੇਖਤੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਲੜਾਈ ਕਾ ਸਿਰੋਪਾਉ ਸੀ ॥ ਆਪ ਤਾਂ ਸਾਥੀਂ ਆਗੇ ਰਹਤੇ ਸੇ ਲੜਾਈ ਸੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਬਾਤ ਕੀ ਸਗੋਂ ਸਰਮ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਮੇਸਾ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਪਹਾੜ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੇਤੇ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਸੇ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਖੁਸੀ ਸੈ ਰਾਜਾ ਕੀ ਤਰਫ ਨਹੀਂ ਸੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਕੀ ਅੰਬੋਹ ਕੇ ਖੋਫ ਸੀ ਗਏ ਸੇ ॥ ¹ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਕੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਬੁਲਾਇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਦੁਆਬੇ ਕਾ ਸੈਰ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਕਿਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਤਖਿਸੀਰੀ (*f.* 117 a) ਸੀ ॥ ਤੇ ਯਾ ਜੋਨਸੇ ਰਾਜੇ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਔਰ ਕੋ ਦੀਏ ਸੇ ਓਹੁ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਉਨਹੀ ਕੋ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਰਾਖੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਕਿਲੇ ਯੋਹੀ ਫਤਾ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ² ਤੇ ਫੇਰ ਜਬ ਬੰਦੋਬਸਤੁ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕਰਯਾ ॥ ³ ਫੇਰ ਆਪ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰੰਜਨ ਜੂ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਰਜ ਰੂਪੀ ਅੰਜਨ ਕੋ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਨੈਨੋ ਮੈਂ ਅੰਜਤ ਕੀਏ ਹੂਏ ਰਾਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆ ਕਰ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਭੀ ਆਵੋ ॥ ⁴ ਤੇ ਡਰੋਲੀ ਕੀ ਫਤਾ ਸੈ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਗੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਪਰਸਾਦ ਦੀਆ ॥ ਏਹ ਭੀ ਹਮੇਸਾਂ ਕੀ ਰਸਮ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਸਿਰਵਾਰਨੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਜੇ ਬਡੀ ਯੋਹ ਖੁਸੀ ਹੁਈ ॥ ਜੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਫੇਰ ਸਲਾਮਤ ਦੇਖਯਾ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੇ ਪਾਸ ਜੋਖੋ ਕਮ ਓਸ ਵਖਤ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਏਸ ਤਰਫ ਚਲੇ ਆਏ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਗਏ ਜੇ ਦੁਆਬਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਰਾਖੇ ਨਹੀ ਮਾਝੇ ਕੋ ਚਲੇ ਆਵੋ ॥ ⁶ ਗੋਇਆ ਕੋ ਛੋਡ ਹੀ ਗਏ ਸੇ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਥੀਂ ਵਡਾ ਹੋਸਲਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਭੀ ਤੁਸਾਡੇ ਪਾਸ ਨਾ ਪਹੁਚੀ ॥ ⁷ ਤੇ ਜੋਨਸੀਆਂ ਹਿੰਮਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਹੋਈਆਂ ਹੈਂ ॥ ਓਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਸ ਲੜਾਈ ਕੀ ਫਤਾ ਹੋਣੇ ਸੈਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਅਰੁ ਸਾਨੂੰ ਸਭਨਾਂ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੋ ਫਤਾ ਕਰਨ ਕੀ ਉਮੈਦ ਹੁਈ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਰਾਜਾ ਕਾ ਰੁਖ ਰਖਤੇ ਸੇ ਸੋ ਅਬ ਉਨ ਕਾ ਇਲਾਜ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਬ ਉਨ ਕਾ ਇਲਾਕਾ ⁸ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਰਹੇ ਤੇ ਆਪਸ ਮੈਂ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਤੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੋ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਜਬ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾ ਉਸ ਸੂਰਤ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮਾਨੇ ॥

¹ It may be interesting to note that the *sardārs* and the *jāgīrdārs* of the *doāba* who had aligned with Sansar Chand, now came to Fateh Singh, saying that they had been forced into this alliance by the numerical superiority of Sansar Chand's forces.

² Fateh Singh easily recovered his forts from Sansar Chand's men.

³ It seems that the *sardārs* and *jāgīrdārs* who were with Fateh Singh in the battle of Darauli were normally expected to remain in their respective places and positions and were now dismissed with the *rukhsatāna*.

⁴ At this stage, Fateh Singh received Ranjit Singh's message to come to Amritsar.

⁵ Ranjit Singh felicitated Fateh Singh on his spectacular victory won without his help.

⁶ According to Ram Sukh Rao, Ranjit Singh had told Fateh Singh that if the latter could not defend his territories, he should cross over to the Majha.

⁷ It may be noted that even Sada Kaur did not come to Fateh Singh's help.

⁸ The narrative seems to have broken here as the sentence has been left incomplete or the scribe by the author. The reference, however, is to the territories of these who used to look up to Sansar Chand.

ਤੇ ਓਸ ਰੋਜ਼ ਥੀਂ ਰਾਜਾ ਕੋ ਫੇਰ ਪਹਾੜ ਸੀ ਉਤਰਨੇ ਕੀ ਕੁਵਤ ਖਾਵਿੰਦ ਨੇ ਦੂਰ ਕਰ ਦਈ ॥ ¹ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਧਨ ਜੂ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲੋਂ ਕੀ ਪਰਾਗ ਕੋ ਪਰਮਧਨ ਜਾਨਕੇ ॥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਨ ਕੋ ਸਮਾਵ ਭਵਰ ਕੇ ਸਾਵਧਾਨ ਕੀਆ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਧਨ ਧਨ ਜਨ ਬਨ ਸੁਵਨ ਸਭ ਕਾਲ ਅਗਨਤ੍ਰਿਣ ਭਾਰ ॥ ਹਰਿ ਪਦਪਦਮ ਬਿਮੁਖਨ ਰਨ ਕਹਾ ਲਾਭ ਸੰਸਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਧਨ ਕਯਾ ਔਰਤ ॥ ਅਰੁ ਧਨ ਤੇ ਜਨ ਜੋ ਮਾਨੁਖ ਨੌਕਰ ਆਦਿ ॥ ਅਰੁ ਬਨ ਕਯਾ ਬਾਗ ॥ ਸੁਵਨ ਕਯਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਇਤਯਾਦਿ ਸਭ ਹੀ ॥ ਕਾਲ ਕੀ ਅਗਨ ਮੈਂ ਤ੍ਰਿਣੋ ਕਾ ਭਾਰ ਹੈ ॥ ਨਾਸ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਇਨੋ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੂ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲੋਂ ਤੇ ਬੇਮੁਖ ਜੋ ਮਾਨੁਖ ਹੈ ॥ ਤਿਨੋ ਕੋ ਸੰਸਾਰ ਮੈਂ ਕਯਾ ਲਾਭ ਹੈ ॥ ਹਰਿਭਗਤ ਹੀ ਮੈਂ ਲਾਭ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਤ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਭੁੰਗਾ ਬਜਵਾੜਾ ਫਤੇ ਕਰਣ ਆਦਿ ਬਰਣਨ ਨਾਮ ਸਪਤਦ ਸਮੇ ਰੈਵਤ ॥ ੧੭ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਾਗਰ ਨਾਗਰ ਸੰਗ ਕਰ ਲਸਤਨਿ ਕੁੰਜ ਪ੍ਰਭਾਤ ॥ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਸੁ ਹਾਥ ਕਰ ਲਾਲਤਪਦ ਜਲ ਜਾਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਨੰਦਨੀ ਜੂ ਕੋ ਧਯਾਨ ਹੈ ॥ ਨਟ ਨਾਗਰ ਜੂ ਕੋ ਸੰਗ ਜਾਗਰਨ ਕਰਕੇ ਨਿਕੁੰਜ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭਾਤ ਕੇ ਸਮੇਂ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਜੂ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਹਾਥੋ ਕਰਕੇ ਜਿਨਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲ ਲਾਲਤ ਹੈ ॥ ਕਯਾ ਲਡਾਏ ਹੁਏ ਹੈ ਤਿਨਕੋ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ ॥ ³ ਹਕੀਕਤ ਪਾਰ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਬਾਹਟਮਾ ਸੁਰੂ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਲਿਖਯਾ ਆਪ ਨੂੰ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਅਸਾਂ ਤੁਸਾਂ ਆਗੇ ਗਿਣਿਆ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ⁴ ਏਸ ਤਰਫ ਕੇ ਕੂਚ ਕਾ ਸੋ ਅਸੀਂ ਆਏ ਹਾਂ (f. 118 a) ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਭੀ ਕੂਚ ਕਰਨਾ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਕੇ ਕਾਮ ਸਲਾਹ ਸੇ ਕਰੇ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਹਰਿਗੋਵਿੰਦਪੁਰਿਓ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਤਲੁਦ ਤਲਬਣੋ ⁵ ਉਤਰ ਕਰ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਕਾਪੂਰਥਲਿਓ ਰਵੀ ਨੂਰਮਹਲ ਸੀ

¹ Sansar Chand now lost his prestige among the hill *rājās*. According to Ram Sukh Rao, he did not dare turning towards the plains again.

² Chapter Twenty, and not Seventeen, ends here.

³ Chapter Twenty-one (ff. 117b - 129a) contains the account of Ranjit Singh and Fateh Singh crossing the river Satlej together for the first time, expedition against Jhang and the visit of Jaswant Rao Holkar, the Maratha chief and of the British General Lake, who came in his pursuit. It may be pointed out, that this sequence of events does not tally with the other accounts which place the expedition to Jhang and dealings with Holkar and Lake before the first crossing of the Satlej : see, for example, Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 57-61; Khushwaqt Rai, *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 145-50; Diwan Amar Nath, *Zafarnāmah-i-Ranjit Singh*, 34-42; Ahmad Shah Batalia, *Tārīkh-i-Hind*, MS, 30-31.

⁴ According to the letter sent by Ranjit Singh, it had already been decided between him and Fateh Singh to cross the Satlej and act in consultation with each other.

⁵ Talwan is a village situated on the right bank of the river Satlej at about 10 miles south of Nurmahal. The map shows that the river was particularly narrow at this point. Sohan Lal, however, suggests that the river was crossed near Phillaur which was opposite Ludhiana : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 61.

ਸਤਲੁਦੋ ਪਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਸਤੂਰ ਕਾਦੀਮ ਕੋ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਦਿਲੋਦੀ ¹ ਕੋ ਰਾਜਾ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਪਟਾਲੇ ² ਵਾਲੇ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਆਗੇ ਕੋ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਜੋ ਪਾਰ ਕੇ ਭੜੋਗ ਵਗੈਰੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ³ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਨਾਭੇ ⁴ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ⁵ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ॥ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਮਿਲਨ ਵਾਸਤੇ ਆਵਤੇ ਹੈਨਿ ॥ ਅਰੁ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਅਸੀਂ ਆਪ ਕੇ ਹਮੇਸਾ ਥੀਂ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਏਸ ਤਰਫ ਆਉਣੇ ਸੈ ਜਾਗਾ ਸਾਡੀ ਬਚ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਪਟਾਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਉਪਰ ਤਾਂ ਜਿਆਦਾ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੀ ॥ ⁶ ਪਰ ਜੇ ਓਹੁ ਸਾਡੇ ਸੈਂ ਕੁਸ ਜਿਆਸਤੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਸੇ ਦੇਤੇ ॥ ਹਮੇਸਾ ਮਾਮਲਾ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਜੁ ਤੋਸੀਲੀਏ ⁷ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਭੀ ਸਾਡੀ ਖਾਤਰ ਰਾਖ ਕੇ ਹੀ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਡੇ ਸਭਨਾਂ ਕੇ ਵਕੀਲ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ਮੈਂ ਹਮੇਸਾ ॥ ⁸ ਫੇਰ ਮਿਜਮਾਨੀ ਭੇਜੀ ॥ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਰਾਜਾ ਮਿਲਯਾਂ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਡੇਰਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿ

¹ Village Doladhi, situated 20 miles north of Patiala and 2 miles west of Nabha, was disputed between Patiala and Nabha. The murder of Tara Singh, the *kārdār* of Doladhi on behalf of Patiala, led to a fight between the two chiefs in which others also got involved, and through Bhag Singh of Jind (see, *f*: 118 b, n. 1), Ranjit Singh was invited to mediate and decide their dispute. Ranjit Singh, along with Fateh Singh, crossed the Satlej in 1806 and seized Doladhi and Mansurpur, also in the possession of Sahib Singh : Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 150. See also, N. K. Sinha, *Ranjit Singh*, 21-22; Khushwant Singh, *Ranjit Singh*, 65.

² Sahib Singh, the second son of Raja Amar Singh of Patiala succeeded to the chiefship after the death of his father in 1781 : Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 50 & 52.

³ Jawahar Singh was the *thānadār* of Bharog at that time : Capt. Birch, *Selections from the Note-Book (1815-1816)*, 17 & 29.

⁴ Nabha, 16 miles to the west of Patiala, was founded by Hamir Singh in 1755 and made his headquarters : *Punjab State Gazetteers : Phulkian States (1904)*, XVII-A, 341.

⁵ Jaswant Singh, son of Hamir Singh, was the Raja of Nabha (1783-1848) : Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 382 & 396.

⁶ Ram Sukh Rao refers here to the occasions when Jassa Singh had saved Raja Ala Singh from the wrath of the Sikh *dals* who had been antagonised on account of his cooperation with the Mughals and the Marathas and submission to Ahmad Shah Abdali : Kirpal Singh, *Life of Maharaja Ala Singh of Patiala and His Times*, 106 & 126; also, 134-35.

⁷ The text does not make it clear whether the revenue-collectors (*tehsīlias*) of Jassa Singh collected revenues from the Ahluwalia possessions adjoining the territory of Nabha or tribute from the ruler of Nabha. It is unlikely, however, that Nabha was a tributary of Jassa Singh.

⁸ According to Ram Sukh Rao, the *vakīls* of Nabha and the other chiefships in the region used to stay at the court of Jassa Singh.

ਕੇ ਕੂਚ ਕਰਵਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰੇ ਹਮਾਰੀ ਸਿਪਾਰਸ ਕਰਨੀ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਰਾਜਾ ਮਿਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਚਾਹਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਰਾਜਾ ਕੀ ਸਪਾਰਸ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦਿਵਾਇਆ ॥ ² ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਆਪ ਕੇ ਆਗੇ ਰਖੀਆਂ ॥ ³ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਮਨਸੂਰਪੁਰ ⁴ ਕੋ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਸਾਥ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਏਕ ਫੀਲ ਉਪਰ ਹੀ ਸੇ ॥ ⁵ ਜਦ ਨਜ਼ਦੀਕ ਮਨਸੂਰਪੁਰ ਕੇ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਉਸ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਤੋਪ ਓਨਾ ਚਲਾਈ ॥ ਜੋ ਡੇਰਾ ਨਜ਼ਦੀਕ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਫੀਲ ਕੀ ਖਵਾਸੀ ਮੈਂ ਗੋਲਾ ਲਾਗਾ ॥ ⁶ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਭੀ ਖਫਗੀ ਆਈ ॥ (f. 118 b) ਤੇ ਚਾਹਿਆ ਜੋ ਹਮਲਾ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ⁷ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਜੇਕਰ ਰਾਜਾ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਹੂਆ ਤਾਂ ਏਹ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਲਸਕਰ ਸੈ ਕਦਰੁ ਨਹੀਂ ਲੜਨੇ ਕਾ ॥ ⁸ ਤੇ ਰਾਜਾ ਕਾ ਬਚਾਉ ਆਪ ਕੇ ਕਹੇ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਕਾ ਘਰ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਕਹਾ ਜੇਕਰ ਤੁਸਾਂ ਫੀਲ ਆਗੇ ਕੀਆ ਤਾਂ ਹਮਲਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜੇ ਕੇ ਘਰ ਕਾ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਹਮ ਮੇਲ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ⁹ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕਰਵਾਇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪ ਸੇ ਮੁਲਾਕਾਤ

¹ According to the author, Jaswant Singh of Nabha dealt with Ranjit Singh through the mediacy of Fateh Singh.

² According to Khushwaqt Rai, it had already been decided that in return for his help and mediation, Ranjit Singh would receive a *nazrāna* of 50,000 rupees. He also received a gun, an elephant, some horses and a costly dress (*khil'at*) from Raja Jaswant Singh of Nabha : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 150.

³ It may be noted that Jaswant Singh presented a horse and some costly dresses also to Fateh Singh.

⁴ Mansurpur, also called Chhitanwala, is situated near Rajpura. Raja Sahib Singh was residing in the fort of Mansurpur at that time: *Punjab State Gazetteers: Phulkian States (1904)*, XVII-A, 195.

⁵ As already noted, Ranjit Singh and Fateh Singh quite deliberately rode on the same elephant.

⁶ According to Latif, this shot from within the fort of Mansurpur was fired by Mir Zulfikar Ali, the commandant of the Patiala artillery, and it had hit the *haudah* of the elephant on which Bhag Singh of Jind was seated : *History of the Panjab*, 365.

⁷ Bhag Singh (1786-1819), the maternal uncle of Ranjit Singh, was the son of Gajpat Singh of Jind. It is said that it was Bhag Singh who had first suggested to ask Ranjit Singh to intervene in the quarrel between Patiala and Nabha : see Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 150.

⁸ Bhag Singh's anxiety to save Sahib Singh of Patiala from Ranjit Singh's attack and inevitable ruin gives an interesting insight into the nature of relations subsisting among the Sikh *sardārs* across the Satlej. They would occasionally seek the intervention of the power in the north or the south but jealously guard against an outsider establishing himself in the region.

⁹ At the request of Bhag Singh, Fateh Singh interceded with the Maharaja and arranged a meeting between him and Sahib Singh which resulted in their reconciliation.

ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰੇ ਮਿਲਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਕਹਾ ਜੋ ਰਾਜਾ ਤੁਮਾਰੇ ਕਹੇ ਆਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲਾ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਥ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਆਏ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੇ ਚੈਨ ਸਿੰਘ ¹ ਥੀਂ ਆਇ ਜੋ ਮੁਸਾਹਬ ਸੇ ਬਡੀ ਉਮਰ ਕੇ ਓਨਾ ਬਾਤਾਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਰਾਜੇ ਕੇ ਘਰ ਉਪਰ ਬਡੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜੇ ਜੀ ਕੇ ਬਡੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ² ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਜਿਆਸਤੀ ਕਰਨੇ ਦੇਤੇ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਅਰੁ ਉਸ ਤਰਫੋਂ ਦਿੱਲੀ ਸੈਂ ਭੀ ਜੇ ਲਸਕਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਹਮਾਰੀ ਹਿਫਾਜਤ ਕਰਵਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਲੂਟਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹਮਾਨੂੰ ਤਅੱਲਕੇ ਇਨਾਇਤ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਤੰਗੀ ਸਮਝ ਕੇ ਟਕੇ ਫਸਲ ਕੇ ਮਾਫ ਕਰ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ³ ਹੋਰ ਬਾਤਾਂ ਓਨਾ ਬਾਫੁਰ ਬਯਾਨ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਆਏ ॥ ਏਸ ਬਾਤ ਕਾ ਬੜਾ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਪਾਹੁਲ ਭੀ ਤੁਸਾਡੇ ਬਡਿਆਂ ਕੀ ਹੈ ॥ ⁴ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਓਨਾ ਕਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਫਾਇਦਾ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਖੂਬ ਵਜਾ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪ ਏਸ ਘਰ ਕੇ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਮਾਲਕ ਹੋ ॥ ਅਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮਿਲਣ ਥੀਂ ਜੋ ਰਾਜਾ ਜੀ ਬਚਾਵਤੇ ਹੈਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਲੈ ਆਏ ॥ (f. 119a) ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਪਾਸ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਤਾਨੇ ਦੇ ਕੇ ਰੁਖਸਦ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਨੇ ਕਹਾ ਜ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਕੋ ਕੂਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਕਰੀ ਜੋ ਮੁਲਖ ਆਪਣੇ ਕੀ ਤਰਫ ਚਲੀਏ ॥ ਤੇ ਮਲੇਰੀਆਂ ਪਠਾਣਾ ⁶ ਕੇ ਵਕੀਲ ਸਰਕਾਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਸੋ ਓਨਾ ਥੀਂ ਕੁਛ ਕੁ ਨਜਰਾਨਾ ਸਰਕਾਰੇ ਦੁਆਇਆ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਲੇਤੇ ਸੇ ਕਦੀਮੀਂ ਮਾਕਾਨਾ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਪੀਛੇ ਕੋ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਰਾਇ ਕਾ ਬੱਦੋਵਾਲ ⁷ ਛੁਡਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਦਰੀਆਉ

¹ Chain Singh was the *dīwān* of Raja Sahib Singh of Patiala : Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 51.

² The reference is to Raja Sahib Singh's grand father, Raja Ala Singh. See also, f. 118 a, above.

³ It is again not clear whether Jassa Singh received tribute from Patiala or remitted his own share of revenues from some joint conquest managed by the Raja of Patiala. See also, ff. 140b-141a below.

⁴ The author refers to the baptism (*pahul*) of Sahib Singh of Patiala and also of his father, Amar Singh, and grand father, Ala Singh at the hands of Jassa Singh.

⁵ Sahib Singh's anxiety regarding Ranjit Singh's 'destructive ambition' and hence for his early return from his territory has been commented upon by others also: see, for example, J. D. Cunningham, *A History of the Sikhs*, 134.

⁶ The reference is to Attaullah Khan, the chief of Malerkotla.

⁷ Baddowal is a small village 6 milles to the west of Ludhiana. According to Khushwaqt Rai, after taking possession of the village, Ranjit Singh gave it to Gurdit Singh and fixed a *nazrāna* of 13,000 rupees : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 150. Sohan Lal, however, is silent about Baddowal but he does mention the capture of the fort of Ludhiana from the mother of the Rai, who also held Baddowal, soon after crossing the Satlej : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 61. See also, Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 47.

ਉਤਰ ਕੇ ਆਪ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲਾਚੋਰ ¹ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਕੂਚ ਕਰ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਡੇਰਾ ਮੁਕਾਮ ਰਖਿਆ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਜੋ ਗੁਰਸਾ ਸਿੰਘ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਵਲਾਚੋਰ ਕੀ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਸਪੁਰਦ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਯਾ ॥ ਪਰੁ ਹਿਰਾਮਜ਼ਾਦਾ ਅਰੁ ਫਰੇਬੀ ਅਰੁ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਤੇ ਹਰਾਮਕਾਰ ਥਾ ॥ ਏਸ ਸਬੱਬ ਸੈਂ ਬੇਟੇ ਓਸ ਕੇ ਓਸ ਸੈ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਰਖਤੇ ਥੇ ॥ ਸੋ ਏਕ ਰੋਜ ਬੇਟਯਾਂ ਓਸਕਯਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਕਾ ਲਵਾਮ ਕਰਕੇ ਸੁਤੇ ਪੜੇ ਕੋ ਹਥਿਆਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਡਾਲਯਾ ² ਫੇਰ ਏਸ ਜਾਗਾ ਕਾ ਬੰਦੋਦਸਤ ਕਰ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡਯਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨਵੇਂਸਹਰ ³ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਦਰਮਯਾਨ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੈ ਸਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸੁਣਾ ਜੋ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤੰਗ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ॥ ਜੋ ਮੇਂ ਆਪ ਕਾ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਸਰਕਾਰੇ ਆਪ ਕਾ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਹੀ ਰੱਖਣੀ ਸਾਡੀ ਖਾਤਰ ਵਾਸਤੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਰਵਾ ਰੇ ਉਸਆਰਪੁਰੇ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਆਪ ਭੀ ਵਲਾਚੋਰੋ ਜਿਰੀਦਾ ਤੋਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਸੈਂ ਹੋਰ ਕੀ ਫੌਜ ਸਮਝ ਕੇ ਸਿੜੋਏ ਵਾਲਯਾਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ⁵ ਤੇ ਜਬ ਫੌਜ ਆਗੇ ਹੁਈ ਤਾਂ ਭਾਜ ਕੋ ਮਕਾਣ ਮੇਂ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੋ ਖਬਰ ਆਪ ਕੀ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਅਰਜੁ ਕਰੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਉਸੀਆਰਪੁਰ ਆਏ ਏਕ ਰੋਜ ਮੈਂ ॥ (f. 119 b) ਅਰੁ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਪੁਰੀਏ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਮੁਸਾਹਬ ਕੀ ਰਾਹੀਂ ਬਾਤ ਕਰੀ ਹੈ ਸੀ ॥ ਜੋ ਏਹ ਜਾਗਾ ਮੈਨੂੰ ਦੇਹੋ ਤੇ ਨਜਰਾਨਾ ਲਹੋ ॥ ਤਾਂ ਕੁਛ ਕੁ ਤਸੱਲਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਕੀ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਮਾਲੂਮ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਖੂਬ ਤਰਾਂ

¹ Balachor is about 12 miles to the south-east of Nawanshahar.

² Gursa Singh, the *thānadār* of Balachor, who was known to have been a 'scoundrel', had been killed in his sleep by his own sons.

³ Nawanshahar is situated about 35 miles from Jalandhar in its south-east. The town is said to have been built by Nausher Khan, an Afghan, in the time of Alauddin Khilji : *Gazetteer of the Jullundur District and Kapurthala State (1904)*, XIV-A, 296.

⁴ As already pointed out, the internal sequence of the first trans-Satlej expedition and back has been differently given by the contemporaries. Ram Sukh Rao alludes to the collection of *nazrāna* from Tara Singh Dallewalia during the return journey, and Khushwqt Rai corroborates this while also giving the exact amount paid by his wife which was 6,000 rupees : *Tawārīkh -i- Sikhān*, MS, 150. Sohan Lal, who is not very clear about it, mentions the collection of *nazrāna* from Tara Singh both on the way to and back from the trans-Satlej region : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 61 & 63.

It may be pointed that all of them agree on Ranjit Singh's and Fateh Singh's visit to Kangra immediately after the first trans-Satlej expedition. Since Nawanshahar, the headquarters of Tara Singh, fell on the most frequented Balachor-Nawanshahar-Hoshiarpur-route to Kangra, Ram Sukh Rao's sequence is more likely to be correct.

⁵ Saroha, apparently a fortified village, situated about 7 miles north-east of Nawanshahar, is said to have been under the Ahluwalias : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 177b, It may be noted that the inhabitants of this village fired at Fateh Singh's troops passing by their village, seemingly without any provocation and not knowing who they were:

ਹੈ ਸਾ ॥ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ॥ ¹ ਪਰ ਓਨਾ ਏਹ ਗਿਣੀ ਜੋ ਅਬ ਇਨ ਸੈ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈ ਲਈਏ ॥ ਫੇਰ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਮਕਾਨ ਲੈ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ² ਜਬ ਆਪ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਕੱਠੇ ਹੁਏ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਸਵਾਲ ਕਰਯਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਆਪ ਕਿਆਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਪੀਛੇ ਸਰਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਤੁਸਾਡੇ ਉਪਰ ਮੋਹਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਹੈਸੀਆਂ ਸੋ ਤਾਂ ਸੀਆਂ ॥ ਜੋ ਜਲੰਧਰ ਜੈਸਾ ਮਕਾਨ ਤੁਸਾਨੂੰ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਿਆ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਅਬ ਆਪ ਨੇ ਕਰੀਆਂ ਹੈ ਏਨਾ ਕਾ ਕਯਾ ਬਯਾਨ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਤੇਰੇ ਬੇਟੇ ਥੀਂ ਤੈਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰੇ ਤੈਨੂੰ ਮੇਲਯਾ ॥ ਅਰੁ ਏਨਾ ਸੀ ਬਚਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਬਹੁਤ ਹਿਯਾਬੁਜਾਦਾ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਨੀਂਵੀਂ ਪਾਇ ਛੋਡੀ ॥ ³ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸਾਂ ਤਹਿਕੀਕ ਕੀਆ ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਦਾਦੇ ਜੀ ਕੋ ਵਖਤ ਈਹਾਂ ॥ ਸਹਜ ਰਾਮ ਪਰੋਹਤ ਇਨ ਕਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਰਹਾ ਹੈ ⁴ ਫੇਰ ਆਪ ਸਹਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਹਰ ਕੇ ਤੇ ਹੋਰੁ ਮੁਕੱਦਮ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਰੈਯਤ ਸੈ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਜੁਲਮੀ ਕਰਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਬੁਤਾਲੀਆ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡਯਾ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾ ਰਵੀ ਜੁਆਲਾ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ

¹ Although, Ram Sukh Rao would have us believe that Hoshiarpur had belonged to the Ahluwalias, it is not possible to accept it. Hoshiarpur seems to have been held by different *sardārs* at different times. According to Giani Gian Singh, it was a Karorasinghia possession : *Tawārīkh-Gurū-Khālsā*, 255. The district gazetteer, however, mentions it to have been under the Singhpurias : *Gazetteer of the Hoshiarpur District (1883-84)*, 143. And, perhaps for this reason, Budh Singh Singhpuria made a request for the grant of Hoshiarpur which was under Bhup Singh at this time. In any case, it was occupied by Ranjit Singh soon afterwards and remained with the kingdom of Lahore until the cession of the Jalandhar Doab to the British in 1846.

² As pointed out above, it is unlikely that Hoshiarpur had been an Ahluwalia possession but Ram Sukh Rao's reasoning in this case throws an interesting sidelight on what he regarded as Ranjit Singh's ways. According to him, knowing fully well that Hoshiarpur rightly belonged to Fateh Singh, Ranjit Singh still decided to accept *nazrāna* from Budh Singh while making a show of acceding to his request, but actually to allow Fateh Singh to take it over whenever he asked for it.

³ According to Ram Sukh Rao, Budh Singh, who was interested in getting Hoshiarpur, was abashed when reminded of the good done to him in the past by Jassa Singh and Fateh Singh : see *ff.* 83a-b & 85a-b, above.

⁴ Elsewhere the author himself says that Sahaj Ram Purohit had been the *thānadār* of Ahyiapur situated at about 20 miles from Hoshiarpur in the north-west. It is therefore not necessary that the appointment of a *thānadār* at Ahyiapur also established the claims of the Ahluwalias to Hoshiarpur. Incidentally, it may be noted that a *brāhman*, whether also a *purohit* by profession or not, had been appointed as a *thānadār*.

ਕਰੇ ॥ ¹ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੀਆਂ ਸਭ ਰਾਸ਼ੂਮਾਂ ਕਰੀਆਂ ਤੇ ਗਾਂਵ ਭੋਜਿਕੀਆਂ ² ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਦੀਆ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਆਪ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਪੁਰੇ ³ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕਾ ਰਾਜਾ ⁴ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕਰ ਮਿਲਯਾ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਥੀਂ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਜੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਰਾਖੋਗੇ ਤਾਂ ਹਮਾਰਾ ਗੁਜਾਰਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਉਸੀਆਰਪੁਰ ਕੇ ਰਸਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ (f. 120a) ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਬਯਾਨੁ ਸਿਕਾਰ ਕਰਨੇ ਸੇਰ ਕੇ ਕਾ ॥ ⁵ ਆਪ ਫਤਿਆਵਾਦ ਸੈ ਸਿਕਾਰ ਧੁੰਧੇ ਕੇ ਮੰਡ ⁶ ਮੈਂ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੈ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਕਮ ਹੀ ਲਿਜਾਤੇ ਸੇ ਸਾਥ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸੂਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਨੇਜਿਆਂ ਤੇ ਸਮਸੇਰਾਂ ਸੈ ਆਪ ਮਾਰਨੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਤੇਰਾਂ ਸੂਰ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸੇਰ ਨਿਕਲਯਾ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਤਰਫ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਭਾਗ ਕਰ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਛਿਪਾ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਈਹਾਂ ਘੋੜਾ ਨਹੀਂ ਫਿਰਤਾ ਤੇ ਨਿਗਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਖਫਾ ਹੁਏ ਤੇ ਘੋੜਾ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਡਾਲਾ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਭੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੀ ਨਾ ਨਿਕਲਯਾ ॥ ਫੇਰ ਛੋਟੇ ਬੈਲੇ ਮੈਂ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਓਹੁ ਸੈਰੁ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਤਰਫ ਜਲਦੀ ਸੈਂ ਹੁਏ ਤਾਂ ਸੇਰ ਬਡਾ ਸੋਰ ਕਰ ਕੇ ਜਲਦੀ ਸੈ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕਿਤਨਿਆਂ ਕੁ ਕੋ ਘੋੜੇ ਖੋਫ ਸੀ ਐਸੇ ਭਾਗੇ ਜੋ ਅਖਤਿਆਰ ਮੈਂ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਬਦੂਖ ਮਾਰੀ ਤੇ ਆਪ ਆਗੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਓਸ ਤਰਫ ਕੋ ਕਰਾ ਅਰੁ ਬਡੀ ਚਲਾਕੀ ਅਰੁ ਦਿਲੇਰੀ ਸੈ ਸੇਰ ਦੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਾਦੂਖ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਸੇਰ ਕੀ ਬਗਲੀ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਏਕ ਪਿਆਦਾ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਖਲਾ ਸਾ ॥ ਓਸ ਕੋ ਸੇਰ ਨੇ ਕੂਦ ਕਰ ਹਾਥ ਮਾਰਾ ॥ ਤਾਂ

¹ Ram Sukh Rao refers to the visit to Kangra simply in religious terms whereas Sohan Lal mentions the help sought by Sansar Chand of Kangra and his Gurkha opponent Amar Singh Thapa, and the offer of money by both of them, as the reason behind Ranjit Singh's decision to proceed to Kangra. For detail, see *Umdat-ut-Tawārīkh* II, 62-64. See also, Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 150.

² The word *bhojak* or *bhojkī* is used for the priests of Goddess Durga. However, in the vicinity of the temples of Jwalamukhi and Nainadevi, it was used also for the *nāis* (barbers): Kahn Singh, *Mahān Kosh*, 693.

It may be noted that Fateh Singh granted a village to the *bhojkīs* attached to the temple of Jwalamukhi.

³ Rajpura, one time capital of the principality of Jaswan, was now a small village about 23 miles from Hoshiarpur, on the Hoshiarpur-Jwalamukhi route.

⁴ In all probability, the reference is to Raja Umed Singh of Jaswan (1782-1854), who presented a horse to Fateh Singh. Situated as the chiefship of Jaswan was between the hills and the plains, it is understandable that its ruler would be anxious to maintain amicable relations with Fateh Singh.

⁵ According to the author, Fateh Singh had been extremely fond of hunting lions. The whole of this and part of the next folio are given to the graphic description of a lion-hunt near the village Dhoonda.

⁶ The word *mand* is generally used for a dense forest in the low-lands alongside a river. Village Dhoonda is situated on the left bank of the river Beas, about 6 miles to the west of Sultanpur. It may be added that in this belt there are over forty villages prefixed by the word *mand* which suggests that a fairly long stretch of land on the river bank must have been covered by forest at this time.

ਓਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਤਾਂ ਹਾਥ ਨਾ ਲਗਾ ਤੇ ਦੋਇ ਕੋ ਨਹੁਦਰਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਕਿਨਾਰਿਓ ਢਾਹੇ ਥੀਂ ਹੇਠ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਪਿਆ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਨੇ ਜੋ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਤੇ ਜਖਮੀ ਭੀ ਸੀ ਓਹ ਢਾਹੇ ਸੀ ਤਲੇ ਜਾਇ ਪੜਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਢਾਹੇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਘੋੜਾ ਜਾਇ ਖਲਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਢਾਹਾ ਚਾਰ ਹਾਥ ਬਿਲੰਦ ਥਾਂ ॥ ¹ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਬਲੰਦ ਸੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਕਹਾਂ ਹੈ ਸੇਰੁ ॥ ਤਾਂ ਸੇਰ ਨੇ ਬਡੇ ਜਜਬੇ ਸੈ ਬੋਲ ਕੇ ਛਾਲ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਅਗਲੇ ਪੈਰ ਢਾਹੇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਰਾਖ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਆਪ ਕੀ ਬਾਦੁਖ ਸਖਤ ਲਾਗੀ ਹੂਈ ਸੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਆਇ ਪੜਤਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ (. 120 b) ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੇ ਤਾਂ ਔਰ ਬਾਦੁਖ ਮਾਰੀ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਕੇ ਸਿਰ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਪੀਛੇ ਕੋ ਗਿਰਾ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਕਹੇ ਜੋ ਅਜੇ ਮੁਆ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਚਾਰ ਜੁਵਾਨ ਔਰ ਜਲਦੀ ਸੈ ਉਤਰ ਕੇ ਢਾਹੇ ਕੇ ਥਲੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਬਦੁਖ ਉਸ ਕਾ ਕਾਮ ਕਰ ਗਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਜਿੰਦਾ ਭੀ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਕੋ ਫੀਲ ਉਪਰ ਲਾਦ ਕੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਡਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸੇਰ ਕੇ ਸਿਕਾਰ ਕੀ ਆਪ ਕੋ ਬਡੀ ਰੀਝ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਹਕੀਕਤ ਝੰਗ ਮਾਰਨ ਕੀ ॥ ² ਮੋਤਬਿਰੁ ਲਹੌਰੋਂ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਓ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਜਬ ਗਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ ਲੈਣੇ ਕੋ ਆਏ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਸਤੂਰ ਕਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਝੰਗ ਮਾਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਜਣ ³ ਭੀ ਕਾਬੂ ਆਇ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਗਏ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਕਰਵਾਇਆ ਸੰਮਣ ਬੁਰਜ ॥ ਅਰੁ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਸੰਮਣ ਬੁਰਜ ਆਵਨ ॥ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ ਮਜਲਸ ਪੁਸੀਕੀ ⁴ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਹਵੇਲੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਜਾਵਨ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਹੂਆਂ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਭ ਪਾਸ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਬੁਡਾਲਿਆ ⁵ ਭੀ ਤੁਰਯਾ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਪੌੜੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ ਮੈਂ ਸੀ ਤਲੇ ਉਤਰ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਰਸਤਾ ਭੂਲਾ ਤਾਂ ਖੌਫ ਸੀ ਹੋਜ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜਾ ॥ ਖੂਨ ਤੇ ਗਰਦ ਸੇ

¹ A *hāth* or length of a hand, from the elbow to the tip of the middle finger, was about 18 inches. It varied from 'district to district' according to the system long established in it: "Diary of R. G. Taylor", *Punjab Government Records (1847-1849)*, VI, 14-15.

² As already pointed out (*f.* 117b, n. 3, above), Ram Sukh Rao wrongly places the attack on Jhang followed by Holkar's visit to Amritsar, after the trans-Satlej expedition.

Jhang, the capital of the Sials, situated about 3 miles east of the river Chenab was held by Ahmad Khan Sial. Ranjit Singh had already attacked Jhang once in 1803 and collected tribute from its chief. This was to be a joint expedition of Ranjit Singh and Fateh Singh.

³ The word *jan* came to be used for the 'pastoral and predatory' tribes of the Panjab. The reference here seems to be to the Bhattis, Sials, Karrals, Kathis and others inhabiting the region between Jhang and Multan: H. H. Rose, *A Glossary of the Tribes and Castes of Panjab and North-West Frontier Province*, I, 49.

⁴ The word *posiqī* here should be read as *mausiqī*, meaning music.

⁵ It has not been possible to identify this Jhanda Singh who was different from the Jhanda Singh Butalia mentioned by Griffin: see, *Panjab Chiefs (1865)*, 150.

ਪੁਰ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਉਪਰ ਸੈ ਮਹਰੇ ਨੇ ਗਾਗਰ ਛੋਡੀ ॥ ਤੇ ਤਾਕੀ ਮੈਂ ਸੀ ਏਸ ਨੇ ਪਕੜੀ ॥ ਤੇ ਮੇਹਰੇ ¹ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਫਾਤ ਨੇ ਪਕੜੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇਖਣੇ ਵਾਸਤੇ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਏਹ ਆਗੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਬੋਲ ਕਰ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਘਬਰਾਇ ਕਰ ਦੋਇ ਆਦਮੀ ਹੋਜ ਮੈਂ ਗਿਰੇ ॥ ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਗਿਰਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਆਗੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਏਹ ਕਿਆ (f. 121 a) ਹੈ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਟਣਾ ॥ ਫੇਰ ਹੋਦ ਮੈਂ ਸੀ ਕਾਢਿ ਕਰ ਬਾਹਰ ਲਿਆਏ ॥ ਤਾਂ ਬਿਰਹਿਨਾ ਤੇ ਬਿਹੋਸ ਤੇ ਚੋਟਾਂ ਵਾਫੁਰ ਲਾਗੀਆਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਪਾਰ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਪਿੰਡੀ ਕੁਟੀਆ ² ਕੀ ਤੇ ਜਲਾਲਪੁਰ ³ ਕੇ ਰਸਤੇ ਡੇਰਾ ਚਿਣਿਓਟ ਹੁਆ ॥ ਉਹਾਂ ਸਾਰੇ ਮਦਾਨ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕੁਦਰਤ ਸੈਂ ਪਹਾੜ ਕੇ ਟਿੱਲੇ ⁴ ਪੜੇ ਹੈਂ ॥ ਓਨਾ ਟਿਲਿਆਂ ਮੈਂ ਸੀ ਪਾਣੀ ਉਚੇ ਮਕਾਨੋਂ ਜੋਰ ਸੈ ਪੈਇ ਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਟਿਲੇ ਕੇ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀ ਪਾਣੀ ਵਗਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਟਿੱਲੇ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸਾਹ ਨੇ ਕਿਲੇ ਕੀ ਤਜਵੀਜ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕੁਸੁ ਕੁ ਹੀ ਤੀਆਰ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਮੈਂ ਬੋਲਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਸੀ ਪਾਣੀ ਉਚਾ ਪੈਤਾ ਸਾ ਓਸ ਕੇ ਆਗੇ ਕਿਸਤੀ ਰਾਖ ਕੇ ਛੋਡੀ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਕਿਸਤੀ ਬਚੀ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਕਿਲਾ ਦੇਖਯਾ ॥ ਫੇਰ ਜਹਾਂ ਮਿਰਜਾ ਸਾਹਬਾਂ ਪੜਤੇ ਸੇ ਉਹਾਂ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਝੰਗ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮੋਰਚੇ ਨਜਦੀਕ ਲਾਈਏ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਹਲਾਇ ਕੇ ਸਹਰ ਕੋ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਭੀ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਵਾਫੁਰ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ⁶ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕੇ ਜੁਵਾਨ ਵਾਫੁਰ ਮਾਰੇ ਤੇ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਆਪ ਭੀ ਮਾਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹੱਮਲਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਉਹ ਭਾਗ ਚਲੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ⁷ ਸਹਰਿ ਕੀ ਖੰਦਕ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਤਕੀਏ ਮੈਂ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਜਵਾਨ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਕਾਮ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹੁ ਤੰਗ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਮੋਰਚਯਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਉਹੁ ਭਾਗ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਜਲਦੀ ਸੈ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਤੋਪ ਉਨ ਕੀ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਲੂਟਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਮਨਿ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਖਾਨ

¹ The word *mehra* is used for a water-carrier.

² There does not seem to be any place by the name of Pindi Kutian. In all probability, it is the scribe's mistake and should be read as Pindi Bhattian, situated on the left bank of the river Chenab.

³ In all likelihood, it is Jalalpur Bhattian in the *pargana* of Hafizabad. According to the maps available, Jalalpur should come before Pindi Bhattian. The author may have interchanged the two names by mistake.

⁴ The reference is to the knolls of quartzite, was Chiniot known as the Chiniot hills. With the exception of these and some isolated low hills on either side of the Chenab, the country around Chiniot is flat alluvium plain : *Imperial Gazetteer of India*, XIV, 125.

⁵ The reference here is to the town of Khiwa-Sial which had a mosque commemorating Mirza-Sahiban : J. S. Grewal & Indu Banga (ed.), *Early Nineteenth Century Panjab*, 150 & 152.

⁶ Khushwaqt Rai also gives the details of the operations against Jhang : *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 145. In Sohan Lal's account, however, there is no reference to any military operation against Jhang : see, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 57-58.

⁷ The reference here is to Fateh Singh Kalianwala.

ਕੀ ਜਾਗਾ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੇ ਸਾਂਇਤ ਉਹਾਂ ਕੁਸ ਅਟਕੇ ਹੁਏ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਇਕ ਸਾਹੂਕਾਰ ਮਿਲਯਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਅਰੀ ॥ ਜੇ ਮੇਰਾ ਮਾਲ ਵਾਫ਼ਰ ਹੈ ਜੇ ਬਚੇ ਤਾਂ ਨਿਸਬ ਆਪ ਲਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ (f. 121 b) ਜੋ ਲੂਟ ਕਾ ਬਗਾਨਾ ਮਾਲ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਅਸਾਂ ਲੀਆ ॥ ¹ ਤੇ ਜਵਾਨ ਉਸ ਕੇ ਸਾਥ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਬਚ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਖਾਨ ਕੀ ਬੈਠਕ ਮੈਂ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕਹਾ ਏਸ ਕੇ ਅੰਦਰ ਮਾਲ ਵਾਫ਼ਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਅਸਾਂ ਲੂਟਣਾ ਨਹੀਂ ॥ ² ਫੇਰ ਆਪ ਸਹਰ ਕੀ ਡੇਹੁਡੀ ਪਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਬੈਠਕ ਮੈਂ ਲੂਟਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਸੀ ਬਾਰੂਦ ਕੋ ਆਗ ਲਗ ਗਈ ॥ ਤਾਂ ਵਾਫ਼ਰ ਜਵਾਨ ਉਡ ਗਏ ॥ ਤੇ ਇੱਟਾਂ ਸਹਰਿ ਕੀਆਂ ਡੇਹੁਡੀਆਂ ਤੀਕੁਰ ਆਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਦਿਨ ਹੁਆ ਤਾਂ ਆਪ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਤੀਏ ਪਹਰਿ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਆਪ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਜਹਾਂ ਹੀਰ ਕੀ ਕਬਰ ਸੀ ਉਹਾਂ ਸਿਕਾਰ ਕਰਯਾ ॥ ³ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਦੇਵਕੀ ਨੰਦਨ ਕੇ ਚਰਣਾਰ ਬਿੰਦਨ ਮੈਂ ਮਨ ਕੋ ਮਲਿੰਦ ਸਮ ਆਨੰਦ ਮੈਂ ਲੁਭਯ ਕੀਯੋ ॥ ਹਕੀਕਤ ਸੋਢੀਆਂ ਅਨੰਦਪੁਰੀਆਂ ਕੋ ਪਾਰ ਕੀਆਂ ਤਲਵੰਡੀਆਂ ਕੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨੇ ਕੀ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ਜੋ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੜਵੜੀਆਂ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਤਾ ਥਾ ॥ ਤੇ ਦੌਲਤਪੁਰ ⁴ ਕੀ ਚਹਾਰਮ ⁵ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਏਸ ਨੂੰ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ॥ ⁶ ਤੇ ਚਹਾਰਮ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪੈਜਗੜੀਏ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ॥ ⁷ ਫੇਰ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਵਰਗ ਵਾਸ ਹੋਇਆਂ ਕੇ ਪੀਛੇ ਦੀਵਾਨਾ ਦੋਨਾਂ ⁸ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਉਨ ਕੋ ਸਜਾਇ ਦੇਣੇ ਮੈਂ ਮੁਤਵੱਜਾ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਸ ਮਕਾਨ ਰਹਿਆ ॥ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਆਦਮੀ

¹ It is interesting to note that a *sāhukār*, who was afraid that his property may not be looted, made an offer of sharing half of it with Fateh Singh if he saved him from plunder. Fateh Singh is said to have refused to share anything, and provided him with an escort.

² The context suggests that the Sikh soldiers were allowed to go ahead with the sack of Jhang.

³ The grave of Heer is located between the towns of Jhang and Maghiana which are only two miles apart. The river Chenab flows past to the west at a distance of about three miles from these towns.

⁴ Daulatpur, a village situated about 5 miles south of Nawanshahr, had been conquered during Jassa Singh's time.

⁵ *Chahāram* denoted a fourth share of the produce. See also, f. 122, n. 9, below.

⁶ It seems that the chief's quarter share in the revenues of Daulatpur had been assigned to Jai Singh Narwaria in lieu of service.

⁷ A later reference (f. 122a) to the Panjgrain family in connection with the *chahāram* of Daulatpur suggests that they had been the co-sharers (*chahāramīs*) of the chiefs.

⁸ The reference here is to Diwan Bura Mal and Shaikh Karimullah. For further detail, see Diwan Ramjas, *Tawārīkh-i-Kapurthala*, 318.

ਅਮਲ ¹ ਕਰ ਕੇ ਚਹਾਰਮ ਕਾ ਲੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਪੀਛੇ ॥ ਤੇ ਰਟੋਲ ਤੇ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ² ਭੀ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨਿਸਾਨਾਵਾਲੇ ³ ਰੋਕ ਲੀਏ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਦਾਤੇਵਾਲ ⁵ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਨੇ ਮਕਾਨ ਛੁਡਾਇ ਲੀਆ ਤੇ ਰੋਸਨ ਤੇਲੀ ਤੇ ਭੂਤੀ ਹਾਰਨੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ (f. 122 a) ਜਖਮੀ ਭੀ ਹਏ ॥ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫ ਬਹੁਤ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਤਲਵੰਡੀਆਂ ਕੀ ਭੀ ਬਾਤ ਸਾਬ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਚੂਹੜ ਚੱਕ ⁶ ਤੇ ਝਤਰੇ ⁷ ਤੇ ਕਮਲਾਗੜ ⁸ ਚਹਾਰਮੀ ⁹ ਹੈ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਨਰਵੰਡੀਆਂ ਕਾ ਕੋਈ ਨਾ ਰਹਿਆ ਤੇ ਮਕਾਨ ਏਹ ਪੈਜਗੜੀਆ ਪਾਸ ਆਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਪੈਜਗੜੀਆ ਰਜਾਇ ਹੂਆ ਤੇ ਤਲਵੰਡੀਆਂ ਓਸ ਕੇ ਕਬੀਲੇ ਪਾਸ ਰਹੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਉਸ ਕੇ ਬਡੇ ਕਬੀਲੇ ਪਾਸ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਸੀ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਕੰਛ ¹⁰ ਨੇ ਛੁਡਾਇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਜੈਇ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ ¹¹ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤਲਵੰਡੀਆਂ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਤੁਸਾਡੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਪੈਜਗੜੀਏ ਸਾਡੇ ਸਾਕ ਹੈ ਹਰਾਮ ਉਨ ਕੋ ਜੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ਸੀ ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਛੁਡਾਇ ਦੇਈਏ ॥ ¹² ਤੇ ਚਹਾਰਮ ਆਪਣੀ ਆਪ ਰਾਖੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਝੰਗ ਸੀ

¹ Since most of the land-revenue in the Ahluwalia possessions was collected in kind (f. 228 b, below), it is possible that the word '*amal*' has been used here for the division of crop whose necessary corollary was the assessment and payment of land-revenue in kind. See also, H. H. Wilson, *A Glossary of Judicial and Revenue Terms*, 21.

² Villages Retol and Sukha-Singh-wala are situated near Kot Isa Khan.

³ Mohar Singh was the son of Sangat Singh Nishanwala, a resident of village Mansur in Ferozepur district. His possessions included the *paragana* of Zira and several neighbouring villages : Khushwaqt Rai, *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 128; *Raūsa-i-Panjab*, (anon.), MS, 63.

⁴ This is one of those many instances when, given the opportunity, as in this case by the death of Jassa Singh, the neighbouring *sardārs* tried to occupy the territories of one another.

⁵ Datewal, a village about 8 miles south-east of Zira, in the district of Ferozepur.

⁶ Chuhr Chak, a village situated about 11 miles east of Moga, had also been a *chahāramī*.

⁷ Jhatra, also a *chahāramī* village, about 7 miles east of Kot Isa Khan.

⁸ Kamalagarh, another *chahāramī* village, situated about 5 miles north-east of Kot Isa Khan.

⁹ According to Griffin, a '*Chahāramī*' was a co-sharer with the chief and 'entitled to a quarter (*Chahāram-fourth*) of the gross produce of the village'; two shares, or a half, going to the cultivator, and 'a quarter to each of the lords of the estate': *The Rajas of the Punjab*, 200 & n. 1.

¹⁰ Dharam Singh and Koer Singh Kanganwalia were the cousins of Tara Singh Dallewalia and were in possession of the territories on both banks of the river Satlej: *Raūsa - i - Panjab* (anon.), MS 43. See also, Aliuddin, *Itratnāmah*, 324.

¹¹ Jai Singh Sodhi was the second son of Sodhi Nahar Singh of Anandpur: Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 142.

¹² Jai Singh Sodhi swore that the two Talwandis in question had never been given over to the Kang *sardārs* by Jassa Singh, and that since they were held by the family (*qabila*) of Sada Singh who happened to be related to him, he should now be given the said territory.

ਆਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਕਾਮ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਏ ਤਾਂ ਸੋਢੀਆਂ ਓਹੀ ਬਾਤ ਚਾਹੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਦਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲੀਏ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ¹ ਜੋ ਸਭ ਜਾਗਾ ਛੁਡਾਇ ਲੇਹੋ ਫੇਰ ਜਾਗਾ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਕੰਡਾਵਾਲਯਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਹਮ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ² ਤੇ ਹਮ ਯੇਹੀ ਕਹਾ ਸਾ ਜੋ ਜਬ ਆਪ ਯਾਦ ਕਰੇ ³ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਹਾਜ਼ੁਰ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕਰ ਹਾਜ਼ੁਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਠਾਣਾ ਤਲਵੰਡੀਆਂ ਕੋ ਲੈ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਜਾਤਯਾਂ ਕੋ ਫੌਜ ਨੇ ਜਾਗਾ ਫਤਾ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਅੱਵਲ ਲੜੇ ⁴ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਜਵਾਨ ਕਾਮ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸੋਢੀ ਤਾਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਚਹਾਰਮ ਆਪ ਰਖੀ ਹੈ ਸੋ ਕੋਈ ਤੁਸਾਂ ਛੋਡਣਾ ਹੈ ਸੋ ਸਾਡੀ ਹੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੋਵੇ ॥ ⁵ ਆਪ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਚਹਾਰਮ ਕੀ ਨੌਕਰੀ ਲਈਏ ॥ ਯਾ ਚਹਾਰਮ ਦੇਵਾਂਗੇ ⁶ ਤੇ ਫੇਰ ਜਬ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਆਪ ਕੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਹਾਲ ਤੁਸਾਡੀ ਸਾਪੁਰਦ ਰਹੇ ॥ (f. 122 b) ਫੇਰ ਸੋਢੀ ਰੁਖਸਦ ਹੂਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਸਰੇ ਲਸਕਰ ਅਫਵਾਜ ਬਾਦਸਾਹ ਇੰਗਲਸਤਾਨ ਨਬਾਬ ਮੁਅਲਾ ਅਲਕਾਬ ਸਮਸਾਮਦੋਲਹ ਅਸਜਮੁਲਕ ਖਾਨ ਦੋਰਾਖਾ ਜਨਰਲ ਜਰਾਡ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀ ॥ ⁷ ਆਪ ਪਾਸ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਜਲਦੀ ਆਵੋ ॥ ਜੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਹੁਲਕਰ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ⁸ ਅਰੁ ਪੀਛੇ ਉਸ ਕੇ ਗਵਰਨਰ

¹ Dan Singh and Charat Singh, the *thānadārs* of the neighbouring Ahluwalia territory, were ordered to wrest the two Talwandis from the Kang *sardārs*.

² It is interesting to note that even the Kang *sardārs*, who were known to have been associated with Tara Singh Dallewalia, now asserted that the two Talwandis mentioned above had been given to them by Jassa Singh.

³ It may be noted that when the overtures of the Kang *sardārs* failed, they tried to retain the territory by force.

⁴ At least this phrase and also the context suggest that the chief's superior right was particularly exercised when the original *chahāramī*, or his direct descendants were not alive.

⁵ Interestingly, the Sodhi offered to serve Fateh Singh in lieu of the chief's quarter, which was to be in addition to the *chahāram* requested for by him.

⁶ The epithets used for Lord Lake should be read as : Samsāmjud-daulah, Asadjulmulkh, Khan-Daurāh.....

⁷ The following folios up to 128b are given to a description of the visit of the Maratha chief Jaswant Rao Holkar and the British General Lake. As pointed out already, this should have been placed before the first trans-Satlej expedition.

⁸ Having been defeated by Lord Lake in November 1804, Jaswant Rao Holkar had marched towards the Panjab, in the hope of receiving help from the Sikhs, particularly Ranjit Singh. He crossed the Satlej in the last week of November 1805 : J. Baillie Fraser : *Military Memoirs of Col. James Skinner*, II, 86. See also, Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 145.

ਲਾਡਲੀਕ ¹ ਸਾਹਬ ਜੀ ਭੀ ਜਲਦੀ ਸੈਂ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਇਸਤਿਕਬਾਲ ਤੇ ਤਵਾਜਿਆ ਤਾਜੀਮ ਬਾਮੁਜਬ ਰਸਮ ਕਦੀਮ ਕੇ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਪਰਸਾਦ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਲਿਆਂਦਾ ॥ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਉਨ ਕੀਯਾ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਫਤਿਆਵਾਦ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਰਾਉ ਹੁਲਕਰ ਕਾ ਡੇਰਾ ਨਜਦੀਕ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੈ ਫਤਿਆਵਾਦ ਗਏ ॥ ਤੇ ਖਾਨਗਾਹ ਸਾਹਚਤਰੇ ਕੀ ਸਰਾਇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਆਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਪਾਸ ਉਨ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜਾਰੂਰ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ ॥ ਤੁਸੀਂ ਈਹਾਂ ਹੀ ਆਇ ਕੇ ਸੁਣੋ ॥ ਅਸੀਂ ਭੀ ਅੰਬੁਤਸਰੋਂ ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ² ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਰੋਜ ਸਾਲਗਿਰਾ ਕਾ ਦਿਨ ਸਾ ॥ ³ ਤੇ ਆਗੇ ਏਸ ਸੂਰਤ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ⁴ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਨੂੰ ਜਰ ਦੇਣੀ ॥ ਫੇਰ ਸਭਨਾ ਨਜਰ ਦਿਖਾਵਣੀ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਸਿਰੋਪਾਉ ਹੋਣੇ ॥ ਫੇਰ ਨਾਰੋਜ ਹੋਣਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਰੋਜ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਹੀ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਕੇ ਫਾਰਗ ਜਲਦੀ ਸੇ ਹੋ ਕਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਏਕ ਫੀਲ ਉਪਰ ਹੀ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ਲਾਗੇ ॥ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਹੁਲਕਰ ਜਸਵੰਤ ਰਾਉ ਜੀ ਕੇ ਆਵਣ ਕੀ ਬਾਤ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਅਬ ਹੀ ਚਲੋ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਜਲਦੀ ਸੈ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਕੱਲ ਕੋ ਏਕਠੇ ਹੀ ਚਾਲੇਂਗੇ ॥ (f. 123 a) ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਤੁਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸੁਗੰਦ ਹੈ ॥ ਅਬ ਹੀ ਚਲੋ ⁵ ਤੇ ਫੇਰ ਫੀਲ ਤੋਰ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਹੁਏ ਤਾਂ ਜਸਵੰਤ ਰਾਉ ਹੁਲਕਰ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭਾਉ ਭਾਸਕਰਨ ਤੇ ਭੈਰੋ ਤਾਂਤੀਆ ਆਇ ਕਰ ਜਾਹਰ ਕਰਨ ਲਾਗੇ ॥ ਜੋ ਸਾਹਬ ਸੈ ਲੜਨਾ ਹੀ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਬ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਤਫਾਕ ਸੈਂ ਆਇ ਗਏ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਬ ਨਾ ਲੜੋ ਤਾਂ ਫੇਰ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲਯਾਂ ਲੜਨਾ ਪੜੇਗਾ ॥ ਤੇ ਅਬ ਜੈਸਾ ਵਖਤ ਹਾਬ ਨਾ ਆਵੇਗਾ ॥ ⁶ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਪੂਛਾ ਜੋ ਕਿਸ ਤਰਫ ਬਾਤ ਕਰਨੀ ਨੇਕ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਹੋਰੁ ਤੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕਹਤਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਲੜਨਾ ਹੀ ਖੂਬ

¹ The reference here is to Lord Lake, the Commander-in-Chief of the British forces, who came in pursuit of Jaswant Rao Holkar, and reached Bhojpur Ghat on the river Beas, on 9 December 1805 : J. Baillie Fraseer, *Military Memoirs of Col. James Skinner*, II, 86-87.

² It may be noted that according to Ram Sukh Rao, Ranjit Singh came to meet Fateh Singh especially to discuss the situation arising out of the approach of Holkar and the British forces.

³ This is a significant statement as it establishes that it was on Maghar 27, Sammat 1841, which was the birthday of Fateh Singh, that Ranjit Singh met him in connection with Holkar's visit to the Panjab. See also, ff. 217a & 396 b, below.

⁴ The author refers to the celebrations and ceremonies in connection with Fateh Singh's birthday. For further detail, see f. 217 a, below.

⁵ Ranjit Singh's anxiety for, and insistence on, their immediately repairing to Amritsar may be noted.

⁶ Holkar's Maratha emissaries tried to persuade Ranjit Singh that his conflict with the British was inevitable and that it was fortuitous that the Maratha chief could also join him if he decided to fight now.

ਹੈ ॥ ¹ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ² ਜੋ ਹਥਿਆਰ ਫਕੜਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋ ਤਾਂ ਏਹੋ ਸਲਾਹ ਕਹੀ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਲੜਨਾ ਹੀ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਏਹ ਬਾਤ ਆਪਣੀ ਆਪ ਕਹਣੀ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਲੜਾਈਓ ਮੈਂ ਖਾਵਿੰਦ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਹਮੇਸਾਂ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ॥ ਪਰੁ ਏਹਿ ਜੋ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਲੜਨਾ ਖੂਬ ਹੈ ਤਾਂ ਏਹ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਭੀ ਅਸਾਂ ਦੇਖੇ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਲੜਾਈ ਥੀਂ ਅੱਵਲ ਸੋਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਵਖਤ ਲੜਾਈ ਕੇ ਕਿਤੇ ਉਨ ਕੀ ਅਵਾਜ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀਤੀ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਅੱਵਲ ਸਲਾਹ ਭੀ ਨੇਕ ਦੇਵੇ ਤੇ ਸੋਰ ਭੀ ਕਮ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਰੱਬ ਉਨ ਕੋ ਸੁਰਖਰੂ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਫਾ ਨੁਖਸਾਨ ਵੀ ਸਮਝ ਲੇਵੋ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕਾ ਲੀਕ ਸਾਹਬ ਕੇ ਡੇਰੇ ਥੀਂ ਪੀਛੇ ਮੁਲਖ ਰਹਾ ਹੈ ॥ ਓਨਾ ਭੀ ਤੁਸਾਡੇ ਸਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ॥ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਹੋਰਾਂ ਹਮੇਸਾ ਈਹਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਣਾ ॥ ਤੇ ਆਪਣਾ ਏਸ ਸੂਰਤ ਅਹਵਾਲ ਕਰ ਕੇ ਅਬ ਈਹਾਂ ਪਹੁਚੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਆਪ ਏਹ ਸਲਾਹ ਮੈਂ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਹੋਰ ਭੀ ਮੇਰੇ ਸਾਬ ਹੀ ਰਲੇ ॥ ਤੇ ਹੁਲਕਰ ਕੇ ਸਖਨ ਕੀ ਕਾਇਮੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹੀ ਹੈਂ ॥ ਕਦੀ ਕੁਸੁ ਕਦੀ ਕੁਸੁ ॥ ਤੇ ਇੰਗਰੇਜਾਂ (f. 123 b) ਸਾਹਬਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਦੋਸਤੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਦੇਰ ਲਗ ਕਾਮ ਆਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਜੈਸੀ ਸਖਨ ਪਰਵਿਰੀ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦਰਮਯਾਨ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕੋਈ ਮੁਲਖ ਕਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲੜਨਾ ਹੀ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਬਡੇ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਚਾਹੇ ਅਰੁ ਸਖਨ ਕੇ ਪੁਖਤਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਹੁਲਕਰ ਜੀ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਉਨੋ ਸੇ ਦੋਸਤੀ ਕਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਜੋ ਦੂਜੀ ਸਲਾਹ ਦੇਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਏਹ ਸੁਬਾ ਡਾਲਯਾ ॥ ਜੋ ਐਸੀ ਵਡੀ ਬਾਤ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੀ ਬੇਸ ਨੇ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਬਾਤਾਂ ਮੈਂ ਪੇਚ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਜੇ ਰਾਜਾ ਕੇ ਡੇਰੇ ਸੈ ਕਦਰੇ ਭੀ ਛੇੜ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਓਨ ਕੋ ਪੀਛੇ ਸਖਤ ਮਕਾਨ ਤੋਰ ਦੇਵੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਕਹਾ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਏਹ ਬਾਤ ਕਬੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਸੈ ਦੋਸਤੀ ਹੋਣੀ ॥ ਅਰੁ ਦੂਸਰਾ ਖਿਲਕਤ ਕਾ ਭਲਾ ਹੋਣਾ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸਿਰੇ ਚੜ ਗਈ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਸਲਾਹਾਂ ਦੇਤੇ ਸੇ ਓਹੁ ਸਰਮਿੰਦੇ ਹੋਵੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਅਬ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖੋ ਤੇ ਫੇਰ ਤੁਸਾਡੀ ਮਾਰਫਤ ਮੋਤਬਿਰ ਆਵੇਂ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ³ ਫੇਰ ਬਾਤ ਪੁਖਤਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਤੁਸਾਡਾ ਜਾਵਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਤੁਸੀਂ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਸੂਰੂ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ⁴ ਕੋ ਸਲਾਹਿ ਪੂਛੀ

¹ It may be noted that Sahib Singh Bedi and certain other *sardārs* and leading nobles had advised Ranjit Singh to fight against the British. Sohan Lal says that when they saw the Maharaja inclining towards the British, they even taunted him that he was joining the enemies of their religion, and the Maharaja once again vacillated towards the Marathas : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 58.

² Fateh Singh advised Ranjit Singh not to fight as both Holkar and the Sikh *sardārs* on either side of the Satlej were unreliable, and that the British were not only militarily superior, but their friendship too was more dependable. According to Sohan Lal, however it was Bhag Singh of Jind, the maternal uncle of Ranjit Singh, who had advised him not to fight against the British : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 58-59, See also, Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 147.

³ Ranjit Singh asked Fateh Singh to get in touch with the British on his behalf as well. Khushwaqt Rai corroborates it : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 148. According to Sohan Lal, Bhag Singh of Jind too was sent along : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 59.

⁴ The reference is to Fateh Singh Kalianwala

Ranjit Singh also sought the advice of Fateh Singh Kalianwala who supported the Ahluwalia *sardār's* suggestion.

ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਆਪ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕਰੀ ਹੈ ਓਹੀ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਫੇਰਯਾਂ ਮੈਂ ਆਪਸ ਅੰਦਰ ਆਵਣ ਕਾ ਰਾਜੇ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਜੀ ਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਆ ¹ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਰਸੂਮਾਂ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜਯਾ ਕੀਆਂ ॥ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਤੇ ਮੁਰੱਸਾ ਜੇਵਰ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਫੀਲ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਜੀ ਕੇ ਡੇਰੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਇਸਤਕਿਬਾਲੁ ਤੇ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜਯਾ ਓਨਾ ਸਭ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪਸ ਮੈਂ ਬਾਤਾਂ ਲੜਾਈ ਕੀਆਂ ਹਰਿ ਹਰਿ ਮੁਲਖਾਂ ਕੇ ਜਿਕਰ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ (f. 124 a) ਫੇਰ ਓਨਾ ਕਿਹਾ ਜੋ ਮੈਂ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਕਾ ਵਾਕੁਫੁ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਚਲਣੇ ਕਾ ਭੀ ਇਤਫਾਕ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਭੀ ਦੂਰ ਸੈ ਦੌੜ ਕੇ ਛਾਪੇ ਮੇਰੇ ਲਸਕਰ ਕੇ ਮਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਹਮ ਤੁਮ ਯਕਜਾ ਹੋ ਕਰ ਲੜੀਏ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਜੋ ਲੜਨਾ ਕੌਨਸੀ ਤਰਕੀਬ ਸੈ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋਨਸੇ ਕਿਲੇ ਨਿਹਾਇਤ ਖੂਬ ਹੋਵੇਂ ਓਨ ਮੈਂ ਬਡੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਅਸਬਾਬ ਰਾਖੋ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬਮੈ ਘੁੜਨਾਲਾ ਤੋਪਾਂ ² ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਉਮਦਾ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਲੜਨੇ ਵਾਸਤੇ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਗਸੁਤੁ ਰਾਖੀਏ ॥ ਤੇ ਰਸਤ ਨਾ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਦਰੀਆਵਾਂ ਕੀਆਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਈਏ ॥ ਅਰੁ ਕਹੀਂ ਕੋ ਭੀ ਖਲਸ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕਾ ਲੜਨਾ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ³ ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜ ਹੁਲਕਰ ਜੀ ਨੇ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਫੀਲਾਂ ॥ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ॥ ਅਰੁ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ॥ ਅਰੁ ਤੋਫੇ ਓਸ ਤਰਫ ਕੇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸਾਂ ਦਰਬਾਰ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਜੀ ਏਕ ਫੀਲ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਮਹਾਰਾਜ ਹੁਲਕਰ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਜੀ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਮਕਾਨੋਂ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਕਲ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਲੜਾਈ ਕੀਆਂ ਹੁਲਕਰ ਕੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ॥ ਅਸਾਂ ਦਿਲ ਮੈਂ ਕਹਾ ਜੋ ਏਨਾ ਪਾਸ ਐਸੀ ਮੁਸਾਫਰੀ ਮੈਂ ਦੌਲਤ ਤੇ ਫੌਜ ਤੇ ਜੰਗੀ ਅਸਬਾਬ ਕੀ ਐਸੀ ਜਮੈਯਤ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ⁵ ਤੇ ਫੇਰ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਇਸ ਤਰਾਂ ਲੜੀਏ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਭਾਈਏ ਹੋਰਾਂ

¹ It may be noted that the details and the protocol regarding the proposed meeting between Ranjit Singh and the Maratha chief were worked out beforehand by the *vakils* on both sides.

² *Ghurnāla* denoted the horse-guns.

³ Holkar proposed in outline the strategy to be followed in the event of a joint attack on the British. According to him, having placed the war materials and heavy guns in strong forts, the allies should surround the British camp and cut off supplies and the possible routes of escape by requisitioning all available boats on the rivers Beas and Satlej.

⁴ Holkar's wish to visit the Darbar Sahib was readily conceded. According to Khushwaqt Rai, Ranjit Singh also accompanied the Maratha chief who made an offering of rupees 500 each at the Hari Mandir and the Akal Bunga, and even tried to flatter Ranjit Singh by calling him 'the only hope of the Hindus : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 146-47.

⁵ Khushwaqt Rai mentions that Holkar had not less than thirty thousand horsemen with him : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 147. Diwan Amar Nath, however, says that Holkar's army consisted of two lacs of *sawārs* and a big *topkhāna* : *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 33. According to Col. Skinner, who was present in Lake's camp, Holkar had about 30,000 horsemen, 10,000 infantry, and 40 pieces of cannon, when he marched towards the Panjab : *Military Memoirs of Col. James Skinner*, II, 80.

ਵਾਲੀ ਹੀ ਸਲਾਹ ਦਾਰੁਸਤ ਹੈ। ¹ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਹੁਲਕਰ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਲੂਟ ਵਾਫਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਲਸਕਰ ਮੈਂ ਸਭ ਸੈ ਕੀਮਤ ਸੈ ਲੇਤੇ ਹੈ। ਅਰੁ ਕਿਸੇ ਕੋ ਜਿਆਸਿਤੀ ਨਾ ਹੋਣੀ ॥ (f. 124b) ਅਰੁ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੈਸਾ ਐਹਿਦੁ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਪੁਸਤਾਂ ਤੀਕੁਰ ਓਸਾ ਹੀ ਤੁਰਯਾ ਜਾਵੇ ॥ ² ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਸਤੇ ਸੇ ਉਨ ਕਾ ਕਯਾ ਜਾਣਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਕਹਾ ਏਸੇ ਸੂਰਤ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਜੋ ਅਹਿਦ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸਾਬ ਪੁਖਤਾ ਹੋਇ ਗਈਆਂ ਹੈਂ ॥ ਮਹਾਰਾਜੇ ਹੁਲਕਰ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਭੀ ਚਾਹਿਆ ਜੋ ਹਮਾਰੀ ਬਾਤ ਭੀ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਾਹਬਾਂ ਸੀ ਉਨ ਕੀ ਬਾਤ ਭੀ ਕਰਵਾਇ ਦਈ ॥ ³ ਤੇ ਜੋ ਸਵਾਲ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਬਿਜਾ ਕਰੇ ਸੇ ਸੋ ਸਮਝਾਇ ਕਰ ਫੇਰ ਦੀਏ ॥ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੋ ਜਾਹਿਰ ਕਰ ਭੇਜਿਆ ॥ ਜੋ ਏਹ ਆਏ ਤਾਂ ਹਮ ਹੀ ਹਾਂ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਬਾਤ ਸਭ ਸਾਬ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸੇਰੋ ⁵ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕਾ ਲਸਕੁਰ ਪਾਰ ਸਾ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਇ ਕੇ ਆਪ ਕੋ ਲੈ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਸੀ ਕਰਨੈਲ ਮਾਲਕਮ ਸਾਹਬ ⁷ ਜੀ ਲੈਣੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮਾਲਕੀਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੁਵਾਨ ਭੀ ਬਡੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਖੈਰਆਫੀਇਤ ਆਪਸ ਦਰਮਯਾਨ ਪੂਛੀ ॥ ਫੇਰ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਦੂਰ ਤਲਕ ਪਲਟਣ ਕੇ ਜੁਵਾਨ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਸਲਾਮੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਗਵਰਨਰ ਲੀਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਭੀ ਖੇਮੇ ਸੇ ਬਾਹਰ ਦੂਰ ਤਲਕ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਫੀਲ ਸੇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਟੋਪੀ ਆਪਣੀ ਉਤਾਰੀ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਭੀ ॥ ⁸ ਫੇਰ ਆਪ ਅਰੁ ਗਵਰਨਰ ਲੀਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬਗਲਗੀਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਖੈਰ-ਆਫੀਇਤ ਕੀ ਖਬਰ ਆਪਸ ਮੈਂ ਪੂਛੀ ॥ ਫੇਰ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਹਾਥ ਸੈ ਹਾਥ ਫਕੜ ਕੇ ਖੇਮੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਰਸੀਆਂ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਤੇ ਵਿਲਾਇਤਾਂ ਕੇ ਆਈਨਾ (f. 125a)

¹ Looking at the number of soldiers and other equipment at Holkar's disposal and the fact that he was still fleeing from the British, Ranjit Singh now felt convinced that Fateh Singh's suggestion to befriend the British was sound.

² Fateh Singh indicated that they were likely to get a fair deal from the British who even paid for the supplies procured by them, whereas the Maratha chief subsisted on loot.

³ When Holkar discovered that Ranjit Singh was more inclined towards the British he realised the helplessness of his own situation, and now requested Fateh Singh to intercede with the British on his behalf.

⁴ Ranjit Singh sent a message to General Lake to the effect that in his talks with the British, Fateh Singh would be representing the Maharaja as well.

⁵ Sero, a small village situated on the right bank of the river Beas to the south-east of Amrisar.

⁶ The British were encamped in the Jalandhar Doab at Bhojpur Ghat on the Beas : J, Baillie Fraser, *Military Memoirs of Col. James Skinner*, II, 86-87.

⁷ The reference is to Col. John Malcolm. For some detail on his military and diplomatic career, see C.E. Buckland, *Dictionary of Indian Biography*, 271.

⁸ It may be noted that while receiving Fateh Singh, General Lake and his officers put their caps off.

ਕੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਤੇ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਤਾਂ ਇਗਰੇਜੀ ਜਬਾਨ ਹੀ ਬੋਲਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮਾਲਕਮ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੁਬਾਨ ਕਾ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ¹ ਤੇ ਸਾਹਬਾਂ ਸੇ ਪੂਛ ਕੇ ਓਤਰੁ ਭੀ ਯੇਹੀ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਾਨੁ ² ਭੀ ਸਾਬ ਸਾ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਕੁਸ ਸੁਬੇ ਭੀ ਉਠੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਫੇਰ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕਾ ਜਿਕੁਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਈਹਾਂ ਹੀ ਰਹੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੇ ਦਿਲਾਂ ਸੀ ਨਿਜਿਦੀਕਿ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹਰਿਦਮ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਜਬ ਕੁਰਸੀ ਸੀ ਉਠੇ ॥ ਤਾਂ ਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਉਠ ਕਰ ਆਪ ਕੋ ਅਤਰ ਲਗਾਇਆ ॥ ਤੇ ਬੀੜੇ ਦੀਏ ॥ ³ ਫੇਰ ਹਰਿ ਮੁਲਾਕਾਤ ਮੈਂ ਤਾਜੀਮ ਤਵਾਜ਼ਿਆ ਅਰੁ ਮੁਹੱਬਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਥੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਅਰੁ ਮਾਲਕਮਿ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਰਨ ॥ ਤੇ ਏਕ ਰੋਜ਼ ਆਪ ਕੋ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਗਊ ਕੇ ਬੁਰੇ ਨਾ ਕਰਨੇ ਕਾ ਕਹਾ ॥ ⁴ ਤੇ ਓਸ ਰੋਜ਼ ਸੀ ਉਹ ਬਾਤ ਬੰਦ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਲਸਕਰ ਮੈਂ ਖਬਰ ਆਈ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਰਾਉ ਕੀ ਕੁਸ ਹੋਰ ਮਰਜੀ ਹੈ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸੁਣ ਕਰ ਜਲਦੀ ਸੈਂ ਪੈਆਬ ⁶ ਕੀ ਜਾਗਾ ਨਿਸਾਨੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਪਾਰ ਉਤਰੇਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਹੁਲਕਰ ਕੇ ਸਾਬ ਰਿਫਾਕਤ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਉਨ ਕੇ ਸਾਬ ਭੀ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਡਾਕ ⁷ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਭੀ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਡਾ ਈਹਾਂ ਹੋਣਾ ਅਰੁ ਫੇਰ ਕੋਈ ਸੁਬਾ ਡਾਲੇ ਏਹ ਬਾਤ ਖਲਾਫ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾ ਕਹੀ ਅਸਾਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਬਾਤ ਕਰੀ ਹੈ ਓਹੀ ਪੁਖਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ⁸ ਹੋਰਾਂ ਆਪ ਸੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ਬਾਂਤਾਂ ਚਲੀਆਂ ॥ ਓਨਾ ਸਭ ਬਾਂਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਡਿਆਂ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਣੇ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਉਨ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਅਰੁ ਬਖਿਸਿਸਾਂ ਕੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਘੋੜਾ ਲਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ (f. 125b)

¹ John Malcolm acted as an interpreter between General Lake and Fateh Singh.

² Bhag Singh Man, who also participated in these negotiations, was the eldest son of Amar Singh Bagha. He was not only an accomplished scholar of Persian and Sanskrit languages, but also a skillful painter. He ever understood the art of casting guns: Lepel Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 305-06.

³ To apply the perfume to the body or clothes and offer a preparation of the areca nut with spices and chunam etc., enveloped in a leaf of the betel plant (*bīrā*), were regarded as tokens of civility or affection. The *bīrā* was also given in confirmation of a pledge or promise: John T. Platts, *Dictionary of Urdū, Classical Hindī, and English*, 208 & 762.

⁴ It seems that the consumption of beef in the British camp was stopped at the request of the agents of Fateh Singh.

⁵ The reportedly unfriendly intentions of Ranjit Singh towards the British were perhaps the result of his momentary hesitation in the face of the taunts from his courtiers that he had joined the enemies of their religion: see, for example, Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 58.

⁶ The word *payāb* denotes a ford.

⁷ *Dāk* ordinarily signified the relay of horses for the post. Here it seems to have been used also to convey the urgency with which Fateh Singh tried to warn Ranjit Singh of the determination of the British to fight, if necessary.

⁸ Bhai Lal Singh, the spiritual successor of Bhai Bhagtu, was the son of Bhai Desu Singh of Kaithal. He had accompanied General Lake in his march through the Panjab and because of the services rendered to the British, he also obtained from them a few villages in *jāgīr*: Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 122.

ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਜੀ ਕਹਾ ਸਾਡੇ ਪੀਛੇ ਭੀ ਕਦੀਮ ਥੋਂ ਘੋੜੇ ਦੇਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ¹ ਫੇਰ ਓਨਾ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਸਬਾਬੁ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਕਿਵਾਇਤ ² ਕਾ ਜਿਕੁਰ ਚਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕੀ ਕਿਵਾਇਤ ਅਸਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਬਯਾਨ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਸਫਰ ਕਾ ਤੇ ਲੜਾਈ ਕਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਜੋ ਰੋਬਕਾਰ ਸੀ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿਵਾਇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਤੀ ॥ ਨਹੀਂ ਭਾਂਵੇ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਦੇਖਤੇ ॥ ਪਰੁ ਏਨਾ ਕੀ ਖ਼ਾਤਰ ਵਾਸਤੇ ਕਰਨੀ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ਼ ਕਿਵਾਇਤ ਦੇਖਣ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਲਾਡ ਗਵਰਨਰ ਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਬੋਜ ਰੰਗ ³ ਕੇ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਰਹੋ ॥ ਜੋ ਸਭ ਨਖਸਾ ਕਿਵਾਇਤ ਕਾ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਕਿਵਾਇਤ ਕਾ ਨਖਸਾ ਜਾਹਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮਾਲਕਮਿ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭੀ ॥ ਫੀਲ ਉਪਰ ਹੀ ਹਰੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਵਾਜੇ ⁴ ਲਗੇ ਵਜਨ ਤੇ ਓਨਾ ਵਾਜਯਾਂ ਕੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਯਕਸਾ ਹੋਇ ਕੇ ਬਜਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ਜੋ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ॥ ਫੇਰ ਕਵਾਇਤ ਪਲਟਣਾ ⁵ ਕੀ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਜੋ ਕਿਵਾਇਤ ਕਾ ਮਾਮੂਲ ਸਾ ਸਭ ਹੂਆ ਤੇ ਮਾਲਕਮਿ ਸਾਹਬ ਜੀ ਸਭ ਬਤਾਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਆਪ ਕੋ ॥ ਦਰਮਯਾਨ ਤੋਪੋਂ ਕੀ ਕਿਵਾਇਤ ਅਰੁ ਅਵਾਜੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਰਜਬਣਾਂ ⁶ ਕੀ ਕਿਵਾਇਤ ਅਰੁ ਤੋਪਾਂ ਕੀ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਤਰਫ ਮਿਸਲ ⁷ ਹਮਲੇ ਕੀ ਤੋਪਾਂ ਅਰੁ ਰਜਬਣਾ ਗਈਆਂ ਸਾਬ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਪੂਛਾ ਜੋ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਿਵਾਇਤ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਰੋਜ਼ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਚਿੱਤੀ ⁸ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਬਾਜ ਭੇਜੇ ॥ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕਬੀ ਕੋਈ ਕਬੀ ਕੋਈ ਤੋਫੇ ਭੇਜ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ⁹ ਤਮਚੇ ਤੇ ਘੜੀਆਂ ਤੇ ਦੂਰਬੀਨਾਂ ॥ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ॥ ਤੇ ਗੰਜ ਹਥੀਆਰਾਂ ਕਾ ਇਤਿਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਦਿੱਲੀ ਮੈਂ ਜੋ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਜਾਗਾ ¹⁰ (f. 126a)

¹ Bhag Singh of Jind and Lal Singh of Kaithal are reported here referring to their 'old' practice of presenting horses to the Ahluwalia chief.

² The word *qawāit* has been used in the sense of the European mode of discipline and drill which had not been seen by Fateh Singh earlier.

³ A horse of *boj* colour denoted a piebald horse.

⁴ The reference is to the military band in the British camp.

⁵ The word *paltan* has, in all probability, been used here for infantry battalions.

⁶ *Rajban* (or *rajman*) denoted a cavalry regiment.

⁷ The word *misl* has been used here in the ordinary sense of 'an example', when the British artillery and cavalry displayed a mock charge.

⁸ It seems, General Lake gifted a tigress to Fateh Singh who sent falcons in return.

⁹ Ram Sukh Rao gives the impression that the British general took special pains to humour Fateh Singh. The Ahluwalia *sardār* was presented with a number of things fancied in India, such as pistols, watches, a telescope, and a variety of weapons.

¹⁰ Although not specified here, the reference seems to be to the places associated with the Sikh Gurus in Delhi, such as the Gurudwaras Shishganj and Rakabganj, commemorating the martyrdom of Guru Tegh Bahadur, and the Gurudwaras Bala Sahib and Bangla Sahib, commemorating Guru Har Krishan.

ਉਹਾਂ ਕਾ ਸਾਹਬਾਂ ਸੈ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਲਿਖ ਦੀਆਂ ਜੋ ਬਾਖਾਤਰ ਇਨਕੀ ॥ ਆਪ ਕਾ ਇਸਮ ਲਿਖਾ ਜੋ ਜਾਗੀਰ ਤੇ ਰੋਜੀਨਾ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਕੋ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਤੁਮਾਰੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਮੁੱਦਤ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਅਬ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਰਫ ਬਤਾਓ ਕਹੀਂ ਵਾਸਤੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਸਾਡੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਕੁਸ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖ ਹਮਾਰੇ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਕਹੀਂ ਹੋਰ ਕੋ ਬਤਾਵੇਂ ॥ ਏਹ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ਅਰੁ ਕਿਸੇ ਕੋ ਜਿਆਸਤੀ ਤੋ ਹੋਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਡੇ ਡੇਰੇ ਈ ਉਤਰਨੇ ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸੀ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਆਪ ਏਸ ਉਮਰ ਮੈਂ ਖੂਬ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਇਨ ਕੀ ਦਿਲ ਸੈ ਦੋਸਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਦੋਸਤੀ ਕੇ ਗਲਬੇ ਸੈ ਐਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਬਹੁਤ ਖੂਸ ਹੂਏ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਖੈਰਖਾਹ ਹੋ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਠਹਰ ਗਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਡਾ ਭੀ ਐਧਿਨਾਮਾ ਲਿਖਯਾ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਯਾਨ ਕੀਆ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਅਬਲ ਹੀ ਬਯਾਨ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਦਿਲ ਸੀ ਨਿਹਾਇਤ ਖੁਸ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਸਾਡਾ ਐਧਿਨਾਮਾ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋਇ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ² ਅਰੁ ਸਾਹਬਾਂ ਜੋ ਬਯਾਨ ਕੀਆ ਸੀ ਜੋ ਤੁਸੀ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਬ ਕੇ ਬਡਿਆਂ ਖੈਰਖਾਹਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਹੋ ॥ ਤੇ ਜਬ ਏਹ ਬਾਤ ਤੁਸਾਡੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਕਤਾਬਾਂ ਦਰਮਯਾਨ ਹੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਏਸ ਸੀ ਹੋਰੁ ਕਯਾ ਜਿਆਦਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਬਯਾਨ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਐਸੇ ਤਰਾਂ ਦਾਰੁਸਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਸੈ ਭੀ ਦਹਚੰਦ ਖੂਸ ਹੂਏ ਲਾਟਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ॥ ਫੇਰ ਐਧਿਨਾਮਾ ³ ਆਪ ਕੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਨਾਮ ਕਾ ਦੋਸਤੀ ਕੀ ਬਡੀ ਮੋਹਿਕਮੀ ਕਾ ਲਿਖਾ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਆਪ ਕੇ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਕੇ ਨਾਮ ਤੇ ਦਰਜੇ ⁴ ਲਿਖਾਏ ਰੁਖਸਦਾਨਯਾ ਵਾਸਤੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾ ਕਹਾ ਜੋ (f. 126 b) ਹਮ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸ ਹੂਏ ਹਾਂ ਤੁਸਾਂ ਥੀਂ ॥ ਏਹ ਜੋ ਖੈਰਖਾਹੀ ਤੁਸਾਂ ਥੀਂ ਹੂਈ ਹੈ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ॥ ਸੋ ਕਤਾਬਾਂ ਮੈਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਬਾਤ ਕੀ ਨੇਕੀ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਪੁਸਤ ਦਰ ਪੁਸਤ ॥ ਫੇਰਿ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਫੀਲ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ॥ ਬਿਮੈਇ ਮਰਵਾਰਿਦਿ ਕੋ ਕੰਠਯਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਕੀਆਂ ਪੁਸਾਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਤੋਫੇ ਵਿਲਾਇਤ ਕੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਆਪ ਕੋ ਅਤਰ ਲਗਾਇਆ ॥ ਤੇ ਬੀੜੇ ਦੀਏ ॥ ⁵ ਤੇ ਖੇਮੇ ਕੇ ਬਾਹਰਿ ਤਲਕ ਸਾਬ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਤਰਫ ਸੀ ਭੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਅਰੁ ਮੁਨਸੀਆਂ ਵਿਗੈਰਾ ਸਭਨਾਂ ਕੇ ਨਾਮ ਤੇ ਮਰਤਬੇ ਲਿਖੇ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਲਾਟਲੀਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਇਸਤਕਿਬਾਲੁ ਅਰੁ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜਿਆ ਸਾਬ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੂਈ ॥

¹ At Fateh Singh's request, General Lake recommended the continuation of the *jāgīrs* and the daily allowances (*rozīnā*) enjoyed by the *gurudwaras* as well as the men attached to them.

² According to Ram Sukh Rao, General Lake had even proposed to have a separate agreement with Fateh Singh but it was tactfully evaded by the Ahluwalia *sardār*.

³ For some detail on 'the treaty of friendship' between Ranjit Singh and Fateh Singh on the one hand, and the East India Company, on the other, see B. J. Hasrat, *Anglo-Sikh Relations, (1799-1849)*, 53-54.

⁴ It may be noted that the British Officers got a list of the names and ranks of Fateh Singh's associates prepared so that they could be given *rukhsatāna* in accordance with their position.

⁵ It may be noted that Fateh Singh was given a ceremonial send off with the usual *ittar* and the *birā* (see, ff. 125 a, n. 3, above).

⁶ Perhaps to give the customary *rukhsatāna*, Fateh Singh also had a list of the officers and the *munshīs* and others employed in the British camp prepared in accordance with their ranks etc.

ਫੇਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਦਿਲ ਜੁਦਾਈ ਕੋ ਨਹੀਂ ਚਾਹਿਤਾ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਜੇ ਕਰ ਅਮੂਰਾਤ ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਜੁਦਾਈ ਜਾਹਿਰੀ ਆ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਦਿਲ ਸੀ ਹਮੇਸਾ ਹੀ ਨਜਦੀਕ ਹਾਂ ॥ ਐ ਪਰੁ ਰੁਖਸਤ ਤਾਂ ਅਬ ਹੋਇ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਦਿਲੁ ਚਾਹਿਤਾ ਹੈ ਜੋ ਆਗੇ ਤਲਕ ਸਾਥ ਚਲੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਸਾਡਾ ਭੀ ਦਿਲੁ ਜੁਦਾ ਹੋਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਚਾਹਿਤਾ ਹੈ ॥ ਸਾਥ ਹੀ ਚਲੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਰਾਉ ਹੁਲਕਰ ਆਪ ਕੋ ਚਾਹਿ ਰਹਾ ਸਾ ਜੋ ਮੋਰੇ ਸੈ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਦੋਸਤੀ ਕਾ ਕਰੇਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਅਰੁ ਏਹਿ ਬਾਤ ਜਬ ਹੁਲਕਰ ਨੇ ਸੁਣੀ ਜੋ ਜਬ ਸਾਡੀ ਬਾਤ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ਚਲਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਏਹਿ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ॥ ਤੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੀਆਂ ਹੀ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫ ਦੋਸਤੀ ਕੀ ਸਿਲਾਹ ਭੀ ਏਹੋ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਖੈਰਖਾਹਿ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਬਾਤਾਂ ਸੀ ਹੁਲਕਰ ਦਿਲ ਸੀ ਸਿਕਿਸਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜਬ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਪਾਸ ਜਾਹਰਿ ਹੁਈਆਂ ॥ ਓਨਾ ਕੇ (f. 127 a) ਹੀ ਵਿਕਾਇਆ ¹ ਪਾਸੋਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਭੀ ਆਪ ਆਗੇ ਏਹ ਬਾਤ ਜਾਹਰਿ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਅਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੈ ਕਹਤੇ ਹਾਂ ॥ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਏਹ ਇਲਾਕੇ ਦੋਸਤੀ ਸੈ ਲਹੋ ॥ ਪਾਣੀਪਤਿ ਤੇ ਸੋਨਪਤਿ ॥ ਨਸਲਨਿ ਬਾਦ ਨਸਲਨ ॥ ਬਤਨਨਿ ਬਾਦ ਬਤਨਨ ॥ ਖਾਲਦਨਿ ਵਾ ਮੁਖਲਦਨਿ ॥ ਅਬਦਨ ਵਾ ਮੋਅਦਨ ॥ ² ਏਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਲਿਖਾਇ ਭੀ ਲਹੋ ॥ ਅਰੁ ਕੈਯਾ ਕੈਯਾ ਬਾਤਾਂ ਸੈ ਉਸ ਵਖਤ ਮੋਕਿਆ ਜੋ ਨਾ ਜਾਣਿਆ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਯਾ ਏਕ ਤੋ ਅਵਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਸੁਲਾ ਕੀ ਸਲਾਹਿ ਨਹੀਂ ਸੇ ਦੇਤੇ ਓਹ ਸਮਝੇਂਗੇ ਜੋ ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਓਸ ਤਰਫ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਏਸ ਤਰਫ ਦਿਲ ਸੀ ਰਾਹੁ ਹੈ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਡਾ ਜੋ ਕਹਣਾ ਹੈ ॥ ਏਹ ਨਖਸ ਬਰਸੰਗ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਬਾਤ ਸਖਨ ਪਰਵਰੀ ਕੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੀ ਰੋਸਨ ਹੈ ॥ ਮਾਨਿੰਦ ਆਫਤਾਬ ਕੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਕਹਯਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਯਾ ਹੋਰੁ ਸਾਹਿਬ ਹੋਵਨਗੇ ਤਾਂ ਏਹੋ ਮਕਾਨ ਆਇ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ³ ਫੇਰ ਲਾਟਲੀਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਾ ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਹਮੇਸਾ ਹੋਵੇਂਗੇ ਸੋ ਭੀ ਲਿਹਾਜ਼ ਰਾਖੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬੇਸ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਰਾਖੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸੇ ਤੇ ਮਰਵਾਰੀਦਿ ਥੋਂ ਆਦਿ ਸਭ ਰਾਖੇ ॥ ਅਰੁ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ॥ ਬਾਦੂਖਾਂ ਅਰੁ ਕਮਾਨਾਂ ਅਰੁ ਸਮਸੇਰਾਂ ਥੋਂ ਆਦਿ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਤੋਫੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਕੇ ਰਾਖੇ ॥ ਫੀਲ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਜਬ ਸਤਲੁਦ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੀ ਮਰਜੀ ਸੀ ਜੋ ਆਗੇ ਸਾਥ ਹੀ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਭੀ ਦਿਲ ਮੈਂ ਸੀ ਜੋ ਆਗੇ ਚਲੀਏ ॥ ਐ ਪਰੁ ਉਸ ਵਖਤ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਮੁਨਾਸਬ ਜਾਣ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਚਾਹੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਰੁਖਸਤ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ

¹ The word *waqāya* has been used for the *waqa'-i-nigār* or the intelligencers of the British who had been sending reports on Holkar's presence in the Panjab and on the various considerations that weighed with Ranjit Singh and Fateh Singh until it was finally decided to befriend the British.

² Ram Sukh Rao perhaps is the only source that mentions that in return for Fateh Singh's friendly cooperation, the British had made an offer of granting Panipat and Sonipat in perpetuity to Fateh Singh.

³ Interestingly, Fateh Singh is reported having refused the offer of the British on the plea that it would be regarded as a bribe for having advocated friendship with them, whereas he had sincerely believed in the desirability of following such a course. Also, he hoped to get the territories offered some other time as the friendship with the British was to last forever now.

⁴ The parting presents from Fateh Singh included an elephant, a horse, weapons of all kinds, costly dresses, jewellery and pearls, besides the peculiarities produced in his territories.

ਖੇਮੇ ਸੀ ਬਾਹਰਿ ਤਕਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਸੈ ਲਿਖਯਾ ਆਇਆ ਜੋ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਜਬ ਸਰਕਾਰੋਂ ਰੁਖਸਤ ਹੂਆ ਤਾਂ ਏਸ ਕੀ ਨੀਤ ਮੈਂ ਫਰਕ ਪੜਾ ਸਾ ॥ ਪਰ (f. 127b) ਫੌਜ ਤੇ ਪਰਦੇਸ ਕਾ ਲਿਹਾਜ ਕਰਕੇ ਹਟ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮਾਝੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਾ ਤੇ ਪਾਰ ਮਲਾਂਵਾਲੇ ਕੋ ਜਾਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਰੁ ਨੀਤ ਏਸ ਕੀ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੀ ਜੋ ਸਾਹਿਬਾਂ ਸੇ ਦੋਸਤੀ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਏਸ ਬੀਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਉਸ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਬੁਰਆਈ ਹੈ ॥ ¹ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਫੌਜ ਕੋ ਤਫਰੀਕ ਸੈਂ ਹਰਿ ਹਰਿ ਤੱਲਕੇ ਪਾਰ ਕੀ ਤਰਫ ਭੇਜਿਆ ² ਤੇ ਆਪ ਕਦਰੇ ਹੀ ਫੌਜ ਸੈ ਫਤਯਾਵਾਦ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਬਾਤਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਅਸਾਂ ਲਹੌਰ ਕੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ॥ ਤੁਸੀਂ ਜਲਦੀ ਆਵੋ ॥ ਜਬ ਫਤਿਆਵਾਦ ਆਇਆਂ ਕੋ ਦੋਇ ਰੋਜ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਫੌਜਾਂ ਮੱਰਟਿਓ ਕੀਆਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਫਤਿਆਵਾਦ ਕੇ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਆਇ ਗਈਆਂ ॥ ³ ਅਵਲ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਜੋ ਲੂਟਣੇ ਵਾਲੇ ਸੇ ਓਨਾ ਕੀ ਛੂਟ ਆਈ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਰਾਹੀਆਂ ਕੋ ਲੂਟਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤੋਪਾਂ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਸੀ ॥ ਜੇ ਨਜਦੀਕ ਆਵਨ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਵਣੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਫਰਰੇ ਭੀ ਤੀਆਰ ਰਾਖਣੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ਤਾਂ ਤੋਪਾਂ ਚਲੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਚੜਨੇ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਅਬ ਫੌਜ ਕਮ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਨਾ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਹਜਾਰਾਂ ਹੀ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਲੂਟਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ਏਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕੀ ਵਾਕਫੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜੇ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਹੁਲਕਰ ਜੀ ਕੇ ਸਖਨ ਕੀ ਭੀ ਕਾਇਮੀ ਜਾਣਤੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਸਭ ਪਰ ਰੋਸਨ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸੈ ਦਿਲੋਂ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੀ ਦੋਸਤੀ ਸੈ ॥ ਅਰੁ ਹੁਲਕਰ ਹੋਰੀਂ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਮੇਰੀ ਦੋਸਤੀ ਏਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਦਈ ਸਰਕਾਰ ਸੇ ਤੇ ਏਤਯਾਂ ਸੈ ਬਾਹਰ ਲੜਨਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਖਾਵਿੰਦ ਚਾਹੇਗਾ ਸੋ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਕਰ ਬੋਹੜ ਕੇ ਪਾਸ ਜੋ ਆਵਾ ⁴ ਹੈ ਉਸ ਕੇ ਉਪਰ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਨ ਕੇ ਕੁਝ ਕੁ ਅਸਵਾਰ ਉਰੇ ਕੋ ਆਵਨ ॥ ਤਾਂ ਗੋਲਨਦਾਜ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਵਨ ਤਾਂ ਓਹੁ ਹਟ ਜਾਵਨ ॥ ਤੇ ਜਸਵੰਤ ਰਾਉ ਹੋਰੀਂ ਭੀ (f. 128a) ਕੋਸ ਕੁ ਉਪਰ ਆਇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕੋ ਖਬਰ ਹੂਈ ਜੋ ਆਪ ਫਤਿਆਵਾਦ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਏਕ ਕੋ ਦੇਖਣੇ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਆਗੇ ਉਤਰੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ ਡੇਰਾ ਕਰ ਕੇ ਓਨਾ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ਤੇ ਓਹੁ ਅਵਲ ਤਾਂ ਬਾਤਾਂ ਇਖਲਾਸ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਜਸਵੰਤ ਰਾਯ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਏਹ ਉਮੈਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤੁਸਾਡੇ ਉਪਰ ॥ ਜੋ ਸਾਹਬਾਂ ਸੈ ਦੋਸਤੀ ਕਰੋ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰੇ ਸੈ ਏਹ ਸਾਲੂਕ ਕਰੋ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਭੀ ਦੋਸਤੀ ਨਾ ਹੋਣੇ ਦਈ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਨਾ ਕੀਈ ॥ ਤੇ ਅਬ ਰਸਤੇ ਵਾਸਤੇ ਮੋਤਬਿਰ ਸਾਥ ਕਰ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਉਨ

¹ Soon after the British force had crossed the Satlej, Fateh Singh received a message from Ranjit Singh to the effect that Holkar intended to sack the Ahluwalia territory on the other side of the Satlej.

² Fateh Singh then divided his troops into a number of groups and sent them for the safety of his scattered possessions across the Satlej.

³ The rest of the folio is given to the coming of the Marathas towards Fatehabad, plunder of the country on the way, and Fateh Singh's preparations to deal with them.

⁴ *Awā* denoted a brick-kiln.

⁵ The agents of Holkar conveyed their master's remonstrances to Fateh Singh that not only he did not help the Maratha chief but was also responsible for Ranjit Singh's change of mind.

ਕੇ ਸਾਬ ਮੋਤਬਿਰ ਕਰਦੀਏ ॥ ¹ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਦਰੀਆਇ ਦੋਵੇ ਉਤਾਰ ਕਰ ਹਟਣਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਅਸਾਂ ਉਹਾਂ ਸੁਣਾ ਸਾ ਜੋ ਆਪ ਕੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ਹੋਵਣ ਸੀ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰੀਂ ² ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀ ਉਲਫਤ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਸਖਨ ਕੀ ਕਾਇਮੀ ਕੀਆਂ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋਨਸੇ ਈਹਾਂ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਦੇਤੇ ਸੇ ਸੋ ਫਸਾਦੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਹੀ ਏਹੋ ਸਲਾਹ ਕਰਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਏਹੋ ਖੂਬ ਸੀ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਆਪ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਲਿਖੀਤੇ ਆਵਤੈ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਲਿਖੀਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ³ ਤੇ ਦਰਜਬਾਬ ਉਨਾ ਕਾ ਦੋਸਤੀ ਸੇ ਪੁਰ ਹੁਆ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਤਰਫ ਸੀ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਪਟਾਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਕੁਸ ਕ ਡੇਰੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਸਾਡੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਖੇਚਲ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਡੇਰਾ ਲਾਂਭ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਲਾਡਲੀਕ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਏਤੀ ਮੁੱਦਤ ਉਨ ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਅਸਾਂ ਕਹਾ ਭੀ ਜੋ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਕਾਨ ਬਤਾਓ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ (f. 128 b) ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਉਤਰਨੇ ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਖੁਸੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਖੈਰਖਾਹਿ ਹੈ ॥ ਜੋ ਕਬੀ ਉਹਾਂ ਇਸਾਰੇ ਸੈ ਭੀ ਕਹਤੇ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਹੋਰ ਮਕਾਨ ਹੋ ਜਾਤਾ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਹਮਾਰੀ ਖੁਸੀ ਹੋਵੇਗੀ ਹਮ ਉਸੀ ਰਸਤੇ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦੁਖ ਰੈਫਲ ਸਾਹਿਬਾਂ ਬੇਸ ਭੇਜੀ ਆਪ ਕੋ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਚਿਤ ਚੋਰ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਹਕੀਕਤ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ⁵ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਦਰਸਨ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਫੀਲ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਉਪਰ ਗੱਦੀ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਆਪ ਹੀ ਬੈਠੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਸੈ ਏਕ ਫੀਲ ਆਉਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਫੀਲਵਾਨ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸੀ ਫੀਲ ਬੇ ਕਾਬੂ ਹੈ ਤੇ ਮਾਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਫੀਲ ਕੋ ਖਬਰਦਾਰ ਕਰੁ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਲੜਾਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹਾ ॥ ਪਰੁ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੀਲ ਕੋ ਇਸਾਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਫੀਲ ਉਪਰ ਜਾਇ ਪੜਾ ॥ ਫੇਰ ਦੋਇ ਤੀਨ ਚੋਟਾਂ ਖਾਇ ਕਰ ਓਹੁ ਫੀਲੁ ਭਾਗਾ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਆਪ ਕਾ ਫੀਲੁ ਮਾਰਤਾ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਜਾਰ ਮੈਂ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੀਲ ਰੋਕ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਹਰਿ ਸੀ ਬਾਹਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਉਸੀ ਤਰਫ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਖਬਰ ਆਈ ਜੋ

¹ Fateh Singh's agents were now to escort the Maratha forces across the rivers Beas and Satlej.

² Khushwaqt Rai, however, gives an altogether a different version. According to him, on his way back Holkar had received money from 'all the big and small chiefs', including Fateh Singh, Tara Singh Dallewalia, Budh Singh Singhpuria, Jaswant Singh of Nabha, Sahib Singh of Patiala and the Pathans of Kotla : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 149.

³ Ram Sukh Rao refers to the subsequent exchange of friendly letters between Fateh Singh and General Lake.

⁴ It may be pointed out that the *vakīls* of Patiala asked the British general to remove his troops elsewhere as their presence had adversely affected the territories of Patiala. General Lake, however, refused to comply with what he regarded as an unreasonable request on the part of Patiala.

⁵ The rest of the folio is given to Fateh Singh's visit to Amritsar, meeting with Ranjit Singh, and the capture of Majitha near Amritsar.

ਮਜੀਠੇ ¹ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ² ਕੋ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਨੇ ਜਖਮੀ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈਂ ਹੀ ਮਜੀਠੇ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੌਕਰ ਹੀ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਗਾਂਉ ਮੈਂ ਕਾਇਮ ਹੂਆ ॥ ਜਦ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀਵਾਲੇ ³ ਕੋ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ ॥ ਤੇ ਛਾਤੀ ਸੈ ਪਾਰ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਪਰੁ ਮਰਨੇ ਸੀ ਬਚਾ ॥ ਫੇਰ ਭਾਗ ਕਰ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਸੇ ਫੋਜ ਭੀ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਮਿਲ ਪੜਾ ਤੇ ਕਿਲਾ ਲੈ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਆਪ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ (f. 129a) ਰਾਧਾ ਸਹਿਚਾਰੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲੋਂ ਮੈਂ ਅਪਨੇ ਮਨ ਭਵਰ ਕੋ ਲਗਾਏ ਕੇ ਬਿਨੈ ਕਰਤੇ ਭਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਰਤ ਨਗਾਰਯੋਂ ਬਿਖੈ ਰਸ ਧਾਰਯੋ ਹਿਏ ਨਾ ਤੋਹਿ ॥ ਕੌਨ ਉਬਾਰਯੋ ਅਧਮਕਿ ਮਨਾਥ ਬਿਸਾਰਯੋ ਮੋਹ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮਾਨੁਖ ਕਾ ਸਰੀਰ ਬਿਖਯੋ ਕੇ ਰਸ ਹੀ ਮੈਂ ਹਮਨੇ ਖੋਯੋ ॥ ਤੁਮ ਕੋ ਹੀਏ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਧਾਰਨ ਕੀਯੋ ॥ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਕੋਨਸਾ ਪਾਪੀ ਹੈ ਜੋ ਨਹੀਂ ਤਾਰਯਾ ਹੈ ਸਭ ਹੀ ਤਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤੇ ਹੇ ਨਾਥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪਤਿਤ ਕੋ ਕੈਸੇ ਬਿਸਾਰਯਾ ਹੈ ॥ ਮੈਂ ਕੋ ਭੀ ਯਾਦ ਕਰੋ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋ-ਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਪਾਰਗਮਨ ਆਦਿ ਬਰਨਨ ਨਾਸ ਦੁਤੀਯੋ ਰੈਵਤ ॥ 18 ॥ ⁴ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦੀਪਤ ਅੰਗਤ ਰੰਗ ਰਸ ਜਲਨਿਧਿ ਆਨੰਦ ਕੰਦ ॥ ਲਲਤ ਲੋਲ ਲੋਚਨ ਕਮਲਨ ਸੋ ਪ੍ਰਿਯਾਜਗ ਬੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਦੀਪਤ ਹੂਆ ਹੈ ਜੋ ਅੰਗਰੂ ਪੀਤਰੰਗ ਕਰ ਕੇ ਰਸ ਤਿਸਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਨੰਦ ਕੇ ਮੂਲ ਹੈ ॥ ਸੁੰਦਰ ਹੈਂ ਕਮਲ ਸੇ ਚੇਰਲ ਨੇਤ੍ਰ ਜਿਨ ਕੇ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ⁵ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਤੇਹਟੇ ਮੈਂ ॥ ਹਕੀਕਤ ਦੁਰਾਹੇ ਕੀ ਸਰਾਇ ਤੇ ਕਿਹਾਲੇ ਕੀ ॥ ਆਪ ਨੇ ਸਤਲੁਦ ਕੇ ਪਾਰ ਕੋ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਡਲੇਵਾਲੀਆਂ ⁶ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਾਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਮਹਸਮਪੁਰਾ ⁷ ਜੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਹਮਾਨੂ ਸਾਪੁਰਦ ਕੀਆ ਹੂਆ ਸਾ ਸੋ ਬੇਦੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਦਗੇ ਸੇ ਲੈ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਉਹਾਂ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਉਸ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਬੇਦੀ ਨੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਕੋ ਛੋਡਯਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਮੋਰਚੇ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਤੋਪਾਂ ਸੁਰੂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਜਾਗਾ ਫਤਾ ਕਰਕੇ ਡਲੇਵਾਲੀਆਂ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਵਡੇ ਪਿੰਡ ⁸ ਕਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰੁ ਹੈ ਸਾ ॥ (f. 129b) ਉਸ ਨੇ

¹ Majitha, a small town, situated 10 miles to the north of Amritsar.

² Desa Singh was the son of Nodh Singh Majithia. He is said to have been in the service of the Bagha *sardārs* at this time : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 417.

³ Nihal Singh Atariwala, son of Gaur Singh, was a *jāgirdār* of Sahib Singh Bhangi. After the Bhangi debacle at Bhasin, he joined service with Ranjit Singh who held him in high esteem. There was hardly any campaign from 1801 to 1817 in which he did not distinguish himself : *ibid.*, 239-41.

⁴ Figure "18" given at the end of the chapter is misleading. It should either have been Chapter Twenty-one according to serial order, or Chapter Second of Section Three as listed about (ff. 11b-13b).

⁵ Chapter Twenty-two (ff. 129 a - 138 b) contains, among other things, an account of the conquest of Doraha and Kehala by Fateh Singh, and that of Qasur, Dina Nagar and Sialkot by Ranjit Singh and Fateh Singh together.

⁶ It is not clear which of the Dallewalia *sardārs* sought Fateh Singh's help against the Bedi.

⁷ Mahsampura, a village situated about 6 miles from Phillaur, in the north-west.

⁸ Barapind, situated about miles north-east of Phillaur.

ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਰੀਕ ਹਰਿ ਵਖਤ ਫਿਸਾਦ ਰਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਹਾਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਰੋਯਤ ਓਹ ਸੇ ਤੇ ਉਨ ਕਾ ਸਰੀਕ ਜੋ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਸਾ ਇਸ ਖੰਫ ਸੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਹਾਜ਼ੂਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਹਰਾਮਜਾਦੇ ਭੀ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਸਿਰਕਰ-ਦਿਯਾ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਜਾਇ ਲੜੇ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਕੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਭੀ ਮਾਨਿੰਦ ਕਿਲਿਆਂ ਕੀ ਜੁਦੀਆਂ ਜੁਦੀਆਂ ਹੋਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਵਾਫੂਰ ਜਵਾਨ ਲੜਨੇ ਵਾਲੇ ਸੇ । ¹ ਅਰੁ ਇਨ ਕੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਆਏ ਹੁਏ ਸੈ ॥² ਜਬ ਤੀਸਰਾ ਪਹਰਿ ਹੂਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਸ ਤਰਫ ਮੁਤਵੱਜਾ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਹਮਲੇ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਹਮਲੇ ਕੇ ਵਖਤ ਆਪ ਆਗੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਬਾਤ ਸੀ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਮੁਸਾਹਬ ਭੀ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸੇ । ਜੋ ਆਪ ਕਾ ਆਗੇ ਜਾਣਾ ਹਰ ਵਖਤ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਪਰੁ ਏਸ ਬਾਤ ਕਾ ਆਪ ਕੋ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸੌਂਕ ਸਾ ॥ ਤੇ ਏਸ ਜਾਗਾ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਜੁਮਯਤ ਸੈ ਕਈ ਸਰਦਾਰ ਲੜੇ ਹੈਂ ³ ਸੇ ਤੇ ਜਾਗਾ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਹੈ ਸੀ ॥ ਏਸ ਕਰਕੇ ਜਿਮੀਦਾਰ ਦਲੇਰ ਹੈ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਹਮਲਾ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰ ਗਾਂਉ ਕੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ⁴ ਉਤੇ ਚੜ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਡੇਹੁਡੀ ਕੋ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਮਿਰਜਾ ਮਹੰਮਦ ਬਖਸ ਅਲਾਵਲਪੁਰੀਆ ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਓਹ ਡੇਹੁਡੀ ਮੈਂ ਸੀ ਭਾਗੇ ਤਾਂ ਸਾਬ ਹੀ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਦਾਖਲ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਜਿਮੀਦਾਰ ਹਟ ਕੇ ਲੜੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਕੇ ਹੀ ਹਾਥ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਦੋਨੀ ਤਰਫੀਂ ਜਵਾਨ ਕਾਮ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਪਰੁ ਜਿਮੀਦਾਰ ਵਾਫੂਰ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਹਵੇਲੀਆਂ ਮੈਂ ਜਾਇ ਅਟਕੇ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਜਬ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਓਹੁ ਤਾਂ ਓਹ ਹੋਰਨਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਜਾਗਾ ਫਤੇ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਜੋ ਹਰਾਮਜਾਦੇ ਸੇ ਸੋ ਪਕੜੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀਆਇ ਵਾਫੂਰ ਲੂਟਣ ਮੈਂ ਆਈ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਅਮਨ ਕਰਾਇ ਦੀਆ ॥ ਠਾਣੇਦਾਰ ਉਹਾਂ ਛੋਡਯਾ ਅਰੁ ਹੁਕਮ ਦੀਆਂ ਜੋ ਈਹਾਂ ਕਿਲਾ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਰੂਪੋਵਾਲੀਆਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ (J. 130 a) ਮਕਾਨ ਬਮੈਇ ਤੱਅਲਕੇ ⁷ ਕੇ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਮਾਨੂੰ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਅਬ ਦਗੇ ਸੈ ਬੇਦੀ ਜੀ ਮਕਾਨੁ ਲੇ ਕਰ

¹ It may be noted that the *zamīndārs* of the area lived in fortified mansions and maintained armed retainers. In all probability, they were also the intermediary *zamīndārs*.

² These big *zamīndārs* were perhaps also the leaders of their caste or clan groups and hence, the greater potential for making trouble.

³ It may be noted that in the past many *sardārs* had conjointly attempted the conquest of Bara Pind but in vain.

⁴ Obviously it was a fortified village.

⁵ The sack of the recalcitrant villages or of those who put up armed resistance seems to have been fairly common during our period.

⁶ Once again Fateh Singh ordered the construction of a fort in a turbulent area.

⁷ The word *ta'alluqa* has been used in the sense of the environs of the village.

ਪਾਰ ਚਲਯਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਹੀ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਉਹਾਂ ਹੂਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਹਮਲੇ ਸੈ ਜਾਗਾ ਮਾਰ ਕਰ ਉਨ ਜਗੀਰਦਾਰੋਂ ਕੀ ਹੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਫਿਲੌਰ ¹ ਸੀ ਪਾਰ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਿਕਾਰ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਪਾੜੇ ਕੋ ਕਿਵਾਇਤਾਂ ² ਕਾ ਤੀਰ ਮਾਰਾ ॥ ਤਾਂ ਫਰਿਸੀ ਮਾਰ ਕਰ ਮੁੱਖੀ ਜਾਮੀਨ ਮੈਂ ਗਡ ਗਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਤੀਰਨਦਾਜ਼ੀ ਕੀ ਬਡੀ ਕਸਰਤ ਕਰੀ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈ ਭੀ ਸੂਰ ਵਾਫੁਰ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਸੂਰ ਕੋ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾਇ ਕਰ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਈ ਤੇ ਬਡਾ ਕਾਟ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ ਵਾਫੁਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸੂਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਤੀਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਬਡਾ ਕਾਟੁ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਲੁਦਹਾਣੇ ³ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਕੁੜੇਕੇ ⁴ ਹੂਆ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ⁵ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਮੌਤਬਿਰਾਂ ਜਾਹਰਿ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਾਂ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਮੇਰਾ ਆਰੂਜੁ ਸਭ ਉਨਕੀ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਹਿ ਮਿਕਾਨੁ ਮੈਨੂੰ ਇਨਾਇਤ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਤਾਹੰਮੁਲੁ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਲੈਹਿਲ ⁶ ਹੂਆ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ ⁷ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਮੌਤਬਿਰ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ⁸ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਭਤੀਜੇ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਜੋ ਦੁਰਾਹੇ ਕੀ ਸਰਾਇ ⁹ ਕੋ ਹੈ ਸੋ ਉਠਾਇ ਦੇਈਏ ॥ ਤੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰਹੇ ॥ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀਆਂ ਖਿਜਮਤਾਂ ਕਰਤੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਇਸ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਵਤੇ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਿਮੇਸਾ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਾਂ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੀ ਤਸੱਲੀ ਲਿਖੀ ॥ ਤੇ ਜਬ ਏਹ ਬਾਤ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਡਾ ਫਰੇਬੀ ਥਾ ॥ ਤਾਂ ਆਇ ਕੇ ਮਿਲਾ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਉਮਦਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਸਰਾਇ

¹ Phillaur, situated on the right bank of the Satlej, is about 27 miles from Jalandhar in its south-east. On the extinction of the Kakar *sardārs* of Phillaur, Ranjit Singh occupied the town placing it under the charge of Diwan Mohkam Chand. It later came to have a strong fort : *Gazetteer of the Jullundur District and Kapurthala State (1904)*, XIV-A, 301.

² It is not clear why the word *qawāid* has been used here. The context, however, suggests that the arrow was shot with such great skill or force (*quwwat*) that piercing through the flesh of the hog-deer, it got stuck in the ground.

³ Ludhiana, situated about 33 miles south-east of Jalandhar, was founded in 1481 by the Lodhi Afghans from whom it took its name. It passed into the possession of the Rai of Raikot in 1760, and in 1806, it was taken over by Ranjit Singh and given to his uncle, Raja Bhag Singh of Jind: *Imperial Gazetteer of India : Punjab (Provincial Series)*, I, 111.

⁴ Kureke is a small village situated about 10 miles to the west of Ludhiana.

⁵ The reference is to Tara Singh Dallewalia.

⁶ Lehal, a small village about 8 miles to the north-east of Ludhiana.

⁷ Karam Singh Nirmala, also known as Karam Singh Shahbadia, had migrated from the Majha in 1759 and taken possession of the *paragana* of Shahbad, situated about 16 miles to the south of Ambala : Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 121; Lepal Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 65-67.

⁸ The reference is to Mehtab Singh who was the son of Bhag Singh, the younger brother of Bhangra Singh of Thanesar : Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 121.

⁹ Doraha, a small town on the Grand Trunk road, at about 13 miles from Ludhiana.

ਇਕਬਾਲ ਤੁਸਾਡੇ ਸੈਂ ਫਤਾ ਹੋਇ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਜਾਗਾ ਕੀ ਚਹਾਰਮ ਆਪ ਕੇ ਕਾਰਦਾਰ ਲਿਆ (f. 130 b) ਕਰਨ ਚੁਹਾਰਮ ਕੀ ਮੈ ਨੌਕਰੀ ਦੇਵਾਂਗਾ ॥ ਅਰੁ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੀ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ਤਾਂ ਓਹੁ ਚਲਾ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਾਂ ਕੋ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਜਾਤਿਆਂ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਉਠ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਸਰਾਇ ਮੈਂ ਹੀ ਆਣ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲਾ ਭੀ ਮਿਲਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਜਾਗਾ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਇਜਤ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਾਗਾ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਉਸ ਕੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀਆਂ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕੀਆਂ ¹ ਬਮੈਇ ਮਿਸਲਾਂ ² ਕੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਆਇ ਉਤਰੀਆਂ ॥ ਜਬ ਓਹੁ ਹੁਕਮ ਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾ ਤਾਂ ਓਸ ਕੇ ਬੇਟਾ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਨ ਕੀਆਂ ਸਰਦਾਰਨੀਆਂ ਕੀ ਖਬਰ ਰਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕਾ ਅਵਲ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਸਾਬ ਰਾਹੁ ਸਾ ਅਰੁ ਨੇਮ ਕਰਯਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਹਾਥ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕੈਯਾਂ ਭੀ ॥ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਨੇ ਇਨ ਕਾ ਮੁਲਖ ਲੈਣੇ ਨਾ ਦੀਆ ॥ ³ ਤੇ ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਪੀਛੇ ਆਪ ਭੀ ਉਨ ਕੀ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਖਬਰ ਰਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਬਮੈਇ ਮਿਸਲਾਂ ਕੇ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਉਮਦਾ ਆਪ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਗੁਵਾਰੀ ⁴ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਭਾਵੇ ਉਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਦੇ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਹੋਵਨ ਤਾਂ ਜਾਹਰ ਹੀ ਕਰਕੇ ਕਹਣੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਇਸ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣਨ ਕਾ ਬਡਾ ਸੌਕ ਹੈ ਸਾ ॥ ਸੋ ਬਾਤਾਂ ਪੂਛਤੇ ਰਹੇ ਅਰੁ ਖੁਸ਼ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਜਜੀ ਬਹੁਤ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੀ ਖਾਤਰ ਕਰੀ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਣ ਵਾਲਯਾਂ ਮੈਂ ਹੈ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਤੇ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕੁੰਢਾ ⁵ ਤੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀਏ ⁶ ਇਹਿ ਭੀ ਸਰਦਾਰ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਸੇ ॥ ਸੋ ਸਭ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕਰ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਮਲੋਰਕੋਟਲੇ ⁷ ਥੀਂ ਆਇ ਸਭ ਮਿਲੇ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਨਜਰਾਨੇ ਲੈ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ (f. 131 a)

¹ The reference is to Sardarnis Ram Kaur and Raj Kaur, the widows of Baghel Singh Karorasinghia.

² Once again the word *misl* has been used in the sense of troops.

³ The author refers to the earlier attempt of the Ramgarhias to forcibly occupy the Karorasinghia possessions and to the battle of Miani which was fought in Sammat 1854. (A.D. 1797) For detail, see ff. 68b-62Rb, above.

It may be added that Bhag Singh's anxiety for safeguarding the possessions of the wives of Baghel Singh from the Ramgarhias sprang from the obvious consideration that his traditional rivals, the Ramgarhias, may not become too powerful.

⁴ Ram Sukh Rao's comment on Tara Singh Dallewalia's trait of plain-speaking is interesting.

⁵ Gurdit Singh Kunda of village Vaeen-Pueen in Amritsar district, received the *'ilāqa* of Ladwa from Sahib Singh, who was said to be his brother. After Sahib Singh's death, Gurdit Singh also acquired his possessions which included the *ta'alluqas* of Bain and Shamgarh : *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 62. Cf. Hari Ram Gupta, *A History of the Sikhs*, II, 32-33.

⁶ Jodh Singh of Kalsi, son of Gurbakhsh Singh, had been an associate of Baghel Singh Karorasinghia. His headquarters were at Chhichhrauli near Jagadhari. After the death of Baghel Singh, he was acknowledged as the leading Karorasinghia *sardār*. He accepted the vassalage of Ranjit Singh and was rewarded with the grant of Budala, Kaneri, and Chubbal. He died fighting at Multan in 1818 : Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 71, n. 1.

⁷ The reference is to Attaullah Khan, the chief of Malerkotla.

ਹੋਰੁ ਨਿਹੰਗ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ਜੋ ਏਹ ਫੌਜ ਨਿਹੰਗਾਂ ¹ ਕੀ ਕਦੀਮ ਥੋਂ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਆਪ ਕੀ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਗਰਾਵਾਂ ² ਮੈਂ ਅਹਮਦ ਗੁਜਰ ³ ਹੈ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜੀ ਲਿਖੀ ਜੋ ਜਗਰਾਇ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਆਪਕੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਓਨਾ ਰਾਇ ਕਯਾਂ ਕੀ ਔਲਾਦ ਮੈਂ ਸੀ ਕੋਈ ਰਹਯਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਏਕ ਰਾਣੀ ⁴ ਹੈ ॥ ਓਹ ਰਾਇ ਕੇ ਕੋਟ ⁵ ਜਾਇ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਨਾ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਰਖਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮੈਂ ਆਪਕਾ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਜੋ ਕਦੀਮੀ ਤੁਸਾਡਾ ਹੈ ⁶ ਸੋ ਰਾਣੀ ਕੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬੇਇਤਫਾਕੀ ⁷ ਕਰਕੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਚਿਰ ਕਾ ਆਪ ਕੇ ਪਹੁਚਿਆ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਨਜਰਾਨਾ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਕਾਦੀਮ ਕਾ ਭੇਜ ਦੇਵੇਂਗਾ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਭੇਜ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਪੀਛੇ ਜੋ ਬਾਜੇ ਬਾਜੇ ਅਮੂਰਾਤ ਰੋਪਕਾਰ ਸੇ ਏਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੁਕਸਦ ਕਰਕੇ ॥ ਧੁੜਕੋਟ ⁸ ਡੇਰਾ ਆਣ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਘੁੰਗਰਾਣੇ ⁹ ਕਾ ਮਾਮਲਾ ਭੀ ਹਾਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਮਾਲਵੇ ਕੇ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਭੀ ਲੀਆ ॥ ਅਰੁ ਨਿਹੰਗਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਜਰ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਬਖਸ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰਿਆ ॥ ਫੇਰ ਚਾਹਲੀ ¹⁰ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ਸਤਲੁਦ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਮਕਾਨ ਭੇਗਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਭਤੀਜੇ ¹¹ ਪਾਸ

¹ The *nihangs* led by Darbara Singh were perhaps associated with the military activity of Jassa Singh in an organised way.

² Jagraon, a town situated about 24 miles to the south-west of Ludhiana, on the Ludhiana-Ferozepur road.

³ Ahmad Gujjar had been entrusted with the management of the territories of the Rai. He later fell out with his master and was expelled from service: *Raūsa-in-Panjab* (anon.), MS, 117-118. Cf. Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 150.

⁴ The reference here is to Rani Nurunnissa, the mother of Rai Ilyas of Raikot: *Raūsa-i-Punjab* (anon.), MS, 118.

⁵ Raikot town is situated 27 miles south-west of Ludhiana.

⁶ Ahmad Gujjar's version of the supremacy of the Ahluwalias over the Rai since 'olden times' has not been corroborated by any other source. It is possible, however, that after acquiring Jagraon during the first trans-Satlej expedition with Ranjit Singh, Fateh Singh had entrusted it back to Ahmad Gujjar who had not paid the stipulated revenues and was now prevaricating.

⁷ For some detail on Ahmad Gujjar's dealings with the Rani, see *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 118.

⁸ Dhurkot, a village situated 17 miles south of Ludhiana.

⁹ Ghungrana, situated about 20 miles south of Ludhiana, had been held by Gujjar Singh, the third son of Tara Singh Dallewalia. Ranjit Singh took possession of the place along with Ludhiana: *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 47.

¹⁰ Villages of this name are located on both sides of the Satlej. Although, Ram Sukh Rao says that Fateh Singh crossed the Satlej and encamped at Chahali in the Jalandhar Doab, but the context clearly suggests that he was still on the other side of the river.

¹¹ The reference here is to Mehtab Singh, the nephew of Bhanga Singh of Thanesar.

ਹੈ ਸਾ ॥ ਉਹਾਂ ਠਾਣਾ ਆਪਣਾ ਦਾਖਲ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸੰਧਾ ਸਿੰਘ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਬੇਟਾ ਈਹਾਂ ਹੀ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਆਣ ਮਿਲਯਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਮੇਰੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚਹਾਰਮ ਏਸ ਕੀ ਆਪ ਰਖਾਈਏ ॥ ¹ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਿਕਾਨ ਓਸ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਜਾ ਸਿੰਘ ਮੱਲੀ ² ਘੋੜਾ ਲੇਕਰ ਮਿਲਾ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਕਦੀਮ ਸੀ ਮੈਂ ਆਪਕਾ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਭਤੀਜੇ ਨੇ ਕਿਲਾ ਲਿੱਦੜਾ ³ ਕਾ ਰੋਕ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਲਿੱਦੜਾ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਆਣ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਬਹਾਦਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਪਹੁਚੇ ॥ ਅਰੁ ਤੋਪ ਬਾਦੂਕ ਕੇ ਪਲੇ ਸੀ ਚਲਤੀ ਸੀ ॥ ⁴ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਸੈਰ ਕਰਤੇ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਚਲਾਵਣ ਲਾਗੇ ॥ (f. 131 b) ਜੋਨਸੇ ਆਦਮੀ ਉਹਾਂ ਸੇ ਓਨਾ ਦੋਹਾਂ ਕੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਗੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਇਕੁ ਬਿਲੰਦ ਮਕਾਨ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਦਰਮਯਾਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚਾਦਰ ਸੁਕਾਵਨ ਵਾਸਤੇ ਡਾਲੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਕੋ ਗੋਲਾ ਚਲਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਚਾਦਰ ਉਡ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਹਮੇਸਾ ਇਸੀ ਤੋਪ ਸੇ ਨਿਸਾਨੇ ਮਾਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਜਾਗਾ ਫਤਾ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਭਤੀਜਾ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਕੈਦ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਜਾਗਾ ਲੂਟੀ ਗਈ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਜਗੀਰਦਾਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਮੇਰੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਨਜਰਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਅਰੁ ਚਹਾਰਮ ਮਕਾਨਾ ਕੀ ਲੀਈ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਜਾਗਾ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਭਤੀਜੇ ਕੋ ਛੋਡ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀਆਂ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕੀਆਂ ਤੇ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੁਸੰਧਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕੁੰਢਾ ਤੇ ਫੌਜ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ ਕੀ ਸਾਥ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਗਿੱਲੀ ⁶ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਜੂਨਸ ਖਾਂ ⁷ ਟਾਂਡੇ ਵਾਲੇ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕਰ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਚਠਆਲੀਆਂ ⁸ ਜੋ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕਾ ਮਕਾਨ ਹੈ ਸਾ ਉਹਾਂ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜਾਗਾ ਲੂਟਣੇ ਮੈਂ ਆਈ ਅਰੁ ਤਮਾਮ ਮੁਲਖ ਗਿਰਦੇ ਕਾ ਵੈਰਾਨ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ⁹ ਇਸੀ ਡੇਰੇ (ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਆਣ ਉਤਰੀ ॥ ਅਰੁ ਚਠਆਲੀਆਂ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਇਸ

¹ It seems that the fresh arrangements on the basis of the payment of *chahāram* were still being made. See also ff. 121 a-b, above.

² Sarja Singh, a Mallhi *jat* who seems to have been in possession of Ladhra.

³ Ladhra, a village, at about 20 miles east of Ludhiana, on the Ludhiana-Samrala road.

⁴ The phrase suggests that the muskets and guns were simultaneously engaged, although the guns were fired from a distance.

⁵ The *chahāram* of Ladhra was granted to Sarja Singh Mallhi in *naukarī* on the payment of *nazarāna*.

⁶ Gill is a small village about 3 miles from Tanda on the Tanda-Kapurthala road.

⁷ Yunus Khan, the son of Said Khan Pathan, was a *jāgirdār* of Tanda: Giani Gian Singh, *Tawārikh Gurū Khālsā*, 175.

⁸ Chathialia (Chuteal), a village situated about 11 miles south-east of Dasuya.

⁹ Fateh Singh sacked Chathialia and its environs apparently without any provocation from the Ramgarhias. This as well as the spoliation of the other Ramgarhia possessions in the Jalandhar Doab suggests that Fateh Singh had launched a determined assault on his traditional rivals, perhaps to altogether eject them from the *doāba*.

ਵਾਸਤੇ ਨਾ ਲਾਏ ॥ ਜੋ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਸਵਾਲ ਏਸ ਮਕਾਨ ਕਾ ਰਖਤੀ ਸੀ ॥ ¹ ਫੇਰ ਉਚੀ ਬਸੀ ² ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਡੱਫਰ ³ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਮਕਾਨ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਮੁਲਖ ਵੈਰਾਨ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਨਗਦੀ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਅਰੁ ਘੋੜਿਆਂ ਥੀ ਆਦਿ ਰੋਜ ਮਰਰਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਲੂਟਾ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਆਵਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਵਾਫਰ ਆਜਜ ਚਰਵੇਦਾਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦੌਲਤ ਲਿਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਰਾਤ ਕੋ ਫੌਜ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੀ ਸਬ ਖੂਨ ਵਾਸਤੇ ਆਈ ॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਦਿਨੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਲੜਾਈ ਕਾ ਕਰ ਸਕਤੇ (*f.* 132 b) ਅਰੁ ਜੋ ਉਮਦਾ ਨੌਕਰ ਉਨਕਾ ਸਾ ਸੋ ਸਭ ਏਸ ਫੌਜ ਮੈਂ ਸਾ ॥ ਜਬ ਡੇਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਓਹੁ ਆਏ ਤਾਂ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਬਹਾਦਰ ਡੇਰੇ ਸੇ ਬਾਹਰ ਚੜੇ ਖੜੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਫੌਜ ਸੇ ਉਨ ਕਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਬਡੀ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਸਮਸੇਰਾ ਤੇ ਨੇਜੇ ਭੀ ਚਲੇ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਤਰਫ ਕੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਬਡੀਆਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫੌਜ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੀ ਭਾਜੀ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਫ ਸੇ ਭੀ ਜਵਾਨ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੇ ਭੀ ਵਾਫਰ ਮਾਰੇ ਤੇ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਘੋੜੇ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਲੂਟੇ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਓਹੁ ਭਾਗੇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਮਗਰੇ ਫੌਜ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਇਸ ਤਰਫ ਸੀ ਵਿਆਹ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਾਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰੇ ਜਾਇ ਉਤਰਿਆ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਜੋ ਦੁਆਬੇ ਕਾ ਮੁਲਖ ਉਨਕਾ ਸਾ ਸੋ ਸਭ ਵੈਰਾਨ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਕਿਹਾਲੇ ⁶ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ॥ ਤੇ ਖਵਰ ਫਤਿਆਬਾਦ ਸੀ ਪਹੁਚੀ ਸੋ ਦਾਦੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਆਪ ਕੇ ਸੁਵਰਗਵਾਸ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ⁷ ਤਾਂ ਆਪ ਬਡਾ ਹਫਸੋਸ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੇਜਯਾਂ ਮਰਨੇ ਕੀਆਂ ਰਸੂਮਾਂ ਕਰਵਾਵਣ ਵਾਸਤੇ ॥ ⁸ ਅਰੁ ਏਹ ਆਪ ਕੋ ਫਰਮਾਵਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ਜੋ ਤੁਮਾਰੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋ ਤੇ ਢੇਹਰ ਜਾਗਾ ਸੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤੇ ਮੁਹਿੰਮਾ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਭੀ ਲਿਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਖਰੀਦ ਭੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਬਸ ਬੇਸ ਸੈਆ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਜਬ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਲੇਵੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦਿਸ ਬਾਤ ਪਰ ਖਯਾਲ ਨਹੀਂ ਸਾ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਇ ਕਰ ਹਥੀਆਰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਬੇਸ ਤੇ ਬਮੈਇ ਸਾਜ ਕੇ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਬੇਸ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਤੇ ਜਵਾਹਰਿ ਬੇਸ ਤੇ ਨਕਦੀ ਤੇ ਤੋਫੇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਸਭ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਉਨਕੀਆਂ ਰਸੂਮਾਂ ਉਪਰ ਹਜਾਰਾਂ ਰੁਪੈਏ ਤੋਪਖਾਨੇ ਸੀ ਲਾਏ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਿਅਕੁਲ ਸਾ ਜੋ ਏਸ ਅਸਬਾਬ ਕੇ ਲੈਣੇ ਸੇ ਮਸਾਹੂਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਅਦਨੇ ਸੀ ਇਸ ਦਰਜੇ ਕੋ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਤੁਮਾਮ ਮੁਲਖ ਕਾ ਲੇਖਾ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੂਛਾ ॥ ਤੇ ਕਦੀਮੀ ਮੁਨਸੀ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਲਾਖਾਂ ਹੀ ਰੁਪਈਏ ਦੁਜਦੀ ਕਰਕੇ ਲੀਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਏਕ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਕਾ ਕਾਰਦਾਰ ਅੰਬੁਤਸਰ (*f.* 133 a)

¹ This was not the only one of the disputed possessions between the Kanhiyas and Ramgarhias and could perhaps be traced back to the initial stages of territorial occupation with no well-defined boundaries.

² Uchi Bassi, a village situated about 4 miles north of Dasuya, on the Dasuya-Mukerian road.

³ Dafar, a village situated about 4 miles from Dasuya, in the south-east.

⁴ According to Ram Sukh Rao, so much was collected from the Ramgarhia possessions a that even ostlers and other dependents were engaged in bringing the loot to the Ahluwalia camp.

⁵ After the failure of his night attack (*shab-khūn*) on the Ahluwalia camp, Jodh Singh Ramgarhia fled to Sri Hargobindpur on the other side of the Beas.

⁶ Kehala, a village situated about 17 miles from Amritsar in its north-west, was also held by the Ramgarhias.

⁷ According to Ram Sukh Rao's other work, the reference seems to be to the death of Mai Anokhi, the elder of the two wives of Jassa Singh.

⁸ Ram Sukh Rao here digresses not only on Diwan Hamir Singh's arrangements regarding the last rites of Mai Anokhi, but also on the dishonesty of the *dīwān* and the embezzlement of funds by him.

ਜੀ ਸਾ ਉਸ ਕਾ ਭੀ ਮਾਲੁ ਇਸ ਨੇ ਲੀਆ ॥ ਤਾਂ ਕਈਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਗੇ ਤਾਂ ਦੁਜਦੀ ਕਰਤਾ ਹੀ ਸਾ ਪਰੁ ਏਹ ਅਸਬਾਬ ਭੀ ਇਸ ਨੇ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤਹਕੀਕ ਕਰਨੇ ਕਾ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਕਹੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਆਪ ਖਫਾ ਨਹੀਂ ਸੇ ਹੋਤੇ ॥ ਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਕੀ ਪਰਵਰਸ ਕਰਨੀ ॥ ਤੇ ਹਰ ਵਖਤ ਖੁਸ ਰਹਣਾ ॥ ਤੇ ਬਖਸਸਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਮੈਂ ਹਥੀਆਰ ਕਰਨੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕੀ ਖਬਰ ਰਾਖਣੀ ॥ ਏਨਾ ਬਾਤਾਂ ਮੈਂ ਵਾਫੂਰ ਮਸਗੂਲ ਰਹਤੇ ਸੇ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਤ ਕੇ ਬਾਦ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਚਲਾ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਨੌਕਰੁ ਜਾਇ ਹੂਆ ॥ ¹ ਅਰੁ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕਾਇਮੀ ਭੀ ਏਸ ਮਕਾਨ ਕੀ ਬਡੀ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਮੌਰਚੇ ਖਾਈ ਉਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਵਾਲੇ ਨਿਹਾਇਤ ਤੰਗ ਹੂਏ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਲਿਖਾ ² ਜੋ ਜਵਾਨ ਭੀ ਸਾਡੇ ਵਾਫੂਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਥੋਂ ਮੱਦਤ ਭੀ ਨਾ ਹੂਈ ॥ ਅਬ ਕਿਲਾ ਰਹਤਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਨੇ ਦੁਸੰਧਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਰਾਹੀਂ ਕਿਲੇ ਕਾ ਸਵਾਲ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤੇ ਦੁਸੰਧਾ ਸਿੰਘ ³ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਉਨ ਕੋ ਖੌਫ ਹੈ ਏਹ ਕਿਲਾ ਲੈਇ ਕੇ ਫੇਰ ਹੋਰ ਕਿਲੇ ਭੀ ਲੇਵੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਤ ਸੀ ਅੱਵਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਦਾਖਲ ਕਰਤਾ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਕੋ ਦਾਖਲ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ ॥ ਤਾਂ ਹਜੂਰ ਕਯਾਂ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਸ ਬਾਤ ਕਾ ਤਾਂ ਮੁਜਾਇਕਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਦੁਸੰਧਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਪਣੇ ਆਦਮੀ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਕਰੇ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਤਬਾ ਕੀ ਹਰਕਤ ਕੀ ਜੋ ਖਬਰ ਪਹੁਚਤੀ ਸੀ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਮੁਹੱਬਤ ਕੇ ਜੋਸ ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਉਸੀ ਵਖਤ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈਂ ਖਬਰ ਆਈ ॥ ਜੋ ਤਬਾ ਨੂੰ ਐਸੀ ਹਰਕਤ ਹੈ ॥ ਜੋ ਲਿਖਣ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਜੋਸ ਮੁਹੱਬਤ ਕੇ ਸੈਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਫੇਰ ਆਪ ਸਭ ਕਾਮ ਮੁਲਤਿਵੀ ਛੋਡ ਕੇ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਰਾਮ ਨਗਰ ਪਹੁਚੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪਸ ਮੈਂ ਮਿਲ ਕਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਤਬਾ ਕੀ ਖਬਰ (f. 133 a) ਪੂਛੀ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਉਪਰ ਹਗਾਮਾ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਡੀ ਤਬਾ ਕੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਸੀ ਵਖਤ ਇਸ ਤਰਫ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਤਾਰੀਫਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਭ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਚਠਿਆਂ ਵਾਲੀ ਹਿਵੇਲੀ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦ ਕੀਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਦੁਸਰੀ ਵਾਰ ਕਾਸੂਰ ਕੇ ਫਤਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ॥ ⁶ ਆਪ ਫਤਿਆਵਾਦ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਆਕਰ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ॥ ਜੋ ਜਬ ਤੁਸੀਂ ਸਤਲੁਜ ਸੀ ਪਾਰੋ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ

¹ According to Ram Sukh Rao, thus discredited in Fateh Singh's service, Diwan Hamir Singh had later joined service under Ranjit Singh. Elsewhere, however, the author alludes to an understanding between Ranjit Singh and Fateh Singh to the effect that they would not employ each other's servants : see, f. 324 a, below.

² Resuming the account of the siege of Kehala, Ram Sukh Rao underlines the helplessness of the garrison and the inability of Jodh Singh Ramgarhia to send any re-enforcements.

³ Dasaundha Singh, the eldest son of Tara Singh Dallewalia, was in possession of Sarai Dakhni and some surrounding villages : *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 43.

⁴ The occupation of Kehala was preceded by the intercession of Dasaundha Singh on behalf of the Ramgarhias.

⁵ The reference is to the mansion of the Chaththas, the former rulers of Rasalnagar *alias* Ramnagar. It seems, this *haveli* was also used by Ranjit Singh as his residence.

⁶ This was the second joint expedition against Qasur undertaken in March 1807 : Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 152. For an account of the earlier expedition, see ff. 97 b-100 a, above.

ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਤੁਸਾਡੇ ਸਾਥ ਸੇ ਤਾਂ ਦੋ ਕਿਲੇ ਛੁਡਾਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਪਠਾਣ ਉਨ ਕਿਲਯਾਂ ਕੋ ਖਲਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਮੌਕਾ ਕਾਸੂਰ ਕੇ ਮਾਰਨ ਕਾ ਹੈ ¹ ਤੁਸੀਂ ਜਲਦੀ ਆਵੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਰਵਾ ਰਵੀ ਖੇਮ ਕਰਨ ² ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ ਹੀ ਕਾਸੂਰ ਸੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਆਇ ਉਤਰੇ ਸੇ ॥ ³ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਭਿੜਾਣੀਆਂ ⁴ ਬਮੈਇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਯਾਂ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਕੇ ⁵ ਰਾਤ ਕੋ ਆਜਮਿ ਖਾਂ ਕੇ ਕੋਟ ⁶ ਕੋ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕੀ ਤੇ ਅੰਦਰਲਿਆਂ ਕੀ ਕੁਛ ਕੁ ਬਾਤ ਭੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕੋਟ ਕੋ ਰੋਕ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਕੋਟ ਜੋ ਉਹਾਂ ਸੇ ਏਨਾ ਕੀ ਏਹ ਤਰਾਂ ਸੀ ॥ ਜੋ ਅੰਦਰ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਕਿਲਯਾਂ ਕੀ ਤਰਾਂ ਖੂਬ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕੁਤਬ ਦੀਨਖਾਂ ਕੋ ਖਬਰ ਹੂਈ ਤਾਂ ਓਹ ਆਇ ਲੜਿਆਂ ॥ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਤਾਂ ਹਟਾਇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤਲਵਾਰ ਕਮਰ ਪੀਛੇ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਬਹੁਤਯਾਂ ਕੋ ਹਥਿਆਰ ਲਾਗੇ ॥ ਫੇਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਥੀਂ ਓਨਾ ਕੋਟ ਛੁਡਾਇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੋ ਬਾਹਰ ਲਯਾਇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਪਠਾਣ ਕਹੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਏਹੀ ਹੈਂ । ਇਨ ਕੋ ਮਾਰ ਡਾਲੋ ॥ ਤਾਂ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਏਹ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਤੇ ਇਨ ਸਭ ਕੋ ਘੋੜੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੇ ਕਰ ਤੋਰ ਦੀਏ ॥ ⁷ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਮੋਰਚੇ ਮੁਰਾਰਕੇ ਕੋਟ ⁸ ਕੋ ਲਾਏ ॥ ਜਬ ਮੋਰਚੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਹਮਲੇ ਕੀ (f. 133 b) ਸਲਾ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਤਾਂ ਪਿਆਂਦੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਕ ਤੋ ਹਮਲਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੀ ਜੋ ਮਦਤ ਕੋ ਆਵੇਗੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਲੜਾਈ ਬਡੀ ਹੈ ॥ ਆਪ ਕਿਸ ਤਰਫ ਹੋਣਾ ਹੈ ॥ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਲੜਾਈ ਮੁਸਕਲ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਮਦਤ ਕੇ ਹਟਵਨ ਕੀ ਆਪ ਨਿਗਾ ਰਾਖੋ ॥ ⁹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਏਹ ਕਾਮ ਸਭ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਮਝ ਕੇ ਕਰਤੇ ਹੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਭੀ ਸਿਰਕਰਦੇ ਸੇ ॥ ਜਬ ਹਮਲਾ

¹ According to Sohan Lal, Ranjit Singh had by now decided to uproot the Pathans of Qasur and occupy their territory. For this reason, he had called in the troops of his vassals and *jāgīrdārs* and raised a force of one lac strong : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 64.

² Khem Karan, a small town in the Majha, situated about 7 miles east of Qasur.

³ According to Sohan Lal, Ranjit Singh's artillery and troops were encamped at Naushera, 15 kos from Qasur : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 64.

⁴ Mit Singh belonged to village Padhana in Amritsar district. He had long been in the service of the Sukarchakias and was mortally wounded in the Kashmir expedition of 1814 : Griffin and Massy, *Chiefs & Families of Note of the Panjab*, I, 139.

⁵ Some of the other prominent *sardārs* present in this expedition were said to have been Fateh Singh Kalianwala, Jodh Singh Kalsia, Hari Singh Nalwa, Jodh Singh Rosha, Attar Singh Dhahri, Shamir Singh Thethar, Garbha Singh, Bhag Singh Muraliwala, Hukam Singh Chmini Gulab Singh Man, and Nihal Singh Attariwala : Kartar Singh Kalaswala, *Sarkār Khālsā*, 61.

⁶ Azim Khan's *kot* was one of the twelve fortresses of Qasur.

⁷ It may be noted that Qutubuddin Khan rejected the suggestion of his associates to kill Ranjit Singh's officers, and instead sent them away with *khil'ats* and horses.

⁸ It should be read as Murad-ka-Kot.

⁹ Fateh Singh's job was to stop any re-enforcements from reaching Kot Murad Khan.

ਹੁਆ ਤਾਂ ਆਸਮਾਨ ਖਾਂ ਕੇ ਕੋਟੋ ¹ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਏਸ ਕੋਟ ਕੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੇ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਓਸ ਤਰਫ ਹਮਲਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋਟ ਕੇ ਹਮਲਾ ਹੁਆ ਸਾ ਓਸ ਕੋਟ ਕੇ ਜਾਂਬੂਰੇ ਚਲਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਹਮਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਕੋਟ ਵਾਲੇ ਉਪਰ ਸੈਂ ਹਥਿਆਰ ਨਾ ਚਲਾਂਵੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਓਸ ਕੋਟ ਤੇ ਜਾਂਬੂਰਯਾਂ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਲੰਘੇ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਗਰਦ ਉਠੀ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਜਾਂਬੂਰੇ ਦਾਗੇ ਪਰੁ ਸੁਖ ਬਚੀ ॥ ਫੇਰ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਜੋ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਓਸ ਸੇ ਆਪ ਜਾਇ ਲੜੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਲੜਾਈ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਨੇਜੇ ਕਾ ਵਾਰ ਕਰਾ ॥ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਉਰਗ ਚੰਡ ਭੁਜਦੰਡ ਨਿਪੁ ਭੇਜੇ ਨੇਜੇ ਬਾਲ ॥ ਰੇਜੇ ਰੇਜੇ ਅਰੇਜੇ ਕਰੇ ਕਰੇਜੇ ਸਾਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋ ਜੋ ਭੁਜਦੰਡ ਹੈ ਸੋਈ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਹਾ ਬਡੇ ਉਰਗ ਕਯਾ ਸਰਪ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਨੇ ਨੇਜੇ ਰੂਪੀ ਜੋ ਅਪਨੇ ਬਾਲ ਸਰਪ ਭੇਜੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨੋ ਨੇਜੇ ਅਰੇ ਹੈਂ ਰਣ ਮੈਂ ਦੁਸ਼ਮਨ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰੇਜੇ ਕਯਾ ਹੀਯੇ ਰੇਜੇ ਰੇਜੇ ਕਰ ਦੀਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਭੀ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਕਰੀਬ ਸੈ ਹਥਿਆਰ ਮਾਰੇ ਤੇ ਹਮਲੇ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਜਵਾਨ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਮੁਰਾਰ ਖਾਂ ਕੇ ਕੋਟ ਕਾ ਬਦਰਦੀਨ ਖਾਂ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਮਹੰਮਦ ਸਾਹ ਸੈਯਦੁ ॥ ਤੇ ਬੁਲੇਖਾਨ ਖਲਫਜੈਈ ॥ ਏਹ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਨਜਦੀਕ ਹੋ ਕਰ ਤੀਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਕੈਸੇ ਚਲੇ ਹੈਂ ॥ ਲਹ ਲਹਾਤ ਹੁਯੇ (f. 134a) ਸਹਤ ਪਖੋਂ ਕੇ ਮਾਨੋ ਕਰਾਲ ਸਰਪ ਧਾਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਜਵਾਨਾਂ ਕੋ ਲਾਗੇ ॥ ਛਾਤੀ ਮੈਂ ਗਡੇ ਹੁਏ ਕੈਸੇ ਸੋਭਤੇ ਹੈਂ ॥ ਮਾਨੋ ਮੱਛੀਆਂ ਨੇ ਜਾਲਨ ਮੈਂ ਮੁਖ ਨਿਕਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਪਠਾਣ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹਟ ਕੇ ਅਸਮਾਨਖਾਂ ਕੇ ਕੋਟ ਮੈਂ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋਟਿ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਯਾ ਸੀ ॥ ਉਹਾਂ ਬਾਹਰੋ ਸਿਵ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ² ਮਾਰਯਾ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਾਫਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਭੀ ਕਿਲਾ ਫਤੇ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਰਹਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਦੁਏ ਕੋਟ ਕੇ ਚਾਲੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕਾ ਉਪਰਾਲਾ ਅਗਲੇ ਕੋਟ ਵਾਲਯਾਂ ਭੀ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਬਡੀ ਲੜਾਈ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਜਵਾਨ ਮਾਰੇ ਤੇ ਓਹੁ ਭਾਗ ਕੇ ਕੋਟਿ ਕੇ ਅੰਦਰ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਅਸਮਾਨਖਾਂ ਕੇ ਕੋਟ ਜੋ ਗਿਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੋਟ ਕੋ ਜੋਰ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਤੇ ਆਜਮਿਖਾਂ ਕੇ ਕੋਟ ਜੋ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਉਹਾਂ ਅੰਦਰ ਨ ਜਾਣੇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਰੁਕਨਦੀਨ ਕੇ ਕੋਟ ³ ਜਾਇ ਕਾਇਮੁ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਇਸ ਕੋਟ ਕੇ ਜੋਰ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਇੱਜਤ ਸੈ ਜਾਵਣ ਦੇਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਈਹਾਂ ਹੀ ਮਰਾਂਗਾ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਜਾਣੇ ਦੇਈਏ ॥ ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਮੁਸਾਹਬ ਸਾ ਦਾਦੇ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਕਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਪਠਾਣ ਫਿਸਾਦ ਕੀ ਮੁਣਆਇ ਹੈਂ ਏਸ ਕਾ ਮਾਰਨਾ ਹੀ ਖੂਬੁ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਕਸਮ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਸਾਂ ਕਈ ਜਾਗਾ ਨੇਮ ਕਰਕੇ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਮਾਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨੇਮ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਝੂਠਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥ ਏਕ ਰੋਜ ਹੋਰ ਮੈਂ ਤੰਗ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਯਾ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਲਈਏ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੇ ਉਪਰਾਲੇ ਵਾਲਾ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ

¹ Usman Khan-ka-Kot also was one of the twelve *kots* of Qasur.

² Shiv Parshad is said to have been a *kumedān* (commandent?) in Ranjit Singh's army: Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 151.

³ Another of the twelve forts of Qasur.

⁴ It may be pointed out that Bhag Singh Man's suggestion that Qutubuddin Khan could be promised safety and then attacked, and that they had resorted to this method a number of times in the past, was turned down by Fateh Singh.

ਅਤਸ਼ ਕਰੀ ॥ ਲੜ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਸੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹਿਸਾਨ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲਾ ਭੀ ਦਿਲੋ ਚਾਹਿਤਾ (f. 134b) ਸਾ ਜੋ ਬਚ ਰਹੇ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਆਪ ਸੈ ਅਜੇ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਨ ਸੈ ਲੜੇ ਸੇ ॥ ¹ ਤੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਲਹੌਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਕੋ ਬਮੈਇ ਫੌਜ ਕੋ ਛੋਡ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਭੀ ਦੋਇ ਮਰਤਬੇ ਲੜਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਓਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਈਹਾਂ ਕਾਮ ਹੈ ਤੂੰ ਜਲਦੀ ਆਉ ॥ ਫੇਰ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਸੈ ਪਾਗ ਬਦਲਾਈ ॥ ਤੇ ਸੁਲਾ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਸੈ ਤੇ ਫੌਜ ਮੈਂ ਇਹੀ ਬਡੇ ਦਰਜੇ ਵਾਲਾ ਸਾ ॥ ² ਅਰੁ ਆਪ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਬਡਾ ਰਾਹੁ ਰਖਤਾ ਸਾਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ਼ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਕੇ ਸਾਬ ਹੋਇ ਕਰ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਯਾਸਾ ਕੇ ਦਰੀਆਵ ਸੈਂ ਪਾਰ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਓਹ ਮਮਰੋਟ ³ ਜਾਇ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਮੁਲਤਾਨ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਹੋਇ ਕਰ ਲਹੌਰ ਕੋ ਆਵੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਹਮ ਫਰੀਦਕੋਟਿ ⁴ ਵਗੈਰੇ ਮਕਾਨਾਂ ਕੇ ਰਸਤੇ ਜੰਗਲ ⁵ ਮੈਂ ਸੀ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਜਾਵਾਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕੋਈ ਕਾਮ ਹੁਆ ਤਾ ਸਾਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਅਸੀਂ ਹਟ ਆਵਾਂਗੇ ॥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਮਾਰੀ ਮਰਜੀ ਆਗੇ ਤਾਂਈਂ ਜਾਣੇ ਕੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਸਤਲੁਦ ਕਾ ਦਰੀਆਓ ਪਾਰ ਉਤਰੇ ਫੇਰ ਮੱਲਵਾਲ ਤੇ ਵਜੀਦਪੁਰ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਕੀ ਰੈਯਤ ਘੋੜੇ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਲੇ ਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜਾਗਾ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਖਾਸ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਦਾਤੇਵਾਲ ਦਾ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਈਹਾਂ ਕਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਸੀ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਬਾਰੀਖ ਮੈਂ ਮੁਫਸਿਲ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਕਮਆਣੇ ⁷ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਤਮਾਮ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਕੀ ਰੈਯਤ ਘੋੜੇ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਲੇ ਕਰ (f. 135 a) ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਲੁਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਭੀ ਰੁਪਈਏ ਪੈਦਾ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਗਾਂਉ ਹਰਾਮਜਾਦਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਲੂਟ ਭੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋ ਵਾਫੁਰ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਹਰ ਹਰ ਤਰਾਂ ਕਾਂ ॥ ਤੇ ਸੂਰਾਂ ਕੋ ਆਪ ਤੇ ਫੌਜ ਭੀ ਨੇਜਿਆਂ ਅਰੁ ਸਮਸੇਰਾ ਸੈ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰੇ ਕੋ

¹ The reference here is to the first battle of Qasur which was fought in Sammat 1857 (A.D. 1800). See also, N. K. Sinha, *Ranjit Singh*, 12. Sohan Lal, however, is silent about this event.

² Ram Sukh Rao gives the impression that at this time Fateh Singh Kalianwala was the foremost among the *sardārs* of Ranjit Singh.

³ The reference is to Mamdot, a small town about 20 miles south of Qasur, on the other side of the Sattlej. It yielded an annual income of one lac of rupees, and was granted by Ranjit Singh to Qutubuddin in *jāgīr* : Diwan Amar Nath, *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 40.

⁴ The town of Faridkot is situated 25 miles south of Ferozepur.

⁵ The reference here is to the *‘ilāqa* of Faridkot, also known as the *jāngal*. For some detail, see Kahn Singh, *Mahān Kosh*, 1056.

⁶ For the account of Malwal and Wazidpur, see Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 197a, n.3 (p. 135).

⁷ Kamiana, a village situated at a distance of 35 miles to the south-west of Ludhiana.

ਕੋਟ ¹ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਉਹਾਂ ਚੀਨਾ ਬੇਸ ਸਾ ਸੋ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ² ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਬਿਰਾੜ
 ਕਾ ਬੇਟਾ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਰਹਆ ॥ ਤੇ ਰੋਜ ਭੀ ਓਸ ਕਾ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਿਰੋਪਾਉ ਭੀ ਬਖਸਯਾ ॥
 ਤੇ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹਰ ਇਕ ਜਾਗਾ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਲੇ ਕਰ ਹਾਜ਼ੂਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰਤੇ ਸੇ ਜੋ ਅਸੀਂ
 ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਕਾਦੀਮ ਕੀ ਰੈਯਤ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਦਰਜੇ ਬਾਦਰਜੇ ਸਿਰਪਾਇ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ॥
 ਫੇਰ ਵਾਂਧਿਰੀ ³ ਤੇ ਖੋਖਰੀ ⁴ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਮੁਕਤਸਰ ਜੀ ⁵ ਕੇ ਦਤਸਨ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਦਭੜੀਖਾਣੇ ⁶
 ਆਣ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ ਪਾਣੀ ਕੀ ਈਹਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤੰਗੀ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਫਤੇ ਕੇ ਕੋਟ ॥ ⁷ ਤੇ ਮੋੜੀ ਢਿਲਵੀਂ ⁸
 ਵਗੈਰੇ ਡੇਰੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਘੋੜੇ ਤੇ ਮਾਮਲੇ ਲੇਕਰ ਹਾਜ਼ੂਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ
 ਜੋ ਏਸ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਮਕਾਨਾਂ ਕਿਲਾ ਡਾਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ
 ਮਕਾਨ ਕਦੀਮੀ ਰੈਯਤ ਹੈਂ ॥ ਈਹਾਂ ਕਿਲੇ ਕੀ ਕੁਸ ਹਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ॥ ⁹ ਫੇਰ ਕਾਂਉਂਕੀ ¹⁰ ਡੇਰਾ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ
 ਡੇਰਾ ਛੱਜੇਵਾਲ ¹¹ ਜਮੈਯਤ ਰਹਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਵਾਸਤੇ ਸੈਰ ਕੇ ਤਰਫ ਈਸੁੜ ¹² ਕੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਰੈਯਤ ਹਾਜ਼ੂਰ
 ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਮੈਂ ਏਹ ਅੱਵਲ ਹਾਜ਼ੂਰ ਹੁਏ ਸੇ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਛੱਜੇਵਾਲ ਤਸਰੀਫ
 ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਅਰਜ ਕਰ ਕੇ ਜਗਰਾਵਾਂ ਸੀ ਘੋੜੇ ਲੇ ਕਰ ਅਹਿਮੁਦ ਹਾਜ਼ੂਰ ਹੁਆ ॥
 ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਗੁਲਾਮ ਨੇ ਆਜੁ ਤੀਕੁਰ ਮਕਾਨੋਂ ਕੀ ਮੁਹਾਫਜਤ ਰਾਖੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਆਪ ਮਾਲਕ ਹੈਂ ॥ (f. 135 b)

¹ Kot-Kapura town is situated about 7 miles south of Faridkot.

² Karam Singh, the second son of Tek (Tegh?) Singh Barar of Kot-Kapura, had sought Fateh Singh's help against his elder brother Jagat Singh who had killed their father and occupied his territories : *Raṁsa-i-Panjab* (anon.), MS, 108. See also, Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 552.

³ It should be read as Vandur, a small village situated about 12 miles South Kot-Kapura.

⁴ Khokhari, a village about 12 miles south-west of Kot-Kapura, on the Kot-Kapura-Muktsar road.

⁵ Muktsar, situated about 35 miles to the south of Ferozepur, is a place of great sanctity among the Sikhs. A big Sikh religious fair is held here annually in commemoration of the battle fought in 1705 by Guru Gobind Singh against the Mughals : David Ross, *Land of the Five Rivers and Sindh*, 115.

⁶ As already noted, village Dibrikhana is situated at about 21 miles from Faridkot in its south-east.

⁷ It has not been possible to locate this Fatehkot, although there are many villages of this name on both sides of the Satlej.

⁸ Mori Dhillwan, a village situated about 10 miles from Kot-Kapura.

⁹ It may be noted that it was not considered necessary to construct a fort in a region that had been under the Ahluwalias for a long time.

¹⁰ Kaonki, a village about 5 miles south-west of Jagraon.

¹¹ Chhajjewal, a village 7 miles south-west of Jagraon.

¹² Isru is situated at about 34 miles south-east of Ludhiana.

ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੋਂ ਓਸ ਨੂੰ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡੋ ॥ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਓਸ ਨੇ ਨਜਰ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਕੇ ਮਾਮਲੇ ਕੀ ਭੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਭੀ ਨਜਰਾਨੇ ਕੇ ਜਤੇ ਹਮੇਸਾ ਦੇਤੇ ਸੇ ਸੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਓਸ ਨੂੰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਲਿਖਿਆ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਭੀ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਏਸ ਤਰਫ ਜਲਦੀ ਆਉਗੇ ॥ ਕੋਈ ਕੋਈ ਕਾਮੋ ਕੀ ਤੇ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਤਾਂ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਬਾਹੋ ਮਾਜਰੇ ¹ ਡੇਰਾ ਆਣ ਹੂਆ ॥ ਏਹ ਮਕਾਨ ਖੁਮਾਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ² ਕੇ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਿਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਮੇਸਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਦੀਵਾਨ ਸਾ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਜੋ ਛੱਜੇਵਾਲ ਸੇ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਸਤਲੁਜ ਉਤਰ ਕਰ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਜੋ ਨੂਰਮਹਲ ਥੀਂ ਆਦਿ ਅਪਣੇ ਮਕਾਨ ਸੇ ਸੇ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਜੰਡਆਲੇ ³ ਸੀ ਜੋ ਨੌਕਰ ਸੇ ਈਸਰਦਾਸ ⁴ ਤੇ ਹੋਰ ਉਹ ਉਸੀ ਰੋਜ ਜੰਡਆਲੇ ⁵ ਹੀ ਆਇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਲਿਖਾ ਆਇਆ ਜੋ ਹਮਾਰਾ ਦਿਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੇ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ॥ ਤੁਮ ਜਲਦੀ ਆਓ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਜੰਡਆਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਗਏ ॥ ਤਾਂ ਬਸੰਭਰ ਦਾਸ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕੇ ਮਿਲਯਾ ॥ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਈਹਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹੋਰੁ ਛੋਡੀਏ ॥ ⁶ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ਫੇਰ ਅੰਬਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਮਾਫਕ ਮਾਮੂਲ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੋ ਜੰਡਆਲਾ ਮਕਾਨ ਤੁਸਾਡਾ ਹੈ ॥ ਸੇ ਈਹਾਂ ਬਿਸੰਭਰ ਦਾਸ ਬਾਤਾਂ ਨਿਲਾਇਕ ਕਰਤਾ ਹੈ ਈਹਾਂ ਮੁਖਤਾਰ ਕੋਈ ਔਰ ਛੋਡੋ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸੈਰ ਕਰਤੇ ਬਾਹਰਿ ਸੇ ਹੀ ਦੀਨਾਨਗਰ ⁷ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਮਦਾਨ ਮੈਂ ਹੀ ਉਤਰੇ ॥ ਖੇਮਯਾਂਵਾਲੇ ਤੇ ਹੋਰੁ ਲੁਵਾਹਕ ਭੀ ਭੂਲੇ ਫਿਰੇ ॥ ਫੇਰ ਮਕਾਨ ਲੇਣੇ ਕਾ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਫੌਜ ਸਹਰ ਲੇਕਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਉਸੀ ਰੋਜ ਪਹੁਚੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਪਿਨਿਆੜ ⁸ (f. 136a) ਕਾ ਕਿਲਾ ਭੀ ਛੁਡਾਇਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ॥ ਤਾਂ ਉਸੀ ਰੋਜ ਕਿਲਾ ਫਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਜੁਵਾਨ ਕਾਮ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਿਲਾ ਤੇ ਮਕਾਨ ਉਸ ਸੇ ਲੇ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਿਪੁਰ ⁹ ਜੋ

¹ Bahu Majra, situated about 3 miles west of Khanna.

² Since the villages in the *paragana* of Khammano were held by many persons it is not possible to identify these 'Khammanowalas' with certainty. However, for a list of the various persons holding this erstwhile *pargana*, see *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 48-52.

³ This Jandiala, situated on the Grand Trunk Road, about 12 miles south-east of Amritsar, also belonged to the Ahluwalias.

⁴ Ishar Das was the second son of Darshan Das of the Niranjania family of Jandiala and grand son of Devi Das who had founded Devidaspura, Timmowal-Balian, Niranjapur, and Dayalpur near Jandiala : *Raūsa-i-Panjab*, (anon.) MS, 80.

⁵ Jandiala, a village at a distance of 8 miles south-east of Phagwara.

⁶ Bishambhar Das, the *thānadār* of Jandiala on behalf of the Ahluwalias, had somehow displeased Ranjit Singh and now wanted to be relieved of his duties.

⁷ Dinanagar was in the possession of Gulab Singh Khaira, one of the subordinates of Sada Kaur. It yielded the annual revenues of a lakh of rupees: *Khushwaqt Rai, Tawārīkh-i-Sikhān* MS, 153.

⁸ Paniyar fort was attached to a fairly large-size village of the same name, situated about 3 miles north-east of Gurdaspur.

⁹ Shahpur, a village situated on the left bank of the river Ravi, is about 8 miles north-east Pathankot.

ਨੂਰਪੁਰੀਏ ਕਾਜਾ ¹ ਕਾ ਮਕਾਨ ਸਾ ਉਸ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ॥ ਜਬ ਹੱਮਲੇ ਕੀ ਤੀਆਰੀ ਹੂਈ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਵਾਲੇ ਮਿਲ ਪੜੇ ॥ ਫੇਰ ਨੂਰਪੁਰ ² ਡੇਰਾ ਹੂਆ ਤੇ ਰਾਜਾ ਕਯਾਂ ਮੋਤਬਰਾਂ ਆਇ ਕੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ਤੇ ਹਮਾਰੀ ਇਜਤ ਰਾਖਣੇ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਨਜਰਾਨਾਂ ਰਾਜਾ ਸੈ ਦੁਵਾਇਆ ॥ ³ ਤੇ ਮੁਲਖ ਉਨਕੇ ਹੀ ਕਬਜੇ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਤਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਆਪ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਰਵਾ ਰਵੀ ਫਤੇ ਕੋਟ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮਿਆਣੀ ਕੇ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਸੇਰੁ ਹੈ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਜਬ ਉਹਾਂ ਆਏ ਤਾਂ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਘੋੜੇ ਡਾਲੇ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਸ ਮੈਂ ਘੋੜਾ ਫਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ ॥ ਆਪ ਬੇਲੇ ਸੀ ਬਾਹਰ ਹੋਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਹੀ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਬੇਲੇ ਕੇ ਅਗਲੇ ਸਿਰੇ ਆਏ ਤਾਂ ਏਕ ਅਸਵਾਰ ਕੋ ਸੇਰ ਨੇ ਗੇਰ ਕਰ ਜਖਮੀ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਭੀ ਆਇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਸੈ ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਕੋ ਕੁਸ ਕੁ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸੇਰ ਉਹਾਂ ਸੀ ਦੂਜੇ ਬੇਲੇ ਕੋ ਚਲਾ ॥ ਤੇ ਬੀਚ ਦੋਹਾਂ ਬੇਲਯਾਂ ਕੇ ਮਦਾਨ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਾਦੂਕ ਕਵਾਇਤ ਕੀ ਚਲਾਈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਘੇਰ ਸੇਰ ਨਿਪ ਸੇਰ ਸਮ ਧਿਤ ਬਦੂਖ ਕਰ ਫੇਰ ॥ ਦਗਨ ਲਗਨ ਇਕ ਸੰਗ ਭਯੋ ਪਰਤਨ ਪਾਯੋ ਹੇਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸੇਰ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਆਪ ਹੈ ॥ ਤਿਨੋ ਨੇ ਸੇਰ ਕੋ ਘੇਰ ਕੇ ਹਾਥ ਮੈਂ ਫੇਰ ਕੇ ਬਾਦੂਖ ਧਰੀ ॥ ਤਬ ਬਾਦੂਖ ਕਾ ਦਗਨਾ ਅਰੁ ਲਗਨਾ ਏਕ ਸੰਗ ਹੀ ਭਯੋ ॥ ਕਯੋ ਜੋ ਗਿਰਤਾ ਹੂਆ ਸੇਰ ਦੇਖਨੇ ਨਾ ਪਾਇਆ ॥ ਸੇਰ ਕੋ ਲਾਗੀ ਤੇ ਸੇਰੁ ਆਰੀ ⁵ ਹੋਇ ਕਰ ਤੁਰਯਾ ॥ ਤੇ ਅਗਲੇ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਵੇਖਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ (f. 136b) ਸਾਮ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਸੇਰ ਕੀ ਤਿਲਾਇਸ ਕਰੀ ਤੇ ਓਹੁ ਤਾਂ ਨਾ ਲੱਭਾ ॥ ਤੇ ਸੂਰ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਵਾਗੀਆਂ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਓਹ ਸੇਰ ਨਲਯੋਂ ਪਾਰ ਜਾਇ ਮੂਆ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਮਿਗਾ ਕਰ ਦੇਖਯਾ ॥ ਫੇਰ ਵੇਗੋਵਾਲ ਦੇ ਛੰਭ ⁶ ਮੈਂ ਸਿਕਾਰ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਏਕ ਨੇ ਸੇਰੁ ਬਤਾਇਆ ਸਾ ਪਰੁ ਨਾ ਨਿਕਲਯਾ ॥ ਫੇਰ ਉਰਲਯਾਂ ਛੰਭਾ ਮੈਂ ਸੀ ਸੂਰ ਮਾਰ ਕੇ ਬੋਪਾਰਾਈ ⁷ ਆਏ ॥ ਉਹਾਂ ਸੋਢੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ⁸ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਸੋਢੀ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਗੇ ਭੀ ਆਪ ਪਾਸ ਹਮੇਸਾ ਮਿਲ ਜਾਤੇ ਹੈ ਸੇ ॥ ਪਰ ਅਬ ਹਮਾਰੀ ਤਬਾ ਨਿਹਾਇਤ ਮਾਂਦੀ ਹੈ ॥ ⁹ ਤੇ ਈਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੰਮ ਜੀ ਹੈ ਆਪ ਭੀ ਦਰਸਨ

¹ The reference here is to Raja Bir Singh (1789-1846) of Nurpur : Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, II, 263.

² The town of Nurpur, situated about 15 miles from Pathankot, was the capital of the hill principality of the same name located to the north-west of Guler.

³ According to Khushwaqt Rai, the Raja of Nurpur was formerly a vassal of Sada Kaur and used to pay twenty thousand rupees annually as *nazarāna* to her. Ranjit Singh now forced him to transfer his allegiance to Lahore: *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 153.

⁴ The rest of the folio is given to a description of Fateh Singh hunting lion.

⁵ *Arī* an Arabic word, meaning helpless.

⁶ Chhamb denotes a marshy tract abounding in vegetation.

⁷ Boparai is a village situated about 20 miles to the south-west of Kapurthala.

⁸ For Sodhi Gulab Singh's earlier meeting with Fateh Singh, see ff. 86 a-b & nn., above.

⁹ Here Sodhi Gulab Singh is reported having ill health in 1807 whereas, according to the other sources available, he had died in 1806 : see, for example, Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 60; Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 165.

ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਅਗਲੇ ਰੋਜ਼ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਥੰਮ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸੋਢੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਖਬਰ ਪੂਛੀ ॥ ਫੇਰ ਸੋਢੀ ਕਹਾ ਇਬਤਦਾਇ ਥੀਂ ਇਸ ਘਰ ਕੀ ਆਪ ਕੇ ਖਾਨਦਾਨ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਖਬਰ ਰਾਖਤੀ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਰਖਤੇ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਬਾਤਸਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਸੇ ਹਮਾਨੂੰ ਰਾਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰਾ ਸਿੰਘ ਪਰਸਾਦੁ ਨਹੀਂ ਸੇ ਖਾਤੇ ॥ ¹ ਤਾਂ ਏਸ ਬਾਤ ਕੀ ਅਸਾਂ ਇਲਤਜਾਇ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਇਕਾਲੀਆਂ ਉਜਰ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਖਾਇ ਲੀਆ ॥ ² ਤੇ ਮੁਲਖ ਭੀ ਉਨ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੇ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਭੀ ਸਾਡੀ ਬਾਤ ਨੂੰ ਐਸਾ ਬਣਾਵਤੇ ਰਹੇ ਜੋ ਸਾਥੀਂ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ ॥ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਹਮਾਨੂੰ ਰਾਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਏ ਤਾਂ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲਾ ਸਾਡੇ ਸੇ ਬੁਰਆਈ ਦਿਲੋ ਰਖਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕਈਯਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰੇ ਜਾਹੋ ॥ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਉਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ ॥ ਜਬ ਅਸੀਂ ਆਪ ਪਾਸ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਥੀਂ ਭੀ (*f.* 137 a) ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਇਆ ॥ ³ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੁ ਤਸਾਂ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਕਹਣ ਲਾਗੇ ਸਾਡੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਐਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਹਮ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਹਮ ਨਹੀਂ ਬਚਤੇ ॥ ਜੋ ਬਿਮਾਰੀਯਾਂ ਵਾਫਰ ਸਖਤ ਹੂਈਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਬੇਟਾ ⁴ ਹਮਾਰਾ ਨਿਦਾਨ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੀ ਖਬਰ ਰਾਖਣੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਆਪ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹੇਗਾ ਹਮੇਸਾ ਕਦੀਮ ਕੀ ਤਰਾਂ ॥ ਫੇਰ ਸੋਢੀ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਸਭ ਅਗੇ ਰਖੇ ਆਪ ਨੇ ਜੁ ਮੁਨਾਸਬ ਸੇ ਸੋ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਬਾਹਰਿ ਆਏ ਤਾਂ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਕੱਕੇ ਘੋੜੇ ਪਰ ਤੂੰ ਅਸਵਾਰੁ ਹੋ ॥ ਏਸ ਘੋੜੇ ਕੀ ਪੀਛੇ ਹਕੀਕਤ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ⁵ ਏਸ ਉਤੇ ਜੋ ਚੜਤਾ ਸੀ ਸੋ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਮਜੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਏਸ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਐਸਾ ਇਤਬਾਰ ਆਇਆ ਸੀ ਜੋ ਲੜਾਈ ਕੇ ਵਖਤ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਮੈਂ ਏਸ ਉਪਰ ਹੀ ਚੜਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਂ ਚੜਯਾ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਦਿਤ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਬਡੀਆਂ ਛਾਲਾਂ ਕੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਲੈ ਚਲਿਆ ॥ ਤੇ ਚਹੁ ਕੋਸੀ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਂ ਜਾਇ ਕਰ ਗਿਰਾ ॥ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਕਾਂਗੜੇ ਵਾਲੇ ਸੈਫ ਅਲੀ ਖਾਂ ⁶ ਕਾ ਬੇਟਾ ਮਿਰਜਾ ਜੀਉਣ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ਮੈਂ ਘੋੜਾ ਉਪਰ ਖੂਬ ਚੜਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਕਿਵਾਇਤਾਂ ਭੀ ਜਾਣਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਏਸ ਬਾਤ ਕਾ ਬਡਾ ਸੌਕ

¹ The Sikhs did not accept the *parshād* from the Sodhis of Kartarpur because they happened to be the decendants of Dhirmal.

² Jassa Singh is said to have prevailed upon the Singhs to partake of the *parshād* from the Sodhis of Kartarpur. For detail, see Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 239b - 240 a.

³ It may be pointed out that this particular information is not corroborated in other contemporary accounts.

⁴ The name of the Sodhi's son was Sadhu Singh who remained on the *Gaddi* till 1861 : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 165.

⁵ For a description of this difficult horse, see ff. 89 b & 95 b, above.

⁶ Nawab Saif Ali Khan was the last Mughal *faujdar* of Kangra (1743-1774) : *The Journal of Punjab University Historical Society*, III, Part I, (April 1934), 35.

ਸਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵਖਤ ਮਿਰਜਾ ਜੀਉਣ ਕੋ ਉਸੀ ਕੱਕੇ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਚੜਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਸੈਫ ¹ ਕੋਟੜੇ ² ਕੀ ਕਵਾਇਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਨੇ ਭੀ ਐਸੀ ਕਰੀ ਜੋ ਸੈਫ ਹਾਥ ਸੀ ਸੁਟਾਇ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਹੋਰ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਨਿੰਬੂ ਭੀ ਕਾਟਾ ਤੀਲੀ ਉਪਰ ਰਾਖਿ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੂਛਾ ਜੋ ਏਹ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਆਵਤੀਆਂ ਹੈਂ ਕਿਵਾਇਤਾਂ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅੱਵਲ ਲਕੜੀ ਕੀ ਤਲਵਾਰ ਸੈਂ ਇਸ (f. 137 b) ਕੀ ਕਸਰਤ ਕਰ ਲੇਵੇਂ ਤਾਂ ਆਵਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਮਸੇਰਾ ਸੈਂ ਹੀ ਜਾਇ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਕਿਵਾਇਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਏਕ ਹਾਥ ਸੈਫ ਕਾ ਘੋੜੇ ਕੋ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਤਰਫ ਹਾਥ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹ ਤਅੱਜੁਬ ਹੂਯੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਕਿਵਾਇਤਾਂ ਕੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕੇ ਚਲਾਵਣ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜਿਆਂ ਕੇ ਚੜਨ ਕੀਆਂ ਜੋ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਸੀਆਂ ਸੋ ਸਭ ਆਪ ਨੇ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਕਵਾਇਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜਿਆ ਉਪਰ ਨਿੰਬੂ ਰਖਾਇਆ ॥ ਹਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਏਸ ਕੋ ਤਲਵਾਰ ਇਸ ਤਰਾਂ ਚਲਾਵੇ ॥ ਜੋ ਹਾਥ ਕਬਜੇ ਵਾਲਾ ਜਮੀਨ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਨਿੰਬੂ ਕਾਟਿਆ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਕਿਵਾਇਤ ਤਦ ਹੋਵੇਗੀਯਾਂ ਖੱਬਾ ਪਾਂਉ ਰਕਾਬ ਮੈਂ ਸੀ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਾਠੀ ਉਪਰ ਆਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਸਿਰ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤਲੇ ਨੂੰ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਜੇਕਰ ਐਵੇਂ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈਏ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਬਾਹ ਲੰਬੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਭੀ ਲੰਬੀ ਹੋਈ ॥ ਤੇ ਏਸ ਕੇ ਕਟਣੇ ਕੀ ਕਯਾ ਖੂਬੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਸੀਖ ਉਪਰ ਰਾਖ ਕੇ ਕਟਆ ਤਾਂ ਸੀਖ ਭੀ ਉਚੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੇ ਕਰ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕੀ ਕਵਾਇਤ ਕਿਸੇ ਕਰੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਘੋੜੇ ਕੋ ਆਸਣ ਆਵਣਾ ਭੀ ਮੁਸਕਲ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਘੋੜੇ ਥੀਂ ਜੁਦਾ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਤਲੇ ਤਲਵਾਰ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਾ ਨੁਖਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਕਰਨੀ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕੀ ਅਰਜ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਹੰਸ ਨਾਮੇ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਮਰਤਬੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਪੋਲ ਦੇ ਕੇ ਨਿੰਬੂ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਦੀ ਤੋਰਯਾ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਓਸ ਵੇਲੇ ਵਾਗ ਹਾਥ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਨਜਦੀਕ ਦੀ ਲਿਆਈਏ ॥ ਫੇਰ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਅਰੁ ਓਸੇ ਤਰਾਂ ਆਪ ਹੋਇ ਕੇ ਨਿੰਬੂ ਕਾਟਯਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਦੂਰ ਜਾਇ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੇ ਆਸਣ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਭੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਨਿੰਬੂ ਕਟਤੇ ਰਹੇ ॥ ਹਕੀਕਤ (f. 138 a) ਸਲਕੋਟ ³ ਕੇ ਫਤਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ॥ ⁴ ਸਰਕਾਰ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਪਾਸ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਵੋ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਫ ਕਾ ਬੰਦਬਸਤ ਕਰੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੰਗੇ ਕੇ ਕਿਲੇ ⁵ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਆਨ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ

¹ *Saif* particularly denotes a straight double-edged sword with a pointed end.

² This particular skill in the use of the pointed end of the sword (*kot*) seems to include in horsemanship also. The next folio is given almost entirely to a description of the various skills in the use of the sword while riding a horse.

³ Sialkot, an ancient town, variously called Salkot, Shalkot, Sālkot and Sakalpur, is situated about 72 miles from Lahore in the north-east: *Gazetteer of the Sialkot District (1883-84)*, 99.

⁴ Ram Sukh Rao places this event in Sammat 1863 (A.D. 1807), whereas Sohan Lal gives Sammat 1864, and Ganesh Das Sammat 1865, as the year of the conquest of Sialkot: *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 67-68; *Early Nineteenth Century Panjab* (ed. J.S. Grewal & Indu Banga), 84. It may be added that Sohan Lal's dating is likely to be correct in the light of the other well-known information on Ranjit Singh's activity during the year.

⁵ It has not been possible to locate this fort. The available local histories and district gazetteers also do not have any fort of this name.

ਰਵਾ ਰਵੀ ਉਹਾਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਕਿਲੇ ਕੋ ਲਗਾਇ ॥ ਫੇਰ ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ¹ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਸੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ਤੇ ਹੋਰ ਮਕਾਨਾਂ ਕੇ ਭੀ ਆਇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਜੰਮੂ ² ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਸੀ ਆਏ ॥ ³ ਫੇਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ⁴ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਕਾਨ ਉਸੀ ਪਾਰ ਰਹਣੇ ਦੀਏ ॥ ਕਿਲਾਲ ਵਾਲੇ ਥੀਂ ਆਇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜਾਗਾ ਜਬ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਮੱਦਤ ਸਰਕਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਆਏ ਸੇ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਏਸ ਗਿਰਦੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਕਾਨ ਰਾਜਾ ⁶ ਕੇ ਘਨਈਆਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਇ ਦੀਏ ਸੇ ਤੇ ਏਹ ਜਾਗਾ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸਪੁਰਦ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਲੇ ਜੋ ਸੇ ਸੇ ਅਵਲ ਹੀ ਛੁਡਾਇ ਲੀਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਪੁਖਤਾ ਸਾ ਤੇ ਬੁਲੰਦ ਸਾ ॥ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਰੋਜ ਹੀ ਆਪ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਕਿਲੇ ਕੀ ਸਫੀਲ ਕੇ ਨਾਲ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਕੋ ਧੂੜ ਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਫੀਲ ਕੋ ਫੋਲ ਕੇ ਬਾਰੂਦ ਕੀਆਂ ਕੁਪੀਆਂ ਰਾਖ ਰਾਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਮਰਤਬੇ ਉਡਾਈਆਂ ॥ ⁷ ਕਿਤਨਯਾਂ ਹੀ ਜਾਗਾ ਥੀਂ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੂਰ ਈਟਾਂ ਡਿਗਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਜੋ ਇਮਾਰਤ ਦੇਰ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਇਨਾਮ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕਹਨ ਜੋ ਏਡੀ ਜਲਦੀ ਸੁਰਘ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਈ ਏਹ ਜਾਗਾ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਉਡਾਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਭ ਤਰਫ ਸੀ ਮੋਰਚਯਾਂ ਕੀ ਕੋਸਸ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਤੋਪਾਂ ਭੰਗੀਆਂ ਵਾਲੀ ⁸ ਭੀ ॥ ਤਾਂ ਵਾਫੂਰ ਈਟਾਂ ਗਿਰਨ ਜੋ ਇਮਾਰਤ ਪੁਰਾਣੀ ਸੀ ॥ ⁹ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਘਾਟੀ ਕੀ ਤਰਾਂ ਚੜਨੇ ਕੋ ਰਸਤਾ ਹੋਇ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿਲਾ ਉਚਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਹਮਲਾ ਹੂਆ ਤੇ ਆਪ ਕਿਲੇ ਕੀ ਸਫੀਲ ਕੇ ਨਾਲ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਖੰਦਕ ਅਰੁ ਧੂੜ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਫੀਲ ਕੇ ਤਲੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਨਾ ਲਾਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜਾਤਯਾਂ ਕੋ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਅਵਲ ਚੜੇ ਤੇ ਹੋਰ (f. 138b)

¹ It has not been possible to identify this Milkha Singh. But he could not possibly be the Milkha Singh of Rawalpindi who, is said to have died in 1804 : Lepel Griffin, *Punjab Chiefs* (1865), 223.

² Jammu, also situated between the Beas and the Ravi in the submontane, was held by Raja Jeet Dev at this time: Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, II, 549.

³ Mian Mota, the eldest son of Surat Singh who was the younger brother of Raja Ranjit Dev, was the strong man of Jammu at this time. He had approached Ranjit Singh, inviting him to come towards Jammu. The other petty rulers between Sialkot and Jammu, such as of Akhnur, Samba and Bahu, too had submitted to Ranjit Singh : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh*, II 68-69.

⁴ The reference is to Dhanna Singh Kalalwala who held the *ta'alluqas* of Kalalwala, Panwana Chaubara and Maharajke : *Gazetteer of the Sialkot District* (1883-84), 19.

⁵ The reference is to the attack and defeat of Nuruddin Bamzai, the Afghan commander, when Jassa Singh Ahluwalia is said to have come to the help of Charat Singh. For detail, see Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 110 b-111a.

⁶ The reference is to Raja Ranjit Dev, the eldest son of Dhrub Dev and the most notable chief to have ruled in Jammu (1747-1781) : Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, II, 540 & 546.

⁷ The reference is to the mining of the fort walls:

⁸ The reference is to the Zam Zama gun. The fact of this gun having been dragged all the way to Sialkot is suggestive both of the invincibility of the fort and the importance attached to its occupation by Ranjit Singh.

⁹ It may be mentioned that according to Alexander Cunningham, 'the great height of the fort, pointed to 'a much earlier date long before the Christian era': *Archaeological Survey of India* (1878-79), 45. Elsewhere Cunningham adds that the fort originally constructed by Raja Salbahan, was rebuilt by Muhammad bin Sam after its capture from Khusrau Malik in 1184 : *loc. cit.*

ਭੀ ਚੜੇ ॥ ਜਹਾਂ ਸੈ ਤੋਪੋਂ ਅਰੁ ਬਾਰੁਦ ਸੈ ਗਿਰਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਪਰ ਕੋ ਚੜਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਪੈਰ ਚਲ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਉਪਰਲੀ ਸਫੀਲ ਕੋ ਨਜਦੀਕ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਬੰਦੂਕ ਬੰਦ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਤੇ ਨੇਜੇ ਤੇ ਪੱਥਰ ਅੰਦਰ ਸੇ ਮਾਰੇ ॥¹ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਹਟੇ ਨਾ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਪੱਲਾ ਫੇਰਯਾ² ਤਾਂ ਬਾਤਾਂ ਪੜ ਗਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਆਪ ਕੋ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਸਾਬ ਦੇ ਕਰ ਸਰਕਾਰੇ ਮੇਲ ਕਰ ਨਿਕਾਲ ਦੀਏ ॥³ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ⁴ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ⁵ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਜਬ ਈਹਾਂ ਆਪ ਕੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਨਬਾਬ ਜਹਾਂਨ ਖਾਂ ਕਾ ਡੇਰਾ ਲੁਟਯਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਏਸ ਜਾਗਾ ਕਾ ਪੁਜਾਰੀ⁶ ਕਰਕੇ ਦਸ ਗਾਂਵ ਇਨਾਇਤ ਕੀਏ ਅਰੁ ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ⁷ ਕੋ ਈਹਾਂ ਛੋਡ ਕੇ ਆਪ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ॥ ਤੇ ਅਬ ਉਸ ਕੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਕਿਲਾ ਹੈ ਸਾ ॥⁸ ਉਨ ਕੋ ਬੀ ਕੁਸੁ ਦੁਆਵਣਾ ਖੂਬੁ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਕੁਸ ਕੁ ਗਾਂਵ ਦੁਆਏ ॥⁹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਆਪ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਬੰਧੁ ਕੇ ਚਰਣਾਰ ਬਿੰਦ ਮੈਂ ਮਨਰੂਪੀ ਭ੍ਰਮਰ ਲਗਾਵਤੇ ਹੁਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਿਯ ਗੁਣ ਜੁਤ ਪ੍ਰਭ ਕਾਮਯਪਦ ਲਹਿ ਸਿਰਧਰ ਜਿਹ ਨਾਰ ॥ ਭਾਵ ਭਜਤ ਰਸ ਸੁਰ ਸੁਰਭ ਰਾਧਾ ਪਦ ਰਜ ਸਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਸ ਰਜ ਕੋ ਸਿਰਪਰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪਯਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਕੇ ਸਹਤ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਕੋ ਕਾਮਯਪਦ ਕਯਾ ਸਰਬ ਕਾਮਨਾ ਕੋ ਦੈਨਵਾਰੋ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੋ ਬ੍ਰਿਜ ਕੀ ਨਾਰ ਪਾਵਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜੇੜੇ ਭਗਤ ਜਨ ਭਗਤ ਕੇਣਾਵ ਸੋਂ ਭਜਤੇ ਹੈਂ ॥

¹ It may be noted that the garrison inside also threw stones on the besiegers attempting to climb the fort walls.

² According to Khushwaqt Rai, the fort was surrendered after a siege of eight days : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 154.

³ It is also said that Jiwan Singh of Sialkot was granted a *jāgīr* by Ranjit Singh : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 68. However, Khushwaqt Rai explicitly states that the ruler of Sialkot did not receive anything from Ranjit Singh : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 155.

⁴ The reference is to Gurdwara Ber Sahib which is associated with the visit of Guru Nanak to Sialkot. For detail, see J. S. Grewal & Indu Banga (ed.) *Early Nineteenth Century Panjab*, 86.²

⁵ Natha Singh is said to have been one of the four *sardārs* who had occupied the fort of Sialkot and rehabilitated the town: *ibid.*, 84.

⁶ This interesting detail is not given by any other author. It is not improbable that Natha Singh who happened to be a *nihang*, tried to derive some advantage from this position.

⁷ Jiwan Singh too was one of the four rulers of Sialkot. He and Sahib Singh, Natha Singh Shahid and Mohar Singh Atariwala, had divided the town among themselves 'covering each locality, lane and shop' : J. S. Grewal & Indu Banga (ed.), *Early Nineteenth Century Panjab*, 84.

⁸ Ram Sukh Rao seems to be mistaken about the death of Jiwan Singh who is said to have been very much alive at the time of the surrender of the fort : see, for example, Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 68; Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 154-55.

⁹ In all probability, the reference is to the *jāgīr* received by Jiwan Singh himself. See also, n. 3, above.

ਤਿਨਕੋ ॥ ਰਸ ਕੀ ਸੁਰ ਸੁਰਭ ਕਯਾ ਕਾਮਧੇਨੁ ਹੈ ॥ ਐਸੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣੋਂ ਕੀ ਰਜ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲਾ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋ-ਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦ ਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ (f. 139 a) ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਦੁਰਾਹੇ ਕੀ ਸਰਾਂਇ ਆਦਿ ਬਰਣਨੰ ਤ੍ਰਿਤੀਯੋ ਰੈਵਤ ॥ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕੋਊ ਬੇਦ ਬਿਦਾਂਤ ਬ੍ਰਿਤ ਤਪ ਜਪ ਕਰੋ ਅਪਾਰ ॥ ਬੰਜੁਲ ਕੁੰਜਸ ਰਾਧਕਾ ਮਮ ਉਰਬਸੋ ਮੁਰਾਰਿ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੋਈ ਸਾਧ ਜਨ ॥ ਬੇਦ ਅਰੁ ਬੇਦਾਂਤ ॥ ਅਰੁਬ੍ਰਿਤ ॥ ਤਪ ॥ ਜਪ ॥ ਜੋ ਹੈ ਪਾਰ ਤਿਨਾ ਨੂੰ ਕਰੋ ॥ ਮੇਰੇ ਹਿੰਦੇ ਮੈਂ ਤੋ ਬੇਦ ਕੇ ਕੁੰਜਨ ਮੈਂ ਸਹਤ ਰਾਧਕਾ ਕੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਹੈ ਸੋ ਨਿਵਾਸ ਕਰੋ ॥ ² ਹਕੀਕਤ ਜਗਰਾਵਾਂ ³ ਤੇ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਕੋ ਲੈਣੇ ਕੀ ॥੧੮੬੪॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਚੋਹਟੇ ਮੈਂ ⁴ ਸਰਕਾਰ ਰਵਾ ਰੋ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਉਨ ਕਾ ਕਰਕੇ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤੁਸਾਡੀ ਗਿਣਤੀ ਮੂਜਬ ਕੂਚ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਅਬ ਸਤਲੁਦੋ ਪਾਰ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਅਗੇ ਹੀ ਸਿਲਾਹ ਏਹੋ ਹੈ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਏਵੇ ਹੀ ਦਾਰੁਸਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਭੀ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਰਾਖਿਆ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਦੱਖਣੀ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਦਸੋਂਧਾ ਸਿੰਘ ਸੈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਟਕੇ ਚਾਹੇ ਤੇ ਤੰਗ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੋ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕਰ ਮਿਲਯਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਕਹਿ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਏਸ ਕੇ ਟਕੇ ਅਸੀ ਲੈ ਕੇ ਭੇਜ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ⁷ ਫੇਰ

¹ Chapter Twenty-two ends here. According to the author's numbering, however, it is Chapter Three of Section Three.

² Chapter Twenty-three (ff. 139a-146a) contains the account of the second trans-Satlej expedition of Ranjit Singh and Fateh Singh and the conquest of Jagraon (?) and Naraingarh, undertaken in 1807.

³ Ram Sukh Rao wrongly places the conquest of Jagraon in this expedition. According to most of the contemporary accounts with the exception of perhaps Khushwaqt Rai's *Tawārīkh-i-Sikhān*, (MS, 156), Jagraon was taken over in 1806 along with the perhaps other possessions of the Rai of Raikot: see, for example, Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 89; J. D. Cunningham, *A History of the Sikhs*, 120.

⁴ It may be pointed out that Sohan Lal and Diwan Amar Nath place the second trans-Satlej expedition in Sammat 1863 (A. D. 1806): *Umdat-ut-Tawārīkh*, 65-67; *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 41-42, respectively. But it is reasonably certain to say that Ram Sukh Rao's dating in this case is correct. See also, Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 88-91; J. D. Cunningham, *A History of the Sikhs*, 122; Ahmad Shah Batalvi, *Tārīkh-i-Hind*, MS, 31.

⁵ Fateh Singh is said to have sent 500 rupees to Ranjit Singh by way of entertainment. Jodh Singh Ramgarhia got 200 rupees and the other *sardārs* were also 'entertained' according to their 'rank and status': Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 156.

⁶ This phrase suggests that it had already been decided between Ranjit Singh and Fateh Singh to attack the territory across the Satlej. It is not clear, however, whether the said invitation from Raja Sahib Singh of Patiala had preceded this decision: see, Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 65-66; Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 156. It is also said that the Rani of Patiala had sought Ranjit Singh's assistance and intervention in the quarrel with her husband: J.D. Cunningham, *A History of the Sikhs*, 122; Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 89. Ram Sukh Rao, however, is silent about this background.

⁷ Fateh Singh is said to have interceded with Ranjit Singh on behalf of Dasaundha Singh, son of Tara Singh Dallewalia.

ਤਾ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਸਹਰਿ ਕੇ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਚਲੀਏ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਜੀ ਭੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਇ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸਹਰ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਗਏ ॥ ਅਰੁ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਆਗੇ ਦੀਵਾਨ ਹੂਆ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ¹ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੋਇ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਕੰਠਾ ਮਰਵਾਰੀਦ ਕਾ ਤੇ ਹੋਰ ਤੋਫੇ ਭੀ ਰਾਜਾ ਜੀ ਸੈ ਚਾਹੇ ॥ ² ਤੈ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀ ਤੰਗ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਕਦੀਮੀ ਬਾਤ ਪਰ ਮੱਦ ਨਜਰ ਕਰਕੇ ਏਸ ਬਾਤ ਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਏਹਿ ਭੀ ਲੇ ਕਰ ਫੇਰ ਹੋਰ ਤਲਬ ਕਰਨੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਕਦਰੇ ਬਾਤ ਸੀ ਇਨ ਕੋ ਬੇਦਿਲ ਕਰਨਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਤੁਮ ਕਰੋ ਸੋਈ ਬੇਹਤਿਰਿ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਤੁਸਾਡੇ ਦਾਦੇ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਪਟਆਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਸੀ ਰਹੀ ਹੈ ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਮਾਲੂਮ ਹੈ ॥ ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਤੁਮ ਇਨ ਕਾ ਭਲਾ ਚਾਹਿਤੇ ਹੋ ॥ ³ ਫੇਰ ਏਕ ਕੜੇ ਖਾਂ ਤੋਪ ਤੇ ਕੰਠਾ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦਿਵਾਇਆ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਅੰਬਾਲੇ ⁴ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਇਨ ਪਰ ਕੋਈ ਜਿਆਸਤੀ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਐਸੇ ਹੀ ਫਰਮਾਇ ਦੀਆ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਮੀਰ ਕੁਟਾਹੇ ਵਾਲੇ ⁶ ਕੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ⁷ ਜਗੀਰਦਾਰ ਭੜੋਗ ⁸ ਕੇ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ

¹ According to Khushwaqt Rai, Raja Sahib Singh gave an elephant, a horse, and a *khil'at* of seven pieces to Ranjit Singh as *rukhsatāna* : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 156.

² It is said that these articles had been promised by the Raja and Rani of Patiala when they approached Ranjit Singh for his intervention in their quarrel. The Raja is said to have agreed to give a costly pearl necklace and 35,000 rupees : Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 156. According to Prinsep, the Rani had promised a necklace of diamonds besides the brass-gun called Karre Khan : *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 49. See also, J. D. Cunningham, *A History of the Sikhs*, 122.

³ Ranjit Singh seemed to be well aware of the 'good relations' subsisting between the Houses of Patiala and Kapurthala, and for this reason perhaps, he relented at the request of Fateh Singh and took just one gun and the pearl necklace. According to Khushwaqt Rai, however, the Maharaja also received a sum of 35,000 rupees : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 156.

⁴ Ambala, situated about 22 miles from Patiala to the east of the river Ghaggar, was held by Daya Kaur, the widow of Gurbakhsh Singh : Lepel Griffin, *The Minor Phulkian Families*, 613.

⁵ However, according to Khushwaqt Rai, a *nazrāna* of 20,000 rupees was settled on Ambala : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 157. It may also be mentioned that Sohan Lal and Ahmad Shah, do not give any specific figures : see, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 67; *Tarīkh-i-Hind*, MS, 31, respectively.

⁶ The reference here is to Mir Muhammad Zafar Ali Khan, who held Kotaha at this time : *Gazetteer of the Ambala District (1883-84)*, 71. Kotaha is a fortified village situated about 8 miles to the north-west of Naraingarh.

⁷ Jawahar Singh was the son of Hakumat Singh, the paternal uncle of Mirza Singh of Bharog.

⁸ Bharog, situated about 8 miles to the north-east of Ambala.

ਨਾਰਾਯਣਗੜ ¹ ਬਮੈਇ ਤੱਲਕੇ ਕੇ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਥੀਂ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹਕੀਕਤ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ਜੋ ਜੈਨ ਖਾਂ ਕਾ ਜਬ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਡੇਰਾ ਲੂਟਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹੁ ਉਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਹੈ ² ॥ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮੀਰ ³ ਹੋਰੀਂ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਸੇ ਸੀਰੰਦ ਬਸੀ ॥ ⁴ ਤੇ ਮੀਰ ਕੁਟਾਹੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਕੇ ਮਾਲਕ ⁵ ਸਮਝ ਕਰ ਅਸਾਂ ਦਾਉਣ ਵਕੜਿਆ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਸਰਕਾਰ (f. 142 a) ਈਹਾਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਮੀਰ ਹੋਰੀਂ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਕਾਨ ਛੁਡਾਇ ਕਰ ਉਨਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਮੀਰ ਕੀ ਅਰਜ ਮੂਜਬ ਮਿਰਜਾ ਸਿੰਘ ⁶ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਕੇ ਭੜੋਗ ਮੈਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡਯਾ ॥ ਅਰੁ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਹੋਰੁ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡਿਆ ਫੇਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁੱਦਤ ਸੀ ਬਾਦ ਅਹਮਦ ਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਲਸਕਰ ਸੈਂ ਲੜਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਕਾ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਹਜੂਰ ਚਲਿਆ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਸਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਸਿਰਮੋਰੀਏ ਰਾਜਾ ਕੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਕੀਰਤ ਪ੍ਰਗਾਸ ⁷ ਨੇ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈ ਪਾਗ ਬਦਲਾਈ ॥ ⁸ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਇਨਸੇ ਸਰਕਾਰੇ ਸਪਾਰਸ ਕਰਾਵਾਂ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਲਿਖਤੇ ਭੀ ਰਹੇ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਹਜੂਰ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਭੜੋਗ ਕਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਮਿਰਜਾ ਸਿੰਘ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਸਾ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਸਿਰੀਨਗਰੀਏ ⁹ ਨੇ ਹਮਾਰੇ ਉਪਰ

¹ Naraingarh, a town with a fort, situated about 22 miles to the north-east of Ambala towards the hills.

Zain Khan was killed in a battle with Jassa Singh Ahluwalia on 4th Magh 1820 Sammat (14th January 1764 A.D.) : Ratan Singh Bhangu : *Prāchin Panth Prakāsh*, 501.

³ The reference is to Mir Bakr Ali Khan who had presented himself before Jassa Singh with an elephant and some cash : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 114b.

⁴ Sarhind and Bassi are two separate places situated about five miles apart from each other, in the north-west of Patiala.

⁵ It may be noted that the Mir of Kotaha is reported here referring to Jassa Singh as *Panth-ke-Mālik*.

⁶ Mirza Singh, a resident of village Sultanwind, situated about 4 miles east of Amritsar, was a *khidmatgār* in the *derah* of Jassa Singh. He died in 1781 : *Raūsa-i-Panjab* (anon), MS, 40.

⁷ Kirat Prakash (1736-1770), the eldest son of Pratap Prakash, had succeeded to the *gaddi* after the death of his father in 1736 : *Sirmur State Gazetteer* (1904), 16.

⁸ According to the chronicler of Patiala, however, the Raja of Nahan took the initiative for exchange of turbans to safeguard his territory against the frequent encroachments of Garib Das of Manimajra : Khalifa Muhammad Husain, *Tawārīkh-i-Patiala*, 78. See also, *Sirmur State Gazetteer* (1904), 15.

⁹ Reference here is to Raja Pradip Shah (1717-1772), the most notable chief of Garhwal. Its capital town Srinagar was then situated on the left bank of the Alaknanda. The Gohana floods had washed away old town in 1894 ; H.G. Walton, *Gazetter of the Garhwal District*, (1910), 119-121 & 200. See also, Times of India Press, Bombay, *Ruling Princes and Chiefs of India* (1930), 389-90.

ਹਗਾਮਾ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਗੜੀ ਕੁਟਾਹੇ ਕੀ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ॥ ਤੱਲਕਾ ਧਰੋਬਾਸ ¹ ਕਾ ਤੇ ਰਾਣੇ ਮਾਜਾਰੇ ² ਕਾ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਤਲੇ ਆਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਮਮੂਦਪੁਰ ³ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਗਿਰਾਂਇ ਆਬਾਲੀਆਂ ਹੇਠ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਏਹ ਕਹਦੇ ਰਹੇ ॥ ਅਸੀਂ ਭੀ ਉਨਾ ਕੇ ਹੀ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਚਾਹੋਗੇ ਅਸੀਂ ਏਹ ਨਜਰ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਤਲੀ ਕਾ ਤੱਲਕਾ ⁴ ਰਾਜੇ ਸਿਰਮੌਰੀਏ ਨੇ ਲੇ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਪੀਛੇ ਮਿਰਜਾ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਬੇਟਾ ਉਸ ਕਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਸੌਧਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਿਯਾਲ ਸਿੰਘ ਏਹ ਸਾਲੇ ⁵ ਮਿਰਜਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਹੈ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਇਨ ਕੋ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਜੁਦੀ ਜੁਦੀ ਕਰ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ⁶ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਪੀਛੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਬੈਕੁੰਠ ਬਾਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਦਾਈਆ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਕਾ ਰਖਤੇ (f. 142b) ਰਹੇ ॥ ਐ ਪੁਰ ਉਸ ਤਰਫ ਕੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦਰਮਯਾਨ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਹਮ ਅਰਜੀਆਂ ਲਿਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਆਪ ਜੋ ਆਏ ਹੋ ਤਾਂ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਮੈਂ ਆਪ ਕਾ ਠਾਣਾ ਦਾਖਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ ਏਹਿ ਬਾਤ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਮਾਲੂਮ ਕਰਿਆ ਹੈ ਜੋ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਤੁਸਾਡਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰੇ ਅਰੁ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਕਾਮ ਦੋ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟਣਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਉਸੀ ਰਸਤੇ ਢਲੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਉਸੀ ਰੋਜ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਕਿਸਨ ਕੌਰ ਸਿਰਮੌਰੀਆਂ ⁷ ਮੈਂ ਸੀ ਹੈ ਸਾ ਉਸ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮਕਾਨ ਭੀ ਆਪਕਾ ਤੇ ਹਮ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਕਿਸਨ ਕੌਰ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਲਈਏ ਇਸੀਆਇ ਹਮਾਰੀ ਜਾਣੇ ਦੇਈਏ ॥ ਏਹ ਬਾਤ ਸਾਮ ਕੋ ਠਹਿਰੀ ॥ ਜੋ ਕੱਲ ਕੋ ਦੁਪਹਰਿ ਥੀਂ ਬਾਦ ਮੇਰਾ ਮਹੂਰਤ ਹੈ ਮਿਲਣੇ ਕਾ ॥ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਪਾਸ ਕਿਸਨ ਕੌਰ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਕਯਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਸੈਂ ਦੁਪਹਰਿ ਥੀਂ ਬਾਦ ਇਕੱਠੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਈਹਾਂ ਹੀ ਬਾਗ ਮੈਂ ਆਇ ਕਰ ਤੁਮਾਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਸੈਂ ਇਕੱਠੇ ਹੂਏ ਤੇ ਏਕ ਕੋਠੇ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਕਿਸਨ ਕੌਰ ਕੇ ਮਿਲਣੇ

¹ Dharobas, situated about 15 miles to the north-east of Ambala.

² Ranemajra (Ranamajra), situated about 9 miles to the north-east of Ambala.

³ Mahmudpur, situated about 12 miles south-east of Ambala.

⁴ The reference is to the *ta'ullaqa* of Naraingarh situated in the submontance.

⁵ Dasaundha Singh and Hakumat Singh, however, are elsewhere reported as the paternal uncles of Mirza Singh : *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 40.

⁶ It may be noted that the territory under the charge of Mirza Singh was now handed over as three separate charges to his relations because he did not leave any son. Incidentally, this arrangement also throws light on the nature of Mirza Singh's right which in all probability was *pattidārī*. For a discussion of the *pattidārī* right, see Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter VI & nn. 62-71. According to Captain G. Birch Jassa Singh left Hakumat Singh as the *thānadār* in Bharog, Mirza Singh in Fatehgarh and Dasaundha Singh in Naraingarh : *Selections from a Note Book (1818-1821)*, 129.

⁷ Kishan Kaur seems to be an official of Nahan holding Naraingarh on behalf of the *rājā*.

ਕੀਆਂ ਤੇ ਕਿਲਾ ਓਹ ਦੇਤਾ ਹੈ ਏਹ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਪਲਟਣਾ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਤੀਆਰ ਹੋਇ ਕਰ ਆਇ ਖੜੇ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੋ ਦਿਲੁ ਚਾਹਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਕਿਲੇ ਕੋ ਗੋਲੇ ਚਲਵਾਈਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਤੋਪਾਂ ਕਿਲੇ ਕੋ ਚਲਣੇ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਯਾਂ ਪੱਲਾ ਫੇਰਯਾ ॥ ਤੇ ਅਮਾਨ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਠ ਕਰ ਕਹਾ ਜੋ ਫੌਜ ਕਾ ਹਮਲਾ ਤੋ ਵੇਖੀਏ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਮਲਾ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਹਮਲਾ ਹੂਆ ॥ ² ਤੇ ਆਪ ਕਿਲੇ ਕੋ ਜਲਦੀ ਸੈ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਦੇਖਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਭੀ ਸਾਥ ਹੀ ਆਗੇ ਕੋ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਕਾ ਡੇਰਾ ਤਾਂ ਬਾਗ ਮੈਂ ਸਾ ॥ (f. 143a) ਓਹੁ ਹਮਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੋ ਆਈ ਪਰ ਆਪ ਕੇ ਰੂ ਬਰੂ ਨਾ ਹੂਏ ਸੋਰ ਮੈਂ ਹੋਰ ਫੌਜ ਮੈਂ ਹੀ ਮਿਲ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਅਵਲ ਬਡਾ ਸੋਰ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਕੁਛ ਕੁ ਅਸਵਾਰ ਸਾਥ ਗਏ ਸੇ ॥ ਓਹੁ ਭੀ ਹੋਰ ਫੌਜ ਸੈ ਮਿਲ ਗਏ ॥ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਕੀ ਫੌਜ ਭੀ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹੋਰੁ ਫੌਜ ਮੈਂ ਮਿਲ ਗਈ ॥ ³ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਅਵਲ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਵਾਲੇ ਪੱਲਾ ਫੇਰ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਖੰਦਕ ਉਪਰ ਗਏ ਤਾਂ ਓਨਾ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਭੀ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਬਹੁਤਯਾਂ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਖਾਈ ਮੈਂ ਮਾਰੇ ਪੜੇ ਤੇ ਕਿਨਾਰੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਕਈ ਖਾਈ ਲੰਘ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੀ ਦੀਵਾਰ ਸੈ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਨੂੰ ਉਤੇ ਬਾਰੂਦ ਕੀਆਂ ਕੁਪੀਆਂ ⁴ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਸੇ ਕਾਸੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਇਕੇ ਸੁਟਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਇਕ ਅੰਦਰਲਾ ਸੋਸਨੀ ਪਗੜੀਵਾਲਾ ਬੇਖੋਫ ਹੋਇ ਕੇ ਤੇ ਬੁਰਜ ਕੇ ਬਿਨੇਰਯੋਂ ਉਚਾ ਹੋਇ ਕੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਭੀ ਮਾਰੇ ਤੇ ਅੱਗ ਭੀ ਸੁਟੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਹੁ ਐਸ ਤਰਾਂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਓਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੋਰ ਭੀ ਦਿਲੇਰ ਹੋਇ ਕੇ ਐਸੇ ਤਰਾਂ ਕਰਨ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਹੁ ਉਤਾਹਿ ਹੂਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਚਲਾਈ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ॥ ਓਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਐਸ ਤਰਾਂ ਮਲੂਮ ਹੋਇਆ ਜੋ ਓਹੁ ਫੇਰ ਨਾ ਉਤਾਹਿ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕਿਲਾ ਛੁਟਾ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਹੂਆ ਜੋ ਓਹੁ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਹਾਂ ਫੇਰ ਭੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚੜੇ ਹੀ ਖੜੇ ਚਲਾਵਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਆਪ ਖੜੇ ਸੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਜਵਾਨਾਂ ਕੋ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਾ ਆਪ ਪੀਛੇ ਜਾਇ ਕੇ ਫੌਜ ਕੋ ਤਾਕੀਦ ਕਰਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਵਾਵੋ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਭੀ ਕਹਿ ਕੇ ਫੌਜ ਹੋਰ ਆਗੇ ਕਰੋ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਡੇ ਦਬਾਇ ਸੈ ਫੌਜ ਆਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਾਤ ਓਸ ਨੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਹੀ ॥ ਯਨੇ ਜੋ ਕਹਨੇ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਪੀਛੇ ਰਹੋ ਤਾਂ ਏਨਾ ਰਹਣਾ ਨਹੀਂ ॥ ਇਸੀ ਬਹਾਨੇ ਸੇਂ ਕਿਵੇਂ ਪੀਛੇ ਕੋ ਜਾਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਇਸ ਵੇਲੇ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਸੀ ਜਾਣਾ ਖੂਬੁ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਏਕੁ ਆਦਮੀ (f. 143b) ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰਕਾਰੇ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀਆਂ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ

¹ It may be noted that Ranjit Singh ordered the attack despite the fact that the besieged had already asked for quarter. It seems that Ranjit Singh was determined not only on taking the territory but also on making an example of it for the neighbouring chiefs.

² The following folios upto the middle of f. 144 b are given to a description of the battle of Naraingarh which was one of the highly contested battles of the first decade of the nineteenth century.

³ Ram Sukh Rao gives the impression that the assault was characterised by lack of coordination between the forces of Ranjit Singh and Fateh Singh, and even between the artillery and troops. This may also explain the extent of the loss of life. According to Khushwaqt Rai, more than 200 persons were killed and 500 were wounded: *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 158. See also, Diwan Amar Nath, *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 40.

⁴ It may be noted that the defenders were throwing small elongated metal containers (*kūppian*), filled with gun-powder, on the assailants.

ਦੂਰ ਖਲੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਗੇ ਤੋਰਯਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਉਹਾਂ ਸੋ ਤਾਂ ਤੁਰਨ ਤੇ ਆਗੇ ਆਇ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋਇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਹਾਂ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਬਾਦੁਖਾਂ ਮਾਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕੋਈ ਉਪਰਾਂਹ ਕੋ ਸਿਰ ਨਿਕਾਲਤਾ ਓਸ ਨੂੰ ਆਪ ਬਾਦੁਖ ਚਲਾਵਨ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਆਪ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਉਹਾਂ ਕਿਲਾ ਨਿਜਦੀਕ ਸੀ ਤੇ ਮਦਾਨ ਹੀ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਹਾ ਜੋ ਉਤਰ ਕੇ ਬੈਠੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਖੰਦਕ ਕੋ ਚਲੀਏ ॥ ਜੋ ਅਗਲੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਖਲੇ ਹੋਇ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਉਤਰ ਕੇ ਆਗੇ ਕੋ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਸੀ ਪਲਟਣ ਕੇ ਚਾਰ ਜਵਾਨ ਹਟੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਸਖਤ ਕਹਾ ॥ ਤੇ ਤੁਮਾਰੇ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਆਈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਨ ਸੈ ਆਗੇ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਆਗੇ ਜਲਦੀ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਖੰਦਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਪਰ ਉਹਾਂ ਮਦਾਨ ਹੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਉਹਾਂ ਉਨ ਕੋ ਹਟਾਵਤੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਬਾਦੁਖ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਜਹਾਂ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਉਹਾਂ ਏਹ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਏਕ ਜਵਾਨ ਖਵਰ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਸੀਂ ਹੀ ਆਵਤੇ ॥ ਪਰੁ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਪੀਛੇ ਹਟਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਹਟ ਆਵੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਆਪ ਬੈਠੇ ਸੇ ਉਹਾਂ ਜਵਾਨਾਂ ਕੋ ਬਾਦੁਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਨਿਜਾਮਦੀਨ ਸਾਹ ਨੇ ਆਪ ਕੇ ਆਗੇ ਢਾਲ ਰਾਖੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹਟਾਇ ਦਈ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਕਈਯਾਂ ਨੂੰ ਢਾਲਾਂ ਫੋੜ ਕੇ ਹੀ ਲਾਗੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਰੱਬ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਢਾਲ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ ॥ ¹ ਤਾਂ ਕੋ ਏਕ ਦੋਹਾ ਸੁਨਾਯੋ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਚਰਣ ਸਰਣ ਨੰਦ ਲਾਲ ਕੀ ਢਾਲ ਬਿਸਾਲ ਅਕਾਲ ॥ ਜਿਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਬਿਕਰਾਲ ਰਣ ਰਹ ਰਸ ਭਾਲ ਰਸਾਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੂ ਕੇ (f. 144a) ਚਰਣੋਂ ਕੀ ਜੋ ਸਰਨ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਇਸ ਸਮੇ ਢਾਲ ਹੈ ॥ ਕੈਸੀ ਹੈ ॥ ਬਡੀ ਹੈ ਸਰਬ ਸਰੀਰ ਕੀ ਰੱਛਾ ਕਰਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਕਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਤ੍ਰਿਸੀ ਸਸਤ੍ਰ ਸੈ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹੁਏ ਤੇ ਧਯਾਨ ਕਰਣ ਮੈਂ ਰਸਾਲ ਕਯਾ ਆਨੰਦ ਕੋ ਘਰ ਜੋ ਹੈ ਬੀਰ ਰਸ ਸੋ ਮਸਤਕ ਪੈ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਖਲਾ ਸਾ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਬਾਦੁਖ ਲਾਗੀ ਸਿਰ ਮੈਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਆਪ ਕੇ ਉਪਰ ਗਿਰਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੀ ਪੁਸਾਕ ਉਪਰ ਖੂਨ ਓਸ ਕਾ ਪੜਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਤਾਂ ਓਸ ਨੂੰ ਉਠਾਇ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਫੌਜ ਆਪ ਕੀ ਡੇਰਯੋਂ ਹਮਲਾ ਸੁਣ ਕਰ ਆਈ ਸੀ ਓਹੁ ਭੀ ਕਈ ਤਾਂ ਖੰਦਕ ਲੰਘ ਕੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਸੈ ਜਾਇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਕਈ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਹੀ ਖੰਦਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸੇਖ ਗੁਲਾਮ ਗੌਂਸ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੋ ਤੀਨ ਬਾਦੁਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕੇ ਭੀ ਘੋੜਿਆਂ ਜਵਾਨਾਂ ਕੋ ਵਾਫਰ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀਆਂ ਬਾਹਰੋਂ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਜੰਬੂਰਖਾਨਾ ਚਲਤਾ ਸੀ ॥ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਬਾਦੁਖਾਂ ਸੈ ਓਨਾ ਨੇ ਵਾਫਰ ਨੁਖਸਾਨ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਬੁਰਜ ਕੋ ਚੜਨੇ ਲਾਗਾ ॥ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਗੋਲੇ ਸੈ ਸਿਰੁ ਉਸ ਕਾ ਜੁਦਾ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਗੋਲੇ ਜੋ ਆਵਨ ਤੇ ਉਨ ਕੀ ਅਵਾਜ ਹੋਤੀ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਬਹੁਤਯਾਂ ਕੋ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਜੋਨਸੇ ਆਗੇ ਸੇ ਓਹੁ ਕਈ ਲੰਮੇ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਈ ਇਸ ਉਸ ਝਰਫ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਯਨੇ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਜੰਬੂਰੇ ਜੋ ਚਲਤੇ ਸੇ ਉਹ ਅੰਦਰਲਯਾਂ ਕੀ ਮੱਦਤ ਹੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਐਸੀ ਰੱਬ ਕੀ ਕੁਜਰਤ ਨਿਗਾ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਆਗੇ ਸੇ ਤੇ ਪਾਸਲਯਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੋਪਾਂ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਕਹੀਏ ਜੋ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕੇ ਚਲਾਵਣ ਸੈ ਜਵਾਨੋਂ ਕਾ ਨੁਖਸਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਮਨਾ ਨਾ ਕਰੋ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਆਪ ਬੈਠੇ ਸੇ ਉਹਾਂ ਉਪਰ ਸੀ ਗੋਲੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਨਜਦੀਕ ਨਜਦੀਕ ਭੀ ਲਗਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਸ ਕੁ ਦਿਨ ਰਹਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਯਾਂ ਅਮਾਨ ਚਾਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਨਿਕਾਲ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਠਾਣਾ ਆਪਣਾ ਦਾਖਲ ਕੀਆ ॥ ਤੇ (f. 144b) ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਫਤਿਆਵਾਦ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਅਹਧ ਕੌਲ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਅਬ ਜੋ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਉਤਰੇ

¹ Ram Sukh Rao once again underlines Fateh Singh's faith in the Grace of God as the ultimate deciding factor.

ਤਾਂ ਮੁਆਫਕ ਉਸ ਅਹਥ ਕੇ ਤੇ ਦਾਵੇ ਆਪਣੇ ਕਦੀਮ ਕੇ ਸੈ ਜਗਰਾਵਾਂ ਤੇ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਤੇ ਪੰਜਲਾਸੇ ¹ ਵਗੈਰੇ ਮਕਾਨ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰੇ। ² ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲਾ ਰਜਾਇ ਹੂਆ। ³ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਅਫਸੋਸ ਕੀਆ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੀਰ ਕੁਟਾਹੇ ⁴ ਵਾਲੇ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਜਰਾਨੇ ਕੇ ਰੁਪਈਏ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤਲਬ ਕਰੇ। ਤਾਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਕਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਮੀਰ ਹੋਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਹਮ ਆਪ ਕੇ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਹਾਂ ॥ ਜੋ ਓਹ ਫਰਮਾਂਵੇਗੇ ਸੋ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਹਕੀਕਤ ਆਪ ਆਗੇ ਭੀ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ਼ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਪਾਸ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀਆਂ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਤਹਕੀਕ ਹੂਆ ਹੈ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਤੁਸਾਡੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਮ ਇਨ ਸੈ ਨਜਰਾਨਾ ਨਹੀਂ ਲੇਤੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕਿਲਾ ਸਵੇਰੇ ਦੇਖਯਾ ਤਾਂ ਜਿਸ ਤਰਫੋਂ ਹਮਲਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਦੀਵਾਰ ਭੀ ਉਸੀ ਤਰਫ ਖੂਬ ਸੀ ॥ ਤੇ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਭੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਪੌੜੀਆਂ ਡੀ ਹਾਜਰ ਨਹੀਂ ਸੀਆਂ ਦੀਵਾਰ ਉਪਰ ਚੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ॥ ⁵ ਤੇ ਜਵਾਨ ਭੀ ਵਾਫਰ ਮਾਰੇ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਹੀ ਤੇ ਜਮੂਰਯਾਂ ਸੈ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਪੀਛੇ ਸੈ ਚਲਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਏਹ ਤੋਪਾਂ ਹੀ ਉਨਕੀ ਮੱਦਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ॥ ਤੇ ਪਿਛਲੀ ਤਰਫ ਦੀਵਾਰ ਭੀ ਨਾਕਸ ਸੀ ॥ ਤੇ ਖੰਦਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਜੇ ਓਸ ਪਾਸਯੋਂ ਹਮਲਾ ਹੋਤਾ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਤੇ ॥ ਐ ਪਰ ਰੱਬ ਕੀਆਂ ਕੁਸਰਤਾਂ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਮਲੂਮ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਕੁਟਾਹੇ ਕੀ ਗੜੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮੀਰ ਕੁਟਾਹੇ ਵਾਲਾ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਮਿਲਾ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਆਪ ਕਾ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਹੈ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਬੀਸੇ ਮੈਂ ਜਬ ਨਬਾਬ ਜੈਨ ਖਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਰੰਦ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਮਾਰਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਔਰੁ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕਾ ਭੀ (f. 145 a) ਮੁਲਖ ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਾਇਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਅਖਸਰ ਜਗੀਰਾਂ ਭੀ ਬਖਸੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੋ ਮਕਾਨ ਸਪੁਰਦ ਕਰੇ ਤਾਂ ਚਹਾਰਮਾ ਤੇ ਟਕੇ ਲੈਣੇ ਕਰੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਤੇ ਪੰਜਲਾਸੇ ਤੇ ਭੜੋਗ ਵਗੈਰੇ ਮਕਾਨ ਅਰੁ ਜਬੋਮਾਜਰਾ ਤੇ ਬਰਵਾਲਾ ਬਤੌੜ ਤੇ ਸਚੌਰਾ ਤੇ ਸਲੋਦੀ ਅਰੁ ਸਰੰਦ ਬਸੀ ਅਰੁ ਬੂੜਦੀ ॥ ਜਨੇਰ ਤੇ ਖੁਆਸਪੁਰਾ ਤੇ ਮਲਕਪੁਰ ਤੇ ਰਤੇਉੜਾ ॥ ਤੇ ਸੁਹਾਲੀ ॥ ਕੋਟਲਾ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਮਕਾਨੋਂ ਕੀ ਸਭ ਤਫਸੀਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਮਕਾਨ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਰਾਖੇ ॥ ⁶ ਤੇ ਖਿਜਮਤ ਕੇ ਰਹਣ ਵਾਲੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡੇ ॥ ਫੇਰ ਮੀਰ ⁷ ਹੋਰਾਂ ਕੋ

¹ Panjlasa, situated about 20 miles to the north-east of Ambala and 2 miles south-east of Naraingarh.

² It is interesting to note that Ram Sukh Rao is simultaneously referring to the agreement between Ranjit Singh and Fateh Singh to share the conquered territory, and Fateh Singh's 'old' claim over Naraingarh on the basis of which he is said to have acquired it. It may, however, be pointed out that nearly all other contemporary accounts refer to the payment of *nazrāna* by Fateh Singh which preceded the occupation of Naraingarh by him.

³ Apart from Fateh Singh Kalianwala some of the other important persons killed in the battle of Naraingarh were Surat Singh Kumedan, Gulistar Khan, Mohan Singh Kumedan, and Deva Singh Bhandari: Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 158; Diwan Amar Nath, *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 40.

⁴ The reference here is to Mir Zafar Ali Khan of Garhi Kotaha. See also, f. 141 b & n. 6, above.

⁵ The context suggests that the ladders for climbing the fort-wall were treated as regular part of the equipment for assaulting forts. But Ram Sukh Rao refers to the absence of these while underlining the lack of organisation and unity of command in this attack.

⁶ For the location of these villages, see Appendix below.

⁷ The reference here is to Mir Bakar Ali Khan of Garhi Kotaha who is said to have presented an elephant and some thousands of rupees to Jassa Singh Ahluwalia in Sammat 1820 (A.D. 1763) : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 114 b

ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸਿਆ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਇਨ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਮੰਨੂਮਾਜਰੇ ਆਏ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਏਸ ਮਕਾਨ ਕੀ ਹਮੇਸਾ ਹਫਾਜਿਤ ਕਰਵਵਾਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਮੁਲਖ ਇਸ ਤਰਫ ਕੇ ਸੈ ਸੂਬੇ ਕਾ ਕਦਮ ਉਠਿਆ ॥ ਤਾਂ ਹਮ ਅੱਵਲ ਆਪ ਕੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੋ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਹੁ ਮੁਹਿੰਮ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਨਿਹੰਗ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਸਿੰਘ ਇਕੱਠੇ ਹੋਇ ਕੇ ਆਉਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਉਨ ਕਾ ਅਦਬ ਬਜਾਇ ਲਿਆਵਤੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਸ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਇਕਬਾਲ ਉਨਾ ਕੇ ਸੈ ਕੋਈ ਜਿਆਸਤੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਕਰਤਾ ॥ ਤੇ ਏਕ ਮਰਤਬੇ ਈਹਾਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਮ ਈਹਾਂ ਕਿਲਾ ਡਾਲੋ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਸਤਮੁਬਾਰਕ ਸੈ ਨੀਂਇ ਮੈਂ ਈਟ ਰਾਖੀ ॥¹ ਤੇ ਹਮ ਭੀ ਮਾਮਲੇ ਦੇਣੇ ਮੈਂ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਕਬੀ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਸਾ ਕਰਿਆ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਗੇ ਹੀ ਆਵਤੇ ॥ ਪਰੁ ਡੇਰੇ ਕੀ ਅੰਬੋਹੁ ਹੈਸੀ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰੀ ਕਿਸੀ ਸੈ ਵਾਕਫੀ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਠਾਣੇ ਜੋ ਬਠਾਲੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਸੈ ਹਮਾਰੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਹਿਦੇਸਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਾਡੀ ਬਾਤ ਨੇਕ ਹੋਵੇ ਸੋ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਮੰਨੂਮਾਜਰੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ (f. 145 b) ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਕਦੀਮ ਸੀ ਏਸ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ਤੇ ਏਹ ਆਪਕੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਏਨਾ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਖਾਤਰ ਹੈ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਦਵਾਵੋ ਸੋ ਲੈ ਲੇਵਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਜੋ ਮੁਨਾਸਬ ਦੇਖਾ ਸੋ ਦਵਾਇ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਵਾਇ ਦੀਆ ॥² ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਮਰਜੀ ਤਾਂ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਸੀ ॥ ਪਰ ਆਪ ਕੇ ਕਹਣੇ ਸੇ ਮਕਾਨ ਉਨਹੀ ਪਾਸ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਮੋਰੰਡੇ³ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਮਕਾਨ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀਏ ਮੈਂ ਹੈ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ॥⁴ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ਹੀ ਅੱਵਲ ਮਕਾਨ ਹਾਥ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਹਜ਼ੂਰ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਪਰ ਮੁਹਿੰਮ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਰਦਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਮਕਾਨੁ ਏਹ ਲੇਤੇ ਨਜਰੀਂ ਆਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਉਸ ਕੀ ਤਸੱਲਾ ਕਰੀ ॥⁵ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡਲੇਵਾਲੀਏ ਹੋਰੀਂ ਸਾਥ ਸੇ ਸੋ ਰਜਾਇ ਹੂਏ ॥⁶ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਅਫਸੋਸ

¹ According to the agents of Gopal Singh of Manimajra, Jassa Singh had not only protected his father Garib Das from the raids of the *nihangs* and others but also advised him to construct a fort there, the Ahluwalia *sardār* himself laying its foundation stone. On the strength of this background, they now requested Fateh Singh to procure for them lenient terms from the Maharaja.

² Khushwaqt Rai mentions that Ranjit Singh obtained twelve thousand rupees from Gopal Das of Manimajra : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 158. According to Sohan Lal and Ahmad Shah, however, 30,000 rupees were taken from Gopal Das as *nazrāna* : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 66, ; *Tarīkh-i-Hind*, MS, 31, respectively.

³ Morinda situated about 18 miles south of Ropar was in the possession of Tehal (?) Singh, son of Dharm Singh Amritsaria.

⁴ The *thānadār* of Morinda, who referred to the occupation of this territory by his master Dharm Singh with the help of Jassa Singh, now sought Fateh Singh's intercession with the Maharaja.

⁵ However, according to Khushwaqt Rai, Ranjit Singh took Morinda from Tehal (?) Singh, and handed it over to Bhag Singh in lieu of ten thousand rupees as *nazrāna* : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 158. According to Griffin, the estate of Morinda, worth 17,000 rupees, consisted of 27 villages. It was taken from the sons of Dharm Singh, because they had refused to pay the *nazrāna* demanded : *The Rajas of the Punjab*, 90.

⁶ It may be noted that Tara Singh Dallewalia, who had accompanied the allies across the Satlej, died on the way back.

ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਸੂਰ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਖੱਚਰ ਮੁਹਰਾਂ ਕੀ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਇਨ ਕੇ ਹਾਥ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਨੇ ਆਪ ਸੈ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਏਹ ਮਾਲੁ ਆਪ ਕੇ ਇਕਬਾਲ ਸੈ ਹਾਥ ਲਾਗਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਸੈ ਹਾਥ ਆਇਆ ਹੈ ਤੂੰ ਹੀ ਰਾਖ ॥¹ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਘੋੜੇ ਕੁਛੁ ਮੋਲ ਲੇਕਰ ਅਸਵਾਰ ਰਾਖੇ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਨਜ਼ਰ ਕਾ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਮਿਲਣਾ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀਆ ਬਾਤਾਂ ਵਾਫ਼ਰ ਬਯਾਨ ਕਰਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਬੇਟੇ ਉਸ ਕੇ ਨਿਲਾਇਕ ਹੈ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪਣਿਆਂ ਬੇਟਿਆਂ ਕੋ ਕਹਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਜੋ ਮੇਰੇ ਮੁਇਆਂ ਕੇ ਪੀਡੇ ਤੁਸਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋਤਯਾਂ ਫਿਰਨਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਕਹਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਜੋ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹੀ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰੀ ਭੀ ਮੇਰੀ ਬਣਾਈ ਹੂਈ ਆਪ ਕੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕਾਲੀਨੋਰ² ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਕਹਾ ਜੋ ਮੁਲਖ (f. 146 a) ਏਸ ਕਾ ਲੇ ਲਈਏ ਅਰੁ ਤੁਸਾਂ ਭੀ ਲੈਣਾ ॥³ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਤੁਸਾਡੀ ਮਰਜੀ ॥ ਤੇ ਸਤਲੁਦ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਬਲੋਲਪੁਰੋਂ⁴ ਉਤਰ ਕੇ ਰਾਹੋਂ⁵ ਤੇ ਹੋਰੁ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਕਾਨ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਛੁਡਾਇ ਲੀਏ ॥ ਅਰੁ ਨਵਾ ਸਹਰੁ ਕਾਇਮ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਰਵਾ ਰੋ ਨਵੇ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਆਇ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ॥ ਫੇਰ ਤੀਨ ਰੋਜ ਮੈਂ ਜਾਗਾ ਫਤਾ ਹੂਈ ॥⁶ ਫੇਰ ਹੁਸੀਆਰਪੁਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅਬਾਦੀ ਕਰਨੇ ਕੀ ਤਾਕੀਦ ਫਰਮਾਈ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਕਲੇਸਰ⁷ ਜੀ ਕਾ ਦਰਸਨ ਕਰ ਕੇ ਜੁਆਲਾਮੁਖੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੀਆਂ ਸਭ ਰਾਸੂਮਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥⁸ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਲਹੌਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੋ ਆਏ ॥⁹ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈਂ

¹ The rise of Tara Singh to chiefship (*sardārī*) is also traced to Jassa Singh's generosity. He is said to have allowed Tara Singh to keep the loot from Qasur which was used by the latter for the purchase of some horses and for raising an armed band.

² Kalinaur, a small village, about 8 miles to the north-west of Morinda.

³ It was now decided between Ranjit Singh and Fateh Singh to take over the territories of Tara Singh.

⁴ Bahlolpur, a small village situated to the south of the Satlej at a distance of about 5 miles from the river.

⁵ The obvious reason for proceeding to Rahon was the fact that it had been the headquarters of Tara Singh.

⁶ The fort of Nawanshahr was conquered from Sardarni Ratan Kaur, the widow of Tara Singh. Cf. Khushwaqt Rai, *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 158.

⁷ Kalesar is said be the name of a hill in the *'ilāqa* of Bibhaur in Hoshiarpur district : Kahan Singh, *Mahān Kosh*, 232. It may also be mentioned that there is another place of the same name near Naraingarh.

⁸ There is no information about any other reason for Ranjit Singh's and Fateh Singh's visit to Kangra excepting pilgrimage. Khushwaqt Rai simply alludes to it while Sohan Lal is altogether silent : *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 159 ; *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 65-67, respectively.

⁹ Ram Sukh Rao's account of the second trans-Satlej expedition ends here. It may also be added that although according to the Contents, Chapter Four of Section Three should have ended here but the author seems to have omitted the usual formula and combined Chapters Four and Five, giving figure '4' at the end, on folio 154 b. He, however, corrects this later on and resumes his numbering according to the contents.

ਪਹਿਣੇ ਮੈਂ ਹਕੀਕਤ ਮੁਨਤਿਜਮੁ ਦੋਲਾ ਮੁਖਤਾਰਲ ਮੁਲਖ ਇਖਲਾਸ ਯਾਰ ਖਾਂ ਚਾਰਲਸ ਸਾਫਲ ਮਿਟਿਕਿਲਫ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀ ॥ ¹ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਕਾਸੂਰ ਸੇ ॥ ² ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਆਪ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਥ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਇਨ ਕੋ ਕਬੀ ਕਬੀ ਸਰਕਾਰੇ ਮੇਲ ਭੀ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੱਵਲ ਜੈਸੀ ਖਾਤਰ ਇਨਕੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਕਰਤੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਰੂਬਰੂ ਭੀ ਕਮ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਇਸ ਸੀ ਏਹ ਬੇਦਿਲ ਸੇ ॥ ³ ਫੇਰ ਖਬਰ ਆਈ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਮਟਕਲਪ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੋ ਬਡੇ ਦਾਨਾਇ ਤੇ ਬਡੇ ਮਰਤਬੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਸੇ ਇਸ ਤਰਫ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਖੇਮਕਰਨ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ਹੈ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਏਹ ਬਡੇ ਮਰਤਬੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਭੀ ਜੋ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਆਏ ਸੇ ॥ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਮੈਂ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਸੇ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਤੁਸਾਡੀ ਹੀ ਮਾਰਫਤ ਹੋਈਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਏਹੋ ਸਲਾਹ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਦੋਸਤੀ ਹੀ ਹੋਵੇ ਅਰੁ ਤੁਸੀ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕੇ ਖੈਰਖਾਹ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਤਾਰੀਫਾਂ ਮਟਕਲਪ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੀਆਂ ਤੇ ਸਖਨ (*f.* 146 b) ਪਰਵਿਰੀ ਵਾਹਿਬਾਂ ਸੀ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਭੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਜੁ ਤੁਸੀ ਲੇ ਆਵੋ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾ ਸੁਣਾ ਜੋ ਆਪ ਆਏ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਭੀ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ਕਸੂਰ ਥੋ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ॥ ਫੇਰ ਬਗਲਗੀਰ ਹੋਇ ਕੇ ਅਰੁ ਆਪਸ ਅੰਦਰ ਖੈਰਆਫੀਅਤ ਕਾ ਪੂਛਣਾ ਕਰਕੇ ਤਰਫ ਕਾਸੂਰ ਕੀ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਕਾਸੂਰ ਪਹੁਚੇ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਆਏ ਤਾਂ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਅਰੁ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਜਯਾ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਜਯਾ ਹੂਈ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਵਾਇਤ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਫੀਲ ਤੇ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਹੋਰ

¹ The following folios upto 150 a contain an account of the visit of Charles Francis Metcalfe, the British envoy to the court of Ranjit Singh, in 1808-09.

² Most of the other contemporary accounts connect Ranjit Singh's and Fateh Singh's presence at Qasur with the forthcoming visit of Metcalfe. According to Khushwaqt Rai, Ranjit Singh reached Qasur on 12 August, 1808 : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 160.

³ Ram Sukh Rao alludes to the changed equation between Ranjit Singh and the *sardārs* of the *doāba* and to their growing discontent.

⁴ Khushwaqt Rai mentions that Metcalfe reached Khemkaran on 10 September 1808 : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 160.

⁵ According to Sohan Lal, Diwan Mokham Chand and some other *sardārs*, and a force of ten thousand men, accompanied Fateh Singh to receive the British envoy : *Udmat-ut-Tawārīkh*, II, 73-74.

⁶ Metcalfe paid his first visit to Ranjit Singh on 11 September 1808 : John William Kaye, *Life and Correspondence of Charles Metcalfe*, I, 179. Diwan Amar Nath mentions that besides a friendly epistle from the Governor General, Metcalfe presented to the Maharaja three elephants with golden *haudahs*, jewels, silken clothes and other things from Europe. Ranjit Singh in return gave him a *khil'at* of seven pieces, besides money for his 'entertainment' : *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 48.

ਤੋਢੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ॥ ¹ ਫਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਡੇਰੇ ਆਕਰ ਖੁਸੀ ਕਾ ਨਾਰੋਜ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਪਹਰ ਰਾਤ ਹੁਈ ਆਪ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਵਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਹਬਾਂ ਵਾਲਾ ਫੀਲ ਤੇ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਸੋ ਮਾਲੂਮ ਹੂਆ ॥ ਜੋ ਜਹਾਂ ਮੁਲਖ ਕੀ ਹੱਦ ਠਹਰੇਗੀ ॥ ਸੋ ਹਮੇਸਾ ਰਹੇਗੀ ॥ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਜਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਹਮ ਖੈਰਖਾਹੀ ਸੈ ਕਹਤੇ ਹਾਂ ਜੋ ਬਾਤ ਈਹਾਂ ਠਹਰੇਗੀ ਸੋ ਪਾਰ ਗਿਆਂ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਸੈ ਸਲਾਹ ਪੂਛੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਹਬਾਂ ਕਾ ਸਖਨ ਮਾਨਿੰਦ ਆਫਤਾਬ ਕੀ ਰੋਸਨ ਹੈ ॥ ਜੇ ਓਹੁ ਏਹ ਬਾਤ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਣੀ ਨੇਕ ਹੈ ॥ ² ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ³ ਨੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਪਾਰ ਹੋਇਆ ਇਸ ਸੀ ਬਾਤ ਦਹਚੰਦ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਖਾਈ ⁵ ਤੇ ਮਸਤੇਵਾਲ ⁶ ਦੇ ਪੱਤਣੇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਫਿਰੀਦਕੋਟ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਦਾਖਲ ਕੀਆ ⁷ ਫੇਰ ਮੁਕੱਦਮ ਮੁਲਖ ਕੇ ਘੋੜੇ ਲੈਕਰ ਆਪ ਆਗੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਏ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ (f. 147 a) ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਏਹ ਰੈਯਤ ਆਪ ਕੀ ਹੈ ॥ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਦੇਤੇ ਰਹੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਦਾਰੁਸਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰੇ ਭੀ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਕਿਸੀ ਪਰ ਜਿਆਸਤੀ ਨਾ ਹੋਣੇ ਦੀਈ ॥ ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਮੁਨਾਸਬ ਦੇਖਿਆ ਓਸ ਉਪਰ ਓਸੀ ਓਸੀ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਆਪ ਭੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਸਖਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਓਸ ਉਪਰ ਜਿਆਸਤੀ ਨਾ ਹੋਣੇ ਦੀਈ ॥ ਫੇਰ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਪਠਾਣੋ ਨੇ ਆਪ ਆਗੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਪਕੇ ਕਾਦੀਮ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਾਡੇ ਹਕ ਮੈਂ ਨੇਕ

¹ On 17 September, Ranjit Singh, accompanied among others, by Fateh Singh, Diwan Mohkam Chand, Mit Singh Padhania and Faqir Azizuddin, visited the British camp. Presents, including elephants, were exchanged during this meeting also. However, out of the 65 *khil'ats* got prepared by Metcalfe, Ranjit Singh accepted only six : for himself, for the Ahluwalia *sardār* and for the officials mentioned above : Khushwaqt Rai, *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 164.

² Fateh Singh is said to have strongly recommended an amicable settlement of the boundaries with the British.

³ Diwan Monkam Chand was a distinguished general of Ranjit Singh. He was the son of Baisakhi Mal, a *khatri* of the village Kunjah near Gujrat. Starting his career as a *munshī* in the service of Sardar Dal Singh Gill of Akalgarh, he later took employment with Sahib Singh Bhangi. He, however, soon fell out with the Bhangi *sardār* and came over to Lahore and distinguished himself as a commander in the army of Ranjit Singh. Mohkam Chand died at Phillaur on 16 October 1814 : Griffin & Massy, *The Panjab Chiefs*, I, 202-03 & 208.

⁴ On the other hand, Diwan Mohkam Chand and some others favoured the crossing of the Satlej and occupation of as much territory as possible before the fixation of the boundary with the British.

⁵ Khai, situated on the left bank of the river Satlej, at a distance of 10 miles from Ferozepur.

⁶ Mustaywal, situated about 2 miles south-west of Khai.

⁷ Faridkot was wrested from the widows of Tek Singh Barar and of his son Karam Singh, the latter having died recently. The newly conquered territory of Faridkot was placed under the charge of Diwan Mokham Chand : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 75.

ਹੋਵੇ ਓਸ ਤਰਾਂ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਫਰਮਾਈਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਭੇਜਯਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਕੁਛ ਕੁ ਨਜਰਾਂਨਾ ਤੇ ਘੋੜਾ ਪਠਾਣਾਂ ਥੀਂ ਦੁਆਇਆ ¹ ਤੇ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਵਾਇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਨਾਭੇ ਸੈ ਨਜਰਾਂਨਾ ਤੇ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ॥ ² ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਅੰਬਾਲੇ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਅੰਬਾਲੀਏ ਸਰਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਠਾਣਾ ਆਪਣਾ ਦਾਖਲ ਕੀਆ ॥ ³ ਅਰੁ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਤ ਕਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਕਹਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਲੈ ਭੀ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਨੀ ਦਿਨੀ ਸਰਕਾਰ ਮੁਲਾਹਜਾ ਤੇ ਤਵਾਜਾ ਤਾਜੀਮ ਆਪ ਕਾ ਹੀ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਾਰ ਦਿਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਸੀ ਨੇਮ ਲਿਆ ਅਰੁ ਲਿਖਤ ਭੀ ਕਰਵਾਇ ਲਈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤਾਬਿਆਦਾਰ ਹਾਂ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਤਫਾਉਤ ਕਬੀ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਅੰਬਾਲੇ ਠਾਣਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਾਖਲ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਜਿਆਸਤੀ ਲਾਗੀ ਹੋਵਨ ॥ ਤਾਂ ਪਾਰਕਿਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਖੌਫ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪਸ ਅੰਦਰ ਸਲਾਹਾਂ ਇਹ ਕਰਨ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਨਾ ਨੇਕ ਨਹੀਂ ॥ ਜੋ ਹਮਾਰਾ ਮੁਲਾਹਜਾ ਓਸ ਤਰਾਂ ਕਾ ਨਹੀਂ ਰਹਾ ਹੈ ॥ ਸਰਕਾਰ ਜਬ ਅਗੇ ਆਏ ਸੇ ਤਾਂ ਤਬ ਸੀ ਹੀ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਗਿਣਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਵਕੀਲ ਪੁਸੀਦਾ ਉਨ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਪਾਸ ਆਗੇ ਹੀ ਗਏ ਸੇ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਪੁਖਤਾ ਕਰ ਆਏ ਸੇ ॥ ਅਰ ਅਬ ਜੋ ਤੰਗ ਪੜੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਏਹੀ ਸਲਾਹ ਕਰੀ ॥ (f. 147 b) ਫੇਰ ਗਿਰਧਾਨ ਨਾਮੇ ਮਕਾਨ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਮੁਕਾਮ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਅੰਬਾਲੇ ਰਹਿਆ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਗਿਰਦੇ ਕਾ ਵੈਰਾਨ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕਚ ਸਾਹਬਾਦ ⁶ ਆਏ ॥ ਔਰ ਫੌਜ

¹ Diwan Amar Nath and Prinsep mention the amount of the *nazrāna* paid by Nawab Ataullah Khan as one lakh of rupees: *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 48; *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 52, respectively.

Sohan Lal, however, says that Ranjit Singh demanded 56,000 rupees but Ataullah Khan could only pay seven to eight thousand rupees : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 76-77. See also, Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 103.

² Khushwaqt Rai mentions that Ranjit Singh gave the *pargana* of Tharwa including 25 villages to Jaswant Singh of Nabha in return for a *nazrāna* of 10,000 rupees ; *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 168.

³ Ranjit Singh is said to have appointed Ganda Singh Safi as the *thānadār* at Ambala : Diwan Amar Nath, *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 49. See also, f. 148b, below.

⁴ According to Khushwaqt Rai, some of these chiefs from whom Ranjit Singh obtained a written undertaking of service were Jodh Singh Kalsi, Ratan Singh, Bhagwan Singh Buriawala, and Dalcha Singh : *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 169-70.

⁵ For some detail on the 'Cis-Sutlej Deputation' consisting of the chiefs of Jind, Kaithal, Jagadhri, Radhour and the *dīwān* of Patiala, which went 'to solicit British protection', see B.J. Hasrat, *Anglo-Sikh Relations (1799-1849)*, 158-62.

⁶ Ranjit Singh captured Shahabad at this time from the sons of Karam Singh Nirmala, but restored it on the payment of a 'fine' for which the Raja of Patiala became surety : Lepel Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 107 & 612. Cf. Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 78.

ਅੰਬਾਲੇ ਭੀ ਉਤਰੀ ਰਹੀ ॥ ਅਰੁ ਇਹ ਮਕਾਨ ਬਸੀ ¹ ਕੇ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੈ ਲੀਏ ਸੇ ॥ ² ਧੋਹਾ ॥ ਥੰਭੜ ॥ ਦੇਹਰਾ ॥ ਨਾਹਰਾ, ਝਾੜਚੰਨਣਾ ॥ ਕਾਜੀਬਾਸ ॥ ਸੀਵਣ ਮਾਜਰਾ ॥ ਮਿਲਖ ॥ ਬਰਾੜਾ ॥ ਹੋਲੀ ॥ ਏਕਬੇਉ ਸੀਬਲਾ ॥ ਰਲਾਉਲੀ ॥ ਦਾਦੂਪੁਰ ॥ ਮਾਜਰੀ ॥ ਸਰਕਪੁਰ ॥ ਚਾਹਲਮਾਜਰਾ ॥ ਰਾਜੂਖੇੜੀ ॥ ਦਹੀਆ ਮਾਜਰਾ ॥ ਤਦਵਾਲੀ ॥ ਤਦਵਾਲਾ ॥ ਘੋਲੜੀ ॥ ਹਰੜ ॥ ਰਹੇਵਲੀ ॥ ਰਾਉ ਮਾਜਰਾ ॥ ਸੂਭਰੀ ॥ ਸੁਹਾਤਾ ॥ ਕਾਕੜਾ ॥ ਧੋਹੀ ॥ ਕਬਾਸੀ ॥ ਉਗਾਲਾ ॥ ਕਬਾਸਾ ॥ ਮਕਾਮ ॥ ਫੋਕਸਾ ॥ ਮੰਨੂ ਮਾਜਰਾ ॥ ਤਲਹੇੜੀ ॥ ਮਲਕਪੁਰ ॥ ਲਾਵਲਪੁਰ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਪਾਲਕ ³ ਬਸੀ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜ ਕੇ ਛੁਡਾਇ ਲੀਏ ॥ ⁴ ਤੇ ਭੱਤਾ ਮੱਲ ਉਹਾਂ ਕਾ ਕਾਰਦਾਰ ਛੋਡਾ ॥ ਫੇਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲਾ ਆਪ ਕੋ ਮਿਲਾ ਤੇ ਘੋੜਾ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਹ ਹਿੰਦ ਸਤਾਨ ਕੀ ਤਰਫ ਮੁਹਿੰਮ ਕਰਤੇ ਸੇ ਤੇ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਲਸਕਰਾ ਸਾਬ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ਤੋ ਭੀ ਹਮ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਸਭ ਜਾਹੂਰ ਉਨਕੀ ਹੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਏਸ ਤਰਫ ਤਾਂ ਮੈ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਜਬ ਆਏ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਦੁਰਾਹੇ ਦੀ ਸਰਾਂਇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਦਈ ਸੀ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਮੈ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਾ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਆਏ ਹੈਂ ਸੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਹਮਾਰੇ ਹੱਕ ਮੈਂ ਨੇਕ ਹੋਵੇ ਸੋ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤਸੱਲਾ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਕੱਠੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਸਰਦਾਰ ਇੱਜਤਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ⁶ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਉਨਕੀ ਖਾਤਰ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਕੁਲਛੇਤਰ ⁷ ਆਏ ॥ (f. 148 a) ਅਰੁ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਆਪ ਪਾਸ ਆਇਆ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਓਸ ਨੇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਹਕੀਕਤ ਪੀਛੇ ਕੀ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਸਭ ਬਯਾਨ ਕਰੀ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਸਭ ਜਹੂਰ ਉਨਕੀ

¹ The following villages are attached to Sarhind Bassi. For their location, see the Appendix below.

² Lepel Griffin mentions that this territory was captured by Bhanga Singh of Thanesar in 1806 : *The Rajas of the Panjab*, 55-56 & n. 1.

³ Sahib Singh, a Muslim *jat* by birth, was the adopted son (*pālak*) of Diwan Singh Bassiwala, a resident of the village Ahluwal and a distant relation of Jassa Singh Ahluwalia. Diwan Singh's wife also happened to be a sister of Fateh Singh's mother : *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 74. See also, f. 278a, below.

⁴ Fateh Singh Ahluwalia had wrested from Bhanga Singh the *parganas* of Dhowa and Dhulkot with 40 villages and transferred them to Sahib Singh Palak : Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 169.

⁵ For some detail, see ff. 129a - 130b, above.

⁶ Fateh Singh interceded with Ranjit Singh on behalf of Karam Singh Nirmala. His reference to the 'respectability' of the *sardār* and eliciting some consideration from Ranjit Singh on that basis is interesting. According to Griffin, however, Karam Singh had died by this time : *The Rajas of the Punjab*, 107 & 612.

⁷ Kurukshetra, a sacred place of the Hindus, situated about 25 miles south of Ambala and two miles in the east of Thanesar. Probably it was in the possession of Bhanga Singh of Thanesar at this time.

ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਾ ਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਇਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਦਾਨ ਵਾਫੂਰ ਕਰਾ ਤੇ ਗਾਂਵ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ¹ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਡੇਰਾ ਸਰੰਦ ² ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਜਾਗਾ ³ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ਅਰੁ ਜਰ ਨਜਰ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਬਸੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਪਾਲਕ ਘੋੜਾ ਲੇਕਰ ਮਿਲਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਪਠਾਣ ਮੇਰੀ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੁਲਮ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਬਾਤਾਂ ਪਠਾਣਾ ਕੇ ਜੁਮੇ ਭੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਰਵਾ ਰੋ ਕੂਚ ਜੋ ਕਰੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਏਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹਾਂ ਅਦਾਲਤ ਨਾ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਪਠਾਣ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕੀ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਦੀ ਬਦਲੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਮੁਸਾਹਬ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਚਲ ਕੇ ਸਾਬਤ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਕੀ ਜੁਲਮੀ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਨਿਲਾਇਕ ਬਾਤਾਂ ਮੁਕਰਰ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਏਸ ਕੀ ਬਦਲੀ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਕਾਂਗੜੇ ਮੋਰਚੇ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕੇ ਹੈਂ ਤੇ ਮੋਤਬਿਰ ਤੁਸਾਡੇ ਜਸਵਾਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਆਵੇਂ ॥ ਮੀਆਂ ਫਤੇ ਚੰਦ ਭਾਈ ਹਮਾਰਾ ਹਮਾਰੀ ਤਰਫੋਂ ਆਵੇਗਾ ॥ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨੇ ਕੋ ॥ ⁵ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੰਬਾਲੇ ਗੇਡਾ ਸਿੰਘ ਸਾਫੀ ਛੋਡਿਯਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਸਰਦਾਰ ਸਭ ਛੋਡੇ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਭੀ ਸਭ ਛੋਡੀ ॥ ਅਰੁ ਤੋਪਾਂ ਜਾਂਬੂਰਯਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਜੰਗੀ ਅਸਬਾਬੁ ਵਾਫੂਰ ਛੋਡਿਯਾ ॥ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ ਤੇ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਦੀਵਾਨ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕੀ ਤਰਫ ਤੋਰੇ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਓਹ ਜਬ ਅੰਬ ⁷ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕਾ ਭਾਈ ਭੀ (f. 148 b) ਫਤੇ ਚੰਦ ਉਹਾਂ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੰਡੂਰੀਆ ਰਾਮਸਰਨ ⁸ ਆਪ ਕੋ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਮਿਲਯਾ ॥ ਬਡੇ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਸੇ ਸੋ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਰਾਜਾ ਨੇ ਕਹਾ ਹਮ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਤੁਸਾਡੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਲਹੌਰ ਦਾਖਲ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਵਲਾਚੋਰ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਕੇ ਰਸਤੇ

¹ Ranjit Singh's and Fateh Singh's visit to Kurukshetra seems to have been in the nature of a pilgrimage which included bathing in the sacred tank and charities to the *brāhmans* and others.

² Sarhind, situated about 23 miles from Patiala in the north-west.

³ The reference is to Gurdwara Fatehgarh Sahib commemorating the martyrdom of the sons of Guru Gobind Singh.

⁴ It may be pointed out that when it was suggested by the associates of Fateh Singh to transfer Sahib Singh Palak, an oppressive *thānadār*, the *Akluwalia sardār* promised to look into the charges against Sahib Singh and to do so if they were proved.

⁵ At this time, the allies are said to have received a message from Sansar Chand to the effect that they should send their agents to Jaswan in order to discuss the situation arisen out of the attack of the Gurkhas. His brother Fateh Chand was to represent him.

⁶ For detail on this expedition against Kangra, see Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 78-79.

⁷ Amb was the capital of the principality of Jaswan.

⁸ Ram Saran (also known as Ram Singh) Hinduria (1786-1848) was the chief of Hindur which was also called Nalagarh. It was situated about 32 miles north of Ambala : Bihari Lal, *Tarīkh-Riyāsāt Nālāgarh*, 78 & 88.

ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ¹ ਅਰੁ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਭੀ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ² ਅਰੁ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਕਮਚੰਦ ਅੰਬ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਫਤੇ ਚੰਦ ਮਿਲਯਾ ਤੇ ਓਨਾ ਮੱਦਤ ਚਾਹੀ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਥੋੜੇ ਹੀ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੌਤਬਿਰ ਆਪ ਪਾਸ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਸਾਹਬ ਆਏ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਆਵੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਆਗੇ ਭੀ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ ਅਰੁ ਅਬ ਭੀ ਬਾਤਾਂ ਕਰੋ ॥ ³ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਸਾਹਬ ਇਕੱਠੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕਰ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਮ ਦੋਨਾਂ ਸਰਕਾਰੋਂ ਕੇ ਦੋਸਤ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਕੇ ਵਖਤ ਸੇ ਜਿਤਨਾ ਕੁਛ ਕ ਆਪ ਕਾ ਰਾਹੁ ਰਸਮ ਹੈ ॥ ⁴ ਸੋ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੰਪਨੀ ਮੈਂ ਪੋਸੀਦਾ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਸੇ ਇਕਾਲੀਆਂ ਕਾ ਦੰਗਾ ਹੁਆ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਸਹਰ ਕੀ ਆਮ ਭੀ ਇਕਾਲੀਆਂ ਸੇ ਮਿਲ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਥੋੜੀ ਫੌਜ ਸੇ ਹੀ ਬਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਸੇ ਕਾਇਮੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਇਕਾਲੀ ਕੁਛ ਕੁ ਮਾਰੇ ਭੀ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਕੋ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਤਾਂ ਦੰਗਾ ਤਾਂ ਮਾਰੂਫ ਕਰਵਾਇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਹਕੀਕਤ ਪਾਰ ਕੀ ਏਸ ਤਰਾਂ ਹੁਈ ॥ ਜੋ ਅੰਬਾਲੇ ਕੀ ਤਰਫ ਜੋ ਸਿਰਕਰਦਯਾ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਛੋਡ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜੋ ਰਾਜੇ ਪਟਿਆਲੇ ਥੀਂ ਆਇ ਹੈ ਸੇ ਸੋ ਤਾਂ ਸਭ ਬੈਦਿਲ ਹੁਏ ਤੇ ਓਨਾ ਵਕੀਲ ਆਗੇ ਦਿਲੀ ਭੇਜੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸਾਫੀ (f. 149 a) ਜੋ ਅੰਬਾਲੇ ਮੈਂ ਮੁਖਤੀਆਰ ਸਾ ਅਖਸਰ ਜਿਆਸਤੀ ਤੇ ਨਿਲਾਇਕ ਬਾਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਬੈਦਿਲ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਆਇਆਂ ਕੀ ਖਬਰ ਸੁਨੀ ਤਾਂ ਓਹੁ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਦਿੱਲੀ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਨਸੀਰ ਦੋਲਾ ਮੁਅੱਜਜ ਅਲਮੁਲਕ ਸਰਦਾਰ ਬਾ ਵਿਕਾਰ ਬਹਾਦਰ ਖਾਂ ਕਰਨੈਲ ਡਾਵਡਿ ਅਖਤਰ ਲੋਨੀ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜਫਰ ਜੰਗ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਅੰਬਾਲੇ ਜੋ ਉਤਰੇ ਹੁਏ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਇ ਸਰਕਰਦੇ ਸੇ ਸੋ ਪੀਛੇ ਕੋ ਚਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮਗਰੋਂ ਅੰਗਰੇਜ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਭੀ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਅੰਬਾਲੇ ਆ ਉਤਰੇ ਫੇਰ ਅੰਬਾਲਯੋਂ ਲੁਦਹਾਣੇ ਕੋ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਆਏ ॥ ⁶ ਤਾਂ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧੋਹੇ ⁷ ਕਾ ਗਿਰਦਾ ਫੇਰ ਰੋਕ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਲਿਖਤਾ ਸਾ ਜੋ ਮੈਂ ਭੀ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਆਪਕਾ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਭੀ ਮੁਲਖ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ

¹ Ranjit Singh and Fateh Singh now returned to their respective capitals.

² Metcalfe reached Amritsar on 10 December 1808 : John William Kaye, *Life and Correspondence of Charles Metcalfe*, I, 199.

³ Ranjit Singh asked Fateh Singh to negotiate with Matcalfe on his behalf.

⁴ For Fateh Singh's dealings with Lord Lake, see ff. 122b-127a & nn., above.

⁵ The reference is to the skirmish between the escort of Metcalfe and the *akālis* headed by Phula Singh which took place on 25 February 1809. For some detail, see John William Kaye, *Life and Correspondence of Charles Metcalfe*, I, 214-15.

⁶ The reference is to Colonel David Ochterlony who had reached Ludhiana on 18 January 1809. He had been sent to support the British stand with regard to the territory to the south of the Satlej : Victor G. Kiernon, *Metcalfe's Mission to Lahore*, 43.

⁷ Dhowa, a *pargana* consisting of 40 villages, was a part of the Bassi *'ilāqa* and was said to have been wrested from Diwan Singh Bassiwala by Bhanga Singh of Thanesar: *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 61.

ਉਨ ਕਾ ਹੀ ਇਨਾਇਤ ਕੀਆ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕੇ ਲੁਦਹਾਨੇ ਆਉਣੇ ਕੀ ਜੋ ਜਬ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਤਰਫ ਮੁਤਵੱਜਾ ਰਹੇ ॥ ¹ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕਸੂਰ ਤਾਂ ਓਹੁ ਬੰਨਾ ਠਹਰਤਾ ਸੀ ਅਰੁ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਖੁਸ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਦੋਸਤੀ ਪੁਖਤਾ ਲਿਖੀ ਜਾਤੀ ਸੀ ਸੋ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਪਾਰ ਕੇ ਜਾਣ ਸੀ ਮਾਕੂਫ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸੇ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਆਵਣ ਕੀਆਂ ਹੀ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਮਟਕਲਪ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸੇ ਬਾਤਾਂ ਕਰ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ ਸੇ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਠਹਿਰਾਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਕਟੜੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪਨੇ ਕਚਹਰੀ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਬਾਤਾਂ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਆਪ ਨੇ ਸਾਹਬਾਂ ਸੇ ਮਲਾਕਾਤ ਕਰਕੇ ਦੋਸਤੀ ਕੀ ਬਾਤ ਪੁਖਤਾ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਅਹਦਨਾਮਾ ਦੋਨਾ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਲਿਖਾ ॥ ² ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਠਹਰੀ ॥ ³ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਦੋਸਤੀ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਜਿਆਦਾ ਸੀ ਜਿਆਦਾ ਹਈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਰੁਖਸਤ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ (f. 149 b) ਕਰਕੇ ਰੁਖਸਦ ਠਹਿਰਾਈ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਜਾਕਰ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੀਲ ਤੇ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪਸਮੀਨੇ ਤੇ ਹੋਰ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਪਾਰਚੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਰਾਖੇ ॥ ਅਰੁ ਹਥੀਆਰਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਭੀ ਦਰਜੇ ਬਦਰਜੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਬਾਤ ਠਹਰੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਜਾਣਾ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਲੈਣੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਖੁਸੀ ਕੀ ਮਹਫਲ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਫੀਲ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਲੁਆਜਮਾ ਪੁਸਾਕਾਂ ਕਾ ॥ ਤੇ ਹਥੀਆਰਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਕਾ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਹੂਆ ਅਰੁ ਏਹ ਬਾਤ ਠਹਰੀ ਸੀ ਜੋ ਕਪੂਰਥਲੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਕੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਆਪ ਕੇ ਰੁਖਸਦ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸੀ ਰੋਜ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਤਰਾਂ ਕੀ ਤਵਾਜਾ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ਼ ਬਮੈਇ ਔਰ ਮੁਸਾਹਬੋਂ ਕੇ ਜਾਇ ਕਰ ਸਾਹਬ ਕੇ ਲੈ ਆਏ ਫੇਰ ਆਪ ਲਬੇ ਫਰਸ ਤਕਰ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਕੇ ਗਏ ਅਰੁ ਆਪਸ ਮੈਂ ਬਗਲਗੀਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਮਹਫਲ ਖੁਸੀ

¹ This is perhaps the only allusion to the tension caused by the change in the British stance and subsequently by the news of the approach of a British force towards the Satlej.

² For the text of the Treaty between Ranjit Singh and the British Government which was signed on 25 April 1809, at Amritsar, see J. D. Cunningham, *A History of the Sikhs*, Appendix XXV, 352.

³ It may be pointed out that Raja Bhag Singh of Jind also played an important role in bringing about the accord between Ranjit Singh and the British. For some detail, see B. J. Hasrat, *Anglo-Sikh Relations (1799-1849)*, 87 & 91.

⁴ The rest of the folio is given to the final exchange of visits and presents between Ranjit Singh and the British delegation.

⁵ Metcalfe finally left Amritsar on the 2nd of May 1809. He was sent off with the usual ceremonies: John William Kaye, *Life and Correspondence of Charles Metcalfe*, I, 222-23. He reached Kapurthala presumably on the same day. It may be mentioned, however, that it has not been possible to come upon any other reference to Metcalfe's visit to Kapurthala, though it was not unlikely for him to have stopped at Kapurthala on his way back.

ਕੀ ਬਡੀ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਡਾ ਜੈਸਾ ਖਾਨਦਾਨ ਕਦੀਮ ਸੀ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਹਮਾਨੂੰ ਜਾਹਰ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਕੀਆਂ ਭੀ ਬਾਤਾਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਉਸ ਤਰਫ ਕੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਜੋ ਕੋਈ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਕਦਰੇ ਭੀ ਖੈਰਖਾਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਪੁਸਤਾਂ ਤੀਕੁਰ ਫਾਇਦੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਂ ਥੀਂ ਤਾਂ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਹਮਾਰੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੈਰਖਾਹੀਆਂ ਹੂਈਆਂ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹਮਾਰੀ ਕਿਤਾਬੋਂ ਮੈਂ ਦਰਜ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਬਾਤਾਂ ਕਾ ਇਵਜ ਤੁਮਾਰੇ (f. 150 a) ਪੁਸਤ ਦਰ ਪੁਸਤ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ¹ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਦਿਲੁ ਤੋ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਬੀ ਨਾ ਜੁਦੇ ਹੋਈਏ ॥ ਪਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਤਾਂ ਰਹੀਏ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਕਹਾ ਹਮ ਭੀ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਚਾਹਤੇ ਹਾਂ ॥ ਪਰੁ ਪੀਛੇ ਸੇ ਤਾਗੀਦ ਆਈ ਹੈ ॥ ਜੋ ਦਿਲ ਸੈ ਨਜਦੀਕ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਉਮਦਾ ਘੋੜਾ ਤੇ ਫੀਲ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਹਥਿਆਰੋਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਅਰੁ ਪਸਮੀਨੇ ਥੋਂ ਆਦਿ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਵਾਫੁਰ ਕਿਸਤੀਆਂ ਪਾਰਚਯਾਂ ਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਰੁਖਸਤਦਾਨੇ ਦਰਜੇ ਬਦਰਜੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਆਇ ਕੇ ਆਪ ਕੋ ਲੈ ਗਏ ॥ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ॥ ਅਰੁ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜਾ ਸਾਬ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਘੋੜਾ ਤੇ ਫੀਲ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਤਮਾਂਚਿਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕਾ ਕਿਸਮ ਤੇ ਪਸਮੀਨੇ ਥੋਂ ਆਦਿ ਪਾਰਚੇ ॥ ਤ ਤੋਫੇ ਵਲਾਇਤ ਕੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ² ਸਨਆਲੇ ³ ਕੇ ਦੋਹਤਰਫਾਂ ⁴ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਤਾ ਨੌਕਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰ ਜੋ ਓਨ ਕੇ ਸਰੀਕ ਸੇ ਸੋ ਉਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਜਲਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕਿਸੇ ਕਾਮ ਕੋ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਸਪਾਹੀ ਓਸ ਕੇ ਸਾਬ ਵਾਫੁਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਓਹ ਜੋਨਸੇ ਦੂਜੀਆਂ ਤਰਫਾਂ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਸੇ ॥ ਓਹ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਅਰ ਮਕਾਨ ਰੋਕ ਕਰ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਲਹੌਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਅਰੁ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ਆਪ ਨੇ ਬਮੈਇ ਫੌਜ ਕੇ ਸਯਾਲਕੋਟ ਦੀ ਤਰਫ ਭੇਜੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਚੋਧਰੀ ਬਮੈਇ ਫੌਜ ਦੇ ਮਾਲਵੇ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਅਵਲ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਸੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਪ ਕੇ ਹਜੂਰ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਸ ਸਿਰੇਪਾਇ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਮੈਦ ਹੈ ॥ ਅਬ ਜਬ ਹੰਗਾਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੂਆ (f. 150 b)

¹ The British officers are said to have referred to the goodwill subsisting between Fateh Singh and the 'Company Sahib Bahadur', and emphasized the advantages that he and his descendants were going to derive from it.

² The British delegation led by Metcalfe left after the exchange of the usual courtesies between them and the Ahluwalia *sardār*.

³ Sathiala had been a disputed territory between the Ahluwalias and the Ramgarhias. The fort, however, was with the Ahluwalias. The following folios upto 154a contain an account of the fight between Fateh Singh and the Ramgarhias over Sathiala. For Fateh Singh's earlier dealings with the *zamāndārs* of Sathiala, see ff. 87b-88a & nn. 3-6 (p. 116), above.

⁴ The word *tarf* seems to have been used for the *pattis* (territorial subdivisions) of Sathiala. The text suggests that the *zamāndārs* of atleast the two subdivisions of Sathiala had been subject to the Ahluwalias.

ਦੇਖਾ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਸਭ ਤਰਫ ਗਈ ਹੂਈ ਸੀ ਤਾਂ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਨੇ ਭੀ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਮਕਾਨ ਫੁਡਾਇ ਲੀਏ ॥ ¹
 ਅਰੁ ਆਪਣੀ ਅੱਵਲ ਕੀ ਬਾਤ ਪਰ ਨਿਗਾ ਨਾ ਰਾਖੀ ॥ ਤੇ ਰਣ ਸਿੰਘ ਸਿਰਕਰਦੇ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਕਿਲੇ ਕੀ
 ਸੁਣ ਕਰ ॥ ਸਠਆਲੇ ਜਾਇ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਉਨਕੀ ਨਠਾਇ ਕੇ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਠਟੀਆਂ ਕੇ
 ਕਿਲੇ ਆਇ ਉਤਰਿਆ ॥ ਏਹ ਠਟੀਆਂ ਕਾ ਕਿਲਾ ਸਠਆਲੇ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਹੀ ਸਾ ॥ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਰੋਜ
 ਲੜਾਈ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਠਹਰੇ ॥ ਫੇਰ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜਖਮੀ ਹੂਆ ॥ ਤੇ
 ਹੋਰ ਜੋ ਉਹਾਂ ਸੇ ਸੋ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਲੜਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਰੋਜਾਂ ਸੀ ਬਾਦਿ ਰਣ ਸਿੰਘ ਰਜਾਇ ਹੋਇ
 ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਓਨਾ ਕੋ ਕਹਿਕੇ ਕਿਲਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਵਾਇ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥
 ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਕਹਾ ਇਸ ਤਰਾਂ ਲੈਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ² ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਵੈਰੋਵਾਲ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ
 ਭੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਆਇ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੀ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਹੂਈ ਸੀ ਓਹ ਭੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਮਕਾਨ ਸੀ ਆਇ
 ਗਈ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਸਲਾਹ ਠਹਰੀ ਜੋ ਕਿਲੇ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਈਏ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮੁਲਖ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਠਹਰ
 ਰਹਾਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਉਨਾ ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਕਰੀਏ ਤੇ ਜੇ ਓਹ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕੀ
 ਲੜਾਈ ਰੱਬ ਕੇ ਇਕਬਾਲ ਸੇ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਕਹਨ ਓਨਾ ਬਾਹਰ ਹੋਇ ਕਰ ਨਹੀਂ ਲੜਨਾ ॥ ³
 ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾ ਕੀ ਤਬਾ ⁴ ਕੋ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤਕਲੀਫ ਸੀ ॥ ਕੰਨ ਦਰਮਯਾਨ ਦਰਦ ਹੋਤਾ ਸੀ ॥
 ਅਰੁ ਇਸੀ ਸੇ ਤਪੁ ਭੀ ਆਵਤਾ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਈਏ ॥
 ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਹਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਏਹ ਕਾਮ ਕਰ ਲੇਵੇਗੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਮਿਦਾਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਕੇ ਦੇਖਣੇ
 ਕਾ ਬਡਾ ਸੌਕ ਸਾ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖ ਕਾ ਭੀ ਸੈਰ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਸੀਂ (f. 151 a)
 ਭੀ ਚਲਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਫਤੇ ਕੋਟ ਫੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਭੀ ਵਟਾਲੇ ਸੇ ਆਈ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ
 ਹਮ ਭੀ ਤੀਆਰ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਬ ਹਮ ਉਨਾ ਕੇ ਪਾਰਲੇ ਮੁਲਖ ਕੀ ਤਰਫ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਤੇ ਹਾਂ ॥
 ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਵਟਾਲੇ ਹੀ ਰਹੋ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਜੈਸੀ ਕੁ ਸਲਾਹ ਹੋਵੇਗੀ ਸੋ ਕਰੀ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਜਬ ਉਹਾਂ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਹੂਆ ਤਾਂ

¹ Ram Sukh Rao seems to suggest that taking advantage of the trouble over Sathiala and of the scattering of the Ahluwalia forces in different directions, Diwan Mohkam Chand occupied the territories around Jagraon. The author also suggests that Chaudhari Qadir Bakhsh might have connived in this. It may, however, be pointed out that 25 villages in the *ta'alluqa* of Jagraon had been granted to Mohkam Chand by the Maharaja : Lepel Griffin, *The Minor Phulkian Families*, 604-05. It is probable that Mohkam Chand acquired the possession of these villages and not of those belonging to Fateh Singh.

² It may be noted that Fateh Singh refused Ranjit Singh's offer of intercession in getting the fort of Sathiala back from the Ramgarhias.

³ Ram Sukh Rao gives the impression that it was customary for the Ramgarhias not to move out of their fort and resort to night-attacks instead. See also, f. 131b, above.

⁴ The use of this expression for referring to Fateh Singh's ill-health is interesting.

⁵ Reference has already been made to Sada Kaur's enmity with the Ramgarhias and her interest in the occupation of their territory : see, f. 68b, n. 3(p. 76.), above

⁶ It may be noted that Fateh Singh persuaded Sada Kaur to go back to Batala. Perhaps he was confident of his victory and did not want to share the spoils with her.

ਰਾਮਗੜੀਏ ਸਰਦਾਰ ਸਭ ਬਮੈਇ ਫੌਜ ਕੇ ਆਪਣਿਆਂ ਮਕਾਨਾਂ ਕੇ ਪਾਸ ਆਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਵਾਰੀ ਮੈਂ ਹੀ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਜਲਾਲਪੁਰ ਉਨਕਾ ਹੈ ॥ ¹ ਤੇ ਅੰਦਰਲਯਾਂ ਭੀ ਡੇਰੇ ਕੇ ਆਵਣ ਕਾ ਸੁਣ ਕੇ ਬਡੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਨੌਕਰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਭੀ ਜਵਾਨ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਓਸ ਮਕਾਨ ਕੇ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਰ ਭੀ ਬੇਸ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਹਮਲਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਉਨ ਕੇ ਜਵਾਨ ਬਾਹਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਭਾਗ ਕੇ ਓਹ ਅੰਦਰ ਕੋ ਚਲੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਭੀ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੰਦਰ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤਰਫੋ ਪੌੜੀਆਂ ਰਾਖ ਕੇ ਅੰਦਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲਦੀਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੈਂ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਭੀ ਫਿਰ ਕੇ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਏਸ ਤਰਫੋ ਭੀ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲੀਏ ਕੋ ਦੋਇ ਜਖਮ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕੋ ਭੀ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਓਨਾ ਭਾਗ ਕੇ ਇਕੁ ਮਕਾਨ ਜਾਇ ਕਾਇਮ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਮਕਾਨ ਫਤੇ ਕਰ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਜਵਾਨ ਵਾਫੁਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਵਾਫੁਰ ਸੈਇ ਬੀਚ ਲੂਟ ਕੇ ਆਈ ॥ ਨਗਦੀ ਤੇ ਜੇਵਰ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਜਾਗਾ ਕੋ ਮੋਹੁਕੁਮ ਜਾਣ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਜਾਗਾ ਵਾਲਯਾਂ ਭੀ ਇਸੀਆਇ ਲਿਆਇ ਰਾਖੀ ਸੀ ॥ ਏਹ ਜਲਾਲਪੁਰ ਕੇ ਭੀ ਆਸੂਦਾ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮਗੜੀਏ ਬਮੈਇ ਫੌਜ ਕੇ ਏਸ ਜਾਗਾ ਕੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੋ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਤਾਂ ਗਾਂਉ ਮੈਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜਿਤਨੇ ਕੁ ਅਸਵਾਰ (f. 151b) ਆਪ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ॥ ਓਹ ਆਪ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਅੰਦਰ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਖਬਰ ਭੀ ਨਾ ਕਰੀ ਤੇ ਜਬ ਓਨਾ ਏਧਰ ਕੀ ਗਰਦ ਦੇਖੀ ਤੇ ਧੋਸਿਆਂ ² ਕੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਕੋ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਉਨਕਾ ਕਿਲਾ ਸਾ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਡੇਰੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾ ਜਲਾਲਪੁਰ ਫਤੇ ਕਰਨ ਮੈਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ਉਨ ਕੋ ਅਨਾਮ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਉਨਾ ਕੀ ਤਰਫ ਕੇ ਜਖਮੀ ਪੜੇ ਸੇ ॥ ਉਨਾ ਕੀ ਭੀ ਗੋਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ³ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਤਬਾ ਕੋ ਹਰਕਤ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕੰਨ ਦਰਮਯਾਨ ਦਰਦ ਸਖਤ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਤਪੁ ਭੀ ਸਖਤ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਪਰ ਤੇ ਭੀ ਲੜਾਈ ਕੇ ਮੁਕਦਮੇ ਮੈਂ ਅਸਵਾਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਤਿਨ ਰੋਜ ਡੇਰਾ ਉਹਾਂ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਗਿਰਦੇ ਕਾ ਮੁਲਖ ਸਭ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਇਆ ਸਿਤਾਬਕੋਟ ⁴ ਤੇ ਮਯਾਣੀ ⁵ ਵਗੈਰੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੇ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ⁶ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕਾ ਭਾਈ ਦਸੂਹੀਓ ਆਗੇ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਜੋ ਮਾਝੇ ਕੀ ਆਗੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ ਸੇ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ਤਾਂ ਓਹ ਸਿਕਸਤ ਖਾਇ ਕੇ ਭਾਗਾ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਉਸ ਕਾ ਹੁਸ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਓਏ ਏਕ ਗਾਂਮ ਮੈਂ ਛਿਪ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਕੀ ਨਿਗਾ ਨਾ ਪੜਾ ॥ ਫੇਰ ਝੰਗੜੀ ⁷ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਭੀ ਅਰੁ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਮੁਲਖ ਸੈ ਭੀ

¹ The rest of the folio is given to a description of the conquest and subsequently of the plunder of Jalalpur by the Ahluwalia forces under the command of Fateh Singh.

² The beating of the *dhaunsa* (kettle-drum) signalled the attack.

³ Fateh Singh got the wounded of the enemy also cared for.

⁴ Sitabkot.

⁵ Miani, situated about 13 miles to the north-east of Sathiala.

⁶ Bir Singh (d. 1828) was the younger brother of Jodh Singh Ramgarhia : Prithipal Singh Kapur, *Jassa Singh Ramgarhia*, 136.

⁷ Jhangri (Jhangur), a small village, situated about 8 miles to the north-east of Miani.

ਵਾਫ਼ਰ ਮਾਲ ਤੇ ਅਸਬਾਬ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਏਕ ਗਾਂਵ ਸੀ ਏਕ ਕੋ ਤਿਲਾਈ ਜੇਵਰ ਵਾਫ਼ਰ ਹਾਥ ਆਇਆ ਤੇ ਹੋਰ ਉਸ ਬੀ ਖੋਸਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਜਿਸ ਕੋ ਅਵੱਲ ਹਾਥ ਆਇਆ ਹੈ ਸੋਈ ਰਾਖੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਕੋ ਭੀ ਵਾਫ਼ਰ ਵਾਫ਼ਰ ਜੇਵਰ ਹਾਥ ਆਵਤਾ ਸਾ ਅਰੁ ਕਈ ਜੋ ਵਾਫ਼ਰ ਇਸੀਆਇ ਲਿਆਵਨ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੇ ਜੋ ਆਪ ਕੀ ਭੀ ਨਜਰ ਵਾਸਤੇ ਰਾਖਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਰੋਜ ਇਤਨੀ ਦੌਲਤ ਆਵਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਭੀ ਨਜਰ ਵਾਸਤੇ ਓਸ ਮੈਂ ਸੀ (f. 152 a) ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋਇ ਕੇ ਦੇਤੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਸ ਸੂਰਤ ਕੀ ਇਸੀਆਇ ਅਸਾਂ ਕਬੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਈ ॥ ¹ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜਾਂ ਥੀਂ ਬਾਦ ਡੇਰਾ ਕਾਇਬੀ ² ਜਾਇ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਗਾਂਮੇ ਖਾਂ ਪਠਾਣ ਉਹਾਂ ਕੇ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਸੇਂ ਅਰਜ ਕਰਾਈ ਜੋ ਜਾਗਾ ਕੋ ਅਮਾਨ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫੌਜ ਚੜੀ ਹੁਈ ਹਟਾਇ ਲਈ ॥³ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਰੋਜ ਅਰਜ ਕਰੇ ॥ ਜੋ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਲੇਈਏ ਤੇ ਹਮਾਰਾ ਮੁਲਖ ਸਭ ਵੀਰਾਨ ਕਰਦੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜੇ ਕਰ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਬੀ ਸਨਿਆਲਾ ਦੁਵਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਹਮਾਨੂੰ ਅਮਾਨ ਬਖਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਜਬ ਤੁਸਾਨੂੰ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਕਿਲਾ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਪੁਛਿਆ ਸਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਲਾ ਰਾਖੋਗੇ ॥ ਤਾਂ ਤੁਮ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਹਮ ਲੜੋਗੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਤੁਮਾਰੀ ਬਹਾਦਰੀ ਕਹਾਂ ਗਈ ॥ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਆਗੇ ਭੀ ਜਾਹਰ ਸੀ ਪਰੁ ਅਬ ਖੁਬ ਤਰਾਂ ਮਲੂਮ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਜੋ ਆਗੇ ਤੁਮ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕੀ ਮੱਦਤ ਸੇ ਬਚੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ⁴ ਏਸੇ ਸੂਰਤ ਓਹ ਰੋਜ ਫਿਰੀਆਇ ਕਰਤੇ ਰਹਨ ॥ ਫੇਰ ਪੰਨਵੀ ⁵ ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਕੰਢੀ ਕਾ ਤਮਾਮ ਵਿਰਾਨ ਕਰਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਸੀ ਭੀ ਵਾਫ਼ਰ ਜਰ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਈ ॥ ਅਰੁ ਦਾਣੇ ਕਾ ਬਦੁਲ ਭੀ ਖਾਂਡੁ ਹੀ ਘੋੜਿਆਂ ਕੋ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਦੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਵਡੇ ਢੇਰ ਖਾਂਡ ਕੇ ਲਗੇ ਰਹੇ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ⁷ ਵਾਸਤੇ ਸਬਖੂਨ ਕੇ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਮੁਰੱਖੇ ⁸ ਮਾਝੇ ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਖੜੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਮਾਝੇ ਕੀ ਫੌਜ ਤੀਆਰ ਸੀ ॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਏਨਾ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਸੀ ਕਰੀ ਹੁਈ ਰਾਤ

¹ This as well as the context suggests that although Fateh Singh did not take anything from the loot, plundering nevertheless was a regular feature of the military activity of the times.

² Kaythi (Kaithan), a village situated 9 miles north-east of Miani.

³ Fateh Singh, however, acceded to the request for protection (*amān*) made by the inhabitants of Kaythi and withdrew his troops.

⁴ For some detail of the alliance between the Ramgarhias and Raja Sansar Chand, see ff. 68b, 64Ra & nn. 3-4 & 8 (p. 94), above.

⁵ Panwi (Panwan), a village situated about 10 miles north-east of Miani and 2 miles from Kaithan.

⁶ It may be noted that the sugar too was not spared from the loot, and so much of it was collected that even the horses in the Ahluwalia camp were fed on it.

⁷ Ranjit Singh Ramgarhia, also known as Lakhpuria, was previously in the service of the Ahluwalias. He seems to have joined his kinsfolk after having been dispossessed by Ranjit Singh and Fateh Singh in Sammat 1861 (A. D. 1804). See also, f. 102a & n. 5, above.

⁸ The word *murakha* has been used for the vanguard of the Ahluwalia forces.

ਕੀ ਖਿਜਮਤ ॥ ¹ ਤਾਂ ਏਹ ਭੀ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਭਾਗੇ ਤਾਂ ਏਹ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਪੀਛੇ ਮਾਰਤੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਨਜਦੀਕੋ ਰਿਸਤੇ ਮੈਂ ਸਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੇ ਬਮੈਇ ਘੋੜੇ ਕੇ ਗਿਰਾ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕੋ ਚੋਟਾਂ ਸਖਤ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ॥ ਅਰੁ ਰਾਤ (f. 152 b) ਭੀ ਅਨੇਰੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਉਨਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਜਖਮੀ ਭੀ ਵਾਫਰ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਉਨ ਕੇ ਲੂਟ ਮੈਂ ਵਾਫਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਉਨਾ ਕੇ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਲਏ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਭਾਗੇ ਜਾਤੇ ਹਿਨੇਰੇ ਮੈਂ ਗਿਰੇ ॥ ਉਨਕੇ ਘੋੜੇ ਜੋ ਨੱਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਮੈਂ ਆਣ ਰਲੇ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਫਕੜ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਆਪਣੇ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਰਾਤੀ ਲੜੇ ਸੇ ॥ ਉਨ ਕੋ ਪਾਏ ਦਰ ਪਾਏ ਇਨਾਮ ਬਖਸੇ ॥ ² ਅਰੁ ਅਗੇ ਮਦਾਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਓਹ ਲੜਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਓਸ ਰੋਜ ਸੀ ਰਾਤ ਕੋ ਭੀ ਫੇਰ ਨ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਉਨਕਾ ਤਮਾਮ ਵਿਰਾਨੁ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਫਰੀਆਦ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਮਰਤਬੇ ਆਪ ਕੋ ਲਿਖਾ ॥ ਅਰੁ ਪੈਇ ਦਰ ਪੈਇ ³ ਆਪ ਕੇ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਏਹ ਕਹ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ਜੋ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਅਬ ਤੁਸਾਡੇ ਹੀ ਰਾਖਣੇ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ਆਜਜੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਸਮ ਪਾਇ ਭੇਜੀ ਆਪ ਕੋ ਜੋ ਜਲਦੀ ਆਵੇ ਤਾਂ ਆਪ ਲਹੌਰ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਨ ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਹੀ ਛੋਡਯਾ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਲਹੌਰ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਇਸਤਕਿਬਾਲੁ ਅਰੁ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੋਂ ਆਦਿ ਸਾਬ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੁਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਲੜਾਈ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਉਨ ਕੇ ਮੁਲਖ ਫਤਾ ਕਰਨ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਪੂਛਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਉਹੁ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਆਜਜੀਆਂ ਕਰਤੇ ਹੈਨਿ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਅਰਜ ਕਰਤੇ ਹੈਨਿ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਏਹ ਤਰਾਂ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਯਨੇ ਤੁਸਾਡੇ ਸੇ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਜੋ ਸਾਲੂਕ ਹੁਏ ਹੈ ॥ ਓਨਾ ਬਾਤਾਂ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਮੁਨਸਬ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ (f. 153 a) ਜੀ ਏਨਾ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੋ ਹਮੇਸਾ ਬਿਚਾਵਤਾ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਸ ਨੂੰ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕਾ ਹਗਾਮਾ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਏਨਾ ਇਕ ਰੋਜ ਭੀ ਨਾ ਓਨਾ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੇ ਗਏ ॥ ਪਰ ਮੋਤਬਿਰ ਭੀ ਖਬਰ ਵਾਸਤੇ ਨਾ ਭੇਜਯਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਏਨਾ ਕਾ ਉਪਰਾਲੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਾ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਸਮਝੇ ਜੋ ਨਹੀਂ ਬਚਤੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋ

¹ It may be noted that the Ahluwalia camp was well prepared for a night-attack by the enemy who found the picked soldiers from the Majha alert and ready for them.

² As usual, those who had distinguished themselves during the night-attack by the Ramgarhias, were immediately rewarded for their bravery in accordance with their rank and position.

³ The phrase *pāy-dar-pāy* has been used in the sense of one after the other, to underline Ranjit Singh's repeated efforts to dissuade Fateh Singh from his determination to attack the Ramgarhia territory. Probably, the author also wants to suggest that Fateh Singh could still afford to disregard Ranjit Singh's repeated messages.

⁴ Fateh Singh was at last obliged by Ranjit Singh to come to Lahore.

ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਸਠਿਆਲੇ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਜੋ ਦਗੇ ਸੇ ਕਿਲਾ ਮੱਲ ਕੇ ਓਨਾ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਉਨ ਕੋ ਤਬੀਹ ਭੀ ਨਾ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਅਸਾਂ ਜਬ ਉਨ ਕੋ ਜੇਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਅਬ ਕਹਤੇ ਹੋ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਕੁਛ ਨਾ ਕਹੋ ॥ ¹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਸੇ ਤਾਂ ਖਾਨੇ ਵਾਹਿਦੀ ਹੈ ॥ ² ਅਰੁ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਅਰੁ ਆਪਣੇ ਦਰਮਯਾਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਫਰੁਕੁ ਨਹੀਂ ਸਮਝਤੇ ॥ ਅਰੁ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੀਆਂ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਰੋਸਨ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੀਆਂ ਬਦੀਆਂ ਭੀ ਜਾਹਰ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਜੋ ਹੈ ॥ ਸੋ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜਿਈਫ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਗੁਜਰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜਾਂ ਕਾ ਈ ਤਹਮਲ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਸੇ ਵਾਸਤੇ ਓਨਾਂ ਕੀ ਖਾਤਰ ਕਰਤੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਆਵਣੇ ਦਰਮਯਾਨ ਤੇ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰਕੇ ਜੋ ਮਕਾਨ ਤੁਸਾਡੇ ਏਨਾ ਪਾਸ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਤੁਸਾਡੇ ਕਿਬਲਗਾਹ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ॥ ³ ਅਰੁ ਜਬ ਏਹ ਗੁਜਰ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਮੁਲਖ ਇਨਕਾ ਲੇਵੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਮਕਾਨ ਆਪਣੇ ਕਬਜੇ ਕਰਨੇ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ⁴ ਜਬ ਆਪ ਕੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਘਨਈਯਾਂ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੋ ਮੁਲਖ ਸੀ ਨਿਕਾਲ ਦੀਆ ॥ ⁵ ਤੇ ਫੇਰ ਏਹ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਦੂਰ ਜਾਇ ਕਰ ਲਿਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਡੀ ਹੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੇ ਹਮਨੇ ਵਤਨ ਮੈਂ ਆਵਣਾ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਇਨਕੀ ਤਸੱਲੀ ਫਰਮਾਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪਕੇ ਡਾਦੇ ਸਾਹਬ ਬਿਕੁੰਠ ਬਾਸ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਕਿਬਲਗਾਹ ਜੀ ਆਪਕੇ ਇਨ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰੀ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਏਹ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਏਨਾ ਉਸ ਬਾਤ ਪਰ (f. 153 b)

¹ It may be noted that Chaudhari Qadir Bakhsh conveyed Fateh Singh's resentment over the past conduct of the Ramgarhias, and also over Ranjit Singh's accommodating attitude towards them, in rather strong terms.

² The following is rather a typical way of Ranjit Singh in which he assuaged the resentment of Fateh Singh. He made a reference to their close relationship and also to the old age of Jodh Singh Ramgarhia and his impending end, thus assuring the Ahluwalia *sardār* that they would soon be appropriating the Ramgarhia territories.

³ The reference is to the forcible occupation of some of the villages belonging to Bhag Singh Ahluwalia by the Ramgarhias with the help of Raja Sansar Chand during the disturbances caused by Shah Zaman's invasion : see ff.68 a & 70 a, above.

⁴ Chaudhari Qadir Bakhsh related the antecedents of what he thought was the Obligation of the Ramgarhias towards the House of Jassa Singh Ahluwalia.

⁵ However, Qadir Bakhsh also referred to the ejection of the Ramgarhias by Jai Singh Kanhiya with the help of Jassa Singh Ahluwalia. Ram Suktan Rao places this event in Sammat 1781 : *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 232b-233 a; Cunningham and Latif give 1774 and 1776, respectively: *A History of the Sikhs*, 103; *History of the Panjab*, 316. The biographer of the Ramgarhia *sardār*, however, places the event in 1775 : Prithipal Singh Kapur, *Jassa Singh Ramgarhia*, 86.

⁶ The text clearly suggests that the Ramgarhias recovered their possessions with the help of Fateh Singh's father Bhag Singh. The other near contemporary and later works, however, are unanimous about Jassa Singh regaining his territories with the help of Mahan Singh Sukarchakia : see, for example, J.D. Cunningham, *A History of the Sikhs*, 106; Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 35; H. R. Gupta, *History of the Sikhs*, III, 45-46 ; Prithipal Singh Kapur, *Jassa Singh Ramgarhia*, 102-09.

ਕੁਸ ਨਾ ਮੱਦ ਨਜਰ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਸੀ ਏਹਿ ਖਬਰ ਆਪ ਕੋ ਪਹੁਚੀ ॥ ¹ ਜੋ ਆਪ ਕੇ ਪੀਛੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਸੁਣਾ ॥ ਆਪ ਤਸਰੀਫ ਲਹੌਰ ਕੋ ਲਗਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਭੀ ਸਾਥ ਵਾਫੁਰ ਗਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਆਪਣਾ ਤਮਾਮ ਕਣੁ ਕਰਕੇ ਕਿਲਯਾਂ ਸੀ ਬਾਹਰਿ ਆਏ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਜਬ ਏਹ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਤਾਂ ਹਮ ਭੀ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਲੜਾਈ ਬਡੀ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਕਰੀਬ ਸੈ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਹੱਦੀ ਖਾਂ ² ਜੋ ਬਡਿਆਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਮੈਂ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਦੋਹਿ ਕੋ ਨੇਜੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਉਨਕੀ ਬੇਤਹਾਸਾ ਭਾਗੀ ॥ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜੋਰ ਦੇਇ ਕੇ ਉਨ ਕਾ ਪੀਛਾ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਹੱਦੀ ਖਾਂ ਫੇਰ ਏਕ ਕੋ ਨੇਜਾ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਨੇਜਾ ਆਗੇ ਸੀ ਜਮੀਨ ਮੈਂ ਅਟਕਯਾ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਨੇ ਜੋ ਤਾਉ ਕਰਯਾ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਕਾ ਫਲੁ ਉਸ ਕੀ ਛਾਤੀ ਮੈਂ ਲਾਗਾ ॥ ਅਰੁ ਉਸੀ ਕਾ ਨੇਜਾ ਉਸੀ ਕੀ ਅਜਲ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਆਪਣਿਆਂ ਕਿਲਿਆਂ ਮੈਂ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਲਾਸਾਂ ਉਨਕੀਆਂ ਤੇ ਘੋੜੇ ਭੀ ਲੜਾਈ ਕੇ ਮਦਾਨ ਦਰਮਯਾਨ ਵਾਫੁਰ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਤਰਫ ਸੇ ਭੀ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਭੀ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਓਹ ਕਦੀ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਉਨ ਕਾ ਮੁਲਖ ਕੁਸ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸਾ ॥ ਸੋ ਵਿਰਾਨ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੇਂ ਬੇਸ ਮਕਾਨ ਜਾਚ ਕੇ ॥ ਕਿਲਾ ਤੀਆਰ ਕਰਨਾ ਸੁਰੂ ਕਰਯਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪੈਇ ਦਰ ਪੈਇ ਏਹ ਖਬਰਾਂ ਪਹੁਚੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਬਿਰਾਦਰਾਂ ³ ਕੋ ਅਰੁ ਬਿਰਾਦਰ ਜਾਦਿਆਂ ਕੋ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ॥ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਰੁ ਕਹੀਆਂ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਹਤੇ ਥੇ ਜੋ ਸਠਿਆਲਾ ਭੀ ਰਾਖਾਂਗੇ ਅਰੁ ਲੜਾਈ ਭੀ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਏਹ ਲਾਫਾਂ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਹਾਥ ਸੀ ਮੁਲਖ ਭੀ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਫਾਜ਼ੀਹਤਿ ਭੀ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਮੈਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਮੇਰੀ ਜਿਏਫੀ ਕੀ ਉਮਰ ਕੋ (f. 154 a) ਤੁਸੀਂ ਨੇਕ ਤਰਾਂ ਗੁਜਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹਿਤੇ ਹੋ ॥ ਫੇਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਆਪ ਜਾਇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਫਰੀਆਦ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਸਠਿਆਲਾ ਦੁਆਵੇ ॥ ਅਰੁ ਹਮਾਰਾ ਮੁਲਖ ਬਿਚਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਸੀ ਡੇਰਾ ਮਗਾਵੇ ॥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮੁਲਖ ਛੋਡ ਕੇ ਈਹਾਂ ਹੀ ਆਇ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਮੈਂ ਜੋ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਮੇਰੀ ਜਿਏਫੀ ਕੀ ਉਮਰ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਗੁਜਰ ਜਾਵੇ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਚੋਧਰੀ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਹੰਗਾਮੇ ਸੀ ਸਾਡਾ ਦਿਲੁ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਰਾਮਗੜੀਏ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਆਜਜੀਆਂ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਏਸ ਮਰਤਬੇ ਸਾਡੀ ਖਾਤਰ ਵਾਸਤੇ ਹੰਗਾਮਾ ਮਾਕੂਫ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਸਠਿਆਲੇ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਆਪ ਕਾ ਠਾਣਾ ਦਾਖਲ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਕਾਪੂਰਬਲੇ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਆਪ ਕੇ ਲਿਖੇ ਮੁਜਬ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜਾਂ ਥੀਂ ਬਾਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ॥ ਰੁਖਸਦਾਨੇ

¹ At this point, the news was received of some further fight between the Ahluwalia and the Ramgarhia forces left behind.

² Haddi Khan's reckless courage has been referred to earlier also : see ff. 85 b & 101 a, above.

³ The reference in the text seems also to include Jodh Singh's cousins : the sons of his uncles Khushal Singh, Mali Singh and Tara Singh. Jodh Singh, however, is said to have had only one brother, Bir Singh : Prithipal Singh Kapur, *Jassa Singh Ramgarhia*, 136.

⁴ Jodh Singh made a reference to his old age and beseeched Ranjit Singh to intercede with Fateh Singh on his behalf.

⁵ It seems, Fateh Singh finally relented and sent written orders to his men to leave for Kapurthala after occupying the fort of Sathiala.

ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਹਮ ਕਿਲਾ ਦੇਣ ਕਾ ਬਹਾਨਾ ਕਰਕੇ ਬਾਤਾਂ ਪਾਇ ਕੇ ਨਿਕਲ ਕੇ ਟੀਹਿਰੇ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾ ਰਾਜਿਆਂ ਕਾ ਹਮਨੇ ਮੁਲਖ ਲੀਆ ਸਾ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਤੰਗ ਸੇ ॥ ਓਨਾ ਤਾਂ ਹਮਾਰੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਸਾ ਹੋਣਾ ॥ ਪਰੁ ਜਿਨਾ ਸੇ ਨੇਕੀ ਕਰੀ ਸੀ ਓਹ ਭੀ ਸਾਥ ਨਾ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਘਰ ਸੇ ਭੀ ਬਾਤ ਨਾ ਰਾਖੀ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਡੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਹਮਾਰੇ ਵਾਫ਼ਰ ਕਾਮ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀਗੀਆਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਸਾਂ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਸਭ ਭੁਲਾਇ ਦੀਆਂ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ¹ (f. 155 b) ਅਰੁ ਖਰੁਚੁ ਆਪਣਾ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਉਤਰੀ ਹੀ ਰਹਤੀ ਸੀ ਉਨਕੇ ਪਾਸ ॥ ਤੇ ਓਹ ਆਖਤੇ ਸੇ ਜਬ ਤੁਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਕਾਮ ਬਣੇਗਾ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਹੀ ਕਾਮ ਆਵਣਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕਾਮ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਹਮਨੇ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜਬਾਬ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਅਬ ਭੀ ਹਮਾਰਾ ਭਲਾ ਚਾਹਿਤੇ ਹੋ ॥ ਪਰੁ ਜੇ ਹਮਾਰਾ ਕਾਮ ਉਸੀ ਤਰਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੋ ਫੇਰ ਏਨਾ ਬਾਤਾਂ ਕਾ ਬਦਲਾ ਦੇਵਾਂ ॥ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ ਬਾਤਾਂ ਸਖਤ ਓਨਾ ਕੋ ਕਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਹਮ ਦਰਆਵੇਂ ਪਾਰ ਹੀ ਜਾਇ ਰਹਤੇ ਹਾਂ ਨਦੋਣ ॥ ² ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਕੋਈ ਮੋਤਬਿਰ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਭੀ ਮੰਗਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਰਕਾਰੇ ਏਹ ਹਕੀਕਤ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਓਨਾ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰੁ ਦੋਇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ³ ਤੇ ਸਭ ਕਹਨ ਜੋ ਰਾਜਾ ਜੀ ਭੀ ਈਹਾਂ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕਾ ਮੁਲਾਹਜਾ ਕਰਕੇ ॥ ਤੇ ਹਵੇਲੀਆਂ ਜੁਦੀਆ ਜੁਦੀਆ ਫਰਕ ਸੇ ਹੈ ਓਨਾ ਮੈਂ ਆਪ ਉਤਰੇ ਹੁਏ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਭੀ ਦੂਰ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਤੇ ਜੋਨਸੀ ਧਾਰ ⁴ ਹੈ ਉਹਾ ਸੇ ਓਨਾ ਕੇ ਆਵਣ ਕੋ ਰਸਤਾ ਹੈ ॥ ਜੇ ਰਾਤ ਕੋ ਲੜਨ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਕੋ ਕੁੰਮਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁਚਤੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਈਆ ਕੁਛ ਵਹਮ ਨਾ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਆਏ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਲਾਗੇ ਕਰਨ ॥ ਜੋ ਏਨਾ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕਾ ਸੋ ਆਦਮੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕੇ ਦਸ ਹੋਵਨ ਤਾਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਠਹਰਤੇ ॥ ⁵ ਤੇ ਏਕ ਆਦਮੀ ਉਨਕਾ ਇਨਾ ਕੇ ਤਲਕੇ ਮੈਂ ਆਵੇ ਤਾ ਜੋ ਚਾਹੇ ਸੋ ਕਰੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਨੇ ਕਰਤਾ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਸਵਾਲ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕਹੇ ਸੋ ਸਰਕਾਰੇ ਲਿਖ ਭੇਜਨ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਜਬਾਬ ਓਹ ਲਿਖਨ ਸੋ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਹਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਜਿਆਦਾ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬਡੀ ਰਾਤ ਥੀਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਭੋਜਕੀ ਤੇ ਸਹਰ ਕੇ ਭੀ ਸਭ ਭਾਗ ਗਏ ਸੇ ॥ ਏਕ ਰੋਜ ਆਪ ਦੋ ਪਹਰਿ ਰਾਤ ਰਹਤੀ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਪਰਦੱਫਨਾ ਮੈਂ ਤੇ ਦਰਸਨੀ ਦਰਵਾਜੇ ਤੇ ਤੀਕੁਰ ਲਾਟਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਿਗਾ ਆਈਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪਨੇ ਕਥਾ ਸੁਣਨੀ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋਣਾ ਤੇ ਹਥੀਆਰੋਂ (f. 156 a) ਕੀ ਕਸਰਤ ਕਰਨੀ ਇਸੀ ਸੁਗਲ ਮੈਂ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਕਾਰ ਭੀ ਸੂਰਾ ਕਾ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਟਿੱਕੇ ਅਣਰੁੱਧ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਕਾਰ ਮੈਂ ਕਹਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਤਲੇ ਘੋੜਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਤੁਮਾਰੇ ਘੋੜੇ ਜਲਦ ਹੈ ॥ ਕੋਈ ਮਜੇਦਾਰ

¹ Sansar Chand expressed regrets over losing the friendship of the Ahluwalias for an alliance with the ungrateful and undependable Ramgarhias.

² Nadaun is situated on the left bank of the river Beas, 20 miles form Kangra, in the south-east.

³ It may be pointed out that Sohan Lal's account does not corroborate this detail. In fact, according to him, Ranjit Singh was personally conducting these negotiations, Fateh Singh figuring only at the time of the occupation of the fort : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 87. Khushwaqt Rai, however, says that when Fateh Singh suspected Sansar Chand of foul intentions, he sent a message to Ranjit Singh to come personally : *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 180-81.

⁴ *Dhār* denoted a hill range.

⁵ Sansar Chand's comment on the prowess of the Gurkhas in comparison with the troops of the hill *rājās* is interesting.

ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਸਵਾਰ ਹੋਵਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਬਜਾ ਘੋੜਾ ਵਿਲਾਇਤੀ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਸੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਕੋ ਲੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਇਨਸਾਨਾ ਕੀ ਖੋ ਰਾਖਿਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਟਿਕੇ ਹੋਰੀਂ ਉਸ ਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤੇ ਤਾਰੀਫ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦੇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਭੋਜ ਕੀ ਤੇ ਸਹਰ ਕੇ ਰਹਣ ਵਾਲੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੁੰਨ ਵਾਫਰ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਘਾਥੇ ਵਜ਼ੀਰ ¹ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਕਬੀਲੇ ਤੇ ਬੇਟੇ ਤੇ ਹੋਰੁ ਸਾਕ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ² ਹਰੀਪੁਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਨੇ ਕੈਦ ਕੀਏ ਹੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਭਾਗ ਆਇਆ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਸਭਨਾ ਕੋ ਮਾਰ ਡਾਲੇਗਾ ॥ ਓਹੁ ਰਾਜਾ ਭੰਗ ਪੀਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰੋਯਤ ਦਯਾ ਆਦਮੀਆਂ ਕੋ ਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਕੋ ਬੇਗੁਨਾਹਿਆਂ ਕੋ ਮੁਸਕਾਂ ਬਨਵਾਇ ਕੇ ਆਪ ਫੁਰੀਆਂ ਸੇ ਮਾਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਖੁਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਬਾਤਾਂ ਓਸ ਕੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਜੋ ਲਿਖਣ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾ ਭੀ ਕਹਾ ਜੋ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਦਾਰੁਸਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਕੇ ਕਬੀਲੇ ਫੌਜ ਭੇਜ ਕੇ ਮੰਗਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਰਾਜੇ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋਨਸਾ ਆਪ ਨੇ ਮਤਾਲਬਾਂ ਕਾ ਨੇਮ ਲੈਣਾ ਹੈ ॥ ਆਪ ਪਾਸੋ ਲੈ ਲਹੋ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਉਨਕੀ ਹੀ ਬਜਾਇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਕਾਂਗੜਾ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਲੈਣਾ ਤੇ ਨੇਮੁ ਏਹ ਕਰਨ ॥ ਹਮਾਨੂੰ ਤਬ ਅਤਬਾਰ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਜੇ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਇ ਕੇ ਲਾਟਾਂ ਉਪਰ ਹਾਥ ਲਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਜੋਨਸੇ ਮੈਂ ਕਹਤਾ ਹਾਂ ਓਹ ਮਕਾਨ ਮੈਨੂੰ ਦੇਣੇ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਾ ਮੈ ਕਹਤਾ ਹਾਂ ਧਰਮ ਪੱਤਰਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਤਲਬਾਂ ਕਾ ਲਿਖ ਕੇ ਲਾਟਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਖ ਕਰ ਮੈਨੂੰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਲਾ ਦੇਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤੇ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ॥ ਤੇ ਏਸ ਬਰਸਾਤ ਮੈਂ ਉਹਾਂ ਬਾਰਸਾਂ ਭੀ ਬਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਪੀਛੇ ਸੈਂ ਸਰਕਾਰ ਆਏ ॥ (f. 156 b) ਤੇ ਜਿਸ ਮਕਾਨ ਆਪ ਸੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜਬ ਤੁਸਾਡਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ॥ ਓਸੀ ਵਖਤ ਅਸੀਂ ਪਠਾਣਕੋਟੋ ਚੜ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਈਹਾਂ ਹੀ ਰਹੋ ॥ ਅਸੀਂ ਆਗੇ ਆਏ ਹੂਏ ਹਾਂ ਤੁਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਡੇਰਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਏਸ ਥੋਂ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਔਰ ਜਾਗਾ ਉਮਦਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਉਹਾਂ ਰਹਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਰਹਾਇਸ ਕਰੀ ॥ ³ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਏਕ ਰੋਜ ਅਜਬ ਬਾਤ ਦੇਖੀ ⁴ ਜੋ ਦੁਪਹਰੇ ਆਪ ਲੇਟੇ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਔਰਤ ਆਇ ਕਰ ਪੱਖਾ ਹਲਾਨੇ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਜਾਗਤੇ ਹੀ ਸੇ ਤੇ ਮੁਹ ਉੱਤੇ ਪੱਲਾ ਸੀ ਮਲਮਲ ਕਾ ਓਸ ਮੈਂ ਸੀ ਨਿਗਾ ਆਈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਪੱਲਾ ਲਾਹ ਕੇ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਕੁਸ ਨਾ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਚਾਰ ਫੇਰੀ ਹੂਯਾ ॥ ਫੇਰ ਉਠ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਯਾ ਨਾ ॥ ਜਬ ਰਾਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਆਪ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਅੰਦਰ ਸੇ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਹਰ ਸੇ ਸਾਏ ਤਲੇ ਤੇ ਬਾਰਸ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਜਬ ਅਰਾਮ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਔਰਤ ਨੇ ਹਿਲਾਇ ਕੇ ਜਗਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜਾਣਾ ਜੋ ਏਹ ਕੋਈ ਸੈਈ ਚੜੇਲ ਕੀ ਕਿਸੁਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਦੂਰੋ ਦੇਖੀ ਆਵਤੀ ਤੇ ਚਾਰ ਸਾਥ ਹੋਰ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕੀ ਸਕਲ ਬਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਵਾਰੀ ॥ ਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਐਸੀ ਖੂਬ ਸਕਲ ਬਣੀ ਜੋ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ॥ ਤੇ ਮੌਤੀ ਤੇ ਹੀਰੇ ਭੀ ਐਸੇ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ॥ ਤੇ ਉਨਕਾ ਜੇਵਰ ਤਮਾਮ ਪਾਇਆ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਪੁਸਾਕ ਕੋ ਭੀ ਲਾਗੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਪਲੰਘ ਪਰ ਆਇ ਬੈਠੀ ॥ ਤੇ ਕਹਣੇ ਲਾਗਾ ਜੋ ਮੇਰਾ ਕਹਯਾ ਮਾਨੋ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਬਾਹਿ ਪਕੜ ਕੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਡੇਰਾ ਲਾਗੀ ਬੰਨਣ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਜਲਦੀ ਸੇ

¹ Ghatha (Ghanta) *khatrī*, was the *wazīr* of Raja Bhup Chand of Haripur, had fallen out with his master, and was now complaining against him : M.S. Randhawa, *Kangra*, 60.

² Raja Bhup Singh of Haripur was the last *rājā* of Haripur-Guler. He succeeded to his father Prakash Chand in 1790. Ranjit Singh deposed him in 1813 and took possession of his territory : *ibid.*, 59-60.

³ It may be noted that Fateh Singh vacated his own site of encampment for Ranjit Singh.

⁴ The rest of the folio is given to what may be termed as Fateh Singh's encounter with phantoms who are said to have come in the guise of women this time. See also, *ff.* 70a-71a, above.

ਬਾਹਿ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਉਠੇ ॥ ਤੇ ਸਖਤ ਬਾਤਾਂ ਕਹੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਚਾਰ ਕੁ ਕਦਮ ਭਾਗ ਕੇ ਗਾਇਬ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਬੁਰੀ ਬਦਸਕਲ ਹੋਇ ਕੇ ਦਿਖਾਈ ਦੀਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਜੋਨਸੇ ਪਾਸ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਜਗਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕੀਆਂ ਮੁਸਕਾਂ ਬਾਂਧੀਆਂ ਗਈਆਂ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਬਡਾ ਸੋਰ ਡਾਲਯਾ ॥ (f. 157 a) ਫੇਰ ਪਹਰਿ ਪੀਛੇ ਹੱਛਾ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭਨਾ ਕੋ ਮਨਾ ਕੀਆ ਜੋ ਕਿਮੀ ਕੋ ਕਹਣਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਈਟਾਂ ਮਾਰਨ ਪਰੁ ਲਾਗੇ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਇਰਾਮ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾ ਨੂੰ ਏਹ ਬਾਤ ਮਲੂਮ ਸੀ ਓਹ ਅਰਜ ਕਰਨ ਜੋ ਕਿਤੀ ਹੋਰ ਜਾਗਾ ਡੇਰਾ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਅਰਜ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰੁ ਰਹੇ ਕੁਸ ਨਾ ਦੇਖਯਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਬਤਾਵੇਂ ਜੋ ਈਹਾਂ ਕਬੀ ਕਬੀ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਵਨ ਤਾਂ ਰਾਗੁ ਤਾ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕਾ ਚਰਚਾ ਹੂਆ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਰੋਜ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਹੋਵੇਂ ॥ ਤੇ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕੇ ਭੀ ਵਿਕੀਲ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਭੀ ਆਵਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ² ਤੇ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਆਪ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਬਾਤ ਮੈਂ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰੀ ਬਾਤ ਸਰਕਾਰੇ ਬਣਾਵੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਬਜੁਰਗਾਂ ਥੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਕੀ ਕਾਦੀਮ ਸੀ ਏਹੋ ਆਦਿੱਤ ਹੈਸੀ ਜਿਸ ਸੇ ਬਾਤ ਹੋਵੇ ਦੂਸਰੇ ਸੇ ਫੇਰ ਨਾ ਕਰਨੀ ॥ ਤੇ ਅਬ ਜੋ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਸੇ ਬਾਤ ਹੂਈ ॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਓਨਾ ਕੀ ਬਾਤ ਮੈਂ ਨਾ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਜਿਸ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੇਮ ਕੀਆ ਤੇ ਲਿਖ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਥੀਂ ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਤਸੱਲੀ ਚਾਹਿਤੇ ਹਾਂ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਹਮਾਰਾ ਭਲਾ ਕਰਤੇ ਰਹੋ ਹੋ ਅਰੁ ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਨੇਕੀ ਨਹੀਂ ਹੂਈ ਮੈ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਬਾਤਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਕੋਈ ਦਿਲ ਮੈਂ ਨਾ ਰਾਖੋ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਉਨਕੀ ਤਿਸਲੀ ਕਰ ਦੀਈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਜੀ ਨੇਮ ਕੀਆ ਸਾਡਾ ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਤੁਸਾਡਿਆਂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਥੀਂ ਬਾਹਰ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਣਰੁੱਧ ਚੰਦ ਟਿੱਕੇ ਕੋ ਆਪ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਕਿਹਾ ਏਹ ਕੈਦ ਭੀ ਨਾ ਸਮਝੇ ਤੇ ਕਿਲਾ ਲੀਆ ਬਿਨਾ ਏਸ ਕਾ ਬਿਸਾਹੁ ਭੀ ਨਾ ਕਰਨਾ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਕਾਂਗੜੇ ਕੇ ਸਾਮਣੇ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ਪਰੁ ਬਾਣਗੀਗਾ ⁷ ਥੀਂ ਉਰਾਰਿ ਹੀ ॥ ਤੇ ਭਗਤੂ ਥਾਪਾ ⁸ ਲੜਾਈ ਕੋ ਬਡਾ ਬਹਾਦਰ ਸਾ (f. 157b)

¹ Elsewhere, Ram Sukh Ram dwells at length on Fateh Singh's interest in music : see ff. 198b-214a, below. Sansar Chand was also celebrated for his patronage of fine arts : M.S. Randhawa, Kangra, 50.

² This particular detail, however, is not corroborated by any other source.

³ The agents of the Gurkhas tried in vain to wean Fateh Singh away from Sansar Chand.

⁴ It may be pointed out that Sohan Lal does not explicitly refer to any written agreement between Ranjit Singh and Sansar Chand: see, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 87. For an English translation of the treaty, see Griffin & Massy, *Chiefs and Families of note in the Punjab*, I, 82.

⁵ Sansar Chand is said to have apologised once again to Fateh Singh for having sided with the Ramgarhias in the past.

⁶ Sohan Lal and Khushwaqt Rai, however, say that Ranjit Singh had actually arrested Anirudh Chand, and that he was to be detained as an hostage until the delivery of the fort of Kangra by Sansar Chand's garrison : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 87; *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 181, respectively.

⁷ Banganga, the river after having its source in the snowy range, runs under the walls of the Kangra in west and decend to fertilize level beneath Haripur and then joins the river *Beas* : *Report of the Land Revenue Settlement of the Kangra District (1889)*, 5.

⁸ Bhagtu (Bhagti) Thapa, a Gurkha leader, was a relation of Amar Singh Thapa. He was slain in the battle fought near Malaun : *Punjab Government Records*, II : *Records of the Ludhiana Agency (1808-1815)*, 364. See also, *Gazetteer of the Simla Hill States 1934*, 5.

ਤੇ ਏਹ ਉਰਾਰ ਹੀ ਇਕ ਠੇਰ ਉਪਰ ਉਤਰਯਾ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਮ ਸਭ ਇਕੱਠੇ ਹੋਇ ਕਰ ਭਗਤੂ ਥਾਪੇ ਸੇ ਲੜੋ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੇਖਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਆਦਮੀ ਗੋਰਖੀਆਂ ਸੇ ਨਹੀਂ ਲੜ ਸਕਤੇ ॥ ¹ ਅਰੁ ਜੇ ਆਪ ਹੋਰੀਂ ਲੜੋ ਤਾਂ ਹਮ ਸਾਥ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋਨਸੇ ਆਪ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਅਸਾਂ ਨਹੀਂ ਅਟਕਣਾ ॥ ਜਬ ਏਤਨੇ ਹਜਾਰ ਆਦਮੀ ਭਾਗਾ ਤਾਂ ਹਮਾਰੇ ਜਵਾਨੋ ਕੋ ਭੀ ਧੱਕਿਆਂ ਸੇ ਹੀ ਬਿਹੋਸ ਕਰੇਂਗੇ ਤੇ ਆਗੇ ਲੜਾਈ ਭੀ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਏਹ ਬਾਤ ਐਸ ਤਰਾਂ ਕਰਤੇ ਹਾਂ ॥ ਗੋਰਖੀਏ ਅਬ ਲਗ ਸਿੰਘਾਂ ਸੇ ਲੜੋ ਨਹੀਂ ॥ ਹਮ ਆਪਣੀ ਹੀ ਫੌਜ ਸੈਂ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਵਖਤ ਉਨ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਲੜੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਂ ਈਹਾਂ ਸੇ ਦੂਰਬੀਨ ਸੇ ਦੇਖਣਾ ॥ ² ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਕਿਲਾ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਪਾਰ ਭੇਜੀਏ ॥ ਤੇ ਟਿੱਕੇ ਕੋ ਸਾਥ ਕਰ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਵਡੇ ਦਰਵਾਜੇ ਕੀ ਤਰਫ ਤਾਂ ਨਜਦੀਕ ਗੋਰਖੀਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਰਵਾਜੇ ਕੋ ਜਾਵੇਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਗਏ ਤਾਂ ਬਾਣਗੰਗਾ ਬਡੀ ਚੜੀ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਫੀਲਾਂ ਉਤੋ ਹੋਦੇ ਲਾ ਕਰ ਆਪ ਭੀ ਫੀਲ ਉਪਰ ਪਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਰਾਖਿ ਲੇਵੇਂ ॥ ਤੇ ਫੀਲਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਜੋਰ ਸੇ ਸੋ ਓਹ ਫਕੜ ਕਰ ਜਵਾਨ ਲੰਘੇ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਕਈ ਫੇਰੇ ਪਾਇ ਕੇ ਕੁਸ ਕੁ ਫੌਜ ਲੰਘਾਈ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਪਾਰ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ³ ਕਹਾ ਜੋ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਆਪ ਆਇ ਕੇ ਕਹੇ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕਹੇ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਗਿਰਦੇ ਨਜਦੀਕ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਭੀ ਕਮ ਪਾਰ ਆਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਖੈਰੀਅਤਿ ਹੈ ॥ ਅਰੁ (f. 158 a) ਉਸ ਰੋਜ ਖਾਣਾ ਭੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਾ ਹਾਥ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਆਏ ⁴ ਤੇ ਕਿਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਸੈਂ ਬਾਤ ਕਰਨੇ ਚਲੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਤਲੇ ਖਲੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨਕੋ ਬਾਹਰ ਕਰਯਾ ਤੇ ਆਪ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਨੌ ਮਣ ਜੁਆਰ ਨਾਕਸ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਜਾਖੀਰਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਗਜਲ ਕਾ ਵਖਤ ⁵ ਸਾ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਸ ਕੁ ਮੁਸਾਹਬ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰਿ ਹੀ ਸਾਥ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਰਸਤੇ ਸੀ ਆਪ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਉਸੀ ਰਸਤੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀ ਸੀ ਓਸ ਉਪਰ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਆਪ ਕੇ ਸਾਥ ਪਹਲੇ ਰੋਜ ਲੰਘੇ ਸੇ ਓਹੋ ਸੇ ॥ ਹੋਰੁ ਡੇਰਾ ਤੇ ਫੌਜ ਸਭ ਪਾਰ ਹੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਪਰਸਾਦ ਪਾਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕੇ ਜਵਾਨ ਦੀਵਾਰ ਦੀ ਤਰਫ ਆਏ ॥ ਏਹ ਦੀਵਾਰ ਕਿਲੇ ਕੇ

¹ Sansar Chand told Ranjit Singh that since the *pahārī* troops were incapable of fighting with the Gurkhas, Fateh Singh's Sikh soldiers should lead the attack and that the hill troops would follow them.

² It was eventually decided that Fateh Singh would only take his Sikh soldiers and that Ranjit Singh would watch the proceedings from a distance with a telescope. It may also be noted that while trying to emphasize his patron's courage and bravery, Ram Sukh Rao has also given away the fact of Fateh Singh falling into the role of a general of Ranjit Singh.

³ Naurang *kotwāl* is said to have been the garrison-master of Kangra at this time : Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 181.

⁴ Khushwaqt Rai also says that Sansar had to come personally to get the gates of the fort opened : *Loc. cit.* According to Sohan Lal, however, the fort was surrendered on the authority only of a letter from Sansar Chand : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 87.

⁵ *Gazal-kā-waqt* denoted the early hours of the morning.

ਵਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੇ ਕੁਸ ਕੁ ਫਰਕ ਸੇ ਸਹਰਿ ਕੇ ਸਾਥ ਲਗਤੀ ਸੀ ॥ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮੁਣਸਾਤ ¹ ਉੱਚੀ ਪੱਥਰਾਂ ਕੀ ਰਾਜੇ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਜਬ ਮੋਰਚਯਾਂ ਕਾ ਜੋਰ ਪੜਾ ਸਾ ਤੋ ਦੀਵਾਰ ਗੋਰਖੀਆਂ ਹੀ ਹੋਕ ਲਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਰਾਜੇ ਜੀ ਕੇ ਆਦਮੀ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਨਕੇ ਜਵਾਨ ਉਹਾਂ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਆਪ ਜਲਦੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ ਕੇ ਦੀਵਾਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਹਟ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਦੀਵਾਰ ਉਤੇ ਲੰਘ ਕੇ ਪਰੇ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਨਕੀ ਫੌਜ ਵਾਫ਼ਰ ਆਈ ਤੇ ਲੜਾਈ ਬੜੀ ਹੋਣੇ ਲਾਗੀ ॥ ² ਤੇ ਕਰੀਬ ਸੇ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ਚਲੇ ਪਰ ਓਹ ਮਕਾਨ ਨਾ ਛੋਡਿਆ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਕੋ ਲੜਾਈ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਵੇਖਤੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਬਹੁਤ ਉਚਾ ਸੀ ਤੇ ਲੜਾਈ ਸਭ ਨਿਗਾ ਆਵਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਭੀ ਫੌਜ ਵਾਸਤੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਈਹਾਂ ਫੌਜ ਉਨਕੀ ਆਗੇ ਕੋ ਨਾ ਹੋਣੇ ਪਾਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਕਿਲਯੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਇ ਕੇ ਦੀਵਾਰ ਕੇ ਪੀਛੇ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਗੁਰਖੀਆਂ ਆਪ ਕੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਪਕੜਿਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਗੇ ਸੀ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਓਸ ਗੋਰਖੀਏ (*f. 158 b*) ਕੋ ਲਈ ਆਏ ਬਮੋਇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜੋਰ ਭੀ ਕੁਸ ਕੁ ਕਮ ਹੋਇ ਗਿਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਮਝਾ ਜੋ ਇਸ ਪਾਸ ਹਥਿਆਰ ਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਕੀ ਖੋਖਰੀ ³ ਖੋਸ ਲੀਈ ਤੇ ਹੋਰ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਸੀ ਬਾਤਾਂ ਪੂਛਤੇ ਰਹੇ ॥ ਉਸ ਤਰਫ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਥਾਪੇ ⁴ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਬਾਜੇ ਬਜਾਇ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਵਾਫ਼ਰ ਚਲਣੇ ਲਗੀਆਂ ਤੇ ਈਹਾਂ ਭੀ ਲਗੀਆਂ ਲਗਣੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਕਾ ਹਾਥ ਹਾਥ ਮੈਂ ਪਕੜ ਕੇ ॥ ਸਮਾਧਾਂ ਮੈਂ ਆਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਭਾਈ ਜੀ ਚਲੋ ਕਿਲੇ ਕੀ ਮੁਹਾਫ਼ਜ਼ਿਤ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਹਮਾਰੀ ਤਾਂ ਫੌਜ ਈਹਾਂ ਹੀ ਹੈ ਹਮ ਉਨ ਮੈਂ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਤੁਸਾਡੇ ਦਰਦ ਵਾਸਤੇ ਕਹਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਬ ਆਪ ਨੇ ਕਹਯੋ ਸਭ ਦਰਦ ਕੰਸ ਮਰਦਨ ਸ੍ਰੀ ਮੁਰਾਰ ਜੂ ਕੇ ਹਾਥ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪਾਰਬਾਰ ਬਿਨ ਬਾਰਨਿਧ ਕਰਤ ਅਪਾਰ ਸੰਸਾਰ ॥ ਬਾਰਦ ਤਨ ਬਨਵਾਰ ਹਰਿ ਰਾਖਨ ਹਾਰ ਹਮਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੇ ਬਿਨਾ ਦੇਰ ਕੇ ਅਪਾਰ ਜੋ ਹੈ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਬਾਰਨਿਧਿ ਕਯਾ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਪਾਰ ਕਰ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮੇਘਨ ਕੇ ਸਮ ਸੁੰਦਰ ਜਿਨ ਕੋ ਸਰੀਰ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਬਨਵਾਰੀ ਜੂ ਹਮਾਰੇ ਰਾਖਨਹਾਰ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਸੁਮਰਣ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ॥ ਆਪ ਲੜਾਈ ਕੀ ਤਰਫ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਰ ਉਪਰ ਚੜੇ ਤਾਂ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਕੋ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਕਈਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਸ ਵਖਤ ਈਹਾਂ ਆਪ ਕਾ ਆਵਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਖਫਾ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਰੋਂ ਟੱਪ ਕੇ ਪਰੇ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਕਾ ਵਡਾ ਜੋਰ ਪੜਾ ॥

¹ *Mansāt*, is a measure equal to the height of a man, being in some places reckoned at three and a half cubit, in others at four (spoken commonly of the depth of water in a well or tank): *The Panjabi Dictionary*, Languages Department, Punjab, Patiala, 725.

² The Gurkha forces besieging the fort opened attack on the Sikh garrison which was now inside.

³ *Khokharī*, a kind of dagger, carried by the Gurkhas.

⁴ Amar Singh Thapa, also known as Sardar Amar Singh was the commander of the Gurkha forces. He was a celebrated general of Nepal. For some information, see B.J. Hasrat, *History of Nepal*, 150-151, 153-161, *et passim*.

ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਐਸ ਤਰਫ ਤਾਂ ਬਾਣਗੰਗਾ ਤਾਰੂ ਹੈ ਤੇ ਪੀਛੇ ਕਿਲੇ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਭੀ ਬੰਦ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਸ ਤਰਫ ਪਹਾੜ ਹੈ ॥ ਸੋ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਗੋਰਖੀਏ ਆਏ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮਦਾਨ ਏਤਨਾ ਸਹਰ ਕਾ ਹੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ (f. 159 a) ਭੀ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕੀ ਸੁਣਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਤਕੜੇ ਹੋਵੇ ਲੜਾਈ ਤੋਲ ਲਈ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੌਜ ਵਾਸਤੇ ਕਹਾ ਸਾ ਜੋ ਸਾਰੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਉਰਾਰ ਕਰੋ ॥ ¹ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਫੌਜ ਕਾ ਬਡਾ ਨੁਖਸਾਨ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਡੂਬੇ ਭੀ ਤੇ ਉਹਾਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਥਾਪਾ ਆਪ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਬਡਾ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜੋਰ ਪੜਾ ਤੇ ਰਹਤੇ ਭੀ ਗੋਰਖੀਏ ਠਰ ਉਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਆਇ ਲੜੇ ॥ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਅਰਸਾ ਬਾਦੂਕਾਂ ਬੰਦ ਹੋਇ ਗਈਆਂ ॥ ਤੇ ਪੱਥਰ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਤਰਵਾਰਾਂ ਤੇ ਖੋਖਰੀਆਂ ਚਲੀਆਂ ॥ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਸਮਸੇਰਾਂ ਸੈ ਭੀ ਜਵਾਨ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ² ਬਾਮੀ ਸੀ ਦਰਨ ਤੇ ਨਿਕਸ ਕਾਲ ਪੁਰੇ ਪਰ ਆਏ ਅਤਿ ਕਾਰੇ ਕਾਰੇ ਬਯਾਲਨ ਕੇ ਜਾਲਸਮ ॥ ਜੀ ਹੈਂ ਬਿਕਰਾਲ ਕਰਵਾਲ ਜੋ ਲਹਲਹਾਤ ਪੂਰਤ ਕਹਰ ਕੋਪ ਜਹਰ ਸਰੀਰਤਮ ॥ ਲੱਛ ਲੱਛ ਅੱਛਨਕੇਸੰ ਮੁਖਮ ਮੱਛ ਲੱਛ ਰੋਸ ਸੋ ਭਾਰ ਪਖਯ ਹਰਿਗੁਰ ਪੱਛਮ ॥ ਰਵਕ ਖਗੋਸ ਜਯੋ ਨਰੇਸ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਮਾਰਤ ਪਛਾਰ ਰਣ ਬਨ ਬਲ ਬਲਦਮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਾਂ ਸਮੇ ਬਰਮੀਆਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੇ ਪਰਬਤ ਕੀ ਦਰੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਤੇ ਨਿਕਸ ਕੇ ਕਾਲ ਕੇ ਪੁਰੇ ਹੂਏ ॥ ਅਤਯੰਤ ਕਾਰੇ ਕਰੇ ਸਰਪਾਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹੋਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਦੁਸਮਨ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਹਾਬਨ ਮੈਂ ਜੋ ਤਰਵਾਰਾਂ ਲਹਲਹਾਤੀ ਹੈਂ ॥ ਤੇਈ ਭਯਾਨਕ ਜਿਹਬਾ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕਹਰ ਕੇ ਕੋਪ ਸੇ ਜੋ ਭਰ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਅਤਯੰਤ ਜਹਰ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਲਛਕ ਯਾ ਨਿਸਾਨੇ ਕੇ ਸਮਾਨ ਨੇਤੋ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਸਮੱਛ ਕਯਾ ਪੁਗਟ ਹੀ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ॥ ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਅਰੁ ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਜੋ ਪਖਯ ਹੈਂ ਸੋਈ ਦਵੈਪਖਯ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਕੋਪ ਸੋਂ ਸੰਭਾਰ ਕਰਕੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗਰੁੜ ਜੀ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਰਵਕ ਕਯਾ ਦੌੜ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸੋ ਰਣਰੂਪੀ ਬਨ ਮੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕੀ ਬਲ ਕਯਾ ਸੇਨਾ ਕੇ ਬਲਾ ਕੇ ਦਮਨ ਕਰਕੇ ਬਹਾਦਰੋਂ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਛਾਰ ਕੇ ਮਾਰਤ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸਭਨਾਂ ਕੇ ਦਿਲੇਰੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜਿਸ ਲੜਾਈ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕੀ ਸੇ ਸਭ ਰਾਜੇ ਖੋਫ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨਾ ਕੀ ਲੜਾਈ ਸਿਰਫ ਆਪ ਸੇ ਹੀ ਸੁਰੂ ਹੂਈ ॥ ³ ਤੇ (f. 159 b) ਪਰਭ ਦਿਆਲ ਆਪ ਕਾ ਮੁਸਾਹਬ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਪਾਸ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਬੈਠਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਬਡੀਆਂ ਸਖਤ ਬਾਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਕਹੀਆਂ ॥ ਜੋ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾਂ ਐਸੀ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਜਿਨਕੇ ਖਾਵਿੰਦ ਹੋਵੇ ਤੇ ਤੂੰ ਅਰਾਮ ਸੇਂ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਉਹੁ ਪਰਭ ਦਿਆਲ ਬਡਾ ਗੁਸੇਵਾਲਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਚਾ ਹੂਆ ਹੂਆ ਸਾ ਤੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਕੋ ਤੇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਬੇਮੁਜਬ ਸਖਤ ਬਾਤਾਂ ਕਹਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤੇ ਆਪ ਮਨਾ ਫਰਮਾਵਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਸਭਨਾ ਏਹੁ ਬਾਤਾਂ ਕਹੀਆਂ ਤਾਂ ਕੁਸ ਨਾ ਬੋਲਯਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਲੜਾਈ ਕਾ ਦਬਾਉ ਪੈ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਭੀ ਕਮਦਿਲੁ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਹੋਤੀ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਡੇਢ ਪਹਰ ਦਿਨ ਰਹਤੇ ਮੁਕਤੇ ਜੋ ਸਜਾਦੇ ਸਿੰਘ ਸੇ ਉਨਕੇ ਨਿਸਾਨ ਕਿਲੇ ਉਪਰ ਨਿਗਾ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਫੌਜ ਸੇ ਲੜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਕੇ

¹ In the face of the intensity of the Gurkha attack, it was now decided by Ranjit Singh and Fateh Singh to have the remainder of the Sikh forces cross over to their side.

² The rest of the folio is given to literary flourish.

³ The import of this line is not clear, although it seems to refer to the bravery of the Singhs fighting under Fateh Singh.

ਰਾਜੇ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਬਡੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਸੇ ਲੜਨਾ ॥ ਤੇ ਅਬ ਇਤਨਾ ਅਰਸਾ ਇਨ ਕੋ ਲੜਤਯਾਂ ਕੋ ਹੂਆ ਹੈ ਕੱਲ ਜੋਨਸੀ ਬਾਤ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਜੁਦਿਆਂ ਕੋ ਹੀ ਲੜਾਵੋ ਤੇ ਆਪ ਦੇਖੋ ॥ ਸੋਈ ਬਾਤ ਅਜੁ ਜਹੂਰ ਮੈਂ ਆਈ ॥ ਤੇ ਉਨਕੀ ਲੜਾਈ ਕਾ ਕਦਮ ਪਰਾਂ ਹੀ ਲਈ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਜੋਰ ਭੀ ਸਭ ਪਾਇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਜਲਦੀ ਸੈਂ ਮੁਕਤਯਾਂ ਕੋ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦਿਆਂ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਪਾਰੋ ਜੋ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਭ ਆਏ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜੋਰ ਫੇਰ ਬਡਾ ਹੂਆ ॥ ਕੁਸ ਕੁ ਸਹਰੁ ਤਾਂ ਆਗੇ ਹੀ ਸੀ ਲਿਆ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਸਾਰਾ ਹੀ ਫੁਡਾਇ ਲੀਆ ॥ ¹ ਫੇਰ ਜਬ ਗੋਰਖੀਏ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਏਸ ਤਰਫ ਕਯਾਂ ਕੋ ਪੀਛੇ ਕਰ ਦੇਵੇਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਪੀਛੇ ਕਰ ਦੇਵੇਂ ॥ ਦੋਇ ਚਾਰ ਫੇਰੀ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹੂਆ ॥ ਸੋ ਕੇਸੇ ਸੋਭਾਇਮਾਨ ਭਏ ਹੈਂ ² ਭਾਦੋਂ ਕੇ ਬਾਦਰੋਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਬਹਾਦਰੋਂ ਕੇ ਦਲ ਦੋਉ ਤਰਫ ਤੇ ਉਮੰਗੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਤਿਨ ਕੋ ਮਾਨੋ ਹੱਮਲਾ ਰੂਪੀ ਪਵਨ ਝਕਝੋਰਤ ਹੈ ॥ ਪਰ ਬਲ ਰੂਪੀ ਜਲ ਸੋ ਭਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਸੰਘਣ ਸੋ ਖਰੇ ਅਰੇ ਹੈਂ ॥ ਹਟਨ ਰੂਪੀ ਫਟਨ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ॥ ਤੇ ਹਥੀਆਰ ਖੂਬ ਕਰੀਬ ਸੈ ਜਵਾਨੋ ਨੇ ਕਰੇ ॥ ਤਬ ਸਮਸੇਰਾਂ ਚਮਕ ਚਮਕ ਕੇ ਤਮਕ ਸੋ ਬਹਾਦਰੋਂ (f. 160 a) ਕੇ ਹਾਥ ਮੈਂ ਧਰਾ ਧਰ ਐਸੀਆਂ ਪਰਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਮਾਨੋ ਆਸਮਾਨ ਤੇ ਬੀਜੁਰੀਆਂ ਟੂਟ ਕੇ ਗਿਰਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਧੌਸਨ ਕੀ ਧੁੰਕਾਰ ਸੋਈ ਸਘਨ ਘਨੋ ਕੀ ਘੋਰ ਘਹਰਾਨ ਹੈ ॥ ਰੰਗ ਰੰਗਨ ਕੀ ਧੁਜਾ ਜੋ ਤਨੀ ਹੈ ਸੋਈ ਇੰਦ੍ਰ ਕੇ ਧਨਖੋਂ ਕੀ ਸੋਭਾ ਬਨੀ ਹੈ ॥ ਬਲ ਸੋ ਜੋ ਸਸਤ੍ਰਨ ਕੋ ਅਪਾਰ ਪ੍ਰਹਾਰ ਸੋਈ ਜਲ ਕੀ ਅਸਾਰਧਾਰ ਪਰਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਧੂਰ ਸੋਈ ਧੂਮ ਸੀ ਘੂਮ ਕੇ ਛਾਇ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਤਬ ਰੁਧਰ ਸੇ ਜੋ ਰਣ ਕੀ ਭੂਮ ਭਰੀ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਕੀਚ ਭਯੋ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨੀਚ ਜੋ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਪਿਸਾਚ ਸੋ ਭਾਵ ਤੇ ਭੋਜਨੋ ਦੇਖ ਕੇ ਫਿਰਤੇ ਹੂਏ ਤਿਲਕ ਤਿਲਕ ਪਰਤ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰਿ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀ ਕੀ ਦੀਵਾਰ ਪਾਸ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਸਹਰ ਸੀ ਪਰੇ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮਾਲਕਿੜੇ ³ ਕੇ ਉਪਰ ਉਨ ਕਾ ਡੇਰਾ ਸਾ ॥ ਓਸ ਕੇ ਤਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਭੀ ਠਹਿਰ ਗਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਆਗੇ ਲੜਾਈ ਦਰਮਯਾਨ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਮੰਗਾਏ ॥ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਲੜਾਈ ਕੀਆਂ ਤੇ ਤਾਰੀਫਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਦੋਇ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਸ ਠੇਰ ਉਤੇ ਗੋਰਖੀਏ ਉਤਰ ਕੇ ਤੁਸਾਡੇ ਸੈਂ ਲੜੇ ਸੇ ॥ ਓਸ ਠੇਰ ਉਪਰ ਅਬ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕੋਈ ਜਾਇਕੇ ਉਨਕੀ ਕਾਇਮੀ ਕਰਿਆਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾਂ ਅਸੀਂ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭੇਜਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਹਤੇ ਹੋਤੇ ਹੋ ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਕਾਮ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕਾਮ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਾ ਦਾਰੁਸਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਕੇ ਵਖਤ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਕਾ ਕਾਮ ਹੋਵੇ ਸੋ ਕਰਲੀਆ ਚਾਹੀਏ ॥ ⁴ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਕੋ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਸੀ ਆਗਿਓ ਬੁਲਾਇਆ ਸਾ ਤਾਂ ਫੌਜ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ॥ ਕਦਰੇ ਹੀ ਜਵਾਨਾ ਸੇ ਆਪ ਉਸ ਪਹਾੜ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਤੇ ਕਤਰਾਤ ਪਵੇ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕਾ ਘਾਸ ਤੇ ਬਣੁ ਬਡਾ ਕੰਡਯਾਂਵਾਲਾ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਨਾ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਠੇਰ ਬਡਾ ਉਚਾ ਤੇ ਮੁਸਕਲ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਤੁਰੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਲਾਸਾਂ ਸੀਆਂ ਬਣ ਮੈਂ ਪੜੀਆਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਤੇ ਉਨ ਸੇ ਪੈਰ ਅਟਕ ਅਟਕ ਜਾਵੇ ॥ (f. 160 b) ਫੇਰ ਬਡੀ ਰਾਤ ਗਈ ਠੇਰ ਕੇ ਉਪਰ ਗਏ ਰੋਸਨੀ ਕੀ ਤਰਫ ਦੇਖ ਕੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸਭਨਾ ਕੋ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ॥ ਤੇ ਕਾਇਮੀ ਕਰਕੇ ਪਹਰੇ ਬਿਠਾਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਸਾ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਜਹੂਰ ਆਇ ਰਹਣਾ ਅਸੀਂ ਪੱਥਰਾਂ ਵਾਲੀ ਦੀਵਾਰ ਪਾਸ ਹੋਵਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਮਰਜੀ ਤਾਂ ਸੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਾਤ ਰਹੀਏ ॥ ਪਰੁ ਫੇਰ ਆਪ ਉਹਾਂ ਸੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਕਹੇ ਮੁਜਬ ਆਏ ॥ ਜਬ ਦੀਵਾਰ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਸੁਣਾ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਗਏ ਹੈਂ ॥

¹ The town of Kangra was finally recovered from the Gurkhas.

² The following few lines are also given to literary flourish.

³ Malkera town is in the vicinity of the fort of Kangra.

⁴ These five lines throw light on the nature of Fateh Singh's relations with Ranjit Singh.

ਫੇਰ ਆਪ ਉਹਾਂ ਹੀ ਪੱਥਰਾਂਵਾਲੀ ਦੀਵਾਰ ਉਪਰ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਏਕ ਕੀ ਲਾਤ ਮੈਂ ਬਾਦੁਖ ਲਾਗੀ ਫੇਰ ਦਿਨ ਹੁਆ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਇਕੱਠੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਠੇਰ ਨੂੰ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਓਸ ਮਕਾਨ ਕੀ ਮੋਹਕਮੀ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਕਲ ਕੋ ਜਾਣਾ ॥ ਪਰ ਆਪ ਉਸੀ ਵਖਤ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾ ਜਿਨਾ ਥੀਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀਆਂ ਉਨਕੋ ਅਨਾਮ ਵਾਫਰ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਦੋ ਰੋਜ ਠੇਰ ਉਪਰ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਮਕਾਨ ਕੀ ਮੋਹਕਮੀ ਕਰਕੇ ਸਹਰ ਕੀ ਤਰਫ ਆਇ ਕੇ ॥ ਆਪਣਾ ਮੋਰਚਾ ਮਾਲਕਿੜੇ ਕੋ ਨਜਦੀਕ ਕੀਆ ਤੇ ਔਰਾਂ ਭੀ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਗੋਰਖੀਆਂ ਮਾਲਕਿੜੇ ਉਤੇ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕੋ ਬੀਮਾਰੀ ਤਪ ਤੇ ਦਸਤਾਂ ਕੀ ਬਹੁਤ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਮਰਨ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਰੋਜ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਮਰੇ ਉਸ ਕੋ ਉਤੇ ਹੀ ਗਿਰਾ ਦੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਖਾਣੇ ਕੋ ਤੇ ਦਵਾਇ ਭੀ ਹਾਥ ਨਾ ਲਾਗੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਓਨਾ ਆਪ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਬਾਤਾਂ ਪਾਇ ਕੇ ਨੇਮ ਲੀਆ ਜੋ ਹਮਾਨੂੰ ਜਾਤਯਾਂ ਕੋ ਨਾ ਕੁਸ ਕਹੋ ॥ ² ਫੇਰ ਓਨਾ ਕੋ ਪਰਲੀ ਤਰਫ ਸੈਂ ਰਸਤਾ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜੱਬ ਦੋ ਮਜਲਾ ਓਹੁ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਪੀਛੇ ਡੇਰਾ ਕੁਚ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਸੈਂ ਅਰਜੀ ਕਾਮਦਾਰਾਂ ³ ਕੀ ਆਈ ॥ ਜੋ ਹਾਜੂਰ ਬਾਵੇ ਸਿਵਗਿਰ ⁴ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਈਹਾਂ ਉਤਰਿਆ ਸੀ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਸਾਬ ਤਬ ਭੀ ਫਕੀਰ ਬਹੁਤ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪਕੇ ਪੀਛੇ ਹੋਰ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਭਨਾ ਕੀ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਖਿਜਮਤ ਕਰੀ ॥ (f. 161a) ਤੇ ਰਾਜੀਨਾਮਾ ⁵ ਭੀ ਉਨਕਾ ਲਿਖਾਇ ਭੇਜਯਾ ਹੈ ॥ ਅਬ ਓਹੁ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕੋ ਜਾਇਆ ਚਾਹਤੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਜੇ ਤਾਂ ਰਹਨ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸੀ ਹੈ ॥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੂ ਕਾ ਮਹੀਨਾ ਰਾਖ ਕੇ ਤੇ ਸਭ ਸਾਧਾਂ ਕੋ ਪੁਸਾਕੀਆਂ ਤੇ ਨਗਦੀ ਖਰਚ ਦੇਇ ਕੇ ਕੁਸ ਕਰਕੇ ਤੋਰਨਾ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਪਾਲਮ ⁷ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਰਸਾਤ ਕਰਕੇ ਆਗੇ ਹੀ ਬੀਮਾਰੀ ਸੀ ॥ ਪਰੁ ਭਾਦੋਂ ਕੇ ਮਹੀਨੇ ਤਾਂ ਓਸ ਮਕਾਨ ਕਾ ਏਕ ਆਦਮੀ ਭੀ ਤਪ ਥੀਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਤਾ ਸੀ ⁸ ਤੇ ਏਹ ਤਾਂ ਮਦਾਨ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੇ ਰਹਣੇ ਵਾਲੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੁਈ ਤੇ ਮਰਨ ਭੀ ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਗੋਰਖੀਏ ਭੀ ਬਿਮਾਰੀ ਸੇ ਵਾਫਰ ਮੁਏ ਪੜੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਭਿਠਿਆਰ ⁹ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਬਡੇ ਉਚੇ ਠੇਰ ਉਪਰ ਕਿਲਾ ਹੈ ਓਸ ਕੋ ਦੇਖਣੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਗੋਰਖੀਏ ਤਾਂ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹੁਏ ॥ ¹⁰ ਫੇਰ

¹ It may be noted that disease and scarcity had also weakened the morale of the Gurkhas.

² Amar Singh Thapa is said to have purchased his retreat by paying Ranjit Singh one lakh of rupees : Diwan Amar Nath, *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 52.

³ Ram Sukh Rao is obviously using the word *kāmdār* for the *kārdārs* of Fateh Singh at Kapurthala.

⁴ It has not been possible to identify Shivgir, who in all probability was a Saiva *sannyāsī* of considerable sanctity.

⁵ Fateh Singh's *kārdārs* had acquired a letter of satisfaction (*rāzīnāma*) from the *sannyāsī*. It may be noted that the *rāzīnāma* was generally taken from the Europeans. See also, f. 222 a below.

⁶ The context suggests that it was fairly common for Fateh Singh or his officials to receive and look after the *sannyāsīs* and other holy men at Kapurthala.

⁷ Palampur is situated about 18 miles to the north-east of the fort of Kangra.

⁸ It may be noted that Palam and its vicinity was infested with fever particularly in the month of Bhadon (July-August).

⁹ Pathiar fort was situated on a hill top about 12 miles to the north-east of the fort of Kangra.

¹⁰ After the Gurkhas crossed the Satlej the Sikh forces too turned towards the plains.

ਇਕ ਪਹਾੜੀਏ ਕਹਾ ਮੈ ਨਜਦੀਕ ਕੇ ਰਸਤੇ ਲੇ ਚਲਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰੁ ਡੇਰਾ ਤਾ ਦੂਜੇ ਰਸਤੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਰਸਤੇ ਹੁਏ ॥ ਜਬ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਆਏ ਤਾਂ ਐਸਾ ਰਸਤਾ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਘੋੜਾ ਭੀ ਨਾ ਲਾਂਘੇ ਤਾਂ ਆਪ ਪਿਆਏ ਹੀ ਸੁਆਲਾਮੁਖੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਰਵਾ ਰੋ ਹਰਆਣੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਬਘੈਲ ਸਿੰਘ ਕੀ ਔਰਤ ਰਾਜ ਕੋਇਰ ਰਜਾਇ ਹੋਇ ਗਈ ਹੈ ॥ ਹਰਿਆਣਾ ਛੁੜਾਇ ਲਵੋ ॥ ¹ ਤਾਂ ਆਪ ਕਿਲੇ ਕੋ ਗਏ ਤੇ ਕਿਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਬਾਦੁਕਾਂ ਚਲਾਵਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਸੀਧੇ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੇ ਨਾਲ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰ ਰਾਜ ਕੋਇਰ ਕੀ ਬੇਟੀ ਹੈਸੀ ਮਾਨ ਕੋਇਰ ਓਸ ਕੋ ਬਾਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਾਹਰ ਬੁਲਾਇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਬਘੈਲ ਸਿੰਘ ਕੀ ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਬਾਹਰਿ ਸੀ ॥ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਰਾਮ ਕੋਇਰ ਓਹ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਇ ਗਈ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕਹਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕੋ ਕਿਲਾ ਛੋਡ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਨਾ ਮਾਨਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਉਨਕੋ ਖਫਾ ਹੁਏ ਤੇ ਕਹਾ ਹਮ ਈਹਾਂ ਹੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਹ ਕਿਲੇ ਸੀ ਬਾਹਰ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਬੀਮਾਰ ਸੇ ਉਨਮੇਂ ਸੀ ਸਿਰਕਰਦੇ (f. 161b) ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਾਰੋਗੇ ਕਾ ਭਾਈ ਤੇ ਹੋਰੁ ਫੌਜ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਰਿਜਾਇ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਾਪੂਰਬਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ² ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਭਦਿਆਲ ਕੋ ਅਦਨੇ ਸੀ ਆਲਾ ਕਰਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰੇ ਭੀ ਇਸ ਕੋ ਭੇਜਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ਮੈਂ ਪੁਖਤਾ ਕਿਲਾ ਆਪ ਨੇ ਬੇਸ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸਾ ਅਰੁ ਫਾਸੀਲਾਂ ਪਹਲਦਾਰ ³ ਸੀਆ ॥ ਤੇ ਇਨਕੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਪਹਲ ਮੈਂ ਬੁਰਜ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਮੈਂ ਅਰੁ ਡੇਹੁਡੀ ਮੈਂ ਰਹਾਇਸ ਕੇ ਮਕਾਨ ਬੇਸ ਸੇ ॥ ਏਹ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਕਾਨਾਂ ਕੀ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਮਾਝੇ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਤੇ ਤਿਕਵਿਰੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਲਾਗਾ ਕਰਨੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਬੁਲਾਵਣੇ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਆਪ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾ ਜਾਣੇ ਦੇਤਾ ॥ ਤੇ ਸਖਤ ਬਾਤਾਂ ਕਹੇ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਭਲੇ ਮਾਣਿਸਾਂ ਕੀ ਆਬਰੂ ਤੀਕੁਰ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੀਆਂ ਜੁਲਮੀਆਂ ਕੀਆਂ ਤੇ ਜਨਾਹ ਕੀਆਂ ਫਰਿਆਦਾਂ ਹਮੇਸਾ ਪਹੁਚੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਉਸ ਕੋ ਸਮਝਾਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਬੁਰਾ ਮਾਨੇ ॥ ਤੇ ਗੰਗਾਰਾਮ ਬਰਾਦਰਜਾਦਾ ਭੀ ਇਸਕਾ ਬਡਾ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਅਰੁ ਬਦਅਮਲ ਸਾ ॥ ਤੇ ਚੋਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ ਏਹ ਕਦੀਮ ਸੀ ਰੋਯਤ ਸੇ ॥ ਤੇ ਇਸ ਕੇ ਬਾਪ ਸਾਦੀ ਖਾਂ ਕੇ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਕੈਦ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਅੱਵਲ ਆਪ ਕੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਮੈਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਇਸਕਾ ਮੁਸਾਹਬੀ ਕਾ ਦਰਜਾ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਮਖੂ ਅਰੁ ਮੱਲਾਵਾਲਾ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੀ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਇਸਕੇ ਭਾਈ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੁ ਅਰੁ ਤਲਵੰਡੀ ॥ ਤੇ ਸਿੱਧਿਵਾ ਤੇ ਫਗਵਾੜਾ ॥ ਤੇ ਜਗਰਾਵਾਂ ॥ ਏਨਾ ਮਕਾਨਾਂ ਕੀ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੁਈ ॥ ⁴ ਤੇ ਉਸ ਕੇ ਬੇਟਯਾਂ ਅਰੁ ਭਾਈਆਂ ਕੋ

¹ On reaching the plains of the Jalandhar Doab, Fateh Singh was asked by Ranjit Singh to take possession of Hariana held by the women-folk of Baghel Singh Karorsinghia.

It may be recalled that Bhag Singh Ahluwalia had earlier saved the territories held by the widow of Baghel Singh Karorsinghia from the encroachments of the Ramgarhias: see ff. 68b-62Rb, above.

² On Fateh Singh's return to Kapurthala, the matters concerning Prabh Dyal and Chaudhri Qadir Bakhsh were brought before the Ahluwalia chief. In the following folio, Ram Sukh Rao traces the careers of the two in the service of Fateh Singh. He also underlines their vanity and mismanagement of affairs.

³ This phrase suggests that the wall of this fort was angular, each corner having a tower.

⁴ *Musāhibī-kā-darja*, *sawārān-kī-naūkarī* and *thānadārī* are not only different phrases but they also stand for different positions in the administrative set up. However, it was not uncommon for one and the same person to hold all the three positions.

ਹੋਰ ਫੌਜ ਭੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਸਭ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਭੀ ਮੁਖਤਿਆਰੀ ਇਨ ਕੀ ਹੀ ਸੀ ॥ ¹ ਤੇ ਏਕ ਮਰਤਬੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਪੀਛੇ ਬਡੇ ਬਡੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਜੈਸੀਆਂ ਸਾਦੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ² ਹਮਨੇ ਭੀ ਵੈਸੀ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਮੁਲਖ ਕਾ ਗਰੂਰ ਸਾ ॥ ਤੇ ਹਮ ਕੋ ਹਜੂਰ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ (f. 162 a) ਕੀ ਉਮੈਦ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਸਾਹੂਕਾਰੋਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਚਾਹੇ ਸੋ ਦੇਵੋ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬ ਕਾਰਦਾਰੋਂ ਪਰ ਭੀ ਲਿਖ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹਰ ਸਾਦੀ ਕਾ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਭਾਈਆਂ ਕੀਆਂ ਤੇ ਬੇਟਿਆਂ ਕੀਆਂ ॥ ਤੇ ਬੇਟੀ ਕੀ ਏਹ ਸਾਦੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਉਨ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਸੇ ਭੀ ਜਿਆਦਾ ॥ ³ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਭੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਕੀ ਉਸ ਕੇ ਸਾਥ ਬਾਤ ਹੈ ॥ ⁴ ਉਸ ਕੇ ਬਾਂਧਿਆਂ ਏਹ ਭੀ ਨਾ ਭਾਗ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਬਮੈਇ ਬੇਟਿਆਂ ਤੇ ਭਾਈਆਂ ਕੇ ਏਹ ਸਭ ਕੈਦ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰਾਂ ਕੀ ਬਦਲੀ ਕਰ ਦੀਈ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨਾ ਜਿਨਾ ਉਪਰ ਐਨਾ ਜੁਲਮ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਸੋ ਹੱਕ ਕੋ ਪਹੁਚਾਏ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਜਗਰਾਵੀਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਛੋਡਾ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਅਰਜ ਪੁਚਾਈ ॥ ਜੋ ਹਮ ਜਿਮੀਦਾਰ ਹਾਂ ਹਮਾਨੂੰ ਕੈਦ ਕਾ ਮੁਜਾਇਕਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਹਮਾਨੂੰ ਤਕੁਵਰ ਹੋਇ ਗਿਆ ਸਾ ॥ ਏਸ ਮੈਂ ਹਮਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਕੀ ਬਾਤ ਦਾਰੁਸਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਛੋਡੇ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਇ ਬਖਸ਼ੇ ਤੇ ਫੇਰ ਓਸਾ ਹੀ ਕਾਮ ਉਨ ਕਾ ਹੂਆ ॥ ⁷ ਹਕੀਕਤ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਜਾਣੇ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਮੁਲਤਾਨ ਕੋ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਰਹੋ ⁸ ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਭੰਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਿਲੇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖ ਕੀ ਹਿਫਾਜਤ ਕਰਵਾਈ ॥ ਉਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ॥ ⁹ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਸੁਰੰਗ ਉਡਾਈ ॥ ਤਾਂ ਪਠਾਣ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਉਡ ਗਏ ॥

¹ Elsewhere Ram Sukh Rao tells us that Chaudhari Qadir Bakhsh held the charge of Sultanpur while his brother and son-in-law held the territories of Jandiala, Makhu, Mallanwala, Jagraon and Panjlasa : see ff. 251 b & 334 a-b, below.

² Probably, the *chaudharī* referred to his own ancestors here. According to Ahmad Shah Batalvi at least, the *chaudharī* was of Rajput origin : *Tārīkh-i-Hind*, MS, 28.

³ Fateh Singh is said to have helped Chaudhari Qadir Bakhsh liberally in all the marriages in the *chaudharī's* family.

⁴ The *chaudharī* was said to have been in collusion with Prabh Dayal.

⁵ Fateh Singh not only arrested the *chaudharī* and other members of his family for oppression, but also redressed those who had suffered at their hands.

⁶ The context suggest that as a punishment the *chaudharī's* brother was replaced in the *thānadārī* of Jagraon.

⁷ It seems that the *chaudharī* was finally pardoned and reinstated by the Ahluwalia chief.

⁸ It may be noted that once again Fateh Singh complied with Ranjit Singh's behest to come and stay at Amritsar while the Maharaja was away towards Multan.

⁹ The reference here is to the fourth attack of Multan by Ranjit Singh. For detail, see Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 99-100; Ahmad Shah Batalvi, *Tārīkh-i-Hind*, MS, 34; Khushwaqt Rai, *Tawārīkh-i-Sikhān*, MS, 186.

ਫੇਰ ਓਨਾ ਸੁਰੰਗ ਉਡਾਈ ॥ ਤਾਂ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਧਾਰੀ ¹ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਸਾਹਬ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਰਜਾਇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਲੜਤਯਾਂ ਕੇ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਰਸਾ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਅਬ ਚਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲਾ ਫਤਾ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਲਹੌਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ² ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ (f. 162 b) ਉਹਾਂ ਰਹਿ ਕੇ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਦਸਤੂਰ ਕਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਦ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਕੋ ਤਾਂ ਰੁਖਸਤ ਦਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੈਣੀ ਕੀ ਤਰਫ ³ ਆਏ ॥ ਤੇ ਬਿਜਾੜਾ ਕੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਿਕਾਰੁ ਕਰਾ ਤਾਂ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਕਮ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਉਸ ਮੌਸਮ ਕਣਕਾਂ ਮੈਂ ਵਾਫੂਰ ਪਾੜੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੀਆਂ ਜੋ ਕਣਕਾਂ ਸੀਆਂ ਓਸ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਓਸ ਵਖਤ ਧੂਪ ਤੇਜ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦੀ ਤੇ ਧੂਪ ਭਾਵੇ ਕੈਸੀ ਹੋਵੇ ॥ ਆਪ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਤੇ ਮੰਜਲ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਮੈਂ ਅਟਕਤੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਜੋਨਸਾ ਪਾੜਾ ਬੈਠਾ ਦੇਖੋ ਸੋ ਅਰਜ ਕਰੋ ॥ ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਪਾੜਾ ਬੈਠਾ ਹੂਆ ਹੋਤਾ ਹੈ ਉਹਾਂ ਉਤੋ ਕਣਕ ਖਿੰਡੀ ਹੋਈ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਗਰਮੀ ਥੀਂ ਉਠਤਾ ਨਹੀਂ ॥ ਭਾਵੇਂ ਨਜਦੀਕ ਜਾਈਏ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਪਾੜੇ ਦੇਖ ਕੇ ਦਸਤੇ ਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈ ਮਾਰਤੇ ਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਆਪ ਫਰਕ ਸੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਓਹੁ ਅਸਵਾਰ ਭੀ ਮਾਰ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਪਚਵੰਜਾ ਪਾੜੇ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਫੀਲ ਅਰੁ ਉਠਾਂ ਉਪਰ ਪਾੜੇ ਰਾਖ ਕੇ ਲਿਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਗੇ ਉਹਾਂ ਮਾਹੀ ਪਕੜਨ ਵਾਲਯਾਂ ਨੇ ਜਾਲ ਪਾਏ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਗੋਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਭੀ ਮਾਹੀ ਪਕੜੇਂ ਅਰੁ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਮਾਰੇਂ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਓਨਾ ਵਾਫੂਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਸਿਕਾਰ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ ਹੋਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਤਲਵੰਡੀ ਆਏ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਭਾਈ ਘੋੜਾ ਲੇਕਰ ਮਿਲਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਵੇਂਈ ਉਪਰ ਆਏ ਤਾਗਸ ਕੀ ਬੀਮਾਰੀ ਸੇ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਫੀਲ ਮਾਦਾ ਗਿਰ ਪੜੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਜੰਗਦ ਕਰਕੇ ਪਰੇ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਕਬਰ ਮੈਂ ਫੀਲ ਕੀ ਲਾਤ ਪੜਿ ਗਈ ਥੀਂ ॥ ਤਾਂ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਕੂਦ ਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਜੋ ਬਦ ਘੋੜਿਆਂ ਕੋ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਖਲੇ ਹੋਇ ਕਰ ਗਿਰਨ ਲਗਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੂਦ ਕਰ ਲਾਂਭਿ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ (f. 163 a) ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਮੀਰ ਖਾਂ ਆਪ ਕੇ ਅਸਵਾਰੀ ਕੀ ਕਸਰਤ ਕਰਾਤਾ ਥਾ ॥ ਓਹ ਭੀ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਕਰਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰਿ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਸਰਦਾਰ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਕੇ ਮਾਮੂ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਸਵਰਗਬਾਸ

¹ Atar Singh Dhari was a favourite companion and confidant of Ranjit Singh : S. M. Latif, *History of the Panjab*, 383.

² Ranjit Singh returned to the capital after having spent two months in this expedition : Ahmad Shah Batalvi, *Tarikh-i-Hind*, MS, 34; Khushwaqt Rai, *Tawarikh-i-Sikhān*, MS, 186.

³ This area abounded in forest and hence was considered good for hunting. The hog-deer were particularly available when crops were high enough to give the prey an illusion of a safe hiding place.

⁴ It may be noted that the fishermen not only used a net for catching the fish in the Beas but, also resorted to diving and archery.

ਹੋਣ ਕੀ ॥ ¹ ਆਪ ਕੀ ਜਬ ਸਾਹਬਜ਼ਾਦਗੀ ਥੀ ॥ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਫੌਜ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ਅਰੁ
 ਏਹ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾਂ ਕੋ ਲੜਾਈਆਂ ਮੈਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰ ਕਰਕੇ ਤਬੀਹ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਪਕੜ ਪਕੜ ਕੇ ਸਿੰਘ
 ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਹਜੂਰ ਲਿਆਵਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਜਬ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨੇ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਸੈਂ
 ਅਰਜ ਕਰ ਕੇ ਉਨ ਕੋ ਜਗੀਰ ਇਨਾਇਤ ਕਰਵਾਈ ॥ ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਸਵਰਗਬਾਸ ਹੂਏ ॥
 ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਆਗੇ ਭੀ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਉਨ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਉਲਫਤ ਰਾਖਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ
 ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਉਨਕੋ ਹੋਰ ਜਾਗੀਰ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀ ਏਹ ਆਦਿਤ ਸੀ ॥ ਜੋ ਆਮਦਨੀ ਸੈਂ ਖਰਚੁ
 ਦੂਣਾ ਕਰਨਾ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਖਰਚਤੇ ਭੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਭੀ ਕਰਵਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜਮਾ ਭੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ² ਤਾਂ ਫੇਰ
 ਉਨਾ ਆਪ ਕੋ ਕੁਹਾ ॥ ਜੋ ਅਸਾਂ ਖਿਜਮਤਾਂ ਵਾਫਰ ਕਰੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਦਿਲੁ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਜੋ
 ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਰਹੀਏ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਹਮਾਰਾ ਹਜੂਰ ਰਹੇਗਾ ॥ ਤੇ ਉਨਾ ਕੇ ਓਲਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਕਹੇਂ
 ਜੋ ਜੋ ਕੁਸੁ ਮੇਰਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਆਪਕਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੈਂ ਈਹਾਂ ਸੀ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰਿਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾ ਲੇ ਜਾਵੇ ॥
 ਫੇਰ ਉਨਕਾ ਸਵਰਗਬਾਸ ਹੂਆ ॥ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਛਿਆਹਟੇ ਕੋ ਮਾਘ ਮੈਂ ॥ ³ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ
 ਅਫਸੋਸ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਖੂਬ ਵਜਾ ਸਭ ਰਸੂਮਾਂ ਮਰਨੇ ਕੀਆਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਆਗੇ ਸਭਨਾ
 ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏ ਤਾਂ ਮਾਮਲਾ ਐਵੇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਮਾਲਕ ਹੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਜਬ ਮਰਜੀ
 ਏਸ ਬਾਤ ਕੀ ਨਾ ਦੇਖੀ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਥੀ ਆਦਿ ਸਭਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਇਸੀਆਇ ਦੇਖ ਤਾਂ ਛੋਟੋ ॥ (f. 163 b)
 ਤਾਂ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ॥ ਅਰੁ ਤਿਲਾਈ ॥ ਅਰੁ ਚਾਂਦੀ ਕਾ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਸੋਇਨਾ ॥ ਅਰੁ ਰੁਪਈਏ ॥ ਏਹ ਆਪਨੇ ਦੇਖ
 ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੇ ਕਰ ਐਸ ਥੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਜਿਆਦਾ ਅਸਬਾਬ ਹੋਤਾ ॥ ਹਮ ਤੋ ਭੀ ਨਾ ਲੇਤੇ ॥ ਅਰੁ
 ਸਭ ਅਸਬਾਬ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਭੀ ਉਨਕੇ ਕਬੀਲੇ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਯਾ ॥ ⁴ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਇਸ ਦੌਲਤ ਨੂੰ
 ਰੱਖ ਕੇ ਨਾਇ ਦਿਯਾ ਕਰੋ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਕੀ ਆਪ ਖਬਰ ਰਾਖੀ ॥ ਤਾਂ ਸਬ ਮੁਸਾਹਬ ਕਹਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਏਹ
 ਹੋਸਲਾ ਆਪ ਕਾ ਹੀ ਹੈ ॥ ⁵ ਸੋਰਠਾ ॥ ਚੂਰਨ ਤਿਹ ਬਸਕਾਰ ਜੋ ਹਰ ਹਰ ਬਿਧ ਬੁਧ ਅਲਖ ॥ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਖ

¹ In the rest of this folio Ram Sukh Rao gives the antecedents of Diwan Hamir Singh and also refers to his death.

² Diwan Hamir Singh is said to have been spending beyond his means. He also saved money which would not have been possible but for his dishonesty in money matters: Elsewhere, in fact, the author refers to the embezzlement of funds by the *dīwān*: see f. 132a-b, above.

³ It is likely that Ram Sukh Rao is correct about the date of the *dīwān's* death, and in that case, his sequence of events during the year 1809 would perhaps be faulty, particularly the Multan expedition which should have been given after this.

⁴ It may be noted that the widow of the *dīwān* was not only allowed to retain the goods and valuables belonging to her husband, but also his *jāgīr*, presumably on the same conditions of service also. Although uncommon, this special consideration was perhaps shown because of the relationship of the deceased to the chief.

⁵ The context also suggests that Fateh Singh's refusal to take any thing from the property of the *dīwān* who made all this money in the service of the Ahluwalias and had died issueless, was commented upon by Fateh Singh's courtiers as something exceptional.

ਭਾਨ ਕੁਮਾਰ ਪਦ ਪੰਕਜ ਰਜ ਭਜਹੁ ਜਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਭਗਤ ਜਨੋ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਕੁਮਾਰ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ
ਕੀ ਰਜ ਕੋ ਭਜਨ ਕਰੋ ॥ ਕੈਸੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਸਿਵਬ੍ਰਹਮਾ ਬੁਧਮਾਨਾ ਨੂੰ ਭੀ ਅਲਖ ਹੈ ॥ ਕਯਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਯਾ
ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਬਸ ਕਰਨ ਕਾ ਚੂਰਨ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰ ਦਲਬਲਖੰਡਨ
ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲਾ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਅਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ
ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ
ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕੇ ਹੰਗਾਮਾ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਪੰਚਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੫ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥
ਤਬ ਸੇਵਾ ਬਾਛਾ ਹਰੀ ਦੇਹ ਨਿਵਾਚਿਰ ਪਾਇ ॥ ਚਹੁਨ ਅਯੁਤ ਭਵਆਨ ਕੋ ਪਿਯੂਖ ਹਿਤ ਬਿਖ ਖਾਇ ॥
ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਮੰਗਲ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੂ ਸੋ ਬਚਨ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਹੈ ॥
ਹੇ ਨਾਥ ਤੁਮਾਰੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਮੈਂ ਮੇਰੀ ਚਾਹਨਾ ਬਧੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸੇਵਾ ਤੁਮ ਦੇਵੋ ॥ ਅਥਵਾ ਨਾ ਦੇਵੋ ॥ ਅਥਵਾ
ਚਿਰ ਪਾਇ ਕੇ ਦੇਵੋ ॥ ਔਰ ਕੋ ਤਾਂ ਦਸ ਹਜਾਰ ਜਨਮ ਮੈਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੋਗਾ ॥ ਕਯੋ ਕੌਨ ਪਿਯੂਖ ਕੇ ਵਾਸਤੇ
ਬਿਖ ਕੋ ਖਾਵੇ ॥ ਅਥ ਆਈਨ ਬਰਨਨ ॥ ² ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚਰਨਕਮਲੇ ਭਯੋਨਮ: ॥ ³ ਦੋਹਰਾ ॥ (f. 164a)
ਤਨ ਤੜ ਨਵਘਨ ਸਮ ਰੁਚਿਰ ਸਿਰਸਾਰੀ ਪਰ ਮੋਰ ॥ ਬਿਹਰਤ ਰਵਿਜਾਤਟ ਬਿਮਲ ਜੈ ਜੈ ਜੁਗਲ ਕਿਸੋਰ ॥
ਬਾਰਤਾ ॥ ਤੜ ਕਯਾ ਬੀਜੁਰੀ ॥ ਸੀਸ ਪੈ ਸ੍ਰੀ ਲਾਡੁਲੀ ਜੀ ਕੇ ਸਾਰੀ ਹੈ ਲਾਲ ਜੀ ਕੇ ਮੋਰ ਕੇ ਪਰ ਹੈ
ਨਿਰਮਲ ਸ੍ਰੀ ਜਮਨਾ ਜੀ ਕੇ ਤਟ ਮੈਂ ਬਿਹਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਰਹੇ ਹੈ ॥ ਸਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ
ਅਠਵੰਜਵੇ ਮੈਂ ॥ ੧੮੫੮ ॥ ⁴ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲੋਂ ਕਾ ਸੁਮਰਣ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਰੈਯਤ ਕੀ
ਅਵਾਦੀ ਮਨ ਮੈਂ ਰਾਖ ਕੇ ਨੀਤ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਕੇ ਕਾਜ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਾਲਕ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਹੀ
ਮਨੁ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ ਕੇ ਹੀ ਪਰਾਯਣ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਹਾਨ ਕੇ ਕਾਰਖਾਨੇਆਂ
ਕੇ ਕਾਰਜੋਂ ਮੈਂ ਭੀ ਸੌਂਕ ਕੋ ਰਾਖਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਇਸ ਰਾਜ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਜੀ ਕੀ ਸੌਂਪੀ ਹੁਈ ਸੇਵਾ
ਜਾਣਕੇ ॥ ਨਿਬਾਹਨ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ⁵ ਤਹਾਂ ਭੀ ਮਨ ਤੋ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੀ ਨਵਧਾ ਭਗਤ ਕੇ ਸੁਧਾਰ

¹ Chapter Twenty-five, or Chapter Six of Section Three, ends here.

² Ram Sukh Rao stops his narrative of political history at this point and switches over to what is termed as the *a'in* which in fact, includes the description not only of the administration of the Ahluwalia chief, but also of his daily routine and various interests, such as music, riding and hunting. It may also be mentioned that these five chapters are a part of Section Two which was originally intended to be given earlier, along with the other two chapters of the same section, given on ff. 83 a - 100 b, above. Section Three, as well as the political history is resumed on f. 237 a, below.

³ However, before he actually comes to the administration and other aspects related to Fateh Singh, Ram Sukh Rao dwells at length on the praise of Krishna and Radha. In fact, nearly the whole of Chapter Twenty-six (ff. 163b-170a) is given to this.

⁴ In his account of Fateh Singh's administration, Ram Sukh Rao traces it from the year of his accession which was Sammat 1858 (A.D. 1801).

⁵ Fateh Singh is said to have regarded his rule as a 'Trust from God'.

ਸਮੇ ਮਾਨਿੰਦ ਮੀਨ ਕੀ ਲੀਨ ਕੀਏ ਰਾਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਨਵਧਾ ਭਗਤੀ ¹ ਕਬਿੱਤ ॥ ਅਰਚਨ ਕਿਯੇ ਤੇ ਭਏ ਮਹਾਂ ਮਤਿ ਅਰਚਨੀਯ ਬੰਦਨ ਕੀਏ ਤੇ ਬੰਦਨੀਯ ਦਰਸਾਯੇ ਹੈ ॥ ਬਰਨੇ ਬਰਣ ਬਰਣੀਯ ਸੇਵਾ ਸੇਵਾਨੀਯ ਨਾਮ ਜਾਪੇ ਨਾਮੀ ਨਾਕਧਾਮੀ ਸਰਨਾਯੇ ਹੈਂ ॥ ਧਯਾਨ ਤੇ ਅਮਰ ਸੰਤ ਮਾਨ ਤੇ ਅਮਦ ਗਹੇ ਗਯਾਨ ਬ੍ਰਹਮ ਬੇਤਾਬ ਜਦ ਹੇ ਸੁਧ ਗਾਏ ਹੈਂ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਮਨਬਾਨੀ ਰੁਚਿਮਾਨੀ ਬ੍ਰਿਜਦਾਨੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਬ੍ਰਿਜਰਾਨੀ ਜੁਤ ਪਾਏ ਹੈਂ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪੂਜਨ ਜੋ ਭਗਤ ਹੈ ਤਾਂ ਕੇ ਕਰੇ ਤੇ ਬਡੀ ਬੁੱਧਵਾਰੇ ਪੂਜਨੇ ਕੇ ਜੋਗ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਬੰਦਨ ਜੋ ਭਗਤ ਹੈਂ ਤਾਂ ਕੇ ਕਰਨੇ ਤੇ ॥ ਬੰਦਨਾ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਉਸਤਤਿ ਕੇ ਕਰਨੇ ਤੇ ਉਸਤਤਿ ਜੋਗ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ੩ ॥ ਸੇਵਾ ਕਰਨੇ ਤੇ ਸੇਵਾਨ ਜੋਗ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ੪ ॥ ਨਾਮ ਜੋ ਹੈ ਮਹਾਂ ਮੰਤ੍ਰ ਤਾਂ ਕੇ ਜਪਨ ਤੇ ਨਾਮਵਾਰੇ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ੫ ॥ ਜੋਨਸੇ ਸਰਨ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਕਯਾ ਅਪਨਾ ਆਪ ਜਿਨੋ ਸਮਰਪਨ ਕੀਯਾ ਹੈ ॥ (f. 164 b) ਤੇ ਸਵਰਗਬਾਸੀ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ੬ ॥ ਧਯਾਨ ਤੇ ਅਮਰ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ੭ ॥ ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਮਾਨ ਕਰਨੇ ਤੇ ਅਮਦ ਕੋ ਗ੍ਰਹਨ ਕੀਯਾ ਹੈ ॥ ਗਯਾਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜਾਨਨੇ ਵਾਰੇ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ੮ ॥ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਏਨਾ ਨਵ ਭਗਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਮਨ ਬਚਨ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੂ ਮੈਂ ਚਾਹਨਾ ਮਾਨੀ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਪਾਯੇ ਹੈਂ ॥ ਕਯਾ ਦ੍ਰਿੜ ਧਯਾਨ ਧਾਰਨ ਕੀਯੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹੀਯੇ ਰੂਪੀ ਅਸਮਾਨ ਦਰਮਯਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਏਹ ਨਾਮ ਸਮਾਨ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਕੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕੀਯਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਜੋ ਪਰਾਗ ਹੈ ॥ ਜਿਨੋ ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਰੁਚਿ ਸੋਈ ਸੁਗੰਧ ਹੈ ਪੁੰਨਰੂਪੀ ਜੋ ਉਜਲ ਸਿਵ ਜੀ ਕੇ ਸਰੀਰ ਕੀ ਮਾਨੋ ਬਿਭੂਤ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਪਰਾਗ ਕਾ ਤਿਲਕ ਮਸਤਕ ਪੈ ਕੀਯੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਚਰਣੋਂ ਕੇ ਨਖਰੂਪੀ ਮਣੀਆਂ ਕੀ ਜੋਤ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕੋ ਹੀਯੇ ਮੈਂ ਸੁਮਰਨ ਸੈਂ ਬਘਾਵਤ ਹੈਂ ॥ ਕੋਟ ਕਾਮ ਸਮ ਅਭਰਾਮ ਜੋ ਸੁੰਦਰ ਸਯਾਮ ਸਰੂਪ ਕਾ ਅੰਜਨ ਨੈਨੋ ਮੈਂ ਰੰਜਿਤ ਕੀਏ ਰਾਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬੀਜੁਰੀ ਅਰੁ ਨਵੀਨ ਮੇਘੋਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਮਾਧਵ ਜੀ ਕੀ ਸੋਭਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਾਤ੍ਰਕ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਲੋਚਨ ਲਗਾਏ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸਰਸਰਤਾ ਸਮਾਨ ਔਰ ਦੇਵਨ ਕੇ ਧਯਾਨ ਤਜ ਕੇ ॥ ਸਵਾਤੀਨ ਛੱਤ੍ਰ ਕੇ ਨੀਰ ਸਮਾਨ ਅਨੂਪ ਰੂਪ ਕੋ ਪਾਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਪਨੇ ਮਨਰੂਪੀ ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਪੈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਸਨੀਯ ਜਸਰੂਪੀ ਹੰਸ ਕੋ ਸਦਾ ਰਮਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ² ਅਰੁ ਜਿਨਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾਰਮਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਸਰਣ ਕੋ ਹੀ ਸਰਬਸਵ ਜਾਨਯਾ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਹੀ ਕਾ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਰੋਸਾ ਰਾਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪ੍ਰਯੋਗ ॥ ਪਾਠ ॥ ਹੋਮ ॥ ਬ੍ਰਹਮਭੋਜ ॥ ਦਾਨ ॥ ਧਯਾਨ ॥ ਹੋਤਜਨਾ ਕਾ ਮਾਨ ॥ ³ ਇਤਯਾਦਿ ਸਭ ਸੁਭ ਕਾਰਜੋਂ ਕਾ ਫਲ ਸ੍ਰੀ ਜੁਗਲ ਕਿਸੇਰ ਜੀ ਕੀ ਭਗਤ ਹੀ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਮਨ ਬਚਨ ਕਰਮ ਕਰ ਕੇ ਬਿਨਾ ਆਸਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੇ ਦਾਸਾਨ ਦਾਸ ਹੁਏ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਸ੍ਰੀ (f. 165 a) ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੇ ਗੌਰ ਸਯਾਮ ਰੰਗ ਮੈਂ ਰੰਗੇ ਹੁਏ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜਨੀਤ ਮੈਂ ਪਰਮ ਸਾਵਧਾਨ ਹੁਏ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਗੁਨਧੀਰਜ ਬਲ ਆਦਿ ਕੀ ਬਾਤ ਬਨੇ ॥ ਸੋ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕਰੀ ਹੈ ਐਸੇ ਨਿਸਚੇ ਕਰ ਸਮਝਣਾ ॥ ਫੇਰ ਜਾਤ ਪਾਤ ਬਲਬਡਯਾਈ ਧਨ ਚਤੁਰਾਈ ਰਾਜ ਕੇ ਅਨੇਕ ਸਾਜ ਇਨ ਮੈਂ ਮਨ ਸੋ ਨਾ ਲੀਨ ਹੁਏ ਹੁਏ ॥

¹ *Navadha bhakti* denotes the nine ways of devotion. Incidentally, it may also be mentioned that in the following pages, the author's vocabulary becomes almost entirely Sanskrit oriented.

² Fateh Singh is said to be a devotee exclusively of Krishna and Radha.

³ According to Ram Sukh Rao, Fateh Singh followed the norms laid down by the *brāhmins* particularly in his daily usage, worship, charities, observance or rituals and devotion to the *sants*.

ਸ੍ਰੀ ਜੁਗਲ ਕਿਸੋਰ ਜੀ ਕੀ ਜੋ ਮਾਨਿੰਦ ਨਿਰਮਲ ਨੀਰ ਕੀ ਨਵੀਨ ਸੋਭਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਾਨ ਮੀਨ ਕੀ ਲੀਨ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਆਜੁਜ ਸੁਨਨਾ ਤਿਸ ਕੋ ਨਗਦੀ ਭੋਜਨ ਬਸਤ੍ਰ ਭੂਖਨ ਆਦਿ ਦੇਯ ਦੇਯ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਨਾ ॥ ਸਰਨ ਆਏ ਕੋ ਪ੍ਰਾਨ ਸਮਾਨ ਜਾਨਨਾ ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਕੇ ਗੁਨ ਅੰਗੁਨ ਨਾ ਗਿਨਨੇ ਸਭ ਸੇ ਪੂਜ ਪੂਜ ਕੇ ਅਸੀਰਬਾਦ ਲੈਨੇ ॥ ¹ ਐਸੇ ਪਰਮ ਭਗਤ ਰਾਜਨੀਤ ਅਰੁ ਧਰਮ ਕੀ ਧੁਜਾ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਗੁਨਾ ਕਾ ਕੋਨ ਕਬਿ ਹੈ ਜੋ ਬਖਾਨ ਕਰ ਸਕੇ ॥ ੧ ॥ ਪਰੁ ਅਪਨੀ ਜਬਾਨ ਕੇ ਜੇਬ ਦੇਨੇ ਵਾਸਤੇ ਬੁਧ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਛ ਕੁ ਨਿੱਤਨੇਮ ਬਯਾਨ ਕਰਤਾ ਹੋ ॥ ² ਜਬ ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹਤੀ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕੇ ਜਸ ਕੋ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਗਾਵਣੇ ਵਾਰੇ ਗਾਨ ਕਰਤੇ ॥ ਤਬ ਸੁਨਤੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਐਸੇ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਮਰਤੇ ਹੁਏ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਾਗੇ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਲੋਕਨ ਕੇ ਲਾਖ ਲਾਖ ਤਰਾ ਕੇ ਅਭਿਲਾਖ ਜਾਗ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਨਿਤਨੇਮ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਜੁ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੋ ਸੁਮਰਣ ਕਰਤੇ ਹੁਯੇ ਜਬ ਪ੍ਰਾਤ ਹੋਣ ਲਾਗੀ ॥ ਤਬ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਜਲ ਸੋ ਸਨਾਨ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਪਰਮ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਜੁਗਲ ਕਿਸੋਰ ਜੀ ਕਾ ਇਸਟ ਮੰਤ੍ਰ ਤਿਸ ਕਾ ਏਕ ਮਨ ਹੋ ਕੇ ਜਪ ਕੀਯਾ ॥ ਫੇਰ ਧਯਾਨ ਧਾਰਨ ਕੀਯਾ ਰਤਨ ਜਟਤ ਜੋ ਸੁੰਦਰ ਨਿਕੁੰਜ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਬਿੰਦਾਬਨ ਮੈਂ ਮੰਦਰ ਮੈਂ ਕੰਚਨ ਕੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਪੈ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈਂ ॥ ਬਾਮ ਅੰਗ ਮੈਂ ਜਿਨਕੇ ਛਬਿ ਕੀ ਨਿਧਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ³ ਜਿਨਕੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਮੈਂ ਸੋਭਾ ਕੇ ਸਾਗਰ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਕੋਨ ਕਬਿ ਹੈ ਜੋ (f. 165 b) ਉਪਮਾ ਕਹ ਸਕੇ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਤੇਈ ਹੈ ॥ ਬੀਜੁਰੀ ਸਮ ਗੋਰ ਤਨੁ ਹੈ ॥ ਸੀਸ ਪੈ ਸੀਸ ਫੂਲ ਕੈਸੇ ਸੋਭਤ ਹੈਂ ॥ ਮਾਨੋ ਨਾਗ ਨੇ ਸੁਹਾਗ ਕੋ ਛੰਤ੍ਰ ਤਾਨ ਰਾਖਯੋ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਮਦਨਮੋਹਨ ਜੀ ਮੋਹਨੇਵਾਰੀ ਅਲਬੇਲੀ ਅਲਕ ਕੈਸੀ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋ ਪਾਨ ਕਰਨ ਕੋ ਨਾਗਨੀ ਆਈ ਹੈ ॥ ਕੁਟਲ ਭ੍ਰਿਕੁਟ ਕੈਸੀ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਕਾਮ ਕੇ ਧਨੁਖ ਹੈ ॥ ਨੈਨਨ ਕੇ ਸਮੀਪ ਬੇਸਰ ਕੋ ਮੋਤੀ ਮਨ ਕੋ ਮੋਹਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕਾਨਨ ਮੈਂ ਜੋ ਭੂਖਨ ਦਮਕਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਕਾਮ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰ ਚੜਾਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਅਧਰੋਂ ਮੈਂ ਦਸਨੋ ਕੀ ਪਾਂਤ ਕੈਸੀ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਮੂੰਗੇਆਂ ਕੇ ਡੱਬੇ ॥ ਮੈਂ ਹੀਰੇ ਧਰੇ ਹੈਂ ॥ ਅਥਵਾ ਕਮਲ ਮੈਂ ਕੁੰਦਕਲੀ ਹੈ ॥ ਸਰੀਰ ਪੈ ਸਯਾਮ ਜੋ ਕੰਚੁ ਕੀ ਸਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰਤਨ ਲਗਯੋ ਹੈ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਭਵਨ ਮੈਂ ਦੀਪਕ ਕੇ ਉਦੇ ਹੁਏ ਤੇ ॥ ਅੰਧਕਾਰ ਸਕੁਚੁ ਕੇ ਸਰਨ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਭੂਖਨੋ ਕੇ ਸਹਿਤ ਜੋ ਮ੍ਰਿਨਾਲ ਸੀ ਭੁਜਾ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਕਮਲ ਨੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਯਾ ਹੈ ॥ ਕੇਹਰ ਸੀ ਕਟ ਹੈ ॥ ਕਮਲ ਸੇ ਸੁੰਦਰ ਚਰਨ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਸਭ ਦੇਵਾਂਗਨਾ ਅਰੁ ਦੇਵਤਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿਵ ਜੀ ਆਦਿ ਬੰਦਨਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੁ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮੁਕਟ ਮਾਥੇ ਪਰ ਮੋਹਤ ਹੈ ॥ ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਕਰੋਰ ਧਨੁਖ ਕੀ ਸੋਭਾ ਜਾ ਕੀ ਝਲਕ ਪੈ ਬਾਗ ਡਾਰੀਏ ਅਰੁ ਬਲਵਾਰੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਬਨਵਾਰੀ ਜੁ ਕੋ ਅਲਕ ਛੁਟੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਸੋਭਾ ਪੈ ਸਰਕਾਰ ਤਨ ਮਨ ਕੋ ਵਾਰਤ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਬਦਨ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋ ਤਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਪੈ ਪਾਨ ਕਰਨ ਕੋ ਭਵਰ ਆਵਤ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੀ ਰਖਵਾਰੀ ਕਰਣਹਾਰੀ ਜੋ ਦੋਇ ਭ੍ਰਿਕੁਟੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਥਵਾ ਆਕਾਸ ਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਨਾਗਨੀ ਆਵਤ ਹੈ ॥ ਕਮਲ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕੋ ॥ ਅਥਵਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਕੋ ਰਾਹੁ ਨੇ ਆਇ ਘੋਰਯਾ ਸੀ ॥ ਸੋ

¹ Fateh Singh is said have followed the traditional ideal of the uninvolved pursuit of the kingly duties.

² Fateh Singh is also presented as patron particularly of the *brāhmans*.

³ In the following few lines, there is a brief reference to Fateh Singh's daily routine which is given in the next chapter.

⁴ The following folios upto 168a are given to a variegated description and praise of Krishna.

Ram Sukh Rao emphasises the importance of the Nam (Name) of Krishna.

ਸਿੰਧੂਰ ਕੀ ਬਿੰਦੁ ਜੋ ਸੂਰਜ ਤਾਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪਾਯੇ ਕੇ ਦੋਉ ਓਰ ਤੇ ਦੂਰ ਬਿਡਾਰ ਦਿਓ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਨੈਨਨ ਕੇ
 ਬੀਚ ਮੈਂ ਨਾਸਕਾ ਕੈਸੀ ਹੈ ਮਾਨੋ ਖੰਜਨ ਕੇ ਸੰਗ ਮਿਲਕੇ ਤੋਤਾ ਬੈਠਯਾ ਹੈ ॥ ਨੈਨ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ਮਾਨੋ ਖੰਜਨ ਉਪਰ (f. 166a)
 ਧਨੁਖ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਡਰ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਉਡ ਨਹੀਂ ਸਕਤੇ ॥ ਨਾਸਕਾ ਕੇ ਤਰੇ ਅਧਰਨ ਕੀ ਰਸ ਭਰੀ ਕੈਸੀ ਸੋਭਾ ਹੈ ॥
 ਮਾਨੋ ਤੋਤਾ ਬਿੰਬਾ ਫਲ ਤਾਕਤਾ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਭ੍ਰਿਕੁਟੀ ਰੂਪ ਧਨੁਖੋ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰਤਾ ਹੈ ॥ ਕਾਨੋ ਮੈਂ ਮਕਰਾਕ੍ਰਿਤ
 ਕੁੰਡਲੋ ਕੀ ਕਿਰਣੋ ਕੀ ਕੈਸੀ ਸੋਭਾ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਕਾਮ ਛਿਪਤਾ ਫਿਰਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਧਰਨ ਕੀ ਅਰੁਣਤਾ ਕੈਸੀ ਹੈ ॥
 ਮਾਨੋ ਪ੍ਰਾਤ ਕੀ ਸਯਾਮ ਘਟਾ ਮੈਂ ਅਰੁਣ ਉਦੇ ਭਯੋ ਹੈ ॥ ਨੰਦ ਨੰਦਨ ਜੀ ਕੇ ਮੰਦ ਮੰਦ ਮੁਸਕਾਵਤੇ ਹੁਏ ਕੈਸੀ ਸੋਭਾ
 ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਲਾਲਮਣੀਆਂ ਸੋਖਚਤ ਹੀਰਿਆਂ ਕੇ ਕਨਕੇ ਹੈ ਮੂੰਗੋਯੋਂ ਕੀ ਪਾਂਤ ਮੈਂ ॥ ਹਿਯੇ ਮੈਂ ਬਿਸਾਸ ਮੋਤੀਅਨ
 ਕੀ ਮਾਲਾ ਕੈਸੀ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਗਿਰਤੇ ਗੰਗਾ ਆਵਤ ਹੈ ॥ ਬਿਸਾਲ ਭੁਜਦੰਡ ਸੋਈ ਜਿਸ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਭ੍ਰਿਗੁ
 ਮੁਨੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕੀ ਰੇਖਾ ਸੋਈ ਭਮਰੀ ਹੈ ॥ ਹਿੰਦੈ ਮੈਂ ਚਿਤ੍ਰਤ ਜੋ ਚੰਦਨ ਸੋਈ ਤਰੰਗਾਂ ਹੈਂ ॥ ਸੁੰਦਰ ਜੋ
 ਜਗਯੋ ਪਵੀਤ ਸੋਈ ਜਲ ਕੀ ਧਾਰਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਚਰਣ ਸੁੰਦਰ ਕਮਲ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਬਿਧਿ ਸੰਕਰ
 ਮੁਨਿ ਸਦਾ ਧਯਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਸੋਭਾ ਕੇ ਸਾਗਰ ਸ੍ਰੀ ਨਦ ਨਾਗਰ ਜੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਧਯਾਨ ਮੈਂ ਸੇਵਕ
 ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਾਨਿੰਦ ਮੀਨ ਕੀ ਲੀਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਥ ਸੋਭਾ ਬਰਨਨ ਛਪੈ ॥ ਗੁਣ ਗੰਭੀਰ ਪਟਪੀਤ ਲਹਰ
 ਤਟ ਬਿਲਸਤ ਆਭ ॥ ਅੰਗ ਤ੍ਰਿਭੰਗ ਸੁਭਾਵ ਭੰਵਰ ਕੁੰਡਲ ਮਕਰਾਭ ॥ ਭੁਜ ਭੁਜੰਗ ਦ੍ਰਿਗਮੀਨ ਮਾਲਸੁਰ
 ਸਰੀਦੁਧਾਰੀ ॥ ਨਗ ਭੁਖਨ ਅੰਗ ਅੰਗ ਮੁਕਟ ਮਣਗਣ ਗਚਕਾਰੀ ॥ ਮਨ ਕੀਨ ਮਥ ਪ੍ਰਗਟ ਸ੍ਰੀ ਸੁਧਾ ਤਹਾਂ
 ਮ੍ਰਿਗੋਸ ਮਗਨ ਸਦਾ ॥ ਨਟ ਨਾਗਰ ਗੁਣ ਆਗਰ ਬਿਮਲ ਛਬਿ ਸਾਗਰ ਸਭ ਸੁਖਪ੍ਰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਗੁਣ ਸੋਈ ਗੰਭੀਰਤਾ ਹੈ ॥ ਪੀਤ ਬਸਤ੍ਰ ਸੋਈ ਲਹਰਾ ਹੈ ॥ ਕਿਨਾਰੇ ਪੈ ਬਿਲਾਸ ਕਰਨ ਵਾਰੀ
 ਸੋਭਾ ਹੈ ॥ ਅੰਗਾਂ ਬਿਖੇ ਜੋ ਤੀਨ ਬਲ ਪਾਯ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਭਾਵ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਭਵਰੀ ਹੈ ॥
 ਕੁੰਡਲ ਸੋਈ ਮਕਰ ਹੈ ॥ ਭੁਜਾ ਸਰਪ ਹੈ ॥ ਨੇਤ੍ਰ ਮੀਨ ਹੈਂ ॥ ਮੋਤੀਅਨ ਕੀ (f. 166 b) ਮਾਲਾ ਸੋਈ
 ਦੋ ਧਾਰ ਕੀ ਗੰਗਾ ਹੈ ॥ ਅੰਗ ਅੰਗ ਮੈਂ ਜੋ ਰਤਨਾ ਕੇ ਭੂਖਣ ਅਰੁ ਮਣੀਆਂ ਸੋ ਜਟਤ ਮੁਕਟ ਇਨ ਕੀ
 ਸੋਭਾ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਮਥ ਕੇ ਲੱਛਮੀ ਅਰੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਿਕਾਰੇ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਗੁਣਾ ਕੇ ਘਰ ਸੋਭਾ ਕੇ
 ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਸਭ ਸੁਖ ਕੇ ਦੇਨ ਵਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੂ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਮੈਂ ਸਦਾ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਮਨ ਮਗਨ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥
 ਛਪੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚਰਨ ਨਖ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰ ਬਿਧਿ ਸਿਵਗੁਨ ਗਾਵਤ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚਰਨ ਨਖ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰ ਮੁਖ
 ਬਿਜਤਿਯ ਧਯਾਵਤ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚਰਨ ਨਖਇੰਦ੍ਰ ਮੁਨਿੰਦ ਫਨਿੰਦ੍ਰ ਹਿਲਾਵਤ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚਰਨ ਨਖਇੰਦ੍ਰ
 ਇੰਦ੍ਰਾ ਹਿੰਦੇ ਲਗਾਵਤ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚਰਨ ਨਖਇੰਦ੍ਰ ਜੋ ਅਖਲ ਖਲਨ ਸੁ ਭਗਤ ਪ੍ਰਦਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ
 ਚਰਨ ਨਖਇੰਦ੍ਰ ਤੇ ਬਸੋ ਮ੍ਰਿਗੋਂਦ੍ਰ ਹਿਯੇ ਸਦਾ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਐਸੇ ਬਿਨੇ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਰਾਰਿ ਜੀ ਕੀ
 ਸੁੰਦਰ ਛਬਿ ਪੈ ਬਲਹਾਰ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਛਪੈ ॥ ਬਲਹਾਰ ਘਨ ਸਯਾਮ ਤਾਮਰਸ ਦਾਮ ਬਾਮ ਤਨ ॥
 ਬਲਹਾਰੀ ਘਨ ਸਯਾਮ ਮੁਕਟ ਕਰ ਕੁਟਲ ਭਾਲ ਬਨ ॥ ਬਲਹਾਰੀ ਘਨਸਯਾਮ ਕਮਲ ਲੋਚਨ ਕੁੰਡਲ ਬਰ ॥
 ਬਲਹਾਰੀ ਘਨ ਸਯਾਮ ਹਸਨ ਸੁ ਦਸਨ ਬਿੰਬਾਧਰ ॥ ਬਲਹਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਬਨਮਾਲ ਪੈ ਪੀਤਾਂਬਰ ਮੁਨਿ ਮਨ ਹਰਨ ॥
 ਬਲਹਾਰੀ ਬਨਵਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜਨ ਭੁਵ ਸਰਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਾਮਰਸ ਕਯਾ ਕਮ ਲੋਕੀਂ
 ਪੰਗਤ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਸੁੰਦਰ ਸਰੀਰ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਪੈ ਬਲਹਾਰੀ ਜਾਂਉ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਧਯਾਨ ਮੈਂ ਮਗਨ
 ਹੁਏ ਧਰਮ ਆਨੰਦ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ ॥ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ ॥ ਧਯਾਨ ਮੈਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸੋ ਪ੍ਰਣਾਮ
 ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਹੇ ਸੇਵਕਾ ਕੇ ਕਾਮਯੋਨੁ ॥ ਹੇ ਦਯਾ ਸਾਗਰ ॥ ਹੇ ਪਤਤ ਉਧਾਰਨ
 ਹੇ ਅਸਰਨ ਸਰਨ ॥ ਮੈ ਪਾਪੀਆਂ ਕਾ ਰਾਜ ਆਪ ਕੀ ਸਰਨ ਹੋ ॥ ਆਪ ਪਰਮ ਉਦਾਰ ਹੋ ॥ ਬ੍ਰਹਮ ਸਿਵ
 ਬਿਸੁਨ ਜਿਨ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲ ਕੀ ਰੇਣੁ ਕੋ ਬੰਦਤ ਹੈ ॥ ਸੋ ਰਜ ਸੇਵਤੇ ਹੁਏ ਸਭਨਾ ਕੋ ਸੁਖਦਾਯਕ ਹੈ ॥ (f. 167 a)
 ਹੇ ਜਗਤ ਨਾਯਕ ਮੋ ਪੈ ਦਯਾਲ ਹੋ ਕੇ ਏਹ ਬਰ ਦੀਜਯੇ ॥ ਜੋ ਸਰੂਪ ਸਿਵ ਜੀ ਕੇ ਮਨਰੂਪੀ
 ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ ਮੈਂ ਹੰਸ ਕੈਸੇ ਸੋਹਤ ਹੈਂ ॥ ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਮੁਨਿਰਿਖ ਦੇਵਤਾ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜਿਸ

ਕੀ ਸਗੁਨ ਅਰੁ ਨਿਰਗੁਣ ਕਰਕੇ ਬੇਦ ਉਸਤਤ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਸਦਾ ਲੀਨ ਰਹੇ ॥ ਬਿਖਯੋ ਮੈਂ ਲੀਨ ਨਾ ਹੋਇ ॥ ਐਸੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਆਪ ਕੇ ਨਿਜ ਭਗਤ ਜਿਸ ਸੁਖ ਕੋ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸੋ ਸੁਖ ਸੁਭਗਤ ਭਗਤ ਰਤਿ ਰਹਨ ਬਿਬੇਕ ਬਿਰਾਗ ॥ ਨਿਜ ਪਦ ਪਦਮ ਪਰਾਗ ਮੈਂ ਅਧਕ ਅਧਕ ਅਨੁਰਾਗ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸੋਈ ਸੁਖ ॥ ਸੋਈ ਭੁਗਤ ॥ ਸੋਈ ਭਗਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਤ ॥ ਰਹਨ ॥ ਬਿਚਾਰ ॥ ਬਿਰਾਗ ॥ ਸੋਈ ਅਪਨੇ ਚਰਨ ਕਮਲੋਂ ਮੈਂ ਅਧਕ ਤੇ ਅਧਕ ਅਨੁਰਾਗ ॥ ਮੈਂ ਕੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਦੀਜਿਏ ॥ ਐਸੇ ਬਰ ਮਾਂਗ ਕੇ ਫੇਰ ਕੋਈ ਕੋਈ ਤਰਕ ਕੇ ਬਚਨਾ ਕੀ ਕਬਿਤਾ ਆਪ ਬਨਾਯ ਕੇ ਭੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਛਪੈ ॥ ਪਤਤ ਨ੍ਰਿਪਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰਤਖ ਪਤਤ ਪਾਵਨ ਕਿਮਿ ਨਾਮੀ ॥ ਅਜਾ ਮੇਲ ਗਜ ਸਮਨ ਨਿਠੁਰ ਮੋ ਤੇ ਕਤ ਸਵਾਮੀ ॥ ਉਘਰ ਕਹੋ ਬਿਨ ਬਿਰਦ ਕਰੋ ਕੈ ਤਰੋ ਮੁਰਾਰੀ ॥ ਜੋ ਮੋ ਮੈਂ ਕਛੁ ਭਰਮ ਕਹੋ ਤੋ ਬਹੁਰ ਸੁਧਾਰੀ ॥ ਕਤ ਬਿਰਦ ਨਸਾਵਤ ਸੁਮਤ ਹਰਿ ਨਾਮ ਲਹਯੋ ਹੀਰਾ ਭਰਨ ॥ ਅਬ ਲੈ ਕਰ ਬੀਰਾ ਹੀ ਉਠੋ ਮ੍ਰਿਗ ਪਤਿ ਕ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿੜ ਪੁਨ ਸਰਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਨਾਥ ਮੈ ਤਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਕਾ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਤੱਛ ਹੋ ॥ ਮੇਰੇ ਤਾਰੇ ਬਿਨਾ ਆਪ ਨਾਮੀ ਪਤਤਪਾਵਨ ਕੈਸੇ ਕਹਾਵੋਗੇ ॥ ਮੈਂ ਕਯਾ ਅਜਾਮੇਲ ਅਰੁ ਗਜ ਸਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ॥ ਮੋ ਤੇ ਨਿਠੁਰ ਕਯੋ ਹੋਤੇ ਹੋ ॥ ਮੈ ਉਘਰ ਕਰ ਕੇ ਆਜ ਕਹਤ ਹੋ ॥ ਯਾ ਤਾਂ ਬਿਨਾ ਬਿਰਦ ਕੇ ਆਪ ਕੋ ਕਰੋਗਾ ॥ ਯਾਂ ਤਰੋਗਾ ॥ ਜੋ ਕੁਛ ਮੇਰੇ ਮੈਂ ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਭਰਮ ਹੋਵੇ ਜੋ ਥੋਰੇ ਕਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਤੋ ਸੁਧਾਰ ਕੇ ਕਰੋ ॥ ਹੇ ਸ੍ਰੇਸਟ ਬੁਧਵਾਰੇ ॥ ਆਪ ਨੇ ਬਿਰਦ ਕੇ ਕਯੋਂ ਨਸਾਵਤੇ ਹੋ ॥ ਮੈ ਤਾਂ ਤੁਮਾਰਾ ਨਾਮ ਜੋ ਹੀਰਾ ਹੈ ਸੋ ਪਾਇਆ ਹੈ ॥ ਸੋ ਨਾਮ (f. 167b) ਕੈਸਾ ਹੈ ਪਾਲਨੇ ਵਾਰਾ ਹੈ ॥ ਅਬ ਹਾਥ ਮੈਂ ਬੀਰਾ ਲੈ ਕੇ ਉਠੋਗਾ ॥ ਕਯੋਂ ਤੁਮਾਰੇ ਪਤਤਵਾਨ ਬਿਰਦ ਕੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸਰਨ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਇਹ ਬਿਘ ਕਰਨ ਪ੍ਰਕਰਨ ਗਹਿ ਕਰਤ ਧਯਾਨ ਸਬ ਖਾਨ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜਸ ਨਿਤ ਬਢਤ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਨਿਧਾਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇੰਦ੍ਰੀਯਾਂ ਕੇ ਸੰਬੁਧਾਂ ਕੋ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਕੇ ਸਹਤ ਬਰਨਨ ਕੇ ਸੇਵਕ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਯਾਨ ਧਾਰਤੇ ਹੈਂ ਨਿਤਪ੍ਰਤ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਬਧਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਫਤਾਬ ਕੇ ਉਦੇ ਹੂਏ ਤੇ ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਨੀ ਜੀ ਕੇ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਗੋਪਾਲ ਜੀ ਕੇ ਸਹੱਸ੍ਰ ਨਾਮ ਕਾ ਪਾਠ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਹੈਂ ਅਰੁ ਮਨ ਭਾਵਨ ਮਨੋਰਥਾਂ ਕੇ ਦੇਨੇ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਿਘਟਤ ਕਲਕਲ ਮਲ ਸਕਲ ਪ੍ਰਗਟਤ ਆਨੰਦ ਭੂਰ ॥ ਮਹਾ ਮਹਾਤਮ ਤੇਜ ਕੋ ਕਰਤ ਮਹਾਤਮ ਦੂਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਸ ਨਾਮ ਤੇ ਕਲਜੁਗ ਕੇ ਜੋ ਕਲਮਲ ਪਾਪ ਹੈਂ ਤੇ ਸਰਬ ਦੂਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਤੇਜ ਕੇ ਮਹਾ ਕਯਾ ਜੋ ਬਡੇ ਮਹਾਤਮ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਬਡੇ ਅੰਧਕਾਰ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਤ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਬ ਜਪ ਤਪ ਤੀਰਥ ਮਿਟੇ ਰਹੇ ਨ ਗੋਦਵਿਜ ਮਾਨ ॥ ਨਸ ਹੈ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਤਬ ਨਾਮ ਕਰੇ ਕਲਯਾਨ ॥ ੧ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਾਨ ਬਿਰੰਚ ਪੁਰਾਰਿ ਕੋ ਨਿਗਮਾ ਗਮ ਕੋ ਸਾਰ ॥ ਮੰਤ੍ਰ ਤੰਤ੍ਰ ਸਭ ਜੰਤ੍ਰ ਮਨ ਅਭਿਮਤਿ ਫਲ ਦਾਤਾਰ ॥ ੨ ॥ ਚਹੁ ਜੁਗ ਚਹੁ ਸ੍ਰੁਤ ਚਹੁ ਦਿਸਨ ਨਾਮ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਪਾਰ ॥ ਚਹੁ ਆਸ੍ਰਮ ਚਹੁ ਬਰਨ ਕੋ ਨਿਤ ਨਿਰਧਾਰ ਅਧਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਚਾਰਬੇਦ ॥ ਜਿਜੁਰ ॥ ਰਿਗੁ ॥ ਸਾਮ ॥ ਅਥਰਬਨ ॥ ਚਾਰ ਆਸ੍ਰਮ ॥ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ॥ ਗ੍ਰਹਸਥੀ ॥ ਬਾਲਬ੍ਰਸਥਾ ॥ ਸਨਯਾਸੀ ॥ ਚਾਰ ਬਰਨ ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ॥ ਛਤ੍ਰੀ ॥ ਬੈਸ ॥ ਸੂਦ੍ਰ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਕਾਹੂ ਕੋ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਯਹ ਨਾਮ ਕੋ ਅਧਾਰ ਹੈ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਪਯੋ ਨਾਮ ਸਗਲਾਨ ਧ੍ਰੁਵ ਪਾਯੋ ਅਚਲ ਨਿਵਾਸ ॥ ਬਾਲਮੀਕ ਕਬਿ ਪਰੀਤ ਜਪ ਭਏ ਸੁਧ ਅਨ ਆਸ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਹਰਿ ਭਜਤ ਰਾਕੇ ਕਹਤ ਯਾਂ (f. 168 a) ਡਰਸੋ ਅਘਨੀਚ ॥ ਮਿਲੇ ਮਕਾਰ ਕਹੇ ਅਧਰ ਤੋ ਜਰਹੈ ਉਰਬੀਚ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਬ ਯਹ ਮਾਨੁਖ ਰਾਮ ਐਸੇ ਉਚਾਰਨ ਕਹਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਰਾ ਕੇ ਕਹਤੇ ਈ ਕੰਪ ਕੇ ਨੀਚ ਜੋ ਪਾਪ ਹੈ ॥ ਸੋ ਭਾਗ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਯੋਂ ਜੋ ਯਹ

¹ In the following two folios, the author dwells particularly on the description and praise of Radha, the beloved of Krishna, because her worship was believed to facilitate attaining to Krishna.

ਮਕਾਨ ਕਹੇਗੇ ॥ ਤੇ ਅਧਰ ਮਿਲੇਂਗੇ ॥ ਹਮ ਹਿੰਦੇ ਬੀਚ ਹੀ ਜਲ ਜਾਂਵੇਗੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਿਬਸ ਜਪਤ ਜੇ
 ਨਾਮ ਕੇ ਬਸੀ ਕਰਤ ਸੁਖ ਬ੍ਰਾਤ ॥ ਸਾਦ ਰਜਪ ਜਗ ਜਲਧ ਕੇ ਗੋਪ ਦਸਮ ਤਰ ਜਾਤ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਯਹੀ ਜੋਗ ਜਪ ਤਪ ਯਹੀ ਯਹੀ ਜਨਯ ਬ੍ਰਤਨੇਮ ॥ ਅਟਨ ਸਕਲ ਤੀਰਥ ਯਹੀ ਨਾਮ ਰਟਨ ਨੇਮ ਪ੍ਰੇਮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਜਪਤ ਚਾਰ ਮੁਖ ਪੰਚ ਮੁਖ ਗਜ ਮੁਖ ਖਟ ਮੁਖ ਨਾਮ ॥ ਅੰਤ ਨ ਪਾਵਤ ਸਹਸ ਮੁਖ ਮੈਂ ਪਾਵਰ ਕਿਹ
 ਕਾਮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਐਸੇ ਸਹੱਸ ਨਾਮ ਕੇ ਉਚਾਰਨ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਨਵੀਨ ਸਤੋਤ੍ਰ ਪੜ ਕਰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਤੇ
 ਹੈਂ ॥ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੇਦ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗਾਧਯਾ ਨਮੋ ਦੇਵ ਰਾਧਾ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੂਜਯਾ ਨਮੋ ਹਰਨ
 ਬਾਧਾ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬੰਦਯਾ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਯਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੀਰਤੀ ਸੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਨੁਸਾਰੀ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਯਾ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈਂ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰਾਧਯਾ ਕਯਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਕਰ ਕੇ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨੇ
 ਜੋਗ ਜੋ ਤੁਮ ਹੋ ॥ ਤੁਮ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਹੇ ਰਾਧਾ ਦੇਵੀ ਤੁਮ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਕੇ ਪੂਜਾ
 ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਾਧਾ ਕੋ ਹਰਨੇ ਵਾਰੇ ਹੋ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਕਰਕੇ ਬੰਦਨਾ ਕਰਨੇ ਜੋਗੁ ਹੋ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
 ਦੇਵ ਜੀ ਕੀ ਪਯਾਰੀ ਹੋ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਬਿਖੇ ਜਸ ਵਾਰੇ ਹੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ॥ ਪੁਨਹ ॥
 ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਾਵਿ ਗਯ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਭਿਲਾਖੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵੀ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਾਖੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤਯਾ
 ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਭਾ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪਾ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਭਾਵਾ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੇ ਭਾਵ ਕੇ ਜਾਨਨੇ
 ਵਾਰੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਅਭਿਲਾਖ ਕਯਾ ਚਾਹਿਨਾ ਜਿਨ ਕੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਣੇ ਵਾਰੇ ॥ (f. 168 b)
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਬਦ ਕੇ ਕਥਨ ਵਾਰੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਭਗਤ ਜਿਨ ਕੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੇ ਸੇਵਾ ਰੂਪ ਹੋ ॥
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪ ਹੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਭਾਵ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ੨ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰਾਗੀ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਰਸੀ ॥
 ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੋ ਦਾਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਰਸੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਯਾਨਾ ਨਮੋ ਸ੍ਰੀ ਸਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੇ ਬਯਾਨਮੋ
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਰਾਗ ਸਨੇਹ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੇ ਦਰਸਨ
 ਕਰਨ ਵਾਰੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਅਨੰਦ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੇ ਸਪਰਸ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
 ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਧਯਾਨ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਸਕਯਾ ਲਛਮੀ ਕੀ ਸਵਾਮਨੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸੇਵਨੇ ਜੋਗ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜਿਨ ਕੀ ॥ ੩ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਯੁਗਤਾ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਾਮ ॥ ਨਮੋ
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਨੰਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਭਿਰਾਮਾ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਾਮਾ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਾਮਾ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਮਾ ਨੁ ਰਾਗ
 ਪ੍ਰਕਾਮਾ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੇ ਸੰਗ ਰਹਨੇ ਵਾਰੇ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਕਾਮਨਾ ਜਿਨ ਕੀ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ
 ਮੈਂ ਹੈ ਆਨੰਦ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕਰਕੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੋ ਹੈ ਤੇਜ ਜਿਨ ਮੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਮ ਮੈਂ ਹੈਂ
 ਅਨੁਰਾਗ ਕੀ ਬਿਸੇਖ ਕਾਮਨਾ ਜਿਨ ਕੀ ॥ ੪ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬਿਦਯਾ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬੰਸੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
 ਮਾਯਾ ਸੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪ੍ਰਸੰਸੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਯਾਤਾ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਕਤੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੋਤੀ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
 ਭਗਤੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਕੀ ਜੋ ਬਿਦਯਾ ਕਯਾ ਮਾਯਾ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੀ ਬੰਸੀ ਰੂਪ ਹੈ
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕਰਕੇ ਹੈ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਜਿਨ ਕੀ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਨੇ ਜੋ ਧਯਾਏ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੀ ਸਕਤ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
 ਜੂ ਕੀ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੀ ਭਗਤ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ੫ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੂਰਤੀ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਾਰੀ ॥ ਨਮੋ
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤਾ ਪਾਪਹਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਆਨੰਦਕਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਾਰਾਸ (f. 169 a)
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨੀ ਬਿਹਾਰੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੂਰਤ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਹੈ ਧਾਰਨ ਵਾਰੇ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੀ
 ਸ੍ਰੀ ਸੋਭਾ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੇ ਬਿਰਹ ਤਾਪ ਕੋ ਹਰਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਹੈ ਪਯਾਰੇ ਜਿਨਕੋ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੋ
 ਆਨੰਦ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਸਹਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੇ ਧਾਰਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੂ ਕੇ ਹੈ ਬਿਹਾਰ ਜਿਨ ਕੋ ॥

¹ The author resumes the praise of Krishna.

ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ਬਾਮਾਂਗ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਨੁਰੰਗੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ਬਸਯੰਕਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਸੰਗੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ
 ਸਰਬ ਸ੍ਰਵਦਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਰਕਤਾ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ਬਸਯਾਨ ਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ਸਕਤਾ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ
 ਕੇ ਬਾਮਾਂਗ ਬਿਖੇ ਰਹਨਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਅਨੁਰਾਗ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੋ ਬਸ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ
 ਹੈਂ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੇ ਸਰਬ ਸਵਦਨ ਵਾਰੇ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਮੈਂ ਸਨੇਹ ਵਾਰੇ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਹੈਂ ਬਸ ਜਿਨ ਕੋ ॥
 ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਮੈਂ ਆਸਕਤ ਹੈ ॥ ੭ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ਪਾਰਾਯਣਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਬੁੱਧੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ਕਾਂਤਾ
 ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ਸੁੱਧੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ਈਹਾ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ਬਿੱਧੀ ॥ ਨਮੋ ਕ੍ਰਿਸਨ ਭਗਤ ਪ੍ਰਦਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਸਿੱਧੀ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਪਾਰਾਯਣ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੀ ਬੁੱਧ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੀ ਪਯਾਰੀ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ
 ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਸੁੱਧਤਾ ਜਾਕੀ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਇਹਾ ਕਯਾ ਇੱਛਾ ਜਾ ਕੀ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕਰਕੇ ਹੈ ਬਿਧਤਾ ਜਾਕੀ
 ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੀ ਭਗਤ ਕੇ ਦੇਨਵਾਰੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੀ ਸਿੱਧ ਰੂਪ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਤੁਮ ਹੋ ਤੁਮ ਕੋ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ੮ ॥
 ਅਥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਅਸਟਕੰ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਨਾਥ ਰਾਧਾ ਬਿਹਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਚਿੱਤ ਚੋਰੰ
 ਮੁਰਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਬੰਧੁ ਰਾਧਾ ਅਧਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਗੰਥ ਰਾਧਾ ਸੰਚਾਰੀ ॥ ੧ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਕਾ ਨਾਥ ਜੀ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਬਿਹਾਰੀ ਜੋ ਹੈਂ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਚਿੱਤ ਕੇ ਚੋਰ ਜੋ ਹੈਂ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਬੰਧੁ ਜੋ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਹੈ ਅਧਾਰ ਜਿਨਕੇ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਅੰਗਰੂਪ ਜੋ ਹੈਂ ॥ ਸਹਿਤ (f. 169 b)
 ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਸੰਚਾਰ ਕਯਾ ਬਿਚਰਿਨੋ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ੧ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਮਾਨ ਸੇ ਮੋਦਕਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ
 ਲਿੰਗਨੇ ਮੋਦਧਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਆਨ ਨਾ ਨੰਦਕਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਸੰਗਰਾਸੇ ਬਿਹਾਰੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ
 ਜੀ ਕੇ ਮਨ ਕੋ ਆਨੰਦ ਕੇ ਧਾਰਨੇ ਵਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਆਲਿੰਗਨ ਮੈਂ ਆਨੰਦ ਕੇ ਧਾਰਨੇ ਵਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ
 ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਮੁਖ ਕੋ ਆਨੰਦ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ॥ ੨ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਆਨਨੇ ਲੋਲ ਨੈਨ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ
 ਪੂਜਯ ਰਾਧਾ ਪ੍ਰੰਮਨ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਰੰਜਨੇ ਰਾਧਕੋਸੰ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਆਨ ਨਾ ਬਜੰ ਦਿਨੇਮੰ ॥ ੩ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਮੁਖ ਬਿਖੇ ਚੰਚਲ ਹੈ ਨੈਨ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕਰਕੇ ਪੂਜਯ ਜੋ ਹੈਂ ॥ ਰਾਧਾ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਅਧਕ ਕਾਮ
 ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਪਸੰਨ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਮੁਖ ਜੋ ਕਮਲ ਤਾਂ ਕੇ
 ਸੂਰਜ ਹੈ ॥ ੩ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਕਾਮ ਵੈ ਭੋ ਅਪਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਨੈਨ ਆਨੰਦ ਭਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ
 ਈਸ ਰਾਧਾ ਬਸੀਕੰ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਪਦਮਹੀ ਚੰਦਰੀਕੰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰਾਧਾ ਜੂ ਮੈਂ ਹੈ ਕਾਮਕੋ ਵੈ ਭਵ ਜਿਨ ਕੋ ॥
 ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਨੇਤੋ ਮੈਂ ਹੈ ਆਨੰਦ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਕਾਂਤ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਬਸੀ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ
 ਜੂ ਕੋ ਹਿੰਦੇ ਜੋ ਹੈ ਕਮਲ ਤਾਕੇ ਭਵਰ ਹੈ ॥ ੪ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਕਾਮਯਦੰ ਨੰਦ ਨੰਦੰ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ
 ਪ੍ਰੀਯ ਰਾਧਾ ਅਨੰਦੰ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਪ੍ਰਾਣਨਾਥੰ ਮੁਕੰਦੰ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਜੀਵਨੰ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦੰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਵਾਂਛਤ ਦੇਨ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਨੰਦ ਜੀ ਕੇ ਨੰਦ ਕਯਾ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੋ ਪਯਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਰਾਧਾ ਜੀ ਮੈਂ
 ਹੈ ਆਨੰਦ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੇ ਕੇ ਨਾਥ ਹੈਂ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਜੀਵਨ ਹੈਂ ॥ ੫ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ
 ਪ੍ਰੇਮਧਾਰੀ ਮੁਰਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਪੂਜਯ ਰਾਧਾ ਬਿਹਾਰੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਬ੍ਰਿਤ ਸਰੋਜੇ ਨਿਵਾਸੀ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ
 ਕੇਲ ਲੀਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰਾਧਾ ਜੂ ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ ਧਾਰਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ॥ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕਰਕੇ (f. 170 a)
 ਪੂਜਨ ਕਰਨੇ ਜੋਗਯ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਸੇ ਹੈ ਬਿਹਾਰ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਹਿੰਦੇ ਰੂਪੀ ਕਮਲ ਮੈਂ ਹੈ ਨਿਵਾਸ ਜਿਨ ਕੋ ॥
 ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਸੰਗ ਕੇਲ ਕੀਆ ਲੀਲਾ ਜਿਨੋ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਰੀਆ ਹੈ ॥ ੬ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਈਸਟ
 ਦਾਤਾ ਕਿਸੋਰੰ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਵਕਤ੍ਰ ਚੰਦ ਚਕੋਰੰ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਪ੍ਰਾਣ ਰਾਧਾ ਅਧੀਮੋ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ
 ਕੇਲ ਰਾਸੀ ਪ੍ਰਬੀਨੰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੋ ਵਾਂਛਤ ਫਲ ਕੇ ਦੇਨ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਕਿਸੋਰ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ
 ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਮੁਖ ਜੋ ਹੈ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਤਾਂ ਕੋ ਚਕੋਰ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਅਧੀਨ ਜੋ
 ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਸੰਗ ਜੋ ਕੇਲ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੈ ॥ ੭ ॥ ਪੁਨਹ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਸੰਕਰੰ

ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜੇਸੰ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਸ੍ਰੀ ਸਮਾ ਸਕਤ ਬੇਸੰ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਕਾਂਤ ਰਾਧਾ ਸਰੂਪੀ ॥ ਨਮੋ ਰਾਧਕਾ ਸਕਤ ਰਾਧਾ ਅਨੂਪੰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੋ ਕਲਯਾਣ ਕੋ ਕਰਣੇ ਵਾਰੇ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਕਯਾ ਸੋਭਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਸਕਤ ਹੈਂ ॥ ਸਰੂਪ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਕਾਂਤ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਸਰੂਪ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਮੈਂ ਆਸਕਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕਰਕੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਨਮੋਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ੮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਸਨਾ ਰਸਨਿੰਦਾ ਬਿਬਸ ਦੰਡ ਨਿਰਤ ਅਘਭੋਨ ॥ ਖੋਏ ਦਿਨ ਬਿਨ ਪ੍ਰਭੁ ਪਗਤ ਹਵੈ ਹੈ ਮਮਗਤ ਕੋਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪਤਤ ਨਰੇਸ ਮ੍ਰਿਗੇਸ ਹੋ ਪਾਵਨ ਪੜਤ ਬ੍ਰਿਜੇਸ ॥ ਪਾਵਨ ਪਤਤ ਤੁਪਾਤ ਕੀ ਨਿਕਰਹੁ ਨਿਪਾਤਨਿ ਸੇਖ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲ-ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਅਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਨਿਤਯ ਨੇਮ ਕਥਨੰ ਮਧਯਾਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਸਹੱਸ੍ਰ ਨਾਮ ਨਿਰੂਪਣੰ ਪ੍ਰਿਥਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨੂਤਨ ਘਨ ਘਨ ਤਨੁ ਰੁਚਿਰ ਗੋਤ ਬਧੁ ਪਟਚੋਰ ॥ ਜਗਤ ਜਲਧ ਤਾਰਨ ਤਰਨ ਜੈ ਜੈ ਨੰਦ ਕਿਸੋਰ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਗਾਹਕ ਚਾਹਕ ਪਾਰਖੀ (f. 170 b) ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਮਝਾਰ ॥ ਭਏ ਏਕ ਗੁਨ ਗਨਨ ਗਨ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗੇਸ ਉਦਾਰ ॥ ³ ਬਾਰਤਾ ॥ ਗੁਨਨ ਕੇ ਗਾਨ ਰੂਪੀ ਰਤਨੋਂ ਕੇ ਖਰੀਦਨੇ ਵਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਚਾਹਨਾ ਵਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਡੇ ਉਦਾਰ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਢਾਂਪ ਸੁਮਤ ਪਤ ਰਾਖਚਿਤ ਸੰਪਟ ਪਰਮ ਅਡੋਲ ॥ ਆਵਤ ਗੁਨੀ ਜਵਾਹਰੀ ਲੈ ਗੁਨ ਰਤਨ ਅਮੋਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਗੁਨਵਾਨ ਜੋ ਸੁਜਾਨ ਜਵਾਹਰੀ ॥ ਸੋ ਅਮੋਲ ਗੁਣ ਰੂਪੀ ਰਤਨਾ ਕੇ ਲੈ ਲੈ ਕਰ ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਬੁਧਰੂਪੀ ਜੋ ਪਦਹੋਂ ਬਸਤ੍ਰ ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਲ ਢੱਕ ਕਰਕੇ ਅਰੁ ਚਿੱਤ ਰੂਪੀ ਜੋ ਹੈ ਡੱਬਾ ਤਿਸ ਮੈਂ ਪਰਮ ਅਡੋਲ ਰੱਖ ਕਰਕੇ ਸਭਾ ਦਰਮਯਾਨ ਆਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਸਦ ਲਾਲ ਦਰਮਯਾਨ ਪਰ ਕਰੁਵਾਵਤ ਬਯੋਹਾਰ ॥ ਸਰਸਾਵਤ ਸੁਖ ਸਕਲ ਕਲ ਕੁਸਲ ਦਵਾਨ ਅਪਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਬ ਜਸ ਰੂਪੀ ਦਲਾਲ ਤਿਨਾ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਪਰ ਕੇ ਗੁਣ ਰੂਪੀ ਰਤਨਾ ਕੇ ਬਯੋਹਾਰ ਕੋ ਕਰਵਾਉਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਚਤੁਰ ਜੋ ਹੈਂ ਸਭਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਅਧਕ ਬਧਾਉਤਾ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਧਰਮ ਨਭੂਖਨ ਬਾਜ ਗਜ ਅਸਨ ਬਸਨ ਸਨਮਾਨ ॥ ਦੈ ਦੈ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤ ਗੁਣ ਰਤਨ ਲੇਤ ਨਰਿੰਦ ਸੁਜਾਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਚਿੱਤ ਸੰਪਟ ਮਤ ਪਟਮ ਹੀ ਗੋਪ ਧਰੇ ਸਹੁ ਲਾਸ ॥ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤ ਭੂਪਤਮ ਧਰ ਬਚਨ ਬਿਲਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਚਿੱਤ ਰੂਪੀ ਡੱਬੇ ਮੈਂ ਬੁੱਧ ਰੂਪੀ ਬਸਤ੍ਰ ਸੋ ਛਿਪਾਇ ਕੇ ਰਖੇ ਹੁਏ ਭੀ ਜੋਨਸੇ ਗੁਣਰੂਪੀ ਰਤਨ ਗੁਣੀਆਂ ਕੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਧਨ ਭੂਖਨੋ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਤੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਭੀ ਆਪ ਕੇ ਮੀਠੇ ਬਚਨਾਂ ਕੇ ਬਿਲਾਸ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਸੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹਵੈ ਜਾਤ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਉਤਮ ਪੰਡਤ ਅਰੁ ਜੋਤਸੀ ਅਰੁ ਕਬੀਸਵਰ ਅਰੁ ਬੇਦ ਪੜਨ ਵਾਰੇ ਇਤਯਾਦਿ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਯਾਦ ਕੀਏ ਹੁਏ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲੋ ਮੈਂ ਆਪਕਾ ਮਨ ਮਾਨਿੰਦ ਭਵਰ ਕੀ

¹ As already noted (f. 163 b, n. 2,), Chapter One of Section Two as indicated here and also given in the Contents, ends here. According to our serial order, however, this should be Chapter Twenty-six.

² In Chapter Twenty-seven (ff. 170 a - 182 b) the author continues with what he calls the daily routine (*nit-nem*) of the Ahluwalia chief. Although, a description of the morning assembly (*sabhā*) consisting of *brāhmans* and the learned, this chapter, in fact, dwells on the various aspects of devotional worship (*bhaktī*) and knowledge (*jnāna*), particularly the six philosophical schools. It also throws light on the literary competence and interests of his patron. It may be added that this chapter abounds in couplets (*dohā*) and other poetical metres (*chhand*).

³ Ram Sukh Rao here presents Fateh Singh as a great patron of learning.

ਸਦਾ ਬਸੋ ॥ ਐਸੇ ਅਸੀਰਬਾਦ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਸਭਾ ਕਾ ਸਮਾਜ ਸਮਾਨ ਤੀਰਥਰਾਜ ਕੇ ਬਿਰਾਜਤਾ ਹੈ ॥ ¹
 ਆਨੰਦ ਅਰੁ ਮੰਗਲ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੀ ਜੋ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਭਗਤਾਂ ਕਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ ॥ (f. 171 a)
 ਸੋਈ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕੀ ਧਾਰਾ ਹੈ ॥ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਬਿਚਾਰਾਂ ਕਾ ਜੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਸਰਸਵਤੀ
 ਹੈ ॥ ਏਹ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕਾ ਨਿਖੇਧ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਕਰਮਾ ਕੀ ਕਥਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਸ੍ਰੀ ਜਮਨਾ
 ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਧਰਮ ਪੈ ਜੋ ਸਭ ਕੋ ਬਿਸਵਾਸ ਹੈ ॥ ਸੋ ਅਚਲਧਰਮ ਹੀ ਜਹਾਂ ਅਖੈ ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ ॥ ਅਰੁ
 ਸੁੰਦਰ ਜੋ ਤਹਾਂ ਕਰਮ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਤ ਕੇ ਭਜਨ ਪੂਜਨ ਆਦਿ ॥ ਸੋਈ ਤਹਾਂ ਤਿਸ ਤੀਰਥਰਾਜ ਕਾ ਸਮਾਜ
 ਜੁਰਤਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਇਸ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੋ ਸੁਨਤੇ ਹੈਂ ਸੁਨਾਵਤੇ ਹੈਂ ਬਿਚਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਚਾਰ ਫਲ
 ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਐਸੀ ਉਤਮ ਸਭਾ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਸਵੇਰ ਕੇ ਵਖਤ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਯੋ ਬਿਨਾ ਸਤਸੰਗ ਤੇ ਸੀ
 ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕਾ ਸੁਮਰਨ ਨਹੀਂ ਹਾਥ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਸੁਮਰਨ ਬਿਨਾ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਦੂਰ ਹੋਤਾ ॥ ਮੋਹ ਦੂਰ ਹੂਏ
 ਬਿਨਾ ਦ੍ਰਿੜ ਅਨੁਰਾਗ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਅਨੁਰਾਗ ਕੀਏ ਬਿਨਾ ਜੋਗ ਜਪ ਤਪ ਬ੍ਰਤ ਗਿਯਾਨ ਬਿਰਾਗ ਆਦਿ ਅਨੇਕ
 ਕਰੇ ਪਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੀ ਭਗਤ ਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ
 ਆਪ ਪੰਡਤਾਂ ਕੋ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਭਏ ॥ ਕਯੋ ਭਗਤ ਸਮਾਨ ਆਨ ਉਪਾਯ ਤਰਨ ਕਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ॥ ਭਗਤ ਬਿਨਾ ਜੋ
 ਗਯਾਨ ਮੈਂ ਸੁਮ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕਾਮਧੇਨੁ ਤਯਾਗ ਕੇ ਅੱਕ ਕੇ ਦੁਗਧ ਕੋ ਫਿਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮਹਾ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਬਿਨਾ
 ਬੇੜੀ ਕੇ ਤਿਰ ਕੇ ਪਾਰ ਹੂਆ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਹੇ ਪੰਡਤ ਜਨੋ ਤੁਮ ਬੁੱਧ ਕੇ ਨਿਧਾਨ ਹੇ ॥ ਗਯਾਨ ਸਮਾਨ ਦੁਰਲਭ ਕਛੁ
 ਨਹੀਂ ॥ ਐਸੇ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰ ਭਗਤ ਕੇ ਸਮਾਨ ਤਿਸ ਕਾ ਆਦਰ ਨਹੀਂ ਕੀਆ ॥ ਸੋ ਭਗਤ ਅਰੁ
 ਗਯਾਨ ਕਾ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅੰਤਰ ਹੈ ॥ ² ਏਹ ਕਹੋ ॥ ਜਬ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਕਹਯਾ ਦੋਨੋ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਕੇ ਖੇਦ ਕੋ ਹਰਤੇ ਹੈਂ ॥
 ਪਰੁ ਜੋ ਕਛੁ ਅੰਤਰ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਸੁਨੀਯੋ ॥ ਗਯਾਨ ਬਿਗਯਾਨ ਜੋਗ ਬਿਰਾਗ ਏਹ ਸਭ ਪੁਰਖ
 ਹੈਂ ॥ ਮਾਯਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਬਿਰੱਕਤ ਹੋਯ ਸੋ ਨਾਰੀ ਕੋ ਤਯਾਗ ਸਕਤਾ ਹੈ ॥ ਬਿਖਈ ਬਿਬਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ (f. 171 b)
 ਅਰੁ ਗਯਾਨ ਕੇ ਜੋ ਨਿਧਾਨ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਭੀ ਮ੍ਰਿਗ ਨੈਨੀ ਕੇ ਨੈਨ ਦੇਖ ਕੇ ਮੋਹਤ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਯੋ ਨਾਰਿ ਬਿਸੁਨ
 ਕੀ ਪ੍ਰਬਲ ਮਾਯਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਭਗਤ ਤੇ ਮਾਯਾ ਦੋਉ ਨਾਰਿ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਨਾਰਿ ਕੇ ਰੂਪ ਸੋ ਨਾਰਿ ਮੈਂ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥
 ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਜੀ ਕੋ ਭਗਤ ਪਯਾਰੀ ਹੈ ॥ ਤਿਸੀ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਮਾਯਾ ਤਿਨਾ ਤੇ ਡਰਤੀ
 ਹੈ ॥ ਜਾਂ ਕੇ ਹੀਯੇ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਸ ਪੁਰਖ ਤੇ ਮਾਯਾ ਸਕਚੁ ਕੇ ਹਟ ਜਾਤੀ ਹੈ ਅਰੁ
 ਏਕ ਹੋਰ ਅੰਤਰ ਸੁਨੀਯੋ ॥ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਚੈਤਨ ਅਬਨਾਸੀ ਈਸਵਰ ਕਾ ਅੰਸ ਏਹ ਜੀਵ ਹੈ ॥ ਸੋ ਮਾਯਾ ਕੇ ਬਸ
 ਹੋਯ ਕੇ ਤੋਤੇ ਆਦਿ ਪੱਛੀਯੋਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੂਯਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਜੜਾ ਅਰੁ ਚੇਤਨ ਕੀ ਗੰਢ ਪਰ ਗਈ ਹੈ ਸੋ ਛੂਟਨੀ
 ਕਠਨ ਹੈ ॥ ਬੇਦ ਅਰੁ ਪੁਰਾਨੋ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਉਪਾਉ ਕਹੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰੁ ਜੀਵ ਕੇ ਹੀਯੇ ਮੈਂ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਅੰਧਕਾਰ ਅੱਧਕ ਹੈ ॥
 ਤਾਂ ਤੇ ਦੇਖੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ ॥ ਤੋ ਖੁਲੇ ਕੈਸੇ ॥ ਜੋ ਕੋਈ ਐਸਾ ਹੀ ਸੰਜੋਗ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਕਰੈ ਤੋ ਵਹ
 ਗੰਢ ਖੁਲੇ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਸਰਧਾ ਰੂਪੀ ਗਉ ਹਰਿ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਹੀਯੇ ਮੈਂ ਜਬ ਆਨ ਕੇ ਬਸੈ ਤਬ ਜਪ ਤਪ
 ਨੇਮ ॥ ਸੁਭ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਜੋ ਹੈ ਤਿਨ ਤਿਨਾਕੋ ਸੋ ਗਉ ਚਰੈ ॥ ਤਬ ਬ੍ਰਤ ਰੂਪੀ ਰੱਸੇ ਕੋ ਪਾਯ ਕੇ ॥ ਭਾਵਨਾ
 ਰੂਪੀ ਬੱਛੇ ਕੋ ਲਗਾਯ ਕੇ ॥ ਬਿਸਵਾਸ ਜੋ ਭਾਂਡਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ॥ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਜੋ ਅਹੀਰ ਹੈ ॥ ਸੋ ਪਰਮ
 ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਦੁਗਧ ਕੋ ਦੁਹੁਲੇਵਾ ॥ ਤਿਸ ਦੁਗਧ ਨੂੰ ਅਕਾਮਨਾ ਜੋ ਅਗਨਿਤਾ ਪੈ ਕਾੜੇ ॥ ਫੇਰ ਸੰਤੋਖ

¹ Interestingly, the author gives the simile of the *trath-rāj* (Prayag) for the assembly of the learned at the court of Fateh Singh.

² The following folios upto 173 a are given to the essential aspects of *bhakti* and the difference between *bhakti* and *jnāna*.

ਰੂਪੀ ਪਵਨ ਸੋ ਸੀਤਲ ਕਰੈ ॥ ਕਯਾ ਛਮਾਧਰੈ ॥ ਧੀਰਜ ਰੂਪੀ ਜਾਮਨ ਸੋ ਜਮਾਵੈ ॥ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਕਾ ਦਮਨ
 ਜੋ ਅਧਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਪੈ ਪਾਯ ਕੇ ਸੱਤਬਾਨੀ ਜੋ ਰੁਜਤਾ ਸੋ ਮਥਨ ਕਰੈ ॥ ਬਿਚਾਰ ਕੀ ਮਧਾਨੀ ਬਨਾਯ ਕੇ ॥
 ਤਬ ਨਿਰਮਲ ਜੋ ਬਿਚਾਰ ਰੂਪੀ ਮਾਖਨ ਸੋ ਕਾਢ ਲੇਵੈ ॥ ਫੇਰ ਜੋਗ ਰੂਪੀ ਅਗਨਿ ਕੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੈ ॥
 ਸੁਭ ਅਸੁਭ ਕਰਮਾ ਕਾ ਇੰਧਨ ਬਾਲ ਕੇ ਬੁੱਧ ਮੈਂ ਗਯਾਨ ਰੂਪੀ ਘਿਤ ਪਾਵੈ ॥ ਮਮਤਾ ਰੂਪੀ ਮਲ ਕੋ (f. 172 a)
 ਜਰਾਯ ਦੇਵੈ ॥ ਫੇਰ ਬਿਗਯਾਨ ਸਰੂਪ ਵਾਰੀ ਜੋ ਬੁੱਧ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਉਜਲ ਘਿਤ ਪਾਇ ਕੇ ਚਿੱਤ ਰੂਪੀ ਦੀਪਕ ਜੋ
 ਭਰ ਕੈ ॥ ਸਮਤਾ ਰੂਪੀ ਦੀਬਟ ਮੈਂ ਰਾਖੈ ॥ ਅਰੁ ਜਾਗ੍ਰਤ ॥ ਸੁਪਨ ॥ ਸੁਖੁਪਤਿ ॥ ਏਹ ਜੋ ਤੀਨ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ॥
 ਸਤ ॥ ਰਜ ॥ ਤਮ ॥ ਜੋ ਤੀਨ ਗੁਨ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਭਈ ਕ੍ਰਪਾਸ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਤੁਰੀਯ ਜੋ ਚੌਥੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
 ਸੋਈ ਭਈ ਰੂਈ ਤਿਸ ਕੋ ਨਿਕਾਰ ਕੇ ਤਾਂ ਕੀ ਬਾਤੀ ਕਰੈ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇਜ ਕੀ ਰਾਸ ਜੋ ਬਿਗਯਾਨ ਮੈਂ ਦੀਵਾ ਹੈ ॥
 ਸੋ ਬਾਲੇ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਸਮੀਪ ਜਾਤੇ ਹੀ ਮਦਆਦਿ ਸਭ ਜਰਜਾਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਪਰਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਹੋ ॥ ਏਹ ਜੋ ਅਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ
 ਸੋਈ ਦੀਵੇ ਕੀ ਸਿਖਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਤਮਾ ਕੇ ਅਨੁਭਵ ਕਾ ਜੋ ਅਨੰਦ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਦੀਪਕ ਕਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈ
 ਤਿਸ ਤੇ ਅਵਿਦਯਾ ਕਾ ਪਰਵਾਰ ਅਰੁ ਮੋਹ ਆਦਿ ਜੋ ਅਪਾਰ ਅੰਧਕਾਰ ਹੈ ॥ ਸੋ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਬਿਗਯਾਨ
 ਸਰੂਪਨੀ ਬੁੱਧ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕੋ ਪਾਸ ਕੇ ਤਿਸ ਜੜ ਚੇਤਨ ਕੀ ਜੋ ਗੰਢ ਤਾਂ ਕੋ ਖੋਲੇ ॥ ਜੋ ਖੋਲ ਲੇਵੇ ਤਾਂ ਏਹ ਜੀਵ
 ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਪਰ ਖੋਲਤੇ ਹੂਏ ਅਨੇਕ ਬਿਘਨ ਮਾਯਾ ਕਰਤੀ ਹੈ ॥ ਰਿੱਧਾ ਅਰੁ ਸਿੱਧਾ ਕੇ ਪ੍ਰੇਤਤੀ ਹੈ ॥
 ਤੇ ਜਾਯ ਕੇ ਛਲਬਲ ਸੋ ਤਿਸ ਦੀਵੇ ਕੋ ਬਸਤ੍ਰ ਕੀ ਪੋਨ ਸੋ ਬੁਝਾਵਤੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਬੁੱਧ ਸਯਾਨੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਿੱਧੀਆਂ
 ਕੀ ਤਰਫ ਨਾ ਦੇਖੇ ॥ ਫੇਰ ਤਿਨਾ ਤੇ ਜੋ ਬਚੇ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਕੇ ਦਵਾਰਾਂ ਕੇ ਝਰੋਖੇਆਂ ਮੈਂ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਬੈਠੇ ਹੈ ॥
 ਸੋ ਬਿਖੇ ਰੂਪੀ ਪਵਨ ਕੋ ਆਵਤੀ ਦੇਖ ਕੇ ਤਖਤੇ ਉਘਾਰ ਦੇਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਪਵਨ ਆਯ ਕੇ ਗਯਾਨ ਦੀਪਕ
 ਕੋ ਬੁਝਾਇ ਦੇਤੀ ਹੈ ॥ ਜਬ ਗੰਢ ਤਾਂ ਖੁਲੀ ਨਾ ਅਰੁ ਪ੍ਰਕਾਸ ਦੂਰ ਹੋਯ ਗਯਾ ॥ ਤਬ ਬੁੱਧ ਇਸ ਪਵਨ ਮੈਂ ਬਯਾਕੁਲ
 ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਇੰਦ੍ਰੀਯੋਂ ਕੇ ਦੇਵਨ ਕੋ ਗਯਾਨਤਾ ਸੁਹਾਵਤਾ ਨਹੀਂ ॥ ਬਿਖਯੋ ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜਬ ਬਿਖੇ
 ਰੂਪੀ ਪਾਵਨ ਨੇ ਬੁਧ ਭੁਲਾਇ ਦਈ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਵੇ ਕੋ ਕੰਨ ਬਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਅਨੇਕ ਤਰਾਂ ਕੇ ਸੰਸਾਰ
 ਕੋ ਕਲੇਸਾਂ ਕੋ ਜੀਵ ਪਾਵਨੇ ਲਗ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਹਰ ਕੀ ਮਾਯਾ ਤਰਨੀ ਕਠਨ ਹੈ ॥ ਕਹਤੇ ਸਮਝਤੇ (f. 172 b)
 ਸਾਧਤੇ ਹੂਏ ਮਹਾ ਕਠਨ ਹੈ ॥ ਏਹ ਗਯਾਨ ਕਾ ਮਾਰਗ ਤਰਵਾਰ ਕੀ ਧਾਰਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਗਿਰਤੇ ਹੂਏ ਦੇਰ ਨਹੀਂ
 ਲਾਗਤੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਬਿਘਨ ਬਿਨਾ ਮਾਰਗ ਨਿਭੈ ॥ ਤੇ ਪਰਮ ਪਦ ਪਾਵੈ ॥ ਐਸੇ ਸਭ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ
 ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਜੀ ਕੇ ਭਜਨ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਜੋਰਾਵਰੀ ਬਿਨਾਇਛਾ ਹੀ ਮੁਕਤ ਆਵਤੀ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਕਰੋਰ ਉਪਾਯ ਕਰੀਯੇ
 ਥਲ ਬਿਨਾ ਜਲ ਨਹੀਂ ਰਹ ਸਕਤਾ ॥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਮੁਕਤ ਕਾ ਸੁਖ ਹਰਿਭਗਤ ਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹ ਸਕਤਾ ਹੈ ॥
 ਏਹ ਬਿਚਾਰ ਕੇ ਭਗਤਜਨ ਮੁਕਤ ਕਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰ ਕੈ ਤਗਤ ਮੈਂ ਹੀ ਲੋਭੀ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਭਗਤ ਕਰਤੇ ਹੂਏ
 ਬਿਨਾ ਜਤਨ ਹੀ ਅਬਿਦਯਾ ਦੂਰ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਸੇਵਕ ਸਵਾਮੀ ਭਾਵ ਬਿਨਾ ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ ਤਰਆ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥
 ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਮੈਂ ਏਹ ਦ੍ਰਿਢ ਸਿੱਧਾਂਤ ਹੈ ॥ ਕਯੋ ਜੋ ਚੇਤਨ ਕੋ ਜੜ ਕਰੈ ਅਰੁ ਜੜ ਕੋ ਚੇਤਨ ਕਰੈ ॥ ਐਸੇ ਸਮਰਥ
 ਕੇ ਭਜਨ ਵਾਰੇ ਜਨ ਧਨਯ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੂ ਕੀ ਜੋ ਭਗਤ ਹੈ ਸੋ ਸਮਾਨ ਚਿੰਤਾਮਣ ਕੇ ਹੈ ॥ ਸੋ
 ਕੈਸੇ ਪਾਈਏ ॥ ਕਿ ਬੇਦ ਅਰੁ ਪੁਰਾਨ ਸੋਈ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਰਬਤ ਹੈ ॥ ਤਿਨੋ ਮੇ ਕਥਾ ਤੇਈ ਖਾਨ ਹੈ ॥ ਸੰਤ ਜਨ
 ਜੋ ਜਾਨਨੇ ਵਾਰੇ ਜੋ ਮਰਮੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨੋ ਤੇ ਸਮਝ ਗਯਾਨ ਅਰੁ ਬਿਰਾਗ ਇਨ ਦੋਊ ਨੇਤ੍ਰੋਂ ਸੇ ਦੇਖ ਕੋ ਫੇਰ
 ਸ੍ਰੋਸਟ ਬੁੱਧ ਰੂਪੀ ਸੰਦਲ ਸੇ ਜੋ ਭਾਵ ਕੇ ਸਹਤ ਖੋਜੇ ॥ ਸੰਦੁਲੁ ਕਯਾ ਜਮੀਨ ਕੇ ਖੋਦਣੇ ਵਾਲਾ ਹਥਿਆਰੁ ॥ ਸੋ
 ਭਗਤ ਰੂਪੀ ਚਿੰਤਾਮਣ ਕੋ ਪਾਵਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜਿਸ ਕੇ ਮਨ ਮੈਂ ਬਸੇ ॥ ਤਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪੀ ਪ੍ਰਕਾਸ ਦਿਨ ਰਾਤ
 ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਦੀਵਾ ਘਿਤ ਬਾਤੀ ਇਹਾਂ ਕਛ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਤੇ ॥ ਅਰੁ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਦਰਿਦ੍ਰ ਤਿਸ ਕੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ
 ਲੋਭ ਰੂਪੀ ਪਵਨ ਤਿਸ ਕੋ ਬੁਝਾ ਨਹੀਂ ਸਕਤੀ ॥ ਅਬਿਦਯਾ ਰੂਪੀ ਅੰਧਕਾਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਸੰਪੂਰਨ
 ਜੋ ਕਾਮ ਆਦਿਕ ਲਭ ਹੈ ਸੋ ਨਿਕਟ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਸਤ੍ਰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਕੇ ਸਮਾਨ ॥

ਅਰੁ ਜਹਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮਾਨਸ ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਬਯਾਪਤੇ ॥ ਦੁਖ ਕਾਲੇਸ (f. 173 a) ਸੁਪਨ ਮੈਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਤੇਈ ਪੁਰਖ ਜਹਾਨ ਮੈਂ ਚਤੁਰ ਹੈਂ ॥ ਜੋਨਸੇ ਇਸ ਮਣਕੇ ਲੇਨ ਕਾ ਜਤਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮਣਿ ਪ੍ਰਗਟ ਭੀ ਹੈਂ ਪਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਮਾਧਵ ਜੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹਾਥ ਆਵਤੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੂ ਤੋ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਸਮਾਨ ਹੈਂ ॥ ਭਗਤ ਜਨ ਮੇਘੋ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸਭ ਕੋ ਰਸ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦ ਨੰਦਨ ਜੀ ਸਮਾਨ ਚੰਦਨ ਤਰੁਕੇ ਹੈਂ ॥ ਭਗਤ ਜਨ ਪਵਨ ਸਮ ਸਭ ਕੋ ਸੁਭਾਸ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸਤ ਚਿੱਤ ਆਨੰਦ ਰੂਪ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਬਿਚਾਰ ਰੂਪੀ ਮੰਦ੍ਰਾ ਚਲ ਪਰਬਤ ਸੋ ਭਗਤ ਜਨ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਸੋ ਸੁੰਦਰ ਜੋ ਲੀਨਾ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋ ਨਿਕਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜਾ ਮੈਂ ਭਗਤ ਰੂਪੀ ਮਾਧੁਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਤੇਈ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਕਹਯਾ ਆਪਨੇ ਭੀ ਇਸੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਭਗਤ ਕੋ ਪਰਮ ਪ੍ਰਯਾਨ ਜਾਨ ਕੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਨ ਕੋ ਬਸਾਯਾ ਹੈ ਇਸ ਤਰਾਂ ਭਗਤ ਤੇ ਗਯਾਨ ਕਾ ਅੰਤਰ ਪੰਡਤਾਂ ਤੇ ਸੁਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਪਰਮ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਹਰ ਰੋਜ ਸਵੇਰ ਕੇ ਵਖਤ ਐਸੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਭਗਤ ਅਰੁ ਭਗਤਾਂ ਕੇ ਅਗੇ ॥ ਅਰੁ ਭਗਤ ਮਹਾਤਮਾ ॥ ਤੇ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ॥ ਅਰੁ ਗਿਯਾਨ ਬਿਗਯਾਨ ਤੇ ਬਿਰਾਗ ਇਤਯਾਦਿ ਜੋ ਜਗਤ ਕੋ ਉਧਾਰਨ ਕੇ ਉਪਾਯ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਚਲਤਾ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਜੈਸੇ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤੈਸੇ ਹੀ ਤੈਸੇ ਪੰਡਤ ਜਥਾ ਜੋਗ ਉਤਰ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਸਮਾਨ ਮਧੁਰ ਕਥਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋ ਸਹਤ ਆਦਰ ਕੇ ਨੇਮ ਸੋ ਪ੍ਰੇਮ ਮੇ ਮਰਨ ਹੂਏ ਪਾਠ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸੂਰ ਸਾਗਰ ਬ੍ਰਿਜ ਬਿਲਾਸ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ੍ਰਕਾ ਸ੍ਰੀਮਤ ਭਗਵਤ ਇਤਯਾਦਿ ਇਨਾ ਕੀ ਹਮੇਸਾ ਨੇਮ ਸੋਂ ਕਥਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ¹ ਹੋਰੁ ਮਹਾਭਾਰਤ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਪੁਰਾਨ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਬਾਲਮੀਕ ਰਮਾਇਨ ਇਨਾ ਮੈਂ ਤੇ ਏਕ ਏਕ ਕੇ ਪੂਰਣ ਹੂਏ ਏਕ ਏਕ ਕੀ ਕਥਾ ਹੋਤੀ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥ ² ਸੋ ਕਥਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪ੍ਰਿਥਮ ਖੰਡ ਮੈਂ ਕਹ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਛੇਹਾਂ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਕੀ ਤਹਾਂ (f. 173 b) ਚਰਚ ਹੋਤੀ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥ ਆਪ ਸਭ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜੇ ਹੈਂ ॥ ³ ਪੰਡਤਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਉਤਰਾਂ ਕੋ ਸੁਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬੀਚ ਮੈਂ ਜਥਾ ਜੋਗ ਆਪ ਭੀ ਉਤਰ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕੀ ਜੋ ਮੈ ਚਰਚਾ ਲਿਖੋ ਤੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਕਛੁ ਕੁ ਮਤ ਕਹਤਾ ਹੋ ॥ ⁴ ਪ੍ਰਿਥਮ ਨਯਾਯਮਤ ॥ ⁵ ਛਪੈ ॥ ਨਵਬਿੰਧ ਦਬਯ ਭੁਵਾਦਿ ਚਤੁਰ ਬਿੰਸਤ ਗੁਣ ਬਹਣਤ ॥

¹ As already pointed out, Fateh Singh has been presented as a devout worshipper of Radha and Krishna. It is also said that the works dealing with Krishna, such as *Sūr-Sāgar*, *Brij-Bilās*, *Brij-Chandrikā* and *Srimad-Bhāgwat* were daily read out in this assembly.

² The *Mahābhārat*, the eighteen *Purānas* and the *Bālmiki-Ramāyana*, however, were read out one by one.

³ According to Ram Sukh Rao, Fateh Singh was well-versed also in the six philosophical schools (*shāstras*).

⁴ The following folios upto 188b are given to a brief exposition of the six philosophical schools, also called six 'Systems of Salvation': *Nyāya*, *Mīmāṃsā*, *Sāṅkhyu*, *Yoga*, *Vedānta* and *Vaisesika*. It is mostly given in *chhapay chhand*, a verse consisting of six hemistichs. Cf. A.L. Basham, *The Wonder that Was India*, 323-28.

⁵ It may be pointed out that the author seems to have largely combined the contents of the *Nyāya* ('Analysis') tradition, originally expounded by Akshpada Gautam with that of the *Vaisesika* (the school of 'Individual Characteristics') as they were thought to be 'related and complementary': A. L. Basham, *The Wonder That Was India*, 223.

ਰੂਪ ਆਦਿ ਪੁਨ ਪੰਚ ਕਰਮ ਉਤਛੇਪਣਾਦਿਮਤ ॥ ਦਿਵਬਿਧ ਭਨਤ ਸਾਮਾਨ ਏਕ ਸਮਵਾਯਨਯਾਯਮਤ ॥ ਚਾਰ ਅਭਾਵ ਬਿਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਸਾਂਤ ਭਾਂਤ ਗਤ ॥ ਪੁਨਿ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਭ ਹਨ ਨਿਰਖ ਸ੍ਰਵਨ ਮਨਨ ਆਤਮਾ ਕਰ ॥ ਨਰ ਧਯਾਨ ਧਾਰ ਬਿਗਯਾਨ ਕੋ ਪਾਯ ਲਹਤ ਹੈ ਮੁਕਤ ਬਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨੌ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਜੋ ਹੈ ਦ੍ਰਬਯਾ । ਪ੍ਰਿਥਵੀ ॥ ਜਲ । ਤੇਜ । ਬਾਯ ॥ ਆਕਾਸ ॥ ਕਾਲ ॥ ਦਿਕ ॥ ਆਤਮਾ ॥ ਮਨ ॥ ਅਰੁ ਚੋਬੀਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਗੁਣ ਹੈ ॥ ਰੂਪ । ਰਸ । ਗੰਧ । ਸਪਰਸ ॥ ਸੰਖਯ ॥ ਪਰਮਾਣੁ । ਪ੍ਰਬਕਤ ॥ ਸੰਜੋਗ ॥ ਬਿਜੋਗ ॥ ਪਰਵਤ ॥ ਅਪਰਵਤ ॥ ਗੁਰਤਵ ॥ ਦ੍ਰਬਤਵ ॥ ਸਨੇਹ ਸਬਦ ॥ ਬੁੱਧ ॥ ਸੁਖ ॥ ਦੁਖ ॥ ਇੱਛਾ ॥ ਦੇਵੇਖ ॥ ਪ੍ਰਯਤਨ ॥ ਧਰਮ ॥ ਅਧਰਮ ॥ ਸੰਸਕਾਰ । ਫੇਰ ਪੰਚ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਕਰਮ ਹੈ ॥ ਉਤਛੇਪਨ ॥ ਅਪਛੇਪਨ ॥ ਆਕੁੰਚਨ ॥ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ॥ ਗਮਨ ॥ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਸਾਮਾਨਯ ਹੈ ਏਕ ਪਰ ॥ ਏਕ ਅਪਰ ॥ ਏਕ ਸਮਵਾਯ ਹੈ । ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਅਭਾਵ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਾਗ ਅਭਾਵ । ਪਰਧਵੰਸ ਅਭਾਵ ॥ ਅਤਯੰਤਅਭਾਵ ॥ ਅਨਯੋਨਯਾ ਭਾਵ ॥ ਏਹ ਸਾਂਤ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਲੱਛਣ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਚੰਦੋਦੈ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈਂ ਕਹੇ ਹੈਂ ॥ ਇਹਾਂ ਬਿਸਤਾਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਇਨਾ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਜਾਨ ਕਰ ਕੇ ਇਨ ਮੈਂ ਤੇ ਆਤਮਾ ਕਾ ਸਵਨ ਅਰੁ ਮਨਨ ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਧਯਾਨ ਧਾਰ ਕੇ ਬਿਗਯਾਨ ਕਰ ਮਾਨੁਖ ਮੁਕਤ ਕੋ ਪਾਵਤਾ ਹੈ ॥ ਅਥ ਮੀਮਾਂਸਾਮਤ ॥ ¹ ਛਪੇਓ ॥ ਧਰਮ ਅਰਥ ਮਨ ਕਾਮ ਮੋਛ ਫਲ ਹੋਤ ਕਰਮ ਕਰ ॥ ਭੁਗਤ ਅਸੁਭ ਸੁਭ ਕਰਮ ਫਲਹਿ ਬਿਧਿ ਆਦਿ ਸਕਲ ਨਰ ਮੁਖ ਕਾਰਜ (f. 174 a) ਆਹੁਤੀ ਭਾਗ ਗ੍ਰਹ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇਤ ਸੁਰ ॥ ਕਰਨ ਭਰਨ ਜਗ ਹਰਨ ਸੁਰਨ ਕੋਊ ਜਾਨ ਕਰਮ ਕੁਰ ॥ ਪੁਨਿ ਤਿੰਨੇ ਬਿਧਾਯਕ ਨਿਗਮ ਨਿਤ ਜਗਨ ਆਦਿ ਖੈ ਦ੍ਰਵਨ ਸੁਰ ॥ ਅੰਕੁਰਹਿ ਬੀਜ ਬੀਜਹਿ ਅੰਕੁਰ ਤਿਮ ਸੁੱਕਹਿ ਨਰ ਸੁੱਕੁ ਨਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਇਨ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਕਰਮ ਮੁੱਖ ਹੈ ॥ ਸੋ ਧਰਮ ॥ ਅਰੁ ਅਰਥ ਜੇ ਹੈ ਕਾਰਜ ॥ ਅਰੁ ਮਨੋ ਕਾਮਨਾ ॥ ਅਰੁ ਮੁਕਤ ॥ ਏਹ ਚਾਰੋ ਫਲ ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕਰ ਸਭ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਸੁਭ ਅਸੁਭ ਕਰਮਾ ਕੇ ਫਲ ਭੋਗਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੁਭ ਕੋ ਸੁਭ ॥ ਅਸੁਭ ਕੋ ਅਸੁਭ ॥ ਕਯੋ ਜਗਯ ਰੂਪੀ ਕਾਰਜ ਤੇ ਆਹੁਤੀ ਰੂਪ ਭਾਗ ਕੋ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰਨ ਦਵਾਰਾ ਇੰਦ੍ਰਾਦਿਕ ਦੇਵਤਾ ਕਰਮਾ ਕੇ ਫਲ ਕੋ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਇਸ ਜਗਤ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਰਾ ਅਰੁ ਪਾਲਨੇ ਵਾਰਾ ਅਰੁ ਸਿੰਘਾਰ ਕਰਨੇ ਵਾਰਾ ਦੇਵਤਾ ਕੋਊ ਨਹੀਂ ॥ ਕਰਮ ਹੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਹੀ ਕੋ ਜਾਨ ਕੇ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਤਿਨਾ ਕਰਮਾ ਕੇ ਬਿਧਾਨ ਕਰਨੇ ਵਾਰਾ ਬੇਦ ਨਿਤਯ ਹੈ ਤਿਸ ਕਾ ਕਰਤਾ ਕੋਊ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਜਗਤ ਨਾ ਕਾ ਆਦਿ ਹੈ ਅਰੁ ਨਾ ਖੈ ਕਯਾ ਅੰਤ ਹੈ ॥ ਨਦੀ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਮ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਅੰਕੁਰ ਤੇ ਬੀਜ ਅਰੁ ਬੀਜ ਤੇ ਅੰਕੁਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਬੀਰਜ ਤੇ ਮਾਨੁਖ ਅਰੁ ਮਾਨੁਖ ਤੇ ਬੀਰਜ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਮਤ ਕੇ ਕਰਤਾ ਮੁਨਜੇ ਜੀ ਹੈ ॥ ਅਥ ਸਾਖਮਤ ॥ ² ਛਪੇ ॥ ਆਦਿ ਅਨਾਦਿਹ ਪ੍ਰਕਤ ਕੀਨ ਮਹੱਤਤ ਨਿਤ ਜੋਗਹਿ ॥ ਤਿਹ ਅਹਿਮਿਤ ਤ੍ਰੈ ਤਮੋ ਸੂਛਮਹਿ ਪੰਚ ਭੂਤ ਲਹਿ ॥ ਰਾਜਸ ਇੰਦ੍ਰੀਸ ਤੇ ਸੁਮਨ ਮਨ ਹੋਤ ਤੇ ਸੁਮਤ ॥ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸਭ ਹਨ ਪੁਰਖ ਹੋਤ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਲਖ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ॥ ਪੁਨਿ ਨਿਜ ਅਸੰਗ ਗਨ ਪ੍ਰਕਤ ਤੇ ਪੁਰਖ ਲਹਤ ਹੈ ਪਰਮਗਤ ॥ ਚੋਬੀਸ ਤਤਵ ਪਾਚੀਸਮੋ ਪੁਰਖ ਨਿਰਖਯੇ ਸਾਂਖਮਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਲੈ ਮੈਂ ਸਭ ਜਗਤ ਪੂਰਨ ਸੁੱਧ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਲੀਨ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਜੁਗ ਕੇ ਆਦਿ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਅਨੇਕ ਹੋਨ ਕੀ ਇੱਛਾ ਭਈ ॥ ਤਬ ਤਿਸ ਅਨਾਦਿ ਨੇ (f. 174 b)

¹ The *Mīmāṃsā* ('Enquiry') philosophical school, traced back to Jaimini, is described almost till the end of the next folio.

² The *Sāṅkhya* ('the Count') philosophy, expounded by Kapil and perhaps the oldest school, is explained till the end of the next folio.

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਕਰੀ ॥ ਸਤ ॥ ਰਜ ॥ ਤਮ ॥ ਕੀ ਜੋ ਸਮਾਨ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ॥ ਸੋ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥ ਕਾਰਜ ਤੇਰਾ
 ਰਨਰੂਪ ਫੇਰ ਤਿਨ ਦੋਨਾਂ ਕੇ ਸੰਜੋਗ ਕਰ ਕੇ ਮਹਤਤਵ ਭਯਾ ॥ ਗਯਾ ਕਾ ਜੋ ਸਖਤ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਸੋ ਮਹਤਤਵ ॥
 ਤਿਸ ਤੇ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਭਯ ਅਹੰਕਾਰ ਭਯਾ ॥ ਤਾਮਸ ॥ ਰਾਜਸ ॥ ਸਾਤਵਕ ॥ ਤਾਮਸ ਤੇ ਸੁਫਮ ਤਨ ਮਾਤ੍ਰਾ
 ਕਰ ਪੰਚ ਭੂਤ ਭਯੋ ॥ ਤਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਯਾ ਤਿਨਾ ਪੰਚਾਂ ਭੂਤਾਂ ਕੇ ਜੋ ਸੁਫਮ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਕੈਸੇ ॥ ਤਾਮਸ ਤੇ ਸਬਦ ਤਨ
 ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਵਾਰਾ ਅਕਾਸ ਭਯੋ ॥ ਆਕਾਸ ਤੇ ਸਬਦ ਦਵਾਰਾ ਪਵਨ ਭਯਾ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਰੂਪ ਦਵਾਰਾ ਅਗਨ ॥
 ਅਗਨ ਤੇ ਰਸ ਦਵਾਰਾ ਜਲ ॥ ਜਲ ਤੇ ਗੰਧ ਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਸ ਅਹੰਕਾਰ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਯਾਂ ਭਈਯਾਂ ॥
 ਸਾਤਵਕ ਤੇ ਸੁਮਨ ਕਯਾ ਤਿਨਾ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਕੇ ਦੇਵਤਾ ॥ ਅਰੁ ਮਨ ਏਹ ਭਏ ॥ ਕੈਸੇ ॥ ਕਰਣੋ ਕਾ ਦੇਵਤਾਦਿਕਾ ॥
 ਤੁਚਾ ਕਾ ਪਵਨ ॥ ਨੇਤ੍ਰੋਂ ਕਾ ਸੂਰਜ ॥ ਰਸਨਾ ਕਾ ਬਰੁਣ ॥ ਘ੍ਰਾਣ ਕਾ ਅਸਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ॥ ਬਾਣੀ ਕਾ ਅਗਨ ॥
 ਭੁਜਾ ਕਾ ਇੰਦ੍ਰ ॥ ਚਰਣੋਂ ਕਾ ਬਿਸੁਨ ॥ ਗੁਦਾ ਕਾ ਮਿਤ੍ਰਯੁ ॥ ਲਿੰਗ ਕਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ॥ ਮਨ ਕਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ॥
 ਇਨ ਚੋਬੀਸ ਤਤਵਾਂ ਕੋ ਪੁਰਨਾ ਕਰਨੇ ਵਾਰਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਕੋ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ॥
 ਸੋ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਅਸੰਗ ਗਿਨ ਕੇ ਮਾਨੁਖ ਮੁਕਤ ਕੋ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਚੋਬੀ
 ਤਤਵ ਅਰੁ ਪਚੀਸ ਮੋ ਪੁਰਖ ਸਾਂਖਮਤ ਮੈਂ ਜਾਨੀਯੇ ॥ ਯਥਾ ॥ ਮੂਲਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ॥ ੧ ॥ ਮਹਤਤਵ ॥ ੨ ॥
 ਅਹੰਕਾਰ ॥ ੩ ॥ ਸਬਦ ॥ ੪ ॥ ਸਪਰਸ ॥ ੫ ॥ ਰੂਪ ॥ ੬ ॥ ਰਸ ॥ ੭ ॥ ਗੰਧ ॥ ੮ ॥ ਆਕਾਸ ॥ ੯ ॥
 ਬਾਯੁ ॥ ੧੦ ॥ ਅਗਨ ॥ ੧੧ ॥ ਜਲ ॥ ੧੨ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ॥ ੧੩ ॥ ਕਰਣ ॥ ੧੪ ॥ ਤਵਚ ॥ ੧੫ ॥ ਨੇਤ੍ਰ ॥ ੧੬ ॥
 ਰਸਨਾ ॥ ੧੭ ॥ ਘ੍ਰਾਣ ॥ ੧੮ ॥ ਬਾਗੁ ॥ ੧੯ ॥ ਭੁਜਾ ॥ ੨੦ ॥ ਚਰਣ ॥ ੨੧ ॥ ਗੁਦਾ ॥ ੨੨ ॥ ਲਿੰਗ ॥ ੨੩ ॥ ਮਨ ॥ ੨੪ ॥
 ਪੁਰਖ ॥ ੨੫ ॥ ਇਸ ਮਤ ਕੇ ਕਰਤਾ ਕਪਲ ਮੁਨਿ ਹੈਂ ॥ ਅਥ ਪਾਤੰਜਲ ਮਤਾ ॥ ¹ ਛਪੈ ॥ ਚਿੱਤ ਬ੍ਰਿਤ ਨਿਗ੍ਰਹ (f. 175a)
 ਜੋ ਜੋਗ ਅੰਗ ਬਸੁਜ ਮਨਿਯਮਾਸਨ ॥ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਸੁਧਾਰ ਧਾਰਨਾ ਪ੍ਰਤਯਾਹਾਰ ਗਨ ॥ ਧਯਾਨ ਸਮਾਧ ਰੁਬਿਧਨ
 ਮਦਨ ਰੁਖ ਲੋਭ ਮੋਹਮਦ ॥ ਮਤਸ ਅਵਸਥਾ ਛਿਪਤ ਮੂੜ ਬਿਖਯਪਤਿ ਸਭਨ ਸਦ ॥ ਏਕਾਗ੍ਰ ਨਿਰੁਧ ਦਵੈ
 ਜੋਗ ਜਨ ਪਾਂਚ ਭਾਂਤ ਇਮ ਬੁੱਧ ਭਨਤ ॥ ਲਹ ਸਾਧ ਸਾਧਨਾ ਜੋਗ ਕੀ ਮੁਕਤ ਪਤੰਜਲ ਮਤ ਸੁਮਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਚਿਤ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕਾ ਜੋ ਰੋਕਨਾ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਮ ਜੋਗ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਆਠ ਅੰਗ ਹੈਂ ॥ ਯਮ ॥ ੧ ॥ ਨਿਯਮ ॥ ੨ ॥
 ਆਸਨ ॥ ੩ ॥ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ॥ ੪ ॥ ਧਾਰਣ ॥ ੫ ॥ ਪ੍ਰਤਯਾਹਾਰ ॥ ੬ ॥ ਧਯਾਨ ॥ ੭ ॥ ਸਮਾਧ ॥ ੮ ॥ ਤਿਸ ਜੋਗ ਮੈਂ
 ਬਿਘਨ ਛੇ ਹੈਂ ॥ ਕਾਮ ॥ ੧ ॥ ਕ੍ਰੋਧ ॥ ੨ ॥ ਲੋਭ ॥ ੩ ॥ ਮੋਹ ॥ ੪ ॥ ਮਦ ॥ ੫ ॥ ਮਤਸ ॥ ੬ ॥ ਅਰੁ ਅਵਸਥਾ ਪਾਂਚ
 ਪ੍ਰਕਾਰ ਪੰਡਤ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਖਯਪਤ ॥ ੧ ॥ ਮੂੜਾ ॥ ੨ ॥ ਬਿੱਛਪਤ ॥ ੩ ॥ ਏਹ ਤੀਨ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਕੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਏਕਾਗ੍ਰ
 ਨਿਰੁਧ ਏਹ ਜੋਗੀ ਜਨਾ ਕੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਜੋਗ ਕੀ ਸਾਧਨਾ ਕੋ ਸਾਧ ਕੇ ਮੁਕਤ ਲਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਪਾਤੰਜਲ ਮਤ ਹੈ ਇਸ ਕੇ ਕਰਤਾ
 ਸੇਸਨਾਗ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਅਥ ਵੇਦਾਂਤ ਮਤ ॥ ² ਛਪੈ ॥ ਨਿਤਯਾ ਨਿਤਯ ਬਿਚਾਰ ਬਿਰਾਗ ਸਮਾਦਿਕ ਪਾਵਨ ਮੁਕਤ
 ਚਾਹ ਚਹੁ ਸਾਧ ਨੈ ਲਹਤ ਆਤਮਾ ਭਾਵਨ ॥ ਤਨ ਸਥੂਲ ਤਨ ਹੇਤੁ ਭਿੰਨ ਪੰਚ ਕੋਸ ਅਤੀਤ ॥ ਜਾਗ੍ਰਤ ਸੁਪਨ
 ਸੁਖਪਤ ਅਵਸਥਾ ਸਾਖੀ ਗੀਤ ॥ ਜੋ ਸਭ ਚਿੱਤ ਆਨੰਦ ਰੂਪ ਹੈ ਰਹਤ ਆਤਮਾ ਮਨਤਤ ॥ ਲਹਿਤ
 ਤਵਬ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਪੁਨਹਿ ਸਹਿਦ ਪਾਪਹਿ ਨਿੰਦਕ ਸੂਤ ਭਣਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਵੇਦਾਂਤ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਚਾਰ
 ਸਾਧਨੋ ਕਰ ਕੇ ॥ ਆਤਮਾ ਕੀ ਜੋ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ॥ ਕਯਾ ਸਰਬ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਆਤਮਾ ਸਾਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਮਿਥਯਾ

¹ The *Yoga-sūtras* of Patanjali are said to have been the basic text of the philosophical school known as the *Yoga-Darshan*.

² The basic text of the *Vedānta* philosophical school was expounded by Badarayan but Sankaracharya was its most important exponent. Its gist is given upto folio 177 a.

ਤਾ ਕੋ ਪਾਵਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕੋਨਸੇ ਹੈਂ ॥ ਨਿੱਤਤਾ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਭਿੰਨ ਸਭ ਅਨਿੱਤ ਹੈ ॥ ਏਕ ਤੇ ਏਹ ਬਿਚਾਰ ॥ ੧ ॥ ਦੂਜੇ ਈਹਾਂ ਅਰੁ ਸਵਰਗ ਕੇ ਭੋਗਨ ਮੈਂ ਇੱਛਾ ਨਾ ਕਰਨੀ ॥ ਏਹ ਬਿਚਾਰ ॥ ੨ ॥ ਤੀਜੇ ਸਮਾਦਿਕੋ ਕਾ ਪਾਵਨਾ ਮਨ ਕਾ ਰੋਕਨਾ ਸੋ ਸਮ ॥ ਨੇਤ੍ਰ ਆਦਿਕ ਇੰਦ੍ਰੀਯਾਂ ਕਾ ਰੋਕਨਾ ਸੋ ਦਮ ॥ ਅਪਨੇ ਧਰਮ ਮੈਂ ਨਿਸਟਾ ਕਾ (f. 175 b) ਰਾਖਨਾ ਸੋ ਤਪੁ ॥ ਸੀਤ ॥ ਗਰਮ ॥ ਸੁਖ ॥ ਦੁਖ ਆਦਿਕਾ ਕਾ ਸਹਨਾ ਸੋ ਤਿਤਿਛਾ ॥ ਗੁਰੁ ਅਰੁ ਬੇਦਾਂਤ ਕੇ ਬਾਕੋ ਮੈਂ ਜੋ ਬਿਸਵਾਸ ਸੋ ਸ੍ਰਧਾ ॥ ਚਿੱਤ ਕੀ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ਸੋ ਸਮਾਧ ॥ ਫੇਰ ਚੌਥਾ ਮੁਕਤ ਮੈਂ ਚਾਹਨਾ ॥ ਇਨਾਂ ਚਾਰੋਂ ਕਰ ਆਤਮਾ ਪਾਈਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੋ ਲੱਛਨ ॥ ਸਬੂਲ ॥ ਅਰੁ ਤਨ ਕਯਾ ਸੂਛਮ ॥ ਅਰੁ ਕਾਰਨ ਏਹ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੋ ਹੈ ਸਰੀਰ ॥ ਤਿਨੋ ਤੇ ਜੋ ਭਿੰਨ ਹੋਯ ॥ ਫੇਰ ਪੰਚੀ ਕ੍ਰਿਤ ਜੋ ਹੈ ਪੰਚ ਮਹਾਭੂਤ ਤਿਨੋ ਕਾ ਕੀਯਾ ਹੂਯਾ ਜੋ ਕਾਰਜ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੁਖ ਦੁਖ ਆਦਿਕੋ ਕੇ ਭੋਗਨੇ ਕਾ ਜੋ ਸਥਾਨ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਹੋਤਾ ਹੈ ਅਰੁ ਹੈ ਅਰੁ ਬਧਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਤੇ ਔਰ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਛੀਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਨਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਇਨਾਂ ਛੇਆਂ ਬਿਕਾਰਾਂ ਵਾਲਾਂ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸਬੂਲ ਸਰੀਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਪੰਚੀ ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਚ ਮਹਾਭੂਤ ਕਰ ਕੈ ਜੋ ਕੀਆ ਹੂਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਇੰਦ੍ਰ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਸੁਖ ਦੁਖਾਦਿਕੋ ਕੇ ਭੋਗਨ ਕੇ ਸਾਧਨ ਰੂਪ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਪੰਚ ਗਯਾਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ॥ ਪੰਚ ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ॥ ਪੰਚ ਪ੍ਰਾਣ ਆਦਿਕ ਪਵਨ ॥ ਏਕਮਨ ॥ ਏਕਬੁਧ ॥ ਏਹ ਸਤਾਰਾਂ ਕਾ ਜੋ ਸੰਬੂਹ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸੂਛਮ ਸਰੀਰ ਹੈ ॥ ਜੋ ਨ ਕਹਯਾ ਜਾਵੇ ਅਰੁ ਜਿਸਕਾ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਐਸਾ ਜੋ ਅਵਿਦਯਾ ਰੂਪ ਹੈ ਸੋ ਦੋਨੋ ਸਰੀਰਾਂ ਕਾ ਕਾਰਨ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਅਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕਾ ਅਗਯਾਨ ਰੂਪ ॥ ਸੋ ਕਾਰਨ ਸਰੀਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜੋ ਅਨ ਰਸ ਸੋ ਹੋਕੇ ॥ ਤਿਸੀ ਕਰਕੈ ਵਧੈ ॥ ਅਰੁ ਅਨ ਰੂਪ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਹੀ ਮੈਂ ਲੀਨ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਅੱਨ ਮੈਂ ਕੋਸ ਹੈ ॥ ਕੋਨ ਸਬੂਲ ਸਰੀਰ ॥ ਪ੍ਰਾਣ ਆਦਿਕ ਪੰਚ ਪਵਨ ॥ ਬਾਨੀ ਆਦਿ ਪੰਚ ਇੰਦ੍ਰ ॥ ਸੋ ਪ੍ਰਾਣ ਮੈਂ ਕੋਸ ਹੈ ॥ ਮਨ ਅਰੁ ਪੰਚ ਗਯਾਨ ਇੰਦ੍ਰੈ ਮਿਲੈ ਤੇ ਗਯਾਨਮਯ ਕੋਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਕਾਰਨ ਸਰੀਰ ਰੂਪ ਜੋ ਹੈ ਅਵਿਦਯਾ ਮਨਨ ਹੂਆ ਹੈ ਸਤਵਜਾ ਮੈਂ ॥ ਸੋ ਜੋ ਪ੍ਰੇਯ ਆਦਿ ਬ੍ਰੁਤ ਕੇ ਸਹਤ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਆਨੰਦ ਮੈਂ ਕੋਸ ਹੈ ॥ ਏਹ ਜੋ ਪੰਚ ਕੋਸ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਹੈ ॥ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈ ॥ ਮਨ ਹੈ ॥ ਬੁਧ ਹੈ ॥ ਅਗਯਾਨ ਹੈ ॥ ਏਹ ਜੋ ਅਪਨੇ ਆਪ ਤੇ ਹੋਤਾ ਹੈ (f. 176a) ਸੋ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਭਿੰਨ ਹੈ ਜੈਸੇ ਅਪਨੇ ਜਾਨੇ ਤੇ ਕੁੰਡਲਾਦਿਕ ਅਪਨੇ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਪੰਚ ਕੋਸੋ ਤੇ ਅਤੀਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕਰਣ ਆਦਿ ਕੋ ਕਰ ਕੈ ਸਬਦ ਆਦਿ ਬਿਖੈ ਜਾਨੀਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜਾਗ੍ਰਤ ਅਵਸਥਾ ॥ ਤਹਾਂ ਸਬੂਲ ਸਰੀਰ ਕਾ ਅਭਮਾਨੀ ਆਤਮਾ ਬਿਸਵ ਨਾਮਾ ਹੈ ॥ ਜਾਗ੍ਰਤ ਅਵਸਥਾ ਐ ਜੋ ਦੇਖਯਾ ਸੁਨਯਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਨਿੱਤ ਬਾਸਨਾ ਕਰ ਕੇ ਨਿੰਦ੍ਰੀਆ ਮੈਂ ਜੋ ਪ੍ਰਪੰਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਸੁਪਨ ਅਵਸਥਾ ॥ ਤਹਾਂ ਸੂਛਮ ਸਰੀਰ ਕਾ ਅਭਿਮਾਨੀ ਆਤਮਾ ਤੇਜਸ ਹੈ ॥ ਮੈ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤਾ ਸੁਖ ਪੂਰਬਕ ਸੋਯੋ ॥ ਏਹ ਸਖੁਪਤ ਅਵਸਥਾ ਤਹਾਂ ਕਾਰਣ ਸਰੀਰ ਕਾ ਅਭਮਾਨੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਾਗਯ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਇਨ ਤੀਨੋ ਅਵਸਥਾ ਮੈਂ ਆਤਮਾ ਸਾਛੀ ਕੀ ਤਾ ਕਯਾ ਕਹਯਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕੋਨ ਹੈ ॥ ਜੋ ਤੀਨੋ ਕਾਲ ਮੈਂ ਰਹਤ ਹੈ ਇਸ ਤੇ ਸਤ ॥ ਅਰੁ ਗਯਾਨ ਸਰੂਪ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਚਿੱਤ ॥ ਸੁਖ ਸਰੂਪ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਆਨੰਦ ॥ ਐਸੇ ਸਤਚਿਤ ਆਨੰਦ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਤਤ ਕਯਾ ਤਿਸ ਕੋ ਆਤਮਾ ਮਾਨੋ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਸਬੂਲ ਸਰੀਰਾਦਿ ਤੇ ਭਿੰਨ ਆਤਮਾ ਕਹਯੋ ॥ ਤੋ ਸੋ ਸਰੀਰ ਕੈਸੋ ਭਯੋਓ ॥ ਉਤਰ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਸਤ ਰਜ ਤਮ ਸਰੂਪ ਵਾਰੀ ਮਾਯਾ ਭਈ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਆਕਾਸ ॥ ਆਕਾਸ ਤੇ ਪਵਨ ਪਵਨ ਤੇ ਤੇਜ ॥ ਤੇਜ ਤੇ ਜਲ ॥ ਜਲ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ॥ ਇਨ ਪੰਚ ਤਤਵਾਂ ਕੇ ਸਾਤੁਕ ਅੰਸੋਂ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਸੋ ਏਕ ਏਕ ਤੇ ਸ੍ਰਵਣ ॥ ਤਵਚਾ ॥ ਨੇਤ੍ਰ ॥ ਰਸਨਾ ॥ ਘ੍ਰਣ ॥ ਪਾਂਚ ਇੰਦ੍ਰ ਭਯੋ ॥ ਸੰਪੂਰਨੋਂ ਕੇ ਸਾਤੁਕ ਅੰਸ ਤੇ ਅੰਤਸਕਰਣ ਭਯੋ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਭੇਦ ਮਨ ਬੁਧ ਅਹੰਕਾਰ ਚਿੱਤ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਪੰਚ ਤਤਵੋਂ ਕੇ ਰਾਜਸ ਅੰਸੋਂ ਤੇ ਬਾਕ ॥ ਹਾਥ ॥ ਚਰਣ ॥ ਲਿੰਗ ॥ ਗੁਦਾ ॥ ਕ੍ਰਮ ਸੋ ਏਕ ਏਕ ਤੇ ਏਕ ਏਕ ਭਏ ॥ ਸੰਪੂਰਣੋਂ ਕੇ ਅੰਸ ਤੇ ਪੰਚ ਪ੍ਰਾਣ ਭਏ ॥ ਅਰੁ ਇਨਾ ਕੇ ਤਾਮਸ ਅੰਸੋਂ ਤੇ ਪੰਚੀਕਰਣ ਭਯੋ ॥ ਕੈਸੇ ॥ ਪੰਚ ਮਹਾ ਭੂਤਾਂ ਕਾ ਜੋ ਏਕ ਏਕ ਤਾਮਸ ਅੰਸ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਦੋ ਦੋ ਭਾਗ ਕਰਨੇ ॥ ਫੇਰ ਮੋਨ ਧਾਰ ਕੇ ਪੰਚ ਭੂਤੋਂ ਕੇ ਅਰਧ ਅਰਧ ਕੋ ਅੰਸੋਂ ਕੇ ਏਕ ਏਕ (f. 176 b) ਭਾਗੋ ਮੈਂ ਏਕ ਏਕ ਮੋ ਮਿਲਾਵਨਾ ॥ ਬਾਕੀ ਕੇ ਏਕ ਏਕ ਭਾਗ ਕੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਕਰਨੇ ॥ ਤਿਨਾ ਚਾਰਾ ਚਾਰਾ

ਕੋ ਪੰਚਭੂਤੋਂ ਕੇ ਬਾਕੀ ਕੇ ਆਧੇ ਆਧੇ ਮੈਂ ਜੋਰਨਾ ॥ ਸੋ ਪੰਚੀਕਰਣ ਹੋਤ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਪੰਚੀਕਰਣ ਮਹਾਭੂਤੋਂ ਤੇ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਕੀ ਏਕਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਭਯੇ ॥ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਕਾ ਅਭਮਾਨੀ ਜੀਵ ਨਾਮ ਵਾਰਾ ਹੈ ॥ ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਹੀ ਪ੍ਰਿਤਬਿੰਬ ਹੈ ॥ ਮਾਯਾ ਕਰ ਕੈ ਆਪ ਕੋ ਭਿੰਨ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ॥ ਅਵਿਦਯਾ ਉਪਾਧ ਸੋ ਆਤਮਾ ਜੀਵ ਹੈ ॥ ਮਾਯਾ ਉਪਾਧ ਸੋਈ ਸਵਰ ਕਹੀਤਾ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਉਪਾਧ ਭੇਦ ਤੇ ਜੀਵ ਈਸਵਰ ਮੈਂ ਭੇਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਭ ਤਾਂਈ ਹੈ ॥ ਤਬ ਤਾਂਈ ਜਨਮ ਮਰਨ ਰੂਪ ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ ਦੂਰ ਹੋਤਾ ਤਾਂਤੇ ਭੇਦ ਬੁੱਧ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਮਹਤ ਅਹੰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਕਛੁ ਕੁ ਗਯਾਨਵਾਰਾ ਜੀਵ ॥ ਨਿਰ ਅਹੰਕਾਰ ਅਰੁ ਸਰਬਗਯ ਈਸਵਰ ॥ ਤਿਨੋ ਮੈਂ ਅਭੇਦ ਤਾਂ ਸੋ ਤੁਹੀ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਬੇਦਾਂਤ ਕੇ ਬਾਕਯੋ ਕਾ ਕੈਸੇ ਅਰਥ ਹੋਵੇ ॥ ਉਤਰ ॥ ਐਸੇ ਅਰਥ ਹੈ ॥ ਸਥੂਲ ਸੂਛਮ ਸਰੀਰ ਕਾ ਅਭਮਾਨੀ ਜੋ ਤੂੰ ਹੈ ॥ ਸੋ ਉਪਾਧ ਤੇ ਰਹਤ ਸਮਾਧ ਦਸਾ ਸਹਤ ਹੂਆ ਸੁਧ ਚੈਤਨ ਸੋ ਹੈ ॥ ਕਯਾ ਸਰਬਗਯ ਈਸਵਰ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਬੇਦਾਂਤ ਕੇ ਬਚਨੋ ਸੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੁਰਾਂ ਕੇ ਉਪਦੇਸ ਕੀਏ ਤੇ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ॥ ਛਤ੍ਰੀ ॥ ਬੈਸ ॥ ਸੂਦ੍ਰ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੈ ਕੀ ਬੁਧ ਦੂਰ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਤਚਿਤ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ ਰੂਪ ਅਰੁ ਸਭ ਕਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਚਿੱਤ ਆਕਾਸ ਰੂਪ ਮੈਂ ਹੋ ॥ ਐਸੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੈ ਰੂਪ ਗਯਾਨ ਸਾਖਯਾਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇਈ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੈ ਅਰ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੋ ਤਿਸ ਸਾਛਾਤ ਗਯਾਨ ਸੋ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਦੂਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਕਰਮ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਗਯਾਨ ਉਤਪਤ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਗਯਾਨੀ ਕੇ ਦੇਹ ਕੇ ਕੀਯੇ ਹੂਏ ਜੋ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਰੂਪ ਕਰਮ ॥ ਸੋ ਆਗਾਮੀ ਹੈ ॥ ਆਗੇ ਹੋਨ ਵਾਰੇ ॥ ਅਨੇਕ ਕਰੋਰ ਜਨਮਾ ਕਾ ਬੀਜ ਰੂਪ ਹੂਆ ਜੋ ਕਰਮ ਪ੍ਰਿਥਮ ਕਾ ਏਕਠਾ ॥ (f. 177 a) ਕੀਯਾ ਹੂਯਾ ਹੈਗਾ ॥ ਸੋ ਸੰਚਿਤ ਹੈ ॥ ਇਸ ਲੋਕ ਮੈਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਬਿਖੈ ਜੋ ਸੁਖ ਦੁਖਾਦਿਕਾਂ ਕੋ ਦੇਨਵਾਰਾ ਕਰਮ ਹੈ ॥ ਸੋ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਹੈ ॥ ਸੋ ਭੋਗਨੇ ਤੇ ਦੂਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਸੰਚਿਤ ਦ੍ਰਿੜ ਗਯਾਨ ਤੇ ਦੂਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਆਗਮ ਕਰਮ ਕਾ ਸੰਬੰਧ ਗਯਾਨੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਜੈਸੇ ਕਮਲ ਕੇ ਦਲ ਮੈਂ ਜਲ ਨਹੀਂ ਲਗਤਾ ॥ ਜੋਨਸੇ ਗਯਾਨੀਯਾਂ ਕੋ ਪੂਜਤੇ ਹੈਂ ਭਜਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨਾ ਕੋ ਗਯਾਨੀਆਂ ਕੋ ਕੀਏ ਹੂਏ ਪੁੰਨ ਰੂਪ ਕਰਮ ਲਗਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਗਯਾਨੀਆਂ ਕੋ ਨਿੰਦਤੇ ਹੈ ॥ ਹਸਤੇ ਹੈਂ ਔਰ ਦੁਖ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨਾ ਕੋ ਪਾਪ ਰੂਪ ਕਰਮ ਲਗਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਬੇਦ ਨੇ ਕਹਯਾ ਹੈ ॥ ਤਤਬਿਤ ਜੋ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜਾਣਨੇਵਾਰਾ ਤਿਸ ਕੇ ਕੀਏ ਹੂਏ ਪੁੰਨ ਕੋ ਸੁਹਿਦ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਾਪ ਕੋ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਆਤਮ ਬਿਤ ਸੰਸਾਰ ਕੋ ਇਹ ਹੀ ਤਰਤ ਅਖੇਦ ॥ ਪਾਵਤ ਬ੍ਰਹਮਾਨੰਦ ਬੁੱਧ ਤਰਤ ਥੋਕ ਕਥ ਬੇਦ ॥ ਯਹ ਸੂਤ ਕੋ ਬਚਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਤਯਾਗੈ ਤਨ ਕਾਸੀ ਬਿਸਦ ਅਥਵਾ ਨੀਚ ਨਿਵਾਸ ॥ ਲਹ ਗਯਾਨੀ ਗਤਿ ਬਿਗਤਿ ਭ੍ਰਮ ਇਤ ਬਚ ਸਮਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬੇਦਾਂਤ ਮਤ ਕੇ ਕਰਤਾ ਬਯਾਸ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਅਬ ਬਿਸੇਖਕ ਮਤ ॥ ¹ ਛਪੈ ਛੰਦ ॥ ਕਾਰਨ ਕਾਲ ਪ੍ਰਮਾਨ ਬੁੱਧ ਬਲ ਆਲਸ ਉੱਦਮ ॥ ਅਪਜਸ ਜਸ ਸੁਭ ਕਰਮ ਬਿਚਾਰ ਉਦਾਰ ਸਭੈ ਸਮ ॥ ਉਤਪਤ ਪਾਲਨ ਜਗਤ ਸਿੰਘਾਰਨ ਆਦਿ ਭਾਵ ਗਿਨ ॥ ਜਿਮ ਸਿਸੁ ਸਤਰਜਤਮੋ ਰਹਤ ਨਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਮੈ ਬਿਨ ॥ ਤਿਮ ਭਾਵਕੁ ਭਾਵ ਰੁ ਸੁਭਾਸੁਭ ਹੋਤ ਕਾਲ ਕਰ ਧਾਰੀਏ ॥ ਯਹ ਵੈਸੇਸਕ ਮਤ ਹੈ ਬਿਦਤ ਸੁਮਤ ਸੁਚਿੱਤ ਬਿਚਾਰਿਏ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਇਨੋ ਕੇ ਮਤ ਮੈ ਸਭ ਕਾ ਕਾਲ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਨਿਸਚੈ ਕਰ ਕੇ ॥ ਕਿਨੋ ਕਾ ॥ ਬੁੱਧ ਬਲ ॥ ਆਲਸ ਉੱਦਮ ॥ ਅਪਜਸ ॥ ਜਸ ॥ ਸੁਭਕਰਮ ॥ ਉਦਾਰ ਕਯਾ ਬਡੇ ਜੋ ਬਿਚਾਰ ਹੈਂ ॥ ਸਭਨੋ ਮੈਂ ਜੋ ਸਮਤਾ ਹੈ ॥ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤ ਪਾਲਨ ਸੰਘਾਰਨ ॥ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਭਾਵ ਹੈ ਤਿਨ ਸਭਨੋ ਮੈਂ ॥ (f. 177b) ਜੈਸੇ ਬਾਲਕ ਮੈਂ ਸਤ ਰਜ ਤਮ ਏਹ ਤੀਨੋ ਗੁਨ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰੁ ਸਮੇ ਤੇ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਤਛ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ ॥ ਸਮੇ ਹੀ ਤੇ

¹ The *Vaisesika* philosophy founded by Kanad has been explained here rather briefly as most of it has already been taken up along with the *Nyāya*, and partly with the *Sāṅkhya*.

ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਭਾਵ ਅਰੁ ਕੁਭਾਵ ॥ ਸੁਭ ਅਰੁ ਅਸੁਭ ਸਭ ਕਾਲ ਕਰ ਕੈ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਏਹ ਵੈਸੇਸਕਾ ਕਾ ਮਤ ਬਿਦਤ ਹੈ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਛੇਹਾਂ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਕੇ ਮਤ ਅਰ ਚਰਚਾ ਸੁਨ ਸੁਨ ਕੇ ਪੰਡਤਾਂ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਧਨ ਬਕਸਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਿਤ ਜੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਹੈ ॥ ¹ ਤਿਸ ਬਿਖੇ ਆਪ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਵਡਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਅਨੇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਹਮੇਸਾ ਪੜਤੇ ਦੇਖਤੇ ਬਿਚਾਰਤੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਆਪ ਪੰਡਤਾਂ ਅਰੁ ਕਬੀਸਵਰਾਂ ਤੇ ਭੀ ਅਧਕ ਬਾਤ ਸਮਝਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਨਵੀਨ ਰਚਨਾ ਕਬਿਤਾ ਕੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਬੀਸਵਰਾਂ ਤੇ ਭੀ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨਵਾਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਸੋਭਾ ਗੁਨ ਚਤੁਰਾਈ ਧਯਾਨ ਸਿੰਗਾਰ ਕਾ ਬਰਨਨ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਇਸ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਭਗਤੀ ਕਾ ਸੁਗਮ ਸਾਧਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥ ² ਯਾਂ ਮੈ ਸਹਜ ਹੀ ਤੇ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਰੀਝ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਕਬੀਸਵਰ ਅਰੁ ਪੰਡਤ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸਭ ਕੀ ਬਡਯਾਈ ਮਾਨ ਰਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਵਾਫੁਰ ਜਰ ਬਕਸਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਪਰਾਯਣ ਜੋ ਰਾਯ ਰਾਮ ਸੁਖ ਜੀ ਕਬੀਸਵਰ ਹੈਂ ਤਿਨ ਪੈ ਸਭ ਤੇ ਅਧਕ ਮਿਹਰਬਾਨਗੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਹੀ ਤੇ ਸਭ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜੇ ਹੈਂ ॥ ਰਸਕ ਪ੍ਰਿਯਾ ਕਬਿ ਪ੍ਰਿਯਾ ॥ ਬਿਹਾਰੀ ਸਹਤ ਟੀਕੇਆਂ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਸਭਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ॥ ਕਬਿ ਬੰਲਭ ॥ ਭਾਖਾ ਭੂਖਨ ॥ ਰਸ ਰਤਨਾਕਰ ॥ ਰਸ ਰਹਸੂ ॥ ਅਲੰਕਾਰ ਕਲਾਨਿਧਿ ॥ ਕਬਿਸਰਬਸਵ ॥ ਅਰੁ ਪਿੰਗੁਲ ਕੋ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਪ੍ਰਿਯੂਖਨਿਧ ॥ ਜਾਂ ਮੈਂ ਛੰਦੋ ਕੇ ਅਸਟ ਕਰਮੋ ਕੇ ਅਨੇਕ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਅਥ ਅਸਟ ਕਰਮ ਨਾਮ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬ੍ਰਿਤ ਸੰਖਯਾ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਪੁੰਨ ਸੂਚੀ ਨਸ ਉਦਿਸਤ ॥ ਮੇਰ ਧੁਜ ਗਨ (*f. 178 a*) ਮਨਕਟੀ ਭਨਤ ਕਰਮ ਇਮ ਅਸਟ ॥ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰਕਾ ॥ ਬ੍ਰਿਜਬਿਲਾਸ ॥ ਬ੍ਰਿਜਚੰਦ੍ਰਕਾ ਇਤਯਾਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਨਾ ਤੇ ਪੜੇ ਹੈਂ ॥ ³ ਅਲੰਕਾਰਾ ਕਾ ਗ੍ਰੰਥ ਅਲੰਕਾਰ ਮਾਲਾ ॥ ਅਵਧਾ ਲਛੰਨਾ ਬਯੰਜਨਾ ਧੁਨ ਬਰਨਨ ਕੋ ਕਾਬਯ ਕੋ ਗ੍ਰੰਥ ਕਬਿਰੰਜਨ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਕਾਬਯ ਕਾ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾਬਿਭੂਖਨ ॥ ਕ੍ਰਿਸਨ ਖੰਡ ਜੀ ਕੀ ਭਾਖਾ ਛੰਦੋਂ ਮੈਂ ॥ ਏਹ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਨਾ ਤੇ ਬਨਵਾਏ ਹੈਂ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਗਰਗ ਸੰਘਤਾ ਕੀ ਭਾਖਾ ਬਿਸੁਨ ਪਦਨ ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ॥ ਰਸਕ ਪ੍ਰਿਯਾ ਕੀ ਟੀਕਾ ਬਡੀ ਰਸ ਪ੍ਰਮੋਦਨੀ ॥ ਅਰੁ ਬਿਹਾਰੀ ਕੀ ਟੀਕਾ ਬਡੀ ॥ ਸਭ ਟੀਕੇਆਂ ਕੇ ਮਤ ਕੇ ਸਹਤ ॥ ਅਰੁ ਸਹੱਸ੍ਰ ਕੀ ਟੀਕਾ ॥ ਸਿਖਨਖ ਕੀ ਟੀਕਾ ॥ ਏਹ ਬਨਵਾਏ ਹੈਂ ॥ ⁵ ਬਾਜ ਨਾਮਾ ਅਕਬਰ ਨਾਮਾ

¹ The author now switches over to the literary competence of his master.

² Fateh Singh's interest in, and patronage of literature is explained in terms of his devotion to Krishna and Radha, and his belief that literature was the most effective means of devotional expression.

³ The Ahluwalia *sardār* is said to have been particularly kind towards the author who had been his teacher in the study of the following well-known works, written mostly during the seventeenth and eighteenth centuries : *Rasik-Priyā, Kavi-Priyā, Sabhā-Prakāsh, Kavī-Ballabh, Bhākhā-Bhūshan, Ras-Ratnākar, Ras-Rahsar, Alankār-Kalā-Nidhi, Kavī-Sarvaswa, Pingal-Granth* (poetics), *Rām-Chandrikā, Brij-Bilās, Brij-Chandrikā*, and Commentaries on *Bihārī-Satsāi*.

⁴ If appears, Ram Sukh Rao also compiled a number of books at the behest of his master.

⁵ Fateh Singh is said to have got compiled also the Commentaries on *Rasik-Priyā, Bihārī-Satsāi, Ras-Rahsar* and the *Shikh-Nakh*. The *Garg-Samhitā* was composed in the *Vishnu-pad metre* at his orders.

ਅਕਬਰੀ ਆਈਨ ॥ ਅਸਵਨਾਮਾ ॥ ਇਨਕੀ ਭਾਖਾ ਬਨਵਾਈ ਹੈ ॥ ¹ ਵੈਦਯਕ ਕਾ ਗੰਥ ਏਕ ਕੋਤੁਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਨਵਾਇਆ ਹੈ ॥ ਸੰਗੀਤ ਕੇ ਸਬ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਕਾ ਮਤ ਪਾਇ ਕਰ ਕੈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗੀਤ ਸਾਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਲੋਕ ਕਾ ਬਨਵਾਯਾ ਹੈ ॥ ² ਅਰੁ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਵ ਰਤਨ ਮਾਲਾ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਕੀ ਚਰਚਾ ਕਾ ਗੰਥ ਸਭਾ ਮੰਡਨ ॥ ਏਕ ਦੋਹਰੇਆਂ ਕੀ ਭਗਤ ਸਤਸਯਾ ॥ ਹੋਰ ਭਗਵਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਬਿਸਨਪਦ ਕਬਿੱਤ ਬਨਾਯੇ ਹੈਂ ॥ ³ ਸੋ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਬਨਾਯੇਆਂ ਮੈਂ ਤੇ ਕਛੁ ਕੁ ਲਿਖਤਾ ਹੋ ॥ ⁴ ਕਬਿੱਤ ॥ ਵਹ ਸਕਲੰਕ ਨਿਕਲੰਕ ਯਹ ਵਹ ਸਯਾਮ ਯਹ ਸੋਭਾ ਸਰਸਦਾ ਫੂਲਯੋਈ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਵਾਕੋ ਰੋਗ ਜੋਗ ਯਾਂ ਕੋ ਰੋਗ ਸੋ ਅਜੋਗ ਵਾ ਮੈਂ ਮ੍ਰਿਦੁ ਤਾਨ ਯਹ ਭਾਵ ਹਾਵ ਨਿਸਹਤ ਹੈ ॥ ਵਾਕੀ ਨਿਸਯਾਂ ਕੀ ਨਿਸਦਿਨ ਰਹੇ ਜੋਤ ਵਾਂ ਕੇ ਛਾਰ ਪਰੇ ਮੁਖ ਯਾਂਹਿ ਭੋਰਨ ਦਹਤ ਹੈ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਜਾਬਦਨ ਕਵ ਕੈਸੇ ਬਿਧ ਮੁਕਰ ਸੋ ਸਰੋਜ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਜਗਤ ਮਹਿਤਾਰੀ ਬਹੁਰੋ ਗਨਿਹਰਨ ਹਾਰੀ ਸਦਾ ਸੁਖ ਕਾਰੀ ਗਿਰਧਾਰੀ ਉਰਧਾਰੀ ਹੈ ॥ ਆਭਾਉ ਜਿਆਰੀ ਕੀ ਕਿਨਾਰੀਦਾਰ ਸਾਰੀ ਲਸੈ ਵਾਰੀ ਮੈਨ ਨਾਰੀ ਕਹਾ (. 178 b) ਮੈਨਕਾ ਬਿਚਾਰੀ ਹੈ ॥ ਕੀਰਤ ਦੁਲਾਰੀ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਕੀ ਕੁਮਾਰੀ ਬ੍ਰਿਜਬਾਨ ਕੀ ਪਯਾਰੀ ਚਾਰੁ ਚੰਦ ਮੁਖਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ਭਗਤ ਬਰਭਾਰੀ ਮੋਹਿ ਦੀਜੈ ਬਲਹਾਰੀ ਹਰਿ ਸਰਨ ਤਿਹਾਰੀ ਹਰ ਸਰਨ ਤਿਹਾਰੀ ਹੈ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਅਧਮ ਉਘਾਰੇ ਦੀਨ ਦਾਰਿਦ ਬਿਡਾਰੇ ਭਾਰੇ ਸੰਕਟ ਨਿਵਾਰੇ ਹਰ ਹਵੈ ਕੇ ਪਰਦਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਬ੍ਰਿਜ ਰਖਵਾਰੇ ਬ੍ਰਿਖ ਭਾਨੁ ਜਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਨ ਪਯਾਰੇ ਨੰਦ ਕੇ ਦੁਲਾਰੇ ਜਸੁਧਾ ਕੇ ਬਾਮਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਦੀਨੇ ਸੁਖ ਸਾਰੇ ਬਨ ਬੀਬਨ ਬਿਹਾਰੇ ਨਵਧਾਰਾ ਧਰਕਾਰੇ ਬੇਦ ਬਰਨ ਤਹਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਪੀਤ ਪਦਵਾਰੇ ਸਦਕਾਰੀ ਲਟਵਾਰੇ ਐਸੇ ਮੋਰ ਪਰਵਾਰੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਉਰਧਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ੩ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਨਵਲ ਨਿਕੁੰਜਨਿ ਕੀ ਬੀਬਨ ਮੈਂ ਬਿਹਰਤ ਫੂਲ ਫੂਲ ਫੂਲ ਨਿਹਰੇ ਹਰੇ ॥ ਲੋਨੇ ਲੋਨੇ ਲੋਲ ਲੋਲ ਲੋਇਨ ਲੁਨਾਈਲ ਖੈ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਪਾਨ ਪਾਨ ਪੈ ਧਰੇ ਧਰੇ ॥ ਹੰਸ ਜਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਜੂਹ ਸਬੈ ਈਠ ਡੀਠ ਪਰੇ ਕਹੂੰ ਤੀਰ ਪੈ ਖਰੇ ਖਰੇ ॥ ਤਬੈ ਪ੍ਰੀਤ ਭਾਰੀ ਤਜ ਪਯਾਰੀ ਰਿਸਧਾਰੀ ਚਿੱਤ ਪੀਠ ਗਿਰਧਾਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਰੀ ਕਯੋ ਪਰੇ ਪਰੇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਨਵੀਨ ਕੁੰਜਨ ਕੀ ਬੀਬਨ ਮੈਂ ਔ ਫੁਲਨ ਮੈਂ ਮੰਦ ਮੰਦ ਬਿਹਾਰ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ਹਵੈ ਹਵੈ ਕਰ ਕੈ ॥ ਸੁੰਦਰ ਔ ਚੰਚਲ ਨੇਤ੍ਰਨ ਸੋ ਪਤਸਪਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਹਾਥ ਪੈ ਹਾਥ ਧਰੇ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਤਹਾਂ ਜਮਨਾ ਜੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੈ ਜੇਹੈ ਕਮਲ ਤਿਨ ਪੈ ਮਿੱਤ੍ਰ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸਟ ਪਰੇ ਤੇ ਤਿਸੀ ਛਿਨ ਮੈਂ

¹ It seems, the Ahluwalia *sardār* got the works related to hunting, such as *Bāj-nāma* and *Asadnāma*, and those related to history and administration, such as *Akbār-nāma* and *Ain-i-Akbarī* translated from persian.

² The compilation of *Sri-Rādhā-Gobind-Sangit-Sār-Granth*, consisting of seventy thousand verses is not the only expression of Fateh Singh's interest in music. Ram Sukh Rao dwells on it at length elsewhere also : see, ff. 198b-214a, below.

³ Fateh Singh himself seems to have been a creative writer of some competence. He is said to have written *Bhāv-Ratan-Mālā*, *Sabhā-Mandān*, *Bhagat Satsai* and other *kaḥits* in *Vishnu-pad metre* in praise of God. The Public Library at Patiala, in fact, has a number of works said to have been written by Fateh Singh.

⁴ In the following folios till the end of the chapter, Ram Sukh gives some of the verses and poems composed by Fateh Singh in praise of Radha and Krishna.

ਪਯਾਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤ ਕੋ ਤਜ ਕੇ ਔ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੋ ਪੀਠ ਦੇ ਕੇ ਪਰੇ ਪਰੇ ਕੋ ਗਈ ॥ ਸੋ ਕਯੋ ਗਈ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਮ ਵਿਗ ਮਮ ਸ੍ਰੀ ਸੋਤ ਕੇ ਲਖਤ ਸਦਨ ਕਯੋ ਸਯਾਮ ॥ ਇਹ ਬਿਚਾਰ ਬਿਚਾਰ ਯਹ ਕੀਓ ਮਾਨ
 ਤਬ ਬ੍ਰਾਮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮੇਰੇ ਸਮੀਪ ਮੇਰੀ ਜੋ ਹੈ ਸੋਤ ਸ੍ਰੀ ਲੱਛਮੀ ਤਾਂ ਕੇ ਸਦਨ ਘਰ ਜੋ ਹੈ ਕਮਲ ਸੋ
 ਕ੍ਰਿਸਨ ਕਯੋ ਦੇਖਤ ਹੈ ॥ ਯਹ ਬਿਚਾਰ ਕੇ ਮਾਨ ਕੀਓ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਆਏ ਮੋਹਿ ਘੋਰ ਘੋਰ ਬਰਖਤ ਓਰ (f. 179 a)
 ਓਰ ਬਨ ਬਨ ਮੋਰ ਮੋਰ ਆਸਪਦ ਸੋਰ ਅਤਿ ॥ ਰਾਜੈ ਬਗ ਕੋਰ ਕੋਰ ਲੇਤ ਚਿਤ ਚੋਰ ਚੋਰ ਚਮਕਤ ਠੋਰ ਠੋਰ
 ਚੰਚਲਾ ਚਪਲ ਗਤਿ ॥ ਸ੍ਰੋਤਾ ਤੀਰ ਛੋਰ ਛੋਰ ਚਲੀ ਤਰੁ ਤੋਰ ਤੋਰ ਤਾਲ ਪਾਲ ਫੋਰ ਫੋਰ ਉਮਗੋਕੁ ਰੰਗਪਤਿ ॥
 ਰਾਕਾ ਨਮਿ ਦੋਰੁ ਦੋਰੁ ਧਸੇ ਤਨ ਗੋਰ ਗੋਰ ਸੁਖ ਦੁਖ ਕੈਸੇ ਜੋਰੁ ਜੋਰੁ ਕਵਿ ਕਹੋ ਮਤਿ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਮੇਘ ਗਰਜ ਗਰਜ ਕੇ ਆਏ ਹੈ ॥ ਦਿਸਾ ਦਿਸਾ ਮੈਂ ਬਰਖਤੇ ਹੈ ॥ ਬਨ ਬਨ ਮੋ ਮੋਰ ਮੋਰ ਕੇ ਅਸਥਾਨੋ ਮੈਂ
 ਅਤਯੰਤ ਮੋਰ ਭਯੋ ਹੈ ॥ ਬਗੁਲੇ ਪਾਂਤ ਪਾਂਤ ਮੈ ਸੋਭਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਚਿੱਤ ਕੋ ਚੁਰਾਯ ਚੁਰਾਯ ਲੇਤ ਹੈ ॥ ਬੀਜੁਰੀ ਠੋਰ ਠੋਰ
 ਮੈਂ ਚਪਲ ਗਤ ਹੁਈ ਚਮਕਤੀ ਹੈ ॥ ਨਦੀਆਂ ਕਿਨਾਰੇਆਂ ਕੋ ਛੋਡ ਛੋਡ ਕੇ ਚਲੀ ਹੈ ਬਿਛਨ ਕੋ ਤੋਰ ਤੋਰ ਕੇ ॥
 ਤਾਲ ਅਪਨੀ ਪਾਲਨ ਫੋਰ ਫੋਰ ਕੇ ਉਮਡੇ ਹੈ ॥ ਤਬ ਪੂਰਣਮਾਸੀ ਕੀ ਰਾਤ ਮੈਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੇ ਤਨ ਮੈਂ
 ਸੁਖ ਅਰੁ ਦੁਖ ਦੇਉ ਦੋਰ ਦੋਰ ਕੇ ਧਸੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਹੇ ਕਬੀਸਵਰੋ ਬੁੱਧ ਜੋਰ ਜੋਰ ਕੇ ਕਹੋ ਕੈਸੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਦੁਖਦ ਉਡਪ ਢਾਪਯੋ ਘਨਨ ਤਬ ਕਛੁ ਭਯੋ ਅਨੰਦ ॥ ਪੁਨਿ ਲਖਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੁਧ ਭਈ ਫਸੀ ਬਿਰਹ ਦੁਖ ਫੰਦ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਬ੍ਰਿਰਹਨੀ ਕੋ ਉਡਪ ਚੰਦਮਾ ਦੁਖ ਦਾਇਕ ਹੈ ॥ ਸੋ ਮੇਘਨ ਨੇ ਆਇ ਕੇ ਢਾਪ ਲੀਓ ਯਾਂ ਤੇ ਕੁਛ
 ਕੁ ਆਨੰਦ ਭਯੋ ॥ ਔ ਹਰਿ ਮੇਘਨ ਕੋ ਲਖਿ ਕੇ ਫੇਰ ਹਰਿ ਕੀ ਸੁਧ ਭਈ ਤਬ ਦੁਖ ਭਯੋ ॥ ਯਹ ਭਾਵ ॥
 ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਪਯਾਰੀ ਜਰਤਾਰੀ ਕੀ ਕਿਨਾਰੀ ਦਾਰ ਸਾਰੀ ਸਜਆਈ ਫਾਗ ਖੇਲਨ ਲੈ ਹੇਮੀ ਪਚਕਾਰੀ ਕੋ ॥
 ਇਤ ਤੇ ਬਿਹਾਰੀ ਕਸ ਕਰ ਪਰ ਆਏ ਹਰਿ ਆਗੇ ਭਏ ਦੰਪਤ ਦੇ ਪਾਛੇ ਭੀਰ ਭਾਰੀ ਕੋ ॥ ਕੁਮ ਕੁਮਾ
 ਕੁੰਕਮਜਵਾਦ ਬਰਖਨ ਲਾਗਯੋ ਗਾਵੇ ਸਭ ਗੋਪੀ ਗੋਪ ਦੇ ਦੇ ਕਰਤਾਰੀ ਕੋ ॥ ਲਾਲ ਦੀਨੋ ਚਮਨ ਗੁਲਾਲ
 ਲਈ ਬਾਲ ਤਾਹਿ ਕਾਢਯੋ ਚਹੇ ਕਾਢ ਤਨ ਚਾਹਿ ਚਿੱਤ ਧਾਰੀ ਕੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਿਯਾ ਜੀ ਜਰੀ
 ਕੀ ਕਿਨਾਰੀਦਾਰ ਸਾਰੀ ਕੋ ਬਨਾਯ ਕੇ ਸਵਰਨ ਕੀ ਪਿਚਕਾਰੀ ਕੋ ਲੈ ਕੇ ਫਾਗ ਖੇਲਨ ਆਯੋ ॥ (f. 179 b)
 ਉਤ ਤੇ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਭੀ ਕਮਰ ਕਸ ਕੇ ਆਯੋ ॥ ਤਬ ਦੋਉ ਆਗੇ ਭਏ ॥ ਕਮ ਕੁੰਮੇ ਕੇਸਰ ਕਸਤੂਰੀ ਬਰਖਨੇ
 ਲਾਗੇ ਗੋਪੀ ਗੋਪੀ ਕਰਤਾਰੀਯਾ ਦੇ ਕੇ ਗਾਵਨ ਲਾਗੇ ॥ ਤਬ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਨਵੀਨ ਬਾਲ ਕੇ ਨੈਨਨ ਮੈਂ ਗੁਲਾਲ ਦੀਯੋ ॥
 ਤਿਸ ਕੇ ਨਿਕਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਅਰੁ ਨਿਕਾਰਆ ਚਾਹਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕਿਆ ਚਿੱਤ ਮੈਂ ਧਾਰਨ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਦਰਸਨ ਮੈਂ ਬਾਧਾ ਕਰੀ ਕਾਢਯੋ ਚਹਤ ਗੁਲਾਲ ॥ ਪੁੰਨ ਯਾਂ ਤੇ ਕਾਢ ਤਨ ਹੀ ਨਿਜ ਕਰ ਡਾਰਯੋ ਲਾਲ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਾਧਾ ਪੀਰਾ ॥ ਔਰ ਸੁਗਮ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਪਤਤ ਨਰੇਸ ਮੈਂ ਹੋ ਪਤਤ ਉਧਾਰ ਤੁਮ ਕਰੀ ਪੈ ਨ
 ਕਰੀ ਕਰੀ ਬਿਰਦ ਪਛਾਨ ਕੇ ॥ ਰਾਵਨ ਕਾ ਕਰੀ ਤਾਹਿ ਗਤਿ ਦੇ ਕੁਗ ਤਿਹਕੰਬ ਕੀ ਕਹਾ ਕਰੀ ਤਰੀ ਆਨ
 ਮਨ ਆਨ ਕੇ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਜਨਰਾਵਰੋ ਭਨਤ ਐਸੇ ਕੰਸੁਰ ਕਰੀ ਕੀ ਕਰੀ ਕਹੋ ਕਾਬਖਾਨ ਕੇ ॥ ਔਰਨ ਕਾ
 ਕਰੀ ਤਿਨ ਹੂੰ ਕੀ ਭਵਪੀਰ ਹਰੀ ਮੈਨੇ ਵਹੀ ਕਰੀ ਆਪ ਕੀ ਜੈ ਵਹੀ ਜਾਨ ਕੇ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਕਾਨ ਕਰੀ ਜੋ ਪੁਕਾਰ ਕਰੀ
 ਆਤੁਰ ਹਵੈ ਸਦਾ ਨਾਉ ਧਾਰਯੋ ਨ ਬਿਚਾਰਯੋ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ ॥ ਪਰੀ ਪ੍ਰਹਲਾਦਿ ਭੀਰ ਤਾਂ ਕੀ ਤਬ ਹਰੀ ਪੀਰ
 ਗਿਰਧਰ ਰਾਖੇ ਸਬੇ ਧਰਾਧੁਨ ਗਾਈ ਹੈ ॥ ਭੂਪਤ ਸੁਤਾ ਕੇ ਹੇਤ ਧਾਰਯੋ ਤਬ ਬੇਖ ਤਾਹਿ ਚੋਰ ਮੈਂ ਚਤੁਰ ਭੁਜ ਕੀ
 ਪ੍ਰਭਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੈ ॥ ਇਨਕੇ ਸੁਧਾਰੇ ਕਾਜ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਨਾਮ ਲਾਜ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਬਾਰ ਅਬ ਧਾਰ ਕਯੋ ਲਗਾਈ ਹੈ ॥
 ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਕਰੁਣਾ ਨਿਧਾਨ ਕਾਹੇ ਭੂਲੋ ਕਰੁਣਾ ਕੀ ਬਾਨ ਕਹੋ ਕੋ ਮ੍ਰਿਗੇਸ ਕੇ ਸਮਾਨ ਆਨ ਤਾਰੋ ਹੈ ॥
 ਗੀਧ ਬਯਾਧ ਗਜ ਮੁਨਿ ਬਾਮ ਕੋ ਨਿਹੋਰੋ ਕਹਾ ਕਰਨੀ ਤੇ ਤਰੇ ਨਾਮ ਗਨ ਕਾ ਉਚਾਰੋ ਹੈ ॥ ਅਜਾਮੇਲ ਬਿ-
 ਪ੍ਰਦਾਸਹੁ ਤੋ ਪਾਸ ਬਾਸੀਚੂਕ ਪਰੀ ਪਾਈ ਐਸੀ ਗਤ ਤੁਮ ਪੈ ਸਿਧਾਰੋ ਹੈ ॥ ਪਾਪ ਭਾਰੇ ਵਾਰੇ ਜਿਨ ਪਾਪੀ
 ਧਾਰੇ ਤਾਰੇ ਤੁਮ ਸੋ ਮੋ ਤਨ ਨਿਹਾਰੋ ਤਬ ਤਾਰਵੇ ਤਿਹਾਰੋ ਹੈ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਪਤਿਤ ਨਰੇਸ ਮਹਾ ਮੋਹ ਮੋਰ ਦੇਸ ਆਸਾ ਮੰਚ

ਚੱਢ ਬੈਠਯੋ ਸਿਰਦੰਭ ਛੱਤ੍ਰ ਤਾਨ ਕੇ ॥ ਮੰਤ੍ਰੀ ਕਾਮ ਕੋਪ ਕੀਨੇ ਦਵੰਦ ਦੁਭ ਧਾਹੂ ਲੀਨੇ ਲੋਭ ਕੋਸ ਪਾਲ (f. 180 a)
 ਦਵਾਰਪਾਲ ਮਾਨ ਮਾਨ ਕੇ ॥ ਮਮਤਾ ਸੁਰਾਨੀ ਸਖੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕਰਤ ਸੇਵ ਸੇਵਕ ਜੋ ਅਨਾਚਾਰ ਤਾਂ ਸੋ ਮਨ ਸਾਨ ਕੇ ॥
 ਆਕੀ ਭਯੋ ਅਰਕ ਜਾਤ ਨਰਕ ਕੇ ਦੀਵੇ ਕਿ ਪਾਟ ਤਾਰਿਯੇ ਮ੍ਰਿਗੋਸ ਲਾਜ ਬਿਰਦ ਪਿਛਾਨ ਕੇ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥
 ਮਾਰਭ ਹੈ ਮਾਰ ਮੋਹ ਕਰਤ ਸੁਮਾਰ ਕੋਹ ਡਾਰਤ ਪ੍ਰਜਾਰ ਕੌਨ ਕਾਨ ਕਰੇ ਹਾਰੇ ਕੀ ॥ ਕਲੁਖ ਕੰਪਾਵੇ ਮਾਨ ਤ੍ਰਿਸਨਾ
 ਬੰਧਾਵੇ ਲੋਭ ਲਹਰਿ ਭ੍ਰਮਾਵੇ ਕੋਊ ਸੁਨੇ ਨ ਦੁਖਾਰੇ ਕੀ ॥ ਜਗ ਜਗਲ ਰਾਜ ਮੈਂ ਮਗਨ ਹੋਤ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਬਿਨੈ
 ਜੋ ਨ ਮਾਨੋ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਲਖ ਭਾਰੇ ਕੀ ॥ ਭਾਜ ਭਾਜ ਲਾਜ ਤੇ ਪੁਕਾਰਤ ਹੋ ਗਾਜ ਗਾਜ ਆਜ ਲਾਜ ਲਾਗੇ ਤੁੰਮੈ
 ਬਿਰਦ ਬਿਸਾਰੇ ਕੀ ॥ ਬਿਸਨਪਦ ॥ ਹੇ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰੀ ਮਤ ਬਿਪਰੀਤ ॥ ਗਰਬ ਜੂਨ ਅਧਿਕੋ ਮੁਖ ਹੋਤੇ ਤਉ
 ਨ ਰਾਖਯੋ ਚੀਤ ॥ ਤੁਮ ਜੋ ਕਹੀ ਸੁ ਸਭ ਬਿਸਰਾਈ ਗਹੀ ਕਪਟ ਕੀ ਰੀਤ ॥ ਕਾਮ ਕੋਧ ਆਦਿਕ ਸਭ ਕੀਨੇ
 ਰੋਰਨ ਕੀਨੇ ਭੀਤ ॥ ਸੁਖ ਸੰਪਤ ਸਭ ਇੰਦ੍ਰ ਜਾਲ ਸਮਕਾਹੂ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮੀਤ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗੋਂਦ੍ਰ ਸਰਨ ਅਬ
 ਆਯੋ ਤੁਮ ਨ ਤਜੋ ਨਿਜ ਨੀਤ ॥ ਸਰਨ ਸਰਨ ਕਰ ਕਰੀ ਪੁਕਾਰਯੋ ਬਿਲਮ ਨਾ ਕੀਓ ਬੇਗ ਖਲ ਮਾਰਯੋ ॥
 ਸਰਨ ਸਰਨ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਜੁ ਕੀਨੋ ॥ ਖੰਭ ਫਾਰ ਪ੍ਰਭ ਦਰਸਨ ਦੀਨੋ ॥ ਸਰਨ ਸਰਨ ਗੋਪਨ ਜਬ ਕਰਯੋ
 ਗਿਰ ਕਰ ਧਾਰ ਗਰਬ ਹਰ ਹਰਯੋ ॥ ਸੋਈ ਸਰਨ ਨਿਤ ਅਬ ਗਹੀ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗੋਂਦ੍ਰ ਬਿਚਾਰ ॥ ਦਾਸ
 ਜਾਨਉ ਧਾਰੀਓ ਬਿਰਦ ਕੀ ਲਾਜ ਸੰਭਾਰ ॥ ਅਬ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਬਰਨਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਿਹ ਪਦਪੰਕਜ
 ਰੈਨ ਬਿਧ ਸੁਖ ਚਾਹਤ ਸੁਖ ਐਨ ॥ ਸੋ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਰੈਨ ਹਰਿ ਨਾਤ ਖਾਤ ਦਿਨ ਰੈਨ ॥ ਬ੍ਰਿੰਦਾ
 ਬਿਪਨ ਬਿਕੁੰਠ ਜਬ ਤੁਲਾ ਤੁਲੇ ਨਹ ਤੂਲ ॥ ਹਲ ਕੇ ਗੋਨ ਭਭੂ ਰਹਯੋ ਜੋ ਭਾਰੀ ਸੁਖ ਮੂਲ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਜਮਨਾ ਕਬ ਜਮਨਾ ਗਹੋ ਜਮਨਾ ਯਕ ਕਹ ਜੋਯ ॥ ਜਮਨਾ ਸਤ ਜਮਨਾ ਕਹਤ ਜਮਨਾ ਪਤਿ ਜਨ ਹੋਯ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਜਮਨਾ ਕਬ ਕਯਾ ਜਮੁਨਾ ਕੋ ਕਹਨ ਵਾਰੇ ਜੁ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਹੇ ਜਮ ਤੁਮ ਨਾ ਪਕਰੋ ॥ ਐਸੇ (f. 180 b)
 ਬਿਚਾਰ ਕੋ ਜਮਰਾਜ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਕਯੋ ਜਮੁਨਾ ਕੇ ਕਹਤੇ ਹੀ ਜਮ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਮਨਾ ਪਤਿ ਸ੍ਰੀ
 ਭਗਵਾਨ ਕੋ ਮਨੁਖ ਭਗਤ ਹੋਯ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਮਨਾ ਸੇ ਜਮਨਾ ਲਖਤ ਕਿਤਕ ਬਡੀ ਯਹ ਬਾਤ ॥
 ਪਦ ਜਲ ਸੁਰ ਸਰਿਤਾਸ ਕੀ ਪਟਰਾਨੀ ਬਿਖਯਾਤ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਲਖ ਜਮਨਾ ਜਲ ਜਲ ਜਦ੍ਰਿਗ ਪੀਤ
 ਚੀਰ ਲਹਤੀਰ ॥ ਪਾਯ ਪਖਾਰੇ ਪਾਯ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਤ ਸੁਰ ਸਰ ਨੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਜਮੁਨਾ ਕੇ ਜਲ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ
 ਕਮਲ ਨੈਨ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਤੀਰ ਕੋ ਪਾਯ ਕੇ ਪੀਤ ਬਸਤ੍ਰ ਵਾਰੇ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਚਰਣੋ ਕੇ ਧੋਏ ਤਿਸ ਕੇ ਚਰਣਾ ਤੇ
 ਗੰਗਾ ਜਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਮਲ ਨਾਭ ਕੋ ਛੁਵਤ ਹੀ ਕਮਲ ਨਾਭ ਹਵੈ ਜਾਤ ॥ ਚਾਰ ਕ ਹਾਥ
 ਪ੍ਰਵਾਹ ਪਰ ਚਾਰ ਹਾਥ ਬਿਖਯਾਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕਮਲ ਜੋ ਜਲ ਤਾਂ ਕੇ ਨਾਭ ਸੋ ਛੁਹੇ ਤੇ ਕਮਲ ਨਾਭ ਹੋਤ ਹੈ
 ਜਬ ਤਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮੈਂ ਚਾਰ ਕ ਹਾਥ ਪਰੇ ਹੈ ॥ ਤਬ ਚਾਰ ਹਾਥ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਰਿਤ ਸਾਮਰੀ ਸਾਮਰੀ
 ਲਸਤ ਭਾਮਰੀ ਤੀਰ ॥ ਹੋਤ ਸਾਮ ਰੇ ਸਾਮ ਰੇ ਪਰਸ ਸਾਮਰੇ ਨੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਾਮਰੀ ਜੋ ਨਦੀ ਹੈ ॥
 ਸਾਮਰੀ ਕਯਾ ਦੇਵਾਂਗਨਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੇ ਭਾਵਰੀ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਸਾਮਰੇ ਜਲ ਕੋ
 ਪਰਸ ਕਰ ਮਾਨੁਖ ਸਾਮਰੇ ਕਯਾ ਦੇਵਤੇਆਂ ਕੇ ਸਹਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਾਮਰੇ ਰੰਗ ਕੇ ਰੰਗੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਾਤ ਪਾਤ ਹਰ ਜਾਤ ਨਰ ਸਾਮਰ ਅੰਗ ਤ੍ਰਿਭੰਗ ॥ ਧੂਲ ਧੂਸਰਤ ਗੋਪਤੀ ਜਮੁਨਾ ਕਰਤ ਤਰੰਗ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਜਮਨਾ ॥ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਜਾਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ॥ ਸਾਵਰੇ ਸਰੀਰ ਕੋ
 ਤੀਨ ਭੰਗਵਾਰੇ ॥ ਧੂਰ ਸੋ ਧੂਸਰ ਹੂਯੇ ॥ ਗਊਆਂ ਕੇ ਪਤਿ ॥ ਤੇ ਰੇਤ ਰੰਗ ਕਰ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਰਵਜਾਤਟ ਜਲਬੀਚ ਤੇ ਗਹਯੋ ਗਰੁੜ ਅਹਨੀਠ ॥ ਲੀਲਤ ਵਾਰ ਲਗੀ ਨ ਵਹ ਚਢਯੋ ਗਰੁੜ ਕੀ ਪੀਠ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਮਨਾ ਕੇ ਤੀਰ ਜਲ ਕੀ ਤਰੰਗ ਤੇ ਗਰੁੜ ਨੇ ਸਰਪ ਪਕਰਯੋ ਤਿਸ ਕੋ ਨਿਗਲਤੇ ਹੂਏ ਦੇ (f. 181 a)
 ਨਾ ਲਗੀ ॥ ਵਹੀ ਗਰੁੜ ਕੀ ਪੀਠ ਪੈ ਭਗਵਾਨ ਰੂਪ ਹਵੈ ਕੇ ਚਢਯੋ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਮੋਰ ਬਦਨ ਤਨ ਮੋਰਜ
 ਮਨਜੋਰ ਜਲ ਜੋਰ ਪਰ ॥ ਬਿਖਧਰ ਧਰ ਪਰਮੋਰ ਤਨ ਕਿਸੋਰ ਸੁਰਮੋਰ ਭੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮੋਰ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ

ਸਰੀਰ ਕੋ ਮੋੜ ਕੇ ਜਮਨਾ ਕੇ ਜਲ ਕੇ ਜੋਰ ਮੈਂ ਜੋਰ ਸੋ ਪਰਯ ॥ ਸੋਈ ਸਰਪ ਮੋਰ ਕੇ ਪਰ ਕੋ ਧਰ ਕੈ ॥ ਕਿਸੋਰ
 ਹੈ ਸਰੀਰ ਜਾ ਕੋ ਐਸੋ ਦੇਵਤੇਯਾਂ ਕੇ ਮੁਕਟ ਭਯੋ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਰੇ ਅਰਕ ਸੁਤਬਿਧਿ ਬਿਨੈ ਨਰਕ ਗਰਕ ਗੀ
 ਜੋਤ ॥ ਰਵਿ ਹਰਿ ਹਰ ਨਰ ਏਕ ਹਰ ਪਰਸਜ ਮੁਨ ਜਲ ਹੋਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਮਰਾਜਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸੋ ਬੇਨਤੀ
 ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਮੇਰੇ ਨਰਕਾਂ ਕੀ ਜੋ ਤਗਰਕ ਹੂਈ ॥ ਮਾਨੁਖ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸੂਰਜ ॥ ਬਿਸੁਨ ॥ ਸਿਵਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈ ॥ ਏ ਜੋ
 ਕਹਰ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜਮੁਨਾ ਜਲ ਕੋ ਪਰਸ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਚਿੱਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਕਹ ਅਰਕ ਭੂਵ ਮੂਦੋ ਨਰਕ
 ਦਵਾਰ ॥ ਕਾਗਦ ਹਮਰੇ ਸਕਲ ਯੇਹ ਜਮੁਨਾ ਦੇਤ ਬਿਗਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਮਰਾਜ ਸੋ ਚਿੱਤ੍ਰ ਰੂਪ ਗੁਪਤ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥
 ਅਬ ਤੁਮ ਨਰਕੋ ਕੇ ਦਰਵਾਜੇ ਲਗਾਇ ਦੇਵੋ ॥ ਏਹ ਜਮੁਨਾ ਹਮਾਰੇ ਸਭ ਕਾਰਜ ਬਿਗਾਰ ਦੇਤੀ ਹੈ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਲਮ ਕੋਨ ਪਕਰੇ ਕਹੋ ਕਰੇ ਕਾਰ ਕੋ ਭੂਰ ॥ ਰੁਜਨਾਮੇ ਖਾਤੇ ਫਰਦ ਜਮਨਾ ਕੀਨੇ ਦੂਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਕੋਨ ਕਲਮ ਪਕਰੇ ॥ ਕੋਨ ਕਾਰ ਕਰੇ ॥ ਰੁਜਨਾਮੇ ਖਾਤੇ ਕੀਯਾਂ ਫਰਦਾਂ ਸਭ ਜਮਨਾ ਨੇ ਦੂਰ ਕੀਆ ਹੈ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਮਨਾ ਪਤਿਤਨ ਤੋਰ ਤਦ ਅਦ ਭੁਤ ਗਤੀ ਲਖਾਤ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਲੇਤ ਬਿਧ ਬਿਧਹ ਹਰ ਹਰਿ ਤੇ
 ਹਰਿ ਲੇ ਜਾਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਜਮਨਾ ਪਾਪੀਆਂ ਕੀ ਤੇਰੇ ਤੀਰ ਪੈ ਅਧਭੁਤ ਗਤ ਦੇਖੀਤੀ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਤੇ
 ਐਸੇਆਂ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਲੇਤਾ ਹੈ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਸਿਵ ॥ ਸਿਵ ਜੀ ਤੇ ਬਿਸੁਨ ਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਿਜ ਕੁਟੰਬ
 ਜਗ ਮਯਾਮਤਾ ਤਜ ਨ ਜਮੁਨ ਜਲਨਾਤ ॥ ਜਗਪਾਲਕ ਭੋ ਜਗਤਪਤਿ ਸਯਾਮ ਲਗਾਤ ਬਿਖਯਾਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਏਕ ਪੁਰਖ ਅਪਨੇ ਕੁਟੰਬ ਕੋ ਅਹੁ ਜਗਤ ਕੋ ॥ ਤੇ ਸਯਾਮ ਤਾਂ ਜੋ ਮਲਨ ਤਾਂ ਤਾਕੋ ਤਜਨੇ ਵਾਸਤੇ ॥ (f. 181 b)
 ਜਮੁਨਾ ਜਲ ਮੈਂ ਸਨਾਨ ਕਰਤਾ ਥਾ ॥ ਸੋ ਸਭ ਜਗਤ ਕੇ ਪਾਨੇਵਾਰਾ ਅਹੁ ਜਗਤ ਕਾ ਸਵਾਮੀ ॥ ਸਯਾਮ ਸਰੀਰ ਕੋ
 ਹਵੈ ਗਯੋ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦੇਵ ਦੇਵ ਸੁਤ ਦੇਵ ਕੀ ਤਜਰੁ ਦੇਵ ਕੀ ਸੇਵ ॥ ਲਗੇ ਲਾਜ ਤਾਂ ਕੀ ਜਨ ਨਿਮਨ ਤਜ
 ਕਚ ਕੋ ਲੇਵ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਦੋਵਤੇਆਂ ਕੇ ਦੇਵ ਜੋ ਦੇਵਕੀ ਕੇ ਕੁਵਰ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਤਜ ਕੇ ਜੋ ਔਰ ਦੇਵ ਕੀ
 ਸੇਵ ਕਰੈ ॥ ਤਾਂ ਕੀ ਮਾਤਾ ਕੋ ਲਾਜ ਲਾਗੇ ॥ ਮਣੀ ਤਜ ਕੇ ਕਾਂਚ ਕੋ ਕੋਨ ਲੇਵੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਿਨਹਰਿ ਭਗਤਨ
 ਭਵ ਮਿਟੈ ਸੇਵੋ ਸੁਰਕਿਨ ਕੋਰ ॥ ਰਵਿ ਬਿਨਰਾਤ ਬਿਲਾਤ ਨਹਿ ਵਹੁ ਜੀਵਨ ਕੇ ਜੋਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜੇ
 ਬਾਂਧੇ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੇ ਤੇ ਬਾਂਧੇ ਕਿਹ ਨਾਹਿ ॥ ਰਾਧੇ ਰਾਧੇ ਕਹਤ ਭਵ ਜਲਧ ਪਾਰ ਹਵੈ ਜਾਹਿ ॥ ਪੀਉ
 ਪ੍ਰਿਯਾ ਗੁਨ ਗਾਨ ਕੀ ਬਾਂਧ ਪਰੇ ਜੇ ਆਨ ॥ ਤੋਨ ਜੋਗ ਜਤ ਚਾਹੀਏ ਹੈ ਵਹ ਸੁਖ ਸੁਖਦਾਨ ॥ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾ
 ਰਟਤ ਹੀ ਕਟਤ ਦੇਖ ਦੁਖ ਦੁਵੰਦ ॥ ਮੁਰਲੀ ਲਕੁਟ ਲਿਏ ਲਕੁਟ ਉਰ ਅਟ ਕਟਤ ਬ੍ਰਿਜ ਚੰਦ ॥ ਕਹਤ
 ਪੁਕਾਰੈ ਬਿਮਲ ਮਤ ਹਾਰੇ ਗਨਦਿਨ ਰਾਤ ॥ ਗਨੇ ਜਾਤ ਤਾਰੇ ਅਧਮ ਤਾਰੇ ਗਨੇ ਨ ਜਾਤ ॥ ਮਮ ਕਰਨੀ ਕੋ
 ਜੋਰ ਲਖ ਬਿਨੇ ਕਰੋ ਆਰੋਪ ॥ ਅਧਮ ਉਧਾਰਨ ਬਿਰਦ ਕੋ ਚੜਾ ਲੇਓ ਨਵ ਓਪ ॥ ਮਹਾਂ ਪਤਤ
 ਬਚ ਮਹਾਤਮ ਕਹੋ ਕੋਨ ਗਤਿ ਮੋਰ ॥ ਜਾਨ ਪਤਤ ਪਾਵਨ ਬਿਰਦ ਸਰਨ ਗਹੀ ਅਬਤੋਰ ॥ ਪਤਤ
 ਤਿਲਕ ਤਜ ਮ੍ਰਿਗ ਪਤਹਿ ਤਾਰੇ ਪਤਿਤ ਨਿਕਾਇ ॥ ਮਰਤ ਗਰਤ ਲੱਜਾ ਧਰਤ ਕੋ ਅਧ ਕੋ ਮਨਕਾਯ ॥
 ਤਾਰ ਪਤਤ ਲਘੁ ਗਰਬ ਕਤ ਕੋ ਤਾਰਯੋ ਸਮ ਮੋਰ ॥ ਨਹੀ ਕਹੀ ਠੋਰੇ ਰਹੀ ਗਹੀ ਨਾਮ ਕੀ ਓਰ ॥
 ਕਾ ਅਨੇਕ ਤਾਰੇ ਪਤਤ ਹੋ ਅਨੇਕ ਸੋ ਏਕ ॥ ਮੁਹਤਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਅਤਿ ਬਢ ਹੈ ਬਿਰਦ ਬਿਬੇਕ ॥ ਕਹਾ
 ਕਿਸਨ ਤਾਰੇ ਪਤਤ ਕਰ ਪੂਰਬ ਪਹਿਚਾਨ ॥ ਮ੍ਰਿਗ ਪਤ ਤਾਰੋ ਤਾਰਬੋ ਤੋ ਤੁਵ ਬਿਦਤ ਜਹਾਨ ॥ ਕਹਾ ॥
 ਅਜਾਮਲ ਗੀਧ ਗਜ ਪਤਿਤ ਨਿਪੁਤ ਮੁਹ ਲੇਖ ॥ ਤਾਰੋ ਕੈ ਹਾਰੋ ਹਰੀ ਡਰੋ ਨ ਭਾਰੋ ਦੇਖ ॥ ਪਤਤਿ (f. 182 a)
 ਪਤਤਿ ਪਾਵਨ ਬਿਰਦ ਰਹੇ ਮੋਰ ਕੇ ਤੋਰ ॥ ਆਜ ਏਕ ਕਿਲਕਰ ਰਹੇ ਕਰੋ ਸਤਤ ਹਰ ਕੋਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਆਜੁ ਪਤਿਤ ਬਿਰਦ ਮੋਰੋ ਯਾਂ ਪਤਤ ਪਾਵਨ ਬਿਰਦ ਤੁਮਾਰੋ ਰਹੇਗੋ ॥ ਮੈ ਭੀ ਏਕ ਨਿਸਚੈ ਕਰ ਕੈ ਰਹੇਗੋ ॥
 ਆਪ ਕੀ ਕਰੋਰ ਸਪਤ ਕਰਤ ਹੋ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪਤਤ ਰਾਜ ਹੋ ਆਜੁ ਕਸਫੋਂਟ ਗਹੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ॥
 ਕੈ ਹਾਰੋ ਡਾਰੋ ਬਿਰਦ ਕੈ ਤਾਰੋ ਕਰ ਲਾਜ ॥ ਮੋ ਸਾਰਖੇ ਖਰੇ ਪਤਤ ਬਿਨਾ ਉਧਾਰੇ ਨਾਥ ॥ ਕੋ ਕਹ ਜਗ
 ਕੈ ਪਾਵਨ ਪਤਤ ਹੋਤ ਪਰੀ ਹਰਿਸਾਸ ॥ ਤੁਮ ਮੋ ਕੋ ਤਾਰਨ ਚਰਤ ਹੋ ਨ ਤਰੋ ਮੁਰਾਰ ॥ ਆਪ ਪਹਾਰ

ਦਰੀਦਰੇ ਕਾ ਕੀਜੈ ਕਿਹ ਹਾਰ ॥ ਭਗਤ ਭਗਤ ਹਮਰੇ ਸਦਾ ਭਗਤ ਭਗਤ ਹਮ ਹੋਹਿ ॥ ਬਿਜੈ ਬਿਜੈ
ਹਿ ਭਗਤ ਬਸਰ ਬਿਰ ਬਹਾਂਕਤ ਸੋਹਿ ॥ ਕੋ ਅਬ ਮੋ ਪਟ ਝਟ ਕਹੈ ਨਿਕਟ ਬਿਕਟ ਜਮਦਵਾਰ ॥
ਪਿਯਰੇ ਪਟਵਾਰੋ ਹਿਯੇ ਅਟਕਸੋ ਲਕੁਟ ਸੰਭਾਰ ॥ ਪਾਤ ਅਘਾਤ ਨ ਜਗਤ ਤੇ ਰਜੇ ਦੋਪਦੀ ਪਾਤ ॥
ਨਿਪਤ ਸੁਤਾਹਿਤ ਚੋਰ ਮੈ ਭਯੇ ਚਤੁਰ ਭੁਜ ਖਯਾਤ ॥ ਦੂਤ ਸੂਤ ਮਾਗਤ ਬਘਤ ਕਹੂੰ ਕਾਠ ਪ੍ਰਗਟਾਤ ॥
ਔਰ ਅਨਾਥ ਨ ਨਾਥ ਹਰਿ ਹਾਥ ਅਨਾਥ ਬਿਕਾਤ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਿਜ ਕਰਨੀ ਕਰਨੀ ਰਚੁ
ਜੋ ਤਰ ਜੈ ਹੈ ਪਾਰ ॥ ਤੋ ਹਮ ਹੀ ਕਰਤਾ ਰਹਰਿ ਤੁਮ ਕਾਹੇ ਕਰਤਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਪਨੀ ਕਰਨੀ
ਕਰਕੈ ਭਲੀ ਰੁਚ ਸੋ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰਣਤ ਪਾਲ ਪਾਵਨ ਪਤਤ ਸੁਨ ਪ੍ਰਨ ਜਗ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ॥ ਰੋਕ
ਦਵਾਰ ਮਾਰਗ ਪਰਯੋ ਪਤਤ ਰਾਜ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ॥ ਬ੍ਰਿਜਪਤਿ ਮ੍ਰਿਗ ਪਤਿ ਤੇ ਦੁਗਨ ਭ੍ਰਿਗੁ ਕੋ ਬਦਲੋ
ਲੋਹੁ ॥ ਉਠ ਤੁਮ ਉਰ ਏਕੈ ਦਈ ਤੁਮ ਮੋ ਉਰਦਵੈ ਦੇਹੁ ॥ ਹੋਤ ਮਹਾਵਤ ਆਪ ਹੀ ਮਨ ਮਤੰਗਦਿਯ ਪੇਲ ॥
ਦੋਖ ਲਗਾਵਤ ਕਾਂਹੁ ਕਹੂੰ ਕਯੋ ਨਾ ਆਪ ਲਿਯ ਝੇਲ ॥ ਹੋ ਨਤ ਜੋ ਹਰਿ ਅਧਮਤਾ ਤੁਮ ਉਧਾਰਤਾ
ਨਾਹਿ ॥ ਲਖੀਏ ਅਬ ਪਰਨਾਮ ਪੈ ਰਹੈ ਕੋਨਸੀ ਠਾਹਿ ॥ ਕਾਪਾ ਤਕ ਹਰਿ ਹਰੀ ਤੁਮ ਪਾਤਕ ਤਨ (f. 182 b)
ਗਰਜੰਤ ॥ ਮੋਰ ਪੱਛ ਧਾਰੀ ਕਹਾ ਮੋਰ ਪੱਛ ਨਧਰੰਤ ॥ ਹੋ ਪਤਤ ਨ ਕੋਈਸ ਪਤਤ ਉਧਾਰਨ ਬਿਰਦ ਤੁਵ ॥
ਜਾਨ ਕਰੋ ਬਕਸੀਸ ਕਰਨੀ ਕਰਨੀ ਪੈਨ ਕਰ ॥ ਬਨਵਾਰੀ ਅਬ ਬਾਰਤੁਵ ਬਾਲ ਜੁਵਾ ਗਈ ਬੀਤ ॥
ਸਿਬਲ ਅੰਗ ਅੰਗਨ ਤਜਯੋ ਗਹੋ ਹਾਥ ਹਰਿ ਮੀਤ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਏਕ ਕਹੈ ਨਾਕ ਪਤੀ ਏਕ ਕਹੈ ਭੂਮਿ-
ਪਤੀ ਏਕ ਹੈ ਪਤਾਲਪਤੀ ਏਕ ਲਾਖਪਤੀ ਹੈ ॥ ਏਕ ਕਹੈ ਮਾਨਪਤੀ ਏਕ ਕਹੈ ਦਾਨਪਤੀ ਏਕ ਹੈ ਸੁ-
ਜਾਨਪਤੀ ਏਕ ਗਾਨਪਤੀ ਹੈ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਏਕ ਜੰਤ੍ਰਪਤੀ ਏਕ ਤੰਤ੍ਰਪਤੀ ਏਕ ਕਹੈ ਕਬਿਪਤੀ ਹੈ ॥
ਜੇਤੇ ਸਬ ਪਤੀ ਸੋ ਬਪਤੀ ਭਏ ਅੰਤਮਾਝ ਸੋਈ ਪਤੀ ਜਾਨ ਜਿਨ ਸੇ ਯੋ ਬ੍ਰਿਜਪਤੀ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਹੋ ਟੇਢੇ ਬਪੁ
ਏਕ ਤੁਹਿ ਮੋਹਿ ਤ੍ਰਿਬਿਧਿ ਲਖ ਲਾਲ ॥ ਮਨਬਚ ਕ੍ਰਮ ਕਰ ਕੁਟਲਤਾ ਤਿਹ ਨਾ ਤੈ ਮੁਹ ਪਾਲ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ
ਰਾਧਾ ਮਾਧਵ ਜੀ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੇ ਕਬਿੱਤ ਦੋਹਰੇ ਬਿਸਨ ਪਦ ਸਰਕਾਰ ਹਮੇਸਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੈ ਮਗਨ ਹੁਏ ਬਨਾਵਤੇ
ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋ-
ਬਿਧ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਆਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ
ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਨਿਤਯ ਨੇਮ ਕਥਨੰ ਮੇਧਯਾਨੇ ਸ੍ਰੀ
ਭਗਵਤ ਭਗਤ ਨਿਰੂਪਣੰ ਦਿਵਤੀਯੋ ਰੈਵਤ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਿਗਤ ਨਿਯਤ ਕ੍ਰਿਤ ਨੇਮ ਤੇ ਮੁਦਮਯਨ
ਪਰ ਅਧੀਨ ॥ ਨਵ ਰਸ ਰੁਚਿਰ ਰਚਨ ਪ੍ਰਦਾ ਜੈ ਰਾਧਕਾ ਪ੍ਰਵੀਨ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥
ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਬਿਧ ਕੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਅਧਕ ਜੋ ਕਾਬਯ ਰਚਨਾ ਤਾਂ ਕੇ ਦੇਨ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਕਯੋ ਵਹ ਤੋ ਨਿਯਤ ਕਿਆ

¹ Chapter Twenty-seven or, as originally planned, Chapter Two of Section Two, ends here.

² The contents of Chapter Twenty-eight (ff. 182b-198b), quite distinctly belong to the eighteenth century tradition of Hindi literature although written in much purer language. Among other things, the chapter contains the definition of the *chhand* (poetical metre), its attributes, differences between various types of *chhands* and their nomenclature. The author also discusses the *alankārs* (poetical and rhetorical embellishments) and their distinctive features. Differences between the various types of heroines (*nāyika-bhed*) too have been elaborated upon. In discussing technical aspects of literature, the well-known works like *Bihārī-Satsai*, *Alankār-Mālā* and *Rām-Chandrikā* have been drawn upon. Further, the chapter is replete with the praise of Radha and Krishna which too is understandable in the context of the Hindi poetry of the *bhakti* and *rīti* tradition.

ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮੋ ਕੇ ਨੇਮ ਸੋ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਇਹ ਤਿਸ ਤੇ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਵਹ ਸੁਖ ਦੁਖ ਮੋਹਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ਏਹ ਅਨੰਦਮਯ
 ਹੈ ॥ ਵਹ ਪਰਮਾਣ ਆਦਿ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਕਰਮਾਦਿਕ ਸਹਾਇਕ ਕਾਰਣ ਤਿਨਾ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ॥ ਏਹ (f. 183 a)
 ਔਰ ਕੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥ ਵਹ ਛੇ ਰਸੋਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ਪਰ ਤਿਲ ਸੋ ਸੁੰਦਰ ਨਹੀਂ ਏਹ ਨੌ ਰਸਾ ਕਰਕੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ॥
 ਤਾ ਕੇ ਦਾਤਾ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਤਿਨ ਕੀ ਜੋ ਹੋਯ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੋ ਸਾਹਿਤ ਮੈ
 ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਾਨ ਕੈ ਆਪ ਕਾਬਯ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥੋਂ ਕਾ ਬਿਚਾਰ ਸਦਾ ਰਾਖਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਵਿ ਭੂਖਨ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨਵਾਯੋ ਹੈ ॥
 ਜਾ ਮੈ ਨਾਇਕਾ ਅਰੁ ਕਾਬਯ ਕੇ ਭੇਦ ਅਰੁ ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਛੰਦ ਇਨਾ ਕੇ ਭੇਦਾਂ ਕੇ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਚਾਰਾਂ ਚਾਰਾਂ ਕੇ ਏਕ
 ਏਕ ਉਦਾਹਰਨ ਧਰੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕ ਦਿਖਰਾਵਤ ਹੋ ॥ ਅਬ ਪ੍ਰਿਥਮ ਗਨ ਕਥਨੰ ॥ ਛਪੈ ॥ ਮਨ ਭਯ ਸਤਜਰ
 ਆਠ ਬਰਣ ਤੇ ਬਰਨ ਗਨਬਿਦਤ ॥ ਮਲ ॥ ਤੈਗਲ ਭਯ ਆਦਿ ਅੰਤ ਸਤ ਮਧਯ ਜਰ ਭਠਤ ॥ ਸੁਰ ਧਰਿ
 ਬਿਖ ਧਰ ਸੁਧਾ ਧਰ ਸਲਲ ਅਨਲ ਨਭ ਤਰਨ ॥ ਅਨਕ ਕਰੈ ਸਿਵ ਆਯੁਸੁ ਜਸ ਬਿਧ ਭ੍ਰਮਨ ਧਨ ਚਰਨ ॥
 ਰੁਜ ਪ੍ਰਾਨ ਹਾਨ ਸੁਭ ਚਾਰ ਗਨ ਚਾਰ ਅਸੁਭ ਮਨਮਿਤ ਭਨ ॥ ਪੁਨਿ ਭਯ ਬ੍ਰਿਤ ਸਤ ਸਮਜਾਨਿਯੇ ਜਤਰਿਪੁ
 ਦ੍ਰਿਗਨ ਬਿਚਾਰ ਗਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮਨਭਯ ਸਤਜਰ ਕਯਾ ਮਗਨ ਨਗਨ ਭਗਨ ਯਗਨ ਸਗਨ ਤਗਨ
 ਜਗਨ ਰਗਨ ਏਹ ਆਠ ਗਨ ਤੀਨ ਤੀਨ ਤੀਨ ਅੱਛਰਾਂ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਬਰਣ ਛੰਦੋਂ ਕੇ ਹੈ ॥ ਤੀਨ ਜਾ
 ਮੇਗ ਕਯਾ ਗੁਰ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਮਗਨ ॥ ਤੀਨੋ ਹੀ ਲ ਕਿਆ ਲਘੁ ਹੋਵੇ ਸੋ ਨਗਨ ॥ ਆਦਿ ਬਿਖੇ ਗੁਰ ਹੋਯ
 ਸੋ ਭਗਨ ॥ ਲਘੁ ਹੋਯ ਸੋ ਯਗਨ ॥ ਜਾਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਗੁਰ ਹੋਯ ਸੋ ਸਗਨ ॥ ਲਘੁ ਹੋਯ ਸੋ ਤਗਨ ॥
 ਮਧਯ ਮੈ ਗੁਰ ਹੋਯ ਸੋ ਜਗਨ ॥ ਲਘੁ ਹੋਯ ਸੋ ਰਗਨ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ॥ ਸਰਪ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ॥ ਜਲ ॥ ਪਵਨ ॥
 ਅਕਾਸ ॥ ਸੂਰਜ ॥ ਅਗਨ ॥ ਏਹ ਕ੍ਰਮ ਸੋ ਗੁਣਾ ਕੇ ਦੇਵਤਾ ਜਾਨਨੇ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਫਲ ॥ ਸਿਵ ਕਯਾ ਕਲਯਾਨ ॥
 ਉਮਰ ॥ ਜਸ ॥ ਬ੍ਰਿਧਤਾ ॥ ਭ੍ਰਮਨ ॥ ਧਨ ਕਾ ਨਾਸ ॥ ਰੋਗ ॥ ਪ੍ਰਾਣਾ ਕਾ ਨਾਸ ॥ ਏਹ ਕ੍ਰਮ ਸੋ ਹੋਤੇ ਹੈ
 ਪਹਲੇ ਚਾਰ ਗਨ ਸੁਭ ਹੈ ਅਗਲੇ ਅਸੁਭ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਮਨ ਕਯਾ ਮਗਨ ਨਗਨ ਦੋਊ ਮਿਤ੍ਰ ਹੈ ॥ ਭਗਨਯ ਗਨ (f. 183 b)
 ਗਨ ਦੋਊ ਦਾਸ ਹੈ ॥ ਸਗਨ ਤਗਨ ਉਦਾਸੀਨ ਹੈ ॥ ਜਗਨ ਤਗਨ ਸਤ੍ਰ ਹੈ ॥ ਦਿਵਨ ਬਿਚਾਰ ਮੈਂ ਬਿਚਾਰੀਯੇ ॥
 ਛਪੈ ॥ ਮਿਤ ਮਿਤ ਸਿਧ ਮਿਤ ਦਾਸ ਸਜੈ ਮਿਤ ਸਮਦੁਖ ਭਾਰੀ ॥ ਮਿਤ ਰਿਪੁ ਬੰਧੁ ਬਿਨਾਸ ਦਾਸ ਮਿਤ
 ਕਾਰਜਕਾਰੀ ॥ ਦਾਸ ਦਾਸ ਬਸ ਜੀਵਦਾਸ ਸਮਨਾਸ ਧਨ ਸਕਲ ॥ ਦਾਸ ਸਤ੍ਰ ਸਮ ਸਤ੍ਰ ਮਿਤ੍ਰ ਸਮ ਮਿਤ੍ਰ ਤੁਛ
 ਫਲ ॥ ਸਮਦਾਸ ਬਿਪਤ ਸਮ ਸਮਨ ਫਲ ਸਮਰਿ ਪੁਕਲ ਰਿਪੁ ਮਿਤ ਅਫਲ ॥ ਮਿਲ ਰਿਪੁ ਭ੍ਰਿਤ ਤਿਯਹਤ
 ਸਤ੍ਰ ਸਮ ਕੁਲਹਰ ਰਿਪੁ ਰਿਪੁ ਪ੍ਰਭੁ ਬਿਦਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮਿਤ੍ਰ ਕੇ ਆਗੇ ਜੋ ਮਿਤ੍ਰ ਗਨ ਹੋਯ ਤੋ
 ਸਿੱਧ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਮਿਤ੍ਰ ਤੇ ਦਾਸ ਹੋਯ ਤੋ ਸਹਤ ਜੈ ਕੇ ਹੋਵੇ ॥ ਮਿਤ੍ਰ ਤੇ ਸਮ ਹੋਯ ਤੋ ਭਾਰੀ ਦੁਖ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥
 ਮਿਤ੍ਰ ਤੇ ਸਤ੍ਰ ਹੋਯ ਤੇ ਬੰਧਨ ਕੋ ਨਾਮ ਹੋਯ ॥ ਦਾਸ ਤੇ ਮਿਤ੍ਰ ਹੋਯ ਤੇ ਕਾਰਜ ਸਿਧ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਦਾਸ ਤੇ ਦਾਸ
 ਹੋਯ ਤੋ ਸਭ ਜੀਵ ਬਸ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਦਾਸ ਤੇ ਸਮ ਹੋਯ ਤੇ ਧਨ ਕੋ ਨਾਮ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਦਾਸ ਤੇ ਸਤ੍ਰ ਹੋਯ ਤੋ ਸਤ੍ਰਾਂ
 ਸਮਾਨ ਮਿਤ੍ਰ ਹੰਵੈ ਜਾਤੇ ਹੈ ॥ ਸਮ ਤੇ ਮਿਤ੍ਰ ਹੋਯ ਤੇ ਤੁਛ ਫਲ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਸਮ ਤੇ ਦਾਸ ਹੋਯ ਤੇ ਬਿਪਤਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥
 ਸਮ ਤੇ ਸਮ ਹੋਯ ਤੋ ਕੁਛ ਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਸਮ ਤੇ ਰਿਪੁ ਹੋਯ ਤੇ ਕਲੇਸ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਸਤ੍ਰ ਤੇ ਮਿਤ੍ਰ ਹੋਯ ਤੇ ਫਲ
 ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਸਤ੍ਰ ਤੇ ਦਾਸ ਮਿਲੈ ਤੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕਾ ਨਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਸਤ੍ਰ ਤੇ ਸਮ ਹੋਯ ਤੋ ਕੁਲ ਕੋ ਨਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥
 ਸਤ੍ਰ ਤੇ ਸਤ੍ਰ ਹੋਯ ਤੋ ਸਵਾਮੀ ਕਾ ਨਾਸ ਕਰੇ ਹੈ ॥ ਏਹ ਦਿਵਗਨਾ ਕੇ ਫਲ ਹੈ ॥ ਅਬ ਨਾਯਕਾ ਕਾਬਯ ਅਲੰਕਾਰ
 ਛੰਦ ਲੱਛਨ ॥ ਛਪੈ ॥ ਰਤ ਆਲੰ ਬਨਵਤੀ ਨਾਰ ਨਾਯਕਾ ਲਖ ਤ੍ਰਿਬਿ ॥ ਸਵਕਿਯਾ ਪਰ ਕੀਯਾ
 ਰੁਸ ਮਾਨਯਾ ਭੱਨਤ ਬੁੱਧ ਧਿਧਿ ॥ ਸਬਦ ਅਰਥ ਬਿਨ ਦੋਖ ਸਗੁਨ ਕਤਹੂੰ ਅਨਲੰ ਕ੍ਰਿਤ ॥ ਸੁ ਕਬਿਤ
 ਉਤਮ ਮਘਮ ਅਧਮ ਤ੍ਰੈ ਭਾਂਤ ਬਨਾਨਿਤ ॥ ਜੋ ਸਬਦ ਅਰਥ ਕਰ ਕਰਤ ਰਸ ਉਪਗਾਰ ਸੁ ਭੂਖਨ
 ਬਰਨ ॥ ਸੋ ਸਬਦ ਅਰਥ ਉਪ ਬ੍ਰੁਤ ਉਭੈ ਕਲਾ ਬਰਨ ਮਿਤ ਕਲ ਬਰਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ (f. 184 a)
 ਜਿਸ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਰਤ ਉਪਜੇ ਸੋ ਰਤ ਆਲੰ ਬਨਵਾਰੀ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਨਾਯਕਾ ਤੀਨ ਭਾਂਤ ॥ ਸਵਕੀਯ ॥

ਪਰਕੀਯਾ ॥ ਸਾਮਾਨਯਾ ॥ ਦੋਖ ਤੇ ਰਹਤ ਗੁਣਾ ਕੇ ਸਹਤ ਜੋ ਸਬਦ ਅਰ ਅਰਥ ਹੈਂ ॥ ਕਹੀ ਕਬਿ ਨਾ
ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਹੋਯ ਤੇ ਹੋਯਾ ॥ ਹਾਨ ਨਹੀਂ ॥ ਸੋ ਕਾਬਯ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ॥ ਉਤਮ ॥ ਮਧਮ ॥ ਅਧਮ ॥ ਅਰੁ ਜੋ
ਸਬਦ ਅਰਥ ਕਰ ਕੈ ਰਸ ਕੋ ਉਪਗਾਰ ਕਰੈ ॥ ਸੋ ਅਲੰਕਾਰ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੈ ॥ ਏਕ ਸਬਦ ਏਕ ਅਰਥ ਅਰੁ
ਛੰਦ ਦਵੈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਹੈ ॥ ਕਲਾ ਕਾ ਜਾ ਮੈਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੋਵੇ ਸੋ ਕਲਾ ਛੰਦ ਹੈ ਅੱਛਰਾਂ ਕਾ ਜਾ ਮੈਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੋਯ
ਸੋ ਬਰਣ ਛੰਦ ॥ ਅਥ ਸ੍ਰੀਕੀਯਾ ਉਤਮ ਕਾਬਯ ਉਪਮਾ ਅਲੰਕਾਰ ਅਲਲ ਛੰਦ ਲੱਛਨ ॥ ਛਪੈ ॥
ਸਵਾਮੀ ਹੀ ਅਨੁ ਰਕਤ ਤਾਂ ਹਿ ਸ੍ਰੀਕੀਯਾ ਬੁਧ ਬਰਣਤ ॥ ਕਾਂਤ ਸੇਵ ਪਰ ਸੀਲ ਰਖਨ ਮ੍ਰਿਦੁਛਮਾ ਵੰਤ ਗਤ
ਬਾਦਯਹਿ ਅਤਿਸਯ ਬਯੰਗ ਪੁਨ ਸੁ ਉਦਮ ਕਬਿ ਬੁਧ ਭਨ ॥ ਅਰਥ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਮਾਂਹਿ ਪ੍ਰਿਥਮ ਉਪਮਾ ਭੂਖਨ
ਗਨ ॥ ਉਪਮਾ ਨੁਰ ਉਪਮੇਯ ਕੀ ਸਮ ਸ੍ਰੀ ਸੋ ਦ੍ਰਿਬਿਧਾ ਬਿਮਲ ॥ ਪੂਰਣਾ ਚਾਰਲੁ ਪਤਾਲੁ ਪੈ ਲਹੇ ਅੰਤ
ਕਲਕਲ ਅਲਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਵਾਮੀ ਹੀ ਮੈਂ ਜੋ ਅਨੁਰਾਗ ਵਾਰੀ ਹੋਯ ॥ ਸੋ ਸਕੀਯਾ ਹੈ ॥ ਭਰਤਾ
ਕੀ ਸੇਵਾ ਪਰਾਯਾਣ ਸੀਲ ਕੀ ਰੱਛਾ ਕਰਨੀ ਕੋਮਲ ॥ ਛਮਵਾਰੀ ॥ ਏਹ ਤਾਂ ਕੀ ਗਤ ਕਯਾ ਚੇਸਟਾ ਹੈ ॥ ਬਾਚਯ
ਤੇ ਅਤਿਸਯ ਸੋ ਬਯੰਗ ਹੈ ॥ ਧੁਨਿ ਸੋ ਉੱਤਮ ਕਾਬਯ ਹੈ ॥ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਿਥਮ ਉਪਮਾ ਹੈ ॥ ਉਪਮਾ
ਨ ਉਪਮੇਯ ਕੀ ਸਮਾਨ ਸੋਭਾ ਜਹਾਂ ਹੋਯ ਤਹਾਂ ॥ ਸੋ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ ॥ ਜਹਾਂ ਚਾਰੋਂ ਹੋਵੇ ਉਪਮਾਨ ਉਪਮੇਯ
ਬਾਚਕ ਪਰਮ ਸੋ ਪੂਰਣਾ ॥ ਲੋਪ ਹੋਮੈ ਸੋ ਲੁਪਤ ॥ ਅਰੁ ਦੋ ਲਘੁ ਜਾਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਹੋਯ ਕਲਾਕਲ ਕਯਾ ਸੋਲਾ
ਹੋਯ ਸੋ ਅਲਲ ਛੰਦ ॥ ਯਥਾ ॥ ਅਮਲ ਕਮਲ ਸਮਦ੍ਰਿਗ ਨਿਰਖਨ ਤਤ ॥ ਪਿਯ ਸ੍ਰਿਤਿ ਅਤਿਥ ਬਚਨ
ਮ੍ਰਿਦੁ ਭੁਵਨਤ ॥ ਕਥ ਪ੍ਰਿਯ ਬਚ ਹਰਿ ਬਿਲਸ ਨ ਚਾਹਿਤ ॥ ਦਸਨ ਬਸਨ ਲਖ ਹਸਨ ਭੈਮੁਦਤ ॥ (f. 184 b)
ਬਾਰਤਾ ॥ ਕਮਲ ਕੇ ਸਮਾਨ ਨਿਰਮਲ ਜੋ ਨੇਤ੍ਰ ਹੈਂ ਤਿਨਾ ਕਾ ਦੇਖਨਾ ਤਤ ਕਯਾ ਤਿਨਾ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਰਹਤਾ
ਹੈ ॥ ਕੋਮਲ ਚਰਨ ਪ੍ਰਿਯਾ ਕੇ ਹੀ ਕਾਨੋ ਕੇ ਅਤਿਥ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਹੀ ਤਾਂਈ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਭ੍ਰਿਕੁਟੀਆਂ ਨਮੁ ਰਹਤੀਆਂ
ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਪਯਾਰੇ ਬਚਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੁ ਕਹ ਕਰ ਕੈ ਬਿਲਾਸ ਕੀਆ ਚਾਹਤੇ
ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਅਧਰੋਂ ਮੈਂ ਹਸਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕੈ ਪ੍ਰਸਨ ਭਏ ॥ ਲਖਨ ਆਦਿ ਨੇਤ੍ਰ ਆਦਿ ਮੈਂ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ ਯਾ ਤੇ
ਸ੍ਰੀਕੀਯਾ ॥ ਅਧਰੋਂ ਮੈਂ ਹਸਨ ਤੇ ਪ੍ਰਿਯਾ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ਜਾਨੇ ॥ ਯਾਹੀ ਆਗਯਾ ਦਈ ਯਹ ਬਹ ਬਯੰਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ॥
ਯਾ ਤੇ ਉਤਮ ਕਾਬ ॥ ਕਮਲ ਉਪਮਾਨ ਨੈਨ ਉਪਮੇਯ ਸਮ ਬਾਚਕ ਨਿਰਮਲਤਾ ਧਰਮ ਚਾਰੋ ਹੈਂ ਸਾਂਤੇ ਪੂਰਣੋ
ਪਮ ॥ ਸੋਲਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ ਸਾਂਤੇ ਅਲਲ ॥ ਅਥ ॥ ਮੁਗਧਾ ਮਾਧਯਮ ਕਾਬਯ ਬਾਚਕ ਲੁਪਤਾ ਚਰਣਾ ਕੁਲ ਛੰਦ ਲੱਛਨ ॥
॥ ਕਾਬਯ ਛੰਦ ॥ ਮੁਗਧਾ ਮਧਯਾ ਅਵਰ ਪ੍ਰਗ ਲਭਾ ਭੇਦ ਤੀਨ ਗੁਨ ॥ ਅੰਕੁਰ ਜੋ ਬਨਵੰਤ ਨਾਰ ਮੁਗਧਾ
ਦਿਬਿਧਾਪੁੰਨ ॥ ਬਾਚਯ ਅਨਤਸਯ ਬਸਯੰਗ ਗੋਨ ਮਧਯਮ ਕਹਿ ਕਬਿ ਕੁਲ ॥ ਲੁਪ ਤਾਬ ਸੁ ਲੁਪ ਬਾਚ ਕਲਾ ਖੋੜਸ
ਚਰਣਾ ਕੁਲ ॥ ਯਥਾ ॥ ਤੜਿ ਬਰਤਨ ਤਾਰੁਣ ਹਿਤ ਧਾਮ ॥ ਬਸਨ ਬਿਧਿ ਰਾਚਤ ਆਯਸ ਕਾਮਾ ॥ ਹਰਿ
ਦ੍ਰਿਗ ਬਦਨ ਬਚਨਨ ਬਲਾਈ ॥ ਖੰਜਨ ਸਸੀ ਸੁਧਾ ਗੁਣ ਤਾਂਈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬੀਜੁਰੀ ਸਮ ਜੋ
ਸ੍ਰੇਸਟ ਤਨ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਾਰੁਣ ਜੋ ਹੈ ਜੋਬਨ ਭਾਵ ॥ ਸੋ ਘਰ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਾਸਤੇ ਕਾਮ ਕੀ ਆਗਯਾ
ਸੋ ਬਸਨੇ ਕੀ ਬਿਧਿ ਕੋ ਰਚਤ ਹੈ ॥ ਸੋ ਹੇ ਹਰਿ ਦ੍ਰਿਸਟਨੇਤਾ ਮਮੋਲੇਆਂ ਕੀ ਜੋ ਗੁਣਤਾਈ
ਹੈ ਚੰਚਲਤਾ ॥ ਅਰੁ ਮੁਖ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕਾ ਜੋ ਗੁਣਤਾ ਸੁੰਦਰਤਾਈ ॥ ਬਚਨਾ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਜੋ ਗੁਣਤਾ
ਮਧਰਾਈ ਯੇਹ ਬੁਲਾਈਆਂ ਹੈਂ ॥ ਜੋਬਨ ਕੋ ਆਗਮ ਹੀ ਹੈ ਅੰਕੁਰ ਮਾਤ੍ਰ ਤੇ ਮੁਗਧਾ ॥ ਸਖੀ ਨੇ ਹਰਿ
ਸੋ ਏਹ ਜਤਾਯੋ ॥ ਜੋਬਨ ਆਵਤੇ ਹੁਏ ਸੁਰਤ ਲਾਯਕ ਹੈ ਕਾਹੂ ਚਤੁਰਾਈ ਸੇ ਮਿਲੀਏ ॥ ਬਾਚਯ (f. 185 a)
ਤੇ ਅਤਿਸਯ ਬਯੰਗ ਨਹੀਂ ਗੋਨ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਮਧਯਮ ॥ ਬੀਜੁਰੀ ਕੀ ਉਪਮਾ ਮੈਂ ਬਾਚਕ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਤੇ ਬਾਚਕ ਨਹੀਂ ਯਾਂ ਤੇ
ਬਾਚਕ ਲੁਪਤਾ ॥ ਸੋਲਾਂ ਕਲਾ ਹੈਂ ਸਾਂ ਤੇ ਤਰੁਣਾ ਕੁਲ ਛੰਦ ਭਯੋ ॥ ਅਥ ਮੁਗਧਾ ਭੇਦ ਅਗਯਾਤ ਜੋਬਨਾ
ਅਧਮ ਕਾਬਯ ਧਰਮ ਲੁਪਤਾ ਪਵੰਗਮ ਛੰਦ ਲੱਛਨ ॥ ਜਹ ਜੋਬਨ ਨਹਿ ਗਯਾਨ ਜਾਨ ਅਗਯਾਤ
ਜੋਬਨਾ ॥ ਸਬਦ ਚਿਤ੍ਰੁ ਅਰੁ ਬਾਚਰ ਚਿਤ੍ਰੁ ਲਖ ਅਧਮ ਬਿਯੰਗ ਬਿਨਾ ॥ ਧਰਮ ਲੋਪ ਜਿਹ ਧਰੋ ਧਰਮ

ਲੁਪਤਾ ਤਿਹ ਮਾਨਹੁ ॥ ਤੂੰ ਖਟਕਲ ਲਘੁ ਗੁਰੂ ਪਵੰਗਮ ਛੰਦ ਬਯਾਨਹੁ ॥ ਯਥਾ ॥ ਨੀਰਜ ਸਮ
 ਮੁਖਨੀ ਰਹਿਤੀ ਰਹਿ ਰਹਿ ਆਵਹੀ ॥ ਫੁਰ ਕਰਨ ਦਿਗ ਕਰਨੀਰਜ ਭ੍ਰਮ ਲਾਵਹੀ ॥ ਲਖ ਸਿਵਾਲ
 ਰੋਮਾਵਲਿ ਬਾਲ ਨਿਵਾਰ ਹੀ ॥ ਭਰਨਿਤੰ ਬਨਹ ਜਾਨਤਿਥ ਕਿਤ ਉਚਾਰ ਹੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨੀਰ
 ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਸਨਾਨ ਕਰ ਕੈ ਤੀਰ ਕੋ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਾਨੋ ਤਾਈ ਜੋ ਨੇਤ੍ਰੋਂ ਕੇ ਫੁਰਨਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਮਲ
 ਤੇ ਭ੍ਰਮ ਸੋ ਹਾਥ ਲਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ਏਹ ਕਮਲ ਲਗਯੋ ਹੈ ॥ ਰੋਮਾਵਲਿ ਕੋ ਸਿਵਾਲ ਲਾਗਯੋ ਜਾਨ ਕੇ ਹਟਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥
 ਅਰੁ ਨਿਤੰ ਬਨ ਕੋ ਭਾਰ ਕੋ ਤਾਂ ਜਾਨਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ॥ ਹੋ ਥਕਿਤ ਭਈ ਹੋਂ ਐਸੇ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਈਹਾ ਜੋ
 ਬਨ ਆਏ ਕੋ ਗਯਾਨ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ਯਾਂ ਤੇ ਅਗਯਾਤ ਯੋਬਨ ॥ ਨੀਰ ਤੀਰ ਇਤਯਾਦਿ ਸਬਦ ਚਿਤ੍ਰੁ ਹੈ ਪ੍ਰਗਟ
 ਬਯੰਗ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਤੇ ਅਧਮ ਕਾਬਯ ॥ ਕਮਲ ਸਮ ਜਾ ਕੋ ਮੁਖ ਹੈ ਯਾਂ ਮੈਂ ਕੋਮਲ ਧਰਮ ਕੋ ਲੋਪ ਹੈ
 ਯਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਲੁਪਤਾ ॥ ਛੇ ਕਲਾ ਕੋ ਤ੍ਰੈਗਨ ਹੈ ਆਗੇ ਏਕ ਲਘੁ ਤੇ ਗੁਰੁ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਪਵੰਗਮ ਭਯੋ ॥
 ਅਥ ਗਯਾਤ ਜੋਬਨ ਅਰਥ ਚਿਤ੍ਰੁ ਧਰਮਬਾਚਕ ਲੁਪਤ ॥ ਅਭੀਰ ਛੰਦ ਲੱਛਨ ॥ ਜੋਬਨ ਜਾਨਯੋ
 ਜਾਯ ਗਯਾਤ ਜੋਬਨਾ ਨਾਰਿ ਵਹ ॥ ਅਰਥ ਹਿਯ ਤ੍ਰਿਬਿਚਿਤ੍ਰੁ ਤੰਤ੍ਰੁ ਬੁਧ ਅਰਥ ਚਿਤ੍ਰੁ ਕਹ ॥ ਧਰਮ
 ਬਾਚ ਜਿਹ ਲੋਪ ਧਰਮ ਬਾਚਕ ਲੁਪਤਾ ਤਿਹ ॥ ਗਯਾਰਹਿ ਮੱਤਾ ਅੰਤ ਜਗਨ ਆ ਤੀਰ ਛੰਦ ਲਹਿ ॥ (f. 185 b)
 ਯਥਾ ॥ ਰਾਧੇ ਬਦਨ ਸਰੋਜ ॥ ਸੰਭੁ ਸਵਯੰਭੁ ਉਰੋਜ ॥ ਕਵਿ ਕਰ ਹੇ ਨਖ ਯਸਾਮ ॥ ਚੰਦ੍ਰ ਚੂੜ ਅਭਿਰਾਮ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਰਾਧੇ ਤੇਰੋ ਕਮਲ ਸੋ ਸੁੰਦਰ ਮੁਖ ਹੈ ਅਰੁ ਸੰਭੁ ਕਯਾ ਕਲਯਾਨ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ॥ ਅਰ
 ਸੂਯੰਭ ਕਯਾ ਜੋ ਆਪ ਹੀ ਤੇ ਭਯੋ ਹੈ ਐਸੇ ਤੋ ਕੁਚ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਨਖਨ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਚੰਦ੍ਰ ਚੂੜ ਕਵ
 ਕਰੋਗੋ ॥ ਈਹਾਂ ਸਖੀ ਨੇ ਜੋ ਬਨ ਆਯੋ ਜਾਨਯੋ ਯਾਂ ਤੇ ਗਯਾਤ ਜੋਬਨ ॥ ਸਿਵ ਜੀ ਭੀ ਸੰਭੁ ਸੂਯੰਭ ਹੈ ਪਰ
 ਤਿਨ ਕੇ ਮਾਥੇ ਪੈ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹੈ ॥ ਇਨ ਕੋ ਤੈਸੇ ਕਵ ਕਰੋਗੋ ਯਹ ਅਰਥ ਹੀ ਕੀ ਚਿਤ੍ਰੁਤਾ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਅਰਥ ਚਿਤ੍ਰੁ ॥
 ਧਰਮ ਬਾਚਕ ਕੋ ਲੋਪ ਤੇ ਧਰਮ ਬਾਚਕ ਲੁਪਤਾ ਗਯਾਰਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਅਰ ਅੰਤ ਮੈਂ ਯਗਨ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਅਭੀਰ ॥
 ਅਥ ਨ ਵੋੜਾ ਅਰੁ ਬਾਯਚ ਸਯੰਜਕ ਤੇ ਬਾਚਕ ਉਪਮੇਯ ਲੁਪਤਾਤ ਕਾਬਯਾ ਛੰਦ ਲੱਛਨ ॥ ਲਾਜ ਭੈ
 ਪਰਾਧੀਨ ਸੁਰਤ ਸੁਨ ਵੋੜਾ ਜਾਨੋ ॥ ਸਬਦ ਤ੍ਰਿਬਿਧਿ ਬਾਚਕ ਰੁ ਲਾਛਣਿਕ ਬਯੰਜਕ ਮਾਨੋ ॥ ਬਾਚਯ ਲੱਛ
 ਬਯੰਗ ਅਰੁ ਤਾਤਪਰ ਜਾ ਕਬਹੂੰ ਕਹਿ ਇਕ ਬਾਕਯਾਰਥ ਏਕ ਬਾਚ ਹੀ ਬਾਕਯਾਰਥਲਹ ॥
 ਸੁਭ ਬਯੰਜਕ ਬਾਚ ਬਰਨਹਿ ਲੁਪਤ ਕਾਬਯ ਛੰਦ ਕਬਿ ਕਹੇ ਅਸ ॥ ਧਰਛ ਕਲ ਇਕਤ੍ਰਿ ਚੋਕ ਲਛ ਕਲ ਬ੍ਰਤ
 ਏਕਾਦਸ ਤ੍ਰਿਯੋਦਸ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਬਦ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥ ਬਾਚਕ ॥ ਲਾਛਣਿਕ ॥ ਬਯੰਜਕ ॥
 ਤਿਨ ਕੇ ਅਰਥ ਬਾਚਯ ਲੱਛ ਬਯੰਗ ਹੈ ॥ ਕੋਈ ਕ ਤਾਤ ਪਰਯਾਰਥ ਭੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕੈਸੇ ਏਕਾਤਾ ਪਦਾਂ ਕੇ
 ਅਰਥਾਂ ਕੇ ਹੁੰਯੇ ਅਨਵੈ ਮੈ ਬਾਕਯ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਅਨਵੈ ਸਹਿਤ ਹੀ ਜੋ ਬਾਚਯ ਅਰਥ ਹੈ ॥
 ਤਾਂ ਕੋ ਬਾਕਯਾਰਥ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੀਨੋਂ ਅਰਥ ਬਯੰਜ ਕਹੋਤ ਹੈਂ ॥ ਯਥਾ ॥ ਕਰ ਧਰ ਸੈਨ
 ਨਿਵੈ ਸਭੁ ਜਨ ਹੂੰ ਭਰੇ ਪਯਾਰੀ ॥ ਬਾਹਰਿ ਗਮਨ ਬਿਚਾਰ ਜਤਨ ਅਤਿ ਰਦਿਤ ਉਦਾਰੀ ॥ ਜਾਨੀ
 ਅਲਿਚੰਚਲਾ ਚਪਲ ਬੱਸ ਕਰੈ ਸੁ ਧੀਰਾ ॥ ਸਮਰਥ ਪਾਰਦ ਧਰਨ ਹਾਥ ਗੁਨ ਸਿੰਧੁ ਗੰਭੀਰਾ ॥ (f. 186 a)
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਕਰ ਬਿਖੇ ਪਕਰਨੋਂ ਤੇ ਭੀ ਫੇਰ ਸੇਜ ਪੈ ਪ੍ਰਵੇਸ ਕੀਯੇ ਤੇ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਭੁਜਨ ਮੈਂ ਭਰੇ ਤੇ ਭੀ ॥ ਬਾਹਰ
 ਜਾਨ ਕੇ ਬਿਚਾਰਾਂ ਕੇ ਬਡੇ ਅਤਯੰਤ ਜਤਨਾ ਕੋ ਰਚਤੀ ਭਈ ॥ ਹੇ ਸਖੀ ਹਮਨੇ ਜਾਨੀ ॥ ਵਹ ਜੋ ਬੀਜੁਰੀ ਸੀ
 ਚਪਲ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਸੋ ਬੁਧਵਾਨ ਬਸ ਕਰੈ ॥ ਜੋ ਗੁਣਾ ਕਾ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਪਾਰੇ ਕੇ ਹਾਥ ਸੈ ਧਰਨ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੋਯ ॥
 ਈਹਾ ਮੁਗਧਾ ਕੀ ਲਾਜ ਅਰੁ ਭੈ ਕੇ ਪਰਾਧੀਨ ਰਤਿ ਕਹੀਯਾ ਤੇ ਨ ਵੋੜਾ ॥ ਪਾਰਾ ਜੈਸੇ ਰੱਸਗਯ ਤੇ
 ਭੀ ਯਤਨ ਸੋ ਹਾਥ ਮੈਂ ਧਰਯੋ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਤਨ ਸੋ ਤਾਕੇ ਸੰਗ ਸੁਰਤ ਭਈ ॥ ਯਹ ਬਯੰਗ ਹਰਿ ਜੀ
 ਨੇ ਮਖੀ ਕੋ ਜਿਤਾਯੋ ॥ ਸੋ ਬਾਚਯ ਬਯੰਜਕ ਭਯੋ ॥ ਬੀਜੁਰੀ ਉਪਮਾਨ ॥ ਚੰਚਲਤਾ ਧਰਮ ਹੈ ਉਪਮੇਯ ਅਰੁ
 ਬਾਚਕ ਕੇ ਲੋਪ ਤੇ ਉਪਮੇਯ ਬਾਚਕ ਲੁਪਤਾ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਛੇ ਕਲਾ ਕੋ ॥ ਤੀਨ ਚਾਰ ਕਲਾ ਕੋ ਫੇਰ ਛੇ ਕਲਾ ਕੋ

ਗਾਨ ਧਰੇ ਹੈ ਸਭ ਚੋਵੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈ ਬਿਸ਼੍ਵਮ ਗਯਾਰਾਂ ਤੇ ਤੇਰਾਂ ਪਰ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਕਾਬਯ ਛੰਦ ॥ ਅਥ ਬਿਸ਼੍ਵਧ
 ਨਵੋੜ ਤਿਹ ਸੋ ਕ੍ਰਮਸ ਬਿਨੇ ਨਾਰਿ ॥ ਗੰਠਾਦਿ ਸੁਮਨਿ ਬਰਨ ਦਲ ਉਭੇ ਅਠਾਰੇ ਧਾਰ ॥ ਯਥਾ ॥
 ਬਿਸ਼੍ਵਧ ਨਵੋੜਾ ਲੱਛ ਬਯੰਜਕ ਸਬਦ ਤੇ ਉਪਮਾਨਲੁਪਤਾ ਤੇ ਖੰਦਾ ਛੰਦ ਲੱਛਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭਨਤ ਬਿਸ਼੍ਵਧ
 ਦਰਬਰ ਮ੍ਰਿਗ ਸਮ ਦ੍ਰਿਗ ਮੁਕਲਿਤ ਭਾਵਹੀ ॥ ਨੀਵੀ ਮੈ ਨਿਯਮਿਤ ਭੁਜ ਜਘਨ ਜੁਗ ਜੁਰਾਵਹੀ ॥
 ਕਰ ਕਲਤ ਕੁਚ ਕਲਸ ਤਨ ਭਾ ਛਿਪਾਵਹੀ ॥ ਮੁਖ ਬਿਕਾਸ ਹਾਸਦੁ ਹੈ ਸੋਵਤ ਸਯਾਮ ਲੁਭਾਵਹੀ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਮ੍ਰਿਗਸੇ ਜੋ ਸੁੰਦਰ ਨੈਨ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜਿਸ ਕੇ ਦਰ ਕਯਾ ਕਛੁਕ ਮੁਕਲਿਤ ਖਿੜੇ ਹੁਏ ਭਾਵਤੇ ਹੈ ॥
 ਅਰੁ ਨੀਵੀ ਮੈ ਰਾਖੀ ਹੈ ਭੁਜਾ ਜਿਸ ਨੇ ॥ ਦਵੈ ਜੋ ਜੰਘਾ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਜੁਰਾਵਤੀ ਹੈ ਕਯਾ ਏਕਠੀ ਕਰਤ ਹੈ
 ਹਾਥ ਸੋ ਜੁਗਤ ਕੀਯੇ ਹੈ ਕੁਚ ਰੂਪੀ ਕਲਸ ਜਿਸ ਨੇ ॥ ਸਰੀਰ ਕੀ ਸੋਭਾ ਕੋ ਛਿਪਾਵਤੀ ਹੈ ॥ ਮੁਖ ਮੈ
 ਜੋ ਹਾਸ ਕਾ ਬਿਕਾਰ ਭਯਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋ ਛਿਪਾਵਤ ਹੈ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੋਵਤੇ ਹੁਏ ਨਾਇਕਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ੍ਰ (f. 186 b)
 ਜੁ ਕੋ ਲੁਭਾਯਮਾਨ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਇਹਾ ਸੰਗ ਸੋਵਨ ਤੇ ਨਵੋੜਾ ਨਮ੍ਰਤਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਬਿਸ਼੍ਵਧ ਨਵੋੜਾ ॥
 ਖਿੜਨਾ ਅਰੁ ਬਿਕਸਨਾ ਏਹ ਧਰਮ ਪੁਸਪ ਕੇ ਹੈ ॥ ਨੇਤ੍ਰੁ ਅਰੁ ਹਾਸ ਮੈ ਇਨ ਕਾ ਮੁੱਖ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥
 ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਪੁਸਪ ਹੀ ਸੋ ਇਨ ਮੈ ਬਿਕਸਨ ਆਦਿ ਹੈ ॥ ਇਸ ਲੱਛ ਅਰਥ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸੁਗੰਧਤਾ ਬਯੰਗਤਾ
 ਭਈ ਯਾ ਤੇ ਲੱਛ ਬਯੰਜਕਾ ॥ ਮ੍ਰਿਗ ਕੇ ਨੇਤ੍ਰੁ ਉਪਮਾਨ ਸੋ ਹੈ ਨਹੀ ਯਾ ਤੇ ਉਪਮਾਨਲੁਪਤ ॥ ਸਤਾਰਾ
 ਆਖਰ ਪ੍ਰਿਥਮ ਦਲ ਮੈ ਹੈ ਦੂਸਰੇ ਮੈ ਅਠਾਰਾਂ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਖੰਧਾ ਛੰਦ ॥ ਅਥ ਮਧਯਾ ਨਾਯਕਾ ਤੇ
 ਬਯੰਗ ਬਯੰਜਕ ਅਰੁ ਉਪਮਾਨਬਾਚਕਲੁਪਤਾ ਅਰੁ ਚੌਪਈਯਾ ਛੰਦ ਲੱਛਨ ॥ ਮਧਯ ਸਮ ਹ੍ਰੀਮਦਨ
 ਬਿਸ਼੍ਵਧਨਵੋੜਾ ਅਤਿਨਯ ॥ ਸਾਪ ਰਾਧ ਪਿਯਧ੍ਰਿਤ ਬਕ੍ਰੋਕਤ ਬਚ ਪਰਖੁ ਅਧ੍ਰਿਤਮਯ ॥ ਯਹ ਚੇਸਟਾ
 ਬਯੰਗ ਬਯੰਜਕ ਬਾਚਕ ਉਪਮਾਨ ਲੋਪ ਭਨ ॥ ਪੁਨ ਚੋਕਲ ਗੁਰੁ ਅੰਤਬਰਤ ਦਸ ਬਸ ਚਵਾਦਾਸ ਗਨ ॥
 ਯਥਾ ॥ ਜਲ ਜਲਧਰ ਬਰਖਤ ਲਖ ਹਰਿ ਹਰਖਤ ਮ੍ਰਿਗ ਦ੍ਰਿਗ ਰੁਚਰ ਚੁਰਾਈ ॥ ਮਨ ਲਾਜ
 ਕਾਮ ਧਰ ਡਰ ਤਾ ਗੁਨ ਧਰ ਐਚਤ ਸ੍ਰੀ ਅਸ ਭਾਈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮੇਘ ਜੋ ਜਲ ਕੋ ਬਰਖਾਵਤੇ
 ਹੈ ॥ ਤਬ ਹਰਿ ਕੋ ਪਯਾਰੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਕੇ ਦੇਖਤੀ ਹੈ ॥ ਸੁੰਦਰ ਜੇ ਮ੍ਰਿਗ ਸੋ ਦ੍ਰਿਗ ਹੈ
 ਤਿਨ ਕੋ ਚੁਰਾਇ ਕੇ ॥ ਸੋ ਮਾਨੋ ਲਾਜ ਤਾ ਡਰ ਰੂਪੀ ਗੁਣ ਕੋ ਧਰ ਕੇ ਅਰੁ ਕਾਮ ਛਬਿ ਰੂਪੀ ਗੁਣ ਧਰ
 ਕੇ ਧਰ ਜੋ ਹੈ ਸਰੀਰ ਤਾ ਕੋ ਖੇਚਤ ਹੈ ॥ ਐਸੀ ਸੋਭਾ ਤਾਂ ਸੰਮੈ ਭਈ ਹੈ ॥ ਇਹਾਂ ਨੈਨ ਚੁਰਾਵਨ ਮੈ
 ਲਾਜ ਦੇਖਨ ਮੈ ਕਾਮ ਦੋਉ ਸਮਾਨਯਾ ਤੇ ਮਧਯਾ ॥ ਐਸੇ ਸਮੇ ਪੀਯ ਕੀ ਓਰ ਦੇਖਨ ਤੇ ਸੁਰਤ ਜੋਗ ਸਮੋ
 ਬਯੰਗ ਭਯੋ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਸੁਰਤ ਕੀ ਬੇਨਤੀ ਬਯੰਗ ॥ ਯਾ ਤੇ ਬਯੰਗ ਬਯੰਜਕ ॥ ਮ੍ਰਿਗ ਕੇ ਨੈਨ ਉਪਮਾਨ
 ਅਰੁ ਸੋ ਬਾਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਉਪਮਾਨਬਾਚਕ ਲੁਪਤਾ ॥ ਸਾਤ ਚਾਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕੇ ਗਨ ਹੈਂ ॥ ਅੰਤ ਮੈਂ ਏਕ (f. 187 a)
 ਗੁਰੁ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਿਸ਼੍ਵਮ ਦਸ ਆਠ ਬਾਰਾਂ ਪੈ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਚੌਪਈਆ ਛੰਦ ॥ ਅਥ ਪ੍ਰੋੜਾ ਤੇ ਬਾਚਕ ਸਬਦ ਅਰ
 ਧਰਮਉਪਮਾਨਲੁਪਤਾ ਤੇ ਘੱਤਾ ਛੰਦ ॥ ਛਪੈ ॥ ਪਤਿ ਮਾਤ੍ਰਹਿ ਮੈ ਕੇਲ ਕਲਾ ਕੋ ਬਿਦਾ ਤ੍ਰਿਤੀਯ ॥ ਰਤਿ ਮੈ
 ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਮੋਦਿ ਮੋਹਿ ਚੇਸਟਾ ਲਖਨੀਯ ॥ ਪ੍ਰਤਖ ਸੰਕੇਤਤ ਅਰਥ ਧਰੈ ਬਾਚਕ ਬੁਧ ਮਾਨਤ ॥ ਸੰਕੇਤਤ ਬਿਧ
 ਚਾਰਜਾਤ ਗੁਣ ਕ੍ਰਿਯਾ ਜੁ ਮਾਨਤ ॥ ਬੁੱਧ ਅਥਵਾ ਜਾਤ ਸੁ ਜਾਨਿਏ ਧਰਮ ਅਬਰਨਨ ਲੁਪਤ ਭਨ ॥ ਦਸ ਬਸੁ ਤੇ
 ਰਹਿ ਪਰ ਬਿਰਤ ਧਰ ਘੱਤਾ ਛੰਦ ਰਚੋ ਸਜਨ ॥ ਯਥਾ ॥ ਕੁਚ ਕੁੰਭ ਪਰਸ ਕਰ ਮੁਖ ਚੁੰਬਨ ਕਰ ਭੁਜ
 ਕਪੋਤ ਸਮ ਕੰਠ ਧਰ ॥ ਸੰਤਤ ਬਿੰਬਾਧਰ ਪੀਯ ਸੁਧਾ ਭਰ ਪੀਤ ਬਸਨ ਤਨ ਬਸਨਹਰ ॥ ਕਰਖੀ ਅਲਕ
 ਨਿਢਰ ਸੋਵਤ ਲਖ ਹਰਿ ਹਿੰਦੇ ਉਦੇ ਧਰ ਦਿਵਾਕਰ ॥ ਲੇ ਕਰ ਨਿਜ ਅੰਬਰ ਕਾਨਨ ਪੁਖ ਕਰ ਦੁਰਵਤ ਕਾਂਤਾ
 ਮਨੋਹਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੁਚ ਜੇ ਕੁੰਭ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਹਾਥ ਸੋ ਪਰਸ ਕਰਕੇ ॥ ਮੁਖ ਕੋ ਚੁੰਬਨ ਕਰਕੇ ॥ ਕਪੋਤ
 ਸਮ ਜੋ ਪਯਾਰੀ ਕੋ ਕੰਠ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਪੈ ਭੁਜਾਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ॥ ਬਿੰਬ ਸੋ ਜੋ ਅਧਰ ਹੈ ਤਿਨ ਕੀ ਸੁਧਾ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਕੋ
 ਨਿਰੰਤਰ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ॥ ਸਰੀਰ ਕੇ ਬਸਤ੍ਰ ਕੋ ਪੀਤ ਬਸਨ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸਨਚੰਦ ਸੋ ਹਰ ਕਰਕੇ ॥ ਅਲਕਾ ਕੋ

ਖੇਚ ਕਰਕੇ ॥ ਬਨਾਇ ਕੇ ਸੋਵਤੇ ਜੋ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਦੇਖ ਸੂਰਜ ਕੇ ਉਦੇ ਕੋ ਹਿਯੇ ਮੈ ਧਾਰ ਕੇ ॥ ਕਯੋ ਜੋ ਸੂਰਜ ਉਦੇ ਜਾਗੇਗੇ ਤੇ ਸੁਰਤ ਤਜੇਗੇ ॥ ਇਸ ਤੇ ਅਪਨੇ ਬਸਤ੍ਰ ਕੋ ਲੇਕਰ ਕੇ ਕਾਨ ਕੇ ਕਮਲ ਕੋ ਦੁਰਾਵਤੇ ਹੈ ॥ ਈਹਾਂ ਅਪਨੇ ਸਵਾਮੀ ਕੀ ਹੀ ਕੇਲ ਕਲਾ ਮੈਂ ਚਤੁਰ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਸੁਰਤਪ੍ਰੋੜਾ ॥ ਅਰੁ ਕੁਚ ਆਦਿ ਜੋ ਸਬਦ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਾਛਾਤ ਸੰਕੇਤ ਵਾਰੇ ਅਰਥ ਕੋ ਧਾਰਤੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਤਿਨ ਕੇ ਬਾਚਕ ਹੈ ॥ ਏਕ ਤੇ ਜਾਤਰੂਪ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਕੁੰਭ ਕਹਯੋ ॥ ਤੇ ਘਟਤਵਜਾਤ ਮੈ ਸੋ ਕੋਤਕਿਯੋ ॥ ਅਰੁ ਪੀਤ ਬਸਨ ਈਹਾਂ ਪੀਤ ਸਬਦ ਗੁਣ ਮੈ ਬਾਚਕ ਭਯੋ ॥ ਦੁਰਾਵਤ ਈਹਾਂ ਕ੍ਰਿਯਾ ਮੈ ॥ ਅਰੁ ਕਾਂਤਾ ਕਰ ਕੇ ਕੋਈ ਬਿਸੇਖ ਗੋਪੀ ਲੀਜੇ ॥ ਤੋ ਏਹਿ ਡਿੱਥ ਕਪਿਥ (f. 187 b) ਕੇ ਸਮਾਨ ॥ ਨਿਜ ਇੱਛਾ ਮੈ ਸੰਕਤ ਭਯੋ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਅਰਥ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਜਾਤ ਹੀ ਜਾਨੀਏ ॥ ਕਯੋ ਤਾਂ ਮੈ ਸਭ ਹੀ ਆਇ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਕਪੋਤ ਕਾ ਕੰਠ ਉਪਮਾਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਧਰਮ ਹੈ ॥ ਨਹੀ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਉਪਮਾਨ ਲੁਪਤਾ ॥ ਦਸ ਅਰੁ ਆਠ ਤੇ ਤੇਰਾਂ ਪਰ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਰਾਖਯਾ ਹੈ ॥ ਯਾਤੇ ਘੱਤਾ ਛੰਦ ॥ ਅਥ ਆਨੰਦ ਸੰਮੋਹਾ ਪ੍ਰੋੜਾ ਅਰੁ ਤੇ ਉਪਮਾਨ ਬਾਚਕ ਧਰਮ ਲੁਪਤਾ ॥ ਅਰੁ ਚੋਬੋਲੀ ਛੰਦ ਲੱਛਨੀ ॥ ਅਵਿਧਾ ਤਿਹ ਮੁਖਯਾਰਥ ਮੁਖਯ ਬਯਾਪਾਰ ਸਬਦ ਭਨ ॥ ਮੁਖਯਾਰਥ ਕੋ ਬਾਧ ਜੋਗ ਤਤ ਰੂੜ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ॥ ਆਨ ਅਰਥ ਲਖਿ ਏਸ ਲਛਨਾ ਰੋਪਿਤ ਕ੍ਰਿਯ ਕਹਿ ॥ ਧਰ ਬਰਣਹਿ ਚੋਬੋਲ ਕਲਾ ਜਿਹ ਸੋਰਹਿ ਚੋਦਹਿ ॥ ਯਥਾ ॥ ਨਖ ਛਤ ਉਦਰ ਅਧਰ ਤਰ ਰਦਬ੍ਰਣ ਬਿਗਲਤ ਮਣਿਰਸਠਾਬਜਨੀ ॥ ਮਰਕਤ ਬੇਦ ਪਰਯੋ ਕੁਚ ਕੰਚਨ ਗਿਰ ਕਲੰਕ ਮਨੁ ਪਤ ਰਜਨੀ ॥ ਜਮਨਾ ਘੋਖ ਪ੍ਰਤੋਖ ਕੰਤ ਰਤ ਅੰਤ ਬਿਲੋਕਤ ਹੂੰ ਸਜਨੀ ॥ ਕਹਾ ਸਮ੍ਰਿਤ ਰਤਨ ਵਿਸਿਛਾ ਬਿਧਿ ਪਿਕਕੰਠੀ ਤਿਹ ਮੁਦ ਰਜਨੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਸਖੀ ਉਦਰ ਮੈ ਜੋ ਨਖੋ ਕੇ ਛਤ ਭਏ ਹੈ ॥ ਅਧਰੋ ਕੇ ਤਰੇ ਜੋ ਦੰਤੇ ਕੋ ਘਾਉ ਭਏ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਬਦਾਇਮਾਨ ਜੋ ਮਣੀਆ ਕੀ ਤਰਾਗੜੀ ਟੂਟੀ ਹੈ ॥ ਨੀਲਮਣੀਆਂ ਕੇ ਬੇਦੋਂ ਕਾ ਜੋ ਮਸਤਕ ਤੇ ਕੁਚਾ ਪਰ ਗਿਰਨਾ ਹੈ ॥ ਕੈਸਾ ਮਾਨੋ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਪੈ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੋ ਕਲੰਕ ਗਿਰ ਪਰਯੋ ਹੈ ॥ ਜਮੁਨਾ ਮੈ ਜੋ ਗਾਮ ਹੈ ਤਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ਕੰਤ ਕੋ ਜੋ ਐਸੋ ਰਤ ਕੋ ਅੰਤ ਹੈ ਤਿਸ ਸੰਪੂਰਣ ਕੋ ਦੇਖਤੇ ਹੁਏ ਭੀ ॥ ਹੇ ਸਖੀ ਤਿਸ ਆਨੰਦ ਕੀ ਰਾਤ ਮੈ ਪਿਕਕੰਠੀ ਕੋ ਸਮ੍ਰਿਤ ਕਯਾ ਮੈ ਅਰੁ ਯਹ ਬਿਸੇਖ ਗਯਾਨ ਸੋ ਕਹਾ ॥ ਅਰੁ ਰਤਿ ਕਯਾ ਬਿਸੇਖ ਸੰਭੋਗ ਸੋ ਕਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਤੇਰੀ ਸਿਖਯਾ ਬਿਧਿ ਕਯਾ ਐਸੇ ਬਿਹਾਰ ਕਰਨੋ ਸੋ ਕਹਾ ॥ ਕਛੁ ਭੀ ਸੁਧਿ ਨਾ ਰਹੀ ॥ ਈਹਾਂ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਤੇ ਮੋਹਤ ਭਈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਆਨੰਦਸੰਮੋਹਾ ਪ੍ਰੋੜਾ ॥ ਅਧਰ ਆਦਿ ਸਬਦਾਂ ਕਾਂ ਜੋ ਹੋਠ ਆਦਿ ਸੰਕੇਤਤ ਮੁਖਯ (f. 188 a) ਅਰਥ ਮੈ ਬਯਾਪਾਰ ਕਯਾ ਰਹਨਾ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਅਵਿਧਾ ਹੈ ॥ ਨਾ ਜੋ ਧਾਰਨ ਕਰੇ ਸੋ ਅਧਰ ਇਸ ਅਰਥ ਕੇ ਨ ਬਨਨੇ ਤੇ ਮੁਖਯ ਅਰਥ ਬਾਧ ਭਯੋ ॥ ਦੰਤੋ ਕੇ ਬ੍ਰਿਣ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਰੂੜਤਾ ਸੋ ਹੋਠ ਏਹ ਅਰਥ ਤਿਸ ਤੇ ਲਖੀਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਰੂੜਲੱਛਨਾ ॥ ਅਰੁ ਜਮਨਾ ਮੈ ਘੋਖ ਕੋ ਹਵੈਬੋ ਅਜੋਗ ਹੈ ॥ ਮੁਖ ਅਰਥ ਬਾਧ ਭਯੋ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਸਮੀਪ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ॥ ਜਮਨਾ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਘੋਖ ਕਹੇ ਤੇ ਜਮਨਾ ਹੀ ਸੈ ਪਾਵਨਤਾ ਆਦਿ ਧਰਮ ਘੋਖ ਮੈ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ ॥ ਇਸ ਤੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਤਾਵਨ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੇ ਤਟ ਪੈ ਘੋਖ ਹੈ ॥ ਯਹ ਤਟ ਜੋ ਅਨਯ ਅਰਥ ਲਖੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਸੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ ਲੱਛਨਾ ਹੈ ॥ ਰੋਪਤ ਕ੍ਰਿਯ ਕਯਾ ਆਰੋਪਨ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਅੰਤਰ ਔਰ ਅਰਥ ਜਿਸ ਕੇ ॥ ਪਿਕ ਕਾ ਕੰਠ ਉਪਮਾਨ ॥ ਮਧਰਤਾ ਧਰਮ ॥ ਸੇ ਵਾਚਕ ॥ ਤੀਨੋ ਨਹੀ ਯਾਂ ਤੇ ਉਪਮਾਨ ਬਾਚਕ ਧਰਮ ਲੁਪਤਾ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਪੈ ਸੋਲਾਂ ਕਲਾਂ ਹੈ ਫੇਰ ਚੋਦਾਂ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਚੋਬੋਲ ਛੰਦ ॥ ਅਥ ਧੀਰਾਦਿ ਭੇਦ ਛੰਦ ॥ ਮਧਯਾ ਪ੍ਰੋੜਾ ਮਾਨ ਅਵਸਥਾ ਹੋਤ ਤੀਨ ਬਿਧਿ ॥ ਧੀਰਾ ਅਵਰ ਅਧੀਰ ਰੁ ਧੀਰਾ ਧੀਰਾ ਬੁਧ ਨਿਧਿ ॥ ਬਯੰਜਕ ਪ੍ਰਕਾਸੇ ਕੋ ਪਸੁ ਧੀਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਅਧੀਰਾ ॥ ਬਯੰਗ ਅਬਯੰਗਹਿ ਭਨਤ ਸੁਮਤ ਸਮ ਧੀਰਾਧੀਰਾ ॥ ਮਧਯਾ ਰਿਸ ਨਿਜ ਬਚ ਬਯੰਜਕਾ ਪਰੁਖ ਬਚ ਰੁ ਹਸ ਰੁਦਨ ਸਮ ॥ ਪ੍ਰੋੜਾ ਉਦਾਸ ਰਤਿ ਤਰਜਨਾਦਿ ਕਰੁ ਉਭੈ ਧੀਰਾਦਿ ਕ੍ਰਮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮਧਯਾ ਪੋੜਾ ਮਾਨ ਅਵਸਥਾ ਮੈ ਤੀਨ ਭਾਂਤ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਧੀਰਾ ॥ ਅਧੀਰਾ ॥ ਧੀਰਾਧੀਰਾ ॥ ਕੋਪ ਕੋ ਬਯੰਗ ਸੋ ਪ੍ਰਕਾਸੇ ਸੋ ਧੀਰਾ ॥ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇ ਸੋ ਅਧੀਰਾ ॥ ਬਯੰਗ ਅਰੁ ਅਬਯੰਗ ਕਰ ਕਹੇ ਸੋ ਧੀਰਾਧੀਰਾ ॥ ਧੀਰਾਦਿਕਾ ਕੇ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਅਰਥ
 ਕਰਨੋ ॥ ਮਧਯਾ ਧੀਰਾ ਤਾ ਕੋਪ ਕੋ ਅਪਨੇ ਬਚਨਾ ਸੋ ਜਤਾਵਨਵਾਰੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਅਧੀਰਾ ਕਠੋਰ ਬਚਨੋ
 ਕਰ ॥ ਹਸਨ ਅਰੁ ਰੁਦਨ ਦੋਨੋ ਕਰਕੇ ਧੀਰਾਧੀਰਾ ॥ ਫੇਰ ਪ੍ਰੋੜਾ ਧੀਰਾ ਤਾਂ ਰਤਿ ਮੈ ਉਦਾਸ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ (f. 188 b)
 ਅਧੀਰਾ ਤਰਜਨਾਦਿਕ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਧੀਰਾਧੀਰਾ ਉਭੈ ਕਯਾ ਉਦਾਸਤਾ ਅਰੁ ਤਰਜਨਾਦਿਕ ਦੋਉ ਕਰਤ ਹੈ ॥
 ਅਥ ਖਟਬਿਧੀ ਲੱਛਨ ॥ ਛਪੈ ॥ ਨਿਜ ਸਿਧ ਪਰ ਆਛੇਪ ਜਾਨੀਏ ਉਪਾਦਾਨ ਵਹ ॥ ਨਿਜ ਅਰਪਨ
 ਰਹੇ ਤ ਲੱਛਨਲੱਛਨਾ ਬਿਬੁਧ ਕਹਿ ॥ ਸਾਰੋਪਾ ਬਿਖਈ ਸਬਿਖੇ ਸਾਧਯਵਸਾਨਾ ਬੁਧ ॥ ਬਿਖਈ ਅੰਤਰ
 ਬਿਖੇ ਸਦ੍ਰਸ ਅਨਸੰਬਧ ਗੋਨ ਸੁਧ ॥ ਸ੍ਰੋਤੀ ॥ ਅਰਥੀ ॥ ਮਾਲੋਪਮਾ ॥ ਰਸਨੋਪਮਾ ॥ ਅਨਨਵੇ ॥
 ਉਪਮਾਨੋ ਉਪਮੇਯ ਲੱਛਨ ॥ ਛਪੈ ॥ ਇਕ ਪੂਰਣ ਬਸੁ ਲੁਪਤ ਹੋਤ ਸ੍ਰੋਤੀ ਅਰਥੀ ਬਦ ॥ ਸਮਤਾ ਬਾਚਕ
 ਸ੍ਰੋਤੀ ਆਰਥੀ ਸਮ ਬਾਚਕ ਪਦ ॥ ਬਰਣਨੀਯ ਉਪਮਾਨ ਬਹੁਤ ਮਾਲੋਪਮ ਮਾਨਹੁ ॥ ਹੋਤ ਜਾਤ ਬਰਣਹਿ
 ਅਬਰਣ ਰਸਨੋਪਮ ਜਾਨਹੁ ॥ ਸੋ ਅਨਨਵੇ ਏਕਹਿ ਬਸਤ ਕੋ ਬਰਨੇ ਬਰਣ ਅਬਰਣਧਰ ॥ ਜਹ ਉਪਮਾ
 ਦੁਹਨ ਪਰਯਾਯ ਸੋ ਸੁ ਉਪਮਾਨ ਉਪਮੇਯ ਬਰ ॥ ਅਥਪਦਮਾਵਤੀ ॥ ਕੁੰਡਲੀਆ ॥ ਗਗਨਾ ॥ ਦੋਬੈਯਾ ॥
 ਝੁਲਨਾ ॥ ਛੰਦਨ ਲੱਛਨ ॥ ਛਪੈ ॥ ਦਸ ਬਸੁ ਚੋਦਹ ਬਿਰਤ ਅਜਗਨ ਭਨੋ ਪਦਮਾਵਤ ॥
 ਦੋਹਾ ਕਾਬਯ ਮਿਲਾਇ ਛੰਦ ਕੁੰਡਲੀਆਂ ਭਾਵਤ ॥ ਕਲ ਪਚੀਸ ਸਭ ਬਰਨ ਬੀਸ ਪ੍ਰਿਥਮਹਿ ਧਰ ਚੋਕਲ ॥
 ਰਗਨ ਆਨ ਗਨ ਉਭੈ ਉਭੈ ਗਗਨ ਬਿਤ ਕਲ ਕਲ ॥ ਇਕ ਖਟਕਲ ਚੋਕਲ ਪੰਚ ਗੁਰ ਦੋਬੈਈ
 ਸੋਰਹਿ ਵਿਵਸਥਿਤ ॥ ਧਰ ਦਸ ਦਸ ਦਸ ਮੁਨਿ ਕਲ ਬਿਰਤ ਛੰਦ ਝੁਲਨਾ ਰਚਹੁ ਮਿਤ ॥
 ਅਥ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਉਦਾਹਰਨ ॥ ਯਥਾ ॥ ਬਹੁ ਸੁਮਨਸ ਪਰਮਲ ਲੋਲਪੁੰਜ ਅਲਿ ਜਿਹ ਗੰਜਤ ਕੰਜ ਕੁਟੀਰੇ ॥
 ਰਾਮ ਨੇ ਬਨਵਾਰੀ ਤਿਹ ਬਨਵਾਰੀ ਬਾਰਦ ਬਰ ਤਾ ਸਰਸ ਸਰੀਰੇ ॥ ਸੁਮ ਬਾਰ ਧਾਰ ਅਤਿ ਸਯਾਮ
 ਬਿਚਰਿਤ ਪ੍ਰਗਟੀ ਪਗ ਧਰਤ ਅਧਾਰੇ ॥ ਲੈ ਕਰ ਕਰ ਕੋਮਲ ਅਮਲ ਨਲਨਿਦਲ ਬਿਚਰਨ ਚਹੁ ਧੀਰ
 ਸਮੀਰੇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਹੁਤ ਫੂਲਨ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਸੁਗੰਧ ਤਾ ਪੈ ਚੰਚਲ ਹੁਏ ਭਮਰੋ ਕੇ ਸੰਬੁਹ ਜਹਾਂ (f. 189 a)
 ਗੁੰਜਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਐਸੀ ਕੁੰਜ ਕੁਟੀ ਮੈਂ ਹੈ ਬਨਵਾਰੀ ਤੁਮ ਗਮਨੇ ਹੋ ॥ ਤਹਾਂ ਬਨ ਕੀ ਬਾਟ ਕਾ ਮੈਂ ਮੇਘਨ
 ਕੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸੋ ਜੋ ਤੁਮਾਰੋ ਸਰੀਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈ ਸੁਮ ਕੇ ਜਲ ਕੀ ਅਤਯੰਤ ਧਾਰਾ ॥ ਹੇ ਸਯਾਮ ਬਿਚਰਤੇ
 ਹੁਏ ਸੀਘ ਚਰਣ ਧਰਤੇ ਹੁਏ ਪ੍ਰਗਟ ਭਈ ਹੈ ॥ ਸੋ ਹਾਥ ਮੈ ਕੋਮਲ ਅਰੁ ਨਿਰਮਲ ਨਲਨੀਦਲ ਕੋ ਲੈ ਕਰ
 ਕੇ ਮੰਦ ਮੰਦ ਪਵਨ ਰਚ ਯਾ ਮੈ ਚਾਹਤੀ ਹੋ ॥ ਇਹਾ ਅਪਨੇ ਮੁਖ ਸੋ ਬਚਨ ਕਹਿ ਕੇ ਬਯੰਗ ਸੋ ਕੋਪ
 ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਯੋ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਮਧਯਾਧੀਰਾ ॥ ਸਯਾਮ ਰੰਗ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋ ਬਿਚਰਨੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਲਛਨਾ ਤੇ
 ਸਯਾਮ ਰੰਗਵਾਰੇ ਜਾਨੇ ॥ ਸਯਾਮ ਪਦ ਨੇ ਆਪਨੀ ਸਿੱਧ ਵਾਸਤੇ ਔਰ ਜੋ ਸਯਾਮ ਰੰਗ ਵਾਰੋ ਤਾਂ ਕੋ ਆਛੇਯ
 ਕੀਯੋ ਅਰੁ ਸਯਾਮ ਰੰਗ ਕੋ ਅਰਥ ਭੀ ਮਿਲਯੋ ਰਹਯੋ ॥ ਯਾ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨਲੱਛਨਾ ॥ ਮੇਘਨ ਕੀ ਸੁੰਦਰਤਾ
 ਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਮੈ ਈਹਾਂ ਸਮਤਾ ਕਰਕੇ ਬਾਚਕ ਸਬਦ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੋਤੀ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਸ੍ਰੋਤੀ ਆਰਥੀ
 ਮੈਂ ਕਿਤਨੇ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਉਤਰ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਬਾਚਕੋਪਮਾਨ ਢਿਗ ਆਰਥੀ ਧਰਮ ਸ੍ਰੋਤੀ ਹਰ ਬਾਰਦ ਸੇ ਬਾਰਦ
 ਕੀ ਸਯਾਮ ਤਾਂ ਸੀ ਮਾਨੀਏ ॥ ਬਾਰਦ ਸੇ ਸਯਾਮ ਹਰ ਪੂਰਣ ਉਪਮਾ ਮੈ ਸੁਨੇ ਪਾਈ ਸਮਤਾਈ ਸ੍ਰੋਤੀ ਆਰਥੀ
 ਮੈ ਠਾਨੀਏ ॥ ਉਤਰਨ ਸਯਾਮ ਤਾਸੋ ਸਮਤਾ ਹੈ ਬਾਰਦ ਸੋ ਸਯਾਮ ਜੇ ਮੁਕੰਦ ਤੇਈ ਬਾਰਦ ਸੋ ਮਾਨੀਏ ॥
 ਘਨ ਕੇ ਅਕਾਰ ਕੇ ਬਿਚਾਰ ਪੈ ਪਰਤ ਡੀਠ ਅਰਥ ਕਿਯੇ ਤੇ ਸਯਾਮ ਤਾਈ ਉਰ ਆਨੀਏ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
 ਉਪਮਾਨ ਕੇ ਪਾਸ ਜਹਾ ਬਾਚਕ ਹੋਯ ਸੋ ਆਰਥੀ ਜੈਸੇ ਮੇਘ ਸੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਹੈ ॥ ਧਰਮ ਪਾਸ ਬਾਚਕ ਹੋਇ
 ਸੋ ਸ੍ਰੋਤੀ ॥ ਜੈਸੇ ਮੇਘਨ ਕੀ ਸਯਾਮਤਾ ਜੀ ਦੇਖੀਤੀ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਮੇਘ ਸਯਾਮ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਹੈ ॥ ਈਹਾ
 ਪੂਰਣੋਪਮਾ ਮੈ ਸੁਨਤੇ ਹੀ ਸਮਤਾਈ ਜਾਨੀ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਤੋ ਯਹ ਆਰਥੀ ਮੈ ਸ੍ਰੋਤੀ ਭਈ ॥ ਉਤਰ ॥ ਇਹਾ
 ਸਯਾਮਤਾ ਸੋ ਸਮਤਾ ਨਹੀ ਹੋਤੀ ॥ ਮੇਘਨ ਸੋ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਸਯਾਮ ਜੋ ਮੁਕੰਦ ਹੈ ਤੇ ਮੇਘਨ ਸੋ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਅਰਥ (f. 189 b)
 ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਤਬ ਮੇਘਨ ਕੇ ਅਕਾਰ ਕੇ ਬਿਸਤਾਰ ਪੈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪਰਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰਥ ਕੀਏ ਤੇ ਸਯਾਮਤਾਈ

ਜਾਨੀ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਛਪੇ ॥ ਸ੍ਰੋਤੀ ਆਰਥੀ ਪ੍ਰਸਨ ਭੇਦ ਕਵਿ ਕਿਉ ਦਵੈ ਕੀਜੈ ॥ ਜਾਂ ਢਿਗ ਬਾਚਕ ਸੋ ਅਬਰਨ
ਜਿਹ ਉਪਮਾ ਦੀਜੈ ॥ ਤਿਹ ਨਹ ਕਹੀਏ ਧਰਮ ਹੋਇ ਉਪਮਾਨ ਸੁ ਨਾਗਰ ॥ ਉਤਰ ॥ ਹਰਿ ਕੀ ਭ੍ਰਿਕੁਟ
ਕਹੋ ਕੁਟਲਾਈ ਸੀ ਬਰ ॥ ਉਪਮਾਨ ਕੁਟਲਾਈ ਭਈ ਬਾਚਕ ਢਿਗ ਤਬ ਪਛਯਹ ॥ ਜਿਹ ਕਰਹੁ
ਪੂਰਨ ਉਪਮਾ ਤਹਾ ਧਰਹੁ ਚਾਰ ਕਹਿ ਧਰਮ ਗਹਿ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਸਨ ॥ ਸ੍ਰੋਤੀ ਆਰਥੀ ਕੇ ਦਵੈ ਭੇਦ ਕਾਹੇ
ਕੀਏ ॥ ਕਯੋ ਜਿਸ ਕੇ ਪਾਸ ਬਾਚਕ ਹੋਇਗੋ ਸੋ ਉਪਮਾਨ ਹੋਇਗੋ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਕਹੀਤਾ ॥
॥ ਉਤਰ ॥ ਭ੍ਰਿਕੁਟੀ ਕੁਟਲਾਈ ਸੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ॥ ਤੋ ਈਹਾਂ ਕੁਟਲਾਈ ਉਪਮਾਨ ਭਈ ॥ ਬਾਚਕ ਕੇ
ਪਾਸ ਹੋਣ ਤੇ ॥ ਜਹਾਂ ਪੂਰਣੇਪਮਾ ਕਹੋਗੇ ਤਹਾਂ ਕਿਸ ਧਰਮ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਕੇ ਚਾਰੋ ਰਾਖੋਗੇ ॥ ਛਪੇ ॥
ਯਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਭੇਦ ਸੰਭਵਤ ਕਹੋ ਕਦਾਚਿਤ ॥ ਧਰਮ ਟਿਢਾਈ ਮੱਧ ਕਹੇ ਹਮ ਸੁਮਤ ਹਰਨ ਚਿਤ ॥ ਤਿਹ
ਚਹੀਏ ਵਹਿ ਵਸਤੁ ਜਾਸੁ ਕੀ ਕਹੋ ਟਿਢਾਈ ॥ ਦੇਖੀ ਵਸਤੁ ਅਨੇਕ ਗਹਯੋ ਹਯਾ ਧਨੁ ਹੀ ਜਾਈ ॥ ਜਬ ਕਹਯੋ
ਧਨੁਖ ਤਬ ਕੁਟਲਤਾ ਹੋਤ ਭਯੋ ਯਹ ਧਰਮ ਹੀ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਚਹੀਏ ਭੇਦ ਜੁਗ ਇਕ ਨ ਜੁਕਤ ਯਹ ਭਰਮ ਹੀ
॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਭੇਦ ਸੰਭਵੇ ਹੈ ॥ ਕਦਾਚਿਤ ਕੋਊ ਕਹੇ ਢਿਠਾਈ ਮੈਂ ਮਨ ਹਰਨ ਤਾਂ ਧਰਮ ਕਹਿ
ਹੈ ॥ ਤੋ ਢਿਠਾਈ ਸੀ ਮਨੋਹਰ ਭੋਹ ਜਬ ਕਹੀ ॥ ਤਹਾਂ ਟਿਢਾਈ ਕੋਨਸੀ ਵਹ ਵਸਤੁ ਜੋ ਚਾਹੀਏ ਹੀ ॥
ਤਹਾਂ ਬਸਤੁ ਟੇਢੀ ਅਨੇਕ ਹੈ ॥ ਈਹਾਂ ਧਨੁਖ ਹੀ ਕਹਹੋ ॥ ਸੋ ਜਬ ਹੀ ਧਨੁਖ ਕਹਯੋ ਤਬ ਹੀ ਟਿਢਾਈ
ਧਰਮ ਹੀ ਹੋਤ ਭਯੋ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੋਤੀ ਆਰਥੀ ਦੋਊ ਭੇਦ ਹੀ ਜੁਕਤ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਦਸ ਫੇਰ ਆਠ ਫੇਰ
ਚੋਦਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੈ ਬਿਸੁਮ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਪਦਮਾਵਤੀ ਛੰਦ ॥ ਅਥ ਮਧਯਾ ਅਧੀਰਾ ॥ ਅਰੁ ਲੱਛਨ ਲੱਛਨਾ ॥
ਅਰੁ ਆਰਥੀ ਉਪਮਾ ॥ ਤੇ ਕੁੰਡਲੀਆਂ ਛੰਦ ਉਦਾਹਰਨ ॥ ਨਟ ਨਾਗਰ ਜਾਗਰਨ ਨਿਸ ਤਬ ਮਮ ਲੋਚਨ
ਲਾਲ ॥ ਕਿਯੋ ਪਾਨ ਮਧੁ ਤੁਮ ਬਿਤਤ ਘੁਮਤਿ ਮੋ ਮਨ ਲਾਲ ॥ ਘੁਮਤ ਮੋ ਮਨ ਲਾਲ ਫਿਰੈ ਗਜ ਸੀ ਗਤ
ਧਾਰੀ ॥ ਗੁੰਜਤ ਭ੍ਰਿੰਗਨ ਖੁੰਜ ਨਿਕੁੰਜ ਭਵਨ ਬਨਵਾਰੀ ॥ ਗੁੰਜਤ ਭ੍ਰਿੰਗਨ ਪੁੰਜ ਲਹਯੇ ਸ੍ਰੀ ਫਲ ਤੁਮ (f. 190 a)
ਭਾ ਧਰ ॥ ਹਤਤ ਪੰਚ ਸਰ ਕੂਰ ਹੁਤ ਸਰਨ ਮੁਹ ਨਟਨਾਗਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਨਟਨਾਗਰ ਰਾਤ ਕੋ ਜਾਗਰਣ
ਤੋ ਤੁਮ ਕੋ ਭਯੋ ॥ ਅਰੁ ਨੇਤ੍ਰ ਮੋਰੇ ਲਾਲ ਭਏ ॥ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋ ਮਧੁ ਕੇ ਪਾਨ ਤੋ ਤੁਮ ਕੀਯੋ ॥ ਅਰੁ ਘੁਮਤ ਮੋਰੇ ਮਨ
ਭਯੋ ॥ ਫੇਰ ਗਜ ਸੀ ਚਾਲ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਬਿਚਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਜਹਾਂ ਭਮਰਾਂ ਕੇ ਪੁੰਜ ਗੁੰਜਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਐਸੇ
ਜੋ ਨਿਕੁੰਜ ਭਵਨ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਫਲ ਆਪਨੇ ਪਾਯੋ ਹੈ ॥ ਕੂਰ ਜੋ ਏਹ ਪੰਚਸਰ ਕਾਮ ਹੈ ਸੋ ਅਗਨ ਬਾਨੋ
ਕਰਕੇ ਮੋ ਕੋ ਮਾਰਤ ਹੈ ॥ ਈਹਾਂ ਕਠੋਰ ਬਚਨੋ ਕਰ ਕੋਪ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕੀਯਾ ਯਾਂਤੇ ਮਧਯਾ ਅਧੀਰਾ ॥ ਮਨ ਕੋ
ਘੁਮਵੇ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਉਨਮੱਤ ਅਰਥ ਜਾਨਯੋ ॥ ਮਨ ਸਬਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਰਥ ਤਜਿਆ ਉਨਮੱਤ
ਅਰਥ ਕੀ ਸਿੱਧ ਵਾਸਤੇ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਲੱਛਨ ਲੱਛਨਾ ॥ ਅਰ ਗਜ ਸੀ ਚਾਲ ਕੋ ਸੇ ਬਨੈ ॥ ਗਜ ਕੀ ਚਾਲ ਸੀ
ਚਾਲ ਮੈਂ ਮੰਦਤਾ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਆਰਥੀ ਉਪਮਾਨਧਰਮਲੁਪਤਾ ਭਈ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਦੋਹਾ ਹੋ ਫੇਰ
ਕਾਬਯ ਛੰਦ ਮਿਲਾਇ ਕੇ ਰਚਯੋ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਕੁੰਡਲੀਆਂ ਛੰਦ ਭਯੋ ॥ ਅਥ ਨਾਯਕਾ ਧੀਰਾ ਅਰੁ ਸਾਰੋਪਾ
ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਮਾਲੋਪਮਾ ਅਰੁ ਗਗਨਾ ਛੰਦ ਉਦਾਹਰਨ ॥ ਤਿਯ ਅਨੁਰਾਗ ਨਾਗਰ ਮਨ ਹਰ ਅਸਤ ਸਰੀਰ
ਜੂ ॥ ਨਾਥ ਨਵੀਨ ਯੁਬਨ ਅਤਿ ਭੂਖਤਿ ਹਲਧਰ ਬੀਰ ਜੂ ॥ ਅਸ ਕਹਿ ਨਾਰਿਨਾਹਿ ਲਖ ਆਨਨ
ਅਧਕ ਅਧੀਰ ਜੂ ॥ ਖੰਜਨ ਕੰਜ ਮੀਨ ਮਮ ਦ੍ਰਿਗ ਕਿਸ ਸਵਸਿਤ ਸਨੀਰ ਜੂ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਇਸਤ੍ਰੀਯੋਂ ਕੇ
ਅਨੁਰਾਗ ਮੈ ਚਤੁਰ ਹੋ ॥ ਮਨ ਕੋ ਚੁਰਾਵਨੇ ਵਾਰੇ ਹੋ ॥ ਸਯਾਮ ਸਰੀਰ ਹੋ ॥ ਹੇ ਨਾਥ ਨਵੀਨ (f. 190 b)
ਜੋਬਨ ਕਰਕੇ ਅਤਯੰਤ ਸੋਭਤ ਹੋ ॥ ਨਾਯਕਾ ਐਸੇ ਕਰਕੇ ਅਰੁ ਨਾਯਕ ਕੇ ਮੁਖ ਕੀ ਤਰਫ ਦੇਖ ਕੇ ॥ ਅਧਕ
ਅਧੀਰ ਜਵਾਨ ਹਵੈ ਕੇ ਖੰਜਨ ਅਰੁ ਕਮਲ ਤੇ ਮੀਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਨੈਨ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਵਾਸ ਲੇਤੇ ਹੁਏ ॥ ਸਹਿਤ ਜਲ ਕੋ
ਕੀਏ ॥ ਈਹਾਂ ਪ੍ਰਿਥਮ ਬਿਸੇਖਨਾ ਸੋ ਬਯੋਗ ਕਰਕੇ ਆਗੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਕੋਪ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕੀਯਾ ਸਾ ਮਧਯਾ ਧੀਰਾ
ਧੀਰਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰੀਰ ਕੋ ਸਯਾਮ ਹਵੈ ਵੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਸਯਾਮ ਰੰਗ ਵਾਰੋ ਜਾਨੀਏ ॥ ਰੰਗ ਆਰੋਪ

ਮਾਨ ਸਰੀਰ ਆਰੋਪ ਬਿਖੇ ਕੇ ਸਹਿਤ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਸਾਰੋਪ ॥ ਏਕ ਨੇਤ੍ਰ ਕੇ ਖੰਜਨ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਉਪਮਾਨ
 ਕੀਏ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਮਾਲੋਪਮਾ ॥ ਅਰੁ ਪਚੀਸ ਮਾਤ੍ਰਾ ॥ ਤੇ ਬੀਸ ਆਖਰ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਏਕ ਚੋਕਲ ਧਰਯੋ ਹੈ ॥
 ਫੇਰ ਰਗਨ ਹੈ ॥ ਆਗੇ ਦੋ ਦੋ ਗਨ ਹੈ ॥ ਸੋਲਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੈ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਗਗਨਾ ਛੰਦ ਭਯੋ ॥
 ਅਥ ਪ੍ਰੋੜਾ ਧੀਰਾ ਸਾਧਵਸਾਨਾ ਤੇ ਰਸਨੋਪਮਾ ॥ ਅਰੁ ਦੋਬੈਯ ਛੰਦ ਉਦਾਹਰਨ ॥ ਬੇ ਸਮ ਰੂਪ ਰੂਪ ਸਮ
 ਬਰਤਾ ਤਾ ਸਮ ਦੱਛਤਾ ਧਾਰੇ ॥ ਸੋਵਤ ਸੇ ਜਨ ਭਨਤ ਪਿਯੁਖਹਿ ਨੈਨਨ ਨਾਹਿ ਨਿਹਾਰੇ ॥ ਪਰਜਨ ਰਿਸ
 ਪ੍ਰਕਾਸ ਮਿਸ ਦੁਰਜੈ ਕੀਨ ਪ੍ਰਕੋਪ ਮੁਰਾਰੇ ॥ ਨਹਿ ਮੁਸਕਾਇ ਜੁ ਅਰੀ ਸਹਿਚਰੀ ਖਰੀ ਸਮੀਪ ਤਿਹਾਰੇ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਖੀ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਉਮਰ ਕੇ ਸਮਾਨਤ ਸੋ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਰੂਪ ਸਮ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ ॥ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕੇ ਸਮ
 ਚਤੁਰਾਈ ਧਾਰਤ ਹੈ ॥ ਤੋ ਭੀ ਆਜ ਸੇਜ ਪੈ ਨਹੀਂ ਸੈਨ ਕਰਤੀ ॥ ਅਰੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਕਹਤ ॥ ਅਰੁ ਨੈਨ
 ਸੇ ਦੇਖਤੀ ਨਹੀਂ ॥ ਪਰਜਨੋ ਪੈ ਕੋਪ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਜੋ ਤੁਮਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੁ ਪੈ ਕੋਪ ਕੀਆ ਹੈ ॥
 ਸੇ ਛਿਪਤੋ ਜਾਵੇ ॥ ਪਰ ਜੇ ਏਹ ਤਿਹਾਰੇ ਸਮੀਪ ਖਰੀ ਹੁਈ ਸਖੀ ਨਾ ਮੁਸਕਾਵੈ ਈਹਾਂ ਰਤ ਮੈਂ ਉਦਾਸਤਾ
 ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਪ੍ਰੋੜਾ ਧੀਰਾ ॥ ਅਰੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਨਾ ਕਹਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਮਧੁਰ ਬਚਨ
 ਨਹੀਂ ਕਹਿਤ ॥ ਈਹਾਂ ਬਚਨ ਆਰੋਪ ਬਿੰਬ ਸੋਹੇ ਨਹੀਂ ਆਰੋਪਮਾਨ ਹੀ ਕੇ ਅੰਤਰ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ (f. 191 a)
 ਸਾਧਵਸਾਨਾ ॥ ਬੇ ਉਪਮਾਨ ਰੂਪ ਉਪਮੇਯ ਕੋ ਆਗੇ ਰੂਪਮਾਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕੋ ॥ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਪਮਾਨ ਚਤੁਰਾਈ ਕੇ ॥
 ਈਹਾਂ ਉਪਮਾਨ ਹੀ ਉਪਮਾਨ ਹੋਤ ਗਯੋ ਤਾਂ ਤੇ ਰਸਨੋਪਮਾ ॥ ਅਰੁ ਛੇ ਕਲਾ ਕੋ ਏਕ ਗਨ ਹੈ ॥ ਚਾਰ ਕਲਾ
 ਕੇ ਪਾਂਚ ਗਨ ਹੈ ॥ ਅੰਤ ਮੈਂ ਗੁਰ ਹੈ ॥ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਸੋਲਾਂ ਬਾਰਾ ਪੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਦੋਬੈਯਛੰਦ ॥ ਅਥ ਪ੍ਰੋੜਾ ਅਧੀਰਾ
 ਅਰੁ ਗੋਨੀ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਅਨਨਵੇ ਅਰੁ ਪ੍ਰੋੜਾ ਧੀਰਾ ਧੀਰਾ ਅਰੁ ਸੁੱਧਾ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਉਪਮਾਨੋਪਮੇਯ ਝੁਲਨਾ ਛੰਦ
 ਉਦਾਹਰਨ ॥ ਕਮਲ ਮੁਖ ਕਿਤੇ ਅਲਖ ਹਿਤ ਪਰਮਲ ਬਿਮਲ ਦੁਰੇ ਹਰਿ ਕਿਹੂ ਥਲ ਪਰਤ ਜਾਨੀ ॥
 ਬਾਮ ਬਾ ਸਮ ਵਹੀ ਬਾਰਯ ਤਲਪ ਮਹੀ ਲਖੋ ਨ ਬਦਨ ਮਹੀ ਢੀਠ ਮਾਨੀ ॥ ਨਿਰਖ ਤਿਯ ਕਹਯੋ ਪਿਯ ਅਥ
 ਲਗਨ ਲਹਯੋ ਹਿਯ ਬਸਤ ਸਮ ਤੜਿਤ ਤੜ ਜਾ ਸਮਾਨੀ ॥ ਕਹਾ ਤਬ ਬਹਿਰ ਬਿਤ ਤਪਤ ਮੋਚਿਤ
 ਬਸਤ ਤਨ ਜਲਦ ਤਿਹ ਤ੍ਰਿਪਤ ਸਤਤ ਆਨੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨਾਯਕਾ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਹੇ ਸਖੀ ਹੇ ਕਮਲ ਮੁਖੀ ਏਹ
 ਨਿਰਮਲ ਸੁਗੰਧ ਕਹਾ ਤੇ ਬਹਿਤ ਹੈ ॥ ਤਬ ਸਖੀ ਨੇ ਕਹਯੋ ਕਿਸੀ ਥਲ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੀ ਛਿਪੈ
 ਹੁਏ ਹੋਯਗੇ ॥ ਏਹ ਜਾਨੀ ਪਰਤ ਹੈ ॥ ਨਾਯਕਾ ਨੇ ਕਹਯੋ ਕੁਟਲ ਵਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਵਹੀ ਹੈ ॥ ਮੇਰੀ ਸੇਜ
 ਪੈ ਤੇ ਬਾਰਨ ਕਰ ਤਹਾ ਨ ਆਇ ਜਾਵੇ ॥ ਨਿਸਚੈ ਕਰ ਤਿਨ ਕਾ ਮੁਖ ਮੈ ਨਹੀ ਦੇਖੋਗੀ ਢੀਠ ਜਾਨ ਕੇ ॥ ਫੇਰ
 ਨਾਯਕਾ ਨੇ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹਯੋ ॥ ਹੇ ਪਿਯ ਅਥ ਤਾਈ ਮੈਂ ਆਪ ਕਾ ਹੀਯਾ ਨਾ ਜਾਨਯਾ ॥ ਕਯੋ ਤੁਮਾਰੇ ਹਿਯੇ ਮੈਂ
 ਜੋ ਬੀਜੁਰੀ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਰੁ ਬੀਜੁਰੀ ਜਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ॥ ਐਸੀ ਔਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਸਤ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ॥ ਅਰੁ
 ਬਿਰਹ ਸੋ ਤਪਤ ਜੋ ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਮਾਰਾ ਮੇਘ ਰੂਪੀ ਸਰੀਰ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਤਿਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਨਿਰੰਤਰ ਤ੍ਰਿਪਤ
 ਆਨੀ ਹੈ ॥ ਤੁਮਾਰੇ ਬਾਹਰਿ ਬਿਤ ਹੋਨ ਮੈਂ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ਆਪ ਜਾਈਏ ॥ ਈਹਾਂ ਪੂਰਬ ਅਰਧ ਮੈ ਤਰਜਨ ਤੇ ਪ੍ਰੋੜਾ
 ਅਧੀਰਾ ਭਈ ॥ ਅਰੁ ਮੁਖ ਕੋ ਕਮਲ ਸੇ ਹਵੈਵੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਕੋਮਲ ਸੁਗੰਧਤ ਜਾਨੀਏ ॥ ਸਾਦ੍ਰਿਸਯ
 ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਗੋਨੀ ਲੱਛਨਾ ॥ ਏਕ ਨਾਯਕ ਕੋ ਹੀ ਉਪਮਾਨ ਕਹਯੋ ਤਿਸੀ ਕੋ ਉਪਮੇਯ ਕਹਯੋ ॥ (f. 191 b)
 ਵਾਸਮ ਵਹੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਅਨਨਵੇ ॥ ਉੱਤਰ ਅਰਧ ਮੈਂ ਮੈਂ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਧਰੀ ਹੈ ॥ ਈਹਾ ਰਤ ਤੇ ਉਦਾਸਤਾ ॥ ਅਰੁ ਤੁਮ ਜਾਵੋ
 ਯਾ ਮੈਂ ਤਰਜਨ ਤੇ ਪ੍ਰੋੜਾ ਧੀਰਾਧੀਰਾ ਭਈ ॥ ਅਰੁ ਸਰੀਰ ਕੋ ਮੇਘ ਹਵੈਵੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਯਾਮ ਹੈ
 ਤਦ ਰੂਪ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਸੁੱਧਾ ਲੱਛਨਾ ॥ ਬੀਜੁਰੀ ਕੀ ਤਿਯ ਕੋ ਤਿਯ ਕੀ ਬੀਜੁਰੀ ਕੋ ਪਰਸਪਰ ਉਪਮਾ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ
 ਉਪਮਾਨੋਪਮੇਯ ॥ ਤੀਨ ਬਾਰ ਦਸ ਦਸ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੈ ਫੇਰ ਸਾਤ ਪੈ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਝੁਲਨਾ ਛੰਦ ॥ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ
 ਕਬਿਕ੍ਰੁਖਨ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈਂ ਚਾਰ ਚਾਰ ਕੇ ਉਦਾਹਰਣ ਅਰੁ ਗ੍ਰੰਥਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ॥ ਈਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥ
 ਬਿਸਤਾਰ ਤੇ ਸਰਬ ਉਦਾਹਰਨ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਆਦਿ ਕੇ ਥੋਰੇ ਸੇ ਕ੍ਰਮ ਜਤਾਵਨ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੇ ਹੈ ॥ ਅਥ

ਗੁੰਥ ਕੇ ਮਧਯ ਕੇ ਕਛੁ ਕਹਤ ਹੋ ॥ ਅਥ ਨਾਯਕਾ ਖੰਡਤਾ ॥ ਅਹੁ ਅੱਸੀ ਬਿਧ ਲੱਛਨ ॥ ਤੈ ਰੂਪਕਾਤਿਸਯੋਕਤ
ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਛਪੈ ਛੰਦ ਬਰਨਨੰ ॥ ਛਪੈ ॥ ਉਪਾਦਾਨ ਪੁਨ ਲੱਛਨ ਲੱਛਨਾ ਰੂੜ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੋਰ ਚਾਰ ਬਿਧ ਸਾਰੋਪਾ
ਸਾਧਵਸਾਨਾ ਗਨ ॥ ਹੋਵ ਆਠਤੇ ਸੁੱਧ ਗੋਨ ਕਰ ਖੋੜਸਰ ਬਰਨਤ ॥ ਤਿਨ ਮੈਂ ਬਸੁ ਫਲਵਤੀ ਸੁ ਗੂੜ
ਅਗੂੜ ਬਯੰਗਵਤ ॥ ਪੁਨਿ ਸੋਰਹਿ ਫਲਵਤ ਰਹਤ ਹੈ ਧਰਮਰੁ ਧਰਮੀ ਦਿਵਤ੍ਰਿਸਤ ॥ ਬਸੁ ਰੂੜਾ
ਬਤਿਸ ਫਲਵਤੀ ਨਭ ਬਸੁ ਬਿਧ ਪਦ ਬਾਕਯਗਤ ॥ ਕਾਬਯ ਛੰਦ ॥ ਅਵਰ ਭੋਗ ਉਪਚਿਨਤ ਪ੍ਰਾਤ
ਆਵੈ ਜਾ ਕੋ ਪਤਿ ॥ ਸੋ ਖੰਡਤਾ ਜਹ ਬਰਣ ਗਯਾਨ ਰੁਪਕਾਤਸਯੋਕਤ ॥ ਕਾਬਯ ਛੰਦ ਚਹੁ ਚਰਣ ਆਨ ਪੁਨਿ
ਬਿਬ ਚਰਣਨ ਧਰ ॥ ਪੰਦ੍ਰਹਿ ਤੇਰਹਿ ਬਿਰਤ ਕਲਾ ਛੱਪਨ ਛਪੈ ਬਰ ॥ ਯਥਾ ॥ ਗੋਰ ਤਰੁਣਿ
ਮਨ ਹਰੈ ਦੀਪਸੁਤ ਮੁਖ ਸਸ ਉਰ ਹਰ ॥ ਕਮਲ ਨੈਨ ਨਿਧ ਲਹੀ ਅਮੀ ਤਿਯ ਦਰਸ ਅਮਿ ਉਚਰ ॥ ਲਸੈਂ
ਰਾਤਪਤਿ ਗਾਤ ਪ੍ਰਾਤ ਮੁਖ ਬਚ ਮਧੁ ਭਾਖਤ ॥ ਲਾਲ ਭਾਲ ਛਬ ਦੈਤ ਮਾਲ ਅਦਭੁਤ ਅਭਿਲਾਖਤ ॥
ਤਿਯ ਦਈ ਪੀਠ ਅਸ ਬਚਨ ਕਹਿ ਪਯਾਰੇ ਤੁਮ ਨੀਕੇ ਬਨੇ ॥ ਆਰਸੀ ਦਿਖਾਈ ਆਰਸੀ ਬਦਨ ਰੰਗ ਨਿਰਖੇ
ਘਨੇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨਾਯਕਾ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਵਹ ਜੋ ਗੋਰ ਤੁਰੁਣੀ ਹੈ ਤਾ ਕੋ ਦੀਪਸੁਤ ਕਯਾ ਕਾਜਰ ਤੁਮਾਰੇ (192 a)
ਮਨ ਕੋ ਹਰਤ ਹੈ ॥ ਮੁਖ ਹੀ ਜਾ ਕੋ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹੈ ॥ ਉਹ ਮੈਂ ਸਿਵ ਹੈ ॥ ਹੇ ਕਮਲਨੈਨ ਤੁਮਾਨੇ ਆਜੁ ਨਿਧਿ ਪਾਈ ਹੈ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੋ ਤਿਯ ਕੋ ਦਰਸਨ ਕਰਕੇ ਅਰੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ॥ ਪ੍ਰਾਤ ਹੀ ਤੁਮਾਰੇ ਗਾਤ ਮੈਂ ਸੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ
ਰਾਜਤ ਹੈ ॥ ਮੁਖ ਤੇ ਮੀਠੇ ਬਚਨ ਕਹਤ ਹੈ ॥ ਮਸਤਕ ਲਾਲ ਸੋਭਾ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਅਧਿਭੁਤ ਜੋ ਮਾਲਾ ਹੈ ਤਾ ਕੋ
ਮੈਂ ਚਾਹਤੀ ਹੋ ॥ ਐਸੇ ਬਚਨ ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਇਕਾ ਨੇ ਪੀਠ ਦਈ ॥ ਕਯਾ ਹੋ ਪਯਾਰੇ ਤੁਮ ਭਲੇ ਬਨੇ ਹੋ ॥ ਫੇਰ
ਆਰ ਜੈਸੀ ਆਰਸੀ ਦਿਖਾਈ ॥ ਤਬ ਮੁਖ ਕੇ ਰੰਗ ਬਹੁਤੇ ਦੇਖੇ ॥ ਈਹਾ ਔਰ ਨਾਇਕਾ ਕੇ ਭੋਗ ਕਰ ਚਿੰਨ
ਜੁਗਤ ਹੁਏ ਪਤਿ ਆਏ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਖੰਡਤਾ ॥ ਤਰੁਣੀ ਕੋ ਗੋਰ ਹਵੈਵੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਗੋਰ ਰੰਗਵਾਰੀ ॥
ਰੰਗ ਕੋ ਭੀ ਅਰਥ ਸੰਗ ਰਹਯੋ ਯਾ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨ ॥ ਰੰਗ ਆਰੋਪਮਾਨ ਤਰੁਣੀ ਆਰੋਪ ਬਿਖੇ ਦੋਉ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ
ਸਾਰੋਪਾ ॥ ਰੰਗ ਤੇ ਤਰੁਣੀ ਕੋ ਨਿਤ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਸੁੱਧਾ ॥ ਧਵਨੀ ਨਹੀਂ ॥ ਯਾ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨ ਲੱਛਨਾ
ਨਿਰੂੜਾ ਸਾਰੋਪਾ ਸੁੱਧਾ ॥ ਜੇ ਧੁਨਿ ਕਾਢੀਏ ਅਤਯੰਤ ਸੁੰਦਰ ਮੋਹਨਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ਤੋ ਯਹੀ ਉਪਾਦਾਨ ਲੱਛਨਾ
ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ ਸਾਰੋਪਾ ਸੁੱਧਾ ॥ ਕਾਜਰ ਕੋ ਮਨ ਹਰਵੇ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਤਿਸਵਾਰੇ ਨੈਨ ਜਾਨੀਏ ॥ ਸੋ ਭੀ ਮਿਲਯੋ
ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨ ॥ ਨੈਨ ਆਰੋਪ ਬਿਖੇ ਹੈ ਨਹੀਂ ਯਾਂ ਤੇ ਸਾਧਵਸਾਨ ॥ ਸੰਜੋਗ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਸੁੱਧਾ ॥
ਧੁਨਿ ਨਹੀਂ ॥ ਯਾ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨਲੱਛਨਾ ਨਿਰੂੜਾ ਸਾਧਵਸਾਨਾ ਸੁੱਧਾ ॥ ੩ ॥ ਜਾ ਕੋ ਕਾਜਰ ਹੀ ਮਨ ਹਰੇ
ਹੈ ਤਾ ਕੋ ਨੈਨਨ ਕੀ ਕਹਾ ਬਡਾਈ ॥ ਯਾ ਧੁਨ ਤੇ ॥ ਉਪਦਾਨ ਲੱਛਨਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ ਸਾਧਵਸਾਨਾ ਸੁੱਧਾ ॥
ਮੁਖ ਕੋ ਚੰਦ ਹਵੈਵੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਤਾ ਸਮ ਆਨੰਦਦਾਯਕ ਹੈ ॥ ਚੰਦ ਕੋ ਅਰਥ ਬਾਧ ਭਯੋ ਯਾ ਤੇ ਲੱਛਨ
ਲੱਛਨਾ ॥ ਮੁਖ ਆਰੋਪ ਬਿਖੇ ਚੰਦ ਆਰੋਪਮਾਨ ਦੋਉ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਸਾਰੋਪਾ ॥ ਤਾਦਾਤਮ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਸੁੱਧਾ ॥
ਉਜਲਧੁਨ ਨਹੀਂ ਯਾ ਤੇ ਲੱਛਨਲੱਛਨਾ ਨਿਰੂੜਾ ਸਾਰੋਪਾ ਸੁੱਧਾ ਭਈ ॥ ੪ ॥ (f. 192 b)
ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਯਾ ਧੁਨ ਤੇ ॥ ਲੱਛਨ ਲੱਛਨਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ ਸਾਰੋਪਾ ਸੁੱਧਾ ॥ ੫ ॥ ਉਰ ਪੈ ਸਿਵ ਹੋਨੇ
ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਸਿਵ ਸੇ ਗੋਰ ਕੁਚ ਹੈ ॥ ਸਿਵ ਕੋ ਅਰਥ ਬਾਧ ਭਯੋ ਯਾਂ ਤੇ ਲੱਛਨਲੱਛਨਾ ॥ ਕੁਲ
ਆਰੋਪ ਬਿਖੇ ਨਹੀਂ ਯਾ ਤੇ ਸਾਧਵਸਾਨਾ ॥ ਤਦਰੂਪ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਸੁੱਧਾ ॥ ਧੁਨ ਨਹੀਂ ॥ ਯਾ ਤੇ ਲੱਛਨ
ਲੱਛਨਾ ਨਿਰੂੜਾ ਸਾਧਵਸਾਨਾ ਸੁੱਧਾ ॥ ਅਤਯੰਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਇਸ ਧੁਨ ਤੇ ॥ ਲੱਛਨਲੱਛਨਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ
ਸਾਧਵਸਾਨਾ ਸੁੱਧਾ ॥ ਨੈਨਨ ਕੋ ਕਮਲ ਹਵੈਵੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਕਮਲ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ॥ ਕਮਲ ਕੋ ਅਰਥ ਭੀ
ਸੰਗ ਹੀ ਰਹਯੋ ਯਾ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨ ॥ ਆਰੋਪਮਾਨ ਆਰੋਪ ਬਿਖੇ ਦੋਉ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਸਾਰੋਪਾ ॥ ਸਾਦਿਸ ਸੰਬੰਧ
ਤੇ ਗੋਨੀ ॥ ਧੁਨ ਨਹੀਂ ॥ ਯਾ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨ ਨਿਰੂੜਾ ਸਾਰੋਪਾ ਗੋਨੀ ॥ ੬ ॥ ਜੋ ਸੁਖਦ ਬੁ ਬਾਸ
ਆਦਿ ਧੁਨਿ ਕਾਢੀਏ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨ ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ ਸਾਰੋਪਾ ਗੋਨੀ ॥ ੭ ॥ ਨਿਧ ਕੋ ਪਾਵਨੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ

ਨਿਧ ਸੀ ਦੁਰਲਭ ਨਾਇਕਾ ਦੇਖੀ ਹੈ ॥ ਨਿਧ ਕੋ ਅਰਥ ਬਾਧ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ਯਾ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨ ॥ ਨਾਯਕਾ
 ਆਰੋਪ ਬਿਖੈ ਹੈ ਨਹੀਂ ਯਾਂ ਤੇ ਸਾਧਵਸਾਨਾ ॥ ਸਮ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਗੋਨੀ ॥ ਧੁਨ ਨਹੀਂ ਯਾ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨ
 ਨਿਰੂੜਾ ਸਾਧਵਸਾਨਾ ਗੋਨੀ ॥ ੧੧ ॥ ਪਰਮ ਸੁਖਦਾਯਕ ਧੁਨਿ ਤੇ ਉਪਾਦਾਨ ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ ਸਾਧਵਸਾਨਾ
 ਗੋਨੀ ॥ ਤਿਯ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕੋ ਅਮੀ ਹਵੈਵੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਸੁਖਦਾਯਕ ਹੈ ॥ ਅਮੀ ਕੋ ਅਰਥ ਬਾਧ ਭਯੋ
 ਯਾ ਤੇ ਲੱਛਨਲੱਛਨਾ ॥ ਅਮੀ ਆਰੋਪਮਾਨ ਦਰਸਨ ਆਰੋਪ ਬਿਖੈ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਸਾਰੋਪ ਅਸਮ ਸੰਬੰਧ ਤੇ
 ਗੋਨੀ ॥ ਧੁਨ ਨਹੀਂ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਲੱਛਨਲੱਛਨਾ ਨਿਰੂੜਾ ਸਾਰੋਪਾ ਗੋਨੀ ॥ ੧੩ ॥ ਜੋ ਧੁਨ ਕਾਢੀਏ ਮ੍ਰਿਤ ਕੇ
 ਭੈ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਲੱਛਨਲੱਛਨਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ ਸਾਰੋਪਾ ਗੋਨੀ ॥ ੧੪ ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੋ ਉਚਾਰ
 ਕਰਵੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਮੀਠੇ ਬਚਨ ਜਾਨੀਏ ॥ ਅਮੀ ਕੋ ਅਰਥ ਬਾਧ ਭਯੋ ਯਾ ਤੇ ਲੱਛਨਲੱਛਨਾ ॥ (f. 193 a)
 ਬਚਨ ਆਰੋਪ ਬਿਖੈ ਹੈ ਨਹੀਂ ਯਾਂ ਤੇ ਸਾਧਵਸਾਨਾ ॥ ਸਾਦਿਸ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਗੋਨੀ ॥ ਧੁਨ ਬਿਨਾ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਲੱਛਨ
 ਲੱਛਨਾ ਨਿਰੂੜਾ ਸਾਧਵਸਾਨਾ ਗੋਨੀ ॥ ੧੫ ॥ ਜੋ ਪਰਮ ਸੁਖਦਾਯਕ ਆਦਿ ਧੁਨਿ ਕਾਢੀਏ ਤੇ ਲੱਛਨ
 ਲੱਛਨਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ ਸਾਧਵਸਾਨਾ ਗੋਨੀ ॥ ੧੬ ॥ ਏਹ ਸੋਲਾਂ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਇਨ ਮੇਂ ਆਠ ਜੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ
 ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਗੂੜ ਬਯੰਗਵਤੀ ਅਰੁ ਅਗੂੜ ਬਯੰਗਵਤੀ ਹੋਨ ਤੇ ਸੋਲਾਂ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੈਸੇ ਗਾਤ ਮੈ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹਵੈਵੋ
 ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਨਖ ਛਤ ਜਾਨੀਏ ॥ ਔਰ ਨਾਯਕਾ ਸੋ ਸੰਗ ਕਰ ਆਏ ਹੈ ॥ ਇਤਯਾਦਿ
 ਬਯੰਗ ਗੂੜ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਗੂੜ ਬਯੰਗਵਤੀ ॥ ਤੁਮ ਮਧੁਰ ਬਚਨ ਕਹਤ ਹੋ ॥ ਐਸੇ ਖੰਡਤਾ ਕੋ ਕਹਿਵੋ ਅਸੰਭਵ
 ਹੈ ॥ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਕਟੁ ਬਚਨ ॥ ਸਾਪਰਾਧੀ ਹੋ ਇਤਯਾਦਿ ਬਯੰਗ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਯਾਤੇ ਅਗੂੜ ਪ੍ਰਯੋਜਨਵਤੀ ॥ ਫੇਰ
 ਸੋਲਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਏਹ ਫਲਵਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੇ ਧਰਮ ਅਰੁ ਧਰਮੀ ਮੈ ਰਹਨ ਤੇ ਬਤੀਸ ਭੇਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥
 ਜੈਸੇ ਭਾਲ ਕੋ ਲਾਲ ਹਵੈਵੋ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਜਾਵਕ ਲਾਗਯੋ ਜਾਨੀਏ ॥ ਪਾਇਨ ਪਰਨ ਆਦਿ ਫਲ ਧਰਮ
 ਗਤ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਧਰਮਗਤਿ ਫਲਵਤੀ ॥ ਅਰੁ ਅਦਭੁਤ ਮਾਲਾ ਹੋਨੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਔਰ ਨਾਰਿ ਕੀ
 ਮਾਲਾ ਉਪਟੀ ਜਾਨੀਏ ॥ ਬਯੰਗ ਏਹ ਸੰਭੋਗ ਕਰ ਆਏ ਹੋ ਅਧਰਾਧੀ ਹੋ ॥ ਸੋ ਧਰਮੀ ਨਾਯਕ ਗਤਿ ਹੈ ॥
 ਯਾਂ ਤੇ ਧਰਮੀਗਤ ਫਲਵਤੀ ॥ ਫੇਰ ਆਠ ਭੇਦ ਨਿਰੂੜਾ ਕੇ ਅਰੁ ਬਤੀਸ ਫਲਵਤੀ ਕੇ ॥ ਏਹ ਚਾਲੀ
 ਭੇਦ ਪਦ ਅਰ ਬਾਕਯਗਤ ਹੋਨ ਤੇ ਅੱਸੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਕਹਿਨੇ ਕੇ ਜੋਗ ਹੋਵੇ ਅਥਵਾ ਅਨਵੇ ਸਹਿਤ ਪਦ
 ਸੰਬੰਧ ਕੇ ਬੇਧ ਕਰਨੇਵਾਰਾ ਹੋਯ ॥ ਸੋ ਬਾਕਯ ॥ ਪੀਠ ਕੋ ਦੇਵੋ ਨਹੀਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ॥ ਲੱਛਨਾ ਤੇ ਫਿਰ
 ਬੈਠਵੋ ਜਾਨੀਏ ॥ ਈਹਾਂ ਪਦ ਮੈਂ ਹੈਂ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਪਦਗਤ ॥ ਖੰਡਤਾ ਕੋ ਪਯਾਰੇ ਅਰੁ ਨੀਕੋ ਬਨੇ ਕਹਵੋ ਨਹੀਂ ਸੰਭਵ
 ਹੈ ॥ ਦੁਖਦਾਯਕ ਅਰੁ ਖੋਟੇ ਰੂਪ ਕੇ ਬਨੇ ਹੋ ॥ ਈਹਾਂ ਕਹਵੇ ਜੋਗ ਜੋ ਨਾਯਕ ਤਿਸੀ ਮੈਂ ਲੱਛਨਾ ਕਰੀ ਯਾ ਤੇ (f. 193 b)
 ਬਾਕਯਗਤ ॥ ਐਸੇ ਅਸੀ ਭੇਦ ਭਯੋ ॥ ਨਿਧ ਉਪਮਾਨ ਤੇ ਨਾਯਕਾ ਉਪਮੇਯ ਕੋ ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਪਮਾਨ ਤੇ ਬਚਨ
 ਉਪਮੇਯ ਕੋ ਗਯਾਨ ਭਯੋ ॥ ਯਾ ਤੇ ਰੂਪਕਾਤਸਯੋਕਤ ॥ ਅਰੁ ਪ੍ਰਿਥਮ ਚਾਰ ਚਰਨ ਕਾਬਯ ਛੰਦ ਕੇ ਹੈਂ ॥
 ਆਗੇ ਦਵੈ ਚਰਣੇ ਮੈਂ ਚੌਦਾਂ ਤੇ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪੈ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਛਪੈ ਛੰਦ ॥ ਅਥ ਮਾਨਵਤੀ ਤੇ ਸਾਬਦੀ ਬਯੰਜਨਾ
 ਅਰੁ ਰੂਪਕ ਤੇ ਦੁਮਲਾ ਛੰਦ ਲੱਛਨ ॥ ਸੂਚਿਕ ਪਿਯ ਅਪਰਾਧ ਚੇਸਟਾ ਮਾਨ ਮਾਨਵਤ ॥ ਬਿਬਧ ਅਰਥ ਕੇ ਸਬਦ
 ਨੇਮ ਬਾਚਕ ਤਾ ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਤ ॥ ਜੋਗਾਦਿਕਨ ਅਬਾਚਯ ਅਰਥ ਬੁਧ ਕ੍ਰਿਤ ਬਯੰਜਨ ਬ੍ਰਿਤ ॥ ਜੋਗ ਬਿਯੋਗੁ ਰੁ
 ਸਾਹਚਰਯ ਬਿਬਿਰੋਧ ਅਰਥਗਤ ॥ ਪ੍ਰਕਰਣ ਰੁ ਸਬਦ ਸੰਗ ਲਿੰਗ ਗਨ ਸਾਮਰਥ ਔਚਿਤ ਦੇਸ ਭਿਤ ॥
 ਰੂਪਕ ਅਭੇਦ ਅਬਰਨ ਬਰਨ ਦਸ ਬਸੁ ਚੇਦਸ ਕਲਿਬਿਰਤ ॥ ਉਪ ਗੁਰ ਅੰਤਧਰ ॥ ਦੁਮਲਾ ਛੰਦ ਭਰ ॥
 ਯਥਾ ॥ ਬਿਨ ਤਿਲਕ ਭਾਲ ਧਰ ਭਾਲ ਤਿਲਕ ਕਰ ਲਖ ਸੁਮਨਹਾਰ ਪਹਰਾਵੈ ॥ ਮਧੁ ਰਿਪੁ
 ਰਾਧਾ ਨਿਤ ਭਜਤ ਪਰਮ ਹਿਤ ਨਾਥ ਲਖਤ ਚਿਤ ਸਭ ਭਾਵੈ ॥ ਰਮਏ ਬਨ ਫੂਲਤ ਮਕਰਯੁਜ ਕੁਪਿਤ
 ਮਧੁ ਕੋਕਲ ਮਤ ਸਰਸਾਵੈ ॥ ਤੁਵ ਮੁਖ ਬਿਜਪਤਿ ਨਤ ਮਾਨਸਰ ਚਲੇ ਤਤਬ ਭੁਵਧਨੁ ਸਰਲ ਸੁਹਾਵੈ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਖੀ ਮਨਾਵਤ ਹੈ ॥ ਜੋ ਬਿਨਾ ਤਿਲਕ ਕੇ ਮਸਤਕ ਦੇਖ ਕੇ ਤੇਰੇ ਮਾਥੇ ਪੈ ਤਿਲਕ ਕੇ ਕਰਨੇਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥

ਫੁਲਨ ਕੇ ਹਾਰ ਪਹਿਰਾਵਨਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਮਧੁ ਅਸੁਰ ਕੇ ਰਿਪੁ ਸਦਾ ਪਰਮ ਹਿਤ ਵਾਸਤੇ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾ
 ਭਜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਤੇਰੇ ਸਵਾਮੀ ਚਿਤ ਕੇ ਸਭ ਭਾਵ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰਥ ਤੇਰੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਸੋ ਫੁਲਯੋ ਜੋ
 ਬਾਗ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈ ਰਮੀਏ ॥ ਯਾ ਸਮੈ ਕਾਮ ਹੂੰ ਕ੍ਰਪਿਤ ਹੈ ॥ ਅਰ ਬਸੰਤ ਕਰ ਕੇ ਕੋਕਲਾ ਉਨਮੱਤ ਸਰਸਾਵਤ
 ਹੈ ਤੇਰੇ ਸਨਮੁਖ ਬ੍ਰਿਜਪਤਿ ਨਤ ਕਯਾ ਨਮੁ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਸੁਨ ਕੇ ਤਬ ਮਾਨਰੂਪੀ ਬਾਨ ਕੇ ਚਲੇ ਤੇ ਭ੍ਰਿਗਟੀ
 ਰੂਪ ਧਨੁਖ ਸੀਧੇ ਹਵੈ ਕੇ ਸੋਭਤੇ ਭਏ ॥ ਮਾਨ ਮੋਚਨ ਭਯੋ ॥ ਈਹਾਂ ਪਿਯਾ ਕੇ ਅਪਰਾਧ ਜਤਾਵਨੇਵਾਰੀ ਜੋ (f. 194 a)
 ਚੇਸਟਾ ਹੈ ਸੋ ਨ ਹਵੈਵੋ ॥ ਪ੍ਰਣਤ ਹੁਏ ਤੇ ਛੁਟਯੋ ਯਾ ਤੇ ਗੁਰਮਾਨਵਤੀ ॥ ਭਾਲ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਅਰਥ ਕੇ
 ਸਬਦ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕਾ ਬਾਚਕ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜੋਗਾਦਿਕਨ ਸੋ ਨੇਮ ਕੀਏ ਤੇ ॥ ਦੂਸਰੀ ਜੋ ਅਵਾਚਯ ਮੱਛ ਆਦਿ
 ਅਰਥ ਕੀ ਬੁਧ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੀ ॥ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਾਬਦੀ ਬਯੰਜਨਾ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਭਾਲ ਸਬਦ ਅਨੇਕ
 ਅਰਥ ਕੋ ਹੈ ਪੈ ਤਿਲਕ ਕੇ ਸੰਜੋਗ ਤੇ ਮਸਤਕ ਹੀ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਹੀ ਤਿਲਕ ਕੋ ਬਿਯੋਗ ਤੇ ॥ ਅਰੁ
 ਸੁਮਨ ਤੇ ਹਾਰ ਦੋਊ ਪਰਸਪਰ ਸੰਗ ਤੇ ਫੁਲ ਤੇ ਮਾਲ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਮਧੁ ਸਬਦ ਬਿਰੋਧ ਤੇ ਮਧੁ ਨਾਮਾ ਅਸੁਰ ਕੋ ॥
 ਅਰੁ ਪਰਮ ਹਿਤ ਇਸ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਤੇ ਰਾਧਾ ਸਬਦ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਸੁਤਾ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੇ ਨਾਥ ਸਬਦ
 ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਫੁਲਤ ਇਸ ਔਰ ਸਬਦ ਕੇ ਸਾਥ ਤੇ ਬਨ ਏਹ ਬਾਗ ਕੋ ॥ ਅਰ ਮੱਛ ਜਾ ਕੀ
 ਧੁਜਾ ਮੈ ਹੈ ਇਸ ਚਿਨ ਤੇ ਮਕਰਧੁਜ ਕਾਮ ਕੋ ॥ ਕੋਕਿਲਾ ਕੇ ਉਨਮੱਤ ਕਰਣ ਕੀ ਸਾਮਰਥ ਤੇ ਮਧੁ ਸਬਦ
 ਬਸੰਤ ਕੋ ॥ ਸਨਮੁਖ ਹੀ ਨਤ ਕਰਵੋ ਉਚਿਤ ਹੈ ਇਸ ਉਚਿਤਤਾ ਤੇ ਮੁਖ ਸਬਦ ਸਨਮੁਖ ਕੋ ॥ ਬ੍ਰਿਜਪਤਿ
 ਗੋਪਾਦਿ ਕੋ ਭੀ ਬਾਚਕ ਹੈ ॥ ਪੈ ਦੇਸ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੋ ॥ ਮਾਨ ਸਬਦ ਆਦਰ ਆਦਿ ਕੋ ਭੀ
 ਬਾਚਕ ਹੈ ॥ ਪਰ ਨਮੁ ਹੋਨ ਕਾ ਜੋ ਸਮਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਗਰਬ ਕੋ ਕਹਿਤ ਹੈ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਅਰਥ ਬਯੰਗ
 ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਮਾਨ ਤੇ ਭ੍ਰਿਕਟੀ ਉਪਮੇਯ ॥ ਬਾਨ ਤੇ ਧਨੁਖ ਉਪਮਾਨ ॥ ਇਨ ਮੈ ਅਭੇਦ ਕੀਯੋ ਯਾ ਤੇ ਰੂਪਕ ॥
 ਦਸ ਫੇਰ ਆਠ ਫੇਰ ਚੌਦਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਪਰ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਹੈ ॥ ਅੰਤ ਮੈ ਦਵੈ ਗੁਰ ਧਰੇ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਦੁਮਲਾ ਛੰਦ ॥
 ਅਥ ਨਾਯਕਾ ਉਤਕਾ ਅਰੁ ਆਰਥੀ ਬਯੰਜਨਾ ਅਰੁ ਪ੍ਰਤੀ ਪਤੇ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਛੰਦ ਲੱਛਨ ॥ ਅਨਾਗਮਨ ਪਿਯ ਹੋਤ
 ਚਿੰਤਤ ਉਤਕਾ ਸੰਕੇਤ ਬਲ ॥ ਹੋਤ ਅਰਥ ਸਭ ਬਯੰਜਕ ਬਕਤ ਬੋਧ ਕਾਲ ਬਲ ॥ ਬਚਨ ਬਾਚਯ ਅਨ ਸੰਗ
 ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁ ਦੇਸ ਕਾਕ੍ਰਿਤ ॥ ਦਸ ਬੈਸਿਸਟਨ ਆਦਿ ਬੋਧ ਬਯੰਜਕ ਤਾਂ ਕਹੁ ਮਿਤ ॥ ਅਬਰਨ (f. 194 b)
 ਕੋ ਕਲਪਨ ਬਰਨ ਕਰ ਪ੍ਰਿਥਮ ਪ੍ਰਤੀ ਪਸੁਕਬਿ ਗਨੋ ॥ ਦਸ ਬਸੁ ਬਸੁ ਖਟ ਕਲ ਬਿਰਤ
 ਧਰ ਜਗਨਨ ਬ੍ਰਿਤ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਭਨੋ ॥ ਯਥਾ ॥ ਕਿਮ ਪਿਯ ਨਹਿ ਆਏ ਬਧੂ ਰਮਾਏ ਤੜ ਚਮਕਾਏ
 ਸਖਿ ਸੁਘਰੇ ॥ ਨ੍ਰਿਪ ਮਨਮਥ ਬੀਰੰ ਸੀਤ ਸਮੀਰ ਬਹਿਤ ਸਧੀਰੇ ਸੁਮਨ ਹਰੇ ॥ ਬਿਰ ਨਹਿ ਜੇ ਬਨ
 ਧਨਿ ਕਰਿਯੇ ਕਰਣਨਿ ਸਰਤਾਤਟ ਘਨ ਘਨਰੁ ਰੁਚਿਰੰ ॥ ਨਹਿ ਐ ਹੈ ਹਰਿ ਬਰ ਲਤਾਪਿ ਤਰੁਬਰ ਸਮ ਤਰੁਣੀ
 ਨਰ ਲਖ ਬਿਹਰੇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਪਿਯ ਕੇ ਨਾ ਆਵਨੇ ਕਾ ਜੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੋ ਸੰਕੇਤ ਅਸਥਾਨ
 ਮੈਂ ਚਿੰਤਤ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਉਤਕਾ ॥ ਤੀਨੋ ਅਰਥ ਬਯੰਜਕ ਕਯਾ ਬਯੰਗ ਕੇ ਜਤਾਵਨਵਾਰੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬਕਤਾ
 ਆਦਿ ਕੇ ਬਲ ਕਰਕੇ ਤਹਾਂ ਬਕਤਾ ਆਦਿ ਬੈਸਿਸਟ ਕਹਾਵਤ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਕਾਮਪੀੜਤ ਜੋ ਬਕਤਾ ਨਾਯਕਾ ਹੈ ॥
 ਤਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਪੀਯ ਕਯੋ ਨਹੀਂ ਆਏ ॥ ਯਾਂ ਮੈਂ ਬਯੰਗ ਹੋ ਮਹਾਦੁਖੀ ਹੋ ॥ ਵਹ ਤੋ ਅਟਕਨ ਵਾਰੇ
 ਨਹੀਂ ਹੈ ॥ ਯਹਿ ਬਕਤਾ ਬੈਸਿਸਟ ॥ ਅਰੁ ਦੋਊਨ ਕੇ ਮਨ ਕੇ ਜਾਨਨੇਵਾਰੀ ਅੰਤਰੰਗ ਸਖੀ ਬੋਧਬਯ ਹੈ ॥
 ਤਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਕਿਸੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਰਮਾਯੇ ਹੈ ਯਾਂ ਮੈਂ ਬਯੰਗ ॥ ਕੋਊ ਮੋ ਤੇ ਭੀ ਪ੍ਰਿਯ ਸੁੰਦਰੀ ਕੇ ਬਸ
 ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਹੇ ਸੁਘੜ ਬੀਜੁਰੀ ਚਮਕਤ ਹੈ ॥ ਈਹਾਂ ਬਰਖਾ ਕਾਲ ਤੇ ਬਯੰਗ ਉਪਾਯ ਕਰ ਮਿਲਾਵ ॥ ਕਾਮ
 ਦੇਵ ਰਾਜਾ ਕੋ ਬੀਰ ਅਰੁ ਸੀਤਲ ਸਹਿਤ ਧੀਰਤਾ ਕੇ ਪਵਨ ਚਲਤ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਬਚਨ ਬੈਸਿਸਟ ਤੇ ਬਯੰਗ
 ਯਹ ਪਵਨ ਕਾਮ ਬਢਾਵਤ ਹੈ ॥ ਪੀਯ ਬਿਨ ਖੇਦ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਨ ਕੋ ਮੋਹਤ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਮੇ ਬਾਚਯ ਅਰਥ
 ਤੇ ਬਯੰਗ ਸੁਰਤ ਲਾਯਕ ਹੈ ॥ ਯਹੀ ਬਯੰਗ ਫੇਰ ਬਯੰਜਕ ਭਯੋ ॥ ਆਇ ਕੇ ਰਮਨ ਕਰੈਗੇ ॥ ਮੋ ਕੋ

ਭਰੋਸੇ ਹੈ ॥ ਈਹਾਂ ਤਾਂ ਬਨਤ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰ ਅਨਸੰਨਿਧ ਤੇ ਭੀ ਐਸੇ ਹੀ ਸਥਾਨੋਂ ਮੈਂ ਬਯੰਗ ਹਵੈ ਜਾਤ ਹੈ ਜੇਕਰ ਨਾਯਕ ਕੋ ਸੁਨਾਯ ਕੇ ਪਵਨ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਨਾਯਕ ਕੇ ਸਮੀਪ ਤੇ ਬਯੰਗ ਹੋਯ ਅਹ ਸੁਰਤ (f. 195 a) ਸੰਜੋਗ ਸਮੋ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਮੈ ਬਿਹਾਰ ਕਰੀਏ ॥ ਜੋਬਨ ਧਨੁ ਕਛੁ ਬਿਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਹੈ ਸੋ ਕਰੀਏ ॥ ਇਹਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਏਹ ਬਯੰਗ ਨਾਇਕ ਕੋ ਮਿਲਾਉ ॥ ਜੋ ਗਯਾਨੀ ਕਾ ਐਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੋਇ ਤੋ ਉਪਦੇਸ ਬਯੰਗ ॥ ਨਦੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਈਹਾਂ ਸਘਨ ਬਨ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ॥ ਈਹਾਂ ਬਨ ਦੇਸ ਤੇ ਬਯੰਗ ਕੋਈ ਕਾਹੂ ਕੋ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਤਾ ॥ ਸੇਸਟ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨਚੰਦ ਜੂ ਹੈ ॥ ਸੋ ਨਹੀਂ ਆਵੇਂਗੇ ॥ ਕਾਕੁ ਕਰ ਬਯੰਗ ਆਵੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਹੇ ਸਖੀ ਤੂੰ ਦੇਖ ਯਾ ਸਮੇ ਲਤਾ ਭੀ ਬਿਛਨ ਸੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖ ਕੇ ਸਸ ਮਾਨ ਬਿਹਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਇਹਾ ਦਿਖਾਵਨ ਰੂਪ ਚੇਸਟਾ ਤੇ ਬਯੰਗ ਮੋ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਸੋ ਮਿਲਾਵ ॥ ਫੇਰ ਬਿਛੁ ਅਰੁ ਲਤਾ ਜੋ ਉਪਮਾਨ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਉਪਮੇਯ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਕਹਯੋ ॥ ਨਾਯਕ ਨਾਯਕਾ ਸਮ ਬਿਹਰੈ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਪ੍ਰਤੀਪ ॥ ਦਸ ਫੇਰ ਆਠ ਫੇਰ ਛੈ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਪੈ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ॥ ਛੰਦ ॥ ਅਥ ਬਾਕਬਿਦਗਯਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਯਾਬਿਦ ਰਾਧਾ ਅਰੁ ਸੰਲਖਯ ਕ੍ਰਮ ਕੇ ਭੇਦ ਸਬਦ ਸਕਤ ਤੇ ਅਰਥ ਸਕਤ ਧੁਨਿ ਅਰੁ ਗੂੜੋਤਰ ਅਲੰਕਾਰ ਦੋਹਾਂ ਛੰਦ ਲੱਛਨੰ ॥ ਦਿਵਬਿਧ ਬਿਦ ਰਾਧਾ ਰਚੇ ਚਤੁਰਤਾ ਬਚਨ ਕ੍ਰਿਆ ਛਲ ॥ ਸੰਲਛਕ੍ਰਮ ਧੁਨਿ ਤੀਨ ਸਬਦ ਅਰੁ ਅਰਥ ਉਹੇ ਬਲ ॥ ਬਾਚਯ ਅਧਕ ਬਯੰਗ ਚਮਤਕ੍ਰਿਤ ਸੁਧੁ ਨ ਗੂੜੋਤਰ ਤਤ ॥ ਦੋ ਉਤਰ ਕਛੁ ਭਾਵ ਤ੍ਰਿਯੋਦਸ ਸਿਵ ਕਲ ਪੈ ਥਿਤ ॥ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪਥਕ ਪਯੋਧਰ ਉਨਤ ਲਖ ਬਸੀਏ ਗਾਂਵ ਪਹਾਰ ॥ ਪਤਿ ਕਥ ਭ੍ਰਿਤ ਹਨ ਬਦਰ ਸੁਨ ਗੋਰਯੋ ਕ੍ਰੁਪ ਕੁਠਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਪਥਕ ਪਯੋਧਰ ਜੋ ਹੈ ਮੇਘ ਤਿਨ ਕੋ ਉਨਤ ਦੇਖਿ ਕੇ ਇਸ ਪਹਾਰ ਕੇ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਬਸੀਏ ॥ ਦੂਜੇ ਉਦਾਹਰਨ ॥ ਪਤਨੇ ਸੇਵਕ ਕੋ ਕਹਯੋ ਬਰੀਆ ਕਾਟ ॥ ਯਹ ਸੁਨ ਕੇ ਨਾਯਕਾ ਨੇ ਕ੍ਰੁਪ ਮੈ ਕ੍ਰੁਹਾੜਾ ਗੋਰ ਦੀਆ ॥ ਈਹਾਂ ਬਚਨ ਸੋ ਚਤੁਰਾਈ ਕਰੀ ॥ ਪਯੋਧਰ ਨਾਮ ਕੁਚਨ ਕੋ ਤਿਨਾ ਕੋ ਉਨਤ ਦੇਖ ਕੇ ਬਸੀਏ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਬਾਕ ਬਿਦਗਯਾ ॥ ਸੰਲੱਛਕ੍ਰਮ ਧੁਨ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ॥ (f. 195 b) ਸਬਦ ਸਕਤ ॥ ਅਰਥ ਸਕਤ ॥ ਸਬਦਾਰਥ ਸਕਤ ॥ ਈਹਾਂ ਪਯੋਧਰ ਸਬਦ ਕੀ ਸਕਤ ਕਰ ॥ ਯਹ ਪਹਾਰ ਕੋ ਗਾਂਵ ਹੈ ਸੇਜ ਆਦਿ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਇਸੇਖ ਚਤੁਰਾਈ ਤੋ ਹੈ ਨਹੀਂ ॥ ਜੇ ਉਪਭੋਗ ਚਾਹਤ ਹੋ ਤੇ ਆਸਕਤ ਹੋਇ ਕੇ ਰਹੋ ॥ ਯਹ ਬਸਤੁ ਧੁਨਿ ॥ ਕਛੁਕ ਭਾਵ ਤੇ ਉਤਰ ਦੀਯੋ ਯਾਂ ਤੇ ਗੂੜੋਤਰ ॥ ਦੂਜੇ ਮੈ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਰ ਕੇ ਸੰਕੋਤ ਕੀ ਰੱਛਾ ਕਰੀ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਯਾ ਬਿਦਗਯਾ ॥ ਕੁਠਾਰ ਕੇ ਗੋਰਨ ਰੂਪ ਬਸਤੁ ਅਰਥ ਤੇ ਸੰਕੋਤ ਬਚ ਰਹੈਗੋ ਯਹ ਬਸਤੁ ਬਯੰਗ ਭਯੋ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਅਰਥ ਸਕਤ ॥ ਤੇਰਾਂ ਫੇਰ ਗਯਾਰਾਂ ਮਾਤ੍ਰਾਂ ਪੈ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਦੋਹਾ ਛੰਦ ॥ ਅਥ ਲੱਛਤਾ ਅਰ ਸਬਦਾਰਥ ਸਕਤ ਉਦਭਵ ਅਰੁ ਉਤਪ੍ਰੇਛਤਿ ਸੋਰਹਾ ਲੱਛਨੰ ॥ ਲੱਛਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਗਟ ਲਖਿ ਅਲਿ ਸਮੁਝਾਵੈ ॥ ਸਬਦ ਅਰਥ ਉਭ ਸਕਤ ਹੋਵ ਸਬਦਾਰਥ ਕਹਾਵੈ ॥ ਉਤਪ੍ਰੇਛਾ ਸੰਭਾਵਨਾ ਉਕਤ ਆਸ ਪਦ ਭਨਤ ॥ ਦੋਹਾ ਸਮ ਪਦ ਬਿਖਮ ਬਿਖਮ ਸਮ ਸੋਰਠਾ ਗਨਤ ॥ ਸੋਰਠਾ ॥ ਅਰੁਣ ਬਰਣ ਸਸ ਬਾਸ ਜਲ ਜੁਤ ਦ੍ਰਿਗੁ ਕਮਲਤ ਬ੍ਰਿਥ ॥ ਬਿਧਿ ਲਿਪ ਹੋਤ ਪ੍ਰਕਾਸ ਰਤਿ ਮਨੁ ਬਾਸੁ ਨ ਦੁਰੀ ਬ੍ਰਿਜ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਪਯਾਰੀ ਲਾਲ ਰੰਗ ਕੇ ਸਹਿਤ ਸੁਗੰਧ ਕੇ ਜਲ ਸੋਂ ਜੁਗਤ ਜੋ ਤੇਰੇ ਨੈਨ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਬ੍ਰਿਥਾ ਹੀ ਕੁਮਲਾਵਤੀ ਹੈ ਬਿਚਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ॥ ਕਯੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੀ ਲਿਖੀ ਅਵਸਯ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤ ਮਾਨੋ ਸੁਗੰਧ ਹੈ ॥ ਸੋ ਬ੍ਰਿਜ ਮੈ ਨਾ ਛਿਪੀ ॥ ਈਹਾਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਗਟੀ ਜਾਨ ਕੇ ਸਖੀ ਨੇ ਸਮਝਾਯੋ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਲੱਛਤ ਸਬਦ ਅਰੁ ਅਰਥ ਸਕਤ ਕਰਕੇ ਹਮਲ ਸੇ ਨੈਨ ਯਹ ਬਯੰਗ ਭਯੋ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਸਬਦਾਰਥ ਸਕਤ ॥ ਉਦਭਵ ਧੁਨਿ ॥ ਪ੍ਰੀਤ ਮੈ ਸੁਬਾਸ ਕੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕਰੀ ॥ ਪ੍ਰੀਤ ਆਸ ਪਦ ॥ ਸੁ ਬਾਸ ਸੰਭਾਬਯਮਾਨ ਦੋਉ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਉਕਤਾ ਸਪਦਾ ਬਸਤ ਉਤਪ੍ਰੇਛ ॥ ਦੋਹੇ ਕੇ ਦੂਏ ਚੋਥ ਚਰਣ ਸੇ ਬਿਖਮ ਤ੍ਰਿਤੀਯ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਸੇ ਵਹ ਹੈ ਯਾਂ ਤੇ ਸੋਰਠਾ ॥ ਕਥ ਭੂਖਨ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈ ਤੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਕੇ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ॥ ਅਰੁ ਕੰਠ ਕਰਵੇ ਕੇ (f. 196 a) ਲੀਏ ਬਹੁਤਾਨਾਂ ਕਾ ਏਕ ਏਕ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਲੱਛਨੋ ਪਰ ਪ੍ਰਸਨ ਉਤਰ ॥ ਅਰੁ ਕਾਬਯ ਕੇ ਦੋਖ ॥ ਏਹ ਬਿਸਤਾਰ

ਸੇ ਬਰਨੇ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਭੈ ਸੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਕ੍ਰਮ ਮਾਤ੍ਰ ਜਤਾਯੋ ਹੈ ॥ ਕਛੁਕ ਗਿਨਤੀ ਕਹਤ ਹੋ ॥
 ਅਥ ਨਾਇਕਾ ਭੇਦ ॥ ਛਪੈ ॥ ਮੁਗਧਾਇਕ ਮਧਯਾ ਪ੍ਰਣ ਭੋਖਣ ਧੀਰਾਦਿਕ ਬਸ ॥ ਜੇਸਟ ਕਨਿਸਟਹਿ
 ਦਿਵਦਸ ਦਿਵ ਪਰਤਿਯ ਗਨਕਾ ਖੋੜਸ ॥ ਸਭ ਪ੍ਰੋਖਤਿਪਤਿਕਾਇ ਅਵਸਥਾ ਆਠ ਭਾਂਤ ਭਣ ॥ ਤੇ
 ਇਕਸਤ ਠਾਈਸ ਉਤਮ ਮਧਮਾ ਅਧਮ ਗਣ ॥ ਤੇਸਤ ਚੋਰਾਸੀ ਦਿਬਯ ਪੁਨਿ ਅਦਿਬਯ ਰੁ ਦਿਬਯਾਦਿਬਯ
 ਕਰ ॥ ਏਕਾਦਸ ਸਤ ਬਾਬਨ ਅਧਿਕ ਭੇਦ ਨਾਯਕਾ ਕਹਿ ਸੁਘਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮੁਗਧਾ ॥ ਮਧਯਾ
 ਪ੍ਰੋੜਾ ਏਹ ਧੀਰਾਦਿਕ ਭੇਦੋ ਕਰ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥ ਸੋਈ ਜੇਸਟਾ ਕਾਨਿਸਟਾ ਕਰਕੇ ਬਾਰਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ॥੧੨॥
 ਪਰਕੀਯਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥ ੨ ॥ ਸਾਮਨਯਾ ॥ ੧ ॥ ਏਹ ਸਭ ਸੋਲਾਂ ਭੇਦ ਭਏ ॥ ਤੇ ਸਭੋ ਪ੍ਰੋਖਤਪਤਕਾ ॥ ਖੰਡਤਾ
 ਕਲਹੰਤਰਿਤਾ ॥ ਬਿਪੁਲਬਧਾ ॥ ਉਤਕਾ ॥ ਬਾਸਕ ਸੱਜਾ ॥ ਸਵਾਧੀਨਪਤਕਾ ॥ ਅਭਿਸਾਰਕਾ ॥ ਇਨ
 ਆਠੋ ਅਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਆਠ ਆਠ ਭਾਂਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਕ ਸੋ ਅਠਾਈ ਭੇਦ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਉਤਮ ॥ ਮੱਧਮ ॥
 ਅਧਮ ॥ ਇਨ ਤੀਨੋ ਸੰਗਯਾ ਤੇ ਤੀਨ ਸੋ ਚੋਰਾਸੀ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਭੋ ਦਿਬਯਾ ॥ ਅਦਿਬਯਾ ॥ ਦਿਬਯਾਦਿਬਯ
 ਇਨ ਤੀਨੋ ਕਰ ਕੇ ਗਯਾਰਾ ਸੈ ਬੁਵੰਜਾ ਨਾਯਕਾਂ ਕੇ ਭੇਦ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਅਥ ਧੁਨਿ ਭੇਦ ॥ ਧੁਨਿ
 ਅਬਥਿਛਤਬਾਚਯ ਭੇਦ ਦਵੈ ਕਬਿ ਬੁਧ ਬਰਣਤ ॥ ਅਰਥਾਂਤਰਸੰਕ੍ਰਮਤ ਅਵਰ ਅਤਅੰਤਤਿਰਸਕ੍ਰਿਤ ॥
 ਪਦਰੁ ਬਾਕਅ ਗਤਚਾਰ ਬਿਬਿਛਿਤ ਬਾਰਚ ਦਿਵਬਿਧ ਸੁਨਿ ॥ ਅਸਲੱਛਕ੍ਰਮ ਰੁ ਸੰਲੱਛਕ੍ਰਮ ਪਦ
 ਬਾਕਯਹਿ ਗੁਨ ॥ ਪਦ ਦੇਸ ਰੁ ਘਟਨ ਬਰਣ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖਟ ਬਿਧ ਪ੍ਰਿਥਮ ਰੁਸ ਲੱਛਕ੍ਰਮ ॥ ਜੁਗ ਸਬਦ ਸਕਤ
 ਪਦਬਾਚਯ ਗਤਿ ਅਰਥ ਸਕਤ ਬਾਰਹ ਸੁਕ੍ਰਮ ॥ ਛਪੈ ॥ ਸੋ ਪਦ ਬਾਚਯ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਤ ਛਤਿਸ (f. 196 b)
 ਬਿਧਿ ਮਾਨਹੁ ॥ ਉਭੈ ਸਕਤ ਇਮ ਸਕਲ ਭੇਦ ਇਕਵੰਜਾ ਜਾਨਹੁ ॥ ਇਕਵੰਜਹਿ ਇਕਵੰਜ
 ਗੁਨੇ ਸਸ ਨਭ ਰਸ ਦ੍ਰਿਗ ਤਤ ॥ ਤ੍ਰੈ ਸੰਕਰ ਸੰਸਿਸਟ ਚਹੁਨ ਸੋ ਗੁਣੇ ਤਿਨੈਮਤ ॥ ਤੇ ਬੇਦ ਬਯੋਮ ਬਿਧਿ
 ਮੁਖ ਖਸਸਿ ਇਕਵੰਜਹਿ ਮਿਲ ਹੋਤ ਇਤਿ ॥ ਦਸ ਸਹਸ ਚਾਰ ਸਤ ਪਚਪਨ ਭੇਦ ਲਖੋ ਧੁਨਿ ਕੇ ਇਤਿ ॥
 ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਬਿਥਿਛਤਬਾਚਯ ਧੁਨਿ ਦਵੈ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥ ਅਰਥਾਂਤਰਸੰਕ੍ਰਮਿਤ ਬਾਚਯ ਧੁਨਿ ॥ ਅਤਯੰਤ
 ਤਿਰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਾਚਯ ਧੁਨਿ ॥ ਇਨ ਕੇ ਪਦ ਅਰ ਬਾਕਯ ਮੈ ਹੋਣ ਤੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ॥ ੪ ॥ ਬਿਬਿਛਤ ਬਾਚਯ
 ਧੁਨਿ ਕੇ ਦਵੈ ਭੇਦ ਅਸਲੱਛਕ੍ਰਮ ॥ ਅਰੁ ਸੰਲੱਛ ਕ੍ਰਮ ॥ ਜਹਾਂ ਕ੍ਰਮ ਨਾ ਜਾਨੀਏ ॥ ਸੋ ਅਸੰਲੱਛ ਕ੍ਰਮ ਤਾਂ ਕੋ
 ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰਿੰਗਾਰ ॥ ਹਾਸਅ ॥ ਕਰੁਣਾ ॥ ਰੋਦੁ ॥ ਬੀਰ ॥ ਭਆਨਕ ॥ ਬੀਭਤਸ ॥ ਅਦਭੁਤ ॥
 ਸਾਂਤ ॥ ਇਨ ਨਵ ਰਸੋ ਮੈਂ ਭਾਵੋਂ ਮੈਂ ॥ ਭਾਵਾਭਾਸ ॥ ਭਾਵਸਾਤ ॥ ਭਾਵਸੰਧਿ ॥ ਭਾਵਸਬਲਤਾ ॥
 ਭਾਵੋਦਅ ॥ ਇਨੋਂ ਮੈ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸੋਈ ਪਦ ਮੈ ॥ ਬਾਕਅ ਮੈ ॥ ਪਦ ਕੇ ਦੇਸ ਮੈ ॥ ਰਚਨਾ ਮੈ ॥
 ਬਰਣ ਮਾਧੁਰਯਾਦਿਕ ਮੈ ॥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੈਂ ॥ ਰਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਜੋ ਹੈ ਅਸੰਲੱਛਕ੍ਰਮ ਸੋ ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭਈ ॥੬॥
 ਸੰਲੱਛਕ੍ਰਮ ਕੇ ਸਬਦ ਸਕਤ ਤੇ ਪਦ ਬਾਕਯ ਮੈ ਹੋਨ ਤੇ ॥ ਚਾਰ ਭੇਦ ॥ ਸਬਦ ਸਕਤ ਤੇ ਬਸਤੁ ॥
 ਸਬਦ ਸਕਤ ਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ॥ ਫੇਰ ਅਰਥ ਸਕਤ ਬਾਰਾ ਬਿਧਿ ॥ ਕੈਸੇ ॥ ਸੁਤਾਹਸੰਭਵੀ ਅਰਥ ਤੇ ਬਸਤ
 ਸੋ ਬਸਤੁ ॥ ੧ ॥ ਬਸਤ ਸੋ ਅਲੰਕਾਰ ॥ ੨ ॥ ਅਲੰਕਾਰ ਸੋ ਬਸਤੁ ॥ ੩ ॥ ਅਲੰਕਾਰ ਸੋ ਅਲੰਕਾਰ ॥ ੪ ॥
 ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਬਿ ਪ੍ਰੋੜੋਕਤਿ ॥ ਅਰਥ ਤੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ॥ ਅਰੁ ਕਬਿ ਨਿਬਧਬਕਤਾ ਹੀ ਪ੍ਰੋੜੋ
 ਕਤ ਕਰ ਚਾਰ ਭੇਦ ॥ ੧੨ ॥ ਸੋ ਬਾਰਾ ਭੇਦ ਪਦ ਮੈ ਅਰ ਬਾਕਯ ਮੈ ॥ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੈ ਹੋਨੇ ਤੇ ਛਤੀ ਹੋਤੇ
 ਹੈ ॥ ੩੬ ॥ ਸਬਦਾਰਥ ਸਕਤ ਮੂਲ ਕੋ ਏਕ ॥ ੧ ॥ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕਵੰਜਾ ਭਏ ॥ ਇਨਾ ਕੋ ਇਨਾ (f. 197 a)
 ਨਾ ਇਕਵੰਜਾ ਸੋ ਗੁਣੇ ॥ ਕਯਾ ਏਕ ਏਕ ਕੋ ਇਕਵੰਜਾ ਇਕਵੰਜਾ ਬਿਧਿ ਕਰੈ ॥ ਤੋ ਛਬੀ ਸੈ ਏਕ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ
 ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ਸੰਕਰ ॥ ਏਕ ਸੰਸਿਲਸਟ ॥ ੧ ॥ ਇਸ ਸੋ ਗੁਣੇ ਤੇ ॥ ਦਸ ਹਜਾਰ ਚਾਰ ਸੈ ਚਾਰ ਭਏ ॥ ਫੇਰ
 ਇਨਾ ਇਕਵੰਜਾ ਕੋ ਮਿਲੇ ਤੇ ਦਸ ਹਜਾਰ ਚਾਰ ਸੈ ਪਚਵੰਜਾ ਭੇਦ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ੧੦੪੫੫ ॥ ਸੋ ਉਤਮ ਕਾਬਯ ਹੈ ॥
 ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਗੋਨ ਬਯੰਗ ਹੈ ਸੋ ਮਧਯਮ ਆਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥ ਇਤਰਾਂਗ ॥ ੧ ॥ ਅਸੁੰਦਰ ॥ ੨ ॥ ਸੰਦਿਗਧ ॥ ੩ ॥ ਤੁਲਯ

ਪ੍ਰਧਾਨ ॥ ੪ ॥ ਬਾਚਯ ਸਿਧਯੰਗ ॥ ੫ ॥ ਅਸਫੁਟ ॥ ੬ ॥ ਕਾਕੁ ॥ ੭ ॥ ਅਗੂੜ ॥ ੮ ॥ ਅਧਮ ਕਾਬਯ ਕੇ ਸਬਦ
 ਚਿੱਤ੍ਰ ਤੇ ਅਰਥ ਚਿੱਤ੍ਰ ਭੇਦ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਅਥ ਅਲੰਕਾਰ ਗਨਨ ॥ ਕਬਿਤ ॥ ਬਕ੍ਰੋਕਤ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ
 ਜਮਕੰ ਸਲੇਖ ਪੁਨਰੁਕਤਬਦਾਭਾਸ ਸਬਦ ਅਰਥ ਉਪਮਾ ਪ੍ਰਮਾਨ ॥ ਰਸਨੋਪਮਾ ਅਨਨਵੈ ਉਪਮੇਯੋਪਮਾ
 ਉਤਪ੍ਰੇਛਾ ਸੰਦੇਹ ਰੂਪ ਕੋ ਲੇਖ ਪਰਨਾਮ ਜਾਨ ॥ ਅਪੰਨਤ ਸਲੇਖ ਸਮਾਸਕਤ ਨਿਦਰਸਨਾ ਅਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪਰਸੰਸਾ
 ਅਤਸਯੋਕਤ ਆਨ ॥ ਪ੍ਰਤਬਸਤੁਪਮਾ ਭਨੋ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਦੀਪਕ ਤੁੱਲਯੋਗਤਾ ਰੁ ਬਯਤਰੇਕ ਅਛੇਪ ਬਿਭਾਵਨਾਨਿ ॥
 ਕਬਿੱਤ ॥ ਬਿਸੇਖੋਕਤ ਯਥਾਸੰਖ ਅਰਥਾਂਤਰ ਬਿਰੋਧ ਸਵਭਾਵੋਕਤ ਬਯਾਜਸਤੁਤ ਸਹੋਕਤ ਬਿਨੋਕਤ ॥
 ਪਰਬਿਤ ਭਾਵਕ ਰੁ ਕਾਬਯਲਿੰਗ ਪਰਯਾਯੋਕਤ ਉਦਾਤ ਸਸੁੱਚੇ ਪਰਯਾਯ ਅਨਮਾਨ ਮਤ ॥ ਪਰਕਰ ਬਯਾਜੋਕਤ ਪਰ
 ਸੰਖਯਾ ਕਾਰਣਮਾਲਾ ਅਨਯੋਨਯ ਉਤਰ ਔ ਸੂਖਮ ਸਾਰ ਅਸੰਗਤ ॥ ਸਮਾਧ ਸਮ ਬਿਖਮ ਅਧਿਕ ਸੁ ਪ੍ਰਤਯਨੀਕ ਮੀਲਤ
 ਏਕਾਵਲੀ ਸੁਮਰਣ ਭ੍ਰਾਤ ਬਖਾਨਤ ॥ ੨ ॥ ਚੋਪਈ ॥ ਪੁਨ ਪ੍ਰਤੀਪ ਸਮਾਨ ਬਿਸੇਖ ॥ ਤਦਗੁਣ ਅਵਰ ਅਦਤਗੁਣ ਲੇਖ ॥
 ਬਯਾਘਾਤ ॥ ਰੁ ਸੰਕਰ ਸੰਸ੍ਰਿਸਟ ॥ ਇਤ ਭੂਖਨ ਮੱਮਟ ਮਤ ਇਸਟ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਇਤਨੇ ਮੱਮਟ ਕੇ ਮਤ ਸੋ ਕਾਬਯ
 ਪ੍ਰਕਾਸ ਮੈ ਕਹੇ ਹੈ ॥ ਇਨ ਕੇ ਭੇਦ ਬਿਸਤਾਰ ਭੈ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹੇ ॥ ਮਾਧੁਰਜ ਅਰੁ ਓਜ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦ (f. 197 b)
 ਤੀਨ ਕਾਬਯ ਕੇ ਗੁਣ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਪਾਂਚ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਦੂਖਨ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕਹਤ ਹੋ ॥ ਯਥਾ ॥ ਛਪੈ ॥ ਦੇਖ ਜੁ
 ਰਸ ਆਨੰਦ ਰੂਪ ਦੁਖੇ ਆਤਮ ਗਦ ॥ ਪਦ ਪ੍ਰਯਾਯੁਗਤ ਲਖਿਯ ਪਦਾਰਥ ਅਠਵੈਂ ਬਿਨਸੁ ਪਦ ॥ ਬਰ
 ਪਿਯ ਪਿਯ ਪਦਹਿ ਅਸ ਮਨ ਜੱਤੁ ਤੱਤੁ ਗਹਿ ॥ ਦੂਖਤ ਪਦ ਪਦ ਜੋਗ ਬਾਕਯ ਝਖ ਮਾਰਤ ਜਲ ਮਹਿ ॥
 ਹਵੈ ਅਰਥ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹਿ ਬੋਧ ਪੁਨਿ ਸਹੇ ਪਦ ਪ੍ਰਬਿਤ ਅਰਥਤਤ ॥ ਤਜਿ ਮਾਨ ਨਭ ਸਸਿ
 ਨਿਰਖ ਭਯੋ ਬਿਪਨ ਰਸ ਪਿਯ ਮਿਲਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਜੋ ਹੈ ਰਸ ਤਿਸ ਨੂੰ ਜੋ ਦੂਖਤ ਕਰੈ
 ਸੋ ਦੇਖ ॥ ਜੈਸੇ ਆਤਮਾ ਕੋ ਰੋਗ ਅੰਧਤਾਦਿਕ ॥ ਸੋ ਪਦ ॥ ੧ ॥ ਪਦਾਂਸ ॥ ੨ ॥ ਬਾਕਯ ॥ ੩ ॥ ਅਰਥ ॥ ੪ ॥
 ਰਸ ॥ ੫ ॥ ਪਾਂਚ ਭਾਂਤ ਹੈ ॥ ਸਬਦ ਕੇ ਪ੍ਰਯਾਯ ਦੀਏ ਤੇ ਜੋਗਤ ਕਯਾ ਦੂਰ ਹੋਵੈ ॥ ਅਰੁ ਪਦਾਰਥ ਕੇ
 ਅਨਵੈ ਤੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਿਥਮ ਜਾਨ ਲੀਜੀਏ ॥ ਸੋ ਪਦ ॥ ਪੀਯ ਪੀਥ ਬਰੜੋ ਹੈ ਯਹ ਸੁਤਕਟ ਯਾਂ ਕੀ ਠੌਰ
 ਬਿਸੁ ਨੇਕ ਕੀਯੇ ਤੋ ਦੂਰ ਹੋਯ ਯਾਂ ਤੇ ਪਦ ਦੋਖ ॥ ਪਦ ਕੇ ਅੰਸ ਮੈ ਜੋ ਹੋਯ ਸੋ ਪਦਾਂਸ ॥ ਜੈਸੇ ਜੱਤੁ
 ਤੱਤੁ ਇਹਾਂ ਪਦ ਕੇ ਅੰਸ ਜੱਤੁ ਆਖਰਤਾ ਮੈ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਪਦ ਕੇ ਸੰਜੋਗ ਤੇ ਜਹਾਂ ਪਦ ਦੂਖਤ ਹੋਵੈ ਸੋ
 ਬਾਕਯ ਦੂਖਨ ॥ ਝਖ ਮਾਰਤ ਤੇ ਕੁਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈਂ ॥ ਏਹ ਬਿਰੁੱਧ ਮੱਤ ਕ੍ਰਿਤ ਸੋ ਝਖ ਕੋ ਮਾਰਤ ਕੈ
 ਸੰਜੋਗ ਤੇ ਦੋਖ ਭਯੋ ਯਾਂ ਤੇ ਬਾਕਯ ॥ ਅਰਥ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁਏ ਤੇ ਜਹਾਂ ਦੋਖ ਕੋ ਗਯਾਨ ਹੋਯ ਅਰੁ ਔਰ
 ਤਿਸ ਕੇ ਅਸਥਾਨ ਪਦ ਦੀਏ ਤੇ ਭੀ ਰਹੇ ॥ ਸੋ ਅਰਥ ਦੋਖ ॥ ਬਿਸਤਾਰ ਵਾਲਾ ਜੋ ਹੈ ਆਕਾਸ ਤਾਂ ਮੈਂ
 ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਮਾਨ ਤਜ ॥ ਇਹਾਂ ਮਿਲਤ ਸਬਦ ਮਾਨ ਛੁਡਾਯਬੇ ਕੋ ਉਪਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇ ਹੈ ॥
 ਯਾਂ ਤੇ ਅਪੁਸਟਾਰਥ ॥ ਬਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਹੇ ਹੁਏ ਭੀ ਦੋਖ ਨਹੀਂ ਛੁਟਤਾ ॥ ਰਸ ਕੋ ਨਾਮ ਜਹਾ ਕਹੀਏ ਸੋ ਰਸ
 ਦੋਖ ॥ ਪਿਯ ਕੇ ਮਿਲਤੇ ਹੁਏ ਬਨ ਮੈ ਰਸ ਭਯੋ ॥ ਰਸ ਬਯੰਗ ਸੋ ਜਤਾਵਨੋ ਜੋਗ ਹੈ ॥ ਨਾਮ ਕਹੇ (f. 198 a)
 ਦੋਖ ॥ ਅਥ ਪੰਚ ਬਿਧਿ ਦੋਖ ਭੇਦ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸੁਤਕਟ ਗਤਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਪ੍ਰਯੁਕਤ ਅਸਮਰਥ ਨਿਹਤਾਰਥ
 ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ ਨਿਵਾਰੀਏ ॥ ਨਿਰਰਥਕ ਤੈ ਅਸਲੀਲ ਅਬਾਚਕ ਸੰਦਿਗਧ ਅਪ੍ਰਤੀਤ ਗਾਮਯ ਨੇਯਾਰਥ
 ਹੁੰ ਖਿਡਾਰੀਏ ॥ ਬਿਰੁੱਧਮਤਕਾਰੀਰੁ ਅਬਮਿਸਟਬਿਧੇਆਸ ਕਲਿਸਟ ਤੀਨ ਪਦ ਸੰਘ ਬਾਕਯੋ ਬਿਚਾਰੀਏ ॥
 ਪ੍ਰਿਤਕੂਲ ਬਰਣ ਹਤਬ੍ਰਿਤ ਨਅੁਨਪਦ ਔ ਅਧਕ ਪਦ ਕਥਤ ਪਦ ਨ ਕਾਬਯ ਧਾਰੀਏ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥
 ਪਤਤਪ੍ਰਕਰਖ ਸਮਾਪਤ ਪੁਨਰਾਤ ਅਰਥਾਤਰੈਕਬਾਚਕ ਅਭਬਨਮਤਜੋਗ ਜਾਨ ॥ ਅਨਭਿਹਤ
 ਬਾਚਯ ਅਪਦਸਥ ਪਦ ਸਮਾਸ ਸੰਕੀਰਣ ਗਰਭਿਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤ ਨਆਨ ॥ ਭਗਨੋਪਕ੍ਰਮ ਅਮ੍ਰਿਤ
 ਪਰਾਰਥ ਏ ਤੇ ਅਰਥ ਅਪੁਸਟ ਕਸਟ ਬਯਾਹਤ ਪੁਨਰੁਕਤ ਮਾਨ ॥ ਦੁਕੱਮ ਗ੍ਰਾਮ ਸੰਦਿਗਧ
 ਨਿਰਹੇਤੁ ਔ ਪ੍ਰਸਿੱਧਬਿਰੁੱਧ ਬਿਦਯਾਬਿਰੁੱਧ ਅਨਬੀਕ੍ਰਿਤ ਬਖਾਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨੇਮ ਅਨੇਮ

ਬਿਸੇਖ ਮੈ ਅਬਿ ਸੇਖਰੁ ਅਬਿਸੇਖ ॥ ਧਰੋ ਬਿਸੇਖ ਸੰਕਾਛ ਪੁਨ ਅਪਦ ਮੁਕਤ ਅਬਿਰੇਖ ॥ ਤੂੰ ਸਲੀਲ
 ਸਹਚਰ ਭਿਨਹੁ ਰੁ ਪ੍ਰਕਾਸਿਤਬਿਰੁਧ ॥ ਬਿਧਿ ਅਨੁਵਾਦ ਜੁਕਤ ਤਜੋ ਤਯਕਤ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤ ਨ ਸੁਧ ॥
 ਅਥ ਰਸ ਦੋਖ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਾਮ ਖਇ ਵਿਭਚਾਰ ਰਸਕਰ ਪ੍ਰਤ ਕੁਲ ਬਿਭਾਵ ॥ ਪੁਨ ਬਿਭਾਵ ਅਨੁਭਾਵ
 ਸੂਮ ਜਾਹਰ ਜਹ ਲਖਾਵ ॥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਹਿਤ ਸਾਸਤ੍ਰ ਮੈ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੋ ਸੁਮਰਣ ਵਿਚਾਰ ਕੋ
 ਆਪਨੇ ਅਭਾਸ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨੂਤਨ ਜਲਪਰ ਤਨਹੁਚਿਰ ਗੋਪਬਧੂਚਿਤਚੋਰ ॥
 ਰਾਧਾ ਮੋਹਨ ਰਸਕਮਣਿ ਜੈ ਜੈ ਨੰਦਕਿਸੋਰ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲ
 ਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾ ਕੋਬਿਦਿ ਸਕਲ ਬਿਦਯਾ ਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਅਵਤਾਰ
 ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦ ਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ
 ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਨਿਤਯ ਨੇਮ ਕਥਨ ਮਧਯਾਨੇ ਸਾਹਿਤਯ ਮਤ ਨਿਰੂਪਣ ਤ੍ਰਿਤਯੋ ਰੈਵਤ ॥ ੩ ॥ ¹ (f. 198 b)
 ਆਈਨ ਸੰਗੀਤ ਕੀ ॥ ² ਇਨਾ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਨ ਤੇ ਨੇਕ ਨੀਯਤ ਅਰੁ ਜਸੁ ਇਤਯਾਦਿ ਅਨੇਕ
 ਫਾਇਦੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ³ ਅਰੁ ਦਾਨਾਇ ਦੇ ਕਰਕੇ ਐਸੇ ਖੁਸ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਆਫਤਾਬ ਕਮਲ ਖਿੜੇ ॥ ਇਸ
 ਤੇ ਹਜੂਰ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਹਮੇਸਾ ਤੇ ਸੌਕ ਰਹਯਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਇਲਮ ਵਾਲਾ ਜਹਾਂ ਸੁਨਯਾ ਤਹਾਂ ਤੇ ਬਡੀ ਮੋਹਰਵਾਨਗੀ ਸੇ
 ਬੁਲਾਵਨਾ ॥ ਉਸ ਤੇ ਇਨਾਮ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਭੀ ਬਨਵਾਉਨੀਆਂ ॥ ਜਿਸ ਜਿਸ ਇਲਮ ਵਾਲੇ ਆ ਕਰ ਦੇਖਤੇ ਸੇ
 ਸੋ ਏਹੋ ਸਮਝਤੇ ਸੇ ਜੇ ਅਬਸੀ ਆਪਨੇ ਇਸੀ ਇਲਮ ਮੈਂ ਬਡਾ ਸੌਕ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਗਾਨ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਅਰੁ
 ਕਬੀਸਵਰ ਅਰੁ ਸਾਯਰ ਅਰੁ ਪੰਡਤ ਅਰੁ ਜੋਤਸੀ ਅਰੁ ਵੈਦਯ ਅਰੁ ਔਰ ਭੀ ਅਨੇਕ ਤਰਾਂ ਕੇ ਇਲਮ ਵਾਰੇ ਦਰਬਾਰ ਮੈਂ
 ਹਜੂਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਕਚਹਰੀ ਮੈਂ ਫਰਮਾਵਤੇ ਹੋਤੇ ਸੈ ॥ ਜੋ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ਇਲਮ ਥਹੁਤ ਮੁਸਕਲ ਹੈ ॥
 ਹਵਾ ਕਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸਮਝਣਾ ਬਿਨਾ ਤੇਜ ਹੋਸ ਕੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਜੋ ਨਿਗਾਨਾ ਆਵੇ ਉਸ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ
 ਨਿਯਾਉਨ ਕੋ ਮੁੱਤਦ ਚਾਹੀਤੀ ਹੈ ॥ ਤਮਾਮ ਕਿਸੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾ ॥ ਜਿਤਨੀ ਜਿਤਨੀ ਹੋਸ ਸ੍ਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਜੂ ਨੇ ਬਕਸੀ
 ਹੈ ॥ ਉਤਨੀ ਉਤਨੀ ਸਮਝ ਦਾਨਾਵਾਂ ਕੋ ਆਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਿਵ ਜੀ ਨੇ ਪਾਰਬਤੀ ਸੇ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ਸੰਪੂਰਨ ਦਾਨਨ ਕੋ
 ਪੁਨ ਕੀ ਸੰਖਯਾ ਮੈ ਜਾਨਤ ਹੋ ॥ ਪਰ ਮੇਰੇ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੂ ਕੇ ਆਗੇ ਜੋ ਗੀਤ ਕੋ ਗਾਵੇ ਤਿਸ ਕੀ ਸੰਖਯਾ
 ਮੇਰੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾਤੀ ॥ ਪਦਮ ਪੁਰਾਣ ਕੋ ਅਸਲੋਕ ਕੀ ਭਾਖਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੋ ਬਚਨ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਫੇਰ ਬ੍ਰਹਮਵੈਵਰਤ ਪੁਰਾਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਖੰਡ ਜੂ ਮੈਂ ਭੀ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਏਕ ਸਮੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਆਗੇ
 ਬੈਕੁੰਠ ਮੈਂ ਸਿਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਗਾਯੋ ॥ ਤਬ ਸਭ ਦੇਵਤਾ ਪਾਰਖਦ ਜਲ (f. 199 a) ਰੂਪ ਭਏ ॥ ਸੋਈ ਜਬ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾ
 ਜੂ ਇਸ ਰਾਗ ਹੀ ਸੇ ਭਯੋ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਗਰਗਸੰਘਤਾ ਮੈਂ ਆਪ ਪਰਪੂਰਣਤਮ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੂ ਨਾਰਦ ਜੀ ਕੇ ਰਾਗ
 ਗਾਵਨ ਸੈ ਲੋਕ ਸੈ ਜਲ ਰੂਪ ਹੋਏ ਸੋਈ ਗੰਗਾ ਜੀ ਹੈ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਅਪਾਰ ਮਹਾਤਮ ਸੰਗੀਤ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰ ਕੈ ਆਪਨੇ

¹ Chapter Twenty-eight, or Chapter Three of Section Two, ends here.

² Chapter Twenty-nine (ff. 198b-214a) has been devoted to the various aspects of what may be called the Classical Music of India.

³ The whole of this folio is given to Fateh Singh's interest in, and patronage of, Music and also to the importance of cultivating this art. The author, in fact, gives these as his explanation for including this purely theoretical discussion of Music in the day to day affairs (*nit-nem*) of his patron.

ਰਾਜ ਰਾਮ ਸੁਖ ਜੂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਸੋ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ਨਯਾ ਗ੍ਰੰਥ ਤਯਾਰ ਕਰੋ ॥ ¹ ਸੰਗੀਤ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤਾਂ ਵਾਫੂਰ ਸੇ ਪਰ ਔਰ ਭੀ ਜੈਪੁਰ ਤੇ ਕਾਸੀ ਜੀ ਥੀ ॥ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫ ਸੀ ਵਾਫੂਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਕੇ ਅਰੁ ਅਨੇਕ ਆਚਾਰਜਾਂ ਕੇ ਮਤ ਜਿਸ ਮੈਂ ਪਾਏ ਹੈਂ ॥ ² ਅਰੁ ਬਾਤ ਜਿਆਦਾ ਹੋਵਣੇ ਸੀ ਈਹਾਂ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਆਪ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਸੁਧਾ ਸਿੰਧੁ ਰਾਖਯਾ ॥ ³ ਇਸ ਤੇ ਕੁਛ ਕ ਜਾਹਰ ਕਰਤਾ ਹੋ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਬਯਾਨ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ॥ ⁴ ਗੀਤ ॥ ਬਾਜੰਤ੍ਰ ॥ ਨ੍ਰਿਤਯ ॥ ਇਨ ਕੋ ਸੰਗੀਤ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕੋਈ ਗੀਤ ਔਰ ਬਜੰਤ੍ਰ ਹੀ ਕੋ ਸੰਗੀਤ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਨ੍ਰਿਤਅ ਇਨਾ ਕਾ ਸਮੀਪੀ ਸੋ ਅੰਗ ਹੈ ॥ ਤੀਨੋ ਕੇ ਮਿਲੇ ਤੂਰ ਯੰਤ੍ਰਕ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤਾਲ ਤੋ ਗੀਤ ॥ ਬਾਦਯ ॥ ਨ੍ਰਿਤਯ ॥ ਇਨ ਕਾ ਮੂਲ ਹੈ ॥ ਤਾਲ ਕੋ ਸਮਝ ਕੇ ਸੰਗੀਤ ਕਰੈ ਤੋ ਮੁਕਤ ਹੋਯਾ ॥ ਸੋ ਤੂਰ ਯੰਤ੍ਰਕ ਨਾਦਿ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ॥ ਨਾਦ ਕੋ ਬਯਾਨ ॥ ⁵ ਯਹ ਦੋਯ ਤਰਿਹ ਹੈ ॥ ਆਹਤ ॥ ਤੇ ਅਨਾਹਤ ॥ ੨ ॥ ਏਹ ਦੋਨੋ ਪੁਰਖ ਕੇ ਸਰੀਰ ਸੈ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਸਰੀਰ ਕਾ ॥ ਜੋ ਦੋਯ ਤਰਾਂ ਹੈ ॥ ਸਬੂਲ ॥ ਸੂਖਯਮ ॥ ੫ ॥ ਸਤ ਚਿਤ ਆਨੰਦ ਰੂਪ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ॥ ਵਾਹੀ ਕੇ ਅੰਸ ਏ ਸਭ ਜੀਵ ਹੈਂ ॥ ਪਰ ਅਬਿਦਯਾ ਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲਨੇ ਤੇ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਭੁਲ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਦੇਹ ਆਦਿਕ ਉਪਾਧਨਿ ਤੇ ਥਕਤ ਹੋਯ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਦਿਨਾ ਕੇ ਸੁਖਯ ਦੁਖਯ ਦੇਨਵਾਰੇ ਪੁੰਨਯ ਪਾਪ ਰੂਪ ਜੋ ਤਿਨ ਕੋ ਭੋਗਤੇ ਹੈਂ ॥ ਯਹ ਸਬੂਲ ਸਰੀਰ ॥ ਬਯਾਨ ਸੂਖਯਮ ਸਰੀਰ ਕਾ ॥ ਇਸ ਕੋ ਸਬੂਲ ਕਾਰਨ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਓਹ ਨਜਰ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ ॥ ਬਾਸਨਾ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਤਤਗਯਾਨ ॥ (f. 199 b) ਅਰੁ ਪਰਮੇਸੂਰ ਕੀ ਭਗਤ ॥ ਇਤਯਾਦਿਕ ਸੋ ਬਾਸਨਾ ਕਾ ਨਾਸ ਹੋਯ ਤਬ ਯਹ ਜੀਵ ਮੁਕਤ ਹੋਯ ਅਰੁ ਉਸ ਬਾਸਨਾ ਸਰੀਰ ਕੇ ਅਨੰਤ ਗੁਨ ਹੈਂ ॥ ਜਿਸ ਪੈ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਕੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੋਇ ਸੋ ਪੁਰਖ ਉਨ ਗੁਨਨ ਕੋ ਜੀਤਤ ਹੈ ॥ ਅਥ ਬਾਸਨਾ ਰੂਪ ਸੂਖਯਮ ਸਰੀਰ ਕੋ ਸਰੂਪ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਆਦਿ ਪਾਂਚ ਤਤ੍ਵ ॥ ੫ ॥ ਅਰੁ ਪਾਂਚ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ॥ ੫ ॥ ਪਾਂਚ ਰੁਪਾਦਿਕ ਬਿਸਯ ॥ ੫ ॥ ਮਨ ॥ ੧ ॥ ਬੁਧਿ ॥ ੨ ॥ ਇਨਾ ਸਤਾਰਾਂ ਤਤ੍ਵਾਂ ਦਾ ਸੂਖਯਮ ਸਰੀਰ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸੂਖਯਮ ਸਰੀਰ ॥ ਜੀਵ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਸੁਖਯ ਦੁਖਯ ਭੋਗਣੇ ਕੋ ॥ ਪ੍ਰਾਣ ਸਕਤ ਅਰੁ ਚੇਤਨਾਮਕਤ ਕੇ ਸਮੇਤ ਸਰੀਰ ਕੋ ਪੈਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਸਰੀਰ ਮੁਕਤ ਪਾਵਨੇ ਤੀਕੁਰ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਜਗਤ ਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਅਰੁ ਦੁਰ ਹੋਣਾ ਬਾਰੰਬਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਜੀਵਾਤਮਾ ਜਦਾ ਹੈ ॥ ਜੀਵਾਤਮਾ ਤੇ ਜਗਤ ਜਦਾ ਹੈ ॥ ਤੋ ਭੀ ਜੈਸੇ ਸੂਰਨ ਕੇ ਕੁੰਡਲ ਸੂਰਨ ਹੀ ਹੈ ॥ ਪਰ ਬਿਉਹਾਰ ਮੈਂ ਜਦੇ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਜਗਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਗਤ ਤੇ ਜਦੋ ਭੀ ਹੈ ॥ ਤਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਸੋ ਨਾਦ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜਗਤ ਮੈਂ ਬਯਾਪ ਰਹਯੋ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਜਗਤ ਭੀ ਨਾਦਿ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਸੋ ਨਾਦ ਭੀ ਦੋਇ ਤਰਾਂ ਕੋ ਹੈ ॥

¹ Ram Sukh Rao was ordered by the Ahluwalia chief to prepare a treatise on Music.

² The author claims to have incorporated the different traditions of Music as, for example, of Jaipur and Kashi (Banaras). He has also included the contributions of different masters.

³ The treatise compiled by Ram Sukh Rao was entitled *Sangeet Sudhā Sindhū*. As a matter of fact, in the present chapter he is briefly touching upon all those aspects that have been taken up in detail by him in his other works. It may, however, be mentioned that it has not been possible to locate this work either at Kapurthala or at Patiala.

⁴ This brief exposition begins with the definition of Music according to which singing (*geet*), playing on instruments (*bajanter*) and dancing (*nritaya*) constituted Music.

⁵ *Nād* (sound) is described as the source not only of all music but also of the universe. Its elucidation in this work is intertwined with the *Yoga* philosophy and its mythical physiology. This is given upto folio 202 b.

ਤਹਾ ਅਨਾਹਤ ਤਾਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਔਰ ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕਾ ਪੈਦਾ ਅਰੁ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਸੋ ਬਯਾਪਕ ਅਰੁ ਨਿਰਾਮਯ ਹੈ ॥ ਪਰਲੋਕਾ ਨੂੰ ਰੰਜਨ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕਾ ਪੈਦਾ ਅਰੁ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਸੋ ਬਯਾਪਕ ਅਰੁ ਨਿਰਾਮਯ ਹੈ ॥ ਪਰਲੋਕਾ ਨੂੰ ਰੰਜਨ ਨਹੀਂ ਯਾਂ ਤੇ ਜੋਗ ਮਾਰਗ ਮੈਂ ਲੇਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਆਹਤ ਨਾਦ ਸ੍ਰੁਤਿ ਸਵਰ ਆਦਿ ਤੇ ਜਗਤ ਕੋ ਅਨੁਰੰਜਨ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਦੇਵਤਾ ਕੇ ਆਗੇ ਗਾਨ ਕੀਯੇ ਸੇ ਮੁਕਤ ਦੇਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਗਤ ਕੀ ਪੈਦਾਇਸ ਐਸੇ ਹੈ ॥ ਪਹਲੇ ਈ ਨਿਰੰਜਨ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਤਿਸ ਨੇ ਮਾਯਾ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕੀਆ ॥ ਤਬ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਆਕਾਸ ਆਕਾਸ ਤੇ ਪੌਨ ॥ ਪੌਨ ਤੇ ਅਗਨ ॥ ਅਗਨ ਤੇ ਜਲ ॥ ਜਲ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਭਈ ॥ (f. 200 a) ਫੇਰ ਆਕਾਸਾਦਿਕ ਪਾਂਚ ਤਤਵੁਨ ਤੇ ਅਰੁ ਆਕਾਸ ਮੈਂ ਹੀ ਆਫਤਾਬ ਆਪਨੀਆਂ ਰਸਮਾ ਸੋ ਜਮੀਨ ਕੇ ਜਲ ਕੋ ਖੈਂਚ ਕੇ ਮੇਘੋ ਕੋ ਭਰਤਾ ਹੈ ॥ ਸਬਦ ॥ ੧ ॥ ਸਪਰਸ ॥ ੨ ॥ ਰੂਪ ॥ ੩ ॥ ਰਸ ॥ ੪ ॥ ਗੰਧ ॥ ੫ ॥ ਏ ਪਾਂਚ ਤਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਭਈ ॥ ਫੇਰ ਏ ਪਾਂਚ ਮਹਾ ਭੂਤੋਂ ਨੇ ਅਰੁ ਪਾਂਚ ਤਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਨੇ ਬਿਰਾਟ ਪੁਰਖ ਕਾ ਬ੍ਰਹਮਾਂਡ ਪੈਦਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ॥ ਫੇਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਕੀ ਆਗਯਾ ਤੇ ਬੇਦ ਪਾਯ ਕੇ ਚੌਦਹ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਕੀਯੇ ॥ ਸੋ ਪ੍ਰਜਾਪਤੋਂ ਨੇ ਮੈਥੁਨੀ ਸਿਸਟ ਕਰੀ ॥ ਸੋ ਚਾਰ ਤਰਾ ਹੈ ॥ ਸਵੈਦਜ ॥ ੧ ॥ ਜੂ ॥ ਲੀਖਾਦਿਕਾ ॥ ਉਤਭਿਜ ॥ ੨ ॥ ਬ੍ਰਿਛ ਆਦਿ ॥ ਅੰਡਜ ॥ ੩ ॥ ਪੱਛੀ ॥ ਜੈਰਜ ॥ ੪ ॥ ਮੁਨੁਖ ਆਦਿ ਤਿਹ ਆਹਤ ਨਾਦ ਮਾਨੁਖ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੀ ਪੈਦਾ ਐਸੇ ਹੈ ॥ ਜੀਵਾਤਮਾ ਆਕਾਸ ਮੈਂ ਬਿਚਰਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਮੇਘ ਜੀਵਾਤਮਾ ਸਹਤ ਜਲ ਕੀ ਬਾਰਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਜਲ ਮਯੇ ਜੀਵਾਤਮਾ ਕੇ ਅੰਨਾਦਿਕ ਬਨੱਪਤਿਨ ਮੈ ਪ੍ਰਵੇਸ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਅੰਨਾਦਿਕ ਕੋ ਸਭ ਭੋਜਨ ਕਰਤੇ ਹੈਨ ॥ ਫੇਰ ਔਰਤ ਕੀ ਸੁਹਬਤਿ ਰਿਤ ਸਮੈ ਮਰਦ ਸੈ ਜਬ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤੁ ਮਰਦ ਕਾ ਬੀਰਜ ਔਰਤ ਕੋ ਗਰਭ ਆਸੈ ਮੈ ਰਜ ਸੋ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਔਰਤ ਕੋ ਹਮਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਨੌਮੇ ਮਹੀਨੇ ਮੈ ਜਨਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਸਰੀਰ ਕੋ ਚਕ੍ਰਾਦ ॥ ਪਗਨ ਕੀ ਥਲੀਨ ਮੈ ਅਨੰਤ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਬਾਯੇ ਪਗ ਮੈ ਛਾਯਾ ਚੱਕ੍ਰ ॥ ਦਾਹਨੇ ਮੈ ਬਾਤ ਚੱਕ੍ਰ ॥ ਗੁਦਾ ਅਰੁ ਲਿੰਗ ਕੇ ਬਿੱਚ ਕਾ ਹੈ ॥ ਅਧਾਰ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੇ ਚਾਰ ਦਲ ਹੈਂ ॥ ਪਹਲੇ ਮੈਂ ਪਰਮਾਨੰਦ ॥ ੧ ॥ ਦੂਜੇ ਮੈਂ ਸਹਜਾਨੰਦ ॥ ੨ ॥ ਤੀਸਰੇ ਮੈਂ ਬੀਰਾਨੰਦ ॥ ੩ ॥ ਚੌਥੇ ਮੈਂ ਯੋਗਾਨੰਦ ॥ ੪ ॥ ਅਧਾਰ ਚਕ੍ਰ ਕੇ ਨੀਚੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੁੰਡਲੀ ਹੈ ॥ ਯਾ ਕੋ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਰੰਧ੍ਰ ਮੈਂ ਚੜਾਵੈ ਤੋ ਅੰਬੂਤ ਕੋ ਦੇਤੀ ਹੈ ॥ ਲਿੰਗ ਕੇ ਮੂਲ ਸੇ ਸਵਾਸਿਧਸਠਾਨ ਚਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਯਾ ਕੋ ਛਹ ਦਲ ਹੈਂ ॥ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ॥ ੧ ॥ ਕੂਰਤਾ ॥ ੨ ॥ (f. 200 b) ਗਰਬ ਨਾਸ ॥ ੩ ॥ ਮੁਰਛਾ ॥ ੪ ॥ ਅਬਗਿਆ ॥ ੫ ॥ ਅਬਿਸਵਾਸ ॥ ੬ ॥ ਏ ਛਹੋ ਕ੍ਰਮ ਸੋ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਨਾਭ ਮੈ ਦਸਾ ਦਲਾ ਕਾ ਮਣਿ ਭਯਪੂਰਕ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ॥ ੧ ॥ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ॥ ੨ ॥ ਈਰਖਾ ॥ ੩ ॥ ਚੁਗਲੀ ॥ ੪ ॥ ਲਜਯਾ ॥ ੫ ॥ ਭਯ ॥ ੬ ॥ ਦਯਾ ॥ ੭ ॥ ਮੋਹ ॥ ੮ ॥ ਕੁਟਲਤਾ ॥ ੯ ॥ ਦਾਰੁਣਤਾ ॥ ੧੦ ॥ ਏ ਦਸੋ ਦਸਾ ਦਲਾ ਮੈ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਹਿੰਦਯ ਮੈ ਬਾਰਾਂਹਿ ਦਲ ਕੋ ਮਾਨੰਦ ਓਕਾਰ ਕੀ ਅਨਾਹਤ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਮਮਤਾ ॥ ੧ ॥ ਛਲ ॥ ੨ ॥ ਸੰਦੇਹ ॥ ੩ ॥ ਪਛਤਾਵਾ ॥ ੪ ॥ ਆਸਾ ॥ ੫ ॥ ਚਿੰਤਾ ॥ ੬ ॥ ਕਾਮ ॥ ੭ ॥ ਮਮਤਾ ॥ ੮ ॥ ਪਾਖੰਡ ॥ ੯ ॥ ਬਿਹਬਲਤਾ ॥ ੧੦ ॥ ਬਿਬੇਕ ॥ ੧੧ ॥ ਅਹੰਕਾਰ ॥ ੧੨ ॥ ਏ ਬਾਰਾਂ ਦਲਾਂ ਮੈਂ ਬਸਤ ਹੈ ॥ ਕੰਠ ਮੈ ਸੋਲਹ ਦਲ ਕੇ ਬਿਰੁੱਧ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਓਕਾਰ ॥ ੧ ॥ ਸਾਮਬੇਦ ॥ ੨ ॥ ਹੁੰਫਰਟ ਮੰਤ੍ਰ ॥ ੩ ॥ ਵਖਟ ਮੰਤ੍ਰ ॥ ੪ ॥ ਬਖਟ ਮੰਤ੍ਰ ॥ ੫ ॥ ਸਵਧਾ ਸਬਦ ॥ ੬ ॥ ਸਵਾਹਾ ਸਬਦ ॥ ੭ ॥ ਨਮੋਮੰਤ੍ਰ ॥ ੮ ॥ ਅੰਮਿਤਮੰਤ੍ਰ ॥ ੯ ॥ ਖੜਜ ॥ ੧੦ ॥ ਰਿਖਭ ॥ ੧੧ ॥ ਗੰਧਾਰ ॥ ੧੨ ॥ ਮਧਯੁਮ ॥ ੧੩ ॥ ਪੰਚਮ ॥ ੧੪ ॥ ਧੈਵਤ ॥ ੧੫ ॥ ਨਿਖਾਦ ॥ ੧੬ ॥ ਇਨਾਂ ਸੋਲਾਂ ਕਾ ਬਾਸ ਸੋਲਾਂ ਈ ਦਲਾਂ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਚੱਕ੍ਰ ਮੈਂ ਸਰਸਵਤੀ ਜੀ ਕੋ ਨਿਵਾਸ ਹੈ ॥ ਘੰਟਕਾ ਮੈ ਬਾਰਹਿ ਕਲਾ ਕਾ ਲਲਨਾ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਮਦ ॥ ੧ ॥ ਮਾਨ ॥ ੨ ॥ ਸਨੇਹ ॥ ੩ ॥ ਸੋਕ ॥ ੪ ॥ ਸੁਵੇਦ ॥ ੫ ॥ ਲੋਭ ॥ ੬ ॥ ਅਜਸ ॥ ੭ ॥ ਸੰਭ੍ਰਮ ॥ ੮ ॥ ਆਤੁਰਤਾ ॥ ੯ ॥ ਅਸਚਰਯ ॥ ੧੦ ॥ ਸ੍ਰਧਾ ॥ ੧੧ ॥ ਅਪਰਾਧ ॥ ੧੨ ॥ ਏ ਬਾਰਹਿ ਦਲਨ ਮੈਂ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੀਭ ਮੈਂ ਤੀਨ ਦਲ ਕੋ ਲੋਲਛਯੁ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਬੀਚ ਕੇ ਦਲ ਮੈਂ ਹ੍ਰਸਵਤਾ ॥ ੧ ॥ ਉਪਰ ਕੇ ਮੈਂ ॥ ਸੂਖਯਮਤਾ ॥ ੨ ॥ ਦਾਹਨੇ ਮੈਂ ਦੀਰਘਤਾ ॥ ੩ ॥ ਇਸੀ ਚੱਕ੍ਰ ਮੈਂ ਸਵਾਦੁ ਲੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਲੂ ਮੈਂ ਦੋਯ ਦਲ ਕਾ ਬਰਣ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਏ ਦਲ ਨੀਚੇ ਉਪਰ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਮੈਂ ਰਸਤੇ ਤੀਨ ਹੈਂ ॥ ਉਪਰ ਕੋ ਮਾਰਗ ਮੈ ਪੌਨ ਰੋਕੀਤਾ ਹੈ ॥ ਨੀਚਲੇ ਸੈ ਪ੍ਰਾਣ ਬਾਇ ਰੋਕਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸਨਮੁਖ ਕੇ ਮੈ ਸਬਦ ਕੀ

ਪੈਦਾਯਸ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤੀਨਯੋ ਮਾਰਗੋ ਮੈ ॥ ਲੰ ॥ ਕੰ ॥ ਖੰ ॥ (f. 201 a) ਏ ਤੀਨਯੋ ਨਯੋ ਬੀਜ ਹੈ ॥ ਨਾਸਕਾ ਕੇ
ਬਾਏਂ ਛਿਦ੍ਰ ਮੈਂ ਸੁਗੰਧ ਚੱਕ੍ਰ ॥ ਦਾਹਨੇ ਮੈ ਦੁਰਗੰਧ ਚੱਕ੍ਰ ॥ ਬਾਂਏ ਕਾਨ ਮੈਂ ਨਿੱਸਵਦ ਚੱਕ੍ਰ ॥ ਦਾਹਨੇ ਮੈਂ ਸਸਬਦ ਚੱਕ੍ਰ ॥
ਭ੍ਰਿਕੁਟੀਆਂ ਕੇ ਬੀਚ ਮੈ ਤੀਨ ਦਲ ਕਾ ਆਗਯਾ ਚਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਸਤੋ ਗੁਣ ॥ ੧ ॥ ਰਜੋਗੁਣ ॥ ੨ ॥ ਤਮੋਗੁਣ ॥ ੩ ॥ ਇਨਾ
ਤਿਹਾਂ ਕਾ ਬਾਸ ਹੈ ॥ ਕਪਾਲ ਮੈਂ ਛਹ ਦਲ ਕਾ ਮਨ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥੧॥ ਸਵੁਪਨ ॥ ਸਿੰ ਗਾਰਾਦਿਕ ਰਸਾ ਕਾ ਸੇਵਨ ॥ ੨ ॥ ਸੁਗੰਧ
ਗਯਾਨ ॥ ੩ ॥ ਰੂਪ ਗਯਾਨ ॥ ੪ ॥ ਤਪਤ ਬਸਤੁ ਗਯਾਨ ॥ ੫ ॥ ਸੀਤਲ ਬਸਤੁਕ ਗਯਾਨ ॥ ੬ ॥ ਇਨਾ ਕਾ ਬਾਸ ਛੇਯਾ
ਦਲਾਂ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਉਤੇ ਸੋਲਾ ਦਲਾ ਦਾ ਚੰਦ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਦਲੋ ਮੈਂ ਸੋਲਾਂ ਕਲਾ ਕਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਪਾ ॥ ੧ ॥
ਛਮਾਂ ॥ ੨ ॥ ਸੁਧਤਾਈ ॥ ੩ ॥ ਧੀਰਜਤਾ ॥ ੪ ॥ ਬੈਰਾਗ ॥ ੫ ॥ ਨਿਸਚੈ ॥ ੬ ॥ ਹਰਖ ॥੭॥ ਹਸਵੋ ॥ ੮ ॥ ਰੋਮਾਂਚ ॥
੯ ॥ ਧਯਾਨ ॥ ੧੦ ॥ ਭਲੀਬਿਰਤਾ ॥ ੧੧ ॥ ਬੋਝਲਪਨਾ ॥ ੧੨ ॥ ਉਦਮ ॥ ੧੩ ॥ ਨਿਰਮਲਤਾ ॥ ੧੪ ॥ ਉਦਾਰਤਾ
॥ ੧੫ ॥ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ ॥ ੧੬ ॥ ਤਹਾ ਬ੍ਰਹਮ ਰੰਧ੍ਰ ਮੈ ਭ੍ਰਮਰ ਨਾਮਾਂ ਏਕ ਗੁਫਾ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਪੈ ਸਾਤ ਦਲ ਕਾ ਦੀਪ ਚਕ੍ਰ ਹੈ ॥
ਯੰ ॥ ਰੰ ॥ ਲੰ ॥ ਵੰ ॥ ਸੰ ॥ ਖੰ ॥ ਸੰ ਇਨ ਸਾਤੋਂ ਦਲਨ ਮੈਂ ਸਾਤ ਮਾਤ੍ਰਕਾ ਹੈ ॥ ਅਰ ਸੋਹੰ ਹੰਸ ॥ ਯਹ ਅਜਪਾ ਮੰਤ੍ਰ ॥
ਅਰੁ ਪ੍ਰਾਣ ਸਕਤ ਕਾ ਵਾਸਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਮੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾ ਅਨੁਭਵ ਸਕਤਕਾ ॥ ਸਰਸਵਤੀ ਜੀ ਕਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ ॥ ਸਮਾਧ ॥
ਅਰੁ ਜਹਾਨ ਸੋ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ॥ ਅਰੁ ਚੌਥੀ ਅਵਸਥਾ ਜੀਵ ਕੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪਤਾ ॥ ਅਰੁ ਕਰਣਾ ਰਸ ॥ ਅਰੁ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕੀ ਉਤਪਤ
ਸਕਤ ॥ ਅਰੁ ਚਿਤ ਸਰੂਪ ॥ ਗਯਾਨ ਸਰੂਪ ਜੋ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ॥ ਇਨਾ ਸਭਨਾ ਕਾ ਇਸ ਚਕ੍ਰ ਦੇਸ ਮੈ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ॥
ਅਰੁ ਇਸੀ ਸੈ ਸਮਾਨ ਨਾਮਾ ਪਵਨ ਕੀ ਮਧਯ ਗਤਿ ਹੈ ॥ ਸੁਖਮਣਾ ਆਦਕ ਜੋ ਤਿਰਛੀ ਨਾੜੀ ਹੈ ਤਿਨ ਕਾ ਇਸੀ ਕਮਲ ਮੈਂ
ਸੰਜੋਗ ॥ ਉਹਾਂ ਜੀਵ ਸੁਖ ਸੈ ਬਿਲਾਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇਜ ਕਾ ਸੰਮੂਹ ਹੈ ॥ ਸੁਖਯਮ ਪੰਚ ਭੂਤਾਂ ਕਾ ਆਸਰਾ ਹੈ (f. 201b)
ਇਸੀ ਕਮਲ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮਾਵਰਤਨੀ ਨਾਮ ਗੰਗਾ ਹੈ ॥ ਉਹ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਏਕ ਦਲ ਕਾ ਬ੍ਰਹਮ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਵਾ ਮੈਂ ਓਕਾਰ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ ॥
ਅਰੁ ਨਜਦੀਕ ਸਯਾਮ ਰੰਗ ਕਾ ਮਾਯਾ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੇ ਹਜਾਰ ਦਲ ਹੈਂ ॥ ਉਨ ਮੈਂ ਹਜਾਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਵਿਚ
ਬ੍ਰਹਮ ਬੰਧ ਕੇ ਅੰਬਿਤ ਕਾ ਵਾਸ ਹੈ ॥ ਯਹ ਚੱਕ੍ਰ ਅੰਬਿਤ ਕੀ ਧਾਰਾ ਕੇ ਸਭ ਸਰੀਰ ਕੇ ਪੁਸਟੁ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਉਹੀ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ
ਚਾਂਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਅਨੇਕ ਗੰਗਾ ਕੇ ਦਲ ਹੈਂ ॥ ਉਨ ਮੈਂ ਬਿੰਦੀਯਾਂ ਕੇ ਸਮੂਹ ਹੈ ॥ ਅਹੰਕਾਰ ਕੇ ਲਾਲਰੰਗ ਕਰਕੇ
ਜੁਗਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਿਸੀ ਸਮੇ ਇਸੀ ਮੁਖਯੁ ਕੋ ਰਾਗ ਕੇ ਸੁਣਨੇ ਕੀ ਖਾਹਸ ਹੋਤੀ ਹੈ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਸੋ ਐਸੇ ਹੈ ॥ ਹਿੰਦੁ
ਮੈ ਜੋ ਅਨਾਹਤ ਚੱਕ੍ਰ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੇ ਪਹਲੇ ॥ ਅਠਵੇ ॥ ਗਯਾਰਵੇ ॥ ਬਾਰਵੇ ॥ ਦਲ ਮੈ ਸਭ ਸਭਨੀ ਮਕਾਨਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਕੇ
ਜੀਵ ਪਹੁਚਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਗੀਤਾਦਿਕ ਕੀ ਖਾਹਸ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਿਸੁੱਧ ਚਕ੍ਰ ਕੇ ਆਠਵੇਂ ਦਲ ਤੇ ਪੰਦ੍ਰਵੇ ਦਲ ਤੀਕੁਰ ਜੋ
ਆਠ ਦਲ ਇਨ ਮੈਂ ਜਬ ਜੀਵ ਆਉਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਗੀਤਾਦਿਕ ਕੀ ਸਿੱਧ ਕੋ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ॥ ਜਬ
ਸੋਲਵੇਂ ਦਲ ਮੈ ਜੀਵ ਪਹੁਚਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਗੀਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਚਾਹਤਾ ਅਰੁ ਲਲਨਾ ਚੱਕ੍ਰ ਕੇ ਦਸਵੇ
ਗਯਾਰਵੇ ਦਲ ਮੈ ਜਬ ਜੀਵ ਆਉਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਗੀਤਾਦਿਕ ਕੋ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ
ਪਹਲੇ ॥ ਚੌਥੇ ॥ ਪਾਂਚਵੇ ॥ ਦਲ ਮੈ ਜਬ ਜੀਵ ਆਉਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਗੀਤਾਦਿਕ ਕੋ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਪਹਲੇ ਚੌਥੇ ॥ ਪਾਂਚਵੇਂ ॥
ਦਲ ਮੈਂ ਜਬ ਪਹੁਚਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਗੀਤਾਦਿਕੋ ਨਹੀਂ ਚਾਹਤਾ ॥ ਅਰੁ ਇਨਾਂ ਤਿਹਾਂ ਚੱਕ੍ਰਾਂ ਕੇ ਦਲ ਜੋਨ ਸੇ ਬਾਕੀ ਕੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥
ਜਬ ਤਿਨ ਮੈ ਆਉਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਗੀਤਾਦਿਕ ਮੈਂ ਸੁਖ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪਾਉਤਾ ॥ ਬਯਾਨ ਨਾਦ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਾ ॥ ਤਹਾਂ ਅਧਾਰ
ਚੱਕ੍ਰ ਕੇ ਦੋਯ ਅੰਗਲ ਉਪਰ ॥ ਅਰੁ ਸਵਾਸਥਾਨ ਚੱਕ੍ਰ ਕੇ ਦੋਯ ਉਂਗਲੀ ਕੇ ਨੀਚੇ ਏਕ ਅੰਗੁਲ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਨ ਜੋ ਦੇਹ ਕੇ ਮਧਯ
ਤਹ ਸੁਖਯਮ ਰੂਪ ਏਕ ਅਗਨਿ ਕਾ ਸਿਖਾ ਹੈ ॥ (f. 202 a) ਕੁੰਦਲ ਸਵੁਰਨ ਨਦੀ ਮਾਨਿੰਦ ਜਾ ਕੋ ਰੰਗ ਹੈ ॥ ਸੋ ਵਹ ਅਗਨਿ
ਕੀ ਸਿਖਾ ਨੋ ਉਂਗਲ ਲੰਮੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਵਹ ਦੋਹ ਕੋ ਜੋ ਕੰਦ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਚਾਰ ਅੰਗਲ ਚੌਖੁਟੇ ਹੈਂ ॥ ਯਾ ਕੋ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮ ਗੰਥੀ
ਹੈ ॥ ਇਸ ਮੈਂ ਬਾਰਹਿ ਦਲ ਕਾ ਨਾਭ ਕਮਲ ਹੈ ॥ ਸਾਹੀ ਚੱਕ੍ਰ ਮੈਂ ਜੀਵ ਭ੍ਰਮਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਪ੍ਰਾਣ ਬਾਯੁ ਕੇ ਸਮੇਤ ਸੁਖਮਣਾ
ਨਾੜੀ ਕੇ ਰਸਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰੰਧ੍ਰ ਕੋ ਚੜਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਉਤਰਤਾ ਹੈ ਮਾਨਿੰਦ ਨਟਵੇ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਸੁਖਮਣਾ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਔਰ ਭੀ
ਨਾੜੀ ਬਹੁਤ ਹੈ ॥ ਬ੍ਰਹਮ ਰੰਧ੍ਰ ਤੀਕੁਰ ਲੰਮੀ ਹੈ ॥ ਏਸ ਸਰੀਰ ਕੋ ਚੇਤਨਯ ਰਖਤੀਯਾਂ ਹੈ ॥ ਨਾੜੀਆਂ ਤੋ ਬਹੁਤ ਹੈਂ ਪਰ ਤਿਨ
ਮੈਂ ਚੌਦਹ ਮੁਖਯ ਹੈਂ ॥ ਸੁਖਮਣਾ ॥ ੧ ॥ ਇੜਾ ॥ ੨ ॥ ਪਿੰਗਲਾ ॥ ੩ ॥ ਕ੍ਰਹੂ ॥ ੪ ॥ ਪੱਯਸਵਨੀ ॥ ੫ ॥ ਗੰਧਾਰੀ ॥੬ ॥

ਹਸਤਜਿਹਵਾ ॥ ੭ ॥ ਬਾਰੁਣਾ ॥ ੮ ॥ ਯਸ੍ਵਨੀ ॥ ੯ ॥ ਬਿਸ਼ੋਦਰਾ ॥ ੧੦ ॥ ਸੰਖਨੀ ॥ ੧੧ ॥ ਪੂਖਾ ॥ ੧੨ ॥ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ॥ ੧੩ ॥ ਅਲੰਬੁਖਾ ॥ ੧੪ ॥ ਇਨਾਂ ਸਭਨਾ ਮੈਂ ਪਹਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਨਾੜੀਆਂ ਮੁੱਖਯ ਹੈਂ ॥ ਉਨ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਸੁਖਮਣਾ ਮੁਖਯ ਤਾਂ ਕੇ ਬਿਸ਼ਨੁ ਦੇਵਤਾ ਮੁਕਤ ਕੇ ਦੈਨਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਕੀ ਬਾਈ ਤਰਫ ਇੜਾ ਹੈ ॥ ਦਾਹਨੀ ਤਰਫ ਪਿੰਗੁਲਾ ਹੈ ॥ ਇੜਾ ਮੈਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ॥ ਪਿੰਗੁਲਾ ਮੈਂ ਸੂਰਜ ਬਿਚਰਤਾ ਹੈ ॥ ਇਨਾ ਦੋਹਾਂ ਨਾੜੀਆਂ ਮੈਂ ਜਬ ਸਵਾਸ ਫਿਰਨ ਲਗਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਇਸ ਜੀਵ ਕਾ ਵਾਇਦਾ ਆਣ ਪਹੁਚਤਾ ਹੈ ਸੁਖਮਣਾ ਮੈਂ ਕਾਲ ਬਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਾ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਜੋ ਨਾੜੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਯਹ ਸਰੀਰ ਕਿਸੀ ਕਾਮ ਕਾ ਨਹੀਂ ॥ ਯਾ ਮੈਂ ਭੋਗ ਕਾ ਅਥਵਾ ਮੋਖਯ ਕਾ ਸਾਧਨ ਕਰਨਾ ਯਹੀ ਏਕ ਗੁਣ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਨਾਦ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾ ॥ ਯਾ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਦੋਯ ਤਰਾਂ ਕਾ ਨਾਦ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਅਨਾਹਤ ॥ ਇਸ ਕੇ ਅਨਹਦ ਤੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੋਊ ਕਾਨੋ ਕੇ ਮੂੰਦਨੇ ਸੈ ਸੁਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਯਹ ਖੁਸਕ ਤਾਂ ਤੇ ਜਹਾਨ ਕੇ ਜੀਵਾ ਕਾ ਇਸ ਮੈਂ ਮਨ ਨਹੀਂ ਲਗਤਾ ॥ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਸਰਲ ਚਿਤ ਮੈਂ ਦਯਾ ਹੋਯ ॥ ਤਬ ਇਸ ਨਾਦ ਕੇ ਪਾਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੂਜੇ ਆਹਤ ਨਾਦ ॥ (f. 202 b) ਯਹ ਲੋਕਾ ਨੁ ਰੰਜਨ ਹੈ ਯਾ ਤੇ ਸਹਜ ਹੀ ਮਨੁਖਯਨ ਕੇ ਮਨਾਂ ਕੋ ਮੋਹ ਲੇਤਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਡੇ ਬਡੇ ਬਡੇ ਮੁਨੀਸ੍ਵਰ ਭਰਤ ਆਦਿ ਆਹਤ ਨਾਦ ਕੇ ਸ੍ਰੁਤਿ ਅਰੁ ਸ੍ਰੁਰਾਂ ਕੇ ਬਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸੇਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸ਼ਨੁ ॥ ਸਿਵ ॥ ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਤਮਾਮ ਦੇਵਤਯਾਂ ਸੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਕੇ ਪਾਰ ਕੋ ਦੇਵਤਾ ॥ ਦੈਤਯ ॥ ਨਾਗ ॥ ਗੰਧਰਬ ॥ ਨਰ ॥ ਨਹੀਂ ਪਾਇ ਸਕਤੇ ॥ ਇਸ ਨਾਦ ਕੋ ਮਾਨਿੰਦ ਸਮੁੱਦ ਕੀ ਬੇਅੰਬਾਹ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਯਾ ਕੋ ਪਾਰ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਹੁੰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ॥ ਅਵਤੀਕ੍ਰੁਰ ਇਸ ਮੈਂ ਬੁਡਣੇ ਕੋ ਖੋਫ ਤੇ ਬੀਣਾ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਸੋ ਦੋਯ ਤੁੰਬੇ ਰਾਖਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਨਾਦ ਤੇ ਚਾਰਯੋ ਪਦਾਰਥ ਹਾਸਲ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਏ ਨਾਦ ਸਰੂਪ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਨਾਦ ਕੇ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣੇ ਕਾ ॥ ਇਸ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਜੋ ਹੈ ਜੀਵਾਤਮਾ ਸੋ ਜਬ ਸਬਦ ਕੋ ਕਹਯਾ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਮਨ ਕੋ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਮਨ ਸਰੀਰ ਕੇ ਅਗਨ ਕੋ ਪ੍ਰੇਰਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਵਹ ਅਗਨ ਪੰਨ ਕੋ ਪ੍ਰੇਰਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਪੰਬ ਮੂਲਾ ਧਾਰ ਚੱਕ੍ਰ ਤੇ ਉਪਰ ਕੋ ਜਬ ਚਲਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਨਾਭ ॥ ਹ੍ਰਿਦਯ ਕੰਠ ॥ ਮਸਤਕ ॥ ਅਰੁ ਮੁਖ ॥ ਇਨਾ ਮੈਂ ਅਵਾਜ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਨਾਭ ਮੈਂ ਅਤਿ ਸੁਖਯਮ ॥ ਹ੍ਰਿਦਯ ਮੈਂ ਸੁਖਯਮ ॥ ਕੰਠ ਮੈਂ ਪੁਸਟ ॥ ਮਸਤਕ ਮੈਂ ਅਪੁਸਟ ॥ ਮੁਖ ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਤਯਮ ਅਵਾਜ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਨਕਾਰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਣ ਕਾ ॥ ਦਕਾਰ ਨਾਮ ਅਗਨ ਕਾ ॥ ਸਬਦ ਪ੍ਰਾਣ ਅਰੁ ਅਗਨ ਕੇ ਮਿਲੇ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਕੋ ਨਾਦ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਕੇ ਮਕਾਨ ਤੀਨ ਹੈਂ ॥ ਹ੍ਰਿਦੈ ਮੈਂ ਮੰਦ ॥ ਕੰਠ ਮੈਂ ਮਧਯ ॥ ਮਸਤਕ ਮੈਂ ਤਾਰ ॥ ਏ ਤੀਨਯੋ ਮਕਾਨ ਪਹਲੇ ਤੇ ਦੂਨੇ ਦੂਨੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਇਕ ਇਕ ਮਕਾਨ ॥ ਬਾਈ ਬਾਈ ਤਰਾਂ ਕਾ ਹੈ ॥ ਹ੍ਰਿਦਯ ਮੈਂ ਸੁਖਮਣਾ ਆਦ ਚੌਦਹ ਨਾੜੀ ਸੂਧੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਮੈਂ ਬਾਈ ਨਾੜੀ ਤਿਰਛੀ ਮਾਨਿੰਦ ਬੀਣਾ ਕੇ ਸਾਰਨ ਕੀ ਲਗੀ ਹੈ ॥ ਇਨਾ ਮੈਂ ਜਬ ਪਵਨ ਆਇ ਕਰ ਅਟਕਤਾ ਹੈ ॥ ਤਬ ਬਾਈ ਸ੍ਰੁਤਿਯਾ ਜਾਨਨੇ ਮੈਂ ਆਉਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ॥ ਦੂਜੀ ਤੇ ਤੀਜੀ ॥ (f. 203 a) ਤੀਸਰੀ ਤੇ ਚੌਥੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਉਚੀ ਉਚੀ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕੰਠ ਅਰ ਮਸਤਕ ਮੈਂ ਬਾਈ ਬਾਈ ਸ੍ਰੁਤੀਆਂ ਕੀਯਾਂ ਬਾਈ ਬਾਈ ਤਿਰਛੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਇਨਾਂ ਕਾ ਬਯਾਨੁ ਬਹੁਤ ਹੈ ॥ ਮੈਂ ਈਹਾਂ ਤਬਾਰੀਖ ਮੈਂ ਥੋੜਾ ਲਿਖਯਾ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਸ੍ਰੁਤਿ ਕਾ ॥ ¹ ਬੀਣਾਦਿਕਾ ਮੈਂ ਦੰਡ ਆਦਿਕ ਕੇ ਤਾੜਨ ਸੋ ਜੋ ਸਬਦ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਰਣਨ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਉ ਸ੍ਰੁਤਿ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਸਬਦ ਤੇ ਉਪਰਾਂਤ ਬੀਣਾਦਿਕ ਕੇ ਤਾਰ ਮੈਂ ਜੋ ਗੰਕਾਰ ਭਯੋ ॥ ਸੋ ਅਨੁਰਣਨ ॥ ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਉ ਸ੍ਰੁਰ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੁਤ ਤੇ ਸ੍ਰੁਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਦੂਧ ਤੇ

¹ Ram Sukh Rao next takes up *shruti* (hearing) and *swara* (voice) together because they are regarded as complementary, *shruti* constituting the basis for *swaras*. After defining the two he goes into their different aspects including the *sudh*, *vikrit*, *vādi*, *samvādi*, *anuvādi*, and *vivādi swaras*, their three pitches, *mandar*, *madhya* and *tār*, and the three *grāms*. He then takes up *murchhanās* and *tān* and the minute difference between the two. This description goes upto folio 206 b. For the meanings of all these terms, see the Glossary given below.

ਦਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੁਤਿਯਾਂ ਕੇ ਨਾਮ ॥ ਨਾਦਾਂਤ ॥ ੧ ॥ ਨਿਸਕਲਾ ॥ ੨ ॥ ਗੂੜਾ ॥ ੩ ॥ ਸਕਲਾ ॥ ੪ ॥ ਮਧੁਰਾ ॥ ੫ ॥
 ਲਲਤਾ ॥ ੬ ॥ ਏਕਾਖਯਰਾ ॥ ੭ ॥ ਭ੍ਰਿੰਗਜਾਤ ॥ ੮ ॥ ਰਸਗੀਤਕਾ ॥ ੯ ॥ ਰੰਜਿਕਾ ॥ ੧੦ ॥ ਪੂਰਣਾ ॥ ੧੧ ॥
 ਅਲੰਕਾਰਣੀ ॥ ੧੨ ॥ ਬੈਣਕਾ ॥ ੧੩ ॥ ਬਲਿਤ ॥ ੧੪ ॥ ਤ੍ਰਿਸਥਾਨਾ ॥ ੧੫ ॥ ਸਸੂਰਾ ॥ ੧੬ ॥ ਸੋਮਯੁ ॥ ੧੭ ॥
 ਭਾਖਾਂਗਿਕਾ ॥ ੧੮ ॥ ਬਾਰਤਕਾ ॥ ੧੯ ॥ ਬਯਾਪਕਾ ॥ ੨੦ ॥ ਪ੍ਰਸੰਨਾ ॥ ੨੧ ॥ ਸੁਭਗਾ ॥ ੨੨ ॥ ਏ ਬਾਈ ਸ੍ਰੁਤੀਯਾਂ
 ਸਰੀਰ ਕੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਨਾਮ ਬੀਣਾ ਕੀਯਾਂ ਸ੍ਰੁਤਿਯਾਂ ਕੇ ॥ ਇਨਾ ਸ੍ਰੁਤਿਯਾਂ ਕਰਕੇ ਅਨੁਰਣਨ ਜੋ ਹੈ ਗੰਕਾਰ ਰੂਪ ਸੋ ਸਾਤ
 ਤਰਾਂ ਕਾ ਹੈ ॥ ਤੀਬ੍ਰ ॥ ੧ ॥ ਕੁਮਦਵਤੀ ॥ ੨ ॥ ਮੰਦ੍ਰਾ ॥ ੩ ॥ ਛੋਦੋਵਤੀ ॥ ੪ ॥ ਏ ਖੜਜ ਕੀਯਾ ॥ ਦਯਾਵਤੀ ॥ ੫ ॥
 ਰੰਜਨੀ ॥ ੬ ॥ ਰਤਿਕਾ ॥ ੭ ॥ ਏ ਰਿਖਭ ਕੀਯਾਂ ॥ ਰੋਦ੍ਰੀ ॥ ੮ ॥ ਕ੍ਰੋਧ ॥ ੯ ॥ ਏ ਗੰਧਾਰ ਕੀਯਾਂ ॥ ਬਜ੍ਰਕਾ ॥ ੧੦ ॥ ਪ੍ਰਸਤਾਰਣੀ ॥ ੧੧ ॥
 ਪ੍ਰੀਤ ॥ ੧੨ ॥ ਸੰਮਾਰਜਨੀ ॥ ੧੩ ॥ ਏ ਮਧਯਮ ਕੀਯਾਂ ॥ ਛਿੱਤੀ ॥ ੧੪ ॥ ਰਕਤਾ ॥ ੧੫ ॥ ਸੰਦੀਪਨੀ ॥ ੧੬ ॥
 ਆਲਾਪਨੀ ॥ ੧੭ ॥ ਏ ਪੰਚਮ ਕੀਯਾਂ ॥ ਮਦੰਤੀ ॥ ੧੮ ॥ ਰੋਹਣੀ ॥ ੧੯ ॥ ਰੰਮਯਾ ॥ ੨੦ ॥ ਏ ਧੈਵਤ ਕੀਯਾਂ ॥ ਉਗ੍ਰਾ ॥
 ੨੧ ॥ ਖਯੋਭੁਣੀ ॥ ੨੨ ॥ ਏ ਨਿਖਾਧ ਕੀਯਾਂ ॥ ਏ ਬਾਈ ਸ੍ਰੁਤੀਯਾਂ ਬੀਣਾ ਕੀਯਾਂ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸਰੀਰ ਕੀਯਾਂ ਬਾਈ
 ਸ੍ਰੁਤੀਆਂ ॥ ਹਿੰਦਯ ॥ ੧ ॥ ਕੰਠ ॥ ੨ ॥ ਮਸਤਕ ॥ ੩ ॥ ਇਨਾ ਤਿਹਾਂ ਮਕਾਨਾਂ ਮੈਂ ਅਰੁ ਬੀਣਾ ਕੀਯਾਂ ਤਿਹਾ ਗ੍ਰਾਮਾ
 (f. 203 b) ਮੈਂ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸਭੋ ਇਕ ਸੋ ਬੱਤੀ ਭੇਦ ਇਨਾਂ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦੀਪਨਾ ॥ ੧ ॥ ਆਯਤਾ ॥ ੨ ॥ ਕਰੁਣਾ ॥
 ੩ ॥ ਮ੍ਰਿਦੁ ॥ ੪ ॥ ਮਧੁਯ ॥ ੫ ॥ ਏ ਪਾਂਚ ਜਾਤਾਂ ਹੈਂ ਈਨਾ ਕੀਯਾਂ ॥ ਅਰੁ ਜਿਤਨੇ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਏਕ ਲਘੂ ਅੱਛਰ ਕਾ ਉਚਾਰ
 ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਕਲਾ ਸ੍ਰੁਤ ਕੇ ਉਚਾਰਤ ਕਾ ਕਹਯਾ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਸ੍ਰੁਰ ਕਾ ॥ ਸ੍ਰੁਤੀ ॥ ਯਾ ਨੇ ਆਂਗੁਰੀ ਅਰੁ ਬੀਣਾ ਕੇ
 ਤਾਰ ਕੇ ਸੰਜੋਗ ਤੇ ਭਯੋ ਜੋ ਸਬਦ ਤਿਸ ਤੇ ਹੈ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਜਿਸ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਸ ਚਿੱਕਨ ॥ ਕਾਨਾ ਕੇ ਪਯਾਰਾ ਲਗਣੇ ਵਾਲਾ ॥
 ਅਨੁਰਣਨ ਯਾਨੇ ਗੰਕਾਰ ਰੂਪ ॥ ਅਰੁ ਸੁਣਨੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਤਨੁ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਤੇ ਮਨਰੰਜਨ ਕਰਣ ਵਾਲਾ ॥ ਇਸ ਕੋ ਸ੍ਰੁਰ
 ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਯਹ ਸ੍ਰੀ ਬਿਸੁਨ ਕੇ ਸ੍ਰੁਰਰੂਪ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਬਦ ਮਾਤ੍ਰ ਜੋ ਪੈਦਾ ਹੋਯਾ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਯਹ ਸ੍ਰੁਰ ਮਿਲ ਰਹਯੋ
 ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੁਤਯਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੁਰ ॥ ਸ੍ਰੁਰਨ ਤੇ ਗ੍ਰਾਮ ॥ ਗ੍ਰਾਮਨ ਤੇ ਜਾਤ ॥ ਜਾਤਨ ਤੇ ਰਾਗ ॥ ਪੈਦਾ ਹੁਯੇ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੁ ਕਯਾ ਆਪ ਹੀ
 ਸੋ ॥ ਰ ਕਯਾ ਸੋਭਾਯਮਾਨ ਹੋਵੇ ਤਿਸ ਕੋ ਸ੍ਰੁਰ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਖੜਜ ॥ ੧ ॥ ਰਿਖਭ ॥ ੨ ॥ ਗੰਧਾਰ ॥ ੩ ॥ ਮੱਧਯਮ ॥ ੪ ॥
 ਪੰਚਮ ॥ ੫ ॥ ਧੈਵਤ ॥ ੬ ॥ ਨਿਖਾਧ ॥ ੭ ॥ ਇਨਾ ਮੈਂ ਜੋਨਸਾ ਸੁਰ ਜਿਤਨੀਯਾਂ ਸ੍ਰੁਤਿਯਾਂ ਕੋ ਧਾਰਤਾ ਹੈ ॥ ਇਤਨੀਯਾਂ
 ਸ੍ਰੁਤਿਯਾਂ ਤੇ ਉਸ ਸ੍ਰੁਰ ਕੀ ਉਤਪਤ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਇਨਾ ਕੀ ਸੰਖਯਾ ਕਾ ॥ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ॥ ਤ੍ਰਚ ॥ ੧ ॥
 ਰੁਧਰ ॥ ੨ ॥ ਮਾਸ ॥ ੩ ॥ ਮੇਦਾ ॥ ੪ ॥ ਅਸਿਥ ॥ ੫ ॥ ਮੱਜ ॥ ੬ ॥ ਸੁਕ੍ਰ ॥ ੭ ॥ ਇਨਾਂ ਸੱਤਾਂ ਧਾਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਤ ਸ੍ਰੁਰ
 ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮੂਲਾਧਾਰ ॥ ੧ ॥ ਸ੍ਰਾਧਿਸਟਾਨ ॥ ੨ ॥ ਮਣਿਪੂਰਕ ॥ ੩ ॥ ਅਨਾਹਤ ॥ ੪ ॥ ਬਿਸੁੱਧ ॥ ੫ ॥
 ਆਗਯਾ ॥ ੬ ॥ ਸਹੱਸੁਦਲ ॥ ੭ ॥ ਇਨਾ ਸੱਤਾ ਚੱਕ੍ਰਾਂ ਮੈਂ ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਸਾਤੋ ਸ੍ਰੁਰ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਇਨਾ ਕੇ ਮਕਾਨਾਂ ਕਾ ॥
 ਕੰਠ ਤੇ ਖੜਜ ॥ ਰਿਦਯ ਤੇ ਰਿਖਭ ॥ ਨਾਸਕਾ ਤੇ ਗੰਧਾਰ ॥ ਨਾਭ ਤੇ ਮਧਯਮ ਹਿੰਦਯ ਕੰਠ ਮਸਤਕ ਤੇ ਪੰਚਮ ॥ ਲਿਲਾਟ
 ਤੇ ਧੈਵਤ ॥ ਤਮਾਮ ਅੰਗਾਂ ਕੀਯਾਂ ਸੰਧਾ ਤੇ ਨਿਖਾਧ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਈਹਾਂ ਇਨਾਂ ਕਾ ਬਯਾਨ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ ਲਿਖਯਾ ॥ ਬਯਾਨ
 ਬਿਕ੍ਰਤ ਸ੍ਰੁਰਾਂ ਕਾ ॥ ਜੋ ਸ੍ਰੁਤਿਯਾਂ ਕੇ ਬਧਣੇ (f. 204 a) ਘਟਣੇ ਤੇ ਸੁੱਧ ਸ੍ਰੁਰ ਨਾ ਰਹੇ ਸੋ ਬਿਕ੍ਰਤ ॥ ਸੋ ਦੋਯ ਤਰਾਂ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥
 ਇਕ ਅੰਦਰ ਕੇ ਸੋ ਹਿੰਦੈ ਸੋ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਏਕ ਬਾਹਰ ਕੇ ਸੋ ਬਾਣਾਦਿਕ ਮੈਂ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਬਾਰਾਂ ਭੀ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਭੋ ਬਾਈ ਹੈਂ ॥
 ਬਯਾਲੀ ਭੀ ਹੈਂ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਛਿਅੱਤ੍ਰ ਭੇਦ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਬਾਦੀ ਆਦਿ ਸ੍ਰੁਰਾਂ ਕਾ ॥ ਜਿਸ ਤੇ ਰਾਗ ਹੋਯਾ ॥
 ਅਰੁ ਰਾਗ ਮੈਂ ਮਿਲਯੋਰ ਹੈ ॥ ਸੋ ਬਾਦੀ ॥ ੧ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਤੇ ਰਾਗ ਕਾ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋਇ ਸੋ ਸੰਬਾਦੀ ॥ ੨ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦੀ
 ਸੰਬਾਦੀ ਸੋ ਬਨਯੋ ਜੋ ਰਾਗ ॥ ਸੋ ਜਿਸ ਸ੍ਰੁਰ ਕੇ ਆਏ ਬਿਗੜ ਜਾਇ ਸੋ ਬਿਬਾਦੀ ॥ ੩ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਤੇ ਰਾਗ ਬਨੇ
 ਨਹੀਂ ॥ ਬਿਗੜੇ ਨਹੀਂ ॥ ਸੋ ਸ੍ਰੁਰ ਅਨੁਬਾਦੀ ॥ ੪ ॥ ਬਾਦੀ ਰਾਜਾ ॥ ਸੰਬਾਦੀ ਮੰਤ੍ਰੀ ॥
 ਅਨੁਬਾਦੀ ਸੇਵਕ ॥ ਬਿਬਾਦੀ ਸਤ੍ਰੁ ॥ ਬਯਾਨ ਤਿਹਾਂ ਗ੍ਰਾਮਾਂ ਕਾ ॥ ਸ੍ਰੁਤਿਯਾਂ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੁਰ ਇਨਾ ਕੇ ਸਮੂਹ ਕੋ ਗ੍ਰਾਮ
 ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕੁਟੰਬੀ ਗ੍ਰਹਸਤ ਏਕ ਗ੍ਰਾਮ ਮੈਂ ਬਸਤੇ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਸ੍ਰੁਤਿ ॥ ਸ੍ਰੁਰ ॥ ਮੂਰਛਨਾ ॥ ਤਾਨ ॥ ਅਰੁ
 ਅਨੇਕ ਜਾਤਨ ਕੇ ਰਾਗ ਇਨਾ ਗ੍ਰਾਮਾ ਮੈਂ ਬਸਤੇ ਹੈਂ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਸੁਰਾਦਿਕਾ ਕੇ ਬਸਣੇ ਕੇ ਮਕਾਨ ਜਾਨੀਏ ॥ ਖੜਜ ਗ੍ਰਾਮ ॥

ਦੇਵਤਾ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ॥ ਮਧਯਮ ਗ੍ਰਾਮ ॥ ੨ ॥ ਦੇਵਤਾ ਬਿਸੁਨ ॥ ਏ ਦੋ ਗ੍ਰਾਮ ਇਸ ਲੋਕ ਮੈਂ ਬਰਤੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੀਜਾ
 ਗੰਧਾਰ ਗ੍ਰਾਮ ॥ ੩ ॥ ਦੇਵਤਾ ਸਿਵ ॥ ਇਸ ਕੋ ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੇ ਸਵਰਗ ਮੈਂ ਬਰਤਯੋ ਹੈ ॥ ਖੜਜ ਗ੍ਰਾਮ ਮੈਂ ਸੁੱਧਿ ਸੂਰ ॥
 ਮਧਯਮ ਮੈਂ ਬਿਕ੍ਰਿਤ ਸੂਰ ਬਰਤੀਤੇ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਮੂਰਛਨਾ ਕਾ ॥ ਕ੍ਰਮ ਕਰਕੇ ਸੱਤਾਂ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਜੋ ਹੈ ਆਰੋਹ ਯਾਨੇ ਚੜਨਾ ॥
 ਅਬਰੋਹ ਯਾਨੇ ਉਤਰਨਾ ॥ ਇਸ ਕੋ ਮੂਰਛਨਾ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੁਣਨੇ ਵਾਲੇਯਾਂ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਆਨੰਦ ਬਧਾਉਣੇ ਕੇ ਰਾਗ ਕੀ
 ਸਿੱਧ ਕਾ ਕਾਰਨ ਸੋ ਮੂਰਛਨਾ ॥ ਏਕ ਏਕ ਗ੍ਰਾਮ ਮੈਂ ਸਾਤ ਸਾਤ ਤਰਾਂ ਕੀਯਾਂ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਮਦ੍ਰਾ ॥ ੧ ॥ ਮਧਯਮਾ ॥
 ੨ ॥ ਤਾਰ ॥ ੩ ॥ ਇੰਨਾ ਤਿਹਾਂ ਮਕਾਨਾ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਮੂਰਛਨਾ ਕਾ ਅਰੰਭ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਉਤਰ ਮੰਦ੍ਰ ॥ ੧ ॥ ਰਜਨੀ ॥ ੨ ॥
 ਉਤਰਾਯਤ ॥ ੩ ॥ ਸੁੱਧਖੜਜ ॥ ੪ ॥ ਮਤਸਰਕ੍ਰਤ ॥ ੫ ॥ ਅਸਵਕਾਂਤ ॥ ੬ ॥ ਅਭਿਰੁਦਗਤਾ ॥ ੭ ॥ (f. 204 b)
 ਏ ਸਾਤ ਮੂਰਛਨਾ ਖੜਜ ਗ੍ਰਾਮ ਕੀਯਾਂ ॥ ਸੋ ਬੀਰੀ ॥ ੧ ॥ ਹਰਣਾਸਵ ॥ ੨ ॥ ਕਲੋਪੁਨਤਾ ॥ ੩ ॥ ਸੁੱਧ ਮਧਯਮ ॥
 ੪ ॥ ਮਾਰਗ ॥ ੫ ॥ ਪੌਰਬੀ ॥ ੬ ॥ ਰਿਛਕ ॥ ੭ ॥ ਏ ਸਾਤ ਮਧਯਮ ਗ੍ਰਾਮ ਕੀਯਾਂ ॥ ਨਿੰਦ੍ਰਾ ॥ ੧ ॥ ਬਿਸਾਖਾ ॥ ੨ ॥
 ਸੁਮੁਖੀ ॥ ੩ ॥ ਬਿਚਿੱਤ੍ਰਾ ॥ ੪ ॥ ਰੋਹਣੀ ॥ ੫ ॥ ਸੁਖਾ ॥ ੬ ॥ ਅਲਾਪਨੀ ॥ ੭ ॥ ਏ ਗੰਧਾਰ ਗ੍ਰਾਮ ਕੀਯਾ ॥ ਬਯਾਨ
 ਸਰੀਰ ਬੀਣਾ ਕੇ ਤਿਹਾਂ ਗ੍ਰਾਮਾ ਕੀਆਂ ਮੂਰਛਨਾ ਕਾ ॥ ਉਤਰ ਮੰਦ੍ਰ ॥ ਅਭਿਰੁਦਗਤਾ ॥ ੨ ॥ ਅਸ੍ਰਕਾਂਤਾ ॥ ੩ ॥ ਸੋ
 ਬੀਰੀ ॥ ੪ ॥ ਰਿਖਛਕਾ ॥ ੫ ॥ ਉਤਰਾਯਤਾ ॥ ੬ ॥ ਰਜਨੀ ॥ ੭ ॥ ਏ ਖੜਜ ਗ੍ਰਾਮ ਕੀਯਾਂ ॥ ਅਪਆਇਨੀ ॥ ੧ ॥
 ਬਿਸਵਰਿਤਾ ॥ ੨ ॥ ਚੰਦ੍ਰਾ ॥ ੩ ॥ ਹੇਮ ਕਰਪਰ ਦਿਨੀ ॥ ੪ ॥ ਮੈਤ੍ਰੀ ॥ ੫ ॥ ਚਿੰਦ੍ਰਾਵਤੀ ॥ ੬ ॥ ਪਿਤ੍ਰਯਾ ॥ ੭ ॥
 ਏ ਮਧਯਮ ਗ੍ਰਾਮ ਕੀਯਾਂ ॥ ਨੰਦ੍ਰਾ ॥ ੧ ॥ ਬਿਸਾਲਾ ॥ ੨ ॥ ਸੁਮੁਖੀ ॥ ੩ ॥ ਬਿਚਿੱਤ੍ਰਾ ॥ ੪ ॥ ਰੇਵਤੀ ॥ ੫ ॥ ਸੁਖਾ ॥
 ੬ ॥ ਅਲਾਪਾ ਏ ਗੰਧਾਰ ਗ੍ਰਾਮ ਕੀਯਾਂ ॥ ਇੰਨਾ ਸੱਤਾਂ ਕਾਉਚਾਰ ਸੂਰਗ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਖੜਜ ॥ ਮਧਯਮਾ ॥ ਇੰਨਾ ਦੋਹਾਂ ਗ੍ਰਾਮਾਂ
 ਕੀਯਾਂ ਚੌਦਹ ਮੂਰਛਨਾ ॥ ਕੇ ਇਸ ਲੋਕ ਕੇ ਦਾਨਾਯ ਬਰਤਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਏ ਸਭੋ ਮੂਰਛਨਾ ॥ ਸੁਧਾ ॥ ੧ ॥ ਕਾਕਲੀ ਸਾਧਾਰਨ ॥ ੨ ॥
 ਅੰਤਰ ॥ ੩ ॥ ਕਾਕਲੀ ਅੰਤਰ ॥ ੪ ॥ ਇੰਨਾ ਚਾਰ ਭੇਦਾਂ ਕਰਕੇ ਇਕ ਇਕ ਮੂਰਛਨਾ ਚਾਰ ਚਾਰ ਤਰਾਂ ਕੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਰੀਤ ਸੋ
 ਛਪੰਜਾ ਮੂਰਛਨਾ ਦੋਹਾਂ ਗ੍ਰਾਮਾਂ ਕੀਆਂ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਇਕ ਕੇ ਸਾਤ ਸਾਤ ਭੇਦ ਕੀਏ ਤੇ ਤਿਨ ਸੈ ਬਾਨਵੇ ਭੇਦ ਬਣਤੇ ਹੈਂ
 ॥ ਬਯਾਨ ਤਾਨ ਕਾ ॥ ਜੇ ਮੂਰਛਨਾ ਕਹੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਮੈਂ ਬਿਸਤਾਰ ਪਾਇ ਜੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਤਿਸ ਕੋ ਤਾਨ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਦੋਯ
 ਤਰਾਂ ਕੀ ॥ ਸੁੱਧ ਤਾਨ ॥ ੧ ॥ ਕੂਟ ਤਾਨ ॥ ੨ ॥ ਬਯਾਨ ਸੁੱਧ ਤਾਨ ਕਾ ॥ ਮੂਰਛਨਾ ਮੈਂ ਏਕ ਸੂਰ ਕੋ ਦੂਰ ਕੀਏ ਤੇ ਖਾਂਡਵ ਤਾਨ ॥ ਦੋਯ
 ਸੂਰ ਕੋ ਦੂਰ ਕੀਏ ਤੇ ਓੜਵ ਤਾਨ ॥ ਏ ਮੂਰਛਨਾ ਤੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਮੂਰਛਨਾ ਹੀ ਹੈ ॥ ਪਰ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ਘਟਾਏ ਤੇ ਇੰਨਾ ਕੋ
 ਤਾਨ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਮੂਰਛਨਾ ਤੋ ਸਾਤ ਸੂਰਾਂ ਕੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ਛੇਹ ਸੂਰਾਂ ਕੀ ਪਾਂਚ ਸੂਰਾਂ ਕੀ ਤਾਨ ਕਹੀਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੁੱਧ
 ਮੂਰਛਨਾ ਤੇ ਚੌਰਾਸੀ ਤਾਨ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਕਾਕਲੀ ॥ ੧ ॥ ਅੰਤਰ ॥ ੨ ॥ ਤਦਯੋਪਤ ॥ ੩ ॥ ਇੰਨਾ ਮੂਰਛਨਾ ਤੇ ਤਾਨਾ ਨਹੀਂ
 ਹੋਤੀਆਂ ॥ ਯਹ ਭਰਤ ਮੁਨੀ ਕਾ ਮਤ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਸੁੱਧ ਤਾਨ ਕੀ ਸੰਖਯਾ ਕਾ ॥ ਖੜਜ ਗ੍ਰਾਮ ਮੈਂ ਖਾਂਡਵ ਤਾਨ ਅਠਾਈ ॥
 ਮਧਯਮ ਗ੍ਰਾਮ ਮੈਂ ਖਾਂਡਵ ਤਾਨ ਇਕੀਸ ॥ ਓਡਵ ਤਾਨਾ ਖੜਜ ਗ੍ਰਾਮ ਕੀਯਾ ਇਕੀਸ ॥ ਮਧਯਮ ਗ੍ਰਾਮ ਕੀਆ ਚੌਦਾਂ ॥ ਸਭੋ
 ਚੌਰਾਸੀ ਸੁੱਧ ਤਾਨਾ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਕੂਟ ਤਾਨ ਕਾ ॥ ਮੂਰਛਨਾ ਕੇ ਸਾਤ ਸੂਰ ਜਬ ਮੂਰਛਨਾ ਕੇ ਕ੍ਰਮ ਕੋ ਛੋਡ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤਾਰ
 ਕੀ ਰੀਤ ਸੋ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਉੰਨਾ ਮੂਰਛਨਾ ਕੋ ਕੂਟ ਤਾਨ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇੰਨਾ ਕੇ ਭੇਦ ਏਕ ਏਕ ਮੂਰਛਨਾ
 ਮੈਂ ਆਰੋਹ ਤੇ ਅਵਰੋਹ ਤੀਕੁਰ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਕੀਏ ਪਾਂਚ ਹਜਾਰ ਚਾਲੀਸ ਭੇਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇੰਨਾ ਭੇਦਾਂ ਕੋ ਸੁੱਧ ॥ ੧ ॥ ਅੰਤਰ
 ॥ ੨ ॥ ਕਾਕਲੀ ॥ ੩ ॥ ਤਦਯੋਪਤ ॥ ੪ ॥ ਮੂਰਛਨਾ ਕੇ ਛਪੰਜਾ ਭੇਦ ਸੋ ਗੁਣੇ ਤੇ ਮੂਰਛਨਾ ਕ੍ਰਮ ਕੋ ਸਹਤ ॥ ਪੂਰਨ ਕੂਟ
 ਤਾਨ ਕੇ ਭੇਦ ॥ ਦੋਇ ਲਾਖ ਬਯਾਸੀ ਹਜਾਰ ਦੋਇ ਸੈ ਚਾਲੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਯਹ ਪੂਰਨ ਤਾਨ ਸਾਤ ਸਵਰ ਕੀ ਚਾਰ ਭੇਦ
 ਜੋ ਉਪਜੀ ਹੈ ॥ ਛੇਹ ਸੂਰ ਕੀ ਖਾਂਡਵ ਤਾਨ ॥ ਰਿਗ ਬੇਦ ॥ ਯਜੁਰ ਬੇਦ ॥ ਅਥਰਬਣ ਬੇਦ ਇੰਨਾ ਤੇ ਉਪਜੀ ਹੈ ॥
 ਭੇਦ ਦਸ ਹਜਾਰ ਅੱਸੀ ॥ ਪਾਂਚ ਸੂਰ ਕੀ ਓਡਵ ਤਾਨ ॥ ਰਿਗਬੇਦ ॥ ਜੁਜਰ ਬੇਦ ਤੇ ਉਪਜੀ ॥ ਭੇਦ ਇਕ
 ਹਜਾਰ ਛੇ ਸੌ ਅੱਸੀ ॥ ਚਾਰ ਸੂਰ ਕੀ ਤਾਨ ਸੂਰਾਂ ਤੋਂ ॥ ਅਥਰਬਣ ਬੇਦ ਸੈ ਉਪਜੀ ਹੈ ॥ ਭੇਦ ਤਿੰਨ ਸੈ ਛੱਤੀ ॥ ਤੀਨ
 ਸੂਰ ਕੀ ਤਾਨ ਸਾਮਿਕਾ ॥ ਸਾਮ ਬੇਦ ਸੈ ਉਪਜੀ ਹੈ ॥ ਭੇਦ ਚੌਰਾਸੀ ॥ ਦੋਯ ਸਵਰ ਕੀ ਤਾਨ ਗਾਂਥਿਕ ॥ ਯਜੁਰਵੇਦ
 ਸੈ ਉਪਜੀ ਹੈ ॥ ਭੇਦ ਅਠਾਈਸ ॥ ਏਕ ਸੂਰ ਕ ਤਾਨ ਅਰਚਿਕ ॥ ਰਿਗਬੇਦ ਸੈ ਭਈ ਹੈ ॥ ਭੇਦ ਚੌਦਾਂ ॥ ਯਹ

ਜੋ ਖਾਂਡਵ ਆਦਿ ਤਾਨ ਕੀ ਸੰਖਯਾ ਸੁੱਧ ਜੇ ਮੂਰਛਨਾ ਤਿਨਾ ਕੋ ਭੇਦਨ ਸੋ ਮਿਲ ਕੇ ਬਾਰਾਂ ਹਜਾਰ ਦੋਯ ਸੈ ਬਾਈਸ ਕੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਅਬਸੁੱਧ ॥ ੧ ॥ ਕਾਕਲੀ ॥ ੨ ॥ ਅੰਤਰ ॥ ੩ ॥ (f. 205 b) ਕਾਕਲੀ ਅੰਤਰ ਤਦੁਯੋਪਤ ॥ ਇਨ ਭੇਦਨ ਸੋ ਖਾਂਡਵ ਆਦਿ ਤਾਨ ਕੀ ਸੰਖਯਾ ਕਾ ਬਯਾਨ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ॥ ਸੁੱਧ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕਰ ਜੋ ਭੇਦ ਹੈ ॥ ਇਨਾ ਮੈਂ ਗੰਧਾਰ ਨਿਖਾਧ ਦੇ ਮਿਲੇ ਤੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਔਰ ਜੋ ਏਕ ਏਕ ਹੋਇ ਤੋ ਦਵੈ ਦਵੈ ਭੇਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਚੌਦਹ ਮੂਰਛਨਾ ਮੈਂ ਅੰਤ ਕਾ ਏਕ ਏਕ ਸੂਰ ਦੂਰ ਕੀਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਛੇ ਸੂਰ ਕੇ ਜੌਨਸੇ ਚੌਦਹ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਮੈਂ ਜਿਤਨੇ ਭੇਦ ਨਿਖਾਧ ਗੰਧਾਰ ਕੇ ਮੇਲ ਸੋ ਹੈਂ ਤਿਨਾ ਕੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਭੇਦ ॥ ਏਕ ਸੁਧ ॥ ੧ ॥ ਦੂਜੇ ਨਿਖਾਧ ਕੇ ਮੇਲ ਸੋ ਕਾਕਲੀ ॥ ਤੀਜੇ ਗੰਧਾਰ ਕੇ ਮੇਲ ਸੋ ਅੰਤਰ ॥ ੩ ॥ ਚੌਥੇ ਨਿਖਾਧ ਗੰਧਾਰ ਦੋਉਨ ਕੇ ਮੇਲ ਸੋ ਕਾਕਲੀ ਅੰਤਰ ਤਦੁਯੋਪਤ ॥ ੪ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨ ਮੈਂ ਏਕ ਨਿਖਾਧ ਹੀ ਹੋਵੇ ਗੰਧਾਰ ਨਾ ਹੋਇ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਦੋਯ ਭੇਦ ॥ ਸੁਧ ॥ ੧ ॥ ਦੂਜੇ ਕਾਕਲੀ ॥ ੨ ॥ ਐਸੇ ਹੀ ਜਿਨਾ ਮੈਂ ਗੰਧਾਰ ਹੋਇ ॥ ਨਿਖਾਧ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਤਿਨਾ ਕੇ ਭੀ ਦੋਯ ਭੇਦ ॥ ਏਕ ਸੁਧ ॥ ੧ ॥ ਦੂਜੇ ਅੰਤਰ ॥ ੨ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨ ਮੈਂ ਨਿਖਾਧ ਗੰਧਾਰ ਦੋਉਨ ਹੀ ਹੋਇ ॥ ਤਿਨਾ ਕਾ ਏਕ ਸੁੱਧ ਭੇਦ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਏਕ ਸੂਰ ਕੋ ਘਟਾਏ ਛੇਹ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ॥ ੧ ॥ ਦੋਯ ਕੇ ਘਟਾਏ ਪਾਂਚ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ॥ ੨ ॥ ਤੀਨਾ ਕੇ ਘਟਾਏ ਚਾਰ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ॥ ੩ ॥ ਚਾਰਾਂ ਕੇ ਘਟਾਏ ਤੀਨ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ॥ ੪ ॥ ਪੰਜਾਂ ਕੇ ਘਟਾਏ ਦੋਹਾਂ ਕੇ ॥ ੫ ॥ ਛੇਯਾਂ ਕੇ ਘਟਾਏ ਏਕ ਕੇ ਭੇਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਖਾਂਡਵ ਤਾਨ ਚੌਤੀਸ ਹਜਾਰ ਪਾਂਚ ਸੈ ਸੱਠ ॥ ਓਡਵ ਤਾਨ ਚਾਰ ਹਜਾਰ ਅੱਸੀ ॥ ਚਾਰ ਸੂਰ ਕੀਯਾਂ ਸੱਤ ਸੈ ਅਠਾਹਟ ॥ ਤੀਨ ਸੂਰ ਕੀਯਾਂ ਇਕ ਸੈ ਛਪੰਜਾ ॥ ਦੋਯ ਸੂਰਾਂ ਕੀਯਾਂ ਚੌਤਾਲੀ ॥ ਏਕ ਸੂਰ ਕੀਯਾਂ ਚੌਦਾਂ ॥ ਸਭਨਾ ਕੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਲੀ ਹਜਾਰ ਤਿਨ ਸੈ ਬਯਾਲੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਪੁਨ ਰੁਕਤ ਤਾਨ ਕਾ ॥ ਜੌਨਸਾ ਏਕ ਰੂਪਤਾਨ ਕਾ ਦੋਇ ਤੀਨ ਬੇਰ ਆਵੈ ਉਸ ਕੋ ਪੁਨਰੁਕਤ ਤਾਨ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੁੱਧ ਮਧਯਮਾ ਮੂਰਛਨਾ ਕੋ ਜੋ ਹੈ ਤਰੇਹਟ ਭੇਦ ਸੋ ਉਤਰਾ ਮੰਦ੍ਰਾ ਕੇ ਜੋ ਤਰੇਹਟ ਭੇਦ ਹੈਂ ਤਿਨਾ ਕੇ ਪੁਨਰੁਕਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮਾਰਗੀ ਮੂਰਛਨਾ ਕੇ ਜੋ ਪੰਜ ਸੈ ਤਿਰਾਨਵੇ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ (f. 206 a) ਸੋ ਹਜਨੀ ਮੂਰਛਨਾ ਕੇ ਪੰਜ ਸੈ ਤਿਰਾਨਵੇ ਭੇਦ ਜੋ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਪੁਨਰੁਕਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤਿਨ ਹਜਾਰ ਚਾਰ ਸੈ ਪੰਝੀ ਭੇਦ ਜੋ ਪੋਰਬੀ ਮੂਰਛਨਾ ਕੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਉਤਰਯਤਾ ਮੂਰਛਨਾ ਕੇ ਇਤਨੇ ਈ ਭੇਦਾਂ ਕੇ ਪੁਨਰੁਕਤ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਚਾਰ ਹਜਾਰ ਅੱਸੀ ਪੁਨਰੁਕਤ ਤਾਨ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਬਿਕ੍ਰਤ ਸਵਰਾਂ ਕੀਯਾਂ ਮੂਰਛਨਾ ਕਾ ॥ ਖੜਜ ਅਰੁ ਪੰਚਮ ਤੇ ਬਿਨਾ ਜੋ ਬਾਕੀ ਕੇ ਸੂਰ ਤਿਨਾਂ ਮੈਂ ਏਕ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਂ ਤੀਕੁਰ ਜਬ ਬਿਕ੍ਰਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਤਿਨਾਂ ਕੇ ਨਾਮ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪੂਰਬ ॥ ਕੋਮਲ ॥ ਤੀਬ੍ਰ ॥ ਤੀਬ੍ਰਤਰ ॥ ਤੀਬ੍ਰਤਮ ॥ ਅਤਿਤੀਬ੍ਰਤਮ ॥ ਅਰੁ ਇਨਾ ਮੂਰਛਨਾ ਕੇ ਭੇਦ ਪਚਵੰਜਾ ਹਜਾਰ ਨੌ ਸੈ ਚੌਤਾਲੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਬਿਕ੍ਰਤ ਸੂਰਾਂ ਕੀਯਾਂ ਖਾਂਡਵ ਤਾਨਾਂ ਕਾ ॥ ਛੇਹ ਸੂਰਾਂ ਮੈਂ ਏਕ ਸੂਰ ਤੋ ਪਾਂਚ ਸੂਰ ਤੀਕੁਰ ਜਬ ਬਿਕ੍ਰਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਇਨਾ ਕੇ ਭੇਦ ਦੋਯ ਕਰੋੜ ਤੇਈ ਲਾਖ ਛਪੰਜਾ ਹਜਾਰ ਕਹੀਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਉਡਵ ਤਾਨਾ ਕਾ ॥ ਪਾਂਚ ਸੂਰਾਂ ਮੈਂ ਜਬ ਏਕ ਹੂਰ ਤੇ ਚਾਰ ਸੂਰ ਤੀਕੁਰ ਬਿਕ੍ਰਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਬ ਇੱਕੀ ਲਾਖ ਛੇ ਸੈ ਭੇਦ ਗਿਣਤੀ ਮੈਂ ਆਉਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ॥ ੧ ॥ ਸੰਖਯਾ ॥ ੨ ॥ ਨਸਟ ॥ ੩ ॥ ਉਦਿਸਟ ॥ ੪ ॥ ਖੰਡਮੇਰੁ ॥ ੫ ॥ ਇਨਾ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਮੈਂ ਨਹੀ ਲਿਖੀ ॥ ਬਯਾਨ ਸਾਧਾਰਨ ਕਾ ॥ ਗ੍ਰਾਮ ਮੈਂ ਬਿਕ੍ਰਤ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸੋ ਕਹੀ ਕਤਾਬ ਚਿਤ੍ਰਤਾ ਨਿਗਾ ਆਉਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਹੀ ਰਾਗ ਭਾਵ ਕੀ ਸਮਤਾ ਨਿਗਾ ਆਉਤੀ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਸਰ ਸਾਧਾਰਨ ਕਾ ਫਲ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸਾਧਾਰਨ ਦੋਯ ਤਰਾਂ ॥ ਸੂਰ ਸਾਧਾਰਨ ॥ ੧ ॥ ਜਾਤ ਸਾਧਾਰਨ ॥ ੨ ॥ ਔਰ ਸੂਰ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਔਰ ਸੂਰ ਜਾਨਯੋ ਪਰੇ ਸੋ ਸੂਰ ਸਾਧਾਰਨ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਭੇਦ ਚਾਰ ॥ ਕਾਕਲੀ ਸਾਧਾਰਨ ॥ ੧ ॥ ਅੰਤਰ ਸਾਧਾਰਨ ॥ ੨ ॥ ਖੜਜ ਸਾਧਾਰਨ ॥ ੩ ॥ ਮਧਯਮ ਸਾਧਾਰਨ ॥ ੪ ॥ ਅਰੁ ਜਾਤ ਸਾਧਾਰਨ ਏਕ ਹੀ ਤਰਾਂ ਹੈ ॥ ਰਾਗਾਂ ਕੀਯਾਂ ਜੋ ਜਾਤਾਂ (f. 206 b) ਤਿਨਾ ਮੈਂ ਜਿਸ ਜਿਸ ਰਾਗ ਕਾ ਗਾਉਣਾ ਹੈ ਸੋ ਆਪਸ ਅੰਦਰ ਬਰਾਬਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਉਸ ਗ੍ਰਾਮ ਕੋ ॥ ਅਥਵਾ ਅੰਸ ਸੂਰ ਕੋ ॥ ਅਥਵਾ ਗਾਨ ਕੋ ॥ ਜਾਤ ਸਾਧਾਰਨ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮੁਨਿਰਾਗ ਕੋ ਜਾਤ ਸਾਧਾਰਨ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ

ਰਾਗ ਕੇ ਬਰਣਾ ਕਾ ॥ ¹ ਗਾਉਣੇ ਮੈਂ ਜੋ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋ ਗਾਨ ਕ੍ਰਿਯਾ ॥ ਇਸੀ ਕੋ ਬਰਣ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਚਾਰ ਹੈਂ ॥ ਸਥਾਈ ॥ ੧ ॥ ਆਰੋਹੀ ॥ ੨ ॥ ਅਵਰੋਹੀ ॥ ੩ ॥ ਸੰਚਾਰੀ ॥ ੪ ॥ ਬਯਾਨ ਅਲੰਕਾਰ ਕਾ ॥ ਸਥਿਰ ਜੇ ਹੈ ਕਲਾ ਤਿਨਾ ਕੇ ਸਮੇਤ ਜੋ ਚਾਰੋਂ ਬਰਣ ਕੀ ਰਚਨਾ ॥ ਸੋ ਅਲੰਕਾਰ ॥ ਕਲਾ ਯਾ ਨੇ ਏਕ ਆਦ ਸੂਰ ਕੀ ਰਚਨਾ ਜੋ ਗੀਤ ਕੋ ਸੰਭਾਯਮਾਨ ਕਰਤੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਅਲੰਕਾਰ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸਥਾਈ ਬਰਣ ਕੇ ਸਾਤ ॥ ੧ ॥ ਆਰੋਹੀ ਕੇ ਬਾਰਾਂ ॥ ੧੨ ॥ ਅਵਰੋਹੀ ਕੇ ਬਾਰਾਂ ॥ ੧੨ ॥ ਸੰਚਾਰੀ ਕੇ ਪੰਝੀ ॥ ੨੫ ॥ ਗੀਤ ਮੈਂ ਗਾਉਣੇ ਕੇ ਸਾਤ ॥ ੭ ॥ ਏਹ ਸਭ ਤਿਰੇਹਟ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਰਾਗ ਕੇ ਅੰਗ ਪੰਚ ਸੋ ਅਲੰਕਾਰ ਹੀ ਹੈਂ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਸਮੇਤ ਅਠਾਹਟ ਭੇਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਤੀਨ ਤਰਾਂ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਤੀਨ ਤਰਾਂ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗਾਂ ਕੇ ਮੇਲ ਅਨੰਤ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤੇ ਮੇਲਾਂ ਕੇ ਸੰਜੋਗ ਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਅਨੰਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਮੇਲਾ ਕਾ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਬਰਤਣ ਮੈਂ ਰਾਗ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਇ ॥ ਐਸਾ ਜੋ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਸਮੂਹ ॥ ਸੋ ਮੂਰਛਨਾ ਕ੍ਰਮ ਸੋ ਅਥਵਾ ਸੁੱਧ ਤਾਨ ਅਥਵਾ ਕੂਟ ਤਾਨ ਕ੍ਰਮ ਸੋ ॥ ਆਰੋਹ ਅਵਰੋਹ ਕਰਕੇ ਸੂਰਾਂ ਕੀ ਰਚਨਾ ਸੋ ਮੇਲ ॥ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਸੁੱਧ ਮੇਲ ॥ ੧ ॥ ਬਿਕ੍ਰਤ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਬਿਕ੍ਰਤ ਮੇਲ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਭੇਦ ਦੋਯ ਸੋ ਪਝੰਤਰ ਕਹੇ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਰਾਗਾਂ ਕੀਯਾਂ ਜਾਤਾਂ ਕੇ ਅੰਗਾਂ ਕਾ ॥ ਅੰਗ ਤੇਰਾਂ ਹੈਂ ॥ ੧ ॥ ਅੰਸ ॥ ੨ ॥ ਤਾਰਾ ॥ ੩ ॥ ਮੰਦ੍ਰ ॥ ੪ ॥ ਨਯਸ ॥ ੫ ॥ ਅਪਨਯਾਸ ॥ ੬ ॥ ਸੰਨਯਾਸ ॥ ੭ ॥ ਬਿਨਯਾਸ ॥ ੮ ॥ ਬਹੁੱਤ ॥ ੯ ॥ ਅਲਪੱਤਵ ॥ ੧੦ ॥ ਅੰਤਰ ਮਾਰਗ ॥ ੧੧ ॥ (f. 207 a) ਖਾਂਡਵ ॥ ੧੨ ॥ ਓਡਵ ॥ ੧੩ ॥ ਬਯਾਨ ਜਾਤਾਂ ਕਾ ॥ ਇਹ ਸੰਗੀਤ ਕਾ ਇਲਮ ਮਾਨਿੰਦ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੇ ਹੈ ॥ ਇਸ ਮੈਂ ਸੋ ਮਥ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਨੇ ਅੰਬ੍ਰਤ ਰੂਪ ਅਠਾਰਹ ਜਾਤ ਉਤਪਤ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਸੁੱਧ ਜਾਤ ਸਾਤ ॥ ਗਯਾਰਹ ਬਿਕ੍ਰਤ ਜਾਤ ॥ ਖੜਜੀ ॥ ੧ ॥ ਰਿਖਭੀ ॥ ੨ ॥ ਗੰਧਾਰੀ ॥ ੩ ॥ ਮਧਯਮ ॥ ੪ ॥ ਪੰਚਮੀ ॥ ੫ ॥ ਧੈਵਤ ॥ ੬ ॥ ਨੈਖਾਧੀ ॥ ੭ ॥ ਏ ਸਾਤ ਸੁੱਧ ਜਾਤ ਬਿਕ੍ਰਤ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ਮੇਲ ਤੇ ਬਿਕ੍ਰਤ ਜਾਤਾਂ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਗਯਾਰਾਂ ਹੈਂ ॥ ਖੜਜ ਕੈਸਕੀ ॥ ੧ ॥ ਖੜਜੋ ਦੀਚਿਵ ॥ ੨ ॥ ਖੜਜ ਮਧਯਮ ॥ ੩ ॥ ਗੰਧਾਰੋ ਦੀਚਵਾ ॥ ੪ ॥ ਰਕਤ ਗੰਧਾਰੀ ॥ ੫ ॥ ਮਧਯਮੋ ਦੀਚਵਾ ॥ ੬ ॥ ਗੰਧਾਰ ਪੰਚਮੀ ॥ ੭ ॥ ਆਧ੍ਰੀ ॥ ੮ ॥ ਨੰਦ ਮੰਤੀ ॥ ੯ ॥ ਕਾਰਮਾਖੀ ॥ ੧੦ ॥ ਕੈਸਕੀ ॥ ੧੧ ॥ ਏਕ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਸਿਵ ਜੀ ਨੇ ਭਰਤ ਆਦ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਮੁਨ ਹੈਂ ਤਿਨਾ ਕੋ ਸੰਗੀਤ ਇਲਮ ਕੇ ਸਿਖਾਉਣੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਪਹਲੇ ਆਪ ਤਾਂਡਵ ਨਿਰਤ ਕੋ ਕਰਣ ਲਾਗੇ ॥ ਤਬ ਖਾੜਜੀ ਆਦਿਕ ਸਾਤ ਜੇ ਸੁੱਧ ਜਾਤ ਤਿਨਾ ਕਾ ਆਲਾਪ ਕੀਆ ॥ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਸਿਵ ਜੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁਏ ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗਿਰ ਕੇ ਜੋ ਰੁੰਡ ਮਾਲਾ ਕੇ ਸਿਰੋ ਪਰ ਪੜਾ ॥ ਸੋ ਸਿਰਜੀਵਕਰ ॥ ਓਨਾ ਜਾਤਾਂ ਕੇ ਰਾਗ ਬਡੇ ਆਨੰਦ ਸੋ ਗਾਉਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਗਾਏ ਜੋ ਗੀਤ ਸੋ ਕਪਾਲ ਗੀਤ ਕਹੀਤੇ ਹੈਂ ॥ ਏ ਗੀਤ ਸਾਤ ਤਰਾਂ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਖਾੜਜੀ ਕਪਾਲ ॥ ੧ ॥ ਆਰਖਭੀ ਕਪਾਲ ॥ ੨ ॥ ਗੰਧਾਰੀ ਕਪਾਲ ॥ ੩ ॥ ਮਧਯਮ ਕਪਾਲ ॥ ੪ ॥ ਪੰਚਮੀ ਕਪਾਲ ॥ ੫ ॥ ਧੈਵਤੀ ਕਪਾਲ ॥ ੬ ॥ ਨਈਖਾਦੀ ਕਪਾਲ ॥ ੭ ॥ ਬਯਾਨ ਕੰਬਲ ਗੀਤ ਕਾ ॥ ਕੰਬਲ ॥ ੧ ॥ ਅੱਸਤਰ ॥ ੨ ॥ ਏ ਸਰਪਨ ਕੇ ਰਾਜਾ ਥੇ ॥ ਇਨਾ ਨੇ ਗਾਇ ਕੇ ਸਿਵ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਏ ॥ ਸਿਵ ਜੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਕੋ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾ ਕੇ ਕੁੰਡਲ ਬਣਾਇਆ ॥ ਤਬ ਕੰਬਲ ਕੇ ਗਾਏ ਜੋ ਗੀਤ ॥ ਤਿਨਾ ਕੋ ਕੰਬਲ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਚਾਰ ਤਰਾਂ ਕੇ ॥ ਮਾਂਗਧੀ ॥ ੧ ॥ ਅਰੁੱਧ ਮਾਂਗਧੀ ॥ ੨ ॥ ਸੰਭਾਵਤਾ ॥ ੩ ॥ ਪ੍ਰਿਥਲਾ ॥ ੪ ॥ ਬਯਾਨ ਰਾਗ ਕਾ ॥ (f. 207 b) ਜੋਨਸੀ ਧੁਨਿ ਬੀਣਾ ਤੇ ॥ ਅਥਵਾ ਕੰਠ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਸੱਤਾਂ ਸੂਰਾਂ ਸੋ ॥ ਅਰੁ ਅਸਥਾਈ ਆਦਿ ਜੇ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ਚਾਰ ਅੱਛਰ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਲੰਕਾਰ ਇਨਾ ਸਭਨਾ ਸੋ ਮਿਲੀ ਹੋਇ ॥ ਸੁਣਨੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਦਿਲ ਕੋ ਖੁਸ ਕਰੇ ॥

¹ While defining the *rāga* and its different types, the author refers to old masters like Mateing, Som Nath, Shardul and others. He also refers to the *rāgamālikā* system of Indian Music in which the *rāgas* and their families are classified. He further defines *ālāp*, *gamak*, *rūpak*, and *praband*. This is given upto folio 208 b.

ਤਿਸ ਕੋ ਰਾਗ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮਤੰਗ ਮੁਨਿ ਨੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਹਯਾ ਹੈ ॥ ਜੰਨਸਾ ਸੂਰ ਧੁਨਿ ਕੇ ਸਹਤ ਆਪਣੇ ਭੇਦਨ ਸੋ ਦਿਲ ਕੋ ਖੁਸ ਕਰੇ ॥ ਸੋ ਰਾਗ ਜਾਨੀਏ ॥ ਅਰੁ ਸੋਮਨਾਥ ਮੁਨ ਨੇ ਐਸੈ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ਪਰਸਿੱਧ ਸੁਰਤਾਲ ਸੋ ਮਿਲੀ ਹੂਈ ਜੋ ਧੁਨਿ ਹੋਇ ਸੋ ਰਾਗ ਕਹੀਏ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਕੇ ਗਾਉਣੇ ਕੀਆਂ ਰੀਤਾ ਪਾਂਚ ਹੈਂ ॥ ਸੁੱਧ ॥ ੧ ॥ ਭਿੱਨਾ ॥ ੨ ॥ ਗੋੜੀ ॥ ੩ ॥ ਬੈਸਰਾ ॥ ੪ ॥ ਸਾਧਾਰਨ ॥ ੫ ॥ ਇਨ ਮੈ ਗਾਏ ਤੇ ਏਕ ਏਕ ਰਾਗ ਪਾਂਚ ਤਰਾਂ ਕਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਸੁੱਧਾ ਮੈਂ ਸੁੱਧਾ ਰਾਗ ਭੇਦ ॥ ੭ ॥ ਭਿੱਨਾ ਮੈਂ ਭਿੱਨਾ ਭੇਦ ॥ ੫ ॥ ਗੋੜੀ ਮੈਂ ਗੋੜ ਭੇਦ ॥ ੩ ॥ ਬੈਸਰੀ ਮੈਂ ਬੈਸਰਾ ਭੇਦ ॥ ੮ ॥ ਸਾਧਾਰਣੀ ਮੈਂ ਸਾਧਾਰਣਾ ਭੇਦ ਸੱਤ ॥ ੭ ॥ ਐਸੇ ਇਨਾ ਕੇ ਸਭ ਤੀਸ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ੩੦ ॥ ਏ ਪਾਂਚ ਗੀਤ ਦੁਰਗਾ ਚਾਰਜ ਕੇ ਮਤ ਸੋ ਹੈਂ ॥ ਇਨ ਕੋ ਗੀਤ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮਤੰਗ ਮੁਨ ਕੇ ਸਾਤ ਗੀਤ ਬਯਾਨ ਕਹੀ ਹੈ ॥ ਭਰਤ ਮੁਨਿ ਨੇ ਚਾਰ ਗੀਤ ਕਹੀ ਹੈ ॥ ਪਾਸਟਕ ਆਚਾਰਜ ਨੇ ਤੀਨ ਗੀਤ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਾਰਦੂਲ ਮੁਨਿ ਨੇ ਏਕ ਹੀ ਗੀਤ ਕਹੀ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਰਾਗਾਂ ਕੇ ਭੇਦਾਂ ਕਾ ॥ ਗ੍ਰਾਮਜ ॥ ੧ ॥ ਉਪਰਾਗਜ ॥ ੨ ॥ ਭਾਖਾਰਾਗ ॥ ੩ ॥ ਬਿਭਾਖਾ ਰਾਗ ॥ ੪ ॥ ਅੰਤਰ ਭਾਖਾ ॥ ੫ ॥ ਰਾਗਾਂਕ ॥ ੬ ॥ ਭਾਖਾਂਕ ॥ ੭ ॥ ਕ੍ਰਿਆਂਗ ॥ ੮ ॥ ਉਪਾਂਗ ॥ ੯ ॥ ਫੇਰ ਸੁੱਧਿ ॥ ੧੦ ॥ ਛਾਯਾ ਨਗ ॥ ੨ ॥ ਸੰਕੀਰਣ ॥ ੩ ॥ ਇਨਾ ਤਿਹਾਂ ਭੇਦਾਂ ਸੋਂ ਇਕ ਇਕ ਕੇ ਤੀਨ ਤੀਨ ਭੇਦ ਕੀਯੇ ਤੇ ਸਤਾਈ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਭੇਦ ਸੰਪੂਰਨ ॥ ੧ ॥ ਖਾਂਡਵ ॥ ੨ ॥ ਓਡਵ ॥ ੩ ॥ ਇਨ ਸੋ ਤਿਗੁਣੇ ਕੀਏ ਤੇ ਇਕਾਸੀ ਭੇਦ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਗ੍ਰਾਮਜ ਰਾਗ ਤੀਸ ॥ ੩੦ ॥ ਉਪਰਾਗ ਨੌ ॥ ੯ ॥ ਭਾਖਾ ਰਾਗ ਬੀਸ ॥ ੨੦ ॥ ਅੰਤਰ ਭਾਖਾ ਚਾਰ ॥ ੪ ॥ ਰਾਗਾਂਗ ਰਾਗ ਆਠ ॥ ੮ ॥ ਭਾਖਾਂਗ ਗਿਆਰਾਂ ॥ ੧੧ ॥ ਕ੍ਰਿਆਂਗ ਬਾਰਾਂ ॥ ੧੨ ॥ ਉਪਾਂਗ ਤੀਨ ॥ ੩ ॥ (f. 208 a) ਇਸ ਤਰਾਂ ਏ ਮਾਰਗੀ ਰਾਗਾਂ ਕੇ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦੇਸੀ ਰਾਗ ਤੋ ਅਨੰਤ ਹੈ ॥ ਇਨਕੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ॥ ਸੰਗੀਤ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਰੀਤ ਸੋ ਜਹਾਂ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਉਚਾਰ ਹੋਇ ਸੋ ਮਾਰਗੀ ਰਾਗ ॥ ਇਸੀ ਤੇ ਇਨ ਕੋ ਨਿਬੱਧ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨ ਮੈਂ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਰੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ॥ ਲੋਕਾਂ ਕੇ ਖੁਸ ਕਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ਅਪਨੀ ਚਾਹ ਸੋ ॥ ਸੁਤੀਆਂ ਅਰੁ ਸੂਰਾਂ ਕੋ ਕਮ ਜਾਦਾ ਕਰਕੇ ਬਰਤੀਏ ॥ ਸੋ ਦੇਸੀ ਰਾਗ ॥ ਏਹ ਰਾਗ ਅਨਬੱਧ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਗਤਾਂ ਕਾ ਰਾਗ ਕੇ ਗਾਉਣ ਮੈਂ ਤੀਨ ਗਤਾਂ ਹੈਂ ॥ ਕੰਡਾਰਣਾ ॥ ੧ ॥ ਖੁੱਲ ॥ ੨ ॥ ਫੁਲ ॥ ੩ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗਾਂ ਕੀ ਸੰਖਯਾ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈਂ ਕਈ ਆਚਾਰਜਾਂ ਕੇ ਮਤ ਸੋ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਕੇ ਮਤ ਸੋ ਕਹੀ ਹੈ ॥ ਸਤਜੁਗ ਤੇਤਾ ਦ੍ਰਾਪਰ ॥ ਇਨਾ ਜੁਗੋ ਮੈਂ ਜੰਨਸੇ ਰਾਗ ਬਰਤੀਏ ਥੇ ਸੋ ਭੀ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਜੁਗ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗ ॥ ਅਰੁ ਤਿਨ ਕੀਆਂ ਰਾਗਨੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਤਿਨਾ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ॥ ਅਰੁ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਕੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਨਾਮ ॥ ਰੂਪ ॥ ਉਤਪਤੀ ॥ ਸੂਰ ॥ ਭੇਦ ॥ ਸਮੈਰਿਤੁ ॥ ਜੰਤੁ ॥ ਸਭ ਕਈ ਤਰਾਂ ਸੈ ਹੈਂ ॥ ਮੈਂ ਇਨ ਕਾ ਬਯਾਨ ਤਬਾਰੀਖ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਾ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬਾਤ ਲਿਖਤਾ ਹੋ ॥ ਜਿਸ ਮੈਂ ਸੂਰ ॥ ਮੂਰਛਨਾ ॥ ਰਸ ॥ ਏ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਪੁਰਖ ਰਾਗ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਮੈਂ ਏ ਤੀਨੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਨਿਪੁੰਸਕ ਰਾਗ ॥ ਜੈਸੇ ਭੈਰਵੀ ਪਹਿਲੀ ਰਾਗਨੀ ਫਨੰਗੀ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੋ ॥ ੨ ॥ ਦੋਸਾਂਖ ॥ ੧ ॥ ਹਰਖ ॥ ੨ ॥ ਦੂਜੀ ਬਿਲਾਵਲੀ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੋ ॥ ਲਲਤ ॥ ੧ ॥ ਬਿਲਾਵਲ ॥ ੨ ॥ ਤੀਜੀ ਬੰਗਾਲੀ ॥ ੩ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੋ ॥ ਮੱਧ ॥ ੧ ॥ ਮਾਧਵ ॥ ੨ ॥ ਚੌਥੀ ਅਸਲੇਖੀ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਦੋ ॥ ਪੰਚਮ ॥ ੧ ॥ ਬੰਗਾਲ ॥ ੨ ॥ ਪਾਂਚਵੀ ਭੈਰਵੀ ॥ ਤਿਸ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਨਿਪੁੰਸਕ ॥ ਐਸੇ ਐਸੇ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੇ ਤਹਾਂ ॥ ਤਾ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕੋਤੇ ਹੀ ਭੇਦ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ॥ ਭੈਰਵ ਸਤਾਈ ॥ ੨੭ ॥ ਧਨਾਸਰੀਆਂ ਸਤਾਈ ॥ ੨੭ ॥ ਨਟ ॥ ਇਕ ਸੌ ਅੱਠ ॥ ੧੦੮ ॥ ਪੰਚਮ ਪੰਦਰਾਂ ॥ ੧੫ ॥ ਮਲਾਰ ਤੀਸ ॥ ੩੦ ॥ ਸਾਰੰਗ ਛਤੀਸ ॥ ੩੬ ॥ (f. 208 b) ਗੂਜਰੀ ਤੀਸ ॥ ੩੦ ॥ ਕਮੋਦ ਅਠਾਰਾਂ ॥ ੧੮ ॥ ਬਿਹਾਗੜਾ ਪੰਦਰਾਂ ॥ ੧੫ ॥ ਗੌਰੀ ਅਠਾਰਾਂ ॥ ੧੮ ॥ ਗੌਡ ਇਕੀਸ ॥ ੨੧ ॥ ਆਸਾਵਰੀ ਪੰਦਰਾਂ ॥ ੧੫ ॥ ਕਲਯਾਣ ਇਕਵੰਜਾ ॥ ੫੧ ॥ ਬਿਲਾਵਲ ਅਠਤਾਲੀ ॥ ੪੮ ॥ ਕਿਦਾਰੇ ਇਕੀ ॥ ਟੋਡੀਆ ਬੇਤਾਲੀ ॥ ੪੨ ॥ ਕਾਨੜੇ ਸਤਵੰਜਾ ॥ ੫੭ ॥ ਬਿਰਾਰੀ ਚੌਵੀ ॥ ੨੪ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਅਨੇਕ ਰਾਗਾਂ ਕੇ ਭੇਦ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਈਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਬਯਾਨ ਅਲਾਪ ਕਾ ॥ ਅਲਾਪ ਕੋ ਰਾਗ ਕਾ ਅੰਗ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕੋਈ ਇਸ ਕੋ ਅਪਜੋਗੀ ਭੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਰਾਗਨੀ ਕੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ ਸੋ ਅਲਾਪ ॥ ਪਰੁ ਤਿਸ ਮੈਂ ਰੂਪਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ॥ ਰੂਪਕ ਮੈਂ ਤਾਲ ਕੋ ਵਰਤਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਲਾਪ ਮੈਂ ਤਾਲ ਨਹੀਂ ॥ ਮਤਲਬ ਇਸ ਬਾਤ ਕਾ ਏਹੁ ॥ ਜਹਾਂ ਰਾਗ ਕੋ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ

ਕਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ਤਾਲ ਸੇ ਬਿਨਾ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਮੈਂ ਰਾਗ ਬਰਤੀਏ ॥ ਸੋ ਅਲਾਪ ॥ ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਰਾਗ ਕੇ ਬਰਤਣੇ ਕੋ ॥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿਕ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਕ੍ਰਮ ਛੋਡ ਕੇ ॥ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ॥ ਸੂਰ ਸੰਬੂਹ ਮੈਂ ਰਾਗ ਬਰਤੀਏ ॥ ਇਸ ਕੋ ਰਾਗ ਅਲਾਪ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਇਹ ਚਾਰ ਤਰਾਂ ਕਾ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਰੂਪਕ ਅਲਾਪ ਕਾ ॥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀ ਤਰਾਂ ॥ ਸੂਰ ਸੰਬੂਹ ਰਚ ਕੇ ॥ ਤਿਸ ਮੈਂ ਤਾਲ ਸੋ ਰਾਗ ਬਰਤੀਏ ॥ ਸੋ ਰੂਪਕ ਅਲਾਪ ॥ ਇਸ ਕੋ ਤਿੰਨ ਤਰਾਂ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਤ ਗ੍ਰਹਣ ਕਾ ॥ ੧ ॥ ਥਾਇ ਭੰਜਨੀ ॥ ੨ ॥ ਰੂਪ ਭੰਜਨੀ ॥ ੩ ॥ ਏਕ ਬਹੁ ਭੰਗਮ ਨੋਹਰ ਅਲਾਪ ਭੀ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਗਮਕ ਕਾ ਮੰਦ੍ਰ ॥ ੧ ॥ ਮਧਯ ॥ ੨ ॥ ਤਾਰ ॥ ੩ ॥ ਇਨਾ ਤਿਹਾ ਮਕਾਨਾ ਮੈਂ ॥ ਖੜਜ ਆਦਿਕ ॥ ੧ ॥ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਕੰਪ ਕਰੀਏ ॥ ਜਿਸ ਤੇ ਸੁਣਨੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਦਿਲ ਖੁਸ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਕੰਪ ਗਮਕ ਹੈ ॥ ਸਰੀਰ ਕੀ ਗਮਕ ਕੇ ਭੇਦ ਪੰਦ੍ਰਾ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰ ਬੀਸ ਗਮਕ ਬੀਣਾ ਕੀ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਅਸਥਾਈ ਕਾ ॥ ਰਾਗ ਕੇ ਖੰਡ ਕੋ ਅਸਥਾਈ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੇ ਇਕ ਸੌ ਸਤਾਰਾਂ ਭੇਦ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕੇਵਲ ਆਦਕ ਸੂਰ (f. 209 a) ਬੀਣਾ ਕੇ ਉਨੀ ਹੈ ॥ ਏ ਬਜਾਵਣੇ ਕੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਸੋ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਗਾਉਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕਾ ॥ ¹ ਸੁਸਾਰੀਤ ॥ ੧ ॥ ਰੰਜਕ ॥ ਉਤਮ ॥ ੩ ॥ ਮਧਯਮ ॥ ੪ ॥ ਅਧਮ ॥ ੫ ॥ ਸਿਖਯਾਕਾਰ ॥ ੬ ॥ ਰਸਕ ॥ ੭ ॥ ਅਨੁਕਾਰ ॥ ੮ ॥ ਭਾਵਕ ॥ ੯ ॥ ਏਕਲਾ ॥ ੧੦ ॥ ਜਮੱਲ ॥ ੧੧ ॥ ਬਿੰਦੁ ॥ ੧੨ ॥ ਬਾਗਯ ਕਾਰਕ ॥ ੧੩ ॥ ਇਸ ਕੇ ਤਿੰਨ ਭੇਦ ॥ ਉੱਤਮ ॥ ੧ ॥ ਮਧਯਮ ॥ ੨ ॥ ਅਧਮ ॥ ੩ ॥ ਗੋਧੂਬ ॥ ਸੁਰਾਦ ॥ ਬਯਾਨ ਕੰਠ ਕੀ ਧੁਨਿ ਕਾ ॥ ਇਸ ਕੇ ਭੇਦ ॥ ਬਾਤ ॥ ਪਿੱਤ ॥ ਕਫ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਜੁੱਸੇ ਕਰਕੇ ਚਾਰ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਖਾੜਗਲ ॥ ੧ ॥ ਨਾਰਾਟ ॥ ੨ ॥ ਬੋਥਕ ॥ ੩ ॥ ਮਿਸਰਕ ॥ ੪ ॥ ਅਰ ਅੱਠ ਦੁਸਟ ਧੁਨਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਗਾਉਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਮੈਂ ਬੱਤੀ ਦੋਖ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਬਜੇਤ੍ਰਾ ਕਾ ਜਿਸ ਬਸਤ ਮੈਂ ਹਾਥ ਕੇ ॥ ਅਥਵਾ ਦੰਡੇ ਕੇ ॥ ਅਥਵਾ ਪੋਨ ਕੇ ॥ ਸੰਜੋਗ ਤੇ ॥ ਨਾਦ ਉਪਜੇ ਤਿਸ ਕੋ ਬਾਜਾ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਚਾਰ ਤਰਾਂ ਕਾ ਹੈ ॥ ਤੱਤ ॥ ੧ ॥ ਅਨੱਧ ॥ ੨ ॥ ਘਨ ॥ ੩ ॥ ਸੁਖਿਰਿ ॥ ੪ ॥ ਤੱਤ ॥ ਅਰੁ ਸੁਖਿਰਿ ॥ ਇਨਾ ਦੋਹਾਂ ਤੇ ਗੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੀਸਰੇ ਅਨੱਧ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਚੌਥੇ ਘਨ ਤੇ ਗੀਤ ਕਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇਦਾ ਕੇ ॥ ਅਥਵਾ ਲੋਹੇ ਕਾ ॥ ਤਾਰ ਜਿਸ ਮੈਂ ਲਗੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨਾ ਤਾਰਾ ਮੈਂ ਸਾਤੋਂ ਸੂਰ ॥ ਬਾਈ ਸੁਤੀਯਾਂ ॥ ਇਕੀ ਮੂਰਛਨਾ ॥ ਅਰੁਤਾਨ ॥ ਅਲੰਕਾਰ ॥ ਅਰ ਜਾਤਾਂ ਕੇ ਸਮੇਤ ਗੀਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ॥ ਤਿਸ ਬਾਜੇ ਕਾ ਨਾਮ ਤੰਤ੍ਰ ਕਹਤੇ ਹੈ ਸੋ ਬੀਣਾਦਿਕ ਬਜੇਤ੍ਰ ਹੈ ॥ ਬਾਸ ਕੀ ਅਥਵਾ ਪਿੱਤਲ ਕੀ ਨਲਕੀ ਕੋ ਛੇਕ ਕਰਕੇ ॥ ਮੁਖ ਕੇ ਪੋਣ ਸੋ ਬਜਾਈਏ ॥ ਉਸ ਮੈਂ ਸਾਤ ਸੂਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਾਗ ਗਾਵੀਏ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਸੁਖਿਰ ਹੈ ॥ ਅਰ ਜੋ ਅੰਦਰ ਸੋ ਖਾਲੀ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਖ ਉਸ ਕਾ ਖਲ ਸੇ ਮੜਯਾ ਹੋਇ ॥ ਉਸ ਕੇ ਤਾੜਨੇ ਕਰ ਕੇ ਅਵਾਜ ਹੋਇ ॥ ਤਾਂ ਕੋ ਅਨੱਧ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੱਤਾਂ ਧਾਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਦੋਇ ਤਾਲ ਬਨਾਇ ਕਰ ਕੇ ॥ ਉਨਾ ਕੋ ਆਪਸ ਮੈਂ ਬਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਗੀਤ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੋ ਜਾਣੇ ॥ ਇਸ ਬਾਜੇ ਕਾ ਨਾਉ ਘਨ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਇਨਾ ਕੇ ਹੋਣ ਕਾ ॥ ਜਬ ਦੱਛ ਕੇ ਜੱਗ ਮੈਂ ਸਤੀ ਨੇ ਸਰੀਰ ਤਜਯੋ ॥ ਤਬ (f. 209 b) ਸਿਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਨ ਕੋ ਚਾਰ ਗਣ ਰਚੇ ॥ ਨੰਦ ਕੇ ਸੂਰ ॥ ੧ ॥ ਸ੍ਵਾਤਗਣ ॥ ੨ ॥ ਤੰਬੂਰ ਗੰਧਰਬ ॥ ੩ ॥ ਨਾਰਦ ਮੁਨਿ ॥ ੪ ॥ ਇਨਾ ਚਾਰਾਂ ਤੇ ਚਾਰੋ ਬਾਜੇ ਬਜਵਾਏ ॥ ਅਰ ਆਪ ਗਾਨ ਕੀਓ ॥ ਤਬ ਪ੍ਰਸਨ ਭਏ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਸੋ ਯਹ ਆਗਯਾ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਇਨਾ ਬਾਜਯਾਂ ਕੋ ਗੀਤ ॥ ਨਿਤਯ ਸੰਗ ॥ ਮੰਗਲ ਕੇ ਕਾਰਜ ਮੈਂ ॥ ਜੋ ਕੋਈ ਪੁਰਸ ਬਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਸੁਣੇ ਤਿਸ ਕੇ ਸਭ ਮੰਗਲ ਕੇ ਕਾਰਜ ਪੂਰੇ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਸੂਰਮਯਾਂ ਕੇ ਦਿਲਾਂ ਕੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ਜੁੱਧ ਮੈਂ ॥ ਨਾਟਕ ॥ ਅਰ ਬੀਰ ਰਸ ॥ ਰੋਦ੍ਰ ਰਸ ॥ ਇਨਾ ਮੈਂ ਏ ਚਾਰੋਂ ਬਾਜੇ ਬਜਾਈਏ ॥ ਮਤਲਬ ਇਨਾ ਕੇ ਬਜਾਉਣੇ ਕਾ ॥ ਜੇ ਕਰਨਾਟਕ ਮੈਂ ਨਿਰਤ ਕਰਣੇ ਵਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਗਾਉਣੇ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖ ਬਾਜੇ ਕੇ ਸੰਗ ਮਿਲ ਕੇ ਨਿਰਤ ਗਾਨ ਕਰੇ ॥ ਤਬ ਉਨ ਕੋ ਖੇਦ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ॥ ਉਹ ਛਾ ਹੋਤ ਹੈ ॥

¹ Ram Sukh Rao next elaborates on the qualities of singers and the three categories of musical instruments and their working. He also refers to the musical measure (*tāl*) in relation to the measure of time (*kāl*).

ਅਰੁ ਗੀਤ ਨਿਰਤ ਕੀ ਕਸਰ ਜਾਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਇ ॥ ਅਰੁ ਇਨਾ ਕੇ ਭੇਦ ਅਰੁ ਪਾਟਾਛਰ ਅਨੇਕ ਹੈਂ ॥ ਈਹਾਂ ਵਧਨ ਸੈਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਬਯਾਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾ ॥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਦਿਕ ਛੰਦ ਮੈਂ ॥ ਮੁਖਯਗੀਤ ਹੈ ॥ ਖੜਜ ਆਦਿਕ ਸੱਤਾਂ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ॥ ਜੋ ਹੈ ਸੰਬੂਹ ॥ ਸੋ ਕ੍ਰਮ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਗੀਤ ਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲਯਾ ਹੋਇਆ ॥ ਸੁਣਨੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਖੁਸ਼ ਕਰੇ ॥ ਸੋ ਗੀਤ ॥ ਇਸ ਕੇ ਦੋਇ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਹਮੇਸਾ ਥੋਂ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ॥ ਸਿਵ ॥ ਭਰਤ ॥ ਹਨੂਮਾਨ ॥ ਇਨਾ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਔਰ ਭੀ ॥ ਜੋ ਅਨੇਕ ਮੁਨਿ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ॥ ਔਰ ਨਾਰਦ ॥ ਤੰਬਰ ॥ ਆਦਿ ਜੋ ਗੰਧਰਬ ॥ ਤਿਨਾ ਕੇ ਬਰਤਿਆ ਹੋਵੇ ॥ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਕੇ ਬਖਸਣੇ ਵਾਲਾ ॥ ਐਸਾ ਜੋ ਗਾਨ ॥ ਸੋ ਗੰਧਰਬ ਜਾਨੀਏ ॥ ੧ ॥ ਯਹ ਆਲਾਪ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਔਰ ਜੋ ਲੌਕਿਕ ਮੈਂ ॥ ਸੁਣਨੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਦਿਲ ਕੋ ਖੁਸ਼ ਕਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਬਡੇ ਬਡੇ ਨਾਯਕ ॥ ਕੰਬਲ ॥ ਅਸੂਤਰ ਆਦਿਕ ॥ ਇਨਾ ਨੇ ਬਰਤਯੋ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾ ਕੇ ਅਰੁ ਲੱਛਣ ਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲਯਾ ਹੋਇ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਮਾਰਗੀ ਦੇਸੀ ਰਾਗ ਗਾਉਣਾ ॥ ਯਾ ਕੋ ਗਾਨ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਯਹ ਗਾਨ ਦੋ ਤਰਾਂ ਕਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਵਾਕ ਗੋਇ- (f. 210 a) ਕਾਰਕ ਨੇ ਬਨਾਯੋ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇ ਉਦਗ੍ਰਾਹ ਆਦਿ ਖੰਡ ॥ ਸੂਰ ਆਦਿ ਛਹ ਅੰਗਾਂ ॥ ਇਨਾ ਕੋ ਅਲਾਪ ਆਦਿ ਰੀਤ ਸੋ ਕੀਜੀਏ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਪ੍ਰਬੰਧ ਛੰਦ ਆਦਿ ਰਚਨਾ ਕਾ ਗਾਉਣਾ ॥ ਸੋ ਨਿਬੰਧ ॥ ੧ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਮੈਂ ਅਲਾਪ ਕੀ ਰੀਤ ਹੀ ਹੋਇ ॥ ਛੰਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਗਾਨ ਅਨਿਬੰਧ ॥ ੨ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬੰਧ ਕੇ ਤੀਨ ਭੇਦ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪ੍ਰਬੰਧ ॥ ੧ ॥ ਬਸੁਤ ॥ ੨ ॥ ਰੂਪਕ ॥ ੩ ॥ ਬਯਾਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇ ਖੰਡਾਂ ਕਾ ॥ ਬੰਧ ਕੇ ਖੰਡ ਕੋ ਧਾਂਤ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇ ਅੰਗ ਕੋ ਧਾਂਤ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਖੰਡ ਚਾਰ ਤਰਾਂ ਕਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇ ਪਹਲੇ ਆਰੰਭ ਮੈਂ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਖੰਡ ਉਦਗ੍ਰਾਹ ॥ ੧ ॥ ਜੋ ਪਹਲੇ ਉਦਗ੍ਰਾ ਖੰਡ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਤੀਸਰੇ ਧ੍ਰਵਖੰਡ ਮੈਂ ॥ ਦੂਸਰੇ ਖੰਡ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲਾਉਣੇ ਕੇ ਬਣਾਈਏ ॥ ਸੋ ਮੇਲਾਪਕ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸਾ ਖੰਡ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੈਂ ਜਰੂਰੀ ਕੋ ਬਰਤੀਏ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਵਰਤੇ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀ ਕਮਤੀ ਮਲੂਮ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਧ੍ਰਵ ਖੰਡ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇ ਅੰਤ ਕਾ ਖੰਡ ਹੋਇ ॥ ਜਿਸ ਸੋ ਆਪਣੇ ਇਸਟ ਦੇਵਤਾ ਕਾ ॥ ਅਥਵਾ ਕਬੀਸੂਰੋਂ ਕਾ ਨਾਉਂ ਆਵੇ ॥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰਾ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਆਰੰਗ ਖੰਡ ॥ ਅਰੁ ਧ੍ਰਵ ਖੰਡ ਕੇ ॥ ਆਭੋਗ ਖੰਡ ਮੈਂ ॥ ਏਕ ਖੰਡ ਪੰਜਵਾਂ ਹੋਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੇ ਅੰਤਰਾ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਅੰਤਰਾ ॥ ਸਾਲਗ ॥ ਸੂੜ ॥ ਰੂਪਕ ॥ ਇਨਾ ਭੇਦਾਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੈ ਨਹੀਂ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ॥ ਬਾਤ ॥ ੧ ॥ ਪਿਤ ॥ ੨ ॥ ਕਫ ॥ ੩ ॥ ਏ ਤੀਨ ਧਾਤੂ ਹੈਂ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੈਂ ॥ ਉਦਗ੍ਰਾਹ ॥ ੧ ॥ ਮੇਲਾਪਕ ॥ ੨ ॥ ਧ੍ਰਵ ॥ ੩ ॥ ਆਭੋਗ ॥ ੪ ॥ ਏ ਚਾਰ ਧਾਤੂ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇ ਅੰਗਾਂ ਕਾ ॥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇ ਛੇ ਅੰਗ ਹੈ ॥ ਜੋ ਤਤ੍ਵ ਮਸੀ ਆਦਿ ਮਹਾ ਵਾਕਯ ਤੇ ॥ ਓ ਅੰਤਤ ਸਤ ॥ ਇਸ ਰੀਤ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਜੋ ਬਤਾਉਣਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਵਰਤਣਾ ॥ ਅਰੁ ਤੇ ਨ ਨਾ ਨਾ ਰੀ ਰੀ ॥ ਇਸ ਰੀਤ ਸੋ ਜੇ ਅੱਛਰਾਂ ਕਾ ਸੰਬੂਹ ਸੋ ਯਹ ਤੇਨ ਸਬਦ ॥ ਮੰਗਲ ਕੋ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਅਰੁ ਕੁਲ ॥ ਜਾਤ ॥ ਅਵਸਥਾ ॥ (f. 210b) ਅਵਸਥਾ ॥ ਆਦਿ ਕੇ ਜਿਤਾਉਣੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਸਬਦ ॥ ਸੋਪਦ ॥ ੨ ॥ ਏ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰੂਪੀ ਪੁਰ ਕੇ ਦੋ ਨੇਤ੍ਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਰਦੰਗ ॥ ਬੀਣਾ ॥ ਮੁਰਲੀ ॥ ਜਲਤਰੰਗ ॥ ਆਦਿ ਬਾਜੇ ਮੈਂ ॥ ਤਕ ਧਿਨ ਥੋ ॥ ਇਨਾ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਅੱਛਰ ਬਰਤੀਏ ॥ ਸੋ ਪਾਟਾਛਰ ॥ ਅਰੁ ਜਹਾ ਦਾਨ ॥ ਬਡਾਈ ॥ ਭਲਾਈ ॥ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਡਤਾਈ ॥ ਆਦਿ ਗੁਣਾ ਸੋ ਨਾਮ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਬਿਰਦ ॥ ਏ ਦੋਉ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰੂਪੀ ਪੁਰਖ ਕੇ ਹਾਥ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਚੰਚਤ ਪੁਟ ਆਦਿ ॥ ਤਾਲਾਂ ਕੇ ਜੋ ਭੇਦ ਹੈ ॥ ਸੋ ਤਾਲ ॥ ੫ ॥ ਅਰੁ ਖੜਜ ਆਦਿ ਸਾਤ ਸੂਰਾਂ ਕੇ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ॥ ਉਚਾਰ ਸਹਤ ॥ ਜੋ ਸਰਗਮ ਪਧਨੀ ॥ ਏ ਸਾਤ ਅੱਛਰ ॥ ਸੋ ਸੂਰ ਹੈ ॥ ਏ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੁਰਖ ਕੋ ਦੋਉ ਚਰਨ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਉਤਗ੍ਰਾਹ ਆਦਿ ਚਾਰ ਧਾਤ ॥ ਸੂਰ ਆਦਿ ਛੇ ਅੰਗ ॥ ਜਹਾਂ ਸੰਗੀਤ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਮੂਜਬ ਬਰਤੀਏ ॥ ਇਸ ਕਾ ਨਾਉਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਜਾਤਾਂ ਕਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਯਾਂ ਪਾਂਚ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੈਂ ਛੇ ਅੰਗ ਹੋਇ ॥ ਤਿਸ ਕੀ ਜਾਦ ਮੇਦਨੀ ॥ ੧ ॥ ਜਿਸ ਮੈਂ ਪਾਂਚ ਹੋਇ ॥ ਤਿਸ ਕੀ ਜਾਤ ਅਨੰਦਨੀ ॥ ੨ ॥

ਜਿਸ ਮੈਂ ਚਾਰ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੀ ਜਾਤ ਦੀਪਨੀ ॥ ੩ ॥ ਜਿਸ ਮੈਂ ਤੀਨ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੀ ਪਾਵਨੀ ॥ ਜਿਸ ਮੈਂ ਦੋ
ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੀ ਜਾਤ ਤਾਰਾਵਲੀ ॥ ਬਯਾਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇ ਭੇਦਾਂ ਕਾ ॥ ਜਿਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੈਂ ॥ ਛੰਦ ਅਰੁ ਤਾਲ ਕਾ ਨੇਮ
ਨਹੀਂ ਹੋਇ ॥ ਅਨੇਕ ਛੰਦ ਅਰੁ ਅਨੇਕ ਤਾਲ ਬਰਤੀਏ ॥ ਸੋ ਅਨਰਜਗਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਜਹਾਂ ਏਕ ਤਾਲ
ਏਕ ਛੰਦ ਕਾ ਨੇਮ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਨਿਰ ਜਗਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ॥ ੨ ॥ ਫੇਰ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੇ ਤੀਨ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਸੂਤਸੱਥ ॥ ੧ ॥
ਆਲਪਿਤ ॥ ੨ ॥ ਬਿਪ੍ਰਕੀਰਣ ॥ ੩ ॥ ਫੇਰ ਇਨਾ ਸਭਨਾ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਕੇ ਭੇਦ ॥ ਚਾਰ ਹਜਾਰ ਪੰਜ ਸੈ
ਛਿਆਸੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਨਾ ਮੈਂ ਸੰਕੀਰਣ ॥ ੧ ॥ ਅਰੁ ਸੁਰਾਰਥ ॥ ੨ ॥ ਏ ਦੋਇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈਂ ॥ ਇਨਾ ਕੇ
ਅਨੰਤ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕਾਬਯ ਕੀ ਰਚਨਾ ॥ ਸਿੰਗਾਰ ਆਦਿ ਰਸ ॥ ਰਸਾਭਾਸ ॥ ਭਾਵਾਭਾਸ ॥ (f. 211 a)
ਭਾਵੋਦੈ ॥ ਭਾਵਸੰਧ ॥ ਭਾਵਸਾਂਤ ॥ ਭਾਵਸਬਿਲਤ ॥ ਇਨਾ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ॥ ਔਰ ਭੀ ਜੋਨਸੇ ਕਾਬਯ ਤੇ
ਉਪਜੋਗੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਤਮਾਮ ਸੂਤਸੱਥ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਨੀਏ ॥ ਮੈ ਈਹਾਂ ਬਹੁਤ ਇਨਾ ਕਾ ਬਯਾਨ ਨਹੀਂ ਲਿਖਾ ॥
ਬਯਾਨ ਤਾਲ ਕਾ ॥ ਗੀਤ ॥ ਬਾਦਯ ॥ ਨਿਰਤਯ ॥ ਇਨਾ ਕਾ ਨਾਉ ਤੂਰ ਜਤੁੰਕ ॥ ਸੋ ਯਹ ਮਾਨਿੰਦ ਮਤਵਾਰੇ ਫੀਲ
ਕੀ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਪੈ ਤਾਲ ਕੋ ਮਾਨਿੰਦ ਗਜ ਬਾਕ ਕੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤੇ ਰਾਗ ਕਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ ॥
ਯਹ ਕਾਇਤਯਾਨ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ ਹੈ ॥ ਔਰ ਬਿਗਯਾਨੇਸੁਰ ਨੇ ਐਸੇ ਲਿਖਯੋ ਹੈ ॥ ਜੋ ਪੁਰਸ ਬੀਣਾ ਕੋ ਬਜਾਇ ਜਾਣੇ ॥
ਸੁਰਤੀਆਂ ਅਰੁ ਇਨਾ ਕੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਕੇ ਜਾਣੇ ॥ ਫੇਰ ਤਾਲ ਕੋ ਸਮਝਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਬਿਨਾ ਖੇਦ ਹੀ ਮੁਕਤ
ਕੋ ਪਾਉਤਾ ਹੈ ॥ ਕਾਲ ॥ ਕ੍ਰਿਯਾ ॥ ਮਾਨ ॥ ਏ ਜਹਾਂ ਏਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਤਾਲ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥
ਛਾਣ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਕਾਲ ॥ ਤਾਲ ਕੀ ਰਚਨਾ ਸੋ ਕ੍ਰਿਯਾ ॥ ਕ੍ਰਿਯਾ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਜੋ ਬਿਸੁਮ ਸੋ ਮਾਨ ॥ ਐਸੇ
ਸੰਗੀਤ ਦਰਪਨ ਮੈਂ ਲਿਖਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਿਵ ਜੀ ਕੇ ਕੰਕਰਾ ਨੇ ਐਸੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ॥ ਕਾਲ ਜੋ ਹੈ ਲਘੁ ਆਦਕ
ਸੋ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲਯੋ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਮੈਂ ਗੀਤ ॥ ਬਾਦਯ ॥ ਨਿਰਤਯ ॥ ਏ ਬਿਸੁਮ ਕੋ ਪਾਵੇ ॥
ਸੋ ਤਾਲ ॥ ਹਰਿ ਭਟ ਜੀ ਨੇ ਐਸੇ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ਜੋ ਹੈ ਕਾਲ ॥ ਕੈਸਾ ॥ ਸਾਥ ਦਸ ਪ੍ਰਾਣਾ
ਕੇ ਮਿਲਾ ਹੁਯਾ ॥ ਸੋ ਤਾਲ ॥ ਅਰੁ ਬਿਨੋਦ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਐਸੇ ਹੈ ॥ ਦੋਨੋ ਹਾਥਾਂ ਕੇ ਸੰਜੋਗ ਮੈਂ ॥ ਅਰੁ ਬਿਯੋਗ
ਮੈਂ ॥ ਜੋ ਦਸ ਪ੍ਰਾਣਾ ਸੈ ਮਿਲਾ ਹੁਆ ਕਾਲ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਤਾਲ ਕਹੀਏ ॥ ਅਰੁ ਸਾਰੋਉਧਾਰ ਜੀ ਨੇ
ਐਸੇ ਲਿਖਾ ਹੈ ॥ ਕਾਲ ਕੋ ਤਾਲ ਕਹੀਏ ॥ ਜੋ ਦੁਤ ਤੇ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਜੋ ਅੰਗ ਤਿਨਾ ਸੋ ਮਿਲਯੋ ਹੋਇ ॥
ਔਗੀਤ ॥ ਬਾਦਯ ॥ ਨਿਰਤ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਬਿਸੁਮ ਕੇ ਕਰਣੇਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਤਾਲ ॥ ਅਰੁ ਦਾਮੋਦਰ ਜੀ ਨੇ
ਇਸ ਤਰਾਂ ਲਿਖਾ ਹੈ ॥ ਤਾਲ ਨਾਮ ਪਤਿਸਟਾ ਕਾ ॥ ਜਿਸ ਮੈਂ ॥ ਗੀਤ ॥ ਬਾਦਯ ॥ ਨਿਰਤਯ ॥ (f. 211 b)
ਏ ਪ੍ਰਤਿਸਟਤ ਹੋਵੇ ॥ ਸੋ ਤਾਲ ॥ ਅਰੁ ਪਹਲੇ ਗਾਨ ਜੋ ਪ੍ਰਗਟ ਭਯੋ ॥ ਸੋ ਤੋ ਮਾਨਿੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਮਾਯਾ
ਬਿਨਾ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਨਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ ॥ ਇਸ ਤੇ ਤਾਲ ਮਾਨਿੰਦ ਮਾਯਾ ਕੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜੈਸੇ ਮਾਯਾ ਅਰੁ
ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ॥ ਧਰਮ ॥ ੧ ॥ ਅਰਥ ॥ ੨ ॥ ਕਾਮ ॥ ੩ ॥ ਮੋਖਯ ॥ ੪ ॥ ਏ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਮਵੱਸਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਐਸੇ ਗੀਤ ॥
੧ ॥ ਨਿਰਤ ॥ ੨ ॥ ਨਾਦਯ ॥ ੩ ॥ ਬਾਦਯ ॥ ੪ ॥ ਏ ਸਭ ਤਾਲ ਤੇ ਸਮਝੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੈਸੇ ਮਾਯਾ ਕੇ
ਅਨੇਕ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਤਾਲ ਕੇ ਅਨੇਕ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਏਕ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਰਾਗ ਕਾ ਸੂਰ ਏਕ ਰੂਪ
ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਅਨੇਕ ਤਰਾਂ ਕਾ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਚੇਤੰਨ ਤੋ ਏਕ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਥਾਵਰ ਜੰਗਮ ਮੈਂ ਮਿਲ
ਰਹਯੋ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਅਨੇਕ ਭੇਦ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਭੀ ਸੁਣਨ ਮੈਂ ਆਉਤਾ ਹੈ ॥ ਦੇਖਣੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਉਤਾ ॥
ਇਸ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਤਕਾਰ ਕੇ ਮਾਇਨੇ ॥ ਤਾਰਨੇ ਵਾਲੇ ਸਿਵ ਜੀ ॥ ਸਕਾਰ ਕੇ ਮਾਇਨੇ ॥ ਲਾਲ ਸਰੂਪ
ਪਾਰਬਤੀ ਜੀ ਤਰਨੇ ਕੀ ਲਾਲਸਾ ਜੋ ਕੀਓ ਚਾਹੇ ॥ ਤੋ ਤਾਲ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਗੁਣਾ ਕਾ ਗਾਨ
ਕਰੇ ॥ ਇਸ ਲਾਲਸਾ ਤੇ ਤਰ ਜਾਇ ॥ ਅਰੁ ਦੇਵਤਾ ॥ ਅਸੁਰ ॥ ਥਾਵਰ ॥ ਜੰਗਮ ॥ ਏ ਸਭ ਤਾਲ
ਕੀ ਗਤ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਤਾਲ ਬਿਨਾ ਗਾਨ ਨਹੀਂ ॥ ਗਾਨ ਬਿਨਾ ਤਾਲ ਨਹੀਂ ॥ ਇਸ ਤੇ ਤਾਲ ਮੁਖਯ ਹੈ ॥
ਬਯਾਨ ਤਾਲ ਕੇ ਦਸਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਕਾ ॥ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਾਣ ਕਾਲ ॥ ਜਿਸ ਕਾਲ ਮੈਂ ॥ ਕਮਲ ਕੇ ਏਕ ਪਤੇ ਕੋ ॥

ਬਡੀ ਸਿਤਾਬੀ ਸੈ ਕੰਡੇ ਸੈ ਬੇਧੀਏ ਤਿਸ ਕਾਲ ਕੋ ਛਣ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਆਠ ਛਣ ਕਾ ਏਕ ਲਵ ॥ ਆਠ
 ਲਵ ਕੀ ਏਕ ਕਾਸਟਾ ॥ ਆਠ ਕਾਸਟਾਂ ਕਾ ਏਕ ਨਿਮੇਖ ॥ ਆਠ ਨਿਮੇਖ ਕੀ ਏਕ ਕਲਾ ॥ ਦੋ ਕਲਾ ਕੋ
 ਏਕ ਚਤੁਰ ਭਾਗ ॥ ਦੋ ਚਤੁਰ ਭਾਗ ਕਾ ਏਕ ਅਰਧ ਬ੍ਰਿਦੁ ॥ ਇਸ ਕਾਲ ਤੇ ਤਾਲ ਕਾ ਆਰੰਭ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥
 ਦੋਇ ਅਰਧ ਬ੍ਰਿਦੁ ਕਾ ਏਕ ਦ੍ਰੁਤ ॥ ਦੋਇ ਦ੍ਰੁਤਾਂ ਕਾ ਏਕ ਲਘੁ ॥ ਦੋਇ ਲਘੁ ਕਾ ਏਕ ਗੁਰ ॥ ਤੀਨ (f. 212 a)
 ਲਘੁ ਕਾ ਏਕ ਪੁਲਤ ॥ ਸੋਲਾ ਪੁਲਤ ਕਾ ਏਕ ਪਲ ॥ ਸੱਠ ਪਲ ਕੀ ਏਕ ਘੜੀ ॥ ਸੱਠਾਂ ਘੜੀਆਂ ਕਾ ਏਕ
 ਦਿਨ ॥ ਤੀਸ ਦਿਨ ਕਾ ਏਕ ਮਹੀਨਾ ॥ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਕਾ ਏਕ ਬਰਸ ॥ ਅਰੁ ਪੁਰਾਣ ਕੀ ਰੀਤ ਸੋ ॥
 ਤਿਤਾਲੀ ਲਾਖ ਬੀਸ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਕੀ ਏਕ ਜੁਗ ਚੌਕੜੀ ॥ ਹਜ਼ਾਰ ਚੌਕੜੀ ਕਾ ॥ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕਾ ਦਿਨੁ ॥
 ਇਸ ਕੋ ਕਲਪ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੀਸ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਦਿਨਾਂ ਕਾ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਮਾਸ ॥ ਅਰੁ ਬਾਰਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਮਾਸ ਕਾ ਏਕ
 ਬ੍ਰਹਮ ਬਰਖ ॥ ਐਸੇ ਸੋ ਬਰਖ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੀ ਉਮਰ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕਲਪ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਮਾਣ
 ਮਾਰਗ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਛੇ ਭੇਦ ॥ ਤੀਸਰਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕ੍ਰਿਯਾ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਦੋ ਭੇਦ ॥ ਨਿਸ ਸਬਦਾ ॥ ੧ ॥ ਇਸ ਕੇ ਚਾਰ
 ਭੇਦ ॥ ਦੂਜੀ ਸਸਬਕ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ॥ ਚੌਥੇ ਪ੍ਰਾਣ ਅੰਗ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਸਾਤ ਭੇਦ ॥ ਅਣਦ੍ਰੁਤ ॥ ੧ ॥
 ਦ੍ਰੁਤ ॥ ੨ ॥ ਦਵਰਾਮ ॥ ੩ ॥ ਲਘੁ ॥ ੪ ॥ ਲਵਰਾਮ ॥ ੫ ॥ ਗੁਰ ॥ ੬ ॥ ਪੁਲਤ ॥ ੭ ॥ ਪਾਂਚਵੇ ਪ੍ਰਾਣ ਗ੍ਰਹ ॥
 ਤਿਸ ਕੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ॥ ਸਮ ॥ ੧ ॥ ਅਤੀਤ ॥ ੨ ॥ ਅਨਾਗਤ ॥ ੩ ॥ ਸਿਖਮ ॥ ੪ ॥ ਛੇਵਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਜਾਤ ॥ ਤਿਸ ਕੇ
 ਪੰਜ ਭੇਦ ॥ ਸੱਤਵਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਕਲਾ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਅੱਠ ਭੇਦ ॥ ਨੌਵਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਜਾਤ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਪੰਦਰਾਂ ਭੇਦ ॥ ਦਸਵਾਂ
 ਪ੍ਰਾਣ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ॥ ਇਸ ਤੇ ਤਾਲ ਕੇ ਭੇਦ ਅਰੁ ਸੂਰੂਪ ॥ ਅਨੰਤ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਬਯਾਨ ਤਾਲਾਂ ਕੇ ਭੇਦਾਂ ਕਾ ॥
 ਅਣ ਆਦਿਕਾਂ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਕੀਏ ਤੇ ਭੇਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਣਕਾਇਕੁ ਭੇਦ ॥ ਦ੍ਰੁਤ ਕੇ ਦੋਇ ਭੇਦ ॥ ਦਵਰਾਮ
 ਕੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ॥ ਲਘੁ ਕੇ ਆਠ ਭੇਦ ॥ ਅਣੁ ਲਘੁ ਕੇ ਪੰਦਰਾਂ ਭੇਦ ॥ ਲਵਰਾਮ ਕੇ ਤੀਸ ਭੇਦ ॥ ਅਣੁ
 ਲਵਰਾਮ ਕੇ ਅਠਵੰਜਾ ਭੇਦ ॥ ਗੁਰ ਕੇ ਇਕ ਸੌ ਚੌਦਾਂ ਭੇਦ ॥ ਅਣੁ ਗੁਰ ਕੇ ਦੋ ਸੈ ਬਾਈ ਭੇਦ
 ਦ੍ਰੁਤ ਗੁਰ ਕੇ ਚਾਰ ਸੈ ਚੌਤੀ ॥ ਦਵਰਾਮ ਗੁਰ ਕੇ ਅੱਠ ਸੈ ਸੈਂਤਾਲੀ ॥ ਪੁਲਤ ਕੇ ਸੋਲਾਂ ਸੈ ਛਿਪੰਜਾ ॥ ਅਣੁ
 ਪੁਲਤ ਕੇ ਬੱਤੀ ਸੈ ਤੇਤੀ ॥ ਦ੍ਰੁਤ ਪੁਲਤ ਕੇ ਤ੍ਰੇਹਟ ਸੈ ਸੋਲਾਂ ॥ ਦਵਰਾਮ ਪੁਲਤ ਕੇ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ (f. 212 b)
 ਤਿਨ ਸੈ ਛੱਤੀ ॥ ਲਘੁ ਪੁਲਤ ਕੇ ਚੌਵੀ ਹਜ਼ਾਰ ਸਤਾਨਵੇ ॥ ਅਣੁ ਲਘੁ ਪੁਲਤ ਕੇ ਸੈਂਤਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਛਿਆਹਟ ॥
 ਦ੍ਰੁਤ ਲਘੁ ਪੁਲਤ ਕੇ ਇਕਾਨਵੇ ਹਜ਼ਾਰ ਨੌ ਸੈ ਪੈਂਤੀ ॥ ਦਵਰਾਮ ਲਘੁ ਪੁਲਤ ਕੇ ਇਕ ਲਖ ਉਣਾਸੀ ਹਜ਼ਾਰ
 ਪੰਜ ਸੈ ਬਹੱਤਰ ॥ ਗੁਰ ਪੁਲਤ ਕੇ ਤਿਨ ਲਾਖ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਤ ਸੈ ਛਪੰਜਾ ॥ ਅਣੁ ਗੁਰ ਪੁਲਤ ਕੇ
 ਛੇ ਲਾਖ ਪਚਾਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਇਕ ਸੌ ਬੀਸ ॥ ਦ੍ਰੁਤ ਗੁਰ ਪੁਲਤ ਕੇ ਤੇਰਾਂ ਲਾਖ ਅਠੱਤੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦੋ ਸੈ ਤੀਸ ॥
 ਦਵਰਾਮ ਗੁਰ ਪੁਲਤ ਕੇ ॥ ਛੱਬੀ ਲਾਖ ਤੇਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਨੌ ਸੈ ਸਤਾਈ ॥ ਪੁਲਤ ਪੁਲਤ ਕੇ ਇਕਵੰਜਾ ਲਾਖ ॥
 ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸੱਤ ਸੈ ਇੱਕੀ ॥ ਅਣੁ ਪੁਲਤ ਪੁਲਤ ਕੇ ॥ ਨੜਿੰਨਵੇ ਲਾਖ ਬਹੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਅੱਠ ਸੈ ਉਣੱਤਰ ॥
 ਦ੍ਰੁਤ ਪੁਲਤ ਪੁਲਤ ਕੇ ॥ ਇਕ ਕਰੋੜ ਚੁਰਾਨਵੇ ਲਾਖ ਉਣਾਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਸੱਤ ਸੈ ਚੁਰੰਜਾ ॥ ਦਵਰਾਮ ਪੁਲਤ
 ਪੁਲਤ ਕੇ ॥ ਤਿਨ ਕਰੋੜ ਅੱਸੀ ਲਾਖ ਉਣੱਜਾ ਹਜ਼ਾਰ ॥ ਦੋ ਸੈ ਨੜਿੰਨਵੇ ॥ ਲਘੁ ਪੁਲਤ ਪੁਲਤੇ ਕੇ ॥ ਸਤ ਕਰੋੜ
 ਤਿਤਾਲੀ ਲਾਖ ॥ ਬੀਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸੱਤ ਸੈ ਛੱਬੀ ॥ ਇਕ ਅਣ ਤੇ ਅਠਾਈ ਅਣਤਾਈ ॥ ਪ੍ਰਸਤਾਰ ਕੀਏ ਤੇ ॥
 ਪੰਦਰਾਂ ਕਰੋੜ ਬਾਈ ਲਾਖ ॥ ਚੌਰਾਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤਿਨ ਸੈ ਅਠਤਾਲੀ ਭੇਦ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ॥ ਇਕ
 ਇਕ ਅਣ ਕੇ ਬਧਾਏ ॥ ਗਿਣਤੀ ਬਧਤੀ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਇਨਾ ਕੇ ॥ ਨਸਟ ॥ ਉਦਿਸਟ ॥ ਮੇਰ ॥ ਏਹ ਭੀ
 ਲਿਖੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮੈਨੇ ਈਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹੇ ॥ ਬਯਾਨ ਨਿਤ ਕਾ ॥ ਇਸ ਨਿਤ ਕੋ ॥ ਗੀਤ ॥ ਅਰੁ ਬਜੰਤਾ ਕਾ
 ਫਲ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਕਾ ਉਪਾਉ ਹੈ ॥ ਭਰਤ ॥ ਮਤੰਗ ॥ ਹਨੂਮਾਨ ॥ ਕੋਹਲ ਆਦਿ ॥ ਤਮਾਮ
 ਮੁਨੀਸੂਰ ॥ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਮਾਲਾ ॥ ਪੱਛ ਧਰ ਮਿਸਰ ॥ ਸੰਗੀਤ ਪਾਰ ਜਾਤਕ ॥ ਅਸੋਕ ਮੱਲ ਰਾਜਰਿਖਿ ॥
 ਸਾਰੰਗ ਦੇਵ ॥ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖਿ ॥ ਅਨੁਸਟ ॥ ਪਚ ॥ ਕ੍ਰਵਰਤੀ ॥ ਕੱਲ ਨਾਥ ਆਦਿਕ ॥ ਸੰਗੀਤ ਕੇ

ਅਚਾਰਜ ॥ ਇਨਾ ਕੇ ਸਤ ਸੋ ॥ ਬਯਾਨ ਨਿਤ ਕਾ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ਯਹ ਨਿਤ ਤੀਨ ਤਾਪ ਕੇ ਹਰਨੇ ਵਾਰੋ (f. 213 a)
 ਸੁਖਦਾਇਕ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਮੈਂ ਹਸਤਕ ਆਦਿ ਸਰੀਰ ਕੀ ਚੇਸਟਾ ॥ ਭਾਉ ਆਦਿ ਮਨ ਕੀ ਚੇਸਟਾ ॥ ਕਟਾਛ
 ਆਦਿ ਗਯਾਨ ਇੰਦ੍ਰੀਅਨ ਕੀ ਚੇਸਟਾ ॥ ਜੈਸੇ ਆਦਿ ਬਾਣੀ ਕੀ ਚੇਸਟਾ ॥ ਇਨਾ ਕਾ ਬਯਾਨ ਬਹੁਤ ਲਿਖਾ ਹੈ ॥
 ਯਹ ਨਾਟਯ ਬੇਦ ॥ ਪ੍ਰਿਥਮ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਸੋ ਪਾਇ ਕੇ ॥ ਭਰਤ ਮੁਨਿ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਵਿ ਜੀ ਕੇ ਆਗੇ ਰਚਯੋ ਹੈ ॥
 ਤਿਨੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੁੰਡ ਨਾਮਾ ਗਣ ਸੋ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ॥ ਤਾਂਡਵ ॥ ਨਿਤ ॥ ਭਰਤ ਮੁਨਿ ਕੋ ਦੀਯੋ ॥ ਔਰ
 ਪਾਰਬਤੀ ਜੀ ਸੋ ਰਚਵਾਇ ਕੇ ਲਾਸਯ ਨਾਮਾ ਨਿਤ ਦੀਯੋ ॥ ਸਾਧਾਰਨ ਨਿਤ ॥ ਭਰਤ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਸੋ
 ਪਾਯੋ ॥ ਉਸੀ ਸਮੇਂ ਤਾਂਡਵ ਨਿਤ ਜਹਾਨ ਮੈਂ ਰੋਸਨ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਬਾਣਾ ਸੁਰ ਕੀ ਕੰਨਯਾ ਉਖਾ ਦੇਵੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ
 ਪਾਰਬਤੀ ਜੀ ਸੋ ਲਾਸਯ ਨਿਤ ਸੀਖ ਕੇ ਦਵਾਰਕਾ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਕੀਆਂ ਮਹਾਰਾਣੀਆਂ ਕੋ
 ਸਿਖਾਇਆ ॥ ਉਨ ਤੇ ਫੇਰ ਸਰਬ ਦੇਸ ਕੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੂਆ ॥ ਯਹ ਨਾਟਯ ਬੇਦ ॥ ਚਾਰੋਂ
 ਬੇਦਾਂ ਕਾ ਸਾਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਚਾਰੋਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ਬਯਾਨ ਨਿਤ ਕੇ ਭੇਦਾਂ ਕਾ ॥ ਇਸ
 ਕੇ ਤੀਨ ਭੇਦ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਮੈਂ ਰਸ ਮੁਹਕਮ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਰਸ ਕੇ ਕਰਣੇਵਾਲੇ ਅਭਨਯ ਹੋਇ ਸੋ ਨਾਟਯ ॥ ੧ ॥
 ਅਰੁ ਜਿਸ ਨਿਤ ਮੈਂ ॥ ਭਾਵ ਕਾ ਬਤਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ॥ ਕੇਵਲ ਹਾਥ ਕੋ ਅਰੁ ਪੈਰਾਂ ਕੋ ॥ ਗਤ ਕੇ
 ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾਈਏ ॥ ਸੋ ਨਿਤਨ ॥ ੨ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਨਿਤ ਮੈਂ ॥ ਸਰੀਰ ਚੇਸਟਾ ਸੋ ਭਾਵਾਂ ਕਾ ਬਤਾਉਣਾ
 ਨਾ ਹੋਵੇ ਸੋ ਨਿਤਯ ॥ ਬਯਾਨ ਅਭਨਯ ਕਾ ॥ ਜੋ ਬਿਭਾਵ ਆਦਿ ਭਾਵਾਂ ਕੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ॥ ਨਿਤਯ
 ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਸੁਖ ਉਪਜਾਵੇ ॥ ਐਸੀ ਜੋ ਨਟ ਕੀ ਚੇਸਟਾ ॥ ਸੋ ਅਭਨਯ ਸੋ ਚਾਰ ਬਿਧ ਅੰਗ ਕਾ ॥ ੧ ॥
 ਬਾਚਕਾ ॥ ੨ ॥ ਆਹਾਰਜ ॥ ੩ ॥ ਸਾਤ੍ਰਕ ॥ ੪ ॥ ਅਰੁ ਅਭਨਯ ਕਾ ਕਰਣਾ ਦੋ ਤਰਾਂ ਕਾ ॥
 ਲੋਕ ਧਰਮਾ ॥ ੧ ॥ ਨਾਟਯ ਧਰਮਾ ॥ ੨ ॥ ਲੋਕ ਧਰਮਾ ਦੋ ਤਰਾਂ ॥ ਜੋ ਮਨ ਕੀ ਬਾਤ ਕੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ ॥
 ਸੋ ਚਿਤ ਬ੍ਰਿਤ ਅਰਪਕਾ ॥ ੧ ॥ ਜੋ ਚੇਸਟਾ ਸੋ ਕਮਲ ਆਦਿ ਬਸਤ ਕੋ ਬਤਾਵਨੋ ॥ ਸੋ ਬਾਝਯ (f. 213 b)
 ਬਸਤੁ ਅਨੁਕਾਰਣੀ ॥ ੨ ॥ ਅਰੁ ਨਾਟਯ ਬਰਮਾ ਕੇ ਦੋਇ ਭੇਦ ॥ ਜਹਾਂ ਨਾਜਕਤਾਂ ਸੋ ਕਿਸੀ ਕੀ ਨਕਲ
 ਕੀਜੀਏ ॥ ਸੋ ਕੈਸ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤ ਭਾਵ ॥ ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਹਾਥੋਂ ਕੇ ਚਲਾਉਣੇ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਕਾਮੋ ਕੋ ਸਮਝਾਉਣੋ ਹੋਵੇ ॥
 ਸੋ ਲੋਕੋ ਕਾ ਮਤ ਸੁਭਾਵ ॥ ਬਯਾਨ ਤਾਂਡਵ ਨਿਤਯ ਕਾ ॥ ਜਹਾਂ ਨਾਟਯ ਮੈਂ ॥ ਰਾਵਣਾ ॥ ਹਿਰੱਨ
 ਕਸਯਪ ਆਦਿ ਕੀ ਨਕਲ ਮੈਂ ॥ ਉਨਾ ਕੇ ਉਧੱਤਪਣਾ ਜਿਤਾਉਣੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਉਧੱਤ ਚੇਸਟਾ ਕੀਜੇ ਸੋ ਤਾਂਡਵ ॥
 ਬਯਾਨ ਲਾਸਯ ਨਿਤਯ ॥ ਜੋ ਨਿਤਯ ਨਾਜਕਤਾ ਸੋ ਕਾਮ ਦੇਵ ਕੋ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਸੋ ਲਾਸਯਾ ॥ ਇਸ ਕੇ
 ਤੀਨ ਭੇਦ ॥ ਬਿਖਮ ॥ ੧ ॥ ਬਿਕਟ ॥ ੨ ॥ ਲਘੁ ॥ ੩ ॥ ਬਯਾਨ ਨਿਤਯ ਕੇ ਕਰਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕਾ ॥
 ਬੇਸਯ ॥ ੧ ॥ ਨਟ ॥ ੨ ॥ ਭਗਤ ॥ ੩ ॥ ਨਟਵਾ ॥ ੪ ॥ ਚਾਰਣ ॥ ੫ ॥ ਬੈਤਾਲ ॥ ੬ ॥ ਕੋਲਾਟ ॥ ੭ ॥
 ਅਰੁ ਦਵਾਰਕਾ ਜੀ ਨਟੋ ਨੇ ਅਨੇਕ ਲੀਲਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਇਣ ਜੀ ਕੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਅਰ ਅੰਗੋਂ ਕੀ ਅਰੁ ਪ੍ਰਿਤ ਅੰਗੋਂ ਕੀ
 ਅਰੁ ਉਪਾਂਗੋਂ ਕੀ ਤੇ ਚਾਰੀ ਆਦਿ ਨਿਤੋਂ ਕੇ ਅਨੇਕ ਭੇਦ ਹੈਂ ਸੋ ਬਾਤ ਤੂਲ ਹੋਣੇ ਸੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਸ੍ਰੀ
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਆਪਣੀਯਾਂ ਸਭ ਲੀਲਾ ਦੇਖ ਕੇ ਨਟਾਂ ਕੋ ਅਨੇਕ ਤਰਾਂ ਕੇ ਪਦਾਰਥ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਯਹ ਬਰਦਾਨ
 ਦੀਯੋ ਕੇ ॥ ਜੋ ਕੋਈ ਸੁੱਧ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਏਹ ਲੀਲਾ ਦੇਖੇਗੇ ॥ ਸੋ ਤਿਨਾ ਕੋ ਧਰਮ ॥ ਅਰਥ ॥ ਕਾਮ ॥
 ਮੋਖਯ ॥ ਏ ਚਾਰੋਂ ਪਦਾਰਥ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇਗੇ ॥ ਅਰੁ ਪਾਟਾਛਰ ਅਨੇਕ ਤਰਾਂ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਉਨ ਕੋ ਉਚਾਰਨੇ ਕੀ
 ਰੀਤ ਈਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ॥ ਨੇਗੰ ਨਿਤਯ ॥ ੧ ॥ ਸਬਦ ਨਿਤਯ ॥ ੨ ॥ ਗੀਤ ਨਿਤਯ ॥ ੩ ॥ ਏਹ ਤੀਨ
 ਭੇਦ ਦੇਸੀ ਨਿਤਯ ਕੇ ਹੈਂ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਅਨੇਕ ਭੇਦ ਹੈਂ ॥ ਗਯਾਰਾਂ ਸੋ ਬੈਤਾਲੀ ਭੇਦ ਨਿਤਯ ਕੇ ਕਹੇ
 ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਈਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਪ੍ਰਣਤਪਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੋਪਾਲ ਜੂ ਕੋ ਧਯਾਨ ਧਾਰ ਤੇ ਭਏ ॥
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਰ ਨਖਿ ਸੈ ਤਾਂ ਕੋ ਕਰੈ ਅੰਗ ਜਾ ਕੋ ਬਲਬੀਰ ॥ ਕਰਤ ਰਾਜ ਧ੍ਰੁਵ ਆਜ ਲੋ ਬਢੈ
 ਦੁਪਤ ਜਾਚੀਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਸ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਪਨਾ ਬਨਾਵਤੇ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕਾ ਕੈਸ ਭੀ (f. 214 a)

ਕਿਸੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਖਿਸਦਾ ॥ ਕਯੋ ਧ੍ਰੁਵ ਜੂ ਆਜ ਤਾਈਂ ਰਾਜ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦੋਪਤੀ ਕੇ ਬਸਤ੍ਰ ਸਭਾ ਮੈਂ
ਬਧ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਪ੍ਰਣਤ ਪਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੋਪਾਲ ਜੂ ਕੋ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰ ਦਲਬਲ-
ਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ
ਰਾਧਾਰਮਣ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਨਿਤਯ ਨੇਮ
ਕਬਨੰ ਮਧਯਾਨੇ ਸੰਗੀਤ ਮਤ ਨਿਰੂਪਣੰ ਚਤੁਰਥੋ ਰੈਵਤ ॥ ੪ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਧਰਨ ਭਰਨ ਸੁਖ ਹਰਨ
ਦੁਖ ਬਰਨਨ ਕਰੋ ਪ੍ਰਬੀਨ ॥ ਅਸਰਨਸਰਨ ਚਰਣਕਮਲ ਸਰਣਕਰਨ ਆਈਨ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ
ਮੈਂ ਸੁਖ ਭੈ ਕਰਨੇਵਾਰੀ ॥ ਅਰੁ ਦੁਖੋ ਕੇ ਹਰਣੇਵਾਰੀ ॥ ਜੋ ਅਸਰਨ ਸਰਨਕਯਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ
ਚਰਨ ਕਮਲੋਂ ਕੇ ਸਰਣ ਕਰਨ ਕੀ ਆਈਨ ਹੈ ॥ ³ ਪ੍ਰਿਥਮ ਤਾ ਕੋ ਬਯਾਨ ਕਰਤ ਹੋ ॥ ⁴ ਆਪ ਕੋ ਅੱਵਲ ਬਾਲਕ
ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਨੰਦਨੀ ਨੰਦਨੰਦਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣਾਰ ਬਿੰਦਨ ਮੈਂ ਮਾਨਿੰਦ ਮਾਲਿੰਦ ਕੀ
ਮਨਤਾ ਅਨੰਦਤ ਰਹਤਾ ਸੀ ॥ ਪਰ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਆਪ ਇਸ ਭੇਦ ਤੇ ਖਾਮੋਸ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਕਯੋ ਭਗਤ
ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਹਾਨ ਮੈਂ ਜਾਹਰ ਕਰਨਾ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਰਿਝਵਾਰਨ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਨਾਗਰ
ਨੰਦ ਕੁਮਾਰ ਜੀ ਤੋ ਜਨ ਕੇ ਜੀਯ ਕੀ ਹੀ ਜਾਨ ਕੋ ਰੀਝ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰ ਜਬ ਵਹ ਅੰਤਰ ਜਾਮੀ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ
ਕੀਆ ਚਾਹੇ ॥ ਤਬ ਛਪਾਵ ਕੈਸੇ ਰਹੇ ॥ ਸੋ ਆਪ ਹੀ ਤੇ ਜਾਹਰ ਹੂਆ ॥ ਕੈਸੇਜੋ ਉੱਤਮ ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੇ ਦਿਲ
ਮੁਤਵਜਾ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮ ਪਹਿਚਾਨ ਕੇ ਸਰਾਹਨ ਲਾਗੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਸਭ ਕੀ ਸੇਵਾ ਤੇ
ਸਨਮਾਨ ਜਥਾ ਜੋਗ ਕਰਯਾ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਮਨ ਕੋ ਆਨੰਦ ਦੈਨਵਾਰੇ ਜੋ ਸੁੰਦਰ
ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿੰਦਾਬਨ ਚੰਦ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਤਹਾਂ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਸੇਵਕ ਰਾਇ ਰਾਮ ਸੁਖ ਕੋ ਭੇਜ ਕਰ ਮਕਾਨ ਖਰੀਦ (f. 214 b)
ਕਰ ਸੁੰਦਰ ਕੁੰਜ ਬਨਵਾਈ ॥ ਯਥਾ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਧਰਾ ਕੇ ਅਧਮ ਤਾਰੇ ਅਧਮ ਉਧਾਰ ਵਾਰੇ ਕਾਤੇ ਹਮ ਹਾਰੇ
ਜੋ ਬਿਸਾਰੇ ਨੇ ਸੁਨਾਈ ਹੈ ॥ ਕਰਨੀ ਨ ਕਰੀ ਆਦ ਕਨ ਕਹੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਰੀਏ ਤਯੋ ਸੁਰਤ ਦਿਵਾਈ

¹ Chapter Twenty-nine, or Chapter Four of Section Two, ends here.

² Chapter Thirty (ff. 214a - 237a) is rather lengthy and covers the various aspects related to the Ahluwalia chief, such as his devotion to Krishna, and celebration of various festivals, his administration, and his manifold interests.

³ It is, however, likely that Fateh Singh's devotion to Krishna was a later development. The editor was, in fact, told an anecdote by Shri Bishambhar Das, the ex-supervisor of Dharmarth Trust, Kapurthala district, that sometime prior to 1831, when the foundation stone of the first temple dedicated to Krishna was laid, the Ahluwalia chief witnessed a special performance of *Krishna-līlā*. Since then he began to be drawn towards Krishna and that he even expressed a wish to be cremated in Brindaban, where Krishna spent his childhood.

It may nonetheless be pointed out that there was nothing exceptional in the patronage of *brāhmans* and temples by the Sikh rulers of the times: see, for example, Indu Banga, "Religious Land Grants Under Sikh Rule", *Proceedings Punjab History Conference (1971)*, pp. 144-51.

⁴ The Ahluwalia chief's devotion to Krishna and the construction of temples at Brindaban and Kapurthala, grants of *jāgīr* for their maintenance, and witnessing of the *rās-līlā*, etc., are given upto folio 216b.

ਹੈ ॥ ਕੁੰਜਨ ਬਿਹਾਰੀ ਰਸ ਪੁੰਜ ਅਲਿ ਪੁੰਜ ਗੁੰਜ ਮੋਦ ਪੁੰਜ ਕੁੰਜ ਪੁੰਜ ਜਹਾਂ ਸਰਸਾਈ ਹੈ ॥ ਕੁੰਜਨ ਰਚੀ ਮਹੀਪ ਸੇਵਾ ਕੁੰਜ ਕੇ ਸਮੀਪ ਸੇਵਾ ਬ੍ਰਿਜਦੀਪ ਕੇ ਦਰ ਸਹਿਤ ਲਾਈ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਅਧਮੋ ਕੇ ਉਧਾਰਨ ਵਾਰੇ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਸਭ ਪਾਪੀ ਤਾਰੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹਮ ਕੋਸ ਤੇਹਾਰੇ ਹੈ ॥ ਜੋ ਆਪਨੇ ਬਿਸਾਰੇ ਹੈ ॥ ਅਰਥ ਕਿ ਸਭ ਤੇ ਅਧਕ ਪਾਪੀ ਹੈ ॥ ਯਹ ਨੀਤ ਸੁਨਾਈ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਕਰੀ ਕਯਾ ਫੀਲ ਆਦ ਕੋ ਪੈ ਕਹੀ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ॥ ਹੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀ ਖਾਣ ਤੈਸੇ ਹੀ ਮੋ ਪੈ ਕਰੀਏ ॥ ਕਰਨੀ ਨ ਬਿਚਾਰੀਏ ਯਹ ਸੁਰਤ ਦਿਵਾਈ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਕੁੰਜੋਂ ਕੇ ਬਿਹਾਰੀ ਜੋ ਹੈਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਤਿਨ ਕੇ ਰਸ ਕੋ ਹੈ ਸੰਬੂਹ ਜਿਨ ਮੈਂ ॥ ਅਰੁ ਭਵਰੋਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਕੀ ਹੈ ਗੁੰਜਾਰ ਜਿਨ ਮੈਂ ਅਰੁ ਅਨੰਦ ਕੋ ਹੈ ਸੰਬੂਹ ਜਿਨ ਮੈਂ ॥ ਐਸੀ ਕੁੰਜਨ ਕੇ ਸੰਬੂਹਨ ਕੀ ਜਹਾਂ ਸਰਸਤਾ ਹੈ ਤਹਾਂ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁੰਜ ਨਹੀਂ ਬਨਵਾਈ ॥ ਯਹ ਸੇਵਾ ਕੁੰਜ ਜੀ ਕੇ ਸਮੀਪ ਬ੍ਰਿਜ ਕੇ ਦੀਪਕ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਜੀ ਤਿਨ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਸੇਵਾ ਲਗਾਈ ਹੈ ॥ ਕੇ ਮੋਕੋ ਦਰਸਨ ਦੀਜੀਏ ॥ ਫੇਰ ਤਹਾਂ ਜੈਪੁਰ ਤੇ ਬਡੇ ਅਦਬ ਸੈ ਜੁਗਲ ਜੋਰੀ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਮੰਗਵਾਇਕੇ ਬਿਧ ਸੋ ਅਸਥਾਪਨ ਕਰਵਾਏ ਅਰੁ ਬਡਾ ਉਤਸ਼ਥ ਕੀਯਾ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਨਾਮ ਫਤੇ ਮਨੋਹਰਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਭਯੋ ॥ ਤਬ ਤਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਜਾਗੀਰ ਖਰੀਦ ਕਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਨਜਰ ਕਰੀ ॥ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿੰਗਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜਰ ਭੇਜਤੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਬਿਧਿ ਸੋ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸਿੱਧਨ ਸਮਿੱਧਨ ਕੀ ਸਿੱਧ ਰਿੱਧ ਬ੍ਰਿਧ ਤਾਈ ਝਲ ਕੈ ਝਲਕਯਾਂ ਕੀ ਰੂਪ ਰੂਪਤਾਈ ਹੈ ॥ ਤੀਨ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭਾਤਾਂ ਕੀਆਂ ਕਰ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਕਰ (f. 215 a) ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਪ੍ਰੀਤ ਜਾਂ ਤੇ ਪਾਈ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾ ਨਾਥ ਜੂ ਕੇ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਰਾਧਾ ਨਾਥ ਫੂਲਯੋ ਅਨੁਰਾਗ ਭਾਗ ਭਰਯੋ ਅਭ ਆਈ ਹੈ ॥ ਭੂਖਨ ਜਰਾਵ ਸਾਰ ਸਾਰੀ ਜਾਮਾ ਜਰੀਦਾਰ ਜਗਮਗੈ ਜੋਤ ਕੋ ਛਟਨ ਛਬਿਛਾਈ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੈਸੋ ਸਿੰਗਾਰ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਬਿਰਾਜਤੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸ੍ਰੇਸਟ ਭੂਖਨ ॥ ਅਰੁ ਜਰੀਦਾਰ ਸਾਰੀ ਤੇ ਜਾਮਾ ਤਿਨ ਕੀ ਜੋਤ ਜਗਮਗਾਤ ਹੈ ॥ ਕਿਯੋ ਛਟਾ ਕਯਾ ਅਨੇਕ ਬੀਜੁਰੀਯੋ ਕੀ ਛਬ ਹੀ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਸਿੱਧੀਓਂ ਕੀ ਸਿੱਧੀ ਅਰ ਸਮਿੱਧਨ ਕੀ ਰਿੱਧੀ ਕੀ ਜੋ ਬ੍ਰਿਧਤਾਈ ਹੈ ॥ ਸੋ ਇਸੀ ਕੀ ਝਲਕ ਕਰ ਝਲਕਤੀ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਰੂਪ ਕੀ ਹੀ ਰੂਪਤਾਈ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਤੀਨ ਲੋਕ ਕੀ ਜੋ ਪ੍ਰਭਤਾ ਕੀ ਖਾਨ ਐਸੋ ਸੂਰਜ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕੈਸੋ ਹੈ ॥ ਸੂਰਜ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਕੇ ਇਸੀ ਤੇ ਪਾਈ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੋ ਜੋ ਹੈਂ ਫੂਲਯੋ ਹੁਯੋ ਅਨੁਰਾਗ ਭਾਗਨ ਸੋ ਭਰਯੋ ਹੁਯੋ ਤਾਂ ਕੀ ਸੋਭਾ ਸੋਭਾਇਮਾਨ ਭਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਨੇ ਬਡੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ ਸੇਵਕ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋ ਨਿੱਤ ਦਰਸਨ ਦੇਨ ਵਾਸਤੇ ॥ ਕਪੂਰਥਲੇ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਭੀ ਏਕ ਆਪਨੀ ਕੁੰਜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਜਦਯਪ ਆਪ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲ ਪਰਾਯਣ ਹੀ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਦੇਵਨ ਮੈਂ ਤਿਨ ਹੀ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਧਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰੁ ਤੇ ਭੀ ਸਭ ਕੇ ਨਿਸਤਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਤਿਸ ਕੁੰਜ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੋ ਮਧਯ ਮੈਂ ਮੰਦਰ ਤਯਾਰ ਕਰਵਾਇ ਕੈ ॥ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਪਾਂਚੋ ਦੇਵਤਯਾਂ ਕੇ ਮੰਦਰ ਤਯਾਰ ਕਰਵਾਏ ॥ ਅਰੁ ਬਡੇ ਅਦਾਬ ਸੈਂ ਸਭ ਸਰੂਪ ਜੈਪੁਰ ਤੇ ਮੰਗਵਾਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਤਿਨ ਮੰਦਰੋਂ ਮੈਂ ਬੇਦ ਕੀ ਬਿਧ ਸੈਂ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਯਾ ॥ ਅਰੁ ਬਡਾ ਉਤਸ਼ਥ ਕੀਆ ॥ ਮੱਧ ਕੇ ਮੰਦਰ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਅਨੇਕ ਸਰੂਪਨ ਕਰਿ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਝੂਲਨਾ ਛੰਦ ॥ (f. 215 b) ਰਚੈ ਰਾਸ ਰਾਗੈ ਫਬੈ ਫਾਗਰ ਗੈਲ ਖੈ ਭਾਗ ਜਾਗੈ ਪ੍ਰਿਯਾ ਰਾਗ ਧਾਰੀ ॥ ਬਿਧਾਤਾ ਦਿਬੰਦੈ ਬਿੰਦਾਰਨਯ ਚੰਦੈ ਹਰੈ ਦੁਖ ਦੁੰਦੈ ਜਹਾਨੰਦ ਕਾਰੀ ॥ ਸਦਾ ਨੰਦ ਕੇਦੈ ਸੁ ਪਾਦਾਰ ਬਿੰਦੈ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਬੰਦੈਲ ਹੇ ਭਗਤ ਪਯਾਰੀ ॥ ਮਹਾਂ ਸੋਭ ਸਾਜੈ ਸਰਾਧਾ ਬਿਰਾਜੈ ਸਦਾ ਜੈ ਸਦਾ ਜੈ ਸਦਾ ਜੈ ਬਿਹਾਰੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥

¹ This temple is still extant in Kapurthala.

ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰੋਂ ਕੇ ਸਿੰਗਾਰੋਂ ਕਰਕੇ ਜੋ ਹੈ ਮਹਾਂ ਸੋਭਾ ਤਾਂ ਸੋ ਸਜੇ ਹੂਏ ॥ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਸਹਿਤ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨੋ ਕੀ ਸਦਾ ਜੈ ਹੋਇ ॥ ਜੈ ਹੋਇ ਜੈ ਹੋਇ ॥ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ਏਕ ਤੋ ਰਾਸ ਕੇ ਗੀਤਨ ਮੈਂ ਰਹੇ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ਕਯਾ ਰਾਸ ਕੀ ਝਾਕੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਸਰੂਪ ਫਾਗ ਕੇ ਰੰਗ ਮੈਂ ਫਬ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਕਯਾ ਹੋਰੀ ਮੰਡਲ ਗੋਪੀ ਗੋਪਨ ਕੇ ਸਹਿਤ ਖੇਲਤੇ ਹੂਏ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਿਯਾ ਜੀ ਕੇ ਸਨੇਹ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕੀਏ ਹੂਏ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਕਯਾ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਲਾਲ ਸ੍ਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਨਾਮ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਮੋਹਨ ਰਸਕ ਸਿਰੋਮਣ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਭਯੋ ਹੈਂ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਜਾਂ ਕੋ ਬੰਦਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਬਿੰਦਾਬਨ ਜੀ ਕੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਭਾਰੀ ਦੁਖਨ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੇ ਅਨੰਦ ਕੇ ਕਰਣਵਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਸਦਾ ਜੋ ਅਨੰਦ ਕੇ ਮੂਲ ਹੈਂ ਸੁੰਦਰ ਚਰਨ ਕਮਲ ਤਿਨਾ ਕੋ ਸੇਵਕ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨਿੱਤਨੇਮ ਸੋ ਬੰਦਨਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮਨ ਭਾਵਤੀ ਭਗਤ ਪਾਵਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਹੋਰਾ ਕੀ ਮੰਡਲੀ ਅਸਥਾਪਤ ਤੇ ਅੱਵਲ ਹੀ ਰਹਤੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਬਡੈ ਅਦਬ ਸੈਂ ਆਪ ਨੇ ਤਿਨਾ ਕੋ ਬੁਲਾਯਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਭਾਵਨਾ ਰਾਖਤੇ ਸੇ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਬਾਲ ਬਾਲ ਅੰਤਰ ਬਿਰਾਜਤ ਰਸਕ ਲਾਲ ਲਾਲ ਲਾਲ ਲੋਨੀ ਲੋਨੀ ਲਸਤ ਬਿਲਾਸਨੀ ਛਬ ਨਿਧਿ ਛਟਾ ਛਟਾ ਮਧਯ ਛਬ ਦੇਤ ਘਨ ਘਨ ਮਧਯ ਛਟਾ ਕਮਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸਨੀ ਗਾਵਤ ਬਜਾਵਤ ਰਿਝਾਵਤ ਚਰਤ ਜਾਤ ਮੁਰਲੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨਿ ਮਾਨ ਸਹੁ ਲਾਸ (f. 216 a) ਨੀ ॥ ਚਹੂੰ ਕੋ ਦਮੋਦਰਾ ਸਲੇਹ ਫਤੇਹ ਸਿੰਘ ਦਾਸ ਦੇਖ ਸਯਾਮ ਸਯਾਮ ਰਾਸ ਲੀਲਾ ਤ੍ਰਾਸ ਨਾਸਨੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਮਹਾਰਾਸ ਕਾ ਵਰਨਨ ਹੈ ॥ ਗੋਪੀ ਗੋਪੀ ਕੇ ਅੰਤਰ ਸ੍ਰੀ ਰਸਕ ਲਾਲ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਲਾਲ ਲਾਲ ਜੂ ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਗੋਪੀ ਹੈਂ ॥ ਜੈਸੇ ਛਬ ਕੀ ਨਿਧਿ ਬੀਜੁਰੀ ਮੈਂ ਮੇਘ ਹੋਵੇ ॥ ਮੇਘ ਮੇਘ ਮੈਂ ਬੀਜੁਰੀ ਹੋਵੇ ॥ ਅਥਵਾ ਛਟਾ ਪ੍ਰਕਾਸ ਘਨ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ॥ ਚਰਤ ਜਾਤ ਕਯਾ ਸੰਗੀਤ ਕੀ ਗਤਨ ਸੋ ਜਾਤ ਹੈਂ ॥ ਮੋਦਰਾਸ ਕਯਾ ਆਨੰਦ ਕੋ ਸੰਬੂਹ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹਰ ਰੋਜ ਨਈ ਨਈ ਲੀਲਾ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਵਾਫੁਰ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀਆਂ ਰਸ ਕੀਆਂ ਲੀਲਾ ॥ ਅਰੁ ਉਤਰਾਰਧ ਕੀਆਂ ਜੁਧ ਕੀਆਂ ਲੀਲਾ ॥ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਕੀਆਂ ਲੀਲਾ ॥ ਅਰੁ ਜੈਨਸੇ ਸਹੱਸਕ੍ਰਿਤ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਭਾਖਾ ਬਿਸਨ ਪਦਨ ਮੈਂ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇ ਕਰ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ¹ ਹੋਰਾ ਕੋ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਗਾਇਨ ਕਰਕੇ ਲੀਲਾ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਬਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੋ ਆਪ ਦੇਖਯਾ ਕਰੈ ॥ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ ਨਈ ਚਮਤਕਾਰੇ ਵਾਲੀ ਹੀ ਲੀਲਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਮੈਂ ਜੋ ਜੋ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਜੇਵਰ ਪੁਸਾਕਾਂ ਆਦਿ ਚਾਹੀਤੀ ਸੀ ॥ ਸੋ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸਤਾਬੀ ਬਣਵਾਇਕੇ ਦੇਈਤੀ ਸੀ ਅਰੁ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਛਬ ਮੈਂ ਮਗਨ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਝਾਂਕੀਆਂ ਬਾਲਮੁਕੰਦ ਜੀ ਤੇ ਜੁਗਲ ਕਿਸੋਰ ਜੀ ਤੇ ਚਤੁਰਭੁਜ ਜੀ ਇਤਯਾਦਿ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਸਰੂਪਾਂ ਕੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਬਨਾਵੇ ਜੋ ਸਾਫਾਤ ਦਰਸਨ ਹੋਵੇ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹਜਾਰਾਂ ਹੀ ਲੀਲਾ ਤਿਨਾ ਨੇ ਕਰੀਆਂ ॥ ਸੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਗਾਨ ਭੀ ਬੇਸ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਕੇ ਅਸਥਾਪਨ ਹੂਏ ਤੇ ਹਮੇਸਾ ਜਿਸ ਜਿਸ ਮਹੀਨੇ ਜੋ ਜੋ ਲੀਲਾ ਭਈਆਂ ਹੈਂ ॥ ਉਸੀ ਵਜਾ ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਤਸਵਾਂ ਪਰ ਕਰਿਆ ਕਰੈ ॥ ਫੇਰ ਕੰਸ ਮਾਰਨ ਕੀ ਲੀਲਾ ਮੈਂ ਚਤੁਰਭੁਜ ਰੂਪ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੂ ਨੇ ਦਿਖਾਯਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਿਸ੍ਰਾਮ (f. 216 b) ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਤਹਾਂ ਨਹਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਪ ਨੇ ਏਕ ਬਿਸ੍ਰਾਂਤ ਘਾਟ ਅਰੁ ਚਤੁਰਭੁਜ ਜੀ ਕੋ ਮੰਦਰ ਬਨਵਾਇਆ ॥ ਤਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਬਿੰਦਾਬਨ ਜੀ ਕੇ ਸਮਾਨ ਆਪ ਕੀ ਭਗਤ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਅਨੰਦ ਹੋਤਾ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਰਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਘਰ ਜਾਨ ਕੋ ਚਾਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤਬ ਸਰੂਪਾਂ ਕੋ ਉਮਦਾ ਪੁਸਾਕਾ ਅਰੁ ਸੋਨੇ ਕੇ ਕੜੇ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਕੇ ਵਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਸਖੀਆਂ ਕੋ ਨੱਥਾਂ ਥੀ ਆਦਿ ਜੇਵਰ ਤੇ ਉਮਦਾ ਘੋੜੇ ਫੀਲ ਅਰੁ

¹ Mohan Lal was the son of the author.

ਇਤਯਾਦਿ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕਰੀਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਔਰ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਤੇ ਆਦਿ ਸਭਨਾ ਕੋ ਜੁਦਾ ਜੁਦਾ ਦੇਈਤਾ ਥਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਜਲਦੀ ਆਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਨ ਬਚ ਕ੍ਰਮ ਆ ਬਾਲ ਤੇ ਪਦਪੰਕਜ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਤ ਰਹੇ ਨਿਤ ਤਹ ਮਗਨਸ ਤ੍ਰਿਸਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਕਯਾ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਸਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਗਤ ਕਾਜ ਬਹੁਬਿਧਨ ਕੇ ਗੁਨ ਨ ਨਿਰਪਵੇ ਕਾਜ ॥ ਆਵਤ ਚਿਤ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਕੋ ਅਸ ਬਿਚਾਰ ਉਰ ਸਾਜ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਮੈਂ ਰਚਤ ਹਰਿ ਲਖ ਸੰਸਾਰ ਅਪਾਰ ॥ ਸਮੁਤ ਹੰਸ ਗੁਣ ਪੈ ਗਹੇ ਬਾਰ ਬਿਕਾਰ ਨਿਵਾਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨੀਤ ਨਿਪੁ ਨ ਨਿਪੁ ਨੀਤ ਜੁਤ ਬਾਂਧੀ ਜਿਮ ਆਈਨ ॥ ਕਹੋ ਸੁਤਾ ਮਹਿ ਨਿਜ ਧਰਮ ਨਿਬਹਨ ਦ੍ਰਿੜ ਗੁਣ ਲੀਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਹਾਂ ਰਾਜਨੀਤ ਮੈਂ ਚਤੁਰ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਜੈਸੇ ਨੀਤ ਕੇ ਸਹਿਤ ਆਈਨ ਬਾਂਧੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਮੈਂ ਬਯਾਨ ਕਰਤਾ ਹੋ ॥ ਕਯੋ ਤਿਸ ਬਿਖੇ ਅਪਨੇ ਰਾਜ ਧਰਮ ਕੇ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋਨ ਕਾ ਦ੍ਰਿੜ ਗੁਣ ਆਪ ਨੇ ਗ੍ਰਹਨ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਅਗਰਚਿ ਅਹਿਵਾਲ ਆਪ ਕਾ ਜਿਤਨਾ ਕੁਛ ਕ ਹੈ ਬੀਚ ਏਸ ਤਬਾਰੀਖ ਕੇ ਲਿਖਾ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਲੇਕਨ ਬਾਜੇ ਬਾਜੇ ਕਾਨੂੰਨ ਔਰ ਅਜਾਇਬਾਤ ॥ ਜੋ ਕੁਛ ਕੁ ਅਪਨੀ ਤਾਬੀਅਤ ਕੀ ਤੇਜੀ ਸੈਂ ਮੁਕਰਰੁ ਅਰੁ ਜਾਰੀ ਕੀਏ ॥ ਸੋ ਮੁਫੱਸਲ ਬਯਾਨ ਕਰਤਾ ਹੋ ॥ ¹ (f. 217 a) ਬਯਾਨ ਬਰਖਫਲ ਕਾ ॥ ² ਬਰਖਫਲ ਕੇ ਰੋਜ ਜੋ ਸਤਾਈਸਵੀਂ ਮਘਰ ਕੇ ਮਹੀਨੇ ਕੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਪਹਲੇ ਆਪ ਸੰਕਲਪ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਨਜ਼ੁਮੀ ਕਾਬਲ ਇਲਮ ਵਾਲੇ ਬਰਖਫਲ ਤੀਆਰੁ ਕਰਕੇ ਲਯਾਵਤੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਓਸ ਰੋਜ ਕੈਦੀ ਖਲਾਸੀ ਪਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਮੁਨਸੀ ਤੇ ਅਫਸਰ ਫੌਜ ਕੇ ਨਜਰੈਂ ਗੁਜਰਾਨਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਹਰਿ ਏਕ ਕੋ ਮਰਤਬੇ ਕੀ ਮਾਫਕ ਖਿੱਲਤ ਮਿਲਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲਯਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਅਪਨੇ ਫਨ ਕੋ ਮੁਲਾਹਜੇ ਖਾਸ ਮੈਂ ਲਾਇ ਕੇ ਅਨਾਮ ਪਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਆਜਜੋਂ ਕੋ ਤਸੱਦਕੁ ਮਿਲਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਚੰਦ ਰੋਜ ਨੌਰੋਜ ਰਹਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਅਗਰਿ ਸਫਰ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਦੌਲਤ ਕਹੋ ਤਾਂ ਤੋ ਉਹਾਂ ਭੀ ਸਾਮਾਨ ਐਸ ਕਾ ਬਖੂਬੀ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਹਕੀਕਤ ਹੋਰੀ ਕੇ ਖੋਲਣੇ ਕੀ ॥ ³ ਓ ਤਾਂ ਚਰਚਾ ਰਾਗ ਕੀ ਮਾਫਕ ਮਾਮੂਲ ਕੇ ਹਮੇਸਾ ਹੀ ਰਹਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਮਾਘ ਕਾ ਮਹੀਨਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਬਿਸੰਤ ਕੇ ਨਾਰੋਜ ਸੁਰੂ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਵਲ ਤੋ ਪਹਲੇ ਰੋਜ ਮਾਘ ਕੇ ਰਾਸੂਮ ਕਰਤੇ ਸੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਮਿਰਜਾਦਾ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਕੇ ਨਾਰੋਜ ਹੋਣੇ ॥ ਫੇਰ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਲਾਵਤਾਂ ਅਰੁ ਔਰ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਸੰਤ ਕਾ ਸਾਗੂਨ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਮੈਹਿਫਲ ਖੁਸੀ ਕੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਬਸੰਤੀ ਹੀ ਫਰਸ ਹੋਤਾ ਸਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਭੀ ਬਸੰਤੀ ਹੀ ਸਭ ਲਾਵਤੇ ਸੇ ਤੇ ਫੌਜ ਕੋ ਭੀ ਬਰਦੀ ਬਸੰਤੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਬਾਗ ਦਰਮਿਆਨ ਭੀ ਬਸੰਤ ਹੀ ਖੁਲੀ ਰੋਈ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਚੌਕੀਆਂ ਅਰ ਉਨ ਕੇ ਉਪਰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਫੂਲ ਰਾਖਣ ਕੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਸੁਇਨੇ ਅਰੁ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਉਪਰ ਭੀ ਬਸੰਤੀ ਫੂਲ ਰਾਖੀਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਹੋਰੀਆਂ ਕਾ ਅਰਸਾ ਅਜੇ ਨਿਹਾਇਤ ਵਾਫੁਰੁ ਹੀ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਹੋਰੀਆਂ ਕੇ ਨਾਰੋਜ ਸੁਰੂ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸੁਭਾ ਕੇ ਵਖਤ ਤਾ ਅਰਜਾ ਅਰੁ ਅਮੂਰਾਤ ਦੁਨੀਆਵੀ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤੀਸਰੇ ਪਹਿਰ ਬੀ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਮਜਾਜ ਚਾਹੇ ਓਤਨਾ ਅਰਸਾ ਸਬ ਦਿਰਮਯਾਨ ਭੀ ਹੋਰੀ ਕਾ ਨਾਰੋਜ ਹੋਤਾ ਰਹਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਤਰਾਂ ਏਹ ਨਾਰੋਜ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਜੋ ਜਾਦਾ ਕਲਾਮ ਅਰ ਬਲੰਦ ਅਵਾਜ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਾ ਕਰਤਾ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਨੇ ਉਠ ਕਰ ਕਹਣਾ ਜੋ ਖਬਰਦਾਰ

¹ The author now switches over to the regulations and traditions laid down by Fateh Singh. It may also be noted that the language of this part becomes Persianised.

² The author briefly alludes to the regular features of the birthday celebrations of the Ahluwalia *sardār* which fell on 27 Maghar. See also, ff. 120a, 362a & 396b.

³ Ram Sukh Rao gives a very interesting and graphic description of the *Holi* or Spring festival, beginning from the first of Magh, or to be precise, from the fifth day of the light half of this month (*basant panchami*). *Holi* celebrations are given upto folio 219a.

ਹੋ ਜਾਹੋ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਉਪਰ ਲੀੜੇ ਲੈਣੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਲਤਾ ¹ ਡਾਲਣਾ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੀ ਆਖ ਦਰਮਯਾਨ ਨਾ ਪੜ ਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਆਖ ਦਰਮਯਾਨ ਪਿਆ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਹੋਰੀ ਕਾ ਕਯਾ ਨਿਗਾ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਹਵਾਨਾ ਕੇ ਕਾਮ ਹੈ ॥ ਜੋ ਆਖ ਮੈਂ ਡਾਲ ਦੇਣਾ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਨਿਲਾਇਕ ਅਰੁ ਹਿਵਾਨੀ ਬਾਤਾਂ (f. 217 b) ਕਰਨੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਵਖਤ ਅਲਤਾ ਉਡਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਕੇ ਅੰਦਰ ਐਸਾ ਗੁੰਮਜ ਬਝਤਾ ਸਾ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਦੂਸਰਾ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਸਾ ਹੋਤਾ ॥ ਅਰੁ ਸਾਰੋਧ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਬੰਦ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਿਸ ਵਖਤ ਓਹ ਹਟ ਜਾਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਰਾਗ ਸੁਰੂ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਅਲਤਾ ਰੰਗ ਰੰਗ ਅਰੁ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕਾ ਤੀਆਰ ਹੋਤਾ ਸਾ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀਓ ਭੀ ਬੇਸ ਵਾਫੁਰ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾ ਸਹਰਾਂ ਸੀ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੇ ਭੀ ਕਾਰੀਗਰ ਤੀਆਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਅਲਤੇ ਐਸ ਤਰਾਂ ਕੇ ਭੀ ਬਣਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਓਨਾ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਅਤਰ ਕੀ ਹੀ ਖਸਬੋਇ ਆਵਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭੀ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ਬੇਸ ॥ ਅਰੁ ਕਦੀਮੀ ਨੌਕਰ ਭੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾ ਸਹਿਰਾਂ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕੇ ਭੀ ਆਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਕੋ ਰੋਜ ਤੇ ਅਨਾਮ ਬਖਸੀਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਭੀ ਸੁਫੈਦ ਹੋਰੀ ਕੀਆਂ ਉਮਦਾ ਇਨਾਇਤ ਹੋਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਬਾਰੂਪੀਏ ਤੇ ਨਿਕਾਲ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮਸਾਹਿਬਾਂ ਅਰੁ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪੁਸਾਕਾਂ ਇਨਾਇਤ ਹੋਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਕੇ ਡੇਰੇ ਅਲਤਾ ਤੋਸੇਖਾਨੀਏ ਪੁਚਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਆਪ ਭੀ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜਦ ਕੋਈ ਮੁਸਾਹਬ ਯਾਂ ਸਰਦਾਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਅਲਤਾ ਉਡਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਆਗੇ ਮੁਸਾਹਬ ਬੈਠੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕੇ ਆਗੇ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ਥਾਲਾਂ ਅਰੁ ਕਿਸਤੀਆਂ ਦਰਮਯਾਨ ਅਲਤਾ ਡਾਲ ਕੇ ਹਰਿ ਇਕ ਆਗੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਭੀ ਉਨ ਉਪਰ ਡਾਲਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰ ਖਬਰ ਕਰਕੇ ॥ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੀ ਆਖ ਦਰਮਿਆਨ ਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਓਹ ਆਪਣੇ ਮਰਾਤਬੇ ਉਪਰ ਬੈਠ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਰਾਗ ਸੁਰੂ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਜਬ ਕੋਈ ਔਰ ਮੁਸਾਹਬ ਆਵਤਾ ਸਾ ਡੇਰੇ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹੋਰੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਕੁਮਕੁਮੇ ਰੰਗਾ (f. 218a) ਰੰਗ ਮਨਆਰ ਬਣਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਓਸ ਵਖਤ ਵਾਫੁਰ ਚਲਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਕੋਈ ਭਿਰੇਜਗਾਰ ਹਿੰਦੂ ਯਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਉਸ ਵਖਤ ਕਚੈਹਰੀ ਦਰਮਯਾਨ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤਾਂ ਐਸੀ ਤਰਾਂ ਸੀ ॥ ਜੋ ਓਸ ਉਪਰ ਅਲਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਾ ਡਾਲਤਾ ॥ ਅਰੁ ਅੰਬੀਰ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਅਰੁ ਸਿਰਕਰਦੇ ਏਹ ਆਪਸ ਅੰਦਰ ਹੋਰੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਸੈਂ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ॥ ਅਰੁ ਲਵਾਹਿਕਾ ਸੈ ਲਵਾਹਕ ਅਰੁ ਮੁਨਸੀਆਂ ਸੈਂ ਮੁਨਸੀ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਭੀ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹੋਰੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ² ਫੇਰ ਬਾਗ ਦਰਮਯਾਨ ਹੋਰੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਨਈ ਨਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਹੋਰੀ ਕੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਹੋਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਬੇਸ ਰੋਸਨੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ਬਾਹਰਿ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨਾ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਅੰਗਰੇਜੀ ਝਾੜਾਂ ³ ਕੀ ॥ ਤੇ ਤਲਾਇ ਦਰਮਯਾਨ ਭੀ ਕਿਸਤੀਆਂ ਰੋਸਨੀ

¹ *Altā* is a red dye generally used by women for painting their feet. But here it seems to have been used in the sense of *gulāl*, a farinaceous powder, generally of red colour, thrown or sprinkled on each other during the *Holi* festival.

² The context clearly suggests that the colour was played between men of the same social status and even official position.

³ This phrase seems to denote chandeliers, either made on the European model or acquired from Europe.

ਕੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕਿਸੀ ਰੋਜ਼ ਕਿਸਤੀਆਂ ਦਰਮਯਾਨ ਭੀ ਹੋਰੀ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਮ ਕੋ ਉਹਾਂ ਹੀ ਵੇਈਂ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਠਾਠਾਂ ਉਪਰ ਰੋਸਨੀ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਕਿਸਤੀਆਂ ਏਕਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਓਨਾ ਉਪਰ ਠਾਠ ਤੀਆਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰੋਸਨੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਅਰਸਾ ਨਿਜਦੀਕ ਆਵਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਦੋਨੋ ਵਖਤ ਹੋਰੀਆਂ ਦਰਮਯਾਨ ਮਸਗੂਲ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਫੇਰ ਜਬ ਕੁਛ ਕ ਹੋਜ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਰੰਗ ਭੀ ਸੂਰੂ ਹੋਤਾ ਥਾ ਇਸ ਵਜਾ ਸੇ ॥ ਜੋ ਗੁਲਾਬ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਜਾਫਰਾਨ ਕਾ ਰੰਗ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤਿਲਾਈ ਅਰੁ ਨੁਕਰੇ ਕੇ ਬਾਸਣਾ ਬਡਯਾਂ ਬਡਯਾਂ ਦਰਮਯਾਨ ਡਾਲਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤਿਲਾਈ ਅਰੁ ਨੁਕਰੈਈ ਪਿਚਕਾਰੀਆਂ ਸੈਂ ਮੁਸਾਹਬ ਆਪਸਿ ਦਰਮਯਾਨ ਰੰਗ ਕਾ ਡਾਲਣਾ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਮਕੁਮਯਾ ਦਰਮਯਾਨ ਭੀ ਏਹੀ ਰੰਗ ਡਾਲ ਕੇ ਚਲਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸੁਫੈਦ ਪੁਸਾਕਾਂ ਉਪਰ ਜੋ ਰੰਗ ਪੜਤਾ ਥਾ ॥ ਤਾਂ ਖੂਬ ਖੁਲਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਆਮ ਵਾਸਤੇ ਕੇਸੂਆਂ ਕਾ ਅਰੁ ਬਕਮਕਾ ¹ ਅਰੁ ਤੁਣਕਾ ॥ ² ਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਕੇ ਰੰਗ ਹੋਜਾਂ ਦਰਮਯਾਨ ਤੀਆਰ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਏਕ ਹੋਜ ਪਰ ਜਾਇ ਕਰ ਹੋਰੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾ ਹੋਜਾਂ ਪਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ਜਾਣ ਦੇਤੇ ਜੋ ਪਾਲੀਤ ਨਾ (f. 218 b) ਹੋ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਹੋਜਾਂ ਕੇ ਏਹ ਹੁਕਮ ਹੋ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਜੋ ਜਿਸ ਕੋ ਚਾਹੀਏ ਸੋ ਲੈ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫੋਜ ਅਰੁ ਔਰ ਆਮ ਬਾਸਣ ਅਰੁ ਮਸਕਾਂ ਭਰ ਲੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਪੁਹਾਰੇ ਏਸ ਸੂਰਤ ਕੇ ਸੇ ਜੋ ਕਹੀਂ ਰਾਖੀਏ ॥ ਅਰੁ ਕਲਾ ਕੋ ਹਿਲਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਗਿਓ ਜਿਸ ਤਰਫ ਫੇਰੀਤਾ ਸੀ ਦੂਰਿ ਦੂਰਿ ਤਲਕ ਭਿਗੋਇ ਦੇਤਾ ਥਾ ॥ ³ ਅਰੁ ਫੇਰ ਰਾਤ ਕੇ ਵਖਤ ਅਲਤੇ ਅਰੁ ਕੁਮਕੁਮਿਆਂ ਕੀ ਹੀ ਹੋਰੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਬਜਾਰ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਅਰੁ ਦੀਵਾਨਖਾਨੇ ਸੀ ਬਾਹਰਿ ਆਮ ਕੀ ਹੋਰੀ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲਯਾਂ ਕਈਆਂ ਕੋ ਸਿਰਕਰਦਿਆਂ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਰੋਜ ਅਨਾਮ ਸਰਕਾਰੋਂ ਮਿਲਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਭੀ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰਿ ਦਰਮਯਾਨ ਭੀ ਕਈ ਜਾਗਾ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਮੁਜਰੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਅਸਤਬਾਜੀ ਭੀ ਰੰਗਾਰੰਗ ਰੋਜ ਚਲਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਅਰਸਾ ਕਮ ਰਹ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਤਾਂ ਦਿਵਾਨਖਾਨਿਆਂ ਦਰਮਯਾਨ ਹੀ ਹੋਰੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਮੁਸਾਹਬ ਜੋ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਹੋਰੀ ਕਾ ਸਮਯਾਨ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਵਾਸਤੇ ਕਈਆਂ ਹਾਜਰ ਰਹਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਜੋ ਉਨ ਸੈ ਹੋਰੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਓਹੁ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕਰ ਹੋਰੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਹੱਮਲੇ ਕਰਕੇ ਉਨਕੇ ਮਕਾਨ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਸੇ ਹੋਣੇ ਦੇਤੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਚਾਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਭਿਗਾਇ ਦੇਈਏ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਚਾਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਓਹ ਗੁਰੇਜਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਰੰਗ ਅਰੁ ਅਲਤਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਉਡਤਾ ਥਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਓਹ ਬਜਾਰ ਮੈਂ ਆਵਤੇ ਥੇ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਰੰਗ ਪੜਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਸਾਬ ਬੀ ਰੰਗ ਵਾਫੂਰ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਖੇਲ ਕੇ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰਿ ਉਤਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਹੋਰੀ ਕਾ ਦਿਨ ਆਵਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਣ ਓਸ ਕੀ ਸਾਸਤ੍ਰ ਕੀ ਬਿਧਿ ਸੈ ਬਾਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਤਮਾਮ ਰਾਗ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਰੁ ਨਿਕਾਲਾਂ ਅਰੁ ਬਾਰੂਪੀਆਂ ਵਗੈਰੇ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਤੇ ਲਵਾਹਿਕਾਂ ਕੋ ਇਨਾਮ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੀਆਂ ਦਰਮਯਾਨ (f. 219 a) ਭੀ ਰੋਜ ਅਰੁ ਇਨਾਮ ਹੋਤੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਹਮੇਸਾਂ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਰਹਤੇ ਸੇ ਓਹ ਤਾਂ ਹੈ ਸੇ ਹੀ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਔਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ਓਨਾ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਉਮਦਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਓਸ ਕੋ ਭੀ ਰਾਖ ਲੈਈਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ

¹ *Gesū* and *Bakkam* are different shades of the red colour.

² *Tunkā* denotes a yellow dye prepared from the Toon tree (*cedrela toona*).

³ The reference seems to be to a portable fountain, worked through a special mechanical device. It was specially used for sprinkling coloured water far and wide.

ਸਭ ਮੁਲਾਜਮ ਨਜਰ ਲੇ ਕਰ ਮਿਲਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਨਕੋ ਸਿਰੋਪਾਉ ਹੋਤੇ ਸੇ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ॥ ¹ ਬਯਾਨ ਮੌਸਮ ਬਰਸਾਤ ਔਰ ਸੈਰ ਕਿਸਤੀ ਕਾ ॥ ² ਹਕੀਕਤ ਏਹ ਹੈ ॥ ਕੇ ਆਪ ਕੋ ਸੈਰ ਪਾਣੀ ਸੈ ਨਿਹਾਇਤ ਸੌਕ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਗਰਮੀ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮਕਾਨੋ ਮੈਂ ਫੁਹਾਰੇ ਔਰ ਚਾਦਰ ਤੇ ਝਰਨੇ ਜਾਬਿਜਾ ਮੁਕਰਰ ਥੇ ॥ ਸੋ ਅਹਿਵਾਲ ਇਨਕਾ ਮੁਫੱਸਲ ਬਯਾਨ ਇਮਾਰਤ ਕੇ ਮੈਂ ਦਰਜ ਹੈ ॥ ³ ਅਰੁ ਸੈਰ ਬਰਸਾਤ ਕੇ ਕਾ ਅਹਿਵਾਲ ਇਸਤਰਹਿ ਹੈ ॥ ਜਬ ਕੇ ਬਾਰਸ ਬਾਰਾ ਹੋਤੀ ਤੋ ਆਪ ਨਿਹਾਇਤ ਖੁਸੀ ਫਰਮਾਵਤੇ ॥ ਔਰੁ ਜਿਸ ਵਖਤ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਦੀ ਕਾ ਜੋਸ ਮੈਂ ਆਵਤਾ ਤੋ ਕਿਸਤੀਓਂ ਮੈਂ ਮੈਏ ਮੁਸਾਹਬਾਨ ਦੌਲਤ ਕੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕਰਿ ਸੈਰ ਆਬ ਰਵਾ ਕਾ ਕਰਤੇ ॥ ਅਰੁ ਤਵਾਇਫ ਤੇ ਕਲਾਵਤ ਭੀ ਸਵਾਰੀ ਕਿਸਤੀ ਮੈਂ ਹਾਜਰ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਕਿਸਤੀਆਂ ਤਰਹਿ ਤਰਹਿ ਕੀਆਂ ਸਾਏਦਾਰਿ ਤੇ ਵਜਹਿ ਅੰਗਰੇਜੀ ॥ ਤੇ ਕਸਮੀਰੀ ਤੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨੀ ਕੀ ਹੋਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕਬੀ ਕਬੀ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਕੇ ਰਸਤੇ ਤਸਰੀਫ ਫਰਮਾਇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਕੇ ਭੀ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮਾਹੀਗੀਰ ਤਰਹ ਤਰਹ ਕੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਪਕੜ ਕੇ ਮੁਲਾਹਜੇ ਖਾਸ ਮੈਂ ਗੁਜਰਾਨਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਜਾਨਵਰ ਪਰਿੰਦੋਂ ਆਬੀ ਕਾ ਸਿਕਾਰੁ ਪਾਣੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੰਦੂਕ ਸੈ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਕਬੀ ਜੋ ਜਾਨਵਰ ਤੇਜ ਪਰ ਕਿਸਤੀ ਕੇ ਉਪਰ ਸੈਂ ਗੁਜਰ ਕਰਤਾ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਤੇਜ ਦਸਤੀ ਸੈਂ ਬੰਦੂਕ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਵਖਤ ਦਰਮਯਾਨ ਮਕਾਨਾ ਤਿ ਬਾਰਾ ਖਾਸ ਕੇ ਇਜਲਾਸ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮਹਫਲ ਖੁਸੀ ਕੀ ਸਰਗਮ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਬਾਰਸ ਬਾਰਾ ((f. 219 b)) ਹੋਤੀ ॥ ਔਰੁ ਸੈਰ ਅਬਰ ਬਹਾਰ ਕੀ ਦੇਖਨੇ ਕੀ ਲਾਇਕ ਹੋਤੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਖੁਦ ਬਿਦੌਲਤ ਮੈਏ ਮੁਸਾਹਬਾਨ ਖਾਸ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਸੈਰ ਅਬਰ ਨੌ ਬਹਾਰੀ ਕੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਤੇ ॥ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤਮਾਮ ਹਾਜਰੀਨਿ ਮਹਫਲ ਖਾਸ ਕੀ ਤਰੁ ਹੋਤੀ ॥ ਇਸ ਮੌਕੇ ਮੈਂ ਅਜਾਇਬ ਸੈਰੁ ਅਰੁ ਤਮਾਸਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਦੇਖਨੇ ਸੈ ਆਪ ਕਾ ਮਜਾਜ ਨਿਹਾਇਤ ਖੁਸ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਜਨਮਅਸਟਮੀ ਕਾ ॥ ⁴ ਅਰ ਜਨਮਅਸਟਮੀ ਕੇ ਰੋਜ ਅਵਲ ਤੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਜਨ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਭਜਨ ਸੁਣਨਾ ॥ ਫੇਰ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਜਨਮ ਕੀ ਲੀਲਾ ਹੋਣੀ ॥ ਤੇ ਬਡਾ ਉਤਸਬ ਹੋਣਾ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਜੋ ਇਸ ਵਜਾ ਕੇ ਰੋਜ ਹੋਤੇ

¹ *Holi* celebrations ended with the presentation of *nazarānas* to the chief by the courtiers and others in accordance with their ranks and the bestowal of *saropās* (robes of honour) upon them by the chief.

² According to Ram Sukh Rao, Fateh Singh was extremely fond of boating particularly during the rainy season when his courtiers, musicians and dancing girls also joined him. It may, however, be mentioned that elsewhere Fateh Singh is said to be 'totally ignorant' of swimming : see f. 88b and n. 7, above.

³ For a description of Fateh Singh's building activity, see ff. 231b-232b, below.

⁴ There is a brief reference to the *Janmāshtamī* celebrations falling on the 8th day of the dark half of Bhadon, the birthday of Lord Krishna.

ਸੇ ਤਾਂ ਇਸੀ ਵਜਾ ਉਤਸਵ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਬਯਾਨ ਦੁਸਹਰੇ ਕਾ ॥ ¹ ਰੋਜ਼ ਦਿਸਹਰੇ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਖਾਸ ਤੇ ਫੌਜ ਕੇ ਅਫਸਰ ਤੇ ਮੁਨਸੀ ਤੇ ਮੁਸੱਦੀ ਵਗੈਰੇ ਅਮਲੇ ਕੇ ਲੋਕ ਨਜ਼ਰੇ ਗੁਜਰਾਨਤੇ ॥ ਅਰੁ ਹਰ ਏਕ ਕੀ ਕਦਰ ਕੀ ਮਾਫਕ ਹਰਿ ਏਕ ਕੋ ਖਿੱਲਤ ਅਰੁ ਅਨਾਮ ਹੋਤਾ ॥ ਅਰੁ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰ ਕੋ ਆਪ ਫੀਲ ਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਕਰ ਵਾਸਤੇ ਗਰੁੜ ਜੀ ਦਰਸਨ ਕੇ ਸਵਾਰ ਹੋਤੇ ॥ ਅਰੁ ਤਮਾਮ ਮੁਸਾਹਬ ਖਾਸ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਫੀਲੋਂ ਕੀ ਸਵਾਰੀਓਂ ਪਰ ਕਰੀਨੇ ਬਾ ਕਰੀਨੇ ਰਕਾਬ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਤੇ ॥ ਅਰੁ ਸਵਾਰ ਰੰਗ ਬਰੰਗ ਕੀ ਵਰਦੀ ਸੈ ਅਰਾਸਤਾ ਤੇ ਰਸਾਲੇ ਖਾਸ ਅਜਾਇਬ ਲਵਾਸ ਪਹਨੇ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਪਲਟਣ ਅੜਦਲੀ ਖਾਸ ਕੀ ਰੰਗ ਬਰੰਗ ਕੀ ਵਰਦੀ ਪਹਰੇ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਸੁਤਰ ਸਵਾਰ ਤੇ ਜਮੂਰਚੀ ਤੇ ਯਕੇ ਸਵਾਰ ਔਰ ਸਭ ਤਰਹ ਕੇ ਲੋਕ ਫੌਜ ਕੀ ਜੇ ਬਾਇਸ ਕੇ ਰਕਾਬ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਅਜਾਇਬ ਖੂਬ ਲਵਾਸ ਸੇ ਕੋਤਲ ਸਵਾਰੀ ਮੈਂ ਚਲਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਤਸਵੀਰ ਰਾਵਣ ਵਗੈਰੇ ਲਵਾਜਮਾ ਤਿ ਓਸ ਦਿਨ ਕੀ ਕਾਗਜ ਕੀ ਬਨਾਇ ਕਰ (f. 220 a) ਦੋਨੋ ਤਰਫ ਸੈ ਲੜਾਈ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦ ਦਿਸਹਰੇ ਕੇ ਹਰਿ ਏਕ ਸਵਾਰ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਹੁਨਰ ਕੀ ਮਾਫਕ ਕਵਾਇਤ ਹਰ ਤਰਹਿ ਕੀ ਦਿਖਲਾਤੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦ ਏਸ ਕੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਵਤੇ ॥ ਅਰੁ ਤਵਾਇਫ ਤੇ ਨਕਾਲ ਤੇ ਕਵਾਲ ਹਰ ਏਕ ਅਪਨਾ ਅਪਨਾ ਮੁਜਰਾ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਕਰਤੇ ॥ ਅਰੁ ਹਰ ਏਕ ਕੋ ਅਨਾਮ ਹੋਤਾ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਰੋਜ਼ ਤਕਰ ਇਸੀ ਤਰਹਿ ਸਾਬ ਖੁਸੀ ਤਮਾਮ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨੌਰੋਜ਼ ਰਹਤਾ ਥਾ ॥ ਤੇ ਹਰ ਸੰਗਰਾਂਦ ਕੋ ਤੇ ਸਭ ਪਰਬਾਂ ਕੋ ਦਾਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮਣ ਤਾਂ ਹਮੇਸਾਂ ਪਾਠੁ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਪਰਯੋਗ ਤੇ ਯੱਗ ਭੀ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ² ਅਰੁ ਔਰ ਭੀ ਸਭ ਤਹਿਵਾਰੋਂ ਕੇ ਰੋਜਾਂ ਮੈਂ ਨਾਰੋਜ਼ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਤਰੀਕਾ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਇਸ ਤਰਹਿ ਹੈ ॥ ³ ਕੇ ਬੀਚ ਵਖਤ ਹਯਾਤੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਸਾਹਬ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੈਕੁੰਠ ਵਾਸੀ ਕੇ ॥ ਤੌਰ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਬੀਚ ਏਸ ਵਿਲਾਇਤ ਕੇ ਨਿਸਬਤ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੌਮ ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਸੇ ਸਾਬ ਆਈਨ ਨੇਕ ਕੇ ਮਕਰਰ ਸਾ ॥ ⁴ ਸੌ ਬਯਾਨ ਇਸ ਕਾ ਏਹ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਵਖਤ ਦਰਬਾਰ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਅਰੁ ਮੁਨਸੀ ਤੇ ਮੁਸੱਦੀ ਅਰੁ ਬਖਸੀ ॥ ਤੇ ਵਕੀਲ ਤਮਾਮ ਜਾਮੇ ਅਰੁ ਨੀਮੇ ਸੈ ਕਮਰ ਬਸਤਾ ਹੋ ਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਹਰਿ ਇਕ ਝੁਕ ਕੇ ਅਰੁ ਅਦਬ ਕੇ ਸਾਬ ਤਸਲੀਮਾਤ ਬਜਾ ਲਿਆਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਅਦਬ ਸੈਂ ਦਰਜੇ ਬ ਦਰਜੇ ਅਪਨੀ ਜਾਗਾ ਕੇ ਉਪਰ ਬੈਠਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਬਰ ਵਖਤ

¹ Dussehra celebrations had a number of regular features such as worship of weapons, presentation of *nazars*, bestowal of *khil'ats* and rewards, colourful assemblage of troops and display of various skills.

² Brahamanical rituals and charities are said to have been parts of all festivals and celebrations.

³ Ram Sukh Rao now switches over to the administrative arrangements and procedures established at the Ahluwalia court. He describes the measures introduced by Fateh Singh generally in the context of the set-up under his predecessors.

⁴ It may be noted that the procedures and etiquettes observed at the court of Jassa Singh are said to have been the same as those followed by the other Sikh rulers of the time.

⁵ All the officers, such as the *dīwān*, the *munshī*, the *mutasaddī*, the *bakhshī* and the *vakīl*, appeared formally attired with jackets (*nīmē*) and sashes worn over their dress. The detail of these officers and their respective departments is given below.

ਕਾਮ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਯਾਂ ਬਖਸੀ ਰੋਬਰੂ ਆਇ ਕਰ ਸਾਬ ਅਦਬ ਕੇ ਖਲੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ¹ ਅਰੁ ਅਰਜ ਅਹਿਵਾਲ ਕਾ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਬ ਅਦਬ ਸੇ ਫਰਦ ² ਉਪਰ ਦਸਖਤ ਕਰਵਾਵਤੇ ਬੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਸੇ ਸਰਦਾਰ ਸਿਪਾਹ ਕੇ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਮੁਕਰਬ ³ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਦਰਜੇ ਕੀ ਮਾਫਕ ਜਾਗਾ ਪਾਵਤੇ ਬੇ ॥ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਤੇ ਚੋਬਦਾਰ ⁴ ਤੇ ਨਕੀਬ ⁵ ਤੇ ਔਰ (f. 220 b) ਤਮਾਮ ਖਿਜਮਤੀ ਦਰਬਾਰ ਕੇ ਹਾਬ ਬਾਂਧੇ ਹੂਏ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਸਾਬ ਅਦਬ ਸੈਂ ਖਲੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ⁶ ਗਰਜ ਕੇ ਏਸ ਖਾਨਦਾਨ ਆਲੀਸਾਨ ਮੈਂ ਏਹ ਤਾਰੀਕ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਚਲਾ ਆਵਤਾ ਬਾ ॥ ਲੇਕਨ ਬੀਚ ਵਖਤ ਇਸ ਵਾਲਾ ਹਿਮਤ ਕੇ ਨਖਸਾ ਪਿਛਲਾ ਸਾਬ ਔਰ ਤੌਰ ਕੇ ਬਦਲ ਗਿਆ ਬਾ ॥ ਏਹੀ ਕੇ ਖਿਜਮਤ ਗਾਰ ਵਗੈਰੇ ਕਮ ਮਰਤਬਾ ਬੀਚ ਦਰਬਾਰ ਕੇ ਬੈਠਨੇ ਲਾਗ ਗਏ ਸੇ ॥ ⁷ ਸੋ ਸਬੱਬ ਏਸ ਕਾ ਏਹ ਹੈ ॥ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ ਫਿਰਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਕੇ ਸੈਂ ਬਾ ॥ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰੀ ਕੇ ਓਧੇ ਸੇ ਮਰਤਬੇ ਮੁਸਾਹਬ ਤਕੇ ਕੋ ਪਹੁਚਾ ॥ ਸੋ ਮਾਮੂਲ ਹੈ ਕੇ ਹਰ ਚੀਜ ਅਪਨੀ ਜਿਨਸ ਕੀ ਤਰਫ ਰਜੂ ਕਰਤੀ ਹੈ ॥ ⁸ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਓਸ ਕੋ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਵਗੈਰਾ ਲੋਗੋਂ ਸੇ ਉਲਫਤ ਥੀ ॥ ਜਦ ਕੇ ਇਸ ਬਾਦਸਾਹਿ ਵਿਲਾਇਤ ਅਕਲ ਕੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਨਾਕਸ ਜਾਣਾ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਨਈ ਤਰਹਿ ਸੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਤੌਰੇ ਸੈਂ ਆਈਨ ਦਰਬਾਰ ਕਾ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ⁹ ਜੈਸੇ ਹਿੰਦ ਕੇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕਾ ਅਰੁ ਰਾਜਿਓ ਕਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਬਲਕਿ ਨਸਬਤਿ ਪਿਛਲੀ ਸੈਂ ਹਰ ਬਾਤ ਮੈਂ ਜੇਬ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਕ ਦਸਤੂਰ ਨਏ ਮੁਕਰਰ ਕੀਏ ॥ ਯਾਨੇ ਜੋ ਕੇ ਅਹਲਕਲਮ ਅਰੁ ਕਾਮਦਾਰ ਮੁਲਖ

¹ The following description of the formalities and set procedures reminds one rather of the Mughal times.

² The word *fard* seems to have been used in the general sense of any report presented to the ruler or statement requiring his sanction.

³ *Muqqarrab* seems to have been used in the sense of courtiers.

⁴ *Chobdār* denoted a mace-bearer.

⁵ *Naqīb* seems to have been used in the sense of a servant whose business was to proclaim the titles of his master and introduce those who came to pay their respects to him.

⁶ It may be noted that everyone was assigned his proper place in the *darbār* and stood with folded hands.

⁷ According to Ram Sukh Rao, court-etiquettes had been neglected after Jassa Singh's death, and that Fateh Singh had revived them with certain modifications.

⁸ Interestingly, the author attributes the laxity of the later period to the low origins of Chaudhari Qadir Bakhsh !

⁹ The following description of the new seating arrangement under Fateh Singh with fixed places for persons of different positions, is presented as an improvement upon the immediately preceding disorder. Although, said to be in line with the courts of other Indian rulers, it might in fact have been a compromise with the privileges of the nobility which it may have enjoyed since the establishment of Sikh rule. On the other hand, it is also possible that in describing the *darbār* of Jassa Singh, Ram Sukh Rao is deliberately projecting the traditions of the Mughal court. In any case, if it is accepted, it does not easily reconcile with what has been described as the 'democratic institutions' of the Sikhs of the late eighteenth century.

ਕੇ ਇੱਜਤ ਵਾਲੇ ਹੋਵੇਂ ॥ ਸੋ ਤੋ ਦਹਨੀ ਤਰਫ ਬੈਠੇਂ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਸਿਪਾਹ ਕੇ ਬਾਂਈ ਤਰਫ ਬੈਠੇਂ ॥ ਤੇ ਹਰਿ ਏਕ ਕੀ ਜਾਗਾ ਜੋ ਮੁਕਰਰ ਸੀ ਬੈਠਨੇ ਕੀ ਸੋ ਓਹੀ ਆਪਨੀ ਜਾਗਾ ਬੈਠਤਾ ਥਾ ॥ ਮੁਨਸੀਗਰੀ ਕਾ ਬਯਾਨ ॥ ¹ ਇਤਨੀਆਂ ਅਸਾਮੀਆਂ ਮੁਕਰਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਅੱਵਲ ਮੀਰ ਮੁਨਸੀ ॥ ੧ ॥ ² ਮੁਰਾਸਲੇ ਨਵੀਸ ॥ ੨ ॥ ³ ਪਰਵਾਨੇ ਨਵੀਸ ॥ ੩ ॥ ⁴ ਖੁਲਾਸੇ ਨਵੀਸ ॥ ੪ ॥ ⁵ ਨਕਲ ਨਵੀਸ ॥ ੫ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਸਾਹੇ ਨਵੀਸ ॥ ੬ ॥ ⁷ ਤੇ ਮੁਹਾਫਜ਼ਤ ਦਫਤਰ ॥ ੭ ॥ ⁸ ਸੋ ਹਰ ਏਕ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਖਿਜਮਤ ਮੁਕਰਰ (*f. 221 a*) ਕਰੀ ਥੀ ॥ ਸੋ ਓਸ ਕਾ ਬਯਾਨ ਏਹ ਹੈ ॥ ⁹ ਜੋ ਖਤ ਔਰ ਅਰਜੀ ਜੋ ਆਵਤੀ ਸੀ ਸੁ ਖੁਲਾਸੇ ਨਵੀਸ ਓਸ ਕਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰੇ ਕਤਾਬ ਪਰ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਾਗਾ ਰਾਖੇ ਹੁਕਮ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਅਰੁ ਮੀਰ ਮੁਨਸੀ ਬਖਤ ਦਰਵਾਰ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਕਰ ਤਮਾਮ ਕੀ ਅਰਜ ਕਰ ਦੇਵੇ ॥ ਔਰੁ ਜੋ ਕੁਛ ਹੁਕਮ ਹੋਇ ਸੋ ਲਿਖ ਲੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦ ਓਸ ਕੇ ਮੁਰਾਸਲੇ ਨਵੀਸ ਮੁਰਾਸਲਾ ਤੇ ਪਰਵਾਨੇ ਨਵੀਸ ਪਰਵਾਨਾ ਲਿਖ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਵਖਤ ਕੇ ਤਈਂ ਦਿਖਲਾਇ ਕਰ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦ ਨਕਲ ਅਰੁ ਮੁਹਰ ਕਰਕੇ ਗੁੰਦ ਸੈਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਜਾਇ ਬਾ ਜਾਇ ਕੋ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਸਿਆਹਾ ਹਰ ਖਤ ਕਾ ਬੀਚ ਜੰਤ੍ਰੀ ¹⁰ ਕੇ ਮੈਇ ਨਾਮ ਲੈ ਜਾਣੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਤਾਰੀਖ ਕੇ ਕਲਮ ਬੰਦ ਕਰ ਲੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਰਾਸਲੇ ਤੇ ਔਰ ਅਰਜੀਆਂ ਹਰ ਰੋਜ ਕੀ ਲਿਫਾਢੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕਰ ਹਵਾਲੇ ਮੁਹਾਫਜ਼ ਦਫਤਰ ਕੇ ਰਹੇ ॥ ਆਈਨ ਅਦਾਲਤ ਕਾ ॥ ¹¹ ਬੀਚ ਦਿਨੋ ਗੁਦਸਤਾ ਕੇ ਆਈਨ ਅਦਾਲਤ ਕਾ ॥

¹ The secretariat consisted of a number of functionaries with specific duties.

² *Mir-Munshī* was the chief of the secretaries or the scribes.

³ *Murāsla-nawīs* was the letter-writer.

⁴ *Parwāna-nawīs* drafted the orders of the chief.

⁵ *Khulāsa-nawīs* wrote the summaries of orders.

⁶ *Naqal-nawīs* was entrusted with the transcription of important papers.

⁷ *Siyāha*, among other things, denoted list or inventory. Another reference to this term in the following folio suggests that the *siyāha-nawīs* kept a rough day-book or journal in which the orders of the court were entered.

⁸ As the subsequent description suggests, the *muhāfiz-daftar* signified the keeper of records who maintained probably the copies of letters sent, and petitions received, by the court.

⁹ The following description of the routine is very interesting.

¹⁰ *Jantrī*, signified the ledger or the day-book in which not only the order but also the name of the messenger who carried it and the date of its despatch were entered.

¹¹ This brief description of the judicial system and court procedures is very interesting. The editor has not come across this detail anywhere else.

ਅਕਲ ਠਾਣੇਦਾਰੋਂ ਕੀ ਪਰ ਥਾ ॥ ¹ ਅਰੁ ਇਸ ਸਾਹਬ ਅਦਲ ਅਰੁ ਇਨਸਾਫ ਕੇ ਨੇ ਐਸਾ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਛੋਟੇਓ ਕੇ ਤਈਂ ਮੁਨਫੀ ਕੀ ਰਾਹ ਸੈਂ ਹਰ ਏਕ ਠਾਣੇਦਾਰ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਇਲਾਕੇ ਕਾ ਸੂਰਤ ਫੈਸਲੇ ਕੀ ਦੇਵੇ ॥ ² ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਰਿਆਸਤ ਮੈਂ ਦਾਰੋਗਾ ਅਦਾਲਤ ਕਾ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ³ ਅਰੁ ਅਰਕਾਨ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਮਫਤੀ ⁴ ਤੇ ਪੰਡਤ ⁵ ਅਰੁ ਇਜ਼ਹਾਰ ਨਵੀਸ ਤੇ ਰੂਬਕਾਰੀ ਨਵੀਸ ॥ ਅਰੁ ਪਰਵਾਨੇ ਨਵੀਸ ਤੇ ਸਾਰਿਸਤੇਦਾਰੁ ਅਰੁ ਮਹਾਫਜ਼ਿਤ ਦਫਤਰ ॥ ⁶ ਤੇ ਜਮਾਦਾਰ ਅਰੁ ਬਰਕਨਦਾਜ ⁷ ਵਗੈਰੇ ਹਰ ਏਕ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਉਪਰ ਮਾਮੂਰ ਹੂਏ ॥ ਕੇ ਜੇ ਕੋਈ ਵਾਰਦਾਦ ਸੰਗੀਨ ਹੋਇ ਹਰ ਏਕ ਠਾਣੇਦਾਰੁ ॥ ਕੈਫੀਅਤ ਓਸ ਕਾ ਮੁਫੱਸਲ ਵਾਜਬੀ ਕਲਮਬੰਦ ਕਰਕੇ ਬੀਚ ਅਦਾਲਤ ਖਾਸ ਦਾਰੁਲ ਰਿਆਸਤ ਕੇ ਭੇਜੇ ॥ ⁸ ਤਾਂ ਓਹ ਦਾਰੋਗਾ ਓਸੀ ਵਖਤ ਦੋਨੋ ਮੁਦਈ ਅਰੁ ਮੁੱਦਾਲਹਿ ਕੇ ਤਈਂ ਬਰਕਨਦਾਜ ਅਦਾਲਤ ਕਾ (f. 221 b) ਭੇਜ ਕਰ ਤਲਬ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਬ ਤਹਕੀਕਾਤ ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਕੇ ਤਈਂ ਝੁਠ ਅਰੁ ਸਚ ਸੇ ਤਫਾਓਤ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਗਵਾਹੋਂ ਸੀ ਏਸ ਤਰਹਿ ਕੇ ਉਪਰ ਕਸਮ ਲੇਵੇ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਾਰਫਤ ਮੁਫਤੀ ਕੀ ਕੁਰਾਨ ਉਠਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਹਿੰਦੂ ਵੈਸਨੋ ਮਾਰਫਤ ਪੰਡਤ ਕੀ ਗੰਗਾਜਲੀ ਪਰ ਧਰਮੁ ਕਰੇ ॥ ਔਰ ਜੋ ਕੋਈ ਮਜਬ ਸਿੰਘੋਂ ਕਾ

¹ In the early years of Sikh rule, the *thānadār* was entrusted with the entire administrative responsibility of his charge. He also acted as a judge presumably in all civil and criminal cases.

² Later on, Fateh Singh limited the jurisdiction of the *thānadār* to small cases.

³ A separate court with a large establishment under a *dārogha* was constituted at the centre.

⁴ *Muftī* was the exponent of the Mohammadan Law. His inclusion among the officers of the court clearly suggests that at least in some kinds of cases the *shariat* was followed. It is probable that the *qāzī*'s courts too were retained at places in the Ahluwalia territory. At any rate, for a discussion of the application of the *shariat* under Sikh rule, see J. S. Grewal, "Presidential Address : Medieval Section", *Proceedings Punjab History Conference (1972)*, pp. 34 - 39.

⁵ The *pandit*, in all probability, expounded what may be called the Hindu Law.

⁶ The *izhār-nawīs* (writer of dispositions), *rūbakāri-nawīs* (recorder of proceedings), *sarishtadār* (registrar of the court), *mūhāfiz-i-daftar* (keeper of records), and perhaps a subordinate to the *sarishtadār*, were the officials connected with the proceedings of the court. Incidentally, this also throws light on the elaborate procedures followed at the Ahluwalia court.

⁷ The *jamadār* perhaps saw to the execution of the court orders with the help of the *barkandāz* (matchlock-men) who acted as guards, escorts and messengers.

⁸ Apparently, the *dārogha-i-adālat* had appellate jurisdiction over the *thānadārs* but it is not clear what type of cases were sent up for his consideration.

ਰਾਖਤਾ ਹੋਈ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਬ ਪਰ ਨੇਮ ਕਰੇ ॥ ¹ ਸੋ ਇਸ ਤਰਹਿ ਪਰ ਇਨਸਾਫ ਹੋਤਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਕੋਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਾਬਲ ਫੈਸਲੇ ਰੋਬਰੂ ਖੁਦ ਬਿਦੋਲਤ ਕੇ ਹੋਇ ॥ ਤੋ ਆਪ ਉਪਰ ਕੁਰਸੀ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਇਜਲਾ ਫਰਮਾਇ ਕੇ ਸਾਬ ਤਹਕੀਕਾਤ ਕਮਾਲ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਫਰਮਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ² ਸੋ ਇਸ ਬਾਇਸ ਸੈਹਰ ਏਕਦਾਦ ਖੁਆਹ ਅਪਨੇ ਇਨਸਾਫ ਕੋ ਪਹੁਚਤਾ ਥਾ ॥ ਕਾਨੂੰਨ ਹਰ ਇਕ ਹਾਕਮ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਪਾਰ ਅਰੁ ਉਰਾਰ ॥ ³ ਅਵਲ ਆਪਣੇ ਪਰਵਰਦਗਾਰ ਕੋ ਜਾਣ ਕੇ ਸਭ ਕੋ ਅਦਾਲਤ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਮੈਂ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝੇ ॥ ਅਰੁ ਰਿਸਵਤ ਕੇ ਉਪਰ ਨਿਗਾਹ ਨਾ ਰਾਖੇ ॥ ⁴ ਦੂਸਰੇ ਚਾਹੀਏ ਕੇ ਹਰਿ ਏਕ ਗਾਂਉ ਕੀ ਜਮੀਨ ਸੈਂ ਖੂਬ ਵਜਾ ਵਾਕਫ ਹੋਇ ਰਹੇ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਉਸੀ ਕੇ ਮਾਰਫਤ ਤਬੀਰ ਬਾਂਧ ਕਰ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਅਰਜ ਕਰਕੇ ਅਰੁ ਪਟਾ ⁶ ਕਰਵਾਇ ਦੇਵੇ ਮੁਹਰ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਸੈਂ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਜਿਮੀਂਦਾਰੋਂ ਸੈਂ ਕਬੂਲੀਅਤ ⁷ ਕਰਾਇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਕਰਾਇ ਦੇਵੇ ਉਨ ਕੇ ਹਾਥ ਸੈਂ ॥ ਉਸ ਕੇ ਬਾਦ ਜੋ ਅਜਾਰਾ ⁸ ਜਿਤਨੇ ਚਿਰ ਕਾ ਹੋਵੇ ਸੋ ਉਸ ਸੈ ਜਿਆਦਾ ਨਾ ਲੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਤਰੱਦਦ ਕੇ ਵਖਤ ਖੂਬ ਤਾਗੀਦ ਸੈ ਤਰੱਦਦ ਕਰਾਵੇ ॥ ਤਸੀਲ ਕੇ ਵਖਤ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਰੁਪਏ ਸਿਝਤੇ ਨਿਗਾ ਆਵੇਂ ਉਸੀ ਵਜਾ ਸਿਝਾਇ ਲੇਵੇ ॥ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਹਣ ਦੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਗਰੀਬ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਕੀ ਹਰ ਤਰਹ ਖਬਰ ਰਾਖੇ ॥ ਬੀਜ ਅਰੁ ਔਰ ਜੋ ਦਰਕਾਰ ਹੋਵੇ ਓਸ ਕੋ ਦੇਕਰ ਵਖਤ ਸਿਰ

¹ It is interesting to note that even in the appellate cases, the plaintiff (*muddar*) and the defendant (*muddlai*) were promptly summoned to the court through the *barkandāz*, and the witnesses had to swear by their respective scriptures. The Hindus, however, took the oath by the Ganges-water.

² Fateh Singh himself constituted the final judicial authority for important cases.

³ Ram Sukh Rao briefly enumerates the general instructions issued to the administrators of the Ahluwalia territories on both sides of the rivers Beas and Satlej. These instructions pertain to a variety of situations, including judicial and revenue administration and maintenance of law and order.

⁴ As the context suggests, it is equally possible that discrimination and bribery were commonly practised in the dispensation of justice.

⁵ The following lines to the end of the folio provide a good glimpse into the revenue administration of the Ahluwalia chief.

⁶ *Patta* denoted a deed of lease issued by the state under its seal to the cultivators. The context suggests that the amount of the lease was approximated to the actual revenue paying capacity of the village, and that the peasant proprietors (*zāmīndārs*) took this undertaking for the entire village.

⁷ *Qabūliat* signified the assent of the *zāmīndārs* for the payment of the amount of land revenue shown on the *patta*.

⁸ The context suggests that the term *ijārā* or farming of land revenue has been used in the sense of the lease given to the entire village. Indeed, the practice of contract for a whole village or a group of villages was fairly common in Sikh dominions: Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs* Chapter, V & nn. 41 - 43.

ਲੈ ਲਵੇ ॥ ਅਰੁ ਚੋਰ ਕੀ ਅਰੁ ਕਜਾਖ ਕੀ ਅਰੁ ਬਦਮਾਸ ਕੀ ਖਬਰ ਰਾਖੇ ॥ ਅਰੁ ਸਜਾ ਦੇਵੇ ॥ ¹ ਮੁਸਾਫਰੋਂ (f. 222 a) ਕੀ ਗਰੀਬੋਂ ਕੀ ਤੇ ਬਡੇ ਆਦਮੀ ਕੀ ਹਰ ਤਰਹ ਖਬਰ ਰਾਖੇ ॥ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹਦ ਸੈਂ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਓਸ ਕੋ ਲੰਘਾਇ ਦੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਹਬ ਲੋਕੁ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਮਾਫਕ ਹੋਵੇ ਓਸੀ ਓਸੀ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਸੈ ਚਿਠੀ ਰਾਜੀਨਾਮੇ ² ਕੀ ਲਿਖਵਾਇ ਲੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਬਡੇ ਸਾਹਬ ਆਵੇਂ ਤਾਂ ਉਨਕੀ ਮਿਜਮਾਨੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਖਿਜਮਤ ਬਜਾਇ ਲਿਆਵੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਕੀ ਤਮਾਮ ਕਾਮੋਂ ਮੈਂ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲੀ ਸੈ ਤੇ ਹੋਸਆਰੀ ਸੈ ਹਰਿ ਬਾਤ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਤਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਓਸ ਕਾ ਦਰਮਾਹਾ ਅਰੁ ਨਜਰ ³ ਮੁਕਰਰ ਹੋਇ ਓਸ ਥੀਂ ਸਿਵਾਇ ਕਛੁ ਕਿਸੀ ਸੇ ਨਾ ਲੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਗੁਮਾਸਤੇ ⁴ ਓਸ ਕੀ ਤਾਬਯਾ ਮੈਂ ਰਹੇ ॥ ਰੁਪੈਆ ਗਾਉ ਨਜਰ ਕਾ ਲੇ ਲਵੇ ॥ ਤੇ ਫਸਲ ਕੇ ਦੋ ਰੁਪਏ ਲੇਵੇ ਅਰੁ ਚੋਰੀ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਆਈਨ ਫੌਜ ਕਾ ॥ ⁵ ਪਹਲੇ ਰਸਮ ਫੌਜ ਕੀ ਏਸ ਤੌਰ ਸੀ ॥ ਬਿਰਾਦਰੀ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਮੁਕਰਰ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇਰ ਹੁਕਮ ਸਿਰਕਰਦਿਓ ਔਰ ਜਮਾਦਾਰੋਂ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਅਦਾ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਔਰ ਘੋੜਾ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਪੁਸਾਕ ਤੇ ਤੰਬੂ ਤੇ ਰਸਤ ਵਗੈਰੇ ਅਸਬਾਬ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਕਦਰ ਕੀ ਮਾਫਕ ਸਿਰਕਾਰ ਸੈਂ ਪਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਸਵਾਇ ਇਸ ਕੇ ਬਾਦ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੀ ਤਨਖਾਹਿ ਗੱਲਾ ਅਰੁ ਨਗਦੀ ਕੀ ਪਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ⁷ ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਤਰੀਕ ਮੈਂ ਥੇ ਬੰਦੋਬਸਤੀ ਅਰੁ ਦਰਦ ਸਿਰੀ ਜਾਹਰ ਥੀਂ ਅਰੁ ਹਰ ਵਖਤ ਅਰੁ ਕੂਚ ਤੇ ਮੁਕਾਮ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਵਾਲਾ ਕਦਰ ਅਰੁ ਬੁਲੰਦ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਸਾਥ ਨਜਰ ਹਿੰਮਤ ਕੇ ਤੌਰ ਨਗਦੀ ਕਾ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਮਾਫਕ ਰੰਗ ਗੁਲਾਲ ਕੋ ਸਾਥ ਵਰਦੀ ਸੁਰਖ ਕੇ ਬੀਚ ਬਾਗ ਫੌਜ ਕੇ ਤਖਤਾ ਰਜਮਣ ਕਾ ਆਰਾਸਤਾ

¹ It seems highway robbery was a recurrent feature of the times : see, for example, ff. 34a, n.1 (p.31), 84a & 387b.

² As has already been noted, the *rāzīnāma* (deed of satisfaction) was obtained also from persons other than the Europeans : see f. 161 a & n. 5 (p. 244), above.

³ The reference is to the monthly salary and other authorised perquisites which went under the term *nazar*.

⁴ *Gumāshta* denoted the agent of the administrator (*hākīm*) employed to collect the land revenue on his behalf.

⁵ Ram Sukh Rao provides a brief account of the army of Fateh Singh with particular reference to the system before the introduction of the European modes of organization, salaries, uniforms and discipline.

⁶ It is not certain at what stage did the Ahluwalia chief start providing the equipment to the troops. It is believed, however, that in the late eighteenth century, the Sikh soldiers, as in the case of 'all the indigenous armies of India', were required to 'find their own weapons, their own equipment, their own tents and their own transport' : Fauja Singh, *Military System of the Sikhs*, 20.

⁷ As the text suggests, the soldiers were paid every six months, partly in kind and partly in cash. This, however, is a variation of what is known as the *fāslānadārī* mode of cash payment according to which payment was calculated on the basis of crop periods of six months each, and disbursed twice a year, at the harvest time : *ibid.*, 166.

ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਅਫਸਰ ਤੇ ਕੁਮੇਦਾਨ ਅਰੁ ਅਜੀਟਨ ਬਾਮੁਜਬ ਕਾਇਦੇ ਫਿਰੰਗ ਕੇ ਦਾਖਲ ਕੀਏ ॥ ¹ ਅਰੁ ਕਵਾਇਦ ਸੇ ਬਖੂਬੀ ਆਰਾਸਤਾ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਬਾਕੀਓਂ ਕੇ ਤਈਂ ਬਾਮੁਜਬ ਰਸਾਲਿਓ ਦਸਤੂਰ (*f.* 222 b) ਹਿੰਦ ਕੇ ਜੇਰ ਹੁਕਮ ਰਸਾਲਦਾਰ ਵਗੈਰੇਓ ਕੇ ਰਾਖੇ ॥ ² ਅਰੁ ਬਹੁਤਯੋਂ ਕੇ ਤਈਂ ਉਸੀ ਦਸਤੂਰ ਉਪਰ ਜਿਨਿਸੀ ਰਾਖਾ ॥ ³ ਅਰੁ ਰਸਮ ਦਾਗ ਕੀ ਜਾਰੀ ਕਰੀ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਪਲਟਣ ਸਾਥ ਕਾਇਦੇ ਫਿਰੰਗੀ ਅਰੁ ਬਾਦੁਖ ਚਕਮਾਖੀ ਕੇ ⁵ ਕੋ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲਉਂ ਮੈਂ ਬਿਰਾਦਰੀਆਂ ਮੁਕਰਰ ਕਰਕੇ ਮਾਮੂਰ ਕੀਆ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੋ ਮੈਂ ਰਸਮ ਥੀ ਕੇ ਜਬ ਫੌਜ ਸਫਰ ਸੈ ਆਵਤੀ ਥੀ ਤੋ ਅਪਨੇ ਘਰੋਂ ਕੋ ਚਲੀ ਜਾਤੀ ਥੀ ॥ ਜਿਸ ਵਖਤ ਕੇ ਤਲਬ ਹੋਤੀ ਸੀ ਓਸ ਵਖਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਸੋ ਏਸ ਆਲੀ ਮਨਸਬ ਨੇ ਏਸ ਬਾਤ ਕੋ ਨਾ ਪਸਿੰਦ ਕਰਕੇ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ਬਾਮੁਜਬ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਵਾਰ ਕੇ ਅਰੁ ਮਾਫਕ ਕਰਾਰ ਕੇ ਰੁਖਸਦ ਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਹਰ ਏਕ ਕੀ ਚਿੱਠੀ ਦਫਤਰ ਬਖਸੀਗਰੀ ਕੇ ਸੈ ਸਾਥ ਕੈਦ ਕਰਾਰ ਕੇ ਲਿਖੀ ਜਾਇ ॥ ਅਰੁ ਦਸਤਖਤ ਮੁਖਤਾਰ ਫੌਜ ਕੇ ਉਸ ਪਰ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਓਹ ਅਪਨੀ ਰੁਖਸਦ ਕੇ ਦਿਨ ਸੈਂ ਜਿਆਦਾ ਮੈਂ ਆਵੇ ॥ ਸੋ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਓਸ ਕੀ ਲਿਖੀ ਜਾਇ ॥ ਅਰੁ ਉਪਰ ਵਖਤ ਤਖਸੀਮ ਤਲਬ ਕੇ ਮੁਜਰਾ ਲੀਆ ਜਾਇ ॥ ਅਗਰਿਚ ਸਾਰਿਸਤਾ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਕਾ ਕਾਨੂੰਨ ਫਿਰੰਗੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਫਾਇਦਾ ਭੀ ਏਸ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ਮਗਰ ਅਪਨੇ ਯੇਹ ਦਸਤੂਰ ਕੁਛ ਵਾਸਤੇ ਫਾਇਦੇ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮੁਕਰਰ ਰਾਖਾ ਸਾ ॥ ਸਿਰਫ ਏਸ ਲੀਏ ਕੇ

¹ Along with the organization of the British army, their nomenclature too was adopted, as for example, in the case of *kumedān* (commandant) and *ajiton* (adjutant). It is, however, more than likely that Fateh Singh was consciously following Ranjit Singh's adaptation of European modes of military organization rather than directly adopting the British pattern.

² Like other contemporary Indian rulers, the Ahluwalia chief also retained the *risāla* as a unit of the irregular horse. *Risāldār* was the commander of this unit.

³ In all likelihood, the use of the term *jinsī* has been made in the sense of payment through *jāgīr*.

⁴ The well known practice of branding the horses and camels (*dāgh*) with distinctive identification marks was revived in the Panjab under Sikh rule for the first time probably in the early nineteenth century. Ranjit Singh is said to have introduced it in 1836 : Fauja Singh, *Military System of the Sikhs*, 136.

It is quite possible, however, that both Fateh Singh and Ranjit Singh had introduced this practice earlier than this.

⁵ *Bandūk-chakmākī* and *Bandūk Pathar-kalān* were the popular names for the flintlock, a long barrelled piece, firing with flint and pan. It carried no lighted match, but had 'a self-contained ignition mechanism' : Fauja Singh, *Military System of the Sikhs*, 235.

⁶ It seems, the forts were garrisoned by the soldiers recruited from the surrounding countryside. They had some kind of clannish affinity which perhaps gave them a stake in defending the fort and its adjuncts.

ਅਗਰਿ ਏਹ ਰਸਮ ਨਾ ਮੁਕਰਰ ਹੋਇਗੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਜਲਦ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾ ਹੋਇਗੇ ॥ ¹ ਇਨਤਜਾਮ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕਾ ॥ ² ਹਰ ਤੋਪ ਕੇ ਉਪਰ ਦਸ ਗੋਲਨਦਾਜ ॥ ਔਰ ਪਾਂਚ ਖਲਾਸੀ ਔਰ ਚਾਰ ਬੇਲਦਾਰ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਮਾਸਕੀ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਜਮਾਦਾਰ ਮਾਮੂਰ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਗੋਲਾਨਦਾਜੋਂ ਕੀ ਤੁਮਨ ਮੈਂ ਏਕ ਸੂਬੇਦਾਰ ॥ ਅਰੁ ਖਲਾਸੀਓਂ ਮੈਂ ਏਕ ਜਮਾਦਾਰ ਔਰ ਬੇਲਦਾਰੋਂ ਕੀ ਬਰਾਦਰੀ ਮੈਂ ਏਕ ਦਫਹਦਾਰ ਮੁਕਰਰ ਕੀਏ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੇ ਹਰਿ ਏਕ ਜਮਾਦਾਰ ਆਦਮੀਓਂ ਮੁਤਅੱਲਕੋਂ ਸੈ ਅਮਰ ਵਾਜਬੀ ਮੈਂ (f. 223 a) ਨੌਕਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਲੇਤਾ ਰਹੇ ॥ ਔਰ ਉਪਰ ਤਕਸੀਮ ਜਰਿ ਤਨਖਾਹ ਕੇ ਹਰ ਏਕ ਵਜਹ ਮੁਕਰਰ ਅਪਨੀ ਦਸਤ ਬ ਦਸਤ ਪਾਵਤਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਦਰਮਾਹੇ ਮੁਕਰਰ ਸੈਂ ਏਕ ਕੋ ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਸਾਬ ਤਅੱਲਕ ਨਾ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਪਿਛਲੇ ਮਾਮੂਲ ਥਾ ਜੋ ਰੁਪਏ ਤਨਖਾਹ ਕੇ ਜਮਾਦਾਰ ਲੇ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਮਾਕੂਫ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਵਾਸਤੇ ਬਾਰੂਦ ਅਰੁ ਸੀਸੋ ਅਰੁ ਗੋਲੇ ਤੇ ਜਾਮਗੀ ³ ਤੇ ਮਹਤਾਬੀ ⁴ ਵਗੈਰੇ ਲੁਵਾਜਮੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕੇ ਮੇਖ ਜੀਨ ਮੈ ਰਾਖੇ ॥ ਅਰੁ ਦਾਰੋਗਾ ਅਰੁ ਮੁਹਰਰ ਮੁਕਰਰ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਆਈਨ ਕਰਾਰ ਦੀਆ ॥ ਕੇ ਜੋ ਜਿਨਸ ਜਰੂਰ ਹੋਇ ਸੋ ਚਿਠੀ ਦਫਤਰ ਕੇ ਬਮੁਜਬ ਜਖੀਰੇ ਮੈਖਜੀਨ ਸੈ ਲੈ ਕਰ ਕਾਮ ਮੈਂ ਲਿਆਵੇ ॥ ਤੇ ਮੁਹਰਰ ਦੋਨੋ ਜਾਗਾ ਕੇ ਕਾਗਜ ਸਲਖ ਬੰਦ ਉਸ ਕਾ ਤਈਆਰ ਕਰਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਹਜੂਰੀ ਮੈਂ ਪਹੁਚਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਵਾਸਤੇ ਤੋਪ ਅਸਪੀ ਕੇ ਕਾਤਰ ਕੀ ਪੇਟੀ ⁵ ਮੁਕਰਰ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਤੋਪ ਪੈਦਲ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਬੈਲ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਵਾਸਤੇ ਹਿਫਾਜਤ ਆਸੂਦਗੀ ਦੋ ਕਾਤਰ ਕੇ ਏਕ ਸਾਈਸ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਹ ਵਾਸਤੇ ਘੋੜਓ ਕੋ ਅਰੁ ਦਰਮਯਾਨ ਚਾਰ ਬੈਲੋਂ ਕੇ ਏਕ ਗਾਡੀਵਾਨੁ ॥ ਅਰੁ ਚਾਰਾ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਬਾਗੜ ⁶ ਸੈ ॥ ਅਰੁ ਸੀਈਸੋਂ ਕੀ ਜੈਲ ⁷ ਮੈਂ ਏਕ ਜਮਾਦਾਰ ਅਰੁ ਗਾਡੀਵਾਨੋ ਕੇ ਫਿਰਕੇ ਮੈਂ ਏਕ ਚੌਧਰੀ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ਕੇ ਅਪਣੇ ਇਲਾਕੇਦਾਰੋਂ ਸੈ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਕਾਮ ਲੇਤਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਦਾਣਾ ਤੇ ਰਾਤਬੁ ਮਾਮੂਲੀ ਹਰ ਏਕ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਸੈਂ ਸਾਬ ਹਿਫਾਜਤ ਗੋਲਣਦਾਜ

¹ The introduction of leave-rules and the imposition of punishments and fines for their breach is said to have been done not for any monetary gains but for ensuring speedy return of the soldiers from their homes.

² The following description of the artillery of Fateh Singh, in its broad outline, resembles that of Ranjit Singh. Ram Sukh Rao provides a good deal of information on the internal organization of the guns driven by horses and bullocks. He also goes into the details of transportation, supplies and various accessories to a gun.

³ *Jāmgī* perhaps denotes a gun-match.

⁴ *Mehtābī*, ordinarily a kind of fire work, seems to have been used here in the sense of a long torch whose burning tip, made of sulphur, was used for firing guns. In the following folio, the author uses the word *phūl-mehtābī* for it, see f, 223 b, below.

⁵ *Qātīr* denotes a mule, and *qātīr-ki-petī*, a gun-carriage with an ammunition box which was driven by mules.

⁶ *Bāgar* ordinarily denotes a kind of coarse grass but it seems to have been used here in the sense of the pasture lands of the Ahluwalia chief.

⁷ The word *zail* has been used in the sense of the group of grooms who formed a category apart from the bullock-drivers.

ਕੇ ਲਿਆਇ ਕਰ ਏਕ ਜਾਗਾ ਤਰ ਕਰਕੇ ਜਿਮਾ ਰਖਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਵਖਤ ਅਵਾਜ਼ ਤੁਰਮ ¹ ਕੀ ਪਰ
 ਹਰ ਏਕ ਕੋ ਤਕਸੀਮ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰੇ ਘੋੜੇ ਕੇ ਦਸ ਸੇਰ ਕੱਚਾ ਦਾਣਾ ਬਿਲਾ ਕਸੂਰ ² ਅਰੁ
 ਚਾਰ ਸੇਰ ਰਾਤਬੁ ॥ ਅਰੁ ਖੱਚਰ ਕੋ ਪੰਜ ਸੇਰ ॥ ਅਰੁ ਬੈਲੋਂ ਕੀ ਜੋੜੀ ਤੋਪ ਅਰੁ ਪੇਟੀ ਕੋ ਬਾਰਾਂ ਸੇਰ ਅਰੁ
 ਰਾਤਬੁ ਛੇ ਸੇਰ ॥ ਅਰੁ ਗਾੜੀ ਕੇ ਬੈਲੋਂ ਕੋ ਜੋੜੀ ਪੀਛੇ ਦਸ ਸੇਰ ਦਾਣਾ ਮਾਮੂਲ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਵਖਤ (f. 223 b)
 ਖਿਲਾਵਣੇ ਕੇ ਗੋਲਨਦਾਜ ਜਾਇ ਬਿਜਾਇ ਮਾਫਕ ਜਾਪਤੇ ਕੇ ਅਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਪਰ ਖਲੇ ਹੋ ਕਰ ਖਲਾਵਤੇ
 ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਏਨਾ ਤਮਾਮ ਕਾਰਖਾਨਯੋਂ ਪਰ ਏਕ ਦਾਰੋਗਾ ਮੁਕਰਰ ਥਾ ॥ ਤੇ ਤਮਾਮ ਕਾਮ ਕਾ ਉਸ ਕੀ
 ਸਲਾਹ ਪਰ ਅਮਲ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਗਰਜ ਕਿ ਇਸ ਅਮਲ ਕੋ ਬੰਦੋਬਸਤ ਸੈ ਐਸਾ ਰੋਣਕ ਦੀਆ ਕੇ ਤਮਾਮ
 ਖੈਆਨਤ ਅਰੁ ਤਗੱਲਬੁ ਦਰਮਯਾਨ ਸੈ ਉਠਾ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਬਾਰੂਦ ਸਾਜ ਅਰ ਆਤਸਬਾਜ ਭੀ ਇਸ
 ਜੈਲ ਮੈਂ ਮੁਕਰਰ ਥੇ ॥ ਕੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਕੀ ਬਾਰੂਦ ਅਰ ਫੂਲ ਮਹਤਾਬ ਜਿਸ ਸੈ ਤੋਪ ਕੋ ਦਾਗਤੇ ਹੈ ॥
 ਤੇ ਰਣ ਮਹਤਾਬ ਕਯਾ ਜੋਨਸੀ ਮਹਤਾਬੀ ਕੋ ਜਲਾਇ ਕਰ ਰੋਸਨੀ ਕਰੀਤੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਥੀਂ ਵਗੈਰੇ
 ਔਰ ਸਾਮਾਨ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕਾ ਹਰਿ ਸਾਲ ਬਨਾਇ ਕੇ ਦਾਖਲ ਮੇਖਜੀਨ ਮੈਂ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰ ਮਾਮੂਲ
 ਸਲਕ ਤੇ ਸਲਾਮੀ ਕਾ ਦਸਹਰੇ ਅਰ ਰਾਧਾਅਮਟਮੀ ਵਗੈਰੇ ਤਾਹਰੋਂ ਕੋ ਬਾਮੂਜਬ ਮਾਮੂਲ ਕੀ ਹੋਤਾ
 ਥਾ ॥ ਲੇਕਨ ਵਖਤ ਰਾਤ ਕੇ ਹਰ ਤਿਹਾਰੋਂ ਕੋ ਤਰਹ ਤਰਹ ਕੀ ਆਤਸਬਾਜੀ ਕਾ ਤਮਾਸਾ ਮੁਲਾਹਜਾ
 ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰ ਆਪ ਕੋ ਆਤਸਬਾਜੀ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਕਾ ਐਸਾ ਸੌਕ ਥਾ ਕੇ ਸੰਦੂਕ ਚੀਨ ਕਾ ਆਤਸਬਾਜੀ
 ਤੇ ਫਿਰੰਗਅਸਤਾਨ ਕੀ ਆਤਸਬਾਜੀ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਗੈਰੇ ਸੁਦਾਗੁਰ ਸੈਂ ਮੰਗਵਾਵਿਤੇ ਸੇ ॥ ³ ਆਈਨ
 ਮਿਸਤ੍ਰੀਖਾਨੇ ਕਾ ॥ ⁴ ਜੋ ਆਗਾਜ ਰਿਆਸਤ ਇਸ ਬੁਲੰਦ ਖਾਨਦਾਨ ਦੌਲਤ ਕੇ ਮੈਂ ਤੋਪ ਵਾਫੁਰ ਮੌਜੂਦ ਥੀ ਅਰੁ
 ਗੋਲਨਦਾਜ ਅਰ ਕਾਰੀਗਰ ਲੁਹਾਰ ਵਗੈਰਾ ਬਤੌਰ ਗੱਲੇ ਕੇ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ⁵ ਮਗਰ ਆਪਣੇ ਇਸ ਬਾਤ
 ਕੋ ਵਜਹ ਕਾਮਲ ਸੇ ਐਸਾ ਇਨਤਜਾਮੁ ਦੀਆ ਕੇ ਉਸ ਕੀ ਸਰਹਿ ਲਿਖਤਾ ਹੂੰ ॥ ਕਿ ਅੱਵਲ ਮਕਾਨੁ
 ਮਿਸਤ੍ਰੀਖਾਨੇ ਕਾ ਬਨਾਇਆ ॥ ਕਿ ਜਬਾਨ ਫਿਰੰਗੀ ਮੈਂ ਮਿਸਤ੍ਰ ਉਸਤਾਦ ਕੋ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਖਾਣ
 ਅਰੁ ਲੁਹਾਰ ਨਾਦਰ ਜਮਾਨੇ ਕੇ ਮਜਾਜਬੁ ਕਲਾਨ ਸੈ ਨੌਕਰ ਰਾਖੇ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਉਨ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਏਕ (f. 224 a)

¹ *Turam* denotes a trumpet, whose sounding at fixed hours signified the time for collecting rations for the transport animals.

² *Kasūr* denotes deduction, and the context suggests that every artillery horse was to be daily given 10 *seers* of fodder and 4 *seers* of grain and other things, 'without any deduction'. Daily rations for other transport animals were also similarly fixed.

³ It may be noted that Fateh Singh was so fond of fire-works that orders had placed with the traders in Delhi and other places to supply the crackers manufactured in England and China even.

⁴ Ram Sukh Rao provides some information on the workshop (*mistrī-khāna*) maintained by the Ahluwalia chief. Well-stocked and worked by master craftsmen, these manufactories produced high quality articles made of wood, iron, steel, gold and other metals. They also manufactured guns and weapons of different kinds. In their said quality and variety and the personal interest of Fateh Singh, they are reminiscent of the Mughal *kārkhānas*: see for example, Ibn Hasan, *The Central Structure of the Mughal Empire*, 244 - 51.

⁵ The craftsmen employed by Fateh Singh's predecessors used to be paid in grain.

⁶ Fateh Singh is said to have employed master craftsmen from far and wide on high cash salaries.

ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਤਜਰਬਕਾਰ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ਕੇ ਹਰ ਏਕ ਕਾਮ ਉਸ ਕੀ ਸਲਾਹ ਪਰ ਸਰੰਜਾਮ ਪਾਵਤਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰ ਲੋਹਾ ਤੇ ਪੀਤਲ ਅਰੁ ਈਸਪਾਤ ਤੇ ਮੋਮ ਤੇ ਸੁਹਾਗਾ ਵਗੈਰਹ ਮਸਾਲੇ ਕੁਠਿਆਰ ਮੈਂ ਜਖੀਰਾ ਮਾਮੂਲ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਚੋਬ ਉਮਦਾ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਅਰੁ ਕੋਹਅਸਤਾਨ ਕੀ ਕਯਾ ਸੀਸਮ ਅਰੁ ਸਾਲ ਔਰ ਆਬਨੂਸ ਵਗੈਰਾ ਜਮਾ ਰਹਤੀ ਥੀ ॥ ਔਰ ਐਸਾ ਬੰਦੋਬਸਤੁ ਕੀਆ ਕੇ ਤਮਾਮ ਕਾਮ ਚੋਬੀ ਅਰੁ ਆਹਨੀ ਔਰ ਸੋਇਨੇ ਅਰੁ ਚਾਂਦੀ ਕਾ ਮਿਸਤ੍ਰੀਖਾਨੇ ਸੈ ਹੋਤਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰ ਮੁਹਰਰ ਉਸਕਾ ਹਰਿ ਮਹੀਨੇ ਮੈਂ ਜਮਾ ਖਰਚ ਸਲਖ ਬੰਦ ਦਾਰੋਗਾ ਕੀ ਮੁਹਰ ਸੈਂ ਦਾਖਲ ਕਰਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਨੈਈ ਤੋਪ ਸਾਖਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਰੀਗਰੋਂ ਸੈ ਕਾਮਲ ਹੁਨਰ ਸੈਂ ਤਈਆਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਤੁਫੰਗ ਹਿੰਦਸਤਾਨੀ ¹ ਅਰੁ ਪਿਸਤੌਲ ਅਰੁ ਬੰਦੂਖ ਚਕਮਾਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਰ ਬਰਤਨ ਚਾਂਦੀ ਔਰ ਸੋਇਨੇ ਅਰ ਪੀਤਲ ਔਰ ਤਾਂਬੇ ਕੇ ਤਰਹ ਤਰਹ ਕੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਸੈ ਤਯਾਰ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਕੇ ਵਾਕਈਂ ਇਸ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਇਸ ਕਿਸਮ ਕਾ ਸਿਫਤ ਥਾ ॥ ਅਰ ਏਕ ਕਲਮਦਾਨ ਬਨਵਾਇਆ ਥਾ ਚਾਂਦੀ ਕਾ ਸੇਰ ਕੀ ਸਕਲ ਕਾ ॥ ਕੇ ਓਸ ਮੈਂ ਤਮਾਮ ਤਰਹ ਕੇ ਉਜਾਰ ਅਰੁ ਡਬੀਆਂ ਅਰੁ ਖਾਨੇ ਇਸ ਤਰਹ ਪਰ ਥੇ ਕੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਖਯਾਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਥੇ ਆਵਤੇ ਕਿ ਇਤਨੀ ਗੁਜਾਇਸ ਇਸ ਮੈਂ ਹੋਇਗੀ ॥ ਅਰ ਜੋ ਦੇਖਤਾ ਥਾ ਸੋ ਤਅੱਜਬ ਰਹਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਹ ਕੇ ਉਪਰ ਏਕ ਬਰਤਨ ਬਿਤੌਰ ਗੰਜ ² ਕੇ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਥਾ ॥ ਬਲਕ ਜਬ ਅਪਨੇ ਏਸ ਕੀ ਤਯਾਰੀ ਕੀ ਤਤਬੀਰ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਹਰ ਏਕ ਕਾਰੀਗਰ ਕੀ ਸਮਝ ਮੈਂ ਨਾ ਆਇਆ ॥ ਲੇਕਨ ਬਡੀ ਕੋਸਸ ਸੈਂ ਬਾਜੇ ਬਾਜੇ ਕਾਰੀਗਰੋਂ ਨੇ ਸਮਝਾ ॥ ਲੇਕਨ ਫੇਰ ਭੀ ਹਮੇਸਾ ਆਪ ਕੀ ਕੋਸਸ ਰਹਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਤਤਬੀਰ ਫਰਮਾਵਤੇ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਗਰਜ ਕੇ ਬਾਦ ਤੀਨ ਸਾਲ ਕੇ ਤੀਆਰ ਹੂਆ (f. 224 b) ਅਰ ਤਰਹ ਤਰਹ ਕੀ ਸਰਾਬ ਕੀਆਂ ਸੀਸੀਆਂ ਤੇ ਡੱਬੀਆਂ ਤੇ ਖਸਬੋ ਰਖਨੇ ਕੇ ਮਕਾਨ ॥ ਤੇ ਕਲਮਦਾਨ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ॥ ਅਰ ਸਿਵਾ ਏਸ ਕੇ ਔਰ ਤਰਹ ਰਤਹ ਕੇ ਸਾਮਾਨ ਓਸ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਥੇ ॥ ਅਰ ਹਰਗਜਿ ਕਿਸੀ ਕੇ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਥਾ ਹੋਤਾ ਕੇ ਏਸ ਮੈਂ ਏਹ ਅਸਬਾਬ ਦਾਖਲ ਹੈਂ ॥ ਅਰ ਬਾਹਰ ਸੈਂ ਬਹੁਤ ਖਬਸੂਰਤ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਕੋਈ ਉਸ ਕੇ ਦੇਖਤਾ ਥਾ ਸੋ ਬਹੁਤ ਪਸਿੰਦ ਕਰਤਾ ਥਾ ॥ ਤੇ ਕਹਤਾ ਥਾ ਜੋ ਐਸਾ ਕਹੀਂ ਦੇਖਾ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰ ਇਸੀ ਵਜਾ ਔਰ ਭੀ ਬਰਤਨ ਨਈ ਨਈ ਤਰਹ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਅਪਨੀ ਤਤਬੀਰ ਕੇ ਬਨਵਾਏ ਥੇ ॥ -ਸੋ ਉਨਕੀ ਤਫਸੀਲ ਸਭ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ॥ ਆਈਨ ਅਸਤਬਲ ਕਾ ॥ ³ ਇਬਤਦਾਇ ਸੈ ਹੀ ਆਪ ਕੇ ਸੌਕ ਘੋੜਓ ਕਾ ਇਸ ਕਦਰ ਥਾ ॥ ਜਿਸ ਮਕਾਨ ਕੇ ਖੂਬੀ ਅਰ ਤਾਰੀਫ ਘੋੜੇ ਕੀ ਸੁਣਤੇ ਥੇ ॥ ਹਰ ਤੌਰ ਰਾਹ ਖਰੀਦ ਕੇ ਖੁਆਹ ਸਾਬ ਉਲਫਤ ਕੇ ਅਰੁ ਤਾਬਯਾ ਦਾਰੋਂ ਸੈਂ ਰਾਹ ਹਕੂਮਤ ਕੇ ਮੰਗਵਾਉਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰ ਉਸ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਬਲਕ ਘੋੜੇ ਹਵਾ ਰਫਤਾਰ ਅਰੁ ਖੂਬਸੂਰਤ ਅਰੁ ਉਮਦਾ ਹਰ ਵਿਲਾਇਤ ਸੈ ਅਖਸਰ ਮਾਰਫਤ ਅਰਬ ਅਲੀ ਖਾਂ ਤੇ ਲੁਹਾਣੀਆਂ ਵਗੈਰੇ ਸੋਦਾਗਰੋਂ ਵਿਲਾਇਤੀਓ ⁴ ਕੀ ਮੰਗਵਾਤੇ ਥੇ ਅਰੁ ਟਾਂਕ

¹ *Tufung* denotes a musket and has been differentiated here from the flintlock manufactured after the British design.

² From the description following, it appears that Fateh Singh himself designed something like a metal cabinet with hidden storage space which was a wonder to all those who saw it.

³ According to Ram Sukh Rao, Fateh Singh was extremely fond of horses and procured good horse-flesh from all over through every possible means. Also, he took personal interest in the maintenance of the stables.

⁴ As already pointed out, the author uses the word *vilāyat* for Afghanistan.

ਵਾਲੇ ਅਰੁ ਔਰ ਭੀ ਉਸ ਤਰਫ ਕੇ ਅੰਬੀਰ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ¹ ਅਰੁ ਮਿਸਲ ਰਾਉ ਰਾਜੇ ਬਨੇ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ॥ ਅਰੁ ਨਬਾਬ ਫੈਜ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਬਹਾਦਰ ਝੱਝਰਵਾਲੇ ਅਰੁ ਨਬਾਬ ਸਮੱਸਦੀ ਖਾਂ ਫਰੋਜਪੁਰ-ਵਾਲੇ ॥ ਉਮਰਾਇ ਤੇ ਔਰ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੇ ਦੋਸਤੀ ਕੇ ਰਾਹ ਸੈ ਭੇਜਤੇ ਬੇ ॥ ਅਰੁ ਅਖਸਰ ਘੋੜੇ ਅਰਬੀ ਔਰ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨੀ ॥ ਨਾਸੁਰਤ ਦੌਲਾ ਗਾਲਬ ਜੰਗ ਕਰਨੈਲ ਜਿਮਸ ਇਸਕਨਰ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੋ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਹੈ ॥ ² ਅਰੁ ਔਰ ਸਾਹਬ ਲੋਗ ਬੁਲੰਦ ਸਾਨ ਸਾਬ ਤਾਰੀਕੇ ਦੋਸਤੀ ਕੇ ਤੌਫੇ ਭੇਜਤੇ ਬੇ ॥ ਗਰਜ ਕਿ ਇਸ ਕਦਰ ਘੋੜੇ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਨਾਦਰ ਜਮਾਨੇ ਨੇ (f. 225 a) ਜਮਾ ਕੀਏ ਬੇ ਕੇ ਉਨਕੀ ਤਾਰੀਫ ਕਹਾਂ ਤਕਰ ਬਯਾਨ ਕਰੂੰ ॥ ਸਾਇਤ ਕੇ ਔਰ ਜਾਗਾ ਕਮ ਹੋਇਗੇ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੀਆਂ ਤੌਫਾ ਇਸੀ ਤਰਹ ਵਾਫੁਰ ਜਮਾ ਕਰੀਆਂ ਥੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਸਾਨ ਬੇਸ ਛੋਡ ਕਰ ਵਛੋਰੇ ਲੇਤੇ ਬੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਇਸ ਕਦਰ ਜਿਆਦਾ ਥੀ ਘੋੜੀਆਂ ਨੇ ਅਖਸਰ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਭੀ ਕਰੀਆਂ ਥੀਆਂ ॥ ⁴ ਕੇ ਵਛੋਰੇ ਜਿਤਨੇ ਹੋਇ ਸੋ ਤਬੇਲੇ ਮੈਂ ਆਵੇਂ ॥ ਅਰੁ ਕੀਮਤ ਬਾਖੂਬੀ ਉਨ ਕੇ ਇਨਾਇਤ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਜੇ ਕਰ ਘੋੜਾ ਤੌਫਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਗੀਰ ਭੀ ਬਾਜੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰੋਂ ਕੇ ਬਖਸਸ ਫਰਮਾਵਤੇ ਬੇ ॥ ⁵ ਗਰਜ ਕਿ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸੌਕ ਸੈਂ ਅਸਤਬਲ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਮੁਕਰਰ ਕੀਏ ॥ ਔਰ ਮਕਾਨ ਨਾਦਰ ਇਮਾਰਤ ਬਲੰਦ ਬਨਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਹਰ ਅਸਤਬਲ ਮੈਂ ਦਾਰੋਗਾ ਉਸੀਆਰ ਅਰੁ ਮੁੱਤਸਦੀ ਬਾ ਇਤਬਾਰ ਅਰੁ ਏਕ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਬਤੌਰ ਖਬਰਦਾਰ ॥ ਔਰ ਸਾਲੋਤਰੀ ⁶ ਅਰੁ ਚਾਬਕ ਅਸਵਾਰ ⁷ ਮੁਕਰਰ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਮੌਸਮ ਅਰੁ ਹਰਿ ਫਸਲ ਕੇ ਜਿਨਸ ਅਰੁ ਮਸਾਲੇ ਵਾਫੁਰ ਜਖੀਰਾ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਤਬੁ ਭੀ ਬਾਖੂਬੀ ਮਿਲਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਵਾਸਤੇ ਤਈਆਰੀ ਅਰੁ ਫਰਵਈ ⁸ ਹਰਿ ਏਕ ਘੋੜੇ ਕੇ ਕੌਸਸ ਫਰਮਾਵਤੇ ਬੇ ॥ ਅਰੁ ਅਖਸਰ ਔਕਾਤ ਆਪ ਵਾਸਤੇ ਮੁਲਾਹਜੇ ਅਸਤਬਲ ਕੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਵਤੇ ਬੇ ॥ ਅਰੁ ਕਾਰ ਗੁਜਾਰੇ ਤਈਨਾਥ ਹਰ ਅਸਤਬਲ ਕੇ ਤਾਗੀਦ ਫਰਮਾਵਤੇ ਬੇ ॥ ਕੇ ਖਬਰਦਾਰੀ ਅਰੁ ਇਤਿਹਿਆਤ ਮੈਂ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਬਯਾਨ ਅਸਵਾਰੀ ਕਾ ॥ ⁹ ਅਗਰਚਿ ਘੋੜਿ ਰਾਹ

The rulers across the Satelej and also from Rajputana used to exchange presents, particularly of horses, with Fateh Singh. For further detail see ff. 385 b, 392 b, 397 b, & 401 a below.

² For some information on Colonel James Skinner, see f. 124b, & n. 7, above.

³ The thorough-bred stallions were especially kept for breeding good quality horses.

⁴ The context suggests that the newly-arrived mares were handed over to the *zāmīndārs* on the condition that their colts would be sent to the chief's stable on payment.

⁵ Sometimes on the presentation of a horse Fateh Singh even granted a *jāgīr*, presumably by way of reward. It may be added that even Ranjit Singh is said to have granted *jāgīr* by way of reward in similar situations : see, for example, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, III (Eng. tr.), 493.

⁶ *Sālotarī* denotes a horse-doctor who was attached to every stable.

⁷ *Chābuk-sawār*, signifying a horse-breaker, too was appointed to every stable.

⁸ *Farwāī*, from *farw*, meaning best quality grass, perhaps signified grazing.

⁹ Ram Sukh Rao now comments upon what he calls Fateh Singh's exceptional proficiency in riding all kinds of horses and particularly in breaking the intractable ones.

ਵਾਰ ਅਰੁ ਕਦਮਬਾਜ਼ ਕੀ ਸਵਾਰੀ ਕਾ ਆਪ ਕੋ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸੌਕ ਥਾ ॥ ਲੇਕਨ ਸਵਾਰੀ ਘੋੜੇ ਚਾਲਾਕ ਅਰੁ ਜਲਦ ਹਵਾ ਰਫਤਾਰ ਮੈਂ ਇਸ ਕਦਰ ਮੁਹਾਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰੀ ਥੀ ॥ ਹਰਚੰਦ ਕੇ ਘੋੜਾ ਸੌਖ ਅਰੁ ਸਰੀਰ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਉਸ ਕੀ ਸਵਾਰੀ ਸੈਂ ਹਰਗਜ਼ ਆਰ ਨਾ ਲਯਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ਬਲਕਿ (f. 225 b) ਐਸਿਆਂ ਪਰ ਖਾਹਸ ਸੈ ਸਵਾਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਥੋੜੇ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਹੀ ਖਾਸ ਸਵਾਰੀ ਕੇ ਕਾਬਲ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਬਰਦਾਰ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਉਸਤਾਦ ਇਸ ਫਨ ਸਵਾਰੀ ਕੇ ਬਹੰਮ ਪਹੁਚਾਏ ਥੇ ॥ ਔਰ ਨਜਰ ਬਖਸਸ ਇਨਾਮ ਅਰ ਇਕਰਾਮ ਕੀ ਇਸ ਕਦਰ ਉਨਕੇ ਹਾਲ ਪਰ ਥੀ ॥ ਕੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਸੈਂ ਫਾਰਗੁਲਬਾਰ ਹੋ ਕਰ ਆਸੂਦਾ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕਵਾਇਤਾਂ ਭੀ ਇਸ ਵਜਾ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ¹ ਜੋ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾਇ ਕਰ ਜਮੀਨ ਪਰ ਖਤੁ ਕਰਨਾ ॥ ² ਤੇ ਨਿੰਬੂ ਜਮੀਨ ਪਰ ਰਾਖ ਕੇ ॥ ਜਿਸ ਵਜਾ ਜਮੀਨ ਪਰ ਖਤੁ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਵਜਾ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਇ ਕਰ ਕਾਟਣਾ ॥ ਤੇ ਖਲੇ ਹੋਇ ਕਰ ਸਮਸੇਰਾਂ ਕੀ ਕਸਰਤ ਤੋਦੇ ³ ਪਰ ਭੀ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਚੁਰੰਗ ਭੀ ਕਾਟਤੇ ਥੇ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਤੀਰਾਂ ਕੀਆਂ ਕਵਾਇਤਾਂ ਤੇ ਖਲਯਾਂ ਹੋ ਕਰਿ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਕਸਰਤ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਲਕੜੀ ਤੇ ਬਾਂਕ ਪਟੇ ⁵ ਕੀ ਭੀ ਕਸਰਤ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਤੋਪੋਂ ਸੈਂ ਭੀ ਨਿਸਾਨੇ ਮਾਰਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾਇ ਕਰ ਨੇਜੇ ਸੇ ਮੇਖ ਕੋ ਉਖੇੜਨਾ ॥ ਤੇ ਨੇਜੇ ਸੇ ਨੇਜਾ ਰੋਕਣਾ ਤੇ ਆਪ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ॥ ਤੇ ਮੱਰਟਿਆਂ ਕੀ ਤਰਾਂ ਭੀ ਕਵਾਇਤ ਕਰਨੀ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾਇ ਕਰ ਐਸਾ ਝੁਕਣਾ ਜੋ ਨੇਜੇ ਵਾਲਾ ਹਾਥ ਕੁਛਕ ਹੀ ਉਚਾ ਜਮੀਨ ਸੈ ਰਹ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਨਿਸਾਨਾ ਮਾਰਨਾ ॥ ਅਰ ਸੈਫ ਕੋਟੜੇ ⁶ ਕਰਨੇ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖ ਦਾਏ ਰਾਖ ਕਰ ਦਾਏ ਕੀ ਤਰਫ ਚਲਾਵਣੀ ॥ ਏਹ ਮੁਸਕਲ ਹੈ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਦੂਖ ਕੀਆਂ ਕਵਾਇਤਾਂ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰ ਤਾਲਸਮਾਂ ਕੀਆਂ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਵਜਾ ਕੀਆਂ ਚਲਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰ ਖਲੇ ਹੋ ਕਰ ਭਰਮਾਰ ਜੈਸੀ ਜਲਦੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਵਣੀਆਂ ॥ ਅਰ ਰੋਜ਼ ਕਸਰਤ ਭੀ ਬਹੁਤ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਔਰ ਜੋ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕੀਆਂ ਕਵਾਇਤਾਂ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਸੋ ਸਭ ਮੁਫੱਸਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਬਾਤ ਕੇ ਤੂਲ ਹੋਣੇ ਥੀਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਫਨ ਕੀ ਐਸੀ ਮੁਹਾਰਤਿ ਪੈਦਾ ਕਰੀ ਥੀ (f. 226 a) ਜੋ ਇਸ ਵਖਤ ਮੈਂ ਔਰ ਅੰਬੀਰੋਂ ਕੋ ਸੀਖਣਾ ਮਹਾਲ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਹਿਦਸਤਾਨ ਕਾ ਨੌਕਰ ਥਾ ਓਹ ਘੋੜੇ ਕੋ ਦੁੜਾਇ ਕਰ ਸਾਥ ਦੌੜਤਾ ਥਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਜਾਤਾ ਥਾ ॥ ਤੇ ਐਸੀਆਂ ਹੋਰ ਭੀ ਕਵਾਇਤਾਂ ਕਰਤਾ ਥਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀਆਂ ਏਹ ਕਵਾਇਤਾਂ ਦੇਖ ਕਰ ਓਹ ਭੀ ਤਅੱਜਬ ਹੂਆ ॥ ਔਰ ਇਸੀ ਤਰਹ ਐਬ ਕੇ ਪਛਾਨਣੇ ਅਰੁ ਇਲਾਜਮਾਲਜੇ ⁷ ਮੈਂ ਕਮਾਲ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਦੋਨੋ ਵਖਤ ਸਵਾਰੀ ਘੋੜੇ ਕੀ ਖਾਸ ਆਦਿਤ

¹ The rest of the folio is given to the enumeration of some of the special skills (*qawaitān*) in horsemanship acquired by Fateh Singh.

² *Khat* in this context signified the drawing of a perpendicular line on the ground while riding.

³ *Todā*, a mound or a pillar, also denotes a female camel upto two years of age.

⁴ *Churang* signified the cutting off the head and feet of an animal at one blow.

⁵ *Bānk*, meaning a wooden dagger. *bānk-patā* signified dagger-exercises or fencing with wooden daggers.

⁶ As already pointed out, the term *saif-kotra* stood for the special skill in the use of the pointed edge of the sword: see, f. 137 a & nn. 1-2 (p. 205) above.

⁷ Fateh Singh is said to have been an adept in horse-medicine.

ਮੁਕਰਰ ਥੀ ॥ ਔਰ ਜੋ ਸਾਇਤ ਸਬੱਬ ਅਮੁਰਾਤ ਜਰੂਰੀ ਕੇ ਇਤਫਾਕੁ ਨਾ ਹੋਤਾ ॥ ਤੋ ਭੀ ਹਮੇਸਾਂ ਸੁਬਹ ਅਰੁ ਸਿਆਮ ਹਰ ਤਬੇਲੇ ਸੈ ਘੋੜੇ ਕੋ ਤਲਾਸਬ ਲਿਵਾਸ ਜਰਬ ਫਤਿ ਔਰ ਸਾਜ ਤਿਲਾਈ ਵਗੈਰੇ ਕੇ ਆਰਾਸਤਾ ਹੋਇ ਕਰ ਦਰਵਾਜੇ ਦੌਲਤ ਪਰ ਹਾਜਰ ਖੜੇ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਔਰ ਜਿਆਦਾ ਇਸ ਕਾ ਬਯਾਨ ਦਿਰਾਜੀ ਇਬਾਰਤ ਕੇ ਸਬੱਬ ਸੈ ਮਾਕੂਫ ਰਖਾ ਹੈ ॥ ਆਈਨ ਫੀਲਖਾਨੇ ਕਾ ॥ ¹ ਅਗਰਚਿ ਬਹੁਤ ਫੀਲ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਕਦੀਮ ਸੈ ਜਮਾ ਆਵਤੇ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਲੇਕਨ ਜੋ ਇਸ ਫੀਲ ਸਵਾਰ ਹੋਦਜਿ ਇਕਬਾਲ ਕੋ ਸੌਕ ਫੀਲੋਂ ਕਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਥਾ ॥ ਸੋ ਯੇਹ ਕਰੀਨੇ ਸਾਬਤ ਰਹਨਾ ਦਰ ਕੇ ਕਰਾਰ ਦੀਏ ॥ ਸੋ ਓਸ ਕੀ ਸਰਹ ਮੁਫੱਸਲ ਬਯਾਨ ਕਰਤਾ ਹੂੰ ॥ ਅੱਬਲ ਯੇਹ ॥ ਜਿਸ ਮਕਾਮ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਕੇ ਫੀਲ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸੁਨਾ ਉਸੀ ਵਖਤ ਆਦਮੀ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਮਾਲਕ ਨੇ ਜੋ ਕੀਮਤ ਚਾਹੀ ਸੋ ਦਈ ਅਰੁ ਖਰੀਦ ਕੀਆ ॥ ਗਰਜ ਕੇ ਇਸ ਕਦਰ ਆਪ ਕੋ ਸੌਕੁ ਥਾ ਕੇ ਫੀਲ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਔਰ ਉਮਦਾ ਚੰਦਾ ਬਲਕਿ ਸਿਚੰਦਾ ਨਿਸਬਤ ਪਿਛਲੀ ਸੈ ਜਮਾ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੀ ਮੁਹਾਫਜਤ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਸਰੇ ਫੀਲ ਏਕ ਫੀਲਵਾਨ ਔਰ ਦੋ ਖਿਜਮਤੀ ਚਾਰੇ ਕਟਿ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਹਿ ਸਰੇ ਦੋ ਫੀਲ ਕੇ ਏਕ ਮਾਸਕੀ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਦਾਰੋਗਾ ਅਰੁ ਤਵੀਲਦਾਰ ² ਅਰੁ ਸਰਫ ਆਈਨ (*f.* 226 b) ਦਾ ਮੁਕਰਰ ਫਰਮਾਏ ॥ ਇਸ ਕੀ ਤਫਸੀਲ ਇਬਾਰਤਿ ਆਇੰਦ ਮੈਂ ਲਿਖੋਂਗਾ ॥ ਗਰਜ ਕਿ ਤਖਤ ਫੀਲੀ ਸਾਬ ਵਜਹੁ ਹਿੰਦਸਤਾਨੀ ਔਰ ਅੰਗਰੇਜੀ ਕੇ ॥ ਕੇ ਹਿੰਦ ਕੀ ਜਬਾਨ ਮੈਂ ਇਸ ਕੋ ਹੋਦਜ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਰਹ ਤਰਹ ਕੇ ਨੁਕਰਈ ਅਰੁ ਤਿਲਾਈ ਤੇ ਚੌਬੀ ਔਰ ਜੇਵਰ ਫੀਲੋਂ ਕਾ ਔਰ ਝੁਲ ਵਗੈਰੇ ਅਸਬਾਬੁ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਕਾ ਤੀਆਰ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਗਰਚਿ ਕਾਰੀਗਰ ਭੀ ਬਹੁਤ ਨਾਦਰ ਥੇ ॥ ਲੇਕਨ ਆਪ ਐਸੀ ਤਰਜ ਅਰੁ ਸੁਨਤ ਨਈ ਨਿਕਾਲਤੇ ਥੇ ॥ ਕੇ ਕਾਰੀਗਰ ਹੈਰਾਨ ਅਰੁ ਤਅੱਜਬ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਫੀਲਖਾਨੇ ਕਾ ਇਸ ਤਰਹ ਪਰ ਬਨਾਇਆ ਕੇ ਏਕੁ ਹਾਤਾ ਬਡਾ ਸਾਬ ਏਕ ਦਰਵਾਜੇ ਕਲਾਂ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਹਰਿ ਦੋ ਬਾਜੂ ਦਰਵਾਜੇ ਕੇ ਉਪਰ ਤਸਵੀਰ ਫੀਲੋਂ ਕੀ ਨਖਸ ਨਗਾਰ ਕਰੀ ॥ ਕੇ ਅਲਾਮਤਿ ਫੀਲਖਾਨੇ ਕੀ ਉਸ ਸੈ ਜਾਹਰ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਅੰਦਰ ਹਾਤੇ ਕੇ ਮਕਾਨਾਂ ਤਿ ਇਲਾਹਿਦਾ ਸਾਬ ਇਮਾਰਤ ਕਲਾਂ ਕੇ ਤੀਆਰ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਤਫਸੀਲ ਕਾ ਬਿਆਨ ਏਹ ਹੈ ॥ ਕੇ ਦਰੋਗਾ ਕੋ ਤਮਾਮ ਅਮੁਰਾਤ ਫੀਲਖਾਨੇ ਪਰ ਮੁਖਤਾਰੀ ਜੁਜ ਔਰ ਕੁੱਲ ਇਸ ਤਰਹ ਥੀ ॥ ਕੇ ਮਸਾਲਾ ਔਰ ਰਾਤਬੁ ਬਗੈਰੇ ਲਵਾਜਮੇ ਖੁਰਸ ਹਾਥੀਓਂ ਕੀ ਸੇ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋ ਕਰ ਮੁਖਤਾਰ ਅਮਰ ਨੇਕ ਅਰੁ ਬਦ ਕਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਹੀ ਆਪਣੇ ਜੁੰਮੇ ਵਾਜਬ ਜਾਣੇ ॥ ਹਰ ਰੋਜ ਹਕੀਕਤ ਹਾਲ ਫੀਲਖਾਨੇ ਕਾ ਅਰਜ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਰਫ ³ ਹਰ ਰੋਜਾਂ ਕੀ ਫਰਦ ਤੀਆਰ ਕਰਕੇ ਸਾਬ ਮੁਹਰ ਦਾਰੋਗਾ ਕੇ ਦਫਤਰੇ ਹਜੂਰੀ ਮੈਂ ਪਹੁਚਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਹਾਫਜਤ ਅਸਬਾਬ ਕਾ ਜਿੰਮਾ ਤਹਵੀਲਦਾਰ ਕਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਹਿ ਹਰਿ ਸਾਲ ਮੈਂ ਉਪਰ ਮੈਂ ਯਾਮ ਦਿਸਹਰੇ ਮੁਬਾਰਕ ਕੇ ਹਿਸਾਬ ਹਰਿ ਸੈਇ ਕਾ ਮਾਰਫਤ ਤਹਵੀਲਦਾਰ ਕੁੱਲ ⁴ ਕੀ ਸੈ ਲੇਵੇ ॥ (*f.* 227 a) ਅਰੁ ਰਾਤਬੁ ਜੋ ਫੀਲਵਾਨ ਖੁਲਾਤੇ ਥੇ ਇਸ ਮੈਂ ਨੁਕਸਾਨ ਥਾ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਰਾਤਬੁ

¹ The next two folios are given to Fateh Singh's interest in elephants, their maintenance and ornaments, and the management of their stables.

² *Tahvildār* was any person entrusted with cash for a specific purpose.

³ *Mushrif* was an officer of the treasury who authenticated accounts and documents.

⁴ *Tahvildār-kul* seems to have been placed at the head of all the cashiers (*tahvildārs*).

ਲੰਗਰ ਮੈਂ ਪਕੜਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰ ਚਾਕਰ ਰਾਤਬੁ ਕੋ ਸਾਥ ਪਹਰੇ ਤਈਨਾਥ ਕੇ ਖਲਾਵਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਅਪਣਾ ਵਜਹ ਹਕ ਦਾਰੋਗਾ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਪਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ਗਰਜਿ ਕਿ ਐਸਾ ਇਨਤਜਾਮ ਕਰਾਰੁ ਦੀਆ ਥਾ ਕੇ ਹਰਿ ਏਕ ਹੈਵਾਨ ਅਰੁ ਇਨਸਾਨ ਅਪਨੇ ਹੱਕ ਕੋ ਪਹੁਚਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਹਰ ਰੋਜ ਫੀਲ ਖਾਸ ਸਵਾਰੀ ਕਾ ਅਸਬਾਬ ਉਮਦਾ ਸੈਂ ਆਫਤਾਬ ਕੇ ਨਿਕਲਨੇ ਸੇ ਆਗੇ ਏਕ ਪਹਰ ਰੋਜ ਤਕਰ ॥ ਔਰ ਸਿਪਹਰੀ ¹ ਸੈ ਸਿਆਮ ਤਕਰ ਡੇਉਚੀ ਖਾਸ ਪਰ ਖਲਾ ਰਹਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਅਗਰਚਿ ਸਵਾਰੀ ਫੀਲ ਕੀ ਬਕਦਰੇ ਮੁਨਾਸਬ ਉਪਰ ਜਾਗੇ ਫੀਲਵਾਨ ਕੇ ਹਰ ਫੀਲ ਨਸੀਨ ਕੇ ਤਈਂ ਵਾਜਬ ਆਈ ਹੈ ॥ ਲੇਕਨ ਉਮਰਾ ਇਸ ਵਖਤ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਨੇ ਐਸਾਂ ਅਰੁ ਅਰਾਮ ਕੇ ਅਖਸਰ ਏਸ ਮਹਾਰਤ ਕੋ ਕਮ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ² ਮਗਰ ਆਪ ਨੇ ਸਵਾਰੀਏ ਫੀਲ ਕੋ ਐਸਾ ਮਹਾਰਤ ਸੇ ਇਮਤੀਆਜ ਦੀਆ ਥਾ ॥ ਕੇ ਹਰਚੰਦ ਫੀਲਵਾਨ ਆਜਮੂਦੇਕਾਰ ਉਸ ਕੀ ਮਹਾਰਤ ਕੁਲੀਆਂ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪਹੁਚਤੇ ਥੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਪਹਚਾਨ ਐਬ ਅਰੁ ਸਵਾਬੁ ਅਰੁ ਇਲਾਜਮਾਲਜਾ ਫੀਲੋਂ ਕੇ ਮੈਂ ਕਮਾਲ ਰਖਤੇ ਥੇ ॥ ਕੇ ਇਸ ਕੀ ਸਰਹ ਲਿਖਣੇ ਮੈਂ ਨਿਹਾਇਤ ਤੂਲ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਬਯਾਨ ਖੇਮਓ ਕਾ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਹਕੀਕਤ ਖੇਮਓ ਕੀ ਏਹ ਹੈ ॥ ਕੇ ਏਸ ਜਿਲੇ ⁵ ਕੇ ਤਮਾਮ ਅਮੀਰੋਂ ਮੈਂ ਆਗੇ ਏਸ ਸੇ ਰਸਮ ਤੰਬੂ ਦਲੇਲਖਾਨੀ ਕੀ ਰਿਵਾਜ ਥੀ ॥ ਕੇ ਜਿਸ ਕੋ ਪੰਜਾਬੀ ਜਬਾਨ ਮੈਂ ਘੋਪਾ ⁶ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਔਰ ਫਰਸ ਫਰੂਸ ਭੀ ਇਸੀ ਤਰਹ ਕੇ ਜੈਸੇ ਰਸਮ ਖੇਮਯੋਂ ਕੀ ਥੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਥਾ ॥ ਸੋ ਏਸ ਮੈਂ ਕੁਛੁ ਸਾਨ ਅਮੀਰਾਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਈ ਜਾਤੀ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੇ ਆਪ ਕੇ ਮਿਜਾਜ ਮੈਂ ਹਰ ਤਰਹਿ ਕੀ ਲਿਤਾਫਤ ਸੇ ਸੌਕ ਥਾ ॥ ਤੀਆਰੀ ਖੇਮਓ ਕੀ ਤਰਹ ਤਰਹ ਸੇ ਫਰਮਾਈ ॥ ਔਰੁ ਬਾਜੇ ਬਾਜੇ ਨਈ ਤਰਹ (*f.* 227 b) ਕੇ ਇਖਤਰੇ ਅਪਣੀ ਤਬੀਅਤ ਸੇ ਨਿਕਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਖੇਮੇ ਕੀ ਵਜਹ ਐਸੀ ਬਨਾਈ ਥੀ ਕੇ ਤਮਾਮ ਚੌਬਾਂ ਓਸ ਕੀ ਤਹ ਹੋਇ ਕਰ ਓਸ ਕੇ ਸਾਮਲ ਹੋਇ ਜਾਤੀਆਂ ਥੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਦੇ ਟੱਪੇ ⁷ ਅੰਗਰੇਜੀ ਅਰ ਖੇਮੇ

¹ *Si-pahrī* or the third *pahar* of the day denotes the afternoon from 12-00 to 3-00 p.m. see also, *ff.* 65 Rb & n. 8, above.

² Fateh Singh occasionally sat in the elephant driver's place which was considered something of a feat and was fast going out of fashion with the ease-loving nobility of the day.

³ According to Ram Sukh Rao, his patron was an expert in riding elephants and spotting their defects and particular tendencies. He is also said to have been good at diagnosing and curing their ailments.

⁴ Ram Sukh Rao gives a brief description of the different kinds of tents and floorings used by the Ahluwalia chief including some of his own design. There is also a brief reference to the special arrangements and planning involved in travelling.

⁵ The word *zila'* has been used loosely in the sense of an *'ilāqa*.

⁶ *Ghoppā* or *delelkhānī* denotes a circular tent without any poles.

⁷ It has not been possible to make the exact sense of this phrase which apparently refers to a special kind of tent used by the British.

ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਚੌਤਰ ¹ ਕੇ ਅਰੁ ਕਨਾਤ ਅਰ ਸਰਾਇਚੇ ॥ ² ਤੇ ਬੇਚੋਬੇ ³ ਵਗੈਰਾ ਨਮਗੀਰੇ ⁴ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਮਏ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਕੀਆਂ ਚੋਬਾਂ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਸਫਰ ਖਾਸ ਕੇ ਤਈਆਰੁ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰ ਸਫਰ ਮੈਂ ਮਾਮੂਲ ਖੇਮਓਂ ਕੇ ਖਲੇ ਕਰਨੇ ਕਾ ਏਸ ਤਰਹ ਥਾ ॥ ਕੇ ਏਕ ਰੋਜ ਆਗੇ ਕੂਚ ਸੈ ਅਹਲਕਾਰ ਡੋਉਢੀ ⁵ ਕਾ ਮੰਜਲ ਪਰ ਪਹੁਚ ਕੇ ਕਰੀਨੇ ਬ ਕਰੀਨੇ ਡੇਰੇ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਔਰ ਆਰਾਮਗਾਹ ਪਾਸ ਵਗੈਰਾ ਖਲੇ ਕਰਵਾਵਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਤਰਹਾਂ ਮਾਫਕ ਕਰੀਨੇ ਕੀ ਹਰ ਏਕ ਅਹਲਕਾਰ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਜਾਗਾ ਖੇਮੇ ਕੀ ਉਸ ਕੀ ਅਰੁ ਤਜਵੀਜ ਪਰ ਮੁਕਰਰ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰ ਇਸੀ ਬਹੁਤਾਇਤ ਸੈ ਤਈਆਰੀ ਖੇਮਓਂ ਕੀ ਸਾਲ ਬ ਸਾਲ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਕੇ ਹਰ ਏਕ ਮੁਲਾਜਮ ਕੋ ਖੇਮਓਂ ਕੀ ਬਖਸਸ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ⁶ ਤਾਰੀਕਾ ਦਫਤਰ ਸਰਕਾਰੀ ⁷ ਕਾ ॥ ਇਸ ਤਰਹ ਕਰਾਰ ਦੀਆ ॥ ਕੇ ਜੋ ਖਰਚ ਰੁਪੈਯਾਂ ਯਾ ਗੱਲੇ ਯਾ ਸੁਫੈਦੀ ਤੇ ਪਸਮੀਨਾ ਵਗੈਰੇ ਕਾ ਹੋਇ ਸੋ ਓਸ ਕੀ ਚਿੱਠੀ ਦਫਤਰ ਦੀਵਾਨੀ ਸੈ ਲਿਖੀ ਜਾਇ ॥ ਕੇ ਫੇਰ ਦਫਤਰ ਸਰਕਾਰੀ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਮੁਹਰ ਤੇ ਸਿਆਹਾ ⁸ ਹੋਇ ਲਵੇ ਤਬ ਓਹ ਜਾਰੀ ਹੋਇ ॥ ਅਰ ਤਮਾਮ ਕਾਗਜ ਜੋ ਦਫਤਰ ਦੀਵਾਨੀ ਕਾ ਹੋਇ ਓਸ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਸਰਕਾਰੀ ਮੈਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋਇ ॥ ਅਰ ਬਰ ਵਖਤ ਜਮਾ ਖਰਚ ਛਿਮਾਹੀ ਕੇ ਅਗਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦਾਰੁਸਤ ਨਾ ਹੋਇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਦਫਤਰ ਦੀਵਾਨੀ ਵਾਲਯੋਂ ਕੇ ਤਈ ਰਕਮ ਮੁਜਰੇ ⁹ ਨਾ ਮਿਲੇਗੀ ॥ ਤਾਰੀਕਾ ਦਫਤਰ ਦੀਵਾਨੀ ¹⁰ ਕਾ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਰਾਰ ਦੀਆ ॥ ਕੇ ਆਮਦਨੀ ਮਾਮਲੇ ਤਮਾਮ ਅਫਰੋਈ ¹¹ ਕਯਾ ਸਾਇਰੋਂ ॥ ਕਯਾ ਪਰਗਨੇ ॥ ਬਮੁਜਬ ਬੰਦਬਸਤ ਪਟੇ ਅਰ ਕਬੂਲੀਅਤਿ ਕੇ (f. 228 a) ਦਾਮ ਦਾਮ ਦਾਖਲ ਖਜਾਨੇ ਕੇ ਹੋਇ ॥ ਔਰ ਬਾਕੀ ਹਰਗਜ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰ ਆਮਦਨੀ ਤੇ ਖਰਚ ਕਾ ਸਾਹਾ ਰੋਜ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰ ਦੀਵਾਨ ਵਖਤ ਦਰਬਾਰ ਕੇ ਅਰਜ ਕਰ ਦੀਆ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਸਿਆਹਾ

¹ This seems to be a four-cornered tent, said to be mostly used across the Jamuna.

² *Saraicha* signifies a small tent.

³ *Be-chobā* also denotes a tent without poles.

⁴ *Namgīr*, literally dew-catching, seems to have been used for a canopy made of canvas.

⁵ The travelling arrangements and the advance pitching of tents for the chief and other dignitaries were seen to by the officer incharge of the *deorhī*.

⁶ It may be interesting to note that tents were manufactured in large number and bestowed upon every servant of the state.

⁷ *Daftar-i-Sarkārī* seems to be something like the chief's secretariat whose sanction was necessary for all financial transactions, including those of the *Daftar-i-Dīwānī*.

⁸ *Siyāha* signified an entry into the register.

⁹ *Mujra* has been used here in the sense of receiving credit for a sum.

¹⁰ *Daftar-i-Dīwānī* was the finance office dealing with income and expenditure.

¹¹ *Sair* signified the revenue from sources other than the land, such as custom duties, *nazars* of different kinds and income from justice.

ਵਾਜ਼ਖਾਂਮ ਅਰੁ ਜਮਾ ਖਰਚ ਅਠਸਠਾ ¹ ਮਾਹਵਾਰੀ ਕਾ ਤੀਆਰ ਰਾਖੇ ॥ ਅਰੁ ਖਰਚ ਖਜਾਨੇ ਕਾ ਮੂਜਬ ਟਾਂਬੂਓ ² ਤੇ ਮੁਹਰੀ ਤੇ ਦਫਤਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕੇ ਔਰ ਨਿਸਾਨੀ ਸਾਰਿਸਤੇਦਾਰ ਕੀ ਸੈ ਜਾਰੀ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਹ ਸੈ ਜਮਾ ਖਰਚ ਛਿਮਾਹੀ ਕਾ ਅਰੁ ਸਾਲ ਤਮਾਮ ਕਾ ਤੀਆਰ ਕਰ ਕੇ ਬੀਚ ਹਜੂਰ ਕੇ ਗੁਜਾਰਸ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਦਾਇਰਾ ਦੌਲਤ ਕਾ ਕਹੀਂ ਬਾਹਰ ਹੋਇ ਤੋ ਚਾਹੀਏ ਕੇ ਓਹੁ ਉਹਾ ਭੇਜ ਦੀਆ ਕਰੇ ॥ ਆਈਨ ਦਫਤਰ ਬਖਸੀਗਰੀ ³ ਕਾ ॥ ਬੀਚ ਦਿਨੋ ਪਿਛਲਯੋਂ ਕੇ ਬਖਸੀ ਫੌਜ ਕੇ ਤਈਂ ਸਵਾਇ ਨਾਮ ਲਿਖ ਲੈਣੇ ਕੇ ਤੇ ਟੇਬੂ ਕਰ ਦੇਣੇ ਕੇ ਸੈ ਔਰ ਕਛੁ ਵਾਸਤਾ ਨਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਹਿਸਾਬ ਟਾਂਬੂਓਂ ਕਾ ਬਿਦੂਨ ਕਬਜ਼ਲਿਵਸੂਲ ⁴ ਕੇ ਦਫਤਰ ਵਾਲਯੋਂ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਫੈਸਲਾ ਹਿਸਾਬ ਕਾ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਅਪਣੀ ਖੁਸੀ ਸੇ ਬੀਚ ਦਰਮਾਹੇ ਕੇ ਕਮੀ ਬੇਸੀ ਕਰਤੇ ਬੇ ॥ ਅਰੁ ਕਸੂਰ ਬੇ ਕਸੂਰ ਮੌਕੂਫ ਕਰਤੇ ਬੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਵਜਹ ਕੇ ਉਪਰ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ਕੇ ਚੇਹਰੇ ਨਵੀਸੀ ⁵ ਹਰ ਏਕ ਸਵਾਰ ਰਜਬਣ ਕੇ ਕੀ ਅਰਿ ਪੈਦਲ ਪਲਟਣ ਕੇ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਕੋਈ ਨੌਕਰ ਅਦਨਾ ਆਲਾ ਹੋਇ ਸੋ ਉਪਰ ਜੁਦੀ ਜੁਦੀ ਫਰਦ ਕੇ ॥ ਮੈਂ ਇਖਾਲਖਤ ਅਰ ਤਾਇਦਾਦ ਦਰਮਾਹੇ ਕੀ ਸੇ ਲਿਖਾ ਜਾਇ ॥ ਅਰੁ ਦਸਤਖਤ ਖਾਸ ⁶ ਯਾ ਸਹੀ ਮੁਖਤਾਰਕਾਰ ⁷ ਕੀ ਸੈਂ ਦਾਰੁਸਤ ਹੋ ਕਰ ॥ ਅਰੁ ਮਹੀਨੇ ਕੇ ਮਹੀਨੇ ਬਰਾਵਰਦ ਮਵਾਜ਼ਬ ⁸ ਹਰਿ ਏਕ ਅਸਾਮੀ ਕਾ ਮਾਰਫਤ ਵਕੀਲੋਂ ⁹ ਕੀ ਤਈਆਰ ਹੋ ਕਰ ਦਫਤਰ ਬਖਸੀਗਰੀ ਕੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਬਮੂਜਬ ਉਸ ਕਾਗਜ ਕੇ ਕੁਲ ਕੀ ਬਰਾਵਰਦ ਹੋ ਕਰ ਤਖਸੀਮ ਤਨਖਾਹ ਕਾ ਬੀਚ ਅਮਲ ਕੇ ਆਵੇ ॥ ਔਰ ਜਿਸ ਕਿਸੀ ਕਾ ਇਜਾਫਾ (f. 228 b) ਹੋਵੇ ਯਾ ਉਸ ਕੇ ਕਸੂਰ ¹⁰ ਸਬੱਬ ਸੈਂ ਤਨਖਾਹ ਕਮ ਹੋਇ ਤੋ ਭੀ ਬਖਸੀ ਦਸਤਖਤ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਕਰਾਇ

¹ *Atsatta* denotes a rough statement, in this case of monthly income and expenditure.

² *Tombū* signified a draft made at the headquarters to be cashed on some revenue collector of the state.

³ Ram Sukh Rao refers to the laxity that had crept into the office of the *bakhshi* (paymaster) as the background for describing the regulations that changed its working entirely.

⁴ *Qabz'l wasūl* signifies a receipt.

⁵ *Chehrā-nawīsī* denotes the writing of the descriptive roll.

⁶ *Dastakhat khās* has been used for Fateh Singh's signatures.

⁷ The context suggests that someone acting as the chief's deputy (*mukhtār-i-kār*) signed all the important papers in his master's absence.

⁸ This phrase seems to refer to the monthly salary statement of every servant of the state.

⁹ It is not clear whether the *vakils* represented every claimant of salary or only the officers.

¹⁰ *Kasūr*, signifying deduction of a certain amount annually, is said to have been 'an old established practice'. However, as the context suggests, it may also have been used for the deductions made on account of fines for various offences; Fauja Singh, *Military System of the Sikhs*, 154 & 172.

ਲੇਵੇ ॥ ਸੋ ਇਸ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਕੇ ਨੌਕਰੋਂ ਕੋ ਭੀ ਬਡਾ ਅਰਾਮ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਤਗੱਲਬ ਮੁਤੱਦੀਓਂ ਕਾ ਭੀ ਮੌਕੂਫ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਭੀ ਕਿਫਾਇਤ ਕਮਾਲ ਹੂਈ ॥ ਆਈਨ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਕਾ ਤੇ ਕੋਠੇ ਕਾ ॥ ¹ ਆਪ ਨੇ ਦੋ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਮੁਕਰਰ ਕੀਏ ॥ ਏਕ ਖਾਸ ਔਰ ਦੂਸਰਾ ਆਮ ॥ ਸੋ ਦੋਨੋ ਜਾਗਾ ਸੈ ਖਰਚ ਹੋਤਾ ਥਾ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਹ ਮਕਾਨ ਕੋਠੇ ਕੋ ਕਰਾਰ ਦੀਆ ॥ ਕੇ ਗੱਲਾ ਹਰ ਕਿਸਮ ਆਮਦਨੀ ਗਾਂਵੋਂ ² ਕਣਕੂਤ ³ ਅਰੁ ਭਾਉਲੀ ⁴ ਕਾ ॥ ਧੜੇ ਮੁਹਰੀ ⁵ ਸੈ ਵਜਨ ਹੋ ਕਰ ਕੋਠੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਬਮੁਜਬ ਚਿਠੀਆਤ ਦਫਤਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕੇ ਜੋ ਕੁਛ ਕੇ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਕੇ ਖਰਚ ਵਾਸਤੇ ਦਰਕਾਰ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਸਾਬ ਵਜਨ ਪੂਰੇ ਕੇ ਦੇਤਾ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਫਰਦ ਆਮਦਨੀ ਅਰੁ ਖਰਚ ਕੀ ਮੁਤੱਦੀ ਕੋਠੇ ਕਾ ਬੀਚ ਦਫਤਰ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ ਪੁਚਾਵਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਖਾਸ ਮੈਂ ਖਰਚ ਮਿਹਮਾਨਦਾਰੋਂ ਅਰੁ ਲਵਾਹਿਕੋਂ ਲੰਗਰ ਖਾਸ ਖੁਦ ਬਿਦੌਲਤ ਕਾ ॥ ਬਮੁਜਬ ਚਿਠੀਆਤਿ ਦਫਤਰ ਕੇ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਫਰਦ ਉਸ ਕੇ ਖਰਚ ਕੀ ਮੁਤੱਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨਵੀਸ ਹਰ ਰੋਜ ਦਫਤਰ ਮੈਂ ਪੁਚਾਵਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਜਮਾਂ ਖਰਚ ਛੀਮਾਹੀ ਕਾ ਤੀਆਰ ਹੋ ਕਰ ਬੀਚ ਮੁਲਾਹਜੇ ਕੇ ਦਰੀਆਫਤ ਹੋ ਕਰ ਦਫਤਰ ਮੈਂ ਪਹੁਚਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਵਾਸਤੇ ਵਜਨ ਕੋਠੇ ਔਰ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਕੇ ਤਮਾਮ ਬਾਟ ਛੋਟੇ ਅਰੁ ਬਡੇ ਮੁਕਰਰ ਕੀਏ ਗਏ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਤਾਗੀਦ ਕਮਾਲ ਥੀ ਕੇ ਕੋਈ ਵਜਨਕਸੋ ⁶ ਮੈਂ ਸੋ ਅਰੁ ਮੁਤੱਦੀਓਂ ਮੈਂ ਸੋ ਤਗੱਲਬ ਵਜਨ ਕਾ ਕਯਾ ਲੈਣੇ ਮੈਂ ਕਯਾ ਦੇਣੇ ਮੈਂ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਸੋ ਮਾਫਕ ਹੁਕਮ ਕੇ ਐਸੇ ਹੀ ਅਮਲ ਮੈਂ ਲਿਆਵਤੇ ਥੇ ॥ ਆਈਨ ਖਜਾਨੇ ਕੀ ਤੇ ਤੋਸੇਖਾਨੇ ⁷ ਕੀ ॥ ਪਹਲੇ ਏਸ ਸੈ ਰਸਮ ਥੀ ਕੇ ਬਾਬਤ ਖਲੀਦਾਰੀ (*f.* 229 a) ਸਫੈਦੀ ਪਸਮੀਨੇ ਵਗੈਰੇ ਪੋਸਾਕ ਜੋ ਕੇ ਖਲੀਦਾਰੀ ਹੋਤੀ ਥੀ ਸੋ ਉਸ ਕੀ ਤਨਖਾਹ ⁸ ਗੁਮਾਸਤਯੋਂ ਕੇ ਉਪਰ

¹ The following is a brief description of the royal stores (*modi-khāna*) and the granary (*kothā*) and the regulations regarding the supply of the required commodities from these.

² The context suggests that the land revenue was collected in kind and stored in the granary.

³ *Kankūt*, or appraising the standing crop, was one of the two most prevalent methods of assessment in the Panjab during our period. According to this, the share of the state was generally assessed and collected in kind, and hence the need for granaries. For further detail, see Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter V & nn. 5-7 & 32-33.

⁴ *Bhāoli*, also called *batāi*, signified the sharing of the actual produce betweem the cultivator and the state. See also, *ibid.*, Chapter V & nn. 2-4.

⁵ *Dharā-Mohri* perhaps signify two different weights or measures of grains respectively of 10 and 40 *seers* which are multiplied to facilitate weighing. For some other meanings of the terms, see H.H. Wilson, *A Glossary of Judicial and Revenue Terms*, 136-37 & 348-49.

⁶ *Wazan-kas* denoted weigh-men.

⁷ Fateh Singh is also said to have reorganized the working of the treasury (*khazāna* and *toshakhāna*) and regulated receipt and disbursement of money.

⁸ The word *tankhwāha* has been used here in the sense of defrayment of the cost by the agents of the revenue-collectors for the purchases made for the government.

ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰ ਇਸੀ ਤਰਹ ਸੈਂ ਜੋ ਨੌਕਰ ਥਾ ਟੋਂਬੂ ਉਪਰ ਪਰਗਨਿਓਂ ਕੇ ਲੈ ਜਾਤਾ ਥਾ ॥ ¹ ਮਗਰ ਜੋ ਕਛੁ ਕੇ ਖਰਚ ਜਰੂਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਓਸ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਰੁਪਏ ਖਜਾਨੇ ਦਾਖਲ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਸੋ ਇਸ ਮੈਂ ਨੁਕਸਾਨ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਅਰੁ ਫਾਇਦਾ ਤਮਾਕਾਰੋਂ ਕਾ ਥਾ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਤਰਾਂ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ਕੇ ਮਾਫਕ ਕਾਬੂਲੀਆਤ ਜੋ ਜਮਾ ਮੁਕਰਰ ਜਿਮੀਦਾਰੋਂ ਕੇ ਨਾਮ ਹੂਈ ਹੋਇ ਸੋ ਰੁਪੈਆ ਹਰ ਏਕ ਪਰਗਣੇ ਕਾ ਦਾਖਲ ਖਜਾਨੇ ਮੈਂ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਟੋਂਬੂ ਏਕ ਰੁਪੈਏ ਕਾ ਕਯਾ ਤਨਖਾਹ ਨੌਕਰੋਂ ਕੀ ਮੈਂ ਅਰੁ ਕਯਾ ਖਰੀਦ ਅਸਬਾਬ ਕੀ ਮੈਂ ਨਾਮ ਕਾਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਜਾਰੀ ਨਾ ਹੋਇ ॥ ਅਰ ਸਿਆਹਾ ਰੋਜਮਰੇ ਆਮਦਨੀ ਤੇ ਖਰਚ ਕਾ ਮਾਰਫਤ ਦਫਤਰੀਓਂ ਕੀ ਬੀਚ ਹਜੂਰ ਕੇ ਅਰਜ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰ ਦਾਰੋਗਾ ਤੇ ਤਹਵੀਲਦਾਰ ਖਜਾਨੇ ਕਾ ਜੁਦਾ ਜੁਦਾ ਮੁਕਰਰ ਅਰ ਤਾਈਨਾਥ ਕੀਆ ॥ ਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਅਪਨੇ ਅਪਨੇ ਕਾਮ ਪਰ ਦਿਆਨਤਿਦਾਰੀ ਸੈਂ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਜਬਾਬ ਦਿਹੀ ਅਪਨੇ ਓਧੇ ਕੀ ਅਪਣੇ ਜੁਮੇ ਵਾਜਬ ਜਾਣੇ ॥ ਅਰ ਸਵਾਇ ਇਸ ਤੇ ਇਨਤਜਾਮ ਕੀ ਤਰਫ ਆਪਕਾ ਮਜਾਜ ਐਸਾ ਰਜੂ ਥਾ ਕੇ ਬਾਜੇ ਬਾਜੇ ਪਰਗਨਿਓਂ ਮੈਂ ਸਿੱਕਾ ਲਗਤਾ ਥਾ ² ਸੋ ਓਸ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਏਸ ਤਰਹ ਤਾਗੀਦ ਥੀ ਕੇ ਵਜਨ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਹੋਇ ਅਰ ਮਾਲ ਮੈਂ ਖਰਾ ਹੋਇ ਸੋ ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰ ਦਾਰੋਗੇ ਖਜਾਨੇ ਕੇ ਤਈਂ ਤਗੀਦ ਥੀ ਕੇ ਰੁਪੈਈਆਂ ਵੱਟੇ ਕਾ ³ ਹਰਗਜ ਦਾਖਲ ਖਜਾਨੇ ਕੇ ਨਾ ਹੋਇ ॥ ਖਰਾ ਲੇਓ ਅਰ ਖਰਾ ਦੇਓ ॥ ਬਯਾਨ ਸੌਕ ਜਵਾਹਰਾਤ ਕਾ ॥ ⁴ ਅਰ ਤਾਰੀਕਾ ਓਸ ਕੇ ਪਹਰਨੇ ਕੀ ॥ ਆਪ ਕੇ ਤਈਂ ਸੌਕ ਜਵਾਹਰਾਤ ਕਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਥਾ ॥ ਸੋ ਯੇਹ ਕਾਇਦੇ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ ॥ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਅਮੀਰ ਜੋ ਬੁਲੰਦ ਹੌਸਲਾ ਔਰ ਖੁਸ ਮੇਜਾਜ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸੌਕ ਜਵਾਹਰਾਤ ਕਾ ਰਖਤੇ (f. 229 b) ਹੈ ॥ ਬਲਕ ਏਹ ਐਨਿ ਨਿਸਾਨ ਉਮਰਾਈ ਕਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਜਵਾਹਰ ਤੋਫਾ ਕਿਸਮ ਹੀਰਾ ਅਰੁ ਪੰਨਾ ਤੇ ਫੁਕਰਾਜ ॥ ਔਰ ਯਾਕੂਤ ਤੇ ਲਾਲ ਤੇ ਨੀਲਮ ਤੇ ਮੌਤੀ ਵਗੈਰ ਖੂਬ ਤਰਹ ਸੈ ਬਿਹੰਮ ਪਹੁਚਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਉਨਕੇ ਤਰਹ ਅਜਾਇਬ ਸੈ ਤਈਆਰ ਫਰਮਾਏ ॥ ਅਰ ਸਿਵਾ ਪੋਸਸ ਰੋਜਮਰੇ ਕੇ ਹਰ ਏਕ ਜੇਵਰ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਦਿਨ ਮੁਕਰਰ ਕੀਆ ॥ ⁵ ਯਾਨੇ ਜੇਵਰ ਹੀਰਯੋਂ ਤੇ ਮੌਤੀਓਂ ਕਾ ਸਰਦ ਰਿਤ ਕੋ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਨੀਲਮ ਕਾ ਰਾਧਾ-ਅਸਟਮੀ ਕੋ ਔਰ ਫੁਕਰਾਜ ਕਾ ਬਸੰਤ ਕੋ ॥ ਅਰ ਦਸਹਰੇ ਤੇ ਔਰ ਤਵਾਹਰਾਂ ਕੋ ਜਰਮੁਦ ਕਾ ਮਾਮੂਲ ਥਾ ॥ ਅਰ ਐਯਾਮ ਸਾਦੀ ਅਰੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਅੰਬੀਰਾਂ ਕੇ ਮੌਕੂਫ ਉਪਰ ਖੁਸੀ ਮਜਾਜ ਕੇ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਦਾਰੋਗਾ ਆਈਨ ਕਾ ਮਾਮੂਰ ਕੀਆ

¹ It seems, earlier the salaried servants of the state cashed their drafts (*tombū*) on the *pargana* or revenue officials.

² It may be noted that a variety of coins were current in the Punjab in those days, the Nanak-Shahi alone having 'no less than fifty varieties'. "The Administration of the Punjab" (anon.), *Calcutta Review*, Vol. XXI, No. XLI, 240. See also, C. J. Rodgers, "On the Coins of the Sikhs", *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Vol. L. Part I, No. 1, pp. 71-93.

³ *Wattā* in this case signified a short-weight or defective coin.

⁴ According to Ram Sukh Rao, his patron was not only fond of precious stones but was also a connoisseur and even designed of ornaments.

⁵ It may be interesting to note that different stones were worn during different seasons and festivals.

ਕੇ ਤਮਾਮ ਜੇਵਰ ਕੋ ਹਿਫਾਜਤ ਸੇ ਕਾਇਦੇ ਕੀ ਮਾਫਕ ਰਾਖੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਮੁਜਬ ਫਿਰਸਤ ਦਫਤਰ ਕੇ ਹਿਸਾਬ ਆਮਦਨੀ ਅਰੁ ਖਰਚ ਕੀ ਜਬਾਬ ਦਹੀ ਅਪਨੇ ਜੁਮੇ ਵਾਜਬ ਜਾਨੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕਾ ਬਲੰਦ ਹੌਸਲਾ ਅਰੁ ਕਸਰਤ ਸੌਕ ਕੀ ਕਿਆਸ ਸੈ ਬਾਹਰ ਹੈ ॥ ਬਾਇਸ ਜਿਆਦਤੀ ਖਰਚ ਆਮਦਨੀ ਸੈਂ ਅਰੁ ਫਈਆਜੀ ਕੇ ॥ ਜਵਾਹਰ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਅਰੁ ਤੋਫਾ ਇਸ ਕਦਰ ਜਮਾ ਕੀਆ ਥਾ ਕੇ ਇਸ ਮਕਦੂਰ ਕੇ ਉਮਰਾਓ ਮੈਂ ਹਰ ਏਕ ਜਾਗਾ ਨਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਸਨਾਸ ਜਵਾਹਰ ਮੈਂ ਆਪ ਕੇ ਦਸਤਗਾਹ ਕਾਮਲ ਥੀ ॥ ਅਗਰਚਿ ਬਿਆਨ ਇਸ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੈਂ ਲੇਕਨ ਬਾਇਸ ਤੂਲ ਹੋਣੇ ਇਬਾਰਤ ਕੇ ਥੋੜਾ ਸਾ ਹਾਲ ਬਯਾਨ ਕਰਤਾ ਹੂੰ ॥ ਜਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਸਫਰ ਕੋਹਇਸਤਾਨ ਕੇ ਮੈਂ ਬੀਚ ਰਾਹ ਕੇ ਦੋਇ ਸਖਸ ਵਿਲਾਇਤੀ ਇੱਜਤਦਾਰ ॥ ਏਕ ਅਦਦੁ ਰਕਮ ਫੁਕਰਾਜ ਕੀ ਬਡੇ ਕੱਦ ਕਾ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਲਿਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਾਦ ਮੁਲਾਹਜੇ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕੇ ਯੋਹ ਖੋਟਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਵਾਸਤੇ ਤਹਕੀਕ ਕਰਨੇ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਜਵਾਹਰੀਓਂ ਨੇ ਕਸੌਟੀ ¹ ਪਰ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਸਾਫ ਖੋਟਾ ਥਾ ॥ ਫੇਰ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਾਲਕੋਂ ਕੇ ਤਈਂ ਫੇਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰ ਏਕ ਮਰਤਬੇ ਸਮਦੂ ਸਾਹੂਕਾਰ ² ਨੇ ਤਖਤੀਆਂ (f. 230 a) ਹੀਰਯਾਂ ਕੀਆਂ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਅਰੁ ਕੁੰਦੇ ਉਨਕੇ ਬੀਚ ਸੈ ਹੀ ਨਿਕਸੇ ਹੂਏ ਥੇ ॥ ਸੋ ਆਪ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੁਲਾਹਜਾ ਕਰਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਇਨ ਮੈਂ ਦੋਇ ਖੋਟੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਸਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੈਂ ਖੂਬ ਵਜਾ ਦਿਖਾਲੀਆ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਉਨ ਕੇ ਉਖੇੜ ਕਰ ਜਵਾਹਰੀਓਂ ਨੇ ਕਸਵੱਟੀ ਲਾਈ ਤਾਂ ਓਹੁ ਖੋਟੀਆਂ ਨਿਕਸੀਆਂ ਫੇਰ ਏਕ ਮਰਤਬੇ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਥੇ ਤੇ ਨਹੁਰੀਏ ਏਕ ਅੰਗੂਠੀ ਹੀਰੇ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਲਿਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੁਲਾਹਜਾ ਕਰਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਇਸ ਕਾ ਜਵਾਹਰ ਖੋਟਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਜਵਾਹਰੀਆਂ ਕੋ ਦਿਖਾਇ ਕਰ ਏਹ ਪਾਂਚ ਹਜ਼ਾਰ ਕੋ ਹਮਾਨੇ ਅਬੀ ਹੀ ਖਰੀਦੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਕੇ ਉਖੇੜ ਕਰ ਕਸਵੱਟੀ ਲਗਾਈ ਤੇ ਖੋਟਾ ਹੀ ਨਿਕਸਾ ॥ ਬਯਾਨ ਖਸਬੋਖਾਨੇ ³ ਕਾ ॥ ਅਰ ਖਸਬੋਇ ਸੇ ਆਪ ਕੋ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸੌਕ ਥਾ ॥ ਕੇ ਤਰਹ ਤਰਹ ਕੇ ਅਤਰ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਤੀਆਰ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਹਰ ਤਰਫ ਤੇ ਅਤਰ ਬਨਾਵਨੇ ਵਾਲੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਅਤਰ ਗੁਲਾਬ ਕਾ ਕਸਮੀਰ ਸੈ ਭੀ ਆਵਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਭੀ ਤਰਹ ਤਰਹ ਕੇ ਤੀਆਰ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਔਰ ਅਗਰਚੇ ਆਪ ਹਮੇਸਾ ਹਰ ਮੌਸਮ ਕੇ ਅਤਰ ਖਰਚ ਮੈਂ ਲਿਆਵਤੇ ਥੇ ॥ ਲੇਕਨ ਬਖਸਸ ਕਾ ਏਹ ਤੌਰ ਥਾ ॥ ਕੇ ਹਮੇਸਾ ਤਮਾਮ ਅਹਿਲਕਾਰੋਂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਕੋ ਬਮੁਜਬ ਮਾਮੂਲ ਕੀ ਹਾਸਲ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਔਰ ਅਤਰ ਗੁਲਾਬ ਤੇ ਕੇਉੜੇ ਤੇ ਖੱਸ ਕਾ ਮੌਸਮ ਗਰਮੀ ਮੈਂ ਔਰ ਅਤਰ ਸੁਹਾਗ ਕਾ ਮੌਸਮ ਬਰਸਾਤ ਮੈਂ ॥ ਅੰਬਰ ਅਰੁ ਪਨੜੀ ਤੇ ਅਗਰ ਵਗੈਰੇ ਕਾ ਮੌਸਮ ਸੀਆਲ ਕੇ ਮੈਂ ॥ ਇਸਤੇਮਾਲ ਮੈਂ ਆਵਤਾ ਥਾ ॥ ਬਯਾਨ ਬਬਰਚੀਖਾਨੇ ⁴ ਕਾ ॥ ਅਗਰਚਿ ਇਬਤਦਾਇ ਰਿਆਸਤ ਸੇ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਹਿੰਮਤ ਨਿਸਾਨ ਕੇ

¹ *Kasauti* signifies a touch-stone used for assaying gold.

² Mian Samadjoo was one of the leading merchants in Amritsar during the time of Maharaja Ranjit Singh. Himself a Kashmiri, his speciality, however, was shawl trade with Kashmir, his family having migrated from Kashmir at the turn of the century : *Imperial Coronation Durbar, Delhi (1911)*, II, 321; Sohan Lal Suri, *Umdat-ut-Tawārīkh*, III, (Eng. tr.), 8, 14, 31, 48, 79, 171, *et passim*.

The editor is grateful to Mrs. Anand Gauba of the D. A. V. College for Women Amritsar, who is working on the city of Amritsar, for referring the editor to these sources.

³ Fateh Singh was fond of perfumes which were worn according to seasons. They were also bestowed upon his courtiers as a mark of special favour.

⁴ In giving an account of the kitchen (*bāvarchī-khāna*), the author underlines the generosity of the Ahluwalia chiefs. Besides a separate kitchen which provided vegetarian food to the needy and the men of piety, there were three other kitchens : for the chief, for princes and for the servants of the house-hold.

ਨੇ ਖਰਚ ਬਬਰਚੀਖਾਨੇ ਕਾ ॥ ਨਿਹਾਇਤ ਇਫਰਾਇਤ ਕੇ ਸਾਥ ਚਲਾ ਆਤਾ ਥਾ ॥ ਕਿ ਸਵਾਇ ਨੌਕਰੋਂ ਅਰੁ ਮੁਲਾਜਮੋਂ ਕੇ ਵਾਫ਼ਰ ਮੁਹਤਾਜ ਅਰੁ ਗਰੀਬ ਉਸ ਕੀ ਬਦੌਲਤ ਪਰਵਰਸ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਮਗਰ ਇਸ ਸਾਹਬ (f. 230 b) ਮਜਾਜ ਲਿਤਾਫਤ ਕੇ ਨੇ ਕਮਾਲ ਖੂਬੀ ਸੇ ਇਸ ਕੋ ਇਨਤਜਾਮ ਦੀਆ ॥ ਅੱਵਲ ਜੋ ਕੇ ਖਰਚੁ ਪੁੰਨ ਅਰਥ ਕਾ ਥਾ ਉਸ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਰਸੋਈ ਜੁਦੀ ਸਾਥ ਤਰੀਕ ਬੈਸਨਵੋਂ ਕੇ ਮੁਕਰਰ ਥੀ ॥ ਕੇ ਸਾਧ ਅਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮ ਤੇ ਅਭਿਅਗਤਿ ਜੋ ਕੋਈ ਹੋਇ ਸੋ ਦੋਨੋਂ ਵਖਤ ਰਸੋਈ ਉਹਾਂ ਪਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਬਬਰਚੀਖਾਨਾ ਖਾਸ ਮੁਕਰਰ ਹੂਆ ॥ ਕਿ ਜਿਸ ਮੈਂ ਸਾਥ ਕਾਇਦੇ ਅੰਬੀਰਾਨੇ ਕੇ ਖਾਣੇ ਤੀਆਰ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਉਪਰ ਵਖਤ ਮਾਮੂਲੀ ਕੇ ਜਰੂਫ ਨੁਕਰਈ ਅਰੁ ਤਿਲਾਈ ਸੈ ਖੁਆਨਚਾ ਤੀਆਰ ਹੋ ਕਰ ਤਕੱਲਫ ਸੈ ਮੈਇ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਨ ਖਾਸ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ਜਾਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਅਖਸਰ ਖਾਨੇ ਕੀ ਸੀਰਨੀ ਅਰੁ ਦੂਧ ਕੇ ਤੇ ਦਾਲ ਵਗੈਰੇ ਕੇ ਤਰਹ ਤਰਹ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ ਉਮਦਾ ਤੀਆਰ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਮਗਰ ਮਜਾਜ ਕੋ ਜੋ ਕੇ ਖਾਣਾ ਗੋਸਤ ਸੇ ਤੀਆਰ ਹੋਤਾ ਥਾ ਉਸ ਸੈ ਰਕਬਿਤ ਜਿਆਦਾ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਬਿਬਰਚੀ ਲਖਣਉ ਕੇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਤੇ ਈਰਾਨੀ ਭੀ ਮੁਲਾਜਮ ਰਾਖੇ ਅਰੁ ਹਿੰਦੂ ਬਬਰਚੀ ਉਨ ਸੈ ਤਾਲੀਮ ਹੋ ਕਰ ਪੁਖਤ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ¹ ਅਰੁ ਨਾਨਵਈ ਤੇ ਬਬਰਚੀ ਅੰਗਰੇਜੀ ਭੀ ਅਰੁ ਰਕਾਬਦਾਰ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ² ਅਗਰਚਿ ਅੰਗਰੇਜੀ ਖਾਣੇ ਸੇ ਚੰਦਾ ਸੌਕ ਤਬੀਅਤ ਕਾ ਨਾ ਥਾ ॥ ਲੇਕਨ ਇਸ ਸਬੱਬ ਸੈ ਕੇ ਗਾਹੇ ਗਾਹੇ ਜੋ ਇਤਫਾਕ ਸਾਹਬਾਨ ਆਲੀਸਾਨ ਮੈਂ ਸੈ ਜੋ ਗੁਜਰ ਕਿਸੀ ਸਾਹਬ ਕਾ ਬਤੌਰ ਡਾਕ ਕੇ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਤੋ ਸਵਾਇ ਨਗਦੀ ਕੇ ਬਾਮੂਜਬ ਤੌਰ ਅੰਗਰੇਜੀ ਕੇ ਤਵਾਜਾ ਖਾਣੇ ਕੀ ਭੀ ਹੋਤੀ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਹ ਪਰ ਜੋ ਕੋਈ ਮਿਹਮਾਨ ਅਪਨੇ ਮੁਲਖ ਕਾ ਯਾ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕਾ ਆਵਤਾ ਥਾ ਤਾਂ ਸਿਵਾਇ ਨਗਦੀ ਕੇ ਖਾਣੇ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈ ਭੀ ਤਵਾਜਾ ਹੋਤੀ ਸੀ ਅਰੁ ਆਪ ਕਾ ਮਮੂਲ ਥਾ ਕੇ ਤਨਹਾ ਖਾਨਾ ਨੋਸੁ ਫਰਮਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬਜਾਦਿਓਂ ਕੇ ਬਿਬਰਚੀਖਾਨੇ ਇਲੈਹਿਦਾ ਸੇ ॥ ਮਗਰ ਬਿਬਰਚੀਖਾਨੇ ਖਾਸ ਸੈ ਭੀ ਖੋਨਚੇ ਮੁਕਰਰ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਹ ਸੈ ਜੋ ਮਮਤਾਜ ਮੁਲਾਜਮ ਥੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਇਨਾਇਤ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ (f. 231 a) ਵਗੈਰੇ ਜੋ ਕੇ ਖਿਜਮਤੀ ਲੋਕ ਥੇ ਇਸੀ ਬਬਰਚੀਖਾਨੇ ਸੇ ਉਨੀ ਕੀ ਪਰਵਸ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਵਾਸਤੇ ਨੌਕਰਾਨ ਆਮ ਕੇ ਤੀਸਰਾ ਬਬਰਚੀਖਾਨਾ ਮੁਕਰਰ ਥਾ ॥ ਹਕੀਕਤ ਬਾਗ ਅਰੁ ਤਸਬੀਰਾਤ ਤੇ ਇਮਾਰਤ ਕੀ ॥ ³ ਅਰੁ ਅਗਾਇਜ ਰਿਆਸਤ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੌਲਤ ਕੇ ਸੈ ਅਗਰਚਿ ਦਾਰੁਰ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਬਲੇ ਔਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਮੈਂ ਅਮਾਰਤ ਖੂਬ ਔਰ ਉਮਦਾ ਥੀ ॥ ਲੇਕਨ ਆਪ ਕੇ ਸੌਕ ਤਾਮੀਰ ਇਮਾਰਤ ਕਾ ਬਹੁਤ ਥਾ ॥ ਇਸ ਕੀ ਸਰਹ ਕਹਾਂ ਤਕ ਤਕ ਬਯਾਨ ਕਰੂੰ ॥ ਏਕ ਬਾਗ ਖੁਸ ਗੁਲਜਾਰ ਕਰੀਬ ਸਹਿਰ ਕੇ ਤਰਫ ਸਮਾਲ ਲਬੇ ਆਬ ਕੇ ਬਨਵਾਇਆ ॥ ਗੁਲ ਅਰੁ ਫੂਲ ਤਰਹ ਤਰਹਿ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਉਸ ਕੇ ਖਿਲੇ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਦੁਖਤ ਅਨੁਵਾਇ ਅਨੁਵਾਇ ਕੇ ਬੀਚ ਕੀਆਰੀਓਂ ਕੇ ਰੋਣਕ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਪਾਣੀ ਬੀਚ ਜੋ ਇਚਿਓਂ ਕੇ ਸਾਥ ਤਾਜੇ ਰੂਈ ਕੇ ਰਵਾਂ ॥ ਅਰੁ ਨਹਿਰੈ ਨਿਹਾਇਤ

¹ It may be interesting to note that the cooks, presumably Muslims, from Luckhnow, Delhi and Persia, were employed to train the Hindu cooks for preparing non-vegetarian dishes for the chief.

² However, for the European travellers and British officers passing through the Ahluwalia territory, Fateh Singh had employed those well versed in cooking English food and serving it in the English style (*rikāb-dār*).

³ Ram Sukh Rao now elaborates upon his patron's building activity and ingenuity in designing various things. Fateh Singh constructed forts, palaces, octagonal towers, enclosures, pavilions, tanks, wells, fountains and canals, etc. He is also said to have laid beautiful gardens and planted 'all kinds' of rare fruit trees. It may be added that he had employed gardeners, masons and painters from all over to beautify his structures.

ਸਫਾਈ ਸੈ ਜਾਰੀ ॥ ਅਰੁ ਕਲੀਆਂ ਫੂਲੋਂ ਕੀ ਚਲਨੇ ਹਵਾਇ ਕੇ ਸੈ ਖਿਲੀ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਗੁਲਾਲੇ ਨੇ ਪਯਾਲਾ ਖੁਸੀ ਕੇ ਉਪਰ ਹਾਥ ਕੇ ਰਾਖਾ ॥ ਅਰੁ ਤਰਹਿ ਤਰਹਿ ਕੇ ਦੁਖਤ ਮੇਵਿਓਂ ਕੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਲਗਾਏ ॥ ਅਰੁ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੇ ਤੇ ਕਾਬਲੀ ਔਰ ਵਿਲਾਇਤੀ ਫਿਰੰਗਸਤਾਨੀ ਭੀ ਬਹੁਤ ਤਿਲਾਇਸ ਸੇ ਮੇਵਯੋਂ ਕੇ ਦਰਖਤ ਮੰਗਾਇ ਕਰ ਬਾਗ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਕੀਏ ॥ ਔਰ ਹਰ ਮੌਸਮ ਕੇ ਮੇਵੇ ਜੋ ਜੋ ਕੇ ਪਸਿੰਦ ਮਜਾਜ ਆਪ ਕੇ ਥੇ ਸੇ ਰੂਬਰੂ ਅਪਨੇ ਮੰਗਾਇ ਕੇ ਨੋਸ ਫਰਮਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਤਮਾਮ ਲਵਾਹਕੋਂ ਕੇ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਤਕਸੀਮ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਮੇਵੇ ਏਸ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਤੇ ਥੇ ਮਿਸਲ ਸਰਦੇ ਅਰੁ ਅੰਗੂਰ ਤੇ ਨਾਸਪਾਤੀ ਕੇ ਵਗੈਰੇ ਮੇਵਿਓਂ ਕੀ ਹਮੇਸਾਂ ਹਰ ਫਸਲ ਮੈਂ ਖਰੀਦ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਮੇਵੇ ਭੀ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਪੈਦਾ ਕਰਾਏ ਥੇ ॥ ਅਗਰਚਿ ਆਪ ਭੀ ਥੋੜੇ ਬਹੁਤ ਨੋਸ ਫਰਮਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ਲੇਕਨ (*f.* 231 b) ਆਪ ਕੇ ਮਿਜਾਜ ਮੈਂ ਏਹ ਬਾਤ ਦਾਖਲ ਥੀ ॥ ਕੇ ਸਭ ਲਹਾਵਕੋਂ ਤੇ ਨੌਕਰੋਂ ਖਾਸ ਤੇ ਆਮ ਕੋ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਤਕਸੀਮ ਫਰਮਾਵਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬਾਨ ਕੋ ਭੀ ਭੇਜਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਗਵਾਨ ਹਿੰਦਸਤਾਨੋਂ ਅਰੁ ਪੰਜਾਬੀਓਂ ਕੇ ਤਈਂ ਵਾਸਤੇ ਇਰਾਸਤ ਆਰਾਇਸ ਬਾਗ ਕੇ ਮੁਕਰਰ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਇਮਾਰਤ ਪੁਖਤੇ ਸੈਂ ਗਿਰਦ ਉਸ ਕੇ ਤਈਆਰ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਦਰਵਾਜੇ ਓਸ ਕੇ ਸਾਥ ਵਜਹਿ ਫਿਰੰਗ ਕੇ ਬਨਾਏ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਬੁਰਜ ਤਰਫ ਨਦੀ ਕੀ ਕਤਹਿ ਹਸਤ ਪਹਲੂ ਸੇ ਸਾਥ ਇਮਾਰਤ ਉਮਦਹਿ ਤੀਆਰ ਕੀਆ ॥ ਮੌਸਮ ਬਰਸਾਤ ਮੈਂ ਬਹਾਰ ਸਬਜਿ ਅਰੁ ਬਾਰਸ ਬਾਰਾਨ ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਲੁਤਫ ਅਰੁ ਕੈਫੀਅਤਿ ਨਾਦਰ ਦੇਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਪੀਛੇ ਬੁਰਜ ਕੇ ਦੋ ਮਕਾਨ ਉਮਦਾ ਤੀਆਰ ਹੂਏ ਅਰੁ ਇਮਾਰਤ ਪੁਖਤੇ ਸੈਂ ਦਹਲਾਨ ਦਰ ਦਾਲਾਨ ਸਮਾਇਲ ਰੂਈਏ ਮਏ ਬਰਾਮ ਸਾਥ ਤੌਰ ਅੰਗਰੇਜੀ ਕੇ ਬਨਵਾਏ ॥ ਅਰੁ ਰੂਬਰੂ ਸਹਨ ਕੇ ਐਸਾ ਏਕ ਹੋਦ ਬਡਾ ਬੀਚ ਨਿਹਾਇਤ ਪਾਕੀਜਕੀ ਕੇ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਦਰਮਯਾਨ ਹੋਦ ਕੇ ਏਕ ਖੂਹਾ ਕੁਸਾਦ ਅਰੁ ਗਹਿਰਾ ਬਨਾਇਆ ॥ ਤੇ ਪਾਣੀ ਉਸ ਮੈਂ ਹਮੇਸਾ ਬਡਾ ਰਹਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਹੋਦ ਕੇ ਫੁਹਾਰੇ ਦਿਲਕੁਸਾ ਤੀਆਰ ਹੂਏ ॥ ਅਗਰਚਿ ਉਸਤਾਦ ਕਾਮਲ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਬਨਾਉਨੇ ਏਸ ਮਕਾਨ ਕੇ ਜਮੈ ਹੂਏ ਥੇ ॥ ਲੇਕਨ ਖੁਦ ਬਿਦੌਲਤ ਨੇ ਫਹਿਮ ਅਰੁ ਅਕਲ ਸੇ ਜੋ ਇਖਤਰਾ ਅਰੁ ਈਜਾਦ ਇਸ ਮਕਾਨ ਕੀ ਤਰਕੀਬ ਮੈਂ ਫਰਮਾਏ ॥ ਸਰਹਿ ਓਸ ਕੇ ਔਸਾਫ ਕੀ ਕਹਾਂ ਤਕ ਬਯਾਨ ਕਰੂ ॥ ਗਰਜਕਿ ਕੰਦੀਲੈ ਸੀਸੇ ਅਰੁ ਫਾਨੂਸ ਹੀ ਰਾਤ ਰਾਸ ਅਰੁ ਝਾੜ ਤੇ ਦੀਵਾਰਗੀਰ ਔਰ ਆਈਨ ਹਲੱਬੀ ਅਰੁ ਚੀਨੀ ਉਸ ਕੇ ਦਰਮੈਯਾਨ ॥ ¹ ਅਰੁ ਤਸਵੀਰੋਂ ਫਿਰੰਗੀ ਅਰੁ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਅਰੁ (*f.* 232 a) ਚੀਨੀ ਉਸ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਲਗਾਈਆਂ ॥ ² ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਮਲਾਹਜੇ ਤਸਵੀਰੋਂ ਕਾ ਨਿਹਾਇਤ ਸੌਕ ਥਾ ॥ ਕਿ ਵਾਫੁਰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੇ ਸਬੀਹਾਂ ਬਾਦਸਾਹੋਂ ਪਿਛਲਯੋਂ ਤੇ ਬਡਯੋਂ ਬਡਯੋਂ ਅੰਬੀਰੋਂ ਕੀ ਮਕਾਨ ਖਾਸ ਮੈਂ ਲਗੀ ਰਹਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਸਵਾ ਏਸ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸੀ ਤਸਵੀਰੋਂ ਵਿਲਾਇਤੀ ਅਰੁ ਚੀਨ ਕੀ ਤੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਬਹੁਤ ਤੋਫਾ ਆਪ ਕੇ ਤੋਸੇਖਾਨੇ ਮੈਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਮਸੱਵਰ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਉਮਦਾ ਮੁਲਾਜਮ ਥੇ ਓਹ ਭੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੀਆਰ ਕਰਤੇ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਵਖਤ ਏਹ ਤਮਾਮ ਝਾੜ ਅਰੁ ਫਾਨੂਸ ਸਮਹ ਮੋਮੀ ਅਰੁ ਕਾਫੂਰੀ ਸੈ ਰੋਸਨ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਪਾਣੀ ਚਾਦਰ ਕਾ ਤਹਖਾਨੇ ਜਾਨਸੀਨ ਕੇ ਸੈ ਚੜ ਕਰ ਦਰਮਯਾਨ ਨਹਿਰ ਦਾਲਾਨ ਕੇ ਰਵਾ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਤਾਂ ਬੀਚ ਨਜਰ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲਯੋਂ ਕੇ

¹ The mansions constructed by Fateh Singh were decorated not only with chandeliers and glass-shades, but also with mirrors from Halb (Aleppo in Syria) and China.

² It may be noted that paintings from Europe, China and other parts of India were hung in palaces of the Ahluwalia chief.

ਅਜਬ ਬਹਾਰ ਨਾਦਰ ਜਲਵਾ ਜਹੂਰ ਕਾ ਦੇਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ¹ ਦਿਲਕੁਸ਼ਾ ਸਾਬ ਸਫਾਈ ਤਮਾਮ ਕੇ ਸਾਬ ਤੌਰ ਇਮਾਰਤ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੇ ਸੰਗ ਸੁਰਖ ਸੈਂ ਸਾਬ ਛੱਤਬੰਦੀ ਚੋਬੀ ਅਰੁ ਨਿਕਾਸੀ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਕੇ ਤੀਆਰ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਅੰਦਰ ਕੇ ਮੈਂ ਫਰਸ ਸੰਗਮਰਵਰ ਕਾ ਬਿਛਾਇਆ ਅਰੁ ਉਸ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਏਕ ਹੋਦ ਸੰਗਮਰਵਰ ਕਾ ਬਨਵਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਬੀਚ ਹੋਦ ਕੇ ਫੁਹਾਰੇ ਅਜਾਇਬ ਬਨਵਾਏ ॥ ਛੱਤ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਨਵਰੋਂ ਕੀ ਸਕਲ ਕੇ ਦੀਵਾਰੋਂ ਮੈਂ ਫੁਹਾਰੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹ ਨਸੀਨ ² ਕੇ ਤਲੇ ਏਕ ਸੇਰ ਕੀ ਸਕਲ ਪਰ ਬਨਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਜਬ ਇਸ ਕਾ ਮੂਹ ਬੰਦ ਕਰੀਤਾ ਥਾ ਤੇ ਉਪਰ ਕੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕੀ ਸਕਲ ਕੇ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਫੁਹਾਰੇ ਛੂਟਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬਡਾ ਸੋਰ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕਰ ਕਬੀ ਖੱਸ ਕਾ ਬੰਗੁਲਾ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਤਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕੀ ਤਰਾਂ ਕੇ ਫੁਹਾਰਿਆਂ ਕਾ ਪਾਣੀ ਉਸ ਕੇ ਉਪਰ ਪੜਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਮੌਸਮ ਗਰਮੀ ਕੇ ਉਹਾਂ ਬਡੀ ਸਰਦੀ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸੇਰ ਕਾ ਮੁਹ ਖੋਲ ਦੇਈਤਾ ਥਾ ॥ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਜਲਦੀ ਸੈ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਤੇ ਥੇ (f. 232 b) ਤੇ ਨਹਿਰ ਤੇ ਚਾਦਰਾਂ ਜਾਰੀ ਹੋ ਜਾਤੀਆਂ ਥੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲੇ ਤਅੱਜਬ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਗਿਰਦੇ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਕੇ ਨਹਿਰ ਉਮਦਾ ਬਨੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਦੋਨੀ ਤਰਫੀ ਉਸ ਕੇ ਫੁਹਾਰੇ ਵਾਫੁਰ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਦੋ ਕੂਏ ਆਸਮਾਨੀ ³ ਨਜਦੀਕ ਓਸ ਕੇ ਐਸੇ ਬਨਵਾਏ ਥੇ ਕੇ ਸਰਦਖਾਨੇ ਅਰੁ ਦਹਲਾਨ ਅਰੁ ਔਰ ਇਮਾਰਤ ਖੂਬ ਬਨਵਾਈ ਥੀ ਅਰੁ ਜਬ ਓਹ ਸਭ ਚਲਤੇ ਥੇ ॥ ਤਾਂ ਬਡਾ ਸੋਰ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਬਾਰਸ ਮਾਲੂਮ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਤਰਫ ਏਕ ਕੂਆਂ ਛੋਟਾ ਬਨਵਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਉਪਰ ਓਸ ਕੇ ਹਰਟ ਲਗਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਬੈਲ ਮੰਗਵਾਏ ਥੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਸੀ ਬੱਕਰਿਓਂ ਕੇ ਕੱਦ ਬਰਾਬਰ ॥ ਯਾ ਏਹ ਯਾ ਹਰਨ ਯਾ ਬਕਰੇ ਇਸ ਹਰਟ ⁴ ਕੇ ਲਗਾਈਤੇ ਥੇ ਅਰੁ ਉਪਰ ਹਰਟ ਕੇ ਜਾਨਵਰ ਚੋਬੀ ਬੈਠਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਵਖਤ ਗਰਦਸ ਕੇ ਅਵਾਜ ਖੁਸ ਨਿਕਲਤੀ ਥੀ ॥ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਤਅੱਜਬ ਬਾਤ ਮਾਲੂਮ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਖੁਸ ਵਜਹ ਅਰੁ ਬਾਗ ਖੁਸਕ ਤਹ ਤਰਫ ਸਹਰ ਕੀ ਬਨਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕਾ ਨਾਮ ਕਮਰਾ ਰਾਖਾ ॥ ਅਮਾਰਤ ਓਸ ਕੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ ਤਰਕੀਬ ਅਰੁ ਮੀਨਾਰ ਉਸ ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਬਲੰਦ ਬਨਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਕਿਲੇ ਭੀ ਪੁਖਤਾ ਬਨਵਾਏ ਥੇ ॥ ⁵ ਜੰਡਆਲੇ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੀ ਡੇਉਡੀ ਪਰ ਦੀਵਾਨਖਾਨਾ ਉਮਦਾ ਤੇ ਬੁਰਜੋਂ ਪਰ ਰਹਣੇ ਕੇ ਮਕਾਨ ਬਨਵਾਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਿਹਾਲੀ ਤੇ ਮਤਾਬ ਕੇ ਕੋਟ ਕਾ ਬਨਵਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਫਤਿਆਵਾਦ ਮੈਂ ਜੋ ਕਿਲਾ ਤੀਆਰ ਹੂਆ ਥਾ ॥ ਸਫੀਲੈ ਪਹਲਦਾਰ ਤੇ ਬੁਰਜ ਚਹਾਰ ਪਹਲੂ ਤੇ ਡੇਉਢੀ ਉਮਦਾ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਰਹਣੇ ਕੇ ਹਵੇਲੀਓਂ ਕੀ ਕਤਹ ਪਰ ਸਭ ਬੁਰਜੋਂ ਮੈਂ ਉਮਦਾ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਡੇਉਢੀ ਉਪਰ ਦੀਵਾਨਖਾਨੇ ਕੀ ਵਜਾ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਟਾਂਡੇ ਕਾ ਕਿਲਾ ਭੀ ਉਮਦਾ ਤੇ ਬੁਰਜੋਂ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਕੀ ਤਰਹ ਕੇ ਮਕਾਨ ਬਨਵਾਏ ॥ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਕਾ ਤੇ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕਾ ਤੇ ਈਸਤੂ ਕਾ ਵਗੈਰੇ ਮਕਾਨੋਂ ਮੈਂ ਕਿਲੇ ਤੀਆਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਇਨ ਮੈਂ ਮਕਾਨ ਰਹਾਇਸ ਕੇ ਤੀਆਰ ਹੂਏ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਅਰੁ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਅਰੁ ਜਲੰਧਰ ਮੈਂ ਭੀ ਬਾਗ ਬੇਸ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਏ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਮਕਾਨੀ (f. 233 a) ਭੀ ਬਾਗ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਥੇ ਉਨ ਕੀ ਤਸੀਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ॥ ਬਯਾਨ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੇ ਚਾਰਪਾਇਆਂ ਕੇ ਰਾਖਣੇ ਕਾ ॥

¹ *Bāradarī* donotes a pavilion in a garden.

² *Shāh-nashīn* signifies the throne.

³ This phrase signifies water-mill.

⁴ *Harat* denotes the wheel of a well on which the rope-ladder and pots are hung.

⁵ Ram Sukh Rao gives a long list of the forts constructed by Fateh Singh.

ਤੇ ਇਨ ਕੇ ਸਿਕਾਰ ਤੇ ਲੜਾਈ ਕਾ ॥ ¹ ਜਾਨਵਰ ਤੇ ਚੁਪਾਏ ਹਰ ਕਿਸਮ ਕੇ ਤੇ ਖੁਸਰੰਗ ਤੇ ਖੂਬ ਸੂਰਤ ਤੇ ਖੁਸ ਅਵਾਜ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ॥ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਹਰ ਏਕ ਮੁਲਖ ਕੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਸੈ ਮੰਗਵਾਇ ਕਰ ਰਾਖਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਅਪਣੇ ਮੁਲਖ ਕੇ ਭੀ ॥ ² ਅਰੁ ਦੇਖਣੇਵਾਲੇ ਤਅੱਜਬ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਇਨ ਪਰ ਦਾਰੋਗੇ ਤਈਨਾਥ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਬਯਾਨ ਪਰਿੰਦੋਂ ਕੇ ਸਿਕਾਰ ਕਾ ॥ ³ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਵਾਲੇ ਜਿਨਾਵਰਾ ਕੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਤਅੱਜਬ ਕੀਆਂ ਉਮਦਾ ਵਾਫੁਰ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਥੇ ॥ ਪਰ ਈਹਾਂ ਬਾਤ ਤੂਲ ਹੋਣੇ ਸੀ ਸਭ ਤਰਕੀਬਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਯਕ ਸਬਾ ਖੋਲਣਾ ॥ ਯਨੇ ਏਕ ਰੋਜ ਖੁਲੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਰਾਂ ਯਕ ਸਬਾ ਖੋਲ ਕੇ ਛੇਵੇਂ ਰੋਜ ਬਾਜ ਥੀਂ ਕਲਮੁਰਗ ਫੜਾਵਨਾ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਗੁਲਾਲ ਚਸਮ ਖੁਲਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਯਕ ਸਬੇ ਸੇ ਜਾਨਵਰ ਕਾ ਕਿਸੀ ਵਜਾ ਭੀ ਨੁਖਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸਾ ਹੋਤਾ ॥ ਤੇ ਸਿਆਹ ਚਸਮਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਕਬੀ ਕਬੀ ਲਗੜ ਕੇ ਇਸ ਵਜਾ ਖੋਲਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਲ ਚਸਮ ਭਾਵੇਂ ਸਾਹ ਚਸਮ ਜਾਨਵਰ ਭਾਗ ਜਾਣੇ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਬਦ ਆਦਿਤ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਓਹ ਬਦੀ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਕਮ ਦਿਲਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅੱਵਲ ਚਿੜੀ ਸਾਥ ਭੀ ਨਾ ਲੜੇ ਉਸ ਸੀ ਵਡੀਆਂ ਸੈਦਾਂ ਫਕੜਾਵਣੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਨਾਵਰ ਜਬ ਅੱਬਲ ਪਕੜਿਆ ਆਵੇ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀਆਂ ਨਿਸਾਨੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹ ਦੇਣਾ ਜੋ ਏਹ ਐਸਾ ਨਿਕਲੇਗਾ ॥ ਬਾਜ ਬੇਸ ਓਹ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਸੁਰਖਾ ਯਾ ਸਾਉਂਲਾ ਰੰਗ ਤੇ ਕੱਦ ਕਾ ਕਲਾਂ ਤੇ ਚੌੜਾ ॥ ਤੇ ਗਰਦਨ ਲੰਮੀ ਤੇ ਸਿਰ ਛੋਟਾ ਤੇ ਹਾਥ ਵਡੇ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਨਲੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ॥ ਤੇ ਦੁੰਬ ਛੋਟੀ ॥ ਤੇ ਪਰ ਵਾਰੀਕ ਹੋਵੇ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਾ ਜੁਰਰਾ ਤੇ ਬਾਸਾ ਭੀ ਬੇਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਲਗੜ ਓਹੁ ਬੇਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਦੁੰਬ ਸਰਾਸਰ ਮਹੰਦੀ ਕੇ ਰੰਗ ॥ ਜੇ ਥੋੜੀ ਭੀ ਏਸ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ਤੋ ਭੀ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਛਾਤੀ ਕੇ ਪਰ ਤੇ ਬਗਲਾਂ ਕੇ ਤਲੇ ਕੇ ॥ ਤੇ ਰਾਂਦਾ ਉਪਰ ਕੇ ਪਰ ਤੇ ਸਾਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਇਸੀ ਰੰਗ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਅੱਖੈ ਨਾ ਵਡੀਆਂ ਹੋਵੇਂ ਨਾ ਛੋਟੀਆਂ ਹੋਵੇਂ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਰੰਗ ਭੀ ਇਸਾ ਵਜਾ ਹੋਵੇ ॥ (f. 233 b) ਤੇ ਰੰਗ ਕਾ ਸਾਰਾ ਕੱਕਾ ਹੋਵੇ ॥ ਜੇ ਕਰ ਏਸ ਸੈ ਕਮ ਭੀ ਨਿਸਾਨੀਆਂ ਹੋਵੇ ਤੋ ਭੀ ਬੇਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਭ ਜਾਨਵਰੋਂ ਕੀਆਂ ਨਿਸਾਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਸਹੀਨ ਤੇ ਚਰਗ ਤੇ ਬਾਸੇ ਏਹ ਸਫੈਦ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਆਏ ਥੇ ॥ ਤੇ ਸਨਾਸ ਵਾਲੇ ਕਹਤੇ ਥੇ ਜੋ ਆਗੇ ਭੀ ਕਹੀਂ ਆਏ ਹੋਵੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਤਾਂ ਅੱਬਲ ਜਾਨਵਰ ਕੋ ਬਣਾਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੀ ਉਡਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰ ਜੇ ਕਬੀ ਸਿਕਾਰ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਮਸਤੀ ਕਰੇ ਯਾ ਬਦੀ ਕਰੇ ਯਾ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਚਿਰ ਕਾ ਬਾਂਧਾ ਹੁਆ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਦਿਵਾਇ ਦੇਣੀ ਤੇ ਚਹੁ ਘੜੀਆਂ ਮੈਂ ਦਾਰੁਸਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਸੈਦਾਂ ਮਾਰਤਾ ਮੁਕਰ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜੋ ਅੱਬਲ ਸੈ ਹੀ ਸੈਦ ਕੋ ਨਾ ਮਾਰੇ ਫੇਰ ਓਹੁ ਖੂਬ ਸੈਦਾਂ ਮਾਰੇ ॥ ਐਸੀਆਂ ਔਰ ਬਾਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਸੀਆਂ ਸੋ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਬਾਜਾਂ ਥੀ ਕੁਲੰਗਾਂ ॥ ਤੇ ਸਾਰਸ ॥ ਜੁਰਰਿਆਂ ਥੀਂ ਸੁਰਖਾਬ ਤੇ ਖਰਗੋਸ ॥ ਬਾਸਯਾ ਥੀਂ ਚਕੋਰ ਤੇ ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ ॥ ਬਿਸੀਨ ਥੀਂ ਟਟਹਰੀਆਂ ॥ ਤੁਰਮ ਤੀਲਾਰੀ ਥੀਂ ਬੁਲਾਹਾ ॥ ਤੁਰਮਿਤੀਰੰਗੀ ਥੋ ਦਿਹੁਦ ॥ ਸਾਹੀਨ ਥੋਂ ਕੁਲੰਗਾ ॥ ਬਹਰੀ ਥੀਂ ਲਕਲਕਾ ॥ ਚਰਗ ਥੀਂ ਤੂਲਾ ॥ ਲਗੜ ਥੀਂ ਬੁਜੇ ਸਿਕਰੇ ਥੀ ਕਲਮੁਰਗ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹਰਿ ਹਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਥੀਂ ਹਰ ਹਰਿ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਉਨਕੇ ਕਦਰ ਮੂਜਬ ਬਡੀਆਂ ਸੈਦਾਂ ਫਕੜਾਵਣੀਆਂ ॥ ਏਹ ਮੁਸਕਲ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਛੋਟੀਆਂ ਸੈਦਾਂ ਤਾਂ ਫੜਾਈਤੀਆਂ ਹੀ ਹੈਂ ॥ ਜੈਸਾ ਕੁ ਬਹਰੀ ਬਚੇ ਸੈ ਟਟੀਹਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਚਰਗਾ ਥੀਂ ਚੀਲ ॥ ਏਹ ਭੀ ਸਭ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਅਰੁ ਇਨਕਾ ਤਮਾਸਾ

¹ Ram Sukh Rao now switches over to one of Fateh Singh's favourite pastimes, that is hunting of all sorts, involving various methods. This description is given upto folio 237a.

² Fateh Singh collected beasts and birds of prey from all over and had special officers (*dāroghas*) appointed for their looking after.

³ Upto the end of the next folio, among other things, the author gives a long list of the birds of prey, particularly falcons and the related ones. He also mentions the birds that were preyed upon or ensnared.

ਖੂਬ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਔਰ ਸਕਰੀਨਾਂ ਤੇ ਧੂਤੀਆਂ ਤੇ ਬੇਸਰੇ ਇਤਯਾਦਿ ਸਭ ਜਾਨਵਰ ਵਾਫੁਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਨਜਾਮਦੀਨ ਸਾਹ ਪਾਸ ਬਾਦਸਾਹਾਂ ਕੇ ਖੇਲਣੇ ਕਾ ਬਾਜਨਾਮਾ ਬੇਸ ਸਾ ॥ ਅਜਮੂਦਾ ਕੀਆ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਬਡੀ ਤਿਲਾਇਸ ਸੈ ਮਗਾਏ ਦੂਰਿ ਦੂਰਿ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਅਪਣੇ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਮੈਂ ਸੀ ਬੇਸ ਨੁਸਕੇ ਨਿਕਾਲ ਕੇ ॥ ਏਕ ਬਾਜਨਾਮਾ ਬਾਤਸਵੀਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ¹ ਤੇ ਜਾਨਵਰ ਤਾਂ ਆਪ ਯਾਂ ਸਾਹ ਹੋਰੀਂ ਬਿਣਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮੀਰ ਸਿਕਾਰ ² ਜੋ ਰਾਖਣੇਵਾਲੇ ਸੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕੋ ॥ ਘੋੜੇ ਤੇ ਦੁਸਾਲੇ ਤੇ ਕੜੇ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਇਨਾਮ (f. 234 a) ਉਨ ਕੋ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਪਿਦਾਮੀਏ ³ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਤਰਾਂ ਕੇ ਜਾਨਵਰ ਪਿਦਾਮਾ ਸੈ ਤੇ ਜਾਲਾ ਸੈ ਫਕੜ ਕਰ ਲਿਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਨਾਇ ਉਨ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕੇ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ ਬਾਤ ਤੂਲ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏ ਬੋਲਦ ਕੋ ਖੂਬ ਬਣਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕੁਲੰਗ ਥੀਂ ਆਦਿ ਬਾਜੁ ਬੋਲਦਾਂ ਕੀ ਢੋਇ ਸੈ ਹੀ ਚਲਾਈਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਪਿਦਾਮਾ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਭੀ ਇਸੀ ਸੈ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ ਅਰੁ ਔਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਫਕੜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਜਾਲ ਬਡੇ ਬਡੇ ਖਲੇ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ ਦੌੜੀਆਂ ਫਿਰਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਹਾਥੋਂ ਸੇ ਫਕੜ ਲੇਈਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਓਹ ਰਹਤੇ ਸੇ ਓਹੁ ਗਾਂਵ ਤੇ ਛਾਭਿ ਕੇ ਰਿਪੈਏ ਉਨ ਕੋ ਬਖਸੇ ਹੂਏ ਥੇ ॥ ਤੇ ਔਰ ਇਨਾਮ ਭੀ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜਾਨਵਰ ਫਕੜੇ ਆਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਰਾਖਣੇ ਯਾ ਫੁਡਾਇ ਦੇਣੇ ॥ ਤੇ ਫੜਨੇਵਾਲੇ ਉੱਧ ਤੇ ਵਿਲਾਇਤ ਥੀਂ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਪਕੜਤੇ ਥੇ ॥ ਫੇਰ ਫੁਡਾਇ ਦੇਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਮੀਰ ਸਿਕਾਰ ਅਣਦੋਈ ਸੈ ਫਕੜਤੇ ਥੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕੋ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਾ ਜਨਵਰ ਆਵੇ ਉਸਕੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਣੀ ਪਕੜਨੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ॥ ਤੇ ਮਨਚਰੀਏ ਰਾਤ ਕੋ ਵੇਝੀਆਂ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਡੇ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਸੀ ਗੋਤੇ ਮਾਰ ਕਰ ਭੀ ਮਾਹੀ ਹਾਥੋਂ ਸੈ ਫਕੜਤੇ ਸੇ ॥ ⁴ ਤੇ ਨੇਜਯਾਂ ਸੈ ਭੀ ਮੱਛੀ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਬੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕੇ ਪਰਾਂ ਕੀ ਹਰ ਹਰ ਵਜਾ ਕੀ ਖੋਲ ਬਣਾਇ ਕੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਰਾਖਣੀ ॥ ਤੇ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਜਾਇ ਰਲਣਾ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਪਕੜਨਾ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੇ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਰਵੇ ਲਾਇ ਕੇ ਛੋਡ ਆਵਣੇ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਪੀਛੋਂ ਵੇਖਣੇ ਤਾਂ ਮੱਛੀ ਉਨ ਮੈਂ ਅਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪੈ ਜਾਣੀ ॥ ਤੇ ਏਕ ਵਜਾ ਸੈ ਰਾਤ ਕੋ ਬਡੇ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਕਿਸਤੀ ਲਿਜਾਈਏ ਤਾਂ ਮੱਛੀ ਕਿਸਤੀ ਮੈਂ ਆ ਪੜਤੀ ਹੈ ਤੇ ਏਕ ਦਿਵਾਇ ਯਾ ਏਕ ਦਰਖਤ ਦੇ ਫਲ ਹੈਂ ਜੋ ਖੜੇ ਪਾਣੀ ਦਰਮਯਾਨ ਸੂਟੀਏ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਆਪ ਮੱਛੀ ਉਪਰ ਤਰ ਆਵਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫਕੜ ਲੇਈਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਕ ਸਿਕਾਰ ਇਸ ਵਜਾ ਭੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਖੂਬ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤਰੇੜੇ ਵਾਂਸਾਂ ਤੇ ਕਾਨਿਆਂ ਤੇ ਸਿਰਕੀਆਂ ਕੇ ਬਣਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਲਾਂਭੀ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਤਿਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਇਨ (f. 234 b) ਕੇ ਹੀ ਬਣਾਇ ਕੇ ਲਾਈਤੇ ਹੈ ਮਾਨੰਦ ਦੀਵਾਰੋਂ ਕੀ ਤੇ ਤਲੇ ਉਸ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਦਿਰੈਈਆਂ ਦੇਈਤੀਆਂ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕਿਸਤੀ ਮੈਂ ਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਲਗਾਇ ਲੇਈਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜਾਲ ਬਾਂਧਨੇ ਏਕ ਤਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸੈ ॥ ਤਾਂ ਮੱਛੀ ਬਡੀ ਬਡੀ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਉਛਲ ਕਰ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਆਇ ਕਰ ਬਡੇ ਜੋਰ ਸੈ ਉਹਾਂ ਪੜਨੀ ॥

¹ Fateh Singh is said to have got prepared an illustrated manual for hunting, entitled *Bāznāma* which was based on other works of the same nature.

² Interestingly, the term *mār-shikār* has been used for the keeper of the beasts of prey.

³ As has already been noted, the word *pidāmiān*, from *pidāma* meaning net, signifies the trappers of the game.

⁴ Now follows a fascinating account of the different methods used for catching fish which include diving, camouflaging, and the use of lance (*nezah*) and different types of fish-traps. This is given upto the end of the next folio.

ਮਾਨਿੰਦ ਬਾਰਸ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਕਈਆਂ ਕੋ ਚੋਟਾਂ ਲਾਗਨੀਆਂ ॥ ਤੇ ਰਾਗ ਕਰਨੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਸਾਜ ਭੀ ਟੂਟ ਜਾਣੇ ਤੇ ਉਨਾਂ ਖਿੜਕਿਆਂ ਕੋ ਐਸੀਆਂ ਲਾਗਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਜੋ ਫਾੜ ਕਰ ਬਾਹਰਿ ਜਾਇ ਪੜਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਐਸੀਆਂ ਪੜਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ਜੋ ਸਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਾ ਆਵਤਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਬੰਦ ਹੋਇ ਜਾਣੀਆਂ ਤੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਤੁਰੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਬੋੜਾ ਹੀ ਅਰਸਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸੀ ਵਜਾ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਪੜਨੇ ਲਾਗ ਜਾਣੀਆਂ ਤੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਅਗਲੇ ਬਾਂਧੇ ਤੀਕੁਰ ਜਾਤਿਆਂ ॥ ਐਤਨੀ ਮੱਛੀ ਤਰੇੜੇ ਤੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਪੈਣੀ ਜੋ ਬੋਝ ਵਾਫੁਰ ਪੈ ਜਾਣਾ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੀ ਫੇਰੀ ਹੀ ਨਿਕਾਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਸੂਟ ਆਵਣੀਆਂ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਛੋੜ ਦੇਣੀਆਂ ॥ ਤੇ ਬੇਸੁਮਾਰ ਮੱਛੀ ਫਕੜੀਤੀ ਥੀ ॥ ਤੇ ਮਹਾਜਾਲ ਦਰੀਆਉ ਮੈਂ ਜਬ ਡਾਲੀਤੇ ਥੇ ਤਾਂ ਮੱਛੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਭੀ ਫਕੜੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਔਰ ਔਰ ਕਿਸਮ ਕੇ ਤਰਹ ਪਰ ਔਰ ਭੀ ਸਿਕਾਰ ਮਾਹੀ ਕੇ ਹੋਤੇ ਥੇ ॥ ਜੇ ਕਰ ਹਰ ਏਕ ਕੀ ਤਫਸੀਲ ਬਯਾਨ ਕਰੀਏ ਤੇ ਦਰਾਜੀ ਕਲਾਮ ਕੀ ਹੋਤੀ ॥ ਤੇ ਬਰਸਾਤ ਕੀ ਜਬ ਅੱਬਲ ਬਾਰਸ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਬ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਏਹ ਸਿਕਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਰਾਤ ਅੰਧੇਰੀ ਮੈਂ ਆਫਤਾਬੇ ਗਿਲੀ ¹ ਕੋ ਮੁਹ ਲਗਾਯ ਕਰ ਬੁਲਾਵਤੇ ਹੈਂ ਤਾਂ ਅਵਾਜ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਬਟੇਰੇ ਦੂਰਿ ਦੂਰਿ ਸੈ ਆਇ ਕਰ ਖੁਦ ਬਾ ਖੁਦ ਗਿਰਦੇ ਜਮਾ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਰੋਸਨੀ ਕਰਕੇ ਉਨ ਕੋ ਫਕੜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਏਹਿ ਅਵਾਜ ਸੁਣ ਕਰ ਸਾਂਪ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਘੰਡਾਰੇੜੇ ² ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਭੀ ਦੇਖਯਾ ਹੈਸਾ ਪਰੁ ਓਹ ਨਾ ਪਸਿੰਦ ਆਇਆ ਜੋ ਦਗੇ ਕਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਮੈਂ ਹਰਨਾ ਥੀ ਆਇ ਚਾਰਪਾਏ ਜਾਨਵਰ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ (f. 235 a) ਤੇ ਸੇਰੁ ਭੀ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਔਰ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੇ ਜਾਲਾਂ ਕੇ ਤੇ ਫਾਹੀਆਂ ਕੇ ਸਿਕਾਰ ਸੇ ॥ ਪਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕੋ ਮਰਨੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ਦੇਤੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਜੋ ਰੂਬਰੂ ਸਿਕਾਰ ਵਾਫੁਰ ਹੋਵੇ ਯਾ ਜੋ ਸਿਕਾਰੀ ਲੈ ਆਵੇ ਤਾਂ ਛੁਡਾਇ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰਾਂ ਕੋ ਤਾਗੀਦ ਸੀ ਜੋ ਜਾਨਵਰ ਕੋਈ ਨਾ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸੂਰਾਂ ਪਾੜਿਆਂ ਕਾ ਯਾ ਸੇਰਾਂ ਕਾ ਸੌਕ ਸੈ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਬਯਾਨ ਸਿਕਾਰ ਪਿਦਾਮ ਅਰੁ ਬਾਵਰ ਕਾ ॥ ⁴ ਮਮੂਲ ਥਾ ਕੇ ਸਾਲ ਮੈਂ ਦੋਇ ਚਾਰ ਦਫੇ ਏਹ ਸਿਕਾਰ ਮੁਲਾਹਜੇ ਮੈਂ ਆਵਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਜਾਇ ਬਿਜਾਇ ਸਿਕਾਰਗਾਹ ਇਲਾਕਿਓਂ ਮੈਂ ਮੁਕਰਰ ਥੀ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸੂਰਾਂ ਪਾੜਿਆਂ ਥੀ ਆਇ ਮਿ੍ਗਾਂ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਬਾਉਰੀਏ ਭੀ ਹਾਜਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਇਨ ਪਾਸ ਬਾਵਰਾਂ ਪਿਦਾਮਾਂ ਕੀ ਵਜਾ ਕੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਓਹੁ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਲਾਵਣੀਆਂ ਤੇ ਪੀਛੋਂ ਪਰਾ ਫੌਜ ਕਾ ਕਰਕੇ ਆਵਣਾ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਸੈਦ ਪੀਛੇ ਜਾਵੇ ਉਸ ਕੋ ਕੁੱਤਿਆਂ ਮਾਰਨਾ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਭੀ ਪੀਛਾ ਕਰਨਾ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਪੀਛੇ ਕੁੱਤੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਸਮਸੇਰਾਂ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈ ਮਾਰਨਾ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਸੈਦ ਆਗੇ ਜਾਵੇ ਓਹੁ ਬਾਵਰਾਂ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਬਾਵਰਾਂ ਮੈਂ ਸੈਦ ਕਾ ਪੈਰੁ ਹੀ ਫਸਤਾ ਹੈ ॥ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਕੀ ਸੈਦ ਹੋਵੇ ॥ ਸੇਰ ਥੀਂ ਤੇ ਖਰਗੋਸ ਤੀਕੁਰੁ ॥ ਪਰ ਜੇ ਸੇਰ ਫਸੇ ਤੇ ਜਲਦੀ ਸੈ ਹਥੀਆਰਿ ਲਾਗ ਪਵੈ ਤਾਂ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਨਹੀਂ ਤੇ ਦਾਤੋਂ ਸੈ ਬਾਉਰ ਕਾਟ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਔਰ ਸੈਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਇ ਸਕਤੀ ॥ ਤੇ ਬਾਵਰਾਂ ਕੇ ਪੀਛੇ ਫੌਜ ਖਲੀ ਰਹਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜੇ ਸੈਦ

¹ *Aftāb-i-gilī* perhaps denotes an earthen water-pot which could be used for making a special kind of sound to attract the quarry.

² *Ghandā-rerā* is a musical instrument played for attracting deer and other animals.

³ It is interesting to note that Fateh Singh treated hunting truly as a sport and did not permit the killing of the trapped game which, in fact, was generally set free.

⁴ The rest of the folio is given to an elaborate description of the hunting of the hog-deer for which both snares and hounds were used, with the horsemen standing by.

ਬਾਵਰਾਂ ਥੀਂ ਕਿਨਾਰੇ ਸੈ ਲਾਘ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਫੌਜ ਪੀਛੇ ਜਾਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਬਾਵਰੀਏ ਦਰਿਆਇ ਕੇ ਢਾਹਿਆਂ ਕੀਆਂ ਰੁਡਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਤਰਕ ਤੇ ਬਿਘੇਲੇ ਤੇ ਸੱਲੇ ਤੇ ਔਰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਸੈਦਾਂ ਜੀਵਤੀਆਂ ਹੀ ਬਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਸੈ ਫਕੜਿ ਲਿਆਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨਕੋ ਇਨਾਮ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸੈਦਾਂ ਕੋ ਛੁਡਾਇ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸੀ ਸੈਦ ਪੀਛੇ ਆਪ ਨੇ ਜਾਣਾ ਉਸ ਕੋ ਤਾਂ ਲਯਾਵਣਾ ॥ ਤੇ ਔਰ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਫੌਜ ਪੀਛੇ ਜਾਤੀ ਸੀ ॥ ਓਹੁ ਮਾਰ ਕਰ ਸਾਬਤ ਹੀ ਲਿਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਆਇ ਕਰ ਸਭ ਕੋ ਪਹੁਚਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਸੀ ਸਾਹਗੋਸ (f. 235 b) ਭੀ ਕਬੀ ਕਬੀ ਬਾਦੂਖ ਸੈ ਮਾਰੀਤੇ ਸੇ ਤੇ ਫਕੜੇ ਭੀ ਸੇ ॥ ਬਯਾਨ ਸਿਕਾਰ ਚੀਤੇ ਕੇ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਰਿਵਾਜ ਸਿਕਾਰ ਚੀਤੇ ਕਾ ਇਨ ਦਿਨੋਂ ਮੈਂ ਈਹਾਂ ਨਹੀਂ ਥਾ ॥ ¹ ਅਰੁ ਨਿਬਾਬ ਮੁਅੱਲਾਇਲ ਕਾਬਲ ਜਨਰਲ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਵਖਤ ਲਿਆਨੇ ਇਸ ਜਿਲੇ ਕੇ ਏਕ ਮਾਦੇ ਚੀਤੀ ਆਪ ਕੋ ਦਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਮੌਲ ਭੀ ਚੀਤੇ ਮੰਗਾਏ ਸੇ ਕੇਤੇ ਹੀ ॥ ਤੇ ਉਨਕੇ ਕਾਰੀਗਰ ਭੀ ਉਮਦਾ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਮੰਗਵਾਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਖੁੱਲੇ ਹੂਏ ਭੀ ਚੀਤੇ ਮੰਗਾਏ ਸੇ ਤੇ ਬਿਨਾ ਖੁਲਿਯਾਂ ਜੌਨਸੇ ਆਏ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਈਹਾਂ ਖੁਲਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਖੋਲਣੇ ਲਾਗਯਾਂ ਬਡਾ ਤੁਮਾਸਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਈਹਾਂ ਸਭ ਤਰਕੀਬ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕਾ ਖੋਲਣਾ ਤੇ ਭੂਖਾ ਕਰਨਾ ॥ ਤੇ ਔਰ ਜੋ ਚੀਤੇ ਤੇ ਸਾਹਗੋਸ ਕੀ ਖੇਡ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸਭ ਉਨ ਸੀ ਸਮਝ ਲੀਈ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਮੈਂ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਆਪ ਭੀ ਚੀਤੇ ਕੋ ਚਲਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਚੀਤਾ ਏਕਲਾ ਏਕਲਾ ਤਾਂ ਹਮੇਸਾਂ ਚਲਤਾ ਥਾ ॥ ਤੇ ਕਬੀ ਕਬੀ ਦੋਇ ਏਕਠੇ ਕਬੀ ਤੇ ਤੀਨ ਤੀਨ ਚਾਰ ਚਾਰ ਭੀ ਏਕਠੇ ਚਲਾਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਬੀ ਏਕ ਹਰਨ ਕੋ ਦੋਇ ਏਕਠੇ ਆਇ ਗਏ ਤਾਂ ਮਿਲ ਕਰ ਮਾਰਨਾ ॥ ਜੇ ਕਰ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਦੋੜੇ ਤਾਂ ਜੁਦਾ ਜੁਦਾ ਮਾਰਨਾ ॥ ਤੇ ਚੀਤਾ ਐਸਾ ਦੌੜਤਾ ਹੈ ਜੈਸਾ ਤੋਪ ਕਾ ਗੋਲਾ ਚਲਯਾ ਹੋਇਆ ਨਿਸਾਨੇ ਉਤੇ ਹੀ ਲਗਾ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਚੀਤੇ ਅਰੁ ਸਾਹਗੋਸ ਸੈਦਿ ਮਾਰਨ ਕੀ ਕਮਤੀ ਕਰਤੇ ਥੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਦਵਾਇ ਦੇਤੇ ਥੇ ਤਾਂ ਖੂਬ ਮਾਰਤੇ ਥੇ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਗੋਸਾਂ ਕਾ ਭੀ ਸਿਕਾਰ ਖੂਬ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਪਰਿਦੋਂ ਕਾ ਤੇ ਚਾਰਪਾਉ ਕਾ ਭੀ ॥ ਬਯਾਨ ਸਿਕਾਰ ਆਹੂ ਸੈ ਆਹੂ ਕਾ ॥ ² ਅਰੁ ਪਾਰਿਦੇ ਤੇ ਚੁਪਾਏ ਭੀ ਜੌਨਸੇ ਬਚੇ ਪਰਵਿਰਸ ਹੋਵੇ ਸੋ ਆਸਆਨੀ ॥ ਤੇ ਦਾਮੀ ਸੇ ਜੋ ਬਡੇ ਹੀ ਬਾਹਰ ਸੈਂ ਫਕੜ ਕਰ ਖੋਲੀਏ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਕੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹਰਿਨ ਦਾਮੀ ਹੀ ਖੂਬ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਹਰਨ ਹਰਨੀਆਂ ਬਾਹਰੋਂ ਪਿਦਾਮ ਸੇ ਫਕੜ ਕਰ ਖੋਲੀਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਹਰਨੀਆਂ ਕੋ ਮਿਲਣੇ ॥ ਤੇ ਹਰਨੀਆਂ ਸੈ ਬਚੇ ਹੋਣੇ ਤੇ ਇਨ ਕਾ ਦੂਧ ਦਹੀਂ ਭੀ ਔਰਾਂ ਦੂਧਾਂ ਸੈਂ ਲਿਤੀਫ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬਚੇ ਤਾਂ ਅਸਿਆਨੀ ਭੀ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰੁ ਬਾਹਰ ਸੀ ਫਕੜ ਕਰ ਖੋਲੇ ਹੂਏ ਖੂਬ ਬਣਤੇ ਹੈਂ ॥ ਹਰਨਾਂ ਕੋ ਮਸਤ ਕਰ ਕੇ (f. 236 a) ਲੜਾਈਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਖੂਬ ਕੁਸਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਰਨ ਸਿਖਾਈਤਾ ਹੈ ॥ ਜਬ ਹਰਨਾਂ ਕੀ ਡਾਰ ਦੇਖਣੀ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਛੋਡ ਦੇਣਾ ॥ ਤੇ ਉਨ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਬਡੇ ਹਰਨ ਨੇ ਇਸ ਕੇ ਸਾਬ ਆਇ ਲੜਨਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਕੁਸਤੀ ਹੋਣੀ ਤਾਂ ਇਸ ਕੇ ਸਿੰਗਾਵਾਲੀਆਂ ਫਾਹੀਆਂ ॥ ਉਸ ਕੇ ਸਿੰਝਾਂ ਮੈਂ ਪੜਜਾਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਅਪਣਾ ਹਰਨ ਬੈਠਿ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਾਇ ਕਰ ਪਕੜ ਲੈਣਾ ॥ ਅਰੁ ਹਰਨੀ ਬਣਾਈਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਛੋਡੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਕੋ ਜਾਇ ਕਰ ਬਾਹਰਲੇ ਹਰਨ ਕੋ ਪੀਛੇ ਲਾਇ ਲਿਆਵਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਰਨ ਐਸਾ ਮਸਤ ਹੋਇ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਉਸ ਕੋ ਕੁਸ ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਹਰਨੀ ਲਾਈ ਹੋਤੀ ਹੈ ਉਹਾਂ ਹੀ ਹਮਰਾਹ ਲਗਾ ਕਰ ਲਿਆਵਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹਰਨ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਮਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪਰੁ ਆਪ ਬਾਦੂਖ ਨਹੀਂ ਸੇ ਮਾਰਨੇ ਦੇਤੇ ॥ ਤੇ ਹਰਨ ਕੋ ਜੰਗਲ ਕੋ ਹਟਾਇ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਬਯਾਨ ਸਿਕਾਰ ਕੁਤਿਓ ਕੇ ਕਾ ॥ ³ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਇਨ ਕੇ ਸਿਕਾਰ ਕਾ ਭੀ ਬਡਾ ਸੌਕ ਥਾ ॥

¹ According to Ram Sukh Rao, until Fateh Singh acquired and trained some tigers for hunting, the use of tigers for this purpose had been rare.

² Fateh Singh trained the deer for hunting as well as for deer-fights.

³ The rest of this chapter till folio 237a is given to the collection, maintenance, training and cross-breeding of the hounds.

ਅਰੁ ਬਡੇ ਬਡੇ ਕੱਦ ਕੇ ਤੇ ਹਰਿ ਤਰਫ ਕੇ ਦੂਰਿ ਦੂਰਿ ਸੀ ਮੰਗਵਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਉਮਰਾਇ ਤੇ ਸਾਹਬ ਭੀ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹਰ ਹਰ ਕਿਸਮ ਕੇ ਕੁੱਤੇ ਵਾਫਰ ਹੀ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਤੇ ਕਿਸਮ ਉਨਕੇ ਤਿਫਸੀਲ ਸੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਅਰੁ ਅਟਕ ਸੀ ਉਰਾਰਿ ਕੇ ਤੇ ਪਾਰ ਕੇ ਤੇ ਪਿਸੌਰ ਕੇ ਤੇ ਕਾਬਲ ਕੇ ਮੋਲ ਭੀ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਟਾਂਕ ਦੇ ਤੇ ਬਾਰ ਕੇ ॥ ਤੇ ਇੰਗਰੇਜ ਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਵਿਲਾਇਤ ਕੇ ॥ ਤੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੇ ॥ ਤੇ ਰਾਮਪੁਰੁ ਕੇ ਤੋਫੇ ਭੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤੇ ਮੋਲ ਭੀ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਭੀ ਖੂਬ ਪੈਦਾ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਸੈਦਾਂ ਮਾਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਬੋ ਕਰਨਵਾਲੇ ¹ ਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਕੇ ਤੇ ਅਟਕ ਕੇ ਤੇ ਵਿਲਾਇਤ ਕੇ ਭੀ ॥ ਬਡੇ ਅਰੁ ਪਿਸਤੇ ਖੂਬ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏ ਭੀ ਖਡੇ ਜੋ ਸੇ ਸੋ ਸੂਰਾਂ ਕੋ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਕੁੱਤੇ ਕਹੀਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਾਫਰਾਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਓਹ ਬਡੇ ਜੋਰਾਵਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਨਿਜਦੀਕ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਆਵਣੇ ਦੇਤੇ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਭੀ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਖੂਬ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬਿਗਹਾੜੀ ਕੋ ਕੁਤਾ ਮੇਲਣਾ ॥ ਤੇ ਓਸਕੇ ਬੱਚੇ ਔਰ ਵਜਾ ਕੇ ਹੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਬੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਪਿਸਤੇ ਕੁੱਤੇ ਲੁੰਬੜੀਆਂ ਕੋ ਮੇਲੀਏ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਬੇਸ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ (f. 236 b) ਤੇ ਬੋਇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲੁੰਬੜਾਂ ਕਾ ਅਸਲਾ ਹੀ ਬੋਇ ਕਰਨਵਾਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਗਨਾਮਾ ਭੀ ਬੇਸ ਬਣਵਾਯਾ ਸਾ ² ਬਮੈਇ ਤਸਬੀਰਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਪਿਸਤੇ ਕੁੱਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕੱਦ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਖਬਸੂਰਤ ਤੇ ਹੋਸਵਾਲੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਇਨਕੇ ਕਿਸਮ ਭੀ ਕਈ ਵਜਾ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕਈ ਵਜਾ ਕੇ ਕਾਮ ਸਿਖਾਈਏ ਤਾਂ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਰੁਡਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਤੇ ਝਾੜਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਸਿਕਾਰ ਭੀ ਫਕੜ ਲਿਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਸਾਂਪ ਭੀ ਮਾਰ ਲੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਗੁਰਜੀ ਤੇ ਬਾਣ ਥਗੋਰੇ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਰਾਤ ਕੋ ਭੀ ਬਡੇ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਏਕ ਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਤਰਫੋ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਸੈਦ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਲਿਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਕੀਆਂ ਨਿਸਾਨੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਬਤਾਵਤੇ ਸੇ ਜੋ ਚਿਲਾਕੁ ਅਰੁ ਦਿਲੋਰ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਏਕ ਕੁੱਤਾ ਫਰਾਸੂ ਸਾਹਬ ਨੇ ਭੇਜਿਆ ਥਾ ॥ ਓਹ ਸੇਰ ਕੀ ਸੂਰਤ ਹੀ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਕੱਦ ਅੱਠਤਾਲੀ ਉਂਗਲ ਕਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਕਦਰ ਦਿਲਾਵਰ ਥਾ ਕੇ ਜਬ ਸੈਦ ਕੋ ਮੁਹ ਪਾਵਤਾ ਥਾ ਤਾਂ ਜਬ ਓਹੁ ਕੁਸਤਾ ਹੋ ਜਾਤੀ ਥੀ ਤਬ ਛੁਡਾਇ ਸੈ ਭੀ ਹਜਾਰ ਖਰਾਬੀ ਸੈ ਜੁਦਾ ਹੋਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਸੇ ਏਕ ਬਚਾ ਗੁਲਦਾਰ ਅਜਾਇਬੁ ਪੈਦਾ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਤਮਾਮ ਬਸਵੇ ਮੈਂ ਓਸ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਥਾ ॥ ਤੇ ਓਸਕਾ ਰੰਗ ਸੁਫੈਦ ਨਿਹਾਇਤ ਥਾ ॥ ਤੇ ਤਮਾਮ ਬਦਨ ਉਪਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸਿਆਹ ਰੰਗ ਕੇ ਐਸੇ ਗੁਲ ਥੇ ॥ ਜੋ ਕਈ ਕਹਤੇ ਥੇ ਏਹ ਰੰਗਯਾ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਜੋ ਐਸੇ ਗੁਲ ਕਿਸ ਵਜਾ ਪੜੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਨਾਉਂ ਭੀ ਓਸ ਕਾ ਗੁਲਜਾਰ ਥਾ ॥ ਤੇ ਹਰ ਵਖਤ ਮੈਂ ਹਜੂਰ ਰਹਤਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਹਵਾਲ ਜੰਗੁ ਹੈਵਾਨਾਤਿ ਕਾ ਇਸ ਤਰਹ ਪਰ ਹੈ ॥ ਜੋ ਫੀਲ ਅਰੁ ਭੈਂਸੇ ਤੇ ਮੇਢੇ ਤੇ ਹਰਨ ਤੇ ਸੁਤਰ ॥ ਤੇ ਯਾਬੂ ਤੇ ਅਰਨੇ ਵਗੈਰੇ ਚਾਰਪਾਏ ਹਮੇਸਾ ਤੀਆਰ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰ ਗਧੇ ਤੇ ਬਘੇਰੇ ਕੀ ਕੁਸਤੀ ਭੀ ਖੂਬ ਹੋਤੀ ਥੀ ॥ ਗਧੇ ਕੋ ਸਿਰਾਬ ਪਿਲਾਵਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਬਘੇਰੇ ਕਾ ਮੁਹ ਬਾਂਧ ਕੇ ਛੋਡਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਹਰਿ ਏਕ ਫਨ ਕੇ ਕਾਰੀਗਰ ਇਨਿ ਪਰ ਮੁਕਰਰ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਪਰਿੰਦੋਂ ਮੈਂ ਮੁਰਗ ਅਰ ਤੀਤਰ ਤੇ ਬਟੇਰੇ ਤੇ ਸੁਰਖ ਤੇ ਬੁਲਬੁਲ ਤੇ ਚਕੋਰ ਵਗੈਰੂ (f. 237 a) ਜਾਨਵਰ ਖਾਨੇ ਮੈਂ ਤੀਆਰ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਮਗਰ ਔਰੁ ਤਮਾਮ ਹੈਵਾਨਾਤਿ ਕੀ ਕੁਸਤੀ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੰਗਲ ਕਾ ਦਿਨ ਮੁਕਰਰ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਰੋਜ ਤਬੀਅਤ ਕੀ ਖੁਸੀ ਚਾਹਤੀ ਥੀ ਤੇ ਭੀ ਮੁਲਾਹਜੇ ਮੈਂ ਆਵਤੀ ਥੀ ॥ ਔਰ ਜੋਨਸੇ ਖਲਾਰੀ ਕਾ ਜਾਨਵਰ ਵਧਤਾ ਥਾ ਓਸ ਕੋ ਇਨਾਮ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ³ ਹਕੀਕਤ ਰਾਉਲਪਿੰਡੀ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਸੰਮਤ

¹ This phrase signifies the hounds that hunt by scent,

² It may be noted that the Ahluwalia chief also got compiled a treatise on the hounds. It was entitled *Sagnāma*.

³ Although, the usual formula is missing, Chapter Five of Section Two, according to the contents, and Chapter Thirty, according to our serial order, ends here.

ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਸਤਾਹਟੇ ਮੈਂ ॥ ¹ ਆਪ ਲਹੋਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਸਿਰਦਾਰ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦੇਵੇ ਵਿਟਾਲੇ ² ਹੈ ਉਨ ਕੇ ਮਗਾਇ ਲਹੋ ॥ ³ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੇ ਮੰਗਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਆਪਕੇ ਘਰ ਕਾ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਹਮਾਨੂੰ ਅਦਾਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪ, ਕਾ ਕਹਾ ਨਹੀਂ ਫੇਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਗਾਂਵ ਦੁਆਏ ⁴ ਤੇ ਉਸਕੇ ਬੇਟੇ ⁵ ਕੋ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਜਮਾਨਸਾਹ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਰਵਾ ਰੋ ਦਾਦਨਿ ਖਾਂ ਕੇ ਪਿੰਡ ⁷ ਤਿਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਫੇਰ ਜ਼ਿਰੀਦਾ ਤੌਰ ਖਾਇਆ ਵਾਲੀ ਘਾਟੀ ⁸ ਉਤਰ ਕਰ ਸੈਦਨ ਸਾਹ ਕੇ ਚੋਏ ⁹ ਆਏ ॥ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਡੇਰਾ ਅੱਗੇ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਤਾਂ ਪੰਜ ਅਸਵਾਰ ਓਸ ਵਖਤ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਘਾਟੀ ਜੋ ਮੁਸਕਲ ਸੀ ਉਹਾਂ ਫੌਜ ਚੜਤੀ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਸਬੱਬ ਸੈ ਭੂਲ ਭੀ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਤਬ ਓਹੁ ਮੁਲਖ ਭੀ ਸਖਤਿ ਸਾ ॥ ਤੇ ਗਾਂਜੀ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਓਤਨਯਾਂ ਹੀ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਆਗੇ ਏਕ ਗਾਂਵਿ ਵਿਰਾਨ ਹੁਏ ਮੈਂ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਸਭ ਓਨਾ ਅਸਵਾਰਾਂ ਹੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਦੂਢਤੀ ਫਿਰੇ ਅਰੁ ਆਪ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਆਗੇ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ਫੇਰ ਤੀਸਰੇ ਰੋਜ ਬੁੰਦੇ ¹⁰ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਰਾਉਲਪਿੰਡੀ ¹¹ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਆਈ ਜੋ ਫਤੇ ਖਾਂ ¹² ਅਟਕ ਸੀ ਪਾਰੋਂ ਹੀ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟ ਗਯਾ ॥ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਕੇ

¹ With Chapter Thirty-one (ff. 237 a-b) or Chapter Seven of Section Three, the author resumes the thread of political history (left on folio 162b) from Sammat 1867 (A. D. 1810-11).

² Dewa and Batala are a cluster of villages on the crest of the first low hills between Jammu and Gujrat.

³ For an earlier reference to Fateh Singh's intercession with Ranjit Singh on behalf of Sahib Singh Bhangi, see ff. 91a-b, above.

⁴ These villages were granted for subsistence. According to Khushwaqt Rai, however, Ranjit Singh had allowed Sahib Singh to retain the *parganas* of Bajwat and Kallowal : *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 188.

⁵ The reference here is to Gulab Singh, son of Sahib Singh Bhangi.

⁶ This sentence seems to be incomplete, although Zaman Shah, the ex-king of Kabul and now an exile, was reported to be in the vicinity of Pind Dadan Khan at this time : Khushwaqt Rai, *Tawārikh-i-Sikhān*, MS, 189.

⁷ Pind Dadan Khan is situated on the right bank of the river Jehlam, about 15 miles south of Katas.

⁸ The reference in all probability is to the salt-mines at Khewrah, situated to the north of Pind Dadan Khan.

⁹ Choa Saidan Shah is a small stream flowing ten miles to the north of Pind Dadan Khan.

¹⁰ Bunda, a small village, about 25 miles south of Rawalpindi, on the route between Tilla-Gorakh Nath and Rawalpindi.

¹¹ Rawalpindi town is situated on the north bank of the Leh river, a muddy, sluggish stream in the Sindh-Sagar Doab, about 70 miles north-east of Pind Dadan Khan.

¹² Fateh Khan, son of Painsa Khan, and the eldest of the Barakzai brothers, was the *wazir* of Shah Mahmud, the grandson of Ahmad Shah Abdali : Muhammad Hayat Khan, *Tawārikh-i-Afghanistan*, 120.

ਮੋਤਬਿਰ ਬੁਲਾਇ ਕੇ ਤਿਸਲਾ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅਰ ਆਪ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਲਹੋਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਕਸਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਾਪੂਰਬਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਰਾਧਾ (f. 237 b) ਮੋਹਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਹਰਿਦਾਸ ਸਿੰਘ ਬਾਣੀਏ ¹ ਕੋ ਲਾਦੀਆਂ ਬਾਸੀਆਂ ਤੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਘੁੜਆਲ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਸਾਪੁਰਦ ਸੇ ॥ ² ਅਰੁ ਏਨਾ ਸਲਾਹ ਉਠ ਜਾਣੇ ਕੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਏਨਾ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਜਬ ਏਹ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀਆਂ ਥੀਂ ਬਾਜ ਨਾ ਆਵੇਂ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੋ ਕੈਦ ਕਰਿਆ ਤੇ ਮਕਾਨ ਛੁਡਾਇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਇਨ ਕੋ ਛੋਡ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਚਲੇ ਗਏ ਅਰੁ ਰਾਇ ਰਾਮਸੁਖ ਹੋਰੀਂ ਭਾਖਾ ਕੇ ਇਲਮ ਮੈਂ ਤੇ ਕਬੀਸਰੀ ਕਰਨੇ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਮੈਂ ਐਸੇ ਸੇ ਜੋ ਸਾਇਤ ਇਸ ਵਖਤ ਮੈਂ ਕੋਈ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਸਭ ਇਲਮਾਂ ਕਾ ਸੌਕ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਖਾਹਸਾਂ ਉਨਕੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ³ ਜਗੀਰ ਭੀ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਰੋਜ ਭੀ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਹਵੇਲੀ ⁴ ਭੀ ਪੁਖਤਾ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਨਕਦੀ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਅਰੁ ਤਿਲਾਈ ਕੜੇ ਉਨ ਕੋ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਸਭਨਾ ਬੇਟਯਾਂ ⁵ ਕੋ ਭੀ ਅਨਾਇਤ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਆਗੇ ਤਾਂ ਅਭਿਆਸ ਕਾਬਾਂ ਕੇ ਗੁਥਾਂ ਕਾ ਰਖਤੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਇਨਸੀ ਖੂਬ ਵਜਾ ਸੈ ਪੜੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਨਿਮਕ ਕੀ ਭੀ ਵਜਾ ਖੂਬ ਅਦਾ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕੂਰ ਕੁਟਲ ਕਪਟੀਹ ਮਹਿ ਲਾਜ ਤਉ ਬਿਜਰਾਗ ॥ ਰੰਕ ਭਿਖਾਰੀ ਜਾਨ ਕਰ ਤਜੇ ਸਕਲ ਸੁਰਸਾਜ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹਮ ਖੋਟੇ ਟੇਢੇ ਕਪਟੀ ਹੈਂ ॥ ਪਰੁ ਤੋ ਭੀ ਹਮਾਰੀ ਲਾਜ ਸ੍ਰੀ ਬਿਜਰਾਜ ਹੀ ਕੋ ਹੈ ॥ ਔਰ ਦੇਵਤੇਆਂ ਕੇ ਸਾਜ ਤਾਂ ਰੰਕ ਭਿਖਾਰੀ ਜਾਨ ਸਭ ਤਯਾਗੇ ਹੈਂ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰੁ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧ ਸਕਲ-ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜਾਨ ਆਦਿ ਬਰਨਨੰ ਸੰਪਤਮੋ ਰੇਵਤ ॥ ੭ ॥ ⁶ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਾਧਾ ਕਰ ਅਬਚਿਤ ਕੁਸਮ ਰਾਧਾ ਪਦ ਪਦਸਾਰ ॥ ਰਾਧਾ ਜੂ ਸੁਖ ਗਮੁ ਪਰਦੁਨ ਰਾਧਾ ਬਿਪਨ ਬਿਹਾਰ ॥ ⁷ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਮਨ ਤੂੰ ਚੰਚਲ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਬਨ ਮੈਂ ਬਿਹਾਰ ਕਰ ਕਯਾ (f. 238a) ਤਾਂ ਕੋ ਧਯਾਨ ਧਰ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਹਾਥਨ ਸੋ ਤੋਰੇ ਹੂਏ ਹੈਂ ਫੂਲ ਜਾਮੇ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਚਰਣਾਂ ਕੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ

¹ Hardas Singh, a *bānia* by caste, had later joined the service of Ranjit Singh as a gunner. He is said to have shown great valour in the battle of Peshawar : Sita Ram Kohli (ed.), *Fatehnāma Gurū Khālsā Jī Kā*, 188.

² These villages had been granted in *jāgīr* for service (*naukarī*).

³ Ram Sukh Rao briefly refers to the favours received from his patron.

⁴ This *havelī*, known as Haveli Raikian, though dilapidated, is still extant in the town of Kapurthala.

⁵ For the names of Ram Sukh Rao's sons, see the Genealogical Table of the author's family given below.

⁶ Chapter Thirty-one, or Chapter Seven of Section three, ends here.

⁷ Chapter Thirty-two (ff. 237b-240b) covering the events of Sammat 1868 (A. D. 1811-1812), includes the occupation of the Jalandhar, marriage of Prince Kharak Singh, the eldest son of Ranjit Singh, and the birth of a son to Fateh Singh.

ਪਦ ਕਯਾ ਚਿਨ ਹੈ ਜਿਸ ਮੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਜਸ ਕਰਕੈ ਪਖਯੀ ਜਹਾਂ ਮੁਖਰ ਕਯਾ ਸਬਦਾਯਮਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਅਠਾਰਦੇ ਮੈਂ ਹਕੀਕਤ ਜਲੰਧਰ ਫਤਾ ਕਰਨ ਕੀ ॥ ਤੇ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਸਾਮਲ ਹੋਣਾ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਸੈਂ ਤੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਜਨਮ ॥ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਪੁਰੀਆ ਤਾਂ ਪਾਰ ਸਤਲੁਦੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਬ ਜਲੰਧਰ ਛੁਡਾਇ ਲਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਬੇਹਤਰ ॥ ਪਰੁ ਕਾਦੀਮ ਸੀ ਏਹ ਮਕਾਨ ਤਾਂ ਹਮਾਰਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਜੋ ਹਾਲ ਕਬੀਲੇ ਈਹਾਂ ਰਾਖੋ ॥ ਫੇਰ ਮਕਾਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਜਬ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੁਏ ਤਾਂ ਏਸ ਕਰਕੇ ਮਕਾਨ ਏਨਾ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਾ ॥ ¹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਕਾਮ ਭੀ ਤੁਸਾਡਾ ਹੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਮਕਾਨ ਤੁਸਾਂ ਅਬ ਬਿਸਰਤ ਨੌਕਰੀ ² ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ਪਿਤਾਰਾ ³ ਵਗੈਰੇ ॥ ਅਰੁ ਕੋਟਲੀਆਂ ⁴ ਓਹੁ ਤਾਂ ਅਬ ਅਪਣੇ ਕਬਜੇ ਕਰ ਲਹੋ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਭੀ ਅਸੀਂ ਜਾਣਤੇ ਹਾਂ ਜੋ ਤੁਸਾਡਾ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਫੇਰ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਹੋਗੇ ਸੋ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕੀ ਸਲਾਹ ਕਰੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਨੇਕ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਭੀ ਏਸ ਤਰਫ ਭੇਜਿਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਜਲੰਧਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੌਰਚੇ ਬਡੀ ਕੋਸਸ ਸੇ ਲਗਾਏ ॥ ਤੇ ਸੁਰਗਾਂ ਭੀ ਬਾਹਰੋਂ ਉਡਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰਲਯਾਂ ਭੀ ਕੁਸ ਕੁ ਸੁਰਗਾਂ ਉਡਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਰੋਜ ਹਮਲੇ ਕੀ ਸਿਲਾਹ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਕੂਫ ਕਰਵਾਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅਗਲੇ ਮੌਰਚੇ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤੀ ਜਾਗੀ ਕਿਲਾ ਨਿਗਾ ਆਵਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਆਪ ਕੇ ਸਾਬ ਜਾਤੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਬਾਦੁਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਫੇਰ (f. 238 b) ਆਪ ਨੇ ਮੌਰਚਯਾਂ ਕੀ ਕੋਸਸ ਕਰੀ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜੀਕ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨੀ ਤਰਫੀ ਭੀ ਕੋਸਸ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਆਪ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਕਿਲਾ ਦੇਣਾ ਕਾਬੂਲ ਕਰਿਆ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਦਿਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਥੀ ਭੀ ਕਸਮ ਲੇਇ ਲਈ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੋ ਨਿਕਾਲਿਆ ⁵ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਏਹਿ ਮਾਲਦਾਰ ਹੈਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਨਾ ਕੁਸ ਕਹਣੇ ਦੀਯਾ ॥ ਫੇਰ ਲਾਂਬੜੇ ⁶ ਡੇਰਾ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਮੌਰਚੇ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾਇ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਕੋ ਜਾਤਯਾਂ ਸੋਢੀ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ⁷ ਬੀਚ ਕਾਮ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਏਹਿ ਆਪ ਕਾ ਬੇਸ ਸਿਰਕਰਦਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਮੁਸਾਹਬ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਏ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਘੋੜਾ ਵੇਚਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਯਾ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਦੋ ਸੈ ਕਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਉਨਾ ਕਾ ਮੁਸਾਹਬ ਬੇਚੇ ਤੇ ਇਲਤਜਾਇ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ

¹ For the background of the claims of the Ahluwalias over Jalandhar see ff. 83b, above.

² The editor has not come upon any other source corroborating Ram Sukh Rao's version of the relationship between the Singhpurias and the Ahluwalias.

³ Pitara, a small village situated about 6 miles east of Jalandhar.

⁴ Kotlian, a village situated about 12 miles north-east of Jalandhar.

⁵ In October 1811, the fort of Jalandhar was wrested from the retainers of Budh Singh Singhpuria who had himself gone over to the other side of the Satlej : Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 68.

⁶ Labra, a small village, about 8 miles south-west of Jalandhar.

⁷ It has not been possible to identify Sodhi Kesra Singh. However, the only Sodhi Kesra Singh known to us was holding Dilawargarh, situated on the left bank of the river Chenab near Wazirabad. He had been dispossessed by Ranjit Singh in 1800 : S. M. Latif, *History of the Punjab*, 252; Giani Trilok Singh, *Maharāj Kālsā*, 34.

ਆਪ ਨੇ ਯਾਰਾਂ ਸੈ ਰਪੈਯਾ ਦੁਵਾਇਆ ॥ ¹ ਫਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ਼ ਕਿਲਾ ਏਹ ਭੀ ਫਤਾ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਮੁਲਖੁ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਆਪ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਕੰਵਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਦੀ ਹੈ ॥ ਤੁਸੀਂ ਆਵੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਯਾ ਜੋ ਸਾਦੀ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ॥ ਅਰੁ ਬਿਰਾਤ ਕਾ ਅਸਬਾਬੁ ਬੇਸ ਭੇਜਣਾ ॥ ਫੇਰ ਸਾਦੀ ਕਾ ਅਰਸਾ ਨਿਜਦੀਕ ਆਇ ਰਹਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਕੋ ਦੋਇ ਫੇਰੀ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਾਲਾ ਬਾਗ ਸੀ ਹਟ ਕੇ ਲਹੌਰ ਹੀ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਸ ਕ ਰੋਜ ਹੀ ਕੁਵਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਸਾਦੀ ਦਰਮਯਾਨ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ² ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਾਰੀਕ ਮੈਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਸੈ ਕੁਵਰ ਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਕੀ ਖਬਰ ਆਈ ॥ ਮੁਬਾਰਖ ਕੀ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਨੇ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਕੋ ਤਿਲਾਈ ਕੜੇ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਇ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਆਪ ਨੇ ਬਖਸੀ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਮ (f. 239 a) ਰਾਖਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਭੀ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਸਾਦੀ ਕੀ ਖਬਰ ਲਿਆਉਨੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਕੜਿਆਂ ਅਰੁ ਨਗਦੀ ਸੀ ਆਦਿ ਵਾਫੁਰ ਬਖਸਿਆ ॥ ਅਰੁ ਤਮਾਮ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨੇਵਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਮੈਂ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਦੀ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਮੁਲਖ ਕੋ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਵਾੜੇ ਕੀ ਤਰਾਂ ਰੁਪੈਯਾ ਦੇਹੋ ॥ ਪਰੁ ਰੁਪੈਯਾ ਵਟੇ ਕਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਰਸਮਾਂ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਹਮੇਸਾ ਰਹੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਹਜੂਰ ਕੇ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਭਟਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਕੋ ਜਿਆਦਾ ਦੇਣਾ ॥ ਤੇ ਰਬਾਬੀਆਂ ਕੋ ਮਿਕਾਨ ॥ ³ ਅਰੁ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਕੇ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਕੋ ਦੋਹਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ⁴ ਦੀਏ ॥ ਏ ਭੀ ਬਾਜੁਰਗਾਂ ਕੀ ਰਸਮ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਲਾਗੀਆਂ ਆਪਣਿਆਂ ਕੋ ਕੜੇ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਬਖਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਰੋਜ ਅਰੁ ਇਨਾਮ ਹਰ ਰੋਜ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਕਿਲੇ ਦਰਮਿਆਨ ॥ ਅਰੁ ਮੁਜਰਯਾਂ ਕੇ ਕਰਨਵਾਲੇ ਆਗੇ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਭੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਮੁਜਰੇ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਰੋਸਨੀ ਹੂਈ ਅਰੁ ਅਸਤਬਾਜੀ ਚਲਤੀ ਰਹੀ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਅਰੁ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ॥ ਤੇ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਬਖਸਸਾਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਵਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਸਾਦੀ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਬਿਮੈਇ ਤਿਲਾਈਂ ਸਾਜ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦੀਏ ਤੇ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਕਰਨੈਲ ਡੈਵਿਡ ਅਖਤਰਲੋਣੀ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਭੀ ਸਾਦੀ ਉਪਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਭੰਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਿਲੇ ਇਕਲੇ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬ ਨੇ ਏਸ ਮੁਲਖ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਅਰੁ ਹਰ ਹਰ ਤਰਾਂ ਕੇ ਮਜਬਾਂ

¹ This incident has an interesting bearing on the mutual relations of the Sikh *sardārs*, especially when it is known that the Ramgarhias and the Ahluwalias had been the traditional rivals in the Jalandhar Doab.

² The rest of the chapter is given to Kharak Singh's marriage and Tej Singh's birth and the participation of Colonel David Ochterlony in the celebrations related to these.

³ *Mikān*, literally comforts, seems to have been used in the sense of providing satisfaction to the recipient.

⁴ This phrase suggests that the bards of the Rajput rulers presumably of the hills were to be given double the usual amount.

ਕੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਆਪ ਸੇ ਪੁਛੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਸਬ ਬਯਾਨ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬ (f. 239 b) ਖੁਸ਼ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਨੇਉਂ ਦਾ ਸਭਨਾਂ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੰਝੀ ਹਜਾਰ ਰੁਪੈਯਾ ॥ ¹ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ॥ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ॥ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਸਾਦੀ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੇ ਬਿਰਾਤ ਚੜੀ ॥ ਫੇਜ ਅਰੁ ਤੋਪਖਾਨਾ ਵਾਫਰ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਛਲਕ ² ਵਾਫਰ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਆਮਦਨੀ ਬੇਸ ਕਰਕੇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਵਾੜਾ ਦੇਣੇ ਵਾਸਤੇ ਅਸਾਂ ਅਪਣੇ ਮੁਸਾਹਬ ਭੇਜੇ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਭੇਜੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਕੋ ਤੇ ਜੁਆਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਕਰਨੈਲ ਨਸੀਰੁਲ ਦੌਲਾ ਅਖਤਰਲੋਣੀ ਸਾਹਿਬ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ॥ ਤੇ ਆਪ ਮੁਜਰੇ ਸੁਣਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਰੋਜ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ਫੇਰ ਓਨਾ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਥੀ ਆਦਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਇ ਕੇ ਆਪ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਜੈਮਿਲਿ ਸਿੰਘ ³ ਨੇ ਘੋੜੇ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਦੀਏ ਸੇ ॥ ਉਨ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਬਿਮੋਇ ਤਿਲਾਈ ਜੀਨ ਕੇ ਘੋੜਾ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇਇ ਕੇ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕਰਨੈਲ ਲੋਣੀ ਅਖਤਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਅਰੁ ਹੋਰ ਮੁਸਾਹਬ ਇਸਤਕਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਆਪ ਕੇ ਦੀਵਾਨਖਾਨੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜਿਆ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੀਸ ਮਹਲ ਹੈ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹੁ ਮਕਾਨ ਬੇਸ ਤੀਆਰ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕਾਰੀਗਰੋਂ ਕੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਭੇਜਣਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਬੇਹਤਰ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ॥ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ॥ ਅਰੁ ਫੀਲ ਤੇ ਘੋੜੇ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦਰਜੇ ਬ ਦਰਜੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜਿਆ ਸਾਥ ਖੂਬੀ ਕੇ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਬਾਤਾਂ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕੰਪਣੀ ਸਾਹਬ ਜੀ (f. 240 a) ਕੀ ਖੈਰਖਾਹੀ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਨਬਾਬ ਸਾਹਬ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੇ ਆਵਣੇ ਕੀਆਂ ॥ ਏਹ ਜਿਕਰ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਵਿਲਾਇਤ ਕੀਆਂ ਤੇ ਹੰਗਾਮਯਾਂ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਜਹਾਜਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਫੀਲ ਤੇ ਘੋੜਾ ॥ ਬਾਦੂਖ ਅਰੁ ਦੂਰਬੀਨ ਥੋਂ ਆਦਿ ਤੋਫੇ ਵਿਲਾਇਤ ਕੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪ ਰੰਗੀਏ ਤੇ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਕਹਾ ਦਿਲ ਤੇ ਹਮਾਰਾ ਭੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ॥ ਲੇਕਨ ਅਮੂਰਾਤ ਜਰੂਰੀ ਦਰਪੇਸ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਅਤਰ ਤੇ ਪਾਨ ਦਾਨ ਕੀ ਤਵਾਜਾ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਲੁਦਹਾਣੇ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਜੋ ਅੰਬਤਸਰ ਜੀ ਸੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਕੁਵਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਕੀ ਫੇਰ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਦੂਰਿ ਦੂਰਿ ਸੀ ਖਿਲਕਤ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨਵਾਲੀ ਅਰੁ ਆਜਿਜ ॥ ਭੱਟਾਂ ਅਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਅਰੁ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਦੀਵਾਨਿਆਂ ਥੀ ਆਦਿ ਕੌਮ ਕੌਮ ⁵ ਕੇ ਗਰੋਹ ਇਕਠੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਵਾੜੇ ਦੁਆਏ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੇ ਲੇਤੇ ਸੇ ਓਨਾ ਕੋ ਵਾਫਰ ਐਵੇਂ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਕੋ ਰੋਜ ਅਰੁ

¹ According to Sohan Lal, however, Fateh Singh gave 21,000 rupees on this occasion : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 124.

² *Chhalak* here denotes a volley of guns.

³ Jaimal Singh Kanhiya was holding Fatehgarh near Gurdaspur. His daughter Chand Kaur was married to Prince Kharak Singh.

⁴ It may be noted that on his way back, Ochterlony passed through Fateh Singh's territory and exchanged presents with him.

⁵ The use of word *qaum* here is interesting.

ਇਨਾਮ ਰੋਜ਼ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਰੋਸਨੀ ਅਰੁ ਮੁਜਰੇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਅਰੁ ਅਸਤਬਾਜੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਮਹਫਲਾਂ ਖੁਸੀ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀਆਂ ਰੋਜ਼ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਤੇ ਲਾਗੀਆਂ ਅਰੁ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਵਾਫ਼ਰ ਇਨਾਮ ਬਖਸੇ ॥ ² ਕਬਿੱਤ ॥ ਬਾਜਤ ਨਗਾਰੇ ਮਾਨੋ ਗਾਜਤ ਪਯੋ ਦਕਾਰੇ ਸਕ੍ਰਚਾ ਪਰਚਰ ਪਤਾਕਾ ਫਹਿਰਾਤ ਹੈ ॥ ਨਾਚਤ ਨਵੀਨ ਪਰਬੀਨ ਬਰ ਬਾਰਬਧੂ ਦਪਤ ਦਮਕ ਦਾਮਨੀ ਸੀ ਦਰਸਾਤ ਹੈ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਮ ਪਾਲ ਸੁਰਪਾਲ ਆਗਯਾ ਪਾਇ ਧਨ ਮਣਿ ਮੋਤੀ ਮਾਲ ਬਰਖਾ ਬਰਖਾਤ ਹੈ ॥ ਹਰੇ ਹਰੇ ਅੰਕੁਰ ਲੈ ਦੇਤ ਹੈ ਬਧਾਈ ਲੋਕ ਪਾਇ ਮਨ ਭਾਈ ਮੋਜ ਮੋਦ ਨ ਸਮਾਤ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨਗਾਰੇ ਜੋ ਬਾਜਤ ਹੈ ਸੋ ਮਾਨੋ ਸਯਾਮ ਮੇਘ ਗਾਤ ਹੈ ॥ ਇੰਦੂ ਕੇ ਧਨੁਖ ਸੀ ਸੁੰਦਰ ਪਤਾਕਾ ਫਹਰਾਵਤ ਹੈ ॥ ਨਵੀਨ ਔ ਚਤੁਰ ਜੋ ਬਾਰਬਧੂ ਨਾਚਤ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਸੋਭਾ ਸੋ ਬੀਜੁਰੀ ਕੀ ਦਮਕਸੀ ਦੇਖੀਅਤ (f. 240 b) ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਇੰਦੂ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਆਗਯਾ ਪਾਇ ਕੇ ਜਰ ਰਤਨ ਮੋਤੀ ਮਾਲਾ ਇਨਕੀ ਬਰਖਾ ਸੀ ਬਰਖਤੀ ਹੈ ॥ ਤਬ ਹਰੇ ਹਰੇ ਅੰਕੁਰਾਂ ਕੋ ਲੋਕੇ ਲੋਕ ਬਧਾਈ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਨ ਕੋ ਭਾਵਤੀ ਬਖਸੀਸ ਪਾਇ ਕੇ ਅਨੰਦ ਮੈਂ ਸਮਾਵਤੇ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਏਸ ਤਰਫ ਕੇ ਅਰੁ ਸਤਲੁਦੇ ਪਾਰ ਕੇ ਭੀ ਕੁਵਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਜੇਵਰ ਲਿਆਏ ਸੇ ॥ ਉਨ ਕੋ ਨਗਦੀ ਅਰੁ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲੋਂ ਕੀ ਸਰਣ ਹੁਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਿਹਿ ਚੰਚਲ ਅੰਚਲ ਚਲਤ ਪਵਨ ਪਰਸ ਮੁਖ ਹੋਤ ॥ ਜੋਗ ਅਗਮ ਗਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਹਿ ਜੈ ਰਾਧਾ ਮਿਤ ਜੋਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਨ ਕੋ ਖੇਲ ਮੈਂ ਚੰਚਲ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਅੰਚਲ ਕਯਾ ਬਸਤ੍ਰ ਕੀ ਕੋਰ ਤਿਸ ਤੇ ਚਲਤਾ ਜੋ ਹੈ ਪਵਨ ਤਿਸ ਨੂੰ ਪਰਸ ਕਰਕੇ ਪਰਮ ਸੁਖ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਜਿਸ ਕੀ ਜੋਗੀ ਜਨਾ ਨੂੰ ਭੀ ਅਗਮਗਤ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਕੋ ॥ ਇਸ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੀ ਜੈ ਹੋਯ ॥ ਕੈਸੇ ਹੈ ਅਮ੍ਰਿਤ ਕਯਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਿਸ ਕਾ ॥ ਐਸੇ ਜਿਨ ਕੀ ਜੋਤਿ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲਾ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧ ਸਕਲਵਿਦਯਾ-ਵਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਜਲੰਧਰ ਫਤਾ ਕਰਨ ਆਦਿ ਬਰਣਨ ਆਠਮੇ ਰੈਵਤ ॥ ੮ ॥ ³ ਬਿਚਰਤ ਜਮਨਾ ਕੂਲ ਸ ਜਲ ਜਲਧ ਤਨ ਸਸਬਦਨ ॥ ਰਾਧਾ ਜੀਵਨ ਮੂਲ ਜਗਜੀਵਨ ਜੈ ਜਗਤਪਤ ॥ ⁴ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਜਮਨਾ ਜੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬਿਚਰਤੇ ਹੈ ॥ ਸਹਿਤ ਜਲ ਕੇ ਜੋ ਹੈ ਮੇਘ ਤਿਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜਿਨ ਕੋ ਸਰੀਰ ਹੈ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸੋ ਮੁਖ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਜਿਨ ਕੇ ਜੀਵਨ ਮੂਰ ਹੈ ॥ ਜਗਤ ਕੇ ਜੀਵਨ ਕਹਾ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਜਗਤ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ॥ (f. 241a) ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਿਲਾਹ ਠਹਰੀ ਜੋ ਪਹਾੜ ਕੀ ਤਰਫ ਚਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਜੁਆਲਾ ਜੀ

¹ *Roz* has been used here in the sense both of the day and daily allowance.

² The rest of the chapter is given to poetical flourish.

³ Chapter Thirty-two, or Chapter Eight of Section Three, ends here.

⁴ Chapter Thirty-three (ff. 240b-244a) covers the events of Sammat 1869 (A. D. 1812-1813) and includes, among other things, Ranjit Singh's and Fateh Singh's dealings with Raja Sansar Chand, Raja Agarullah Khan of Rajauri and Wazir Fateh Khan Barakzai.

ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਜਾਗਾ ਕੀਆਂ ਸਭ ਰਸੂਮਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਨਦੋਣ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ¹ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਅਰੁ ਟਿੱਕਾ ਭੀ ਟੀਹਰੇ ਸੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰਾਂ ਕਾ ਅਰੁ ਆਪ ਕਾ ਡੇਰਾ ਨਿਜਦੀਕ ਨਿਜਦੀਕ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਤਾਂ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜੇ ਸੇ ਸੈਰ ਕਰਤੇ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਐਸ ਪਹਾੜ ਪਰ ਚਲੀਏ ॥ ਤੇ ਹਵੇਲੀ ਭੀ ਦੇਖੋ ॥ ਤੇ ਓਸ ਘਾਟੀ ਰਾਜਾ ਜੀ ਅੱਵਲ ਚੜੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਘਾਟੀ ਮੈਂ ਅਸਕਰ ਸਾਹ ਫਕੀਰ ਬੈਠਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਓਸ ਕੋ ਰੁਪਏ ਦੇਇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਲਿਜਾਵਣੇ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਤਕਰਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਪਰੁ ਓਸਨੇ ਨਾ ਮਾਨਯਾ ॥ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਵਾਕਫ ਸੇ ਓਨਾ ਬਯਾਨ ਕਰਾ ਜੋ ਏਹ ਆਪ ਕਾ ਮਿਰਾਸੀ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਖਾਸ ਖਿਜਮਤਗਾਰੁ ਭੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਕਾ ਤੇ ਕੁਸ ਕ ਨਕਦੀ ਕਾ ਭੀ ਤੋਸੇਖਾਨਾ ਏਸ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਸਾ ॥ ਫੇਰਿ ਏਹ ਫਕੀਰ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਅਬ ਪਾਸ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਹਿ ਆਪ ਫਕੀਰਾਂ ਕੇ ਦੇਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਏਹ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੁ ਸਾ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਸੈ ਲੈਣ ਕਾ ਰਵਾਦਾਰੁ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਬਡਾ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਫਕੀਰੀ ਮੈਂ ਕਬ ਲੇਤਾ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਓਸ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਪਹਾੜ ਕੀ ਤਰਫ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਗੋਰਖੀਆਂ ਕੀਆਂ ॥ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਸਰਕਾਰੇ ਕਹਾ ॥ ਜਬ ਕਾਂਗੜਾ ਸਾਥੀਂ ਲੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਨੇਮ ਸੇ ਮਕਾਨ ਲਿਖ ਦੀਏ ਸੇ ॥ ² ਉਨ ਮੈਂ ਸੀ ਕੁਸ ਕੁ ਹੀ ਹਾਥ ਲਾਗੇ ॥ ਅਬ ਕੁਟਲਹਿਰ ਤਾਂ ਦੁਵਾਵੋ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਏਹ ਕੁਟਲਹਿਰ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਹੈ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ॥ ³ ਅਰੁ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਖੁਸ ਨਾ ਹੋਵੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨਕਾ ਨਾ ਖੁਸ ਕਰਨਾ ਸਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭੀ ਮਨਜੂਰ ਨਹੀਂ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਥੀਂ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਮੁਲਖ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਲੈਣ ਕਾ ਅਰੁ ਨਸਲਿਨ ਬਾਦ ਨਸਲਨਿ ਮੁਲਖ ਕੋ ਨਾ ਕੋਈ ਹਰਕਤ ਹੋਵੇ ॥ ਏਹ ਨੇਮ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਿਯਾ ਸਾ (f. 241 b) ਅਰੁ ਲਿਖਾਇਆ ਭੀ ਸਾ ਸਭ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਕਸਮਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਅਰੁ ਗੁੰਬ ਜੀ ਉਪਰ ਰਾਖ ਕੇ ਲਿਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸੀ ਤਾਂ ਏਤਨਾ ਹੀ ਕਹਾਇਆ ਸਾ ॥ ਜੋ ਜੋਨਸੀ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਸੀ ਕੋਈ ਬਾਤ ਬੇਹਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੂਈ ॥ ਓਸ ਕਾ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਅਸਾਂ ਗਿਲਾ ਨਾ ਰਾਖਣਾ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਜੋ ਕੁਟਲਹਿਰ ਹੈ ਮੈਂ ਭੀ ਜਾਣਤਾ ਹਾਂ ਜੋ ਕਾਦੀਮ ਥੀਂ ਤੁਸਾਡੀ ਹੈ ਐਪਰ ਜੈਸੀ ਉਨਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਹੈ ॥ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਮੈਨੂੰ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੋ ॥ ਤੇ ਏਕ ਫੇਰੀ ਮੇਰਾ ਸੁਖਨ ਰਹੇ ਫੇਰਿ ਆਪ ਮਾਲਕ ਅਰੁ ਮੁਖਤੀਆਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਅਰੁ ਬਾਜ਼ ⁵ ਹਿਮੇਸਾ ਲਈ ਜਾਈਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਟਲਹਿਰ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਇਸ

¹ Sohan Lal, however, is silent about this visit of Ranjit Singh to the hills, although he refers to the despatch of Diwan Mohkam Chand for the collection of tribute from Mandi and Kulu : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 128.

² For an earlier reference to ^{the} treaty between Ranjit Singh and Sansar Chand, see f. 157 a & n. 4 (p. 239), above. For a reproduction of the treaty see, Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, II, Appendix V.

³ Ram Sukh Rao has already referred to the nature of Bhag Singh Ahluwalia's dealings with the Raja of Kotlehr : see f. 62 b (p. 64) above. The editor, however, has not come across any source corroborating this account.

⁴ It is equally possible that Ranjit Singh was quite deliberately evading the fulfilment of his agreement with Sansar Chand. For an interesting account of a similar evasion on another occasion, see *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 34 & 36.

⁵ It is possible that these two terms have been used in the different senses respectively of revenue and tribute. It may be added that the practice of collecting *mu'āmala* and *bāz* separately was known in our period : see, for example, Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter III & nn. 46-49.

ਵਜਾ ਸੀ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ¹ ਨੇ ਏਹ ਜਾਗਾ ਅਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਇਨ ਕੁਟਲਹਿਰੀਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਕੇ ਹੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਤੇ ਅਦਾਲਤ ਅਪਣੇ ਹੀ ਨੌਕਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ² ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਆਗੇ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਅਬ ਉਹ ਕੁਟਲਹਿਰੀ ਕਾ ਰਾਜਾ ਰਿਜਾਇ ਹੋਇ ਗਿਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਕੇ ਬੇਟੇ ਨਦਾਨ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਏਨਾ ਥੀਂ ਜਾਗਾ ਫੁਡਾਇ ਲਈ ॥ ਤੇ ਓਹ ਆਪਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਨਕੇ ਸਾਬ ਕਿਆ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੀ ਬਡੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਰੋਜ ਕਰਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਗਾਂਉ ਭੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਉਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਪਣੇ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਡੀ ਪਰਵਿਰਸ ਕਰੀਏ ਫੇਰ ਆਪ ਘੜੇ ਅਰੁ ਬਾਜਾਂ ਥੀਂ ਆਇ ਉਨਕੇ ਬਖਸਤੇ ਰਹੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਉਨ ਕੀ ਤਰਕੀਬ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਬਣੀ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੇ ਲਿੜਾਈਆਂ ਮੈਂ ਸਿਕਿਸਤਾਂ ਆਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤਿਸਲਾ ਉਨ ਕੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਗੌਰਖੀਏ ਆਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਸੇ ਏਹ ਬਾਤ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਸਾਡਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਕੇ ਫੁਡਾਇ ਲੈਣਾ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਬਿਮੈਇ ਫੌਜ ਕੇ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਭੀ ਫੌਜ ਕੁਸ ਕੁ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲਾ ਭੀ ਮਜਬੂਤ ਹੈ ਸਾ ॥ ਜਬ ਆਗੇ ਭੀ ਫਤਾ ਹੁਆ ਹੈ ਤਾਂ ਬਡੇ ਅਰਸੇ ਸੇ ਹੀ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਇ ਕੇ ਫਤੇ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਉਨਾ ਰਾਜਿਆਂ ਕੀ ਹੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਇਦਾਲਤਿ ਆਪ ਕੇ ਨੌਕਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ (f. 242 a) ਮਾਮਲਾ ਅਰੁ ਬਾਜ ਪਹੁਚਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਜੌਨਸੀ ਏਸ ਤਰਾਂ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀਤੀ ਹੈ ॥ ਉਸ ਕੀ ਕਿਸੇ ਕੀ ਮਾਲਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਤੀ ॥ ਤੇ ਆਜੁ ਮੈਂ ਤਬ ਜਾਣਾ ਹੈ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਤੁਸਾਂ ਥੀ ਕਰਵਾਇ ਲੈਣੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਦੋਵੇਂ ਬਾਤਾਂ ਗਿਣਨ ॥ ਜੋ ਓਨਾ ਕੀ ਭੀ ਪਰਵਿਰਸ ਕਰੀ ਤੇ ਫੇਰ ਮਕਾਨ ਭੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਿਆ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਕੇ ਭੀ ਕਹਾ ਸਾ ਜੋ ਪਿਛਲੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਤੁਸਾਡੀਆਂ ਦਿਲ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਰਾਖਣੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਸੇ ਤਕਰਾਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਹੁਏ ॥ ਪਰ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਿ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਡੀ ਹੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਤੁਮਾਰੇ ਦੁਸਮਣ ਸੇ ਏਸ ਬਾਤ ਮੈਂ ਅਬ ਤੁਮਾਰਾ ਸੁਖ ਨ ਰਹਾ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਾਡੀ ਮਰਜੀ ਚਾਹੇਗੀ ਓਸ ਤਰਾਂ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਸਾਨੂੰ ਪਹੁਚਤਾ ਰਹੇ ॥ ਇਸ ਸੁਰਤ ਕੀ ਲਿਖਤ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਭੇਜ ਕੇ ਜਾਗਾ ਫੁਡਾਇ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਬਾਤ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਭੀ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਅਸਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਏਹ ਬਾਤ ਕਹ ਦਈ ਸੀ ॥ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਹੀ ਏਹ ਬਾਤ ਤਅੱਲਕ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਘੜਾ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਲੁਆਜਮੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਦੇਇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਕਹੀ ਜੋ ਮੰਡੀ ਤੇ ਕੁਲੂ ਕੇ ਰੁਪਿਆ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਅਸਾਂ ਸਿਰਕਰਦੇ ਛੋਡੇ ਹੈਨਿ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਫੌਜ ਏਸ ਤਰਫ ਛੋਡੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇਇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ

¹ It may be pointed out that the terms *sarkār* is used here for Jassa Singh Ahluwalia.

² Ram Sukh Rao seems to be making a contradictory statement here as *mu'āmala* and *'adālat* have been used in the senses clearly of revenue and judicial administration. On the other hand, it is also stated that the territory remained with the *rājā* which should mean that the *rājā* was a vassal, enjoying autonomy. Another such statement is made at the end of the folio.

³ The import of this line is not clear, for generally, horses and tribute, (*bāz*) or even falcons (*bāj*), were given by the vassal to the overlord: see, for example, J.S. Grewal & Indu Banga, "Ranjit Singh the Suzerain", *Proceedings Punjab History Conference* (1970), pp. 70-89.

ਨੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨਦੋਨ ਕੇ ਚੜੇ ਨਾਰੀ ਕੀ ਘਾਟੀ ¹ ਕੇ ਰਸਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਹਮਰੋਜੇ ਹੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਨਦੋਣ ਦੂਰ ਸੀ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕਾ ਰਸਤਾ ਮੁਸਕਲ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਅਸਵਾਰੀ ਭੀ ਨਾ ਬਦਲੀ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਹੂਏ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਰਜਾਇ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਣ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਖਫਾ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੋ ਮਾਕੂਫ ਕਰਵਾਇ ਦੀਯਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਖਿਲਕਤ ਨੇ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਗਮ ਕਰਿਆ ਜੋ ਅੱਬਲ ਕੁਵਰ ਏਹੋ ਹੂਆ ਸਾ ਬਡੀਆਂ ਆਰਜੂਆਂ ਕਰਤਯਾਂ ਕੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਕੋ ਮਨੇ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ (f. 242 b) ਕਹਾ ਜੋ ਖਵਿੰਦ ਕੀ ਕਰੀ ਕੋ ਨੇਕ ਹੀ ਮਾਨਣਾ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਜੋ ਬੁਰਾ ਮਨਾਵੇ ਤਾਂ ਖਵਿੰਦ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਗੈਰਤ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਗੈਸ ਕੋ ਜੋ ਫੌਜ ਦੋਇ ਕੇ ਕੁਲੂ ਕੀ ਤਰਫ ਭੇਜਿਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਭੀ ਸਿਰਕਰਦੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਦੇਖਾ ਜੋ ਦੁਖਤਾਂ ਉਪਰ ਜੋਕਾ ਅਰੁ ਜਿਮੀ ਓਪਰ ਭੀ ॥ ਤੇ ਜਾਤਯਾਂ ਕੋ ਲਿਪਟ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਮਾਮਲਾ ਲੇ ਕਰ ਹਟੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਰਵਾਲਸਰ ² ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਤਲਾਇ ਮੈਂ ਤੀਨ ਟਿੱਲੇ ਤਰਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਕੁਟਲਹਿਰ ਕੋ ਗਏ ਸੇ ॥ ਓਨਾ ਕਿਲਾ ਫਤੇ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਜੀ ਹਮੇਸਾ ਮਾਮਲਾ ਅਰੁ ਬਾਜੁ ਭੇਜਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਭੀ ਮੁਨਸੀ ਅਰੁ ਸਿਪਾਹੀ ਉਹਾਂ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ³ ਹਕੀਕਤ ਨੂਰਮਹਲ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਬਦਲਾਇ ਕੇ ਭੇਜਣ ਕੀ ॥ ਨੂਰਮਹਲ ਸੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਵਖਤ ਸੀ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਯਾ ਹੂਆ ਸਾ ਇਕ ਦਰਵਾਜਾ ਸਿਰਾਇ ਕਾ ॥ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਭੀ ਮਕਾਨ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਵੇਰਕੀਏ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੀ ਏਕ ਦਰਵਾਜਾ ਸਰਾਇ ਕਾ ਤੇ ਸਹਰ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਤੇ ਗਾਂਵ ਭੀ ਸਪੁਰਦ ਸੇ ਬਿਸਰਤ ਨੌਕਰੀ ਕੇ ॥ ⁴ ਤੇ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ⁵ ਉਹਾਂ ਆਇ ਉਤਰਿਆ ॥ ਤਾਂ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਅਰਜੀ ਲਿਖੀ ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਈਹਾਂ ਸੈ ਨਿਕਾਲਣਾ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜਵਾਹਰਿ ਸਿੰਘ ਦਿਵਾਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਆਈ ਕਾ ਸੁਣ ਕੇ ਦਖਣੀ ਕੋ ਚਲਾ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਕਿਲਾ ਚੀਮਯਾਂ ⁶ ਕਾ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਰੋਕਿਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹਮਾਨੂੰ ਏਨਾ ਮਕਾਨਾਂ ਕੀ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਹ ਆਇ ਕੇ ਮਿਲਯਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ॥ ਓਸ ਥੀਂ ਮਕਾਨ ਲੈਇ ਲਹੋ ॥ ਫੇਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਓਸ ਮਕਾਨ ਕੋ ਗਯਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੇ ਬਾਪ ਨੇ ਕਹਯਾ ਜੋ ਮੈਂ ਓਸ ਕੋ ਲਿਆਇ ਮੇਲਤਾ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਸੇ

¹ *Nārī-kī-Ghātī* is situated in the submontane between Nadaun and Amb, on the direct route to Hoshiarpur.

² The pool of Rawalsar, situated about 10 miles south-west of Mandi, is considered sacred because of its association with Guru Gobind Singh.

³ It may be mentioned that this detail is not corroborated in any other source.

⁴ It may be noted that the revenues not only from villages but also from parts of towns and fortified *sarāis* had been granted in service.

⁵ Phula Singh was born in the village of Shinh in 1761. He joined the order of the *nihangs* at an early age and became the leader of a fanatic band of fighters who formed the 'suicide squad' of the Sikh Army. Ranjit Singh owed many of his victories to the desperate valour of the *nihangs* under the command of Phula Singh. He was killed in the battle of Naushehra in March 1823. For detail, see Prem Singh Hoti, *Akali Phula Singh*, 10, 12, 15, 17, 26, 33, 59, *et passim*. See also, Khushwant Singh, *History of the Sikhs*, II, 207.

⁶ The reference is to the village Cheema Kalan, situated about 9 miles to the north-west of Nurmahal.

ਬਾਤਾਂ ਗਿਣ ਕੇ ਆਪ ਭੀ ਨਾ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਚੋਰੀਆਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਰਵਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਜਾਗਾ ਚੋਰ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਖੂਨ ਭੀ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਹੁ ਭੀ ਖੋਸਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰੋਯਤ ਉਪਰ ਜੁਲਮ ਅਰੁ (f. 243 a) ਖੂਨ ਭੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਜਬ ਆਪ ਮਨੇ ਕਰਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਓਹ ਕਸਮਾਂ ਖਾਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ਝੁਠੀਆਂ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਓਨਾ ਲਿਖ ਭੀ ਦੀਆ ਸੀ ਆਗੇ ॥ ਜੇ ਕਦੇ ਫੇਰ ਸਾਥੀ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕੀ ਤਕਸੀਰ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹੋਰ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ॥ ਤੇ ਹਮਾਨੂੰ ਤਬੀਹ ਕਰਨੀ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਉਨਕੋ ਕਹਾਇ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਨੂੰ ਆਪ ਅਗੇ ਫਰਮਾਇ ਰਹੇ ਅਬ ਤੁਸੀਂ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਫੇਰ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਦੋਹ ਰੋਜਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਜਾਗਾ ਲੈ ਲਈ ਅਰੁ ਓਹੁ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਭੇਜੇ ॥ ¹ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਛੋਡ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਉਨ ਕੋ ਏਹੀ ਸਜਾਇ ਹੈ ॥ ਜੋ ਏਨਾ ਕਾ ਬਦੁਲ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹੋਰ ਹੀ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਛੋਟੇ ਚੀਮੇ ਤੇ ਸਿਰਾਇ ਭੀ ਏਕ ਰੋਜ ਮੈਂ ਹੀ ਛੁਡਾਇ ਲਈ ॥ ਹਕੀਕਤ ਰਜੌਰੀ ² ਫਤਾ ਕਰਨ ਕੀ ॥ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਵਜੀਰਾਵਾਦ ³ ਤਸਰੀਫ ਲਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸਾਂ ਸਿਰਕਰਦੇ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਆਗੇ ਭੇਜੇ ਹੈਂ ॥ ਰਜੌਰੀ ਕੀ ਤਰਫ ॥ ਤੇ ਅਬ ਸੁਣਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਾ ਰਜੌਰੀ ਵਾਲਾ ⁴ ਬਿਮੈਇ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਡੇਰਾ ਉਨਾ ਕੇ ਆਗੇ ਆਣ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਵਜੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੀ ਕਯਾ ਸਲਾਹ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੋ ॥ ਤੇ ਹਮ ਰਜੌਰੀ ਕੋ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਅਪਣੇ ਹੀ ਸਮਝ ਕੇ ਕਾਮ ਕਰਤੇ ਹੋ ॥ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਥੀਂ ਭੀ ਜਿਆਦਾ ਉਮੈਦ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਆਪਣਯਾਂ ਕੋ ਪਰਵਾਨੇ ਭੇਜੇ ॥ ਜੋ ਭਾਈਏ ਹੋਰੀਂ ਏਸ ਤਰਫ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਕੇ ਆਇਆਂ ਹੋਰ ਲਿਖਣ ਕੀ ਕਯਾ ਹਾਜਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਭਿੰਭਰ ⁵ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਉਹਾਂ ਖਬਰ ਪਹੁਤੀ ਜੋ ਲੜਾਈ ਕੀ ਤੀਆਰੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਉਸੀ ਵਖਤ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਮੁਲਖਈਏ ਨੇ ਆਪੋ ਆਏ ਨੇੜ ਕੀਆ ਤੇ ਦੋਇ ਚਾਰ ਫੇਰੀ ਹਮਲੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਜੁਵਾਨ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਰਸਤਾ ਤੰਗ ਸਾ ਏਸ ਕਰਕੇ ਜੌਨਸੇ ਅਵਲ ਚੜੇ ਸੇ ਸੋ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ (f. 243 b) ਫੇਰ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਐਸਾ ਹਮਲਾ ਹੁਆ ॥ ਜੋ ਲੜਾਈ ਉਨ ਕੀ ਭਾਗ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਕਤਲ ਮੈਂ ਆਏ ਫੇਰ ਰਜੌਰੀ ਡੇਰਾ ਕੀਯਾ ॥ ਤੇ ਰਜੌਰੀ ਕਾ ਰਾਜਾ ਭੀ ਭਾਗ ਗਯਾ ⁶ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਕਯਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਸਹਰ ਲੂਟਣਾ ਸੁਰੂ ਕਰਯਾ ਤੇ ਆਗ ਭੀ ਲਗਾਇ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਨੇ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਆਤਸ ਭੀ ਬੁਝਵਾਈ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਕਾ ਦੀਵਾਨਖਾਨਾ ਜਲਆ ॥

¹ It may be mentioned that the *thānadār* of Nurmahal was replaced because of the complaints of oppression and insubordination against him.

² Rajauri, the capital of the principality of the same name, is situated at about 60 miles north-east of Wazirabad, on the Bhimber-Bahramgalla route to Kashmir.

³ The town of Wazirabad is situated about 35 miles west of Sialkot on the left bank of the river Chenab.

⁴ The reference is to Raja Agarullah Khan, who succeeded his father Karimullah Khan in 1808 : Zafarullah Khan, *Tazkara-i-Bemisāl Rājgān-i-Rajaur*, 179-80.

⁵ The town of Bhimber is situated about 29 miles north of Gujrat on the left bank of a stream of the same name, which flows into the river Chenab near Wazirabad.

⁶ According to Prinsep, this event took place on 13 November 1812 : *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 74.

ਤੇ ਘਰ ਬਚੇ ॥ ਫੇਰ ਗਿਰਦੇ ਕਾ ਤਮਾਮ ਮੁਲਖ ਆਇ ਮਿਲਿਆ ॥ ਤੇ ਓਨ ਕੋ ਅਵਾਦ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਗੱਲੇ ਕਾ ਮਹੰਗ ਸਾ ਫੇਰ ਮੁਲਖ ਸੀ ਆਵਣੇ ਲਾਗਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿਕਾਰ ਭੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਤਰਫ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਤੇ ਖਾਂ ਸੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ¹ ਤੇ ਬਾਤ ਏਹ ਠਹਰੀ ॥ ਜੋ ਕਸਮੀਰ ਵਜੀਰ ਹੋਰੀਂ ਲੈਇ ਲਏ ॥ ² ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੌਜ ਸਾਬ ਕਰ ਦਈ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲਹੌਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕੋ ਉਹਾਂ ਛੋਡ ਕੇ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਇਸਤਕਵਾਲ ਤੇ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜ਼ਿਆ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ॥ ਬਾਦਸਤੂਰ ਕਾਦੀਮ ਕੇ ਹੁਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਘੋੜੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਕਾ ਸਹਚਾਰੀ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਹਕੀਕਤ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੇਰੋਵਾਲ ॥ ³ ਸਰਕਾਰ ਲਹੌਰ ਸੇ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਵੇਰੋਵਾਲ ਆਏ ॥ ਜਲੰਧਰ ਕੇ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਵੇਰੋਵਾਲ ਹੀ ਸੇ ॥ ਇਸਤਕਵਾਲ ਤੇ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜ਼ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਬਾਦਸਤੂਰ ਕਦੀਮ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕਰੀਆ ॥ ਫੇਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਜੀ ਆਏ ॥ ਓਹ ਮਕਾਨ ਕਾਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ਤੇ ਸਪੁਰਦ ਸਾਹਬਜਾਦਿਆਂ ਕੇ ਹੈ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਉਹਾਂ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਗੁਰਾਂ ⁴ ਕੇ ਮਕਾਨਾਂ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਮਿਜਮਾਨੀ ਭੇਜੀ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮਜਮਾਨੀਆਂ ਸਾਬ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੁਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜਾ ਬਿਮੈਇ ਤਿਲਾਈ ਜੀਨ ਕੇ ॥ ਤੋ ਫੀਲ ਬਿਮੈਇ ਹੋਇਆਂ ਕੇ ਤੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਪੌਸਾਕਾਂ ਕੀਆਂ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਉਮਦੇ ਦੀਏ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ (f. 244a) ਕੋ ਭੀ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਬਖਸਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਜਲੰਧਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਜਲੰਧਰ ਰਹ ਕੇ ਇਸ ਤਰਫ ਕੋ ਆਏ ਉਤਲੇ ਰਸਤੇ ॥ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਿਆ ॥ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਇਕਠੇ ਹੀ ਬੱਘੀ ਮੈਂ ਚੜ ਕੇ ਤਰਫ ਦਰੀਆਉ ਕੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੂਚ ਬ ਕੂਚ ਲਹੌਰ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਿਨਹੁ ਪੂਤ ਪੂਤਨ ਕਰੀ ਕਰ ਮਾਤਾ ਪੈ ਪਾਨ ॥ ਨੰਦ ਪੂਤ ਪੂਤਨਾ ਬਿਖ ਪੀ ਕੀ ਪੂਤ ਜਹਾਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮਾਤਾ ਕਿਸੀ ਪੁਤ੍ਰ ਨੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਦੁਗਧ ਪਾਨ ਭੀ ਕਰਕੈ ॥ ਨੰਦ ਕੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੇ ਬਿਖ ਪੀਯ ਕੇ ਪੂਤਨਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੀ ਹੈ ਜਹਾਨ ਮੈਂ ॥ ਐਸੇ ਪਤਤ ਪਾਵਨ ਹੈ ॥

¹ The meeting between Ranjit Singh and Fateh Khan took place on 1 December, 1812 : Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Panjab*, 78.

² Different versions are given of this compact between Ranjit Singh and Fateh Khan. According to Sohan Lal, Ranjit Singh agreed to help the Afghan *wazir* on the condition that he should pay nine lakh of rupees annually from Kashmir and get Multan for the Maharaja, and that on the fulfilment of these two conditions, Attock would be handed over to him : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 181. According to another contemporary account, Fateh Khan was to get the fort of Multan evacuated and surrender it to the Maharaja, establish and recognise his government over one-third of Kashmir and share whatever treasure, property and other things seized from Kashmir : *Events at the Court of Ranjit Singh, (1810-1817)*, 62.

³ The rest of the chapter is given to the meeting and exchange of presents between Ranjit Singh and Fateh Singh.

⁴ Sultanpur is celebrated for many *gurudwāras* associated with Guru Nanak such as, Sant-Ghat, Hat-Sahib, Kotheri-Sahib, Guru-ka-Bagh, Dharamsal and Ber Sahib, the last being the most celebrated of them all.

ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਰਤ ਨਗਾਰਯੋ ਬਿਸੈ ਰਸ ਧਾਰਯੋ ਹਿਯੇ ਨ ਤੋਹਿ ॥ ਕੋਨ ਉਬਾਰਯੋ ਅਧਮ ਕਿਮਨਾਥ ਬਿਸਾਰਯੋ ਮੋਹਿ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਪਤਤ ਪਾਵਨ ਹਮ ਨੇ ਮਨੁਖ ਕੋ ਸਰੀਰ ਬਿਸੈ ਰਸ ਹੀ ਮੈਂ ਗਾਰ ਦੀਯੋ ਹੈ ॥ ਤੁਮ ਕੋ ਰਿਦੈ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਧਾਰਨ ਕੀਯੋ ॥ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਕੋਨਸੇ ਪਾਪੀ ਨਹੀਂ ਉਬਾਰੇ ਸਭ ਹੀ ਉਬਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਤੇ ਹੇ ਨਾਥ ਹਮ ਕੋ ਕਯੋਂ ਬਿਸਾਰਯੋ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲ-ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਨਦੋਣ ਗਮਨ ਆਦਿ ਬਰਨਨੰ ਨਵਮੋ ਰੈਵਤ : ॥ ੯ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾ ਰਟਤ ਹੀ ਕਟਤ ਦੋਖ ਦੁਖ ਦਵੰਦ ॥ ਮੁਰਲੀ ਲਕੁਟ ਲੀਏ ਲਕੁਟ ਉਰ ਅਟਕਤ ਬ੍ਰਿਜ ਚੰਦ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਐਸੋ ਕਹਤੇ ਹੀ ਦੋਖ ਅਰੁ ਦੁਖਾਂ ਕੇ ਜੋ ਦੁਵੰਦ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਰਿਦੈ ਬਿਖੈ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜ ਕੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੀ ਜੋ ਮੁਰਲੀ ਅਰੁ ਲਕੁਟ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ (f. 244b) ਲਟਕ ਹੈ ॥ ਸੋ ਅਟਕਤੀ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈਂ ਸਤਰੇ ਮੈਂ ਹਕੀਕਤ ਵਜੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਫਤਾ ਹੋਣੇ ਕੀ ॥ ਮੋਤਬਿਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਆਇ ਕੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਕਾਮ ਰੋਬਕਾਰ ਹੈ ॥ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੈ ॥ ਤੁਸੀਂ ਆਵੋ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਪਾਰ ਤੇ ਉਰਾਰ ਕੇ ਸਭ ਹਾਜਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ਫੇਰ ਜੰਡਆਲੇ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਬਿਸੰਭਰਦਾਸ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਿਆ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮੁਲਖ ਕੇ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹੋ ॥ ਹੋਰ ਕਿਸੀ ਕੋ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਅਬ ਤੇ ਸਾਥ ਚਲੁ ਫੇਰ ਆਇ ਕੇ ਤੇਰੀ ਅਰਜਾ ਸੁਣਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਮੁਜਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੁਸਾਫਰੀ ਤੇ ਲੜਾਈ ਸੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੋਫ ਖਾਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਆਏ ਤਾ ਇਸਤਕਬਾਲ ਤੇ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜਾ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਆਦਿ ਦਸਤੂਰ ਕਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈਯਾਂ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਬਾਤਸਾਹੀ ਦੂਸਰੇ ਵਜੀਰ ਕੇ ਬੇਟੇ ³ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਅਟਕ ਕਾ ਕਿਲਾ ⁴ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਅਬ ਬਮੈਦਿ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਕੇ ਬਡੀ ਜਮੈਯਤ ਸੈ ਕਿਲੇ ਕੀ ਉਰਲੀ ਤਰਫ ⁵ ਵਜੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਆਣ ਉਤਰਯਾ ਹੈ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਖਰਚ ਕਿਲੇ ਮੈਂ

¹ Chapter Thirty-three, or Chapter Nine of Section Three, ends here.

² Chapter Thirty-four (ff. 244a-252a) largely contains an account of the battle with Fateh Khan Barakzai, the Afghan *wazir*, and the conquest of Attock and the surrounding region in Sammat 1870 (A. D. 1813-1814).

³ The reference is to Jahandad Khan, son of Sher Muhammad, who had handed over the fort of Attock to Ranjit Singh's men on 13 March 1813, after the defeat of his brother Ataulah Khan by Fateh Khan : *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 57.

⁴ The importance of Attock was due to its commanding position over the ferry on the river Indus.

⁵ According to Sohan Lal, Fateh Khan had encamped near Hasan Abdal situated 32 miles to the south-east of Attock : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 141.

⁶ For the background of Ranjit Singh's recent dispute with Wazir Fateh Khan over the division of the spoils from Kashmir and his anger over the occupation of the fort of Attock by Ranjit Singh, see Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 135, 138, 141-42, 143 & 145. See also, f. 243b & n. 3, above.

ਨਹੀਂ ਜਾਣੇ ਦੇਤਾ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਭੀ ਗੱਲਾ ਕਮ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ¹ ਭੇਜੇ ਹੈ ਸੋ ਢੇਰੀ ਗਾਵ ² ਮੈਂ ਉਤਰੇ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਅਬ ਜੇ ਕਰ ਮੁਨਾਸਬ ਹੋਵੇ ³ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੂਚ ਕਰੀਏ ॥ ਯਾ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਰਹੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਉਹਾਂ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡਾ ਰਹਣਾ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਸੁਨ ਕੇ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਪੀਛੇ ਲੜਾਈਆਂ ਮੈਂ ਹਥਿਆਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਓਹ ਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਤਾਰੀਫਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਲਿਖਾ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਕਾਲੇ ਕੀ ਸਰਾਇ ⁴ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ਤੇ ਮਾਰਗਲੇ ⁵ ਮੈਂ ਜੋ ਉਹਾਂ ਕਾ ਮੁਲਖੈਈਆ ਪੜਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਮਕਾਨ ਜਾਚ ਕਰ ਜਵਾਨ ਛੋਡੇ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਸੀ (f. 245a) ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਮਿਲਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਢੇਰੀ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ਤੇ ਸਭ ਮਿਲਣੇ ਕੋ ਆਏ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹਕੀਕਤ ਪੂਛੀ ਤਾਂ ਓਨਾ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਬਯਾਨ ਕੀਆ ਜੋ ਖਰਚ ਕਿਸੀ ਸੂਰਤ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਪੜ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹਾਂ ਉਨਸੈ ਲੜੀਏ ਨਹੀਂ ॥ ਜੇ ਕਰ ਈਹਾਂ ਆਇ ਲੜੇ ਤਾਂ ਲੜੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ⁶ ਜੇ ਕਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਏਕ ਤਰਫ ਡੇਰਾ ਚਲ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਖਰਚ ਭੀ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਡੇਰਾ ਭੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕਰ ਲੜਨਾ ਹੋਇ ਤਾਂ ਲੜਨਾ ਭੀ ਉਹਾਂ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਈਹਾਂ ਤਾਂ ਅਟਕੋ ਦੂਰ ਡੇਰਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਅਟਕ ਕਾ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਹੈ ॥ ਖਰਚ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਹਤੇ ਹੋ ॥ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਬੈਠਣਾ ਕਯਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਕਹਾ ਸਰਕਾਰੇ ਭੀ ਅਸਾਂ ਸਭ ਹਕੀਕਤ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਕਾ ਮਕਾਨ ਭੀ ਦੇਖਾ ਜਾਵੇ ਜਹਾਂ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕੋਈ ਰੋਜ ਈਹਾਂ ਜਮਈਯਤ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਜਿਮੀਦਾਰ ਬੁਰਾਨ ⁷ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਕਾ ਸੈਦਾ ਸਾ ॥ ਓਸਨੇ ਦਰੀਆਇ ਮੈਂ ਦਿਰੇਈਆਂ ⁸ ਉਤੇ ਖਰਚੁ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਪਹੁਚਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਓਸ ਕੋ ਮਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਪਰੁ ਓਹੁ ਨਾ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਭੀ ਉਸ ਕੀ ਤਰੀਫ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਫੌਜ ਕਹੀ ⁹ ਕੋ ਗਈ ਤੇ ਸਬਜ ਬਾਗ ਮੈਂ ਉਤਰੀ ॥

¹ The following *sardārs* and commanders had already been sent towards Attock: Jodh Singh Ramgarhia, Bhayya Ram Singh along with the *topkhāna* of Darogha Ghaus Khan, Diwan Mohkam Chand and Dal Singh. Hukm Singh Atariwala, Hari Singh, Sham Singh and Bhamma Singh accompanied Fateh Singh later on: Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 140, 142 & 144.

² Ram Sukh Rao refers to Shahdheri, situated less than a mile north of Sarai Kala which had the grave (*dherī*) of Shah Fateh Khan, a well-known saint: J. S. Grewal & Indu Banga (ed.), *Early Nineteenth Century Panjab*, 41.

³ This exchange throws light on Fateh Singh's relationship with Ranjit Singh which by now had become one of suzerain and vassal.

⁴ Kale-ki-Sarai is situated on the bank of the stream Kali, a tributary of the river Haro. It is about 21 miles from Rawalpindi in the north-west, on the road to Attock.

⁵ Margalla, a paved road about 20 feet wide passes through a range of low hills between Shahdheri and Jani-ka-Sang. For detail see, Shahamat Ali, *The Sikhs and Afghans*, 153; Moorcroft & Treback, *Travels in the Himalayan Provinces of Hindustan and the Panjab, Ladakh and Kashmir, in Peshawar, Kabul, Kunduz, and Bukhara (1819-1825)*, 455.

⁶ It may be pointed out that Sohan Lal attributes this initiative and advice to Diwan Mohkam Chand: *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 144,

⁷ Burhan, a village situated about 6 miles west of Hasan Abdal.

⁸ *Darāin*, denotes an inflated skin of a buffalo used as a buoy in ferrying a stream.

⁹ As already pointed out, *kahī* signified foraging.

ਸੱਤ ਸੈ ਅਸਵਾਰ ਸਾ ॥ ਤੇ ਗੰਧਗੜ ਪਹਾੜ ¹ ਕੇ ਰਹਣੇ ਵਾਲੇ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਉਨ ਕੋ ਆਇ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਉਹ ਗਾਫਲ ਸੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਸਭ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਜਖਮੀ ਭੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਅਸਬਾਬ ਲੇਕਰ ਫੇਰ ਓਹੁ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਚਲੇ ਗਏ ਮੁਸਕਲ ਜਾਗਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਦਰੇ ਹੀ ਫੌਜ ਸੈ ਖਾਨਪੁਰ ² ਤੇ ਹੋਰਨੀ ਤਰਫੀਂ ਭੀ ਜਾਤੇ ਹੋਤੇ ਸੈ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਜਲਦੀ ਸੈ ਉਸ ਜਾਗਾ ਆਏ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਫੌਜ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਲਾਸਾਂ ਤੇ ਜਖਮੀਆਂ ਕੋ ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਭਨਾ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਕਿਲਾ ਅਟਕ ਕਾ ਤੰਗ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੇ ਈਹਾਂ ਬੈਠਿਆਂ ਛੁਟ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਉਨ ਕੀ ਦੂਣੀ ਹੋਇ ਜਾਵੇਘੀ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਕੂਚ ਕੀ ਸਿਲਾਹ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ³ ਡੇਰੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਕਹੀ ਕੇ ਸਾਬ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਫੌਜ (f. 245b) ਵਾਫਰ ਜਾਤੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਚੌਧਰੀ ਬਮੈਇ ਫੌਜ ਕੋ ਕਹੀ ਕੇ ਸਾਬ ਗਿਆ ਸਬਜ ਬਾਗ ਕੋ ॥ ਜਹਾਂ ਆਗੇ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਕੀ ਫੌਜ ਕਾ ਨੁਕਸਾਨੁ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਦਸਾਂ ਕੁ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈਂ ਬਾਤਸਾਹੀ ਮਕਾਨ ਕਾ ਸੈਰ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਉਸ ਤਰਫ ਲੜਾਈ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਉਤਨਯਾਂ ਹੀ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ਘੋੜੇ ਤੇਜ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਓਸ ਰਸਤੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਮੁਲਖਈਆਂ ਤੇ ਗੰਧਗੜੀਆਂ ਕੇ ਜੁਵਾਨ ⁴ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਖਲੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕੇ ਲਸਕਰ ਕੀ ਭੀ ਫੌਜ ਉਹਾਂ ਖਲੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪਿ ਸਾਬ ਅਸਵਾਰ ਏਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਦੇਖਯਾ ਜੋ ਆਪ ਆਉਤੇ ਹੈਂ ਤਾਂ ਤਅੱਜਬ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪਕਾ ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਤਨਯਾਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ਆਉਣਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕਰ ਆਪ ਕੇ ਸਾਬ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਓਹ ਲੜਤੇ ਤਾਂ ਹਮ ਭੀ ਫਰਕ ਸੈ ਸੇ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਭੀ ਦੂਰ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਡੀ ਦਲੇਰੀ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਨੌਕਰਾਂ ਜਈਫਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਕੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਭੀ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਹੀ ਭੀ ਹੋ ਰਹੀ ਤੇ ਮੁਲਖਈਆ ਭੀ ਫੌਜ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹੀ ਪਰ ਨਾ ਪੜਿਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਬੁਰਾਨ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਕੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੇ ਕਰ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਤੇ ਖਾਂ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਉਰਲੀ ਤਰਫ ਜੋ ਫੌਜ ਖਲੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕੁਛ ਕੁ ਉਰੇ ਭੀ ਫਿਰ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਹਮ ਉਹਾਂ ਲੜੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਵਸਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਗੁਦੇ ॥ ਮਸਾ ਸਿੰਘ ਚੋਲੀਆ ॥ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਵਰਆਹੀਆ ॥ ਗਰੀਬ ਸਿੰਘ ਧੰਤਲੁ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਦੁਦੈਹਰੀਏ ॥ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਾਂਡ ਕਾ ॥ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀਆ ॥ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਮੁੰਡੇਵਾਲੀਏ ॥ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ ਕਾ ॥ ਨੋਧ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਆ ਕਾ ॥ ਏਹ ਉਸ ਤਰਫ ਕੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਉਨਾਂ ਕੀ ਭੀ ਫੌਜ ਫਿਰਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਵਾਫਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਨਾ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਯਕ ਬਾਰਗੀ (f. 246a) ਹੀ ਹਮਲਾ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਵਾਗਾਂ ਉਠਾਇ ਕਰ ਉਨ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਅੱਵਲ ਕੁਛ ਕੁ ਹੀ ਬਾਦੁਖਾਂ ਛੂਟੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਕੋਤਾ ਹਥਿਆਰ ਹੀ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੇ ਜਵਾਨ ਚਾਰ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਹਟ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਹਮਲਾ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹਥਿਆਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਨੇਜੇ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਜਵਾਨ ਬੀਚ

¹ Gandgarh is a range of hills in Rawalpindi and Hazara districts ending in the mountains of the same name.

² Khanpur is situated about 10 miles north of Rawalpindi.

³ Hasan Abdal, a small town, situated at about 25 miles from Rawalpindi, in the north-west.

⁴ The Hazara region was inhabited principally by the Gakhkhars, the Gujjars, the Hazaras and the Pathan tribes of Utmanzai, Karral, Sarrara, Jadun and the Tanaoli : Denzil Ibbetson, *Panjab Castes*, 96.

ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਈ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਸਿਰਗੇ ਕੇ ਪੁੱਠੇ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ਤੇ ਘੋੜਾ ਗਿਰ ਪੜਾ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਲਦੀ ਸੈ ਉਠ ਕਰ ਉਸ ਕੋ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਈ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਲਾਗੀ ਤਾਂ ਓਹ ਗਿਰ ਪੜਾ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਸਿਰ ਉਸ ਕਾ ਜੁਦਾ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕੇ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਚੜ ਖੜਾ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਈ ॥ ਤੇ ਉਸਕੀ ਸੰਜੋਇ ਉਪਰ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਕਾਟਨਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ ਤਰਵਾਰ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਜਖਮ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦੁਖ ਉਸਕੇ ਲਾਗੀ ਤਾਂ ਓਹ ਮਾਰਯਾ ਗਯਾ ॥ ਇਸੇ ਸੂਰਤ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨਕੇ ਉਮਦਾ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਓਹੁ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਘੋੜੇ ਉਨਕੇ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫ ਕੇ ਘੋੜੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਜਵਾਨ ਭੀ ਜਖਮੀ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਰੂਬਰੂ ਹੁਏ ॥ ਅਨਾਮ ਅਰੁ ਜਗੀਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਬਖਸਸਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਲੜਾਈ ਕਾ ਅੱਵਲ ਸਾਗੂਨ ਖੂਬ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਬਾਉਲੀ ¹ ਕੇ ਪਰੇ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀਆਂ ਦੋਇ ਤੋਪਾਂ ਕੇ ਤਖਤਾਂ ਕਾ ਕੁਛਕ ਬਿਗੜ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਓਹ ਕਹੇ ਤੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਉ ਓਹੁ ਕਹੇ ਤੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਉ ਜਬ ਆਪ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਅਬ ਅਸੀਂ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਬਰਾਬਰ ਹਾਂ ਤੇ ਈਹਾਂ ਤੋਪਾਂ ਕੋ ਛੋਡ ਜਾਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਖੜੇ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਡੇਰੇ ਕਾ ਵਹੀਰ ਭੀ ਈਹਾਂ ਸੈਂ ਲੰਘ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਮ ਵਹੀਰ ² ਕੋ ਲੈ ਕਰ ਆਗੇ ਚਲੋ (*f.* 246b) ਤੇ ਤ੍ਰਿਖਾਣ ਕਾਰੀਗਰ ³ ਸਾਥ ਹੀ ਸੈ ਓਨਾ ਜਲਦੀ ਸੈ ਹੀ ਤਖਤ ਬਣਾਇ ਲੀਏ ਕਦਰੇ ਹੀ ਬਿਗੜੇ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਇਕ ਅਸਵਾਰ ਕਿਸੇ ਸਰਕਰਦੇ ਕੇ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਵਜੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਅਗਲੀ ਫੌਜ ਸੇ ਲੜਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕੁਸ ਕੁ ਫੌਜ ਤੋਪਾਂ ਸਾਥ ਛੋਡੀ ਤੇ ਆਪ ਜਲਦੀ ਸੈ ਆਗੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਇਕ ਗੜੀ ਸੀ ਮਾੜੀ ਜੈਸੀ ਓਸ ਕੇ ਪਾਸ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ॥ ਜੋ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਫਤੇ ਖਾਂ ਲੜਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਸਾਂ ਭੀ ਅਸਵਾਰ ਦੇਖਣੇ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਖਲੇ ਸੇ ਤਾਂ ਭਈਏ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ⁴ ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਨੇ ਆਇ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਕੋ ਦੁਸਨਾਮ ਤੇ ਹੋਰੁ ਸਖਤ ਬਾਤਾਂ ਕਹੀਆਂ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜਿਤਨੇ ਕਾਮ ਵਿਗੜਤੇ ਹੈਂ ਤੇਰੀ ਹੀ ਅਕਲ ਸੀ ਵਿਗੜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਭਈਯਾ ਭੀ ਨਿਜਦੀਕ ਹੀ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਓਸ ਕੇ ਸਾਥ ਅਸਵਾਰ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਭਈਯੇ ਕਹਾਇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਉਸ ਸੈ ਭੀ ਸਖਤ ਬਾਤਾਂ ਕਹਾਇ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਰਤਬੇ ਅਸਵਾਰ ਆਵਤੇ ਜਾਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਐਸੀਆਂ ਹੀ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ⁵ ਤੇ ਸਭ ਖਾਦੀਦਗੀ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਨ੍ਹੇ ਕੀਏ ਜੋ ਏਸ ਮੌਕਿਆਂ ਉਪਰ ਏਸ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਤਾ

¹ Village Baoli is situated at about 8 miles south-east of Attock.

² *Wahār* has been used here in the sense of the baggage establishment of the army.

³ It may be noted that carpenters and other artisans also accompanied the army.

⁴ Bhayya Ram Singh was the deputy (*mukhtār*) of Prince Kharak Singh, acting as the manager of his *jāgirs* and the commander of his forces. Bhayya Ram Singh did not get along well with many senior officers of the Maharaja : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 179, 553 & 556.

⁵ Diwan Mohkam Chand seems to have been placed at the head of the army. Ram Sukh Rao gives the impression that there was no unity of command in the Sikh forces,

ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਸਭਨਾ ਕੀ ਐਸੀ ਹੀ ਬੇਇਤਫਾਕੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਜੋਨਸੇ ਅਸਵਾਰ ਭੇਜੇ ਸੇ ਖਵਰ ਵਾਸਤੇ ਓਹ ਆਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਫਤੇ ਖਾਂ ਬਮੈਇ ਫੌਜ ਕੇ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਸੈ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣਤਿਆਂ ਹੀ ਵਿਹੀਰ ਭੀ ਖਲਾ ਸਾ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਡੇਰੇ ਕੇ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਘਭਰਾਇ ਕੇ ਇਕ ਖੱਡ ਸੀ ਪਿਛਲੀ ਤਰਫ ਓਸ ਕੋ ਜਲਦੀ ਸੈ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਆਪ ਪਾਸ ਖਲੇ ਰਹੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਓਹੁ ਭੀ ਮਨੇ ਕਰ ਰਹੇ ਪਰੁ ਕੋਈ ਠਹਿਰੇ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਸਿਰਕਰਦੇ ਭੀ ਖੱਡ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਘੁੜਨਾਲਾਂ ਜੋ ਖੱਡ ਮੈਂ ਸੂਟੀਆਂ ਤਾਂ ਤਖਤਾਂ ਕੋ ਕੁਸ ਕੁ ਜਰਬਾਂ ਆਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰ ਅਸਵਾਰ ਖਬਰ ਕੋ ਭੇਜੇ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਆਗੇ ਹੋਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਖਬਰ ਦਈ ਜੋ ਉਨ ਕੇ ਮੁਰੱਖੇ ਆਏ ਸੇ । (f. 247a) ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਵਹੀਰ ਕੇ ਪੀਛੇ ਪੀਛੇ ਹੋਇ ਲਿਆ ॥ ਫੇਰ ਬਮੈਇ ਸਭ ਡੇਰੇ ਕੇ ਅਟਕ ਕੇ ਦਰੀਆਇ ¹ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਸਭ ਡੇਰੇ ਲਾਗੇ ਲਾਵਣੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਦਰੀਆਉ ਕਾ ਪਾਰਲਾ ਕਿਨਾਰਾ ਨਜਦੀਕ ਸਾ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਸੀ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਜੁਵਾਨ ਬਾਦੁਖਾਂ ਲਾਗੇ ਚਲਾਵਣੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਬਾਦੁਖਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ਤੇ ਓਹ ਪਰੇ ਕੋ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਅਜੇ ਆਇ ਕਰ ਡੇਰਾ ਖਲਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕਿਸੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਬਡੀ ਫੌਜ ਏਸ ਤਰਫ ਕੋ ਆਵਤੀ ਹੈ ਵਿਲਾਇਤੀਆਂ ਕੀ ॥ ਯਕੀਨ ਹੈ ਜੋ ਫਤੇ ਖਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾ ਪਾਸੋਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਖਬਰ ਮੰਗਾਇ ਲਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਓਹੁ ਚੜ ਆਏ ਤੇ ਅਬ ਖਬਰ ਮੰਗਾਵਣੀ ਕਯਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਚੜੇ ਜਬ ਆਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀ ਫੌਜ ਖਲੀ ਨਿਗਾ ਆਈ ॥ ਪਰ ਫਰਕ ਸੈ ॥ ਤੇ ਏਕ ਜਾਗਾ ਕੁਸ ਕੁ ਦੁਖਤ ਸੇ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਵਾਫਰ ਫੌਜ ਖਲੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਮਲੂਮ ਕੀਆ ਜੋ ਫਤੇ ਖਾਂ ਵਜੀਰ ਈਹਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਫੇਰ ਓਨਾ ਫੌਜ ਕਾ ਪਰਾ ² ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਲੰਬਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਪਰਾ ਲੰਬਾ ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਕਰ ਕੇ ਖੜੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਉਚੇ ਠੇਰ ਭੀ ਦੋਨੀਂ ਤਰਫੀਂ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਇਕ ਠੇਰ ਉਪਰ ਖਲੇ ਹੋਇ ਕੇ ਦੂਰਬੀਨ ਸੈ ਦੇਖਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਮਿਤਿ ਸਿੰਘ ਭੜਾਣੀਏ ਆਇ ਕੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਕੀ ਦਾਂਈ ਤਰਫ ਖੱਡ ਬਡੀ ਕੁਸਾਦਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਸ ਮੈਂ ਰਸਤਾ ਮਦਾਨ ਕਾ ਬਡਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੇ ਉਨ ਕੀ ਕੁਸ ਕੁ ਫੌਜ ਸਾਡੀ ਵਲ ਲੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਓਸ ਰਸਤੇ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਅਪਣਾ ਡੇਰਾ ਅੱਗੇ ਨਜਦੀਕ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਸੀ ਫੌਜ ਸਭ ਚੜ ਆਈ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਲੜਾਈ ਸੀ ਪਿਛਲੀ ਤਰਫ ਹੈ ॥ ਜੋ ਡੇਰੇ ਕੋ ਕੁਛ ਕੁ ਭੀ ਖਲਲ ਹੂਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਈਹਾਂ ਠਹਰੇਗੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਕਾ ਭੀ ਪਰਾ ਲੰਬਾ ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਹੈ ਜੇ ਓਹੁ ਹਮਾਰੀ ਤਰਫ (f. 247b) ਜੋਰ ਪਾਵੇਂ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਬਾਂਈਂ ਤਰਫ ਤੁਸਾਂ ਥੀਂ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਜੋਰ ਪਾਵੇਂ ਤਾਂ ਭੀ ਤੁਸਾਂ ਆਗੇ ਹੋਇ ਕੇ ਨਾ ਲੜਨਾ ॥ ਤੁਸਾਂ ਏਸ ਖੱਡ ਕੇ ਰਸਤੇ ਕੀ ਤਰਫ ਹੀ ਨਿਗਾ ਰਾਖਣੀ ॥ ਤੇ ਜੇ ਓਹੁ ਇਸ ਖੱਡਿ ਕੇ ਰਸਤੇ ਆਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਲੜਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਜਰੂਰ ਖੱਡ ਕੇ ਰਸਤੇ ਆਵੇਂਗੇ ॥ ਅਗੇ ਆਪ ਮਾਲਕ ਹੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮਰਜੀ ਆਵੇ ਸੋ ਕਰਨਾ ॥ ³ ਫੇਰ ਓਹੁ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਉਨਕੀ ਫੌਜ ਕਾ ਪਰਾ ॥ ਸਮਸੇਰਾਂ ਖੈਂਚ ਕਰ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ ਆਇਆ ॥ ⁴ ਤੇ ਈਹਾਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਸ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਕਦਰੇ ਸਮਸੇਰਾਂ ਅਲਮ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਨਿ ਤੇ ਉਹਾਂ

¹ Between Attock and Kalabagh, the river Indus was known as the Attock.

² *Parā* signifies a single formation of soldiers.

³ This throws an interesting light on Fateh Singh's position in relation to the other officers of Ranjit Singh.

⁴ The rest of the folios upto 251 a are given to a detailed account of the various engagements fought in this region.

ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜੰਗ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਮਸੇਰਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਅਲਮ ਹੋਈ ਆਵਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਾਜੋਆ ਮਾਨਿੰਦ ਮੇਘੋ ਕੀ ਤੇ ਸਮਸੇਰਾਂ ਮਾਨਿੰਦ ਬਿਜ਼ਰੀਆਂ ਕੀ ਚਮਕੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਯਾ ਖਾਤਰ ਜਮਾ ਰਾਖੋ ਜੋ ਖਾਵਿੰਦ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਹੈ ਉਸ ਤਰਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਹੈ ਅਖਸਰ ਐਨਾ ਜਮੀਨ ਉਪਰ ਕੀ ਹੀ ਆਵਣਾ ਹੈ ਉਡ ਕਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇ ਪੜੇਗੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਜਮੀਨ ਉਪਰ ਦੀ ਆਇ ਤਾਂ ਹਥਿਆਰ ਚਲੇਗੇ ਹੀ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਬੀਸ ਬੀਸ ਹਾਥ ਤੋ ਹੈ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤੇ ਤਬ ਇਨਕੀ ਬਡੀ ਬਾਤਸਾਹੀ ਤਾਂ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾਦਾ ਸਾਹਬ ਜੀ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਭੀ ਲੜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਏਹ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਤਾਂ ਹਿੰਦਅਸਤਾਨ ਤੇ ਰਾਜਵਾੜਿਆਂ ਕੀ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਫਤੇ ਕਰਤੇ ਥੇ ਤੇ ਟਕੇ ਲਿਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਸੂਬੇ ਭੀ ਫਤਾ ਕਰੇ ਤੇ ਡੇਰੇ ਭੀ ਲੂਟੇ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਹੀ ਸੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਪਰਾ ਕੀਏ ਹੂਏ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਏ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਆਪ ਖਲੇ ਸੇ ਉਸ ਕੇ ਆਗੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਇਕ ਖੱਡ ਸੀ ਜਬ ਓਹ ਉਹਾਂ ਆਏ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਸੇ ਲਗੇ ਲੰਘਣੇ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਪਰ ਉਨ ਕਾ ਗੋਲ ਹੋਇ ਗਯਾ ॥ ¹ ਤੇ ਬਾਂਈ ਤਰਫ ਮਧਰ ਅਲੀ ਕੀਆਂ ਦੇ ਘੁੜਨਾਲਾਂ ਸੀਆਂ ॥ ਏਸ ਤਰਫ ਫੌਜ (f. 248 a) ਆਵਤੀ ਦੇਖ ਕੇ ਓਹੁ ਭੀ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਈਹਾਂ ਭੀ ਘੁੜਨਾਲਾਂ ਖੜੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਨਜ਼ਾਮਦੀਨ ਸਾਹਿ ਦਕੋਹੇ ਕੇ ਸੈਯਦ ² ਕਦੀਮ ਸੀ ਰੈਯਤ ਤੇ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਪੀਛੇ ਭੀ ਰੱਬ ਨੇ ਜਿਨ ਕੋ ਬਖਸਸ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰ ਕੇ ਦਾਵੇ ਸੈ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤਮੰਚਾ ਅੱਵਲ ਚਲਵਾਯਾ ਤੇ ਸਮਸੇਰ ॥ ਤੇ ਏਹ ਹਰ ਇਲਮ ਮੈਂ ਖੂਬ ਸੇ ਤੇ ਨਿਮਕ ਕੀ ਸਰਤ ਕੋ ਸਮਝਣੇ ਵਾਲੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਮ ਆਗੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੋ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਹ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਥਿਆਰ ਮਾਰੀਏ ਤੇ ਆਪ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਤਾਂ ਸਾਥੀਂ ਆਗੇ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਕਰਤੇ ਹੋ ਤਾਂ ਹਮਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰਨੇ ਕੀ ਕਯਾ ਬਹਾਦਰੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਨ ਕੇ ਸਾਥ ਮਜ਼ਬ ਕੀ ਦੁਸਮਣੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਇਨ ਕੋ ਹਾਥ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮਾਰਤੇ ਹੀ ਹੈਂ ਪਰੁ ਜੇ ਸਾਡੇ ਮੁਲਖ ਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਹਾਥ ਲਾਗੇ ਤੇ ਭੀ ਛੋਡਤੇ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਤਰਫ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੀ ਹੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਪਣਾ ਵਤਨ ਦੂਰਿ ਹੈ ਜੇ ਉਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਭਾਗੇ ਤਾਂ ਬੇਹਤਰ ॥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਈਹਾਂ ਸੈਂ ਭਾਗੇ ਤੇ ਉਨਕੇ ਘੋੜੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਹੂਸੇ ॥ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਏਹਿ ਮਗਰ ਨਾਂਹਿ ਹੀ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਕੇ ਗਾਂਉਂ ਮੈਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪਕੜ ਪਕੜ ਮਾਰਨੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਇਨਕੇ ਸਾਥ ਤਾਂ ਮਜ਼ਬ ਕੀ ਦੁਸਮਣੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੰਗੁ ਕਹੀਂ ਹੋਵੇ ਹਥਿਆਰ ਪਕੜਨ ਵਾਲਯਾਂ ਕਾ ਧਰਮ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਾਬਤੀ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਰਹਣਾ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਸਬਿਤੀ ਸੈ ਸਹੀਦ ਹੋਵੇਗੇ ਉਨ ਕੀ ਆਕਬਤ ਸੌਰੇਗੀ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾਂ ਥੀਂ ਹਿਮਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀਆਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਮਰਾਤਬੇ ਬਖਸਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਵੇਖਣਾ ਕਿਨੇ ਮੁਹੁ ਨਹੀਂ ਫੇਰਨਾ ॥ ਆਗੇ ਕੋ ਹੀ ਕਦਮ ਰਾਖਣੇ ਕੀ ਦਿਲੀਲ ਰਾਖਣੀ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੇ ਤਾਂ ਹਮਾਰੇ ਪੀਛੇ ਖਲੇ ਹੋਇ ਕੇ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਤੇ ਭੀ ਅਸੀਂ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਤਾਂ ਹਰਿ ਲੜਾਈ ਦਰਮਯਾਨ ਸਭਨਾਂ ਥੀਂ ਆਗੇ ਹੋਤੇ ਹੋ ਤਾਂ ਫੇਰ ਹਮਾਰੀ ਕਯਾ ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ਜੋ ਮੁਹੁ ਫੇਰੀਏ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਓਹੁ ਨਲਾ ਲਾਂਘੇ (f. 248b) ਤੇ ਹੋਰ ਲੰਘਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤੇ ਨਲਾ ਡੰਗਾ ਸਾ ਪਰੁ ਖੁਸਕ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਅੱਵਲ ਲਾਂਘੇ ਓਹੁ ਘੁੜਨਾਲਾਂ ਉਪਰ ਹੀ

¹ It seems the single formation (*parā*) of the Afghans was now rounded to take the flank of the Sikh formation.

² Sayyid Nizamuddin Shah, an old servant of the Ahluwalia chief, belonged to village Dakoha, situated 5 miles south-east of Jalandhar. see also, ff. 233 b, above.

ਆਇ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਸੈ ਦੋਵੇ ਘੁੜਨਾਲਾਂ ਗੋਲਨਦਾਜਾਂ ਨੇ ਦਾਗੀਆਂ ॥ ਉਨ ਕੇ ਬੇਸ ਸਿਰਕਰਦੇ ਉਡ ਗਏ ਛੇ ਸੈਂ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਪੀਛੇ ਸੈ ਆਏ ਉਨਾ ਹਥੀਆਰ ਆਇ ਕਰੇ ਤੋਪ ਉਤੇ ॥ ਤੇ ਗੋਲਨਦਾਜ ਭੀ ਤੋਪ ਛੋਡ ਕੇ ਪੀਛੇ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਚਲਣੇ ਬੰਦ ਹੋਇ ਗਈਆਂ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਕੁਸਕ ਕਦਮ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਫੌਜ ਕੇ ਪਰੇ ਮੈਂ ਭੀ ਵਿਰਲ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਮਿਤਿ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਸਲਾਹ ਬਿਤਾਇ ਗਏ ਸੇ ਬਡੀ ਪੁਖਤਗੀ ਸੈ ॥ ਜੋ ਬਾਂਈ ਤਰਫ ਭਾਵੇਂ ਕੈਸੀ ਤੰਗੀ ਲੜਾਈ ਕੀ ਪੜੇ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਨਹੀਂ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ॥ ਪਰੁ ਜੇ ਲੜਾਈ ਈਹਾਂ ਸੇ ਸਿਕਿਸਤ ਖਾਇ ਗਈ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਫ ਸੀ ਸਿਕਿਸਤ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਅਬ ਏਨਾ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਚਲ ਪੈਣਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਘੋੜਾ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਸੀਧਾ ਕੀਆ ਬਿਮੋਇ ਫੌਜ ਕੇ ॥ ਤੇ ਉਹ ਕੁਸਕ ਤਾਂ ਆਗੇ ਸੇ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਨਲਾ ਲਾਂਘੇ ॥ ਤੇ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਆਪ ਭੀ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਸੈ ਹਮਲਾ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਹਵਾਇ ਭੀ ਤੇਜ ਸੀ ਪਰੁ ਆਪਣਿਆਂ ਕੀ ਕਮਰ ਕੀ ਤਰਫ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਸਵਾਰ ਹਟ ਕਰਕੇ ਗਿਰ ਪੜੇ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਤਮੰਚਾ ਚਲਾਇਆ ॥ ਪਰ ਤਲਵਾਰ ਕੇ ਅਰਸੇ ਉਪਰ ਖੂਬ ਲਾਗਾ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸਮਸੇਰਾਂ ਭੀ ਚਲੀਆਂ ॥ ਤੇ ਉਨਾਂ ਤਮੰਚੇ ਭੀ ਚਲਾਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੁਸਕ ਹੀ ਅਰਸਾ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜੋਰ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚਲਤੇ ਅਰੁ ਚਮਕਤੇ ਹੀ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਕਸੂਰੀਆ ਭੀ ਉਸ ਵਖਤ ਆਇ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਖੂਬ ਹਿੰਮਤ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਐਸੀ ਰੱਬ ਕੀ ਕੁਜਰਤ ਹੂਈ ਜੋ ਕੁਸ ਦੇਰ ਨਾ ਲਾਗੀ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਯਕਮਰਤਬੇ ਹੀ ਭਾਗ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਹ ਆਵਤੇ ਸੇ ਪਰਾ ਕਰੀ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਕੀ ਬਡੀ ਉਮੈਦ ਸੀ ॥ ਰੱਬ ਕੀਆਂ ਕੁਜਰਤਾਂ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਮਲੂਮ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਉ ਤਾਂ ਲਿੜਾਈ ਹੂਈ ਪਰੁ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਫੌਜ ਕੀ ਵਾਫੂਰੀ ਸੀ ਉਸ ਤਰਾਂ ਕੀ ਨਾ ਹੂਈ ॥ ਤੇ (f. 249a) ਜਬ ਉਹ ਅਗਲੇ ਭਾਗੇ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਉਨ ਕੇ ਨਲਾ ਲੰਘਤੇ ਸੇ ਉਹੁ ਭੀ ਉਹਾਂ ਸੇ ਹੀ ਪਾਛੇ ਕੋ ਭਾਗੇ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਅਜੇ ਨਲੇ ਕੇ ਪਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜੋ ਉਚਿਆਂ ਠੇਰਾਂ ਉਤੇ ਅਜੇ ਉਰੇ ਕੋ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਉਹੁ ਭੀ ਉਹਾਂ ਸੇ ਹੀ ਪੀਛੇ ਕੋ ਭਾਗੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਨਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਰਲੇ ਹੀ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਪਰਾ ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਐਸ ਤਰਫ ਖਲਾ ਸਾ ॥ ਸੋ ਸਭ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਖਲੇ ਸੇ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਸੇ ਹੀ ਨਲਾ ਲੰਘ ਕੇ ਪੀਛੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਉਨ ਮੈਂ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਇਕ ਦੁਰਾਨੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਬੇਸ ਘੋੜਾ ਉਸ ਕੇ ਤਲੇ ਸਾ ਕੁਮੈਤੁ ॥ ਤੇ ਲਬਾਸ ਭੀ ਖੂਬ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹੁ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਕੋ ਜੋਰ ਦੇਈ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਭੀ ਤਲੇ ਘੋੜਾ ਵਿਲਾਇਤੀ ਹੀ ਸਾ ਕੁਮੈਤੁ ॥ ਤੇ ਲੁਹਾਣੀਆਂ ਸੁਦਾਗਰਾਂ ਥੀਂ ਮੌਲ ਲੀਆ ਸਾ ਉਹ ॥ ਤਾਂ ਲੁਹਾਣੀਆ ਸੀ ਆਪ ਹਰ ਸਾਲ ਘੋੜੇ ਮੌਲ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਬਡੀ ਕੀਮਤ ਕੇ ਜੋਨਸੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਨਿਕਲਤੇ ਸੇ ਸੋ ਤਾਂ ਤਬਲੇ ਰਖਤੇ ਸੇ ਤੇ ਹੋਰ ਬਖਸ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਹਰ ਹਰਿ ਤਰਫ ਕੇ ਬਡੀ ਬਡੀ ਦੂਰ ਸੈ ਮਗਾਵਤੇ ਸੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਿਸਮ ਕੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਉਸ ਦੁਰਾਨੀ ਕੇ ਪੀਛੇ ਜੋਰ ਦੇਇ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਬਡੀ ਠੇਰ ਕੀ ਚੜਾਈ ਆਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਚੜਾਈ ਮੈਂ ਪੌਲ ਪਾਈ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਬਡਾ ਪਹਾੜ ਸਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਡੀ ਡੂੰਘੀ ਖੱਡ ਸੀ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤੰਗ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਚੌੜੀ ਕਮ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਬਹੁਤ ਖੱਡ ਆਇ ਗਈ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਥੀਂ ਲੰਘ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਪੈਰ ਰਾਖਣੇ ਕੀ ਹੀ ਜਾਗਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਉਸ ਕੇ ਬਡੀ ਡੂੰਘੀ ਤੇ ਚੌੜੀ ਹੋਰੁ ਖੱਡ ਦੇਖੀ ਤੇ ਆਗੇ ਜਾਣੇ ਕੋ ਰਾਹੁ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਮਝਾ ਜੋ ਏਸ ਤਰਫ ਪਹਾੜ ਹੈ ਤੇ ਐਸ ਤਰਫ ਖੱਡ ਹੈ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਕੇ ਹਟਣੇ ਕੋ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਉਤਰਨ ਕੋ ਭੀ ਜਾਗਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਜੋ ਘੋੜਾ ਈਹਾਂ ਸੈਂ ਗਿਰਿਆ ਖੱਡ ਸੈਂ ਤਾਂ ਬਚਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਕੇ ਬਾਦੂਖ ਭੀ ਹਾਥ ਮੈਂ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਮੈਦ ਤਾਂ ਉਸ ਰਸਤੇ ਸੀ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਭੀ ਘੋੜੇ ਕੇ ਫੇਰਨੇ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਪਰ ਖਾਵਿੰਦ ਜੋਨਸੇ ਕਾਮ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਹੈ ਉਹਾਂ ਕੁਸ ਭੀ (f. 249b) ਨਹੀਂ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਤਾ ॥ ਘੋੜੇ ਕੀ ਬਾਗ ਫੇਰੀ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪਹਾੜ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਨੇ ਅਗਲੇ ਪੈਰ ਉਚੀ ਜਾਗਾ ਰਾਖਿ ਕੇ ਫਿਰ ਕੇ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਜਹਾਂ ਸੈ ਘੋੜਾ ਆਗੇ ਛਾਲ ਕਰਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਇ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਅੱਬਲ ਜਬ ਛਾਲ ਘੋੜੇ ਕਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਹੁ ਸੀਧਾ ਸੀ ਤੇ ਆਗੇ ਜਾਗਾ ਤੰਗ ਸੀ ਤੇ ਪੈਰ ਚਲ ਜਾਣ ਕਾ ਭੀ ਖਤਰਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਹਟਤਯਾਂ ਹੋਇਆਂ ਤਾਂ ਫਿਰਨੇ

ਕੋ ਭੀ ਜਾਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਐਸੀ ਰੱਬ ਕੀ ਕੁਜਰਤ ਨਿਗਾ ਆਈ ਜੋ ਮਾਲੂਮ ਭੀ ਨਾ ਹੂਆ ॥ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਕੋਈ ਉਠਾ ਕਰ ਰਾਖ ਦੇਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਓਸ ਠੇਰ ਕੇ ਉਤੇ ਚੜੇ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਮਦਾਨ ਨਿਗਾ ਆਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਵਿਲਾਇਤੀ ਗਿਰਾ ਪੜਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਏਕ ਇਕਾਲੀ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਤਲਵਾਰ ਮਾਰੀ ਤੇ ਕਾਟਨਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਮਨੇ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਚਲਤਯਾਂ ਮੈਂ ਲਗੇ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ¹ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸ ਅਸਵਾਰ ਛੋਡ ਗਏ ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਕੋਈ ਮਾਰੇ ਨਹੀਂ ॥ ਓਸ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਓਸ ਕੀ ਕਮਰ ਮੈਂ ਸੀ ਵਾਂਸਲੀ ਖੋਲੀ ਤਾਂ ਮੋਹਰਾਂ ਓਸ ਕੋ ਹਾਥ ਆਈਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਸੈ ਉਨਕੇ ਪੀਛੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ਜਵਾਨ ਉਨ ਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ਪਏ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਆਪ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ਫੜੇ ਤੇ ਜਖਮੀ ਦੇਖੇ ਉਨ ਕੋ ਡੇਰੇ ਭੇਜਤੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਹੋਰੁ ਕਿਸੀ ਕੇ ਹਾਥ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਮਾਰ ਡਾਲੇ ਤੇ ਬੁਰੇ ਅਹਵਾਲ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਉਨਕੇ ਡੇਰੇ ਤੀਕਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਨਕੇ ਮਾਮੂਲ ਹੈਂ ਜਬ ਲੜਨੇ ਕੋ ਚੜਨਾ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸਬਾਬੁ ਨਗਦੀ ਕਾ ਹੋਵੇ ਸੋ ਸਾਬ ਹੀ ਰਾਖਣਾ ॥ ਤੇ ਕਈ ਭਾਗੇ ਜਾਤੇ ਡੋਰਯੋਂ ਭੀ ਲੈ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੋ ਅਸਬਾਬੁ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਰਹ ਗਿਆ ਖੇਮਿਆਂ ਸੀ ਆਦਿ ਸੋ ਸਭ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ² ਤੇ ਫੇਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਅਬ ਉਨ ਕਾ ਡੇਰਾ ਭੀ ਲੂਟ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੀ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਜੇ ਕਿਸ ਤਰਫ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਆਪ ਡੇਰੇ ਕੋ ਚਲੀਏ ॥ ਘੋੜੇ ਤੇ ਇਸੀਆਇ ਭੀ ਵਾਫਰ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਢਾਹੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਅਸਵਾਰ ਤੇ ਹੋਰਨਾ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਪੀਛੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਘੋੜੇ ਤੇ ਨਗਦੀ (f. 250 a) ਤੇ ਹੋਰ ਸੈਆਂ ਵਾਫਰ ਲੂਟੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਾਤ ਆ ਗਈ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਕਈ ਅਟਕ ਕੇ ਕਿਲੇ ਜਾਇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਜਖਮੀ ਤੇ ਢੱਕਾਂ ³ ਫੜੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਓਨਾ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਕਹਨ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਛੋਡਣਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਖਰਚ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬਖਸ ਕੇ ਦਰੀਆਉ ਸੀ ਪਾਰ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮੁਲਖਈਆ ਸਾ ਉਨ ਮੈਂ ਜਾਇ ਰਲੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ਲਾਸਾਂ ਨਿਗਾ ਆਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਜਖਮੀ ਭੀ ਬਹੁਤ ਪਏ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੈਂ ਇਕ ਖੂਹ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਓਸ ਮੈਂ ਵਾਫਰ ਹੀ ਜਵਾਨ ਪੜੇ ਹੂਏ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਖਮੀ ਜੋ ਨਿਗਾ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਲੈ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰ ਡੇਰੇ ਕਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਨ ਕਾ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਇਨ ਕਾ ਮਾਰਨਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਦਰੇਈਆਂ ਉਪਰ ਚੜਾਇ ਕਰ ਪਾਰ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਕੇ ਆਦਮੀ ਉਨ ਕੇ ਸਾਬ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਗਾਜੀ ਗਾਂਵ ⁴ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਅਟਕ ਕਾ ਕਿਲਾ ਦੇਖਿਆ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਖਰਚ ਡਲਵਾਇਆ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਭੀ ਬੜੀ ਕੋਸਸ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖਈਆ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਕਾ ਭੀ ਵਾਫਰ ਮਾਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਮਿਲ ਪੜਾ ॥ ਅਰੁ ਤ੍ਰਿਬੇਲੇ ⁵ ਕੇ ਜੋ ਮਿਲਣੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਤੇ

¹ Not to kill a vanquished or helpless enemy, seems to have been generally observed by the Sikhs at any rate, while fighting against their co-religionists.

² According to Sohan Lal, the Afghans had fled leaving, among other things, cash, grains, woollen tents, guns and horses to the Sikhs : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 144-45.

³ As already pointed out, *dhakān* signified men taken captive during a battle.

⁴ Ghazi, a village on the Indus, situated about 12 miles below the Tarbela fort and at the head of the Khari tract.

⁵ The word Tarbela has been used here for the 'dark region', situated along the Indus and including the villages of Gujjar, Jatto, Lukmaina, Tahli, Jhara, Dehri, Nandola, Tripakshi, Gaddarbandi, Murti, Meera and Kund. All these place were inhabited by the Utamanzais, the Tarins and the Gujjars : Muhammad Hayat Khan, *Tawārīkh-i-Hazāra*, I, 146, 148 & 382.

ਖਾਂ ਕੇ ਪਾਰ ਜਾਣੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਪੂਛੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਜਬ ਫਤੇ ਖਾਂ ਉਰਾਰ ਲੰਘਯਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੌਜ ਉਸ ਕੇ ਸਾਬ ਵਾਫਰ ਸੀ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖਈਆ ਭੀ ਪਾਰ ਤੇ ਉਰਾਰ ਕਾ ਵਾਫਰ ਰਲ ਪੜਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਅੱਬਲ ਹੀ ਓਹ ਡੇਰਾ ਪਾਣੀ ਉਤੇ ਕੀਆ ਚਾਹਤੇ ਹੈ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਸ ਤਰਫ ਗਏ ਤਾਂ ਓਸ ਪਾਣੀ ਉਪਰ ਆਗੇ ਤੁਸਾਡੀ ਤਰਫ ਕੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਿਗਾ ਆਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਆਏ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਨੂੰ ਸਿਕਿਸਤ ਹੋਈ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰੇ ਗਾਂਉ ਕੀ ਤਰਫ ਪੈਆਬ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਤੰਗ ਸੈ ਗਿਰ ਗਿਰ ਕੇ ਮੂਏ ॥ ਤੇ ਦਰੀਆਇ ਮੈਂ ਭੀ ਰੁੜ ਕਰ ਡੂਬੇ ॥ ਤੇ ਘੋੜਯਾਂ ਪਾਣੀ ਜੋ ਵਾਫਰ ਪੀਆ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਭੀ ਮੂਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖਈਏ ਏਤੇ ਮਾਰੇ ਹੈਂ ਜੋ ਏਕ ਹਮਾਰੇ (f. 250 b) ਗਾਂਵ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਪੂਛੋ ਤਾਂ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ ॥ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਵਾਫਰ ਗਾਂਵਾਂ ਕੇ ਮਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਕਾ ਅਸਬਾਬ ਵਾਫਰ ਇਸ ਤਰਫ ਹੀ ਰਹਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਸਬਜ ਬਾਗ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਲਿਖਯਾ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਆਇਆ ॥ ਏਸ ਤਰਫ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਬਡੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਸੁਣ ਕਰ ਦਿਲ ਖੁਸ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਕਾਮ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਉਹਾਂ ਅਸੀਂ ਹੀ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਤਰਫ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ॥ ਫੇਰ ਗੰਧਗੜ ਕੇ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਕਿਲਾ ਸਾ ਉਹਾਂ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਪਹੁਚਣੇ ਦੇਤੇ ॥ ਫੇਰ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਭੀ ਫੌਜ ਗਈ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਖਰਚ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਖੱਲਸ ਕਰਤੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਤਬੀਹ ਭੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਅਸਮਾਨ ਗਾਂਵ ¹ ਡੇਰਾ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਕੀ ਸਭ ਰੈਯਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਖਾਨਪੁਰ ਕੇ ਰਾਜੇ ² ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਉਣੇ ਮੈਂ ਹੀਲਾ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕੋ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕਰ ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰਿ ਲੂਟ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਆਤਸ ਭੀ ਲਗਾਇ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਨਾ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਰਹਤਾ ਨਾ ਜਲਨੇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਨੇ ਵਿਕੀਲ ਭੇਜਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੇ ਸਾਬ ਮੋਤਬਿਰ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਓਹ ਰਾਜਾ ਕੋ ਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਕੱਦਮ ਭੀ ਸਭ ਉਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸਭ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਬਡੀਆਂ ਮਜਲਾਂ ਕਰਕੇ ਕਟਾਸ ³ ਜੀ ਇਸਨਾਨ ਅਰੁ ਦਾਨ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਦਾਦਨਿ ਖਾਂ ਕੇ ਪਿੰਡ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਉਹਾਂ ਕੇ ਕਾਮਦਾਰ ਅਰੁ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸੇ ॥ ਅਰੁ ਹਮੇਸਾ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਸੀ ॥ ਜੋਨਸਾ ਰੂਬਰੂ ਹੋਤਾ ਸਾ ਉਸ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਇਨਾਇਤ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਜੇਲਮ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰ ਕੇ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਝਿਨਾਇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਦਰੀਆਉ ਬਡਾ ਚੜਿਆ ਸਾ ਬਰਸਾਤ ਕਰਕੇ ॥ ਤੇ ਹਵਾਇ ਭੀ ਤੇਜ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਮਲਾਹ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਆਜੁ ਕਿਸਤੀ ਡਾਲਣੇ ਕੋ ਮੌਕਾ (f. 251 a) ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਬੰਦੇ ਕੋ ਖਾਵਿੰਦ ਪਰ ਹੀ ਤਵੱਕਾ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਹਰਿਦਮ ਮਾਲਕ ਕੀ ਤਰਫ ਹੀ ਨਗਾ ਰਹਤੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸਤੀ ਛੁਡਾਇ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸਤੀ ਬਹ ਚਲੀ ॥ ਅਰੁ ਕੁਸ ਕ ਪਾਣੀ ਭੀ ਕਿਸਤੀ ਮੈਂ ਪੜਾ ॥ ਫੇਰ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਕਿਸਤੀ ਕਿਨਾਰੇ ਲਾਗੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਰਾਮਨਗਰ ਹਵੇਲੀ

¹ The reference is perhaps to Usman Khatter, about 16 miles north-east of Rawalpindi.

² The reference seems to be to Raja Mahdi Ali Khan, the Gakkhar chief of Khanpur (1801-1828) : Charles Francis Massy, *Chiefs and Families of Note in the Delhi, Jalandhar, Peshawar, and Derajat Division of the Punjab (1890)*, 424. See also, Muhammad Hayat Khan, *Tawārīkh-i-Hazara*, II, 886.

³ Katas, a place of pilgrimage, situated about 15 miles north of Pind Dadan Khan, has a sacred pool : J. S. Grewal & Indu Banga (ed.), *Early Nineteenth Century Panjab*, 47.

ਮੈਂ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਅਰੁ ਕਾਰਦਾਰ ¹ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਇਸਤਿਕਬਾਲ ਤੇ ਤਾਜੀਮ ਤਵਾਜਾਯਾ ॥ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਕਾਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸੀ ਬਾਤਾਂ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਕੀਆਂ ਪੂਛਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਮੁਲਖ ਕੇ ਬੰਦਬਸਤ ਕੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਕਹਾ ਜੋ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਭਾਗਣੇ ਮੈਂ ਆਜੁ ਕਸਮੀਰ ਤੇ ਪਸੌਰ ਕੇ ਲੈਣੇ ਕੀ ਉਮੈਦ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਜੈਸੀਆਂ ਕੁ ਬਾਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਥੀਂ ਬੀਚ ਜਾਹੂਰ ਕੇ ਆਈਆਂ ॥ ਸਾਨੂੰ ਏਹੀ ਉਮੈਦ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਕਸਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਰਾਧਾ ਮਾਨ ਸਪੂਰਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕਾ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਜੰਡਆਲੇ ਮੈਂ ਹੋਰ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡਣੇ ਕੀ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤੀਬਿਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਬਾਜਯਾ ਮਤਾਲਬਾਂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਭੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਸ ਮੁਲਖ ਕਾ ਬੰਦਬਸਤ ਭੀ ਕਰੀਏਗਾ ॥ ² ਤੁਸੀਂ ਆਵੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਜੰਡਆਲਾ ਕਾਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕਾ ਮਕਾਨ ਹੈ ॥ ³ ਨਿਰੰਜਨੀਏ ਜੋ ਨੌਕਰੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਸੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਰਹਾ ਸਰਨ ਦਾਸ ਭੀ ਇਕ ਮਰਤਬੇ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕੈਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਆਪ ਕੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦੱਤ ਕੇ ਬਾਦ ਉਸੀ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਰਜਾਇ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕੀ ਔਰਤ ਸੀ ਉਲਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਏਕ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਕੈਚਨੀ ਸੈ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਕਈ ਉਨਾ ਕਾ ਭੀ ਸੁਬਾਹ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੋ ਓਸ ਕਾ ਬਡਾ ਭਾਈ ਸਾ ਓਸ ਨੇ ਸਰਾਬੀ ਹੋਇ ਕਰ ਤੇ ਐਵੇਂ ਭੀ ਕਈਆਂ ਆਜਜਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਰੀਆਂ (f. 251 b) ਅਰੁ ਕਈ ਐਵੇਂ ਭੀ ਮਾਰ ਡਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਨਿਲਾਇਕ ਬਾਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਰਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਜੰਡਆਲੇ ਸੀ ਨਿਕਾਲ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਓਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਆਂ ਕਾ ਭੀ ਨਿਫਾਕ ਸਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਬਿਸੰਭਰ ਦਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਾ ॥ ਪਰੁ ਏਹ ਭੀ ਨਿਲਾਇਕੁ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਹਾਲੀ ਕੇ ਹਗਾਮੇ ⁴ ਮੈਂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਕੋ ਤਾਂ ਦੂਰ ਸੀ ਹੀ ਗੋਲੀ ਲਾਗੀ ਸੋ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਿਸੰਭਰ ਦਾਸ ਭੀ ਜਬ ਸਫਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਹਾਨਾ ਤੇ ਆਜਜੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਸੀ ਹੀ ਹਟ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਲੜਾਈ ਕਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਹੀ ਛਿਪਿ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਬਰਸ ਓਸ ਕੋ ਕੁਛ ਨਾ ਕਹਾ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਜੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤਾਂ ਰੈਯਤ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਹਮ ਕਦੀਮੀ ਰੈਯਤ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਹਮਾਨੂੰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜਿਆਸਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਅਬ ਇਨਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਸੀ ਬਾਹਰ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਸਹਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਬਾਵੇ ਹੰਦਾਲ ਕੀ ਜਾਗਾ ⁵ ਦੇਖੀ ॥ ਫੇਰ ਡੇਉਡੀ ਉਪਰ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਰਸਾ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਕੋ ਉਹਾਂ ਛੋਡ ਆਏ ॥ ⁶ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਬਿਸੰਭਰ ਦਾਸ ਕੀ ਭੀ ਗੌਰ ਰਖਾਵਣੀ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਅਰਜੀ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਕੀ ਆਈ ॥ ਜੋ ਬਿਸੰਭਰ ਦਾਸ ਈਹਾਂ ਸੈਂ ਹੋਰੁ ਗਾਂਵ ਚਲਯਾ ਗਯਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਸਬਾਬ ਆਪਣਾ ਰੋਜ ਮੰਗਾਉਤਾ ਹੈ ॥

¹ It seems that the *thānadār* and the *kārdār* were two different functionaries at this time in Ramnagar.

² Soon after his return to Kapurthala, Fateh Singh was sent for by Ranjit Singh to settle the recently conquered Hazara region.

³ For some detail on the Jandiala family see, ff. 303 b-304 a & nn., below,

⁴ For some detail on the rebellion of the *zamīndārs* of Sarhali, see ff. 67 Rb, 86 b, 89 b, 90 b & nn., above.

⁵ As already pointed out, Bawa Hundal was the founder of the Niranjania family of Jandiala.

⁶ According to another account, Bhishambhar Das was replaced in Sammat 1877 (A.D. 1820): *Raūsa-i-Panjab* (anon.), MS, 80.

ਮਹਿੰਦਰਾ ਓ ਲਾਸ਼ਾਈਸ਼ੀ ॥ ਓਹ ਚੌਲ ਡਿਠ ਡਿਠ ਚੌ ॥ ਓਹ
 ਤੇ ਕਬੀਲੇ ਉਸ ਕੇ ਈਹਾਂ ਹੀ ਹੋਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਓਸ ਕੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਕੇ ਕੁਸ ਨਹੀਂ ਕਹਣਾ ॥
 ਤੇ ਅਸਬਾਬੀ ਭੀ ਆਪਣਾ ਈਹਾਂ ਚਾਖੇ ਭਾਵੇਂ ਲੈ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਕਬੀਲੇ ਭੀ ਮੰਗਾਇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ
 ਆਪ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਰਾਮਨਗਰ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਔਰ ਠਾਣੇਦਾਰ
 ਜੰਡਾਲੇ ਛੋਡਯਾ ॥ ਏਹ ਖੂਬ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕਟਾਸ ਜੀ ਕੇ ਸਨਾਨ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਤਛਾਹਣੀ ¹ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ਉਹਾਂ ਸੈ
 ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਲਹੌਰ ਕੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਰਾਉਲਪਿੰਡੀ ਕੇ ਰਸਤੇ ਅਸਮਾਨ ਖੱਟਰ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ (f. 252 a)
 ਸਭ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਤੇ
 ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਕਸੁਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਧਨ ਜੂ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ ਕੀ
 ਤਜੀਮ ਤਾਵਾਜਾ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਕਾਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ
 ਪਰਾਗ ਕੇ ਪਰਮ ਧਨ ਜਾਨ ਕੇ ॥ ਸੁਮਰਨ ਕੀਓ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਹਤ ਪੁਕਾਰੇ ਬਿਮਲ ਮਤਿ ਹਾਰੇ ਗਨ ਦਿਨ ਰਾਤ
 ਗਨੇ ਜਾਤ ਤਾਰੇ ਪਤਤ ਤਾਰੇ ਗਨੇ ਨ ਜਾਤ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਨਿਰਮਲ ਮਤ ਕੇ ਪੰਡਤ ਜਨ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਕਹਤ ਹੈ ॥
 ਦਿਨ ਰਾਤ ਗਿਨ ਕੇ ਹਾਰੇ ਹੈ ॥ ਆਕਾਸ ਕੇ ਤਾਰੇ ਤਾਂ ਗਨੇ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਜੋਨਸੇ ਸੰਸਾਰ ਕੇ ਤਾਰੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਨਹੀਂ ਗਨੇ ਜਾਤੇ ॥
 ਐਸੇ ਪਤਤ ਉਧਾਰਨ ਮੇ ਪੈ ਦਯਾਲ ਹੋਵੇ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾ
 ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲ ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ
 ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰੂਖ ਗੁਣਨਿਰੁਪਣੇ ਅਪਰਾਨੇ ਵਜੀਰ ਫਤੇ
 ਖਾਂ ਕੀ ਲਹਾਈ ਆਦਿ ਨਿਰੁਪਣ ਦਸਮੇ ਰੈਵਤ ॥ ੧੦ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਾਗਰ ਨਾਗਰ ਸੰਗ ਕਰਲ ਸਤ
 ਨਿਕੁੰਜ ਪ੍ਰਭਾਤ ॥ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਸੁ ਹਾਥ ਕਰਿ ਲਾਲਿਤ ਪਦ ਜਲ ਜਾਤ ॥ ³ ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਨੰਦ-
 ਨੀ ਜੂ ਕੇ ਧਯਾਨ ਹੈ ॥ ਨਟ ਨਾਗਰ ਜੂ ਕੇ ਸੰਗ ਜਾਗਰਨ ਕਰਕੈ ॥ ਨਿਕੁੰਜ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭਾਤ ਕੇ ਸਮੇਂ ਬਿਰਾਜ ਰਹੇ ਹੈ ॥
 ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਜੂ ਕੇ ਸੁੰਦਰ ਹਾਥੋ ਕਰਕੈ ਜਿਨ ਕੇ ਚਰਨਕਮਲ ਲਾਲਿਤ ਹੈ ਕਯਾ ਲੜਾਏ ਹੂਏ ਹੈ ॥ ਤਿਨ
 ਕੇ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਇਕਤਰੇ ਮੈਂ ਹਕੀਕਤ ਲੜਾਈ ਸਮਰ ਖੰਡ ਕੀ ॥ ਸਰਕਾਰ ਤੇ
 ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਡਿੰਗੀ ⁴ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜਾਣਾ ਤੇ ਅਸਾਂ ਹੀ ਸਾ
 ਪਰੁ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਅਟਕ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤੁ ਕਰ ਆਓ ॥ ਤੇ ਆਪਣੀ ਤਰਫੋਂ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ⁶ ਸਭ ਅਰੁ (f. 252b)

¹ Village Badshahani is situated about 22 miles north-east of Katas, on the way to Rawalpindi.

² Chapter Thirty-four, or Chapter Ten of Section Three, ends here.

³ Chapter Thirty-five (ff. 252 a - 268 a) is given almost entirely to the subjugation of Hazara and the second expedition against Kashmir, undertaken in Sammat 1871 (A.D. 1814). It is full of graphic detail which perhaps is not to be found in any other contemporary source. It may nevertheless be pointed out that as it is to be expected, Fateh Singh figures more prominently in these expeditions, than anyone else, including Ranjit Singh.

⁴ The town of Dinga is situated about 22 miles to the west of Gujrat.

⁵ According to Sohan Lal, however, Ranjit Singh and Fateh Singh went upto Rawalpindi together and then separated, the Maharaja going towards Kalabagh and Fateh Singh toward Attock to join Prince Kharak Singh there : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 149.

⁶ The officers belonging to the village of Atari, situated about 16 miles east of Lahore, were Nihal Singh, Sham Singh, Charat Singh, Jai Singh, Chatar Singh, Partap Singh, Amir Singh, Hukam Singh, Jagat Singh, Arjan Singh and Mahtab Singh : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs (1865)*, 58-82. It is not clear, however, as to who were present in this action.

ਲੰਮੇ ¹ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਤੋਰੇ ॥ ² ਤੇ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਭੇਰੀਆ ³ ਓਨਾ ਮੈਂ ਮੁਖਤੀਆਰ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਲਹੌਰ ਕੋ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਮਾਰਗਲੇ ਕੇ ਰਸਤੇ ਅਸਮਾਨ ਖੱਟਰ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੀ ਰੋਯਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਤਰਬੇਲੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਜਾਗਾ ਕੇ ਰਹਣੇ ਵਾਲੇ ਆਗੇ ਹੀ ਭਾਜ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਕਾ ਬੰਦੁਬਸਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਘੁੜਨਾਲਾਂ ਤੋਪਾਂ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਰਾਖੀਆਂ ॥ ਜੋ ਰਾਹੁ ਮੁਸਕਲ ਸਾ ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਕੇ ਏਕ ਤਰਫ ਪਹਾੜ ਸਾ ਬਡਾ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਰਫ ਦਰਆਉ ਸਾ ॥ ਤੇ ਦਰਆਉ ਉਹਾਂ ਸੈ ਤੰਗ ਚਲਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖਈਯਾ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਭੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਦਰਆਉ ਕੇ ਪਾਰੋਂ ਭੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦਰਆਉ ਉਹਾਂ ਸੈ ਪੈਆਬ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਉਹ ਜਾਗਾ ਲੰਘ ਕੇ ਗਾਜੀਗਾਂਵ ਡੇਰਾ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਗੰਧਗੜ ਕੇ ਤਲੇ ਜੋ ਖੱਡ-ਹੈ ਉਹਾਂ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਸੈ ਉਹ ਸਖਤ ਪਹਾੜੋਂ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਪਹਾੜ ਕੋ ਉਤੇ ਕੇ ਗਾਂਉ ਜਲਾਇ ਆਈਏ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਅਸੀਂ ਭੀ ਚਲਤੇ ਹਾਂ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਕਾ ਸੈਲ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਏਹ ਪਹਾੜ ਅਗੇ ਨਹੀਂ ਅੰਦਰ ਸੀ ਦੇਖਯਾ ॥ ਦੂਸਰਾ ਜੇ ਉਹਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲੀਆਂ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਕੀ ਹੋਵੇ ਹਥੀਆਰਾਂ ਕੇ ਸੌਕ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਡੇਰੇ ਬੈਠਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਸਭ ਫੌਜ ਪਯਾਦੀ ਕਰਕੇ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੈਂ ਬੋਹਜਲ ਹਾਂ ਤਾਂ ਏਹ ਪਹਾੜ ਮੁਸਕਲ ਹੈ ॥ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਤੂੰ ਰਹੁ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਸਵਾਰ ਤੇ ਕੁਸ ਹੋਰ ਫੌਜ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੀ ਖਬਰ ਰਾਖਣੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਦਾਂਈ ਤਰਫ ਬਡੇ ਉਚੇ ਪਹਾੜਾਂ ਉਪਰ ਚੜਾਈ ॥ ਤੇ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਤਰਫ ਸੀ ਉਨ ਕੋ ਭਿਗਾਈ ਲਈ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਤੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਉਨ ਕੋ ਭਗਾਈ ਲਈ ਗਏ ॥ ਏਹ ਭੀ ਰਾਹੁ ਸਖਤ ਸੀ ॥ ਤੇ ਏਸ ਪਹਾੜ ਕੇ ਬਡੇ ਬਹਾਦਰ ਸੇ ॥ ਏਹ ਪਹਾੜ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਮੁਸਕਲ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਰਫ ਪਹਾੜ ਕੇ ਦਰੀਆਉ ਹੈ ਅਟਕ ਕਾ ॥ ਇਸ ਮੈਂ ਜੇ ਰਸਤੇ ਰਸਤੇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਵਡੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਜੇ ਰਾਹੋਂ ਲਾਂਭ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਮੁਸਕਲ ਤੇ ਉਚੇ ਪਹਾੜ ਤੇ ਕੱਸਾ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ॥ ਤੇ ਫੁਲਾਹੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜੋ ਆਦਮੀ ਹਾਥ ਪਾਇ ਕੇ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਕੰਡੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਐਨਾ ਪਹਾੜਾਂ (f. 253a) ਕੀ ਲੜਾਈ ਕੀ ਹਮੇਸਾ ਏਹੀ ਤਰਾਂ ਹੈ ॥ ਜਬ ਫੌਜਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਜਬੁਰ ਪਵੇ ਤਾਂ ਆਗੇ ਭਾਗ ਜਾਣਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਕੋ ਅਖਸਰ ਹਟਣਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਪਹਾੜ ਸੀ ਬਾਹਰ ਹੂਆ ॥ ਜਬ ਹਟੇ ਤਾਂ ਫੌਜ ਕੋ ਏਕੁ ਤਾਂ ਰਾਹੁ ਤੰਗ ਤੇ ਦੂਸਰਾ

¹ The reference is to Gurmukh Singh Lamba, Dayal Singh Lamba and Fateh Singh Lamba who were present in this battle : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs (1865)*, 540-44.

² Among the other persons despatched are mentioned Gurmukh Singh, Sardha Singh, Diwan Singh Doabia, Sarbuland Khan, Diwan Mohkam Chand, Jodh Singh Ramgarhia, Dal Singh and Bahar Singh Man : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 149.

³ Sada Singh Bheria, also known as Baharia, apparently was one of the leading nobles of the Maharaja but it has not been possible to get any further information on him excepting that he belonged to a place called Iktehal : see f. 256 a, below. See also, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh*, III (tr. V, S, Suri), 564.

⁴ The phrase suggests that the river was not fordable at that point.

⁵ The burning of villages in the difficult areas yet to be settled was perhaps one of the pressure tactics used by the Sikhs to crush the resistance of some of the local population (*mulkhataā*)

ਰਾਤ ਪੜ ਜਾਣੀ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ॥ ਘਬਰਾਇ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾ ਮੈਂ ਆਗੇ ਜਾਵਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪੀਛੇ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜੋਰ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਭਾਜ ਪੜ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਿਨ ਕੋ ਖਾਵਿੰਦ ਬਰਕਤ ਬਖਸਤਾ ਹੈ ॥ ਓਹ ਪੀਛੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਓਨਾ ਕੇ ਗਲ ਪੜ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਬੀ ਸਭ ਇਸਤਕਾਮਤ ਸੈ ਆਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਡੇਰੇ ਤਾਂ ਆਵਣਾ ਹੀ ਹੂਆ ॥ ਓਨਾ ਭੀ ਪੀਛੇ ਆਵਣਾ ਹੂਯਾ ਤੇ ਜੇ ਉਨ ਕੋ ਹਟ ਕਰ ਪੜੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਪੀਛੇ ਹਟ ਕੇ ਪਹਾੜੁ ਚੜਨਾ ॥ ਤੇ ਏਕੁ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਕਸਰਤ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਉਨ ਕੀ ਰਹਾਇਸ ਤੇ ਮਕਾਨ ਕੀ ਵਾਕਫੀ ॥ ਪਰ ਜਿਨ ਕੋ ਖਾਵਿੰਦ ਕਾ ਇਕਵਾਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ਓਹ ਉਨ ਉਪਰ ਭੀ ਗਾਲਬ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰ ਤਾਂ ਗਾਂਉ ਉਨ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਲੂਟੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਬਡਾ ਗਾਂਉ ਸਾ ਓਹੁ ਭੀ ਲੂਟਯਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਰਾਤ ਇਸ ਗਾਂਉ ਮੈਂ ਰਹੀਏ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਗਾਂਉ ਇਨ ਕੇ ਹੋਰ ਭੀ ਮਾਰੀਏ ॥ ਤੇ ਜੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਹਟੇ ਤੇ ਏਹ ਪੀਛੋਂ ਆਏ ਤੇ ਸਭ ਕਹੇਂਗੇ ਜੋ ਹਟ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਏਕ ਉਚੇ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਉਨਾ ਬਾੜਾ ਬਾਧਾ ਸਾ ਤੇ ਓਸ ਕੇ ਤਲੇ ਰਸਤਾ ਸਾ ਆਗੇ ਕੋ ਤੇ ਜਬ ਓਸ ਕੇ ਤਲੇ ਸੀ ਜਾਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਜਵਾਨਾਂ ਕੋ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਏਸ ਥੀਂ ਅੱਵਲ ਦਾਈ ਤਰਫ ਉਨ ਕੀ ਅੰਬੋਹ ਵਾਫੁਰ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਸਾ ਜੋ ਤੁਮ ਇਨ ਕੀ ਤਰਫ ਜਾਹੋ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਹ ਉਨ ਸੈ ਲੜੇ ਤੇ ਮੁਲਖਈਆ ਭਾਗਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਉਨ ਕੇ ਪੀਛੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਐਸ ਪਹਾੜ ਸੀ ਓਲੇ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਸਤੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਾ ਖਾਸ ਘੋੜਾ ਸੁਰਖਾ ਸਾ ਵਿਲਾਇਤੀ ਬੇਸ ॥ ਉਸ ਕੋ ਬਾਦੂਖਾਂ ਦੋਇ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਹਾਜ਼ੂਰ ਕਦਰੇ ਹੀ ਜੁਵਾਨ ਰਹੇ ॥ ਜਬ ਓਨਾ ਵਾੜੇ ਵਾਲਯਾਂ ਨੇ ਆਗੇ ਜਾਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋ (f. 253 b) ਤੰਗ ਕੀਆ ਤਾਂ ਆਪ ਓਸ ਤਰਫ ਗਏ ਪਰ ਚੜਾਈ ਬਡੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਭੀ ਉਹਾਂ ਤੰਗ ਸਾ ॥ ਜਬ ਗਏ ਤਾਂ ਓਨਾ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਵਣ ਤੇ ਨਾਲ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਤੁਰੇ ਭੀ ਜਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਦੋਨੀਂ ਤਰਫੀਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਨਜਦੀਕ ਹੂਏ ਤਾਂ ਚਾਰ ਜਵਾਨ ਉਨ ਕੇ ਸਮਸੇਰਾਂ ਸੈ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਭਾਗ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਨ ਕੇ ਓਸ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਹ ਵਾੜੇ ਵਾਲੇ ਆਪ ਸੈ ਲੜਨੇ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਆਦਮੀ ਜੋ ਤਲੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਓਸ ਰਸਤੇ ਕਾ ਵੇਲ ਹੋਇ ਗਇਆ ਸੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਰਸਤਾ ਲੰਘ ਕੇ ਅਗੇ ਨਲਾ ਸੀ ਪਰ ਓਸ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਕਮ ਸਾ ਤੇ ਕਦਰੇ ਹੀ ਮਦਾਨ ਸੀ ਓਹ ਲੰਘ ਕੇ ਉਨ ਕੇ ਆਦਮੀ ਅਗਲੇ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਸੇ ਉਨ ਸੈ ਜਾਇ ਲੜੇ ॥ ਜਬ ਆਪ ਨੇ ਓਹ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਉਤਰੇ ਤੇ ਨਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਬ ਆਏ ਤਾਂ ਮੁਸਰੱਫ ਮੁਕੱਦਮ ¹ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੌਰੇ ਘੋੜੇ ਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਈਏ ॥ ਤਾਂ

¹ Muqqadam Musharraf, the chief of the Gujjars of the Hazara region, was the descendant of Chaudhari Daulat Beg who had been given the title of *muqqadam* by Aurangzeb. It is said that in 1799, the widow of Najibullah Khan Tarin, the governor of Hazara on behalf of the Durrani, entrusted the management of her husband's possessions to Muqqadam Musharraf, who for many years administered the Tarin and Gujjar territories, holding his own against the Utmanzais, the Tanaolis and the Gakkhars.

This would largely explain the co-operation of the *Muqqadam* with the Sikhs and also the resistance of the tribes to them. In fact, the Gujjars and the Tarins seem to have a tradition of siding with the conquerer, whether the Ghaznavids, the Mughals, the Durrani or the Sikhs, in opposition to the inhabitants of the region. For detail, see Charles Francis Massy, *Chiefs and Families of Note in the Delhi, Jalandhar, Peshawar and Derajat Divisions of the Punjab (1890)*, 445; Muhammad Hayat Khan, *Tawārikh-i-Hazara*, II, 846. See also, *Gazetteer of the Hazara District (1883-84)*, 22-23.

ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਮਦਾਨ ਤਾਂ ਕਮ ਹੈ ॥ ਪਰ ਚੜ ਚਲਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਇ ਕਰ ਆਗੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਅਜੇ ਨਲੇ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਆਗੇ ਲੜਤੇ ਸੇ ਦਲ ਕੇ ਜਵਾਨ ਸੇ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਮਗਰ ਆਵੇਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਓਸ ਤਰਫ ਘੋੜਾ ਸੀਧਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਸਾਥ ਪਯਾਦੇ ਕਦਰੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਭਾਗੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਖਫਾ ਹੂਏ ਤੇ ਕਹਾ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਲੰਮੇ ਦੇ ਬੇਟੇ ¹ ਕੋ ਦੋ ਆਦਮੀ ਪਕੜੀ ਆਵੇ ਤੇ ਓਹੁ ਬਿਰੈਹਿਨਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਜੋ ਏਹ ਜਖਮੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਇਸ ਕੋ ਜਲਦੀ ਪੀਛੇ ਕੋ ਲੇ ਜਾਹੋ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਜਖਮੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਲੜਾਈ ਕੇ ਖੰਫ ਸੀ ਬੇਹੋਸ ਹੋਇ ਗਯਾ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਹੂਏ ਤਾਂ ਜੋਨਸਾ ਮੁਸਰਫ ਵਾਲਾ ਕੁੱਲਾ ਘੋੜਾ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਤਲੇ ਓਸ ਕੋ ਬਾਦੁਖ ਲਾਗੀ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਫੇਰ ਪਯਾਦੇ ਹੀ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਹੂਏ ॥ ਜਬ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਨਜਦੀਕ ਹੂਏ (f. 254 a) ਤੇ ਹਥੀਆਰ ਚਲੇ ਤਾਂ ਓਹ ਭਾਗ ਕੇ ਠੇਰ ਉਤੇ ਚੜੇ ਤੇ ਓਸ ਠੇਰ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਏਕ ਪੱਥਰ ਸਾ ਓਸ ਪਾਸ ਆਪ ਜਾਇ ਖੜੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਦਰੇ ਹੀ ਜਵਾਨ ਹਾਜਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਓਹ ਹੱਮਲਾ ਕਰਕੇ ਆਏ ਤੇ ਪੱਥਰ ਵਾਫੂਰ ਚਲਾਵੇਂ ਤੇ ਓਸ ਪੱਥਰ ਉਤੇ ਲਗ ਲਗ ਕੇ ਆਗੇ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਦੋਹਿ ਤਿਹ ਕੇ ਲਾਗੇ ਭੀ ਪਰੁ ਬਾਦੁਖਾਂ ਥੀਂ ਸਖਤ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਅੱਵਲ ਸੀ ਹੀ ਦੂਜੀ ਤਰਫ ਗਈ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਪਰੁ ਕੁਸ ਕੁ ਢਾਹੇ ਕੇ ਜਵਾਨ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੇਰ ਹਮਲਾ ਕਰਯਾ ॥ ਤਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਮੁਤਸਿਲ ਸੀ ਹਥੀਆਰ ਚਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਸਭਨਾਂ ਥੀਂ ਆਗੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਏਹ ਨਹੀਂ ਸਾ ਜੋ ਮਜਬ ਕੀ ਲੜਾਈ ਹੈ ਯਾਂ ਆਪਣਾ ਯਾਂ ਹੋਰ ਕਾਮ ਹੈ ॥ ² ਭਾਵੇਂ ਕਹੀਂ ਹਗਾਮਾ ਹੋਵੇ ॥ ਆਪ ਨੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਕਰਨਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਏਹੀ ਸੌਕ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਭਾਗੇ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਠੇਰਾਂ ਸੀ ਪੀਛੇ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ ਸਿਰਕਰਦਾ ਆਪ ਕਾ ਮਰਯਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬਡਾ ਬਹਾਦਰ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕ ਸਾਥ ਕਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਲੈ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇ ਦੀਆ ਫੇਰਿ ਆਪ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ ਉਸ ਨਲੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਦੂਸਰਯਾਂ ਡੇਰਯਾਂ ਕੀ ਫੌਜ ਸੀ ਓਹੁ ਆਗੇ ਹੀ ਨਲੇ ਤੇ ਤੰਗ ਰਸਤਾ ਲਾਂਘ ਕੇ ਜੋਨਸਾ ਗਾਂਉ ਅੱਵਲ ਮਾਰਯਾ ਸਾ ॥ ਉਹਾਂ ਆਏ ਖਲੇ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਰਸਤੇ ਕੇ ਉਤੇ ਜੋ ਠੇਰ ਸਾ ਤੇ ਜੋ ਉਸ ਕੇ ਉਪਰ ਜੋ ਵਾੜਾ ਸਾ ਤੇ ਜਾਤਯਾ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਨੇ ਛੁਡਾਇਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰਿ ਹਟ ਕੇ ਆਵਤਯਾਂ ਕੋ ਓਸ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਓਹੁ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੀ ਲੰਘਤਯਾਂ ਜੁਵਾਨਾਂ ਕੋ ਬਾਦੁਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ਜਬ ਨਲਾ ਲੰਘ ਕੇ ਆਪ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਸਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਸੁਤਰ ਸੁਤਰੀ ³ ਕਾ ਮਾਰਯਾ ਪੜਾ ਤੇ ਦੋਇ ਸੁਤਰ ਜੰਬੂਰਯਾਂ ਕੇ ਭੀ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਛੋਡ ਕੇ ਗਾਂਉ ਮੈਂ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੰਬੂਰੇ ਤੇ ਸੁਤਰੀ ਲਾਹਿ ਕੇ ਲੈ ਚਲੋ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਹਾਂ ਖਲੇ ਹੂਏ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਉਹਾਂ ਬਾਦੁਖ ਲਾਗੇ ॥ ਓਹੁ ਓਹਾਂ ਹੀ ਡਿਗ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ (f. 254 b) ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਆਪ ਈਹਾਂ ਨਾ ਖਲੇ ਹੋਵੋ ॥ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਫੇਰ ਜੰਬੂਰੇ ਤੇ ਸੁਤਰੀ ਲੈ ਕੇ ਗਾਂਉ ਪਾਸ ਆਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਉਸ ਗਾਂਉ ਕੋ ਆਗ ਲਗਾਇ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਖਲਾ

¹ Mohar Singh, the son of Amar Singh was nicknamed as 'Lamba' because of his great height. He joined the service of Ranjit Singh after the death of his father who had served the three generations of the Sukarchakias. Mohar Singh had three sons, Tara Singh, Nihal Singh and Kirpal Singh : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs (1865)*, 543-44. It is difficult to say to whom the author refers here.

² It may be noted that Fateh Singh is said not to have been actuated by communal or personal considerations in the battle-field.

³ *Shutri* perhaps denotes a kind of kettle-drum.

ਭੀ ਨਾ ਹੁਆ ਜਾਵੇ ॥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਮਰਜੀ ਉਹਾਂ ਰਹਣੇ ਕੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਹੋਰ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਉਹਾਂ ਚੜੇ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਉਨ ਕੋ ਤਾਂ ਏਕ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਇਸਤਕਾਮਤ ਸੈ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕੁਸ ਜਬਾਬੁ ਨਾ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਗਾਂਉ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਰਸਤਾ ਸਾ ਜੋ ਉਹਾਂ ਸੈ ਉਤਰ ਕੇ ਜਾਵੇਂ ਤਾ ਤਲੇ ਖੱਡ ਸੀ ॥ ਓਸ ਮੈਂ ਐਸਾ ਰਸਤਾ ਸਾ ਜੋ ਵਾਫੁਰ ਅਸਵਾਰ ਬਰਾਬਰ ਜਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਰਸਤਾ ਜਹਾਂ ਡੇਰਾਂ ਕਰ ਆਏ ਸੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਸਿਰਕਰਦੇ ਉਸ ਰਸਤੇ ਕੋ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਪਯਾਏ ਖਲੇ ਸੇ ਤੇ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲੀਆ ਪਾਸ ਖਲਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਏਕ ਕੇ ਘੋੜ ਕੀ ਵਾਗ ਪਕੜੀ ਤੇ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਤਬ ਜਿਰਾ ਪਾਇ ਕੇ ਸਿਰਕਾਰੇ ਵਿਖਾਲਤੇ ਸੇ ਤੇ ਅੱਬਲ ਲੜਾਈ ਕੇ ਵਖਤ ਇਸ ਤਰਾਂ ਚਾਲੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਘੋੜੇ ਕੋ ਤੋਰੇ ਤੇ ਓਹ ਛੋਡੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਕੋ ਖਫਾ ਹੋ ਕਰ ਕਹਾ ਜੋ ਜੋਨਸੇ ਐਸ ਤਰਾਂ ਚਾਲੇ ਹੈਂ ਓਨਾ ਰਹ ਕਰ ਕਯਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੋ ਛੋਡੇ ਤੇ ਓਹ ਮੁਲਖਈਆ ਨਿਜਦੀਕ ਆਇ ਗਯਾ ਹੈ ॥ ਉਸ ਤਰਫ ਹੋਈਏ ਤੇ ਓਹ ਸਭ ਸਿਰਕਰਦੇ ਉਸ ਰਸਤੇ ਉਤਰ ਗਏ ॥ ਡੇਰੇ ਕੋ ॥ ਤੇ ਉਨਾ ਕੋ ਉਹਾਂ ਕੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਓਹ ਰਾਹੁ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਕੁਸ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਛੋਡ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਦਾਂਈ ਤਰਫ ਜੋ ਭੇਜੇ ਸੇ ਸੋ ਓਸ ਤਰਫ ਦੂਰ ਗਏ ਕਿਸੀ ਹੋਰ ਰਸਤੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਈਹਾਂ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਜਖਮੀਆਂ ਤੇ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆਂ ਕੋ ਚੁਕਾ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਤੋਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਚਾਲੀਆਂ ਕੁ ਜੁਵਾਨਾਂ ਕੇ ਸਾਬ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਏਹ ਸਿਰਕਰਦੇ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਜੇ ਏਸ ਰਸਤੇ ਓਸ ਤਰਫ ਚਾਲੀਏ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸੁਖਾਲੇ ਡੇਰੇ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਪਰ ਏਹ ਵਾਫੁਰ ਲੂਟਣੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕਈਯਾਂ ਕੇ ਨੌਕਰ ਭੀ ਡੇਰੇ (f. 255 a) ਕੋ ਹਟੇ ਜਾਤ ਹੈਂ ॥ ਇਨ ਕੋ ਮਾਰ ਡਾਲੇਂਗੇ ॥ ਇਤਨੇ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਓਹ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ਤਾਂ ਓਹ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੈ ਜਵਾਨ ਸਾ ਤੇ ਆਪ ਪਾਸ ਕਮ ਦੇਖ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਆਇ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਖਲੇ ਰਹੇ ਬਡੀ ਇਸਤਿਕਾਮਤਿ ਸੈ ਤੇ ਜਬ ਓਹ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਅੱਵਲ ਆਪ ਨੇ ਬਾਦੂਖ ਚਲਾਈ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਉਨ ਮੈਂ ਉਮਦਾ ਸਾ ਸੋ ਸਭਨਾਂ ਸੀ ਆਗੇ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਓਸ ਕੋ ਲਾਗੀ ਓਹੁ ਮਾਰਯਾ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ਤਾਂ ਓਹ ਬੈਠ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਡੇਰਾ ਭੀ ਬਡੀ ਦੂਰ ਹੈ ਤੇ ਦਿਨ ਭੀ ਕਦਰੇ ਹੈਂ ਤੇ ਈਹਾਂ ਰਾਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹਣਾ ॥ ਤਾਂ ਅਬ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਸੈ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ ਤੁਰੇ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਚਾਲੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਗਾਂਵਾਂ ਲੂਟਣੇ ਕੋ ਆਮ ¹ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਜਵਾਨ ਭੀ ਉਨ ਕੋ ਆਗ ਆਗੇ ਰਾਖੀ ਆਏ ² ਫੇਰ ਆਪ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਸਾਬ ਲੜਤੇ ਰੁਕਤੇ ਆਏ ਤੇ ਆਮ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਈ ॥ ਤੇ ਨੁਖਸਾਨ ਕਿਸੀ ਕਾ ਨਾ ਹੂਯਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਓਨਾਂ ਜਾਣਾ ਜੋ ਏਨਾ ਉਪਰ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਪੜਤਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਤਾਂ ਓਸ ਜਾਗਾ ਕੇ ਵਾਕੁਫ ਸੇ ॥ ਤੇ ਇਨਾਂ ਕੋ ਰਸਤਾ ਨਾ ਲਾਭੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਪਹਾੜ ਉਤਰਨ ਤਾਂ ਫੁਲਾਹੀਆਂ ਕੋ ਫਕੜ ਫਕੜ ਕੇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਫੁਲਾਹੀਆਂ ਮੈਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਕਾਂਟੇ ਭੀ ਹਾਥੋਂ ਕੋ ਲਾਗੇ ਤੇ ਉਹਾਂ ਫੁਲਾਹੀਆਂ ³ ਹੀ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਜੈਸੀਆਂ ਹੀ ਰਹਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਤਰਨ ਤਾਂ ਆਗੇ ਦੂਜਾ ਚੜਨੇ ਵਾਲਾ ਪਹਾੜ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਆਇ ਜਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਤਲੇ ਕਾ ਮਿਦਾਨ ਤੰਗ ਸਾ ਕੁਸ ਕੁ ਕਰਵਾਂ ⁴ ਕਾ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤੇ

¹ The context suggests that the civilian population (*āam*) may have accompanied the army for the plunder to be had in a territory yet to be subdued.

² The context suggests that to obstruct the movements of the local people towards their camp, the Sikhs went on burning the jungle behind themselves as they advanced.

³ *Pulāhī* has been used here clearly in the sense of a thorny bush, commonly found in hills, although, a thorny tree (*Acacia-modesta*) is also known by this name.

⁴ *Kurū* or *karwa* denotes steps or paces.

ਪਹਾੜ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਿਖੜਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਆਧੇ ਤਾਂ ਸਾਮਣੇ ਲੜਤੇ ਰਹੇ ਤੇ ਆਧੇ ਪੀਛੇ ਸੈ ਹੋਇ ਕੇ ਜਹਾਂ ਉਤਰ ਕੇ ਚੜਨਾ ਸਾ ਓਸ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਆਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ਤੇ ਆਗਾ ਰੋਕਯਾ ਤੇ ਜਬ ਏਹ ਪਹਾੜ ਚੜਨ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਗੇ ਸੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਤੇ ਪੱਥਰ ਚਲਾਵਨ ॥ ਤੇ ਓਹ ਬਿਲੰਦ ਜਾਗਾ ਤੇ ਇਨਾ ਉਤਾਹਿ ਚੜਨਾ ਬਡੀ ਮੁਸਕਲ ਤਰਾਂ ਸੈ ॥ ਫੇਰਿ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਚੜੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਗ ਕੇ ਪਰੇ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਨਾ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਚੜਾਈਆਂ ਰੋਕੀਆਂ ਤਾਂ (f. 255b) ਬਹੁਤ ਮੁਸਕਲ ਤਰਾਂ ਸੈ ਜਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਤੁਮ ਤੀਨ ਜਾਗਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ¹ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਈ ਇਨਕੋ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਆਗੇ ਕੀ ਚੜਾਈ ਚੜਕੇ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ਖਲੇ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਤਲੇ ਖਲੇ ਹੋਵੇ ॥ ਜਬ ਅਸੀਂ ਉਤਰਨੇ ਲਾਗੇਂਗੇ ਤਲੇ ਕੋ ਬਾਦੂਖਾਂ ਉਨਕੋ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਅਗਲਾ ਪਹਾੜ ਚੜਨ ਲਾਗੀਏ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਆਪਣੇ ਅੱਵਲ ਚੜੇ ਹੈਂ ਉਨ ਕੋ ਓਹੁ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਵੇਂ ॥ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਲੜਤੇ ਰਹਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਉਨਕੋ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਤੋਰ ਦੇਵੇਂਗੇ ॥ ਪਿਛਲੇ ਠੇਰ ਕੋ ॥ ਓਹ ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਤਮਾਮ ਸਖਤ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਜਹਾਂ ਵਾਫਰ ਚੜਾਈਆਂ ਉਤਰਾਈਆਂ ਆਵੇਂ ਉਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਚਲੋ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਯਾ ਹੂਆ ਜੋ ਇਸ ਤਰਫ ਚਾਲੀ ਜਵਾਨ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਹ ਪਾਂਜ ਸੈ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਇਕਬਾਲ ਬਾਲਮੁਕੰਦ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਕੇ ਸੈ ਇਨਕੋ ਮਾਰਤੇ ਚਾਲੇਂਗੇ ॥ ਦਿਲ ਕਾਇਮ ਰਾਖੋ ॥ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਸੰਕਟ ਬਿਕਟ ਬਾਰੇ ਧਾਇ ਕੇ ਉਬਾਰੇ ਦੀਨ ਦਾਰਿਦ੍ਰ ਨਿਵਾਰੇ ਭਾਰੇ ਕੀਨ ਸੁਖਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਅਘ ਔਘਵਾਰੇ ਅਤਿ ਅਧਮ ਉਧਾਰੇ ਭਵਬਾਰਧ ਉਤਾਰੇ ਜੋ ਪੁਕਾਰੇ ਹੈ ਦੁਖਾਰੇ ਹੈ ॥ ਬਿਪਨ ਬਿਹਾਰੇ ਘਨਕਾਰੇ ਪੀਤ ਪਟਵਾਰੇ ਲਟ ਸਟ ਕਾਰੀਵਾਲੇ ਲਕੁਟ ਸੁਧਾਰੇ ਹੈ ॥ ਜਨ ਰਖਵਾਰੇ ਰਾਧਾ ਪਯਾਰੇ ਨੰਦ ਕੇ ਦੁਲਾਰੇ ਮੋਰ ਪੱਛਵਾਰੇ ਸੋ ਹਮਾਰੇ ਪੱਛਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਨੋ ਨੇ ਭਯਾਨਕ ਸੰਕਟਵਾਰੇ ਆਪ ਦੋਰ ਕੇ ਬਚਾਏ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦੀਨੋ ਕੇ ਦਰਿਦ੍ਰ ਦੂਰ ਕੀਏ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੋ ਬਡੇ ਸੁਖਵਾਲੇ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਅਤਯੰਤ ਅਧਮੋ ਕੇ ਪਾਪੋਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਦੂਰ ਕੀਏ ਹੈ ਅਰੁ ਉਧਾਰ ਦੀਏ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਦੁਖੀ ਹੋਇ ਕੇ ਪੁਕਾਰੇ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਬਨ ਮੈਂ ਬਿਹਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਮੇਘੋਂ ਸਮ ਸਯਾਮ ਹੈ ਪੀਤ ਬਸਤ੍ਰਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬਲੋਵਾਲੀ ਲਟੇ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਹਾਥ ਮੈਂ ਛਰੀ ਕੋ ਸੁਧਾਰਤੇ ਹੈ ॥ ਐਸੋ ਜੋ ਭਗਤੇ ਕੀ ਰਛਾ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਪਯਾਰੇ ਨੰਦ ਜੀ ਕੇ ਕੁਵਰ ਮੋਰ ਪੱਛ ਕੇ ਧਾਰਨਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਰਮਾਰੀ ਰਛਾ ਕਰਨਵਾਲੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਆਗੇ ਸੈ ਭੀ ਜਯਾਦਾ ਹਿੰਮਤ ਪਕੜੀ ਤੇ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਤੁਰੇ ॥ ਜਬ ਆਗੇ ਆਏ ਤੇ ਜੋਨਸਾ (f. 256 a) ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਫੌਜ ਮੈਂ ਮੁਖਤੀਆਰ ਸਾ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਭੇਰੀਆ ਇਕੁਟਹਲ ਵਾਲਾ ਤੇ ਆਪ ਦੇਵੇਂ ਉਹਾਂ ਦੇਖੇ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਮੈਂ ਥੀਂ ਤੁਰਯਾ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਤੂੰ ਬੈਠ ਜਾਹਿ ਤੇ ਅਸੀਂ ਲੜਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਏਕ ਉਸ ਕੇ ਪਾਸ ਰਹਣੇ ਵਾਲਾ ਸੈਯਦ ਸਾ ਓਹੁ ਘੀਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਕੋ ਓਹ ਆਇ ਪੜੇ ਤੇ ਓਹ ਜਖਮੀ ਸਾ ॥ ਫੇਰਿ ਆਪ ਜਲਦੀ ਸੇ ਓਸ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ਤੇ ਬਡਾ ਨੇੜ ਪਯਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੇ ਪਾਸ ਖਲੇ ਹੋਇ ਕੇ ਬਾਦੂਕ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਉਨ ਮੈਂ ਸੀ ਏਕ ਕੋ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਹੋਰੁ ਭੀ ਅਖਣੀ ਤਰਫੋਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਲਾਗੇ ਚਲਾਵਣੇ ਤੇ ਲੜਾਈ ਉਹਾਂ ਉਲਝ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਗੋਲੀ ਆਪ ਕੀ ਪੁਸਾਕ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਜਬ ਨੇੜ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਆਪ ਤੀਰ ਭੀ ਚਲਾਵਤੇ ਸੇ ਤੇ ਤਮੰਚੇ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਜੁਵਾਨ ਉਮਦਾ ਰੋਇਤਿਵਾਲਾ ਉਹਾਂ ਆਇ ਕੇ ਬੈਠ ਗਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਤੂੰ ਭੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਓ ॥ ਏਹ ਵੇਲਾ ਬੈਠਣੇ ਕਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਗੋਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਮੈਂ ਸੀ ਬਖਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਮੇਰੇ ਮੈਂ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਚਲਾਵਣੇ ਕੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਅਸੀਂ ਆਗੇ ਹੀ ਬਹੁਤਯਾਂ ਕੋ ਉਠਾਈ ਜਾਤੇ ਹੈ ॥ ਤੂੰ ਆਗੇ ਤੁਰਯਾ ਚਲੁ ॥ ਏਕ ਹੋਰ ਸੀ ਆਸਾ ਪਹਾੜ ਕਾ ਰਾਜਪੂਤ ਓਹੁ ਭੀ ਬਡੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਸਰਕਾਰੇ ॥ ਤੇ ਓਹੁ

¹ The author refers to the ingenuity and undaunted courage of his patron in tackling the difficult terrain and the determined resistance of its inhabitants.

ਭੀ ਉਹਾਂ ਆਇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਮੀਆਂ ¹ ਤੁਸੀਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ਅਬ ਤੀਰ ਚਲਾਵੋ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਅਬ ਨਹੀਂ ਚਲਾਏ ਜਾਤੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਤੁਮ ਭੀ ਡੇਰੇ ਕੋ ਤੁਰੋ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਭੀ ਡੇਰੇ ਕੋ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸੱਦਾ ਸਿੱਘ ਕੋ ਕਹਾ ਏਹ ਸੈਯਦ ਤੁਸਾਡਾ ਜਖਮੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੋ ਚੁਕਾਇ ਲਹੋ ਤਾਂ ਓਸ ਕਹਾ ਮੈਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਸਕਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਕੋ ਕਹਾਂ ਓਠਾਵਾਂ ॥ ਤਾਂ ਮਤਾਬ ਤੇ ਏਕ ਹੋਰੁ ਓਸ ਕੋ ਉਠਾਇਕੇ ਉਰੇ ਲਿਆਏ ਤੇ ਓਹ ਮਰ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਓਹ ਜਬ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਆਵੇ ਤਾਂ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਕਠਯਾਂ ਆਵਤਯਾਂ ਕੋ ਵਾਫੁਰ ਲਾਗੇ ॥ (f. 256 b) ਤੇ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀਆਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈ ਮਾਰੇ ਗਏ ਮਾਲੂਮ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭਨਾਂ ਕੇ ਸਾਬ ਆਪ ਚਲਾਵਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਪਰੁ ਸਾਬ ਹੋਰੁ ਭੀ ਚਲਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਤੀਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਚਲਾਏ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਕੈਸੀ ਸੋਭਾ ਦੇਖੀਤੀ ਹੈ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭੁਜਾ ਭੁਜੰਗਮ ਜੰਗਮਿ ਸਚਾਪ ਜਹਰ ਕੀ ਝਾਰ ॥ ਤਾਹ ਜਰਾਵਤ ਰਿਪੁ ਨਜ ਸੁ ਧਾਰ ਮੁਰਾਰ ਉਦਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੰਗ ਕੇ ਮਿਸ ਕਰਕੇ ਭੁਜਾ ਰੂਪੀ ਜੋ ਸਰਪ ਹੈ ॥ ਸੋ ਕਮਾਨ ਰੂਪੀ ਜੋ ਜਹਰ ਕੀ ਝਾਰ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕਰ ਕੇ ਦੁਸਮਨਾ ਕੇ ਜਸ ਕੋ ਜਰਾਵਤ ਹੈ ॥ ਉਦਾਰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਤਿਨ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕਰੀਬ ਸੈ ਹਥੀਯਾਰ ਚਾਲੇ ਤਾਂ ਓਹ ਫਰਕ ਕਰ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਬਦੂਕਾਂ ਐਸੀਆਂ ਤਪ ਗਈਆਂ ਜੋ ਪਕੜੀਆਂ ਨਾ ਜਾਵੇ ॥ ਤ ਹਾਥੋਂ ਮੈਂ ਛਾਲੇ ਪੜ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਬਦੂਕ ਭਰਤ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਲੂਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਸਤੀ ਭੀ ਭਰਿ ਭਰਿ ਦੇਤੇ ਸੇ ਤੇ ਆਪ ਚਲਾਵਤ ਸੇ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਆਪ ਕੇ ਚੜਨੇ ਕਾ ਸਾ ਓਸ ਉਤੇ ਜਖਮੀ ਚੜਾਇਆ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਜਖਮੀਆਂ ਕੋ ਇਕੱਠਾ ਉਠਾਵਣਾ ਤੇ ਦੂਸਰਯਾਂ ਲੜਨਾ ॥ ਜਬ ਉਨਾ ਉਠਾਵਣਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਨਾਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸੱਦਾ ਸਿੱਘ ਕੋ ਭੀ ਦੋਇ ਜਵਾਨ ਆਪ ਕੋ ਹੀ ਲਈ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਤ ਹੋਇ ਗਈ ਪਰੁ ਹਿਨੇਰੀ ਤੇ ਰਸਤੇ ਕੀ ਭੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਜਾਚ ਨਾ ਤੇ ਲੜਤੇ ਭੀ ਆਵੇ ॥ ਕੈਸੇ ਜਿਨ ਕੇ ਮਸਤਕ ਪਰ ਬਿਜੈ ਕੇ ਆਖਰ ਸੋਭਤੇ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਬੀਰ ਰਸ ਹੀ ਮਾਨੋ ਸਰੀਰਨ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕੀਏ ਹੂਏ ਧੀਰਤਾ ਸੇ ਦੁਸਮਨਾਂ ਕੋ ਮਾਰਤੇ ਆਵਤੇ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਰੁਧਰ ਸੇ ਜੋ ਧਰਤੀ ਲਾਲ ਲਾਲ ਹੂਈ ਹੈ ਸੋ ਕੈਸੀ ਸੋਭਾ ਸਜੀ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪਤਿ ਰਾਜਾ ਤਿਨ ਕੋ ਬਿਜੈ ਜੁਗਤ ਜਾਨ ਕੈ ਅਨੁਰਾਗ ਸੈ ਰੰਗੇ ਬਸਤ੍ ਪਹਰੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਧਸੇ ਹੀ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਤਾਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਗਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਪਹਾੜ ਸਾ ਜੁਬ ਉਹਾਂ ਆਏ ਤਾਂ ਓਹ ਖਲੇ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਪਾਸ ਆਦਿਮੀ ਭੇਜਯਾ ॥ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੇ ਅਸੀਂ ਡੇਰੇ ਆਈਏ ਤੇ ਏਹ ਐਸਿ ਉਚੇ ਪਹਾੜ ਤੋਂ (f. 257 a) ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੇਗੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਹੋਰ ਫੌਜ ਆਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਈਹਾਂ ਉਨ ਕੋ ਬਿਠਾਇ ਕੇ ਆਈਏ ॥ ਜਬ ਆਦਮੀ ਗਿਆ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਖਬਰ ਹੂਈ ਜੋ ਏਸ ਤਰਾਂ ਲੜਤੇ ਆਏ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਵਾਲੇ ਏਹ ਜਾਣਤੇ ਰਹੇ ਜੋ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਓਹੁ ਸਿਰਕਰਦੇ ਉਤਰ ਆਏ ਸੇ ॥ ਆਪ ਭੀ ਓਸੇ ਰਸਤੇ ਆਏ ਹੋਵੇਗੇ ॥ ਫੇਰ ਫੌਜ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਈ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਬਿਠਾਇ ਕੇ ਆਪ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਡੀ ਤਰੀਫ ਸਰਕਾਰੇ ਲਿਖੋ ਜੋ ਏਨਾ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਅਸਾਂ ਕਦੀ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਸਮਝਾ ਜੋ ਏਹ ਖਿਲਾਫ ² ਲਿਖਵਾਉਤੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕੇ ਭਲੇ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਯਾ ॥ ਜੋ ਇਨਸੀ ਹਿੰਮਤਾਂ ਖੂਬ ਹੋਈਆਂ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਜਾਗਾ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮੁਕੱਦਮ ਮੁਸਰਫ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਹਜਰੋ ³ ਡੇਰਾ ਆਣ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਸਭ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ

¹ *Miān*, a form of address, was also the title of the younger sons of the Rajput rulers in the Panjab hills.

² The word *khilāf* is generally used by the author in the sense of wrong or incorrect.

³ Hazro is a small town situated in the middle of the fertile Chach valley, about 16 miles north-east of Attock.

ਠਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਜਮਾਦਾਰ ਅਟਕ ਕੇ ਭੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕਛੁ ਫੌਜ ਉਹਾਂ ਤਈਨਾਥ ਕਰ ਕੇ ਡੇਰਾ ਬੁਰਾਨ ਆਨ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕੀ ਵਾਲਦਾ ਕੇ ਸਾਥ ਫੌਜ ਹੈ ॥ ਤੇ ਤਰਫ ਕਸਮੀਰ ਕੀ ਚਲੀ ਹੈ ਦੂਸਰੇ ਬੇਟੇ ¹ ਪਾਸ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਖਟਰ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਕੇ ਕੇ ਉਹਾਂ ਜਾਣੇ ਸੀ ਅਟਕ ਕੇ ਦਰੀਆਉ ਕੇ ਪਾਰ ਹੀ ਉਤਰ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਰਫ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਸਾਲੇ ਕੀ ਸਰਾਂ ² ਕੇ ਰਸਤੇ ਕਸਮੀਰ ਕੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਖੈਰੀਅਤਿ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਮ ਕੋ ਅਵਾਈ ਹੂਈ ਜੋ ਓਹ ਰਾਤ ਕੋ ਲੜੇਂਗੇ ਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਹੋਇ ਜਾਵੇਂਗੇ ਤੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕਰ ਕਈਆਂ ਕਈਆਂ ਖੌਫ ਕਰਾ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅੱਵਲ ਤੇ ਏਹ ਬਾਤ ਖਿਲਾਫ ਹੈ ॥ ਜੇ ਆਏ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਹਾਥ ਦੇਖੇਂਗੇ ਹੀ ॥ ਖਾਵਿੰਦ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ॥ ਤੇ ਜੇ ਨਾ ਆਏ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਲ ਕੋ ਓਸ ਤਰਫ ਚਲਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਈਹਾਂ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਰਾਤਾਂ ਕੋ ਭੀ ਕਾਠੀਆਂ ਪਾਇ ਛੋਡੀਆਂ ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਓਹੁ ਬਹੁਤ ਮੁਲਜਮ ਹੂਏ ਤੇ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਉਣਾ ਸਾ ਓਸ ਤਰਫ ਕੋ ਮਸਰਫ ਕੇ ਕੋਟ ³ ਕੋ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਕੋ ਖਵਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਰਸਤਾ ਕਸਮੀਰ ਕਾ ਓਨਾ ਰੋਕਯਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਉਪਰਲੇ ਰਸਤੇ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ (f. 257 b) ਆਪ ਕਾ ਕੋਈ ਕੁ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਪੀਛੇ ਤੋਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਖ ਓਸ ਫਿਰਦੇ ਕਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ⁴ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਗੁਲਫੇਰੀ ਵਾਲੇ ਸੀ ਆਇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਆਪ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਲਹੋਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਤੇ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜ਼ਿਆ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਕਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਸੈ ਪੂਛਯਾ ਜੋ ਉਹਾਂ ਕਿਸ ਕਿਸ ਸੈ ਬਹਾਦਰੀ ਖੂਬ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਕੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਏਹ ਖੂਬੀਆਂ ਏਨਾ ਮੈਂ ਹੀ ਪਾਈਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸੈ ਸਿਰਕਰਦੇ ਸਾਡੇ ਆਏ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਸਾਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਸੈ ਏਨਾ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਹੈਨਿ ਓਹੁ ਭੀ ਸਾਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੈ ॥ ਪਰ ਏਹ ਜਬ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਫਤੇ ਕਰ ਕੇ ਆਏ ਹੈਂ ਤੇ ਅਸਾਂ ਪੂਛਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਏਨਾ ਕਦੀ ਭੀ ਆਪਣੀ ਤਰੀਫ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਹਮੇਸਾ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜਾ ਥੀਂ ਬਾਦਿ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਕਸਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ⁵ ਤੇ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਕਸਮੀਰ ਕੋ ਮਹਿੰਮ ਕਰਨੇ ਕੀ ਤੇ ਰਸਤੇ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਹਟ ਆਵਣੇ ਕੀ ॥ ⁶ ਲਹੋਰੋਂ ਮੋਤਬਿਰ ਆਇਆ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਦੀਨਾਨਗਰ ਕੋ ਆਵੋ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਭੀ ਉਸੀ ਤਰਫ ਕੋ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਦੀਨਾਨਗਰ ਗਏ ॥

¹ The reference here is to Muhammad Azim Khan, the younger brother of Wazir Fateh Khan and the governor of Kashmir on behalf of the Kabul monarchy : Muhammad Hayat Khan, *Tawārikh-i-Afghanistan*, 120.

² Saleh-ki-Sarai is situated about 25 miles to the east of Tarbela, on the road to Muzaffarabad.

³ The word *mulazam* has perhaps been used here in the sense of 'driven together'.

⁴ It seems, the Sikhs were at last able to have their rule acknowledged in Hazara.

⁵ Thus praised by Ranjit Singh for his valour and devotion, Fateh Singh returned to Kapurthala.

⁶ Ram Sukh Rao now switches over to the second Kashmir expedition of Ranjit Singh undertaken in 1814, in which the Maharaja was accompanied, among others, by Fateh Singh and Diwan Ram Dayal. The treachery of Agarullah Khan is underlined and the difficulties experienced by the Sikh forces are given in graphic detail.

ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ¹ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਰਿਜੌਰੀ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ² ਤੇ ਰਜੌਰੀਵਾਲਾ ਰਾਜਾ ਅਗਰ ਖਾਂ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਖੰਫ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਮਿਲਯਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਓਸ ਕੀ ਬਡੀ ਖਾਤਰ ਕਰੀ ਕੁਰਸੀ ਭੀ ਦੇਣੀ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸੇ ਆਪਣੇ ਹਾਥ ਸੈਂ ਪਾਵਣੇ ॥ ਤੇ ਉਹ ਜੁਦਮਸਤੁਸ ॥ ਓਸ ਕੀ ਮਜਾਜ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਉਚੀ ਹੁਈ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਕਸਮੀਰ ਕੇ ਐਸੇ ਰਸਤੇ ਲੈ ਚਲਾਂਗਾ ਜੋ ਬਰਫ ਭੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਅਗਲਯਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਭੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪੀਰ ਪਿੰਜਾਲ ਚੜਨੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਜਬ ਫੇਰ ਆਗੇ ਮਦਾਨ ਮੈਂ ਗਏ ਤਾਂ ਉਹ ਲੜ ਭੀ ਨਾ ਸਾਕੇਂਗੇ ॥ (f. 258 a) ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੀ ਫੋੜ ਲੇਵਾਂਗਾ ॥ ਤੇ ਗੱਲੇ ਕੀ ਭੀ ਤੰਗੀ ਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ਡੇਰੇ ਕੋ ॥ ਏਨਾ ਬਾਤਾਂ ਸੈ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰੇਬ ਸੈ ਹੀ ਕਹੀਆਂ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਖਾਨੇ ਕਸਮੀਰ ਵਾਲਯਾਂ ਸੈ ਰਾਹੁ ਸਾ ਉਸ ਕਾ ॥ ³ ਤੇ ਹਕੀਕਤ ਰੋਜ ਕੀ ਓਨਾ ਕੋ ਲਿਖੇ ॥ ਫੇਰ ਭਰਮਗਲੇ ⁴ ਕੇ ਉਰਾਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ⁵ ਉਹਾਂ ਨਲਾ ⁶ ਚਲਤਾ ਸੀ ਓਨਾ ਨਲਿਆਂ ਕੋ ਉਹਾਂ ਦਰੀਆਉ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕਈ ਕਮ ਕਈ ਜਿਆਦਾ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜਲਦ ਵਗਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਬਰਸਾਤ ਕੀ ਬਹਾਰ ਸੀ ॥ ਜੇ ਪਾਣੀ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਹੂਆ ਜਾਤਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਗਏ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਆਇ ਗਿਆ ਤੇ ਮਜਲ ਭੀ ਕਰ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਫਿਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਕਿਤੇ ਰਸਤਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਾਰ ਉਤਰੀਏ ॥ ਪਰੁ ਰਾਹੁ ਨਾ ਪਾਇਆ ਤੇ ਸਾਮ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਭੀ ਉਹਾਂ ਸੈ ਦੂਰ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਆਏ ਸੇ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਡੇਰਾ ਏਕ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਆਇ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਡੇਰੇ ਕੀ ਜਾਗਾ ਭੀ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਅਨੇਰੀ ਰਾਤਿ ਤੇ ਬਾਰਸ ਭੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਮਹਰੇ ਚਲ ਨਾ ਸਕੇ ॥ ਤੇ ਸਾਥਿ ਭੀ ਪਯਾਦ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜਬ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਹੁਏ ਸੇ ਤਾਂ ਸਭ ਘੋੜੇ ਮੋੜ ਦੀਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਬੋਝ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਯਾਬੂ ਰਾਖ ਲੀਆ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਖਾਸਾ ਕੁਸ ਕੁ ਹੀ ਰਾਖੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਦੇਖਯਾ ਖਾਸਾ ⁷ ਨਹੀਂ ਚਲਤਾ ਤਾਂ ਆਪ ਪਯਾਦੇ ਤੁਰੇ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਬਡੇ ਬਡੇ ਘਾਸ ਤੇ ਜੰਗਲ ਮੈਂ ਸੀ ਹੀ ਤੁਰੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਯਾਂ ਕੀ ਰੋਸਨੀ ਨਿਗਾ ਆਈ ॥ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਤਮਾਮ ਸਬ ਬਾਰਸ ਹੋਤੀ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਪੁਲ ਉਹਾਂ ਤਯਾਰ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਲੰਘਣੇ ਲਾਗਾ ਤਾਂ ਆਪ ਅੱਬਲ ਪਾਰ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਲਾਂਘ ਕੇ ਆਗੇ ਕੋ ਤੁਰਿਆ ॥ ਤੇ ਉਪਰ ਫੀਲ ਕੇ ਤੋਪ ਸੀ ਲਾਦੀ

¹ However, according to Sohan Lal, Fateh Singh met the Maharaja at Wazirabad and was told by him to encamp at Daulatanagar : *Umdat-ut-Tawārīkh*, 154.

² Ranjit Singh is said to have reached Rajauri in June 1814 : *ibid.*, 155.

³ Raja Agarullah Khan of Rajauri had been won over by Muhammad Azim Khan, the Afghan governor of Kashmir, who had promised restoration of Agarullah Khan's ancestral possessions worth 50,000 rupees and the payment of a sum of 1 lakh of rupees to him. Agarullah Khan therefore secretly did all in his power to harass the Sikhs : Zafarullah Khan, *Tazkara-i-Bemisāl Rājgān-i-Rajaur*, 158-59.

⁴ Baramgalla, a village situated in a deep gorge at the foot of the Ratan Pir Pass, on the Bhimber-Rajauri route to Kashmir.

⁵ Fateh Singh was to take the Rajauri route through Baramgalla along with Diwan Ram Dayal, Jodh Singh Kalsia and Dal Singh. They had 20,000 troops with them : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 156. See also, *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 155.

⁶ The reference seems to be to the Bala Nala, a stream, flowing at a distance of two *kos* from Baramgalla in the south : *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 155.

⁷ *Khāsa*, a kind of palanquin used in the hills.

ਹਈ ॥ ਜਬ ਫੀਲ ਦੂਰ ਉਤਾਹਿ ਚੜਿਆ ਤਾਂ ਗਿਰਾ ॥ ਤਾਂ ਵਡਾ ਅਵਾਜ਼ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਪਹਾੜ ਕਾ ਠੇਰ ਸਾ ॥ ਓਸ ਉਤੇ ਫੀਲ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੇ ਤਲੇ ਏਕ ਬੈਠਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਉਸ ਕੇ ਉਪਰ ਸੈ ਉਛਲ (f. 258b) ਕੇ ਬਮੈਇ ਤੋਪ ਕੇ ਓਸ ਨਲੇ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਉਹ ਸਿੰਘ ਭੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਬਚ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਤਾਂ ਮਰ ਗਯਾ ਤੇ ਤੋਪ ਉਤੋਂ ਲਾਹਿ ਲਈ ॥ ਫੇਰ ਭਰਮਗਲੇ ਸਾਮ ਕੇ ਵਖਤ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਚਵੀਂ ਤਰਫੀਂ ਬਡਾ ਬਲੰਦ ਪਹਾੜ ਸਾ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਮਦਾਨ ਸਾ ॥ ਉਨ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਤੇ ਦੂਰਿ ਉਚੀ ਇਕ ਜਾਗਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਪਾਣੀ ਪੜਤਾ ਸਾ ਵਾਫੁਰ ॥ ਤੇ ਓਹ ਪਾਣੀ ਪਹਾੜ ਕੇ ਅਧ ਵਿਚ ਇਕੁ ਹੋਰੁ ਪੱਥਰ ਬਡਾ ਸਾ ਓਸ ਉਤੇ ਪੜਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਮਦਾਨ ਦਰਮਯਾਨ ਓਸ ਪਾਣੀ ਕੇ ਕਤਰੇ ਪੜਤੇ ਸੇ ਮਾਨਿੰਦ ਬਾਰਸ ਕੀ ॥ ਤੇ ਡੇਰਯੋਂ ਕੁਸ ਅਸਬਾਬ ਨਾ ਆਇਆ ॥ ਏਕ ਤੰਬੂ ਪਹੁਚਯਾ ਛੋਟਾ ਜੈਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੰਨ ਖਜੂਰੇ ਤੇ ਹੋਰੁ ਕੁਸ ਕੁਸ ਬਦਨ ਉਤੇ ਚੜਨ ਤੇ ਜਬ ਹਥ ਲਾਵਨ ਤਾਂ ਹਾਥ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਆ ਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਮੁਸਾਹਬ ਤੰਬੂਓ ਬਾਹਰ ਪੱਥਰਾਂ ਉਪਰ ਪੜ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਅੰਦਰ ਪਰੁ ਓਹੁ ਭੀ ਏਹੋ ਤਰਾਂ ॥ ਤੇ ਪਾਣੀ ਭੀ ਤਲੇ ਆਇ ਜਾਤਾ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਕਿਲਾ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਸਾ ¹ ਉਸ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਤਾਂ ਬਿਖੜਾ ਸਾ ਪਰ ਅੰਦਰਲੇ ਓਦਰ ਕੇ ਨਿਲਕ ਗਏ ॥ ² ਤੇ ਜਬ ਦੁਪਹਰ ਆਇ ਜਾਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੂਰਜ ਨਿਗਾ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੂਜੇ ਰਸਤੇ ³ ਸੈ ਭਰਮਗਲਿਓ ਪੰਜ ਕੋਸ ਆਇ ਉਤਰ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਖੂਬ ਸਾ ਪਰੁ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਕੇ ਚੜਨੇ ਕੋ ਤੇ ਵਰਫ ਬੀ ਕਮ ਸੀ ॥ ਪਰ ਰਜੌਰੀ ਵਾਲੇ ਕਹਾ ਉਸ ਤਰਫੋਂ ਚਲੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਉਹਾਂ ਗਏ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਪੁਨਛ ਕੋ ਖੱਡ ਕੇ ਰਸਤੇ ਹੂਆ ਤੇ ਉਹਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਜਬਰਦਸਤ ਰਾਜਾ ⁴ ਸਾ ਓਹ ਪੜਤਾ ਸਾ ਦਿਨ ਭੀ ਤੇ ਰਾਤ ਕੋ ਭੀ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਤੋਸੇਖਾਨਾ ਤੇ ਹੋਰ ਡੇਰਯਾਂ ਕਾ ਅਸਬਾਬ ਪੀਛੇ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਭਨਾ ਕੋ ਲੇਇਕੇ ਹੀ ਚਾਲਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਜਬਿ ਰਿਦਯਿਤਿ ਦੀ ਧਾਰ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਖੱਡ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਕੇ ਉਪਰ ਹੀ ਓਹ ਧਾਰ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ॥ ਜੋ ਏਸ ਧਾਰ ਕੇ ਜਵਾਨ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕੋ ਏਨਾ ਸਭਨਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਥੀਂ ਬਹਾਦਰ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਸਮੀਰ ਵਾਲੇ ਥੋ ਭੀ ਯਾਗੀ ਹੈ ਸਾ ॥ (f. 259 a) ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਏਸ ਕੀ ਖਾਤਰ ਕਰਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਭੀ ਲੂਟ ਲਿਆਕਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸੇ ਡੇਰੇ ਆਗੇ ਲਾਂਘੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਖਲਸ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਅਬ ਉਸ ਨੇ ਵਾਫੁਰ ਜਵਾਨ ਏਕਠੇ ਕੀਏ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਨਾ ਦੇਖਾ ਵਹੀਰ ਲੰਘਤਾ ਤਾਂ ਏਸ ਤਰਫ ਨੂੰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫੀਲ ਉਪਰ ਸੇ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫ ਕੋ ਫੀਲ ਕੀਆ ਤੇ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ਫੇਰ ਓਹੁ ਭਾਜ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਏਕੁ ਤਕੀਆ ਸਾ ਪਹਾੜ ਕੇ ਤਲੇ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਬਾਦਕਾਂ ਧਾਰ ਉਤੋਂ ਓਹ ਚਲਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਉਤਰ ਕੇ ਧਾਰ ਕੋ ਚੜੇ ਤੇ ਫੇਜ ਭੀ ॥ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ਚਲੇ ਤੇ ਦੁਹੀ ਤਰਫੀਂ ਲਾਗੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਧਾਰ ਉਤੇ ਭੀ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਤੇ ਗਾਂਉ ਉਨਾ ਕੇ ਲੂਟੇ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਹਟ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਨਲਾ ਉਹਾਂ ਹੀ ਬਡਾ ਜਲਦ ਚਲਤਾ

¹ The reference here is to the old fort of Baramgalla, built on a lofty and commanding peak just below the village on the opposite bank of the river Punchh. It was in the possession of Ruhullah Khan of Punchh : *Gazetteer of the Kashmir and Ladāk (1890)*, 207-08.

² According to another account, fighting took place and about 500 men were killed and wounded on both sides and the place was captured on 18 June 1814 : *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 156 See also, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 156.

³ Ranjit Singh came via the Kotli-Punchh route : Zafarullah Khan, *Tazkara-i-Bemisāl Rājgān-i-Rajaur*, 161.

⁴ The reference seems to be Ruhullah Khan, the *Raja* of Punchh at that time: Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, II, 722.

⁵ According to Zafarullah Khan, the Sikhs had burnt down all the villages from Rajauri to Punchh and destroyed the country : *Tazkara-i-Bemisāl Rājgān-i-Rajaur*, 159-60.

ਸੀ ਤੇ ਉਹਾਂ ਡੇਰੇ ਕੇ ਆਦਮੀ ਵਾਫੂਰ ਰੁੜਤੇ ਸੇ।¹ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਨਿਕਲਵਾਏ। ਤੇ ਉਨਕੀ ਮੁਹਾਫਿਜ਼ਿਤ ਵਾਸਤੇ ਆਦਮੀ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਖਲੇ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਾਤ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਤਾਂ ਨਲੇ ਕੇ ਪਾਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਡੇਰਾ ਕਰਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸੇ ਡੇਰੇ ਅਗੇ ਲੰਘੇ ਸੇਓਹ ਪੁਨਛ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਧੀ ਰਾਤ ਕੇ ਓਹ ਫੇਰ ਆਇ ਪਏ ਡੇਰੇ ਉਪਰ ॥ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਬਡੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਤੇ ਭਿਜਾਇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਜਵਾਨ ਉਨ ਕੇ ਮਾਰ ਰਾਖੇ ॥ ਫੇਰ ਪੁਨਛ² ਆਏ³ ਤੇ ਗੱਲੇ ਕੀ ਗਿਰਾਨੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਹੂਈ ॥ ਜੇ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸੇਰੀ ਵਿਕੇ ॥ ਜੇ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਰੁਪੈਯੇ ਕਾ ਸੇਰ ਭੀ ਨਾ ਹਾਥ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਲਸਕਰ ਮੈਂ ਇਤਨੀ ਹੂਈ ਜੋ ਕਹਣ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੀ ॥ ਤਪ ਤੇ ਦਸਤ ਜੁਵਾਨੋ ਕਾ ਰੋਜ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇ ॥⁴ ਤੇ ਉਹਾਂ ਏਕ ਕਿਲਾ ਸਾ ॥⁵ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੀ ਚੜਾਈ ਬਡੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਸ ਕਿਲੇ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਜਾਗਾ ਬਡੀ ਸਖਤ ਹੈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਫੌਜਾਂ ਭੀ ਡੇਰੇ ਕੀਆਂ ਤੋਰੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ॥ ਉਸ ਰਸਤੇ ਖਾਸਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਚੜ ਸਕਤਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਪਯਾਦੇ ਚੜਨੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਚੜਾਈ ਮੁਸਕਲ ਅਰੁ ਸਿਧੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਸਵੇਰ ਥੀਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਚੜਤੇ ਗਏ ਪਰੁ ਕਹੀਂ ਕਹੀਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਬੈਠਿ ਬੈਠਿ (*f. 259 b*) ਕਰ ਜਬ ਕੁਸ ਕੁ ਦਿਨ ਰਹਾ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਹੂਆ ਜੋ ਉਹ ਕਿਲਾ ਛੋਡ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਛੋਡ ਕੇ ਆਪ ਬਡੀ ਰਾਤ ਗਈ ਪੁਨਛ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਆਪ ਡੇਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਗੇ ਚਲੋ ॥ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਭਿੜਾਣੀਆ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਇਟਾਰੀਵਾਲਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ਵਾਫੂਰ ਹੈਨਿ ਏਹ ਸਭ ਤੁਸਾਡੇ ਸਾਥ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਰਜੌਰੀਵਾਲੇ ਨੇ ਬਿਤਵਾਨੇ ਕੋ ਰਸਤਾ ਆਪਣੇ ਮੋਤਬਿਰ ਸਾਥ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਜਬ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸੀ ਪਹਾੜ ਨਹੀਂ ਚੜੀਤਾ ਜੋ ਮੈਂ ਬੋਝਲ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਉਹਾਂ ਹੀ ਛੋਡਿਆ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸੇ ਉਨ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਸੇ ਨੌਕਰ ਉਨਕੀ ਬਡੀ ਗੌਰ ਹਮੇਸਾ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਉਹ ਭੀ ਕੁਸ ਕੁ ਬਹਾਨਾ ਕਰ ਕੇ ਰਹਿ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਨਜ਼ਾਮਦੀਨ ਸਾਹ ਦਕੋਹੇ ਕੇ ਸੈਯਦ ਸੇ ॥ ਏਹ ਕਦੀਮੀ ਰੈਯਤ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਸੇ ॥ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਹੁਨਰਾਂ ਮੈਂ ਖੂਬ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਮ ਜਾਈਫ ਹੋ ਈਹਾਂ ਹੀ ਰਹੋ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਹੀਂ ਤੁਮਾਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਲਾਗਯਾ ਮਾਂਦੇ ਹੋਇ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਪਯਾਦਿਆਂ

¹ The reference seems to be to the river PUNCHH which is described by the traveller Jacquemont as 'a torrent so rapid and powerful' that even the horses who lost their footing were swept down the stream irretrievably and perished : *A Journey in India*, II, 80-81 ; *A Gazetteer of the Countries Adjacent to India on the North-West; including Sinde, Afghanistan, Beloochistan, the Punjab, and the neighbouring states*, (1845), 112-13.

² The town of PUNCHH was the headquarters of the hill principality of the same name, situated at the foot of the PUNCHH Pass on the bank of the river also of the same name.

³ It seems the difficulties on the way and the resistance organised by Ruhullah Khan had obliged Ranjit Singh to fall back on PUNCHH : *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 156 ; Zafrullah Khan, *Tazkara-i-Bemisāl Rājgān-i-Rajaur*, 160-61:

⁴ The following folios upto 267 are given to various difficulties faced by the Sikhs in this region besides the problem of acclimatisation and adaptation to the flora, fauna and the snow of the mountains. They also had to contend with the hostility of the local population and consequent scarcity of supplies. To make matters still worse, an epidemic of cholera also broke out in the camp, claiming a large number of lives and considerably lowering the morale of the soldiers.

⁵ It has not been possible to identify this fort with certainty, although the reference seems to be to the fort of PUNCHH. It may be added that Sohan Lal too is not very explicit about it : see, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 157-58.

ਤੁਰਨ ਕਾ ਹੀ ਕਾਮ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੁਮ ਕੋ ਛੋਡ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਕਲ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਪਰ ਓਹੁ ਨਾ ਹੋ ॥ ਤੇ ਏਕ ਨਲੇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਖੇਮਿਆਂ ਕੇ ਉਪਰ ਕੰਨ ਖਜੂਰੇ ਚੜੇ ॥ ਜਿਮੀਨ ਮੈਂ ਸੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਤੇ ਫੇਰ ਉਪਰ ਸੀ ਗਿਰ ਗਿਰ ਪਵੇਂ ॥ ਤੇ ਇਤਨੇ ਸੇ ਜੋ ਸੁਮਾਰ ਨਾ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜਿਮੀਨ ਕੀ ਤਾਸੀਰ ਹੀ ਐਸੀ ਹੋਵੇਗੀ ਫੇਰ ਰਜੋਰੀਵਾਲੇ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਕਹਾ ਐਸ ਰਸਤੇ ਚਲੋ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਏਕ ਖੱਡ ਸੀ ॥ ਓਸ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਮੁਦਿਤ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਕੋਈ ਬਾਤਸਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਇਸੀ ਖੱਡ ਮੈਂ ਰਸਤੇ ਕੇ ਬਹਾਨੇ ਦਾਖਲ ਕਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਤੰਗ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਲੀਆ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੋ ਤੰਗ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਉਨਾ ਰਸਤਾ ਬਤਾਵਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ਏਹ ਰਸਤਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਹੋਰ ਬੇਸ ਰਸਤੇ ਚਲਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਉਸ ਤਰਫ ਕੁਚ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਰਸਤਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਬਡੇ ਦੁਖਤ ਉਚੇ ਤੇ ਏਕ ਨਲੇ ਉਪਰ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਵਾਫੁਰ ਦੁਖਤ ਗਿਰੇ ਪੜੇ (f. 260a) ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਉਪਰ ਸੀ ਡੇਰਾ ਲਾਂਘਯਾ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਸੰਖਦਾ ¹ ਠੇਰ ਆਇਆ ॥ ਤਿਨ ਰੋਜ ਉਸਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਉਤਰ ਉਤਰ ਕੇ ਓਸ ਉਪਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਐਸ ਤਰਾਂ ਚੜੇ ॥ ਜੋ ਉਸ ਠੇਰ ਉਪਰ ਮਿਟੀ ਭਸਰ ਜੈਸੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕਹੀਂ ਕਹੀਂ ਐਸਾ ਰਸਤਾ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਇਕ ਤਰਫ ਪਹਾੜ ॥ ਤੇ ਹੇਠ ਖੱਡ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਹੇਠ ਨਲਾ ਸੀ ਓਸ ਕੀ ਅਵਾਜ ਆਵਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨਿਗਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ਆਵਤਾ ॥ ਏਡੀ ਡੂੰਘੀ ਖੱਡ ਸੀ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਏਕ ਪਾਂਉ ਹੀ ਧਰਨ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਝਬਾਣ ਤੇ ਹੋਰੁ ਅਸਵਾਰੀ ਉਤੇ ਚੜਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੁਰੀਦਾ ਪਿਆਦਿਆਂ ਹੀ ਤੁਰਨਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਹਾਂ ਸੈ ਚੜੇ ਤਾਂ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਹਾਥੋਂ ਕੋ ਓਸ ਮਿਟੀ ਮੈਂ ਦਬਾਇ ਕੇ ਰਾਖ ਕੇ ਤੁਰੇ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਕੇ ਹਾਥ ਯਾ ਪਾਂਉ ਚਲ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਓਹ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਕਹਾ ਗਯਾ ॥ ਇਸੀ ਸੁਰਤ ਵਾਫੁਰ ਘੋੜੇ ਹਾਥ ਪਕੜੇ ਹੁਏ ਤੇ ਜਵਾਨ ਭੀ ਗਿਰੇ ॥ ਜਬ ਠੇਰ ਕੇ ਉਪਰ ਗਏ ਤਾਂ ਦਰੋਗੇ ਨੇ ਸੋਨੇ ਕੇ ਕੜੇ ਭੇਜੇ ਜੋ ਏਹ ਕਿਸੀ ਕੋ ਦਵਾਵੇ ॥ ਤੇ ਹਮਾਨੂੰ ਹਾਥ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸੋਨੇ ਉਪਰ ਸੈ ਗੱਲਾ ਹਾਥ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸੁਇਨੇ ਕੇ ਬਾਸਣ ਲੈਇ ਜਾਹੋ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਹਾ ਪੁਨਛ ਸੇਰੀ ਭਾਉ ਸੀ ਤੇ ਭੀ ਆਪ ਨੌਕਰਾਂ ਕੋ ਰਸਤ ਦਿਵਾਈ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਕੋ ਜਬਾਬ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਮਾਸ ਹਾਥ ਆਵੇ ॥ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਓਸ ਉਤੇ ਭੁੰਨ ਕੇ ਖਾਵੇਂ ॥ ² ਤਾਂ ਓਸ ਕੇ ਦਸਤ ਸੁਰੂ ਹੋਵੇਂ ਤੇ ਕਈ ਡੇਰੇ ਕੇ ਮਹੂਏ ਕੇ ਫਲ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਸੇ ਕੇ ਪੱਤ ਖਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਠੇਰ ਉਤੇ ਭੀ ਕੈਸਾ ਮੱਹਗਾ ਗੱਲਾ ਹਾਥ ਲਾਗੇ ਫੌਜ ਕੋ ਰਸਤ ਦੇਈ ਹੀ ਗਏ ॥ ਜਬ ਹਾਥ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਦਰੋਗੇ ਕੋ ਭੀ ਭੇਜਿਆ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਤਰਫ ਕੇ ਨੌਕਰ ਰਾਖੇ ਸੇ ਓਹ ਭੀ ਗੱਲਾ ਲਿਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਠੇਰ ਕੇ ਸਿਖਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਖੱਡ ਬਡੀ ਡੂੰਘੀ ਸੀ ॥ ਜਿਸ ਕਾ ਤਲਾ ਨ ਨਿਗਾ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਓਹੁ ਪਾਣੀ ਕੀ ਹੀ ਪੂਰੀ ਹੂਈ ਜਾਣੀ ਬਰਾਬਰ ਠੇਰ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੀ ਬਦਿਲ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਪਰ ਕੋ ਮਾਨਿੰਦ ਧੂਏ ਕੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਭੀਜਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਸਬਨਮ ਕੀ ਤਰਾਂ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਬਾਦਲ ਹਟ (f. 260 b) ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਮਾਲੂਮ ਕੀਆ ਏਹ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੱਡ ਮੈਂ ਏਹ ਬਾਦਲ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਤੰਬੂ ਮੈਂ ਮਾਨਿੰਦ ਧੂਏ ਕੀ ਬਾਦਲ ਆਇ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਸਭ ਭੀਜੇ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਨਾ ਭੀਜੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਵਾਫੁਰ ਬਾਦਲ ਉਠੇ ਤਾਂ ਹਿਨੇਰਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਸਹਜ ਸਿੰਘ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਸੀ ਆਇ ਕਰ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਹਣਾ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਏਹ ਆਪਣੇ ਕਾਮ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਕੀ ਭੀ ਖਬਰ ਲਿਆਉ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੈਂ ਕਯਾ ਦੇਖਯਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਅੱਬਲ ਮੈਂ ਬਹੁਤੀ ਡੇਰੀਂ ਫਿਰਯਾ ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਜੇਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਹੈਂ ਸਭਨਾ ਕੀ ਪੈਰੀਂ ਛਾਲੇ ਪੜੇ ਹੂਏ ਤੇ ਖੂਨ ਨਿਕਸਤਾ ਹੈ ਤੁਰਦਯਾਂ ਕਾ ॥ ਤੇ ਸਲਾਭ ਸੈ ਬਾਰੁਦ ਤੇ ਸਮਸੇਰਾਂ ਨਹੀਂ

¹ Although *sankh* (ਸੰਖ) denotes the tree (*Shorea robusta*) or the conch-shell, it seems that there has been a mistake and that it should read as *sakhat* (ਸਖਤ) meaning difficult.

² It may be interesting to note that those who were lucky enough to get hold of some meat would try to roast it on stone by heating it with friction.

ਨਿਕਸਿਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਤਪ ਤੇ ਦਸਤਾਂ ਕੀ ਰੋਜ ਸੈ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ਜਵਾਨ ਮਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਮਾਂਦਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਕੇ ਉਠਾਇ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਇ ਸਕਤੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਅਹਿਵਾਲ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਕਾ ਦੇਖ ਚਲਯਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਾਡੀ ਤਰਫੋਂ ਕਹੀਂ ਜੋ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਆਗੇ ਕੋ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਡੇਰੇ ਗੱਲਾ ਯਾ ਹੋਰ ਐਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕੀ ਤੰਗੀ ਸੀ ਹਟੇ ॥ ਤਾਂ ਤੋ ਭੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਇਨ ਸੈ ਪੀਛੇ ਹਟਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਉਸ ਮੁਲਖ ਕਾ ਆਦਮੀ ਗੁਫਾਰ ਸਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਤਾਂ ਬਡੇ ਫਿਰੇਬੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲ ਸਾ ॥ ਕੂਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਤੰਬੋਟੀ ਉਠਾਇ ਲੇਵੇ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਹੀਂ ਸੈ ਆਟਾ ਤੇ ਦਾਣਾ ਜਿਤਨਾ ਹਾਥ ਆਵੇ ਸੋ ਲਿਆਵੇ ॥ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਭੀ ਉਸ ਪਾਸ ਵਾਫਰ ਦੇ ਛੋਡੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦਲ ਐਸੇ ਉਠੇ ॥ ਜੋ ਤੀਨ ਰੋਜ ਹਿਨੇਰਾ ਹੀ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਭੀ ਕਿਸੇ ਕਾ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਾ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਨਜਦੀਕ ਸੈ ਭੀ ਆਦਮੀ ਨਾ ਦੀਸੇ ॥ ਫੇਰ ਬੱਦਲ ਹਟੇ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੰਗ ਪਏ ਅਰੁ ਐਸੀਆਂ ਕੇਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਨ ਕੋ ਮਨੇ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਘਾਟੀ ਆਈ ਉਸ ਉਪਰ ਬਰਫ ਜੰਮੀ ਹੂਈ ਪਰ ਖੁਭ ਜਾਣੇ ਵਾਲੀ ਨਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਤਿਲਕ ਕੇ ਤਲੇ ਜਾਇ ਪਵੇ ॥ (f. 261 a) ਪਰ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ॥ ਤੇ ਉਸ ਖੱਡ ਮੈਂ ਏਕ ਦੁਖਤ ਗਿਰਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਮੁੱਢ ਉਸ ਕਾ ਖੱਡ ਕੇ ਪਾਰ ਤੇ ਸਿਰਾ ਉਰਾਰ ॥ ਤੇ ਖੱਡ ਭੀ ਬਡੀ ਚੌੜੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਹ ਲੱਕੜ ਤਾਂ ਗਿਰਦਯੋਂ ਬਚੀ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਦਰਮਯਾਨੋ ਜਲੀ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਏਤੀ ਜੋ ਦਰਮਯਾਨ ਆਦਮੀ ਬੈਠ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ ਏਕ ਰਸਤਾ ਆਇਆ ॥ ਖੱਡ ਖੱਡ ਹੀ ਤਰੇ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਬਡੇ ਬਲੰਦ ਤੇ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਪਹਾੜਾਂ ਕਾ ਉਤੇ ਸੈ ਕੁਸ ਕੁ ਹੀ ਫਰਕ ਸਾ ॥ ਛੇ ਸੱਤ ਕੋਸ ਐਸਾ ਹੀ ਰਸਤਾ ਸਾ ॥ ਜੇ ਕਬੀ ਉਸ ਕੇ ਉਪਰ ਕਦਰੇ ਹੀ ਜਵਾਨ ਹੋਤੇ ਤਾਂ ਮੁਸਕਲ ਲਾਂਘਤੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਤਬਾ ਕੋ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਹਰਕਤ ਹੂਈ ਪਾਣੀ ਲਾਗ ਸੈ ॥ ¹ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਪੁਣਛ ਕੋ ਆਪ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਈ ਮਾਂਦੇ ਹੂਏ ਰੋਜ ਹਟ ਹਟ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ ਕੋ ਖਫਾ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੀ ਤਬਾ ਕੋ ਫਰਕ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਪਰੁ ਕੁਛ ਕੁ ਹਰਕਤ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਪੀਰ ਪਿੰਜਾਲ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਮੈਂ ਕੋਠਾ ਸਾ ॥ ਉਸ ਕੇ ਉਤੇ ਖੇਮਾ ਲਵਾਇਆ ॥ ਤੇ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਬੇਟਾ ਓਸ ਕਾ ਜਮਾਦਾਰ ਜੋ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਸੇ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਛੋਡੇ ਸੇ ॥ ਓਹ ਸਰਕਾਰੇ ਨੌਕਰ ਰਹੇ ਸੇ ਕੁਛ ਕੁ ਆਦਮੀਆਂ ਸੈਂ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਕੋ ਅੱਵਲ ਸੈ ਹੀ ਕਮ ਦਿਲ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਰਜੋਰੀ ਕੇ ਹੀ ਨਜਦੀਕ ਛੋਡਿਆ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਏਹ ਓਨਾ ਲੜਾਈਯਾਂ ਕੇ ਤਾਂ ਕਾਮ ਕੇ ਨਹੀਂ ॥ ਏਹ ਈਹਾਂ ਹੀ ਵਾੜਾ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਈਹਾਂ ਪਿਛਲਾ ਰਸਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਖੌਫ ਭੀ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕੇ ਗਾਵਾਂ ਕੇ ਕਦਰੇ ਹੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦਿਖਾਲੀ ਦਈ ॥ ਤੇ ਏਨਾਂ ਸੀ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ਨਾ ਚਾਲੇ ॥ ਤੇ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਸੀ ਭਾਗ ਚਲੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਪੱਥਰ ਹੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਡਾਲੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਅੱਗੇ ਪੀਰ ਪਿੰਜਾਲ ਕਾ ਦਰਾ ਸੀ ॥ ਉਹਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੂਨੀ ਵਰਫ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜੋ ਉਹਾਂ ਸੈ ਲੰਘਤਾ ਸੀ ਸੋ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਰਜੋਰੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਸੈਂ ਤਾਕੀਦ ਲਿਖਾਈ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕੋ ॥ ਜੇ ਵਰਫ ਹੋਵੇ ਤੋ ਭੀ ਏਹੀ ਰਸਤਾ ਖੂਬ ਹੈ ਈਹਾਂ ਸੈਂ ਹੀ (f. 261b) ਲਾਂਘਣਾ ਤੇ ਰਜੋਰੀ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਫਿਰੇਬ ਸਾ ॥ ਜੋ ਅੱਵਲ ਤੋ ਬਰਫੋਂ ਸੈ ਨਾ ਬਚੇਂਗੇ ॥ ਜੋ ਕੋਈ ਲਾਂਘ ਗਿਯਾ ਤਾਂ ਆਗੇ ਕਸਮੀਰ ਕੀ ਫੌਜ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਲਾਂਘੇਗਾ ਓਹ ਬਿਹੋਸ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਕਾ ਸਾਮਾਨ ਓਸ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਭ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੋ ਯਾਦ ਕਰਨੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਕਹੇਂ ਜੋ ਲੜਾਈ ਕਾ ਤੋ ਵਹਮ ਨਹੀਂ ॥ ਪਰੁ ਬਰਫ ਮੈਂ ਮੁਖਤ ਮਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਯਾ ਕਿਸੀ ਸੂਰਤ ਵਰਫ ਲਾਂਘੀਏ ਯਾ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਕਈ ਤਾਂ ਪੱਟੂ ਕੀਆਂ ਜੁਰਾਬਾਂ ਬਣਾਵੇ ॥ ਤੇ ਮਹਰਯਾ ਝਬਾਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪਾਈਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਐਸਾ ਐਸਾ ਅਸਬਾਬ ਬਣਾਵੇਂ ਤੇ ਕਈਯਾਂ ਕਹਾ ਜੁਰਾਬਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋਇ ਕਰਵਾਂ ਪੀਛੇ ਸੈਂ ਗਿਰੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਮਹਰੇ ਭੀ ਮਰੇ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਨਾ ਲੰਘੀਏ ਏਹ ਖੂਬ

¹ This phrase suggests that Fateh Singh fell ill because the water of this area did not agree with him.

ਨਹੀਂ ॥ ਅਬ ਜੋ ਆਪ ਸੀ ਹੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕਰਾਵੇਂਗੇ ਸੋ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਤਰਫ ਹਕੀਕਤ ਫੌਜ ਕੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੁਈ ॥ ਜਬ ਭਰਮਗੱਲਿਓ ਏਹ ਫੌਜਾਂ ਪੁਣਛ ਕੋ ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਫੌਜ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੁਆ ਸਾ ਜੋ ਉਹਾਂ ਸੈ ਭੀ ਲਾਂਘੋ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਕੀ ਤਿਸੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਰਸਤਾ ਖੂਬ ਪਾਇਆ ॥ ਤੇ ਜੋ ਸਭ ਡੇਰ ਉਸੀ ਰਸਤੇ ਲਾਂਘਤਾ ਤਾਂ ਖੂਬ ਸੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਰਸਤੇ ਭੀ ਬੇਸ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਸਮੀਰ ਕੇ ਸੂਬੇ ¹ ਪਾਸ ਫੌਜ ਭੀ ਕਦਰੇ ਹੀ ਸੀ ॥ ਜਬ ਓਨਾ ਭਰਮਗਲੇ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਪੀਰ ਪਿੰਜਾਲ ਚੜ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਕਸਮੀਰ ਕੀ ਫੌਜ ਨੇ ਆਇ ਕਰ ਲੜਾਈ ਕਰੀ ॥ ² ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ਦੋਨੀਂ ਤਰਫੀਂ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਇਨ ਕੀ ਹਟੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਆਇ ਕਾਇਮੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਹਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਕਾ ਡੇਰਾ ਉਹਾਂ ਤੀਨ ਰੋਜ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਉਤੇ ਪੈਣੇ ਕੀ ਕਸਮੀਰ ਵਾਲਜਾਂ ਕੋ ਭੀ ਕੁਵਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਏਸ ਡੇਰੇ ਭੀ ਏਹ ਖਬਰ ਆਵਤੀ ਜੋ ਪੀਰ ਪਿੰਜਾਲ ਓਹ ਡੇਰਾ ਚੜ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਭੀ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਤੇ ਪੀਰ ਪਿੰਜਾਲ ਚੜ ਜਾਤੇ ॥ ਤੇ ਫਤਾ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰੇ ਰਜ਼ੋਰੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ (f. 262 a) ਜੋ ਜੌਨਸੇ ਡੇਰੇ ਪੀਰ ਪਿੰਜਾਲ ਚੜੇ ਸੇ ਸੋ ਉਨ ਕੋ ਸਿਕਿਸਤ ਆਈ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੀ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕਹਾਂ ਕਹਾਂ ਚਲੇ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਖਿਲਾਫ ਹੀ ਕਹੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਉਸ ਉਤੇ ਬਡਾ ਇਤਬਾਰ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਡੇਰੇ ਕੋ ਲਿਖਾ ॥ ਜੋ ਉਸ ਤਰਫ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਸਾਬ ਏਹ ਸਕਲ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਤੁਮ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਪੁਨਛ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰ ਆਵੋ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਤਾਂ ਬਡੇ ਬਿਖੜੇ ਪਹਾੜ ਤਾਂ ਬਡੀਆਂ ਦੁਸਵਾਰੀਆਂ ਸੈ ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਰੋਜ ਈਹਾਂ ਪਹੁਚੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਸ ਰਸਤੇ ਪੁਨਛ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੋਰ ਡੇਰੇ ਇਕ ਤਰਫ ਉਤਰੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਡੇਰੇ ਕੂਚ ਹੁਏ ਪੀਛੇ ਕੋ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕਹਯਾ ਆਪ ਭੀ ਡੇਰਾ ਤੋਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਅੱਵਲ ਅਸਾਂ ਨਹੀਂ ਖੇਮਾ ਲਾਹਵਣਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਡੇਰਾ ਤਾਂ ਹਮਾਰੇ ਨਜਦੀਕ ਸੈ ਪੈਹਰਿ ਕਾ ਬਿਤਹਾਸਾ ਹੋਇ ਕਰ ਲੰਘਤਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ³ ਤੇ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਿਤਾਇ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਮੁਲਖਈਆ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਮਗਰ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤਰਫ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਭੇਜੋ ॥ ਤੇ ਆਪ ਏਸ ਤਰਫ ਕੀ ਖਬਰ ਰਖਾਈਏ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਸਭ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਵਲੋਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਜੁਆਹਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸਾਬ ਢਾਹੇ ਕੀ ਫੌਜ ਜੋ ਬਡੀ ਬਹਾਦਰ ਹੈ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਦੇਇ ਕੇ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਤੋਰਯਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਹਾਂ ਖਲੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਤਬਾ ਕੋ ਹਰਕਤ ਸੀ ਤਾਂ ਕਹਾ ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਮਦਾਨ ਹੈ ਈਹਾਂ ਫੀਲ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਤੇ ਹਾਂ ॥ ਜਬ ਆਪ ਲਾਗੇ ਚੜਨੇ ਤਾਂ ਏਕ ਰੋਇਦਾਰ ਸਾ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਕਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਵਾਸਤਾ ਡਾਲ ਕਰ ਕਹਾ ਮੈਨੂੰ ਛੋਡ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਮੈਂ ਮਾਦਾ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੋ ਫੀਲ ਉਪਰ ਚੜਾਇਆ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਹੋਰ ਆਪਣੇ ਚੜਾਏ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਫੀਲ ਤੋਰੀ ਚਲੋ ਫੇਰ ਭੀੜ ਮੈਂ ਲੰਘੇਗਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨਾ ਚੜੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਾਰੇ ਵਿਹੀਰ ਕੇ ਪੀਛੇ ਪੀਛੇ ਤੁਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖਈਆ ਜਬ ਨੇੜ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹਟਾਇ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਕਈ ਜਾਗਾ ਨੇੜ ਭੀ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪ ਸਭਨਾਂ ਥੀਂ ਆਗੇ ਖੜੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਕਦੀਮ ਥੋਂ ਹੀ ਆਪ ਕੀ (f. 262 b) ਆਦਿਤ ਸੀ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਫੇਰ ਮੁਲਖਈਏ ਕਾ ਜੋਰ ਨਾ ਪੈਣੇ ਦੀਆ ॥ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਚਲੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਓਸ ਤਰਫ ਭੀ

¹ The reference here is to Muhammad Azim Khan.

² A detachment under Ram Dayal had passed the mountain barrier and encamped in the valley at Haripur : Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 84.

³ According to Sohan Lal, the Sikh army began its retreat on 31 July 1814 : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 161.

ਲੜਾਈ ਕਰਤੇ ਆਏ ਮੁਲਖਈਏ ਸਾਬ ॥ ਪਰੁ ਓਨਾ ਕਾ ਜੋਰ ਨਾ ਪੈਣੇ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਆਗੇ ਆਏ ਤਾਂ ਬਡੀ ਚੜਾਈ ਆਈ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਉਪਰ ਸੀ ਘੋੜਾ ਗਿਰੇ ਤਾਂ ਕਈ ਆਦਾਮੀ ਉਸ ਸਾਬ ਹੀ ਗਿਰੇ ॥ ਜਬ ਆਗੇ ਚੜਾਈ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਨਿਗਾ ਆਈ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਰਸਤੇ ਕੀ ਲਕੀਰ ਜੈਸੀ ਦੇਖੀ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਤਰਫ ਤਾਂ ਉਸ ਕੇ ਏਹੋ ਪੜਤੇ ਜਹਾਂ ਦਿਵਾਨ ਫੌਜ ਆਪਣੀ ਲੇ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਉਪਰ ਚੜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਰਫ ਖੱਡ ਬਡੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਪਾਣੀ ਕੀ ਆਵਾਜ ਸੁਣੀਏ ॥ ਤੇ ਨਿਗਾ ਨਾ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਲਕੀਰ ਰਸਤੇ ਕੀ ਤਲੇ ਕੇ ਜਾਤੀ ਹੈ ਤੇ ਈਹਾਂ ਵੇਹਲ ਹੈ ਜੋ ਏਸ ਰਸਤੇ ਚਲੀਏ ਤੇ ਆਗੇ ਕਹੀਂ ਸੈ ਮਿਲ ਜਾਵਾਂਗੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਸਾਬ ॥ ਤੇ ਓਸ ਲਕੀਰ ਉਤੇ ਬਰਫ ਜੰਮੀ ਹੁਈ ਸੀ ਪਰੁ ਸਖਤ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਜਵਾਨ ਅੱਵਲ ਲਾਂਘੇ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਮਤਾਬ ਡੇਹੁਡੀ ਵਾਲਾ ਉਤਰੇ ॥ ਹਾਥ ਤਾਂ ਓਸ ਠੇਰ ਕੀ ਮਿਟੀ ਮੈਂ ਗਡਾਇ ਕੇ ਤੇ ਪਾਵਾਂ ਕੇ ਮਜਬੂਤ ਕਰਕੇ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਲਾਂਘੇ ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਜਵਾਨ ਹੋਰੁ ਪੀਛੇ ਸੇ ਤੇ ਏਨਾ ਕੇ ਉਤਰਨੇ ਸੈ ਜਬ ਓਹੁ ਬਰਫ ਉਤੇ ਘਸੀਤਾ ਪੈਰ ਨਾ ਠਹਰੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਪੀਛੇ ਸੈ ਹੋਰ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਜੋ ਲਾਂਘਣੇ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਗਿਰਤੇ ਮਲੂਮ ਨਾ ਹੁਏ ਜੋ ਕਹਾਂ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਆਵਣੇ ਵਾਲੇ ਮਾਕੂਫ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਲਾਂਘੇ ਸੈ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਪੀਛੇ ਹਟਣਾ ਮੁਸਕਲ ਹੁਆ ॥ ਜੋ ਨੀਚੀ ਜਾਗਾ ਸੀ ਉਪਰ ਕੇ ਜਾਣਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਆਸਰੇ ਜਿਸ ਤਰਫ ਏਹ ਲਕੀਰ ਜਾਤੀ ਹੈ ਤਹਾਂ ਹੀ ਚਲੋ ॥ ਫੇਰ ਤਲੇ ਜਹਾਂ ਜਮੀਨ ਸੀ ਉਹਾਂ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਰਫ ਨਲਾ ਤਾਰੂ ਤੇ ਜਲਦ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਰਫ ਬਡਾ ਬੇਲਾ ॥ ਤੇ ਨਲੇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰਸਤਾ ॥ ਫੇਰ ਤੁਰੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਤੀਨ ਕੁ ਸੈ ਆਦਿਮੀ ਮੁਲਖਈਏ ਕਾ ਨਿਗਾ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਜੈਸੀਆਂ ਕੁ ਬਾਂਤਾਂ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਕਹੀਤੀਆਂ ਹੈਂ ਓਹ ਦੋਨੀਂ ਤਰਫੀਂ ਕਹਤੇ ਆਵੇਂ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਭੀ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਵਤੇ ਆਵੇਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਵੇਂ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ॥ (f. 263a) ਤੇ ਨਲਾ ਚੌੜਾ ਕਮ ਸਾ ॥ ਤੇ ਦਿਨ ਭੀ ਘੜੀ ਕੁ ਸਾ ॥ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਲਾਤ ਮੈਂ ਬਾਦੂਕ ਲਾਗੀ ਤੇ ਏਕ ਔਰ ਕੋ ਭੀ ਪਰੁ ਮਾਸ ਮਾਸ ਹੀ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਜਵਾਨ ਵਾਫਰ ਸੇ ਤੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਕਮ ਸੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਾਮ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਤਾਂ ਉਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹੇ ਤੇ ਓਹ ਪਾਰਲੇ ਰਹੇ ॥ ਜਬ ਗਜਲ ਕਾ ਵਖਤ ¹ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਪਾਰੋ ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਕਮਰ ਕੱਸ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤੇ ਜਾਇ ਕੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਲਾਗੇ ਚਲਾਵਨੇ ॥ ਤਾਂ ਸਬਨਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਈਹਾਂ ਹਮਾਰਾ ਕੋਈ ਮਕਾਨ ਨਹੀਂ ਤੇ ਦਲ ਕਾ ਵਹੀਰੁ ਜਿਸ ਸੈ ਜੁਦੇ ਹੁਏ ਹਾਂ ਓਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਨਿਗਾ ਆਵਤਾ ॥ ਤੇ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਓਹ ਰਾਤ ਕਹਾਂ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰਫ ਕੋ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰੁ ਤੁਰੇ ਤੇ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਦੂਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਿਸੇ ਰਸਤੇ ਸੀ ਲਾਂਘ ਕੇ ਆਇ ਨੇੜ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜਵਾਨੋਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਈਹਾਂ ਸੀ ਭਾਗੇ ਤਾਂ ਸਭ ਮਰੋਗੇ ਪਰ ਹਿਰਾਮ ਮੌਤ ॥ ਤਾਂ ਜੇ ਬਚੇ ਤਾਂ ਹਿੰਮਤ ਸਾਬ ॥ ਜੇ ਹੋਰੁ ਤਰਾਂ ਹੁਈ ਤਾਂ ਆਕਬਤ ਸੌਰੇਗੀ ॥ ² ਫੇਰ ਦੋ ਜਾਗੀ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਅਧੇ ਤਾਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਵੇ ਤੇ ਘਾਟੀ ਭੀ ਚੜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਧੇ ਉਤਾਂਹਿ ਜਾਇ ਕੇ ਜਬ ਓਹੁ ਬਾਦੂਕ ਉਨਕੋ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਰੁਕ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਅੱਵਲ ਚਲਾਵਤੇ ਸੇ ਓਹੁ ਉਤਾਂਹਿ ਜਾਇ ਕੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਨਜਦੀਕ ਆਵੇਂ ਤਾਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੇ ਫੇਰ ਓਨਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਨੇੜ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਬਿਨਾ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕਰਿਆਂ ਏਨਾ ਹਟਣਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਦੋਨਾ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੈ ਹਥਿਆਰ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਜਖਮੀ ਭੀ ਹੁਏ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਰੁਧਰ ਐਸੇ ਨਿਕਸਤ ਹੈ ਮਾਨੋ ਲਾਖ ਕੇ ਰੰਗ ਭਰੇ ਹੁਏ ਮਾਟ ਸੈਂ ਧਾਰ ਚਲਤ ਹੈ ॥ ਕਈ ਕੁ ਜੋ ਬਹਾਦਰ ਦੌਰ ਕੇ ਨੇਜੇ ਮਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਮੁਲਖਈਆਂ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਐਸੇ ਉਲਟ ਕੇ ਗਿਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਮਾਨੋ ਬਾਜੀ ਤੇ ਬਾਜੀਗਰ ਦੂਕ ਚਕ ਪਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਈ

¹ As already pointed out, *ghazal* denotes the early hours of the morning.

² This exhortation of Fateh Singh with the troops is suggestive of their desperate situation.

ਕੁਘਾਯਲ ਹੁਏ ਬਹਾਦਰ ਅਸੇ ਸੰਭਤੇ ਹੈ ॥ ਮਾਨੋ ਹਰੀ ਕੇ ਖਯਾਲ ਕੇ ਖਿਲਾਰੀ ਖੂਬ ਖੇਲ ਖੇਲ ਰਹੇ ਹੈ ॥ (f. 263b)
 ਫੇਰ ਜੈਸੇ ਘਨੇ ਕੀ ਘੁਮੀ ਘਟਾ ਪਵਨ ਸੈ ਫਟ ਜਾਯ ਤੈਸੇ ਹੀ ਓਹ ਹਟਕੇ ॥ ਤੇ ਫਰਕ ਕਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕੁਸ ਕੁ
 ਪਿਛਾਹਿ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਓਹ ਫੇਰ ਨਜਦੀਕ ਆਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਏਕ ਨੇ ਵਾਸਤੇ ਡਾਲੇ ॥ ਜੋ ਤਿਸ ਸਖਸ ਕਾ
 ਭਾਈ ਮਾਰਯਾ ਪੜਾ ਹੈ ॥ ਓਸ ਕੋ ਜਲਵਾਇ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੇ ਤੇ ਇਸ ਕੋ
 ਕੋਠੇ ਮੈਂ ਡਾਲ ਕੇ ਆਗ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਜੈਨਸੀ ਫੌਜ ਉਤੇ ਉਤੇ ਗਈ ਸੀ ॥ ਜਿਨਾ ਸੈ
 ਆਪ ਜੁਦੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਓਹ ਨਿਗਾ ਆਏ ॥ ਪਾਂਚ ਕੁ ਹਜਾਰ ਜਵਾਨ ਬਿਮੋਇ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕੇ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ
 ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਡੇਰੇ ਕੀ ਫੌਜ ਭੀ ਅਬ ਨਜਦੀਕ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖਈਏ ਏਹ ਜਾਣਾ ਜੋ ਅਬ ਏਹ ਉਸ ਫੌਜ ਕੇ
 ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਰਹੇ ਹੈ ॥ ਜੋ ਇਨ ਸੈ ਕੁਸ ਅਬ ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੋਵੇ ਨਹੀਂ ਏਹ ਸਾਬਤ ਜਾਵੇਗੇ ॥ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਆਪਸ
 ਮੈਂ ਉਚੀ ਉਚੀ ਕਰਕੇ ਆਇ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਥੀ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ਚਲੇ
 ਤੇ ਜੈਨਸੇ ਦਲ ਕੇ ਟਾਲੀ ਕੇ ਤਲੇ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਪੀਛੇ ਕੇ ਹਟਕੇ ਜਾਇ ਖੜੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਏਹੀ ਭੀ ਨਾ ਦੇਖਿਆ
 ਜੋ ਮੁਲਖਈਆ ਕਮ ਹੋ ਯਾ ਜਿਆਦਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਜੈਨਸੀ ਫੌਜ ਸੁਆਹਰਿ ਸਿੰਘ ਸਾਥ ਗਈ ਸੀ ਓਹ
 ਕਹੀਂ ਹੋਰ ਰਸਤੇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਦੇਖ ਕੇ ਹਟ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪਿ ਅਹਿਸਤਾ
 ਅਹਿਸਤਾ ਉਨ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਸਭ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਸਭ ਅਰਵਾਲ ਪੁਛਿਆ ਲੜਾਈ ਕਾ ॥ ਫੇਰ
 ਭਾਈ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਚਿਮਨੀ ਨੇ ਕਹਾ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਮਾਂਦਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਰਸਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਪੀਛੇ ਕੇ ਜਾਤਾ ਹਾਂ ॥
 ਜਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਡੇਰੇ ਹਟੇ ਕਾ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਣਫੋ ਉਹਾਂ ਆਇ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਰਸਤਾ ਸਾਫੁ ਤੇ
 ਏਕ ਰੋਜ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਕਹਾ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਤਲੇ ਉਤਰ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਤੁਸਾਂ ਈਹਾਂ ਸੈ ਨਾ ਤੁਰਨਾ ॥
 ਮੇਰੇ ਸਾਥ ਨੇਮ ਕਰੋ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇਮ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਅਜੇ ਉਹ ਘਾਟੀ ਕੇ ਨਿਸਫ ਹੀ ਗਿਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ (f. 264 a)
 ਸੈ ਤੁਰ ਚਲੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਤੁਮ ਨੇ ਉਸ ਸੈ ਨੇਮ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਉਸ ਕੋ ਤਲੇ ਤਾਂ ਪਹੁਚ ਲੈਣੇ ਦੋਹੇ ॥ ਪਰ
 ਨਾਇ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ॥ ਓਸ ਥੀਂ ਉਤੇ ਏਕ ਠੇਰਾ ਸੀ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਹ ਤਲੇ ਜਾਇ ਪਹੁਚਯਾ ਤਾਂ
 ਆਪ ਉਹਾਂ ਸੈ ਤੁਰੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਇਕੱਠੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਗਿਣਯਾ ਈਹਾਂ ਕਿਲਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਡਾਲਣਾ ਚਲੇ ਚਲੀਏ ॥
 ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭਨਾਂ ਕਹਾ ਏਹ ਜੈਨਸਾ ਸਭਨਾਂ ਸੀ ਉਚਾ ਠੇਰਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ
 ਇਸ ਠੇਰ ਕੇ ਤਲੇ ਦੀ ਹੈ ॥ ਇਸ ਉਤੇ ਉਨ ਕੇ ਜਵਾਨ ਹੈ ॥ ਜੋ ਓਹ ਉਤਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਸੁਖਾਲੇ ਰਾਹੁ ਲਾਘਗੇ
 ਤਾਂ ਸਭ ਚੁਪ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਅੱਵਲ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਭੀ ਸਭ ਚਾਲੇਗੇ ॥
 ਤਾਂ ਆਪ ਤੁਰੇ ਤੇ ਉਸ ਠੇਰ ਕੇ ਚੌਤਰਫੀਂ ਖੱਡਾਂ ਸੀਆਂ ॥ ਪਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਡੀਆਂ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਉਸ ਕੋ ਏਕ
 ਆਦਮੀ ਕੇ ਜਾਣ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਸ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਮੋਠੂ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਨੇ ਅਵਾਜਾਂ ਕਰੀਆਂ ਜੋ
 ਜੈਨਸੇ ਪੀਛੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ਸਭ ਪੀਛੇ ਕੇ ਤਲੇ ਉਤਰ ਕੇ ਤਲੇ ਕੇ ਰਸਤੇ ਕੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਪੰਦਰਾਂ ਜੁਵਾਨਾਂ ਸੈ ਠੇਰ
 ਕੇ ਜਾਤੇ ਹੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਅਬ ਹਟਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਨਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ਤਾਂ ਉਨਾਂ
 ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਏਕ ਕੋ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਲਾਗੀ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਠੇਰ ਉਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਲਾਂਭੀ ਬਣ ਕੀ ਤਰਫ ਹੋਇ ਗਏ ॥
 ਤੇ ਆਪ ਓਸ ਠੇਰ ਕੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖਈਏ ਨੇ ਉਹ ਜੈਨਸਾ ਏਕ ਆਦਮੀ ਕੇ ਜਾਣ ਕਾ ਰਸਤਾ
 ਸਾ ਉਹ ਆਣ ਰੋਕਯਾ ॥ ਚਾਰ ਕਿ ਸੈ ਜਵਾਨ ਸੇ ॥ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਜੈਸੇ ਬਹਾਦਰ ਹੋਵੇ ਏਕ ਆਦਮੀ ਕਾ ਰਸਤਾ ਹੋਵੇ

¹ Hukma Singh Chīmni was the son of Rām Singh who had remained in the service of Charat Singh Sukarchakia. Hukma Singh had first distinguished himself in the Qasur expedition in 1807 and later served Ranjit Singh in various military and civil capacities. For detail, see Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 377-79.

ਉਹਾਂ ਕੀ ਪੇਸ ਜਾਵੇ ॥ ਪਿਛਲਿਆਂ ਖਲਿਆਂ ਕਾ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਪੀਛੇ ਸੈ ਤਲੇ ਉਤਰ ਗਏ ਸੇ ਉਹ ਨਿਗਾ ਆਵਨ ਤਲੇ ਜਾਤੇ ॥ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਈਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਉਤਰ ਚਲੀਏ ॥ ਜਬ ਉਹਾਂ ਸੈ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਰਸਤਾ ਐਵੇਂ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਸੀ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਬੂਟੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਕੇ ਐਸੇ ਸੇ ਓਸ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ਜੋ ਪਹਾੜ ਨਹੀਂ ਸਾ ਨਿਗਾ ਆਵਤਾ ਬੂਟੇ (f. 264b) ਪਕੜ ਪਕੜ ਕੇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਉਸੀ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਚੜ ਕੇ ਪੱਥਰ ਗੋਰਨੇ ਲਾਗੇ ॥ ਪਰ ਖੈਰ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਨਿਜਾਮ-ਦੀਨ ਸਾਹ ਕੋ ਚੋਟ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਜਿਈਫ ਭੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਰਾਤ ਕਾ ਖਾਣਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਖਾਧਾ ॥ ਭੇ ਪਾਣੀ ਕੇ ਖੁਲਨ ਸੀ ਹਰਕਤ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਹੈ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਦਸ ਕੁ ਕਰਵਾਂ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਮਗਰ ਪੀਛੇ ਉਠਾਇਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਖਾਵਿੰਦ ਕਾ ਹੀ ਕਰਮ ਸੀ ਜੋ ਐਸ ਤਰਾਂ ਤਕੜਾਈ ਅਰੁ ਹਿੰਮਤ ਸਾਥ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਤੋ ਕਦਰੇ ਹੀ ਜਵਾਨ ਸਾਥ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਵਾਫੁਰ ਜਵਾਨਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਏਸ ਤਰਾਂ ਜੋਨਸੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਹਟਤੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਬਚਤੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਪਰ ਆਪ ਕੇ ਹੀਯੇ ਮੈਂ ਉਤਸਾਹ ਪੂਰਨ ਰਹਤ ਹੈ ॥ ਕਾਹੇ ਤੇ ॥ ਯਥਾ ॥ ਕਿਸੋਰ ਛੰਦ ॥ ਜਗ ਬੰਦਨ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦ ਨੰਦਨ ਕੰਸ ਨਿਕੰਦਨ ਚੰਡ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਿਵਾਕਰ ॥ ਦਿੜ ਭਗਤਿ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਭਾਵਨ ਭਾਵ ਅਕਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸ ਭਯੋ ਸੁਖਮਾਕਰ ॥ ਪਰ ਸੈ ਰਸਯੋ ਰਸਬੀਰ ਮ੍ਰਿਗੇਸ ਹਿੰਦੈ ਸਰਸੀਰੁਹ ਧਯਾਨ ਮਹਾਕਰ ॥ ਤਿਹ ਤੇ ਰਹਿ ਹੈਂ ਜੁਰ ਜੰਗ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੈ ਉਤਸਾਹੁ ਪ੍ਰਫੁਲ ਬਿਜੈਕਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਗਤ ਜਿਨ ਕੋ ਨਮੋਸਕਾਰ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸਨ ਦੇਵ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਕੰਸ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ॥ ਤਿਨੋਂ ਕਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਜੋ ਪ੍ਰਤਾਪ ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕਾ ਭਗਤ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੀ ਭਾਵਨਾ ਕੇ ਭਾਵ ਰੂਪੀ ਅਕਾਸ ਮੈਂ ਪ੍ਰਕਾਸ ਭਯਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਬੀਰ ਰਸ ਮੈਂ ਰਸਯੋਹੁ ਜੁ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋ ਹਿੰਦੈ ਰੂਪੀ ਕਮਲ ਹੈ ॥ ਸੋ ਤਿਸ ਪ੍ਰਤਾਪ ਰੂਪੀ ਆਫਤਾਬ ਕੀਆਂ ਧਯਾਨ ਰੂਪੀ ਮਹਾਂ ਕਿਰਣਾ ਕੋ ਪਰਸਤ ਹੈ ॥ ਤਿਸੀ ਤੇ ਜੰਗ ਮੈਂ ਜੁਰਕੈ ਉਤਸਾਹ ਰੂਪੀ ਜੋ ਆਨੰਦ ਹੈ ॥ ਬਿਜੈ ਕੇ ਕਰਣੇਵਾਰੋਂ ਤਾਂ ਕੋ ਪਾਇ ਕੇ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਰਹਤ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਜਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਸੀ ਉਹਾਂ ਗਏ ¹ ਤਾਂ ਸਾਮ ਕਾ ਵਖਤ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਜਿਕੁਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਜਹਾਂ ਅਸੀਂ ਉਤਰੇ ਹੂਏ ਹਾਂ ਏਸ ਕੇ ਉਤੇ ਬਡਾ ਉਚਾ ਠੇਰ ਹੈ ॥ ਉਸ ਕੇ ਉਪਰ ਨਿਕਾਰੀ ਜੈਸੀ ਕਿਲੀ ਸੀ ॥ ਜੇ ਓਹੁ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਅਰਾਮ ਸੈ ਰਾਤ ਰਹੀਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਕੋ ਤੀਆਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕਹਾ ਆਜੁ ਤੋ ਬਡੇ ਮਾਂਦੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ (f. 265a) ਫਰਮਾਇਆ ਜੇ ਹੋਰ ਕਾਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਾ ਜਾਈਏ ॥ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਲੜਾਈ ਥੀਂ ਨਾਹਿ ਨਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਕੁਸ ਕ ਆਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਿ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਰਹੋ ਉਹਾਂ ਹੋਰ ਭੇਜ ਦੀਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਪੁਲ ਸਾ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਡੇਰਾ ਲਾਂਘਣੇ ਲਾਗਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਤਾਂ ਓਸ ਪੁਲ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ॥ ਜੋ ਕੋਈ ਪੀਛੋਂ ਨਾ ਹਰਕਤ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਕੋ ਬਿਮੈਇ ਪਲਟਣ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਜਵਾਨੋਂ ਕੇ ਕਿਲੀ ਵਾਲੇ ਠੇਰ ਉਪਰ ਛੋਡਿਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪੁਲੋਂ ਲਾਂਘ ਕੇ ਕੋਠੇ ਉਪਰ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਸੀ ਉਸ ਠੇਰ ਕੀ ਦੂਜੀ ਤਰਫੋਂ ਦਿਖਾਲੀ ਦਈ ਤੇ ਸੋਰ ਪਾਇ ਕੇ ਪੜੇ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਜਵਾਨ ॥ ਤੇ ਹੈ ਸਨ ਭੀ ਕਮ ਹੀ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਕਿਸੀ ਨਾ ਦੇਖਾ ਜੋ ਕੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਠੇਰੋਂ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਸੈਂ ਉਤਰਨੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਉਤੇ ਚੜਕੇ ਬਦੂਕਾਂ ਤੇ ਪਥਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜਖਮੀ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਘਬਰਾਇ ਕੇ ਗਿਰੇ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਲੀੜੇ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਪਹਾੜ ਕੇ ਸਾਥ ਲਾਗੇ ਹੂਏ ਦੇਖੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਲੰਮਾ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਸਰਕਰਦਾ ਸਾ ਓਹ ਰੋਵੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਕੋ ਹਾਥ ਮਾਰੇ ਤੇ ਮੁਹਿ ਸੀ ਐਸੀਆਂ ਵੈਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਹੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਰੋਆਂ ਓਹ ਹਟ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਯਾ ਸਰਕਾਰ ਰੀਝਤੇ ਹੈਂ ਤੇਰੇ ਉਪਰ ॥ ਅਬ ਬਖਤ ਹਥਿਆਰ ਫੜਨੇ ਕਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਜਹਾਂ ਪੁਲ ਸਾ ਉਹਾਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਭਾਗੇ ਆਵਤੇ ਸ ਓਹ ਠਹਿਰ ਠਹਿਰ ਕੇ ਲਾਗੇ ਲਾਂਘਣੇ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਜਵਾਨ ਪੀਛੇ ਸੈ ਹਟ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਜਖਮੀ ਸਾ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕੋ ਭੀ ਲੈ ਕਰ ਚਲੇ ਆਏ ॥

¹ Fateh Singh seems to have come away from Ram Dayal sometime prior to this.

ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫੇਰ ਓਸ ਠੇਕ ਥੀਂ ਉਰੇ ਏਕ ਠੇਰ ਸਾ ॥ ਉਸ ਉਤੇ ਪਲਟਣ ਚੜਾਈ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਰਾਤ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਕਹਾ ਅਬ ਡੇਰੇ ਉਤਰਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਡੇਰਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੀ ਕਰਯਾ ਕਰੋ ॥ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਹਾਂ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਤੁਸਾਡੇ ਜੈਸਾ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਜਾਣਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ (f. 265 b) ਸਰਕਾਰ ਤਰੀਫ ਕਰ ਕੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਸਾਡੇ ਜੋਨਸੇ ਕਾਮ ਹੈਂ ਸੋ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਆਪਣੇ ਜਾਣ ਕੇ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਡੇਰਾ ਪਾਸ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਸਭ ਬਾਤ ਕੀ ਖਵਰਦਾਰੀ ਰਖਾਵਨਿ ॥ ਫੇਰਿ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਆਪ ਕੋ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਖਾਣਾ ਖਾਤੇ ਸੇ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਕੋਈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੁਹਾਫਜਿਤਿ ਸੈ ਉਸ ਪਲਟਣ ਕੋ ਉਤਾਰ ਲਿਆਵੇ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਪਹਾੜੀਆਂ ਕਾ ਦਸਤੂਰ ਹੈ ਜੇ ਆਗੇ ਹੋਇ ਕੇ ਪੜੀਏ ਤਾਂ ਭਾਗ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜਿਸ ਕੋ ਹਥਿਆਰ ਲਾਗੇ ਸੋ ਗਿਰ ਪੜਤਾ ਹੈ ॥ ਕਯੋਂ ਉਨ ਕੋ ਤਾਂ ਕਸਰਤ ਹੈ ਤੇ ਦਮ ਨਹੀਂ ਚੜਤਾ ॥ ਅਖਸਰ ਉਹਾਂ ਖਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹਨ ॥ ਜਬ ਹਟੇਂ ਤਾਂ ਓਹ ਪੀਛੇ ਆਇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਪਲਟਣ ਉਤਰਨ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੀਛੇ ਹਰਕਤ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਲਟਣ ਕੀ ਕਾਲ ਜੋ ਤਰਾਂ ਦੇਖੀ ਹੈਸੀ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਚੁਪ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਜਾਹੋ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਦੋਇ ਵਾਰੀ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਤਕਰਾਰ ਹੂਆ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਜਾਹੋ ॥ ਤੁਸਾਨੂੰ ਏਕ ਬਾਤ ਸਮਝਾਵਣੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਅੱਕੇ ਖਾਂ ਆਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੈਂ ਪਲਟਣ ਉਤਾਰ ਲਿਆਵਤਾ ਹਾਂ ॥ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਦਿਵਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਐਸ ਫੌਜ ਕੋ ਈਹਾਂ ਭੀ ਕਾਮ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓ ਸਨੇ ਹੋਰ ਫੌਜ ਮੈਂ ਸੀ ਤਾਂ ਕਮ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਅਰਜ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਮੈਂ ਸੀ ਪੰਜ ਸੈ ਜਵਾਨ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਤੁਸਾਂ ਸਾਥੀਂ ਪੀਛੇ ਪੀਛੇ ਆਵਣਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਫਰਕ ਸੈ ਹੋਇ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਖਬਰ ਮੰਗਾਇ ਲੈਣੀ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਅਗੇ ਆਇ ਲੜੇ ਤਾਂ ਆਗੇ ਆਵਣਾ ॥ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰੁ ਪਹਾੜ ਨਹੀਂ ਲੰਘਤੇ ਤੁਸੀਂ ਏਹੀ ਆਈਨ ਰਾਖਣੀ ॥ ਤੇ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸੀ ਫਰਕ ਸੈ ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੈ ਪੁਨਛ ਕੋ ਤੁਰੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਹੁ ਖੂਬ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹੀ ਰੋਜ ਪੁਨਛ ਆਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਸਵੇਰੇ ਪੀਛੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਸਾਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਯਾ ਸੀ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਪੁਨਛ ਕੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਰਹੋ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕੁਸ ਕੁ (f. 266a) ਹੀਲਾ ਕਰਯਾ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਕਾ ਹਿੰਦੂ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਥ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਜਾਨੋਂ ਹੀ ਮਾਰਤੇ ਸ ਮਜਬ ਕਾ ਬੈਰੁ ਕਰਕੇ ॥ ਤੇ ਇਨਕੋ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਏਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਜੋਨਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਾਥ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਤੁਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਰਹੋਂਗੇ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾਂ ਰਹੋਂਗੇ ॥ ਪਰੁ ਆਈਨ ਲਿਖ ਦੇਈਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੇ ਏਹ ਕਿਲਾ ਦੋ ਚਾਰ ਰੋਜ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਕੋ ਇਸੀ ਕੇ ਛੁਡਾਵਣੇ ਕਾ ਖਯਾਲ ਰਹੇਗਾ ॥ ਜਬ ਕਸਮੀਰੋਂ ¹ ਯਾ ਇਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਰਾਜਿਆਂ ² ਕੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਆਵੇਂ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਛੋਡ ਆਵੇਂ ॥ ਆਪ ਨੇ ਸੇਰ ਖਾਂ ਪਠਾਣ ਵੈਰੋਵਾਲ ਕੇ ਸਾਥ ਹੋਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਕਰ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਛੋਡਿਆ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਹੂਆ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਆਦਿਮੀ ਉਨ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਸੀ ਆਇ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਪੀਛੇ ਪੀਛੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਜਬ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਹੂਏ ਤਾਂ ਓਹੁ ਪਹਾੜਾਂ ਮੈਂ ਚੜ ਗਏ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਰੋਜ ਕੂਚ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰੀਆਂ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਕਮਿ ॥ ਜੋ ਅੱਵਲ ਹੀ ਪਯਾਦੇ ਕਰ ਕੇ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਲਿਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਜਾਰੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ਸੇ ਤੇ ਦਸਤਾਂ ਅਰੁ ਤਾਪ ਸੈਂ ਰੋਜ ਮਰਤੇ ਹੀ ਵਾਫਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਅਸਵਾਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਬਿਮਾਰ ਕੋ ਚੜਾਇ ਲੇਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਪਾਸ ਨਾ ਅਸਵਾਰੀ ਹੋਵੇ ਸੋ ਉਹਾਂ ਹੀ ਛੋਡ ਆਵੇਂ ॥ ਤੇ ਕਈ ਦਰੀਆਉ ਮੈਂ ਸੁਟ ਆਵੇਂ ਜੀਵਤੇ ਕੋ

¹ The reference in all probability is to the Sikh forces under Diwan Ram Dayal who were still encamped in Haripur.

² Some of the hill chiefs who had been serving in this expedition were Agarullah Khan of Rajauri, Namdar Khan Thakar, Sultan Khan of Bhimber, Sansar Chand of Kangra, Bir Singh of Nurpur, Umed Singh of Jaswal, Bhup Singh of Haripur, Sarbuland Khan of Rouri, and the Raja of Kotli: *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 102-03, 105, 113, 135, 152 & 158-159.

ਹੀ ॥ ਤੇ ਕਹੇ ਜੇ ਓਹ ਪੀਛੇ ਸੇ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਸੀਸਾ ਬਾਰੂਦ ਕੀ ਭਾਰ ਬਰਦਾਰੀ ਨਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਦਰੀਆਉ ਮੈਂ ਗੇਰ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਕਹੇ ਜੇ ਉਠ ਕੇ ਕਾਮ ਨਾ ਆਵੇ ॥ ¹ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਜਿਤਨੇ ਆਦਮੀ ਫੇਰੇ ਆਪਣੇ ਕੇ ਸ ਜਖਮੀ ਤੇ ਬਿਮਾਰ ਸਭਨਾਂ ਕੇ ਚੜਾਇ ਕੇ ਮੁਹਾਫਜਤਿ ਸੈਂ ਲਈ ਆਇ ॥ ਤੇ ਭਾਰ ਬਰਦਾਰੀ ਤੇ ਅਸਫਾਰੀਆਂ ਭੀ ਸਾਥ ਜਿਆਦਾ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਕਸਮੀਰ ਕੀ ਭੀ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਮੁਲਖਈਆਂ ਹੀ ਕਹੀਂ ਕਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਤਾ ਸਾ ਪਰ ਕਮ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਪੀਛੇ ਤੁਰੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤੇ ਆਪ ਫੀਲ ਉਪਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਰਫ ਪਹਾੜ ਸਾ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਰਫ ਦਰੀਆਉ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਾਥ ਪਹਾੜ ਦੇ ਰਸਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ (f. 266 b) ਈਹਾਂ ਪਹਾੜ ਕੇ ਚੜਯਾ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ ਤੇ ਬਣ ਬੜਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖਈਏ ਕਾ ਕੋਈ ਕੋਈ ਛੁਪ ਕੇ ਇਸ ਬਣ ਮੈਂ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਉਤੇ ਬਾਦੂਕ ਚਲਾਵਤੇ ਹੈਂ ਫੀਲਾਂ ਕੇ ਦੇਖ ਕਰ ਤੇ ਐਵੇਂ ਭੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਅਬ ਤੋ ਨਹੀਂ ਘੋੜੇ ਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਤੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗੇ ਪਲਟਣ ਕੁਸ ਕੁ ਪਹਾੜ ਚੜੀ ਸੀ ਤੇ ਓਨਾਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਕਦਰੇ ਹੀ ਬਣ ਮੈਂ ਸੀ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਪਲਟਣ ਜਲਦੀ ਸੈਂ ਹਟੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਪੀਛੇ ਸੇ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਭੀ ਖਲਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਪਲਟਣ ਕੇ ਉਤਾਰ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਘੋੜਾ ਗੋਡਣੀ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਕੋਈ ਰਜਾਇ ਹੋਈ ਹੈ ॥ ਘੋੜਿਆਂ ਮੈਂ ਭੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਕਹਾ ਆਏ ਹੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਤੁਸਾਂ ਕਹਾ ਹੂਆ ਹੈ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਸਭਨਾਂ ਥੀਂ ਪੀਛੇ ਪੀਛੇ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਐਸ ਤਰਫ ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਸ ਤਰਫ ਦਰੀਆਉ ਹੈ ਤੇ ਰਸਤਾ ਤੰਗ ਹੈ ॥ ਤੇ ਪਾਰੋਂ ਉਰਾਰ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਆਦਮੀ ਲਾਂਘ ਕੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦਰਮਯਾਨ ਨਲਾ ਵਗਤਾ ਹੈ ਤੇ ਓਹ ਬਰੇਤੀ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਸੀ ਈਹਾਂ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਆਗੇ ਜਾਇ ਕੇ ਦੇਖਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜਬ ਓਹ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੋ ॥ ਤਾਂ ਇਨਕੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਵਣ ਸੈ ਉਨ ਕੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਬੰਦ ਹੋਇ ਗਈਆਂ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁਨੂੰ ਕਹਾ ॥ ਨਲਿਓਂ ਪਾਰ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਨਲਾ ਲਾਂਘ ਕੇ ਉਸ ਬਰੇਤੀ ² ਮੈਂ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭਾਜ ਕੇ ਦਰੋਈਆਂ ਉਤੇ ਚੜ ਕੇ ਪਾਰ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਭ ਡੇਰਾ ਲਾਂਘ ਰਹਾ ਤਾਂ ਆਪ ਡਰ ਦੋ ਘੜੀ ਰਾਤ ਗਈ ਆਏ ਤੇ ਇਸੀ ਰੋਜ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਉਹਾਂ ਰਜਾਇ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਵਾਸਤੇ ਡਾਲੇ ਤਾਂ ਲਬਾਣਿਆਂ ³ ਕੇ ਬੋਲਦਾਂ ਉਤੇ ਚੜਾਇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਜਬ ਦੇਖੇ ਤਾਂ ਰੋਜ ਚੜੇ ਹੀ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਜੇ ਅਸਵਾਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਪ (f. 267 a) ਭੀ ਚੜਾਇ ਲੇਵੇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਕੋਟਲੀ ⁴ ਕਾ ਰਸਤਾ ਮੁਸਕਲ ਸਾ ॥ ਏਕ ਤਰਫ ਦਰੀਆਉ ਤੇ ਏਕ ਤਰਫ ਪਹਾੜ ਤੇ ਏਕ ਆਦਮੀ ਕਾ ਰਸਤਾ ਤੁਰਨੇ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਕਿਤੇ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਦਰੀਆਉ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਡੇਰਾ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹਟੇ ਤਾਂ ਰਸਤਾ ਫੇਰ ਪੁਣਛ ਹੀ ਜਾਇ ਕੇ ਸਾ ॥ ਤੇ ਗੱਲਾ ਭੀ ਦਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਪੁਨਛ ਵਲ ਮੁਲਖ ਭੀ ਵਿਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾ ॥

¹ To deliberately destroy the wounded and also the ammunition could only be a measure of the extreme desperation of the Sikhs.

² The word *barett* denotes sand on the river bank.

³ The Labanas were originally a vagrant and pastoral tribe scattered in all parts of the Panjab. They were also known for their valour and martial qualities and served Ranjit Singh in large numbers. For detail, see H. H. Rose, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North-West Frontier Province*, III, 1-4.

⁴ Kotli is a small town situated at about 30 miles south of Puncchh on the route from Lahore to Kashmir.

ਤੇ ਲੜਨੇ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਉਹਾਂ ਇਕਠੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕੋਟਲੀ ਮੈਂ ਜੋ ਔਰਤ ¹ ਹੀ ਸੀ ॥ ਉਸ ਕੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਨੇ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਤੂੰ ਰਸਤਾ ਨਾ ਬਿਤਾਉ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਨ ਕਾ ਕਹਾ ਨਾ ਮਾਨਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਆਈ ॥ ਆਗੇ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਆਪਿ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਰਸਤੇ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਗਿਣਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਓਹ ਔਰਤ ਆਇ ਮਿਲੀ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਬਤਾਇਆ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਮੇਰੀ ਖਿਜਮਤ ਯਾਦ ਰਾਖਣਾ ॥ ਅਰੁ ਈਹਾਂ ਮੇਰਾ ਸਭ ਸੈ ਦੁਸਮਣੀ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਹੁਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਜਾਡੇ ਮੁਸਕੀ ਘੋੜੇ ਓਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਵੋ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਗੇ ਓਸਾ ਹੀ ਰਸਤਾ ਤੰਗ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਡੀ ਭੀੜ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਪਯਾਦੇ ਹੀ ਏਕ ਸਖਤ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਚੜੇ ॥ ਫੇਰ ਜਹਾਂ ਵਹੀਰ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਇ ਰਲੇ ॥ ਤੇ ਮੁਸਕਲ ਰਸਤਾ ਲਾਘ ਕੇ ਆਇ ਉਤਰੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਅਬ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਆਇ ਗਏ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਕਮਾਨ ਗੋਸੇ ਕੀ ਘਾਟੀ ਮੈਂ ਭੀੜ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਸਫੁਰ ਭੀ ਬਡਾ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤੁਮ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੋ ਜਾਵੋ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਲਹੋਰ ਕੋ ਜਾਵੇਗੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਕੂਚ ਕਰੀ ਆਵੋ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਸਿਰਾਇ ² ਆਇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਕਮਾਨ ਗੋਸਾ ³ ਤੇ ਆਧੀ ਢੱਕ ⁴ ਲਾਘ ਕੇ ਦੋਲਤਾਨਗਰ ⁵ ਆਏ ॥ ਉਹਾਂ ਆਪਣਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤਾਂ ਮਾਦੇ ਸੇ ਰੋਜ ਕੇ ਸਖਤ ਘਾਟੀਆਂ ਕੇ ਭੁਰਨੇ ਸੈ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਨਾਲ ਪਯਾਦੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤਾਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੇ ਅਵਲ ਹੀ ਸੌੜ ਦੀਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਦਰੀਆਉ ਲੰਘ ਕੇ ਸਯਾਲਕੋਟ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਮਿਤ ਸਿੰਘ (f. 267 b) ਕੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰਾਂ ਕੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਰਹੇ ॥ ਉਹਾਂ ਜੰਡਆਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤੋਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਆਪ ਕੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਹਮੇਸਾ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਆਦਿਤ ਸੀ ॥ ਜਬ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟਣਾ ਤਾਂ ਆਪ ਐਸੇ ਤਰਾਂ ਜਲਦੀ ਆਵਣਾ ਤੇ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਆਵਣਾ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਮਾਧਵ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕਾ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਸਿਪਾਹ ਪੁਨਛ ਕੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਛੋਡ ਆਏ ਸੇ ਓਹ ਪੀਛੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਜਬ ਉਹਾਂ ਸੋ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਪਹਾੜਾਂ ਮੈਂ ਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਮੁਲਖਈਆਂ ਆਇ ਗਿਰਦੇ ਹੁਏ ਤੇ ਕਹਨ ਬਿਨਕੋ ਮਾਰ ਹੀ ਡਾਲਣਾ ਹੈ ॥ ਏਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ॥ ਜੋਨਸੇ ਸਿੰਘਾਂ ਮੈਂ ਚਹਤੇ ਹੈ ॥ ਜਬ ਅਸਾਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਤਾਂ ਨਜਦੀਕ ਨਾ ਆਵੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਕਾ ਰਾਜਾ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਏਹਿ ਜੋ ਕਿਸੀ ਸੂਰਤ ਮਕਾਨ ਮੈਨੂੰ ਹਾਥ ਆਵੇ ॥ ਜੇ ਦੇਰ ਪਵੇ ਤਾਂ ਕਸਮੀਰ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੇ ਨਾ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਕਸਮ ਕਰ ਕੇ ਨਿਕਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ਲਿਆਏ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਹੁਕਮ ਭੀ ਏਹੀ ਸਾ ਜੋ ਦੋਇ ਤਿਨ ਰੋਜ ਰਹਿ ਕੇ ਚਲੇ ਆਵਣਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਏਨਾ ਸੀ ਬਡੀ ਹਿੰਮਤ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਏਕ ਪਰਦੇਸ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਏਸ ਸੂਰਤ ਸੈ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਦੋਹੀਂ ਭਰਫੀਂ ਦੁਸਮਣੀ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕੀ ਜੋ ਕੋਈ ਜਾਨਦਾਰ ਸੈ ਹੋਵੇ ਮਾਰ ਡਾਲਣੀ ॥ ਆਪ ਨੇ ਜਮਾਦਾਰ ਕੋ ਤਾਂ ਜਗੀਰ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਉ

¹ The reference is to one Rajput woman, Mai Bivi, who was the holder of a *jāgīr*, and had offered her services to Ranjit Singh; Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 183.

² It appears that the reference is to Sarai Changa, a small village situated between Naushera and Rajauri on the Bhimber-Baramgalla route to Srinagar.

³ The Kaman-Goshi Range is about 15 miles to the north-east of Bhimber.

⁴ Adi Dak, a small ridge about six miles north of Bhimber on the road to Kashmir through the Pir Panjal Pass.

⁵ Daulatanagar is a small town situated at about 10 miles north of Gujrat, on the route between Gujrat and Kashmir.

ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸਾਥ ਕਯਾਂ ਕੇ ਰੁਜੀਨੇ ਜਯਾਦਾ ਕਰੇ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਭੀ ਬਖਸੇ ॥ ਹਕੀਕਤ ਭਡਾਲੀ ਠਾਣਾ ਬਦਲ ਕੇ ਭੇਜਣ ਕੀ ॥ ਭਡਾਲਾਂ ¹ ਵਗੈਰੇ ਗਾਂਓ ਕੀ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਤਾਲਯਾਂ ਕੀ ਬਦਬਖਤੀ ਸੈਂ ਚੋਰੀਆਂ ਅਰੁ ਰਾਹਜਨੀਆਂ ਭੀ ਕਰਵਾਵੇ ॥ ਤੇ ਇਸ ਸੂਰਤ ਖੂਨ ਭੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਏਹ ਮਾਮੂਲ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਸਾ ॥ ਜੋ ਚੋਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਓਸ ਕੋ ਸਜਾਇ ਦੇਣੀ ॥ ² ਅਰੁ (f. 268 a) ਆਪ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਏਹ ਬਾਤ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਜੌਨਸਾ ਚੋਰ ਕੀ ਰਈ ਕਰੇ ਓਸ ਕਾ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਮੈਂ ਬੁਰਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਭੀ ਓਸ ਸੈ ਨਾ ਅਦਾ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਨੇ ਲਿਖ ਭੀ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਜੋ ਫੇਰ ਮੈਂ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕੀ ਤਕਸੀਰ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਜਾਇ ਕਾਮਲ ਦੇਣੀ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਓਸ ਕੇ ਜੁੱਮੇ ਸਾਬਤ ਹੁਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਜੁਆਹਰ ਸਿੰਘ ਉਹਾਂ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਭਾਗ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਸਦਾ ਸ੍ਰੀ ਯਸੋਧਾ ਯਸ ਜੀ ਕੋ ਸੁਮਰਨ ਕਰਤੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬ੍ਰਿਜਨਾਰੀ ਭਾਰੀ ਬਸਨ ਭਾਰ ਮੁਰਾਰੀ ਲੇਹੁ ॥ ਪਾਂਡਵ ਨਾਰੀ ਵਾਰ ਤਿਨਾ ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਦੇਹੁ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬ੍ਰਿਜ ਕੀ ਇਸਤ੍ਰੀਨ ਕੋ ਜੋ ਭਾਰੀ ਕਯਾ ਬਡੇ ਮੋਲ ਕੇ ਬਸਤੁ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਭਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੂ ਨੇ ਲੀਨੇ ਹੈਂ ॥ ਚੀਰ ਹਰਨ ਮੈਂ ॥ ਇਸੀ ਤੇ ਦੋਪਦੀ ਕੀ ਵਾਰ ਸੰਪੂਰਨ ਦੇਹ ਤਿਨ ਬਸਤੁਨ ਸੋ ਸਾਰੀ ਕਯਾ ਪੂਰਨ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਔਰ ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਜਨ ਕੀ ਰਖਵਾਰੀ ਰਾਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣੰ ਅਪਰਾਨੇ ਸਮਰਖੰਡ ਆਦਿ ਬਰਨਨੰ ਗਿਆਰ ਸੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧੧ ॥ ³ ਸਵੈਯਾ ॥ ਨਾਗਰਤਾ ਕਹੁ ਸਾਗਰ ਔ ਅਨੁਰਾਗਰ ਸੈ ਕਹ ਸਾਗਰ ਸਾਰੀ ॥ ਬਾਤ ਸਲ ਸਾਗਰ ਸਾਗਰ ਸੰਤਤ ਸੰਤ ਨਿਸਾਨਦੁ ਦਯਾ ਸੁਖਕਾਰੀ ॥ ਲਾਵਨ ਸਾਗਰ ਰੂਪ ਪਿਯੂਖਰਿ ਸਾਗਰ ਸਾਗਰ ਕੇਲ ਅਪਾਰੀ ॥ ਮੋਹਨ ਮੋਹਨਿ ਮੋਰ ਰਿਦੈ ਤਮ ਘੋਰ ਹਰੋ ਬ੍ਰਿਖ ਭਾਨ ਦੁਲਾਰੀ ॥ ⁴ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਗਤ ਮੈਂ ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਅਧਿ ਦੇਵਤਾ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਕੈਸੇ ॥ ਚਤੁਰਤਾ ਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈਂ ॥ ਚਤੁਰਾਈ ਅਤਯੰਤ ਸੁੱਧ ਹੈ ॥ ਜਲ ਭੀ ਸੁੱਧ ਹੈ ॥ ਸਨੇਹ ਕੋ ਜੋ ਰਸ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋ ਸ੍ਰੇਸਟ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਯਾ ਮੈਂ (f. 268b) ਦਧਿ ਮੰਡ ਕੋ ਜਤਾਯੋ ॥ ਕਯੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਨੇਹ ਗੁਣ ਕੋ ਅੰਸ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਬਾਤਸੱਲਤਾ ਕੇ ਸਾਗਰ ਹੈ ॥ ਕਯਾ ਦੀਨ ਜਨੋ ਕੋ ਪੁਤ੍ਰ ਸਮ ਜਾਨ ਕੇ ਪੋਖਤ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਛੀਰ ਕੋ ॥ ਫੇਰਿ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਤ ਜਨੋ ਪਰ ਜੋ ਗਾਢੀ ਦਯਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਯਾਂ ਤੇ ਘ੍ਰਿਤ ਕੋ ਕਯੋਂ ਘ੍ਰਿਤ ਮੈਂ ਲੇਸ ਮਾਤ੍ਰਤਾ ਕਰਕੇ ਗਾਢੀਸ ਨਿਗਧਤਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਸੁੰਦ੍ਰਤਾ ਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੇ ਸੁਰਾ ਕੇ ਜਿਤਾਏ ॥ ਕਯੋਂ ਜਿਨਾ ਨੇ ਵਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇਖੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨਾ ਕੋ ਸੁਰਾਪਾਨ ਸਮ ਸਭ ਭੂਲ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਰੂਪ ਜੋ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਾ ਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਈਖਰਸ ਕੋ ॥ ਕੇਲ ਕੇ ਸਮੂਹ ਹੈ ॥ ਯਾ ਮੈਂ ਖਾਰੋ ਜਿਤਾਯੋ ॥ ਜੈਸੇ ਖਾਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੇ ਦੇਖਨਾ ਅਰੁ ਸੁਨਨਾ ਅਰੁ ਸਨਾਨ ਕਰਨਾ ਇਨ ਮੈਂ ਪੁੰਨ ਹੈ ॥ ਪੀਨੇ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਕੀਆਂ ਲੀਲਾ ਕਾ ਦੇਖਨਾ ਅਰੁ ਸੁਨਨਾ ਅਰੁ ਤਿਨਾਂ ਕੇ ਧਯਾਨ ਮੈਂ ਮਗਨ ਹੋਨਾ ਇਨੋ ਮੈਂ ਪੁੰਨ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤਿਨ ਕੀ ਸਮਾਨਤਾ ਆਪ ਕਰਨੀਯਾਂ ਮੈਂ ਨਾਸ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈਂ ਮੋਹਨ ਜ ਕੇ

¹ Bundalan a small village situated about 13 miles to the south-west of Phillaur.

² The *thānadār* of Bundalan was removed for his failure to afford protection to the people.

³ Chapter Thirty-five, or Chapter Eleven of Section Three, ends here.

⁴ Chapter Thirty-six (ff. 268 a-271 a) largely covers the conquest of the fort of Kangri, held by the Raja of Bhimber, and some developments in the Ahluwalia territory, in Sammat 1872 (A.D. 1815-1816).

ਮੋਹਨਵਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈਂ ਸੋ ਮੇਰੇ ਹੀਯੇ ਕੇ ਘੋਰ ਅੰਧਕਾਰ ਕੋ ਹਰੇ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਭਡਾਲਾਂ ਕਾ ਤੇ ਨੂਰ ਮਹਲ ਕਾ ਦੋਇ ਰੋਜ ਮੈਂ ਛੁਡਾਇ ਕਰ ਜੁਆਹਰ ਸਿੰਘ ਹਾਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ੂਰ ਹੂਆ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਬਹੱਤਰੇ ਮੈਂ ਹਕੀਕਤ ਕਾਂਗੜੀ ਵਗੈਰੇ ਮੁਲਖ ਫਤਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਕੱਲੇ ¹ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਦੀ ਬਦਲੀ ਕਰਨੇ ਕੀ ॥ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੈਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਫਤਿਆਵਾਦ ਆਣ ਕਰ ਆਪ ਆਗੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਵੋ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬਾਤਾਂ ਗਿਣਨੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਏਹ ਕੱਲਾ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕਾ ਸਾ ॥ ਜਬ ਆਪ ਸਫਰ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਜੋ ਕਾਰਕਰਦਾ ਰਹਤੇ ਸੇ ਸੋ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀਆਂ ਉਨ ਕੀਆਂ ਏਹ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਇਸ ਤੇ ਆਪ ਇਨਿ ਕੇ ਉਪਰ ਖਫਾ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਫੌਜ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਮਕਾਨ ਇਨ ਸੈ ਲੈ ਲਹੇ ॥ ਜਬ ਫੌਜ ਗਾਂਉ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਈ ਤਾਂ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਮਿਲ ਪੜੇ ॥ ਤੇ (f. 269 a) ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਸੀ ਕੁਛ ਕੁ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਜਬ ਉਹਾਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਹਮਲਾ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਮਕਾਨ ਫਤਾ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਕੈਦ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਇਸ ਮਕਾਨ ਦੀ ਇਨ ਕੋ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਸੀ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਭੀ ਸਾਪੁਰਦ ਸਾ ॥ ² ਤੇ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਵਖਤ ਭੀ ਏਕ ਫੇਰੀ ਏਹ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾਂ ਸਾਥ ਮਿਲ ਗਏ ਸੇ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਇਨ ਸੈ ਲੈਇ ਲਿਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਇਨ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਕਾਂਗੜੀ ਤੇ ਸਰਾਂਇ ³ ਦੀ ਤਰਫ ਕਾ ਬੰਦੁਬਸਤ ਕਰੀਏ ⁴ ਫੇਰ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਤੇ ਸਯਾਲਕੋਟ ਕੇ ਰਸਤੇ ਵਜੀਰਾਵਾਦ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਦੋਇ ਪਲਟਣਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ⁵ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਿੰਭਰ ਕੋ ਤੋਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਮਕਾਨ ਓਹ ਮਜਬੂਤ ਹੈ ॥ ਕਿਸ ਕੋ ਤੋਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਏਕ ਤੋ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਇਕਬਾਲ ਸੈਂ ਕਾਮ ਹੋਵੇਗੇ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖ ਕਾ ਭੀ ਸੈਰੁ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਤੁਸਾਡੀ ਮਰਜੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤਾਂ ਓਸ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਰਕਰਦਿਆਂ ਕੋ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਲਿਖਣ ਕੀ ਅਬ ਕਯਾ ਹਾਜ਼ਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਭਿੰਭਰ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਜਾਣੇ ਥੀਂ ਦੋਵੇਂ ਪਲਟਣਾਂ ਦੋਇ ਰੋਜ ਆਗੇ ਕਮਾਨ ਗੋਸੇ ਤੇ ਆਧੀ ਢੱਕ ਲਾਂਘ ਕੇ ਜਾਇ ਉਤਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸੈਹਰ ਕੀ ਤੇ ਮੁਲਖ ਕੀ ਆਬਾਦੀ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਤੇ ਦੂਰਿ ਦੂਰਿ ਕੇ ਭੀ ਆਇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸਵੇਰੇ

¹ The fort of Kalah was situated about 9 miles south-east of Kapurthala. Its *thānadār* was replaced for insubordination.

² It may be noted that the *zāmindārs* of the village of Kalah had held the fort and its environs in *thānadārī* as well as in *jāgīr*.

³ The village of Kangri, presumably in the possession of Shahid Khan, the brother of Raja Sultan Khan of Bhimber, is situated 'high up on the mountain at a distance of four *kos* from the fort of Mangalan': *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 196. As regards Sarai, it seems that the reference is to Sarai Naushahra, near the fort of Mangalan. See also, Frederic Drew, *The Jummoo and Kashmir Territories-A Geographical Account (1875)*, 95.

⁴ This expedition against Kangri seems to have been a part of the general programme for the subjugation of the Bhimber-Rajauri-Punchh region: see Diwan Ramjas, *Tawārikh-i-Kapurthala*, I, 419. It may be added that Sohan Lal, is silent about it.

⁵ Jamadar Khushal Singh and Fateh Singh Man were these 'other' commanders: *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 203. See also, f. 269 b, n. 4, below.

ਤਾਂ ਆਪ ਕਥਾ ਸੁਣੇ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਕੀਆਂ ਅਰਜਾਂ ਸੁਣੇ ¹ ਅਰੁ ਤੀਸਰੇ ਪਹਿਰ ਘੋੜੇ ਫੇਰਨੇ ॥ ਤੇ ਕਵਾਇਤਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ॥ ਤੇ ਹਥਆਰਾਂ ਕੀ ਕਸਰਤ ਕਰਨੀ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਆਈ ਜੋ ਜੋਨਸੀਆਂ ਦੇ ਪਲਟਣਾ ਅੱਗੇ ਗਾਈਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਉਹਾਂ ਏਕ ਖਹਾੜ ਉਪਰ ਮੁਲਖੀਆ ² ਵਸਤਾ ਸਾ ॥ ਉਨ ਕੋ ਲੂਟਣੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਖੰਡ ਮੈਂ ਇਕਠੇ ਹੋਇ ਕੇ ਖਲੇ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਤੇ ਨਾ (f. 269b) ਚੜਨੇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੀਆਂ ਪੱਥਰਕਲਾਂ ³ ਕੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਉਤਲੀਆਂ ਤੀਕਰ ਨਾ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤੇ ਉਨਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਕੀ ਬੜੀ ਮਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਚੀ ਜਾਗਾ ਸੀ ਚਲੇ ॥ ਤਾਂ ਪਲਟਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਵਾਫਰ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਹਟ ਕੇ ਉਹ ਡੇਰੇ ਆਏ ਤੇ ਗੱਲਾ ਭੀ ਉਨ ਕੋ ਮੁਲਖੀਆ ਨਾ ਪਹੁਚਨ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਪਲਟਣ ਤੰਗ ਪੜੀ ਹੈ ॥ ਏਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਜਲਦੀ ਸੈ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਭੀ ਕਮਾਨ ਗੋਸਾ ਤੇ ਆਧੀ ਢੱਕ ਲਾਂਘ ਕੇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ ਪਹਾੜੋਂ ਮੈਂ ॥ ਤੇ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਤਅੱਲਕੀਆਂ ਕੋ ਆਇ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਬਪਾਰੀ ਉਨਾਂ ਤਅੱਲਕੀਆਂ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਵਾਫਰ ਲਿਆਵਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੈ ਡੇਰਾ ਸਰਾਇ ਕੋ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਏਸ ਮਕਾਨ ਕੀ ਸਰਜਾਮੀਨ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਉਮਦਾ ਤੇ ਏਹ ਯਾਗੀ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਉਚੇ ਪਰਬਤਾਂ ਉਪਰ ਕੀ ਡੇਰਾ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਤਾਂ ਗਿਰਾਇ ਲੂਟ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਮੁਕੱਦਮ ਸਰਾਂ ਵਗੇਰੇ ਮੁਲਖ ਕੇ ਆਇ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਸੀ ਮਾਮਲਾ ਲੀਆ ਅਰੁ ਰੋਯਤ ਕਰ ਕੇ ਅਬਾਦ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨਾਂ ਮੈਂ ਠਾਣੇ ਦਾਖਲ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਜੋ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਕੀਆਂ ਹੈ ਏਕ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਤੇ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਬਯਾਨ ਕਰਨ ਉਨ ਕੀਆਂ ਆਮ ਖਿਲਕਤ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਭੀ ਦੇਖ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕਾਂਗੜੀ ਕੇ ਦੋ ਕੋਸ ਉਰੇ ਹੁਆ ਤਾਂ ਉਨਾਂ ਕਿਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਮਿਲਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਟਕੇ ਭੀ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਅਰਜ ਉਨ ਕੀ ਨਾ ਮਾਨੀ ਤੇ ਕਹਾ ਕਿਲਾ ਛੋਡ ਦੇਹੋ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਦਯਾਂ ਸਰਕਰਦਯਾਂ ਨੂੰ ਪੂਛਿਆ ਜੋ ਏਹ ਕਿਲਾ ਈਹਾਂ ਸੈ ਤਾਂ ਨਿਗਾ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ ਜੋ ਡੇਰੇ ਕੇ ਆਗੇ ਉਚਾ ਪਹਾੜ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸੀ ਇਸ ਕਾ ਅਹਿਵਾਲ ਭੀ ਪੂਛਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ⁴ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੈਂ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਪੂਛ ਲਿਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਭੀ ਬਤਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ॥ ਤੇ ਕੱਲ ਕੋ ਲੜ ਕੇ ਕਿਲਾ ਮਾਰੀਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਪਲਟਣ ਦਾ ਕੁਮੇਦਾਨ ਸਾ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ (f. 270a) ਕਰੀ ਜੋ ਜਿਸ ਵਖਤ ਹਮਲਾ ਹੁਆ ਤੇ ਰਸਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਹਮ ਘਾਸ ਪਕੜ ਕੇ ਭੀ ਚੜ ਜਾਵੇਗੇ ਤੇ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਕ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਬਡੇ ਉਚੇ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਫ ਇਸ ਕੋ ਰਸਤਾ ਖੂਬ ਹੋਵੇ ਉਹ ਤਹਕੀਕ ਕਰ ਲਈਏ ॥ ਤੇ ਜੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਵਾਨੋ ਕਾ ਨੁਖਸਾਨ ਕਾਸ ਕੋ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਉਹ ਡੇਰੇ ਕੋ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਇਹ

¹ Listening to the complaints of the *zāmindārs* of the newly-conquered region seems to have been a regular feature of the Sikh conquest.

² Equally common, perhaps in the initial stages of the conquest, was the resistance of some of the local vested interest for whom the word *mulkhatās* has been used.

³ The reference is to flintlock, also known as *bandūk-chakmākī*. See also, f. 222 b & n. 5, above.

⁴ Fateh Singh, son of Sham Singh Man, a resident of Mughal-Chak near Gujranwala, originally belonged to Manawala in Amritsar district. He had served in many an expedition of Ranjit Singh. For some detail, see Lapel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 177-80.

ਬਾਤ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਦੇਖੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਜੋਨਸੇ ਅੱਵਲ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਓਹ ਲੜਾਈ ਅੱਵਲ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਲੜਾਈ ਕਾ ਤੰਗ ਵੇਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਗਾ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਅੱਵਲ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ਤੇ ਅਪਣੀ ਤਾਰੀਫ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ਸੋਈ ਕਾਮ ਆਵਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਜੋ ਕਹੇ ਜੋ ਲੜਕੇ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਮਨੇ ਕਰਨਾ ਮੁਨਾਮਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਾਤ ਭੀ ਅਜਮਾਈ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਜਬ ਪਹਾੜ ਕੇ ਠੇਰ ਉਤੇ ਚੜੇ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਨਿਗਾ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਸੈਂ ਕਿਲੇ ਕੇ ਦਰਮਿਆਨ ਖੱਡ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਕੇ ਕਹਣੇ ਲਾਗੇ ਜੋ ਖੱਡ ਲਾਂਘ ਕੇ ਸਿਲਾਹਿ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਉਹਾਂ ਕਯਾ ਸਿਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੈ ॥ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਕੇ ਤਾਂ ਲੜਨਾ ਹੀ ਹੈ ॥ ਜਬ ਓਹ ਖੱਡ ਲਾਂਘੀ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਆਗੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਕਿਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਨੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹਮਲਾ ਹੋਇ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਫੋਂ ਹਮਲਾ ਹੂਆ ਉਹਾਂ ਸੈਂ ਕਿਲੇ ਕੇ ਚੜਨੇ ਕੋ ਏਕ ਆਦਮੀ ਕਾ ਰਸਤਾ ਸਾ ॥ ਜਬ ਚੜੇ ਤਾਂ ਏਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਯਾ ਕਰਨਾ ਸਾ ॥ ਓਹ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਸੈਂ ਗਿਰਾਇ ਦੇਵੇਂ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਵਾਫੂਰ ਜਵਾਨ ਉਸ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਖਲੇ ਸੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਵਾਫੂਰ ਬਾਦੂਕਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਕਿਲੇ ਕੀ ਦੀਵਾਰ ਭੀ ਨਾ ਚੜ ਸਕੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਜਲਦੀ ਸੈਂ ਕਿਲੇ ਕੀ ਤਰਫ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਉਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾ ਜਾਤਾ ॥ ਤਾਂ ਆਗੇ ਸੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਹਟਿਆ ਆਵੇ ਜਲਦੀ ਸੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ (f. 270b) ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਰਹਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਇਸ ਵਖਤ ਕਹਾਂ ਜਾਤੇ ਹੋ ਅਰੁ ਅਬ ਹਮਲੇ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰੋ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾ ਮੈਂ ਹਲਕੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਲਿਆਵਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਿਲੇ ਕੇ ਤਲੇ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਘੋੜਚੜੇ ¹ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਨਿਸਾਨਵਾਲਯਾ ² ਭੀ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਕੇ ਨਿਸਾਨ ਗੱਡ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਤੇ ਪਲਟਣਾਂ ਕੇ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ਤੇ ਮਾਰੇ ਭੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਨ ਕੋ ਤਾਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਖਲਯਾਂ ਕੋ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਵਾਲੇ ਖਾਤਰ ਜਮਾ ਸੈ ਚਲਾਵੇਂ ॥ ਜੋ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਉਪਰ ਚੜਨੇ ਕਾ ਤੰਗ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਸਾਰਾ ਰੋਜ ਲੜਤੇ ਰਹੇ ॥ ਜਬ ਰਾਤ ਆਧੀ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਕੇ ਪੀਛੇ ਕੇ ਰਸਤੇ ਸੀ ਓਹੁ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ³ ਜਬ ਸਵੇਰੇ ਕਿਲਾ ਜਾਇ ਕੇ ਦੇਖਾ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਕੀ ਪਿਛਲੀ ਤਰਫ ਰਸਤਾ ਐਸਾ ਸਾ ॥ ਜੇ ਓਸ ਤਰਫ ਲੜਤੇ ਤਾਂ ਹਮਲੇ ਸੈ ਹੀ ਮਾਰ ਲੇਤੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਠਾਣਾ ਛੋਡਯਾ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਵਜੀਰਾਵਾਦ ਹੀ ਰਹੇ ਸੇ ਅਬ ਲਗ ॥ ਜਬ ਤੁਸਾਂ ਈਹਾਂ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਬ ਲਹੌਰ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਆਇ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਕਸਤ ਕੀਏ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਵਾਜਮੇ ਦੇ ਕਰਿ ॥ ਫੇਰ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭਜਤ ਭਜਤ ਪਰਦਲਨਿ ਕਰ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਰਵਿ ਧਾਮ ॥ ਕਾਮ ਧੇਨੁ ਸਤਕਾਮ ਤਰੁ ਜਨ ਮਨ ਪੂਰਨ ਕਾਮ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੈਸੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਹੈਂ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਭਜਤੇ ਹੂਏ ਦੁਸਮਨ ਕੇ ਦਲ ਆਪ ਤੇ ਆਪ ਅੰਧਕਾਰ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਭਾਗ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਯੋਂ ਭਗਵਾਨ ਕਾ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ਸੁਰਜ ਕੇ ਮਾਨਿੰਦ ਤੇਜ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੋ ਕਾਮ ਧੇਨੁ ਗਉਆਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ॥ ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਛ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਭਗਤਾਂ ਕੇ ਮਨ ਕੀਆਂ ਕਾਮਨਾ ਕੇ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲ ਬਿਦਯਾ ਬਿਸਾਰਦ

¹ The word *ghorcharā* seems to have been used here in the ordinary sense of a horseman.

² *Nishānwāla* too, has been used in its ordinary sense of a standard-bearer.

³ According to the letter of Jai Karan Das, the news-writer, received by Ranjit Singh at Wazirabad on 18 July 1815, Fateh Singh Ahluwalia had entered the fort of Kangri by then : *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 201.

⁴ The Kangri fort was left in the charge of Fateh Singh Man : *ibid.*, 203.

(f. 271 a) ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਕਾਂਗੜੀ ਆਦਿ ਫਤਾ ਕਰਣ ਬਰਨਨੇ ਬਾਰਮੋ ਰੈਵਤ : ॥ ੧੨ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਾਂਚੀ ਗਨ ਕਲਹੰਸ ਕਲ ਪਗਨੂਪਰ ਅਲਿਗੁੰਜ ॥ ਸੀਤ ਕਰ ਮੁਖੀ ਪ੍ਰੀਤ ਮਹਿ ਸੀਤਲ ਕ੍ਰਿਤ ਰਸਪੁੰਜ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੈਸੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈ ॥ ਕਾਂਚੀ ਕਯਾਂ ਤਰਾਗੜੀਆਂ ਕੇ ਜੋ ਸੰਬੁਹ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸੁੰਦਰ ਕਲਹੰਸੋਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈ ॥ ਚਰਣੋਂ ਮੈਂ ਜੋ ਨੂਪਰ ਸੋ ਜਿਨ ਕੇ ਭਮਰੋਂ ਕੀ ਗੁੰਜਾਰ ਸਮ ਹੈ ॥ ਸੀਤਕਰ ਕਯਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸਮ ਮੁਖ ਹੈ ॥ ਜਿਨੋ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੋ ਰਸ ਕੇ ਪੁੰਜ ਸੋ ਸੀਤਲ ਕਯੋਂ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਜੋ ਹੋਇ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਤਿਹੱਤਰੇ ਮੈਂ ਹਕੀਕਤ ਮਲਕੇਰੇ ³ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਬੁਹ ਤੇ ਭੈਣੀ ⁴ ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਮਕਾਨ ਹੈ ਉਹਾਂ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਸਿਕਾਰ ਕਰੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਓਸ ਤਰਫ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਓਸ ਜਾਗਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਿਲਾਹ ਕਰੀ ਜੋ ਬਹਾਵਲ ਕੇ ਮੁਲਖ ਸੀ ਟਕੇ ਲੇ ਲਈਏ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕਸੂਰ ਤੇ ਫੇਰ ਚੂਹਣੀਆਂ ⁶ ਕੇ ਰਸਤੇ ਕੂਚ ਬਾ ਕਚ ਪਾਕਪਟਣ ⁷ ਹਆ ॥ ਤੇ ਓਹ ਮਕਾਨ ਬਾਵੇ ਫਰੀਦ ਕਾ ਹੈ

¹ Chapter Thirty-six, or Chapter Twelve of Section Three, ends here.

² Chapter Thirty-seven (ff. 271 a - 284 a) is rather lengthy and covers a variety of events taking place in Sammat 1873 (A.D. 1816-17), such as the expedition towards Mankera, collection of tribute from Bahawalpur, occupation of the Ramgarhia territory and the chastisement of the turbulent Chibs and Bhahus in the hills. It also describes in detail the background of the replacement of the Ahluwalia *thānadārs* of Bharog and Bassi, throwing some light on the relations between Kapurthala and Patiala on the one hand, and Kapurthala and the British, on the other. The chapter ends with the celebrations related to the birth of a son, Nihal Singh, to Fateh Singh.

³ The principality of Mankera was situated in the Sindh-Sagar Doab, to the south of the Salt Range. Sher Muhammad Khan had recently succeeded Muhammad Khan as the Nawab of Mankera. Ranjit Singh had demanded a *nazrāna* of 1,20,000 rupees while the Nawab had offered only 20,000 rupees which had offended the Maharaja and he marched towards Mankera in the month of Baisakh 1873 Sammat (March-April 1816 A.D.) : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 188.

⁴ As already pointed out, situated to the south-west of Lahore, these villages happened to be on the way to Mankera.

⁵ Most of the territory of the principality of Bahawalpur was situated to the south of the Satlej, but for his possessions to the north of this river, Sadiq Muhammad Khan II, the Nawab of Bahawalpur, had been paying tribute to the Maharaja which often fell into arrears. For a discussion of the status of the Nawab of Bahawalpur *vis-a-vis* the Lahore Darbar, see Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter III & nn. 98-103.

⁶ Chunnian is a small town at about 38 miles from Lahore, to the south-west.

⁷ Pakpatan is an old town situated on the old bank of the river Satlej, 90 miles to the south-west of Lahore. It is celebrated for its association with the well-known Sufi saint Shaikh Farid.

ਉਹਾਂ ਕੇ ਭੀ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਓਨਾ ਮੁਜਾਵਰਾਂ ¹ ਸੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆਂ ਲੀਆ ॥ ² ਫੇਰ ਆਗੇ ਡੇਰਾ ਦਰੀਆਉ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲ ਕੇ ਪੀਛੋਂ ਡੇਰੇ ਆਉਤੇ ਹੈ ਸੇ ॥ ਏਕ ਰੋਜ਼ ਫੌਜ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਸਭ ਡੇਰੇ ਸਾਥ ਜਾਹੋ ਤੇ ਆਪ ਤੀਹਾਂ ਕੁ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤੇ ਏਕ ਮਾਝੇ ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਖੋਜ ³ ਸੇਰ ਕਾ ਦੇਖਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਸੇਰ ਕੇ ਸਿਕਾਰ ਕਾ ਬਡਾ ਸੌਕ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਖੋਜ ਕੋ ਆਗੇ ਆਗੇ ਲਈ ਜਾਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਖੋਜ ਦੂਰਿ ਏਕ ਜਾਗਾ ਜਾਇ ਕਰ ਆਗੇ ਨਾ ਨਿਕਲੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਪਾਣੀ ਕਾ ਛੱਪੜ ਹੈ ਸਾ ॥ ਤੇ ਗਿਰਦੇ ਓਸ ਕੇ ਬੇਰੀਆਂ ਤੇ ਕਦਰੇ (f. 271b) ਬੁਝੇ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਉਹਾਂ ਦੇਖਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸੇਰ ਉਹਾਂ ਸੈ ਨਿਕਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫੀਲ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੈ ਸੇ ॥ ਆਪ ਨੇ ਆਉਤੇ ਸੇਰ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਚਲਾਈ ਤੇ ਸੇਰ ਕੀ ਪਿਛਲੀ ਰਾਨ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ॥ ਅਰੁ ਸੇਰ ਨੇ ਵਡੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਚੀ ਕਰੀ ॥ ਪਰ ਬਦੂਖ ਸੇਰ ਕੇ ਮਾਸ ਮਾਸ ਹੀ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਸੇਰ ਬਾਦੂਖ ਖਾਇ ਕੇ ਭਾਗ ਚਲਯਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਪੀਛੇ ਓਸ ਕੇ ਗਏ ॥ ਇਕ ਜਾਗਾ ਜਾਇ ਕੇ ਸੇਰ ਛਿਪ ਗਿਆ ਫੇਰ ਏਕ ਅਸਵਾਰ ਕੋ ਸੇਰ ਨਿਗਾ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਓਸ ਕੀ ਤਰਫ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖ ਹਾਥ ਪਰ ਰਾਖੀ ॥ ਤਾਂ ਬਾਰੂਦ ਨੇ ਆਗ ਨ ਲਈ ॥ ਫੇਰ ਜਲਦੀ ਸੈ ਆਪ ਨੇ ਪਯਾਲਾ ਮੇਲਯਾ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਭੀ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਬਾਦੂਕ ਚਲਾਈ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਕੀ ਅਗਲੀ ਰਾਨ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ॥ ਫੇਰ ਸੇਰ ਬੂਟਯਾਂ ਮੈਂ ਬੈਠ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦੂਕਾਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ਦੋਇ ਪਰੁ ਹਲਕੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸੇਰੁ ਭਾਜ ਚਲਯਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਬਾਦੂਕ ਮਾਰੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਗਿਰ ਪੜਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਉਤਰ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਬਦਨ ਸੇਰ ਕਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸਖਤ ਸਾ ॥ ਤੇ ਗਰਦਨ ਕੇ ਵਾਲ ਬਡੇ ਬਡੇ ਸੇ ॥ ਜਬ ਸਾਮਣੇ ਆਉਤਾ ਹੈ ਸਾ ਤਾਂ ਵਾਲ ਖਲੇ ਹੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਬਦਨ ਉਤੇ ਵਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬਡਾ ਦਰਾਜ਼ ਹੈ ਸਾ ॥ ਏਸ ਸੇਰ ਕੋ ਬਬਰ ਸੇਰ ਕਹੀਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਫੀਲ ਉਪਰ ਡਾਲ ਕੇ ਲਯਾਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕਹੇ ਜੋ ਏਸ ਜਾਤ ਕਾ ਸੇਰ ਸਾਡੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਖਣੇ ਵਾਸਤੇ ਮੰਗਵਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਮਤਾਬ ਡਹੁਡੀ ਕਾ ਜਮਾਦਾਰ ਲੈ ਕਰ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਕੜੇ ਬਖਸੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਆਗੇ ਕੋ ਕੂਚ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਵਕੀਲ ਬਹਾਉਲ ਪੁਰੀਆਂ ਕੇ ਹੋਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਉਹਾਂ ਕਾ ਕਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ⁴ ਤੇ ਘੋੜੇ ਭੀ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਮੁਲਤਾਨ ਕੀ ਤਰਫ ਹੜਪੇ ਹੂਆ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਹਾਂ ਹੌਲੀ ਕਰੀ ॥ (f. 272a)

¹ *Mujāwar* denotes the keeper of the shrine.

² According to Sohan Lal, 9,000 rupees were fixed on the *mujāwar* of the shrine at Pakpatan : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 185. It is likely that the revenue-free land attached to the shrine had become its property, hence the fixation of *nazrāna*.

³ This has been used for the traces of the hoofs of a lion.

⁴ According to Sohan Lal, the *vakils* of the Nawab of Bahawalpur visited Ranjit Singh on 30 Phagun and presented, among other things, a sum of 80,000 rupees and a fine horse as *nazrāna*. After some discussion an agreement was arrived at according to which the Nawab was to pay an annual tribute of 70,000 rupees : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 185-86. See also, *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 241.

⁵ Harappa is situated at about 80 miles north-east of Multan and close to the left bank of the river Ravi. The Sikh forces entered the town on 6 Chet 1873 Sammat (A.D. 1816) : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 186.

ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਏ ਹੋਰੀ ਤਾਂ ਰਜਾਇ ¹ ਹੂਏ ਹੈਂ॥ ਉਨਕੇ ਮੁਲਖ ਲੈਣੇ ਕੀ ਕਯਾ ਸਿਲਾਹ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਤੁਸਾਡੀ ਮਰਜੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਰਾਮਗੜੀਏ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਆਗੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ॥ ਜਬ ਉਨ ਕਾ ਕਾਮ ਕਮ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਅਹੀਆਪੁਰ ਤੇ ਉਤਮੁੜ ਟਾਂਡਾ ਤੇ ਗੜ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਮਕਾਨ ਮਾਝੇ ਕੇ ਏਹ ਕਦੀਮ ਸੀ ਤੁਸਾਡੇ ਹੈਂ ॥ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰਕੇ ਇਨ ਕੇ ਤਲੇ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਮਕਾਨ ਅਬ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲੈ ਲੈਣੇ ॥ ² ਅਰੁ ਅਬ ਤੁਸੀਂ ਏਸ ਤਰਫ ਕਾ ਬੰਦਬਸਤ ਕਰ ਆਓਗੇ ਤਾਂ ਇਨ ਸੀ ਮੁਲਖ ਲੀਆ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਿਰਕਰਦੇ ਆਪ ਪਾਸ ਛੋਡ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਲਹੋਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਰੋਜਾਂ ਮੈਂ ਤਿਮੋ ਕੇ ਦਰੀਆਉ ³ ਉਪਰ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਕਾ ਮਿਲ ਪੜਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਤਾਂ ਪਾਰ ਉਤਰਤਾ ਰਹਾ ਅਰੁ ਆਪ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਪਾਰ ਹੋ ਕਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਖਾਨਪੁਰ ਮਾਝੇ ⁴ ਤੇ ਥਲਾ ⁵ ਮੈਂ ਸੀ ਮੁਜੱਫਰਗੜ ⁶ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਦੀ ਡੇਰਾ ਬਹਾਉਲ-ਪੁਰੀਏ ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਲੜਾਈ ਤੂਤੀ ⁷ ਇਸ ਸੂਰਤ ਹੂਈ ॥ ⁸ ਸਿਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਮਲੇ ⁹ ਨੇ ਕਿਲਾ ਤੂਤਾਂ ਕਾ ਗਿਲਾ ਮੈਂ ਜੋ ਸਾ ਰੋਕ ਲੀਆ ॥ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਕੀ ਸਿਰਾਰਤ ਸੈ

¹ Although this is the first reference to the death of Jodh Singh Ramgarhia, the *sardār* had, in all probability, died much earlier. Ahmad Shah places his death in the fourth week of Bhadon 1872 Sammat (September 1815 A.D.): *Tārīkh-i-Hind*, 37. See also, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 178.

² Referring to the old animosity between the Ramgarhias and the Ahluwalias, the Maharaja suggested to Fateh Singh that he could now appropriate the territories of his deceased rival.

³ The reference is to the Trimaun-ka-Patan, the confluence of the rivers Ravi, Jehlam and Chenab near Sarai Sidhu, at a distance of 30 miles north-east of Multan.

⁴ The reference seems to be to Khanpur Shumali, situated at about 10 miles from Chenab, and immediately to the north of Muzaffargarh.

⁵ *Thal*, literally a desert, stretched southwards from the foot of the Salt Range in the Sindh-Sagar Doab to as far as the fork made by the rivers Indus and Chenab, on the borders of Muzaffargarh district.

⁶ Muzaffargarh town is situated in the apex of the Sind-Sagar Doab, on the road from Multan to Dera Ghazi Khan. It was in the possession of the Nawab of Multan: *Gazetteer of the Muzaffargarh District (1883-84)*, 36.

⁷ The reference is to village Tut, situated on the right bank of the river Satlej and about 12 miles south-west of Hari-ke-Patan.

⁸ The author digresses here and refers to some disturbances way back in the Ahluwalia territory.

⁹ Jai Singh, son of Uttam Singh, had succeeded to the family possessions on the death of his uncle Godh Singh 'Kamla'. He had served the Bhangis before joining the service of the Maharaja and served him with distinction. Most of his *jāgīrs* lay in Shaikhupura, Sidhnai and Bharwal: Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs (1865)*, 406-07. Although the editor has not been able to come upon the causes of this attack, yet it is quite probable that it had been made with the connivance of the Maharaja.

ਅਰੁ ਓਹੁ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਓਸ ਕੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਸੇ ॥ ਐਸ ਵਾਸਤੇ ਓਸ ਕੇ ਫਰੇਬ ਮੈਂ ਆਇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਇਨ ਕੋ ਬਹਾਦਰ ਜਾਣ ਕੇ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਵਖਤ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾਂ ਕੇ ਫਿਸਾਦ ਸੀ ਏਹ ਨਾ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ਅਰੁ ਸਰਹਾਲੀ ਵਗੈਰੇ ਗਾਂਵ ਜੋ ਰਹਜਨਾ ਕੇ ਸੇ ਸੇ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਓਨ ਕੋ ਤੇਬੀਹ ਕਹੀ ॥ ਫੇਰ ਜੋਨਸੇ ਉਨ ਮੈਂ ਸੀ ਰਾਹਜਨੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਕਰਤੇ ਜਿਨਾ ਛੋਡ ਦਈ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀਆਂ ਤਕਸੀਰਾਂ ਮਾਫ ਕਰਕੇ ਜੋਨਸੇ ਬਹਾਦਰ ਸੇ ਸੇ ਸਭ ਨੌਕਰ ਰਾਖ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਕਾ ਤੇ ਕਾਰਦਾਰ ਕਣ ¹ ਸੇ ਮਾਮਲਾ ਲੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਜਬ ਤੂਤਾਂ (f. 272 b) ਕਾ ਕਿਲਾ ਓਨਾ ਰੋਕ ਲੀਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਾ ਦੀਵਾਨੁ ਬਮੈ ਤੀਨ ਸੈ ਜਵਾਨ ਕੇ ਉਹਾਂ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਮਾਝੇ ਕੇ ਜਵਾਨ ਬਾਰਾਂ ਸੈ ਇਕੱਠੇ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਤਰਫ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਪਯਾਦਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਏਹ ਗਏ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਕੋਹ ਕੁ ਉਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਾਲੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਦੋਨਾ ਤਰਫਾਂ ਕੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਜੈਇ ਸਿੰਘ ਸਾਰੁ ਕੁ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਤਰਫੋਂ ਹੋਇ ਕੇ ਹਮਲਾ ਜੋ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਹਥਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਆਗੇ ਕੋ ਨਿਕਲ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਪਯਾਦੇ ਮਾਰਵਾੜੀਏ ² ਭੀ ਏਕੱਠੇ ਹੋਇ ਕਰ ਉਨਕੀ ਤਰਫ ਸੀਧੇ ਹੂਏ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੀ ਲੜਾਈ ਉਨ ਕੀ ਭਾਗ ਕੇ ਗਾਂਉਂ ਮੈਂ ਜਾਇ ਠਹਰੀ ॥ ਫੇਰ ਗਾਂਉਂ ਕੋ ਹਮਲਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਜਾਗਾ ਮਾਰ ਲਈ ॥ ਪੰਝੀ ਓਸ ਤਰਫ ਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਅੱਸੀ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਓਹ ਲਾਸਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਛੋਡ ਕੇ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਸੇਰਾ ਧਾਰੜੁ ਤੇ ਨੂਰ ਖਾਂ ਅਲਾਵਲਪੁਰੀਆ ॥ ³ ਏਹ ਤੀਨ ਜਵਾਨ ਤੇ ਪੰਜ ਮਾਰਵੜੀਏ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਵੀਹ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਭੀ ਛੁਡਾਇ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮਾਮਲਾ ਗਾਵਾਂ ਕਾ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਕਾਰਦਾਰ ਲੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਸਾਦੇ ਖਾਂ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਫੇਰ ਦੋਇ ਰੋਜ ਮੈਂ ਮਾਮੂਦ ਕੋਟ ⁴ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਮਕਾਨ ਮਨਕੇਰੀਏ ਨਿਬਾਬ ਕਾ ਸਾ ॥ ਓਸ ਕਿਲਓਂ ਬਾਦੂਕ ਚਾਲੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਸੁਭ ਆਏ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗੁ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀਵਾਲਾ ਤੇ ਕੁਤਬ ਦੀਨ ਖਾਂ ਕਸੂਰੀਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ⁵ ਭੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਿਰਕਰਦੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਮੋਰਚੇ ਬਾਂਟ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਕੋ ਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਪਹਲੇ ਰੋਜ ਹੀ ਨਜਦੀਕ ਕਿਲੇ ਕੇ ਆਪ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਰਫੋਂ ਤੋਪੋਂ ਨੇ ਭੀ ਗਿਰਾਇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਤੀਸਰੇ ਰੋਜ ਆਪਨੇ ਹਮਲੇ ਕਾ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਹਮਲਾ ਹੂਆ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਆਪ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਤਲੇ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਲਾਗੀ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਇ ਕਰਿ ਕਿਲੇ

¹ *Kan* refers to the method of assessment known as *kankūt*. See also, f. 228 b & n. 3 (p. 322) above.

² It is interesting to note that the inhabitants of the Marwar region (Jodhpur) in Rajputana, served in the Ahluwalia forces as foot-soldiers.

³ It has not been possible to identify these three but they seem to be men of some consequence in the service of the Ahluwalias.

⁴ Mahmud Kot, a small fort-town situated to the north-west of Multan, is about 9 miles from the left bank of the river Indus. With this the author resumes his account of the events related to Mankera and Bahawalpur.

⁵ Sohan Lal adds the names of Hari Singh Nalwa, Misar Diwan Chand and Ilahi Bakhsh to the *sardārs* mentioned here : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 188.

⁶ The fort was attacked on 28 Baisakh 1873 Sammat (10-11 May 1816) : *ibid.*, 188-89.

ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਜਾਇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਯਾਂ ਅਮਾਨ ਚਾਹੀ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋਇ ਗਈਆਂ ॥ (f. 273a)
 ਅਰੁ ਤਰਫ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੀ ਮੋਰਚਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕਾ ਸਾ ॥ ਉਸ ਕੋ ਓਨਾ ਸਵਾਲ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ
 ਆਪ ਪਾਸ ਖਬਰ ਭੇਜੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਮੇਲ ਲਹੋ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀਵਾਲੇ ਤੇ
 ਹੋਰ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਨੇਮ ਪੁਖਤਾ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਕੀਆ ਜੋ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਕਰ ਨਿਕਲ ਜਾਹੋ ॥
 ਅਰੁ ਓਹੁ ਆਧੇ ਬਾਹਰ ਹੂਏ ਸੇ ਕਿਲੇ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕਾ ਲੂਟ ਸੀ ਕਿਸੀ ਕੇ ਸਾਥ ਦੰਗਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾ ਕਸਮ
 ਕਰੀ ਸੀ ਓਹ ਉਹਾਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਸਮ ਕੀ ਤਰਫ ਕੁਸ ਨਿਗਾਹਿ ਨਾ ਰਾਖੀ ॥ ਤੇ ਲੂਟਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਫੇਰ ਅਕਾਲੀ
 ਅਰੁ ਡੋਰੇ ਕੀ ਆਂਮ ਨੇ ਭੀ ਹਥਿਆਰ ਮਾਰੇ ਤੇ ਲੂਟਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਓਹ ਭਾਗ ਕੇ ਗਏ ਉਹਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ
 ਉਨ ਕੋ ਮਾਰਤੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਜੇ ਕਿਲਯੋਂ ਨਿਕਲਤੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਜਖਮੀ ਕੀਆ ਤੇ ਮਾਰੇ ਭੀ ॥ ਤੇ
 ਔਰਤਾਂ ਕੋ ਭੀ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ¹ ਤੇ ਜਬ ਸੋਰ ਹੂਆ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਓਸ ਤਰਫ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਕੋਈ ਭਾਜ
 ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਆਇਆ ਸੋ ਬਚਯਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਜਖਮੀ ਭੀ ਵਾਫ਼ਰ ਚੁਕਾਇ ਕੇ ਡੋਰੇ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਆਦਮੀ ਅਗੇ
 ਭੀ ਭੇਜੇ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਕੋਈ ਪਯਾ ਹੂਆ ਸੀ ਸਭ ਉਠਾਇ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਜੋਨਸੇ ਜਖਮੀ ਸੇ ਓਹੁ ਭੀ ਮੰਗਾਇ
 ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਖੇਮੇ ਉਨ ਕੇ ਲੁਆਇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਜਰਾਹ ਉਨ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਉਨ ਕੀ ਗੌਰ
 ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਪੁਸਾਕਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਦਿਵਾਇ ਕੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਜਾਗਾ ਕਾ ਸਾ ਉਹਾਂ ਪੁਚਾਇ ਦੀਏ ॥ ਹੋਰੁ ਜਖਮੀ
 ਨਬਾਬ ਕੀ ਏਕੁ ਜਾਗਾ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੀ ਉਹਾਂ ਪੁਚਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਤਰਫ ਲਹੌਰ ਕੀ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਤਿਮੋ ਦੇ
 ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਏ ॥ ² ਤੇ ਛੋਟੀ ਉਚ ³ ਕੇ ਉਹਾਂ ਨਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਜਾਗਾ ਮਾਰ ਲਈ ਤੇ
 ਆਪ ਨੇ ਲੂਟਣੇ ਨਾ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਸੈਯਦ ⁴ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਜਾਗਾ ਉਨ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਕੇ
 ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਕਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਰੁਕਸਦਾਨੇ
 ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਕਸਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਬਲੇ ਆਏ ॥ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ (f. 273 b)
 ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਰਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਹਕੀਕਤ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰਨੇ ਕੀ ॥ ⁵ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ
 ਆ ਕਰ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਜੁਆਲਾਮੁਖੀ ਕੋ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਕਾਮ ਜਰੂਰੀ

¹ This happens to be the first reference in this work to the use of arms against women.

² After taking care of the wounded, the Sikh forces started for Lahore in the beginning of the month of Jeth 1873 Sammat (May 1816) : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 189-90.

³ This Uch is situated on a dune in the Thal at about 20 miles south-west of Jhang. It was founded by a Faqir named Sayyid Gul-Muhammad and was called Uch (meaning high) because of its higher location : Fauja Singh (ed.), *Sair-i-Panjab*, 137.

⁴ The reference is to Sayyid Nag Sultan, son of Chirag Ali and a descendant of Faqir Gul Muhammad : Gulam Sarwar, *Tawārikh-i-Makhzan-i-Panjab*, 251. See also, Fauja Singh (ed.), *Sair-i-Panjab*, 137.

⁵ The following folios upto 275 a are given to the occupation of the Ramgarhia territory.

⁶ The reason for this march towards Jawalamukhi seems to have been the sudden attack of Raja Bir Singh of Nurpur on the fort and town of Nurpur in the month of Har, 1873 Sammat (June-July 1817) : Ahmad Shah, *Tārikh-i-Hind*, 38. According to Sohan Lal, Ranjit Singh reached Jawalamukhi on 28 Katik, 1873 Sammat (13 November 1816); *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 194. See also, Ahmad Shah, *Tārikh-i-Hind*, 38.

ਹੈ ॥ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਜੁਆਲਾ ਮੁਖੀ ਆਵੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਜੁਆਲਾ ਜੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਹੁਈ ਫੇਰ ਜੁਆਲਾ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਨਦੋਣ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਤਰਫ ਕਲੇਸਰ ਕੀ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਰਾਮਗੜੀਏ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਡੇਰੇ ਆਇਆ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਸੁਨਨਾ ਤੇ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਆਪਸ ਮੈਂ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੀਆਂ ਭੀ ਬਾਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕਰੇ ॥ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਮੈਂ ਬਚਾਵਤਾ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜਬ ਤੁਸਾਨੂੰ ਕਾਮ ਬਣੇਗਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜਾਨਾ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਗੋਰਖੀਏ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਸਰਕਾਰੇ ਜਾਇ ਮਿਲੇ ॥ ਇਨ ਜੈਸਾ ਫਿਰੋਬੀ ਕੋਈ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਹੁਆ ਤਾਂ ਇਨ ਕੀ ਬੇਖਿਕਨੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮੁਲਖ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਸੈ ਲੈ ਲੈਣਾ ਨੇਕ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ¹ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕਾਕਾ ਰਾਮ ਪੰਡਤ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਪੰਡਤਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਇਲਮ ਤਾਂ ਵਾਫੂਰ ਪੜੇ ਹੈ ॥ ਪਰ ਕਾਬ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਉਪਰ ਬਡਾ ਜੋਰ ਦੀਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ਸੌਕ ਅੱਵਲ ਪੜਨ ਕਾ ਹੈ ਸਾ ਸੋ ਅਬ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਕੱਲ ਹਮਾਰੀ ਅਰੁ ਇਨਾ ਕੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਸੀ ਤਾਂ ਏਹ ਜਬਰ ਮਾਲੂਮ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਅਬ ਤੁਸੀਂ ਅਸਾਂ ਏਨਾ ਸੈ ਚਰਚਾ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪੜੇ ਨਹੀਂ ॥ ² ਤੇ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਤੇ ਪੰਡਤ ਹੋਰੀਂ ਚਰਚਾ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਨਸਬ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਇਲਮ ਤਾਂ ਵਾਫੂਰ ਪੜਿਆ ਹੈ ਸਾ ॥ ਪਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਕਮ ਪੜਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਾ ਭੀ ਨਿਰਾਦਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ਕਰਤੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਪੰਡਤ ਤਾਂ ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਇਲਮ ਦਰਮਯਾਨ ਸਾ ਸੋ ਆਪ ਕੋ ਮਲੂਮ (*f. 274 a*) ਹੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਪੰਡਤ ਭੀ ਚਰਚਾ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਪਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਬਹੁਤ ਕਹਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਪ੍ਰਸਨ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੇ ਪ੍ਰਸਨ ਮੈਂ ਸੂਬਾ ਉਠਾਇ ਕੇ ਉਸ ਕੋ ਪੁਛਿਆ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਉਤਰ ਨਾ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕਾ ਉਤਰ ਭੀ ਬਤਾਇਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਕਾਬਯ ਕਾ ਲੱਛਨ ਅਰੁ ਅਵਧਾ ਲੱਛਨਾ ਬਯੋਜਨਾ ਇਨ ਕੇ ਲੱਛਨੋ ਮੈਂ ਜੋ ਪ੍ਰਸਨ ਤੇ ਉਤਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਧੁਨਾਂ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਅਲੰਕਾਰ ਜੇ ਆਪਸ ਸੈਂ ਮਿਲਤੇ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਸ੍ਰੋਤੀਆਂ ਥੀਂ ਇਤਯਾਦਿ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਭੇਦਨ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਨੌ ਜੋ ਰਸ ਹੈ ਤਿਨ ਕੇ ਭਾਵ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਬਿਭਾਵ ਅਨੁਭਾਵ ਸਾਤੁਕ ਸੰਚਾਰੀ ਇਨ ਕੀਆਂ ਤੇ ਕਾਬਯ ਕੇ ਦੁਖਨੋ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਪੰਡਤ ਜੀ ਹਮ ਆਗੇ ਹੀ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਇਨਾਂ ਸੈ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਮੁਸਕਲ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਸੈ ਸਲਾਹ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮੁਲਖ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਸੈ ਲੈ ਲੇਈਏ ॥ ³ ਤੇ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ⁴ ਕੋ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਬੁਠਾਇਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਇਨ ਕਾ ਡੇਰਾ ਜਪਤ ਕਰ ਲੇਵੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਤਾਂ ਫੌਜ ਉਨ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਜਾਇ ਖਲੀ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਉਨ ਕਾ ਜਪਤ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਓਨ ਕੋ

¹ Nearly a folio is given to a discussion of poetics between Kaka Ram Pandit and Fateh Singh in the traditional question-answer form in which Raja Sansar Chand was to act as a judge (*munsif*).

² This statement of Ranjit Singh that he is 'not read' is interesting.

³ According to Ahmad Shah, Bir Singh, the younger brother of Jodh Singh Ramgarhia, had been allowed to succeed to his position on the payment of a *nazrāna* of 50,000 rupees but the quarrel among the brothers and nephews of Jodh Singh soon gave an opportunity to the Maharaja to intervene: *Tārīkh-i-Hind* (tr. Gurbakhsh Singh), 88 & 90.

⁴ Diwan Singh was the son of Tara Singh, the younger brother of Jassa Singh Ramgarhia: Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 170.

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਗੜ ¹ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਆਇ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਮੋਰਚਾ ਤਰਫ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੀ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਗਾਂਵ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਖਾਈ ਕੋ ਕਿਨਾਰੇ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨਿਆਂ ਕੁ ਨੂੰ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰਫ ਸੀ ਭੀ ਮੋਰਚੇ ਨਜਦੀਕ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਹੀ ਕਿਲੇ ਵਾਲੇ ਮਿਲ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ² ਨਿਕਾਲ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਮਕਾਨ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਸੀ ਆਪਣਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ³ ਏਹ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਅਰੁ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਵਖਤ ਭੀ ਮੁਅੱਜਜ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ (f. 274 b) ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਆਪ ਕੇ ਭੀ ਪਾਸ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਜੋ ਨਿਮਿਕ ਹਰਾਮ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਤਬ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦਗੇ ਸੈਂ ਏਹ ਮਕਾਨ ਲੇ ਕਰ ਇਨ ਕੋ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਏਹ ਹਕੀਕਤ ਪੀਛੇ ਮੁਫੱਸਲ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਡਰੌਲੀ ਕੀ ਲੜਾਈ ਜਬ ਫਤਾ ਹੁਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸਾ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਅਹੀਆ ਪੁਰ ਤੇ ਦਸੂਹੇ ਥੀਂ ਆਇ ਕਿਲੇ ਸਭ ਛੂਟ ਗਏ ॥ ਤੇ ਲੜੇ ਨਾ ॥ ਫੇਰ ਪਠਾਣਾ ਕੀ ਮਿਆਣੀ ਡੇਰੇ ਆਣ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕਾ ਡੇਰਾ ਮੈਦਾਨ ਮੈਂ ਸਾ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਫ ਓਨਾ ਜਿਆਦਾ ਗੋਲੇ ਚਲਾਏ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਖੇਮੇ ਮੈਂ ਆਪ ਸੇ ਉਸ ਕੋ ਗੋਲਾ ਲਾਗਾ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਅਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਖੇਮੇ ਸੀ ਬਾਹਰ ਹੋਇ ਕੇ ਕਿਸੇ ਓਟ ਖੜੇ ਹੋਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਹਮੇਸਾ ਖਾਵਿੰਦ ਪਰ ਹੀ ਤਵੱਕਾ ਰਾਖਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਡੇਰੇ ਹੋਰ ਜਾਗਾ ਜਾ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਡੇਰਾ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਾਖਯਾ ॥ ਫੇਰ ਗੋਲਨਦਾਜਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੋਇ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਓ ॥ ਫੇਰ ਤੋਪਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ਚਲਣੇ ॥ ਫੇਰ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ਤੇ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਹੀ ਓਹ ਮਿਲ ਪੜੇ ॥ ਫੇਰ ਵਿਆਹੁ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਲੰਘ ਕੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰੇ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਉਸੀ ਵਖਤ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਆਗੇ ਅਰਜ ਹੁਈ ਜੋ ਬੀਬੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਆਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਪਿਛਲੀ ਹਕੀਕਤ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਵਖਤ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕੋ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਤੁਸਾਂ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾਂ ਕੋ ਸਜਾਇ ਪੁਚਾਇ ॥ ਹਮ ਤਬ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਪਾਸ ਆਏ ਹੈਂ ਸੇ ॥ ਏਕ ਗਾਂਉ ਉਨ ਨੇ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਅਬ ਮੁਲਖ ਉਨ ਕਾ ਸਰਕਾਰੇ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਹਮਾਰਾ ਗਾਂਉ ਭੀ ਸਾਬ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਲੁਟੇ ਗਏ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਟੋਂਗ ⁵ ਅਰੁ ਪੱਡੇ ⁶ (f. 275 a)

¹ The reference here is to Garhdiwal.

² Jaimal Singh, the eldest son of Bir Singh Ramgarhia, was in the fort at this time. He put up some resistance but surrendered it eventually through the mediation of Ram Das Sadhu : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 195.

³ For an earlier reference to Mansa Singh Garhdiwal and his sons Tara Singh and Lal Singh, see f. 63 a & n. 7 (p. 65), above.

⁴ For Mehtab Singh's participation in the battle of Garh and Drauli, see ff. 71 b, 112 b & n. (p. 95), above.

⁵ Tong, a small village situated about 8 miles west of Amritsar.

⁶ Padde, a village situated about 4 miles north-east of Gurdaspur.

ਉਨ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮਾਝੇ ਕੇ ਜਿਤਨੇ ਮਕਾਨ ਸੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੇ ਸੋ ਸਭ ਛੂਟ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਹਮ ਇਨ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਕਾ ਦਾਵਾ ਰਖਤੇ ਹਾਂ ॥ ਪਰੁ ਜੋ ਹੋਰੁ ਮੁਲਖ ਫੇਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਮਕਾਨ ਬਾਦਸਾਹ ਜਮਾਨਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਆਵਣੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹਮਾਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਹਮਾਰੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਦਗੇ ਸੈ ਏਹ ਮਕਾਨ ਲੀਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅੱਬਲ ਫਤਿਆਬਾਦ ਮੈਂ ਜਬ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਬਾਤ ਠਹਰੀ ਸੀ ॥ ਜੋ ਅੱਬਲ ਤੁਸੀਂ ਅਸਾਡੀ ਤਰਫ ਆਵੋ ॥ ਜੇ ਹਮਾਰੇ ਦੁਸਮਣ ਜੇਰ ਹੁਏ ਤਾਂ ਤੁਸਾਡੇ ਹੀ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਦੂਰ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਤੁਸਾਂ ਛੁਡਾਇ ਲੈਣੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਜੇ ਕਰ ਅਬ ਤੁਸੀਂ ਮੁਲਖ ਲਹੋਗੇ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਭੀ ਮੁਲਖ ਚਾਹੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੀ ਬਾਤ ਤਾਂ ਏਕ ਹੀ ਹੈ ॥ ਤੁਸਾਂ ਫੇਰ ਲੈ ਲੈਣਾ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਾਪੁਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਨੰਦਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣਾਰਬਿੰਦਨ ਮੈਂ ਮਨ ਕੇ ਮਲਿੰਦ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਭਾੜੋਗੇ ਹੋਰ ਠਾਣੇਦਾਰ ਭੇਜਣੇ ਕੀ ॥ ² ਜਬ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਲਖ ਛੁਡਾਏ ਸੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਬਖਸੇ ਤੇ ਕਈ ਜਾਗਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡੇ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਬਿਸਰਤ ਨੌਕਰੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਨਾਰਾਯਣ ਗੜ ਆਪਣੇ ਕਬਜੇ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਮੀਰ ਕੁਟਾਹੇਵਾਲੇ ਮਿਲੇ ਤੇ ਰੈਯਤ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਭੜੋਗ ਮੈਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਮਿਰਜਾ ਸਿੰਘ ਛੋਡਿਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਹਕੀਕਤ ਸਭ ਪੀਛੇ ਮੁਫਸਿਲਿ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ³ ਫੇਰ ਜੁਆਹਰ ਸਿੰਘ ਉਰਾਰਿ ਤੇ ਪਾਰ ਭੀ ਬਿਮੈ ਫੌਜ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ॥ ⁴ ਤੇ ਬੇਟਾ ਉਸ ਕਾ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਨਿਦਾਨ ਰਹਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ (f. 275b) ਉਸ ਕੀ ਪਰਵਰਸ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਐਸਾ ਨਾਲਾਇਕ ਹੁਆ ਜੋ ਏਸ ਕੀ ਬੇਵਕੂਫੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਲਿਖਣ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਉਤੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸਰਾਬ ਕੇ ਨਸੇ ਮੈਂ ਰਹੇ ਅਰੁ ਜੁਲਮ ਸੈ ਮੁਲਖ ਵੈਰਾਨ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਰਹਜਨੀ ਅਰੁ ਦੁਜਦੀ ਕਰਵਾਵਣੀ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕਰ ਦੂਰ ਦੀਈ ॥ ਅਰੁ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸਭ ਬੇਦਿਲ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਅੱਬਲ ਬਿਮੈਏ ਫੌਜ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਹਾਜੁਰ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਨੌਕਰੀ ਸੈ ਭੀ ਬਚਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਯਾਦ ਕਰੇ ਤਬ ਬਹਾਨੇ ਕਰੇ ਜੋ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਮਾਂਦਾ ਹੈ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਓਸ ਕੋ ਹੋਰ ਬਾਤ ਵਲ ਨਿਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਲੜਾਈ ਕਾ ਮੁਕਦਮਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਥੀਂ ਖੌਫ ਖਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਕਬੀ ਫੌਜ ਭੇਜ ਦੇਵੇ ॥ ਅਰੁ

¹ In spite of Chaudhari Qadir Bakhsh's explicit reference to the Treaty of Friendship between his master and the Maharaja, the Maharaja evaded the division of the Ramgarhia territories on the oft-given pretext that between themselves they could decide the matter later on but if the territories were divided now, Sada Kaur would also ask for a share. It may now be added that the editor has not come upon any reference to a subsequent sharing of the Ramgarhia possessions with Fateh Singh.

² The following folios upto 281b are largely given to the antecedents of the Ahluwalia *thānadārs* of Bharog and Bassi and their eventual replacement.

³ For an earlier reference to Naraingarh, Kotaha and Bharog, see, ff. 141 b-142 a, 144 b-145 a, & n. 3 (p. 218), above.

⁴ Jawahar Singh was the son of Hakumat Singh. He had received the *'ilāqa* of Fatehgarh, Naraingarh and Bharog in *jāgir* from Bhag Singh Ahluwalia and was murdered in Sammat 1866 (A. D. 1808-09) : Capt. G. Birch, *Selections from a Note Book (1818-1821)*, 129.

ਅਰਜੀਆਂ ਲਿਖਯਾ ਕਰੇ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪ ਕਾ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਮੇਰੀ ਸਾਪੁਰਦ ਰਹੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਕਰਨੈਲ ਲੋਣੀ ਅਖਤਰ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ² ਜੀ ਭੜੋਗ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਨਾ ਮਿਲਯਾ ॥ ਤੇ ਚੋਰੀ ਭੀ ਹੁਈ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤ ਭੀ ਨਾ ਬਿਜਾਇ ਲਿਆਇਆ ॥ ਤੇ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਖੂਬ ਖਿਜਮਤ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀਆਂ ਭੀ ਵਾਫ਼ਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬਾਂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਆਇ ਭੀ ਨਾ ਫੇਰੇ ਤੇ ਦੁਜਦ ਭੀ ਨਾ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਚਪੜਾਸੀਆਂ ਕੋ ਭੀ ਸਖਤ ਕਹਾ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਭੇਜਯਾ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮੈਂ ਤਾਬਯਾਦਾਰ ਅਰੁ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਰਕਾਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਕਾ ਹੂੰ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਕਹਣਾ ਹੈ ਸੋ ਉਹਾਂ ਕਹ ਭੇਜੋ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਆਪ ਕੋ ਲਿਖਾ ॥ ਜੋ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਖਵਾਰਕਾਂ ਸੀ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਤੁਮਾਰਾ ਹੈ ॥ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਕੇ ਉਸ ਕਾ ਤਦਾਰਕੁ ਕਰੋ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕੋ ਏਨਾਂ ਬਾਤਾਂ ਸੀ ਮਨੇ ਕਰੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤਾਕੀਦ ਸੈ ਲਿਖਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰ ਭੇਜੀ ਜੋ ਫੇਰ ਏਹ ਸੂਰਤ ਨਾ ਕਰਾਂਗਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਓਸ ਬਾਤ ਪਰ ਅਮਲ ਨਾ ਕਰੇ ॥ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਫੇਰੀ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਕਰਨੈਲ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਫੇਰ ਆਪ ਕੋ ਲਿਖਾ ॥ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਤੁਸਾਡਾ ਮੁਲਾਹਿਜਾ ਹੈ ॥ (f. 276 a) ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਕੋ ਤਾਬੀਹ ਕਰਤੇ ॥ ਅਬ ਚਾਹੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਓਸ ਸੈ ਜਾਗੀਰ ਜਪਤ ਕਰੋ ॥ ਜੇ ਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਕੀ ਬੇਖਕਨੀ ਨਾ ਕਰੇਂਗੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਨਿਸੀਹਤ ਉਸ ਕੋ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ³ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਾਹ ਨਜ਼ਾਮਦੀਨ ਕੋ ਸਾਹਬਾਂ ਪਾਸ ਭੇਜਾ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਪੁਖਤਗੀ ਸੈ ਪੂਛ ਲਹੋ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਲੁਦਹਾਣੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ਼ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਜਬ ਗਏ ਤਾਂ ਤਾਜੀਮ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੀ ਖੈਰਆਫੀਅਤ ਕੀ ਅੱਵਲ ਖਬਰ ਪੂਛ ਕਰ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਭਾੜੋਗ ਕਾ ਜਿਕਰ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਮ ਕੋ ਇਸ ਕਾ ਤਦਾਰਕੁ ਕਰਨਾ ਜਰੂਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਆਪ ਫਰਮਾਵਤੇ ਹੋ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕਿਲੇ ਭੀ ਹੈਂ ॥ ਫੌਜ ਅਰੁ ਤੋਪਾਂ ਪਾਰੋਂ ਆ ਜਾਵੇਂ ॥ ਅਰੁ ਬਸੀਵਾਲਾ ⁴ ਭੀ ਜਿਆਦਾ ਬਾਤਾਂ ਐਸੀਆਂ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਉਸ ਕੋ ਭੀ ਸਜਾਇ ਦੇਣੀ ਜਰੂਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਏਹ ਸਬ ਬਾਤਾਂ ਸਾਬ ਪੁਖਤਗੀ ਕੇ ਕਹਿ ਦੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕਹਯਾ ਭੜੋਗ ਤੇ ਬਸੀ ਵਗੈਰੇ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਬ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਮੈਂ ਹੈਂ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮਜਾਜ ਚਾਹੇ ਸੋ ਕਰੇਂ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ਼ ਲਾਟਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਓਸ ਵਖਤ ਮੈਂ ਤੁਸਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਬ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਬ ਕੇ ਘਰ ਦਰਮਯਾਨ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੈਰਖਾਹੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਰਮਯਾਨ ਭੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹ ਨੇ ਸਭ ਹਕੀਕਤ ਆਪ

¹ Notwithstanding the use of the term *thānadārī* here, Mahan Singh's obligation towards the chief appears to be that of a vassal.

² The reference is to Col. David Ochterlony, the then British political agent at Ludhiana.

³ It may be noted that the British remonstrated with Fateh Singh against one of his vassals in rather strong terms. As a matter of fact, Mahan Singh had defied Ochterlony by refusing to be treated as a chief under the British protection : Lepel H. Griffin, *Minor Phulkian Families*, 482.

⁴ The reference is to Sahib Singh 'Palak' whose insubordination has already been referred to : see f. 147 b & n, 3 (p. 224), above.

ਕੋ ਲਿਖੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜਵਾਹਰਿ ਸਿੰਘ ¹ ਕੇ ਬਿਮੋਇ ਸਿਰਕਰਦਿਆਂ ਅਰੁ ਤੋਪਾਂ ਕੇ ਤੋਰਾ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਕੇ ਜਗੀਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਭੀ ਲਿਖਾ ਜੋ ਤੁਮ ਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਸਤਲੁਦ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰ ਕੇ ਬੁਟਾਹਰੀ ਜਾਇ ਉਤਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਬ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ਸੈ ਹਗਾਮਾ ਕੀਆ ਅਰੁ ਉਸ ਮੁਲਖ ਸੀ ਫਤੇ ਸੈਂ ਹਟ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਬੁਟਾਹਰੀ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਕੋ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ਸੀ ਇਸ ਜਾਗਾ ਕੀ ॥ ² ਤੇ ਬੁਟਾਹਰੀ ਵਾਲਯਾਂ ਆਪਸ ਮੈਂ ਦੰਗਾ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਈਸੜੂ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕੀ (f. 276 b) ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਇਸ ਥੀਂ ਮਕਾਨ ਉਨਸੀ ਲੇ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਈਸੜੂ ਸੀ ਦੀਵਾਨ ਸਿਲੋਦੀ ³ ਉਤਰਯਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜਾਗਾ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਆਪ ਕੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਈਸੜੂ ਕੇ ਕਾਰਦਾਰ ਹਮੇਸਾ ਮਾਮਲਾ ਲੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਲੋਦੀ ਮੈਂ ਸੀ ਏਕ ਸਪਾਹੀ ਨੇ ਬਾਦੁਖ ਚਲਾਈ ॥ ਤੇ ਮੁਕਦਮ ਉਹਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਦੋਇ ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਰੁਪਈਆ ਉਨ ਸੀ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਤਰਫ ਬਸੀ ਕੀ ਹੂਆ ॥ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਤੇ ਬਸੀ ਕੀ ਇਸ ਸੂਰਤ ਹੈ ॥ ⁴ ਏਹ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਆਲੂਵਾਲ ਕਾ ਰਹਣੇ ਵਾਲਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਨਾਨਕਯਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਮੁਲਖ ਸਿੰਘਾਂ ਕੇ ਕਬਜੇ ਮੈਂ ਆਇਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ਲੀਆ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਫਤਿਆਵਾਦ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਾਬ ਸਫਰ ਮੈਂ ਰਹਿਆ ਕਰੇ ॥ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਹਥਿਆਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਖਸੇ ॥ ਅਰੁ ਡੱਲੇਵਾਲੀਏ ਜੋ ਸਾਬ ਸੇ ਤਾਂ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਰਸਾ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਉਤਰਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੋ ਜੋ ਸਕਕਾਰ ਕੀ ਮੁਹਿੰਮ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਅਸਵਾਰ ਇਨ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਅੱਬਲ ਨਾਡਾਲੋ ਬਮੋਇ ਕਿਤਿਨਯਾਂ ਗਾਵਾਂ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਛੋਕਰ ॥ ਪੰਜੋੜ ॥ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ॥ ਪਾਂਚਟ ॥ ਪਚਨੰਗਲ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਬਾਰਾਂ ਗਾਂਉ ॥ ⁵ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੈਨ ਖਾਂ ਕੋ ਮਾਰ ਕਰ ਡੇਰਾ ਓਸ ਕਾ ਲੂਟਾ ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਫਤੇ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ ਸਲੋਦੀ ਵਾਲਾ ਛੋਡਯਾ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਕੇ ਮੁਕਦਮੇ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਏ ॥ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਾਲੇਵਾਲਾ ॥ ਹਮੀਰ ਚੰਦ ਨਾਭੇਵਾਲਾ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਗਜਪਤਿ ਸਿੰਘ ⁷ ਤੇ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਕੈਬਲਵਾਲਾ ⁸

¹ It has not been possible to find any information on this Jawahar Singh. He is subsequently referred to as the *dīwān*.

² For an earlier reference to Jassa Singh's grant of Butahri to Nand Singh, see Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 126 a & 161 a.

³ Salaudi is situated about 6 miles from Samrala in the Ludhiana district.

⁴ Up to folio 278b are traced the antecedents of Sahib Singh 'Palak' and Diwan Singh since the conquest of Sarhind by the Sikhs and the grant of Bassi to Diwan Singh by Jassa Singh Ahluwalia.

⁵ All these small villages are situated in the Nawan Shahr *tehsil* in the Jalandhar district.

⁶ The reference is to Raja Hamir Singh of Nabha (d. 1783) who had succeeded to the territory of his grand-father in 1754. He founded the town of Nabha in 1755 and made it his headquarters. For detail : see Lepel H. Griffin, *The Minor Phulkian Families*, 380-82; Charles Francis Massy, *Chiefs and Families of Note in the Delhi, Jalandhar, Peshawar and Derajat Division of the Punjab*, 27-28.

⁷ Raja Gajpat Singh of Jind (d. 1786), the second son of Sukhchen Singh had acquired most of his possessions in the sack of Sarhind : *ibid.*, 21-22

⁸ Bhai Desu Singh (d. 1779), the second son of Gurbakhsh Singh, was the chief of Chika Pehoa and Kaithal : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 25-26. See also, *Gazetteer of the Karnal district (1883-84)*, 38.

ਅਰੁ ਮਲੇਰੀਆ ¹ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰੁ ਭੀ ॥ ਘੋੜੇ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਗੇ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ² ਕੀ ਜੋ ਈਹਾਂ ਰਹਾਇਸ ਹੋਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਆਗੇ (f. 277 a) ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਤੋ ਆਪ ਕਾ ਹੀ ਆਸਰਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰੀ ਸਭ ਤਰਫ ਸੇ ਖਬਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ਰਾਖੀਏਗਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਸਭ ਤਰਾਂ ਖਾਤਰ ਜਮਾ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਿੰਦ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾ ³ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਈਹਾਂ ਕਾ ਮਾਮਲਾ ਹਮਾਰੇ ਕਾਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਜੁਦਾ ਦੇਣਾ ਜੋ ਈਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ⁴ ਖਰਚੁ ਕਰੀਏਗਾ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਭੀ ਏਹੀ ਬਾਤ ਕਹੀ ਜੋ ਆਪ ਮਾਲਕ ਹੋ ॥ ਜੋ ਮਰਜੀ ਮੁਬਾਰਖ ਮੈਂ ਆਵੇ ਸੋ ਕਰੀਏ ॥ ਪਰ ਜੇ ਰੂਬਰੂ ਰਹਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਮੁਲਖ ਸਾਪੁਰਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਬਸੀ ਕੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਖਸ਼ੁ ਮਿਰਾਸੀ ਭੇਜਿਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਪਠਾਣਾ ਕੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਹਮ ਆਪ ਕੀ ਰੋਯਤ ਹਾਂ ਈਹਾਂ ਆਪ ਕਾ ਠਾਣਾ ਦਾਖਲ ਕਰੀਏ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਬਸੀ ਆਇ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਂ ਖਾਨਜ਼ਾਦਾ ॥ ਨਿਜਾਬਤ ਖਾਂ ਬਿਦਰਜਈ ॥ ਜੁਲਫਕਾਰ ਖਾਂ ਮਾਮੂਜਈ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਹੋਰ ਭੀ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਉਹਾਂ ਛੋਡਿਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਹੂਆ ਤਾਂ ਧੋਹੇ ਤੇ ਬੰਬੜ ਕਾ ਸਿੰਘੋਰ ⁶ ਕਾ ਏਹ ਤੱਲਕੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ ਕੋ ਕੂਚ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਸਿਕੰਦਰੇ ⁷ ਕੇ ਪਠਾਣ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਭੀ ਮਕਾਨ ਭੀ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਹੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਰਹਾਇਸ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਫਤਿਆਵਾਦ ਹੀ

¹ The reference is to be Bhikan Khan, the Nawab of Malerkotla (1761-1763) : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, 106 b; Inayat Ali Khan, *A Description of the Principal Malerkotla Afghans*, 18-20.

² The reference is to Zain Khan, the Afghan governor of Sarhind, who was defeated and killed by the Sikhs in 1763 : H. R. Gupta, *A History of the Sikhs*, I, 200.

³ According to other sources, however, it was Ala Singh, Amar Singh's grand-father, who had acquired Sarhind by negotiating an exchange of territory with Bhai Budha Singh. In any case, there is no reference to the fixation of any *mu'amāla* on the Raja of Patiala in return for Sarhind : see for example, Tahmas Khan Miskin, *Tahmāsnāma*, MS, f. 119a-b; Aliudin, *Ibratnāma*, MS. 271; Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, I, 161; Ratan Singh Bhangu, *Prāchīn Panth Parkāsh*, 11; Bute Shah, *Tārīkh-i-Panjab*, MS, 522 & 584; Diwan Ramjas, *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 202; Hari Ram Gupta, *History of the Sikhs*, 26-27.

⁴ The reference is to Gurudwara Fatehgarh Sahib commemorating the martyrdom of the sons of Guru Gobind Singh.

⁵ It may be noted that the Pathans of Bassi invited the occupation of their territory by the Sikhs.

⁶ Dhoa, Thambar and Singhaur are small villages in the Ambala district, situated at about 10 to 12 miles from Shahabad in the south-east.

⁷ Sikandra, a village, is situated at about 15 miles north-east of Shahabad.

ਰਹੀ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਕਬੀਲੇ ਭੀ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਿੱਤ ਫਤਿਆਵਾਦ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸਰਕਾਰ ਸੈਂ ਪਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਕੇ ਕਿਵਾਇਲ ਉਹਾਂ ਲੈ ਗਏ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਸ ਰਹਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਨੌਕਰ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਸਾ ॥ ਏਸ ਕੋ ਰਾਮੂ ਕਾ ਚੱਕੁ ਤੇ ਰਤੈਂਡਾ ² ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਦੀਆ ॥ ³ ਤੇ ਸੂਰਾ ਸਿੰਘ ਬਾਠ ⁴ ਕੋ ਪੰਜ ਗਾਂਵ (*f.* 277 b) ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਔਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਗਾਂਵ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ ਪਟਆਲੇ ਵਾਲੇ ⁵ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਨੇ ਬਸੀ ਰੋਕ ਲਈ ॥ ਜਬ ਸਰਕਾਰੇ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸਾਬ ਫੌਜ ਕਰ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਬਸੀ ਫੁਡਾਇ ਕੇ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਪੁਰਦ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਪਠਾਣਾਂ ਸੇ ਮਿਲ ਕੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅੰਬੂਤਸਰੀਏ ਨੇ ਬਸੀ ਰੋਕ ਲਈ ਅਰੁ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸਰਕਾਰੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਕੋ ਲਿਖਾ ॥ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਤੈਂਨੇ ਨੇਕ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਆਪ ਕਾ ਹਾਂ ॥ ਜਬ ਚਾਹੋ ਤਬ ਮਕਾਨ ਲੈ ਲਈਏ ॥ ਅਰੁ ਕਬੀਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰੇ ਸੇ ॥ ਬਸੀ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਨੁਗਾਵੇਂ ਕਾ ਕਿਲਾ ⁶ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਗਾਂਵ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਏਸ ਤਰਫ ਹਗਾਮੇ ਮੈਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕੁਛ ਕੁ ਫੌਜ ਉਹਾਂ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਆਲੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਭੀ ਲਿਖਾ ਤਾਂ ਬਸੀ ਫੁਡਾਇ ਲਈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਕਯਾਂ ਨੇ ਬਸੀ ਕੀ ਚਹਾਰਮ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਥੀਂ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਏਸ ਤਰਾਂ ਠਹਰੀ ਜੋ ਸਹੀਦਗੜ ⁷ ਕੀ ਚਹਾਰਮ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਲੇਵੇਂ ॥ ਅਰੁ ਬਸੀ ਕੀ ਚਹਾਰਮ ਰਾਜਾ ਕੇ ਲੇਵੇਂ ॥ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਕਿਸੀ ਬਾਤ ਸੈਂ ਭੀ ਉਨ ਕੋ ਤਅੱਲਕ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ⁸ ਤੇ ਰਾਜਾ ਕੇ ਆਦਮੀ ਬਸੀ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਲਿਖਾ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਆਗੇ ਭੀ ਮੁਲਖ ਆਪ ਨੇ ਇਨਾਇਤ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹਮ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਨਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਮਾਮਲਾ ਭੀ ਆਗੇ ਸੇ ਜਾਦਾ ਲਈਏ ॥ ਫੇਰ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਬੈਕੁੰਠ ਬਾਸ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਗੇ

¹ The text suggests that while Diwan Singh held his administrative charge (*thānadārī*) and *jāgīr* elsewhere, he himself resided in Fatehabad.

² Ramu-ka-Chak and Ratanda are small villages near Banga town.

³ This interesting detail suggests that Jiwan Singh acted as the deputy of Diwan Singh while remaining in the service directly of the Ahluwalia chief and even receiving *jāgīrs* from him.

⁴ It has not been possible to identify Sura Singh Bath, although his name figures in the author's other work also : see, *Jassa Singh Binod*, MS, *f.* 156 b.

⁵ The reference perhaps is to Diwan Nanu Mal, an Aggarwal *bania* of Sunam who is said to have been a man of great ability and honesty. He had served under Raja Amar Singh well, both in the council and in the field : Lepel H. Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 52.

⁶ The fort of Noganwan, situated at about 6 miles north-east of Bassi.

⁷ Shahidgarh, a small village situated about 2 miles south-east of Bassi.

⁸ It may be noted that according to the settlement of the territorial dispute between the Raja of Patiala and the Ahluwalias, it was decided that the collection of the *chahāram* and the administration of the disputed territory would remain separate.

ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਾ ॥ ਬਾਘਿਆਂ ਕੇ ਹਗਾਮੇ ¹ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰਨੀ ਜਾਗੀ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਹੀ ਹਿਯਾਤੀ ਮੈਂ ਹੀ ਆਪ ਪਾਸ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਬਸੀ ਮਕਾਨ ਆਪ (f. 278 a) ਕਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਉਲਾਦ ਭੀ ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ ॥ ਅਬ ਭੀ ਮਾਲਕ ਤੁਸੀਂ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਭੀ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹੀ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਜਾਣ ਕੇ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਰਜਾਇ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੀ ਮਾਸੀ ² ਨੇ ਲਿਖਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਉਲਾਦ ਨਹੀਂ ॥ ਮੇਰੇ ਜੀਵਤਯਾਂ ਭੀ ਅਰੁ ਪੀਛੇ ਭੀ ਆਪ ਹੀ ਮਾਲਕ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਮੇਰਾ ਪਾਲਕ ³ ਹੈ ਜੋ ਕਰ ਏਸ ਕੇ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਏਸ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੋਵੇ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਆਪ ਨੇ ਛੋਡਣਾ ਹੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਏਹ ਨਿਲਾਇਕ ਬਾਤਾਂ ਕਰੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਮਾਲਕ ਹੋ ॥ ਫੇਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਓਹੋ ਰਹਣ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਪਾਲਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਲੇਦੀ ਕਾ ਬੇਟਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਸੁਖਾਂ ਨਾਮੇ ਔਰਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਦੋਵੇਂ ਸਰਾਬੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਬੇਅਕਲ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਪਠਾਣ ਓਸ ਜਾਗਾ ਕੇ ਜਿਮੀਦਾਰ ਓਸ ਕਾ ਹੁਕਮ ਖੂਬ ਮਾਨਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਫਰੀਆਦ ਓਨਾ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਜੋ ਪਾਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਪਠਾਣਾ ਉਪਰ ਨਾਲਸਾਂ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੀ ਬਰਾਦਰੀ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਉਗਾਹੀਆਂ ਦੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਆਪ ਪੀਛੇ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਬਸੀ ਕੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਉਤਰੇ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਕੋ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਆਪ ਕੀ ਮਾਸੀ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਕਾਗਜ ਆਪ ਕੀ ਨਜਰ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹੀ ਹੈਨ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਏਸ ਤਰਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਭੇਜਿਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਏਨਾਂ ਕਾਗਜਾਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਤਰਾਂ ਲਿਖਯਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੀ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਨੇ ਮਾਲੂਮ ਕੀਆ ਤਬ ਤਕਸੀਰ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕੀ ਹੀ ਮਾਲੂਮ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੇ ਕੇ ਛੋਡੇ ॥ ਤੇ ਜਿਤਨੀ ਕੁ ਤਕਸੀਰ ਪਠਾਣਾਂ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਓਨਾਂ ਨੂੰ ਤਬੀਹ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਸੀ ਆਪ ਕੀ ਨੂੰ ਕਹਯਾ ਜੋ ਦੌਲਤ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਦੇਹ ॥ ਤੇ ਮਾਈ ਜੌਸੀ ਤੇ ਜੌਸੀ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਕੁਛ (f. 278b) ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਨੇ ਜੁਲਮ ਓਨਾਂ ਉਤੇ ਸੁਰੂ ਕੀਆ ॥ ਖੂਹ ਮੈਂ ਲਟਕਾਵੇ ਤੇ ਵਾਫਰ ਲੂਣ ਪਾਇ ਪਾਇ ਰੋਟੀਆਂ ਮੈਂ ਲਗਾਇ ਦੇਣੇ ॥ ਅਰੁ ਚੋਟਾਂ ਐਸੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਜੋ ਮੂਹ ਉਤੇ ਤੇ ਬਦਨ ਉਤੇ ਜਖਮਾਂ ਕੇ ਦਾਗ ਪੈ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਇਲਾਜ ਨ ਕਰਨ ਦੇਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਪਾਸ ਲਿਖ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਏਸ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਨੇ ਏਹ ਸੂਰਤ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਾਈ ਜੌਸੀ ਤੇ ਜੌਸੀ ਮਾਸੀਆਂ ਆਪ ਦੀਆਂ ਹਮੇਸਾ ਲਿਖਯਾ ਕਰਨ ॥ ਜੋ ਏਸ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਨੂੰ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਭੀ ਅਸਾਂ ਹੀ ਆਖ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਵਾਈ ਹੈਸੀ ਜੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਜਾਣੋ ਏਸ ਨੂੰ ਤਬੀਹ ਕਰੋ ॥ ਅਰੁ ਸਾਨੂੰ ਛੁਡਾਓ ॥ ਤੇ ਮੇਰੇ ਉਲਾਦ ਭੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਮਾਲਕ ਭੀ ਸਾਡੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਭੀ ਸਭ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਸਮਝਾਇ ਦੀਯਾਂ ਸੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾਂ ਸਭ ਬਾਤ ਕਰਨੈਲ ਲੂਣੀ ਅਖਤਰ ਸਾਹਬ ਪਾਸ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਨੇ ਸਭ ਬਾਤ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਤਹਕੀਕ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਨਾਂ

¹ For some detail on these disturbances between the recalcitrant *zāmindārs* and the Ahluwalia chief near a place called Bhagian, see Ram Sukh Rao, *Bhag Singh Chandarūday*, MS, f. 156 b.

² The reference here is to Mai Jaunsi, the maternal aunt of Fateh Singh who had adopted Sahib Singh.

³ The rest of the folio is given to Sahib Singh 'Palak', the adopted son of Diwan Singh of Bassi, who was allowed to succeed to the latter's position but who turned out to be disloyal and oppressive. See also, ff. 277 b-279 a & 281 a above.

ਨ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਹਯਾ ਜੋ ਅਸਾਂ ਬਾਤ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਤਹਕੀਕ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਲਿਖ ਭੀ ਭੇਜਯਾ ਸੀ ॥ ਉਹਾਂ ਸੈਂ ਭੀ ਹੁਕਮ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮਾਲਕ ਹੋ ॥ ਅਗਲੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕੀ ਜਾਗਾ ਹੋਰ ਠਾਣੇਦਾਰ ਬਸੀ ਰਾਖੋ ॥ ¹ ਅਰੁ ਏਹ ਭੀ ਕਹਯਾ ਜੋ ਅਸਾਂ ਬਸੀ ਹੁਕਮ ਭੇਜਯਾ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਕਹਯਾ ਮਾਲਕ ਸਾਡੇ ਸਰਕਾਰ ਆਲੂਵਾਲੀਏ ਹੈਨਿ ॥ ਓਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੋ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਬਸੀ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਗਿਆ ਤਾਂ ਓਹ ਸਲੋਦੀ ਜੋ ਆਪ ਕੀ ਜਾਗਾ ਹੈ ਉਹਾਂ ਆਇ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਓਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨਾ ਕਹਯਾ ॥ ਬਸੀ ਕੇ ਪਾਸ ਦੀ ਕੂਚ ਕਰ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਮੋਇ ਅਸਵਾਰੋਂ ਕੇ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਗਿਆ ॥ ਸਾਹ ਨਜਮਦੀਨ ਨੇ ਅਰੁ ਦੀਵਾਨ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਹ ਸਲਾਹ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਭੜੋਗ ਪਹਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਤੇ ਹੁਏ ਏਸ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸਮਝਾਵਾਂਗੇ ॥ ਜੇ ਏਹ ਅਮਲ ਕਰੇ ॥ ਐਪਰ ਏਸ ਨੇ ਅਮੁਲੁ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਏਹ ਬਿਅਕਲ ਅਰੁ ਜੁਲਮੀ ਹੈ ॥ (f. 279a) ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਔਰਤ ਏਸ ਨੇ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਓਸ ਕੇ ਕਹੇ ਹੀ ਬਾਤ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦੋਨੋ ਸਰਾਬ ਦਰਮਯਾਨ ਰਾਤ ਦਿਨੇ ਬਿਹੋਸ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ² ਅਰੁ ਆਗੇ ਭੀ ਏਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇ ਰਹੇ ਹਾਂ ॥ ਏਹ ਨਹੀਂ ਬਾਜ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਏਹ ਨਾ ਹੀ ਬਾਜ ਆਇਆ ਤਾਂ ਏਸ ਦਾ ਬਦੁਲ ਹੋਰ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡ ਜਾਂਵਾਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਬਸੀ ਜੋ ਪਠਾਣ ਹੈਸੇ ਸੋ ਆਪਣੀ ਕਦੀਮੀ ਰੈਯਤ ਹੈਨ ਸੋ ਸਭ ਪੈਂਚ ³ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਦੀਵਾਨ ਜਾਣ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਹਰਿ ਇਕ ਕੀ ਖਾਤਰ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਅਲੁਣੇ ਕੀ ਸਰਾਇ ⁴ ਜਾਇ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਦੂਰਦੇਸੀ ਕਰਕੇ ਕਰਨੈਲ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਕਾ ਪਰਵਾਨਾ ਲਿਖਵਾਇ ਕੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਮੈਂ ਮਤਲਬ ਏਹ ਸਾ ਜੋ ਏਹ ਭੜੋਗ ਵਗੈਰੇ ਜੋ ਮਕਾਨ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਕਾਰ ਸਾਹਬ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਹੈਨਿ ॥ ਏਹ ਬਾਤ ਅਸਾਂ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਮਲੂਮ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ॥ ਜੋ ਮਕਾਨ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਹੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾਂ ਕੇ ਹਾਜਰ ਹੋ ਜਾਹੇਗਾ ॥ ਹੁਕਮ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਕਾ ਭੀ ਏਹੋ ਹੈ ॥ ⁵ ਜਬ ਚਪੜਾਸੀਆ ਹੁਕਮ ਲੈ ਕੇ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਤੇ ਅੰਦੇਸਨੇ ਮੰਨਣ ਅੰਦਰ ਕਛੁ ਨਾ ਲਿਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਸਖਤ ਬਾਤਾਂ ਚਪੜਾਸੀਏ ਕੋ ਕਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਦੀਵਾਨ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖਫਾ ਹੁਯਾ ॥ ਅਰੁ ਅੰਬਾਲੇ ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਉਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਖਾਵਿੰਦ ਸੈ ਲੜਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਸਕੇ ਮੰਨਣ ਮੈਂ ਨਾ ਆਈ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਕਾਇਮ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਸਪਾਹ ਰਾਖੀ ॥ ਅਰੁ ਮਦਤ ਭੀ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਸਰਦਾਰ ਸੈ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਤੂ ਖਾਵਿੰਦਾਂ ਆਪਣਯਾਂ ਸੈ ਲੜਤਾ ਹੈ ॥ ਮਦਤ ਤੇਰੀ ਕਰਨੀ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਹਮਾਨੂੰ ਉਸ ਘਰ ਕਾ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਇਦਾਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬਾਂ ਭੀ ਫਰਮਾਇਆ ਸਭ ਵਕੀਲੋਂ ⁶ ਕੋ ਜੋ

¹ It may be noted that the British insisted also on the replacement of Sahib Singh of Bassi.

² Interestingly, Sahib Singh's 'misbehaviour' was attributed to the wrong advice of his wife Sukhan and their drunkenness.

³ The term *panch* seems to have been used here for the leading men of the locality who could both be *muqqadams* and *chaudharis*.

⁴ Aluna is a small village in Samrala *tehsil*, to the south-west of Khanna.

⁵ The invocation of the British throws an interesting light not only on Fateh Singh's relations with them but also on Sahib Singh's relations with the chief.

⁶ It seems that the *vakils* of the 'protected' neighbouring chiefs and *jāgirdārs* were stationed at Ambala.

ਏਸ ਕੀ ਮਦਤ ਨਾ ਕੋਈ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਲੜਾਈ ਕਬੀ ਦੇਖਤਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਐਸਾ ਕਮਦਿਲੁ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਠਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਸਭ ਦੀਵਾਨ ਕੇ ਪਾਸ ਆਣ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕੁਟਾਹੇ ਵਾਲੇ ਮੀਰ ਹੋਰੀਂ ਭੀ (f. 279b) ਆਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਤਾਂ ਜੋਨਸੀ ਈਹਾਂ ਸੀ ਗਈ ਸੀ ਓਹ ਉਨਕੇ ਸਜਾਇ ਦੇਣ ਕੋ ਵਾਫ਼ਰ ਸੀ ॥ ਪਰ ਆਪਣੇ ਜੋ ਹੂਏ ਤੇ ਉਰਾਰ ਨੌਕਰੀ ਵਾਸਤੇ ਹਮੇਸਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਜੋ ਪਾਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਾਲੇ ਰਹਮਤ ਅਲੀ ਖਾਂ ¹ ਹੋਰੀਂ ਸਭ ਵਜਾ ਸੀ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਭੀ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ ² ਹੋਰਾਂ ਥੀਂ ਆਇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕੀ ਭੀ ਫੌਜ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਚਪੜਾਸੀਏ ਨੇ ਜਾਇ ਕਰ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸਖਤ ਕਹਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਰਨੈਲ ਲੂਨੀ ਅਖਤਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਭੇਜਾ ਜੋ ਏਸ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਕੋ ਸਿਤਾਬੀ ਨਿਕਾਸ ਦੇਹੋ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਸਾਹਬਾਂ ਕਾ ਭੀ ਤਕਸੀਰੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਫੈਲ ਸੂਫੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਵਾਫ਼ਰ ਕਰਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਬੁਜਦਿਲ ਹੈ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਜਟਵਾਹੜ ³ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਉਸਨੇ ਉਤਾਰਯਾ ਹੂਆ ਹੈ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਹੋਰ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਛੋਡਯਾ ॥ ਤੇ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ ਬਿਮੈਇ ਦੇ ਤੋਪੋਂ ਕੇ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਦੀਵਾਨ ਡੇਰੇ ਕੋ ਸੀਧਾ ਹੂਆ ॥ ਜਬ ਬਦੂਕਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ਚਲਣੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਫ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਨ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਹ ਭਾਗੇ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਤੇ ਅਸਬਾਬ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਜਟਵਾਹੜ ਜੋ ਬਡਾ ਗਾਉਂ ਹੈ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਕੋ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਗਾਂਵ ਫਤਾ ਕਰਕੇ ਡੇਰਾ ਕਰਨਾ ॥ ਫੇਰ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਸੈ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਗਾਂਉਂ ਮਾਰਾ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਜਵਾਨ ਇਸ ਤਰਫ ਸੀ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਉਨਕੇ ਜਿਆਦਾ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਪੁਖਤਾ ਕਿਲਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਉਸ ਕੋ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਅਮਾਨ ਕਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਨਿਕਾਲ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋਰ ਮਕਾਨ ਛੂਟ ਗਏ ॥ ਫਤੇਗੜ ⁴ ਤੇ ਭੜੋਗ ⁵ ਲਾਹਾ ⁶ ਉਨਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਂ ਉਸ ਕੀ ਭੜੋਗ ਮੈਂ ਜਾਇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਮਲੇਰੀਏ ਭੀ ਦੇ ਸੈ ਬਦੂਕ ਸੈ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਨਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਹਮਾਰੇ (f. 280a) ਪਾਸ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ਰਹਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੀ ਖਾਵਿੰਦੀ ਕਾ ਬਯਾਨ ਹੋਇ ਨਹੀਂ ਸਕਤਾ ॥ ਅਰੁ ਜਮਈਤ ਸਿੰਘ ਮਹਤਪੁਰੀਆ ਅਰੁ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਪਟਆਲੇ ਸੀ ਆਏ ਬਿਮੈਇ ਤੀਨ ਸੈ ਅਜਵਾਰਾਂ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨਾਂ ਕਹਾ ਕਹੋ ਤਾਂ ਹੋਰ ਭੀ ਫੌਜ ਆ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਹਾ ਈਹਾਂ ਫੌਜ ਵਾਫ਼ਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਭੜੋਗ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਘੋਰਾਂ

¹ Rahmat Ali Khan (d. 1852) was the eldest son of Nawab Ataullah Khan (1782-1809) of Malerkotla but could not get the Nawabship to which had succeeded Wazir Khan, his cousin, the son of Ataullah Khan's elder brother. It is probable that Rahmat Ali Khan was cultivating Fateh Singh with the hope of receiving help in securing the chiefship. For some detail, see Inayat Ali Khan, *A Description of the Principal Malerkotla Afghans*, 36, 40 & 41.

² Gulab Singh, the eldest son of Karam Singh Shahid of Shahzadpur had succeeded to the estate in 1784, after the death of his father : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 49.

³ Jatwar, a village situated at about 5 miles north-east of Ambala.

⁴ Fatehgarh, a village situated at about 8 miles north-east of Ambala.

⁵ Bharog is situated at about 8 miles to the north-east of Ambala.

⁶ Laha, a small village about 12 miles from Ambala in the north-east.

ਡਾਲਣੇ ਕੀ ਤੀਆਰੀ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਮਾਉ ¹ ਉਸ ਕੀ ਨੇ ਭੀ ਸਵਾਲ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਸ ਘਰ ਕੇ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ ॥ ਜੇ ਕਰ ਏਹ ਬਾਤ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖ ਦੇਹੋ ਜੋ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਕੀ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਗੁਜਰ ਵਾਸਤੇ ਏਕ ਦੋ ਗਾਂਉ ਏਸ ਕੋ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਦੇਈਏ ॥ ² ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਤੀ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਹਾਂ ਮੈਂ ਏਸ ਕੋ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਹਜ਼ੂਰ ਕੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਬਾਰਖ ਹੋਵੇਗੀ ਸੋ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਅਖਸਰ ਉਮੈਦ ਹੈ ॥ ਜੋ ਰੂਬਰੂ ਗਿਆ ਮੇਹਰਬਾਣੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਜੇਕਰ ਆਜੁ ਨਾ ਮਿਲੇਗਾ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਜਾਗਾ ਹਮਲੇ ਸੈ ਮਾਰਾਂਗਾ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਨਿਮਕਹਰਾਮੀ ਇਖਤੀਆਰ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਨੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਕੁਛ ਨੇਕ ਬਾਤ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ॥ ਤਾਂ ਐਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਸਮਝਾਇ ਰਹਾ ॥ ਪਰੁ ਉਸ ਕੀ ਸਮਝ ਮੈਂ ਨਾ ਆਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ॥ ਤੇ ਅਸਬਾਬਾਂ ਆਪਣਾ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਆਗੇ ਹੀ ਨਿਕਾਲਯਾ ਹੂਆ ਸਾ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਰਾਤ ਕੋ ਭਾਗ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਕੁਸ ਕੁ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਸੁਣਾ ਜੋ ਭਾਗ ਗਯਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਕੋ ਘੇਰਾ ਡਾਲਾ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲਯੋਂ ਕਦਰੇ ਹੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲੀਆਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਨਾਂ ਅਮਾਨ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਨਿਕਾਸ ਦੀਏ ॥ ³ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਸੀ ਪੂਛਾ ॥ ਜੇ ਕਹੋ ਤਾਂ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਪਕੜ ਲਿਆਵਾਂ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਹੁਕਮ ਮੁਜਬ ਮਦਿਤ ਭੀ ਉਸ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਕਰਤਾ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹ ਨਜ਼ਾਮਦੀਨ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮੁਲਖ ਇਨ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਸਾ ਸੋ ਅਸਾਂ ਕਬਜੇ ਕਰ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਬ ਉਸ ਕੋ ਪਕੜਨਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਖਾਵਿੰਦ ਥੀਂ ਭੀ ਹੁਕਮ ਲੀਆ ਹੂਆ ਨਹੀਂ (f. 280b) ਫੇਰ ਅਰਜੀਆਂ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਜਾਗਾ ਕੇ ਫਤੇ ਕੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡ ਆਵਣਾ ॥ ਅਰੁ ਰੈਯਤ ਕਾ ਰਾਜੀਨਾਮਾ ਹਮੇਸਾ ਪਹੁਚਤਾ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਹਲਕਾਰਯਾ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਜਨਮ ਕੀ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕੀ ਖਬਰ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਅਰੁ ਤਮਾਮ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਉਸਕੋ ਵਾਫੁਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸੱਲਕਾ ਕਰਵਾਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜਾਂ ਤੇ ਲੁਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਦੀਆ ਤੇ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਠਾਣੇਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਧੂੰਧੀਆ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਏਕ ਜਾਗਾ ਟਹਲ ਸਿੰਘ ਮਨਸੂਰਵਾਲੀਆ ਕੀਆਂ ⁴ ਫੇਰ ਰਵਾ ਰਵੀ ਮਨੁਮਾਜਰੇ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਆਲੇ ⁵ ਵਾਲੇ ਮੇਲੇ ਦੇਵੀ ਜੀ ⁶ ਕੇ ਉਹਾਂ ਆਏ ਹੈ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਮੋਤਬਿਰ ਓਨਾਂ ਦੀਵਾਨ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਜੋ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਨੌਧੇ ਮਿਸਰ ⁷ ਕਹਾ ਜੋ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਖਿੱਲਤ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਤੁਸਾਨੂੰ ਭੀ ਦੇਹਨਗੇ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਰਸਮ ਤੁਮਾਰੀ ਹਮਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਕਾਦੀਮ ਕੀ

¹ The name of the mother of Mahan Singh was Man Kaur : Capt. G. Birch, *Selections from a Note Book (1818-1821)*, 129.

² It is clearly suggested here that the *thānadārī* as an administrative charge and grant of *jāgīr* as a mode of remuneration were considered distinct from each other.

³ The fort of Bharog was finally captured with the help of a force from Patiala.

⁴ Although the text is not very clear here, it is suggested that under the new arrangements, the erstwhile *thānadārī* of Bharog was split into two separate charges.

⁵ Raja Karam Singh (d. 1845), the eldest son of Raja Sahib Singh of Patiala, was installed on the *gaddī* on 30 June 1813. For some detail, see Lepel H. Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 138, 141-42, 144-45 & 185.

⁶ The reference is to the shrine of Mansa Devi, situated at a few miles to the north of Manimajra town.

⁷ Misar Naudh, (d. 1818), a man of capability and honesty, was a *dīwān* at Patiala. He was the chief advisor to Rani Aus Kaur, the mother of Raja Karam Singh of Patiala : Lepel H. Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 130, 134, 141 & 185.

ਏਸ ਤਰਾਂ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸਾਡੀ ਤਰਫ ਸੈ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਤੋਫੇ ਹਮੇਸਾ ਪਹੁਚਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਉਗਰਾਹੀ ਮਾਮਲਾਤ ਕੀ ਤੁਸਾਂਬੇ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਉਸ ਰਸਮ ਪਰ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਮੇਰੀ ਮਜਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੈਂ ਕਛੁ ਤਮਾ ਕਰਕੇ ਰਸਮ ਕਦੀਮ ¹ ਥੀਂ ਬਾਹਰ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਓਨੇਂ ਸਭ ਹਕੀਕਤ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੋ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਲੈਣੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੋ ਮਿਲਾ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਬਡੀ ਖਾਤਰ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਭੜੋਗ ਕੀ ਬਾਤ ਚਲੀ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਭੜੋਗ ਵਗੈਰੇ ਮਕਾਨ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਤੁਸਾਡੇ ਹੈਂ ਤੇ ਬਡੀ ਉਮਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੇ ਪਾਸ ਹੈ ਸੇ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਪੀਛੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਮਿਰਜਾ ਸਿੰਘ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਹੋਰ ਬਾਤਾਂ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਪਟਆਲੇ ਥੋਂ ਆਦ ਸਭ ਕੇ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ਸੋ ਭੀ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ (f. 281a) ਫੇਰ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਕਸਦ ਕਰਾ ॥ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਸਹੌੜੀ ² ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਫੌਜ ਰੁਕਸਦ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਭੀ ਰੁਕਸਦ ਹੋ ਕਰ ਬਸੀ ਕੋ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਬਸੀ ਕੋ ਨਜਦੀਕ ਆਇ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਾ ॥ ³ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਵਣੇ ਮੈਂ ਬਹਾਨਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਹਾ ਜੇ ਕਰ ਤੈਨੂੰ ਕੁਸ ਕਹਣਾ ਹੋਤਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਹਾਥ ਹੀ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੂੰ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਹਾਜੂਰ ਹੋ ॥ ਤੇ ਖਾਵਿੰਦ ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਹੀ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾਗਾ ਮੈਂ ਏਕ ਰੋਜ ਮੈਂ ਛੁਡਾਇ ਲਵਾਂਗਾ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸੀ ਔਰਤ ਉਸ ਨੇ ਕਰੀ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਉਸ ਕੇ ਕਹੇ ਸੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਾ ਹੋਤਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਜੋ ਸੁਖਾਂ ਸੀ ਸੋ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਕੀ ਮੁਖਤੀਆਰ ਸੀ ਅਰੁ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰਾਂ ਖੁਸ ਰਖਿਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਸਰਾਬ ਦੋਨੋ ਹਰ ਵਖਤ ਪੀਤੇ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਮਿਲਣਾ ਨੇਕ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਮਾਸੀ ਆਪ ਕੀ ਨੇ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਰਸ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੋ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਚੋਟਾਂ ਲਾਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਸਖਤੀਆਂ ਕਮਾਲ ਉਨ ਪਰ ਕਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਏਸ ਬਾਤ ਸੀ ਭੀ ਮੁਲਾਹਜਾ ਕਰਤਾ ਸੀ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਹ ਭੇਜਾ ਜੋ ਤੁਮ ਅਬ ਕੂਚ ਕਰੋ ਮੈਂ ਫੇਰ ਮਿਲਾਂਗਾ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਤਾਂ ਆਜਜੀ ਕੀਆਂ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਦਿਲ ਸੀ ਨਿਮਕਹਰਾਮੀ ਪਰ ਕਮਰ ਬਾਂਧੀ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲਾ ਕਾਇਮ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਹਮਲੇ ਕਾ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਛ ਕੁ ਬਾਦੁਖਾਂ ਭੀ ਚਾਲੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਹਣੇ ਲਾਗਾ ਜੋ ਮੈਂ ਮਿਲਤਾ ਹਾਂ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਏਕੁ ਤਾਂ ਨਿਮਕਹਰਾਮ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਲੜਾਈ ਸੀ ਆਗੇ ਭੀ ਬਹੁਤ ਖੌਫ ਖਾਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਮਿਕਾਨ ਸੇ ਨਿਕਾਸ ਲੀਆ ॥ ⁴ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹੋਰ ਦਾਖਲ ਕਰ ਕੇ ਈਸੜੁ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਮੂਜਬ ਹੁਕਮ ਹਜੂਰ ਕੇ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਕਪੂਰਬਲੇ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਕਰਨੈਲ ਲੋਣੀ ਅਖਤਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਲਿਖੇ ਮੂਜਬ ॥ ਜਬ ਆਪਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਭੜੋਗ ਵਗੈਰੇ ਪਾਰ ਕੀ ਤਰਫ (f. 281b) ਭੇਜਿਆ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਤਬ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ਸੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਜਲਦੀ ਆਵੋ ਕੈਯਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਆਗੇ ਹੀ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਕੋ ਤਯਾਰ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਭੀ ਜਬ ਲਹੌਰ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ

¹ Although there is no other evidence to prove or disprove this assertion of the supremacy of the Ahluwalias over Patiala, this emphasis on *rasm-qadim* is interesting.

² Sahauran, a small village situated at about 12 miles north-east of Bassi.

³ On his way back Diwan Jawahar Singh once again tried to dissuade Sahib Singh from his refractory ways but in vain.

⁴ Sahib Singh was finally ejected from Bassi.

ਸਰਕਾਰ ਉਹਾਂ ਦੇਰ ਤਕਰ ਰਖਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਕੇ ਹੂਈ ਫੇਰ ਆਪ ਅਨਾਰਕਲੀ ¹ ਕੇ ਗੁਮਜ਼ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮਿਜ਼ਮਾਨੀਆਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਭੜੋਗ ਕੇ ਮੁਕਦਮੇ ਕੀ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਬਾਤ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਉਸ ਤਰਫ ਬਾਤ ਹੂਈ ਸੀ ਸੋ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਮਾਲਕ ਉਸ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੀ ਬਦਲੀ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸੀ ॥ ਏਹ ਖਬਰ ਆਗੇ ਭੀ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਖੂਬ ਕੀਆ ॥ ² ਅਰੁ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਤਿਹਤਰੇ ॥ ੧੮੭੩ ॥ ਮਹੀਨੇ ਫਾਗਣ ਕੇ ਸੁਭ ਦਿਨ ਫਗਵਾੜੇ ਜਨਮ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਾ ਹੂਆ ³ ਅਰੁ ਰੋਯਤ ਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਕੋ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਹੂਈ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਹਰਿ ਇਕ ਜਾਗਾ ਮੁਜ਼ਰੇ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਰੋਸਨੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਆਇ ਕਰ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕੀ ਖਬਰ ਪੁਚਾਈ ॥ ਤਾਂ ਹਰਿ ਤਰਫ ਸੀ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕੀ ਅਵਾਜ਼ ਲਾਗੀ ਹੋਣੇ ਤੇ ਛਲਕਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ਹੋਣੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਾ ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਸਭ ਆਪ ਕੀ ਹੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਜਬ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸੱਲਕ ਭੀ ਕਰਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਨੌਬਤਖਾਨੇ ਲਾਗੇ ਬਾਜਣੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਜ਼ਰੇ ਲਾਗੇ ਹੋਣ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਕੋ ਗਾਂਉਂ ਤੇ ਕੜੇ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਮਰਤਬਾ ਭੀ ਜਿਆਦਾ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਦਰਜੇ ਬ ਦਰਜੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਫੂਲ ਸਿੱਘ ਜਮਾਦਾਰ ਡੇਉਡੀ ਕਾ ਭੀ ਮੁਬਾਰਖ ਕੀ ਅਰਜ਼ੀ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ॥ ਉਸ ਕੋ ਭੀ ਕੜੇ ਬਖਸੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾਂ ਲੁਵਾਹਕਾ ਕੋ ਕੜੇ ਅਰੁ ਦੁਸਾਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਵਾਫੂਰ (f. 282a) ਬਖਸਯਾ ॥ ਅਰੁ ਮਰਤਬੇ ਕੈਯਾਂ ਕੇ ਜਿਆਦਾ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜ ਸਹਰ ਕੇ ਉਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੂਰ ਕਠੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਅਹਲਕਾਰੋਂ ਕੋ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਰੁਪਏ ਦੇਹੋ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਕੋ ਖੁਸ ਕਰਨਾ ॥ ਫੇਰ ਰੁਪੈਯਾ ਜੀਉ ਦੇਤੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਪਾਸ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਕੀ ਜਾਨਦਾਰ ਸੈ ਹੈਸੀ ਸੋ ਸਭਨਾ ਨੇ ਰੁਪੈਏ ਗਿਣਾਇ ਕਰ ਲੀਏ ॥ ਅਰੁ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਕੋ ਜਿਆਦਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਸਹਰਿ ਕੇ ਤਵਾਇਫ ਤੇ ਕਲਾਵਤ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਮੁਜ਼ਰੇ ਲਾਗੇ ਕਰਨੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹੀ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬਜਾਦੇ ਵਾਸਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਫੀਲ ਉਮਦਾ ਬਿਮੈ ਹੋਦੇ ਕੇ ਤੇ ਘੋੜਾ ਉਮਦਾ ਬਿਮੈਇ ਜੀਨ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਭੀ ਮੁਜ਼ਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਫੂਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮੁਜ਼ਰੇ ਲਾਗੇ ਹੋਣੇ ॥ ਅਰੁ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਬਖਸਸਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕਿਆਂ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਥੀਂ ਆਇ ਸਭ ਲਵਾਹਿਕਾਂ ਕੋ ਬਖਸਯਾ ॥ ਫੇਰ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਬੇਸ ਅਰੁ ਫੀਲ ਬਿਮੈਇ ਹੋਦੇ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਉਮਦਾ ਬਿਮੈ ਜੀਨ ਤਿਲਾਈ ਕੇ ॥ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦਰਜੇ ਬ ਦਰਜੇ ਸਿਰੇਪਾਇ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਯਾ ਲਵਾਹਕਾ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਾਫੂਰ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਹਾਜ਼ੂਮ ਜਮਾ

¹ The reference is to the masuoleum of Nadira Begam who was also called Anarkali with whom Prince Salim (later Mughal emperor Jahangir) fell in love. She was said to have been got buried alive at the orders of emperor Akbar : H. R. Goulding, *Old Lahore*, 3.

² Ranjit Singh also approved of the new arrangements regarding Bharog.

³ The reference is to Kanwar Nihal Singh who was born on 29 Phagun 1873 Sammat : Nawab Sher Ali & Inayat Ali, *Zia-ul-Shmas*, 30. See also, Diwan Ramjas, *Tawārikh-i-Kapurthala*, I, 423.

⁴ Most of the remaining chapter is given to the celebrations related to the birth of Kanwar Nihal Singh.

ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਦੇਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਨਾਂ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਸਾਧਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਮਕਾਨ ਹੈ ਸੇ ਸਭ ਜਾਗਾ ਆਪਨੇ ਰੁਪਈਏ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਮੁਜਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਇਨਾਮ ਬਖਸੇ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਰੋਸਨੀ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ (f. 282b) ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਨ ਸੇ ਭੀ ਰਸਮ ਸਾਦੀ ਕੀ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਅਰੁ ਸਿਰਕਰਦੇ ਆਇ ਤਾਂ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਰੋਜ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਸਾਦੀ ਕੇ ਜਿਸਨ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਭੀ ਤਰਫ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਕੀ ਤੀਆਰ ਹਾਂ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਰਾਮ ਨਗਰ ਉਤਰੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਾਹਦਰੇ ¹ ਅਰੁ ਏਮਨਾਵਾਦ ॥ ਤੇ ਕੁਝਰਾਂਵਾਲੇ ਕੇ ਰਸਤੇ ਕੂਚਿ ਬਾ ਕੂਚ ਰਾਮ ਨਗਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ ਭੀ ਜਬ ਸਹਰ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਆਵਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਕੇ ਬਖਸਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਸਾਦੀ ਭੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫ ਆਉਣੇ ਕਾ ਇਤਫਾਕ ਭੀ ਹੁਯਾ ॥ ਤਾਂ ਜਿਸ ਜਾਗਾ ਉਤਰੇ ਉਹਾਂ ਖਿਲਕਤ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੂਰ ਆਇ ਜਮਾ ਹੋਵੇ ॥ ਪਰੁ ਆਪ ਨੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸਾ ਜੋ ਜਿਸ ਕਦਰ ਕਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਕੇ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰਨਾ ਤੇ ਕੋਈ ਰੰਜ ਨਾ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਸਭਨੀ ਮਕਾਨੀ ਬਖਸਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲੀ ਤੇ ਸਾਧਾਂ ਕੇ ਭੀ ਸਹਰਾਂ ਮੈਂ ਭੇਜੇ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਕੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਵਜੀਰਾਵਾਦ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਏਸ ਤਰਫ ਤੋਰਾ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਸੈ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ॥ ² ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖਾ ਜੋ ਏਸ ਤਰਫ ਕੇ ਕਾਮ ਕਰ ਲਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਚਿੱਠਾ ਭਾਵੁਆਂ ³ ਕੇ ਤੇ ਸਯਾਲਕੋਟ ਕੇ ਕਾਮ ਕਰਕੇ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਕੇ ਆਓਗੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਯਾਲਕੋਟ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਸਿਆਲਕੋਟ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜਾ ਤੇ ਹੋਰ ਲੁਆਜਮੇ ਪੁਸਾਕੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਦੂਏ ਚੌਬੇ ਰੋਜ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰੇ ਆਪ ਕੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਆਪਸ ਮੈਂ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸੋਧਰੇ ਕੇ ਪੱਤਣੇ ⁴ ਉਤਰ ਕੇ ਜਲਾਲ ਪੁਰ ⁵ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਭਾਉਆਂ ਚਿੱਠਾਂ ਕੀਆਂ ਜੋ ਜਾਗਾ ਹੈਂ ⁶ ਦੇਵੇ ਵਟਾਲੇ (f. 283a)

¹ Shahdara is situated on the right bank of the river Ravi, on the opposite side of Lahore, at about 5 miles from it in the west.

² In all probability, Prince Kharak Singh was the supreme commander of this expedition and Fateh Singh was to assist him. Sohan Lal is silent even about Fateh Singh's presence on this occasion : see, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 201-02.

³ The Chibs and Bahus are an ancient Rajput tribe confined in the Panjab hills to the north of Gujrat. A great part of them later became Muhammadan, although in Kangra they retained their original Hindu faith : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 583-84. See also, Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, II, 725-26.

Their recalcitrance and non-payment of the *nazrāna* had obliged the Maharaja to send a force in that direction. For detail, see Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 201-02.

⁴ Sodhra is situated about 3 miles north-east of Wazirabad, on the left bank of the river Chenab. The river was forded at this point.

⁵ Jalalpur town is about 12 miles to the north of Sodhra across the river Chenab.

⁶ Khari-Khariali, stretching along the Jehlam below parts of Mangla and Naushera, was another stronghold of the Chibs : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, II, 242.

ਵਗੈਰਾ ਸੌ ਸਭ ਆਇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਇਹ ਮਕਾਨ ਮਵਾਸ ¹ ਸੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹਾਂ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸਾਂ ਮੈਂ ਦੁਖਤ ਹੈਨਿ ਬਡੇ ਸੰਘਣੇ ॥ ਜਬ ਉਰਲੀ ਤਰਫੋਂ ਜੋਰ ਪੈਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਕੀ ਮਕਾਨੀ ਚਲੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਉਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜ ਕੇ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਮਿਲਾਏ ॥ ਅਰੁ ਮਾਮਲਾ ਏਸ ਮੁਲਖ ਕਾ ਹੋਇ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਦੁਜਦਾਂ ਤੇ ਰਹਜਨਾਂ ਕੋ ਤਾਬੀਹ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਉਨਾਂ ਕੇ ਵੈਰਾਨ ਕਰ ਦੀਏ ਅਰੁ ਸਭਨਾਂ ਸੀ ਲਿਖਵਾਇ ਲੀਆ ॥ ² ਜੋ ਫੇਰ ਕਸੂਰ ਨਾ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾ ਰਵੀ ਸਿਆਲਕੋਟ ਮੈਂ ਸੀ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਆਜਜ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਡੇਰੇ ਸੈ ਤੇ ਉਸ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੇ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਕੋਈ ਐਨਾ ਮੈਂ ਆਗੇ ਭੀ ਲੈ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਆਗੇ ਭੀ ਆਈਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਏਹ ਲੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਤੋ ਸਾਦੀ ਹੈ ਸਭ ਕੋ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋ ਬਖਸਿਆ ॥ ਫੇਰ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਕਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰੋਂ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ³ ਅਰੁ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਆਜਜ ਦੂਰ ਦੂਰ ਸੀ ਸੀ ਜਮਾ ਹੁਏ ਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਕਾ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਵਣ ਕਾ ਸੁਣ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਤਾਂ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਕਰਕੇ ਰੁਪਈਏ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਸ ਮਕਾਨ ਅਗੇ ਵਾੜਾ ਦੀਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਭੀ ਦੇਹੋ ॥ ਅਰੁ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਅਰੁ ਭੱਟਾਂ ਕੋ ਜਿਆਦਾ ਦੇਹੋ ॥ ਤੇ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨਵਾਲਿਆਂ ਕੇ ਮੁਜਰੇ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਅਨਾਮ ਜੁਦੇ ਬ ਜੁਦੇ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਦੂਰ ਕੇ ਜੋ ਆਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਓਹ ਰੋਜ ਭੀ ਲੇਤੇ ਸੇ ਅਰੁ ਰੁਕਸਤਾਨੇ ਭੀ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਦਰਬਾਰੇ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਕੇ ਤੇ ਢਾਢੀਆਂ ਤੇ ਰਿਬਾਬੀਆਂ ਕੋ ਰੁਪਈਏ ਅਰੁ ਸਿਰੇਪਾਉ ਉਮਦਾ ਬਖਸੇ ॥ ਖੁਸ ਕਰਕੇ ਇਨ ਕੇ ਆਸੀਰਬਾਦ ਲੀਏ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਕਹਤੇ ਹੈਸੇ ਜੋ ਐਸੀ ਸਾਦੀ ਕੁਵਰ ਕੇ ਜਨਮੇ ਕੀ ਸਾਡੇ ਦੇਖਣੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੁਈਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪਣੇ ਜੋ ਲਵਾਹਕ ਤੇ ਲਾਗੀ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਜਾਗੀਰਾਂ ਤੇ (f. 283 b) ਰੁਪਈਏ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਤੇ ਘੋੜੇ ਬਖਸੇ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਬਾਜਤ ਬਿਬਧ ਬਾਜੇ ਬੋਲਤ ਬਿਹੰਗ ਸਾਜੇ ਦੀਹ ਦੁੰਦਭੀ ਅਵਾਜੇ ਗਰਜੈ ਸੂਹਾਤ ਹੈ ॥ ਜਾਚਿਕ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਛਾਏ ਭੂਰ ਮਨ ਭਾਏ ਪਾਏ ਬਾਰਬਧੂ ਦਾਮਿਨੀ ਦਮਕ ਦਰਸਾਤ ਹੈ ॥ ਕੀਰਤ ਬਿਮਲ ਬੇਲ ਬਿਪੁਲ ਬਿਲੰਦ ਹੋਤ ਮੀਤ ਮਨ ਮੋਰਨ ਕੇ ਮੋਦ ਕੇ ਸਰਸਾਤ ਹੈ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗ-ਰਾਜ ਰਾਜ ਸੁਤ ਸਾਦੀ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦਾਨ ਘਨ ਕਨਕ ਬਰਖਾ ਬਰਖਾਤ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੈ ਜਨਮ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕੇ ਸਮਾਜ ਮੈਂ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕੋ ਦਾਨ ਰੂਪੀ ਮੇਘ ਸਵਰਣ ਕੀ ਬਰਖਾ ਕੋ ਬਰਖਾਵਤ ਹੈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਤਹਾਂ ਬਾਜੇ ਬਾਜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਸਜੇ ਹੁਏ ਪੰਛੀ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਨਗਾਰਯਾਂ ਕੀਆਂ ਜੋ ਬਡੀਆਂ ਅਵਾਜਾਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋਈ ਗਰਜਨਾ ਹੈ ॥ ਮੰਗਨੇ ਵਾਰੇ ਜੋ ਚਾਤ੍ਰਕ ਹੈਂ ਤੇ ਛਾਇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨੋ ਨੇ ਬਹੁਤੇ ਅਪਨੇ ਮਨ ਭਾਏ ਪਾਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਬਾਰਬਧੂ ਕਯਾ ਬੇਸਯਾ ਜੋਗਾਨ ਕਰਤੀ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਦਮਕ ਸੋਈ ਬੀਜੁਰੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕੀਰਤ ਰੂਪੀ ਬੇਲ ਬਡੀ ਬਿਲੰਦ ਹੋਤ ਹੈਂ ॥ ਮੀਤਨ ਕੇ ਮਨ ਰੂਪੀ ਜੋ ਮੋਰ ਤਿਨ ਕੋ ਅਨੰਦ ਅਧਕ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਜਲੰਧਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਭੀ ਈਹਾਂ ਹਮੇਸਾ ਆਵਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਬਖਸਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਏਸ ਮਰਤਬੇ ਖਿਲਕਤ ਵਾਫੁਰ ਆਈ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਸਭ ਕੋ ਬਖਸਾ ॥ ਫੇਰ ਦੁਕੋਹਿਓ

¹ The word *mawās* refers to the turbulence of the Chibs.

² It is interesting to note that after chastisement, the robbers and highway-men were obliged to give a written undertaking that they would not create any trouble in future.

³ Celebrations on Fateh Singh's return to Kapurthala included, among other things, the grant of villages to the Harimandir and the exchange of presents with the rulers and *sardāas* across the Satlej.

ਸਾਹ ਨਜ਼ਾਮ ਦੀਨ ਹੋਰੀਂ ਘੋੜਾ ਬੋਸਿ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਫਗਵਾੜੇ ਰੁਪਈਏ ਸੂਟੇ ॥ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਮੁਜਰੇ ਤੇ ਰੋਸਨੀ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਵਾਫਰ ਚਲਤੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸੁਭ ਸਾਂਇਤ ਮੈਂ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ਹੁਏ ਅਰੁ ਭੱਟ ਬੰਸ ਕਾ ਉਚਾਰ ਲਾਗੇ ਕਰਨੇ ॥ ¹ ਅਰੁ ਸਦਆਨੇ ਬਾਜੇ ॥ ਤੇ ਸਭ ਤਰਫ ਸੀ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕੀ ਅਵਾਜ਼ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਬਖਸ਼ਸਾਂ ਹੁਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਜਰ ਵਾਰਨਾ ਕਰਕੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਬਖਸੀ ॥ ਫੇਰ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਪਹਿਰਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਨਾਰਾਯਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਕਮਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਏਨਾ ਚਰਨਕਮਲਾਂ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ਏਹ ਸਭ ਖੁਸੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ (f. 284 a) ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਜਰ ਨਜ਼ਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੀ ਆਗਯਾ ਲੇ ਕਰ ਨਾਮ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਥੀ ਆਦਿ ਸਭ ਕੋ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਦ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਭੀ ਗਾਂਉ ਨਜ਼ਰ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਖਿਲਕਤ ਕੋ ਏਕ ਜਾਗਾ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਰੁਪੈਯਾ ਜੀਉ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਭੱਟ ਤੇ ਫਕੀਰ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਿਰਾਸੀ ਇਨਾ ਕੋ ਜਿਆਦਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਮੋਤਬਿਰ ਪਾਰ ਕੇ ਰਾਜਿਆਂ ਕੇ ਤੇ ਸਿਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਪਟਆਲੇ ਥੀ ਆਦਿ ਜੇਵਰ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਲਿਆਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਤਾਂ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਦੇ ਕੇ ਰੁਕਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤੇ ਯੱਗ ਹਮੇਸਾ ਹੋਤੇ ਹੀ ਸੇ ਤੇ ਅਥ ਭੀ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕਰਵਾਏ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀਵਨ ਕੇ ਚਰਣਾਰ ਬਿੰਦਨ ਮੈਂ ਮਗਨ ਹੁਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦਿਬਯ ਹਰਖ ਰਸ ਸਾਰ ਅੰਗ ਸੰਗਮ ਅੰਮ੍ਰਿਧਾਰ ॥ ਮਦਨ ਸਰ ਬਿਕਲਹ ਰਜਿਯਤ ਜੈ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਕੁਮਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਕੀ ਕੁਮਾਰੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਦਿਬਯ ਜੋ ਅਨੰਦ ਕੇ ਰਸ ਕੋ ਸਾਰ ਅੰਗ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗਮ ਕਯਾ ਮਿਲਾਪ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਧਾਰਾ ਸੋ ॥ ਕਾਮ ਦੇਵ ਕੇ ਬਾਣਾ ਕਰਕੇ ਬਯਾਕੂਲ ਹੁਏ ਹੁਏ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀਵਤ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀ-ਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਣ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਮਲਕੋਰੇ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਤਿਸਰੀਫ ਆਦਿ ਨਿਰੂਪਣ ਤੇਰਮੋ ਰੋਵਤ ॥ ੧੩ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਅਲਸ ਬਲਤ ਰਤਿ ਨਿਰਤਿ ਖਿਨ ਮੁਕਲਿਤ ਅਨਮਿਥ ਲੋਲ ॥ ਭਾਵ ਲਖਾਵਤ ਦ੍ਰਿਫ ਲਖਤ ਸਯਾਮਾ ਬਾਮ ਅਮੋਲ ॥ ³ ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੋ ਧਯਾਨ ਹੈ ॥ ਸਯਾਮਾ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਸੋ ਬਾਮ ਕਯਾ ਸੁੰਦਰ ਅਮੋਲ ਜੋ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤਿਨ ਕੋ ਐਸੇ ਨੇਤ੍ਰਨ ਸੋ ਦੇਖਤ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਆਲਸ ਸੋ ਬਲਤ (f. 284b) ਛਾਏ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਰਤਿ ਪ੍ਰੀਤ ਮੈਂ ਮਗਨ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਛਿਨ ਮੈਂ ਮੀਟੇ ਜਾਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਨਿਮੇਖ ਰਹਤ ਹੋਤ ਹੈਂ ॥ ਚੰਚਲ ਹੈਂ ਹਿੰਦੈ ਮੈਂ ਜੋ ਹੈ ਭਾਵ ਤਿਨਕੋ ਪ੍ਰਗਟਾਵਤ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਅਪਨੇ ਸਿਖਯ ਕੋ ਕੋਈ ਸੰਤ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਹੇ ਬਾਮ ਹੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿਖਯਤੁ ਐਸੇ ਨੇਤ੍ਰਨ ਸੋ ਭੀ ਸਯਾਮਾ ਜੋ ਹੈ ਸੋਰਹਿ ਬਰਸ ਕੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਾਂ ਕੋ ਦੇਖਤ ਹੈਂ ॥ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਆਲਸ ਸੋ ਛਾਏ ਹੁਏ ਹੈਂ ਅਰਥ ਕਿ ਬਿਖੈ ਨਹੀਂ ਚਾਹਤਾ ॥ ਅਥਵਾ ਲਕਾਰ ਕੋ ਰਕਾਰ ਕੀਜੈ ॥ ਅਰੁ ਸ ਕਯਾ ਮੁਖਯ

¹ It was customary for the bards (*bhāt*) to relate the genealogy (*bansāwalī*) on auspicious occasions like births and marriages : A.H. Bingley, *Sikhs*, 94 & 97.

² Chapter Thirty-seven, or Chapter Thirteen of Section Three, ends here.

³ Chapter Thirty-eight (ff. 284a-286b) is rather brief and refers to Fateh Singh's stay in Lahore when Ranjit Singh went towards the Jehlam in Sammat 1874 (A. D. 1817). It also dwells on the employment of some 'Bangalis' by the Ahluwalias and their expertise in medicine for snake-bite.

ਤਾਂ ਕਰਕੇ ਰਸ ਜੋ ਹੈ ਸ੍ਰਿੰਗਾਰਤਾ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬਲਤਾ ॥ ਅਥਵਾ ਅਜੁ ਬਿਸਨੁ ਤਾ ਕੇ ਰਸ ਮੈਂ ਛਾਏ ਹੁਏ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਭਗਵਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤ ਮੈਂ ਮਗਨ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਧਯਾਨ ਮੈਂ ਛਿਨ ਮੈਂ ਮਿਟੇ ਜਾਤ ਹੈ ਅਰੁ ਨਿਮੋਖ ਬਿਨਾ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਚੰਚਲ ਅਰੁ ਭਾਵ ਜੋ ਹਿੰਦੈ ਕੀ ਭਗਤ ਤਾ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਤ ਹੈ ॥ ਤੋ ਭੀ ਜੋ ਤੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਦੇਖਤ ਹੈ ਸੇ ਅਮੋਲ ਕਯਾ ਅਮਉਲਾ ॥ ਐਸੇ ਪਦ ਕੀ ਜੈ ॥ ਏਹ ਅ ਕਯਾ ਬਿਸਨੁਮ ਕਯਾ ਬ੍ਰਹਮ ॥ ਉ ॥ ਕਯਾ ਸਿਵ ਜੀ ਤਿਨ ਕੋ ਲ ਕਯੁ ਮਿਲਾਪ ਹੈ ਕਯਾ ॥ ਅਰਥ ਕਿ ਇਨਕੇ ਮਿਲਾਪ ਕੇ ਉਪਾਇ ਰੂਪ ਹੈ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਚਹੱਤਰੇ ਮੈਂ ਹਕੀਕਤ ਲਹੌਰ ਰਹਣ ਕੀ ॥ ਆਪ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਲਹੌਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਲਹੌਰ ਰਹੋ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀ ਜੇਲਮ ਤੀਕਰ ਹੋਇ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਓਸ ਤਰਫ ਕੋ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਤਾਂ ਰੋਜ ਹੀ ਚੜਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਵਾਫੁਰ ਹੀ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਬੇਲੇ ਤੇ ਕਣਕਾਂ ਮੈਂ ਸੀਕਾਰ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਹੀ ਸੂਰ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਉਸ ਰੋਜ ਵਿਲਾਇਤੀ ਸੁਰਖੇ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਘੋੜਾ ਚੌਦਾਂ ਸੈ ਰੁਪਈਆ ਤੇ ਸਿਰੋਪਾਇ ਦੇਇ ਕੇ ਲੁਹਾਣੀਆਂ ਥੀਂ ਲਿਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਇਕ ਸੂਰ ਨਿਕਸਿਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਾਗਾ ਸਾ ॥ ਜਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਈ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀ ਕਮਰ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਗਿਰ ਪੜਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਥੀਂ ਬਾਦ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇਕਰ ਰੁਕਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਬੰਗਾਲੀ ² ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਨੌਕਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ (f. 285 a) ਅਰੁ ਜਬ ਹੋਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਹੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਸੱਪਾਂ ਕੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਕਾ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਕੇ ਸਾਪਿ ਪਕੜ ਕੇ ਦਿਖਲਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨਕੀਆਂ ਜਹਰਾਂ ਕਾ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਤੇ ਜੋਗੀ ਏਹੋ ਅਰਜ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਮੰਤਰ ਹਮਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ ॥ ਅਰੁ ਦਿਵਾਈਆਂ ਏਸ ਕੀਆਂ ਪਾਸ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬੂਟੀਆਂ ਭੀ ਬਹੁਤ ਫਾਇਦਾ ਕਰਤੀਆਂ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਲੜੇ ਉਹਾਂ ਕੋ ਪੱਛ ਭੀ ਦੇਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਾਂ ਜਲਦੀ ਸੈ ਜਲਾਇ ਭੀ ਦੇਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਸਭ ਤਰਾਂ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਅਰੁ ਦਿਵਾਈ ਤੀਆਰ ਰਖਵਾਤੇ ਸੇ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਕਾਂ ਭਲਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਹਰ ਤਰਾਂ ਕੇ ਤਮਾਸੇ ਦੇਖਣੇ ਕਾ ਸੌਕ ਭੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕਿਸੀ ਕੋ ਲੜਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਇਲਾਜ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਕਾ ਸਾਪ ਹੋਤਾ ਹੈ ਓਸ ਓਸ ਤਰਾਂ ਕੀ ਜੋਹਰ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਐਸੇ ਭੀ ਹੈ ਜਬ ਲੜਤੇ ਹੈ ਤਾਂ ਦਿਵਾਇ ਕਰਨ ਥੀਂ ਆਗੇ ਹੀ ਗੁਜਰ ਜਾਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪਲੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਚਤੇ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਜਾਤੋਂ ਮੈਂ ਜਹਰ ਹੋਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਬਾਗ ਸਰਕਾਰੀ ਦਰਮਯਾਨ ਸਾਪ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤਲਾਇ ਉਪਰ ਕੇ ਬੁਰਜ ਕੇ ਤਲੇ ਤੇ ਉਪਰ ਅਰੁ ਖਟੇ ਕੇ ਤਲੇ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਚੜ ਜਾਣੇ ॥ ਅਰੁ ਬੁਰਜ ਕੀਆਂ ਸੀਢੀਆਂ ਮੈਂ ਭੀ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਕੋਤਾ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਬਡੇ ਭੀ ਨਿਗਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪਕੜੀ ਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਰੋਜ ਪਕੜਵਾਇ ਕੇ ਜੰਗਲ ਮੈਂ ਛੁਡਾਇ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਆਗੇ ਓਨਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ਜਿਨਾਂ ਮੈਂ ਜਹਰ ਕਮ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਐਸੇ ਫਕੜੀਤੇ

¹ Ranjit Singh is said to have gone towards the Jehlam in connection with Wazir Fateh Khan's movements across the Indus. It may, however, be mentioned that Sohan Lal places this in Sammat 1872 (A. D. 1815-16) : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 183.

² Although the word Bangali is applied to any native of Bangal, a distinct criminal tribe in the Panjab was also known by this name, and was mostly to be found in the region between Hoshiarpur and Kangra. A vagrant tribe of snake-charmers, and called *jogis* at places, they also kept dogs and donkeys, and ate 'all sorts of vermin' : Denzil Ibbetson, *Panjab Castes*, 283-84.

ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰੋਜ ਦੇਖਣ ਮੈਂ ਆਵੈ ॥ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਡੀਆ ਜਹਰਾਂ ਵਾਲੇ ॥ ਤੇ ਜਾਈਫ ਜਾਈਫ ਬੰਗਾਲੀ ਕਹੇ ਜੋ
 ਏਨਾਂ ਜਾਤਾਂ ਕੇ ਸਾਂਪ ਆਗੇ ਏਸ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੇ ਹੋਤੇ ॥ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਅਸਵਾਰ ਹੋਇਆਂ ਭੀ ਬਰਸਾਤ ਮੈਂ ॥ ਤੇ
 ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਭੀ ਸੈਰੁ ਕਰਤਯਾਂ ਵਾਫੁਰ ਫੜੀਤੇ ਸੇ ॥ ਪਾਣੀ ਕੇ ਗਲਬੇ ਸੈ ਰੁੜੇ ਆਵਤੇ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਮੁਸਾਹਬ
 ਅਰਜ ਕਰਤੇ ਸੇ ਜੋ ਏਸ ਮੌਸਮ ॥ ਰਾਤ ਕੀ ਰਹਾਇਸ ਬਾਗ ਕੇ ਬੁਰਜ ਮੈਂ ਆਪ ਨਾ ਰਾਖੇ ॥ ਤਾਂ (f. 285b)
 ਆਪ ਫਰਮਾਉਤੇ ਸੇ ਜੋ ਬਿਨਾ ਰੱਬ ਕੇ ਹੁਕਮ ਥੀਂ ਬਰੁਗ ਨਹੀਂ ਹਿਲ ਸਕਤਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹਤੇ ਸੇ
 ਅਰੁ ਰਾਤ ਕੋ ਭੀ ਤਲਾਇ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਸੈਰੁ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਸਾਂਪ ਨਿਗਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥
 ਤਾਂ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਤੇ ਪਕੜਨਵਾਲੇ ਪਕੜ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਸਾਂਪੁ ਖਾਲੀਆਂ ਉਪਰ ਸਾ ਜੋ ਰਾਹੀਂ ਆਵਤੇ ਸੇ
 ਤਾਂ ਦੌੜ ਕੇ ਲੜਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਏਕ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਸੈਰੁ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਦੂਸਰੇ
 ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਉਤਰ ਕੇ ਜਬ ਚੜਨੇ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਦੌੜ ਕੇ ਆਇਆ ਮਾਨਿੰਦ ਤੀਰ ਕੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ
 ਕੀ ਹੀ ਨਿਗਾ ਪੜਾ ਤਾਂ ਈਟ ਉਠਾਇ ਕਰ ਮਾਰੀ ਤੇ ਉਸ ਕੇ ਸਿਰ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਬੇਹੋਸ ਹੋਇ ਗਿਆ
 ਤਾਂ ਫੇਰ ਮਾਰ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਮਾਰਨੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ਦੇਤੇ ॥ ਪਰੁ ਜੇ ਐਸੀ ਜਰੂਰ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਸੀ
 ਤਾਂ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਰਾਹੀਆਂ ਕੋ ਨਾ ਪੜਾ ॥ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਕੀਆ ਜੋ ਏਹੀ ਸਾਂਪ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਾਂਪ ਬਡੀਆਂ ਜਹਰ
 ਵਾਲੇ ਜੋ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਪਕੜੀਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਬਰਸਾਂ ਕੇ ਬਾਦ ਹੋਰ
 ਸਾਂਪ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਰਾਹੀਆਂ ਕੋ ਪਕੜਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਆਦਮੀਆਂ ਕਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਕੇ ਪਕੜਨੇ
 ਕੋ ਪਹਰੇ ਬਿਠਾਏ ॥ ਪਰੁ ਓਹ ਨਿਗਾ ਨਾ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਸਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਮਾਰ ਡਾਲਯਾ ਫੇਰ
 ਏਕ ਨੇ ਕਹਯਾ ਜੋ ਮੈ ਸਾਂਪੁ ਲਿਆਇਆ ਹਾਂ ॥ ਇਸ ਕੋ ਬੰਗਾਲੀ ਪਕੜੇ ॥ ¹ ਤਾਂ ਮੌਜੇ ਬੰਗਾਲੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮੈਂ ਇਸ
 ਕੋ ਲਿੜਾਇ ਲੇਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਨਾ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਮਝਾਇ ਰਹੇ ਪਰੁ ਓਹ ਬਾਜ ਨਾ ਆਇਆ
 ਫੇਰ ਬੰਗਾਲੀ ਨੇ ਅਪਨੇ ਕਬੀਲੇ ਅਰੁ ਬੇਟੇ ਰੂਬਰੂ ਕੀਏ ਜੋ ਇਨ ਕੀ ਖਬਰ ਰਾਖਣੀ ॥ ਤੇ ਏਸ ਸਾਂਪ ਕੇ ਲੜਿਆਂ
 ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬਚਣਾ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਬੇਟਯਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਇਸ ਇਸ ਤਰਾਂ ਮੇਰੀ ਦਵਾਇ ਕਰਣੀ ॥ ਫੇਰ ਬੰਗਾਲੀ
 ਨੇ ਉਂਗਲ ਸੈ ਸਾਂਪ ਦਬਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀ ਉਂਗਲ ਉਪਰ ਲੜਾ ॥ ਤਾਂ ਬੰਗਾਲੀ ਨੇ ਓਸ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਲੜਾ ਹੈ ॥
 ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਬ ਕਾਮ ਹੋਇ ਰਹਾ ਹੈ ਤੇਰਾ ॥ ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਪਕੜ ਕਖ ਮੁਹਿ ਸੈ ਤੀਨ ਡਕਰੇ ਸਾਪ (f. 286 a)
 ਕੇ ਕਰ ਕੇ ਸੂਟੇ ॥ ਫੇਰ ਬੰਗਾਲੀ ਬੇਹੋਸ ਹੋਇ ਕੇ ਗਿਰਾ ॥ ਤੇ ਬੂਟੀਆਂ ਅਰੁ ਹੋਰ ਦਵਾਈ ਭੀ ਜਹਾਂ ਸਾਪ ਲੜਿਆ ਸੀ
 ਉਹਾਂ ਬਾਂਧ ਦਈਆਂ ॥ ਤੇ ਮੁਹ ਮੈਂ ਭੀ ਪਾਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਤਾਂ ਮਰ ਗਿਆ ਹੀ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਕੋ ਗੋਹਾ
 ਲਾਇ ਕੇ ਤੇ ਰੁੰ ਲਪੇਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਇਲਾਜ ਓਸ ਕੇ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ
 ਹਮ ਸਾਂਪ ਲਿਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਲੜਾਇ ਲੇਵੇ ॥ ਤੋ ਫੇਰ ਓਹ ਭਾਗ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਬੰਗਾਲੀ ਕੋ ਲੜਿਆ
 ਸੀ ਓਹ ਕਿਤਨਯਾਂ ਹੀ ਰੋਜਾਂ ਪੀਛੇ ਬੋਲਿਆ ॥ ਅਰੁ ਤਿਹ ਬਰਸਾਂ ਪੀਛੋਂ ਸਲਾਮ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਪੋਸਤ ² ਓਸ
 ਕਾ ਲਹਿ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਫੇਰ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਜੀਵਤਾ ਰਹਾ ਜੇ ਤੁਰਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦਮ ਚੜ ਜਾਤਾ
 ਸੀ ॥ ਤੇ ਐਸ ਬਾਤ ਸੀ ਪੁਖਤਾ ਮਲੂਮ ਹੂਆ ਜੋ ਦਵਾਇ ਤੇ ਤਤਬੀਰ ਹੀ ਇਸ ਕੋ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤੋ ਫੇਰ ਜਬ ਕਿਤੇ
 ਖੁੱਡ ਸੈ ਸਾਂਪ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਖੇਜ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁੱਡ ਮੈਂ ਬਾਂਹਿ ਪਾਇ ਦੇਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਏਹ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ
 ਸਾ ਜੋ ਏਹ ਕਿਸਮ ਜਹਰ ਵਾਲਾ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ ॥ ਲੇਕਨ ਦਵਾਇ ਖਾਣ ਕੀ ਅਰੁ ਲਾਵਣ ਕੀ ਤੀਆਰ ਪਾਸ ਰਖਤਾ ਸਾ ॥
 ਫੇਰ ਓਸ ਕੇ ਬੇਟਯਾਂ ਕੀ ਪਰਵਰਸ ਹੋਤੀ ਰਹੀ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਭੀ ਸਾਂਪ ਪਕੜ ਕੇ ਤਮਾਸੇ ਵਿਖਾਲਤੇ ਰਹੇ ॥

¹ The context suggests that there was hostility between the 'Bangalis' and the other Panjabis in the service of the Ahluwalia chief.

² Post denotes the outer skin.

ਦੋਹਰਾ ॥ ਲਸੀ ਬਿਰਦ ਸੀਕਰ ਬਸੀ ਕਸੀ ਕਟਿ ਸਸੀ ਕਾਨ ॥ ਮਮ ਨਹਿ ਸੀਤ ਵਹ ਸੀ ਜੋ ਬਸੀ
 ਰਸੀ ਕਛੁ ਆਨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਯਾ ਮੈਂ ਤਰਕ ਹੈ ॥ ਹੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੂ ॥ ਪਤਤ-
 ਨਿਕੇ ਉਧਾਰਬੇ ਕੋ ਜੋ ਆਪ ਕੋ ਬਿਰਦ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੀ ਸੀ ਕਯਾ ਸੋਭਾ ਰੂਪੀ ਜੋ ਕਿਰਣ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਰਬਤ੍ਰ ਲਸੀ ਹੈ ॥
 ਇਸ ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਕਮਰ ਕਸੀ ਹੈ ॥ ਕਿ ਤਰੋਗੋ ॥ ਤੇ ਮੀ ਤੁਮਾਰੇ ਜੇ ਕਛੁ ਔਰ ਬਸੀ ਹੈ ॥ ਕਯਾ ਮੇਰੇ ਨਾਤਾਰਬੇ ਕੀ
 ਬਸੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਯਾ ਮੈਂ ਮੇਰੀ ਹਸੀ ਨਹੀਂ ਤੁਮਾਰੀ ਹੀ ਹਸੀ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲ-
 ਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜ
 ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ (f. 286 b)
 ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਲਹੌਰ ਰਹਨ ਥੀ ਆਦਿ ਹਕੀਕਤ ਬਰਨਨੰ ਚੌਧਮੋ ਰੈਵਤ: ॥ ੧੪ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ
 ਤੀਯ ਤਿਯ ਅੰਤਰ ਹਰਿ ਤਿਯਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਅੰਤਰ ਰਾਸ ॥ ਛਟਾ ਛਟਾ ਮੈਂ ਸਰਦ ਘਨ ਘਨ ਘਨਘਟਾ
 ਪ੍ਰਕਾਸ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਈਹਾਂ ਮਰਾਰਾਜ ਕੋ ਧਯਾਨ ਹੈ ॥ ਰਾਸ ਮੰਡਲ ਮੈਂ ਨਾਰ ਨਾਰ ਕੇ ਅੰਤਰ ਕਯਾ ਬੀਚ ਮੈਂ ਤੇ
 ਹਰਿ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹਰਿ ਕੇ ਬੀਚ ਮੈਂ ਨਾਰਿ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਬੀਜੁਰੀ ਮੈਂ ਸਹਦ ਰਿਤੁ ਕੋ ਮੇਘ ਹੋਇ ॥
 ਅਰੁ ਮੇਘ ਮੇਘ ਮੈਂ ਬਿਜੁਰੀ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੋਇ ॥ ਐਸੇ ਸੋਭਾ ਕੋ ਉਜਾਸ ਭਯੋ ਹੈ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੇ ਪੰਝਤਰੇ
 ਮੈਂ ॥ ਹਕੀਕਤ ਮੁਲਤਾਨ ਕੇ ਫਤਾ ਕਰਨ ਕੀ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ
 ਤੁਸੀ ਜਲਦੀ ਆਵੇ ॥ ਜੋ ਬਾਤਾਂ ਜਰੂਰ ਕੀਆਂ ਗਿਣਨੀਆਂ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਲਹੌਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਇਸਤਕਬਾਲ
 ਤੇ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜਿਆ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾ ਮੁਜਬ ਰਸਮ ਕਦੀਮ ਕੇ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਬਾਹਰ
 ਅਨਾਰਕਲੀ ਉਤਰਯਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਹਵੇਲੀ ³ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾਂ ਅਸੀਂ ਲਹੌਰ ਰਹਤੇ
 ਹਾਂ ਜੋ ਏਸ ਤਰਫ ਬਾਜੇ ਬਾਜੇ ਕਾਮ ਜਰੂਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਮੁਲਤਾਨ ਕੀ ਮੁਹਿੰਮ ਕੋ ਜਾਓ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ
 ਅਬ ਜਰੂਰ ਹੀ ਮੁਲਤਾਨ ਕੋ ਫਤਾ ਕਰਨਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਤੁਸਾਡੀ ਅਕਲ ਮੈਂ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਨੇਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਟਕੇ ਹੀ ਲੈ
 ਆਵਣੇ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ॥ ਤੇ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ⁵ ਤੇ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ॥ ਤੇ ਮਿਸਰ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ॥ ⁶

¹ Chapter Thirty-eight, or Chapter Fourteen of Section Three, ends here.

² Chapter Thirty-nine (ff. 286b-296a) is fairly lengthy but most of it is given to the conquest of Multan in Sammat 1875 (A. D. 1818). It also refers to some of the events taking place in the Ahluwalia territory on both sides of the Sattlej.

³ The reference seems to be to the *haveli* of Sobha Singh Kanhiya, one of the three rulers of Lahore before its conquest by Ranjit Singh. It may be mentioned that the south-western part of Lahore had formed Sobha Singh's share of the city: H. R. Goulding, *Old Lahore*, 76.

⁴ Ranjit Singh had been collecting tribute from Multan since 1802 and it had often fallen into arrears. For detail, see Sita Ram Kohli (ed.), *Fatehnāma Gurū Khālsā Jī Kā*, 56-57. See also, G.L. Chopra, *Panjab as a Sovereign State*, 10.

⁵ Moti Ram, the eldest son of Diwan Mohkam Chand and the father of Ram Dayal, had received the title of *dīwān* and served as the governor of the Jalandhar Doab. For further detail, see Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, II, 156-158.

⁶ Originally in the service of Nodh Singh Nakai, Misar Diwan Chand had entered Ranjit Singh's service as a clerk in the artillery then commanded by Ghaus Khan, and eventually stepped into the latter's position. He was made the commander-in-chief of this expedition and awarded the title of Zafar Jang after the conquest of Multan. For detail, see G. L. Chopra, *Panjab as a Sovereign State*, 108-09.

ਤੇ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ਭੀ ਵਾਫ਼ਰ ਤੋਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹਣਾ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੈਂ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਵਰਤਣੀ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੇ ਜੈਸਾ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਸਮਝਣਾ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਤਲੁੰਭੇ ¹ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਪੁਖਤਾ ਕਿਲਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਭੰਗੀਆਂ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਸਾ ॥ ਜੋ ਮੁਲਤਾਨ ਕੀ ਤਰਫ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਓਸ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ² (f. 287 a) ਅਰੁ ਬੰਦੋਬਸਤ ਖਾਤਰ ਖਾਹ ਉਨਕਾ ਕਰਾਇ ਦੀਆ ਸਾ ਤਾਂ ਤਲੁੰਭੇ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਮਕਾਨੋਂ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰੀ ਠਾਣੇ ਰਾਖੇ ਸੇ ਫੇਰ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੋ ਮੁਹਿੰਮ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਹ ਆਪਣਾ ਕਦੀਮੀ ਮਕਾਨ ਜਾਣ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ॥ ਤਾਂ ਸਹਰ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਦੀਮੀ ਰੈਯਤ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਹਰ ਤਾਂ ਬਚਾਇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਕੇ ਰਬੀਸ ਮਿਲ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਠਾਣਾ ਆਪਣਾ ਦਾਖਲ ਕੀਆ ॥ ³ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਤਿਮੋ ਉਪਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਬੀਸ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਰਹਾ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਮੁਲਤਾਨ ਕਾ ਅਗੇ ਭੀ ਫੌਜਾਂ ਵੈਰਾਨ ਕਰਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ਹਮੇਸਾ ॥ ⁴ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਭੀ ਮਹੰਗਾ ਸਾ ॥ ਏਸ ਕਰਕੇ ਵਾਫ਼ਰ ਮੇਗਤੇ ਫਿਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਐਸੇ ਲਚਾਰ ਸੇ ॥ ਜੋ ਔਲਾਦ ਕੋ ਭੀ ਬੇਚਤੇ ਥੇ ਤਾਂ ⁵ ਆਪ ਉਨ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਤੇ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਹਮੇਸਾ ਹੀ ਆਗੇ ਆਪ ਕਾ ਕਾਇਦਾ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਸੀ ॥ ਪਰ ਫੇਰ ਭੀ ਹੁਕਮ ਕਾਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਹੂਆ ॥ ਜੋ ਏਹ ਭੂਖੇ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਭੀ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਵਕੀਲ ਨਬਾਬ ਜੀ ਕੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੇ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਟਕੇ ਆਗੇ ਲੇਤੇ ਹੋ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਲੇ ਕਰ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰੋ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਮੁਜਾਹਬਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦਿਆਂ ਕੋ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਫਰਮਾਵੇ ਸੋ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਸਜਾਦੇ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋ ਸੋ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਵਕੀਲਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਨਿਬਾਬ ਕਿਲਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਸੂਜੇ ਖਾਂ ਕੇ ਕੋਟ ⁷ ਤੇ ਮੁਜੱਫਰਗੜ ⁸ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰੇ ਕੀ ਗੜੀ ⁹ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਮੁਲਖ

¹ Tulamba town, about 2 miles from the left bank of the river Ravi, is situated at about 52 miles from Multan, in the north-east.

² The reference is to the expedition of Sammat 1816 (A. D. 1759) when Jassa Singh Ahluwalia is said to have collected *nazrāna* from Mankera, Jhang Sial, Multan and Pakpatan : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, ff. 96 a-b.

³ The author seems to connect the occupation of Tulamba with the earlier connection of the Ahluwalias with Tulamba. According to Sohan Lal, however, the *thāna* of the Ahluwalia chief was established in the fort after the capture of Multan, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 221.

⁴ The destruction of crops, scarcity of grains and consequent poverty are said to have been largely the result of the frequent expeditions of the Sikhs undertaken to break down the resistance of the Pathans of Multan.

⁵ Selling of their children into slavery by parents was another feature of the general poverty of the region.

⁶ According to Sohan Lal, the Maharaja had explicitly written to his commanders in Multan that they should not settle at any thing less than the surrender of the fort of Multan, hence the futility of these prolonged negotiations : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 211.

⁷ The fort of Shujabad is situated at about 5 miles from the left bank of the river Chenab. The town was surrounded by a wall which was built by Shuja Khan, the Nawab of Multan (1767-1772) under Ahmad Shah Durrani : *Gazetteer of the Multan District (1883-84)*, 57.

⁸ Muzaffargarh, another stronghold of the Nawab, situated about 65 miles south-west of Multan on the right bank of the Chenab.

⁹ The reference seems to be to the fort of Sikandarabad, situated about 18 miles to the south-east of Multan.

ਨਿਬਾਬ ਪਾਸ ਰਹੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਨਿਬਾਬ ਜੀ ਕੋ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਨਿਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਕਿਲਾ ਦੀਆ ਤਾਂ ਮੁਲਖ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਏ ਤਾਂ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਰਹਣੇ ਦੇਣਾ ॥ ਭਾਵੇਂ ਕੇਤੀ ਪੁਖਤਗੀ ਕਰਾਂ ॥ ਫੇਰ ਏਨਾ ਹੀ ਬਾਤਾਂ ਮੈਂ ਐਸੇ ਤਰਾਂ ਵਕੀਲ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਫੇਰੀ ਫਿਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਪਰੁ ਬਾਤ ਨਾ ਠਹਰੀ ॥ ਤਾਂ ਮੁਲਖ ਗਿਰਦੇ ਕਾ ਰੋਕ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖਾ ॥ ਜੋ ਜੇ ਕਿਲਾ ਛੂਟਤਾ ਨਿਗਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮੋਰਚੇ ਲਾਵਣੇ ॥ ਫੇਰ ਸਭ ਆਪ ਪਾਸ ਆਇ ਕੇ ਸਿਲਾਹ ਲਾਗੇ ਕਰਨੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਈਹਾਂ ਹੋਤੇ ਤਾਂ ਕਿਸੀ (f. 287 b) ਸੂਰਤ ਕਰਤੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਓਨਾ ਲਿਖਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਲਾ ਫਤੇ ਹੋਤਾ ਨਿਗਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਣਾ ॥ ਤੇ ਅਬ ਏਹ ਕੀ ਲਿਖਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ਜੋ ਸਾਬੇ ਨਹੀਂ ਫਤੇ ਹੋਤਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਡੇਰਾ ਇਸ ਤਰਫ ਆਵਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਲਖ ਵਿਰਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤੇ ਲਸਕਰ ਕੇ ਤਾਂ ਲੂਟਤੇ ਹੈਂ ਨਬਾਬ ਕੀ ਰੈਯਤ ਸਮਝ ਕੇ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਜਾਣਤਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਮੁਲਖ ਰਹਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਲੋਕ ਮੰਗਤੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਬਰਦੇ ਵੇਚਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਬਾਤਾਂ ਸੀ ਮੁਲਤਾਨ ਕਾ ਛੁਡਾਵਣਾ ਹੀ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ¹ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਤੇ ਦਿਵਾਨ ਚੰਦ ਨੇ ਕਹਾ ਏਹੋ ਬਾਤ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕਈਯਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਆਗੇ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਮੋਰਚੇ ਲਾਇ ਕੇ ਛੋਡ ਗਏ ਸੇ ਤਾਂ ਕਿਸ ਕੋ ਕਹਣਾ ਸਾ ॥ ਜੇ ਸਾਥੀ ਨਾ ਫਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਕਹਨਗੇ ਮੋਰਚੇ ਕਿਉਂ ਲਾਏ ਸੇ ॥ ² ਅਬ ਆਪ ਕੋਸਸ ਸੈ ਬਾਤ ਕਰੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਕਲ ਕੋ ਲੜੀਏ ॥ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਖੂਬ ਹੀ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਹਰ ਕੋ ਹਮਲਾ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਕਦਰੇ ਹੀ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਹਰਿ ਛੁਡਾਇ ³ ਕੇ ਉਹਾਂ ਦਿਵਾਨ ਕੇ ਤੋ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਛੋਡੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਪਾਸ ਕਿਸੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਕਿਲੇ ਕੇ ਮਿਦਾਨ ਕੀ ਤਰਫ ਓਹ ਬਾਹਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਓਸ ਤਰਫ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜੋਰ ਪੜਾ ॥ ⁴ ਤੇ ਜਬ ਨੇੜ ਹੂਆ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚਾਲੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਉਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਹਲਾਇ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਕਰ ਦਈ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਦੋਨੀ ਤਰਫੀਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਕੇ ਉਤੋਂ ਤੋਪਾਂ ਵਾਫਰ ਚਲਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਫੌਜ ਉਨ ਕੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਸੈ ਬਾਗ ਕੋ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨਾ ਫੌਜ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਫੇਰ ਵਾਫਰ ਗੋਲੇ ਚਲਾਏ ॥ ਤਾਂ ਗੋਲਾ ਆਪਕੇ ਘੋੜੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਸੀ ਹੀ ਗਿਆ ॥ ਜਬ ਫੇਰ ਆਪ ਬਾਗ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਤਰ ਕੇ ਬਾਗ ਕੇ ਦਰਵਾਜੇ ਕੋ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਬਾਗ ਕੇ ਜਾਇ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਆਗੇ ਭੀ ਵਾਫਰ ਬਾਦੂਕਾਂ ਤੇ ਹੋਰੁ ਹਥਿਆਰ (f. 288 a) ਭੀ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਜਵਾਨ ਉਨ ਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਜਖਮੀ ਭੀ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਭਾਗ ਕਰ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਗੋਲੇ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬਾਗ ਕਿਆਂ ਦੁਖਤਾਂ ਬਹੁਤਯਾਂ ਕੋ ਲਾਗੇ ਤੇ ਇਕ ਦੁਖਤ ਕੇ ਟਾਹਣੇ ਕੋ ਜੋ ਗੋਲਾ ਲਾਗਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਟਾਹਣ ਗਿਰਾ ॥ ਜਹਾਂ ਆਪ ਬੈਠੇ ਸੇ ਉਹਾਂ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਈਹਾਂ ਮੋਰਚਾ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਅਸਾਨ ਹੀ ਆਗੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ॥ ਪਰੁ ਮੁਨਾਸਬ ਏਹ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਮੋਰਚਾ ਮਦਾਨ ਕੀ ਹੀ ਤਰਫੋਂ ਆਗੇ ਤੋਰੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਤਾਂ ਮਦਾਨ ਕੀ ਤਰਫ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੇ ਆਗੇ

¹ Significantly, according to Fateh Singh, it was in the best interests of the population of Multan if the present uncertainty was over and the Sikh administration was established.

² This grumbling on the part of Ranjit Singh's officers is interesting. It also suggests that the Maharaja did leave a lot of initiative collectively with his officers on the spot.

³ The city of Multan was occupied in the middle of March 1818 : Sita Ram Kohli (ed.), *Fatehnāma Gurū Khālsā Jī Kā*, 60.

⁴ Upto folio 289a is given an account of the siege in which Fateh Singh's role is highlighted to the disadvantage of Misar Diwan Chand, the commander-in-chief.

ਕਿਲੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਏਕ ਗਾਂਓ ਥਾ ਓਸ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਥੀਂ ਆਗੇ ਦੂਸਰਾ ਮੋਰਚਾ ਕੀਯਾ ਫੇਰ ਓਸ ਥੀਂ ਅਗੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋਰੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਦਿਨ ਕੋ ਤਾਂ ਐਸ ਮੋਰਚੇ ਕੀ ਤਰਫ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਦੂਸਰਾ ਮੋਰਚਾ ਅੱਵਲ ਕਰਿਆ ਸਾ ॥ ਰਾਤ ਕੋ ਉਹਾਂ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਅੰਦਰਲੇ ਰਾਤ ਕੇ ਵਖਤ ਲੜਾਈ ਕਾ ਉਹਾਂ ਬਡਾ ਜੋਰ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਰੋਜ ਬ ਰੋਜ ਮੋਰਚੇ ਆਗੇ ਹੂਏ ਤੇ ਲੜਾਈ ਭੀ ਰੋਜ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਦਿਨੇ ਭੀ ਉਸੀ ਮੋਰਚੇ ਰਹਾ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਡੇਰੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਓਸ ਮੋਰਚਿਓਂ ਗਾਂਉ ਕੀ ਤਰਫ ਆਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਓਸ ਮੋਰਚੇ ਬਾਦੂਕਾਂ ਲਗਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ਜਾਤਿਆਂ ਆਵਤਿਆਂ ਕੋ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਰੋਜ ਮਿਸਰ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਅਗਲੇ ਮੋਰਚੇ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਉਹਾਂ ਪਹੁਚਿਆ ॥ ਤੇ ਪੁਛਣੇ ਲਾਗਾ ਜੋ ਖਾਈ ਈਹਾਂ ਸੈ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁ ਕਰਵਾਂ ¹ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਕਰਵਾਂ ਕਯਾ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਇਕ ਬੁਰਜ ਕੀ ਤਰਾਂ ਭਰਤੀ ਕਾ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤੇ ਭੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਓਹ ਭੀ ਦਿਖਾਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਮਿਸਰ ਨੇ ਕਹਾ ਫੇਰ ਵੇਖ ਲਵਾਂਗਾ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਦੀਵਾਰ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਮੈਂ ਸੀ ਦਿਖਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲਿਆਂ ਬਦੂਕ ਚਲਾਈ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਮੋਰਚਾ ਉਸ ਥੀਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਸਾ ॥ ਓਸ ਮੈਂ ਸੀ ਇਕ ਸਿੰਘ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ (f. 288 b) ਖਲਾ ਸਾ ਓਸ ਕੋ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਮਿਸਰ ਜਲਦੀ ਸੈ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟਾ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਅਬ ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਹਾਂ ਤੇ ਫੇਰ ਕਬੀ ਦੇਖਾਂਗਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਜੇ ਕਬੀ ਸਿਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਮਿਸਰੁ ਰਾਤ ਕੋ ਹੀ ਖਬਰ ਕਰ ਭੇਜੇ ॥ ਜੋ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਵਕੀਲਾਂ ਆਪ ਪਾਸ ਆਵਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਦਿਨੇ ਈਹਾਂ ਆਇਆਂ ਜਵਾਨੋਂ ਕਾ ਨੁਖਸਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਆਪ ਆਜੁ ਦਿਨੇ ਉਹਾਂ ਬੈਠੇ ਜਹਾਂ ਗਾਂਉਂ ਕੇ ਪਾਸ ਛਾਉਂ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਕਈ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਆਉਣੇ ਵਾਲੇ ਗਾਂਉਂ ਕੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਕੇ ਰਸਤੇ ਆਵੇਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਤੀ ॥ ਤੇ ਉਸ ਛਾਂਵ ਥੀਂ ਉਠ ਕੇ ਦੇਖੇਯਾ ਆਗੇ ਮੋਰਚਾ ਸਾ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜੇ ਉਸ ਕੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਦੂਖ ਲਗਤੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਜਿਸ ਰੋਜ ਓਹ ਏਸ ਤਰਾਂ ਖਵਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਓਸ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨੇ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਿਲਾਹ ਮੋਰਚਿਆਂ ਕੀ ਖਾਈ ਪਾਵਣੇ ਕੀ ਕਰਨੀ ॥ ਅਰੁ ਅਵਾਜਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਵਕੀਲ ਨਬਾਬ ਕੇ ਭੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਤ ਕੋਈ ਨਾ ਠਹਰੇ ਤੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਉਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਵੇ ਰੋਜ ਹੀ ॥ ² ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਪੜਤੇ ਸੇ ਤੇ ਖੂਬ ਹਥੀਆਰ ਚਲਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਮੱਦਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਭੀ ਅਰਜਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਜੋ ਆਪ ਇਸ ਵਖਤ ਨਾ ਜਾਇਆ ਕਰੀਏ ॥ ਪਰੁ ਕਿਸੀ ਕੀ ਅਰਜ ਨਾ ਮਾਨੇ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਆਪ ਕੋ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਹਥਿਆਰ ਕਰਨ ਕਾ ਬਡਾ ਸੌਕ ਸਾ ਕਿਲੇ ਕੋ ਹਮਲਾ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਮਦਾਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਭਾਵੇਂ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਮਕਾਨ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਭ ਅਰਜਾਂ ਕਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਕਿਸੀ ਕੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ਕਰਤੇ ॥ ਅਰੁ ਸਭਨਾਂ ਥੀ ਆਗੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਕਯੋਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਿਧਿ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੂ ਕੇ ਚਰਨਕਮਲੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਨੰਦ ਨੰਦਨ ਬੰਦਨ ਜਗਤ ਕੰਸ ਨਿਕੰਦਨ ਬੰਦ ॥ ਨਿਪ ਮੰਦਰ ਰਣ ਅੰਬਨਿਧ ਮਥ ਪ੍ਰਗਟਤ ਜਸ ਚੰਦ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਗਤ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਨੰਦ ਨੰਦਨ ਜੀ ਹੈ ॥ ਕੰਸ ਕੋ ਨਾਸ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਨਮੱਸਕਾਰ ਕਰ ਕੈ ॥ ਸੇਵਕ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਮਦ੍ਰਾ ਰਲ ਕੇ ਸਮਾਨ ਮਥਨ ਕਰਕੇ ਜਸੁ ਰੂਪੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ (f. 289a) ਕੋ ਪ੍ਰਗਟਾਵਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਭੀ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾਇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਸਹਰਿ ਮੈਂ ਸੇ ਸੇ ਤਾਂ ਅਸਾਨ ਹੀ ਆਗੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਬਾਹਰਿ ਕਯਾਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਉਪਰ ਭੀ ਪੜਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਭੀ ਬਡੀ ਹਿੰਮਤ

¹ As already pointed out, *karu* here denotes a step.

² In face of Ranjit Singh's determination to take the fort, all attempts at negotiations on the part of the besieged came to nothing and the siege continued.

ਕਰਕੇ ਉਨਕੋ ਮਾਰ ਕੇ ਹਟਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਜਵਾਨ ਕਾਮ ਮੈਂ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਗੋਲੇ ਭੀ ਅੰਦਰ ਚਲਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਭੀ ॥ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਜਖਮੀ ਹੋਤੇ ਸੇ ਤੇ ਮਰਤੇ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਦੋਵੇਂ ਮਿਦਾਨ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਯਾਦਾ ਹਥਿਆਰ ਲਗਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਤੋਪਾਂ ਜੋ ਚਲਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ਤੇ ਕਿਲਾ ਭੀ ਭਰਤੀ ਕਾ ਸੀ ਬਡਾ ਬਿਲੰਦ ॥ ਤੇ ਇਮਾਰਤ ਜੋ ਪੁਰਾਣੀ ਸੀ ਤਾਂ ਗੋਲਾ ਲਾਗਯਾ ਈਟਾਂ ਤੇ ਮਿਟੀ ਵਾਫੁਰ ਡਿਗਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕਈ ਖਤਾ ਭੀ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਗੁਬਾਰੇ ਦੇ ਗੋਲੇ ਜੋਨਸੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਪੜਤੇ ਸੇ ਸੋ ਤਾਂ ਕਾਮ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਬਾਹਰ ਪੜ ਕੇ ਫਟੇ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਉਤੇ ਹੀ ਫਟੇ ॥ ਉਨਕੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰਿਲਿਆਂ ਮੋਰਿਚਿਆਂ ਵਾਲਯਾਂ ਕਾ ਭੀ ਨੁਖਸਾਨ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਭੀ ਲਾਗੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨਈਮ ਖਾਂ ਥੀਂ ਆਇ ਆਇ ਕਰ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਆਗੇ ਹਮਾਨੂੰ ਦੇਤੇ ਸੇ ਤੇ ਅਬ ਠਾਣਾ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹਮਾਰਾ ਹੀ ਹੈ ਓਸ ਕੀ ਲਿਖਤ ਪੁਖਤਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਆਵੇਂ ਤੇ ਹਮਾਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਾਬ ਹੋਵੇਂ ਤੇ ਉਸ ਜਾਗਾ ਹਮਾਨੂੰ ਬਿਮੈਇ ਅਸਬਾਬ ਕੇ ਪੁਚਾਇ ਦੇਵੇ ॥ ਜੋ ਡੇਰੇ ਕੀ ਫੌਜ ਕਾ ਹਮਾਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਈਯਾਂ ਕਹਾ ਆਪ ਕਾ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਜੋ ਉਨਾ ਕੇ ਨਿਕਲਨ ਥੀਂ ਆਗੇ ਵਾਫੁਰ ਜਵਾਨੋਂ ਸੇ ਗਏ ਤਾਂ ਓਨਾ ਖੌਫ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਨੇਂਗੇ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਦਰੇ ਜਵਾਨੋਂ ਸੇ ਅੰਦਰ ਜਾਹੋ ਤਾਂ ਏਹ ਬਾਤ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਇਨਾ ਕਾ ਇਤਬਾਰੁ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮਜਬ ਕਾ ਭੀ ਵੈਰੁ ਹੈ ਤੇ ਦੁਸਮਣੀ ਭੀ ਕਮਾਲ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਮਿਸਰ ਨੇ ਕਹਾ ਆਪਕੀ ਕੀ ਮਰਜੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ (f. 289 b) ਹੈ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ॥ ਇਕੁ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੀ ਕਾਮ ਹੈ ॥ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਜਹਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਕਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੋਵੇ ਉਹਾਂ ਮੁਲਾਹਜਾ ਕਰਨਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਹੀ ਹਗਾਮਿਆਂ ਹੀ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਯਾਂ ਮੈਂ ਰਹੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਖਵਿੰਦ ਉਪਰ ਹੀ ਬਾਤ ਰਾਖੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਐਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਾ ਕਦੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮੁਲਾਹਜਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਏਹਿ ਬਾਤ ਠਹਿਰਾਇ ਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨਬਾਬ ਸੇ ਜਾਇ ਕਹਾ ॥ ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲੀਆ ॥ ਪਰੁ ਹੋਰ ਜੋਨਸੇ ਪਠਾਣ ਸੇ ਜਾਗੀਰਾਂ ਵਾਲੇ ਓਨਾ ਸਮਝਾ ਜੋ ਹਮਾਰੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਤਾਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨਿਬਾਬ ਆਪਣੇ ਕਾਮ ਬਣਾਇ ਲੇਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਨਬਾਬ ਜੀ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਸੁਬੇ ਡਾਲ ਦੀਏ ॥ ¹ ਜੋ ਤੁਮਾਰੇ ਪਾਸ ਜਗੀਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹਣ ਦੇਣੀ ॥ ਤੇ ਉਸ ਜਾਗਾ ਤੀਕੁਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹੁਚਣੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ਸੇ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਬਚ ਹੀ ਰਹਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਅਬ ਬਚ ਰਹਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ਨਾ ਮੋਰਚੇ ਲਾਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਤਗਦੀਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਦੀਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਹੈ ਸਾਹੀਦ ਹੋਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਮੈਂ ਇਸਮ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਨਬਾਬ ਏਨਾਂ ਬਾਤਾਂ ਉਪਰ ਪੁਖਤਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਵਕੀਲਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਨਹੀਂ ਮਿਲਤੇ ॥ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਕੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਪਠਾਣ ਖਿਲਾਫ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਏਨਾ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਆਵਣਾ ॥ ਤਾਂ ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਬੇਟੇ ਕੀ ਅਰਜ ਭੀ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨੇਵਾਲੇ ਤੇ ਇਲਮ ਵਾਲੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰੁ ਭੀ ਹੁਨਰਾਂ ਵਾਲੇ ਰੋਜ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨਕੀ ਪਰਵਰਸ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਖਿਲਕਤ ਵਾਫੁਰ ਮਾਂਗਤੀ ਫਿਰਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬਰਦੇ ਹੋਰਨੀਂ ਡੇਰੀਂ ਵਾਫੁਰ ਲੀਏ ਹੈਂ ॥ ² ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਸਭ ਵਜਾ ਇਨ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਵੇ ॥ ਤੇ ਪਹਰਨੇ ਕੋ ਭੀ ਦੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਬਰਦਾ ਮੌਲ ਨਾ ਲਵੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਜੇ

¹ The vested interests in the camp of the Nawab of Multan were also responsible for the failure of negotiations.

² It may be noted that the other *derahs* in the Sikh army had purchased slaves.

³ Fateh Singh is said to have insisted on not purchasing men. In fact, he gave money to those who were found selling themselves or their children.

ਕੋਈ ਬਰਦਾ ਬੇਚਤਾ ਨਿਗਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਰੁਪਈਏ ਬਖਸਤੇ ਹੈ ਸੇ ਅਰੁ ਬਰਦਾ ਭੀ ਮੋੜ ਦੇਤੇ ਸੇ (f. 290 a) ਅਰੁ ਆਪ ਮੁਲਤਾਨ ਮੋਰਚੇ ਹੀ ਲਾਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ¹ ਕੰਘਾਂ ² ਤੇ ਲੋਹੀਆਂ ³ ਵਾਲੇ ਪੀਰ ਮਹਿੰਮਦ ⁴ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਕਿਲਾ ਪਾਵਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਡੱਲੇਵਾਲੀਏ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਹਮ ਕੌਮ ਸੇ ॥ ਤੇ ਇਨਕੋ ਮੁਲਖ ਸਾਪੁਰਦ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਜੀ ਨੇ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਹਮੇਸਾ ਨੌਕਰੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਇਨ ਸੀ ਮੁਲਖ ਖੋਸਣੇ ਲਾਗਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਓਸ ਕੋ ਮਨੇ ਕਰ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਪਾਸ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਭੀ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਆਪ ਕਹਿ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਇਨ ਸੇ ਖੋਸਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਏਹ ਤਾਂ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਸਾਡੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਖੋਸਣੇ ਨਾ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਦੀ ਏਹ ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਵਾਵਤੇ ਸੇ ਯਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾਲਾਯਕ ਬਾਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਦੀਵਾਨ ਇਨ ਕੋ ਨਸੀਹਤ ਕਰਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂਇ ਕੋ ਚੋਧਰੀ ਕੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਚੋਧਰੀ ਸੈ ਅਰਜ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ਬਚਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਆਦਮੀ ਖੂਬ ਵਜਾ ਦੁਆਬੇ ਆਵਣੇ ਲਾਗੇ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਪ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਿਰੇ-ਪਾਉ ਬਖਸਯਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸਿਰੇਪਾਉ ਕੇ ਹੋਣੇ ਸੇ ਦੀਵਾਨੀ ਕੀ ਮੋਹਕਮੀ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁੱਦਤ ਕੇ ਪੀਛੇ ਏਹ ਲੋਹੀਆਂ ਵਗੈਰੇ ਕੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਸੇ ਜਾਇ ਰਲੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕਿਲਾ ਲਾਗੇ ਪਾਵਣੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕੀ ਫੌਜ ਭੀ ਸਾਥ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕਰ ਕਰ ਡੱਲੇ ਜਾਇ ਉਤਰਯਾ ॥ ਤਾਂ ਏਸ ਨੇ ਕਹਾ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਉਰਾਰ ਕਾ ਤੱਲਕਾ ਛੁਡਾਈਏ ਜਹਾਂ ਇਨ ਕੇ ਕਿਵਾਇਲ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਕਿਲੇ ਕੀ ਬਾਤ ਭੀ ਸਮਝ ਲਵਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਬਿਮੈਇ ਫੌਜ ਦੀਵਾਨ ਕੀ ਉਰਾਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਹੇਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ਤੇ ਕਿਲਾ ਪਾਈ (f. 290 b) ਜਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਲੋਹੀਂ ਜਾਇ ਲੜਿਆ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਜਵਾਨ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਕਾਮ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਭਾਗੇ ॥ ਤੇ ਵਾਫੂਰ ਜਵਾਨ ਉਨ ਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਲੋਹੀਆਂ ਕੇ ਅੰਦਰ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਲੋਹੀਆ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਏਕ ਗਾਂਉ ਸਾ ਡੁਮਾਣੇ ⁷ ਓਹ ਫੌਜ ਨੇ ਜਾਇ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਘਰਾਂ ਕੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਅਟਾਰੀਆਂ ਕੋ ਗੋਲੇ ਚਲਾਏ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਗਿਰਨੇ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਆਦਮੀ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਵੇਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਭੀ ਹੋਵਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਡੱਲੇ ⁸ ਆਇ ਉਤਰਯਾ ॥ ਤੇ ਰਾਤ ਕੋ ਉਨਕੇ ਪਾਸ ਮੱਦਤਵਾਲੇ ਹੋਰੁ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਉਨਾ ਕਾ

¹ Ram Sukh Rao now digresses on certain developments in the Ahluwalia territory.

² Kangna, a small village, is situated about 4 miles south of Sultanpur Lodhi.

³ Lohian, a large *sayyid* village, is situated about 5 miles in the extreme south-west of Nakodar.

⁴ Pir Muhammad, a village situated at about 8 miles south-west of Makhu, across the Satlej.

⁵ It may be pointed out that the Kangs are said to have been the feudatories of Ranjit Singh : R. R. Sethi, *The Lahore Darbar*, 37-40.

⁶ The context suggests that the *dīwānī* was a specific title as well as an office.

⁷ Domana is a small village situated to the south-west of Nakodar.

⁸ Dalla, a small village, is situated at about 4 miles from Sultanpur Lodhi in the south east.

ਆਦਮੀ ਨਾ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਓਸ ਤਰਫ ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਆਪ ਕੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਓਨਾ ਨੇਮ ਭੀ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਹ ਭੀ ਸਮਝਾ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਇਰਸਾਦੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਿਯਾ ਹੂਯਾ ਏਸ ਜਾਗਾ ਕੇ ਮਾਰਨੇ ਕਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਏਹ ਨਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋਇ ਰਹਾ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਜਾਗਾ ਮਾਰ ਲਵਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ¹ ਦੇ ਬੇਟੇ ² ਦੀਵਾਨ ਜੁਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਆਣ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਹਨ ਜੋ ਸਾਥੀਂ ਬਡੀ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਪ ਕੇ ਨੌਕਰਾਂ ਕੇ ਸਾਮਣੇ ਹੂਏ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸਾਡੀ ਹਮੇਸਾ ਪਰਵਰਸ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸਾ ਕਿਲਾ ਪਾਵਤੇ ਸੇ ਓਹ ਭੀ ਬਿਸਮਾਰ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਇਲਤਜਾਇ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਜਬ ਆਪ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਵੇਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਤਕਸੀਰ ਤੈ ਮਾਫ ਕਰਾਇ ਦੇਣੀ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਕਹਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਕਦੂਰ ਮੈਂ ਫਰਕ ਨਾ ਕਰਾਂਗਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਕੇ ਕਾਮਦਾਰੁ ਸਤ ਕਰ ਆਪ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਲਿਖਾ ॥ ³ ਅਰੁ ਬਹਾਉਲਪੁਰੀਏ ਨਬਾਬ ਜੀ ਸੈ ਲਿਖਤਾਂ ਆਗੇ ਭੀ ਸੀ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਓਨਾ ਦੋ ਬਾਦੂਕਾਂ ਬਿੱਜਰਾਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ⁵ ਕੀਆਂ ਜੌਹਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬਿਮੈਇ ਤਿਲਾਈ ਸਾਜ ਕੇ ॥ ਤੇ ਢਾਲ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਵਿਲਾਇਤੀ ਬਿਮੈ ਤਿਲਾਈ ਸਾਜ ਕੇ ॥ ਤੇ ਖੇਸ ਬਹਾਉਲਪੁਰ ਕੇ ਅਰੁ ਲਾਇਚੇ ਤੇ ਗੁਲਬਦਨ ਏਹ ਭੇਜੇ ⁶ ਤਾਂ ਆਪ (f. 291 a) ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਖਬਰ ਪੂਛੀ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਓਨਾ ਰੁਖਸਦ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਦ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਪੀਆਂ ਬਾਰੂਦ ਕੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਐਸਾ ਐਸਾ ਅਸਬਾਬ ਬਣਾਇ ਕੇ ਆਗ ਦੇ ਕਰ ਮੋਰਚਿਆਂ ਮੈਂ ਸੂਟੇ ॥ ⁷ ਤੇ ਕਈ ਜਲ ਜਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਸੁਰਘਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਉਡਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਵਾਨ ਕਾਮ ਮੈਂ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਮਿਸਰ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਅਬ ਤਿਦਾਰਕ ਕਰਨਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਸਲਾਹ ਕਰੀ ਜੋ ਜੋਨਸੇ ਮੋਰਚੇ ਪੀਛੇ ਹੈਂ ਓਹ ਭੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਤਰਫ ਸੀ ਰਾਤ ਕੋ ਜਬ ਬਡੀ ਤੋਪ ਚਾਲੇ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਖਾਈ ਮੈਂ ਹੋਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕਾ ਭੀ ਏਕ ਤਰਫ ਜੋਰ ਨਾ ਪੜੇਗਾ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰਲਯਾਂ ਸਭ ਜੋਰ ਲਾਵਣਾ ਹੈ ॥ ਜੇ ਖਾਈ ਆਪਣਿਆਂ ਨਾ ਛੋਡੀ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਫਤੇ ਹੋਇ ਚੂਕਾ ॥ ਅਰੁ ਸਵੇਰੇ ਤੋਪਾਂ ਕਾ ਭੀ ਜੋਰ ਕਿਲੇ ਕੇ ਇਕੋ ਤਰਫ ਦੇਹੋ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਭੀ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਏਹੀ ਬਾਤ ਨੇਕ ਹੈ ॥ ਫੇਰ

¹ Dharam Singh and Koer Singh were the cousins of Tara Singh Dallewalia. See also, f. 122a & n. 10 (p. 178), above.

² The reference here is to Diler Singh and Hari Singh, the two sons of Koer Singh Kanganawala : *Raṁsa-i-Panjab* (anon.), MS, 47.

³ Having summoned the Kang officials (*kāmdārs*) and despatched them to the chief, Diwan Jawahar Singh finally settled the Kang territory.

⁴ Ram Sukh Rao resumes his account of the Multan region with the visit of the agents of Bahawalpur to the Sikh camp.

⁵ It has not been possible to locate the 'county of the Bajras', who were perhaps a sub-branch of the Awans and scattered in the entire region from the Salt Range to the Indus : see, for example, H. H. Rose, *A Glossary of The Tribes and Castes of the Punjab and North-West Frontier Province*, II, 25-26.

⁶ The tribute from the Nawab of Bahawalpur included the thickly woven bed-spreads (*khes*), and shawls with borders woven in red silken thread (*lācha*) and striped cloth (*gulbadan*), usually used for *lungīs*.

⁷ With this is resumed the account of the siege of Multan.

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਜਬ ਤੁਮ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰ ਸੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਪੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕਾ ਬਰੂਦ ਅਸਬਾਬ ਸੁਟਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬੁਝਾਇ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਖਾਈ ਮੈਂ ਜਾਹੋਗੇ ਤਾਂ ਉਹੁ ਵਾਫੂਰ ਹੀ ਐਸੀਆਂ ਤਰਾਂ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਪਾਣੀ ਕਾ ਸਮਯਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਬੁਝਾਵਣ ਕੀਆਂ ਤੇ ਉਪਰ ਵਾਸਤੇ ਲੋਈਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਸਭ ਕਰ ਲਹੋ ॥ ¹ ਫੇਰ ਜਬ ਪਹਰ ਰਾਤ ਗਈ ਤੇ ਪਤੇ ਦੀ ਤੋਪ ਚਾਲੀ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਨਜਦੀਕ ਕੇ ਹੀ ਮੋਰਚੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਖਾਈ ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਥੀਂ ਟਾਪੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਮੋਰਚੇ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਸੇ ਤੇ ਜਰਾ ਕੁ ਦੂਰ ਸੇ ਉਹ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਇ ਬੈਠੇ ਤੇ ਉਹਾਂ ਓਟਾਂ ਬਣਾਇ ਲਈਆਂ ॥ ² ਤੇ ਖਾਈ ਮੈਂ ਨਾ ਟੱਪੇ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਮੋਰਚੇ ਸਹਰ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇ ਓਨਾ ਮੈਂ ਤੇ ਦੋਹਿ ਮੋਰਚਿਆਂ ਕੇ ਖਾਈ ਮੈਂ ਟਾਪੇ ਸੇ ॥ ਸੇ ਉਨਾ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦੀਏ ਤਾਂ ਉਹੁ ਭੀ ਖਾਈ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੋਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇਓ ਤਾਂ ਓਨ ਕੀ ਤਰਫ ਭੀ ਰਹੇ ਪਰ ਖਾਈ ਮੈਂ ॥ ਜੋ ਹੋਰੁ ਤਰਫੋਂ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਕਯਾਂ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਮੋਰਚਿਆਂ ਉਪਰ ਜੋਰ ਵਡਾ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਪਹਲਾਂ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਟਾਪੇ ਤਾਂ (f. 291b) ਕਰੀਬ ਸੇ ਹਥਿਆਰ ਚਾਲੇ ॥ ਤੇ ਧੂੜੋ ਬਾਦੂਖਾਂ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਤਾਂ ਦੋਨਾ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਜਵਾਨ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਰਸਾ ਲੜਾਈ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਹੋਤੀ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਹਮਲੇ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਖੰਦਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਹੀ ਦੇਖਤੇ ਸੇ ਨਿਜਦੀਕ ਹੀ ॥ ਅਰੁ ਆਫਰੀ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਭਾਗ ਕੇ ਧੂੜ ³ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਧੂੜ ਮੈਂ ਸੀ ਕੁਪੀਆਂ ਦਾਰੂ ਕੀਆਂ ਤੇ ਲੇਫਾਂ ਕੋ ਤੇਲ ਮੈਂ ਭੇਵ ਕੇ ਆਗ ਲਾਇ ਕੇ ਤੇ ਲੇਟ ਅਰੁ ਗੁੜ ਘੋਲ ਕਰ ਜਲਤਾ ਜਲਤਾ ਉਪਰ ਸੇ ਡਾਲੇ ॥ ਸਿੰਝਤੇ ਚਹਕੇ ਕੁਪੀਆਂ ॥ ਤੇ ਭੁਚੱਪੇ ॥ ਤੇ ਤੇਲ ਸਾੜ ਕੇ ਤੇ ਬਡੇ ਬਡੇ ਚੋਬੀ ਬਣੇ ਹੂਏ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਕਿੱਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰੂ ਤੇਲ ਨਾਲ ਤਰ ਕਰਕੇ ਆਗ ਲਾਇ ਕੇ ਇਤਯਾਦਿ ਓਨਾ ਵਾਫੂਰ ਹੀ ਡਾਲੇ ॥ ⁴ ਤੇ ਗੋਲੇ ਫਟਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਚਲਾਏ ॥ ਤੇ ਏਹ ਪਾਣੀ ਪਾਇ ਕੇ ਬੁਝਾਵਤੇ ਭੀ ਰਹੇ ॥ ਪਰੁ ਤੋ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੂਰ ਜਵਾਨ ਜਲੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਖੰਦਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮੋਰਚਾ ਸੀ ਓਸ ਮੈਂ ਜਵਾਨ ਸੇ ਓਸ ਖੰਦਕ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋ ਪਾਣੀ ਭੀ ਪੁਚਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਜਖਮੀ ਹੋਤੇ ਸੇ ਜਲਤੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਈ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਹੀ ਪੜੇ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਖੰਦਕ ਵਾਲਿਆਂ ਉਪਰ ਤੰਗੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅਗਲੇ ਕਾਮ ਮੈਂ ਆਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਓਸ ਮੋਰਚੇ ਕੇ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਮੋਰਚੇ ਕੇ ਓਸ ਖੰਦਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਲੇ ਮੋਰਚੇ ਉਪਰ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਮੈਂ ਸੀ ਖੰਦਕ ਜਾਣੇ ਕੋ ਰਸਤਾ ਭੀ ਕਰ ਲੀਆ ਸਾ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਜੋਰ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਡਾਲ ਰਹੇ ॥ ਪਰੁ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਖੰਦਕ ਨਾ ਛੋਡੀ ॥ ਜਬ ਕੁਸ ਕੁ ਰਾਤ ਰਹੀ ॥ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਜਲ ਗਏ ਸੇ ਉਨਕੋ ਮੋਰਚੇ ਸੇ ਉਠਾਇ ਕਰ ਡੇਰੇ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਉਨਕੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਹੀ ਹੋਇ ਗਈਆਂ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਜਲੇ ਅਰੁ ਮਾਰੇ ਸੇ ਉਹੁ ਸਭ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ⁵ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ ਧੱਤਲ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਚੌਹਲੀਆ ॥ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸਰਹਾਲੀ ਕਾ ॥ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੇਘ ਸਿੰਘ ਦੁਦੇਹਰੀਯਾ ॥ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਧੁੰਦੀਆ ॥ ਗੋਲ ਸਿੰਘ ਨੁਸਹਰੀਆ ॥ ਉਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੁਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ ਮੁੰਡੇਵਾਲੀਏ ॥ ਹੰਮੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਨੁਰੰਗਾਵਾਦੀਏ ॥ ਰਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਜੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵੰਧੇ ॥ ਜੈ ਸਿੰਘ ਗੁੱਦਾ ॥ (f. 292 a)

¹ It may be noted that to counter the various kinds of fire-arms used by the besieged, it was proposed that the Sikh soldiers should wrap themselves in light quilts (*lozs*) and store water to extinguish fires.

² This phrase seems to have been used in the sense of erecting barricades.

³ As already pointed out, *dhūr* denotes the outer mud-wall of a fort.

⁴ It may be noted that to obstruct the enemy, the besieged threw down the burning spirit containers, the cotton dipped in oil, and the boiling dregs of sugar vat and so many other similar contrivances.

⁵ The author now gives a list of the important persons in the Ahluwalia camp who were wounded in the siege.

ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ॥ ਪਹਲੂ ਸਿੰਘ ॥ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ॥ ਜਹੁਰੀ ਖਿਜਮਤਗਾਰੁ ॥ ਬੱਲੋ ਖਾਂ ॥ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ॥ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ॥ ਮੁਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲੀਆ ॥ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ॥ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ॥ ਕਰਮ ਬਖਸ ਖੁਆਸਪੁਰੀਆਂ ॥ ਨਾਰ ਸਿੰਘ ॥ ਅਲੀਸ਼ੇਰ ॥ ਬੁੜਾ ਸਿੰਘ ਗੋਲਨਦਾਜ ॥ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ॥ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ॥ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ॥ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ॥ ਤੇ ਇਨਸੀ ਆਦਿ ਔਰ ਹਮਾਰੇ ਜਖਮੀ ਭੀ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਦਿਨ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਮਿਸਰ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਕੋ ਕਹਿ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਹੋਰ ਮੋਰਚੇ ਨਹੀਂ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰੇ ਮੋਰਚੇ ਜੋ ਕਿਲੇ ਕੇ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਪੜੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਇਨ ਉਪਰ ਹੀ ਜੋਰ ਡਾਲਾ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰੇ ਜਵਾਨ ਵਾਫੁਰ ਜਲੇ ਤੇ ਜਖਮੀ ਹੁਏ ਹੈਂ ॥ ਅਬ ਹਮਲਾ ਹੀ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਮਿਸਰ ਅਰਜ ਕਰ ਭੇਜੀ ॥ ਜੋ ਆਜੁ ਰਾਤ ਕੋ ਤਾਗੀਦ ਸੈ ਔਰੋਂ ਕੋ ਮੋਰਚੇ ਡਾਲੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਇਸੀ ਕਾਮ ਮੈਂ ਹਾਂ ॥ ਇਸ ਸੀ ਨਹੀਂ ਹਾਜ਼ੁਰ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਭੀ ਸਭ ਆਪ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਇਕੇ ਜਾਗਾ ਚਲਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਇਮਾਰਤ ਜੋ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ ॥ ਐਸ ਵਾਸਤੇ ਵਾਫੁਰ ਗਿਰਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਚੜਨੇ ਵਾਸਤੇ ਰਸਤਾ ਭੀ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਪਹਾੜ ਕੀ ਤਰਾਂ ਉਚੀ ਘਾਟੀ ਜੈਸੀ ਸੋ ਆਪਨੇ ਦੇਖੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਰਾਤ ਹੁਈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਮੋਰਚੇ ਭੀ ਖੰਦਕ ਮੈਂ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਖੰਦਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਭੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਆਪਕੇ ਮੋਰਚੇ ਉਪਰ ਓਨਾਂ ਧੂੜ ਮੈਂ ਤੇ ਵਡਾ ਜੋਰ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲੀਯਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ਖੰਦਕ ਦਰਮਯਾਨੋਂ ਓਨਾਂ ਧੂੜ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਸੀਧੇ ਹੁਏ ॥ ਜਬ ਧੂੜ ਮੈਂ ਗਏ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਭੀ ਲੜੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਹਥਿਆਰ ਚਾਲੇ ॥ ਤੇ ਹਮਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸਿਰਕਰਦਾ ਸਾ ਏਸ ਕੇ ਹਰ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਜਖਮ ਨਸੀਬ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਦੋਇ ਦੋਇ ਤੀਨ ਤੀਨ ਭੀ ਲਗਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਹਲਕੇ ਹੀ ॥ ਈਹਾਂ ਭੀ ਏਸ ਕੋ ਗੋਲੀ ਤੇ ਨੇਜੇ ਕਾ ਜਖਮ ਹਲਕੇ ਹੀ ਲਾਗੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪੱਟੀਆਂ ਬਾਂਧੀ ਹੁਈਆਂ ਸੀਆਂ ਤੇ ਪੈਂਹਠ ਛਿਆਹਠ ਸਭ ਜਖਮ ਆਗੇ ਲਾਗੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਧੂੜ ਮੈਂ ਓਸ ਕੋ ਸਮਸੇਰ ਮਾਥੇ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਉਹ ਪੀਛੇ (f. 292b) ਨਾ ਹਟਯਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਭੀ ਸਮਸੇਰ ਕੇ ਹਾਥ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਜਵਾਨ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਬਕਾਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਏਸ ਲੜਾਈ ਕਾ ਜਬ ਸੋਰ ਪੜਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪਕੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਹਮਲਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਧੂੜ ਮੈਂ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਤਰਫ ਸੀ ਹਮਲਾ ਹੋਇ ਕਰ ਧੂੜ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ¹ ਤੇ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਕੀਆਂ ਆਖੋਂ ਮੈਂ ਖੂਨ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੋ ਹਟਾਇ ਰਹੇ ॥ ਪਰ ਓਹੁ ਆਗੇ ਕੋ ਹੀ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਜਹਾਂ ਸੈ ਦੀਵਾਰ ਗਿਰੀ ਸੀ ॥ ਉਹਾਂ ਸੈਂ ਅੱਵਲ ਏਹ ਚੜੇ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰੁ ਭੀ ਡੇਰੇ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਚੜੇ ॥ ਤਾਂ ਆਗੇ ਸੈ ਨਵਾਬ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਆਏ ਬਮੈਇ ਬੇਟਯਾਂ ਕੇ ਸਾਬਤੀ ਸੈ ॥ ਤਾਂ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਕੁਛ ਕੁ ਤਾਂ ਲੂਟਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਉਨ ਕੇ ਆਗੇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਕਿਨੇ ਕੁ ਹਟ ਕੇ ਕੂਦ ਕੇ ਤਲੇ ਆਇ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਸਮਝਿਆ ਜੋ ਹਮਲਾ ਫਿਰਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਆਗੇ ਜਲਦੀ ਸੈ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਹਟੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਮਾਰ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਹਥਿਆਰ ਚਾਲੇ ॥ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਬਾਦੁਖ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਜਵਾਨ ਨਬਾਬ ਕੀ ਲਾਸ ਪਾਸ ਖਲੇ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਜਾਇ ਖੜੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹਥਿਆਰ ਚਾਲੇ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਕੀ ਲਾਸ ਪਾਸ ਦੋ ਬੇਟੇ ² ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਸਪਾਹੀ ਭੀ ਮਾਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਉਮਡ ਘੁਮੜ ਅਨੀ ਘਨੀ ਘਨ ਘਟਾ ਬਨੀ ਧੌਂਸਨ ਧੁਕਾਰ ਘਹਰਾਨ ਚਹੁ ਘਾਵ ਕੈ ॥ ਧੂਰਿ ਪੂਰ ਧੂਮ ਧੁਜਾ ਇੰਦ੍ਰ ਧਨੁ ਤੀਰ ਧਾਰ ਤੇਗ ਬੇਗ ਦਮਕਤ ਦਾਮਨੀ ਦਬਾਵ ਕੈ ॥ ਤਾਹੀ ਸਮੇਂ ਫਤੇ ਮਿਗਇੰਦ੍ਰ ਭੂਮਇੰਦ੍ਰ ਜੂ ਕੋ ਪਾਯ ਕੈ ਰਜਾਯ ਛਾਯੋ ਗਫਤ ਰਧਾਵ ਕੈ ॥ ਨਿਜ ਮੁਖਤਾਬ ਆਬ ਪਰਮੁਖ ਕੰਜ ਘਾਵ ਕੰਗੁਰਣ ਪਾਵ ਦੈ ਦੈ ਭਰਯੋਂ ਸੋਣਤਾਵ ਕੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਏਸ ਕਿਲੇ ਕੋ ਫੌਜ ਰੂਪੀ ਤਾਂ ਸਘਨ ਮੇਘੋਂ ਕੀ ਘਟਾ ਬਨੀ ਸੀ ॥ ਧੌਂਸਨ ਕੀ ਜੋ ਧੁਕਾਰ ਸੋਈ ਭਈ ਘਨੋਂ ਕੀ ਘਹਰਾਨ ਤਾਕੋ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਕਰਕੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗਰਦ ਕੋ ਜੋ ਪੂਰ ਸੋਈ ਬਰਖਾ ਕੋ ਧੂਮ ਹੈ ॥ ਧੁਜਾ ਸੋਈ ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਧਨੁਖ ਹੈ ॥ ਤੀਰ ਜੋ ਚਲੇ ਹੈਂ ਤੇਈ ਧਾਰਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬੇਗ ਸੈ ਤੇਗਾ ਬੀਜੁਰੀ ਕੋ ਭੀ ਦਬਾਵ

¹ The Sikhs finally entered the fort and the following is an account of the fighting inside the fort.

² It is said that the Nawab fell along with his five sons : Itraz Khan, Shahbaz Khan, Shah Nawaz Khan, Haqnawaz Khan and Mumtaz Khan : Munshi Hukam Chand, *Tawārīkh-i-Multan*, 461-69.

ਕੈ ਕਯਾ ਲਜਯਾ ਮਾਨ ਕਰਕੈ ਦਮਕਤੀ ਭਈ ਹੈ ॥ ਤਬ ਤਿਸੀ ਸਮੇਂ ਬਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਭੂਮਿ ਕੇ ਇੰਦ੍ਰ (f. 293a) ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਪਾਯ ਕੈ ਅਤਯੰਤ ਧਾਵਨਾ ਕੋ ਕਰਕੈ ਕਿਲਾ ਛਾਯ ਲੀਆ ॥ ਤਬ ਮੇਘ ਰੂਪੀ ਬਹਾਦਰੋਂ ਨੇ ਅਪਨੇ ਮੁਖਨ ਪੈ ਤੋ ਤਾਵ ਰੂਪੀ ਆਬ ਜਲੋ ਕੋ ਦੈ ਦੈ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸਮਨਾ ਕੇ ਜੋ ਮੁਖ ਰੂਪੀ ਕਮਲ ਤਿਨੋ ਕੋ ਘਾਵ ਦੈ ਦੈ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਕੰਗੂਰਯਾ ਪਰ ਚਰਣ ਦੈ ਦੈ ਕੇ ਰੁਧਰ ਰੂਪੀ ਜੋ ਜਲਤਾ ਸੋ ਕਿਲਾ ਭਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਸਹਰ ਕਾ ਭੀ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਅਸਬਾਬੁ ਵਾਫੁਰ ਸਾ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਕਾ ਭੀ ਉਮਦਾ ਅਸਬਾਬ ਜੁਆਹਰਖਾਨਾ ਤੇ ਸਿਲੇਖਾਨਾ ਮੈਂ ਹਥਿਆਰ ਮੁਰੱਸਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਜੇਵਰ ਭੀ ॥ ਤੇ ਕੁਤਬਖਾਨਾ ¹ ਏਹ ਸਭ ਲੂਟ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾਂ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਕੇ ਭੀ ਖਾਨੇ ਲੂਟੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰਿ ਆਪ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਲੂਟ ਕਾ ਮਨੇ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਮਿਸਰ ਹੋਰਾਂ ਭੀ ਜਾਇ ਕੇ ਹਟਾਏ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਕਾ ਬੇਟਾ ² ਤੇ ਕੋਈ ਜਿਨਾਨਿਆਂ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਓਸ ਸੋਰ ਮੈਂ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਨਬਾਬ ਕੇ ਬੇਟੇ ³ ਤੇ ਕਬੀਲੇ ਸਹਰ ਮੈਂ ਰਖਾਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਜਬ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਓਨਾਂ ਉਪਰ ਦੁਸਾਲੇ ਡਲਵਾਏ ॥ ⁴ ਤੇ ਓਨਾਂ ਕੇ ਪਿਛਲਯਾਂ ਕੀ ਤਸੱਲੀ ਫਰਮਾਈ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਜਖਮੀ ਸੇ ਉਨਕੀ ਗੋਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾਂ ਸੀ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਹੁਈਆਂ ਸੀਆਂ ਉਨ ਕੋ ਜਗੀਰਾਂ ਤੇ ਕੜੇ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸੂਜਾਵਾਦ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਓਹੁ ਭੀ ਛੂਟ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਤੇ ਹੋਰ ਫੌਜ ਤੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਲੂਟ ਹਮਾਨੂੰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਹਾਥ ਲਾਗੀ ਹੈ ਤੇ ਉਮਦਾ ਉਮਦਾ ਸੈਂ ਅਜਾਇਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਸੈ ਆਪ ਕੀ ਪਸਿੰਦ ਆਵੇ ਸੋ ਤਾਂ ਨਜਰ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਇਸੀਆਇ ਕੀ ਚਹਾਰਮਯਾ ਆਧ ⁵ ਲਹੋ ਤੇ ਆਜੁ ਤੋਂ ਸਭ ਸੈਇ ਈਹਾਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਸਭ ਖੁਸ ਹੋਇ ਕਰ ਆਪ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਆਗੇ ਭੀ ਹਮੇਸਾਂ ਤੁਮ ਜਾਣਤੇ ਹੋ ਲੂਟ ਕੀ ਸੈਇ ਅਸਾਂ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਲਈ ॥ ਤੇ ਅਬ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ ॥ ਭਾਵੇਂ ਬੇਜ ਕੀਮਤ ਹੀ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ ਸਭ ਕੋ ਮਾਫ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਨਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ⁶ ਕੀ ਜਾਗਾ ਜਰ ਨਜਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਉਹਾਂ ਖਾਨਗਾਹਾਂ ⁷ ਕੇ ਮੁਜਾਵਰ ⁸ ਤੇ ਆਜਜ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ

¹ *Kutub-khāna* denotes a library.

² The youngest son of the Nawab who was named Mir Baz, had fled towards Bahawalpur : *Gazetteer of the Bahawalpur State (1904), Part A, 66.*

³ The reference seems to be to Sarfaraz Khan, the eldest son of the Nawab who had been later given a *jāgīr* by the Maharaja : Sohan Lal; *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 224-25.

⁴ It may be noted that the *dushālas* were ceremoniously spread over the bodies of the commanders (*sarkardahs*) killed in action.

⁵ Although the exact import of this phrase is not clear, it seems to signify a certain proportion of the loot which may have been customary for the chief to take.

⁶ The reference is to Prehladpuri, a sacred place of the Hindus in the fort, built in the memory of Bhagat Prehlad who had refused to accept his father Hiranayakashyap as God and was saved by his deity, Lord Vishnu, in the form of Nar-Singh (Man-Lion). See also, Fauja Singh (ed.), *Sair-i-Panjab*, 138.

⁷ Multan had a number of celebrated *khānqāhs*, such as of Shaikh Muhammad Yusuf Shah Gardezai, Hazrat Shaikh Bahauddin Zakaria, Shah Sadruddin, Shams Tabrez Sahib, Makhdum Rashid and over a score others : Munshi Hukam Chand, *Tawārīkh-i-Multan*, 62-125.

⁸ As already pointed out *mujāwar* denotes the keeper of a shrine.

ਏਕ ਬਾਗ ਉਮਦਾ ਸਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸਕੀ ਤੀਆਰੀ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਮੁਨਸੀ ਛੋਡਾ ॥ ਫੇਰ ਕੁਤਬਦੀਨ (f. 293b) ਖਾਂ ਕਾਸੂਰੀਏ ਨੇ ਏਕ ਸਮਸੇਰ ਤੇ ਪੰਜ ਪੇਸ ਕਬਜ਼ਾਂ ਮੈਂਦਿ ਸਾਜ਼ ਮੁਰੱਸਾ ਕੇ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਫੇਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਜੇ ਅਸਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਡੇਰੇ ਤੋਫਾ ਤੋਫਾ ਸੈਇਆਂ ਵਾਫੁਰ ਸੀਆ ਪਰੁ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਲੇਤੇ ਹੋਤੇ ॥ ¹ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕਰ ਭੇਜੀ ਜਿਨਾ ਈਹਾਂ ਸੈਇਆਂ ਲੂਟੀਆ ਹੈਂ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਭੀ ਵੇਚਣੀਆਂ ਹੀ ਸੀਆਂ ॥ ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੋਲ ਲੈ ਕੇ ਭੇਜੀਆਂ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੀ ਖਾਤਰ ਵਾਸਤੇ ਰਖਾਇ ਛੋਡੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਯਾ ਬਖਸ਼ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ਯਾ ਕਿਸੇ ਕੋ ਤੋਫਾ ਭੇਜਾਂਗੇ ॥ ਏਹ ਰਖਣੀਆਂ ਨਹੀਂ ॥ ਜਬ ਮੁਲਤਾਨ ਕਾ ਕਿਲਾ ਲੈ ਲੀਆ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਫਤੇ ਕੀ ਖਬਰ ਵਾਸਤੇ ਬੱਸੂ ਖਾਂ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਿਲਾਈ ਕੜੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਬਖਸੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਗੁੰਗੋਰੀ ² ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਨਕਈ ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ ਸਾ ॥ ³ ਤਾਂ ਮੁਲਖ ਤਾਂ ਇਨ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੈ ਲੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜਾਗਾ ਉਨ ਪਾਸ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਦੁਪਹਰ ਰਹੀਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੋ ਭੀ ਕਲਗਾ ਘੋੜਾ ਹਮਾਨੇ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਦੁਪਹਰ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਓਸ ਪਾਸ ਬੇਸ ਸਾ ਚੰਬਾ ॥ ਅਮੋਲਾ ਕੀ ਨਸਲ ਕਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਘੋੜਾ ਲਿਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਲੇਇ ਲੀਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਕੀਮਤ ਸੈ ਜਯਾਦਾ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਭੀ ਬੇਸ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਜਰੀਦਾ ਤੌਰ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਵਜਾ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਕਾਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਪੂਛੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕੀ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਤਾਰੀਫ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਤੁਸਾਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਅਰੁ ਕੋਸਸਾਂ ਫਤੇ ਕਰਨੇ ਮੈਂ ਕਰੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹਮੇਸਾ ਖਬਰ ਪਹੁਚਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਕਯੋਂ ਨਾ ਕਰੋ ਤੁਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਕਾਮ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਉਹਾਂ ਲੂਟ ਵਾਫੁਰ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਮਦਾ ਉਮਦਾ ਸੈਇਆਂ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਦੇਖੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ॥ ਪਰ ਹਮਾਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਕਹਾ ਸਾ ਜੋ (f. 294 a) ਲੂਟ ਮੈਂ ਸੀ ਆਪ ਵੇਖ ਕੇ ਲੈ ਲਹੋ ॥ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਓਨਾਂ ਥੀਂ ਨਹੀਂ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਬਾ ਤਰੀਕ ਤੋਫੇ ਕੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਪੇਸ ਕਬਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਮਸੇਰ ਭੇਜੀ ਹੈ ॥ ਓਹ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਓਹ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਰਾਖੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਤੁਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਓਹ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਨਬਾਬ ਕੋ ਮਾਰਾ ਸਾ ਤਾਂ ਤੋਸੇਖਾਨੇ ਕੇ ਸਪਾਹੀ ਕੋ ਬਾਦੁਖ ਬਮੈਇ ਤਿਲਾਈ ਸਾਜ਼ ਕੇ ਨਬਾਬ ਕੀ ਹਾਥ ਲਾਗੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕੀਮਤ ਸੀ ਭੀ ਜਯਾਦਾ ਓਸ ਕੋ ਦੇ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕਹ ਰਹੇ ਜੋ ਦੋਇ ਤੁਸੀਂ ਰਾਖੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਨਾ ਲਈਆ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬੇਸ ਸਮਸੇਰ ਬਮੈਇ ਸਾਜ਼ ਕੇ ਤੇ ਢਾਲ ਤੇ ਬਾਦੁਖ ਬਿਮੈ ਤਿਲਾਈ ਸਾਜ਼ ਕੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਕੀ ਤਰਫ ਕੀ ਭੇਜੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਹ ਲੈ ਲਈ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਡੇਰਯਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਜੋ ਲੂਟ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਸਿਰਕਰਦਿਆਂ ਥੀਂ ਤੇ ਯਕਯਾ ਅਸਵਾਰਾਂ ਤੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਸੀ ਆਦਿ ॥ ਬਡੀ ਕੋਸਸ ਸੈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ

¹ As already pointed out, Fateh Singh was rather strongly averse to having anything to do with the looted goods.

² Gogaira town, situated at about 62 miles south-west of Lahore, was held by the Nakais.

³ Mehar Singh Nakai, the eldest son of Wazir Singh Nakai succeeded to the estate in 1790 after the death of his father. Mehar Singh was in possession till 1804 when the Maharaja confiscated his territory : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 514.

ਲਈ ॥ ¹ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕਯਾਂ ਪਾਸ ਸਭ ਰਹੀ ॥ ² ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਦ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਤਾਨ ਸੈ ਸਾਤ ਰੋਜ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਲਹੌਰ ਸੈਂ ਏਕ ਰੋਜ ਮੈਂ ਹੀ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਕਮਲਾਂ ਕਾ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਜਿਕਰ ਅਜਾਇਬਾਤ ਕਾ ॥ ³ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਦਸ ਹਜਾਰ ਸਾਪ ਦੇਖ ਆਇਆ ਹਾਂ ॥ ਸੇਖੂਪੁਰ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਖਲਾਫ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਤਾਬ ਜਮਾਂਦਾਰ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਜਾਇ ਕੇ ਦੇਖੇ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਅੱਵਲ ਦਸਯਾ ਸਾ ਓਸ ਨੇ ਕਦਰੇ ਹੀ ਜਾਗਾ ਦੇਖੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਮਤਾਬ ਨੇ ਜਾਇ ਕੇ ਆਗੇ ਤੀਕੁਰ ਦੇਖਿਆ ॥ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਅਰਜ ਆਇ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਉਸ ਥੀਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜਯਾਦਾ ਦੇਖ ਆਇਆ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਸਮਾਰ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ਜੋਨਸੀ ਨਹਰਿ ⁴ ਸੇਖੂਪੁਰ ⁵ ਕੇ ਤਲੇ ਸੀ ॥ ਓਹ ਉਹਾਂ ਸੈ ਕੁਸਾਦਾ ⁶ ਹੈ ਸੀ ॥ ਦਰਮਯਾਨ ਮੈਂ ਸੀ ਤਾਂ (f. 294 b) ਵਗਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਲਾਭੀ ਉਸ ਕੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਛੰਭ ਸਾ ਤੇ ਪਾਨੀ ਖਲਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਮੈਂ ਬੂਟੀਆਂ ਸੀਆਂ ਅਰੁ ਕਿਨਾਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਭੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਕੀ ਬੂਟੀ ਬੇਸੁਮਾਰ ਸੀ ॥ ਛਤਰੀਦਾਰ ਅਰੁ ਪਾਣੀ ਥੋਂ ਕੁਸ ਕੁ ਉਚੀ ਅਰੁ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਕੀਆਂ ਭੀ ਬੂਟੀਆਂ ਤੇ ਬੈਤਾਂ ਕੇ ਦੁਖਤ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਮੈਂ ਉਚੀਆਂ ਜਾਗਾ ਖੁਸਕ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਪੰਜ ਛੇ ਇਕੋ ਸਲਾਂਬੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਉਨਾ ਸਭਨਾਂ ਉਪਰ ਸਾਪ ਬੈਠੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਬੂਟੀਆਂ ਝੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਮਲੂਮ ਨਾ ਹੋਵਨ ਅਰੁ ਓਨਾ ਦੁਖਤਾਂ ਉਪਰ ਅਰੁ ਉਚੀਆਂ ਜਾਗਾਂ ਉਪਰ ਏਤਨੇ ਸੇ ਜੋ ਅਕਲ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ਆਵਤੇ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਬਾਤ ਤਅੱਜਬ ਕੀ ਸੁਣ ਕਰ ॥ ਆਪ ਭੀ ਉਹਾਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਭੀ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਜਾਇ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਬੂਟੀਆਂ ਉਪਰ ਜੋ ਸਾਪ ਬੈਠੇ ਸੇ ਉਨਾਂ ਕੋ ਠੀਮਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਇਕ ਇਕ ਬੂਟੀ ਉਪਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠੇ ਸੇ ਓਹ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਗਿਰੇ ਬਡੇ ਬਡੇ ਭੀ ਅਰੁ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਭੀ ॥ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕਈਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਉਤੋਂ ਟਪਾਇ ਕੇ ਦੇਖੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਤਾਂ ਬੂਟੀਆਂ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਨਜਦੀਕ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੀਆਂ ਕੁਸ ਕੁ ਫਰਕ ਸੈ ਸੀਆਂ ਓਨਾ ਉਪਰ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਨਿਗਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਲਗ ਕਿਨਾਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗਏ ਦੇਖਤੇ ਤਾਂ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਨਿਗਾ ਆਏ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਦਿਨਾਇ ਮੁਸਾਹਬ ਸੇ ਓਨਾ ਜਾਚਿਆ ਤਾਂ ਲਾਖਾਂ ਕੀ ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰੀ ਪਰ ਜੋਨਸੇ ਉਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਪਰੇ ਦੂਰ ਸੇ ਅਰੁ ਦਰਮਯਾਨ ਸੇ ਅਰੁ ਦੂਸਰੀ ਤਰਫ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸੇ ਓਹ ਨਹੀਂ ਸੇ ਦੇਖੇ ॥ ਅਰੁ ਸਭ

¹ Upon the return of the army to Lahore, a proclamation was made that the plunder of Multan was the property of the state, and that all soldiers and officers alike, possessing any article of the spoil, were to bring it to the treasury under penalty of heavy punishment: Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 92. See also, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 221-22.

Sohan Lal, in fact, mentions that faced with the tough resistance of the Nawab of Multan, the Maharaja had earlier, although reluctantly, allowed the Sikh forces to freely plunder the country and keep the booty: *ibid.*, 218.

² Fateh Singh's *derah* is said to have been exempted from returning the booty!

³ Upto folio 295a is narrated 'a strange happening' related to the abundance of snakes near Shaikhupur in the Ahluwalia territory.

⁴ The reference seems to be to the river Kali Vein flowing to the south of Shaikhupur.

⁵ Shaikhupur is a small village situated at about 6 miles south of Kapurthala.

⁶ *Kushādah*, a Persian word, is suggestive of the width of the stream.

ਤਅੱਜਬ ਹੂਏ ਤੇ ਕਈ ਕਹਨ ਏਹ ਜਿਨਾਇਨਤ ਕਾ ਕਿਸਮ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਹਟ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਓਸ ਨੈਹਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੀ ਉਹਾਂ ਰਸਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਤੇ ਹੋਰ ਜਮੀਨ ਉਪਰ ਭੀ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਪ ਗਿਰੇ ॥ ਨੈਹਰ ਦਰਮਯਾਨੋ ਨਿਕਲ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਏਕ ਸਾਪ ਕੋ ਘੋਰਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਖੜਾ ਹੋਇ ਹੋਇ ਘੋੜੇ ਕੇ ਸਾਮਣੇ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਹੁ (f. 295 a) ਸਾਪ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਨੇ ਪਕੜ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਸਹਰਿ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਾਪੁ ਸਾਤ ਆਠ ਰੋਜ਼ ਰਖਿਆ ॥ ਉਸ ਬਾਤ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕਈ ਜਨਾਇਤ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਸਾਪ ਕਾ ਕੁਛ ਨਾ ਮਾਲੂਮ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫੁਡਾਇ ਦੀਆ ਉਹਾਂ ਹੀ ॥ ਤੇ ਜਬ ਅਸਵਾਰ ਹੋਇ ਕੇ ਸੈਰ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਭੀ ਦੇਖਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਨਿਗਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਾਪ ਓਹੁ ਰਾਹਿ ਮੈਂ ਫਿਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਲੋਚ ਕਟਾਰ ਲਈ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਸਾਪ ਮਾਰ ਡਾਲੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਨੂੰ ਤਬੀਹ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਬੀਬੜੀ ¹ ਗਾਂਊ ਤੀਕੁਰ ਪਹਰਾ ਬਠਾਲ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਸਪਾਂ ਕੋ ਕੋਈ ਨਾ ਹਿਲਾਵੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਰੋਜ਼ ਕਿਸਤੀ ਮੈਂ ਭੀ ਚੜ ਕੇ ਉਹਾਂ ਗਏ ਤਾਂ ਜੌਨਸੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਤੇ ਖੁਸਕ ਜਾਗਾ ਤੇ ਬੈਤ ਸੇ ਓਨਾ ਉਪਰ ਓਸੇ ਤਰਾਂ ਬੈਠੇ ਹੂਏ ਤੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਦਾ ਸੋਰ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਨਾਲੇ ਠੀਮਾਂ ਸੈਂ ਅਰੁ ਛਿਟੀਆਂ ਸੈ ਡਰਾਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਓਸੇ ਤਰਾਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜਤੇ ਸੇ ॥ ਬਡੇ ਬਡੇ ਅਰੁ ਛੋਟੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਕਿਸਤੀ ਨੂੰ ਭੀ ਕਈ ਆਇ ਲਿਪਟਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਨੜੀਆਂ ਤੇ ਕਾਹੀ ਕੋ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਲਪਟੇ ਹੂਏ ਸੇ ਫੇਰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਸੀ ਦੇਖਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਸਹਰਾਂ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਗਾਵਾਂ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਮਾਨਿੰਦ ਮੇਲੇ ਕੀ ਉਹਾਂ ਹਾਜ਼ਮ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰਿ ਆਪ ਨੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਫਗਵਾੜਿਉ ਸਦਵਾਇਆ ਅਰੁ ਆਗੇ ਮੁਸਾਹਬ ਸਭ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਨਜ਼ਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸੇਖੂ ਪੁਰੇ ਹੀ ਉਤਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਮਕਾਨ ਉਸ ਨਹਿਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜੋ ਪਹਰਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਉਨ ਮੈਂ ਸੀ ਦੋ ਜਵਾਨ ਬਡੇ ਸਾਵੇਰੇ ਹੀ ਪਾਣੀ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਸਾਂ ਦੇਖਯਾ ਜੋ ਏਕ ਸਾਂਪ ਦੂਜੇ ਸਾਂਪ ਉਪਰ ਚੜਯਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਬੱਤੀ ਕੀ ਤਰਾਂ ਰੋਸਨੀ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਓਹੀ ਜਾਣੇ ਰਾਸ ਸੀ ਯਾ ਖਲਾਫ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਕੋ ਤੇ ਔਰੋਂ ਕੋ ਭੀ ਪੂਛਾ ॥ ਜੋ ਏਹ ਸਾਂਪ ਏਤੇ ਜਮਾ ਹੋਣੇ ਤੇ ਏਤਾ ਅਰਸਾ ਰਹਣੇ ਸੀਆਲ ਕੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਮੈਂ ॥ ਏਹ ਕਯਾ ਸਬੱਬੁ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਏਹ ਤਰਾਂ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ॥ ਐ ਪਰੁ ਗਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਏਸ ਤਰਾਂ (f. 295 b) ਦੌਲਤ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ਕਿਸੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜਿਨਾਇਤ ਕਾ ਕਿਸਮ ਹੈ ॥ ਯਾ ਸੱਪਾਂ ਕਾ ਬਾਦਸਾਹ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ² ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਕੇ ਤੇ ਮਖੂ ਕੇ ਤੇ ਜਨੇਰ ਕੇ ਤੇ ਕੋਕਰੀ ਕੇ ਰਸਤੇ ॥ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਜਗਰਾਵੀਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਰੈਯਤ ਸਭ ਉਸ ਤਰਫ ਕੀ ਮਜਲ ਬਾ ਮਜਲ ਹਾਜ਼ਰੁ ਹੋਤੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਹੱਕ ਨੂੰ ਪਹੁਚੇ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਕਾਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਤਾਕੀਦ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਹੂਆ ਜੋ ਸਭ ਮਕਾਨ ਕੀ ਸਿਕਿਸ-ਤ ਰੇਖਿਤ ਕੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਵੇ ॥ ਤੇ ਸਹਰੋਂ ਬਾਹਿਰ ਜੋ ਕਿਲਾ ਖਾਮ ਹੈ ਓਸ ਕੋ ਨਏ ਸਿਰੇ ਪੁਖਤਾ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਰਹਾਇਸ ਕੇ ਭੀ ਓਸ ਮੈਂ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਿੱਧਵੀਂ ³ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸੇਖ ਦੌਲਤ ਗਾਂਵ ⁴ ਜੋ ਫਕੀਰਾਂ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਸੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਘੋੜਾ ਬੋਜ ਬੇਸ ਲਿਆਏ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਓਨ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਤੇ ਰਪੈਯਾ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਘੋੜੇ ਭੀ

¹ Bibari, a small village situated at about 4 miles to south-west of Kapurthala.

² The remainder of the chapter is given to a brief account of Fateh Singh's visit towards Jagraon across the Satlej.

³ This seems to be a misspelling for Sidhwan Bet, a village situated at about 26 miles north-west of Ludhiana and about 9 miles north of Jagraon.

⁴ Shaikh Daulat, a small village in Jagraon *tehsil*, about 6 miles north of Jagraon.

⁵ It has not been possible to identify these *faqirs*. Although holding a village and presenting a horse to the chief they were perhaps the recipients of a charitable grant (*dharmarth*).

ਜਿਮੀਦਾਰ ਅਰੁ ਜਗੀਰਦਾਰ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨਜਰਾਂ ਕੇ ਲਿਆਏ ॥ ¹ ਫੇਰ ਦਰੀਆਉ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸੂਰਾਂ ਪਾੜਿਆਂ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਮਹਤਪੁਰ ² ਕੇ ਤੇ ਕਾਲੇ ³ ਕੇ ਰਸਤੇ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਸਾਂਪ ਸੇ ਜਮਾ ਓਹੁ ਫੇਰ ਭੀ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਦੇਖੇ ॥ ਫੇਰ ਚਹੁ ਪੰਜਾਂ ਰੋਜਾਂ ਥੀਂ ਬਾਦ ਇਕੇ ਰੋਜ ਸਭ ਗਾਇਬ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਤਅੱਜਬ ਹੁਏ ॥ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਿਹ ਗਨਕਾ ਗਜ ਅਜਾਮਲ ਪਾਤਕ ਬ੍ਰਾਤਨਿਪਾਤ ॥ ਦਿਯ ਨਿਜ ਬਲ ਬਿਜਨਾਥ ਭਜ ਹਾਥ ਅਨਾਥ ਬਿਕਾਤ ॥ ੧ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਨੋ ਨੇ ਗਨਕਾ ਅਰੁ ਫੀਲ ਤੇ ਅਜਾਮਲ ਇਨੋ ਕੇ ਪਾਪੋਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਦੂਰ ਕਰ ਕੈ ॥ ਅਪਨੋ ਸਥਾਨ ਦੀਯੋ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਪਤਤ ਉਧਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਬਿਜਨਾਥ ਜੀ ਕੋ ਭਜੋ ॥ ਕਯੋਂ ਜੋ ਅਨਾਥੋਂ ਕੇ ਹਾਥ ਹੀ ਬਿਕ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੇਡ ਕਲਾ-ਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਫਤਾ ਕਰਣ (f. 296 a) ਆਦਿ ਵਰਨਨੰ ਪੰਦਰਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧੫ ॥ ⁴ ਦੋਹਰਾ ॥ ਦਿਬਯੁ ਕੋਲ ਮੁਦਮਾਲਨੀ ਨਾਭਿ ਭਮਰ ਮੁਖ ਕੰਜੁ ॥ ਸਯਾਮ ਅਮੀ ਅੰਬੁਧ ਸੰਗਮ ਰਾਧਾ ਸਰਮੰਜੁ ॥ ⁵ ਬਾਰਤਾ ॥ ਦਿਬਯੁ ਕਿਆ ਅਲੌਕਿਕ ਕੇਲੋਂ ਕੇ ਆਨੰਦ ਹੈ ਮਾਲਾ ਸੇ ਜਿਨ ਮੈਂ ॥ ਅਰੁ ਨਾਭੀ ਭਮਰੀ ਸਮ ਹੈ ॥ ਮੁਖ ਕਮਲ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੂ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ॥ ਤਿਨ ਮੈਂ ਸੰਗਮ ਹੈ ਜਿਨਕੋ ॥ ਐਸੇ ਦੇਵਨ ਦੀ ਸਮ ਉਜਲ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੀ ਜੈ ਹੋਯ ॥ ਹਕੀਕਤ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਛਿਹੱਤਰੇ ਮੈਂ ॥ ਲਹੌਰ ਉਤਰਨੇ ਕੀ ॥ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਲਹੌਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਈਹਾਂ ਰਹੋ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਝਨਾਇ ਕੇ ਪਾਰ ⁶ ਕੀ ਤਰਫ ਹੋਇ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਖਬਰ ਹਰ ਤਰਫ ਕੀ ਰਾਖਣੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਕਿਲੇ ⁷ ਥੀਂ ਪਰਲੀ ਤਰਫ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਸੈ ਖਵਰ ਭੀ ਆਇ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਵਾਈਏ ਤੇ ਭੁਚਰੀਏ ⁸ ਵੱਡੀ

¹ It may be noted that *zamindārī*, *jāgīrdārī* and *thānadārī* have been mentioned here as three distinct positions.

² Mehatpur, a village in the Nakodar *tehsil*, situated at about 5 miles south of Nakodar and about 9 miles from Sidhwan.

³ Kala, a village at about 16 miles north of Mehatpur.

⁴ Chapter Thirty-nine, or Chapter Fifteen of Section Three, ends here.

⁵ Chapter Forty (ff. 296a-297b) briefly refers to Fateh Singh's stay in Lahore during Ranjit Singh's absence across the Chenab, and to the conquest of Kashmir in Sammat 1876 (A.D. 1819). The birth of a son to Fateh Singh, is also mentioned.

⁶ Ranjit Singh is said to have crossed the Chenab to collect tribute not only from the Tiwanas to the east of the Indus but also from the territories to the west of this river, including Peshawar : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 235-42.

Sohan Lal, however, places the departure of the Maharaja in the month of Katik 1875 Sammat (Oct.-Nov. 1818) : *ibid.*, 236. And according to Ahmad Shah, Ranjit Singh led this expedition in the month of Asuj 1875 Sammat (September-October 1818) : *Tārīkh-i-Hind*, 40.

⁷ The reference is to the fort of Gujjar Singh Bhangi, one of the three rulers of Lahore in the late eighteenth century. This fort was located between the Shalimar garden and the city. See also, H. R. Goulding, *Old Lahore*, 76.

⁸ Wan and Bhuchar are two small villages, situated about 20 miles to the south-east of Lahore.

ਸਰਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਨੌਕਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਭਵਾਨੀਪੁਰ ਤੇ ਬੋਪਾਰਾ ¹ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਕਾਨ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਇਨ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਨਿਕਾਰੇ ਰਾਖੇ ਤੇ ਕਮ ॥ ਅਰੁ ਰੋਯਤ ਉਪਰ ਭੀ ਓਨਾ ਜੁਲਮ ਇਖਤੀਆਰ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਨ ਕੋ ਕੋਸਸ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਅਰਜ ਕਰੇ ਜੋ ਮੁਲਖ ਲੈ ਲਈਏ ਤੇ ਗੁਜਰ ਹਮਾਰੀ ਕਰਾਈਏ ॥ ² ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਲਿਖਾ ਜੋ ਮਕਾਨ ਇਨ ਸੀ ਲੈ ਲਹੋ ॥ ਤਾਂ ਮੁਲਖ ਤਾਂ ਆਗੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸੀ ਫੇਰ ਮਾਮਲਾ ਤੋਸ਼ਖਾਨੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣੇ ਲਗਾ ॥ ³ ਫੇਰ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਜੋ ਜੋਨਸੇ ਸਰਦਾਰ ॥ ਸਿੰਧ ਦਰੀਆਇ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਟਕੇ ਵਸੂਲ ਹੋਣੇ ਮੈਂ ਭੀ ਦੇਰ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹੰਗਾਮਾ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਕੁਛ ਕੁ ਫੌਜ ਈਹਾਂ ਛੋਡ ਕੇ ਆਪ ਜਣਾ ⁴ ਕੇ ਰਸਤੇ ਕੋ ਚਾਲੀਏ ॥ ਏਕ ਤਾਂ ਜਣ ਖਿਲਕਤ ਕੇ ਤਸਦੀਆ ਪੁਚਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਉਨ ਕੋ ਤਬੀਹ ਪਹੁਚ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਜੇ ਉਸ ਤਰਫ ਕੁਛ ਕਾਮ ਹੂਆ ਤਾਂ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਚਾਲਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਏਹੋ ਖਬਰ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫ ਭੀ ਡਾਕ ਮੈਂ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨਿਆਜ ਬੇਗ ⁵ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਸਰਕਾਰੋਂ ਲਿਖਯਾ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਲਹੌਰ ਹੀ ਰਹੋ (f. 296b) ਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਹਟ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕੋ ਸਿੰਧ ਕੀ ਤਰਫ ਤੋਰ ਦੇਣਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਓਸ ਤਰਫ ਕੋ ਤੋਰੀ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਪਿੰਡੋਰੀ ਤੇ ਵੈਰੋਵਾਲ ਕੇ ਰਸਤੇ ਉਸੀ ਰੋਜ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਕਹੀਂ ਨਾ ਠਹਿਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕਾਂਤ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਜੋਨਸੀ ਗਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਸਿਰਕਾਰ ਕੇ ਭੀ ਸਿਰਕਰਦੇ ਆਗੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਟਵਾਣਯਾਂ ਥੋਂ ਤੇ ਸਿੰਧ ਕੇ ਉਰਾਰੋਂ ਅਰੁ ਪਾਰੋਂ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਿੱਤ ਦਰਮਯਾਨ ਟਕੇ ਲੈ ਕਰ ਹਟੇ ਆਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਕਸਮੀਰ ਕੀ ਫਤਾ ਕੀ ॥ ⁶ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਦੀਨਾਨਗਰ ਮੈਂ ਸੀ ਵਜ਼ੀਰਾਵਾਦ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਲਹੌਰ ਜਾਹੋ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਕੀ ਹਿਫਾਜਤ ਰਾਖਾਵੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਫੌਜ ਭੇਜ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਕਸਮੀਰ ਕੀ ਤਰਫ ਚਲਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਯਾ ਜੋ ਅਬ ਮੁਨਾਸਬ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹੈ ॥ ⁷ ਤਾਂ ਆਪ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਫੌਜਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕਸਮੀਰ ਕੋ ਤੋਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਵਜ਼ੀਰਾਵਾਦ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਕੁਛ ਕੁ ਹੀ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਕਸਮੀਰ ਫਤੇ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਪਾਸ ਜੋ ਖਵਰ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ॥ ਓਸ ਕੋ ਤਿਲਾਈ ਕੜੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕ ਬਖਸੀ ॥ ਅਰੁ ਵਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਆਜਜ ਵਾਫਰ ਆਏ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋ ਬਖਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰ ਮੈਂ ਵਾਫਰ ਰੁਪਈਏ ਸੂਟੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਜਰੇ ਜੁਦਾ ਬਾ ਜੁਦਾ ਲਾਗੇ ਹੋਣੇ ॥ ਅਰੁ ਅਨਾਮ ਵਾਫਰ ਰੋਜ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਜਬ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਰੋਜ ਖੁਸੀ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕਰਤਯਾਂ

¹ Bhawanipur and Bhoparai are two small villages, situated 25 miles to the south-west of Amritsar.

² This seems to be a reference to the well-established practice of the period of Sikh rule, according to which the dispossessed was ordinarily provided with some means of subsistence: see, for example, Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter VI & nn. 59-61.

³ It appears that the *jāgīr* was reverted to the *khālisa*.

⁴ As already pointed out *jana* signified the unruly pastoral tribes towards the Indus. See also, f. 120b & n. 3 (p. 175), above.

⁵ Niaz Beg is a small village situated at about 6 miles from Lahore, in the south.

⁶ Now follows a very short account of the conquest of Kashmir in the month of Har 1876 Sammat (June-July 1819).

⁷ It may be noted that Fateh Singh was again made to stay in Lahore while Ranjit Singh was away to Wazirabad, supervising the Kashmir operations.

ਕੋ ਹੁਏ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਕੇ ਜਨਮ ¹ ਕੀ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕੀ ਖਵਰ ਕਪੂਰਥਲਿਓਂ ਪਹੁੰਚੀ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਖਬਰ ਲਿਆਵਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਵਾਫਰ ਇਨਾਮ ਬਖਸਾ ॥ ਅਰੁ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਕਰ ਸਹਰ ਮੈਂ ਰੁਪੈਏ ਸੁਟੇ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ॥ ਅਫੁ ਮੁਜਰੇ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ (f. 297a) ਭੀ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਸਮੀਰ ਕੀ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕਹੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਖੈਰਅਫੀਅਤ ਕੀ ਖਵਰ ਪੂਛੀ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਕੁਵਰ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸੀ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕੱਲ ਕੋ ਅਸੀਂ ਕੁਵਰ ਤੁਸਾਡੇ ਕੀ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਦੇਣੇ ਵਾਸਤੇ ਤੁਸਾਡੀ ਹਵੇਲੀ ਆਵੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਆਏ ਅਰੁ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਰੁਪਈਏ ਸੁਟੇ ॥ ² ਅਰੁ ਹਵੇਲੀ ਮੈਂ ਮਹਫਲ ਖੁਸੀ ਕੀ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਹੱਸੀ ਕੜਿਆਂ ਥੋਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਾਦੀ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਸਰਕਾਰ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫੀਲ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਬਿਮੈਇ ਤਿਲਾਈ ਜੀਨਾ ਕੇ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਲੁਆਜਮੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਪਾਏ ਦਰ ਪਾਏ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਫੀਲ ਥੋਂ ਆਦਿ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਕਸਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਬਾਹਰ ਸੀ ਹੀ ਰੁਪਈਏ ਸੁਟਤੇ ਸਹਰ ਮੈਂ ਸੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਜਜ ਜੋ ਵਾਫਰ ਜਮਾ ਹੁਏ ਹੈ ਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਰੁਪਈਆ ਜੀਉਂ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ॥ ਲਵਾਹਕਾਂ ਤੇ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਬਖਸਸ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਪਚਕਾਰੇ ਤੇ ਆਸਤਬਾਜੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਤਰਾਂ ਸਾਦੀ ਕੀਆਂ ਹੁਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਤੇ ਸਾਧਾਂ ਕੋ ਹਰ ਇਕ ਮਕਾਨ ਰੁਪੈਏ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਕਦੀਮ ਥੋਂ ਹੀ ਰੀਤਾ ਜਨਮ ਅਸਟਮੀ ਜੋ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਜਨਮ ਕਾ ਦਿਨ ਹੈ ਉਸ ਰੋਜ ਹੀ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਗਨ ਸਭ ਵੀਆਹ ਕੀ ਹੀ ਸਾਦੀ ਕੀ ਤਰਾਂ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੇਹਰਿਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ॥ ਤਾਂ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਸਾਦੀ ਕੀਆਂ ਰਸੂਮਾਂ ਆਪ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਨਿਸਬਤ ਕਾ ਸਗੁਨ ਲਾਗੀ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸੁਭ ਦਿਨ ਮੈਂ ਸਗੁਨ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ³ ਅਰੁ ਸਭ ਰਸੂਮਾਂ ਜੈਸੀਆਂ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ਤੇ ਆਪ ਕੇ (f. 297 b) ਮਾਮੂਲ ਹੈ ਸੋ ਕਰੀਆਂ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭੂਲੇ ਨਿਜ ਗਤ ਮਤ ਤਗਤ ਨਿਰਖਤ ਗਤ ਬਿਜਬਾਲ ॥ ਅਗਤਨ ਕੋ ਗਤ ਦੇਤ ਨਿਤਿ ਅਵਗਤ ਗਤ ਨੰਦਲਾਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਿਜ ਗੋਪੀਨ ਕੀ ਗਤ ਕਹਾ ਚਾਲ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਅਪਨੀ ਗਤਿ ਅਰੁ ਮਤ ਭੀ ਤੁਰਤ ਹੀ ਭੂਲ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨ ਪਾਪੀਆਂ ਕੀ ਕਹੀਂ ਭੀ ਗਤ ਨਹੀਂ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਸਦਾ ਗਤ ਕਯਾ ਮੁਕਤ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਐਸੀ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਕੀ ਅਵਗਤ ਕਯਾ ਜੋ ਨਾ ਜਾਨੀ ਜਾਇ ਅਸਚਰਜ ਰੂਪ ਕੀ ਗਤ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀ-ਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾ-ਰਮਣ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਹੂਪਣੰ ਅਪਰਾਨੇ ਲਹੌਰ ਉਤਰਨ ਆਦਿ ਵਰਨਨੰ ਨਾਮ ਸੋਲਮੋ ਰੈਵਤ ॥ 16 ॥ ⁴ ਦੋਹਰਾ ॥ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਧੂ ਮਕਰੰਦ ਰਸ ਸ੍ਰਵਤਾ

¹ The reference is to the birth of Amar Singh, son of Fateh Singh. There seems to have been some mistake for later the author himself places this in Sammat 1876, and therefore, in the following chapter : see ff. 306a-307a, below.

² Showering money over the poor and those who had assembled along the road to cheer the ruler, seems to have been a common practice of the times.

³ The editor has not come upon any further information on the engagement of Kunwar Nihal Singh.

⁴ Chapter Forty, or Chapter Sixteen of Section Three, ends here.

ਜਨਨ ਜਗ ਬੰਦ ॥ ਜੀਵਨ ਧਨ ਗੋਬਿੰਦ ਭਜ ਰਾਧਾ ਪਦ ਅਰੁ ਬਿੰਦ ॥ ੧ ॥ ¹ ਬਾਰਤਾਂ ॥ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਜੋ ਮਕਰੰਦ ਕਯਾ ਗੰਧ ਕੋ ਸੰਬੂਹ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੇ ਰਸ ਭਗਤ ਜਨਾ ਬਿਖੇ ਜਾ ਕੋ ਸ੍ਰਵਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਭਗਤ ਕੋ ਬੰਦਨ ਜੋਗ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਬਿੰਦ ਜੂ ਕੋ ਜੀਵਨ ਧਨ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਚਰਨਕਮਲ ਕੋ ਭਜੋ ॥ ਸਮਰ ਖੰਡ ਕੀ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਲੜਾਈ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਸਧੱਤ੍ਰੇ ਮੈਂ ॥ ਆਪ ਲਹੌਰ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਗੇ ਸਮਰਖੰਡ ਕਾ ਤੇ ਹੋਰ ਉਸ ਤਰਫ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ² ਤੇ ਅਬ ਓਹੁ ਫੇਰ ਹਰਾਮਜਾਦਗੀਆਂ ਤੇ ਬਾਜ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਸਿਰਕਰਦੇ ਆਗੇ ਭੀ ਭੇਜੇ ਹੈਂ ॥ ⁴ ਪਰੁ ਖਾਤਰ ਜਮਾਂ ਤਬ ਹੋਤੀ ਹੈ ਜੇ ਆਪ ਜਾਹੋ ॥ ਅਸੀਂ ਭੀ ਤੀਆਰ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਇਸ ਤਰਫ ਭੀ ਕਾਮ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ॥ ⁵ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਝਨਾ ਅਤੇ ਜੇਲਮ ਉਤਰ ਕੇ ਰੋਤਾਸ ਕੇ ਤੇ ਬਕਰਾਲੇ ⁶ ਕੇ ਰਸਤੇ ਆਗੇ ਸਰਾਂਇ ⁷ ਡੇਰਾ (f. 298a) ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਉਹੁ ਆਗੇ ਸੀ ਖਬਰ ਆਈ ॥ ਜੋ ਅਲਾਹੀਆਂ ਤੋਪਖਾਨੇਵਾਲਾ ਤੇ ਸਿਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ਮੁਲਖ ਹਜ਼ਾਰੇ ਕੇ ਮੈਂ ਉਤਰੇ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਇਹ ਸਮਰਖੰਡ ⁸ ਜਾਇ ਲੜੇ ॥ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਇਸ ਤਰਫ ਕੀ ਭਾਗੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਮਗਰ ਲਾਗੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਾਮ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਤੇ ਵਾਫ਼ਰ ਲਾਸਾਂ ਉਹੁ ਹੀ ਪੜੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਜਾਰੀਦਾ ਤੋਰ ਦੂਸਰੇ ਰੋਜ ਉਹੁ ਪਹੁੰਚੇ ॥ ਤੇ ਰਾਮ ਦਯਾਲ ਦੀਵਾਨ ਆਗੇ ਹੀ ਤੁਰਯਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਓਹੁ ਭੀ ਉਹੁ ਇਕ ਰੋਜ ਆਗੇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੇ ਲਾਸਾਂ ਆਵੇ ਤਾਂ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਆਪ ਪਾਸ ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਜਬ ਸਾਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹੁ ਹੀ ਡੇਰਾ ਕਰੀਏ ॥ ਫੇਰ ਲੜੀਏ ਭੀ ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਰੋਜ ਮੈਂ ਉਹੁ ਰਹ ਕੇ ਮਕਾਨ ਉਨਕੇ ਸਭ ਵਿਰਾਨ ਕਰ ਦੇਈਏ ॥ ਤੇ ਜੇ ਤੁਮਾਰੀ ਮੁੜਨੇ ਕੀ ਹੀ ਸਲਾਹ ਹੈ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਚੜੀਏ ॥ ਜਬ ਤੀਸਰਾ ਪਹਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਕੋ ਹਟ ਆਈਏਗਾ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੇ ਅਵੇਰੇ ਹੋਇਆਂ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਆਵਣਾ ਹੀ ਹੂਆ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਆਹਿਸਤਗੀ ਸੈ ਹੀ ਆਈਏ ਤੇ ਮਗਰ ਭੀ ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਵੇ

¹ Chapter Forty-one (ff. 297b-303b) largely covers the second expedition towards Hazara undertaken in Sammat 1877 (A.D. 1820). This chapter is full of graphic detail and the emphasis as usual is on Fateh Singh's role.

² The reference is to the earlier expedition of Hazara in Sammat 1871 (A.D. 1814): see, ff. 252b-257b, above.

³ According to Sohan Lal, the *zamīndārs* of Darband had not paid the revenues from the recent *kharīf* crop: *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 269.

⁴ The other leading *sardārs* sent by Ranjit Singh on this expedition under the nominal command of Prince Sher Singh were Ram Dyal, Sham Singh, Ganda Singh Man, Sewa Singh, Amar Singh and Mai Sada Kaur: Diwan Amar Nath, *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 133.

⁵ Ranjit Singh himself is said to have gone towards Multan: Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 269.

⁶ Bakrala, is a village situated at about 11 miles north-west of Rohtas, on the route to Attock.

⁷ The reference is to Sarai Kala.

⁸ It is Salam Khand (sometimes spelt as 'Simal Khand'), one of the chief villages of the Tarkheli tribe in the Gandgarh range, and situated at about 12 miles south-east of Tarbela.

ਤੋਂ ਭੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਜੋ ਲੜਾਈ ਹਟ ਗਈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਹ ਬਾਤ ਠਹਿਰੀ ਜੋ ਸਵੇਰੇ ਓਸ ਤਰਫ ਚਲੀਏ ਤੇ ਸੈਰ ਕਰੀਏ ॥ ਫੇਰ ਦੋਇ ਪਹਰ ਦਿਨ ਰਹਿੰਦੇ ਓਸ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਪਹਾੜ ਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਫੌਜ ਹੋਰ ਡੇਰਿਆਂ ਕੀ ਭੀ ਆਇ ਗਈ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਓਨਾਂ ਭੀ ਪਹਾੜ ਕੇ ਘਾਟੇ ਕੇ ਗਲੇ ਉਪਰ ਮਜਬੂਤ ਬਾਡਾ ਬਾਂਧਿਆ ਹੁਆ ਸਾ ਤੇ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਜਵਾਨ ਉਸ ਮੈਂ ਸੇ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਰਾਮ ਦਯਾਲ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕਹਾ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਲਾਹ ਹੋਵੇ ਸੋ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਲਾਹ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਹੈ ਸੀ ਜਬ ਰੋਬਕਾਰੀ ਹੁਈ ਤਾਂ ਅਬ ਸਲਾਹ ਲੜਿਆ ਥੀਂ ਸਵਾ ਹੋਰ ਕਯਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਘੋੜੇ ਸੀ ਉਤਰ ਕੇ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਹੁਏ ॥ ਓਨਾਂ ਆਗੇ ਸੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਨਜਦੀਕ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਹਥਿਆਰ ਲਾਗੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਵਾੜਾ ਛੋਡ ਕੇ ਉਪਰ ਪਹਾੜ ਕੇ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਉਸ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਥੋੜਾ ਜੈਸਾ ਪਹਾੜ ਚੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਆਗੇ ਏਕ ਰਸਤਾ (f. 298b) ਐਸਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਜੋ ਤੀਨ ਹਾਥ ਨੀਚੇ ਉਤਰ ਕੇ ਆਗੇ ਮਦਾਨ ਖੱਡ ਕਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਤੇ ਖੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭੀ ਪਹਾੜ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੇ ਉਤਰ ਕੇ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਦੀਵਾਨ ਓਸ ਖੱਡ ਮੈਂ ਜਾਇ ਬੈਠਾ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਫ ਬਡੀ ਚੜਾਈ ਪਹਾੜ ਕੀ ਮੁਸਕਲ ਹੈਸੀ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਆਦਮੀ ਗਏ ਸੇ ॥ ਓਸ ਤਰਫ ਕੋ ਆਪ ਚੜ੍ਹੇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਜੋਨਸੀਆਂ ਅਲਾਹੀ ਬਖਸ ਕੀ ਲੜਾਈ ਵਾਲੀਆਂ ਲਾਸਾਂ ਸੀਆਂ ਉਨਾਂ ਕੀਆਂ ਕੁਛ ਕੁ ਨਿਸਾਨੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਇਨ ਕੋ ਉਠਾਇ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਲੈ ਜਾਹੋ ॥ ਫੇਰ ਆਗੇ ਉਨ ਕੇ ਮਗਰ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਸਿਖਰ ਪਹਾੜ ਕੇ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਬਦੂਖਾਂ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਉਨ ਕੇ ਪੀਛੇ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਭਾਗ ਕੇ ਪਰੇ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਈਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਸਿੰਘ ¹ ਤੇ ਪਯਾਦਾ ਆਇ ਬੈਠੀ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮਦਿਆਲ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰੁ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਦੀਵਾਨ ਹੋਰੀਂ ਪੁਛਤੇ ਸੇ ਦਿਨ ਕਦਰੇ ਹੀ ਰਹਾ ਹੈ ॥ ਹਟਣੇ ਕੀ ਕਯਾ ਤਰਾਂ ਕਰਨੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਆਵਤਯਾਂ ਦੇਰ ਲਾਗੀ ॥ ਚੜਾਈ ਬਡੀ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਤੈਨੂੰ ਤੋਰਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਜਾਤੇ ਕੋ ਬਡੀ ਰਾਤ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਇਸ ਤਰਫ ਓਹ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਰੋ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਚਲਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਤਾਂ ਤਲੇ ਖੱਡ ਮੈਂ ਸੀ ਓਸ ਥੀਂ ਜੋਨਸਾ ਪਰੇ ਪਹਾੜ ਸਾ ਉਸ ਕੇ ਸਿਖਰ ਸਰਦਾਰਨੀ ਕੇ ਆਦਮੀ ਚੜ੍ਹੇ ॥ ਤੇ ਉਨਕੇ ਉਪਰ ਮੁਲਖਈਆ ਪੜਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਸਰਦਾਰਨੀ ਕੇ ਨੌਕਰ ਭਾਗੇ ॥ ਕਈਆਂ ਕੋ ਤਾਂ ਬਾਦੂਖਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਪਹਾੜ ਉਤੋਂ ਗਿਰੇ ॥ ਤੇ ਉਨਕੇ ਓਨਾਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਉਹਾਂ ਸੇ ਨਿਗਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦਰਮਯਾਨ ਖੱਡ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕਹਾ ਉਸ ਤਰਫੋਂ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਹਾਲ ਗਈ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਾਹ ਨਿਜਾਮ ਦੀਨ ਕਹਾ ਖੈਰ ਹੈ ਓਹ ਭੀ ਆਦਮੀ ਹੀ ਹੈ ਕਯਾ ਕਰਨਗੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਖੱਡ ਮੈਂ ਸੀ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਭੀ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਵੇਰਾ ਭੀ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਡੇਰੇ ਕੋ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਤਿਹ ਜਾਗੀ ਤੁਮਣ ² ਕਰਕੇ ਚਲੀਏ ॥ ਅਹਿਸਤਾ ਅਹਿਸਤਾ ॥ ਏਕ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਸਾਥ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਜਾਗਾ (f. 299a) ਦੀਵਾਨ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕੀਆਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਆਪ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ॥ ਜਬ ਉਹਾਂ ਸੇ ਕੁਛ ਕੁ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਵਾਫ਼ਰ ਆਦਮੀ ਭਾਗ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਜੋਰ ਲੜਾਈ ਕਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ ਕੋ ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ³ ਤੇ ਖਲੇ ਕੀਆ ॥ ਕਿਸੇ ਕਹਾ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਆਦਮੀ ਤਲੇ ਤਲੇ ਦੀ ਆਏ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਓਸ ਤਰਫ ਜਾਇ ਕੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਹਟ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਪੀਛੇ ਹਟੇ ਤਾਂ ਆਪ ਉਨ ਕੋ ਲਾਠੀਆਂ ਤੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਤਾਂ ਖਲੇ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋਨਸੇ ਡੇਰਿਆਂ ਕੇ ਸੇ ਓਹ ਭਾਗੇ ਤਾਂ ਰਲੇ ਸੈ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਹੋਰ ਭੀ ਭਾਗ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਭਾੜੋਗ ਕੋ ਫੌਜ ਭੇਜੀ

¹ *Singh*, juxtaposed with foot-soldiers, seems to have been used for the *ghorcharās*, most of whom happened to be Sikhs : see, for example, Fauja Singh, *Military System of the Sikhs*, 122, 225-26 & 351.

² *Tūmān*, ordinarily denoting a band of ten thousand fighting men, signifies a group here.

³ Interestingly, Fateh Singh had to use a stick to stop the Sikh soldiers from running away.

ਸੀ ਤਾਂ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਠਟੀ ਜੋ ਖਾਸ ਸਵਾਰੋਂ ਮੈਂ ਹੈ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਸੇਰ ਕੇ ਸਿਕਾਰ ਮੈਂ ਉਹਾਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕੜੇ ਤੇ ਜਗੀਰ ਉਸ ਕੋ ਬਖਸੀ ¹ ਤੇ ਪਜਾਹ ਅਸਵਾਰ ਕਾ ਸਿਰਕਰਦਾ ਕਰਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੋ ਭਾਗੇ ਜਾਤੇ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਸਖਤ ਭੀ ਕਹਾ ਪਰੁ ਤੋ ਭੀ ਓਹ ਨਾ ਠਹਿਰਿਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਹਾਥ ਸੁਰਖ ਹੋਇ ਗਏ ਪੱਥਰ ਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰਤਯਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਬੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਕਬੀ ਭਾਗਯਾਂ ਜਾਤਿਆਂ ਕੋ ਹਟਾਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਅਹਿਸਤਾ ਅਹਿਸਤਾ ਚਲੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮਦਿਆਲ ਖੱਡ ਸੀ ਹਟ ਕੇ ਉਹਾਂ ਆਇਆ ਜਹਾਂ ਅੱਵਲ ਸੈ ਘਾਟੀ ਚੜੇ ਸੇ ਤੇ ਆਦਮੀ ਬਰਾਬਰ ਉਹਾਂ ਚੜੀਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਵਾੜ ਮੈਂ ਆਇ ਖਲਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਖੱਡ ਮੈਂ ਦੀਵਾਨ ਬੈਠਾ ਸੀ ਉਹਾਂ ਸੈ ਭੀ ਓਹ ਵਾੜਾ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਰਾਹੁ ਭੀ ਖੂਬ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਦੀਵਾਨ ਪਾਸ ਭੀੜ ਬਡੀ ਹੂਈ ਜੋਨਸੇ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਜਾਵੇਂ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਆਵਤੇ ਉਸੀ ਵਾੜ ਮੈਂ ਸੀ ਰਸਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮਦਿਆਲ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਚਲੇ ਹੋਵੇਂ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੁਸ ਵਹਮ ਲੜਾਈ ਕਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮਦਿਆਲ ਨੇ ਪੂਛਿਆ ਆਪ ਕਹਾਂ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਕਹਾ ਅਜੇ ਤਾਂ ਓਹ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਹੀ ਹੈ ਦੂਰ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕੀ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖੱਡ ਕਾ ਆਵਣਾ ਸੁਖਾਲਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਠੇਰਕਾ ਉਤਰਨਾ ਮੁਸਕਲ ਹੈ ॥ ਐਸ ਵਾਸਤੇ ਅਹਿਸਤਾ ਅਹਿਸਤਾ ਸਭ ਕੋ ਲਈ ਆਵਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਭੀੜ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਪਾਸ ਵਾਫੁਰ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ (f. 299 b) ਨੇ ਖਲਾਫ ਹੀ ਕਹਾ ਮੁਲਖਈਆ ਖੱਡ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਸਭ ਘਬਰਾਇ ਕੇ ਭਾਗੇ ॥ ਤੇ ਰਾਹੁ ਵਾੜੇ ਕਾ ਤੰਗ ਸਾ ॥ ਤੇ ਬਡੇ ਧੱਕੇ ਲਾਗੇ ਲਾਗਣੇ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮਦਿਆਲ ਧੱਕੇ ਸੈ ਤਲੇ ਖੱਡ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜਾ ² ਤੇ ਚੋਟਾਂ ਬਹੁਤ ਲਾਗੀਆਂ ਪੱਥਰਾਂ ਕੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸਿਰ ਪੱਥਰ ਉਪਰ ਲਾਗਾ ਗਿਰੇ ਹੂਏ ਕਾ ॥ ਤਾਂ ਬਾਦੂਖ ਸੈ ਭੀ ਸਖਤ ਚੋਟ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਹਾਂ ਭਾਜੇ ਜਾਤਯਾਂ ਕੋ ਮਨੇ ਕਰਤੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਗੋਲੀ ਪੱਥਰ ਕੋ ਲਾਗ ਕੇ ਟੱਪਾ ਖਾਇ ਕੇ ਆਪ ਕੇ ਸੀਨੇ ਕੀ ਤਰਫ ਸਾਮਣੇ ਬਗਲ ਪਾਸ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਖਾਵਿੰਦ ਨੇ ਖੈਰ ਰਾਖਣੀ ਸੀ ਜੋ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਲਾਗ ਕੇ ਲਾਗੀ ਪਰੁ ਤੋ ਭੀ ਐਸੀ ਚੋਟ ਲਾਗੀ ਜੋ ਬਾਂਹਿ ਸੁਸਤ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਖੱਬੇ ਹਾਥ ਸੈ ਲਾਠੀ ਸੇ ਹਟਾਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਜਾਗਾ ਆਈ ਮਾਨੁਖ ਜੇਡੀ ਉਚੀ ਤੇ ਰਸਤਾ ਇਕੋ ਅਰੁ ਤੰਗ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਸਾਹਬਾਂ ਸੈ ਓਸ ਰਾਹ ਉਤੇ ਖਲੇ ਹੋਇ ਕੇ ਬੰਦ ਕੀਏ ਜੋਨਸੇ ਚਲੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਹੋਰਨਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਤੰਗ ਹੋਇ ਕੇ ਕਠੇ ਹੀ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ॥ ਜੋਨਸੇ ਤਲੇ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਉਨ ਉਪਰ ਆਇ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਸਭ ਗਿੜ ਪੜੇ ॥ ਫੇਰ ਜੋਨਸੇ ਉਤੇ ਟਾਪੇ ਸੇ ਓਹ ਤਾਂ ਭਾਜ ਗਏ ॥ ਤੇ ਵਖਤ ਸਾਮ ਕਾ ਭੀ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਆਪਣਿਆਂ ਭੀ ਸਮਝਿਆ ਜੋ ਆਪ ਭੀ ਆਗੇ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਭਾਜਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਸਾਥ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਕਦਰੇ ਕੁ ਫੌਜ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਹਾਜੁਰ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਅਹਿਸਤਾ ਅਹਿਸਤਾ ਚਲੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਹਿਨੇਰਾ ਸਾ ਤਾਂ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਖੂਬ ਤਕੜਾ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੀ ਅਵਾਜ ਪਛਾਣ ਕੇ ਬੁਲਾਇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਪੀਛੇ ਸੀ ਉਚੀ ਉਚੀ ਜਾਗਾ ਸੈ ਪੱਥਰ ਚਲਾਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਖੜੇ ਹੋਇ ਕੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਔਰਾਂ ਭੀ ਤਾਂ ਓਹ ਹਟ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਜਹਾਂ ਵਾੜਾ ਸੀ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਗਾਂਉ ਭੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਬਡੀ ਭੀੜ ਹੈ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਖਲੇ ਹੋਇ ਰਹੇ ॥ ਜਬ ਸਭ ਲਾਂਘ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਅਹਿਸਤਗੀ ਸੈ ਓਹ ਜਾਗ ਲਾਂਘ ਕੇ ਆਏ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਖਲੇ ਰਹੇ ਤੇ ਜੋਨਸੇ (f. 300 a) ਆਗੇ ਤੁਰ ਆਏ ਸੇ ਸਭ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਗੇ ਹੀ ਚਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਭੀ ਆਗੇ ਚਲੋ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਖੱਡਾਂ ਕਾ ਰਸਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ਭੀ ਅਬ ਓਹ ਆਇ ਗਏ ਹੈ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਆਗੇ ਓਨਾ ਵਾਫੁਰ ਜਖਮੀ ਕਰੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਕਾ ਢੋਟੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਈਹਾਂ ਹੀ ਜਖਮੀ ਹੂਏ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਹੀ ਖਲੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਘੜੀ ਪੀਛੋਂ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਚੜਕੇ ਦਸ ਕਿ ਕਰਵਾਂ ਉਰੇ ਆਣ ਕੇ ਖਲੇ ਹੂਏ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਰਹਿ ਗਿਆ

¹ It may be noted that for killing a lion a *jāgīr* had been bestowed on Khazan Singh Thati.

² This accident proved fatal. It may, however, be pointed out that Ram Dayal is generally believed to have died fighting (*shahīd*): see for example, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 273, Sita Ram Kohli, *Fatehnāma Gurū Khālsā Jī Kā*, 231; G.L. Chopra, *Panjab as a Sovereign State*, 105.

ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੈ ਚਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਅਲਾਹੀਬਖਸ ਤੋਪਖਾਨੇ ਵਾਲਾ ਆਇ ਗਿਆ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤੋਪ ਰਹ ਗਈ ਹੈ ਖੱਡ ਮੈਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਲੈ ਲੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਓਸ ਤਰਫ ਹੁਏ ਤੇ ਓਸ ਵਖਤ ਜੋ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ਸੋ ਖੱਡ ਕੋ ਤੋਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਇਲਾਹੀਏ ਕੋ ਪੂਛਿਆ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਕੀ ਬਾਤ ਕਿਸ ਸੂਰਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਸਭ ਬਾਤ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਜਬ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਡਿਗਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਹਾਥ ਮੈਂ ਓਸ ਕਾ ਹਾਥ ਸਾ ਪਕੜਿਆ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕੀ ਖਲਕਤ ਕਾ ਜੋ ਇਕੇਵਾਰ ਸੌਰ ਪੜਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜੋ ਧੱਕੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਈਲਾਹੀਏ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਤਲੇ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਤੇ ਹਾਥ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਕੇ ਤੇ ਭੀ ਨਾ ਛੂਟੇ ॥ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਚੋਟਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ਪਰ ਕਮ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕਾ ਸਿਰ ਪੱਥਰ ਉਪਰ ਲਾਗਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਚੋਟਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਡੇ ਦੀਵਾਨ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕਾ ਝਬਾਣੁ ਸੀ ਈਹਾਂ ਓਸ ਮੈਂ ਪਾਇ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬਡੇ ਉਚੇ ਪਹਾੜ ਚੜੇ ਸੇ ਤੇ ਲੜਾਈ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਸੀ ਫੇਰ ਤੋਪ ਲੈ ਕੇ ਉਨ ਕੋ ਪੀਛੇ ਹਟਾਇ ਕੇ ਆਪ ਅਹਿਸਤਗੀ ਸੈਂ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਡੇਰੇ ਨਲਿਓ ਪਾਰ ਸੇ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਡੇਰਾ ਭੀ ਪਹਾੜ ਕੀ ਹੀ ਤਰਫ ਕੀਆ ਸੀ ॥ ਲੜਾਈ ਵਾਲੀ ਜਾਗਾ ਸੈ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਆਇ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਗੋਸ ਕੋ ਪੂਛਾ ॥ ਜੋ ਤੂ ਪਹਾੜ ਆਗੇ ਹੀ ਓਤਰ ਆਇਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਨਾ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਆਗੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਯਾ ਕਦ ਆਇਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਨਾ ਕਹਯਾ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਆਪਣੇ ਕੇ ਝਬਾਣ ਮੈਂ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਕੋ ਚੜਾਇ ਕੇ ਭੇਜਯਾ ਹੈ ਓਸ ਵੇਲੇ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਤਬ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਠੇਰ ਉਤੇ ਹੀ ਲੜਤੇ (f. 300b) ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦੇਰ ਸੋ ਪੀਛੇ ਆਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ਼ ਰਾਮਦਿਆਲ ਰਜਾਇ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਬਡਾ ਅਫਸੋਸ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਡੇਰੇ ਕਿਆਂ ਭੀ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਲਾਹੀ ਬਖਸ ਦਸਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਕਹਤੇ ਸੇ ॥ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਗਿਰਆ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਜਵਾਨ ਨੇ ਤਲਾਵਾਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਹੈਨਿ ਖੱਡ ਮੈਂ ਸੀ ਨਿਕਲ ਕੇ ॥ ਪਰੁ ਜਖਮ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਾ ਦੇਖਣੇ ਦੀਏ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕਿਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਉਹਾਂ ਕੀ ਰਹਾਇਸ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਰਸਤਾ ਸਮਰਖੰਡ ਕਾ ਪੂਛਾ ॥ ਅਰੁ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਗੁਲਦੇਰੀ ¹ ਵਾਲਾ ਤੇ ਮੁਸਰਫ ² ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਭੀ ਪੀਛੇ ਸੈ ਆਪ ਕਾ ਆਇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਓਨਾ ਸਬਜ਼ ਬਾਗ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਰਸਤਾ ਬਿਤਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਡੇਰਾ ਕਰ ਕੇ ਪਹਾੜ ਕੋ ਚੜੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਮਾਰੇ ਤੇ ਗਾਂਵ ਭੀ ਜਲਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਗੁਲਦੇਰੀ ਸੈ ਪਰੇ ਕਸਮੀਰ ਕੇ ਰਸਤੇ ਕੀ ਤਰਫ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਪਖਲੀ ³ ਧਮਧੌੜ ⁴ ਤੇ ਤਨੋਲੀ ⁵ ਤੇ ਮੁਜ਼ਫਰਾਬਾਦ ⁶ ਥੀ ਆਇ ਇਨ ਸੈ ਮਾਮਲੇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਤੁਬੇਲੇ

¹ Muhammad Khan of Nur-di-Guldheri was the son of Najibullah Khan, the Turin chief, who governed the greater part of the Hazara Plain during the latter half of the eighteenth century. Muhammad Khan had assumed the management of this territory in 1817 : Muhammad Hayat Khan, *Tawārikh-i-Hazara*, II, 846-47.

² The reference is to Muqqadam Musharraf. For some detail, see f. 253b & n.1 (p. 356), above.

³ Pakhli, a large tract of the Hazara region, then included the Tanawal and Swathi territory : *Gazetteer of the Hazara District (1907)*, 122.

⁴ Dhamtaur is a large and important village on the right bank of the stream Dor and also gives its name to the surrounding tract : *ibid.*, 230.

⁵ It is not clear whether the reference is to the scattered 166 villages inhabited by the Dalal branch of the Tanaoli tribe under the leadership of Sarbuland Khan or to the territory to the west of the Siran river and Agror and belonging to the Hindwal branch of the same tribe led by Painde Khan. For some detail, see *ibid.*, (1907), 20, 28 & 123.

⁶ Muzaffarabad, the headquarters of the chiefship of the same name and situated at the confluence of the rivers Jehlam and Kishanganga, commanding the entrance to the Baramula Pass into Kashmir : Steinback, *The Punjab*, 6.

ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਆਗੇ ਭੀ ਏਸ ਮਕਾਨ ਆਪ ਆਏ ਹੈਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਜਾਗਾ ਮਾਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਕੇ ਕੁਛ ਕੁ ਮਿਲੇ
ਸੇ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਗ ਗਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲਾ ਤੀਆਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬਾਂਟ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜਲਦੀ ਤੀਆਰ ਹੂਆ ॥
ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਸੈ ਦੀਵਾਨ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਕਾ ਤੇ ਇਲਾਹੀਏ ਕਾ ॥ ਤੇ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਯਾਂ ਕਾ ਐਸਾ
ਦੰਗਾ ਰਹੇ ¹ ਜੋ ਇਕ ਰੋਜ਼ ਐਸੇ ਪੱਥਰ ਚਲੇ ॥ ਜੋ ਸਰਦਾਰਨੀ ਕੇ ਮਹਰਿਆਂ ਕੋ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਪਿਨਸ ² ਗਿਰੀ ॥
ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਸਾਦੁ ਮਿਟਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਦਰਬੰਦ ਕੇ ਕੀ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਕੀਆਂ ਕੋ ਸੀ ॥
ਉਹਾਂ ਮੁਲਖੈਯੇ ਨੇ ਕਿਲੇ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਘੇਰਾ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤੇ ਜਖੀਰਾ ਅੰਦਰ ਕਮ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਏਹ
ਹਕੀਕਤ ਲਿਖੀ ॥ ਤਾਂ ਗੱਲਾ ਤੇ ਬਾਰੂਦ ਅਰੁ ਸੀਸਾ ³ ਉਹਾਂ ਕੋ ਆਪ ਤੋਰਨੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ
ਕਹਾ ॥ ਏਸ ਕਿਲੇ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰਨੀ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਠਾਣਾ ਇਨਾ ਖਤੀਆਂ ਕਾ ਹੈ ॥ ਸੋ ਇਨ ਕੀ (f. 301 a)
ਤੇ ਮੇਰੀ ਨ ਸੁਟੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਮੁਲਖ ਤਾਂ ਇਨ ਕਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਿਰਹੰਦ ਕਾ ਮਕਾਨ ਹੈ ॥ ਏਹ ਬਾਤ ਇਸ ਵਖਤ
ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜਾਖੀਰਾ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਸੂਤਰਾਂ ਉਪਰ ਲਦਵਾਇ ਕੇ ਬਿਮੋਇ ਫੌਜ ਕੋਤੋਰਾ ॥ ਫੇਰ
ਫੌਜ ਨੇ ਮੁਲਖੈਯੇ ਸੈਂ ਲੜ ਕੇ ਰਸਤਾ ਛੁਡਾਇ ਕਰ ਜਖੀਰਾ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਡਾਲਾ ॥ ਤਾਂ ਮੁਲਖੈਯਾ ਭੀ ਹਟ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ
ਡੇਰਾ ਗਾਜੀ ⁴ ਹੂਆ ॥ ਉਹਾਂ ਠਾਣਾ ਆਗੇ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਸੋ ਮੁਲਖੈਯੇ ਨੇ ਕਿਲਾ ਢਾਹਿ ਸੁਟਿਆ ਹੈ ਸਾ ॥ ਤੇ
ਆਦਮੀ ਭੀ ਵਾਫਰ ਮਾਰੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਸਫੀਲਾਂ ਤੇ ਬੁਰਜ ਤੀਆਰ ਕਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ਬਾਂਟ ਦੀਏ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਫੌਜ ਕੋ ਭੀ
ਹੁਕਮ ਹੂਆ ॥ ਜੋ ਪੱਥਰ ਲੈ ਆਓ ॥ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਭ ਥੀਂ ਅੱਵਲ ਸਾਫੀਲ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਕੀ ਤੀਯਾਰ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ
ਕ੍ਰਿਪਾ ਰਾਮ ਕੀ ਸਫੀਲ ਤੀਆਰ ਲਾਗੇ ਕਰਵਾਣੇ ਤਾਂ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ
ਜੋ ਮਕਾਨ ਇਨ ਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪਸ ਮੈਂ ਸਖਤ ਬਾਤਾਂ ਕਹੇ ॥ ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਉਨ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਓਹ ਬਿਇਜਤ
ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਉਨ ਕੇ ਰਸਤੇ ਆਵੇਂ ਤਾਂ ਓਹ ਬਿਗੜੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਸਮਝਾਇ ਕੇ ਮੁਲਖੈਯੀਆਂ ਮੇਲਯਾ ⁶
ਤੇ ਕਿਲਾ ਭੀ ਤੀਆਰ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਬੰਦੋਬਸਤ ਮਕਾਨਾਂ ਕਾ ਕਰ ਕੇ ਫੌਜ ਕੁਛ ਕੁ ਛੋਡ ਕੇ ਆਪ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ
ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਜਾਗਾ ਡੇਰਾ ਆਇ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਖੇਮਾ ਖਾਸ ਸਾ ਉਸ ਮੈਂ ਸੀ ਸਾਪੁ ਤੀਰ ਮਾਰ ਜਾਤ ਕਾ
ਨਿਕਲਿਆ ॥ ਅਰੁ ਐਸਾ ਤੇਜ ਸਾ ਜੋ ਆਵਤਾ ਜਾਤਾ ਮਲੂਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਸੈ ਚੋਟ ਨਾ ਖਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਪਰੇ ਸੀ
ਜੋ ਪੱਥਰ ਚਲਾਏ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਤਰਫ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਛਿਟੀ ⁷ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਨਾ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਪਾਂਵਾਂ ਦਰਮਯਾਨ
ਸੀ ਨਿਕਲ ਕੇ ਖੇਮੇ ਕੀ ਚੋਬ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜਾਇ ਬੈਠਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਛਿਟੀ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਚਕਵਾਲ ⁸

¹ Quarrels and jealousies between the various commanders of Ranjit Singh appear to have been a recurrent feature of such expeditions.

² *Pinas* denotes a palanquim.

³ The word *sisā* meaning lead, has perhaps been used here for ammunition for matchlocks.

⁴ For an earlier reference to Ghazi Gaon, see f. 250a & n 4, above.

⁵ Interestingly, as the context suggests, the work of constructing a fort was distributed among the various *derahs*.

⁶ This phrase seems to suggest that some sort of settlement with the refractory *zamindārs* of the region had been arrived at.

⁷ *Chhitī* denotes a stick.

⁸ Chakwal, a town in the Dhanni region in the Chaj Doab, is situated at about 16 miles north-west of Katas on the road to Jehlam.

ਆਏ ਤੇ ਓਹ ਸਭ ਗਾਵਾਂ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਨੇ ਘੋੜਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਨਜਰ ਕੀਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਕੀਮਤ ਸੀ ਜਿਆਦਾ ਖਿੱਲਤ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਘੋੜੇ ਮੋਲ ਲੀਏ ਬੇਸ ਬੇਸ ॥ ¹ ਫੇਰ ਕਟਾਸ ਜੀ ਸਨਾਨ (*f.* 301b) ਕਰਕੇ ਦਾਨ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਦਾਦਨ ਖਾਂ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਕੇ ਰਸਤੇ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਜੇਲਮ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਲਾਂਘ ਕੇ ਬਾਰ ² ਮੈਂ ਇਕ ਗਾਵ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਬਵਾ ³ ਵਾਫੂਰ ਹੈ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਸ ਗਾਵ ਮੈਂ ਮਰੇ ਹੈਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਰਹ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਕੈਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਈਹਾਂ ਸੈ ਡੇਰਾ ਅਬ ਹੀ ਕੂਚ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਬੀਮਾਰ ਭੀ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਖਾਵਿੰਦ ਪਰ ਤਵੱਕਾ ਚਾਹੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਇਸਤਕਬਾਲ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਤੇ ਤਜੀਮ ਤਵਾਜ਼ਿਆ ਬਾਮੂਜਬ ਮਾਮੂਲ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਕਸਦ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਸੈ ਘੋੜ ਗਲ ⁴ ਕੇ ਰਸਤੇ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਬੀਮਾਰ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਵਾਫੂਰ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਬਵਾ ਸੈ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲੀਏ ਸਿਰਕਰਦੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਵਾਫੂਰ ਮੁਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਾਲਾਬਾਗ ਆਣ ਉਤਰੇ ॥ ਪੀਛੇ ਸੈ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਓਸ ਤਰਫ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਪੂਛਣੇ ਲਾਗੇ ਜੋ ਓਸ ਜਾਗਾ ਕੌਨਸੇ ਕੌਨਸੇ ਸਾਡੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਆਪਸ ਮੈਂ ਜ਼ਿਦਾਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ⁵ ਤੇ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਕੌਨਸਾ ਨਹੀਂ ਖੂਬ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਕਿਸ ਥੀਂ ਬਹਾਦਰੀ ਖੂਬ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਥੀਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹੈਨ ॥ ਤੇ ਜਬ ਡੇਰੇ ਆਪ ਆਏ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਉਹਾਂ ਕੀ ਬਹਾਦਰੀ ਮਲੂਮ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਨਾ ਆਗੇ ਭੀ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਤਰੀਫ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਅਫਲੇ ਰੋਜ ਆਪ ਕਾ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਮਿਲ ਕੇ ਜਾਣਾ ਜੋ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਫਰਸ ਤੇ ਖੇਮਾ ਸਭ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੇਜਾ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਬਾਤਾਂ ਸਭ ਕਰਕੇ ਤੇ ਚਾਰ ਰੋਜ ਰਹ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪੂਰਕ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਸਿਕਾਰ ਸੇਰ ਕਾ ॥ ⁷ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਆਗੇ ਬੇਲਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਏਸ ਮੈਂ ਸੂਰ ਭੀ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਈਹਾਂ ਸੇਰ ਮਾਰਯਾ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਬੇਲਾ ਰਖਾਇਆ ॥ ⁸ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜੰਗਲੀ ਸੂਰ ਛਡਵਾਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਆਇ (*f.* 302a) ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਬਡਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰੀਸੇ ਤੇ ਮਲਾਂਵਾਲੇ ਕੀ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਈਹਾਂ ਭੀ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜੌਨਸੇ ਸੂਰ ਖੁਸਕ ਜਮੀਨ ਕੀ ਤਰਫ ਨਿਕਲਤੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਸੈ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈਆਂ ਕੋ ਕੁੱਤੇ ਭੀ ਫਕੜਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਤਰਫ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਛੋਟਾ

¹ Chakwal was well-known for breeding good horseflesh. For detail, see *Gazetteer of the Jhelam District (1904)*, 167-68.

² The reference is to the Kerana Bar, the highland between the rivers Jhelam and Chhānab: *Report on the Revised Settlement of the Jhang District of the Punjab (1874-1880)*, 3-4.

³ *Bawā*, corrupted form of the Persian word *bawās*, has been used in the sense of an epidemic.

⁴ The reference in all probability^{is} to the pass Ghor Dhaka, lies at an altitude of about 7,700 feet, 3 miles from Dunga Gali and 15 miles from Muree, on a spur that projects towards Jhelam: *Gezetteer of the Hazara District (1907)*, 232.

⁵ The Maharaja enquiring about the petty quarrels among his officers, seems to be quite aware of the lack of harmony among them. It is probable that if he himself did not engender disharmony he atleast connived at it, lest there should be a combination against him.

⁶ Perhaps one way of honouring a *sardār* was to send tents and floorings to him.

⁷ The rest of the chapter upto folio 303a is given to hunting, particularly of a lion in the marshes around Shaikhupur.

⁸ *Belā* ordinarily means a marsh or a tract abounding in reeds. But the text suggests that jungles were especially maintained for hunting.

ਛੋਟਾ ਪਾਣੀ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਖੋਭਾ ਤੇ ਖੁੰਧਰਾਂ ਭੀ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਦਰਮਯਾਨ ਉਸ ਕੇ ਜਾਗਾਂ ਉਚੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਉਤੇ ਸੂਰ ਬੈਠਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਕਿਸਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਤੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਦਰੇ ਹੀ ਜਵਾਨਾਂ ਸੈ ਪਿਆਦੇ ਹੀ ਉਹਾਂ ਜਾਣਾ ॥ ਅਰੁ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਜੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੈ ਹੀ ਸੂਰ ਮਾਰਨੇ ॥ ਤੇ ਸੂਰਾਂ ਆਇ ਪੜਨਾ ਤਾਂ ਜਵਾਨਾ ਕੋ ਜਖਮੀ ਕਰਨਾ ॥ ਅਰੁ ਕਈਆਂ ਗਿਰ ਪੜਨਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਆਪ ਭੀ ਅਰੁ ਔਰਾਂ ਭੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੇ ਹੀ ਮਾਰਨੇ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਕਿਸਤੀ ਜਾਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਉਪਰ ਭੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਈ ਪਿਆਦੇ ਹੋਇ ਕੇ ਭੀ ਭੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਜਿਸ ਕੋ ਹਲਕੀ ਬਾਦੂਕ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਆਇ ਪੜੇ ਤਾਂ ਕਈਯਾਂ ਕੋ ਜਖਮੀ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਯਾ ਸੂਰ ਕੋ ਜਖਮ ਲਾਗੇ ਤੇ ਵੋਹ ਰਖਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਪ ਤੇ ਔਰਾਂ ਭੀ ਸਮਸੇਰਾਂ ਸੈ ਮਾਰਨੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਬੇਲੇ ਕੇ ਬਾਹਰ ਮੈਂ ਸਾਪ ਕਮ ਜਹਰਵਾਲੇ ਤੇ ਸਖਤ ਜਹਰ ਵਾਲੇ ਭੀ ਵਾਫਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਸੈ ਕੋ ਲੜੇ ਤਾਂ ਪਲੁ ਭੀ ਨਾ ਬਚੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਪਾਂ ਕੇ ਪਕੜਨੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਵਗੈਰੇ ਭੀ ਪਕੜਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸੇਖੁਪੁਰ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸੇਰ ਨੇ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਭੈਂਸਾ ਮਾਰਯਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਬੀਸਾਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈਂ ਉਹਾਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਘੋੜੇ ਡਾਲ ਕਰ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਸੇਰੁ ਨਾ ਪਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਸੈਹਰਿ ਸੈ ਤੀਨ ਫੀਲ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਬ ਸਹਰ ਕੋ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫੀਲ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਦੋਹ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਚੜਨੇ ਕਾ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਦਿਨ ਭੀ ਕਦਰੇ ਹੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਦਸਤ ਮੁਬਾਰਖ ਮੈਂ ਬਾਦੂਖ ਰੈਫਲ ਸੀ ॥ ਏਹ ਲਾਟਲੀਕ ਸਾਹਬ (f. 302 b) ਜੀ ਨੇ ਭੇਜੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਇਸ ਕੀ ਬਡੀ ਮਾਰ ਸੀ ਤੇ ਆਠਤੀ ਮਾਸੇ ਤੀਰ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਬੇਲਾ ਦੇਖਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਜਾਗਾ ਆਪ ਖਲੇ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਜਾਗਾ ਕਦਰੇ ਕੁ ਹੋਰ ਬੇਲਾ ਸਾ ਉਹਾਂ ਸੈਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੋ ਸੇਰੁ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੇ ਘੋੜੇ ਡਰੇ ਤੇ ਸੇਰ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੇ ਸੇਰ ਦੌੜ ਕੇ ਜਿਸ ਬੇਲੇ ਕੀ ਤਰਫ ਆਪ ਸੇ ਉਹਾਂ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਬੇਲਿਆਂ ਮੈਂ ਮਦਾਨ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਮਿਦਾਨ ਮੈਂ ਅਸਵਾਰ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸੇਰੁ ਜਲਦੀ ਸੈ ਆਇਆ ਤੇ ਜੰਗਦ ਕਰਕੇ ॥ ਬਲੋਚ ਜਮਾਦਾਰ ਕੋ ਹਾਥ ਮਾਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਕੋ ਉਛਲ ਕੇ ਪਰੇ ਜਾਇ ਪੜਾ ॥ ਅਰੁ ਭਾਰੇ ਜਖਮ ਉਸ ਕੇ ਮੁਹਿ ਅਰੁ ਬਦਨ ਉਪਰ ਲਾਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸੇਰੁ ਆਗੇ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਫੀਲ ਬਡੀਆਂ ਅਵਾਜਾਂ ਕਰ ਕੇ ਭਾਗ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਫੀਲਵਾਨਾਂ ਕੋ ਖਫਾ ਹੁਏ ॥ ਪਰੁ ਉਨ ਕੇ ਅਖਤੀਆਰ ਮੈਂ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸੇਰ ਪਾਇ ਕੇ ਭਾਗਯਾ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਭੀ ਕਈਆਂ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੇ ਬਦੇ ਬਦੀ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੀ ਤਰਫ ਸੇਰ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਫੀਲ ਸੇਰ ਕੀ ਤਰਫ ਕੀਆ ॥ ਜਬ ਨਜਦੀਕ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਦੂਕ ਮਾਰੀ ॥ ਏਹ ਬਦੂਕ ਤੌੜੇ ਦਾਰ ਸੀ ਅਰੁ ਸੇਰ ਕੇ ਪਿਛਲੀ ਰਾਂਦ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ॥ ਏਸ ਸੈ ਸੇਰੁ ਆਰੀ ਨਾ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਛੋਟਾ ਜੈਸਾ ਬੇਲਾ ਸਾ ਉਸ ਮੈਂ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਪਰੁ ਉਹਾਂ ਸੈ ਨਾ ਨਿਕਸਿਆ ॥ ਫੇਰ ਬੇਲੇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਦੀ ਹੀ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸੇਰੁ ਆਪ ਕੀ ਨਿਗਾ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਕੋ ਉਸ ਕਾ ਲਖਾਉ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਬੋਲ ਕੇ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟਣੇ ਲਾਗਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੀਲਵਾਨ ਕੋ ਤਮਾਚਾ ਮਾਰਾ ਤੇ ਕਹਾ ਫੀਲ ਆਗੇ ਕਰੁ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਸੈ ਸੇਰੁ ਭੀ ਦੋਇ ਕਰਵਾਂ ਕੇ ਫਰਕ ਸੈਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕੀਆਂ ਚਸਮਾਂ ਬਡੀਆਂ ਬਡੀਆਂ ਸੁਰਖ ਨਿਗਾ ਪੜੀਆਂ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕਾ ਸਿਰ ਹੀ ਨਿਗਾ ਆਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਾਦੂਖ ਰੈਫਲ ਚਲਾਈ ॥ ਤਾਂ ਦੋਨਾ ਚਸਮਾਂ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਮਾਥੇ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ॥ ਅਰੁ ਉਸੀ ਵਖਤ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਸੈ ਸੇਰੁ ਬੋਲ ਕੇ ਅਰੁ ਜੰਗਦ ਕਰ ਕੇ ਫੀਲ ਕੋ (f. 303 a) ਆਇ ਹਾਥ ਮਾਰੇ ॥ ਏਕ ਹਾਥ ਤਾਂ ਸੇਰ ਕਾ ਖਵਾਸੀ ਕੇ ਤਲੇ ਗੱਦੀ ਕੋ ਲਾਗਾ ॥ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਹਾਥੁ ਹਾਥੀ ਕੇ ਪੁੱਠੇ ਉਪਰ ਬੈਠਾ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਭੀ ਬਡਾ ਬਲੰਦ ਸਾ ॥ ਤੇ ਬਲੰਦ ਅਵਾਜਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਉਸੀ ਵਖਤ ਫੀਲ ਪੀਛੇ ਸੀ ਬੈਠ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਸੀ ਖਲਾ ਰਹਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਆਗੇ ਸਮਸੇਰ ਸੀ ਰਾਖੀ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜਲਦੀ ਸੈ ਖਵਾਸੀ ਕੀ ਤਰਫ ਹੋਇ ਕੇ ਸੇਰ ਕੋ ਸਮਸੇਰ ਮਾਰੀ ॥ ਤਾਂ ਫੀਲ ਸੈ ਝੜ ਕੇ ਜਾਮੀਨ ਉਪਰ ਜਾਇ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਕਾਮ ਤਾਂ ਉਸ ਕਾ ਬਾਦੂਖ ਹੀ ਕਰ ਗਈ ਸੀ ॥ ਪਰੁ ਓਹ ਜਖਮ ਲਗਤਿਆਂ ਹੀ ਤਾਜਗੀਏ ਜਖਮ ਕੇ ਸਬੱਬ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਖਯਾਲ ਨਾ ਕਰਕੇ ਜੋਸ ਸੈ ਫੀਲ ਕੋ ਆਇ ਲਪਟਿਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਦੇਖਯਾ ਤਾਂ ਬਾਦੂਖ ਸੈ ਸਿਰ

ਉਸ ਕਾ ਤਮਾਮ ਫਟਿਆ ਹੁਆ ਸਾ ਤੇ ਸੇਰ ਭੀ ਬਡਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਜੋਸ ਸੈ ਜਗੰਦ ਕਰਕੇ ਫੀਲ ਕੋ ਲਿਪਟਾ ਸੀ ਤਾਂ ਤਨ ਦਰੁਸਤ ਹੀ ਮਾਲੂਮ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਹਰ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਬਿਤਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਕੋ ਅਨਾਮ ਬਖਸਿਆ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਨਾਹਰ ਕੇ ਆਵਨ ਸੁਨਤ ਤਰ ਬੇਗ ਕਰ ਚਲੇ ਮਿਗਰਾਜ ਹਰ ਉਮਗ ਬਿਸੇਸ ਕੋ ॥ ਤਾਹੀ ਛਿਨ ਲੈਨ ਹੇਤ ਛਾਲਾਂ ਕੇ ਭਯੋ ਹੈ ਤਹਾਂ ਆਗਮਸਿ ਵਾ ਸਮੇਤ ਉਡਤੇ ਮਹੇਸ ਕੋ ॥ ਝਟਕਤ ਛਟਾ ਸਮਸਟਾ ਕੋ ਬਿਕਟ ਲਖ ਜਾਂਕੀ ਤੜਕੜਕ ਬਦੂਕ ਧਰੀ ਪੇਸ ਕੋ ॥ ਗਿਰਯੋ ਸੋ ਅਵਨ ਬਨ ਲਖਤ ਸਭਨ ਤਬ ਦੈ ਕਰ ਅਸੀਸ ਈਸ ਚਲੇ ਨਿਜ ਦੇਸ ਕੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸੇਰ ਕੋ ਆਵਨੋ ਸੁਨ ਕੇ ਅਤਯੰਤ ਬੇਗ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਬਡੀ ਉਮੰਗ ਕੋ ਧਾਰ ਕੇ ਚਲਤੇ ਭਯੋ ॥ ਤਿਸੀ ਛਿਨ ਮੈਂ ਛਾਲਾਂ ਕੇ ਲੈਨ ਵਾਸਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਜੀ ਕੇ ਸਮੇਤ ਸਿਵ ਜੀ ਕਾ ਆਗਮਨ ਹੁਆ ॥ ਤਹਾਂ ਛਟਾ ਕਯਾ ਬੀਜੁਰੀ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਹੈ ਸਦਾ ਤਿਨਾਂ ਕੋ ਝਟਕਤਾ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ ਭਯਾਨਕ ਜੋ ਹੈ ਸੇਰ ॥ ਤਾਂ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਕੇ ਬੀਜੁਰੀ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜਾਂਕੀ ਕੜਕ ਐਸੀ ਬੰਦੂਖ ਆਗੇ ਕੋ ਧਰੀ ॥ ਤਬ ਸੋ ਸੇਰ ਬਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਬਿਖੇ ਗਿਰਯੋ ॥ ਤਬ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋ (f. 303 b) ਅਸੀਰਬਾਦ ਦੈ ਕਰਕੇ ਸਿਵ ਜੀ ਅਪਨੇ ਅਸਥਾਨ ਕੋ ਚਲੇ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਲਖ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਕਰੀ ਦ੍ਰੁਪਦ ਕਰੀ ਨ ਬਾਰ ਮੁਰਾਰਿ ॥ ਸੋਚ ਬਿਮੋਚ ਨਲੋਚ ਮਨ ਜਨ ਪ੍ਰਨ ਪਾਲਨ ਹਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪਹਲਾਦ ਅਰੁ ਫੀਲ ਤੇ ਦ੍ਰੁਪਦੀ ਇਨਾ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਧਾਇ ਕੇ ਸੰਕਟ ਹਰੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਐਸੇ ਜੋ ਸੋਚ ਕੇ ਦ੍ਰੁ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਹੇ ਮਨ ਚਾਹ ਭਗਤ ਜਨੋ ਕੇ ਪ੍ਰਨ ਕੇ ਪਾਲਨੇਵਾਰੇ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲ-ਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਦਾਸਾਨ ਦਾਸ ਭੂਪ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਸਮਰ ਖੰਡ ਲੜਾਈ ਬਰਨਨੰ ਸਤਾਰਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧੭ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਗੁੰਜਤ ਮਧੁ ਕਰ ਪੁੰਜ ਜਹ ਕੁੰਜਰ ਗਮਨ ਨਿਕੁੰਜ ॥ ਦੈ ਮ੍ਰਿਦੁ ਚੰਦਨ ਕੰਜ ਪਦ ਬੰਦੋ ਸ੍ਰੀ ਰਸ ਪੁੰਜ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਗੁੰਜਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਭੋਰਨ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਜਹਾਂ ॥ ਐਸੇ ਨਿਕੁੰਜ ਮੈਂ ਕੁੰਜਰ ਕਯਾ ਫੀਲ ਸੀ ਜਿਨ ਕੀ ਚਾਲ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਰਸ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਸ੍ਰੀ ਕਯਾ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈ ॥ ਤਿਨ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲੋਂ ਮੈਂ ਮ੍ਰਿਦੁ ਚੰਦਨ ਦੇ ਕਰਕੇ ਬੰਦਨਾ ਕਰਤ ਹੋ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਅਠੱਤਰੇ ਮੈਂ ॥ ਹਕੀਕਤ ਧਯਾਨਪੁਰ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਭੇਜਣੇ ਕੀ ॥ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਕੇ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਕੀ ਅਰਜੀ ਆਈ ॥ ਧਯਾਨਪੁਰ ³ ਕਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀਆਂ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤੇ ਰੈਯਤ ਉਪਰ ਭੀ ਜੁਲਮ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਓਸ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕੀ ਬਦਲੀ ਕਰ ਦੇਹਿ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਉਹਾਂ ਗਿਆ ॥ ਹਕੀਕਤ ਇਸ ਮਕਾਨ ਕੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ਜਬ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਲਖ ਇਸ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਅਮਲ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਨਿਰੰਜਨੀਏ ਫਰਮਾਬਰਦਾਰੀ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ

¹ Chapter Forty-one, or chapter Sixteen of section three, ends here.

² Chapter Forty-two (ff. 303b-308a) largely covers the conquest of Mankera, replacement of the *thānadār* at Dhianpur, and a brief reference to the confiscation of the Kanhiya territory by the Maharaja.

³ Dhianpur, a small village situated at about 11 miles to the south-west of Amritsar.

⁴ It may be noted that the *thānadār* of Dhianpur was replaced for insubordination and oppression.

ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਅਪਾਰ ਦਾਸ ਕਾ ਬਾਪ ਜੋ ਮੋਲਕ ਦਾਸ ਹੈ ਸਾ ਏਹ ਜੁਦਾ ਨੌਕਰੀ ਕਰਤਾ ਸਾ ॥ ¹ (. 304 a)
ਗੁਜਰ ਉਨਕੀ ਇਸੀ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਸੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਹੁਕਮ ਆਪਣਾ ਰਹਿਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਅਪਾਰਦਾਸ ਨਿਲਾਯਕ ਹੁਆ ॥
ਫੇਰ ਜਬ ਫੌਜ ਨਜਦੀਕ ਗਈ ਤਾਂ ਓਨਾ ਬਾਦੂਕਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਡੇਰਾ ਕਰਨ ਲਾਗੇ ਤੇ ਓਹ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਸੀ ਭਾਗ
ਗਯਾ ॥ ਤੇ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਹਮਲੇ ਸੈ ਜਾਗਾ ਫਤਾ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਜਵਾਨ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਮਾਰੇ ਫੇਰ ਠਾਣਾ
ਦਾਖਲ ਕਰ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਹਕੀਕਤ ਮਨਕੇਰੇ ਕੀ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ² ਆਪ
ਲਹੌਰ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਜਬ ਭੇਜ ਕੇ ਮੰਗਵਾਵਣੇ ਤਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕੀ ਮਹੱਬਤ ਦਿਲੀ
ਸੈਂ ਕਿਤਨੇ ਕਿਤਨੇ ਮਹੀਨੇ ਉਹਾਂ ਰਹਣਾ ॥ ਸਲਾਹ ਬੰਦਬਸਤ ਕੀ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਅਰੁ ਐਸ ਅਸਰਤ ਤੇ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ
ਹੋਤੀਆਂ ਰਹਣੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਲਾਹ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਆਪ ਤੇ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਨਕੇਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਉਸ ਗਿਰਦੇ
ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੋ ਜਾਣਾ ³ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਥੀ ਆਦਿ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ⁴ ਭੀ ਸਾਬ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਤਿੰਮੋ
ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈ ਸੰਸਾਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਭੀ ਮਾਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ
ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਸੂਰਾਂ ਤੇ ਪੜਿਆ ਕਾ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਲਕ ਖੇਲਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਇ
ਕਰ ਬਰਖੁਰਦਾਰੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਹੈ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਪਾਰ ਹੋਇ ਕਰ ਡੇਰਾ ਥਲਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਮਨਕੇਰੀਏ ਕੇ ਮੁਲਖ
ਮੈਂ ਜਾਇ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਮੋਤਬਿਰ ਨਬਾਬ ਮਨਕੇਰੇ ਵਾਲੇ ਕੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਆਪ
ਕੀ ਮਰਜੀ ਹੈ ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਸੋਈ ਮਨਜੂਰ ਹੈ ॥ ਪਰ ਉਨ ਪਾਸ ਟਕੇ ਤੀਆਰ ਨਹੀਂ ॥ ⁵ ਤੇ ਮੁਲਖ ਵੈਰਾਨੁ
ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਟਕੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਸਰਕਾਰੇ ਦੇਹੋ ॥ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਪ ਕੋ ਪੁਚਾਇ ਦੇਵਾਂਗਾ ॥ ਅਰੁ ਕਈਆਂ
ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਨ ਕੀ ਆਗੇ ਵਾਕਫੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਨਕਾ ਮੁਲਖ ਭੀ ਨਜਦੀਕ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਇਨਕਾ ਜੁੱਮਾਂ ਨਾ ਕਰੀਏ ॥
ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੇ ਕਰ ਜੁੱਮਾਂ ਨਾ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਏਹ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਜੁੱਮਾ ਕਰ ਲੀਆ ॥ ⁶ (f. 304 b)
ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਇਕੱਠੇ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਸਭ ਬਾਤ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ
ਕਹਾ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਆਪ ਕਰੋ ਸੋਈ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਉਨਕੇ ਮੁਲਖੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰਾ ਤੇ ਉਹਾਂ ਅਠੂਹੋਂ
ਤੇ ਕੰਨਖਜੂਰੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਖੇਮਿਆਂ ਉਪਰ ਸੈ ਲਾਵੇ ਤੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਮੈਂ ਭੀ ਤੇ ਦੀਵੇ ਕੀ ਰੋਸਨੀ
ਉਪਰ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਆਵੇਂ ॥ ਤੇ ਇਤਨੇ ਮਾਰੇ ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਨਾ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਸਿੰਧ ਕੇ ਨਜਦੀਕ

¹ It is possible that Molak Das served in Hoshiarpur where he is said to have held 60 villages. For detail, see *Raṁsa-i-Panjab* (anon.), MS, 80.

² Upto folio 307b is given the account of the conquest of Mankera.

³ The principality of Mankera was in the possession of Hafiz Ahmed Khan. The state was on both sides of the river Indus. On one side it consisted of Dera Ismail Khan, Bannu and Tank and on the other of Mankera, Kundian etc. : Lepel H. Griffin, *Ranjit Singh*, 203; J.D. Cunningham, *A History of the Sikhs*, 144.

⁴ The other commanders accompanying the expedition were Prince Kharak Singh, Diwan Moti Ram, Dal Singh Bhimberia, Diwan Kirpa Ram and Hira Singh Topi : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 287. See also, Diwan Amar Nath, *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 148.

⁵ According to Diwan Amar Nath, 1,40,000 rupees had been demanded from the Nawab of Mankera : *loc. cit.*

⁶ It was perhaps common for an influential person to stand surity for the payment of tribute : see, for example, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 197 & 277.

ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ¹ ਕੇ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਲਖ ਭੀ ਮਿਲਾ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਰ ਕਰੀ ਸੋ ਵੇਰਾਨ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਬਹਾਉਲਪੁਰੀਯਾ ਕਾ ਭੀ ਮੁਲਖ ² ਸਾ ਓਸ ਕੇ ਭੀ ਟਕੇ ਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਪੀਛੇ ਕੋ ਡੇਰਾ ਗਰਮੀ ਕੇ ਸਬੱਬ ਸੀ ਰਾਤ ਕੋ ਕੂਚ ਹੁਆ ॥ ³ ਤਾਂ ਮੀਹੁ ਤੇ ਗਲੇ ਬਰਸਨੇ ਲਾਗੇ ॥ ਅਰੁ ਥਲਾਂ ਮੈਂ ਸਭ ਭੂਲੇ ਫਿਰੇ ॥ ਤਾਂ ਰਸਤਾ ਨਾ ਲਭੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਖਲੇ ਰਹੇ ॥ ਜਬ ਦਿਨ ਹੁਆ ਤਾਂ ਮੀਹੁ ਮਾਕੂਫ ਹੁਆ ਤਾਂ ਆਗੇ ਆਇ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਤਿੰਮੋ ਕੇ ਘਾਟ ਪਰ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਮੌਸਮ ਬਰਸਾਤ ਕਾ ਭੀ ਨਜਦੀਕ ਸਾ ॥ ਤੇ ਦਰੀਆਉ ਭੀ ਬਡੇ ਜੋਸ ਮੈਂ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਪਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਰਾਤ ਹੁਈ ਤਾਂ ਪਾਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜੋ ਡੇਰਾ ਸਾ ॥ ਉਹਾਂ ਹੜ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਪਾਣੀ ਕਾ ਬਡਾ ਗਲਬਾ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਕਈ ਉੱਚੀ ਜਾਗੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਕਈ ਦੁਖਤਾਂ ਉਤੇ ਚੜੇ ॥ ਨਲੇ ਭੀ ਤਾਰੂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਉਰਾਰ ਲਾਗੇ ਸੋ ਓਨਾਂ ਨੂੰ ਓਹ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਕੇ ਭੀ ਆਦਮੀ ਡੂਬੇ ॥ ਤੇ ਅਲਾਉਲ ਪੁਰੀਏ ਰਜਬ ਅਲੀ ਖਾਂ ਕਾ ਬੇਟਾ ਤੇ ਏਕ ਹੋਰੁ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਡੂਬੇ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਤਾਨ ਆਏ ਤਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਕਾਮਦਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ⁴ ਤੇ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਆਪ ਹੱਮਲੇ ਵਾਲੇ ਰੋਜ ਚੜੇ ਸੋ ਓਹ ਮਕਾਨ ਦੇਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਨਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਖੰਮੀ ਕਦਮਬੋਸ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਨਜਰ ਦਈ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਜੋ ਬਜ਼ਰਗਾਂ ਕੇ ਮਕਾਨ ਸੇ ਉਨ ਕੇ ਰਹਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦਿਲਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਇਸਤਕਬਾਲ ਤੇ ਤਜੀਮ ਤਵਾਜਾਂ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਭ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਕਦੀਮ ਕੇ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰਿ (*f.* 305a) ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਕਸਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਪੁਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ⁵ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਚਿੱਤ ਪ੍ਰਮੋਦ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਾਂ ਕਾ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਮਨਕੋਰੇ ਕੇ ਫਤਾ ਕਰਨੇ ਕੀ ਤੇ ਕਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਜਨਮ ਕੀ ॥ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਕੋ ਲਹੌਰ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਸਰਦਾਰ ਜੈਇ ਸਿੰਘ ਕਨੀਏ ਕੇ ਬੇਟੇ ਗੁਰਬਖਸ ਸਿੰਘ ਕਾ ਕਬੀਲਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਇਸ ਕੀ ਬੇਟੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਵਿਆਹੀ ਹੁਈ ਸੀ ਮਤਾਬ ਕੋਇਰ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰਨੀ ਇਬਤਦਾਇ ਥੀਂ ਤੇ ਅਬਲਗ ਖੈਰਖਾਹੀਆਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀਆਂ ਐਤਨੀਆਂ ਕੀਆਂ ਸੀਆਂ ਜੋ ਕਹਣ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਇਬਤਦਾਇ ਕੇ ਹਗਾਮਿਆਂ ਮੈਂ ਭੀ ਸਾਮੁਲੁ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਵਾਫੁਰ ਕਾਮ ਦਾਰੁਸਤ ਕੀਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤੰਗੀ ਮੈਂ ਖਰਚੁ ਭੀ ਦੇਤੀ ਰਹੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ॥ ਤੇ ਬਜਾਇ ਬਾਤ ਭੀ ਉਸ ਸੈ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਹੁਈ ॥ ਪਰੁ ਬਦਕਿਸਮਤ ਉਸ ਕੀ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਭੀ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਆਈ ॥ ਤਾਂ

¹ The town of Dera Ghazi Khan is situated at about 2 miles from the right bank of the river Indus and about 27 miles to the north-west of Muzaffargarh. It was in the possession of Nawab Samad Khan, a vassal of the Afghans : *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 265-66. See also, *Umdat-ut-Tawārikh* II, 276.

² The possessions of the Nawab of Bahawalpur across the Indus included Sanghar or Taunsa, Qila Gujari, Tibi and Qila Dalana, all near Dera Gazi Khan : *Gazetteer of the Bahawalpur State (1904)*, Part A, 66.

³ It may be noted that because of the intense heat of the region, the armies marched at night.

⁴ It is interesting to note that the *thānadārs* and *kāmdārs* as distinct officials were present in Multan at this time.

⁵ With Fateh Singh's return from Mankera, the author also switches over to the happenings

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਹਰਾ ਓਸ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਬਿਠਾਇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਖਤ ਕੈਦ ਕਰੀ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਰਫ ਮਨਕੇਰੇ ਕੀ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰਬਖਸ ਜੋ ਆਪ ਕਾ ਮੁਸਾਹਬ ਹੈਸਾ ਸੋ ਲਹੌਰ ਹੀ ਆਇਆ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਵਾਸਤੇ ਬਾਤਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਫੌਜ ਉਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੈ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਕਹਾ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲੁ ॥ ਫੇਰ ਓਸਨੇ ਅਰਜੀ ਲਿਖੀ ਮੈਨੂੰ ਕਯਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਯਾ ਜੋ ਤੂੰ ਜਾਵੇਂਗਾ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਵਣ ਸੋ ਬਜਾਇ ਲਿਆਵੇਂਗਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਪਾਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤਰਫ ਮਨਕੇਰੇ ਕੀ ਕੂਚ ਕੀਆ ਹੈ ਅਰੁ ਤੁਸਾਂ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਰਹਣਾ ॥ ਅਰੁ ਵਟਾਲੇ ਥੀਂ ਆਇ ਜੋ ਸਰਦਾਰਨੀ ਕਾ ਮੁਲਖ ਹੈ ॥ ਸੋ ਇਕ ਦੋ ਸਿਰਕਰਦੇ ਸਾਡੇ ਭੀ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਭੀ ਫੌਜ ਭੇਜ ਕੇ ਕਿਲੇ ਛੁਡਾਵਣੇ ॥ ² ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਬਿਮੈ ਸਿਰਕਰਦਿਆਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਛੁਡਾਵਣੇ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਵਟਾਲੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕਿਲੇ ਸੀ (f. 305 b) ਕੁਛ ਕੁ ਬਾਦੁਖਾਂ ਚਲੀਆਂ ॥ ³ ਫੇਰ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਓਹ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਮਕਾਨ ਭੀ ਅਟੱਲਗੜ ⁴ ਤੇ ਮੁਕੇਰੀਆਂ ⁵ ਵੀਆਹ ਦਰੀਆਇ ਸੀ ਪਾਰ ਤੇ ਉਰਾਰ ਕੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਛੁਟ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਬੱਧਣੀ ⁶ ਮੈਂ ਉਨ ਕਾ ਠਾਣਾ ਰਹਾ ॥ ⁷ ਫੇਰ ਅਰਜੀ ਸਭ ਹਕੀਕਤ ਕੀ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਨੇ ਆਪ ਕੇ ਹਜੂਰ ਭੇਜੀ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੂਆ ਜੋ ਉਹਾਂ ਸੈ ਆਇ ਜਾਹੋ ॥ ਤੇ ਵੈਰੋਵਾਲ ਉਤਰ ਕੇ ਸਭ ਮੁਲਖ ਕੀ ਮੁਹਾਫਜਤ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਉਹਾਂ ਆਇ ਕੇ ਲਹੌਰ ਤਲਕ ਫੌਜ ਉਤਰ ਦਈ ॥ ਤੇ ਰਹਜਨਾ ਕੋ ਤੇ ਤਕਸੀਰੀਯਾਂ ਕੋ ਤਬੀਹ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਤਰਫ ਸਰਕਾਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਮਨਕੇਰੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤਾਂ ਨਬਾਬ ਕੇ ਵਕੀਲ ਚੌਧਰੀ ਪਾਸ ਆਏ ॥ ⁸ ਤੇ ਓਨਾ ਨਬਾਬ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਡਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਤੁਸਾਡੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਤਸੱਲਾ ਹੈ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਗੇ ਜਿਨ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਆਪ ਨੇ ਕਰੇ ਹੈਂ ॥

¹ Ram Sukh Rao underlines the help received from Sada Kaur by the Maharaja in the past, and attributes her detention now to no specific reason but her ill-luck.

According to Sohan Lal, the reason was Sada Kaur's refusal to make provision for separate estates for her grandsons Sher Singh and Tara Singh : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 290. For other versions see, N. K. Sinha, *Ranjit Singh*, 65. See also, Fakir Syed Waheeduddin, *The Real Ranjit Singh*, 138-39.

² This time when Ranjit Singh marched towards Mankera, Fateh Singh was asked to stay behind at the capital and also to occupy Sada Kaur's territory.

³ This resistance, according to Sohan Lal, was due to a secret injunction from Sada Kaur to her garrison that irrespective of her having been imprisoned, they were to face the situation bravely and not to surrender the fort : *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 291.

⁴ Atalgarh, a small village situated at about 10 miles to the north-east of Dasuya, another stronghold of the Kanhiyas.

⁵ Mukerian, is situated at about 35 miles from Hoshiarpur and 10 miles north of Dasuya.

⁶ Wadhni, a fortified village across the Satlej, about 14 miles south-west of Jagraon.

⁷ Although all other territory of Sada Kaur was annexed by Ranjit Singh, her authority was maintained at Wadhni, where she was regarded by the British as under their protection. For detail, see, R. R. Sethi, *The Lahare Darbar*, 33-34.

⁸ Ram Sukh Rao is silent about the well-known details of the siege of Mankera by the Maharaja which preceded the protracted negotiations between the Sikhs and the Nawab. For this information see Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 291, 293-297; Lepel H. Griffin, *Ranjit Singh*, 203.

ਉਨ ਕੇ ਹੀ ਦਾਰੁਸਤ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ¹ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਉਨ ਵਕੀਲਾਂ ਕੋ ਰੁਬਰੂ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਚਾਹੇ ਜੋ ਮਕਾਨ ਦੇਵੇਂ ॥ ਤੇ ਜਗੀਰ ਲੇਵੇਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਚਾਹੇ ਜੋ ਟਕੇ ਲੇਕਰ ਕੂਚੁ ਫਰਮਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਐਸੇ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਨਬਾਬ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਏ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲਾ ਭੀ ਮਜਬੂਤ ਸਾ ॥ ² ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਵਕੀਲ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਨਕੇ ਸਾਬ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਤੋਰਯਾ ॥ ³ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਮਾਰੀ ਮਾਰਫਤ ਠਹਰੇ ਸੋ ਅਸੀਂ ਨਬਾਬ ਕੋ ਦੇਆਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲਾ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਹੱਥ ਲਗੇ ਉਸ ਤਰਾਂ ਲੈਣਾ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਫਤਾ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਹੀ ਨਾਮ ਆਵਤੀ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਚੌਧਰੀ ਗਯਾ ਤਾਂ ਨਬਾਬ ਨੇ ਮੁਸਾਹਬ ਇਸਤਕਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਨੇ ਤਾਜੀਮ ਤਵਾਜਾ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਆਪ ਕੀਆਂ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਪੂਛਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਕੋ ਬਾਤਾਂ ਸੁਲਾ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਅਦਾਬ ਕੀਆਂ ਭੀ ਕਹੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਜਬ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਆਪ ਸੈਂ ਫਤਿਆਵਾਦ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਉਸ ਰੋਜ ਥੀਂ ਜੋ ਕੋਈ ਆਪ ਕੋ ਮਿਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਕੇ ਕਾਮ ਖੂਬ ਵਜਾ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਔਰ ਕੀ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲਯਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਬਾਤ (f. 306 a) ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਘਰ ਕੀ ਸਖਨ ਪਰਵਰੀ ਕਾਦੀਮ ਸੀ ਮਸਾਹੂਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਬਾਤ ਠਹਰੀ ਜੋ ਅਟਕ ਕੇ ਦਰੀਆਇ ਥੀਂ ਪਾਰ ਜਗੀਰ ਇਸਮਾਇਲ ਖਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਕਾਨ ਦੇਹਨ ॥ ਅਰੁ ਅਸਬਾਬ ਸਭ ਮੇਰਾ ਉਹਾਂ ਪਹੁਚ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸਰਕਾਰੇ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ਼ ਹੂਏ ॥ ⁴ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਪਰਯੋਗ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਭੀ ਜਰ ਦੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰਿ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਇਠੱਤਰੇ ॥ ੧੮੭੮ ॥ ਸੁਭ ਦਿਨ ਸੁਕਰਵਾਰ ਕੀ ਰਾਤਿ ਪੰਜ ਘੜੀਆਂ ਗਈ ॥ ਸੁਭ ਲਗਨ ਬ੍ਰਿਖ ਕੇ ਮਹੀਨੇ ਕੱਤਕ ਕੇ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨ ਗਏ ॥ ੧੨ ॥ ਜਨਮ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਾ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਜੋਤਸੀਆਂ ਨੇ ਟੇਵਾ ਲਿਖਯਾ ਬਡੇ ਸਦੀਆਨੇ ਨੌਬਤਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਲਾਗੇ ਵਾਜਨੇ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਕੋ ਵਡੀ ਸਾਦੀ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਖਬਰ ਮੁਬਾਰਖ ਕੀ ਲੈ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਸੱਲਕਾਂ ਹੋਣੇ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸਦਆਨੇ ਲਾਗੇ ਬਾਜਣੇ ॥ ਅਰੁ ਹਰ ਤਰਫ ਸੈ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕੀ ਆਵਾਜ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਨੂੰ ਕੜੇ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਅਰੁ ਹੋਰ ਵਾਫਰ ਬਖਸਿਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਬੈਠੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਜਰੇ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਬਖਸਸਾਂ ਹੋਈਆਂ ॥ ਤੇ ਆਜਜ ਜੋ ਵਾਫਰ ਜਮਾ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਕਰਕੇ ਰੁਪਈਆ ਜੀਉ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਭੱਟੀ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਕੋ ਤੇ ਜੋ ਅਟਕੇ ਇਨ ਕੋ ਜਿਆਦਾ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਹਮੇਸਾ ਹੁਕਮ ਸਾ ਜੋ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਰੁਪਈਏ ਵੱਟੇ ਕਾ ਨਾ ਦੇਣਾ ॥ ਤੇ ਰੁਪਈਯਾਂ ਕਾ ਸੂਟਣਾ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਹੋਣੇ ॥ ਤੇ ਰੋਸਨੀ ਸਹਰ ਮੈਂ ਤੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ॥

¹ The context suggests that the presentation of a case through an influential person was fairly common.

² The fort of Mankera was built of burnt bricks, but its principal defence was considered to be its position amidst arid sand-hills, which afforded no water to the invader : *Gazetteer of the Countries Adjacent to India on the North-West ; including Sindh, Afghanistan, Belochistan, the Punjab and the Neighbouring States. (1844), II, 44.*

³ In these negotiations, the Maharaja was represented by Chaudhari Qadir Bakhsh and the Nawab by Diwan Manik Rai. For detail see, Charanjit Lal, *Tawārīkh-i-Dera Ismail Khan, 195-96.*

⁴ Ram Sukh Rao digresses here on various celebrations related to the birth of Kunwar Amar Singh which were on the same scale as on the birth of Kunwar Nihal Singh (ff. 281a-284a) This is given up to the middle of folio 307a. For an earlier, though apparently misplaced, reference to the birth of Amar Singh, see f. 296d, above.

ਤੇ ਪਿਚਕਾਰੇ ॥ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ॥ ਪਿਚਕਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਬਾਗ ਸੀ ਸਹਰ ਤੀਕੁਰ ਖਲੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਜਾਗਾ ਭੀ ਚਲਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਅਰੁ ਸਹਰ ਮੈਂ ਭੀ ਮੁਜਰੇ ਹੋਵੇਂ ॥ ਤੇ ਆਜਜ ਫੇਰ ਜਮਾ ਹੁਏ ਤਾਂ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਵਾੜਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਰਾਗ ਕਰਨਵਾਲੇ ਸੇ ॥ ਰੋਜ ਅਰੁ ਅਨਾਮ ਭੀ ਪਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ (f. 306 b) ਕੇ ਭੀ ਅਨਾਮ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਰਜਪੂਤਾਂ ਕੇ ਮਿਰਸੀਆਂ ਕੋ ਦਰਬਾਰੇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੋ ਹੋਰ ਭੀ ਬਖਸਸ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਏਹ ਰਸਮਾਂ ਬਾਜੁਰਗਾਂ ਥੀਂ ਹੈ ॥ ਤੇ ਦੇਹਲਾ ਭੀ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਪੁਜਾਰੀ ਤੇ ਰਬਾਬੀ ਤੇ ਢਾਢੀ ਤੇ ਮਹੰਤ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਕੇ ਜੋ ਆਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਕੋ ਪੁਸਾਕਾਂ ਅਰੁ ਰੁਪਈਏ ਦੇ ਕਰ ਰੁਕਸਤ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਦਰਜੇ ਬ ਦਰਜੇ ਲਾਗੀਆਂ ਤੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਕੜੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਜਗੀਰਾਂ ਥੋਂ ਆਦ ਬਖਸਿਆ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਅਵਧੀ ਮਿਸਰ ਅਵਸਾਨ ਮਾਨਸ ਪ੍ਰਧਾਨ ਫੂਲ ਫੂਲ ਫੂਲ ਬਨ ਸਮਤਾਈ ਪਾਈ ਹੈ ॥ ਭੂਪ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪੁਨਯ ਪੂਰਨ ਕਲਪਲ ਤਾਂ ਫੂਲੀ ਫਲੀ ਫੈਲੀ ਜਨ ਕੰਜ ਛਬ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ਬਾਜਤ ਮਿਦੰਗ ਆਦ ਕੀਰ ਕੋਕਿਲਾ ਅਵਾਜ ਕਵਿ ਅਲਿਬੇਦਨੀਤ ਬਾਤ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ ਹੈ ॥ ਫਤੇ ਮਿਗਰਾਜ ਸੁਤ ਭਏ ਰਿਤੁ ਰਾਜ ਸਮ ਉਛਵ ਅਮੋਦ ਮੋਦ ਪ੍ਰਭਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੈ ॥ ॥ ੧ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਕੁਵਰ ਰਿਤੁਰਾਜ ਕਯਾ ਬਸੰਤ ਕੇ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਜਿਨੋ ਨੇ ਉਛਵ ਰੂਪੀ ਜੋ ਹੈ ਅਮੋਦ ਕਯਾ ਸੁਗੰਧਤਾ ਕੇ ਅਨੰਦ ਕੀ ਸੋਭਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਜਨਮ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਅਵਧੀ ਸੋਈ ਸਿਸੁਰ ਰਿਤੁ ਕੋ ਅੰਤ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਸਸੁ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਰਖਨ ਕੋ ਜੋ ਭਯੋ ਫੂਲ ਕਯਾ ਆਨੰਦ ਮੈਂ ਫੁਲਵੇ ॥ ਤਿਸ ਨੇ ਫੂਲਨ ਕੇ ਬਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਪਾਈ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਪੂਰਨ ਪੁਨਯ ਕੀ ਕਲਪ ਬੇਲ ਫੂਲੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਫੈਲੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਫਲੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੇਵਕ ਹੀ ਹੈ ਕਮਲ ਤਿਨੋ ਕੀ ਛਬਿ ਛਾਇ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਿਦੰਗ ਆਦਿ ਜੋ ਸਾਜ ਬਾਜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋਇ ਤੋਤੇ ਅਰੁ ਕੋਕਿਲਾਦਿਕੋ ਕੀ ਅਵਾਜ ਹੈ ॥ ਕਬੀਸੂਰ ਸੋਈ ਭਮਰ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਬੇਦ ਤੇ ਨੀਤ ਰੂਪੀ ਪਵਨ ਸੁਖਦਾਯਕ ਭਈ ਹੈ ॥ ਐਸੀ ਬਸੰਤ ਸੀ ਸੋਭਾ ਭਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸੁਭ ਦਿਨ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਕੇ ਪੂਜਨ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਖਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜਿਸ ਖਾਵਿੰਦ ਕੀ ਬਖਸਸਿ ਹੈ ਸੋਈ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ (f. 307 a) ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਥੀਂ ਬਾਦ ਫਗਵਾੜੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਸੂਟੇ ਤੇ ਸਾਦੀ ਕੀਆਂ ਫੇਰ ਸਭ ਉਸੀ ਵਜਾ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸੁਭ ਮਹੂਰਤ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਗੋਦੀ ਮੈਂ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਨਾਰਾਯਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਉਨ ਕੀ ਹੀ ਸਭ ਬਖਸਸਿ ਹੈ ॥ ਤੇ ਲਾਗੀਆ ਅਰੁ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਬਖਸਿਆ ॥ ਅਰੁ ਪਾਰ ਕੇ ਰਾਜਿਆਂ ਪਟਆਲੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਜੋ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ਸੇ ॥ ਕੁਵਰ ਵਾਸਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੇਇ ਕੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਨਾ ਰੁਕਸਤ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਸਿਰੇਪਾਇ ਦੇ ਕੇ ਰੁਕਸਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਪੂਰਛਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮਿਸਰੀ ਵਧਾਈ ਕੀ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਮੁਨਾਸਬ ਸੀ ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਤਰਫ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਕਪੂਰਬਲਿਓ ਅਵਲ ਹੀ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਭੇਜਯਾ ਸਾ ॥ ਸੋ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਮਲਕੋਰੇ ਪਹੁਚ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਮੁਬਾਰਖ ਬਾਦੀ ਕਹੀ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਵਾਫੁਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਕੋ ਸਰਕਾਰੇ ਲੈ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੁਣ ਕਰ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਕਰੀ ਤੇ ਸੱਲਕ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਪੁਸਾਕ ਅਰੁ ਕੜੇ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਬਖਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਭਨਾ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕਯਾ ਉਸ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਕਿਲੇ ਕਾ ਸੁਬਾ ਹੈ ਸਾ ਜੋ ਕਯਾ ਜਾਣੀਏ ਕਬ ਛੂਟੇਗਾ ॥ ¹ ਤੇ ਕਿਲੇ ਕਾ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਨੇਕ ਹੈ ॥ ਏਸ ਕਰਕੇ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਫੇਰ ਕਹਾ ਜੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿਲਾ ਖਾਲੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਤਰਾਂ ਕਰਾਉ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਡੇਰਾ ਫਰਕ ਸੈ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਉਠਾਇ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਜਾਇ ਉਤਰਯਾ ॥ ਤੇ ਅਸਬਾਬ ਨਬਾਬ ਕਾ

¹ Resuming the account of the negotiations with the Nawab, the author underlines the Maharaja's anxiety over the delay and also the role of Chaudhari Qadir Bakhsh in securing the fort of Mankera.

ਵਾਫਰ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਗੱਡੇ ਅਰੁ ਉਠ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮਗਵਾਇ ਕੇ ਅਸਬਾਬ ਪੁਚਾਇ ਦੀਆ ਤੇ ਜਗੀਰ ਭੀ ਦਿਵਾਇ ਦੀਈ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਕੋ ਚੌਧਰੀ ਦਰੀਆਉ ਪਾਰ ਪੁਚਾਵਣ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਠਾਣਾ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਦਾਖਲ ਹੂਆ ॥ ¹ ਤੇ ਨਬਾਬ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਵਾਫਰ ਦੇ ਰਹਿਆ ਪਰੁ ਓਸ ਨੇ ਨਾ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਆਇਆ ॥ (f. 307 b) ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਦਰਸਨ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਲਿਖਾ ਪਹੁਚਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਹਟੇ ਹਾਂ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਲਹੌਰ ਆਇ ਜਾਹੋ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੋ ਦੇਰ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ² ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਭੀ ਕਰਨੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਲਹੌਰ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਤਰੇ ਤੇ ਆਪਸ ਮੈਂ ਬਗਲਗੀਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਸ ਕੁ ਅਰਸਾ ਉਹਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਏਕ ਫੀਲ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਇ ਕਰ ਸਹਰ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕਹੀ ॥ ਫੇਰ ਮਨਕੇਰੇ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਉਹਾਂ ਖੂਬ ਕਾਮ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਬਾਤ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਕਰ ਆਇਆ ਸਾ ਸੋ ਸਭ ਅਸਾਂ ਭੀ ਕਰ ਦਈ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਤੁਸਾਡਾ ਸੁਖਨ ਆਇ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਤਹਾਂ ਕਭੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਡੇਰੇ ਤੁਸਾਡੇ ਆਵਾਂਗੇ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਰਸਮ ਕਦੀਮ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਰੁਪਈਏ ਸੂਟਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਗ ਲਾਗੇ ਹੋਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਕੁਵਰ ਵਾਸਤੇ ਅਰੁ ਰੁਪਈਏ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਅਰੁ ਹੋਰ ਜੋ ਰਸੂਮਾਂ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਮੁਜਰੇ ਕਰਨ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਭੀ ਬਖਸਯਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਘੜਾ ਬਿਮੈ ਤਿਲਾਈ ਜੀਨ ਕੇ ਤੇ ਫੀਲ ਬਿਮੈ ਹੋਏ ਕੇ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਉਮਦਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬੇਸ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦਰਜੇ ਬ ਦਰਜੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਲਵਾਹਕਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਿਆਂ ਕੋ ਤਾਂ ਹਮੇਸਾਂ ਹੀ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰ ਸਾਦੀ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਸੀ ਵਾਫਰ ਬਖਸਿਆ ॥ ਆਜਜ ਜੋ ਜਮਾਂ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਰੁਪਈਏ ਦੁਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸੀਂ ਵਜਾ ਸਾਦੀ ਕੀਆਂ ਰਸੂਮਾਂ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰੁ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਕਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਨੰਦਨੀ ਨੰਦਨੰਦਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਾਰ ਬਿੰਦਨ ਮੈਂ ਮਨ ਕੋ ਮਾਨਿੰਦ ਕੀ ਆਨੰਦਿਤ ਕਰ ਕੇ ਬਾਰੰ ਬਾਰੰ ਬੰਦਨ ਕੀਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਗੁਸਯੋ (f. 308a) ਗੁਹ ਕੋ ਪਾਥ ਮੈਂ ਰਖਯੋ ਧਾਯ ਗਜਨਾਥ ॥ ਕਰਤ ਅਨਾਥ ਨਾ ਹਾਥ ਨਿਜ ਛਾਹਿ ਸਦਾ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤੰਦੁਏ ਕੋ ਗੁਸਯੋ ਹੂਯੋ ਪਾਥ ਕਯਾ ਜਲ ਮੈਂ ਸੈਂ ਧਾਇ ਕੇ ਜਿਨੋ ਨੇ ਗਜਨਾਥ ਕੀ ਰੱਛਾ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਅਨਾਥਨ ਪੈ ਸਦਾ ਅਪਨੇ ਹਾਥਨ ਕੀ ਛਾਯਾ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਜੀ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੁਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਧਯਾਨਪੁਰ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਭੇਜਣ ਆਦਿ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਅਠਾਰਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧੮ ॥ ³ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਗਨ ਨੈਨ ਧਯਾਵਤਜ ਮੁਨ ਅੰਗ ਅਨੰਗ ਸੁ ਜੀਵ ॥ ਰਾਧੇ ਕਬਿ ਮ੍ਰਿਗ ਪਤਿ ਲਖੇ ਤਵ ਨਵ ਨਾਗਰ ਸੀਵ ॥ ੧ ॥ ⁴ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਰਾਧ ਕੇ ਮ੍ਰਿਗਪਤਿ ਜੋ ਹੈ ਆਪ ਕੋ ਸੇਵਕ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਸੋ ॥ ਤੁਮਾਰੈ ਜੋ

¹ The fort was occupied on 14 December 1821 and placed under the charge of Amir Singh Sandhanwalia : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 294 & 297.

² The remainder of the chapter is given to a brief meeting between Ranjit Singh and Fateh Singh at Lahore.

³ Chapter Forty-one or Chapter Eighteen of Section Three, ends here.

⁴ Chapter Forty-three (ff. 308a-309b) deals mostly with the battle of Naushehra and the conquest of Peshawar in Sammat 1870 (A. D. 1822-23).

ਹੈਂ ਨਵੀਨ ਨਾਗਰੋਂ ਕੀ ਹੱਦ ਅਧਕ ਚਤੁਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਕਥਿ ਦੇਖੋਗੇ ॥ ਮਗਨ ਭਏ ਹੈਂ ਨੈਨ ਜਿਨ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਜਮੁਨਾ ਜੀ ਪੈ ਤੁਮਾਰੇ ਅੰਗਨ ਕੋ ਧਯਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ਅੰਗ ॥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅੰਗ ਜਾ ਕੇ ਐਸੇ ਜੋ ਅਨੰਗ ਕਾਮ ਤਾਂ ਕੋ ਭੀ ਜੋ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੈ ਜਿਵਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈਂ ਉਣਾਸੀਏ ਮੈਂ ਹਕੀਕਤ ਅਟਕ ਕੀ ਤਰਫ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਪ ਪਾਸ ਆਏ ਅਰੁ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਕੀ ਤਰਫ ਚਲਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਤੁਸੀਂ ਜਲਦੀ ਕੂਚ ਕਰ ਆਵੋਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਲਹੌਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤਿਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਰਾਉਲਪਿੰਡੀ ਕੇ ਦੋ ਕੋਸ ਲਾਂਭ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਜਮਾਨੀ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਫਕੀਰ ਅਜੀਜਦੀਨ ¹ ਪਸੌਰ ² ਭੇਜਯਾ ਹੈ ॥ ਘੋੜੇ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਆਗੇ ਉਤਰੋ ॥ ਉਨ ਕੋ ਦਬਾਉ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਜਾਨੀ ਕੇ ਸੰਗ ॥ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜੇ ਪਸੌਰੇ (*f.* 308b) ਆਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਲਹੌਰ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਕਹ ਭੇਜਾ ਜੋ ਫੌਜ ਛੋਡ ਆਵਣੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਿਮੈਇ ਤੋਪ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸੈ ਅਸਵਾਰ ਅਟਕ ਕੋ ਤੋਰਾ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਗੌਂਸ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਬਿਮੈਇ ਸਭ ਡੇਰੇ ਕੇ ਜਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਡੇਰਾ ਰਹੇ ਤਹਾਂ ਰਹਣਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਬਾਰ ਮੈਂ ਨਨਕਾਣੇ ⁴ ਮਿਕਾਨ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਤਨੇ ⁵ ਕੁ ਮੁਸਾਹਬ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਅਟਕ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਖਬਰ ਭੇਜੀ ॥ ਜੋ ਅਜੀਮ ਖਾਂ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕਾ ਭਾਈ ਪਸੌਰ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਮੁਲਖਈਆ ⁷ ਭੀ ਜਮਾ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਭੀ ਰਹਣਾ ਜਰੂਰ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਲਹੌਰ ਰਹੋ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਉਸ ਤਰਫ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ

¹ Faqir Azizuddin, a well-known physician of Lahore served the Maharaja in many capacities, particularly as a diplomat in dealing with the Afghans and the British. For some detail, see Shahamat Ali, *The Sikhs and Afghans*, 31-33.

² The city of Peshawar, 45 miles from Attock, to the north-west, was held by Yar Muhammad Khan Barakzai, a brother of the then Afghan Wazir Azim Khan.

³ In fact, Yar Muhammad Khan had accepted to pay 40,000 rupees, presumably as the arrears of tribute to the Maharaja and 20,000 as annual tribute which was later converted into some valuable horses, collected by Faqir Azizuddin : *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 280; Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 108.

⁴ Nankana, the birth place of Guru Nanak, is situated in the Rachna Doab, about 48 miles west of Lahore.

⁵ Some of the other leading *sardārs* were Dal Singh, Jagat Singh Atariwala, Sham Singh Atariwala, Diwan Kirpa Ram and Misar Diwan Chand : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 297.

⁶ Muhammad Azim Khan who had disapproved of the compromise of his brother and had come personally to settle the issue of Peshawar with Ranjit Singh, reached there on 27 January 1823 : Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 109.

⁷ The tribals who had gathered to help Azim Khan, mostly happened to be the Khattaks and the Yusufzais. It appears from the reports of the news-writers that the confiscation of the *jāgīrs* of the tribal chiefs by the Maharaja was the primary reason for their joining Azim Khan : *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 280.

ਜੋ ਆਪ ਲਹੌਰ ਹੀ ਰਹੀਏ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਹਾਂ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਅਬ ਮੁਨਾਸਬ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਹੈ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਅਟਕ ਪਹੁੰਚੇ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਬਾਰਵਾਲੇ ਭੀ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਈਸਬਜਈਆਂ ² ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰ ਕੇ ਆਗੇ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਅਜੀਮ ਖਾਂ ਨੁਸਹਰੇ ³ ਆਇ ਉਤਰਯਾ ਤੇ ਮੁਲਖਈਆ ਭੀ ਉਹਾਂ ਜਮਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਫੇਰ ਠੇਰੀ ⁴ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਖਈਆ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈ ਵਾਫੂਰ ਮਾਰਯਾ ॥ ਜਬ ਸਮਸੇਰੀ ਹੂਏ ਤਾਂ ਮੁਲਖਈਏ ਕੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਬਡੀਆਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਜੋ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਗੇ ਕੀ ਲੜਾਈ ਹਟੀ ॥ ਤੇ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ⁵ ਤੇ ਗਰਭਾ ਸਿੰਘ ⁶ ਤੇ ਹੋਰੁ ਬਹੁਤ ਸਿਰਕਰਦੇ ਮਾਰੇ ॥ ⁷ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੜਾਈ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਫਿਕਰ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕੋ ਕੋਸਸ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇਓਂ ਨੇ ਤੇ ਮੁਲਾਜਮੋਂ ਨੇ ਭੀ ਬਡੀਆਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਬਡੇ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਭਾਗ ਕਰ ਠੇਰੀ ਉਪਰ ਜਾਇ ਠਹਰੇ ॥ ਤਾਂ ਅਜੀਮ ਖਾਂ ਨੇ ਪਾਰੋ ਕੁਸ ਕੁ ਜਵਾਨ ਭੇਜੇ ॥ ⁸ ਤਾਂ ਓਹ ਕਿਸਤੀਆਂ ਡੂਬ ਗਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਸੈ ਇਨਕੀ ਮੱਦਤ ਨਾ ਪਹੁੰਚੇ ॥ ⁹ ਤੇ ਮੁਲਖਈਆ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈ ਵਾਫੂਰ ਮਾਰਯਾ ਗਿਆ ॥ ¹⁰ ਤਾਂ ਅਖਸਰ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਸੈ ਫੌਜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ (f. 309 a) ਫੇਰ ਓਹ ਠੇਰੀ ਸੈ ਉਤਰ ਕੇ ਭਾਗ ਚਲੇ ਤਾਂ ਵਾਫੂਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤਾਂ ਪਾਰੋਂ ਅਜੀਮ ਖਾਂ ਭਾਗ ਕੇ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਚਲਯਾ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ॥ ¹¹ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ

¹ Kartar Singh Kalaswala, however, mentions that Ranjit Singh took Fateh Singh also along with him in this expedition : *Sarkār Khālsā*, 209.

² The Yusufzai territories comprising Swat, Buner, Panjkora and Dir, etc. were situated on both banks of the river Indus, to the north-east of Peshawar : Denzil Ibbetson, *Panjab Castes*, 86; Shahamat Ali, *The Sikhs and Afghans*, 272.

³ Naushehra town is situated on the left bank of the river Kabul, at about 19 miles from Attock and 26 miles from Peshawar. There is a small fort on the opposite bank of the river : *ibid.*, 196.

⁴ The reference here is to a place called Pir Sabak or Tibba Tari between Jahangira and Peshawar located on the Landai river : Gulcharan Singh, *Ranjit Singh and His Generals*, 74.

⁵ Phula Singh Akali greatly distinguished himself in the battle of Naushera. For detail, see Prem Singh Hoti, *Akali Phula Singh*, 52-66.

⁶ Garbha Singh, a *jāgirdār* of the Maharaja, had held Bharatgarh and over 70 villages across the Satlej : Lepel H. Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 90; also, *The Minor Phulkian Families*, 267 & 615.

⁷ Balbhadar, the Gurkha Commander and Harpar Singh, were the other officers of distinction killed in action : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 304.

⁸ At this time, Azim Khan was at Chamkani at about 5 miles east of Peshawar : Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 110.

⁹ According to Prinsep, however, the re-enforcements sent by Azim Khan had actually been overpowered on the opposite bank by the Sikh forces under Prince Sher Singh, Hari Singh Nalwa and Diwan Kirpa Ram : *loc. cit.*

¹⁰ About 4000 Pathans and 2000 Sikhs were killed in this battle : Sita Ram Kohli (ed.), *Fatehnāma Gurū Khālsā Jī Kā*, 158.

¹¹ After allowing Yar Muhammad Khan to hold Peshawar as a vassal, the Maharaja returned to Lahore in April 1823 : Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 111.

ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਬਡੀਆਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਕਸਤਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇਕਰ ਰੁਕਸੁਦ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਬਿਨੋਦੀ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ¹ ਨੇ ਘੋੜਾ ਆਰਬੀ ਆਪ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਪੀਰ ਬਖਸ ਉਨ ਕਾ ਮੋਤਬਿਰ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਓਸ ਨੇ ਰੂਬਰੂ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਘੋੜੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਏਸ ਥੀਂ ਜੇ ਕੋਈ ਘੋੜੀ ਇਕ ਮਰਤਬੇ ਮੇਲਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਸੱਤਰ ਰੁਪਈਏ ਦੇਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਪਾਸ ਇਸ ਕਾ ਵਛੇਰਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਓਹੁ ਬਡੀ ਕੀਮਤ ਸੈ ਦੇਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਕਲ ਮੈਂ ਤੇ ਅਸਵਾਰੀ ਮੈਂ ਸਭ ਵੱਸਵ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਘੋੜੀ ਮਿਲਤਾ ਹੈ ਅਰੁ ਅਸਵਾਰੀ ਮੈਂ ਨਿਗਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ॥ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਸੈ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਵਾਫਰ ਸਰਤਾਂ ਜੀਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਇਸ ਸੈ ਫੇਰ ਪੀਰ ਬਖਸ ਨੂੰ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਬੱਸਵ ਓਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕੀਏ ਸੇ ਉਨ ਸੇ ਭੀ ਵਾਫਰ ਓਸ ਮੈਂ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਹੁਤ ਮੁਦਿਤ ਰਹਾ ਤੇ ਉਸ ਕੇ ਵਛੇਰੇ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਉਮਦਾ ਹੁਏ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਆਈ ਨਿਪਾਤਨ ਕੀਨੀ ਪੂਤ ਪੂਤਨਾ ਤਾਂ ਭ੍ਰਾਂਤ ਨਿਜ ਭ੍ਰਾਂਤ ਘਾਤ ਪਾਤਕੀ ਪਠਯੋ ਸੁ ਧਾਮ ਕੋ ॥ ਬਯਾਧ ਸੋ ਅਪਾਰੇ ਭਾਰੇ ਭਵਬਾਰਧ ਉਤਾਰੇ ਕਰੀ ਸੇ ਪੁਕਾਰੇ ਆਇ ਧਾਇ ਤਿਨ ਕਾਮ ਕੋ ॥ ਨੰਦ ਕੁ ਦੁਲਾਰੇ ਰਾਧਾ ਪਯਾਰੇ ਤਵ ਨਾਮ ਧਾਰੇ ਕੂਰ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਕੋ ਕਹਤ ਸਭ ਸਯਾਮ ਕੋ ॥ ਮਹਾਰਾਜ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਆਪਨ ਨਿਵਾਜ ਲਾਜ ਸਮਝ ਸਭਾਵ ਹੋਤ ਹਰਖ ਗੁਲਾਮ ਕੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜੋ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਆਇ ਪੂਤਨਾ ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤਾਂ ਕੋ ਭਾਈ ਜੋ ਹੈ (f. 309 b) ਕੰਸ ਜੋ ਅਪਨੇ ਭਾਈਯੋਂ ਕੇ ਘਾਤ ਕਰਨੇ ਕੋ ਪਾਤਕੀ ਸਾ ॥ ਸੋ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਪਰਮਧਾਮ ਕੋ ਭੇਜਯੋ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਯਾਧ ਜੈਸੇ ਜੋ ਅਪਾਰ ਭਾਰੇ ਪਾਪੀ ਸੇ ਸੋ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੀਏ ॥ ਹਾਥੀ ਜੋਨਸੇ ਦੀਨ ਸੇ ਤਿਨੋ ਕੇ ਕਾਮ ਕੋ ਧਾਇ ਕੇ ਆਏ ਹੋ ॥ ਸੋ ਹੇ ਨੰਦ ਕੇ ਦੁਲਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੋ ਪਯਾਰੇ ਤੁਮਾਰੇ ਨਾਮ ਕੋ ਧਾਰਣ ਕੀਯੇ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੀ ਸੰਪੂਰਣ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੋ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਹੇ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਜੀ ਆਪ ਕੇ ਨਿਵਾਜਨੇ ਕੀ ਲਾਜ ਕੇ ਸੁਭਾਵ ਕੋ ਸਮਝ ਕਰ ਕੇ ਗੁਲਾਮ ਕੋ ਭੀ ਆਨੰਦ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਕਿ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਸੇਵਕ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰੋਗੇ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲ-ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਅਟਕ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣ ਆਦਿ ਵਰਨਨੰ ਉਨੀਸਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੧੯ ॥ ² ਸੋਰਠਾ ॥ ਕੰਤਲ ਕੁਟਲ ਮਲਿੰਦ ਪ੍ਰੇਮ ਰਾਸ ਸਰਸਰੋਹੁਰ ਰਸ ਸਿੰਧ ਬਰਧਨ ਇੰਦੁ ਨੇਜ ਆਨੰਦ ਸਿੰਧੁ ਪ੍ਰਿਯਾਮੁਖ ॥ ੧ ॥ ³ ਬਾਰਤਾ ॥ ਕੁਟਲ ਜੋ ਕੇਸ ਹੈ ਸੋਈ ਜਾਪੈ ਭ੍ਰਮਰ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ ਰਾਸ ਸੋਈ ਭਯੋ ਤਾਲ ਤਾਕੋ ਕਮਲ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਰਸ ਕੇ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਕੇ ਵਧਾਵਨੇ ਕੋ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਸਮ ਹੈ ॥ ਆਪਨੇ ਬਿਖੇ ਜੋ ਆਨੰਦ ਸੋਈ ਹੈ ਸਿੰਧੁ ਕਯਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਾਮੈ ॥ ਐਸੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਮੁਖ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਹਕੀਕਤ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਅਸੀਏ ਮੈਂ ਲਹੌਰ ਰਹਣੇ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੇਜਾ ਜੈਪੁਰ ਕੀ ਤਰਫ ॥

¹ As already pointed out, the reference is to Lieut. Colonel James Skinner also known as 'Secunder Sahib': J. Baillie Fraser, *Military Memoir of Lieut. Col. James Skinner*, II, 241. For James Skinner's friendship with Fateh Singh, see f. 372 a & 373 b, below. The rest of the chapter is given to a description of the horse sent by James Skinner as a gift to Fateh Singh.

² Chapter Forty-three, or Chapter Nineteen of Section Three, ends here.

³ Chapter Forty-four (ff. 309b-312b) provides a brief description of Fateh Singh's stay at Lahore during the Maharaja's absence sometime in Sammat 1880 (A.D. 1823). This is followed by a detailed account of Fateh Singh hunting hog-deer.

ਜੋ ਉਹ ਸੈ ਜਿਸ ਜਾਗਾ ਕਾਰੀਗਰ ਬੇਸ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸੈ ਠਾਕੁਰਾਂ ਕੀਆਂ ਪ੍ਰਿਤਮਾ ਬਾ ਅਦਬ ਲਿਆਵਣੀਆਂ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ਜੋ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਜਲਦੀ ਆਵੇ ॥ ਜੋ ਕੁਸ ਕੁ ਮਸਵਿਰਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਅਸੀਂ ਚੜ ਗਏ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਲਹੌਰ (f. 310 a) ਉਤਰਨਾ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਤਰਫ ਕੀ ਖਬਰ ਰਖਾਵਣੀ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੇ ਰਹਣ ਸੀ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਤਰਾਂ ਕੀ ਤਸਲਾ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕਦੀ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਕੁਸ ਜਯਾਦਾ ਕਾਮ ਹੋਤਾ ਤਾਂ ਏਕਠੇ ਹੀ ਚਲਤੇ ॥ ਬਿਮੈ ਕੁਛ ਕੁ ਫੌਜ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਭੇਜਯਾ ਉਨਕੀ ਤਰਫ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਪਰੇ ਕੋ ਚੜ ਗਏ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਭੀ ਸਾਬ ਹੀ ਲੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕਾ ਦਰਸਨ ਕਰਕੇ ਲਹੌਰ ਮੀਏ ਮੀਰ ² ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਏਕ ਵਖਤ ਤਾਂ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਚੜਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਹਮੇਸਾ ਕੀ ਆਦਿਤ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਜਾਨਵਰ ਭੀ ਬੇਸ ਤੀਆਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਨਈ ਨਈ ਤਰਾਂ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਹਥੀਆਰਾਂ ਕੀ ਕਸਰਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਉਪਰ ਭੀ ॥ ਤੇ ਰਸਾਲਯਾਂ ਕੀ ਤੇ ਤੋਪੋਂ ਕੀ ਕਿਵਾਇਤਾਂ ਦੇਖਤੇ ਸੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਨਿਸਾਨਿਆਂ ਉਪਰ ਗੋਲੇ ਭੀ ਲਿਗਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕੋ ਤੇ ਬੇਸ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੋ ॥ ਤੇ ਰਸਾਲਯਾਂ ਮੈਂ ਓਦੇਦਾਰਾਂ ਕੋ ॥ ਤੇ ਖਿਜਮਗਾਰਾਂ ਕੋ ਦੁਸਾਲੇ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਬਰਦੀ ਤੇ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬ ਭੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਕੋ ਸਭ ਅਸਬਾਬ ਦੇ ਕੇ ਖੂਬ ਆਰਾਸਤਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਦੋਹ ਰਸਾਲਿਆਂ ਕੋ ਜਿਰਾ ਤੇ ਖੋਲ ਅਰੁ ਚਾਂਦੀ ਕੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੀ ਨਈ ਤਰਾਂ ਹੀ ਨਿਕਾਲੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਨਿਦਾਨ ਹੀ ਸੇ ਪਰ ਤੋ ਭੀ ਆਪ ਕੇ ਸਾਬ ਹੀ ਜਾਤੇ ਸੇ ਸਿਕਾਰ ਮੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੀਛੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਭੇਜੇ ॥ ਜੇ ਜਹਾਂ ਸਿਕਾਰ ਵਾਫਰ ਹੋਵੇ ਬੇਲਿਆਂ ਮੈਂ ਉਹਾਂ ਕੀ ਖਬਰ ਪੁਚਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਮਨਕੇਰੇ ਅਰੁ ਗਾਜੀ ਖਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾ ਮਕਾਨਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਹੋਇ ਕੇ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾ ਦਸਤੂਰ ਕਦੀਮ ਕੇ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਅਰੁ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਗੇ ਹੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਮਤਾਲਬਾਂ ਅਰੁ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ (f. 310 b) ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਘੋੜਾ ਬਿਮੈਇ ਤਿਲਾਈ ਜੀਨ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਰਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਕਸਤ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਪਿੰਡੋਰੀ ਤੇ ਵੈਰੋਵਾਲ ਕੇ ਰਸਤੇ ਹਮਰੋਜੇ ਹੀ ਲਹੌਰ ਸੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਹਮੇਸਾ ਇਸੀ ਵਜਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ⁵ ਜੋ ਅਵਲ ਸਿਕਾਰ ਕੀ ਖਬਰ ਮੰਗਾਵਣੀ ਜੋ ਕੌਨ ਕੌਨਸੇ ਤਅੱਲਕੇ ਕੇ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਜਯਾਦਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਿਸੇ ਸਾਲ ਤਾਂ ਕਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਬੀ ਨਾ ਕਮ ਨਾ ਜਯਾਦਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਿਸੇ ਸਾਲ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਐਸਾ ਵਾਫਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ

¹ It may be noted that the Ahluwalia *sardār* especially acquired the sculptures of gods (*thākūrān*) from Jaipur which was well-known for these.

² Mian Mir, at about 5 miles south-west of Lahore, is celebrated for the tomb of Hazrat Mian Mir, a great saint and friend of Guru Hargobind : M.A. Macauliffe, *The Sikh Religion*, IV, 40-41 & 43.

³ It is not clear whether Fateh Singh inspected the drill and exercises etc., of his own troops or those of Ranjit Singh as the Maharaja's deputy in his absence.

⁴ Ranjit Singh is said to have been also to Mitha Tiwana, Bannu, Tank, Dera Ismail Khan, Bhakhar and Bahawalpur. He returned to Lahore in Magh 1880 Sammat (January-February 1823) : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 309 & 312.

⁵ The rest of the chapter is given to the various methods used in hunting.

ਮੁਦਿਤ ਪੀਛੇ ਕਿਸੇ ਸਾਲ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਏਹ ਰੱਬ ਕੀ ਕੁਦਰਤ ਹੈ ॥ ਕੋਈ ਕਹਤੇ ਸਿਕਾਰ ਕੀ ਚਾਲ ਆਵਤੀ ਹੈ ॥ ਜਬ ਇਸ ਮਰਤਬੇ ਖਬਰ ਕੋ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਭੀ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ਜੋ ਇਸ ਫੇਰੀ ਇਤਨਾ ਸਿਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਅਸਾਂ ਹੋਸ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ॥ ਅਰੁ ਸੂਰ ਰਾਤ ਕੋ ਗਾਜਰਾਂ ਵਿਗੈਰੇ ਹੋਰ ਪੈਲੀਆਂ ਵੀਰਾਨ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਬ ਦਿਨ ਕੋ ਭੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਹਟਾਈਏ ਤਾਂ ਹਟਤੇ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਹਟਤੇ ਹੈਂ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਤਰਫੋਂ ਹੋਰ ਆਇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਆਦਮੀ ਭੀ ਜਖਮੀ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਪਾਹੜਿਆਂ ਥੋਂ ਆਦਿ ਹੋਰੁ ਸਿਕਾਰ ਭੀ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕਾ ਵਾਫੁਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸਲਤਾਨਪੁਰ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਿਕਾਰ ਪਰਲੀ ਤਰਫ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਸਗ ਰਖਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਰਾਮਪੁਰ ਤੇ ਵਿਲਾਇਤ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦੂਰ ਦੂਰ ਸੈ ਮੰਗਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬ ਭੀ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਭੀ ਬੇਸ ਬੇਸ ਪਰਵਰਸ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਪਾਸ ਜਾਨਵਰ ਅਰੁ ਸਗ ਸੇ ॥ ਤੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਪਾਸ ਤੇ ਫੌਜ ਮੈਂ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਰੜ ¹ ਤੇ ਸਾਂਹਿਸੀ ² ਜੋ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਸੇ ॥ ਉਨਕੀ ਗੌਰ ਹੋਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ ਪਾਸ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਵਰੀਏ ਬਾਵਰਾ ਲਿਆਏ ॥ ਜੋਨਸੀਆਂ ਪਿਦਾਮਾਂ ਕੀ ਤਰਾਂ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਸਿਕਾਰ ਉਰਾਰਿ (f. 311 a) ਕੇ ਬੇਲੇ ਕਾ ਖੇਡਿਆ ॥ ਤੇ ਸੂਰ ਪਾੜੇ ਵਾਫੁਰ ਮਾਰ ਕੇ ਇੰਦਰੀਸੇ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਵਾਫੁਰ ਪਾਰ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੀਸ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈਂ ਪਾਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜੈਸਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ਓਸ ਥੀਂ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਦੇਖਿਆ ॥ ਅਰੁ ਸੂਰ ਤੇ ਪਾੜੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਸੈਂ ਅਰੁ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਸੂਰ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਬਾਦੂਖ ਸੈ ਮਾਰਾ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰ ਸੂਰ ਭਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਮੁਸਕੀ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਸੂਰ ਬਡਾ ਸਾ ਉਸ ਕੋ ਨੇਜਾ ਮਾਰਾ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਨਿਕਾਰੇ ਜੈਸੇ ਨੇ ਭੀ ਮੁਹ ਡਾਲਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫੇਰ ਨੇਜਾ ਬਗਲ ਮੈਂ ਮਾਰਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਗਿਰਾ ਤਾਂ ਦਬਾਇ ਛੋਡਿਆ ॥ ਤੇ ਏਕ ਅਸਵਾਰ ਉਤਰ ਕੇ ਸਮਸੇਰ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਸੂਰ ਜੋਸ ਸੇ ਉਠਾ ਤਾਂ ਨੇਜਾ ਟੂਟ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੋ ਰਾਂਦ ਸੈ ਜਖਮੀ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਮਸੇਰ ਮਾਰੀ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੀ ਕਮਰ ਉਪਰ ਪਿੱਪਲਾ ਲਾਗਾ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਸਿਪਾਹੀ ਕੋ ਭੀ ਜਖਮੀ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਤੇ ਚਾਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਰ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਉਤਰ ਕਰ ਸਮਸੇਰਾਂ ਸੈਂ ਮਾਰਾ ॥ ਫੇਰ ਪਾਰ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਓਹ ਜਾਗਾ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਵਜਾ ਆਈਨ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਜੋਨਸੀਆਂ ਬਾਵਰਾਂ ਪਿਦਾਮਾ ਕੀ ਤਰਾਂ ਸੀਆਂ ॥ ਦੋਹਰੀਆਂ ਤੇ ਤੇਹਰੀਆਂ ਆਗੇ ਪੀਛੇ ਕਰਕੇ ਲਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਲੰਬਾਇ ਮੈਂ ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਲਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕਾ ਪਰਾ ਲੰਬਾ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਦੂਰ ਸੈ ਤੁਰੇ ॥ ਅਰੁ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਆਗੇ ਕੁੱਤੇ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਬਾਦੂਖ ਕੋਈ ਨਾ ਚਲਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕਰ ਸੈਦ ਆਗੇ ਕੋ ਭਾਗੇ ਤਾਂ ਮਗਰ ਕੋਈ ਨਾ ਜਾਵੇ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਾਵਰਾਂ ਜੋ ਜਾਇ ਪੜੇਗੀ ਤੇ ਜੋ ਉਰੇ ਖਲੀ ਹੋਇ ਗਈ ਤਾਂ ਜਬ ਫੌਜ ਕਾ ਪਰਾ ਆਗੇ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਦਰਮਯਾਨ ਜਾਇ ਪੜੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੀ ਸੈਦ ਪੀਛੇ ਕੋ ਭਾਗੇ ਉਸ ਕੇ ਪੀਛੇ ਓਹ ਜਾਵੇ ॥ ਜਿਨਾ ਕੇ ਕੁੱਤੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕੀਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨ ਕੋ ਕੁੱਤੇ ਮਾਰ ਲੇਵੇਂ ਤਾਂ ਖੂਬ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਕੀ ਨਿਗਾ ਨਾ ਪਵੇਂ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਹਥਿਆਰਾਂ ਸੈ ਮਾਰਨਾ ॥ ਤੇ ਬਾਵਰਾਂ ਕੇ ਪੀਛੇ (f. 311 b) ਭੀ ਅਸਵਾਰ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਖਲੇ ਕੀਏ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਬਾਵਰਾ ਮੈਂ ਸੀ ਬਚ ਕੇ ਜਾਤਾ ਨਹੀਂ ॥ ਜੋ ਕਿਸੀ ਤਰਫੋਂ

¹ Barara or Barar, a caste of basket-makers and bamboo-workers, combined hunting with their occupation. They were mostly found in the submontane districts of the Panjab : Denzil Ibbetson, *Panjab Castes*, 334.

² The Sansis, a vagrant tribe, mostly to be found in the central Panjab, were 'great hunters, catching and eating all sorts of wild animals' : *ibid.*, 217.

ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਤਾ ਏਹ ਮਾਰ ਲੇਵੇਂ ॥ ਫੇਰ ਇਸ ਵਜਾ ਸਿਕਾਰ ਲਾਗਾ ਹੋਣੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਤਾਂ ॥ ਸਿਕਾਰ ਮੈਂ ਜਯਾਦਾ ਘੋੜੇ ਕੀ ਹੀ ਅਸਵਾਰੀ ਪਸਿੰਦ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਰੋਜ ਫੀਲ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਦੋਇ ਪਾੜੇ ਦੂਰ ਸੀ ਉਠੇ ਅਰੁ ਆਗੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਐਤਨੀ ਦੂਰ ਸੇ ਜੋ ਜਹਾਂ ਗੋਲੀ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਦੂਰ ਦੌੜੇ ਜਾਤੇ ਪਾੜੇ ਕੋ ਬਾਦੂਖ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਲਾਗੀ ਤਾਂ ਲਾਤ ਟੂਟ ਗਈ ॥ ਜੋ ਸੈਦਾ ਆਗੇ ਗਈਆਂ ਸੋ ਬਾਵਰੀਏ ਮਾਰਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜੀਵਤੇ ਭੀ ਪਕੜ ਕੇ ਰਾਖਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਬਾਵਰਾਂ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਾਵਰਾਂ ਮੈਂ ਫਕੜੇ ॥ ਤੇ ਜੋ ਬਾਵਰਾਂ ਸੀ ਆਗੇ ਗਏ ਓਹ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਪੀਛੇ ਗਯਾਂ ਕੇ ਪੀਛੇ ਲਗਤੇ ਸੇ ਓਨਾ ਭੀ ਵਾਫਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਪਰਾ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜੀ ਤਰਫੋਂ ਬਾਵਰਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਆਵਣਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੈ ਬਾਵਰਾਂ ਉਠਾਇ ਕੇ ਆਗੇ ਲਿਆਵਣੀਆਂ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਸਿਕਾਰ ਤਾਂ ਅਸਵਾਰ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ਕੁਛ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ਅਰੁ ਵਾਫਰ ਪਿਆ ਰਹਤਾ ਸੀ ਉਹਾਂ ਏਕਠਾ ਕਰਕੇ ਛੋਡ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹਟਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਡੇਰੇ ਕੋ ਉਠਾਇ ਲਿਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਜਾਗਾ ਭੂਲ ਜਾਣੀ ਤਾਂ ਸਿਕਾਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹ ਜਾਣਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਹੁਕਮ ਸਾ ਜੋ ਸਿਕਾਰ ਸਾਬਤ ਹੀ ਡੇਰੇ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਸਭ ਕੋ ਪਹੁਚ ਜਾਣਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋਇ ਕੇ ॥ ਕਬੀ ਤਾਂ ਪਰੇ ਮੈਂ ਤਸਰੀਫ ਰਖਤੇ ਸੇ ਕਬੀ ਬਾਵਰਾਂ ਕੇ ਪੀਛੇ ਖਲੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਬਾਦੂਖਾਂ ਅਰੁ ਨੇਜਿਆਂ ਅਰੁ ਤਲਵਾਰਾਂ ਸੈ ਸੂਰ ਮਾਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਹ ਮਕਾਨ ਦੇਖ ਲੇਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਆਗੇ ਬਾਵਰਾਂ ਲੁਆਇ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਨੀ ਦਿਨੀ ਬੇਲੇ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਡੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ਕੋਸਾਂ ਮੈਂ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਆਏ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਕਾਰ ਜਮਾ ਕਰਵਾਇਆ ॥ (f. 312 a) ਤਾਂ ਬਡਾ ਅੰਬਾਰ ਲਾਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਬਾਂਟ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਗੱਡਿਆਂ ਅਰੁ ਉਠਾ ਉਪਰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜੀ ਤੇ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸਭਨੀ ਮਕਾਨੀ ਸੂਰ ਵਾਫਰ ਭੇਜੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਪਿਛਲੇ ਰੋਜ ਕੇ ਮਾਰੇ ਹੂਏ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਭੂਲ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਓਹ ਭੀ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਜਾਗਾ ਦੇਖੇ ॥ ਇਸੀ ਵਜਾ ਤੀਨ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸੈ ਸੂਰ ਤੇ ਪਾੜੇ ਤੇ ਹਰਨ ਮਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਜੰਗਲ ਕੀਆਂ ਸੈਦਾਂ ਵਾਫਰ ਮਾਰੀਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਿਕਾਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਬਾਵਰਾਂ ਛੋਡ ਗਏ ॥ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੇ ਕੁੱਤਿਆਂ ਸੈ ਹੀ ਵਾਫਰ ਸਿਕਾਰ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਤਰਫੋਂ ਸੂਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜਾ ਤੇਜ ਕੀਆ ਤੇ ਔਰਾਂ ਭੀ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਸੂਰ ਬਡੇ ਆਪ ਕੇ ਆਗੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਕੋ ਨੇਜਾ ਮਾਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਭਾਗ ਚਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਈ ॥ ਫੇਰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਪਕੜ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸੂਰ ਏਕ ਬੂਝੇ ਕੀ ਤਰਫ ਕਮਰ ਕਰਕੇ ਖੜੋਇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਚੇਤੂ ਖਾਂ ² ਬਰਛੀ ਮਾਰਨੇ ਕੋ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸੂਰ ਨੇ ਘੋੜਾ ਜਖਮੀ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਚੇਤੂ ਖਾਂ ਗਿਰਾ ਤਾਂ ਚੋਟਾਂ ਲਗੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਈ ਤਾਂ ਕਮਰ ਮੈਂ ਕਾਟ ਭੀ ਖੂਬ ਕੀਆ ॥ ਪਰੁ ਤੋ ਭੀ ਆਪ ਕੇ ਘੋੜੇ ਕੇ ਤਲੇ ਆਇ ਕੇ ਘੋੜਾ ਜਖਮੀ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮਾਰ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਪਿਪਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਸ ਰੋਜ ਭੀ ਵਾਫਰ ਛੋਡ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਵਾਫਰ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਸੂਰ ਬਡਾ ਜੋ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਘੋੜੇ ਜਖਮੀ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਅਸਵਾਰ ਗਿਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸੂਰ ਕਣਕ ਮੈਂ ਬੈਠਾ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਦੇਖਣੇ ਜਾਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਪਾੜੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਜਲਦੀ ਸੈ ਨਾ ਫਿਰੇਂ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਕੋ ਜਖਮੀ ਕਰੇਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੀ ਬਾਦੂਖ ਉਸ ਕੇ ਸਿਰ ਮੈਂ ਲਾਗੀ ਤੇ ਮਾਰਾ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਵਜਾ ਹਰ ਸਾਲ ਇਸ ਤਰਫ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਸਭ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ (f. 312 b)

¹ It may be interesting to note that Fateh Singh sent the hog-deer thus caught to Tarn Taran, Amritsar and other places. It is not clear, however, as to who were the recipients of this gift.

² It has not been possible to identify this Chetu Khan.

ਕਿਤਾਬ ਬਣ ਜਾਵੇ ॥ ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਸਿਕਾਰੋਂ ਕੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੇ ਡੱਲੇ
 ਕੇ ਰਸਤੇ ਮਹਤਪੁਰ ਕੋ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਸਿਕਾਰ ਹੋਤਾ ਆਇਆ ਵਾਫਰ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸਿਕਾਰ ਬੇਲੇ ਮੈਂ
 ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਰੈਯਤ ਹੱਕ ਕੋ ਪਹੁਚਤੀ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ
 ਬਸੀਕਰ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣਕਮਲੋਂ ਕੀ ਸਰਣ ਹੂਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਢੀਲ ਹੋਤ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਹਿਤ ਸੀਲ
 ਸਿੰਧੂ ਨੰਦ ਲਾਲ ॥ ਸਿਗਰੀ ਬਿਗਰੀ ਸੁਧਰਵਨ ਨਹ ਦੂਸਰੋ ਦਿਆਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਸੀਲ ਕੇ ਸਮੁੱਦ੍ਰ
 ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੂ ॥ ਸੇਵਕ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੇ ਤਾਰਨ ਮੈਂ ਢੀਲ ਹੋਤ ਹੈ ॥ ਸੰਪੂਰਨ ਬਿਗਰੀ ਕੇ ਸੁਧਾਰਨੇ ਕੋ ਔਰ
 ਦੂਸਰੋਂ ਦਿਆਲ ਕੌਨ ਹੈ ॥ ਆਪ ਹੀ ਹੋ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ
 ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ
 ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ
 ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਲਹੌਰ ਰਹਨ ਆਦਿ ਵਰਨਨੰ ਬੀਸਮੋ ਰੈਵਤ ॥ : ॥ ੨੦ ॥ ¹
 ਦੋਹਰਾ ॥ ਨਿਜ ਅਨੰਦ ਮਕਰੰਦ ਨਿਧਿ ਕੁੰਤਲ ਕੁਟਲ ਮਲਿੰਦ ॥ ਪੀਯ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰਵਰ ਬਿਮਲ ਰਾਧਾ
 ਮੁਖ ਅਰਿ ਬਿੰਦ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਪਨੇ ਬਿਖੇ ਜੋ ਹੈ ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਮਕਰੰਦ ਤਾਂ ਕੋ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਟੇਢੇ
 ਕੇਸ ਸੋਈ ਭ੍ਰਮਰ ਹੈ ॥ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੂ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪੀ ਨਿਰਮਲ ਤਾਲ ਮੈਂ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਮੁਖ ਜੋ ਕਮਲ ਲਸਤ
 ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈਂ ਇਕਾਸੀਏ ਮੈਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣੀ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ
 ਜੀ ਨੇ ਜੁਆਲਾ ਜੀ ਤੇ ਰਾਜੇ ਅਨਰੁਧ ਚੰਦ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਬੇਟੇ ³ ਕੀ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਅਨਰੁਧ ਚੰਧ ਜੀ ਕੇ
 ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਟਿੱਕੇ ਕੀ ਸਾਦੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਹ ਇਸੇ ਬਾਤ ਵਾਸਤੇ ਪਹਾੜੋ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਲਹੌਰ (f. 313 a)
 ਉਨਾ ਕੋ ਮਹੀਨਾ ਰਹਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਹੀ ਆਪ ਕੋ ਲੈ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ
 ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਬਾਤ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਬਡੇ ਰਾਜੇ ⁴ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਦੇਉਲੋਕ ਹੂਏ ਹੈਂ
 ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੇ ਆਵਣੇ ਸੈ ਸਭ ਕਾਮ ਸਾਦੀ ਕੇ ਰੋਣਕ ਪਕੜੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਹਮ ਹੀ ਲੇਕਰ ਜਾਤੇ ਪਰ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਅਰਸਾ ਤੰਗ
 ਰਹਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਸਿਤਾਬੀ ਹੀ ਭੇਜਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ
 ਕਰੀ ਜੋ ਕੁਵਰ ਜੀ ਅਬ ਹੀ ਸਾਹਬਜਾਦੇ ਹੈਂ ॥ ਇਨਕਾ ਭੇਜਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ
 ਥੀਂ ਹੀ ਸਫਰ ਕੀ ਕਸਰਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਨਿਦਾਨ ਸੇ ਤੇ ਮੁਸਾਰਫੀਆਂ ਮੈਂ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਏਕ ਤੋ
 ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜੁਆਲਾ ਮੁਖੀ ਜੀ ਕਾ ਭੀ ਦਰਸਨ ਕਰ ਆਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਨਾਲ ਨਿਜਾਮਦੀਨ
 ਸਾਹ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਪੂਛਿਆ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਨਿਦਾਨ ਹੋ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰੀਏ ॥
 ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਏਹ ਤਾਂ ਸਾਦੀ ਕਾ ਮੁਕਦਮਾ ਹੈ ॥ ਜੇ ਲੜਾਈ ਕੇ ਮਕਾਨ ਦੂਰ ਕੇ ਸਫਰ ਭੇਜੋ ॥ ਤਾਂ ਹਮ
 ਖੁਸ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕਰ ਆਫਰੀ ਫਰਮਾਈ ॥ ਫੇਰ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਸੈ ਕਲੇਸਰ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਤੇ

¹ Chapter Forty-four, or Chapter Twenty of Section Three, ends here.

² Chapter Forty-five (ff. 312b-321b) largely covers Ranjit Singh's expedition towards the Yusufzai country in Sammat 1881 (A. D. 1824). There is also a brief reference to Fateh Singh receiving the gift of a couple of zebras from James Skinner and to Kunwar Nihal Singh attending the wedding of Raja Anirudh Chand's son at Nadaun.

³ The reference here is to Kunwar Ranbir Chand, the eldest son of Raja Anirudh Chand : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, 68.

⁴ The reference is to Raja Sansar Chand who had died recently in December 1823 : Hutchison & Vogal, *History of the Panjab Hill States*, I, 193.

ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਨਦੋਨ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਅਰੁ ਖੇਸਾ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਇਸਤਕਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਟੀਹਰਿਓ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਅਜ ਹੀ ਸਾਦੀ ਕਾ ਕਾਮੁ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਉਸੀ ਵਖਤ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜਾਤਿਆਂ ਕੋ ਰਾਤ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਅਨਰੁਧ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੁਸਾਖਿਆਂ ਕੀ ਰੋਸਨੀ ਵਾਲੇ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਵਾਸਤੇ ਝੁਬਾਣ ਅਰੁ ਇਸਤਕਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ॥ ਮੁਸਾਹਬ ਅਰੁ ਫਤੇ ਚੰਦ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਕੋ ਭੇਜਯਾ ॥ ਫੇਰ ਦੂਸਰੇ ਬੇਟੇ ¹ ਕੋ ਭੇਜਿਆ ॥ ਜਬ ਅਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਆਏ ਇਸਤਕਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ॥ ਫੇਰ ਜੋਨਸੀਆਂ ਸਾਦੀ ਕੀਆਂ ਉਸ ਵਖਤ ਰਸੂਮਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸੀਆਂ ਸੋ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਨਕਦੀ ਅਰੁ ਸੀਰਨੀ ਥੋਂ ਆਦਿ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ (f. 313 b) ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਾਦੀ ਕੀਆਂ ਰਸੂਮਾਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮੁਨਾਸਬ ਸੀਆਂ ਸੋ ਕੁਵਰ ਜੀ ਨੇ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਨੇਉਂਦਾ ਤਾਂ ਵਾਫਰ ਦੇਣੇ ਲਾਗੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਕਈਆਂ ਨੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਸਿਲਾਹ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਪੰਜ ਹਜਾਰ ਰੁਪੈਯਾ ਨੇਉਂਦਾ ² ਤੇ ਹੋਰ ਜੇਵਰ ਤੇ ਪੁਸਾਕੀਆਂ ਥੋਂ ਆਦਿ ਸਾਦੀ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਟਾਂਡੇ ਮੈਂ ਸੀ ਭੁੰਗੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜੋ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਆਜਜ ਸੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਕੁਵਰ ਜੀ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤੀਨ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕੀ ਬਰਾਤ ਪਰੇ ਕੋ ਗਈ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਹਜੂਰ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਓਨਾਂ ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਉਨ ਕੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਬਖਸਾ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਆ ਕਰ ਜੁਆਲਾ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ³ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਮਕਾਨੀ ॥ ਜੋ ਉਹਾਂ ਕੀਆਂ ਰਸੂਮਾਂ ਹੈਂ ਸੋ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਮੁਖਾਲਾ ਲਾਂਘ ਕੇ ਆਪ ਕੇ ਹਜੂਰ ਭੁੰਗੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਿਰਵਾਰਨਾ ⁴ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਬਾਤਾਂ ਪੂਛੀਆਂ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਰ ਜਬਾਬ ਬਰਜਸਤਾ ਦੀਏ ॥ ਸੋ ਸਭ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕਰਨੈਲ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ⁵ ਨੇ ਬਮੈ ਤੋਫਿਆਂ ਕੇ ਪੀਰ ਬਖਸ ਭੇਜਾ ॥ ਏਕ ਘੋੜਾ ਦਖਣੀ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਨਰ ਮਾਦਾ ਜਿਸ ਕੋ ਅੰਗਰੇਜੀ ਜਬਾਨ ਮੈਂ ਜੀਬਰਾ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ⁶ ਤੇ ਪੀਰ ਬਖਸ ਕੋ ਪੂਛਾ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਏਹ ਕਿਸੀ ਟਾਪੂ ਸੈ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਲਕੱਤਿਓਂ ਇਨ ਕੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਨੇ ਭੇਜੇ ਹੈਂ ॥ ਬਡੀ ਕੀਮਤ ਸੈ ਲੇਕਰ ॥ ਅਰੁ ਰੰਗ ਉਨਕਾ ਤਅੱਜਬੁ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਮੁਸੱਬਰ ਸੈ ਭੀ ਅਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਰੰਗ ਕਾ ਬਯਾਨ ਲਿਖਣੇ ਮੈਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ ॥ ਸਵਾਇ ਦੇਖਯਾ ਸੀ ਨਖਸਾ ਨਹੀ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ॥ ਪਰੁ ਕੁਸ ਕੁ ਤਰਾਂ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਦੋਇ ਦੋਇ ਜੋਂ ਕੀ ਤਫਾਵਤ ਸੈ ॥ ਗੰਡੇ ਚਵੀਂ ਪੈਰੀਂ ਪਏ ਹੂਏ ॥ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਸਾਨਿਆ ਤੀਕੁਰ ॥ ਅਰੁ ਐਸੀ ਕੁਜਰਤ ਕੇ ਸੇ ਜੋ ਜਿਸ ਰੰਗ ਪਾਸ ਰੰਗ ਖੁਲਤਾ ਸੀ ਉਹਾਂ ਓਸਾ ਹੀ (f. 314 a) ਗੰਡਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਤਫਾਵਤ ਕਮ ਜਯਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਮੁਹ ਉਤੇ ਸਿਰ ਥੀਂ ਨਾਸਾਂ ਲਗ ਪੇਚਵਾਲੀਆਂ ਸਰੀਆਂ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਪਰ ਇਕੋ ਜੈਸੀਆ ॥ ਅਰੁ ਗਰਦਨ ਉਤੇ ਭੀ ਨਖਸੇ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ॥ ਤੇ ਕਮਰ ਤੇ ਪੇਟ ਕਾ ਰੰਗੁ ਬਹੁਤ ਸੁਫੈਦ ਤੇ ਨਖਸੇ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਉਤੇ ਪੜੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਪੁਠਿਆਂ ਉਤੇ ਗੁਲਜਾਰ ਜੈਸੇ ਬੂਟੇ ਬਡੇ ਬਡੇ ॥ ਅਰੁ ਬਡੇ ਬਡੇ ਦਨਾਇ ਕਹੇਂ ਜੋ ਏਹ ਰੰਗ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ਕਿਸੀ ਤੇਜਆਬ ਸੈ ਜੋ ਰੰਗ ਇਨਕਾ ਮਜਬੂਤ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਈ ਕਹੇਂ ਐਸੇ ਤਾਂ ਰੰਗ ਜਾਣੇ

¹ The reference here is Parmodh Chand, the second son of Anrudh Chand : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 68.

² *Neundā* or *neundrā*, signifies a contribution given by the guests at a wedding.

³ It may be noted that on his way back Kunwar Nihal Singh also visited the shrine of Jawalamukhi.

⁴ *Sar-wārnā* stands for warding off the evil eye by giving alms to the servants and others.

⁵ The reference is to Lieut. colonel James Skinner whose friendship with Fateh Singh has already been referred to : see f. 309 a & n. 1, above.

⁶ Now follows the description of, and amazement over, the texture of the skin of zebras the gifted by James Skinner.

ਮੁਸਕਲ ਹੈ ॥ ਏਹ ਰੰਗੇ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ॥ ਜੇ ਕਾਰਜ ਉਤੇ ਭੀ ਲਿਖੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਮ ਜਯਾਦਾ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਇਨਕੇ ਬਦਨ ਉਪਰ ਤਾਂ ਵਾਲ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਕ ਰੰਗ ਕਾ ਵਾਲ ਦੂਏ ਸੈ ਨਹੀਂ ਰਲਤਾ ॥ ਤੇ ਇਕ ਰੋਜ ਓਹ ਮਾਦੀਨ ਬਹੁਤ ਤੜਫੀ ॥ ਤੇ ਪੈਰ ਕੀ ਜਿਲਦ ਓਸ ਕੀ ਲਹਿ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਜਿਲਦ ਆਈ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਯਾਕੀਨ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਰੰਗ ਏਹ ਅਸਲੀ ਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਮਾਦੀਨ ਆਲਗ ਲਿਆਈ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਓਸ ਕੋ ਚਾਰ ਗੋਸ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਬੀਮਾਰ ਹੋਇ ਕਰ ਮੂਈ ॥ ਤੇ ਦਾਰੋਗੇ ਪੇਟ ਚਾਕ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਨਿਕਲਿਆ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਬੱਚੇ ਉਤੇ ਭੀ ਰੰਗ ਕੇ ਖਾਲ ਸੇ ਪਰੁ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਰੋਸਨ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਜੋ ਕਮ ਮਾਹੀਨਿਆਂ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਨਰ ਉਸ ਕਾ ਜੀਵਤਾ ਰਹਾ ॥ ਹਕੀਕਤ ਈਸਬਜਈਆਂ ਕੀ ਤਰਫ ਜਾਣ ਕੀ ॥ ¹ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੁੱਝਰਾਂਵਾਲੇ ² ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਗੰਧਗੜ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤੁ ਕਰੁ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖ ਭੀ ਉਸ ਕੋ ਉਸੀ ਤਰਫ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਦੀਆ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਨਾੜੇ ³ ਗਾਂਉ ਕੇ ਰਸਤੇ ਚੜ ਕੇ ਸਮਰਖੰਡ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਸੈਂ ਲੜਿਆ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਉਨ ਕੇ ਲੜਨੇ ਕੀ ਵਜਾ ਹੈ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਲੜੇ ॥ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਜਬ ਏਹ ਗਏ ਤਾਂ ਓਹੁ ਪਰੇ ਹਟਤੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਏਹ ਹਟੇ ਤਾਂ ਓਹ ਮਗਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਲੜਾਈ ਚਲ ਗਈ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਿਰਕਰਦੇ ਸਿਰਕਾਰ ਕੇ ਸਾਬ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨਾੜੇ ਗਾਂਉ ਕੋ ਕਾਇਮ ਕੀਆ ॥ ਜਹਾਂ ਸੈ ਮਿਦਾਨੋਂ ਪਹਾੜ ਕੋ ਅੱਵਲ ਚੜੀਤਾ ਹੈ ॥ ਉਹਾਂ ਸੈ ਦੋਇ ਮੁਣਸਾਤਾਂ ⁴ (f. 314 b) ਉਤਾਂਹ ਚੜੀਏ ਤਾਂ ਓਹੋ ਗਾਂਉਂ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮਿਦਾਨ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਜੋਰ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤੇ ਗਾਂਵ ਕੇ ਕੋਠਯਾਂ ਉਤੇ ਆਇ ਚੜੇ ॥ ਤੇ ਵਾਫਰ ਜਵਾਨ ਡੇਰੇ ਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰੰਘੜ ਨਿੰਗਲੀਏ ⁵ ਕਾ ਬੇਟਾ ⁶ ਮਾਰਯਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਕੋਠਿਆਂ ਕੋ ਓਨਾਂ ਆਗ ਲਗਾਇ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਉਹਾਂ ਸੈ ਨਿਕਲ ਕੇ ਨੀਚੇ ਮਦਾਨ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਏਕ ਹੋਰ ਲਵਾਸ ਵਾਲਾ ਸੀ ਓਨਾ ਓਸ ਕੋ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਮਝ ਕੇ ਪੁਰਜੇ ਪੁਰਜੇ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਵਾਫਰ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਭ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਅਵਾਰਾ ਹੋਇ ਗਯੇ ॥ ਤਾਂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਏਸ ਹਕੀਕਤ ਕੀ ਅਰਜੀ ਸਰਕਾਰੇ ਲਿਖੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਉਹਾਂ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਕੂਚ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਜਲਦੀ ਆਵੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਸਮਰਖੰਡ ਕੇ ਪਹਾੜ ਕੀ ਉਰਲੀ

¹ The rest of the chapter upto folio 321a is given to the expedition against the Yusufzais and the difficulties encountered by the Sikhs in that region.

² The reference here is to Hari Singh Nalwa who had been the governor of Kashmir before he was asked to pacify the Gandgarh mountains in November 1821. Incidentally, the town of Gujranwala was in his *jāgīr* and he himself belonged to that place : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 184 & 189 ; Prem Singh Hoti, *Hari Singh Nalwa*, 139.

³ The reference is to the small village of Nara, lying at the base of the Gandgarh range, some 8 miles north-west of Haripur, and commanding the route to Srikot. The place was the scene of Hari Singh's defeat by the Utmanzais and their allies in 1824 : Muhammad Azim Beg, *Tawārīkh-i-Hazara*, II, 695-97. See also, *Gazetteer of the Hazara District* (1907), 240.

⁴ As already pointed out, *munsāt* denotes a measure equal to the height of a man.

⁵ Karam Singh, a resident of the village Ranghar Nangal near Batala, had been an associate of the Kanhiyas. He is said to have built the 'Katra Karam Singh', also known as Katra Ranghar Nangalia, in Amritsar : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 399.

⁶ The reference here is to Jamiyat Singh, the eldest son of Karam Singh Ranghar Nangalia, who had been killed in the battle of Darband in 1820 : *ibid.*, 400.

ਤਰਫ ਡੇਰਾ ਜਾਇ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਫੀਲ ਕੋ ਆਪ ਕੇ ਫੀਲ ਨੇ ਗੇਰ ਕਰ ਮਾਰਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਡੇਰੇ ਜਾਇ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੇ ਮਹਿਮਦ ਖਾਂ ਗੁਲਫੇਰੀਆ ਵਾਲਾ ਆਵੇ ॥ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਕਾ ਫਸਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹਤਾ ॥ ¹ ਫੇਰ ਓਹ ਮਿਸਰ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਵਜਾ ਉਸ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਚਾਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਕਰ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਤੀਸਰੇ ਰੋਜ ਕੋ ਅਸੀਂ ਸਮਰਖੰਡ ਕੇ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ਫੌਜ ਚੜਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਭੀ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਚੜਨਾ ॥ ਫੇਰ ਮਿਸਰ ਦੀਵਾਨ ਚੰਦ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਓਹ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਓਹ ਚਾਹਤਾ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਓਸ ਪਹਾੜ ਕੋ ਗਏ ॥ ਜਬ ਉਤੇ ਚੜਨੇ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਲਿਖਾ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਮਹਿਮਦ ਖਾਂ ਗੁਲਫੇਰੀ ਵਾਲੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਹੈ ਜੋ ਏਹ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਇਸ ਪਹਾੜ ਕੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਜੋ ਸਿਰੀਕੋਟ ² ਹੈ ॥ ਉਨ ਕੋ ਮੇਲਣੇ ਕਾ ਜੁਮਾ ਓਸ ਨੇ ਕਰ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਬ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਡੇਰੇ ਉਤਰੋ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਰਬੇਲੇ (*f.* 315 a) ਆਇ ਉਤਰੋ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤਰੋ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਡੇਰੇ ਥੀਂ ਤੀਨ ਕੋਸ ਕੇ ਫਰਕ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਪਾਰ ਕੇ ਜੋ ਈਸਬਜਈ ਸੇ ਓਹ ਨਾ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਖਲੇ ਸੇ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਜੋ ਪੈਆਬ ਦੇਖ ਕੇ ਫੌਜ ਲੰਘਾਵਤੇ ਤਾਂ ਖੂਬ ਵਜਾ ਲੰਘਤੀ ॥ ³ ਤੇ ਪਾਰ ਐਡਾ ਜਲਦੀ ਕਾ ਕਾਮੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਕਯੋਂ ਜੋ ਇਕ ਰੋਜ ਪੀਛੇ ਲੰਘਤੇ ਤਾਂ ਭੀ ਈਸਬਜਈਆ ਕੇ ਗਾਂਵ ਹੀ ਮਾਰਨੇ ਸੇ ॥ ਪਰ ਘੋੜੇ ਜਵਾਨਾਂ ਕਿਸਮਤ ਮੈਂ ਜੋ ਇਸੀ ਵਜਾ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਭੀ ਯੇਹੀ ਆਈ ॥ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਈਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਪਾਰ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ ਜਿਤਿਨਯਾਂ ਘੋੜੇ ਡਾਲੇ ਸੇ ਸੋ ਸਭ ਡੂਬੇ ਬਿਮੈ ਘੋੜਿਆ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਉਰੇ ਆਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਰਜਮਣ ਕੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਘੋੜੇ ਡਾਲੇ ਤੇ ਫੇਰ ਰੁੜ ਚਲੇ ਤੇ ਫੇਰ ਬਮੈ ਘੋੜਿਆਂ ਕੇ ਸਭ ਅਸਵਾਰ ਡੂਬ ਗਏ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਉਰੇ ਆਇ ਖੜੇ ਹੁਏ ॥ ਉਹਾਂ ਤਿਹਿ ਜਾਗੀ ਦਰੀਆਉ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਪਾਰ ਕੀਯਾ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਫੌਜ ਭੀ ਲਾਂਘੀ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਮੈਂ ਸੀ ਘੋੜੇ ਵਾਫਰ ਜਵਾਨ ਡੂਬੇ ॥ ਫੇਰ ਦਰੇਈਆਂ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰ ਪਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਡੇਰੇ ਸੇ ਯਾਂ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਜਲਦੀ ਮੈਂ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜਹਾਂ ਸੈ ਸਰਕਾਰ ਪਾਰ ਹੁਏ ਹੈਂ ⁴ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਲਾਂਘੀਏ ॥ ਓਹੀ ਜਾਗਾ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਦੂਰ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਓਹ ਜਾਗਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਹੈ ॥ ਅਬ ਈਹਾਂ ਸੋਂ ਹੀ ਲਾਂਘੀਏ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਕੁਸ ਖੌਫ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕੋਈ ਲੜਤਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ॥ ਰਾਤ ਕੋ ਉਨ ਕੇ ਸਾਬ ਪਰ ਓਹ ਜੋ ਪਾਰ ਹੁਏ ਤਾਂ ਚਲਣਾ ਈ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਏਕ ਤਾਂ ਦਿਲ ਕੀ ਉਲਫਤ ॥ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਜਹਾਂ ਕਦਰੇ ਭੀ ਲੜਾਈ ਕਾ ਹਰਫ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਜਾਣ ਕੀ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਹਾਂ ਸੀ ਲਾਂਘਣੇ ਲਾਗੇ ਉਹਾਂ ਬੇਸ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਆਪਨੇ ਦਰੇਈਆਂ ਵਾਲੇ ਭੀ ਅਟਕ ਕੇ ਕਿਲੇ ਗਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕੁਸ ਕੁ ਤਾਰਨਾ ⁵ ਬਣਾਇ ਕੇ ਪਾਰ ਹੋਵੇ ਤੋ ਘੋੜੇ ਤਰਾਇ ਕੇ ਲਘਾਵੇ ॥ ਤੇ ਪਾਣੀ ਓਹਾਂ

¹ The context suggests that Muhammad Khan of Guldheri had been mainly responsible for the resistance faced by Hari Singh in this region.

² Srikot is situated in the basin at the top of the Gandgarh range, about 12 miles west of Haripur.

³ Now follows a graphic description of the crossing of the Indus which proved disastrous to the Sikh army.

⁴ According to Sohan Lal, Ranjit Singh crossed the river at the Tarbela ferry in the month of Katik, 1881 Sammat (October-November 1824) : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 318.

⁵ The phrase suggests that the soldiers had improvised something for crossing over to the west of the Indus.

ਬਡਾ ਤੇ ਜਲਦ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜੇਤੇ ਪਾਰ ਹੋਵੇਗੇ ਓਤਨੇ ਹੀ ਚਲਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਤਾਰਨਾ ਬਣਾਈਆ ॥ ਫੇਰ (f. 315 b) ਅਸਵਾਰ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਪੈਆਬ ਤਾਂ ਕਹੀਂ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਪਰੁ ਜਹਾਂ ਏਸ ਸੀ ਕੁਸ ਕੁ ਭੀ ਬੇਹਤਰ ਹੋਵੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਸਭ ਫੌਜ ਲੰਘਾਇ ਲਿਆਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਮਕਾਨ ਪਾਰ ਹੋਣੇ ਕਾ ਖੂਬ ਕਹੀਂ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ॥ ਤੇ ਏਕ ਜਾਗਾ ਅਵਲ ਕਾ ਨਲਾ ਤਾਰੂ ਸਾ ਪਰ ਚੌੜਾ ਕਮ ॥ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਰੀਆਵ ਕੋ ਗਾਹਣ ¹ ਦਸਣੇ ਵਾਲੇ ਦਿਖਾਲਿਆ ਤਾਂ ਸਾਮਣੇ ਪਾਣੀ ਕੇ ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਗਾਹਣ ਸੀ ॥ ਤੇ ਅਗੇ ਫੇਰ ਪਾਣੀ ਰੁੜਾਇ ਕੇ ਤਾਰੂ ਮੈਂ ਸੁਟਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਏਹ ਜਾਗਾ ਬਤਾਈ ਓਸ ਕੋ ਕੜਾ ਬਖਸਿਆ ॥ ਤੇ ਓਹ ਉਸੀ ਮੁਲਖ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਸਰਨਾਹੀ ² ਉਤੇ ਸਾ ਤੇ ਪਾਰ ਹੋਇ ਕਰ ਚਲਯਾ ਗਿਆ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਈਹਾਂ ਗਾਹੁਣ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਖਫਾ ਹੋਵਣਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਦਲ ਕੀ ਫੌਜ ਜਹਾਂ ਖੂਬ ਦੇਖੂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਲਾਂਘ ਆਵੇਗੀ ॥ ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਆਜ ਉਰਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਣਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਦਾ ਸਿੰਘ ਭੇਹਰੀਏ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਜੋ ਆਪ ਈਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਪਾਰ ਹੋਵੇਗੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਏਕ ਪਲਟਣ ਕਾ ਕੁਮੇਦਾਨ ਖਲਾ ਸਾ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਤੂੰ ਭੀ ਲਾਂਘ ॥ ਨਹੀਂ ਤੇਰੀ ਜਗੀਰ ਜਪਤ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਭੀ ਤੁਸਾਂ ਜਗੀਰ ਲੈ ਲੈਣੀ ਹੈ ॥ ³ ਤੇ ਜੇ ਜੀਵਤੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਘਰਦਿਆਂ ਕੋ ਤਾਂ ਕਿਤਿਓਂ ਲਿਆਇ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਆਪ ਓਹ ਨਲਾ ਲਾਂਘ ਕੇ ਬਰੇਤੀ ਮੈਂ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਭੀ ਉਸ ਨਲੇ ਮੈਂ ਘੋੜੇ ਡਾਲ ਕੇ ਆਪ ਪਾਸ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ਸਿਰਕਾਰ ਕੇ ਬਿਮੈ ਡੇਰਿਆਂ ਕੇ ਖੜੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਪੁਛ ਭੇਜਿਆ ॥ ਜੋ ਈਹਾਂ ਕੈਸਾ ਕੁ ਪਾਣੀ ਹੈ ਪਾਰ ਹੋਣੇ ਕੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜਬ ਅਸੀਂ ਬਡਾ ਦਰੀਆਉ ਪਾਰ ਹੋਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਤੁਮ ਨੇ ਦੇਖਣਾ ॥ ਜੇ ਅਸੀਂ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਪਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਈਹਾਂ ਸੈਂ ਲਾਂਘਣਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਬਰੇਤੀ ਮੈਂ ਸੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਜਵਾਨ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਡੂਬੇ ਹੂਏ ਰੁੜੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਦਰੇਈਆਂ (f. 316a) ਵਾਲੇ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਪਾਸ ਭੇਜਯਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜੋਨਸੇ ਡੂਬੇ ਹੂਏ ਆਵਤੇ ਸੇ ਉਨ ਕਾ ਜੇਵਰ ਤੇ ਹੋਰ ਵਾਫੁਰ ਸੈਆਂ ਓਨਾਂ ਲਈਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਆਵਤੇ ਤਾਂ ਭੀ ਅਸੀਂ ਈਹਾਂ ਸੇ ਹੀ ਲਾਂਘਣਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਡੂਬਣੇ ਲਾਗੇ ਓਸ ਕੀ ਖਬਰ ਰਾਖੋ ॥ ਤੇ ਉਨਕੇ ਜਮਾਦਾਰ ਕੋ ਤਾਂ ਦੋਇ ਕੜੇ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਪਈਯੇ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਹੋਰ ਭੀ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਬਖਸਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਪਾਣੀ ਬਡਾ ਜਲਦ ਸਾ ॥ ਤੇ ਐਸਾ ਉਛਲੇ ਜੋ ਘੋੜੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਕੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਦੀ ਛੱਲ ਪੈ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਆਦਮੀ ਤਰੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਉਪਰ ਦੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਛੱਲ ਪੈਇ ਕੇ ਡਬੋਇ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਸਰਦ ਐਸਾ ਜੇ ਉਂਗਲ ਬੀਚ ਡਾਲੇ ਤਾਂ ਸੁਸਤ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜੇ ਆਦਮੀ ਦਰਮਯਾਨ ਪਵੇ ਤਾਂ ਮਾਨਿੰਦ ਤਖਤੇ ਕੀ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜਿਤਨੀ ਕੁ ਜਾਗਾ ਅਵਲ ਗਾਹਣ ਸੀ ਉਹਾਂ ਭੀ ਪਥਰਾਂ ਉਤੇ ਪਵੇ ਤਿਲਕੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਜੋਰ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਜਬ ਡਿਗ ਪੜੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਪਾਣੀ ਉਠਣੇ ਨਾ ਦੇਵੇ ॥ ਅਵਲ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਡੂਬ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਬਚੇ ਤਾਂ ਓਹ ਪਾਣੀ ਰੁੜਾਇ ਕੇ ਬਡੇ ਤਾਰੂ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਡਾਲ ਦੇਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੈਸਾ ਤਾਰੂ ਹੋਵੇ ਉਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾ ਬਚਤਾ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਲਾਂਘੇ ਤਾਂ ਜਹਾਂ ਤੀਕੁਰ ਗਾਹਣ ਸੀ ਤਾਂ ਛੱਲਾਂ ਕਾ ਪਾਣੀ ਫੀਲਾਂ ਕੀਆਂ ਆਖਾਂ ਕੋ ਲਾਗੇ ਤੇ ਪਾਂਵ ਚਲ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਫੀਲ ਵਡੀਆਂ ਆਵਾਜਾਂ ਕਰਕੇ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕਾ ਜਬ ਮੁਲਖ

¹ *Gāhan* denotes a ford.

² *Sarnāhi* denotes the inflated skin of an animal, used as a buoy to ferry passengers across a river.

³ This exchange of words regarding the resumption of a *jāgīr* in the event of disobedience or death is interesting.

ਲੀਆ ਸਾ ਤੇ ਉਨਕੀ ਫੌਜ ਕਾ ਡੇਰਾ ਏਕਠਾ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਖਾਇਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਸਭ ਉਸ ਵਖਤ ਉਹਾਂ ਆਇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੁਮੇਦਾਨ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਕਹਾ ਲਾਘੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਅਜੇ ਕਦਰੇ ਹੀ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਛੱਲਾਂ ਬਡੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹਟੇ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਆਵਤਿਆਂ ਕੋ ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ ॥ ¹ ਪਰ ਤੋ ਭੀ ਓਹ ਨਾ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਔਰ ਸਭ ਦਲ ਕੇ ਕਹੇ ਜੇ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇ ਤੋ ਭੀ ਲੜੀਏ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਕਾਮ ਭੀ ਐਸਾ ਜਲਦ ਨਹੀਂ ਜੋ ਅਬ ਹੀ ਬਿਗੜ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਐਤਨੇ ਮੁਏ ਹੋਨਿ ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਆਵਤੀ ॥ ਤੇ ਔਰ ਐਸ ਤਰਾਂ ਮਰਨਗੇ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਬਰੇਤੀ ਮੈਂ ਹੀ ਆਪ ਬੈਠੇ ਸੇ ਤਾਂ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਿਰਕਰਦੇ ਆਇ ਕੇ ਅਰਜ ਕਰੀ (f. 316b) ਜੋ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੇ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਿਤਾਈਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਤੁਰਯਾ ਤਾਂ ਔਰਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਢਾਲ ਤਾਂ ਕਮਰ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹਥੀਆਰ ਰਾਖ ਲਹੋ ਤੇ ਪੋਥੀ ² ਭੀ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾ ਬਚਣਾ ਤੋ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਪੋਥੀ ਭੀ ਮਰਨ ਕੇ ਵਖਤ ਪਾਸ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ॥ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਕਈ ਜਾਗਾ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਦ ਓਹ ਆਗੇ ਗਯਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਜੋਰ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਗਿਰਾ ਤੇ ਫੇਰ-ਰੁੜ ਕੇ ਤਾਰੂ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜਾ ॥ ਤਾਂ ਦਰੇਈਆਂ ਵਾਲਯਾਂ ਡੂਬਤੇ ਕੋ ਪਕੜ ਕੇ ਪਾਰ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਜਾਨ ਸੀ ਬਚ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਇਕ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਸਾ ਓਹ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਓਸ ਨੂੰ ਜਖਮ ਭਾਵੇਂ ਸਖਤਾ ਲਗਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤੇ ਜੇ ਓਸ ਕੋ ਕੋਈ ਕਹੇ ਬਿਜੁਲੀ ਲਸਕਿਤੀ ਹੈ ਛਲੁਨਾ ਹੋਇ ਜਾਏ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਲੰਘ ਬਾਰਸ ਮੈਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਰਾਖਣਾ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਜਾਗਾ ਉਸ ਨੇ ਹਥੀਆਰ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਓਸ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕਾ ਭੀ ਘੋੜਾ ਗਿਰਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਰੁੜਿਆ ਤਾਂ ਏਕ ਪੱਥਰ ਬਡਾ ਸਾ ਉਨ ਸੈ ਅਟਕ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਪਾਣੀ ਛੋਟਾ ਸਾ ਤੇ ਤੁਰਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਤਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਰੁੜੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਤਾਰੂ ਤਾਣੀ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜੜਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਕੋ ਆਗੇ ਜਾਇ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਅਵਾਜਾਂ ਕਰੀਆਂ ਜੋ ਘੋੜਾ ਛੋਡ ਕੇ ਤੂੰ ਆ ਜਾਹਿ ॥ ਓਹ ਕਹੇ ਜਾਂ ਪਾਰ ਲਾਘੇ ਤੇ ਜਾਂ ਮਰ ਜਾਵੇਂਗੇ ਹਟਣਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਕਾ ਘੋੜਾ ਤਾਂ ਮਰ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਓਹ ਵਹ ਚਲਯਾ ॥ ਤੇ ਦਰੇਈਆਂ ਵਾਲਯਾਂ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਪਾਰ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਬੀ ਆਦਿ ਹੋਰ ਡੇਰੇ ਕੀ ਫੌਜ ਜੋ ਪੂਛਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਏਹ ਵਜਾ ਦੇਖ ਕੇ ਹਟ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਪਾਰ ਉਤਰੇ ਦਿਰੇਈਆਂ ਉਪਰ ॥ ਤੇ ਢਾਹੇ ਵਾਲਯਾਂ ਜੋ ਤਾਰਨਾ ਬਣਾਈਆਂ ਸੀਆਂ ਓਹੁ ਲਈ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਜਵਾਨ ॥ ਤਾਂ ਕਿਨਾਰੇ ਸੈ ਤਾਰਨ ਲਾਗ ਕੇ ਫੇਰ ਘੁਮਣਵਾਲੀ ³ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜੀ ਤਾਂ ਓਹ ਤਾਰਨ ਭੀ ਲਾਗੀ ਫਿਰਨੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਦਿਰੇਈਆ ਵਾਲੇ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਓਹ ਬਚੇ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਕਈ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕੁ ਇੰਦਰੀ ਰੁਬਾਲ ਸਾਹਬ ਫਿਰੰਗੀ ⁴ ਆਪ ਕਾ ਮੁਸਾਹਬ ਸਾ ਉਸ ਕੋ ਦਿਰੇਈਆ ਉਪਰ ਆਗੇ ਹੀ (f. 317a) ਲਘਾਇ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਭੀ ਡੂਬਤੇ ਦਿਰੇਈਆ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਰੁਪੈਏ ਦੇਇ ਦੇਇ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਨਿਕਲਾਏ ॥ ਤੇ ਰੁਖ ਪਾਣੀ ਕਾ ਪਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੀ ਸਾ ॥ ਜੋਨਸਾ ਬਹੇ ਸੇ ਗੋਤੇ ਖਾਤਾ ਕਿਨਾਰੇ ਕੋ ਹੀ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਦਿਰੇਈਵਾਲੇ ਪਕੜ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜਾਗਾ ਮੁਸਕਲ ਹੀ ਸੀ ਪਰੁ ਆਦਮੀਆਂ ਕਾ ਨੁਖਸਾਨ ਕਮ ਹੁਆ ॥ ਜੋ ਦਿਰੇਈਆਂ ਵਾਲੇ ਨਿਕਾਲ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਕਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵਾਫੁਰ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਪਾਰ ਕਿਸੀ ਕੋ ਰਸਤ ਨਾ ਹਾਥ ਲਾਗੀ ਤੇ ਈਸਬਜਈਆ ਕਾ ਗਾਂਊ ਸੀ ਓਹ ਭਾਗ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਲਿਆ ਕਰ ਗੁਜਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ

¹ It seems that the reluctant soldiers were literally forced into crossing the river.

² It may be interesting to point out that the carrying of a small religious book (*pothi*) on person also in the field of battle, seems to have been a common practice.

³ The reference is to a whirlpool.

⁴ It has not been possible to identify this European employed in Fateh Singh's army. For another reference to him, see f. 361a, below.

ਤਾਂ ਜਹਾਂ ਸੈ ਲਾਂਘੇ ਸੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਕਨਾਰੇ ਉਤੇ ਰਾਤ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਆਪ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਲਾਂਘਣੇ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਦਰਤ ਰੱਬ ਕੀ ਐਸੀ ਹੂਈ ॥ ਜੋ ਏਕ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਫੀਲ ਪਾਰ ਲਾਂਘਣੇ ਲਾਗਾ ॥ ਤਾਂ ਹੋਏ ਮੈਂ ਸੀ ਗਿਰ ਕੇ ਮੌਲਵੀ ਆਜਮ ਅਲੀ ² ਡੁਬ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾ ਤਲੇ ਰਸੇ ਪਕੜੇ ਹੂਏ ਸੇ ਸੇ ਬਚ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸੇ ਆਪ ਕੋ ਲੰਘਤਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹਟ ਗਏ ਸੇ ਸੌ ਅਟਕ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੇ ਉਰੇ ਸੀ ਲਾਂਘੇ ਗਾਹਣ ਛੋਟਾ ਦੇਖ ਕੇ ॥ ਪਰੁ ਮੁਨੁਖਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਕਾ ਉਹਾਂ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਨੁਖਸਾਨ ਹੂਆ ॥ ³ ਤੇ ਤਿਨ ਰੋਜ ਪੀਛੋਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਈਸਬਜਈਆਂ ॥ ਕੇ ਗਾਂਵ ਬਡੇ ਬਡੇ ਸੇ ॥ ⁴ ਓਹ ਭਾਗ ਕਰ ਪਹਾੜ ਉਪਰ ਗਏ ॥ ਓਸ ਤਰਫ ਕਿਆਂ ਪਹਾੜਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਏਹ ਪਹਾੜ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸਖਤ ਹੈ ॥ ਜੋ ਪਿਆਦਾ ਭੀ ਮੁਸਕਲ ਤਰਾਂ ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬੀਰਬਲ ⁵ ਭੀ ਏਨਾ ਪਹਾੜਾਂ ਮੈਂ ਰਜਾਇ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਲਫੇਰੀ ਵਾਲੇ ਮਹਿੰਮਦ ਖਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਇਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਭੀ ਮੁਕੱਦਮ ਮੇਲ ॥ ਤਾਂ ਜਿਤਨੇ ਕੁ ਓਸ ਕੇ ਕਾਬੂ ਆਏ ਸੇ ਮੇਲੇ ॥ ਫੇਰ ਮਹਿੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪ ਆਗੇ ਆਪਣਾ ਅਹਵਾਲ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਤੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸੈ ਭੀ ਆਪਣੀ ਬਾਤ ਰਾਖਯਾ ਕਰ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਡੀ ਤਸੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਗਾਇਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੈਂ (f. 317 b) ਕਸਮ ਕਿਸਮ ਸੈ ਪੁਖਤਗੀ ਕਰ ਲੀਈ ਹੈ ॥ ਮੈਂ ਉਨ ਕੇ ਸਾਬ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ਸਖਤ ਤਕਰਾਰ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਆਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖਿਜਮਤਾਂ ਕਰ ਹੀ ਰਹਾ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਜੋ ਕਰੀਆਂ ਹੈਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਮੈਂ ਅਬ ਉਨ ਕੋ ਕਯਾ ਜਾਣਤਾ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਹੂਆ ਤੇ ਗਾਂਵ ਜਲਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਕਾ ਭਾਈ ਪਸੋਰ ਵਾਲਾ ⁶ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਮਿਲਯਾ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕਰ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਤੀਏ ਪਹਰ ਤੀਕੁਰ ਤੁਰਯਾ ਹੀ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਡੇਰਯੋਂ ਛੇ ਕੋਸ ਏਕ ਠੇਰ ਉਪਰ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਜਬ ਸੁਣਾ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹੋਣਾ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਥੀ ਆਧ ਕੋਸ ਨਲਾ ਖੁਸਕ ਸਾ ਉਹਾਂ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਗਏ ॥ ⁷ ਤੇ ਜੌਨਸੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਉਹਾਂ ਡੇਰਾ ਨਹੀਂ ਸੇ ਲਿਆਏ ॥ ਉਨ ਕੋ ਸਖਤ ਕਹਯਾ ਤੇ ਰਾਤ ਕੋ ਹੀ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਨਲੇ ਉਤੇ ਆਪ ਕਾ ਡੇਰਾ ਸਾ ਓਸ ਕੇ ਉਰਾਰ ਤੇ ਪਾਰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਡੇਰੇ ਉਨ ਕੇ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਪਾਣੀ ਉਹਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸਾ ਤਾਂ

¹ The reference seems to be to village Panaur where Ranjit Singh encamped after crossing the river : Muhammad Azim Beg, *Tārīkh-i-Hazara*, II, 698.

² According to Ahmed Shah, however, it was Maulvi Mazhar Husain drowned at the point : *Tārīkh-i-Hind*, 45.

³ The Indus below the fort of Attock was particularly shallow and fordable at places in the cold weather : J.M. Douie, *The Panjab, North-West Frontier Province and Kashmir*, 37. The river was generally crossed at this point, and therefore it is not clear why did the forces suffer 'great losses' here.

⁴ Shahmat Ali also testifies to the populousness of the Yusufzai villages : *The Sikhs and Afghans*, 272.

⁵ Birbal, one of the Nine Gems in the court of Emperor Akbar and trusted general of the king was killed while fighting against the Yusufzais near Sufed-kohi-pass in 1586. For some detail, see Abu-l-Fzal (tr. H. Beveridge), *Akbar Nāma*; 731-32; Jagdish Saran Sharma, *Encyclopaedia Indica*, 95.

⁶ The reference is to Yar Muhammad Khan who had been appointed to the charge of Peshawar after the battle of Naushera in 1823 : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 305.

⁷ The following account gives an insight into the co-ordination of the movements of the various *derahs* by the Maharaja.

ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਡੇਰੇ ਤੰਗ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਵਾਲਯਾਂ ਖੂਹੀਆਂ ਉਸ ਨਲੇ ਮੈਂ ਨਿਕਾਲ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਿਕਾਲ ਲੀਆ ॥ ¹ ਤੇ ਏਕ ਨਲਾ ਜਾਰੀ ਸਾ ਚਹੁ ਕੋਸਾਂ ਉਤੇ ਉਹਾਂ ਕਈਆਂ ਡੇਰੇ ਜਾਇ ਕੀਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਆਦਮੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਰਾਤ ਕੋ ਹੀ ਲੇ ਆਏ ॥ ਜੋ ਪਾਣੀ ਉਪਰ ਨਾ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਧੀ ਰਾਤ ਰਹੀ ਤਾਂ ਓਹ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਡੇਰੇ ਨਲੇ ਕੇ ਉਰਾਰ ਤੇ ਪਾਰ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਪਾਹੀ ਸਖਤ ਕਹੇ ॥ ਤੇ ਮੰਜਲ ਭੀ ਵਡੀ ਆਏ ਤੇ ਫੇਰ ਦੂਈ ਜਾਗਾ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਐਸੇ ਤਰਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਨਲੇ ਕੀ ਉਸ ਤਰਫ ਕੇ ਡੇਰੇ ਓਸ ਤਰਫ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫ ਕੇ ਓਸ ਤਰਫ ॥ ਤੇ ਤਮਾਮ ਰਾਤ ਧੌਂਸੇ ਵਾਜਤੇ ² ਤੇ ਡੇਰੇ ਕੂਚ ਤੇ ਮੁਕਾਮ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਡੇਰਾ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਸਵੇਰੇ ਹੋਰਨਾਂ ਡੇਰਿਆਂ ਮੇਂ ਖੂਹੀਆਂ ਲਾਗੇ ਨਿਕਾਲਣੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਮਾਰ ਕੇ (f. 318 a) ਹਟਾਇ ਦੀਏ ॥ ³ ਤੇ ਫੇਰ ਫੌਜ ਚੜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਲਿਆਏ ਰਾਤ ਕਾ ਗੁਜਾਰਾ ॥ ਤੇ ਦਿਨੇ ਉਹਾਂ ਗੁਜਰ ਕਰ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਕੇਹੇ ਕੁ ਡੇਰੇ ਕੇ ਪਾਣੀ ਸੀ ਤੰਗ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਦਰੀਆਉ ਲੰਘਤਿਆਂ ਪਾਣੀ ਕੀ ਵਾਫਰੀ ਹੂਈ ਸੀ ਓਹ ਬਦਲਾ ਈਹਾਂ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਆਗੇ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਉਸ ਜਾਗਾ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ਚੜ ਗਏ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਆਦਮੀ ਨਿਜਰਾਨਾ ਤੇ ਘੋੜੇ ਦੇਣੇ ਨਾ ਮਾਨੇ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ਓਹ ਸਖਤ ਪਹਾੜ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਕੱਠੇ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੇ ਇਨਕੇ ਨਜਰਾਨੇ ਮੈਂ ਦੇਰ ਹੂਈ ਤਾਂ ਹੋਰੁ ਭੀ ਹੀਲੇ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਅਬ ਹੀ ਉਹਾਂ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਭੀ ਹੋਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ਤੁਸਾਡੀ ਤਰਫ ਭੇਜਤੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਕਲ ਕੋ ਅਸੀਂ ਈਹਾਂ ਕਾ ਮਾਮਲਾ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਰਾਤ ਭੀ ਅਨੇਰੀ ਸੀ ਤੇ ਮੌਸਮ ਭੀ ਸਰਦੀ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਮੁਲਖ ਸਰਦੀ ਭੀ ਵਾਫਰ ਪੜਤੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੇ ਰਾਤ ਕੋ ਹੀ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਅਵਲ ਤਾਂ ਜੋ ਪਹਾੜ ਕੇ ਤਲੇ ਗਾਂਵ ਹੈ ਉਨ ਕੀ ਬੇਖਕਨੀ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਫੇਰ ਜਹਾਂ ਓਹ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ਹੈ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜਾਵਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਪਾਰ ਹੀ ਰਹਾ ਸਾ ਲਾਂਘਣੇ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਰਾਤ ਕੋ ਜਬ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਪਹਾੜ ਕੋ ॥ ਤਾਂ ਈਹ ਭੀ ਆਇ ਹਾਜਰ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੂੰ ਡੇਰੇ ਹੀ ਉਤਰ ॥ ਫੇਰ ਉਸੀ ਵਖਤ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਨੇ ਆਇ ਕਰ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੇ ਆਪ ਕੇ ਚੜਨੇ ਕੀ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕਰ ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਹਣ ਲਾਗੇ ਜੋ ਏਸ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਐਨਾ ਮੁਲਖਾਂ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਸਭ ਕਾਮ ਓਹ ਆਪਣੇ ਸਮਝ ਕੇ ਬਡੀ ਬਹਾਦਰੀ ਸੈ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਈਹਾਂ ਹੀ ਹੋਰ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਜਾਮੁਨ ⁴ ਦੇਇ ਦੀਏ ਹੈਂ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਉਤਰੋ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਆਗੇ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਫੌਜ ਪੰਜਤਾਰ ⁵ ਕੇ ਉਰੇ ਪਹਾੜ ਸੇ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਖਬਰ ਆਈ ਜੋ ਫੌਜ ਕੋ ਮੁਲਖਈਆ ਆਇ ਪੜਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਤਮਾਮ ਤਅੱਜਬ ਹੂਏ ਜੋ ਕਯਾ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਬਡੀ ਜਲਦੀ ਘੋੜੇ ਤੇਜ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ॥ ਤੇ ਅਨੇਰੀ ਚਲਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲੇ (f. 318 b) ਫੌਜ ਕੀ ਭੀ ਗਰਦ ਉਠੀ ਤਾਂ ਨਿਗਾਹ ਨਾ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਕਬਰਾਂ ਕੇ ਪੱਥਰਾਂ ਸੈ ਘੋੜੇ ਟਕਰੇ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਅਸਵਾਰ ਗਿਰੇ

¹ It may be noted that the problem of shortage of water was solved by digging wells in the dry bed of a stream.

² Apparently, it was customary to beat drums (*dhaunsa*) while the forces were on the move.

³ It is not clear why did the Maharaja insist on the *derahs* shifting from where water was in abundance, and at the same time, not allow the soldiers to dig wells at the new site despite the shortage of water.

⁴ The context suggests that the Yusufzais had furnished some other surities (*zāminī*) for their good behaviour.

⁵ Panjtar, at about 28 miles north-east of Rawalpindi, at the foot of the Gandgarh range.

ਫੇਰ ਜਬ ਆਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਨਲਾ ਡੂੰਘਾ ਸਾ ਤੇ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਰਸਤਾ ਭੀ ਉਸਕਾ ਨਿਕਾਰਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਫੌਜ ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਭੀੜ ਤੇ ਮੁਸਕਲ ਤਰਾਂ ਲਾਂਘੇ ॥ ਤੇ ਬੀਚ ਨਲੇ ਕੇ ਭੀ ਵਾਫਰ ਅਸਵਾਰ ਗਿਰ ਪੜੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਘੋੜਾ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਉਤਾਰਿਆ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਤਿਲਕ ਕੇ ਨਲੇ ਮੈਂ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਬਡੇ ਜੋਰ ਸੈ ਅਗਲੀ ਤਰਫ ਚੜਿਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਹੋਰੁ ਫੌਜ ਭੀ ਜਲਦੀ ਲਾਂਘੀ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਰਸਤਿਆਂ ਥੀਂ ਲਾਂਘ ਆਏ ॥ ਤੇ ਹਿਨੇਰੀ ਭੀ ਬੰਦ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜੇ ਦੁੜਾਈ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਬਲੰਦ ਮਕਾਨ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਮੁਸਾਹਬ ਨੇ ਕਹਾ ਸਰਕਾਰ ਖਲੇ ਹੈਂ ਕੋਈ ਭੇਜੋ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਜਹਾਂ ਆਗੇ ਲੜਾਈ ਹੋਤੀ ਹੈ ਉਹਾਂ ਸੈਂ ਹਟ ਕੇ ਆਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਮਿਲਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕੁਛ ਕ ਆਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੂਛਾ ਏਹ ਵਾਫਰ ਫੌਜ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਨੇ ਬਤਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਸਵਾਰ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਆਗੇ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਹੁਈ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸੀ ਫੌਜ ਆਗੇ ਗਈ ਸੀ ਓਸ ਕੋ ਭੀ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਪਲਟਣਾਂ ਏਸੇ ਪਹਾੜ ਉਤੇ ਚੜਾਈਆਂ ਸੀਆਂ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਆਇ ਜਾਹੋ ॥ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਬਯਾਨ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਆਗੇ ਕੋ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਓਸ ਅਗਲੀ ਫੌਜ ਕੋ ਸਾਥ ਹੀ ਲਈ ਆਵੇਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਡੀ ਤਾਗੀਦ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਏਕ ਅਸਵਾਰ ਹੋਰ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਪਾਸ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਡੇਰੇ ਕੋ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਈਹਾਂ ਰਹੋ ਜਬ ਫੌਜ ਤੇ ਪਲਟਣ ਆਇ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਸਾਥ ਲਿਆਵਣਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਕੋ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੀ ਫੌਜ ਤੇ ਪਲਟਣਾਂ (f. 319 a) ਆਈਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਡੇਰੇ ਕੋ ਹਟੇ ॥ ਤੇ ਖੱਡਾਂ ਲਾਂਘਣੇ ਸੀ ਬਡੀ ਰਾਤ ਆਏ ॥ ਤੇ ਈਸਬਜਈਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਮੁਕੱਦਮ ਜੋ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸੈ ਜੋ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਸਾਫ ਫਰਮਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਆਗੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਇਨ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੀ ਉਰਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਕੋ ਰੋਜ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਿਰੇਪਾਉ ਭੀ ਬਖਸੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਅਟਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਆਗੇ ਹੀ ਲਾਂਘ ਕੇ ਅਟਕ ਕੇ ਕਿਲੇ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਡੇਰੇ ਕੇ ਘਬਰਾਏ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦਰਆਉ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਾ ਲਾਂਘਣਾ ਤੇ ਕਿਸਤੀਯਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਨੇ ਕਰਦੀਆਂ ਜੋ ਨਾ ਆਵੇਂ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਪਾਰ ਜਾਤਿਆਂ ਜੋ ਡੂਬੇ ਸੇ ਓਹ ਭੀ ਉਨ ਕੋ ਹਿਰਾਸ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਪੀਛੇ ਰਹਣ ਕਾ ਭੀ ਖੌਫ ॥ ਜੋ ਮੁਲਖ ਦੁਸਮਣਾਂ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕਾ ਜੁਮਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਕਰਯਾ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਦਰੀਆਉ ਉਤਾਰ ਲਿਆਵਣਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਇਸ ਤਰਫ ² ਕਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸੈਯਦੁ ਤੇ ਜਾਨਦਾਰ ਕੋਈ ਸੈ ਹੋਵੇ ਦਾਉ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਮਾਰ ਡਾਲਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਸੈ ਤਾਂ ਜਿਦ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਮਰਨੇ ਸੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਖੌਫ ਕਰਤੇ ॥ ਤੇ ਆਪਸ ਮੈਂ ਭੀ ਕੁਰਾਨ ਉਠਾਇ ਕਰ ਸੈਯਦਾ ਤਾਕਰ ਮਾਰ ਡਾਲਣੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਅਹਿਸਤਗੀ ਸੈ ਲਾਂਘੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਿਨਾਰੇ ਖਲੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਜਲਦੀ ਸੈ ਲਾਂਘੇ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਆਦਮੀਆਂ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਕਾ ਨੁਖਸਾਨ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਫੀਲ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਖਵਾਸੀ ਮੈਂ ਅਸਕਰ ਸਾਹੁ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਪਾਰ ਉਤਰੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਸੀ ਤਾਂ ਦਰੀਆਉ ਬੇਹਤਰ ਹੀ ਸਾ ॥ ਪਰ ਤੋ ਭੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਜਾਨਦਾਰ ਮੁਏ ॥ ਤੇ ਬਡਾ ਪਾਣੀ ਸਖਤ ਚਲਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਫੀਲ ਦਰੀਆਇ ਮੈਂ ਡਾਲਾ ॥ ਅਰੁ ਪਾਣੀ ਧੱਕੀ ਲਈ ਜਾਵੇਂ ਤੇ ਪਥਰਾਂ ਉਤੋਂ ਪੈਰ ਚਾਲੇ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪਯਾਦੇ ਜੋ ਲਾਂਘਤੇ ਸੇ ਓਹ ਰੁੜਨੇ ਲਾਗੇ ॥

¹ It may be noted that the leading men (*maqqadams*) among the Yusufzais were well-received and also granted daily allowances.

² This phrase and the following clearly indicate that the Yusufzais were supposed to be hostile towards all people below Attock, irrespective of their creed or the special sanctity attached to them.

ਤਾਂ ਉਨਾ ਫੀਲ ਕੇ ਰਸੇ ਤੇ ਦੁਬ ਆਏ ਪਕੜੀ ॥ ਤੇ ਹੋਦਾ ਝੁਕਿਆਂ ਤਾਂ ਅਸਕਰ ਸਾਹੁ ¹ ਖੁਆਸੀ ਮੈਂ ਸੀ ਉਨ ਕੋ (f. 319 b) ਹਟਾਵਣ ਲਾਗਾ ॥ ਤੇ ਲਾਠੀ ਭੀ ਲਾਗਾ ਮਾਰਨੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਨੇ ਕੀਆ ਜੋ ਤੂੰ ਭੀ ਜਾਨ ਰਾਖਣੇ ਵਾਸਤੇ ਮਾਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵਾਸਤੇ ਆਇ ਲਪਟੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਆਦਮੀ ਰੁੜਤਾ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹ ਫੀਲ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋ ਲਾਗਾ ਤੇ ਹੋਰ ਆਗੇ ਲਪਟੇ ਹੁਏ ਸੇ ਤਾਂ ਫੀਲ ਚਮਕਯਾ ॥ ਤੇ ਤਲੇ ਪੱਥਰ ਚੀਕੁਣੇ ਸੇ ਤਿਲਕਣ ਵਾਲੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਆਗੇ ਲਿੜਾਈਆਂ ਜੋ ਐਸੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਮੈਂ ਰਾਖਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ਸੋ ਅਬ ਭੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰੇਂਗੇ ਹਟਾਓ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਕਮਲੋਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਰਾਖੋ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਬਾਰਨ ਬਾਰਨ ਬਾਰ ਕਿਯ ਬਾਰ ਜਪ ਕਰਤ ਬਾਰ ॥ ਲਹਯੋ ਬਾਰ ਬਨ ਬਾਰ ਕਰ ਰਾਖਨ ਹਾਰ ਹਮਾਰਾ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਗ੍ਰਾਹ ਕੋ ਗ੍ਰਸਯੋਂ ਹੁਯੋ ਜੋ ਬਾਰਣ ਕਯਾ ਫੀਲ ॥ ਤਾਂ ਕੀ ਬਾਰ ਜਿਨੋ ਨੇ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਕਮਲ ਕੇ ਪਕਰਨ ਮਾਤ੍ਰ ਕੀ ਦੇਰ ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਕੋ ਹਾਥ ਜਲ ਮੈਂ ਪਕਰਯੋ ॥ ਸੋਈ ਹਮਾਰੇ ਸਦਾ ਰਾਖਨ ਹਾਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਪਾਰ ਆਏ ਤਾਂ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਭੀ ਲਾਂਘੇ ਤੇ ਔਰ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਾ ਬਡਾ ਫੀਲ ਲੰਘਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਕਿਸੇ ਕੋ ਫੀਲ ਚਾਰ ਪੰਜ ਕਿਸੀ ਕੋ ਲੰਘਾਵਣੇ ਵਾਸਤੇ ਹਟ ਕੇ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਫੀਲ ਆਦਮੀ ਕੋ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰਤਾ ਤੇ ਫੀਲ ਕੋ ਮਾਰਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਪਾਣੀ ਸਖਤ ਤੇ ਜਲਦੀ ਸੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਫੀਲ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ਤਾਂ ਏਹ ਫੀਲ ਬਡੀ ਅਵਾਜ ਕਰਕੇ ਉਨ ਕੀ ਤਰਫ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਫੀਲਵਾਨ ਰੋਕਯਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਫੀਲ ਤਾਂ ਤੁਰੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਏਹ ਉਨ ਕਾ ਰੁਕ ਕਰ ਕੇ ਖਲਾ ਹੋਇ ਰਹਾ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਫੀਲ ਕਿਵੇਂ ਬਚ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਤੁਰਯਾ ਤੇ ਉਰਾਰ ਆਇ ਗਯਾ ॥ ਅਰੁ ਖਾਸ ਘੋੜਾ ਸਾ ਵਿਲਾਇਤੀ ਓਸ ਉਪਰ ਦਾਰੋਗਾ ਸੀ ਓਸ ਕੋ ਭੀ ਆਦਮੀ ਲਾਂਭੀ ਲਪਟੇ ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਬਿਸੈ ਆਦਮੀਆਂ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਲਾਂਘਯਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਪਾਰ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਕੋ ਪੀਛੇ ਚੜਾਇ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਜਹਾਂ ਆਪ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਪਾਣੀ ਕਾ ਰੁਖ ਓਸ ਕਿਨਾਰੇ ਕੇ ਸਾਬ (f. 320 a) ਹੀ ਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਪਰੇ ਰੁੜੇ ਤਾਂ ਪਰੇ ਹੀ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਉਹਾਂ ਕੇ ਨਜਦੀਕੋ ਰੁੜੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕੇ ਪਾਸ ਕੀ ਆਗੇ ਕੋ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਕਾਬੂ ਆਵੇ ਤਾਂ ਨਿਕਲਵਾਇ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਸੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸੰਨਆਇ ਜਾਤੇ ² ਸੇ ਤੇ ਖਫਤੀਆਂ ਕੀ ਤਰਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰੇਂ ॥ ਤੇ ਕਈ ਗਸ ਖਾਇ ਕੇ ਪਏ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਜਾਫਲ ਤੇ ਲੋਂਗ ਤੇ ਕੇਸਰ ਤੇ ਮੁਸਕ ਤੇ ਆਫੀਮ ਦਵਾਵਤੇ ਸੇ ਤੇ ਆਗ ਭੀ ਸਿਕਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਉਨਾ ਕੇ ਉਤੇ ਲੀੜੇ ਭੀ ਡਲਵਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਭਾਵੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਪਾਸ ਜੋ ਸਾਹਬ ਲੋਕ ਸਾ ਓਹ ਕਹੇਂ ॥ ਹਮ ਨੇ ਏਹ ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ਜੋ ਏਤੇ ਵਾਫਰ ਆਦਮੀ ਬਿਨਾ ਕਾਮ ਥੀ ਲਵਾਇ ਦੇਣੇ ॥ ³ ਤੇ ਤੋਸੇਖਾਨੇ ਕਾ ਅਸਬਾਬ ਦਿਰੋਈਆਂ ਉਪਰ ਲਾਂਘਾ ॥ ਤੇ ਮਹਰੇ ਰੁੜੇ ਤੇ ਦੋਇ ਡੂਬੇ ਤੇ ਔਰਾਂ ਆਗੇ ਬਰੇਤੀ ਆਇ ਗਈ ਇਸ ਸੀ ਬਚੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਸੈਯਦੁ ਭੀ ਡੂਬਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਰੁੜੇ ਪਰੁ ਬਚ ਰਹੇ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਸੈ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਮੁਹਾਫਜਤ ਸੈ ਲੰਘਾਏ ॥ ਕਿਸੇ ਡੇਰੇ ਕਾ ਮੁਨਸੀ ਰੁੜਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੇ ਪਾਸ ਹੀ ਤੇ ਵਾਸਤ ਪਾਵੇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਮੈ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਡੂਬ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਈ ਨਿਕਲਾਏ ਤੇ ਕਈ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਕਹੇਂ ਜੋ ਕਿਸਤੀਆਂ ਤਾਂ ਵਾਫਰ ਅਟਕ ਕੇ ਪੱਤਣ ਸੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰੁ ਜਾਗਾ ਭੀ ॥ ਤੇ ਯਾ ਉਹਾਂ ਸੈ ਲੰਘਤੇ ਯਾ ਮਗਾਇ ਲੇਤੇ ॥ ਤੇ ਹਟਤਿਆਂ ਭਾਵੇਂ ਦੋਹ ਚਹੁ ਰੰਜਾਂ ਮੈਂ ਲੰਘਾਵਤੇ ॥ ਤੇ ਕਾਮ ਥੋ ਬਿਨਾ ਏਤੇ ਵਾਫਰ ਏਵੇਂ ਮੁਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਉਨ ਕਾ ਵਾਇਦਾ ਹੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਸਾ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਜੇ ਦੋਇ ਨਲੇ ਹੋਰ

¹ It has not been possible to identify this Askar (Asghar) Shah.

² This phrase suggests that because of the hazards encountered, many soldiers went out of their minds.

³ It may be noted that the Europeans in the employment of Fateh Singh expressed their surprise over the needless loss of life in the Sikh army.

⁴ The import of this sentence is not clear, although it seems to suggest that the Maharaja had been determined on needlessly causing trouble to his own forces.

ਉਤਰਨੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਆਪਣੇ ਲਾਂਘ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋਨਸੇ ਹੋਰਨਾਂ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਹੈਂ ਉਨ ਮੈਂ ਭੀ ਤਾਂ ਜਾਨ ਹੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਜਿਤਨੇ ਲਾਂਘੇ ਤੇ ਗੋਰ ਹੋਵੇ ਖੂਬ ਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਕੁਸ ਕੁ ਹੀ ਦਿਨੁ ਰਹਾ ਤਾਂ ਆਪ ਡੇਰੇ ਕੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਨਲਾ ਆਗੇ ਭੀ ਬਡਾ ਸਾ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਚਿਰੁ ਤਾਂ ਆਪ ਖਲੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫੇਰ ਜੋਨਸੇ ਸਰਦੀ ਮੈਂ ਆਏ ਹੂਏ ਸੇ ਓਨਾ ਕੋ ਚੁਕਾਇ ਕੇ ਡੇਰੇ ਲਿਆਵੇਂ ਤੇ ਉਹਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਦੇਹ ਕੇ ਛੋਡ ਆਏ ਜੋ ਔਰੋਂ ਕੋ ਭੀ ਮੁਹਾਫਜਤ ਸੈ ਲਿੰਘਾਵਣਾ ॥ (f. 320 b) ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਸਰਦੀ ਸੈ ਮਾਂਦਾ ਹੋਵੇ ਓਸ ਕੋ ਉਠਾਇ ਲਿਆਵਣਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਆਏ ਤਾਂ ਮਹਰਿਆਂ ਕੋ ਕਿਸੇ ਬਿਤਾਇਆ ॥ ਜੋ ਬਰੇਤੀ ਮੈਂ ਡੂਬੇ ਹੂਏ ਵਾਫੁਰ ਲਗੇ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਆਪਣਿਆਂ ਮਹਰਿਆਂ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਇਸ ਬਰੇਤੀ ਮੈਂ ਲਾਂਭ ਗਏ ਸੋ ਜੁਦਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬਰੇਤੀਆਂ ਮੈਂ ਭੀ ਸੇ ਤੇ ਰੁੜੇ ਭੀ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਬਰੇਤੀ ਮੈਂ ਭੀ ਦੇਖਤਯਾਂ ਕੋ ਦੇਰ ਲਾਗੀ ਤੇ ਹਾਥ ਨਾ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਪੱਥਰਗੜ ¹ ਡੇਰਾ ਤਿਹੀ ਰੋਜਾਂ ਮੈਂ ਆਇਆ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਹਸਨਅਬਦਾਲ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਲਢੇਰੀ ਵਾਲਾ ਮਹਿਮੰਦ ਖਾਂ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਓਸ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲਹੌਰ ਕੋ ਤੇਰੇ ਹੈਂ ॥ ² ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਇਨ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰਨੇ ਕੀ ਕੁਸੁ ਈਹਾਂ ਸੋਰ ਨਾ ਉਠੇ ॥ ਭਾਈਯੇ ਹੋਰੀਂ ਓਤਨਾ ਚਿਰੁ ਈਹਾਂ ਡੇਰਾ ਰਾਖੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਹਾਂ ਹੀ ਮੁਕਾਮ ਰਾਖਿਆ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਫਿਸਾਦ ਕੁਸ ਨਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਛੜੀ ਅਸਵਾਰੀ ਰਵਾਂ ਰੋਂ ਕਟਾਸ ਜੀ ਅਸਨਾਨ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਆਗੇ ਘਾਟੀ ਬਡੀ ਹੈ ਫੇਰ ਓਹ ਚੜੇ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਲੂਣ ਵਾਲਾ ਖਾਵਾ ³ ਦੇਖ ਚਲੀਏ ॥ ਤੇ ਓਸ ਤਰਫੋਂ ਖਾਵੇ ਕੋ ਰਸਤਾ ਮੁਸਕਲ ਸਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਫੀਲ ਉਪਰ ਹੀ ਚੜੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਕੇ ਏਕ ਪੈਰ ਕੇ ਰਖਣੇ ਕੀ ਜਾਗਾ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮਿਕਾਨੀ ਆਈ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਜਾਗਾਂ ਥੀਂ ਗਿਰ ਗਿਰ ਕੈ ਬਚਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਉਹਾਂ ਗਯੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਲੂਣ ਨਿਕਾਸਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਆਪ ਈਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਦੇਖ ਲਹੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਲੂਣ ਕਢਤੇ ਹੈਨ ਤਾਂ ਮਾਨਿੰਦ ਸੁਰੰਘ ਕੀ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕਬੀ ਰਜਾਇ ਸੈ ਓਹ ਗਿਰ ਪਵੇਂ ਤਾਂ ਤਲੇ ਭੀ ਆਇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸੁਰੰਗ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਭੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਝੁਕ ਕੇ ਦੇਖੀਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਹਾਂ ਹੀ ਜਾਇ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਹਾਂ ਲੂਣ ਕਢਤੇ ਸੇ ॥ ਸੁਰੰਗ ਕੇ ਅਗਲੇ ਸਿਰੇ ਫੇਰ ਉਨ ਕੋ ਇਨਾਮ ਬਖਸਯਾ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਤੇ ਤਾਜੀਮ ਤਵਾਜਯਾ ਮੁਜਬ ਰਸਮ ਕਾਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ (f. 321 a) ਦੇਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਦੋਨੋ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕਾਲੀ ਦਮਨ ਕਾਰਕ ਸ੍ਰੀ ਬਨਮਾਲੀ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਗੁਲਢੇਰੀ ਵਾਲਾ ਪਕੜਯਾ ਸਾ ਓਸ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਿਤ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਸਖਤ ਕੈਦ ਰਾਖਾ ॥ ਫੇਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੁਝਰਾਂਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਹਜਾਰ ਰੁਪਈਏ ⁴ ਦੇ ਕਰ ਸਰਕਾਰ ਸੈਂ ਬਿਮੋਇ ਉਸ ਕੇ ਖੇਸਾ ਕੇ ਉਸ ਕੋ ਲੇ ਗਯਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਕੇ ਬਡੇ

¹ It has not been possible to locate the fort of Pathargarh.

² It may be noted that despite the consideration shown earlier to Muhammad Khan of Guldheri, he was arrested along with his relations and taken to Lahore. See also, Ahmad Shah, *Tārīkh-i-Hind*, 45.

³ The reference is to the salt mines in the vicinity. The following detail regarding their working is interesting.

⁴ Hari Singh is said to have paid a ransom of 55,000 rupees for securing the person of Muhammad Khan of Guldheri. He later recovered it by levying Rs. 2 per house on the entire Hazara and Pakhli region : Muhammad Azim Beg, *Tawārīkh-i-Hazara*, II, 847.

ਗਹਰੇ ਭੋਹਰੇ ਮੈਂ ਡਾਲਾ ॥ ¹ ਤੇ ਉਸ ਕਯਾਂ ਖੇਸਾ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਮ ਆਇ ਮਿਲੋ ਤਾਂ ਏਸ ਕੋ ਛੋਡ ਦੇਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਤਿਸੱਲਾ ਚਾਹੀ ਤੇ ਇਨ ਨੇ ਕਰ ਦੀਈ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਖੇਸ ਓਸ ਕੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਬੇਟਾ ਭੀ ਤੇ ਭਤੀਜਾ ਜੋ ਮੁਖਤੀਆਰ ਸਾ ਓਹ ਭੀ ਫਕੜ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਬੇਟੇ ਤੇ ਕਾਬੀਲੇ ਓਸ ਕੇ ਭਾਗ ਕੇ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਜਿਤਨੇ ਆਗੇ ਫੜੇ ਹੁਏ ਸੇ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਪੀਛੇ ਪਕੜੇ ਸੇ ॥ ਏਹ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਪਾਂ ਆਗੇ ਉਡਾਇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਕੋ ਆਟੇ ਮੈਂ ਲੂਣ ਦੇਇ ਦੇਇ ਕੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਥੋਂ ਪਯਾਸਾ ਰਖਿਆ ॥ ਤਾਂ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਓਹ ਭੋਹਰੇ ਮੈਂ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਣ ਸ੍ਰੀ ਕੇ ਚਰਣਕਮਲੋਂ ਕੀ ਸਰਣ ਹੁਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਫੀਲ ਬਾਰ ਢੀਲਨ ਕਰੀ ਤਾਰੀ ਨਾਰੀ ਭੀਲ ॥ ਬਿਦਤ ਸੀਲ ਜਗਸੀਲ ਨਿਧਿ ਮ੍ਰਿਗਪਤਿ ਹਿਤ ਕਿਮ ਢੀਲ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੀਲ ਕੀ ਬਾਰ ਆਪ ਨੇ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਭੀਲ ਕੀ ਨਾਰੀ ਸਵਰੀ ਸੋ ਭੀ ਤਾਰੀ ਹੈ ॥ ਜਗਤ ਮੈਂ ਆਪ ਕੋ ਸੀਲ ਹੇ ਸੀਲ ਕੇ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਬਿੱਦਤ ਹੈ ॥ ਸੋ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਸੇਵਕ ਕੇ ਹਿਤ ਅਬ ਕੈਸੀ ਦੇਰ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਮੋ ਕੋ ਭੀ ਤਾਰੀਏ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲ-ਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਣ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਰਾਜਾ ਕੇ ਤਸਰੀਫ (f. 321 b) ਲਜਾਨ ਆਦਿ ਬਰਨਨੰ ਇਕੀਸਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੨੧ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਬ੍ਰਿਜਤਿਯ ਚੂੜਾਮਣਿ ਪ੍ਰਣਤ ਚਿੰਤਾਮਣ ਪਰਧਾਨ ॥ ਸਯਾਮ ਕਾਮ ਬਰਸਾਂਤ ਮਣਿ ਜੈ ਕੁਲਮਣ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ॥ ³ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਕੇ ਕੁਲ ਕੀ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਰਣ ਵਾਲੀ ਮਣ ਹੈ ॥ ਤਾਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ॥ ਬ੍ਰਿਜ ਕੀ ਇਸਤ੍ਰੀਓ ਕੀ ਸੋਭਾ ਦੈਨਵਾਰੀ ਚੂੜਾਮਣ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਭਗਤਨ ਕੇ ਪ੍ਰਣਾਮ ਮਾਤ੍ਰ ਤੇ ਹੀ ਚਿੰਤਾਮਣਿ ਸਮ ਸਰਬ ਮਨੋਰਥ ਦੇਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੂ ਕੋ ਜੋ ਹੈ ਕਾਮ ਬਰਕਯਾ ਬਡੋ ਕਾਮ ਤਾਂ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰਣ ਕੋ ਸਾਂਤਮਣਿ ਸਮ ਹੈ ॥ ਜੈਸੇ ਮਣਿ ਬਿਖਹਰਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਕਾਮ ਪੀਰੋ ਕੋ ਹਰਤੇ ਹੈ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਬਿਆਸੀ ਮੈਂ ਪਹਾੜ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਨਿਸਬਤ ਕਾ ਸਗੁਨ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਰੋਸਨੀ ਅਰੁ ਲਾਗੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦ ਵਾਫੁਰ ਦੇਣਾ ॥ ਤੇ ਪਿਚਕਾਰਾ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਅਰੁ ਵਾੜੇ ਕਾ ਦੇਣਾ ॥ ਅਰੁ ਮੁਜਰਾ ਇਤਯਾਦਿ ਜੋ ਵਾਫੁਰ ਬਾਤਾਂ ਸੋ ਜਿਸ ਵਜਾ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਆਪ ਕੇ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈ ਸੇ ਉਸੇ ਤਰਾਂ ਖੂਬ ਵਜਾ ਹੋਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਗੁਨ ਝੋਲੀ ਪਿਆ ॥ ਅਰੁ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਕਸਦ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਮੋਤਬਿਰ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਦੁਆਬੇ ਕੋ ਆਏ ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਆਵੋ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਅਮੂਰਾਤ ਰੋਬਕਾਰ ਹੈਨ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਟਾਂਡੇ ਕੇ ਕਿਲੇ ਆਗੇ ਆਇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ॥ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਆਵੇਂ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਉਤਾਰਨੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਦਰ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਦੇਖ ਕਰ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਤੀਨੇ ⁴ ਸਹਰਿ ਨਜਦੀਕ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਅਹੀਯਾਪੁਰ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸਾ ਪੁਖਤਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਅਬ ਹੀ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਬੇਸ ਇਮਾਰਤ ਹੁਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਇਕ ਬੁਰਜ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀ ਕਾ ਨਖਸਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਚਹਾਰ ਤਰਫ ਦਿਲਾਨ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਮਕਾਨ ਦੁਰੁਸਤ ਕਰਵਾਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ (f. 322 a)

¹ Muhammad Khan was imprisoned in the Kallar fort in the Khatter country. Some of his other relations, including his eldest son and nephew, were also imprisoned : Muhammad Azim Khan, *Tawārīkh-i-Hazara*, 847.

² Chapter forty-five, or Chapter Twenty-one of Section Three, ends here.

³ Chapter Forty-six (ff. 321 b-332) largely covers the account of Fateh Singh's flight across the Satlej.

⁴ The reference in all likelihood is to the three towns of Ahiyapur, Tanda-Urmur and Miani in the Jalandhar Doab, near Hoshiarpur.

ਆਪ ਭੀ ਹਮਰੋਜੇ ਹੀ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਮਿਜਮਾਨੀ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਤਮਾਮ ਪੁਚਾਏ ॥ ਅਰੁ ਦਰਜੇ ਬਦਰਜੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰੁ ਲੁਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਭੀ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਭੀ ਸਭ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਜੋ ਓਹ ਭੀ ਮਕਾਨ ਕਦੀਮ ਕਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਹਰਆਣੇ ਕੇ ਰਸਤੇ ਉਸੀਆਰਪੁਰ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਏਕ ਰੋਜ ਭੁੰਗੇ ਰਹੇ ॥ ਏਹ ਭੀ ਮਕਾਨ ਕਾਦੀਮੀ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਈਹਾਂ ਭੀ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਉਸੀਆਰਪੁਰੇ ਜਾਏ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸੀਆਰਪੁਰ ਭੀ ਕਦੀਮ ਬੋਂ ਆਪਕਾ ਸੀ ਅਰੁ ਏਸ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਪੀਛੇ ਮੁਫਸਿਲ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ¹ ਅਰੁ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ ਕਾ ਪੋਤਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰਯਾ ਹੁਆ ਸਾ ਪਲਟਣ ਮੈਂ ॥ ² ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਆਇ ਉਤਰਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੀ ਤਸੱਲਾ ਕਹਿ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਮਤਾਲਬਾਂ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜਾ ਦੀਆ ਬਿਮੈ ਤਿਲਾਈ ਜੀਨ ਕੇ ॥ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਅੰਬ ਜਾਇ ਕਰ ਮੁਕਾਮ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਫਤੇਬੜ ³ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸੱਤ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਮੁਕਾਮ ਰਹਾ ॥ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਉਹਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਪਹਾੜਾਂ ਮੈਂ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਬਾਰਸ ਅਰੁ ਓਲੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਰਸੇ ਅਰੁ ਆਂਧੀ ਏਤੀ ਚਲੀ ਜੋ ਆਗੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖੀ ॥ ਖੇਮੇ ਸਭ ਗਿਰ ਪੜੇ ॥ ਅਰੁ ਤੋਸੇਖਾਨੇ ਕੇ ਅਰੁ ਹੋਰ ਡੇਰੇ ਕੇ ਆਦਮੀ ਤੇ ਕਈ ਸਿਰਕਰਦੇ ॥ ਹਵਾਇ ਕੇ ਜੋਰ ਸੇ ਨਲਾ ਜੋ ਕਰੀਬ ਸਾ ਉਹਾਂ ਉਡ ਕੇ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਅਰੁ ਬਡੇ ਬਡੇ ਦੁਖਤ ਗਿਰ ਪਵੇਂ ॥ ਅਰੁ ਕਈਆਂ ਦੁਖਤਾਂ ਬੋਹੜਾਂ ਅਰੁ ਪਿੱਪਲਾਂ ਕੇ ਟਹਣੇ ਬਡਿਆਂ ਬਡਿਆਂ ਦੁਖਤਾਂ ਜੇਡੇ ਸਿਕਿਸਤਾ ਹੁਏ ॥ ਅਸਬਾਬ ਤਮਾਮ ਡੇਰੇ ਕਾ ਖਰਾਬ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਬਡੀ ਉਮਰ ਕੇ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕੀ ਹਨੇਰੀ ਅਰੁ ਬਾਰਸ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ॥ ਤੇ ਨਲੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਬਡੇ ਜੋਰ ਸੇ ਤਾਰੂ ਚਲ ਪੜੇ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬ ਕੇ ਰਸਤੇ ਆ ਕਰ ਕਲੇਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਨਦੋਣ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੋ ਰਜਾਇ ਹੋਇ ਗਿਆ (f. 322 b) ਤਾਂ ਅਣਰੁਧ ਚੰਦ ਬੇਟਾ ਉਸ ਕਾ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ਆਵਣ ਸੀ ਖੌਫ ਰਖਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਮਰਜੀ ਜੋ ਆਇ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਮਿਲਾ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਇਜਤ ਸੈ ਰੁਖਸਤ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ⁴ ਤੇ ਮੰਡੀ ਕੇ ਅਰੁ ਕੁਲੂ ਕੇ ਵਕੀਲ ਆਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਦੇਣ ਮੈਂ ਹੀਲਾ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕਾ ਡੇਰਾ ਪੰਜ ਕੋਸ ਆਗੇ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਵਕੀਲਾਂ ਨੇ ਮਾਮਲੇ ਕੇ ਜਾਮਨ ਦੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਕਰ ਕਹਾ ਜੋ ਏਸ ਤਰਫ ਕੇ ਅਮੂਰਾਤ ਤਾਂ ਦਾਰੁਸਤ ਹੋਇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਪੀਛੇ ਕੋ ਚਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਆਪ ਕੋ ਰੁਖਸਦ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨਦੋਣ ਹੀ ਪਾਰ ਉਤਰ ਕੇ ਜੁਆਲਾ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਸਭ ਰਸੂਮਾਂ ਉਹਾਂ

¹ For Ram Sukh Rao's version of the Ahluwalia claims over Hoshiarpur, see f. 119 b & n. 1 (p. 173), above.

² Kirpa Ram is said to have been imprisoned because he did not come with his full contingent for the Darband expedition. For detail, see Parmanand, *Tawārīkh-i-Panjab*, 410; Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs (1865)*, 558.

³ This seems to be Fatehgarh, situated about 5 miles north-east of Hoshiarpur on the route to Nadaun.

⁴ Diwan Amar Nath mentions that Ranjit Singh took 50,000 rupees as *nazrāna* from Anirudh Chand and gave him the *saropā* of succession : *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 165. According to Prinsep, however, the amount paid by Anirudh Chand was one lakh : *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 112.

⁵ The tribute from Kulu and Mandi often fell into arrears obliging the Maharaja to occasionally send a force for its collection : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 254, 276-77, 286-88, 297 & 315.

ਕੀਆਂ ਕਰਕੇ॥ ਫੇਰ ਉਸੀ ਵਖਤ ਚੰਬੇ ਕੇ ਪਤਣ ¹ ਗਏ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਪੱਤਣ ਆਪਣੇ ਡੇਰਯੋਂ ਬਡੀ ਦੂਰ ਸਾ ਤੇ ਓਹਾਂ ਕਿਸਤੀ ਸਾਕਿਸਤਾ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਦੋਹ ਅਸਵਾਰਾਂ ਸੈ ਹੀ ਲੰਘੇ ॥ ਫੇਰ ਕਲੇਸਰ ਤੇ ਨਦੋਣ ਕੇ ਰਸਤੇ ਡੇਰੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਮੁਗਲ ² ਬੇਸ ਲਵਾਸ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਏਕ ਅਦੁਦ ਫੁਖਿਰਾਜ ਕਾ ਬਡੀ ਕੀਮਤ ਕਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਜਾਂ ਪੁਸੀਦਾ ਖਰਚਣਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੀ ਨੇਕ ਨਾਮੀ ਮਸਾਹੂਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕਾ ਕੁਸ ਨਹੀਂ ਰਖਤੇ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਕੋ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਨੇ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਅਦਦੁ ਬਡਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਨਖਸੇ ਭੀ ਅਰੁ ਸੂਰਤ ਭੀ ਸਭ ਜਵਾਹਰ ਕੀ ਹੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਹ ਤਗਲੀਦੀ ਮਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਿਨਾਸ ਵਾਲੇ ਹਾਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਸੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਬੇਸ ਹੀ ਮਾਲੂਮ ਹੂਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸੀ ਵਖਤ ਅਸਵਾਰ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਕੋ ਭੇਜ ਦੀਏ ॥ ਜੋ ਜਾਇ ਕੇ ਜਵਾਹਰੀਯਾ ਕੋ ਦਿਖਾਵੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਜਵਾਹਰੀਏ ਕਈ ਕਹਨ ਬੇਸ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਕਹਨ ਤਗਲੀਦੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਜਬ ਓਨਾ ਕਸਵੱਟੀ ਲਿਗਾਈ ਤਾਂ ਤਗਲੀਦੀ ਹੀ ਮਾਲੂਮ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਅਸਵਾਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ਅਰੁ ਓਸ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ (f. 323 a) ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਹਿਰਾਨ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਜੁਆਹਰੀਏ ਭੀ ਤਅਜਬ ਰਹੇ ਆਪ ਕੇ ਪਛਨਾਨੇ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਬਵਾ ਬਡੀ ਹੋਈ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ॥ ³ ਅਰੁ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਆਦਮੀ ਮਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕਈਆਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮਕਾਨ ਦਾ ਬਦਲਣਾ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਭਨੀ ਜਾਗੀ ਮਾਲੂਕੁ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਿਨਾ ਜੀਵਣਾ ਹੈ ਓਨਾ ਕਾ ਨਖਸਾਨ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਬਿਮੈ ਕੁਵਰਾਂ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਿਤ ਸੀ ਬਾਦ ਵਾਸਤੇ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਮੈਂ ਸੀ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਭੀ ਬਵਾ ਬਡੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਆਦਮੀਆਂ ਕਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਏਹ ਮਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਅਰੁ ਹੋਰ ਮੁਸਾਹਬ ਭੀ ਸਾਥ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਅਰੁ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਅਰੁ ਤਾਜੀਮ ਤਵਾਜਯਾ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਉਲਫਤ ਵਾਫੂਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਸਰਕਾਰ ॥ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਜੋ ਪੁਛਤੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਸਾਥ ਖੂਬੀ ਕੇ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਬਿਮੈਇ ਤਿਲਾਈ ਜੀਨ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਲੁਆਜਮੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਕੇ ਸਾਥ ਘੋੜਾ ਸਾ ਸੁਰੰਗ ⁴ ਕਾਠਵਾੜ ⁵ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਪੰਝੀ ਸੈ ਰੁਪੈਯਾ ॥ ਅਰੁ ਸਿਰੋਪਾਉ ਬਿਮੈ ਦੁਸਾਲੇ ਉਮਦਾ ਕੇ ਬਖਸ ਕੇ ਲਿਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਘੋੜਾ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਪਿਸੰਦ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਬਿਮੈ ਤਿਲਾਈ ਜੀਨ ਕੇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਇਕ ਜੇਬਰਾ ਦੀਆ ਜੌਨਸੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਨੇ ਭੇਜੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਰੰਗ ਤੱਅਜਬ ਕੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਉਨ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਪੀਛੇ ਮੁਫਸਿਲ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਹੋਰੀਂ ਰੁਖਸਤ ਹੋਇ ਕੇ ਆਪ ਪਾਸ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਵੈਰੋਵਾਲ ਆਏ ॥ ਫੇਰ

¹ In all likelihood, the reference is to the ferry known as Chamba-Kotli on the river Beas and situated at about 6 miles south-west of Jwalamukhi, near Kaleser Mahadeo.

² The term Mughal ordinarily denoted the Chaghtai and the Barlas Turks but in the Panjab a number of other tribes such as Gakhars, Ghebas and even some Jats also laid a claim to Mughal origin : Denzil Ibbetson, *Panjab Castes*, 130-31.

³ This seems to be a reference to the epidemic of cholera which had affected the region on both sides of the Beas. Sohan Lal, however, is silent about it.

⁴ *Surang* denotes a horse of reddish colour.

⁵ The reference obviously is to Kathiawar in Gujarat.

ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਹਕੀਕਤ ਜਗਰਾਵਾਂ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ¹ ਅਰੁ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਫਤਿਆਵਾਦ (f. 323 b) ਆਏ ਦਸਤਾਰ ਬਦਲੀ ਕਰੀ ॥ ਓਸ ਰੋਜ ਅੱਵਲ ਨੇਮ ਅਰੁ ਧਰਮ ਪੁਖਤਾ ਇਸ ਵਜਾ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ² ਜੋ ਰੋਜ ਬਾ ਰੋਜ ਜਯਾਦਾ ਉਲਫਤ ਮੁਹਕਮ ਹਮੇਸਾਂ ਰਹੇਗੀ ॥ ਤੱਲਕਾ ਅਰੁ ਮਕਾਮ ਮੁਲਖ ਲਏ ਹੂਏ ਬਾਮੁਜਬ ਤਕਸੀਮ ਕੇ ਹਮੇਸਾ ਰਹਨਗੇ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸਮਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕਯਾਂ ਕੀ ਕਰਨੀ ਅਰੁ ਨਸਲਨ ਬਾਦ ਨਸਲਨ ਬਤਿਲਨਿ ਬਾਦ ਬਤਲਨ ॥ ਖਾਲਦਨ ਵਾ ਮੁਖਲਦਨਿ ॥ ਅਬਦਨ ਵਾ ਮੌਬਦਨ ਕਦੀ ਫਰਕ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਿਆਂ ਕਾਮੋਂ ਕੋ ਆਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਖਰਚ ਨਾ ਲੈਨਾ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਤੁਸਾਡੇਆਂ ਮਤਾਲਬਾਂ ਕੋ ਆਈਏ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਖਰਚ ਨਾ ਲੈਣਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪਸ ਮੈਂ ਮਤਾਲਬ ਭੀ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਅਹਧ ਉਪਰ ਖੂਬ ਮੁਹਕਮੀ ਰਹੀ ॥ ਅਰੁ ਮਹੱਬਤ ਦਿਨ ਬਾ ਦਿਨ ਜਿਆਦਾ ਥੀਂ ਜਿਆਦਾ ਹੋਤੀ ਰਹੀ ॥ ਅਰੁ ਤੋਫੇ ਤਹਾਇਫ ਆਪਸ ਮੈਂ ਪਹੁਚਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਕੋਈ ਕੋਈ ਮੁਸਾਹਬ ਆਪ ਕੇ ਆਗੇ ਅਰਜ ਕਰੇ ॥ ਜੋ ਅਗਲਿਆਂ ਅਈਨਾਂ ਸੈ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬਾਤ ਖਿਲਾਫ ਮਾਮੂਲ ਕੇ ਬੀਚ ਜਾਹੂਰ ਕੇ ਆਵਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਵਾਤੇ ਸੇ ਜਹਾਂ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕੀ ਮਹੱਬਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਉਹਾਂ ਇਤਨੀ ਇਤਨੀ ਬਾਤ ਪਰ ਨਹੀਂ ਨਿਗਾ ਰਾਖੀਤੀ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁੱਦਿਤ ਕੇ ਪੀਛੇ ॥ ਉਸੀਆਰਪੁਰੇ ਕਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਭੁੰਗੇ ਕਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ॥ ਬਮੈਇ ਮਿਕਾਨਾਂ ਕੇ ਜਾਇ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਮਕਾਨ ਕਦੀਮ ਥੋਂ ਆਪ ਕੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਮਕਾਨਾਂ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਪੀਛੇ ਤਫਸੀਲ ਸੈ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ³ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀ ਤੱਸਲਾ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਓਨਾ ਪਾਸੋਂ ਮਕਾਨ ਲੇ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਸਰਖਪੁਰ ⁴ ਅਰੁ ਬਾਘੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੇ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਆਗੇ ਜੌਨਸੇ ਅਰਜਾਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਗੇ ਭੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਪਰ ਆਪ ਨਿਗਾਹਿ ਨਾ ਰਾਖੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁੱਦਿਤ ਕੇ ਬਾਦ ॥ ਭੁੰਗਾ ਤਾਂ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਉਸੀਆਰਪੁਰ ਕਾ ਕਹਤੇ ਰਹੇ ਤੁਸਾਡਾ ਕਦੀਮੀ ਹੈ ਓਹ ਭੀ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਵਟਾਲੀਆ ⁵ ਵਾਫੂਰ ਦੌਲਤ ਦੁਜਦੀ ਕਰ ਕੇ ਲੇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਭੀ ਇਸ ਵਜਾ ਲੇ ਗਿਆ ॥ ⁶ ਤੇ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ (f. 324 a) ਤੇ ਨੁਰੰਗ ਸਿੰਘ ॥ ਇਨ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰੁ ਭੀ ਮਾਮਲਾ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਉਹਾਂ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਕੋ ਰਾਖ ਲੀਆ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ॥ ਈਹਾਂ ਇਨ ਕੀ ਪਰਵਿਰਸ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਅਦਨਯਾਂ ਥੀਂ ਐਸੀਆਂ ਮਰਤਬਿਆਂ ਕੋ

¹ The rest of the chapter, upto folio 332b, is given to Fateh Singh's flight to Jagraon, across the Satlej. The author also goes into the background of this development.

² For some detail on the treaty of friendship between Fateh Singh and Ranjit Singh which was signed on 1 Baisakh 1859 Sammat (13 April 1802), see ff. 89a-b, above.

³ For the detail on the Ahluwalia claims over Bhunga, see ff. 67b & 119b, above.

⁴ This Saraqpur situated about 8 miles north-west of Kapurthala was in the Ahluwalia territory.

⁵ For an earlier reference to Diwan Hamir Singh's embezzlement of the revenues etc., see f. 132 a-b, above.

⁶ The context suggests that among others Budha Singh and Man Singh had also misappropriated the revenues and gone over to Ranjit Singh. In all probability, this Budha Singh had been the *thānadār* of Fatehabad. The author, however, does not provide any other information on them.

ਪਹੁਚੇ ਸੇ ॥ ਪਰ ਦੌਲਤ ਜੋ ਵਾਫਰ ਹੋਈ ਤੇ ਦੁਜਦੀਆਂ ਅਰੁ ਰਿਸਵਤਾਂ ਜੋ ਲਈਆਂ ॥ ¹ ਤੇ ਬੇਇਦਾਲਤਾਂ ਕਰਕੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਤਸਦੀਏ ਪਹੁਚਾਏ ॥ ਅਰੁ ਮਾਮਲੇ ਸੈ ਭੀ ਅਰੁ ਫੌਜ ਕੇ ਦਰਮਾਹੇ ਸੈ ਭੀ ਦੁਜਦੀਆਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਭੀ ਉਨ ਕੀਆਂ ਫਰੀਆਦਾਂ ਪਹੁਚੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਏਨਾਂ ਬਾਤਾਂ ਸੀ ਮਨੇ ਹੀ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੋ ਅਪਣੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਕਾ ਹੀ ਖੌਫ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਇਨ ਕੀ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਸਭ ਤਰਾਂ ਕੀ ਮੁਫਸਿਲ ਪੀਛੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਇਨ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਰਖਤੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਹੀ ਆਪ ਕਯਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਗੇ ਆਪਸ ਮੈਂ ਉਸਤਰਫ ਕਾ ਉਸ ਤਰਫ ਅਰੁ ਉਸ ਤਰਫ ਕਾ ਉਸ ਤਰਫ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਬਾਤ ਕੀ ਨਿਸਵਤ ਭੀ ਹੈ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਫਰਮਾਵਨ ॥ ਫੇਰ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰੁ ਰਹਣ ² ਵਾਲੇ ਕੰਛ ਤੇ ਬਿੰਦੇਛੇ ॥ ਤੇ ਦੁਸਧਾ ਸਿੰਘ ॥ ਅਰੁ ਇਲਾਉਲਪੁਰੀਏ ਪਠਾਣ ਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀਆ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਭੀ ॥ ਏਹ ਜੋ ਹਮੇਸਾ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਇਨ ਕੋ ਭੀ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਕਰ ਲੀਆ ਫੇਰ ਭਾਓਵਾਲ ਤੇ ਤੁੰਤਾਂ ਵਗੈਰੇ ਮਾਝੇ ਕਾ ਤੱਲਕਾ ॥ ਅਰੁ ਮੱਲਾਂਵਾਲੇ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਝੰਗ ਅਰੁ ਅੰਬਰਹਰ ³ ਥੋਂ ਆਦਿ ਏਹ ਭੀ ਰੋਕਿਆ ॥ ⁴ ਏਹ ਭੀ ਕਾਦੀਮ ਕੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੇ ਨਾਲ ਜੋਨਸੇ ਮਕਾਨ ਸੇ ਜਬ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦੁ ਦੀਵਾਨ ਪਾਰ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਚੋਧਰੀ ਉਹਾਂ ਨਾਲ ਸੀ ਓਸ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਕੇ ਮਕਾਨ ਛੁਡਾਇ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਏ ⁵ ਭੰਗੀਆਂ ਸਾਥ ਰਿਫਾਕਤ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕੀ ਤਾਬਯਾਦਾਰੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਮਹੱਬਤ ਦਿਲੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਏਹ ਚਾਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਹੀ ਮਰਤਬਾ ਬਿਦ (*f.* 324 b) ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਦੁਸਮਣ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਕੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਭੰਗੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਰਾਜੇ ਕਾ ਭੀ ਕਾਰਖਾਨਾ ⁶ ਓਸ ਤਰਾਂ ਕਾ ਨਾ ਰਹਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਜਿਆਦਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਕੀ ਮੱਦਤ ਭੀ ਨਾ ਰਹੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਉਨ ਕੀ ਬਡੀ ਖਾਤਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਤਰਫ ਕੀ ਉਨ ਕੋ ਆਗੇ ਕੀ ਤਰਾਂ ਮੱਦਤ ਹੋਤੀ ਤਾਂ ਜਾਣਤੇ ਜੋ ਇਨ ਕੀ ਏਸ ਕਰਕੇ ਖਾਤਰ ਹੈ ॥ ਸੋ ਓਹ ਭੀ ਬਾਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਭੀ ਉਮਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਕਹਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਸਾਡਾ ਦਖਲ ਏਸ ਗਿਰਦੇ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕੋ ਮੁਲਖ ਸੀ ਨਿਕਾਲ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਇਬਤਦਾਇ ਮੈਂ ਤੁਸਾਡੇ ਦਾਦੇ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨਿਕਾਲੇ ਸੇ ॥ ਪਰ ਫੇਰ ਓਨਾ ਤਾਂ ਇਨ ਕਾ ਅਹਿਵਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਫਰਮਾਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਤੁਸਾਡੇ ਕਿਬਲਗਾਹਿ ਜੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਤੁਸਾਡੇ ਮਾਮੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੇਜ ਕੇ ਉਨ ਕੇ ਕਾਮ ਦਰੁਸਤ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਕੀਏ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ॥ ਜੇ ਅਸਾਂ ਇਨ ਕੋ ਨਿਕਾਲਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਆਵਣ ਦੇਣਾ ॥ ਐਸ ਤਰਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਉਨ

¹ This and the following sentences throw some light on the misdoings of some of these officers who embezzled the revenues, accepted bribes, oppressed the people and misappropriated the monthly salaries of their troopers, paying them much less than the stipulated sum.

² The following dependents of the Ahluwalias from the Jalandhar Doab are said to have gone over to Ranjit Singh. For some detail, see *ff.* 132a-b & 237b, above.

³ Jhang and Ambarhar are small villages, situated about 5 miles to the south-east of Mallanwala, near Ferozepur.

⁴ It is said here as well as in the following that Ranjit Singh's officers had forcibly occupied some of the Ahluwalia possessions.

⁵ Ram Sukh Rao next traces the background of the Ramgarhias in relation to the Ahluwalias, Raja Sansar Chand and Ranjit Singh, and suggests that the Maharaja had not fulfilled his promise of sharing the erstwhile Ramgarhia possessions with Fateh Singh.

⁶ The use of the term *kārkhāna* for the fortunes of Sansar Chand is interesting.

ਕੀ ਖਾਤਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਕਹਤਾ ਸੀ ਜੋ ਆਪ ਇਕਬਾਲ ਰਾਖੋਗੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਦੀਵਾਨੀ ਤੁਰੇਗੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਐਸੇ ਤਰਾਂ ਅਰਜਾਂ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਓਹੁ ਬਾਤਾਂ ਹੀ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਨਾ ਕਰਤੇ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਗਾਂਉ ਬਖਸਤੇ ਹੋ ਬਿਸਰਤ ਖੈਰਖਾਹੀ ਕੇ ॥ ¹ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ॥ ਅਰੁ ਮੋਹਰ ਬਰਦਾਰ ॥ ਤੇ ਸੁਖਦਿਆਲ ² ਵਿਗੈਰੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਕੋ ਈਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੇ ਨਾਇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਜਬ ਓਹ ਮਰ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਤਾਂ ਗਾਂਉ ਸਰਕਾਰ ਲੇ ਲੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ⁴ ਤੇ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ॥ ਅਰੁ ਨਿਵਿਸਤ ਖਾਦਿ ਖਤਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਭੀ ਫਰਕੁ ਹੈ ॥ ਐਸੀ ਐਸੀ ਹੋਰ ਬਾਤਾਂ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਅਰਜ ਕਰਯਾ ਕਰਨ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਕਦੀ ਭੀ ਕੁਸ ਖਯਾਲ ਨਾ ਆਵੇ ॥ ਓਹ ਤਾਂ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਦਾਰੁਸਤ ਸੀਆਂ (f. 325 a) ਤੇ ਖੁਲ ਜਾਤੀਆਂ ਤਾਂ ਨੇਕ ਹੀ ਸੀਆਂ ਅਰੁ ਦਰਦ ਕੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਮਗਰ ਏਸ ਕੇ ਬਯਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਓ ਮੈਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬਦਖਾਹ ਭੀ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਐਸੇ ਐਸੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਾਫੂਰ ਦਾਰੁਸਤ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹੈ ਸੇ ਖਲਾਫ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਪਰ ਸਭ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਗਰਜ ਆਪਣੀ ਨੂੰ ਖੂਬ ਜਾਣਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬਹੁਤ ਹਿਰਸ ਨਾਲ ਤੰਗ ਦਿਲ ਹੈਸੇ ॥ ਸੋ ਓਨਾ ਮੈਂ ਸੀ ਜੋਨਸੇ ਬਦਖਾਹ ਸੇ ਸੋ ਨਜਰ ਤਮਾ ਪਰ ਰਾਖ ਕੇ ਫਰੇਬ ਸੈ ਉਲਟਿਆਂ ਮੁਕੱਦਮਯਾਂ ਕੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਪਰਵਰਦਗਾਰ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਕੇ ਫਰੇਬ ਦੇਣੇ ਸੈ ਨਿਗਾਹ ਰਾਖੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਵਾਫੂਰ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ॥ ਨਗਦ ਭੀ ਅਰੁ ਸਿਰੋਪਾਵਾਂ ਥੋਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਭੀ ਉਮਦਾ ਸੈਆਂ ਅਰੁ ਗਾਂਉ ਭੀ ਬਿਸਰਤ ਖੈਰਖਾਹੀ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤ ਗੁਜਾਰੀ ਅਰੁ ਤਾਬਯਾਦਾਰੀ ਕੇ ॥ ਬਿਜਾਤ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ⁵ ਕੋ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ⁶ ਜਬ ਸਰਕਾਰੇ ਜਾਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਭੁੰਗੇ ਜੈਸਾ ਦਰਮਯਾਨ ਆਵਤਾ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਕੋਰਯਾਂ ਕਾਗਜਾਂ ਉਪਰ ਆਪ ਕੇ ਦਸਖਤ ਪੁਆਇ ਲਿਜਾਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੀ ਮੁਖਤੀਆਰੀ ਅਰੁ ਮੁਤਬਿਰੀ ਭੀ ਕੁਲ ਹੈਸੀ ॥ ਅਰੁ ਮੁਨਸੀ ਭੀ ਓਸ ਕੀ ਹੱਥੀਂ ਸੀ ਅਰੁ

¹ It is not clear whether these *jāgīrs* granted to the servants of the Lahore Darbar were merely a goodwill gesture on the part of Fateh Singh, or the Maharaja, asserting his suzerainty, had desired him to expend a part of his revenues in this manner. It may be added that this practice was known in both Mughal and Sikh times : see for example, Irfan Habib, *Agrarian System of Mughal India*, 184, 185 & n. 10; Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter III & nn. 46-49.

² Sukh Dayal, son of Misar Diwan Chand, was entrusted with the civil government of Multan and Muzaffargarh by Ranjit Singh in 1818. He also held the chief command of the artillery for two years but was degraded for his incompetency : G. L. Chopra, *Panjab as a Sovereign State*, 13 & 60.

³ For a much longer list of the recipients of such *jāgīrs*, see f. 341b, below.

⁴ The reversion of these *jāgīrs* to Ranjit Singh clearly suggests that the Maharaja was exercising his suzerain rights.

⁵ The reference here is to Himmat Singh Jallewalia, son of Gulab Rai, who secured for himself the village of Jalla in the conquest of Sarhind and afterwards became a vassal of the ruler of Nabha. Himmat Singh also received two villages south of the Satlej from Fateh Singh : Charles Massy, *Chiefs and Families of Note in Delhi, Jalandhar, Peshawar and Derajat*, 308.

⁶ Chaudhari Qadir Bakhsh, in collusion with Himmat Singh Jallewalia and the keeper of the seal, and the *vakīl* of Fateh Singh at Lahore, not only defrauded his master but also caused misunderstanding between his master and the Maharaja.

ਏਹ ਬਾਤ ਭੀ ਕਹਤਾ ਸੀ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਤਬਾ ਅਬ ਓਸ ਸੂਰਤ ਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ॥ ਇਬਤਦਾਇ ਜੈਸੀ ॥ ਅਰੁ ਮੁਨਸੀ ਬਿਮੈ ਮੁਹਰ ਕੇ ਲੈ ਜਾਤਾ ਹੋਤਾ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਮੁਲਿਖ ਦਰਮਯਾਨ ਰਿਵਾਜ ਭੀ ਏਹੋ ਸੀ ॥ ਜੋ ਮੁਹਰ ਮੁਨਸੀ ਕੇ ਹੀ ਹਾਥ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥ ¹ ਅਰੁ ਚੌਧਰੀ ਭੀ ਕੋਰਯਾਂ ਕਾਗਜਾਂ ਉਤੇ ਲੁਆਇ ਲਿਜਾਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਵਕੀਲ ਮੇਹਰ ਚੰਦ ਕੋ ਭੀ ਓਨਾ ਆਪਣੀ ਰਾਹੀਂ ਕਰ ਲੀਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਉਹਾਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਾਗਜਾਂ ਉਪਰ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਸਬਦਾ ਬਣਾਇ ਦੀਆ ॥ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਲਿਖਾਇ ਦੀਆ ॥ ਚੌਧਰੀ ਕੀ ਅਰੁ ਓਸ ਕੀ ਬਾਤੁ ਏਕੁ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਜਿਤਨੀਆਂ ਮੇਹਰਬਾਨੀਆਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਸੈਂ ਕਰੀਆਂ ਸਨ ॥ ਜੇ ਕਰ ਕੋਈ ਅਸਰਾਫ ਹੋਤਾ ਤਾਂ ਸੱਤ ਪੁਸਤਾਂ ਤੀਕੁਰ ਮਾਨਤਾ ॥ ਪਰੁ ਓਹੁ ਜਹਾਂ ਰਹਯਾ ਸੀ ਉਹਾਂ ਪੀਛੇ ਭੀ ਐਸੀ ਹੀ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸਾਥ ਸੀ ॥ ਤੇ ਵਕੀਲ ਹੋਇ ਕੇ ਓਸ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਸਰਕਾਰੇ (f. 325 b) ਆਵਤਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੇ ਘਰ ਕੋ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨਕਾ ਬਾਪ ਬੇਟੇ ਕਾ ਪਿਸਾਦ ਆਪਸ ਮੈਂ ਡਾਲ ਕੇ ਅਰੁ ਆਪ ਭਾਗ ਕੇ ਸਰਕਾਰੇ ਆਇ ਰਹਾ ॥ ² ਅਰੁ ਏਕ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਰਾਜੇ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਸੈ ਕੁਛ ਕੁ ਕਲਾਮ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਜੈਸੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾਂ ਸੈ ਕਲਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ॥ ਇਸ ਬਾਤ ਸੀ ਨਿਹਾਇਤ ਸਰਮਿੰਦਾ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਐਸਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕੀਆ ਜੋ ਬਯਾਨ ਓਸ ਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਫੇਰ ਪਹਿਲੇ ਲਹੌਰ ਸੈ ਅਰਜੀਆਂ ਇਸੀ ਵਜਾ ਕੀਆਂ ਆਵਤੀ ਰਹੀਆਂ ॥ ³ ਫੇਰ ਏਕ ਅਰਜੀ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਜੰਡਾਲਾ ਮੰਗਤੇ ਹੈ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਕੁਸਕੁ ਐਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਹੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਬਾ ਇਬਤਦਾਇ ਜੈਸੀ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬ ਭੀ ਸਭ ਖੌਫ ਖਾਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਥੋਂ ਭੀ ਮੁਲਖ ਲੇ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਉਨਾ ਕਯਾਂ ਕੋ ਤੰਗ ਪਾਇਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਦਾ ਕੋਰ ਵਟਾਲੇ ਵਾਲੀ ਕੋ ਕੈਦ ਕੀਆ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਓਸ ਸਾਥ ਜੋ ਹਕੀਕਤ ਹੋਈ ਹੈ ਸੋ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਰੋਸਨ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਇਬਤਦਾਇ ਮੈਂ ਜੋ ਓਸ ਨੇ ਸਾਂਝ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਸੋ ਓਨਾ ਉਪਰ ਮਗਰੂਰ ਸੀ ॥ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਾਤਾਂ ਹੋਰੁ ਭੀ ਲਿਖੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਨਾਲ ਭੀ ਕੁਸ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ਮਲੂਮ ਹੋਤੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਜੋ ਲਿਖਤੇ ਹੋ ॥ ਜੋ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਬੇ ਕੀ ਤਰਫ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਆਈਆਂ ਹੈ ॥ ਆਪ ਜਾਣਤੇ ਹੋ ਜੋ ਕਾਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਤਰਫ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜਾਂ ਭੀ ਰੋਜ ਰੁਖਸੁਦ ਹੋਇ ਕੇ ਇਸ ਤਰਫ ਆਵਤੀਆਂ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੇ ਆਗੇ ਏਸ ਤਰਫ ਫੌਜ ਤੋਰਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਇਤਲਾਇ ਕਰ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਭੀ ਫੌਜ ਆਗੇ ਸੀ ਸਾਥ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਅਰਜੀ ਮੈਂ ਖੋਲ ਕੇ ਕਯਾ ਲਿਖੀਏ ॥ ਆਪ ਸਭ ਸਮਝਤੇ ਹੋ ਅਰੁ ਹਮੇਸਾ ਕੇ ਏਹ ਚਾਲ ਦੇਖਣੇ ਵਾਲੇ ਹੋ ॥ ਤੇ ਵਕੀਲ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਮਿਲਯਾ ਹੁਆ ਸਾ ਓਹੁ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਲਿਖੇ ॥ ਅਰੁ ਰਸਾਲੇ ਫਰਾਂਸੀਆਂ ⁵ ਕੇ ਬਮੁਜਬ ਬਦਲੀ ਕੇ

¹ It may be noted that according to Ram Sukh Rao, it was customary to keep the ruler's seal with the *munshī*. It may be added that Ranjit Singh's seal was also kept with the *munshī* : G.L. Chopra, *Panjab as a Sovereign State*, 77.

² For some detail on Himmat Singh Jallewalia's position at the court of Ranjit Singh, see Ahmad Shah, *Tārīkh-i-Hind*, 34; MacGregar, *History of the Sikhs*, I, 167.

³ The reports from Lahore were deliberately framed to unnerve Fateh Singh regarding the intentions of Ranjit Singh.

⁴ It is said that Ranjit Singh sent a verbal order to Fateh Singh through Bhai Gurbaksh Singh, to yield Jandiala to the Maharaja : *Events at the Court of Ranjit Singh (1810-1817)*, 144.

⁵ The reference in all probability is to the cavalry of Ranjit Singh which had been trained by the Frenchman Allard.

ਲਹੌਰੋਂ ਏਸ ਤਰਫ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਰਾਤ ਕਪੂਰਥਲੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕਰਨੈਲ ¹ ਬਿਮੈ ਪਲਟਣੇ ਕੇ ਬਮੁਜਬ ਹੁਕਮ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਕੇ ਆਇ ਮੁਕਾਮ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ (f. 326 a) ਅਰੁ ਰਈਯਤ ਕੋ ਤੱਦੀ ਵਾਫੁਰ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਕਾਰ ਮੁਖਤਾਰ ਹੋਇ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਕੋ ਆਇਆ ² ਅਰੁ ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਐਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਕਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰ ਅਰਜੀ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਫੌਜਾਂ ਬਮੈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੇ ਜਲਦੀ ਪਹੁਚਣੀਆਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਭੀ ਆਪ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਆਈ ਜੋ ਏਸ ਬਾਤ ਕੋ ਲਿਖ ਕੇ ਯਾਂ ਕੱਠੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਖੋਲ ਲਵਾਂਗੇ ॥ ਪਰੁ ਕਈਆਂ ਸਲਾਹ ਪਾਰ ਚਲਣੇ ਕੀ ਕਹੀ ॥ ³ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਰੱਬੁ ਨਾ ਕਰੇ ਜੇ ਈਹਾਂ ਕੋਈ ਤਰਾਂ ਹੋਇ ਗਈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਬਾਤ ਕੀ ਗਿਰਾ ਖੋਲਣੀ ਮੁਸਕਲ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਪਾਰ ਕਾ ਕਿਨਾਰਾ ਕੁਛ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਉਹਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਕਹਯਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਕੇਸ ਸੂਰਤ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਿਰਾ ਖੁਲ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਖਲਲ ਵਾਲੀ ਬਾਤ ਤਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੈ ਹੂਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਇਨਾ ਤਾਂ ਫਿਰੇਬ ਕੇ ਸਾਬ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਪੀਛੇ ਜੌਨਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਬੀਚ ਜਾਹਰੀ ਕੇ ਆਈਆਂ ਸੀਆਂ ਦਾਰੁਸਤ ॥ ਤੇ ਅਬ ਭੀ ਪਤੇ ਮਿਲ ਗਏ ਤੇ ਸੇਰ ਅਲੀ ⁴ ਨੇ ਭੀ ਸਲਾਹ ਏਹੋ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਪਾਰ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ⁵ ਤੇ ਡੇਰਾ ਤਾਂ ਸਭ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹਾਵਲ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੀ ਤਰਫ ਤੋਰਯਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਫੌਜ ਜਾਇ ਬਜਾਇ ਭੇਜੀ ਹੂਈ ਹੈਸੀ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ॥ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਕਦਰੇ ਹੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਸਿੱਧਵੀ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਇਰਾਦਾ ਪਹਲੇ ਰੋਜ ਕੇ ਨੇਮ ਅਰੁ ਅਹਧ ਉਪਰ ਸਾ ਤੇ ਫੇਰ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਣੇ ਵਾਲੇ ਏਹ ਬਾਤ ਕਰਨ ਜੋ ਆਗੇ ਭੀ ਆਪ ਹਮੇਸਾ ਲੜਾਈਆਂ ਮੈਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਸੇ ਪਰ ਈਹਾਂ ਭੀ ਦੇਖੋ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਕੁਛ ਕੁ ਕਦਰੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀਆਂ ਵਾਫੁਰ ਸੀਆਂ ਦੁਆਬੇ ਮੈਂ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ॥ ਅਰੁ ਪਹਲੀ ਆਈਨ ਮੈਂ ਕੁਛ ਫਰਕ ਪੜਾ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਬਾਤ ਨਾ ਸਹਾਰੀ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਸਰਕਾਰੇ ਜਲਦੀ ਪਹੁਚੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤੋਰਾ ਬਮੈ ਫੌਜ ਕੇ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ⁷ ਸਾਬ ਇਰਾਦੇ ਉਲਟੇ ਕੇ ਪਹੁਚਾ ॥ ⁸ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਏਹ ਸਾ ਜੇ ਕਰ (f. 326 b)

¹ Mihan Singh, popularly known as the 'Karnail', later became the governor of Kashmir from 1834 to 1841 : Ganeshi Lal (tr. V. S. Suri), *Siyahat-i-Kashmir*, 22 & 26.

² This appointment of Hardas Singh, the former servant of Fateh Singh, as the deputy of Ranjit Singh in his territories in the Jalandhar Doab was perhaps significant.

³ In this context, and for the reasons given below, Fateh Singh had been advised by his well-wishers to first get across the Satlej and then attempt to clarify matters with Ranjit Singh.

⁴ Sher Ali Kakkezai, a resident of Danawali near Batala, was the representative of the British at the court of Fateh Singh : Ahmad Shah (ed. Gurbakhsh Singh), *Tārīkh-i-Hind*, 69.

⁵ Fateh Singh crossed the Satlej on 27 December 1825, abandoning all his possessions in the trans-Satlej : Lepel H. Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 488.

⁶ Sohan Lal here adds the name of Khalifa Nuruddin also : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 329.

⁷ Budh Singh was the son of Amir Singh Sandhanwalia and a collateral of Ranjit Singh. He died of cholera in 1827 : G. L. Chopra, *Panjab as a Sovereign State*, 101.

⁸ The following folio is given to the occupation of Kapurthala and other Ahluwalia territory in the Jalandhar Doab and also to the appropriation of Fateh Singh's property by Budh Singh.

ਧਰਮ ਅਰੁ ਨੇਮ ਰਹੇ ਤਾਂ ਦੌਲਤ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਕੀ ਕਾਇਮ ਰਹਤੀ ਹੈ ॥ ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਤਮਾਮ ਕਿਲੇਦਾਰਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ॥ ਜੇਕਰ ਸਰਕਾਰ ਮਕਾਨ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣੇ ॥ ਤੇ ਕੋਈ ਸਪਾਹੀ ਬਾਦੁਖ ਨਾ ਚਲਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਜਗਰਾਂਵੀ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਤਰਫ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਆਇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਲਈ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕਾ ਅਸਬਾਬੁ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਮਸੇਰਾਂ ਥੋਂ ਆਇ ਹੋਰ ਹਥੀਆਰਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਤੋਫਾ ਸੈਆਂ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਇਨ ਕੀ ਤਫਸੀਲ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ ਇਬਾਰਤ ਬਧ ਜਾਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਹਵੇਲੀਆਂ ਕੇ ਕੁਫਲ¹ ਖੋਲ ਕੇ ਸੈਆਂ ਨਿਕਾਲ ਲੀਆਂ ॥ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਆਦਮੀ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤੋਪ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਰਾਖ ਲੀਈ ॥² ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਸਰਕਾਰੇ ਭੇਜ ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਪਾਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗਏ ਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਸਰਕਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਜਾ ਈਹਾਂ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਇਬਤਦਾਇ ਕੇ ਨੇਮ ਉਪਰ ਕਾਇਮ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਕੇ ਅਵਲ ਹੀ ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਅਬ ਭੀ ਤੁਸੀਂ ਆਇ ਜਾਹੋ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾਇ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮਗਾਵਤੇ ਹੋ ॥ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਅਰੁ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬ ਉਹਾਂ ਸੇ ਲੈ ਲੈ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਏਹ ਤਰਾਂ ਮੰਗਾਵਨ ਕੀ ਕਯਾ ਸਮਝੀਏ ॥ ਅਰੁ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਡੇ ਲਦਾਇ ਲਦਾਇ ਕੇ ਅਸਬਾਬ ਕੇ ਸਰਕਾਰੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਭੀ ॥ ਤੇ ਇਮਾਰਤ ਕੇ ਤੇ ਠਾਕੁਰਵਾਰੇ ਕੇ ਭੀ ਪੱਥਰਾਂ³ ਥੀਂ ਆਇ ਭੀ ਭੇਜ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਏਤਨੇ ਗੱਡੇ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕੇ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ॥ ਪਰੁ ਤੋ ਭੀ ਕਿਤਨੀ ਫੇਰੀ ਅਸਬਾਬ ਲਿਜਾਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਉਮਦਾ ਉਮਦਾ ਸੈਆਂ ਉਸ ਨੇ ਰਾਖੀਆਂ ॥ ਓਨਾ ਸੈਆਂ ਕੀ ਸਰਕਾਰੇ ਖਬਰ ਭੀ ਨਾ ਪੁਚਾਈ ॥ ਤੇ ਹਵੇਲੀਆਂ ਅਰੁ ਬਾਗ ਵਾਲਾ ਮਕਾਨੁ ਅਰੁ ਵੁਹਾਰੇ ਭੀ ਸਕਿਸਤਾ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਰਾਇ ਹੋਰੀਂ ਜੋ ਮੁਅੱਜਜ ਸੇ ਅਰੁ ਬਡੇ ਕਬੀਸੁਰ ਸੇ ਅਰੁ ਏਨਾ ਲੋਕਾਂ ਕੀ ॥ ਜੋ ਕੋਈ ਖਾਨਦਾਨ ਕਾ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੇ (f. 327 a) ਸਭ ਤਾਵਾਜਯਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਸਾ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਦੋਇ ਰੋਜ ਪੀਛੋ ਆਇ ਜਾਣਾ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਕੁਸ ਐਸੀ ਦੁਸਮਣੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਨੂੰ ਖੌਫ ਭੀ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਇਨ ਸੇ ਭੀ ਦੌਲਤ ਮਾਂਗੇ ॥ ਪਰੁ ਫੇਰ ਇਨ ਕੋ ਤਾਂ ਖੈਰ ਰਹੀ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਜੋ ਲੁਆਹਕ ਸੇ ਤੇ ਓਹ ਅਸਵਾਰੀਆਂ ਜਿਨਾਨੀਆਂ ਕੇ ਸਬੱਬ ਸੀ ਰਹ ਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਸਾਥ ਭੀ ਪਹੁਚੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕਾ ਅਸਬਾਬ ਭੀ ਲੈ ਲੀਆ ॥⁴ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਤਰਾਂ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਉਨ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਨਾ ਹੋਤਾ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਭੀ ਏਹ ਵਜਾ ਨਾ ਕਰਤਾ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਭੀ ਜੌਨਸੇ ਆਪ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਰਹੇ ਸੇ ਅਰੁ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਾਇ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਹਮ ਸਾਚੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਇ ਹੋਰੀਂ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ

¹ Qufi denotes a lock.

² In the context of Budh Singh's known ambition to supplant Ranjit Singh, it is significant that out of the guns confiscated he had kept one for himself : see Sita Ram Kohli, *Sunset of the Sikh Empire*, 63-64 & n. 4.

³ The reference is to the appropriation of the building-materials of the temple which was under construction at the moment.

⁴ Ram Sukh Rao says that while he himself was spared in the general plunder, the other dependents and servants left behind were made to disgorge their valuables.

ਤਰਾਂ ਉਸ ਥੀਂ ਲੜ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਬਮੈਇ ਕਬੀਲਯਾਂ ਕੇ ਜਗਰਾਂਵੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਮਦਾ ਹਵੇਲੀ ਪੁਖਤਾ ਰਹਣੇ ਕੇ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਆਪ ਨੇ ਪਾਰ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਲੱਖੇ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਤੂੰ ਹਟ ਜਾਹਿ ॥ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਜਿਮੀਂਦਾਰੀ ਭੀ ਕਰ ਦੀਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਭੀ ਬਖਸੀ ਹੁਈ ਹੈ ॥ ¹ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜਿਮੀਂਦਾਰੀ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਕਰੀ ਸੀ ਸੋ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਦਵਾਵਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਰਹਣ ਦੀਈ ॥ ਤੇ ਜੇ ਮੈ ਪੀਛੇ ਰਹਾਂ ਤਾਂ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮਾਂ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂਗਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਜਗਰਾਂਵੀ ਗਯਾਂ ਕੋ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਉਪਰ ਆਗੇ ਸੈ ਭੀ ਜਿਆਦਾ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਕਾਮ ਉਹਾਂ ਖੂਬ ਹੁਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਉਸੀ ਵਖਤ ਉਹਾਂ ਸੈਂ ਪੁਸੀਦਾ ਹੀ ਚਲਯਾ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਦਾਰੋਗੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੇਰਾ ਚਰਵੇਦਾਰੁ ਸਾ ਅਰੁ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਇਸ ਦਰਜੇ ਕੋ ਕੀਆ ਤੇ ਇਸ ਸੈ ਐਸੀ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਚੌਧਰੀ ਪਾਸ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਕਾਮ ਭੀ ਉਹਾਂ ਨਾ ਦਰੁਸਤ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਰਜਾਇ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਲੱਖੇ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈਯਾ ਚੱਟੀ ² ਲੀਆ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕਿਲੇ ਤਾਂ ਬਿਸਮਾਰ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ³ ਅਰੁ ਕੋਈ ਕੋਈ ਰਾਖ ਭੀ ਲੀਏ ॥ ਅਰੁ ਫਤਿਆਵਾਦ (*f.* 327 b) ਬਾਜ਼ਰਗਾਂ ਥੀਂ ਰਹਾਇਸ ਕਾ ਮਕਾਨ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲਾ ਫਤਿਆਵਾਦ ਬਹੁਤ ਉਮਦਾ ਅਰੁ ਪੁਖਤਾ ਅਰੁ ਨਈ ਤਰਕੀਬ ਕਾ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਮੈਂ ਰਹਾਇਸ ਕੇ ਮਕਾਨ ਭੀ ਉਮਦਾ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਟਾਂਡੇ ਕਾ ਅਰੁ ਭੁੰਗੇ ਕਾ ਸਾ ਤੇ ਮਯਾਣੀ ਕਾ ਤੇ ਮਤਾਬ ਦੇ ਕੋਟ ਕਾ ਅਰੁ ਦਕੋਹੇ ਕਾ ਇਤਿਆਦਿ ਬਹੁਤ ਕਿਲੇ ਉਮਦਾ ਉਮਦਾ ਸੇ ਸੋ ਬਿਸਮਾਰ ਕਰ ਦੀਏ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਵਾਫੂਰ ਅਸਬਾਬ ਉਨ ਮੈਂ ਭੀ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਮਕਾਨ ਤਾਂ ਸਭ ਕਦੀਮੀ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਕਿਲੇ ਪੁਖਤਾ ਅਰੁ ਰਹਾਇਸ ਕੇ ਮਕਾਨ ਉਨਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੰਡਾਲੇ ਕਾ ਅਰੁ ਸਰਹਾਲੀ ਕਾ ਅਰੁ ਵੈਰੋਵਾਲ ਕਾ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਕਾ ਏਹ ਪੁਖਤਾ ਆਪ ਨੇ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਏ ਸੇ ਅਰੁ ਨੂਰਮਹਲ ਕਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਕਾ ॥ ਇਤਯਾਦ ਜੋ ਕਿਲੇ ਹੈਸੇ ਸੋ ਨਾ ਮਿਸਮਾਰ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਿ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਮਹਤਪੁਰ ਆਪ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਉਰਾਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਆਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਮੌਤਬਿਰ ਕਰ ਦੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਈ ॥ ਜੋ ਆਪ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਤਾਂ ਦੇਖੋ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਐਸ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਹੀਆਂ ਓਨਾ ਨਹੀਂ ਮਾਨੀਆਂ ॥ ਮੁੱਦਾ ਇਨ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਏਹ ਸਾ ॥ ਲੇਕਨ ਜੇ ਓਹ ਆਏ ਤਾਂ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਅਸਾਂ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਏਹ ਸਭ ਜਾਹਰ ਹੋ ਜਾਵੇਂਗੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਕਾ ਜੋ ਬਾਪ ਸੀ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ⁴ ਸੰਧਿਆਵਾਲੀਆਂ ਏ ਯਕਾ ਹੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਇਸ ਉਪਰ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਖਫਗੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਕੋ ਕਹਯਾ ਸੀ ਜੋ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਏਹ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਪਾਸ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਾਖਣੇ ਕੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਭੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਉਸ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ॥ ਅਰੁ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲਾ ਆਪ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਜਬ

¹ The context suggests that this Lakha was created a *zamīndār* and also given a *jāgīr*.

² Although the word *chatti* denotes penalty or fine, it seems to have been used here in the sense of ransom.

³ Ranjit Singh's men are said to have demolished most of the strong forts of Fateh Singh.

⁴ This seems to be the misspelling for Amir Singh Sandhnawalia, who had succeeded to the possessions of his father in 1784. For some detail, see Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs (1865)*, 15.

⁵ The author refers to the incident when Amir Singh was dismissed from the court by Ranjit Singh in 1803, the reason believed that he attempted on the Maharaja's life : *loc. cit.*

ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਇਕਠੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਭੀ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਆਵਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ਅਰੁ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤਾ ਹੋਤਾ ਸੀ ਜੋ ਆਪ ਕੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਭੀ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਿਤ ਮੈ ਉਨਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਰਹਾ ॥ ਅਰੁ ਮੈਂ ਭੀ ਆਪ ਕਾ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਮਰਤਬੇ ਕੋ ਪਹੁਚਯਾ ਹੋਤਾ (f. 328 a) ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਕਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲਾ ਮਾਰਯਾ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਆਪਣਿਆਂ ਬੇਟਯਾਂ ਕੋ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਕਹਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਪਿਛਲੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ॥ ਅਰੁ ਇਨਾ ਕੀ ਫਰਮਾਬਰਦਾਰੀ ਮੈਂ ਰਹਣਾ ॥ ਫੇਰ ਮੁਦਿਤ ਪੀਛੇ ਜਮਾਦਾਰ ਕੀ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੀ ਸਪਾਰਸ ਸੈ ਇਨ ਕੋ ਕਛੁ ਕੁ ਫੌਜ ਭੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੂਈ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਈਹਾਂ ਸੇ ਤਾਂ ਸਪਾਰਸ ਚਾਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਪਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਏਸ ਨੇ ਤਾਂ ਏਹ ਤਰਾਂ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਕੇ ਬਾਪ ਕੀ ਭੀ ਓਹ ਤਰਾਂ ਨਾ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਲਾਫ ਹੀ ਮਸਾਹੂਰ ਕੀਆ ¹ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਜੋ ਆਪ ਸੈ ਲੜਣਾ ਜਗਰਾਵਾਂ ਮੈਂ ਅਰੁ ਏਹ ਭੀ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਹਜਹਾਨਾਵਾਦ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ਹੈਂ ਮਟਕਲਬ ਸਾਹਬ ਸੂਬੇ ਦਿੱਲੀ ² ਕੇ ਪਾਸ ਇਸੀ ਬਾਤ ਵਾਸਤੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਫੌਜਾਂ ਸਰਕਾਰੋਂ ਆਵਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਜਗਰਾਵੀਂ ਪਹੁਚਣੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪਹੁਚੀ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਮੋਤਬਿਰ ਆਪਣਾ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਪਾਸ ਭੇਜਯਾ ॥ ਅਰੁ ਪਹਲੇ ਲੁਦਹਾਣੇ ਮੈਂ ਆਗੇ ਕਪਤਾਨ ਸਹਬ ਬਹਾਦਰ ਕਲਾਰਡ ਵੈਡਿ ³ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪਹੁਚਯਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਪੁਛਣੇ ਵਾਲੇ ਇਸ ਹਾਲ ਕੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਨੇ ਟਿਬਤਦਾ ਅਰੁ ਇਨਤਹਾ ਸੈ ਜੈਸੀ ਹਕੀਕਤ ਸੀ ਜੋ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਕੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਮੋਤਬਿਰ ਆਪ ਕੇ ਅੰਬਾਲੇ ਮੈਂ ਗਏ ਆਗੇ ਕਪਤਾਨ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ⁴ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਭੀ ਪੁਛਣਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਸਬ ਹਕੀਕਤ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਉਨਾ ਭੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਬੀਚ ਖਿਜਮਤ ਚਾਰਲਸ ਸਾਫਲੱਸ ਮਿਸਤਰ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੋ ਮੁਕਾਮ ਭਰਬਪੁਰ ਕੋ ਜੋ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ ਹੂਏ ਸੇ ਉਹਾਂ ਮੋਤਬਿਰ ਜਾਇ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਸੂਬੇ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਮਟਕਲਬ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਖਾਤਰ ਅਰੁ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਤਅੱਜਬ ਕਰ ਕੇ ਪੁਛਾ ਜੋ ਬਾਵਜੂਦ ਹੋਣੇ ਦੋਸਤੀ ਐਸੀ ਆਪ ਕੀ ਅਰੁ ਮਹਾਰਾਜੇ ਸਾਹਬ ਕੀ ਮੈਂ ਅਬ ਫਰਕ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਪੜਾ ਹੈ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਬ ਖੈਰਖਾਹ ਦੋਹਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦੋਸਤੀ ਦੋਹੀਂ ਤਰਫੀਂ ਰਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਨੇਮ ਧਰਮ ਪੁਖਤਾ ਆਪਸ ਮੈਂ ਕੀਆ ਹੂਆ ਹੈਸੀ ਇਸ ਬਾਤ ਉਪਰ ਤਅੱਜਬ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਨੇ ਮੁਆਫਕ ਵਖਤ ਕੇ ਜਾਹਰ ਕਰਨਾ (f. 328 b) ਹਕੀਕਤਾਂ ਕਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਬ ਉਰਾਰ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮੁਜਬ ਆਈਨ ਕੇ ਦਿਲ ਜਮਈ ਸੈਂ ਰਹੇਂ ॥ ਅਰੁ ਹਮਾਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਬ ਸੈ ਉਸੀ ਵਜਾ ਦੋਸਤੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਿਆਂ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਲਾਟਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ⁵ ਮੈਂ ਜੋ ਖੈਰਖਾਹੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ਸੋ ਹਜੂਰ ਕੋ ਰੋਸਨ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ

¹ It is suggested here that contrary to Ranjit Singh's instructions, Budh Singh had quite deliberately misrepresented matters to Fateh Singh.

² Sir Charles Metcalfe was the resident of Delhi at this time : R. R. Sethi, *Lahore Darbar*, 393.

³ The reference here is to Claude Martin Wade, the Political Assistant to the Agent to the Governor-General at Ludhiana from 28 February 1823 and relinquished this post on his appointment as the Resident at Indaur on 31 March 1840 : *The Dictionary of the National Biography*, XX, 412-13.

⁴ The reference here is to Capt. William Murray, the Deputy Superintendent of the Hill and Sikh Affairs at Ambala from 1823 to 1827 : R. R. Sethi, *Lahore Darbar*, 393.

⁵ The author now traces the background of the good relations between Fateh Singh and the British officers like Lord Lake and Charles Metcalfe who had come to the Panjab respectively in 1805-06 and 1808-09.

ਅਰਧਨਾਮਾ ਹਮਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਅਰੁ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਨਾਮ ਕਾ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਲਿਖਿਆ ਸਾ ਓਹ ਭੀ ਰੋਸਨ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਹਮਾਰੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਭੀ ਅਰੁ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਬ ਕੇ ਭੀ ਖੈਰਖਾਹ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਸਭ ਹਮਾਨੂੰ ਮਲੂਮ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜਬ ਆਪ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ਸੇ ਕਾਸੂਰ ਮੈਂ ॥ ਤਾਂ ਹਮਾਰੀ ਹੀ ਮਾਰਫਤ ਸਵਾਲ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਪਾਰੋਂ ਹਟਿ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਸਾਹਬ ਭੀ ਤਸਰੀਫ ਅੰਬਰਸਰ ਜੀ ਲੈ ਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਦੋਸਤੀ ਜੋ ਠਹਰੀ ॥ ਅਰੁ ਅਹਦ ਹੂਏ ਤਾਂ ਏਹ ਭੀ ਹਮਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਹੀ ਮਾਰਫਤ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਖੈਰਖਾਹੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਸਭ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਭੀ ਕਤਾਬ ਦਰਮਯਾਨ ਦਰਜ ਕਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਤਾਰੀਫ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਬ ਕੀ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਨੇ ਤੋਫੇ ਕਿਸਮ ਪਸਮੀਨੇ ਅਰੁ ਹਥੀਆਰ ਔਰੁ ਜੋ ਲੇ ਗਏ ਥੇ ਸੋ ਰੁਬਰੂ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦ ਤਕਰਾਰ ਕੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਭੜੋਗ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ¹ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਯਾਦ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰ ਭੇਜੀ ਜੋ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਤਾ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਕਪਤਾਨ ਮਰੀ ਸਾਹਬ ² ਕੀ ਤਰਫ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰਫੀਂ ਭੀ ਓਸ ਨੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਆਪਕੀ ਤਰਫ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਸਭਨਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਆਗੇ ਬਹੁਤ ਮਰਤਬੇ ਹੋਇ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਦਰ ਥੀਂ ਭੀ ਏਹੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ॥ ਜੋ ਓਨਾ ਅਗੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਉਨ ਕੀ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਓਹ ਮਾਲਕ ਹੈ ॥ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਠਾਣੇਦਾਰ ਭੇਜ ਦੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਕਪਤਾਨ ਮਰੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਹ ਨਿਲਾਇਕ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏ ਕੀ ਅਰਜ ਭੀ ਨਾ ਸੁਨੀਏਗੀ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਕੇ ਵਕੀਲ ਕੋ ਭੀ ਕਿਚਹਰੀ ਸੈ ਨਿਕਾਲ ਦੇਹੋ ॥ ਜਬ ਉਹਾਂ ਸੈ ਜਬਾਬ ਹੂਆ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰ ਓਸ ਕੀ ਵਾਲਦਾ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣਾ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰ ਓਸ ਨੇ ਏਹ ਅਰਜ (*f.* 329 a) ਕਰੀ ਜੋ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨਿਲਾਯਕ ਹੈ ॥ ਤੇ ਦਾਰੁਸਤ ਆਪ ਖਫਗੀ ਫਰਮਾਵਤੇ ਹੈ ॥ ਰੈਯਤ ਕਾ ਅਰੁ ਫੌਜ ਕਾ ਏਸ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੁਰਾ ਅਹਵਾਲ ਕਰਯਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਨਿਲਾਯਕ ਬਾਤਾਂ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਏਹ ਖਿਜਮਤ ਸਾਪੁਰਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਾਂ ॥ ³ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕਾ ਜੋ ਵਕੀਲ ਆਗੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੋ ਭੇਜਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੋ ਨਸੀਅਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਫਰਮਾਈਆਂ ॥ ਜੋ ਤੂੰ ਰੈਯਤ ਉਪਰ ਜੁਲਮ ਨਾ ਕਰ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਕੋ ਦੂਰ ਨਾ ਕਰ ॥ ਅਰੁ ਚੋਰੀ ਅਰੁ ਰਹਜਨੀ ਕਰਵਾਵਣੇ ਥੀਂ ਬਾਜ ਆਇ ਜਾਹਿ ॥ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਹੋਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਤੈਨੂੰ ਤਬ ਕਹਤੇ ਹਾਂ ਜੋ ਤੂੰ ਕਦੀਮੀ ਖਾਨਾਜਾਦ ⁴ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਰੋਜਾਂ ਪੀਛੇ ਓਸ ਕੇ ਸਿਰਪਾਉ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਫੌਜ ਕੀ ਤੀਆਰੀ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੀਂ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਨੇ ਜਾਇ ਕੇ ਓਨਾ ਨਾਸੀਹਤਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਏਕ

¹ The recalcitrance and misbehaviour of Mahan Singh of Bharog has already been noted : see *ff.* 278a-b & 281a, above.

² The reference here is to Capt. W.Murray, the Deputy Superintendent of Hill and Sikh Affairs at Ambala.

³ It may be interesting to note that the mother of Mahan Singh not only reported against her son but also requested for the grant of his territories subject to the same obligations.

⁴ The use of the phrase *qadīmī khānazād* suggesting the noble ancestry of Mahan Singh is interesting.

ਭੀ ਨਾ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਕੀ ਮਾਇ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰ ਭੇਜੀ ॥ ਜੋ ਕਾਨੀਜ ਕਿਸੀ ਇਸ ਕਾ ਬੇਟਾ ਹੈ ਬਿਮੋਇ ਉਸ ਕੇ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਤੀ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਅਰਜ ਲਿਖੀ ਜੋ ਓਹ ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਨਹੀਂ ਅਰੁ ਕਸਮਾਂ ਭੀ ਲਿਖੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਏਸੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਕਾ ਖਤੁ ਇੰਦਰੀਰੁਮਾਲ ਸਾਹਬ ਕੇ ਭੀ ਲਿਖਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਇਸੀ ਵਜਾ ਅਰਜ ਕਰ ਦੇਵੋਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਜਬ ਤਹਕੀਕ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਦਾਰੁਸਤ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਬੇਟਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਮਾਇ ਓਸ ਕੀ ਨੇ ਫਾਰੇਬ ਹੀ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ ¹ ਥੋਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਪਾਰਲੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਮਿਲਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰਹਮਤ ਅਲੀ ਖਾਂ ਮਿਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲਾ ਭੀ ਆਇਆ ॥ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਾ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਦੋਇ ਫੀਲ ਰੂਬਰੂ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਏਕ ਫੀਲ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕੀ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ (f. 329 b) ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਆਪ ਨੇ ਬਚਾਏ ਏਹ ਭੀ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਕਦੀਮ ਥੋਂ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਖਾਤਰ ਫਰਮਾਈ ॥ ਫੇਰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਉਮਦਾ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਓਨਾ ਫੀਲ ਨਜ਼ਰ ਕੀਆ ਸੀ ॥ ਓਸ ਕਾ ਸਿਰੋਪਾਉ ਭੀ ਦੋਇ ਆਓ ॥ ² ਫੇਰ ਹੋਰੁ ਸਿਰੋਪਾਉ ਭੇਜਯਾ ॥ ਪਰੁ ਫੀਲ ਕੀ ਭੀ ਕੀਮਤ ਥੀਂ ਜਿਆਦਾ ॥ ਫੇਰ ਓਹੁ ਰੁਖਸਤ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਬਹਾਵਲਵਾਲੇ ਕਾ ਜੋ ਵਾਕਯਾ ਹੂਆ ॥ ³ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜਯਾ ਉਜਰਖਾਹੀ ਕੀ ਰਸੂਮ ⁴ ਦੇ ਕਰ ॥ ਅਰੁ ਅਟਕ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਰਾਜੇ ਖਾਨਪੁਰੀਏ ⁵ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਈਸਬਜਈਆਂ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਏਨਾ ਥੋਂ ਆਦਿ ਹੋਰਨਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਮੁਲਖਈਏ ਕਾ ਭੀ ਲਿਖਯਾ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ⁶ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਨ ਕੋ ਮੋਹਰਬਾਨੀ ਅਰੁ ਤਸੱਲਾ ਫਰਮਾਇ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਟਾਂਕਵਾਲੇ ⁷ ਜੋ ਅਟਕੋ ਪਾਰ ਹੈ ॥ ਓਨਾ ਦੋਇ ਘੋੜੇ ਭੇਜੇ ਬੇਸ ॥ ਅਰੁ ਅਰਜ ਕਰ ਭੇਜੀ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਵਣਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਤਸੱਲਾ ਫਰਮਾਇ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਪਹਾੜ ਸੀ ਭੀ ਕਟੋਚਾਂ ਅਰੁ ਚੰਬੇ ਵਾਲਯਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਇਨ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਅਣਰੁਧ ਚੰਦ ਕਟੋਚ ਜੀ ਨੇ ॥ ਤੇਲਹਟੀ ਕਾ

¹ Sodhi Jawahar Singh (d. 1838) a resident of village Butter, near Ferozepur, held the 'ilāqa Chuhar Chack and some villages in the *tehsil* of Zira and Moga from the Lahore Darbar : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 412-13.

² As suggested here in return for a valuable present it was perhaps customary for the chief to bestow a *saropā* of equal or even greater value.

³ The reference is to the death of Nawab Sadiq Muhammad Khan of Bahawalpur which took place in April 1826 : Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 114.

⁴ This signified the customs connected with death and condolence.

⁵ It appears that the reference is to Raja Mehdi Ali Khan, son of Sultan Nawazish Ali Khan Gakhhar, who was at the time the Nawab of Khanpur, situated in the region between Sarai Kala and Haripur : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, II, 420-25.

⁶ According to Ram Sukh Rao, Fateh Singh was in correspondence with the Yusufzais and other tribal chiefs in that region.

⁷ The reference is to Sarwar Khan, the Nawab of the petty chiefship of Tank which was situated across the Indus, about 40 miles north-west of Dera Ismail Khan : *Gazetteer of the Dera Ismail Khan District (1883-84)*, 205 & 210.

ਜੋ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਸੋ ਉਹਾਂ ਭੇਜ ਦੀਆ ॥ ¹ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਪਲਟਣ ਤੇ ਰਸਾਲਯਾਂ ਕੀ ਤੀਆਰੀ ਕਾ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਇੰਦਰੀਰੁਮਾਲ ਸਾਹਬ ਨੇ ਕੋਸਸ ਸੈ ਤੀਆਰ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਕਿਸੇ ਰਸਾਲੇ ਕਾ ਅਸਬਾਬ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਰਾਂ ਕਾ ਹੁਆ ਅਰੁ ਕਿਸੇ ਕਾ ਤੋੜੇ ਕਲਗੀਆਂ ਅਰੁ ਚਾਂਦੀ ਕੀਆਂ ਕਾਠੀਯਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕਿਸੇ ਕਾ ਜਿਰਾ ਅਰੁ ਖੋਲਾ ਅਰੁ ਚਾਰ ਆਇਨੇ ਤੇ ਦਸਤਾਨਯਾਂ ਵਾਲਾ ਤੀਆਰੁ ਕਰਯਾ ॥ ² ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਸਵਾਲ ਜਬਾਬ ਆਵਤਾ ਰਹਯਾ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਸਾਬ ਆਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ ਏਹ ਆਵੇਂ ॥ ਅਰੁ ਸਾਡਾ ਜਾਣਾ ਬਿਹਤਰ ਯਾ ਨਾ ਜਾਣਾ ॥ ਏਸ ਕੀ ਸਲਾਹ ਚੌਧਰੀ ਕਯਾ ਦੇਤਾ ਸਾ ॥ ³ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਅਰੁ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਅਰਜ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਆਪ ਕਾ ਆਵਣਾ ਤਾਂ ਬੇਹਤਰ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਮਜ਼ਾਜ (f. 330 a) ਕੋ ਜਾਣਤੇ ਹੋ ॥ ਲੇਕਨ ਤੁਸਾਂ ਥੀਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ਜਹੂਰ ਮੈਂ ਆਈ ॥ ਪਰੁ ਪਾਰ ਤਾਂ ਗਏ ਹੋ ਅਬ ਕਿਸੀ ਵਜਾ ਸੈ ਆਵਣੇ ਕਾ ਕਰਨਾ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਆਪ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੋ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਬੇਟਾ ਮੁਰਾਦ ਖਾਂ ਅਰੁ ਪੋਤਾ ਸੁਲਤਾਨ ਅਲੀ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨ ॥ ਏਹ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਵਖਤ ਤੁਰਨੇ ਕੇ ਇਨਕੋ ਕਛੁ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਆਪ ਕੇ ਸਾਬ ਹੀ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਆਏ ਸੇ ॥ ਓਨਾ ਮੁਰਾਦ ਖਾਂ ਕੋ ਚੌਧਰੀ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਫਿਕਰ ਮੈਂ ਸੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਮਾਰੀ ਤਸੱਲਾ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਜਗੀਰ ਮੈਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੇ ਹੋਰ ਮਕਾਨ ਭੀ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਫੌਜ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਸਾਬ ਹੀ ਰਹੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਤੈਂ ਆਪ ਕੇ ਸਾਬ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਅਬ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਪਹੁਚਯਾ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਆਪ ਆਇ ਭੀ ਜਾਤੇ ਹੋਵਣ ਤਾਂ ਨਾਲ ਆਵੀਂ ॥ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਆਗੇ ਕਹਾਇ ਭੇਜੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤਸੱਲਾ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਅਬ ਤੂੰ ਚਲਯਾ ਆਵੇਂਗਾ ॥ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੀ ਕਹਾ ਜੋ ਮੁਲਖ ਹਮਾਨੂੰ ਵਾਫੁਰ ਦੇਣਾ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਹੋਰ ਮੁਲਖ ਉਪਰ ਭੀ ਸਾਡੀ ਹੀ ਹਕੂਮਤ ਰਹੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਤੂੰ ਅਟਕੇਂਗਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜਬ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਈਹਾਂ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਗੌਰ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਉਸੀ ਮੁਲਖ ਕੀ ਦੀਵਾਨੀ ਕੀ ਹਫਸ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਹ ॥ ਅਰੁ ਕਿਸੇ ਬਾਤ ਸੀ ਖੋਫ ਨਾ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਓਹ ਚਲਯਾ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਚੌਧਰੀ ਤਾਂ ਮਾਂਦਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੋ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਤੇ ਅਲਾਯਾਰ ਖਾਂ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਆਪ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕਾ ਅਜਾਰਾ ਦੀਆ ॥ ਪਰ ਓਸ ਕੇ ਦੋਸਤ ਮਨੇ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਤੂੰ ਜਵਾਹਰੋਂ ਕਾ ਚੁਭੀ ਨਾ ਰਹੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਜੈਸਾ ਕੁ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਜਾਰੇ ⁴ ਲੇਤੇ ਹੈਨਿ ਤੇ ਓਨਾ ਕਾ ਹਾਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ⁵ ਤੂੰ ਦੇਖਤਾ ਹੈਂ ॥ ਪਰੁ ਓਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਾ ਕਹਯਾ ਨਾ ਮਾਨਾ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਏਹ ਜਾਵਣੇ ਲਾਗੇ ਸੇ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਨਾ ਕਾ ਜਾਣ ਦੇਣਾ ਖੂਬ (f. 331 b) ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਓਨਾ ਕੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਇ

¹ The 'ilāqa of Talhatti in Hoshiarpur is said to have been under the *rājā* of Kultehr : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 89; *Gazetteer of the Hoshiarpur District (1883-84)*, 17. It may be mentioned that according to Ram Sukh Rao, Kultehr was given by Fateh Singh to Raja Sansar Chand in lieu of *mu'āmlā* and *bāz* in Sammat 1869 (A.D. 1812). For the Ahluwalia claims over Kultehr, see ff. 241 a-b, above.

² Fateh Singh's army is said to have contained an assortment of dresses, weapons and armours.

³ Upto folio 331b is mostly given the role of Chaudhari Qadir Bakhsh and his relatives in spoiling the relations between Ranjit Singh and Fateh Singh.

⁴ As already pointed out, *ijāra* denoted a lease given for a specific period. See also, f. 221b & n. 8 (p. 310), above.

⁵ For a discussion of the position of the *ijāradār* under Sikh rule, see Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter V & nn. 44-66.

ਅਰਜਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜੌਨਸੇ ਕਿਲਯਾਂ ਕੀਆਂ ਠਾਣੇਦਾਰੀਆਂ ਸਤਲੁਦੋਂ ਪਾਰ ਉਨ ਕੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀਆ ਹੋਈਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਮਖੂ ਮੱਲਾਂਵਾਲੇ ਵਗੈਰੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰਾਂ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦਰੋਗੇ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਜਬ ਏਹ ਉਹਾਂ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਤਾਂ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਸਪਾਹੀ ਉਹ ਨਿਕਾਲ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਸਪਾਹੀ ਦਾਖਲ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਕੱਦਮ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸੁਲਤਾਨ-ਪੁਰ ਕਾ ਲਿਖ ਦੇਹੋ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਦਾਖਲ ਹੋਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਲਿਖਾਇ ਭੀ ਦੇਵੇਂ ॥ ਅਰੁ ਆਦਮੀ ਭੀ ਸਾਬ ਕਰ ਦੇਵੇਂ ॥ ਅਰੁ ਅਗਲੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਆਦਮੀ ਇਨਕੇ ਦਾਖਲ ਨਾ ਕਰਨਾਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਅਰਜ ਕਰੇ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਜਬ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਮਰਤਬੇ ਜਾਇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਓਸ ਕਾ ਰਾਫੀਕ ਸਾ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਤੇਰੀ ਅਕਲ ਕੋ ਕਯਾ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹੀ ਮਨੇ ਕਰ ਛੋਡਯਾ ਹੈ ॥ ਜੋ ਸਾਡਾ ਲਿਖਯਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ॥ ¹ ਤੇ ਏਹ ਤਾਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਦਮ ਦੇਤੈ ਸੇ ॥ ਏਹ ਤਾਂ ਲਾਰੇ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਉਨ ਕੇ ਆਵਣੇ ਵਾਸਤੇ ਅਰੁ ਜੇ ਉਹ ਜਲਦੀ ਆਇ ਜਾਤੇ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਉਨ ਕੋ ਦੇਤੇ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਜੋ ਆਪ ਕੇ ਆਵਣ ਮੈਂ ਦੇਰ ਪੜੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਕਬੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ॥ ² ਅਰੁ ਤੂੰ ਸੁਆਲ ਨਾ ਕਰੁ ॥ ਸਰਕਾਰ ਖਫਾ ਹੋਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸਾ ਡੇਰਾ ਆਪ ਕਾ ਬਹਾਵਲ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੀ ਤਰਫ ਸੀ ਗਿਆ ਹੂਆ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜਬ ਉਹਾਂ ਖਬਰ ਗਈ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਭਰਾਉ ਸੀ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ॥ ਬਮੈ ਹੋਰਨਾਂ ਸਿਰਕਰਦਿਆਂ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਅਰੁ ਗੋਲਨਦਾਜਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਕਾਰਖਾਨੇ ³ ਵਾਲੇ ਸੇ ॥ ਸਭਨਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਈਹਾਂ ਸੀ ਹੀ ਪਾਰ ਉਤਰ ਕੇ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੋ ਚਲੀਏ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਕਹਯਾ ਸਾਡੇ ਘਰ ਹੈਨ ਏਸ ਤਰਫ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਜਾਣਾ ਭੀ ਨਾ ਮਿਲੇਗਾ (f. 331 a) ਅਰੁ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਈਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਚਲਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੋ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਕੋ ਲਿਖਾ ਜੋ ਤੂੰ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਵਿਸਾਹ ਦੇਇ ਕੇ ਲਿਆਵੇਂਗਾ ॥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਖਫਾ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਨੇ ਸਭ ਕੋ ਕਹਯਾ ਜੋ ਆਪ ਤਾਂ ਜਗਰਾਵਾਂ ਥੀਂ ਜਲਦੀ ਆਇ ਜਾਵਣੇ ਵਾਲੇ ਹੈਂ ॥ ਬਲਕਿ ਆਇ ਗਏ ਹੋਵਨਗੇ ॥ ਜੇ ਈਹਾਂ ਸੈ ਅਸੀਂ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਸੂਬਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਖਫਾ ਹੋਵੇਂਗੇ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਹੀ ਫੇਰ ਰਖਣਾ ਡਾਲਯਾ ॥ ਤੇ ਜਿਨ ਕੇ ਘਰ ਪਾਰ ਸੇ ਤੇ ਏਸ ਤਰਫ ਕੇ ਭੀ ਕੁਸ ਕ ਅਸਵਾਰ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਲਾਘ ਕੇ ਜਗਰਾਵੀਂ ਚਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਬਮੈ ਡੇਰੇ ਕੇ ਸਰਕਾਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਜੌਨਸਾ ਬੇਟਾ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਅਰੁ ਪੋਤਾ ਅਰੁ ਮਿਜਮਾਨ ⁴ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਜਗਰਾਵੀਂ ਸੇ ॥ ਆਪ ਉਨਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਪਰਵਰਸ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਹਮ ਦੋਨੋ ਤਲਵੰਡੀ ਜਾਇ ਕੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਟ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਮਿਜਮਾਨ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਇਨ ਕੋ ਦਰੀਆਇ ਤੀਕਰ ਪੁਚਾਇ ਆਵਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਏਹ ਬਾਤ ਤੁਸੀਂ ਖਿਲਾਫ ਕਰਤੇ ਹੋ ॥ ਜਬ ਕਾ ਚੌਧਰੀ ਤੁਸਾਨੂੰ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਤਬ ਸੈ ਹੀ ਮਲੂਮ ਹੈ ॥

¹ The author provides an interesting insight into Ranjit Singh's methods, for while the Maharaja apparently granted certain forts and territories to the Chaudhari and his associates, he also sent instructions to the *thānadārs* that notwithstanding his written orders, they were not to vacate the forts!

² It is further suggested that Ranjit Singh had quite deliberately offered certain territories to the Chaudhari as a bait for Fateh Singh's early return, even though the Maharaja had no intentions of giving these to anyone.

³ The word *kārkhāna* has been used here in the sense of a section or a wing in the army.

⁴ The word *mejmān* used here denotes the son-in-law.

ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਖੰਫ ਨਾ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਉਨਾ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੇ ਕੇ ਰੁਖਸਦ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਸਾਬ ਆਦਮੀ ਕਰ ਦੀਏ ਜੋ ਬਾ ਮੁਹਾਫਜਤ ਇਨ ਕੋ ਪਾਰ ਉਤਾਰ ਆਓ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੀ ਭੀ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ਼ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਰੁਕਸਦ ਨਾ ਦੇਵੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਏਸ ਬਾਤ ਕੀ ਤਰਫ ਖਯਾਲ ਭੀ ਨਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਕੋ ਉਮੈਦ ਸੀ ਜੋ ਡੇਰਾ ਹਮਾਰੇ ਸਾਬ ਰਹੇਗਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਘੜਨਾਲਾਂ ਤੇ ਜਮੂਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬ ਡੇਰੇ ਕਾ ਲੇ ਲੀਆ ॥ ¹ ਤੇ ਫੀਲ ਏਸ ਗੁਲਾਮ ਗੌਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬਖਸਯਾ ਹੂਆ ਸਾ ਓਹ ਭੀ ਲੇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਭੀ ਅਸਬਾਬੁ ਜਬ ਨਾ ਰਹਾ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਕੋ ਬਿਮੈ ਖੇਸਾ ਕੇ ਬਡਾ ਫਿਕਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਕੇ ਅਗੂਠਯਾਂ ਕੋ ਬੀਮਾਰੀ ਹੁਈ ਸੀ ॥ ਕਦਰੇ ਹੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਕੀ ॥ ਤੇ ਖੂਨਾ ਕਾ ਭੀ (f. 331 b) ਫਿਸਾਦ ਸਾ ਤੇ ਕਈਆਂ ਸਾਬ ਲੜ ਭੀ ਪੈਤਾ ਸਾ ॥ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਬਰਸਾਂ ਕੀ ਏਹ ਤਰਾਂ ਭੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਅਬ ਅੰਗੂਠੇ ਗਿਰ ਪੈਣੇ ਲਾਗੇ ਕਦਰੇ ਹੀ ਰੋਜਾਂ ਮੈਂ ॥ ਤੇ ਲਹੌਰੋਂ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਤਪ ਭੀ ਹੂਯਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੋ ਤਲਵੰਡੀ ਕੋ ਲੇ ਚਲੇ ॥ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਹੀ ਗੁਜਰ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਦੇਖੋ ਮੁਨਆਦਿ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਕੀ ਏਹੋ ਹੈ ਅਰੁ ਇਤਨੇ ਵਾਸਤੇ ਕਯਾ ਕਿਯਾ ਬਾਤਾਂ ਇਖਤੀਆਰ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਆਗੇ ਏਨਾ ਕਾ ਮਜਬ ਸੁੰਨੀ ਥਾ ॥ ਤੇ ਅਬ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਬਰਸਾਂ ਥੀਂ ਸੀਆ ਹੋਇ ਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਅਗਲਯਾਂ ਪੀਰਾਂ ਮੁਰਸਦਾ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਮਾਨਤੇ ॥ ਬਲਕ ਉਨ ਸੇ ਜਿਦ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ² ਫੇਰ ਜਬ ਚੌਧਰੀ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤਲਵੰਡੀ ਆਇ ਕੇ ਰਸਮਾਂ ਜੋ ਸੀਆਂ ਮਜਬ ਕੀਆਂ ਸੋ ਕਰੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਪਾਰ ਜਾਣ ਥੀਂ ਤਿਹ ਮਹੀਨਯਾਂ ਕੇ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਹੀ ਚੌਧਰੀ ਮਰਾ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਪਾਸ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਹਫਸੋਸ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੋ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਬਾਤ ਕਹੀ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਕੋ ਖਫਾ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਭੀ ਜੋ ਉਨ ਕੀ ਬੁਰਆਈ ਕੀ ਬਾਤ ਚਲਾਵਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਆਪ ਖਫਾ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਭੀ ਆਪ ਹਫਸੋਸ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਉਹਾਂ ਮੁਲਖ ਕੇ ਮਾਮਲੇ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕੀਆ ਅਰੁ ਰੈਯਤ ਕੋ ਹੱਕ ਕੋ ਪੁਚਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਹਰਾਮਜ਼ਾਦਿਆਂ ਕੋ ਸਜਾਇ ਦਈ ॥ ਜੈਸਾ ਕੁ ਮੌਜਾ ਨਿਪਾਲ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਚੋਰੀਆਂ ਕਰਵਾਵਤਾ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਦੁਖ ਦੇਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦਾਰੋਗੇ ਨੂੰ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਹਾਜਰ ਨਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਜਬ ਦਹ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੋ ਲਾਗੀਆਂ ਤਾਂ ਦਰੋਗੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਗਾਂਉ ਮਾਰ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਫੌਜ ਭੀ ਕਦਰੇ ਹੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮੌਜਾ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਓਸ ਕੇ ਖੇਸਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕਯਾਂ ਬੇਟਯਾਂ ਕੋ ਪਕੜ ਕੇ ਲੈ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੇ ਕੇ ਛੋਡ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜੌਨਸੇ ਪਾਰੋ ਰਕਾਬ ³ ਮੈਂ ਗਏ ਸੇ ॥ ਮੁਸਾਹਬ ਅਰੁ ਮੁਨਸੀ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਉਨ ਕੇ ਦਰਮਾਹੇ ਦੂਣੇ ਅਰੁ ਚੌਣੇ ⁴ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ (f. 332 a) ਨਾ ਕਹੇ ॥ ਜੋ ਮੁਲਖ ਵਾਫੁਰ ਉਹਾਂ ਰਹਯਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕੋਈ ਤੰਗ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਪਰਵਰਦਗਾਰ ਬਖਸਣਾ ਹੀ ਪਾਵਤਾ ਹੈ ਉਨ ਕੋ ਤੰਗੀ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਅਰੁ ਕਈ ਜੋ ਬਦਅਸਲ ਸੇ ॥ ਸੋ ਕਈ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਪਾਰੋਂ ਜੋ ਇਸਾਰੇ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਇਨ ਕੇ ਦਿਲ ਮੈਂ ਏਹ ਜੋ ਕਯਾ ਜਾਣੀਏ ਕਯਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਅਦਨਯਾ ਥੋਂ ਆਲਾ ਕੀਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਭੀ ਉਨ ਕੋ ਵਾਫੁਰ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਈ ਉਨ ਕੋ ਕਹੇਂ ਜੋ ਉਹਾਂ ਗਿਆਂ ਕੋ ਸਾਨੂੰ ਸਰਦਾਰੀ

¹ It may be noted that to the great disappointment of the Chaudhari, swivels and horse-guns and other baggage with the Ahluwalia contingent returning from Bahawalpur were confiscated by the Maharaja.

² It may be noted that years before his death, Chaudhari Qadir Bakhsh had become a *shia* and even refused to show any reverence towards the popularly venerated *pirs* and *murshids*.

³ *Rakāb*, meaning stirrup, has been used for those who had accompanied Fateh Singh across the Satlej.

⁴ The author now mentions the compensations provided by Fateh Singh to those who had remained with him.

ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਰਹਾਂਗੇ ਤੇ ਫਾਇਦੇ ਹੈ ॥ ਜੋ ਨੌਕਰੀ ਭੀ ਵਾਫ਼ਰ ਮਿਲਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਖਿਲਕਤ ਮੈਂ ਅਰੁ ਆਕਥਤ ਮੈਂ ਭੀ ਸੁਰਖਰੂ ॥ ਤੇ ਇਰਾਮ ਬਡਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਪਾਰ ਚਲੇਂਗੇ ਤਾਂ ਖਸਮਾਂ ਕੋ ਮਲੂਮ ਰਹੇਗਾ ਜੋ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸੁਣਾ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਬਾ ਕੋ ਹਰਕਤ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਦਿਲ ਕੀ ਜੋ ਮੁਹੱਬਤ ਸੀ ॥ ਏਸ ਕਰ ਕੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਫਿਕਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪਣੇ ਮੁਤਬਿਰ ਵਾਸਤੇ ਖਬਰ ਕੇ ਭੇਜ ਭੇਜ ਕੇ ਖਬਰ ਮੰਗਵਾਉਤੇ ਰਹੇ ਫੇਰ ਜਵਾਹਰੀਆਂ ਕੋ ਤੇ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਕੋ ਲਿਖਾ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਸਾਹਜ਼ਹਾਨਾਵਾਦ ਕੋ ਭੀ ਗਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਜਾਗੀਂ ਲਿਖ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਆਦਮੀ ਤੁਮਾਰੇ ਰੁਪਈਯੇ ਲੇ ਜਾਵੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਓਨਾ ਆਦਮੀ ਭੇਜੇ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰ ਭੇਜੀ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਯਾ ਜਲਦੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੀ ਤਮਾਮ ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਕਾਦੀਮ ਥੋ ਮਸਾਉਰੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੋ ਹੋਰ ਚਾਹੀਏ ਸੋ ਹਾਜ਼ਰੁ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਪੀਛੇ ਕਾ ਤੁਮ ਲੇ ਲਹੋ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਪੁਚਾਇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਜੀ ਕੇ ਅਭਰਾਮ ਨਾਮ ਨਮੈ ਮਨ ਕਾ ਬਿਸ਼ਾਮ ਕੀਆ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਰਾਧਾ ਹਰ ਮਾਤ ਤਾਤ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਗੁਰ ਭ੍ਰਾਤ ਨੈਨ ਮੀਨ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਗਾਤ ਦੁਤ ਜਲ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਰੰਗੀ ਰੁਚਿ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਜਪੈ ਸੁਚ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਸੁਚ ਰੁਚ ਹੀਯ ਕੋ ਹੀਯ ਥਲ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਪਦਨਤ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਸਦਾ ਗਤਿ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਕਥਾ ਸ੍ਰੀਤਿ ਰਾਧਾ ਹਰਿਬਲ ਹੈ ॥ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਮਤਿ ਰਾਧਾ ਹਰਿ ਹੀ ਕੀਰਤਿ ਮ੍ਰਿਗਪਤਿ ਮਤੇ ਇਨ ਹੀ ਮੈ ਜੀਵਨ ਕੋ ਫਲ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਇਨੋ ਹੀ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਕੋ ਫਲ ਹੈ ॥ ਕਿਨੋ ਮੈਂ ॥ (f. 332 b) ਕਨੋ ਮੈਂ ॥ ਜਿਨੋ ਕੇ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਹੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਸਰੀਰ ਕੀ ਛਬਿ ਜੋ ਹੈ ਜਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨੇਤ੍ਰ ਜਿਨੋ ਕੇ ਮੀਨ ਸੇ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਾਂਤ ਤਿਸੀ ਕਾ ਹਿੰਦੈ ਬਿਖੇ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ॥ ਔਰ ਸੁਗਮ ॥ ੧ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੇਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧਿ ਸਕਲਬਿਦਯਾ-ਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਰੁਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਪਹਾੜ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣ ਆਦਿ ਬਰਨਨੰ ਬਾਈਸ ਮੋ ਰੈਵਤ : ੨੨ ॥ ² ਦੋਹਰਾ ॥ ਲਸਤ ਕਲਪਤ ਰੁਕ੍ਰਿਜ ਰਸ ਸਿੰਧੁ ਅਗਾਧ ਅਬਾਧ ॥ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪੁੰਜ ਮਨ ਮੰਜੁ ਮਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਆਰਾਧ ॥ ੧ ॥ ³ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਮਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੁ ਕੋ ਅਰਾਧਨ ਕਰ ॥ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ਕਾਮਨਾ ਕੇ ਦੇਣੇ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ਬਿਛੁ ਜਿਨ ਮੈਂ ਕ੍ਰਿਜ ਐਸੇ ਕ੍ਰਿਜ ਮੈਂ ਜੋ ਸੋਭਤੇ ਹੈਂ ਰਸ ਕੇ ਅਗਾਧ ਕਯਾ ਜਾ ਕੋ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਅਬਾਧ ਕਯਾ ਜਾਕੋ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਐਸੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈਂ ॥ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮਨ ਜਿਨ ਕੋ ਕੋਮਲ ਹੈਂ ॥ ਸੀਘ੍ਰ ਹੀ ਪ੍ਰਸਨ ਹਵੈ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਤਿਰਾਸੀਏ ਮੈਂ ॥ ਆਪ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਹੂਠਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੀ ਏਹ ਆਦਿਤ ਭੀ ਸੀ ॥ ਜੋ ਏਕ ਜਾਗਾ ਹੀ ਵਾਫ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ਰਹਾਇਸ ਰਖਤੇ ॥ ਅਰੁ ਜੌਨਸਾ ਤਲਾਉ ਖੁਦਵਾਇਆ ਸਾ ਬਹਾਦਰ ਜਾਟ ਨੇ ਓਹ ਦੇਖਾ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਨੇ ਏਹ ਬਾਤ ਕਹੀ ਸੀ ਜੋ ਭਾਦੋ ਕੋ ਅਵਤਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਵਾਫ਼ਰ ਖਿਲਕਤ ਉਹਾਂ ਜਮਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਬਾਵੇ ਅਰੁ ਮਹੰਤ ਅਰੁ ਬਡੇ ਬਡੇ ਆਦਮੀ ਉਸ ਕੇ

¹ It seems, Fateh Singh had borrowed money from the *sāhukārs* from as far as Delhi.

² Chapter Forty-six, or Chapter Twenty-two of Section Three, ends here.

³ Chapter Forty-seven (ff. 332b-338b) is almost entirely given to Fateh Singh's activities south of the Satlej, his meetings with the petty chiefs in this region and the protracted negotiations with Ranjit Singh culminating in his reconciliation with the Maharaja. It may be added that most of the names and places in this chapter have figured earlier also.

⁴ It is said that a large number of people had flocked to this man Bahadur Jat for his prophacy. For detail, see *Press Lists of Old Records in the Punjab Secretariat: Ludhiana, Karnal and Ambala Agencies (1816-1840)*, IV, 271. It may, however, be mentioned that there were some people including Fateh Singh, who did not take him seriously.

ਕਦਮ ਪਰਕੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਕਹੇ ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਹਾਂਗਾ ਓਸ ਨੂੰ ਰਹਣ ਦੇਵਾਂਗਾ ॥ ਤੇ ਪਾਰਲਯਾਂ ਰਾਜਯਾਂ ਭੀ ਪੁਸ਼ਾਕੀਆਂ ਤੇ ਮੋਤਬਿਰ ਓਸ ਪਾਸ ਭੇਜੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਆਪ ਭੀ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਅਜੇ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਵਸਦੀ ਰਾਮ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੇ ਸਭਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੀ ਤਰਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਏਹ ਬਾਤ ਖਿਲਾਫ ਨਜਰ ਆਵਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਦੇਣੇ ਕੀ ਕਯਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੋ ਐਂਵੇ ਫਕੀਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਵਾਫੂਰ ਦੇਈਏ ॥ ਐ (f. 333 a) ਪਰੁ ਏਸ ਕੀ ਪੀਛੇ ਸੈ ਖਾਦੀਦਗੀ ਹੋਣੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਭਾਦੋ ਨਿਜਦੀਕ ਆਇਆ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖਿਲਕਤ ਕੱਠੀ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਦੂਰ ਤਲਕ ਡੇਰਯਾਂ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮਾਝੇ ਕੇ ਜੋ ਵਾਫੂਰ ਗਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲੋਕ ਡੂਬੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਪਰੁ ਫੇਰ ਭੀ ਚਲੇ ਜਾਵੇਂ ॥ ਤਾਂ ਭਾਦੋ ਕੋ ਉਤਾਰ ਹੂਆ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਅਹਮੁਕ ਸੀ ਜੋ ਕਹਤਾ ਕਦੀ ਈਹਾਂ ਉਤਾਰ ਹੋਇ ਰਹੇਗਾ ॥ ਯਾ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਬਰਸਾਂ ਕੋ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਖਿਲਕਤ ਭੀ ਬਿਅਕਲੀ ਸੈ ਰੁਜੂ ਰਹਤੀ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਜੋ ਬਡੇ ਦਨਾਇ ਹੈਂ ॥ ਏਨਾ ਏਸ ਬਾਤ ਕੋ ਖੂਬ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਮਾਕੂਫ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਐਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਪਰ ਕਬੀ ਭੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਥੇ ਕਰਤੇ ॥ ਇਸ ਵਜਾ ਕਬੀ ਸਿੱਧਵੀ ਕਬੀ ਤਿਹਾੜੇ ਕਬੀ ਭੁੰਧੜੀ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁੱਲਾਵਾਲੇ ਕੀ ਤਰਫ ਭੀ ਆਇ ਕੇ ਸਿਕਾਰ ਉਸੀ ਵਜਾ ਬੇਲੇ ਮੈਂ ਕਰਨਾ ॥ ਤਾਂ ਖੂਬ ਹੌਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਕੁਸ ਹਰਾਮਜਦਗੀ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਬਮੈਇ ਤੋਪ ਕੇ ਉਹਾਂ ਕੋ ਤੋਰੀ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਤਰਫੋਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਭੀ ਫੌਜ ਆਇ ਗਈ ॥ ¹ ਅਰੁ ਉਨ ਕੋ ਤਾਬੀਹ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਬਾਤ ਸਰਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਕਹਣ ਲਾਗੇ ਸਾਨੂੰ ਓਨਾ ਉਪਰ ਉਮੈਦ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਜਹਾਨਾਵਾਦ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੇਰ ਭਰਥਪੁਰ ਕੀ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ² ਵਾਸਤੇ ਸਾਹ ਨਿਜਾਮ-ਦੀਨ ਕੋ ਤੋਰਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਆਏ ਸੇ ਤਾਂ ਸਾਹ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਸਾਬ ਹੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਭਾਈ ਇਨਾ ਕਾ ਕਬੀਲੇ ਲੇ ਕੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਸੀ ਜਗਰਾਵੀਂ ਪਹੁਚਯਾ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਭੀ ਇਨਾ ਕਾ ਗਿਲਾ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਏਹ ਉਹਾਂ ਕਯੋਂ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਰਾਮ ਸਰਨ ਰਾਜਾ ਹਡੂਰੀਏ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਰਾਜੇ ਹੋਰੀਂ ਕਹਤੇ ਹੈਸੇ ॥ ਜੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹਗਾਮਾ ਕਰਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਮਨੇ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਹਮੇਸਾ ਥੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਮਕਾਨ ਸਭ ਆਪ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਭੇਜ ਦੇਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸਾਨੂੰ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਉਮੈਦ ਹੈ ॥ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਪਾਰਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਕਹ ਭੇਜਯਾ ॥ ਅਰੁ ਜੌਨਸਾ ਜੈ ਸਿੰਘ (f. 333b) ਠਾਕੁਰਾਂ ਕੀਆਂ ਪ੍ਰਿਤਮਾਂ ਲੈਣੇ ਗਿਆ ਸਾ ਸੋ ਲੈ ਆਇਆ ॥ ³ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਡੇ ਇਦਾਬ ਸੈ ਡੇਰਾ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਦਰਸਨ ਕਰਯਾ ਕਰੇਂ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਭੀ ਵਕੀਲ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਏਕ ਜਾਕਟ ਸਾਹਬ ⁴ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਨੌਕੁਰ ਰਾਖਯਾ ॥ ਅਰੁ ਜੱਲੇ ਵਾਲਾ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸੀ ॥ ਓਹ ਨੇਕੀ ਕੇ ਕਾਮਾਂ ਥੀਂ ਤਾਂ ਕਮ ਸੀ ਅਰੁ ਜੱਲਾ ਸੀ ਤੇ ਬਿਹਿੰਮਤ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਬਦੀ ਤੇ ਨਿਮਕਹਰਾਮੀ ਕੇ ਕਾਮ ਕੋ ਹਿੰਮਤ ਕਾ ਸਿੰਘ ਯਾਨੇ ਸੇਰੁ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਉਹਾਂ ਸੈ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਰਹਣ ਸੀ ਬਿਹਿੰਮਤ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਅਮਲਾ

¹ The forces of Ranjit Singh under Dhanna Singh Malwai and Jawala Singh and others were sent to Kotkapura in the month of Chet 1883 Sammat (March-April 1827) : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 339.

² The reference is to the successful expedition of Bharatpur, undertaken in 1826. For detail, see Ram Pande, *Bharatpur upto 1826 : A Social and Political History of the Jats*, 177-78.

³ It may be pointed out that this Jai Singh had been sent to Jaipur in Sammat 1880 (A.D. 1823) : see f. 309b, above.

⁴ It has not been possible to identify this European who joined the service of Fateh Singh.

ਆਪਣੀ ਮੁਜਬ ਦੋਜਕ ਕੇ ਜਾਣ ਕੀ ਹਿੰਮਤ ਉਸ ਨੇ ਇਖਤਿਆਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਮੌਤ ਭੀ ਅਮਲਾ ਮੁਜਬ ਨੇਕ ਨਾ ਹੁਈ ॥ ਜੋ ਏਕ ਬਾਮਣ ਨਾਭੇ ਕਾ ਸਾ ਤੇ ਓਸ ਸੈ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਹਰ ਦੁਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਅੱਵਲ ਰਾਜੇ ਸਾਬ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਰਕਾਰੇ ਰਹਾ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਕੀਆਂ ਨਾਲਸਾਂ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਜਬ ਸਰਕਾਰੇ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮਜਾਖਾਂ ਕਰਤਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਕਯਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਹੈਜੈ ਸੇ ਹੀ ਮੁਆ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਜੇਤਿਆ ਓਹ ਖਾਣਾ ਖਾਯਾ ਸਾ ਸਭ ਕਾ ਬੁਰਾ ਅਹਵਾਲ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਬਾਮਣ ਕੋ ਭੀ ਪਕੜ ਕੇ ਪੂਛਿਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਭੀ ਜਹਰ ਦੇਣੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ¹ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਸੀ ਮੋਤਬਿਰ ਆਇਆ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਆਗੇ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਕੋ ਤੀਆਰ ਸੇ ਵਾਸਤੇ ਸੈਰ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਅਬ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਹੁਆ ਹੈ ਤੇ ਆਗੇ ਸੀ ਭੇਜਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਈਸ਼ਤੁ ਆਏ ਤਾਂ ਬੂਟਾਹਿਰੀ ਤੇ ਹਾਂਸਾ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ॥ ² ਤੇ ਧਾਮੋਟ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ॥ ਤੇ ਸਲੌਦੀ ਕੇ ਤੇ ਅਜਨੇਰੀਏ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਈਸ਼ਤੁ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨਜਰ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਜੋ ਪੁਖਤਾ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਸੋ ਦੇਖਾ ॥ ਫੇਰ ਬਸੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਪਠਾਣ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕਦੀਮੀ ਰੈਯਤ ਹੈ ਸੋ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ³ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਸਦਾਗੁਰ ਮੱਲ ਕੋ ⁴ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫ ਤੋਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਵਸਤੀ ਰਾਮ ਕੋ ਕਪਤਾਨ ਮਰੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫ ਭੇਜਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਹੌੜੀ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ਤੇ ਸਹੌੜਾਂ ਕੇ ਤੇ ਰੁੜਕਾ ਕੇ ਘੋੜਾ (*f.* 334 a) ਲੇ ਕਰ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਬੁੰਡਾਲੀਏ ਠਾਣੇਦਾਰ ॥ ਸਭ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਮੌਸਮ ਬਰਸਾਤ ਕਾ ਸਾ ਤੇ ਬਰਸਾਤ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਖੁੱਭਣ ਨਿਹਾਇਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਕਾ ਭੀ ਲੰਘਣਾ ਨਿਹਾਇਤ ਮੁਸਕਲ ਹੋਤਾ ਹੈ ਬਿਮੈਇ ਅਸਬਾਬ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਛੋਟੀਆਂ ਮੰਜਲਾਂ ਕਰਤੇ ਹੈਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਿੰਘਪੁਰੀਏ ਸਰਦਾਰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਕੇ ਬੇਟਯਾਂ ਕਾ ਮਕਾਨ ਸੁਹਾਣਾ ਸੀ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਆਗੇ ਆਇ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ⁵ ਤੇ ਬਡੇ ਕਰਾਰਾਂ ਸੈ ਉਨਾ ਡੇਰਾ ਉਹਾਂ ਰਾਖਿਆ ॥ ਫੇਰ ਮਿਜਮਾਨੀ ਥੀਂ ਆਇ ਅਰੁ ਦੋਇ ਘੋੜੇ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮਨੌਲੀ ⁶ ਬੈਦਵਾਨਾ ⁷ ਕੇ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਸਾਂ ਭੀ ਆਵਣਾ ਸੀ ॥ ਪਰ ਇਨਾ ਸੈ ਹਮਾਰਾ ਹਗਾਮਾ ਹੈ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਈਹਾਂ ਨਹੀਂ

¹ Himmat Singh Jallewalia is said to have been poisoned on 16 Baisakh 1883 Sammat (28 April 1827) : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 332.

² The *thānadārs* of Butari and Hansa held these places in *jāgīr* from the Ahluwalia chief : *Gazetteer of the Ludhiana District (1904)*, XV, Part-A, 76.

³ Dhamot, Salaudi, Ajner, Isru and Bassi, situated close to Khanna were in the Ahluwalia territory.

⁴ Saudagar Mal was the cashier (*khazānchī*) of the Ahluwalia chief : See also, Sohan Lal. *Umdat-ut-Tawārīkh* II, 388.

⁵ Village Sohana, about 7 miles south-east of Morinda, seems to have been held by Gopal Singh, one of the seven sons of Budh Singh Singhpuria : *Gazetteer of the Ambala District (1883-84)*, 71.

⁶ Manauli, a village situated about 12 miles north of Mani Majra in the south-east.

⁷ The reference is to Jassa Singh and Bhup Singh, sons of Ranjit Singh, the *sardāar* of Baidwan, situated about 8 miles to south-west of Manauli.

ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਬਿਭਾਤ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੀ ਜੋ ਜਗੀਰਦਾਰਨੀ ¹ ਸੀ ਓਹ ਖਿਜਮਤਾਂ ਬਿਜਾਇ ਲਿਆਈ ॥ ਅਰੁ ਓਸਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਕਦੀਮ ਥੋਂ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਹੀ ਮਨੂਮਾਜਰੇ ਵਾਲੇ ² ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮਨੂਮਾਜਰੇ ਚਲੀਏ ॥ ਜਬ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਓਨਾ ਸਵਾਲ ਕਰਯਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹਟਤੇ ਹੁਏ ਉਸ ਰਸਤੇ ਆਵਾਂਗੇ ॥ ਨਾਲੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ³ ਕੇ ਅਸਥਾਨ ਕੇ ਦਰਸਨ ਭੀ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਗਾਂਵਾਲੀ ⁴ ਸੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੀ ਬਡੀ ਆਜਜੀ ਕਰਕੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ ॥ ਨਬੀ ਬਖਸ ਤੇ ਚਾਂਦ ਖਾਂ ਵਗੈਰੇ ਹੋਰੁ ਜੋ ਏਨਾ ਕੇ ਸਰੀਕ ਹੈਂ ਪੰਜਲਾਸੇ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਸੌ ਭੀ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਨਜਰਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜਰ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਨਰਾਯਣਗੜ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ ਮਿਲਨ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਦੇ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਮਰਾਸੀ ਅਰੁ ਭੱਟ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਮੰਗਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਬਖਸਸ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਘੋੜਾ ਉਮਦਾ ਨੁਕਰਾ ਲੇ ਕੇ ਹਾਜਰ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ ਮੀਰਕੁਟਾਹੇ ਕੀ ਗੜੀ ਵਾਲਯਾਂ ⁵ ਕੇ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਹਾਜਰ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਇਸੀ ਰਸਤੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਈਏ ॥ ਅਰੁ ਹਮ ਆਪ ਕੀ ਕਦੀਮ ਕੀ ਰੈਯਤ ਹਾਂ ॥ (f. 334 b) ਫੇਰ ਉਸਕਾ ਪੋਤਾ ⁶ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੀ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਨੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਨਬੀ ਬਖਸ ਕੀਆਂ ਜੁਲਮੀਆਂ ਬਯਾਨ ਕਰੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਤਾਂ ਏਹ ਜਾਗਾ ਸਭ ਕਦੀਮ ਥੀਂ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਥੀਂ ਆਪ ਕੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਇਨ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਪੀਛੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ॥ ਪਰ ਜਬ ਆਪ ਨੇ ਅਬ ਲੀਈ ਹੈ ॥ ਤਬ ਏਨਾ ਨਬੀ ਬਖਸ ਕਯਾ ਨਿਸਬਤ ਕਰੀ ਸੀ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਬੇਟੇ ਕੋ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਏਸ ਜਾਗਾ ਕਾ ਕਾਮ ਇਨਕੋ ਦੁਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਦੁਜਦੀ ਕਰਕੇ ਮਾਮਲਾ ਭੀ ਖਾਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਖਰਚ ਕਾ ਭੀ ਤਗਲੀਦੀ ਕਾਗਤ ਬਣਾ ਛੋਡੇ ॥ ⁶ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਸੀ ਜਿਮੀਆਂ ਭੀ ਖੋਸ ਲੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਜਾਗਾ ਖੋਸ ਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾ ਭੀ ਆਪਣਾ ਕਰ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਰੈਯਤ ਲੂਟ ਕੇ ਵਿਰਾਨ ਕਰ ਦਈ ਤੇ ਬਰਾਦਰੀ ਕੋ ਭੀ ਜਬਾਬ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਇਨਕੀ ਫਿਰਿਆਦ ਨਾ ਪਹੁਚਣੇ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਭੀ ਮੁਲਾਹਜੇ ਸੈ ਨਾ ਲੇਖਾ ਲੇਵੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਨਬੀ ਬਖਸ ਕੀ ਤਸੱਲਾ ਕਰੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਬੇਟੇ ਕਹੇਂਗੇ ਜੋ ਕੌਧਰੀ ਤਾਂ ਰਜਾਇ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਏ ਪਾਰ ॥ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਤਕਸੀਰਾਂ ਕੀ ਸਿਜਾਇ ਦੇਵਣੇਲਾਗੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਆਪਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਜੀਵਤਾ ਰਹਤਾ ਤੇ ਪਾਰ ਚਲਤੇ ਤੋ ਭੀ ਉਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਸਾ ਜਿਤਾਵਣਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਅਬ ਉਹਾਂ ਗਏ ਤਾਂ ਤੋ ਭੀ ਓਸਕਯਾਂ ਬੇਟਯਾਂ ਕੀ ਪਰਵਸ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਓਸ ਕੋ ਖਫਾ ਨਾ ਹੁਏ ਪਰੁ ਰੈਯਤ ਕਾ ਹਵਾਲ ਪੂਛਯਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਅਮਲਾਂ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ ਰੋ ਪੋਸ ਹੋ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਕੀ ਰਾਹੀਂ ਦੋ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੀਆ ॥

¹ Bhibhat is a small village in *tehsil* Naraingarh situated at about 4 miles to the south of Mani Majra. It has not been possible to identify its *jāgirdār*, who happened to be a woman.

² Mani Majra was held by Goverdan Singh, the eldest son of Raja Hamir Singh : *Press Lists of Old Records in the Punjab Secretariat : Ludhiana, Karnal and Ambala Agencies (1810-1840)*, IV, 235-36; Capt. G. Birch, *Selections From Note-Books (1818-1821)*, 28.

³ The reference is to the shrine of Mansa Davi, situated a few miles to the north of Mani Majra.

⁴ The reference is to Murinda also known as Baghanwala. It was held by a woman named Man Kaur.

⁵ Garhi Kotaha was in the possession of Mir Zafar Ali Khan at this time : *Press Lists of Old Records in the Punjab Secretariat : Ludhiana, Karnal and Ambala Agencies (1810-1840)*, IV, 489. See also, *Gazetteer of the Ambala District (1924-25)*, 71.

⁶ It may be noted that on account of his relationship with the Chaudhari, Nabi Bakhsh could get away with the embezzlement of revenues, forgery of accounts, forcible confiscation of land and appropriation of the *zamīndārī* right along with the exploitation of peasantry.

ਫੇਰ ਆਪ ਡੇਰੇ ਗਾਂਵ ¹ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਮਕਾਨ ਕੀ ਸਰਜਾਮੀਨ ਉਮਦਾ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਅਗੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਈਹਾਂ ਨਿਜਦੀਕ ਹੀ ਰਸਤਾ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਹੈ ਏਹ ਲਾਂਘ ਕੇ ਆਗੇ ਦੂਣ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਜਾਗਾ ² ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਵਡਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਫੀਲੋਂ ਕੇ ਸਾਥ ਫੜੀਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਆਵੇਂ ਫੀਲ ਤੇ ਸੇਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਭੀ ਪੜਤੇ ਹੈਂ ॥ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਜਾਗਾ ਕਾ ਦਰਸਨ (*f.* 335 a) ਭੀ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਭੀ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਤੁਮ ਓਬੀਆਂਵਾਲੇ ³ ਮੰਗਾਇ ਕਰ ਤੀਆਰ ਕਰੋ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਪਕੜਨੇ ਵਾਲਾ ਅਸਬਾਬ ਮੰਗਾਵੋ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕੇ ਅਸਨਾਨ ਕੋ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਤਾਂ ਖਬਰ ਆਵਤੀ ਹੀ ਸੀ ॥ ਪਰ ਓਸ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਇਸ ਵਜਾ ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਸੁਦਾਗੁਰ ਮੱਲ ਕੀ ਭੀ ਅਰਜੀ ਆਈ ਜੋ ਮੈਂ ਈਹਾਂ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਈਹਾਂ ਹੋਤੇ ਤਾਂ ਅਬ ਤਾਈਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਭੀ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ॥ ਤੇ ਅਬ ਜੋ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਤੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜੁ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਕਸਮ ਪਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਪਰੇ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫ ਯਾਂ ਹੋਰ ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ॥ ਅਰੁ ਜਲਦੀ ਸੈ ਜਗਰਾਵੀਂ ਆਵੋ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਓਨਾ ਕੀ ਮਰਜੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਸੀਂ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਮਗਾਵਾਂਗੇ ॥ ਤਾਂ ਏਸ ਬਾਤ ਸੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕੇ ਜਾਣੇ ਕੀ ਸਲਾਹ ਮਾਕੂਫ ਰਹੀ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਸਰਦਾਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਯਾ ਚਾਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਮਾਕੂਫ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਸੁਦਾਗਰ ਮੱਲ ਕੀਆਂ ਅਰਜੀਆਂ ਪੈਇ ਦਰ ਪੈਇ ਆਵਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਰੋਜ ਯਾਦ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਕਾਮ ਵਾਫਰ ਸੇ ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਹਟ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਟਾਹੇ ਕੀ ਗੜੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਆਗੇ ਆਇ ਮਿਲੇ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਬਾਰਸ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਚਲੇ ਹੀ ਆਏ ॥ ਏਹ ਆਪ ਕੋ ਸੌਂਕ ਸਾ ਜੋ ਕਦੀ ਸਹਰਿ ਹੋਤਿਆਂ ਭੀ ਬਾਰਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਰੂਰ ਸੈਰ ਕੋ ਜਾਣਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਇਲਤਜਾਇ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਉਤਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਇਕ ਬਾਗੁ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਖੇਮੇ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੀਆਂ ਅਰਜਾਂ ਮੁਜਬ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰ ਜਬ ਆਪ ਬਾਗ ਸੀ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਚਲੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਰਸਤਾ ਭੀ ਕਿਲੇ ਕੇ ਦਰਵਾਜੇ ਕੇ ਆਗੇ ਕੀ ਹੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬਡੀ (*f.* 335 b) ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ ਜਬ ਅਸੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਹੀ ਉਤਰੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਗਏ ਅਰੁ ਮੀਰ ਕੁਟਾਹੇ ਕੀ ਗੜੀ ਵਾਲਾ ਜਾਈਫ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਨੇ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪਣੇ ਰੈਯਤ ਹੋਵਣੇ ਕਾ ਤੇ ਮਿਰਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਠਾਣੇ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਕੇ ਲੈਣੇ ਕਾ ਏਹ ਸਭ ਅਹਿਵਾਲ ਜਾਹਰ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਅਹਵਾਲ ਸਭ ਮੁਫਸਲ ਕਰਕੇ ਪੀਛੇ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਹੋਰ ਅਬਬਾਬ ਨਜਰ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਭੀ ਨਜਰ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਰਾਮਗੜ ਵਾਲੇ ⁴ ਤੇ ਰਾਇਪੁਰੀਏ ⁵ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਮਨੂਮਾਜਰੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤਾਂ

¹ Dera village is situated at about 14 miles to the north-east of Shahabad.

² The reference seems to be to Paonta Sahib, in the Doon valley, which is associated with Guru Gobind Singh.

³ This phrase denotes the ensnarers.

⁴ Ramgarh village is about 9 miles to the north-west of Kotaha. The reference here is to Narain Singh, son of Khushal Singh, and his nephews, Dalip Singh and Devi Singh, who were the *jāgīrdārs* of the place : *Gazetteer of the Ambala District (1892-93)*, 73.

⁵ Raipur is a village situated at about 2 miles from Kotaha in the north-west. It has not been possible to identify its *jāgīrdārs*.

ਬਾਰਸ ਹੋਤੀ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰੁ ਏਨਾ ਦੋਨਾ ਮਜਲਾਂ ਮੈਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਜੇ ਏਕ ਮਕਾਨ ਫੀਲ ਕਦਮ ਰਾਖਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਤਲਕ ਜਾਮੀਨ ਹਲਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਜਾਗਾ ਫੀਲ ਖੁਭਿਆ ॥ ਅਰੁ ਸੌ ਸੌ ਅਸਵਾਰ ਏਕੱਠਾ ਹੀ ਖੁਭ ਕੇ ਗਿਰ ਪੈਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਜੋ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਸੇ ॥ ਓਨਾ ਬਿਤਾਇਆ ਜੋ ਖੇਮੇ ਏਸ ਤਰਫ ਖਲੇ ਕੀਏ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਖੇਮਿਆਂ ਮੈਂ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਡੇਰਾ ਬਾਗ ਮੈਂ ਲਵਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰ ਉਹਾਂ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ¹ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰਿ ਉਹਾਂ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਬਡੇ ਤਕਰਾਰ ਸੈ ਆਪ ਕੋ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਲੇ ਗਯਾ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲੇ ਕੇ ਦਰਵਾਜੇ ਕੇ ਸਾਬ ਜੋ ਬੁਰਜ ਸੀ ਸੋ ਓਨਾ ਬਿਤਾਇਆ ਜੋ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਇ ਕੇ ਏਹ ਕਿਲਾ ਪੁਵਾਇਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਅੱਵਲ ਇਸ ਬੁਰਜ ਕੀ ਈਟ ਆਪਣੇ ਦਸਤ ਮੁਬਾਰਕ ਸੀ ਰਾਖੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਜੀ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਹਵੇਲੀਆਂ ਸਭ ਦਿਖਾਲੀਆਂ ॥ ਤੇ ਉਪਰ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਬਾਜ ਤੇ ਹੋਰ ਪੁਸਾਕੀ ਕਾ ਕਿਸਮ ਰੂਬਰੂ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਰਾਰ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਉਹਾਂ ਮੁਕਾਮ (f. 336 a) ਰਾਖਯਾ ॥ ਤੇ ਰਾਗ ਕਰਨ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਇਨਾਮ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਭੱਟ ਅਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਜਯਾਦਾ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਵਾਫੁਰ ਆਏ ਹੈਸੇ ਉਨ ਕੋ ਇਕ ਜਾਗਾ ਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਮਾਨਿੰਦ ਸਾਦੀ ਦੀ ਬਖਸਯਾ ॥ ਫੇਰ ਮਨੂ-ਮਾਜਰੀਏ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਸ ਤਰਫ ਏਹ ਰਸਮ ਹੈ ॥ ਜੇ ਕਰ ਕਿਸੇ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਕੋ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਹੀ ਲਵਾਸ ਪਾਵਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਤੋਸੇਖਾਨੇ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ² ਪਰੁ ਤਦ ਭੀ ਲਿਬਾਸ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ॥ ਤੇ ਏਕ ਮਰਤਬੇ ਕਾ ਬਣਾਇਆ ਹੂਆ ਹਮੇਸਾ ਉਹੋ ਰਹਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਨੌਕਰ ਚਾਹੇਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਰਾਖ ਲੇਵੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਕਾ ਲਿਵਾਸ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਜੈਸਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਤਾਂ ਦੌਲਤ ਕਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ॥ ਤੇ ਬਾ ਅਰਾਮ ਰਹਣਾ ॥ ³ ਅਰੁ ਪਾਸ ਜਗਰਾਵੀਂ ਭੀ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਜੋ ਆਦਮੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਆਪ ਕੀ ਆਦਿਤ ਕਾਦੀਮ ਬੀਂ ਏਹੀ ਹੈਂ ਸੀ ਜੋ ਖੁਸ ਤਬਾ ਰਹਣਾ ॥ ਅਰੁ ਤਲਬ ਨੌਕੁਰ ਕੋ ਜਯਾਦਾ ਦੇਣੀ ॥ ਅਰੁ ਬਖਸਸਾਂ ਕੇ ਬਖਸਣ ਕਾ ਅਰੁ ਬਹਾਦਰੀ ਕਰਨ ਕਾ ਅਰੁ ਫੌਜ ਦਾਰੁਸਤ ਰਾਖਣੀ ਏਹੀ ਸਕਲ ਹਮੇਸਾ ਰਹਤੇ ਸੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਾਰ ਜਾਇ ਕੇ ਭੀ ਪਲਟਣ ਤੇ ਰਜਬਣ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਮਨਸਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਜਰ ਨਜਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਮਲਾਂਪੁਰ ⁴ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਮਨੂਮਾਜਰੀਏ ਕਾ ਨਿਦਾਨ ਬੇਟਾ ਹੈ ਸਾ ॥ ਓਹ ਮਿਲਨੇ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੁ ਮੋਹਰਾਂ ਉਸ ਕੇ ਜੇਵਰ

¹ The reference here is to Goverdhan Singh, grandson of Raja Gopal Singh who got the title of *rājā* from the British as a reward for the various services rendered by him. The present *rājā* had succeeded to the chiefship in 1823 after the death of his father Hamir Singh : *Press Lists of Old Records in the Punjab Secretariat : Ludhiana, Karnal and Ambala Agencies (1810-1840)*, IV, 235-36. See also, *Gazetteer of the Ambala District (1892-93)*, 42-43.

² It may be interesting to note that the soldiers and retainers of Raja Govardhan Singh of Mani Majra were issued their uniforms only on special occasions and were to return these in to the *toshākhāna* afterwards.

³ This comment by the servants on their master amassing wealth and spending it entirely on his own comforts is interesting.

⁴ Mullanpur, a small village situated at about 12 miles north-west of Mani Majra.

ਵਾਸਤੇ ਦੈਯਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਸਿਆਲਬੇ ¹ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਏਕ ਘੋੜਾ ਆਪ ਕੋ ਤੇ ਏਕ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਕੋ ਰੁਪਈਏ ਲੇ ਕੇ ਆਪ ਪਾਸ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਾਬ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ² ਹੋਰੀਂ ਏਸ ਤਰਫ ਰਹਤੇ ਰਹੇ ਸੇ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਮਗਰੋੜ ³ ਡੇਰਾ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਸੁਨਾਣੇ ⁴ ਤੇ ਆਲਮ ਪੁਰ ⁵ ਵਗੈਰੇ ਮਕਾਨ ਦੇਖ ਕੇ ਡੇਰੇ (f. 336 b) ਹੀ ਆਇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਪਠਾਣ ਕੋਟਲੇ ⁶ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮ ॥ ਬਲਵੰਡ ਖਾਂ ਤੇ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ⁷ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਅੱਵਲ ਕੀ ਰੈਯਤ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਰੋਪੜਵਾਲੇ ⁸ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਇਆ ਚਾਹਿਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਡੇਰਾ ਮੁਕਾਮ ਰਹਾ ਤਾਂ ਆਇ ਜਾਵੇਂ ॥ ਫੇਰ ਅਰਜੀ ਸੁਦਾਗੁਰ ਮੱਲ ਕੀ ਆਈ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤਾਗੀਦ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਤਰਫ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੀ ਜਲਦੀ ਆਵੇਂ ॥ ਤੇ ਸਾਹ ਨਿਜਾਮਦੀਨ ਕੀ ਭੀ ਅਰਜੀ ਆਈ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਭੀ ਦਿੱਲੀ ਸੈ ਤੁਰ ਆਇਆ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਕਪਤਾਨ ਮਰੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਭੀ ਆਵਣਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਮਤਲਬ ਪੇਸਤਰ ਸੇ ਏਸ ਕਰ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕੋਟਲੀ ⁹ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਲੁਠੇਰੀ ¹⁰ ਵਾਲੇ ਕੇ ਬੇਟੇ ॥ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਜਰ ਸਿੰਘ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਡੇਰਾ ਈਹਾਂ ਹੀ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਮਰਤਬੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਲੁਠੇਰੀਵਾਲਾ ਵਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਤਕਸੀਰ ਸੈ ਕੈਦ ਕੀਯਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਤਕਸੀਰਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਛੋਡਯਾ ॥ ਫੇਰ ਨੌਕਰੀ ਕਰਤਾ ਰਹਯਾ ॥ ਤੇ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਭੀ ਵੈਰੋਵਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਯਾ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਗਯੇ ਤੋ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹੀ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਫਤੇਪੁਰ ¹¹ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਜਗਰਾਵਾਂ ਦਾਖਲ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਭਗਤ ਕਾਮ ਦਾਇਕ ਸ੍ਰੀ ਬ੍ਰਿਜਨਾਯਕ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਸਾਹ ਹੋਰੀਂ ਸਾਹਜਹਾਨਾਵਾਦ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਪਿਰਾਨ ਕਿਸਨੁ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਤੀਨ ਕੋਸ ਅੱਗੇ ਸਬਜੀ ਮੰਡੀ ਪੇਸਵਾ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਸਾਹ ਹੋਰੀਂ ਉਤਰੇ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਜਬ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਲਬੇ ਫਰਸਲਗ ਮਟਕਲਬ ਸਾਹਬ ਜੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਬਗਲਗੀਰ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹ ਨਿਜਾਮਦੀਨ ਹੋਰਾਂ ਕਮਾਨਾਂ ਦੋਇ ਦੀਆਂ ॥ ਅਰੁ (f. 337 a)

¹ Sialba is situated at about 16 miles to the north-west of Mani Majra.

² The reference here is to Hari Singh Sialba also known as Hari Singh Langa, who was the founder of the Sialba family. He took possession of a large part of the country on both sides of the river Satlej in 1763 : Lepel H. Griffin, *The Rajas of the Punjab*, 33.

³ Magror, a small village situated about 6 miles west of Rupar.

⁴ Sanana is a village at about 2 miles from Rupar in north-west.

⁵ Alampur, a village situated at about 8 miles to the south-west of Rupar.

⁶ The reference is to Kotla Nihangan also known as Kotla Afghana, a small fort situated at about 3 miles south-east of Rupar : *Gazetteer of the Ambala District (1924-25)*, 73.

⁷ Balwant Khan and Nihang Khan were the sons of Bhikhan Khan of Kotla Nihangan : Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, f. 231 a-b.

⁸ Bhup Singh was the son of Charat Singh and grandson of Hari Singh of Sialba.

⁹ Kotli, a small village situated at about 8 miles north-east of Morinda.

¹⁰ Lutheri village is situated at about 4 miles to the south of Kotli.

¹¹ Fatehpur, a village at about 10 miles from Morinda in the north-east.

ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਕੁਰਸੀ ਦਈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਆਪ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈ ਭਰਥਪੁਰ ਕੀ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕਹੀ ॥ ਫੇਰ ਬਾਤਾਂ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਲਾਟਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਜੀ ਜਬ ਗਏ ਸੇ ॥ ਓਹ ਸਭ ਖੈਰਖਾਹੀਆਂ ਜੋ ਆਪ ਥੀਂ ਹੁਈਆਂ ਸੀਆਂ ਸੋ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਜੀ ਫਰਮਾਇਆ ਆਪ ਕੇ ਖਾਨਦਾਨ ਕੀ ਜੋ ਬਡਆਈ ਹੈ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਬ ਕੇ ਘਰ ਕੀਆਂ ਖੈਰਖਾਹੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਭੀ ਸਾਡੀ ਕਤਾਬ ਦਰਮਯਾਨ ਦਰਜ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜੋ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ਤਾਂ ਤੋਫੇ ਦੀਏ ਦੋਇ ਘੋੜੇ ॥ ਉਮਦੇ ਲਬਾਸ ਸੈ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਬਿਮੈਇ ਨੁਕਰਈ ਹੋਦੇ ਕੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਪਸਮੀਨੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਵਾਸਤੇ ਦੋਸਤੀ ਕੇ ਲੇਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਸਦਰ ਲੈਨ ਸਾਹਬ ¹ ਜੋ ਬਡੇ ਮੁਸਾਹਬ ਸੇ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ॥ ਸੋ ਸਾਹ ਨਜ਼ਾਮਦੀਨ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਕਰਨੈਲ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਸੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਲੈਣੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਬਡੇ ਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਜਬ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਭਰਥਪੁਰ ਕੀ ਮੁਬਾਰਖ ਬਾਦੀ ਸਾਨੂੰ ਭੇਜੀ ॥ ਸਾਡੀ ਤਰਫ ਸੈ ਭਾੜੋਗ ਕੀ ਮੁਬਾਰਖ ਬਾਦੀ ਆਪ ਕੋ ਭੇਜੋ ॥ ਅਰੁ ਸਦਰ ਸੀ ਹੁਕਮ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕੇ ਆਪ ਮਾਲਕ ਹੈਂ ॥ ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਚਾਹਨ ਸੋ ਕਰਨ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਓਸ ਕੀਆਂ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀਆਂ ਅਰੁ ਬਦ ਆਦਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਸਾਹ ਹੋਰੀਂ ਵਾਸਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਆਪ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਬਯਾਨ ਕੀਆ ॥ ਜੋ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਦਿਲੁ ਚਾਹਤਾ ਸਾ ॥ ਪਰੁ ਵਖਤ ਉਪਰ ਮਾਕੂਫ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਖਲੀਤਾ ਹੋਰ ਆਪ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਸਾਹਜਹਾਨਾਵਾਦ ਉਨ ਕੇ ਘਰ ਹੈ ॥ ਦੋਸਤਾਂ ਕੇ ਆਵਣ ਕਾ ਮੁਜਾਇਕਾ ਨਹੀਂ ਖੁਸੀ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹ ਹੋਰਾਂ ਏਹ ਖਾਲੀ (*f.* 337 b) ਤਾਂ ਆਪ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਰੁਖਸਤ ਹੋ ਕਰ ਜਗਰਾਵਾਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰੂਬਰੂ ਹੁਏ ਤਾਂ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਮਰੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਕਲਕੱਤਯੋਂ ਸਦਰ ਜੀ ਕਾ ਲਿਖਯਾ ਬਡੇ ਸਾਹਬ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੋ ਆਇਆ ਹੈ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਕਾ ਲਿਖਯਾ ਕਲਕੱਤੇ ਕੇ ਹੁਕਮ ਮੂਜਬ ਸਾਨੂੰ ਆਇਆ ਹੈ ਭੜੋਗ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਕਾ ਹੁਕਮ ॥ ਤੇ ਮੂਜਬ ਉਸ ਹੁਕਮ ਕੇ ਅਸਾਂ ਭੀ ਤੁਸਾਨੂੰ ਲਿਖਯਾ ਹੈ ॥ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਮਾਲਕ ਹੋ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕੋ ਜਿਸ ਵਜਾ ਚਾਹੋ ਸੋ ਕਰੋ ॥ ਅਰੁ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀਓਂ ਖਾਸ ਮੁਨਸੀ ਮੋਹਰ ਬਰਦਾਰ ਸਿਵ ਦਿਆਲ ² ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਬਹੁਤ ਇਖਲਾਸ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਰਹਾ ਤੇ ਈਹਾਂ ਸੈ ਸੁਦਾਗੁਰ ਮੱਲ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਸੀ ਭੇਜਯਾ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਆਪਸ ਦਰਮਯਾਨ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਕੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸੇਰ ਅਲੀ ਭੀ ਸਾਹਜਹਾਨਾਵਾਦ ਸੀ ਰੁਖਸਤ ਹੋਇ ਕੇ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਨੇ ਭੀ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਸਾਹਬਾਂ ਦੋਸਤੀ ਅਰੁ ਤਸੱਲਾ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਸੀ ਆਦਮੀ ਆਇਆ ਜੋ ਕੋਈ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸੇਰ ਅਲੀ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਛਾ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਖੁਸ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਕੀਕਤ ਪੁਛੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਦਯਾ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਨੇ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ ਹੁਏ

¹ It has not been possible to identify this British officer.

² Shiv Dyal, the third son of Diwan Moti Ram, was deputed by Ranjit Singh to allay the fears, if any, of Fateh Singh, and to reassure him of his good intentions : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 558.

ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਜਿਨਾ ਸਾਡੇ ਅਰੁ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਮੈਂ ਸੁਬੇ ਡਾਲੇ ਸੇ ॥ ਉਨ ਕੋ ਰੱਬ ਨੇ ਸਜਾਇ ਦੀਈ ॥ ¹ ਜੋ ਦੂਰ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਉਸੀ ਵਖਤ ਸੋਢੀ ਸਾਹਬ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਦਸਤ ਮੁਬਾਰਖ ਲਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਕਸਮ ਖਾਇ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਦਿਲ ਸਾਡੇ ਮੈਂ ਕੁਛੁ ਖਯਾਲ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਆਈਨ ਇਬਤਦਾਇ ਕੇ ਉਪਰ ਪੁਖਤਾ ਹਾਂ ॥ ਏਸ ਬਾਤ ਕਾ ਸਤਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਮੁਨੁ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਬਾਤ ਫਰਮਾਈ ਜੋ ਅੰਬੂਤਸਰ (f. 338 a) ਜੀ ਚਲਕੇ ਤੇ ਨੇਮ ਕਰਕੇ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੀ ਤਸੱਲਾ ਕਰਕੇ ਫੇਰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸੇਰ ਅਲੀ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਸੁਬੇ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਅਰੁ ਸਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਨ ਹਮੇਸਾ ਆਗੇ ਕੀ ਤਰਾਂ ॥ ਬਾਮੁਜਬ ਰਸਮ ਅਰੁ ਆਈਨ ਕਦੀਮ ਕੇ ਅਰੁ ਓਸ ਥੀਂ ਭੀ ਜਯਾਦਾ ॥ ਫੇਰ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਸ ਵਜਾ ਨੇਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਬੁੰਗੇ ² ਆਪਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਬ ਜੀ ਮੰਗਾਇ ਕੇ ਤੇ ਸੋਢੀ ਆਨੰਦਪੁਰੀਏ ਪਾਸ ਬਠਾਇ ਕੇ ਤੇ ਬਡੇ ਯਾਕੀਨ ਸੈ ਹਾਥ ਬਾਂਧ ਕੇ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਧਰਮ ਕਾ ਖੂਬ ਮਜਨੂਨ ਸੈਂ ਲਿਖਾਇ ਕੇ ॥ ਕੇਸਰੀ ਪੰਜਾ ³ ਲਾਇਆ ਆਪਣੇ ਦਸਤ ਮੁਬਾਰਖ ਸੈ ॥ ਅਰੁ ਮੋਹਰ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਲਾਇ ਕੇ ਫੇਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਉਪਰ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ⁴ ਧਰਮ ਕਾ ਰਾਖ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਸੈ ਦੂਰ ਹੈਂ ਜੋ ਕਹੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਤੇ ਹਾਂ ॥ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਲਯਾਵਣ ਕੋ ਪਰੁ ਦੇਰ ਪੜ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਛੇਤੀ ਮਿਲਣ ਕੋ ਕੋ ਚਾਹਿਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਵਕੀਲਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਉਨ ਮੈਂ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਨੋ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੈਂ ਕਯਾ ਫਰਕੁ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਨੋ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜੇ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਿਵ ਦਯਾਲ ਮੋਹਰ ਬਰਦਾਰ ॥ ਤੇ ਜੁਆਹਰਿ ਸਿੰਘ ਬਸਤਿਨੀ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਸੋਢੀ ਸਾਹਬ ਆਨੰਦਪੁਰੀਏ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹੈਂ ਤੇ ਅਦਬ ਕੀ ਜਾਗਾ ਹੈਂ ॥ ⁶ ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ ॥ ਅਰੁ ਰਣ ਸਿੰਘ ॥ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ॥ ਏਹ ਭੀ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਬਡੀ ਸਾਨ ਸੈ ਭੇਜੇ ॥ ⁷ ਅਰੁ ਆਪ ਅਸਰਣ ਸਰਣ ਸਰਬ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਸੁਖ ਕਰਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲੋਂ ਕੀ ਸਰਣ ਹੂਏ ॥ ਕਬਿਤ ॥ ਲੋਕ ਨਾਥ ਨਾਥ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪਾਥ ਨਾਥ ਰਾਧਾ ਨਾਥ ਤਜ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਨਾਥ ਔਰ ਨਹੀਂ ਭਾਯੋ ਹੈਂ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਨਾਥ ਸੁਨੋ ਬਿਨਤੀ ਅਨਾਥਨਾ ਦੇਵਨਾਥ (f. 338 b)

¹ It may be pointed out that Ranjit Singh also attributed this misunderstanding between himself and Fateh Singh to Chaudhari Qadir Bakhsh and Himmat Singh Jallewalia who were dead now.

² Ranjit Singh's *bungā* was probably located between the present main entrance of the Hari Mandir and the Akhara Brahmbuta to its left.

³ *Kesri panjā* denotes the imprint of the royal hand dipped in saffron colour which was generally used by rulers as a mark of distinction or to express their goodwill and give certain guarantees. See also, Ibn Hasan, *Central Structure of the Mughal Empire*, 105-06.

⁴ This *ahad-nāma* is said to have been signed on 1st Baisakh 1884 Sammat (13 April 1827), still extant at the Centre State Public Library at Patiala. For detail of the contents of the treaty, see Appendix below.

⁵ Jawahar Singh was the *bastani* or the keeper of the wardrobe of the Maharaja. See also, Sita Ram Kohli, *Catalogue of Khalsa Darbar Records*, II, 54, 89, 109, , 113 *et passim*.

⁶ It seems that among others, the venerable Sodhis of Anandpur were deliberately sent by the Maharaja to guarantee his good intentions.

⁷ According to Sohan Lal, this deputation to escort Fateh Singh with honour was constituted on the Baisakhi day of Sammat 1884 (13 April 1827) : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 343.

ਖੋਟੇ ਖਰੋ ਰਾਵਰੋ ਕਹਾਯੋ ਹੈਂ ॥ ਕੈਤੋ ਸਹੋ ਹਾਨ ਬਲਿਹਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਜਾਨ ਕੈਤੋ ਕਰ ਕਾਨ ਕਰੋ ਹੋਹੂ ਮਨ ਭਾਯੋ ਹੈ ॥ ਆਨ ਹਿਯੇ ਹਿਤ ਜਾਨ ਧਰੋ ਜਯੋ ਪ੍ਰਧਾਨ ਧਯਾਨ ਸੁਖਰਾਸ ਰਾਸ ਬਾਸ ਬੇਖ ਜੋ ਬਨਾਯੋ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਲੋਕਨਾਥੋ ਕੇ ਨਾਥ ॥ ਹੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਪਾਥਨਾਥ ਕਯਾ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ॥ ਹੇ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਜੀ ॥ ਤੁਮ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕੇ ਔਰੁ ਸਵਾਮੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਮੈਂ ਨਹੀ ਭਾਯੋ ਹੈ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੀ ਹੇ ਅਨਾਥਨ ਕੇ ਨਾਥ ਬੇਨਤੀ ਸੁਨੋ ॥ ਹੇ ਦੇਵਤਯੋਂ ਕੇ ਨਾਥ ਖੋਟਾ ਖਰਾ ਤੁਮਾਰਾ ਹੀ ਕਹਾਇਆ ਹਾਂ ॥ ਕੈਤੋ ਇਸਹਾਨ ਕੋਸ ਹੈ ॥ ਜੋ ਮੇਰੇ ਕਹਾਇ ਕੈ ਭੀ ਪਾਪੀ ਰਹਯੋ ਹੇ ਚਤੁਰ ਸ੍ਰੀ ਬਾਕੇ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ॥ ਕੈਤੋ ਕਾਨ ਕਯਾ ॥ ਅਪਨੇ ਬਿਰਦ ਕੀ ਲਜ ਕਰਕੈ ਮੇਰੋ ਭੀ ਮਨਭਾਯੋ ਕਰੋ ॥ ਜੈਸੈ ਔਰ ਪਤਤਨ ਕੋ ਕੀਓ ਹੈ ॥ ਕੋਨਸੋ ਹੀਯੋ ਮੈਂ ਲਿਆਇ ਕੈ ਅਰੁ ਹਿਤ ਜਾਨ ਕੇ ਜੈਸੇ ਆਪ ਕੋ ਪ੍ਰਧਾਨ ਧਯਾਨ ਧਾਰਨ ਕਰੋ ॥ ਸੁਖ ਕੀ ਰਾਸ ਜੋ ਰਾਸ ਮੰਡਲ ਮੈਂ ਸਰੂਪ ਨਟਵਰ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਬਨਾਯੋ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋ ॥ ੧ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾ-ਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਹਨੂਰ ਸਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਤਿਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣ ਆਦਿ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਤੇਈਸਮੋ ਰੈਵਤ : ॥ ੨੩ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਲਸਤ ਅਸਤ ਛਬ ਮੰਜਰੀ ਪਿਯ ਸੰਗ ਰਹਤ ਅਲਾਪ ॥ ਮੁਕਤਾਲਰ ਬੰਦਨ ਬਲਿਤ ਰਾਧਾ ਅਮਿਤ ਪ੍ਰਤਾਪ ॥ ੧ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਨ ਕੇ ਅਧਰੋਂ ਕੀ ਛਬਿ ਕੀ ਜੋ ਮੰਜਰੀ ਕਯਾ ਸੰਬੂਹ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਪੀਯਾ ਕੇ ਸੰਗ ਮਿਲ ਕੈ ਅਲਾਪ ਰਚਯੋ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਿੰਧੂਰ ਸੋ ਛਾਈ ਹੂਈ ਮੋਤੀਓਂ ਕੀ ਲੜੀ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਜੋ ਬਡੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਚਰਾਸੀਏ ਮੈਂ ਆਪ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਯਾਵਣੇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ॥ (f. 339 a) ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਜਬ ਸੇਰ ਅਲੀ ਭੇਜਾ ਸਾ ਤਾਂ ਆਪ ਸੇਰ ਸਿਕਾਰ ਕੋ ਮਲਾਂਵਾਲੇ ਕੀ ਤਰਫ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਕੀ ਅਰਜੀ ਆਈ ॥ ਜੋ ਏਹ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੋ ਆਏ ਹੈਂ ਆਪ ਭੀ ਓਸ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੋ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰੀਕਯਾਂ ਕੇ ਪੱਤਣ ਲਾਂਘ ਕੇ ਆਪ ਕੀ ਤਰਫ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜਬ ਓਹ ਈਸੇ ਖਾਂ ਕੀ ਕੋਟੀ ਆਏ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਜੀ ³ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਬੁਲਾਇ ਲੀਆ ॥ ਆਈਨ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕੀ ਬਾਤ ਸਮਝ ਕੇ ॥ ⁴ ਹੋਰ ਤਾਂ ਪਾਰ ਪਾਸ ਸਿੱਧਵਾਂ ਕੇ ਪਤਣ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਆਈਨ ਕੀ ਬਾਤ ਸੈ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਤੇ ਸੌਢੀ ਸਾਹਬ ਜਗਰਾਵੀਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਨੇਮ ਪੁਖਤਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਕਾ ਕੂਚ ਕਰਵਾਇਆ ਫੇਰ ਸਿੱਧਵੀਂ ਆਪ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਸਿਰਦਾਰ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਸਾਥ ਭੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਦੀਏ ॥ ਪੁਸਾਕਾਂ ਪਸਮੀਨੇ ਥੋਂ ਆਦਿ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁੱਸਾ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਬਿਮੈਇ ਜੀਨਾ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਫੀਲ ਬਮੈ ਹੋਦੇ ਨੁਕਰੇ ਕੇ ਅਰ ਘੋੜਾ ਬਮੈ ਜੀਨ ਤਿਲਾਈ ਕੇ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁੱਸਾ ਉਮਦਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪ ਕੇ ਲੈਣ ਆਵਣ ਥੀਂ ਇਸਨਾਨ ਗੰਗਾ ਜੀ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨੇਕ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਮਜਲਾਂ ਕੋਤਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ॥ ਤੇ ਹਮ ਭੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਤਾਂ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਆਪ ਨੇ ਡੇਰਾ ਸਿੱਧਵੀਂ ਰਾਖਾ ॥ ਫੇਰ

¹ Chapter Forty-seven, or Chapter Twenty-three of Section Three, ends here.

² Chapter Forty-eight (ff. 338b-357b) is rather lengthy but most of it is given to Fateh Singh's meeting and changed relationship with Ranjit Singh and to the marriage of Kunwar Nihal Singh.

³ The reference is to Raja Dhian Singh, one of the three Jamwal brothers, and by now the leading nobles of the Maharaja. See also, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 343.

⁴ The import of this phrase is not clear, although it seems to pertain to the territorial boundaries of Ranjit Singh to the south of the Satlej where Fateh Singh was to be received.

ਦਰੀਆਇ ਉਤਰ ਕੇ ਮਹਤਪੁਰ ਕੀਆ ਤੇ ਸੋਢੀ ਸਾਹਬ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਉਰਾਰ ਆਇ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸਯਾ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਜੋਨਸਾ ਖਬਰ ਲਿਜਾਤਾ ਸਾ ਓਸ ਕੋ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਕਦਰੇ ਕਦਰੇ ਮਜਲਾਂ ਕਰਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਆਏ। ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਭਾਈ ਹਾਜ਼ੂਰ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਆਵਣੇ ਕੀ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਰਮਾਵਣੀ॥ਅਰੁ ਸਰਕਾਰੋਂ ਰੋਜ ਲਿਖਯਾ ਆਵੇ ਜੋ ਜਲਦੀ ਆਵੇ॥ਫੇਰ ਵੈਰੋਵਾਲ ਆਏ॥ਅਰੁ ਉਸੀ ਰੋਜ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਆਇ ਗਏ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ² ਤੇ ਇਸਤਵਾਲ ਸਾਬ (f. 339b) ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੁਆ॥ ਫੇਰ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਬਾਗ ³ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਸਰਕਾਰੇ ਗਏ॥ ⁴ ਅਰੁ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਜਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਆਵਣ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬ ਡੇਰੇ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਆਪ ਭੀ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਛੱਲਕ ਕਰਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਮਜਮਾਨੀ ਨਗਦ ਅਰੁ ਸੀਰਨੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ⁵ ਤਾਜੀਮ ਅਰੁ ਤਵਾਜਿਆ ਬਾਮੁਜਬ ਕਾਦੀਮ ਕੇ ਹਈ ॥ ਫੇਰ ਮੁਹੱਬਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਇਬਤਦਾਈ ਕੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜਾ ਬਿਮੈਇ ਤਿਲਾਈ ਜੀਨ ਕੇ ਅਰ ਫੀਲ ਬਿਮੈਇ ਹੋਦੇ ਨੁਕਰੇ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਪਸਮੀਨੇ ਥੋਂ ਆਦਿ ਪੁਸਾਕਾਂ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ॥ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਬੇਸ ॥ ਪੰਝੀ ਹਜਾਰ ਕੀ ਕੀਮਤ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਕੰਠਾ ਬਡੀ ਕੀਮਤ ਕਾ ਮੋਤੀਆਂ ਕਾ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦਰਜੇ ਬ ਦਰਜੇ ਦੀਯਾ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਦਾਦੇ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭਰਥਪੁਰੀਏ ਕੇ ਤੇ ਲਾਖ ਰੁਪਈਯਾ ਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਤਾਜੀਮ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਤੇ ਹਮਾਰੇ ਕਿਬਲਗਾਹ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਭੰਗੀਆਂ ਤੇ ਕਨਈਯਾ ਥੀਂ ਆਦਿ ਗਿਣਾ ॥ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਘੇਰਾ ਡਾਲ ਕੇ ਜਾਣੇ ਨਾ ਦੇਈਏ ॥ ਫੇਰ ਤੁਸਾਡੇ ਕਿਬਲਗਾਹ ਜੀ ਕੋ ਸਭ ਕਹੇਂ ਜੋ ਇਨ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੀ ਖਾਤਰ ਰਾਖਣੀ ਖੂਬ ਹੈ ਤਾਂ ਓਨਾ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਕੇ ਰਸਤੇ ਉਨ ਕੋ ਲੰਘਾਇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਮ ਸਿੰਘ ⁶ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕਾ ਮੰਗਾਇ ਕੇ ਉਸ ਥੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੂਬਰੂ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਪਾਹੁਲ ਦਵਾਈ ॥ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂ ਹਜਾਰ ਕਾ ਮੋਤੀਆਂ ਕਾ ਕੰਠਾ ਤੇ ਹੋਰੁ ਜੁਆਹਰ ਭੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਪਾਹੁਲ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਜਲਦੀ ਦੀਈ ਗਈ ॥ ਜੋ ਸਾਦੀ ਨਜਦੀਕ ਸੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ॥ ⁷ ਅਰੁ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕੋ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭਨੀ ਜਾਗਾ ਵਾਫਰ ਭੇਜਯਾ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਆਜਜਾਂ (f. 340 a)

¹ As the text suggests, it was customary to reward the bearer of any welcome news which in this case was the return of Fateh Singh.

² Sohan Lal, however, mentions that Fateh Singh encamped at Sultanwind, situated at about 4 kos from Amritsar : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 343.

³ Jawala Singh-ka-Bagh, one of the numerous gardens ^{of} Amritsar also known as Bagh of Jawala Singh Padhania : see J. S. Grewal & Indu Banga, *Early Nineteenth Century Panjab*, 134.

⁴ Raja Dhian Singh is said to have presented himself before Ranjit Singh on Sunday, 26 Baisakh Sammat 1884 (10 May 1827) and Fateh Singh met Ranjit Singh on the day following : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 343.

⁵ Bhai Sham Singh was one of the three *granthis* of the Hari Mandir at this time. Bhai Gopal Singh and Bhai Makhan Singh were the other two : Hazara Singh, *History and Guide to the Golden Temple*, 114.

⁶ As suggested here, by now it had become customary to take *pahul* before getting married. See also, Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 241 a-b.

⁷ Probably, the reference is to the original copy of the Adz Granth which was in the possession of the Sodhis of Kartarpur. See also, Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter VII, n. 46.

ਅਰੁ ਲੁਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਬਖਸਯਾ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਖ ਕਾ ਲਿਖ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਨਿਵਿਸਤ ਕਾਮਲ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਜੋਨਸਾ ਨੇਮ ਕੀਆ ਸੀ ਫੇਰ ਜਬਾਨੀ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸਰਾ ਹੋਰ ਧਰਮ ਪਤਰੁ ਲਿਖ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਅਰੁ ਜੁਆਲਾ ਮੁਖੀ ਜੀ ਕਾ ॥ ¹ ਅਰੁ ਮੋਹਰ ਲਾਇ ਕੇ ਕਹਾ ਏਹ ਵਸੀਲਾ ਨੇਮ ਧਰਮ ਕਾ ਨਸਲਨਿ ਬਾਦਿ ਨਸਲਨ ਰਹੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਤੁਸੀਂ ਠਾਣੇ ਦਾਖਲ ਕਰੋ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਤੁਸਾਡਾ ਮੁਲਖਿ ਹੋਰ ਹੈ ਓਹ ਭੀ ਫੇਰ ਤੁਸਾਂ ਲੈ ਲੈਣਾ ॥ ² ਫੇਰ ਮੁਰੱਸਾ ਜੇਵਰ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪਾਏ ਦਰ ਪਾਏ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਰੈਯਤ ਜੋ ਸੁਕਰ ਗੁਜਾਰ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਜਗਰਾਵੀਂ ਭੀ ਜਾਤੇ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਹਰ ਮੈਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸੀ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਰੋਸਨੀ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਬਖਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰ ਕੇ ਸਭ ਬਡੇ ਖੁਸੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਪਨੀ ਆਪਨੀ ਉਕਤ ਸੋ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਯਥਾ ॥ ਬਾਜਤ ਨਗਾਰੇ ਮਨੋ ਗਾਜਤ ਪਯੋਦ ਕਾਰੇ ਛਟਾ ਸੇ ਪਤਾਕਨ ਕੇ ਪਟ ਫਹਰਾਏ ਹੈਂ ॥ ਬਾਲਕਤ ਰੁਣ ਬਿਧ ਨਗਰ ਕੇ ਨਰਬਰ ਜੈਸੇ ਹੁਤੇ ਤੈਸੇ ਤਜ ਧਾਮ ਕਾਮ ਧਾਏ ਹੈਂ ॥ ਮਨ ਮਨਿਵਾਰੇ ਪਲਟਾਰ ਕੇ ਨਿਹਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾ ਆਨੰਦ ਮਗਨ ਪਗਮਗ ਸਿਬਲਾਏ ਹੈਂ ॥ ਭ੍ਰਮ ਦਸਮਾਥ ਮਾਰ ਜਸ ਸਾਥ ਰਘੁਨਾਥ ਆਨੇ ਨਰਨਾਥ ਮ੍ਰਿਗਨਾਥ ਕੋ ਤਯੋ ਲਾਏ ਹੈਂ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪਯੋਦ ਕਯਾ ਮੇਘ ॥ ਛਟਾ ਕਯਾ ਬੀਜੁਰੀ ॥ ਧਾਮ ਕਯਾ ਘਰੋਂ ਕੇ ਕਾਮ ਤਜ ਕੇ ਸਭ ਮਿਲਨੇ ਕੇ ਆਏ ॥ ਮਨਰੂਪੀ ਮਣੀਆਂ ਕੋ ਵਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਪਲਕੋਂ ਕੋ ਹਟਾਇ ਕੇ ਸੋਭਾ ਕੋ ਦੇਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਏਕ ਭਗਤ ਦਾਸ ਨਾਮਾ ਰਾਜਾ ਨੇ ਰਮਾਯਣ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਸੀਤਾ ਜੀ ਕੋ ਹਰਨ ਸੁਨਤੇ ਹੀ ਕੋਪ ਸੋ ਤਮਕ ਕੇ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕੇ ਘੋਰੇ ਪਾਏ ਤਵ ਭ੍ਰਮਰੂਪ ਰਾਵਣ ਕੋ ਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜਸ ਕੇ ਸਾਥ ਜੈਸੇ ਤਿਸ ਰਾਜਾ ਕੋ ਰਘੁਨਾਥ ਜੀ ਲਿਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋ (f. 340 b) ਲਯਾਏ ਹੈਂ ॥ ਭ੍ਰਮ ਰੂਪੀ ਰਾਵਣ ਕੋ ਮਾਰ ਕੇ ਜਸ ਸਾਥ ॥ ੧ ॥ ਪੁਨ: ਕਬਿਤ ॥ ਆਜ ਹੀ ਤੇ ਜਾਨੀ ਬ੍ਰਿਜਹਾਨੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮਹਾਨ ਆਜ ਮੋਰ ਪਖਯ ਧਰ ਪੱਖਯ ਦਰਸਾਯੋ ਹੈ ॥ ਆਜ ਹੀ ਤੇ ਫਲ ਜਪ ਤਪ ਬ੍ਰਿਤ ਨੇਮਨ ਕੋ ਪੂਰਬ ਜਨਮ ਕ੍ਰਿਤ ਭੂਰ ਭਵਗਾਯੋ ਹੈ ॥ ਆਜ ਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਕੇ ਜਾਨੇ ਬਿਗਸੇ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਸਾਖੀ ਸਭਨਾਂ ਬਿਰੰਚ ਬਾਮ ਜਾਨਿਓ ਦੱਛਨਾਯੋ ਹੈ ॥ ਧਰਮ ਹੇਤ ਜੈਸੇ ਤਜਯੋ ਆਪਤ ਯੋਨ ਕਾਹੂ ਭਜਯੋ ਜੈਸੇ ਆਪ ਪਾਯੋ ਤਯੋਨ ਕਾਹੂ ਰਾਜ ਪਾਯੋ ਹੈ ॥ ੨ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਆਜ ਹੀ ਤੇ ਹਮਨੇ ਅਪਨੇ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਾਨੀ ਹੈਂ ਮੋਰ ਪੱਖਯ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੂ ਨੇ ਪੱਖਯ ਦਿਖਾਯੋ ਹੈ ॥ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕਯਾ ਪੁੰਨ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਜ ਹੀ ਤੇ ਹਮਨੇ ਬਾਮੇ ਤੇ ਦਾਹਨੇ ਆਯੋ ਜਾਨਯੋ ਹੈ ॥ ਔਰ ਸੁਗਮ ॥ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਬੁਲਾਇਆ ਹੁਆ ਜਗਰਾਵਾਂ ਥੀਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਚਲਯਾ ਆਇਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਤਾਂ ਮਰ ਗਿਆ ਇਸ ਕੋ ਆਪ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਾਮ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਹੀ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਹਰਾਮਜਦਗੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਜਬ ਜਗਰਾਵੀਂ ਸੇ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਆਪਕਯਾਂ ਹਾਜੂਰ ਰਹਣ ਵਾਲਯਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਵੇਖਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਸੇ ਭੀ ਨਿਲਾਇਕ ਹੀ ਬਾਤਾਂ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਕੀਆਂ ਕਰਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਨਿਕਾਲ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਸਰਕਾਰੇ ਚਲਯਾ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਜਗਰਾਵਾਂ ਥੀਂ ਬੁਲਾਇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਘੋੜਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਯਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਭੀ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣਕਮਲਾਂ ਦਰਮਯਾਨ ਧਯਾਨ ਰਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਅਦਾਬ ਸੈ ਜਗਰਾਵਾਂ ਸੀ ਠਾਕੁਰਾਂ ਜੀ ਕੀਆਂ ਪ੍ਰਿਤਮਾਂ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਲਯਾਏ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਕਰੀ ਅਰੁ ਅਦਾਬ ਸੈ ਡੇਰਾ ਕਰਵਾਇਆ ਅਰੁ ਜਬ ਆਪ ਜਗਰਾਵੀਂ ਗਏ (f. 341 a)

¹ It may be noted that Ranjit Singh and Fateh Singh swore by the Hari Mandir as well as the Jwalamukhi temple.

² It is said that Ranjit Singh had retained Urmur-Tanda, Sathiala, Sarhali, Nur Mahal, Vairowal, Verka, Chauki-Kutlehr and 30 other 'ilāqas' : Diwan Ramjas, *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 440.

ਸੇ ਤਾਂ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਕਾ ਮੰਦਰ ਤੀਆਰ ਹੋਤਾ ਸਾ॥ ਤੇ ਪੱਥਰ ਜੋ ਦਿਲੀਓਂ ਮੰਗਾਏ ¹ ਸੇ ਮੰਦਰ ਜੀ ਵਾਸਤੇ॥ ਸੋ ਭੀ ਸਰਕਾਰੇ ਲੈ ਗਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਠਾਕੁਰ ਦੁਆਰੇ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਧਰਮਸਾਲਾ ਸੀ ਓਸ ਕੋ ਭੀ ਬਿਸਮਾਰ ਕਰਕੇ ॥ ਬਾਲੇ ਅਰੁ ਤਖਤੇ ਲੇ ਗਏ ਸੇ ॥ ² ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਅਰੁ ਰਾਇ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤਾਗੀਦ ਕਰੀ ਜੋ ਮੰਦਰ ਜਲਦੀ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਪੱਥਰ ਹੋਰ ਵਾਫੁਰ ਦਿੱਲੀ ਸੇ ਮੰਗਵਾਏ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਤੀਆਰ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਠਾਕੁਰਾਂ ਕਾ ਇਸ ਥਾਂ ਪੁਨ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਓ ਤਾਂ ਸਭ ਠਾਕੁਰਾਂ ਕਾ ਹੀ ਜਹੂਰ ਸਮਝਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਰਮੀਦੀ ਕਾ ਕਾ ਤੱਲਕਾ ਠਾਕੁਰਾਂ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਯਾ ॥ ³ ਅਰੁ ਰੋਜ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਦਰਸਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਤਾਲਯਾ ਸਮਝਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਂਡ ਸਾਹ ਜੀ ਫਗਵਾੜੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਖਿਜਮਤ ਖੂਬ ਵਜਾ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮਿਜਮਾਨੀ ਨਕਦੀ ਅਰੁ ਮਠਆਈ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਭੇਜਯਾ ॥ ਫੇਰ ਬਾਗ ਮੈਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬੈਂਡ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਕੀ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਬ ⁴ ਭੀ ਸਾਬ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਇਖਲਾਸ ਅਰੁ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਪਸਮੀਨੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਮੁਰੱਸਾ ਜੇਵਰੁ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਬ ਕੋ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਤਰਫ ਲਹੌਰ ਕੀ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਹਟ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਇਖਲਾਸ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਬੈਂਡ ਸਾਹਬ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਚਾਹੀਤਾ ਤਾਂ ਜਿਆਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿਤਨੇ ਕੋ ਰੋਜ ਰਹੀਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਦਿਲ ਤਾਂ ਜੁਦਾਈ ਕੋ ਨਹੀਂ ਚਾਹਤਾ ॥ ਪਰ ਕਾਮ ਰੋਪਕਾਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਲੁਦਹਾਣੇ ਪਹੁਚੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਸੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਾਬਾਂ (f. 341b) ਕੋ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਕਸਤ ਕਰੇ ॥ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ॥ ਅਰੁ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਪਾਸ ਰਾਖਾ ॥ ⁵ ਤੇ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਚਾਹਯਾ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਜਗੀਰ ਹੋਵੇ ॥ ⁶ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਰਾਣੀ ਪੁਰ ⁷ ਬਮੈਇ ਗਾਵੋਂ ਕੇ

¹ It may be noted that the stone for the construction of the *thākurdwāra* was brought from Delhi.

² It is not clear whether this *dharmśāla* demolished by Ranjit Singh's men was simply a resting place or also an *udāsī* establishment.

³ Ramidi, situated at about 7 miles from Kapurthala in the north-west, had been granted for the maintenance of the temple.

⁴ The reference is to Dr. Murray, a surgeon in the 4th Regiment of the Native Infantry, who had been sent in December 1826 to treat Ranjit Singh : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, 337. See also, G. L. Chopra, *Panjab as a Sovereign State*, 156-59.

⁵ It is probable that at this time, Kunwar Nihal Singh had been kept by the Maharaja more or less as a hostage. At any rate, by now it had become an established practice for the vassal to send hostages see, for example, Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter III, nn. 57-61.

⁶ It is significant that Raja Dhian Singh asked for a *jāgīr* and that it was given by Fateh Singh not only to the *rājā* but to a number of other persons in the service of Ranjit Singh. Apparently, the Maharaja was tightening his hold over the resources of Fateh Singh who, by now, was practically a vassal. See also, f.324 b & n. 4 above.

⁷ Ranipur is a small village situated at about 6 miles from Phagwara, in the north-west.

ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਦੇਵੀ ਦਿਤੇ ਕੋ ਭੀ ਗਾਂਵ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਅਗੇ ਭੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਬਹੁਤਯਾਂ ਕੋ ਗਾਂਵ ਸਾਪੁਰਦ ਕੀਏ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੋ ਚਾਰ ॥ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਤੀਨ ॥ ਬਿਸਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ॥ ਵਕੀਲ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ¹ ਕੋ ਚਾਰ ॥ ਮਿਤ ਸਿੰਘ ਕੋ ਦੋਇ ॥ ਗੋਸੇ ਖਾਂ ਕੋ ॥ ਸੁਖਦਿਆਲ ਕੋ ॥ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਦੋ ॥ ਦਲਮੀਰ ਕੋ ॥ ਰਾਮਦਯਾਲ ਕੋ ॥ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਦੋ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਕੋ ॥ ਤੇ ਦਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲਯਾਂਵਾਲੇ ਕੋ ॥ ਗੁਰਦਿੱਤੇ ਕੋ ॥ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਕੋ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਕੋ ਹੋਰ ਭੀ ਗਿਰਾਂਵ ਸਾਪੁਰਦ ਕੀਏ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਜੁਵਾਹਰਿ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੈਦ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਐਸੀ ਮਾਰ ਹੂਈ ਜੋ ਉਸਤਖਾਨ ਨਿਗਾ ਆਵੇ ² ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਦੋਇ ਰੋਜ ਪੜਾ ਰਹਾ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਜਾਣਾ ਜੋ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਚੁਕਾਇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਨਾਂ ਲੇਵੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਲਿਖ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਪੁਚਾਇ ਦੇਵੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਰੂਬਰੂ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਆਪਨੀਯਾਂ ਚੋਟਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ॥ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੈਂ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਮੌਰੇ ਜੈਸੇਯਾਂ ਕੇਤਯਾਂ ਕੋ ਆਗੇ ਬਖਸਯਾ ਹੈ ॥ ਆਪ ਨੇ ਤਕਸੀਰਾਂ ਮਾਫ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਿਰਾਹਾ ³ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਤਾਂ ਇਸ ਕੇ ਰੁਪਏ ਦੇਣੇ ਹੋਵੇਗੇ ॥ ਜੌਨਸੇ ਏਹ ਖਾਇ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਸ ਥੀਂ ਜਾਮੁਨ ਮੰਗੀਏ ਤਾਂ ਕਿਨੇ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਤਮਾਮ ਉਮਰ ਏਹ ਕੈਦ ਰਹੇਗਾ ॥ ⁴ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਕੀ ਸਜਾਇ ਪਹਚੇਗੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਾ ਜੋ ਬਲੰਦ ਹੌਸਲਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਅਸਾਂ ਤਕਸੀਰਾਂ ਮਾਫ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਏਹ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਬਣਤੀ ॥ ਫੇਰ (f. 342 a) ਜਬ ਓਹ ਤਨਦਰੁਸਤ ਹੂਆ ॥ ਸਿਰੇਪਾਇ ਦੇਇ ਕੇ ਛੋਡ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਰੁਪਏ ਓਸ ਨੇ ਕਹੇ ਸੇ ਜੋ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ ਸੇ ਨਾ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਦੇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਜੌਨਸੇ ਪੀਛੇ ਰਹੇ ਸੇ ਤੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀਆਂ ਜਿਨਾ ਕਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਇਨ ਸੈ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ॥ ਤੇ ਉਨ ਉਪਰ ਭੀ ਮੇਹਰਵਾਨਗੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਏਹ ਸਮਝਾ ਜੋ ਏਹਿ ਹਰਿ ਇਕ ਉਪਰ ਮੇਹਰਵਾਨੀ ਕਰਤੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਪਾਸ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਥਰਾ ਦਾਸ ਵਿਗੈਰੇ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਆਪ ਪਾਰ ਗਏ ਸੇ ਤਾਂ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਰਦਾਰੀ ਸਰਕਾਰ ਸੈਂ ਫਗਵਾੜੇ ਕੀ ਲਈ ॥ ਫਿਰ ਕੈਦ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰ ਭੇਜੀ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਆਪ ਕਾ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਕੀ ਜਾਗੀਰ ਭੀ ਆਪ ਕੇ ਬਾਜ਼ਰਗਾਂ ਸੀ ਆਪ ਕੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਛੁਡਾਓ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰ ਛੁਡਾਇਆ ॥ ⁵ ਤੇ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਇਸ ਕੀ ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੈ ⁶ ਜੋ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਰਗਾਹਾ

¹ Rai Anand Singh Bhandari (d. 1827) was the agent of the kingdom of Lahore at Ludhiana: Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, I, 12-13. See also, J. S. Grewal, *In the By-Lanes of History: Some Persian Documents from a Panjab Town*, 27-29.

² Jawahar Singh was imprisoned and later beaten up at the orders of the Maharaja for default in the payment of revenues of the confiscated Ahluwalia territories which he perhaps held in *ijāra*.

³ As already pointed out *jarrāh* denoted a surgeon.

⁴ The context incidentally throws light on the working of *ijāra* under Ranjit Singh. It seems, the Maharaja insisted on the realization of the stipulated amount for which it was customary to accept surities (*zāminā*) also. Failing that the defaulter was likely to be imprisoned until someone paid the amount on his behalf.

⁵ It may be noted that Uggar Singh, another defaulting *ijāradār*, was ransomed by Fateh Singh.

⁶ Antecedents of Uggar Singh which are related also to Mai Jaunsi and Sahib Singh Palak (ff. 147-148a & 276 b-281 b) are traced upto folio 343a.

ਸਿੰਘ ਦੋਨੋ ਭਾਈ ਸੇ ॥ ਦਰਗਾਹਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਚਾਰ ਬੇਟੇ ॥ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ॥ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੁਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੋਸੀ ਕੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਬਸੀ ਕੀ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਚਾਰਾਂ ਭਾਈਯੋਂ ਕੋ ਚਾਰ ਗਾਂਉ ਧੋਹੇ ਕੇ ਤਅੱਲਕੇ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਚਾਂਦਪੁਰ ॥ ਮਾਜਰੀ ॥ ਸੂਭਰੀ ॥ ਚਾਹਲ ਮਾਜਰਾ ॥ ਧੋਹੀ ॥ ਕਬਾਸੀ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਰਜਾਇ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪਠਾਣ ਤੇ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਪਾਲਕੁ ॥ ਏਹ ਸਭ ਕਪੂਰਥਲੇ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਦਾਲਤ ਕਰਕੇ ਇਨ ਕੋ ਰੁਕਸਦ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੋਸੀ ਕੀ ਮੁਖਤੀਆਰੀ ¹ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੁਬਾਣੇ ਕਾ ਬੇਟਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੋਸੀ ਨੇ ਪਾਲਯਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਇਸ ਕੀ ਖਾਤਰ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਸਾਪੁਰਦ (f. 342 a) ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਨੀ ਜੋਸੀ ਸੈ ਫਸਾਦ ਰਾਖੇ ॥ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੀ ਸਹ ਸੈ ਤੇ ਨਜਦੀਕ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਸੇ ਸੋ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਮੱਦਤ ਕਰੇ ॥ ਏਹ ਸਭ ਹਕੀਕਤ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕੋ ਲਿਖਾ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਤੁਮਾਰੇ ਤਾਈਂ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਨਿਕਾਸ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਿਤ ਸੀ ਬਾਦ ਸਿਕੰਦਰਾ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਮਰਜੀ ਸੈ ਲੈ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਭੋਗਪੁਰ ਤੇ ਕਾਬਲਪੁਰ ਤੇ ਸਹਾਪੁਰ ਸਿਕੰਦਰੇ ਸਾਥ ਲਗਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਪਾਲਕ ਕਾ ਤੇ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ਕਾ ਫਸਾਦ ਰਹਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸੁਖਾਂ ² ਸੈ ਰੈਯਤ ਬੇਦਿਲ ਹੈ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਹ ਗਾਂਉ ਲੈ ਲੀਏ ॥ ਸੰਘੋਰਾ ॥ ਮਘੋਲੀ ॥ ਮਘੋਲੀ ਵਡੀ ॥ ਬੇਰਥਲਾ ॥ ਸਿੰਬਲਵਾਲ ॥ ਫਾਲਸੇਧਾ ॥ ਧਨਾਣੀ ॥ ਸੁਨਾਰੀਆ ॥ ਕਾਲੂਆ ॥ ਕਲੋਧੀ ॥ ਭੂਖੜੀ ॥ ਗੁੜਾ ॥ ਛਪਰਾ ॥ ਮਹੂਆ ਖੇੜੀ ॥ ਬੁਹਾਵੀ ॥ ਬੁਹਾਵਾ ॥ ਬੇਰਥਲੀ ॥ ਝੀਵਰਹੋੜੀ ॥ ਗੁਜਲਾਣਾ ॥ ਭੜਤੋਲੀ ॥ ਨਖਨੋਜਪੁਰ ॥ ਹਿਰਨੱਛ ਪੁਰ ॥ ਜਮਾਲਪੁਰ ॥ ਹੁਡੀਆ ॥ ਮਹੰਮਦ ਪੁਰਾ ॥ ਬਲਸੂਆ ॥ ਗੁੱਦਾਣਾ ॥ ਗੁੱਦਾਣੀ ॥ ਰੁਪਾਉਲੀ ॥ ਸਡੀਰ ॥ ਗਜਖਾਣਾ ॥ ਉਡਾਣਾ ॥ ਦੋਮਾਜਰੇ ਹੋਰ ॥ ਤਾਂ ਪਾਲਕ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਜ ਲਿਖੀ ॥ ਤਾਂ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ³ ਹੋਰਾਂ ਭੀ ਲਿਖਾ ਜੋ ਬਸੀ ਮਕਾਨ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕਾ ਹੈ ਅਰੁ ਏਹ ਗਾਂਉ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਮਿਲਨੇ ਲਾਗੇ ॥ ਏਸ ਕਰ ਕੇ ਅਸਾਂ ਉਨ ਕੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਜਬ ਏਸ ਤਰਫ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਓਗੇ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਏਸ ਤਰਫ ਹਗਾਮਯਾਂ ਮੈਂ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਪਾਰ ਕੇ ਜਾਣ ਕਾ ਇਤਫਾਕ ਨਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਮਕਾਨ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਬਸੀ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਇਤਨੇ ਗਾਂਉ ਏਹ ਜਗੀਰਦਾਰੋਂ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਸੇ ॥ ⁴ ਨੰਗੁਲ ॥ ਸਾਰਨ ॥ ਫਤੇਪੁਰ ॥ ਰਾਮਪੁਰ ॥ ਫਰੀਦਪੁਰ ॥ ਚੰਦਣ ਉਚਾ ॥ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਗਾਂਉ ॥ ਸਿਕੰਦਰਾ ॥ ਹਟਤਾਣੀ ॥ (f. 343 a) ਮਾਜਰੀ ॥ ਭੋਗਪੁਰ ॥ ਗੜੀ ॥ ਸਾਹਪੁਰ ॥ ਕਾਬਲਪੁਰ ॥ ਰਾਮਗੜ ॥ ਸਹੀਦਪੁਰ ॥ ਆਗੇ ਹੋਰਨਾਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ॥ ਮੁਸਤਾਵਾਦ ॥ ਹਗੋਲੀ ॥ ਗੁੱਦਾਪੁਰਾ ॥ ਸਮਾਇਲ ਪੁਰ ॥ ਰਾਮ ਪੁਰ ॥ ਲਖਮੜੀ ॥ ਮੁਗਲਪੁਰਾ ॥ ਸਲੇਮਪੁਰਾ ॥ ਹੈਬਤਪੁਰ ॥ ਰਾਮਪੁਰ ॥ ਕਸੇਰਲਾ ॥ ਭੜਤੋਲੀ ॥ ਅਕਾਲਪੁਰਾ ॥ ਗੁੱਦਾਣੀ ॥ ਕੰਧੋਲੀ ॥ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਏਸ ਕਾ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ॥ ਬਿਰਾੜਏ ॥ ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੋਪਾਂ ਸਿੰਘ ॥ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ॥ ਬੁਹਾਲੇਵਾਲੇ ॥ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ॥ ਮਾਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ॥ ਹੋਲੀਵਾਲੇ ॥ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ॥ ਸਰਹਾਲੀਵਾਲਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ॥ ਬੰਭੜਏ ॥ ਸੂਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਲ ਸਿੰਘ ॥ ਉਸਨਾਕ

¹ The exact implications of the *mukhtārī* (leadership) of Mai Jaunsi are not clear here.

² For an early reference of Sukhan, the wife of Sahib Singh Palak, see f. 281 a, above.

³ The reference is to Gurdit Singh of Ladwa (d. 1810) who was succeeded by his only son Ajit Singh : *Press Lists of Old Records in the Punjab Secretariat : Delhi Residency and Ludhiana and Karnal Agencies (1804-1816)*, II, 218. See also, f. 97 a & n. 5 (p. 134), above.

⁴ In the following the author provides a list of the *jāgīrdars* in the *‘ilāqā* of Bassi along with their villages

ਸਿੰਘ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ॥ ਦੋਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ॥ ਏਹ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਉਗ੍ਰ ਸਿੰਘ ਕੇ ਸਰਕਾਰੇ
 ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ਸੇ ਸੋ ਭੀ ਵਾਸੂਲ ਨਾ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਮਥਰਾ ਦਾਸ ਨੂੰ ਕਾਮ ਦੀਆ ॥ ਸੋ ਉਹਾਂ ਸੈ ਰੁਪਈਏ ਚੁਰਾਇ ਕੇ
 ਭਾਗਾ ॥ ਅਰੁ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸੋਘੋੜਾ ਅਰੁ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਰੁਪਈਏ ਆਪ ਕੇ ਲੇ ਕੇ ਭਾਗ ਗਿਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਸਰਕਾਰ
 ਕੇ ਭੀ ਰੁਪਈਏ ਖਾਇ ਗਿਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਭੀ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀ ਭੀ ਏਹੋ
 ਸੂਰਤ ਹੁਈ ॥ ¹ ਫੇਰ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਸੱਪ ਕਾ ਖੂਬ ਮੰਤ੍ਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ² ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ
 ਓਸ ਕੋ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਜੋ ਸੱਪਾਂ ਵਾਲੇ ਸੇ ਉਨ ਪਾਸ ਸੁਨਕਾਰ ਅਰੁ ਭੰਬਰੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਬਡੀਆਂ
 ਜਹਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਸਾਂਪ ਕਿਸੇ ਕੋ ਲੜੇ ॥ ਤਾਂ ਕਿਤਨੇ ਮੰਤ੍ਰ ਕੋਈ ਕਰੇ ॥ ਉਸੀ
 ਵਖਤ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਸਾਂਪ ਦੋ ਬਰਸ ਕਾ ਸਾ ਉਸ ਕੇ ਪਾਸ ਰਾਖਯਾ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕੀ
 ਬਹਸ ਪੜੀ ॥ ਤੇ ਮੰਤ੍ਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਕੋ ਲੜਾਇ ਦੇਖੋ ॥ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਕੋਈ
 ਸੈ ਹੋਵੇ ਕਬੀ ਮਰੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਆਦਮੀ ਕਾ ਲੜਾਵਣਾ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰ (f. 343 b)
 ਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਦੁੰਬੇ ³ ਕੋ ਚਰਬੀ ਭੀ ਜਿਆਦਾ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਸ ਕਰਕੇ ਓਸ ਕੋ ਜਹਰ ਭੀ ਹੋਰ ਸੈਇ ਥੀਂ ਦੇਰ ਸੈ ਅਸਰ
 ਕਰੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਸਾਂਪ ਦੁੰਬੇ ਕੀ ਰਾਨ ਕੇ ਅੰਦਰਲੀ ਤਰਫ ਲਿੜਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਮੰਤ੍ਰ ਵਾਲੇ ਨੇ ॥ ਮੰਤ੍ਰ ਭੀ ਪੜੇ ਅਰੁ
 ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਛਿੱਟੇ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਲੀੜੇ ਦਾ ਕੋਟੜਾ ਬਣਾਇ ਕੇ ਤੇ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ ਪੜ ਕੇ ਵਾਫਰ ਮਾਰੇ ॥
 ਪਰ ਤੋ ਭਾਂ ਕੁਸ ਅਸਰ ਨਾ ਹੁਆ ॥ ਅਰੁ ਉਸੀ ਵਖਤ ਬਡਾ ਦਮ ਆਵਣ ਲਾਗਾ ॥ ਤੇ ਅਖੀਆਂ ਅਰੁ ਮੁਹ ਸੀ
 ਖੂਨ ਜਾਰੀ ਹੋਇ ਕੇ ਓਸੀ ਵਖਤ ਦੰਬਾ ਮਰ ਗਯਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਰੁਪਈਏ ਬਖਸ ਕੇ ਰੁਕਸਤ ਕਰਿਆ ॥
 ਅਰੁ ਏਸ ਥੀਂ ਆਗੇ ਹੀ ਖੇਤੜੀ ⁴ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ਕੇ ਵਕੀਲ ਤੋਫੇ ਲਿਆਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਸੀ ਜੋ
 ਸਾਬੀ ਪਰੇ ਮਾਂਦਰੀ ⁵ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜੋ ਕਿਸੀ ਕੋ ਸਾਂਪ ਲੜੇ ਤਾਂ ਖਿਡਾਇ ਕੇ ਬੁਲਾਵਤੇ ਹੈ ॥ ਮਾਨਿੰਦ ਜਨਾਇਤ ਕੀ
 ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਉਨ ਕੋ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਭੇਜੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਕੋ ਲੜੇ ਤਾਂ ਬੁਲਾਇਆ
 ਜਾਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹੈਵਾਨ ਤੋ ਬਾਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ ॥ ਤੇ ਬਾਤ ਖਲਾਫ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਜੋ ਰਾਜਾ ਜੀ ਭੀ ਉਨਕੀ ਸਾਧੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ॥
 ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਆਪ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਕੋ ਲੜਾਇ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਸੇ ਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖਾਇ ਲੀਏ ਸਭ ॥
 ਹਾਜਰ ਕਰਨ ਕਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਬਲਾਵਣ ਕਾ ॥ ਤੇ ਬਿਸ ਉਤਾਰਨ ਕਾ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕੋ ਇਨਾਮ ਬਖਸ ਕੇ ਰੁਖਸਤ
 ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਕੁੱਤਾ ਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਕਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਜਹਾਂ ਸਾਂਪ ਕੋ ਦੇਖਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਸਿਰ ਥੀਂ ਪਕੜ ਕੇ ਮਾਰ ਡਾਲਤਾ
 ਸਾ ॥ ਤੇ ਬਦੂਕ ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ ਥੋਂ ਆਦਿ ਜੇ ਆਬੀ ਜਨਾਵਰ ਕੋ ਚਲਾਈਏ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਕੜ ਲਿਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਏਕ
 ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਕਾ ਆਗੇ ਭੀ ਸਾਂਪ ਮਾਰਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਜੀ ਆਏ ॥ ਗੁਰੂ ਕੀ ਜਾਗਾ ॥
 ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਆਪ ਨਜਦੀਕ ਸੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਸਾਦੀ
 ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਚਲੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਯਾ ਸਾਨੂੰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀ ਆਵੇਂਗੇ ॥ (f. 344 a)

¹ Fateh Singh is said to have ransomed certain other of his revenue officials who had embezzled the revenues payable to the Maharaja.

² Till the end of the next folio the author dwells on some varieties of poisonous snakes and also refers to the magical formulas (*mantras*) for the treatment of snake-bite.

³ *Dumbā* denoted a fat-tailed ram.

⁴ The petty chiefship of Khetri was situated in Rajputana, about 80 miles north of Jaipur.

⁵ *Māndarī* or *mantrī* signified the wizard well-versed in the *mantras*. It may also have been used in the sense of a juggler or a snake-charmer (*madārī*).

ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਲਾਹੌਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜਾ ਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਆਲੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਹਕੀਕਤ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕੀ ॥ ¹ ਆਪਨੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕੀ ਤੀਆਰੀ ਕਰਾਈ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸਾ ਅੱਵਲ ਅਸਬਾਬ ਤੀਆਰ ਕਰਾ ਸਾ ॥ ਸੋ ਜਬ ਜਗਰਾਵਾਂ ਕੋ ਗਏ ਸੇ ਤਾਂ ਈਹਾਂ ਹੀ ਰਹਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਜੋਨਸਾ ਜਗਰਾਵੀਂ ਤੀਆਰ ਕਰਾ ਸਾ ॥ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਦੁਸਲਾਯਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਫੀਲ ਬਮੈ ਹੋਦਿਆਂ ਕੇ ॥ ਏਹ ਕੁਸ ਕੁ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਸਾਥ ਲੈਣੇ ਗਏ ਸੇ ॥ ਉਹਾਂ ਖਰਚ ਹੂਆ ਅਰੁ ਹੋਰ ਜਬ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਡੇਰੇ ਆਏ ਤਾਂ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬ ਜੋ ਡੇਰੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਾਦੀ ਕੋ ਵਾਫਰ ਚਾਹੀਤਾ ਸਾ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਫੇਰ ਅਸਬਾਬ ਕੀ ਤੀਆਰੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸਭ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਜੁਦੇ ਬਾ ਜੁਦੇ ਕਾਮ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਦੀ ਕੇ ਅੱਵਲ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੋ ਅਰਪਣ ਕਰਨਾ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਵਾਫਰ ਰੁਪਈਯਾਂ ਕਾ ਸੰਕਲਪ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮਿੱਸਰ ਸੂਬੇ ਰਾਇ ਕੋ ਮਾਝੇ ਕੋ ਤੋਰਾ ॥ ਦੋ ਦੋ ਸੇਰ ਕੇ ਵਜਨ ਖਾਂਡ ਕਾ ਗਿਰਦਾ ਬਨਾ ਸਾ ॥ ਸੋ ਏਕ ਏਕ ਰੁਪਈਯਾ ਤੇ ਦੋ ਖੰਡ ਕੇ ਜੋ ਬਣਾਏ ਸੇ ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਕੋ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਮਿਸਰ ਸੂਬੇ ਰਾਇ ਲਹੌਰ ਤੇ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਤੇ ਜੰਡਆਲੇ ਤੇ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਹਰਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਕੋ ਤੇ ਸਾਧਾਂ ਕੋ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਕੋ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਮਕਾਨ ਜੋ ਹੈ ਸੇ ਸੋ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸਾ ਦੇਹਲਾ ² ਦੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਰਾਯ ਰਾਮ ਸੁਖ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਪਟਆਲੇ ਗਏ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਦੇਹਲਾ ਕਾ ਬੰਦੋਬਸਤੁ ਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਕਰਾਇ ਦੇਤੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਏਸ ਕਾਮ ਮੈਂ ਹੋਰ ਬੰਦਬਸਤੁ ਹਮਾਨੇ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ॥ ਜਿਸ ਵਜਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਸਾਭ ਖੁਸ ਹੋਵੇਂ ਅੁਸੀ ਵਜਾ ਦੇਵੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਪਟਆਲੇ ਤੇ ਨਾਭੇ ਤੇ ਜੀਂਦ ਤੇ ਕੈਂਥਲ ਤੇ ਮਲੌਦ ਤੇ ਲੁਦਹਾਣੇ ॥ ਜਗਰਾਵੀਂ ਤੇ ਕੋਟਲੇ ਤੇ ਅੰਬਾਲੇ (f. 344 b) ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਿਰੰਦ ਬਸੀ ਬਗੈਰੇ ਮਕਾਨੋਂ ਮੈਂ ਰਾਇ ਰਾਮ ਸੁਖ ਹੋਰੀਂ ਦੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦੁਆਬੇ ਮੈਂ ਭੀ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਦੇਹਲਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਸਮਦੂ ਤੇ ਦਿਆਨਤ ਰਾਯ ਨੁਹਰੀਆ ਮਿਰਜਾ ਮੱਲ ਸੇਠ ਦਾ ਗੁਮਾਸਤਾ ॥ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਕੇ ਤੇ ਮੁਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਮ ਦਿਆਲੁ ਤੇ ਪੋ ਲੋ ਸਾਹ ਕੇ ॥ ਤੇ ਪੂਲ ਰਾਜ ਤੇ ਹਰਦਯਾਲ ॥ ਨਾਮਾ ਮੱਲ ॥ ਧਨ ਰਾਜ ਤੇ ਜੀਤ ਮੱਲ ਕੇ ॥ ਅੱਛਰੂ ਮੱਲ ॥ ਹਰ ਦਿਆਲ ॥ ਤੇ ਉਤਮ ਚੰਦ ਜਵਾਹਰੀਆ ॥ ਤੇ ਬੂਟਾ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਜੋ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਾਦੀ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਰੁਖਸਦਾਨਿਆਂ ਕੋ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਬਖਸਣੇ ਕੇ ॥ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਤਰਾਂ

¹ The remainder of the chapter upto folio 357 b is given to the celebrations related to the marriage of Kunwar Nihal Singh. It may be added that the customs and rituals mentioned here were the same as those in Fateh Singh's own marriage (ff. 65 a-67 a). But the celebrations were held on a much larger scale and included the distribution of *dehlā*, *bhāji*, clothes, sweetmeats, rewards, *rozīnas*, religious offerings and charities on a scale said to have been 'unprecedented'. Articles including jewellery, cloth, chandeliers and crackers were brought from all parts of India and also from Afghanistan and Iran. It is also said that the detail of the programme had been worked out many months ahead and that a number of musicians, dancers and other artists came from far and wide to participate in the *mujras* (dancing) held simultaneously at various places in the town.

² *Del* (*dehlā*) denotes a distribution of sweetmeats and money among *brāhmans* and barbers, each of whom receiving so many *dels* or shares according to the number of relatives he may be connected with, in some instances one man getting as many as 60 *dels*. It is also called *thammā* at places : H. H. Rose, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North-West Frontier Province*. I, 797-98.

ਤਰਾਂ ਕਾ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਦਿਆਨਤ ਕੋ ਲਾਖ ਰੁਪਈਯਾ ਅੱਵਲ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਕੋ ॥ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੋਰੁ ਜੋ ਤੁਮਾਰਾ ਅਸਬਾਬ ਖਰਚ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਸੈ ਓਸ ਕੀ ਕੀਮਤ ਦੁਆਈ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਸਭ ਸੈਆਂ ਲਿਆਵੋ ॥ ਤੇ ਏਹ ਬਾਤ ਮਸਾਹੂਰ ਸੀ ਜੋ ਏਹ ਕਿਸੇ ਕਾ ਹਕ ਰਖਤੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ਤਾਂ ਪੂਰਬ ਕੀਆਂ ਤੇ ਦੱਖਣ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਟਾਪੂ ਕੀਆਂ ਤੇ ਇੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਵਿਲਾਇਤ ਕੀ ਸੁਫੈਦੀ ਤੇ ਰੋਸਮੀਨ ਤੇ ਕਮਖਾਬਿ ਤੇ ਹੋਰ ਨਈ ਨਈ ਵਜਾ ਕਾ ਅਸਬਾਬ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਈਰਾਨੀ ਅਸਬਾਬੁ ॥ ਤੇ ਪਸਮੀਨਾ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਬਡੀ ਕੀਮਤ ਕਯਾ ਥੀਂ ਆਦਿ ॥ ਤੇ ਰੋਸਮੀ ਏਹ ਸਭ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਬੇਸ ਵਾਫੁਰ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਕੱਢਲੇ ਥੀਂ ਜੋ ਸੈ ਤੀਆਰ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸੋ ਦਿੱਲੀ ਸੈ ਆਈ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਭੀ ਤੀਆਰ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਇੰਗਰੇਜ਼ੀ ਝਾੜਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਰੋਸਨੀ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਸੈ ਆਏ ॥ ਘੋਉ ਤੇ ਮਿਸਰੀ ਤੇ ਖੰਡੁ ਇਤਯਾਦਿ ਜੋ ਅਸਬਾਬ ਹੈਸਾ ਸੋ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਭੀ ਮੰਗਾਇਆ ॥ ਤੇ ਗੱਲੇ ਕੇ ਕਿਸਮ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਜਮਾ ਸੇ ॥ ਤੇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਚਾਵਲਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਵਾਫੁਰ ਮੰਗਵਾਏ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਐਸੇ ਐਸੇ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਵਰਤਣ ਵਾਲੇ ਵਾਫੁਰ ਤਰਾਂ ਕੇ ਅਰੁ ਵਾਫੁਰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਅਸਬਾਬ ਮੰਗਾਏ ॥ ਤਫਸੀਲ ਉਨਕੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ (f. 345 a) ਫੇਰ ਭਾਜੀਆਂ ¹ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਗਰੀ ਕੇ ਗੁਟ ਅਰੁ ਛੁਹਾਰੇ ਤੇ ਬਿਦਾਮ ਤੇ ਮੇਵਾ ਤੇ ਪਿਸਤਾ ਏਹ ਸਭ ਰਲਾਇ ਕੇ ਤੇ ਸੁਨਹਰੀ ਰੁਪਹਰੀ ਕਰਵਾਏ ॥ ਫੇਰ ਬੇਸ ਰੁਮਾਲ ਡਾਲ ਕੇ ॥ ਸਰਕਾਰੇ ਦੁਸੰਧੀ ਪਰੋਹਤ ਲੇ ਗਿਆ ॥ ਰੁਮਾਲ ਉਪਰ ਡਾਲ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਜੌਨਸਾ ਪਰੋਹਤ ਤੇ ਲਵਾਹਕ ਗਏ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਕੜੇ ਤੇ ਪਸਮੀਨੇ ਕੇ ਪਾਰਚੇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਦੀ ਦੇਖੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਇਸੀ ਵਜਾ ਸੈ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰੁ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਤੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਹਰਿ ਇਕ ਤਰਫ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਮੇਵੇ ਕੀ ਹੀ ਭਾਜੀ ਦਈ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਤੇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਭੀ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੋ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਤਰਫ ਦਿੱਲੀ ਬੱਡੇ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਉਸੀ ਵਜਾ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਰਨ ਥੀਂ ਆਦਿ ਪਾਰ ਕੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੋ ॥ ਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰੀਆਂ ਸੋਢੀਆਂ ² ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰਨੀਂ ਭੀ ਗੁਰਦੁਆਰੀਂ ॥ ਤੇ ਪਟਾਲੇ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ³ ਜੀ ਸੈ ਆਦਿ ਸਭ ਕੋ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਦਾਦਰੀਵਾਲੇ ਨਬਾਬ ਫੈਜ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ⁴ ਤੇ ਕੁੰਜਪੁਰੀਆਂ ⁵ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰਨਾਂ ਨਿਬਾਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪੁਚਾਈ ॥ ਬਹਾਵਲਵਾਲੇ ਨਬਾਬ ⁶ ਜੀ ਕੋ ਅਰੁ

¹ *Bhājī* denotes the sweetmeats distributed among friends and relatives, inviting them to come. In this case, *bhājī* was sent as far as Mankera, Bahawalpur, Khetri, Dadri, Delhi and Kangra and Hindur in the hills.

² The author refers to Sodhis Didar Singh and Diwan Singh : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab* (1909), I, 123.

³ The reference is to Raja Karam Singh (1813-1845), son of Raja Sahib Singh : Lepel H. Griffin, *Rajas of the Punjab* (1875), 144 & 185.

⁴ Faiz Muhammad Khan, (1814-1835), son of Nawab Najabat Ali Khan, succeeded to the chiefship of the petty state of Dadari, situated about 87 miles south-west of Delhi : Ghulam Nabi, *Tawārīkh-i-Jhajjar*, 167; *The Imperial Gazetteer of India*, XI, 120-21.

⁵ The reference is to Nawab Bahadur Jang Khan, son of Rehmat Khan (d. 1822) and the chief of Kunjpura, situated at about 6 miles south-west of Karnal, : Charles Fransis Massy, *Chiefs and Families of Note in the Delhi, Jalandhar, Peshawar and Derajat Divisions of the Punjab* (1890), 14-15.

⁶ The reference here is to Bahawal Khan II, the sixth Nawab, who had succeeded to the chiefship in 1825 : Loke Nath Ghose, *Modern History of the Indian Chiefs, Rajas, Zamindars, etc.*, 8.

ਮਨਕੇਰੇ ਵਾਲੇ ¹ ਥੋਂ ਆਦਿ ਏਸ ਤਰਫ ਭੀ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਆਪਣਿਆਂ ਨੌਕਰਾਂ ਕੋ ਤੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਮੇਵਾ ਸਭ ਵਾਫਰ ਦੀਆ ਤੇ ਭਾਜੀ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਦਈ ਸੀ ਜੋ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨੇਉਂਦੇ ਵਾਸਤੇ ਭਾਜੀ ਏਤਨੀ ਜਾਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਨੇਉਂਦਾ ਭੀ ਜਬ ਆਵਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਸਮਝ ਕੇ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਕਾ ਮੁਨਾਸਬ ਲੈਣਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ਸੋ ਫੇਰ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਦਾਰੋਗਿਆਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੂਆ ਜੋ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਖਿਲਕਤ ਵਾਫਰ ਜਮਾ ਹੋਈ ਹੈ ॥ ਬਾੜਾ ਬਡਾ ਤਿਆਰ ਕਰੋ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬੁ ਸਾਦੀ ਕਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜਮਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਸਾਹਾ ਸੋਧ ਕੇ ਮਾਘ ਕਾ ਬਤਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਬਜ਼ਤੀ ਲਹੌਰ ਕੇ ਅਰੁ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਮਕਾਨੋ ਕੇ ਸੇ ਸੋ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਤਾਂ ਬੁਲਾਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਜੋਨਸੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨਕੇ ਭੀ ਰੋਜ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਸਹੂਰਸਾਹ (f. 345 b) ਕੋ ਅਰੁ ਸੁਭਰੰਗ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈਸਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਕਾ ਮਰਾਸੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਜੋ ਰਸਤ ਖੁਸ ਹੋਇ ਕੇ ਮਾਂਗੇ ਸੋ ਦੇਈ ਜਾਣੀ ॥ ਤੇ ਰੋਜਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਰੋਜ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਭੀ ਦੇਈ ਜਾਣੀ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਕੇ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ² ਕੋ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਮਕਾਨਾਂ ਕਿਆਂ ਕੋ ਜਿਸ ਵਖਤ ਦਰਬਾਰੇ ਦੇਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਇਕ ਇਕ ਮਕਾਨ ਕੇ ਕੋ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਚਾਵਲ ਅਰੁ ਦਹ ਦਹ ਸੇਰ ਖਾਂਡ ਤੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੇਰ ਘਿਉ ॥ ਇਕ ਇਕ ਰੁਪਈਆ ਡੇਢ ਡੇਢ ਮਣ ਆਟਾ ॥ ਅਰੁ ਸੀਰਨੀ ਰੋਜ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਭਾਟ ਤੇ ਮਿਰਾਸੀ ਤੇ ਨਾਈ ਏਹ ਜੋ ਮਕਾਨਾਂ ਕੇ ਲਾਗੀ ਜਮਾ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਸੀਰਨੀ ਤੇ ਚਾਵਲਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਵਾਫਰ ਰਸਤਾਂ ਮਿਲਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ਰੋਜ ॥ ਅਰੁ ਅਸਤਬਾਜ ਨੌਕਰ ਆਗੇ ਭੀ ਸੇ ਖੁਆਸਪੁਰ ਕੇ ਅਰੁ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੇ ਅਰੁ ਉਨ ਕੋ ਗਾਂਵ ਭੀ ਬਾਰੂਦ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਦੀਏ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਅਸਤਬਾਜੀ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਵਾਫਰ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਤੇ ਲਹੌਰ ਕੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਜਾਗਾਂ ਕੇ ਅਸਤਬਾਜ ਜੋ ਮਗਾਏ ਸੇ ॥ ਸੋ ਸਭਨਾਂ ਅਸਤਬਾਜੀ ਤੀਆਰ ਕਰੀ ॥ ਵਾਫਰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ਬੇਸ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪੇਸਤਰ ਏਹ ਸੂਰਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸੀ ॥ ਜੋ ਬਾਗ ਮੈਂ ਰੋਜ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਰਾਤ ਗਈ ਤੀਕੁਰ ਹੋਤੇ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹਰਿ ਇਕ ਨੂੰ ਅਨਾਮ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੇ ਰੋਜ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਸਭ ਸੈਆਂ ਦਾਰੋਗੇ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਅਰੁ ਜੈਪੁਰ ਕੇ ਅਰੁ ਲਖਣਊ ਕੇ ਅਰੁ ਪਟਆਲੇ ਅਰੁ ਲੁਦਹਾਣੇ ਕੇ ਤੇ ਲਹੌਰ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਕਸੂਰ ਕੇ ਅਰੁ ਵਟਾਲੇ ਕੇ ਅਰੁ ਵਜੀਰਾਵਾਦ ਕੇ ਇਤਯਾਦ ਹੋਰਨਾ ਸਹਰਾਂ ਕੇ ਭੀ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਅਰੁ ਬਜ਼ਤੀ ਅਰੁ ਮੁਜਰੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਵਾਫਰ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਆਸਤਬਾਜੀ ਭੀ ਵਾਫਰ ਚਲਤੀ ॥ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਆਪਣੀ ਖੂਬੀ ਵਾਸਤੇ ਨਈ ਨਈ ਤਰਾਂ ਕੇ ਨਖਸੇ ਦਿਖਾਲਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਇਨਾਮ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਹਰ ਭੀ ਅਸਤਬਾਜੀ ਵਾਫਰ ਖਲੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ਜਹਾਂ ਸੀ ਆਪ ਨੇ ਆਵਣਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਾਬ ਭੀ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਸਹਰ ਕੋ (f. 346 a) ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਅਸਤਬਾਜੀ ਚਲਤੀ ਸੀ ॥ ਵਾਫਰ ਅਰੁ ਮੁਜਰੇ ਭੀ ਹੋਤੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ ਇਸੀ ਵਜਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਬਡੀ ਦੇਰ ਸੈ ਕਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਕੋ ਪਚਕਾਰਾ ਕਹਤੇ ਹੈ ॥ ⁴ ਤੇ ਕਈ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਏਤੀ ਅਸਤਬਾਜੀ ਚਲਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਰਸਾਲਦਾਰ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਤੇ ਫੌਜ ਤੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰ

¹ The reference is to Shah Nawaz Khan who was ejected from Mankera in 1821 and was holding Dera Ismail Khan at this time : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), 159.

² As already pointed out the rates for the *mirāsīs* of the various castes were fixed while those of the Rajputs receiving the maximum.

³ It may be interesting to note that the professional manufacturers of fire-works had been granted villages to enable them to pay for the powder.

⁴ As suggested here, *puchkāra* signified the display of fire-works and music and dancing in a procession, which in this case, moved from the town to the fort.

ਏਹ ਸਭ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਡੇਰੀਂ ਮੁਜਰੇ ਵੇਖਤੇ ਸੇ ॥ ¹ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਫਰਮਾਇਆ ਸਾ ਖਿਜਮਤਾਰਾਂ ਤੇ ਡੇਹੁਡੀ ਕੇ ਜਮਾਂ-
ਦਾਰਾਂ ਕੋ॥ ਜੋ ਸਹਰ ਮੈਂ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਜਾਗੀ ਮੁਜਰਾ ਦੇਖਯਾ ਕਰੋ॥ ਤੇ ਅਨਾਮ ਉਨ ਕੋ ਤੋਸੇਖਾਨਯੋਂ ਮਿਲਤੇ ਸੇ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ
ਭੀ ਉਸ ਤਰਫ ਚਲਤੀ ਸੀ ॥ ਹੋਰਨਾਂ ਸਹਰਾਂ ਕੇ ਅਰੁ ਮੁਸਾਫਰ ਭੀ ਦੇਖਤੇ ਸੇ ॥ ਏਹ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ
ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨੇ ਕਾ ਆਈਨ ਆਪ ਨੇ ਸਾਦੀ ਥੀਂ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਅੱਗੋਂ ਹੀ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ॥ ਅਰੁ
ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਮਕਾਨ ਕੋਈ ਦੇਖਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਕਹਤਾ ਸਾ ਜੋ ਸਾਦੀ ਕਾ ਮੁਕੱਦਮਾ
ਈਹਾਂ ਹੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਹੋਰ ਜਾਗਾ ਦੇਖਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਕਹਤਾ ਸਾ ਜੋ ਈਹਾਂ ਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ
ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਸੀ ਕੀਮਤ ਕਰਕੇ ਅਸਬਾਬ ਜਮਾਂ ਕਰੋ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਨੇ ਤਮਾਮ ਅਸਬਾਬ ਜੋ
ਲਾਖਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਕਾ ਸਾ ਸੋ ਉਸ ਕੀ ਕੀਮਤ ਇਸ ਵਜਾ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਸਾਹੂਕਾਰ ਲਿਖ ਦੀਆ ਸੋਈ ਕੀਮਤ ਹੂਈ ॥
ਤੇ ਸੇਰ ਅਲੀ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਸੈ ਮਿਲ ਕੇ ਪੁਸਾਕੀ ਕਾ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਕੀ ਕੀਮਤ ਜਿਆਦਾ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਉਨ ਸੇ
ਹਿੱਸਾ ਲੇਵੇ ॥ ² ਤੇ ਜੋ ਅਸਬਾਬੁ ਦਿਲੀ ਸੈ ਆਇਆ ਸਾ ਉਸ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਉਸ ਕੀ ਭੀ ਕੀਮਤ ਇਸੀ ਵਜਾ ਲੀਈ ॥
ਅਰੁ ਹਜ਼ੂਰ ਕੇ ਰਹਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਉਸ ਵਖਤ ਫੁਰਸਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਣੇ ਕੀ ਤੇ ਉਸ ਵਖਤ ਕਾਰ ਮੈਂ ਭੀ ਏਹੀ
ਸਾ ॥ ਤੇ ਲਾਖਾਂ ਰੁਪਈਯਾਂ ਕਾ ਜੋ ਅਸਬਾਬ ਲੀਆ ਸਾ ਸੋ ਉਸ ਮੈਂ ਸੀ ਰੁਖਸਦਾਨਿਆਂ ਕੋ ਭੀ ਰਾਖਾ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ
ਮੁਲਾਜਮਾਂ ਕੋ ਭੀ ਇਸ ਵਜਾ ਬਖਸਾ ॥ ਅੱਵਲ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਬੇਸ ਪੁਸਾਕਾਂ ਨਜਰ ਕਰੀਆਂ ॥ (f. 346 b)
ਫੇਰ ਬਿਮੈਇ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਤੇ ਕਮਖਾਬ ਕੇ ਗੁੰਥ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਨਜਰ ਕਰਕੇ ॥ ³ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿ ਗੁੰਥੀਆਂ ਕੋ
ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਵਜਾ ਪੰਡਤਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਰਾਯ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਬਿਮੈਇ ਬੇਟਯਾਂ ਕੇ ਤੇ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ
ਤੇ ਦੀਗਰ ਹਾਜ਼ੂਰ ਰਹਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਤੇ ਮਅੱਜਜਾਂ ਕੋ ॥ ਦੁਸਾਲੇ ਤੇ ਕਮਖਾਬ ਤੇ ਅਤਲਸਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਉਮਦਾ ਪੁਸਾਕਾਂ
ਦੋਹਰੀਆਂ ਬਖਸੀਆਂ ਤੇ ਪੁਸਾਕੇ ਕਾ ਸਭ ਜਾਗਾ ਮੁਫੱਸਲ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਾ ॥ ਤੇ ਤਿਲਈ ਜੀਨ ਪੋਸ ਬਿਮੈਇ ਬੇਸ ਜੀਨੋਂ ਕੇ
ਦੇਈਏ ॥ ਤੇ ਜਿਗਾ ਤੇ ਕੰਠੇ ਮਰਵਾਰੀਦ ਥੀਂ ਆਦਿ ਤੇ ਕੱੜੇ ਅਰੁ ਇਨ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਭੀ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ
ਆਈਨ ਕੀ ਫੌਜ ⁴ ਕੇ ਰਸਾਲਿਆਂ ਮੈਂ ਤੇ ਪਲਟਣ ਮੈਂ ਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਕੋ ਤਾਂ ਦੁਸਾਲੇ ਤੇ ਕਮਖਾਬ ਤੇ ਅਤਿਲਸ ਥੀਂ ਆਦਿ
ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰਾਂ ਕੋ ਤੇ ਪਲਟਣ ਮੈਂ ਭੀ ਬੇਸ ਬਰਦੀ ਬਖਸੀ ॥ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਬਰਦੀ ਪੂਰਬ ਕੀ ਸਫੈਦੀ ⁵ ਕੀ
ਦੀਈ ॥ ਅਰੁ ਤੋੜੇ ਤੇ ਕਲਗੀਆਂ ਤੇ ਜੀਨ ਪੋਸ ਬਿਮੈ ਜੀਨੋਂ ਕੇ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਫੌਜ ਕੋ ਦੁਸਾਲੇ ਤੇ ਕਮਖਾਬ ਤੇ ਅਤਿਲਸਾਂ ॥
ਤੇ ਚਾਦਰਾਂ ਪਸਮੀਨੇ ਕੀਆਂ ॥ ਤੇ ਖੇਸ ਤੇ ਸਾਟੀਨਾਂ ਤੇ ਗੁਲਬਦਨਾ ॥ ਤੋੜੇ ਤੇ ਕਲਗੀਆਂ ਤੇ ਕਾਠੀਆਂ ਚਾਂਦੀ ਕੀਆਂ ਤੇ
ਦਰਦੋਜੀ ॥ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਦੀਆ ॥ ਦੀਵਾਨਾਂ ਤੇ ਦਫਤਰੀਆਂ ਤੇ ਤੋਸੇਖਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਜੋ ਹੋਰੁ ਮੁਅਜਜ ਕਾਰਦਾਰ
ਸੇ ॥ ਤੇ ਖਿਜਮਤ ਗਾਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਲੁਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਤੇ ਦਾਰੋਗਿਆਂ ਤੇ ਫੀਲਵਾਨਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਕਾਰਖਾਨਯਾਂ

¹ Interestingly, all the officials held *mujras* at their own residences while the chief paid for them.

² It may be pointed out that Sher Ali Kakkezai, the *dīwān*, purchased goods worth lakhs at the prices much higher than those demanded by the *sāhukārs* so that he could make a profit for himself.

³ Offerings in kind and cash were made to the *thākurdwāra* and the Hari Mandir and also to their keepers.

⁴ This phrase denotes the drilled troops who also received various gifts on this occasion.

⁵ In all probability, the reference is to the fine white cotton (muslin ?) from the east.

ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਨੌਕਰਾਂ ਕੋ ਦਰਜੇ ਬ ਦਰਜੇ ॥ ¹ ਦੁਸਾਲੇ ਤੇ ਕਮਖਾਬ ਤੇ ਅਤਿਲਸਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਤੇ ਪਸਮੀਨੇ ਕੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਤੇ ਸਟੀਨਾ ² ਤੇ ਰੇਸਮੀਨ ਖੇਸ ਬਖਸੇ ॥ ਸੁਭਰੰਗ ਕਲਾਵਤ ਕੋ ਬਾਦਲੇ ਕੀ ਤੇ ਏਕ ਕਮਖਾਬ ਕੀ ਬਿਮੈਇ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ॥ ਤੇ ਔਰ ਕਲਾਵਤਾਂ ਕੋ ਤੇ ਮੁਜਰੈਈਆਂ ਕੋ ਬਿਮੈਇ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਕੇ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਬਖਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕਾਰਖਾਨਯਾਂ ਕੋ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਬਖਸੀਆਂ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਦਿਨਿਆਂ ਨੌਕਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਭੀ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ (f. 347 a) ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਤੇ ਹੋਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹਰਾਂ ਕੇ ਹਲਵਾਈ ਬੇਸ ਕਾਰੀਗਰ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਸਾਦੀ ਸੈ ਆਗੇ ਆਏ ਸੇ ॥ ³ ਤੇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਸੀਰਨੀ ਕੇ ਕਿਸਮ ਉਮਦਾ ਅਰੁ ਵਾਫੁਰ ਨਿਕਾਲਤੇ ਸੇ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦਈ ਭੀ ਐਤਨੀ ਹੀ ਜਾਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਜਮਾ ਭੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਸਬ ਅਸਬਾਬ ਫਗਵਾੜੇ ਭੀ ਤੀਆਰੁ ਹੂਆ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਰਿਕਾਬਦਾਰ ਜੋ ਤਿਆਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਹਰ ਹਰ ਵਜਾ ਕੀ ਸੀਰਨੀ ਸੋ ਭੀ ਜੁਦੀ ਪਹੁਚਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਰੋਜ਼ ਖਾਣੇ ਉਮਦਾ ਪਕਤੇ ਸੇ ਵਾਫੁਰ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕੋ ਪਹੁਚਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਹੋਰੁ ਜੋ ਮੁਅੱਜਜ ਸੇ ॥ ਸਭ ਕੇ ਡੇਰੇ ਨਕਦੀ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਤੇ ਖਾਣੇ ਵਾਫੁਰ ਪਹੁਚਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਭੀ ਮਿਲਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਮੁਜਰੈਈਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸੇ ਸੋ ਸਭ ਰੋਜ਼ ਭੀ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਭੀ ਮਿਲਤਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ ਆਪ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਨੇ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਆਵਨ ਕਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਐਸਾ ਸਬੱਬ ਹੂਆ ਜੋ ਅਟਕ ਕੀ ਤਰਫ ਮੁਲਖਈਏ ਨੇ ਫਿਸਾਦੁ ਕੀਆ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤੋਰਯਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਜੋ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਆਵਨ ਵਾਲੇ ਸੇ ਉਹ ਭੀ ਸਾਬ ਭੇਜੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਕੂਚ ਕਾ ਇਰਾਦਾ ਰਖਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਸਾਦੀ ਕੇ ਦੇਖਣੇ ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸੀ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਹਗਾਮਾ ਉਹਾਂ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਏਹ ਬਾਤ ਲਚਾਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਤੇ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ॥ ਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਜੋ ਮੁਸਾਫਰੀ ਕੋ ਗਏ ਹੂਏ ਸੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਬੇਟੇ ਅਰੁ ਖੇਸ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਰੋਜ਼ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਮੈਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਰੋਜ਼ ਪੰਦਰਾਂ ਸੈ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਜੁਦਾ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਸਰਕਾਰ (f. 347 b) ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਜੋ ਲਵਾਹਕ ਆਏ ਹੂਏ ਸੇ ਸੋ ਹਰ ਇਕ ਕੋ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਰੋਜ਼ ਰੁਪਈਏ

¹ As suggested here, practically every category of the civil employees of the Ahluwalia chief received gifts and rewards according to their ranking.

² The reference in all probability is to the satin cloth which was bestowed on this occasion along with *dushālas*, *kīm-khwābs*, *pashmīna* and silken *khes*.

³ It may be interesting to note that the *halwāīs* (confectioners) from Amritsar and other places had been preparing sweetmeats months before the occasion and these, as pointed out in the following, were distributed daily among all categories of people associated with the celebrations in any way.

⁴ The preparation of sweetmeats simultaneously at Phagwara suggests that the marriage party was to be received at Phagwara. It may be added that there is no information on the family of the bride.

⁵ The reference is to the disturbances created by Yar Muhammad Khan, the Afghan governor of Peshawar and Sayyid Ahmad. For detail, see Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 354, 357-58 & 360-61.

ਪਹੁਚਤੇ ਸੇ ॥ ¹ ਤੇ ਰਾਜਾ ਅਨੁਰੁਧ ਚੰਦ ਕਟੋਚ ਬਮੈ ਬੇਟੇ ਕੇ ਆਏ ਬੇ ਉਨ ਕੋ ਹਜਾਰ ਰੁਪਈਆ ਰੋਜ ॥ ਅਰੁ ਵਜੀਰ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਜੁਦਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਾ ਜੋ ਕਭੀ ਪਹਾੜ ਸੀ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ਆਏ ॥ ² ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੇ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਕਈ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈ ਗਏ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਖੇਸ ਅਰੁ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ॥ ਇਨ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਤੇ ਸੁਦਾਗਰ ਮੱਲ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਸਤਲੁਦੋਂ ਪਾਰ ਕੇ ਪਟਆਲੇ ਵਾਲੇਯਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਜੋ ਰਾਜੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕਾ ਸਰਕਾਰ ਸਾਥਿ ਆਈਨ ਸਾਹਬਾਂ ਕਾ ਲਿਖਣਾ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤਬ ਕੇ ਕਈ ਸਤਲੁਦ ਨਹੀਂ ਸੇ ਲਾਂਘੇ ॥ ³ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਇਤਲਾਇ ਦੇਣੇ ਵਾਸਤੇ ਦੇਰ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਆਪਣੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਤੇ ਮੁਖਤੀਆਰ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਕਹ ਭੇਜਾ ਜੋ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਚਾਹਤਾ ਸਾ ॥ ਪਰ ਇਸ ਬਾਤ ਸੀ ਲਚਾਰ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਮਨੁਮਾਜਰੇ ਕੇ ਅਰੁ ਰਾਜੇ ਰਾਮ ਸਰਨ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਜੋ ਰਾਜੇ ਕੋਹਅਸਤਾਨ ਕੇ ਸੇ ਪਾਰਲੇ ॥ ਓਨਾਂ ਨੇ ਏਸੇ ਸੂਰਤ ਆਪਣੇ ਖੇਸਾਂ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸਾਹੀਦ ਥੀਂ ਆਦਿ ਭੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਕਯਾਂ ਰਾਜਯਾਂ ਤੇ ਨਬਾਬੋਂ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਤੇ ਖੇਸ ਜੋ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪਟਆਲੇ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਰੋਜ ਰੁਪੈਏ ਪਹੁਚਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਡਾਲੀਆਂ ਕਾ ਕਿਸਮ ਤੇ ਮੇਵੇ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਅਰੁ ਮਜਮਾਨੀ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਭੀ ਅਦਨੇ ਤੇ ਆਲੇ ਤੀਕੁਰ ਜੁਦੇ ਪਹੁਚਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਥੀਂ ਸਿਵਾ ਭੀ ਅਸਬਾਬ ਜੋ ਚਾਹਤੇ ਸੇ ਸੋ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਸਭ ਕੇ ਨਾਮ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਕਾ ਵੇਰਵਾ ਮੁਫੱਸਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖਾ ॥ ਤੇ ਸਤਲੁਦ ਪਾਰਕਯਾਂ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਲਾਲਾ ਵਸਤੀ ਰਾਮ ਕੀ ਸਪੁਰਦ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਦਨਾਇ ਕਹਤੇ ਸੇ (f. 348 a) ਜੋ ਏਸ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਐਸੀ ਸਾਦੀ ਅਰੁ ਤਵਾਜਾ ਕਿਸੀ ਸੈ ਨਹੀਂ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਹਰ ਇਕ ਕਾਰਖਾਨੇ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਲੋਕ ਤਅੱਜਬ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਜੋ ਮਕਾਨ ਤੀਆਰ ਹੂਆ ਸਿਰਫ ਚੋਬੀ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਓਸ ਉਪਰ ਚੋਬੀ ਹੀ ਤੀਨ ਛਾਤਾਂ ਮਜਬੂਤ ਡਾਲੀਆਂ ॥ ਵੇਰ ਓਸ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਮਖਮਲ ਤੇ ਬਨਾਤ ਲਗਾਈ ਬਿਮੈ ਛਾਤੋਂ ਕੇ ॥ ਪੰਜ ਸੌ ਕਰਵਾਂ ਲੰਬਾ ਤੇ ਸੌ ਕਰਵਾਂ ਚੌੜਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਤਮਾਸਬੀਨ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਚੜਤੇ ਸੇ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਭੀ ਹਰ ਰੋਜ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਪਰ ਕੀ ਛਾਤ ਨੌਬਤਖਾਨਾ ਭੀ ਬਾਜਤਾ ਸਾ ॥ ਏਹ ਆਮ ਵਾਸਤੇ ਸੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨੀਂ ਮਕਾਨੀਂ ਭੀ ਨੌਬਤਖਾਨਾ ਵਾਫੂਰ ਸਾ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਓਸ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਬਾਂਸਾ ਕੇ ਠਾਠ ਬੇਧਵਾਇ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ ਰੋਸਨੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ॥ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਚਲਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਔਰ ਮਕਾਨਾਂ ਕੀ ਤੱਫਸੀਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ॥ ਅਰੁ ਤਖਤ ਰਵਾਂ ਬੇਸ ਤੀਆਰੁ ਕਰੀਆਂ ਤੇ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੋ ਵਾਫੂਰ ਆਦਮੀ ਉਠਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਉਨ ਕੇ ਉਪਰ ਹੋਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤੇ ॥ ਔਰੁ ਤਖਤ ਰਵਾਂ ਬੇਸ ਤੀਆਰ ਹੂਈਆਂ ॥ ਤੇ ਕਈ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਵਜਾ ਉਸ ਮੈਂ ਤਿਲਸਮ ਕੀਆਂ ਬੇਸ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਬਾਗ ਕੀ ਦੀਵਾਰ ਕੇ ਸਾਥ ਅਰੁ ਉਰੇ ਭੀ ਤੇ ਬਾਗ ਕੇ ਇਰਾਕਾਂ ਕੇ ਭੀ ਦੋਨੀਂ ਤਰਫੀਂ ਰੋਸਨੀ ਕੇ ਠਾਠ ਕਈ ਕਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਵਜਾ ਖਲੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਵਾਫੂਰ ਰੋਸਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਹਕਮ ਹੋਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਰੋਸਨੀ ਹੋਇ

¹ It may be pointed out that Prince Nau Nihal Singh and the other distinguished guests and their dependents were provided with certain sums of money every day.

² Interestingly, some of the hill *rājās* who had not even met Ranjit Singh, came down for the first time in their lives.

³ As suggested here, the chiefs to the south of the Satlej were generally not permitted by the British to cross the river. Therefore, many of them had to send their representatives.

⁴ The rest of the folio is given to the description of some especially devised wooden structures and also to the illuminations both of which were considered 'unique' by the contemporaries.

ਜਾਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਦਮੀ ਖਲੇ ਰਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਕਿਤਓ ਰੋਸਨੀ ਕਮ ਨਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਕੀ ਬਾਹਰਲੀ ਚਾਰ ਦਿਵਾਰੀ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਕਾਗੜੀਆਂ ¹ ਕੀ ਰੋਸਨੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਕੇ ਆਗੇ ਭੀ ਖੂਹੇ ਕੀ ਤਰਾਂ ਕਾ ਚੱਕ ਉਤਾਰਯਾ ਹੁਆ ਜੋ ਤਲਾਵ ਸਾ ॥ ਸੋ ਉਸ ਕੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਤਿਲਾਵ ਮੈਂ ਭੀ ਕਿਸਤੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਡਾਲ ਕੇ ਉਨ ਮੈਂ ਰੋਸਨੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਉਤੇ ਭੀ ਫਾਨੂਸ ਤੇ ਕੈਦੀਲਾ ਕੀ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਗਰਦਸ ਮੈਂ ਭੀ ॥ ਤੇ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਰਦੰਗੀਆਂ ਤੇ ਝਾੜਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਕੀ ਰੋਸਨੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਨਹਰ ਕਿਨਾਰੇ ਭੀ ਠਾਠਾਂ (f. 348b) ਕੇ ਉਪਰ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਸਭ ਤਰਕੀਬਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਦੇਹਲਾ ਸਹਰੋਂ ਮੈਂ ਦੇਇ ਦੇਈਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਜਗ ਕਰੀਏ ॥ ² ਤਾਂ ਮੁਲਖ ਕੇ ਤੇ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਭੱਟ ਅਰੁ ਸਾਧ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੂਰ ਇਕੱਠੇ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਯਗ ਕੀਯਾ ਤੇ ਦੇਹਲਾ ਇਨ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਉਤਾਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ਮਕਾਨ ਪੁਖਤਾ ਅਰੁ ਬੁੰਗਲੇ ਤੀਆਰ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਖੇਮੇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਬੇਸ ਲਵਾਇ ਛੋਡੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਡੇਰੇ ਮਿਲਤੇ ਸੇ ॥ ³ ਫੇਰ ਨੇਕ ਸਾਇਤ ਮੈਂ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤੇਲ ਚੜਾਵਣਾ ਕਾ ਸਾਗੁਨ ਕਰਾ ॥ ਇਸ ਕੋ ਮਾਈਯਾਂਵ ਭੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਤਾਂ ਬਾਗ ਕੀ ਤਰਫ ਰੋਜ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਹੁਕਮੁ ਹੁਆ ਜੋ ਕਮਰੇ ਫਰਸ ਹੁਆ ਕਰੇ ॥ ⁴ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਜਾਗਾ ਬੇਸ ਸੀ ॥ ਤੇ ਏਸ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਭੀ ਬਾਗ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਮੁਹਰਾਂ ਅਰੁ ਮੁਦਕੀਆਂ ⁵ ਕੇ ਲਾਗ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਬਮੈ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਜਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਸੂਟੀ ॥ ਅਰੁ ਨੌਬਤਖਾਨੇ ਤੇ ਵਾਜੇ ਵਾਫੂਰ ਬਜਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਮਰੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਰਦਾਰ ਤਾਂ ਸਾਥ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਡੇਰਯਾਂ ਸੀ ਸਭ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਅੰਦਰਲੇ ਕਿਲੇ ਤੇ ਕਮਰੇ ਤਲਕ ॥ ਰਸਤੇ ਕੇ ਦੋਨੀ ਤਰਫੀ ਅਸਤਬਾਜੀ ਤੇ ਰੋਸਨੀ ਤੇ ਠਾਠ ਤੀਆਰ ਕਰ ਰਾਖੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਮ ਕੋ ਬਿਮੈਇ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਆਪ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਓਹੁ ਜੋ ਮਕਾਨ ਉਠਾਏ ਹੁਏ ਸੇ ਕਹਾਰੋਂ ਨੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਉਪਰ ਆਗੇ ਆਗੇ ਮੁਜਰੇ ਹੋਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਰੋਸਨੀ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਦੋਨੀ ਤਰਫੀਂ ਛੂਟੇ ॥ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਕੀਆਂ ਛਲਕਾਂ ਭੀ ਹੋਵੇਂ ॥ ਤਬ ਕੈਸੀਆਂ ਭਾ ਭਈ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਮਹਤਾਬ ਆਬ ਮੁਖ ਭਾਵਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਹਾ ਚੰਪਾਦੁ ਤਿਸਾਰੀ ਜਰਤਾਰੀ ਦਰਸਾਤ ਹੈ ॥ ਦੀਪਕ ਦਿਪਤ ਦੀਪ ਜਗ ਮਗ ਜਵਾਹਰ ਬਿਬਧ ਆਤਸਬਾਜੀ ਭੂਖਨ ਲਖਾਤ ਹੈ ॥ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਕਾਸ ਭੂਰ ਭੂਮਿ ਆਸਮਾਨ ਭਯੋ ਸਹਤ ਬਿਲਾਸ ਭਾ ਸਮਾਨ ਭਾਵ ਭਾਂਤ ਹੈ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਸੁਤ ਸਾਦੀ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀਪਮਾਲਾ (f. 349 a) ਕਾ ਮਸਾਲਾ ਨਵਬਾਲਾ ਸੀ ਸੁਹਾਤ ਹੈ ॥ ੧ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਜੀ ਕੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕੇ ਸਮਾਜ ਮੈਂ ਦੀਪਨ ਕੀ ਜੋ ਮਾਲਾ ਹੈ ਸੋ ਕਾਮ ਕੀ ਮਾਲਾ ਨਵੀਨ ਬਾਲਾ ਸੀ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਕੈਸੇ ॥ ਮਹਤਾਬੀਓ ਕੀ ਜੋ ਆਬ ਹੈ ਸੋਈ ਮੁਖ ਕੇ ਬਡੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ॥ ਚੰਪਾ ਕਯਾ ਭੁਯਚੰਪਿਓ ਕੀ ਜੋ ਸੋਭਾ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਜਰੀ ਕੀ ਸਾਰੀ ਸੀ ਦੇਖੀਯਤ ਹੈ ਦੀਪਕਨ ਕੀ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾ ਦੀਪਤ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਜਵਾਹਰ ਜਗਮਗਾਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਆਤਸਬਾਜੀ ਹੈ ॥ ਸੋਈ

¹ The reference perhaps is to the *kāngris*, or small portable fire-places made of clay and placed in a wicket basket which may have been used as lamps and hung to the wooden poles.

² It may be noted that the *yajna* was performed by the *brāhmans* and *sādhus* who had come from different parts of the country.

³ The allocation of the different types of tents in accordance with the relative position and ranking of the guests and others may be noted.

⁴ Interestingly, after the anointment (*māiyān*) of the bridegroom, which may be considered the first ceremony of the wedding, he was not permitted to move out.

⁵ This seems to be a misspelling for *butkī* meaning a gold *mohar*.

ਤਾਂਕੇ ਭੂਖਨ ਦੇਖੀਤੇ ਹੈਂ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਰੁ ਅਸਮਾਨ ਮੈਂ ਜੋ ਬਡੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਭਯੋ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਕਾਸਮਾਨ ਹੂਈ ਸੋਭਾ ਸੋਭਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦੂਰ ਦੂਰ ਸੀ ਜੋ ਆਏ ਹੂਏ ਸੇ ਅਰੁ ਹੋਰ ਦਿਨਾਇ ਭੀ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਐਸੀਆਂ ਤਕਰੀਬਾਂ ਹਮਾਰੇ ਦੇਖਣੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਜੋ ਰੋਸਨੀ ਕਾ ਮਕਾਨ ਸਾ ਬੇਸ ॥ ਜਬ ਉਹਾਂ ਆਏ ਤਾਂ ਪਲਟਣਾ ਅਸਤਬਾਜੀ ਕੀਆਂ ਕੀ ਸਲਕ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਕੇ ਭੀ ਅਵਾਜੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਕੇ ॥ ਤੇ ਉਪਰ ਜਾਇ ਕੇ ਭੀ ਗੋਲੇ ਫਟਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦੁਖਤਾਂ ਕੇ ਤੇ ਮਕਾਨੋਂ ਕੇ ਭੀ ਨਖਸੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਮੈਂ ਸੀ ਮਾਲੂਮ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ਵਾਫੁਰ ਛੂਟੀ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਨੌਨਿਹਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਸਭ ਫੀਲ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਉਹਾਂ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਜੀ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਚਲਾਵਣੇ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਰਾਖ ਲਵੋ ॥ ਤਾਂ ਕਈਯਾਂ ਬਯਾਨ ਕਰਾ ਜੋ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਅਸਤਬਾਜੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇਰ ਕੀ ਚਲਤੀ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਵਾਫੁਰ ਹੈ ਈਹਾਂ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਮਰੇ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਤਿਆਂ ਰੁਪੈਏ ਆਮਦਨੀ ਕੀ ਤਰਾਂ ਸੁਟਣੇ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਸਭ ਤਰਾਂ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਬਿਰਾਤ ਕੇ ਚੜਨੇ ਕੀ ਤੀਆਰੀ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਸਗਨ ਕੀਏ ॥ ਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਜਰ ਬਖਸੀ ॥ ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਰੁਪੈਯਾ ਦੇਣੇ ਕੀਯਾਂ ਰਸੂਮਾਂ ਸੀਆਂ ਉਹਾਂ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਬਸ ਕਰ ਲੀਨੇ ਭਵ ਲੋਚਨ ਤਿਮਰ ਤੋਮ ਲੋਚਨ ਸਰੋਜਨ ਤਨੋ ਤਕੀਨੋਛਨ (f. 349 b) ਕੋ ॥ ਅੰਜਨ ਕੇ ਅੱਦ੍ਰ ਪੈ ਮਯੰਕ ਮਨ ਰੰਜਨ ਹੈ ਨਾਗਰ ਨਿਕੁਰ ਕੁਮਦਨਿ ਕੇ ਬਿਪਨ ਕੋ ॥ ਨਭ ਕੇ ਸਜਲ ਜਲਧਰ ਪੈ ਸੁਰੰਗ ਕਿਧੋਂ ਸੰਤਤ ਸੁਖਦਛਮਾ ਦੇਵ ਬਿਬੁਧਨ ਕੋ ॥ ਸਾਦੀ ਕੇ ਸਮਾਜ ਆਜ ਸਾਜੇ ਗਜਰਾਜ ਰਾਜੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਰਾਜ ਭੂਖਨ ਆਵਨ ਕੋ ॥ ੧ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਭੂਖਨ ਜੋ ਹੈਂ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ॥ ਰਾਜ ਰਾਜ ਜੋ ਹੈ ਕੁਵਰ ਤਾਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ॥ ਸਾਦੀ ਕੇ ਸਮਾਜ ਮੈਂ ਸਜੇ ਹੂਏ ਫੀਲ ਰਾਜ ਪੈ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈਂ ॥ ਕੈਸੋ ॥ ਮਾਨੋ ਭਵਲੋਚਨ ਜੋ ਹੈ ਆਫਤਾਬ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਅੰਧਕਾਰ ਕੋ ਸੰਬੁਹ ਬਸ ਕਰ ਪਕਰ ਲੀਓ ਹੈ ॥ ਨੇਤ੍ਰ ਰੂਪੀ ਜੋ ਹੈ ਕਮਲ ਤਿਨਾ ਕੋ ਛਨ ਕਯਾ ਉਤਸਵ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰਨ ਕੀਓ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਅੰਜਨ ਕੇ ਪਰਬਤ ਪੈ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹੈ ॥ ਕੈਸੋ ਚਤੁਰ ਮਾਨੁਖਨ ਕੇ ਸੰਬੁਹ ਰੂਪੀ ਕਮੋਦਨ ਕੇ ਬਨ ਕੋ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਨ ਵਾਰੋ ॥ ਅਥਵਾ ਸਾਵਨ ਕੋ ਜੋ ਸਹਿਤ ਜਲ ਕੇ ਮੇਘ ਤਾ ਪੈ ਇੰਦ੍ਰ ਹੈ ॥ ਛਖਾ ਦੇਵ ਜੋ ਹੈਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੋਈ ਭਏ ਦੇਵਤਾ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਰੰਤਰ ਸੁਖਦਾਇਕ ਹੈ ॥ ਐਸੀ ਸੋਭਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ॥ ਈਹਾਂ ਅੰਧਕਾਰ ਕੇ ਸੰਬੁਹ ਅਰੁ ਅੰਜਨ ਕੇ ਪਰਬਤ ਅਰੁ ਮੇਘ ਇਨ ਸਮ ਫੀਲ ਭਯੋ ॥ ਸੂਰਜ ਅਰੁ ਚੰਦਰਮਾਂ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਸਮਰਾਜਾ ਜਾਨੀਏ ॥ ॥ ਜਬ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਜਰ ਵਾਫੁਰ ਸੁਟਣੇ ਮੈਂ ਆਈ ਫੇਰ ਜਬ ਡੇਰੀ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਡੇਰੇ ਮੁਜਰੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਚਲਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਡੇਰੇ ਭੀ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਜੋ ਫੀਲ ਅਸਵਾਰ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਜਹਾਂ ਗਾਂਵ ਆਵੇ ਤਾਂ ਰੁਪੈਏ ਸੁਟਣੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਸੁਟਣੇ ਮੈਂ ਅਰੁ ਵਾੜਾ ਜਬ ਦੇਹੋਗੇ ਤੇ ਹੋਰ ਜਾਗਾ ਭੀ ਰਿਪੈਏ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਕਲਦਾਰ ¹ ਦੇਣੇ ॥ ਵੱਟੇ ਕਾ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਕਹੀਂ ਭੀ ਨਾ ਖਰਚ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈਆਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਵੱਟੇ ਕੇ ਰੁਪੈਏ ਖਰਚੀਏ ਤਾਂ ਬਡੀ ਰਿਆਇਤ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਖਫਾ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਵਿਡਾਲੇ ² ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਖਾਂ ਕੀ ਵਸਤੀ ³ ਤੇ ਗੁਜਾ ਕੀ ਵਸਤੀ ⁴ ਕੇ ਰਸਤੇ ਆਏ ਤਾਂ ਖਿਲਕਤ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ (f. 350 a)

¹ In all probability, the reference is to the silver rupees of the East India Company.

² The reference here is to Vadala Kalan situated on the road to Jalandhar at about 4 miles south-east of Kapurthala.

³ Basti Braham Khan, situated about 5 miles north-west of Jalandhar on the road to Kapurthala.

⁴ Gujjan-ki-Basti is situated close to the town of Jalandhar on the road to Kapurthala, at about 2 miles in the south-west.

ਜਮਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਜਾਗਾ ਰੁਪੈਯੇ ਸੁਟੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਗ ਮੈਂ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਮਕਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੇ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਸਹਰਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਕਿਸੀ ਕਮਾਮ ¹ ਵਾਲਾ ਆਵੇ ॥ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਤੇ ਭੱਟ ਤੇ ਫਾਕੀਰ ਤੇ ਆਜਜ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋ ਰੁਪੈਯੇ ਦੇਵੇ ॥ ਤਾਂ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕੀਯਾ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਫੀਲ ਅਸਵਾਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਜਲੰਧਰ ਕੋਸ ਸਾ ਤੇ ਖਿਲਕਤ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਵਾਫਰ ਆਇ ਖਲੀ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬ ਜੋ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਸੇ ਸੋ ਰੁਪੈਯੇ ਲਾਗੇ ਸੁਟਣੇ ॥ ਫੇਰ ਸਹਰਾਂ ਮੈਂ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਬਜਾਰ ਮੈਂ ਤੇ ਮਕਾਨੋਂ ਰੁਪੈਯੇ ਵਾਫਰ ਸੁਟਤੇ ਸਹਰਿ ਕੀ ਪਰਲੀ ਤਰਫ ਪਹੁਚੇ ॥ ਫੇਰ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਦਾਕੋਹੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਗਾਵਾਂ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਭੀ, ਰੁਪੈਯੇ ਸੁਟਤੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਫਗਵਾੜੇ ਸੀ ਦੋ ਕੋਸ ਉਰੇ ਡੇਰਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਰੋਜ ਸਭ ਡੇਰੀ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਤੇ ਖਾਣੇ ਸਭ ਕੋ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਪਹੁਚਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਹਰ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਆਜਜਾਂ ਕੀਆਂ ਛਾਉਣੀਆਂ ਕੀ ਤਰਾਂ ਵਾਫਰ ਹੀ ਪੜੀਆਂ ਹੂਈਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਪਿਸਾਹਿਆ ॥ ਤੇ ਸਗਨ ਸਭ ਕੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਦਸਤ ਮੁਬਾਰਖ ਸੀ ਸੇਹਰੇ ਅਰੁ ਮੁਕਟ ਪਹਰਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਵਾਫਰ ਸਿਰਵਾਰਨਾ ਕੀਆ ॥ ਤਬ ਰਾਇ ਰਾਮ ਸੁਖ ਜੀ ਨੇ ਸਾਦੀ ਕਾ ਕਬਿੱਤ ਪੜਯਾ ॥ ਕਬਿੱਤ, ॥ ਸੁਧਾ ਕੀ ਅਸਾਰੈ, ਕਿਯੋ ਬਦਨ ਸੁਧਾ ਧਰਤੇ ਬਸੁਧਾ ਮੈਂ ਬਿਬੁਗੀ ਬਿਨੋਦ ਬਿਤਰਨ ਕੋ ॥ ਕਿਯੋ ਸਿਸੁ ਤਾ ਕੇ ਬਿਗਸਤ ਸ੍ਰੀ ਸੋਰੋਜ ਪਾਸ ਬਸੇ ਬਾਸੁ ਹਿਤ ਪਿਤੁ ਬੈਰ ਨਿਦਰਨ ਕੋ ॥ ਤਾਰਨ ਕੇ ਜੁਹ ਕਿਯੋ ਜੋਰ ਜੋਰ ਪਾਤਨ ਕੋ ਕਰਤ ਜੁਹਾਰ ਨਾਥ ਚਿਤ ਕੇ ਢਰਨ ਕੋ ॥ ਅੰਸਨ ਕੋ ਈਸ ਸ੍ਰੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਸੀਸ ਸੇਹਰੇ ਸੁਭ ਗਮੁਕਤਾਨ ਕੀ ਲਗਨ ਕੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਸੀਸ ਪੈ ਸੁੰਦਰ ਮੋਤੀਨ ਕੀ ਲਰ ਕੋ ਸੇਹਰੇ ਹੈਂ ॥ ਕਿ ਕਿਰਣੋ ਕੋ ਸਵਾਮੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਮੁਖ ਰੂਪੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ (f. 350 b) ਬਿਖੇ ਅੰਬੁਤ ਕੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਬਿਬੁਗੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਆਨੰਦ ਕੇ ਬਿਸਤਾਰ ਕਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਅਥਵਾ ॥ ਤਾਂ ਕੋ ਕਯਾ ਤਿਸ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਕੇ, ਪੁਤ੍ਰ ਬਿਗਸੇ ਹੂਏ ਕਮਲ ਕੇ ਸਮੀਪ ਬਸੇ ਹੈਂ ਸੁਗੰਧ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਬੈਰ ਕੇ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨੇ ਕੋ ॥ ਅਥਵਾ ਤਾਰਯਾਂ ਕੇ ਸੰਬੁਹ ਪੰਗਤਾਂ ਕੋ ਜੋਰ ਜੋਰ ਕਰ ਕੇ ਜੁਹਾਰ ਕਯਾ ਮਿਲਾਪ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਆਪ ਨੇ ਸਵਾਮੀ ਕੇ ਚਿੱਤ ਕੋ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਨੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਹਮ ਪੈ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਪ੍ਰਸਨ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਲਾਗ ਸਭ ਮੋਹਰਾਂ ਕੇ ਹੀ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਭੀ ਵਾਫਰ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਰਾਜੇ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਸਭ ਉਹਾਂ ਹੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਨੇਉਂਦਾ ² ਤਾਂ ਆਗੇ ਹੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕਾ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਰੋਜ ਪੰਝੀ ਹਜਾਰ ਨਕਦ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਬਿਮੈ ਸੇਹਰੇ ਮਰਵਾਰੀਦ ਕੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਪਸਮੀਨੇ ਕੀਆਂ ਬੇਸ ॥ ਏਹ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ॥ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਚੰਦ ਜੀ ਇਕੀ ਸੈ ॥ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮੰਜੀਠੀਆ ਯਾਰਾਂ ਸੈ ॥ ਵਣਤੁਰਾ ਸਾਹਬ ਫਰਾਸੀਸ ਹਜਾਰੁ ॥ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਤੇ ਜਮਾਦਾਰ ਜੀ ਇਤਯਾਦ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਨਿਉਂਦੇ ਕੇ ਰੁਪੈਯੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਨੇ ਕੜੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਭੀ ਨੋਉਂਦੇ ਕੇ ਸਾਥ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਅਨੁਰੁਧ ਚੰਦ ਜੀ ਪੰਜ ਹਜਾਰ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਨੇ ਨਿਉਂਦਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਪਟਆਲੇ ਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੈ ਆਦਿ ਪਾਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਨੋਉਂਦਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਰਾਮ ਸਰਨ ਰਾਜਾ ਹੰਡੂਰੀਏ ਥੀਂ ਆਦਿ ਪਾਰ ਕੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਬਹਾਵਲਪੁਰੀਆ ਕਾ ਹਜਾਰ ॥ ਨਬਾਬ ਫੈਜ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਹਜਾਰ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਦੂਰ ਦੂਰ ਕੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਨਬਾਬਾਂ ਕਾ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਨੋਉਂਦਾ ਪਹੁਚਯਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ॥ ਸਾਹ ਨਿਜਾਮਦੀਨ ਨੇ ਇਕਤਾਲੀ

¹ The word *kamām* seems to have been used here for the professional people, traders and artisans etc. who have been contrasted from those living on charity.

² *Neundā*, meaning contribution, was given by guests in accordance with their relative position. The detail is given below.

ਸੈ ॥ ਨੂਰ ਮਹੰਮਦ ਪੰਦਰਾਂ ਸੈ ॥ ਵਸਤੀ ਰਾਮ ਪੰਦਰਾਂ ਸੈ ॥ ਕਾਜੀ ਯਾਰਾਂ ਸੈ ॥ ਰਾਇ ਰਾਮ ਸੁਖ ਹਜ਼ਾਰ ॥ ਮਹੰਮਦ ਬਖੁਸ ॥ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ॥ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ॥ ਪੰਦਰਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸੈ ॥ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਨੂਰਮਹਲੀਏ ਇੱਕੀ ਸੈ ॥ (f. 351 a) ਅਰੁ ਕੁਟਾਹੇ ਕੇ ਸੱਤ ਸੈ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਭੀ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਨੇਉਂਦਾ ਨਜਰ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕਾ ਵੇਰਵਾ ਮੁਫਸਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖਾ ॥ ਇਬਾਰਤ ਬਧਣ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਆਮਦਨੀ ਮੈਂ ਸੂਟਣੇ ਵਾਸਤੇ ਮੋਹਰਾਂ ਤੇ ਮੁਤਕੀਆਂ ਤੇ ਨੱਥਾਂ ਤੇ ਰੁਪੈਏ ਸਭਨਾਂ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਰਖਾਏ ॥ ਫੇਰ ਅੱਵਲ ਸਗੂਨ ਭੇਜਾ ॥ ਪੁਸਾਕਾਂ ਉਮਦਾ ਤੇ ਮੇਵਾ ਸੁਨਹਰੀ ਸੁਇਨੇ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ਬਾਸਣਾ ਮੈਂ ਰਾਖ ਕੇ ॥ ਤੇ ਉਪਰ ਬਾਦਲੇ ਕੇ ਰੁਮਾਲ ਡਾਲ ਕੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਰਸੂਮਾਂ ਉਸ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ਦਰਕਾਰ ਸੀਆਂ ਸੋ ਸਭ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸਾਥ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਮੁਤਕੀਆਂ ਤੇ ਨੱਥਾਂ ਤੇ ਰੁਪੈਏ ਸੂਟਣੇ ਵਾਸਤੇ ਸਾਥ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਵਾਜੇ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਜੋ ਉਸ ਕੇ ਆਗੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ੂਮ ਉਸ ਕੀ ਤਰਫ ਆਈ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਰੁਪੈਏ ਸੂਟਤੇ ਗਏ ॥ ਸਹਰ ਮੈਂ ਤੇ ਹਵੇਲੀ ਕੇ ਆਗੇ ਮੁਤਕੀਆਂ ਤੇ ਨੱਥਾਂ ਸੂਟੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਰਸੂਮਾਂ ਕਰਕੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਹਟੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਸੀ ਵਜਾ ਸੂਟਤੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਇਨਕੋ ਸੂਟਣੇ ਕੋ ਦੀਏ ਸੇ ਓਹ ਤਾਂ ਸੂਟੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਆਮਦਨੀ ¹ ਵਾਸਤੇ ਅੱਵਲ ਰਾਖੇ ਸੇ ਏਸ ਫੀਲ ਉਪਰ ਓਹ ਭੀ ਸੂਟ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਸੀ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋਨਸੀਆਂ ਬੈਲੀਆਂ ਆਮਦਨੀ ਵਾਸਤੇ ਏਸ ਫੀਲ ਮੈਂ ਰਾਖੀਆਂ ਸੀਆਂ ਸੋ ਭੀ ਏਨਾ ਸੂਟ ਦੀਆਂ ॥ ਜੇਤੀ ਕੋਈ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਆਮਦਨੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਫੇਰ ਭੀ ਸੂਟਣੇ ਹੀ ਸੇ ਖੂਬ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਏਤਨੀਆਂ ਹੀ ਬੈਲੀਆਂ ਹੋਰੁ ਇਸ ਫੀਲ ਮੈਂ ਰਖਾਇ ਦੇਹੋ ॥ ਫੇਰ ਆਮਦਨੀ ਵਾਸਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਅਰੁ ਰਾਜੇ ਤੇ ਮੁਤਬਿਰ ਜੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ਸੇ ਸੋ ਸਭ ਫੀਲ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਕਈਯਾਂ ਕੋ ਆਪਣਿਆਂ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਮੁਅੱਜਜ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਮੁਅੱਜਜ ਮੁਨਸੀ ॥ ਤੇ ਸਾਹੂਕਾਰ ਭੀ ਫੀਲ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਵਾਸਤੇ ਆਮਦਨੀ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਕੋ ਰੁਪੈਏ ਸੂਟਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਖਿਲਕਤ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਕ ਦਰਵਾਜੇ ਆਮਦਨੀ ਕਾ ਹੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕੂਲ ਹੈ ॥ ਤਾਂ (f. 351 b) ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਇਸ ਇਸ ਦਰਵਾਜੇ ਏਤੇ ਏਤੇ ਫੀਲ ਅਸਵਾਰ ਸੂਟਣੇ ਵਾਲੇ ਜਾਵੇਂ ॥ ਤੇ ਆਮਦਨੀ ਸਭ ਦਰਵਾਜਯਾਂ ਸੀ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ ਜਹਾਂ ਡੇਰਾ ਸਾ ਉਹਾਂ ਸੈ ਹੀ ਰੁਪੈਏ ਲਾਗੇ ਸੂਟਣੇ ॥ ਤੇ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ ਸਹਰ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਪਹੁਚੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਸਹਰ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਹੁਏ ਤਾਂ ਮੋਹਰਾਂ ਤੇ ਮੁਤਕੀਆਂ ਤੇ ਨੱਥਾਂ ਬਿਮੈਇ ਮੋਤੀਆਂ ਕੇ ਸੂਟੀਆਂ ਵਾਫਰ ॥ ਅਰੁ ਰੁਪੈਏ ਤਾਂ ਆਗੇ ਭੀ ਸੂਟਤੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਬਾਜਨ ਅਵਾਜ ਬਹੁ ਬਿਬਧ ਬਿਹੰਗ ਸਾਜ ਤਰਲ ਪਤਾਕਾ ਸੁਰ ਰਾਜ ਸਰਾਸਨ ਹੈ ॥ ਗਜਰਾਜ ਰਾਜ ਦੇਤ ਰਾਜ ਬਗਰਾਜ ਹੇਮ ਧਾਰ ਬਰਖਾਵੈ ਕਿੱਤ ਧੁਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸਨ ਹੈ ॥ ਦੀਪਤ ਪ੍ਰਬੀਨ ਬਾਰਬਧੂ ਦਾਮਨੀ ਦਮਕ ਪੋਖੇ ਮੀਤ ਮੋਰ ਰੰਕਚਾਤ ਕਨਗਨ ਹੈ ॥ ਭਾਲ ਬਲ ਬੋਏ ਬਿਧਿ ਭਾਗਨ ਬਿਸਾਲ ਕਰੈ ਭੂਪ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਆਮਦਨਿ ਧਨ ਘਨ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਤਬ ਬਾਜਨ ਕੀ ਜੋ ਬਹੁਤ ਅਵਾਜ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਪਛੀਅਨ ਕੋ ਸਾਜ ਹੈ ॥ ਚੰਚਲ ਜੋ ਪਤਾਕਾ ਹੈ ॥ ਸੋਈ ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ ਧਨੁਖ ਹੈ ॥ ਫੀਲ ਰਾਜਨ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਪੰਗਤ ਤਿਨੋ ਕੇ ਦੰਤਨ ਕੀ ਜੋ ਹੈ ਪਾਂਤ ॥ (ਸੋਈ ਬਗੁਲਯਾਂ ਕੀਆਂ ਪੰਗਤਾਂ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਮੇਘ ਸੂਰਨ ਕੀ ਧਾਰਾ ਬਰਖਾਵਤ ਹੈ ॥ ਕੀਰਤ ਰੂਪੀ ਨਦੀ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਰਣ ਵਾਰੋ ਹੈਂ ॥ ਜਾਂ ਮੈਂ ਬੀਜੁਰੀ ਸੀ ਪ੍ਰਬੀਨ ਬੇਸਯਾ ਕੀ ਦਮਕ ਦਿਖਤੀ ਹੈ ॥ ਮਿਤ੍ਰ ਰੂਪੀ ਮੋਰਨ ਕੋ ਪ੍ਰਸਨ ਕਰਤ ਹੈਂ ॥ ਜਾਚਕੋ ਕੇ ਜੋ ਚਾਤਕੋ ਸੇ ਸੰਬੂਹ ਹੈਂ ਤਿਨਾਂ ਕੋ ਪੋਖਤ ਹੈ ॥ ਮਸਤਕ ਕੇ ਅਸਥਾਨ ਮੈਂ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਬੀਜੇ ਹੁਏ ਭਾਗ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਬਿਸਾਲ ਕਰਤ ਹੈਂ ॥ ਐਸੇ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੂ ਕੇ ਆਮਦਨ ਰੂਪੀ ਧਨ ਕੋ ਮੇਘ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਮਿਰਜਾ ਮੱਲ ਸੇਠ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਦੌਲਤ ਤਾਂ ਵਾਫਰ ਦੇਖੀ ਸੀ ॥ ਪਰੁ ਮੈਂ ਇਸ ਸੂਰਤ ਫੈਂਕੀਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖੀ ॥ ਅਰੁ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਭੀ ਸੂਟ ਲਈ ਜੇਤੀ ਖੁਸੀ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਸਹਰ ਤੇ ਬਜਾਰਾ ਮੈਂ ਆਮਦਨੀ ਕਰ ਕੇ ਦੀਵਾਨਖਾਨੇ

¹ The word *āmdanī* has been used here in the sense of distribution.

ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਨੇਕ ਸਾਇਤ ਮੈਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੇ ਫੇਰੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਲਾਗ ਸਭ ਮੋਹਰਾਂ ਕੇ ਹੀ ਦੀਏ ॥ ਤਬ ਰਾਯ ਜੀ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਫੇਰਯਾਂ ਕਾ ਕਬਿੱਤ ਪੜਯਾ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਕੀਰਤ ਸੁ ਜਸ ਕਿਧੋ ਬਿਜੈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੋਊ ਕਿਧੋ ਦਯਾ ਦਾਨ ਕੈ (f. 352a) ਸਕੁਰੁ ਸੀਲ ਜੋਹਿਯੇ ॥ ਕਿਧੋਂ ਕਲਪਲਤਾ ਕਲਪਤ ਰੁਚਿਤ ਰੂਪ ਵੰਤ ਕਿਧੋਂ ਨੀਤ ਧਰਮ ਸੁਮਤ ਗੁਨ ਮੋਹਿਏ ॥ ਰਾਜ ਸਿਰੀ ਬਿਕ੍ਰਮ ਕਿ ਰੋਹਨੀ ਮਯੰਕਲ ਸੈ ਦੇਹ ਕਿਧੋ ਗਿਰ ਅਰਥ ਹੀ ਇਰੋਹੀਯੇ ॥ ਬਨੀ ਬਨਾ ਬਿਮਲ ਬਿਚਿੱਤ ਬਨੇ ਮੰਡਪ ਮੈ ਭਾਮਰੀ ਫਿਰਤ ਯੋ ਬਿਭਾਵਰੀ ਮੈ ਸੋਹੀਏ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਭਾਮਰੀ ਕਯਾ ਫੇਰੇਆਂ ਮੈਂ ਫਿਰਤੇ ਹੂਏ ਨਿਰਮਲ ਅਰੁ ਬਨੇ ਹੂਏ ॥ ਮੰਡਪ ਮੈਂ ਰਾਤ ਕੇ ਸਮੇ ਐਸੇ ਸੋਭਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕੀਰਤੀ ਅਰੁ ਸੁਜਸ ਹੈ ਅਥਵਾ ਬਿਜੈ ਅਰੁ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ॥ ਕੈ ਦਯਾ ਅਰੁ ਦਾਨ ਹੈ ॥ ਕੁਰਤਾ ਅਰੁ ਸੀਲ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਚੇਤੰਨ ਰੂਪ ਵਾਰੇ ਹੂਏ ਕਲਪਲਤਾ ਅਰੁ ਕਲਪ ਬਿਖਯ ਹੈ ॥ ਕੈ ਨੀਤ ਅਰੁ ਧਰਮ ਹੈ ॥ ਕੈ ਸੁੰਦਰ ਬੁਧ ਅਰੁ ਗੁਣ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਰਾਜ ਲੱਛਮੀ ਅਰੁ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ ਹੈ ॥ ਕੈ ਰੋਹਨੀ ਅਰੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹੈ ॥ ਕੈ ਦੇਹ ਧਾਰੇ ਹੂਏ ਬਾਨੀ ਅਰੁ ਅਰਥ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਦੇਹਲਾ ਜੋ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਦੀਆ ਹੈ ॥ ਏਸ ਤੇ ਓਨਾ ਮੁਲਖਾਂ ਕੇ ਤੇ ਏਸ ਮੁਲਖ ਕੈ ਤੇ ਡੇਰੇਆਂ ਕੀ ਭੀ ਹਜ਼ੂਮ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜਮਾ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਵਾੜਾ ਆਜੁ ਦੇਈਏ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਆਜੁ ਹੋਰ ਆਇ ਲੇਵੇਂ ਤਾਂ ਕੱਲ ਕੋ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਮਿਸਰ ਸੂਬੇ ਕੋ ਤੇ ਰਾਯ ਰਾਮ ਸੁਖ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੂਲ ਰਾਜ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਥੰਮੇਂ ¹ ਅਰੁ ਦੇਹਲਾ ਦੇਓ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਰੁਪਈਆ ਦੇਹਲ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਕਰੀ ਬਡੀਆਂ ਬਡੀਆਂ ਸਾਦੀਆਂ ਮੈਂ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਹਮਣਾ ਤੇ ਨਾਈਆਂ ਇਕ ਇਕ ਲਾਗੀ ਕੋ ਵਾਫੁਰ ਵਾਫੁਰ ਦੇਹਲਾ ਦੇਨ ਕੀ ਰਸਮ ਹੈ ॥ ² ਤੇ ਏਸ ਤਰਾਂ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕਾ ਇਸਮ ਸੁਣ ਕੇ ਲਾਗੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਕੇ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਰੁਪਈਆ ਦੇਹਲ ਦੇਹਈਏ ਤਾਂ ਭੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਬਾਜ਼ਰਗਾਂ ਥੀਂ ਰਜਪੂਤਾਂ ਕੀਆਂ ਰਸੂਮਾਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ³ ਦਰਬਾਰਯਾਂ ਥੀ ਆਦਿ ਸੋ ਰਜਪੂਤਾਂ ਕੇ ਭੀ ਮਿਰਾਸੀ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਲਾਗੀ ਭੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਆਵੇਂ ਭੀ ਕੁਵਰਾਂ ਕੇ ਤਿਵੱਲਦ (f. 352 b) ਹੋਣੇ ਕੀਆਂ ਤੇ ਨਿਸਬਤ ਕੀਆਂ ਸਾਦੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਲੇਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਅਬ ਭੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤੇਲਾਂ ਉਪਰ ਸਾਤ ਫੇਰੀਂ ਦਰਬਾਰੇ ਦੀਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਓਨਾ ਵਾਫੁਰ ਖਰਚ ਬਯਾਨ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਇਰਸਾਦ ਕੀਆਂ ਜੋ ਦੇਣਾ ਹੀ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਤੇ ਲਾਗ ਤੇ ਦੇਹਲਾ ਤੇ ਦਰਬਾਰੇ ਤੇ ਥੰਮੇਂ ਇਨ ਕਾ ਖਰਚ ਬੁਦਕੀਆ ਕਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਏਕ ਲਾਗੀ ਕੀਆਂ ਵਾਫੁਰ ਦੇਹਲਾ ਸੀਆਂ ॥ ਸੋ ਏਕ ਏਕ ਦੇਹਲ ਕੀ ਏਕ ਏਕ ਬੁਦਕੀ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਕੋ ਏਕ ਸੋ ਤੀਸ ਕਿਸੀ ਕੋ ਡੇਢ ਸੋ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕੋ ਏਕ ਸੋ ਸਾ ॥ ਇਸੀ ਵਜਾ ਕਮ ਜਿਆਦਾ ਏਕ ਏਕ ਨੇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਜਬ ਜਬ ਸਗੁਨ ਕੋ ਕੁਵਰ ਜੀ ਉਹਾਂ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਬ ਤਬ ਨੱਥਾਂ ਤੇ ਬੁਦਕੀਆਂ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਮੁਸਾਹਬ ਸੁਟਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਗੁਨਾ ਪਰ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਮੁਹਰਾਂ ਤੇ ਬੁਦਕੀਆਂ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਮਕਾਨਾਂ ਕੇ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਰਸਮ ਤੋ ਸੀਰਨੀ ਕੀ ਹੈ ਪਰ ਈਹਾਂ ਸੀਰਨੀ ਕੇ ਬਦਲੇ ਮੇਵੇ ਕੇ ਕਿਸਮ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਚਾਦਰੋਂ ਪਰ ਡਲਵਾਇ ਕਰ ਉਪਰ ਜਰੀ ਤੇ ਬਾਦਲੇ ਕੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਡਾਲੀਆਂ ॥ ⁴ ਤੇ ਬਰਾਤੀ ਖਾਣੇ ਕਾ ਸਗੁਨ ਕਰ ਕੇ ਉਠੇ ॥

¹ *Thamā*, ordinarily denotes a certain amount given to musicians, *brāhmans* and *faqirs* at weddings: *The Panjabi Dictionary*, 1123. It is also called *dehlā* at places: H. H. Rose, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North-West Frontier Province*, I, 797-98.

² It may be interesting to note that one *lāgī* could get as many as a hundred or more *dehlās*.

³ The Ahluwalia chiefs seem to have been consciously emulating the Rajput rulers.

⁴ It may be pointed out that in place of the usual sweetmeats the marriage party was served dry-fruits which were eventually taken by the barbers.

ਤਾਂ ਓਹ ਸਭ ਨਾਈਆਂ ਨੇ ਲੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਰੁਪੈਏ ਤੇ ਬੁਦਕੀਆਂ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਹੋਰ ਚਾਦਰਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਕੇ ਨਏ ਲਾਗ ਭੀ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਰਬਾਬੀ ਤੇ ਲਵਾਹਕ ਲਾਗੀਆਂ ਕੀ ਹੀ ਤਰਾਂ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਇਸ ਖਿਜਮਤ ਉਪਰ ਛੋਡੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅੱਵਲ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਸੀ ਹੀ ਏਹ ਆਈਨ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਜੋ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕੋਠੇ ਸੀਰਨੀ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਰਸਤ ਲੇਤੇ ਸੇ ਬਿਮੈਇ ਚਾਵਲਾਂ ਤੇ ਮੀਠੇ ਕੇ ॥ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਭੀ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋ ਕਿਸੀ ਦੁਕਾਨ ਸਹਰ ਮੈਂ ਭੀ ਦੇਵੇ ਤੇ ਹਲਵਾਈਆਂ ਕੋ ਭੀ ਟੋਬੂ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਰਸਤ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਲੈ ਲੇਤੇ ਸੇ ॥ ¹ ਤੇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਤਾਂ ਡੇਰੀ ਜਾਤੀ ਸੀ ਰੋਜ ॥ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖਿਲਕਤ ਜਮਾ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਏਹੀ ਵਜਾ ਸੀ ॥ ਜੋ ਉਮਦਾ ਖਾਣੇ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਵਾਫੂਰ (f. 353a) ਪਹੁਚਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਖਾਣੇ ਤੇ ਉਮਦਾ ਸੀਰਨੀ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਹਰ ਰੋਜ ਦੇਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬ ਵਾੜਾ ² ਦੇਣੇ ਕੋ ਚਾਲੇ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਖਿਲਕਤ ਭੀ ਬਾ ਇਰਾਮ ਰਹੇ ਅਰੁ ਖਾਲੀ ਭੀ ਕੋਈ ਨਾ ਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਵਾੜੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਾਦੀ ਕੇ ਸਭ ਖਰਚੋਂ ਮੈਂ ਰੁਪੈਏ ਕਲਦਾਰ ਦੇਣੇ ਤੇ ਵੱਟੇ ਕਾ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਅਹਿਸਤਗੀ ਸੇ ਦੇਣੇ ॥ ਜੋ ਸਭ ਕੋ ਪਹੁਚੇ ॥ ਅਰੁ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਖੂਹੇ ਚਲਾਏ ਤੇ ਮਾਸਕੀ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਕੇ ਗੱਡੇ ਖਲੇ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਐਸੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਹੋਰ ਭੀ ਤਰਕੀਬਾਂ ਖਿਲਕਤ ਕੇ ਇਰਾਮ ਵਾਸਤੇ ਕਰੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਖਿਲਕਤ ਤਾਂ ਰਾਤ ਕੋ ਹੀ ਦਾਖਲ ਹੋਇ ਫਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਉਸ ਵਖਤ ਦਾਖਲ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਗਿਰਦੇ ਵਾੜੇ ਕੇ ਫੌਜ ਖਲੀ ਕਰੀ ਅਰੁ ਵਾੜਾ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਚੌਕੀਸ ਰਸਤੇ ਰਾਖੇ ॥ ਹਾਜ਼ਮ ਜਿਆਦਾ ਸਮਝ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਏਕ ਦਰਵਾਜੇ ਆਗੇ ਦੋਇ ਦੋਇ ਮੁਸਾਹਬ ਖਲੇ ਹੁਏ ਤੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਭੀ ਫੀਲਾਂ ਉਪਰ ਰੁਪਈਏ ਰਾਖ ਕੇ ਖਲੇ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਕਲਦਾਰ ਰੁਪਈਯਾ ਸਭ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਮਿਰਾਸੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਤੇ ਭਾਟ ਜੋ ਅਟਕੇ ਤਾ ਉਨ ਕੋ ਸਾਤ ਸਾਤ ਤੇ ਦਸ ਦਸ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਦੁਪਹਰ ਨਜਦੀਕ ਆਈ ॥ ਤਾ ਸਭਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜੋ ਖਿਲਕਤ ਅਜੇ ਜਿਆਦਾ ਹੈ ਅੰਦਰ ॥ ਤਾਂ ਬੱਤੀ ਜਾਗਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ਰੁਪਈਏ ਖਰਚ ਕਰ ਲੇਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਫੀਲਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਥੈਲੀਆਂ ਦੇ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਫੀਲ ਸੈਂ ਸਭ ਥੈਲੀਆਂ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਤੋਸੇਖਾਨੀਏ ਉਸ ਉਪਰ ਹੋਰ ਰਾਖ ਦੇਤੇ ਸੇ ਤੇ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਕਈ ਬਕਰੀਆਂ ਅਰੁ ਕੁੱਤੇ ਤੇ ਜਾਨਵਰ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਮੈਂ ਅਰੁ ਸਾਪ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਪਾਸ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਮਿਰਾਸੀਆਂ ਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਨੇ ਭਾਂਡਯਾਂ ਮੈਂ ਕੀੜੇ ਪਾਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ³ ਤਾ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸਾ ਹਰ ਇਕ ਜੀਉ ਕੋ ਰੁਪੈਏ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜਾਨਵਾਰਾਂ ਆਦਿਕੋ ਕੇ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਕੀੜੇ ਗਿਣਨੇ ਮੈਂ ਨਾ ਆਵੇ ॥ ਤਾਂ ਜਿਤਨੇ ਮੈਂ ਓਹੁ ਖੁਸ ਹੁਏ ਓਤਨੇ ਰੁਪੈਏ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਘੜੀ ਦਿਨ ਰਹਾ ਤਾਂ ਭੱਟ ਤੇ ਫਕੀਰ ਤੇ (f. 353 b) ਮਿਸਾਰੀ ਬੈਠ ਰਹੇ ਅਰੁ ਉਨ ਕੋ ਕਹਨ ਜੋ ਰਾਤ ਹੋਣੇ ਲਾਗੀ ਹੈ ਅਰੁ ਬਾਰਸ ਭੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀ ਰੁਪਈਏ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਓ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਕਹੇਂ ਅਸਾ ਏਤੇ ਰੁਪੈਏ ਲੈਣੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਈ ਕਹੇਂ ਅਸੀਂ ਮੋਹਰਾਂ ਲਵਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਕਈ

¹ Interestingly, notwithstanding the abundance of sweetmeets and dry rations at the royal stores and kitchens, one could still go to any *halwai* in the town and get anything by simply writing a draft (*tombū*).

² Now follows an extremely fascinating account of the distribution of money within the *wārā* (enclosure).

³ It may be interesting to note that to take advantage of the literal execution of Fateh Singh's orders to give one rupee per head to every one who came into the *wārā*, some persons even brought animals and insects demanding their share and even got it.

ਖੂਹੇ ਮਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਹਜਾਰ ਤੀਕੁਰ ਓਹ ਹੈਸੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਰਸ ਲਾਗੀ ਹੋਣੇ ॥ ਤੇ ਸਾਮ ਭੀ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਬ ਕਯਾਂ ਹੁਕਮ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਕੱਲ ਦੇਣਾ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਜੋਨਸੇ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਰਹੇ ਸੇ ਦੋ ਤਿਨ ਹਜਾਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜਿਆਦਾ ਹੋਰ ਉਨ ਸੈ ਰਲ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਅਪਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਉਸੀ ਵਜਾ ਦੇਹੋ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਵਾੜਾ ਤਾਂ ਕਲ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕਾ ਵਾੜਾ ਦੇਣਾ ਅਸਾਂ ਦੇਖਯਾ ਨਹੀਂ ॥ ਸੋ ਆਜ ਵਾੜਾ ਫੇਰ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਆਜੁ ਭੀ ਦੇਣਾ ਖੂਬ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਉਸੀ ਵਜਾ ਰੁਪੈਏ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਏਹ ਭੀ ਰੱਬ ਕਾ ਬਡਾ ਫਜਲ ਹੂਆ ॥ ਜੋ ਐਡੀ ਵਡੀ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਆਮਦਨੀ ਤੇ ਵਾੜੇ ਤੇ ਪਿਚਕਾਰੇਆਂ ਮੈਂ ਏਕ ਆਦਮੀ ਕਾ ਭੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਕੀ ਅਰਜੀ ਹੂਈ ॥ ਜੋ ਕਣਕ ਤੇ ਕਮਾਦਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਖੇਤੀਆਂ ਵਿਰਾਨ ਹੂਈਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਫਲ ਮਾਫ ਕਰ ਦੇਹੋ ॥ ¹ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਭੀ ਸਾਦੀ ਕੀ ਖੁਸੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਹਮੇਸਾ ਆਪ ਕਾ ਕਾਇਦਾ ਸਾ ॥ ਜੋ ਰੈਯਤ ਅਰੁ ਆਜਜਾਂ ਕੀ ਅਰਜ ਸੁਣ ਕਰ ਹੱਕ ਕੋ ਪੁਚਾਵਣੇ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਬਿਰਾਤ ਕੋ ਈਹਾ ਜਿਆਦਾ ਰੋਜ ਹੂਏ ਹੈ ॥ ਤੇ ਖਰਚੁ ਭੀ ਦੋਨੀਂ ਤਰਫੀਂ ਆਪ ਕਾ ਹੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਬਿਰਾਤ ਜੇਤੇ ਰੋਜ ਔਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਨਟ ਤੇ ਬਾਜੀਗਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਏਸ ਮੁਲਖ ਕੇ ਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹਿੰਦਅਸਤਾਨ ਸੀ ਭੀ ਬੇਸ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਆਮਦਨੀ ਤੇ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਭੀ ਤੇ ਰੋਜ ਆਜਜਾਂ ਸਾਬ ਭੀ ਰੁਪੈਏ ਲੀਏ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤਮਾਸੇ ਭੀ ਬੇਸ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਬਾਜੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਆਪਸ ਮੈਂ ਉਨਕੀ ਬੈਹਸ ਹੂਈ (f. 353 a) ਤੇ ਤਮਾਸੇ ਲਈ ਨਈ ਤਰਾਂ ਕੇ ਓਨਾ ਕੀਏ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਨਟਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭਨਾਂ ਕੀਏ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਕੋ ਤਿਲਾਈ ਕੜੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਉਮਦਾ ਬਮੈਇ ਦੁਸਾਲਯਾਂ ਕੇ ਤੇ ਕਮਖਾਬ ਕੇ ਤੇ ਰੁਪੈਏ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਬਖਸੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਖਾਟ ² ਰਾਖੀ ॥ ਕਮਖਾਬ ਤੇ ਪਸਮੀਨੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਬੇਸ ਪੁਸਾਕਾ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਜੇਵਰ ॥ ਤੇ ਨਗਦੀ ॥ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸੁਤਰ ਤੇ ਭੈਸਾਂ ਬਿਮੈ ਤਿਲਾਈ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ਸਾਜੋ ਕੇ ॥ ਤੇ ਅਸਬਾਬ ਵਾਫੁਰ ਸਾ ਸੋ ਸਭ ਲਿਖਾ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਰੁਪੈਏ ਸੂਟਤੇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਹਵੇਲੀ ਕੇ ਦਰਵਜੇ ਆਗੇ ਅਰੁ ਗਿਰਦੇ ਕੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਉਪਰ ਜੋ ਖਿਲਕਤ ਸੀ ਉਹਾਂ ਭੀ ਰੁਪੈਏ ਤੇ ਬੁਦਕੀਆਂ ਤੇ ਮੁਹਰਾਂ ਤੇ ਨੱਥਾਂ ਸੂਟੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਮਿਰਾਸਣਾਂ ਤੇ ਨਾਯਣਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਜੋ ਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਕੋ ਨੱਥਾਂ ਬਮੈ ਸੁੱਚਿਆਂ ਮੋਤੀਆਂ ਕੇ ਤੇ ਬੁਦਕੀਆਂ ਤੇ ਮੋਹਰਾਂ ਬਖਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਲਾਗੀਆਂ ਕੋ ਲਾਗ ਖੂਬ ਵਜਾ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸੀਰਨੀ ਕੇ ਦਰੋਗਯਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਅਦਨੇ ਆਲਾ ਕੇ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਭੀ ਪਹੁਚਤੀ ਰਹੀ ਹੈ ਰੋਜ ॥ ਤੇ ਵਾੜੇ ਕੀ ਆਮ ਕੋ ਭੀ ਲੁਟਾਈ ਸੀ ॥ ਪਰ ਤੋ ਭੀ ਅਜੇ ਵਾਫੁਰ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਆਜਜ ਆਪੇ ਲੈ ਜਾਵੇ ਸਭ ਕੋ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਆਸਤਬਾਜੀ ਵਾਲਯਾਂ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਸਭ ਆਗੇ ਕਪੂਰ ਥਲੇ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਤੀਆਰ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਬਜਾਰ ਮੈਂ ਤੇ ਹੋਰਨੀਂ ਮਕਾਨੀਂ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਚਲਾਵੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਮਦਾਨ ਮੈ ਏਕ ਜਾਗਾ ਵਾਫੁਰ ਰਖਾਈ ॥ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਕੋ ਆਗ ਦਈ ਤਾਂ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਚਾਲੀ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਜਬ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਕੇ ਡੌਲੇ ਉਪਰ ਸੀ ਮੋਹਰਾਂ ਅਰੁ ਮੁਕਤੀਆਂ ਤੇ ਰੁਪੈਏ ਵਾਫੁਰ ਸੂਟੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਰੋਜ ਡੇਰਾ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਦਿਵਾਨਯਾਂ ਤੇ ਸੁਬਰਯਾਂ ਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਕੇ ਗ੍ਰੋਹ ਕੇ ਗਿਰੋਹਾਂ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਨਾਂ ਵਾੜੇ ਮੈਂ ਭੀ ਲੀਆ ਹੈ (f. 354 b) ਤੇ ਜੁਦਾ ਭੀ ਲੇਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਬ ਭੀ ਦੇਹੋ ॥ ਤਾਂ ਮਾਲਵੇ ਕੇ ਦੀਵਾਨਯਾਂ ਕੋ ਪਾਰ ਸੈ ਰੁਪੈਯਾ

¹ Exemption from the payment of land revenue formed a part of the marriage celebrations.

² As already pointed out *khat* denotes the dowry.

ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਜੁਦਾ ਬਾ ਜੁਦਾ ਇਸੀ ਵਜਾ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਕੋਟਲੀ ¹ ਆਇ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ
ਆਪ ਬਾਗ ਮੈਂ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸਹਰ ਕੇ ਜੋ ਆਏ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋ ਬਖਸਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਉਸੀ ਤਰਾ ਦੀਵਾਨ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ
ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਕਪੂਰ ਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਦੂਰ ਸੀ ਜਰ ਵਾਫਰ ਸੂਟਤੇ ਆਏ ਮੁਸਾਹਬ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂਦਰੀ
ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਜੀ ਸੁਭ ਸਾਇਤ ਮੈਂ ਮਹਲੀ ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਸਗੂਨਾਂ ਕੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ
ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਲਾਗੀਆਂ ਅਰੁ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਬਖਸਸ ਹੂਈ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਧਾਮ ਧਾਮ ਛਾਈ ਹੈ ਬਧਾਈ
ਕ ਸਮਾਜ ਆਜ ਬਿਬੁਧ ਪਤਾਕਨ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ ॥ ਬਹੁ ਬਾਯ ਬਸ ਬਹੇ ਬਾਰਦ ਉਰਝ ਰਹੀ ਦਾਮਿਨੀ
ਦਮਕ ਦੁਤਿ ਦੀਹ ਦਿਖਰਾਈ ਹੈ ॥ ਪਾਵਕ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤਾਕੀ ਪ੍ਰਗਟੀ ਬੁਲੰਦ ਤਾਈ ਕਿਧੋ ਦੇਵ ਆਪਗਾ ਸਰਦ ਘਨ
ਭਾਈ ਹੈ ॥ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਪਾਈ ਰਿਪੁਜੂਥ ਜੀਤ ਜੀਤ ਕੀਰਤ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤ ਪਾਂਤ ਪੁਰਛਾਈ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥
ਘਰ ਘਰ ਮੈਂ ਬਧਾਈ ਕੇ ਸਮਾਜ ਬਿਖੇ ਪਤਾਕਨ ਕੀ ਪਰਮ ਸੋਭਾ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ਬਹੁਤ ਪਵਨ ਕੇ ਬਰ ਕਰ ਜੋ ਬਾਦਲ
ਚਲਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਮੈਂ ਬੀਜੁਰੀ ਉਰਝ ਰਹੀ ਹੈ ॥ ਤਾ ਕੀ ਦੁਤ ਦਮਕਤ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਅਗਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜੋ ਪ੍ਰਤਾਪ
ਤਾਕੀ ਬੁਲੰਦਤਾਈ ਪ੍ਰਗਟੀ ਹੈ ॥ ਅਥਵਾ ਦੇਵਤੇਆਂ ਕੀ ਜੋ ਨਦੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਸੋ ਸਰਦ ਕੇ ਮੇਘੋ ਮੈਂ ਸੋਭਤੀ ਹੈ ॥
ਅਥਵਾ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੁਸਮਨਾ ਕੋ ਜੀਤ ਜੀਤ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਕੀਰਤ ਪਾਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੀ
ਪਾਂਤ ਪੁਰ ਪਰਛਾਈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅਰੁ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਬਾਗ ਮੈਂ ਹੀ ਸੈ ॥ ਤਾਂ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਰੋਸਨੀ ਹੂਈ ॥
ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਹੂਏ ॥ ਅਸੀਰਬਾਦ ਕਬਿੱਤ ॥ ਆਛੀ ਭਾਂਤ ਬਾਦੀ ਬਨਯੋ ਰਹੇ ਅਵਨੀ ਪਤਿ ਸੋ
ਮੰਤ੍ਰੀ ਜਯੋਂ ਸੰਬਾਦੀ ਬਨਯੋਂ ਰਹੈ ਸਖਪੂਰ ਮੈ ॥ ਕਬ ਰਾਮ ਸਦਾ ਅਨੁਬਾਦੀ ਰਹੇ ਪਾਛੇ ਲਾਗਯੋਂ ਸਤ੍ਰੁ ਲੋ ਬਿਬਾਦੀ (f. 355 a)
ਦੁਰਯੋਂ ਰਹੈ ਥਲ ਦੂਰ ਮੈਂ ॥ ਐਸੋ ਸ੍ਰਰਨੂਰ ਭਰਪੂਰ ਰਸ ਭੂਰ ਰਾਗ ਛਾਯੋ ਰਹੇ ਭੂਪ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੀ ਹਜੂਰ ਮੈਂ
ਗਾਦੀ ਰਹੇ ॥ ਅਟਲ ਅਬਾਦੀ ਰਹੇ ਰੈਯਤ ਮੈ ਸਾਦੀ ਰਹੇ ਸਦਨ ਫਿਸਾਦੀ ਰਹੇ ਧੂਰ ਮੈਂ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ
ਕੇ ਸਵਰ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਬਾਦੀ ਸਵਰ ਤੋ ਰਾਜਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਨਯੋ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਸਬਾਦੀ ਜੋ ਮੰਤ੍ਰ ਸਮਮੁਖ ਸੰਬੁਹ
ਮੈਂ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਅਨੁਬਾਦੀ ਜੋ ਸਵਰ ਹੈ ਸੋ ਪਾਛੇ ਲਗਯੋ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਬਿਬਦੀ ਜੋ ਸਵਰ ਹੈਂ ਰਾਗ ਕੇ ਬਿਗਾਰਨ
ਵਾਰੋ ਸੋ ਸਤ੍ਰੁ ਸਮ ਦੂਰ ਅਸਥਾਨ ਮੈਂ ਛਿਪਯੋ ਰਹੇ ॥ ਐਸੇ ਸਵਰੋਂ ਕੇ ਨੂਰ ਹੈ ॥ ਸੰਪੂਰਨ ਰਸਵਾਰੋਂ ਜਾ ਮੈਂ ॥ ਸੋ
ਬਹੁਤ ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਹਜੂਰ ਮੈਂ ਸਦਾ ਛਾਯੋ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਗਾਦੀ ਅਟਲ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਰੈਯਤ ਮੈਂ ਅਵਾਦੀ
ਰਹੇ ॥ ਘਰ ਮੈਂ ਸਾਦੀ ਰਹੇ ॥ ਧੂਰ ਮੈਂ ਫਿਸਾਦੀ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਦੇਖਤੇ ਕਿਲੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ
ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਈਹਾਂ ਫੇਰ ਮਿਰਾਸੀ ਤੇ ਭਾਟ ਤੇ ਆਜਜ ਵਾਫਰ ਜਮਾਂ ਹੂਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਕਈ ਤਾਂ ਨਏ ਆਏ ਹੈਂ ਤੇ
ਕਈ ਫਗਵਾੜੇ ਸੈ ਲੈ ਕੇ ਫੇਰ ਇਨ ਕੇ ਸਾਥ ਆਏ ਮਿਲੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਇਨਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕੋਈ
ਅਟਕੇ ਤਾਂ ਜਯਾਦਾ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰੇ ਤੇ ਖੁਸ ਜਾਵੇਂ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਤੀਨ ਫੇਰੀਂ ਜਮਾ ਹੂਏ ਤੇ
ਤੀਨ ਵਾੜੇ ਹੋਰ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਅਟਕੇ ਉਨਕੋ ਵਾਫਰ ਰੁਪਈਏ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕੋਈ ਕਹਤਾ ਸਾ ਜੋ ਵਾਫਰ ਦੌਲਤ ਖਰਚ
ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ਦੌਲਤ ਭੀ ਖਾਵਿੰਦ ਕੀ ਅਰੁ ਦੇਣੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਓਹੀ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਜੋ ਉਨਕੀ ਤਰਫ ਖਰਚ ਹੋਵੇ
ਸੋ ਨੇਕ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੀ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਦਿਤ ਸੀ ॥ ਜੋ ਫੌਜ ਅਰੁ ਰੈਯਤ ਕੋ ਖੁਸ ਰਾਖਣਾ ॥ ਤੇ ਬਖਸਸਾਂ ਹਮੇਸਾ ਕਰਨੀਆਂ
ਅਰੁ ਧਰਮ ਇਦਾਲਤ ਕਾ ਕਰਨਾ ॥ ² ਫੇਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਰੁ ਰਾਜਿਯਾਂ ਰੁਖਸਤ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਐਸੀ
ਕਯਾ ਜਲਦੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਸਾਦੀ ਕੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਹੋਤਿਆਂ ਰਹੀਆਂ ਨਈ ਨਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ॥ ਫੇਰ

be to

¹ The reference seems to ^ΛKotli Baghbanan, situated at about 4 miles from Kapurthala in the north-east.

² These lines incidentally throw light on Ram Sukh Rao's ideal of kingship.

ਸਭਨਾ ਰੁਕਸਤ ਵਾਸਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤਕਰਾਰ ਕਰਾ ॥ ¹ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਦੁਸਾਲੇ ਬੇਸ ਤੇ ਜਾਮੇ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਰੁਮਾਲ ਤੇ ਦੁਪੱਟਿਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਪਸਮੀਨਾ ਤੇ ਕਮਖਾਬ ਤੇ ਹੋਰ ਸੁਫੈਦੀ ਪੂਰਬ ਕੀ (f. 355b) ਬੇਸ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ॥ ਇਨ ਕੀਆਂ ਕਿਸਤੀਆਂ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ॥ ਜਿਗਾ ਮੁਰੱਸਾ ॥ ਤੇ ਕੜੇ ਤੇ ਬਵੱਟੇ ॥ ² ਤੇ ਕੰਠਾ ਮਰਵਾਰੀਦ ਕਾ ॥ ਤੇ ਘੋੜਾ ਬਿਮੈ ਜੀਨ ਸੁਇਨੇ ਕੇ ॥ ਤੇ ਫੀਲੁ ਬਿਮੈਇ ਹੋਦੇ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਉਨਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਘੋੜਾ ਬਿਮੈਇ ਜੀਨ ਸੋਨੇ ਕੇ ॥ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਬੇਸ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੇ ਵਜੀਰ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦਰਜੇ ਬਾਦਰਜੇ ਦੀਆ ਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੀ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਘੋੜਾ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਅਰੁ ਸਿਰਕਰਦੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਵਾਫੂਰ ਹੀ ਸੇ ਤਾਂ ਇਨ ਸਭ ਕੋ ਭੀ ਸਿਰਪਾਉ ਦਰਜੇ ਬਾਦਰਜੇ ਬਿਮੈ ਬੇਸ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਕੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਨਿਉਂਦਾ ਜੋ ਲਯਾਏ ਸੇ ਤੇ ਰੋਜ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਲੈ ਰਹੇ ਸੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬੇਸ ਤੇ ਨਕਦ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਲੁਵਾਹਕ ਆਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਤੇ ਚੋਬਦਾਰ ਤੇ ਫੀਲਵਾਨ ਤੇ ਫਿਰਾਸਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਵਾਫੂਰ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਇ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦਿਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਇਨ ਸਭ ਕਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਯਾ ਇੰਬਾਰਤ ਵਧਣ ਸੀ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਅਨਰੁਧ ਚੰਦ ਜੀ ਕੋ ਤੇ ਇਨ ਕੇ ਬੇਟੇ ਕੋ ਦੋਇ ਘੋੜੇ ਬਿਮੈਇ ਸਾਜ ਸੋਇਨੇ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਫੀਲ ਬਿਮੈਇ ਹੋਦੇ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬਿਮੈਇ ਉਮਦਾ ਦੁਸਾਲਿਆ ਕੇ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਵਜੀਰ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਜੋ ਰਾਜੇ ਅਰੁ ਰਾਜਿਆਂ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਦਰਜੇ ਬਦਰਜੇ ਰੁਖਸਦਾਨਿਆਂ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਕੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਿਆਂ ਕੇ ਤੇ ਪਟਆਲੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ਤੇ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਜੋ ਮੋਤਬਿਰ ਸੇ ਅਰੁ ਕਈ ਆਪ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬਿਮੈਇ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਤੇ ਕਮਖਾਬ ਕੇ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕੀਏ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਉਹਾਂ ਭੀ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬੇਸ ਤੇ ਹੋਰੁ ਲੁਆਜਮੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ ਤੇ ਮੀਰ ਕੁਟਾਹੇਵਾਲੇ ਕੋ ਘੋੜੇ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਉਮਦਾ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਇਨਕੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਜੇਵਰ ਸਭ ਵੇਰਵੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਲੁਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਆਗੇ ਭੀ (f. 356 a) ਹਮੇਸਾ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰ ਸਾਦੀ ਕਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰਕੇ ਵਾਫੂਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਦਲਮੀਰ ਮਿਰਾਸੀ ਕੋ ਆਗੇ ਭੀ ਹਮੇਸਾ ਵਾਫੂਰ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਗਾਂਉ ਭੀ ਦੀਆ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਅਬ ਖਾਸ ਘੋੜਾ ਅੱਬਲਖ ਤੇ ਕੜੇ ਬਿਮੈ ਦੁਸਾਲੇ ਕੇ ਪੁਸਾਕ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਪੁਰਹੋਤਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰਨਾਂ ਕੋ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਖੁਸ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਬਹਾਉਲਪੁਰੀਏ ਤੇ ਖੇਤੜੀਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਤੇ ਨਬਾਬ ਦਾਦਰੀਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਕੇ ॥ ਤੇ ਕੁੰਜਪੁਰੇ ਕੇ ਇਤਯਾਦਿ ਹੋਰੁ ਭੀ ਸਭਨਾਂ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਜੋ ਬੋ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਬੇਸ ਸਿਰੇਪਾਇ ਦੇ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਕੇ ਸੋਢੀ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਘੋੜੇ ਬੇਸ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਬਿਮੈਇ ਦੁਸਾਲਯਾਂ ਕੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬੇਸ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ॥ ਤੇ ਅੱਵਲ ਭੀ ਦੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਿਨ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਸੋਢੀ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਘੋੜੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀਆ ਸੋਢੀ ਜੋ ਆਇਆ ਹੂਆ ਸਾ ਇਸ ਕੋ ਭੀ ਘੋੜਾ ਪੁਸਾਕ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਤੇ ਅਪਚਲਾ ਨਗਰ ਜੀ ³ ਥੋਂ ਆਦਿ ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਯਾਂ ਕੇ ਤੇ ਮਹੰਤ ਏਹ ਵਾਫੂਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੋ ਅੱਵਲ ਭੀ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨਿਆਂ ਮੈਂ ਭੀ ਬੇਸ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਬ ਕੋ ਭੀ ਘੋੜਾ ਬਿਮੈਇ ਜੀਨ ਕੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤੇ

¹ The rest of the chapter till folio 356b is given to the departure of the distinguished guests with the customary presents. Afterwords, all persons associated with the celebrations in any way were rewarded and thanks-offerings made to sacred places.

² *Bawatta* is an armlet with an amulet.

³ The reference is to the well-known Gurudwara of Nander, also known as Hazur Sahib, in Haidarabad where Guru Gobind Singh died in 1708.

ਹੋਰੁ ਸਾਹਬਜਾਦੇ ਜੋ ਡੇਹਿਰੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਜਾਗਾ ਕੇ ਆਏ ਹੂਏ ਸੇ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਜੋ ਸਾਹੂਕਾਰ ਸੇ ਤੇ ਸਹਰਾਂ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਸਿਰਪਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਕੇ ਮਕਾਨਾਂ ਸੀ ਆਦਿ ਜੋ ਹੋਰ ਲਾਗੀ ਸੇ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਇ ਬਖਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਕਾਰਖਾਨੇ ਕੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਅਰੁ ਰੁਪੈਏ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਰਬਾਬੀ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਕੇ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾਵਤ ਹਰਿ ਹਰਿ ਮੁਲਖ ਕੇ ਤੇ ਰਾਜਵਾੜਿਆਂ ਕੇ ਜਾਗੜੀ ॥ ¹ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਰਾਗ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ॥ ਤੇ ਤਿਵਾਇਫ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੇ ॥ ਤੇ ਕਬਿ ਕਿਤੇ ਪਟਆਲੇ ਕੇ ॥ ਤੇ ਲਹੌਰ ਸੀ ਆਦਿ ਇਸ ਤਰਫ ਕੇ ਸਹਰਾਂ ਕੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਜੇ ਬਜਾਵਣ ਵਾਲੇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ॥ ਹੋਰ ਜੋ ਐਸੀਆਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਭੀ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਸਭ ਤਰਾਂ ਕੇ (f. 356 b) ਨੌਕਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਇਨਾਮ ਹੂਏ ॥ ਕਈਆਂ ਕੋ ਕੜੇ ਤਿਲਾਈ ਤੇ ਦੁਸਾਲੇ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਕੇ ਸਾਥ ਸਿਰੇਪਾਇ ਤੇ ਰੁਪੈਏ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਰੁਪੈਏ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਜੌਨਸੇ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਮੈਂ ਬੇਸ ਸੇ ॥ ਸੋ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਨੌਕਰ ਰਖ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲਾਗੀ ਮਿਰਾਸੀ ਤੇ ਰਾਯ ਰਾਮ ਸੁਖ ਹੋਰੀਂ ਬਿਮੈਇ ਬੇਟਯਾਂ ਕੇ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੰਡਤ ਸੂਬੇ ਰਾਇ ਤੇ ਪਰੋਹਤ ਤੇ ਨਾਈ ਜੋ ਸੇ ॥ ਇਨ ਕੋ ਜਾਗੀਰਾਂ ਅਰੁ ਕੜੇ ਤਿਲਾਈ ਤੇ ਦੁਸਾਲਯਾਂ ਬੇਸਾ ਸੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਘੋੜੇ ਬਿਮੈਇ ਸਾਜ ਸੋਨੇ ਕੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਦਨਾਇ ਜੋ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਆਏ ਹੂਏ ਸੇ ਸੋ ਆਪਸ ਮੈਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਜੋ ਇਸ ਸੂਰਤ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਜੇਵਰ ਦੇਣਾ ॥ ਤੇ ਏਤਨੀ ਸਹਰੀ ਦੇਹਲਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ॥ ਤੇ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕੀ ਰੋਸਨੀ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਤੇ ਮੁਜਰੇ ਇਹ ਬਾਤਾਂ ਨਈ ਨਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਤੇ ਵਾਫੁਰ ॥ ਤੇ ਏਤਨੀ ਖਿਲਕਤ ਵਾਫੁਰ ਇਕਠੀ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਵਾੜੇ ਕਰੇ ਤੇ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਭੀ ਆਇ ਕਰ ਤੀਨ ਵਾੜੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਇਨਾਮ ਜੋ ਰੋਜ ਰੋਜ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਮਦਨੀ ਉਹਾਂ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬਡੀ ਹੂਈ ॥ ਤੇਲ ਕੇ ਰੋਜਾਂ ਮੈਂ ਤੇ ਗਾਵਾਂ ਤੇ ਰਸਤੇ ਕੇ ਸਹਰਾਂ ਮੈਂ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜਬ ਕਿਸੀ ਸਗਨ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤਬ ਜਰ ਸੂਟਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਲਾ ਤੇ ਅਦਨੇ ਲੋਗ ਸਭ ਕੀ ਗੌਰ ਹੋਣੀ ਤੇ ਮਜਮਾਨੀ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਏਤੀ ਵਾਫੁਰ ਖਾਣੇ ਤੇ ਹੋਰ ਸੈਇ ਜੋ ਕਿਸੀ ਕੋ ਦਰਕਾਰ ਸੀ ਸੋ ਸਭ ਕੋ ਰੋਜ ਪਹੁਚਣੀ ॥ ਤੇ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਵਾਫੁਰ ਤੇ ਉਮਦਾ ॥ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਬਾਤ ਜਿਆਦਾ ਸੀ ਜੋ ਦੋਨੀਂ ਤਰਫੀਂ ਆਪਕਾ ਹੀ ਤਮਾਮ ਖਰਚੁ ਹੈ ॥ ਤੇ ਨਈਆਂ ਨਈਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਜੋ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਸੀਆਂ ਸੋ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣੇ ਮੈਂ ਆਇਆਂ ॥ ਕੌਣਸੀ ਕੌਣਸੀ ਤਰਾਂ ਕਾ ਬਯਾਨ ਕਰੀਏ ॥ ਇਸ ਮੁਲਖ ਦਰਮਯਾਨ ਸਾਦੀਆਂ ਕੋ ਜੰਦਾ ਲਗਾਇ ਦੀਆ ਹੈ ॥ ² ਫੇਰ ਯੱਗੁ ਬਡਾ ਕੀਆ ॥ ³ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾ ਕੋ ਦੱਛਣਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੇਇ ਕੇ ਖੁਸ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਕਬੀਸੂਰੋਂ ਨੇ ਜਸ ਕੇ ਕਬਿੱਤ ਬਨਾਇ ॥ ਅਰੁ ਮਨ ਭਾਏ ਇਨਾਮ ਪਾਏ ॥ ਯਥਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਰੁਚਿਰ ਸਰੋਜ ਸੋਭ ਸਰਸ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਰੁਚਿਰ ਸਰੋਵਰ ਸਰੋਜਨ ਸਮਾਜ ਤੇ ॥ ਦਲਕੀ ਦਿਪਤ ਦੀਪ ਮਤ ਗਜਰਾਜਨ ਤੇ ਮਤ ਗਜਰਾਜ ਰਾਜੈ ਰਾਜ ਦਲ ਸਾਜ ਤੇ ॥ ਨਿਸਾਕਰ ਨਿਸਾ ਨਿਸਾ ਨਿਸਾਕਰ ਆਭਾ ਨਗਰਾਜ ਕੰਚਨ (f. 357 a) ਕੀ ਆਭਾ ਨਗਰਾਜ ਤੇ ॥ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਬੰਸ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਤੁਲਸੀ ਸਕ੍ਰਿਪਾ ਬੰਸ ਕੀ ਬਡਾਈ ਛਾਈ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਤੇ ॥ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਹਤ ਜਲ ਕੇ ਜੋ ਤਾਲ ਤਿਸ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਕਮਲੋਂ ਕੀ ਸੋਭਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਮਲੋਂ ਕੇ

¹ The word *jāgarī* or *jāngarī* denotes a bard or a minstrel.

² The use of this phrase is suggestive both of the extravagance and uniqueness of the marriage celebrations. But it is not clear as to why Fateh Singh spent so lavishly particularly so soon after his recent discomfiture at the hands of Ranjit Singh. One possibility, however, is that he did so to rehabilitate himself in the eyes of his contemporaries.

³ The celebrations ended with a *yajna*. The remainder of the chapter upto the end of folio 357 b is given to poetical flourish.

ਸਮਾਜ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਤਾਲ ਹੈਂ ॥ ਉਨਮੱਤ ਫੀਲਨ ਤੇ ਦਲ ਕੀ ਸੋਭਾ ਦੀਪਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜੇਯੋਂ ਕੇ ਦਲ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸ੍ਰੇਸਟ ਫੀਲ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਰਾਤ੍ਰ ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਤੇ ਰਾਤ੍ਰ ਸੋਭਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸ੍ਰਰਨ ਤੇ ਸ੍ਰੇਸਟ ਰਤਨ ਤੇ ਸ੍ਰੇਸਟ ਰਤਨੋਂ ਤੇ ਸ੍ਰਰਨ ਕੀ ਸੋਭਾ ਹੈ ॥ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਸ੍ਰਾਮੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਤਿਨੋਂ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਤੈਸੋ ਹੀ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਬੰਸ ਤੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ॥ ਅਰੁ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੁਲਸੀ ਕੇ ਬੰਸ ਕੀ ਬਡਆਈ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ਯਬਾ ਕਬਿੱਤ ॥ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦਾਨ ਸਨਮਾਨ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰ ਦਲਤ ਦਰਿੰਦ੍ਰ ਦਲ ਦੀਹ ਅੰਧਕਾਰ ਹੈ ॥ ਅਵਰ ਭੁਵਾਰ ਤਾਰਾ ਹਾਰ ਭਾ ਹਰਨ ਹਾਰ ਪੂਰਣ ਦਾਤਾਰ ਸੁਖ ਸੁਖਮਾ ਅਪਾਰ ਹੈ ॥ ਭੂਪ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੀਤ ਨੀਰ ਨਿਧ ਤੇ ਉਦਤ ਬਿਦਤ ਫਤੇ ਮ੍ਰਿਗੇਸ ਨਖ ਤੇ ਸਸਾਰ ਹੈ ॥ ਜਾਕੀ ਜਗ ਕੀਰਤ ਬਿਸਦ ਚੰਦ੍ਰਕਾਸੀ ਛਾਈ ਸੁਕ ਬਿਚ ਕੋ ਰਜਿਤ ਤਿਸਚਾਹ ਧਾਰ ਹੈ ॥ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸਨਮਾਨ ਕਰਕੇ ਜੋ ਦੀਏ ਹੈਂ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਦਾਨ ਸੋਇ ਜਾਕੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰ ਕਯਾ ਕਿਰਣ ਹੈ ਤਿਨ ਸੋਂ ਦਰਿੰਦ੍ਰ ਕੋ ਜੋ ਦਲਰੂਪੀ ਬਡੋ ਅੰਧਕਾਰ ਸੋ ਦੂਰ ਕੀਯੋ ਹੈ ॥ ਔਰ ਜੋ ਸਰਦਾਰ ਹੈ ਤੇਈ ਭਏ ਤਾਰਿਆਂ ਕੇ ਸੰਬੂਹ ਤਿਨ ਕੀ ਸੋਭਾ ਕੋ ਜੋ ਹਰਣਵਾਰੋ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਪੂਰਣ ਹੈ ਸੁਖਦਾਯਕ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੋਭਾ ਜਾ ਕੀ ਅਪਾਰ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਨੀਤ ਕੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤਿਨ ਤੇ ਉਦਤ ਭਯੋ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਬਿਦਤ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੇਸਟ ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਹੈ ॥ ਜਿਨ ਕੀ ਜਗ ਮੈਂ ਨਿਰਮਲ ਕੀਰਤ ਚਾਂਦਨੀ ਸੀ ਛਾਈ ਹੈ ॥ ਜਾਂ ਕੀ ਕਬੀਸੂਰ ਜੋ ਚਕੋਰ ਸੋ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਚਾਹ ਕੋ ਧਾਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਕੰਚਨ ਬਿਸਾਲ ਮੋਤੀ ਮਾਣਕ ਪਦਕਮਲ ਬਰਖਾ ਨਿਰਖ ਕਬਿ ਉਪਮਾ ਉਚਾਰੀ ਹੈ ॥ ਦਾਨ ਦਰਆਵ ਦੀਹ ਗਹਰ ਲਹਰ ਵਹਿ ਗੋ ਬਿਲਾਇ ਦੀਨਨ ਦਰਿੰਦ੍ਰ ਦਲਭਾਰੀ ਹੈ ॥ (f. 357 b) ਭਾਰਤੀ ਸੀ ਮਤਿ ਮ੍ਰਿਗਪਤਿ ਕੀ ਬਿਲੋਕਿਯਤ ਮਤ ਸ੍ਰੀ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤ ਬਿਥਾਰੀ ਹੈ ॥ ਕੀਰਤ ਸੀ ਧਾਮ ਦੁਤਿ ਧਾਮ ਦੁਤਿ ਸੀ ਹੈ ਥਿਰ ਸਯਾਮਾ ਸਯਾਮ ਨਾਮ ਉਪਾਸਨ ਉਜਿਆਰੀ ਹੈ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਹੁਤ ਸ੍ਰਰਣ ਮੋਤੀ ॥ ਮਾਣਕ ॥ ਹੀਰੇ ॥ ਮਾਲਾ ॥ ਇਨਕੀ ਬਰਖਾ ਸੀ ਹੋਤੀ ਦੇਖ ਕੈ ਕਬੀਸੂਰੋਂ ਨੇ ਐਸੇ ਉਪਮਾ ਉਚਾਰੀ ਹੈ ॥ ਕਿ ਦਾਨਰੂਪੀ ਦਰਆਵ ਕੀ ਉਚੀ ਅਰੁ ਗਹਰੀ ਲਹਰੋਂ ਮੈਂ ਵਹ ਕੈਦੀਨ ਜਨੋਂ ਕੇ ਭਾਰੀ ਦਰਿੰਦ੍ਰ ਕੋ ਟਲ ਦੂਰ ਭਯੋ ॥ ਯਾ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਸਾਰਸ੍ਰਤੀ ਸੀ ਬੁਧ ਮਹਾਰਾਜਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਦੇਖੀਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮਤ ਜੈਸੀ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਕਰਨੀ ਕਯਾ ਕਰਤੂਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਰਤੂਤ ਜੈਸੀ ਹੀ ਕੀਰਤ ਬਿਸਤਾਰਨ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕੀਰਤ ਜੈਸੀ ਹੀ ਧਾਮ ਕਯਾ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਸੋਭਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਰੀਰ ਕੀ ਸੋਭਾ ਜੈਸੀ ਹੀ ਥਿਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਨਾਮੋਂ ਕੇ ਉਪਾਸਨ ਕੀ ਉਜਿਆਰੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਰੁਖਸਦ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾ ਮੁਖ ਲੋ ਲਾਛ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣ ਕਮਲਾਂ ਕੋ ਧਯਾਵਤੇ ਹੁਏ ਨਾਮ ਕੇ ਅਧਾਰ ਹੁਏ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਖੋਟੇ ਹੋਤ ਅਖੋਟ ਸਭ ਜੋ ਉਧਰਤ ਖਲ ਕੋਟ ਲੋਟ ਪੋਟ ਧਰ ਪਰਤ ਅਘ ਮ੍ਰਿਗਪਤਿ ਨਾਮਹਿ ਓਟ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਿਸ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਖੋਟੇ ਬਿਨਾ ਖੋਟ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਕਰੋਰ ਨਹੀਂ ਦੁਸਟਨ ਕੋ ਉਧਾਰ ਕਰਤ ਹੈ ॥ ਜਾ ਕੇ ਕਹੇ ਤੇ ਪਾਪ ਲੋਟ ਪੋਟ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪੈ ਪਰਤੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਐਸੇ ਜੋ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਯਹ ਨਾਮ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੀ ਓਟ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾ-ਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਜਗਰਾਵਾਂ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਿਸਰੀਫ ਲਿਅਵਾਣ ਆਦਿ ਵਰਨਨੰ ਨਾਮ ਚੌਥੀਸਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੨੪ : ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਅਮਿਤ ਤੜਤ ਦੁਤਿਆਤਿ (f. 358 a) ਲਸਤ ਮਗਨ ਰਾਗ ਪਦ ਸਯਾਮ ॥ ਜਸਮਤਿ ਬ੍ਰਿਜਪਤਿ ਅਮਿਤ ਪ੍ਰਿਯ ਰਾਧਾ ਪਦ ਖਰਨਾਮ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥

¹ Chapter Forty-eight, or Chapter Twenty-four of Section three, ends here.

² Chapter Forty-nine (ff. 358a - 361a) is rather short and refers, among other things, to Ranjit Singh's visit towards Kangra, meeting Fateh Singh and the latter's correspondence with the British regarding Bharog.

ਅਨੇਕ ਬੀਜੁਰੀਓਂ ਕੇ ਸਮਾਨ ਜਾਕੀ ਅਤਯੰਤ ਸੋਭਾ ਸੋਭਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੂ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ ਮਦ ਮੈਂ ਮਗਨ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਸੋਧਾ ਅਰੁ ਨੰਦ ਇਨ ਕੋ ਜੋ ਅਮਿਤ ਕਯਾ ਅਤਯੰਤ ਪਯਾਰੀ ਹੈ ॥ ਐਸੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣੇ ਮੈਂ ਨਮੱਸਕਾਰ ਹੈ ॥ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਪਚਾਸੀਏ ਮੈਂ ਹਕੀਕਤ ਪਹਾੜ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਵਿਸਾਖੀ ਕੇ ਇਸਨਾਨ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਤੇ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜਿਆ ਬਾਮੁਜਬ ਕਾਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕਾ ਜਿਕਰ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਜਬਾਨ ਮੁਬਾਰਖ ਸੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤਾਰੀਫਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਨਈ ਨਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਉਮਦਾ ਤਰਕੀਬਾਂ ਇਸ ਸਾਦੀ ਮੈਂ ਹੋਈਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਦੌਲਤ ਕਾ ਖਰਚ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਜਸੁ ਭੀ ਬਡਾ ਆਇਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਮਿਲਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਏਹ ਬਾਤ ਕਰਨ ਜੋ ਏਸ ਸਾਦੀ ਨੇ ॥ ਹੋਰ ਸਾਦੀਆਂ ਕੋ ਜੰਦਾ ਲਗਾਇ ਦੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਸਾਂ ਐਸੀ ਸਾਦੀ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਜੋ ਪਾਰ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪਟਾਲੇਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਥੋਂ ਆਦਿ ਹੋਰੁ ਰਾਜਾ ਭੀ ॥ ਇਸੀ ਵਜਾ ਬਯਾਨੁ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਚੌਧਰੀ ਕਾਦਰ ਬਖਸ ਕੇ ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਬੇਟੇ ਅਰੁ ਭਿਰਾਉ ਸਾ ॥ ਜਬ ਆਪ ਪਾਰੋਂ ਆਏ ਤਾਂ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਏਹ ਮਿਲਨ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਨਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਅੱਕੇ ਖਾਂ ਤੇ ਕਈਆਂ ਔਰਾਂ ਭੀ ਇਨ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਅਦਨੇਆਂ ਸੀ ਇਸ ਦਰਜੇ ਕੋ ਕਰਯਾ ਸੀ ॥ ਚਾਹੀਤਾ ਸਾ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਪਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਣਾ ਸਾ ॥ ਜਗਰਾਵੀਂ ॥ ਤੇ ਜੇ ਉਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੇ ਗਏ ਤਾਂ ਆਗੇ ਹੀ ਜਾਇ ਮਿਲਣਾ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਤੋ ਭੀ ਨਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਉਨ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਨਾ ਕਰੀ ਤਾਂ ਖਰਾਬ ਹਾਲ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਜਾਇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਪਾਸ ਆਏ ॥ (f. 358 a) ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਗੇ ਉਨ ਕੇ ਹਕ ਮੈਂ ਕਈ ਅਰਜਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸੀ ਕੀ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸੈ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪ ਕੇ ਪੀਛੇ ਜੋ ਇਜਾਰਾ ਇਨਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਗੈਰੇ ਮਕਾਨਾਂ ਕਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਖਾਇ ਤਾਂ ਵਾਫੁਰ ਗਏ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਦਸ ਹਜਾਰ ਰੁਪਈਏ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਗੌਜ ਨੇ ਆਪ ਪਾਸ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਓਨਾ ਤੰਗ ਕਰਯਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਜ ਬਮੈਇ ਕਿਵਾਇਲ ਪਕੜ ਲੇ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਔਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਕਯਾ ਮੁਨਾਸਬ ਸੀ ॥ ਜੋ ਆਪ ਕੇ ਮੁਲਖ ਕਾ ਇਜਾਰਾ ਲੇਵੇਂ ॥ ਆਪ ਕੇ ਪੀਛੇ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖ ਉਪਰ ਭੀ ਏਨਾ ਜੁਲਮ ਕਰਯਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਰੁਪਈਯਾ ਕਾ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖਰਚ ਹੈ ਸਾਦੀ ਕਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕੀ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਤੇ ਰੁਪੈਏ ਸੇਠਾਂ ਸੀ ਦੁਆਏ ॥ ¹ ਤੇ ਏਨਾਂ ਓਹ ਭੀ ਨਾ ਦੀਏ ॥ ਜਬ ਆਪ ਪਾਰੋਂ ਆਇ ਕੇ ਮੁਲਖ ਲਿਆ ਹੈ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਰੱਬੀ ਫਸਲ ਕਾ ਮਾਮਲਾ ਆਗੇ ਹੀ ਲੈ ਲਿਆ ਜੁਲਮੀ ਕਰਕੇ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਨਾ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕੁਛ ਨਾ ਕਹਯਾ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਬੇਟਾ ਅੱਲਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ² ਹੋਰਾਂ ਸਾਥ ਜਾਇ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਨਿਲਾਇਕ ਬਾਤਾਂ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਕਈ ਉਸ ਕੋ ਨਸੀਹਤ ਕਰੇ ॥ ਜੋ ਆਗੇ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਕੀ ਬਾਤ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰੁ ਅਬ ਤੇਰੇ ਆਵਣ ਥੀਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਪਰ ਓਸਨੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਨੀ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਪ ਕੇ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਲੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਉਪਰ ਸਾਨੂੰ ਏਹ ਉਮੈਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੇ ਸਾਥੋਂ ਕਛੁ ਬਿਅਕਲੀ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤੰਬੀਹ ਕਰਨੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਜੋ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਤਾਂ ਏਹ ਜੁਮਾ ਆਪਕਾ ਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਏਹ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਉਲਫਤ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕਾ ਬੇਟਾ ਜੋ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੂੰ ਈਹਾਂ ਹੀ ਰਹੁ ॥ ਫੇਰ

¹ Here again the defaulting *ijāradār* and his family were saved by Fateh Singh by making the *seths* lend money to them.

² The reference is to Prince Sher Singh, the second son of the Maharaja.

ਭੀ ਓਹ ਨਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੋ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਸੈ ਹੀ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਫਗਵਾੜੇ ਭੇਜ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੋ ਤੰਗ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਰਵਾਂ ਰੋਂ ਹਾਜੀਪੁਰ ¹ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ (f. 359 a) ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕਾ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਘੋੜਾ ਬਮੈਇ ਜੀਨ ਸੋਇਨੇ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਫੀਲ ਬਮੈਇ ਹੋਦੇ ਚਾਂਦੀ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ॥ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਵਾਫੁਰ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਉਮਦਾ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪਾਏ ਦਰ ਪਾਏ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਤਲਵਾੜੇ ² ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬਾਨ ਇੰਗਰੇਜਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਕੀਆ ਜੋ ਲਿਖਤਾ ਪੁਖਤਾ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਭੜੋਗ ਕੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਬਾਬਤ ॥ ਤਾਂ ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਸੇਰ ਅਲੀ ਨੂੰ ਇਸੀ ਡੇਰਿਓ ਪੀਛੇ ਕੋ ਰੁਖਸਦ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਕੋਰਿਆਂ ਕਾਗਜਾਂ ਉਪਰ ਮੋਹਰਾਂ ਅਰੁ ਕਈਆਂ ਉਪਰ ਦਸਤਖਤ ਖਾਸ ਭੀ ਉਸ ਨੇ ਕਰਵਾਇ ਲੀਏ ॥ ³ ਖਤਾਂ ਅਰੁ ਖਰਚ ਵਾਸਤੇ ॥ ਅਰੁ ਮੁਨਸੀ ਭੀ ਸਾਬ ਲੈ ਲੀਆ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਆਪ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਰੂਰਤ ਉਹਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਾਮੋਂ ਕੀ ਅਫਤਰੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥ ਜੈਸਾ ਮੌਕਾ ਦੇਖਾਂਗੇ ਤੈਸਾ ਲਿਖਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸੇਰ ਅਲੀ ਤੇ ਸਾਹ ਨਿਜਾਮਦੀਨ ਤੇ ਮੁਨਸੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਗਰਾਵੀਂ ਬਿਮੈ ਫੌਜ ਕੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਰਾਜਾ ਅਣਰੁਧ ਚੰਦ ਹੋਰੀਂ ਕਾਟੋਰ ਤੁਮਾਰੀ ਮਾਰਫਤ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ ॥ ਤੇ ਮੰਗਵਾਣੇ ਜਰੂਰ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਕਹੇਂ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਧਰਮਪਤਰੁ ⁴ ਨਸਲਨ ਬਾਦ ਨਸਲਨ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਹੈ ॥ ਤੇ ਨੇਮ ਭੀ ਜੁਆਲਾ ਜੀ ਕੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖ ਤਾਂ ਹਮਾਨੂੰ ਨਾ ਹਾਥ ਆਇਆ ॥ ਜੋਨਸਾ ਕਹਾ ਸਾ ਤੇ ਸਾਥੋਂ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਨਾਤਾ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈਂ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕਰਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਆਵਣਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾ ਪਰੁ ਤੁਮਾਰਾ ਕਹਾ ਠਹੀਂ ਫੇਰਤਾ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੋ ਸਰਕਾਰੇ ਮੇਲ ਕੇ ਰੁਖਸਦ ਕਰਾਇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਹੋਰ ਐਧਨਾਮਾ ਪੁਖਤਾ ਲਿਖ ਦੀਆ ॥ ਮੁਲਖ ਕਾ ਨੇਮ ਸੈ ਪਾਰ ਅਰੁ ਉਰਾਰ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਨਸਲਨ ਬਾਦ ਨਸਲਨਿ ॥ ਬਤਲਨਿ ਬਾਦ ਬਤਲਨਿ ॥ ਖਾਲਦਨ ਵਾ ਮੁਲਖਦਨ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਲਿਖ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਡਾ ਨੌਕਰ ਨਾ ਰਾਖਣਾ ॥ ⁶ ਫੇਰ ਆਪ ਕੋ ਘੋੜੇ ਕੀ ਆਦਿ (f. 359 b) ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਥੋਂ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਾਨੂਆਣ ਸਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਰਵਾਂ ਰੋਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਾਹ ਹੋਰੀਂ ਜਗਰਾਵੀਂ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਸਿਰਕਰਦੇ ਆਗੇ ਭੇਜੇ

¹ Hajipur, a fortified town, is situated 8 miles to the north-east of Mukerian, on the left bank of the river Beas.

² Talwara is situated at about 9 miles north-east of Hajipur, on the most frequented route from Hajipur to Kangra.

³ It may be noted that Fateh Singh's seal and signature were affixed on blank sheets giving full authority to Diwan Sher Ali in dealing with the British.

⁴ The reference is to the treaty between Ranjit Singh and Raja Sansar Chand signed in 1809 : see f. 157 a & n. 4 ; f. 241 a & n. 2, above.

⁵ According to Sohan Lal, however, Anirudh Chand had already promised to give his sister in marriage to Raja Dhian Singh. But later under pressure from his mother, he showed reluctance to fulfil his promise : *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 364.

⁶ It is possible that this new agreement between Ranjit Singh and Fateh Singh had been caused by the recent conduct of Fateh Singh's employees who had gone over to the Maharaja.

ਸੇ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਭੇਜਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਹੀ ਫਤੇਗੜ ਅਰੁ ਭਾੜੋਗ ਛੁਡਾਇ ਲਈ ॥ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅਗੇ ਹੀ ਭਾਗ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਸਾਹ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਹੁਚੇ ॥ ਤੇ ਲਾਹਾ ਤੇ ਹੋਰ ਮਕਾਨ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਈਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਬੇਟਯਾਂ ਤੇ ਭਾਈ ਕੋ ਛੋਡਿਆ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਇ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਫਤੁੱਲਾ ਸਾਹ ਕੋ ਜਾਮਨ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ਗਏ ਤਾਂ ਤਬ ਭੀ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਸੀ ਏਹੋ ਮਾਮਲਾ ਖਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਭੀ ਵਾਫ਼ਰ ਤਅੱਲਕੇ ਇਨਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਪਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਤਬ ਭੀ ਇਨ ਕੋ ਵਾਫ਼ਰ ਬਚਿਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਲੀਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੌਤਬਿਰਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਉਤਰੋ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸਾਡੇ ਸਾਥ ਚਾਲੇ ਪਹਾੜ ਕੋ ॥ ¹ ਤਾਂ ਇਸੀ ਵਜਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਲਾਲਾ ਬੁਲੋ ਮੱਲ ² ਸਾਸਤ੍ਰਾਂ ਮੈਂ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ॥ ਤੇ ਯੋਤਸ ਤੇ ਰਮਲ ॥ ਤੇ ਹਿਕਮਤ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਇਲਮਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਖੂਬ ਖਬਰਦਾਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਐਸੀਆਂ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਬਡੀ ਇਜ਼ਤ ਸੈਂ ਰਾਖਾ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਮਕਾਨ ਕੁਟਲਹਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਕੋ ਦੀਏ ਸੇ ਤੇ ਓਨਾ ਕਹਾ ਸਾ ਮਾਮਲਾ ਲੇਈ ਜਾਹੋ ॥ ਤੇ ਜਬ ਚਾਹੋ ਮਕਾਨ ਤੁਮਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਅੱਵਲ ਓਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਛੁਡਾਏ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਏ ਮਕਾਨ ਕਦੀਮ ਸੀ ਤੁਸਾਡੇ ਹੈਂ ॥ ਅਸੀਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਹੀ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ³ ਫੇਰ ਟੀਹਰੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਅਨਰੁਧ ਚੰਦ ਹੋਰੀ ਤਾਂ ਸਤਲੁਦੋਂ ਪਾਰ ਹੋਇ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਵਾਇਲ ਆਗੇ ਭੀ ਭੇਜੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਹਰ ਕਾ ਮਕਾਨ ਭੀ ਕਿਲੇ ਹੀ ਜੈਸਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਜੋ ਰਾਜਾ ਕਾ ਚਾਚਾ ਫਤੇ ਚੰਦ ਸਾ ਅਰੁ ਇਸੀ ਕੀ ਗੌਰ ਤੇ ਖਾਤਰ ਤਾਂ ਰਾਜਾ (f. 360 a) ਜੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰ ਜਮਾਨੇ ਕੀ ਤਸੀਰ ਸੈ ਦਿਲ ਸੀ ਖੁਸ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਸੋ ਮਿਲ ਪੜਾ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਸਿਰਕਰਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਓਹ ਭੀ ਸਪਾਹੀ ਮਿਲ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ॥ ⁴ ਤੇ ਸਾਹ ਨਜਾਮਦੀਨ ਜੋ ਭੜੋਗ ਕੋ ਗਏ ਸੇ ਸੋ ਰਜਾਇ ਹੁਏ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਬੇਟਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਕਿਬਾਇਲਾਂ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਲਖਪੁਰ ਗਾਂਵ ਸੈ ਸੋਢੀਆਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀਆਂ ਖੱਲਸ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਕਾਦੀਮੀ ਤਾਬਿਆਦਾਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਕੋ ਮਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਓਹ ਸਰਾਬ ਮੈਂ ਸਰਸਾਰ ਰਹਤਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਅਦੁਲੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਲੱਖੇ ਕੋ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਲਖਪੁਰ ਗਾਂਵ ਅਵਾਦ ਕਰਵਾਇ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਓਹ ਜਾਇ ਲੜਿਆ ॥ ਤਾਂ ਲੱਖੇ ਪਾਸ ਉਹਾਂ ਲੜਨੇ ਵਾਲੇ ਕਮ ਸੇ ਪਰੁ ਤੋ ਭੀ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਨ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸੋਢੀ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਬੇਤਹਾਸਾ ਹੋਇ ਕੇ ਭਾਗਾ ॥ ਤਾਂ ਲੱਖੇ ਸਖਤ ਕਸਮਾਂ ਪਾਇ ਕੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਮ ਹਾਂ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਵਾਫ਼ਰ ਹੋਤੇ ਭਾਜੇ ਜਾਤੇ ਹੋ ਏਹ ਲਾਯਕ ਨਹੀਂ ਜੋ ਲੜਨੇ ਆਵਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਏਸ ਤਰਾਂ ਭਾਗਣਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਨਾ ਠਹਰੇ ਤੇ ਕਿਲੇ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਜਾਇ ਠਹਰੇ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਵਾਰ ਉਨ ਕੇ ਸਮਸੇਰੇਂ ਸੈ ਮਾਰ ਰਾਖੇ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਖਬਰ ਜਬ ਪਹੁਚੀ ॥ ਤਾਂ ਦਸੋਧੀ ਦਰੋਗੇ ਕੋ ਤੇ ਜੁਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਹੁਕਮ ਭੇਜਾ ॥ ਜੋ ਤੁਸਾਂ ਏਸ ਬਾਤ ਕੀ ਸਜਾਇ ਪੁਚਾਵਨੀ ਉਨਾ ਕੋ ॥ ਪਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ

¹ Kunwar Nihal Singh was taken along by Ranjit Singh perhaps also because of Fateh Singh's influence over Anirudh Chand.

² It may be pointed out that Lala Bullo Mal who was well-versed in the *Shāstras*, Astronomy, Astrology and Medicine, was also a scholar of Persian. See also, f. 400 a, below.

³ For an early reference to Kutlehr and the nature of Fateh Singh's dealings with Raja Sansar Chand, see ff. 241a - 242a, above.

⁴ For the detail of the negotiations leading to the surrender of the fort of Tira by Anirudh Chand's troops who were paid a sum equivalent to their eight months' salary, see Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 374.

ਸਹਰ ਕੋ ਨਾ ਕੁਸ ਹਰਕਤ ਹੋਵੇ ॥ ¹ ਜੋ ਈਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਜਾਗਾ ਦਰਮਯਾਨ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਦਾਰੋਗਾ ਕਪੂਰਥਲਿਓਂ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਸੋਢੀ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਇਆ ਤੇ ਫੌਜ ਆਈ ॥ ਤਾਂ ਜਬ ਦਾਰੋਗਾ ਓਸ ਤਰਫ ਹੂਆ ਤਾਂ ਓਹ ਭਾਗ ਕੇ ਸਹਰਿ ਕੇ ਅੰਦਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਕੁਮਾਦ ਕੇ ਅੜਤਲੇ ਅੜੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਮਾਰੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੇ ਹਥੀਆਰ ਖੋਸ ਕੇ ਛੋਡ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਸਹਰ ਕਾ ਜੋ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਏਸ ਕਰਕੇ ਦਾਰੋਗਾ ਸਹਰ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ਉਤਰ ਪਿਆ ॥ ਤੇ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਜੋਨਸੇ ਕਿਲੇ ਗਾਵਾਂ ਮੈਂ ਸੇ ਓਨਾ ਮੈਂ ਸੀ ਸਪਾਹੀ ਉਨਾ ਕੇ ਨਿਕਾਲ ਕੇ ਕਿਲੇ ਮਿਸਮਾਰ (f. 360 b) ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਏਹ ਕਿਲੇ ਓਨਾ ਏਵੇਂ ਪਾਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਸੋਢੀ ਜਾਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਾ ਕਹਾ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਇਲਤਜਾਇ ਕਰੀ ਜੋ ਦਰੋਗੇ ਕੋ ਮਨਾ ਫਰਮਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਦਰੋਗੇ ਕੋ ਬੁਲਾਇ ਭੇਜਿਆ ॥ ਤੇ ਮੀਰ ਕੁਟਾਹੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਹੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਬਹੁਤ ਗੁਜਾਰਸ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਭੜੋਗ ਵਗੈਰੇ ਤੇ ਨਾਰਾਯਣਗੜ ਕੇ ਇਬਤਦਾਇ ਕੇ ਲੈਣੇ ਕੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰੈਯਤ ਹੋਣੇ ਕੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਦੀਮੀ ਆਪ ਕੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਰਸਾ ਈਹਾਂ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਕਥਾ ਮਹਾਭਾਰਥ ਜੀ ਕੀ ਸੁਣਤੇ ਥੇ ਅਰੁ ਫੇਰ ਗੁਥ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕਾ ਪਾਠ ਆਪ ਕਰਤੇ ਸੇ ² ਫੇਰ ਅਰਜਾਂ ਸੁਣਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਵੀ ਕਾਮੋਂ ਮੈਂ ਮਸਗੂਲ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਰੋਜ ਆਇ ਕਰ ਉਹਾਂ ਕੀ ਬਾਤ ਕਰ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਰਵਾਂ ਰੋਂ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਫੀਲ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਅਰ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਰੁਖਸਤਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਰੁਖਸਤ ਕਰਯਾ ॥ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਜੋ ਬੂਟਾ ਸਾ ਸੋ ਆਜੁਜ ਸਾ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਨਾ ਰਾਖਾ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਕਰਯਾ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਖਾਸ ਖਿਜਮਤ-ਗਾਰਾਂ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਅਗੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਸਾ ॥ ਓਹ ਰਜਾਇ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਕੋ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਛੋਡਾ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨੇ ਲਾਗਾ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਕੋ ਕੈਦ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਛੋਡਾ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਜਪ ਤਪ ਬ੍ਰਿਤ ਭਗਤਨ ਸਰੀ ਅਧਮ ਉਧਾਰਨ ਹਾਰ ॥ ਅਜਾਮੇਲ ਘਟਕਾ ਕਰੀ ਮ੍ਰਿਗ ਪਤਿ ਦੀਨ ਬਿਸਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਜਪ ਅਰੁ ਤਪ ਤੇ ਬ੍ਰੁਤ ਅਰੁ ਭਗਤ ਮੋ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਰੀ ਹੈ ॥ ਹੇ ਅਧਮੋਂ ਕੇ ਉਧਾਰਨਵਾਰੇ ॥ ਅਜਾਮੇਲ ਤੇ ਹਮਨੇ ਕੌਨਸੀ ਘਟ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਜੋ ਆਪ (f. 361 a) ਨੇ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋ ਬਿਸਾਰ ਦੀਆ ਹੈ ॥ ਯਾ ਤੇ ਤਿਸੀ ਸਮ ਮੋਕੋ ਭੀ ਤਾਰੋ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਪਹਾੜ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਵਨ ਆਦਿ ਵਰਨਨੰ ਨਾਮ ਪਚੀਸਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੨੫ ॥ ³ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮਧੁਪ ਪੰਜ ਗੁੰਜਤ ਜਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਸੰਕੇਤ ਨਿਕੁੰਜ ॥ ਬਿਹਰਤ ਕੁੰਜ ਬਿਹਾਰਜੁਤ ਜੈ ਰਾਧਾ ਰਸ ਪੁੰਜ ॥ ⁴

¹ It may be pointed out that the religious character of Sodhi Sadhu Singh did not deter him or Fateh Singh from indulging in disputes, violence and demolition of forts. The sacred town of Kartarpur, however, was spared.

followed by

² The daily reading of the Mahabharat that of the Granth by the Ahluwalia chief may be noted.

³ Chapter Forty-nine, or Chapte Twenty-five of Section Three, ends here.

⁴ Among other things, Chapter Fifty (ff. 361a - 363b) briefly alludes to Ranjit Singh's departure towards Nadaun, meeting with Fateh Singh, and the marriage of Hira Singh, son of Raja Dhian Singh.

ਬਾਰਤਾ ॥ ਭਮਰੋਂ ਕੇ ਸੇਬੂਹ ਜਹਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਐਸੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕਯਾ ਸੋਭਾਵਾਰੀ ਨਿਕੁੰਜ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁੰਜ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਕੇ ਸਹਿਤ ਜੋ ਬਿਹਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਤਿਨ ਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ॥ ਫੇਰ ਡੱਲੇ ਤੇ ਫਗਵਾੜੇ ਸਿਕਾਰ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਛਿਹਾਸੀਏ ਮੈਂ ॥ ਇੰਦਰੀ ਰੁਮਾਲ ਸਾਹਬ ਤੇ ਫਿਰਾਸੁ ਸਾਹਬ ਕੋ ਰਸਾਲੇ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਫਿਰਾਸੁ ਸਾਹਬ ਕਾ ਏਕ ਹੋਰ ਭੀ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਰਾਖਯਾ ॥ ਫੇਰ ਨੂਰਮਹਲ ਤੇ ਮਹਤਪੁਰ ਤੇ ਸਾਹ ਦੇ ਕੋਟ ¹ ਕੇ ਰਸਤੇ ਡੱਲੇ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਡੱਲੇ ਕੋ ਛੰਭ ਮੈਂ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਹਰਨ ਉਠੇ ਤਾਂ ਜਗੰਟ ਕਰਤੇ ਕੋ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਦਸਤਮੁਬਾਰਖ ਸੀ ਬਾਦੁਖ ਲਾਗੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਇੰਦਰੀਸੇ ਸਿਕਾਰ ਪਾਰ ਤੇ ਉਰਾਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਫਗਵਾੜੇ ਕੋ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੇ ਰਸਤੇ ਹੀ ਚਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਇਸਤਰਲਿੰਡ ਸਾਹਬ ਕਾ ਬਿਰਾਦਰ ਛੋਟੇ ਇਸਤਰਲਿੰਗ ਸਾਹਬ ਵਿਲਾਇਤ ² ਸੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਪਾਸ ਦੀਵਾਨਖਾਨੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਵਿਲਾਇਤੀ ਅਰੁ ਹੋਰ ਤੋਫੇ ਦੀਏ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਵਿਲਾਇਤ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਤੀਨ ਰੋਜ ਰਾਖੇ ਫੇਰ ਓਨਾ ਰੁਖਸਤ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਮਰਵਾਰੀਦ (f. 361 b) ਕਾ ਕੰਠਾ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਜਾਕਾਂ ਪਜਮੀਨੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦੇਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ਤੇ ਲੁਦਹਾਣੇ ਪੁਚਾਇ ਦੀਏ ਫੇਰ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਤਸਰੀਫ ਲੈ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਇਸਤਕਿਬਾਲੁ ਅਰੁ ਤਾਜੀਮ ਤਾਵਾਜਿਆ ਸਾਬਕ ਦਸਤੂਰ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕਾ ਮੁਕਦਮਾ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ॥ ਆਪਣੀ ਤਰਫ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਾਦੀ ਕੇ ਸਭ ਕਾਮ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰਕੇ ॥ ³ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤੋਰਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਜਾਕਾਂ ਤੇ ਨੇਉਂਦੇ ਥੋਂ ਆਦਿ ਸਾਦੀ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਆਏ ਫੇਰ ਆਪ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕਾ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਪੁਜਾਕਾਂ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਲਖਪੁਰ ਸੂਰਾਂ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵੇਂਈ ਮੈਂ ਵਾਫੂਰ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਬਮੈ ਕੁਵਰਾਂ ਕੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਆਏ ॥ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਤੇ ਤਾਜੀਮ ਤਵਾਜਿਆ ॥ ਅਰੁ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਬਕ ਦਸਤੂਰ ਕੇ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਤਰਫ ਨਦੋਣ ਕੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਤੁਸੀਂ ਲਹੋਰ ਰਹੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਮੀਏਂ ਮੀਰ ਡੇਰਾ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦਿਖਾਏ ॥ ਅਰੁ ਖੁਸੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਇਕ ਆਪ ਕੇ ਤਲੇ ਘੋੜਾ ਬੋਜੁ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਇਸਮ ਓਸ ਕਾ ਖੁਰਸੈਦੁ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਭ ਸਿਫਤਾਂ ਓਸ ਮੈਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਦਿਖਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਓਸ (f. 362 a)

¹ Shabkot, a fortified village, is situated at about 22 miles south-west of Jalandhar.

² The word *vilāyat* seems to have been used for the first time in this work for England or Europe.

³ Hira Singh, the eldest son of Raja Dhian Singh, was a great favourite of the Maharaja who had been taking personal interest in his marriage to the grand daughter of Fateh Chand Katoch Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 383-88. See also, Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, I, 194.

ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਰਖਾਵੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਓਸ ਕੀ ਬਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸੱਲਕ ਕਾਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਐਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਨੂੰ ਕਸਮੀਰ ਅਰੁ ਮੁਲਤਾਨ ਕੇ ਫਤੇ ਕਰਯਾਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁਈ ॥ ¹ ਤੇ ਏਹ ਕਹਯਾ ਜੋ ਐਸੇ ਘੋੜੇ ਦਿਲ ਕੀ ਉਲਫਤ ਸਿਵਾਇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਤਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਘੋੜੇ ਬੇਸ ਡੇਰੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਆਪ ਪਸਿੰਦ ਕਰਕੇ ਲੈ ਲਹੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਲਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਰੋਜਾਂ ਥੀਂ ਬਾਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੁਰੰਗਾਬਾਦ ਥੀਂ ਪਰੇ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਆਪ ਕੇ ਬਰਕਫਲ ਕਾ ਰੋਜ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਫਤਿਆਵਾਦ ਤਸਰੀਫ਼ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਾਰੀ ² ਵਾਲੀ ਰਾਣੀ ਗਲਾਬ ਦੇਵੀ ³ ਨੇ ॥ ਮੁਸਕੀ ਗੁਟ ਤੇ ਗਜਗਾਹਾ ਤੇ ਚੌਰ ਤੇ ਨਾਫੇ ਤੇ ਨਿਰਬਸੀਆਂ ਤੇ ਚੌਗੇ ਅਰੁ ਦੋਇ ਕਿਨਜੀਕਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ਼ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਰਾਧਾ ਰੰਜਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਰਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ⁴ ਆਪ ਕੇ ਭਾਣਜੇ ਕੀ ਬੀਬੀ ਕੀ ਸਾਦੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਮਾਨੇ ਅਸਬਾਬ ਕੀ ਤਯਾਰੀ ਨਾ ਕਰਨੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਤਿਲਾਈ ਅਰੁ ਚਾਂਦੀ ਕਾ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸੁਤਰ ਤੇ ਮਹੀ ਅਰੁ ਗਾਂਝੀ ॥ ਬਮੈਇ ਜੇਵਰ ਕੇ ॥ ਤੇ ਖੱਟ ਕਾ ਅਸਬਾਬ ॥ ਤੇ ਨਕਦੀ ਅਰੁ ਜਿਨਸੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਲੁਆਜਮੇ ਸਾਦੀ ਕੇ ॥ ਸਭ ਤੀਆਰ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬ ਜੋ ਜੋ ਸੀਰਨੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਮੁਨਾਸਬ ਸੀ ਸੋ ਉਹਾਂ ਫਤਯਾਵਾਦ ਹੀ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬ ਭੇਜੇ ਅਰੁ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸੇ ਰਾਕਮਤੀ ਨਹੀਂ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ॥ ਤੇ ਲਾਗੀਆਂ ਤੇ ਲਵਾਹਿਕਾਂ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਵਾਫੂਰ ਦੇਣਾ ॥ ਅਰੁ (f. 362 b) ਬਿਰਾਤਵਾਲਯਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਕਾ ਜੋ ਖਰਚ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਤੁਸਾਂ ਹੀ ਦੇਣਾ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਓਨਾ ਉਸ ਥੀਂ ਭੀ ਜਯਾਦਾ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਸਾਦੀ ਕੀ ਤਰਕੀਬ ਉਮਦਾ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਬਿਰਾਤਵਾਲੇ ਸੇ ਓਹ ਭੀ ਈਹਾਂ ਹੀ ਹਾਜਰ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਖਰਚ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਨੇਉਂਦਾ ਕਿਸੀ ਸੇ ਨਾ ਲੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਬੇਟੇ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕੋ ਬਿਰਾਤ ਮੈਂ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੋ ਮਿਲਾ ॥ ਤਾਂ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬਮੈ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਤੇ ਕਮਖਾਬ ਕੇ ਉਮਦਾ ਤੇ ਨੇਉਂਦੇ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਕੇ ਰੁਪੈਏ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਦਾਰ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਭੜਾਣੀਆਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪੁਸਾਕੀ ਉਮਦਾ ਦਈ ॥ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਭੀ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਹਮੇਸਾ ਏਹੀ ਕਾਇਦਾ ਸਾ ॥ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ

¹ This statement, suggesting the extent of the Maharaja's enthusiasm for good horseflesh, is very interesting.

² The small chiefship of Sairi is situated in the hills to the north-west of Bushahr.

³ Rani Gulab Devi, in all probability, was the widow of Dharm Singh who had died without issue in 1813. She continued to hold the estate till 1864: C U. Aichison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads Relating To India and Neighbouring Countries*, 1: *The Treaties, &c., Relating to the Panjab, The Punjab State and Delhi*, 15-16. The presents by her included a *mushkī-gut* (black hill pony), *gaj-gāh* (whisk made of the tail of Tibeton ox), *chaur* (a fly-brush made of yok tail), *nāfe* (a musk-bag) *nirbusiān* (a medicinal plant) and two slave-girls.

⁴ Ranjit Singh was the son of Ratan Singh and grandson of Thakar Singh, *jāgīrdār* of Kot Burwe: Diwan Ram Jas, *Khāndan-i-‘Alīshān-i-Sardāran-Ahluwalīan*, MS, f.12.

⁵ Fateh Singh may have spent lavishly on the marriage of his nephew's daughter also because she was getting married, as the text suggests, to the son of Hari Singh Nalwa, the most influential Sikh noble of the Maharaja.

ਆਵੇ ਸਭ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਵਣੀ ॥ ¹ ਅਰੁ ਜੇਤੇ ਰੋਜ ਉਸ ਕੀ ਮਰਜੀ ਚਾਹੇ ਸੋ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਨਕਦੀ ਅਰੁ ਸੀਰਨੀਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਰੋਜ ਉਸ ਕੋ ਪਹੁਚਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਬਿਬਰਚੀ ਹਿੰਦੂ ਅਰੁ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਤੇ ਰਿਕਾਬਦਾਰ ਭੀ ਨੌਕਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਈਯਾਂ ਕੋ ਖਾਣੇ ਭੀ ਬੇਸ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਤੁਰਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਕਈਯਾਂ ਕੋ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਘੋੜੇ ਬਿਮੈ ਜੀਨੋਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਘੋੜੇ ਹੀ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਪੁਸਾਕਾਂ ਹੀ ਉਮਦਾ ਬਿਮੈ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਤੇ ਕਮਖਾਬ ਕੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਨਕਦੀ ਹੀ ॥ ਤੇ ਕਈਆਂ ਕੋ ਹਥੀਆਰੋਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਬਿਮੈਇ ਤਿਲਾਈ ਸਾਜੋਂ ਕੇ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਦਰਜੇ ਬਾਦਰਜੇ ਸਭ ਕੋ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਕਹੇਂ ਏਹ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕਯੋਂ ਦੌਲਤ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬ ਬਡੇ ਦਰਜੇ ਕੇ ਤਾਂ ਆਵਤੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਭੀ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੋ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫ ਭੀ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਵਕੀਲ ਈਹਾਂ ਭੀ ਤੇ ਆਗੇ ਜਾਣੇ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ॥ ਪਰੁ ਪਾਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਭੀ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਵਕੀਲ ਭੀ ॥ ਤੇ ਦਿਲੀ ਕੇ ਸਿਜਾਦੇ ਤੇ ਨਿਬਾਬ ਭੀ ਤੇ ਲਖਣੌਉ ਸੈ ਨਿਬਾਬ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਗੋਰਖੀਆਂ (f. 363 a) ਕੇ ਤੇ ਦਖਣ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈ ਨਿਬਾਬ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ॥ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਵਿਕੀਲ ਭੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤੇ ਆਗੇ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰੀਏ ਸੋਢੀ ਸਾਹਬ ਸਭ ਸਰਕਾਰਾਂ ॥ ² ਤੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਬ ਕੇ ਭੀ ਏਹ ਹਰਿ ਸਾਲ ਆਵਤੇ ਸੇ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਕੋ ॥ ਤੇ ਇਨਕੇ ਵਿਕੀਲ ਭੀ ॥ ਤੇ ਕਈ ਪੰਡਤਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹਰਿ ਹਰ ਇਲਮ ਕੇ ਜਾਨਣੇ ਵਾਲੇ ॥ ਤੇ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ਤੇ ਬਜੰਤੀ ਅਰੁ ਮੁਜਰਯਾਂ ਕੇ ਕਰਨੇਵਾਰੇ ॥ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਹਰ ਹਰ ਮੁਲਖਾਂ ਕੇ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਅਨਾਮ ਵਾਫੂਰ ਮਿਲਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ॥ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਭੀ ਸਾਹਬਾਂ ਪਾਸ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਕਾਮੋਂ ਕੋ ਭੀ ਤੇ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕੋ ਭੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਪਾਸ ਭੀ ਤੇ ਰਾਜੇ ਪਹਾੜ ਕੋ ਇਨ ਕੇ ਮੌਤਬਿਰ ਸਰਕਾਰੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤੇ ਈਹਾਂ ਭੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪਿਸੌਰ ਥੀਂ ਆਦਿ ਵਿਕੀਲ ਲੁਦਹਾਣੇ ਅਰੁ ਈਹਾਂ ਭੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਤਸਾਹ ਸਿਵਾਜਲਮੁਲਖ ਜੀ ਤੇ ਜਮਾਨਸਾਹ ਜੀ ਜੋ ਇਤਫਾਕ ਸੈ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ਵਿਲਾਇਤ ਸੀ ਵਿਜੀਰ ਕੀ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਸੈ ਤਾਂ ਲਹੌਰ ਕੈਦ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਦੁਸਵਾਰੀ ਸੈ ਕਿਬਾਇਲ ਉਨ ਕੇ ਲੁਦਹਾਣੇ ਪਹੁਚੇ ਪੁਸੀਦਾ ਹੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਲੁਦਹਾਣੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਕੇ ਸਿਜਾਦੇ ਤੇ ਖੇਸਾ ਸੀ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ॥ ਹਿਮੇਸਾ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਤੇ ਲਹੌਰ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਵਿਕੀਲ ਭੀ ਲਹੌਰ ਕੋ ਜਾਤੇ ਸੇ ਤੇ ਆਪ ਪਾਸ ਭੀ ਤੇ ਵਜੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕੇ ਭਾਈਆਂ ਕੇ ਮੌਤਬਿਰ ਪਸੌਰੋਂ ॥ ਤੇ ਸਜਾਦੇ ਵਿਲਾਇਤੋਂ ਤੇ ਲੁਦਹਾਣਿਓਂ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਈਸਬਜਈ ਤੇ ਖਾਨਪੁਰੀਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਕੇ ਤੇ ਹੋਰ ਉਸ ਮੁਲਖ ਕੇ ਸਯਦਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿਕਾਂ ਕੇ ਹਮੇਸਾ ਮੌਤਬਿਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਵਿਲਾਇਤ ਜੀ ਲੁਹਾਣੀਏ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈ ਭੀ ਸੁਦਾਗਰ ਲਿਆਵਤੇ ਵਾਫੂਰ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਕਿਲਕੱਤੇ ਅਰੁ ਈਰਾਨ ਕੇ ਭੀ ਇਸੀ ਰਸਤੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਕੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਗੌਰ ਹੋਤੀ ਸੀ ਤੇ ਜਹਾਂ ਓਹੁ ਕਹਤੇ ਸੇ ਤਹਾਂ ਪੁਚਾਇ ਦੇਤੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਖੁਸ ਹੋਇ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਈਹਾਂ ਜੈਸਾ ਭੀ (f. 363 b) ਅਰੁ ਰੁਖਸਦਾਨਾ ਅਰੁ ਖਾਤਰ ਕੈ ਹੀ ਹੋਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਹਿਮੇਸਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤੇ ਹਰ ਹਰ ਸਾਲ ਮੈਂ ਇਨ ਕੇ ਆਵਣੇ ਕਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਾ ਇਬਾਰਤ ਜਯਾਦਾ ਹੋਣੇ ਸੀ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਕਰੀ ਨ ਕਰਨੀ ਪੈ ਕਹੁ ਤਾਰੇ ਪਤਤ ਨਿਕਾਇ ॥ ਮ੍ਰਿਗਪਤਿ ਸਭ ਨਿਰ ਦਰੋਂ ਹਰੀ ਕਰਿਏ ਬਿਰਦ ਸਹਾਇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੀ ਆਪ ਨੇ ਕਹੀ ਭੀ

¹ The remainder of the chapter dwells on Fateh Singh's lavish hospitality which was enjoyed by the people from all over including the various rulers and their agents as well as the traders and travellers passing through his territories.

² The phrase 'sub-sarkārān' has been used here for the four branches of the Sodhis of Anandpur, known respectively as *barī-sarkār*, *dusrī sarkār*, *tisrī-sarkār* and *chauthī sarkār*. For some detail, see Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab* (1940), I, 123-26.

ਕਿਸੀ ਕੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਪਾਪੀਯੋਂ ਕੇ ਸੰਬੁਹ ਤਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੇ ਸਭੋ ਨਿਰਾਦਰ ਸਾਹਿਤ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥ ਏਸ ਤੇ ਅਬ ਬਿਰਦ ਕੀ ਸਹਾਇ ਕਰੀਏ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਜਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਡੱਲੇ ਸਿਕਾਰ ਕਰਣ ਆਦ ਵਰਣਨ ਨਾਮ ਛਬੀਸਮੋ ਰੈਵਤ : ॥ ੨੬ : ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਾਧਨ ਅਰਾਧਨ ਅਵਰਤਜ ਅਗਾਧ ਅਤਿ ਬਾਧ ॥ ਰਾਧਾ ਚਰਣ ਸੂਰਜ ਸਰਣ ਅਸਰਣ ਸਰਣ ਅਰਾਧ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਔਰ ਜੋ ਸੰਪੂਰਨ ਤਪ ਬ੍ਰਤ ਆਦ ਸਾਧਨੋਂ ਕੇ ਅਰਾਧਨ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨਾ ਕੋ ਤਜੋ ॥ ਕਯੋਂ ਸੋ ਅਗਾਧ ਕਯਾ ਅਨੰਤ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਤਿਨ ਮੈਂ ਅਤਯੰਤ ਬਾਧ ਕਯਾ ਖੇਦ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣੋਂ ਕੀ ਰਜ ਕੋ ਜੋ ਸਰਣ ਹੈ ॥ ਕੈਸੋ ਜੋ ਅਨਾਸਰਿਯਾ ਕਾ ਆਸਰਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਕੋ ਅਰਾਧਨ ਕਰਾ ॥ ਸੰਮਤ ੧੮੮੭ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਸਤਾਸੀਏ ਮੈਂ ਹਕੀਕਤ ਪਸੋਰ ਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਚਿੱਠਾ ਕੇ ਗਾਂਵਾਂ ³ ਮੈਂ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਜੇਲਮ ਕੇ ਦਰੀਆਉ ਉਪਰ ਡੇਰੇ ਆਇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਭੀ ਵਾਫੂਰ ਸੀਆਂ ॥ ਪਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਡੇਰਾ ਪੈਆਬ ਹੀ ਉਤਾਰਾ ॥ ਤਾਂ ਔਰ ਡੇਰਯਾਂ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਅਸਬਾਬ ਕਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੂਆ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਕਹਯਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਗੇ ਤੀਕੁਰ ਜਾਹੋ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ (f. 364 a) ਹੋਰੀਂ ਆਗੇ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਜਰੂਰੀ ਕਾਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਗੇ ਜਾਣਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਰਵਾਂ ਰੋਂ ਸਰਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਆਮ ਖਬਰ ਆਈ ॥ ਜੋ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ⁵ ਅਟਕ ਸੀ ਪਾਰ ਗਿਆ ਸੀ ਪਸੋਰ ਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਉਨ ਸੈ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਡੇਰੇ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਆਸਤੇ ਆਸਤੇ ਆਵਣਾ ਤੇ ਆਪ ਆਗੇ ਕੋ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਮਾਣਕੇ ਦੇ ਬੁਰਜ ⁶ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਓਸ ਕੁਸਕੁ ਗਿਰਾ ਹੂਆ ਦੇਖਾ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਵਣਤੂਰਾ ਸਾਹਬ ਕੇ ਸਾਥ ਕੇ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਸੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਵਣਤੂਰਾ ਸਾਹਬ ਜੋ ਸਰਕਾਰੇ

¹ Chapter Fifty, or Chaptar Twenty-six of Section Three, ends here.

² Chapter Fifty-one (ff. 363b-368b) largely relates to the expedition towards Peshawar led by Prince Kharak Singh and Fateh Singh in Sammat 1887 (A.D. 1830).

³ Ranjit Singh went in the direction of the territories of the recalcitrant Chhibs in the hilly region between the Chenab and the Jehlam. See also, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh*, II, 384-86 & 405.

⁴ Once again, the Maharaja is said to have deliberately caused this unnecessary loss. For an earlier reference, see ff. 315a, 320 a & n. 4, above.

⁵ According to Diwan Amar Nath, in order to suppress the disturbances caused by Sayyid Ahmad, Sardar Hari Singh Nalwa was deputed to Hazara in 1830 along with Prince Sher Singh, Ratan Singh Garjakhia, Sardar Partap Singh Atari, Sardar Atar Singh Kalianwala, Sardar Jawala Singh Padhania and Sham Singh Nihang : *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 195:

⁶ The reference is to the great *stūpa* of Mankyala which stands on the crest of a high ridge, 16 miles to the south-east of Rawalpindi. It contains many ancient ruins. For detail, see *Archaeological Survey of India : Report of A Tour in the Punjab (1878-79)*, XIV, 1 ; *Imperial Gazetteer of India (1908)*, XVII, 182-83.

ਸੇ ਤੇ ਓਹ ਭੀ ਈਹਾਂ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਭੀ ਪੁਛਿਆ ਸਾ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਕਯਾ ਹੈ ਅਰੁ ਕਿਸ ਕਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਕਹਾ ਸਿਰਕਪਕਾ ਹੈ ॥ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਹਾ ਰਾਜੇ ਰਸਾਲੂ ਕਾ ॥ ਯਾ ਸਾਲਵਾਹਨ ਕਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਬੁਰਜ ਕੀ ਤਰਾਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਖਾਲੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਬੈਠਣ ਕਾ ਮਕਾਨ ਉਪਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਤਾਂ ਏਹ ਬਣਾਇਆ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਤਾਂ ਕੁਸੁ ਕਿਸੇ ਕੀ ਅਕਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾ ਆਵਤਾ ॥ ਪਰ ਕਈਆਂ ਕਹਾ ਜੋ ਇਸ ਵਜਾ ਕਾ ਜੋ ਤੀਆਰ ਕਰਯਾ ਹੈ ਜੋ ਗਿਰੇ ਨਹੀਂ ॥ ਸੋ ਇਸੁਮੁ ਦੇਰ ਤਕਿਰ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਨਾ ਸੁਰਗ ਤਲਿਓਂ ਲਾਇ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕੁਸ ਨਾ ਨਿਕਸਾ ॥ ਫੇਰ ਉਪਰੋਂ ਸਿਖਰ ਉਸ ਕਾ ਦੇਖਿਆ ॥ ਤਾਂ ਕਿਨੇ ਐਸੀ ਤਰਕੀਬ ਬਣਾਈ ਹੈ ਸੀ ਜੋ ਖੂਹੀ ਜੇਹੀ ਬਣਾਇ ਕੇ ਪੱਥਰਾਂ ਸੈ ਪੁਰ ਕਰੀ ਹੁਈ ਹੈਸੀ ਦਰਮਯਾਨ ਓਸ ਕੇ ਜਮੀਨ ਤੀਕੁਰੁ ॥ ਅਰੁ ਗਿਰਦਾ ਭੀ ਓਸ ਕਾ ਪੁਰ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ਓਸ ਕੋ ਅੰਦਰੋਂ ਥੋੜਾ ਜੇਸਾ ਖਾਲੀ ਕੀਆ ॥ ਜਬ ਤਲੇ ਤੀਕੁਰ ਪਹੁਚੇ ਤਾਂ ਇਕ ਮਕਾਨ ਕੋ ਗਜ ਕੀਆ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਉਕਰ ਕੇ ਓਸ ਮੈਂ ਡੱਬੀ ਤਾਮੇ ਦੀ ਰਾਖ ਕੇ ਦੂਜਾ ਪੱਥਰੁ ਮੇਲ ਕੇ ਓਸ ਮੈਂ ਬਡੀ ਮੁਹਾਫਿਜਤ ਸੇ ਰਾਖੀ ਹੁਈ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਖੋਲ ਕੇ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਉਸ ਮੈਂ ਸੀ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਹਰਫਾਂ ਵਾਲੇ ਅਰੁ ਦੋ ਮੁਤਕੀਆਂ ਤੇ ਏਕ ਅੰਗੂਠੀ ਸੁਇਨੇ ਕੀ ਤੇ ਹਕੀਕਕਾਮਣ (f. 364 b) ਨਿਕਸਯਾ ॥ ਤੇ ਪੈਸਯਾਂ ਕੇ ਹਰਫ ਪੜੇ ਨਹੀ ਸੇ ਜਾਤੇ ॥ ਫੇਰ ਤਲੇ ਸੀ ਮਕਾਨ ਪੁਟ ਕੇ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਤਾਕਚੇ ਮੈਂ ਸੀ ਤਾਮੇ ਕੀ ਸੰਦੂਕੜੀ ਨਿਕਸੀ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਮੈਂ ਸੀ ਦੋਇ ਬੋਤਲਾਂ ਨਿਕਸੀਆਂ ॥ ਏਕ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਸਬਜ ਰੰਗ ਕਾ ॥ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਮੈਂ ਸੁਰਖ ਰੰਗ ਕਾ ਪਾਣੀ ਸਾ ॥ ਸੋ ਦੇਖ ਕੇ ਸਭ ਤਅੱਜਬ ਰਹੇ ॥ ਜੋ ਇਤਨੀ ਮੁਦਤ ਕਾ ਪਾਣੀ ਰਹਯਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕਈ ਏਹ ਬਾਤ ਕਹੇ ਜੋ ਜਹਾਂ ਹਵਾਉ ਬੇਦ ਹੋਤੀ ਹੈ ਉਹਾਂ ਪਾਣੀ ਨਹੀ ਸੋਸੁ ਹੋਤਾ ॥ ¹ ਅਰੁ ਆਪ ਸਰਾਇ ² ਕੇ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਭੀ ਨਾ ਰਹੇ ॥ ਪਰੇ ਛੈਲੋਝੰਗੀ ³ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਲੜਾਈ ਕੀ ਬਾਤ ਖਲਾਫ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਹਸਨਅਬਦਾਲ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਉਹਾਂ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਉਤਰੇ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਆਪਸ ਮੈਂ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਰਵਾਂ ਰੋਂ ਅਟਕ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਡੇਰਾ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਪੁਲ ਕੀ ਤੀਆਰੀ ⁴ ਕਰਵਾਈ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਘੋੜਾ ਉਮਦਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਕੋ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਉਨਕੇ ਡੇਰੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਭੀ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਉਮਦਾ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਡੇਰਾ ਭੀ ਕੁਛ ਕ ਰੋਜ ਮੁਕਾਮ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਕੇ ਵਖਤ ਰੋਜ ਕੇਤੇ ਹੀ ਸਾਂਪ ਪੜੇ ਹੁਏ ਨਿਗਾ ਆਵੇ ॥ ਪਰੁ ਏਕੇ ਹੀ ਕਿਸਮ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਮੌਸਮ ਭੀ ਸਰਦੀਆਂ ਕਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਕਦੀਮੀ ਸੈਹਰ ਅਟਕ ਕੇ ਸਿਰਾਵਾਂ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਵਾਫੁਰ ਵਿਰਾਨ ਦੇਖਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਅਟਕ ਕੇ ਕਿਲੇ ਕਾਮਦਾਰ ਅਰੁ ਜਮਾਦਾਰ ਸਭ ਆਪ ਕੋ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮਾਨੂੰ ਚਹੁ ਬਰਸਾਂ ਕੀ ਤਲਬ ਨਹੀ ਮਿਲੀ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਉਨਕੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ

¹ The reference to this principle of physics although elementary, is interesting.

² The reference appears to be to Rawal-Ki-Sarai which is situated at about 10 miles south-east of Rawalpindi, on the road to Attock.

³ Chhilo Jhangi, a small town, 8 miles west of Rawalpindi.

⁴ For some interesting detail on the bridge on the Indus which was constructed with boats joined to one another by planks covered with mud and bound strongly to the skeleton frame-works of wood, filled with stones, and lying in the river-bed, see Alexander Burnes, *Travels into Bokhara*, I, 267-68.

⁵ It may be noted that the *kārdār* and the garrison of Attock claimed not to have received their salaries for the last four years.

ਹੋਰਾਂ ਸੈਂ ਬਾਤ ਗਿਣ ਕੇ ਉਨ ਕੋ ਖਰਚ ਅਲਿਲ ਹਿਸਾਬ ਦੁਵਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਰੋਜ ਆਪ ਕਿਲਾ ਭੀ ਦੇਖ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਗੰਧਗੜੀਏ ਕੇ ਚਾਚੇ ਆਇ ਕੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਘੋੜਾ ਤੇ ਬਾਜ ਅਰੁ ਕੁੱਤੇ ਆਪ ਕੀ ਨਜਰ (f. 365 a) ਭੇਜੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਨਜਰ ਭੇਜਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ਉਸ ਕੀ ਜਗੀਰ ਬੰਦ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੋਰੁ ਸਭ ਮਾਫ ਕਰਯਾ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਲੀਏ ॥ ਤੇ ਕਾਮ ਉਸ ਕੇ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਇਸੀ ਵਜਾ ਸਾਹ ਨਵਾਜ ਤੇ ਖਾਨਪੁਰੀਏ ਰਾਜੇ ॥¹ ਅਰੁ ਮੁਕੱਦਮ ਜੋ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਨਜਰ ਮਨਜੂਰ ਹੋਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਲਿਆਵਤੇ ਸੇ ਸੋ ਮਾਫ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਉਨ ਕੋ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮਤਾਲਬ ਉਨਕੇ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੁਸਕੁ ਘੋੜੇ ਪਿਸੌਰ ਥੀਂ ਲੈ ਕੇ ਭੇਜ ਤੇ ਹੋਰ ਘੋੜਿਆਂ ਕੇ ਦੇਣ ਮੈਂ ਓਨਾ ਦੇਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਈਸਬਜਈਆਂ ਕਾ ਭੀ ਕਾਮ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਹੋਰੀਂ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਅਟਕ ਕੇ ਪੁਲ ਉਪਰ ਦੀ ਉਤਰ ਕੇ ਗਿਦੜ ਗਲੀ² ਕੇ ਰਸਤੇ ਲੁੰਡੇ ਦਰਆਇ³ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤਰੇ ਤੇ ਉਹਾਂ ਏਕ ਨਲਾ ਸਾ ਓਸ ਉਪਰ ਕੱਕਰ ਜਮਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਪੱਥਰ ਛੋਟੇ ਚਲਾਈਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਉਸ ਕੇ ਤਖਤੇ ਲਯਾਈਤੇ ਸੇ ਬਡੇ ਬਡੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨੁ ਹੀ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਸਣਾ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਰਾਤ ਕੋ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਨਿਕਲਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸਰਦੀਆਂ ਓਸ ਸਾਲ ਹੂਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਲੁੰਡੇ ਦਰਆਇ ਕੀ ਰੇਤ ਮੈਂ ਸੀ ਸੁਇਨਾ ਭੀ ਨਿਕਲਤਾ ਸਾ ॥⁴ ਅਰੁ ਤਾਮੜੇ ਛੋਟੇ ਨਗ ਭੀ ॥ ਤੇ ਕਬੀ ਕਬੀ ਛੋਟੀ ਚੂਨੀ⁵ ਭੀ ॥ ਤੇ ਗਿਰਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਉਪਰ ਕਹੀਂ ਕਹੀਂ ਪੱਥਰਾਂ ਕੀਆਂ ਭੀ ਖਾਣਾ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਕਈਆਂ ਰੇਤਲਿਆਂ ਪੱਥਰਾਂ ਮੈਂ ਮਿਲੇ ਹੂਏ ਤਾਮੜੇ ਕੇ ਨਗ ਭੀ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੇ ਆਦਮੀਆਂ ਆਇ ਕੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਡੇਰਾ ਈਹਾਂ ਹੀ ਰਾਖਣਾ ॥ ਤੇ ਮੈਂ ਭੀ ਆਵਤਾ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਦੂਰ ਤਲਕ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਖੜੇ ਵਾਲਾ⁶ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਓਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਸਭ ਹਾਜਰ ਆਣ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਰੋਜ ਕੁਸਕੁ ਦਿਨ ਰਹਤੇ ਏਕ ਤਰਫ ਸੋਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸੈਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੀ ਹੀ ਓਸ ਤਰਫ ਨੂੰ ਮੁਤਵਜਾ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਫੌਜਾਂ ਭੀ ਡੇਰੇ ਥੀਂ ਗਈਆਂ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਕੁਸ ਨਹੀਂ ਸਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖਿਲਾਫ ਹੀ ਕਹਯਾ ਸੀ (f. 365 b) ਤਾਂ ਬਡੀ ਰਾਤ ਗਈ ਡੇਰੇ ਆਏ ਪਹਾੜ ਸੀ ਹੋਇ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਦਰੀਆਇ ਸੀ ਪਾਰ ਭੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਇਆ

¹ The reference is to Najaf Khan, Ali Gohar Khan, Niaz Ali Khan and other leading Gakhars who had been ousted by Hari Singh Nalwa on grounds of non-payment of *nazrāna*: Muhammad Azam Beg, *Tawārīkh-i-Hazara*, II, 707; Charles Francis Massey, *Chiefs and Families of Note in Delhi, Jalandhar, Peshawar and Derajat Divisions of the Punjab (1890)*, 426-27.

² Gidhar Gali is a narrow hill pass situated at about 5 miles north-west of Attock.

³ The reference is to the river Kabul flowing into the Indus to the north-east of Peshawar.

⁴ It may be noted that the sand on the banks of the Kabul river contained gold dust.

⁵ *Chūni* denotes the dust and fragments of precious stones.

⁶ The reference is to Najaf Khan, the chief of Akora: Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V.S. Suri), III, 22. Cf. Muhammad Azam Beg, *Tawārīkh-i-Hazara*, II, 708.

Akora town is situated on the right bank of the river Kabul, at about 12 miles to the north-east of Attock.

ਕਰੇ ॥ ਏਕ ਰੋਜ ਦਿਰੇਈਆਂ ਉਪਰ ਪਲੰਘ ਰਖਵਾਇ ਕੇ ਆਪ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਚੜੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਪਲੰਘ ਉਪਰ ਹੋਰੁ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਤਾਂ ਜਲਦ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਜਾਇ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਤਾਂ ਆਗੇ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦਿਰੇਈਆਂ ਪਾਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲੁਆਈਆਂ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਉਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਆਦਮੀ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਉਨ ਸੈ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਦਰਆਉ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਫਿਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਉਰਾਰ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਉਰਾਰ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਭ ਮੁਸਾਹਬ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ॥ ਜੋ ਆਪ ਤਾਂ ਲਿਆ ਕੀ ਅਜਮਾਈ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਏਸ ਜਾਗਾ ਤਾਂ ਵਾਫਰ ਕਠੇ ਬੈਠੇ ਹੋਵੇਂ ਤਾਂ ਭੀ ਗਾਜੀ ਥੀਂ ਡਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਤੇ ਨਿਹਾਇਤ ਪਾਰ ਜਾਇ ਕੇ ਫਿਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਲੁਡੇ ਕਾ ਪੁਲ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਪਰੁ ਪਸੋਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਆਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਲੁੰਡਿਓ ਪਾਰ ਹੋਇ ਕੇ ਈਸਬਜਈਆਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਮਿਲੇ ਓਨਾ ਉਪਰ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਹਰਾਮਜਾਦਿਆਂ ਕੋ ਤੰਬੀਹ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਚੜੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਾ ਕਿਲਾ ਦੇਖਿਆ ॥ ਏਹ ਕਿਲਾ ਰਾਜੇ ਬੀਰਬਲ ਨੇ ਪਾਇਆ ਸੀ ॥ ¹ ਅਰੁ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਇਸ ਕੇ ਬੁਰਜ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਹਜਾਰ ਆਦਮੀ ਜਮਾ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਰਾਤ ਕੋ ਲੜਨੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ਉਹਾਂ ਏਕ ਏਕ ਗਾਂਵ ਕੋਸਾਂ ਮੈਂ ਹੈ ॥ ਤੇ ਦੁਸਮਨੀ ਭੀ ਮਜਬ ਕੀ ਐਸੀ ਸੀ ॥ ਜੇ ਕਰ ਹਿਵਾਨ ਕਾ ਕਿਸਮ ਭੀ ਹਾਥ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮਾਰ ਡਾਲਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਭਨੀਂ ਡੇਰੀਂ ਵਾੜੇ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਜੰਬੂਰੇ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਬਾਹਰ ਖੜੀਆਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਸਭਨਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਪਹਰਾ ਰਾਖੋ ਤੇ ਹੋਰੁ ਕੁਸ ਨਾ ਕਰੋ (f. 366 a) ਤਾਂ ਰਾਤ ਕੋ ਚੋਰ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਝੇ ਕੇ ਮਗਰ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਹਿੰਮਤ ਸੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਉਨਾ ਭੀ ਹਥਿਆਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਸਾਥ ਕੇ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਜੋ ਏਹ ਦੁਸਟ ਬਡੇ ਬਹਾਦਰ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ॥ ਜੋ ਡੇਰਾ ਆਪਣਾ ਫਰਕ ਸੈ ਆਇ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਪੁਲ ਕੀ ਮੁਹਾਫਜਤ ਚਾਹੀਏ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਕਹ ਛੋਡੋ ਜੋ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਜਾਵੇ ਕੋਈ ਨਾ ² ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ॥ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਲੀਏ ਕੇ ਸਾਥ ॥ ਤੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਖਾਂ ਕਸੂਰੀਏ ਕੇ ਬੇਟੇ ³ ਕੇ ਭੀ ਅਸਵਾਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਦੋਇ ਮਰਤਬੇ ਰਾਤ ਕੋ ਈਸਬਜਈ ਉਨ ਸੈ ਲੜਨੇ ਕੋ ਆਇ ॥ ਤਾਂ ਕੁਸ ਕੁ ਜਵਾਨ ਲੁਆਇ ਕੇ ਹਟ ਗਏ ॥ ਤੇ ਡੇਰੇ ਮੈਂ ਸੀ ਕਹੀਂ ਸਾਥ ਜੋ ਫੌਜ ਜਾਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋਨਸੇ ਹਾਜੁਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ਹੂਏ ॥ ਉਨ ਕੇ ਗਾਂਵ ਵਿਰਾਨ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਬਾਤ ਗਿਣੀ ਜੋ ਖਲੀਫਾ ⁴ ਪੰਜਤਾਰ ਹੈ ਉਹਾਂ ਚਲੀਏ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰੇ ਮੈਂ

¹ Raja Birbal had served in the Yusufzai territories in 1586 : Abul Fazl, *Akbarnāma*, (tr. H. Beveridge), III, 719-21. It has not been possible to identify this particular fort, although it could be one of the many forts constructed during this expedition.

² This insight into the internal working of the Sikh camp is interesting.

³ The reference seems to be to one of the two living sons of Qutubuddin Khan, namely Jamaluddin and Jalaluddin : Griffin & Massy, *Chiefs & Families of Note in the Punjab*, (1909), I, 205-07.

⁴ The reference here is to Sayyid Ahmad of Bareilly who had arrived in the Yusufzai country 1824, claiming to be the Khalifa and the divinely commissioned one to wage a war of extirpation against the infidel Sikhs. For detail, see Muhammad Hayat Khan, *Tawārīkh-i-Afghanistan*, 76; N. K. Sinha, *Ranjit Singh*, 80 & 108-09. See also, *Gazetter of the Peshawar District* (1897-98), 66.

ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਪੰਜਤਾਰ ¹ ਕੀ ਜਾਗਾ ਭੀ ਮੁਸਕਲ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਕੇ ਪੀਛੇ ਪਹਾੜ ਮੁਸਕਲ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਖਲੀਫਾ ਉਹਾਂ ਭੀ ਨਾ ਠਹਰਯਾ ॥ ਤੇ ਬਡੇ ਸਖਤ ਪਹਾੜਾਂ ਕੇ ਰਸਤੇ ਅਟਕ ਸੀ ਲੰਘ ਕੇ ਉਰਲੀ ਤਰਫ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਇਸਬਜਈ ਮਿਲੇ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਅਬਾਖੇਲਾ ਕੇ ਤਲਖੇ ² ਮੈਂ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਓਹ ਭਾਗ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਗਾਂਵ ਉਨ ਕੇ ਲੂਟ ਲਏ ॥ ਤਾਂ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਗਾਵਾਂ ਕੋ ਆਤਸ ਭੀ ਲਗਾਇ ਦਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਨੇ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਲੁੰਡਾ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰ ਕੇ ਜਾਗੀਰੇ ³ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸੈਦੂ ⁴ ਅਰੁ ਅਖੋੜੇ ਕੇ ਰਸਤੇ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਫਰਵਾਹੀ ⁵ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਡੇਰਿਆਂ ਕੇ ਵਾਫਰ ਆਦਮੀ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਪਸੋਰ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਲਸਕਰ ਮੈਂ ਜੋ ਘੋੜੇ ਜੋ ਸੁਦਾਗੁਰਾਂ ਕੇ ਆਏ ਵਿਲਾਇਤੀ ਓਹੁ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਲੀਏ ॥ ਅਰੁ ਪਸੋਰੋਂ ਭੀ ਮੰਗਵਾਏ ॥ ਤਾਂ ਪਸੋਰਵਾਲਯਾਂ ਕੁਸਕੁ ਘੋੜਿਆਂ ਕੇ ਆਵਣ ਦਰਮਯਾਨ ਕਸੂਰ ਕਰਯਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਪਿਸਾਵਰ (f. 366 b) ਥੀਂ ਪਰੇ ਜਾਇ ਕੇ ਉਠ ਅਰੁ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬ ਉਨ ਕਾ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਹਟਤੇ ਹੋਏ ਪਸੋਰ ਕੇ ਨਜਦੀਕ ਖਲੇ ਭੀ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਨਾ ਲੜੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਅਰਜ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰਵਾਏ ॥ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ਤੇ ਆਪ ਉਸ ਤਰਫ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਸਹਰ ਛੋਡ ਜਾਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਮਾਮਲਾ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੇ ਘੋੜੇ ਆਗੇ ਲਈਤੇ ਸੇ ਕੁਸਕੁ ਹੋਰ ਭੀ ॥ ਜਯਾਦਾ ਚਾਹੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕੁਸਕੁ ਦੇਣ ਮੈਂ ਦੇਰ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਈ ਕਹੇਂ ਜੋ ਆਗੇ ਡੇਰਾ ਕਰੀਏ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਹੋਰੀਂ ਆਪ ਕੋ ਪੂਛ ਕੇ ਹੀ ਬਾਤ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਸਾਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਬਜਾਇ ਹੋ ॥ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਲੈਣ ਕੀ ਕਯਾ ਸਿਲਾਹ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੇ ਮੈਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਤੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਪਸੋਰ ਮੈਂ ਠਾਣਾ ਦਾਖਲ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਕੁਸਕੁ ਆਗੇ ਕਰੀਏ ॥ ਅਰੁ ਪਸੋਰ ਕੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਓਹ ਭਾਗ ਗਏ ਤਾਂ ਖੂਬ ॥ ਤੇ ਜੋ ਓਹ ਲੜੇ ਤੋ ਭੀ ਖਵਿੰਦ ਕੇ ਇਕਵਾਲ ਸੇ ਛੁਡਾਇ ਲਵਾਂਗੇ ਪਸੋਰ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਨਹੀਂ ਰਾਖਣਾ ਮਕਾਨ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਲੈ ਲਈਏ ॥ ⁶ ਜੇ ਰੋਇਪੋਸ ਹੋਇ ਗਏ ਤਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਲੈਣ ਮੈਂ ਦੇਰ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ ॥ ਤਾਂ ਏਹੋ ਬਾਤ ਠਹਰੀ ਜੋ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਹੋਰ ਇਸੀਆਇ ਲੈ ਲਈਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਲਿਖਾ ਇਸੀ

¹ Panjtar is situated at about 38 miles east of Rawalpindi, close to the left bank of the river Jehlam.

² The reference here is to the *'ilāqa* of Thana in Swat, which was in the possession of Aba Khel, one of the six septs of the Baizai clan of the Akozai Yusufzais: Gopal Das, *Tawārikh-i-Peshawar*, II, 486; H.H. Rose, *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North West Frontier Province*, II, 1.

³ Jahangira, a fortified town, situated at about 17 miles to the north-west of Peshawar.

⁴ Saidu village is situated at about 38 miles to the east of Peshawar on the road to Rawalpindi.

⁵ In all probability the reference seems to be to Pharwala, one of the strong-hold of the Gakhkhar chiefs in the *'ilāqa* of Pothohar. The village, situated on the bank of the Soan torrent which emerges from the hills and rushes below the ruins of its old fort: J. S. Grewal & Indu Banga, *Early Nineteenth Century Punjab*, 42; *Gazetteer of the Rawalpindi District* (1892-93), 43 & 253.

⁶ It may be pointed out that the collection of tribute in the form of horses is mentioned here as an alternative to the annexation of territory.

ਵਜਾ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਘੋੜੇ ਲੈ ਕੇ ਕੂਚ ਕਰ ਆਵਣਾ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਓਹ ਲਿਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਓਹ ਹਟਾਇ ਕੇ ਉਮਦਾ ਲੈਤੇ ਸੇ ॥ ਯਾ ਜੋਨਸੇ ਆਪਣੇ ਦਾਰੋਗੇ ਪਸਿੰਦ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਲੇਈਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਤਰਫ ਪੈਚ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਗਾਵਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਮਿਲਣੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਕਚਹਰੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਿਲਤੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਜੇ ਜੁਦੇ ਭੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਬੁਲਾਇ ਕੇ ਉਨ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਅਰਜ ਕਰੇਂ ਜੋ ਇਨਕਾ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਏਹ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਮਰਜਾਤੇ ਹੈਂ ਗਾਜੀ ਥੀਂਇ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ਜੋ (f. 367 a) ਇਨਾ ਕੇ ਹਾਥ ਚਾਰ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਭੀ ਆਦਮੀ ਹੀ ਹੈਂ ਏਹ ਕਯਾ ਕਰਨਗੇ ॥ ਅਰੁ ਉਥੇ ਬਾਰਸਾਂ ਬਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ॥ ਜੋ ਆਫਤਾਬ ਭੀ ਕਦੀ ਕਦੀ ਨਿਗਾ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਓਲੇ ਭੀ ਬਡੇ ਪੜਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਇਕ ਦੋਇ ਰੋਜ ਛਾਣਾ ਭੀ ਬਰਫ ¹ ਕਾ ਕਦਰੇ ਪੜਤਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਉਪਰ ਬਰਫ ਭੀ ਪੜੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਬਜੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕੇ ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ² ਨੇ ਘੋੜੇ ਭੇਜ ਦੀਏ ਜੋਨਸੇ ਪਸਿੰਦ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਇਸਆਇ ਭੀ ਤੇ ਆਗੇ ਲਿਖਤ ਭੀ ਕਰਵਾਇ ਲਈ ॥ ਆਗੇ ਸੀ ਜਯਾਦਾ ਘੋੜਿਆਂ ਕੀ ॥ ਪਰ ਏਤਨੇ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਮੁਲਖ ਇਨਕਾ ਵਾਫਰ ਵਿਰਾਨ ਹੋ ਗਯਾ ॥ ਅਰੁ ਕਹੀ ਪਸੋਰ ਕਯਾ ਖੂਹਾਂ ਉਤੋਂ ਭੀ ਰੋਜ ਹੋਇ ਆਵਤੀ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਕੇ ਕੂਚ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰੋਂ ਅਟਕ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸੈ ਕੁਛਕੁ ਫੌਜ ਜਿੰਦਾਲੀ ³ ਕੇ ਮਾਮਲੇ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੀ ॥ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਬਾਵਲੀ ਆਇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤਯਾਂ ਏਕੁ ਪਹਾੜ ਦੇਖਯਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰੰਗ ਕੇ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਪੱਥਰ ਸੇ ॥ ਪਰ ਏਕ ਏਕ ਜਾਗਾ ਏਕ ਏਕ ਰੰਗ ਕੇ ਹੀ ਪੜੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਪੱਥਰ ਵਾਫਰ ਰੰਗ ਕੇ ਆਮੇਜ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕਈਯਾਂ ਉਪਰ ਖਤ ਅਰੁ ਨਕਸ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇਂ ਤੇ ਬਾਦਸਾਹਾਂ ਕੇ ਵਖਤ ਪੀਛੇ ਕਦੀ ਕਿਸੀ ਨੇ ॥ ਸਾਡੂਨਾ ਕੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸੈਆਂ ਡੋਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਹਸਨਅਬਦਾਲ ਆਏ ਤਾਂ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਕਸਮੀਰ ਕੀ ਤਰਫ ਮੁਜੱਫਰਾਵਾਦ ਕੁਸਕੁ ਖਲਸ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਓਨਾ ਜੋਨਸੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਭਾਗੇ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ ਉਸ ਤਰਫ ਚਲੀਏ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਰਹੋ ਤੇ ਫੌਜ ਉਸ ਤਰਫ ਅਸੀਂ ਭੀ ਭੇਜਤੇ ਹਾਂ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਤੌਰੋ ॥ ਪਰ ਕਸਮੀਰੋਂ ਭੀ ਡਾਕ ਮੈਂ ਖਬਰ ਸਰਕਾਰੇ ਪਹੁਚੀ ਲਹੌਰ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੈ ਭੀ ਡਾਕ ਮੈਂ ਇਸੀ ਵਜਾ ਲਿਖਯਾ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਫੌਜ ਉਹਾਂ ਭੇਜੀ ਤੇ ਆਗੇ ਉਸ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ⁴ ਹੋਰੀਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਸਾਬ (f. 367b) ਆਗੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਸੈ ਭੀ ਡੇਰਾ ਉਸ ਤਰਫ ਕਰਾ ਜੋ ਉਨ ਕੋ ਦਬਾਉ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਕੁਸ ਜਰੂਰੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜਰੀਦਾ ਤੌਰ ਆਪ ਚਲੀਏਗਾ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਸੈਯਦਾ ਕਾ ਗਾਂਵ ⁵ ਸਾ ॥ ਉਹਾਂ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਡੇਰਾ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਜਮੀਨ ਮੈਂ ਜੋ ਪੱਥਰ ਸੈ ਗੱਡੇ ਹੂਏ ਜਹਾਂ ਡੇਰਾ ਸਾ ਅਰੁ ਓਹਾਂ ਸੈ ਦੂਰ ਤੀਕੁਰ ਭੀ ॥ ਜਬ ਪੱਥਰ ਕੇ

¹ The reference seems to be to snow-flakes.

² Sultan Muhammad Khan was the governor of Peshawar on behalf of Ranjit Singh : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri) III, 25 & 57.

³ The country between Khushalgarh and Nara is called Jandal deriving its name from Jand Khan, son of Khattar Khan : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab*, II, 319.

⁴ Prince Sher Singh had been entrusted with quelling the disturbances caused by Sayyid Ahmad : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 407 & (tr. V. S. Suri) III, 11.

⁵ The reference, in fact, is to Balakot: Muhammad Hayat Khan, *Tawārīkh-i-Afghanistan*, 76; Prem Singh Hoti, *Hari Singh Nalwa*, 200.

ਉਲਟਾਈਏ ਤਾਂ ਹਰਿ ਇਕ ਕੇ ਤਲਿਓਂ ਇਕ ਦੋਇ ਸਾਪ ਅਰੁ ਅਨੂਹੇ ਅਰੁ ਕੰਨ ਖਜੂਰੇ ਦੇਖੀਤੇ ਸੇ ਅਰੁ ਕੋਈ ਭੀ ਪੱਥਰ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਰੋਜ ਪੱਥਰ ਚੁਕਾਇ ਕੇ ਵਾਫੂਰ ਦੇਖਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਸ ਗਾਂਵ ਕੇ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਹਾੜ ਅਰੁ ਬਰਸਾਤ ਦਰਮਯਾਨ ਏਹ ਪੱਥਰਾਂ ਕੇ ਤਲਿਓਂ ਨਿਕਲਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਸੁਮਾਰ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ ॥ ਤੇ ਸਾਂਪ ਉਸੀ ਕਿਸਮ ਕੇ ਸੇ ॥ ਜੋਨਸੇ ਅਟਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤਰਆਂ ਨਿਗਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਖਾਕ ਕੇ ਰੰਗ ਤੇ ਦੁਬਾਂ ਸੀ ਲੁੰਡੇ ਸੇ ਤੇ ਲੰਬੇ ਨਾ ਹੋਵੇਂ ॥ ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਹਿਲਾਵੇ ਤਾਂ ਅਵਾਜ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤਲਕ ਸੁਣੀਏ ॥ ਤੇ ਚੋਟ ਕਰ ਕੇ ਸਿਰ ਲੁਕਾਇ ਜਾਵੇਂ ॥ ਸਵੈਯਾ ॥ ਗਨਕਾ ਗਜਗੀਧ ਅਜਾਮਲ ਪਾਪ ਪਹਾਰ ਅਪਾਰ ਪਹਾਰ ਉਧਾਰੇ ॥ ਤਿਨ ਤੇ ਅਪਰਾਧ ਅਗਾਧ ਕੀਏ ਸੁਭ ਸਾਧਨ ਬਾਧ ਕੁ ਸਾਧਨ ਧਾਰੇ ॥ ਤ੍ਰੈ ਤਾਪਨ ਸਾਵਨ ਸ੍ਰੀ ਪਤਿ ਭਾਵਨ ਪਾਵਨ ਪਾਵਨ ਨਾਮ ਮੁਰਾਰੇ ॥ ਜਬ ਤੇ ਪਤ ਤੇ ਸਮਿਗ੍ਰੇਸ ਸੁਨਯੋ ਪ੍ਰਣ ਧੀਰ ਧਰੀ ਭਵ ਭੈ ਨਿਰਵਾਰੇ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਗਨਕਾ ਅਰ ਫੀਲ ਤੇ ਗੀਧ ਅਰੁ ਅਜਾ ਮੱਲ ਇਨੋਂ ਕੇ ਪਾਪੋਂ ਕੇ ਜੋ ਅਪਾਰ ਪਹਾਰ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਤਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਤਿਨੋਂ ਤੇ ਭੀ ਅਗਾਧ ਜਿਨ ਕੋ ਅੰਤ ਨਾ ਆਵੈ ਐਸੇ ਹਮ ਨੇ ਅਪਰਾਧ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਸਾਧਨ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਖੋਟੇ ਸਾਧਨ ਧਾਰਨ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਹੇ ਤ੍ਰੈ ਤਾਪ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ॥ ਹੇ ਲੱਡਮੀ ਕੇ ਸ੍ਰਾਮੀ ॥ ਹੇ ਭਾਵਨ ॥ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ ਨਾਮ ਜਾ ਕੇ ॥ ਹੇ ਮੁਰਾਰੇ ॥ ਜਬ ਤੇ ਪਾਪੀਯੋਂ ਕੇ ਰਾਜਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਕੋ ਬਿਰਦ ਸੁਨਯੋ ਹੈ ॥ ਤਬ ਧੀਰ ਧਰੀ ਹੈ ॥ (f. 368 a) ਅਰੁ ਸੰਸਾਰ ਕੇ ਭੈ ਸਭ ਦੂਰ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀ-ਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਪਸੋਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਨ ਬਰਨਨੰ ਨਾਮ ਸਤਾਈਸਮੋ ਰੈਵਤ : ॥ ੨੭ : ॥ ¹ ਸੋਰਠਾ ॥ ਨਵ ਕਿਸੋਰ ਬ੍ਰਿਜ ਚੰਦ ਕੋਟਿ ਕਾਮ ਅਭਿਰਾਮ ਤਨੁ ॥ ਤਹ ਸਰਬ ਸ੍ਰਜ ਗਬੰਦ ਜੈ ਰਾਧਾ ਬਾਧਾ ਹਰਨ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਨਵ ਕਿਸੋਰ ਜੋ ਹੈਂ ਬ੍ਰਿਜ ਕੇ ਚੰਦਮਾਕ ਹੋਰ ਕਾਮ ਸਮ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਸਰੀਰ ਜਿਨ ਕੋ ॥ ਤਿਸ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੂ ਕੋ ਜੋ ਸਰਬ ਸ੍ਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਗਤ ਕੇ ਬੰਦਨਾ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਹੈ ॥ ਐਸੇ ਬਾਧਾ ਕੇ ਹਰਨੇ ਵਾਰੇ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਜੈ ਹੋਇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਹੀ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਅਠਾਸੀਆ ਸੁਰੂ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਆਪ ਪਾਸ ਰਾਜੇ ਖਾਨਪੁਰੀਏ ਕੇ ਵਕੀਲ ਆਏ ਤੋਫੇ ਲੈ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਆਪਣੀ ਤੰਗੀ ਕੀਆਂ ਅਰਜਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਕਾਮਦਾਰ ਕੀ ਤਰਫ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੇ ਕਾਮ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰਵਾਇ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਕੇ ਭਾਈਆਂ ਕੀ ਬੇਇਤਫਾਕੀ ਹੋਇ ਗਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਭੀ ਤੇ ਹੋਰ ਉਨ ਕੇ ਖੇਸਾਂ ਕੋ ਭੀ ਰਾਜਾ ਕੀ ਇਲਤਜਾਇ ਮੁਜਬ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸਿਰੇਪਾਉ ਭੀ ਭੇਜਿਆ ॥ ਫੇਰ ਅਸਮਾਨ ਖੱਟਰ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਆਪ ਰੋਜ ਅਸਵਾਰੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਇਕ ਜਾਗਾ ਦੇਖੀ ਜੋ ਪਿਛਲਯਾਂ ਰਾਜਯਾਂ ਕੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਕਹਨ ਜੋ ਕਿਤਨਯਾਂ ਹੀ ਕੋਸਾਂ ਮੈਂ ਏਹ ਸਹਰ ਵਸਤਾ ਸਾ ॥ ³ ਅਸਾਂ ਭੀ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਪੀਛੇ ॥ ਤੇ ਬਡਿਆਂ ਬਡਿਆਂ ਪਥਰਾਂ ਕੀਆਂ ਤਖਤਿਆਂ ਕੇ ਤਲੇ ਕੀਆਂ ਉਹਾਂ ਸੀਆਂ ਪੜੀਆਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਇਕ ਬੁਰਜ ਸਾ ਪਿਛਿਲਿਆਂ

¹ Chapter Fifty-one, or Chapter Twenty-seven of Section Three, ends here.

² Chapter Fifty-two (ff. 368 a-381 a) continues with the account of the forces returning from Peshawar and the Yusufzai country in Sammat 1888 (A.D. 1831). Among other things, the author describes the meeting between Ranjit Singh and Lord William Bentinck, the Governar General at Rupar, and also provides some very interesting insights into the ways of living of the ruling classes in the Panjab.

³ This reference to the ruins of a large city around Asman-Khatter may be noted.

ਹੀ ਰਾਜਯਾਂ ਕਾ ॥ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਕਾ ਵਣਤੂਰਾ ਸਾਹਬ ਨੇ ਉਪਰ ਸੀ ਮਿਸਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਸਾ ॥ (f. 368 b)
 ਫੇਰ ਆਗੇ ਜੋ ਸੈਰ ਕਰਤੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਇਕ ਮੁਕੱਦਮ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਇਸ ਪਹਾੜ ਮੈਂ ਓਹ ਜੋ ਬਲੰਦ ਮਕਾਮ
 ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਸ ਮੈਂ ਕਿਸੀ ਨੇ ਪੀਛੇ ਦੇਉਣੀ ਕੈਦ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜਬ ਅਵਾਜ ਕਰਤੀ ਹੈ ਤਾ ਤੋਪਾਂ ਚਲੀਆਂ ਕੀ
 ਤਰਾਂ ਗਾਣੁਣਮੈ ਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਅਵਾਜ ਤਾਂ ਹੋਤੀ ਸੀ ਅਰੁ ਦੇਉਣੀ ¹ ਕਾ ਦਾਰੁਸਤ ਸਾਯਾ ਖਿਲਾਫ ਸਾ ਏਹ ਕਿਨੇ
 ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਆਗੇ ਕਈ ਮਰਤਬੇ ਏਸ ਮੁਲਖ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਕਬੀ ਕਬੀ ਅਵਾਜ ਬਡੀ
 ਸੁਣੀਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਸਾ ਤਾਂ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਉਸ ਤਰਫ ਕਯਾ ਬਯਾਨ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਪਰੁ ਏਹ ਮਕਾਨ
 ਨਹੀਂ ਸਾ ਦੇਖਯਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਜਾਗਾ ਬਡੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨੇ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਉਪਰ ਸੈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਾ ਰਸਤਾ ॥
 ਤੇ ਤਲਿਓ ਭੀ ਰਸਤਾ ਮੁਸਕਲ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਬਣ ਛਿਟੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹਾਂ ਕੋ ਪਯਾਦੇ ਹੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ
 ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸਾਬ ਹੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਏਕ ਦਰਵਾਜਾ ਬਡੇ ਪੱਥਰ ਕੇ ਸਾਬ ਬੰਦ ਕਰਯਾ ਹੂਆ ਤੇ
 ਬਡੇ ਪਲੰਘ ਜੇਤਾ ਅਰੁ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਮਿਲਯਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਚਵੀਂ ਤਰਫੀਂ ਉਸ ਕੇ ਦਰਜਾਂ ਮਲੂਮ ਹੋਤੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥
 ਜੈਸਾ ਕਿਸੀ ਨੇ ਦਰਵਾਜਾ ਬਣਾਇ ਕੇ ਬੰਦ ਕਰਯਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਦੇਉਣੀ ਤਾਂ ਕਯਾ ਜਾਣੀਏ ॥ ਪਰੁ ਕਿਸੀ ਬਾਤ
 ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਏਹ ਸੂਰਤ ਕਾ ਮਜਬੂਤ ਬੰਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਬੈਠ ਕੇ ਦੂਰਬੀਨ ਸੈ ਹੋਰ ਪਹਾੜੋਂ ਕਾ ਸੈਰ
 ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਆ ਕਰ ਕਹਾ ਜੋ ਕਿਸੀ ਵਜਾ ਰਸਤਾ ਖੁਲੇ ਤਾਂ ਦੇਖੀਏ ਜੋ ਏਸ ਮੈਂ ਕਯਾ ਹੈ ॥ ਤਾ ਸੰਗਤ੍ਰਾਸ ²
 ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਏਸ ਕੇ ਤੋੜਨੇ ਵਾਲੇ ਮੈ ਹਥੀਆਰ ਤੀਆਰ ਕਰ ਲਵਾਂ ॥ ਤੇ ਤੋੜ ਕੇ ਖੋਲਾਂਗੇ ॥ ਯਾ ਤਲੇ ਸੈ
 ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਬਾਰੂਦ ਰਾਖ ਕੇ ਉਡਾਇ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਕਾ ਪਸੌਰ ਕੀ ਤਰਫ ਡੇਰਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਬ ਕੀ ਹੀ
 ਬਡੀ ਬਾਰਸ ਹੋਤੀ ਰਹੀ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨਯਾ ਕਿਤਨਯਾ ਰੋਜਾਂ ਪੀਛੇ ਆਫਤਾਬ ਨਿਗਾ ਆਵਤਾ ਸਾ ॥
 ਫੇਰ ਈਹਾਂ ਭੀ ਬਡੀ ਬਾਰਸ ਹੂਈ ਤੇ ਪਾਣੀ ਕਾ ਹੜ ਤੇਬੂ ਮੈਂ ਸੀ ਫਿਰ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਜਬ ਬਡਾ ਪਾਣੀ ਉਸ (f. 369 a)
 ਨਦੀ ਮੈਂ ਆਵਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਆਪ ਦਿਰੇਈਆਂ ਉਪਰ ਪਲੰਘ ਰਖਾਇ ਕੇ ਅਰੁ ਚੜ ਕੇ ਸੈਰ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ
 ਮੈਂ ਸਿਕਾਰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕਾ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫਿਰ ਮੁਸਰਫ ਕੇ ਕੋਟ ਡੇਰਾ ਕਰਯਾ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਜੋ ਕਾਮ ਸਾ ਤੇ ਏਹ ਦੇਉਣੀ
 ਕੇ ਮਕਾਨ ਕਾ ਰਸਤਾ ਦੇਰ ਨਾਲ ਖੁਲਣੇ ਵਾਲਾ ਸਾ ਏਸ ਕਰ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਜੋ ਫੌਜਾਂ ਗਈਆਂ
 ਸੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਕਾਮ ਕੀ ਦਾਰੁਸਤੀ ਕੀ ਖਬਰ ਆਈ ਤਾਂ ਡੇਰਾ ਪੀਛੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ
 ਪਿੰਡੀਓਂ ਦੋਇ ਮੰਜਲਾਂ ਉਰੇ ਆਏ ॥ ਤਾ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾ ॥ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਲੁਆਜਮੇ
 ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਦੇਇ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦਈਆਂ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ
 ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਉਹਾਂ ਸੈ ਬਕਰਾਲੇ ਕਾ ਪਹਾੜ ³ ਲਾਂਘ ਕੇ ਰੁਤਾਸ ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਆਏ ॥
 ਅਰੁ ਬਡੀ ਮਜਲ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਰਸਤਾ ਭੀ ਤੋਪਾਂ ਕੋ ਮੁਸਕਲ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਜੇਲਮ ਕੋ ਉਤਰ ਕੇ ਰਵਾਂ ਰੋਂ
 ਡਿੰਡੀ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਕੇ ਮੁਕਦਮ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸੇ ॥ ਤੇ ਇਸ ਵਜਾ ਹੋਰਨਾਂ ਜਾਗਾ
 ਕੇ ਜੋ ਮਿਲਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸਤੇ ਸੇ ਹਿਮੇਸਾਂ ॥ ਫੇਰ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਕੂਚ ਬਾ ਕੂਚ ਬਡੀਆਂ ਬਡੀਆਂ ਮਜਲਾਂ
 ਕਰਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਲਬਾਣਿਆਂ ਕੇ ਨੰਗਲ ⁴ ਸੀ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਹੀ ਆਏ ॥ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ
 ਵਜਾ ਸਾਬਕ ਦਸਤੂਰ ਕੇ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ
 ਸਾਖਨਬਾਤ ਘੜਾ ਤੇ ਹੋਰੁ ਲੁਆਜਮੇ ਰੁਖਸਤਾਨੇ ਕੇ ਦੇਇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਯਾ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

¹ Ganesh Das too alludes to a thunderous noise said to have been made by a demon here : G. S. Grewal & Indu Banga, *Early Nineteenth Century Punjab*, 41-41. It is interesting that Fateh Singh did not credit the story.

² Obviously stone-cutters also accompanied the forces.

³ The reference is to the Bakrala Pass situated at about 10 miles north-west of Rohtas.

⁴ Labana-ka-Nangal is a small village, situated at about 20 miles north-east of Lahore.

ਹੋਰਾਂ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਪਸੋਰ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ਸੇ ਤਾਂ ਏਹ ਘੋੜਾ ਆਪ ਨੇ ਪਸਿੰਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਏਸ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਏਹੋ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਭੀ ਰੀਝ ਕਾ ਸੀ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਖਾਹਸ ਨਾਲ ਲਿਆ ਸਾ ਪਸੋਰੋਂ ਤੇ ਆਪ ਸਰਕਾਰ ਵਟਾਲੇ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਭੀ ਸਾਬ ਹੀ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਘੋੜਾ ਆਪ (f. 369 b) ਪਸਿੰਦ ਕਰਤੇ ਸੇ ਸੋ ਸਰਕਾਰ ਭੇਜ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸਾ ਸਰਕਾਰ ਪਸਿੰਦ ਕਰਤੇ ਸੇ ਸੋ ਆਪ ਭੇਜ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾਂ ਸੈਆਂ ਸੀ ਘੋੜੇ ਕੋ ਆਲਾ ਸਮਝਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਘੋੜੇ ਕੀ ਤਸਬੀਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਖੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਸਾ ਜੋ ਏਸ ਤਸਬੀਰ ਜੈਸਾ ਸਾਇਤ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਸਾ ਜੋ ਇਸ ਥੀਂ ਭੀ ਗਾਲਬੁ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਆਏ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਓਹੁ ਘੋੜਾ ਦੇਖਯਾ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਤਸਬੀਰ ਥੀਂ ਭੀ ਜਯਾਦਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪ ਹੀ ਰਖਾਈਏ ॥ ਤੇ ਏਹ ਘੋੜਾ ਵਿਲਾਇਤੀ ਬੋਜ ਘੋੜੇ ਕਾ ਬੇਟਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਬੋਜ ਬਡੀ ਮੁਸਕਲ ਵਜਾ ਵਜੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਥੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਾਰੋਗਯਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਹੂਆ ਸਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਫੇਰੀ ਰੂਬਰੂ ਪਰਵਾਨਗੀ ¹ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਏਹ ਘੋੜਾ ਦੇਣਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਦੇਖ ਕੇ ਪਸਿੰਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਆਪ ਹੀ ਰਖਾਵੋ ॥ ਪਰੁ ਤੁਸਾਡੀ ਖਾਤਰ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੋ ਕਬੀ ਨਾ ਦੇਈਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਲੀਆ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਵਟਾਲੇ ਜਾਇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਪਸਮੀਨੇ ਕੀਆਂ ਕਸਮੀਰ ਸੇ ਜੋ ਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਚੋਗੇ ਅਰੁ ਦਸਾਲੇ ਤੇ ਦੁਪਟੇ ਤੇ ਘੋੜਾ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ² ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਚਾਰ ਘੜੀ ਕੇ ਬਾਦ ਸਰਕਾਰੋਂ ਮੋਤਬਿਰ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟਿ ³ ਸਾਹਬ ਲੁਦਹਾਣਿਓ ਆਏ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਉਨ ਸੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਚਾਲੋ ॥ ਫੇਰ ਦੀਨਾਨਗਰ ਗਏ ਅਰੁ ਹਮੇਸਾ ਕੇ ਜੋ ਉਤਰਨੇ ਕਾ ਆਪਣਾ ਬਾਗੁ ਹੈ ਉਹਾਂ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਭੀ ਕਿਤਿਨਿਆਂ ਕੁ ਰੋਜਾਂ ਪੀਛੋਂ ਪਾਰੋਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਇਸਤਕਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਗਏ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪ ਸੇ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਵਣੇ ਕੋ ਤੀਆਰ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬ ਆਗੇ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਬਾਤਾਂ ਆਪ (f. 370 a) ਕੀ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਆਂ ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਬ ਕੀ ਖੈਰਖਾਹੀ ਕੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ॥ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਮਰੀ ਸਾਹਬ ਕੋ ਭੀ ਰਾਖਿਆ ॥ ਫੇਰ ਬਾਦੁਖ ਉਮਦਾ ਵਿਲਾਇਤ ਕੀ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਅਰੁ ਤੋਫੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ

¹ This phrase provides an interesting insight into the ways of the Maharaja who forbade the compliance of his direct orders unless they were issued four times.

² Diwan Dina Nath, son of Bakhat Mal and nephew of Diwan Ganga Ram, was incharge of the finance department of Ranjit Singh : Shahamat Ali, *The Sikhs and Afghans*, 35-36.

³ Captain Wade, accompanied by Dr. Murray, was coming to decide the protocol etc. for the forth-coming meeting of the Governor-General with the Maharaja. With a short break, the account of these preparations and also of the meeting is given upto folio 374 b. It may be added that Fateh Singh was also present in the preliminary as well as the Rupal meetings.

⁴ Ranjit Singh had deputed Raja Suchet Singh, Jamadar Khushal Singh, Sardar Jawala Singh Padhania and Sardar Fateh Singh Man to receive Captain Wade : Wade to Prinsep, Letter No. 137/11, dated 22 May 1831, reproduced in R. R. Sathi, *Lahore Darbar*, 83. Cf. Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh*, III (tr, V. S. Suri), 28-29.

ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੋ ਅਸਵਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਜਿਸ ਜਾਗਾ ਸੀ ਹਸਰੀ ਲਾਂਘਣੀ ਸੀ ਉਹਾਂ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਕਾ ਡੇਰਾ ਸਾ ॥ ਰਸਤੇ ਦਰਮਯਾਨ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਭੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਰੁਖਸਤ ਸਰਕਾਰੋਂ ਹੋਇ ਕਰ ਲੁਦਹਾਣੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰੇ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਬਰਨਸਿ ਸਾਹਬ ਤੇ ਜਾਨਲਕੀ ਸਾਹਬ ਤੋਫੇ ਲੈ ਕਰ ॥ ਮੁਲਤਾਨ ਕੇ ਰਸਤੇ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ¹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਕਪਿਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਗਵਾੜੇ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ਮਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਦੇਣੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਡਾਕਤਰ ਸਾਹਬ ਭੀ ਸਾਥ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਮਜਮਾਨੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ਤੇ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਬਡੀ ਉਮਦਾ ਘੋੜੀ ਆਪ ਕੋ ਦਈ ॥ ਅਰੁ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਬਾਜਾ ਦੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਬਾਗ ਮੈਂ ਆਪ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਉਹਾਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਵਾਫਰ ਛੂਟੀ ਅਰੁ ਰੋਸਨੀ ਉਮਦਾ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਤਿਲਾਇ ਸਾਰੇ ਕਾ ਜੋ ਚੱਕ ਹੀ ਉਤਰਯਾ ਹੁਆ ਸਾ ਮਾਨਿੰਦ ਖੂਹੇ ਕੀ ॥ ਏਹ ਭੀ ਦਰਆਫਤ ਕਰਕੇ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਸੰਗੀ ਬਾਰਾਦਰੀ ਦੇਖੀ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਰ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਜੋ ਵੇਂਈ ਚਲਤੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਕੋਲ ਤੇ ਸਬਜੀ ਕੋਸਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਤਾਂ ਮਕਾਨਾਂ ਕੋ ਦੇਖਿ ਕੇ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਸਭ ਮਗਾਏ ॥ ਤਾਂ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਆਗੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹੁਈ ਹੈ ॥ (f. 370 b) ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਸ ਤਰਫੋਂ ਜੋ ਤੋਫੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸੇ ਬਰਨਸਿ ਸਾਹਬ ਕੇ ਜਾਨਕੀ ਸਾਹਬ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨ ਕੇ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰਦੇ ਅਰੁ ਮੋਤਬਿਰ ਮੁਲਤਾਨ ਹੀ ਭੇਜੇ ਸੇ ॥ ² ਅਰੁ ਓਹ ਭੀ ਆਇ ਗਏ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਉਹਾਂ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤੇ ਗੋਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਰੋਪੜ ਠਹਰਾਈ ॥ ਤੇ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਡਾਕ ਮੈਂ ਲੁਦਹਾਣੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਬਾਰਨਸਿ ਸਾਹਬ ਅਰੁ ਜਾਨਲਕੀ ਸਾਹਬ ਪੀਛੇ ਸੈ ਆਏ ॥ ਲੁਦਹਾਣੇ ਕੋ ਹੀ ॥ ਤੇ ਲਹੌਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਜੋ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਡਾਕ ਲੁਦਹਾਣੇ ਤੀਕੁਰ ਕਰ ਦਈ ਫੀਲ ਅਰੁ ਪੀਨਸਾਂ ਕੀ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਗ ਮੈਂ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਉਹਾਂ ਹੀ ਅਰਾਮ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬ ਡਾਕ ਅਸਵਾਰ ਜੋ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਖਾਣੇ ਅਰੁ ਹੋਰ ਅਸਬਾਬ ਜਲਦੀ ਹੀ ਭੇਜਿਆ ॥ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਭੀ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਲੁਦਹਾਣੇ ਕੋ ਡਾਕ ਮੈਂ ਗਏ ॥ ਤੇ ਬਰਨਸਿ ਸਾਹਬ ਤੇ ਜਾਨਲਕੀ ਸਾਹਬ ਤੇ ਡਾਕਤਰ ਸਾਹਬ ॥ ਏਹ ਲਹੌਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੋਸਮ ਬਰਸਾਤ ਕਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਪਾਣੀਆਂ ਕਾ ਗਲਬਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦਿਰੇਈਯਾਂ ਵਾਲੇ ਆਗੇ ਭੇਜੇ ਅਰੁ ਮੋਤਬਿਰ ਭੀ ॥ ਅਰੁ ਕਾਲਣਾ ³ ਜੋ ਨਲਾ ਹੈ ਉਸ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਬਡਾ ਅਰੁ ਜਲਦ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਕਹ ਰਹੇ ਜੋ ਦਿਰੇਈਆਂ ਉਪਰ ਪਲੰਘ ਰਖਾਇ ਕੇ ਲਾਂਘੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਨਾ ਮਾਨਾ ਤੇ ਫੀਲ ਹੀ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਡਾਲਾ ॥ ਫੇਰ ਫੀਲ ਨੇ ਗੋਤਾ ਮਾਰਯਾ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਫੀਲ ਉਪਰ ਸੈ ਟਾਪੇ ਤੇ ਕੁਸਕੁ ਗੋਤੇ ਭੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਦਿਰੇਈਆਂ ਵਾਲਯਾਂ ਨੇ ਉਠਾਇ ਕੇ ਜਲਦੀ ਸੈ ਦਿਰੇਈਆਂ ਉਤੇ ਬਿਠਾਲ ਕੇ

¹ Alexander Burnes, accompanied by John Leckie, had brought horses and a coach for Ranjit Singh as gifts from the king of England and the governor of Bombay : Wade to Prinsep, Letter No. 137/21, dated 21 July 1831, reproduced in R. R. Sethi, *Lahore Darbar*, 88. For the real reason behind Burnes' coming via Sindh and Multan, *ibid.*, 85.

² Ranjit Singh had deputed Diwan Ajudhia Parshad to receive Burnes and Leckie at Multan and also directed the *nāzim* of Multan to make the necessary arrangements for them : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 406.

³ The reference is to the stream Kali Vein.

ਉਰਾਰ ਕੀਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕਮਰੇ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਸੇ ॥ ਤੇ ਓਹ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਏ ॥ ¹ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਭੀ ਉਨਕਾ ਕਮਰੇ ਮੈਂ ਹੀ ਕਰਵਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਘੋੜਾ ਬਿਮਇ ਜੀਨ ਮੀਨੇ ਕੀਏ ਹੂਏ ਕੇ ਆਪ ਕੋ ਦੀਆ ॥ (f. 371 a) ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ॥ ਅਸੀਂ ਬਡੇ ਸਫਰ ਦਰਮਯਾਨ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਏਸ ਕਰਕੇ ਤੋਫੇ ਹੋਰੁ ਮਜ਼ਦ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਘਰ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਤੋਫੇ ਦੇਈਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਜੋ ਤੁਸਾਡੀ ਹੂਈ ਤਾਂ ਏਸ ਥੀਂ ਤੋਫਾ ਕਯਾ ਜਯਾਦਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਮਜ਼ਮਾਨੀਆਂ ਬਿਮਇ ਨਕਦੀ ਕੇ ਪੁਚਾਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਦੂਸਰੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਆਏ ਆਪ ਪਾਸ ॥ ਤੇ ਰੋਸਨੀ ਸਭ ਤਰਾਂ ਕੀ ਖੂਬ ਵਜਾ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਅਸਤਬਾਜੀ ਭੀ ਛੂਟੀ ॥ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਅਰੁ ਸਬਜੀ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਕ ਜਾਗਾ ਐਸੀ ਸਰਜਾਮੀਨ ਅਰੁ ਮਕਾਨ ਦੇਖਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਵਲਾਇਤ ਆਪਣੀ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾਂ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਮਾਲਕਮ ਸਾਹਬ ਜੀ ਜੋਨਸੇ ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਸੇ ਆਏ ਸੇ ਅਰੁ ਕੁਲ ਮੁਖਤੀਆਰ ਸੇ ॥ ਉਨ ਕੇ ਜਾਨਿਲਕੀ ਸਾਹਿਬ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਉਨਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਮਾਲਕਮ ਸਾਹਬ ਏਕ ਟਾਪੂ ਕੀ ਤਰਫ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਸੇ ਅਰੁ ਅਬ ਵਿਲਾਇਤ ਸੇ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ² ਲਾਡਲੀਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਾ ਅਰੁ ਦੋਸਤੀ ਆਪਣੀ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਖੈਰਖਾਹੀ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਸਭ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਪਾਸ ਲਿਖਯਾ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਹਬ ਦੂਰ ਕਾ ਸਫਰ ਕਰਕੇ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਰਸਾ ਈਹਾਂ ਇਰਾਮ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨਾ ਕਹਾ ਅਸੀਂ ਜਲਦੀ ਸੰਬਲੇ ਪਹੁਚਣਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦੁਸਾਲੇ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਪਸਮੀਨੇ ਥੋਂ ਆਦਿ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ਪੁਸਾਕਾਂ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ॥ ਬਿਮੈ ਮਰਵਾਰੀਦ ਕੇ ਕੰਠਯਾਂ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਸਮਸੇਰਾਂ ਬਿਮੈ ਸਾਜ ਤਿਲਾਈ ਸਾਜ ਕੇ ਬੇਸ ॥ ਅਰੁ ਘੋੜੇ ਬੇਸ ਬਿਮੈ ਨੁਕਰਾਈ ਜੀਨਾ ਕੇ ਦੀਏ ॥ ਸਾਥ ਮੋਤਬਿਰ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਜੋ ਫਗਵਾੜੇ ਮਿਜ਼ਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਪੁਚਾਵਣਾ ਤੇ ਲੁਦਹਾਣੇ ਮੁਹਾਫਜਤ ਕੇ ਸਾਥ ਪੁਚ ਇ ਦੇਣੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਮੁਸਾਹਬ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਆਪਸ ਮੈਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰੇ ॥ ਜੋ ਵਿਆਹ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰ ਕੇ ਸਤਲੁਦ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾਇ ਕਰ ਏਤੀ ਦੂਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨੀ ਖੂਬ ਨਹੀਂ ॥ ³ (f. 371 b) ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਭੀ ਲੁਦਹਾਣਿਓਂ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਫਗਵਾੜੇ ਜਿਆਫਤ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਪਹੁਚਾ ॥ ਫੇਰਿ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮਿਜ਼ਮਾਨੀਆਂ ਥੋਂ ਆਦਿ ਤਾਵਾਜ਼ਿਆ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਬਾਤਾ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਮਗਾਏ ਤਾਂ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਤੀ ਜਲਦੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਲੈਣਾ ਏਹ ਬਾਤ ਆਈਨ ਸੈ ਬਾਹਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਜਲਦੀ ਜੋ ਏਤੇ ਮਰਤਬੇ ਆਏ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰੋ ਰੋਪੜ ਦਰੀਆਇ ਕੇ ਉਰਾਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਉਸੀ ਵਖਤ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਿਤਨਯਾ ਕੁ

¹ Burnes, Leckie and Dr. Murray had reached Kapurthala on 21 June 1831 : Alexander Burnes, *Travels into Bokhara*, I, 153.

² Burnes too refers to the friendship between Fateh Singh and John Malcolm : *ibid.*, 154.

³ It may be noted that the *sardārs* of the Maharaja were against his going all the way to Ropar to meet the Governor General. Diwan Amar Nath, in fact, mentions that they were opposed to the meeting itself on the argument that the Governor General was merely a representative of the king of England while the Maharaja was a sovereign ruler : *Zafarnāma-i-Ranjit Singh*, 205.

⁴ Ranjit Singh reached Ropar on 11 Kattik 1888 Sammat (25 October 1831). For further detail on the proceedings at Ropar, see Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 84.

ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਸੈ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਡੇਰੇ ਭੇਜਾ ॥ ਪਰ ਫੇਰ ਉਸ ਤਰਫ ਸੀ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕੇ ਸੇ ਸਾਹਬ ॥ ਅਰੁ ਜੰਗੀ ਲਾਟ ਸਾਹਬ ਕਾ ਭਾਈ ¹ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਮੁਸਾਹਬ ਭੇਜੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਸਿਰਾਇਚਿਆਂ ² ਥੀਂ ਬਾਹਰੋਂ ਉਨ ਕੋ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਦੋਨਾ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਖੈਰਆਫੀਅਤ ਕੀ ਖਬਰ ਪੂਛੀ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪ ਦੀ ਬਾਤ ਕਾਦੀਮ ਥੀਂ ਮਲੂਮ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਲਬੇਫਰਸਲਗ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੋ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਦੀਏ ਘੋੜੇਆਂ ਥੀਂ ਆਇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਡੇਰੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਖੇਮੇ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤਕਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਰਸੀਆਂ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ॥ ਤਾਂ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕਾ ਪੁਛਿਆ ਜੋ ਓਹ ਕਹਾਂ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰੀਂ ਏਹ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਅੰਗਰੇਜੀ ਜੁਬਾਨ ਹੀ ਫੁਰਮਾਉਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਤਾਂ ਆਪ ਉਠੇ (*f.* 372 a) ਤੇ ਬਗਲਗੀਰ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਦੋਨਾ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਖੈਰਆਫੀਤ ਕੀ ਖਬਰ ਪੂਛੀ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਬੈਠੇ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਬੈਠ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਹੀ ਠਹਿਰਾਈ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਦੋਨਾ ਤਰਫਾਂ ਥੀਂ ਆਈਨ ਅਰੁ ਬਾਤਾ ਕੇ ਯੇਹੀ ਮੁਖਤੀਆਰ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬਡੇ ਦਨਾਇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਬਡੇ ਨਿਮਕ ਅਦਾ ਕਰਨਵਾਲੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲਾਰਕ ਸਾਹਬ ³ ਜੋ ਬਡੇ ਸਾਹਬ ਅੰਗਲੇ ਕੇ ਸੇ ਸੇ ਸਾਹਬਾਂ ਦਰਮਯਾਨ ਸੀ ਉਠ ਕੇ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਸਿਲਾਮ ਕਹਾ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਕਹਾ ਤੇ ਆਗੇ ਕਦੀ ਮਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਉਹਾਂ ਹੀ ਮਲੂਮ ਹੂਆ ॥ ਜੋ ਕਿਲਾਰਕ ਸਾਹਬ ਯੇਹੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਖੈਰਆਫੀਤ ਕੀ ਖਬਰ ਪੂਛੀ ॥ ਫੇਰ ਕਰਨੈਲ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ⁴ ਜੀ ਨੇ ਸਲਾਮ ਕਹਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਖੈਰਆਫੀਤ ਕੀ ਖਬਰ ਪੂਛੀ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਲਾਟ ਸਾਹਬ ਕੇ ਵਖਤ ਦੇਖੇ ਭੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਇਨ ਕੇ ਸਾਬ ਖਤੀ ਅਰੁ ਤੋਫਿਆਂ ਭੇਜਣ ਕੀ ਭੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਨਿਬਾਬ ਜੀ ਕੇ ਸਾਬ ਮੁਸਾਹਬ ਸੇ ॥ ਹੰਦਲੀ ਥੋਂ ਬੀ ਪਰਨਸ ⁵ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ॥ ਇਨ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਰਾਜਯਾਂ ਅਰੁ ਅੱਬੀਰਾਂ ਕੇ ਜਬਾਬ ਸਵਾਲ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਪਨਲਸ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਮਾਮਲੇ ਕੇ ਮੁਖਤੀਆਰ ਸੇ ॥ ਕਲਜਾਰਜ ਰਸਲ ਕਲਰਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ॥ ਕਰਨੈਲ ਜਮਸ ਅਸਕਨਰ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਏਹ ਭੀ ਮੁਸਾਹਬ ਸੇ ॥ ਕਪਤਾਨ ਮਾਰਟੀਨ

¹ The reference is to Major General Ramsay, the brother to the commander-in-chief, Lord Dalhousie : Henry T. Prinsep, *Origin of the Sikh Power in the Punjab*, 128.

² *Sarāchah* is a small tent.

³ The reference is to George Russel Clerk who was the British Political Agent at Ambala from 1831 to 1843 : R. R. Sethi, *Lahore Darbar*, 393.

⁴ Ram Sukh Rao refers to Lieut. Colonel James Skinner, a distinguished officer, who had commanded the cavalry corps for many years. He had accompanied Lord Lake in 1805 in pursuit of Holkar : J. Baillie Frazer, *Military Memoirs of Lieut. Col. James Skinner, C. B.*, II, 241:

⁵ The reference is to Henry T. Prinsep who was the Chief Secretary to the Government of India from 1823 to 1840 : R. R. Sethi, *Lahore Darbar*, 393.

ਵੇਡ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਲੁਦਹਾਣੇ ਕੇ ਮੁਖਤੀਆਰ ਸੇ ॥ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਇਨਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਰਸਾਲੇ
 ਸੇ ॥ ਕਿਲਾਰਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਏਹਾ ਇੰਬਾਲੇ ਕੇ ਮੁਖਤੀਆਰ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਮੁਸਾਹਬ
 ਵਾਫਰ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਉਮਦਾ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਵਾਜੇ ਸੁਣੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪ ਖੜੇ ਸੇ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕੁਰਸੀਆਂ
 ਆਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਠੇ ॥ ਫੇਰ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ (*f.* 373 b)
 ਕਿਆ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਤੀਆਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੇ
 ਭੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਸਭ ਏਕਠੇ ਹੀ ਦੇਵੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੋ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਡਾ ਰੁਖਸਦਾਨਾ ਜੁਦਾ ਹੀ ਹੈ ॥
 ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਕੋ ਕਹੋ ਜੋ ਲੇਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਆਪਣੇ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਜਿਸ ਤਰਾਂ
 ਸਾਹਬ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਓਸ ਤਰਾਂ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਉਹਾਂ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ
 ਖੇਮੇ ਕੇ ਦਰਵਾਜੇ ਤੱਕਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਘੋੜੇ ਆਪਣੇ ਦਿਖਾਏ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਘੋੜਾ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ
 ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਆਪ ਕਾ ਰੁਖਸਦਾਨਾ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਭੀ ਆਪ ਕੇ
 ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਹੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਡੇਰੇ ਆਇ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਉਹਾਂ ਪੁਚਾਇ ਦੀਏ ॥ ¹ ਅਰੁ
 ਕੋਟਲੇਵਾਲੇ ਜੋ ਕਾਦੀਮ ਥੋਂ ਆਪ ਕੀ ਰੈਯਤ ਹੈਂ ਸੋ ਬਲਵੰਡ ਖਾਂ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਾ ॥ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਕੋਟਲੇ ਕੀ
 ਇਸ ਸੂਰਤ ਹੈ ॥ ਜਬ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਬੀਸਵੇਂ ਮੈਂ ਜੈਨ ਖਾਂ ਕੋ ਮਾਰਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਲਖ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਤੇ
 ਜਗੀਰਦਾਰੋਂ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾ ਤਾਂ ਮੁਹਾਵਤ ਖਾਂ ਕੋਟਲੇਵਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਘੋੜਾ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਤਸੱਲਾ
 ਕਰਕੇ ਕੋਟਲੇ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੇ ਕਰ ਭੇਜਯਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਰੁੜਕੀਵਾਲੇ ਕੋ ਮਾਮਲੇ ਕਾ ਮੁਖਤੀਆਰ ਕਰਾ ॥
 ਮਲਕਪੁਰ ਤੇ ਆਲਮਪੁਰ ਤੇ ਕੋਟਲਾ ਤੇ ਖੁਆਸਪੁਰ ਇਤਯਾਦਿ ਮਕਾਨ ਸਤਰ ਹਜਾਰ ਰੁਪੈਏ ਕੇ ਸਾਬ ਲਗਾਏ ॥
 ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਫਤਿਆਵਾਦੀਆ ਤੇ ਲਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਬੁਡਾਲੀਆ ਇਸ ਗਿਰਦੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡੇ ॥
 ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਤ ਥੀਂ ਬਾਦ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਆਲਮਪੁਰ ਕੋਟਲੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਪਰਬਤ ਰਾਯ
 ਖੱਤੀ ਕਾਰਦਾਰ ਛੋਡਾ ॥ ਸੋ ਕਣ ਕੱਛ ਕਰਕੇ ਮਾਮਲਾ ਲੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਮਹਾਵਤ ਖਾਂ ਰਜਾਇ ਹੂਆ ਤਾਂ
 ਬੇਟਾ ਓਸ ਕਾ ਭੀਖਨ ਖਾਂ ਨਦਾਨ ਸਾ ਸੋ ਨਾਨਕੇ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਭੀਖਨ ਖਾਂ ਕੀ ਮਾਂਉ ਨੇ ਰਯਤਨਾਮਾ ਲਿਖ ਕਰ
 ਸਰਕਾਰੇ ਗੁਜਰਾਨਿਆ ॥ ਤੇ ਖਿਲਤ ਸਰਕਾਰੋਂ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕੋਟਲੇ ਛੋਡਾ ॥ (*f.* 373 a)
 ਤੇ ਕਾਰਦਾਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮਾਮਲਾ ਲੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਤ
 ਸੀ ਬਾਦ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਫਤਿਆਵਾਦੀਆ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਆਲਮਪੁਰ ਕੋਟਲੇ ਕੁਵਰ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ
 ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਚਹਾਰਮ ਕੋਟਲੇ ਕੀ ਪਠਾਣਾਂ ਕੋ ਨੌਕਰੀ ਮੈਂ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੀ ॥
 ਤੇ ਚਹਾਰਮ ਸਰਕਾਰੇ ਪਹੁਚਤੀ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਤ ਸੀ ਬਾਦ ਡੇਰਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੀਰਾਪੁਰ
 ਚੰਦੋਸੀ ਕੀ ਤਰਫ ਭੇਜਾ ਤੇ ਆਪ ਜਮਾਲਗੁੜ ਉਤਰੇ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਸਰਦਾਰ ਓਸ ਮਕਾਨ ਕਾ ਘੋੜਾ
 ਲੇ ਕਰ ਹਾਜਰ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਭੀਖਨ ਖਾਂ ਰੈਯਤ ਆਪ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਹਾਜਰ ਕਰਾ ਤੇ ਘੋੜਾ
 ਓਸ ਨੇ ਨਜਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਕੋਟਲੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਖਿਲਤ
 ਬਖਸੀ ॥ ਫੇਰ ਮਾਮੂਰ ਖਾਂ ਭੀਖਨ ਖਾਂ ਕੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੁਖਤੀਆਰੀ ਮੇਰੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀ
 ਅਰਜ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ਭੀਖਨ ਖਾਂ ਕੋ ਹੀ ਬਹਾਲ ਰਾਖਾ ॥ ਫੇਰ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕਰੇ ॥

¹ The account of the Rupar meeting breaks here and is resumed on folio 373b. It may be pointed out that in the original manuscript this intervening portion is given but cancelled out. It is repeated on *ff.* 374a-375b.

ਫੇਰ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਦੋਇ ਬਰਸ ਕੇ ਬਾਦ ਫੇਰ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਰਜਾਇ ਹੁਆ ਤੇ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਤਪੁਰੀਆ ਠਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਸਹਜ ਸਿੰਘ ਗੁਮਾਸਤਾ ਛੋਡਾ ॥ ਫੇਰ ਸਹੋੜੀ ਤੇ ਖਾਨਪੁਰ ਤੇ ਦਾਉ ਮਾਜਰੇ ਤੇ ਪੀਰਸੁਹਾਣੇ ਏਨੀ ਮਕਾਨੀ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾ ॥ ਹਸਨਪੁਰ ਤੇ ਭਜੋਲੀ ਤੇ ਸਕਰੁਲਾਪੁਰ ਤੇ ਰੁੜਕੀ ਏਨੀ ਮਕਾਨੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਰੁੜਕੀਵਾਲਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਕਾ ਘੜੁਏ ਵਾਲਯਾਂ ਸੈ ਹਗਾਮਾ ਹੁਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਕੁਵਰ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਸਿਰਕਰਦਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਓਸ ਤਰਫ ਭੇਜਾ ॥ ਤਾਂ ਈਸੁੜੁ-ਵਾਲੇ ਤੇ ਜਬੋਮਾਜਰੀਏ ਤੇ ਕੋਟਲੇ ਕਾ ਭੀਖਨ ਖਾਂ ਤੇ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਆਲੂਵਾਲੀਆ ਇਤਯਾਦਿ ਹੋਰੁ ਭੀ (f. 373 b) ਹਾਜਰ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਲੜਾਈ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀ ਲੜਾਈ ਭਾਗ ਗਈ ॥ ਰਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਜਖਮੀ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਰਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੁੜਕੀ ਤੇ ਸਕਰੁਲਾਪੁਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਰਹਣ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਭੂਖੜੀ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਰਹੀ ॥ ਹੋਰ ਗਾਂਵ ਸਭ ਲੈ ਲੀਏ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕੋ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵਟਾਲੀਏ ਕੋ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਘਮੰਡਾ ਸਿੰਘ ਕਾਰਦਾਰ ਹੁਆ ॥ ਕਣ ਕਰਕੇ ਮਾਮਲਾ ਲੇਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਮਫੇ ਖਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਕਾਰਦਾਰ ਹੁਆ ॥ ਫੇਰ ਰੋਪੜਵਾਲਯਾਂ ਨੇ ਕੋਟਲੇ ਮੈਂ ਹਗਾਮਾ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਮੌਲੀਵਾਲੇ ਕੋ ਤੇ ਈਸੁੜੁ ਕੀ ਫੌਜ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਮਜਾ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਈਸੁੜੁ ਕੋ ਨੇ ਤਿਨ ਮਹੀਨੇ ਕੋਟਲੇ ਮੈਂ ਰਹ ਕੇ ਹਜਾਰ ਹੀ ਰੁਪੈਏ ਖਰਚ ਕੇ ਤਾਂ ਹਗਾਮਾ ਸਰ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਭਾਗ ਕੇ ਰੋਪੜ ਕੋ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਬਲਵੰਤ ਖਾਂ ਓਸ ਕੇ ਥਾਂਇ ਮੁਕਰਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਮਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਾ ਜੋ ਏਹ ਤਕਸੀਰੀ ਹੈ ॥ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਓ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲਯੋਂ ਹਲਕਾਰਾ ਭੇਜ ਕੇ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਕੋ ਮਗਾਇ ਕੇ ਦੋ ਹਿਸੇ ਮਾਮਲੇ ਕੀ ਚਹਾਰਮ ਕੇ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਕੇ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹਿਸੇ ਬਲਵੰਤ ਖਾਂ ਕੇ ਕਰੇ ਤੇ ਚਹਾਰਮ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਰਹੀ ॥ ਮਫੇ ਖਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਤੇ ਭੰਤੇ ਕਾਰਦਾਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਬਾਕੀ ਪਠਾਣਾ ਕੀ ਤਰਫ ਹੈ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਬਰਪੁਰ ਮੈਂ ਨਾਣਾ ਛੋਡਾ ॥ ਤਾਂ ਕਪੂਰ ਚੰਦ ਬਾਕੀ ਲੈਣੇ ਕੋ ਛੋਡਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਬਾਕੀ ਦਾਮ ਦਾਮ ਤਸੀਲ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਕੋਈ ਲਸਕਰ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਮਿਲਣੇ ਕੋ ਮੁਨਸੀਯਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੀਗਰ ਯਾ ਸਾਹੂਕਾਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਬਿਮੈ ਦੁਸਾਲਯਾਂ ਕੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ¹ ਫੇਰ ਕਰਨੈਲ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਤੇ ਕਿਲਾਰਕ ਸਾਹਬ ਨੇ ਕਹਾਇ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਡੇਰੇ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਡਾ ਘਰ ਹੈ ਆਈਏ ॥ ਫੇਰ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਪੀਰ ਬਖਸ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਸਾਹਬ ਆਵਣੇ ਕੋ ਤੀਆਰ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਪਰ ਨਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਵਣ ਕੋ ਤੀਆਰ ਹੁਏ ਹੈ ॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਰਹੇ ਹੈਨ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਬੈਠੇ ਸੇ ਅਰੁ ਨਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ (f. 374 a) ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਨਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਭ ਨਜਰਾਂ ਲੈ ਕਰ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਡੇਰੇ ਤਸਰੀਫ ਲਚਲੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਖੇਮੇ ਕੇ ਬਾਹਰ ਤਕਰ ਆਏ ਤੇ ਜੀਂਦਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਅਰੁ ਆਪ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ² ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਆਪਣੇ ਤਲੇ ਕਾ ਘੋੜਾ ਸੁਰਖਾ ਮੈਨੂੰ ਦੇਹੋ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਤੂੰ ਕਯਾ ਕਰਕੇ ਮਾਂਗਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਕਹਾ ਜੋ ਮੈਂ ਤੁਸਾਡਾ ਬੇਟਾ ਹਾਂ ॥ ਤੁਸਾਂ ਥੋਂ ਬਾਪ ਕਰ ਮਾਂਗਤਾ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਵਾਫਰ ਤਕਰਾਰ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਕਰਨੈਲ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਕਹਾ ਜੋ ਈਹਾ ਨਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ਕਿਵਾਇਤ ਹੋਣੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੇਰੇ ਤਲੇ ਏਹੋ ਘੋੜਾਂ ਹੈ ॥ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ

¹ The account of the meeting at Rupar is resumed here.

² Raja Sangat Singh of Jind had succeeded to the chiefship on 30 July 1822, at the age of eleven : Lepel H. Griffin, *Rajas of the Punjab*, 322.

ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ॥ ਅਰੁ ਕਰਨੈਲ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਤਾਂ ਬਡੇ ਫੀਯਾਜ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਉਸ ਰੋਜ ਇਤਫਾਕੁ ਹੀ ਐਸਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਜਬ ਅਸਵਾਰ ਹੋਣੇ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਆਪ ਖਲੇ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਹਟ ਕੇ ਉਨਾ ਇਨ ਕੋ ਇੰਗਰੇਜੀ ਜਬਾਨ ਦਰਮਯਾਨ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕਾ ਦਸਤ ਆਪਣੇ ਦਸਤ ਦਰਮਯਾਨ ਪਕੜਿਆ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਦੂਸਰਯਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਆਪ ਕੋ ਹਿੰਦੀ ਜਬਾਨ ਮੈਂ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ॥ ਜੋ ਫਰਮਾਵਤੇ ਹੈਂ ਤੁਮ ਖਲੇ ਹੋਵੋ ॥ ਅਰੁ ਤੁਮਾਰੀ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸਾ ਯਾਦ ਕਰੇਗੀ ॥ ਅਰੁ ਹਮ ਖੁਸ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਕਵਾਇਤ ਦੇਖਣੇ ਕੋ ਪਾਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ॥ ਤਾਂ ਕਵਾਇਤ ਸਭ ਵਜਾ ਕੀ ਬੇਸ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਫਟਣੇ ਵਾਲਯਾਂ ਗੋਲਿਆਂ ਕੀ ਦੇਖੀ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੂਬ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਲੇਡੀ ਸਾਹਬ ਜੀ ਭੀ ਆਏ ॥ ਏਹ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਬੀਵੀ ਜੀ ¹ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਅੰਗਰੇਜੀ ਹੀ ਜਬਾਨ ਏਹ ਭੀ ਕਹਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਇਨਕੀ ਦਨਾਈ ਅਰੁ ਸੀਰੀ ਜਬਾਨ ਕਾ ਬਯਾਨ ਨਹੀਂ ਸਾ ਹੋਯ ਸਕਤਾ ॥ ਤੇ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀਆਂ ਹਰ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਾ ਉਤਸਾਫ ਕਿਸੀ ਸੈ ਹੋਯ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਤਾ ॥ ਅਰੁ ਇਨ ਕੀ ਭੀ ਤਰੀਫ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰੀ ਜਾਤੀ ॥ ਫੇਰ ਲੇਡੀ ਸਾਹਬ ਖੇਮਾ ਦੇਖਣੇ ਵਾਸਤੇ ਅੰਦਰ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਬੀਵੀਆਂ ਭੀ ਸਾਥ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਲੇਡੀ ਸਾਹਬ ਪਲਘ ਉਪਰ (f. 374 b) ਬੈਠ ਗਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਸੀ ਆਈ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ ਕੋ ਦੇਖਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਇਨਾ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਕੁਰਸੀ ਜਲਦੀ ਲਿਆਓ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਕੁਰਸੀ ਉਪ ਬੈਠੇ ॥ ਫੇਰ ਲੇਡੀ ਸਾਹਬ ਇੰਗਰੇਜੀ ਜਬਾਨ ਦਰਮਯਾਨ ਆਪ ਕਾ ਇਸਮ ਪੂਛਾ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਹਾਜਰ ਰਹਣ ਵਾਲਯਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਿਤਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਮਲੂਮ ਹੈ ॥ ਤੇ ਖੈਰਆਫੀਤ ਕੀ ਖਬਰ ਪੂਛੀ ॥ ਫੇਰ ਬਾਹਰ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਭੀ ਅਰੁ ਹੋਰ ਸਾਹਬ ਭੀ ਬੈਠੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਸੇਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਵਾਲਾ ਜੋ ਨਸੈਈ ਰਹਤਾ ਹੈਸਾ ਸਬ ਰੋਜ ਤਾਂ ਓਸ ਰੋਜ ਭੀ ਨਿਸਈ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਕੁਸਕੁ ਬਾਤਾਂ ਨਸੇ ਕੀਆਂ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਏਕ ਸਾਹਬ ਨੇ ਕਹਾ ਬਿਅਦਬ ਐਸੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਬੇਲਿਹਾਜ ਮੈਹਿਫਲ ਦਰਮਯਾਨ ਕਰੀਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਨਿਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਡੇਰੇ ਗਏ ॥ ਆਪ ਭੀ ॥ ਤੇ ਮਹਫਿਲ ਖੁਸੀ ਕੀ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਰੋਸਨੀ ਉਮਦਾ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਅਸਤਬਾਜੀ ਭੀ ਵਾਫਰ ਛੂਟਤੀ ਰਹੀ ॥ ਅਰੁ ਰੁਖਸਤ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਕਿਲਾਰਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਬ ਕਹਾਇ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਅਸਾਂ ਆਵਣਾ ਸਾ ॥ ਪਰ ਦੋਨੀਂ ਤਰਫੀਂ ਫੁਰਸਤ ਨਹੀਂ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਦਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਾਇਮੁ ਰਹੇ ਖੈਰ ਰਹੇ ਫੇਰ ਮਿਲਾਂਗੇ ॥ ² ਅਰੁ ਕੋਟਲੇਵਾਲੇ ਜੋ ਕਦੀਮ ਸੀ ਆਪ ਕੀ ਰੈਯਤ ਹੈਂ ਸੋ ਬਲਵੰਤ ਖਾਂ ਘੋੜਾ ਲੇ ਕਰ ਮਿਲਾ ॥ ਇਬਤਦਾਇ ਕੋਟਲੇ ਕੀ ਇਸ ਸੂਰਤ ਹੈ ॥ ³ ਜਬ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਬੀਸਵੇ ਮੈਂ ਨਬਾਬ ਜੈਨ ਖਾਂ ਸਰੰਦ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਾਰਾ ਤਾਂ ਮਹਾਵਤ ਖਾਂ ਕੋਟਲੇ ਕਾ ਘੋੜਾ ਲੇਕਰ ਹਾਜਰ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਸਤਰ ਹਜਾਰ ਰੁਪਏ ਕਾ ਸਹੋੜਾ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਮਲਕਪੁਰ ਤੇ ਆਲਮਪੁਰ ਕੋਟਲੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਮੁਲਖ ਲਾਇ ਕਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਰੁੜਕੀਵਾਲੇ ਕੋ ਕਾਰਦਾਰ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਪਠਾਣ ਮਹਾਵਤ ਖਾਂ ਕੋ ਉਸ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲੱਖਾ

¹ Mary Atcheson, the second daughter of the Earl of Gosford, was the wife of the Governor General, Lord William Bentinck : Demetrius C. Boulgar, *Lord William Bentinck*, 17.

² The account of the Rupar meeting ends here.

³ While tracing the background of the Afghans of Kotla, the author refers to the many changes of the *thānadārs* over a number of places and also to the petty warfare among them. Most of these places and persons have already been identified and given in the Appendix.

ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਇਨ ਮਕਾਨੋਂ ਮੈਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਛੋਡੇ॥ ਫੇਰ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਪਰਬਤ ਰਾਇ ਕਾਰਦਾਰ (f. 375a) ਭੇਜਾ॥ ਸੋ ਕੋਟਲੇ ਆਦਿ ਕਾ ਮਾਮਲਾ ਕਣ ਕਰਕੇ ਲੇਤੇ ਰਹੇ॥ ¹ ਫੇਰ ਮਹਾਵਤ ਖਾਂ ਰਜਾਇ ਹੂਆ॥ ਤਾਂ ਬੇਟਾ ਓਸ ਕਾ ਭੀਖਨ ਖਾਂ ਨਾਦਾਨ ਸਾ ਤੇ ਨਾਨਕੇ ਜਮਾਲਗੜ ² ਬੇ॥ ਤਾਂ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜਮਾਲਗੜ ਕੇ ਨੇ ਸਰਕਾਰੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਰੱਯਤ ਆਪ ਕੀ ਹੈ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ॥ ਤੇ ਕੋਟਲੇ ਕੋ ਭੇਜਾ ਫੇਰ ਮਾਮੂਰ ਖਾਂ ਏਸ ਕੇ ਬਡੇ ਭਾਈ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਮੇਰੀ ਮੁਖਤਿਆਰੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾ ਮਾਨੀ ਫੇਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਭੇਜਾ॥ ਫੇਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ॥ ਫੇਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ³ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਗਯਾਨ ਸਿੰਘ ਹੂਆ॥ ਫੇਰ ਤਿਲੋਕ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਭੇਜੇ॥ ਫੇਰ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਰਹਾ॥ ਫੇਰ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਹੂਏ॥ ਫੇਰ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਭਾਗ ਜੀ ਨੇ ਕੈਦ ਕਰਾ॥ ਤੇ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਸਹਜ ਰਾਮ ਗੁਮਾਸਤਾ ਹੂਆ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਫਰਮਾਏ ਮੁਜਬ ਆਪ ਨੇ ਰਣ ਸਿੰਘ ਕੋ ਸਹੋੜੀ ਭੇਜਾ॥ ਸਹੋੜੀ ਤੇ ਦਾਉ ਮਾਜਰੇ ਤੇ ਪੀਰ ਸੁਹਾਣੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਥਾ ਹਸਨਪੁਰ ਤੇ ਭਜੋਲੀ ਤੇ ਸਕਰੁੱਲਾਂਪੁਰ ਤੇ ਰੁੜਕੀ ਈਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਥਾ॥ ਇਨ ਕਾ ਘੜੁਏ ਵਾਲਯਾਂ ਸੈਂ ਹਗਾਮਾ ਸਾ॥ ਤੇ ਭੀਖਨ ਖਾਂ ਕੋਟਲੇ ਕਾ ਤੇ ਇਸ਼ਤੁ ਕੀ ਫੌਜ ਤੇ ਜੱਬੋਮਾਜਰੀਏ ਤੇ ਔਰ ਜਗੀਰਦਾਰ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ॥ ਤੇ ਹਗਾਮਾ ਸਰ ਕਰਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜਖਮੀ ਹੂਆ॥ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਭੂਖੜੀ ਠਾਣੇਦਾਰ ਰਹਾ॥ ਤੇ ਰੁੜਕੀ ਤੇ ਸਕਰੁੱਲਾਂਪੁਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਠਾਣੇਦਾਰ ਰਹਾ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵਟਾਲੀਆ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕਰਾ॥ ਤੇ ਕਣ ਕਰਕੇ ਮਾਮਲਾ ਕੋਟਲੇ ਕਾ ਲੇਤਾ ਰਹਾ॥ ਫੇਰ ਮੱਛੇ ਖਾਂ ਠਾਣੇਦਾਰ ਹੂਆ॥ ਫੇਰ ਰੋਪੜਵਾਲਯਾਂ ਸੈ ਕੋਟਲੇ ਕਾ ਹਗਾਮਾ ਹੂਆ ਤਾਂ ਮੱਜਾ ਸਿੰਘ ਈਸ਼ਤੁ ਕਾ ਠਾਣੇਦਾਰ ਤੇ ਹੋਰੁ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਨੇ ਹਗਾਮਾ ਸਰ ਕਰਾ॥ ਫੇਰ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਭਾਗ ਕਰ ਰੋਪੜ ਗਿਆ ਤੇ ਬਲਵੰਤ (f. 375 b) ਖਾਂ ਤੈਈਨਾਥ ਕੀਆ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਕੋ ਕਪੂਰਥਲੇ ਮੰਗਾਇ ਕਰ ਦੋਇ ਹਿੱਸੇ ਮਾਮਲੇ ਕੀ ਚਹਾਰਮ ⁴ ਕੇ ਨਿਹੰਗ ਖਾਂ ਕੇ॥ ਤੇ ਤੀਨ ਹਿੱਸੇ ਬਲਵੰਤ ਖਾਂ ਕੇ ਮੁਕਰਰ ਕਰੇ॥ ਬਿਸਰਤ ਨੰਕਰੀ॥ ⁵ ਏਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਆਗੇ ਸੈ ਭੀ ਜਯਾਦਾ ਖਿਜਮਤਾਂ ਕਰੇਂਗੇ॥ ਤਾਂ ਚੋਧਾਂ॥ ੧੪॥ ਸਵਾਰੋਂ ਸੈ ਨੌਕਰੀ ਕਰਤੇ ਰਹੇ॥ ਤੇ ਚਹਾਰਮ ਕਾ ਮਾਮਲਾ ਸਰਕਾਰੇ ਪਹੁਚਤਾ ਸਾ॥ ਤੇ ਬਾਕੀ ਜੋ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸ ਮੈਂ ਅਕਬਰਪੁਰ ਕਾ ਮਾਮਲਾ ਕਪੂਰ ਚੰਦੁ ਆਪ ਕੇ ਕਾਰਦਾਰ ਨੇ ਲੀਆ॥ ⁶ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ॥ ਅਰੁ ਮਹਫਲ ਖੁਸੀ ਕੀ ਹੂਈ॥ ਫੇਰ ਤੀਨ ਕੋਸ ਪੀਛੇ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਡੇਰਾ ਆਇ ਹੂਆ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤੇ ਬਾਰਸ ਹੋਤੀ ਸੀ॥ ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਕਪਤਾਨ

¹ The reference is to the collection of revenues through *kankūt*. The context also suggests that even at that early a stage under Sikh rule, *thānadārī* and *kārdārī* were two distinct offices.

² Jamalgarh, a small village, situated at about 12 miles north of Nabha.

³ For some earlier reference to Kunwar Mohar Singh, son of Lal Singh, see ff. 34a-35a, 40a, 79a, 92 b & 340 a-350 a, above.

⁴ The term *chahāram* seems to have been used here for the fourth part of the revenues. Cf. ff. 121b-122a, & n. 5, above.

⁵ Apparently, a share of the *chahāram* had been granted in service.

⁶ The intermission regarding the Afghans of Kotla ends with a passing reference to the Governor General and also to Captain Wade. The remainder of the chapter is given to Fateh Singh meeting Ranjit Singh at Kapurthala, exchanging presents and hunting at many places. Some of the detail also throws light on the living styles of the *sardārs* and others.

ਬੈਡ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਬਾਤਾਂ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਓਸ ਮੁਲਖ ਕੇ ਅਹਵਾਲ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਵਲਾਚੋਰ ਕਾ ਅਹਵਾਲ ਪੂਛਿਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਤਾਇਆ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਕਦੀਮ ਕੀ ਤੁਸਾਡੀ ਜਾਗਾ ਹੈ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਮਲੂਮ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਗੁਣਾਚੋਰ ¹ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਜੋ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਆਵਤਾ ਸਾ ਗਾਂਉ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਨਜੂਮ ਕੇ ਸਾਸਤ੍ਰ ² ਕੀਆਂ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਤਾਂ ਨਵੇਂਸਹਰ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਓਸ ਰੋਜ ਫਗਵਾੜੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਫਗਵਾੜੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਮਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਸਭ ਕੋ ਪੁਚਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਤਾਂ ਲੁਦਹਾਣੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਏਸ ਤਰਫ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਗੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਕਪੂਰਥਲੇ (f. 376 a) ਕੋ ਨਜਦੀਕ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਇਕਠੇ ਹੀ ਕਮਰੇ ਕੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਕ ਬਾਗਵਾਨ ਈਹਾਂ ਸੀ ਚਾਲੇ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਮਜਮਾਨੀਆਂ ਸਭ ਕੇ ਡੇਰੇ ਪੁਚਾਓ ਅਰੁ ਰੁਪੈਏ ਕਲਦਾਰ ਭੇਜਣੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੀ ਆਵਤੇ ਹੈ ਤਾਂ ਹਮੇਸਾ ਇਸੀ ਵਜਾ ਪੁਚਾਇਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਤਾ ਪਾਂਚ ਹਜ਼ਾਰ ॥ ਕੇ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਤੇ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਰਾਜਯਾਂ ਅਰੁ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰੁ ਵਕੀਲ ਜੋ ਸਭ ਜਾਗਾ ਕੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਮੁਨਸੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਡੇਹੁਢੀ ਥੋਂ ਆਦਿ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਤੇ ਸਿਗਿਰਦ ਪੈਸੇ ³ ਕੋ ॥ ਸਭ ਕੋ ਸੀਰਨੀ ਵਾਫੂਰ ਅਰੁ ਰੁਪੈਏ ਦੀਏ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰ ਸਰਕਾਰ ਅਰੁ ਆਪ ਕਮਰੇ ਬੈਠੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਸੈ ਇਖਲਾਸ ਸਾ ਅਰੁ ਕੱਠੇ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਤਬ ਕੀਆਂ ਹੀ ਲੜਾਈ ਕੀਆਂ ਕਾਸੂਰ ਡਰੋਲੀ ਵਿਗੈਰੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮਕਾਨਾਂ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਆਪ ਕੀ ਬਹਾਦਰੀ ਕੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਮਾਦਾਰ ਜੀ ⁵ ਨੇ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸਾਂ ਭੀ ਆਗੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਅਬ ਭੀ ਏਹ ਲੜਾਈਆਂ ਦਰਮਯਾਨ ਏਹੀ ਸੂਰਤ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਦੂਜੇ ਬਾਗ ਕਾ ਭੀ ਸੈਰ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਸੈ ਫੀਲ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਰੁਪੈਏ ਸੂਟਤੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕਾ ਦੀਵਾਨ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਫੀਲ ਉਪਰ ਸਾ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਸੂਟਤਾ ਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਬਾਗ ਮੈਂ ਤਸਰੀਡ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਤਿਲਾਇ ਕੇ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ ਫਰਸ ਸੇ ਕਰੇ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਬਿਚੋਬੇ ਅਰੁ ਸਾਏਵਾਨ ਖੜੇ ਸੇ ਉਹਾਂ ਬੈਠੇ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਆਗੇ

¹ Gunachaur, is a fortified village, situated at about 10 miles from Phagwara in the south-east.

² This refers to the astronomical or astrological, science or art.

³ The word *shāgird-pesha* refers to a servant or a menial.

⁴ Sohan Lal in fact gives the detail of the cash presents ranging from 21 to 5,000 rupees—given to the persons accompanying the Maharaja. Incidentally, Ranjit Singh is said to have come to Kapurthala at the great insistence of the Ahluwalia *sardār* who was later on asked to submit a large sum of money into the *toshakhāna* : *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri) III, 107.

⁵ The reference is to Jamadar Khushal Singh, one of the leading nobles of the Maharaja, who had also been the *deorhīdār* until his replacement by Dhian Singh. For detail, see Shahamat Ali, *The Sikhs and Afghans*, 38-44. See also, G. L. Chopra, *Panjab as a Sovereign State*, 106.

ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਸੀ ਘੋੜਾ ਬਿਮੈ ਸਾਜ ਸੋਨੇ ਕੇ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ (f. 376 b) ਅਸਬਾਬ ਮੰਗਵਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਵਾਸਤੇ ਘੋੜੇ ਬਿਮੈ ਸਾਜ ਸੋਨੇ ਕੇ ॥ ਤੇ ਫੀਲ ਮੈਇ ਹੋਦੇ ਨੁਕਰਈ ਕੇ ਮਗਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਘੋੜੇ ਦੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਦੇਖ ਕੇ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰੀ ਅਰੁ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਦਿਲ ਕੀ ਉਲਫਿਤ ਬਿਨਾ ਐਸੇ ਘੋੜੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਤਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਆਇ ਬੈਠੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਮਰਵਾਰੀਦ ਕੀਆਂ ਪੌਚੀਆਂ ॥ ¹ ਅਰੁ ਮਾਲਾ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਤੇ ਇਲਮਾਸ ਕੀਆਂ ਅੰਗੂਠੀਆਂ ਅਰੁ ਬਵੱਟੇ ਉਮਦਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਭੀ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਕਿਸਮ ਅੱਵਲ ॥ ਬਦੂਕ ਬਿਮੈ ਤਿਲਾਈ ਸਾਜ ਕੇ ॥ ਸਮਸੇਰ ਅਰੁ ਸਿਪਰ ² ਭੀ ਬਿਮੈ ਤਿਲਾਈ ਸਾਜ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਥੋਂ ਆਦਿ ਹੋਰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਪਸਮੀਨੇ ॥ ਤੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਕੇ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸੰਗੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਤੇ ਉਸ ਕੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਅਰੁ ਗਿਰਦੇ ਕੀ ਨਹਰ ਜੋ ਫੁਹਾਰੇ ਸੇ ਸੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਖੇ ॥ ³ ਫੇਰ ਖੂਹੀ ਦੇਖੀ ॥ ਅਰੁ ਹਰਟ ਉਪਰ ਜੋ ਚੌਬੀ ਜਾਨਵਰ ਖੁਦ ਵਾ ਖੁਦ ਅਵਾਜ ਕਰਤਾ ਸਾ ਉਸ ਕੋ ਦੇਖਾ ॥ ਏਹ ਜਾਨਵਰ ਕੇ ਬੋਲਣੇ ਕੀ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਈਹਾਂ ਤਾਵੀਜ ਨਿਕਾਸੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਸ ਹਰਟ ਕੇ ਬੋਲਦ ਜੋ ਜੂਏ ਸੇ ॥ ਸੋ ਲਖੈਣੋਉ ਸੀ ਮੰਗਾਏ ਸੇ ॥ ਆਹੂਆ ਕੇ ਕੱਦ ਬਰਾਬਰ ॥ ਅਰੁ ਕਬੀ ਆਹੂ ਭੀ ਲਗਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਤਾਲ ਮੈਂ ਆਬੀ ਅਰੁ ਬਾਗ ਮੈਂ ਹੋਰੁ ਜਾਨਵਰ ਅਰੁ ਚੁਪਾਏ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਮੰਗਾਇ ਕੇ ਰਖਾਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਏਹ ਤਰਕੀਬਾਂ ਭੀ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਮਜਮਾਨੀ ਕਾ ਪਾਂਚ ਹਜਾਰ ਰੁਪੈਯਾ ਦੀਆ ਤੇ ਉਸੀ ਵਜਾ ਸਭ ਕੋ ਸੀਰਨੀ ਅਰੁ ਨਗਦੀ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਲੁਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਉਮਦਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੀਤਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ⁴ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤੇ ਜਮਾਦਾਰ ਕੁਸਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ॥ ਤੇ ਹੋਹਨਾ ਭੀ ਕੈਯਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੋ ਬਿਮੈ ਘੋੜਿਆਂ ਕੇ ਪੁਸਾਕਾਂ (f. 377 a) ਉਮਦਾ ਪਸਮੀਨੇ ਥੋਂ ਆਦਿ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਭੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦਿਆਂ ਤੇ ਮੁਨਸੀਆਂ ਤੇ ਸਿਗਰਦ ਪੇਸੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਕੋ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦੀਏ ਬਿਮੈ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਕੇ ਤੇ ਪਾਏ ਦਰ ਪਾਏ ਦੀਏ ॥ਆਦਮੀ ਵਾ (?)⁵ ਫੁਰ ਰੋਸਨਾਈ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਦੀਵਾਰ ਉਪਰ ਅਬਰਕ ⁶ ਕੀ ਰੋਸਨੀ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਤਿਲਾਇ ਕੇ ਗਿਰਦੇ ਕਾਗਜਾਂ ਕੀ ॥ ਅਰੁ ਦਰਮਯਾਨ ਤਿਲਾਇ ਕੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਰੋਸਨੀ ਕੀਆਂ ਛੋਡੀਆਂ ਹੁਈਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਗਿਰਦੇ ਓਸ ਮਕਾਨ ਕੇ ਤੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਠਾਠ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ਤਕਰੀਬ ਸੈ ਖਲੇ ਕਰਕੇ ਓਨਾ ਉਪਰ ਰੋਸਨੀ ਕਰਵਾਈ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਜਾਗਾ ਆਦਮੀ ਤੈਈਨਾਥ ਸੇ ਜੋ ਜਬ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਯਕ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਰੋਸਨੀ ਹੋਵੇ ਅਰੁ ਕਿਸੀ ਜਾਗਾ ਸੈ ਕਮ ਨਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਅਰੁ ਗੁਲਾਮ ਗਰਦਸ ਮੈਂ ਤੇ ਦਰਮਯਾਨ ਇੰਗਰੇਜੀ ਝਾੜ ਕੀ ਰੋਸਨੀ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਐਸੀ ਰੋਸਨੀ ਹੁਈ ਜੋ ਤਮਾਮ ਬਾਗ ਅਰੁ ਦੇਖਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਦਿਲ ਰੋਸਨ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ

¹ *Pahunchī* denotes a wrist-band.

² Although meaning a shell, *sippar* has been used here in the sense of a shield made perhaps of hide.

³ Uuto folio 377b is given a fascinating description of this particular garden of Fateh Singh.

⁴ Raja Suchet Singh (d. 1844) mentioned for the first time in this work, was the youngest of the three Jamwal brothers and held the command of a large force of the *ghurcharās* : G. L. Chopra, *Panjab As a Sovereign State*, 98-99.

⁵ The manuscript is mouth-eaten at this spot and words are also cancelled out.

⁶ *Abtrak* denotes mica, but as the context suggests, the reference may well have been to *ubri-kāqhaz*, a kind of thick and shining paper obtained from Kashmir.

ਬਾਗ ਬਾਗ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਮਾਨਿੰਦ ਗੁਨਚੇ ਅਰੁ ਸਾਗੂਫੇ ਕੀ ਸਾਗੂਫਤਾ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰੋਧ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਜੋ ਨਬਾਬ ਗਵਰਨਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਮਹਫਿਲ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਸਾਬ ਲਿਗਏ ਸੇ ॥ ਤਵਾਇਫ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਵਖਤ ਓਹੁ ਬਾਗ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਇਨ ਕੋ ਇਨਾਮ ਦੇਵੋ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਬੈਲੀਆਂ ਮੈਂ ਹੋਰ ਰੁਪਏ ਆਗੇ ਲਿਆਇ ਰਾਖੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਖਿਜਮਤਗਾਰ ਕੋ ਜੋ ਅਬ ਏਹ ਲੈ ਲਹੋ ॥ ਸੋਭੀ ਤਫਿਰੀਕ ਕਰਕੇ ਦਿਵਾਵਾਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਈਹਾਂ ਕੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਨਾਮ ਬਖਸਯਾ ॥ ਅਰੁ ਅਸਤਬਾਜੀ ਭੀ ਬੇਸ ਅਰੁ ਵਾਫ਼ਰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀ ਚਾਲੀ ॥ ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਜੋ ਮਕਾਨ ਕੇ ਰੋਸਨੀ ਹੂਈ ਸੀ ਉਹਾਂ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ਅਰੁ ਬਹੁਤ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਜਿਨਾ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਮਕਾਨ ਤੀਆਰ ਕਰਾ ਹੈ ਤੇ ਤਿਲਾਇ ਕਾ ਮਾਨਿੰਦ ਖੂਹ ਕੀ ਚੱਕੁ ਉਤਾਰਿਆ ॥ ਸੋ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਭੇਜਣੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ (f. 377 b) ਜੋ ਤਾਵੀਜ ਤਾਂ ਏਹ ਸਭ ਕੀ ਹੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਰਾਮਗੜੀਆਂ ਕਾ ਮੁਲਖ ਜਬ ਲਿਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਉਨਕੇ ਘਰ ਦੇਖੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕੋਠੇ ਹੈਸੇ ਜੈਸੇ ਗਰੀਬੋਂ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ¹ ਅਰੁ ਉਨ ਕੋ ਕਯਾ ਮਜਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਕਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਯਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਪੋਪਸ ਅਰੁ ਮਕਾਨਾਂ ਸੀ ਅਰੁ ਖਾਣੇ ਅਰੁ ...ਸ (?)² ਅਰ ਫੌਜ ਦੇ ਜਲੌਊ ਅਰੁ ਇਰਾਸਤਗੀ ਸੀ ਓਹ ਮਹਰੂਮ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਏਹ ਸਭ ਬਾਤਾਂ ਇੰਬੀਰੀ ਕੀਆਂ... (?)³ ਕਿਸਮਤ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਥੀ ਆਦਿ ਅਸਾਂ ਔਰ ਖਾਣੇ ਦੇਖੇ ਹੈ ॥ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੇ ਦੁਆਬੇ ਮੈਂ ਭੀ ਓਨਾ ਭੀ ਕੋਈ ਮਕਾਨ ਬੇਸ ਨਹੀਂ ਬਣਵਾਏ ॥ ਓਨਾ ਰੁਪੈਯਾਂ ਕੋ ਹੀ ਜਿੰਦਗਾਨੀ ਸਮਝਯਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਖੁਸੀ ਕੀਯਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਹੋਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਮਹਫਲ ਉਮਦਾ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸਾਡੀ ਤਬੀਅਤ ਖੁਸ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਤੇ ਐਸੇ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਮਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ ॥ ਅਰੁ ਓਸੀ ਵਖਤ ਸੇ ਚਿਮਲ ਵਿਕਾਏ ਨਾਵੀਸ ਸਾਹਬਾਂ ਕੇ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੁਲਾਇ ਕਰ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਇਹ ਮਹਫਲ ਲਾਇਕ ਤਰੀਫ ਕੇ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਕਾ ਅਹਵਾਲ ਖੂਬ ਤਰਾਂ ਲਿਖਣਾ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਉਹਾਂ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਈਹਾਂ ਰਹੀਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕਹਾ ਆਪਣਾ ਘਰੁ ਹੈ ॥ ਪਰ ਅਬ ਜਾਣਾ ਜਰੂਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਘੋੜੇ ਅਬਲਖ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਜੋਨਸਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦੀਆ ਸਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੁਆਬੇ ਕੀ ਕੀਮਤ ਕਾ ਘੋੜਾ ਹੈ ॥ ⁵ ਅਰੁ ਸਾਨੂੰ ਏਸ ਤਰਫ ਆਵਣ ਕਾ ਏਹੀ ਫਾਇਦਾ ਹੂਆ ਜੋ ਐਸਾ ਘੋੜਾ ਹਾਥ ਲਾਗਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਕਹਤਾ ਹੋਤਾ ਸੀ ਜੋ ਘੋੜੇ ਕਾ ਕਯਾ ਮੋਲ ਹੈ ॥ ਪਰ ਜਿਨ ਕੋ ਸੌਕ ਹੋਵੇ ਓਹ ਜਾਣਤੇ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸਾਡੇ (f. 378 a)

¹ This and the following sentences make an interesting comment on the life style of the Ramgarhias and the Bhangis, and also of the *sardārs* of the *doāba*.

² This word has been left incomplete because the manuscript is moth-eaten at this spot.

³ Although moth-eaten here also, the missing word seems to be ਉਨਕੀ, meaning theirs.

⁴ Sohan Lal also testifies to the splendour of the assembly : *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 107-10. It was perhaps designed to remove all possible suspicions regarding Fateh Singh's vassalage to Ranjit Singh. As the text suggests, the Maharaja may also have wanted to convey this to the British through their news-writer (*wāqī-i-nawīs*) who apparently accompanied him everywhere.

⁵ This comment by the Maharaja on the horse presented by Fateh Singh in *rukhsatāna* is very interesting.

ਸਾਥ ਚਾਲੇ ਜ਼ਰੂਰ ॥ ਫਿਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤੋਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸਿਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਬੋਪਾਰਾਂਵਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਛੰਬੋ ਮੈਂ ਸਿਕਾਰ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਸੂਰ ਵਾਫ਼ਰ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰੁ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਕਿਸਤੀਆਂ ਦਰਮਯਾਨ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਸਹਰ ਕੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਏ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਮਿਲੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਉਮਰ ਦਰਮਯਾਨ ਤਾਂ ਨਿਦਾਨ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਦਾਨਾਈ ਕੀ ਖੂਬ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀਆਂ ॥ ਜੋ ਓਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੇ ਰੁਖਸੁਤ ਕਰਤੇ ਪਰੁ ਆਪ ਨੇ ਖਾਹਸ ਕਰੀ ਤਾਂ ਰੁਖਸੁਤ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਘੋੜਾ ਬਿਮੈਇ ਸਾਜ ਸੋਨੇ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਇਸੀਆਇ ॥ ਅਰੁ ਸਾਥ ਕਯਾਂ ਕੋ ਭੀ ਸਭ ਕੋ ਦੀਆ ਅਰੁ ਡੇਰੇ ਮੁਸਾਹਬ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਡੀ ਉਲਫਤ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਲਿਖਯਾ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਆਇਆ ਜੋ ਕਾਠਗੜੀਏ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ¹ ਨੇ ਮਿਸਲਦਾਰ ² ਦਾ ਕਿਲਾ ਰੋਕ ਲੀਆ ਹੈ ਸੋ ਛੁਡਾਇ ਦੇਣਾ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਮਿਸਲਦਾਰ ਆਪ ਪਾਸ ਭੀ ਆਰਜੂ ਆਗੇ ਰਖਤੇ ਹੈਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਤੇ ਕਾਠਗੜੀਏ ਕੇ ਭੀ ਮੋਤਬਿਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ਫੇਰ ਆਪ ਕਿਆਂ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਕਿਲੇ ਕੋ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ॥ ਜਬ ਕੁਸ ਕੁ ਗਿਰਾ ਤਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਫਤਾ ਕੀਆ ਤੇ ਕੁਸਕੁ ਬਾਦੁਖਾਂ ਭੀ ਲਾਗੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਫੌਜ ਚਲੀ ਆਈ ॥ ਅਰੁ ਉਸੀ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਓਹ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਠਗੜੀਆ ਰਜਾਇ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਬੇਟਯਾਂ ³ ਓਸ ਕਯਾਂ ਨੇ ਅਸਬਾਬ ਭੀ ਆਪਣਾ ਪਾਰ ਕਰ ਦੀਆ ਫੇਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬਸਤਣੀ ਮੋਤਬਿਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੇਜਯਾ ॥ ਜੋ ਕਾਠਗੜੁ ਛੁਡਾਇ ਲਹੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਕਿਲਾ ਓਹ ਉਮਦਾ ਹੈਸਾ ॥ ਅਰੁ ਤੋਪਾਂ ਭੀ ਸੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪਕਯਾਂ ਸਿਰਕਰਦਯਾਂ ਓਹੁ ਕਿਲਾ ਭੀ ਫਤਾ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਕਪਤਾਨ ਬੈਡ ਸਾਹਬ ਜੀ ਆਵਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ (f. 378 b) ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਲੁਦਹਾਣੇ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਲੇਣੇ ਵਾਸਤੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਫਗਵਾੜੇ ਸਾਹਬ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਤਵਾਜਾ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਮਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ਤਾਂ ਬਾਤਾਂ ਦੋਸਤੀ ਕੀਆਂ ਹੋਤੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਬੱਘੀ ਅਰੁ ਸਿਕਾਰ ਕਰਨਵਾਲੇ ਸਗ ਵਿਲਾਇਤ ਆਪਣੀ ਕੇ ਬੇਸ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਕਾਲੀਆਂ ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਕਰਾ ਬਾਜਾਂ ਤੇ ਬਾਦੁਖਾਂ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਹਰ ਕੋ ਆਏ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਚਰਗਾ ਸੈ ਖਰਗੋਸ ਤੇ ਚੀਲਾਂ ਫਕੜਾਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਡ ਸਾਹਬ ਜੀ ਸੇ ਕਹਾ ਜੋ

¹ Tara Singh (d. 1831), son of Jhanda Singh of Sultanwind, held over seventy villages in Hoshiarpur district. The fort of Kathgarh, situated at about 9 miles north-west of Rupar, on the left bank of the Satlej, was his headquarters. He is said to have been an unwilling vassal of the Maharaja : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab* (1940), 152-53. It may be added that Ranjit Singh's anxiety for the possession of Kathgarh was perhaps heightened due to its situation *vis-a-vis* the British.

² This particular *misl* cannot be identified but he certainly was one of those who commanded a *misl*, meaning a group of soldiers.

³ According to Sohan Lal, Partap Singh and Khushal Singh, sons of Tara Singh, were eventually granted a *jāgīr* worth 1500 rupees by the Maharaja : *Umdat-ut-Tawārīkh* (Tr. V. S. Suri) III, 117 & 120.

⁴ The next two folios are given to Captain Wade's visit with Fateh Singh. He seems to have come to spend a few days in hunting around the ruins of Sultanpur, Indrisa and Janer—all said to have been of the period of Alexander the Great (356-323 B. C.).

ਸਿਕਾਰ ਅਬ ਕਿਸ ਤਰਫ ਕਰੋਗੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਤੁਸਾਡੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀ ਹੀ ਦੇਰ ਸੀ ॥ ਅਬ ਇੰਦਰੀਸੇ ਕੀ ਤਰਫ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਭੀ ਉਸੀ ਰਸਤੇ ਚਾਲੇਂਗੇ ॥ ਸਿਕਾਰ ਭੀ ਦੇਖੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਬਰਨਸ ਸਾਹਬ ਭੀ ਉਸੀ ਰਸਤੇ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਸਿਕਾਰ ਵਾਫਰ ਹੋਤਾ ਕਰਾ ॥ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕਾ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਕੀ ਮਾਰਫਤ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਸਾਸਤਰ ਤੇ ਕਤਾਬ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਇਲਮਾਂ ਕੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਗੁਰਾਂ ਕਾ ਅਹਵਾਲ ਅਰੁ ਸਿੰਘਾਂ ਕਾ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਕੇ ਜੰਗਾਂ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਅਰੁ ਤਰਕੀਬਾਂ ਪੂਛਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਸਭ ਸੀ ਵਾਕਫ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਬਯਾਨ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਾਹਬ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਵਿਲਾਇਤ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਕੇ ਜੰਗਾਂ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਲੜਨੇ ਕੇ ਕਾਇਦੇ ਅਰੁ ਔਰਾਂ ਟਾਪੂਆਂ ਕੇ ਅਹਵਾਲ ਪੂਛਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਏਕ ਗਾਂਵ ਕੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਕੋ ਪੂਛਾ ॥ ਜੋ ਈਹਾਂ ਕੋਈ ਦੇਰ ਕਾ ਪੁਖਤਾ ਮਕਾਨ ਭੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸਤਲੁਦ ਕੇ ਦਰੀਆਇ ਨੇ ਈਹਾਂ ਜਮੀਨ ਗੇਰੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਦਖਾਨੇ ਅਰੁ (f. 379 a) ਬੈਠਕਾਂ ਅਰੁ ਮੁਣੀਆਦਾਂ ਜਮੀਨ ਮੈਂ ਨਿਕਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਓਨਾਂ ਮਕਾਨਾਂ ਕੀਆਂ ਈਟਾਂ ਭੀ ਬਡੀਆਂ ਬਡੀਆਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਸਾਡੀ ਕਿਤਾਬ ਮੈਂ ਏਨਾਂ ਮਕਾਨਾਂ ਕਾ ਅਹਵਾਲ ਸਭ ਲਿਖਿਆ ਹੂਆ ਹੈ ॥ ਸਿਕੰਦਰ ਬਾਦਸਾਹਬ ਕੇ ਵਖਤ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਸਤਲੁਦ ਅਰੁ ਵੀਆਹ ਦਰੀਆਉ ਮਿਲਤੇ ਹੈਂ ਉਹਾਂ ਤਬ ਬੋਹੜ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਅੰਦਰੀਸਾ ਜੋ ਮਕਾਨ ਹੈ ਈਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਕਿਤਨਾ ਅਰਸਾ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਕ ਮਕਾਨ ਜਨੇਰ ਕਾ ਬੇਹੁ ਹੈ ॥ ਤੇ ਓਹ ਚਾਰੇ ਨੁੱਕਰਾਂ ਸੀ ਏਕ ਜੈਸਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕਿਲਾ ਭੀ ਉਹਾਂ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਚਾਰ ਰਸਤੇ ਉਸ ਕੇ ਉਪਰ ਜਾਣੇ ਕੋ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕੀ ਘਾਟੀ ਕੀ ਮਾਨਿੰਦ ਚੜਕੇ ਜਾਈਤਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਜਬ ਬਾਰਸ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਚਾਨੁਕਰੇ ਰੁਪਈਏ ¹ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਹਾਥ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਓਹ ਰੁਪਈਏ ਤਿਹਯਾਂ ਕੁਸ ਜਯਾਦਾ ਰੁਪਈਯਾਂ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਏਨਾਂ ਰੁਪਈਯਾਂ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਤਾਮੇ ਅਰੁ ਚਾਂਦੀ ਕੀਆਂ ਭੀ ਨਿਕਲਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕਬੀ ਨਗ ਭੀ ਹਾਥ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਈਟਾਂ ਤੀਨ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਹੈਂ ਏਕ ਡੁਢ ਮਣ ਕਾ ਜੋੜਾ ਹੈ ॥ ਗਿਰਦੇ ਗਾਵਾਂ ਨੇ ਖੋਸਯਾ ਵਗੈਰੇ ਇਟਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਖੂਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ² ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫਰ ॥ ਤਾਂ ਇਕ ਈਟ ਸੈ ਭੀ ਮਿਟੀ ਵਾਫਰ ਹਿਲਤੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਰਸ ਸੈ ਰੁਢ ਜਾਤੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਮਣ ਸੀ ਭੀ ਉਪਰ ਵਾਫਰ ਸੀ ॥ ਏਸ ਕਰਕੇ ਅਬ ਅਗਲੇ ਜਈਫ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਕਮ ਕਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਬਿਤਾਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਈਹਾਂ ਰਾਜਾ ਕੇ ਘਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਹਰ ਕੀ ਏਕ ਏਕ ਤਰਫ ਕੋਸਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ॥ ਏਕ ਲੁਹਾਰਾ ਗਾਂਵ ਹੈ ਦੂਰ ਉਹਾਂ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਲੁਹਾਰ ਹੀ ਵਸਤੇ ਹੈ ॥ ਇਸੀ ਵਜਾ ਜੋ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਗਾਂਵ ਹੈਂ ਉਨ ਕੋ ਬਿਤਾਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਏਹ ਸਹਰ ਕੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੌਮ ਕਾ ਜੁਦਾ ਜੁਦਾ ਮਹੱਲਾ ਵਸਤਾ ਸਾ ॥ ³ ਅਰੁ ਏਹ ਜਾਗਾ ਰਾਜੇ ਜਨਕ ਜੀ ਕੀ ਈਹਾਂ ਸੈ ਦੂਰ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਓਹ ਚਕ੍ਰ- (f. 379 b) ਵਰਤੀ ਰਾਜੇ ਸੇ ॥ ਏਹ ਭੀ ਮਕਾਨ ਉਨਕਾ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਯਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰੁ ਰਾਜਾ ਕਾ ਨਾਂਉ ਹੋਵੇਗਾ ॥ ਏਹ ਸਹਰਿ ਬਹੁਤ ਮੁੱਦਤਾਂ ਕਾ ਵਿਰਾਨ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਉਸ ਮਕਾਨ ਕੀਆਂ ਈਟਾਂ ॥ ਅਰੁ ਕੋਈ ਨਿਸਾਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ

¹ *Chaunūkrē-rupayē* or four-cornered rupees found at these sites are said to have been issued by Alexander the Great. For some detail, see Alexander Cunningham, *Archaeological Survey of India: Report of a Tour in the Punjab (1878-79)*, XIV, 69, 115, 148 & plate No. XXXI.

² It may be pointed out that the neighbouring villagers had constructed wells with the bricks excavated from these ruins. Some of these bricks were as big as to weigh over a maund.

³ It may be noted that every caste or professional group (*qaum*) is said to have lived in the past in separate quarters (*muhallas*) in the town.

ਓਸ ਸੀ ਸੰਨ ਅਰੁ ਸੰਮਤ ਦੇਖਯਾ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮਗਾਂਵੇਂਗੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਬੇਲਾ ਨਹੀਂ ਸਾ ਰਹਾ ਇਸ ਸੀ ਸੈਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ॥ ਪਰੁ ਕੁਸਕੁ ਸੂਰ ਬਾਵਰਾਂ ਸੈ ਪਕੜੇ ॥ ਅਰੁ ਓਹੁ ਜੋ ਉਛਲਤੇ ਸੇ ਅਰੁ ਬਾਵਰੀਆਂ ਕੋ ਪੈਤੇ ਸੇ ਤਾਂ ਉਨਕਾ ਤਮਾਸਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਹਬ ਖੁਸ਼ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਇਕੁ ਬਾਦੁਖ ਦਾ ਨੀਮਚਾ ¹ ਸਾ ਯਨੇ ਕੋਤਾ ਬਾਦੁਖ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਸਾਹਬ ਚਲਾਵਤੇ ਰਹੇ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਕੀ ਤਰੀਫ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਹ ਭੀ ਦੀਈ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਏਸ ਸੈ ਉਮਦਾ ਹੋਰੁ ਦੋਇ ਬੁਣਵਾਇ ਭੇਜਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਸੇਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿਕਾਰ ਭੀ ਵਾਫਰ ਹੈਂ ਸਤਲੁਦ ਸੈ ਪਾਰ ਨਜਦੀਕ ਹੀ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਆਗੇ ਜਾਣ ਜਰੂਰ ਹੈ ॥ ਹਟਤੇ ਹੋਏ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਇੰਦਰੀਸੋ ਮਕਾਨਾਂ ਕੀਆਂ ਮੁਣਆਦਾ ਰੇਖਤੇ ਕੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਨਖਸੇ ਦੇਖਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਮਾਹੀ ਕਾ ਸਿਕਾਰ ਦੇਖਯਾ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਤਾਂ ਵੀਆਹ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਿਕਾਰ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਉਰਾਰ ਸੈਦ ਕਮ ਸੀ ॥ ਪਰੁ ਕੁਸਕੁ ਪਾੜੇ ਦੁੜਾਇ ਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਭੇਜੇ ॥ ਸਾਹਬਾਂ ਜੋ ਆਗੇ ਦੇਖੇ ਨਹੀਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਸਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਿਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਸਿਕਾਰ ਸੁਰਖਾਬਾਂ ਅਰੁ ਬਾਜਾਂ ਅਰੁ ਕੁਲੰਗਾ ਕਾ ਹੋਤਾ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਨਾ ਕਰਾ ਜੋ ਬਡੀ ਬਾਰਸ ਸੈ ਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਸਾ ॥ ਜੋ ਸਿਕਾਰ ਕੀ ਮੁਫਜ਼ਿਤ ਰਖਾਵਣੀ ਅਸੀਂ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤਾਂ ਹੋਰੀਆਂ ਮੈਂ ਮੁਤਵਜਾ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਵਾਫਰ ਰੋਜ ਅਗੋਂ ਹੀ ਹੋਰੀਆਂ ਸੁਰੂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਡ ਸਾਹਬ (f. 380 a) ਜੀ ਬਰਨਸ ਸਾਹਬ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਰੁਖਸਤ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ਰਵਾਂ ਰੋਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਪੁਚਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਬਾਗ ਮੈਂ ਸੇ ਤੇ ਸਾਹਬ ਆਏ ਅਰੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਹਮਾਰੇ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਨਹੀਂ ਪਰੁ ਤੁਸਾਡੀ ਖਾਤਰ ਵਾਸਤੇ ਹੋਰੀ ਖੇਲਤੇ ਹਾਂ ਫੇਰ ਹੋਲੀ ਕਰੀ ॥ ² ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਮੁਕਾਮ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮਾਰਾ ਭੀ ਦਿਲੁ ਜੁਦਾਈ ਕੋ ਨਹੀਂ ਚਾਹਤਾ ਐ ਪਰੁ ਕਾਮ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਾਹਬਾਂ ਲੁਦਹਾਣੇ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਹੋਰੀਆਂ ਮੈਂ ਮਸਗੂਲ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਮੌਲਵੀ ਅਮਹਿਟੇ ³ ਕਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਕੋ ਮੁਲਖ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਸੈ ਕਾਮ ਖੂਬ ਹੁਆ ਪਰੁ ਉਲਟਾ ਦੇਣਾ ਪੜਾ ॥ ਅਰੁ ਇਲਮ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਕਾ ਖੂਬ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਾਇਰ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਭੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਖਾਹਸ ਸੀ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਇਲਮ ਕੀ ਸਨਾਸ ਹੋਵੇ ਤਹਾਂ ਹੀ ਰਹੀਏ ॥ ਤਾਂ ਅਰਜੀ ਆਪ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਮੈਂ ਭੇਜੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬਡੀ ਇਜਤ ਸੈ ਬਿਮੈ ਰਿਸਤੇਦਾਰਾਂ ਕੋ ਰਾਖਯਾ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਫਰਜੰਦ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਨੇਕ ਸਾਇਤ ਮੈਂ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸੀ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸਾ ਖਬਰ ਲਿਆਇਆ ਸਾ ਓਸ ਕੋ ਵਾਫਰ ਬਖਸ ਹੁਈ ॥ ਅਰੁ ਨਾਜ਼ਮੀਆਂ ਤੇ ਪੰਡਤਾਂ ਟੇਵਾ ਲਗਾਇਆ ॥

¹ While leaving, Captain Wade was presented with a *nimcha* or short sword musket, perhaps manufactured locally.

² It may be of some interest to note that on his way back from Lahore Captain Wade stopped for a while at Kapurthala and also participated in the *Holi* celebrations

³ Interestingly, Maulvi Ghulam Muhammad a poet and a scholar of Arabic and Persian, was also a defaulter of Ranjit Singh. A resident of Amehta near Phagwara, he later received the patronage of Fateh Singh who also provided for his relations. It may be noted that this apparently was in spite of the agreement with the Maharaja not to employ each other's servants.

ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਅਠਾਸੀਏ ਮੈਂ ਹੀ ॥ ੧੮੮੮ ॥ ਚੇਤ ਕੀ ਪੰਦਰਵੀਂ ॥ ¹ ਅਇਤਵਾਰ ਸਾਢੇ ਨੌ ਘੜੀਆਂ ਰਾਤ ਰਹਤੀ ਧਨ ਲਗਨ ਮੈਂ ਜਨਮ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕਾ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਆਮ ਏਕ ਜਾਗਾ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਰੁਪਈਆ ਜੀਉ ਦੇਹੋ ॥ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਤੇ ਭੱਟ ਤੇ ਹੋਰ ਜੋ ਐਸੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਜਿਆਦਾ ਦੇਹੋ ॥ ਇਸ ਕੋ ਵਾੜਾ ਕਹੀਤਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਕਾਰਦਾਰ ਜੋ ਵਾੜੇ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਰੁ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ॥ ਗੰਗਾ ਜੀ ਕੇ ਇਸਨਾਨ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਦੇਖ ਕਰ ਕਹਾ ॥ ਜੋ (f. 380 b) ਵੀਆਹ ਮੈਂ ਭੀ ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਾੜੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਬਾਗ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਫੀਲਾਂ ਪਰ ਰੁਪੈਏ ਸੂਟਤੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਮੁਸਾਹਬ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਅਰੁ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ² ਬਾਗ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕਹੀ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਮੰਗਾਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਥੋੜੇ ਰੋਜ ਹੀ ਹੁਏ ਹੈਂ ਲਿਆਂ ਕੋ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਆਏ ਸੇ ॥ ਤੇ ਗੰਗਾ ਜੀ ਜਾਤਿਆਂ ਲਈਤਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਟਕੇ ਲੇਵਾਂਗੇ ॥ ³ ਅਰੁ ਜਮਾਂਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਕਾ ਬੇਟਾ ⁴ ਅਰੁ ਭਤੀਜਾ ⁵ ਸਾਥ ਹੀ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਰੁਖਸੁਦ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਸਾਦੀ ਕੇ ਕਾਮੋਂ ਮੈਂ ਮਸਗੂਲ ਹੁਏ ॥ ਤੇ ਜੈਸੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਜਨਮ ਕੀ ਸਾਦੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਕੁਵਰਾਂ ਕੀਆਂ ਸਾਦੀਆਂ ਕੀਆਂ ਰਸੂਮਾਂ ਕਰੀਆਂ ਸੀਆਂ ॥ ਉਸੀ ਵਜਾ ਸਭ ਕਰੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਜੈਨਸੇ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕੀ ਖਬਰ ਲੈ ਕਰ ਸਰਕਾਰੇ ਗਏ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਤਿਲਾਈ ਕੜੇ ਤੇ ਰੁਪੈਏ ਤੇ ਪਸਮੀਨੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਪੁਸਾਕਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੀਆਂ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਅੰਕੁਰ ਹਰ ਤਲੇ ਲੈ ਆਵਤ ਅਨੰਤ ਲੋਕ ਪਾਇ ਮਨ ਭਾਈ ਮੌਜ ਚਲਤ ਅਨੰਦ ਸੋ ॥ ਭੂਪ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਪੁੰਨਯ ਕੀ ਕਲਪਤਾ ਫੂਲੀ ਫਲੀ ਫੈਲੀ ਧਰਾ ਵਖਤ ਬੁਲੰਦ ਸੋ ॥ ਮਿਤ੍ਰਨ ਕੇ ਫੂਲ ਹਿਏ ਸਤ੍ਰਨ ਕੇ ਸੂਲ ਉਠਯੋ ਭਏ ਖਲਮਲ ਨਸਕਲ ਭਾਗ ਮੰਦ ਸੋ ॥ ਬਾਢੋ ਨਿਤਿ ਬੰਸ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੋ ਦੈ ਕਰ ਅਸੀਸ ਬਰ ਮਾਂਗੋ ਬਿ੍ਜ ਚੰਦ ਸੋ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਹਰੇ ਹਰੇ ਅੰਕੁਰ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਅਨੇਕ ਲੋਕ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਮਨ ਭਾਈ ਬਖਸੀਸੈ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਪੁੰਨ ਕੀ ਕਲਪਲਤਾ ਫੂਲੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਫੈਲੀ ਹੈ ॥ ਬੁਲੰਦ ਭਾਗੋ ਤੇ ॥ ਮਿਤ੍ਰਨ ਕੇ ਆਨੰਦ ਭਯੋ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਦੁਸਮਨੋਂ ਕੇ ਹਿਏ ਮੈਂ ਸੂਲ ਉਠਯੋ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੰਪੂਰਨ ਦੁਸਮੰਦ ਭਾਗ ਸੋ ਮਿਲਨ ਭਏ ਹੈਂ ॥ ਕਬਿ ਕਹਤ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਕੋ ਸਦਾ ਬੰਸ ਬਧੋ ॥ ਐਸੇ ਆਸੀਰਬਾਦ ਦੈ ਕੇ ਯਹ ਬਰ ਸ੍ਰੀ ਬਿ੍ਜ (f. 381 a) ਚੰਦ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਸੋ ਮਾਂਗਤ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਵਕੀਲਾਂ ਜੋ ਸਾਹਜਹਾਨਾਵਾਦ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਾਦੀ ਕਾ ਮੇਵਾ ਸਭ ਜਾਗਾ ਸਾਹਬਾਂ

¹ The rest of the chapter is given to the birth of a son named Randhir Singh to Kunwar Nihal Singh.

² As the text suggests, it was not deemed proper to accept any gifts while on a pilgrimage.

³ The reference seems to be to Bhai Ram Singh, the grandson of Basti Ram : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 144.

⁴ The reference here is to Jamadar Khushal Singh's son, Ram Singh, on whom Ranjit Singh had conferred the rank of brigadier-general, placing him at the head of three battalions of infantry, two regiments of cavalry, and ten pieces of artillery : Shahmat Ali, *The Sikhs and Afghans*, 42.

⁵ The reference is to Tej Singh, the nephew of Jamadar Khushal Singh. He was styled a *sardār*, and was one of the influential officers of Ranjit Singh : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 19. See also, G. L. Chopra, *Panjab As a Sovereign State*, 107.

ਕੋ ਪੁਹਚਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਖਲੀਤੇ ਮੁਬਾਰਖਬਾਦੀ ਕੇ ਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਠਾਕੁਰਾਂ ਕੀ ਆਗਯਾ ਲੇ ਕਰ ਤੇ ਨਜਰ ਕਰਕੇ ॥ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਨਜਰ ਕਰਕੇ ॥ ਨਾਮ ਕੁਵਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਖਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ॥ ਤਾਂ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਧਯਾਨ ਕਰ ਕੇ ਆਜਜੀ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਸੁਕਰ ਬਿਜਾਇ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੋ ਸਿਰੋਪਾਉ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਵਣੇ ਕੀ ਸਾਦੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਸਭ ਕੋ ਬਖਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਵਿਸਾਖੀ ਕੇ ਇਸਨਾਨ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਭੀ ਤੀਆਰ ਹੀ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਮੋਤਬਿਰ ਭੀ ਲੈਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥ ਮ੍ਰਿਗਪਤ ਪਤਤ ਸਿਰੋਮਣੀ ਧਾਰਯੋ ਨਾਮ ਅਧਾਰ ॥ ਅਜਾ ਮੇਲ ਤੇ ਅਤਿ ਅਧਕ ਬਿਰਦ ਬਢਾਵਨ ਹਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਸੰਪੂਰਨ ਪਾਪੀਨ ਕੋ ਹੇ ਨਾਥਾ ਸਰੋਮਣੀ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਮ ਕਾ ਆਸਰਾ ਧਾਰਯਾ ਹੈ ॥ ਅਜਾ ਮੇਲ ਤੇ ਭੀ ਅਤਯੰਤ ਅਧਕ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਬਿਰਦ ਕੇ ਬਧਾਵਣੇ ਵਾਰਾ ਹੈ ॥ ਤਾਰੇ ਤੇ ਆਪ ਕੋ ਬਿਰਦ ਬਧੈ-ਗੋ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ-ਸਕਲ ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਵਾਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਧਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਪਿਸੌਰ ਤੇ ਆਵਨ ਆਦਿ ਵਰਨਨੰ ਨਾਮ ਅਠਾਈਸਮੋ ਰੈਵਤ ॥ ੨੮ ॥ ¹ ਦੋਹਰਾ ॥ ਸਯਾਮ ਸੁਖਦਵਰ ਮਨੋਹਰ ਕੋਟਿ ਕਾਮ ਅਭਿਰਾਮ ॥ ਜੁਤ ਉਤ ਕੰਠ ਕਥਤਿ ਪ੍ਰਿਯਾ ਦੁਵੋ ਸੁਪੂਰਣ ਕਾਮ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਹੇ ਸਯਾਮ ॥ ਹੇ ਸੁਖਦਾਯਕ ॥ ਹੇ ਬਰ ॥ ਹੇ ਮਨੋਹਰ ॥ ਹੇ ਕਰੋਰ ਕਾਮ ਸਮ ਸੁੰਦਰ ॥ ਐਸੇ ਨਾਮੋ ਕੋ ਸਹਤ ਉਤ ਕੰਠਾ ਕੋ ਜੋ ਕਹਤ (*f.* 381 b) ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ॥ ਅਰੁ ਪੂਰਣ ਹੈ ਮਨੋਰਥ ਜਿਨ ਕੇ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਮੈਂ ਪੈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਉਣਾਨਵੇ ਮੈਂ ਆਪ ਭੀ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਸਾਦੀ ਕੀ ਖੁਸੀ ਵਾਸਤੇ ਮਹਫਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ॥ ³ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਆਏ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਗੇ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਬਜਾਰ ਮੈਂ ਰੁਪੈਏ ਸੂਟਤੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਮੁਸਾਹਬ ਸੂਟਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਰਸੀਆਂ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ॥ ਅਰੁ ਰਾਗ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਆਗੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੇ ॥ ਤਮਾਮ ਸਹਰ ਕੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਸਾਬ ਭੀ ਆਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਇਨਾਮ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਜੋ ਆਗੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਵਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਬੇਸ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜੇ ਬਿਮੈ ਸੋਨੇ ਕੇ ਸਾਜ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਫੀਲੁ ਬਿਮੈ ਨੁਕਰੈਈ ਹੋਦੇ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਮਰਵਾਰੀਦ ਕਾ ਕੰਠਾ ਅਰੁ ਪਹੁਚੀਆਂ ਅਰੁ ਹੋਰ ਬੇਸ ਜਵਾਹਰ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਧਯਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ॥ ਅਰੁ ਜਮਾਦਾਰ ॥ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਇਤਯਾਦਿ ਹੋਰਨਾਂ ਕੋ ਭੀ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਉਮਦਾ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਕੇ ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬਿਮੈ ਦੁਸਾਲਿਆਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਅਰੁ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਰਜੇ ਬਾ ਦਰਜੇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰ ਲੁਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਚੋਬਦਾਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਰੁਪੈਏ ਵਾਫਰ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਜਮਾਦਾਰਾਂ ਕੋ ਸਿਰੋਪਾਉ ਭੀ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਡੇਰੇ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਜੈਸਾ ਸਾਦੀ ਕਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਪੂਰਬਲੇ

¹ Chapter Fifty-two, or Chapter Twenty-eight of Section Three, ends here.

² Chapter Fifty-three (*ff.* 381 a-386 b) deals with a variety of detail, such as the birth of Kunwar Randhir Singh, visits of Reverend Jaseph Wolff and Captain Wade and exchange of presents between Fateh Singh and a number of chiefs. It also has a bearing on Fateh Singh's relations with Ranjit Singh.

³ Upto folio 382b is given an account of the celebrations related to the birth of Kunwar Randhir Singh and of exchange of horses between Fateh Singh and Ranjit Singh at Amritsar.

ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਓਸ ਮੈਂ ਭੀ ਉਹਾਂ ਜਿਆਦਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਸਭ ਅਨਾਮ ਲੈਣੇ ਵਾਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਜਜ ਭੀ ਤੇ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਵਾਫ਼ਰ ਹੈ ਮੰਗਣੇਵਾਲੇ ¹ ਤੇ ਸਾਦੀ ਕੋ ਤਾਂ ਵਾਫ਼ਰ ਹੀ (f. 382 a) ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਨਾਲੇ ਹੋਰ ਵਾਫ਼ਰ ਲਸਕਰ ਕੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਕੋ ਦਵਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਜੀ ਥੋਂ ਆਦਿ ਸਭਨੀ ਬੁੰਗੀ ॥ ਅਰੁ ਪੰਡਤਾਂ ਕੋ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲੀ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਤਲੇ ਘੋੜਾ ਸਾ ॥ ਅਰਬੀ ਘੋੜੇ ਕਾ ਬੇਟਾ ॥ ਤੇ ਸਭ ਸਿਫਤੋਂ ਮੈਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਕੀ ਤਰੀਫ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਰਖਾਵੇ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਓਸ ਘੋੜੇ ਕੀ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਛਲਕ ਤੋਪਖਾਨੇ ਕੀ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਜੇਕਰ ਏਹ ਘੋੜਾ ਕਾਬਲ ਹੋਤਾ ਤਾਂ ਭਾਂਵੇ ਕੋਈ ਸੂਰਤ ਹੋਤੀ ਤਾਂ ਏਹ ਲੇਤੇ ॥ ² ਤੇ ਅਬ ਸਾਡੇ ਘਰ ਮੈਂ ਸੀ ਹੀ ਹਾਥ ਆਇ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜਵਾਹਰ ਕੀ ਕੀਮਤ ਰਤੀਆਂ ਕੇ ਅਣਦਾਜੇ ਮੂਜਬ ਫਹਮ ਮੈਂ ਆਇ ਜਾਤੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਕੀ ਕੀਮਤ ਕਾ ਬਯਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸਕਤਾ ਰੀਝ ਵਾਲਯਾਂ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਾਰੋਗਾ ਅਰੁ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਭੇਜੇ ਬਿਮੈ ਸਾਜ ਸੋਨੇ ਕੇ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਪਸਿੰਦ ਕਰ ਲੇਵੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸੁਰਖਾ ਘੋੜਾ ਪਸਿੰਦ ਕਰਕੇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਵਿਲਾਇਤੀ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਨਾਮ ਏਸ ਕਾ ਦਿਲਾਵਰ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਫਰਮਾਇਆ ਅਰੁ ਹੋਰਨਾਂ ਕਿਰਿੰਦਯਾਂ ³ ਭੀ ਅਰਜੀ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਐਸਾ ਘੋੜਾ ਵਿਲਾਇਤੀ ਆਗੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਓਸ ਘੋੜੇ ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰੀ ॥ ਜੋਨਸਾ ਆਪ ਨੇ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਏਸ ਥੀਂ ਭੀ ਗਾਲਬ ਹੈ ਔਰ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਸਿਨਾਸ ਵਾਲੇ ਹੋ ॥ ਏਸ ਕਰਕੇ ਯਿਕੀਨ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਏਸ ਘੋੜੇ ਸੈ ਗਲਬ ਹੋਣਾ ਤਅੱਜਬੁ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਓਹੁ ਘੋੜਾ ਭੇਜਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਉਪਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਰਾਜੇ ਹੋਰੀਂ ਤੇ ਜਮਾਦਾਰ ਹੋਰੀਂ ਅਰੁ ਹੋਰ ਮੁਸਾਹਬ ਭੀ ਖਲੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਘੋੜੇ ਕੋ ਫੇਰ ਕੇ ਉਹਾਂ ਆਵੇਂ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਵੇਂ ॥ ਜੋ ਅਗਲੇ (f. 382 b) ਘੋੜੇ ਕੀ ਭੀ ਤਾਰੀਫ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ ॥ ਪਰੁ ਏਹ ਮੁਕਰਰ ਓਸ ਥੀਂ ਜਿਆਦਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਭੀ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਦਿਲੀ ਮਹੱਬਤ ਥੀਂ ਐਸੇ ਘੋੜੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਤਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੈਸਾ ਘੋੜਾ ਆਪ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਸਾ ਜੋ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਮੌਲ ਕਾ ਏਹ ਘੋੜਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਕੁਸਕ ਬੀਮਾਰ ਹੋਇ ਗਿਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਘੋੜਾ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਰਾਖੀਏ ਯਾ ਉਨ ਪਾਸ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਘੋੜਾ ਤੇ ਏਕ ਹੋਰ ਭੀ ਸਜਬ ਰੰਗ ਕਾ ਬੇਸ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਘੋੜੀਆਂ ਧੰਨੀ ਅਰੁ ਘੋਬੀ ਕੇ ਮੁਲਖ ⁴ ਕੀਆਂ ਬੇਸ ਬੇਸ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਹੋਰ ਘੋੜੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਬਛੇਰੇ ਭੀ ਬੇਸ ਕਪੂਰਥਲੇ ਪਹੁਚੇਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਬਿਮੈ ਘੋੜੇ ਕੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ਆਪ ਕੋ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਸੁਰੰਗ ਘੋੜਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਇਸਤਕਿਵਾਲ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੱਵਲ ਠਾਕੁਰਾਂ ਕੀ

¹ This comment on the presence of beggars in Amritsar in rather large numbers is interesting.

² This is yet another expression of Ranjit Singh's preference for good horse-flesh over anything else.

³ *Kārinda*, corrupted form the Persian word *kārindah*, denotes an official.

⁴ The reference is to the Dhanni region near the Salt Range. Inhabited by the Ghebas, it was well-known for its breed of horses. *Gazetteer of the Jhelam District (1904)*, 167.

ਖਿਜਮਤ ਦਰਮਯਾਨ ਕਦਮ ਬੋਸ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਨਾਰਾਯਣ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ-
ਕਮਲਾਂ ਦਰਮਯਾਨ ਧਯਾਨ ਰਖਤੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜੀਆਂ ਔਰ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹੀਆਂ ਸੀ ਸੋ ਬੋਸ ਭੇਜੀਆਂ
ਦਸ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨਯਾਂ ਕੁ ਰੋਜਾਂ ਥੀਂ ਬਾਦ ਉਮਦਾ ਬਿਛੇਰੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੇਜੇ ਬੱਤੀ ॥ ¹ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ
ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਤਾਂ ਭੁਲਾਰਾਈ ਕਾ ਕਿਲਾ ² ਫੌਜ ਨੇ ਹਮਲੇ ਸੈ ਛੁਡਾਇ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਏਹ ਗਾਂਵ ਆਪ ਨੇ ਹੀ
ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ³ ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਤੇ ਅਬ ਜੱਲੇਵਾਲੀਆਂ ਪਾਸ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਬਰਸਾਤ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਵਾਫੁਰ ਆਏ
ਤਾਂ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਧ ⁴ ਜੋ ਫਕੜਤੇ ਸੇ ਤੇ ਫੜਨੇ ਵਾਲੇ ਭੀ ਜਖਮੀ ਹੋਤੇ
ਸੇ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਨਈ ਤਰਾਂ ਕੇ ਸਿਕਾਰ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਸਾਂਪੁ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕੇ ਪਕੜੀਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ
ਜੇ ਕੁਸੁ ਦੁਆਬੇ ਕਾ ਕਾਮ ਹੋਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਕੋ ਯਾ ਲੁਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਲਿਖ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ⁵ ਤੇ ਸਰਕਾਰੇ
ਹਿਮੇਸਾ ਏਹੀ ਮਾਮੂਲ ਸਾ ॥ ਜੇ ਆਪਿਣਿਆਂ ਨੌਕਰਾਂ ਮੈਂ ਸੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਮਕਾਨ ਦੀਯਾ ਹੂਯਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਦੂਸਰੇ (*f.* 383 a)
ਕੋ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਸ ਕੋ ਕਹਣਾ ਜੋ ਛੁਡਾਇ ਲੇ ॥ ਤੇ ਸਾਬ ਫੌਜ ਅਰੁ ਤੋਪਾਂ ਭੀ ਕਰ ਦੇਵਣੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਭੀ ਜਾਗਾ
ਲੜ ਕੇ ਦੇਣੀ ⁶ ਅਰੁ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਆਦਮੀ ਭੀ ਮਾਰੇ ਜਾਣੇ ਵਾਫੁਰ ॥ ਅਰੁ ਫੇਰ ਓਨਾ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਣਾ ॥ ਯਾ
ਦੂਜਿਆਂ ਕੋ ਦੇਣਾ ॥ ਅਰੁ ਲਸਕਰ ਮੈਂ ਭੀ ਵਾਫੁਰ ਬੋਸ ਆਦਮੀ ਦੰਗੇ ਸੈ ਹਿਮੇਸਾ ਮਾਰੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ॥ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ
ਜਲੇਵਾਲੀਏ ਕੇ ਬੇਟੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਤੇ ਅਜੇ ਆਪ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਸੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਨਕੋਦਰ ਸੰਧਆਵਾਲੀਆਂ ਕੋ ਲਿਖਾ ਜੋ ਛੁਡਾਇ
ਦੇਣਾ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਫੌਜ ਆਪ ਕੀ ਉਹਾਂ ਗਈ ਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਏ ਭੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਕੋ ਲਿਖ ਦੀਆ ਜੋ ਇਨ
ਕੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਦੋਨਾਂ ਕੋ ਲਿਖ ਲਿਖ ਕੇ ਕਿਤਨੇ ਮਰਤਬੇ ਹੀ ਆਪ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਭੇਜੇ ॥
ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਹਮਲਾ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਜਾਗਾ ਮਾਰੀ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਮੈਂ ਸੀ ਭੀ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਪਰ ਦੌਇ

¹ It is not clear whether the Maharaja sent these horses and colts as gifts or for training.

² The fort of Bhulanrai was situated at 2 miles from Phagwara in the north-east.

³ Sewa Singh, a *kumedān* (commandant) of Ranjit Singh, had received this village from the Ahluwalia *sardār* : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh*, II, 402. It seems, the village had since then remained with one or the other of the Maharaja's officers. See also, *ff.* 324b & 341b, above.

⁴ Apparently, the reference is to the hunting of *ūd-bilāw* (aquatic cat).

⁵ It may be noted that the Maharaja's practice was to bypass Fateh Singh and address his elders directly to the Ahluwalia officials. This is also corroborated by the *parwānas* from the Lahore Darbar preserved at the Panjab State Archives, Patiala : *Parwānajāt of Kaparthala State Record*, Documents No. 291/8.

⁶ According to Ram Sukh Rao, even for taking possession of a *jāgīr* granted by the Maharaja it was necessary to fight with the existing incumbent. What is more the Maharaja himself furnished the necessary means to do so!

It may, however be added that this practice, in all probability, was a part of the gradual process of subjugation of the old *sardārs* and *misdārs* by the Maharaja who, in fact, anticipated this resistance and accordingly provided for it. It may also be mentioned that this statement of Ram Sukh Rao would be applicable largely to the early years of Ranjit Singh's reign. Sohan Lal clearly states that the Maharaja in his later years took a very serious view of these feuds and the resultant bloodshed : *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 293.

ਜਵਾਨ ਬੇਸ ਮਾਰੇ ॥ ਅਰੁ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਭੀ ਬਿਮੈਇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕੇ ਮਾਰੇ ਸਮਸੇਰਾਂ ਸੈ ॥ ਫੇਰ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਲਿਖਿਆ ਆਵਤਾ ਸਾ ਜੋ ਜਾਗਾ ਏਸ ਕੋ ਦੇਣੀ ਕਬੀ ਉਸ ਕੋ ਦੇਣੀ ॥ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਅਰਸਾ ਦੋਵੇਂ ਤਰਫਾਂ ਲਿਖਾਇ ਕੇ ਲਿਆਵਤੇ ਰਹੇ ॥ ¹ ਅਰੁ ਅਬ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਰਿਸੋਤ ² ਮਿਸਲਦਾਰ ਥੀਂ ਛੁਡਾਇ ਦੇਣੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਓਨਾ ਹਮਲੇ ਸਾਥ ਛੁਡਾਈ ਤੇ ਕੁਸਕੁ ਬਦੂਖਾਂ ਲਗੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ਜੋ ਸਿਤਾਵਰ ³ ਉਰਾਰਿ ਹੈ ਤੇ ਖਰਕ ⁴ ਜੋ ਸਤਲੁਦੋਂ ਪਾਰ ਓਹੁ ਭੀ ਛੁਡਾਇ ਲੈਣੀ ॥ ਅਰੁ ਸਾਹਬਾਂ ਸੀ ਭੀ ਪੂਛਿਆ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਖਰਕ ਕੀ ਤਰਫ ਜਗਰਾਂਵਾਂ ਸੀ ਤੋਪ ਭੀ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਜੂਸਫ ਡਲਫ ਸਾਹਬ ਪਾਦਰੀ ⁵ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਮਿਜਮਾਨੀ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਬਾਗ ਮੈਂ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੂਛਾ ਜੋ ਕਿਸ ਕਿਸ ਵਿਲਾਇਤ ਕੇ ਸੈਰੁ ਤੁਸਾਂ ਕੀਏ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਬਯਾਨ ਕੀਆ ॥ ਜੇ ਅਵਲ ਮੈਂ ਲੰਦਨ ਸੀ ॥ ਚਪਲਟਰਿ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਮਲਟਾ ॥ ਸੋਕੰਦਰੀਆ ॥ ਮਿਸਰ ॥ ਤਰਸੀਨ ॥ ਬੈਤੁਲਮੁਕੱਦਸ ॥ ਅਨਤਕੀਆ ॥ ਸਾਂਮਾ ॥ ਹਲਬੁ ॥ ਮੂਸਲਾ ॥ ਬਗਦਾਦਾ ॥ ਬਸਰਾ ॥ ਬੰਦਰ ॥ (f. 383 b) ਅਬੂਸੇਹਰ ॥ ਸੀਰਾਜ ॥ ਇਸਫਹਾਂ ॥ ਈਰਾਨ ॥ ਤੂਰਾਨ ॥ ਗੁਰਜਅਸ ਥਾਨ ॥ ਰੂਮ ॥ ਇਸਤੰਬੋਲ ॥ ਇਤਯਾਦਿ ਵਿਲਾਇਤਾਂ ਸੇ ਵਾਫੂਰ ਦੇਖੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਜਾਗਾ ਮੈਂ ਮਜਬ ਬਦਲੇ ਤੇ ਕੈਦ ਰਹਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਤ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਦੁਸਾਲੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਬੇਸ ਪੁਸਾਕ ਦੇਈ ॥ ਤੇ ਲੁਦਹਾਣੇ ਪੁਚਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਹਗਾਮੇ ਕੀ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕੁਸ ਤਰਾਂ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਅਸੀਂ ਵਾਸਤੇ ਸੈਰ ਕ ਜਾਤੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਈਹਾਂ ਰਹੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਮਾਝੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਜੋ ਗਾਂਵ ਦੁਜੁਦਾ ਕੇ ਸਾ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਤਾਬੀਹ ਕਰੀ ॥ ਉਨਾਂ ਆਪਸ ਅੰਦਰ ਲੜ ਕੇ ਖੂਨ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ⁶ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਫੌਜ ਭੇਜ ਕੇ ਤਾਬੀਹ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਜੋਨਸੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਹੋਤਿਆਂ ਭੇਜੀ ਸੀ ॥ ਓਹੁ ਭੀ ਕਿਲੇ ਫਤਾ ਕਰਕੇ ਆਇ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਡ ਸਾਹਬ ਜੀ ਏਸ ਤਰਫ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਫਗਵਾੜੇ ਅਰੁ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਪਹੁਚਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਤਾਵਾਜਾ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਕਪਤਾਨ ਬੈਡ ਸਾਹਬ ਜੀ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਕਿਲੇ ਦਰਮਯਾਨ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਾਹਬ ਕੀ ਇਬਤਦਾਇ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਪੂਛਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕੀ ਭੀ ॥ ਤੇ ਕਿਲੇ ਕਾ ਪੂਛਿਆ ਜੋ ਏਹ ਕਾਦੀਮ ਕਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਡੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਚਲਣੇ ਕੀ ਖੁਸੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸਾਂ ਭੀ ਚਲਣਾ ਹੈ ਆਜੁ ਪੁੰਨ ਸਮਾ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ

¹ This provides an interesting insight into the fluidity of the situation and the easy availability of the official sanction to anyone who could exert the necessary influence at the right places.

² In all probability reference is to Ransota, a small village situated at about 9 miles from Hoshiarpur in the north-east.

³ Sataur is a small village situated at about 10 miles south-east of Phagwara.

⁴ Kharak, a small village situated dese to the left bank of river Satlej about 8 miles from Ludhiana in north-west.

⁵ The reference is to Reverend Joseph Wolff who visited the Panjab in 1832.

⁶ The Majha region was well-known for what has been termed 'village war-fare.'

ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਠਾਣੇਦਾਰੀ ਭੀ ਸੀ ॥ ¹ ਤੇ ਓਹ ਏਕ ਸਾਹਬ ਕੋ ਲੈ ਗਏ ਸੇ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਤੇ ਬੁੰਗੇ ਤਾਂ ਉਪਰ ਓਨਾ ਓਵਲ ਹੀ ਬੰਦੁਬਸਤ ਕਰਲੀਆ ਸਾ ॥ ਪਰ ਉਹਾਂ ਲੂਚਿਆਂ ਨੇ ਕੁਛ ਸਰਾਰਤ ਕਰੀ ॥ ² ਅਰੁ ਸਹਰ ਮੈਂ ਭੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਮਜਾਲ ਹੈ ਜੋ ਕੋਈ ਸੁਖਨ ਕ੍ਰਿਸੀ ਸੂਰਤ ਕਾ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਭ ਜਾਗਾ (f. 384 a) ਖਲੇ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਇਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਅਰੁ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਜੀ ਰੁਪੈਏ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਓਨਾ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਹਰ ਮੈਂ ਸੀ ਹੋਇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੇ ਸਾਬ ਅਸਵਾਰ ਪਿਆਦੇ ਆਪਣੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤਾਂ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੀ ਸਰਕਾਰ ਸਾਬ ਉਰੇ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤੀ ॥ ਪਰੁ ਇਨਾ ਕੀ ਹੀ ਇਮਾਇ ਸੀ ਜੋ ਅਸਾਂ ਨਿਮਕ ਕੇ ਖਾਵਿਆਂ ਕਾ ਭੀ ਸੈਰੁ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥ ³ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਛੇ ਫੀਲ ਲੀਏ ਬੇਸ ॥ ਦੋਇ ਬਾਵਿਆਂ ਸੀ ਏਕ ਮੁਗਲਾਂ ਸੀ ਏਕ ਪਠਾਣਾਂ ਸੀ ॥ ਹੋਰ ਸੁਦਾਗਰਾਂ ਸੀ ॥ ਅਰੁ ਤੀਨ ਫੀਲ ਆਪਣੇ ਫੀਲਵਾਨ ਬਲੰਦ ਖਾਂ ਭੀ ਲਿਆਇਆ ॥ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹਿਮੇਸਾ ਫੀਲ ਲਈਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਰੁਖਸਦਾਨਿਆਂ ਮੈਂ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈਆਂ ਕੋ ਬਖਸ ਭੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਉਹਾਂ ਬੁਲਾਇ ਲੀਆ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਫਾਰਸੀ ਪੜਨ ਕਾ ਅਰੁ ਹਥੀਆਰਾਂ ਕੇ ਕਰਨ ਕੀਆਂ ਕਸਰਤਾਂ ਅਰੁ ਘੋੜਿਆਂ ਕੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਵਲ ਭੀ ਮੁਤਵੱਜਾ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਲਾਹੌਰ ਕੋ ਹਿਫਾਜਤ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਵੀਆਹ ਅਰੁ ਸਤਲੁਦ ਕੇ ਪਤਣਾ ਉਪਰ ਭੀ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਭਿਲਾਣ ਕਾ ਜੋ ਕਿਲਾ ⁵ ਜੋ ਸਤਲੁਦ ਕੇ ਉਰਾਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸੀ ਉਸ ਕੇ ਭੀ ਛੁਡਾਵਣੇ ਵਾਸਤੇ ਫੌਜ ਤੇਈਨਾਥ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਜੂਸਫੁ ਡਲਫ ਸਾਹਬ ⁶ ਪਾਦਰੀ ਫੇਰ ਆਏ ਕਸਮੀਰ ਸੀ ਹਟ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਆਪ ਕੇ ਮਿਲਣੇ ਵਾਸਤੇ ਕਿਲੇ ਹੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮਜਬ ਆਪਣੇ ਤੇ ਔਰਾਂ ਕਾ ਜਿਕਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਤਾਈਂ ਨਾ ਡੁਲਾਵਣਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਬਿਮੈ ਉਮਦੇ ਦੁਸਾਲੇ ਤੇ ਪੁਸਾਕ ਦਈ ॥ ਤੇ ਪੀਨਸ ਮੈਂ ਬਾਮੁਹਾਫਜਿਤ ਕੇ ਲੁਦਹਾਣੇ ਪੁਚਾਏ ॥ ⁷ ਫੇਰ ਰਹਜਨ ਜੋ ਫਕੜੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਹੋਰ ਵਾਫਰ ਬਿਤਾਏ ਗਾਵੇਂ ਮੈਂ ॥ ਤਾਂ ਓਹੁ ਭੀ ਪਕੜੇ ਆਏ

¹ Desa Singh Majithia had been entrusted with the management of the Hari Mandir : Sodhi Hazara Singh, *A History and Guide to the Golden Temple, Amritsar*, 124 & 131. See also, Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs (1865)*, 85.

² It is likely that these 'miscreants' were actually the *nihangs* whose opposition to the Europeans, particularly the English men was well-known.

³ Captain Wade had, in fact, to settle with the Maharaja the preliminaries of the treaty for opening the Satlej and the Indus to navigation. He wished to see him particularly before proceeding towards Bahawalpur and Mithankot. Therefore, he decided go first towards Pind Dadan Khan and the salt mines where the Maharaja was at the moment. Perhaps the Maharaja too wanted to consult Wade as to the best mode of regulating the trade in salt : R. R. Sethi, *Lahore Darbar*, 106.

⁴ It may be noted that besides horsemanship and the use of weapons and their exercise in hunting. Kunwar Amar Singh also learnt Persian.

⁵ Bhulan-ka-Qila, situated close to the right bank of the river Satlej at about 24 miles from Nakodar in the south-west.

⁶ It may be of some interest to note that Fateh Singh, as was the practice, got a letter of satisfaction also from Reverend Joseph Wolff who was on his way back from Kashmir : *Parwānajāt, of Kapurthala State Record*, Document No. 560/20.

ਬਿਸੈ ਘੋੜਿਆਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਦੁਜਦੁ ਬਤਾਵਤਾ ਤਾਂ ਇਨਾਮ ਪਾਤਾ ਸਾ ॥ ਇਸ ਸੀ ਵਾਫਰ ਪਕੜੇ ॥ ¹ ਤੇ ਘੋੜੀ ਖਾਸ ਸੀ ਅਰੁ ਉਹੁ ਪਰੀਤਮ ਦਾਸ ਕੇ ਤਿਲਾਵ ² ਕੇ ਮੁਤਸਿਲ ਦੀਵਾਰ ਸੈ ਉਸ ਤਰਫ ਜਾ ਪੜੀ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ (f. 484 b) ਜੋ ਸੌਰ ਹੂਆ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਸੀ ਤਰਫ ਜਾਇ ਪੜੀ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਰੋਜ ਛੂਟ ਕੇ ਕਮਰ ਕੋਟੇ ਕੀ ਸਾਫੀਲ ਉਪਰ ਜਾਇ ਪੜੀ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਦਰਵੇਸ ਸੈਯਦੁ ਸਾ ਗੁਲਸਾਹ ॥ ਅਰੁ ਜਬ ਆਪ ਪਸਰ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਆਪ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਬੀਚ ਡਾਲੀਆਂ ਆਗੂਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਔਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਆਪ ਹਟ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਏਸ ਮੁਲਖ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਨੇ ਓਸ ਸੈ ਸਾਲੂਕ ਨਾ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਰੁਪੈਏ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੇਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਫੁਖਸਦ ਕੇ ਵਖਤ ਓਸ ਨੇ ਫੀਲ ਕੀ ਇਲਤਜਾਇ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਓਸ ਕੋ ਫੀਲ ਮਾਦਾ ਉਮਦਾ ਬਖਸੀ ॥ ਫੇਰ ਓਸ ਨੇ ਉਮਦਾ ਦੋਇ ਘੋੜੇ ਵਿਲਾਇਤੀ ਜਾਇ ਕਰ ਭੇਜੇ ॥ ਸੋ ਅਬ ਆਏ ॥ ਤੇ ਜੋਨਸੀ ਜੋਨਸੀ ਸੈਇ ਕੀ ਓਸ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਖਾਹਿਸ ਕਰੀ ਸੋ ਬਖਸੀ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਅਰਸੇ ਸੀ ਬਾਦ ਸਰਕਾਰ ਲਾਹੌਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਭੀ ਤੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਭੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਾਬ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਬਿਸੈ ਘੋੜੇ ਬੇਸ ਕੇ ਦੇਇ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਮੋਤਬਿਰ ਉਹਾਂ ਸੇ ਫਕੀਰ ਇਮਾਮਦੀਨ ³ ਥੋਂ ਆਦਿ ਸੋ ਰੁਖਸਤ ਹੋਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਪਾਸ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਿਰੋਪਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਗੇ ਆਇ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਕੇ ਕਦਮ ਬੋਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਇਕ ਬੈਲ ਅਰੁ ਗਊ ਸੁਰੇ ਪੀਛੇ ਛੱਡੇ ਸੇ ਤਾਂ ਓਨਾ ਓਸ ਵਖਤ ਹਾਜਰ ਕਰੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਠਾਕੁਰਾਂ ਜੀ ਕੀ ਨਜਰ ਪਕੜੇ ॥ ⁴ ਅਰੁ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗਊਆਂ ਸੈ ਉਲਫਤ ਭੀ ਜਿਆਦਾ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸੁਦਾਗਰਾਂ ਕੇ ਫੀਲ ਨੇ ਫੀਲਵਾਨ ਕੋ ਮਾਰਾ ॥ ਤੇ ਦੀਵਾਰ ਗੇਰ ਦੀਈ ॥ ਫੇਰ ਭਾਗਾ ॥ ਤੇ ਦੁਖਤ ਭੀ ਗੇਰੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪਨੇ ਬਡਾ ਫੀਲ ਮੰਗਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਥੀਂ ਉਹ ਭਾਗ ਗਿਆ ॥ ਤੇ ਰਾਤ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਫੀਲਾਂ ਕੀ ਲੜਾਈ ਕੇ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਭੀ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸੁਦਾਗਰਾਂ ਕਾ ਫੀਲੁ ਅਗੇ ਬਾਹਰ ਖਲਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਏਸ ਫੀਲ ਕੋ ਦੇਖ ਕੇ ਭਾਗਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤੇ ਕੁਵਰਾਂ ਭੀ ਉਸ ਕੇ ਪੀਛੇ ਘੋੜੇ ਡਾਲੇ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੂਆ ਨੇਜਯਾਂ ਸੈ ਹੀ (f. 385 a) ਮਾਰੋ ॥ ਤੇ ਅਸਵਾਰ ਦੀ ਕਦਰੇ ਹੀ ਸੇ ਤਾਂ ਅਸਵਾਰ ਉਸ ਕੋ ਲਪਟ ਹੀ ਗਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਦੋਇ ਕੋ ਓਸ ਨੇ ਭੀ ਚੋਟਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਪਰ ਬਚ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਨੇਜੇ ਭੀ ਮਾਰੇ ਅਰੁ ਬਾਦੁਖਾਂ ਕੀਆਂ ਮੋਹਰੀਆਂ ਭੀ ਮਾਰੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹ ਖਲਾ ਹੂਯਾ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਫੀਲ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਉਹ ਦਬ ਗਿਆ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰ ਫਕੜ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ॥ ਜੋ ਦੁਆਬੇ ਕੀ ਬਾਤ ਆਗੇ ਭੀ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਹੋ ॥ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕਿਲੇ ਛੁਡਾਇ ਦੇਣੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਰਕਾਰਦੇ ਭੇਜੇ ਕੇ ਛੁਡਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਬਹਾਵਲ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ⁵ ਤੇ ਮੱਲਾਂਵਾਲੇ ਪਾਰ ਆਪ

¹ It may be noted that the persons reporting the whereabouts of the 'robbers' and 'highwaymen' in the Majha were suitably rewarded.

² Pritam Das in all probability was an *udāsī sādhi*: Sodhi Hazara Singh, *A History and Guide To The Golden Temple, Amritsar*, 131. His pond was located in the Eastern section of Amritsar, between Gheemandi and the Sulanwind gate. The editor is grateful to Mr. Anand Gauba for this information.

³ Faqir Imamuddin, the younger brother of Azizuddin, and the son of Sayyid Ghulam Muhiuddin, was the custodian of the important fort of Gobindgarh at Amritsar: Fakir Waheeduddin, *The Real Ranjit Singh*, 39 & 45.

⁴ Fateh Singh offered an ox and a cow to the temple of Lord Krishna.

⁵ Captain Wade had left for Bahawalpur in January 1833 to secure the ascent of its Nawab to the arrangements regarding the navigation of the Indus and the Satlej: R. R. Sethi, *Lahore Darbar*, 108.

ਕੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਖਿਜਮਤ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਜੇਤਾ ਚਿਰੁ ਸਾਹਬ ਈਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਪੀਛੇ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਸਾਹਬ ਉਨਾ ਇਨਤਜਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਉਹਾਂ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨਕੀ ਭੀ ਤਵਾਜਾ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਸੇ ਕਾਰਦਾਰ ॥ ਉਹਾਂ ਸੀ ਆਪ ਵਾਸਤੇ ਤੋਫੇ ਭੇਜੇ ॥ ਸਾਹਬਾਂ ॥ ਫੇਰ ਬੇਦੀ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ¹ ਆਇ ਉਤਰਿਆ ॥ ਤਾਂ ਮਜਮਾਨੀ ਤੇ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਮੀਰ ਖਾਂ ਗੋਲਣਦਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਜੋ ਤੋਪਾਂ ਬਡੀਆਂ ਅਰੁ ਗੁਬਾਰਾ ਨਯਾ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਵੇ ॥ ² ਜਗਰਾਵੀਂ ਫੇਰ ਸੇਰ ਅਲੀ ਨੇ ਰੁਖਸਦ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਏਸ ਨੇ ਕਸਮ ਕਰਕੇ ਲਿਖ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਜੋ ਜੇ ਕਰ ਮੇਰੇ ਜੁਮੇ ਕੁਸ ਦੁਜਦੀ ਲਾਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਓਸ ਥੀਂ ਦਸ ਹਿੱਸੇ ਜਿਆਦਾ ਦੇਵਾਂਗਾ ਤੇ ਜੋ ਮਰਜੀ ਚਾਹੇ ਸੋ ਕਰਨਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਜਗਰਾਵੀਂ ਜਾਣੇ ਸੈ ਜੋ ਤਕਦੀਰ ਸੈ ਮਤਲੂਬ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕੇ ਹੁਏ ਤੇ ਫੇਰ ਉਰਾਰ ਆਇ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਏਸ ਕੇ ਜੁਮੇ ਲਾਖਾਂ ਹੀ ਰੁਪਏ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਇਸੀਆਵਾਂ ਸਾਬਤੁ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਏਸ ਥੀਂ ਕਾਮੋਂ ਮੈਂ ਭੀ ਖਤੇ ਹੁਏ ਹੈਂ ਪਰੁ ਏਸ ਕੋ ਕਛ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ਸੁਣਾ ॥ ³ ਅਰੁ ਜੇ ਏਹ ਆਇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੋਈ ਖਿਜਮਤ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾਂਗੇ ॥ ਪਰੁ ਇਸ ਕੇ ਹੋਸਲੇ ਮੁਜਬ ਮਾਲੂਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜੋ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਤਾਂ ਯਾਦ ਕਰੇਗਾ ॥ ਜੋ ਮੈਂ ਐਸੀ ਜਾਗਾ ਨੌਕਰੀ ਕਰੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁਸਤਾਂ ਤੀਕੁਰ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਰਹੀ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਤਅੱਜਬ ਹੁਏ ਜੋ ਏਸ ਲੋੜ ਮੈਂ ਭੀ ਆਪ ਕਾ ਹੋਸਲਾ ਐਸਾ ਹੈ ॥ ⁴ ਜੋ ਲਾਖਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਨਿਗਾ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਸਿਰੇਪਾਉ (*f.* 385 b) ਬੇਸ ਦੇਇ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰਯਾ ॥ ਅਰੁ ਵਕੀਲ ਵਜੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕੇ ਭਾਈ ⁵ ਕਾ ਬਾਜ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਲਿਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਜਾਹਰ ਕਰਯਾ ਜੋ ਘੋੜੇ ਭੀ ਬੇਸ ਆਵੇਗੇ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸ ਕੇ ਰੁਕਸਤ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਭੀ ਦੁਸਾਲੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਕੇ ਆਏ ॥ ⁶ ਤੇ ਕਸਮੀਰ ਸੀ ਜੋ ਪਸਮੀਨਾ ਆਵਤਾ ਸਾ ਤਾਂ ਓਸ ਮੈਂ ਸੀ ਭੇਜਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਬਾਜ ਭੀ ਬੀਸ ਪੰਝੀ ਹਰ ਸਾਲ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਪਹਾੜ ਕੇ ਭੀ ਰਾਜੇ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ⁷ ਅਰੁ ਬਾਜੁ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਪੁਰੀਏ ਭੇਜਯਾ ॥ ਅਰੁ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਭੀ ਬੀਸ ਹਜ਼ਾਰ ਕੇ ਦੁਸਾਲੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੇਜੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਸੈਆਂ ਜੋ ਆਪ ਕਸਮੀਰੋਂ ਮੰਗਵਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕੀਮਤ ਈਹਾਂ ਸੈ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਬੀਸ ਹਜ਼ਾਰ ਕੇ ਗਾਵਾਂ ਉਪਰ ਤੁਸਾਡਾ ਆਦਮੀ

¹ Kahn Singh Bedi was the son of Mahbub Singh, the younger brother of Bedi Sahib Singh : Isar Singh Nara, *Rājā Jogī, Arthāt Jīwan Ithās Srī Baba Sahib Singh Bedi*, 22 & 607.

² Apparently, Fateh Singh had his own arrangements for casting guns.

³ Once again, Fateh Singh let go a *diwān* against whom the charges of embezzlement had been proved.

⁴ This is one of those rare allusions to the weak financial condition of the Ahluwalia chief.

⁵ The reference is to Sardar Sultan Muhammad Khan, the governor of Peshawar on behalf of the Maharaja : Muhammad Hayat Khan, *Tawārīkh-i-Afghanistan*, 76 & 120.

⁶ According to Sohan Lal, however, Ranjit Singh had sanctioned the amount of rupees 11,000 for the articles from Kashmir : *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 107.

⁷ The *rājās* of Kangra, Mandi, Kulu, Haripur, Jaswan, Nurpur, Basohli, Jasrota, Chamba, Rajauri and those in the Kashmir region used to send one falcon each to Fateh Singh : *ibid.*, 109. It is probable that this fixed *nazrāna* in kind had been given to Fateh Singh by way of implementation of the agreement arrived at in 1802 with the Maharaja.

ਕਬਜਾ ਕਰ ਲੇਵੇ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸਾਡੀ ਫਰਮਾਇਸ ਉਹਾਂ ਸੀ ਹੀ ਲੈ ਭੇਜਯਾ ਕਰੇ ॥ ¹ ਤਾ ਆਪ ਨੇ ਕਸਮੀਰ ਕੀ ਤਰਫ ਕਾਰਦਾਰ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਸਮਸਦੀਨ ਖਾਂ ਫਰੋਜਪੁਰਵਾਲੇ ² ਘੋੜਾ ਅਬਲਖ ਭੇਜਾ ॥ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸਾ ॥ ³ ਫੇਰ ਉਨਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਰੁਖਸਤ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਸਿਰੇਪਾਉ ਤੇ ਖਰਚ ਦੁਆਇ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਇੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਕੇ ਤੇ ਸਤਲੁਦੇ ਪਾਰ ਕੇ ਰਾਜਿਆਂ ਕੇ ਤੇ ਟੀਹਰੇਵਾਲੇ ⁴ ਤੇ ਬਸਹਰ ⁵ ਥੀਂ ਆਦਿ ਪਰੇ ਕੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਜੈਸਲਮੇਰੀਏ ⁶ ਹੋਰਾਂ ਥੀ ਆਦਿ ਔਰੋ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਬਹਾਵਲੋ ਤੇ ਖੇਤੜੀਵਾਲਯਾ ਥੀਂ ਆਦਿ ਓਸ ਤਰਫ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਅਲਵਰ ਵਾਲੇ ਸੈ ॥ ⁷ ਤੇ ਨਬਾਬ ਦਾਦਰੀਵਾਲੇ ਅਰੁ ਫਰੋਜਪੁਰਵਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁੰਜਪੁਰਵਾਲੇ ⁸ ਥੀਂ ਆਦਿ ਨਿਬਾਬਾਂ ਕੀ ਤਰਫ ਸੀ ਤੋਫੇ ਹਮੇਸਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਭੀ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ॥ ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਏਹ ਪੀਛੇ ਭੀ ਤੋਫੇ ਭੇਜਤੇ ਰਹਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਸਭ ਜਾਗਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਬਾਤ ਤੂਲ ਹੋਣੇ

¹ The context refers to Fateh Singh's *jāgīr* worth 20,000 rupees in Kashmir. Its revenues were collected by the Maharaja's officials and paid to the Ahluwalia chief in kind, in *pashmina* and other articles. However, now Ranjit Singh wanted Fateh Singh to make his own arrangements for the collection of his share. It may be added that this was done probably because of the current famine in Kashmir and the Maharaja not wanting to pay more than the amount actually realised. See also, f. 38 a-b, below.

² Nawab Shamsuddin Khan (1827-1835) was the son of Ahmad Bakhsh Khan, the *vakīl* of the Raja of Alwar, who arranged the treaty between the Alwar state and Lord Lake, and for his services in this respect, he received Loharu from Alwar and Ferozepur from Lord Lake : Loke Nath Ghose, *The Modern History of the Indian Chiefs, Rajas, Zamindars & C.*, 20, See also, *Gazetteer of the Loharu State (1904)*, 2-3.

³ Now follows a reference to Fateh Singh exchanging gifts with the hill rulers and with those across the Satlej and beyond, including certain chiefs of Rajputana.

⁴ The reference is to Sudarshan Shah (1820-1852), the only son of Raja Pardaman Shah of Tehri Garhwal. For some detail, see *The Times of India Press, Bombay, Ruling Princes And Chiefs of India*, 390; *Gazetteer of United Provinces of Agra and Oudh (1910)*, 210-16.

⁵ Bushahr, a small principality situated about 45 miles north-east of Simla, was held by Raja Mahinder Singh (1815-1850). For some detail, see Munshi Muhammad Khan, *Yadgār Darbār Tājposhī (1911)*, II, 296-97; *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads : Relating to India and Neighbouring Countries*, I, 16.

⁶ The reference here is to Raja Gaj Singh (1820-1846), the grand son of Rawal Mulraj of Jaisalmer : C. B. Malleson, *An Historical Sketch of the Native States of India*, 122-24; Loke Nath Ghose, *The Modern History of the Indian Chiefs, Rajas, Zamindars, & C.*, 83.

⁷ The reference here is to Raja Beni Singh (1815-1857), a nephew of Raja Bakhwar Singh of Alwar : C. B. Malleson, *An Historical Sketch of the Native States of India*, 108-10.

⁸ The reference is to Ghulam Ali Khan, the second son of Rehmat Khan. He had succeeded his brother Bahadur Jang in 1829 : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab (1940)*, I, 14 & 19-20.

ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ¹ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਨਕਦੀ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕ ਤੇ ਪਰੀ ਪੈਕੁੜ ਘੋੜਾ ਆਪਣੀ ਅਸਵਾਰੀ ਕਾ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਮਲਾਂਵਾਲੇ ਕੀ ਤਰਫ ਕੁਸ ਜੋ ਫੌਜ ਸੀ ਉਤਰੀ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਕੇ ਨੌਕਰ ਮੁਅੱਜਜ ਸੇ ਓਨਾ ਸੇਰ ਦੇਖਾ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਪਯਾਦੇ ਹੋਇ ਕੇ ਸੇਰ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ² ਆਠ ਜਵਾਨ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਸਮਸੇਰਾਂ ਸਾਬ ਹੀ ਮਾਰਨਾ ਸੇਰ ਕੋ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਓਹ ਨਜਦੀਕ ਗਏ ਤਾਂ ਸੇਰ (f. 386 a) ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਆਇ ਪਕੜਿਆ ॥ ਤੇ ਏਸ ਨੇ ਆਵਤੇ ਕੋ ਤਲਵਾਰ ਭੀ ਮਾਰੀ ॥ ਪਰ ਕਮ ਲਾਗੀ ॥ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਦੋਇ ਨੇਜੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੀ ਜਖਮ ਕਮ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਸੇਰ ਹਟਿ ਚਲਯਾ ॥ ਤਾਂ ਫੇਰਿ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੇਰ ਦੁਬ ਸੀ ਪਕੜ ਕੇ ਸਮਸੇਰ ਚਲਾਈ ॥ ਅਰੁ ਖੂਬ ਕਾਟ ਕਰਯਾ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰਨਾਂ ਭੀ ਸਮਸੇਰਾ ਮਾਰੀਆਂ ॥ ਅਰੁ ਸੇਰ ਮਾਰ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਪ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਭੇਜਯਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਲਿਆਵਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ਇਨਾਮ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਜਿਨਾ ਮਾਰਯਾ ਸਾ ਉਨ ਕੋ ਆਫਰੀਂ ਫਰਮਾਈ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਆਗੇ ਭੀ ਹਮੇਸਾ ਏਹ ਐਸੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਉਹ ਹਜ਼ੂਰ ਆਏ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਇਨਾਮ ਵਾਫੁਰ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਦਰਮਾਹੇ ਭੀ ਜਿਆਦਾ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਹੋਰੀਆਂ ਮੈਂ ਮਸਗੂਲ ਹੂਏ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਬਯਾਧ ਗਾਧ ਅਜਾਮਲ ਪੂਤਨਾ ਦਿਜੇ ਅਖਲਵੇ ਤੇ ਦਿਨ ਦੂਨ ਵਲ ਅਧਮ ਉਧਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਜਨਮ ਜਨਮ ਜਾਂ ਕੇ ਕੋਰ ਕੋਰ ਘੋਰ ਅਘ ਜੋਰ ਜੋਰ ਸੋਰ ਓਰ ਓਰ ਛਾਏ ਭਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਅਬ ਹੂੰ ਕਰਨ ਅਨ ਕੋ ਜਹਾਨ ਸੋ ਸਮਾਨ ਬਿਸਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਆਨ ਕਾਨ ਕੈਸੇ ਤਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਭਾਜ ਭਾਜ ਆਜ ਲਾਜ ਭਾਖੇ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਸੁਨੇ ਪਤਤ ਸਮਾਜ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਕਹਾਂ ਹਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਬਯਾਧ ॥ ਗੀਧ ॥ ਅਜਾਮੱਲ ॥ ਪੂਤਨਾ ਆਦਿਕ ਜੋਨਸੇ ਆਪ ਨੇ ਅਧਮ ਉਧਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਵਹ ਤੇ ਦੈਕ ਦਿਨ ਕੇ ਨਵੀਨ ਹੀ ਪਾਪੀ ਥੇ ॥ ਬਡੇ ਨਹੀਂ ਥੇ ॥ ਅਰੁ ਮੈਂ ਕੈਸੇ ਹੋ ॥ ਜਿਸ ਕੇ ਜਨਮ ਜਨਮੋਂ ਜੋ ਕਰੋਰ ਘੋਰ ਪਾਪੋ ਕੇ ਜੋਰ ਕਯਾ ਜੋੜ ਹੈ ॥ ਤਿਨੋ ਕੇ ਜੋਰ ਕੇ ਸੋਰ ਓਰ ਓਰ ਕਯਾ ਦਿਸਾ ਦਿਸਾ ਮੈਂ ਛਾਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਅਬ ਇਸ ਜਨਮ ਮੈਂ ਭੀ ਕਰਣੇ ਕੋ ਮੋਰੇ ਸਮਾਨ ਜਹਾਨ ਮੈਂ ਕੋਨ ਹੈ ॥ ਕੋਊ ਨਹੀਂ ॥ ਐਸੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੋ ਬਿਸਾਰ ਕਰਕੇ ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਆਪ ਨੇ ਔਰ ਕੈਸੇ ਤਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਸੋ ਆਜ ਭਾਜ ਭਾਜ ਕੇ ਇਸ ਲਾਜ ਤੇ ਹੇ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਮੈਂ ਕਹਤ ਹੋ ॥ ਪਾਪੀਯੋਂ ਕੇ ਸਮਾਜ ਮੈਂ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਹੀ ਕਹਾਂ ਹਾਰ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਅਰਥ ਕਿ ਨਹੀਂ ਹਾਰੇ ਹੈਂ ॥ ਸਰਬ ਤੇ ਬਡੇ ਅਧਮ ਜਾਣਕੇ ਹੇ ਅਧਮ ਉਧਾਰਨ ਤਾਰੀਏ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਲ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀ-ਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ (f. 386b) ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਨ ਪਦਪਕੰਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਅੰਬੁਤਸਰ ਤਿਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣ ਆਦਿ ਵਰਨਨ ਨਾਮ ਉਣਤੀਸਮੋ ਰੈਵਤ : ॥ 29 ॥ ³ ਦੋਹਰਾ ॥ ਭਾਲ ਮੁਕਟ ਕਟਿ ਪੀਤ ਪਟ ਬੈਨ ਲਕੁਟ ਲਖ ਹਾਥ ॥ ਪਰੇ ਧਰਨ ਜਿਹਿ ਦ੍ਰਿਗ ਮਟਕ ਦੁਵੇ ਪ੍ਰਿਯ ਪ੍ਰਿਯ ਸਾਥ ॥ ⁴ ਬਾਰਤਾ ॥ ਮਸਤਕ ਤੇ ਮੁਕਟ ॥ ਅਰੁ ਕਮਰ ਤੇ ਪੀਤਾਂਬਰ ॥ ਹਾਥ ਤੇ ਬੰਸੀ ਅਰੁ ਲਕੁਟ ਦੇਖਨ ਤੇ ਜਿਨ ਕੇ ਨੈਨਨ ਕੀ ਮਟਕਨ ਸੈਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਮੈਂ ਪਰੇ ਹੈ ॥ ਸੋ ਜੋ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਕੇ ਸਹਤ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਹੈਂ ਮੋ ਪੈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵੇ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਨੱਬਵੋਂ

¹ Jaimal Singh Akali was one of the leading persons among Ranjit Singh's *nihang* troops : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh* (tr. V. S. Suri), III, 38.

² The remainder of the chapter is given to the hunting of a lion near Malwal.

³ Chapter Fifty-three, or chapter Twenty-nine of Section Three, ends here.

⁴ Chapter Fifty-four (ff. 386b-393b) touches upon a variety of subjects including Shah Shuja's attempt at the conquest of Kabul, famine in Kashmir, occupation of Peshawar by the Sikhs, and Fateh Singh meeting Ranjit Singh and exchanging presents with him and with some other neighbouring rulers.

ਮੈਂ ॥ 1890 ॥ ਵਾਸਤੇ ਸੈਰ ਸਿਕਾਰ ਕੇ ਕਿਸਨਗੜ ¹ ਉਤਰੇ ॥ ਏਸ ਜਾਗਾ ਕਾ ਨਾਉ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਭਟਨੂਰਾ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਜਾਗਾ ਜਰਖਰੀਦ ² ਕਰੀ ਸੀ ਬਿਮੈਇ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਗਾਵਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਈਹਾਂ ਬਾਗੁ ਭੀ ਲਵਾਇਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੋ ਤਾਂ ਖਾਹਸ ਨਹੀਂ ਥੀ ਪਰੁ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੀ ਅਰਜ ਮੁਜਬ ਔਰ ਭੀ ਮਕਾਨ ਵਾਫੁਰ ਜਰਖਰੀਦ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਟਾਂਡੇ ਕੇ ਰਸਤੇ ਭੁੰਗੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕੇ ਕਾਮਦਾਰ ਅਰੁ ਸਾਹੂਕਾਰ ॥ ਅਰੁ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਜੰਗ ਥੀਂ ਆਇ ਸਭ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਖੁਆਸਪੁਰ ³ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਉਸੀਆਰਪੁਰ ਕੇ ਤੇ ਸਵਾਜ ਖਾਂ ਥੀਂ ਆਇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਉਸ ਗਿਰਦੇ ਕੇ ਤੇ ਖਾਨਪੁਰ ⁴ ਕੇ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਭਾਮ ਕੇ ਰਸਤੇ ਪਾਂਚਟ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਫਗਵਾੜੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਵਾਫੁਰ ਹੋਤਾ ਰਹਾ ॥ ਤੇ ਸਭ ਜਾਗਾ ਰੈਯਤ ਹੱਕ ਕੋ ਪਹੁਚਤੀ ਰਹੀ ॥ ਫੇਰ ਇਮਾਰਤ ਅਰੁ ਨਏ ਬਾਗਾਂ ਕੀ ਤਯਾਰੀ ਕਾ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਲਹਣਾ ਸਿੰਘ ⁵ ਆਇਆ ਤਾਂ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਬਾਦਸਾਹ ਸਜ਼ਾਵਲ ਮੁਲਖ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕਾ ਲਿਖਾ ਆਇਆ ॥ ਜੋ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ॥ ⁶ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ਸਤਲੁਦੋ ਪਾਰ ॥ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਦਈ ਅਰੁ ਮਜਲਾਂ ਆਪਣੇ ਜੋ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਹੁਈਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਸੈਆਂ ਪੁਚਾਵਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਫਰਮਾਇਆ (*f.* 387 a) ਜੋ ਸਖਨ ਕੇ ਪੁਖਤਾ ਅਰੁ ਖਾਨਦਾਨ ਸੀ ਉਮਦਾ ਤੁਮਾਰਾ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਹਮ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਖੁਸ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਕਾਇਤ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਪਾਰ ਕੇ ਔਰ ਰਾਜਿਆਂ ਕਾ ਭੀ ਗਿਲਾ ਫਰਮਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਕੋਟਲੀ ਬਾਗ ਮੈਂ ਉਤਰੇ ॥ ਤਾਂ ਦਲ ਸਿੰਘ ⁷ ਥੀਂ ਆਇ ਸਭ ਕਾਰਦਾਰ ਜਲੰਧਰ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਕੇ ਕਦਮ ਬੋਸ ਹੋਇ ਕੇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ⁸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ॥ ਇਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਦੁਆਬੇ ਕੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਵਾਸਤੇ ⁹ ਅਰੁ ਸੋਢੀ ਆਨੰਦਪੁਰੀਏ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਤੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਮਨੁਮਾਜਰੀਆਂ ਕਾ ਭੀ

¹ Kishangarh (Bhatnurah) is situated at about 14 miles from Kapurthala, in the north-east.

² Obviously, the proprietary right to Kishangarh and its environs had been purchased (*zarkharid*).

³ Khawaspur, a village situated at a distance of 2 miles from Hoshiarpur in the south-east.

⁴ Khanpur, a small village situated at about 4 miles west of Hoshiarpur.

⁵ The reference in all probability is to Lehna Singh, son of Desa Singh Majithia, and the governor of Kangra. He was also in charge of the Hari Mandir : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 86.

⁶ Shah Shuja, the grandson of Ahmad Shah Abdali, and an exile at Ludhiana, was going towards Shikarpur and then towards Qandahar for the conquest eventually of Kabul from Dost Muhammad Khan Barakzai : R. R. Sethi, *Lahore Darbar*, 162.

⁷ Dal Singh was the *thānadār* of Jalandhar : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 138 & 144.

⁸ Over a dozen persons bearing the name Kahn Singh figure in the *Umdat-ut-Tawārīkh* covering this period. Here the reference in all probability is to Kahn Singh, the commandant (*kumedān*) : *ibid.*, 183 & 188.

⁹ The particular cause of this disturbance is not known but the *akālis* often created trouble which had to be suppressed with the help of soldiers. See also, *ibid.*, 174, 255 & 400.

ਮੁਖਤੀਆਰ ਸਯੱਦ ਰੁਖਸੁਦ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਲੁਹਾਣੀਏ ਭੀ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਗੇ ਭੀ ਮਾਨੇ ਖਾ ਐਨਾਂ ਸੀ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਸੀ ਹੀ ਘੋੜੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ॥ ਤੇ ਅਬ ਭੀ ਮੁਲਹਜਾ ਕਰਕੇ ਘੋੜੇ ਉਮਦਾ ਲੀਏ ਬਡੀ ਕੀਮਤ ਸੈ ॥ ਤੇ ਓਹ ਖਾਸ ਘੋੜੇ ਦੇਖ ਕਰ ਕਹੇ ਜੋ ਇਨ ਕੀ ਤਾਰੀਫ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾਤੀ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਪਰੇ ਸੈ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮੱਲਾਂਵਾਲੇ ਆਪ ਕੇ ਮੌਤਬਰਾਂ ਮਿਜਮਾਨੀ ਦਈ ॥ ਤੇ ਜੇਤੀਆਂ ਮਜਲਾਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਹੁਈਆਂ ਤਾਂ ਸਭ ਅਸੀਆਇ ਪੁਚਾਵਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਸੁਦਾਗੁਰ ਮੱਲ ਕੋ ਸਾਥ ਲੈ ਗਏ ॥ ਜੋ ਲੁਦਹਾਣੇ ਸੀ ਬਾਤਾਂ ਸਮਝਾਇ ਕਰ ਭੇਜੇਗੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਸੁਦਾਗੁਰ ਮੱਲ ਕੋ ਰੁਖਸਦ ਕਰਾ ॥ ਬਾਤਾਂ ਸਮਝਾਇ ਕਰ ॥ ਤੇ ਡਾਕਤਰ ਸਾਹਬ ਨੇ ਬਾਜ ਭੇਜਯਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਅੱਬਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਜੋ ਅੱਬਤਸਰ ਜੀ ਮੁਖਤੀਆਰ ਸੇ ॥ ਫਕੀਰ ਇਮਾਮਦੀਨ ਅਰੁ ਲਹਣਾ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਏ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸੋ ਸਭ ਇਸਤਕਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਰੋਜ ਅਗੇ ਹੀ ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਦ ਰਾਤ ਆਇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਜਬ ਆਪ ਤਸਰੀਫ ਲਯਾਏ ਤਾਂ ਮਿਲੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਤਰਫ ਸੈਰ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਪਾਸ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਖਤਯਾਰ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤ ਜੋ ਮੁਕੱਦਮਯਾਂ ਕੀ ਹੋਤੀ ਸੀ ਸੋ ਜਾਹਰ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਜੋ ਮੁਨਾਸਬ ਹੋਤਾ ਸਾ ਸੋ ਫਰਮਾਵਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਹਾਂ ਸੇ ਅਟਕ ਕੇ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਈਹਾਂ ਸੈ ਰਸਾਲੇ ਭੇਜੇ ਬਮੈ ਘੁੜਨਾਲੋਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ (f. 387 b) ਜੋ ਫੌਜ ਸੀ ਏਨਾ ਰਾਹਜਨ ਜੋ ਬਹਾਦਰ ਸੇ ਸੋ ਪਕੜ ਕਰ ਭੇਜੇ ॥ ਤਾਂ ਫਕੀਰ ਇਮਾਮਦੀਨ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਲਹੌਰ ਮੈਂ ਸਾਹੂਕਾਰ ਕੋ ਜਾਨ ਸੀ ਮਾਰ ਕੇ ਰੁਪਈਏਯਾਂ ਕੀ ਬੈਲੀ ਲੈ ਗਏ ਦਿਨੇ ਹੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਈਯਾਂ ਕੋ ਇਸੀ ਤਰਾਂ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਰਾਤ ਕੋ ਭੀ ਵਾਫਰ ਚੋਰੀਆਂ ਤੇ ਖੂਨ ¹ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਹਾਂ ਭੀ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ॥ ਤਾਂ ਏਹ ਸੂਰਤ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ॥ ਫੇਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ² ਮਿਲਣੇ ਕੋ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਖਾਤਰ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਕਾ ਬੋਟਾ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਉਮਦਾ ਘੋੜਾ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਮੁਲਖ ਕਾ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਕੋਟਲੀ ਮੁਕਾਮ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਦਰੀਆਉ ਪੈਆਬ ਉਤਰੇ ॥ ਸੈਰ ਕੋ ਹੀ ॥ ਫੇਰ ਇਸੀ ਵਜਾ ਉਰਾਰ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਖਿਲਕਤ ਪੀਛੇ ਹੀ ਜਾਣਾ ਸਾ ਫੇਰ ਜੋ ਏਕ ਜਾਗਾ ਮੁਸਕਲ ਸੇ ਲਾਂਘੇ ਤਾਂ ਚਾਰ ਸੈ ਆਦਮੀ ਡੂਬਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕਾਮ ਤੋ ਨਹੀਂ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸੈਰ ਹੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਉਨਕਾ ਜੋ ਵਾਇਦਾ ਇਸੀ ਵਜਾ ਸਾ ॥ ³ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਲਹੌਰ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਯਾਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਮੁਅੱਜਜ ਅੱਬਤਸਰ ਜੀ ਸੇ ਫਕੀਰ ਥੀਂ ਆਦਿ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਸਿਰੇਪਾਇ ਬਖਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕੁਛਕੁ ਫੌਜ ਛੋਡ ਕਰ ਆਪ ਫਤਿਆਵਾਦ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਪ੍ਰਣਤਪਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੋਪਾਲ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਰਖਤੇ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਮਿਸਰ ਬੈਲੀ ਰਾਮ ਕਾ ਭਾਈ ਰੂਪ ਲਾਲ ⁴ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਸਿਰੇਪਾਉ

¹ The reference to a sudden spate of day-time robberies and murders in Lahore may be noted.

² The reference seems to be to Attar Singh Rukhanwalia and his son who had been asked to capture robbers around Zira. It may, however, be added that Sohan Lal places this event in 1832 : *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 146-47.

³ Once again, Ram Sukh Rao charges Ranjit Singh with the needless loss of life while crossing a river. See also, *ff.* 315 a, 320 a, 363 b & nn. 4, above.

⁴ Misar Beli Ram and Rup Lal were the sons of Diwan Chand. They had joined the service of the Maharaja in 1809 as assistants to their great-uncle Basti Ram in the *tosha-khāna*. Beli Ram succeeded to his uncle's position in 1816. In 1832, Rup Lal was appointed as the *nāzim* of the Jalandhar Doab and held this position till 1839 : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs (1865)*, 264-65.

ਉਮਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ॥ ਤ ਪਿਸਾਵਰ ਸੈ ਭੀ ਵਕੀਲ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਆਖੋੜੇ ਕਾ ਸਰਦਾਰ ¹ ਜੋ ਸਰਕਾਰੇ ਕੈਦ ਸਾ ॥ ਓਸ ਕੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਆਪਣੀਆਂ ਭੀ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹ ਜਮਾਨਸਾਹ ਜੀ ਕਾ ਸਜ਼ਾਦਾ ² ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਮਜਮਾਨੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਇਸੀਆਇ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਅਸਾਂ ਬਾਗ ਕਾ ਮੁਲਾਹਜਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੌਲਵੀ ਭੇਜਾ ॥ ਤਾਂ ਸਜ਼ਾਦੇ ਸਾਹਬ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਫਰਮਾਇਆ ਜੈਸਾ ਖਾਨਦਾਨ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਮਕਾਨ ਆਲੀਸਾਨ ਦਾਰੁਸਤੁ ਕਰਵਾਏ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਦਾਰੋਗੇ ਕੋ ਪੂਛਿਆ ਜੋ ਸੰਗੁ ਕਹਾਂ ਸੀ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਸਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਵਾਫ਼ਰ ਹੀ ਦਾਮ ਹੀ ਦਾਮ ਲਾਗੇ ਹੋਵੇਗੇ ॥ ਅਰੁ ਨਬਾਬ ਦਾਦਰੀਵਾਲੇ ਤੇ ਨਬਾਬ ਸਮੱਸਦੀਨ ਖਾਂ ਫਰੋਜ਼ਪੁਰਵਾਲੇ ਕੇ ਮੌਤਬਿਰ (*f.* 388 a) ਵਿਲਾਇਤੀ ਘੋੜੇ ਕੀਮਤ ਕੋ ਲੈਣੇ ਆਏ ਸੇ ਸੁਦਾਗਰਾਂ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਬੇਸ ਨਹੀਂ ਸੇ ਹਾਥ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਅਬ ਆਪ ਨੇ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਬਮੈ ਸਾਜ ਮੀਨੇ ਕੇ ॥ ਤੇ ਕਾਕਮ ³ ਕਾ ਚੋਗਾ ॥ ਤੇ ਸਮਸੇਰ ਅਸੀਲ ਬਮੈ ਤਿਲਾਈ ਸਾਜ ਕੇ ॥ ਏਹ ਦਾਦਰੀਵਾਲੇ ਨਿਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਚਾਰਗੋਸ ⁴ ਬੇਸ ਬਿਮੈ ਮੀਨੇ ਕੇ ਸਾਜ ਕੇ ॥ ਤੇ ਚੋਗਾ ਤੇ ਸਮਸੇਰ ਉਸੀ ਵਜਾ ਕੀ ਨਿਬਾਬ ਸਮੱਸਦੀਨ ਖਾਂ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈ ਦੇਵੀ ਸਹਾਇ ਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਭਾਦੋਂ ਕੀ ਅਮਾਵਸਯਾ ਕੋ ਅਸਾਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜੀ ਆਵਣਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਆਵੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕੇ ਜੋ ਮੁਖਤਿਆਰ ਸੇ ਸੇ ਆਏ ॥ ਮੋਰ ਸਿੰਘ ॥ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ॥ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ॥ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ॥ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ॥ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਬਡੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਵਖਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ⁵ ਜੋ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੈਂ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਭੀ ਸਭ ਜਾਗਾ ਖਿਜਮਤਾਂ ਉਨਾਂ ਹੀ ਕਰਵਾਈਆਂ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਪਿੱਪਲ ਭੀ ਉਨਾਂ ਹੀ ਲਵਾਏ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਈ ਸਾਹਬਜਾਦੇ ਅਰੁ ਸਾਧ ਸਾਥੀ ਇਸ ਮਕਾਨ ਕੋ ਖੋਸਯਾ ਚਾਹਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਅਵਲ ਭੀ ਹਮਾਨੂੰ ਓਨਾ ਹੀ ਈਹਾਂ ਕੀ ਖਿਜਮਤ ਸਪੁਰਦ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਕੋ ਹਮਾਰੇ ਉਪਰ ਜਿਆਸਤੀ ਨਾ ਕਰਨੇ ਦੀਈ ॥ ਫੇਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਬਾਵਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾ ॥ ਤੇ ਓਹ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਭੰਗੀਆਂ ਕੇ ਮੁਅੱਜਜ ਸਾ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਜੋ ਈਹਾਂ ਮੇਰੇ ਆਦਮੀ ਹੋਵਨ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇ ਕਿਬਲਗਾਹ ਸਿੰਘ ਸਾਹਬ ਜੀ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੀ ਮਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੰਗੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੀ ਕਹਾ ਜੋ ਇਨ ਉਪਰ ਜਿਆਸਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ⁵ ਇਸੀ ਤੇ ਹਮ ਕਾਦੀਮ ਬੀਂ ਆਪ ਕੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਏਹ ਮਿਕਾਨ ਆਪਣੇ ਕਬਜੇ ਮੈਂ ਲਿਆਂਦੇ ॥ ਫੇਰ ਜਬ ਕਿਲਾ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਭੰਗੀਆਂ ਵਾਲਾ ਛੁਡਾਇਆ ॥ ਸੁਖਾਂ ਸਰਦਾਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਰਤ ਸੀ ॥ ਤਬ ਏਨਾ ਮਕਾਨਾਂ ਕਾ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆਂਵਾਲੇ ਸਿਵਾਲ ਰਾਖਯਾ ॥ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਉਸ (*f.* 388 b) ਕੋ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਸਾਡੀ ਗੌਰ ਕਾ ਭੀ ਫਰਮਾਇ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਅਬ ਲਗ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ

¹ The reference is to Abbas Khan, son of Firoz Khan of Akhora. For some detail, see Gopal Das, *Tawārīkh-i-Peshawar*, 377 & 381.

² The author refers here to Prince Haidar Shah, the son of Zaman Shah, who also visited Lahore along with Mullah Shakoor : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V.S. Suri), III, 171-72. See also, Sayyid Jamal-ud-din, *Tārīkh-i-Afghanistan*, 61.

³ *Qāqam* seems to have been used for the ermine or the furs obtained from any one of the weasles.

⁴ *Chārgosh* is a variety of a bird of prey, probably falcon.

⁵ The leading men (*mukhtārs*) of Tarn-Taran traced their connection with Jassa Singh and Bhag Singh Ahluwalia. This is given up to the end of the folio. For detail, see Ram Sukh Rao, *Bhag Singh Chandarūday*, MS, ff. 156b-157a.

ਸਰਕਾਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੈ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਮਿਜਮਾਨੀ ਤੇ ਮੇਵਾਜਾਤ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਫਕੀਰ ਇਜੀਜਦੀਨ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਤੇ ਨਾਨਕਚੰਦ ਮੁਨਸੀ ¹ ਭੀ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੁਲੋ ਮਲ ਕੋ ਕਹਾ ॥ ਜੇ ਆਪ ਏਸ ਜਾਗਾ ਸਾਡੇ ਆਵਣ ਥੀਂ ਪੀਛੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਵਤੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੀ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਭੀ ਸਭ ਇਸਤਕਿਬਾਲ ਵਾਸਤੇ ਆਵਤੇ ॥ ਅਬ ਅਸਾਂ ਮਿਲਣੇ ਕੋ ਆਵਣਾ ਹੈ ॥ ਈਹਾਂ ਆਈਏ ਯਾਂ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਹੀ ਆਵੇ ॥ ਫੇਰ ਇਸਨਾਨ ਅਰੁ ਦਾਨ ਕਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਜੀ ਕਦਮਬੋਸ ਹੋਇ ਕੇ ਨਜਰ ਦਈ ॥ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਬਖਸਾ ॥ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਉਸੀ ਵਜਾ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਫਕੀਰ ਇਮਾਮਦੀਨ ਤੇ ਫਕੀਰ ਤਾਜਦੀਨ ॥ ² ਤੇ ਔਰ ਮੁਸਾਹਬ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਕਾ ਜਿਕਰ ਹੂਆ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਘੋੜੇ ਹੋਤੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋਨਸੇ ਏਨਾ ਅਗੇ ਤੋਫਾ ਭੇਜੇ ਸੇ ॥ ਉਨਕੀ ਤਾਰੀਫ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸਕਤੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਬ ਤੁਸਾਡੀ ਪਸਿੰਦ ਕੇ ਕੋਨਸੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਬਰਸਾਤ ਕਾ ਮੌਸਮ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਬੰਧਵਾਏ ਹੂਏ ਹੈ ॥ ਐ ਪਰੁ ਈਹਾਂ ਭੀ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਏਕੁ ਅਰਬੀ ਸੁਰੰਗ ॥ ਅਰੁ ਦੂਸਰਾ ਸੰਦਲੀ ਅਬਲਖ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਸਿਫਤਾਂ ਉਨ ਮੈਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋ ਐਸੇ ਘੋੜੇ ਕਮ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਭਾਈ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਦੇਖੀਤੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਕੀਆਂ ਬਡੀਆਂ ਤਾਰੀਫਾਂ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਡੇਰੇ ਆਇ ਕੇ ਭੇਜ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ (f. 389 a) ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੂਬਰੂ ਬਧਵਾਏ ॥ ਤੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਅਸਾਂ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਬੇਸ ਘੋੜਾ ਲਿੱਟੀਵਾਲਾ ³ ਮੁਸਕੀ ਤੇ ਔਰ ਘੋੜੇ ਭੀ ਉਮਦਾ ਉਮਦਾ ਤੀਆਰ ਕਰੇ ਹੈ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਸਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰੁ ਇਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ॥ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਮਿਲਣੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋਨਸਾ ਮੁਲਖ ਨਯਾ ਲਈਤਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਲੇਤੇ ਹੋਤੇ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਕਸਮੀਰ ਸੈ ਤਾਂ ਗਾਂਵ ਤੁਸੀਂ ਜੁਦੇ ਕਰ ਲਹੋ ॥ ⁴ ਤੇ ਅਬ ਪਸੌਰ ਉਨ ਸੀ ਲੈ ਲੈਣੀ ਹੈ ॥ ਤੇ ਮੁਲਖ ਅਰੁ ਉਮਦਾ ਘੋੜੇ ਉਮਦਾ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਲਹੋ ॥ ਅਰੁ ਟਾਂਕਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਘੋੜੇ ਅਰੁ ਉਠ ਅਸਾਂ ਭੇਜਣੇ ਹੈ ॥ ਪਰੁ ਕੋਈ ਸਿਨਾਸਵਾਲਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਆਪ ਫਰਮਾਇਆ ਕੋਈ ਕਾਰਿੰਦਾ ਭੇਜਤੇ ਹਾਂ ॥ ਓਹ ਭੀ ਲਿਆਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਔਰ ਭੀ ਚਾਰ ਗੋਸ ਤੇ ਵਿਲਾਇਤੀ ਘੋੜੇ ॥ ਤੇ ਦੋਹਿ ਕੁਹਾਡਾਂ ⁵ ਵਾਲੇ ਸੁਤਰ ॥

¹ In all probability, Nanak Chand, the *munshi*, was the nephew of Diwan Moti Ram and he later on received the *ta'alluqa* of Kunjah in *ijāra* : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri) III, 396. It may be added that the other well-known Nanak Chand Daftari, the elder brother of Diwan Sawan Mal, had died in 1831 : Lepel H. Griffin, *Punjab Chiefs* (1865), 272.

² Faqir Tajuddin, son of Faqir Imamuddin, had shared with his father the charge of Gobindgarh fort and survived him only by two years : Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab* (1940), II, 294 & 303.

³ Leti, is situated about 24 miles south-west Tallagang. It may also be added that the *'ilāqa* of Tallagang and its environs were known for their quality breed of horses : Muhammad Azim Beg, *Tārīkh-i-Jehlam*, 70 & 235.

⁴ As already pointed out, the Maharaja's interest in Fateh Singh's men assuming the charge of his *jāgīr* in Kashmir may have been caused by the famine there and the consequent loss of revenues.

⁵ *Kuhār* has been used for a certain variety of camel.

ਅਰੁ ਮੰਗਿ ਸਿਕਾਰੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਤੋਫੇ ਭੀ ਸਾਥ ਕੀਮਤ ਕੇ ਲਿਆਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਬਾਇ ਮੁਹਾਫਜਤ ਪੁਚਾਇ ਭੀ ਦੇਣੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਤਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਮੁਲਾ ਸਾਕੂਰ ॥ ਤੇ ਹਸਨ ਖਾਂ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਬਾਦਸਾਹ ਜੀ ਕੇ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਜਾਣੇ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਕੀਰ ਇਜੀਜ਼ ਦੀਨ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਬਾਤਾਂ ਮਹੱਬਤ ਕੀਆਂ ਅਰੁ ਦੁਨਆਵੀ ਮਤਲਬਾਂ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤੇ ਮਾਝੇ ਕਯਾਂ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਚੋਰੀ ਬਤਾਈ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਥ ਆਦਮੀ ਕਰ ਦੀਏ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਕੈਥਲਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਮੁਲਖ ਸੀ ਲਿਆਏ ॥ ¹ ਤੇ ਉਨ ਕੋ ਇਨਾਮ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਦੁਸਾਲੇ ਜਿਨ ਕੇ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਇਲਾਰਦ ਸਾਹਬ ² ਥੀਂ ਆਦਿ ਜੋ ਸਾਹਬ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰੇ ਮੁਅੱਜਜ ਸੇ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬ ਤੇ ਸਿਰਕਰਦੇ ਅਰੁ ਕਾਰ ਮੁਖਤੀਆਰ ॥ ਤੇ ਪਲਟਣਾ ਕੇ ਮੁਅੱਜਜ ॥ ਏਹ ਹਮੇਸਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਕਈਆਂ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੇਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਖਿਜਮਤਗਾਰਾਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਿਗਿਰਦ ਪੇਸੇ ਕੋ ਤਾਂ ਹਮੇਸਾ ਬਖਸਤੇ ਹੀ ਸੇ ॥ ਸੇ ਸਭ ਕੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮੈਂ ਜੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਾਗਾ ਆਵਤੇ ਸੇ ਸੇ ਲਿਖੇ ਨਹੀਂ ਬਾਤ ਕੇ ਤੁਲ ਹੋਣੇ ਸੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਵੀ ਸਹਾਇ ਤੇ ਅਬੀਰਾ ਦਰੋਗਾ ਭੇਜਾ ॥ ਓਨਾ ਜਾਹਰ (*f.* 389 b) ਕਰਾ ਜੋ ਤੁਸਾਨੂੰ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸੌਕ ਹੈ ਘੋੜਿਆਂ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਸਾਨੂੰ ਭੀ ॥ ਤੇ ਚਾਲੀ ਘੋੜੀਆਂ ਬੇਸ ਭੇਜਾਂਗੇ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕਸਮੀਰ ਸੈ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਿਰਾਨ ਹੋਇ ਗਿਆ ਹੈ ॥ ³ ਏਸ ਕੀ ਏਹ ਸੂਰਤ ਹੂਈ ॥ ਜੋ ਕੁਵਰ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਸਾਪੁਰਦ ਹੂਆ ਸਾ ਮਾਮਲਾ ਕਸਮੀਰ ਕਾ ॥ ⁴ ਤੇ ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਖਤਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਾ ਉਸ ਕਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਬਮੁਜਬ ਹੀ ਕਈ ਵਾਫੁਰ ਖੂਨ ਕਰ ਦੀਏ ਆਗ ਸੈ ਜਲਾਇ ਕਰਿ ॥ ਤੇ ਆਲਾ ਤੇ ਅਦਨੇ ਲੋਕ ਸਭ ਲੂਟ ਲੀਏ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਕਹਤੁ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਗੱਲਾ ਸਭ ਜਮਾ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਪੰਜ ਸੇਰ ਨਿਰੁਖੁ ⁶ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਭੀ ਨਾ ਹਾਥ ਆਵੇ ॥ ਤਾਂ ਖਿਲਕਤ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਵਾਫੁਰ ਬੀਚ ਮਰਨ ਕੇ ਆਈ ॥ ਫੇਰ ਸੇਖ ਉਸ ਮਕਾਨ ਭੇਜਾ ॥ ⁷ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਵਿਸਾਖਾ ਸੈ ਭੀ ਸੇਖੀ ਜਿਆਦਾ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਸੈ ਸੇਖੀ ਆਪਣੀ

¹ It may be of some interest to note that the robberies in the Majha were traced as far as Kaithal, across the Satlej.

² Jean Francois Allard had joined the service of the Maharaja in 1822 and had been entrusted with raising a corps of dragoons to be disciplined after the European fashion. He died at Peshawar in 1839 : G. L. Chopra, *Panjab as a Sovereign State*, 114; Shahamat Ali, *The Sikhs and Afghans*, 67-68.

³ This folio gives a brief account of the famine in Kashmir. For some detail, see Muhammad-ul-din-Fauq, *Tārīkh-i-Kashmir*, III, 35-36.

⁴ Kunwar Sher Singh had been appointed as the *nāzim* of Kashmir in the month of Maghar Sammat 1888 (14 November 1831) : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 109.

⁵ Diwan Wasakha Singh was later imprisoned and fined for his oppression and mismanagement of Kashmir : *ibid.*, 170.

⁶ *Nirakh* denotes price or rate. As the context suggests, although the grain was selling at the fixed price of five seers per rupee, it was still outside the reach of the people.

⁷ Shaikh Ghulam Muhiyuddin, son of Munshi Shaikh Ujala of Hoshiarpur, had been sent to Kashmir along with Jamadar Khushal Singh and Gurmukh Singh to make improvements in the Kashmir administration, which, in fact, got still worse under them : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 166.

ਦੂਰ ਕਰ ਲਈ ॥ ਜੋ ਗੱਲਾ ਭੀ ਨਾ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਦਰੇ ਬੰਦ ਕਰੇ ॥ ਜੋ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਬਾਹਰ ਭੀ ਨਾ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਕੁਛ ਰਜਾਇ ਸੈ ਰਹਾ ਸਾ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਲੀਆ ਪਾਣੀ ਮੈਂ ਓਨਾ ਕੋ ਗੋਤੇ ਦੇਇ ਦੇਇ ਕੇ ਅਰੁ ਮਾਰ ਕਰਵਾਇ ਕੇ ॥ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਜੁਲਮ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਇ ਖਿਲਕਤ ਮਰੀ ॥ ਤੇ ਪੱਤੇ ਅਰੁ ਮੁਰਦਯਾਂ ਕੋ ਖਾਣੇ ਲਾਗੇ ॥ ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਕਹ ਕੇ ਦਰੇ ਖੁਲਾਏ ॥ ਤੇ ਖਿਲਕਤ ਸਭ ਤਰਫ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ ॥ ਮਾਮਲਾ ਸਭ ਦੂਰਿ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਲਾਖ ਹਾਇ ਖਿਲਕਤ ਮਰਤੀ ਏਸ ਤਰਫ ਭੀ ਆਈ ॥ ¹ ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਓਸ ਕੋ ਮਨਾ ਕਰੇ ਜੁਲਮ ਸੈਂ ॥ ਤੇ ਓਹ ਕਹੇ ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਲਾਖੋਂ ਕੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਆਵਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਮੈਨੇ ਹੀ ਵਿਰਾਨ ਕਰਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਔਰ ਜਾਗਾ ਭੀ ਇਸੀ ਵਜਾ ਹੋਤੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਬਾ ਕੋ ਹਰਕਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਫਕੀਰ ਇਮਾਮਦੀਨ ਕੇ ਸਾਥ ਰਾਜੇ ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਂ ਕਾ ਬੇਟਾ ਜੋ ਕੈਦ ਸਾ ਸੋ ਆਪ ਪਾਸ ਭੇਜਾ ॥ ² ਤੇ ਆਗੇ ਭੀ ਏਹ ਪੰਜਾ ਬਰਸਾਂ ਕਾਂ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਸਾ ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਮਜਬੂਤੀ ਸੈ ਕੈਦ ਰਖਾਵਣਾ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਕੋ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਸਾ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਖੂਬ ਵਜਾ ਪਰਵਰਸ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤੇ ਪੜਾਵਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਤਈਨਾਥ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜੇ (f. 390 a) ਬੇਸ ਤੇ ਸਿਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰ ਭੀ ਬਖਸੇ ॥ ਫੇਰ ਏਸ ਕੋ ਬਾਪ ਕੋ ਭੀ ਛੁਡਾਇਆ ॥ ਅਰੁ ਭਿੰਬਰ ਜੋ ਇਨ ਕਾ ਮੁਲਖ ਸਾ ਸੋ ਦਵਾਇਆ ਸਾ ॥ ਤੇ ਏਨਾ ਓਸ ਬਾਤ ਪਰ ਕਛੁ ਨਿਗਾ ਨਾ ਰਾਖੀ ॥ ਤੇ ਕਬੀ ਮਿਲੇ ਭੀ ਨਾ ॥ ਤੇ ਜੇ ਆਵਤੇ ਤਾਂ ਕੁਛੁ ਲੇਇ ਹੀ ਜਾਤੇ ॥ ਫੇਰ ਕੋਈ ਜੋ ਹਰਕਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਏਹ ਫੇਰ ਕੈਦ ਹੂਏ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਭੇਜ ਦੀਆ ਤੇ ਗੌਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਰਾਜੇ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕੇ ਪੋਤੇ ਕੋ ਲੁਦਆਣੇਓ ਲੈ ਆਓ ॥ ³ ਤਾਂ ਓਹ ਕਪੂਰਥਲੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਥੀਂ ਹੀ ਬਡੀਆਂ ਹੋਸ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਬਾਗ ਕੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਮੈਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਹੋਰੀਂ ਬਾਤਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਅਰੁ ਸਿਰਵਾਰਨਾ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫੋਂ ਮਿਜਮਾਨੀ ਕੇ ਰੁਪੈਏ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੇ ਡੇਰੇ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਪੋਤਯਾਂ ਕੋ ਲੇ ਕਰ ਹਟ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਰੋਸਨੀ ਬੇਸ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਦੋਨਾਂ ਰਾਜਯਾਂ ਕੋ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜਾ ਤੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਰਾਜਾ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਰਣਬੀਰ ਚੰਦ ਹੋਰਾਂ ਡੇਰੇ ਕਾ ਮੁਕਾਮ ਕਰਾ ॥ ਅਰੁ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਕਹ ਭੇਜਾ ਜੋ ਹਥਨੀ ਸਾਡੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਆਪਣੀ ਅਸਵਾਰੀ ਕੀ ਹਥਨੀ ਦੀਈ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਅੰਬੂਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਮੋਤਬਿਰ ਭੇਜੇ ॥ ਜੋ ਅਸੀਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੋ ਆਉਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਮਦਜੁ

¹ Apparently, the reference is to the migration of the people of Kashmir in thousands to Amritsar and even further out to Delhi, Calcutta and Banaras : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh* (tr. V. S. Suri), III, 167.

² Perhaps, it was the practice of the Maharaja to send the deposed rulers or their sons to a vassal for detention. See also, f. 341 b & n. 5, above.

³ One gathers the impression from Sohan Lal that the British political agent had been at the back of the return of Ranbir Chand and the grant of *jāgīr* to him later on : *Umdat-ut-Tawārikh* (tr. V. S. Suri), III 180, 182 & 198.

⁴ The following folio is given to Fateh Singh's visit to Amritsar to enquire about the health of the Maharaja.

ਭੇਜਾ ਜੋ ਆਈਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਆਪ ਕੇ ਕਿਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਵਡੀ ਉਲਤਤ ਕੀਆਂ ਬਾਝਾਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਬਿਜਾਇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਅਦਬ ਅਬਾਬ ਸਾਨੂੰ ਜੈਸਾ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਹੈ ਓਸਾ ਹੀ ਆਪਕਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਸੈ ਭੀ ਬੇਹਤਰ ਸਮਝਤੇ ਹਾਂ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਹੋਰੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਸੈ ਭੀ ਉਲਫਤ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਤੇ (f. 390 b) ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜਾ ਉਮਦਾ ਆਪ ਨੇ ਤੇ ਏਕ ਘੋੜਾ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬੇਸ ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਕਹਾ ਆਪ ਭੀ ਆਵਨਾ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਤੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕੇ ਡੇਰੇ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਤਵਾਜਾ ਤਾਜੀਮ ਅਰੁ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਸਤੂਰ ਕਦੀਮ ਕੇ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪਸ ਅੰਦਰ ਬਾਤਾਂ ਉਲਫਤ ਕੀਆਂ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਆਪ ਕੋ ਤੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਬੇਸ ਆਪ ਕੋ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਦੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਉਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਬਜਾਇ ਆਪ ਕਾ ਇਦਾਬ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਸਾਥ ਕਯਾਂ ਕੋ ਭੀ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਪੋਤੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਬਾਪ ਕੇ ਅਰੁ ਬਡੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੇ ਮਕਾਨ ਅਬ ਆਪ ਹੀ ਹੋ ॥ ਤਾਂ ਸਭ ਵਜਾ ਕੀ ਸਲਾਹ ਫਰਮਾਵਤਯਾਂ ਰਹਣੀ ॥ ਤਾਂ ਜੋਨਸੀਆਂ ਉਸ ਵਖਤ ਕੇ ਮੌਕਿਆਂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਸੀ ਸੋ ਸਮਝਾਇ ਦੀਈ ॥ ਫੇਰ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਭਾਈ ਕੋ ਭੀ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਬਖਸੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਖਾਹਸ ਕਰੀ ਡੇਰੇ ਲਜਾਣੇ ਕੀ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਉਨ ਕੇ ਡੇਰੇ ਗਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਭੀ ਜੇਵਰ ਮੁਰੱਸਾ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਤੇ ਘੋੜਾ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੀ ਪੁਸਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੋ ਸਿਹਤ ਹੂਈ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਅਬ ਸਾਡਾ ਭੀ ਲਹੌਰ ਕੇ ਜਾਣੇ ਕਾ ਇਰਾਦਾ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਜਾਵੋ ॥ ਫੇਰ ਘੋੜੇ ਬੇਸ ਫਾਫੂਰ ਮੰਗਵਾਇ ਕੇ ਦਿਖਾਲੇ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਜੋਨਸਾ ਪਸਿੰਦ ਹੋਵੇ ਸੋ ਲਹੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਮੁਸਕੀ ਵਲਾਇਤੀ ਪਸਿੰਦ ਕਰਾ ॥ ਏਹ ਲਿੱਟੀਵਾਲੇ ਨਬਾਬ ਜੀ ਨੇ ਭੇਜਾ ਸਾ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਪਸਿੰਦ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਸਭ ਸਿਫਤਾਂ ਏਸ ਮੈਂ ਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਕਰਿੰਦੇ ਸਭ ਜਾਹਰ ਕਰੇ ਜੋ ਐਸਾ ਘੋੜਾ ਅਸਾਂ ਆਗੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ॥ ਤੇ ਏਕ ਘੋੜਾ ਹੋਰ ਉਮਦਾ ਤੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰਿ (f. 391 a) ਰੁਕਸਦ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਭੀ ਘੋੜਾ ਤੇ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਇਸੀ ਵਜਾ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਤੀਸਰੇ ਪਹਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੋ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਬਾਰਸ ਸੀ ਤੇ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਭੀ ਸਾ ॥ ਪਰੁ ਬਾਰਾਂ ਘੜੀਆਂ ਮੈਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਗੇ ਸੈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਠਾਕੁਰ ਜੀ ਕੇ ਕਦਮਬੋਸ ਹੋਇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੁਲਦ ਤਾਲਯਾਂ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੂਬਰੂ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਰੀ ਰਸਕ ਸਿਰੋਮਣ ਰਾਧਾ ਨਾਥ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਕਮਲਾਂ ਮੈਂ ਧਯਾਨ ਰਖਤੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਅਕਬਰ ਖਾਂ ਜੋ ਨਬਾਬੋਂ ਕੀ ਤਰਫ ਗਇਆ ਸਾ ਸੋ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਨਬਾਬੋਂ ਨੇ ਬਡੀ ਤਰੀਫ ਘੋੜਿਆਂ ਕੀ ਲਿਖੀ ॥ ਅਰੁ ਕਹਾ ਬਾਜ ਤੇ ਚਰਗ ਭੇਜਣੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੇਜ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਇਸ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਕਰਨਾਲ ਸੀ ਇਕ ਸਾਹਬ ਨੇ ਬਾਦੁਖ ਭੇਜੀ ਨਈ ਤਰਕੀਬ ਕੀ ॥ ਜੋ ਛਿੱਟੀ ਹੀ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਉਸਕਾ ਤਮੰਚਾ ਭੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਪਥਰੀ ਥੀਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਚਾਲੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੇ ਆਦਮੀ ਕੋ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਬਿਲਾਇਤੀ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਅਕਬਰ ਖਾਂ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਨਾਬਬ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬਡੀ ਖਾਤਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤੇ ਪੰਜ ਸੈ ਰੁਪਈਆ ਤੇ ਪੁਸਾਕ ਦੀਈ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਘੋੜੇ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਕੇ ਤੇ ਘੜੀਆਲ ਅੰਗਰੇਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਤੋਫੇ ਤੀਆਰੁ ਕਰੇ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਦੂਸਰੇ ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ¹

¹ The reference here is to Nawab Faiz Muhammad Khan of Dadari and Nawab Shamsuddin Khan of Ferozepur. See also, ff. 387 b-389 a, above.

ਭੀ ਹਕੀਕਤ ਇਸੀ ਵਜਾ ਜਾਹਰ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਮਾਈ ਨਿਕਇਣ ¹ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਈ ॥ ਏਹ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਜਰਖਾਹੀ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜੀ ਸੀ ਬੇਦੀ ਕੇ ਬੇਟੇ ਕੀ ॥ ² ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਨਕਦੀ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਥੋਂ ਆਇ ਸਭ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤੇ ਮਾਨ ³ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਸਰਕਰਦਾ ਉਨ ਕੇ ਸਾਥ ਸਾ ਸੋ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਘੋੜਾਂ ਤੇ ਪੁਸਾਕ ਲਿਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਰੁਕਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਮੁਸਾਹਬ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਇੰਦਰੀ ਰੁਬਾਲ ਸਾਹਬ ਜੋ ਆਗੇ ਈਹਾ ਹੋਤਾ ਸਾ ॥ ਓਹ ਭੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਆ ॥ ਤੇ ਖਿਲੀਤਾ ਜੈਪੁਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ⁴ ਕਾ ਭੀ ਲਿਆਇਆ ॥ ਤੇ ਸਾਨਣੀਆਂ ⁵ ਤੇ ਹੋਰ ਤੋਫੇ ਭੀ ਉਸਤਰਫ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਬਡੀ ਮੇਹਰ ਬਾਨੀ ਕਰੀ (f. 391 b) ਅਰੁ ਕੁਟਲੈਨ ⁶ ਨੇ ਤੋਫੇ ਭੇਜੇ ॥ ਬਾਰਸ ਅਰੁ ਆਂਧੀ ਮਲੂਮ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕਬ ਹੋਤੀ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬੇਸ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੇ ਮੋਤਬਰ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਕਲਕੱਤੇ ਸੀ ਹੋਰੁ ਤੋਫੇ ਆਵਤੇ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਭੀ ਪਹੁਚੇਗੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੇਸ ਘੋੜਾ ਸਿਰਗਾ ਭੇਜਾ ਆਪ ਕੋ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਗੋਲਯਾਂ ਚਲਾਵਣ ਕਾ ਅਰੁ ਓਪਚੀ ⁷ ਤੇ ਗੋਲੇ ਫਟਣ ਵਾਲਯਾਂ ਕਾ ॥ ਤੇ ਗੁਬਾਰੇ ਕਾ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਹੋਰ ਇਲਮ ਭੀ ਸੀਖੇ ਹੈ ॥ ਇਸ ਕੋ ਭੀ ਸੀਖੋ ॥ ਅਰੁ ਗੋਲੇ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਬੇਸ ਲਿਵਾਤੇ ਸੇ ॥ ਪਰੁ ਏਹ ਜੋ ਨਏ ਕਾਮ ਇੰਗਰੇਜਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਏਸ ਤਰਫ ਕਰੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਸਾਹਬ ਆਇਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੋਲਣਦਾਜਾਂ ਕੋ ਉਨ ਸੇ ਕਾਮ ਸਿਖਲਾਇਆ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਦੋਨੋ ਕੁਵਰ ਸੀਖਤੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕੁਸਕੁ ਰੋਜ ਹੀ ਅਜੇ ਚਿਲਾਵਤਯਾਂ ਕੋ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਦੇਖਣੇ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤਾਂ ਨਿਸਾਨੇ ਕੇ ਗੋਲੇ ਤਾਂ ਖੂਬ ਲਾਗੇ ॥ ਤੇ ਫਟਨ

¹ Mai Raj Kaur, the daughter of Kahan Singh Nakai and mother of Prince Kharak Singh, was also known as Mai Nakain.

² The reference is to the death of Tegh Singh, the second son of Bedi Sahib Singh of Una, who had died on 6 'Jeth sudi panchmi', Sammat 1890 (24 May, 1833) : Ishr Singh Nara, *Rājā Jogī Arthāt Jīwan Ithās Sri Baba Sahib Singh Bedi*, 587. According to Ishr Singh Nara, Mai Raj Kaur visited Una even after the death of Bibi Nihal Kaur, the wife of Baba Sahib Singh Bedi. For some detail, see *ibid.*, 596-97. It may be of some interest to note that the principal queen of the Maharaja had been sent for condolence. Sohan Lal, however, is silent about it.

³ Perhaps, the reference is to Fateh Singh Man who had been attached to Prince Kharak Singh since his childhood : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs (1865)*, 178-82.

⁴ Jai Singh III, the only son of Raja Jagat Singh, was the Raja of Jaipur at this time: Loke Nath Ghose, *The Modern History of the Indian Chiefs, Rajas, Zamindars, & C.*, 42.

The connection between the Ahluwalias and the ruling house of Jaipur was almost as old as the principality of Kapurthala itself: Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f.131 b, for example. See also, f. 78 b, above & f. 397 a, below.

⁵ *Sānanī* or *Sūdanī* denotes a female camel specially kept for fast-riding.

⁶ In all likelihood, the reference is to Cortlandt, an English officer in the service of the Maharaja : see, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh* (tr. V. S. Suri), III, 297.

⁷ The exact meaning of the word is not clear. It seems to be a misspelling for *pachachī* meaning the lancet used for firing a gun.

ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਵਜਨ ਮੈਂ ਉਸ ਸੀ ਫਰਕ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਗੋਲੇ ਦਾਰੁਸਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਜਿਸ ਵਜਾ ਸਾਹਬਾਂ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ ॥ ਓਸ ਵਜਨ ਕੋ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਦੇਖਾ ਨਹੀਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰਾ ਤੇ ਸਿਸਿਤ ਭੀ ਬਾਂਧੀ ॥ ਤਾਂ ਗੋਲੇ ਦਾਰੁਸਤ ਫਟੇ ॥ ਤਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਏਹ ਖਾਵਿੰਦ ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਚਲਾਏ ॥ ਤਾਂ ਖੂਬ ਚਾਲੇ ॥ ਤਾਂ ਜਮਾਦਾਰ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸਾ ॥ ਫੇਰ ਲਾਲਾ ਗੁਬਿੰਦ ਜਸ ਵਕੀਲ ¹ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਪੀਨਸ ਲੇਕਰ ਮਿਲਾ ॥ ਤੇ ਬਾਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਕੀ ਤਰਫ ਕੀਆਂ ਕਰਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੇਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਬਾਤਸਾਹ ਸਜਾਵਲ ਮੁਲਖ ਜੀ ਕਾ ਮੋਤਬਿਰ ਮੁਲਾ ਸਾਕੁਰੂ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਰੁਖਸਦਾਨਾ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮਿਸਰ ਰੂਪ ਲਾਲ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਦੁਆਬੇ ਮੈਂ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੋਇ ਮਕਾਨ ਛੁਡਾਵਣੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਮੋਤਬਿਰ ਆਏ ਬਿੰਮੈ ਅਰਜੀ ਕੇ ॥ ਤਾਂ ਬਸੀ ਤੋਪਾਂ ਕੇ ਪਲਟਣ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਜਲਦੀ ਛੁਡਾਇ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁਏ ॥ ਅਰੁ ਵਕੀਲ ਪਸੋਰ ਸੀ ਆਇਆ ॥ ਤੇ (f. 392 a) ਪੇਸ ਕਬਜ ਬੇਸ ਕਬਜੇ ਮੁਰੱਸੇ ² ਕੀ ਨਜਰ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਦੋ ਘੋੜੇ ਭੇਜੇਂਗੇ ॥ ਅਰੁ ਬਸੀ ਮੈਂ ਆਪ ਕੇ ਕਾਰਦਾਰੋਂ ਕਾ ਤੇ ਰਾਜਾ ਪਟਆਲੇ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਕਾਰਦਾਰੋਂ ਕਾ ਕੁਪੇਚ ਪੜਿਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕਿਲਾਰਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਪ ਆਏ ॥ ³ ਅਰੁ ਖੂਬ ਵਜਾ ਦਰਆਫਤ ਕਰਾ ॥ ਤਾਂ ਕਾਰਦਾਰਾਂ ਰਾਜੇ ਕਿਆਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਮਾਰਾ ਏਨਾਂ ਬਾਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਸ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ॥ ਅਰੁ ਅਸਾਂ ਖੂਬ ਵਜਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਲੀਆ ਹੈ ॥ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਕਾਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਲੜਾਈ ਨਾ ਕਰਨੀ ॥ ਤੇ ਏਹ ਜੋ ਮੁਕੱਦਮੇ ਹੈਂ ਇਨ ਮੈਂ ਤੁਮ ਮੁਖਤੀਆਰ ਹੋ ਫੇਰ ਰਾਜੇ ਜੀ ਭੀ ਆਪ ਪਾਸ ਏਸ ਵਜਾ ਜਾਹਰ ਕਰ ਭੇਜਿਆ ॥ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤਾਂ ਕਾਰਦਾਰੋਂ ਕੀਆਂ ਹੈਂ ॥ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਘਰ ਕਾ ਜਿਸ ਸੂਰਤ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਇਦਾਬੁ ਹੈ ਅਬ ਭੀ ਉਸੀ ਵਜਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਤੁਸਾਡੇ ਘਰ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਹੈ ॥ ਤੇ ਕੁਟਾਹੇ ਵਾਲੇ ਮੀਰ ਕਾ ਵਕੀਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਇਬਤਦਾਇ ਸੀ ਰੈਯਤ ਹਾਂ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਰਾਖੀਏ ॥ ਅਰੁ ਬਸੀ ਮੈਂ ਏਕ ਸੈਯਦ ਸਾ ਹੋਸਮੰਦ ਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ⁴ ਫਿਰ ਕਰ ਆਇਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਉਹਾਂ ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਵਾਸਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਕੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ ਅਰੁ ਏਕ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ਕਬਜਾ ਤਲਵਾਰ ਕਾ ਮੁਰੱਸਾ ਭੇਜਿਆ ਸਾ ॥ ਪਠਾਣ ਕੇ ਪਾਸ ॥ ਅਰੁ ਪਠਾਣ ਆਪ ਕੀ ਰੈਯਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਓਹ ਪੂਛਤੇ ਸੇ ਜੋ ਪਹੁਚਿਆ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਜੇ ਤੁਮ ਹੀ ਉਸ ਕੋ ਪੂਛੋ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਰਾਖਿ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੇ ਅੱਵਲ ਹੀ ਈਹਾਂ ਰਹਾਇਸ ਹੋਤੀ ਤਾਂ ਏਹ ਮਿਕਾਨ ਅਬਾਦ ਹੋਣੇ ਕੀ ਲਾਯਕ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ਜੇ ਬਾਗੁ ਤੇ ਬਾਗ ਮੈਂ ਮਕਾਨੁ ਭੀ ॥ ਤੇ ਸਰਾਇ ਤੇ ਇਸ ਕਾ ਦਰਵਾਜਾ ਜੋ ਸਿਕਿਸਤਾ ਹੂਆ ਹੈ ਉਸ ਕੋ ਭੀ ਦਾਰੁਸਤ ਕਰੋ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਜੋ ਲੀਲਾ ਕਰਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਓਹ ਘਰਾਂ ਕੋ ਤਯਾਰ ਹੁਏ ॥ (f. 392 b) ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੀਲ ਬੇਸ ਤੇ ਪਾਂਚ ਘੋੜੇ ਤੇ ਕੜੇ ਤਿਲਾਈ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਨਜਰ ਕਰੇ ਸਾਰੂਪਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਕਹਾ

¹ Rai Gobind Jas, son of Rai Anand Singh Bhandari, was posted in Delhi as the *vakil* of the Lahore Darbar : Lepel H. Griffin, *Panjab Chiefs* (1865), 269.

² This longish phrase has been used for a dagger (*pesh-qabz*) with a bejewelled hilt.

³ The rulers of Kapurthala and Patiala were co-parceners in Bassi. For some information on the trouble created by the officials of Patiala, see Indra Krishen, *An Historical Interpretation of the Correspondence of Sir George Russel Clerk, Political Agent, Ambala and Ludhiana* (1831-43), 478.

⁴ The reference is to Haidarabad in the Deccan which is still well-known for the quality of its pearls.

ਜੋ ਜਲਦੀ ਆਵਣਾ ॥ ਤੇ ਹਸਨ ਅਲੀ ਲੁਹਾਣੀ ਸੈ ਦਸ ਘੋੜੇ ਬਸ ਲੀਏ ਟਾਂਕ ਸੈ ॥ ਤਾਂ ਟਾਕਵਾਲਯਾਂ ਭੀ ਆਪਣੀ ਤਰਫੋਂ ਦੋਇ ਘੋੜੇ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਏਹ ਰੂਬਰੂ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਨਿਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸੀਲਤਮੰਚੇ ਤੇ ਬੰਦੂਖ ॥ ਤੇ ਜਿਰਾ ਤੇ ਕਮਾਨ ਤੇ ਢਾਲਾਂ ਕੀ ਖਾਹਸ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਦਿਵਾਇ ਦੀਏ ਤੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਨਿਹੰਗ ਰੂਬਰੂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਟਾਂਕਵਾਲਾ ਘੋੜਾ ਅਰੁ ਰੁਪੈਏ ਬਖਸੇ ॥ ਫੇਰ ਡਾਕਟਰ ਮਰੀ ਸਾਹਬ ਆਏ ਤਾਂ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਪਹੁਚਿਆ ॥ ਫੇਰ ਬਾਗ ਮੈਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਕੋ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਕੇ ਕਦੀਮੀ ਵਤਨ ਕੇ ਜੋ ਭਾਟ ਸੇ ਸੋ ਜੈਸਲਮੇਰ ਸੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਰੋਜ ਕਰ ਦੀਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਬ ਵਿਲਾਇਤ ਸੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੀ ਭੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਫੇਰ ਰੁਕਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਾਬੀਯਤ ਕੋ ਹਰਕਤ ਨਿਹਾਇਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਵਖਤ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੇ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈਯਾ ਵਾਰਨਾ ਕੀਆ ॥ ਤੇ ਪਾਂਚ ਸੈ ਲਵਾਹਿਕਾਂ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਕੁਵਰ ਜੀ ਕਾ ਸਿਰਵਾਰਨਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਘੋੜੇ ਭੇਜੇ ਜੋ ਇਨ ਮੈਂ ਸੀ ਪਸਿੰਦ ਕਰਕੇ ਲੇਵੇ ਤਾਂ ਏਨਾ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਸਭਨਾਂ ਕੋ ਬਖਸਯਾ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਘੋੜਾ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਘੋੜਾ ਸਾ ਤੇ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਕੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰੀ ॥ ਤਾਂ ਏਨਾ ਉਨ ਕੋ ਭੇਜ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਜੀ ਆਪ ਕੋ ਹਜ਼ੂਰ ਪਹੁਚੇ ॥ ਅਰੁ ਬਸਤੀ ਰਾਮ ਕਾ ਬੇਟਾ ਜੋ ਜਗਰਾਵਾਂ ਮੈਂ ਕਾਰਦਾਰ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਲਿਖ ਦੀਆ ਸਾ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਓਨਕੇ ਜਮੇ ਲਾਖਾਂ ਹੀ ਲਾਵਤੇ (f. 393 a) ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ ਮਾਫ ਕਰ ਦਏ ॥ ਅਰੁ ਬਰਸ ਕੀ ਜੋ ਅਟਕ ਥੀਂ ਪਾਰ ਫੌਜ ਗਈ ਹੂਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ ਕੇ ਸਾਬ ਮੁਲਖਈਏ ਕੀ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਫਤੇ ਪਾਈ ॥ ¹ ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਕਰਾ ਜੋ ਸਹਰ ਕੀ ਦੀਵਾਰ ਫਰਕ ਸੀ ਤੀਆਰ ਕਰਵਾਵੇ ॥ ਜੋ ਅਵਾਦੀ ਹੋਰੁ ਵਾਫਰ ਹੋਵੇ ॥ ² ਅਰੁ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਕੀ ਇਮਾਰਤ ਪੁਖਤਾ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਇਨਤੋਨਿ ਸਾਹਬ ਨੇ ਸਗ ਬੋਇਦਾਰ ਤੇ ਪਿਸਤੇ ॥ ਤੇ ਮੁਰਗ ਚੀਨ ਕੇ ਅਰੁ ਹਬਸੀ ॥ ³ ਤੇ ਕਬੂਤਰ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਇਸ ਤਰਾਂ ਕੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਤੋਫੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਚਾਰਗੋਸ ਵਿਲਾਇਤੀ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਆਗੇ ਜੋ ਅਕਬਰ ਖਾਂ ਨਿਬਾਬ ਸਮੱਸਦੀਨ ਖਾਂ ਪਾਸ ਚਾਰਗੋਸ ਲੇ ਗਯਾ ਸਾ ਤਾਂ ਉਸ ਕੀ ਅਲਵਰਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਤਰੀਫ ਕਰੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਮਦਾ ਚਾਰਗੋਸ ਭੇਜਾ ॥ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਬੁਡਾਲੀਏ ਠਾਣੇਦਾਰ ਭੀ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਨਜਰ ਕਾ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ ਸੈ ਜੋ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਹੂਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਅਸਲਾ ਭੀ ਉਨ ਕਾ ਐਸਾ ਹੀ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਤਾਂ ਨਾਖਫਗੀ ਫਰਮਾਈ ਤੇ ਓਹ ਭਾਗ ਗਿਆ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਮਨਰੰਜਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਣਾਰ ਬਿੰਦ ਮੈਂ ਮਨ ਲਗਾਵਤੇ ਭਏ ॥ ਕਬਿੱਤ ॥ ਭਜਨ ਤੇ ਭਜਯੋ ਏਕ ਬਾਰ ਹੂੰ ਨ ਭਜਯੋ ਟੇਕ ਭਜਨ ਬਿਬੇਕ ਜਾਤੇ ਭਜਨ ਭਜਯੋ ਅਪਾਰ ॥ ਮ੍ਰਿਖਾਤਨ ਮਨ ਦੀਨ ਸਾਚਤਨ ਕੌਨ ਲੀਨ ਲੀਨ ਮੀਨ ਕਲ ਕਲ ਮਲ ਜਲ ਧਰ ਧਾਰ ॥ ਸ੍ਰਾਰਥਨ ਮਨੋਰਥਨਿ ਕੋ ਪਥ ਥਕਯੋ ਪਰਮਾਰਥਨ ਕੇ ਨ ਕੀਨੇ ਪਾਥ ਮੈਂ ਬਿਥਾਰ ॥ ਬਲਹਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਮ੍ਰਿਗਰਾਜ ਹਿਤਕਾਰੀ ਲਾਜ ਆਪ ਕੋ ਹਮਾਰੀ ਕੀਜੈ ਕ੍ਰਿਪਾ

¹ The reference in all probability is to the conquest of Peshawar in April 1834 for which the armies had been sent in October 1832 and Hari Singh Nalwa too had been instructed to cross the Indus and move towards Peshawar : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 152-53 & 197-98.

² It may be pointed out that to increase the population of the town Fateh Singh ordered the construction of its wall at some distance from the presently inhabited quarters.

³ It may be noted that Fateh Singh received a black, probably Abyssinian, slave as a gift.

ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਰ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਆਪ ਕੇ ਭਜਨ ਤੇ ਮੈਂ ਭਜਯੋ ਕਯਾ ਭਾਗਯੋ ॥ ਕੈਸੇ ਜੋ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਟੇਕ ਕਯਾ ਮਰਜਾਦਾ ਧਰ ਕੇ ਨਾ ਭਜਨ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਕੇ ਭਜਨ ਕਯਾ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਨ ਕਾ ਬਿਚਾਰ ਥਾ ॥ ਸੋਈ ਭਜਨ ਅਪਾਰ ਭਜਯੋ ॥ ਫੇਰ ਝੂਠ ਜੋ ਸਰੀਰ ਤਿਸੀ ਮੈਂ ਮਨ ਕੋ ਲਗਾਯਾ ॥ ਅਰੁ ਸਾਚ ਜੋ ਆਪ ਕੋ ਪਹਚਾਨਬੋ (f. 393 b) ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਨਕ ਭੀ ਲੀਨ ਨਾ ਭਯੋ ॥ ਕਲਜੁਗ ਕੋ ਪਾਪ ਰੂਪੀ ਸਮੁੱਦ੍ਰ ਕੀ ਧਾਰਾ ਮੈਂ ਮੀਨ ਸਮਲੀਨ ਹੋ ॥ ਫੇਰ ਸ੍ਵਾਰਥ ਕਯਾ ਅਪਨੇ ਕਾਰਜੋ ਕੇ ਮਨੋਰਥ ਰੂਪੀ ਰਥੋਂ ਕੇ ਮਾਰਗਨ ਮੈਂ ਥਕ ਗਯੋ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਪਰਮਾਰਥੋਂ ਕੇ ਰਸਤੇਆਂ ਕਾ ਬਿਸਤਾਰ ਹਮਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਆ ਹੈ ॥ ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਜੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਬਲਹਾਰੀ ਜਾਤ ਹੈ ॥ ਹੇ ਹਿਤ ਕੇ ਕਾਰੀ ॥ ਆਪ ਕੋ ਹੀ ਹਮਾਰੀ ਲਾਜ ਹੈ ॥ ਇਸ ਤੇ ਹੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਘਰ ਮੋ ਪੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਜੀਏ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਲ ਅਰਿ ਦਲਬਲਏਂਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਨ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਧ ਸਕਲ-ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਣ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਭੁੰਗੇ ਸਿਕਾਰ ਖੇਲਨ ਆਦਿ ਵਰਣਨੰ ਤੀਸਮੋ ਰੈਵਤ : ॥ ੩੦ ॥ ¹ ਸੋਰਠਾ ॥ ਦਾਮ ਦਾਮਨੀ ਜੋਤ ਮੂਰਤ ਪੂਰਨ ਰਾਗ ਰਸ ॥ ਰਸ ਬਿਲਾਸ ਤਨੋਤ ਭਗਵਤ ਰਤ ਰਾਧਾ ਨਮੋ ॥ ² ਬਾਰਤਾ ॥ ਬੀਜੁਰੀਓ ਕੀ ਜੋ ਦਾਮ ਕਯਾ ਅਨੇਕ ਪਾਤ ਤਿਨੋ ਸੀ ਜਾਕੀ ਜੋਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਪੂਰਣ ਜੋ ਅਨੁਰਾਗ ਕੋ ਰਸਤਾ ਕੀ ਮੂਰਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਜੋ ਰਾਸ ਕੇ ਬਿਲਾਸਨ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰਨ ਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ॥ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਜੂ ਮੈਂ ਸਨੇਹਵਾਨ ਹੈਂ ॥ ਐਸੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੂ ਕੋ ਪ੍ਰਣਾਮ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਇਕਾਨਵੇ ਮੈਂ ਗਵਰਨਰ ਮਟਕਲਫ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲੀਤਾ ਆਇਆ ॥ ਬਡੀ ਦੋਸਤੀ ਕਾ ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਸੀ ਡਾਕਤਰ ਸਾਹਬ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮਿਜਮਾਨੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਪੁਚਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਨਯਾ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਇਨਤੋਨ ਸਾਹਬ ⁴ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲਾਇਤ ਕੇ ਸਗ ਬੇਸ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਟਾਂਕ ਬਨੂੰ ਕੀ ਤਰਫ ਜੋ ਸਹਕਾਰ ਕੀ ਫੌਜ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਮੁਲਖਈਏ ਸਾਥ ਲੜਾਈ ਹੂਈ ॥ ⁵ ਤੇ ਵਾਫਰ ਜਵਾਨ ਇਸ ਤਰਫ ਕੇ ਮਾਰੇ ਤੇ ਜਖਮੀ (f. 394 a) ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਸਰਕਰਦੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਡੇਰਾ ਕਿਤਨੇ ਕੋਸ ਪੀਛੇ ਹਟ ਉਤਰਯਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਤਰਫ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਬਿਮੋਇ ਤੋਪੋਂ ਕੇ ਪਲਟਣ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਵਕੀਲ ਗੁਬਿੰਦ ਜਸ ਆਇਆ ਲਹੌਰ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋ

¹ Chapter Fifty-four, or Chapter Thirty of Section three, ends here.

² Chapter Fifty-five (ff. 393b - 397b) refers, among other things, to the dispute between the sons of Sahib Singh Bedi and the visit of Fateh Singh and Ranjit Singh towards Rohtas and back.

³ Dr. Murray was on his way to Ludhiana, eventually to leave for England for three years : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 195-96.

⁴ This 'Anton Sahib, the *firangi*' appears to be an English traveller who is said to have stayed at Lahore for some time in June-July 1836 : *ibid.*, 291-92 & 300.

⁵ Tank and Bannu, on the the right bank of the river Indus, and north of Dera Ismail Khan, were held respectively by Nawab Sarwar Khan and the Ahmadzai and Utmanzai Waziris. They had resisted the Sikh forces sent by the Maharaja earlier in 1834 and subsequently in 1836. For some detail, see Muhammad Hayat Khan, *Hayāt-i-Afghānī*, 631-33.

ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਗੁਬਿੰਦਗੜ ¹ ਕੇ ਦਰਮਿਆਨ ਸੀ ਰਹਜਨ ਭਾਗੇ ਸੇ ਤੇ ਓਹ ਮਸਾਹੂਰ ਸੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਓਹ ਈਸੇ ਖਾਂ ਕੀ ਕੋਟੀ ਆਇ ਪੜੇ ॥ ਤਾਂ ਹਜੂਰ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਪਕੜ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਕਸਮੀਰੋਂ ਕਾਰਦਾਰ ਕੀ ਅਰਜੀ ਆਈ ਜੋ ਮੈਂ ਈਹਾਂ ਆਪਣੇ ਗਾਂਵ ਅਵਾਦ ਕਰੇ ਹੈਂ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਕਾਦੀਮੀ ਭਾਟ ਜੋ ਜੈਸਲਮੇਰ ਕੋ ਆਏ ਹੁਏ ਸੇ ॥ ਉਨ ਕੋ ਫੀਲੁ ਤੇ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਤੇ ਕੜੇ ਤਿਲਾਈ ਤੇ ਪਾਂਚ ਦੁਸਾਲੇ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਉਮਦਾ ਤੇ ਖੇਮਾ ਤੇ ਰੁਪਈਏ ਦੇ ਕੇ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਕੁਮੇਦਾਨ ਕਾ ਭਾਈ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਅਸਾ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾ ਕੋ ਭੇਜਾ ਹੈ ਪਸੌਰ ਕੋ ॥ ਅਰੁ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਯਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾ ਕੋ ਭੇਜੋ ॥ ² ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਉਹਾ ਹਗਾਮੇਂ ਕੀ ਬਾਤ ਨਿਗਾ ਆਵਤੀ ਹੈ ਅਸੀ ਹੀ ਚਲਤੇ ਹਾਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਮੁਸਾਹਬਾਂ ਭੀ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਅਬ ਤੋ ਏਈ ਜਾਵੇਂ ॥ ਜੇ ਉਹਾਂ ਜਯਾਦਾ ਹਗਾਮਾ ਹੂਆ ਤਾ ਆਪ ਤਸਰੀਫ ਲਿਚਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਹਮ ਜਾਤੇ ਹਾ ॥ ਪਰੁ ਸਲਾਹ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਹੀ ਹੁਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਜੋਨਸੇ ਅਵਲ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਵਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਗੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਓਹ ਹਟਤੇ ਭੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹੈਂ ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸਤਕਾਮਤ ਸਾਥ ਜਾਣਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਬਾਜੁਰਗਾਂ ਕੀ ਸੂਰਤ ਲੜਨਾ ਜਿਸ ਮੈਂ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜੁਰਗੀ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਦਿਲ ਸੀ ਓਹ ਬਹਾਦਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਆਪ (f. 394 b) ਕੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੇ ਇਸੀ ਸੂਰਤ ਹੋਵੇਗੀ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਲਹੌਰ ਕੋ ਕੂਚ ਕੀਆ ॥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਰਸਤਾ ਭੀ ਓਹੀ ਸਾ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਕਰ ਆਗੇ ਜਾਣਾ ॥ ਅਰੁ ਅਲਵਰਵਾਲੇ ਰਾਜਾ ਬਨੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲੀਤਾ ਆਇਆ ਅਰੁ ਤੋਫੇ ਓਨਾ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਉਸ ਤਰਫ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਵਾ ਰੋ ਸਾਲਾਬਾਗ ਸੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਕੋਸ ਉਰੇ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਭੀ ਸਾਲਾਬਾਗ ਸੇ ਤਾਂ ਇਸਤਕਬਾਲ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਨਕਦੀ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਤੇ ਮੇਵਿਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਸਰਕਾਰ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਕਰ ਹਸਰੀ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠੇ ॥ ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾ ਭੀ ਡੇਰਾ ਉਸੀ ਤਰਫ ਸਾ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ ਲਬੇ ਫਰਸ ਤਕਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਪੂਛਾ ਜੋ ਭਾਈ ਹੋਰੀ ਤੇ ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਖੁਸ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਵਾਰਨਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕਾ ਵਾਰਨਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁਈ ਤਾਂ ਏਨਾ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਆਗੇ ਲੜਾਈ ਕੀ ਰੋਪਕਾਰੀ ਸੁਣੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜਲਦੀ ਪਹੁਚੀਏ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਕਹਾ ਜੋ ਓਹ ਪਰੇ ਕੋ ਹਟ ਗਏ ਹੈਂ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੋ ॥ ਤੇ ਆਪ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਤੇ ਨਯਾ ਬਾਗੁ ਅਰੁ ਕਮਰਾ ਦੇਖਿਆ ॥ ਤੇ ਸਿਕਾਰ ਵਾਫੁਰ ਹੋਤਾ ਰਹਾ ॥ ਫੇਰ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਰੋਜ ਥੀਂ ਬਾਦ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਰੋਣਕ ਬਖਸ ਹੁਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਤੇ ਘੋੜਾ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਕੇ ਰੂਬਰੂ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇ ਫਰਜੰਦ ਕੁਵਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਨਿਸਵਤ ਕਾ ਸਗੁਨ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਰੁਪਈਯਾ ਕਾ ਸੁਟਣਾ ਤੇ ਰੋਸਨੀ ਤੇ ਪਿਚਕਾਰੇ ਤੇ ਅਸਤਬਾਜੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਭ ਰਸੂਮਾਂ ਬਡੀ ਸਾਦੀ ਜੈਸੀਆਂ ਹੁਈਆਂ ॥ ਅਰੁ ਬ੍ਰਹਮਣਾ ਤੇ ਸਾਧਾ ਤੇ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲਯਾਂ ਥੀ ਆਦਿ ਤੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਤੇ ਆਜਜਾ ਕੇ ਵਾਫੁਰ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਦਰਬਾਰੇ (f. 395 a)

¹ This highway man, in all probability, ran away from the Gobindgarh situated about 77 miles south-east of Kot Isa Khan.

² It may be pointed out that here the Maharaja had clearly asked for military service to be rendered by Kunwar Nihal Singh as a vassal.

ਅਰੁ ਦੇਹਲਾ ਭੀ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਕੁਸਾਲ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ¹ ਨੇ ਇਲਤਜਾਇ ਕਰੀ ਫੀਲ ਕੀ ॥ ਤਾਂ ਫੀਲ ਬੇਸ ਅਰੁ ਪੁਸਾਕਾਂ ਅਰੁ ਰੁਪੈਏ ਬਖਸੇ ॥ ਫੇਰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ॥ ਤੇ ਬਰਸਾਤ ਮੈਂ ਦੋਨਾਂ ਦਰੀਆਵਾਂ ਕਾ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਵੇਈਆਂ ਕਾ ਪਾਣੀ ਦੋਨਾਂ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਆਵਤਾ ਹੈ ॥ ਤੇ ਸਹਰ ਕੇ ਚਹਾਰ ਤਰਫ ਤੇ ਕੋਸਾ ਮੈਂ ਹੋਤਾ ਹੈ ॥ ² ਤਾਂ ਕਿਸਤੀਆਂ ਮੈਂ ਅਰੁ ਪੁਲਾ ਉਪਰ ਤੇ ਨਏ ਕਮਰੇ ਮੈਂ ਬੈਠ ਕਰ ਸੈਰ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਦਾਦਰੀ ਸੈ ਨਬਾਬ ਫੈਜ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਜੀ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਤੋਫੇ ਲਿਆਏ ॥ ਘੋੜਾ ਨੁਕਰਾ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਸਗ ਆਠ ॥ ਤੇ ਚਵੀ ਮੁਰਗ ਅਰੁ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰ ਭੀ ॥ ਫੇਰ ਉਨ ਕੋ ਬਿਮੈ ਦੁਸਾਲੇ ਕੇ ਸਿਰੇਪਾਉ ਅਰੁ ਪਾਂਚ ਸੈ ਰੁਪਈਯਾ ਰੁਖਸਦਾਨਾ ਦੀਆ ॥ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਲੁਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਭੀ ਬਖਸੇ ॥ ਅਰੁ ਕਸਮੀਰ ਸੈ ਜੋ ਪਸਮੀਨਾ ਸਰਕਾਰੇ ਆਇਆ ॥ ਤਾ ਉਸ ਮੈਂ ਸੀ ਆਪ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਨਿਬਾਬ ਭੰਬੂਖਾਂ ³ ਹੋਰਾ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈ ਤੋਫੇ ਤੇ ਪੇੜ ਤੇ ਮੇਵੇ ਜਾਤ ਆਈ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਇਨਾਮ ਬਖਸਾ ॥ ਫੇਰ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਹੋਰੀ ਲੀਲਾ ਜੀ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ ਸੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਸਾਬ ਅਦਬ ਕੇ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਲੀਲਾ ਜੀ ਹਮੇਸਾ ਨਈ ਹੀ ਦੇਖਣੀ ਸੁਰੂ ਕਰੀ ॥ ਅਰੁ ਬੇਦੀ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਰਜਾਇ ਹੁਏ ਤਾਂ ਉਨਕੇ ਬੇਟੇਆਂ ਮੈਂ ਉਸੀ ਵਖਤ ਬੇਇਤਫਾਕੀ ਹੁਈ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਉਨ ਕਾ ਬਡਾ ਬੇਟਾ ਬਿਸਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਮਿਜਮਾਨੀ ਤੇ ਰੁਖਸਦਾਨਾ ਪੁਚਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਮਦਤ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾ ਤਿਸੱਲਾ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਉਹਾ ਸੈਂ ਜਾਇ ਕਰ ਓਨਾ ਆਪਣਾ ਬੇਟਾ ⁵ ਭੇਜਿਆ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨਕੇ ਸਾਬ ਨਾਗੁਰ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕਰ ਦੀਆ ॥ ਤੇ ਹੋਰ ਫੈਜ ਬਿਮੈ ਤੋਪ ਕੇ ਕਾਲੇ ਉਤਾਰੀ ॥ ਜੋ ਉਨ ਕੀ ਦੱਖਣੀ ਸੈ ਫੈਜ ਇਨ ਕੇ ਸਾਬ ਨਾ ਲੜੇ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਮਲਸੀਹਾ ⁶ ਰੋਕ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਦੂਸਰੀ ਤਰਫ ਸੀ ਬਾਵੇ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਬਰਾਦਰ ਜਾਦੇ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਮਿਜਮਾਨੀ ਤੇ ਰੁਖਸਦਾਨਾ (f. 395 b) ਪੁਚਾਇਆ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਆਪਣੀ ਮਦਤ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਦੋਨਾ ਤਰਫਾਂ ਕੋ ਅਬ ਲੜਨੇ ਨਹੀ ਦੇਤੇ ॥ ਫੇਰ ਓਹ ਭੀ ਸਰਕਾਰੇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰੋਂ ਦੁਨੀ ਚੰਦੁ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਏਹੀ ਜਾਹਰ ਕਰਿਆ ਜੋ ਅਬ ਲੜਨੇ ਨਹੀਂ ਦੇਣੇ ਤੇ ਸੁਲਾ ਭੀ ਨਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਤੇ ਕੁਸ ਕੁ ਮੁਲਖ ਅਰੁ ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਟਕੇ ਲੇ ਕਰ ਇਨ ਕੀ ਸੁਲਾ ਹੋਣੇ ਦੇਵਾਂਗੇ ॥ ⁷ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਕੇ ਸਾਬ ਫੈਜ ਕਰ ਦਈ ॥ ਤੇ ਦੁਆਬੇ ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੀ ਫੈਜ ਸੀ

¹ It may be noted that Khushal Singh Nihang had himself asked for an elephant. He appears to be the leader of a sizeable number of *nihangs* in the service of the Maharaja : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh* (tr. V. S. Suri), III, 228.

² As the text suggests, floods in the rivers Beas and Satlej as well as in the streams Black and White Vein were an annual feature then.

³ It has not been possible to identify this Nowab Bhambu Khan with any certainty.

⁴ With a brief intermission, the next two folios are given to the dispute between the sons of Baba Sahib Singh Bedi. See also, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh* (tr. V. S. Suri), III, 202, 206-09 & 219.

⁵ The reference here is to Attar Singh, the son of Bishan Singh Bedi: Griffin & Massy, *Chiefs and Families of Note in the Punjab* (1940), I, 123.

⁶ Malsian is an old fortified town, situated at about 5 miles south-west of Sarai Dakhni in the Jalandhar Doab.

⁷ It may be interesting to note that the Maharaja did not wish the dispute to flare up but at the same time he wanted the settlement to be delayed until he had extorted some territory, guns and money from the disputates.

ਮਿਸਲਾਂ¹ ਕੀ ਉਸ ਕੋ ਸਰਕਾਰ ਕਾ ਹੁਕਮ ਹੂਆ ਜੋ ਉਨੇ² ਸੈ ਬੇਦੀਆਂ ਕੀ ਨਕਦੀ ਅਰੁ ਹੋਰੁ ਅਸੀਆਇ ਕਿਸੀ ਤਰਫ ਕੋ ਨਾ ਜਾਵੇਂ ॥ ਅਰੁ ਅਰਜੀ ਈਸੁਤੁ ਕੇ ਆਮਲ³ ਕੀ ਗੁਜ਼ਾਰਸ ਹੂਈ ॥ ਜੋ ਇਲਾਕੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਜ਼ੂਰ ਕੇ ਮੈਂ ਜਮੀਨ ਕਾ ਕਿਜਾਇਆ⁴ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਫੌਜ ਉਨ ਕੀ ਬਿਮੈ ਦੋਹ ਤੋਪਾਂ ਕੇ ਉਹਾਂ ਆਈ ॥ ਆਗਰਚਿ ਉਸ ਵਖਤ ਈਹਾਂ ਫੌਜ ਕਮ ਸੀ ॥ ਪਰ ਮੈਂ ਭੀ ਉਹਾਂ ਗਯਾ ॥ ਫੇਰ ਤਰਫੈਨ⁵ ਸੈ ਬਾਦੁਖ ਰਾਨੀ ਸੁਰੂ ਹੂਈ ॥ ਅਰੁ ਨੌਬਤ ਸਮਸੇਰ ਜਨੀ ਤਕ ਪਹੁਚੀ ॥ ਤੇ ਇਕਬਾਲ ਹਜ਼ੂਰ ਕੇ ਸੈ ਓਹ ਪਸਪਾ ਉਏ ॥ ਤੇ ਚਾਰ ਸਿਰਕਰਦੇ ਤੇ ਹੋਰ ਜਵਾਨ ਭੀ ਉਨ ਕੇ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਇਸ ਤਰਫ ਸੀ ਭੀ ਬੀਚ ਕਾਮ ਕੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਖਬਰ ਆਈ ਜੋ ਪਿਆਦੇ ਬਸੀ ਸੈ ਬਾਰੂਦ ਵਗੈਰੇ ਅਸਬਾਬ ਈਸੁਤੁ ਕੋ ਲਿਆਏ ਥੇ ॥ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਮੈਂ ਫੌਜ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੀ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਆ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕਾ ਏਕ ਮੁਅਜ ਤੇ ਦੋਇ ਅਸਵਾਰ ਹੋਰ ਮਾਰੇ ॥ ਤੇ ਫੇਰ ਓਹ ਹਟ ਗਏ ॥ ਤਾਂ ਦਰੀਆਫਤ ਹੋਣੇ ਇਸ ਬਾਤ ਕੇ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਫੌਜ ਕੋ ਹੁਕਮ ਦੀਆ ॥ ਤਾਂ ਇਸੀ ਅਰਸੇ ਮੈਂ ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਲਲਤੋਂਵਾਲੇ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਉਜਰ ਬਯਾਨ ਕੀਆ ॥ ਅਰੁ ਅਰਜ ਕਰੀ ਜੋ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੇ ਕਈ ਕਦੀਮ ਸੀ ਰਾਪਤਾ⁶ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਬਰਕਤ ਨਿਸਾਨ ਕੇ ਸਾਥ ਹੈ ॥ ਤੇ ਫੌਜ ਕੀ ਰਵਾਨਗੀ ਮਕੂਫ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਜਿਸ ਵਜਾ ਫਰਮਾਵੋਗੇ ਉਸੀ ਸੂਰਤ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇ ਜਾਵੇਗਾ ॥ ਤੇ ਜਗਰਾਵੀਂ ਭੀ (f. 396 a) ਜੀਂਦ ਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਗਾਵਾਂ ਸੈ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕਾ ਹਗਾਮਾ ਹੂਆ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਭੀ ਏਹੀ ਸੂਰਤ ਹੂਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਜੀ ਕਾ ਭੀ ਦਰਸਨ ਕਰਨਾ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ॥ ਤੇ ਇਸਤਕਬਾਲ ਅਰੁ ਮਿਜਮਾਨੀਆਂ ਉਸੀ ਵਜਾ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਸਿਰਵਾਨਾ ਕੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੀ ਕੀਆ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਜੀ ਕੇ ਪੌਤੇ ਆਏ ॥ ਤੇ ਕੁਵਰ ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਥੀਂ ਆਦਿ ਹੋਰੁ ਸਰਦਾਰ ਭੀ ਮਿਲਣੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਤੇ ਮਲਵਈ ਸਿੰਘ ਭੀ ਕਦਮ ਬੋਸ ਆਇ ਹੂਆ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੀ ਤਕਸੀਰ ਮਾਫ ਫਰਮਾਈ ਫੇਰ ਡੇਰਾ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਡੇਹਰੇ ਜੀ ਆਇਆ ॥⁷ ਅਰੁ ਉਹਾਂ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਸੈ

¹ The reference in all probability is to the 'irregular horsemen' of the former chiefs who were organised into *misls*, meaning groups of soldiers.

² Una, a town situated at about 8 miles from the right bank of the river Satlej was then the headquarters of the Bedis.

³ The term '*amil*' seems to have been used in the ordinary sense of an administrator.

⁴ *Kajaiyā* corrupted from the Arabic word *qazyah* meaning dispute.

For a reference to the dispute between the Ahluwalias and the Raja of Nabha over the Isru, see, *Ahluwalia State Record*, Case No. 622/5, Document dated 19 September 1818, Punjab State Archives, Patiala.

⁵ The word *tarfain* has been used here in the sense of both sides.

⁶ It seems to be mispelling of *rābtā*, meaning connexion.

⁷ Ranjit Singh reached Dera Baba Nanak on 5 Kattik 1892 Sammat (19 October 1834) to install Baba Bishan Singh on the *gaddī* of Baba Sahib Singh Bedi : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 208.

ਰਾਵੀ ਉਤਰ ਕਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਕੇ ਕਿਲੇ ¹ ਤੇ ਪਸਰੂਰ ² ਤੇ ਸਯਾਲ ਕੋਟ ਮੈਂ ਸੀ ਚਪੜਾਲ ³ ਕੇ ਰਸਤੇ ਡੇਰੇ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਬਾਬੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਬ ਕੇ ਜੋ ਚਪੜਾਲ ਕਾ ਤੱਲਕਾ ਦੀਆ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਸੋ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲੈ ਲੀਆ ॥ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਸ ਸੈ ਕਹੈ ਜੋ ਬਾਬੇ ਜੀ ਕੀ ਹਿਯਾਤੀ ਮੈਂ ਤੁਮ ਜਾਤੇ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਵਜਾ ਉਨ ਕੋ ਖੁਸ਼ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਅਬ ਏਹ ਸੂਰਤ ਕਰਤੇ ਹੋ ॥ ਜੋ ਹਮਾਰੀ ਇੱਜਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਨਕੀ ਬਾਤ ਨਾ ਮਾਨੀ ॥ ⁴ ਫੇਰ ਝਨਾਉ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰੇ ॥ ਅਰੁ ਜੰਮੂ ਭੀ ਈਹਾਂ ਸੈ ਨਜਦੀਕ ਸਾ ॥ ⁵ ਫੇਰ ਮੀਰਪੁਰ ਮੈਂ ਸੀ ਮਨਉਰ ⁷ ਆਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਤੀਨ ਰੋਜ ਡੇਰਾ ਜਮੀਯਤ ਰਹਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਖੋਜੇ ਕੇ ਚੱਕ ਸੈਂ ਆਪ ਕੇ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਘੋੜਾ ਤੇ ਹੋਰੁ ਲੁਆਜਮੇ ਆਪ ਨੇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਿਜਮਾਨੀ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਆਪ ਭੀ ਡੇਰੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਜੇਲਮ ਕਾ ਦਰੀਆਉ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਰਉਤਾਸ ਡੇਰਾ ਹੂਆ ॥ ਤੇ ਅਟਕ ਸੀ ਪਾਰ ਜੋ ਆਗੇ ਦੋ ਬਰਸ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਕੋ ਹੂਆ ਸਾ ਤੇ ਅਬ ਓਹ ਪਸੌਰ ਸੇ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਮੈਂ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸੰਦਲੀ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਜਲਾਲਪੁਰ ਕੀਕਨਾ ⁸ ਕੇ ਸੈ ਜੇਲਮ ਉਤਰੇ ॥ (*f.* 396 b) ਤੇ ਆਪ ਕੇ ਵਰਖ ਕਾ ਰੋਜ ਮੰਘਰ ਕੇ ਸਤਾਹੀਏ ਹੂਆ ॥ ਫੇਰ ਅਕਾਲਗੜ ਮੈਂ ਸੀ ਉਧੇਵਾਲੀ ⁹ ਆਏ ॥ ਤੇ ਏਹ ਮਕਾਨ ਘਨੱਈਆ ਨੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਬ ਸਿੰਘ ਕੋ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ¹⁰ ਹੂਆ ਸਾ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਏਹ ਭੀ ਛੁਡਾਇ ਲੀਆ ॥ ਫੇਰ ਰਵਾਂ ਰਵੀਂ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਆਪਨੀ ਹਵੇਲੀ ¹¹ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ

¹ Qila Sobha Singh is in the Rachna Doab, situated at about 20 miles from Dera Baba Nanak in the north-west.

² Pasrur town is situated at about 15 miles south-east of Sialkot and 8 miles north-west of Qila-Sobha Singh.

³ Chaprar, a town at about 9 miles above Sialkot, on the route to Jammu.

⁴ Ranjit Singh's indifference towards the angry remonstrances of Baba Kahn Singh may be noted.

⁵ Jammu and the surrounding area was held by Raja Gulab Singh and his brothers as vassals of the Maharaja : J. S. Grewal & Indu Banga, "Ranjit Singh, the Suzerain", *Proceedings Punjab History Conference*, Patiala 1970, pp. 70-89. In fact, Baba Kahn Singh had said as much that the Maharaja had resumed Chaprar only to give it to his favourite Raja Hira Singh whose territories also lay in the vicinity: Ishr Singh Nara, *Rājā Jogī Arthāt Jīwan Ithās Baba Sahib Singh Bedi*, 604-06.

⁶ Mirpur, a town situated at about 60 miles north-east of Sialkot.

⁷ Manawar town is situated at about 40 miles north-east of Gujrat and 70 miles south-west of Mirpur.

⁸ Jalalpur-Kikana, a large village, about 15 miles south-west of Manawar.

⁹ Udhewali, a village situated at about 20 miles north-west of Lahore, was given to the Bedi by Sardarni Sada Kaur : Ishar Singh Nara, *Rājā Jogī Arthāt Jīwan Ithās Baba Sahib Singh Bedi*, 299:

¹⁰ As the text suggests, this had been given as a religious offering. As a matter of fact, the Bedis had received such grants from a large number of Sikh chiefs: see, for example, Indu Banga, *Agrarian System of the Sikhs*, Chapter VII, & nn. 47-52.

¹¹ The *haveli* of the Ahluwalias, also known as the *Kurī-Bāgh*, was formerly in the possession of the Frenchman Allard whose daughter had died there. It was situated close to the mausoleum of Mauj Daria Bukhari : S. M. Latif, *Lahore*, 196 & 250.

ਮਿਜਮਾਨੀ ਨਕਦੀ ਅਰੁ ਮੇਵਾਜਾਤ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਧਾ ਰਾਮ ¹ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਰਫ ਸੈ ਮਤਾਲਬਾਂ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰੀਆਂ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਚਾਰ ਘੋੜੇ ਬੇਸ ਭੇਜੇ ॥ ਜੋ ਇਨ ਮੈਂ ਸੀ ਪਸਿੰਦ ਕਰ ਲਹੋ ॥ ਤਾਂ ਸਬਜਾ ਘੋੜਾ ਲੀਆ ॥ ਤੇ ਪਾਂਚ ਹਜ਼ਾਰ ਕੀ ਪੁਸਾਕੀ ਭੇਜੀ ॥ ਫੇਰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੋ ਤਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ² ਅਰੁ ਜਬ ਰੋਤਾਸ ਡੇਰਾ ਸਾ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਅਰਜੀ ਭੇਜੀ ਸੀ ॥ ਜੋ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਹੋਰਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬਡੀ ਉਲਫਤ ਸੈ ਲਿਖਯਾ ਹੈ ਜੋ ਹਮ ਭੀ ਉਹਾਂ ਕੋ ਆਵਤੇ ਹਾਂ ਅਰੁ ਤੁਮ ਭੀ ਆਵੋ ਤਾਂ ਮਿਲ ਕਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰੀਏ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਰਸਾਦ ਕਰਯਾ ਸਾ ॥ ਫੇਰਿ ਕੁਵਰ ਹੋਰੀ ਮਖੂ ਜਾਇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਕਪਤਾਨ ਬੈਟ ਸਾਹਬ ਹੋਰੀ ਆਏ ॥ ਤਾਂ ਕੁਵਰ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰ ਫੀਲ ਸੀ ਉਤਰੇ ॥ ਤੇ ਏਹ ਭੀ ਆਗੇ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਬਗਲਗੀਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਸਿਕਾਰ ਕਰਯਾ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਮਿਜਮਾਨੀ ਨਕਦੀ ਅਰੁ ਸੀਰਨੀ ਸਾਹਬਾਂ ਕੋ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਸਰਦਾਰੋਂ ਕੋ ਭੀ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਕੇ ਵਕੀਲੋਂ ਕੋ ਭੀ ਰੁਪਈਏ ਤੇ ਸੀਰਨੀ ਦਵਾਈ ॥ ਫੇਰ ਮੱਲਾਂਵਾਲੇ ਉਤਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਾਹਬ ਤਾਂ ਫਰੋਜਪੁਰ ਕੋ ਕੂਚ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਕਪੂਰਥਲੇ ਕੋ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਸੁਰਖਪੁਰ ਕੁਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਆਪ ਕੋ ਆਇ ਮਿਲੇ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਰੋਨਕ ਬਖਸ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਕੁਵਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਠਾਕੁਰਾਂ ਜੀ ਕੇ ਕਦਮ ਬੋਸ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ (f. 397 a) ਰਾਜਾ ਸਿਰੀਨਗਰੀਏ ਸਿਵ ਦਰਸਨ ਸਾਹਿ ਜੀ ³ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰ ਨੇ ਬਾਜ ਤੇ ਜਰੁਰਾ ਤੇ ਨਾਫੇ ਤੇ ਨਿਰਬਸੀਆਂ ਅਰੁ ਹੋਰ ਐਸੇ ਤੋਫੇ ਰੂਬਰੂ ਕਰੇ ॥ ਅਰੁ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕੁਸਕੁ ਪਿਸਮੀਨਾ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਸੈ ਲਿਜਾਣਾ ਹੈ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਰਾਜੇ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਪਿਸਮੀਨੇ ਕਾ ਕਿਸਮ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਟਾਂਕਵਾਲਯਾਂ ਕਾ ਮੋਤਬਿਰੁ ॥ ਗੋਰਖਰੁ ⁵ ਤੇ ਉਠ ਤੇ ਸਮਸੇਰ ਬੀ ਆਇ ਤੋਫੇ ਲਿਆਇਆ ॥ ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਅਰਜ ਕਰੀ ॥ ਜੋ ਖਾਂ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਪੋਤੇ ਕਹਤੇ ਸੇ ਜੋ ਹਮਾਨੂੰ ਫੀਲ ਇਨਾਇਤ ਹੋਵੇ ॥ ⁶ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਫੀਲ ਬੇਸ ਬਖਸਯਾ ॥ ਤੇ ਉਸ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰੀਆਂ ਜੋ ਆਪ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਮੁਦਤ ਕੇ ਆਗੇ ਹੀ ਖੇਲਤੇ ਸੇ ॥ ਸੋ ਹੋਰੀ ਤਮਾਮ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸਹੀਦ ਨੇ ਤੋਫੇ ਭੇਜੇ ਸੇ ॥ ਅਰੁ ਆਯੂਬ ਸਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ⁷ ਜੀ ਨੇ ਉਠ ਪਸਮਦਾਰ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਆਪ ਨੇ ਉਨ ਕੋ ਪਸਮੀਨੇ ਕਾ ਕਿਸਮ ਭੇਜਾ ॥ ਫੇਰ ਨਾਰਾਯਣ ਦੱਤ ਕੋ ਤਹਾਇਫ ਦੇ ਕਰ ਜੈਪੁਰ ਭੇਜਾ ॥ ਸਰਾਮਦ ਰਾਜਹਾਂ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਰਾਜ ਰਾਜੇਂਦ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਧਿਰਾਜ ਸਵਾਈ ਜੈ ਸਿੰਘ

¹ The reference seems to be to Lala Sardha Ram, the *munshī* who was in the service of the Maharaja and died on 10 Kattak Sammat 1894 (24 October, 1837): Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 383.

² It seems, this time Fateh Singh was not sent off personally by the Maharaja as had been the custom, according to Ram Sukh Rao.

³ The reference is to Raja Sudershan Shah (1820-1850) of Tehri Garhwal. See also, f. 385 b & n. 4 (p. 334), above.

⁴ It seems, the *pashmina* from Amritsar was in great demand outside the Panjab also.

⁵ *Gorkhar* denotes a zebra.

⁶ It may be noted that Nawab Muhammad Shah Nawaz Khan, grand son of the Nawab of Tank had asked for the gift of an elephant from Fateh Singh. See also, Charanjit Lal, *Tawārīkh-i-Zila-Dera Ismal Khan*, 200.

⁷ Ayub Shah, the brother of Shah Shuja and an ex-king of Kabul had been exile since 1822: S. M. Latif, *History of the Panjab*, 460.

ਹੋਰਾਂ ਕੋ ॥ ਰਜਾਈਆਂ ਜਾਮੇਵਾਰ ¹ ਕੀਆਂ ॥ ਤੇ ਚੋਗੇ ਪਸਮੀਨੇ ਕੇ ਤਲੇ ਉਨ ਕੇ ਸਮੂਹ ॥ ² ਤੇ ਦੁਸਾਲੇ ਬੇਸ ਕੀਮਤ ॥ ਬਾਦੁਖਾਂ ਮੈਇਕਾਰ ਤਿਲਾਈ ਤੇ ॥ ਅਰੁ ਕਮਰਾ ॥ ਤਰਕਸ ਤੇ ਕਮਾਨਾਂ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਸੁਵਰਗਵਾਸ ਹੂਏ ॥ ³ ਫੇਰ ਆਪ ਪਤਤ ਪਾਵਨ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਮਨ ਭਾਵਨ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਕਮਲੋਂ ਕੀ ਸਰਨ ਹੂਏ ॥ ਸਵੈਯਾ ॥ ਬਾਰਨ ਬਾਰਨ ਬਾਰ ਕਰੀ ਤਿਹ ਬਾਰਕ ਕ੍ਰਿਸਨ ਕਹਯੋ ਦੁਖ ਭਾਰੀ ॥ ਭੋਰਹਿ ਭੀਲ ਕੀ ਭਾਮਨਿ ਭਾਯ ਭਰੇ ਫਲ ਖਾਇ ਨ ਜਾਤ ਬਿਚਾਰੀ ॥ ਨਾਮ ਉਚਾਰਤ ਪੂਤਹਿ ਪਾਤਕਿ ਕੀਨ ਪੁਨੀਤ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਨਵਾਰੀ ॥ ਤਾਰਹਿ ਅੰਤ ਬਿਸਾਰਹ ਨਾਹਿ ਮ੍ਰਿਗੇਸ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸੁ ਰੀਤਿ ਤਿਹਾਰੀ ॥ ਬਾਰਤਾ ॥ ਫੀਲ ਕੀ ਬਾਰ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਹੈ ॥ ਤਿਸ ਨੇ ਦੁਖ ਮੈਂ ਏਕ ਬਾਰ ਕਹੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਐਸੇ ਕਹਯਾ ਥਾ ॥ ਅਰੁ ਭੋਰਹਿ ਹੀ ਭੀਲ ਕੀ ਭਾਵਨ (*f.* 397 b) ਜੋ ਸਿਵਰੀ ਤਾਂ ਕੇ ਭਾਇ ਕੇ ਭਰੇ ਹੂਏ ਫਲ ਖਾਏ ਹੈਂ ॥ ਜਾਤ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਿਚਾਰੀ ॥ ਅਰੁ ਪੁਤ੍ਰ ਕੇ ਨਾਮ ਕੋ ਉਚਾਰਤੇ ਹੂਏ ਪਾਪੀ ਜੋ ਅਜਾਮੇਲ ਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕੀਯੋ ਹੈ ॥ ਇਸਤੇ ਹਮ ਕੋ ਭੀ ਨਿਹਚਾ ਹੈ ॥ ਸ੍ਰੀ ਬਨਵਾਰੀ ਜੂ ਅੰਤ ਤਾਰੋਗੇ ॥ ਬਿਸਾਰੋਗੇ ਨਹੀਂ ॥ ਕਯੋਂ ਆਪ ਕੀ ਸੁੰਦਰ ਰੀਤ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਕੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੈ ॥ ਇਤਿ ਸ੍ਰੀ ਮੱਤੁਲਸੀਕੁਲਮੰਡਨ ਅਰਿ ਦਲਬਲਖੰਡਨ ਮਹੀਮੰਡਲਾਖੰਡਲ ਅਖੰਡ ਕਲਾਕੋਬਿਦ ਸਕਲ ਬਿਦਯਾਬਿਸਾਰਦ ਧਰਮਾਵਤਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਰਾਧਾਰਮਣ ਪਦਪੰਕਜ ਮਲਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਭੂਪਾਲ ਕਾਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਭਾਕਰੇ ਭੂਪ ਗੁਣ ਨਿਰੂਪਣ ਅਪਰਾਨੇ ਲਹੌਰ ਤੇ ਡਾਕਤਰ ਸਾਹਬ ਕਾ ਆਉਣ ਆਦ ਵਰਨਨੰ ਨਾਮ ਇਕੱਤੀਸਮੋ ਰੈਵਤ : ॥ ੩੧ ॥ : ⁴ ਸਵੈਯਾ ॥ ਮੂਰਤ ਸ੍ਰੀ ਰਸ ਸਾਰ ਅਪਾਰ ਬਿਲਾਸਨ ਕੀ ਸੁਖਮਾ ਸੁਖਧਾਰੀ ॥ ਆਨੰਦ ਕੰਦ ਮੁਕੰਦ ਮਹਾਂ ਪਰਮਾਨਿਧਿ ਕੀ ਪਦਮਾ ਮਨਹਾਰੀ ॥ ਦੇਵਨ ਦੇਦਨ ਜਾਗਤ ਜਾਨਤ ਰਾਸ ਬਿਲਾਸ ਪ੍ਰਕਾਸ ਨ ਹਾਰੀ ॥ ਕਿੰਕਰ ਭਾਵਲ ਹੋ ਪ੍ਰਿਤ ਜਨਮ ਮ੍ਰਿਗੇਸ ਦੁਵੋ ਬ੍ਰਿਖਭਾਨ ਦੁਲਾਰੀ ॥ ⁵ ਬਾਰਤਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਕਯਾ ਸੋਭਾ ਵਾਨ ਜੋ ਰਸ ॥ ਤਾਂ ਕੇ ਸਾਰ ਕੇ ਅਪਾਰ ਬਿਲਾਸੋ ਕੀ ਮੂਰਤ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਸੋਭਾ ਤੇ ਸੁਖ ਕੀ ਧਾਰਨਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਆਨੰਦ ਕੇ ਮੂਲ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਚੰਦ ਜੀ ਤਿਨਕੇ ਸੋਭਾ ਕੇ ਸਮੰਦ੍ਰ ਕੀ ਲੱਛਮੀ ਹੈ ॥ ਦੇਵਤਯੋਂ ਕੇ ਦੇਵ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸੋ ਭੀ ਜਾਂ ਕੀ ਗਤਿ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ ॥ ਰਾਸ ਮੰਡਲ ਕੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਰਨ ਵਾਰੀ ਹੈ ॥ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਫਤੇ ਸਿੰਘ ਪੈ ਪ੍ਰਸਨ ਹੋਵੇ ॥ ਅਰੁ ਤਿਨਕੇ ਦਾਸ ਭਾਵ ਕੋ ਮੈਂ ਜਨਮ ਜਨਮ ਪ੍ਰਿਤ ਪਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ਅਠਾਰਾਂ ਸੈ ਬਾਨਵੇ ਮੈਂ ॥ ਨਿਬਾਬ ਸੱਮਸਦੀਨ ਖਾਂ ਫਰੋਜਪੁਰਵਾਲੇ ਨੇ ਘੋੜਾ ਕਾਠਵਾੜੀ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਬਾਦੁਖ ਪਥਰਕਲਾਂ ਤੇ ਸਮਸੇਰ ਇਹ ਤੋਫੇ ਫੇਜੇ ॥ ਤੇ ਦੁੰਮੀ ਮੇਲ ਸਾਹਬ ਜਾਨਵਰ ਕੇ ਅਵਾਜ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀ ਘੜੀ ਭੇਜੀ ॥ ⁶ ਤੇ ਚੂਨੀ

¹ *Jāmawar* denotes a kind of chintz.

² *Samūr* denotes the dressed fur of sable.

³ Raja Jai Singh, the only son of Raja Jagat Singh, had died in beginning of 1835, at the early age of seventeen : C.B. Malleon, *An Historical Sketch of the Native States of India*, 37; Loke Nath Ghose, *The Modern History of the Indian Chiefs, Rajas, Zamidars, &C*, 42.

⁴ Chapter Fifty-five or Chapter Thirty-one of Section Three, ends here.

⁵ Chapter Fifty-six (397b-401 a), which is also the last one, largely refers to Fateh Singh's dealings with the neighbouring chiefs, visits of some Europeans and the settlement of some territorial disputes on both sides of the Satlej. There is a brief allusion also to Ranjit Singh's trial of strength with Dost Muhammad Khan of Kabul and the latter's eventual flight.

⁶ The reference seems to be to a cuckoo clock. It has, however, not been possible to identify its sender.

ਲਾਲ ¹ ਬਾਦੂਖ ਪਥਰਕਲਾਂ ਰਖਣੇਦਾਰ ਤੇ ਜਾਨਵਰ ਤੇ ਤਿਲਸਮਾਂ ਕੇ ਕਿਸਮ ਵਿਲਾਇਤ ਕੇ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ (f. 398 a) ਰਾਜੇ ਜੀ ਅਲਵਰਵਾਲੇ ਕੋ ਆਪ ਨੇ ਤਹਾਇਫ ਭੇਜੇ ॥ ਰਜਾਈਆ ਜਾਮੇਵਾਰ ਕੀਆਂ ॥ ਬਾਦੂਖ ਮੈਏਕਾਰ ਤਿਲਾਈ ਕੇ ॥ ਕਮਰ ਚਾਂਦੀ ਕੀ ॥ ਕਮਾਨਾਂ ਤੇ ਤਰਕਸ ॥ ਤੇ ਚੋਗਾ ਕਾਕਮ ਕਾ ॥ ਅਰੁ ਪਸੋਰ ਕੋ ਜੋ ਫੌਜ ਗਈ ਹੁਈ ਸੀ ਉਹਾਂ ਸੈ ਖਬਰ ਆਈ ॥ ਜੋ ਉਨ ਸੈ ਲੜਾਈ ਮੈਂ ਹਿੰਮਤ ਖੂਬ ਹੁਈਆਂ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਸੁਖ ਦਰਸਨ ਸਾਹ ਸਿਰੀਨਗਰੀਏ ਜੀ ਨੇ ॥ ਨਾਫੇ ਗਜਗਾਹਾ ॥ ਤੇ ਨਿਰਬਸੀਆਂ ॥ ਤੇ ਜਾਨਵਰ ਖੂਬ ਸੂਰਤਿ ॥ ਤੇ ਘੋੜੇ ਗੂਟ ² ਦੋਇ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਇ ਬਨੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਲਵਰਵਾਲੇ ਨੇ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਬਾਦੂਖ ਤੇ ਸਾਜੁ ਤੇ ਪੇਸ ਕਬਜ ਜਿਸ ਮੈਂ ਸੀ ਵਾਫੂਰ ਹਥਿਆਰ ਨਿਕਸੇ ॥ ਅਰੁ ਘੜੀ ਵਡੀ ਜੋ ਅਵਾਜ਼ ਦੇਵੇ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕੀ ਸੂਰਤ ਤੇ ਪਾਣੀ ਚਲਤਾ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇ ॥ ਤੇ ਫਾਨੂਸ ਜਾਦੂ ਕਾ ਏਹ ਭੇਜੇ ॥ ਫਿਰ ਉਨ ਕੋ ਸਿਰੇਪਾਉ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਪਸੋਰ ਕੀ ਤਰਫ ਤਸਰੀਫ ਲਿਗਏ ਗੁਜਰਾਤ ਕੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਜਾਰੀਤਾ ਤੌਰ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਤੀਆਰ ਹੁਏ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਚਾਰ ਮਰਤਬੇ ਪੈ ਦਰ ਪੈ ਲਿਖਾ ॥ ਜੋ ਤੁਮ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਰਹੋ ॥ ³ ਫੇਰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਅੰਬ੍ਰਤਸਰ ਜੀ ਰਹੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਟੀਹਰੀ ਵਾਲੇ ⁴ ਨੇ ਨਾਫੇ ਤੇ ਨਿਰਬਸੀਆਂ ਤੇ ਚੌਰ ॥ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਰਦੂਲ ॥ ਇਨ ਕੋ ਹੇਲੇ ਭੀ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਏਹ ਭੇਜੇ ॥ ਅਰੁ ਮਨੁਮਾਜਰੇ ਸੈਂ ਭੀ ਨੇਜੇ ਅਰੁ ਤਰਾਂ ਤਰਾਂ ਕਾ ਅਤੁਰ ਅਰੁ ਚਾਵਲ ਆਏ ॥ ਤੋ ਰਾਜਾ ਚੰਬੇਵਾਲੇ ⁵ ਨੇ ਭੀ ਨਾਫਿਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਪਹਾੜ ਕੇ ਤੋਫੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਕਹਿ ਭੇਜਯਾ ਜੋ ਜੈਸਾ ਘੋੜਾ ਆਗੇ ਬਖਸਯਾ ਸਾ ਓਸਾ ਹੀ ਅਬ ਬਖਸੋ ॥ ਤਾਂ ਉਨ ਕੋ ਆਦਿਮਆਂ ਕੋ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਦੀਆ ॥ ਬੇਰ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਫਤੇ ਖਾਂ ਕਾ ਭਾਈ ⁶ ਖਹਬਰ ⁷ ਸੀ ਲੰਘਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਰੁਤਾਸ ਸੀ ਉਸ ਤਰਫ ਕੋ ਕੂਚ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ॥ ਜੋ ਓਹ ਤਾਂ ਲਿਖਤੇ ਹੈਂ ॥ ਜੋ ਤੁਮਾਨੇ ਮੁਲਖ ਮੈਂ ਰਹਣਾ ॥ ਪਰ ਹਮ ਲੜਾਈ ਸੈਂ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ॥ (f. 398 b) ਤੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਈਹਾਂ ਛੋਡ ਕਰ ਆਪ ਜਾਰੀਦਾ ਤੌਰ ਚਲੀਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੋ ਤਪ ਸਖਤ ਕੀ ਹਰਾਰਤ ⁸ ਹੁਈ ॥ ਤੇ ਬੇਹੋਸੀ ਹੋਇ ਜਾਵੇ ॥ ਫੇਰ ਦੇਖਾ ਜੋ ਨਾ ਆਰਾਮ ਹੁਆ ॥ ਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੋ

¹ This Chuni Lal probably was the treasurer of Colonel Hetfield, the commanding officer of the Ludhiana contonment. Earlier also, Chuni Lal had presented a case of English wine to the Maharaja : Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārikh* (tr. V. S. Suri), III, 99.

² *Gūnt*, a hilly pony of a breed of small horse.

³ Ranjit Singh's insistance on Fateh Singh staying behind at Amritsar while the Maharaja himself went towards Peshawar may be noted.

⁴ The reference probably is to Raja Tej Singh, son of Raja Bikramjit Singh of the petty principality of Tehri to the south-east of Agra : C. B. Malleson, *An Historical Sketch of the Native States of India*, 227-31.

⁵ The reference here is to Raja Charat Singh (1808-1844), son of Raja Jit Singh of Chamba : Hutchison & Vogel, *History of the Panjab Hill States*, I, 321 & 326.

⁶ The reference is to Dost Muhammad Khan, the Amir of Kabul.

⁷ The reference is to Khaibar-pass, situated in between Hindu and Sufed Koh hills and about 10 miles west of Peshawar.

⁸ It seems, Fateh Singh had started getting these bouts of fever accompanied by unconsciousness. Although Ram Sukh Rao's account does not cover the death of Fateh Singh, he is said to have died of such fever : Bute Shah, *Tārīkh-i-Panjab*, MS, 89. See also, Diwan Ramjas, *Twārīkh-i-Punjab*, I, 453.

ਤੇ ਜੰਡਆਲੇ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਕੁਮੇਦਾਨ ਕੀ ਬਿਰਾਤ ਕਾ ਤੀਨ ਸੈ ਆਦਮੀ ਸਾ ਤੇ ਰਹਜਨ ਬੀਸ ਪੜੇ ॥ ¹
 ਤੇ ਲੂਟ ਕਰ ਲੈ ਗਏ ॥ ਤੇ ਓਨਾ ਅਗਲੇ ਰੋਜ ਦੇਰ ਸੈ ਖਬਰ ਪੁਚਾਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਕੀ ਫੌਜ ਨੇ ਪੀਛਾ ਕਰਾ ॥
 ਤੇ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਫਰੋਜਪੁਰਵਾਲੀ ² ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਮੈਂ ॥ ਹਮਰੋਜੇ ਸਠ ਕੋਸ ਜਾਇ ਕਰ ਉਨ ਕੇ
 ਜਮਾਦਾਰ ਕਾ ਸਿਰ ਕਾਟਾ ਤੇ ਪਕੜੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਜੇਵਰ ਭੀ ਲੀਆ ਬਿਰਾਤ ਵਾਲਾ ॥ ਤੇ ਹੋਰੁ ਭੀ ਸਿਜਾਇ ਗਾਵੇਂ
 ਕੋ ਕਰਤੇ ॥ ਪਰੁ ਮੁਲਖ ਮਾਫੂਜੇ ਸੈ ਮੁਲਾਹਜਾ ਕੀਆ ॥ ³ ਤੇ ਹੋਰ ਤਰਫਾਂ ਸੀ ਮਾਝਿਓ ਭੀ ਇਸੀ ਤਰਾਂ
 ਪਕੜੇ ਜੌਨਸੇ ਰਹਜਨੀ ਕਰਤੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਪਸੌਰ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਲੜਾਈ ਨਾ ਹੂਈ ਤੇ
 ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਹੋਰੀਂ ਵਿਲਾਇਤ ਕੋ ਚਲੇ ਗਏ ॥ ⁴ ਤਾਂ ਆਪ ਕੋ ਖਬਰ ਪਹੁਚੀ ॥ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੀਂ ਤੇ
 ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਤੇ ਬਹਮਣਾ ਕੋ ਜਰ ਦੀਈ ॥ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਜੀ ਤੇ ਬਜਾਰਾਂ ਮੈਂ ਰੁਪੈਏ ਸੂਟੇ ॥ ਫੇਰ ਨਿਹਾਲ
 ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਸਾਥ ਹੀ ਲਹੌਰ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਭੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੀ ਲਹੌਰ ਭੀ ਹੂਈ ॥ ਫੇਰ
 ਏਕ ਘੋੜੇ ਕੀ ਆਪ ਨੇ ਤਾਰੀਫ ਕਰੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭੇਜ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰੁਖਸਦਾਨੇ
 ਕੇ ਲੁਆਜਮੇ ਦੇ ਕਰ ਰੁਖਸਦ ਕਰੇ ॥ ਫੇਰ ਲਹੌਰ ਸੈ ਏਕ ਰੋਜ ਮੈਂ ਹੀ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਠਾਕੁਰ
 ਜੀ ਕੇ ਕਦਮ ਬੋਸ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਜੈਮਲਮੇਰ ਜੋ ਆਪਕਾ ਕਦੀਮੀ ਵਤਨ ਸਾ ॥ ⁵ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਰਾਜਾ ਗਜ ਸਿੰਘ ⁶
 ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਸਾਥ ਉਲਫਤ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਕੋ ਤੋਫੇ ਭੇਜੇ ਸੇ ॥ ਘੋੜਾ ਅਰਬੀ ਬਿਮੈ ਜੀਨ ਕੇ ॥ ਚੋਗਾ ਕਾਕਮ ਕਾ
 ਬਿਮੈ ਜਾਮੇਵਾਰ ਕੇ ॥ ਦੁਸਾਲੇ ਬੇਸ ਦੋਇ ਬਾਦੁਖਾਂ ਦੋਇ ਕਮਰਾਂ ਚਾਂਦੀ ਕੀਆਂ ਨਈ ਤਰਾਂ ਕੀਆਂ (f. 399 a)
 ਤੇ ਕਮਾਨਾ ॥ ਤੇ ਨਿਬਾਬ ਬਾਹਾਉਲਪੁਰੀਏ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਭੀ ਕਮਰ ਚਾਂਦੀ ਕੀ ਤੇ ਬਾਦੁਖ ਭੇਜੀ ॥ ਤੇ ਲਿਖਾ
 ਜੋ ਵਕੀਲਾਂ ਕੋ ਜੈਸਲਮੇਰ ਪੁਚਾਇ ਦੇਣਾ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾਂ ਸਾਥ ਖੂਬ ਵਜਾ ਕੇ ਪੁਚਾਇ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਗੌਰ
 ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਜਬ ਵਕੀਲ ਰੂਬਰੂ ਹੂਏ ॥ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਫ ਕੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਪੂਛਤੇ ਰਹੇ ॥
 ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਦਾਦੇ ਸਾਹਬ ਜੀ ਕੇ ਵਖਤ ਕੇ ਜਿਕਰ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ॥ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਕਹਾ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਭਾਈ ਹੈ
 ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਵਕੀਲਾਂ ਕਿਸੀ ਸੈ ਪੂਛਾ ਜੋ ਜਬ ਸਰਕਾਰ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ॥ ਹਿੰਦਅਸਤਾਨ ਕੋ ਮੁਹੰਮ

¹ It may be noted that a marriage party consisting of three hundred persons was robbed by a band of twenty highwaymen who were traced 60 *kos* away, across the Satlej.

² The reference is to Sardarni Lachman Kaur, the widow of Dhanna Singh of Ferozeppur who had succeeded to the estate after the death of her husband in 1810 and held it till her death in November 1835: *Press Lists of Old Records in the Punjab Secretariat: Ludhiana, Karnal and Ambala Agencies, Receipts (1809-1840)*, II, 557. See also, Lepel H. Griffin, *The Law of Inheritance to Chiefship as Observed by the Sikhs, Previous to the Annexation of the Punjab*, 42, 50, 93-96.

³ Apparently, the villages to which these robbers belonged were not punished because they happened to be in the territory protected by the British (*mulk-i-mahfūza*).

⁴ For some detail on the flight of Dost Muhammad Khan, see Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 229-33.

⁵ Like most of the other Sikh chiefs in the Panjab, the Ahluwalias also traced their genealogy to the ruling house of Jaisalmer in Rajputana. See also, Lepel H. Griffin, *The Rajas of the Punjab (1870)*, 451-52 & 54; Maulvi Waliullah, *A'in-i-Barār-Bans*, 10-31, 177 & 79; Giani Gian Singh, *Tawārīkh-Gurū Khālsā*, III, 603.

⁶ Raja Gaj Singh (1820-1846) of Jaisalmer was the grandson of Rawal Mul Raj: Loke Nath Ghose, *The Modern History of the Indian Chiefs, Rajas, Zamindars, &C*, 83.

ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਮਿਲੇ ਸੇ ਰਾਜਗੜ ॥ ਤੇ ਸਾਬ ਹੀ ਰਹੇ ਸੇ ॥ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਮੂਲਰਾਜ ਜੀ ¹
 ਹੋਰਾਂ ਸੀ ਕਹ ਕੇ ਉਨਕੇ ਜਾਗੀਰ ਦੁਆਈ ਸੀ ॥ ਤੇ ਉਨ ਮੈਂ ਸੀ ਕੋਈ ਹੈ ॥ ਤੇ ਨਾਗਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੈਠ ਮੱਲ ॥
 ਤੇ ਭਵਾਨੀ ਸਿੰਘ ॥ ਏਨਾ ਬਿਤਾਇਆ ਜੋ ਏਹ ਬਾਤ ਦਾਰੁਸਤ ਸੀ ॥ ਤੇ ਓਹ ਨਾਵਲਦ ਗਏ ॥ ਏਹ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੀ
 ਬਿਰਾਦਰੀ ਮੈਂ ਸੀ ਬਿਰਾਦਰਜਾਦੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੇ ਭਾਈ ਭੀਮ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਸੇ ਉਨ ਕੀ ਉਲਾਦ ਹੈ ॥ ਤੇ ਉਨ
 ਪਾਸ ਜਗੀਰ ਹੈ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਦੇ ਕਰ ਖੂਬ ਵਜਾ ਰੁਖਸਤ ਕਰੇ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸ ਪੁਚਾਇ
 ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਰੁਖਸਦਾਨੇ ਦੀਏ ਤੇ ਪੁਸਾਕਾਂ ਕਿਸਮ ਤੇ ਤੋਫੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਜਬ ਆਪ
 ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਕੋ ਅਸਵਾਰ ਹੂਏ ਹੈ ॥ ਤਾਂ ਇਨ ਕੋ ਭੇਜਿਆ ਸਾ ਤੇ ਅਬ ਹਾਜ਼ਰ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਉਸ ਤਰਫ
 ਕਾ ਅਹਵਾਲਾ ਅਰਜ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਬਰਸਾਤ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਕਾ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਕਾਪੂਰਥਲੇ
 ਦਾਖਲ ਹੂਏ ॥ ਤੇ ਏਕ ਦੁਜਦੁ ਸਤਲੁਦ ਸੀ ਪਾਰ ਈਸਤੂ ਕੇ ਠਾਣੇਦਾਰ ਕੇ ਹਾਬ ਆਇਆ ॥ ਤੇ ਉਸ
 ਪਾਸ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਹਜਾਰ ਕਾ ਜੇਵਰ ਸਾ ॥ ਤੇ ਉਸਨੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ॥ ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਲੀਏ ਕੋ ਭੀ ਦੇਰ ਹੂਈ ਹੈ ॥ ਤੇ
 ਪੀਛੇ ਕਿੱਸੇ ਵਾਲਾ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ॥ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਸਕੁ ਦੇਕਰ ਛੋਡ ਦੇਹੋ ਤੇ ਏਹ ਸਭ ਤੁਮ ਰਾਖੋ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ (f. 399 b)
 ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਹਮਨੇ ਇਸ ਸੂਰਤ ਕੀ ਸੈਇ ਕਬੀ ਨਹੀਂ ਰਾਖੀ ॥ ਫੇਰ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਓਹ ਜੇਵਰ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ
 ਸਹਰ ਮੈਂ ਸਾਬਤ ਕਰ ਕੇ ਜਿਨ ਕਾ ਸਾ ਉਮ ਕੋ ਦੀਆ ॥ ² ਫੇਰ ਟਾਂਕਵਾਲਯਾਂ ਚਾਰ ਘੋੜੇ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਉਨ ਕੋ
 ਵਕੀਲਾਂ ਜੋ ਅਰਜ ਕਰੀ ਸੇ ਉਨ ਕੋ ਭੀ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਕੁਟਲੈਨ ਸਾਹਬ ³ ਨੇ ਲਾਲਟੈਨ ਦੀ ਏਸਿਲਾਈ ਕੀ ਤੇ
 ਤਸਵੀਰਾਂ ਤਿਲਸਮ ਕੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਭੇਜੀਆਂ ॥ ਤੇ ਬਾਜੇ ਕੇ ਸਾਦੂਕ ਤੇ ਜਾਨਵਰ ਹੋਰ ਸਾਹਬ ਨੇ
 ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕੇ ਕਾਨ ਬਿੱਨਣੇ ਕੀ ਸਾਦੀ ⁴ ਰੁਪੈਯਾ ਸੂਟਣੇ ਥੀਂ ਆਦਿ ਸਾਬ ਖੂਬ ਵਜਾ
 ਕੇ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਲਵਾਹਕਾਂ ਕੋ ਤੇ ਰਾਗ ਕੇ ਕਰਨ ਵਾਲਯਾਂ ਕੋ ॥ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਬਖਸਸਾਂ ਹੂਈਆਂ ॥ ਫੇਰ
 ਚੰਬੇਵਾਲੇ ਨੇ ਦੋਇ ਗੂਟ ਤੇ ਹੋਰ ਤੋਫੇ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਕੀ ਤਬਾ ਕੋ ਹਰਕਤ ਹੂਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ
 ਨੇ ਅੰਬੁਤਸਰ ਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਫੀਲ ਤੇ ਘੋੜਾ ਤੇ ਰੁਪੈਏ ਬ੍ਰਹਮਣਾ ਤੇ ਆਜਜਾਂ ਕੋ ਦੀਏ ॥
 ਉਨ ਕਾ ਤਿਸੱਦਕ ਕਰ ਕੇ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਹਾ ਜੋ ਤੁਸਾਨੂੰ ਭੀ ਦਵਾਵਾਂ ਕੀ ਖੂਬ ਵਾਕਿਫੀ ਹੈ ਕੋਈ
 ਦਵਾਇ ਬੇਸ ਭੇਜਣੀ ॥ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਘੋੜਾ ਬੇਸ ਬਿਮੈ ਔਰੁ ਲੁਆਜਮਿਆਂ ਕੇ ਦੀਆ ॥ ਫੇਰ
 ਆਪ ਕਪੂਰਥਲੇ ਤਿਸਰੀਫ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਅਰਜੀ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਬਾਪ ਆਪਣੇ ਕੇ ਮਰਨੇ ਕੀ
 ਆਈ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹਫਸੋਸ ਕਰਾ ਤੇ ਪਰਵਾਨਾ ਉਸ ਕੋ ਤਸੱਲੀ ਕਾ ਲਿਖਾ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ
 ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਨਿਮਕ ਹਲਾਲ ਸਾ ॥ ਤੇ ਰੂਪ ਲਾਲ ਜੋ ਫੌਜਦਾਰ ⁵ ਦੁਆਬੇ ਕਾ ਸਾ ॥ ਓਸ ਨੇ

¹ Apparently, the direct contact between Jaisalmer and Kapurthala began in the late eighteenth century during the period of Rawal Mulraj of Jaisalmer. See also, Ram Sukh Rao, *Jassa Singh Binod*, MS, f. 134a-b.

² It may be of some interest to note that the stolen ornaments recovered in Isru were traced to their owner in Amritsar and returned.

³ As already noted the reference probably is to General Cortlandt, an officer in the infantry of the Maharaja.

⁴ This is the first reference to the festivities on the ceremony of getting the earlobes pierced.

⁵ It may be noted that the term *faujdar* has been used indifferently for Misar Rup Lal, the Lahore *nāzīm* of the Jalandhar Doab.

ਅਰਜੀ ਗੁਜਰਨ ਕਰ ਚੜਤ ਸਿੰਘ ਕੀ ਜਾਗੀਰ ਕੀ ਕੁਰਕੀ ¹ ਕਾ ਹੁਕਮ ਮਗਾਇਆ ॥ ² ਤੇ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਉਹਾਂ ਨਹੀਂ ਥਾ ॥ ਤੇ ਇਨ ਕੇ ਮੁਖਤੀਆਰਾਂ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮੀ ਇਖਤੀਆਰ ਕਰ ਕੇ ਉਨ ਕੀ ਭੀ ਫੌਜ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਮੋਤਬਿਰਾਂ ਸਰਕਾਰ ਆਗੇ ਜਾਹਰ ਕਰਾ ਜੋ ਏਹ ਮਕਾਨ ਇਬਤਦਾਇ (f. 400 a) ਸੀ ਆਪ ਕੇ ਹੈ ॥ ਅਰੁ ਬਡੇ ਕਰ...ਹੁਏ ॥ ³ ਫੇਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਕਾਨ ਦੁਆਵਣੇ ਕੇ ਪਰਵਾਨੇ ਕਰ ਦੀਏ ⁴ ਤੇ ਫਕੀਰ ਤਾਜਦੀਨ ਕੋ ਭੀ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਮਕਾਨ ਮੈਂ ਅਬ ਔਰ ਠਾਣੇਦਾਰ ਭੇਜਣਾ ॥ ਅਰੁ ਸਾਬਤ ਬਾਜੇ ਵਖਤ ਕੇ ਜਰ ਭੀ ਖਰਚ ਮੈਂ ਆਈ ॥ ਅਰੁ ਨੂਰਮਹਲ ਕੋ ਆਪਣੇ ਇਖਤੀਆਰ ਲਿਆਏ ॥ ਫੇਰ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਸੈ ਖਿਲਤ ਮਾਤਮਪੁਰਸੀ ਕੀ ਬਮੈ ਘੋੜੇ ਦੁਸਾਲੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਖਸਾ ॥ ਤੇ ਮਕਾਨ ਭੀ ਸਾਪੁਰਦ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਕੋ ਫਰਮਾਇਆ ਜੋ ਤੁਮ ਆਪਣੇ ਬਾਜਰਗਾਂ ਸੀ ਨਿਮਕ ਖੁਆਰ ਹੋ ॥ ਅਰੁ ਲਾਜਮ ਹੈ ਜੋ ਹਰਿ ਅਮਰ ਮੈਂ ਹੁਸੀਆਰੀ ਅਰੁ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਕਰਤਾ ਰਹੇਗਾ ॥ ਫੇਰ ਕੁਟਲੈਨ ਸਾਹਬ ਤੇ ਬਾਲੂ ਸਾਹਬ ਕੋ ਨੌਕਰ ⁵ ਰਾਖਾ ॥ ਤੇ ਪੰਜ ਸੈ ਰੁਪਈਆ ਮਹੀਨਾ ਉਨ ਕਾ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਫੌਜ ਦੁਆਬੇ ਕੋ ਭੇਜੀ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲਾ ਹਠੌਲੇ ⁶ ਕਾ ਤੇ ਬਾਦਲ ਖਾਂ ਕੇ ਕੋਟ ⁷ ਛੁਡਾਇ ਕਰ ਗਾਂਧਰਾ ਕੇ ਕਿਲੇ ⁸ ਕੋ ਗਏ ॥ ਤੇ ਉਹਾਂ ਕਾ ਕਿਲਾ ਮਜਬੂਤ ਸਾ ॥ ਫੇਰ ਸਿਪਾਹ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕਰ ਲੜੀ ਫੇਰ ਏਸ ਤਰਫੋਂ ਹਮਲਾ ਹੂਆ ਤਾਂ ਓਹੁ ਭਾਗ ਕਰ ਗਾਂਵ ਮੈਂ ਹੋਇ ਗਏ ॥ ਫੇਰ ਉਹਾਂ ਭੀ ਨ ਠਹਰਨੇ ਪਾਏ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਮੈਂ ਗਏ ॥ ਅਰੁ ਜਵਾਨ ਜਖਮੀ ਭੀ ਹੁਏ ਤੇ ਕਾਮ ਮੈਂ ਭੀ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਤੋਪਾਂ ਅਟਾਰੀਆਂ ਕੋ ਸੁਰੂ ਹੂਈਆਂ ਤੇ ਬਹਾਦਰਗੜ ਖੰਦਕ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾਇ ਬੈਠੇ ॥ ਤਾਂ ਕਿਲੇ ਵਾਲਯਾਂ ਉਸੀ ਰੋਜ ਅਮਾਨ ਚਾਹੀ ॥ ਤਾਂ ਓਹ ਨਿਕਾਲ ਦੀਏ ॥ ਅਰੁ ਕਿਲਯੋਂ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰ ਕੇ ਅਹਲਕਾਰੋਂ ਕਾ ਕਬਜਾ ਕਰਾਇ ਦੀਆ ॥ ⁹ ਫੇਰ ਨਬਾਬ ਫੈਜ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਜੀ ਬੜੇਚ ¹⁰ ਕੀ ਉਜਰਖਾਹੀ ਕੀ ਰਸਮ ਬਿਮੈ ਘੋੜੇ ਕੇ ॥ ਉਨ ਕੇ ਬੋਟੇ ਫੈਜ ਅਲੀ ਖਾਂ

¹ The exact import of the word *kurki* here is not clear although it seems to have been used in the sense of confiscation of the *jāgīr* and perhaps the other property of the deceased.

² Apparently, Misar Rup Lal had received the Maharaja's permission to sequester the possessions of Charat Singh deceased, a *jāgīrdār* of the Ahluwalias.

Nur Mahal is said to have been one of those *ta'alluqas* which were taken over by the Maharaja in 1826 after Fateh Singh's flight across the Satlej: Diwan Ramjas, *Tawārīkh-i-Kapurthala*, I, 441. See also, Bute Shah, *Tārīkh-i-Panjab*, MS, 271.

³ A word seems to be missing here in the manuscript itself.

⁴ According to Sohan Lal, Fateh Singh had approached the Maharaja personally in this connection: *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 245.

⁵ The employment of this Englishman by Fateh Singh seems to be doubtful if the reference is to the same Cortlandt who was in the service of the Maharaja. See also, f. 396 b & n. 2, above.

⁶ Athaula, a fortified village situated at about 9 miles south-west of Jalandhar.

⁷ Kot Badal Khan, a fortified village, situated at about 5 miles from Phillaur in the south-east.

⁸ Ghandran, a fortified village situated about at 4 miles west of Nakodar.

⁹ The joint attempt by the forces of Fateh Singh and the Maharaja, however, suggests that there still were some autonomous pockets left in this region which were being wiped out.

¹⁰ Nawab Faiz Muhammad Khan of Dadri (1814-1836), the eldest son of Nazabat Khan, died on 6 October 1835: Ghulam Nabi, *Tawārīkh-i-Jhajjar*, 167 & 220-21.

ਨਿਬਾਬ ਜੀ ਕੋ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਨਿਬਾਰਜੇ ਬਨਸਾ ਬੇਗਮ ਸਾਹਬ ਸੈ ਅਰੁ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਫਖਰ ਨਿਸਾਨ ਸੈ ਰਾਹੁ ਰਸਮ ਅਰੁ ਨਿਵਿਸਤ ਖਾਦ ਇਬਤਦਾਇ ਰਿਆਸਤ ਸੈ ਚਲੀ ਆਵਤੀ ਬੀ ॥ ਅਰੁ ਬੀਚ ਇਨ ਦਿਨੋ ਕੇ ਨਿਵਾਸੇ ਉਨਕੇ ਨੇ ਨਜਰ ਉਪਰ ਰਸਮ ਕਦੀਮ ਕੇ ਕਰਕੇ ॥ ਜਿਆਦੇ ਦੋਸਤੀ ਕੋ ਤਾਈਨ (f. 400 b) ਨਵਿਸਤ ਖਾਦ ਕੇ ਰਾਹ ਸੈ ਜਿਆਦਾ ਮਜਬੂਤੀ ਕਰੀ ॥ ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਰਾਹ ਮਹੱਬਤ ਕੇ ਸੈ ਏਕ ਘੋੜਾ ਉਮਦਾ ਮੈਇ ਜੀਨ ਜਰਦੋਜੀ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਦੋਇ ਚੋਗੇ ਪਸਮੀਨੇ ਕੇ ਉਨ ਕੋ ਸਿਰਧਨੇ ¹ ਭੇਜੇ ॥ ਫੇਰ ਬੇਗਮ ਹੋਰਾਂ ਕਾ ਇਨਤਕਾਲ ਹੋਇ ਗਿਆ ॥ ਅਰੁ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਏ ਬੇਟਾ ਬਿਜਾਰਮਾਬਸਰ ਜੇ ਰਾਉ ਘਾਟ ਕੀ ਏਕ ॥ ਇਤਿਫਾਕ ਸੈ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਥੇ ॥ ਤਾਂ ਓਨਾ ਬਡੀ ਉਲਫਤ ਸੈ ਆਪ ਸੇ ਰਾਹੁ ਰਸਮ ਨਵਿਸਤ ਖਾਦ ਕੀ ਜਾਰੀ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਅਜਰਾਹ ਉਲਫਤ ਕੇ ਏਕ ਸਮਸੇਰ ਇਰਾਨੀ ਮੈਏ ਸਾਜ ਤਿਲਾਈ ਕੇ ॥ ਅਰੁ ਏਕ ਫਰਗਲ ² ਜਾਮਾਵਾਰ ਮੈਇ ਅਸਤਰ ਕਾਕਮ ਕੇ ਬੇਸ ਦੇ ਕਰ ਬਬਰ ਜੰਗ ਕੋ ਉਹਾਂ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਪਸਮੀਨੇ ਕਾ ਕਿਸਮ ਤੇ ਘੋੜਾ ਮੌਲਵੀ ਕੋ ਭੀ ਇਨਾਇਤ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਟਾਂਕਵਾਲੇ ਨਬਾਬ ਸਰਵਰ ਖਾਂ ਕੀ ਉਜਰਖਾਹੀ ³ ਕੀ ਰਸੂਮ ਘੋੜਾ ਤੇ ਦੁਸਾਲਾ ਓਸ ਕੇ ਬੇਟੇ ਅਲਾਦਾਦ ਖਾਂ ਨਿਬਾਬ ਕੋ ਭੇਜਾ ॥ ਅਰੁ ਅਨਤੋਨ ⁴ ਸਾਹਬ ਨੇ ਚੀਨ ਕੇ ਜਨਵਰਾਂ ਕੀਆਂ ਤਸਬੀਰਾਂ ਕੀਆਂ ਚਾਰ ਕਿਸਤੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਬੇਸ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਕੇ ਵਰਖ ਕਾ ਰੋਜ ਹੂਆ ॥ ਅਰੁ ਬਡੀ ਖੁਸੀ ਕਰੀ ॥ ਤੇ ਦਾਨ ਕਰਾ ਅਰੁ ਮੁਲਖ ਕਾ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਕਸਮੀਰ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਬੈਗਿਉ ਸਾਹਬ ⁵ ਤੇ ਬਾਰਨ ਹਿਉਗਿਲ ⁶ ਸਾਹਬ ਦੋਨੋ ਆਏ ॥ ਅਰੁ ਜਲੋਖਾਂਨੇ ਕੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਮੈਂ ਓਨਾ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਪਾਂਚ ਸੈ ਰਿਪੈਏ ਏਕ ਸਾਹਬ ਕੋ ॥ ਤੇ ਢਾਈ ਸੈ ਦੂਸਰੇ ਸਾਹਬ ਕੋ ॥ ਬਿਮੈ ਹੋਰ ਲੁਆਜਮੇਯਾਂ ਕੇ ਮਿਜਮਾਨੀ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਫੀਲਾਂ ਕੀ ਡਾਕ ਦਰਮਾਨ ਹਮਰੋਜੇ ਉਨ ਕੋ ਲੁਦਹਾਣੇ ਪੁਚਾਇਆ ॥ ਫੇਰ ਲਾਲਾ ਬੁਲੋ ਮੱਲ ਅੰਬਾਲੇ ਸੈ ਆਇਆ ॥ ਅਰੁ ਬਸੀ ਕਾ ਮੁਕਦਮਾ ਜੋ ਰਾਜਾ ਪਟਆਲੇ ਵਾਲੇ ਸੈ ਥਾ ਓਸ ਕੀ ਡਿਗਰੀ ਕਾ ਕਾਰਦ ⁷ ਕਲਾਰਕ ਸਾਹਬ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖ ਕਰ ਦੀਆ ਸਾ ਮੈਇ ਦਸਤਖਤ ਅੰਗਰੇਜੀ ਕੇ ਸੋ ਲਾਨਾ ਨੇ ਗੁਜਰਾਨਿਆਂ ॥ ਫੇਰ ਡਾਕਤਰ ਹਿਨਰੀ ਸਾਹਬ ⁸ ਤਿੱਬਤਾਂ ਤੇ ਕਸਮੀਰ ਤੇ ਈਸਬਜਈਆਂ ਕਾ ਸੈਰ ਕਰ ਕੇ ਕਾਪੂਰਥਲੇ ਆਏ ॥ ਫੇਰ ਓਨਾ ਜਲੋਖਾਂਨੇ ਕੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਮੈਂ ਆ ਕਰ (f. 401 a)

¹ The *choghās* (robes) perhaps were sent by way of condolence in place of the customary head-geer (*sirdhana* or turban).

² *Farghul* denotes a quilted cloak which in this case had a fur lining.

³ Nawab Sarwar Khan died on 13 Jeth 1892 (25 May 1835) and was succeeded by his eldest son, Aladad Khan : Charnjit Lal, *Tawārīkh-Zila-Dera Ismail Khan*, 207.

⁴ As mentioned elsewhere also, 27 Maghar was the birthdate of Fateh Singh. In other words, it may be said that Ram Sukh Rao's account covers the period roughly upto the month of Maghar 1892 Sammat (December 1835). See also, ff. 217 a & 396 b, above.

⁵ The reference in all probability is to Godfrey Thomas Vigne, a traveller who visited Kapurthala in the company of Charles Hugel. See n. 6, below.

⁶ Baron Charles Hugel, too was a traveller visiting the Panjab about this time. He came to Kapurthala on 26 January 1836. For detail, see *Travels in the Punjab and Kashmir*, 390-99.

⁷ The use of this phrase for territorial dispute over Bassi is interesting.

⁸ The reference is to Dr. Henderson who visited the Panjab, Kashmir and Ladakh in 1836. For some detail, see Charles Hugel, *Travels in the Punjab and Kashmir*, 101-102.

ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰੀ ॥ ਫੇਰ ਮਿਜਮਾਨੀ ਭੇਜੀ ਤੇ ਔਰ ਗੌਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਤੇ ਲੁਦਹਾਣੇ ਪੁਚਾਇ ਦੀਏ ॥ ਫੇਰ ਹੋਰੀਆਂ ਮੈਂ ਮਸਗੂਲ ਹੂਏ ॥ ਫੇਰ ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਬ ¹ ਲੁਦਹਾਣੇ ਕੀ ਤਰਫੋਂ ਆਇਆ ॥ ਤਾਂ ਉਸ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਫੇਰ ਟਾਂਕਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਕੇ ਵਕੀਲ ਆਏ ਤੇ ਘੋੜੇ ਦੋਇ ਬੇਸ ਓਨਾ ਭੇਜੇ ॥ ਤੇ ਏਕ ਤਲਵਾਰ ਕੀ ਓਨਾ ਖਾਹਸ ਕਰੀ ਸੀ ॥ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਮਦਾ ਸਮਸੇਰ ਮੈਇ ਤਿਲਾਈ ਸਾਜ ਕੇ ਨਿਬਾਬ ਕੇ ਭੇਜੀ ॥ ਅਰੁ ਸਿਰੋਪਾਇ ਦੇਕਰ ਵਕੀਲੋਂ ਕੋ ਰੁਕਸੁਦ ਕਰਾ ॥ ਫੇਰ ਏਕ ਸਾਹਬ ਲੋਕ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕੀ ਗੌਰ ਕਰਵਾਈ ॥ ਫੇਰ ਆਪ ਨੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਕੋ ਤੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਕੋ ॥ ਕਾਜੀ ਪਰਵਰਸ ਅਲੀ ਕੋ ਤੋਫੇ ਦੇ ਕਰ ਭੇਜਾ ॥ ਨਿਬਾਬ ਹੋਰਾਂ ਕੋ ਤਾਂ ਫੀਲ ਮਾਦਾ ਬੇਸ ॥ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕੋ ॥ ਲਿਹਾਫੁ ਅਰੁ ਤੋਸਕ ਜਾਮੇਵਾਰ ਪਸਮੀਨੇ ਕੀ ॥ ਤੇ ਦਸਤਾਰਾਂ ਤੇ ਦੁਪੱਟੇ ਪਸਮੀਨੇ ਕੋ ਤੇ ਜਾਫਰਾਨੁ ਭੇਜਾ ॥ ਤੇ ਤੋਫੇ ਏਨਾ ਮਕਾਨਾਂ ਸੈ ਆਵਤੇ ਹੋਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਭੇਜਤੇ ਥੇ ॥ ² ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਸਾਹਬਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਸਤਲੁਦੋਂ ਪਾਰ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ॥ ਤੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਉਸ ਤਰਫ ਕਯਾਂ ਕੇ ਤੇ ਟੀਹਰੀਵਾਲੇ ॥ ਤੇ ਬਸਹਰ ਥੀਂ ਆਦਿ ਪਰੇ ਕੇ ਪਹਾੜ ਕੇ ਰਾਜਯਾਂ ਕੇ ਭੀ ॥ ਰਾਜਾ ਜੀ ਜੈਸਲਮੇਰੀਏ ਤੇ ਜੈਪੁਰੀਆਂ ਥੀਂ ਆਦਿ ਔਰੋਂ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਖੇਤੜੀਵਾਲਯਾਂ ਕੇ ਅਰੁ ਰਾਜਾ ਜੀ ਅਲਵਰਵਾਲੇ ਸੈਂ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਜੀ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਵਾਲਯਾਂ ਸੀ ॥ ਤੇ ਨਬਾਬ ਸਮੱਸਦੀਨ ਖਾਂ ਕੇ ਤੇ ਨਬਾਬ ਜੀ ਦਾਦਰੀਵਾਲਯਾਂ ਸੈ ॥ ਅਰੁ ਨਬਾਬ ਜੀ ਰਾਮਪੁਰ ਵਾਲਾ ³ ਥੀਂ ਆਦਿ ਔਰੋਂ ਕੇ ਭੀ ॥ ਤੇ ਟਾਂਕ ਸੀ ਤੇ ਖਾਨਪੁਰ ਸੀ ਅਰੁ ਈਸਬਜਈਆਂ ਸੈ ਤੇ ਪਸੋਰ ਸੀ ਵਜੀਰਾਂ ਕੇ ॥ ਇਨ ਥੀਂ ਆਦਿ ਅਟਕ ਕੀ ਤਰਫ ਸੀ ਭੀ ॥ ਤੋਫੇ ਆਵਤੇ ਸੇ ॥ ਤੇ ਆਪ ਭੀ ਰਾਜਯਾਂ ਅਰੁ ਨਬਾਬਾਂ ਕੋ ਭੇਜਤੇ ਸੇ ਜੈਸਾ ਮੁਨਾਸਬ ਸਾ ॥ ਤੇ ਪੀਛੇ ਭੀ ਤੋਫੇ ਆਵਤੇ ਰਹਤੇ ਥੇ ॥ ਪਰ ਸਭ ਜਾਗਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ॥ ⁴

¹ This 'Padri Sahib' may have been the successor to Reverend Joseph Wolff who had left for England recently : see, Sohan Lal, *Umdat-ut-Tawārīkh* (tr. V. S. Suri), III, 221, See also, f. 383 a, & n. 5, above.

² Ram Sukh Rao now provides a long list of those neighbouring rulers with whom Fateh Singh had exchanged gifts from time to time.

³ The reference probably is to Ahmad Ali Khan, (1794-1840 the) Nawab of Rampur, across the Ganga : Din Muhammad, *Yādgar Darbār Tāzposhī*, 736-38. See also, *The Imperial Gazetteer of India* (1908), XXI, 182-84.

⁴ The manuscript ends rather abruptly at this point, in the middle of the line, infact.

